

*Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» XL: 1-2 (2006)*

STUDIES IN BASQUE  
AND HISTORICAL LINGUISTICS  
IN MEMORY OF R. L. TRASK

R. L. TRASKEN OROITZAPENETAN  
IKERKETAK EUSKALARITZAZ  
ETA HIZKUNTZALARITZA HISTORIKOAZ

Joseba A. Lakarra - José Ignacio Hualde  
(eds. / arg.)



Gipuzkoako Foru Aldundia  
Diputación Foral de Gipuzkoa  
Donostia - San Sebastián

eman ta zabal zazu



Universidad Euskal Herriko  
del País Vasco Unibertsitatea  
Bilbo-Bilbao

Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”  
*International Journal of Basque Linguistics and Philology*  
(ASJU)

*Sortzaileak / Fundadores / Founded by*  
Manuel Agud (†) - Luis Michelena (†)

*Zuzendariak / Directores / Directors*  
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU) - Ibon Sarasola (JUMI, UPV/EHU)

*Argitaratzailea / Editor*  
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU)

*Idazkaritza / Redacción / Board*

Gidór Bilbao (JUMI, UPV/EHU)  
Iñaki Camino (JUMI, UPV/EHU)  
Ricardo Gómez (JUMI, UPV/EHU)  
Joaquín Gorrochategui (JUMI, UPV/EHU)  
Iván Igartua (JUMI, UPV/EHU)

Miren Lourdes Oñederra (JUMI, UPV/EHU)  
Javier Ormazabal (JUMI, UPV/EHU)  
Iñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU)  
Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)  
Koldo Zuazo (JUMI, UPV/EHU)

*Idazkaritza arduradunak / Coordinadores / Editor's Adjunts*  
Iñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU) / Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)

*Aholku Batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board*

Jacques Allières (Toulouse) (†)  
Patxi Altuna (Deustu, Donostia) (†)  
Jesús Antonio Cid (Complutense)  
Lyle Campbell (Utah)  
Joan Coromines (Barcelona) (†)  
María Teresa Echenique (Valencia)  
Ricardo Etxepare (Iker, CNRS)  
Jon Franco (Deustu, Bilbo)  
Jean Haritschelhar (Bordele III)  
José Ignacio Hualde (Urbana, Illinois)  
Bernard Hurch (Graz)  
Jon Juaristi (Alcalá)  
Itziar Laka (UPV/EHU)

Jesús María Lasagabaster (Deustu, Donostia)  
Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)  
Jon Ortiz de Urbina (Deustu, Bilbo)  
Beñat Oyharçabal (Iker, CNRS)  
José Antonio Pascual (Carlos III)  
Georges Rebuschi (Paris III)  
Rudolf P. G. de Rijk (Leiden) (†)  
Patxi Salaberri (UPNA)  
Iñaki Segurola (Orotariko Euskal Hiztegia)  
Larry Trask (Sussex) (†)  
Juan Uriagereka (Maryland)  
Myriam Uribe-Etxebarria (UPV/EHU)  
Charles Videgain (Iker / UPPA)

ASJU 1954an sortutako Euskal Linguistika eta Filologiako nazioarteko aldizkaria da, “Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegi-Institutuak (JUMI) argitaratua, eta iker-eremu horietatik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeenatik goi mailako artikulu, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero bi zenbaki ateratzen dira (orotara 750 bat orrialde). ASJU-k badu, orobat, *GEHIGARRI* sail bat, non artikulu formatuaz gorako lanak argitaratzen diren, epe jakinik gabe (ikus zerrenda zenbakiaren amaieran).

Originaleri buruzko harremanetarako ikus bitez bukaerako EGILEENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako: Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU es una revista internacional de Lingüística y Filología Vasca fundada en 1954 y publicada por el Instituto-Seminario de Filología Vasca “Julio Urquijo” (JUMI). Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y afines, y otros de interés para los mismos. En la actualidad es de periodicidad semestral (unas 750 páginas). Sin regularidad preestablecida, ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo (véase la lista al final del volumen).

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU is an International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954, and published by the “Julio de Urquijo Seminar of Basque Philology” Institute (JUMI). It publishes highquality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in two issues per year (up to a total of 750 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU (see the list at the end of the issue).

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS at the end of this issue. For subscriptions and order: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).



Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”  
*International Journal of Basque Linguistics and Philology*  
(ASJU)

*Sortzaileak / Fundadores / Founded by*  
Manuel Agud (†) - Luis Michelena (†)

*Zuzendariak / Directores / Directors*  
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU) - Ibon Sarasola (JUMI, UPV/EHU)

*Argitaratzailea / Editor*  
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU)

*Idazkaritza / Redacción / Board*

Gidor Bilbao (JUMI, UPV/EHU)  
Iñaki Camino (JUMI, UPV/EHU)  
Ricardo Gómez (JUMI, UPV/EHU)  
Joaquín Gorrochategui (JUMI, UPV/EHU)  
Iván Igartua (JUMI, UPV/EHU)

Miren Lourdes Oñederra (JUMI, UPV/EHU)  
Javier Ormazabal (JUMI, UPV/EHU)  
Íñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU)  
Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)  
Koldo Zuazo (JUMI, UPV/EHU)

*Idazkaritza arduradunak / Coordinadores / Editor's Adjunts*  
Íñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU) / Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)

*Aholku Batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board*

Jacques Allières (Toulouse) (†)  
Patxi Altuna (Deustu, Donostia) (†)  
Jesús Antonio Cid (Complutense)  
Lyle Campbell (Utah)  
Joan Coromines (Barcelona) (†)  
María Teresa Echenique (Valencia)  
Ricardo Etxepare (Iker, CNRS)  
Jon Franco (Deustu, Bilbo)  
Jean Haritschelhar (Bordele III)  
José Ignacio Hualde (Urbana, Illinois)  
Bernard Hurch (Graz)  
Jon Juaristi (Alcalá)  
Itziar Laka (UPV/EHU)

Jesús María Lasagabaster (Deustu, Donostia)  
Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)  
Jon Ortiz de Urbina (Deustu, Bilbo)  
Beñat Oyharçabal (Iker, CNRS)  
José Antonio Pascual (Carlos III)  
Georges Rebuschi (Paris III)  
Rudolf P. G. de Rijk (Leiden) (†)  
Patxi Salaberri (UPNA)  
Iñaki Segurola (Orotariko Euskal Hiztegia)  
Larry Trask (Essex) (†)  
Juan Uriagereka (Maryland)  
Myriam Uribe-Etxebarria (UPV/EHU)  
Charles Videgain (Iker / UPPA)

ASJU 1954an sortutako Euskal Linguistika eta Filologiazko nazioarteko aldizkaria da, “Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegi-Institutuak (JUMI) argitaratua, eta iker-eremu horietatik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeenetatik goi mailako artikulua, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero bi zenbaki ateratzen dira (orotara 750 bat orrialde). ASJU-k badu, orobat, *GEHIGARRI* sail bat, non artikulua formatuaz gorako lanak argitaratzen diren, epe jakinik gabe (ikus zerrenda zenbakiaren amaieran).

Originalei buruzko harremanetarako ikus bitez bukaerako EGILEENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako: Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU es una revista internacional de Lingüística y Filología Vasca fundada en 1954 y publicada por el Instituto-Seminario de Filología Vasca “Julio Urquijo” (JUMI). Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y afines, y otros de interés para los mismos. En la actualidad es de periodicidad semestral (unas 750 páginas). Sin regularidad preestablecida, ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo (véase la lista al final del volumen).

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACION PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU is an International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954, and published by the “Julio de Urquijo Seminar of Basque Philology” Institute (JUMI). It publishes highquality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in two issues per year (up to a total of 750 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU (see the list at the end of the issue).

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS at the end of this issue. For subscriptions and order: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

Joseba A. Lakarra - José Ignacio Hualde  
(eds. / arg.)

STUDIES IN BASQUE  
AND HISTORICAL LINGUISTICS  
IN MEMORY OF R. L. TRASK

R. L. TRASKEN OROITZAPENETAN  
IKERKETAK EUSKALARITZAZ  
ETA HIZKUNTZALARITZA HISTORIKOAZ



*Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» XL: 1-2 (2006)*

STUDIES IN BASQUE  
AND HISTORICAL LINGUISTICS  
IN MEMORY OF R. L. TRASK

R. L. TRASKEN OROITZAPENETAN  
IKERKETAK EUSKALARITZAZ  
ETA HIZKUNTZALARITZA HISTORIKOAZ

Joseba A. Lakarra - José Ignacio Hualde  
(eds. / arg.)



Gipuzkoako Foru Aldundia  
Diputación Foral de Gipuzkoa



Universidad del País Vasco Euskal Herriko Unibertsitatea

- © Joseba A. Lakarra - José Ignacio Hualde
- © The authors / Egileak
- © «Julio Urkixo» Basque Philology Seminar  
«Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia
- © Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco  
Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua

ISSN: 0582-6152

ISBN: 84-8373-

Depósito legal / Lege gordailua: BI -

Fotocomposición / Fotokonposizioa: Ipar, S. Coop.  
Particular de Zurbaran, 2-4 (48007 Bilbao)

Impresión / Inprimatzea: Itxaropena, S.A.  
Araba kalea, 45 (20800 Zarautz-Gipuzkoa)



## INDEX

Preface . . . . .	x
Hitzaurrea . . . . .	xi
Publications of R. L. Trask (prepared by Max Wheeler) . . . . .	xiii
ALCÁZAR, Asier: «One-place and two-place predicates that concern the Unaccusative Hypothesis and the typological classification of languages» . . . . .	1
ALDAI, Gontzal: «Lehenaldi perfektiboko formak XVI. mendeko euskaran» . . . . .	23
ALONSO DE LA FUENTE, José Andrés: «¿Vascuence en la India drávida?» . . . . .	35
ALTUNA OTEGI, Fidel: «Nafarrerazko “Romance bazquenze a la deuocion de Maria Santissima” (1656)» . . . . .	47
ARREGI, Karlos: «Stress and Islands in Northern Bizkaian Basque» . . . . .	81
ARTIAGOITIA, Xabier: «Basque adjectives and the functional structure of the noun phrase» . . . . .	107
AURREKOETXEA, Gotzon: «Hizkuntza estandararen eta dialektoen arteko bateratze joerak» . . . . .	133
BILBAO TELLETXEA, Gidor: «“Eztut jeusic neure baitharic ekharri, ez eta ere autoretan causitcen ezten gauçaric isquiribatu”: Etxeberri Sarakoaren asmatze-lanarako iturriak» . . . . .	161
BUENO BERRIDI, Ane: «Atzizkiak aztergai autore ezberdinen begiradapean» . . . . .	221
CAMPBELL, Lyle: «Why Sir William Jones got it all wrong, or Jones’ role in how to establish language families» . . . . .	245
COATES, Richard: « <i>Afon ystwyth</i> and onomastic sound-change» . . . . .	265
ECHEVERRÍA, Begoña: «Indexing religious identity in the French Basque Country: Toward a theory of pronominal shift» . . . . .	273
ELORDIETA, Gorka and HUALDE, José Ignacio: «Experimental test of a hypothesized diachronic change in Basque accentuation» . . . . .	293
ETXEPARE, Ricardo: «Number Long Distance Agreement in (Substandard) Basque» . . . . .	303
GAMINDE, Iñaki: «Intonazio kurben etenez» . . . . .	351
GÓMEZ, Ricardo: «“Aditz bakarraren” teoria XIX. mendeko euskal gramatikagintzan» . . . . .	377
GONZÁLEZ, Carolina: «The phonetics and phonology of spirantization in North-Central Peninsular Spanish» . . . . .	409
HOCK, Hans Henrich: «*[+ labial, + palatalized]» . . . . .	437

HUALDE, José Ignacio: «Analogy and other types of non-phonetic change in Bizkaian Basque» . . . . .	449
HURCH, Bernhard: «Das baskologische Beschaffungsprogramm Wilhelm von Humboldts» . . . . .	471
IBARRA MURILLO, Orreaga: «Lexikoaren hedapena goi-nafarreraren hiru ibarrotan: Erroibar, Esteribar eta Anue» . . . . .	487
IBARRETXE ANTUÑANO, Iraide: « <i>Ttipi-ttapa ttipi-ttapa... korrika!!!</i> Motion and sound symbolism in Basque». . . . .	499
IGARTUA, Iván: «Del origen de la aspiración como elemento morfofonológico en vasco» . . . . .	519
ISASI, Carmen: «A vueltas con el seseo y otras cuestiones de fonética y morfología en documentación vizcaína» . . . . .	531
JAUREGI, Oroitz: «“Das Baskische”tik “El vascuence”ra: R. M. Azkue G. Bähr itzultzen» . . . . .	547
LAKARRA, Joseba A.: «Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco» . . . . .	561
MADARIAGA PISANO, Nerea: «Sincronía y cambio: la historia del dativo de subordinación eslavo» . . . . .	623
MANTEROLA AGIRRE, Julen: « <i>-a</i> euskal artikulu definituaren gainean zenbait ohar» . . . . .	651
MARCOS MARÍN, Francisco A.: «Un texto informal vasco manuscrito en un impreso de 1505». . . . .	677
MARTÍNEZ ARETA, Mikel: «Adjektiboa aitzin-euskaraz». . . . .	687
MOUNOLE HIRIART-URRUTY, Céline: «Quelques remarques à propos de l’histoire des périphrases basques» . . . . .	723
ODRIOZOLA, Juan Carlos: «Measure phrases in Basque» . . . . .	739
ORTIZ DE URBINA, Jon: «Old Basque (medio)passives» . . . . .	763
OYHARÇABAL, Bernard: «Basque light verb constructions». . . . .	787
PATRICK, Jon David and SANTIAGO MARTÍNEZ, M. Elena: «An analysis of the monosyllables of Early Euskara» . . . . .	807
RIJK, Rudolf P. G. de (†): «On the so-called verbal noun in Basque» . . . . .	865
SALABERRI, Patxi: «Nafarroako euskal oikonimiaz» . . . . .	871
SARASOLA, Ibon: «Oharrak xx. mendeko hiztegitaz <i>Orotariko Euskal Hiztegia</i> arte» . . . . .	895
URGELL, Blanca: «Para la historia del sustantivo verbal en vasco» . . . . .	921
URIAGEREKA, Juan: «Towards a syntax of Proto-Basque» . . . . .	949
VENNEMANN, Theo: «“A satisfactory etymology has long been available”. Notes on Vasconic names outside the Basque Country with particular reference to some British <i>Arn-</i> and <i>Earn-</i> names and to German <i>Arnoldsweiler</i> » . . . . .	969
WRIGHT, Roger: «Divergence, fragmentation, and the “locus” of change» . . . . .	993
ZUAZO, Koldo: «Deba ibarreko euskara zaharra». . . . .	1005



Larry Trask (by Jan Lock)

## PREFACE

Robert Lawrence (“Larry”) Trask (b. Olean, NY, 10 November 1944, d. Brighton, Sussex, 27 March 2004) was a linguist of remarkably profound knowledge and unusually broad expertise. Commenting on Trask’s *Dictionary of Phonetics and Phonology*, the great phonetician Peter Ladefoged wrote, “I cannot imagine how one person could have read enough to be able to compile this book” (quoted on the back cover of the book). Astonishingly, phonetics and phonology was not even Larry’s major area of investigation. This dictionary is, in fact, only one of a number of outstanding technical dictionaries that Larry produced single-handedly, covering virtually all areas of linguistic research. It is indeed difficult to imagine how he could have read, assimilated and synthesized so much linguistic knowledge.

But if Larry Trask’s linguistic interests ran wide and deep, there is no doubt that his true passion was Basque linguistics, and very particularly, the history of the Basque language. Trask made lasting contributions to the study of Basque diachronic syntax and morphology and his *The History of Basque* is required reading for anyone interested in the evolution of the Basque language. It is also perhaps the best introduction to the field of Basque Linguistics as a whole. At the time of his untimely death, Larry was working on an etymological dictionary of the Basque language. Undoubtedly Larry Trask must be counted as one of the towering figures of all times in the field of Basque Linguistics.

Larry’s work on the evolution of the Basque language was grounded on his thorough knowledge of the methodology and findings of diachronic linguistics, as reflected in his masterful textbook *Historical Linguistics* and other publications.

The present book was initially conceived as a present to Larry from some of the many scholars in Basque Linguistics, Historical Linguistics and other fields, who have been inspired by his work. Sadly, his life came to an abrupt end when the book was still in its initial stages. With this volume we would like now to pay homage to the memory of our sorely missed friend.

We are thankful to Larry Trask’s widow, Ms. Jan Lock, for giving us permission to reproduce the photograph and to Professor Max Wheeler for his help with compiling Larry’s bibliography.

J. A. L. / J. I. H.

## HITZAURREA

Larry Traskek inork baino gehiago egin du hogeigarren mendearen akabuan gure hizkuntza eta hizkuntzarekikoak ezagun (eta erabili eta, beraz, trebatu) izan zitezen mundu osoko hizkuntzalarien artean. Izan ere, EEBBetan, Europan, Asian eta nonahi erabilitako zenbat goimailako eskuliburu aipa liteke non hark bere *Historical Linguistics* ederrean euskarari egin abegia indoeuropar familiaz landako (germaniko soilduaz atetiko, azkenotan) beste hizkuntzaren bati egiten diotenak? Gutxi, alerik izatekotan.

Orobat, Mitxelena geroztiko euskalaritzan gutxi izan dira haren pareko etengabeko jardunaz aldarrikatzen gure hizkuntzaren azterketak (batez ere diakronikoak) munduko gainerako edozeinekin erabili parametro eta estandarren barnean zuela —eta horien emaitzak bere eginaz eta horietarik abiatuaz— kokagune zentzuzko bakarra. Ezagun denez —eta hain estimatua ofiziokoen artean zein jasanezina handik kanpoko, ustez zaletu, ugarientzat— Larryk kupida gutxi, kritika latza (nahiz eta ironia puntu batez hornitua) zuen euskararen iraganarekiko (jatorriekiko, gehienbat, jakina) zein bestelako lillura zahar eta berriekin. Beharko ume- (alper-) jolas edo kultur-kolonia bihurturik nahi ez baditugu gure aztergaiok.

Larry hirurogei aurki betetzeko zela eta harekin lankide eta bidaide izateko aukeraz inoiz gozatu dugularik, hango eta hemengo hainbat lagunekin batera, lanbide berankor baina aberatsaren eta maisugo eta adiskidetasun oparoaren erakusgarria eskuratzea bururatu zitzaigun.

Herio aurreratu eta, damurik, hari aurkeztekoa haren oroitzapenetan dateke. Berton ditzakezu, irakurle, Larryk gehienik landu zituen hizkuntzalaritza historiko orokorreko, euskalaritza sinkroniko nahiz diakronikoko eta are horietarik hurbileko nahiz urrutixkoagoko diren beste zenbait alorretako ikerketak, egileek omendua-rekiko duten hainbat eratako zor eta loturen lekuko.

J. A. L. / J. I. H.



## PUBLICATIONS OF R. L. TRASK

Max Wheeler  
(University of Sussex)

### Books

1991. *A textbook of syntax*, University of Sussex Cognitive Science Research Report 204.
1993. *A dictionary of grammatical terms in linguistics*, London: Routledge.
1994. *Language change*, London: Routledge.
1995. *Towards a history of the Basque language*, Amsterdam: John Benjamins, [co-edited with J. I. Hualde and J. A. Lakarra].  
*Language: The basics*, London: Routledge; 2<sup>nd</sup> edition, 1999.
1996. *A dictionary of phonetics and phonology*, London: Routledge, [Chinese edition 2000].  
*Historical linguistics*, London: Edward Arnold.
1997. *A student's dictionary of language and linguistics*, London: Edward Arnold.  
*The Penguin guide to punctuation*, Harmondsworth: Penguin.  
*The history of Basque*, London: Routledge.
1999. *Key concepts in language and linguistics*, London: Routledge; new edition ed. P. Stockwell, *Language and linguistics: The key concepts*, London: Routledge, fc. 2007.  
*Language: The basics*, ed. with notes [in Japanese] by K. Ohasa & R. Broadway, Tokyo: Shohukusha.
2000. *A dictionary of historical and comparative linguistics*, Edinburgh U.P.  
*Historical linguistics* [with Chinese introduction], Foreign Languages Teaching and Research Press.  
*Introducing linguistics*, Cambridge: Icon Books [with B. Mayblin].  
*The Penguin dictionary of English grammar*, Harmondsworth: Penguin.  
*Time depth in historical linguistics* Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research [co-edited with C. Renfrew & A. M. S. McMahon].
2001. *Mind the gaffe: The Penguin guide to common errors in English*, Harmondsworth: Penguin.
2004. *Dicionário de Linguagem e Lingüística* [tr. of *Key concepts in language and linguistics*] / Tradução e adaptação de R. Ilari. Revisão Técnica de I. Villaça Koch e Th. Cristóforo Silva. São Paulo: Contexto.

2005. *How to write effective emails*, London: Penguin.  
*Temeljni lingvistički pojmovi* [tr. of *Key concepts in language and linguistics*], Zagreb: Školska Knjiga.  
*Say what you mean: A troubleshooter's guide to English style and usage*. Boston: D. R. Godine.
2006. *Lingüística para todos* [tr. of *Introducing linguistics*], Barcelona: Paidós Ibérica Ediciones [with B. Mayblin].

### PhD dissertation

*Synchronic and diachronic studies in the grammar of Basque*, London, School of Oriental and African Studies, 1983

### Articles

1977. "Historical syntax and Basque verbal morphology: two hypotheses", in W. A. Douglass, R. W. Etulain and W. H. Jacobsen (eds.), *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*, Reno: Desert Research Institute Publications on the Social Sciences No. 13, pp. 203-17.
1978. "Basque: Western Low Navarrese Dialect", *Journal of the International Phonetic Association* 8: 75-79.
1979. "On the origins of ergativity", in F. Plank (ed.), *Ergativity: Towards a theory of grammatical relations*, Academic Press, pp. 385-404.
1981. "Basque verbal morphology", in [no editor] *Iker-1: Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak*, Bilbao: Euskaltzaindia, pp. 285-304.
1983. "Euskal izen sintagmaren egituraz" ["On the structure of the noun phrase in Basque"], in [no editor] *Iker-2: Piarres Lafitte-ri Omenaldia*, Bilbao: Euskaltzaindia, pp. 599-611.
1985. "On the reconstruction of pre-Basque phonology", in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Vitoria-Gasteiz: Instituto de Ciencias de la Antigüedad, Universidad del País Vasco/Aintzinate-Zientzien Institutua, Euskal Herriko Unibersitatea, vol. 2, pp. 885-91.  
 "The Basque passive: a correct description", *Linguistics* 23.6[280]: 985-91.  
 "-ko atzizkia euskaraz" ["The suffix *-ko* in Basque"], *Euskera* 30: 165-73.
1987. "Accusativity in Basque: reply to Bossong", *Linguistics* 25.2[288]: 395-401 [with J. Abaitua].
1988. "El 'vascorrománico'", *Verba: Anuario Galego de Filoloxía* 15: 361-73 [with R. Wright].
1989. "Why the Basque transitive verb is not passive", University of Sussex Cognitive Science Research Report 137.
1990. "The *-n* class of verbs in Basque", *Transactions of the Philological Society* 88: 111-28.
1994. "Basque", in J. E. Asher (ed.), *The encyclopedia of language and linguistics*, vol. 1, pp. 313-14, Oxford: Pergamon.



1995. "Origin and relatives of the Basque language: review of the evidence", in J. I. Hualde, J. A. Lakarra and R. L. Trask (eds.), *Towards a history of the Basque language*, John Benjamins, pp. 65-99 [Basque translation by Txipi Ormaetxea: "Euskararen etorki eta ahaideak: datuen analisisa", in *Uztaro* 26: 81-108].  
 "On the history of the non-finite verb-forms in Basque", in J. I. Hualde, J. A. Lakarra and R. L. Trask (eds.), *Towards a history of the Basque language*, Amsterdam: John Benjamins, pp. 207-34.  
 "Basque and Dene-Caucasian: A critique from the Basque side", *Mother Tongue* 1 (new series): 3-82, accompanied by comments from twelve discussants (pp. 83-171) and a response by R. L. Trask (pp. 172-201).  
 "Basque: The search for relatives", part I, *Dhumbadjil* 2(1): 3-54, 1994-95; part II, *Dhumbadjil* 2(2): 3-18.
1997. "Guide to punctuation", School of Cognitive and Computing Sciences, University of Sussex <<http://www.informatics.susx.ac.uk/doc/punctuation/node00.html>>.
1998. "The typological position of Basque: then and now", *Language Sciences* 20.3: 313-24.  
 L. Trask, Ph. Tobias, Th. Wynn, I. Davidson, W. Noble & P. Mellars, "The Origins of Speech", *Cambridge Archaeological Journal* 8.1: 69-94.
1999. "Why should a language have any relatives?", in Colin Renfrew & Daniel Nettle (eds.), *Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily*, Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, pp. 157-76.  
 "Parts of speech", in K. Brown & J. Miller (eds.), *Concise encyclopedia of grammatical categories*, Amsterdam: Elsevier, pp. 278-84.
2000. "Some issues in relative chronology", in C. Renfrew, A. McMahon & L. Trask (eds.), *Time depth in historical linguistics*, Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, pp. 45-58.  
 "Concluding remarks", in C. Renfrew, A. McMahon & L. Trask (eds.), *Time Depth in Historical Linguistics*, Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, pp. 679-81 [with April McMahon].
2001. "On typologically strange reconstructions: the case of pre-Basque", in A. Holmer, J.-O. Svantesson & Å. Viberg (eds.), *Proceedings of the 18<sup>th</sup> Scandinavian Conference of Linguistics*, volume 1, Lund: Lund University Dept of Linguistics and Phonetics, pp. 11-35.  
 "Basque", in J. Garry, and C. Rubino (eds.). *Facts about the World's languages: An encyclopedia of the world's major languages: Past and present*, New York/ Dublin: H. W. Wilson Press.
2002. "Ergativity and accusativity in Basque", in K. Davidse & B. Lamiroy (eds.), *The nominative & accusative and their counterparts*, Amsterdam: Benjamins, pp. 265-84.
2003. "The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names", in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), *A grammar of Basque*, Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 113-71.
2004. "Where do *mama/papa* words come from" (LxWP10/04), Department of Linguistics and English Language, University of Sussex. <<http://www.sussex.ac.uk/linguistics/1-4-5.html>>.  
 "What is a word?" (LxWP11/04), Department of Linguistics and English Language, University of Sussex. <<http://www.sussex.ac.uk/linguistics/1-4-5.html>>.

- “Parts of speech” (LxWP11/04), Department of Linguistics and English Language, University of Sussex. <<http://www.sussex.ac.uk/linguistics/1-4-5.html>>.
2006. “A new early source of Basque: the Willughby glossary of 1664”, *Transactions of the Philological Society* 104.3: 331-93 [with R. Coates].

### Reviews

1999. D. Bickerton, *Language and Human Behaviour* (London, UCL 1996), reviewed in *Journal of Linguistics* 35: 657-59.
2002. M. C. Baker, *The atoms of language: The mind's hidden rules of grammar* (New York, Basic Books 2001), reviewed in *Human Nature Review* 2: 77-81.

# ONE-PLACE AND TWO-PLACE PREDICATES THAT CONCERN THE UNACCUSATIVE HYPOTHESIS AND THE TYPOLOGICAL CLASSIFICATION OF LANGUAGES

Asier Alcázar

(University of Southern California)

## Abstract<sup>1</sup>

My research explores the predicate-argument structure of unergatives (cough, dream, float, run, work...) and questions their ontological status as a primitive type of intransitive verb (contra the Unaccusative Hypothesis: Perlmutter 1978; Burzio 1986) or transitive verb (contra Hale and Keyser 2003). For instance, unergatives are transitive in the Basque language, as object agreement and light verb constructions show, among other morphosyntactic evidence. The predictions arising from an ontological commitment are falsifiable in view of the typological classification of languages. If we consider unergatives intransitive, we eliminate split-intransitive languages like Basque. On the other hand, considering unergatives transitive eliminates accusative and ergative languages like English or Dyrbal, where unergatives behave as intransitive verbs. Hence, unergatives are transitive or intransitive on a language particular basis. This prevents an ontological commitment but permits a more articulate classification of languages. The accusative and ergative types derive from languages where unergatives are intransitive. When unergatives are transitive, a split-intransitive type like Basque may emerge. A split-intransitive language with transitive unergatives marks transitivity by discriminating the object of transitives (accusative) or subject of transitives (ergative). Unergatives find a parallel case in reflexives, expressed transitively or intransitively across languages and even inside the same language (Basque, Italian).

## A note on terminology

This note defines and motivates the use of the less ambiguous technical words ‘one-place’ and ‘two-place’ predicate to stand in for the overloaded concepts of ‘intransitive’ and ‘transitive’ verb, respectively.

---

<sup>1</sup> My thanks to Jack Hawkins, Norvin Richards, Mario Saltarelli, Jean-Roger Vergnaud and the audience at the 19<sup>th</sup> Northwestern Linguistic Conference for helpful comments and suggestions. Some ideas and data draw from Alcázar (2002a, 2003a). This research was partly funded by a grant from the Department of Education of the Basque Government. All errors are my own.

My article questions that certain verbs should be considered one-place or two-place predicates for all languages. By the label *one-place predicate* I mean *verb that requires one argument* (e.g. ‘arrive’ in English as in ‘The letter arrived yesterday’, where the argument is underlined) and by *two-place predicate* I mean *verb that requires two arguments* (e.g. ‘eat’ in English as in ‘The student ate an apple during the break’). Some examples of the verbs being considered are listed in (1).

(1) blow, cough, crawl, dance, dive, dream, float, fly, run, speak, walk, work...

The verbs in (1) have been referred to in the literature with different labels that ultimately signify that they are one-place predicates or two-place predicates. For instance, the Unaccusative Hypothesis (Perlmutter 1978; Burzio 1986) and its supporters (see Sorace 2000 and references therein) generally name the verbs under scrutiny *unergatives* and consider them one-place. Hale and Kayser (2003) also use the term *unergative* but they consider the same verbs two-place given some cross-linguistic evidence where ‘The smoker coughed’ may be expressed in other languages as something similar to ‘The smoker did (a) cough’. Accordingly, the word *intransitive* may be equivalent to *unergative* in *Italian Syntax* (Burzio 1986), while the word *transitive* may stand in for *unergative* in *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure* (Hale and Keyser 2003).

In what follows, I employ *one-place* and *two-place* as defined at the beginning of the first paragraph instead of *intransitive* and *transitive*. I often use one-place and two-place to translate or make the meaning of other terminological words in a given context explicit for the sake of clarity of exposition (e.g. *unergative* = one-place verb with an external argument according to the Unaccusative Hypothesis). To avoid ambiguity, I reserve the terms *subject* and *object* for two-place predicates only. When employed with two-place verbs, *subject* means external argument and *object* means internal argument. I maintain the label *unergative* to refer to the verbs exemplified in (1 above) because this term is ambiguous (or open to debate) regarding the one-place or two-place status of these verbs. This is, precisely, the research question that I tackle in my article.

## 1. Introduction: two-place unergatives in Basque

Negar egin dut  
Garrasi egin dut  
Kosk egin dut

Jenny Holzer, Installation for Bilbao, 1997  
Electronic LED sign columns  
*Guggenheim Bilbao Museoa*

This section presents data from Basque that question the ontological commitment to unergatives as a primitive type of one-place verb (i.e. in the Unaccusative Hypothesis).

The core of my proposal is given in the examples (1) and (2) from Basque. The first example set provides two verbs assumed one-place (1a: arrive; 1b: dream) and the second example a verb assumed two-place (2: finish). While the examples in (1)

have only one argument on the surface, ‘the girl’ in (1a) is marked like the object of a two-place, and in (1b) ‘the girl’ is marked like the subject of a two-place (see 2 for reference). The meaning of the glosses can be consulted in a list of abbreviations before the reference section.

- (1) a. Neskatil-*a* ailega-tu da  
 Girl-Abs.Sg arrive-Per be.3Sg  
 ‘The girl has arrived’
- b. Neskatil-*ak* ames-tu du  
 Girl-Erg.Sg dream-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘The girl has dreamt’
- (2) Neskatil-*ak* bere izozki-*a* amai-tu du  
 Girl-Erg.Sg her ice-cream-Abs.Sg finish-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘The girl has finished her ice-cream’

The case marking facts observed in the above examples (i.e. *-a*, *-ak*) may sustain the claim in the Unaccusative Hypothesis (Perlmutter 1978; Burzio 1986) that one-place predicates are of two primitive types. The first type has an internal argument and usually goes by the name of *unaccusative* verb in this theory; the second type has an external argument and is normally referred to by the term *unergative* verb<sup>2</sup> (a one-place predicate in the Unaccusative Hypothesis). Indeed, the argument of the verb in (1a) bears the same case mark as the *object* of the two-place (i.e. *-a*); and the argument of the verb in (1b) bears the same case mark as the *subject* of the two-place (i.e. *-ak*). Therefore, in these examples case marking correlates with syntactic function, as the Unaccusative Hypothesis predicts; accordingly, we can identify the verb in (1a) as unaccusative and the verb in (1b) as unergative (see Laka 1993, 1995).

Further exploration of the data in (1) reveals additional differences between unaccusative and unergative verbs. These differences concern auxiliary selection and verbal agreement. Unaccusatives require auxiliary *be*; unergatives *have*. Unaccusatives show object agreement; unergatives subject and object agreement. This second difference reveals the internal status of the argument of unaccusatives in Basque and is consistent with case marking, in support of the Unaccusative Hypothesis. Similarly, subject agreement in unergatives points to the external status of the argument. This is again coherent with case marking facts and thus also upholds this theory. On the other side of the coin, however, object agreement is not predicted for the unergative verb, for unergatives are assumed to be a primitive type of one-place verb with an external argument.

A comparison between (1) and (2) reveals that unergatives resemble two-place verbs for auxiliary selection and verbal agreement. The auxiliary *have* agrees for number and person with two arguments in (1b) and (2). However, the unergative

<sup>2</sup> I am going to use the terms unaccusative and unergative consistently in my article to avoid confusions in the use of terminology. This usage is in agreement with Perlmutter (1978). Any other set of two labels would be equally valid.

verb (1b) does not seem to have a second argument. If unergatives were two-place predicates, object agreement in the auxiliary would be justified. A paradigm elaborating on the agreement system with auxiliaries *be* and *have* is given in an appendix before the reference section, showing that Basque auxiliaries require to agree with all arguments of the verb.<sup>3</sup>

The argument agreement facts in the auxiliary of unergatives do not conform to the predictions arising from the Unaccusative Hypothesis. Case-marking and subject agreement facts support the idea that the argument of unergatives is external. These facts, however, have nothing to say about the presence or absence of an internal argument in unergative verbs. Argument agreement in the auxiliary does. Object agreement in (1b) indicates licensing of an internal argument in unergatives. Note that positing the existence of an internal argument in unergative verbs does not contradict the status of their subject argument as external; on the contrary, it strengthens it. On the other hand, the status of unergatives as a primitive type of one-place verb is brought into question.

Following this line of evidence, it is worth noting that some unergative verbs have analytic counterparts consisting of a noun and the verb *do* (not as a main verb but as a *light* verb in an auxiliary role). In these constructions a second argument surfaces, even though it does not bear case markers (see Ortiz de Urbina 1989 and references therein). An example of [noun do] unergative is given in (3).

- (3) *Neskatil-ak amets egi-n du*  
 Girl-Erg.Sg dream do-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘The girl has dreamt’

The similarities observed between unergatives (1b) and two-place predicates (2) remain unaltered in [noun do] unergatives (3); to be exact, [noun do] unergatives also require ergative case on their subject, auxiliary *have*, and indicate agreement with a subject and an object. I provide additional information about [noun do] unergatives in section 2 concerning cases of discontinuous constituency between the noun and the verb *do*, as attested in questions and focus in declarative sentences, which proves that the noun has an independent object status.

In view of examples (1) through (3), the thesis that unergatives are a primitive type of one-place predicate is not tenable. If this were the case, then Basque would lack this primitive verb type, which surfaces as a two-place predicate in the form of a participle (e.g. *ames-tu* in 1b) or a two-place [noun do] light verb configuration (e.g. *amets egi-n* in 3); note that the citation form of verbs in Basque is the perfective participle.

That said, in this paper I do not endorse the opposite thesis defended, for example, by Hale and Keyser (2003 and references therein to earlier work) that unergatives are a primitive type of two-place predicate. Instead, I argue that unergatives do not have an ontological status that could be based on their pre-

<sup>3</sup> A reduced number of verbs, approximately 15, do not require auxiliaries to express the present and imperfective past (see Alcázar 2003b). These tensed verb forms also agree with all arguments of the verb, as illustrated in the appendix for compound tenses.

dicade-argument structure, in light of divergences observable in Basque and the languages of the world brought forward by the typological literature more generally.

I defend my thesis on independent grounds by showing the undesired corollaries of an ontological commitment to unergatives as either one-place or two-place predicates given well-attested patterns in the marking of verbal arguments contributed by the typological literature. Our allegiance to unergatives as one-place predicates would predict split-intransitivity as illustrated in (1) and (2) not to exist. In contrast, considering unergatives two-place would leave out accusative and ergative languages, for these do not discriminate unergatives as two-place. On the other hand, abandoning our commitment carries with it a simplification of the typological classification of languages and enables us to bring an anomalous pattern of split-intransitivity in line with accusative and ergative languages. Accusativity and ergativity arise in languages where unergatives are one-place. The data in (1) and (2) are a case of unergatives being two-place in a split-intransitive language; thus this type of pattern can be reduced to a general case of accusative or ergative language (a reduction to ergativity in the case of Basque). Languages care to distinguish two-place predication from one-place predication by discriminating the object argument (accusative type) or the subject argument (ergative type). Split-intransitivity replicates an accusative or ergative type when unergatives are two-place. I am going to show that Italian and Basque serve to illustrate the aforementioned patterns.

### 1.1. Outline of the article

I allude now to the structure of my paper. The upcoming section offers an overview of the Unaccusative Hypothesis, which takes the traditional ontological commitment to a primitive type of one-place verb to a double commitment: specifically, the unaccusative one-place type and the unergative one-place type, as advanced in this introduction. In this section I explore an alternative analysis of the morphosyntax of Italian based on one-place and two-place predication where unergatives are two-place. The third section reconsiders the current classification of Basque as a language of type ergative in view of the above examples (1-2), and it shows cases of split-intransitive languages with two-place unergatives and one-place unergatives. The fourth section explores the predictions that would result from an ontological commitment to unergatives as a primitive one-place or two-place verb in the context of the typological classification of languages. In either case we predict some language types not to exist. Then, the same section explores how to avoid these undesirable predictions by not committing to unergatives as a primitive type, and notes that a more elegant classification of languages may follow as a result. The language variation in the predicate-argument structure of reflexive sentences is offered as a parallel case to unergatives. The last section provides the conclusions reached in this article.

## 2. The Unaccusative Hypothesis: one-place unergatives in Indo-European

This section presents an overview of the Unaccusative Hypothesis, which is faced with two-place unergatives in Basque. I argue that the evidence presented for the unaccusative-unergative distinction from Italian, which is based on the internal or external status of their overt argument, does not pay attention to the transitivity properties of these verbs. In the case of unaccusatives (=one-place with an *internal* argument), it may seem right to claim that a verb is one-place on the basis of having an internal argument for its subject. As to unergatives (=one-place with an *external* argument), in contrast, having an external argument for their subject is not a sufficient condition per se for it to be one-place. Because if that were the case, two-place verbs would also qualify as one-place by virtue of having an external argument for their subject; yet two-place verbs have an object argument as well. In fact, this section shows that the morphosyntax of Italian matches the profile of a split-intransitive language with two-place unergatives, similarly to Basque.

In the framework of Relational Grammar, Perlmutter (1978) proposes that intransitives do not constitute a homogenous class. Intransitives split in the syntactic origin of their argument, which may be external, as the subject of two-place verbs, or internal, as the object of two-place verbs. Perlmutter uses the terms *unaccusative* for verbs with an internal argument (4a) and *unergative* for verbs with an external argument (4b). Unaccusatives and unergatives look similar on the surface because the internal argument of unaccusatives takes the position of the external argument due to a constraint against sentences without a subject.

- (4) a. Unaccusatives: one-place verbs with an internal argument  
(e.g. arrive, break, drop, fall, move, open, shake, sink, split...)
- b. Unergatives: one-place verbs with an external argument  
(e.g. crawl, dance, dive, float, fly, talk, shout, walk, work...)

In what follows I continue using this nomenclature for clarity of exposition even though in the next few paragraphs I am going to refer to the work of Burzio, who used other labels.

Burzio (1986) casts Perlmutter's idea in Generative Linguistics (5). Burzio argues that the internal argument of unaccusatives becomes a subject marked nominative (NB: in accusative languages; see section 3 in this article) due to the inability of the verb to mark its argument for case.

- (5) a. Unaccusative: [The girl [t arrived t late]]  
[The girl] generated in object position
- b. Unergative: [The girl [t dances beautifully]]  
[The girl] generated in subject position

According to Burzio, unaccusatives and unergatives have distinct syntactic derivations. In the terms of the Government and Binding framework, unaccusatives have *deep objects* (i.e. internal arguments) and unergatives *deep subjects* (i.e. external arguments). The subject of unaccusatives starts the syntactic derivation as a sister to the Verb node in Deep-Structure. Since unaccusatives cannot assign accusative case,



they incur a potential violation of the Case Filter (roughly, a well-formedness principle requiring that all nominal expressions be licensed by case). To satisfy the Case Filter, the internal argument moves from its original object position to the next case assigning position: the Inflection node. There it receives nominative case. The argument of unergatives, in contrast, originates as a specifier to the Verb node in Deep-Structure. Later, it moves to the Inflection node to receive nominative case in Surface-Structure.

The reader may consult Burzio (1986) for explicit derivations of unaccusatives and unergatives in the framework of the Government and Binding theory. In my paper I do not go into the specifics of tree representations for unaccusatives and unergatives (for this matter see Burzio 1986; Levin and Rappaport 1995; Hale and Keyser 2003, among others). On the other hand, in the interest of focus I do not address whether Burzio's Generalization is universal (say, how it could or could not account for ergative languages; see Laka 1993, 1995 for an alternative view that would encompass different language types, and Alcázar 2002b for criticism).

Morphosyntactic tests that validate the Unaccusative Hypothesis, that is, the external or internal argument status of one-place predicates, are not readily available in the morphosyntax of all languages. After Perlmutter's seminal work, Italian provided much empirical support for this theory. Some of the differences between unaccusatives and unergatives in Italian are listed in (6).

- (6) a. Auxiliary selection (unaccusatives require *be*; unergatives *have*)  
 b. Participial agreement (unaccusatives only)  
 c. Post-verbal subjects (more easily with unaccusatives)  
 d. *Ne*-cliticization (a *partitive* marker; unaccusatives only)  
 e. Absolute participial constructions (better with unaccusatives)

The following examples in (7) serve to illustrate auxiliary selection and participial agreement with unaccusatives (7a) and unergatives (7b), the first two characteristics in the list. See Burzio (1986) for additional examples; also, see Sorace (2000) on auxiliary selection in Western Indo-European languages.<sup>4</sup> An example of a two-place in Italian is given in (8) for reference. The examples in (7-8) are translations of the Basque examples in (1-2) for ease of cross-linguistic comparison. I postpone allusion to case differences between different language types to avoid unnecessary complications until section 3, where the typological classification of languages is introduced for the first time.

- (7) a. La ragazza è arriv-at-a  
 The.Fem.Sg girl be.3Sg arrive-Per-Fem.Sg  
 'The girl has arrived'

<sup>4</sup> Sorace (2000) observes alternations in auxiliary selection without a change in meaning for certain verbs in Western European languages. Some of these predicates are *continuation of state verbs* (e.g., stay, remain, last, survive), and *existence of state verbs* (e.g., exist, belong). This kind of variability can also be observed in Basque at least for the verb *existitu* 'exist' and weather verbs more generally (see Zubiri and Zubiri 2000).

- b. La ragazza ha sogn-ato  
 The.Fem.Sg girl have.3Sg dream-Per  
 ‘The girl has dreamt’
- (8) La ragazza ha fini-to il suo gelato  
 The.Fem.Sg girl have.3Sg finish-Per the her ice-cream  
 ‘The girl has finished her ice-cream’

This section has remembered Perlmutter’s proposal that intransitive verbs may be divided into two classes based on the origin of their argument. Burzio followed in Perlmutter’s steps and provided morphosyntactic evidence from Italian that would seem to justify this split.

### 2.1. Italian as a split-intransitive language with two-place unergatives

Looking at the examples in (7) and (8), one may wish to consider the possibility that Italian could be characterized as a split-intransitive language in the typological sense (independently of the Unaccusative Hypothesis), by reason of differences in participial agreement and auxiliary selection between unaccusatives and unergatives, where unergatives pattern with two-place verbs.

Italian verbs agree with at most one argument. Agreement is not morphosyntactically realized in the same way for all verbs. A first thing to notice is that unaccusative participles (7a) agree with their argument for gender and number (i.e. *-a* expresses feminine singular in Italian in agreement with ‘the girl’; do not confuse with Basque *-a* in unaccusatives, which expresses absolute singular). Secondly, unaccusatives require the auxiliary *be*. If unergatives in Italian are assumed one-place, then Italian attests to a pattern of split-intransitivity. Furthermore, a class of one-place verbs patterns with two-place verbs: unergative participles (7b) do not agree with their argument and demand use of the auxiliary *have* like two-place verbs do (8).

The Unaccusative Hypothesis may describe this split by appealing to the internal or external status of the argument in one-place verbs. Assuming that unergatives are one-place, then the presence or absence of an external argument seems to condition the use of one agreement system over the other. Specifically, an external argument licenses the use of auxiliary *have*. If an external argument is not present, then the auxiliary *be* is used instead. To complete this description we need to consider two-place verbs as well. The internal argument of two-place verbs does not serve to license participial agreement. To account for these data two additional assumptions are necessary. First, the agreement system of Italian requires concord with exactly one argument (a fair and possibly inevitable assumption). Secondly, when a verb has two arguments, agreement with the external argument overrides agreement with the internal argument (a theory internal assumption).

The approach sketched above meets the description of the data. However, note that transitivity does not play a role in the selection of one agreement system over the other, although unequivocally one-place verbs (unaccusatives) require the *be* system (for lack of a better term) and two-place verbs demand the *have* system. Unergatives are assumed one-place in the Unaccusative Hypothesis, even though they pattern with two-place verbs in Italian.

An equivalent description can be attained if unergatives are considered two-place in Italian. Then the dividing line concerns the transitivity properties of the verb. As before, we assume that Italian agrees with at most one argument. When a choice is present, to be precise, when the verb is two-place, Italian decides to agree with an external argument and, as a result, the participle does not agree with the internal argument. In section 3 we are going to see a similar kind of arbitration for two-place verbs in Guarani performed by the feature person. If unaccusatives exceptionally display participial agreement is because they have no other choice but to agree with their internal argument.<sup>5</sup>

Notwithstanding the disagreement in the literature around the number of arguments that unergatives might require, the observable fact in Italian is that unergatives pattern with two-place predicates and against unaccusatives (one-place), as it is the case in Basque. Because of this, it is worth reassessing whether the evidence instrumental to support the Unaccusative Hypothesis in *Italian Syntax* could have been based on differences between one-place and two-place predicates, rather than on differences between two different primitive types of one-place predicates. I explore this idea further in the remainder of this section.

## 2.2. Unergatives with a syntactic object: partitives in Italian and Basque

We are going to take a look at *ne*-cliticization in Italian and draw some comparisons with partitive case in Basque.

*Ne* is a partitive marker that relates to the argument of unaccusatives (9a) and the object of two place verbs (10). This morpheme cannot be employed with unergatives (9b), which suggests that unergatives may be one-place in Italian.

- (9) a. Ne **sono** arriv-at-*e* due  
 Part be.3Pl arrive-Per-Fem.Pl two  
 ‘Two have arrived’
- b. \*Ne hanno sogn-ato due  
 Part have.3Pl dream-Per two  
 ‘Two have dreamt’

<sup>5</sup> This footnote acknowledges an additional characteristic of the *be* system in Italian that the approaches briefly sketched above have not addressed yet. The *be* system has one other idiosyncratic property in addition to participial agreement for number and gender. The auxiliary *be* agrees for person with the argument of unaccusatives. Thus, the argument is cross-referenced twice in compound tenses: once by the participle as object agreement and once by the auxiliary as subject agreement. This redundancy in the *be* system does not contradict our earlier assumption that Italian requires agreement with at most one argument, or that unaccusatives are one-place, for unaccusatives display agreement with the same argument twice. This particular behavior of unaccusatives can be captured in a derivational model of grammar that assumes that the argument of unaccusatives is internal and that it moves to an external argument position for some reason. For example, in the Government and Binding framework assumed by Burzio (1986) the internal argument moves driven by the Case Filter or EPP satisfaction (where EPP stands for Extended Projection Principle: all sentences must have a subject, that is to say, all sentences must have the external argument position filled).

- (10) La ragazza ne ha fini-to due  
 The.Fem.Sg girl Part have.3Sg finish-Per two  
 ‘The girl has finished two’

This would be perhaps the only argument on which this claim could be based. The other observable morphosyntactic facts discussed earlier serve to prove the status of the argument of unergatives as external, but not the one-place or two-place status of the verb. In this line, a comparison with Basque may provide a different perspective. Similarly to Italian, Basque can make use of partitive case marking on the argument of unaccusatives (11a) and the object of two-place verbs (12), favoring an indefinite interpretation of the argument, in questions and negative sentences (see Zubiri and Zubiri 2000). Like Italian *ne*, partitive case in Basque cannot be employed with unergatives. This fact cannot be illustrated properly with an example because we would need an overt argument to bear partitive case in (11b).

- (11) a. Neskatil-ik ailega-tu al da?  
 Girl-Part arrive-Per Qu be.3Sg  
 ‘Has any girl arrived?’  
 b. \*Neskatil-ak -(r)ik ames-tu al du?  
 Girl-Erg.Sg -Part dream-Per Qu have.3Sg.3Sg  
 ‘Has the girl dreamt?’
- (12) Neskatil-ak izozki-rik amai-tu al du?  
 Girl-Erg.Sg ice-cream-Part finish-Per Qu have.3Sg.3Sg  
 ‘Has the girl finished any ice-cream?’

[Noun do] unergatives, in contrast, provide an overt argument on which the case marker can land. Although the noun in [noun do] unergatives cannot bear absolute case, it is sometimes possible to use partitive case marking with [noun do] unergatives in questions (13) and in negative sentences (see Zabala 2002).

- (13) Neskatil-ak amets-ik egi-n al du?  
 Girl-Erg.Sg dream-Part do-Per Qu have.3Sg.3Sg  
 ‘Has the girl dreamt?’

In view of the data in (11-13), it might be premature to conclude that *ne*-cliticization in Italian corroborates the one-place status of unergatives (=absence of a syntactic object), as this morpheme may not relate to unergatives for reasons independent of the syntactic presence of an object argument (e.g. apparently phonological reasons in the case of Basque).

The duality of the Basque data, with unergatives and [noun do] unergatives may indicate a transition from a two-place to a one-place that is not yet complete. [Noun do] unergatives are older verbs than unergatives. We are going to explore the status of the noun as a syntactic object in the next subsection. For example, it has been noted that unergatives can take a cognate object (14a; e.g. ‘I have dreamt a dream’ cfr. Martin Luther King), while [noun do] unergatives can’t (14b; see Zabala 2002 and references therein).

- (14) a. Neskatil-ak amets bat ames-tu du  
 Girl-Erg.Sg dream one.Abs.Sg dream-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘The girl has dreamt a dream’
- b. \*Neskatil-ak amets bat amets egi-n du  
 Girl-Erg.Sg dream one.Abs.Sg dream do-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘The girl has dreamt a dream’

Notwithstanding this difference, remember that unergatives and [noun do] unergatives resemble two-place verbs for subject case, auxiliary selection as well as subject and object agreement.

Italian unergatives may also take a cognate object.

- (15) La ragazza ha sogn-ato un sogno  
 The.Fem.Sg girl have.3Sg dream-Per a.Masc.Sg dream  
 ‘The girl has dreamt a dream’

Basque unergatives are not dissimilar from Italian unergatives for partitive morphology. Light verb constructions in Basque suggest that *ne*-cliticization may not be conclusive evidence that unergatives lack an internal argument in Italian.

### 2.2.1. *The noun in [noun do] unergatives as a syntactic object*

I close this section with further evidence that the noun in [noun do] unergatives is a syntactic object. This evidence relates to word order differences in *wh*-questions and focus.

The noun may seem to form a constituent with the verb *do* in [noun do] unergatives since they appear next to each other and the noun does not bear case inflection. However, in the previous subsection we have seen that the noun may bear partitive case. This fact suggests that the noun may be an independent object not yet assimilated by the light verb. In fact, there are sentence types in which the noun and the light verb appear separated. This can be observed in *wh*-questions and sentences with a focused constituent. For brevity of exposition I illustrate this for questions only. See Ortiz de Urbina (1989) for examples of focus with [noun do] unergatives.

In questions, the interrogative pronoun requires adjacency with the participle, which makes the object appear in sentence-final position in an otherwise verb-final language. For ease of reference, the examples in (15-16) illustrate for a two-place the different word order facts observed between a declarative sentence (SOV: 15=2 above) and a *wh*-question in Basque (\*SOV: 16a; SVO: 16b). Then, the examples (17=3 above) and (18) reproduce the same sentence types with a [noun do] unergative.

#### two-place: declarative

- (15) Neskatil-ak bere izozki-a amai-tu du SOV  
 Girl-Erg.Sg her ice-cream-Abs.Sg finish-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘The girl has finished her ice-cream’

**two-place: wh-question**

- (16) a. \*Nor-k     bere izozki-a     amai-tu     du?     \*SOV  
 Who-Erg.Sg her ice-cream-Abs.Sg finish-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘Who has finished her ice-cream?’
- b. [Nor-k     amai-tu     du]     bere izozki-a?     SVO  
 Who-Erg.Sg finish-Per have.3Sg.3Sg her ice-cream-Abs.Sg  
 ‘Who has finished her ice-cream?’

**[noun do] unergative: declarative**

- (17) Neskati-l-ak amets     egi-n     du     SOV  
 Girl-Erg.Sg dream do-Per have.3Sg.3sg  
 ‘The girl has dreamt’

**[noun do] unergative: wh-question**

- (18) a. \*Nor-k     amets     egi-n     du?     \*SOV  
 Girl-Erg.Sg dream do-Per have.3Sg.3sg  
 ‘Who has dreamt?’
- b. Nor-k     egi-n     du     amets?     SVO  
 Girl-Erg.Sg do-Per have.3Sg.3sg dream  
 ‘Who has dreamt?’

Section 2 has created a tension between the claim in the Unaccusative Hypothesis that unergatives are a primitive type of one-place verb and the empirical observation that unergatives are two-place in Basque. I have established that the evidence backing this theory is oriented to determine the external or internal status of the (visible) argument of unaccusatives and unergatives, not the transitivity properties of these verbs. Italian may be approached as a split-intransitive language with two-place unergatives, achieving an equivalent description of its morphosyntax based on one-place and two-place predication.

### 3. A new role for unergatives in the typological classification of languages

This section introduces the typological classification of languages. In this classification Basque figures as language of type ergative (defined below). However, two-place unergatives in Basque cast doubts on the adequacy of this classification, as they attest to a split-intransitive pattern. I mean to show that the status of unergatives as one-place or two-place verbs may partially explain the irregular pattern known as split-intransitivity.

The typological literature provides a classification of languages based on the morphologically marked argument of transitive verbs and patterns in the syntactic behavior of verbal arguments (Comrie 1976, 1981, Hawkins 1983, Dixon 1994, Primus 1999, among many). This classification assumes three primitives: *subject of one-place*, *subject of two-place*, and *object of two-place*. In the Unaccusative Hypothesis, these three primitives would translate as two, namely external and internal arg-

ument and, consequently, the *subject of one-place* could be either an internal argument (unaccusative) or an external argument (unergative).

Typologists note that in a few cases each primitive is morphologically distinct from the other two. More often two primitives share the same morphological expression and distinguish themselves from a third. For example, in *accusative languages* (e.g., English, German, Korean, Spanish) subjects—in the typological sense—share the same marking irrespective of whether the predicate is one-place or two-place, and objects (of a two-place) are marked differently. In other words, accusative languages discriminate the object of two-place verbs, which results into case syncretism between the subject of both two-place and one-place verbs. For example, English as attested by its pronominal system (19).

### Accusative languages

- (19) a. She saw **her**  
 b. She arrived where the **object** of the two-place in (19a) is discriminated
- a'. NOMINATIVE CASE Verb ACCUSATIVE CASE  
 b'. NOMINATIVE CASE Verb

On the other hand, *ergative languages* (e.g., Chukchi, Dyrbal, Eskimo, Ket) generally mark the subject of one-place and the object of two-place in the same way, while the subject of two-place bears a different marking. This means that the subject of a two-place is discriminated and that case syncretism affects the object of a two-place and the argument of a one-place. An example from Dyrbal is given in (21; see discussion of case markers in Comrie 1981). It might be perhaps easier for native speakers of an accusative language to apprehend this concept schematically by turning the English examples in (19) into an ergative type for a minute. This I do by changing the subject case in the one-place from 'nominative' to 'accusative' in (20). Note that the description of case in ergative languages employs two different labels for case (see 20').

### Ergative languages

- (20) a. *She* saw her  
 b. Her arrived where the *subject* of the two-place in (20a) is discriminated
- a'. ERGATIVE CASE Verb ABSOLUTE CASE  
 b'. ABSOLUTE CASE Verb
- (21) a. Balan dygumbil bangul yarangu balgan OSV  
 woman-Abs man-Erg hit  
 'The man hit the woman'
- b. Bayi yara baninyu SV  
 man-Abs came-here  
 'The man came here' (Dyrbal, Comrie 1981: 112; ex. 12-13)

Finally, *neutral languages* follow a third pattern where all three primitives share the same marking. I spare the relevant examples in the interest of space and focus,

and move ahead to the discussion of the Basque language. Other patterns discussed in the typological literature like split-ergativity and split-intransitivity are discussed later in this section.

The first part of this section has shown that languages tend to discriminate two-place predication.

### 3.1. Reviewing the typological classification of Basque

This subsection vindicates that unergatives should play a role in the typological classification of Basque.

Basque is often presented as a splendid example of ergativity in the typological literature (22; Comrie 1981, Dixon 1994, Primus 1999, among many):

- (22) a. '*Basque, the language isolate spoken in the Pyrenees, is fully ergative at the morphological level*' (Dixon 1994: 2, and references therein)  
 b. '*Some language isolates are also ergative, such as Basque [...]*' (Primus 1999: 89)

Traditionally, ergative languages differ from accusative languages in the verbal argument they discriminate. Ergative languages discriminate the subject of a two-place verb, resulting into case syncretism between the object of two-place verbs and the argument of one-place verbs (e.g. 21, Dyrbal cfr. Dixon 1994; or as in the modified example from English: 20). However, the axioms in the typological classification of languages would *by definition* declare Basque to be of type split-intransitive (e.g. like Guarani, Gregorez and Suárez 1967, cfr. Primus 1999; or Slave, Rice 1991). For Basque has a class of verbs assumed one-place whose subject is marked exactly as the subject of two-place verbs (1-2 in the introduction).

The point is that if Basque were indeed an ergative language, a verb like 'dream' in example (1b) should bear the same case, require the same auxiliary, and exhibit the same argument agreement facts as 'arrive' in (1a). The reason for this being that 'arrive' and 'dream' have one (expressed) argument, and are thus presumed one-place. The reader has already being warned against this postulation. Because object agreement in unergatives and their [noun do] unergative counterparts are two strong arguments in favor of regarding unergatives two-place predicates in Basque.

Basque is a split-intransitive language then. The label in itself is misleading for this language because it refers to a set of verbs assumed one-place that are marked like two-place.

In what remains of this section I feed the reader with details about how split-intransitivity figures as an anomaly in the typological classification of languages and propose to think of it instead as a general case of an accusative or ergative language where unergatives may be two-place (e.g. Basque) or one-place (e.g. Guarani).

### 3.2. Split-intransitive languages

This subsection concerns split-intransitive languages, which are assumed a subtype of split-ergative languages (defined below); an assumption that may need to be reviewed.



Split-ergative languages behave in part like accusative languages and in part like ergative languages. One pattern seems to dominate over the other on a language particular basis. This means that, despite what this term suggests, in some split-ergative languages the dominant pattern is accusative (see Primus 1999). Thus, the label *split-ergative languages* is a cover term for both split-accusative and split-ergative languages. With this clarification in mind, I proceed to illustrate *split-ergativity*.

The split is usually domain specific. Typical splits take place across person, tense, aspect, and mood. Clearly syntactic splits are also attested; for example, across main/subordinate clauses. Some examples of split-ergative languages are Burushaski, Georgian, Hindi, and Yucatec.<sup>6</sup> The following examples show the split found in Hindi. In sentences with imperfective aspect, the language is accusative (23a). In contrast, in sentences with perfective aspect the language is ergative (23b).

(23) a. Laarka            kitaab        parh-taa            hai  
 Boy.Masc,nom book.Fem read-Imp,Masc,3Sg aux.3Sg  
 'The boy reads the book'

b. Larke ne kitaab        parh-ii  
 Boy.M erg book.Fem read.Per,Fem,3Sg<sup>7</sup>  
 'The boy read the book'

(Hindi, Gair and Wali 1989: 49 cfr. Primus 1999: 79, ex 18)

To the extent that split-ergativity concerns two-place verbs only, we might want to use the term *split-transitive* instead. The motivation for this label being that the discriminated argument is sometimes the subject, and sometimes the object of a two-place verb. However, the idea behind this label is quite different from the idea behind split-intransitivity and for that reason I do not pursue adopting the term split-transitivity as a replacement of split-ergativity here to avoid further confusions in the use of terminology.

We now turn to split-intransitive languages (also known as active languages).

Split-intransitive languages have the split located in one-place verbs (or sometimes extended to one-place verbs) and are often grouped together with split-ergative languages (see Dixon 1994; Primus 1999; and Rice 1991 for a case study of Slave). Guarani, Laz, Slave and Tupinamba are languages that show this type of split.

The data from Basque or Italian that we have discussed so far are fair illustrations of split-intransitivity. I see no need to reproduce the examples here. We are going to see a third case of a split-intransitive language in the upcoming subsection.

<sup>6</sup> Some Basque scholars temporarily debated whether a phenomenon known as Ergative Displacement signifies an embedded accusative pattern in Basque (see Artiagoitia 2000: 371-75 for a summary and references). Ergative Displacement was eventually disregarded as neutralization of morphological distinctions (Fernández 1997, cfr. Artiagoitia 2000: 372).

<sup>7</sup> The reader is referred to the cited work for a discussion of case marking in Hindi.

Given the above definition of terms, I believe that the connection between split-ergativity and split-intransitivity is not obvious or self-evident. Split-ergativity concerns a mixture of two patterns of case marking. In contrast, split-intransitivity presents two morphosyntactically distinct classes of one-place verbs (where one class may be in fact be two-place; e.g. Basque). Hence, split-intransitivity relates more to a general pattern of accusativity or ergativity than a mixture of such patterns. This is clear in the type exemplified by Basque. The reason why split-intransitive languages have been grouped together with split-ergative languages may be due to these patterns being irregular, deviations from pure accusative or pure ergative languages that resist the classification assumed.

This subsection has put forward that split-intransitivity relates more to accusativity and ergativity than a mixed type.

### 3.3. Identifying unergatives as one-place or two-place in split-intransitive languages

This subsection presents data from Guarani (Primus 1999), a split-intransitive language where unergatives are one-place.

The set of four examples below illustrates a so-called split in the one-place class found in Guarani. Two-place verbs agree with either the subject (24c) or the object (24d) based on a person hierarchy (where first person is the highest and the highest person determines agreement). One-place verbs in Guarani are of two classes: one class (A in Primus 1999) takes the verbal agreement marker for the subject of the two-place (24a); the other class (B in Primus 1999) takes the verbal agreement marker for the object of the two-place (24b).

One-place	Two-place
(24) a. a-ma.apo 1Sg,A-work 'I work'	c. ai-pete 1Sg,A-hit 'I hit him'
b. se-manu <sup>2</sup> a 1Sg,B-remember <sup>8</sup> 'I remember'	d. se-pete 1Sg,B-hit 'He hits me'

(Guarani, Gregorez and Suárez 1967: 110, cfr. Primus 1999: 94-5; ex. 32)

The fact that unergatives, unlike two-place verbs, cannot agree with an implicit object argument suggests that these verbs are one-place in Guarani. If unergatives are one-place, there is no reason to mark them like two-place verbs. In order to appreciate the unmarked status of unergatives in Guarani, we need to make sense of the mechanics of its agreement system.

<sup>8</sup> The verb 'remember' is assumed unergative/transitive (object deleting) in Western Indo-European and Basque. In contrast, in Guarani 'remember' seems to be treated as an unaccusative. For more on this kind of variability, see Dowty (1991), Primus (1999), and Sorace (2000), among many.

Guarani is similar to Italian to the extent that both languages require agreeing with exactly one argument. All verbs comply with this requirement. But the similarities end here. Italian prefers that the verb agree with an external argument, if there is one. This is descriptively adequate for Italian regardless of the number of arguments we assume unergatives require. When there is no external argument, agreement with the internal argument takes place via the participle and then the auxiliary (7a above). In contrast, Guarani has no preference over what argument to agree with. Thus, two-place verbs call for arbitration. On the other hand, one-place verbs display object agreement or subject agreement depending on the type of argument available. In fact, that one-place verbs in Guarani are distinguishable on the basis of the agreement system substantiates the Unaccusative Hypothesis, perhaps more convincingly so than Italian. Yet Guarani alone is not sufficient for an ontological commitment to unergatives as one-place, for there are other languages where such a commitment would fail, say Basque.

Section 3 has shown that the Basque data from unergatives does not conform to the traditional classification of Basque. The label of split-intransitive language fits it better. Unergatives are one-place in some split-intransitive languages (e.g. Guarani) and two-place in others (e.g. Basque).

#### 4. Falsifiable predictions of an ontological commitment to unergatives

This section tests the predictions that stem from assuming unergatives to be a primitive type of one-place or two-place verb in the context of typological studies.

In earlier sections we have seen clear cases of languages where unergatives are two-place or one-place. For instance, Basque has been shown to be a language where unergatives are two-place by observing morphosyntactic patterns in the areas of verbal agreement, case marking, auxiliary selection and light verb constructions. Guarani, on the other hand, is an example of a language where unergatives are one-place. This we could establish by observing that optional subject or object agreement is an exclusive characteristic of two-place verbs that does not extend to unergatives.

In view of the above variations in the predicate-argument structure of unergatives, which is found across languages (e.g. Basque vs Guarani), and inside the same language (e.g. Basque unergatives and [noun do] unergatives in a sort of two-place continuum moving towards one-place), an ontological commitment to unergatives as a primitive type of one-place or two-place verb cannot be embraced. The thesis of an ontological commitment based on predicate-argument structure can be independently assessed in the context of the typological classification of languages.

Let us assume from the pure patterns of accusative and ergative languages that grammars care to distinguish two-place predication from one-place predication by discriminating the object of a two-place or the subject of a two-place, respectively. Now we commit to unergatives as one-place (e.g. Perlmutter 1978, Burzio 1986) or two-place (e.g. Hale and Keyser 2003) and see what predictions arise from our allegiance.

If our ontology considers unergatives as a primitive type of one-place verb, there is no reason for a split-intransitive language like Basque to discriminate unergatives

as two-place. Consequently, our commitment predicts that languages where unergatives pattern with two-place should not exist. This prediction is inconsistent with the split-intransitive languages described in the typological literature (see Dixon 1994) and, in particular, with split-intransitive languages where unergatives are two-place.

If unergatives are a primitive type of two-place verb, there is no reason for a split-ergative language like Guarani to have a fixed agreement system in unergatives that patterns with that of unaccusatives and against two-place verbs. More generally, this second version of our allegiance prevents the existence of purely accusative or ergative languages. The reason being that a language able to discriminate the subject or object argument of a two-place by some morphosyntactic means should replicate such discrimination with two-place unergatives as well. Ergo, all ergative languages would then behave in a way similar to Basque and all accusative languages in a way similar to Italian. This we know not to be the case; for there are purely ergative languages like Dyrbal as well as purely accusative languages like English.

This section has shown that an ontological commitment to unergatives on the basis of their predicate argument structure conflicts with existing language types.

#### 4.1. The reason for diversity: accusative, ergative, mixed, split-intransitive

This subsection explores the benefits of not considering unergatives a primitive type in the ontology of verbs in view of their divergent predicate-argument structure.

To abandon our commitment to unergatives as a primitive based on their predicate-argument structure means to allow unergatives to be one-place and two-place on a language particular basis. This permits language variation in the predicate-argument structure of unergatives, which in turn prevents expectations that would not be borne out by the existence of certain languages not ruled in by the theories that embrace an ontological commitment.

Such a move has two advantages that relate to the typological classification of languages. First, unergatives help articulate the known language types and rule in anomalous patterns. Accusative and ergative languages may be viewed as cases where unergatives are one-place and thus pattern with unaccusatives; and split-intransitive languages as a case of accusative or ergative language in which unergatives may be two-place, and thus sometimes equivalent to two-place verbs with two explicit arguments. Secondly, this step towards a simplified classification enables us to place an emphasis on discriminating two-place predication from one-place predication that was already present in the traditional classification, albeit obscured by irregular patterns. In this regard, what remains is an effective typology of two types in a probability distribution with a relative statistical tendency towards accusativity; a tendency that is possibly due to chance. In this new typology, the mixed type (split-ergativity) simply manifests one type or the other in a manner presumed consistent across the category that arbitrates the split. The pattern in conflict with the general picture has always been split-intransitivity, which blends languages where unergatives are one-place or two-place.

This subsection has elaborated on the advantages that abandoning our allegiance to unergatives presents for the typological classification of languages. The last subsection addresses the reservations that some readers may have about certain verbs coming into existence as one-place or two-place on a language particular basis.

#### 4.2. Other fluctuations in predicate-argument structure: reflexives

This subsection attempts to mitigate concerns regarding inconsistent mappings between meaning and predicate-argument structure by looking at the various shapes that reflexive sentences may take across languages and even inside the same language.

Unergatives are not alone in attesting to variability in predicate-argument structure across languages. Reflexives too substantiate a similar phenomenon; perhaps, more forcibly than unergatives since the same language may opt for expressing reflexive sentences by means of one-place predication or two-place predication. Basque and Italian are two such languages where reflexives may be expressed as one-place or two-place. We are going to explore these choices using the model sentence ‘The girl has seen herself’, which is built around a two-place verb in English. Here I take for granted the bona fide assumption that one would expect reflexivity to exhibit consistency in predicate-argument structure, given that its meaning is presumed not to vary across cultures; although scholars working on the reflexive meaning of unaccusatives (e.g. ‘The window broke’) may harbor reasonable doubts. In fact, my goal is to cast doubts around this issue to reassure some readers that variability in the predicate-argument structure of unergatives is a valid alternative to an ontological commitment.

In Basque, ‘The girl has seen herself’ may be expressed with a reflexive pronoun or without it (Albizu 1998). The reflexive looks like ‘her head.Abs.Sg’, meaning *herself*. If the reflexive pronoun is used, the verb is two-place (25a) like in English, and one-place otherwise (25b).

- (25) a. Neskatil-ak bere buru-a ikus-i du  
 Girl-Erg.Sg her head-Abs.Sg see-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘The girl has seen herself’
- b. Neskatil-a ikus-i da  
 Girl-Abs.Sg see-Per be.3Sg  
 ‘The girl has seen herself’

The characteristics of one-place and two-place verbs that we have discussed for Basque are duplicated in these examples (see the unaccusative in 1a and the two-place in 2 for reference).

Italian, on the other hand, uses *se stesso* for *herself* (26a) or may decide not resort to a reflexive pronoun (26b), in which case the verb is presumed one-place.

- (26) a. La ragazza ha vi-sto se stesso  
 The.Fem.Sg girl have.3Sg see-Per herself  
 ‘The girl has seen herself’

- b. La ragazza si è vi-st-a  
 The.Fem.Sg girl Pas be.3Sg see-Per-Fem.Sg  
 ‘The girl has seen herself’

Unlike the Basque examples in (25) above, where one-place and two-place predication were identical with non-reflexive sentences, the Italian example that represents one-place predication has an additional morpheme, *si* (26b), which was not present in the unaccusative examples from Italian offered so far. This morpheme is traditionally referred to as *si passivante* (passive or ‘passivizing’ *si*) and it accompanies the set of unaccusative verbs that have two-place counterparts in Italian; for instance ‘break’. This morpheme is attached to the citation form of the verb to indicate its use as one-place (e.g. *rompere* for two-place; *rompersi* for one-place, illustrated for the verb ‘break’). Some scholars think of the *si* morpheme as a reduced external argument indicating the transition from two-place to one-place (see Levin and Rappaport 1995). Even if this morpheme were considered an argument proper, then the Italian examples could be qualified as displaying an option to express reflexivity through the *be* system or the *have* system, their differences in predicate-argument structure to be determined precisely. Incidentally, the set of unaccusatives that have two-place counterparts in Basque is not distinguishable from the set that lacks two-place counterparts.

Section 4 has illustrated the disadvantages of an ontological commitment to unergatives and the benefits of not pursuing that commitment for a simplified typological classification of languages where we take steps toward the elimination of the anomalous type of split-intransitivity. Reflexives offer an independent case of flexibility in predicate-argument structure that may be attested even inside the same language.

## 5. Conclusion

My article has shown divergences in the predicate-argument structure of unergative verbs, opening a debate around the need for an ontological commitment to such verbs on a structural basis. A simplified and more articulate typology of languages may follow from abandoning our allegiance to unergatives that may eventually dispose of anomalous types like split-intransitivity and concentrates on the differences between one-place and two-place predication. The flexibility in the transitivity properties of unergatives defended here finds independent support in a stronger case made by the observed variability in the predicate-argument structure of reflexive sentences. In the process of argumentation, I have cast doubts about the adequacy of the current typological classification of Basque, and the status of unergatives in Italian as one-place verbs.

## Appendix: more on verbal agreement in Basque

Languages like Italian or Guarani require the verb to agree with at most one argument even if the verb is a two-place. In contrast, Basque requires two-place verbs to agree with both the subject and the object; and this requirement is

extended to indirect objects as well (see Zubiri and Zubiri 2000). For instance, take a look at how one could express in Basque the action that my cat has entered the house by herself as a one-place verb in (1); by intervention of a second argument as a two-place verb in (2); or by intervention of second argument in an act of charity from which a third argument benefits as a three-place verb in (3). The auxiliary, highlighted in bold, changes according to the number of arguments (1, 2 or 3) involved in the action or situation described. In three-place predicates, object agreement is limited to third person. I made all arguments explicit in the following examples so that the predicate-argument structure of the verb is unambiguous. The reason for this is that the verb is the same in the three examples. Any and all arguments could be omitted by virtue of the rich agreement system of Basque.

- (1) Rosita etxe-an<sup>9</sup> sar-tu **da**  
 Rosita.Abs.Sg house-in enter-Per be.3Sg  
 ‘Rosita has entered the house’
- (2) Ane-k Rosita etxe-an sar-tu **du**  
 Ane-Erg.Sg Rosita.Abs.Sg house-in enter-Per have.3Sg.3Sg  
 ‘Ane has brought Rosita into the house’
- (3) Ane-k Mikel-i Rosita etxe-an sar-tu **dio**  
 Ane-Erg.Sg Mike-Dat.Sg Rosita.Abs.Sg house-in enter-Per have.3Sg.3Sg.3Sg  
 ‘Ane has brought Rosita into the house for Mikel’

#### List of abbreviations

Abs absolutive	Imp imperfective	Part partitive	Qu question particle
Dat dative	Loc locative	Pas passive	Sg singular
Erg ergative	Masc masculine	Per perfective	- morpheme boundary
Fem feminine	Nom nominative	Pl plural	. morpheme overlapping

#### References

- Albizu, P., 1998, ‘The Syntax of Impersonal Constructions in Basque: An Alternative Hypothesis’, MAYFEST, University of Maryland.
- Alcázar, A., 2002a, ‘Intransitives in Basque’ (Ms), Screening Paper, University of Southern California.

<sup>9</sup> In these examples I gloss *-an* as the preposition ‘in’ for space limitations in (3). I extend this gloss for consistency to (1) and (2). The gloss for *-an* should be— Loc.Sg (i.e. ‘Locative singular’).

- , 2002b, 'On the Correlate between Case Assignment and Verbal Form in Basque', *Proceedings of the 5<sup>th</sup> Durham Postgraduate Conference in Theoretical and Applied Linguistics*, University of Durham, Durham.
- , 2003a, 'A Note on the Typological Classification of Basque, Split-Intransitivity and the Unaccusative Hypothesis', *Working Papers of the Linguistics Circle 17*, University of Victoria, Victoria.
- , 2003b, 'The Interpretation of Imperfective Aspect in Basque and its Implications for Our Traditional Classification of Verbs', *ASJU-International Journal of Basque Linguistics* (forthcoming).
- Artiagoitia, X., 2000, *Hatsarreak eta Parametroak Lantzen*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz.
- Burzio, L., 1986, *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*, Reidel, Dordrecht.
- Comrie, B., 1976, *Aspect*, Cambridge, Cambridge U.P.
- , 1981, *Language Universals and Linguistic Typology*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Dixon, R. M. W., 1994, *Ergativity*, Cambridge U.P., Cambridge.
- Dowty, D., 1991, "Thematic proto-roles and argument selection", *Lg* 67(3), 547-619.
- Hawkins, J. A., 1983, *Word order universals*, Academic Press, New York.
- Hale, K. and S. J. Keyser, 2003, *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure*. LI Monographs 39.
- Laka, I., 1993, 'Unergatives that Assign Ergative Case, Unaccusatives that Assign Accusative', In J. D. Bobaljik *et al* (eds.), *Papers on Case and Agreement I*, MITWPL 18, Cambridge, pp. 149-72.
- , 1995, 'Thetablind case: Burzio's generalization and its image in the mirror', in E. Reuland (ed.), *Arguments and Case: Explaining Burzio's generalization*, John Benjamins, Amsterdam, pp. 103-29.
- Levin, B., and M. Rapaport-Hovav, 1995, *Unaccusativity: At the syntax-semantics interface*, LI monographs 26.
- Perlmutter, D. M., 1978, 'Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis', in *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, Berkeley, pp. 157-89.
- Primus, B., 1999, *Cases and Thematic Roles: Ergative, Accusative, Active*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Rice, K., 1991, 'Intransitives in Slave (Northern Athapaskan): Arguments for Unaccusatives', *IJAL* 57, 51-69.
- Sorace, A., 2000, 'Gradients in Auxiliary Selection with Intransitive Verbs', *Lg* 76(4), 859-90.
- Zabala, I., 2002, 'Predicados Complejos en Vasco' (Ms), University of The Basque Country, Vitoria-Gasteiz.
- Zubiri, E. and I. Zubiri, 2000, *Euskal Gramatika Osoa*, Didaktiker, Bilbao.



# LEHENALDI PERFEKTIBOKO FORMAK XVI. MENDEKO EUSKARAN

Gontzal Aldai  
(UPV/EHU)

## 1. Sarrera<sup>1</sup>

Baldin gai erakargarriak badago XVI. mendeko euskarari dagokionez, aditz formen adierarena da, dudarik gabe, horietako bat. Areago, aditz forma guztien artean, lehenaldi perfektiboa adierazteko erabiltzen ziren adizkiak dirateke erakargarrientariakoak. Izan ere, oso aberatsa zen lehenaldi perfektibo (edo antzeko) adierarekin agertzen ziren aditz formen esparrua. Hau da, lehia handia zegoen delako esanahia adierazteko.

Artikulu honetan, hortaz, aztertzen ditut XVI-XVII. mendeetako euskaran lehenaldi perfektibo esanahia adierazteko lehia zeuden aditz forma (guzti)ak. Onartzen dudan marko teorikoa gramatikalizazio teoriarena da. Marko honen arabera, adiera bera espresatzeko forma bat baino gehiago izan daiteke, euren artean lehia sinkroniko eta diakronikoa ematen delarik. Gramatikalizazio teoriak proposatzen duen beste puntu bat ondoko hau da: tempus-aspektu-modu formak bere osotasunean ulertzeko, ez bakarrik euren estrukturari, baina baita euren esanahiaren aldatetari ere begiratu behar zaio. Izan ere, hizkuntza ezberdinetako formen arteko berdintasun eta ezberdintasun asko bakarrik suma daitezke formok pairatu dituzten aldaketak eta jarraitzen duten norabide diakronikoa kontuan harturik. Beste modu batera ipinita, forma eta esanahia, sinkronia eta diakronia, gramatikalizazio iturburuak eta gramatikalizazio lerroak, guztiak dira aditz formak osotoro ulertzeko beharrezko diren ikuspuntuak.

Ez da hau lekua gai teoriko horiek sakonean aztertzeke (gaia jorratu nahi duenak ikus beza Comrie 1976 eta 1985, Dahl 1985, Bybee & Dahl 1989, Bybee et al. 1994). Beraz, artikulu honetan egingo dudana dagozkigun formak aurkeztea baino ez da izango. Aurkezpen honetan saiatuko naiz azaltzen aditz forma bakoitzaren gramatikalizazio iturburu eta gramatikalizazio lerroa zeintzuk diren. Hots, alde batetik, euskararen aditz forma bakoitzak gramatikalizatzeko erabili zuen sorburua, eta bestaldetik, sorburu horretatik abiatuta, euskararen kasuan (eta unibertsalki) formak eramaten duen norabide historikoa.

---

<sup>1</sup> Artikulu honen gaiak ikertzeke, Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailak emandako beka baten laguntza izan dut.

Ondoren aurkeztuko ditudan formak hauek dira:

- Iragan Trinkoa (*zegien*),
- Aoristo Perifrastikoa (*egin zezan*),
- Iraganeko Perfektu-Perfektiboa (*egin zuen*),
- Oraineko Perfektu-Perfektiboa (*egin du*),
- Perfektu-Perfektibo Bikoitzak (*egin ukan du, egin ukan zuen*).<sup>2</sup>

## 2. Iragan Trinkoa (*zegien*)

Ezaguna denez, XVI. mendeko euskaran, Iragan Trinkoak (*zeturren, nentorren, zegien, negien, zuen, nuen, zen, nintzen*) ez zuen lehenaldi inperfektibo adiera bakarrik espresatzen, gaur egun bezala, baina baita lehenaldi perfektiboarena ere. Hor-taz, Iragan Trinkoa lehenaldi orokor bat zen (cf. Bybee et al. 1994: 91-95), ingeles modernoaren Iraganaren antzekoa. XVI. mendeko euskararen Iragan Trinkoaren erabilera perfektiboari Aoristo Trinkoa esan ohi zaio. Alabaina, kontuan hartu behar da Aoristo Trinkoa ez dela forma berezi bat, gaur egun ez duguna, baizik eta lehenaldi orokor baten (hots, Iragan Trinkoaren) erabilera perfektiboa (gaur egun gertatzen ez dena).

Lehenaldi orokor batez espero daitekeenez, aditz estatiboekin konbinatzerakoan, adiera inperfektiboa izaten da ohikoena, eta, aldiz, aditz dinamikoekin konbinatzerakoan, adiera perfektiboa da usuena. Hau da, *izan, eduki* edo *jakin* bezalako aditzen lehenaldi orokorrak esanahi inperfektiboa adierazi ohi du, baina *egin, esan* edo *etorri* bezalako aditzen lehenaldi orokorrak adiera perfektiboa izan ohi du, maiz narrazioetan erabiltzen delarik. Korrelazio hau da, hain zuzen, Lafonek (1943: I, 27-28) XVI. mendeko testuetan hauteman zuena, eta (nahiko modu kriptikoan edo “déterminé” vs. “indéterminé” terminoekin jaso nahi izan zuena.

Aipatutako korrelazioa, dena den, ez da derrigorrez bete beharreko legea. Alde bietako salbuespenak agertzen baitira XVI-XVII. mendeetako euskaran. Alde batetik, aditz dinamikoen Iragan Trinkoak (e.g. *nentorren*) adiera inperfektiboa izan dezake, batez ere denborazko perpaus mendekoetan (e.g. *bidetik nentorrela*). Bestaldetik, aditz estatiboan Iragan Trinkoak (e.g. *zuen*) adiera perfektiboa har zezakeen adibide batzutan. Kasu hauetan, aditz estatiboak esanahi inkoatiboa hartu ohi du; hots, delako egoera estatibora eramaten duen aldaketa adierazten du. Honelakoa da, bete-betea, Mikoletaren ondoko adibidea: *Seynbatan eve berorec escritoriau?* [Zenbatean zuen berorrek eskritorio-hau?] ‘Quánto le costó a V(uestra) M(erced) este escritorio?’ [¿En cuánto (ob)tuvo VM este escritorio?].

Gramatikalizazio iturburuari dagokionez, Iragan Trinkoa da, jakina, hemen aztertuko ditudan adizkietan opakuen. Jakina diot, zeren garbi dago adizkien zahartasuna eta iluntasun morfologikoa korrelazioan daudela. Eta Iragan Trinkoa, duda-

<sup>2</sup> Terminologiari dagokionez, batzutan nik asmatutako terminoak erabiltzen ditut, ez baitut aurkitu baliokide egokirik euskarazko literaturan. Adibidez, perfektua eta perfektiboa termino ezberdinak dira literatura tipologikoan, euskaraz idatzitako literaturan biak ‘burutu’ termino bakarrekin itzuli diren bitartean (ikus 4. oharra). Bestaldetik, tempus-aspektu-modu esanahi orokorrak letra xehekin idatzi ditut; euskararen forma propioak, aldiz, letra larriekin.

rik gabe, lehenaldiko adizkien artean zaharrena da. Hala ere, Aldai (2000) artikuluan gramatikalizazio iturburu bat proposatu nuen Iragan Trinkorako ere. Nahiko hipotesi luzea da han plazaratu nuena, baina funtsean esanenez Iragan Trinkoa sortuko litzatekeela aitzin-euskararen lehenaldi (inperfektibo) arkaiko baten erabilera narratibotik. (Delako inperfektiboa gaur egungo Irrealisaren jatorria litzateke). Testuinguru narratibo horretatik etorriko litzaioke Iragan Trinkoari bere *-(e)n* mendekotasun atzizkia. Hau da, ber-analisi baten bitartez, diskurtso narratiboaren mendekotasun marka zena lehenaldiaren marka bihurtu zen. Horregatik, *dago* + *-(e)n* atzizkia *dagoen* den bitartean, *zegoen* + *-(e)n* atzizkia *zegoen* da (kontuan hartu behar da baita ere, hirugarren pertsonetan izan ezik, Irrealis Trinkoaren formak eta Iragan Trinkoarenak ez zirela bereizten XVI. mendean baldin eta *-(e)n* edo *-(e)la* mendekotasun atzizkia eramaten bazuten. Adibidez: *lizan*, *lizala* vs. *zen*, *zela*, *ezberdinak* ziren; baina *ninzan* edo *ninzala* biak ager zitezkeen indikatiboan nola subjuntiboan).

### 3. Aoristo Perifrastikoa (*egin zezan*)

Misterioa sortarazi duen formarik badago euskal aditz sistema zaharrean, hori Aoristoa deritzona litzateke, hemen Aoristo Perifrastikoa deituko dudana (*etor zedin*, *etor nendin*, *ekar zezan*, *ekar nezan*, *ekar (z)egian*, *ekar negian*). Larramendirekin (1745: xxxvii) hasi eta autore askotxok balio ilun, ulergaitz, hieratiko, ia esoterikoa eman diote euskal Aoristo Perifrastikoari. Autore hauek kontsideratu dute Aoristo Perifrastikoa subjuntiboko (edo ez-indikatiboko) formak erabiltzen zituela indikatiboko adiera bat (lehenaldi perfektiboa, hain zuzen) espresatzeko. Hortik etor liteke euren harridura. Trask (1997) dugu hauen adierazle garbia.

A complication is the existence in early northern Basque, and above all in the writer Leizarraga, of an indicative form constructed with the radical. Leizarraga contrasts the ordinary past-tense forms *sartu zen* 'he entered' and *sartu zuen* 'he inserted it' with intransitive *sar zedin* and transitive *sar zezan*, apparently with similar English glosses, even though the second set look like subjunctives. The contrast between the two sets appears to be one of aspect; the second set, variously called 'aorist' or 'narrative', appear from their contexts to express something like an event in a narrative sequence, while the first merely represent an ordinary punctual or perfective form. Rare outside of Leizarraga, and unknown since his time, the second set of forms is decidedly unusual, and may represent no more than an idiosyncratic development peculiar to a particular time and place (1997: 237-38).

Arazo asko dauka Trasken analisiak. Hasteko, Aoristo Perifrastikoa ez da ez arraroa XVI. mendean ez Leizarragaren idiosinkrasi bat. Aoristo Perifrastikoa XVI. mendeko autore guztietan agertzen da (Betolatza kenduta), eta baita XVII. mendeko zenbait testu arkaizantetan ere (Mikoleta, Oihenart, Isasti). Lazarragaren testuaren aurkikuntza alde aurretik bagenekiena konfirmatza etorri da. Are gehiago, Juan Mateo Zabalak (1848: 56) erakutsi bezala, Aoristo Perifrastikoa oraintsu arte mantendu bide da Euskal Herriaren bazter batean; Bizkaiko sartaldean, hain zuzen.

Garrantzitsuago dena. Laguntzaile estatiboak (*izan*, *edun*) indikatiborako bakarrik erabili behar direla (eta zirela), eta laguntzaile dinamikoak (*-di-*, *-za-*, *egin*) ez-

indikatiBORAKO soilik erabil daitezkeela (eta zitezkeela) ez dago inondik inora Biblian idatzita. Gaur egungo euskararen distribuzio hori (oso gutxi gora behera) agertzen den arren, berez ez dago ezer gramatikalizazio iturburuetan bestelako kasurik eman ez zedin (dadin).

Bi arazo sumatzen dizkiot *izan-edun* indikatiboarekin, eta laguntzaile dinamikoak ez-indikatiboarekin ezinbestean lotzen dituen aurreiritziari. Batetik, sinkronizentrikoa dela; hots, gaur egungo egoera garai zaharretarako aldaketarik gabe proiektatzen duela. Bestetik, oso estrukturalista dela. Hau da, distribuzio formalak nahitaez oposaketa semantiko garbiekin egokitu behar direla mantentzen duela. Goian aipatu bezala, gramatikalizazio teoriak proposatzen du, distribuzio formalak oposaketa semantikoekin bat etortzeko joera dagoen arren, tendentzia hau ez dela inola ere salbuespen gabekoa. Areago dena, gramatikalizazio teoriak mantentzen du formen arteko lehia sinkroniko-diakronikoa eman daitekeela tempus-aspektumodu esanahiak adierazteko, non hizkuntza baten aldi sinkroniko espezifikoko batean forma bat baino gehiago egon daitekeen adiera bera espresatzeko.

Hauxe da, dudarik gabe, XVI. mendean Aoristo Perifrastikoaren (*ekar zezan*) eta Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren (*ekarri zuen*) artean gertatzen eta gertatu zen lehia lehenaldi perfektiboaren esanahia adierazteko. Aoristo Perifrastikoa (eta Iragan Trinkoa) forma zaharragoak ziren (defektiboak eta elkarrekiko osagarriak behar-bada), Iraganeko Perfektu-Perfektiboa forma berriagoa zen bitartean. Azken hau, garbi dago, Mendebaldeko Europa osoan hedatu zen forma berri bat zen, Latin Berantiarretiko jatorria zuena. Area edo eremu fenomenotzat har daiteke, beraz, Perfektu-Perfektiboen hedapena Mendebaldeko Europan.<sup>3</sup> Hortaz, forma berriagoa (Iraganeko Perfektu-Perfektiboa) forma zaharragoa(k) (Aoristo Perifrastikoa eta Iragan Trinkoaren erabilera perfektiboa edo aoristikoa) ordezkatu zituen, prozesu historiko baten bitartez. XVI. mendeko testuetan atzematen dugun egoera ordezkapen prozesu horren azken mementoa bide da.

Hasieran, forma berria (*ekarri zuen*), lehenaldi perfektibo orokorra adierazi baino lehen, testuinguru perfektibo espezifikoko batzutan hasiko zen erabiltzen. Gerago, forma berria hedatu eta forma zaharra (*ekar zezan*) testuinguru guztietatik desplazatzen joango zen, lehenaldi perfektiboko forma bakarra (edo ia bakarra) bihurtu arte. Edozein kasutan, eta ikerketa gehiagoren faltan, ez dago batere garbi XVI. mendeko testuetan oposaketa garbirik dagoenik *ekarri zuen* eta *ekar zezan* formen artean, biak perfektiboko forma orokorrak bide zirelarik. Garbi dagoena zera da: Traskek eta beste autore batzuk proposaturiko *erabateko* kontrasteek ez dutela orain arte ezer argitu. Izan ere, perfektiboak eta aoristoak esanahi bera adierazi ohi dute, eta hauen barruan izaten da narratiboa ere (ikus, dena dela, 4. atalean egiten dudana proposamena).

Esan bezala, Aoristo Perifrastikoak laguntzaile dinamikoak erabiltzea ez litzateke harrigarria izan beharko. Niretzat harrigarriagoa da autore guztiek normaltzat hartzen dutena: hots, nola Mendebaleko Europako hizkuntzetan pluskuanperfektu den forma batek (formalki *egin zuen* = *había hecho* = *had done* = *haveva fatto* = *avait fait*)

<sup>3</sup> Eta ez euskarak egindako kalkoa edo hartutako erdarakada, Sarasolak eta beste autore batzuk errazegi salatu nahi duten moduan.

lehenaldi perfektibo bat adieraz dezakeen euskaran. Baina honetaz hurrengo ataletan jardungo dut.

#### 4. Iraganeko Perfektu-Perfektiboa<sup>4</sup> (*egin zuen*)

Esanda dago Iraganeko Perfektu-Perfektiboa (*etorri zen, etorri nintzen, ekarri zuen, ekarri nuen*) eta bere “anaia” dena Oraineko Perfektu-Perfektiboa (*etorri da, etorri naiz, ekarri du, ekarri dut*) oso adizki ezagunak direla Mendebaleko Europan, Latin Berantiarren ereditutik hedatu baitziren, eremu fenomeno bat osatuz. Alabaina, artikulu honen hasieran azaldu den bezala, hizkuntzen arteko konparaketa egiteko, ez da nahikoa adizki horien forma kontuan hartzea. Euren esanahia ere kontuan hartu beharrekoa da. Areago, esanahiaren aldaketa ere hartu behar da kontuan. Beraz, sinkronia bakarrik ez, diakronia ere kontsideratu behar da azalpen osoa egiteko asmoz.

Zehazkiago esateko, Mendebaleko Europan hedatu zena izan zen adizki berri batzuk gramatikalizatzeko jatorri edo iturburu berri bat. Gramatikalizazio iturburu berdin horretatik, ordea, denboraren poderioz, hizkuntza bakoitzean emaitza ezberdinak ditugu gaur egun. Laguntzaileen hautaketa alde batera utzita, batez ere, esanahiari dagokionez dira ezberdinak adizki horiek. Orain, tempus-aspektu-modu formen esanahiaren aldaketa *neurri handi batean* unidirekzionala denez (gramatikalizazio lerroak edo lerro semantikoak osatzen direlarik), esan dezakegu Mendebaleko Europako Perfektu-Perfektibo adizkien arteko ezberdintasun handiena gramatikalizazio lerroan zehar ibilitako bidea dela. Hots, Perfektu-Perfektiboaren lerro semantikoei dagokienez, hizkuntza batzuk kontserbadoreak izan diren heinean, beste batzuk nahiko aurrerakoiak izan dira. Hortaz, ezberdintasun hauek ezin dira azaldu diakronia kontuan hartu gabe. Euskararen kasuan, Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren eboluzio semantikoa oso aurrerakoa izan da, inguruko hizkuntzekin konparatuta. Ikus dezagun.

<sup>4</sup> Terminologiara bihurtuz, “Perfektu-Perfektibo” terminoa erabiltzen dut nik, adizki hauen natura bikoitza azaltzeko asmoz.

Nahiz eta euskarazko lanetan garbi ez dagoen, perfektua eta perfektiboa ez dira sinonimoak. Perfektuek esanahi erlatiboa duten bitartean, perfektiboak esanahi absolutua dauka. Hau da, perfektiboa deiktikoa da; besterik gabe, ekintza bat lehenaldian kokatzen du. Perfektuek, ordea, beti hartzen dute kontuan erreferentzia puntu bat. Hau da, lehenaldian gertaturiko ekintza bat, baina geroagoko erreferentzia puntu batekiko errelebantzia daukana, da perfektuek adierazten duten esanahia.

Gertatzen dena da (oso ezagunak diren) gramatikalizazio lerroak daudela, perfektuetatik perfektibora pasatzen direnak. Hortaz, perfektuak eta perfektiboa, sinkronian ez, baina diakronian lotuta egon daitezke (gai hauetaz, ikus Comrie 1976 eta 1985, Dahl 1985, Bybee & Dahl 1985, eta batez ere Bybee et al. 1994: 51-105).

Euskarazko Oraineko Perfektu-Perfektiboa eta Iraganeko Perfektu-Perfektiboa biak dira, aldi berean, perfektu eta perfektiboa. Jatorriz, biak erresultatiboak izan ziren (ikus 5. oharra). Esanahi paraleloak zeuzkaten iturburuan: bata oraineko erresultatiboa, bestea iraganeko erresultatiboa. Gero, Orainekoak perfektu esanahia hartu zuen, eta Iraganekoak pluskuanperfektua. Gaur egun, Orainekoak (*egin du*) gehien bat perfektu adiera dauka (baina baita perfektibo hodiernala Euskal Herri Penintsularrean, eta baita perfektibo orokorra Euskal Herri Kontinentalean: ikus 5. atala). Iraganekoak (*egin zuen*), aldiz, gehien bat (aspaldiko) perfektiboa adierazten du (eta pluskuanperfektua noizbehinka). Hortaz, euskara modernoan ez daukate esanahi paralelorik. Hala ere, nahiago izan dut bieci termino paraleloak ezartzea, euren iturburuak, eta hortaz euren forma, kontuan harturik.

Mendebaleko Europako hizkuntza guztietan bezala, euskararen Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren gramatikalizazio iturburua lehenaldiko erresultatibo<sup>5</sup> bat izan zen: lehenaldiko partizipioa + *izan/edun*-en Iragana. Gaur egun, euskarak badauka beste forma berriago bat lehenaldiko erresultatiboa adierazteko: alegia, *etorria zen*, *ekarria zuen*. Adizki berriago honek *-a* artikulua dauka partizipioari itsatsia, euskararen beraren eboluziotik auresan daitekeenez. Lehenaldiko erresultatibotik, aldaketa semantiko baten bitartez (seguruena, zabalkuntza semantikoaren bitartez: ikus Bybee et al. 1994: 68-69) pluskuanperfektura heldu zen gure adizkia.

Inguruko hizkuntza gehienak fase honetan geratu diren arren (gaztelaniaren *había hecho*, frantsesaren *avait fait*, ingelesaren *had done*, eta abar), euskara, ares-tian esan denez, oso aurrerakoa izan da honetan, eta beste aldaketa semantiko bat pairatu zuen. Lehenbizi, pluskuanperfektu tipikoak, bere eremua zabaldu eta, “bukaturiko marko tenporal” esanahia barneratu zuen (Dahl 1985: 147). Hauetako testuinguru batzuk badira adierazten Pluskuanperfektu baten bidez inguruko hizkuntzetan, batez ere italieraz (baina baita batzutan gaztelaniaz eta frantsesez). Alabaina, oro har, euskararen kasua askoz zabalagoa da gaztelania edo frantsesarena baino, eta baita italierarena baino.

Adibidez, “bukaturiko marko tenporal” etiketarekin ondoko ingurunea izendatu ohi da. Demagun argazki batean etxe bat ikusten dugula, baina badakigula gaur egun eraitsia dagoela. Orain, galdetu nahi badugu nork eraiki zuen etxe hura, lehenaldi perfektibo bat erabili behar dugu, baina perfektibo hau bukatutako marko tenporal baten barruan kokatzen da (cf. Dahl 1985: 147). Hizkuntza batzuk perfektibo tipikoa adierazten duen adizki bera erabiliko lukete hemen ere, baina beste hizkuntza batzuk pluskuanperfektu tipikoa adierazteko balio duen adizkia erabiltzen dute kasu honetan. Gaztelanian, esaterako, biak dira posible: *¿Quién construyó esta casa?* edo (beharbada, arruntago eta hobeto) *¿Quién había construido esta casa?* Horrela bada, testuinguru hau pluskuanperfektuaren zabalkuntza semantiko bezala uler daiteke. Dena dela, aurreko adibideak “alderantzikatutako egoera” bat adierazten du baita ere.

Italierak, ordea, “alderantzikatutako egoera” gabeko “bukaturiko marko tenporalak” adierazteko ere Pluskuanperfektua erabil dezake. Adibidez, demagun orain marrazki baten aurrean gaudela, eta adierazi nahi dugula nork eta noiz egin zuen marrazki hori. Marrazkia apurtuta balego, alderantzikatutako egoera bat izango litzateke, eta Pluskuanperfektuaren erabilera nahiko arrunta izango litzateke gaztelanian eta frantsesean, behintzat. Baina marrazkia apurtu gabe ere, italieraz (barietate batzutan bederen) ondoko hau esan daiteke: *quel disegno lo avevo fatto io il primo giorno che lavoravo all'istituto* ‘marrazki hori neuk egin nuen (Pluskuanperfektua) institutuan lan egiten nuen lehenengo egunean’. Kontuan hartu behar da egoera hau, alderantzikatua ez, baina amaitutako marko batean kokatzen dela, ulertzen baita narratzaileak ez duela dagoeneko institutuan lanik egiten.

Goian aipatutako inguruneak izan ohi dira pasabide bat behinolako Pluskuanperfektu bat “aspaldiko perfektibo” bezala erabil dadin. Euskara kenduta, Mende-

<sup>5</sup> “Erresultatibo” kontzeptua, eta beraz hura izendatzeko terminorik, ez dut inoiz ikusi euskarazko idazlanetan. Hortaz, ingelesezko kalkoa erabiltzen dut hemen (cf. Bybee et al. 1994: 54, 63-68).

baleko Europan ez dago holako adibiderik. Hortaz, euskara nahiko berezia eta aurrerakoa izan da honetan, inguruneko hizkuntzekin konparatuz. Hala ere, hindi-urdu, bengali, amarikoa eta armenierak, besteak beste, erakusten dute euskarak jasane duen eboluzio bera; hots, behinolako Pluskuanperfektua aspaldiko perfektibo bihurtzea (Comrie 1985: 69; Dahl 1985: 147).

#### 4.1. Aoristo Perifrastiko eta Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren arteko lehia

Hauxe da, beraz, nik proposatzen dudana eboluzioa euskararen Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren (*egin zuen* bezalako adizkien) esanahia azaltzeko: alegia, lehenaldiko erresultatibo batetik pluskuanperfektu batera; eta hemendik aspaldiko perfektibo batera, gaur egun adierazten duen esanahia, hain zuzen. Galdera da ea XVI. mendeko euskaran ba ote dagoen eboluzio horren aldeko ebidentziarik; hots, *egin zuen* bezalako formek ba ote daukaten pluskuanperfektuaren esanahia. Egia esan, 3. atalean aipatu dudanez, ez dago oso ebidentzia garbia horren alde. Aldiz, ematen du XVI. menderako hartua daukala Iraganeko Perfektu-Perfektiboak aspaldiko perfektiboaren adiera. Hortaz, Aoristo Perifrastikoa eta Iraganeko Perfektu-Perfektiboak testuinguru berdintsuetan erabil zitezkeen XVI. mendean zegoeneko.

Alabaina, Leizarragaren testua hartzen badugu kontuan, nahiz eta Iraganeko Perfektu-Perfektiboak perfektiboaren esanahia adieraz dezakeen, maiztasunari begira, oso gutxitan erabiltzen du Leizarragak adizki hori perfektibo adierazteko. Beraz, maiztasuna kontuan harturik, ematen du Aoristo Perifrastikoa dela ohikoena perfektibo espresatzeko Leizarragarengan. Orduan, zer adierazten du, gehien bat, Iraganeko Perfektu-Perfektiboak Leizarragaren testuan? Hiru adiera nagusi bide ditu adizki honek. Batetik, gaztelania zaharrean “Pretérito Anterior” zena; hau da, pluskuanperfektu antzeko adiera bat, baina perfektibo kutsuarekin, sekuentzia narratibo batean aurretikotasuna adierazten duena; hala nola, *Eta sarthu zenean Jesus Capernaumen, ethor zedin harengana zentener bat* (Mt 8, 5); hots, ‘Jesus Capernaumen sartu ondoren, zenturion bat etorri zen harengana’. Bigarren, badirudi Iraganeko Perfektu-Perfektibo erabiltzen duela Leizarragak perfektibo adiera espresatzeko, baina ez Jesukristoren garaiko kontakizunak egiteko (hauetarako Aoristo Perifrastikoaz baliatzen baita gehien bat), baizik eta amaitutako marko tenporal batean kokatzen diren kontakizunak egiteko. Adibidez, profeten garaian gertatutako ekintzak kontatzeko, Iraganeko Perfektu-Perfektibo erabil dezake Leizarragak; hala nola, *Jaunak profetaz erran ukhan zuena konpli ledintzat* (Mt 1, 22). Hirugarren, Iraganeko Perfektu-Perfektibo erabil dezake Leizarragak pluskuanperfektu antzeko adiera bat espresatzeko; adibidez, *Josefek egin zezan aingeruak manatu zeraukan bezala* (Mt 1, 24). Ikusten denez, hiru adiera hauek nahiko hurbil daude pluskuanperfektuaren esanahitik. Bestalde, esan behar da Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren adibide gehienak mendeko perpausetan agertzen direla Leizarragarengan. Egia esan, gauzak konplikatuagoak dira esandakoa baino, zeren Iraganeko Perfektu-Perfektibo ez ezik, Perfektu-Perfektibo Bikoitza (ikus Mt 1, 22 aurreko adibidea) eta, batzutan, Oraineko Perfektu-Perfektibo ere erabiltzen baititu Leizarragak aipatutako testuinguruak adierazteko.

Leizarraga, dena den, autore bat da XVI. mendeko autoreen artean. Beste autoreengan gauzak ez bide dira hain garbiak, eta ikerketa gehiago egin beharko litzateke.

Etxeparek, adibidez, Iraganekoa ez ezik, Oraineko Perfektu-Perfektiboa erabiltzen du maiz perfektiboa adierazteko (ikus 5. atala). Edozein kasutan ere, aurreko datuek ebidentzia apur bat eskaintzen dute proposaturiko hipotesiaren alde. Hortaz, onar genezake Iraganeko Perfektu-Perfektibo (*egin zuen*) adizkiak garai zaharretan (XIV. mende aldera edo) pluskuanperfektua adierazten zuela, gero “bukaturako mar-ko tenporala” adierazteko erabiltzen hasi zela, eta azkenez, zabalkuntza semantikoaz, “aspaldiko perfektiboa” adierazten hasi zen. Horrela, perfektiboa adierazteko forma-rik arruntena bilakatu zen, Aoristo Perifrastikoa forma zaharra desplazatu arte.

XVI. mendean, Euskal Herri osoan gertatu zen ordezkapen prozesu hau nahiko aurreratua bide zegoen, baina ezberdintasun txikiak zeuden eremu batetik bestera. Euskal Herriko mutur bietako euskalkietan (bizkaiera mendebaldean, zuberera ekialdean) Aoristo Perifrastikoa geroxeago galdu bide zen erdiko euskalkietan baino. Hala-ber, beharbada autore batzuk (Leizarragak kasu) arkaizanteago jokatu zuten beste batzuk baino. Dena dela, Aoristo Perifrastikoaren ordezkapena euskalki guztietan gertatu zen fenomeno ia izan zen, nahiz eta, zoritxarrez, XVI. mendeko testuek oso modu partzial eta berantiarrean erakusten duten ordezkapen horren eboluzioa. Beste konplikazio bat da Aoristo Perifrastikoa ez zuela Iraganeko Perfektu-Perfektiboak soilik ordezkatu. Arestian aipatu bezala, Oraineko Perfektu-Perfektiboak ere parte garrantzitsu bat jokatu zuen ordezkapen prozesu honetan, baina, antza denez, hau bakarrik gertatu zen Euskal Herri Kontinentaleko euskalkietan, segidan ikusiko dugunez.

## 5. Oraineko Perfektu-Perfektiboa (*egin du*)

Goian aipatu denez, Oraineko Perfektu-Perfektiboa (*etorri da, etorri naiz, ekarri du, ekarri dut*), Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren parean, Latin Berantiarren egitura erresultatiboa eredu harturik, Mendebaleko Europan zehar hedatu zen. Hortaz, Mendebaleko Europako hizkuntza nagusietan forma bera azaltzen zaigu, laguntzaileekin gertatu diren hautaketa ezberdinak gora behera. Hau da, formalki, *egin du = has done = ha hecho = ha fatto = a fait*, eta abar. Alabaina, esanahia kontuan hartzen badugu, ingelesaren Present Perfect (edo Perfect, besterik gabe), esate baterako, ez da frantsesaren Passé Composé-ren parekoa, ez eta gaztelaniaren Presente Perfecto-aren berdina.

Ingelesarenak (oraineko) perfektua adierazten du hertsiki; alegia, ez du lehenaldiko adberbio zehatzik edo deiktikorik onartzen: *I have never been there* ‘Hor ez naiz inoiz egon’; baina *\*I have woken up at 6 o'clock this morning / I woke up at 6 o'clock this morning* ‘Gaur 6etan altxatu naiz’. Frantsesarenak, ordea, askoz eremu zabalagoa betetzen du. Frantses mintzatuan, bederen, perfektibo orokorra adierazten du, adberbio deiktikoak onartuz. Are gehiago, lehenaldiko edozein adberbio onartzen du, ez bakarrik duela gutxiko gertakizun bat adierazten dutenak, hala nola *Napoléon est mort l'année 1821* ‘Napoleon 1821 urtean hil zen’. Italiaren kasuan ere (italiera mintzatuan behintzat) frantsesaren antzeko egoera daukagu. Gaztelaniaren Perfecto-a, aldiz, erdiko posizioan azaltzen zaigu. Ingelesarenak baino eremu zabalagoa du, batzutan adberbio deiktikorik onar baitezake, baina eremu murriztagoa dauka frantsesarena eta italiararenaren ondoan. Izan ere, gaztelaniaren Presente Perfecto-ak perfektuaz gain, “perfektibo hodiernal” adiera ere espresa dezake, hau



da egunaren barruan (edo astearen barruan, urtearen barruan) jazo diren gertakizunak kontatzeko erabil daiteke. Beraz, oraineko perfektuaren gramatikalizazio lerro (unidirekzionala) badagoela onartzen badugu, esan dezakegu ingelesa nahiko kontserbadorea izan dela honetan, frantsesa eta italiera oso aurrerakoia izan diren bitartean, eta gaztelaniak erdibideko eboluzioa jasan duela (gramatikalizazio lerro honetatik informazio gehiago jasotzeko, ikus bereziki Bybee et al. 1994: 68-69, 81-87). Hortaz, gaur egun, ingelesaren Perfect delakoak perfektua izaten jarraitzen duen arren, frantsesarena eta italierarena ez dira perfektuak, perfektiboak baizik (nahiz eta perfektu adiera ere barnean har dezaketen). Gaztelaniaren Presente Perfecto-a perfektua litzateke gehien bat, baina baita, esan bezala, perfektibo hodiernala ere.

Orain agertzen zaigun galdera ondokoa da: nolako joera diakronikoa izan du euskarak Oraineko Perfektu-Perfektiboaren esanahiari dagokionez? Iraganeko Perfektu-Perfektiboarekin bezain aurrerakoa izan da euskara? Aldiz, kontserbadoreago jokatu du kasu honetan? Nahiz eta gutxitan aipatu, galdera honen erantzuna ez da berdina Euskal Herri Penintsularrerako eta Euskal Herri Kontinentalerako. Euskal Herri Penintsularrean, Oraineko Perfektu-Perfektiboaren esanahia gaztelaniaren Perfecto-aren antzekoa da. Euskal Herri Kontinentalean, ordea, frantsesarenaren parekoa litzateke. Horrenbestez, Euskal Herri Penintsularreko Oraineko Perfektu-Perfektiboa perfektua da gehien bat, baina perfektibo hodiernala ere adierazten du. Euskal Herri Kontinentaleko Oraineko Perfektu-Perfektiboak, ostera, perfektibo orokorraren eremua besarkatzen du, perfektu adiera ere espresatzen duelarik.

Horrela bada, Lafittek (1962: 373) esaten digunez, nafar-lapurteraz posible da esatea *iaz egin genuen*, baina baita *iaz egin dugu*. Hau da, ez bakarrik Iraganeko Perfektu-Perfektiboa, baizik eta Oraineko Perfektu-Perfektiboa ere erabil daiteke aspaldiko perfektibo (ez-hodiernal) bat adierazteko. Kontuan hartu behar da bi forma hauen gramatikalizazio lerroek perfektiborantz eboluzionatzen dutela. Beraz, Euskal Herri Kontinentalean biak oso aurrerakoia izan direnez, biak etorri dira bat aspaldiko perfektibo adiera espresatzeko. Aldiz, ezinezkoa dena da Iraganeko Perfektu-Perfektiboak perfektu edota perfektibo hodiernal adierak espresatzea (adibidez, \**aurten egin genuen*), esanahi horiek ez baitira inoiz egon bere gramatikalizazio lerroaren barruan.

Errepikatu beharra dago, beraz, XVI. mendean, Euskal Herri Kontinentalean behintzat, aspaldiko perfektiboa adierazteko, Aoristo Perifrastikoaren (*egin zezan*) ordezkapen prozesuan Iragan Perfektu-Perfektiboak (*egin zuen*) ez ezik Oraineko Perfektu-Perfektiboak (*egin du*) ere hartu zuela parte. Etxeparek, kasu, *egin zuen* eta *egin zezan* (eta *zegien*) bezalako adizkiez gain, *egin du* bezalako adizkiak erabiltzen bide ditu perfektiboa adierazteko. Askotan ez da erraza jakitea *egin du* tankerako adizkiek benetako perfektiboa adierazten duten, baina batzutan inguruneak argitzen digu arazoa. Adibidez, *Hark [Jesukristok] erio haritu dik* 'hark heriotza hartu du' esaldia (Etx I, 43) uler daiteke problemarik gabe perfektu moduan, orainarekiko errelebantzia balu bezala, nahiz eta orain dela asko jazotako gertakizuna kontatu. Honek, beraz, ez digu argitzen perfektibo ala perfektu baten aurrean gauden. Alabaina, adibide honetan jarraitzen duen mendeko perpausak gauzak argitzen dizkigu: *Hark erio haritu dik, hiri leian bizia* '... , zuri bizia eman ziezazun'. Mendeko perpausak aspaldiko lehenaldiko esanahia adierazten du argiro. Hortaz, perpaus nagusiak ere perfektiboa adierazten du, ez perfektua; hots: 'Hark heriotza hartu zuen, zuri bizitza eman ziezazun'.

### 5.1. Esanahi ebidentzialik euskara zaharrean?

Amaitu aurretik, azken hausnarketa bat egin beharko genuke. Ikusi berri dugu, Euskal Herri Kontinentalean eta XVI. mendetik hasita, bai Iraganeko Perfektu-Perfektiboak nola Oraineko Perfektu-Perfektiboak biek adieraz dezaketela aspaldiko perfektiboaren esanahia. Orain plazaratu behar den galdera da ea, XVI-XVII. mendeetan behintzat, *egin du* formaren adiera perfektiboa berdina ala ezberdina zen *egin zuen* formaren adiera perfektiboarekin konparatuz. Aldai (2002) lanean proposatu nuen *egin du* eta *egin zuen* bezalako adizkien artean, beharbada, bazegoela diferentzia bat, biek adiera perfektiboa zutenean ere. Hango proposamenaren arabera, *egin du* formak adiera perfektiboa espresatzen zuen, baina narratzaileak berak ez-ikusitako gertakizun bat kontatzen zuenean, edota fikziozko egoera bat kontatzen zenean. Hau da, *egin du* adizkiak perfektibo ez-ebidentziala (ez-ikusia) adieraziko luke, *egin zezan* eta (geroago edo) *egin zuen* adizkiek perfektibo ebidentziala (narratzailea lekuko izanik) adieraziko luketen bitartean. Oraineko Perfektu batek balio ez-ebidentziala adieraztea nahiko arrunta da hizkuntzen artean. Izan ere, gertakizun bat presentziatzen ez denean baina bere emaitzagatik sumatu edo egiten denean, ohikoa da Oraineko Perfektu bat erabiltzea; hala nola: *Bart euria egin du, Lapurrek ostu dute koadro bat*.

Nik proposaturiko hipotesi hau datu gehiagoren aurka erkatu beharko litzateke. Ivan Tartasen *Onsa hilzako bidia* liburuaren sarrera hartzen badugu ikergai, adibidez, aurki dezakegu nola Tartasek lehenaldian gertaturiko amets bat kontatzen duen. Ametsaren kontakizun osoan zehar, hots, fikzioaz ari denean, Tartasek *egin dut* bezalako adizkiak erabiltzen ditu beti. Aldiz, ametsaren kontakizuna amaitutakoan, *inartzartu ninzan* forma erabiltzen du. Distribuzio hau, beraz, ebidentziala (*egin zuen*) vs. ez-ebidentziala (*egin du*) arteko kontraste baten alde egongo litzateke. Alabaina, esan bezala, testu gehiago ikertu beharko lirateke hipotesi hau neurtzeko asmoz.

### 6. Perfektu-Perfektibo Bikoitzak<sup>6</sup> (*egin ukan du, egin ukan zuen*)

Gure adizki zerrenda amaitzeko, aipatu beharra dago Perfektu-Perfektibo Bikoitzek ere paper garrantzitsua jokatzen zutela XVI. mendeko aditz sistema barruan, batez ere Euskal Herri Kontinentalean. Perfektu-Perfektibo Bikoitzek Perfektu-Perfektiboen egitura berbera daukate, baina *izan* edo *ukan* laguntzaileen partizipio estra bat gehitzen diote beren partizipio lexikalari. Horrela, Oraineko Perfektu-Perfektibotik, Oraineko Perfektu-Perfektibo Bikoitza daukagu: *egin du* → *egin ukan du*; *etorri da* → *etorri izan da*. Aldiz, Iraganeko Perfektu-Perfektibotik, Iraganeko Perfektu-Perfektibo Bikoitza daukagu: *egin zuen* → *egin ukan zuen*; *etorri zen* → *etorri izan zen*.<sup>7</sup>

Perfektu-Perfektibo Bikoitzek espresatzen dituzten adierak ez dira errazak jeneralizatzeke, ez euskara barruan ez hizkuntzen artean. Esan beharra dago, Europako

<sup>6</sup> Izen hau literatura tipologikoan erabilitako “double-compound forms” (cf. Squartini 1999) terminotik hartu dut; azken hau, aldiz, frantseseko “temps surcomposés” terminotik dator azken batean. Eta hau berau da Lafittek (1962: 386) erabiltzen duena.

<sup>7</sup> Geroago, XVII-XVIII. mendeen bitartean edo, *izan* laguntzailearen aldeko generalizazio bat gertatu zen, *ukan* laguntzailea aditz transsitibotik desagertuz. Hortaz, euskara modernoan *egin izan dut* eta *egin izan nuen* bezalako formak ditugu.

Mendebaleko Perfektuek eremuko fenomeno bat osatzen dutela esan badaiteke, arrazoi gehiagoz esan daitekeela gauza bera Perfektu Bikoitzei buruz. Izan ere, munduan zehar oso leku gutxitan gertatzen dira Perfektu Bikoitze hauek. Ondoko hizkuntzen gramatiketan, bederen, aurki daiteke Perfektu Bikoitzen berri: alemana (bereziki Suitzako alemana), frantsesa, okzitaniera, eta, jakina, euskaran, batez ere Euskal Herri Kontinentalean. Garbi dago hizkuntza horiek kontaktuan daudela elkarrekin, eta beraz pentsa daiteke dagokigun fenomenoaren eremu horretan zehar hedaturiko berezitasuna dela. Zorritarrez, esan bezala, Perfektu Bikoitzen erabilera ez dago oso ondo ulertua.

Litekeena da Perfektu-Perfektiboak semantikoki eboluzionatzerakoan, jatorrizko perfektu esanahiak galdu ahala, eta perfektibo adiera irabazi ahala, beste forma batzuk sortu zirela perfektuen adierak berreskuratzeko. Horrela, badirudi euskararen Iraganeko Perfektu-Perfektiboa pluskuanperfektu inguruko adierak galtzen joan zenez, Iraganeko Perfektu-Perfektibo Bikoitza hasi zela erabiltzen galdutako ingurune horietan, bereziki “*Pretérito Anterior*” bezala eta “*amaitutako marko tenporala*” adierazteko. Paraleloki, euskararen Oraineko Perfektu-Perfektiboa perfektiborantz eboluzionatu ahala, Oraineko Perfektu-Perfektibo Bikoitzeak berreskuratuko zituen jatorrizko adieretako zenbait, adibidez ez-ebidentzialarena. Alabaina, aurrekoari zuzen baderitzot ere, onartu behar da Perfektu-Perfektiboen eta Perfektu-Perfektibo Bikoitzen artean, askotan ez dela erraza ezberdintasun semantiko garbirik aurkitzea. Bestaldetik, Oraineko Perfektu-Perfektibo Bikoitza, Euskal Herri Penintsularrean, erabiltzen da gehien bat ohiko perfektuaren adiera espresatzeko; hau da, adierazteko lehenaldiko gertakizun habitual bat, orainarekiko errelevantzia daukana, hainbeste aldiz *gertatu izan dela*. Amaitzeko, Perfektu-Perfektibo Bikoitzeak erabiltzen dira, euskara modernoan, perfektuaren pasiba adierazteko ere.

Edozein kasutan, Perfektu-Perfektibo Bikoitzen azterketak ikerlan sakona mereziko luke.

## 7. Ondorioak

Lantxo honetan aurkeztu nahi izan ditut XVI. mendean perfektibo esanahia eta erlazonaturiko adierak espresatzeko euskarak erabiltzen zituen adizkiak. Lanean zehar ikusi denez, nahiko esparru konplexua zen XVI. mendean hemen ikertu dena. Lan honetan ezin izan ditut gai teorikoak sakonki aztertu, batez ere aldaketa semantikoen nondik norakoak. Alabaina, konklusio modura esan genezake, ikerturiko adizkien gramatikalizazio iturburuak eta gramatikalizazio lerroak ondo aztertu ezker, ez bakarrik XVI. mendeko egoera, baina gaurko aditz sistema ere askoz hobeto ulertu eta azal dezakegula.

Orokorrean, XVI. mendean azaltzen den egoera forma zahar baten (biren) ordezkapen prozesuan datza. Baina, batetik, ordezkapen prozesu hau ez da forma bateraezinen artean ematen den berehalako sustituzio bat, baizik eta, gehiago, forma zaharkitu baten desplazamendua, antzeko esanahia (baina ez erabat berdina) daukaten forma berri batzuk hedatzen direnean. Bestetik, forma zaharra desplazatzen duten forma berriak bat baino gehiago dira, ez bat bakarra (nahiz eta hauen artean Iraganeko Perfektu-Perfektiboa garrantzitsuena bide den). Hortaz, ikertu beharra dago forma hauen guztien artean dauden berdintasun eta ezberdintasunak, alde sinkroniko zein diakronikotik, euskalkiak ere kontuan harturik (batik bat, Euskal

Herri Kontinental eta Penintsularraren artean dauden diferentziak), eta bai alde formala zein semantikoari erreparatuz.

Bereziki ikertu nahiko nituzkeen puntuak ondoko hauek lirateke: a) ea Aoristo Perifrastikoa eta Iraganeko Perfektu-Perfektiboaren artean distribuzio semantikoren bat suma daitekeen (adibidez, “Pretérito Anterior”, “bukaturiko marko tenporala”, eta abar), XVI. mendeko autore guztietan berdina datekeena (batez ere Lazarraga eta Leizarragaren testuetan); b) ea Oraineko Perfektu-Perfektiboan (eta beharbada bere kide Bikoitzean) ez-ebidentzialtasun adiera suma daitekeen, fikziozko egoeretan ere erabil litekeena, behintzat Euskal Herri Kontinentaleko testuetan. Ikerketa hauek, aipatu beharra dago, maiztasun kontaketat eta portzentaia esanguratsuetan oinarritu beharko lirateke, ez nahitaz erabateko oposizioetan.

### Erreferentziak

- Aldai, G., 1994, “Euskal aditz sistema zaharraz: aspektu oposaketatik modu oposaketara”, *Enseiukarrean* 10, 67-82.
- , 1998, “A propósito del aoristo vasco”, *FLV* 30, 377-86.
- , 2000, “Split ergativity in Basque: the pre-Basque antipassive-imperfective hypothesis”, *FLH* 21, 31-97.
- , 2002, *The grammaticalization of present and past in Basque*. Doctoral dissertation. University of Southern California.
- Bybee, J., 1985, *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- & Ö. Dahl, 1989, “The creation of tense and aspect systems in the languages of the world”, *Studies in Language* 13: 51-103.
- , R. Perkins & W. Pagliuca, 1994, *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago / London: University of Chicago Press.
- Comrie, B., 1976, *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge, UK: Cambridge U.P.
- , 1985, *Tense*. Cambridge, UK: Cambridge U.P.
- Dahl, Ö., 1985, *Tense and aspect systems*. Oxford / New York: Blackwell.
- Euskaltzaindia, 1987, *Euskal gramatika. Lehen urratsak - II*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Hopper, P. & E. Traugott, 1993, *Grammaticalization*. Cambridge, UK: Cambridge U.P.
- Lafitte, P., 1962, *Grammaire basque: navarro-labourdin littéraire*. 2<sup>nd</sup> edition. Ber-inprimatua 1979 urtean, Donostia / Baiona: Elkar / Ikas.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVI<sup>ème</sup> siècle*. 2 liburuki. Ber-inprimatua 1980 urtean (liburuki bakarrean), Donostia: Elkar.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín*. 2 lib. San Sebastián: Bartolomé Riesgo y Montero.
- Lightfoot, D., 1999, *The development of language: Acquisition, change, and evolution*. Malden / Oxford: Blackwell.
- Squartini, M., 1999, “On the semantics of the Pluperfect: Evidence from Germanic and Romance”, *LT* 3, 51-89.
- Trask, R. L., 1997, *The history of Basque*. London / New York: Routledge.
- Zavala, Juan Mateo, 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. San Sebastián: Imprenta de Ignacio Ramón Baroja.

# ¿VASCUENCE EN LA INDIA DRÁVIDA?

José Andrés Alonso de la Fuente

(Universidad Complutense de Madrid - UPV/EHU)

## 1. Introducción<sup>1</sup>

Dada la peligrosa tendencia que se ha venido registrando durante los últimos años en lo que respecta a la búsqueda de parientes lingüísticos del eusquera, euskara, vascuence o vasco, como se prefiere, este breve trabajo no puede comenzar sino negando cualquier tipo de intención para con el descubrimiento de pistas que lleven, directa o indirectamente, hasta los antepasados lingüísticos de esta antiquísima lengua peninsular.<sup>2</sup> En esta tesitura, es imperioso aclarar el contexto del título,

---

<sup>1</sup> Me gustaría expresar mi más sincero agradecimiento a los profesores Joseba Andoni Lakarra e Iván Igartua por haber leído, comentado y corregido una versión previa de este escrito. Por supuesto cualquier error queda bajo mi entera responsabilidad.

<sup>2</sup> Como fácilmente puede suponerse, el vasco ha sido relacionado con las lenguas drávidas en más de una ocasión. Aunque Trask (1997: 358-429) ofrece una panorámica más o menos completa de las propuestas que buscan solventar la cuestión de los orígenes lingüísticos vascos, la familia drávida sólo aparece citada cuando se menciona el nombre de Roslyn Frank (1980). Para ejemplificar la situación que vive la comunidad académica vasca vinculada a estos asuntos, puede comentarse que esta autora, Frank, relaciona entre otros latín FOCUS ‘chimenea’, de etimología desconocida, con vasco *su* ‘fuego’. Para ello, necesita establecer un puente semántico de unión y recurre a palabras indoeuropeas para ‘sol’, p.ej. latín SŌL, y para ‘sudor’, sin ir más lejos español *sudor*, que según la autora derivaría de vasco *\*su da* ‘es fuego’. El análisis, por supuesto, es erróneo, ya que no está sujeto a ninguna regla gramatical del vasco y es puramente *ad hoc*. Por si esto fuera poco, Frank menciona una raíz homónima *su-* en las lenguas drávidas y comenta que éstas, al no ser indoeuropeas, al menos conformaron “[...] the background in which Sanskrit developed” (*apud* Trask 1997: 378), por lo que diversos cambios de significado pudieron acontecer durante el período de contacto y formación entre éstas y el sánscrito. Sea como fuere, lo más parecido a *\*su-* que puede encontrarse en la familia drávida es por ejemplo tuŕu *tũ* ‘fuego; brillante, fiero’. Sin embargo, la palabra habitual para fuego deriva de una raíz proto-drávida *\*kic-* ‘fuego’, que genera tamil *kiclu*, kannada *kicc/u*, *kirc/u*, tuŕu *kitt/tu* ‘relámpago’, telugu *ciccu*, kolami, olari *kis*, naikri *kicc*, naiki, parji *kic*, konami *sis/u*, malto *cic/u* (DEDR 1514). Entre las grandes ausencias de Trask, destacan sobremanera los fantasiosos estudios de Federico Krutwig Sagredo (1921-1998), entre otros su monografía *Garaldea* (1978), y los no menos imaginativos de Nicolas Lahovary, cuya prolijidad (Zvelebil 1970: 21, n. 31) es tan acentuada como el silencio en el que sus propuestas se han sumido. Lahovary cree haber descubierto un vínculo genético no sólo entre las lenguas drávidas y el vasco, sino entre éstas y otras variedades del Mediterráneo. Zgusta y Zvelebil (1961: 130) comentaron en una ocasión que «[...] some degree of first-hand knowledge is absolutely necessary for a work based on comparison of different elements. If one does not possess at least

por cuanto que malas intenciones o incómodas costumbres adquiridas podrían conducir a erróneas y precipitadas conclusiones.<sup>3</sup>

Si bien es cierto que se ha descrito la presencia de pequeños, y no tan pequeños, grupos poblacionales vascos en prácticamente todos los rincones del mundo,<sup>4</sup> no menos lo es el hecho de que la India ha sido visitada en contadísimas y brevísimas ocasiones, menos su parte meridional, donde se localizan las lenguas drávidas, sin duda debido a circunstancias de muy diverso orden. No sería extraño que en este preciso instante la pregunta con la que se abre el escrito resultara aún más confusa: si hay dificultades para documentar la presencia física, prolongada o no, de vascos en la India, ¿cómo es posible que se pretenda siquiera plantear la observación de elementos lingüísticos? Por supuesto, a esta cuestión podría responderse de muchas maneras. De hecho, seguro que términos como ‘préstamo’ o ‘interferencia lingüística’ ya han calmado la inquietud de algunos. Por desgracia o por fortuna, ni el préstamo ni la interferencia lingüística serán los temas de este trabajo, sino la amplitud y diversidad de conocimientos en el arte de las lenguas que un obispo exhibió durante su estancia en la localidad india de Tinnevely, hace más de un siglo y medio.

---

some knowledge of the things compared, the comparison may be absolutely grotesque». Otro excelso dravidólogo, Bhadriraju Krishnamurti, calificaba el trabajo de Lahovary como “[...] a colossal adventure in ‘time’ and ‘space’” (2001: 119). Dados los antecedentes, que no son pocos, se confirma nuevamente una perogrullada como que el vasco y las lenguas drávidas no guardan ninguna relación, al menos genética. No obstante, y teniendo en cuenta las últimas tendencias en lingüística histórica, no está de más aclararlo y subrayarlo. En lo que atañe a la visión particular de los dravidólogos, en general muy recelosos para con otras hipótesis que excedan el límite geográfico y lingüístico de Asia Central, Austerlitz (1971), Krishnamurti (2003: 43-47) y Zvelebil (1990, 1991) mencionan el vasco muy de pasada, en ocasiones simplemente como elemento enumerativo. Hasta la fecha ningún especialista en estas lenguas ha elaborado trabajo alguno sobre la conexión vasco-drávida, y no parece que vaya a elaborarse en un futuro próximo.

<sup>3</sup> Al hilo de lo comentado en la nota primera, la literatura vasca también cuenta con un partidario ilustre y optimista en cuanto a la vinculación de los términos “eusquera” e “India”. Como cabría esperar, se trata del escritor vasco-francés José Agustín Chaho (1810-1858). Criticado contundentemente ya por Miguel de Unamuno (1864-1936) en su tesis doctoral (1958), pero corroborado en su momento por el padre Fidel Fita en su discurso de recepción en la Academia de la Historia de Madrid (1879), la hipótesis vasco-aria no ha pasado desapercibida a lo largo de estos años y como consecuencia de ello, está en el origen de algunos episodios más célebres y curiosos de la historia de la lengua vasca, como por ejemplo el calificativo de “hegeliano” que Tovar (1980: 183-184) dio a la recién mencionada crítica de Unamuno, donde el escritor vasco comentaba que Chaho únicamente estaba comparando términos reales con algunos trascendentales.

<sup>4</sup> Existen varias obras imprescindibles sobre los vascos en el mundo, p.ej. Sayas Abengoechea (1994). América ha sido sin duda el lugar por antonomasia de los vascos y su papel como balleneros en Alaska pervive en la memoria de muchas generaciones de historiadores. En este sentido, el libro de Arana Pérez (1990) es una lectura obligatoria. En cuanto a relaciones lingüísticas vasco-“indias”, que también las ha habido, puede citarse uno de los testimonios más tempranos, el caso del jurisconsulto de la audiencia de Lima, pero español de nacimiento, Diego Andrés Rocha (¿1615?-¿?), que defendía en su tratado *El origen de los indios* que una de las pruebas más contundentes en cuanto al origen español (sí, sí, español) de los indios americanos era la similitud que se hallaba entre algunas palabras vascas e “indias”, p.ej. vasco *gache* - *gacha* ‘sal’ vs. “indio” *machar*, *liñua* ‘lana’ vs. *millua*, *vura* ‘agua’ vs. *jurac* ‘blanco, a imitación del agua’ (Alcina Franch 1988: 83-84).

## 2. Robert Caldwell, lenguas drávidas y lingüística comparada

En 1856 Robert Caldwell (1814-1891), obispo de Tinnevely, una pequeña población de habla tamil situada en la gran región de Madras, publica *A Comparative Grammar of the Dravidian or South Indian Family of Languages*,<sup>5</sup> obra que marca los inicios de la filología drávida o dravídica. La importancia y calidad de este trabajo supera con mucho cualquier estudio inaugural en el campo de la lingüística indoeuropea, la austronesia o la urálica. De hecho, estas disciplinas deberán esperar algún tiempo para que vean la luz trabajos comparables, aunque nunca alcanzarán las implicaciones que en su momento tuvo la aparición de la obra de Caldwell. Krishnamurti y Zvelebil coinciden en que, dadas las herramientas de la época, no se podría haber hecho mejor.<sup>6</sup> Y no es para menos, ya que gracias a los conocimientos que poseía tanto en lenguas drávidas como indo-iránicas, pudo demostrar que las primeras constituyen una familia independiente que nada tienen que ver con el sánscrito y que poseen una tradición y una historia propias. En esta misma obra, además, se emplea por vez primera el calificativo de drávida < *drāvida-*, palabra que en sánscrito significa ‘tamil’, referido a estas lenguas en cuestión.

Resultaría excesivamente tedioso, a la par que innecesario, enumerar todas y cada una de las novedosas ideas que Caldwell expone en este magnífico volumen. Ni siquiera haciendo una selección de las más destacadas se podría evitar la redacción de un extenso artículo. Sin embargo, al menos una de ellas debe ser descrita para la correcta comprensión del estudio que aquí ocupa. En esta ocasión no se trata del excelente magisterio exhibido por Caldwell en lo que a lenguas drávidas se refiere, sino a la inclusión de una ingente cantidad de material lingüístico proveniente de otras familias, a cada cual más diversa, con el objetivo de poder explicar desde el mismísimo principio los fenómenos lingüísticos que atañen a la familia drávida.<sup>7</sup> No importa si hay o no hay vinculación genética de por medio —algo sobre lo que el propio Caldwell siempre hace espacial hincapié—, lo importante es obtener un modelo paralelo que sirva para resolver un problema estrictamente drávida. Si además se localiza una prueba potencial que resuelva el origen genético de las lenguas drávidas, mucho mejor, pero en Caldwell no hay ningún tipo de búsqueda compulsiva que le lleve a forzar el material o destruir una base filológica tan particular y magnífica como la disponible en el caso de la lingüística india. Desde las indoeuropeas hasta las chukotko-kamchatkas, pasando por las semíticas, túrcicas o urálicas, estas dos últimas englobadas dentro de las que Caldwell, aunque de prestado,<sup>8</sup> denominaba “lenguas escitas”, todas tienen cabida. Y entre ellas precisamente se contará el vasco, para el que por supuesto también hay un lugar reservado.

<sup>5</sup> Aparecerá una segunda edición en 1875, revisada y ampliada por el propio Caldwell, y una tercera en 1913, ésta revisada y editada por el reverendo J. L. Wyatt y el académico T. Ramakrishna Pillai. La versión empleada para este artículo corresponde a la segunda reimpression de esta última (Asian Educational Services, New Delhi and Madras 1998).

<sup>6</sup> Véanse entre otros Krishnamurti (2001: 102) y Zvelebil (1970: 13-14).

<sup>7</sup> Caldwell se refiere a este material mediante las expresiones “extra-Dravidian affinities” o “extra-Dravidian relationship”.

<sup>8</sup> Caldwell reconoce utilizar el término tal y como lo hace Rasmus Rask (1913[1998]: 61-62).

Aquí debe ser donde la pregunta formulada nada más comenzar este estudio quede finalmente resuelta.

### 3. El vasco, las lenguas ‘escitas’ y el comparativismo a larga distancia

La lengua vasca aparece citada únicamente en dos ocasiones. Sin embargo, ambas poseen una significación especial.

#### 3.1. Vasco *ne* o *ni*

En la primera de ellas vasco *ne* o *ni* ‘yo’ aparece como comparanda en la sección dedicada al sistema pronominal (Caldwell 1913[1998]: 382). Caldwell, en uno de los pocos puntos donde incurre en error, considera que todos los pronombres de primera persona drávidas derivarían de una forma original *nâ*, *yâ* o *â* (Caldwell 1913[1998]: 371), siendo la primera la que más parecía convencerle, ya que pese a la existencia de tamil *yān* o tulu dialectal *yāni*, el resto de lenguas presenta una estructura *Vn*. Esto le da pie para insertar multitud de pronombres en otras lenguas del ámbito euroasiático que en efecto reflejan una nasal dental como consonante principal. Estudios posteriores demostrarán que la reconstrucción proto-drávida presenta *\*yān*: *\*yan-* ‘yo’ (DEDR 4234), siendo el fonema nasal la marca correspondiente de singular, en oposición a *\*yām*: *\*yam-* ‘nosotros’ (DEDR 4231), donde la nasal bilabial desempeña funciones de plural.<sup>9</sup> Con independencia de lo descrito para el caso drávida, el material vasco se resiente aún en el ámbito formal. Resulta obvio que *ni* ‘yo’ es la forma regular del pronombre personal vasco, pero *ne* debe ser el pronombre intensivo *neu* ‘yo (mismo)’ < *ni* ‘yo’ + *hau(r)* ‘este’, también *nihaur*, o *nerau* < *nihaur* ‘mío’ + *hau(r)*. Lo más lógico es pensar que toma la forma *neu*. Esto, por supuesto, siempre y cuando no se trate de una información errónea obtenida a través de alguna fuente poco fiable. En cualquier caso, puede descartarse con total tranquilidad la variación dialectal, ya que no se tiene testimonio de ninguna alternancia *ni* ~ *ne*. Por lo tanto, debe tratarse del pronombre de persona intensivo *neu*.<sup>10</sup> A lo meramente formal súmense algunos problemas metodológicos. Algunos autores como Lyle Campbell han observado que el uso de palabras fonéticamente breves aumenta el número de probabilidades de dar con efímeras y desgraciadas casualidades, es decir, de fallar a la hora de establecer lazos de unión genéticos.<sup>11</sup> Por esa razón, suscribe Campbell, dichos segmentos deben ser excluidos de la comparación, al menos en las primeras etapas de investigación.<sup>12</sup> Al margen de comenta-

<sup>9</sup> Entre otros Zvelebil (1977: 37). De todas formas Caldwell estaba sobre la pista de estas marcas morfológicas (1913[1998]: 370).

<sup>10</sup> Hualde y De Urbina (2003: 152-54). La sección dedicada a la descripción morfológica nominal (sustantivos, pronombres, determinantes, nombres propios y otros modificadores) de esta importante gramática vasca corre a cargo del homenajeado Robert L. Trask.

<sup>11</sup> Entre otros Campbell (1988, 1994, 1999a: 322; 1999b: 199; 1998: 125) o Igartua (1996).

<sup>12</sup> Algunos autores, como Blažek (1999/2000: 99-100), opinan en tono casi indignado que juicios como los de Campbell son algo excesivos, ya que “[t]he first pioneers in the Indo-European linguistics (e. g. Bopp) started just from the gramatical morphemes. The reserve of the author to



rios ceñidos al material, gracias a la comparación de los pronombres es posible saber que Caldwell consideraba al vasco, pese a su localización geográfica, como una lengua “escita”, o al menos es lo que se deduce del único contexto utilizable:

In a few of the Scythian languages, the isolated pronoun, including its nominative, seems to be almost identical with that of the Dravidian family -e.g., *na* in the Quasi Qumuk, a Caucasian dialect; and *ne* in Motor, a dialect of the Samoiede; *na* or *nai* in Corean; *ne* or *ni* in Basque (Caldwell 1913[1998]: 382).  
[Texto normalizado. Nota del autor]

Esto contradice diametralmente lo que Caldwell comenta en las páginas introductorias al respecto de cómo empleará el término “escita”.<sup>13</sup> Quizá la misma vaguedad que reconoce el autor le haya empujado a colocar allí, como si de un cajón de sastre se tratara, al vasco por su condición de lengua aislada. Sea como fuere, se trata de una mera especulación que jamás podrá ser resuelta.

### 3.2. Vasco *iri*

La segunda aparición de material vasco no es menos significativa. El sustantivo *iri* ‘ciudad’ (Caldwell 1913[1998]: 613), que se compara con tamil *ūr* ‘pueblo, ciudad, villa’<sup>14</sup> y con las formas semíticas del hebreo *ār* o *’r* ‘ciudad’, babilonio *er*, asirio *uru* y acadio *’uri*, siempre en terminología del propio Caldwell, es acreedor de una extensa bibliografía, así como las palabras semíticas, dada la problemática que envuelve a estos términos. Por su parte, tamil *ūr*, exactamente ‘aldea, poblado’, deriva de proto-drávida \**ūr-* ‘aldea’ > tulu *ūru*, kannada *ūr*, malayalām *ūr*, kota, toda *ūr*, telugu *ūru*, kolami *ūr* ‘aldea’, *ūran* ‘aldeano’, naikri, naiki *ūr* (DEDR 752), brahui *ur-ā* ‘casa, esposa’ (DEDR 698).<sup>15</sup>

La palabra *iri*, en la traducción de Caldwell ‘ciudad, pueblo, aldea’, pero a juzgar por lo toponimia algo mucho más reducido como un pueblecito o un agrupamiento de pocas casas, es uno de esos no muy numerosos términos vascos que pueden ras-

---

pronominal stems is rather excessive. With his logic we cannot connect, e. g. Latin *tū*, German *du* and Russian *ty*, because they are too short and too frequent in many world’s languages”. Esta crítica no ha lugar ya que la comparación indoeuropea se ha visto sustentada *a posteriori*, es decir, hay un sistema que se sostiene sin necesidad de la similitud pronominal, mientras que en el caso de propuestas hechas en el ámbito de la comparación a larga distancia la gran mayoría se ha quedado en la fase de similitud pronominal, sin dar el paso siguiente de confirmación.

<sup>13</sup> Caldwell (1913[1998]: 61-62): “In using the word ‘Scythian’, I use it in the wide, general sense in which it was used by Rask, who first employed it to designate that group of tongues which comprises the Finnish, the Turkish, the Mongolian, and the Tungusian families. [...] The term ‘Scythian’ having already been used by the classical writers in a vague, undefined sense, to denote generally the barbarous tribes of unknown origin that inhabited the northern parts of Asia and Europe, it seemed to me to be the most appropriate and convenient word which was available”.

<sup>14</sup> Caldwell utiliza el diacrito <^> para notar la longitud vocálica.

<sup>15</sup> La aparente distancia semántica entre brahui y el resto de lenguas drávidas permite recordar un hecho bien sabido entre los especialistas, y es que algunas etimologías del DEDR necesitan ser revisadas con urgencia, ya que en muchos casos existe una confusión obvio en la configuración de algunas etimologías, algunos de cuyos cognados pueden ser redistribuidos o simplemente eliminados (Vacek 1999). Brahui *ur-ā* podría ser uno de ellos.

trearse hasta el mismo aquitano, en cuyas inscripciones aparece el nombre de una divinidad, ILIXONI [deo], cuyo formante primero es obviamente *iri*, pero con un lateral en vez de una vibrante. La análisis morfémico del nombre parece más o menos claro: ILI- + -(s)xo- (diminutivo en vasco moderno -txo?) + -o-n-is, sufijos habituales en la formación de nombres tanto de persona como de dioses, p.ej. *Arixoni* frente a *Arixo* o *Ilurberrixo*[i] frente a *Ilurberrixo*. La posibilidad de rastrear desde tan antiguas fechas permite observar con más naturalidad algunos fenómenos diacrónicos del vasco, como la evolución de proto-vasco \*-l- o -l- en vasco antiguo a -r- en algunas variedades modernas.<sup>16</sup> Así, a vasco antiguo *ili* y *uli*, esta última con disimilación vocálica *ili* > *uli*, p.ej. en *Ulibarri*, le siguen vasco moderno central y oriental *iri* y vasco oriental *uri*, p.ej. en los topónimos *Zeanuri* o *Basauri*.<sup>17</sup> En ambos casos está documentada una variante con aspiración inicial, resultando *hiri* o *huri*.<sup>18</sup> La relevancia del término *iri* < \**ili* es inmensa, ya que en su momento fue identificada satisfactoriamente<sup>19</sup> con el *Ili-* de muchos topónimos prerromanos, p.ej. *Iliberris*, que se extiende no sólo a lo largo de la Península Ibérica, sino también por el sur de Francia.<sup>20</sup> Por desgracia para Caldwell, su etimología se ve abocada al fracaso puesto que la forma más antigua resulta ser *ili*, que ya obviamente no casa de ninguna forma posible con el resto de cognados citados por el obispo de Tinnevely. Llama poderosamente la atención el hecho de que Caldwell, dado el ambiente religioso en el que se movía, no viese una comparación que resulta más obvia y jugosa que las anteriores: latín *urbs*, *urbis* 'ciudad'. Aunque la etimología de esta palabra es oscura, algunos autores como Walde ya la habían relacionado con el propio vasco, en su variante *uri* e incluso con el sumerio /*uru*/, cuya importancia se verá a continuación.<sup>21</sup>

<sup>16</sup> Este cambio fonético de hecho produce una de las alternancias más curiosas de la lengua vasca, p.ej. *euskara* 'lengua vasca' frente a *euskaldun* 'persona que habla vasco' o *Euskal Herria* 'País Vasco', *zamari* 'caballo' ← latín *sagmarius*, frente a *zamaldu* 'jinete' (Trask 1997: 143-44) o *gari* 'trigo' frente a *galbabe* 'cadazo'. Recuérdese, además, que proto-vasco \*-L- generaría vasco moderno -l-, p.ej. \**iLun* > *ilun* 'oscuridad', ya en préstamos *gatzelu* 'castillo' ← CASTELLU frente a (*h*)*aizkora* 'hacha' ← ASCIOLA.

<sup>17</sup> La utilización de esta palabra, en concreto de esta forma dialectal, ha deparado igualmente episodios memorables de la historia de la lengua vasca. El erudito abogado Andrés de Poza (?-1575) propuso en una ocasión que la etimología de Asturias era vasco *aztu* 'olvidar' + *uri* 'pueblo', basándose en el hecho de que supuestamente en aquella comunidad autonómica española hay muchos pueblos fantasma (Trask 1997: 50).

<sup>18</sup> El origen de *hiri* podría explicarse a través de una etimología interna \**her* 'cerrado' + participio -i > *hiri*. Otra posibilidad, menos plausible, sería considerar un proceso análogo con *herri* 'país, tierra; gente, nación, pueblo'. En cualquier caso, hasta que no se aporten más datos, *h-* debe ser considerado un fonema original y no secundario.

<sup>19</sup> En palabras del propio Trask: "[...] which everyone is happy to identify with the element [...] found in so many town names in the Roman period" (1997: 143).

<sup>20</sup> Gorrochategui (1984: 332-33). Ya en Hervás se comparaba erróneamente *iri* - *uri* con el elemento -*briga* presente en multitud de topónimos españoles. Esta idea fue esbozada por el historiador vasco Estaban de Garibay (1533-1599), a quien se le atribuyen otras etimologías, p.ej. entre el monte armenio de Ararat y el vasco Aralar o el río Araxes, situado en el Cáucaso, con el río vasco Araiça u Orío, sin duda ambas influenciadas por el tubalismo (Tovar 1980: 49).

<sup>21</sup> Walde (1982, II: 839). El autor considera que la forma latina derivaría de ide. \**urd<sup>h</sup>is*, presente en sánscrito *várđhati*, avéstico *verōdaiti*, *verōdayeite*, lituano *vir̃bas* e incluso latín *verbēna*. En un momento dado se llega a citar antiguo eslavo eclesiástico *gradъ* < proto-eslavo \**gordъ* y lituano

El material semítico es si cabe algo más problemático, puesto que las circunstancias que envuelven los testimonios de esta familia no acaban de aclararse, debido en esencia al confuso papel que desempeñan las formas sumerias /iri/, /iri<sup>ki</sup>/, /iri<sub>11</sub>/ (estas tres lecturas pueden estar reflejando igualmente /eri/), /uru<sub>2</sub>/, /uru<sub>11</sub>/, todas con el significado de ‘ciudad’,<sup>22</sup> algo confirmado por la traducción acadia *ālu* ‘id’.<sup>23</sup> El principal problema viene dado por la consideración y el estatus que han venido mereciendo las formas semíticas. Hasta hace relativamente poco tiempo se postulaba la existencia de una lengua intermedia para explicar determinadas palabras sumerias que no se consideraban nativas. Dado el testimonio semítico, una de ellas era ‘ciudad’. Con el paso de los años los especialistas se han mostrado cada vez más reticentes a aceptar la existencia de una lengua de substrato cuya conservación, siquiera rastro, es por completo inviable, a excepción de las palabras que precisamente la originan, pero que se encuentran localizadas en léxicos ajenos.<sup>24</sup> El panorama se ha aclarado bastante gracias a un magnífico trabajo del sumerólogo Gonzalo Rubio, quien demuestra que las palabras que supuestamente deberían venir de esa lengua intermedia de substrato son palabras nativas sumerias, préstamos del semítico o *Kulturwörter*. De hecho, Rubio considera que las palabras sumerias referidas a ‘ciudad’ o *vel sim* antes comentadas son un préstamo de las voces semíticas (Rubio 1999: 7, n. 13).

Por lo tanto, Caldwell escogió una de tantas palabras viajeras, cuya presencia en multitud de lenguas no se explica por origen genético, sino por difusión. Aun así, resulta muy complicado por el momento discernir cómo un prototipo \*/VrV/ ‘ciudad’ pudo llegar hasta el vasco, si bien para las lenguas drávidas parece más sencillo.

#### 4. ¿Qué fuentes empleó Caldwell?

El fondo bibliográfico del que debía disponer Caldwell tuvo que ser ciertamente amplio y surtido. Con toda seguridad mantenía una profusa correspondencia con otros orientistas afincados en la India, así como con otros académicos de la talla de Friedrich Max Müller (1823-1900) o Franz Bopp (1791-1867). Si no es a través de estos intermediarios, resulta francamente complicado imaginar como Caldwell llegó a hacer acopio de semejante biblioteca. En este sentido, aunque el material vasco no es excepcionalmente extenso, hay cierto margen para divagar acerca de las fuentes empleadas por el autor para obtener información de esta lengua. La fecha

---

*gārdas*, y plantea la posibilidad de derivar latín *urbs* de \**g<sup>h</sup>or-d<sup>h</sup>o-s*, cuando lo normal es considerar *hōrtus* ‘jardín’ como la derivación natural de esa raíz (Watkins 2000<sup>2</sup>: 30). Por su parte, Ernout y Meillet (2001[2002]: 754) se limitan a las formas latinas y no arrojan nada de luz sobre el tema.

<sup>22</sup> El término en cuestión también está documentado en compuestos: /iri<sub>2</sub>-bad<sub>3</sub>/, /uru-bad<sub>3</sub>/ ‘ciudad alta’, /iri-bala/ ‘ciudad rebelde’ o /iri-tus/ ‘ciudad populosa’.

<sup>23</sup> Incluso en una herramienta tan elemental para la etimología semítica como el diccionario de Klein aparece citada la conexión con el sumerio (1987: 470).

<sup>24</sup> Véase un alegato a favor en Bauer (1999: 436) y otro en contra Michalowski (2005). A modo de curiosidad, Igartua (1999) trata una cuestión de detalle en relación al concepto de sustrato y una posible etimología para vasco *gorosti*, en tanto en cuanto se vincula con sardo *golostrì* y ruso *xvorost*. Por supuesto, la conclusión que alcanza el autor aleja convincentemente la forma eslava de las dos precedentes y da cierta credibilidad al sustrato que explicaría las similitudes y diferencias entre las palabras vasca y sarda.

de la primera edición de su gramática comparada, 1856, y de la segunda, 1875, ediciones en las que Caldwell tuvo plena participación, permiten manejar un amplio abanico de posibilidades.<sup>25</sup> Manuel de Larramendi (1690-1766) ya ha publicado la primera gramática y diccionario de la lengua vasca. No obstante, el trabajo está en español, y dadas las informaciones que ya se han comentado en otro lugar sobre el empleo del español por Caldwell (Alonso de la Fuente 2006), es fácilmente deducible que no habrían sido de mucha ayuda para el obispo. El trabajo de Pedro Antonio de Añibarro (1748-1830) no sería publicado hasta principios de 1960, con lo que también puede descartarse como fuente para Caldwell, así como cualquier conocimiento, siquiera de pasada, sobre el astaríoismo.<sup>26</sup>

Diferente es la situación de Joseph-Dominique Garat de Ustaritz, que publicaría un artículo en 1785 en la *Encyclopédie méthodique*. Si bien este artículo no fue consultado con seguridad por Caldwell, o si lo fue no emplea lo que viene en él, sí pudo ser el punto de arranque, ya que a partir de éste Wilhelm von Humboldt (1767-1835) comenzaría sus investigaciones sobre el vasco, publicidad ésta suficiente para que el artículo de Garat de Ustaritz se convirtiese en trabajo de referencia. Dadas las aparentemente magníficas relaciones de Caldwell con Müller y Bopp, ambos de procedencia alemana como von Humboldt, no sería descabellado pensar que consiguió los datos a través de alguno de ellos, bien con su libro (Humboldt 1821[1959]), bien mediante notas de otros autores. La investigación de Humboldt no fue especialmente profunda, lo cual queda refrendado en el estudio de Caldwell.

El último gran vascólogo al que pudo tener acceso Caldwell es Louis Lucien Bonaparte (1813-1891), que en 1858 publicaría *Le Verbe basque*. Bien es cierto que durante la segunda parte del siglo XIX aparecerían multitud de gramáticas vascas completas, así como diversos diccionarios; sin embargo, es casi imposible que Caldwell tuviera acceso a las obras de Arturo Campión, Jean Ithurry o Maurice Harriet. Además, la primera gramática vasca escrita en inglés no aparecerá hasta 1883, a cargo del gran lingüista holandés W. J. van Eys, y en caso de haberse hecho con una copia del *Manuel de la langue basque*, publicado en 1826 por Fleury Lélouche,<sup>27</sup> es obvio que habría sido incluido algo más de material vasco. Además, dado el ávido interés de Caldwell por el origen de las lenguas, no parece lógico que otras obras de Lélouche, como *Sur l'origine de la langue basque* (1830), hayan pasado desapercibidas, tal y como ha sucedido.

Es prácticamente imposible saber con certeza cuál o cuáles fueron las fuentes vascas empleadas por Caldwell. El hecho de citar *iri*, y no *uri*, *huri* o *hiri*, denota que la fuente consultada utilizaba formas vascas centrales y occidentales. Sin embargo, ese dato no resulta ser de mucha ayuda, ya que disquisiciones dialectales a este nivel tendrían que esperar unos cuantos años.<sup>28</sup>

<sup>25</sup> Obviamente la opción de un informante nativo queda descartada de antemano.

<sup>26</sup> Trask (1997: 52) y especialmente Tovar (1980).

<sup>27</sup> Sobre esta obra en concreto véanse los trabajos de Lakarra (1987) y Lakarra y Urgell (1988), que entre otras incluyen la reedición de la misma.

<sup>28</sup> Por ejemplo, Hugo Schuchardt (1842-1927) aprendió vasco en la ciudad de Sara, en Lapurdi (País Vasco francés), lo que implica dialecto oriental y por lo tanto nada que ver con las formas (*h)iri* - (*h)uri*. Sea como fuere, Schuchardt está eliminado por cuestiones cronológicas, ya que el lingüista nacido en Gotha no se interesaría por el vasco hasta 1887 (Trask 1997: 58).

## 5. Conclusión

Sería muy injusto no aclarar que Caldwell en ningún momento pretende demostrar o solucionar el asunto relativo a los orígenes lingüísticos del vasco, a diferencia de otras lenguas. La prueba más clara radica en el hecho de que el material vasco aparece usado en la sección dedicada al estudio de semejanzas entre las lenguas drávidas y las semíticas. Tan poca es la confianza que dicha comparación inspira a Caldwell que el autor comenta:

The number of such words in the Dravidian languages is not great; and it might be objected that in attempting to establish the existence of this class of affinities, in addition to affinities of the Indo-European and Scythian classes, I prove nothing by attempting to prove too much. I answer, that I do not attempt to establish anything or to prove anything. I content myself with adducing facts. I submit to the reader a list of words which exhibit some interesting points of resemblance between the Dravidian vocabulary and the Hebrew. I am doubtful whether any of those resemblances is of such a nature as to furnish evidence of relationship, but I am not doubtful of the desirableness of giving them a place in this list. They will serve at least to show whether further investigation in this direction is likely to be rewarded with important results or not. In some of the instances which will be adduced, the Semitic words appear to resemble Indo-European words, as well as words belonging to the Dravidian languages; but it will be found that the Dravidian analogies appear in general to be closer than the Indo-European, and it is for that reason that the words are inserted in this list rather than in the preceding one. In some instances, again, the only resemblances to the Semitic words are such as are Dravidian.

If the existence of Semitic affinities in the Dravidian languages could be established, it would not be possible to explain those affinities by supposing them to have been introduced by the Jews who have settled on some parts of the Malabar coast; for the Jews, whether “black” or “white,” have carefully preserved their traditional policy of isolation; they are but a small handful of people at most; they have never penetrated far into the interior, even on the Malabar coast, whilst on the Coromandel coast, where Tamil spoken, they are entirely unknown; and the Dravidian languages were fully formed, and Tamil, it is probable, had been committed to writing, long before the Jews made their appearance in India. Whatever words, therefore, might appear to be the common property of Hebrew and the Dravidian languages, would have to be regarded wither as indicating an ancient pre-historic intermixture or association of the Dravidians with the Semitic race, or rather perhaps as constituting traces of the original oneness of the speech of the Noachidæ (Caldwell 1913[1998]: 605-606). [Texto normalizado. Nota del autor]

La figura de Caldwell demuestra que la sapiencia desmedida en una materia no implica ni muchísimo menos la competencia en otras. Caldwell, al menos, se muestra desde un principio honesto con respecto a sus investigaciones. El vasco de nuevo confirma su papel estelar entre las lenguas aisladas y su presencia en tratados de temática dispar, muy a menudo exótica. No obstante, es posible extraer alguna

conclusión del análisis de los vocablos vascos, ya que aunque estas comparaciones se hicieron hace casi siglo y medio, mantienen su vigencia en el plano de los errores metodológicos. Aunque resulte sorprendente, las mismas inconveniencias que se han detectado en los procedimientos de Caldwell siguen registrándose hoy en día. En este caso concreto han sido la no viabilidad comparativa de determinados elementos léxicos de brevedad fonética marcada, p.ej. pronombres o desinencias morfológicas, así como el desconocimiento o no aprovechamiento de las fuentes propias de cada lengua. Sin conocer el aquitano, sería muy complejo, si no imposible, alcanzar la conclusión de que *uri* y sus variedades derivan de \**ili*.

Por el momento, en la carrera por averiguar de dónde viene el vasco parece llevar la delantera el recientemente desaparecido Robert L. Trask, quien se plantea la pregunta existencial de si en efecto esta lengua viene de algún lado (Trask 1999: esp. 157-63). Sea como fuere, las opciones vasco-aria o vasco-drávida no parecen ser las mejores a seguir.

## Abreviaturas

DEDR - Burrow, T. y M. B. Emenau, 1984, *A Dravidian Etymological Dictionary*, 2.<sup>a</sup> ed. revisada. Oxford: Clarendon Press.

## Bibliografía

- Alcina Franch, J. (ed.), 1988, *El origen de los indios*. Madrid: Historia 16.
- Alonso de la Fuente, J. A., 2006, "Sobre la presencia de la lengua castellana en una obra cumbre del siglo XIX sobre indología", *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna* 24, 25-36.
- Arana Pérez, I. (ed.), 1990, *Los vascos y América*. Madrid: Espasa Calpe.
- Austerlitz, R., 1971, "Long-range comparisons of Tamil and Dravidian with other language families in Eurasia", en R. E. Asher (ed.), *Proceedings of the Second International Conference-Seminar of Tamil Studies*, 2 vols. Madras: International Association of Tamil Research, vol. 1, 254-61.
- Bauer, J., 1998, "Der vorsargonische Abschnitt der mesopotamischen Geschichte", en J. Bauer, R. K. Englund and M. Krebernik (eds.), *Mesopotamien: Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit*. Freiburg/Göttingen: Universitätsverlag/Vandenhoeck and Ruprecht, 429-585.
- Blažek, V., 1999/2000, "Review of *Nostratic. Sifting the Evidence*. Edited by J. C. Salmons and B. D. Joseph", *Philologica Fenno-Ugrica* 5-6, 93-105.
- Caldwell, R., 1913[1998], *A Comparative Grammar of the Dravidian or South Indian Family of Languages*. New Delhi and Madras: Asian Educational Services.
- Campbell, L., 1988, "Review of *Languages in the Americas*, by Joseph H. Greenberg", *Lg* 64, 3, 591-615.
- , 1994, "Problems with the Pronouns in Proposals of Remote Relationships among Native American Languages", en M. Langdon (ed.), *Proceedings of the Meeting of the Society for the Study of the Indigenous Languages of the Americas and the Gokan-Penutian Workshop*. Berkeley: University of California, 1-20.

- , 1998, “Nostratic: A Personal Assessment”, en J. C. Salmons y B. D. Joseph (eds.), *Nostratic. Sifting the evidence*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 107-52.
- , 1999a, *Historical Linguistics. An Introduction*. Massachusetts: The MIT Press.
- , 1999b, “Nostratic and linguistic palaeontology in methodological perspective”, en C. Renfrew y D. Nettle (eds.), *Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily*. Cambridge: The McDonald Institute for Archaeological Research, 179-230.
- Ernout, A. y A. Meillet, 2001[2002], *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck.
- Frank, R. M., 1980, *En torno a un mito: el euskara y el indoeuropeo*. Donostia: Hordago.
- Gnana Giri Nadar, K. C. A., 1982, *A Statement in Tamilo-european Linguistics in the Matter of Greek and Latin Words of Tamil Origin*. Madurai: K. C. A. Gnana Giri Nadar.
- Gorrochategui, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- Hillyer Levitt, S., 2000, “Some More Possible Relationships Between Indo-European and Dravidian”, *JIES* 28, 3-4, 407-38.
- Hualde, J. I. y J. O. de Urbina (eds.), 2003, *A Grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Humboldt, W. von, 1821[1959], *Primitivos pobladores de España y lengua vasca*, trad. F. Echevarria. Madrid: Minotauro.
- Igartua, I., 1996, “Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística”, *ASJU* XXX, 1, 99-125.
- , 1999, “Eusk. *gorosti*, sardinierazko *golostri*, eta errusiar *xvorost*. Ohar etimologikoa”, *ASJU* XXXIII, 2, 453-62.
- Klein, E., 1987, *A comprehensive etymological dictionary of the Hebrew language for English readers*. Jerusalem: The University of Haifa.
- Krishnamurti, Bh., 2001, *Comparative Dravidian Linguistics*. Oxford: Oxford U.P.
- , 2003, *The Dravidian Languages*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Krutwig Sagredo, F., 1978, *Garaldea*. San Sebastián: Txertoa.
- Lakarra, J. A., 1987, “Lécluse-ren euskal gramatika. Euskalaritzaren Historiarako Lanabesak I”, *ASJU* XXI, 3, 813-916.
- , y B. Urgell, 1988, “Lécluse-ren hiztegia. Euskalaritzaren Historiarako Lanabesak II”, *ASJU* XXII, 1, 99-211.
- Michalowski, P., 2005, “The Life and Death of Sumerian Language in Comparative Perspective”, *Acta Sumerologica*, en prensa.
- Michelena, L., 1977<sup>2</sup>, *Fonética histórica vasca*. San Sebastián: Publicaciones del Seminario Julio de Urquijo.
- Rubio, G., 1999, “On the alleged pre-Sumerian substratum”, *Journal of Cuneiform Studies* 51, 1-16.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*. Madrid: Alianza.
- Sayas Abengoechea, J. J., 1994, *Los vascos en la antigüedad*. Madrid: Cátedra.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*. London and New York: Routledge.
- , 1999, “Why should a language have any relatives?”, en C. Renfrew y D. Nettle (eds.), *Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily*. Cambridge: The McDonald Institute for Archaeological Research, 157-76.
- Unamuno, M. de, 1958, “Crítica sobre el origen y prehistoria de la raza vasca”, en *Obras completas*. Tomo 6, *La raza y la lengua*. Madrid: Afrodísio Aguado, 87-142.
- Vacek, J., 1999, “Tamil Etymological Notes 1”, *Journal of Dravidic Studies* 8, 2, 133-45.

- Walde, A., 1982, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 2 vols. Heidelberg: Winter.
- Watkins, C., 2000<sup>2</sup>, *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. Boston: Houghton Mifflin.
- Zgusta, L. y K. Zvelebil, 1961, «Review of four works by N. Lahovary», *Archiv Orientální* 29, 127-30.
- Zvelebil, K., 1970, *Comparative Dravidian Phonology*. The Hague and Paris: Mouton.
- , 1977, *A Sketch of Comparative Dravidian Morphology. Part One*. The Hague and Paris: Mouton.
- , 1990, *Dravidian Linguistics: an Introduction*. Pondicherry: Pondicherry Institute of Linguistics and Culture.
- , 1991, “Long-range language comparison in new models of language development: the case of Dravidian”, *Journal of Dravidic Studies* 1, 1, 21-31.



# NAFARRERAZKO «ROMANCE BAZQUENZE A LA DEUOCION DE MARIA SANTISSIMA» (1656)

Fidel Altuna Otegi

(UPV/EHU)

## 0. Sarrera\*

Bonaparte, Vinson, Dodgson, Urquijo eta beste hainbatek bazterrak ondo miatuta utzi zituztenez geroz, inor gutxik pentsatuko du, honezkero, euskarazko liburu zahar ezezagunik aurkitzea posible denik.<sup>2</sup> Badirudi Elsoarena bezalako lanak agertzea ere ez litzatekeela gutxi, eta konforme ginatekeela horrekin, edo, are gehiago, oraintxe bertan gustora egingo geniokeela uko balizko inpreso zahar ezezagunen bat aurkitzeko aukera hipotetikoari, baldin eta, hipotesi horiek ahazte aldera, aditzez baino ezagunak ez diren eta galdutzat jo ohi ditugun lan inprimatuak —edo horietarik batzuk— aurrean jarriko balizkigute. Euskarazko inpreso zahar ezezagunik aurkitzeko aukerak hain urriak direlarik, izan ere, egindako truke horretan irabazten aterako ginateke, ene aburuz, eta saria izateko aukera gehien duen loteria txartelari atxikiko genioke.

Zeharka bezala eta honen edo haren aipamenen bitartez ezagutzen ditugun lan horietako bat aurkitzea ere ez delarik, bada, ahuntzaren gauerdiko eztula, euska-

---

\* A. Ibisateri eskerrak eman nahi dizkiot testu honen berri eman didalako, eta artikulua osatzeko behar nuen edozein datu edo laguntza, txikiena ere, emateko bere esku zegoen edozer egiteko beti prest agertu zaidalako. I. Camino, J. I. Hualde eta J. Lakarrari ere eskerrak ematen dizkiet, halaber, testuari buruz beren iritzia emateko hartu duten betagatik. Euskal Herriko Unibertsitatearen eta Espainiako Zientzia eta Teknologia Ministerioaren bi proiekturen laguntza izan du egileak artikulua hau gauzatzeko: «Tradición clásica y textos vascos» EHU 00106.130-HA-8117/2000 eta «Monumenta linguae vasconiae» MCYT 00033.130-14505/2002 (2002-05 bitarteko epean garrantzia, 2005-08 bitartean jarraipena daukana).

<sup>1</sup> Moldeko letretan ezarritako testuez ari gara, jakina, desberdina baita kontua aspaldiko inprenta zahar haietako batera iritsi ez ziren izkribuen kasuan. Lazarragarena bezalako muturreko adibideetara iritsi beharrik gabe, ehundaka euskal testu lotan dautza agiritegi eta liburutegietan, beren garaia noiz iritsiko: XVIII. mendearen bigarren erditik aurrerakoak dira gehienak, baina badira zaharragoak ere; erlijio testuak eta batik bat sermoiak dira nagusiki, baina erlijioz landa bestelako gaiak ere lantzen dituzte. Euskarazko literaturaren historian hirugarren edo laugarren mailako garrantzia duten testuak izan ohi dira baina tartean ez da arraroa izaten egile ezagun honen edo haren testuren bat agertzea, hala nola artikulua honen egileari behinola agertu zitzaion bizkaitar klasiko baten testu ezezaguna. Halakoetan, baina, aurkitzaile horri komeni zaio delako klasiko horren ordena bereko ezein aitajauni aurkikuntzaren berri ez ematea eta testua paretako zuloren batean gordetzea, bestela gerta baitakioke argitaratzeko asmotan zebilen testu hura aipatu aitajaun horrek atera duela ikustea, eta, deskuidatuz gero, aurkitzaile abixatu gabe horrek berak utzitako transkripzioaz baliatuz gainera.

razko testu zaharrak aurkitu nahi dituen edozeini ezingo genioke ziurtatu lantegi erraza suertatuko zaionik. Eredu elkor samarra dirudi. *Refranes y Sentencias* bezalako liburuak, hau da, zatika baino ezagutzen ez ditugunak osatzeari buruz ere beste hainbeste esan dezakegu: garestiak daudela halako balentriak. Ezagunak diren liburuen edizio galduak aurkitzeak, aldiz, ez du beharbada hainbesteko garrantziarik, ez behintzat aurreko kasuek duten adinakorik; Etxepareren bigarren edizio galdua eskuratzea adibidez, ez litzateke, dena dela, inportantziagatik ez ezik baita zailtasunaren aldetik ere, lorpen makala.

Denboran gure garaiotara gerturatu ahala testuen bilaketa lan hori erraztu egingen dela pentsa genezake. Gipuzkerazko XVIII. mendeko panoramari begiratu bat ematen badiogu, adibidez —bibliografia aldetik ezagunena zaidan eremu eta garaia aipatzearren—, Kardaberazek 1744an argitaratu zuen lehen liburu haren ale bakar eta ez osoa dugularik, eskertzekoa litzateke hura osatuko zuen beste aleren bat agertzea. Antzeko zerbait esan daiteke ezagunak izan arren edizio galdu bat edo beste duten lanei buruz. Adibidez:

- a) Alkizako Juan de Irazuak 1739an —Hernialden erretore zegoela— dotrina bat argitara zuelarik, 1742an ateratako bigarren edizioan aldaketak zirela badakigu (Irazuak berak eginak izan daitezke): *Pascoa* (33) > *Pazcoa* (33), *certaz* (18) > *certzaz* (00), *cerren* (49) > *ceren* (49), *egunoroco* (03) > *eguneroco* (00), etab. Aditzetan bada zenbait aldaketa deigarriago: *diozcatzu* (1739: 25) > *diuzcatzu* (1742: 26), *dator* (1739: 41) > *diatorde* (1742: 41), etab. Bigarren edizio honen ale bakarra zirudiena, Berlingoa, 1945az geroztik galduz jatzat jotzen delarik, baina, aldaketa horiek noraino iristen ziren ezingo dugu jakin beste alerik agertzen ez den bitartean.<sup>2</sup>
- b) «Franciscu Xavier Láriz apaizac» Donostian argitara zuen lehen aldikoz bere dotrina, 1757an, eta hamasei urte geroago, 1773an, Madrilén atera zuen bigarren edizio elebiduna, euskaraz eta gaztelaniaz. Bigarren edizioa oso ugaria den bitartean, badirudi lehen edizioko alerik ez dela aurkitzen, eta donostiar batek idatzitako testu zahar bakan horietako bat delarik, eta gainera, testu gutxitan bezala, azentua markatu izana posible denez, lehenengo edizio horrek izan zezakeen zer erakutsia. Gogora dezagun, horrekin lotuta, 1773an dotrina «lendaníc landuagoa ta ascoz gueiagotua» argitara zela portadan esaten zaigunez.<sup>3</sup>
- c) Hirugarren Pedro Joseph de Aldazaval y Murguia Debako apaizak idatzitako lanetako baten kasua ere aipa dezakegu. Bederatziurrena argitara zuen, 1768an, Itziarko Ama Birjinaren omenez, baina lehen edizio honen alerik ez dugu eta bai, ordea, 1790eko bigarren edizioko hiruzpalau. Hizkuntza aldetik izan lezakeen interesa ikusirik —*Jesusa* 'Jesus' (17), *jaquiunde* 'jakinduria'

<sup>2</sup> Dodgsonen liburuxka bat erabili dugu bigarren edizioaren datuak eskuratzeko (Dodgson 1901).

<sup>3</sup> Gipuzkoako Artziprestazgo Nagusiak Astetearen itzulpen berri baten bi edizio atera zituelarik, 1867 eta 1879an, Larizen lehen edizioa erabili omen zuten esku artean itzulpen horretaz arduratu zirenek (Gorostegui & Zelaya 1881: 13). Bigarren edizioari dagokionez: Láriz, Francisco Xavier de, 1773, *Cristau dotrinaren explicacioa. Explicacion de la doctrina cristiana*, Madril, Antonio Sancha.

(07), *epeñi* ‘ipini’ (05), *zidin* ‘zedin’ (09), *aguiz* ‘hagitz’ (30), *ziutzun* ‘zizkizun’ (22)...— mereziko luke lehen edizio hura eskuratzea, izan ere, aurreko zerrendan tartekatuta gipuzkera zaharreko zenbait ezaugarri daudelarik, baliteke lehen edizio hartan ezaugarri horiek ugariagoak izatea.<sup>4</sup>

Hauetako bat edo beste agertzeari, bada, litekeena deritzogu eta merezi luke hango edo hemengo liburutegiak hauen bila arakatzea. Baliteke, ordea, lehenago aipatu dugun euskal testu zaharren alegiazko gure ehiztari horrek, egonarri gutxikoa delako edo, arrakasta ziurragoa nahi izatea. Zerbait egin al lezake? Baietz dirudi. Halakoentzat ehiza leku aproposa izan daitezke, esate baterako, ospakizun eta festa zenbait aitzakiatzat hartuta garai batean ohikoak izan ziren poesia bildumak.<sup>5</sup> Nagusiki erdaraz idatzita egon ohi diren arren sarritan gertatzen da —ospakizun edo festa horrek zuen garrantzia eta hedaduraren erakusgarri— bestelako hainbat hizkuntza ere agertzea, eta halakoetan, hizkuntza «bitxiak» daudenean, euskarak ere bere tartea izaten du batzuetan.<sup>6</sup> Euskarazko testu zaharrak aurkitzeko aukera handiago horren trukean, dena dela, zenbait gauzari uko egin behar izaten zaio zerga moduan edo: aurkitutako testua laburra izango da, ezinbestez, eta gehienetan, gainera, hobe izaten da kalitate kontuez ahaztea. Baina baliteke testuak ezusteko bat edo beste ekartzea ere: Larramendiren poesia baten edizio ia ezezagun batekin topo egin daiteke, edo hizkuntzaren aldetik harribitxi bat edo beste aurkitu.

Orrialde hauetara dakargun testuak ere poesia bilduma horietako batean du, hain zuzen, jatorria, Ama Birjina Sortzez Garbia ospatu eta goratzeari eskainitako liburu batean.<sup>7</sup> Bartzelonan 1656an argitaratua da eta oraintxe arestian aipatu

<sup>4</sup> Aldazaval y Murguia, Pedro Joseph de, 1790, *Ama Virgina Santissima Yciarcuaren bederatzi urrena*, Tolosa, Fermin Huarte. Bigarren edizio honen azalean aipatzen da lehen edizioa.

<sup>5</sup> Artikuluaren hasieran esan den bezala euskal bibliografiaren alorra aspaldi xamarretik landua izan delarik, izan ere, osoki euskaraz idatzitako testu luze edo liburuak baino errazagoa baita, gaur egun, poesia bilduma horien tankerako erdarazko testuetan txertaturiko euskal testu zaharrak aurkitzea, gogoan izanik, hori bai, beti ere inprimatutako testuez ari garela, eta ez bestelakoez. Cf. 1. oharra.

<sup>6</sup> Mitxelena *TAV*en horrelako lau testu badakartza: «Poesías premiadas en Pamplona en 1609» (111), «Poesía premiada en Pamplona en 1610» (118), «Elogio de Fabri de Peyrasc» (131), «Elogio fúnebre de Felipe IV» (136). Zerrenda horretan jada halako testuek jorratu ohi dituzten bi gai nagusiak ageri zaizkigu: erlijioaren ingurukoak ditugu batetik, eta bestetik, berriz, pertsonaia ezagunen bizitza eta heriotzari dagozkionak. Horrelako idazlanek, bestalde, poesia lanak ez ezik, egin dako festen prosazko deskribapen edo sermoi distiratsuak ere izaten dituzte gehienetan, baina horiek, nonbait, eginkizun serioagotzat zituztenez, gatzelania edo latina erabili ohi zuten halakoetan.

<sup>7</sup> Gasteizko Apaizgaitegiko A. Ibisate izan da testu honen berri aurkitu eta guri helarazi diguna. Ibisatek espainiar literaturaren bibliografia bateko gaikako aurkibidean topatu du arrastoa «poesías en idioma vasco» aipamenari jarraituz. Bibliografian euskarazko testua daraman liburua deskribatzen da eta hor diren poesia gutzieren zerrenda eskaintzen: 33-34. zenbakiak hartzen dituzte euskarazko poesiak eta beronen itzulpenak. Francisco Bustamante ematen zaigu hor euskal testuaren egileztat eta liburu bereko poesien zerrendan egile beraren beste bi erdarazko konposizio ere badirela ikus dezakegu: «Glosa» (7. zb.), «Siguidillas» (36. zb.). Cf. Simón Díaz 1992: 86-88. Bibliografia honen egileen aurkibidean aurrekoek gainera egile beraren beste lan bat ere badator: 1652ko soneto bat erdaraz. Cf. Simón Díaz 1992: 167-68. Azkeneko honen aipamen zaharrago bat ere badaukagu, 1653ko beste erdal soneto batekin batera, bibliografia beraren beste ale batean, eta egileari buruz bertan zera irakur dezakegu: «Comisario de muestras de la Artillería del ejército de Cataluña». Cf. Simón Díaz <sup>2</sup>1973: 700.

diren patroï nagusi horiei erantzuten diela esan daiteke: orrialde pasatxo baino ez du hartzen luzeraz, eta literatur kalitatearen aldetik ere eskas eta lander ageri zaigu.<sup>8</sup> Egilearen aldetik eta hizkuntzari dagokionez ere ezer gutxi du aipagarri, eta, beraz, garrantzi handirik gabeko testua dela esan genezake.<sup>9</sup> Zernahi gisaz ere, XVII. mendeko euskal testu zahar baten aurrean gaudenez, dataren ezaugarri horrengatik besterik ez bada ere uste dugu «romance bazquenze» honek merezi dukeela ezaguna izan dadin, eta horrengatik ekarri dugu omenaldi liburu honetara.

## 1. Liburua

Bartzelonan 1656an argitaratua da euskarazko poesia hau daraman liburua, lehenago ere esana dugunez, eta azalean izenburu hau darama: *Iusta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion, mantenida en la parroquial iglesia de Santa Maria del Mar de la ciudad de Barcelona. Relacion de las sumtuosas fiestas que esta ilustre parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano misterio*. Kataluniako hiriburuan Ama Birjinaren Sortzezko Garbitasuna gaitzat hartuta antolatua zen norgehiagoka baten berri ematen zaigu, bada, eta aurkeztu ziren poesiak bildu eta eskaintzen zaizkigu. Francisco Modolell y Costa litzateke egile edo biltzailea, liburuaren azalean bertan esaten zaigunez.

Liburuaren azalean ageri diren izenen artean bada bat nabarmendu beharrekoa: Francisco de Orozco euskal jatorriko militarri dago eskainia poesia bilduma. Orozcotarrak, Bizkaitik aterata, Gaztelako Guadalajara inguruetan kokatu ziren aspaldian, XIII. mendean; Errekonkista deitu izan den prozesuan parte hartu zuten eta itzal handiko familia ziren gaztelauen erresuman. Francisco de Orozco Hondarribia 1638ko setiotik askatzen parte hartu zutenetakoa izan zen, besteak beste,<sup>10</sup> eta Bartzelona hartzea lortu zuelarik, 1652an, hiriaren konkistari buruzko liburu bat ere argitaratu zuela —edo ziotela— dirudi.<sup>11</sup> Kataluniako erregeorde izan zen bi garai-

<sup>8</sup> P. Urkizugan testu honi eta bere egileari buruzko aipamena dugularik, oraintxe esan berri denarekin bat dator testuaren literatur balio eskasa dela eta hor egiten den kritika zorrotza (2000: 179): «Se trata de un romance en honor de la Virgen, pero en el que faltan la rima, el ritmo y casi todo sentido poético». Eta Urkizuren lana aipatu dugunez, deigarria egiten da oso liburu honek euskal testuen historiarako garrantzia izan lezaketen eta niretzat behinik ezezagun diren hainbeste datu ekartzea. «Licenciado Portal» delakoaren aurkako prozesu horretatik, adibidez, 1610.ean argitara zen poesiaren egilearen jatorria ezagutu ote dezakegu? Cf. Urkizu 2000: 169. Are deigarriagoa, berriaz, Urkizuren liburuan —eta hau ez da lehen aldía— ezezagun edo ia ezezagun diren euskal testu zaharren berri aurkitu dugulako. Cf. Altuna 2001: 275 (11. oharra).

<sup>9</sup> Bartzelonan, hots, Euskal Herritik kanpora, argitaratua izatea ere bat dator testu mota hauekin gehien-gehienetan gertatu ohi denarekin. Ezaugarri honek, bistan denez, nahikoa zailtzen du euskal testu labor hauen bilaketa lana.

<sup>10</sup> Hernaniko nahiz Hondarribiako bertako agiritegietan aurki ditzakegu, adibidez, bizkaitar jatorriko militarra hemendik pasatu izanaren arrastoak («Badator» datu basearen arabera): «Hernanikoen konpainiak» Hondarribia askatzeko Orozcoren tertzioan eginiko lanaren ziurtagiria (1639), «Hondarribiako lagunak» Kataluniako gerran Orozcorekin zebiltzala dioen dokumentua (1642), etab. Orozcoren ondorengoak, gainera, Butroeko Jaun eta Aramaioko Konte tituluakin agiri zaizkigu —«Badator» datu base horren beraren arabera— XVIII. mendeko hainbat agiritan, Aramaio eta Mungia inguruetan ondasun ugariren jabe eta hainbat elizatako patroï izateaz gainera.

<sup>11</sup> Mortarako Markes zena Olias eta Mortarako Markes izatera pasatu zen ekintza honen ondorioz, Espainiako erregeak emandako titulu berria erantsi baitzion aitagandik jasoa zuenari.

tan —1650-1653 eta 1656-1659 bitartean— eta Francisco de Orozco bigarren aldiz erregeorde izendatu berria zen, beraz, liburu hau atera zenean. Milanen hil zen 1668an, bertako gobernadore karguan.<sup>12</sup>

Honelako lanetan ohi den bezala, liburuan bi zati nagusi ditugu: Ama Birjina Sortzez Garbiaren ohoretan egin ziren festen kontaketa, batetik (001-031); bestalde, ospakizun horien barne deitu zen poesia lehiaketaren gorabeherak (032-184). Lehiaketari dagokion bigarren zati honen barruan lehenik lehiaketa horren oinarriak datozkigu (032-046). Lehiaketak zazpi sail desberdin zituen eta gehieni jainko erromatarren baten izena jarri zitzaien: «Saturno», «Jupiter», «Luna», «Marte», «Mercurio», «Venus» eta «Apolo». Bosgarren sail horretan aurkeztu zen euskarazko erromantzea, oinarriek horretarako bidea ematen baitute (045):

### MERCURIO

Su eloquencia promete mas que mediana facundidad en la composicion de varias lenguas. Ablalas todas, que quien anda el mundo estafeta de nuevas viejas a de saberlas con perfeccion. Encargasele su officio, ausando con cuidado de la justa literaria a los estranjeros poetas, que como tales hablan peregrino. Daseles opcion del metro y asunto, con que sea de los del cartel, y la lengua no sea latina, española ò catalana. Premiara al mas elegante una pieça de valor de 8 escudos.

Lehiaketaren zatian, hurrena, lehiaketara aurkeztu ziren poesiak eskaintzen zaizkigu (047-135). «Mercurio» atalean, zehatzago, hiru poesia datozkigu: lehenbizi sail honetan irabazle gertatu eta ontzako urrea eraman zuen italierazko sonetoa (107), euskarazkoa eta bere gaztelaniarako itzulpena datoz hurrena (108-10), italierazko «otava» batzuk ditugu hirugarren (110-12). Frantsesez, hebreeraz eta Paraguaiko hizkuntza batean ere aurkeztu omen ziren poesia bana baina ez omen ziren onartu arrazoi desberdinak zirela bitarteko, lehiaketako epaileek ohar baten bidez azaltzen digutenez (113-14). Euskarazkoa ez ezik Francisco Bustamantek gaztelaniazko beste bi poesia ere bidali zituen, bestalde, lehiaketa horretara: «Saturno» atalean «Glosa III» (057-58), «Venus» atalean «Siguidillas» (114-17).<sup>13</sup>

Lehiaketaren zati hau amaitzeko, azkenik, aurkeztutako poesia lanei buruzko epaileen juzku eta iritzia datozkigu hitz neurtuetan (136-84). Bustamanteren poesiei buruz zati honetan diren lau aipamenetan lehena da deigarriena, erromantzeari buruz, eta, orokorrean, euskarari buruz eskaintzen digun iritziatik (161):

<sup>12</sup> Pertsonaia honen bizitzari buruzko datuen iturburua: *Espasa* s. u. *Orozco* (XL: 664-65). Interneteko honako bi helbideotan diren datuak ere baliatu ditugu gainera: «Marqués de Mortara» in [www.biografiasyvidas.com/biografia/m/mortara.htm](http://www.biografiasyvidas.com/biografia/m/mortara.htm) (Orozcori buruzko informazioa), «Los Orozco en la Alcarria conquense» in [www.alcarria.com/template\\_historias.cfm?key=226](http://www.alcarria.com/template_historias.cfm?key=226) (Orozcoren familiaren ingurukoa). Erabilitako iturriak ez datoz beti bat datu guztietan eta gure iritzirako egiantz gehien duena hautatu dugu halakoetan.

<sup>13</sup> Lehenago 7. oharrean aipatuak. Modolell y Costa liburua osatzeaz arduratu zen pertsonak lehiaketak zituen atal guztietara —lehiatzeko asmorik gabe bada ere— aurkeztu zituen poesiak ere badatuz liburuan, besteekin batera argitaratuak (052, 067, 089, 104, 110, 123, 124, 135).

El tercero fue admirado  
 Por lo nuevo y peregrino,  
 Pues siendo al fin bizcayno  
 Sin hierro alguno fue hallado.

Bien que los pies no ajustò  
 Con rigor mucho à su musa,  
 Mas desta falta le escusa  
 La aspereza en que nació.<sup>14</sup>

Gainerako hiru aipamenek ez digute inolako argibiderik eskaintzen euskarari buruz eta ez dago inolako notiziarik, halaber, egileari berari buruzkorik (163, 175, 183).<sup>15</sup>

Ediziorako erabilitako originalari dagokionez, «Catàleg Col·lectiu del Patrimoni Bibliogràfic de Catalunya» deritzon katalogoan bost aleren berri ematen da eta hauetako batetik lortutako kopia bat dira batik bat esku artean ibili ditugunak, Kataluniako Liburutegian den aletik ateratakoak. Montpellier-eko Émile Zola Mediatekako alearen eta Bartzelonako Unibertsitatean diren bi aletako baten kopia ere erabili ditugu. Azkeneko ale hau baliatu dugu zenbait zalantza argitu eta alderdi batzuk osatzeko.<sup>16</sup> Laugarren kopia bat ere iritsi dugu azken momentuan, eta berau da, gainera, aurreko kopiek baino kalitate hobea duelako, artikulua honetara facsimile gisa dakarguna (73-76).<sup>17</sup>

## 2. Francisco Bustamante

Lehenago 7. oharrean esan direnak dira egile honi buruz ezagutzen ditugun datu bakarrak, eta, funtsean, Urkizuren gorago aipatu lan horretan hango datuak errepikatu beste gauzarik ez da egiten (2000: 179). Bustamantek Kataluniako espainiar armadan kargu bat zuela dakigu ondorioz, eta, izenaz gainera, lanbidearen datu horixe da dugun berririk aipagarriena. Urkizuren iritzirako, bestalde, Isastiren liburuan ageri den itzultzaile batekin zerikusiren bat izan lezake poesiagileak. Isastiren aipu labur horretan zera irakur dezakegu (1850: 390):

<sup>14</sup> Euskararen poesiarako ezintasunarena garai hartan oso iritzi hedatua zen dirudienez, Iruñeko 1610. urteko sariketan ere ageri baita adibidez: «No hubo mas de un romance bueno en bascuence, y no me espanto, que es propio desta lengua faltar en romance» (Mítxelena 1964: 119 & Urkizu 2000: 168).

<sup>15</sup> Lehiaketara aurkeztu zirenen artean badira bi izen euskal jatorrikoak: Iuan Antonio Gonzales de Garnica (130, 178), Fray Ysidoro Azizaleta (133, 179). Lehenengo horren deiturak garai hartako erdal testuetan ohikoena zen idazkera islatzen du. Cf. Legarda 1954: 395. Bigarrenari dagokionez, Arizaleta bati dagokiola pentsa dezakegu.

<sup>16</sup> Honakoak dira hiru aleen signaturak: Biblioteca de Catalunya (F. Bon. 223), Médiathèque Émile Zola de Montpellier (V12082), Universitat de Barcelona (C-239/6/2-1).

<sup>17</sup> Laugarrena A. Ibisateren bitartez lortutakoa: Biblioteca Pública Episcopal del Seminario de Barcelona (849.9 Mod). Gasteizko Koldo Mítxelena Liburutegiko Lourdes Sáenz de Castillori eskerrak ematen dizkiet, eskerrik beroenak, ez bakarrik kopia lehenbailehen hel zitezen eginiko lanagatik, baizik eta aspaldiko urteotan handik eta hemendik era guztietako liburu nahiz bestelako dokumentuen kopia eskatu dizkiodan bakoitzean burutu duen lan bikainagatik, eta, horrezaz gain, zorretan nagokio, halaber, laguntza eske edo zerbaiti buruz galdezka joan natzaionero, endredo ugari sortuagatik eta makina bat atzera-aurrera eginarazi arren, beti eskaini didan abegi on, arreta eta, batez ere, pazientziagatik.

Martin de Bustamante, vecino de la villa de San Sebastian. Fué entretenido por Su Magestad por haberle servido de lengua en negocios de gran secreto, porque se vió en grandes peligros y escapó por su buena industria. Era natural del valle de Toronzos, de la casa de Guijas, en tierra de Burgos, de que sacó carta egecutoria. Sabia las lenguas francesa, inglesa y flamenca y otras. Murió en esta Córte por junio de 1621.

Irargiren datu basetik atera ditugun zenbait izen goiko honekin lotuta egon litezke beharbada, Donostiako hainbat pertsona ageri baita deitura honekin eta baita administrazioko goi kargu zenbait ere: Juan de Bustamante, Gipuzkoako Merio Nagusia (1555); Martin de Bustamante, Gipuzkoako Korregidorea (1595). Euskarazko testuaren hizkera, ikusiko dugunez, nafarra delarik, baina, Urkizuk —ezagutzen dizkiogun lanik gehienak erdaraz daudelako— «autor castellano» deritzon egile honek beste pertsonaia horiekin izan lezakeen lotura ez zaigu batere garbia begitantzen.

### 3. «Romance bazquenze»

#### 3.1. Testua

Modolellen liburuan «romance bazquenze» delakoa ez ezik egileak berak egina omen den itzulpena ere ikus dezakegu. Originalak 108-109 orrialdeak hartzen ditu eta honela du izenburua: «Romance bazquenze a la deuocion de Maria Santissima». Egilearen izena dator jarraian: «De Don Francisco Bustamante». Konposizio hau launa bertsoko zortzi ahapalditan —32 lerrotan— zatituta daukagu, eta errimaz bezala neurritz ere ez du zer goraiatu handirik. Erromantze den aldetik zortzi silabako neurriari erantzun behar lioke baina ugariak dira motzegi edo luzeegi geratzen direnak: 06, 14 (motzegiak) / 04, 11, 13, 19, 24, 25 (luzeegiak). Gainerakoak, nola edo hala, neurrira ekar daitezke. Errimaren gainean ere ezin daiteke esan gauza on handirik: azkeneko bokalera mugatzen da gehienetan. Cf. gorago aipatu den epaileen iritzia (51-52. or.).

Itzulpenak 109-10 orrialdeak hartzen ditu eta izenburu hau darama: «Traducion del sobredicho bazquenze». Egilearen izena dator, berriro ere, ondoren: «Por el mismo Don Francisco Bustamante». Deigarria da zortzi silaben neurria zein ederki betetzen den itzulpen omen den honetan, eta errima ere, berebizikoa ez den arren, euskarazkoa baino txukunagoa behinik bada. Honekin ez da esan nahi erdal bertsoia askoz hobea denik, ezta hurrik eman ere: Urkizuren hitzetan gorago aipatu dugun harako «sentido poético» hura ez zen, antza, egilearen dohainetako bat, ez erdaraz eta ez euskaraz ere. Itzulpena, bestalde, bi bertsoietarik edozein delarik ere, ez da beti hitzez hitz egina, ikusiko den bezala.

Euskarazko poesiaren gaiari buruz hitz bi esan nahi genituzke. Poesiaren izenburua aipatu dugu goraxeago: «Romance bazquenze a la deuocion de Maria Santissima». Zehatzago, Mariaren Sortzezko Garbitasunari eskainia dagoela erantsi behar litzateke, liburua bera bezala, poesiatik bertatik lerro bat edo beste irakurriz gero neke handirik gabe ondoriozta litekeenez: *Culpa gabe andre gurenau / Ysandu çen consebitua...* Jaungoikoaren Ama gainerako gizon-emakumeak lohitzen zituen sor-

ttezko bekatutik libre ote zegoen ala ez eztabaida bizia zegoen garai haietan, Elizak artean ez baitzuen «iritzi» hau «dogma» gisa onartua, eta, ondorioz, Garbitasun horri dudagabeke irizten ziotenen eta ideia horren aurka zeudenen arteko auziak euskal literaturan utzi zuen lekukotza baten aurrean geundeke.

Bustamantek Sortzezko Garbitasuna onartzen duela ez dago esan beharrik: gora-zeago oraintxe arestian aipatu berri diren hitz gutxi horiek ikusi besterik ez dago horretaz jabetzeko. Sortzezko Garbitasuna bultzatzen zutenak nagusitzen ari ziren ordurako, izan ere, XVII. mendean, eta Espainian «iritzi santu» horren aldekoen nagusigoa beste inon baino gehiago nabaritzen zen gainera.<sup>18</sup> Espainiak, hain zuzen, Ama Birjina Sortzez Garbia bere zaintzailatzat hartu zuen 1761. urtean, eta Kardaberaz hernaniar jesuitak, esate baterako, Astetearen gipuzkerazko bertsioan honela esplikatzan du ([1761?]: 88):

Gure erregueac aurtan, Aita Santuaren bendicio ta indulgenciaquin, España gucian Maria S(antissi)ma bere Concepcio Garbian patronatzat artu du.  
Zori oneco gure provincia gucziz nobleac lenagotic bere amandre, echandre ta patrona ori zuen, eta Concepcio Garbiaren mantu pean dicha andiaz gu jaio ta aci izan guerade.

Eta bizkaieraz ([1762?]: 101-102):

Gueure erreguec igaz, Aita Santu en bendicio ta indulgenciac gaz, España guztian Maria Santissima bere Concepcio Garbian patronatzat artu dau.

Kardaberaz bera zein iriztitakoa zen ez dago esan beharrik.<sup>19</sup> Sortzezko Garbitasunak geroz eta aldeko gehiago zituen eta eztabaida hurrengo mendean erabaki zen,

<sup>18</sup> Bustamante Sortzezko Garbitasun horren alde zegoen bitartean, adibidez, Inkisizioak arazoak ekarri zizkion urte batzuk geroago, 1663an, eztabaida hartan ideiak behar bezain «garbi» ez zituen beste euskal egile bati, Domingo de Azubiari. Itsasondoko apaiza —Loinazko San Martini buruzko euskarazko zortzi sermoiren egilea, gutxienez— Sortzezko Garbitasun horren aldeko zen, Telletxeak kontatzen digunez, baina, aldi berean, baita aurka zeudenen iritziak errespetatzearen aldeko ere (Telletxea 1974a): «Azubía era favorable a la pía opinión, pero arremetía contra los que molestaban de mil maneras a los dominicos que defendían la opinión contraria». Cf. Alzola (1974) & Telletxea (1974b).

<sup>19</sup> Bidebar, goragoko aipamenei esker data gabeko bi itzulpen horiek noiz idatzi ziren jakin dezakegu, eta, argitaratu ere, baliteke urte horietan bertan argitaratuak izatea. Bilbaok 1762. urtea ematen du, dena dela, bientzat (1972: 231). *Egercicioac* bildumako lehen alearen ondoren atera zirela gauza segurua da behintzat, gipuzkeraz bezala bizkaieraz ale hori aipatzen baitzaigu. Cf. Kardaberaz [1761?]: 75 & [1762?]: 85. Dodgsonen artikuluko batean, besteak beste, bizkaierazko bertsioaren datazioari buruzko zenbait datu ematen zaizkigu (Dodgson 1906). *Eusqueraren...* liburuaren bukaeran ere gipuzkerazko dotrina argitaratzeko asmoa zuela ikus dezakegu, hots, argitara gabe zuen oraindik. Cf. Kardaberaz 1761: 63. Urquijoren arabera, pasarte honen berri ematean dioenez, asmoa bizkaierazko dotrinari ere bazegokion, baina, gure ustez, horretan ez du asmatzen: Kardaberazek hor argitaratzeko dituen hiru liburu aipatzen dituelarik, hirugarren aipamena gipuzkerazko dotrinari soilik dagokiola deritzogu; bizkaierazko dotrina eta liburuak atera beharra aipatzen du beherago, baina lan hori besteren esku uzten duela dirudi, eta, zehatzago, bizkaitarren baten eskuetan (Urquijo 1906).



1854. urtean: *Ineffabilis Deus* buldaren bitartez Sortzezko Garbitasun horren aldeko «iritzia» —Bustamantek «opiniò ona» deritzona— Pio IX.ak «dogma» deklaratu zuen urte horretan, hots, fededun orok sinistu beharreko.<sup>20</sup>

Testuaren transkripzioa ematean ohikoak diren arauak jarraitu gatzazkio. Puntuazioa gaurko ohituretara egokitu dugu eta ber gauza egin dugu letra xehe eta larriekin (originalak bezala letra larria beti lerro hasieran). Gaurkotu egin dugu ere hitzen banaketa, gehienbat aditz multzoko osagaiak banatuz: *erranbèça* > *erran bèça* (05), *nàydu* > *này du* (07), *escogituçuen* > *escogitu çuen* (18), *geldiùedi* > *geldi vèdi* (29), etab. Aitzitik, <nb> grafiari eutsiz eta bereizi gabe utzi dira bi osagaiak hurrengo bi kasuotan (-ld- taldean gertatu soilketa dela bitarte): *balinbàdu* (11), *balinbàdago* (22). Aditzaren eremutik aterata, bereiztu egin dira gainera: *amaçen* > *ama çen* (19), *eguièta* > *egui èta* (32). Halaber: *suguebàt* > *sugue bàt* (02), etab. Kontrako bidea jarraitu da beste hitz honekin: *vere taco* > *veretaco* (17). Dauden bezala utzi dira bestalde: *gurenau* (09), *pruiilijioau* (11).<sup>21</sup> Erdaraz ere inoiz hitzak bereiztu egin behar izan ditugu: *paraque* (05), *seengrie* (05), *asus* (21), *atanto* (27), etab.

Aipatzekoak dira ere zein irizpide jarraitu ditugun grafiaren alderditik. Lehenbizi, <u> bokalen artekoa mantendu egin dugu kontsonante balioarekin; <v> berri-datzi dugu, ostera, gainerako kasu guztietan. Bestalde, <y> mantendu egin dugu bere horretan. Halaber, *equsten* moduko grafiak ere mantendu egin ditugu; <s> luzeak, berriz, aldatu egin ditugu, <s> arrunten gisara idatzirik. Azkenik, azentuak dauden bezala mantendu ditugu.<sup>22</sup> Jarraibide bera izan dugu erdarazko testua ematerakoan, azentuaren kasuan ez ezik beste kasu guztietan. Bestaldetik, <n> berridatzi dugu sudurkaritasun adierazle den bokal gaineko zeinua eta ez ditugu ukitu testuan diren bi parentesiak.

Honezkero, bada, testuaren transkripzioa ematea izango da hoberena. Testuaren ondoren oharrak erantsi ditugu, denak nahasian. Irakurketa oharrak daude batetik, horietarik zenbait zalantza dezente eragin —eta eragiten— diguten puntu batzuei buruzkoak: *gurenau* (09), *minçua* (24), *Andreonea* (26), *seguredá* (26). Hauekin batera hizkuntzazko oharrak ere badatoz, eta testuaren ulermenerako beharrezko jo ditugun esanahiaren inguruko hainbat azalpen. Besterik gabe, bada, gatozen testua ikustera:

\* \* \*

<sup>20</sup> *Ineffabilis Deus* buldaren itzulpen ugari daude hainbat euskalkitara. Artikulu honen helburua ez delarik euskal testuetan auzi honek utzi dituen aztarna ugariak biltzea, buldaren kontu honetan ere ez dugu xehetasunetan sartzeko asmorik; E. Knörren bi artikulu aipatuko genituzke, hori bai, eskuragarrien egon litezkeen artean, buldaren euskarazko bertsioez zerbait gehiago jakin nahi duenarentzat (1983 & 1991). Espainiar literaturan ere, bestalde, euskalduna mirari honen aldeko sutsu bezala ageri zaigu batzuetan (Legarda 1954: 372-75).

<sup>21</sup> Gainera, bestelako zenbait banaketa arraro ere badira testuan, gehienbat euskarazko testuan gaztelaniazko hitzak ikusi nahiak eraginda: *no la* (13), *y sandu* (14), etab.

<sup>22</sup> Azentuok ez dira baitezpada edonon eta txiripaz bezala ezarriak; guztiak ez behintzat. Esaterako, hurrengo bi baldintza hauetan osagai bera da azentua daramana: *balinbàdu* (11), *balinbàdago* (22). Aginterazko forma hauetan, bestalde, adibide guztietan azentua leku berebetean daukagu: *audi bèza* (01), *guedli vèdi* (29), etab. Bestelakoa: *ysillic begò* (25). Gainontzean azentu grafiko gehienak mugatzaile singularrak daramatza, eta honelako gehienak lerro amaieran doazenez, litekeena da azentu grafiko hori errima markatzeko ere erabiltzea.

ROMANCE BAZQUENZE a la deuocion de Maria Santissima de Don Francisco Bustamante	TRADUCION del sobredicho bazquenze por el mismo Don Francisco Bustamante
01 Audi bèza sugueàc, Sugue bàt nay diòt eman, Mùsquerra ère yçandu bazen Guiçonàren contra baraçeàn.	01 Escucheme la serpiente, Que culebra darle quiero, Aunque fue gentil lagarto Contra el hombre alla en un guerto.
05 Zerengatic, erran bèça, Vere ago çiquiña Eçarri này du, atrebitua, Ama Virginaren Çeruan?  Culpa gabe andre gurenau	05 ¿Para que se engrie (diga) Contra quien por priuilegio Fue su concepcion sin culpa (Que es escupir contra el Cielo)?  Tal es la paloma pura
10 Ysandu çen consebitua; Priuilijioau, nay balinbàdu, Eman dezaque Jangoichoàc.  Estaqui nola preuinitua Ysandu cen Birgiña	10 De la que diò ser al Verbo, Y aunque preciado de sabiò Iamas alcanço el misterio.  ¿No saue que preuenida Y esenta fue de <i>ab eterno</i> ,
15 Eternidadeàn eta, orla, Ozca baten esque ylseà?  Veretaco Ama Virgiña Escogitu çuen Jangoichoàc. Vere ama çen. Esta orrengatic	15 Y que un bocado no pudo Enpecerla, siendo açedo?  Si para Madre de Dios La elijiò Dios, ¿no es muy cierto Que huuo de guardarla limpia
20 Guztien culpatic libreà?  Vere oñetan biçi gàve Balinbàdago gayçoà, Nola estu orày equsten Verris dela burriña minçua?	20 De todo comun defeto?  Si està a sus pies sojuzgado Por soberano precepto, Ociosa es la duda, y es Mas euidente su yerro.
25 Ysillic begò vada. Victoria, Andreonea, da segurèa. Orla, umillic vere burua Eçarri bèça òynpeàn.  Arrengàtic gueldi vèdi	25 Calle pues. Triunfa sin duda Sin la çoçobra del riesgo, Que a tanto asunto invencible Es preciso el rendimiento.  Para que vencido quede
30 Deusgabe vere minçoá, Eta, orla, opiniò ona Dela egui èta fedea.	30 Su teson en tal empleo, La inmunidad se acredite Y la opinion logre aciertos.

### 3.2. Oharrak

01: Benetako erabilera islatzen ez duen aldetik kultismoa bide dugu honako aditz honetan: *audi bèza* 'escucheme'. Grafiari dagokion kultismoa halaber behe-rago: *Jangoichoàc* (12, 18). Amaieran *-tu* atzizkirik gabe biluzik ageri zaigu hor aditz izena eta berdín beherago: *gueldi vèdi* (29). «Romance»a XVII. mendekoa izanik eta,

gainera, ekialdeko hizkeran idatzia dirudiela, *-i* atzizkiaren kasuan ere emaitza bera espero zitekeen, baina bestelako zerbaít da hor ageri zaiguna: *eçarri bęça* (28).

02: Bustamantek *sugea eman* esamoldea hartu du erdaratik: ‘norbaiti, uste ez duela, egurra eman’. Cf. *Diccionario de Autoridades* Espainiako Erret Akademiako hiztegian datorren definizioa (1729: 695): *dar culębra* ‘dar algun chasco pesado, que suele ser con golpes’. Erdarazko *serpiente* eta *culebra* sinonimo biek sortzen duten hitz jokoa nekez eraman zezakeen euskarara, dena dela, poesiaren egileak, esamolde hori mailegu harturik ere.

03: Cf. *mųsquerra* oraingoan ere erdaratik hartu den adierarekin: ‘maltzurra’. Cf. *Diccionario de Autoridades* Espainiako Erret Akademiako hiztegian datorren definizioa (1734: 351): *lagarto* ‘taimado, pícaro y reservado’. Bustamante Paradisuan Ebaren eta sugearen artean gertatu zenaz ari zaigu nabarmen, Infernuko etsai maltzurak —«muskerrak», egilearen hizkera bera erabiliz— lehenengo emakumea engainatu zueneko gertakari ezagunaz. Deabruak, sugearen itxura harturik, sagarra eskaini zion lehen emake hari eta hortik dator erdarazko bertsioan *gentil* izenondoa: ‘adeitsua, atsegina’.<sup>23</sup>

Sortzezko bekatuaren orbanaz jaio da orduz geroz munduan izan den pertsona oro: Mariaren Sortzezko Garbitasuna salbuespena delarik, bada, Ama Birjina Sortzez Garbia irudikatu nahi izan duten margolari nahiz irudigileek *sugea* zapalduz aurkeztu izan digute askotan, sugearen bitartez eragindako sortzezko bekatua saihestu zuela adierazi nahirik, eta Bustamante bera ere, Elizaren misterio hau ospatu nahi duelarik, horregatixe zuzentzen zaio, halaber, sugeari.

Erdarazko itzulpen omen den hori ikusita, bestalde, hiperbaton nabarmena dugu euskarazko bertsioan: *Mųsquerra ęre yęandu bazen* ‘muskerra izandu bazen ere’. Garaitu hartan bertan ez da antzeko kasurik falta euskal poesian: *Hala deitzen duc faltaren cutsutic illkhi gabe / Ecin errenda gaitęzquen ceren Ceręen iabe* ‘hala deitzen duk zeren faltaren kutsutik...’ (Etxeberri <sup>2</sup>1669: 368), *Nescasso bat amataco, / Galileaco / Nasaretęn hasia, / Baderauca hautat’ukan / Baizeducan / Seinec isen Maria* ‘neskaso bat amatako... zeinek baitzedukan...’ (Oihenart 1657: 55-56), etab.<sup>24</sup>

Erdarazko bertsioari men eginez hirugarren lerro horri aurkaritza zentzua ematea nahiago badugu ere, irakurketa hori erabat lehenetsi arren, beharbada bigarren irakurketa bat ere ez da guztiz ezinezko. Bustamantek poesiaren euskarazko eta erdarazko bertsioetan funtsean gauza bera esanik ere ez baititu beti hitz berdinekin eta modu berean adierazten, hori dela eta, kausaren adierazpena ere izan liteke aurrean daukaguna: *Mųsquerra ęre yęandu bazen* ‘muskerra ere izandu baitzen’. Kausaletako *bait-* aurrizkiaren *bat-* aldaeraren inguruan, Ataungo XVIII. mendeko sermoi batean dugu gutxienez: *bazituan* ‘baitzitzen’ (05), *vaciren* ‘baitziren’ (14). Nafarroako mugako herri gipuzkoar horretako lekukotza honetaz landa ez daukagu, ordea, antzeko beste ezeren berririk.<sup>25</sup>

<sup>23</sup> Bustamantek beste batzuetan ere badarabil: *Engaño a todo el mundo / Con un bocado, / Porque fue en un combite / Gentil lagarto* (Modolell 1656: 115).

<sup>24</sup> Cf. Altunaren edizioan ordena aldaketa hauetaz esaten zaiguna (Etxeberri <sup>2</sup>1669: 21).

<sup>25</sup> Adizkiotan *bat-* fonetikoki baldintzatua ote dago beharbada? Antzekoena *noizbat* ‘noizbait’ litza-teke zenbait hizkeratan. Adibideak —Ataungoak— denbora luzea baino lehen argitaratu asmo dugun eskuizkribu batetik kopiatuak.

04: Oinarrian ziurrenik *baratze* duelarik —*baratz* geroago sortua dela dirudi— ekialde kutsuko aldaera: *baraçean* ‘en un guerto’.

05: Hasierako *zerengatic* itzultzeko —itzulpena euskaratik erdarara egin dela suposatuz— zuzenagoa litzateke *para qué* beharrean *por qué* erabiltzea. Cf. 29. ler. (laburdura hau erabiliko dugu momentuoro ‘lerroa’ adierazteko). Deigarria da bigarren ahapaldi honetan, lehen hitz honetan izan ezik, bestelako gauza gehienak ia guttiz desberdin egotea euskal eta erdal bertsoetan. Gaztelaniaz —05-08. lerroetan— *engreír* ‘harrotu’ eta *escupir* ‘txistua jaurti’ aditzekin adierazi nahi izan zai-guna, adibidez, euskaraz guttiz bestela datorkigu: *Ama Virginaren Çeruan vere ago çiquiñà eçarri* (06-08. lerroetan). Erdarazko ahapaldiko lehen eta azken lerroak adierazteko euskarazko ahapaldi osoa behar izan duelarik, bada, Bustamanteri ez zaio geratu, antza, erdarazko bigarren eta hirugarren lerroak euskarazko hurrengo ahapaldira pasatu beste erremediorik. Horrekin beste arazo bat sortu zaio, ordea, egileari: euskarazko bigarren eta hirugarren ahapaldiak erdarazko bigarrenaren ordaina direlarik, non kokatu erdarazko hirugarren ahapaldia? Soluziorik errazena hautatu zuela dirudi, euskaraz ez baitago, ia, hirugarren ahapaldi horren aztarnarik.

Bestalde, euskararen eremuan ekialdeko kutsu nabarmena daukagu, aurreko le-roan aipatu den hitzean bezalaxe, hurrengo aditzean: *erran bēça* ‘diga’.

06: Ekialdera begira jartzen gaituen beste hitz bat dugu jarraian, Nafarroa gehienez aspalditik oso hedatua dagoena: *ago* ‘aho’.

08: Bustidura gabekoa: *Virginaren*. Beherago, ordea, bestela ageri da birritan: *Birgiñà* (14), *Virgiña* (17). Benetako ahoskera islatzen dutenak azken hauek direla ez dago dudarik eta aurrekoa, ziurrenik, etimologia oinarri duen grafia litzateke. Badago hainbat adibide ideia horren aldeko: *çiquiñà* (06), *oñetan* (21), *burriña* (24), *ysillic* (25), *umillic* (27). Desberdina da kontua mailegu berrietan —*priuilijioau* (11), *preuinitua* (13)...— edo bestelako ingurune fonetiko batzuetan: *balinbà-dun* (11), *ylseà* (16), *òynpeàn* (28), etab.

09: Originalak *gurebau* dakarrenez, nabarmena da hor badela hutsen bat zuzendu beharrekoa. Lehenbizi *gureau* edo *gurebau* zuzentzea iruditu zaigu egokiena: *gurebau* > *gurehau* zuzenketa, batez ere, grafikoki garbiena da eta hutsa hobekien azaltzen duena, hots, merkeena. Bestela <h> testuan inon ageri ez delarik, baina, aukera hori alde batera uztea komeni dela dirudi. Cf. *priuilijioau* (11), etab. Ondorioz, <h> gabeko aldaera da geratu zaigun aukera bakarra: *Culpa gabe andre gureau / Ysandu çen consebitua*. Zuzenketa honek ondo isla dezake originalak zioena eta ez dugu pisuzko arrazoirik, egia esateko, poesiagileak horixe idatzi nahi izan zuela ukatzeko, baina, hala ere, bestelako irakurketa da azkenik hautatu eta testuan proposatzen duguna: *Culpa gabe andre gurenau...* Hautagaiak *gureau* eta *gurenau* ditugula, izan ere, aurrenekoa agian erosoagoa izanik ere, uste dugu egon litezkeela arrazoiak —testuaren zentzua eta ulermena indartzen dutenak, gainera— *gurenau* hobesteko.<sup>26</sup>

<sup>26</sup> Testuetan *gure* eta *guren* agertzeko aukera oso desberdina duten bi hitz diren aldetik, izan ere, lehena askoz ere usiago agertu ohi delako, erosoena *gure* irakurtzea litzateke. Baita genitiboak hemen duen posizioa, izenaren ondorengoa, arruntena ez dela kontuan hartuta ere. Cf. *Nuestra Se-*

Lehenbizi euskal testuaren parean den erdarazko lerroa ikus dezagun: *Culpa gabe andre...* (eusk.) / *Tal es la paloma pura* (gazt.). Subjektua Ama Birjina delarik nahiz batean nahiz bestean, alderdi bietan antzeko izenondoa erabili izana baliteke,<sup>27</sup> eta erdarazko *pura* izenondoa euskarazko testuan nolabait islatzeko *gureau* bainoago *gurenau* litzateke egokiena.<sup>28</sup> Bigarrenik, *-n-* irakurketa lehenetsiz gero daukaguna *andrauren* edo *anderauren* hitzaren aldaera litzateke, Ama Birjinari ezartzeko izen guztiz egokia eta garaisu hartako beste testu batzuetan ere aski ezaguna. *Refranes y Sentencias* bildumako adibide bat ematearren (RS 655):

317. Andra hurenac ese husa betatu.  
La muger principal la casa vacia hinche.

Oihenartek, Euskal Herriko beste muturrean, birritan dakar hitz hau bera bere testuetan. Adibidez (1657: 41 & 76):

473. Urruneco nescac anderauren hots.  
Une servante de païs lointain, a bruit de damoiselle.

Hegoaldeko Nafarroan hitz hau dakarren testurik zaharrena litzateke, eta bakarra, Zaraitzun Azkuek bildutako kanta bateko adibidea alde bat uzten badugu. Cf. *OEHan* s. u. *anderauren*. Gainera, proposatu dugun irakurketa zuzena izatera, *-guren* bigarren osagaiko hasierako herskaria bere horretan gordetzen duen lekukotza bakarra litzateke. Cf. *FHV* 116 & *SHLV* 526 (hitzaren osaerari buruz eta batez ere bigarra osagai horren gainean).<sup>29</sup>

Bukatzeko, euskaraz ageri ez den erdarazko hirugarren ahapaldi horri buruz mintzatu garenez, baditugu hor pare bat puntu argitzeko. Bustamantek Ama Birjina Hitzaz nola erditu zen diosku, batetik, lehenengo bi lerroetan: Jesukristo eta Hitza egileak gauza bakartzat dituela ulertu behar dugu ondorioz.<sup>30</sup> Hurrengo bi lerroetan, berriz, ilunxeago geratzen da zein den «misterioa iritsi ez zuen» pertsonaia.

---

*ñora* erdarazko baliokidea. Bestalde ezer gutxi da testu baten transmisioan gertatu ohi diren kopiaketa hutsen tipologiak erakusten diguna: inpresoko *-b-* akastuna *-ø-* ala *-n-* zuzendu berdintsu dela pentsa daiteke.

<sup>27</sup> Euskarazko testuaren gutxi gorabeherako erdal baliokidea, berez, goragoko ahapaldian dagoela esana dugu lehenago (euskaraz *gure* ala *guren* hobetsi behar dugun jakiteko argirik ez dugu ikusten, baina, erdal bertsoian): *Culpa gabe andre gurenau* / *Ysandu çen consebitua* (09-10) 'Contra quien por priuilegio / Fue su concepcion sin culpa' (06-07). Euskarazko hirugarren ahapaldiak erdarazko bigarrenarekin lotura handiagoa izateak ez du esan nahi derrigor, ordea, parean duen erdarazko hirugarrena erabat arrotz izan behar zaionik. Adibidez, Sortzezko Garbitasuna Ama Birjinari nondik nora datorkion azaltzen zaigu euskarazko hirugarren ahapaldiko azken bi lerroetan: *Priuilejioau, nay balinbâdu, / Eman dezaque Jangoichoac* (11-12). Deabruak azalpen hau ulertzeko duen ezintasuna aipatzen zaigu, berriz, erdarazko bertsoian parean ageri diren bi lerroetan: *Y aunque preciado de sabiò / Iamas alcançò el misterio* (11-12).

<sup>28</sup> Adieraz 'nagusi, noble, goi mailako'. Gainera —erdarazko *pura* horretatik are hurbilago— euskaraz *guren* 'garbi' esanahia ere aurkitzen dugu, baina aztertzen ari garenekin testutik aski urrun, XX. mendera arte agertzen ez denez gero. Cf. *OEHan* hitzaren laugarren adiera.

<sup>29</sup> Mitxelenak bi lan horietan hitz hau beste hainbat bider ere aipatua: *FHV* 227 & 533; *SHLV* 118 & 237.

<sup>30</sup> Identifikazio hori San Joanen idatzietan dago batik bat oinarritua (*EAB*): «Eta Hitza gizon egin zen eta gure artean jarri bizitzen» (Jn 1, 14). Cf. *Espasa* s. u. *verbo* (LXVII: 1.395-99).

*Escucheme la serpiente* hasierako lerro hura ikusita, sugeari zuzenduko zitzaiola pentsa zitekeen: *serpiente* femeninoa dugularik, baina, zergatik erabili maskulinoa suge hori aipatzean? Cf. *preciado* (11), *sabiò* (11), *sojuzgado* (21), *vencido* (29). Bustamantek sugeak ordezkatzten duen deabrua izango zuen gogoan ziurrenik, gaztelaniaz maskulinoa.

10: Txistukari nahasketa: *ysandu*. Txistukaria nahasten du berriro lau lerro beherago: *ysandu* (14). Lehenago ondo idatzia ikusi dugu alabaina: *yçandu* (03). Hamargarren lerro honetan bertan txistukari nahasketa beste kasu bat ere badaukagu, oraingo honetan mailegu batean: *consebitua*. Hurrengoa ere ez da espero zitekeena: *ylseà* (16). Gainerako nahasketa kasu gehienak herskari aurreko posizioari dagozkio, eta, beraz, arruntagoak iruditzen zaizkigu: *estaqui* (13), *esta* (19), *estu* (23). Bestelakoak: *ozca* (16), *guztien* (20). Nafarroako hizkera bati ondo egokitzen zaio hurrengoa: *verris* (24).

11: Goraxeago —*gurenau* (09)— aipaturiko adibidean bezala hemen ere erakusle enklitikoak daukagu: *priuilijioau*. Hurrengoa ere hitz bakar gisa mantendua (*balinbàdun* jatorrizkoa zuzendurik): *balinbàdu*. Beherago: *balinbàdago* (22). Cf. transkribaketa irizpidez gorago esandakoak.

12: Kultismoa grafiari dagokionez: *Jangoichoàc*. Cf. 01. ler. Diptongorik eza ere aipagarria. Liburuaren 196. orrialdeko erraten zerrendan oinarrituta, erdarazko zatian zuzenketa: *alcanço > alcanço*.

13: Txistukari nahasketa: *estaqui*. Cf. 10. ler. Asimilazio bokalikoa: *preuinitua*. Antzekoa da gorago ikusitakoa: *priuilijioau* (11).

14: Txistukari nahasketa: *ysandu*. Cf. 10. ler. Latinezko esamolde hori hitz bakarrean dator erdarazkoan: *abaterno*. Bustamantek *de* preposizioirik gabe erabiltzen du hau bera beste bi poesiatan (057, 116).

15: Zuzenketa: *esta orla > eta orla*. Ekialdeko hizkera baten aurrean baldin ba-gaude, aditzondoko sinkopa hori ez da harritzekoa. Errepikatu egiten da beherago: *orla* (27). Beherago sinkopa ez ezik goiko zuzenketa berbera ere errepikatua: *esta orla > eta, orla* (31). Juntagailuak hasten duen galderaren bigarren zatia ez da garbiegia, ordea, eta, egindako zuzenketa bide onez egina bada eta joskera aintzat hartzen badugu, badirudi bigarren zati hori goragoko *preuinitu* aditzaren mendean egon litekeela. Adierari begiratuta, ordea, galderaren bi zatiek aditz desberdin bana eskatzen dutela esan genezake, eta bigarren zatiari dagokion aditza erantsiz honelako zerbait geratuko litzaiguke: *Ez daki nola prebinitua / Izandu zen Birjina / Eternidadean eta horrela / Nola saihestua izandu zen / Hozka baten eske hiltzea?* Behar-bada, *prevenir* erdarazko aditzaren adiera aniztasunean egon liteke irtenbidea. Cf. *Diccionario de Autoridades* Espainiako Erret Akademiako hiztegian datozen honako bi definiziook (1737: 374): ‘preparar, aparejar y disponer con anticipacion las cosas necessarias para algun fin’ eta ‘estorbar ò impedir alguna cosa’. Litekeena da, guk uste, galderaren bi zatiek aditz nagusi bera izatea baina adiera desberdinaz, joskeraren aldetik apur bat behartua izan daitekeen arren. Hartara: Birjina bera prebenitua izan zela esan daiteke, batetik, eta prebenitua izan zela, halaber, hozka baten erruz

hura hiltzea, hots, bekatuan jaiotzea. Aurrena *prebenitu* ‘prestatu’ daukagu; ondoren *prebenitu* ‘saihestu’.<sup>31</sup>

16: Erdarazko zatian dago lerro honetako lehen hitzaren itzulpena: *ozca* ‘bocado’. Seguruenik *esque* ‘bila’ interpretatu beharrekoa, bestaldekik: ‘(sagarraren) hozka baten bila edo hozka bat bilatzeagatik’.

Gaztelaniaz *enpecerla* ‘kaltetu’ litzateke. Cf. *Diccionario de Autoridades* Espainiako Erret Akademiako hiztegian datorren definizioa (1732: 407): *empecer* ‘dañar, ofender, causar perjuicio, mal y daño à uno’. Euskaraz *ylseà* daukagu horren itzulpena. Euskarazko zatian ez dago ondoren datorrenaren arrastorik. Cf. *Diccionario de Autoridades* Espainiako Erret Akademiako hiztegian datorren definizioa (1726: 43): *acedo* ‘lo que tiene punta de agrio, ò es poco grato al gusto’.

17: Destinatiboan *-tako* atzizkiarekin: *veretaco*.

18: Grafiaren aldetik kultismoa: *Jangoichoàc*. Cf. 01. ler.

19: Txistukari nahasketa: *esta*. Cf. 10. ler. Birritan *esta* > *eta* zuzendu dugu testuan baina ez dirudi hemen gauza bera egitea komeni zaigunik, erdarazko testuaren zentzuari eutsiko badiogu behintzat. Cf. 15. & 31. ler. Zuzenketa bera hemen egingo bagenu, dena dela, galdera erretoriko bat baieztapen bihurtzea beste aldaketarik ez luke horrek ekarriko, eta, egia esateko, bi bertsioren artean badira hori baino alde askoz ere handiagoak.

20: Aipagarria itzulpenaren egokitasuna: *guztien culpa* ‘comun defeto’. Bidenabar, *guzti* aldaerari ere erreparatu nahi genioke: Nafarroa Garaian XVIII. mendera arte bi aldaerak, *guzi* nahiz *guzti*, erabiltzen baitziren; XVIII. gizalditik aurrera, berriz, lehengo aldaera nagusitu zen eta bigarrena erabat bakandu. Cf. *OEHan* s. u. *guzti*.

Erdarazko zatiari buruz zerbait esatearren, bestalde, kontsonante taldea desberdin islatu da honako bi hitzotan: *defeto* (20) / *precepto* (22). Cf. honako beste bikote hau gorago ageri zaiguna: *esenta* (14) / *concepcion* (07).

21: Hots, Ama Birjinaren oinetan. Aipatu da gorago irudi honen zergatia. Cf. 03. lerroa & 31. oharra. Gehienetan bezala itzulpena oso gutxi gorabeherakoa dela ikus dezakegu: *biçi gàve* ‘sojuzgado’.

22: Banatzeke utzi dugu hitz bakarrean: *balinbàdago*. Cf. 11. ler. Ekialdeko forma da hurrengoa, bestalde, bustidura faltagatik: *gayçòà* ‘dohakabea’.

23: Txistukari nahasketa: *estu*. Cf. 10. ler. Ekialdeko aldaera, orain ere, hemen duguna: *orày*. Ondoren datorren hitzean forma zaharra: *equsten*.

<sup>31</sup> Sortzezko Garbitasunaren funts eta oinarria den Bibliako pasartearen ere bi adiera hauek ageri zaizkigu (*EAB*): «Jainko Jaunak sugeari esan zion: “Hori egin dualako, [...]. Elkarren etsai egingo zaituztet hi eta emakumea, [...]; honek burua zapalduko dik [...]”» (Has 3, 14-15). Paradisuan Adan eta Ebak sagarrari hozka egin ziotenean handik aurrerako gizon-emakumeak bekatuan jaiotzera kondenatu bazituzten, Ama Birjina Sortzez Garbia bekatu hori gabe jaio zelarik, hots, bekatua saihestu edo prebenitu zuelarik, gertaera hau aurrikusia dator jada pasarte horretan, prebenitua, bekatuaren ikur eta sinbolo den sugeari burua zapalduko ziola iragartzean. Cf. *Espasa* s. u. *concepción* (XIV: 912-923).

24: Txistukari nahasketa: *verris*. Cf. 10. ler. Harrigarria, esanahiaren aldetik suposatzen duen erdarakada dela bitarteko: *burriña* ‘yerro’.<sup>32</sup> Deigarria egiten da halaber fonetika aldetik, Nafarroan *-rd-* > *-rr-* asimilazio hau daraman aldaera, izan ere, nahikoa hedatua baitugu zenbait eremutan geroago aipatuko dugunez. Ekialdeko kutsu nabaria du ere hurrena datorrenak: *minçua*. Beharbada *minçua* > *minçoa* zuzentzea zilegi litzateke, nahiz guk bere horretan utzi dugun, aldatzeko nahikoa arrazoi dagoenik ez baitzaigu iruditzen.<sup>33</sup>

Euskaraz galdera gisa dago esanda —galdera ikurra falta zaiolarik euskal testuari bai hemen eta bai zeinu honek agertu behar duenoro— erdaraz bestela adierazi den eduki beretsua. Testuaren esanahiari dagokionez, poesiaren egileak intentzio makur xamarra darabil sugea bere mintzoaz *verris* okertzen dela dioenean. Lehenengo aldiz noiz huts egin zuen badakigu: *baraçèan*. Lehenengo ahapaldian aipatu zaigu hori jada eta oraintxe bertan esan zaigunez, Ama Birjinaren oinetan *biçi gàve* daukagu sugea ekintza haren ondorioz. Bigarren hutsegitea ere ezagutzen dugu dagoeneko bigarren ahapaldirik: Ama Birjinaren kontra *vere ago çiquiñà* ezartzean datza oraingo honetan delitua. Baina zer esan nahi du honek? Sortzezko Garbitasuna zalantzan jartzen dutenen aurka ari da nabarmen, deabruaren mende daudela eta honek haien ahotik hitz egiten duela iradokiz.

25: Zuzenketa: *degò vado* > *begò vada*. Erdarazko bertsioak garbi erakusten digu zuzenketa honen nondik norakoa, lehenengo hitzari dagokionez gehienbat. Zalan-tza *vada* ulertzeko moduan egon zitekeen: ondorioa adierazten du, eta, horrenbes-tez, gorago esan berri denarekin erlazionatu behar da, ala kausala da eta, beraz, ondoren datorrenarekin lotu beharrekoa? Jatorrizko testuan den puntuazioari begiratuta *vada* ondoriozkoa izan litekeela pentsatu dugu eta horren arabera jokatu dugu, halaber, puntuazio hori egokitzean.<sup>34</sup>

<sup>32</sup> Espainiar literaturan Euskal Herriari buruz garai hartan egiten ziren aipamenetarik asko burdinari lotuta doazelarik, eta, gainera, aipamen horietan *hierro* eta *yerro* hitzekin jolasteko halako joera bat nabari delarik, baliteke goiko nahasketa bitxia hitz joko horrekin lotuta egotea. Cf. Legardak euskal burdinari buruz hitz egitean esaten dituenak (1954: 520 & 532). Legardaren laneko beste leku batzuetan ere badira hitz joko horren arrastoak (1954: 212 & 368).

<sup>33</sup> Hemengo hitz hau berbera *-oa* amaieraz ikus dezakegu beherago: *minçoa* (30). Bustamantek —*su-guèac* (01), *yiseà* (16), *gayçoa* (22)...— bilakabide fonetiko hau beste inon ez agertzeak ez du esan nahi derrigor, baina, erabil ezin zezakeenik. Cf. 1609. urteko poesia batean (adbz.): *aguàren* ‘ahoaren’ (TAV 112). Aipaturiko *minçua* > *minçoa* aldaketa, bestalde, ahapaldi honetan bertan den erri-mari —jatorrizko *gayçoa* eta *minçua* zuzenketa horren bitartez *gayçoa* eta *minçoa* bihurturik— ez litzaiokie batere gaizki etorriko. Gainera, hemengo *minçua* apropos idatzia baldin bada eta benetako ahoskera islatzen badu, norbaitek pentsa lezake ea zer dela eta ez den arau fonetiko bera ezartzen errima kaltetu partez errimaren mesedetan izan daitekeen beste kasu batzuetan: *Ysandu çen consebi-tua* (10) / *Eman dezaque Jangoichoac* (12). Lehenago ere esan den bezala, ordea, ez dirudi egileak errimaren alderdi hau gehiegi lantzen duenik, eta, gainera, azkeneko bokalera mugatzen duela esan daiteke.

<sup>34</sup> Jatorrizkoan euskarazko zatiak inolako puntuazio zeinurik ez duelarik, ezingo dugu hortik ondorio handirik atera, baina, erdarazko bertsioan, aldiz, puntuazio zeinuren bat badenez —euskarazko *va-daren* baliokide *pues* hitzaren ondoren—, eta, gainera, erdarazko puntuazioa euskarazko zatiarena baino askozaz koherenteagoa baita, iruditzen zaigu zilegi izan litekeela *vada* horrekin ondorioa adierazi nahi izan dela pentsatzea.



26: *Andre one, ada* > *Andreonea, da* berridatzi dugunean sortu zaigun zalantza bakarra da hitza hiru zatitan banatu zutenean ea bi lehen zati horien artean inprentakoei *-d-* kontsonantea itzuri ote zitzaien ala benetan egileak letra hori gabe idatzi ote zuen hitz hau eskuzko originalean. *Andradone* XVI. mendearen hasiera inguruan agertzen zaigu dagoeneko, bizkaieraz (*TAV* 143). Aurrerantzean *Andrane* eta *Andrana* kontrakziodun aldaerak dira euskalki horretan aurkitzen ditugunak. Iparraldean, *Andredona* aurkitzen dugu aurrena nahiz gerora beste bi aldaera berriago nagusitu: *Andredana* eta *Andredena*. Nafarroa Garaian, berriz, lekukotzen arabera bi eremu bereiztuko genituzke. *Andredena* darabilte, batetik, Bordelek eta Luzaideko katiximak esate baterako, eta, geroago, Nafarroa ipar-ekialdeko autore gehiagok: Laphitzek, Zubirik eta Irigaraik. Nafarroako ipar-mendebalde eta hegoaldeko lekukotzak, bestalde, zaharragoak ere badirenez, espazio-denbora aldetik aurreko lekukotza horiekiko dagoen aldeak eragina bide du erabiltzen dituzten hitz honen aldaeretan: *Andredone* (Isastigan), *Andredona* (Berriainek eta Elizalde). Amezkoan 1634ko agiri batean zera daukagu: *Andre Done Maria Aldea* (*FLV* 36, 2004, 568. or.).

*Andreonea* irakurtzean, bada, ekialdeko eremu honetan beste lekukotza guztiek diotenaren aurka goaz nolabait, *-d-* mantentzen baita kasu guztietan.<sup>35</sup> *Andreonea* bestelako ezaugarri batengatik ere berezia dugu alabaina: Ama Birjinaren izenaren aurretik agertzen zen hitz hau lehen adibide ezagunetik —*Andradone M(aria) birgineari*— Irigaraik bestelako erabilera bat ematen dion arteko laurehun urteetan. Irigarainen erabilera —*Zeruko eta lurreko Andredenak berezi zuen bere egoitzarako...*— lehenik ere ezaguna zela dakigu, bada, poesiako adibide honekin.<sup>36</sup>

Lerroaren bukaeran, bestalde, atentzioa ematen duen hitza daukagu: *seguredá*. Hitzaren *-eá* amaiera hori ez da inondik ere hemen espero duguna, eta, hori dela eta, zuzentzea ere gogo emanda egon gara nahiz eta azkenean bere horretan uztea erabaki. Gehienbat, bestelako hizkuntz ereduren baten eragina tartean ibiltzea ezin delako erabat baztertu, liburua non argitaratu zen ikusirik. Bigarrenik, gainera, dagoenean utzita errima aldetik hobeto geratzen zaigulako: *seguredá / ònpeàn* errimari kalte egingo litzaioke, izan ere, *seguroá* zuzenduz.<sup>37</sup>

27: Lehengo sinkopa bera berriro: *orla* ‘horrela’. Cf. 15. ler. Hurrengo hitza aditzondo adieraz: *umillic* ‘umilki’.

28: Zuzenketa: *escarri* > *eçarri*. Lehenago ere agertu da hitz hau bigarren aha-paldian: *eçarri* (07).

29: *Arrengàtic* ‘hargatik’. Lehenago ere agertu zaizkigu honen antzekoak: *zerengatic* ‘zergatik’ (05), *orrengatic* ‘horregatik’ (19). Zuzenketa: *geldi* > *gueldi*.

30: Ekialdekoa: *deusgabe* ‘vencido’. Berebat esan daiteke hurrengo hitzagatik: *minçoa*. Cf. 24. ler.

<sup>35</sup> *Andreonea* irakurri beharrean *-d-* berridatzi behar dela erabakiz gero egokiena hitza bitan banatuta idaztea litzateke —*Andre Donea*—, testuetan beti ez bada ere gehienetan horrela ageri zaigulako.

<sup>36</sup> Cf. *OEHan* s. u. *Andredena*. Mitxelenak *OEHan* aipatzen ez diren zenbait datu ematen dituenek hauek ere erabili ditugu (*SHLV* 589).

<sup>37</sup> Cf. 33. oharraren bukaeran esandakoa. Ondorioz, *seguroá / ònpeàn* errimari ez lioke egileak, *se-guru* asko, *desegoki* iritziko. Cf. 18-20. eta 30-32. lerroen errimak.

31: Zuzenketa: *esta* > *eta*. Cf. 15. ler. Sinkopaz: *orla* ‘horrela’. Cf. 15. ler. Sorzezko Garbitasuna artean dogma ez zela hementxe ikus dezakegu, Bustamantek *opiniò ona* izenarekin aipatzen baitu fedeko egia ukaezin —bestela esanda, dogma— bihurtzea eskatzen duen bitartean.

32: Lerroaren hasierako adizki trinkoa subjuntibo adierakoa: *dela* ‘izan dadila’.<sup>38</sup> Aipagarria *-a* itsatsirik ez egotea hurrengoan: *egui*. Originalean *eguièta* dugularik, batera, elisioren bat egotea izan liteke azalpena: *Dela egui’èta fedeà*. Edozein modutan, Beriain XIX. mendeaz aurretik *-a* gabeko aldaera darabilen idazle bakane-takoa izatea ere gogoan hartu behar dela iruditzen zaigu.

#### 4. Ondorioak

Testuaren nongotasuna da ondorio hauetan argitu nahi genukeen datu nagusia eta ia bakarra, poesiaren inguruko bestelako alderdi denak ez badira ere gehienak garbi xamar geratu direla uste baitugu. Testuaren ekialdeko izaera salatzen duen hainbat hitz badirela orain baino lehen ere esana dugu oharretan: *baraçèan* (01), *erran* (05), *orla* (15), *gayçoà* (22), *orày* (23), *deusgabe* (30), *minçoà* (30), etab.<sup>39</sup> Ezaugarri bakarra ikusten dugu honen aurkakoa: *segureá* (26).<sup>40</sup> Lehenago ere esan dugunez, baina, baliteke honen atzean errima kontuak edota beste hizkuntz ereduren bat aurkitzea. Ekialdeko etorki nabarmen hori zertxobait zehaztea komeni zaigunez, bada, Iparraldeko jatorria da beste ezer baino lehen baztertu behar genukeena: egilearen izena eta ofizioa aski argigarriak dira alderdi honetatik, eta egileari buruzko datuetatik atera dezakegun iritzia sendotu baino ez dute egiten testuaren beraren ezaugarriek (hasperenik ezak eta mailegu batzuen itxurak, esaterako).<sup>41</sup>

Nafarroa Garaian kokatzen garelarik, bada, oraindik gehiago zehazten saiatu behar ginatkeela dirudi. Nafarroa Garai horretan bereizi izan diren bi hizkuntz eremu nagusiak hartzen baditugu, baina, testuaren ezaugarriak biotako zeini dagozkion ez da erraza erabakitzen, nafarreraren barruan testuak oso itxura estandarra eta ‘kolore’ falta nabarmena duela ez baitago, izan ere, ukatzerik.<sup>42</sup>

<sup>38</sup> Beriainek adibidez: *ala dela* ‘hala izan dadila’ (1626: 26, 27, 27, 53, 69).

<sup>39</sup> Zerrendaz kanpo uzten dugu ekialdean oso hedatuta egon arren bestelako eremu zabalak ere hartzen dituen zenbait ezaugarri. Cf. 42. oharren amaieran. Aipatutako ezaugarri bakoitzak, bada, XVII. mendeko edozein testu ekialdekoa den ala ez erabakitzeke balioko liguke, salbuespenak salbuespen (Landucciok zerrendako bigarren hitza ez bide zuen erabat ezezagun; XIX. menderako behintzat mendebaldean ezaguna zen hirugarrena).

<sup>40</sup> Ekialdean hurrengo hau ere ez da ohikoena: *eçarri bèça* ‘ezar beza’ (28). Beriainek, baina, halakoren bat badakar: *ycusi deçaquela* / *ycus deçaquela* (1626: 47).

<sup>41</sup> Orreagaz hegoaldera begira jartzen duten beste ezaugarrien artean honako hitz hau daukagu: *ago* (06). Cf. OEHan s. u. *aho*. *Jangoikoa* diptongorik gabeko aldaera ere lurralde horretan omen da ugarriena: *Jangoichoàc* (12, 18). Cf. OEHan s. u. *Jaungoikoa*.

<sup>42</sup> Francisco de Alesonek Felipe IV.aren omenez poesia aski ezagun bat argitaratu zuelarik, 1666an, Mitxelena hari buruz zioena garai beretsukoa den gure poesia honi buruz ere esan daiteke, neurri batean: «Muestra rasgos navarros —o, mejor, orientales— no muy marcados, por lo general» (TAV 137). Bustamanteren kasuan definizio falta hori gehiago dagokio, ordea, ekialde kutsu edo nafar itxurarik ezari baino, hizkera nafarren artean dagokion lekuari. Bustamante eta Alesonen testuak erkatzen baditugu, izan ere, nafarrera «usain» handiagoa du lehenak, gorago aipatu diren ezauga-

Hiztegiaren alderditik, dena dela, hegoaldeko nafarrerara begira jartzen gaituzten zenbait arrasto egon litezkeela deritzogu. Hurrengoa *-a* itsatsirik gabe erabiltzea, adibidez, ez da normalena: *egui* ‘egia’ (32). Hegoaldeko nafarreran omen da eza-guna, batez ere, hurrengoa: *escogitu* ‘hautatu’ (18). Utergako Beriain da garai hartan lehen hitzaren aldaera hori dakarren egile ia bakarra eta bigarrena ere, besteak beste, Beriainek berak darabil.<sup>43</sup> Deigarriagoa da hiztegi aldetik hurrengoa (testuan, esan bezala, hemen aipatzen denaz besteko adieraz erabilia): *burriña* ‘burdina’ (24).<sup>44</sup>

Hiztegiko datu gutxi hauekin nekez ezar genezake, dena den, testuaren jatorria, are gutxiago esku artean ditugunak datu baino gehiago zantzu huts direnean (aurreneko biak gehienbat). Hiztegiaren esparru horretatik kanpora, gainera, poesiaren testutik ezer gutxi atera dezakegu berau hegoaldeko nafarreran kokatzen lagun leza-keenik.<sup>45</sup> Fonetika alderdian, adibidez, hegoaldeko nafarreran *daus* zabalpen handiko aldaera den bitartean, bestelakoa dugu poesia honetan: *deusgabe* (30). Hiztegi-gian *bage* edo *zerik* bezalako aldaerarik ere ez dugu aurkitzen: *gabe* (09), *nola* (23), etab. Aditzaren morfologiak dioskunak inportantzia handiagoa izan lezake testua zein hizkerari atxiki behar zaion ezartzeko, baina, hemen ere, estandarrak dira oso testuak eskaintzen dizkigun aztergaiak: *audi bèza* (01), *nay diòt eman* (02), *yaçandu bazen* (03), *erran bèça* (05), *ysandu çen* (10), *nay balinbâdu* (11), *eman dezaque* (12), *ysandu cen* (14), *escogitu çuen* (18), *çen* (19), *balinbâdago* (22), *eçarri bèça* (28). Hegoaldeko nafarreran oso hedatuak diren zenbait aldaeraren arrastorik ez: *eman draucot*, *erran bez*, *nay barinbadu*, *eman zaque* edo *escogitu çue* gisakorik ez da hor ageri.<sup>46</sup>

Datuokin esan ote dezakegu, beraz, hegoaldeko nafarrera behin bazterturik, besrelako nafar hizkeraren baten aurrean gaudela? Ez dirudi horren erraza. Lehenbizi, fonetika kontu hori eta hiztegiko adibide pareia geroago —XVIII-XIX. mendeaz geroztik— lekukotzen dira hegoaldeko nafarreraz, eta, halaber, aditzaren morfolo-

---

riak ez ezik beste zenbait ere biltzen baititu —nafarreraz aukera bakarra ez diren arren eta hortik kanpora ere ezagunak izanagatik— nafarreraren halako estereotipo bati hobeto erantzuten diotena: *yaçandu bazen* (1656) / *izan da* (1666), *veretaco* (1656) / *verezat* (1666), etab.

<sup>43</sup> Cf. *OEHan* s. u. *egia* eta *eskogitu*.

<sup>44</sup> Cf. *EAEL* 107. zb. Halaber: *OEHan* s. u. *burdina*. I. Caminok *burrin* hegoaldeko nafarreraren «ia esklusibo» diren hitzen artean aipatzen du, hizkuntz eremu honen eskualde guztietara iristen ez den arren. Beriainek, adibidez: *burniac* (114r). Nafarroan testu hau non kokatu jakiteko bidea eman lezakeen hitza dugu, beraz, honakoa. Hegoaldeko nafarreratik at ere Aezkoan eta Bizkaian —sartaldeko bizkaieraz— *burrin* ezaguna izatea ez zaigu, berriz, hemen gehiegi inporta, aurrean dugun testuak ez baitirudi aezkera, eta are gutxiago bizkaiera.

<sup>45</sup> I. Caminoren berriki ateratako artikulua erabiliko dugu, nagusiki, hegoaldeko nafarreran zer nolako ezaugarri ageri diren erreferentzia gisa (Camino 2003).

<sup>46</sup> Hegoaldeko nafarreraren ohikoak diren beste zenbait ezaugarri, aldiz, agertzen zaizkigu. Adibidez, (*h)ar-* hirugarren pertsonako erakuslearen erroari atzizkia eranstea *-rr-* dardarkari bikoitza daukagu: *arregàtic* (29). Hegoaldeko nafarreraren ezaguna bide da halaber hurrengoa: *zerengatic* ‘zergatik’ (05). Hirugarrenenik, *-(e)s* instrumentala ere hizkera honetan da beste inon baino ugariagoa: *verris* (24). Honelakoak, ordea, Nafarroako beste leku batzuetan ere aurki ditzakegu. Lehenengoa Intzako sermoi batean dugu esate baterako: *arren* ‘haren’ (*ETZ* 180), *arri* ‘hari’ (*ETZ* 181), etab. Etxalarren ditugu, berriz, bigarren horren kidekoak: *zerengatic* ‘zergatik’ (*Contr.* 139), *orregatic* ‘horregatik’ (*Contr.* 139), etab. Amaitzeko, *-(e)s* instrumentala ezaguna da halaber iparraldeko nafarreraren zenbait eremutan. Cf. *FHV* 282. Caminok *-(e)s* edo *-(e)z* aldaeren banaketa zehatzago dakar aipatu artikuluan (2003: 453).

giako aipatu alderdietako batzuez ere horixe bera esan dezakegu: *nay barinbadu* edo *eman zaque* gisakoak ere geroago agertu zirela testuetan.<sup>47</sup>

Bustamantek *eman draucot* edo *escogitu çue* erabiltzea ere erabakigarri gerta zeki-gukeen, halaber, testuaren nongotasuna ezartzeko, baina, oraingoan ere, erromantze honetan ez dugu halakorik. Gehienbat bigarren hori hegoaldeko nafarreraren ezaugarririk behinena jo izan den arren, halaz guztiz ere, ezaugarri bi horietarik ez bata ez bestea ez da ezinbesteko testu bat hegoaldeko nafarreratzat hartzeko, Bustamantek idazten zuen garaian forma aniztasuna baitugu inguru honetako testuetan bi alderdi horiei dagokienez: Beriainek *digu* nahiz *draugu* sailtako adizkiak nahasian erabiltzen ditu, adibidez;<sup>48</sup> *-n* atzizkidun adizkiak ageri dira iraganean, gainera, autore horren beraren testuetan.<sup>49</sup>

Ondorioz, XVII. mendeko testu bati nekez eskatu ahal izango diogu, hegoaldeko nafarreraren sailkatzeko, goragoko zerrenda hartan aipatu diren baldintzak, gehienak behintzat —*eman draucot*, *nay barinbadu*, *eman zaque*, *escogitu çue*—, betetzerik. Salbuespena *beza* aginterazko adizkia izan daiteke beharbada: Nafarroaren hegoalde inguruko testu zaharrek nahiz datu berriagoek *bez* erabiltzen zela dioskute (Camino 2003: 455-56).<sup>50</sup>

Laburbilduz: Bustamanteren testuari hegoaldeko nafarreraren halako tankera bat ematen dioten zenbait elementu ditugu, hiztegiko daturen bat gehienbat, eta, horren kontra, aditzaren eremuko oraintxe arestian aipaturiko apokopea, edo, ondo esateko, apokoperik eza. Gainontzeko datuek testu nafar baten aurrean gaudela ziurtatzen dute, baina jatorri hori gehiago zehazten ez digute laguntzen. Hiztegiko arrasto urri horiek eta aditzaren ezaugarri bakar hori hartzen ditugula, bada, bi datuok oinarri guztiz ahula eskaintzen digute, batak bezala besteak, nongo euskararen aurrean gauden jakiteko. Horrenbestez, hortik aurrera esan daitekeen oro espekulazio hutsa izango dela jakitun izanik ere, hala ere ez diogu uko egin nahi gure iritzia emateari, eta, errazenera joz eta elkarrekin bat ez datozen bi datu horietan oin harturik, iparralde eta hegoaldeko bi nafarrek bat egiten zuten inguruko testu baten aurrean egon gaitzkeela deritzogu. Egileari buruz gehiago jakiteak auzi hau argitzen lagun lezake, eta espero dezagun noizbait arrazoa emango —edo kenduko— diguten datu berri horiek agertzea.

\* \* \*

<sup>47</sup> Beriainek adibidez: *baldin badauil* (1621: 93r), *eguin dezaque* (1621: 90r), etab. Bigarrena 1609ko poesietan ere badator: *deçaque* (TAV115). Beriainek *çaque* / *deçaque* bikoteko bi elementuak omen dakartza, ordea, Intzaren arabera, nahiz guk, gainetik begiratu bat emanda, aurkitu ez ditugun. Cf. Intza 1921: 13.

<sup>48</sup> Cf. Beriainen adizkiok: *diçudan* (1621: 77r) / *drauçut* (1621: 76v), *digu* (1621: 10v) / *draugu* (1621: 18r), *diçuna* (1621: 44v) / *baytrauçu* (1621: 76v), etab. Beriainek erromantzean dugun adizki berbera ere bietara: *escacen diot* (1626: 52) / *eguiten draucot* (1626: 33). Beharbada, baina, hirugarren pertsona singularreko datiboa duten adizkietan *-i*-erroarekin dabil gehienetan: *diöçu* (1621: 59r), *dio* (1621: 53r), *diogu* (1621: 77r), *diotela* (1621: 18r), etab. Cf. Yrizar 1992: 480-481. Alabaina, 1609ko poesia batean *ematen dion* daukagu batetik, eta, bestetik, adizki horren beraren baliokide trinkoa: *drauco* 'ematen dio' (TAV113-114).

<sup>49</sup> Bestelakoak, *-n* atzizkidun adizkiekin nahasian, 1609ko poesietan: *nîçu* 'nizun' (TAV112), *baçe* 'bazen' (TAV114), *çigu* 'zigun' (TAV116), etab.

<sup>50</sup> Cf. Beriainen hau esate baterako: *errambez* (1621: 90v). Beriainek berak beste hau ere badakar: *baldin eguin badez* (1626: 58).

**ERANSKINA:**  
**EUSKARA XVII. MENDEKO**  
**ARTZAIN KANTA BATEAN (1629)**

Erdarazko artzain kanta batean ageri den euskal testu zati bat emateko ere hauxe iruditu zaigu lekurik egokiena, Bustamantek idatzi omen zuen eta artikulua honek ekarri dugun beste testu horrekin bai baititu lotura batzuk. Lehenbizi, euskararen bi lekuko hauek garaitu batean idatziak dira biak, hogeita hamar bat urteren aldearekin, eta, gainera, erlijio gaiko poesiak dira bata bezala bestea. Honekin lotuta, Ama Birjinaz hemen ematen zaigun irudia Bustamantek duenaren oso antzekoa da, sugeari burua zapaltzen ageri baita, eta, horrekin, bekatua garaitzen: *Al serpiente y culebras / Con valor... / Cabeças y cascos quiebras, / Rasgas caras, rompes sienes, / Queiebras puertas infernales* (06-10).

Urkizuren lehen esandako liburuan aurkitu dugu euskal testu labur hau dakarren lanaren aipamena (Bustamanteri buruzko datuak biltzen genbiltzala, hain zuzen ere, eta kasualitatez):<sup>51</sup> *Ramillette de divinas flores para el desengaño de la vida humana recopiladas con diligencia de los mejores y mas famosos poetas de nuestros tiempos*. Urkizugan, bada, Belgikako Antwerpen hirian artean espainiarren mende zegoela 1629an argitaratu atera zen lan honi buruz zera irakur dezakegu (2000: 179):<sup>52</sup>

A lo largo del XVII al igual que en el XVI no faltan villancicos en diversas lenguas entre las que aparece el personaje del vizcaíno mezclando a su castellano «sui generis» palabras en euskera como en éste cuyo título es: *Villancicos nuevos en seys lenguas, castellano, portugués, vizcayno, gallego, morisco y guineo*.

Urkizuren aipuan kurtsibaz den hori liburuaren zati baten izenburua litzateke, 242-61. orrialdeak hartzen dituen liburuaren azken aurreko zatiaren izenburua. Orrialde hauetan bederatzi konposizio ikus ditzakegu (izenburuan hizkuntza aipatu ezean gaztelania arruntean idatzirik): «Villancico primero» (242-44), «Villancico en gallego» (244-45), «Otro en portugues» (245-46), «Coloquio» (246-54), «Villancico» (255-56), «Otro en guineo» (256-57), «Otro en vizcayno» (257-58), «Otro en morisco» (258-59), «Seguidillas al Nacimiento» (259-61). Zazpigarren hori da guri interesatzen zaiguna, jakina, «vizcayno» deritzon hizkuntza horretan idatzitakoa: aurrerago ikusiko dugunez, baina, hegoaldeko euskaldunen ahotan garaiko espainiar literaturak jarri ohi zuen erdara gaiztoa baino ez da artzain kanta horretan daukaguna, gehienetan —ondoko «guineo» edo «morisco» horiek bezala— irakurle edo entzulei barre eragiteko erabiltzen zen gaztelania mordoilo estereotipoz betetakoa. Salbuespena aski itxuragabetuak egon arren euskarazko diruditen tarteko bi lerro genituzke: horietan izan dira, hain zuzen, eranskin honen eragileak.

<sup>51</sup> Cf. 8. oharrean esanikoa.

<sup>52</sup> Palaugan 1620 aipatzen da ale baten edizio urtetzat; Palauk berak urte hori hustzat bide du alabaina (Palau y Dulcet 1962: 43).

Liburuari buruz beste ezer gutxi dugu eransteke, gainerako zatieta ez baita ezer hemen interesatzen zaigunik. Erabilitako alez den bezanbatean, Espainiako Erret Akademiako alearen kopia erabili dugu batetik, eta, bestetik, Londresko British Library-tik bidalitako beste kopia batez ere baliatu gara halaber. Bigarren hau da facsimile gisa eskaintzen duguna (77-79).<sup>53</sup>

Egiletzari dagokionez, liburuan jasotzen diren literatur piezen biltzailearen izena da ezagutzen dugun datu bakarra, izenburuari jarraitzen dioten hitzotan laburdura batez adierazia: *Ramillette... Recopiladas con diligencia de los mejores y mas famosos poetas de nuestros tiempos por P. F. G. C. D.* Aipaturiko BL liburutegi horren katalogoan laburdura honen esanahia ikus dezakegu: Zaragozako Padre Fray Geronimo Carmelita Descalzo delako fraidea izan zen testu horiek bildu eta argitara zituen. Zaragozan 1590ean jaioa genuen eta gaztetan militarra izandakoa: Flandriara armadan joan zelarik, ordea, 1613an fraide sartu zen aipatu ordena horretan.<sup>54</sup> Geronimo de la Madre de Dios erlijio izen berriarekin lauzpabost liburu argitaratu zituelarik, bada, Antwerpen hirian bertan hil zen handik urteetara, 1661ean.<sup>55</sup>

Biltzailea nor izan zen ezaguna da, beraz, baina egilea nor izan zenik ez dakigu. Liburuaren azalean garaiko poetarik hoberenek, osperik gehiena zutenek, eginak dirrela ikusi dugu arestian, eta sarreran ere antzeko zerbait irakur dezakegu: Iuan Bravo delako horri eskaini dion obra hau omen da, esaten denez, «forxada en la fragua de los mejores y mas eminentes ingenios que en materia de poesia fomentò Espanna». Originala eskuizkribu edo lan inprimatu batetik jaso zuen ere ez dakigu, eta denbora faltaz saiatu ere ez gara egin aurkitzen. Gainera, ezagutzen ditugun euskal artzain kantetakoaren batean euskarazko hitz horiek ageri diren ere ez dugu begiratu. Oraingoz bego gai hau, horrenbestez, bere horretan.

Euskarazko testua dakarren artzain kantari heltzen diogularik, bada, bestelako ezer baino lehen testua bera eskaini nahi genuke. Originaleko testuak ez du aldaketa handiren beharrik: <s> luzeentzat ere grafia arrunta erabili dugu eta egokitu egin dugu halaber, zertxobait, puntuazioa (euskarazko testua dugu honetan salbuespen, kurtsibaz idatzi duguna, oraingoz hor originaleko puntuazioari eusten baitiogu). Aldaketa txiki hauek sarturik, bada, testuaren transkripzioa honako hau litzateke:

Otro en vizcayno

Oy principias nuestros bienes,  
Oy feneces nuestros males,  
Porque en pesebre y portales  
A Iuan Guaicoa le tienes.

<sup>53</sup> Honakoak dira erabili diren bi aleen signaturak: Academia Española (37-X-25), British Library (11450.aa.32).

<sup>54</sup> Euskarazko testu zatia duen liburua, dena dela, militar bati dago eskainia: «Al maestre de campo Iuan Bravo de Lagunas, del Consejo Supremo de Guerra de Su Magestad, y su castellano del castillo de Amberes».

<sup>55</sup> Biografiari buruzko datuetarako: *Bibliotecas antigua y nueva de escritores aragoneses de Latassa aumentadas y refundidas en forma de diccionario bibliográfico-biográfico* in 155.210.60.15/latassa/latassa.html (Gómez Uriel 1999). Zehatzago, hurrengoa izan da erabili dugun artikulua: «Jeronimo de la Madre de Dios (de Flandes)» in 155.210.60.15/latassa/J/Latassa\_J1404.html. Bibliografia gaiterako: Palau y Dulcet <sup>2</sup>1954-1955: 52; Simón Díaz 1982: 194.

- 05      Andrana Maria, vos  
 Al serpenton y culebras  
 Con valor, juras a Dios,  
 Cabeças y cascos quiebras,  
 Rasgas caras, rompes sienes,  
 10      Quiebras puertas infernales,  
 Porque en pesebre y portales  
 A Iuan Guaicoa le tienes.

*Gueire, cerue, tacoa,  
 E me e derba, guachinda.*

- 15      Aunque desnudo està,  
 Es hermoso Iuan Guaycoa.  
 Tu le traes, tu le vienes,  
 Tu nos das tesoros tales,  
 Porque en pesebre y portales  
 20      A Iuan Guaicoa le tienes.

Oy principias nuestros bienes,  
 Oy feneces nuestros males, &c.

Euskarazko zatiari dagokionez, iruditzen zaigu hitzen banaketa moldatu eta dauden huts ugariak zuzendurik originala honelako zer bait izan zitekeela:

*Gueure ceruetacoa,  
 Ume eder bat guacean da.*

Euskarazko testu zati txiki honetan hitz bat dugu oroz gain nabarmendu beharreko: *guacean* 'ohatzean'. Bustamanteren testuak hemengo beste honekin dituen antzekotasunak aipatu ditugularik, eranskin honen hasieran, aipatu hitz horri esker beste arrazoi bat dugu bi testuak lotzeko: *guacean* aldaerak, izan ere, zalantza gabe garbi uzten digu beste testu nafar baten aurrean gaudela. Norbaitek pentsa lezake, eta arrazoiz pentsatu ere, testuan badela beste hitz bat nafar jatorri horren kontra mintzo zaiguna, eta, hain zuzen ere, lehenago —63. orrialdean— sartaldekotzat jo duguna: *Andrana Maria* (05). *Andrana* garaiko espainiar idazleentzat ez bide zen erabat ezezaguna, ordea, euskaldunen ahotan jarritako hitz gisa, eta seguru asko ez zitzaion egileari iritsiko beste testu labur honen bide beretik, lehenago aipatu den euskaldunen gaztelania estereotipatu horren ezagutzatik baizik.<sup>56</sup> Jaungoikoaren izenak testuan hartzen duen formari buruz ere gauza bera esan dezakegu, hots, espainiar literaturan oso ezaguna dela hemen duen itxura berarekin: *Iuan Guaicoa* (04, 12, 16, 20).<sup>57</sup>

<sup>56</sup> Adibidez Lope de Vegaren hau har zezakeen eredutzat: ¡Oh, hermosa Andrana Maria! ¡Oh, hermosa María Andrana! (Legarda 1954: 148 & 370).

<sup>57</sup> Cf. Legarda 1954: 151 & 554. Legardak hitz hau ageri den hainbat testuren adibideak dakartza (1954: 123, 210, 228, 261, 370). Batzuetan —Quevedok adibidez— *Jaungoicoa* aldaera zuzena ere ezagutzen dute (Legarda 1954: 205 & 397).

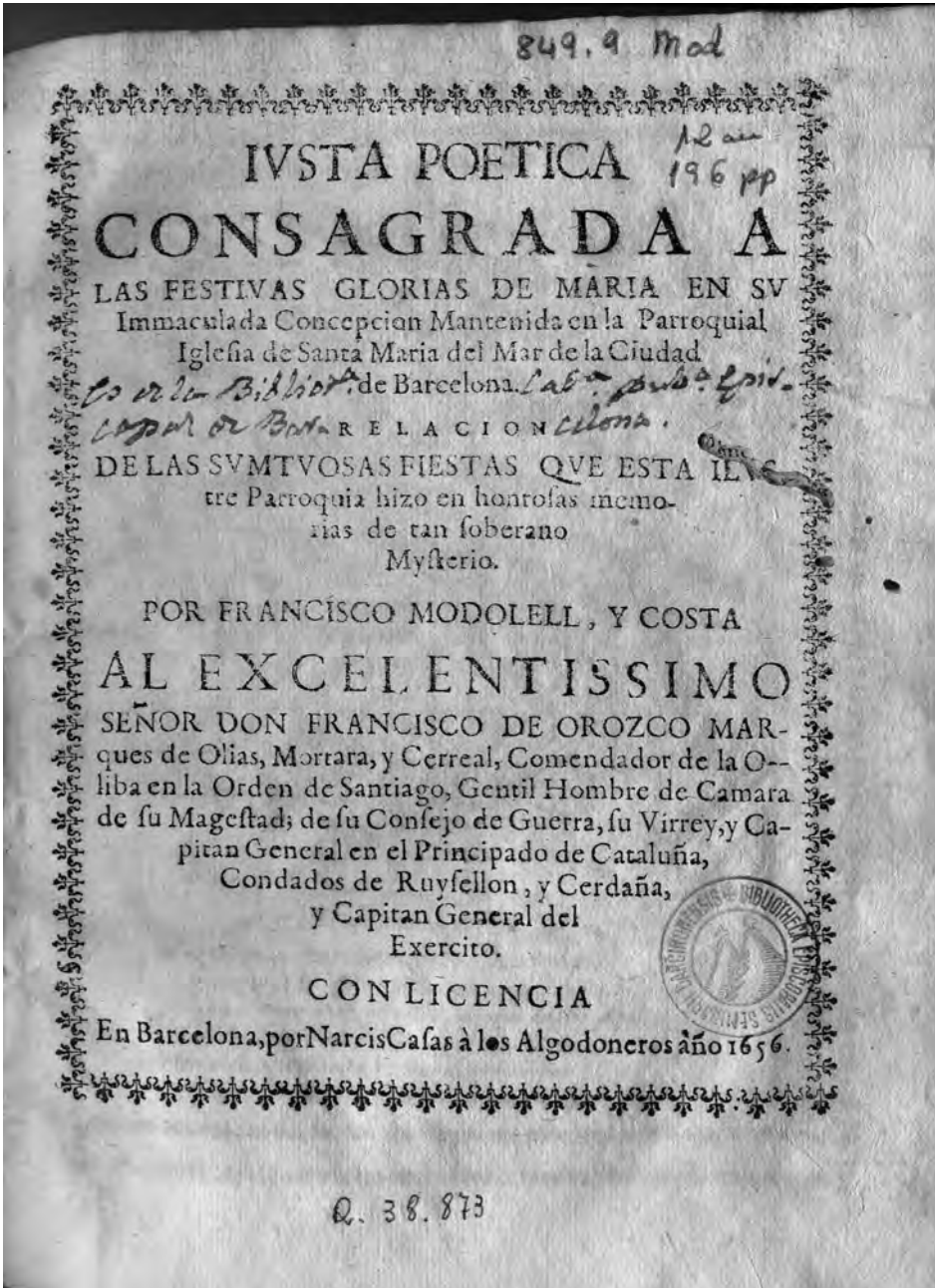
## 5. Aipamenak

- Aldazaval y Murguia, P. J. de, 1790, *Ama Virgina Santissima Yciarcuaren bederatzi urrena*, Fermin Huarte, Tolosa.
- Altuna, F., 2001, «*Rosabella* 1550. urteko komedian lau esaldi euskaraz», *ASJU* 35: 1, 271-80.
- , 2007, «Ataungo sermoia euskaraz (xviii. mendea)». Argitaratzeko.
- Altzola, M. B., 1974, «Euskal idazle ez ezagun bat: Isasondoko Azubia apaiza, xvii. mendekoa», *BAP* 30: 3-4, 491.
- Berriain, J. de, 1621, *Tratado de como se ha de oyr missa*, Carlos de Labayen, Iruñea. Edizio facsimilea: Hordago, 1980, Donostia.
- , 1626, *Doctrina christiana*, Carlos de Labayen, Iruñea. Rosa Miren Pagolaren edizio kritikoa: «Berriainen dotrina», *Enseiukarrean* 11, 1995, 15-69.
- Bilbao, J., 1972, *Eusko bibliographia* II, Auñamendi, Donostia.
- Camino, I., 2003, «Hego-nafarreraren egituraz», *FLV* 35: 94, 427-68.
- Contr.* = Sarasola 1983.
- Diccionario de Autoridades* = RAEL 1726-1739.
- Dodgson, E. S., 1901, *The verb in the second book in Gipuskoan bask*, Stephen Austin and Sons, Hertford.
- , 1906, «Libro curiosísimo», *El Nervión*, 1906-03-16.
- EAB* = Elizen Arteko Biblia Elkartea 1998.
- Eael* = Leizaola 1983.
- Elizen Arteko Biblia Elkartea, 1998, *Elizen Arteko Biblia*, Bibli Elkartea Batuak & Euskal Elizbarrutiak, Lazkao / Donostia (= *EAB*).
- Espasa* = Espasa-Calpe 1908-1930.
- Espasa-Calpe, 1908-1930, *Enciclopedia General Ilustrada Europeo-Americana*, Espasa-Calpe, Madril. Edizio facsimilea: Espasa-Calpe, 1988, Madril (= *Espasa*).
- Etxeberri, J., 1669, *Manual devotioñezcoa*, I. Mongiron Millanges, Bordele. Patxi Altuna-ren edizio kritikoa (1. zatiarena): Mensajero, 1981, Bilbo.
- ETZ* = Satrustegi 1987.
- FHV* = Mitxelena 1977.
- Gorostegui, F. M. de & Zelaya, J. E. de, 1881, *Una contestacion*, Pablo Martinez, Azpeitia.
- Intza, D., 1921, «Naparro'ko aditz-laguntzalea zuketazko esakeran», *Euskera* 2: 2, 3-35.
- Irazuzta, J. de, 1739, *Doctrina christiana*, Joseph Joaquin Martinez, Iruñea.
- Isasti, L. de, 1850, *Compendio historial de la M. N. y M. L. provincia de Guipuzcoa*, Ignacio Ramon Baroja, Donostia. Edizio facsimilea: La Gran Enciclopedia Vasca, 1972, Bilbo.
- Izengabea, 1596, *Refranes y Sentencias*, Pedro Porrallis, Iruñea. Edizio facsimilea: *La Gran Enciclopedia Vasca* X, 615-82, La Gran Enciclopedia Vasca, 1979, Bilbo (= *RS*).
- Kardaberaz, A., 1761, *Eusqueraren berri onac*, Antonio Castilla, Iruñea. Edizio facsimilea: *Obras completas de Agustín de Kardaberaz* I, 155-70, La Gran Enciclopedia Vasca, 1974, Bilbo.
- , [1761?], *Doctrina cristiana edo cristau dotrina*, Antonio Castilla, Iruñea.
- , [1762?], *Doctrina cristiana edo cristiñau dotrinea*. Edizio facsimilea: *Obras completas de Agustín de Kardaberaz* I, 399-455, La Gran Enciclopedia Vasca, 1974, Bilbo.

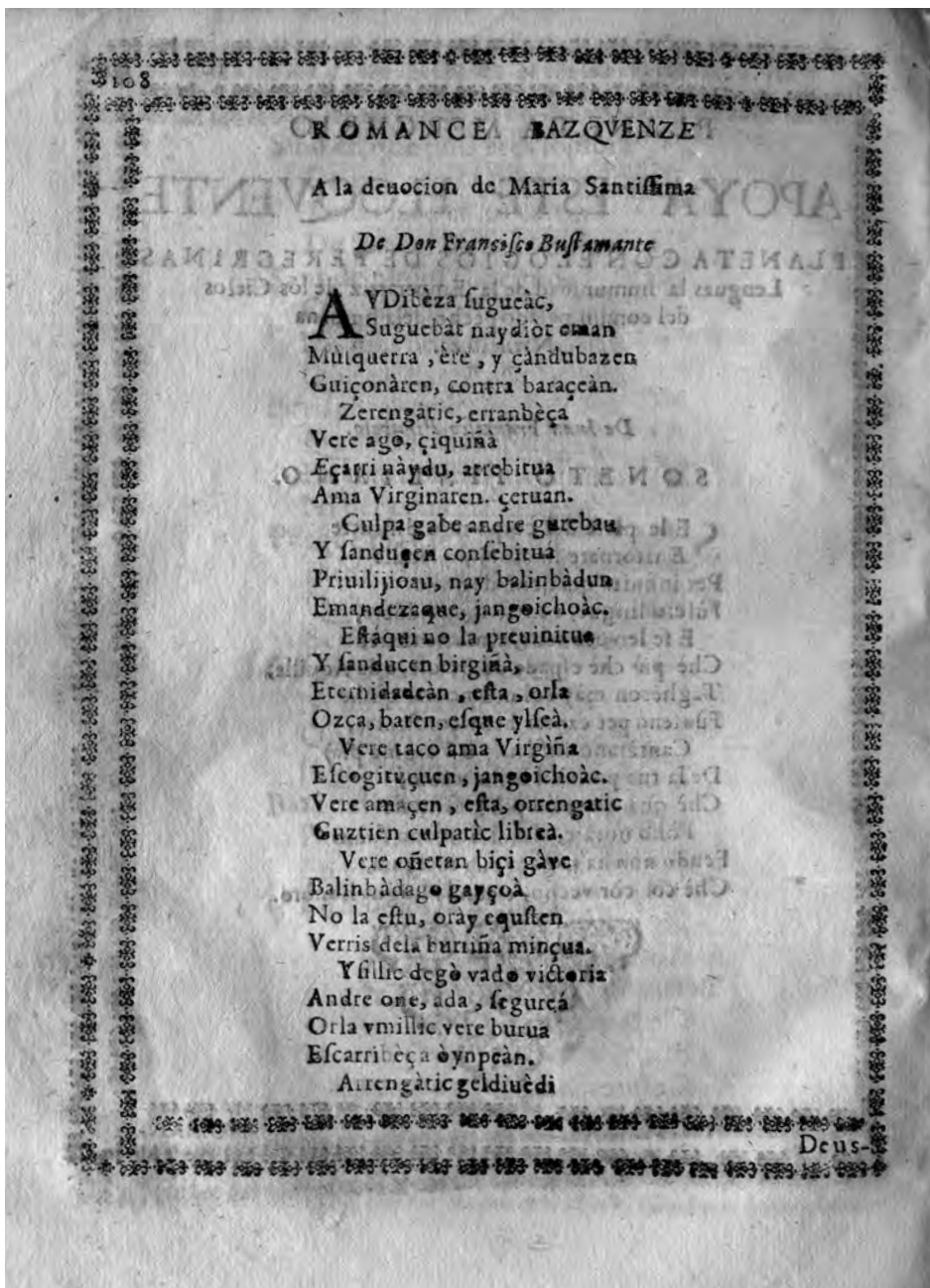


- Knörr, E., 1983, «Una traducción de Uriarte al vascuence alavés: la bula *Ineffabilis* de 1864», *Iker* 2, 279-316, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1991, «La traducción suletina de la bula *Ineffabilis* por Intxauspe», *Memoria L. Mitxelena magistri sacrum* I, 459-83, *ASJU*ren Gehigarriak (14. zenbakia), J. A. Lakarra (arg.) & I. Ruiz Arzalluz (lag.), Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Láriz, F. X. de, 1773, *Cristau dotrinaren esplicacioa. Explicacion de la doctrina cristiana*, Antonio Sancha, Madril.
- Legarda, A. de, 1954, *Lo «vizcaíno» en la literatura castellana*, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, Donostia.
- Leizaola, F. (koord.), 1983, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* I, Muniberen Eranskina, Aranzadi Zientzia Elkarte, Donostia (= *EAEL*).
- Madre de Dios, G. de la, 1629, *Ramillette de divinas flores para el desengaño de la vida humana recopiladas con diligencia de los mejores y mas famosos poetas de nuestros tiempos*, Cesar Ioachim Trogneseus, Antwerpen.
- Mitxelena, L., 1964, *Textos Arcaicos Vascos*, Minotauro, Madril. Berrikiago: *ASJU*ren Gehigarriak (11. zenbakia), Gipuzkoako Foru Aldundia & Euskal Herriko Unibertsitatea, 1990, Donostia (= *TAV*).
- , <sup>2</sup>1977, *Fonética Histórica Vasca*, *ASJU*ren Gehigarriak (4. zenbakia), Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia (= *FHV*).
- , 1987-2005, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo (= *OEH*).
- , 1988, *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, *ASJU*ren Gehigarriak (10. zenbakia), J. A. Lakarra (arg.), Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia (= *SHLV*).
- Modolell y Costa, F., 1656, *Iusta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion*, Narcis Casas, Bartzelona.
- OEH* = Mitxelena 1987.
- Oihenart, A. d', 1657, *Les proverbes basques recueillis par le Sr. d'Oihenart plus les poesies basques du mesme auteur*, Paris. Argitalpen facsimilea: López Mendizábal, 1936, Tolosa.
- Palau y Dulcet, A., <sup>2</sup>1954-1955, *Manual del librero hispano-americano* VIII, Librería Palau, Bartzelona.
- , <sup>2</sup>1962, *Manual del librero hispano-americano* XV, Librería Palau, Bartzelona.
- RAEL, 1726-1739, *Diccionario de la lengua castellana*, Francisco del Hierro, Madril. Edizio facsimilea: Gredos, 1990, Madril (= *Diccionario de Autoridades*).
- RS* = Izengabea 1596.
- Sarasola, I., 1983, «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», *ASJU* 17, 69-212. Berrikiago: *ASJU*ren Gehigarriak (11. zenbakia), Gipuzkoako Foru Aldundia & Euskal Herriko Unibertsitatea, 1990, Donostia (= *Contr.*).
- Satrustegi, J. M., 1987, *Euskal testu zaharrak* I, Euskaltzaindia, Iruñea (= *ETZ*).
- SHLV* = Mitxelena 1988.
- Simón Díaz, J., <sup>2</sup>1973, *Bibliografía de la literatura hispánica* VI, CSIC, Madril.
- , 1982, *Bibliografía de la literatura hispánica* XII, CSIC, Madril.
- , 1992, *Bibliografía de la literatura hispánica* XV, CSIC, Madril.
- TAV* = Mitxelena 1964.
- Tellechea Idígoras, J. I., 1974a, «El licenciado don Domingo de Azubía. La Inquisición en Isasondo (1663)», *El Diario Vasco*, 1974-07-12, 24.

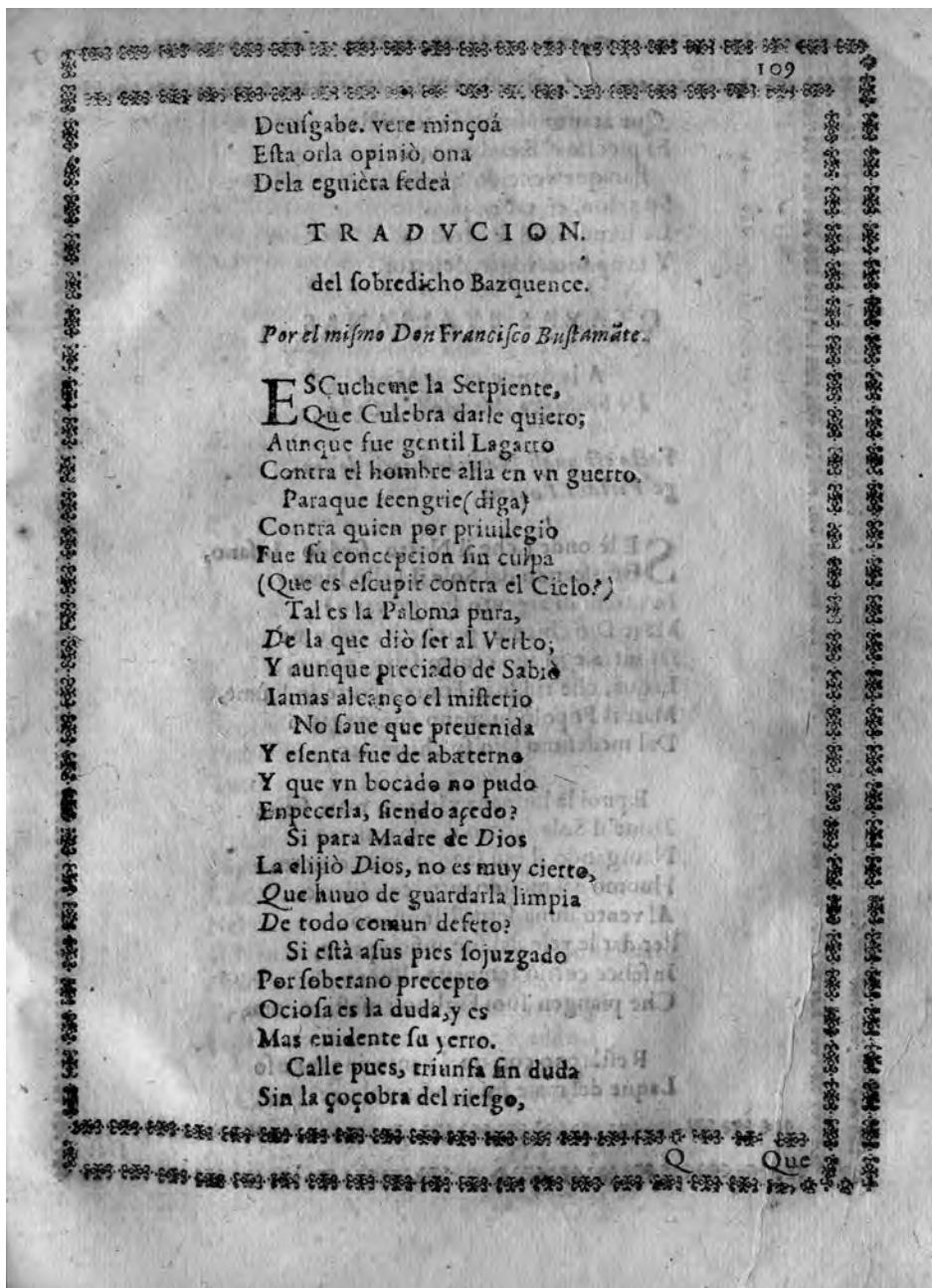
- , 1974b, «El licenciado don Domingo de Azubía. Una biblioteca clerical del siglo xvii», *El Diario Vasco*, 1974-07-13, 24.
- Urkizu, P. (zuz.), 2000, *Historia de la literatura vasca*, UNED, Madril.
- Urquijo, J. de, 1906, «Bibliografía vascongada», *El Correo de Guipúzcoa*, 1906-03-13.
- Yrizar, P. de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia, Iruñea.



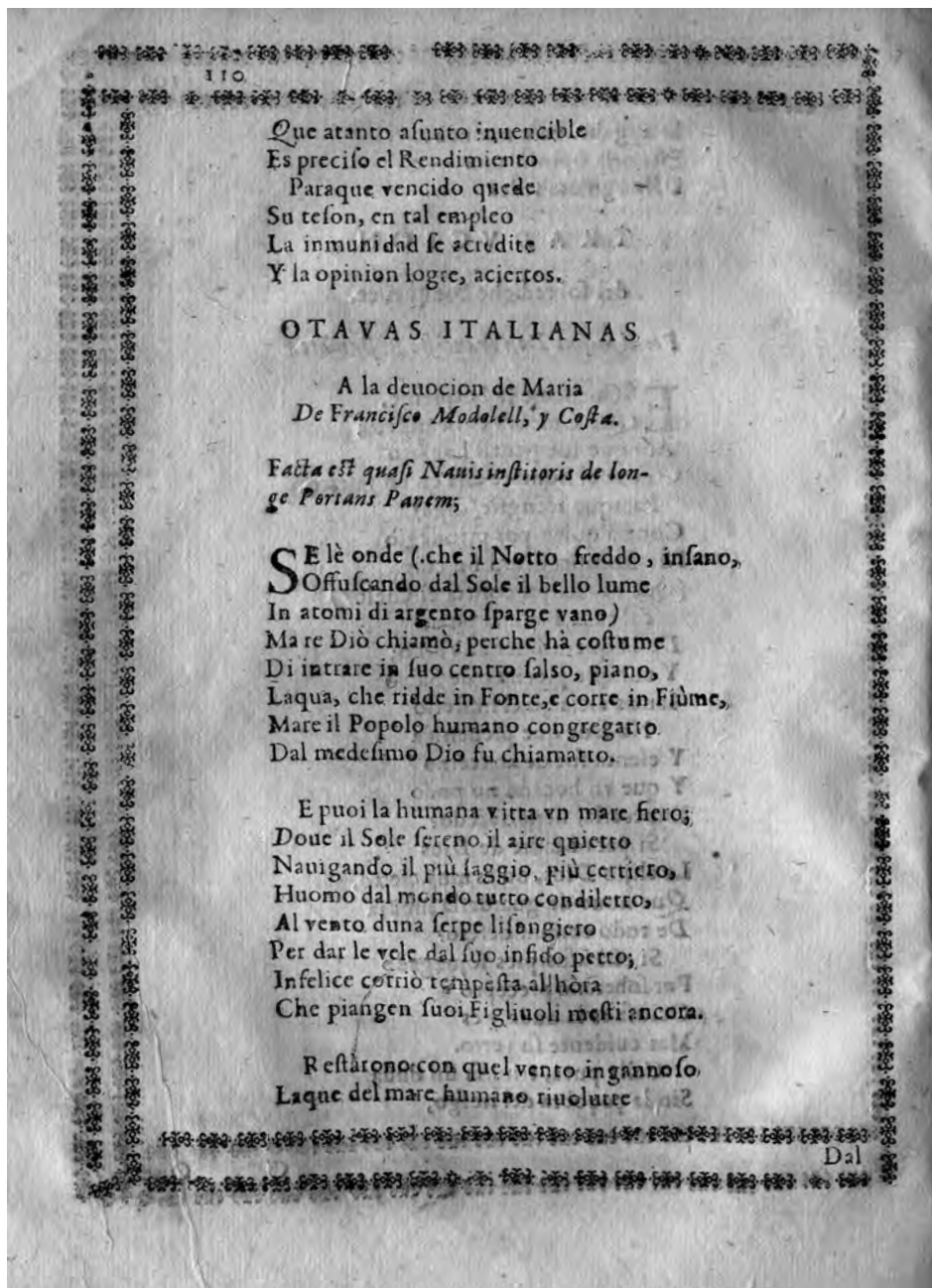
*Iusta poetica*, Bartzelona 1656, portadako orrialdea  
 (Biblioteca Pública Episcopal del Seminario de Barcelona)



*Iusta poetica*, Bartzelona 1656, 108. orrialdea  
 (Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona)



*Iusta poetica*, Bartzelona 1656, 109. orrialdea  
(Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona)



*Iusta poetica*, Bartzelona 1656, 110. orrialdea  
 (Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona)

RAMILLETTE  
DE DIVINAS  
**FLORES**  
PARA EL  
DESENGAÑO  
DE LA  
VIDA HUMANA

Recopiladas con diligencia de los me-  
res y mas famosos Poetas de nuestros  
tiempos, por P. F. G. C. D.



EN AMBERES,  
Por Cesar Ioachim Trognesius,  
M. DC. XXIX.

*Cum gratia & Privilegio.*

*a la natiuidad de N. S.*

257

Todo famo gente franca,  
 E famo poco discreta,  
 De Mandinga e san Tome,  
 Guaçamba guaçambe,  
 E de Cabouerde fa,  
 Guaçambe, guaçamba.

Nino mio, bofe perdona,  
 Non traemo que ofrecer,  
 Mas venimo a fazer  
 Vna dança tordillona,  
 Mudança sabe Cope,  
 Guaçambe guaçamba,  
 Tamborilico tocar,  
 Guaçamba, guaçambe,  
 Nino Dioso por mi fe, &c.

*Otro en Vizcayno.*

**O**Y principias nuestros bienes,  
 Oy feneces nuestros males,  
 Porque en peñebre, y portales  
 A Iuan Guaicoa le tienes,  
 Andrana Maria vos  
 Al serpention y culebras  
 Con valor juras a Dios,  
 Cabeças y cascos quiebras,

Rafgas



258 *Villancicos*  
 Ralgas caras, rompes sienes,  
 Quebras puertas infernales,  
 Porque en pesebre y portales  
 A Iuan Guaicoa le tienes.

Gueire, cerue, tacao,  
 E me e derba, guachinda,  
 Aunque desnudo està,  
 Es hermoso Iuan Guaycoa,  
 Tu le traes, tu le vienes,  
 Tu nos das tesoros tales,  
 Porque en pesebre y portales  
 A Iuan Guaicoa le tienes,  
 Oy principias nuestros bienes,  
 Oy feneces nuestros males, &c.

*Otro en Morisco.*

**C**Hristianilio querer xer.  
 De Mahoma renegar,  
 Pues nos venis a xaluar  
 Este niño que nacer.

Del Alcoran renegar,  
 De Mahoma, y de su xeta,  
 Porque xer falso profeta,  
 Y no tener que dudar.  
 Si me xaber entender,

No



# STRESS AND ISLANDS IN NORTHERN BIZKAIAN BASQUE

Karlos Arregi

(University of Illinois at Urbana-Champaign)

## 1. Introduction\*

One of the most striking features of the accentual system of Northern Bizkaian Basque (NBB) is the fact that most words are not stressed at the word level:<sup>1</sup>

- (1) [Jonen aman lagúne ] etorri re.  
[Jon.GEN mother.GEN.SG friend ] come.PRF AUX.3SG.PR  
'Jon's mother's friend came.'

In this example from the variety spoken in the town of Ondarroa (OB),<sup>2</sup> only the final word in the bracketed DP contains a stressed syllable. Stress on any other word in this DP is not possible under any circumstances. This is due to the fact that the relevant domain for stress assignment is phrasal (in the example above, this domain is the bracketed DP). Within this domain, stress is penultimate. Thus, the ungrammaticality of placing stress on, say, the first syllable of the first word in this phrase is parallel to the ungrammaticality of placing stress on the first syllable in the English word *American*.

---

\* The research reported here owes much to José Ignacio Hualde and Gorka Elordieta's detailed and insightful work on the accentual systems of Northern Bizkaian Basque. I would also like to thank José Ignacio Hualde and an anonymous reviewer for very helpful comments, and my informant Ikuska Ansola-Badiola for her invaluable help in finding relevant data. All errors are mine.

<sup>1</sup> In this paper, I use the following abbreviations in the examples: 1 (first person), 2 (second person), 3 (third person), ABS (absolute), ALL (allative), AUX (auxiliary), CAUS (causative case), COM (comitative), COMP (complementizer), ERG (ergative), FUT (future), GEN (genitive), IMP (imperfective), IN (inessive), LGEN (locative genitive), PL (plural), PR (present), PRF (perfective), PST (past), SG (singular). Furthermore, the spelling conventions used in the examples differ somewhat from Standard Basque orthography, in order to reflect the phonology of NBB more closely. For instance, since NBB does not make a distinction between predorso-alveolar and apico-alveolar alveolar voiceless fricatives (*z* and *s*, respectively, in Standard Basque), I use apical *s* where, etymologically, we would expect either *z* or *s*. Similarly, only the affricate predorso-alveolar *tz* is used (as opposed to both apico-alveolar *ts* and predorso-alveolar *tz*). Two other relevant conventions are: (i) the *h* of Standard Basque is 'silent' in NBB, and it is not used here; (ii) phonemic /d/ is spelled as *r* in some contexts, to reflect the fact that it is realized as a flap in these contexts.

<sup>2</sup> Unless otherwise noted, all examples are from OB, and can be taken as representative of all varieties of NBB.

In this paper, I examine the conditions under which a given phrase can be a domain for the assignment of phrase level stress in NBB. As shown in more detail below, not all phrases are domains for stress assignment. For instance, in (1), the bracketed DP contains several phrases (e.g. *Jonen* ‘Jon’s’ and *Jonen aman* ‘Jon’s mother’s’ are both genitive DPs), but none of them are domains for stress assignment (otherwise, we would expect both *Jonen* and *aman* to contain a stressed syllable). The main claim put forth in this paper is that only a *syntactic island* that is not embedded under another island can be a domain for stress assignment at the phrase level. In (1), the bracketed DP and all the phrases dominated by it are islands to movement (see section 2 for justification). Furthermore, this DP is not dominated by any other island. Thus, only this DP is a domain for phrase level stress. This accounts for the fact that only the last word in the bracketed DP can contain a stressed syllable.

This paper is organized as follows. Section 2 makes a brief introduction to the stress system of NBB, and examines the relation between islandhood and phrase level stress. This section introduces the Phrase Stress Rule (PSR), whose domain of application is any island that is not embedded under other islands. In section 3, I discuss the interaction between phrase level stress and the Nuclear Stress Rule (NSR), which determines prosodic prominence at the sentence level. The discussion in this section rests on the hypothesis that the PSR and the NSR are separate rules in NBB. Detailed justification for this assumption is given section 4. More specifically, I argue, *contra* A. Elordieta (2002) that the data cannot be accounted for if we try to do away with the PSR as a rule that is separate from the NSR. In section 5, I examine further the relation between phrase stress and islandhood, by discussing certain apparent and not so apparent problems to the proposal. Section 6 ends the paper by offering some suggestions as to why the assignment of phrase level stress is constrained in this way in NBB.

## 2. Stress Domains

In this section, I argue that stress assignment at the phrase level follows this generalization (where ‘PSR’ stands for ‘Phrase Stress Rule’, and ‘unembedded island’ refers to an island that is not dominated by another island):

### (2) *Stress Domains and Islandhood*

A constituent is a domain for the PSR iff it is an unembedded island.

As shown below, this generalization places strong limitations on the placement of stress in NBB. However, before discussing the data that justify this generalization, we must first understand some basic features of the NBB accentual system. Stress in NBB is realized as a H\*+L pitch accent; the stressed syllable is assigned a high tone and the syllable following it a low tone, as exemplified in the following (see, among others, Hualde 1994, Hualde, Elordieta and Elordieta 1994, G. Elordieta 1997, 2003, and Hualde 2003):

- (3) a. iru alába      three daughter.ABS      ‘three daughters’  
        |    |  
        H L
- b. etxeá jun de.    home.ALL.SG go.PRF AUX.3SG.PR    ‘He’s gone home.’  
        ^  
        HL
- c. Bilbon da.      Bilbao.IN be.3SG.PR      ‘It’s in Bilbao.’  
        |    |  
        H L
- d. Bilboa nu.      Bilbao.ALL go.1SG.PR      ‘I’m going to Bilbao.’  
        |    |  
        H L

As shown in (3b), if there is no syllable following the stressed one in the relevant stress domain, both the high and the low tones are linked to the stressed vowel.<sup>3</sup>

An important question about stress assignment in NBB is how to define the stress domain. There are basically two different domains: the word and the phrase. A word which is *accented* constitutes a stress domain (e.g. (3c-d)). On the other hand, most words in NBB are *unaccented*, and are not assigned stress at the word level (e.g. (3a-b); see below). Whether a word is accented or not depends on the morphemes it is composed of.<sup>4</sup> For instance, all words containing the root *Bilbo* are accented, and all words containing the plural definite morpheme *-a* are also accented (e.g. *gixón-a-n* ‘man-PL-GEN’). Within this domain, stress is on the penultimate syllable.<sup>5</sup> In the remainder of this paper, I will not have much to say about word level stress, since its domain is relatively well defined.<sup>6</sup>

On the other hand, defining the phrasal domain for stress assignment is a much more difficult task. Consider the following examples:

<sup>3</sup> The relation between stress placement and tone assignment is slightly more complicated. The HL tone sequence is realized as a fall in pitch starting on the stressed syllable. I have also omitted facts about tone assignment to syllables preceding the stressed one, since they are not relevant for our purposes. See references cited above (3) for details.

<sup>4</sup> Note that I am using the terms ‘accented’ and ‘unaccented’ in a non-standard way. Accented words are always stressed at the word level (so that they always contain a drop in pitch due to a pitch accent), and unaccented words are not (and thus do not contain a pitch accent due to word level stress). This does not mean that unaccented words never contain a pitch accent; as illustrated in detail below, they can contain a pitch accent due to phrase level stress rules.

<sup>5</sup> This is true of OB and of the variety spoken in the neighboring town of Lekeitio. In other varieties, placement of word level stress is more complicated. As shown in Hualde (1994), in OB, stress is on the penult except in words where the final syllable has no onset, where stress is on the antepenult, as in (3d) (see also Arregi 2002: §2, for some theoretically interesting consequences of this fact).

<sup>6</sup> This, of course, does not mean that it is always immediately obvious what the relevant domain is in specific examples. For instance, in compound tenses, the participle and auxiliary, which are morphologically separate words, behave as a single word with respect to stress assignment and other phonological processes (see Hualde, Elordieta and Elordieta 1994: 42, 57-59, G. Elordieta 1997b and Arregi 2002: §4.6.2 for discussion).

- (4) a. **Gixóna** etorri re.  
 man.ABS.SG come.PRF AUX.3SG.PR  
 ‘The man has come.’
- b. [**Gixonan** áma ] etorri re.  
 [man.GEN.SG mother.ABS.SG ] come.PRF AUX.3SG.PR  
 ‘The man’s mother has come.’
- (5) a. **Gixónak** etorri ris.  
 man.ABS.PL come.PRF AUX.3PL.PR  
 ‘The men have come.’
- b. [**Gixónan** áma ] etorri re.  
 [man.GEN.PL mother.ABS.SG ] come.PRF AUX.3SG.PR  
 ‘The men’s mother has come.’

Singular *gixona* and *gixonan* are unaccented, and plural *gixónak* and *gixónan* are accented. As shown in (5), accented words are always stressed. This is not the case of unaccented words. As illustrated in (4), an unaccented word can contain stress only in certain syntactic positions. More specifically, it can be stressed as the result of stress assignment at the phrase level, which is computed according to the following rule:<sup>7</sup>

(6) *Phrase Stress Rule (PSR)*

The penultimate syllable of a phrase is stressed.<sup>8,9</sup>

In (4a), the unaccented word *gixona* is (trivially) at the end of the subject DP, and its penultimate syllable is stressed. On the other hand, in (4b), *gixonan* is not at the end of the subject DP, and it has no stress. In (7) below, *gixóna* is at the end of a DP containing other words, and, as expected, it is stressed on its penultimate syllable:

- (7) [Isabelen gixóna ] etorri re.  
 [Isabel.GEN man.ABS.SG] come.PRF AUX.3SG.PR  
 ‘Isabel’s husband has come.’

If a non-final word in a DP is stressed, the result is ungrammatical:

- (8) \* [Isabélen gixóna ] etorri re.  
 [Isabel.GEN man.ABS.SG] come.PRF AUX.3SG.PR  
 ‘Isabel’s husband has come.’

<sup>7</sup> The present paper is about phrase level stress, not word level stress, and all examples below contain only unaccented words (unless explicitly noted), in order to avoid irrelevant complications that word level stress might cause. Thus, whenever it is stated in the text that a word cannot bear stress in some position, it must be understood as referring to unaccented words.

<sup>8</sup> In most dialects, phrasal stress is typically on the final syllable. In OB, it is on the penultimate, unless the final syllable is onsetless, in which case stress is final (see Arregi 2002). Stress is also final whenever the final vowel in the phrase is deleted (see Hualde 1991, 1995, 1996). These differences among dialects are not relevant for our purposes, and, for ease of exposition, I will stick to the generalization given in (6).

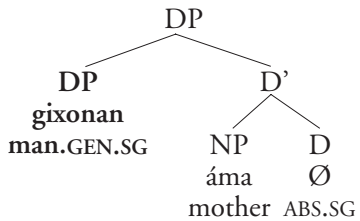
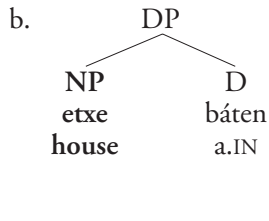
<sup>9</sup> Not all phrases that are assigned stress by the PSR actually surface with a stressed syllable. See footnote 22.

As expected, the last word in a phrase is not necessarily stressed by the PSR. Since this rule assigns stress to the penultimate syllable in the phrase, the last word has to be polysyllabic in order to contain stress. This can be exemplified with the determiner *bat* 'a, one':<sup>10</sup>

- (9) a. [Etxé bat ] erosi rau.  
 [house a.ABS ] buy.PRF AUX.3SG.PR  
 'He's bought a house.'
- b. [Etxe báten] eon da.  
 [house a.IN ] be.PRF AUX.1SG.PR  
 'He's been in a house.'

Both absolutive *bat* and inessive *báten* are unaccented. When they are in final position in the phrase, bisyllabic *báten* is stressed, and monosyllabic *bat* is not. This shows conclusively that the relevant domain for stress assignment in this case is the phrase, not the word.

There is, however, something missing from the description given above. Consider again examples (4b) and (9b), whose bracketed phrases have the following structure:<sup>11</sup>

- (10) a. 
- b. 

As noted above, the words in bold are unaccented, and they are not at the end of the root DP, so they are not assigned stress by the PSR. However, they are both at the end of a phrase: *gixonan* is the only word in the embedded DP, and *etxe* is the only word in the NP. DP and NP are phrases, so we might expect, contrary to fact, that these words should be stressed by the PSR. For some reason, only the root DP can count as a stress domain for this rule. The following examples illustrate this point further:

- (11) a. [<sub>DP</sub> Etxe [<sub>AP</sub> andi] báten] eon da.  
 [<sub>DP</sub> house [<sub>AP</sub> big ] a.IN ] be.PRF aux.3SG.PR  
 'He's been in a big house.'
- b. [[[Olatzen ] gixonan ] aman ] lagúne ] aia san.  
 [[[Olatz.GEN] man.GEN.SG ] mother.GEN.SG] friend.ABS.SG] arrive.PRF AUX.3SG.PST  
 'Olatz's husband's mother's friend arrived.'

<sup>10</sup> This point cannot be illustrated in dialects where phrasal stress is on the final syllable (see footnote 8). Trivially, stress is always on the final word in the phrase in these dialects.

<sup>11</sup> I assume that D in Basque is specified for number and case. Another possibility would be that case heads a projection (KP or PP) above DP. This is not relevant for the discussion at hand. Similarly, the implicit adoption of Abney's (1986) DP hypothesis is irrelevant to the main points discussed in this paper.

In (11a), the adjective *andi* is at the end of an AP, but it does not contain a stressed vowel. On the other hand, *baten* is at the end of the DP containing the AP, and it does have a stressed vowel. In (11b), only the outermost bracketed DP counts as a stress domain, and its last word *lagune* contains a stressed vowel. All the other words in this DP are at the end of genitive DPs which do not count as stress domains for the PSR. If stress is placed on the adjective in (11a) or on any nonfinal noun in the subject in (11b), the result is ungrammatical.

From the discussion above, it is clear that what defines a stress domain for the PSR does not depend (purely) on category: some DPs are stress domains, and others are not. Something similar occurs with other categories, as illustrated in the following examples of predicate APs and NPs:<sup>12</sup>

- (12) a. [<sub>AP</sub> Gárbi ] aia san.  
           [<sub>AP</sub> clean ] arrive.PRF aux.3SG.PST  
           ‘It arrived clean.’
- b. [<sub>AP</sub> Garbi démas] eoten da.  
           [<sub>AP</sub> clean very ] be.IMP AUX.3SG.PR  
           ‘It’s usually very clean.’
- (13) a. Jon [<sub>NP</sub> alkáte ] ipiñi rabe.  
           Jon.ABS [<sub>NP</sub> mayor] put.PRF AUX.3PL.PR  
           ‘They have elected Jon mayor.’
- b. Jon [<sub>NP</sub>[<sub>DP</sub> erriko ] alkáte ] ipiñi rabe.  
           Jon.ABS [<sub>NP</sub>[<sub>DP</sub> town.LGEN.SG ] mayor] put.PRF AUX.3PL.PR  
           ‘They have elected Jon the town’s mayor.’

The NPs and APs in previous examples are embedded in DPs and are not stress domains. On the other hand, the ones in (12-13) are not embedded in DPs and are stress domains, as witnessed by the fact that the penultimate syllable in them is stressed. Furthermore, the genitive DP *erriko* in (13b) is embedded in an NP and it cannot be stressed. Thus, it seems that embeddedness is important in determining the stress domain for the PSR. In fact, all the examples examined so far follow this generalization:

- (14) A phrase of category DP, AP, or NP is a domain for the PSR iff it is not embedded in a phrase of category DP, AP, or NP.

This fact about the categories DP, NP and AP can in fact be correlated with another property of these categories. To the extent that it can be determined, they are all islands to movement. As illustrated in the following *wh*-questions, DPs in Basque are islands not only in subject and adjunct position (15a-b), but also in object position (15c):<sup>13</sup>

<sup>12</sup> See Artiagoitia (1997) for discussion of nonverbal predicates in Basque.

<sup>13</sup> As expected, the questions in (15) (and (16) below) are possible if they do not involve extraction of the *wh*-word from the containing DP. For instance, (i) is a grammatical counterpart of (15c) that does not involve extraction of the *wh*-word from the object DP:

(i) [<sub>DP</sub> Señen argaski bat ] ikusi sendun?  
       [<sub>DP</sub> who.GEN.SG picture a.ABS ] see.PRF AUX.2SG.PST  
       ‘Whose picture did you see?’



- (15) a. \* Señen<sub>1</sub> ikusi ban [<sub>DP</sub> t<sub>1</sub> lagun batek ] Jon?  
 who.GEN.SG<sub>1</sub> see.PROF AUX.3SG.PST [<sub>DP</sub> t<sub>1</sub> friend a.ERG ] Jon.ABS  
 ‘Who did a friend of see Jon?’
- b. \* Señen<sub>1</sub> jun siñan [<sub>DP</sub> t<sub>1</sub> lagun bateas ] Bilbao?  
 who.GEN.SG<sub>1</sub> go.PROF AUX.2SG.PST [<sub>DP</sub> t<sub>1</sub> friend a.COM ] Bilbao.ALL  
 ‘Who did you go to Bilbao with a friend of?’
- c. \* Señen<sub>1</sub> ikusi sendun [<sub>DP</sub> t<sub>1</sub> argaski bat ]?  
 who.GEN.SG<sub>1</sub> see.PROF AUX.2SG.PST [<sub>DP</sub> t<sub>1</sub> picture a.ABS ]  
 ‘Who did you see a picture of?’

Furthermore, predicate NPs are also islands to movement:<sup>14</sup>

- (16) \* [Se erriko ]<sub>1</sub> ipiñi rabe [<sub>NP</sub> t<sub>1</sub> alkate ] Jon?  
 [what town.LGEN.SG]<sub>1</sub> put.PROF aux.3PL.PR [<sub>NP</sub> t<sub>1</sub> mayor ] Jon.ABS?  
 ‘What town did they elect Jon the mayor of?’

Thus, we can replace the generalization about stress domains in (14) with the following, where *unembedded island* is to be understood as referring to an island not dominated by another island:

(17) *Stress Domains and Islandhood (SDI)*

A constituent is a domain for the PSR iff it is an unembedded island.

As we saw above, DP, AP and NP are islands, and they are possible stress domains. Furthermore, they are stress domains only when they are not embedded in another DP, AP or NP, i.e. when they are not embedded in another island.

The SDI generalization, if correct, raises two important questions. First, it is not clear why islandhood should be involved in the definition of stress domains in NBB. A partial answer to this question will be provided in section 6. In the remainder of this section, I address a more immediate concern. SDI makes clear predictions beyond the ones examined above. In particular, it predicts that *all* types of islands, not just the categories discussed above, are possible stress domains for

<sup>14</sup> I could not find any relevant examples showing that predicate APs are islands in Basque. In particular, there are no predicate APs that clearly contain some complement or modifier that could in principle be extracted. Consider, for instance:

- (i) Jon beran semías posik da.  
 Jon.ABS he.GEN son.COM.SG happy.ABS.SG be.3SG.PR  
 ‘Jon is happy with his son.’

It is not clear whether *beran semias* ‘with his son’ is a complement or modifier of the adjective *posik* ‘happy’. For instance, the adjective alone can be replaced with the wh-word *selanik* ‘how’:

- (ii) Selanik de Jon beran semias?  
 how be.3SG.PR Jon.ABS he.GEN.SG son.COM.SG  
 ‘How does Jon feel about his son?’

Under the natural assumption that the wh-word can only replace a phrase, this example suggests that the adjective by itself forms an AP to the exclusion of the alleged modifier/complement. All potential examples of APs with modifiers or complements that I could find were of this type.

the PSR. As I argue immediately below, this prediction is borne out, which lends strong support to SDI.

Consider first adjunct clauses. As is well known, they are strong islands to movement (see (18)). In this respect, they are in sharp contrast with complement clauses (19):

- (18) a. \*Sein<sub>1</sub> asarratu san Jon [Adj t<sub>1</sub> ikusi nebanelako ]?  
 who.ABS.SG<sub>1</sub> get.angry.PRF AUX.3SG.PST Jon.ABS [Adj t<sub>1</sub> see.PRF AUX.1.SG.PST.CAUS ]  
 ‘Who did Jon get angry because I saw?’
- b. \*Sein<sub>1</sub> asarratu san Jon [Adj t<sub>1</sub> ikusi nebanin ]?  
 who.ABS.SG<sub>1</sub> get.angry.PRF AUX.3SG.PST Jon.ABS [Adj t<sub>1</sub> see.PRF AUX.1.SG.PST.IN ]  
 ‘Who did Jon get angry when I saw?’
- (19) Sein<sub>1</sub> esa ban Jonek [CP t<sub>1</sub> ikusi nebanela ]?  
 who.ABS.SG<sub>1</sub> say.PRF AUX.3SG.PST Jon.ERG [CP t<sub>1</sub> see.PRF AUX.1SG.PST.COMP ]  
 ‘Who did Jon say I saw?’

The SDI thus predicts that a phrase contained in an adjunct clause is not a stress domain for the PSR. This prediction is borne out:

- (20) a. [Adj [DP Lagun bat ] ikusi nebaneláko ] asarratu san.  
 [Adj [DP friend a.ABS] see.PRF AUX.1SG.PST.CAUS] get.angry.PRF AUX.3SG.PST  
 ‘He got angry because I saw a friend.’
- b. [Adj [DP Lagun bat ] ikusi nebanín ] asarratu san.  
 [Adj [DP friend a.ABS] see.PRF AUX.1SG.PST.IN] get.angry.PRF AUX.3SG.PST  
 ‘He got angry when I saw a friend.’

The adjunct clauses in these examples are stress domains, and, accordingly, their last word is stressed.<sup>15</sup> Furthermore, the bracketed DP is an island, but it is also embedded under the adjunct island, so it is not a stress domain. Accordingly, it does not contain a stressed syllable. If the DP in either sentence is pronounced with stress on any of its syllables, the result is ungrammatical. On the other hand, since complement clauses are not islands, a DP appearing inside such a clause is a stress domain for the PSR, as illustrated in the following example:

- (21) [CP [DP Lagún bat ] ikusi nebanela ] esa ban.  
 [CP [DP friend a.ABS] see.PRF AUX.1SG.PST] say.PRF AUX.3SG.PST  
 ‘He said that I had seen a friend.’

Something similar occurs with relative clauses. Since they are islands (see (22)), a phrase inside a relative clause is not a stress domain, as illustrated in (23):

<sup>15</sup> Note that stress is on the final, not penultimate, syllable of the auxiliary in the adjunct in (20b). This is because the final vowel in the auxiliary is deleted (see footnote 8). In all embedded clauses (including (20-21)), the participle has final stress, even though this is not indicated in the examples in the text. This is a fact about all participles in embedded clauses and has nothing to do with phrasal stress (see Hualde, Elordieta and Elordieta 1994: 60).

- (22) \*[Se kato ]<sub>1</sub> esautze su [DP<sub>RC</sub> t<sub>1</sub> adopta ban ] gixona ]?  
 [which cat.ABS]<sub>1</sub> know.IMP AUX.2SG.PR [DP<sub>RC</sub> t<sub>1</sub> adopt.PRF AUX.3SG.PST] man.ABS.SG]  
 ‘Which cat do you know the man who bought?’
- (23) [DP<sub>RC</sub>[DP Ori katu ] adopta ban ] gixóna ] esautzen dot.  
 [DP<sub>RC</sub>[DP that.ABS cat.ABS.SG] adopt.PRF AUX.3SG.PST] man.ABS.SG] know.IMP AUX.1SG.PR  
 ‘I know the man who adopted that cat.’

In this case, the DP containing the relative clause is an island, so it is a stress domain for the PSR and its last word *gixona* is stressed. On the other hand, the DP inside the relative clause is an island, but not an unembedded island, so it is not a stress domain, and it cannot contain a stressed syllable.

There are certain types of islands that have not been mentioned so far: coordinate structures, subject clauses, factive clauses, and embedded questions. These do not behave precisely as expected, and are the topic of section 5 below.

To summarize so far, we have established that unembedded islands are the relevant domains for the PSR. In the next section, I discuss the interaction between the PSR and another stress rule that operates at the phrase level: the Nuclear Stress Rule. As will be shown below, the domains in which these two rules apply are disjoint.

### 3. The Nuclear Stress Rule

As expected, a sentence in NBB can contain more than one stressed syllable:

- (24) a. Jónek [ardau ásko ] [eratén dau ].  
 Jone.ERG [wine much.ABS] [drink.IMP AUX.3SG.PR]  
 ‘Jone drinks a lot of wine.’
- b. Míkel [Jonen etxeá ] [jungó ra ].  
 Mikel.ABS [Jon.GEN home.IN.SG] [go.FUT AUX.3SG.PR]  
 ‘Mikel will go to Jon’s place.’

The subject and the verbal complex (participle and auxiliary) in both sentences contain an accented word, and are thus both stressed at the word level.<sup>16</sup> On the other hand, the preverbal phrase in both sentences is stressed according to the PSR. Of all these stress domains, the preverbal phrase contains what can be called the nuclear stress (NS) in the sentence. There are two properties of this phrase which support this conclusion. First, the pitch range of all material following the stressed vowel in this phrase is significantly lowered with respect to the rest of the sentence (see Hualde, Elordieta and Elordieta 1994, G. Elordieta 1997a, and especially G. Elordieta 2003: 76-83, for details). Second, if a particular constituent in the sentence is focused, it must be the one preceding the verb.<sup>17</sup> In both sentences in (24),

<sup>16</sup> As noted in footnote 6, the verbal complex behaves as a single word with respect to assignment of word level stress and other phonological processes.

<sup>17</sup> Focus on postverbal phrases is possible with a special ‘corrective’ interpretation. See A. Elordieta (2001) and Ortiz de Urbina (2002).

the preverbal phrase can be understood as focused, but the verb and the subject cannot. As expected, if the order of constituents is altered, the possible focus readings are different:

- (25) a. [Ardau asko ] **Jónek** [eraten dau ].  
 [wine much.ABS] **Jone.ERG** [drink.IMP AUX.3SG.PR]  
 ‘Jone drinks a lot of wine.’
- b. [Jonen etxea ] **Míkel** [jungo ra ].  
 [Jon.GEN home.ALL.SG] **Mikel.ABS** [go.FUT AUX.3SG.PR]  
 ‘Mikel will go to Jon’s place.’

In (25), the subject, by being in preverbal position, contains NS and can thus be understood as focused. Other constituents (i.e. the verbal complement and the verbal complex) cannot be the focus of the sentence. All these facts follow if, in Basque, as in other languages, the focused constituent in a sentence must contain the nuclear stress in that sentence (see, among others, Chomsky 1971, Jackendoff 1972, Selkirk 1984).

The facts discussed above can be summarized with the following provisional generalization:

- (26) NS in Basque is on the preverbal constituent.

As argued for in Cinque (1993), Zubizarreta (1998), and Arregi (2002), the placement of NS in many languages such as English and German is determined by an algorithm which is sensitive to syntactic structure. In particular, NS in these languages is determined by the following generalizations:

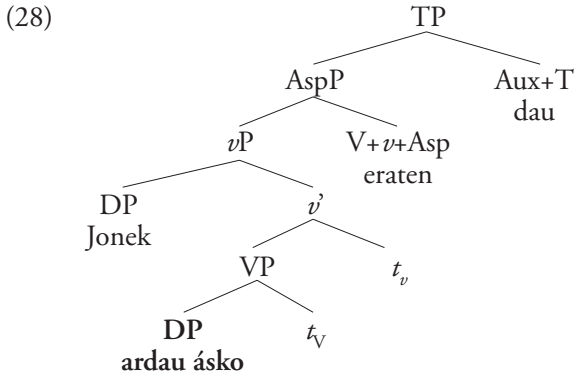
- (27) *The Nuclear Stress Rule (NSR)*<sup>18</sup>

- a. In a head-complement structure, the complement is more prominent than the head.
- b. In an X'-specifier or XP-adjunct structure, the head (X' or XP) is more prominent than the non-head.

This version of the NSR can account for the distribution of NS in Basque as well (see A. Elordieta 2001, Arregi 2002). Consider first the sentence in (24a). It has the following structure:<sup>19</sup>

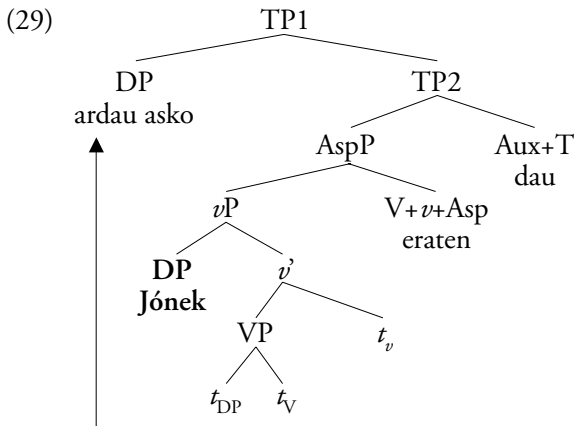
<sup>18</sup> See Arregi (2002) for details. In that work, I argue that these generalizations cannot be explained in terms of depth of embedding (cf. Cinque 1993) or asymmetric c-command (cf. Zubizarreta 1998), and propose a formalization in terms of the more basic syntactic notions of headedness and branching.

<sup>19</sup> For the details of Basque clause structure assumed here, see Laka (1990) and Arregi (2000, 2002).



If we apply the NSR to this sentence in a cyclic, bottom-up fashion, we correctly predict that NS is on the object DP. First, the object is the only overt constituent in  $v'$ , and thus trivially has NS within this constituent. Within  $vP$ , the second part of the NSR ((27b), henceforth NSRb) assigns more prominence to  $v'$ , so that NS within  $vP$  is also on the object. Within AspP, the first part of the NSR ((27a), henceforth NSRa) assigns more prominence to  $vP$ , and within TP, NSRa assigns more prominence to AspP. The result, as desired, is that the object has NS in the sentence.

Sentence (24b) has the same structure, except that the object DP is moved to a left-peripheral position:<sup>20</sup>



In this structure, the subject DP is the only overt constituent within  $vP$ , and thus has NS within  $vP$ . Furthermore, the subject is also the most prominent constituent within AspP and TP2, due to NSRa. Finally, in TP1, NSRb assigns NS to TP2. The result is that the subject is correctly assigned NS in the sentence.

<sup>20</sup> Following Arregi (2002), I assume that leftward movement in Basque results in adjunction to TP. This particular detail of the analysis is not important for the present paper.

The analysis also correctly predicts that NS can be on the verbal complex:

- (30) a. Jónék<sub>1</sub> ardaу asko<sub>2</sub> [TP t<sub>1</sub> t<sub>2</sub> eráten dau ].  
 Jone.ERG<sub>1</sub> wine much.ABS<sub>2</sub> [TP t<sub>1</sub> t<sub>2</sub> drink.IMP AUX.3SG.PR ]  
 ‘Jone drinks a lot of wine.’
- b. Jónék<sub>1</sub> [TP t<sub>1</sub> t<sub>2</sub> eráten dau ] ardaу asko<sub>2</sub>.  
 Jone.ERG<sub>1</sub> [TP t<sub>1</sub> t<sub>2</sub> drink.IMP AUX.3SG.PR ] wine much.ABS<sub>2</sub>  
 ‘Jone drinks a lot of wine.’

In these examples, both subject and object are moved out of TP.<sup>21</sup> As a result, the verbal complex is the only overt constituent in TP. NSRb ensures that TP is the most prominent constituent in the clause, so that the verbal complex is correctly assigned NS. Examples of this type show that the surface generalization in (26) is not valid for all cases: NS is not necessarily on the preverbal constituent, since the verb itself can have NS. This provides evidence for the structure-based definition of the NSR in (27).

Consider next example (21), repeated below, which contains an embedded complement clause:

- (31) [<sub>CP</sub> [<sub>DP</sub> Lagún bat ] ikusi nebanela ] esa ban.  
 [<sub>CP</sub> [<sub>DP</sub> friend a.ABS ] see.PRF AUX.1SG.PST ] say.PRF AUX.3SG.PST  
 ‘He said that I had seen a friend.’

In this sentence, the embedded object *lagun bat* has NS. This is also as predicted by the NSR. Within the embedded clause, the object is assigned NS, in a way similar to (28) above. The complement clause is also assigned more prominence within the matrix clause, due to NSRa. The result is that the embedded object has NS in the sentence.

There is, however, a detail about the application of the NSR which has been glossed over in the examples above. For instance, in (31), NS is assigned to the embedded DP. However, this DP has internal structure. Similarly, in (28), NS is assigned to the object DP, and this DP has internal structure as well. Both DPs are headed by an (indefinite) DP whose complement is an NP:

- (32) [<sub>DP</sub> NP D ]

Clearly, this DP-internal structure is ignored by the NSR. If it were not, we would expect NS to be assigned to the complement NP, i.e. to the noun inside the DP. This is clearly not the case. In the case of the DP in (28), *ardau ásko*, NS is on D. On the other hand, in the case of the DP (31), *lagún bat*, stress is on the noun. Both DPs are assigned stress internally by the PSR, as explained in the previous section. The PSR ignores the internal structure of these DPs, and simply assigns stress to the penultimate syllable. Since the phrase-final determiner in (28) is

<sup>21</sup> In (30b), the object undergoes rightward movement, resulting in adjunction to TP. The existence of this type of movement is crucial to the analysis. Evidence that this is the correct account of postverbal phrases is given in Arregi (2002: §5).

bisyllabic, it is assigned stress. In (31), the determiner is monosyllabic, so stress is assigned to the preceding noun.

It is important to note that this conclusion is independent of our particular assumptions about the internal structure of DPs in Basque. Both DPs discussed in the previous paragraph have the same structure (whichever it is), but stress is assigned to different subconstituents. For instance, we could assume, following G. Elordieta (1997b), that NP is generated to the right of D in Basque, and that the surface NP D order is the result of leftward movement of NP to the specifier position of DP. Under this analysis, we would need to reach the same conclusion: since stress is assigned to different subconstituents in these examples, it is clear that stress assignment within these DPs is not sensitive to syntactic structure.

To summarize so far, there are two different rules of stress assignment at the phrase level: the PSR and the NSR. As shown in the previous section, the domain of the PSR is unembedded islands, and its application is independent of the internal syntactic structure of the domains it applies to. On the other hand, the NSR is sensitive to the internal structure of the domains it applies to. Furthermore, its domain of application is above the domain of the PSR. For instance, in (28), the PSR assigns stress to the penultimate syllable in the object DP, which is an unembedded island. The NSR applies to constituents dominating this DP (i.e. VP, *v'*, *vP*, AspP and TP), assigning NS to whichever syllable is assigned stress by the PSR in the object DP.<sup>22</sup>

From these generalizations about phrasal stress, we can conclude that the internal structure of unembedded islands is invisible to phrase stress rules in NBB. We can restate these generalizations as follows:<sup>23</sup>

<sup>22</sup> In most descriptions of NBB accentual systems, it is claimed that only the preverbal constituent (i.e. the one assigned stress by the NSR) contains phrase level stress, i.e. it is the only one that contains a drop in pitch due to phrase level stress rules. Consider the following example:

(i) *Jonek lagun bat ikusi rau goixin.*  
 Jon.ERG friend a.ABS see.PRF AUX.3SG.PR morning.IN.SG  
 'Jon has seen a friend this morning.'

According to the PSR, the phrases *Jonek*, *lagun bat*, *ikusi rau*, and *goixin* should all have phrase level stress. However, it is usually claimed that only the preverbal one (*lagun bat*) has a drop in pitch characteristic of stress (see Hualde, Elordieta and Elordieta 1994, G. Elordieta 1997a, Elordieta 2003). If this is the case, the rules proposed in this paper need to be modified accordingly (e.g. by ensuring that the rules aligning tones with stressed syllables do not apply to syllables with phrase stress that are not assigned nuclear stress). With respect to phrases to the left of the one assigned NS (e.g. *Jonek* in (i)), this claim is substantiated in Hualde, Smiljani and Cole (2000). They show that these phrases do not contain the drop in pitch characteristic of stress. However, it is not clear that the same is true for phrases to the right of the one assigned NS. For instance, according to my informant's judgments, the verbal complex *ikusi rau* in (i) contains a drop in pitch starting on its penultimate syllable, just as it would if it were the constituent assigned NS by the NSR. In addition, some preliminary data suggests that phrases appearing to the right of the verbal complex also have the drop in pitch characteristic of stress. Since, at present, the description of the relevant facts is not detailed enough, I leave this as a question for future research.

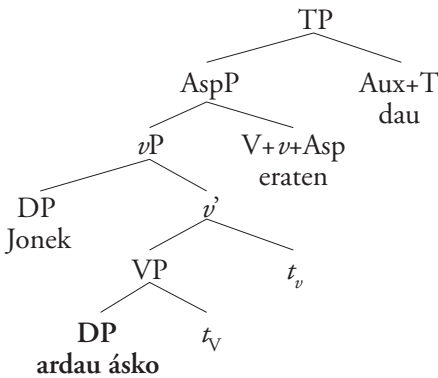
<sup>23</sup> The fact that the structure of certain phrases is invisible to the NSR has certain important consequences for the relation between prosody and focus in NBB. However, this issue is only tangential to the main topic of this paper. See Hualde, Elordieta and Elordieta (1994), G. Elordieta (1997a, 2001, 2003: 85-89), and Arregi (2002: §5.5.).

- (33) a. Phrasal stress rules in NBB are cyclic, and their minimal domain of application is unembedded islands.  
 b. The PSR applies only to the minimal domain, and is not sensitive to its internal syntactic structure.  
 c. The NSR applies to all other possible domains, and is sensitive to their internal syntactic structure.

We can thus think of phrasal stress in NBB as applying in two steps. First, the PSR assigns stress within unembedded islands. Second, the NSR assigns stress to all domains above unembedded islands.

This analysis can be implemented using the formalism of the metrical grid.<sup>24</sup> Consider example (28) again, repeated here:

- (34) Jónék            **ardau ásko**            eratén            dau.  
 Jone.ERG        **wine much.ABS**    drink.IMP        AUX.3SG.PR  
 ‘Jone drinks a lot of wine.’



The PSR and word-level stress (see section 2) assign the following metrical grids to the subject, object and verbal complex:

- (35) \*                    \*                    \*  
 Jonek [ardau asko] [eraten dau]

The PSR applies in its domain and is not sensitive to the internal structure of this domain. In particular, it assigns penultimate stress to the penultimate syllable in the object. Next, the NSR applies cyclically, assigning first NS to the object DP within VP and  $v'$ , since it is the only overt constituent in these phrases:

- (36) \*                    \*                    \*  
 Jonek [<sub>v</sub> ardausko] [eraten dau]

<sup>24</sup> See, among others, Liberman and Prince (1977), Prince (1983), Selkirk (1984), Halle and Vergnaud (1987), Idsardi (1992), and Halle and Idsardi (1995). Although the notation used in the text most closely resembles the formalism of the ‘pure grid’ (Prince 1983, Selkirk 1984), the particular details are not relevant for our purposes. The same results are obtained in Arregi (2002), which uses the formalism developed in Halle and Vergnaud (1987) and Idsardi (1992).



In the next cycle, the NSR applies to  $vP$ , assigning more prominence to  $v'$  (due to NSRb):

- (37)
- |   |  |   |   |  |
|---|--|---|---|--|
|   |  | * |   |  |
| * |  | * | * |  |
- [ $vP$  Jonek ardau asko] eraten dau

Finally, NSRa ensures that NS stays in  $vP$  in both the AspP and the TP cycles:

- (38)
- |   |  |   |   |  |
|---|--|---|---|--|
|   |  | * |   |  |
| * |  | * | * |  |
- [ $_{TP}$  Jonek ardau asko eraten dau]

As desired, the result is that NS in the sentence is on the penultimate syllable of the object DP.

As further illustration of the analysis, consider the example in (23) (repeated below), which contains a relative clause:

- (39) Ori katu adopta ban **gixóna** esautzén dot.  
 that.ABS cat.ABS.SG adopt..PRF AUX.3SG.PST **man.ABS.SG** know.IMP AUX.1SG.PR  
 'I know the man who adopted that cat.'

I assume that this sentence has the following structure:

- (40)
- 
- ```

graph TD
  TP --> AspP
  TP --> AuxT["Aux+T  
dot"]
  AspP --> vP
  AspP --> VvAsp["V+v+Asp  
esautzen"]
  vP --> pro
  vP --> v_prime["v'"]
  v_prime --> VP
  v_prime --> tv["t_v"]
  VP --> DP
  VP --> tV["t_V"]
  DP --> Ori["ori katu adopta ban gixóna"]
  
```

In this example, the object DP has NS in the sentence. First, the PSR assigns stress to the penultimate syllable in this DP, and word level stress is assigned to the verbal complex. As in previous examples, this DP is an unembedded island, and its internal structure is ignored for the purposes of the PSR:

- (41)
- |  |  |   |   |  |
|--|--|---|---|--|
|  |  | * | * |  |
|--|--|---|---|--|
- [ $_{DP}$  ori katu adopta ban gixóna] esautzen dot

Next, the NSR assigns NS to the object in the VP,  $v'$  and  $vP$  cycles, since it is the only overt constituent in these phrases:

- (42)
- |  |  |   |   |  |
|--|--|---|---|--|
|  |  | * | * |  |
|--|--|---|---|--|
- [ $_{vP}$  ori katu adopta ban gixóna] esautzen dot

Finally, NSRa ensures that NS stays in the object within both AspP and TP:

- (43)
- |  |   |   |  |
|--|---|---|--|
|  | * |   |  |
|  | * | * |  |
- [<sub>TP</sub> ori katu adopta ban gixona esautzen dot]

Thus, the analysis correctly predicts that NS is assigned to the penultimate syllable of the object DP.

To conclude this section, we have established that NBB has two stress assignment rules at the phrase level: the PSR and the NSR. Their domain of application is different (the PSR applies to unembedded islands and the NSR to domains above that), and their mode of application is also different (the NSR is sensitive to syntactic structure, and the PSR is not).<sup>25</sup> This distinction between the two rules is crucial in understanding the assignment of stress in NBB. In the next section, I compare this analysis with the one proposed in A. Elordieta (2002), where an attempt is made at collapsing these two rules. As will be argued, the latter analysis is not successful in describing correctly certain basic facts about stress in NBB.

#### 4. On the Need for Both the PSR and the NSR

In A. Elordieta (2002), it is proposed that the NSR is sufficient to account for all the phrase level stress facts in NBB; according to this author, there is no PSR separate from the NSR. Consider, for instance, the following DP in Lekeitio Basque (example (34a) in A. Elordieta 2002), which is the variety of NBB discussed in that work:

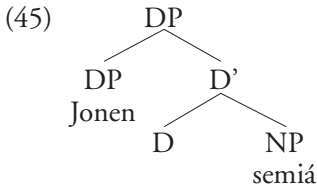
- (44) [Jonen **semiá** ] ekarri dabe.  
 [Jon.GEN son.ABS.SG] bring.PRF AUX.3PL.PR  
 ‘They brought Jon’s son.’

Stress in this sentence works in the same way as similar ones in OB. The main difference is that, in Lekeitio Basque, the PSR assigns stress to the *final* syllable in its domain. Since the DP enclosed in brackets is an unembedded island, the PSR assigns stress to its final syllable. Then, the NSR assigns nuclear stress to this object DP in the sentence, in the same way as similar examples discussed in the previous section.

However, A. Elordieta (2002) argues that this is not the way stress assignment works. In particular, she argues that the only relevant stress rule is the NSR. That is, the NSR not only determines that the object DP has NS in the sentence; it also

<sup>25</sup> As pointed out by an anonymous reviewer, the fact that the two rules have separate domains is a stipulation. However, it is the same stipulation that is needed for other languages with phrasal stress. For instance, in English, the NSR applies at the phrase level, but does not apply inside words. This is the domain of word stress rules. What is needed in NBB is the same, except that the line dividing the two domains is not the word, but syntactic islands. Just as there is nothing inherent to islands that make their internal structure invisible to the NSR in NBB, there is nothing inherent to words that make their internal structure invisible to the NSR in English.

assigns the correct stress within the DP. She proposes that the genitive DP is in the specifier position of the object DP:



As can easily be checked, the NSR as defined in (27) correctly assigns NS to *semiá* in this DP. In order for the analysis to work, we would need to assign the right structure to all DPs, so that the final word in it always has NS. However, even if we were able to do so, the discussion in the previous sections should make it clear that this is not the right approach to phrasal stress in NBB.

First, this analysis assumes that stress in the DP domain is on the last word in the DP. However, as we saw above, this is only a spurious generalization. In Lekeitio Basque, it is not possible to determine this: since phrase stress is on the last syllable of the relevant domain, it always falls on the last word. However, since stress is typically on the penultimate syllable of the domain in OB, we can check in this dialect whether stress really has to be on the final word of the domain by using monosyllabic words. As we saw in the contrast in (9), repeated here, this is not the case

- (46) a. [Etxé bat ] erosi rau.  
           [house a.ABS ] buy.PRF AUX.3SG.PR  
           ‘He’s bought a house.’
- b. [Etxe báten ] eon da.  
           [house a.IN ] be.PRF AUX.1SG.PR  
           ‘He’s been in a house.’

Presumably, the two bracketed DPs in these sentences have the same internal structure. However, in the first one, whose final word is monosyllabic, stress is on the penultimate word, while, in the second one, the final word is polysyllabic and accordingly contains stress. The following OB minimal pair illustrates the same point:

- (47) a. [Iru jai ] eoten dis.  
           [three party.ABS ] be.IMP AUX.3PL.PR  
           ‘There are usually three parties.’
- b. [Iru gíxon ] eoten dis.  
           [three man.ABS ] be.IMP AUX.3PL.PR  
           ‘There are usually three men.’

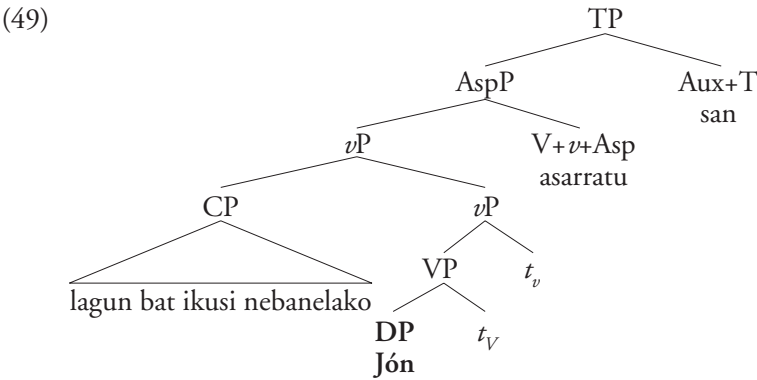
The only feature that distinguishes the two examples is the number of syllables in the noun inside the bracketed DP: one in (47a) and two in (47b). Accordingly, stress is on the noun in the latter, but not in the former. Since the syntactic structure of the two examples is identical, we must conclude that stress within the DP cannot be assigned by the NSR. That is, NBB has a PSR which is independent

of the NSR and which does not take into account the internal syntactic structure of the domain it applies to.<sup>26</sup>

Another problem with the attempt to eliminate the PSR comes from embedded clauses. Consider again the contrast between complement and adjunct clauses:

- (48) a. [<sub>CP</sub>[<sub>DP</sub> **Lagún** bat ] ikusi nebanela ] esa ban.  
 [<sub>CP</sub>[<sub>DP</sub> **friend** a.ABS ] see.PRF AUX.1SG.PST ] say.PRF AUX.3SG.PST  
 ‘He said that I had seen a friend.’
- b. [<sub>Adj</sub>[<sub>DP</sub> Lagun bat ] ikusi nebaneláko ] **Jón** asarratu san.  
 [<sub>Adj</sub>[<sub>DP</sub> friend a.ABS ] see.PRF AUX.1SG.PST.CAUS] **Jon**.ABS get.angry.PRF  
 AUX.3SG.PST  
 ‘Jon got angry because I saw a friend.’

In (48a) the embedded CP is a complement, so it is not an island. Therefore, the DP within it is an unembedded island. Within this latter domain, the PSR assigns stress to the penultimate syllable, which is the final syllable of the noun *lagun*. Furthermore, the NSR assigns nuclear stress to this syllable, as can easily be checked by applying the algorithm in (27). On the other hand, in (48b), the embedded adjunct clause is an island. Furthermore, it is not embedded within any other island, so it is a domain for the PSR. Whatever stress is assigned within this domain, this is not going to be the nuclear stress in the sentence. Rather, the NSR assigns NS to the matrix subject *Jon*. To see how this is the case, consider the structure of this sentence:<sup>27</sup>



<sup>26</sup> One could argue that dialects, such as Lekeitio Basque, in which stress is on the final syllable of the domain, do not have the PSR and that the NSR is exclusively responsible for phrase level stress. However, even in these dialects, the NSR by itself is not enough. For instance, in the Lekeitio Basque example in (44), the NSR would assign stress to the final word in the DP, but the NSR would have nothing to say about which syllable in this word has stress. We would need a separate rule that would place stress on the final syllable of the word assigned nuclear stress by the NSR. In any case, the argument that follows in the text is valid for all varieties of NBB.

<sup>27</sup> Following Arregi (2002), I assume that the subject does not need to be in Spec of TP in Basque. Thus, the subject of the matrix unaccusative verb in (48) is represented in its base position inside VP in (49). This, however, is not crucial to the point made in the text. It is clear that, whatever the position of this subject, the adjunct clause must be in some higher adjunct or specifier position. This is all that is needed for the NSR to correctly assign nuclear stress to the subject.

Since the subject *Jon* is the only overt constituent in the lower  $vP$ , it has NS in this domain. In the higher  $vP$ , the subject is once again assigned NS, due to NSRb. In the AspP cycle, NSRa assigns more prominence to  $vP$  over Asp, so that the subject in  $vP$  retains nuclear stress. Similarly, NSRa assigns NS to AspP within TP, so that the subject in AspP ends up with NS in the sentence, as desired.

On the other hand, if the adjunct clause is closer to the verb than the subject, nuclear stress is on the adjunct clause:

- (50) Jon      [<sub>Adj</sub>[<sub>DP</sub> lagun bat ] ikusi    **nebaneláko**      ] asarratu  
           san.  
           Jon.ABS [<sub>Adj</sub>[<sub>DP</sub> friend a.ABS] see.PRF AUX.1SG.PST.CAUS ] get.angry.PRF  
           AUX.3SG.PST  
           ‘Jon got angry because I saw a friend.’

In this case, the subject is moved to a position outside  $vP$ . As a consequence, the adjunct clause is the only overt constituent in  $vP$ , and is accordingly assigned nuclear stress in the sentence by the NSR. Since the adjunct is an unembedded island, the PSR assigns stress to the penultimate syllable in it, which in this case happens to be in the auxiliary.

Thus, we find an important asymmetry between phrases that are islands and those that are not, due to the way that both the PSR and the NSR apply. When an unembedded island is assigned nuclear stress by the NSR, stress within it is assigned by the PSR to the penultimate syllable. That is why in (50) NS is on the auxiliary, not on any other constituent in the embedded clause. On the other hand, if an embedded clause which is not an island is assigned nuclear stress by the NSR, stress within it is also determined by the NSR. NS in this case will be on whatever unembedded island is assigned nuclear stress by the NSR (and, within the unembedded island, the PSR assigns stress to the penultimate syllable). This is why in (48a) NS is on the object in the embedded clause, not on its auxiliary.

This difference between islands and non-islands cannot be accounted for in an analysis in which there is no distinction between the NSR and the PSR. In particular, in A. Elordieta’s (2002) approach, the NSR would apply to both (48a) and (50) in essentially the same way, so that NS would be assigned in both cases to the object in the embedded clause. Although this makes the right prediction for (48a), where the embedded clause is not an island, it does not for (50), where the embedded clause is an island.

Noting this shortcoming of the analysis, A. Elordieta modifies the NSR. Instead of basing it in the algorithm defined in (27), she proposes that it assigns NS to *the rightmost element to the left of the main verb*. In the case of (50), this algorithm correctly assigns NS to the auxiliary in the embedded adjunct clause. However, by the same token, it should also assign NS to the auxiliary (i.e. the rightmost element) in the embedded complement clause in (48a). As we saw above, this is not correct. Thus, the modification is not sufficient, since it does not make the needed distinction between islands and non-islands.

In this section, I have argued that we cannot do away with the PSR. Both the NSR and PSR are needed in order to achieve a correct description for phrase level stress in NBB. Furthermore, I have also argued that the notion ‘unembedded

island' is crucial. It defines both the domain of application of the PSR, and the domain below which the NSR does not apply. In the next two sections, I discuss further the nature of unembedded islands, and advance some speculations as to why they are relevant for the computation of phrase level stress.

## 5. On the Relation between Islandhood and Stress Assignment

In section 2, it was argued that unembedded islands are domains for phrase level stress in NBB, and evidence was given from different types of islands. In this section, I examine other types of islands which, at first, do not behave precisely as expected. First, I discuss subject clauses and coordinate structures, which, contrary to what might be expected, are not domains for the PSR. However, I argue that these structures are *not* islands to movement (at least in NBB). Surprisingly, these structures turn out to provide strong support for the main claim made in this paper. Second, I examine embedded questions and factive complements, whose behavior with respect to extraction and assignment of phrase level stress in NBB is not clear.

As noted above, subject clauses and coordinate structures are not domains for the PSR in NBB. Consider subject clauses first:

- (51) [<sub>CP</sub> Jonek **óixe** esati ] molestaten nau.<sup>28</sup>  
 [<sub>CP</sub> Jon.ERG **that.ABS** say.ERG ] bother.IMP AUX.3SG.PR  
 'It bothers me that Jon says that.'

In this sentence, the object *oixe* 'that' contains phrase level stress. According to the analysis proposed in this paper, this must mean that this object is an unembedded island, which entails that the subject clause containing it is not an island to movement (and hence not a domain for the PSR). This predicts that extraction from subject clauses should be possible. As illustrated in the following example, this prediction is borne out:

- (52) Se<sub>1</sub> molestate satxu [<sub>CP</sub> Jonek t<sub>1</sub> esati ]?  
 what<sub>1</sub> bother.IMP AUX.3SG.PR [<sub>CP</sub> Jon.ERG t<sub>1</sub> say.ERG ]  
 'What does it bother you that Jon says?'

That subjects are not always islands to movement is not a novel claim (see, for instance, Diesing 1992). Adapting Diesing's (1992) analysis of similar facts in German, we can assume that subjects are VP-(or *vP*-)internal in NBB, so that

<sup>28</sup> In this sentence, the subject clause is expected to be inflected for ergative case, since the matrix auxiliary *nau* is the one found in clauses where there is a third person singular ergative subject. Hence the gloss 'say.ERG' for the embedded verb *esati*. On the other hand, the embedded verb should have the ergative *-k* suffix which all other ergative arguments have. However, my OB informant emphatically rejects *esatik* for *esati* in this and similar examples. Other Basque speakers that I have consulted accept both the suffixed and the unsuffixed forms. I do not know how widespread this phenomenon is, or whether it is limited to OB or NBB. Nevertheless, this point is not relevant to the discussion. See footnote 29.

extraction from them is allowed.<sup>29</sup> Whatever the explanation, the fact that extraction is possible is precisely what is predicted by the analysis of phrase stress proposed in this paper. In particular, no phrase which can contain a subconstituent that is a domain for the PSR can be an island. Subject clauses provide strong confirmation for this claim.

A similar point can be made with coordinate structures:

- (53) a. Jonek [mutillé ta gixóna ] ikusi ban.  
 Jon.ERG [boy.ABS.SG and man.ABS.SG] see.PRF AUX.3SG.PST  
 ‘Jon saw the boy and the man.’
- b. Jonek [[ardáu eraten ] da [arrañe jaten ]] dabil.  
 Jon.ERG [[wine.ABS.SG drink.IMP] and [fish.ABS.SG eat.IMP]] walk.3SG.PR  
 ‘Jon is drinking wine and eating fish.’

In the coordinate structure in (53a), both conjoined DPs contain phrase level stress.<sup>30</sup> For reasons that should be familiar by now, this implies that the coordinate structure is not an island to movement. Similarly, in (53b), both conjoined VPs contain DPs that are assigned phrase level stress. In this case too, this implies that the coordinate structure is not an island to movement. This, in principle, predicts that extraction from these structures should be possible. This prediction is not borne out. Ross’s (1967) Coordinate Structure Constraint (CSC) seems to be as active in Basque as in any other language:

- (54) a. \*Sein<sub>1</sub> ikusi ban Jonek [mutille ta t<sub>1</sub> ]?  
 who<sub>1</sub> see.PRF AUX.3SG.PR Jon.ERG [boy.ABS.SG and t<sub>1</sub> ]  
 ‘Who did Jon see the boy and?’
- b. \*Sein<sub>1</sub> ikusi ban Jonek [t<sub>1</sub> ta mutille ]?  
 who<sub>1</sub> see.PRF AUX.3SG.PR Jon.ERG [t<sub>1</sub> and boy.ABS.SG]  
 ‘Who did Jon see and the boy?’
- (55) a. \*Jon ser dabil [t<sub>1</sub> eraten ] da [arrañe jaten ]?  
 Jon.ABS.SG what.ABS walk.3SG.PR [t<sub>1</sub> drink.IMP] and [fish.ABS.SG eat.IMP]?  
 ‘What did Jon drink and eat fish?’
- b. \*Jon ser dabil [ardau eraten ] da [t<sub>1</sub> jaten ]?  
 Jon.ABS.SG what.ABS walk.3SG.PR [wine.ABS.SG drink.IMP] and [t<sub>1</sub> eat.IMP]?  
 ‘What did Jon drink and eat fish?’

<sup>29</sup> An anonymous reviewer points out that the fact that subject clauses are not islands might be related to the fact that the subject clause in these examples does not have the expected overt realization of ergative case (see footnote 28). In particular, if (overt) ergative case marking is related to movement to Spec of TP, we would be able to explain the lack of overt case marking and the lack of island effects in these examples. I leave this as question for future research.

<sup>30</sup> In the first conjoined DP, stress is on the final syllable of the noun *mutillé* ‘the boy’. Recall that phrase level stress is on the penultimate syllable in OB, as illustrated by the second conjunct *gixóna* ‘the man’. The reason why the first conjunct is stressed on the final syllable of the noun is that the conjunction *ta* ‘and’ is cliticized to it (*merged*, in the sense of Marantz 1988), so that stress is on the penultimate syllable of the relevant phrase [*mutillé ta*] after cliticization.

It seems, then, that coordinate structures are a counterexample to the present analysis. However, several authors have argued convincingly that the CSC is in fact *not* a constraint on movement (see Goodall 1987, Ruys 1992, Munn 1993, Lin 2002 and references cited there). Specifically, they argue that extraction from conjuncts is possible, and that sentences like (54-55) are ungrammatical for a different reason. One of the main arguments for this explanation of CSC effects comes from *Across-the-Board* (ATB) movement (Williams 1977; examples (75a, 96) from Ruys 1992):

- (56) \* The madrigals which<sub>1</sub> Henry [plays the lute] and [and sings *t*<sub>1</sub>] sound lousy.  
 (57) The madrigals which<sub>1</sub> Henry [learned *t*<sub>1</sub> from Peter] and [sang *t*<sub>1</sub> to Mary] sound lousy

(56) is a standard case of a CSC violation: the relative operator is extracted from one of the conjuncts, resulting in ungrammaticality. (57) is a case of ATB movement: when the extracted element binds a trace in *both* conjuncts, the result is grammatical. Sentences with ATB movement provide evidence that movement out of a coordinate structure, by itself, does not result in ungrammaticality. As argued by the authors cited above, CSC effects must be the consequence of a constraint that checks the output of the derivation, making sure that anything extracted from the coordinate structure binds traces (or pronouns) in all conjuncts.<sup>31</sup>

As expected, ATB movement is also possible in Basque, as exemplified in (59):

- (58) \* [Se idioma ]<sub>1</sub> pentzate su Jonek ...  
 [which language.ABS]<sub>1</sub> think.IMP AUX.2SG.PR Jon.ERG ...  
 [*t*<sub>1</sub> ondo idatzi] te [Latiñe eitzxen] dabela?  
 [*t*<sub>1</sub> well write] and [Latin.ABS.SG do.IMP] AUX.3SG.PR.COMP  
 ‘Which language do you think Jon writes well and speaks Latin?’  
 (59) [Se idioma ]<sub>1</sub> pentzate su Jonek ...  
 [which language.ABS]<sub>1</sub> think..IMP AUX.2SG.PR Jon.ERG ...  
 [*t*<sub>1</sub> ondo idatzi] te [*t*<sub>1</sub> txarto irakurten] dabela?  
 [*t*<sub>1</sub> well write] and [*t*<sub>1</sub> badly read.IMP] AUX.3SG.PR.COMP  
 ‘Which language do you think Jon writes well and reads badly?’

The Basque examples in (58-59) are parallel to the English ones in (56-57). (58) is a CSC effect: a question wh-word is extracted from only one of the conjuncts, resulting in ungrammaticality. In the ATB example in (59), the wh-word binds a gap in both conjuncts, and the result is grammatical. Thus, Basque also supports the claim that the CSC is not a constraint on movement, and that coordinate structures are not islands.

Thus, the fact that phrases inside coordinate structures are domains for the PSR is precisely what is expected in the present analysis. Since coordinate structures are not islands, phrases contained in them are domains for the application of the PSR. This explains the stress data in (53).

<sup>31</sup> The discussion in the text is only a sketch of the arguments given in the literature. See the works cited above for more detailed argumentation.



To summarize so far, both subject clauses and coordinate structures provide additional evidence for the hypothesis that only unembedded islands are possible domains for the PSR. In both cases, the arguments given above show that these structures are not islands to movement (in NBB), and, accordingly, that they are not domains for the application of the PSR.

There are, however, two types of islands that do not seem to behave precisely as expected. Consider first factive clauses, that is, clauses that are complements to verbs like *know*:

- (60) [<sub>CP</sub> Gixóna ikusi bana Mirenek ] daki Aitorrek.  
 [<sub>CP</sub> man.ABS.SG see.PRF AUX.3SG.PST.COMP Miren.ERG] know.3SG.PR Aitor.ERG  
 ‘Aitor knows that Miren saw the man.’

The object *gixóna* ‘the man’ inside the factive clause has phrase level stress. Given the analysis defended in this paper, this means that factive clauses should not be islands to movement. However, as is well known, factive clauses are (weak) islands:

- (61) ?? Seiñ<sub>1</sub> ddaki Aitorrek [<sub>CP</sub> Mirenek t<sub>1</sub> ikusi bana ]?  
 who<sub>1</sub> know.3SG.PR Aitor.ERG [<sub>CP</sub> Miren.ERG t<sub>1</sub> see.PRF AUX.3SG.PST.COMP]  
 ‘Who does Aitor know Miren saw?’

At this point, it is not clear what the significance of these data is. First, judgments on extraction from factive clauses are not as strong as with other islands. A more comprehensive study of this phenomenon is needed before any firm conclusion can be reached about the right analysis. If, for instance, it turns out that the unacceptability of examples like (61) is not due to constraints on movement, our explanation of the factive clause data might be the same as with coordinate structures. Second, A. Elordieta (2002: 160) claims that phrase level stress is *not* possible on the object of factive clauses. This disagreement in the data calls for a more comprehensive study of the distribution of phrase level stress in factive clauses.

Therefore, we can say that the factive clause data cannot be used conclusively as an argument in favor of or against the proposal in this paper. This is thus a topic in need of further research.

Consider next embedded questions. In NBB, an embedded question behaves as a domain for the application of the PSR; the penultimate syllable in it has phrase level stress, and no constituent within it is a domain for the PSR:

- (62) [<sub>CP</sub> Gixona ikusi **bában** ] pregunta netzan Jonei.  
 [<sub>CP</sub> man.ABS.SG see.PRF **if.AUX.3SG.PST**] ask.PRF AUX.1SG.PST Jon.DAT.  
 ‘I asked Jon if he had seen the man.’

This predicts that embedded questions are islands to movement in NBB. However, this prediction is not borne out. At least the type of embedded yes/no question illustrated in (62) does not seem to be an island:

- (63) a. Sein<sub>1</sub> pregunta sentzan Jonei [<sub>CP</sub> t<sub>1</sub> ikusi baban ]?  
 who.ABS<sub>1</sub> ask.PRF AUX.2SG.PST Jon.DAT [<sub>CP</sub> t<sub>1</sub> see.PRF AUX.3SG.PST]  
 ‘Who did you ask Jon whether he saw?’

- b. Señas<sub>1</sub> pregunta sentzan Jonei [<sub>CP</sub> Miren t<sub>1</sub> eskondu basan ]?  
 who.COM<sub>1</sub> ask.PRF AUX.2SG.PST Jon.DAT [<sub>CP</sub> Miren.ABS t<sub>1</sub> marry.PRF if.AUX.3SG.PST]  
 'Who did you ask Jon whether Miren married?'

At present, this seems to be the only pattern not predicted by the proposal made in this paper. Since embedded questions are domains for the PSR and no subconstituent in them can be a domain for the PSR, we would expect them to be islands to movement in NBB, which is contrary to fact. This suggests that there are conditions for being a domain for the PSR in NBB over and above the ones uncovered in this paper. On the other hand, the fact that embedded questions are islands to movement in other languages (e.g. English) offers a possible way to attack this problem. However, for reasons of time and space, I cannot at present provide a complete solution, and I leave this as a question for future research.

## 6. Conclusion

In this paper, I have argued that islandhood is crucial in understanding the distribution of phrase level stress in NBB. More specifically, I proposed that the internal structure of (unembedded) islands is invisible to the application of phrase level stress rules in this language. Furthermore, I also argued that NBB has two separate stress rules at the phrase level, the PSR and the NSR, and that analyses that attempt to collapse the two cannot account for all the data.

However, nothing has been said about a possible explanation for the relation between islandhood and phrase level stress described in this paper. Recall that the facts can be described as follows (see section 3). In NBB, there are two separate rules that assign stress at the phrase level: the PSR and the NSR. In both, the internal structure of unembedded islands is 'invisible'. With respect to the PSR, this structure is invisible in the sense that its domain of application is unembedded islands, and their internal structure is irrelevant to its application. With respect to the NSR, this internal structure is invisible in the sense that unembedded islands mark the domain below which the NSR cannot apply.

The fact that unembedded islands are 'invisible' to phrase stress rules in NBB and the fact that extraction from islands is not possible seem to be related. In both cases, the internal structure of a phrase is not accessible to rules that apply at the phrase level. On the other hand, even though there seems to be a natural connection between these two facts, this is obviously not true of all languages. In English, for instance, islandhood is irrelevant for the computation of stress at the phrase level: there is nothing like the PSR, and all types of phrases are domains for the application of the NSR (see Chomsky, Halle and Lukoff 1956, Chomsky and Halle 1968 and much subsequent work). The present proposal can thus be seen as a preliminary report on the relation between movement and stress in NBB, and of its possible consequences for the theory of the syntax-prosody interface and parametric variation therein.

## Bibliography

- Abney, S. P., 1987, *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspects*, PhD dissertation, MIT.
- Arregi, K., 2000, "Tense in Basque", Ms., MIT. Available at <http://uiuc.edu/~karlos>.
- , 2002, *Focus on Basque Movements*, PhD dissertation, MIT.
- Artiagoitia, X., 1997, "DP predicates in Basque", *University of Washington Working Papers in Linguistics* 15, 161-98.
- , P. Goenaga, and J. A. Lakarra (eds.), 2002, *Erramu Boneta. Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*. Supplements of *International Journal of Basque Linguistics and Philology* 44, San Sebastián: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Chomsky, N., 1971, "Deep Structure, Surface Structure and semantic interpretation". In D. Steinberg and L. Jakobovits (eds.), *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics, and Psychology*. Cambridge: Cambridge U.P., 183-216.
- and M. Halle, 1968, *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row.
- and F. Lukoff, 1956, "On accent and juncture in English". In M. Halle, H. Lunt, H. MacLean, and C. H. van Schooneveld (eds.), *For Roman Jakobson*. The Hague: Mouton, 65-80.
- Cinque, G., 1993, "A null theory of phrase and compound stress", *LI* 24, 239-97.
- Diesing, M., 1992, *Indefinites*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Elordieta, A., 2001, *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*, PhD dissertation, University of Leiden.
- , 2002, "On the (im)possibility of prosodic focus marking in embedded contexts in Northern Bizkaian Basque". In Artiagoitia, Goenaga, and Lakarra (eds.), 153-77.
- Elordieta, G., 1997a, "Accent, tone and intonation in Lekeitio Basque". In F. Martínez-Gil and A. Morales-Front (eds.), *Issues in the Phonology and Morphology of the Major Iberian Languages*. Washington, DC: Georgetown U.P., 3-78.
- , 1997b, *Morphosyntactic Feature Chains and Phonological Domains*, PhD dissertation, University of Southern California.
- , 2001, "Constraints on intonational realization of focus in Basque pitch-accent dialects". Ms., Euskal Herriko Unibertsitatea.
- , 2003, "Intonation". In Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 72-112.
- Goodall, G., 1987, *Parallel Structures in Syntax: Coordination, Causatives and Restructuring*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Halle, M. and J.-R. Vergnaud, 1987, *An Essay on Stress*. Cambridge, MA: MIT Press.
- and W. J. Idsardi, 1995, "General properties of stress and metrical structure". In J. A. Goldsmith (ed.), *The Handbook of Phonological Theory*. Cambridge, MA: Blackwell, 403-43.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque Phonology*. New York: Routledge.
- , 1994, *Euskararen Azentuerak*. Supplements of *ASJU* 42, San Sebastián: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1995, "Análisis del sistema acentual de Ondarra", *ASJU* 29, 319-43.
- , 1996, "Accentuation and empty vowels in Ondarroa Basque: Against the concept of phonological derivation", *Lingua* 99, 197-206.
- , 2003, "Accentuation". In Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 65-72.
- , G. Elordieta and A. Elordieta, 1994, *The Basque Dialect of Lekeitio*. Supplements of *ASJU* 34, San Sebastián: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- and J. Ortiz de Urbina (eds.), 2003, *A Grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- , R. Smiljanić and J. S. Cole, 2000, “On the accented/unaccented distinction in Western Basque and the typology of accentual systems”. Ms., University of Illinois, Urbana-Champaign. To appear in *Proceedings of the 26th Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, University of California, Berkeley.
- Idsardi, W. J., 1992, *The Computation of Stress*, PhD dissertation, MIT.
- Jackendoff, R. S., 1972, *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*, PhD dissertation, MIT.
- Lieberman, M. Y. and A. S. Prince, 1977, “On stress and linguistic rhythm”, *LI* 8, 249-336.
- Lin, V., 2002, *Coordination and Sharing at the Interfaces*, PhD dissertation, MIT.
- Marantz, A., 1988, “Clitics, morphological merger, and the mapping to phonological structure”. In M. Hammond and M. Noonan (eds.), *Theoretical Morphology: Approaches in Modern Linguistics*. San Diego: Academic Press, 253-70.
- Munn, A., 1993, *Topics in the Syntax and Semantics of Coordinate Structures*, PhD dissertation, University of Maryland.
- Ortiz de Urbina, J., 2002, “Focus of correction and remnant movement in Basque”. In Artiagoitia, Goenaga, and Lakarra (eds.), 510-24.
- Prince, A. S., 1983, “Relating to the grid”, *LI* 14, 19-100.
- Ross, J., 1967, *Constraints on Variables in Syntax*, PhD dissertation, MIT.
- Ruys, E. G., 1992, *The Scope of Indefinites*, PhD dissertation, Universiteit Utrecht.
- Selkirk, E., 1984, *Phonology and Syntax: The Relation between Sound and Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Williams, E., 1977, “Across-the-board application of rules”, *LI* 8, 101-39.
- Zubizarreta, M. L., 1998, *Prosody, Focus, and Word Order*. Cambridge, MA: MIT Press.

# BASQUE ADJECTIVES AND THE FUNCTIONAL STRUCTURE OF THE NOUN PHRASE

Xabier Artiagoitia  
(UPV/EHU)

## 0. Introductory remarks<sup>1</sup>

Several linguists (e.g. Dixon 1977, Hetzron 1978, Sih and Sproat 1988, 1991, Cinque 1994, Scott 2002), some in the generative tradition, have proposed that attributive adjectives inside noun phrases follow some sort of universal hierarchy, the structure of which may vary from very simple to rather sophisticated. Here are two examples:

- (1) a. quality > size > shape > color > provenance (Sproat & Shih 1991)  
b. subjective comment > ?evidential > size > length > height > speed >  
?depth > width > weight > temperature > ?wetness > age > shape > color >  
nationality/origin > material > compound element (Scott 2002)  
[where “A > B” indicates “A is further from noun than B”]

Needless to say, almost all authors acknowledge that one hardly finds all types of adjectives in a single noun-phrase and that the order among adjectives is generally fixed for what we might consider the neutral or unmarked order, but not in absolute terms. In other words, the adjective ordering restrictions referred to in (1) are limited to what Sproat and Shih call neutral *direct modification*, so that indirect modification thru coordination, asyndeton or comma intonation, post-DP predication, or contrastively stressed adjectival modification or N-A collocations are excluded.

More recently, Cinque (1994) and Scott (2002)<sup>2</sup> have linked this fixed hierarchy of adjectives with a corresponding hierarchy of functional heads inside the noun phrase; adjectives, they claim, would be projected in the specifier position of these functional projections. Whereas Cinque (1994) leaves these functional projections open or without a name, Scott (2002) makes a preliminary sketch of what the relevant functional heads may be (cf. 1b above). The existence of adjective ordering

---

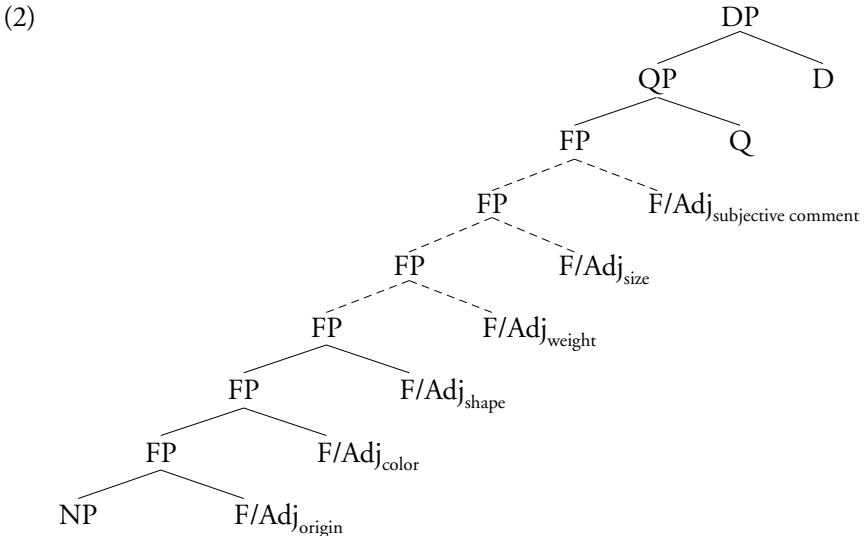
<sup>1</sup> This research is supported by grant UPV05/03 from the University of the Basque Country. I use the following abbreviations throughout the article: art = article; aux = auxiliary; comp = complementizer; erg = ergative; gen = genitive; inst = instrumental.

<sup>2</sup> Longobardi's (2001) overview of the internal structure of noun-phrases also embraces the same view.

restrictions would then be a reflection of the hierarchy of functional heads imposed by Universal Grammar. Moreover, both authors follow Kayne's (1994) antisymmetric approach to phrase structure and, therefore, their implicit claim is that the *adjectives-as-specifiers* approach should be universal, even for superficial head-final languages like Basque. Recent work by Oyharçabal (2006) takes this approach to Basque DP-internal adjectives.

In this article, I would like to suggest an alternative approach, along the following claims:

- a. Basque adjectives are indeed merged following a universal hierarchy of functional projections;
- b. Basque adjectives are realized in the *head* position, and not in the specifier position;
- c. head-positions are to the right of the NP as a result of the head-parameter setting of Basque. Schematically in a tree diagram:<sup>3</sup>



If right, my suggestion has three clear consequences: the existence of a fixed adjective ordering is independent of the *adjective-as-specifier* analysis; Kayne's antisymmetry hypothesis would not be right, not at least in its original terms; and thirdly, it would confirm that the realization of functional heads/features allows for spec/head variation (the realization of either one is indeed an option in the DP-field).

In a nutshell, I will argue here that Basque adjectives are some sort of functional heads inside a DP structure, a proposal that is in fact not new, as it has been suggested

<sup>3</sup> Q is equivalent to H/Num of Artiagoitia (2002a). Eguren (2006) adds the functional projection Cl(assifier), just below QP. His proposal is certainly more accurate than mine, but I omit it here to simplify matters. In the tree-diagram I also omit some of Scott's functional heads for ease of exposition.

for other languages (e.g. Abney 1987 for English, Androutsoupoulou 1996 for Greek, Berstein 1993 for Romance, Santelmann 1993 for Scandinavian, and so on).<sup>4</sup> The novelty here, if any, is that I propose this for a head-final language and make it an explicit argument for the validity of the head-parameter.

This article is structured as follows: after briefly reviewing previous accounts of adjective ordering in Basque in section 1, I develop the proposal entirely in section 2 providing both empirical and theory-internal arguments. In section 3, I compare my proposal to Oyharçabal's (2006) view; finally, in section 4, I tackle some issues for further research (the place of Basque in a typology of noun-phrases, the existence of phrasal modifiers to the left of the noun, the analysis of DP-internal focalized adjectives).

### 1. A short overview of adjective ordering in Basque

The Basque linguistic tradition has paid little attention to the issue of adjective ordering, but the prevalent view has been that all orderings are in principle possible. Lafitte (1962) acknowledges that the order depends on the speaker's intention but also on the *harmony* of the words; he adds that the most important is the last one. The Basque Academy Euskaltzaindia (1985, 1993), in line with Sproat and Shih's (1988, 1991) approach, concedes that the most significant or salient adjective category tends to be closer to the noun yet all orders are possible. The examples it gives are the following, with size being closer to the noun than subjective evaluation and color closer than size, width, or subjective evaluation:

- (3) a. herri txiki polita (more neutral)    b. herri polit txikia  
town small beautiful.art                      beautiful small.art  
'the/a beautiful small town'                      'the/a small beautiful town'
- (4) a. kapela urdin zabala                      b. kapela gorri handia  
hat blue wide.art                                  hat red big.art  
'the/a wide blue hat'                                  'the/a big red hat'
- c. pipa beltz motza  
pipe black ugly.art  
'the/an ugly black pipe'                                  [data from Euskaltzaindia 1985: 248]

Euskaltzaindia also mentions the well known tendency (Hetzron 1978, Sproat & Shih 1988, 1991) for heavier adjectives to come after lighter ones, regardless of the noun position. Goenaga (1997) makes a similar point: color adjectives tend to be closer to the noun but, depending on the speaker's intention, the reverse is also possible.

Trask (1981, 2003) makes a short yet juicy comment on adjective ordering in Basque taking the following example as a departing point:

- (5) etxe zuri txiki polit bat                      [Trask 1981: 137 & Trask 2003: 137]  
house white small beautiful one  
'a beautiful small white house'

<sup>4</sup> The suggestion is present in previous works (i.e. Artiagoitia 2000, 2002b), but was never developed.

“As illustrated here, the order of multiple adjectives in Basque is in general precisely the reverse of that in English (or, from the point of view of distance from the noun, precisely the same as in English)” (Trask 1981: 137). Nonetheless, Trask’s (2003: 137-38) remarks are clear: “But other orders can occur, as in the popular song *txakur txiki gorritxo bat* (a little red dog)”.

In Artiagoitia (2002b: 454), I also make clear that Sproat & Shih’s alleged hierarchy is also true of Basque and give the following examples as neutral:

- (6) a. *lorontzi txinatar zuri txiki bat* (size > color > provenance)  
       vase Chinese white small one  
       ‘a small white Chinese vase’
- b. *lorontzi zuri txiki bat* (size > color)  
       vase white small one  
       ‘a small white vase’
- c. *praka urdin estuak* (size/width > color)  
       pant blue narrow.art  
       ‘narrow blue pants’
- d. *mutil bilbotar handi bat* (size > provenance)  
       boy Bilbao-suf big one  
       ‘a big Bilbao-er boy’
- e. *ardo beltz ona*<sup>5</sup> (quality > color)  
       wine black good.art  
       ‘good red wine’

Regarding this last example, I also emphasize that the corresponding reverse order, namely:

- (7) *ardo on beltza*  
       Wine good black.art  
       ‘a RED good wine’

refers to a situation where *ardo on* is taken as a given or natural subset of wine and the fact that it is red (“black” in the original) is contrastively focused. These observations are corroborated by Oskoz (2004) and Andonegi (2005), who, working within Sproat and Shih’s hierarchy, conducted several surveys among speakers,<sup>6</sup> reaching similar results.

Finally, Oyharçabal (2006) resorts to Scott’s (2002) more sophisticated adjective ordering hierarchy and claims, basically, that Basque adjective ordering obeys that hierarchy. He finds the left members of each pair unmarked:

<sup>5</sup> This example was perhaps not a very good one, given the semi-idiomatic use of *ardo beltz*; nonetheless, the possibility of (7) warrants that it is not fully lexicalized.

<sup>6</sup> Incidentally, the only apparent difficulty is provided by the shape adjectives *karratu* and *borobil*, which don’t show as general a tendency to precede size as one should expect. This may be because these adjectives always have three syllables and are therefore considered *heavy*.



- (8) a. *negu hotz luzea* vs *negu luze hotza* (length > temper.)  
 winter cold long.art long cold.art  
 ‘a long cold winter’ ‘a cold long winter’
- b. *salda bero on bat* vs *salda on bero bat* (subj. eval. > temper.)  
 broth hot good one good hot  
 ‘a good hot broth’ ‘a hot good broth’
- c. *zaku pisu lodi bat* vs *zaku lodi pisu bat* (size > weight)  
 parcel heavy thick one thick heavy  
 ‘a thick heavy sack’ ‘a heavy thick sack’
- d. *bide zabal lasterra* vs *bide laster zabala* (speed > width)  
 path wide quick.art quick wide  
 ‘the fast wide path’ ‘the wide fast path’
- e. *mutiko gazte ederrak* vs *mutiko eder gazteak* (subj. eval. > age)  
 boy young nice.art nice young  
 ‘beautiful young boys’ ‘young beautiful boys’
- f. *leiho erronda handia* vs *leiho handi erronda* (size > form)  
 window round big.art big round  
 ‘the big round window’ ‘the round big window’
- g. *eskultura fin gora bat* vs *eskultura gora fin bat* (height > width)  
 sculpture narrow high high narrow  
 ‘a high narrow sculpture’ ‘a narrow high sculpture’

[where A > B means “A is further from noun than B”]  
 [data from Oyharçabal 2006]

Oyharçabal (2006), apparently following Lafitte (1962), identifies the last position before the determiner as the focus position.

In short, most Basque grammarians<sup>7</sup> have acknowledged the existence of a relative fixed adjective ordering within the noun phrase yet they have stressed the flexibility that the said ordering allows in terms of speakers’ intended information-packaging. Interestingly, the adjective ordering is pretty much the same given in the literature as universal<sup>8</sup> in terms of distance from the modified noun; it is also worth pointing out that the adjective perceived as focus or contrastively focalized is precisely the outermost.

<sup>7</sup> Zabala (1999) also addresses the issue of adjective ordering but from a different angle: she follows Bosque and Picallo’s (1996) division between relational and qualifying adjectives. Basque relational adjectives are hierarchically closer to the noun than qualifying, as expected:

(i) *arazo ekonomiko larria* vs \**arazo larri ekonomikoa*  
 problem economical urgent-art problem urgent economical.art  
 ‘an urgent economical problem’ ‘\* an economical urgent problem’

<sup>8</sup> No wonder this is so. In fact, Hetzron (1978) mentions Basque and even gives a couple of Basque examples in his survey of languages, and mentions precisely Larry Trask: “I am grateful to Larry Trask for his help... and for his assistance in finding other informants” (Hetzron 1978: 183).

## 2. The proposal: Basque adjectives as DP-internal heads

Once we have established that Basque adjectives display the same ordering constraints that are held to be universal, let us now develop the proposal that they occupy the head position of a given array of functional categories, in line with Cinque (1994) and subsequent work.

Out of Cinque's (1994) three original arguments for analyzing DP-internal adjectives as reflecting a universal hierarchy of functional categories, two follow unproblematically: firstly, according to Cinque, the idea of a relatively fixed order within adjectives squares well with the existence of a given hierarchy of functional projections, but not with the idea of adjunction, for which one would in principle expect absolutely free ordering. Secondly, the number of adjectives allowed inside a given noun-phrase is generally limited to 6-7, a limitation that squares well with the sequence of functional projections, but not with the unlimited number allowed in adjunction operations. Although I remain agnostic with respect to this second argument,<sup>9</sup> I shall follow Cinque in adopting this functional projection view.

Cinque's third argument is precisely incompatible with my proposal for Basque adjectives: he claims that the left position with respect to the noun needs to be stipulated on the adjunction view but follows naturally once adjectives are located in the specifier position of functional heads. My view will be precisely that adjectives occupy each the head position of the relevant functional position, hence to the right of the modified noun in Basque, but in accord with the hierarchy of functional heads proposed by Scott (2002). I will return to this specifier/head dichotomy later in section 2.2.

In the remainder of this section, I will first point out the empirical advantages of my proposal; second, I will tackle the theoretical advantages of it.

### 2.1. Empirical arguments for considering adjectives DP-internal heads

a. The canonical position of the degree word modifying a DP-internal adjective is precisely to the left of the noun-adjective, as expected if the degree word occupies some specifier-position to the left of the functional head:

- (9) a. oso emakume jatorra    b. [<sub>DP</sub> oso [<sub>FP</sub> [<sub>NP</sub> emakume] [<sub>F</sub> jatorr]-]a]  
       very woman nice.art  
       'the/a very nice woman'

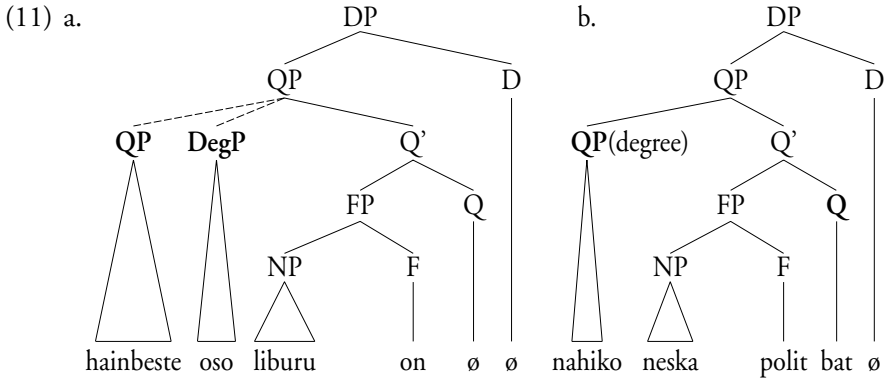
In Artiagoitia (2004: 34), I conjecture that degree words occupy in fact the same specifier position of the phrase-structure layer where quantifiers are merged, either as specifiers or as heads. That conjecture, if correct, predicts that degree words and quantifiers will be incompatible; i.e. that they will be in complementary distribution. The prediction is borne by the data:

- (10) a. \* *hainbeste oso* liburu on    erosi genuen.  
       so-many very book    good buy aux  
       'We bought so many very interesting books'

<sup>9</sup> In a language like Basque any sequence beyond two or three adjectives seems rather stilted.

- b. \* *nahiko neska polit bat etorri zitzaigun*  
 quite girl beautiful one come aux  
 ‘One quite beautiful girl came to us’

[examples from Euskaltzaindia 1993: 148]



In (10a) the prenominal quantifier *hainbeste* ‘so much/many’ and *oso* ‘very’ compete for the same and one specifier position of the QP-layer; in (16b), on the other hand, the quantifier/degree word *nahiko* ‘enough, rather’ is incompatible with the numeral *bat* ‘one’ in the head position. The data become grammatical if either offending element is removed:

- (12) a. *hainbeste liburu on*  
 so-many book good  
 ‘so many good books’
- b. *oso liburu onak*  
 very book good.art  
 ‘(the) very good books’
- c. *nahiko neska polita*  
 quite girl beautiful.art  
 ‘the/a quite beautiful girl’
- d. *neska polit bat*  
 girl beautiful one  
 ‘one beautiful girl’

The reader should note that the head status of the adjective is crucial to account both for the order of the degree word with respect to the noun-adjective pair and for the degree’s incompatibility with any quantifier;<sup>10</sup> if adjectives were not heads,

<sup>10</sup> The only way to have this structure is resorting to relativization or having the adjective in postnominal predicative position:

- (i) a. *oso onak diren hainbeste liburu*      b. *hainbeste liburu, oso onak*  
 very good.art are.comp so many book      so-many book very good.art  
 ‘so many books that are very good’      ‘so many books, very good’

Oyharçabal (2006) gives an analysis of postnominal predicative adjectives very much in line with Cinque’s (1994), which seems to me absolutely right. He accounts for the obligatory appearance of the article as a sign of number-agreement. Alternatively, one could assume that the article realizes the head Predicate, as in Eguren (2006).



In sum, the behavior of degree words inside DPs is explainable and, in fact, fully predicted by the proposal made here: if adjectives are simple heads, they cannot form a constituent with a corresponding degree word; the latter, if present at all, must be located on a different layer (here, the one reserved to quantifiers) and is, therefore, in conflict with overt quantifiers.

b. Basque DP-internal adjectives cannot take complements:

- |                                                                  |                                                                                                                                  |
|------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (17) a. emakume harroa<br>woman proud.art<br>'the/a proud woman' | b. *emakume bere lanaz harroa<br>woman her work.inst proud.art<br>'the/a woman proud of her work'<br>[data from Trask 2003: 138] |
| (18) a. poema zailak<br>poem tough.art<br>'(the) tough poems'    | b. * poema irakurtzen zailak<br>poem reading tough.art<br>'(the) tough to read poems'                                            |

The impossibility of taking complements is expected if adjectives are merged as functional heads; it is predicted that their complement will be another functional phrase (headed by a second adjective) or, else, by the relevant NP; this is exactly what we find.<sup>13 14</sup>

c. A third simple argument comes from the behavior of adjectives with proper names. If Longobardi (1994) is right in claiming that universally proper names are Ns that get interpreted (either as a result of overt or covert movement) under the D position, the following paradigm is revealing:

- |                                                              |                                                                      |
|--------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------|
| (19) a. Axular (N in D)<br>'Axular'                          | b. * t <sub>i</sub> zahar Axular <sub>i</sub><br>old<br>'Old Axular' |
| c. * Axular zahar (N <i>in-situ</i> )<br>old<br>'Old Axular' | d. Axular zaharr-a (not restrictive)<br>old.art<br>'Old Axular'      |

<sup>13</sup> Under the traditional adjunction analysis of adjectival modification, one might regard the ungrammatical (17b-18b) as mirror-image examples of Emonds' (1978) *Surface Recursion Restriction* (mentioned in Cinque 1994: 98), which prohibits a change in the directionality of branching within a given phrase. However, it is worth mentioning that relative clauses can be either pre- or postnominal in Basque; in the second case we find a left-branching structure on a right branch:

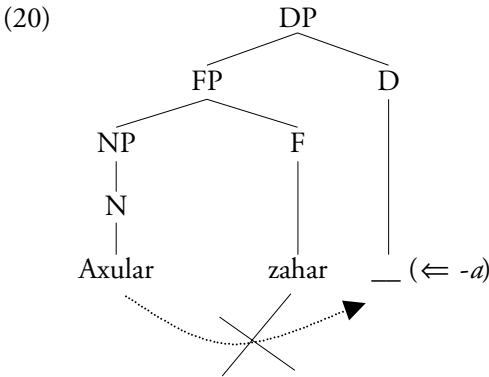
- |                                                                          |                                                  |
|--------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| (i) a. etorri den gizona<br>come aux.comp man.art<br>'The man that came' | b. gizon [etorri den]-a<br>man come aux.comp.art |
|--------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|

If the recursion restriction were relevant in (17b) and (18b), it should also affect (ib), but it does not (ib is probably derived from ia by scrambling [gizon] to the left). Thus, their ungrammaticality must be attributed to a different reason; I hypothesize that it is the head status of the adjective and the fact that it only may take another FP or NP as its complement.

<sup>14</sup> My arguments for the head analysis of Basque adjectives are very similar to Abney's (1987), but note that Svenonius's (1994) and Sadler and Arnold's (1994) objections to them don't apply to Basque: adjectives don't have a phrasal appearance, only take one single degree modifier discontinuous with the adjective, and they don't take complements.

- e. gure/aspaldiko Axular (\*a) (not restrictive)  
 we.gen/ long ago.of  
 ‘our Axular, Axular of long ago’

In other words, Basque adjectives display a clear *intervention effect* in that they seem to block N-D movement in proper names (but not with left, phrasal, modifiers):



In Artiagoitia (1998, 2002a) I suggested that this N-D movement is covert (similar to the one in English), but given that the presence of what Longobardi (1994) calls an expletive determiner is required just in case an adjective is present, it seems that this movement must be overt, with the article required as a last resort (i.e. the proper name cannot target D, as required).<sup>15</sup>

## 2.2. Internal arguments for considering adjectives DP-internal heads

In this subsection, I give two theory-internal arguments to analyze Basque adjectives as heads; the first one is weak, the second one is more sound.

a. Several linguists have argued that a subset of prenominal adjectives in Romance and English should be considered heads and not true phrasal categories. This class includes *merel mero*, *utter*, *solo* and adjectives like *pobre/poor*, *cierto/certain* or *simple* in their prenominal use. Cinque (1994) ultimately argues against the distinction. Nonetheless, it is worth mentioning that the Basque adjectives which correspond to the ones regarded as head-like in other languages display similar restrictions: they cannot be used predicatively or in copular position (21) and cannot be further modified (22). The adjectives *huts*, *soil* ‘bare, mere’ and *ohi* ‘former’ are good candidates for what we say:

- (21) a. \*Jonen emaztea ohia da                      b. \*Jonen emazte bat ohia  
           .gen wife.art former.art                      wife    one former.art  
           ‘\*John’s wife is former’                      ‘\* one of John’s wife, former’

<sup>15</sup> Joseba Lakarra (p.c.) points out that proto-Basque might have had no adjectives. If adjectives are a closed category, it means they are a functional category. Their present status in modern Basque as functional or semi-functional heads can be taken as a reflection of a previous state of affairs where the language simply had few or no adjectives at all.

- |                                                                                                             |                                                                                                                           |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>c. ?? Arazoa {hutsa, soila} da<br/>         problem.art bare.art<br/>         ‘*the problem is bare’</p> | <p>d. * arazo bat {hutsa, soila}<br/>         problem one bare.art<br/>         ‘*one problem, bare/utter’</p>            |
| <p>(22) a. * oso emazte ohia<br/>         very wife former.art<br/>         ‘the/a very former wife’</p>    | <p>b. * nahiko arazo {huts, soil}-a<br/>         quite problem bare.art<br/>         ‘the/a quite bare/utter problem’</p> |

Berstein (1993) analyzes the relevant only-prenominal adjectives as functional heads and proposes to analyze the ambiguous adjectives as bare heads when they are used *functionally*, very much in the spirit of my proposal here. What is interesting about Basque is that these alleged head-like adjectives have the same exact positioning as regular adjectives, namely between N and D:

- |                                                                                                            |                                                                                                            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>(23) a. Jonen emazte ohi bat<br/>         wife former one<br/>         ‘one of John’s former wives’</p> | <p>b. arazo {soil, huts}-a<br/>         problem bare utter art<br/>         ‘the/a bare/utter problem’</p> |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

In other words, there is no syntactic or word-order difference between these *mere*-type adjectives and regular adjectives. If the former are analyzed as heads, there seems to be no evidence to analyze the latter differently.

b. One of the strongest arguments for regarding DP-internal adjectives as specifiers is that such an analysis mirrors the behavior of CP-internal adverbs, which Cinque (1999) has also taken to be specifiers of functional heads in many languages. Translated to Basque, this DP/CP parallelism implies that CP-internal adverbs should be head-like. In fact, many so called modal particles manifest themselves as heads *ohi* ‘usually’, *omen* ‘reportedly’, *bide* ‘probably’... usually located between the main verb and the auxiliary. Here are some illustrative examples:

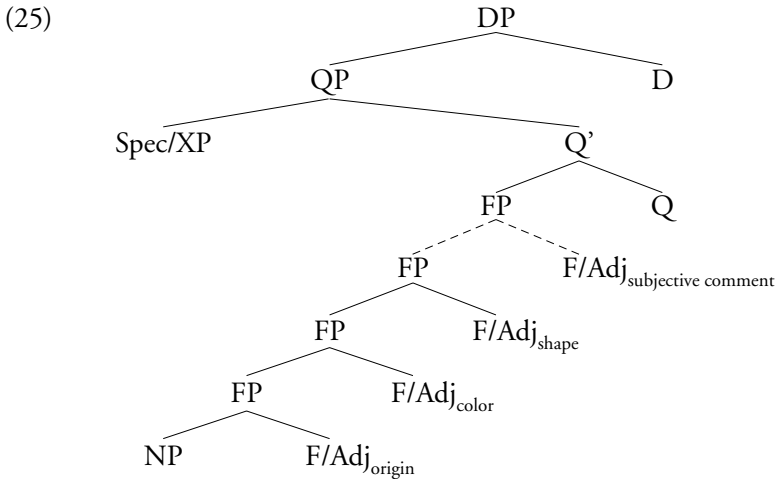
- |                                                                                                                                                                          |                                                                                                           |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>(24) a. Jon eskolara joan {<i>omen, bide</i>} da<br/>         school.to go reportedly, probably aux<br/>         ‘John has {reportedly, probably} gone to school’</p> | <p>b. Jon eskolara joan <i>ohi</i> da<br/>         usually<br/>         ‘John usually goes to school’</p> |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|

Interestingly enough, as Cinque (1999) himself acknowledges, the realization of the hierarchy of functional heads inside the clause must allow for different specifier/head realizations: adverbs are specifiers of the array of functional heads in Romance and Germanic but the same function is performed by actual functional elements in the head position in the case of other languages, Basque itself among them.<sup>16</sup> Furthermore, Scott (2002) also anticipates that “it is quite possible that there exist other languages in which such DP-internal functional heads are not empty” (p. 98). In this regard, it is perhaps no coincidence that the word *ohi*, rendered by Cinque (1999: 74) as the realization of the functional category Aspect<sub>habitual</sub> is also an adjective with the meaning ‘former’ (cf. example 23a above).

<sup>16</sup> What is more, work by Haddican (2004), which is about the most elaborate proposal of the antisymmetry view of the Basque clausal architecture, also reaches the conclusion that Basque modal verbs and particles occupy the head positions in the functional hierarchy of the clause.

Therefore, the idea that adjectives occupy nuclear positions of a universally given array of functional heads makes perfect sense, also from the point of view internal to Cinque's and Scott's own proposal: in fact, one has to assume that much variation in their approach.<sup>17</sup> The difficulty, of course, lies in the antisymmetry approach: if one adopts such a view, the surface order will require a rather complex set of moves for which there seems to be little motivation, so that we get *first* (e.g. the noun/verb) what it is generated *last*. If, on the other hand, one accepts the validity of the head parameter, there is not much to say about Basque adjectives and (head-like) adverbs: they follow their complement, i.e. NP or VP/IP, and they precede the next head up, viz. Q/D and Comp.<sup>18</sup> As the next section will hopefully show, the choice is not a simple choice of theory but also a matter of empirical verification.

In sum: section 2 has provided both empirical justification and theory-internal arguments to support the claim that Basque DP-internal adjectives occupy the head positions of the relevant functional category in a universally fixed hierarchy. The following tree diagram summarizes the proposal:



As pointed out in Artiagoitia (2002a), although many Basque indefinite quantifiers and the numerals *bat* 'one' and —depending on the dialect— *bi* 'two' occupy the head position of Q, both numerals and heavier indefinite quantifiers, together with measure phrases, occupy the specifier position:

<sup>17</sup> The literature also assumes that NegP is sometimes realized as specifier, sometimes as head, sometimes both (Zanutini 1997); that IP is sometimes realized only as specifier (e.g. English with Inf realized on V), sometimes as head (e.g. Romance languages where specifiers need not be filled but Inf is realized), sometimes both; that Comp sometimes is realized as head (I-C movement), as specifier, or both. In sum, there is nothing theoretically surprising in my proposal.

<sup>18</sup> Some complications remain, as usual. Some Basque modal particles are located between VP and Inf/Tense yet they have scope over the entire IP/TP, as noted by Haddican (2004). This is also a problem within the antisymmetry approach. For an alternative see Artiagoitia & Elordieta (in prep.).



- |                                                                         |                                                                                       |
|-------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| (26) a. bost tren<br>'five trains'                                      | b. bi tren / tren bi<br>'two trains'                                                  |
| (27) a. honenbeste tren<br>'so many trains'                             | a'. * tren honenbeste                                                                 |
| b. hainbat tren<br>'so many trains'                                     | b'. * tren hainbat                                                                    |
| c. {%asko, franko} tren<br>'many trains'                                | c'. tren {asko, franko}                                                               |
| d. tren gutxi<br>'few trains'                                           | d'. * gutxi tren                                                                      |
| (28) a. [hiru litro] ardo<br>three liter wine<br>'three liters of wine' | b. [galtzak bete] lan<br>trouser.art fill work<br>'enough work to fill your trousers' |

As I suggested in that work, I take the fact that numerals are in complementary distribution with measure phrases to indicate that numerals truly occupy the [spec, Q'] position:<sup>19</sup>

- |                                                                                        |                                                                                       |
|----------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| (29) a. [hiru litro] ardo<br>three liter wine<br>'three liters of wine'                | b. bost ardo<br>five wine<br>'five wines'                                             |
| c. * [hiru litro] bost ardo<br>three liter five wine<br>'three liters (of) five wines' | d. * bost [hiru litro] ardo<br>five three liter wine<br>'five three liters (of) wine' |

Therefore, the diagram (25) also intends to account for the distribution of prenominal (and pre-adjectival!!) quantifiers:

- |                                                                                                       |                                                                                                          |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (30) a. <i>hiru</i> etxe txiki polit<br>three house small beautiful<br>'three beautiful small houses' | b. <i>hainbat</i> mutil frantses eder<br>so-many boy french beautiful<br>'so many beautiful French boys' |
| [c. ardo gorri on <i>bat</i> ]<br>wine red good one<br>'one good rosé wine'                           |                                                                                                          |

Having explained the grounds for the proposal that Basque adjectives are heads, I now turn to comparing it with Oyharçabal's.

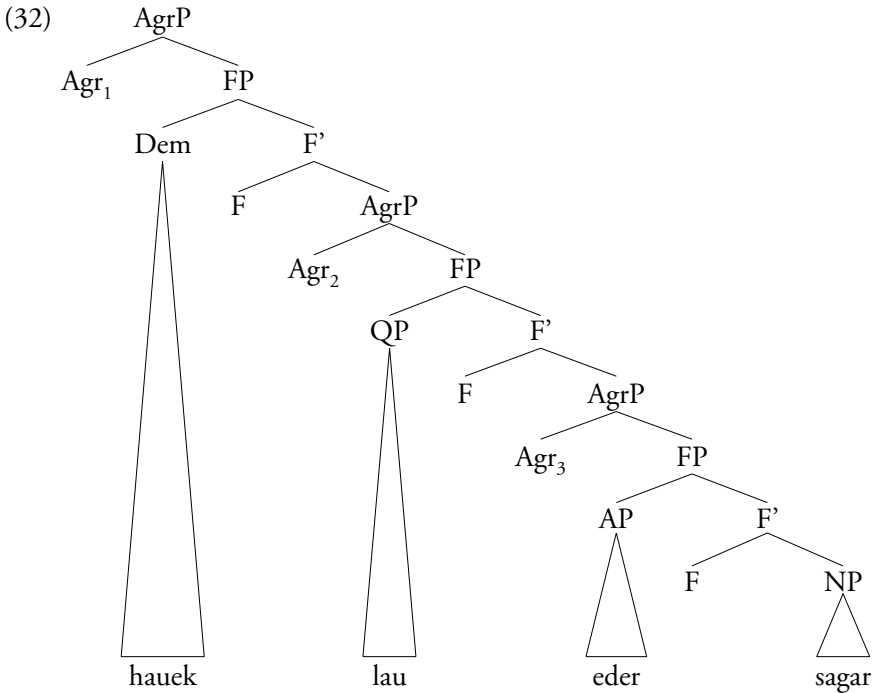
---

<sup>19</sup> Alternatively, as A. Elordieta (p.c.) points out, numerals could be thought of as Q heads, but initial with respect to their complement. One must not forget that, in the clausal domain, several linguists have argued that some functional head is initial: Comp (Ortiz de Urbina 1989 and subsequent work, Elordieta 2001), Neg/Focus (Laka 1990), and even Tense (Elordieta 2001). I don't take that approach here, but it'd be worth exploring.

### 3. A comparison with Oyharçabal's (2006) antisymmetry approach

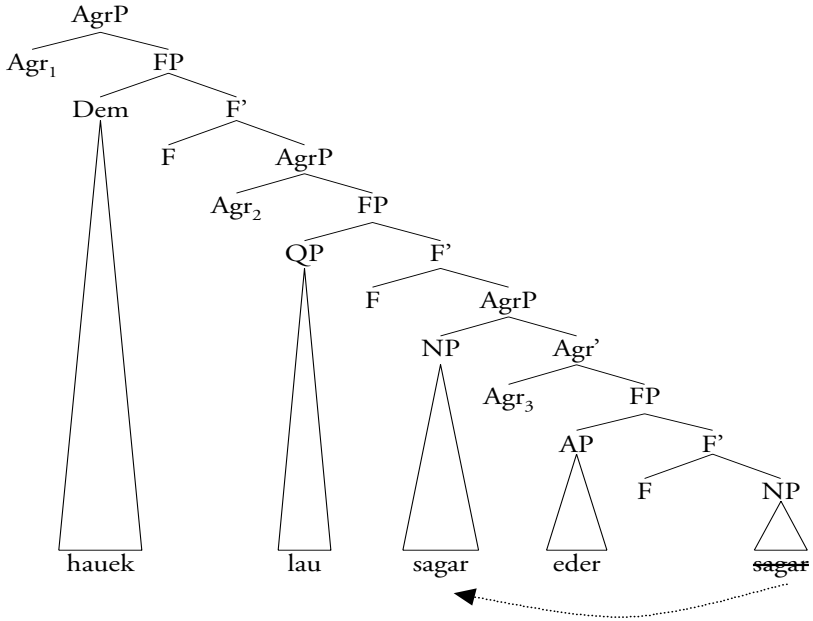
As pointed out in the introduction, Oyharçabal (2006) has developed an analysis of Basque DP-internal adjective ordering (in fact, of Basque DP-internal constituent ordering) along the lines of Cinque (1994, 1999, 2005). He takes the approach that demonstratives, numerals, adjectives and nouns are merged as in head-initial languages. Adjectives would be generated as specifiers of functional heads, just like in Cinque's approach. Thus a noun phrase like (31) would have the underlying structure in (32):

- (31) *lau sagar eder hauek*  
 four apple beautiful these  
 'these four beautiful apples'

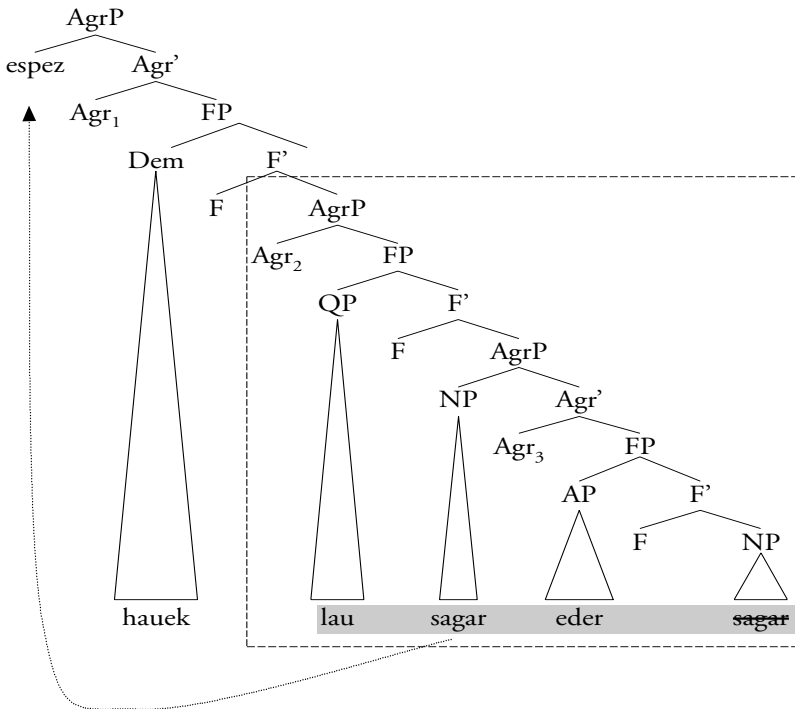


To derive the correct surface order (i.e. Num-N-Adj-D), Oyharçabal proposes NP movement to the specifier of the lower Agr projection and subsequent movement of the intermediate AgrP to the higher specifier of Agr<sub>1</sub>, pied piping the entire [*lau sagar eder*] constituent. Schematically, in two steps:

(33) step 1



(34) step 2





As explained in subsection 2.1, that order is at best optional and certainly marginal for most speakers, but never canonical.<sup>20</sup>

c. Thirdly, the antisymmetry view to adjectives put forward by Oyharçabal also predicts that adjectives should be able to take complements, contrary to fact (cf. examples 17b and 18b above). Again, the proposal made in this article predicts the impossibility of adjective-complements, given that NP or the next functional projection below act as complements to each adjective.

d. Fourth, and last, I see no way of deriving the intervention effect (cf. data in (19) above) on N-D raising by adjectives within the antisymmetry approach. One could possibly maintain Oyharçabal's basic approach to Basque DPs but analyze adjectives as heads (i.e. by locating each Adj in F in diagram 32, not in the specifier position), as proposed in this article. This move would have the effect of voiding the second and third advantages of my own proposal; nonetheless, the first theoretical disadvantage would not disappear and, what is more, there would be no way to derive the paradigm in (19), repeated here for convenience:

- |                                                 |                                      |
|-------------------------------------------------|--------------------------------------|
| (19) a. Axular (N in D)                         | b. * $t_i$ zahar Axular <sub>i</sub> |
|                                                 | old                                  |
| 'Axular'                                        | 'Old Axular'                         |
| c. * Axular zahar (N <i>in-situ</i> )           | d. Axular zaharr-a (not restrictive) |
| old                                             | old.art                              |
| 'Old Axular'                                    | 'Old Axular'                         |
| e. gure/aspaldiko Axular (*a) (not restrictive) |                                      |
| we.gen/ long ago.of                             |                                      |
| 'our Axular, Axular of long ago'                |                                      |

In other words, if adjectives were generated preceding nouns, the relevant intervention effect should induce an *Adj N* order, but never N-Adj.<sup>21</sup> In sum, there are still strong reasons to prefer a head-final analysis of Basque DPs.

#### 4. Further issues

In this final section, I would like to make a few comments on issues that I feel my proposal brings up; all of them go far beyond the scope of this article, but nonetheless I would like to set the scene for future research.

##### 4.1. A note regarding Cinque (2005) on Greenberg's Universal 20

In his critical review of Greenberg's Universal 20, namely:

<sup>20</sup> Naturally, one could always posit that degree words are generated in the specifier of some functional head (e.g. QP in 32) on top of the adjective. Such a solution is, however, *ad hoc* in Oyharçabal's framework, and certainly unexpected given the phrasal nature of adjectives. It comes as a natural position if adjectives are plain heads.

<sup>21</sup> I leave the article aside, which is last in DP in any case.

- (38) When any of all of the items (demonstrative, numeral, and descriptive adjective) precede the noun, they are always found in that order. If they follow, the order is either the same or its exact opposite (Greenberg 1963: 87)

Cinque (2005) argues that the second part of the universal is incorrect in that it is too restrictive and permissive and he tries to derive most of Greenberg's universal's effects and exceptions based both on a unique/universal merge of functional categories and on the antisymmetry approach.

The reader might wonder how the proposal in this article bears on word order typology, since it implies that adjectives may be realized either as specifiers or as heads; in other words, does this proposal allow or predict too much word-order variation, is it too powerful? I shall sketch some rough considerations and argue that it does not.

To start with, the order expected in a head-initial language if no movement takes place is *Dem-Num-Adj-N*; this is so whether adjectives are heads or specifiers, since that won't affect linear order. In fact, most of the literature on well-known head-initial languages alternates between considering demonstratives heads (Abney 1987, Roca 1996) or specifiers (Giusti 1997, Bernstein 2001, Brugè 1996, 2002) or both (Cornilescu 1992); or between considering (some if not all) adjectives heads (e.g. Abney 1987 for English, Berstein 2003 for Romance, and Androutsopoulou 1996 for Greek) or specifiers (Cinque 1994, Scott 2002); the same is true of quantifiers (Giusti 1997, Longobardi 2001). The order expected in a head final language with no movement whatsoever is *N-Adj-Num-Dem* if all the aforementioned modifiers behave as heads. As it turns out, this order is indeed found in very many languages; this order and the former *Dem-Num-Adj-N* "are by the far the most common", as Cinque (2005: 318) himself remarks.

Interestingly, if we take into account the numerals *bat* 'one' or *bi* 'two', this is also an option in Basque:

- (39) mutil eder      bi    hauek    =    N-Adj-Num-Dem  
       boy    beautiful two these  
       'these two beautiful boys'

In general, Basque differs from that order because most numerals are merged in the specifier position but, more importantly, the architecture of the noun phrase is exactly the same whether numerals (quantifiers in general) are merged as heads or specifiers. Just to give an example, FP and QP ellipsis behaves in a parallel fashion with either kind of quantifiers:

- (40) a. *Jonen hiru sagar gorriak* ikusi ditugu, baina *Mirenen hiru sagar gorriak* ez.  
       'We saw John's three red apples, but not Mary's three red apples'  
       b. *Jonen hiru sagar gorriak* ikusi ditugu, baina *Mirenen hiru-ø-ak* ez.  
       'We saw John's three red apples, but not Mary's three [ø]'  
       (where [ø] = [*sagar gorri* 'red apples'])  
       c. *Jonen hiru sagar gorriak* aurkitu ditugu, baina *Mirenen-ø-ak* ez.  
       'We saw John's three red apples, but not Mary's [ø]'  
       (where [ø] = [*hiru sagar gorri* 'three red apples'])

- d. *Jonen sagar gorri biak* aurkitu ditugu, baina *Mirenen sagar gorri bi-ak* ez.  
‘We saw John’s two red apples, but not Mary’s two red apples’
- e. *Jonen sagar gorri biak* aurkitu ditugu, baina *Mirenen ø-bi-ak* ez.  
‘We saw John’s two red apples, but not Mary’s two [ø]’  
(where [ø] = [*sagar gorri* ‘red apples’])
- f. *Jonen sagar gorri biak* aurkitu ditugu, baina *Mirenen-ø-ak* ez.  
‘We saw John’s two red apples, but not Mary’s [ø]’  
(where [ø] = [*sagar gorri bi* ‘two red apples’])
- g. *Hainbeste sagar gorri* erosi dituzu ezen [[ø]-asko] hondatuko diren.  
‘We bought so many red apples that many [ø] will get rotten’  
(where ø = [*sagar gorri* ‘red apples’])
- h. *Sagar gorri asko* erosi ditugu eta [*zenbait* [ø]] goxo-goxoak irten dira  
‘We bought many red apples that several [ø] will get rotten’  
(where ø = [*sagar gorri*])

In other words, the combination of a genitive and a determiner may license QP-ellipsis, whether quantifiers precede the noun (e.g. in example 40c; the silent structure is [QP-[NP-A]<sub>FP</sub>]<sub>QP</sub>) or whether they follow the noun (e.g. in example 40f; the silent structure is [[NP-A]<sub>FP</sub> Q]<sub>QP</sub>). In a parallel fashion, both prenominal quantifiers (= 40b, 40h) or postnominal quantifiers (= 40e, 40g) may license empty [NP-A]<sub>FP</sub> constituents.

The order derived from the Basque standard choice (i.e. numerals as specifiers but adjectives as heads) is also found in some few languages. What other variation do we expect in head-final languages? As far as I can see, and without proposing any kind of movement, we could expect this much:

- (41) a. N-Adj-Num-Dem (if all = heads) (“very many”)<sup>22</sup>
- b. Dem-Num-Adj-N (if all = specifiers) (“very many”)
- c. Dem-N-Adj-Num (demonstratives = spec) (“many languages”)
- d. Dem-Num-N-Adj (demonstratives, num = spec) (“many languages”)<sup>23</sup>
- e. Num-N-Adj-Dem (num = spec) (“few”; Basque)
- f. Num-Adj-N-Dem (num, Adj = spec) (“very few”)
- g. Dem-Adj-N-Num (dem & Adj = spec) (“very few”)
- h. Adj-N-Num-Dem (Adj = spec) (“very few”)

<sup>22</sup> The first choice is at first sight indistinguishable from that of a head-initial language.

<sup>23</sup> This is exactly the choice made by Western Basque, where demonstratives precede the noun-phrase:

- (i) a. *hónek hiru mutil gazteok/gazteak*                      b. *hori gizon altuori/altua*  
      These three boy young.art                                      that man tall.art  
      ‘these three young boys’                                            ‘that tall man’

DP-initial demonstratives display some sort of agreement: the article (proximate or not) or the demonstrative itself in the singular is reduplicated. In work in progress, I link the possibility of demonstrative-initial order to the possibility of treating demonstratives as Dem-Phrases, a relatively recent change in the history of Basque.

Crucially, the choices predicted by the kind of proposal advanced in this article are all attested. At this point, I have no principled explanation to offer as to why some choices should be less common than others; it seems, however, that a common factor is that they have adjectives as specifiers (assuming no movement has taken place).

Cinque reports six more attested word order patterns:

- |         |               |                        |
|---------|---------------|------------------------|
| (42) a. | Dem-Num-N-Adj | ("many languages")     |
| b.      | Dem-N-Num-Adj | ("very few")           |
| c.      | N-Dem-Num-Adj | ("few languages")      |
| d.      | Adj-N-Dem-Num | ("very few")           |
| e.      | N-Adj-Dem-Num | ("few languages")      |
| f.      | N-Num-Adj-Dem | ("few languages")      |
| [g.     | N-Dem-Adj-Num | ("very few/spurious")] |

Again, although I have no elaborate explanation for this variation, I'd like to point out that the two most common among the five (viz. *Dem-Num-N-Adj* and *N-Dem-Num-Adj*) are perfectly amenable to a head-initial pattern with subsequent partial N-raising or N-D raising, movements well documented in the literature (cf. Longobardi 2001 for an overview); type (42b) also looks like a head-initial language with N-raising beyond the numeral. Type (42e), on the other hand, could also be a case of a head-final language with some Dem-Num rearrangement or, alternatively, a head-initial language with some kind of [N-A] raising to D.

Out of the 10 (or 11, if (42g) is to be excluded) word order patterns reported by Cinque to be not attested (and, hence, possibly ungrammatical), it turns out that all of them correspond to word orders impossible to derive from the hierarchy of functional projections using the head-parameter, the spec-head variation proposed in this article, or the well-known N/NP-raising phenomenon.

All in all, the consequences of the proposal made here in terms of allowing variation in the functional field of adjectives are not worse than Cinque's: he, too, has to propose a fairly complex set of parametric choices to derive the fourteen attested word orders: no movement; NP-raising; pied-piping or not; total or partial movement; and the stipulation that neither head-movement nor XP-movement without containing NP are possible. Furthermore, although he considers both *N-Adj-Num-Dem* and *Dem-Num-Adj-N* orders equally unmarked, the derivation of the former requires three subsequent movements (NP-movement followed by pied-piping twice), the motivation of which remains totally theory-internal; the head-parameter, on the other hand, doesn't require any movement at all.<sup>24</sup> Thus, I conclude that the issue is far from settled, and that a close look at language particular properties remains to be done. In the meantime, I hope to have made the case for a head-final analysis of Basque adjectives.

<sup>24</sup> The unattested *Adj-Num-Dem-N* (the order symmetrical to a head-initial structure with N-Dem raising = 42c) is regarded by Cinque (2005: footnote 5) as a crucial proof that the antisymmetry hypothesis is correct. However, that order would only be possible in a head-final language with N-raising around Dem, but this movement will always be blocked by the intervening heads (Adj and Num).



#### 4.2. Two notes: one on the left side, one on the right side

I have argued that Basque adjectives are generated as heads in the functional arrangement of the DP; one might ask whether there are specifier-like elements merged on the left side of the noun in Basque. The answer is absolutely yes. The phrases headed by the functional postposition *-ko* are generated to the left<sup>25</sup> of the noun (Trask 1981, 1985, de Rijk 1988, Eguzkitza 1993). Not surprisingly, most of these seem to have a phrasal status:

- |                                                                          |                                                                               |
|--------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------|
| (43) a. Bilborako bidea<br>Bilbao.to.of road.art<br>'the road to Bilbao' | b. etxe honetako jendea<br>house this.of people.art<br>'people in this house' |
| c. larruzko txamarra<br>leather.ins.of jacket<br>'a leather jacket'      | d. bihotz oneko neska<br>heart good.of girl<br>'a girl of good heart'         |
| e. urte biko ardoa<br>year two.of wine.art<br>'a two-year wine'          | f. izugarrizko jendetza<br>terrible.inst.of crowd<br>'a terrible crowd'       |

Most grammarians assume that PP modifiers require *-ko* when they modify a noun; this generalization is apparently not valid for examples (d) thru (f), where *-ko* takes [NP-Adj]<sub>FP</sub>, QP and AP complements respectively.<sup>26</sup> The traditional analysis of these *-ko* phrase modifiers is that of NP or N'-adjuncts (Trask 1981, de Rijk 1988, Eguzkitza 1993). None of these analyses, however, has explained why the element *-ko* is required. As a future research project, it would be worth exploring the view that some *-ko* phrases are just in the specifier position of some functional head (à la Cinque & Scott), and that the element *-ko* is precisely a reflect of that specifier-head relation. Some *-ko* phrases are certainly good candidates: the *-ko* phrases that mean material must precisely be closest to the noun, in compliance with Scott's hierarchy (except that the corresponding Basque phrase is not exactly an adjective), and not surprisingly they follow quantifiers:

- (44) a. Corte Ingleseko larruzko txamarrak (unmarked order)  
of leather.inst.of jacket.art  
'leather jackets from the Corte Inglés'

<sup>25</sup> *-(t)ar* modifiers may also appear on the left, but I argue in Artiagoitia (2002b) that these are instances of N-N compounds. A similar point is made in Trask (2003: 139), an observation I was unaware of at the time I wrote that article. I was also unaware of one of Mitxelena's remarks in Villasante (1983: 141), which is relevant here: "... *bizkaitar bertsolaria eta bertsolari bizkaitarra* badirudi ez direla gauza bera".

<sup>26</sup> De Rijk (1988, 1991) proposes that *-ko* is an adjective head that invariably takes PP complements. Personally I find this characterization of *-ko* as adjective surprising (unless everything that modifies a noun is an adjective); what is remarkable, though, is that even if that proposal were correct, we'd be speaking of a full phrasal category, not a plain adjective. See Goenaga (2003) for an antisymmetric approach to *-ko* phrases, derived via predication à la Kayne (1994). Goenaga regards *-ko* as some sort of functional postposition.

- b. \* larruzko Corte Ingleseko txamarrak (\* as unmarked order)
- c. {hiru, hainbeste} larruzko txamarra  
 three so-many leather.inst.of jacket  
 ‘{three, so many} leather jackets’

Whether all *-ko* phrases can be reduced to this kind of analysis or only some of them (with the rest analyzed as plain adjuncts in some cases and complements in a few cases) remains to be seen; but I simply note that this kind of NP-modifiers do not behave as regular adjectives (i.e. heads) and, consequently, they appear on the opposite side of the noun.

I end this article with a note on DP-internal focus position: Oyharçabal (2006) follows Scott (2002) in adopting the view that there is a focus-phrase position for DPs. Unlike Scott, however, he places that FocP above the DP layer;

- (45) [Pilotari gazte frantsesek] dute irabazi, ez espainolek  
 player young french.art.erg aux win not spanish.art.erg  
 ‘the FRENCH young players won, not the SPANISH ones’

- (46) [<sub>FP</sub> Pilotari; gazte<sub>k</sub> [<sub>F°</sub> [<sub>FocP</sub> frantses; [<sub>DP</sub> [<sub>D°</sub> ak] ... t<sub>k</sub> t<sub>j</sub> t<sub>i</sub> ]]]]  
 (data from Oyharçabal 2006)

Without getting into the details of all the required movements, I draw the attention to the fact that Scott’s position for focus inside noun-phrases is precisely below DP. Translated to Basque, this would give the following diagram:

- (47) [<sub>DP</sub> spec [<sub>FocP</sub> *spec* [<sub>FP</sub> [<sub>FP</sub> ... NP] ... F ] F] *Foc*] D]

In other words, the focus head of Scott’s Focus-Phrase should be last with respect to the adjective sequence but prior to the determiner in a head-final language. Interestingly enough, that is precisely the ordering we find in Basque when we get two or more adjectives and one of them is focalized (cf. examples 7 and 45 above). In other words, it seems that what is required is head movement of the focalized Adjective to the Focus head. Thus, we find evidence for the correctness of Scott’s analysis but in a somewhat unexpected manner: if a language has adjectives as heads, they will move to focus position as a head; if it is a head-final language, this seems to imply rightward movement.

In sum, I have argued in this article that Basque DP-internal adjectives are ordered in accord with Scott’s hierarchy of functional projections but that these adjectives occupy the head position, which is last or postnominal as predicted by the head parameter, and not the specifier position. This analysis is supported by, and in fact predicts, four salient properties of the Basque DP: adjectives cannot take complements; they cannot form a constituent with degree modifiers; they also block N-D movement of the type advocated in Longobardi (1994) for proper names; phrasal modifiers are to the left of the noun. I have also shown that Oyharçabal’s antisymmetry analysis of Basque DP-internal ordering along the lines of Cinque (1994, 2005) is untenable. I have also argued that proposing that functional projections can vary as to whether specifiers or heads are realized doesn’t overgeneralize, and that the word order variation allowed is in fact realized. My

proposal implies (a) that the *adjective-as-specifier* analysis is independent of the existence of a given hierarchy of functional categories; (b) that UG must allow for spec/head realization variation also in the DP-field; and (c) that, with respect to the DP-internal architecture, there are alternative and more satisfactory analyses of head-final languages than antisymmetry.

## References

- Abney, S., 1987, *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*, MIT PhD dissertation.
- Alexiadou, A., 2001, "Adjective syntax and noun raising: word order asymmetries in the DP as the result of adjective distribution", *Studia Linguistica* 55.3, 217-48.
- Andonegi, J., 2005, "Adjektibo segidak", EHU-UPV class report.
- Androutsopoulou, A., 1996, "The licensing of Adjectival modification", in *Proceedings of the Fourteenth West Coast Conference on Formal Linguistics*, 17-32.
- Arriagoitia, X., 2000, *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*, Arabako Foru Aldundia-EHU, Vitoria-Gasteiz.
- , 2002a, "The functional structure of the Basque noun phrase", in X. Arriagoitia, J. Laka-rra & P. Goenaga (eds.), *Erramu Boneta. Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU*, Bilbao, 73-90.
- , 2002b, "(-t)ar atzizkidun hitzen jokabide sintaktikoaren inguruan", *FLV*91, 443-62.
- , 2004, "Izen-sintagmaren berziklatzea: IS-tik izenaren inguruko funtzio-burueta", in P. Albizu and B. Fernández (eds.), *Euskal Gramatika XXI mendearen atarian*, EHU-Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 13-38.
- , & A. Elordieta, in preparation, "Arguments against antisymmetry in Basque", EHU-UPV manuscript.
- Bernstein, J., 1993, *Topics in the syntax of nominal structure across Romance*, CUNY PhD dissertation.
- , 2001, "Focusing the "right" way in Romance determiner phrases", *Probus* 13, 1-29.
- Bosque, I. & C. Picallo, 1996, "Postnominal adjectives in Spanish DPs", *JL* 32, 349-85.
- Brugè, L., 1996, "Demonstrative movement in Spanish: A comparative approach", *University of Venice Working Papers in Linguistics* 6.1, 1-53.
- , 2002, "The positions of Demonstratives in the Extended Nominal Projection", in Cinque (ed.), 15-53.
- Cinque, G., 1994, "On the evidence for partial N-movement in the Romance DP", in G. Cinque (ed.), *Paths towards Universal Grammar. Essays in honor of Richard S. Kayne*, Georgetown U.P., Washington DC, 85-110.
- , 1996, "The Antisymmetric Programme: Theoretical and Typological Implications", *JL* 32, 447-64.
- , 1999, *Adverbs and Functional Heads. A Cross-Linguistic Perspective*, Oxford: Oxford U.P.
- , (ed.), 2002, *Functional Structure in DP and IP. The Cartography of Syntactic Structures, Volume 1*, Oxford U.P., Oxford.
- , 2005, "Deriving Greenberg's Universal 20 and Its Exceptions", *LI* 36.3, 315-32.
- Cornilescu, A., 1992, "Remarks on the determiner system of Rumanian: the demonstratives *al* and *cel*", *Probus* 4, 189-260.
- Dixon, R. M., 1977, "Where have all the adjectives gone?", *Studies in Language* 1, 19-80.

- Eguren, L., 2006, "Non-canonical uses of the article in Basque", to appear in *Proceedings of the BLS*.
- Eguzkitza, A., 1993, "Adnominals in the Grammar of Basque", in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 163-87.
- Elordieta, A., 2001, *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*, LOT series 47, Utrecht. Leiden University PhD dissertation.
- Emonds, J. E., 1978, *A transformational approach to English syntax*, Academic Press, NY.
- Etxepare, R., 2003, "Negation", in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), Berlin, 516-64.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I*, Euskaltzaindia, Bilbao.
- , 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*, Euskaltzaindia, Bilbao.
- Giusti, G., 1997, "The categorial status of determiners", in L. Haegeman (ed.), *The New Comparative Syntax*, Longman, London, 95-123.
- , 2002, "The Functional Structure of Noun Phrases. A Bare Phrase Structure Approach", in Cinque (ed.), 54-90.
- Goenaga, P., 1991, "Izen sintagmaren egituraz", in J. A. Lakarra (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, EHU-UPV, Donostia, 847-65.
- , 1997, "Euskal Gramatika", in *LUR entziklopedi tematikoa. Hizkuntza eta Literatura*, Lur, Donostia.
- , 2003, "-EN eta -KO atzizkiez berriro", in J. M. Makatzaga and B. Oyharçabal (eds.), *Euskal gramatikari eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian. Iker-14 (1)*, Euskaltzaindia, Bilbo, 279-303.
- Greenberg, J., 1963, "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements", in J. Greenberg (ed.), *Universals of language*, MIT press, Cambridge MA, 73-113.
- Haddican, W., 2004, "Sentence polarity and word order in Basque", *The Linguistic Review* 21, 87-124.
- Hetzron, R., 1978, "On the relative order of adjectives", in H. Seiler (ed.), *Language Universals*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 165-84.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (eds.), 1993, *Generative studies in Basque linguistics*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- & —, 2003 (eds.), *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Kayne, R., 1994, *The Antisymmetry of Syntax*, MIT Press, Cambridge MA.
- Lafitte, P., 1962, *Grammaire basque. Dialecte navarro-labourdin littéraire*, Ikas, Baiona. [Reprinted, Elkar, 1979].
- Laka, I., 1990, *On the Nature of Functional Categories and Projections*, MIT PhD dissertation.
- Larson, R. K. & F. Marušič, 2004, "On Indefinite Pronoun Structures with APs: Reply to Kishimoto", *LI* 35.2, 268-87.
- Longobardi, G., 1994, "Reference and Proper Names: A Theory of N-Movement in Syntax and Logical Form", *LI* 25.4, 609-65.
- , 2001, "The structure of DPs: some Principles, Parameters and Problems", in C. Collins and M. Baltin (eds.), *The handbook of contemporary syntactic theory*, Blackwell, Oxford, 562-601.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Oskoz, S., 2004, "Izen sintagmaren barneko adjektiboen erabilpena", EHU-UPV class report.

- Oyharçabal, B., 2006, "DSaren barneko zenbait ordena kontu", to appear in B. Fernández & I. Laka (eds.), *Andolin Eguzkitza gogoan. Essays in honor of professor Eguzkitza*, EHU-UPV, Bilbao.
- Rijk, R. de, 1988, "Basque Syntax and Universal Grammar", *Euskara Biltzarra. II Euskal Mundu-Biltzarra I*, Eusko Jaurlaritzza, Vitoria-Gasteiz, 69-88. [Reprinted in de Rijk 1997, 251-70].
- , 1993, "Basque hospitality and the suffix *-ko*", in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 145-62. [Reprinted in de Rijk 1997, 377-90].
- , 1997, *De lingua vasconum: selected writings*, Supplements of *ASJU* - University of the Basque Country, Bilbao.
- Sadler, L. & D. J. Arnold, 1994, "Prenominal adjectives and the phrasal/lexical distinction", *JL* 30, 187-226.
- Santelmann, L., 1993, "The distribution of double determiners in Swedish: *Den* support in *D'*", *Studia Linguistica* 47, 154-76.
- Scott, G.-J., 2002, "Stacked Adjectival Modification and the Structure of Nominal Phrases", in Cinque (ed.), 91-120.
- Sproat, R. & C. Shih, 1988, "Prenominal adjectival ordering in English and Mandarin", in *Proceedings of the Eighteenth Annual Meeting of the NELS*, 465-89.
- , 1991, "The cross-linguistic distribution of adjective ordering restrictions", in C. Georgopoulos & R. Ishihara (eds.), *Interdisciplinary approaches to language*, Kluwer Academic, Dordrecht, 565-93.
- Svenonius, P., 1994, "The Structural Location of the Attributive Adjective", in E. Duncan, D. Farkas, and P. Spaelti (eds.), *Proceedings of the Twelfth West Coast Conference on Formal Linguistics*, Stanford Linguistics Association, Stanford, 439-54.
- Trask, R. L., 1981, *Synchronic and diachronic studies in the grammar of Basque*, University of London PhD dissertation.
- , 1985, "*-ko* atzizkia euskaraz", *Euskera* 30.1, 165-73.
- , 2003, "The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names", in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 113-71.
- Valois, D., 1991, *The syntax of DP*, UCLA PhD dissertation.
- , 1996, "On the internal structure of the French DP", *Canadian Journal of Linguistics* 41.4, 349-75.
- Zabala, I., 1999, "Izen-sintagma konplexuak: adjektiboen eta izenlagunen segidak", in J. C. Odriozola (ed.), *Zenbait gai euskara teknikoaren inguruan*, EHU-UPV, Bilbo, 107-57.
- Zanuttini, R., 1997, "Negation and verb movement", in L. Haegeman (ed.), *The New Comparative Syntax*, Longman, London, 214-45.



# HIZKUNTZA ESTANDARRAREN ETA DIALEKTOEN ARTEKO BATERATZE JOERAK

Gotzon Aurrekoetxea  
(UPV/EHU)

## 0. Sarrera

Aspaldiko kontua da, bai gurean bai erbestean, hizkuntza estandarra eta dialektoen arteko harremanen arazoa.

Izan ere, hizkuntza estandarra eta dialektoen arteko harremana, burruka edo elkarbizitza, gura den eran, ez da gurean bakarrik gertatzen, inguru eta urrunagoko gainerako hizkuntzetan ere jazotzen da eta. Ez dut ukatuko, euskararen kasuan, gura bada, era gordinagoan bizi dugula: bai estandarizate prozesua bizia eta indartsua delako, kasu askotan euskalkiak eta hizkuntza estandarren artean desberdintasun handia dagoelako, eta hizkuntzaren estandarizazio edo batasuna geure egunotan eta geure indarrez sortzen ari delako.

Baina ikertzailearen ikuspuntutik begiratuta ez dut uste, euskararen kasuan gertatzen diharduen fenomeno honek gainerako hizkuntzetan eman izan diren eta ematen ari diren prozesuekin aparteko ezer berezirik duenik. Berezitasun bakarra kronologikoa dela esango nuke; gainerako gure inguruko hizkuntzek estandarizazio eta normalizazioa aspaldi lortu bazuten ere, euskara gure egunotan lortuz doalako.

Izaera honek abantaila handia ematen digu, besteetan zer gertatu den, nola garatu den eta zelango ondorioak izan diren jakinik, gurea planifikatzeko aukera ematen digulako.

Baina hasieratik hasiz eta gaia kokatzen hasteko, esan dezagun denok onartzen dugula hizkuntza bat bizi deno aldaeretan bizi dela eta aldaera desberdinak elkarren artean bizi direla. Ez dagoela nola edo halako aldaerarik gabeko hizkuntzarik. Alderok izan daitezten diatopikoak, diastratikoak edo diafasikoak, eta aldaeren arteko desberdintasunak handiak zein txikiak izanik ere. Hori da edonon aurkitzen den eta edonork onartzen duen hizkuntza errealtatea.

Esan dezagun ere, denok onartzen dugula aldaerok ez direla finkoak eta mugiezina izaten ohiz, norabide desberdinetan alda daitezkeela eta aldatzen direla, elikatze edo eragin mota desberdinen arabera.

Eta azkenik, demagun aldaera horien arteko bat edo bat baino gehiagoren arteko batasuna besteen gainetik gailentzen dela eta aldaera kultu edo prestigiodun bilakatzeko dela, gainerako aldaerak egoera diglosiko edo diaglosiko batean gelditzen direlarik; hau da, zeregin eta funtzio batzuetara bakarrik mugatuz euren erabilera. Egoera diaglosikoan gelditu den aldaera (dialekto zein hizkera) duen hiztunak hizkuntzaren

bi aldaera bereganatu beharko ditu: egoera formaletarako prestigiodun aldaera erabiliko du, egoera informaletarako bere betiko aldaera erabiltzen duen bitartean. Abstrakzioa egiten dugu hemen prestigiodun aldaera nola bilakatu den eta horretarako zein urrats eman behar izan duen, eskuarteko gaian berebiziko eraginik ez duelako.

Lan honetan bazter utziko ditugu ere euskara batua eta euskalkiak direla-eta bien arteko amodio eta desamodio, bien arteko antagonismo eta osagarritasuna edota bien beharra azpimarratuz norbanako edota talde-elkarte-erakundeek egin dituzten adierazpen, aldarrikapen eta iritzi-artikuluak.

Halaber, euskalkien eta batuaren esparru eta zereginenez argitaratutako lan guztiak. Edota batuaren taiu eta norabideaz idatzitakoak. Ez da lerro hauen helburuan aldaera bakoitzaren estatusaz sakontzea, ezta aldaera estandar edo gainerakoen korpusaren izaeraz edo ezaugarriez ikertzea.

Hizkuntza estandarraren (euskara batuaren, gura bada, nahiz gauza bera ez den) eta euskalkien arteko hizkuntza harremanez jardungo dugu lerro hauetan. Edo bestela esanda, aldaera estandarrak nola eragiten duen dialektoetan eta zein norabide-tan garatzen diren hauek. Bi aldaeren arteko elkarbizitzan prestigiodun aldaeraren eragina aztertuko da, eta ez dialektoek estandarrean izan lezaketenean.

Ikuspuntu hau atzerrian egin diren ikerketak euskararen kasuan umatutako beste batzuekin harremanetan sartuz argi pixka bat ematen ahaleginduko gara. Kanpoko ikerketak marko teorikoa eta metodologia zehazteko erabiliko dira eta hemen lortutako datuak metodologia horrekin argitzeari ekingo zaio.

Maila “bereko” edo bertsuko aldaeren arteko harreman edo elkar-eragiteez asko idatzi bada ere, guztiz argitu gabe daude oraindik ikuspuntu sinkronikoz egindako ikerketetan, nahiz jakina den ikuspuntu diakronikotik hurbiltze eta urruntzeak gertatu ohi direla. Harreman eta elkar-eragite hauetan parte hartzen duten faktoreen azterketa ez da oraindik guztiz amaitu aldagarritasunaren hizkuntzalaritzak urrats asko eman dituen arren.

Maila edo plano desberdinetan kokatzen diren aldaeren (estandarra-dialektoa, aldaera kultura-aldaera herrikoia...) arteko harremanen ikerketa ere bideratua da azken urteotan gure inguruko hizkuntzetan. Ikerketa hau nagusiki aldaera estandarren eta dialektoen arteko harreman eta eraginak aztertzea mugatzen da.

Ez dut uste lekuz kanpo dagoenik euskara estandarraren eta euskalkien edo hizkeren arteko eraginetan sakontzen hasi aurretik gai honek orain artean ezagutu duen iragan eta bizi duen errealitateatik askatuz, etorkizunerantz begiratzea eta nolako hizkuntza nahi dugun itauntzea proposatzea. Gure seme-alabek eta ondorengoek 40 urte barru nolako hizkuntza, nolako hizkuntza erregistroak edo mailak izan ditzaten nahi dugun galdetu beharko geniokeela geure buruari uste dut: hizkuntza oso monolitiko edo monoestilistikoa, ia aldaera diatopiko, diastatikoa eta diafasikorik gabea; ala hizkuntza aldaera indartsu bat, ondoan kolore desberdinak gordeko lituzketen aldaera desberdinekin; ala hizkuntza aldaera orekatu eta mailakatu, herriko hizkeratik hasi eta goren mailara doana; ala...

Zer nahi dugun horrek erakutsiko liguke jarraitu beharko litzatekeen bidea. Oraindik hizkuntza mailak planifikatzeko daukagun aukera izanik, sasoia dela deritzot, berandu baino lehen, orain arte gertatu dena aztertu, inguruko hizkuntzetan gai honetan egin diren ikerketetatik ikasi eta aurrerantzean euskararen kasuan gerta daitekeena planifikatzen hasteko.



Euskararen munduan bada oraindik euskara batua edo aldaera estandarraz bes-telako alderen promozioaz ezer entzuterik gura ez duenik; eta oraindik diot kon-bentzituta bainago euskarak bizi-irauteko batua ezinbestekotzat jotzen zen sasoi-an bizi izandako shock hura gainditu ez duen jendea badelako edota euskalkiak pro-mozionatzen aritzea alferrikako indar galtzea dela uste dutenak badirelako. Horiek garbi dute hizkuntza mailei dagokienez zein planifikazio egin behar den. Badira beste batzuk, oraindik planteamendu hau egiteko ordua ez dela heldu uste dutenak ere; euskara estandarra guztiz gorpuztu gabe anabasa sor daitekeelako euren aburuz. Bada, azkenik, hirugarren multzoa, zeinak aldaera estandarraz peko aldaeren pro-mozioan diharduen, promozio hau euskararen aberasgarri gisa ulertzen duen eta al-daera desberdinen nola edo halako oreka bilatzen duen.

Azken multzo honetan kokatzen direnen artean ere ez dago batasunik, egia esan behar bada; eta, ondorioz, norabide berean ez doazen eta elkarren artean osagarri ez diren mota askotako lanak egiten dira: batzuk itsu-itsuan dihardute euren aldaeren promozioan, beste batzuk askoz ere modu orekatu eta integratzaileagoan lan egitea proposatzen dute. Dispersioa eta noraeza direla ezaugarri nagusia esango nuke, indar horien lanari buruz esaldi batean nire iritzia ematera behartuko banindute. Bada sasoi indar horiek koordinatu eta zuzentzeko helburuak argitu ondoren nora-bide zehatzetan lan egiteko.

Gai honek hizkuntza kalitateaz ere lotura izan lezake, ukitzen dituen edo lituz-keen alderdi desberdinak aipatuz gero. Baina aipamen hutsean uztea gurago dugu kontzeptu bera definitzean bat etortzeko bakarrik ere arazo bat baino gehiago izango genituzkeelako.

## 1. Hizkuntza estandar eta dialektoen arteko dinamika

Hizkuntza edo aldaera estandarren eta dialektoen arteko bateratze joerak az-tertzea du helburu lan honek, gorago esan bezala. Gai hau behin baino gehiagotan izan da jorratua historian zehar. Euskararen kasura mugatuz ikuspuntu diakroniko-tik begiratuz ikerketa lana aurreratuta dagoela esan behar da.<sup>1</sup> Bego hor, aipamen hutsean, ez delako gure jomugaren norabidean aurkitzen.

Ikuspuntu sinkronikotik begiratuz ere hasi dira metodologia berriak aplikatzen egoera desberdinak ikertzeko. Arlo honetan kokatzen da gure ekarria. Izan ere, dia-lektologia sozialaren ikuspuntutik, hizkuntza aldagarritasuna hizkuntza aldaketaren manifestazio sinkroniko legez eta hizkuntza aldaketa hizkuntza harremanen ondo-rio legez ikertu gura da.

Europa osoan 20. mendean zehar dialekto tradizionalak gero eta nahasiago bihurtuz joan dira. Dialektoek historikoki ezagutu duten trinkotasun eta egonkorta-suna galdu egin dute, euren ezaugarriak urtuz, desagertuz joan dira. Dialektoen di-luitze honen eragileen artean hizkuntzen estandarizazioa, industrializazioaren ondo-ria den hirietaranzko giza-mugimendua, eta eskolatze eta komunikabideak aipatu izan dira, gaiko literatura tradizionalan. Bilakaera demografiko eta kultural honek dialekto tradizional eta estandarren artean hitzuna 'hizkuntza continuum' batean

<sup>1</sup> Interesatuak K. Mitxelena (1992) eta J. A. Lakarraren (1986 eta 1992) lanak eskuragarri ditu.

kokatu du, maiz aldaera berrien sorleku bihurtuz. Aldaera berri hauek egitura difusoa, ez-zehaztua, izan dezakete edo oso konkretua eta zehatza, bai hizkuntza ezaugarri dagokiolarik, bai eredu geografikoari dagokiolarik.

Dialekto tradizionalen galtzeko arrisku honek eragin du Auer ta Hinskens-ek deitzen duten (1996: 5) ‘dialektoen berpizkundera’ mugimendua. Mugimendu hau 70. hamarkadan hasi zen Europan. Euskal Herrian bestelako beldurrak jota zegoen sasoi horretan euskaldungoa: euskara beraren heriotzea, hain zuzen ere. Bestalde, sasoi horretan hasi zen euskara batua eta estandarra bere lehen urratsak ematen, plano “teorikoan” iskanbila eta eztabaida amaiezinetan murgildua zegoen bitartean. Hamarkada bi eta euskara estandarra gorpuztea behar izan dira euskararen kasuan ere euskalkien eta hizkeren aldeko mugimenduak “euskalkien berpizkundera” eman arte.

Mugimendu hau ikerketaren bultzagile izan da. Aldaera desberdinen arteko bateratze joera mota asko daude ikerketetan zehar bilduak. Arazoa edo gaia dimentsio askotan izan daiteke aztertua eta neurtua: batetik, badira ‘bateratze horizontalak’ eta ‘bateratze bertikalak’ (Auer 1998); bestetik, badira ‘bateratze indartsuak’ eta ‘bateratze ahulak’; azkenik, badira osoraino heltzen diren konbergentzia joerak eta gutiz burutu gabeko konbergentziak.

Kontzeptuak eta terminoak zehaztuz, ‘bateratze bertikala’ aldaera estandar eta dialektoen arteko bateratzeari deitzen zaio; ‘batzeratze horizontala’, aldiz, dialektoen artekoari; hots, maila berean dauden dialektoen arteko bateratze joerei. Guk bateratze bertikalaz jardungo dugu ikerketa honetan.

### 1.1. Bateratze bertikalak

Konbergentzia bertikalak aldaera estandarren eta dialektoen arteko bateratzei deitzen zaie. Goragoko mailan dagoen prestigiodun aldaeraren indar zentripetoaren eraginez sortzen da konbergentzia edo bateratze mota hau.

Horrela, dialektoak aldaera estandarren ezaugarriak eurenganahalegin-tzen dira, prestigiodun aldaeraren distirak eraginda. Dialektoek euren ezaugarri propioak eta bereziak galduz doazen heinean estandarrenak hartzen dituzte. Bateratze mota honi bateratze dialektal monozentrikoa deitzen zaio.

Bateratze hauek gertatzen diren lurraldeetan, sarritan, dialektoak barietate primitibotzat jotzen dira inplizituki, estandarri lekua utzi behar dioten barietatetzat, alegia. Aldaera estandarra berria, gaztea, etorkizuna eta antzeko kontzeptuez inguratu eta jantzirik azaltzen da, dialektoa zaharkitu, iraganari lotu eta etxerakotzat jotzen den bitartean.

Bateratze bertikalak maiz konbergentzia horizontala ere badakar edo ekar lezake, behintzat, ondorio bezala. Izan ere, estandarrenzko prozesuan dialektoak elkarrekin batera doazenean eta estandarrak modu bertsuan eragiten dienean, estandarren eta dialektoen arteko distantzia txikituz doan bitartean, dialektoen arteko forma desberdinak ere urrituz joaten dira (Auer & Hinskens 1996).

Konbergentzia edo bateratze bertikal eta horizontalaren prozesua, hizkuntza komunitate nazionalaren perspektibatik ikusten denean, noiz edo noiz dialekto eta estandarren arteko (eta batzuetan dialektoen arteko) aldaera berri bat edo gehiago sor daiteke. Aldaera berri hauek sortzea hizkuntza komunitatearen hiztun dinamikoen zeregina izaten da.

Elkar-eragintzatik sortutako aldaera berriok izendatzeko ‘erregiolekto’ edo ‘eskualde-berbete’ (‘regiolect’) eta ‘estandar erregionala’ (‘regional standard’) terminoak erabiltzen dira (Auer 1998: 2).

‘Erregiolekto’ edo ‘eskualde-berbete’k dialekto tradizionala eta aldaera estandarren arteko harremanetatik sortzen dira. Sortze hori bi ikuspunturen arabera azter daiteke: lehena, dialekto tradizionalak estandarren ezaugarri batzuk hartu eta bereganatzen ditu; kasu honetan dialektoak modu dinamikoan hartzen du parte, bera da eragile. Bigarrena, aldaera estandarren indarrak dialekto tradizionaletan eragiten du bere ezaugarri batzuk harraraziz. Lehenean dialekto tradizionalak funtzio aktiboa izango luke, aldaera hartzailea litzateke; bigarrenean, aldiz, haren zeregina pasiboa litzateke, hots jasotzailea.

Desberdintasun hau garrantzitsua da dialekto berri edo ‘erregiolektoa’ sortzean, egitura berriaren norabidea berak kudea dezakeelako batean, bestean noraezean joango litzatekeen bitartean.

Honelako prozesuetan gerta liteke hasierako egoera *diglosikoa* (aldiera estandarra dialekto askoren gainetik dagoela adierazten da) desegin eta Bellmann-ek deitzen duen *diaglosikoa* bihurtzea (1998: 24).<sup>2</sup> Egoera diglosikoan “behean” aurkitzen den aldaerak egoera egonkorra ezagutzen du hizkuntza korpusean: korpusean ez du aldaketarik ezagutzen, aurretik baliatzen zituen hizkuntza baliabide berak erabiltzen ditu. Hizkuntza aldaera bat egoera diaglosikoan dagoela esaten denean, berriaz, bere ezaugarri nabarmenen eta berezkoenak galduz doala adierazi gura da; bere korpua aldatuz, urrituz doala eta estandarren ezaugarriez betetzen doala.

Termino hau oso ezaguna ez izan arren baliabide berriak eskaintzen ditu egoera honetan aurkitzen diren aldaerak modu zehatzago batean aztertzeko. Euskararen kasuan aldaera gehienetan gertatzen ari dena azaltzeko garrantzitsutzat jo behar da. Izan ere, egoera diglosikoan izan ordez egoera diaglosikoan aurkitzen dira euskalki eta hizkerak, hizkuntza edo aldaera estandarren ondoan. Euskalki batek erगतibo pluralerako inoiz ezagutu ez duen *-ek* atzizkia hartzen duenean eta arrazoietan “bereaz, *-ak* da sartalde eta erdiko euskalkietakoa, baina batukoa asko zabaldu da aspaldiko denporetan; gainera, *-ek* atzizkiak hobeto bereizten dira *Nor* eta *Nork* kasuak” (Labayru Ikastegia 2001: 129) esaten denean eta euskalki horretarako *-ek* atzizkia onartzen denean, euskalki horren sisteman ezagutzen ez zuen morfema bat sartzen ari gara sistema desegonkortuz. Egoera honi deitzen zaio egoera diaglosikoa izatea.

Euskararen gaurko egoeran euskalki guztiak egongo lirateke egoera diaglosikoan, ikuspuntu honen arabera.

Euskararen barnetik begiratuta, eta hizkuntza beraren aldaeren arteko harremanez ari garela, egoera diaglosikoak ez du nahitaez iritzi ezkorra izan beharrik. Gehiago oraindik, harreman horiek menpekotza edo morrontza legez ulertzen badira; hau

<sup>2</sup> *Diaglosia* kontzeptu honela definitzen du Bellmannek: ematen diren bi muturreko hizkuntza aldaeren artean, ezaugarrien kontinuum bat dago, zeinetan, dialektoa, hizkuntza interferentziaren ondorioz, substandarraren parte izanik, bere ezaugarriak, batez ere ezaugarri nabariak, galtzen doan. Auer-ek Bellmann-en diaglosia aipatzean honela azaltzen du: gainerako aldaera edo formen kontinuumak guztiz betetzen du estandar eta dialekto tradizionalen arteko espazio estrukturala (1998: 24).

da, aldaera estandarra funtzio batzuetarako eta aldaera subestandarrek (eskualdeberbeta, herri-hizkera...) beste funtzio batzuetarako erabiltzeko hizkuntza erkidegoa adostasun batera heltzen bada. Gauzak horrela eratuz gero, euskalkiek edo hizkerek aldaera estandarrekin “dependentzian”, beste hitz bat erabiltzearen, bizitzea euskararen gizarteak onartuko balu, sortzen den egoera diaglosikoa ez litzateke txartzat edo okertzat jo beharko.

Honekin esan gura dena ondokoa da: berez kontzeptu hori, besteak bezala, zuzentzat edo okertzat jotzen duena egoera horretan dagoen hizkuntza edo aldaera erabiltzen duen gizartea dela eta berari dagokiola, hain zuzen ere, onartzea edo ez. Zeren, geroago agertuko den legez, egoera hori gizarte horrek bilatu ere egin lezake, bere interes linguistikoak hobeto defenditzeko sortzen duen trikimailua ere izan baitaiteke. Eta izatez hala gertatzen ari dela iruditzen zait eskualde-berbetak biltzen ari diren ezaugarriak kontuan izanik, geroago erakutsiko den legez.

## 1.2. Bateratze horizontalak

Bateratze horizontalak dialektoen arteko konbergentziak dira. Bateratze prozesu hauek dialekto/estandarren arteko dinamikatik independentetzat hartzen dira, nahiz gorago esan legez, dialekto eta estandarren arteko harremanen ondorio ere izan daitezkeen. Maila berean kokatuta dauden bi dialektoren arteko bateratze joerak dira.

Dialektoen arteko bateratze eta urruntze joerak aldaera estandar indartsurik eza gutzen ez den sasoi eta lurraldeetan ematen dira nagusiki eta errazen. Baina ezaugarri hau ez da bakarra, ezta determinatzailea. Gure ustez estandar indartsurik ez egoteaz gain, hizkuntza polizentrikoa izan behar da; hau da, hizkuntza hori biltzen duten dialektoek gune dinamiko propioak izan behar dituzte. Gune dinamiko eta eragile horiek hartzen dituzten norabideen arabera azalduko dira dialektoen arteko bateratze edo urruntze joerak.

Aldaera estandarra nagusitzen denean dialektoen arteko harremana ahuldu, eta dialekto eta aldaera estandarren artekoa indartu egiten da. Honelako egoeretan zail izaten da dialektoen arteko urruntze joerak izatea, aldaera estandarren eraginez honen ezaugarriak direlako hedatzen direnak eta dialektoek barneratzen dituztenak.

Hurbilketa hauek dinamika orekatu baten bidez eman daitezke (bateratze joeran biek hartzen dituztenean bestearen ezaugarriak) edo dinamika desorekatuan (dialekto batek bestearen ezaugarriak hartzen ditu, baina honek ez harenak).

Mota honetan kokatzen dira ikuspuntu diakronikotik nagusiki K. Mitxelenak lehenik eta J. A. Lakarrak ondoren egindako eta gorago aipatutako ikerketak.

Baina bateratze horizontala eman daiteke *estandar erreģionalen* inguruan ere. Bateratze mota hauetan bateratze dialektalaren prozesu edo bateratze dialektal polizentrikoaz hitz egiten da. Bateratze joera desberdinak ere eman daitezke aldi berean eta gune geografiko desberdinetan. Bateratze bakoitza independentea izaten da eta ez du gainerakoekin zerikusirik izaten.

Auer-en esanetan (1998: 5) gaur egun dialektologian arazo garrantzitsuena aldaera dialektalen egoera estandarrenazko konbergentzia-urrats gisa interpreta daitezkeen jakitea da. Badirudi ez dela nahitaezkoa estandarrenazko konbergentzia-urrats gisa ulertzea eta ikerketa enpirikoak adierazten dutela aldaera erreģionalen bilakaera eta hedatzeak aldaera estandarretik dibergentzia inplika dezakeela.

Bai batzeratze bertikala, bai bateratze horizontala gradu, indar eta eragin diferenteetan eman daitezke.

### 1.3. Bateratze indartsu eta ahulak

Bateratze joerak izan daitezke indartsuak edo ahulak: ‘bateratze indartsua’ deituko zaio dialektoa desagerrarazteraino eraman lezakeen bateratzea denean; ‘bateratze ahul’ edo motela deituko zaio estandar edo beste aldaera baten eraginez dialektoak ezaugarri batzuk baino galtzen ez dituenean.

Bateratze joera bi mota hauek aurki daitezke hizkuntza berean zein dialekto berean: dialekto batzuetan mota bat eman daitekeen bitartean ondorengoan bestea gerta liteke (izan liteke, adidibez, bizkaierak bateratze ahula ezagutzea, gipuzkerak bateratze indartsua ezagutzen duen bitartean); baina dialekto berean ere eman daitezke: lexikoan, adibidez, dialekto batek ezagut lezake bateratze mota bat eta gramatika alorrean bestea. Honen arabera, berez, hizkuntza alor bakoitza besteetatik independente izan daiteke eta ez luke beste alor bat behartuko.

Konbergentzia edo bateratze tipo biak aurkitzen dira alemanean, esaterako: Saxonia Garaian, Thuringia Mendebaldean eta Brandenburg Hegoaldean, adibidez, bateratze mota indartsua ematen omen da. Saxonia Garaia adibide bereziki hunkigarria omen da, zeinetan estandarren interferentziaren ondorioz dialektoa ia-ia desagerrarazi den (Bellmann 1998: 25). Konbergentzia tipo ahul edo motela Alemania Garaiko dialektoen eremuan eman da, zeinek nagusiki ez diren hizkuntza kolokial deitutako formetara zuzenean egokitu, dialekto berria (‘new dialekt’ / ‘Verkehrsmundarten’, ‘Großmundarten’), erdi-dialektoa (‘semi-dialekt’ / ‘Halbmundarten’) edo dialekto erregionalak deitu formetara baino.

Bellmann-ek *Rhine Erdialdeko Hizkuntz Atlasa (MRhSA)* ikerketako datuak erabili zituen bateratze joera hauen azterketa burutzeko (Bellmann 1998). Atlas honetan inkesta-lekuetan bi belaunaldi inkestatu eta bien datuak maparatu ziren: 70 urteko belaunaldia eta 30-40 urtekoa. Horrela, belaunaldi bien arteko erantzunak batera ipiniz mapa kontrastiboak lortu ziren. Lanaren erdia inguru hartzen dute era honetako mapek. Ondorioz, aukera ederra eskaintzen du hizkera edo inkesta-leku bakoitzaren dialektotasun maila aztertzeke, bi talde-datuak konparatuz hizkuntza aldaketa-joeraren norabidea eta gradua neur baitaiteke: dialekto bakoitzaren edo inkesta-leku bakoitzean ezagutzen den forma zaharra, autoktonoa ere dei daitekeena, eta forma berria, edo mailegatutakoa, aztertzeke aukera dugu. Mailegatutako formen jatorria aztertzeke aukera ere eskaintzen dute mapek, ondoko adibidean ikus daitekeen legez: ‘garaua edo bihia’ kontzeptua lantzen duen maparen bidez bi hitzen arteko azterketa proposatzen da: batetik Germaniako erdi-mendebaldean erabiltzen den edo zen *Gesäms* berba eta, bestetik, Germaniako hizkuntza estandarreko formarekin identifikatzen den *Samen* aldaera. Belaunaldi bietan bi berba hauen ezagutza neurtzen da lanean: mapek erakusten dutenez, adinekoen erantzunetan jadanik badira ekialde partean, *gesäms* hitza bakarrik jasotzea itxaroten zen eremuan, aldaera lehiakidearen agerrera batzuk, kopuru txikietan bada ere; 30-40 urtekoen artean, aldiz, *gesäms* eta *samen* formen arteko harreman kualitatiboa alderantziz jarri da; zaharrenek jatorrizko hitza %88an gordezen duten bitartean, 30-40 urte bitartekoek %35ean baino ez dute ezagutu eta

erabiltzen. Belaunaldi desberdinen artean dialektoko forma zaharraren gutxitzeak eta forma berriaren gehitzeak erakusten du hizkuntza estandarrezko konbergentzia eta kontrastearen urritzeko joera.

Euskararen kasuan bateratze edo hurbiltze joerak azterzeko Bizkaiko Arratian egindako ikerketan agertzen den joera ere adierazgarria dela deritzot. Ikerketa hau bateratze joera indartsu edo ahula den jakin asmoz burutu da. Bertan hizkuntzaren arlo desberdinak landu dira: aspektu fonologikoak, izen eta aditz morfologiakoak, sintaktikoak eta lexikoak. Guztira 100 ezaugarri ingururekin egin da galdesorta eta itaundu dira egindako datu-bilketan.

Informazio-emaileak hiru adinetakoak dira: adinekoak (60 urte baino gehiagokoak), helduak (40-45 urtekoak) eta gazteak (16-22 artekoak).<sup>3</sup>

Inkesta bidez jasotako datuak hiru multzotan banandu dira hizkuntza emaitzak modu ulergarrian ikusteko: hizkeraren oinarri dialektalari dagozkion datuak “bertakoa” izendatu dira, “kanpokoak” sailean hizkeraren oinarri dialektalari ez dagozkion datuak bildu dira eta “biak” sailean kokatu dira itaun bati erantzutean bi forma edo hitz jaso direnean: herriko oinarri dialektalari dagokion forma eta kanpokoak.

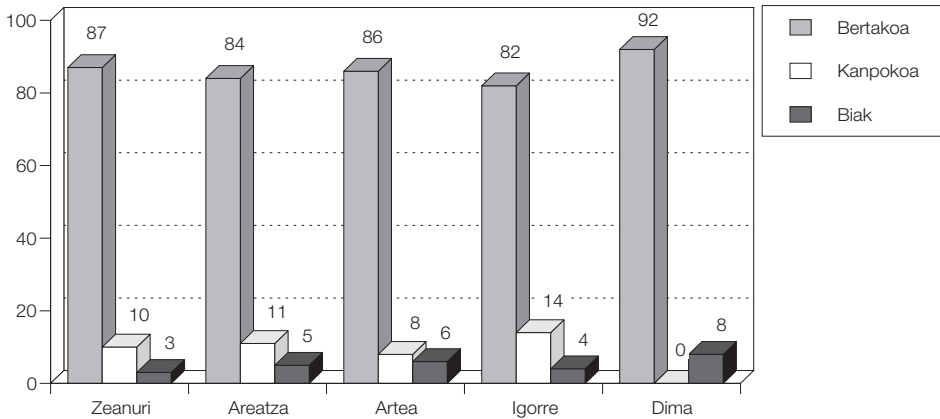
Datuen aurkezpenetarako metodologikoki bi gune nagusi irudikatu dira: bertako hizkeren oinarri dialektala (bertan “betidanik” erabili izan diren forma eta hitzak) eta euskara estandar edo beste hizkuntza batetik oraintsu mailegatutako hitzak. Horrela, betidaniko formak, alde batetik, eta berriak edo kanpokoak, bestetik, bereizteko abagunea izango dugu. “Kanpokoak” izendapenean sartzen dira aldaera estandarren eraginez bertan erabiltzen direnak eta beste hizkuntza batetik mailegatutakoak; kasu guztietan belaunaldi zaharrek erabiltzen ez zituzten aldaera eta berbak.

Bertako oinarri dialektala edo “adinekoen” a zehazteko aurreko ikerketa batean herri hauetan jasotako datuak erabili dira.

Helduen datuak kontuan hartuta (ikus 1. irudia) esan daiteke Arratian bertako hizkerari heltzen diotela nagusiki, hizkerako datuak Dimako %92tik Igorreko %82ra bitartean dira eta (Lemoan ez da jende helduen daturik). Belaunaldi honetako jendea ez da euskaraz eskolatua izan, bai ostera euren seme-alabak. Aldaera estandarrekin duten harremana nagusiki euren umeen eta telebista edo komunikabideen bidezkoa da; bakar batzuk alfabetatze eskoletan ere izanak dira, hala ere. Honenbestez, esan daiteke aldaera estandarrekin ez dutela harreman iraunkorrik, gehienetan oso harreman puntuala edo noizean behingoa dela. Hala eta guztiz ere jada batz besterik %8,6an euskara estandarreko ezaugarriak erabiltzen dituzte (gehien Areatzan %11rekin eta gutxien Diman %0rekin). Arratiako hizkerako ezaugarriak batz besterik %86an erabiltzen dira. Itaun batzuetan erantzun bikoitzak jaso dira (bertoko eran eta kanpokoan, Arratiako hizkeraren ezaugarria eta estandarrekoa); hala ere, oso ehuneko txikietan gertatu da hori (Diman %8arekin gehien eta Zea-nurin %3rekin gutxien).

<sup>3</sup> 60 urtez gorakoak aurreko ikerketa batean jasotakoak dira. Adin honetakoei jasotako datuek osotzen dute hizkera hauei dagokien oinarri dialektala. Inkestaren helburua hizkera informala, lagunartekoa aztertzea izan da. Informazio-emailei bereziki aipatu zaie zehaztasun hau; hau da, eurak egunero kalean, lagunekin, etxean... egiten duten moduan egiteko eskatuz. Jakina da era honetako inkestetan izaten diren arazoak handiak direla; hori dela eta datuok tentuz hartu beharrekoak direla esan behar da.

Galtzen ari diren bertoko hitzen artean kokatzen dira, beteak beste, *olgau* (jolaustu), *ustrukue* (ortzadarra), *leie* (izotza), *artega* (urduri), *artesa* (zuzena), *udagoien* (udazken), *bagile* (ekaina), *semendi* (azaro)...



### 1. irudia

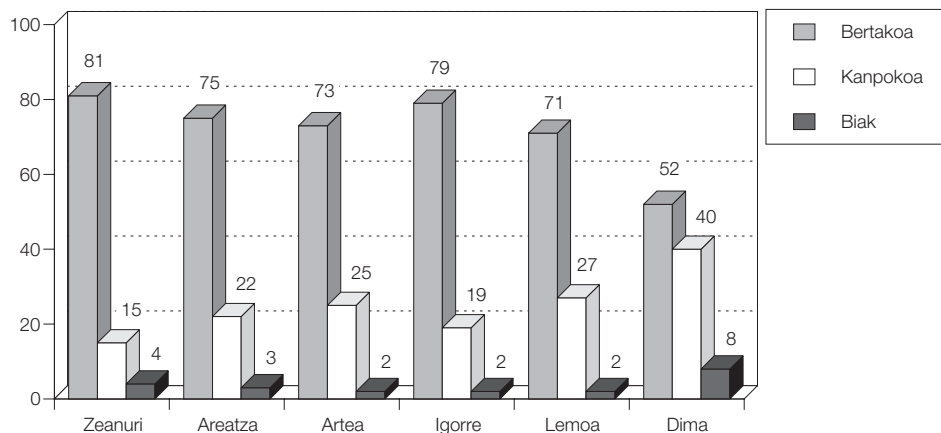
Hurbiltze joera Arratian: helduak

Gazteen kasuan gauzak aldatuz doaz; gauzak asko aldatu dira, hobeto esanda. Belaunaldi hau euskaraz eskolatua izan da (askok oraindik ikasten dihardute) eta ondorioz aldaera estandarrekin harreman iraunkorra eta etengabea dute.

Jasotako datuei erreparatuz lehen begiradan bertako aldaeraren erabilera, Igorreko kasua salbu, Zeanuritik Lemoarantz apalduz doala esan behar da. Baserritik hiri-ranzko bidea hartzen du bertako hizkeraren galtzeak; edo bestela esanda, hiritik baserrirantz dator euskara estandarren indarra: hiritik zenbat eta urrunago izan euskararen aldaera estandarren eragina txikiagoa da. Hala, Zeanurin jaso dira bertako hizkerari erakusten dioten atximenduaren datu esanguratsuenak; %81ean eusten eta erabiltzen dituzte herriko forma eta berbak gazteen artean. Hiriranzko bidean, bertako hizkeraren ezaugarriak apalduz, Areatza dator ondoren %75ko erabilerekin eta Artea hurrengo %73koarekin. Gorago esan legez, Igorreko %79ko erabilerak mozten du beheranzko joera, baina Lemoak berriro jartzen du beherantz %71koarekin (ikus 2. irudia). Beraz bertako hizkeraren ezaugarrien galera %15tik (Zeanurin) %27ra (Lemoa) bitartean kokatzen da. Dimako kasua berezia dela uste dut eta iruzkin bat behar duela. Erantzun bikoitzen garrantzia oso txikia da Dimako %8 kontuan ez bada hartzen (Zeanurin %4, Areatzan %3, Artean, Igorren eta Lemoan %2).

Dimako kasuan kontuan hartu behar da informazio-emaileak 16 urteko gazteak izan zirela; hau da, gainerako herrietan baino gazteagoak.<sup>4</sup> Hala izanik ere, benetan beldurtzeko moduko datuak agertzen direla ezin da ukatu: %52an baino ez diete eusten bertako ezaugarriari eta %40an erabiltzen dute aldaera estandarra. Euskaraz

<sup>4</sup> Beste xehetasun batzuen artean inkestagilea alde zuzenetik ezagutzeak dakartzan ondorioak ere aipatu beharko lirake, datuak behar den zehurtiaz hartzeko.



## 2. irudia

Hurbiltze joera Arratian: gazteak herrika %etan

eskolatua den lehen belaunaldia dela jakinik bertako formen desagertzea hain indartua izateak zer pentsa eman beharko ligukeela uste dut.

Datuak datu, ezagutza pasiboari dagokionez behintzat, helduen eta aitaita-amamen berbakera ulertzeko gai direla pentsatu behar dugu euren arteko komunikazio-arazoen berririk ez dugulako.

Lemoako %71 horrek ere badu iruzkindu beharra. Izan ere, inkestatu ziren sei gazteren artean batek 16 urte zituen. Inkestatu gazteena izan zenak gainerakoengandik bestelako datuak eskaini zituen: %46tan kanpoko legez sailkatu diren aldaera estandarreko ezaugarriak jaso dira, gainerako inkestatu gazteetan %38tik 17ra bitartean eta batz bestea %21ean dagoenean.

Dimako gazteen eta Lemoako gazteenaren datuak kezkarriak dira tokian tokiko hizkeraren aldeko jarrera dutenentzat eta, oro har, hizkuntzaren zelan edo halango orekaren aldeko jarrera dutenentzat. Dimako %40 eta Lemoako gazteenaren %46ko datuak garbi adierazten dute eten bat dagoela hauen eta 20-22 urteko gazteen artean. Urte gutxitan aldaketa handia eman da eta datuen norabideak horrela jarraituz gero urte gutxi barru ikaragarritzko aldaketa emango du gaiak.

Belaunaldi honetan aldaera estandarren sartzea indartsua da eta %21,6an kokatzen da batz besteko datuetan agertzen denez (Zeanuriko %15etik Lemoako %27ra bitartean).

Helduen datuok gazteenekin erkatuz jatorrizko oinarri dialektalaren indarra neur daitekeela uste dugu. Horretarako helduak alde batetik eta gazteek bestetik zenbatetan erabiltzen duten kontuan hartuko dugu: batetik esan behar da helduen atxikimenduari buruz %86,2an gordetzen dituztela oinarri dialektaleko datuak; hau da, %13,8an galdu dituztela hor “betidaniko” hizkerako forma eta egiturak.<sup>5</sup> Datu

<sup>5</sup> Azteketa honetan ez dugu “biak” saila kontuan hartuko, datuak ulergarriagoak izan daitezen, beste era batera jokatzeko ere bidezkoa den arren.



hau esanguratsua da, gorago esan den legez, belaunaldi honek ez delako harreman iraunkorrik izan aldaera estandarrekin. Bertako ezaugarriak ondoen gordetzen dituen herria, datu hauen arabera, Dima da, %92an eusten die eta; eta gutxien gordetzen dituen Igorre (%82). Dimako datuak, beste behin, gainerako herriek erakusten duten joeratik aldendu egiten dira, jasotako erantzun batean ere ez delako aldaera estandarreko formarik jaso. Bitxitzat jotzen da datu hau; batetik berez delako ez-ohikoa, eta bestetik, gainerako herrietako joeratik guztiz aldentzen delako. Arratia ezagutuz ez dirudi herri honek gainerakoek ez duten aparteko ezer duenik hizkera mailari dagokion atxikimenduan; ez da bereziki nabarmentzen herri horretako hiztunen ezaugarrien artean hizkeraz ingurukoak baino kontserbatzaileagoak direnik. Eta ez da uste, gainera, inkestako egoerak baldintzatu duenik, ezta informazio-emaileek halako izaera berezirik dutenik.

Heldu eta gazteen arteko desberdintasuna aztertuz belaunaldi batean bertako hizkerari dagokionez zer galdu den eta aldaera estandarra zenbateraino sartu den neurtuko da. Aldaera dialektala Zeanurin belaunaldi batean %6an galdu da (helduek %87an eusten diete eta gazteek %81ean), Areatzan %9an (helduek %84an eta gazteek %75ean), Artean %13an eta Igorren %3an. Dimako datuetan, aldiz, %40an (gehien gordetzen duten helduak eta gutxien gordetzen duten gazteak biltzen dira herri honetako datuetan). Dimako datu hauek salbu, %7,75ean galdu dira belaunaldi batean oinarri dialektaleko datuak Arratian.

Datuak kontrastatu eta ziurtasun batekin tratatzen hasteko ikerketa gehiago egin behar den arren, eta datu hauek huts-hutsean hartuz, esan daiteke Arratian, orain arteko bilakaera ikusiz eta aldaketarik ematen ez bada, belaunaldi bakoitzean gutxi gora-behera %10ean galtzen dela bertako hizkera.

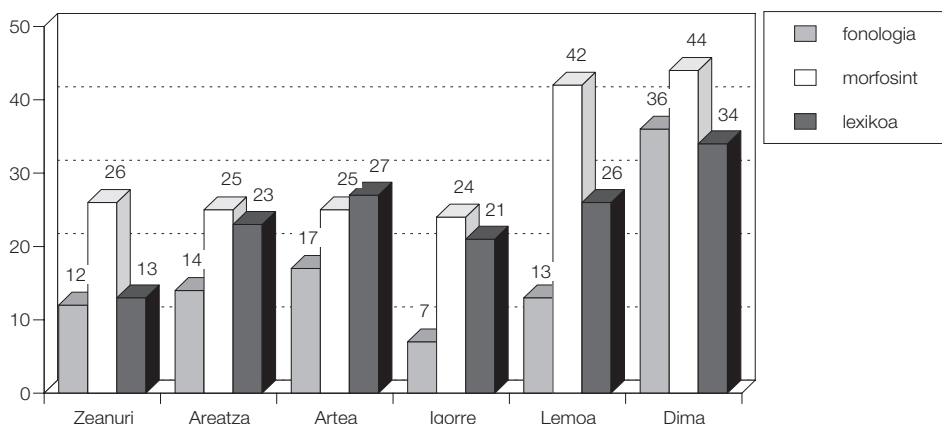
Baieztapen honek, hala ere, zehaztasun batzuk behar ditu: batetik aipatzen dihardugun galera hau ez dela aritmetikoa izaten geometrikoa baino; zenbat eta aurrerago joan orduan eta abiadura handiagoa hartzen du, gainerako faktoreak aldatzen ez diren bitartean. Bestetik, aldaera estandarren sartzean eskolak daukan zeregina oso garrantzitsua dela ezin ukatuzkoa da eta Arratian ere hala gertatu da, oraintsu arteko eta oraindik ere kasu batean baino gehiagotan, eskolan irakasten izan den hizkuntza eredia aldaera estandar "puru-purua" izan delako. Alabaina, gauzak aldatuz doaz astiro-astiro eta gaur irakasten den hizkuntza eredia eta duela, demagun, 10 urte irakasten zena bera izan arren, herriko forma, egitura, esamolde eta lexikoari garrantzi handiagoa ematen zaio eta zelan edo halango prestigioa ere lortu du. Honek, itxura batean hala izan beharko luke behintzat, bertako ezaugarriei modu doiago batean eutsi eta erabiliko direla uster aipatzen gaitu.

Bada oraindik beste alderdi bat sakonki ez bada ere aipatu beharrekoa. Sarri aipatzen eta itauntzen da gaiko literaturan hizkuntza aldaketa gertatzen denean zein alderdi edo arlotatik hasten den aldaketa hori. Egia aitortu behar bada, orain artean ez da teorizazio mailan gaia behar bezala sakondu eta maila teoriakoan arazoari ekin aurretik datu gehiago eta aberatsagoak batu behar dira, era honetako ikerketak ugarituz eta bide batez dialektologia sozialari garrantzi handiago emanez.

Arratian egindako ikerketan lortu diren datuak hasiera baino ez izan arren, eta ondorioz behin behinekotzat jo behar diren arren, gaiaren lehen planteamendua

egiteko gaitasuna ematen digute. Izan ere, galdesortak fonologia, morfologia, sintaxia eta lexikoari buruzko itaunak biltzen ditu. Horregatik lortutako emaitzak arloka aztertuko ditugu, euren arteko desberdintasunak agerian utzi asmoz. Datu hauek gazteei bakarrik jaso zaizkie, ez da helduekin ez datu fonologiko, ezta morfosintaktikorik jaso.

Hizkuntza arlokako datuak azterturik Arratian egin den ikerketa honetan hizkuntza aldetaren aintzindaritzat datu morfosintaktikoek erakusten dute. Artean izan ezik beste herri guztietan kanpoko ezaugarrien kopuru handienak arlo honetan biltzen dira. Emaitzak bi multzotan sailkatu dira (ikus 3. irudia): batetik, Zeanuri (%26), Areatza eta Artea (%25na) eta Igorre (%24) agertzen dira kopuru berdintsuekin; bestetik, Lemoa eta Dima askoz ere kopuru handiagoekin baina ezaugarri morfosintaktikoak gailen dituztela (%42 eta %44, hurrunez hurren). Hots, datu morfosintaktikoak izango lirateke aldetaren aintzindariak.



### 3. irudia

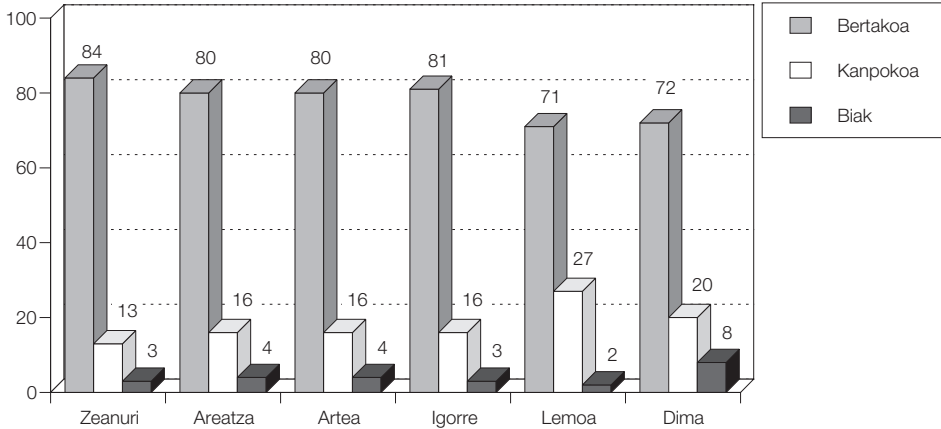
Hurbiltze joera Arratian: gazteak hizkuntz arloka

Datu morfosintaktikoen ostean lexikoa dugu, Diman izan ezik, herri guztietan oinarri dialektala arinen galtzen den arloa: Zeanurin puntu bateko alde dago lexikoa eta fonologiaren artean (fonologian %12 eta lexikoan %13), Areatzan 9 puntukoa (fonologian %14 eta lexikoan %23), Artean 10ekoa, Igorren 14koa eta Lemoan 13koa. Dimaz gainerako herrietan lexikoaren eta fonologiaren arteko desberdintasuna antzekoa da. Azken herri honetan fonologia lexikoaren aurretik agertzen da (%36 fonologian eta %34 lexikoan).

Hizkuntza arlo desberdinen arteko desberdintasunak erregularitasun handi batez jasotzek emaitzen fidagarritasuna indartu egiten dute, zalantzarik gabe. Sei herri-tatik lautan hurrenkera berean azaltzen dira (morfosintaxia, lexikoa eta fonologia), eta hurrenkera hori jarraitzen ez duten bi herrietan oso kopuru txikiengatik ez dute jarraitzen (Artean lexikoa gailentzen zaio morfosintaxiari puntu bitan eta Diman fonologia lexikoari beste bitan). Azken bi herrietako datuek ez dute gainerakoetan jarraitzen den hurrenkera desitxuratzen, gure ustean behintzat.

Ondorioz, esan daiteke, Arratian eta ikerketa honen arabera, hizkuntza aldaketa ezaugarri morfosintaktikoekin hasten dela eta fonologikoekin amaitu. Lexikoa bien artean kokatzen da eta ez da, maiz hala dela uste izan dugun arren, hizkuntza aldatetaren motor edo piztaile.

Bada, azkenik, datuotan beste aspektu bat iruzkindu nahi nukeena, herri bakoitzak bere ezaugarriei dion atxikimendua; nolabait esateko datuen dialektotasuna.



#### 4. irudia

Arratiako hizkeraren dialektotasuna

Horretarako herrika datu guztiak (gazte eta helduenak) baturik taula bakar batean ezarri dira hiru multzotan banandurik: bertako ezaugarriak, kanpoak eta erantzun bikoitzak. Era honetan neur daiteke herri bakoitzak zein portzentajetan eusten dien jatorrizko ezaugarriei edo bestela esanda herri bakoitzaren dialektotasuna.

Datuotan azaltzen denez Zeanuri da Arratian dialektotasun handiena erakusten duena. Dialektotasun kopuru handienak hirigunetik urrun diren herri txiki eta isolatuetan jasotzen direla uste izan da aspaldidanik. Datu hauetan uste hori baieztatuta gelditzen da; izan ere dialektotasun handiena biltzen duena hirigunetik urrunen den herrian ematen da; eta herri horretatik abiatuz hirigunerantz jaisten goazela dialektotasuna ere beherantz doakigu (Dimako datuak salbuespentzat utziz). Horrela Zeanuritik Lemoara dialektotasuna urrituz doa gradualki portzentaje txikietan (%84-tik %80ra lehen lau herrietan, gero 11 puntuko beheratze bat ezagutzeko Lemoan).<sup>6</sup>

Dialektotasunaren kopuruari dagokionez datu fidagarriak izateko ikerketa gehiago eta sakonagoak egin behar diren arren, datu hauek norabidea adierazten dute eta intuitiboki pentsatzen zenarekin ez dago kontradikziorik, alderantziz baino.

<sup>6</sup> Datu hauetan kontuan izan behar da Lemoan helduak ez direla inkestatuak izan eta Dimako informatzaile gazteenen eragina nabarmena dela.

#### 1.4. Bateratze osoa eta guztiz burutu gabekoa

1.4.1. Aldaera estandarrezko konbergentzia oso-osoan, bere egitura fonologiko edo morfologikoan, eman daiteke. Kasu hauetan dialektoa guztiz galtzen edo desagertzen da.

1.4.2. Guztiz burutu gabeko konbergentzia. Kasu honetan dialekto eta estandarren arteko aldaera berri bat sortzen da. Christen-en arabera (1998: 57-58) Suitzako aleman dialektoan mintzo den gazteak atzizki “berriak” erabiltzen ditu adjektibo atributiboetan nominatibo eta akusatibo singularrean, tradizionalki ‘zero’ atzizkia izan den lekuan atzizkidun beste forma bat sortuz:

Forma zaharra: *di alt frau* (‘andre zaharra’)

Forma berria: *di alt-i frau*

Atzizki berria itxuraz aldaera estandarretik (*di alt-e frau*) desberdina izan arren, estandarren teknika morfologiko berak (atzizkia *vs.* zero atzizkia) erabiltzen ditu eta dialektoa estandarren antzekoago egiten du.

Hau izan daiteke aldi berean kostuak txikitu eta ondorioak maximalizatzeko aldaera erregional berriek duten bideetarik bat. Aldaera estandarretik urrun diren ezaugarriak eusteak kostu handia du, ahalegin handia egin behar da eta. Aldiz, aldaera estandarren teknikak erabiliz, egituralki antzekoagoa bihurtuz desberdintasunari eusteko indar gutxiago gastatu behar izaten da.

Kontzeptualizazio lan honetan Günter Bellmann-ek (1998: 23) ‘Base dialektala’ kontzeptua erabiltzea proposatzen du, eremu txiki baten, herri txiki eta urrunduetan batez ere, berba egiten den eta estandarrekin hizkuntz ezaugarri kopuru handienaz bereizten den aldaera izendatzeko. Alemanaren eremuan %10 inguru izango dira base dialektalean mintzatzen direnak haren ustez. Gaur egun base dialektalak herriz kanpo mugitzen ez diren eta komunitate lokaleko kide zaharrentzat bakarrik dira komunikazio era.

‘Base dialektala’ “betidaniko” hizkeran ari diren hiztunek osatzen dute; dialektologia tradizionalan hiztun “ez-kutsatuak” deitu izan direnak, alegia. Beraz, gurasoak herrikoak dituzten herritik irten gabeko hiztunak. Hiztun hauek dira, hain zuzen ere, dialektologia tradizionalerako baliagarri diren informatzaileak.

Aldaera dialektala beste aldaera dialektal batekin edota aldaera estandarrekin bi forma desberdinez hurbildu zein urundu daiteke: barne berregituraketa bidez edo berrikuntzen ondorioz. Gainera, barne berregituraketa eta beste aldaketa endogeno batzuk dialektoen arteko ukipenak eraginak izan daitezke. Hipotesizat jotzen da aldaera estandarrezko konbergentzia indarturik izango dela aldi berean prozedura ‘naturalagoa’ bada; hau da, barne aldaketen aldekoagoa bada. Oztopatua izango da forma estandarra dialektokoa baino ‘eznaturalagoa’ bada.

Horrela dio Taeldeman-ek (1998): estandarren prozesua oso ‘antinaturala’ bada eta aldaera dialektalari dagokion prozesua ‘naturala’ bada, dialektoak gorde egiten du bere egitura.

Estandarren eta dialektoen arteko edo dialekto bi edo gehiagoren arteko konbergentzia prozedurak ulertzeko hiztunek hurbiltze edo urruntze prozesu sozialetan, adibidez, “identitate ekintzetarako” hizkera nola erabiltzen duten aztertu behar da

(Auer 1998: 8). Gizarte konplexu batean taldeak ez daude eta muga geografiko gisa definituak, espazio sozial dinamikoko bezala baino.

Konbergentzia indartsuek errazago dute guztiz burutuak izateko konbergentzia ahulak baino.

### 1.5. Bateratzearen abiadura eta ereduak

Gure arteko hainbatek hizkerak eta dialektoak modu pasibo batean ikusten baditu ere, eta dialekto edo hizkeretako hitzunen ereduak pertsona zaharrak, inoiz herritik irten bakoak, guraso eta aitaita-amamak bertakoak dituztenak, senar edo emaztea bertakoa dutenak, inoiz ez dutenak irakurtzen eta kanpoko berbakera inoiz entzun bakoak badira ere, errealitatea jada ez da hori; hori baino nabarragoa da. Hizkera edo herri baten ordezkari ezin da, besterik gabe, ezaugarri horiek biltzen dituen jendea izan; ez hizkuntza kontuetan, ezta bizitzaren gainerako alderdietan ere.

Ingurumen batean bizi den jendeak hitz egitean sortzen duena da bertako hizkera. Hizkera hori monolitikoa ez dela begi bistakoa da. Herri horretan bizi diren adinduak eta gazteak, ez ikasiak eta ikasiak, bulegariak eta baserritarrak, kanpotik etorritakoak eta bertan jaiokoak elkarrekin bizi dira eta elkarren artean mintzamolde heterogeneo batean ulertzen dute.

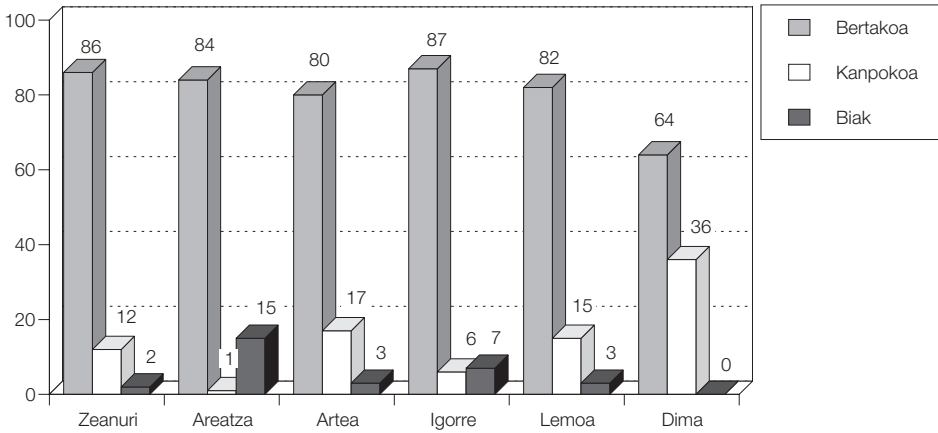
Gazte eta zaharren artean mintzamolde guztietan desberdintasunak badira ere, egungo euskararen kasuan are nabarmenagoak dira. Jende zaharren oinarri dialektala arrailduz doakigu bereak ez diren eta beretik sortu ez diren ezaugarriak sartuz doakiolako gazteenen ezpainenatik.

Diogunaren adibide Arratiako ikerketan fonologia arloan gazte eta helduen arteko azterketako datuek erakusten dutena (ikus 5. irudia). Dimako datua (%36 kanpo ezaugarriak erabiltzen dituzte gazteek) benetan ikaragarria edo beldurgarria<sup>7</sup> den datua albo batera utziz, Artea, Lemoa eta Zeanurin kopuru berdintsuak jaso dira (%17, %15 eta %12, hurrenez hurren). Euskara estandarrean eskolatu den lehen belaunaldiak herriko lagunekin eta etxean, hizkuntza informalean, portzentaje hauetan kanpoko ezaugarriak erabiltzeak aldaera estandarren indarra noraino hel daitekeen erakusten du. Igorre eta Areatzako sail honetako datu baxuak “biak” saileko (herriko eta estandarreko erantzunak biltzen ditu) kopuru handietan ezkutatzen dira.

Oro har, euskal eredueta eskoletan hezitako gazteak direla kontuan hartuz, eta euskara batuan hezi behar zela defendatzen zen sasoian eskolatuak, esan daiteke (Dimako kasua aparte utziz) eredu propioa, “betiko” dialektoaren formak arraildu badira ere oraindik gordetzen direla.

Hizkuntza arlo honetan galduz doazen ezaugarrien artean bat aipatuz berba bokalez amaitzen denean artikulua hartzean “betidaniko” arratieran ohikoak ziren arau morfonologikoak desagertzea da: *-a* amaierako absolutiboa (*-ea / -a*), *-u* amaierako absolutiboa (*-ue / -ua*) edo *-i* amaierako absolutiboa (*-ie / -ia*) aurkitzen dira.

<sup>7</sup> Herri honetan gazteen mailan 16 urtekoak baino ez ziren inkestatu, gainerako herrietan 18 urtetik gorakoak (Lemoan bat izan zen 16 urtekoa).

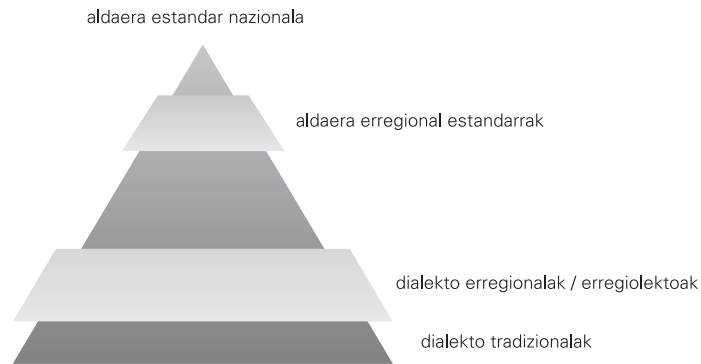


5. irudia

Hurbiltze joera Arratian: fonologiari buruzko datuak

## 2. Dialekto eta estandarren arteko aldaera berrien sorrera

Dialekto eta estandarren arteko harremanetan, bateratze joeretan, bitarteko aldaerak sortu ohi dira usu, ikerketa desberdinek erakusten dutenez. Peter Auer eta Frans Hinskens-ek (1996: 7) lau aldaera maila bereiz daitezkeela diote: estandar nazionala, estandar erregionalak, dialekto erregionalak edo erregiolektoak eta dialekto tradizionalak, 6. irudian ikus daitezkeenez.



Auer / Hinskens 1998: 7-tik hartua.

6. irudia

Aldaera estandar nazionala kokatzen da hirukiaren goi erpinean; aldaera hori da maila jasoena eta prestigioetsuena. Hirukiaren oinean, behe aldean, ohiko dialektoak edo dialekto tradizionalak kokatzen dira. Gainerako aldaerak kontuan izan gabe ere, bi aldaera hauek bestelako aldaera diafasikoak ere izan ditzakete.

Hirukiaren goi eta behealdearen tartean beste aldaera batzuk ere sor daitezke, bateratze motaren arabera, baina ez da nahitaezko eta ez dira, berez, beti sortzen. Sor litezkeen aldaerak bi dira: aldaera erregional estandarrak edo eskualdeko aldaera estandarrak eta erregiolektoak edo eskualde-berbetak.

Aldaera erregional estandarra edo eskualdeko aldaera estandarra nazioko aldaera estandarraren azpialdaera bat da: hots, eskualde horretako hiztunek hizkuntza estandarrean dihardutenean ekoizten duten aldaera. Itxura guztien arabera oinarri dialektal desberdina duten hiri bitan, adibidez, ez da aldaera estandar berean hitz egiten. Maila handiagoko edo txikiagoko desberdintasunak izaten dira.

Euskararen kasuan ez da honelako ikerketarik gauzatu orain artean eta ezin da baieztatu hiri desberdinetan ekoizten den hizkera estandarra oso homogeneous den ala oinarri dialektalari dagozkion desberdintasunak azaltzen diren. Dena den, aldaera hauek dinamikotzat jo behar direnez, baieztatu daiteke duela demagun 20 urte Bilbon eta Donostian edo Iruñean, kasurako, ekoizten ziren aldaera estandarrak hurbilago zeudela gaur egiten direnak baino? Hala balitz esan gurako luke hiztunen gogoaren arabera aldaera erregional estandarrak aldatuz joan daitezkeela, hurbilduz nahiz urrinduz.

Erregiolekto, dialekto erregionalak edo eskualde-berbetak, aldiz, euskalkian edo dialektoan arituz, herriko hizkera baino modu jasoago batean jarduteko gogoz egingako ahalegina da; edo gura bada, herriko hizkeraren eredu idatzia. Euskararen kasuan, kasu batean baino gehiagotan, euskalki literario historikoekin erka daitezkeen kontzeptua dela esango genuke. Jatorriz bi kontzeptuok, eskualde-berbeta eta euskalki literarioa, ez lukete inolako loturarik, bi helburuz lortutako aldaerak direlako. "Euskalki literarioa" aspaldi asmatutako kontzeptua dugu, garai batean ekoizten ziren idatzi mota desberdinei lotua. Euskara batuaren sorreran eta euskara estandarra hedatuz gero beste funtzio batzuk hartuz joan da euskalki literarioa kontzeptua: hain zuzen ere, batua edo estandarra baino hiztunengandik hurbilagoak ziren eredu edo aldaerena. Horrela, euskararen kasuan eskualde-berbetatzat aldaera hau izan da proposatua eta erabilia eremu desberdinetan, baina ez denetan.

Hirukiaren inguruan bildutako aldaeren rola ere aztertua izan da. Horrela egiten du, adibidez, Van Coetsem-ek (1992: 30 eta h.) aldaera emaile edo aktiboa eta aldaera hartzailea bereizten dituenean. Dialektoko hiztunek estandarreko material lexiko zein hizkuntza ezaugarriak bereganatzen dituztenean rol agentea dutela esaten da. Horrela estandar erregionala dialektoko hiztunek nazio mailako estandarra lortzeko egiten duten arrakasta partzialeko ahalegina baino ez litzateke izango. Gai honen inguruko ikerketa asko dago, baina aldaera berrien sorreran ematen diren hizkuntza mekanismoak oso gutxi ezagutzen dira oraindik.

Bateratze prozesu hauek lehen-lehenik lexikoan agertzen omen dira eta ondoren gramatikan. Arlo hauetan aldaera ez-estandar eta estandarraren arteko desberdintasunak oso nabariak dira entzunenerako, arlo fonetikoan eman daitezkeenak baino gehiago. Hala ere, gorago esan denez, gure ikerketan ez da horrela azaltzen, Arratian egin den ikerketan forma estandarerako joera nagusia morfosintaxian agertu delako.

Dialekto erregional edo erregiolektoen eta estandar erregionalen sorreran hiri handien rola handia omen da ikerketen arabera. Gehienontzat ezaguna den adibidea jartzeko, Andaluzian gaztelania estandarraren bi erregional aldaera sortu dira: 'norma sevillana' eta 'malagueño' deituak (Villena 1996).

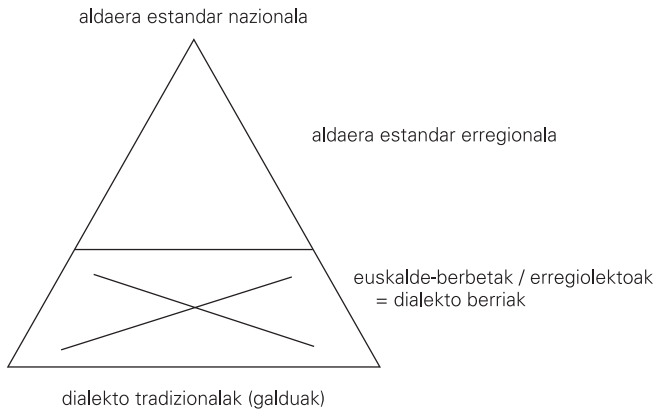
Auer eta Hinskens-ek diotenez (1996: 10), eskualde-berbeta edo erregiolektoen garatzeak ez dakar automatikoki dialekto tradizionalen heriotzea. Aitzitik, bizi-iraupearen berme omen lirerateke (hori gertatzen omen da Calabria eta Italiako hegoaldeetan Trumpert/Maddalon 1988 eta 1994-en arabera).

Erregiolektoa edo eskualde-berbeta, edonola eratuta egonda ere, ohiko dialekto eta hizkerak babesteko tresnatzat ulertzen badira (eta dialektoko ezaugarriez eraikita badago) dialekto horiek babesteko aldaera berri hau indartzea izango litzateke jokabide egokiena. Ondorioz, eskualde-berbeta ondo normalizatzen ez den bitartean aldaera estandarren indarrez baturanzko joera ez da geldituko. Erregiolektoa dialekto tradizionalak eusteko dituen baliabideetarik indartsuena da.

Hala ere, kontrako kasuak ere gerta daitezke, gututz desagertu ere egin baitaitezke (Goi Saxonian gertatzen omen da).

Dena den, eta kasu guztiak aipatzeko, estandar eta dialektoen arteko bateratzeak edonon ematen badira ere, itxuraz oinarrizko baldintza bat bete behar da hori gerta dadin: dialektoak denek onartzen duten goi mailako estatusa izan behar du. Suizako aleman dialektoek, adibidez, ez dute ezagutu estandar erregionalerako hurbiltze edo bateratzerik. Eta izaera hori omen da, hain zuzen ere, bateratze joera galeratzen duena.

Kasuistika gutzia biltzen duen irudia sortu dute Auer eta Hinskens-ek (1996: 11):



Auer & Hinskens 1996: 11-tik hartua.

### 7. irudia

Horixe gertatu omen da Danimarkan Tore Kristiansen-en esanetan (1998: 120), non dialekto tradizionalan %5 baino gutxiagok hitz egiten duen, zaharrak barne; denak jabetu dira Copenhage-ko aldaeraz.

Euskararen estandarizatzeko lanetan norantz goazen eta zein abiaduretan itaundu beharra dugu, nor edo nork kontrolatzen duen edo inork kontrolatzen ez duen edonora ote goazen.

Iduriz inork planifikatu gabe eta inork kontrolatzen ez duen aldaerak sortuz omen doaz euskararen eremuan. Hori da, esaterako, ondoko esaldiarekin "hizketa



hibrido bat, ez batua ez euskalkia, nagusitzen ari da eskualde askotan, belaunaldi berrien artean” salatzen duena J. M. Elexpuruk (1996: 524). Baina zantzu guztien arabera delako “hizketa hibrido” hori ez ote da Auer eta Hinskens-en hirukiko aldaera estandar berriari dagokion estatusa lukeen aldaera?

Terminologia eta aztertze eredu hau aintzat hartuz, Goikoetxeak bere tesian (2003: 225-29) proposatzen duen *euskalki literarioak* ‘aldaera erregional estandarra’ eta ‘erregiolektoaren’ papera beteko luke. Goikoetxeak euskal diglosiako zer irakatsi zehazten duenean hiru hizkuntza maila proposatzen ditu: a) euskara batua; b) euskalki literarioa; eta c) azpieuskalkiari dagokion maila. Auer-Hinskens-en lau mailako sistemaren ordez hirukoa proposatzen du Goikoetxeak. Lehen edo gorengo maila bi ereduetan bera izango litzateke: estandar nazionala edo euskara batua. Goikoetxearen b) maila ere (euskalki literarioa) arautua eta normalizatu egongo litzateke. Hirugarren eta azken maila (herriko edo etxeko aldaera), aldiz, arautu gabe. Goikoetxearen lana ondo interpretatu badugu 8. irudia genuke.



Egia esan, aldaera estandar nazional eta dialekto tradizionalen defendatzaileak batetik, eta bestetik eredu bien tartean beste aldaera bat proposatzen dutenak indar handiak jarri dituzte.

Goikoetxeak b) puntuan aipatzen duen euskalki literarioaren lekuaz hainbat urte lehenago gogoeta eskatu zuen B. Oihartzabalek ere (1993: 88) ondokoa zioenean: “Literatur euskalkien egoera, ordean, ez da hain argia, eta, ene aburuz, komeni litzateke haietaz berriz gogoeta zenbaiten egiten has bagintez, osoki aldatu baita Arantzazuko biltzarraren garaian zegoen egoera. Are gehiago bazter euskalkien kasuan”. Aburu argia, izan ere, batuaren sorreratik ordura arteko euskalki literarioek, ordura arteko aldaera estandarrek, beste estatus bat behar zuten ez baitziren jada, ordura arte bezala behintzat, beharrezko euskara idatzirako.

Deba Ibarrean, aldiz, hizkuntza plangintzan diharduen taldeak bi aldaerataro mugatzen dute euren proposamena: herriko hizkera eta euskara batua.

Horretarako Elexpuruk (1996: 525) ‘berbeta-eskualdea’ kontzeptua lantzen du; Leintz (Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza eta agian Aramaio), Oñati, Bergara, Eibar eta Elgoibar izango lirateke ‘berbeta-eskualdeak’ Deba-arroan, adibidez. Elexpuruk

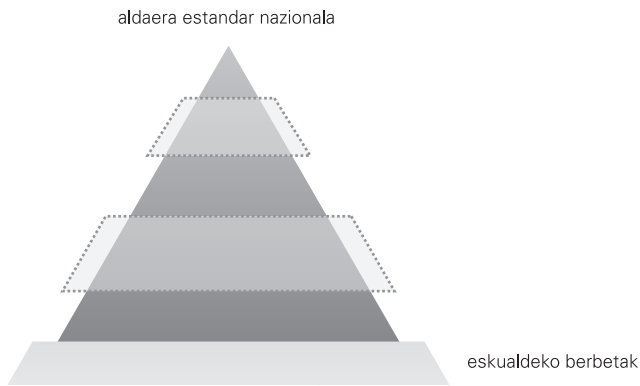
ez du sakontzen kontzeptuaren nozioan, baina itxuraz dialektologian sarri erabiltzen den ‘hizkera’ kontzeptuaren pareko edo izan daiteke, ematen dituen gune geografikoak kontuan izanik. Hots, hizkera bera edo oso antzekoa darabilen eskualdea. Nozio geolinguistikoa litzateke eta ez hizkuntza aldaerari dagokiona. Gune geolinguistikoko horietan sortu beharko liriateke, haren aburuz, berbeta aldaera trinko-idatziak bertako ekoizpenak eredu horren bidez bideratzeko. Eredu idatzi hori inguruko hizkuntza ezaugarrirez osatu eta hornituko litzateke, ahozko aldera bizitik oso gertu. Eredu idatzi hori ahozkoan oinarrituz, ahozkotasunari dagozkion ezaugarriak ezabatuz eta kode idatziari dagozkionak gehituz lortuko litzateke. Aldaketak urriak dira oso.

Deba-arroan eredu propioa lantzen dihardutenek ez dute “erregiolekto” edo “euskalki literarioaren” beharrik ikusten edo, hobe esanda, herri hizkera bihurtu dute “dialekto erregional”.

Erabaki honen inguruan aurkako iritzi asko bildu da, nahiz gutxi idatzi den. Euren ereduaren ezaugarrien inguruko eztabaida alde batera utziz, arrazoi historiko, linguistiko eta soziolinguistikokoak aipatzen dituzte euren proposamenaren defentsan.

Denetarik garrantzitsuenak azken hauek direla esango nuke. Izan ere, euren herri hizkeratik oso urrun eta arrotz ikusten dituzte bai batua, bai bizkaiera klasiko edo literarioa. Deba ibarrak baldintza asko betetzen ditu honelako esperientzia bat aurrera ateratzeko; bestalde, sasoi konkretu batean abiatzen da. Kontuan izan behar da euren eredu osorik eta gaur ezagutzen den indar eta finkotasunez gorpuztu aurretik sortuz joan diren herri aldizkari eta telebistak, batetik; hirigune garrantzitsuak biltzen dituztela eskualdean eta batuaz kanpo eredu idatzirik ez dutela izan. Hau da, faktore soziolinguistikoko asko eta aldekoak izan dituztela proposamena aurrera ateratzeko, nahiz kanpotik nagusiki kritikak egin zaizkien.

Proposatzen duten eskemaren irudia ondokoa litzateke (9. irudia):



9. irudia

Euskalki literarioen erabilerak Iparraldean Hegoaldean baino arrakasta handiagoa izan du: “Badakigu iparraldean lau euskalkietatik biga direla publikoan erabili: zuberera eta lapurtera. Idatziz bederen, ez dute hanbateko tokirik ukan ekialdeko behenafarrerak eta mendebalekoak” (Davant 1996: 531).

Zubererari dagokionez Davantek berak Zuberoan idazten dena aztertu ondoren ondokoa dio: “Batuaren eragin nabarmena du gaurko zubererak hiztegian eta grafian, belaunaldi nahiko berrietan bederen” (idem, 534).

“Lapurtar baxenabarrerak” Oihartzabalek izendatzen duen legez egoera bestelakoa du (1993: 88): “Lapurtar baxenabarrerak, oro har, eta horretarako denbora hartuz ere, besoak zabal ireki dizkio idazketa batuari (...) Hargatik bere baitan hizkuntza eredu gisa dauzkan balio handiak (...) beretzat atxiki ditu”.

Auer eta Hinskens-en irudian jada agertzen diren aldaera desberdinen garatzea baino ez da azkenaldion Iparraldeko euskalkietan gertatzen ari dena. Batetik, hiru euskalki edo eredu izatetik bitara pasatzea; eta bestetik, erabiltzen diren euskalkiak aldatuz edo egokituz doaz euskara estandarren eraginpean, honen ezaugarriak euren ganatuz, baina aldaera propio gisa baliatzeko prestatuz. Dena den, hemen ere zehaztu beharko litzateke Auer-Hinskens-en irudian zein leku hartzen duten euskalki berri hauek; edo irudi horren ordez Goikoetxeak irudikatzen duen hiru mailakoa den.

### 3. Eskualde-berbeta

Molde eta helburu desberdinetako lanetan aztertu da base dialektal edo dialekto tradizional eta aldaera estandarren arteko *continuuma*. *Continuum* honen bi muturrak argi badaude ere, barnean gertatzen ari denaz, gerta daitekeenaz edo gertatu beharko litzatekeenaz gure artean ez daude gauzak argi eta gutxiago adostuta. Egia esan behar bada, hizkuntza plangintzari dagokion gaia izan arren, izatez eta planifikazio handirik gabe, intuizioz edo hizkuntzaren kalitateari eutsi nahiz edota euskalkiak estandarren erasorik babestu nahiak euskalkien alderako joera berpiztu egin da azkenaldion.

Batetik Iparraldekoen tradizioa dugu, euskara batu onartu arren maiz euren euskalkietan idazten jarraitu dutelarik. Bai lapurtera-behenafarrera, bai zubereraz, modu batean zein bestean, ezaugarri batzuk gorabehera jarraitu dute idazten eta ez da ohitura horren kontra iritzirik sortu. Ez batuzale amorratuenean aldetik batuaren ordez euren aldaera erregionala erabiltzen dutelako, ezta euskalkien zale itsuenen aldetik, jatorrizko euskalkia bere izaera garbian erabili ordez batutik hartutako osagai batzuk nahasi dituztelako.

Hegoaldean, ostera, bestelako hots eta kalapita sortu izan da euskalkien erabilera dela eta, maizegi honen erabilera eremua ahozkoa mugatu nahirik.

Aldaera estandarren aurrean eman diren bi joera eta jokaera desberdin hauek gauza asko adieraz lezaketzen arren, eta horretan sartu gabe, gure inguruko lurraldeetan jada gertatu diren joerak errepikatu baino ez dituzte egiten. Hizkuntza berean, lurralde batzuetan aldaera estandarren eta dialektoen arteko berdintze azkar eta indartsuak ezagutu izan diren bitartean, beste lurralde batzuetan berdintze motel eta lasaiak ezagutu dira.

Orain arteko berdintze joera hauek planifikatu gabeak izan dira, gertakari horren konszientzia garatu gabea izan delako. Euskararen kasuan bi joera desberdin horien ondorioak bere osotasunean aztertu gabe badiraute ere, Arratian egin den azterketan azaltzen diren emaitzak garbi erakusten dute bateratze indartsuaren ondorioa zein den eta nora garamatzen.

Arratiako aipatzen ari garen datuak gaiari buruzko lehen ikerketaren datuak badira ere, aurretikoa da, bai Bizkaialdean, ere baita beste batzuetan ere, tokian tokiko

hizkeren eta euskalkien gainbeheraldia. Eta estandarrekiko bateratze indartsu eta bortitz horrek ondorioz erreakzio bizia sortu du eremu desberdinetan, azkenaldion modu intuitibo eta isolatuan gehienetan herriz herri, herrietako hizkeraren berpizte indartsua ezagutu delarik. Bat-bateko eta gehienetan guztiz sakondu eta planifikatu gabeko berpizte honek sarri txokokeriak erabili eta indartzea ere ekarri du hainbat eta hainbat lekutan.

Erreakzio hori modu pausatuta eta sakonagoan bideratu denean euskalkiei prestigioa emateko elkarteen sorrera eragin du eta hizkuntza (euskalkiak eta estandarra) planifikazio baten eskariak gero eta ozenago entzun daitezke.

Hizkeren eta euskalkien bilketa eta ikerketak ere erreakzio horren beste zantzu bat bezala hartu litezke. Euskalkien ikerketa modan jarri eta ugari dira zeregin horretan buru-belarri sartu diren ikertzaile eta gainerakoak. Zientzia arlo hau asko ugalduta da azkenaldion tesi zein artikulu gisa egin diren argitalpenekin.

Ikerketatik abiatuz hizkuntza planifikazioan ere aurreratu da. Hala, aldaera estandarra eta dialektoaren artean beste aldaera batzuen planteamendua ere egin da, gorago aipatu den legez.

Bizkaierarako *Mendebalde Kultur Alkarteko* eta bestek eraginik, halako erregioleko edo eskualde-berbeta bat gorpuztuz doa, XVIII. gizalditik zetorren tradizio literariotik abiaturik.

Goikoetxeak, *Mendebalde Kultur Alkarteko* kideak, bere tesian (2003: 60) hizkuntzaren oreka gordetzeko beharko lirakeen aldaerez berba egitean hiru hizkuntza aldaera proposatzen ditu: euskara batua, bizkaiera literarioa eta lekuan lekuko hizkerak edo azpieuskalkiak, "(...) ezen gure kriterioa euskara batutik ahal denik gutxien aldentzea baita" (Idem, 42). Funtsean Auer eta Hinskens-en planteamendua errepikatzen duela iruditzen zait.

Gaiari dagokion literaturan behin ere ez da aipatzen eskualdeko estandarra. Ba dira, ostera, eskualde-berbetari buruzko aipamenak.

Gorago esan da eskualde-berbeta edo erregiolekoa dialekto eta hizkerak guztiz ez galtzeko darabilten urrats estrategikoa dela. Aldaera estandarren erasoari aurre egiteko erabiltzen duten aldaera. Berezko estrategia dela esan daiteke, kasu batzuetan edo dialekto batzuetan garatuago dagoena edo modu zehatzago batean garatzen dena. Alabaina, marko honetako teorizazioak eraiki aurretik sortu dira hizkuntza eta lurralde desberdinetan erregiolekoak. Sortze horrek dialektoetako hitzunen idiosinkrazian txertatuta dagoela pentsaraztera garamatza, dialektologia tradizionalan aipatzen den dialektoen funtzio bereizle eta bateratzean, hain zuzen ere.

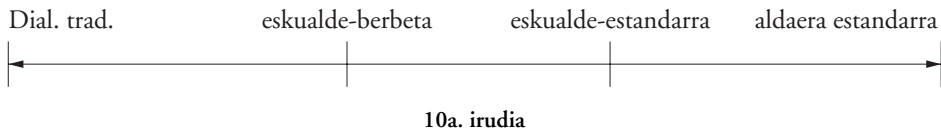
Eskualde-berbetaren funtzio edo zereginen artean dialektoa aldaera estandarretik babestea eta dialektoa prestigiatzea dela aipatu beharko lirakeke. Babestu egiten du aldaera estandarren aurrean harresi bat eginez. Aldaera estandarreko izpiak horma horretan irradiatzen dira eta aldaera horretan eragiten dute, baina ez dira dialektoetaraino heltzen; eta heltzen direnean ahulago egiten dute.

Eskualde-berbetaren zeregina ez da bere itzalpean biltzen dituen dialekto tradizionalen ezaugarri guztiei eutsi eta eremuz kanpoko ezaugarririk ez hartzea. Eta ondorioz ezin eska dakioke dialekto tradizionalan aurki daitezkeen ezaugarri guztiak izatea. Hauek erabiltzen duten estrategian aldaera hibrido bat izango da. Biltzen dituen dialektoen eta estandarren ezaugarriak dituen aldaera hibridoa.

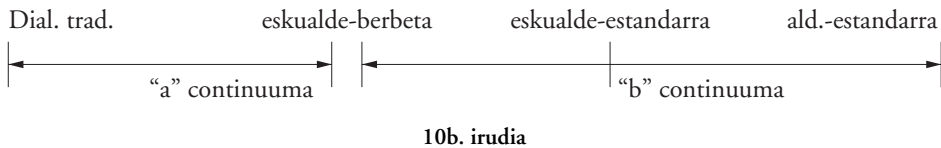
Bestalde, dialektoak prestigioa irabazteko bide ere bada. Dialektoa ahozko espresiotik idatzira pasatu edo heltzean prestigioa irabazten du komunitateko eta kanpoko hiztunengan. Ahoz berba egiteko ez eze idazteko ere baliagarria bihurtzen da horrela dialektoa eta honek duen distira eskuratzen du.

Eskualde-berbete hau zenbat eta normalizatu edo arautuago izan bere zeregina modu zehatzago eta osoago batean beteko du. Eredu trinkoagoa izatean, osagaien zereginak zehatzagoak izatean eta inbentario gramatikala itxia izatean fidagarritasunean irabazten du hiztunentzat. Aldi berean, aldaera estandarrek zailago izango du bere ezaugarriak txertatzea eredu trinkoki arautu batean, ez arautu batean baino.

Kontuan izan behar da eskualde-berbete hau mutur batean dialekto tradizionala eta bestean aldaera estandarra dituen continuum soziolinguistikoko baten erdian kokatzen dela (ikus 10a. irudia).



Continuum hau zenbaitek bitan banatzen dute, ondoan ikus daitekeen legez:



Ikuspegi batak zein besteak badu bere arrazonamendua: 10a irudian hizkuntza berean gertatzen diren aldaera desberdinen *continuuma* genuke; *continuum* horrek mutur batean dialekto tradizionalak eta bestean aldaera estandarra izango lituzke eta erdian bi aldaera finkatu eta arautuak (eskualde-berbete eta eskualde-estandarra).

10b irudian, aldiz, bi *continuum* marrazten dira: lehena, “a” *continuuma*, dialekto tradizionalen *continuuma* agertzen da, zeinen muturrak dialekto tradizionalak eta eskualde-berbete izango liratekeen; hau da, *continuum* honek hizkera tradizionalen mundua hartuko luke bere baitan. “b” *continuuma* aldaera estandarren aldaerak osatzen dute: mutur batean eskualde-berbete eta bestean aldaera estandarra izango lituzke.

Irudi honen arabera, eskualde-berbetak lotuko lituzke bi *continuumak*, aldi berean, bietako mutur eta bietako “zubi” izango litzatekeelarik.

### 3.1. Eskualde-berbeten sailkapena

Euskararen lurralde desberdinetan gorpuztuz doazen eskualde-berbete hauen formatze eta ezaugarriak zehaztea garrantzitsua da ikuspuntu teorikotik.

Hasteko, lurralde batzuetan eskualde-berbetaren oinarritzat euskalki literarioak aukeratu badira ere, ikuspuntu teorikotik ez da nahitaezko hala izan dadin; beste era bateko formazioa ere izan dezake. Teorian ondoko abiapuntuak behintzat izan ditzake:

- Euskalki literarioa;
- Eskualde horretako koinea;
- Eskualdeko hizkera bat nagusitzea.

Sailkapen honi kasu eginez euskararen kasuan gorpuztuz doazen eskualde-berbetak honela sailka daitezke. Sailkapen hau behin-behinekoa da eta ez du osoa izateko inolako asmorik; ezagunak diren formak proposatzen den egituran hartuko luketen edo hartzen duten lekua azaltzea baino ez da helburu:

- Euskalki literarioan oinarrituz:
  - Bizkairako proposatzen den eskualde-berbeta
  - Lapurdi-Behe Nafarroan erabiltzen den lapurtera-baxenafarrera
  - Zuberoan erabiltzen dena
- Eskualderako koinea: Deba ibarrean “Badihardugu euskera alkartia”ren ekimenez gorpuztu den eskualde-berbeta.
- Eskualdeko hizkera bat nagusitzea: ez da ezagutzen euskararen kasuan.

Gaitza da jakitea zergatik sortzen diren lurralde batzuetan eskualde-berbetak eta besteetan ez. Hipotesien artean koka daiteke aldaera estandarretik lurralde bateko dialekto tradizionalerara dagoen hizkuntza distantzia handia izatea. Hipotesi honen arabera zenbat eta hizkuntza distantzia handiagoa izan orduan eta aukera gehiago egongo litzateke eskualde-berbeta sortzeko. Lurraldearen historia, tradizioa eta kultura propioa ere kontuan hartzekoa da eskualde-berbetaren sorreran.

Euskararen kasuan esan daiteke euskara estandarretik urrunen aurkitzen diren aldaera edo euskalkiak izan direla arrangura gehien azaldu dutenak eta nola edo halako formulazioetara heldu eta euren moldea proposatu dutenak.

### 3.2. Eskualde-berbeten ezaugarriak

Eskualde-berbetek ez dituzte osoki bere eremuan biltzen diren hizkeren edo dialektoen ezaugarri guztiak eta hauek bakarrik hartzen. Gorago aipatu den Suitzako aleman dialektoan gertatu dena adibide paradigmaticoa izan liteke. Aldaera estandarretik oso urrun diren ezaugarriak eustek kostu handia ekar lezakeenean bitarteko zerbait edo estandarreko ezaugarri bat edo batzuk hartzeak gainerakoei eusteko erraztasunak eman liezazkieke

Ikus ditzagun gaur egun eskualde-berbeta legez erabiltzen diren aldaera batzuk, adibide edo ariketa gisa, zein ezaugarri biltzen duten: Bizkaian bizkaiera literarioan oinarrituz gorpuzten ari den “bizkaiera” berriak ezaugarri berriak biltzen dihardu. Hauen inbentario exhaustiboa egiteko asmorik gabe, hona hemen hauetako ezaugarri batzuk. Aurrera joan baino lehen esan behar da kasu batzuetan proposamen bat baino gehiago izan daitekeela:

- 1) Tradizioan erabili ez den *h* letraren erabilera eta oro har euskara baturako Euskaltzaindiak onartutako alfabetoa erabiltzea.
- 2) *-a + a > -ea* fenomeno fonetikoari muga ezartzea: “Bizkaieraren eremu, maila eta tradizioan edo tradiziotik sortu ez diren berbak datozen idazkeran erabiltzea proposatzen da: *gatazka*, eta ez *gatazkea*; *ganga* (anatomian eta arkitekturan), eta ez *gankea* (...)” (Goikoetxea 2003: 40).
- 3) Ergatibo plurallean “aukera bi onartzen dira: *-ak / -ek*. Berez *-ak* da sartalde eta erdiko euskalkietakoa, baina batukoa asko zabaldu da aspaldiko denporetan; gainera, *-ek* atzizkiak hobeto bereizten dira *Nor* eta *Nork* kasuak” (Labayru 2001: 129).
- 4) Datiboa. “Mugatu pluralerako aukera bi dagoz: *-ai / -ei*. *-ai* da zaharra eta bizkai euskerari berez jagokona, baina aspaldiko urteotan batuko eredutik ez urruntzeko, *-ei* erabili izan da gehiago. Momentuz, ba, biak ontzat hartuko dira.” (Idem, 131).
- 5) Adlatibo amaituan “(...) tradizino idatzian *-gino* ugari agertu arren, gaur egun ez da zabalkunde handikoa. Holan, bada, onartuagoa eta erdikoagoa dan *-raino* erabiltea gomendatzen da (...)” (idem, 155).
- 6) Aspektu marka. “Burutubako ohiturazko aspektua markatzeko mendealdeko euskeran *-tzen*, *-ten*, *-tuten*, *-etan*, *-ketan* markak zabal dabilz, baina eurretatik hiru aintzat hartuko ditugu batez be idatzirako: *-ten*, *-tzen* eta *-etan* (Idem, 238).
- 7) *-zino* eratorpen atzizki (tradizio literarioan *-ziño*) eta gainerakoetan *ñ*-ren ordeztze *n* idaztea.

Bizkaialdean eratuz doan eskualde-berbetak tradizio literarioa ukatu gabe, aldaera estandarren indarra kontuan hartzen du eta honek eskaintzen dituen abantailak bere egiten ditu ergatibo pluraleko atzizkiaren kasuan bezala (absolutibo eta ergatibo pluralak bereizteko), edo aukera zabala izan den lekuan (aspektu ez burutuaren kasua).

Lapurtera-baxenafarreraren kasuan tradizio literarioa handiagoa izan da eta ete-  
nik gabea euskara batua sortu ondoren ere. Hala ere aldaera estandarren eragina heldu zaiela nabaria da. Ikus ditzagun ezaugarri batzuk:

- 1) “(...) nafarro-lapurtera zabaldu batean hitz egiten die erakasleak eta idazterakoan Batura pasatzen da aditzan, hilabeteen izenetan eta abar...” dio Davantek “Ikasbi”ko sistemaz (1996: 535). Eta Seaskako ikastoletan “joera orokorra da euskalkitik abiatuz horren zabaltzea Batuari buruz” (idem).
- 2) Literaturan “Batuko grafia derabilagu eta hitz berriak Batutik hartzen ditugu” (idem, 537).

Zuberoan, lapurtera-baxenafarreraren legez, tradizio literarioa ez da eten batua sortu ondoren ere. Hala ere geroago eta aldaera estandarren eragin handiagoa jasaten ari da.

- 1) “Batuaren eragin nabarmena du gaurko zubererak hiztegian eta grafian, be-  
launaldi nahiko berrietan bederen” diosku Davantek (idem, 534).
- 2) Horien artean grafiari dagokionez “kontsonante ondoko H gehienak ezabatuz” jokatzeko dutela dio (idem, 533).

#### 4. Ondorioak

Gaur egun euskararen hizkeretan zehar zer gertatzen ari den jakiteko ezinbestekotzat jo behar da, gure inguruko hizkeretan jazo denaz eta jazotzen ari denaz hausnarketa egitea. Gai honen inguruan ikertzaileek egindako teorizazioetatik abiatuz euskararen eremuan gertatzen ari dena ulertzeko baliabide gehiago ditugu.

Ulertzeko bakarrik ez eze orain artean egin den bideari buruz gogoeta egin eta izan diren akatsak zuzentzeko aukera ere ematen du. Arratian egin den ikerketak argi eta garbi uzten digu aldaera estandarren eta euskalkien arteko bateratze indartsua ari dela gertatzen eremu eta lurralde batzuetan, behintzat.

Hizkuntzaren planifikazioan modu orekatuan jokatzeko ereduak ere aurkeztu dira. Zeren konsziente izanik azken 30 urteetako bideak nora ekarri gaituen egokiera dugulako etorkizuna planifikatzeko. Gorago egin den itauna berriro gogoratu, zein eredu nahi dugu gure seme-alabek izan dezaten, eman dezagun 40 urte barru?

#### Bibliografia

- Ammon, U., 1998, "Measuring the Broadness of Dialectal Speech", *Sociolinguistica* 12, 194-207.
- Auer, P., 1998, "Dialect Levelling and the Standard Varieties in Europe", *FL XXXII/1-2*, 1-9.
- & A. di Luzio (arg.), 1988, *Variation and Convergence*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- & F. Hinskens, 1996, "The Convergence and Divergence of Dialects in Europe. New and not so New Developments in an Old Area", *Sociolinguistica* 10, 1-30.
- Bellmann, G., 1998, "Between Base Dialect and Standard Language", *FL XXXII/1-2*, 23-34.
- Christen, H., 1998, "Convergence and Divergence in the Swiss German Dialects", *FL XXII/1-2*, 53-67.
- Davant, J.-L., 1996, "Euskalkien eta euskara batuaren arteko harremana nolakoa den Iparaldean", *Euskera* 41: 3, 531-39.
- Elexpuru, J. M., 1996, "Herri-euskararen eremua", *Euskera* 41: 3, 523-29.
- Gerritsen, M., 1991, "Mechanisms of standardization. An investigation of changes in three similar dialects under influence of three different standard languages", in E. van Hout & E. Huls (arg.), *Artikelen van de Eerste Sociolinguïstische Conferentie. Lunteren, November 1991*, Eburon, Delft.
- Goikoetxea, J. L., 2003, *Euskalkia eta bezkuntza. Dakigunetik ez dakigunera euskal diglosia irazian*, Euskaltzaindia, Iker 13, Bilbo.
- Haritschelhar, J., 1991, "Dialects et standardisation", *BMBB* 131, 1-11.
- Haugen, E., 1968, "Dialect, language, nation", in E. Haugen, *The Ecology of Language*, Essays by Einar Haugen. Selected and introduced by A. S. Dil, Stanford 1972, 237-54.
- Hinskens, F., 1992, *Dialect Levelling in Limburg. Structural and Sociolinguistic Aspects*, PhD-dissertation, University of Nijmegen.
- , 1998, "Dialect Levelling: A Two-dimensional Process", *FL XXXII/1-2*, 35-51.
- Kapanaga, B., 1986, "Euskera batua eta euskalkiak", in Askoren artean, *Euskara euskalkiak-Eibar* 85, Eibarko Udala, 77-90.
- Kristensen, K. & M. Thelander, 1984, "On dialect levelling in Denmark and Sweden", *FL XVIII/1-2*, 223-46.



- Kristiansen, T., 1998, "The Role of Standard Ideology in the Disappearance of the Traditional Danish Dialects", *FL XXXII/1-2*, 115-29.
- Labayru Ikastegia, 2001, *Bizkai euskeraren jarraibide liburua. Lehenengo pausuak*, Labayru, Bilbo.
- Lakarra, J. A., 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJUXXX/3*, 639-82.
- , 1992, «Bizkaieraren lekua beste euskalkien artean iraganeko garaietan» in Askoren Artean *Bizkaieraren lekua gaur*, Euskal Ikaskuntzen Institutua-D.U., Bilbo, 15-34.
- Martín Zorraquino, M. A., 1998, "Sociolinguistic Attitudes and Beliefs Towards Dialectal and Standard Varieties, in *La Franja Oriental de Aragón* (Spain)", *FL XXXII/1-2*, 131-43.
- Mitxelena, K., 1976, "La fragmentación dialectal: conocimientos y conjeturas", *REL VI*, 309-24 [orain in *Lengua e historia*, Paraninfo, 73-85].
- , 1992, "Fenómenos de convergencia en la historia de los dialectos vascos", *FLV24*, 355-66.
- Oihartzabal, B., 1993, "Euskara batuari Iparraldetik behatuz", *Jakin 76*, 79-89.
- Taeldeman, J., 1998, «Levelling Phenomena in the Flemish Dialects», *FL XXXII/1-2*, 11-22.
- Trudgill, P., 1986, *Dialects in Contact*, Oxford: Blackwell.
- Van Coetsem, F., 1988, *Loan phonology and the two transfer types in language contact*, Foris, Dordrecht.
- , 1992, "The interactions between dialect and standard language, viewed from the standpoint of the Germanic languages", in J. A. van Leuvensteijn & J. B. Berns (arg.), *Dialect and Standard Language*, North Holland, Amsterdam, 15-70.
- Van Leuvensteijn, J. A. & J. B. Berns (arg.), 1992, *Dialect and Standard Language*, North-Holland, Amsterdam.



# «EZTUT JEUSIC NEURE BAITHARIC EKHARRI, EZ ETA ERE AUTORETAN CAUSITCEN EZTEN GAUÇARIC ISQUIRIBATU»: ETXEBERRI SARA KOAREN ASMATZE-LANERAKO ITURRIAK

Gidor Bilbao Telletxea  
(JUMI, UPV/EHU)

Zer irakurri zuen Joanes Etxeberri Sarakoak, Sarako mirikuak? Galdera horri erantzuteko biderik zuzenena berak bere liburutuan aipatzen dituen autoreak aztertzea da, eta aipatu gabeak bilatzea. Axularrekin ere halatsu jokatu zuen Luis Villasantek (Villasante 1972: 133-58), eta ildo batzuk marraztu zituen Axularren orijinaltasuna norainokoa zen zehazteko, eta erabilitako iturri batzuk identifikatzeko. Hori egiten ahaleginduko gara gu ere ondoko lerroetan,<sup>1</sup> Etxeberri Sarakoak idaztean erabili zituen estrategia batzuk argitzearren.<sup>2</sup>

Azterbide hori, berez, interesgarria izan daiteke; baina are interesgarriagoa bihurtzen da Etxeberri berak, *Iracurtçaileari* atalean, idazten duenaren argitan (*EHats* 283-84):<sup>3</sup>

Horra, beraz, iracurtçaillea, ikhusi tutçu orai cer diren escuara, escualdunac eta Escual-Herria. Ustez eztut jeusic neure baitharic ekharri, ez eta ere autoretan causitcen ezten gauçaric isquiribatu: «nihil dictum, quod non sit dictum prius».

Nic eguin dudan gauça da, Lirinensec dioenaren eredura, «eadem tamen,

En ergo, lector, iam vidisti quid sint Cantabrisimus, Cantabri et Cantabria. Ut mea fert opinio, nihil meum adduxi, neque scripsi quidquam quod apud auctores non adsit: «Nihil dictum quod non sit dictum prius».

Quod feci est secundum id quod admonet Lirinensis: «Eadem tamen

<sup>1</sup> MEC-2005 ikerketa-proiektuen deialdian 2005-2008 aldirako onarturiko “Fundamentos para unos *Monumenta Linguae Vasconum*” proiektuaren barruan egin ahal izan da lan hau.

<sup>2</sup> *Joanes Etxeberri Sarakoaren saiakera-lanak eta latina ikasteko gramatika: edizioa eta azterketa* izeneko doktore-tesiko kapitulu bat dago lan honen oinarrian. 2006ko uztailearen 4an irakurri zen tesi hori, Euskal Herriko Unibertsitateko Ikasketa Klasikoen Sailean (Gasteizko Filologia eta Geografi-Historia Fakultatean). Joakin Gorrotxategi Txurruka jauna izan zen tesi-zuzendaria.

<sup>3</sup> *EHats* laburdurarekin aipatu dugu, erreferentzietan, *Escuararen hatsapenac* prosa-lana, eta *EHLI* laburdurarekin *Escuarazco hatsapenac latin ikhasteco* gramatika-lana; lan biak bildu dituen Zarauzko Eskuizkribuko orrialdeari dagokio laburduraren ondoren eman ohi dugun zenbakia. Baionan 1718an argitaraturiko *Gomendiozco carta edo guthuna* aipatu dugu *GC* laburduraz, eta edizio horretako orrialdearena da laburduraren ondoren eman dugun zenbakia.

quae didicisti, ita doce, ut dicas nove, non dicas nova» (Lirinens. *Opusculo advers. haereses*).

Lehen autorec erran tuzten gaucei plegadura berri baten emaita, edo hor-hemen vanaturic ceudecinac elkhar-gana biltcea eta escuarara gambiatcea, bide hunetaz escualdunec bertce hitz-cuntcetaco istorioetaco itçalaren azpian dauntçan gauçac jaquin detçaten amo-reactic.

quae didicisti ita doce, ut dicas nove, non dicas nova». (Lirinens. *opusculo adversus haereses*)

Rebus quas olim auctores praedica-verunt novam adhibere plicaturam, vel quae huc atque illuc sparsa erant in unum adiungere et in Cantabrisimum transferre, ut hoc pacto rebus quae sub aliorum sermonum historiis latent calleant Cantabri.

Ez dugu uste soilik baliabide erretoriko moduan (apaltasuna agertzearen) ulertu behar direnik hitz horiek. Aitzitik uste dugu, neurri handi batean behintzat, bene-benetan ari dela. Jakina, Aro Berriko autoreak dira, gehienbat, zentzua ematen diotenak «lehen autorec erran tuzten gaucei plegadura berri baten emaita, edo hor-hemen vanaturic ceudecinac elkhar-gana biltcea eta escuarara gambiatcea» esaldiari. Gure kontuen arabera, multzo horretako hogeita hamar autoretatik hamasei XVI. mendekoak dira (aipaturiko lanaren lehen edizioari begiratu ez gero), hamar XVII. mendeko lehenengo erdikoak dira, eta soilik lau XVII. mendearen bigarren aldekoak, eta, espero zitekeen bezala, garau bat ere ez XVIII. mendekoa. XVIII. mendean bizi den gizonak, beraz, XVI. eta XVII. mendeetako jakintzari ematen dio plegadura berria.

Horrek ez du esan nahi, noski, Etxeberrik beti (ziurrenik ezta gehienetan ere) lehenengo edizioa erabili duenik. Badakigu, adibidez, Oihenarten *Notitia*-ren bigarren edizioa erabili zuela, 1656koa, eta ez 1638koa, bigarren edizioko orrialdeak baitira Etxeberrik aipatzen dituenak (ikus *EHats* 128, 135/136, 220). Adierazgarria da baita Joannes Aurelius Augurellusen (1456-1524) kasua ere. Aipaturiko lana (*Chrysopoeia carmine conscripta*) 1515ekoa da, baina Etxeberrik zehaztu du (*EHats* 60-61)<sup>4</sup> kimikako eta alkimiako lanen bilduma bat erabili duela, *Theatrum Chemicum*, 1613an hasi eta 1651ra bitartean, Estrasburgon, sei liburuki handitan argitaratua.<sup>5</sup>

<sup>4</sup> *EHats* 60-61. orrialdeen barranean erantsitako aipua da. Dei bat (gurutze bat) dago hala euskarazko zutabearen nola latinezkoan, aipu hau sartu behar dela adierazteko, baina latinez bakarrik bildu du:

«ut Augurellius in sua *Chrysopoeia* cecinit (vide *Theatrum Chemicum*, pag. 19), sic:

- ... Uni quoniam nihil deperit auro
- 2. Igne velut solum consumit nulla vetustas,
- 3. At neque rubigo, aut ærugo. (v. *Theatrum Chemicum*, p. 19, vi, *de auro*)»

<sup>5</sup> Lehenengo lau liburukiak 1602an eman ziren argitara lehenbiziko aldiz Urselen. Estrasburgoko bildumako III. liburukian dago bilduta Joannes Aurelius Augurellus italiarrak (Rimini 1456-Treviso 1524) lehenbizikoz 1515ean argitaraturiko *Chrysopoeia carmine conscripta*, urrea egiten irakasteko bertsolerrotan idatziriko liburua. Beste bilduma ospetsu batzuetan ere bildu zen Augurellusen lana; esaterako, Jean-Jacques Manget-ek 1702an Genevan argitaraturiko *Bibliotheca chemica curiosa* ospetsuan. Augurellus-i buruz ikus Haskell 1997, eta hor aurkituko da bibliografia zabalagoa.

Autoreen nomina zehatza emateagatik baino gehiago, jatorrien eta generoen aniztasuna erakustearren zerrendatuko ditugu hemen Etxeberri Sarakoak aipaturiko Aro Berriko autoreak eta lanak, aipaturiko lanaren argitalpen-dataren araberrako hurrenkera kronologikoan:

- Polidoro Virgilio (1470-1555)  
*De inventoribus rerum* (1499)
- Joannes Aurelius Augurellus (1456-1524)  
*Chrysopoëia carmine conscripta* (1515), in *Theatrum chemicum* (1613-1651)
- Giovanni Battista Spagnoli (Mantuanus) (1447-1516)  
*Eclogae*
- Juan Luis de Vives (1492-1540)  
*De causis corruptarum artium* (1531)
- Francesco Balduino (François Baudoin) (1520-1573)<sup>6</sup>  
*Constantinus Magnus, seu de Constantini imperatoris legibus ecclesiasticis atque civilibus* (1556)  
*Commentarius ad edicta veterum principum Romanorum de christianis* (1557)  
*De Institutione historiae universae libri II, et eius cum iurisprudencia coniunctione* (1561)  
*Discours sur le fait de la Réformation* (1564)  
*Historia Carthaginensis collationis inter catholicos et donatistas, ex rerum ecclesiasticarum commentariis Fr. Balduini* (1566)
- Theodor Zwinger (1533-1588)  
*Theatrum Vitae Humanae* (1565)
- Augustinus Caelius Curio (1538-1567)  
*Sarracenicæ historiae libri tres* (1568)
- Bernardinus Gomesius (Bernardino Gómez Miedes) (1520-1589)  
*De Vita, et Rebus gestis Jacobi Primi, Regis Aragonum, cognomento Expurgatoris, Libri XX* (1582)
- Justus Lipsius (Joest Lips) (1547-1606)  
*De recta pronuntiatione latinae linguae dialogus* (1587)
- Jean Bodin (1530-1596)  
*Les six livres de la République / De republica* (1577 frantsesez; 1586 latinez)
- Juan de Mariana (1536-1624)  
*Historia de rebus Hispaniae XXV libri* (1592)
- Joseph Lange (1570-1615)  
*Florilegii magni seu polyantheae floribus novissimis sparsae libri XX* (1598-)
- Bartolomé Bravo (1550-1607)<sup>7</sup>  
*Thesaurus verborum ac phrasium ad orationem ex hispana latinam efficiendam* (1590)  
*Thesaurus hispano latinus utriusque linguae dives opum* (1654)  
*Liber de octo partium orationis constructione* (1600)

<sup>6</sup> Ez dakigu aipua zehazki zein liburutakoa den.

<sup>7</sup> Ez dakigu aipua zehazki zein liburutakoa den.

- Gérard Cremer Mercator (1512-1594)  
*Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura* (1595)
- Agustin Davila y Padilla (1562-1604)  
*Historia de la fundación y discurso de la prouincia de Santiago de México, de la Orden de Predicadores, por las vidas de sus varones insignes, y casos notables de Nueva España* (1596).
- Joseph Justus Scaligero (1540-1645)  
*Diatriba de Europaeorum linguis* (1599)
- César Oudin (-1625)<sup>8</sup>  
*Grammaire espagnolle expliquée en Francois* (1597)  
*Le trésor des deux langues espagnolle et françoise* (1607)
- José de Sigüenza (1544-1606)  
*Historia de la Orden de San Jerónimo* (1605)
- Bernardo José Aldrete (1560-1641)  
*Del origen y principio de la lengua castellana o romance que oi se usa en España* (1606)
- Sebastián de Covarrubias Orozco (1539-1613)  
*Tesoro de la lengua castellana o española* (1611)
- Esteban Materre  
*Dotrina Christiana* (1617)
- Jean Godard (1564-1630)  
*La langue françoise* (1620)
- Joanes Etxeberri Ziburukoa  
*Eliçara erabiltceco liburua* (1635)
- Pedro Axular (1556-1644)  
*Guero* (1643)
- Ivigne Broissinière  
*Dictionnaire théologique, historique, poétique, cosmographique, et chronologique* (1644)
- Arnald Oihenart (1592-1667)  
*Notitia utriusque Vasconiae* (1638 / 1656)<sup>9</sup>
- Silvain Pouvreau  
*Philotea* (1664)
- José de Moret (1615-1687)  
*Anales del Reino de Navarra* (1665-)
- Louis Moréri (1643-1680)  
*Le grand dictionnaire historique, ou mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* (1671)
- Pedro de Salas (1584-1664)  
*Thesaurus hispanolatinus* (1688)

Aurrerago erakutsiko dugunaren arabera, autore eta aipu guztien balioa ez da berdina Etxeberriren lanean izan duten eraginari dagokionean, baina hori da, edo-zelan ere, Sarakoak aurkeztu gura izan duen autoritateen mapa.

<sup>8</sup> Ez dakigu aipua zehazki zein liburutakoa den.

<sup>9</sup> Badakigu 1656ko edizioa erabili zuela Etxeberri Sarakoak, bigarrena alegia.

Aro Berriko idazleez gain badira, jakina, Bibliako aipamenak, Patrologiako idazleek aipamenak, idazle klasikoen aipamenak... Bibliatik harturiko aipamenetan ziur ari da; are gehiago, badirudi asko eta asko buruz egindako aipamenak direla, eta bigarren aldi batean goitik behera berrikusi dituela guztiak, jatorrizko testua eskuan hartuta. Horregatik dute askok eta askok gainetik edo lerroartean egindako zuzenketaren bat. Jatorriaren aipamen zehatza ere lerroartean dago askotan, hain zuzen bigarren idatzaldi batean erantsia den seinale. Ikus, adibidez, *EHats* 113ko aipua, lehenbiziko idatzaldian (ezkerreko zutabearen emango dugu) eta bigarren idatzaldian (eskuinekoan):

«Fecit duo luminaria magna, ut unum praesset diei et alterum nocti».

«Fecit Deus duo luminaria magna; luminare maius ut praesset diei, et luminare minus ut praesset nocti».  
(*Gen.* 1, vs. 16)

Patrologiako idazleek aipua ere zehatzak izan ohi dira, eta, gehienetan, ez da zaila izaten erreferentzia zuzena aurkitzea. Normalean autorearen izena ematen du, eta lanaren izenburu laburtua. Jakina, nahasmenerako bideekin ere adi izan behar da. Esaterako, Gienako Prosperoren *de vita contemplati*. liburua aipatzen du (*EHats* 30) hortik aipua hartu duelakoan, baina Akitaniako Prospero sainduak ez zuen izen horretako libururik idatzi, luzaroan (batik bat Erdi Aroan) horrela zela uste bazen ere; izan ere, Juliano Pomerio da *De vita contemplativa* liburuaren egilea, eta haren liburukoa da aipua. Nondik hartu du Etxeberrik? Kasurik onenean, Elizako Gurasoen lanen bilduma bat erabiliko zuela pentsatu behar dugu, eta, zorionez, behin (*EHats* 224) aipatzen du bildumaren izena izan daitekeen laburdura: *Biblioth. Veter. Patr.*, hots *Bibliotheca Veterum Patrum*. Ezin dugu ziurtatu zein edizioz ari den, baina edozelan ere Mignerren lan erraldoiaren aitzindarietako bat da; horrela deitzen da, adibidez, 1624an Fronton du Duc-ek argitaraturiko edizioa. Bilduma horrek 12 liburuki ditu. Herri txiki bateko sendagileak etxean izan zezakeela pentsatu behar dugu? Edo bilduma zuen biblioteka baterako sarbidea zuela?

Kasu batzuetan behintzat, badakigu bestelakoa izan dela aipua ugaritzeko bidea: liburu batetik beste baten aipua hartzea. Horrela da, esaterako, ustez arxiboetako bilaketa-lanaren ondorioak aurkezten dituen aldi bakanetako batean. Osorik bilduko dut hemen aipua, polita baita Etxeberrik egin duena ikustea (*EHats* 207):

Arasioc, celarican Laburdico ippizpicu, bederatci chun eta laurhogoygarreneco urthearen ingurunean, eguin çuen declaracino bat, ceinetan declaratcen baitçuen noraraino hedatcen cen haren Ippizpicutasuneco eremua, çucena eta autoritatea. Eta da guisa hunetan:

«In nomine Domini Nostri Jesu Christi. Amen. Ego, Arsius, indignus

Cum Arasius esset episcopus Laburdi, circa annum nongentesimum octogesimum, suam aperuit mentem, penes quam patefaciebat sui Episcopatus amplitudinem, iurisdictionem et facultatem, et est in hunc modum:

«In nomine Domini Nostri Iesu Christi. Amen. Ego, Arsius, indignus

et humilis Laburdensis episcopus, volo tradere notitiae successoribus et posteris, ea qua nostro Episcopatu, scilicet Sanctae Mariae Laburdensi, subiacent loca, etc.» (e *Chartario Capituli Baionensis*, circa annum Christi 980).

Jesu Christo Gure Jaunaren iceanean. Halabiz. Nic, Arsio, Laburdico ippizpicu merecigabeac eta humilac, nahi dut jaquin deçaten gure ondoceoc, cein herri diren Laburdico Andre Dena Mariaco Ippizpicutasunaren azpicoac, etc. (Hau da Bajonaco Capituluaren archivotic edo paperteguitic, bederatci ehun eta laurhogoygarren urthearen ingurunecoa).

et humilis Laburdensis episcopus, volo tradere notitiae successoribus et posteris, ea quae nostro Episcopatu, scilicet Sanctae Mariae Laburdensi, subiacent loca, etc.» (e *Chartario Capituli Bayonensis*, circa annum Christi 980)

Oihenarten aurka ari da Etxeberri atal osoan, *Lau-urdi / Lapurdi / Laburdiren* etimologia argitzen. Oihenartek, *Notitia*-ko III. liburuko IV. kapituluan, kontuari garrantzi handirik eman gabe, esan du *lapur* hitzarekin duela zerikusia *Lapurdi* izenak, baina benetan erakutsi nahi duena da zein diren *Vascitania* izeneko lurraldearen mugak. Testuinguru horretan erabili du Arasioren dokumentua, oso-osorik transkribatuta (Oihenart 1656: 404-405). Sarako sendagileak aipua bere helburuetarako hartu du, eta, hain zuzen, ustez Oihenarten argudioaren aurka balio duen lekukotasun zahar gisa erabili du, orrialde oso bateko dokumentutik lehenengo lau lerroak hartuta.

Are Juan de Marianaren kasuan ere, liburuttoaren orrialde osoak haren aipuaren aurka idatziak izan arren, esango nuke Etxeberrik ez duela haren libururik irakurri. Izan ere Marianaren lerro gutxi batzuk dira behin eta berriro aipatzen dituenak, eta lerro horiek Oihenarten liburutik (Oihenart 1656: 37-38) hartuak dira.<sup>10</sup>

Berdin esan genezake, ziurrenik, Scaligeroren kasuan. Bi lekutan erabili du aipua bera (*EHats* 39 eta 140), *Tractatus de linguis Europaeorum* izenarekin aipatuta, hain justu Oihenartek (Oihenart 1656: 36) darabilen izenarekin, izen ohikoena *Diatriba de Europaeorum linguis* izan arren. Beste batzuetan hain zehatz adierazten dituen li-

<sup>10</sup> Oihenartek bilduriko paragrafo bakarra bi zatitan eman du Etxeberrik. Bi lekutan (*EHats* 37, 213) errepikatu du lehenengo partea: «Soli Cantabri linguam hactenus retinuerunt rudem et barbaram, cultumque abhorrentem, multumque a reliquis omnibus discrepantem, et totius olim Hispaniae comunem (sic fertur) et antiquissimam, priusquam eam provinciam Romanorum arma sermoque penetrassent. (Lib. 1, cap. 5)». Bigarren partea behin (*EHats* 96) eman du: «Gens enim agresti rudique ingenio, quae plantarum instar translata, tamen terrae bonitate mitigatur, et montanis inaccessa locis, externi imperii iugum, vel admissit penitus nunquam, vel excussit quam primum, atque cum antiqua libertate veterem gentis atque communem Provinciae sermonem conservatum fuisse fide non caret. (Lib. 1, cap. 5)»



buruki, orrialde eta abarrez ere ez da gogoratzen Etxeberri, Oihenartek ere ez baita-  
kar halakorik.<sup>11</sup>

Susmo hutsalekin ari garela pentsa lezake baten batek, baina kontua da zalantza-  
rik gabe dakigula jokabide hori ohikoa zela Etxeberriren lanean. Beste kasu bat eka-  
rriko dugu hona, oraingoan autore klasiko batena. Tazitoren aipu lauso bat biltzen  
du Etxeberrik euskarazko zutabea (*EHats* 73):

Lekhuko da Tacito, erromarrec anglezen, alemanen eta hequien capitain gene-  
ralaren contra içan çuten guerla hartan, vitoria etsajetarat erortcera cihona, es-  
cualdun tropelac estrosadaren min-minean ethorric, erromarrac garaitiar eraguin  
citzutela.

Baina latinezko zutabea zehatzagoa da jatorriaren aipamena, liburua eta kapi-  
tulua zehazten baititu (*EHats* 73):

Testis enim est Tacitus (lib. 4 *Histor.*, cap. 7) in eo bello quod Vitelliani con-  
tra Britanos et Germanos eorumque ducem Civilem sustinuerunt, inclinantem iam  
in hostes victoriam, Vasconum cohortes fervente proelio accitas, Romanis asse-  
ruisse.

Arazoa da Tazitoren *Historiae* liburuaren IV, 7 atalean ez dela halakorik aipatzen  
(bai ordea IV, 33 atalean). Etxeberriren errakuntza bat? Ez, Oihenartengandik ko-  
piaturiko akatsa. Gainera oraingoan beste jokamolde bat ere agerian geratu da: ez  
du kopiatu soilik aipua, Oihenarten hitzak eurak baino, oso-osoan. Goian bildu di-  
tugun hiru lerroak hitzez hitz Oihenarten I, VIII ataletik (Oihenart 1656: 28) har-  
tuak dira, eta gero euskarara “gambiatuak”. Zati honetan, beraz, latinezkoa da jato-  
rrizko testua, eta euskarazkoa haren itzulpena. Zati luzeagoekin ere aurkitu dugu  
Etxeberri horrela jokatzeko. Orreagako borrokaren kontakizuna (*EHats* 73 hh.), adi-  
bidez, ia osorik hartu du latinez Oihenarten *Notitia*-ko I, IX kapitulutik, eta gero  
handik euskarara itzuli. Pasartearen hasiera baino ez dugu hemen bilduko, aski  
baita Etxeberriren jokabidea ikusteko:

#### Oihenart

**Hic interim nolim omitti**, ea quae  
inter **ipsos** et Caroli magni exercitum,  
**citra Pyrenaeum** contigere; insignem  
scilicet illam **et toto orbe** decantatam  
stragem, quam is exercitus ad Roncava-  
llim, anno Christi 778 passus est. Vas-  
cones libertatem quam illibatam sub  
Romanis **conservant** contra Suevos,

#### Etxeberri Sarakoa

**Iudico iam interesse** proponere ac  
referre ea quae inter **Vascones** et Caroli  
Magni exercitum, **in Pyreneis** conti-  
gere; insignem scilicet illam decanta-  
tam stragem, quam is exercitus ad  
Roncavallim, anno Christi **septingen-  
tesimo septuagesimo octavo** passus  
est.

<sup>11</sup> Hona hemen *EHats* 140: «Hispani eam regionem in qua dialectus locum habet, generali nomine *vascuença* vocant. Nihil barbari aut stridoris aut anhelitus habet; lenissima est, et suavissima, et ante tempora Romanorum illis finibus in usu erat. (*Tract. de linguis Europaeorum*)».

Romanis **conservarant** contra Suevos, Gothos et Sarracenos intrepide defenderant, magna ex parte sub Carolo amisere. Hic enim dum Hispaniam ab Ibnabala Regulo Sarraceno sollicitatus cum valido exercitu contenderet, per Vasconum et Navarrorum terras iter faciens, utrumque populum suo subesse Imperio et ditioni **coegit**, et tributo imposito vectigalem **fecit**, Pompelonem etiam oppidum caput gentis, dirutis moenibus, per speciem defectionis praecavendae, **in** vici formam redegit, testibus Eginhardo et aliis illius seculi historicis, qui res a Carolo gestas literis mandarunt...

Vascones libertatem, quam illibatam sub Romanis **conservaverunt**, contra Suevos, Gothos et Sarracenos intrepide defenderant, magna ex parte sub Carolo **Magno** amisere. Hic enim, dum Hispaniam ab Ibnabala Regulo Sarraceno sollicitatus cum valido exercitu contenderet, per Vasconum et Navarrorum terras iter faciens, utrumque populum suo subesse imperio et ditioni **cogere**, et tributo imposito vectigalem **facere nitens**, Pompelonem etiam oppidum caput gentis, dirutis moenibus, per speciem defectionis praecavendae, **ad** vici formam redegit, testibus Eginhardo et aliis illius saeculi historicis, qui res a Carolo gestas literas mandarunt...

Letrakera beltzez nabarmendu ditugu aldaketak, horien hutsaltasuna erakusteko hain zuzen. Gainera, testua ulergarriago egiteko guk hemen puntuazioa aldatu dugun arren, Oihenartenetik zintzo-zintzo kopiatuta daude komak eta zeinu gehienak ere (adibidez *iniuriá*). Etxeberriren lehenengo bertsioan, halere, Oihenarten izena ez zen inondik agertzen atal honen egiletasuna aitortzeko; gero, bigarren idatzaldi batean, le-rroartean erantsi du nolabaiteko aitormena (*EHats 73*): «Oihenartoc dioen beçala».

Antzera gertatzen da *EHats 128* orrialdeko euskarazko zutabean ere. Oihenarten izenik aipatu gabe idatzi du Sarako sendagileak zutabe osoa, Oihenarten zati batzuk hitzez hitz euskaratu arren eta beste batzuk zintzo-zintzo parafraseatu arren. Latinezko zutabea idazten hasi denean, ordea, Oihenarten hitzei are lotuago jokatzera erabaki du, Varronen, Kintilianoren eta Sexto Zezilio legelariaren aipuak ere beren hartan kopiatuta, eta, ordainetan edo, Oihenarten izena eta are orrialdeak aipatzea erabaki du. Orrialdeen aipamen hori, dena den, ez dakigu bertsio inprimatuan sartzeko pentsatua den, ala (beste aukera hau sinesgarriago iruditzen zaigu) beretako ohar gisa paratua, hurrengo idatzaldi batean (edo are inprentarako bidean) latinezko zutabea osatzeko edo euskarazko zutabea latinezkoaren antzera berridazteko. Izan ere, *vide* eta *ojo* oharrak ere ez dira ohikoak gainerako aipuetan. Bide batez, orrialdeak zehazteari esker, badakigu *Notitia utriusque Vasconiae*-ren bigarren edizioa dela, 1656koa, Etxeberririk aurrean zuena. Hona hemen, bata bestearen parean, Etxeberriren bi zutabeak eta Oihenartena:

*EHats 128*  
euskaraz

*EHats 128*  
latinez

Oihenart,  
38-39

Gauça bera guerthatcen da bertce hitzcuntcetan ere. Ecen erromarrec, latinean errecibitu cituztelarican hitz arrotçac, guztia-requin ere etcioten eman ethorqui berri bat, ez eta ere gambiatu bere

Non ne etiam in aliis linguis hoc usuvenit, ut longa temporis intercapedine mutent voces aliquae atque loquendi modi. De Latina equidem testantur Varro (lib. 4, *De lingua Latina*):

At non ne etiam in aliis linguis hoc usuvenit, ut longa temporis intercapedine mutentur voces aliquae atque loquendi modi. De Latina equidem testantur Polybius, Varro, Quintilianus et Gellius.

| <i>EHats 128</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | <i>EHats 128</i><br>latinez                                                                                                                            | Oihenart,<br>38-39                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>içaitetic. Aitcitic, badirudi handic latinac tuela hambat icen diferent gauça batentçat, ceren hartu baititu gendaqui diferentetatic icen diferentac, eta moldatu bere gramaticcaco erreguelen eredura. Ordea, halere, nola guisa hunetaco hitçac appurrac baitciren bertce latinezcoen aldean, etciren asqui içan haren iraunguitceco, ez eta ere ethorquiaren emaitceco.</p> | <p>«Quae ideo sunt obscura, quod neque omnis impositio verborum extat, quod vetustas quaedam delevit, etc.».</p>                                       | <p>Polybius lib 4. <i>Histor.</i>:<br/>«Primum igitur foedus inter utrumque populum [...]».<br/>Varro (lib. 4, <i>De lingua Lat.</i>):<br/>«Quae ideo sunt obscura, quod neque omnis impositio verborum extat, quod vetustas quaedam delevit, nec quae extat sine mendo omni imposita, nec quae recte imposita cuncta manet; multa enim verba literis commutatis sunt interpolata, neque omnis origo est nostrae linguae e vernaculeis verbeis; multa verba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant, ut <i>hostis</i>, nam tunc eo verbo dicebant peregrinum qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum quem tunc dicebant <i>perduellem</i> etc.».</p> |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | <p>Deinde sic:<br/>«Vetustas non pauca depravat, multa tollit, quoniam verborum novorum et veterum discordia omnis in consuetudine communi, etc.».</p> | <p>Deinde sic:<br/>«Vetustas non pauca depravat, multa tollit»<br/>Et paulo post:<br/>«quoniam verborum novorum et veterum discordia omnis in consuetudine communi, etc.».</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | <p>Quintilian. (lib. 9, c. 3, <i>Orator. Instit.</i>):<br/>«Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, pene iam quidquid loquimur figura est».</p> | <p>Quintilianus (lib. 9, c. 3, <i>Orator. Instit.</i>):<br/>«Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, pene iam quidquid loquimur figura est».</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |                                                                                                                                                        | <p>Phavorinus philosophus apud A. Gellium (lib. I, cap. 10) adolescentem quemdam carpit quod plerasque voces nimis priscas et ignotissimas in quotidianis communibusque sermonibus expromeret.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |

| EHats 128<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                      | EHats 128<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | Oihenart,<br>38-39                                              |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|
| Sextus Coelius iurisconsultus,<br>apud eundem (lib. 20, cap. 10):                                                                                                                                                                                                                                          | «Longa aetas —inquit—<br>verba atque mores veteres<br>obliteravit».                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | Sextus Coecilius iuriscons.,<br>apud eundem (lib. 20, cap. 10): |
| Haec, nisi fallor, satis de-<br>monstrant quibus olim mutatio-<br>nibus lingua Latina obnoxia fue-<br>rit. De Gallica quoque, atque<br>Hispanica, idem iudicabit quis-<br>quis idiomatica veterum autorum<br>cum hodiernis Gallicis atque His-<br>panicis contulerit (vide Oihenart,<br>p. 38 et 39). Ojo! | Haec, nisi fallor, satis de-<br>monstrant quibus olim mutatio-<br>nibus lingua Latina obnoxia fue-<br>rit. De Gallica quoque, atque<br>Teutonica, idem iudicabit quis-<br>quis formulam foederis inter Lu-<br>dovicum et Carolum reges Ludo-<br>vici Pii imperatoris filios, anno<br>842 percussi, quae apud Nitar-<br>dum utramque linguam extat,<br>cum hodiernis Gallicis atque<br>Teutonicis contulerit. |                                                                 |

Kopiatze eta moldatze-lanaren bi ezaugarri azpimarratu gura ditugu hemen: batetik aipuak hautatzea (Polibio ez zaio interesatu Etxeberriri), eta, bestetik, testua bere beharretara egokitzea: latinaren eredutik abiatuta, frantsesak eta alemanierak ere antzera jokatu dutela dio Oihenartek, baina Etxeberriri gehiago interesatu zaio frantsesaren eta gaztelaniaren kasua, ez alemanierarena, horiek baitira bere irakurle-goarentzat erreferenteak; eta horretarako behar zen moldaketa egin du testuan, arazorik gabe.

Etxeberriren jokatzeko molde hori, testu-zati luzeak beste idazle batenetik hartzea eta moldatzea, ez zitzaigun ezezaguna.<sup>12</sup> Mitxelenak salatu zuen lehenengoz, 1970ean, Sarako Etxeberriren eta Axularren arteko erlazioa miresmenetik haratago zihoala: «Etcheberri, admirador, seguidor, imitador y hasta transcriptor literal de Axular» (Mitxelena 1984 [1970]: 14). Patxi Altunak erakutsi zigun gero, 1988an, zer zen “transcriptor literal” izatea: «Etxeberriren 98-104 orrialdeak Axularrenetik mozturiko adabakiz onduak eta josiak daude [...]. Jarrantzen da Etxeberri esaldiak eskuak bete hartzen eta bere gisara moldatzen, tartean-tartean beste zenbait bazterrerara uzten duelarik» (Altuna 1988: 242). Azkenik, Patxi Salaberri Muñoz 2002an azaldu du kontua era esplizitu eta argiagoan, are bi zutabetan bata bestearen parean aurkeztuta Etxeberririk Axularrenetik harturikoak. Iruzkina ere gordinagoak dira:

<sup>12</sup> Etxeberri Sarakoak aipuekin nahiz izen hutsarekin aipatzen dituen gainerako euskal idazleen aztarnak ere aztertu beharko lituzke noizbait norbaitek Sarakoaren euskararen, baina ez da hau horretarako leku egokia. Silvain Pouvreau, Joannes Etxeberri Ziburukoa, Esteban Materre, Joannes Haramburu eta Cristobal Harizmendi aipatzen ditu Sarako medikuak, eta bazuen, hortaz, gutxienez horien berri, eta, zalantzarik gabe, lehenengo hiruen lanak ezagutzen zituen. Etxeberri Ziburukoaren aztarna nabarmena da, esaterako, hitzen hautaketan, baina esango genuke ez hori ez besteak ez direla izan, Oihenart eta Axular bezala, asmatze-lanerako harrobi.

Sarako erretoreak liburuan eman bezala jasotzen ditu medikuak autore klasi-koen aipu gehienak eta dagozkien euskarazko bertsioak bere *diskurtso*-an. Ez legoke, beraz, emulaziorik; ez legoke urdazubiarraren *eragin*-ik. Axularren hitzak berak dira Etxeberrik darabiltzanak. Hori bai, inoizka testuari forma berria emanez eta urak iturburua zein den jakiteko lorratz gehiegirik erakutsi gabe eskainiz. [...] Guk behintzat ez genuke jakingo noraino den Etxeberriren honako testu hau plagioaren arloko narraskeria —gehiago edo gutxiago— barkagarria edota jakintsu arimazurien intertestualitate arloko ekarpen garden eta laudagarria. (Salaberri 2002: 308-309).

Salaberriren artikulua eranskinean argiro bilduta daude testu guztiak, eta ez dago, beraz, hemen errepikatu beharrik, baina interesgarria izan liteke kopiatetan gertaturiko aldaketa eta akats batzuen garrantzia hemen azaltzea. Adibidez, «*Desideria occidunt pigrum*, erraiten oi da (Prov. 2)» (*EHats* 251) kopiatu du Etxeberrik Axularrenetik, baina bigarren idatzaldian, Bibliako aipu guztiak zuzendu dituenean, konturatu da Bibliako aipua ez dela zuzena, eta zuzendu egin du: *Prov. 2* > *Prov. 21*. Aurrerago (*EHats* 258 eta 264) Etxeberri bera izan da akatsa egin duena:

| Axular                         | Etxeberri                          |
|--------------------------------|------------------------------------|
| <i>Chrys. hom. 36 tom. 2</i>   | <i>Chrisostom. tom. 36, tom. 2</i> |
| <i>Chrysos. hom. 16 tom. 2</i> | <i>Chrisost. tom. 16, tom. 2</i>   |

Etxeberrik ez zekien, nonbait, *Homiliak* direla Krisostomoren lan ezagunena, eta, zuzendu nahian, erabat desitxuratu du aipua. Zuzendu nahi horrek behin baino gehiagotan eraman du Etxeberri akatsa egitera. *EHats* 265tik hartu dugu hurrengo:

| Axular                     | Etxeberri                   |
|----------------------------|-----------------------------|
| Plutarc. in <i>Aphothe</i> | Plutar. in <i>Aphonthem</i> |

Plutarkoren *Moralia* liburuko *Apophthegmata* aipatzen ari da Axular, eta Etxeberrik ahal izan duen moduan azaldu behar izan du berak ulertu ez duen laburdura.

Edozelan ere, Salaberrik baino ulerkorrago izan gura izan zuen Altunak Etxeberriekin:

Ez nuke nahi inork pentsa lezan —eta ez dut uste horretarako bide eman dudunik— Sarako Etxeberriren hizkera eta are idazkera inorenaren aldean gutxiesten ditudanik. Ez eta hurrik eman ere. Eta neure ikerlan honetan idazkera oso eta oro baztertu baitut ene mintzagai besterik zelako, agirian utzi nahi dut neure txosten honen bukaeran gutxietsi ez baizik oso istimutan daukadala. Gehiago esango dut: bada liburu honetan testu zati bat euskaraz inoiz idatzi den hoberenaren parean

ipintzea merezi duena eta euskarazko edozein antologia edo puskarik ederrenen bilduman agertu behar lukeena. (Altuna 1988: 247-48)

Baina hautatu zuen testua, zinez ederra izanik, euskal itzulpenaren bildumetan sartu beharko litzateke, ez sormen-lanaren antologietan. Izan ere Etxeberriker erabili dituen irudietatik bat bera ere ez da berak asmatua, literatura-baliabideen eskola-liburu batean aurkitu baititugu guzti-guztiak: Francisc Dassióren *Epitome in Erasmi Copiam* (Valentzia, 1548) liburuan, hain zuzen.<sup>13</sup>

Oratoriako irakaslea zen Dassió Valentziako Unibertsitatean, XVI. mendean. Liburuaren izen osoa ere aipagarria da, eskola-liburu gisa erabiltzeko idatzia dela erakusten baitu: ... *Instituendis pueris utilissima*... Funtsean idazkuntza-liburua da: idazkuntzarako baliabideen eta literatura-baliabideen azalpen laburra, Erasmoren *De duplici copia verborum* lanean oinarritua.

Ezin dugu ziurtatu Etxeberriren lehenengo iturria epitome hori den, ala Erasmo bera, ala bestelako bigarren mailako iturriren bat, baina guk Francisc Dassióren liburuaren aurkitu ditugu Etxeberriren irudiak.<sup>14</sup> Atzerako bidea eginez, Etxeberriren euskarazko testutik abiatuko gara hemen, alboan latinezko ordaina emanez, eta, hirugarren zutabearen, atal bakoitzari dagokion Dassióren zatia:

| EHats 269-271<br>euskaraz                                                                                                                                                                                           | EHats 269-271<br>latinez                                                                                                                                              | Decio,<br><i>Epitome in Erasmi Copiam</i>                                                                                     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ordea, baldin escoletaco har-<br>men bidez nahi baduque çuen<br>bethiereco omena hedaraci, ja-<br>quin çaque çuen eguinbidea dela<br>estudioan behar beçala emplega-<br>tcea, eguiazco garaitiaren ardi-<br>esteco. | Si tamen Musarum armis æ-<br>ternum vobis nomen evincere op-<br>tatis, vestrum est in castris Mi-<br>nervæ legitime militare, ut veræ<br>gloriæ triumphum reportetis. | Veræ gloriæ triumphum<br>quaeris, in castris Musarum mi-<br>lita.                                                             |
| Errecompentsa bereci bat nahi<br>baduque ardietsi, letren haciac<br>erain çaque, ceren estudioco ar-<br>bolatic bilduco baituque bethie-<br>reco omenaren fruitua.                                                  | Speciosum vobis præmium<br>metere cupitis? Semina iactate li-<br>terarum, nam ex arbore studii co-<br>lligetis vobis æterni nominis<br>fructum.                       | Speciosum tibi nomen metere<br>cupis, semina iacta literarum. Ex<br>arbore Musarum colliges tibi æ-<br>terni nominis fructum. |

<sup>13</sup> Francisc Dassió edo Francisco Deciorene 1548ko edizioako ale bat baino ez dugu ezagutzen, Madrildo Biblioteka Nazionalean dagoena. Liburuaren edizio digitala dago <<http://parnaseo.uv.es>> helbidean. Liburu honen inguruan ikus Helena Rausellen “Un texto escolar del siglo XVI: el epitome de Francisco Decio del *De duplici copia verborum ac rerum* de Erasmo de Róterdam” artikulua (Rausell 2002).

<sup>14</sup> Liburuaren lehenengo hamabi orrialdeak Erasmorenetik hartuak dira, adibide eta guzti, baina hain zuzen 12r orrialdean hasten den atala, Etxeberriker erabili duena, guk ez dugu aurkitu Erasmoren. Rausellen ustez, Dassiók berak asmatua da: «Al hablar de la perífrasis, Decio recurre a ejemplos propios y en el caso de la metáfora el tratamiento es mucho más amplio, a pesar de que omite el capítulo dieciséis de Erasmo (*metáfora recíproca*). Así, bajo el título de *metaphoræ variæ*, nuestro autor aporta hasta treinta y siete variaciones sobre una misma frase —*Qui bonum nomen optat, literis incumbat*— para que éstas sirvan de modelo a sus alumnos, utilizándola además para defender, como hará en el ejercicio retórico final, la importancia de las *buenas letras*» (Rausell 2002: 481).

| <i>EHats 269-271</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                 | <i>EHats 269-271</i><br>latinez                                                                                                  | Decio,<br><i>Epitome in Erasmi Copiam</i>                                                                                  |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Baldin guticios baçarete loriaz aberasteco, escoletaco urre meactetan emplega eta travailla çaitetze.                                                                                                            | Ditescere gloria si cupitis, Musarum aurifodinis elaborate.                                                                      | Ditescere gloria cupis, in librorum aurifodinis elaborat.                                                                  |
| Baldin desiros baçarete oho-rearen celai eder eta çabaletan passajetan ibiltcera, har çaçue estudioaren carrosa.                                                                                                 | Si ad honoris bravium avidè anhelatis, studiorum curriculum invictè percurrite.                                                  | Si ad honoris bravium avidè anhelas, studiorum curriculum invictè percurrere.                                              |
| Baldin nihor causitcen bada çuen artean estimuaren egartsuaz sequeriatua dagoenic, laster eguin beça escolaco ithurrira; handic atheraco tu eguiazco estimuaren usin hondargabeac, chirripa eta hibay usintsuac. | Quicumque vestrum nominis gloriam sitiati, fontem scholae petat; inde enim ingentes gloriae rivus derivabit.                     | Qui verum honorem sitiit, fontem petat Musarum.                                                                            |
| Nahi duçue laudorioen portura hedatu? Sar çaitetze autoren untcian edo fragatan.                                                                                                                                 | Traicere vultis ad portum laudum? Navem literarum conscendite.                                                                   | Traicere volo ad portum laudum, navem studiorum conscendam.                                                                |
| Nahi dioçue thiratu çuhurtciaren chedeari? Banda çaçue Apoloren balezta.                                                                                                                                         | In scopum sapientiae collineatis? Apollinis arcum intendite.                                                                     | Ferire cupis gloriae album, Musarum arcum intendito.                                                                       |
| Baldin erreputacino onaren dorrea eçartcera guticiatcen baçarete, fintca çaçue libruetaco cimensuac.                                                                                                             | Bonae famae turrim erigere desideratis? Iacite librorum caementa.                                                                | Qui bonae famae turrim erigere desiderat, caementa iaciat librorum.                                                        |
| Baldinetariac errepausuaren eta soseguaeren capetara ikhaitecogogo baduçue, travailluaren çurubiac hurbil çaçue.                                                                                                 | Ad quietis atque tranquillitatis culmen ascendere intenditis? Laboris scalas admovete.                                           | Ascendere desideras ad famae culmen, literarum scalas admoveto.                                                            |
| Baldin bethiereco aippamena- ren itchura edo figura nahi baduçue pintatu, har çaçue escoletaco coloreac, tintac eta pintcela.                                                                                    | Si praedicationis perpetuae vobis figuram adumbrare vultis, Musarum adhibite colores et penicillum.                              | Perpetuae praedicationis figuram mihi adumbrabo, si Musarum adhibeo penicillum.                                            |
| Nahi duçue khoroa eder bat? Orrazta çaçue izpiritua Minervaren orraceaz, adatsa içur eta croscoilla, pinta eta unguentuz gantçu.                                                                                 | Venustam coronam optatis? Comite animum Minervae pectine, crines calamistris intorquete, pingite coloribus, et unguentis linite. | Venustum nomen optas, come animum Musarum pectine, calamistris intorquet, dealba cerussa, pinget coloribus, unguentis line |

Dassióren jatorrizko testua, jakina, beste era batera antolatuta dago, eta Etxeberri berari zor zaio lotura moldatzea, baina gutxienez bitxia da ikustea zein izan den irudien jatorria: metafora zer den azaltzeko eskola-liburu batean adibide gisa propo-

saturiko metafora-zerrenda. Hona hemen jatorrizko testua, Etxeberrik hartu dituen zatiak letrakera beltzean emanda:

De metaphora

[...]

Thesis: Qui bonum nomen optat, literis incumbat. Metaphorae variae:  
Silicis et luminis.

Qui vult sibi clarissimi nominis lumen excutere, literarum silicem feriat.

Ignis et fomitis.

Qui bonae famae ignem cupit incendere, librorum fomitem admoveat.

Acus et vestis.

Honesti nominis pallium farcire cupis acum sume Musarum.

Idem aliter.

Gestis induere gloriae vestem, sume pannum ex libris.

Fontis et sitis.

**Qui verum honorem sitit, fontem petat Musarum.**

Situlae et putei.

Studiorum situla perennem tibi commendationem hauries.

Idem aliter.

**Ex fonte Musarum ingentes tibi gloriae rivos derivabis.**

Portus et navis.

**Traicere volo ad portum laudum, navem studiorum conscendam.**

Seminis et messis.

**Speciosum tibi nomen metere cupis, semina iacta literarum.**

Curriculi et bravii.

**Si ad honoris bravium avidè anhelas, studiorum curriculum invictè percurrere.**

Aedificii.

**Qui bonae famae turrim erigere desiderat, caementa iaciat librorum.**

Texturae.

Literarum filo aut stamine splendidam tibi gloriae telam pertexes.

Venationis.

Librorum canibus ingentem mihi aestimationem venabor.

Aucupii.

Par est, ut qui aucupari velit gloriae aviculam, viscum ex libris sumat.

Picturae.

**Perpetuae praedicationis figuram mihi adumbrabo, si Musarum adhibeo penicillum.**

Matrimonii.

Gestis inter senatores referri, Thalam uxorem ducas.

Inaurationis.

Nomine cupis multum splendere, inaura literis animum.

Mundi muliebris.

**Venustum nomen optas, come animum Musarum pectine, calamistris intorque, de-alba cerussa, pinget coloribus, unguentis line: breviter omni mundo cole et orna.**

Actionis.

Qui plasm amat bonorum, comoediam Musarum agat.



Tecti et scalarum.

**Ascendere desideras ad famae culmen, literarum scalas admoveto.**

Militiae.

**Verae gloriae triumphum quaeris, in castris Musarum milita.**

Aurifodinae.

**Ditescere gloria cupis, in librorum aurifodinis elaborat.**

Penus.

Qui pinguescere gloria vult, cibum sumat de p[.]u literarum.

Limae.

Literearum lima splendidum mihi nomen perpoliam.

Follium.

Follibus literarum conflabis tibi summam auctoritatem.

Incudis.

In Musarum incude aeternam tibi aestimationem fabrefacies.

Praeli.

Musarum praelo excudes tibi laudis nomen.

Arboris.

**Ex arbore Musarum colliges tibi aeterni nominis fructum.**

Typi.

Literarum typis solidam tibi gloriam effigiabis.

Scalpelli.

Insculpe tibi aeternum nomen Musarum scalpello.

Volatus.

Volare cupis ad clari nominis verticem, indue Musarum talaria, aut pennas.

Magnetis.

Convertere in te omnes desideras, literarum magnetem gestato.

aut:

Literarum magnete omnium ora et oculos in te convertes.

Scopi.

**Ferire cupis gloriae album, Musarum arcum intendito.**

Religionis.

Pervenire cupio ad caelum gloriae, templa igitur Musarum colam.

Pugnae.

Musarum armis aeternum tibi nomen evinces.

Clavis.

Aeternitatis tibi gloriam cupis aperire, Musarum clavem adhibeto.

Ikusten denez, beraz, era guztietako materialak ziren erabilgarri, eta, Axular eta Oihenartekiko zorra nolabait (soilik nolabait) aitortuak dituen arren, beste kasu batzuetan Etxeberrik ez du jatorrizkoaren inolako aztarnarik utzi: Etxeberriren lanetan ez dago ez Dassióren, ez Erasmoren, ez antzeko eskola-liburuen egileen aitorturik. Aztarnarik ez dagoenean, jakina, Lachmannen testu-kritikak erakutsi duenez, akatsa izan ohi da lorratzak seinatu ohi dituenak. Beste akats batek beste jokamolde baten aztarnetara zuzenduko gaitu, hain zuzen. Ugari dira idazle klasikoen aipu zuzenak: Zizeron, Horazio, Ovidio, Martzial, Seneka, Plinio Gaztea, Kintiliano, Suetonio, Apuleio... baita Virgilio ere, behin. Baina bada

Virgilioren izenean emandako bat latindarraren lanetan aurkitzen ez dena (*EHats* 52):

Halacoac bertceren gaucen laudatcen hari direla. Beharbada, ustez ecen Virgilioren erranaren eredura:

«Qui genus iactat suum, aliena laudat».

Fortasse putantes iuxta Virgillii sententiam:

«Qui viret in foliis venit a radicibus humor et patris in natos abeunt cum semine mores».

«Qui viret in foliis venit a radicibus humor et patris in natos abeunt cum semine mores».

Norena da aipua? XV-XVI. mendeko idazle batena. Nondik dator nahastea? Idazlearen izenetik. Sarako Etxeberrik ez zeukan aurrean Virgilioren liburua, ez eta bi bertsoleerro horien egloga-liburua ere, testuingurutik kanpo bilduriko bi bertsoleerroak baino, besteren batek aipatuta (gorago azaldu dugun jokabideaz ariko bagina), edo, ziurrago (beste jokamolde baten arabera), aipu-bildumaren batean. Bi bertsoleerroen azpian *Mantuanus* bide zegoen idatzita, aipuaren autore gisa; eta Sarako mirikuak beste mantuanorik ezagutu ez, Mantuan jaiotako Virgilio baino. Ez zuen ezagutzen, jakina, Giovanni Battista Spagnoli karmeldarra, Mantuan jaiotako eta hil zelako (1447-1516) Baptista Mantuanus izenarekin ere ezagutzen zena.

Beste adibide bat aurkeztuko dugu, erakusteko ez dela beti erraza izaten aipuaren jatorria aurkitzea, Etxeberrik itxura batean datu guztiak eman arren. Hona hemen aipua (*EHats* 132-133):

Hunen arroçoina Geronimo Sainduac emaiten du:

«Difficile est, et arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eumdem decorem in translatione conservent; perdunt gratiam, pleraque si quasi invita et recusantia violentius transferantur». (Tom. 2, *Epistol.* 101, *De optimo genere interpretandi*).

Gaitz da hitzcuntça batean ederqui erraniccaco gaucec, bertce batera gambiatcen direnean, iduc eta conserva deçaten edertasun bera; galtcen dute bere garacia, ceren bortchaz beçala baithoaci.

Patrologian, Hieronymus Stridolensis autorearen gutunetan (*Epistolae*), gaurko antolaketan (eta ez da atzo goizekoa), 101.a bilatuez gero, ikusiko dugu ez daukala inolako zerikusirik gai honekin. Izan ere ez da Hieronimoren gutuna ere, Augustin Sainduak Hieronimori idatzia baino, eta ez da ari itzulpenaz.

57. gutuna da, hain zuzen, itzulpenaz diharduena: *de optimo genere interpretandi*. Gutun horretan Pamakio adiskideari idazten dio, Rufinoren salaketei erantzunez, bildumako 51. gutuna txarto itzuli zuela leporatu baitzion hark. Hieronimoren tesia ezaguna da: itzulpen-lanean ez da hitzez hitz aldatu behar hizkuntza batetik bestera, esanahiari eta zentzuari osoan begiratuta baino. Horretarako, autore klasikoak erabiltzen ditu autoritate gisa.

Arazoa da Etxeberriren aipuetan ez dugula Hieronimoren testua osorik aurkitzen. Aipuaren jatorria, zati bati dagokionean, Pamakiori zuzenduriko gutunean

dago (*Epistola* 57, 5), zalantzarik gabe, nahiz eta aldiberean Hieronimok berak beste lan batean idatzitakoaren aipua izan. Hona hemen testu biak alderatuta (letrakera beltzean eman ditugu bat datozen zatiak):

Hieronimo, *Ep.* 57, 5

tali inter caetera usus sum Praefatione:  
«**Difficile est** alienas lineas insequentem, non alicubi excidere: **et arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent...**».

Etxeberri Sarakoaren aipua

**Difficile est, et arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent;** perdunt gratiam, pleraque si quasi invita et recusantia violentius transferantur

Bigarren zatia (*perdunt gratiam...*) ez dago Hieronimorenean. Baina ez da Etxeberriren asmakizuna. Ikus dezagun Aulo Geliok *Noctes Atticae* liburuan (9, 9, 1-3) grekozko testuak latinera itzultzeaz dioena:

Quando ex poematis Graecis vertendae imitandaeque sunt insignes sententiae, non semper aiunt enitendum, ut omnia omnino verba in eum, in quem dicta sunt, modum vertamus. **Perdunt enim gratiam pleraque, si quasi invita et recusantia violentius transferantur.** Scite ergo et considerate Vergilius, cum aut Homeri aut Hesiodi aut Apollonii aut Parthenii aut Callimachi aut Theocriti aut quorundam aliorum locos effingeret, partem reliquit, alia expressit.

Hor dago, hitzez hitz, Etxeberrirenaren bigarren zatia. Ideia hori Hieronimorena ere bada (ikus, adibidez, orobat *Ep.* 57, 5 atalean: «linguae gratiam in interpretatione mutari»), baina hitzak Aulo Geliorenak dira.

Zer gertatu da? Etxeberri ez du aipua ez Hieronimonetik ez Aulo Geliorenetik hartu, biak batera aipatzen zituen beste batetik baino, hain zuzen Bernardo Aldreteren *Del origen i principio de la lengua castellana o romance*-tik (II, 8; 195. or.),<sup>15</sup> eta hor ia ezkutatuta dago Aulo Gelioren izena, aipu bien artean harrapatuta, soilik letrakera aldaketaz (etzana *vs* zuzena) bereizita:

I por esto dixo San Hieronymo\* \* Tom. 2, E pist. 101, de optimo genere interpretandi.  
*Difficile est, et arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent* i Aulo Gelio\* *perdunt gratiam pleraque, si quasi invita et recusantia violentius transferantur.* \* Lib. 9. c. 9.

Erreferentziak («Tom. 2, Epist. 101, *De optimo genere interpretandi*» eta «Lib. 9, c. 9») orrialdearen eskuineko alboan erantsita daude, eta Etxeberri ez da ohartu Aulo Geliorenaz.

<sup>15</sup> Aurrerago ikusiko dugunaren arabera, ez dugu uste Etxeberri 1606ko edizioa erabili zuenik, baina hori izan da guk erabili ahal izan dugun bakarra, eta horko orrialdeen arabera aipatu dugu.

Edo ez da ohartu, edo ez du ohartu gura izan, Gelioren izena zerbaitengatik ezabatu baitu gutxienez beste bitan ere Etxeberrik, haren aipuez baliatzean. Beste adibide honetan ere Aldrete da iturria (I, 7; 45. or.), eta, Etxeberriren erreferentziako datuak onartuz gero, ezingo genuke jakin zein den testuaren jatorria, Zizeronen izenarekin aurkeztu baitu Sarakoak Aulo Gelioren aipua:

*EHats 220-221*  
euskaraz

[...] choilqui contentatcen naiz Ciceronec Phavorinori eman cioen errespustaz:

«Tum Fronto ad Phavorinum “non inficias” inquit “imus, quin lingua Graeca, quam tu videre legisse, prolixior fusiorque sit, quam nostra. Sed in iis tamen coloribus, quibus modo dixisti, designandis non perinde inopes sumus, ut tibi videmur”». (Marc. Tul., lib. *De Oratore*)

Diotsa Ciceronec greca baçatequela cen compliagoo eta hedatuagoo latina baino; ordea, hargatic etceçala pentsa hari iduritzen citçajon beçain erromes eta escas cirela.

*EHats 220-221*  
latinez

[...] duntaxat contentus sum respensione quam Cicero praebuit Phavorino:

«Tum Fronto ad Phavorinum “non inficias” inquit “imus, quin lingua Graeca, quam tu videre legisse, prolixior fusiorque sit, quam nostra. Sed in iis tamen coloribus, quibus modo dixisti, designandis non perinde inopes sumus, ut tibi videmur”». (Marc. Tul., lib. *De Oratore*)

Hemen ere orrialdearen eskuineko bazterrean daude adierazita, Aldreteren jatorrizko edizioan, erreferentzia zuzenak, baina oraingoan, lehengo adibidean ez bezala, argi-argi bereizten dira Zizeronen aipua eta Aulo Geliorena (Aldrete I, 7; 45. or.):

Marco Tullio, que como emos visto dixo que la latina era la vulgar i natural de Roma, hablando en persona de Q. Catulo la dize «nuestra lengua»: \* *Quamquam* \* Lib. 3. *non haec ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea de quibus disputavimus De orato-tradi ac perpoliri. Patitur enim lingua nostra et natura rerum veterem illam re. excellentemque prudentiam Graecorum ad nostrum usum moremque transferri.* De la misma manera habló A. Gellio\* en persona de Marco Fronto, varon \* Lib. 2. consular, tratando Phavorino que era mas pobre la lengua latina que la griega en cap. 26. los nombres de los colores: *Tum Fronto ad Phavorinum “non inficias” inquit “imus, quin lingua Graeca, quam tu videre legisse, prolixior fusiorque sit, quam nostra. Sed in iis tamen coloribus, quibus modo dixisti, designandis non perinde inopes sumus, ut tibi videmur”.*

Aulo Gelioren izenaren hirugarren ezabaketa Oihenartenetik harturiko aipu batean ikusi dugu gorago (*EHats 128; Oihenart 1656: 39*).

Azkenik,<sup>16</sup> beste adibide honetan, Etxeberrik emandako aipuaren jatorria azalzteza are zailagoa da. Hona hemen aipua bera (fol. 134-35):

Non, arroçoin bera dela causa, erranen baitu Geronimo Sainduac ere:

«Versionem omnem in qua originalis textus exprimitur sensus, esse optimam, esto aliis verbis exprimatur. Nec verbo reddere curabit fidus interpres (ait ille) sed sententias et sensus transferre studebit». (D. Hyeronym., Tom. 2, *De optimo genere interpretandi*, *Epistol.* 101, cap. 2).

Eztira bethi escritura sainduco eta dotoren erranac hitzez hitz hitzcuntça batic bertcera itçuli behar; hitz diferentequin badere, sentzu onaren causitcera entsetatu behar da, eta hurache date interpretacino edo gambiadura ona.

Etxeberrik ematen dituen jatorriaren datuak gorago aztertu dugunaren berdinberdinak izan arren (Hieronimoren 101. gutuna, *De optimo genere interpretandi*) Hieronimorenean hitzez hitz aurkitu dugun zati bakarra berez Horaziorenetik hartua da, Hieronimok berak ondo aitortzen duen moduan («ait ille»): «nec verbo verbum curabis reddere fidus interpres» (*Ars poetica*, 133-34). Gainerakoa ez dugu aurkitu, hitzez hitz, beste inon. Bai, ordea, hitz horien atzean dagoen ideia, Hieronimoren gutun honetako tesi nagusia baita, izan ere (*Ep.* 57, 6):

Antonium, te petente, transposui, **ut nihil desit ex sensu**, cum aliquid desit ex verbis. Alii syllabas aucupentur et litteras, tu **quaere sententias**.

Dena batera aurkitzen dugu, beraz, Hieronimoren kapelapean: Hieronimoren hitzak («difficile est...»), Hieronimoren ideiak («sententias et sensus transferre»), Hieronimok aipaturiko klasikoak (Horazio), eta inondik ere Hieronimok aipatu gabek (Aulo Gelio). Baina ez dakigu zein den hibridazioaren egilea, Etxeberri bera, ala Etxeberrik erabili duen iturriren bat.

Ez dakigu Etxeberrik aurrean zuen iturria zein motatakoa zen, aipu-bilduma ala bestelakoa; baina halakoren bat erabiltzean ere ez zen bere garaiko beste idazle, hizlari eta artisten ohituretatik asko urruntzen. Marc Fumarolik, XVII. mendeko lehenengo erdiko jesuiten erretorika aztertzean, “rhéthorique des citations” deitzen dio

<sup>16</sup> Aurrerago frogatuko dugunez, Aldreteren *Sobre el origen...* izan zen, hain zuzen, Etxeberriren iturri oparoena. Hortaz ez da harritzekoa akats salatzaile gehien ere handik harturiko aipuetan aurkitzea. Ez ditugu hemen denak banan-banan aztertuko, baina aski izan bedi batzuk behintzat markatuta uztea:

- «Suetonio Franquillo» *pro* «Suetonio Tranquilo» akatsa, Aldreteren edizioan dago eta Etxeberrik ez du jakin zuzentzen (*EHats* 217).
- *De censibus* liburua Espartziaren izenean, eta ez Paulo legelariaren izenean ematea, Etxeberriren akatsa da (*EHats*. 226), baina Aldretek eragindakoa; Aldretek datu zuzena eman du (I, 11, 70. or.) Paulorentzat, baina erreferentzia zehatzik gabe utzi du Etxeberriren interesatu zaion Espartziaren aipua.
- Akitaniako Prosperoren aipu bat Hugo Kardinalaren izenean ematea (*EHats* 273). Aldretek (I, 12; 80. or.) ez dakar erreferentzia osoa, baina argi zehazten du Akitaniako santuarena dela aipua.

jokabide horri: “mosaïques de citations puisées dans l’encyclopédique mémoire des Polyanthées et *Cornucopïae* où se résumait la sagesse antique et chrétienne” (Fumaroli 2002: 444).

Sagrario López Pozak, Espainiako literaturaren urrezko aroaz aritzean, beste hau dakar:

Los argumentos eruditos extraídos de toda clase de saber se hicieron imprescindibles en el discurso de cualquier escrito culto de los siglos XVI y XVII y aunque oficialmente se desdenara el uso de estas ayudas en sustitución del método considerado más correcto, el del cartapacio personal basado en las lecturas de primera mano, algunos educadores han de rendirse a la evidencia. (López Poza 2000: 193)

El gusto por la cita erudita hace que cada vez con más frecuencia se editen compilaciones que recogen el legado de la antigüedad profana y sagrada: florilegios, polyantheas, silvas, oficinas, cornucopias, estobeos, calepinos... y demás sumas de doctrina o ayuda-memoria proliferan rápidamente. Los usuarios de estos repertorios de citas son escritores, polígrafos, predicadores y hombres cultos o curiosos que ya no acuden con tanta veneración como los primeros humanistas a las fuentes o que, aun recopilando su propio *codex excerptorius*<sup>17</sup> —nutrido cada vez más con citas usadas por otro— no dudan en acudir a estas ayudas cuando lo precisan. (López Poza 1990: 63)

*Enciclopedia rinascimentali* etiketarekin biltzen ditu Alfredo Serrai (Serrai 1988 eta Serrai 1991) asmatze-lanean erabiltzen ziren liburu horiek; zein ziren jakiteko erreferentzia gisa Serrairen aurkibideak, López Pozaren “Florilegios, polyantheas, repertorios de sentencias y lugares comunes. Aproximación bibliográfica” (López Poza 1990) eta Fumaroliren “Recueils de sources de l’invention” (Fumaroli 2002: 738-48) zerrendak erabiliez gero, horietako lau behintzat berariaz aipatzen ditu Etxeberri Sarakoak:

— Joseph Langeren *Florilegii magni seu polyantheae floribus novissimis sparsae libri XX* (1598-).<sup>18</sup>

— Polidoro Virgilioaren *De inventoribus rerum* (1499).<sup>19</sup>

<sup>17</sup> *Codex excerptorius* itxura dute Zarauzko Eskuizkribuko 446-48 orrialdeek.

<sup>18</sup> *EHats* 249: «Hysych. ap. Lang. tit. *de ignor.; Act. Apost. c. 9*». Lang eta Langius aldaerak ere berdin erabiltzen dira egile honen izenarentzat. Edizioei buruz, ikus López Pozak dioena (2000: 198): «El título inicial fue presentando variaciones que indicaban que la obra había sido ampliada, pero cualquiera de sus diferentes versiones a lo largo de los siglos XVI y XVII se consideraba como la *Polyanthea* por antonomasia». Ikus orobat Serrai 1991: 163-64.

<sup>19</sup> *GC* 12: «Polidoro Virgilio (lib. 1, *De inventione rer. —de Monarchia Ecclesiastica—*)». Polidoro Virgilioren buruz, ikus Serrai 1991: 147-48: «L’urbinate Polidoro Vergilio (1470-1555), vissuto dal 1501 al 1551 in Inghilterra, [...] è stato —oltre che autore di una prima grande storia del paese che l’ospitava— l’iniziatore della fortuna rinascimentale di due generi, uno letterario ed uno disciplinare: le raccolte di proverbi e la storia della scienza, o più precisamente delle scoperte scientifiche e tecnologiche. Se la priorità paremiologica di Vergilio fu praticamente annullata, e comunque resa insignificante, dagli *Adagiorum collectanea* di Erasmo —stampati a Parigi nel 1500— la sua precedenza nel campo della storia della scienza gli venne confermata del successo del suo *De inventoribus rerum*, la cui prima edizione, avutasi nel 1499, fu seguita nei tre secoli successivi da un numero sterminato di altre edizioni, e da traduzioni nelle principali lingue europee compreso il russo».

— Theodor Zwingerren *Theatrum Vitae Humanae* (1565).<sup>20</sup>

— Pierre Bercheuren *Reductorium morale* (1355).<sup>21</sup>

Bosgarren bat ere bada, Solino Polyhistor-en *Collectanea rerum memorabilium*, López Pozaren zerrenda horretan dena eta Etxeberrik aipatzen duena (*EHats* 162), baina, edukiari dagokionean liburu-multzo honetan sar daitekeen arren (Plinioren eta Melaren lan eruditoen konpilazio-lana da, izatez), liburuaren antolaketa diskurtsiboak ez du biderik uzten bilaketa errazak egiteko gaiaren arabera, alfabetoaren arabera... eta uste dugu lan-mota honetan funtsezkoa dela idazleak behar duena erraz bilatu eta arin irakurri ahal izatea. Etxeberrik berak ere halako zerbait iradokitzen du Polidoro Virgilio aipatzean: «fite eta laburtzqui jaquin nahi tuenac iracur beça Polidoro Virgilio» (*GC* 12).

Zertaz ari garen ikusteko, ikus dezagun zein den, adibidez, Langeren *polyanthea* erabiltzeko modua.<sup>22</sup> Zerbait bilatu behar duenak, aurkibide alfabetikora jo behar du lehenbizi:

Index titulorum  
secundum literarum ordinem  
in hoc polyanthae novissimae opere digestorum,  
additis paginarum numeris, quo facilius possint inveniri

|                     |      |    |
|---------------------|------|----|
| Abnegatio           | Pag. | 1  |
| Absolutio           |      | 3  |
| Abstemii            |      | 4  |
| Abstinentia         |      | 5  |
| Abusio, Abusus      |      | 11 |
| Acceptio personarum |      | 13 |
| Accesio             |      | 14 |
| Accidens            |      | 14 |
| Accusatio           |      | 15 |
| Acedia              |      | 16 |
| Acquisitio          |      | 18 |
| Actio               |      | 19 |
| Actor               |      | 19 |
| ...                 |      |    |

Horrelako 960 sarrera-inguru dira liburuan. Etxeberrik aipatu duena *ignorantia* da, eta, sarrerak zelan antolatu diren ikusteko, guztien eredu gisa, baliagarri izango

<sup>20</sup> *EHats* 245: «Lampridius (*ap. Teatr. vitae humanae*)». Ziurrenik Laurentius Beyerlinckek mundu katolikorako egokituriko bertsioa erabili bide zuen Etxeberrik (*Magnum theatrum vitae humanae*, 1631). Bien edizio ugarietaz buruz ikus Blair 2003 eta Serrai 1988: 396-413.

<sup>21</sup> *EHats* 163: «iuxta sententiam Borcorii (in *Reductorio morali*, lib. 7, c. 39)». Pierre Bercheure (1290-1362) egilearen izena aldaera askorekin ezagutzen da (Berchoire, Bersuire, Berchorius, Borcorius...) baina beste inon ez dugu aurkitu Etxeberriren Borcorio / Borcorius. Egile honi buruz ikus Serrai 1988: 260-61.

<sup>22</sup> Loiolako Bibliotekan *Polyanthea novissima* izenarekin eta argitalpen-datarik gabe dagoen edizioa erabili dugu guk.

zaigu hemen ikustea sarrera hori zelan dagoen antolatuta, eta atal bakoitzeko hirulau adibide aurkeztea:

### Ignorantia.

#### *Definitio et etymolog.*

[...]

#### *Sententiae Biblicae*

Usquequo imprudentes odibunt scientiam. *Proverb. 5*

Ubi non est scientia animae, non est bonum. *19*

Stultus in via ambulans, cum ipse insipiens sit, omnes stultos aestimat. *Eccl. 10*

[...]

#### *Ignorantia turpiter admittitur*

Vani autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei. *Sap. 13*

[...]

#### *Graviter punitur*

Leones interficiunt eos, qui ignorant ritum Dei terrae. *4 reg. 17*

[...]

#### *Patrum sententiae*

Melius est nescire, quam errare; melior est fidelis ignorantia, quam temeraria scientia. *August.*

Pessimae matris ignorantiae, pessimae itidem duae filiae sunt, scilicet falsitas et dubietas, illa miserior, ista miserabilior, illa perniciosior, ista molestior. *ibid.*

Ordinis ignorantia conturbat negotiorum naturam formamque meritum. Statutis facere contraria non est intelligere sed ignorare. *Ambr. in Psal. 118*

[...]

#### *Sententiae poeticae*

*Ovid. Epist. 19:*

Praeteritae veniam dabit ignorantia culpa.

*Bot. 3.8:*

Eheu, quam miseros tramite devio

abducit ignorantia?

Non aurum in viridi quaeritis arbore

nec vite gemmas carpitis.

Non altis laqueos montibus abditis...

[...]

#### *Philosophicae sententia*

Tolerabilior est poena vivere non posse quam scire. *Senec. in Proverbior.*

Non est levius omnino nescire quod liceat, quam facere aliquid quod scias non licere. *ibid.*

Optimus ac gravissimus quisque confitetur se multa ignorare et multa sibi etiam atque etiam esse discenda. *Cic. 3. Tusc.*

[...]

#### *Similitudines*

*Ut morbus*, non celandus est, sed in publicum asserendus, quo sanari possit, ut dixit Heraclitus, sic inscitia non est regenda. *Plut.*



*Sicuti vinum, alios hebetiores reddit, alios acutiores, alios elingues facit, alios loquaculos pro corporum habitu; ita eadem stultitia et ignorantia veri quosdam incitat ad studium pecuniae, quosdam ad voluptates. Arist.*

#### *Adagia*

[...]

In tua ipsius arena.

*Id est, in tua ipsius arte. Sumptum a gladiatoribus solitis in arena digladiari. Neque vero parvi referebat horum, nota an ignota dimicarent arena.*

Albus an ater sis nescio. *Tullius.*

*Solet dici de homine vehementer ignoto. Horatius in extrema epistola, vultu mutabilis albus et ater, pro eo quod est bonus et malus.*

[...]

#### *Loci Biblici*

Ignorantia, pro quovis peccato *Hebr. 9, 7. Piis fugienda I Cor. 14, 20 et 15, 34. Eph. 4, 18. 2 Thess. 1, 8. Hebr. 5, 14 et 8, 11 et 13, 9. Ignorantia mors est Eph 4, 18. [...]*

[...]

#### *Exempla Biblica*

Ignorantiae exempla in Abimelech *Gen. 20, 4, 5, patre et matre Sansonis Iudic. 14, v. 4 [...]*

#### *Hieroglyphicum*

Illud addendum ex Hesychio *squamas* ignorantiae hieroglyphicum esse, quae quidem opera beneficioque scientiae excuri amoverique possunt. Confirmat hoc *D. Pauli historia Actor. Apost. c. 9.*

#### *Emblema*

Submovendam ignorantiam.

Emblema CLXXXVII

Quod monstrum id Sphinx est. Cur candida virginis ora  
et volucrum pennas, crura leonis habet?

Hanc faciem assumpsit rerum ignorantia: tanti  
scilicet est triplex causa et origo mali.

#### *Vide Scientia*

Bilduma ia agortezina aurkitzen du, beraz, idazleak, era guztietako gaiak lantzeko, bilaketa erraz baten ondoren. Esango nuke Amedeo Quondamek asmatu duela, beste inork baino hobeto, liburu horien ezaugarriak definitzean:

Libri particolarissimi questi libri-utensile: non solo perché sono tutti compilative raccolte di citazioni desunte dal canone più o meno largo delle *auctoritates*; non solo perché sono tutti nella lingua ufficiale della *res publica litteraria*, cioè in latino; non solo perché sono tutti, o quasi tutti, di grosso formato e di ampie porzioni. Sono libri particolarissimi anche per la destinazione d'uso inscritta nel proprio codice genetico: non può essere mai una lettura lineare, bensì sempre una consultazione intermittente e circoscritta *ad locum*; e questa avviene in uno spazio riservato (lo studio di chi scrive), finalizzata a un immediato reimpiego pratico. (Quondam 2003: 318)

Liburu horiez gain, bada gure ustez Etxeberrik antzeko erabilerarekin, hots, *inventio*-rako iturri erabilterraz gisa, baliatu duen liburu-sorta bat: hiztegiak, hain zuzen, kasu honetan herri-hizkuntzetan idatziak. Hiru aipatzen ditu Etxeberrik:<sup>23</sup>

- Louis Morériren *Le grand dictionnaire historique, ou mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* (lehenengo edizioa 1671koa da).<sup>24</sup>
- Ivigne Broissinièreren *Dictionnaire théologique, historique, poétique, cosmographique, et chronologique* (lehenengo edizioa 1644koa da).<sup>25</sup>
- Sebastián de Covarrubiasen *Tesoro de la lengua castellana o española* (lehenengo edizioa 1611koa da, baina badakigu 1673ko bigarren ediziorako Benito Remigio Noydensek erantsitako zatiak erabili zituela Etxeberrik).<sup>26</sup>

Hiztegi izenarekin, jakina, aitzinentziklopediak ezkutatzen dira. Aski adierazgarriak dira izenburuak. Hona hemen Morérirena:<sup>27</sup>

Le Grand dictionnaire historique, ou le melange curieux de l'histoire sacrée et profane, qui contient, en abrégé l'histoire fabuleuse des dieux et des héros de l'antiquité payenne; les vies et les actions remarquables des Patriarches, des juges, des rois des juifs, des Papes, des saints peres et anciens docteurs orthodoxes; des eveques, des cardinaux, et autres prealtes celebres; des heresiarques et des schismatiques, avec leurs principaux dogmes; des empereurs, des rois, des princes et des grands capitaines; l'établissement et le progres des ordres religieux et militaires; et la vie de leurs fondateurs; les genealogies de plusieurs famille illustres de France et d'autres Pays; la description des empires, royaumes, republicues, provinces, villes, isles, montagnes, fleuves et autres lieux. L'histoire des conciles generaux et particuliers sous le nom des lieux ou ils ont ete tenus.

<sup>23</sup> Erantsitako oharretan beste bi hiztegi ere aipatzen dira: «Vide “*honneur*” in *Dictionario Historico* (EHats 50) eta «v. *Dictionnaire royalle*, au mot *La valeur*. Y alla se hallara todo explicado» (EHLI 447). Baina, izen hain generikoekin, ez dakigu zein hiztegiari buruz ari den.

<sup>24</sup> EHats 70: «Ludovicus Moreri, dans son *Dictionnaire Historique*, au mot *Basque*». Berez ez dira Moreriren hitzak, De Marca-k *Histoire de Bearn* liburuan idatziak eta Morerik bere hiztegian bilduak baino. Izan ere sarrera honetan De la Marca eta Oihenart dira Moreriren iturriak. Baina Etxeberri gehiago interesatzen zaio autoritate gisa Moreri aipatzea.

<sup>25</sup> EHats 65: «Eta, lehembiciric, D. De Ivigne Brossiniere avocat handi hura, ceinac erraiten baitu bere hitztegui istoriozcoan / Et primo D. de Ivigne Brossiniere illustrem causidicum, qui in suo vocabulario historico ait». Polita da aipu honetan Etxeberrik zelan erabili duen artazia ikustea. Broissinièreren hiztegian honela hasten da *Cantabres* sarrera: «*Cantabres*. Peuples d'Arragon en Espagne, voisins des Asturiens, qui estoient iadis fort farouches et adonnez du tout aux armes (*Sil. Ital. liv. 3*). Mais d'un tel courage qu'ils...». Etxeberrik ondo hautatu du non hasi: «Les Cantabres estoient d'un tel courage qu'ils...».

<sup>26</sup> EHats 70: «Orai, dugun entçun D. Sebastian de Covarrubias Orozco, Erregueren Capillan eta Cuencaco Calongear erraiten darocuna / Nunc audiamus quod D. Sebastianus de Covarrubias Orozco, Regio Sacello Praefectus, Caucensium populorum Canonicus, nobis refert».

<sup>27</sup> Amsterdamen 1740an argitaraturiko edizioaren izenburua bildu dugu. 1753an gaztelaniaz argitaraturiko itzulpenak (Gasteizko Apaiztegiko bibliotekan dago ale bat) izenburu hori berori du.

Eta beste hau da Broissinièrerena, 1643ko ediziotik hartua:

Dictionnaire theologique, historique, poetique, cosmographique, et chronologique, contenant sommairement les vies plus remarquables des SS. patriarches, et docteurs de l'Eglise tant iudaique que chretienne, des papes, empereurs, roys et autres princes plus signalez de la terre, et des personnes plus illustres en chaque profession, et specialement des philosophes et heresiarques avec leurs opinions et erreurs; ensemble toutes les fables avec leurs mythologies et explications tant naturelles, morales, politiques, que theologiques. Comme aussi la description et l'estat des empires, royaumes, prouinces, villes, isles, presqu'isles, montagnes, promontoires, mers, fleuves, lacs et fontaines de la geographie tant ancienne que moderne. Avec la qualite des dignitez, offices, et magistratures, moeur, police et religions de leurs habitans.

Dena den, Etxeberriren jokabidea ezagutzeko, Covarrubiasen *Tesoro de la lengua castellana o española* da interesgarriena. Behin aipatu du Etxeberrik Covarrubias autoritate gisa (*EHats* 70), baina beste batzuetan ere aurkitu ditugu haren gaztelaniazko hitzak euskarara eta latinera itzulita. Zalantzarik gabe Covarrubiasenetik hartuak dira, gure ustez, ondoko hauek gutxienez:<sup>28</sup>

| <i>EHats</i> 136-138<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | <i>EHats</i> 136-138<br>latinez                                                                                                                                                                                                               | Covarrubias,<br><i>a</i>                                                                                                                                                                                                                                          |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| A, letra guztietaric lehenbicoa, naturalena eta goçoen, guionac ere lehenbiciric hitcez moldatcen duena.                                                                                                                                                                                                                                                                 | A, omnium litterarum prima, naturalissima et suavissima, quamque homo in primis articulat atque enunciat.                                                                                                                                     | [...] es la primera letra que el hombre pronuncia en naciendo [...]                                                                                                                                                                                               |
| Ecen ikhusten dugu nola haur enocentac, hitcen moldatcen hasten direnean, lehenbiciric hasten direla erraiten A, A, A, ceina, bertce letren laguntçaric gabe, hain eztiqiu pronuntziatcen eta deklaratcen baita. Non mutuec ere, hunen bidez eta kheinuequin batean, emaiten baitarozquigute aditcera asco gauça, ceinac, hainitz hitcez, pena baitquenduce adiarzateco. | Nam aperte videmus infantes, formare verba incipientes, dicere A, A, A, quae sine aliarum litterarum ope tam suaviter profertur, ut muti quoque cum hac et simul signis indicent nobis plurima quae pluribus verbis vix possemus significare. | No se niega su pronunciación a los mudos, los cuales con sola ella, ayudándose del tono, del semblante, del movimiento de manos, pies, ojos y todo su cuerpo, nos dan a entender en un momento lo que los muy bien hablados no podrían con muchas palabras; [...] |
| Hargatic A da letra guztietaric hain misteriotsua: Hebreoec deitcen dute <i>Aleph</i> . Grecoec <i>Alpha</i> . Arabiarrec <i>Aliph</i> . Feniciarrec <i>Alios</i> . Indiarrec <i>Alephu</i> .                                                                                                                                                                            | Ideo inter omnes litteras A est valde mystica: Hebraici narrant <i>Aleph</i> . Graeci <i>Alpha</i> . Arabi <i>Aliph</i> . Fenici <i>Alios</i> . Indi <i>Alephu</i> .                                                                          | Los latinos dicen <i>a</i> , los griegos <i>alpha</i> , los hebreos <i>aleph</i> , los árabes <i>aliph</i> , los fenices <i>alioz</i> , el indio <i>alephu</i> . [...]                                                                                            |

<sup>28</sup> Martín de Riquerren 1943ko edizioa erabili dugu, 1611koan eta 1673-1674koan oinarritua.

| EHats 136-138<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                          | EHats 136-138<br>latinez                                                                                                                                                                                                            | Covarrubias,<br>a                                                                                                                                                                                                                                                        |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Letretaric misterio atheratcen dutenec diote <i>Aleph</i> hebreoec deitcen dutenac erran nahi duela ‘dotrina’, ‘bidea’ eta ‘dohatsutasuna’. Eta hirur gauça hautaric atheratcen dutelarikan pentsamendu bat, diote:</p>                                         | <p>Qui ex litteris mysterium deducunt, aiunt <i>Aleph</i> Hebreorum significare ‘doctrinam’, ‘viam’ seu ‘beatitudinem’. Et ex his tribus unam constituentes sententiam, aiunt:</p>                                                  | <p>Los que sacan misterios de las letras, dicen que la A, dicha <i>aleph</i> cerca de los hebreos, se interpreta ‘doctrina’, ‘camino’ y ‘bienaventurança’; haziendo de todas tres significaciones un concepto, dicen:</p>                                                |
| <p>«Doctrina legis est via ad beatitudinem aeternam».</p>                                                                                                                                                                                                          | <p>«Doctrina legis est via ad beatitudinem aeternam».</p>                                                                                                                                                                           | <p>«Doctrina legis est via ad beatitudinem aeternam».</p>                                                                                                                                                                                                                |
| <p>Eta grecoen <i>Alpha-c</i> erran nahi du ‘hastea’.</p>                                                                                                                                                                                                          | <p>Et Graecorum <i>Alpha</i> significat ‘principium’:</p>                                                                                                                                                                           | <p>Cerca de los griegos la A, dicha <i>alpha</i>, significa ‘principio’, por ser la primera letra de su alfabeto, como la <i>omega</i> ‘el fin’, a causa de ser la postrera. <i>Apocalipsis</i>, cap. último:</p>                                                        |
| <p>«Ego sum <i>alpha</i> et <i>omega</i>, principium et finis». (<i>Apocalip.</i> cap. ultim.)</p>                                                                                                                                                                 | <p>«Ego sum <i>alpha</i> et <i>omega</i>, principium et finis». (<i>Apocalip.</i> cap. ultim.)</p>                                                                                                                                  | <p>«Ego sum <i>alpha</i> et <i>omega</i>, principium et finis».</p>                                                                                                                                                                                                      |
| <p>Ni naiz hastea eta akhabantça.</p>                                                                                                                                                                                                                              | <p>Aegyptii Canopo deo ficto in manu imponebant A, in signum eius deitatis. Ita aiunt plures auctores, et praecipue Pater Iosephus Singuineus, in vita Divi Hieronimi (lib. 1, fol. 16).</p>                                        | <p>Los egypcios formaron su dios Canopo con esta letra A en la mano, en señal de su divinidad, como lo refieren muchos autores y lo pondera fray Joseph de Sigüença en la vida de San Gerónimo, lib. I, fol. 16.</p>                                                     |
| <p>Beraz, arroçoin hauquien eredura, erran behar da escuara, hitcen akhabantcetean ere, abantailatua dela, A denaz gueroztican letra guztien artean hautuena eta abantailatuena, ceinaz mutuac eta haur enocent mintçatcen eztaquitenac baliatcen ohi baitira.</p> | <p>Secundum has ergo rationes, asserendum est Cantabrisimum in nominum desitionibus etiam esse excellentem, cum A inter omnes litteras sit praestantissima ac praeclarissima, qua elingues et parvuli loqui nescientes utuntur.</p> | <p>[...]</p>                                                                                                                                                                                                                                                             |
| <p>Eta, nola ni ere halatsu bainaz ene obra hunetan, hargatic erranen dut hiruretan A, Jeremias Profetarequin batean:</p>                                                                                                                                          | <p>Quia vero eis ego quoque consimilis sum, ideo ter repetam A, cum Ieremia Propheta:</p>                                                                                                                                           | <p>Repetida tres vezes, la A declara la impotencia del mudo para poder hablar; y para mí, que lo soy en lo que pretendo y querría explicarme, sinificarán las tres personas, Padre, Hijo y Espíritu Santo, un solo Dios verdadero, diciendo con el Profeta Jeremías:</p> |
| <p>« A, A, A. Domine Deus, ecce nescio loqui, quia puer ego sum». (<i>Jerem.</i> 1, 6)</p>                                                                                                                                                                         | <p>« A, A, A. Domine Deus, ecce nescio loqui, quia ego puer sum». (<i>Jerem.</i> 1, vs. 6)</p>                                                                                                                                      | <p>« A, A, A. Domine Deus, ecce nescio loqui, quia ego puer sum»</p>                                                                                                                                                                                                     |
| <p>Ceinec erran nahi baitute hirur presuna (Aita eta Semea eta</p>                                                                                                                                                                                                 | <p>Quae significant tres divinas personas (Patrem et Filium et</p>                                                                                                                                                                  | <p>suplicando a mi Dios trino en personas y uno en esencia me</p>                                                                                                                                                                                                        |

| <i>EHats 136-138</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                   | <i>EHats 136-138</i><br>latinez                                                                                                                                                               | Covarrubias,<br><i>a</i>                                                                                                                                                                    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Spiritu Saindua) eta eguiazco Jincobat.                                                                                                                                                                            | Spiritus Sanctum), et unum Deum verum.                                                                                                                                                        | ayude con su gracia para poder continuar este trabajo y acabarle a gloria suya y aprovechamiento de todos [...]                                                                             |
| Halatan, bada, othoizten dut ene Jainco hirur presunetacoa, arren demadan garacia, baldin conveni bada, trabaiLLU hunen continuatceco, eta, haren loria sainducotz eta bat bederaren progotchucotçat, akhabatceco. | Quapropter ad Maximum meum Numen Trinum preces fundo, ut, si oportuerit, gratiam in me infundendo, fas sit mihi hoc opusculum altius immittere in rerum divinarum fretum proximique solatium. |                                                                                                                                                                                             |
| <i>EHats 288-289</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                   | <i>EHats 269-271</i><br>latinez                                                                                                                                                               | Covarrubias,<br><i>carbón</i>                                                                                                                                                               |
| Eta orduan erranen duquet, bozcario eta sendagailla handirequin, Angerinoc erran çuena:                                                                                                                            | Et tunc magno gaudio praedicabo quod praedicavit Angerinus:                                                                                                                                   | Angeriano, satisfaciendo a los que le davan la vaya, con que su dama era negra o morena, dize así:                                                                                          |
| «Quid tunc? Carbones quoque sunt nigri, sed flamma tacti unde rosa verna rubent».                                                                                                                                  | «Quid tunc? Carbones quoque sunt nigri, sed flamma tacti unde rosa verna rubent».                                                                                                             | «Nigra est. Quid tunc? Carbones quoque sunt quoque nigri, sed flamma tacti, ceu rosa verna rubent».                                                                                         |
| <i>EHats 179-180</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                   | <i>EHats 269-271</i><br>latinez                                                                                                                                                               | Covarrubias,<br><i>gloria</i>                                                                                                                                                               |
| Eta baldin Ovidioc, bici celarican, merccitu baçuen gentilen artean, copla erguel batçuen carriaz, goça ceçan jaquintasunaren loria eta ohorea, berac sendagailla handirequin contatcen duen beçala:               | Si tamen Ovidius, dum esset in vivorum numero, inter ethnicos propter quaedam carmina profana dignus fuit qui frueretur sapientiae gloria et honore, ut ipse vehementer canit gaudio          | Marcial tomó gloria por fama y nombradía de gran poeta, y porque ésta no se concede sino a los que ya son muertos y no tienen quien los embidie, dixo:                                      |
| «Tu mihi, quod rarum est, vivo sublime dedisti nomen, ab exequiis quod dare fama solet». (Ovid., <i>Lib. 4 Tristium</i> , egloga 9)                                                                                | «Tu mihi, quod rarum est, vivo sublime dedisti nomen, ab exequiis quod dare fama solet». (Ovid., <i>Lib. 4 Tristium</i> , egloga 9)                                                           | «Si post fata venit gloria, non propero»                                                                                                                                                    |
| Egun, beraz, arroçoin guehiagorequin catholicoen artean Axularri çor çajo, hil ondoan bederen, eman deçagun merccimenduen aithorra eta ohorea:                                                                     | A fortiori ergo inter catholicos condignus est Axular ut meritorum agnitionem et decus ei referamus:                                                                                          | Ovidio dize averla alcançado en vida ( <i>lib. 4 Tristium</i> , egloga 9), hablando de la musa:<br>«Tu mihi, quod rarum est vivo, sublime dedisti nomen, ab exequiis quod dare fama solet». |

| EHats 179-180<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | EHats 269-271<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | Covarrubias,<br><i>gloria</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Eta baldin Ovidioc, bici celarican, merecitu baçuen gentilen artean, copla erguel batçuen cariaz, goça ceçan jaquintasunaren loria eta ohorea, berac sendagailla handirequin contatcen duen beçala:</p> <p>«Tu mihi, quod rarum est, vivo sublime dedisti nomen, ab exequiis quod dare fama solet». (Ovid., <i>Lib. 4 Tristium</i>, egloga 9)</p> <p>Egun, beraz, arroçoin guehia-gorequin catholicoen artean Axularri çor çajo, hil ondoan bederen, eman deçagun merecimenduen aithorra eta ohorea:</p> | <p>Si tamen Ovidius, dum esset in vivorum numero, inter ethnicos propter quaedam carmina profana dignus fuit qui frueretur sapientiae gloria et honore, ut ipse vehementer canit gaudio</p> <p>«Tu mihi, quod rarum est, vivo sublime dedisti nomen, ab exequiis quod dare fama solet». (Ovid., <i>Lib. 4 Tristium</i>, egloga 9)</p> <p>A fortiori ergo inter catholicos condignus est Axular ut meritorem agnitionem et decus ei referamus:</p> | <p>Marcial tomó gloria por fama y nombradía de gran poeta, y porque ésta no se concede sino a los que ya son muertos y no tienen quien los embidie, dixo:</p> <p>«Si post fata venit gloria, non propero»</p> <p>Ovidio dize averla alcançado en vida (<i>lib. 4 Tristium</i>, egloga 9), hablando de la musa:</p> <p>«Tu mihi, quod rarum est vivo, sublime dedisti nomen, ab exequiis quod dare fama solet».</p> |
| EHats 54-55<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | EHats 54<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | Covarrubias,<br><i>noble</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p>Ceren, Aristoteleseç dioen credura:</p> <p>«Nobiles ii demum videntur esse, in quibus maiorum virtus inest et copia». (lib. 5, <i>De Republ.</i>, cap. 1)</p> <p>Nobleac dira, ceinen baitan causitcen baitira aiticinecoen verthute eta eguinbide ohorezcoac.</p>                                                                                                                                                                                                                                       | <p>Nam iuxta id, quod Aristoteles ait:</p> <p>«Nobiles ii demum videntur esse, in quibus maiorum virtus inest et copia». (lib. 5, <i>De Republ.</i>, cap. 1)</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                  | <p>Pero yo me arrimo a Aristóteles, que en el lib. 5 <i>De Republica</i>, cap. I, dize assí:</p> <p>«Nobiles y demum videntur esse, in quibus maiorum virtus inest et copia».</p> <p>[...]</p>                                                                                                                                                                                                                     |
| EHats 51-52<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | EHats 51-52<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | Covarrubias,<br><i>noble</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p>Ordea Apulejo guiçon jaquintsun harc bertceric dio:</p> <p>«Si laudas virum quia dives, hoc fortunae debetur; si quia fortis, aegritudine debilitatur seu fatigatur; si quia nobilis, non ipsum sed parentes eius laudas».</p>                                                                                                                                                                                                                                                                           | <p>At ille sapiens vir Apuleius aliud dicit:</p> <p>«Si laudas virum quia dives, hoc fortunae debetur; si quia fortis, aegritudine debilitatur seu fatigatur; si quia nobilis, non ipsum sed parente[s] eius laudas».</p>                                                                                                                                                                                                                         | <p>como cuenta Ovidio, lib. 13 <i>Metamorphoseon</i>:</p> <p>«Nam genues et proavos, et quae non fecimus ipsi, vix ea nostra voco».</p> <p>Y Apuleyo, en el lib. <i>De Deo Sacratís</i>, tratando que sólo por la ciencia y virtud propia merece un</p>                                                                                                                                                            |

| <i>EHats 51-52</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | <i>EHats 51-52</i><br>latinez                                        | Covarrubias,<br><i>noble</i>                                                                                                                                       |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Baldinetariac presuna bat laudatcen baduçu ceren aberats den —egungo egunean guerthatcen den beçala—, hori çor çajo fortunari; baldin ceren sendoa eta azcarra den, eritasunarequin flaccatcen eta herbatcen da; baldin ceren sortcez noble den, eztuçu hura bera laudatcen, baina bai haren bu-rasoac eta aitcineco egoquiac. |                                                                      | hombre albança, y no por las demás cosas, dize:                                                                                                                    |
| Ovidioc ere hala erran çuen:                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | Ovidius quoque pari modo loquutus fuit:                              | «Si laudas virum quia dives, hoc fortunae debetur; si quia fortis, agritudine debilitabitur seu fatigabitur; si quia nobilis, non ipsum sed parentes eius laudas». |
| «Nam genus et proavos et quae non fecimus ipsi, vix ea nostra voco».                                                                                                                                                                                                                                                           | «Nam genus et proavos et quae non fecimus ipsi, vix ea nostra voco». |                                                                                                                                                                    |
| Bere ethorquia eta leinua, arbasoac, eta berac eguin etcituen gauçac, etcituela bereac deitcen.                                                                                                                                                                                                                                |                                                                      |                                                                                                                                                                    |

Beste hauek, eurak bakarrik balira, pentsatuko genuke agian iturri bera erabili dutela Etxeberrik eta Covarrubiasek, edo are kasualitatezko kointzidentzia dela; baina, aurreko lekukotasun ziurren ondoan, esango genuke sinesgarria dela Covarrubias izatea, hauetan ere, Etxeberriren goargia:

| <i>EHats 162</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                             | <i>EHats 162</i><br>latinez                                                                               | Covarrubias,<br><i>vallena</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Baleaz ere contatcen da vista faltatcen çayoela, ceren guicentahunac beguicac tapatcen baitiotça, eta, orduan, bertce arrain batec, escutic balerama beçala, guidatcen duela. Norc itsas hondarreco arrainei eman othe diote escola hau? | Dicitur balenam quoque carere visu, ob pinguedinem eius oculos obstruentem, et tunc ab alio pisce deduci. | Tienen las vallas en su compañía un pescado pequeño, el qual, como dize Plinio, Eliano y otros, por amistad natural, como criado para este fin, anda siempre navegando delante de su cabeça y con maravilloso cuydado les da aviso con la cola de todo quanto se ofrece, assi de los peligros como de los alimentos; porque con el tiempo y años, por la grande cantidad de carne y gordura que les atapa las vías del oído y vista, quedan sordas y ciegas, de manera que si este pecezillo que las guia perece, necessariamente también ellas han de perecer con él. |

| <i>EHats 62</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                            | <i>EHats 62-63</i><br>latinez                                                                                             | Covarrubias,<br><i>Cantabria</i>                                                                                                                                                                    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Ecen Silio Italiarrac ere badio:</p> <p>«Cantaber, ante omnes, hiemisque, aestusque, famisque invictus». (lib. 3)</p> <p>Esculduna da guztien artean ez hotcetez, ez berotez, ez gosetez ecin bentçuturicacooa.</p> | <p>Nam Silius Italus sic alloquitur:</p> <p>«Cantaber, ante omnes, hiemisque, aestusque, famisque invictus». (lib. 3)</p> | <p>Dellos escribe Silio Itálico:</p> <p>«Cantaber, ante omnes, hyemisque, aestusque, famisque invictus».</p>                                                                                        |
| <i>EHats 293</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                           | <i>EHats 293</i><br>latinez                                                                                               | Covarrubias,<br><i>cocodrilo</i>                                                                                                                                                                    |
| <p>Edo, itchurapenezco urricaltçapenaren azpian, crocodilaren contua dute: mintço dira ahoan bat gogoan bertce bat;</p>                                                                                                | <p>unde factus locus proverbio crocodili lacrymae, quod de iis dici solet qui sub specie pietatis alios fallunt.</p>      | <p>tiene un fingido llanto, con que engaña a los pasajeros, que piensan ser persona humana, afligida y puesta en necesidad, y quando vee que llegan cerca dél, los acomete y mata en la tierra.</p> |

Zalantzarik gabe, goiko adibideekin frogatuta geratu da Etxeberrik Covarrubiasen *Tesoro*-a erabili duela, ez soilik hiztegi gisa, baizik eta baita *inventio*-rako tresna gisa ere, hain zuzen hiztegiaren antolaketak eskaintzen duen bilaketa-erraztasunaz baliatuz. Adibiderik adierazgarrienak, ziurrenik, *noble* eta *a* sarreraren erabilerari dagozkionak dira; *Escuara noblea da / Cantabrisimus nobilis est* kapitulua idazten ari zenean, *noble* hitza bilatu du Covarrubiasen *Tesoro*-an, hor aurkitu dituen aipuez baliatzeko (Aristoteles, Ovidio, Apuleio); euskararen nolokotasunak goraiatzeko ari zenean, *-a* bukaeraren abantailak zehazteko, *a* sarrera bilatu du Covarrubiasenean, eta hortik hartu ditu ez soilik aipuak (Bibliakoak eta José Sigüenzarenak), baizik eta ideia eta zati osoak.

Esango genuke, beraz, “hiztegi” izenarekin multzo berean bildu ditugun Covarrubiasen, Morériren eta Broissinièreren lanek ere, *Enciclopedia rinascimentali* deitu diren besteen erabilera antzekoa izan dutela Etxeberrirenean, asmatze-lanerako baliabide gisa, hain zuzen erreferentzia-lanen ezaugarri guztiak dituztelako: informazio espezifikoa ahal den modurik eraginkorrean eskaintzeko egindako lanak dira, informazio autonomo anitz biltzeko eginak dira, informazioa erraz erdiesteko antolatutako dira (antolaketa oso formalizatua eta ez diskurtsiboa dute), askotariko informazioa dakarte, eta ez dira irakurketa jarraiturako idatziak, arin-arin kontsultatzeko baino.

Bestalde, Covarrubiasen aipuen artean, interes berezia dute *noble* sarreratik harturikoe besterik ez diren beste arrazoi batengatik ere: zati horiek, Covarrubiasenean, bigarren argitaraldirako Benito Remigio Noydensen erantsiak dira, eta horrek frogatzen du Etxeberrik erabili duen edizioa ez dela lehenengoa izan. Bigarren edizioak, 1673-1674koak, badu ezaugarri bereziki interesgarri bat: Bernardo Aldreteren *Del origen*



*y principio de la lengua castellana o romance que oi se usa en España* liburua zeukan atxekita, *Tesoro*-aren aurretik.<sup>29</sup>

Datu hori ez da inola ere gutxiestekoa, Aldrete ere ezagutzen baitu Etxeberri Sarakoak, gorago ikusi dugun legez, eta, gainera, bi lekutan aipatzen baitu izen-deiturrekin. Lehenengo aipua testu nagusian dago (*EHats* 35-36):<sup>30</sup>

Verbo latinezcoen conjugacioneac  
godoec seguitu cituzten cembait parte-  
tan, bainan ez guztietan, eta bereciqui  
verbo pairuzcoaren edo passivoaren  
presentean eta preterito imperfectoan,  
don Bernardo Aldretec dioen eredura  
(Lib. 2, cap. 1, *De orig. et principio lin-  
guae Castellanae*):

«Variationes verborum passivo-  
rum Gothi secuti sunt in quibus-  
dam partibus; sed non in omnibus,  
et praecipuè in praesenti et praete-  
rito imperfecto verbi passivi».

Variationes verborum passivorum  
Gothi secuti sunt in quibusdam parti-  
bus, sed non in omnibus, et praecipue  
in praesenti et praeterito imperfecto  
verbi passivi, ut Doctor Bernardus Al-  
drete ait (Lib. 2, capit. 1, *De origine et  
principio linguae Castellanae*):

«Variationes verborum passivo-  
rum Gothi secuti sunt in quibus-  
dam partibus; sed non in omnibus,  
et praecipuè in praesenti et praete-  
rito imperfecto verbi passivi».

«Doctor Bernardo Aldrete Cordovaco Calongea»-ren beste aipamena, ordea, bigarren mailako aipu batean dator Etxeberrirenean, hain zuzen liburuaren haritik kanpo geratzen den 324. orrialdean, azken orduko eransketa gisa.

Edozelan ere uste dugu funtsezkoa dela Aldreteren lana, Etxeberrirena ulertzeko. Izan ere, soilik harturikoaren kopuruari begiratuta, argi ikusten da iturri gisa Aldretek izan duen garrantzia; baina ez da hori bakarrik gure interesa piztu duena, are interesgarriagoa iruditu baitzaigu harturikoaren gaiak aztertzea gainerako iturrieta-koen aldean, eta Sarakoak zelan erabili duen ikustea.

Gure ustez ez da kasualitatea, gainera, Aldreteren liburu ezagunenaren izenburua (*Del origen y principio de la lengua castellana o romance*) bat etortzea Etxeberriren prosa-lan nagusiak hartu duen izenburuarekin (*Escuararen hatsapenac*) eta lan horretako lehenengo kapituluaren izenarekin («Escuararen ethorquia / *Cantabrisimi origo*»). Esango nuke Aldreteren lana, orain arte ikusi ditugun beste batzuk bezala, asmatze-lanerako iturri izan dela Etxeberrirentzat, baina hori baino zerbait gehiago ere bai. Gure ustez nahikoa arrazoi dago pentsatzeko prosa-lanerako eredu gisa

<sup>29</sup> «Ambas partes se incluyen a continuación de la obra *Del origen y principio de la lengua castellana*, de Bernardo de Aldrete. Esta ocupa 91 folios» (Martín de Riquer 1943: xi). Interesgarria da, orobat, Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español izenekoan ematen duten deskripzioa, bi lanen arteko erlazioaren argigarri: «La obra de Aldrete y la de Covarrubias forman una edición; entre ambas hay reclamo y la “Suma de la Tassa” (en §4 v.) es común a los dos títulos. Existe emisión con igual pie de imprenta, pero con fecha en portada, y con dedicatoria dirigida a otra persona (Don Gregorio Altamirano Portocarrero). Fecha 1674 tomada del colofón. Las dos partes de la obra de Covarrubias con portada propia, la segunda con fecha 1673. Dedicatoria fechada en 1682 y dirigida a Don Juan de Andicano, cuyo texto va precedido del esc. xil. nobiliar del mismo».

<sup>30</sup> Aipu honen arazo nagusia hizkuntza da, ez baitugu Aldreteren lanaren latinezko ediziorik ezagutzen.

hartu zuela Etxeberrik Aldreteren lana,<sup>31</sup> baina, bestelako hausnarketei ekin baino lehen, ikus ditzagun, bata bestearen parean jarrita, gure ustez<sup>32</sup> Etxeberrik Aldreteren liburutik hartu dituen zatien euskarazko bertsioa, latinezkoa, eta Aldreteren gaztelaniazkoa:<sup>33</sup>

| <i>EHats 24</i><br>euskaraz                                                                                  | <i>EHats 24</i><br>latinez                                                              | Aldrete,<br>191                                                                                                        |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Matheo Evangelistaren eredura, orobat guerthatu citçajoen Jondoni Petriri ere, bere nausiaz utkhatu çuenean: | Secundum Matheum Evangelistam, idem evenit divino Petro, quando negavit magistrum suum: | [...] tratando de San Pedro, que por la habla fue conocido que era galileo [...]. Dize pues assi ( <i>Matth. 26</i> ): |
| «Nam et loquela tua manifestum te facit». ( <i>Math. 26</i> )                                                | «Nam et loquela tua manifestum te facit». ( <i>Math. 26</i> )                           | «Nam et loquela tua manifestum te facit».                                                                              |
| Hire mintçoac salhatcen hau nor haicen.                                                                      |                                                                                         |                                                                                                                        |

| <i>EHats 30</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                | <i>EHats 30</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                  | Aldrete,<br>50-51                                                                                                                                                                                                                          |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Eta, baldin Guienaco Prospero saindu handi harc, latinez mintço celarican, erran baçuen:                                                                                                                                                   | Etsi ille illustris Aquitaniae Sanctus Prosperus, loquens de latinitate, dixit:                                                                                                                                                             | Porque, como dize San Prospero Aquitanico (Lib. 3 <i>de vita contempla. c. fin.</i> ):                                                                                                                                                     |
| «Ea est, ni fallor, iudicata latinitas, quae breviter et aperte observata dumtaxat verborum proprietate, res intelligendas enuntiat, non quae vernantis eloquii venustate atque amenitate luxuriat» (Libr. 3 <i>de vita contemplati.</i> ) | «Ea est, nisi fallor, iudicata latinitas, quae breviter et aperte observata dumtaxat verborum proprietate, res intelligendas enuntiat, non quae vernantis eloquii venustate atque amenitate luxuriat» (Libr. 3 <i>De vita contemplat.</i> ) | Aquello se juzga por lenguaje latino, lo que brevemene i con claridad, guardando solamente la propiedad de las palabras dize lo que conviene que se entienda, i no lo que se espacia i deleita con la gala i la fresca del hablar florido. |
| Latin onac, hitç gutiz laburzqui eta lanoqui valiatcen                                                                                                                                                                                     | licet ergo mihi asserere quod, si hic sanctus vir Cantabrisimum                                                                                                                                                                             | «Ea est, nisi fallor, iudicata latinitas, quae breviter et aperte                                                                                                                                                                          |

<sup>31</sup> Honetan ere, Etxeberri Sarakoaren hizkuntz-ideiak eta Bernardo Aldreterenak lotzen alegia, Joseba Lakarra izan zen, guk dakigula, lehenengoa, Lakarra 2001-en apuntatu baitzituen bien arteko bat etortze batzuk.

<sup>32</sup> Bilaketa “buruz eta eskuz” egin da, ez baitaukagu Aldreteren bertsio elektronikorik. Hortaz, litekeena da hemen bildu ditugunak baino bat-etortze gehiago ere izatea bi autoreen artean.

<sup>33</sup> Hemen bildu ditugun guztiak dira *Escuararen Hatsapenac* prosa-lanetik hartuak (eta horko agerpenen hurrenkeran antolatutak). *Gomendiozco carta-n* (GC 23 eta GC 38) badira San Augustinen bi aipu, biak *De civitate Dei* XIX, 7koak, Aldretek ere bildu dituenak. Baina kasu honetan ez dugu uste Aldrete izan denik Etxeberriren iturria; besteak beste, badagoelako testu-zati bat Aldretek gaztelaniazko itzulpenean soilik eman duena, latinezkoan *etc.* bizkor batekin laburtuta, eta Etxeberrik berriz osorik bildu duena, bai euskaraz eta bai latinez (latinezkoa, beraz, beste nonbaitetik hartu behar izan du ezinbestean).

| <i>EHats 30</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | <i>EHats 30</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | Aldrete,<br>50-51                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>delarican, verboen propietatez declaratcen tu jaquin behar diren gauçac, elhe conturic eta hitç alferric emlegatu gabe</p> <p>erran deçaquet, beraz, saindu handi hunec, jaquin içan balu escuara, cinez erranen çuela escuara hitçcuntça ona eta ederra, ceren, hitç gutiz eta laburzqui valiatcen delarican, verboen propietatez hain antçosqui eta çucentqui gauçac adiarazten baititu.</p>                                                                                                                                                     | <p>novisset, aequo animo se dictorum fuisse:</p> <p>«Is est, nisi fallor, iudicatus Cantabrimus, qui breviter et apertè observata dumtaxat verborum proprietate, res intelligendas enuntiat».</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                              | <p>observata dumtaxat verborum proprietate, res intelligendas enuntiat, non quae vernantis eloquii venustate atque amenitate luxuriat» (Libr. 3 <i>De vita contemplat.</i>)</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| <i>EHats 32</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | <i>EHats 32</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | Aldrete,<br>42                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p>Ecen, considera badeçaqu munduan içan diren hitzcuntçaric famatuenac (hebreoa, grecoa eta latina), noizbait arduraco eta comun cebiltçanac, edirenen dugu ja estudiatur baicic nihorc eztituela ikhasten, eta ja erreguelen menera eta bat bederaren traballura eroriac daudela.</p>                                                                                                                                                                                                                                                               | <p>Si enim diligenter perpendamus idiomatica quae in orbe fuere nominatissima, nempe Hebraicum, Graecum et Latinum, quae olim vulgariter vagabantur, compertum nobis erit nisi per studium neminem ea discere, necnon sub regularum dictionem et uniuscuiusque laborem iam esse submissa.</p>                                                                                                                                                                                                  | <p>La lengua hebrea, griega i latina fueron en sus principios vulgares, como oi lo es la castellana, pero aquellas con el tiempo i varias ocasiones an dexado de ser lo, i por arte se aprenden.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| <i>EHats 32-33</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | <i>EHats 32-33</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | Aldrete,<br>138                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| <p>Baina, hebreoaz lehembiciric mintça nadin, Babiloniaco gathibutasunean hirur hogoi eta hamar urthez hebreoei ahantçitçajen bere hitçcuntça propiala, eta ikhasi çuten caldeoa, bere etsai garaitiarena, eta bere herrirat itçuli cirenean ere, hura cerabilaten bere hitzcuntçatçat. Eta Jaincoaren semea guiçon eguin cenecotçat, hequien hitzcuntça hebreoa nahastecatua cen syriacarequin eta caldeoarequin, halaco moldez non, liburu sacratuac aditecotçat, obligatuac baitciren estudiatur hebreoaren ikhastera, guc orai latina beçala.</p> | <p>Sed, ut in primis de Haebraico loquar sermone, Hoebrei in captivitate Babylonis septuaginta annis obliti fuerunt suum idioma, et inimicorum suorum Caldaeum didicerunt, cumque reversi fuissent in patriam suam, eo pro suo sermone utebantur. Per idque temporis quo filius Dei homo factus fuit, illorum idioma Haebraicum cum Syriaco et Caldaeo permixtum erat, ita ut, ad sacros intelligendos codices, coacti essent ut ope studii Haebraicum discerent, quemadmodum nos Latinum.</p> | <p>Exemplo mui grande es lo que passò en aquel pueblo hebreo, que en la captividad de Babilonia perdió su lengua antigua i aprendió la de los caldeos vencedores que lo llevaron captivo, que, en setenta años que duró este cautiverio, tomaron la lengua caldea de Babilonia, la qual conservaron despues bueltos a su tierra. De manera que fue forçoso que de alli adelante aprendissen el hebreo para entender los libros sagrados, como nosotros el latin.</p> |

| EHats 33<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                         | EHats 33<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                          | Aldrete,<br>176                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Grecoa ere, bada, demboraz munduan ičan cen estimu eta errespetu handitan. Ordea, hunec ere bere beheratçapena hartu quen, ecen Horacioc dio:</p>                                                                                                                                         | <p>Similiter Graecum quoque olim magna estimatione et honore fuit in orbe. At hoc quoque labem accepit, nam Horatius ait in <i>Arte Poetica</i>:</p>                                                                                                                                         | <p>[...] lo mucho que en las palabras vale el uso i costumbre, i que como los ojos se alegran de ver vestidos nuevos i les desagrada ver los viejos, no es de peor condicion el oido, que no tenga tambien su gusto en oir vocablos nuevos, i los antiguos selo estraquen. Esta mudança dixo Horacio mui bien (in <i>Arte Poetica</i>):</p> |
| <p>«Licuit semperque licebit signatum praesente nota producere nomen. Ut silvae foliis pronos mutantur in annos, prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas, et iuvenum ritu florent modo nata vigentque. Debemur morti nos nostraque... nedum sermonum ster honos et gratia vivax».</p> | <p>«Licuit semperque licebit signatum praesente nota producere nomen. Ut silvae foliis pronos mutantur in annos, prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas, et iuvenum ritu florent modo nata vigentque. Debemur morti nos nostraque... nedum sermonum ster honos et gratia vivax».</p> | <p>«Licuit, semperque licebit signatum praesente nota producere nomen. Ut silvae foliis pronos mutantur in annos, prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas, et iuvenum ritu florent modo nata vigentque. Debemur morti nos nostraque... nedum sermonum ster honos et gratia vivax».</p>                                               |

| EHats 33<br>euskaraz                                                                                                                                                                                  | EHats 33<br>latinez                                                                                                                                         | Aldrete,<br>176                                                                                                                                                                                                                                         |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Hitzcuntçac demborarequin gambiatcen eta çahartcen dira, halaco guisaz non ehun edo berrehun urtheric barreanean, hainitç hitç ecin adi baititezque, hitzcuntça arrotça balitç baino guehiago.</p> | <p>Idiomata annorum intercessu mutantur ac senescunt, ita ut, post centum aut ducentos annos, plura vocabula instar peregrinorum vix intelligi possint.</p> | <p>Debe se pues advertir que la lengua vulgar naturalmente con el tiempo se envejeçe i muda, i en ciento o docientos años se trueca, de manera que muchas palabras della no se entienden, como si fueran vocablos de lengua peregrina o estrangera.</p> |

| EHats 33-34<br>euskaraz                                                                                                | EHats 33-34<br>latinez                                                           | Aldrete,<br>261                                                                                                                                                                                                                                                     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Eta, hala, grecoac ere manera hunetan galdu çuen bere garbitasuna. Ecen Quintilianoc eta Dionisioc, bioc diote:</p> | <p>Sic etiam Graecum coinquinatum fuit, nam Quintilianus et Dionisius aiunt:</p> | <p>[...] de que Quintiliano i Dionisio testifican. De mas que toda ella decendio de la griega aeolica; i despues de ia perfeccionada, admittia de nuevo vocablos conosciadamente griegos, quando le faltavan los propios, como dize Quintiliano (lib. I, c. 5):</p> |

| <i>EHats 33-34</i><br>euskaraz                                                                                                                      | <i>EHats 33-34</i><br>latinez                                                                                                                       | Aldrete,<br>261                                                                                                                                                                                   |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| «Et confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnumquam mutuuntur».                                            | «Et confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnumquam mutuuntur».                                            | «Et confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnumquam mutuuntur».                                                                                          |
| Latinac eta grecoac, ordainzca edo aldizca, batac bertceaganic hitçac hartcen tuztela.                                                              |                                                                                                                                                     |                                                                                                                                                                                                   |
| <i>EHats 34</i><br>euskaraz                                                                                                                         | <i>EHats 34</i><br>latinez                                                                                                                          | Aldrete,<br>151                                                                                                                                                                                   |
| Eta cer erranen dut latinaz, Dionisio Arcanasioic dioena baicic?                                                                                    | Et quid dicam de Latino, nisi quod ait Dionisius Alicarnasius?                                                                                      | [...] i Dionysio Alicarnaseo no se hartava de admirar que, aviendo sido tantas las gentes que avian entrado en Roma, totalmente no se uviesse hecho barbara (lib. I <i>Antiquit.</i> ):           |
| «Mirum videri possit, quomodo ea civitas penitus barbara non fuerit reddita».                                                                       | «Mirum videri possit, quomodo ea civitas penitus barbara non fuerit reddita».                                                                       | «Mirum videri possit, quomodo ea civitas penitus barbara non fuerit reddita»                                                                                                                      |
| Miresten çuela nola Erroma etcen eguin ossoqui barbaro.                                                                                             |                                                                                                                                                     | [...]                                                                                                                                                                                             |
| Eta Isidoro Sainduac emaiten du arroçoina:                                                                                                          | Et Sanctus Isidorus reddit rationem:                                                                                                                | I dixo mui bien San Isidro (lib. <i>Origin.</i> , c. <i>de Barbarismo</i> ), que cada una de las gentes que fueron sugetas al imperio llevó a Roma los vicios i faltas de su lengua i costumbres: |
| «Unaquaeque enim gens facta Romanorum, cum suis opibus, vitia quoque (et verborum, et morum) Romam transmisit». (Lib. 1, cap. <i>De barbaris.</i> ) | «Unaquaeque enim gens facta Romanorum, cum suis opibus, vitia quoque (et verborum, et morum) Romam transmisit». (Lib. 1, cap. <i>De barbaris.</i> ) | «Una quaeque enim gens facta Romanorum, cum suis opibus, vitia quoque (et verborum, et morum) Romam transmisit».                                                                                  |
| Cerenetariac Erromara joan ciren gendaqui hetaric bakhochac eraman baitcituen hitzcuntçaren vicioac eta bajac.                                      |                                                                                                                                                     |                                                                                                                                                                                                   |

| EHats 34<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                    | EHats 34<br>latinez                                                                                                                                                                                 | Aldrete,<br>177                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Erromaco emperadorcoac irauntçueino, latinac ere on eduqui çuen, eta, hura akhabatcearequin, hau ere gambiatu cen, eta hartu çuen bere beheratçapena, Polybioc dioen eredura:</p>                                    | <p>Interea dum permansit imperium Romanorum, Latinum quoque stetit, et, consumato illo, hoc etiam declinare coepit, ut ait Polybius:</p>                                                            | <p>Polybio declaró esto muy bien, diciendo que avia hecho la lengua romana tan gran mudança desde el tiempo que fueron echados de Roma los reies hasta el suio (que fue cosa de trecientos i cinquenta años, porque fue maestro de Scipion el Africano el menor, que destruo a Cartago i a Numancia), que lo mas de lo escrito de aquellos tiempos los peritissimos en antigüedades no lo entendian sino con dificultad (lib. 3):</p> |
| <p>«Tanta enim facta est mutatio Romanae linguae ab ea tempestate in hodiernum diem, ut etiam qui antiquitatis peritissimi sunt, pleraque non nisi difficulter intelligant». (Polyb., lib. 3)</p>                       | <p>«Tanta enim facta est mutatio Romanae linguae ab ea tempestate in hodiernum diem, ut etiam qui antiquitatis peritissimi sunt, pleraque non nisi difficulter intelligant». (Polybius, lib. 3)</p> | <p>«Tanta enim facta est mutatio Romanae linguae ab ea tempestate in hodiernum diem, ut etiam qui antiquitatis peritissimi sint, pleraque non nisi difficulter intelligant».</p>                                                                                                                                                                                                                                                      |
| <p>Erromaco hitzcuntçac hartu du hain mudantça handia noiz-baitdanic hunat, non istorioen berri daquiten jaquinsunec ere pena baitute hequien aditcea eta comprehenditcea.</p>                                          |                                                                                                                                                                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| EHats 34<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                    | EHats 34-35<br>latinez                                                                                                                                                                              | Aldrete,<br>151                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p>Ordea, ezta miresteco, ceren godoac eta bertce jendaqui barbaro eta bassotarrac Italiara eta bertce hainitç erresumetara emperadorcoarequin ethorri cirenean, vençutuec hartu baitçuten garaitiarren hitzcuntça.</p> | <p>Sed non mirum, nam quando Gothi et reliquae barbarae gentes multae ad Italiam aliaque complura regna cum imperio accesserunt, victi victorum sermonem receperunt.</p>                            | <p>Con la venida de los godos i otras barbaras naciones a Italia i a las provincias del imperio, los vencidos se uvieron de acomodar a la lengua de los vencedores, los quales desearon i procuraron aprender la latina, qu se les dio muy mal i la corrompieron.</p>                                                                                                                                                                 |
| <p>Ordea, godoac ere, bere ahailean, ensejatu ciren latinaren ikhastera, batean hartcen çutelaric latinetic hitz bat, bertcean latinari iratsequitcen ciotelaric bere- tic bertce bat.</p>                              | <p>At Gothi quoque, iuxta facultatem suam, curabant operam dare latinitati, semel assumentes unum vocabulum ex Latino, semel adiungendo Latino aliud Gothicum.</p>                                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |

| EHats 34-35<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | EHats 35<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | Aldrete,<br>153                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Eta nola antcecaitz baitciren, eta harmetara emanagoac letretara baino, gaitzqui eta moldegaizqui ikhasten çuten latina. Icenen declinacioneac eta verboen conjugacioneac luceac iduritric, contentatu ciren latinetic icen choilen hartceaz, declinacioac utciric, ceren hec, bere hitzcunçan, icenac ez baitcituzten declinatcen, latinac eta escuarac eguiten tuen beçala. Casuen diferenciac eguiten cituzten articuluen edo emendailluen bidez, hala nola españolac, italia-noac eta francesac eguiten baitituzte. Hargatic, hauquien icenac ere dira indeclinableac edo declinatcen ez tirenac, oraï hemen ekharcera nohan exempluan ikhusico duçun beçala.</p> | <p>Quia vero erant rudes et indo-ciles, atque ad arma procliviores quam ad studia, perperam ac inculte et rusticè latinitalis intelligentiam assequebantur. Et nominum inflexiones verborumque variationes cum visae fuissent eis prolixae, relictis flexionibus explebant animum suum sumendo tantum nomina Latina, quia in illorum idiomate neutiquam flectebantur nomina quemadmodum in Latino et Cantabrisimo. Differentias casuum componebant per articulos vel additamenta, ut pote Hispanus sermo, Italicus et Gallus. Ideo eorum nomina quoque sunt inflexibilia, ut modo hic in exemplis a me proponendis tibi aperte patefaciam.</p> | <p>Salieron mui mal con la lengua latina esta gente, mas dada a las armas que a las letras, i como los que entravan de nuevo, unas letras entendian por otras, juntaron los nombres latinos con los suos, i siendoles prolixa la declinacion de los nombres latinos i la variacion de los verbos por sus tiempos, contentaronse con usar de los nombres latinos i dexaron la declinacion, la qual tomaron de su lengua. En la qual los nombres son indeclinables i los casos se distinguen por los articulos i preposiciones, como oi se usa en la lengua italiana i española, i abaxo mostrare.</p> |

| EHats 35-36<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                               | EHats 35-36<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                        | Aldrete,<br>153                                                                                                                                                                                                                                       |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Verbo latinezcoen conjugacioneac godoec seguitu cituzten cembait partetan, bainan ez guztietan, eta bereciqui verbo pairuzcoaren edo passivoaren presentean eta preterito imperfectoan, don Bernardo Aldrete dioen eredura (Lib. 2, cap. 1, <i>De orig. et principio linguae Castellanae</i>):</p> | <p>Variationes verborum passivorum Gothi secuti sunt in quibusdam partibus, sed non in omnibus, et praecipuè in praesenti et praeterito imperfecto verbi passivi, ut Doctor Bernardus Aldrete ait (Lib. 2, capit. 1, <i>De origine et principio linguae Castellanae</i>).</p> | <p>En los verbos siguieron las conjugaciones latinas en algo, pero totalmente perdieron la voz passiva, i usaron de los participios con el verbo <i>ser</i> o <i>aver</i>, como en <b>amor</b>, <b>amaris</b> <i>soi amado</i>, <i>eres amado</i></p> |
| <p>«Variationes verborum passivorum Gothi secuti sunt in quibusdam partibus; sed non in omnibus, et praecipuè in praesenti et praeterito imperfecto verbi passivi».</p>                                                                                                                               | <p>Eo quod neutiquam poterant invenire voces adequatè correspondentes verbo passivo. Quamobrem usi fuerunt verbo substantivo et participio praeteriti; v. g.</p>                                                                                                              |                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p>Cerenetariac ecin ediren baitcetçaqueten verbo passivoari justuqui erantçun ceçoquion sinificantçaric. Hartaracotç, bada, valiatu ciren verbo sustantivo (<i>naiz</i>) eta participio preteritocoaz, hala nola <b>amor</b>: <i>ni naiz maitatua</i>; <b>amaris</b>: <i>hi aiz maitatua</i></p>     | <p><b>amor</b>: <i>je suis aimè / jo soy amado / ni naiz maitatua</i>; <b>amaris</b> vel <b>amare</b>: <i>hi aiz maitatua / tu eres amado / tu es aimè</i></p>                                                                                                                |                                                                                                                                                                                                                                                       |

| EHats 36<br>euskaraz                                                                                                                                                                 | EHats 36<br>latinez                                                                                                                              | Aldrete,<br>154                                                                                                                                                                                                   |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Hau cen hitzcuntça godoaren mintçatceco manera, eta, hala, hunequin guelditu ciren erromarrac, italiarrac, españolac eta francesac. Hargatic Luis Vives autor handi harc dio:</p> | <p>Hic erat sermonis Gothici loquendi modus, quo remanserunt Romani, Itali, Hispali et Galli. Unde ait Ludovicus Vives ille illustris autor:</p> | <p>Aeste modo de hablar se acomodaron los romanos, italianos, franceses i españoles. [...] Consideró esto mui bien Luis Vives (lib. I <i>De causis corrupt. artium</i>), que tratando de los godos dize assi:</p> |
| <p>«Ita sermoni verè Latino ac puro successit mixtus quidem ex Latino et peregrino». (Lib. 1, <i>De causis corrupt. artium</i>)</p>                                                  | <p>«Ita sermoni vere Latino ac puro successit mixtus quidem ex Latino et peregrino». (Lib. 1, <i>De causis corrupt. artium</i>)</p>              | <p>«[...] Ita sermoni vere Latino ac puro successit mixtus quidem ex Latino et peregrino».</p>                                                                                                                    |
| <p>Eguiazco latinaren ondoan, ethorri cela hitzcuntçabat latinarequin eta hitzcuntçarrotçarequin nahastacatua.</p>                                                                   |                                                                                                                                                  |                                                                                                                                                                                                                   |

| EHats 36<br>euskaraz                                                                                                                         | EHats 36<br>latinez                                                                                                                          | Aldrete,<br>155                                                                                                                                                                              |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Pauloc ere gauça bera dio:</p>                                                                                                            | <p>Paulus quoque idem ait (<i>supra Faustum</i>):</p>                                                                                        | <p>Esto mismo nos dixo Paulo sobre Festo, diziendo que <i>latín</i> se dixo del Latio, i que la lengua latina estava tan trocada que no avia cosa en ella que estuviessse entera i sana:</p> |
| <p>«Latine loqui a Latio dictum est, quae locutio adeo versa est, ut vix eius ulla pars maneat in notitia». (Paulo, <i>supra Faust.</i>)</p> | <p>«Latine loqui a Latio dictum est, quae locutio adeo versa est, ut vix eius ulla pars maneat in notitia». (Paulo, <i>supra Faust.</i>)</p> | <p>«Latine loqui a Latio dictum est, quae loquutio adeo versa est, ut vix ulla eius pars maneat in notitia».</p>                                                                             |
| <p>Latina hain gambiatu da, non ez baitu parte ossorican.</p>                                                                                |                                                                                                                                              |                                                                                                                                                                                              |

| EHats 123-124<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                     | EHats 123-124<br>latinez                                                                                                                                                                                                  | Aldrete,<br>255                                                                                                                                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Hala nola eguiazco philosophian materia eta forma baitira gorpputçaren lehen hatsapenac eta, bere muetan, içaite ossoa eta perfeta emaiten diotenac, manera berean, ceinnahi hitzcuntçaren lehen hatsapenac dira hitçac eta gramatica.</p> | <p>Quemadmodum in vera philosophia materia et forma sunt prima corporis principia, illudque in sua specie integrè et perfectè constituentia, similiter cuiuslibet idiomatis prima principia sunt voces et grammatica.</p> | <p>Assi como la materia i forma son los principios esenciales de que cualquier cuerpo se compone i recibe el ser perfecto en su especie, de la misma manera qualquiera lengua tiene dos partes principales, como ia dixee arriba:</p> |



| EHats 123-124<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | EHats 123-124<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | Aldrete,<br>255                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Hitçac cerbitçatcen dira mate-riatçat, eta gramatica formatçat, ceinac hitcei, berenez dispoſicino choilla baicic eztutenei, emaiten baitiote içaite osoa eta perfeta, non, hauquien bidez, hitzcuntça bat bertceaganic diferent edo bata bertcearen iduritaco eguiten baitira.</p> <p>Eta, cembatenaz hitzcuntcen hatsapenac baitirateque elkharren iduritacoagoac, hambatenaz elkharren artean hitzcuntcec ere du-quete partalertasun guehiago, hala nola italianoac, francesac, gaztelaniac edo erdarac elkharren artean baitute; bai halaber latinarequin ere nahastacatcen dira, ceren hunenganic baitute bere ethorquia. Eta, hala, hauquien artean, batetic bertcera diferentcia guti da, eta halatan dira hain elkharren iduritaco.</p> | <p>Voces sunt materia, grammat-ica vero forma, quae vocibus sola aptitudine gaudentibus praebet integrum et perfectum esse, ut per haec quodlibet idioma huic dissimile vel illi simile fiat.</p> <p>Et haec idiomatum principia quanto consimiliora fuerint, tanto inter se idiomata etiam communiora et confiniora erunt, ut Italicum, Gallicum et Hispanicum sunt inter se, necnon cum Latino miscentur, quia ab hoc suam ducunt originem. Itaque leve inter haec est discrimen, proptereaque sunt tam consimilia.</p> | <p>los vocablos i la gramatica. Aquellos son como la materia i esta como la forma con que reciben ser, no teniendo más que disposicion para ella. [...] Porque la semejança que entresi tienen la gramatica castellana con la italiana, i ambas con la latina, no se puede mejor ver que declinando algunos nombres i conjugando algun verbo de todas tres lenguas, porque esta via se vendra en maior conocimiento de lo que tienen de semejança i en lo que se apartan, para esto puse aqui lo uno i lo otro, con diferentes letras.</p> |

| EHats 131-134<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | EHats 131-133<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                             | Aldrete,<br>195-196                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Escuarac, bere mintçatceco maneretic ere, ecin erran dite-que bertce hitzcuntcetic ethorquiric baduela. Ecen gauça segura da cembatenaz ere hitzcuntçac elkharren artean baitira diferenttago, hambatenaz hequien mintçatceco manerac ere direla elkharren iduri gutiagocoac. Hau da gauça bat Agustin Sainduac erraiten darocuna:</p> | <p>Neque secundum loquendi mores dici potest Cantabrisimum ab aliis idiomatibus ullam ducere originem. Nam certum est, quo idiomata inter se dissimiliora fuerint, eo illorum loquendi proprietates esse remotiores. Hoc est quod nobis inquit Divus Augustinus:</p> | <p>Por que aviendo tantas diferencias en las maneras de hablar en una mesma lengua, en una mesma ciudad i tiempo, [...] sin duda que sera maior la diversidad, quanto fuere maior la distancia de los lugares i diferencia de tiempos. I assi no es mucho que aviendose corrompido la lengua latina en España, discrepe despues de tantos siglos de su original en muchos modos de dezir. Por lo qual no se puede traduzir de latin en romance, o al contrario, sin mucha mudança, por la diversidad de las propiedades de ambas lenguas, i errará mucho quien bolviere palabra por palabra, por la razon que daba San Agustin (<i>De vera relig.</i> c. 50):</p> |

| EHats 131-134<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                    | EHats 131-133<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                    | Aldrete,<br>195-196                                                                                                                |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>«Habet enim omnis lingua sua quaedam propria genera locutionum, quae cum in aliam linguam transferuntur videntur absurda». (<i>De vera relig.</i>, cap. 50)</p>                                                                                                                           | <p>«Habet enim omnis lingua sua quaedam propria genera locutionum, quae cum in aliam linguam transferuntur videntur absurda». (D. Aug., <i>De vera relig.</i>, cap. 50)</p>                                                                                                                 | <p>«Habet enim omnis lingua sua quaedam propria genera loquutionum, quae cum in aliam linguam transferuntur videntur absurda».</p> |
| <p>Ceinnahi hitzcuntçac baitu bere mintçatceco manera diferentac, ceinec estrainio baitirudite bertce hitzcuntça batetara gambiatcen direnean.</p>                                                                                                                                           |                                                                                                                                                                                                                                                                                             |                                                                                                                                    |
| <p>Eta, hala, norc ere nahico baituque hitzcuntça batetic bertcera cembait gauça hitcez hitz gambiatu, hainac jaquiteco du manera hartan eguinen tuela milla huts eta falta, eta hunen arroçoina Geronimo Sainduac emaitendu:</p>                                                            | <p>Et ideo, quicumque voluerit unum idioma in aliud verbatim traducere, oportet ut ille conscius sit se mille errores et defectus commissum ire, et huius ratio exhauritur a Divo Hyeronimo:</p>                                                                                            | <p>I por esto dixo San Hieronymo (Tom. 2, <i>Epist.</i> 101, <i>De optimo genere interpretandi</i>):</p>                           |
| <p>«Difficile est, et arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent; perdunt gratiam, pleraque si quasi invita et recusantia violentius transferantur». (Tom. 2, <i>Epistol.</i> 101, <i>De optimo genere interpretandi</i>)</p>                 | <p>«Difficile est, et arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent; perdunt gratiam, pleraque si quasi invita et recusantia violentius transferantur». (Tom. 2, <i>Epistol.</i> 101, <i>De optimo genere interpretandi</i>)</p>                | <p>«Difficile est, et arduum, ut quae in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent»;</p>              |
| <p>Gaitz da hitzcuntça batean ederqui erraniccaco gauec, bertce batera gambiatcen direnean, iduc eta conserva deçaten edertasun bera; galtcen dute bere garacia, ceren bortchaz beçala baitohaci.</p>                                                                                        |                                                                                                                                                                                                                                                                                             | <p>i Aulo Gelio (lib. 9, c. 9):</p>                                                                                                |
| <p>Eta hitcez hitz ez baitute cençqu ona eguiten, hitzcuntcen mintçatceco manera diferentac direla causa. Non Aita Saindu Nicolao, icen hunetaco lehenbicoac, isquiribatcen dioelarican Miguel Emperadoreari, erraiten baitio hargatic direla hambat interpretacinozco liburu ilhuntasu-</p> | <p>Et verbatim traducta sensus dissentionem efficiunt ob discrepantes idiomatum loquendi modos. Ita ut Nicolaus Papa, hoc nomine primus, Michaeli Imperatori scribens, refert idcirco tot reperiri interpretationum libros obscuritate et deformitate idiomatum plenos. Propterea Divus</p> | <p>«Perdunt gratiam, pleraque si quasi invita et recusantia violentius transferantur».</p>                                         |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                              |                                                                                                                                                                                                                                                                                             | <p>[...]</p>                                                                                                                       |

| <i>EHats 131-134</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                             | <i>EHats 131-133</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                              | Aldrete,<br>195-196                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| nez betheac eta hitzcuntça moldegaitcetacoac. Eta, hala, gauça hunen gainean Agustin Sainduac emaiten cembait exemplu (lib. 2 <i>De doctrina christ.</i> ), iracasten tuelarican ongui interpretatceco traça eta manera.                                     | Augustinus quoque aliqua circa hoc praebet exempla (lib. 2 <i>De doctrina christ.</i> ), docens regulam et modum recte interpretandi.                                                                                                                        | faltas maiores de barbarismos i solecismos; i San Augustin puso algunos exemplos (lib. 2 <i>De doct. christian.</i> c. 12 et 130); i San Hieronymo ( <i>Epist.</i> 101, <i>quaest.</i> 5) lo dilató, dando la forma que se avia de tener para interpretar bien.                                                                                                                                                                                                                                                        |
| <i>EHats 144-145</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                             | <i>EHats 144-145</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                              | Aldrete,<br>88-89                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Hargatic, bada, guc geurea behar dugu seguitu, eta bertcerenac utci, Ciceronec erraiten darocun beçala:                                                                                                                                                      | Idcirco inquit etiam Cicero:                                                                                                                                                                                                                                 | Ciceron, en los latinos mismos, como no fuessen de Roma, tenia el oido tan delicado que le sonaban a lo peregrino. [...] Dize assi (3 de <i>oratores</i> ):                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| «Quare cum sit certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil animadverti possit, nihil sonare aut alere peregrinum, hanc sequamur, neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus». (Cic., 3 <i>De orat.</i> ) | «Quare cum sit certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil animadverti possit, nihil sonare aut alere peregrinum, hanc sequamur, neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus». (Cic., 3 <i>De orat.</i> ) | «Nostri minus student literis quam Latini, tamen ex illis quos nostis urbanis, in quibus minimum est literarum, nemo est quin literatissimum togatorum omnium Quintum Valerium Soranum lenitate vocis atque ipso oris pressu et sonu, facile vincat. Quare cum sit certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur, neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus». |
| <i>EHats 145-146</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                             | <i>EHats 145-146</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                              | Aldrete,<br>191                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| Geronimo Sainduac, mintço delarican Jondoni Betriz, dio eçagutu çutela gallilearra cela, mintço celarican Judeaco hitzcuntçaz:                                                                                                                               | Divus Hyeronimus, verba faciens de Divo Petro, inquit notum fuisse Galilaeum cum Iudaeae sermone uteretur:                                                                                                                                                   | [...] traere solo al gran doctor de la Iglesia, maestro de lenguas, San Hieronymo, el qual en una palabra lo dixo, tratando de San                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |

| EHats 145-146<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | EHats 145-146<br>latinez                                                                                                                                                                                                                   | Aldrete,<br>191                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| «Vere tu ex illis es, nam et loquela tua manifestum te facit». ( <i>Matth.</i> 26, vs. 73)                                                                                                                                                                                                                                    | «Vere tu ex illis es, nam et loquela tua manifestum te facit». ( <i>Matth.</i> 26, vs. 73)                                                                                                                                                 | Pedro, que por la habla fue conocido que era galileo, con que hablava en la misma lengua sira en que hablaban todos en Iudea i que usavan los presentes. Pero por el modo particular de dezir que se usaba en Galilea, diverso del de Hierusalen, lo conocieron. Dize pues assi ( <i>Matth.</i> 26): |
| Guztiac ciren hebreoac eta hitzcuntça berecoac, hala acusatçailleac nola acusatua. Ordea, nola herrico mintçaira diferente baitçuten (orai guc beçala), handi-can eçagutu çuten gallilearra cela.                                                                                                                             | Omnes quidem erant Hebraei, eiusdemque idiomatis, tum delatores tum delatus. Quia vero inter eos distincta erat dicendi ratio (veluti modo apud nos), inde eum noverunt Galilaeum esse.                                                    | «Vere tu ex illis es, nam et loquela tua manifestum te facit».                                                                                                                                                                                                                                       |
| EHats 146<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | EHats 146<br>latinez                                                                                                                                                                                                                       | Aldrete,<br>88                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Halaber Ciceronec ere mintçairan edo mintçatceco manera choillean eçagutcen cituen copla edo vertsu latinezcoac, cein ciren erromarrenac eta cein gende arrotcenac. Halaco guisaz non erromarrrec, gutiago jaquinic ere, bere mintçairaren manera emeaz eta ez-tiaz, garaitcen baitcituzten gende arrotz guehiago ceaquitena. | Pariter Cicero, per locutionem seu per solam loquendi formulam, carmina cognoscebat quoque Latina, distinguendo a peregrinis Romana. Adeo ut Romani litteris minus imbuti, loquela lenitate ac suavitate, advenos superarent sapientiores. | Ciceron, en los latinos mismos, como no fuessen de Roma, tenia el oido tan delicado que le sonaban a lo peregrino. I el que menos sabia en Roma se la ganava al que mas letrado era de los latinos en la blandura de la voz i en el cortar de la lengua i darle su sonido.                           |
| EHats 147<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | EHats 147<br>latinez                                                                                                                                                                                                                       | Aldrete,<br>205                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Bada oraino escualdunen artean bertce mintçaira different bat, ceinetan mintço baitira herri batçuetan, hitcei letrac berretuz, eta, berriz, bertce batçuetan, letrac gambiatuz.                                                                                                                                              | Praeterea apud Cantabros alius est loquendi mos, penes quem alii augent et alii mutant vocabulorum litteras.                                                                                                                               | El tercero i quarto modo, en que es mas escura la derivacion, i es mas ordinaria i en que ai mucho que notar, es intriduziendo se unas letras en lugar de otras, o todo junto, trocando, dismi-nuyendo o acrescentando.                                                                              |

| <i>EHats 148</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                               | <i>EHats 148</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                            | Aldrete,<br>206                                                                                                                              |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Eguiazqui badirudite hunela mintço diren escualdun hauc bere mintçaira hartu dutela lehenagoco latindun hetaric, ceinac, Quintilianoc dioen arauera (lib. 1, c. 7) mintço baitciren hitcei letrac berretuz. Hala nola: <i>puerei, ubei, utei, quei</i> , erran behar bidean: <i>pueri, ubi, uti, qui</i> . | Hi profecto videntur Cantabri simili loquentes modo suam loquendi formulam assumpsisse ab illis veteribus Latinis qui, secundum Quintilianum (lib. 1, c. 7), loquebantur litteras vocabulis coniungendo superfluas, verbi gratia: <i>puerei, ubei, utei, quei</i> , cum deberent dicere: <i>pueri, ubi, uti, qui</i> . | Antiguamente por esta causa dezian <i>puerei, ubei, utei, quei</i> , como dize Quintiliano (lib. 1, c. 7), por <i>pueri, ubi, uti, qui</i> . |

| <i>EHats 148</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                             | <i>EHats 148</i><br>latinez                                                                                                                                                                                            | Aldrete,<br>205                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Bertce batçuec mintço ciren letrac gambiatuz, Pompeyo Festoc dioen beçala; erran behar bidean: <i>aulas, aurum, auriculus, cauda, aurichalcum</i> , erraiten ohi çuten: <i>ollas, orum, oriculus, coda, orichalcum</i> . | Alii loquebantur mutatis litteris, ut refert Pompeius Festus; quando enim debebant pronunciare: <i>aulas, aurum, auriculus, cauda, aurichalcum</i> , solebant dicere: <i>ollas, orum, oriculus, coda, orichalcum</i> . | Pompeio Festo dize que antiguamente dixeron los antiguos <i>aulas</i> quas nos dicimus <i>ollas</i> ; i que por <i>aurum</i> dezian los rusticos <i>orum</i> , i assi se dixo <i>orata de auro</i> ; i que por <i>auriculas, oriculas</i> ; i que los antiguos dezian <i>ausculari</i> por <i>osculari</i> ; i, de <i>cauda, coda</i> . De manera que el <i>au</i> hizieron <i>o</i> , de que uvo entre los latinos hartos exemplos: <i>aurichalcum</i> / <i>orichalcum, caudex</i> / <i>codex, caurus</i> / <i>corus, lautus</i> / <i>lotus, faurex</i> / <i>forex</i> . |

| <i>EHats 153-154</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | <i>EHats 153-154</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | Aldrete,<br>189-190                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ecen erran den differentia molde hau causitcen da ceinnahi bertce hitzcuntcetan ere, bereciqui italianoan, erdaran eta frantzesan; ceinec, bere ethorquia dute-larican latinetican, guztiarequin ere differentiatcen baitira elkharren artean. Batac latinetic hartu tu hitz batçuec, eta bertceac bertce batçuec; batac sinificantça batean, bertceac bertcean; batac mintçateco manera batean, bertceac bertcean; verboetaric eguintuzten icen berriac, bere traçara | Praedictum enim hoc discrimen in quolibet alio etiam sermone reperitur, praecipue tamen in Italico, Castiliano et Gallico; qui licet ex Latino originem ducant, nihilominus inter se discrepantur. Quidam ex Latino quaedam hausit vocabula, quidam alia; alter sub quadam vocis notione, alter sub alia; alius secundum quemdam loquendi modum, alter secundum alium; ex verbis suo instituto et more nomina composuerunt nova; nec | A esto añado que, como las mismas gentes vinieron a Italia, Francia i España, assi casi igual introduxeron la gramatica [...]. Lo que mas distingue estas tres lenguas es que, de la copia i abundancia de la latina, una tomo unos vocablos, i otra otros; unos en una significacion, i otros en otra; unos admite por metáfora, otros por traslacion, lo qual no siguio la otra; una recibio vocablos de los que tenian a aquellas gentes, otra no. Delos verbos hi- |

| <i>EHats 153-154</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | <i>EHats 153-154</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | Aldrete,<br>189-190                                                                                                                                                                                                                                          |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>eta moldera; bai halaber, icenac eta berretgailuac elkharrequin juntaturic, moldatu cituzten verboac; batçuec letrac khenduz, bertceac berretuz, bertce batçuec letrac aldatuz edo gambiatuz eta truccatuz, batac labur cena eguin du luce, eta bertceac, contrara, luce cena laburtu du.</p>                                                                                                                                                                       | <p>non nominibus et additamentis inter se copulatis formaverunt verba; quidam demptis litteris, alii auctis, quidam commutatis, conversis ac permutatis elementis literariis; alter quod erat contractum longum fecit, et econtra quod erat productum alter corripuit.</p>                                                                                           | <p>zieron nombres nuevos, i de las particulas i otras dicciones compusieron nuevos verbos; una en la pronunciacion quitó letras, otra las añadió; una las mudó, otra las conservó; una hizo lo que era breve largo, otra al contrario de lo largo breve.</p> |
| <i>EHats 154-155</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | <i>EHats 154-155</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | Aldrete,<br>191                                                                                                                                                                                                                                              |
| <p>Eta oraino hautan ere causitencen da, içan arren erresuma eta hitzcuntça berecoac, differentcia badela herritic herrira, hitcetan eta mintçatceco maneretan: batçuec delicatuqui, bertceac moldegaizqui, batçuec mintçuari emaiten diote bertcetaric mintçaira differenta. Ordea, hargatic, hequien hitzcuntça mueta bat da, hala nola escuararic bat baici ez baita, orai seguidantçan ikhustera goacin beçala.</p>                                                | <p>Et praeterea inter hos etiam reperies passim inter oppida dari discrimen in vocabulis et locutionibus, etsi easdem incolant patriam et linguam: quidam molliter, alii inculte, quidam aliis dissimili ratione modelantur loquelam. Attamen eorum idioma specificice unum est, quemadmodum et Cantabrisimus unicus est, ut consequenter modo inspecturi sumus.</p> | <p>Por lo qual los de una misma provincia, hablando una misma lengua, siendo de diferentes partes, se conocen i distinguen entre si por los varios modos de dezir con que se habla diversamente en cada lugar, bien que la lengua sea toda una.</p>          |
| <i>EHats 209</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | <i>EHats 209</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | Aldrete,<br>209                                                                                                                                                                                                                                              |
| <p>Ecen ezta gauça erraçagoric nola baita <i>-b-</i> khendu, eta, haren lekhuian, eçartcea <i>-p-</i>. Quintilianoc ere hargatic erran çuen:</p> <p>«Cum dico <i>obtinuit</i>, secundam enim <i>b</i> literam ratio poscit, aures magis audiunt <i>p</i>». (Quintil., lib. 1, cap. 7)</p> <p>Erraiten dudanean <i>obtinuit</i>, arroçoinac galdeguiten du bigarren letratçat <i>b</i>. Ordea, beharrietaco soinuian, lehen dirudi dela <i>p</i>, ecen ez <i>b</i>.</p> | <p>Nihil quidem facilius quam, dempta <i>-b-</i>, eius loco collocare <i>-p-</i>. Quapropter Quintilianus quoque dixit:</p> <p>«Cum dico <i>obtinuit</i>, secundam enim <i>b</i> literam ratio poscit, aures magis audiunt <i>p</i>». (Quintil., lib. 1, cap. 7)</p>                                                                                                 | <p>En el sonido se parecen mucha la <i>b</i> y la <i>p</i>, segun Quintiliano (lib. 1, c. 7):</p> <p>«Cum dico <i>obtinuit</i>, secundam enim <i>b</i> literam ratio poscit, aures magis audiunt <i>p</i>».</p>                                              |

| EHats 217<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | EHats 217<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | Aldrete,<br>53                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Erromarrec bereciqui estimu handia eguiten çuten bere hitz-cuntçaz, ecen lekhu eta dembora guztietan berec berea ohoratcen çuten, eta bertceec ere ohora ceçaten eguin ahalaz entsejatcen ciren.</p> <p>Hargatic, grecoei ihardetsi behar ciotenean, errespustac latinez emaiten ciotçaten, eta oraino etcituzten entçun nahi, non latinez edo interpretez etciren minçatcen. Etçuten hau choilqui eguiten Erroman, baina bai oraino Grecian eta Asian ere, bide hartaz bere hitzcuntça, latina, hobequiago errespetarazteco eta gendaqui arrotcetara hedarazteco, Valerio Maximoc dioen beçala (lib. 2, c. 2, § 2).</p> | <p>Praesertim vero Romani suum magni pendebant sermonem, ubique enim et quovis tempore ipsi proprium reverebantur, atque omnibus viribus omnem conatum parabant, ut alii quoque honore illum prosequerentur.</p> <p>Ideo quando Graecis debebant respondere, Latine reddebant eis responsa, et praeterea nolebant eos audire, nisi loquerentur Latine sive per interpretem. Hoc non exequabantur solummodo Romae, verum etiam in Graecia et in Asia quoque, ut eo modo melius coleretur atque apud extraneas nationes propagaretur eorum idioma, ut ait Valerius Maximus (lib. 2, c. 2, § 2).</p> | <p>El aprecio i estima que los romanos hizieron de su lengua fue tan grande, que en todo lugar i tiempo la honrraron, i procuraron que todos la venerassen i respetassen. I aunque la lengua griega tuvo en Roma i en todo el mundo gran punto i fama, con todo los romanos, en los casos que se ofrecieron en que uviessen de responder a los griegos, fue en latin, i no los querian oir sino por interprete. Lo qual no solo fue en Roma, sino en Grecia i Asia, a fin que la lengua latina fuesse mas venerada i respetada i se estendiese por todas las gentes i naciones, segun que lo ponderó i escrivio Valerio Maximo (lib. 2, c. 2, § 2):</p> <p style="text-align: right;">«Magistratus vero prisci, quantopere [...]»</p> |

| EHats 217-219<br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | EHats 217-219<br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | Aldrete,<br>46                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Erraiten du Suetonio Franquiloc<sup>34</sup> ere:</p> <p>«Sermone Graeco quamquam alias promptus et facilis, non tamen usquequaque usus est. Abstinitque maxime in Senatu, adeo quidem ut <i>monopolium</i> nominaturus, prius veniam postularit, quod sibi verbo peregrino utendum esset. Atque etiam quodam decreto patrum cum <i>emblema</i> recitaretur, commutandam censuerit vocem et pro peregrina nostratem requirendam,</p> | <p>Narrat etiam Suetonius Franquilus:</p> <p>«Sermone Graeco quamquam alias promptus et facilis, non tamen usquequaque usus est. Abstinitque maxime in Senatu, adeo quidem ut <i>monopolium</i> nominaturus, prius veniam postularit, quod sibi verbo peregrino utendum esset. Atque etiam quodam decreto patrum cum <i>emblema</i> recitaretur, commutandam censuerit vocem et pro peregrina nostratem requirendam,</p> | <p>I algunos emperadores fueron en esto mui supersticiosos i rigurosos, en particular Tiberio Cesar, de quien escribe Suetonio Franquillo que, sabiendo hablar el griego bien i con expedixion, no lo usó; antes, aviendo de dezir en el senado una diction griega, pidió licencia para usar de palabra peregrina o estrangera, i en un auto del senado mando quitar otra, i que se pudiesse en latin, i a un soldado prohibio que dixesse su dicho como testigo sino en latin (Sueto. in <i>Tiber.</i> cap. 71):</p> |

<sup>34</sup> Argi ikusten da hemen Aldreteren edizioko akatsa dela Etxeberriren «Franquilo» (*pro* «Tranquilo») akatsaren jatorria.

| <i>EHats 217-219</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | <i>EHats 217-219</i><br>latinez                                                                                                                                                                        | Aldrete,<br>46                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>aut, si non reperiretur, pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque Graece testimonium interrogatum, nisi Latine respondere vetuit». (Sueton., in <i>Tiber.</i>, cap. 71)</p> <p>Dio, bada:</p> <p>Tiberio Cesarec ceaquielarican hitzcuntça grecoa, etcela hartaz valiatcen ez mintçatcen. Aitcitic, behin, ocasino batean, hitz arrotz baten erraiteco cegoelarican, lehenic bere Parlamentari edo Conseilluari galdeguin cioela hitz arrotz haren erraiteco libertatea, eta, dembora berean, Parlamenteco jaunequin batean deliberaturic, eman çuela meçua edo manamendua, hitz arrotça khenduric, haren lekhuana herricoa eçarrico cela; eta, baldin causitcen ez bacen herricoa, hainitz hitcez edo itçulinguraca bacen ere, herrico hitzcuntçan erran behar cela. Eta, soldadu bat ere baitcen lekhucoçat entçun beharra, baldinetariac ez bacen mintçatcen latinez, etcedila içan entçuna.</p> | <p>aut, si non reperiretur, pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque Graece testimonium interrogatum, nisi Latine respondere vetuit». (Sueton., in <i>Tiber.</i>, cap. 71)</p> | <p>«Sermone Graeco quamquam alias promptus et facilis, non tamen usquequaque usus est. Abstinitque maxime in Senatu, adeo quidem ut <i>monopolium</i> nominaturus, prius veniam postularit, quod sibi verbo peregrino utendum esset. Atque etiam quodam decreto patrum cum <i>εμβλημα</i> recitaretur, commutandam censuerit vocem et pro peregrina nostratem requirendam, aut, si non reperiretur, pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque Graece testimonium interrogatum, nisi Latine respondere vetuit».</p> |
| <i>EHats 220-221</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | <i>EHats 220-221</i><br>latinez                                                                                                                                                                        | Aldrete,<br>45                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |

Marco Tullio, que como emos visto dixo que la latina era la vulgar i natural de Roma, hablando en persona de Q. Catulo la dize «nuestra lengua» (lib. 3, *De oratore*):

«Quamquam non haec [...]»

De la misma manera habló A. Gellio (lib. 2, cap. 26) en persona de Marco Fronto, varon consular,



| <i>EHats 220-221</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | <i>EHats 220-221</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | Aldrete,<br>45                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>[...] choilqui contentatcen naiz Ciceronec Phavorinori eman cioen errespustaz:</p> <p>«Tum Fronto ad Phavorinum “non inficias” inquit “imus, quin lingua Graeca, quam tu videre legisse, prolixior fusiorque sit, quam nostra. Sed in iis tamen coloribus, quibus modo dixisti, designandis non perinde inopes sumus, ut tibi videmur”». (Marc. Tul., lib. <i>De Oratore</i>)</p> <p>Diotsa Ciceronec greca baçatequela cen compliagoa eta hedatuagoa latina baino; ordea, hargatic eteçala pentsa hari iduritcen citçajon beçain erromes eta escas cirela.</p> | <p>[...] duntaxat contentus sum responsione quam Cicero prae-buit Phavorino:</p> <p>«Tum Fronto ad Phavorinum “non inficias” inquit “imus, quin lingua Graeca, quam tu videre legisse, prolixior fusiorque sit, quam nostra. Sed in iis tamen coloribus, quibus modo dixisti, designandis non perinde inopes sumus, ut tibi videmur”». (Marc. Tul., lib. <i>De Oratore</i>)</p>                  | <p>tratando Phavorino que era mas pobre la lengua latina que la griega en los nombres de los colores:</p> <p>«Tum Fronto ad Phavorinum “non inficias” inquit “imus, quin lingua Graeca, quam tu videre legisse, prolixior fusiorque sit, quam nostra. Sed in iis tamen coloribus, quibus modo dixisti, designandis non perinde inopes sumus, ut tibi videmur”».</p> |
| <p><i>EHats 223-224</i><br/>euskaraz</p> <p>Bitartean, orduan, uste dute dohacabe hauc mintço direla haltoquienic eta ederquienic, noiz eta ere baita ocasinoric handiena hetaz nausea eta irri eguiteco, eta Alvaro aitonen- seme godo cordovar harc latindunez erran çuen gauça beraren erraiteco (v. <i>Gomendiozco Carta edo Guthuna</i>, pag. 21):</p> <p>«Eheu Latini linguam propriam ignorant». (cap. 22)</p> <p>Ai, helas, gendaqui hauquien irrigarriac! Beure hitz-cuntça propiala eztaquite!</p>                                                       | <p><i>EHats 223-224</i><br/>latinez</p> <p>Interea tunc existimant infelices isti se rectius et eloquentius loqui, quando opportunissima offertur occasio eos ludificandi atque irridendi, necnon pronunciandi quod dixit ille nobilis Alvarus Cordubensis, loquens de Latinis (v. <i>Gomendiozco Carta edo Guthuna</i>, pag. 21):</p> <p>«Eheu Latini linguam propriam ignorant». (cap. 22)</p> | <p><i>Aldrete</i>,<br/>123</p> <p>De a questo tambien vemos quan bien dixo Alvaro, cavallero godo natural desta ciudad de Cordova, de quien arriba hize mencion, lo que presto veremos mas a la larga, tratando de los nuestros, que avian tomado la lengua araviga (cap. 22):</p> <p>«Eheu Latini linguam propriam ignorant».</p>                                  |

| <i>EHats 224-225</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | <i>EHats 224-225</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | Aldrete,<br>130-131                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Ecen ezta aitçaquiaric ez desen-<br/>cusaric bat bederac sortceticcaco<br/>hitzcuntçaren ez jaquiteco. Hargat-<br/>tic erran çuen Isidoro Sainduac ere:</p> <p>«Omnem autem linguam<br/>unusquisque hominum, sive<br/>Graecam, sive Latinam, sive<br/>caeterarum gentium, aut au-<br/>diendo potest tenere, aut le-<br/>gendo, aut ex praeceptore acci-<br/>pere. Cum autem omnium<br/>linguarum scientiam difficilis<br/>cuique sit, nemo tam desidio-<br/>sus est, ut in sua gente positus,<br/>suae gentis linguam nesciat.<br/>Nam quid aliud putandum<br/>est, nisi animalium brutorum<br/>deterior, qui propriae linguae<br/>caret notitia?» (S. Isidor.,<br/>lib. 9, <i>Orig.</i>, cap. 1)</p> <p>Bat bederac —dio— ikhas<br/>detçaquela hitzcuntça guztiaç,<br/>edo dela greca, edo dela latina,<br/>edo dela ceinnahi bertce, edo<br/>mintçatcen entçunez, edo ira-<br/>curriz, edo dela escola-nausia-<br/>ganic. Baina hitzcuntça guztien<br/>jaquitea gaitz baita, hargatic ez-<br/>tela hain laçoric sortherrian<br/>sortherrico hitzcuntça ezta-<br/>quienic. Ecen, sortherrico hitz-<br/>cuntça eztaquienaz, cer erran<br/>ahal diteque, baicic bestiac<br/>baino bestiago dela?</p> | <p>Siquidem nullus est praetextus<br/>nullaque legitima excusatio igno-<br/>randi natale idioma. Propterea di-<br/>xit etiam Sanctus Isidorus:</p> <p>«Omnem autem linguam<br/>unusquisque hominum, sive<br/>Graecam, sive Latinam, sive<br/>caeterarum gentium, aut au-<br/>diendo potest tenere, aut le-<br/>gendo, aut ex praeceptore acci-<br/>pere. Cum autem omnium<br/>linguarum scientiam difficilis<br/>cuique sit, nemo tam desidio-<br/>sus est, ut in sua gente positus,<br/>suae gentis linguam nesciat.<br/>Nam quid aliud putandum<br/>est, nisi animalium brutorum<br/>deterior, qui propriae linguae<br/>caret notitia?» (S. Isidor.,<br/>lib. 9, <i>Orig.</i>, cap. 1)</p> | <p>Dize maravillosamente San Isi-<br/>dro (lib. 9, <i>Orig.</i> c. I) i da su sen-<br/>tencia: que cualquiera hombre<br/>puede saber todas las lenguas, ora<br/>sea griega, ora latina, ora de otra<br/>cualquiera gente, aprendiendolas, i<br/>de oir hablar, o leyendo, o enseñado<br/>de maestro. I que como quiera que<br/>sea dificultoso a uno saber todas las<br/>lenguas, con todo ninguno ai tan<br/>inabil i floxo que, estando con los<br/>de su nacion, no sepa su lengua na-<br/>tural. Porque qué puede entenderse<br/>deste tal, sino que es mas fuera de<br/>razon que los animales brutos? Pues<br/>estos con el clamor de su voces de-<br/>claran su especie, i el otro es de<br/>peor condicion, pues no tiene noti-<br/>cia de su propia lengua:</p> <p>«Omnem autem linguam<br/>unusquisque hominum, sive<br/>Graecam, sive Latinam, sive<br/>caeterarum gentium, aut au-<br/>diendo potest tenere, aut le-<br/>gendo, aut ex praeceptore acci-<br/>pere. Cum autem omnium<br/>linguarum scientia difficilis<br/>cuique sit, nemo tam desidio-<br/>sus est, ut in sua gente positus,<br/>suae gentis linguam nesciat.<br/>Nam quid aliud putandum<br/>est, nisi animalium brutorum<br/>deterior, qui propriae linguae<br/>caret notitia?»</p> |
| <i>EHats 226-227</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | <i>EHats 226-227</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | Aldrete, <sup>35</sup><br>70                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |

Eta, oraino, cein itsusi eta  
ahalcagarri den sortherrico hitz

At etiam ignorare natale  
idioma quam absurdum et vere-

Aun mas antigua noticia de la  
lengua latina en Africa que la que

<sup>35</sup> Espartzianoren lanaren eta Paulo legelariarenaren arteko nahastea hobeto ulertzeko bildu dugu hemen Aldreteren hain zati luzea. *De censibus* liburua Espartzianoren izenean eman du Etxeberri, eta ez Paulo legelariaren izenean, Aldretek Paulorenaren erreferentzia zehatza eman duelako aipua bildu gabe, eta erreferentzia zehatzik gabe utzi duelako, ordea, Etxeberrii interesatu zitzaion Espartzianoren aipua.

| <i>EHats 226-227</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | <i>EHats 226-227</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                         | Aldrete, <sup>35</sup><br>70                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>cuntçaren ez jaquitea eracusten darocu Sparcianoc, Severo emperadorearen vicitcean:</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | <p>cundum sit, Sparcianus in vita Severi imperatoris eleganter nobis ostendit:</p>                                                                                                                                                                      | <p>se halla en San Agustin se puede mui bien colegir de lo que dize Sparciano en la vida del emperador Severo, el qual nacio por a los años del Señor de ciento i quarenta i siete (docientos años i mas antes de que San Agustin naciesse) en Leptis de Africa, cerca de Tripol de Beberia, colonia romana a quien los emperadores Vero i Antonino dieron el derecho de Italia, como dize Paulo jurisconsulto i la llama Leptis Magna (l. fin. in fin. <i>De censibus</i>); sus maiores fueron equites, como refiere el mismo Sparciano:</p>                                                                                                                                                                                                           |
| <p>«Cum soror sua Leptitana ad eum venisset vix Latiné loquens, ac de illa Imperator erubesceret, dato filio eius lato clavo atque ipsi multis muneribus, redire mulierem in patriam praecepit». (Sparcian., lib. fin., in fin. <i>De censibus</i>)</p>                                                                                                                                                                                                                 | <p>«Cum soror sua Leptitana ad eum venisset vix Latiné loquens, ac de illa imperator erubesceret, dato filio eius lato clavo atque ipsi multis muneribus, redire mulierem in patriam praecepit». (Sparcian., lib. fin., in fin. <i>De censibus</i>)</p> | <p>«Ante civitatem omnibus datam».</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| <p>Dio:</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |                                                                                                                                                                                                                                                         | <p>I dize tambien:</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| <p>Abiadura gutitaric ethorri cela emperadore içaitera, eta emperadore eguin cenean, bere arreba joan citçajoela ikhustera; mintço cela latinez hain astrugaizqui, non ahalcarazten baitçuen anaja emperadorea. Ahalqueria hura, bada, bere beguien aiticinetic khentceagatic, berehalache eman cioela haren semeari conseillaritasu-neco arropa edo cargua, eta arrebari ere hainitz emaitça eta joja handi, eta, hainbertcez despedituric, herrirat igorri çuela.</p> |                                                                                                                                                                                                                                                         | <p>«Nullum alium inter pueros ludum nisi ad iudices exercuit, cum ipse praelatis fascibus ac securibus ordine puerorum circumstante sederet ac iudicaret».</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                         | <p>Assi que los muchachos, jugando a los juezes, usavan lo mismo que los romanos; i, si ellos no lo fueran i lo vieran usar en su lugar, no pudieran tener noticia de las segures i haces de varas. De humildes principios vino a ser emperador de Roma, i del dize mas Sparciano, que le vino a ver su hermana desde Leptis, que apenas hablava latin, i como della se avergonçasse mucho el emperador, aviendo le dado a su hijo el lato clavo, tunica o vestido de senadores i a ella mui grandes dones, la mandó bolver a su tierra. Dize:</p> <p>«Cum soror sua Leptitana ad eum venisset vix Latiné loquens, ac de illa imperator erubesceret, dato filio eius lato clavo atque ipsi multis muneribus, redire mulierem in patriam praecepit».</p> |

| <i>EHats 229-230</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | <i>EHats 229</i><br>latinez                                                                                                                                                                                           | Aldrete,<br>146                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>[...] entçun eta sinhets beçate Aita Agustin Davilac dioena:</p> <p>«Nunc vero tanta est ingenii eorum faelicitas, ut et Latine et Hispanice scribant nostris pueris elegantius, etc.».<br/>(lib. 1, cap. 43)</p> <p>Indiarrac içan arren hain izpirituz habilac, atçarriac eta har-aira onetacoac, non gure arteco muthilcoec baino bocantçosquiago latinez eta espainolez isquiribatcen baintute...</p> | <p>[...] audiant et credant quod inquit Pater Augustinus Davila:</p> <p>«Nunc vero tanta est ingenii eorum faelicitas, ut et Latine et Hispanice scribant nostris pueris elegantius, etc.».<br/>(lib. 1, cap. 43)</p> | <p>Algunos obispos que an puesto diligencia, an experimentado facilidad en recibir los indios la lengua latina, como lo escrivio el obispo Don frai Iulian Garces a la Sanctidad de Paulo Tercero, por estas palabras (Fraï Augustin Davila en la Historia de su orden, lib. I, c. 43):</p> <p>«Nunc vero tanta est ingenii eorum felicitas, ut et Latine et Hispanice scribant nostris pueris elegantius».</p> |

| <i>EHats 273</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | <i>EHats 273</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | Aldrete,<br>80-81                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Nic, behintçat, aithortcen dut bertceric eztaquidala, eta, hala, ikhasi eztudana ecin isquiriba deçaquet, autor berac [Hugo cardinalac]<sup>36</sup> dioen beçala:</p> <p>«Caeterum de accuratione dictionis elucubratae non satego, nec mihi pudori est si disputatio mea, quae forte probatur in rebus, aliquos inannium verborum sectatores horrore incomptae orationis offendat. Quia quod ab homine doctore studendo non didici, id exhibere loquendo non potui».</p> | <p>Ego siquidem confiteor me alterius imperitum esse, quambrem quod non didici literis proderere nequeo, ut asserit ipse auctor [Hugo Cardinalis]:</p> <p>«Caeterum de accuratione dictionis elucubratae non satego, nec mihi pudori est si disputatio mea, quae forte probatur in rebus, aliquos inannium verborum sectatores horrore incomptae orationis offendat. Quia quod ab homine doctore studendo non didici, id exhibere loquendo non potui».</p> | <p>Fue algunos años despues San Prospero Aquitanico, el qual escusandose que su language, por no ser mui estudiado ni mui adornado, por ventura ofenderia a los que se davan aquel estudio, pero que el, como no avia tenido maestro, no podia mostrar ni dar lo que no avia aprendido:</p> <p>«Caeterum de acuratione dictionis elucubratae non satego, nec mihi pudori est si disputatio mea, quae forte probatur in rebus, aliquos inannium verborum sectatores horrore incomptae orationis offendat. Quia quod ab homine doctore studendo non didici, id exhibere loquendo non potui».</p> |

<sup>36</sup> Hugo Kardinalaz ari da lerro batzuk gorago, baina izatez Akitaniako Prosperorena da aipua, Aldretek ondo dioen bezala.

| <i>EHats 273</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | <i>EHats 273</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | Aldrete,<br>367                                                                                                                                                                                                                                              |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Utcı tut hainitz gauça aippatu gabe, lehen erran dudan beçala, eta ekharri bertce batçuec. Ordea, halere, baldin bat bederac ongui pisa eta considera badetça, esperantça dut eztituela soberetsico, ceren guztieç baitarontsate chede berera, eta, oraino bertce alde, çeren gauçaren hobequiago eta clarquiago arguitara emaiteco ekhartcen diren frogantçac behin ere ez baitira sobera ez lucegui. | Plura reliqui immemorata, ut antea dixi, et quaedam alia adduxi. Nihilominus si quisque momento suo studiose ponderet examinetque ea, spe ducor minime ab eo nimis extensa iudicanda esse, quia omnia tendunt ad idem obiectum; et insuper argumenta enim quae adducuntur ut res melius et apertius manifestetur nunquam sunt superflua nec productiora. | E dexado de industria muchas cosas passando las en silencio, i dicho otras que, si se notan, se reconocera sin largo discurso, que todas no salen del proposito. Todo lo que se dize para maior demostracion de lo que se trata, no es sobrado ni demasiado. |

| <i>EHats 274-275</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | <i>EHats 274-275</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | Aldrete,<br>367                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Eta, hala, ene chedeua ezta jeus ere bertceric içan, baicic escualdunei bere hitzcuntçaren ethorquia eta hatsapenac gaindiroqui eta pasajaz bere hitzcuntça propialean eracustera eta eçagutcera eman nahizco desircundea; eta, dembora berean, jaquin deçarentçat escuara ezteła salbaja, ez eta ere bertcetaric ethorquiric duena, aicitic munduan içan diren eta oraı ere causi ahal ditezquen çaharrenetaric, garbietenaric eta noblenenaric bat, ceinac gramaticaco erreguelen laguntçaric bathere gabe hambat mendez mende baitirau. | Itaque nullum habui alium scopum, praeter desiderium Cantabris vernaculo sermone sui idiomatis originem principiaque superficialiter et transeunter significandi atque patefaciendi; eodemque tempore, ut eis notum sit Cantabrisum non esse agrestem neque ex aliis dependentem, imo unum ex universis qui in hoc orbe fuerunt, quique etiam modo reperiri possunt antiquissimi, nitidissimi ac nobilissimi, qui grammaticae regularum ope carens per tot saeculorum curricula perdurat. | Mi intento solo a sido mostrar su origen i principio, que como no a sido de lengua barbara, sino de la mas prima i elegante que á tenido el mundo, suficiente causa es de su estima i loa, i para preciarnos della, i no tenerla en poco como algunos hazen. Hasta en esto a sido semejante a su madre la latina, que tarde fue admitida en cosas graves, i no sin murmuracion de sus mismos naturales. |

| <i>EHats 275-276</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                       | <i>EHats 275-276</i><br>latinez                                                                                                                                         | Aldrete,<br>368-369                                                                                                                                                                                                          |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Beraz, cinez erran diteque gure escuara dela laudaquieun, çeren, egundaino batera antçatua içan eztelarican, halarican ere munduan diren etsairic borthitçenen contra mantenatu eta mantentacen baita. | Iure ergo affirmari licet nostrum Cantabrisum laude dignum esse, quia cum prorsus nunquam cultus fuerit, contra fortissimos tamen orbis inimicos permansit et permanet. | Grande alabança del romance es que, sin aver la procurado cultivar, antes desmanparado, aia florecido con tanta excelencia; evidencia manifesta que, si lo uvieran con artificio dispuesto i con lo mismo que tiene lo uvie- |

| <i>EHats 275-276</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | <i>EHats 275-276</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | Aldrete,<br>368-369                                                                                                                                                                                                                                    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Hargatic, bere gendaquiari edo bere umei deraue obligacino guti, ceren, hequien laguntcen bidez, jeusic ez baitu errecibitu; duen guztia bere propiala du. Lur edo landa bere baitharic eman-cara dagoenac, laguntça eta ontcailluric gabe, asco arbola progotchos, çuhaitz eder eta belhar on bere baitharic emaiten tuen beçala, hunec ere, guisa berean, eracutsi tu bere naturaleara onaren effectu aberatsac, halaco moldez non erran baiteçaquegu baldin causitcen baliz hitzcuntça naturazoric hau dela.</p> | <p>Ob hanc rationem parva eius extant in suam gentem sive natos suos merita, quia per eorum auxilia nihil recepit; omne quod possidet proprium habet. Quemadmodum ferax terra seu fertilis ager, sine cultura et fimo, plures ex natura sua producit fructuosas arbores, iucunda arbusta, utilesque herbas, hic etiam suae probae naturae effectus copiosos similiter ostendit, ita ut affirmare nobis liceat si aliquis adesset sermo nativus hunc esse.</p> | <p>ran enjoiado, estuviera muchas a delante. Poco debe a los suyos, pues ni de su industria ni solicitud nada le a venido, i todo es de su cosecha lo que tiene. Porque como campo fertil, que sin que nadie le aia puesto la mano se viste [...].</p> |

| <i>EHats 276-281</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | <i>EHats 276-281</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | Aldrete,<br>369-370                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Ordea, halatan da berenez eta naturalqui ahal tuzquen calitate eder guztiez hain beztitua eta dothatua, non bertec hainitz hitzcuntçari eracar-aracico baitiote ohore eta errespetu.</p> <p>Ecen, dasta badadi hunen ez-titasuna, berac gombidatcen du.</p> <p>Nahi baduçu causitu onhestasuna eta gravetasuna, ikhusico duçu baituela urguilliaric eta er-gueltasunic gabe.</p> <p>Baldin desiratcen badugu garbitasuna, hunen baithan hain da manera çahuan, non ez baitu onhesten notharen cutsuric gutiena; hargatic hainitcec bilhatcen ohi dute çahutasuneco eguinbidetan.</p> | <p>Sed ideo singulis qualitatibus egregiis, quibus per se et naturaliter gaudere potest, est tam ornatus ac munitus, ut plura alia idiomata astricturus sit, ut eum honore et reverentia prosequantur.</p> <p>Si enim degustetur huius dulcedo, ipsa invitat.</p> <p>Si ingenuitatem severamque gravitatem intendis invenire, videbis possidentem eas sine superbia et levitate.</p> <p>Puritatem si cupis, tam castè inhaeret huic, ut neutiquam consentiat aliquod minimum labe-culae contagium; ideo multi solent eum perquirere in puritatis muneribus.</p> | <p>Este es el estado de nuestra lengua: mui falta de arte i artificio, i mui llena de todo lo bueno que cualquiera lengua tiene mui digno de estima i que nos precie-mos della.</p> <p>Si buscamos suavidad i dulçura, ella la tiene, acompañada de gran ser i magestad, conviniente a pechos varoniles i nada afeminados.</p> <p>Si gravedad, tienela tan apazible que no admite arrogancia ni liviandad.</p> <p>Si candidez i pureza, hallase en ella con tanto primor i compostura que no sufre cosa lasciva ni descompuesta.</p> |

| <i>EHats 276-281</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | <i>EHats 276-281</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                     | Aldrete,<br>369-370                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Considera badadi hunen agudotasuna, hain da vicia, çorrotça, agudoa eta lasterra, non çaurthu gabe piccatcen baitu, eta mimberatu gabe alde batetic bertcera passatcen eta iragaiten.</p>                                                                                                                                                                               | <p>Si diligenter perpendatur huius solertia, est tam vivax, acuta, celeris et velox, ut sine læsione scindat atque a latere ad latus penetret absque dolore.</p>                                                                                                                                                    | <p>Si agudeza, la suia es con tal biveza que pica sin lastimar.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| <p>Mintçatceco maneretan ere ezta hitzcuntçaric hurbiltcen çajoenic eta bere perpauasac hain justuqui comuntztatcen eta neurtcen tuenic, non, hitcen berriçaduracic gabe, misteriosqui gauçac compasatuac beçala deçlaratcen baititu, hunen çuhurtçiaz mintçatu garenean ikhusi duçun beçala.</p>                                                                          | <p>Et penes loquendi modos nullum est idioma illi affine, suasque orationes tam recte concordans et metiens, ut sine tumida verborum ostentatione res quasi libra exploratas mirifice significet, ut vidisti quando sermonem de huius sapientia fecimus.</p>                                                        | <p>Si modos de dezir, en ellos ninguna lengua le haze ventaja; tan proporcionados i ajustados que sin afectacion declaran i contienen gran emphasis i significacion.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
| <p>Hitzcuntçaren mintçairaz beçambatean, guztieci abantail eramaiten deraue bere garacia eta araitasunaz.</p>                                                                                                                                                                                                                                                              | <p>In ordine ad pronuntiandi sonum, omnes suo dicendi lepore atque hilaritate antecellit.</p>                                                                                                                                                                                                                       | <p>Si donaire i gracia, excede a las demas con tan buen gusto que todo los que lo tienen la reconocen sin exceptuar, los que della no tienen buen agrado.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| <p>Mintçatcean ezpainic eztu luçatcen ez biltcen, ez eta ere mihiric bere toquitic atheratcen. Aitcitic letrac miragarriqui errepartitcen tu: batçuetan, <i>d</i> gambiaturic eta khenduric, eçartcen du <i>t</i>; bai halaber <i>z</i> khenduric <i>t</i>, eztiçuiago hitcei soinu eraguiteco. Halaco moldez non hunentçat higuinçta dutenei berei ere eder baitçaje.</p> | <p>Cum loquitur, labia non extendit nec retrahit, neque linguam e sede sua educit. Imo elementa literaria miro ordine distribuit: aliquando mutata et sublata <i>d</i> ponit <i>t</i>, necnon expulsa <i>z</i> supplet <i>t</i>, ut verba suavius personent. Ita ut etiam ipsis qui odium prosequuntur placeat.</p> | <p>[Por no alargarme no digo de su pronunciacion:<sup>37</sup> quan facil i suave es, como reparte las letras que en el ablar no causen fealdad, Huie en las finales la <i>m</i> i la <i>t</i>, dificiles i duras, que con razon Quintiliano (lib. I, c. II &amp; lib. 12, c. 10) deseó ver quitadas en la lengua latina. Quando es menester, ablanda la <i>ce</i> mudandola en <i>ge</i>, i la <i>te</i> en <i>de</i>; para que suenen bien las varia. I otra muchas cosas que todas hazen, que ni saqueis los labios ni lengua de sus quicios, sino con toda buena compostura se hable llanamente i sin estorvo]</p> |
| <p>Hitcen abundantçiaz beçambatean ere ezta escasa ez erromesa, batçuec uste duten beçala. Aitcitic, baitu asco hitz diferent, diferentqui mintçatceco eta pin-</p>                                                                                                                                                                                                        | <p>Vocabulorumque copia non est inops nec mendicus, ut quidam putant. Pluribus vocabulis potius abundat diversis, ad dissimiliter loquendum et exprimen-</p>                                                                                                                                                        | <p>Si copia i abundancia, alcança la tan grande que no mendiga, como algunos piensan, sino antes como riquissima describe, pinta i enseña con variedad i buen ador-</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |

<sup>37</sup> Zati hau beste guztiaeren ondoren dago Aldreteren liburuan, 370. orrialdearen amaieran.

| <i>EHats 276-281</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | <i>EHats 276-281</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | Aldrete,<br>369-370                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| tatceco, hitcezco aparailu eder batequin.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | dum, cum quodam dictionum apparatu specioso.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | no de palabras una gran multitud de cosas que en otras lenguas no se allan; corresponde a manifestar con propiedad sin limite ni tasa todo lo que el entendimiento humano concibe i alcança i en lo criado se conoce.                                                                                                               |
| <p>Perpau lanoan, eztu uzten jeus ere bere bocantça ederraz erreguelec manatcen duten eredura complitu eta beztitu gabe. Badu halaco eta hunelaco manera sinhetsaraz-teco, non gaitz bailçateque bertcebat indartsuago içaitea.</p>                                                                                                                                                            | <p>In prosa nihil relinquit quin sua formosa eloquentia adimpleat ac ornet iuxta regularum ordinem. Tali gaudet more persuadendi, ut vix alius virium efficacia polleat.</p>                                                                                                                                                                                                        | <p>En la oratoria no dexa requisito a que complidamente no satisfaga con eloquencia, hinche todo lo que las reglas della piden; tiene gran fuerça i energia en persuadir i disuadir, siendo en el mover vehementissima.</p>                                                                                                         |
| <p>Istorioan, umoqui eta majestaterequin parte guztiac biltcen eta juntatcen tu. Erraitceco maneran garaciusua eta arraja da, eta errefinetan aberatsa, Axular famatuac eta Aita Materrac arguitara eman tuzten obretan clarqui agueri den beçala.</p>                                                                                                                                         | <p>In historia universas partes mature et sermonis augusta dignitate congregat et connectit. Secundum loquendi morem, amoeni ingenii et iucundae consuetudinis est, axiomatibusque locuples, ut manifeste patet ex operibus quae famosus Axular et Pater Materra in lucem ediderunt.</p>                                                                                            | <p>En la poesia es admirable, no liviana ni licenciosa; excluie lo que otras admiten cortar, alargar i abreviar; con que requiere que el verso sea sonoro, limpio, terso, sin que le falte numero. Los que esto no guardan a nadie agradan, i sireven solo de lo que el lirico dixo, de papel para cubiertas en las especerías.</p> |
| <p>Copletan ere ezta erguella ez muthiria. Khentcen tu bertceconhesten tuzten gauça batçuec, hala nola luçatcea eta laburtcea. Nahi du copla içan dadin ocn, garbi, licher eta compli, conturicedo numeric faltatu gabe; eta condicino hauc gabeco coplac nihori etçazco agradatcen. Hau hala dela exempluz eracusten darocuetcheverry Ciburuco jaun appeçac eguin çuen liburu coplazcoan.</p> | <p>In carminibus non est vanus nec impudens. Aliquas demit res, ut productionem et contractionem. Vult ut metrum sit resonans, nitidum, libere fluens, et omnibus suis numeris et partibus expletum; et carmina quae huiusmodi qualitibus carent nemini arrident. Hoc ita esse exemplo nobis ostendit dominus Etcheverry sacerdos Ciburuensis, in versificato libro quem fecit.</p> | <p>En la historia, con grandeza i magestad todas sus partes abraça i aun las colma. Es facil i graciosa en el decir, aguda i facunda en las sentencias; discurre con libertad modesta, de suerte que a todo lo hinche, sin que por ella se quede.</p>                                                                               |
| <p>Theologiaren capetaric haltoenera eta guionaren adimendua dohaqueen cucuilloric gorenera eta garraiteric chutenera hedatcen</p>                                                                                                                                                                                                                                                             | <p>Ad quodlibet sacrae theologiae altissimum cacumen, excelsissimumque culmen quo humana mens accedere potest, sublimissi-</p>                                                                                                                                                                                                                                                      | <p>En la philosophia i medicina a todas las cosas acude i da gran punto. En la facultad de ambos derechos en nada es corta; ni de las unas ni las otras sus terminos particulares le impiden para que con facilidad se explique con tanta destreza i cortesia que parece que en ella fueron nacidas i criadas.</p>                  |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | <p>A lo mas alto de la sagrada theologia quanto nuestra capacidad sufre se encumbra i levanta.</p>                                                                                                                                                                                                                                  |



| <i>EHats 276-281</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | <i>EHats 276-281</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | Aldrete,<br>369-370                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| eta hegaldatcen da, bathere traburic, behaztoparic eta mothelduratic gabe.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | mumque verticem pervenit et subvolat, absque ullis impedimento, prolapsione et linguae hesitatione.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | Sin que se muestre torpe o muda, en todo habla despiertamente sin tropieço ni impedimento.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| Mihia libre eta sufle du eta ausartqui mintço da, gauça guztia chehero, bat banazca, beregainqui eta bereciqui aditcera emaiten tuelarican.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | Linguam habet expeditam et flexilem, et audacter verba facit, omnia minutatim, sigillatim, disiunctim et separatim indicans.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Lekhucõ dira erran escualdun autor hauquien liburuac, ceinetan garbiqui agueri baita, nahiz perpausean edo dela copletan, trebea eta boccantçaz bethea dela escuara.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | Testes sunt praedictorum auctorum libri, in quibus aperte patet Cantabrisium, sive in prosa sive in carminibus, solertem et dicendi facultate munitum esse.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | Testigos son de aquesto los libros que desta soberana materia an sacado varones insignes en sanctidad i doctrina de nuestros tiempos dichosos en esto, que assi los ilustra i ilustrara en los venideros. Con que claramente muestra para las alabanças divinas, ora sea en prosa ora en verso, es mui a proposito. I si todo lo bueno que con bivo sentimiento i espiritu venido del cielo se a cantado i dicho se viera recogido i puesto en orden, como vemos lo griego i lo latino, no fuera a estos inferior ni de menor estima. |
| Isquiribu Sainduetan causitcen diren gauçac eta sainduen pentsamendu halto eta sothilac modestqui eta garaciosqui declaratcen tu, devocino eta consolamendu emaiten darocularican. Baldin grequez eta latinez isquiribatu diren gauçac, eta ceruco izpiritu biciarequin cantatu eta erran direnac, erran eta eçarri içan balira escuaraz eta Escual Herria, diot berriz ere munduaren artean etcela hec baino estimu gutiagoccoa içanen; aiticitic ueste dut ecen abantail eramanen ceravela. | Quae in Sacris Codicibus occurrunt sanctorumque cogitationes erectas et subtiles modeste ac iucunde explanat, afficiens nos pietate et solatio. Res quae Graece et Latine literarum monumentis commendatae fuerunt, quaeque caelesti vivo spiritu decantatae et celebratae sunt, si Cantabrice et in Cantabria promulgatae ac compositae fuissent, etiam dico iterum in orbe terrarum neutiquam illis inferiorem fuisse nominis existimatione; potius arbitror praestantiorum eis futurum fuisse. |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |

| <i>EHats 283-284</i><br>euskaraz                                                                                                                                                                                                                                            | <i>EHats 283-284</i><br>latinez                                                                                                                                                                                                            | Aldrete,<br>44                                                                                                                           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Lehen autorec erran tuzten gaucei plegadura berri baten emaita, edo hor-hemen vanaturic ceudecinac elkhargana biltcea eta escuarara gambiatcea, bide hunetaz escualdunec bertce hitz-cuntcetaco istorioetaco itçalaren azpian dauntçan gauçac jaquin detçaten amoreacgatic. | Rebus quas olim auctores praedicaverunt novam adhibere plicaturam, vel quae huc atque illuc sparsa erant in unum adiungere et in Cantabrisium transferre, ut hoc pacto rebus quae sub aliorum sermonum historiis latent calleant Cantabri. | I Iustino llama a la lengua latina nuestra, con que denota que era vulgar, porque assi llamamos la que ordinariamente usamos. Dixo assi: |

| EHats 283-284<br>euskaraz                                                                                                                                                                                | EHats 283-284<br>latinez                                                                                                                                                                                                       | Aldrete,<br>44                                                                                                                                |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Hartaracotçat valiatu naiz Trogo Pompejoren exemplua, Greceinac Greceinac eta mundu gutzico istorioac latinez isquiribatu baitcituen, latindunec grecoenac eta grecoec latindunenac iracur cetçatentçat. | Ad hunc finem usus sum exemplo Trogi Pompei, qui Graecas et totius orbis historias Latino sermone composuit, ut cum Latina Graeci, Graecaque Latini lingua legere possent. Ideo igitur ego quoque scribo Latine et Cantabrice. | «Trogus Pompeius Graecas et totius orbis historias Latino sermone composuit, ut cum nostra Graeci, graeca quoque nostra lingua legi possent». |

Ikusten denez, nabarmen handiagoa da Aldreterenetik hartu duenaren neurria, beste edozein idazlerenetik hartu duenaren aldean. Bestalde, Oihenarten aipuekin ikusi dugun bezala, Aldreteren aipuak eta zatiak hartzen ditu Etxeberriek, baina ez ditu haren helburuekin eta ondorioekin erabiltzen, bere helburuetarako eta ondorio desberdinak (are kontrakoak) ateratzeko baino. Ikus, adibidez, Severo enperadorearen eta Leptitana arrebaren pasarte (EHats 226-27, Aldrete 1606: 70); Aldretek Afrikako hizkuntza latina zela erakusteko erabiltzen duen aipuak beste zerbaitetarako piztu du Sarakoaren interesa, hain zuzen norberaren sorterriko hizkuntza ez jakitea lotsagarri dela erakusteko. Gainera, Etxeberriren lan guztian zehar sakabana-turik daude Aldreterenetik harturiko zatiak, eta Aldreteren liburuko atal guztietatik hartuak dira.<sup>38</sup> Ez da horrela gertatzen, esaterako, Axularrekin; Axularrenek harturiko guztia dago Etxeberriren pasarte jakin batean («Escual Herrico gazteriar / *Iuvenibus Cantabriae*» atalean) eta Axularren hiru gunetan (*Guero* 25-29; 34-49; 86-97). Baina harturikoaren gaiak dira Aldrete benetan desberdina egiten dutenak, gainerako harrobietan bigarren mailako kontuetarako eta are betelenerako aipu eta zatiak hartu baititu Etxeberriek (“rhéthorique des citations” deitu denaren bidetik), eta Aldreteren *Del origen* liburuan, berriz, hizkuntza-kontuekin zerikusia duten gaiak gehienbat: hogeita hamazazpi zatitik soilik bi (EHats 273 / Aldrete 1606: 80-81 eta EHats 273 / Aldrete 1606: 367) erabili ditu Etxeberriek hizkuntzaz bestelako gaiez jarduteko.

Izan ere, Etxeberri Sarakoak bere proiektuarentzat aitorturiko helburuek (latina euskaraz ikasteko eskuliburua da *Escuarazco hatsapenac latin ikbasteco*; euskaraz idaztera bultzatu eta horretarako laguntza eskaini nahi du; euskarak beste hizkuntzek bezainbeste balio duela frogatu behar du lehenbizi) asko gogorarazten dute Aldreterenak. Egiantan berdin-berdinak dira bigarrena eta hirugarrena (eta lehenengo soilik Etxeberriren gramatika-lanari dagokio), zeren eta Aldreteren *La causa que movio a escribir este tratado* (Aldrete 1606: 1-6) atala ez da Etxeberriek hitzez hitz erabili dituenetakoa, baina hor agertzen diren helburu eta xedeak denak eza-gutu ditu Etxeberriek bereak bezala (jakina, batek gaztelaniarekin eta besteak euskarekin):

<sup>38</sup> Aldreteren hirugarren liburua izan da, gaztelaniak latina ez beste hizkuntzetatik harturiko hitzak aztertzen dituelako, kopuru aldetik harrobirik eskasena. Baina, aurrerago ikusiko denez, hain zuzen hirugarren liburu horretako azken kapitulutik harturikoa da balio erlatibo handiena duena.

I si los que saben i tienen caudal de eloquencia la tratassen i enseñassen a disponer como la latina, no dudo sino que la igualaria, i en algunas cosas se le aventajaria. Impresa seria esta digna de los animos grandes i valerosos que España produce invidiados de otras naciones, i no menos gloriosa que la que con tanto esfuerço an llevado tan adelante con sus armas i navegaciones [...]; no es justo olviden la [lengua] propia, que bien merece qualquiera honrra que se le haga; i su gravedad, acompañada de primor i dulçura, es digna de ser favorecida i levantada.

Esta consideracion me despertó a otra del principio i origen della, sin que me impediessa que, siendo nuestra natural i vulgarmente usada, seria de poca estima mi trabajo. (Aldrete 1606: 3)

Are gehiago, orain badakigu Etxeberriren testu programatiko nagusia (*EHats* 274-75: «Eta, hala, ene chedea ezta jeus ere bertceric ičan... / *Itaque nullum habui alium scopum, praeter...*») Aldreteren liburutik hitzez hitz euskaratua dela:

Mi intento solo a sido mostrar su origen i principio, que como no a sido de lengua barbara, sino de la mas prima i elegante que á tenido el mundo, suficiente causa es de su estima i loa, i para preciarnos della, i no tenerla en poco como algunos hazen. (Aldrete 1606: 367)

Hitz horiek Aldreteren liburuko azken kapitulukoak dira, eta kapitulu osoa liburuaren kolofoi gisa sortua da. Etxeberri ere ez ditu horko hitzak edozein ataletan erabili, «Iracurtçaileari / *Lectori*» izeneko kapitulu berezian baino, eta, gainera, ia osorik erabiliaz izenburu aski adierazgarria duen azken oharra: *De las grandes partes dignas de mucha estima que la lengua castellana tiene*.<sup>39</sup>

Ez dugu pentsatu behar, ordea, Etxeberri Aldreteren hizkuntza-ideia guztiak beretzat hartzen dituenik. Liburuaren kontzeptua bera da, gure ustez, Etxeberri lili-ratu duena eta «nik halako bat egin nahi dut euskararentzat» pentsatzera eraman duena. Eginkizun horretan, behar izan duena hartu du hitzez hitz, behar izan duena egokitu du, eta behar izan duena eraldatu. Bien ideien arteko desberdintasun nagusia Espainiako lehenengo hizkuntzari buruzkoa da, jakina: Etxeberri gauza jakintzat ematen du Tubalen hizkuntza euskara zela (*EHats* 45, 51, 91-95), eta ez du onartzen Aldreteren eszeptizismoa eta aniztasunaren aldeko apustua:

La lengua que se hablava en España antes que los romanos vinieran a ella, entiendo que no se puede saber con certidumbre ni aun probabilidad, si bien ai diversos pareceres sobre ello. Unos afirman que fue la caldea; otros dicen que la primera que traxo Tubal fue la vascuence o vizcaina, como procura provar Estevan de Garibai (lib. 4, c. 4 & Poza *supra*) i otros [...]. (Aldrete 1606: 227)

Esto bien lo confessan los que dicen que [la vascuence o vizcaina] fue lengua general porque lo fue tambien al tiempo que vino Tubal i que con las venidas de otras naciones se fue perdiendo i se conservó en Vizcaia, i que esta fue una de las setenta i dos. Si esto les es de consuelo, nunca por mi lo pierdan, que aora no trato de quitarselo. (Aldrete 1606: 229)

<sup>39</sup> Muñoz-ek (1994) aztertzen du berariaz kapitulua.

De los autores antiguos consta la diversidad de la lenguas que España tenía quando los romanos vinieron a ella. (Aldrete 1606: 229)

Dena den, uste dugu frogatuta geratu dela Etxeberriren mahaian leku berezia izan zuela Aldreteren *Del origen* liburuak, *Enciclopedia rinascimentali* deiturikoen ondoan, Covarrubiasenaren moduko hiztegien alboan, *Bibliotheca Veterum Patrum* edo antzeko bildumaren batekin, Axular edo Oihenart bezalako autoreekin batera, prosa-lanerako *inventio*-a errazteko tresna gisa. Horrela, lanaren hasieran eman dugun Aro Berriko idazleen zerrendaren balioa asko erlatibizatzen da, orain badakigulako Vives, Scaligero, José Sigüenza, Davila... ez zituela berak zuzenean irakurri; geratu dira oraindik batzuk nondik hartu dituen zehazki azaldu gabe (Bodin, Godard, Moret...), baina esango nuke horiek ere bigarren eskuko aipuak direla. Zer esanik ez idazle klasikoez.

Garaiko ohiturak ezagututa ere, Etxeberri Axularri buruz esandakoa esan behar harko dugu guk autore horiei guztiei buruz, Aldretez batik bat (*EHats* 177-178):

Ordea, eztiote mercedien erraitea «Hau Axular famatuac dio», bertce hainitz autor arrotz mendreagori ohore hunen emateaz batere dudaric eguiten ezutelarican. [...] Ordea, nahi nuque jaquin cer arroçoinez eztioten nahi eman çor çajoen ohore hau, ala mesprecio eta laido othe çajen haren icendateca, ala, haren obraz bere buruac beztituric, gogoan pasatcen othe duten munduaren artean guiçon jaquin eta habiltçat bere buruen iragaitea.

Sed ne utiquam promerito illum dignantur ut proclament ac personent «Hoc inquit famosus Axular», licet pluribus aliis inferioribus extraneis auctoribus huiusmodi reverentiam concedere non recusent. [...] Scire tamen optarem propter quam causam nolint ei annuere hanc debitam veniam, vel utrum apud eos despectui et ludubrio sit eius invocatio, vel illius opere ornatu inter viros doctos putentne numerari.

## Erreferentziak

- Aldrete, B. J., 1972 [1606], *Del origen y principio de la lengua castellana o romance que oi se usa en España*, Madril [Erromako 1606koaren facsimila].
- Altuna, P., 1988, “Axularren eta Sarako Etxeberriren hizkera”, in *II. Euskal Mundu-Biltzarra. Euskara biltzarra*, Gasteiz, 234-49.
- Blair, A., 2003, “Copying with information overload in Early Modern Europe” [Princeton Unibertsitatean 2003-02-14an emandako hitzaldia] <web.princeton.edu/sites/english/csbn/papers/blairpaper.doc>.
- Covarrubias, S., 1673 [1. arg. 1611], *Tesoro de la lengua castellana o española... añadido por el Padre Benito Remigio Noydens*, Madril.
- Decio, F., 1548, *Epitome in Erasmi copiam*, Valentzia.
- Fumaroli, M., 2002 [=1980], *L'âge de l'éloquence. Rhétorique et res literaria de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Geneva.
- Haskell, Y., 1997, “Round and round we go: the alchemical *opus circulatorium* of Giovanni Aurelio Augurello”, *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, LIX-3, 583-606.

- Lakarra, J. A., 2001, "Práctica lexicográfica y teoría lingüística en el País Vasco (siglos XVII-XVIII)", in *Actas del II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística. León, 2-5 de marzo de 1999*, 603-21.
- López Poza, S., 1990, "Florilegios, polyantheas, repertorios de sentencias y lugares comunes. Aproximación bibliográfica", *Criticón* 49, 61-76.
- , 2000, "Poliantes y otros repertorios de utilidad para la edición de textos del Siglo de Oro", *La perinola, Revista de Investigación quevediana* 4, 191-207.
- Mitxelena, K., 1984 [1970], "Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azcue", in R. M.<sup>a</sup> de Azkue, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo.
- Muñoz Cortés, M., 1994, "Elogio y defensa de la lengua española en Bernardo de Aldrete", in R. Escavy, M. Hernández Terrés eta A. Roldán (arg.), *Actas del Congreso Internacional de Historiografía Lingüística. Nebrija V Centenario III*. liburukia, 451-468.
- Oihenart, A., 1656, *Notitia utriusque Vasconiae*, Paris (= *idem*, Eusko Legebiltzarra, Vitoria-Gasteiz, 1992).
- Quondam, A., 2003, "Strumenti dell'officina classicistica: Polyanthea & Co", *Modern Philology* 101 (2), 316-36.
- Rausell, H., 2002, "Un texto escolar del siglo XVI: el epítome de Francisco Decio del *De duplici copia verborum ac rerum* de Erasmo de Róterdam", *Estudis: revista de historia moderna* 28, 473-82.
- Riquer, Martín de, 1943, "Introducción", in *Tesoro de la lengua castellana o española: según la impresión de 1611, con las adiciones de Benito Remigio Noydens publicadas en la de 1674*, I-XV.
- Salaberri Muñoa, P., 2002, "Etxeberri Sarakoaren *Escual-herrico gazteriari* eta kultura klasiakoaren transmisioaz", *FLV* 34, 90, 307-21.
- Serrai, A., 1988, *Storia della bibliografia I: Bibliografia e Cabala. Le Enciclopedie rinascimentali (I)*, Erroma.
- , 1991, *Storia della bibliografia II: Le Enciclopedie rinascimentali (II). Bibliografi universali*, Erroma.
- Villasante, L., 1972, *Axular: mendea, gizona, liburua*, Arantzazu.



# ATZIZKIAK AZTERGAI AUTORE EZBERDINEN BEGIRADAPEAN

Ane Bueno Berridi  
(UPV/EHU)

Eratorpen atzizkiez orokorrean eta gure ikerketan aztergai izango ditugun *-dura*, *-(k)era*, *-(k)eta*, *-kuntza*, *-men*, *-mendu* eta *-pen* atzizkiez bereziki, orain arte dakigun guztia jasotzeko helburuarekin, gaiari buruzko aurreko bibliografia miatu dugu.<sup>1</sup>

## 1. Larramendiren *El imposible vencido* (1729)

Garai diferenteetan autore ezberdinek esandakoaren erreposoa Larramendirekin eta euskararen lehen gramatika denarekin hasiko dugu. 1729.ean argitaratutako gramatikaren bigarren partean, *Formación de los nombres substantivos, y adjetivos* deitutako atal laburrean, euskarak hitz konposatu eta eratorriak eratzeko dituen baliabideen berri emango digu. Bost talde bereiziko ditu; nahiz eta oinarriak garrantzia izan, garrantzitsuagoa da atzizkia erantsita zein hitz mota sortzen den eta zein adiera duen. Zeregin honetan lagungarri erromantzeko eredia izango du gehiengotan.

1. Adberbioak sortzen dituztenak, *-ka*: erromantzez à pedradas *arríca*, à cachetes *ucabilca*. Era berean adberbioei *-da* erantsita izen bat sortuko da: *arricadá* pedrada, *osticadá* patada.
2. Izen abstraktuak sortzen dituztenak, *-tasun*: *guizatásuna*, *guizontasúna* humanidad; *aunditasúna* grandeza. *-keria* (*querí*, ò *quería*): *eroquería* locura, *liquisquería* porquería.
3. Talde honetan “verbales del activo” deitzen dituenak nola eratzen diren azalduko digu. Erromantzez eta latinez *-or* amaiera dutela *doctor*, *lector*, *auditor* euskaraz hiru modutara, *-tzaile* amaiera dutela: *eracastzalle*, *iracurtzálle*, *aditzálle*. *-le* bidez: *eracásle*, *iracúrle*, *adíle*. Eta *-ari* (*taria*, ò *aria*): *eracastaria*, *iracurtaria*, *aditaria*.

---

<sup>1</sup> “Nominalizazio atzizki deitutakoen azterketa historikoa eta morfologikoa” (J. A. Lakarra Andriñua zuzendari) E.H.U-ko Euskal Linguistika eta Filologia Doktorego programaren ikerkuntza lanaren ataletako bat da. Proiektu horretako beste datu eta pasarte batzuk ere ekarri ditugu hona hemen esandakoen osagarri.

4. Erromantzez ofizioa adierazi eta *-ero* amaiera dutenen kideak dira talde honetakoak, *-gile*: *bizarguille* barbero, *osaguille* medico, *burniguille* herrero. *-gin* (*guiña*): *oguiquiñá*, *oquiñá* panadero, *sorguiñá* hechizero brujo. Baita erromantzez *-or* amaiera duten beste hauek ere *bienhechór*, *malhechór* euskaraz *onguille*, *gaizguille* esaten baitira.
5. Larramendik “verbales del neutro, y passivo” deitzen dituenak eta euskaraz *-kor* eta *-koi* atzizkien bidez eratzen direnak ditugu azkeneko taldean: *ibilcorra* andariago, *iragancorra* facil de passarse, ò transitorio; *ibilcoi*, *iragancoi*. Baita izenekin ere *barrencoi*, intrinseco, interior, y retirado; *campocoi*, extrinseco, superficial, y amigo de bulla.

Larramendik berak aditz izenak eratzeko modu asko dagoela esan arren, azalpen labur hau nahikoa omen da euskararen nondik norakoak ezagutzeko. Gainerakoak ezagutzeko hiztegiara jo beharko dugu:

Dexo algunos otros modos de formacion en los nombres verbales, que se pondran en el Diccionario: pues para el fin de que conozcan todos, quan regular, y oportunamente forma sus derivados el Bascuenze, bastan estos. (1729: 268)

Hiztegitik zaharrez ari garela ezinbestekoa da, Lakarraren ustez, hiztegiaren eta gramatikaren arteko erlazioa ikertzea. Pouvreauren kasuan, esaterako, hiztegiaren oinarri dugu gramatika; hiztegiaren hasierako gramatika oharretan bildurik dago morfologiaz dakiena eta hauetan oinarrituta osatuko ditu hitz-familiak. Pouvreau bat dator antzinako hiztegitikarekin (1995b: 21-25). Larramendi labur arituko da eratorpen moduez gramatikan, gainerakoak hiztegitikarekin utziko ditu. Baina hau ere ez da bere berezitasun bat Lakarrak dioenez:

Eratorriak gramatikan azaldu arren beren kokagunetzat hiztegia esleitzean Larramendi bat dator bai Nebrijarekin (...), bai *Grammaire generale et raisonnée*-arekin ere. (1995b: 33)

1745.ean argitaratutako *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latin* hiztegian, atzizki bidez eraturako hitz ugari aurki daitezke. Guri dagokigunez, *-(k)eta* nahiz *-(k)era* atzizkien erabilera nabarmena azpimarratu behar da. Badirudi atzizki diferentek izan arren adiera bera dutela, maiz erromantzeko hitz beraren euskarazko ordain desberdinetan aurkitzen baitira. Esaterako:

Arranque, el acto de arrancar, sacar de raiz, *arraquera*, *urtiguindea*, *irazueta*, *idoquiera*. (I, 97. or.)

Vision, *icusquera*, *icusqueta*. (II, 375. or.)

Nahiz eta maiztasun handikoak izan, ez dira hauek aditz bati lotu eta izena sortzen duten atzizki bakarrak. Hiztegian aurki daitezke *suertapen* “acaecimiento”, *sine nestamen* “artículo de la fe”, *irekuntza* “boquerón”, *itsasmen* “conexión”, *idoropen* “encuentro en que se halla algo”, *seinalamendu* “señalamiento”, *irazkidura* “urridura” eta beste hamaika. Hitz hauetako asko ez ditugu Larramendiren hiztegitik aurkituko, bertan izango dute lehen agerraldia eta azkena.<sup>2</sup>

<sup>2</sup> *Orotariko euskal hiztegi*-ra jo dugu Larramendiren Hiztegitiko eratorriak ondorengo literatur tradizioan dokumentatzen diren ala ez jakiteko.



Gramatikatik *Hiztegi Hirukoitz*-era atzizkietan dagoen aldea nabarmena da, hauek jatorri anitzekoak dira. Ahozko eta, batez ere, idatzizko iturriek badute lekurik hiztegian, eta eratorpenean uste baino garrantzitsuagoa Urgellen esanean:

Beste horrenbestetsu gertatzen da, neurri batean behinik behin, literaturatik datozkeen hitzekin. (...) Besteak beste, honek bide eman digu *HH*-an euskal liburu eta hiztegiak, betebeharrak anekdotikoaz gainera (hitz gehiago edo gutxiago eskaintzea, alegia), Larramendik hartu zituen erabaki orokorretan eragina izan zutela somatzen hasteko: *-kide* atzizkia emankor bihurtzeko Leizarraga bere aldera dakarren moduan, antzeko gertakari gehiago egon izan zirela iradoki dut azterketan zehar: *-di* eta Etxeberri Ziburukoa, *-kiro* eta Beriain, *-ro* eta Beriain edota Landucci..., baita agian *-era* eta Otxoa ere, adibidez. (2000: 676-77)

Baina testuak ez ezik, bere aurreko hiztegiak ere erabili zituen, Landuccirena, eta Larramendik aitortu baino zertxobait gehixeago Martin Harrietena, *Gramatica escuaraz eta francesez* (1741) lanaren amaieran dagoen hiztegia (edo hiztegiak), Lakarrak frogatu zuenez. Larramendik Harriet *Eranskin*-ean ez ezik *HH*-ean ere erabili zuela, baieztatu zuen. Harrietenetik hartutako artean hitz eratorriak ere badaude. Batzutan hitzak bere horretan hartzen ditu bestetan, berriz, erroa gorde eta atzizkia aldatu egiten du:

Larramendik oinarriak onartu arren, atzizkiok (*-mendu* agerriki) ez bide gogoko eta bestez ditu aldatzen. Hertsi-hertsian hitzberriok Larramendiren sorkuntza direla esan beharko bada ere, zehaztasunak moldakuntza baino ez direla kontuan hartzea garrantzitsua da (...). (1995a: 65)

Hona hemen esandakoaren adibidetzat emandako zenbait:

Abatimiento, *beeratzapena* (...), beeratzea: abaissement, *beheramendua*.  
Abreviatura, *laburrera*, chaburrera: abbreviation, *laburqunça*.  
Asseguración, segurutzia, *segurundea*, bermea, bermegoa: assurance, *seguramendua*.

Larramendik ez zuen nonbait *-mendu* hain gogoko, bai ordea *-kuntza*. Hau ere Harrietengandik hartua, berari zor baitio Lakarraren esanean atzizki honen erabileraren ideia. *-Dura*-ri dagokionez, “Ez dirudi (...) atzizki honen erabileran H-k L zaletu zuenik *-kuntza*, edo, beste neurri batean, *-katu*-rekin egin bezala” dio Lakarrak (Ib., 56. or.). *E*-ko sarrera bakar batek du jatorria Harrietenengan; Hiztegian, ia ziurtasun osoz harenak direnen artean badira bakarren batzuk:

Austeridad, mortificación, *hildurá*, illerazqueta: appesantissement, *hildura*.  
Atadura, lotura, lotera, *estecadura*, estecallua: attachment, *estequadura*. (Ib., 65. or.)

Gure lanean aztertutako *HH*-ko adibide<sup>3</sup> gehienak aurretiaz lekukotu gabeak dira, oraintxe azaldutakoek, ordea, beste ikuspuntu batetik aztertzea eraman gaituzte.

<sup>3</sup> *HH*-ren bolumenta kontuan, Larramendiren hiztegiak atzizkien azterketarako euskarazko ordaintan *i* eta *s* hizkiez hasitako eratorriak soilik baliatu ditugu (gaztelarazko ordainak *a*-tik *v*-ra bitartekoak dira). Osatutako corpusa honakoa da: *-(k)era* 45 sarrera/49 aldaera; *-(k)eta* 19 sarrera/20 aldaera; *-men/-pen* 17 sarrera/18 aldaera; *-dura* 14 sarrera; *-mendu* 5 sarrera/6 aldaera; *-kuntza* 2 sarrera.

Eratorrien artean *-kuntza* atzizki bidezkoak ditugu gutxien, bi besterik ez: *irekuntza* “boquerón”; *sarkuntza* “entrada”. Hiztegian atzizki honen bidez eraturako hitz gutxi batzuk baino ez zituela jaso dirudi,<sup>4</sup> eta ez zuela eratorri berriak sortzeko erabili, ez behintzat beste atzizki batzuk bezain beste, baina saiakeraren bat egin zuen gure zerrendako *irekuntza* Larramendiren uztakoa delakoan baikaude. Bigarrena aldeztetik dokumentatua da, Harrietenean hain zuzen. Oraingo honetan Larramendik handik hartua duela ez dugu zalantzarik izan:

Entrée, *sarrilguia, sarqunça, sarbidea*. (Ht)

Entrada, *sarrera, sarcunza, sarbidea, sarrilguia, sartzea, barrutea, barrendea*. (Lar)

Larramendik Harrietanak jasotzeaz gain, *-era* atzizkidun eratorri berria, aurretik dokumentatu gabea bederen, eta *-tze* formaduna gehitu ditu. Hauxe dugu jasotako *-kuntza* bakarra, izan ere gainerakoetan atzizki gehiketaz baino ordezkapenez hitz egin beharko genuke. Hona hemen adibideak:

Abertura, *idiquitza,...*, *idiquiera, idiquipena, zabaldura*.

Ouverture, *idequidura*.

Enseñanza, enseñamiento, *eracasdea, iracasquera*.

Instruction, *irakhasqunça*.

Lavadura, *garbitzea, icuztzea, garbiqueta, icuzqueta*.

Lavement, *icuzdura*.

Limpia, limpiadura, *garbiera, garbitzea, icuzera, icuztea*.

Sentido, sensación, *sentiera, cordea*.

Sens, *sentiqunça, senxua*.

Sentimiento, percepción de el sentido, *sentiera, bidadia*.

Sentiment, *sendimendua, sendiqunça*.

Venta, *salgoa, saldura, salera*.

Vente, *salpena, salçapena*.

Goragoko adibidean ez bezala, *-kuntza* atzizkiz eratuak ez ditu jasotzen, ez eta *-mendu* bidez eratu ere, *-(k)era* bidezko eratorriak ditugu maizen haien ordeztu honetan atzizki ordezkapenez hitz egin genezakeen). Aldiz, *-pen* eta *-dura* ez ditu baztertzen, baina, ikusten denez, atzizki hauen bidezko eratorriak ez ditu zuzenean hartzen. Modu batera edo bestera, Lakarrak aipaturako moldaketen aurrean geundeke.

<sup>4</sup> Atzizki honen bidez gure zerrendan jasotakoez gain, *irakaskintza* eratorria ere badugu HH-ean: manejo de caballos, *zaldien irakaskintza*. OEH-an *irakaskintza* sarrerapean dago jasoa eratorri hau, haren aldaera baillitza. Bertako informazioaren arabera *Maiztasun Hiztegian* 238 *irakaskintza*, 49 *irakaskintza*, 1 *irakaskintza* daude jasota. Ez dirudi, baina, *-kintza* eta *-gintza -kuntza* atzizkiaren aldaeratzat har daitezkeenik, atzizki ezberdintzat baizik.

Urgellek azaltzen digunez, *kintza (-gintza)* “*ikazkintza* bezalako hitzetatik abiatuaz, ingurune fonetikoari erreparatu gabe eta *ekintza* jatorritzat emanaz (...)” aldaera nagusitzat hartu zuen Larramendik (2000: 570). Hemen kokatuko genuke *irakaskintza* (< *irakatsi*), zalantzaren bat izatekotan erroak sortarazia, *-gintza* atzizkiak izena hartzen baitu oinarritzat, aditzioa zeharo ezohikoa dela diosku Urgellek, berak jasotakoen artean bakarra, *antzeskintza* hain zuzen; hortaz bigarrena gurea.

Adibideek garbi erakusten dute Larramendiren joera *-(k)era* atzizkiarekiko, bereziki emankorra gertatu zitzaion, goikoez gain zerrendako gainerako adibideak ikusita. Neurri apalagoan *-keta*, maiz *-(k)era*-ren ondoan agertzen dena.

*-Dura* atzizki bidezko hamalau eratorritatik lau Iparraldeko idazleen lanetan dokumentatuak ditugu jada, badago bosgarren bat, hiztegian aurreneko agerraldia edukita, Larramendiren sorkuntza ez dirudiena: *sumindura* eratorriaz ari gara. Eratorri honen ondorengo erabilerak, Haraneder, Larregi, Duhalde, Duvoisin... ekialdeko hizkeraren batean entzundakoa izan daitekeela dio.<sup>5</sup> Baditugu bestalde, mailegu itxurako honako hauek: *sacadura*, *sakadura*, un *corte...*; *selladura*, *ciguillera*, *ciguillatzea*, *selladura*. Orain arte horrelakorik topatu ez, eta harritu egin gaitu, batez ere, Larramendik hauen jatorriaz azalpenik ez ematea aldamenean. Gainerakoak, berriak dirudite, tartean kalko modukoa “*urdidura*, *irazkidura*”, e.a.

*-Men/-pen* atzizkiei dagokienean, lau baino ez dira (espero baino gutxiago) aldez aurretik dokumentatuak, guztiak *-pen* atzizkiak. Lehenengo lekukotasuna hiztegian dutenetatik bi, *ibilpen* (He) eta *ilkipen* (He, Dv), Haranederrengan dokumentatuko dira beranduago (1749). Haranederrengan Larramendiren eraginik ez dagoela esan berri dugu (eta *sumindura* eratorriari azalpena bilatu). *-Pen* atzizkidun eratorri berri hauekin, baina, zalantza sortu zaigu; Lar-enean aipatu eta He-gan dokumentatutako eratorri gehiago ba ote dagoen aztertu beharko litzateke.

*-Mendu*-ri dagokionez, gure zerrendako eratorri gehienek badute aldez aurretiko lekukotasuna, *sarmentu* eta *señalamentu* sarrekek izan ezik. Aitzitik, argi dago ez direla Larramendiren uztakoak, maileguak baizik (mailegaketaren norabideaz Larramendik bestelako iritzia badu ere).<sup>6</sup>

## 2. Ithurriren *Grammaire Basque* (1895)

Mende eta erdi pasatxo geroago beste gramatika bat argitaratu zen, Jean Ithurri Sarako apaizaren *Grammaire Basque* hain zuzen ere.<sup>7</sup> Larramendirenean bezalaxe luze aditaz eta ataltxo bat (hartan baino zabalagoa) hitz eraketaz eta eratorpenaz sintaxiari dagokion partean.

<sup>5</sup> Areago, Haranederrek berak (bere itzulpen lanean dokumentatzen baita lehenengoz *sumindura*) “Escara garbiago batetarat, edo herri Escaldunak mintzo diren molderat itçulia” dela berea, esango digu. Eta, beraz, Haraneder baitan ez dagoela Larramendiren eraginik zehazten du Urkizuk. (1992: 315). Hortaz, garaiko euskarari erabilitakoa, ezagututakoa behintzat, ematen du.

<sup>6</sup> “Sarmiento, de el Bascuence sarmientua, su origen es sarrimentua (...)” *Sarri* hitzak “frecuente” esan nahi du, *mentua* “el renuevo, vastago, ramo tierno”, ondorioz “el que da repetidos ramitos tiernos” izango litzateke *sarrimentu*, *sarmentu*. Larramendiren ustetan *mentu* ez da atzizkia, izena baizik. Beharbada, Larramendirenak badu zentzua, euskaraz *mentu* izena, “injerto; vástago, púa de injerto” esanahia duena, badela jakinda.

<sup>7</sup> F. Krutwigek gramatika filologikoen tipokoetan sartuko du Ithurriarena. Gramatika hauek arau-emaileak dira eta literaturatik bertatik ateratzen dituzte adibideak. Literatur hizkuntza tratatzen dute. Gramatikaren hitzaurrean “Dudarik gabe Grammatika hau, orain-arte euskarari buruz izkiriatu diren grammatiketarik onena da. (...) Ithurry abadeak bere Grammatika hunen bidez euskarazko hizkuntza literario autentikoari balio handiko lana eman derauko, zeren-eta literatur hizkuntzak behi izkiriatazile hoberekek erabilten duten hizkuntza tradizionalekoa bait da. Eta euskararen kasuan (...) laburdara klasikoan dugu” idatziko du.

Oinarriaren arabera sailkatzen ditu eratorpen atzizkiak Ithurrik: 1. Izena eta adjektiboa dutenak oinarrian, 2. Pertsona eta leku izena, 3. Galdetzailea eta erakuslea, 4. Aditzoina (infinififs capitaux), 5. Partizipioa (infinififs passés et des participes passés). Aztergai ditugunetatik hiru azaltzen dira gramatikan: *-dura*, *-keta* (eta *-keta-ri*), *-tzapen*. Azken honetaz dio zenbaitek *-pen* erabiltzen duela. Bitxia iruditzen zaigu *-mendu* atzizkiari esaterako, lerro bat ere eskaini ez izana forma hau iparraldeko idazleen artean hain erabilia izanda.

Izenari nahiz adjektiboari lotzen zaizkien artean dugu *-dura* atzizkia. Axularren bi adibide ematen ditu *hasserredura* (A., 271), *graziaren berretura* (A., 538) eta Etxeberri Ziburukoaren *uzkurdura* (E., 109). Besterik ez atzizki honi buruz, aditzari lotutako ereduez aipamenik ez.

*-Keta* atzizkia ere talde honetakoa genuke, erroan dagoen adjektiboak edo izenak adierazten duenaren bila aritzea izanik bere adiera. Hona hemen Martin Harrieti hartutako adibidea: *ohatze*, nid, *ohatzeketa*, à la recherche de nids. (H., 475). Axularrek gainera, aditzei atzizki hori bera erantsi eta izenak sortzen dituela aipatzen du. Ondorengo aipua jasotzen du:

*Zertako ibili behar zara seinalatzekeetan eta bertzeri kargu emanketan* (A., 242). (1895: 435)

Testuinguru honetan beste euskalki batzutan *seinalatzen* eta *ematen* formak izango genituzke: *-tel-tze + -n* (inesiboko kasu-marka).

Ithurriren haritik planteatutako gaiak, *-keta* atzizkiaren bidezko izen eta *-ketan* zenbait euskalkitan partizipio burutugabea adierazteko formen arteko loturak, alegia, kapitulu oso bat eskatuko luke. Hala ere, Trasken beraren iritzia ekarri nahiko genuke hona Azkaratek eta Altunak egindako laburpenean oinarrituta (2001: 196):

(...) zuzentzat dauzka Trasken (1995: 221-222) beste bi hizkuntzalariek, Schuchardtek eta Lafonek, proposatutako paralelotasunak: *-te* bera da *jakite* aditz izenekoa eta *eurite* izen eratorrikoa; *-tze* bera da *sartze* aditz izenekoa eta *jendetze* izen eratorrikoa. Bide beretik, Gipuzkoako mendebaldean aditz izenetan aurki daitezkeen *-keta* (*bialketan*) ere, *-keta* erator atzizkiarekin lotzen du (*ogiketa*, *jendeketa*, *hizketa*...). Azken finean, hiru erator atzizkiak, *-te*, *-tze* eta *-keta*, izenari lotzen zaizkio, eta izenak sortzen dituzte, (...). Beraz, behin eta berriz defendatu duen ikuspegian oinarrituaz, ez da harritzekoa azken batean izenak diren *ibil-*, *ikus-* edo *etor-* aditsoinei ere lotu izana (...).

Axularren adibidean inesiboan agertzen diren aditz izen horiek Pouvreuren eta Duvoisinien hiztegietan aurkituko ditugu. Lehenak bere hiztegian *seinalatzekeetak*<sup>8</sup> sarrera dakar. *OEH*-k diotenaren arabera Axularren aipu hau bera izan daiteke hiztegiaren iturburua. Pouvreauk Axularri hartutakoak izan daitezkeen beste adibide batzuk ere aurkitu ditugu bere hiztegi eratorriak<sup>9</sup> aztertu ditugunean. Gure da-

<sup>8</sup> *Seinalatzekeetak*, billets qu'on s'entrevioie SP. *OEH*, XIV, 646. or.

<sup>9</sup> Oraingo honetan, lan orokorrean eta *HH*-ren azterketan ez bezala, hiztegi letra guztiak hartu ditugu kontuan. Kerejetak prestatutako edizioa erabili dugu (hiztegia informatizatuta edukitzeak izugarri lagundu digu). Honako corpusa eratu dugu: *-dura* atzizkidun 214 sarrera; *-mendu* 108 sarrera; *-(k)eta* atzizkidun 32 sarrera; *-men/-pen* bidezko 31 sarrera; *-kuntza* 3 sarrera.

tuetan badira Pouvreau baino lehenagoko agerraldia edo aipamena duten *-keta* bidezko zenbait. Horietako batek iturri marka darama, Axularren esaldi baten zatia da:

Behin aztura hartuz gero, trebatuz gero, anhitz gauza egiten da, gogoa pentsatze-  
ketan eta borondatea ere *hautatze-ketan* ibili gabe. (Ax)

Honela Pouvreaurenean:

*Pensatze-quetac*.

*Gogoa pensatze-quetan ibilli gabe* A.9: sans que l' esprit s'en aille a diverses pen-  
sées.

Pouvreauk beraz, Axularren adibideaz gain, *-keta* bidez eratutako izena ematen digu itzulpenik gabe. Esaldiak badu jarraipenik, ordea, eta hiztegian jasota azaltzen da modu berean baina iturri markarik gabe oraingoan:

*Hautatze-quetac*.

*Hautatze-quetan ibiltea*: chercher a choisir.

Axularrenean inesiboz aurki daitezke Pouvreauren hiztegi-*ko* beste hainbat sarrera ere. Hona hemen Axularren pasarte hau:

*Behin (...) adiskidetuz gero (...) eta elkharrekin solhasean, hitz-ketan, elbe-  
ketan, present-ketan, gosalketan eta bisitaketan hasiz gero, peril handia da arima-  
rako.* (Ax)

Pouvreaurenean:

*Elhe-quetan ibiltea*.

*Gosal-quetac*.

*Hitz-quetac*: caqueteries.

*Hitz-quetan egoitea*: caqueter.

*Present-quetac*: presents qu'on se fait l'un a l'autre.

*Visita-quetac*: entrevisites.

*Visita-quetan ibiltea*: aller de visite en visite.

Barietatea eskaintzen digu Pouvreauk sarrerak aurkezteko eran. Goiko ereduari jarraiki bitan, gerundio eran soilik behin eta izen soila beste bitan. Azken hauei dagokienez, bata, *gosalketa*, itzulpenik gabe ematen du eta bestea, *presentketak*, adiera berriaz, Axularrenean “acción de regalar” izango litzatekeelako eta Pouvreaurenean objektua bera (ondorioa). Sarrera honi buruz, “la fuente de Pouvreau tal vez sea el ejemplo de Axular citado” esaten digu *OEH*-k (gorago eman dugun hori bera, alegia).

Badugu, bestalde, “*emanketa*, quantité de présents” izena Duvoisinengan, esanahiagatik Ithurriren hurrengo taldean sartuko genukeena. Izan ere, Ithurrik hirugarren *keta* bat jasotzen du, ez eratorpenean hitz-elkarketan baizik, aurretik izen nahiz adjektibo bat duela kantitatea adierazten duena. Duhalderen adibideak ematen ditu: *hutsketa* (D., 59), *bekhatuketa* (D., 56); *Hitzketa* (D., 140) (443. or.). Beraz, Duvoisinin *emanketa* esanahia dela eta talde honetan sartu badugu ere, oinarrian aditza edukita salbuespena izango litzateke.

Azkuez geroxeago hitz egingo badugu ere, esan dezagun, berak ere jaso zuela *keta*<sup>10</sup> forma hau bere *Morfología*-n “Derivativos nominales colectivos” multzoan. Ithurrirentzat hitz-elkarketako elementua dena, eratorpeneko atzizkia da Azkueren-tzat. *Alde* formaz ari dela, hona hemen zer dioen:

El hecho de que como sufijo no forme más vocablos se debe(...), a que su función es también desempeñada por otros elementos: temas independientes como *saldo* (...) y sufijos como *-keta*, *-tegi* (...). (1923-25: 81)

“Pila, mordo, talde” adiera duela euskalki guztietan aurkituko dugu, bizkaieraz eta gipuzkeraz izan ezik. Baliteke jatorrian *-eta* izatea, *k* epentetikoaren ondoren erantsiko litzaioke. Azkuerentzat *-eta* atzizki honek “Derivativos evolutivos” taldean aipatzen duenarekin<sup>11</sup> harremanik duen, atzizki beraz ari den, ezin jakin ez baitu lotura zuzenik egiten. Dena dela, Ithurrik ematen dion erabileraz ez du ezer aipatzen. Baliteke, Azkuek jasotako adibideak lexikalizatuta egotea ordurako. *OEH*-k izena den *keta* honi buruz horixe dio, jada lexikalizatuta dauden hitz ugari eman dituela, hala nola: *arrainketa*, *bihiketa*, *diruketa*, *gizonketa*, *jendeketa*, *lurketa*...<sup>12</sup>

Baina hauen aldamenean Azkueren garaian eta baita beranduago ere, *keta* bereizirik idatzita duten beste elkarketa batzuk beste elkarketa batzuk aurki daitezke, guztiak Iparaldeko autoreenak. Adibidez:

*Ustex etxe eta mutil ketak egiten abal dakotela nausitasun zerbeit.* JE Bur 49.

*Aitortzera behartuak gara ipuin-beretsu keta ederra kausi ditakeela nonhai.* Lf *ELit* 65. (Ib.)

Sarako apaizaren gramatikara itzuliz, aditzoinari lotu eta izen bat eratzen duten atzizkien artean *-tzapen* aurkituko dugu. Adibide gehienak Axularrenak dira. Honela: *galtzapen* (A., 233), *perte*; *goratzapen* (A., 234); *erakas*, enseigner, *erakast zapen*, enseignement. Amaitzeko, aipatzen du askok, Axularrek esate baterako, *erakuspen* esaten dutela.

Larramendiren gramatikarekin alderatuta atzizki kopuru handiagoa aztertzen du, dudarik gabe. Aztertu baino, jaso eta deskribatu, ez baitu bestelako azalpenik ematen.<sup>13</sup> Hala ere, alde handia dago aditzari ematen zaion trataera eta eratorpenari ematen zaionaren artean. Bestalde, eratorpenaren eta hitz-elkarketaren arteko muga zehatzik ez dago; gorago aipatutako *keta* formaz gain, egun eratorpen atzizki diren beste hainbat ere (*-tegi*, kasu) elkarketan azaltzen dira Ithurrirenean.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> Azkuek jasotzen dituen adibideetan ere izena dugu oinarrian: *ardiketa*, *lurketa*, *egurketa*, *lagunketa*, *zaldiketa* e.a. (1923-25: 84).

<sup>11</sup> “*Eta*. Sufijo evolutivo que por olvido no se incluyó en el lugar correspondiente (117-129). En Toponimia, (...) denota pluralidad. En vocablos no toponímicos denota acción”. (1923-25: 113)

<sup>12</sup> *OEH*, X, 547. or.

<sup>13</sup> Honexegatik hain justu goraiatzten du Krutwigek Ithurri. Hona hemen zer dioen gramatikaren hitzaurrean: “Liburu hunen egileak, egiazko *jakintzalar* baten umiltasunaz —....— eredu serio eta onest batetan lan egin du. Ez du egin bertze alegia-jakintzalariek egiten ohi duten araura Euskalherrian, zeinek ez bait dira askiasten registrarzeaz, eta faktu grammatikalei buruz teorizatzen dutela, beren legezko eginbeharraren harantz bait dioaz”. Ithurri, Sarrera I.

<sup>14</sup> “De donde se sigue que Composición y Derivación, en el fondo, serían una misma cosa” dio Villasantek (1974: 11). Azkaratek ere “Badira, ordea, hitz elkarketaren mugan dauden egiturak ere, edo hitz elkartu ala hitz eratorri ote diren, eztabaida sortu dutenak” aipatzen du (1990: 10).

### 3. Azkueren *Morfología vasca* (1923-25)

Euskaltzaindiko bere kideek hala eskatuta euskal hizkien azterketari ekin zion Azkuek, baina hasiera batean hizkien tratatua izan behar zuena *Morfología vasca*<sup>15</sup> lan erraldoia bihurtu zen, beste atal batzuk erantsi baitzizkion lanari.

Lan honetan lehenengo aldiz eratorpen atzizkien deskribapen eta azterketa zabal aurkituko dugu, ikuspegi orokor ezin hobea. Gainera, egiten duen sailkapena, eduki daitezkeen desadostasun eta zalantzak gorabehera, abiapuntu erabat lagungarria zaio gaur egun atzizkien azterketan sakondu nahi duen orori.

Azal dezagun baina, Azkuek hizki edo afijoez egiten duen sailkapena gure lanean zein eremutan ibiliko garen zehazteko. Zazpi talde bereizten ditu eginkizunaren arabera: oinarrizkoak, eratorpenezkoak, graduatzaileak, adberbialak, determinatzaileak, deklinabidekoak eta loturazkoak. Era berean, eratorpen hizkiak lau azpitaldetan banatzen ditu sortzen den hitz berriaren kategoriaren arabera (hauxe da gramatiketan eta, maizen aurkituko dugun eredu): izenak sortzen dituztenak, adjektiboak sortzen dituztenak, aditzak sortzen dituztenak eta numeralak.

Lehenengo taldean kokatzen dira gurean aztergai ditugunak, hau da, erro bati lotu eta izen bat erortzen dutenen multzoan. Azkuek mota honetako ehun eta berrogei atzizkiren azalpena ematen digu, berau errazagoa eta argiagoa gerta dadin hamabi taldetan banatuko ditu. Hamar adieraren araberrakoak dira: 1. Agentes (74. or.); 2. Colectivos (80. or.); 3. Efectos (85. or.); 4. Instrumentales (97. or.); 5. Locales (100. or.); 6. Materiales (102. or.); 7. Operativos (112. or.); 8. Patronímicos (116. or.); 9. De tiempo (119. or.); 10. Toponímicos (124. or.). Bilakaera bidez atzizki izatera iritsi direnek osatzen dute beste talde bat: 11. Evolutivos (89. or.). Adiera diferentea duten atzizkiak aurkituko ditugu bertan, gainera batzuk errepikatuak dira, aurretik beste talderen batean azaldutakoak (*-en* atzizkiak, esaterako, patronimikoen taldean badu lekua). Amaitzeko, izen abstraktuak erortzen dituztenak dauzkagu: 12. Abstractos (59. or.). Aurrekoan bezalaxe adieraz diferentek diren atzizkiak aurkituko ditugu. Dena den, badira gainerako taldeetan bareriatuta izen abstraktuak sortzen dituzten beste atzizki batzuk ere.

Adieraren araberrakoei dagokienez, zenbaitetan ez dugu argi ikusten talde batzuen eta besteen artean dagoen aldea. *-Era* atzizkia, esate baterako, “efectos” eta “operativos” taldeetan aurkituko dugu, baina gure ustez adibide gehienak batekoak nahiz bestekoak izan daitezke.

Hona hemen Azkueren sailkapenaren arabera gure zazpi atzizkiak:

- *-men*: izen abstraktuak sortzen dituztenen taldekoa. Adibidez: *aipamen* (AN, G), *aiphamen* (BN, L, S) *mención*; *entzumen* (B, G) *oído*, *sentido* *auditivo*.
- *-mendul-mentu*: abstraktuak. Ad: *baimendu* (Axul) *consentimiento*.
- *-kuntza*: abstraktuen taldekoa. Ad: *atzerakuntza* (B) *retraimiento*, *izkuntza* (AN, B, G) *lenguaje*; *abadekuntza* *sacerdocio*.

<sup>15</sup> Azkueren lana gramatika linguistikoen tipokoetan kokatzen du Krutwigek. Tipo honetako gramatiketik hizkuntzaren forma bizidunak tratatzen dituzte batez ere. Azkuerena mota honetako lan onen taldean sartuko du. Ithurri, Sarrera III.

- *-dura (tura, kura)*: “efectos” taldekoa. Ad: *abiadura* (c.) impulso, *oitura* (AN, B, G) costumbre, *lokura* (AN, G) atadura.
- *-etal-keta*: abstraktuak. Ad: *asmetan* (B), *bialketan* (*bialduten, bidaltzen*); mul-tzoa, kantitatea adierazten dutenen taldekoa. Ad: *ardiketa* muchedumbre de ovejas, *lurketa* montón de tierra; bilakaera bidez atzizki izatera iritsi direnen taldekoa; toponimikoetan; ekintza, jarduera adierazten dutenen taldekoa. Ad: *lapurreta* (B, G) robo.
- *-eral-kera*: denbora adierazten dutenen taldekoa. Ad: *ibilera* (c) paseo, *ilun-kera* (B-otx.) anohecer (momento); “efectos” taldekoa. Ad: *luzera* largura; *lankera* (B) estilo, forma de trabajo, *salakera* (G) denuncia; bilakaera bidez atzizki izatera heldu direnen taldekoa; ekintza adierazten dutenen taldekoa. Ad: *yaera* (B) acto de comer, *yakera* manera de comer.

Sailkapenaz gain, Azkue arduratzen duten beste gai batzuk atzizkien jatorria eta bilakaera dira. Euskarak erabiltzen dituen atzizkien bertako izaera frogatzeko premia erakutsiko du. Onartuko du, hala ere, laurehun inguru aurrizki, artizki eta atzizkiren artean jatorri arrotzeko gutxi batzuk badaudela.

Badira euskaraz garai batean elementu aske izan eta bilakaera bidez afijo izatera iritsi direnak. Eratorpen hizkiak omen dira horrela sortutakoak. Hitz aske izatetik menpeko izatera dagoen tartean hitz-elkarketa legoke.

Izenak ez ezik, bestelako elementu batzuk ere bihurtu dira hizki:

Hay afijos evolutivos de origen nominal, de origen numeral, declinativo y adverbial. (1923-25: 89)

Guri dagokigunez *era* (acto, ocasión, oportunidad) hitzetik *-era, -kera* atzizkia sortuko litzateke, oinarrian aditza duela eratorri ugari eman dituen. Epentesirik gabe: *egieran* al hacer, *etorreratik* desde la venida e.a. *K* epentesitikoaz, berriz: *edakera* acto de beber, *yoakera* ida, acto de ir, e.a.<sup>16</sup>. Herriak bi forma hauek semantikoki bereizteko joera duela esaten du. Honela: *ibilera* andanza eta *ibilkera* porte; *egoera* estancia eta *egokera* postura, eta beste.

Ekintza adierazten duten izenez gain, atzizki izatera heldu den *era* hitzak “anverso” esanahia duela, honelakoak eman ditu: *egutera, ekerera* oriente, cara al sol, *eskuera* jurisdicción, alcance de la mano, *aukera* elección, alcance de la boca (90. or.).

Modu honetan sortutako beste atzizki bat *-eta* da, baina Azkuek ez du azaltzen bilakaera prozesua nola burutu den. Hala ere, kapitulu diferentetan barreiatuta ematen dituen azalpenengatik deklinabidetik heldu dela suposatuko dugu. Izan ere, badakigu, atzizki honek ekintza adierazteaz gain aniztasuna adierazten duela toponimian. Eta aipatua du lehenago (30. or.) deklinabideko *-eta*- artizkia, *eskuetan, eskuetara* hitzetan azaltzen den hori bera dela *Arrieta* pedregal, *Ilarrieta* cementerio, *Arizketa* robledal, bezalakoetan dagoena.

Bestalde, kontrako bidea egin dutenak ere badira, hau da, atzizki izatetik tema morfologiko izatera heldu direnak. Mendiburu<sup>17</sup> izan omen zen *-tasun* atzizkia, esa-

<sup>16</sup> 14. orrialdeko adibide horiez gain, beste hauek ditugu 89. orrialdean: *ibilera* acto de andar, *igoera* ascensión, *ikusera* acto de ver, *sorrera* nacimiento, e.a.

<sup>17</sup> *Gauza bakar bat dira bi tasun oriek; eta tasun bat dagoen tokian dago, nai-ta-ez, Jesusen beraren Jaungoikotasuna ere.* (Mend. *Owitzgayak* III 156-4); (1923-25: 17).



terako, izen bihurtu zuena. -*Kuntza* atzizkia ere izen izateraino bilakaera bidez iritsi ote den galdegiten du Azkuek, hainbat tokitan entzun daitekeen “*kuntza txarreko gizona da ori* es de mala traza ese hombre”, adibidearen (68. or.) arabera.

Azkenik, lehentxeago aipatu bezalaxe jatorri arrotzekoak leudeke, Azkuek “Sufijos alienígenas” (21. or.) izenburupean jaso zituenak. Oso gutxi laurehun inguru aurrizki, artizki eta atzizkiren artean hamabost baino ez ditu aipatzen eta. Are gehiago, horietako bi, -*ari*: *pelotari, salatari...* eta -*tasun*: *edertasun, anditasun...* askoren ustearen kontra, bertakoak direla defendatuko duela esaten du.

Talde honetakoa dugu aztergai dugun -*dura* atzizkia. Esaterako: *bedadura* extensión, *oitura* costumbre, *aztura* experiencia, *baitura* prenda, prendamiento, *txikitura...* e.a. Jatorriaz ondokoa dio Azkuek:

Su origen estará en el femenino del futuro activo, *scriptura, lectura...* etc. (1923-25: 23)

Hemen kokatu beharko genituzke, Azkuek zuzenean egiten ez badu ere, -*men* atzizkia eta baita -*mendu/-mentu* ere. Azken honi buruz, agian latineko -*mentum* atzizkiaren seme dela dio:

Parientes de -*men* y tal vez hijos del latino -*mentum* son nuestros derivados -*mendi* y especialmente -*mendu* y -*mentu*. (1923-25: 69)

-*Men* atzizkia aditz izenak eratzen dituen atzizki garrantzitsua da. Bi adiera izan ditzake: a. Ekintza, b. Ahalmena. Bigarren adiera duela ez omen da hain erabilia, hitz gutxi batzutan aurkituko dugu: *entzumen* oído, sentido auditivo; *irudimen* imaginación, e.a. Ekintza adierazten dutenak, besteak beste: *erakusmen* 1. (B, L) manifestación, 2. (B) muestra, modelo; *galmen* (BN, G, L) pérdida; *goramen* (AN, B, G) elevación; *irudimen* 1. (G) recelo, 2. (G) ilusión; *salmen* (B) venta; *sendamén* (G) curación; *sinismén* (B, G) creencia (68-69. or.). Sail honetan -*pen* atzizkia aipatu ere ez du egiten, ez du adibide bakar bat ere ematen, nahiz eta aurreko guztiek baduten Azkuek eman ez zuen, edo eman nahi izan ez zuen -*pen* atzizkidun aldaera: *galpen, gorapen, irudipen...* Gipuzkerari eta bizkaierari dagozkion neurrian egokiak dira -*men* bidez ematen dituenak. Lapurterazko *galmen* eta *erakusmen*, berriz, ezinezkoak direnik ez dugu esango, bai ordea ezohikoak, euskalki honetan -*pen* nahiz -*tzapen* baitugu maiztasun handiagoz.

Urte batzuk lehenago argitaratutako *Diccionario vasco-español-francés* hiztegian ere -*men* atzizkiari bi adiera horiek ematen zizkion, baina orduko hartan atzizkiak hiru aldaera onartzen zituela zioen. Aldaerak -*mendi*, -*mendu* eta -*pen* dira. Ez omen dago lau formen arteko funtsezko ezberdintasunik.<sup>18</sup> Argi dago beraz, Azkue-ren ustez -*men/-pen* atzizki beraren aldaerak baino ez direla eta ez dagoela haien arteko ezberdintasun semantikorik. Adibide gisa:

*Kriston sinizmena daukan gizona.* A Cat 5.

*Gizon txaldar, narrats, lotsagaberik, sinespena galdu duen gizonik.* A Ardi 28.<sup>19</sup>

<sup>18</sup> Gainera, -*pen* atzizkiak, aldaera besterik ez den arren, badu bere tokia hiztegian. Aditz izenak sortzen dituen eratorpen atzizki honek ekintza adierazten du. Ad: EROSPEN (c), compra. OROIPEN (AN, G), recuerdo. SALPEN, venta (Duv.). (1905-06: 28-29; 162).

<sup>19</sup> Lehen adibidea 1896.eko Dotrina argitaragabea, bigarrena 1918.ean argitaratutako *Ardi Galdua* lanean. *OEH*, XIV, 738. or.

Harrigarria iruditzen zitzaigun, hala ere, hainbeste datu eta zehatzapen ematen dituen *MV* lan ikaragarri honetan, gure hizkuntzan hain erabilia den atzizkia albo batera utzi izana. Baina, Severo Altuberi esker, adjektiboak sortzen dituzten atzizkien artean ezkutatuta aurkitu genuen. Bertan, bost lerro eskaintzen dizkio atzizki honi. Zegokion lekuan eta gainerako atzizkiak bezala zergatik ez zuen garatu ez dakigu.

Aipamen txiki horretan irakur daiteke *-pen* atzizkia hainbat aditzi lotuta hone-lako adibideak ematen dituela: *erospen* compra, *irakaspen* enseñanza, *iraupen* duración... e.a. Atzizkia zuzenean lotzen zaio aditzari kasu hauetan. *-Tu* amaiera duten aditzekin, berriz, *-tza-* elementuaren bidez eransten zaie: *edertzapen* embellecimiento, *galtzapen* pérdida, *othoitzapen* (?) recuerdo (?), goi-nafarreraz, behe-nafarreraz eta lapurteraz (159. or.). Dezente beranduago, *-men/-pen* atzizkiei buruzko artikulua batean *-tzapen* aldaeraz ari dela, *-tul/-du* amaiera duten aditzei lotzeaz gain, *i* ez den bokalez amaitzen direnei ere eransten zaiela esango digu de Rijkek. Salbuespen bakarra *hastapen* izango litzateke, partizipioa “hasi” *i* bokalez amaitu arren, *haspen* forma baino erabiliagoa dena (1991: 316).

Honen harira, Altubek *Morfologiari* egiten dizkion oharretan eta eratorpena arautzearen, nolabait, partizipioaren amaierari baino nominalizazio atzizkiei erreparatuko die. Horren arabera, aditz-izena *-te* bidez egiten duten aditzek, *-taile*, *-tapen*... aldaerak baliatzen dituztelako partizipioa ematen du. Esaterako:

|                |                   |                   |
|----------------|-------------------|-------------------|
| <i>As-te</i>   | .....             | <i>as-tapen</i>   |
| <i>Ikus-te</i> | <i>ikus-taile</i> | <i>ikus-tapen</i> |

*-Tze* bidez egiten dutenek, berriz, nahiago dituzte *-tzaile*, *-tzapen*... aldaerak:

|                 |                    |                    |
|-----------------|--------------------|--------------------|
| <i>eder-tze</i> | <i>eder-tzaile</i> | <i>eder-tzapen</i> |
| <i>ixil-tze</i> | <i>ixil-tzaile</i> | <i>ixil-tzapen</i> |

Zenbait euskalkitan *-ta* zein *-tza* artizkien elisioa gertatzea ez da arau honentzako oztopo (1934: 29). Eredu berriagoek ordezkatu dituzte artizkidun formak euskalki horietan: *asi-pen*, *oroi-pen*; *eros-le* eta beste. Hala ere, *-tzapen* da, Altuberen esanetan, artizkiaren galerari oztopo gehien jartzen dion atzizkietako bat, beraz, bi eratako formak aurkituko ditugu:

|                                   |                          |
|-----------------------------------|--------------------------|
| <i>sartzapen</i> (Duv.)           | <i>sarpen</i> (L?)       |
| ( <i>orhoi-tzapen</i> (BN, L, S)) | <i>oroipen</i> (37. or.) |

Altubek ez du azaltzen zergatik ematen ote den artizkiaren galera. Mitxelenak txistukarien gaineko kapituluaren Leizarragaren adibiderako ematen duen azalpena baliagarria izan daiteke goiko kasuren baterako. Mitxelenak dio hitz barnean txistukariaren galera ematen dela batzutan disimilazioa dela eta, hori izan omen daiteke *iziapen* “espanto” (Leiz.) hitzaren kasuan *-tzapen* atzizkiarekin gertatu dena (1961: 293). De Rijkek galeraz baino “derrigortasunaz” hitz egiten du gorago aipatu artikuluan. Hein batean *-pen/-tzapen* alternantziak *-le/-tzaile* egoera gogorarazten badigu ere, partizipioaren formak baldintzatzen baitu bata ala bestea izatea, badago diferentzia. Azken honetan partizipioak erabat baldintzatzen du *-le* ala *-tzaile* izatea, eta *-tzaile* eskatzen den tokietan forma hori derrigorrezkoa da. *-Tzapen* atzizkiaren erabileraz, berriz:

Il n'est pas de même pour *-tzapen*, dont l'usage n'est jamais obligatoire, sinon pour des motifs purement stylistiques. (...) pour des raisons historiques, certaines bases verbales qui font leur participe passé en *-tu* ont l'option d'intercaler entre elles et le suffixe *-PEN* un formant *-tzat-* (...). (1991: 317)

#### 4. Mitxelenaren *Fonética histórica vasca* (1961)

Mitxelenak *FHV* lanean ez zituen atzizkiak aztertu bereziki, baina tarteka erabili zituen, atzizkiak beraiek edo hitz atzizkidunak, hainbat gertaera fonetikoren lekuko gisa. Han-hemen emandako azalpenek hainbat atzizki hobeto ezagutzeko aukera eskainiko digute.

*-Men* atzizkia *-pen* atzizkiaren sinonimoa da.<sup>20</sup> Bi atzizkien arteko alternantziak, *-t + -m > p* gertatu den kasuetan izan lezake jatorria Mitxelenaren ustez, eta adibide moduan ondokoa ematen du:

*oroipen* (AN, G “recuerdo”) < \**oroit-men*, cf. S *orhitmen* (Onsa, 158). (Ib., 346. or.)

De Rijkek, bi atzizki hauek gaitzat hartuta idatzita duen artikulu luzean, Mitxelenaren ideia jasotzen du bere azalpena osatzeko. De Rijken azterketaren arabera *-men* atzizkia *-pen* izan daiteke fonologikoki. Aldaketa fonetiko honen kausa asimilazioa nahiz disimilazioa lirateke.

Asimilazioaren lekuko izango genuke Mitxelenaren adibide hori bera, zeinetan oinarriak duen leherkaria atzizkiaren *m*-rekin ukipenean *p* eman duen. Adibidea onartu arren, de Rijkek zehaztapen bat egingo dio *oroipen* hitzak bi adiera izan ditza keelako, “souvenir, recuerdo” batetik, “mémoire” bestetik. Gipuzkeraz lehen adiera du, hortaz morfologikoki *-pen* atzizkia dagokio. Goi-nafarreraz, berriz, “memoria” adieraz dezake, *-men* atzizkia dagokio, beraz. Morfologikoki *-men* dugun neurrian da baliagarria Mitxelenaren analisia, izan ere, *-men* atzizkia *oroitu* aditzaren erroari lotuko litzaioke, *oroit* goi-nafarreraz parte handi batean, *oroit + -men > oroipen* emango lukeelarik. Gipuzkeraz, berriz, *oroimen* erabiltzen da “memoria” adierazteko, *oroitu + -men* banaketa modernoago baten emaitza dena (1991: 310).

*-Men* atzizkiaren jatorria dela eta, Mitxelenak zalantzan jartzen du Schuchardten planteamendua, zeinaren arabera gure atzizkiaren jatorrian ez legoke latineko *-men*, okzitanierazko *-men(t)* baizik (1961: 271).

*FHV*-n aipatzen den beste atzizki bat *-mendu* da. Oraingo honetan Schuchardtekin bat dator latineko *-mentum* duela jatorrian esaten duenean. Egia esan, kontsultatu ditugun autore guztiak, nabardurak gora behera, bat datoz puntu honetan. Azkuek ez du erabat ziurtatzen hala denik, Luis M.<sup>a</sup> Mujikarentzat, berriz, agerikoa du latindar izaera. Gainera, Azkue bera latindar jatorriaren alde egin izana darabil argudioa indartzeko (1978: 196). Eta bukatzeko, de Rijkek erromaniko jatorriko<sup>21</sup> atzizkitzat jotzen du *-mendul-mentu*.

<sup>20</sup> Dio Mitxelenak (271. or.) parentesi artean, Azkuek *-men* atzizkiaz esandakoa jasotzen duen aipu batean. Parentesi artekoa berdin izan liteke Azkuerena berarena.

<sup>21</sup> “(...) à l'existence préalable du suffixe d'origine romane *-mendu /-mentu* de sens voisin”; (1991: 319).

Jatorriarena argituta, euskarak atzizkia mailegatu zuenean hartu zuen formaz ari-tuko gara segidan. Mitxelenak dio mailegu zaharretan latineko leherkari ahoska-been ordeztu leherkari ahostunak aurkituko ditugula euskaraz sudurkari eta *l* ondoren, zubereraz eta erronkarieraz izan ezik, euskalki hauetan ahoskabeak gorde baitira. Horrela, besteak beste, *-mendu* < lat. *-mentum*, *-mentu* erronk., *-mentü* zub.<sup>22</sup> Mailegu berriagoetan, berriz, leherkari ahoskabeak ez dira ahostun bihurtu, jatorriko kontsonante taldea, sudurkaria/ *l* + leherkari ahoskabea, mantendu egin da. Areago, eredu erromanikoekin antza duten formek ordezkatu dituzte zenbaite-tan antzinako formak. Hau dela eta, *-mentu* izango dugu mendebaldean, ekialdeko *-mendu* formaren ordeztu (1961: 230, 352-353, 360).

Mujikaren ustez, *-mentu* litzateke mailegu formarik zaharrena. Beranduago, euskaraz gertatzen diren konstante fonetikoaren kausaz, *n* sudurkariaren ondorengo *t* leherkari ahoskabea ozendu egin zen, *-mendu* izanik ondorioz, erronkarieraz eta zubereraz izan ezik. Euskalki hauetan aldaketa fonetikorik eman ezenez *-mentu* izaten jarraitu zuen (1978: 197).

Atzizki hasierako posizioan *k* eta *t* kontsonante leherkariak dituzten formak eta kontsonanterik gabekoak aurki ditzakegu. Alternantzia hau ezaguna da atzizki askotan: *-(t)ar*, *-(t)asun...k* dutenak ugariagoak: *-(k)ara*, *-(k)ide*, *-(k)izun*, *-(k)or...* Baita *-(k)eria*, *-(k)era* eta *-(k)eta* atzizkien kasuan ere. Baina hauetan leherkariaren jatorria beste bat da Mitxelenaren ustez:

(...) *-(k)eria* por las apariencias procede del rom. *-eria* (cast. *tontería*, *bellaquería*, etc.) y cuya oclusiva inicial se deberá a división equivocada de modelos romances. (1961: 247)

Badirudi mendebaldeko *-(k)era* eta euskalki guztietakoa den *-(k)eta* atzizkiekin beste horrenbeste gertatzen dela. Lehena, goian aipatutako *-(k)eria* bezalaxe, mailegua omen da, Azkueren bertako jatorriaren ideiarekin kontra.

Mujikaren iritziz, latineko *-arius* atzizkiaren forma arrunta da *-era*. Euskaraz ekintza edo gertakaria, dimentsioa, denbora (momentua, unea) eta modua adieraz ditzake. Azken semantika edo adiera duela erabiltzen den *-era* atzizkiaren jatorrian, *era* “modo, semejanza” hitza egon daitekeela aipatzen du. Era berean, euskarazko hitza bera mailegu erromanikoa ez ote den galdegiten du. Nolanahi ere, atzizki honen bidez eraturako hitz askotan esanahi diferentek nahasteak, atzizkiak dituen semantika guztien jatorrian latin-erromantzeko afijo bera dagoela adierazten du (1978: 90, 95, 97).

Bigarrena, *-(k)eta*, euskalki guztietakoa esan bezalaxe, toponimian ere oso erabilia da eta garrantzitsua bizkaitar aditz-jokoan. Schuchardtez gero, latineko *-eta* (*-etum* kolektiboaren plurala) forman duela jatorria uste da, “aunque quedan graves dificultades” zehazten du Mitxelenak (248. or.).

<sup>22</sup> Erronkarierak eta zubererak antzinako egoera mantenduko lukete baldin eta, sudurkari nahiz *l* ondorengo leherkari ahoskabearen ozentzea latineko lehen maileguen ondorengoa balitz. Alderantziz, euskalki berritzaileak lirakeke, posizio horretan leherkariak ahostun ahoskatuko balira eta maileguak ere egoera horretara moldatu izan balira. Zub. eta erronk. lirakeke aldatzen lehenak. (1961: 355)

Azkueren esanean deklinabideko *-eta* toponimiako hainbat hitzetan ere badela, aipatu dugu bere garaian (2.3). Ideia bera dugu Mitxelenarengan (238. or., 28. oharra), toponimiak eta pluraleko zenbait kasuk atzizki komuna dutela, *-eta* alegia, dioenean. Gainera, batean zein bestean jokaera bera du atzizkiak, erroari lotzen zaionean, oinarrian ez baita aldaketarik ematen. Beste horrenbeste gertatzen da *-aga* atzizkiarekin.

(...) *-aga* y *-eta*,... se diferencian de los demás debido a que el tema nominal a que van unidos no sufre los cambios regulares (...) a que están sujetos en composición y derivación. Se conducen, en otras palabras, como sufijos de flexión: *Harriaga* como *harriak*, *Harrieta* como *harrietan*, etc. (529. or.)

Mujika bat dator Schuchardtekin toponimiako *-eta* atzizkiaren jatorria dela eta. Euskaraz atzizki hau landare eta zuhaitz izenei lotzen zaie batez ere, eta ugaritasuna, pluraltasuna adierazten du. Ad: elordiet*a*, ariztiet*a*, e.a. Euskal hizkuntzan ordea, toponimiaz haratago doa eta bestelako adierak dituela aurkituko dugu, ugaritasuna esate baterako: egurket*a* AN, montón de leña; larruket*a* BN, L cantidad de pieles; sabelet*a* S, exceso de comida, e.a. Baita ekintza ere: salaket*a* G, denuncia; berriket*a* AN, G, L habladuría, broma, e.a. Zenbait adibidetan *k* epentetikoz ikusten denez.

Deklinabidean ere badugu, inesiboan. Zaharra goa ziurrenik ere:

En efecto, la sufijación *declinativa* supone, en general, en euskara un estadio *anterior* y más *primitivo* que la *abstractiva* (...). Pensamos que en un idioma las ideas de *localidad*, *procedencia* o *dirección* son más elementales y primitivas que las de *cualidad* o *negatividad*, de estructura más abstractiva y desarrollada, y por tanto posterior. Es posible, por ello, que el euskara contara ya con un *-ETA* en su declinación, aunque luego influyera específicamente en la *botánica* por efecto de la incidencia del latín y de sus romances. (1978: 101)

Latineko *-etum* atzizkiak euskaraz gazteleraz baino eragin handiagoa izan du. Zer esanik ez gainerako erromantzeekin (italiera, frantsesa, e.a) alderatzen badugu, hauetan eskasa baita atzizkiaren eragina. Mujikaren iritziz badirudi gure hizkuntzan alde zuzenetik zegoen deklinabideko atzizkiak indartu egingo lukeela latineko pluraren eragina toponimian eta “ugaritasuna” adieran, oro har.

Honenbestez, *FHV*-n barrena egin dugun bidaia amaituta, Mujikaren lanean zentratuko gara. Hainbat atzizkiren jatorriaz esaten dituenak ezagunak ditugu jada, Azkuek eta Mitxelenak ematen dituzten azalpenekin alderatu baititugu.

## 5. L. M.<sup>a</sup> Mujikaren *Origen y desarrollo de la sufijación euskérica* (1978)

Autoreak berak sarreran azaltzen duenez, atzizkien azterketa, mugaketa-lana eta finkapena beharrezkotzat jotzen ditu euskara egoera kultural eta sozial berrira moldatu ahal izateko. Hizkuntza bateratu eta normalizatua helburu ekingo dio lanari, beraz.

Atzizkien gaineko beste ikerketa batzuk egon arren, Mujikak jatorria kontuan hartuta burutuko du berea. Nahiz eta Azkueren *MV* lanaz baliatu, puntu honetan urrundu egingo da han esandakoetatik. Alderantziz, maiz joko du Schuchardtek XX. mendearen hasieran egindako planteamenduetara.

Mujikak jatorriaren arabera hiru taldetan sailkatzen ditu atzizkiak:

- a) *Substrato autóctono o prerrománico restringido.*
- b) *Substrato prerrománico, compartido con otros idiomas.*
- c) *Substrato abstrativo-lógico de incidencia románica.*

Bertako jatorria duten edo latina baino lehenagokoak diren atzizkiak ditugu lehenengoan. Asko, hitz aske izandakoak sorreran eta konposizioan benetako eratorpen elementu bihurtutakoak ditugu, hala nola: -ALDE/TALDE (*iparralde, artalde, sortalde*), -ARO (*zahartzaro, gaztaro*) e.a. Hemen kokatu beharko genituzke hainbat atzizki ere: -DI (*artadi, pagadi*), -AGA (*iturriaga, arriaga*), e.a. Azkenik, deklinabidearen zati handi bat (-KIN, -TZAT, -RI, -EN) eta aditzari dagozkion hizkiak (1978: 14, 15).

Bigarrean, latinean nahiz ondorengo erromantzeetan eragin duten latin aurretiko hizkiak ditugu. Txikigarriak lirake nagusi, euskaraz eta erromantzeetan bat datozenak. Besteak beste: -SKA (*zuriskal/blancuzca*), -OTE (*grandote/handikote*), -TXO (*debilucho, flacucho/aitatxo, mutiltxo*), e.a. (15. or.).

Gurean aztergai ditugun atzizkiak hirugarren taldean kokatzen dira. Atzizki hauen bidez ideia abstraktu eta garatuak azal daitezke eta horrek hizkuntza aurreratu eta garatu dela erakusten du. -Tate, -asun, -pen, -mendu, -kuntza, -kunde, -dura,... atzizki hauek ez bagenitu, ezingo genituzke hainbat ideia eta kontzeptu azaldu, hizkuntza primitibo eta oinarritzakoa izango genuke, garatu gabea. Horregatik, talde honetakoak dira, Mujikaren ustez, atzizkirik garrantzitsuenak.

Idea hauek adierazten dituzten atzizki gehienak latindar jatorrikoak dira. Zor-dun da euskara latinarekiko, izan ere, gure hizkuntzak bizirik iraun badu bere garaian asimilazio lan garrantzitsu hori burutu zuelako da. Hau da Mujikak bere lanean behin eta berriro defendatuko duena.

Badirudi, lehen erromanizazio garaian hasi eta Erdi Aroan zehar bereganatu zituela euskarak elementu horiek, hau da, latinetik zuzenean nahiz honen ondorengo erromantzeetatik hartutako maileguak lirake. Eliza, merkatal harremanak... izango lirake sarbidea; hau da Mujikak dioena:

Sospechamos que tal labor, a falta de una producción literaria de escritores del momento, probablemente se efectuó a través de la iglesia en sermones, catequesis, contacto *comercial* con hablas de otros romances, etc. (19. or.)

Asimilazio prozesu motela izango litzateke, baina hala ere, Etxepare, Leizarraga, Axularren... garairako osatua legoke egungo atzizki sistema.

Mujikaren hipotesia abiaburu hartuta, XVI eta XVII. mendeko idazleak gure lanean aztergai izan ditugun atzizkiez ("sufijación abstrativa" deituari baitagozkio bete-betean, gorago esan bezalaxe) baliatzen diren jakiteko lehen gain-begirada eman diegu datuei eta hau da emaitza:

Etxepare: *sagramendu, salbamendu A*

Leizarraga: *gaudimendu, gaztigamendu, gidamendu, glorifikamendu, gutiziamendu, inpedimendu, intsentsamendu, sentimendu 1-2-4B, soleimendu, sufrimendu, suntsimendu, suplikamendu (sakramentu, salbamendu A);*

*ilundura 1, itxura 1A, izidura, izurdura A, samindura 1, sinadura 1;*  
 Axular: *galtzapen 1, iziapen;*  
*gibelamendu 1 (sakramentu, salbamendu A, sentimendu 3-4A, sosegamendu, sufrimendu);*  
*gaizkoadura, irakidura 1 (izialdura);*  
*galtzapen 2, goratzapen 1, iragaipe<sup>23</sup> (iraupen, itxurapen 1); seinalatzeketa(n).*

Aztergai ditugun zazpi atzizkietatik bakarra, *-mendu* hain zuzen ere, darabil Etxeparek. Hareago, hiztegiko hiru letra arakatuta,<sup>24</sup> bi hitz atzizkidun soilik agertzen direla zehaztu beharko genuke. De Rijkek jasotako datuen arabera, badakigu ez dagoela Etxeparegan *-men/-pen* bidezko adibide bakar bat ere. Hala ere, bere lanean izen abstrakturik ez dela falta esaten digu, hauen artean goian jasotakoez gain, *-mendu* bidezko beste zazpi hitz (1991: 321).

Azken talde honetako hainbat atzizkiren jatorriaz zioena aipatua dugu jada. Falta direnez dioena ildo beretik doa. Latineko *-tura* atzizkiak, *-dural-tura* emango luke gatzeleraz, *-ture* frantsesez eta *-dural-tura* euskaraz (1978: 86). Kasu honetan, *-mendu* atzizkiarekin bezalaxe, Azkuerekin bat etorriko litzateke.

*-Kuntza* atzizkia ere, itxuraz erromanikoa ez dirudien arren, latindar jatorrikoa da. Latineko maileguak diren bi atzizkiz, *-(k)un* eta *-tza*, osatua dugu. Lehena *-undus* da, elkarketan *-und* bihurtzen dena, bigarrena *-ities (-itia)*, erromantze arruntean *-eza* eman duena. *K* epentetikoa dugu *t*,<sup>25</sup> berriz, sudurkari ondoren sartu den elementua, Mujikaren esanetan gure fonetikan maiz aurkituko dugun gertaera (186, 188. or.).

Amaitzeko, *-men/-pen* atzizkiez Mujikak bi orrialde eskasetan dioena jasoko dugu. Mujikaz ari garela “atzizkiaz” esan beharko genuke, izan ere, egilearen ustez atzizki bakarra da. Aldaera baino ez litzateke izango *-pen*, *m/p* ezpainkarien alternantzia dela eta.<sup>26</sup> Jatorriari dagokionez latindarra dela ezin uka. Agian, *-mendu* atzizkiaren ahaide urruna, egun atzizki diferenteak diren arren.

Ibon Sarasolak badu *Euskal hitz altxorraz* izenburuko artikulua zeinetan hitz eratorri eta elkartuen bilakaera aztertzen den, besteak beste. Bilakaera honek erakusten digu denboran zehar<sup>27</sup> berezko hitzen kopuruak behera egin ahala, gora egin duela etengabe hitz eratorri eta elkartuen kopuruak. Etenik ez duen prozesu honetan lapurtar klasikoen garaia ematen den gorakada nabarmendu behar da:

<sup>23</sup> Azkueren arabera.

<sup>24</sup> Lanerako corpusa bildu eta osatzeko *OEH* izan dugu iturri nagusia, hiztegiko *i* eta *s* letrak. *G* hizkiaz hasitako eratorriak ere jasota ditugu, hain modu sistematikoan ez bada ere, eta zenbaitetan lagungarri izan zaizkigu.

<sup>25</sup> Honetan bat dator Azkuerekin. *MV*-n *k* epentetikoa duten adibideen artean dugu (*h*)*izkuntza* (ikus adibide gehiago, 1923-25: 51, 52).

<sup>26</sup> Alternantzia honi buruz dio: “obedece a fenómenos de alternancia labial P por M, constatable en otros casos, aunque es más frecuente el caso inverso, esto es, el de la reconversión de la B en M (...)”. (1978: 194).

<sup>27</sup> Datuak <1550 hasi eta >1950 artekoak dira (1997: 635: 20. taula).

Leizarragarengan hasten den hitz eratorrien ehunekoaren gorakada nabarmenak (% 48.96 hitz eratorri eta elkartu, Etxepareren % 33.43ren aldean) gorago egiten du Etxeberri Ziburukoarengan (% 57.76), Axularren % 67.43rekin joera bururatuz. (1997: 641)

Sarasolak dio badela hizkuntza guztietan idazkera jasoaren eta hitz eratorrien eta elkartuen ugaritasunaren arteko lotura. Hitz hauen ehuneko altuak hizkuntza jaso eta landua adierazten du eta alderantziz urritasunak idazkera herrikoia, nolabait esateko. Etxeparegan adibidez hitz hauen ehunekoa baxuagoa da (ikus oraintxe emandako ehunekoa, baita gure lanetik ateratako adibideak ere), harritzekoa ez dena, beti izan baita idazle herrikoitzat hartua (1997: 635, 640).

Horren ondoren, hainbat atzizkiren lehen agerraldiak zein garaitakoak diren, 1900 baino lehenagokoak edo ondorengoak, aztertu du. Datuen arabera atzizki asko nahikoa modernoak dira, modernotzat ulertuta lehen agerraldien ehuneko altua XX. mendean dutela. *-Mendu* atzizkia da batere modernoa ez den bakarra, bere sarrera guztiak 1900 baino lehenagokoak baitira, beste muturrean *-keta* dugu, oso modernoa bera, agerraldi guztien % 73 baitu XX. mendekoa.<sup>28</sup>

Gure datuetan 1550.era arteko lekukotasunetan *-mendu* atzizkia bakarrik dagoela dokumentatua ikusi dugu. Etxeparerenak dira atzizki honen bidezko bi eratorriak (lehentxeago emandako bi horiek, hain zuzen). XVI eta XVII. mendeetako datuak aztertuta ikus daitekeenez, atzizkiak ez zaizkigu lehenengo momentutik azaltzen testuetan (Mujikak esandakoengatik espero zitekeenaren kontra). Aitzitik, poliki-poliki azalduko dira: XVI. mendearen bigarren erdialdean *-dura* atzizki bidezko lehen eratorriak, baita *-pen* eta *-kera* atzizkien adibide bana ere; XVII. mendearen lehen erdialdean *-keta* atzizkiaren lehen lekukotasunak; XVIII.aren lehen erdialdean *-kuntza* dokumentatuko da. Hala ere, Pouvreauren hiztegian atzizki honen bidezko eratorri batzuk badirela ikusi dugu; guztiak dira alde zurretik dokumentatutakoak, Matorrengan bakarra, bi Axularrengan. Beraz, *-kuntza* atzizkiaren testuetako agerraldien data aurreratu beharra dugu.

Denborarekin, hitz atzizkidunak ugaritzen joan direla ikusi dugu; baina gorakada ez da mailakatua atzizki guztietarako, bakoitzak bere bilakaera propioa duelako. Atzizki bakoitzak badu bere goraldi garaia, emankortasun goreneko epea. Jada finkatuta dauden formekin hitz berriak eratu eta aurretik dokumentatuetarako adiera berriak sortzeaz gain, atzizki berriak azalduko dira testuetan. Baina sarrera ugaritasunak ez dakar erabilera maiztasuna. Eratorri berri asko sortu badira ere, hauen erabilera eskasa da kasu askotan, gehienak autore bakarrak baino ez ditu erabiltzen. Aztertutako elementu guztiek eratorri kopururik altuena multzo honetan duela ikusi dugu.

Mujikak dioenaren arabera, Etxepare eta Leizarragaren garairako egungo atzizki sistema, hein batean behintzat, osatua baldin bazegoen, gure datuetan oinarrituta

<sup>28</sup> Tartean *-dura* % 26.78, *-era* % 40, *-men* % 44 eta *-pen* % 51.39. Bestalde, *-pen* atzizkiak agerraldi guztien erdia baino zertxobait gehiago XX.ean duela ikusita, de Rijkkek esandakoak datozkigu gogora. Batetik, sistema erregularra nagusitasunean dela batuan, bestetik, zalantza kasuetan *-pen* atzizkiaren alde egiten dela (1997: 636). Ehunekoak oso modu adierazgarrian jasota daude hurrengo orrialdeko grafikoan.



esandakoek (atzizkien lehenengo lekukotasunez eta ondorengo bilakaeraz; erabileraz; e.a) ez dute egoera hori islatzen. Mujikak aipatzen duen asimilazio prozesua aurretik baino, ondoren burutu dela ematen du, hizkuntza idatzia ahozko molde eta erduetatik urrundu ahala hasi direla hitz eratorri eta elkartuak ezagutzen eta erabiltzen. Dena den, de Rijkek, *-men* eta *-pen* atzizkien erabileran, gaur egun oraindik ere, sortzen den nahasketa dela eta ematen dituen arrazoiak batetik, eta Mujikak berak atzizkien gaian ikusten dituen arazoak bestetik, asimilazioa ez dela erabat burutu pentsarazten digu.

Bi dira behintzat, atzizkien gaian Mujikak dituen kezkek. Batetik, ahozko hizkuntzan herriak atzizkietatik ihes egiteko duen joera, haien orde bestelako irtenbideak erabiliz, *-tzel-te* aditz-izena esate baterako. Bestetik, hainbat atzizkiren eremu semantikoa finkatu gabe<sup>29</sup> egotearen ondorioz sortzen diren alternantziak (*ikasketa*, *ikaskuntza*, *ikaskintza* adibidez), hizkuntzaren aberastasunaren adierazgarri izan beharrean arazo iturri dira askotan. Honek guztiak, autoreak berak hasieran esan bezala atzizki sistema ondo aztertu eta ondo finkatzea dakar.

Esan bezala, de Rijk *-men* eta *-pen* atzizkien erabileran sortzen den nahasteaz arituko zaigu. Baina badira atzizkiok erabiltzen ez dituzten hiztunak ere. Bere hitzetan, bizkaitar eta gipuzkoar askorentzat bi atzizki hauek goi mailako literatur estiloari dagozkio, ez dituzte elkarriketa arruntean erabiltzen. Hau da, ez daude erabat txertatuta hiztun askoren konpetentzia linguistikoa (1991: 317). Beste hainbat atzizkirekin ere arazo bera daukagula iruditzen zaigu. Horregatik, XX. mendean oraindik ere, Mujikak arazotzat dauka, lehentxeago aipatu bezala, herriak atzizkien ordeko bide errazagoak balizatzea.

## 6. R. de Rijken *Deux suffixes capricieux: -pen et -men* (1991)

Orain arteko autore guztiak bat etorri dira *-men/-pen* atzizki bakarra direla esatean. De Rijkek, berriz, bi atzizki desberdin, bi unitate morfologiko direla esango digu jada aipatutako bere artikuluan.

Hainbat egileren gramatiketan eta lanetan atzizki hauei buruz esandakoak bildu eta aztertu ondoren, maila morfologikoa eta maila fonologikoaren arteko bereizketa garbirik ez duela inork egiten esaten digu. Gai honetan nahitaezkoa da, izan ere:

Il y a certes deux suffixes -PEN et -MEN, dont les sens restent à préciser. Seulement, l'unité morphologique -PEN est capable de se réaliser phonologiquement comme *-men*, et l'unité morphologique -MEN comme *-pen*. (...) dans certains contextes phonologiques il y a neutralisation de la distinction formelle entre les suffixes -PEN et -MEN. (307. or.)

Bi atzizki hauek, bi unitate morfologiko hauek adieraren arabera bereizten dira, bestela esanda, bakoitzak bere eremu semantiko propioa dauka, baina bereizketa hau ez da beti azaleko mailan (ahoskeran) gauzatzen. Orduan sortzen dira arazoak eta nahasteak. Hortaz, haxe izango genuke abiapuntua, bi atzizki diferente dira eta ez atzizki beraren aldaera arbitrarioak, hainbat arazo tarteko, batzutan egoera hain argia ez bada ere.

<sup>29</sup> “fenómeno de la desfijación sufijal” deitzen dio Mujikak gertaera horri (1978: 21).

Esan bezala, sakonean dugun egoera ez da beti azalean islatzen dena, *-men* atzizkia *-pen* bihur daitekeelako fonologikoki, eta alderantziz. Asimilazioak nahiz disimilazioak eragin dezakete aldaketa fonetiko hau.

*-Men* atzizkiarekin asimilazioa gertatzen da oinarriak leherkari bat duenean amaieran: leherkaria + *-m-* > *p*.<sup>30</sup> Aitzitik, disimilazioa ematen da *-men* atzizkia *m-z* hasitako oinarri bati lotzen zaionean. Hizkuntzak bi *m* elkarren ondoan egon daitezten eragozten du:<sup>31</sup> \**maithamen* > *maithapen* (Lhanderen hiztegian, Maurice Harrietenean aurkitua) (1991: 310).

Alderantziz, *-pen* > *-men* gerta daiteke fonologikoki. Baina oraingoan zertxobait nahasiagoa da egoera, aldaketa ez baita beti eta euskalki guztietan berdin ematen. De Rijkék bi sistema bereizten ditu, “sistema erregularra” deitzen duena batetik, “sistema periferikoa” deitutakoa bestetik. Lehenak lapurtera klasikoaren joera erakusten digu eta egungo batuaren ohituretara molda daiteke. Hiruna erregelez osatuta daude sistema hauek.

Sistema erregularrak ondoko erregelak ditu:<sup>32</sup>

- 1a. Aldaezintasun araua (Règle d’Immunisation):  
oinarri amaieran *edozein kontsonante* + *-pen* > *-pen*
- 2a. Asimilazio araua:  
oinarriaren azken-azkenaurreko silaban *u* (hasierako posizioan) *edo sudurkari inplosiboa* + *-pen* > *-men*  
Adibidez: *bondamen* «ruine»; *sendamen* «guérison»; *sentimen* «sentiment»; *ukamen* «refus», «désaveu»; *ukimen* «attouchement», e.a
- 3a. Disimilazio araua:  
oinarriak *leherkari ezpainkaria* atzizkitik bi silaba baino gutxiagora + *-pen* > *-men*  
Adibidez: *abiamen* «dérramage»; *aipamen* «mention»; *baimen* «permission»; *barkamen* «pardon»; *proposamen* «proposition», e.a

Egungo batuan asimilazioa aukerakoa da, *-men* atzizkidun hitzen ondoan *sendapen*, *sentipen*, *ukapen*, e.a ere onartzen dira. Disimilazio araua, berriz, derrigorrezkoa da ohiko eratorrietan, ez ordea oinarri erromantzeko eratorri berrietan, *aplikapen* «application», *deskribapen* «description» bezalakoetan.

Sistema periferikoa erregularra baino zaharragoa da. Bi ezaugarri ditu, aldaezintasun araua mugatua da eta asimilazio araua orokorra. Hona hemen hiru arauak:

- 1b. Aldaezintasun arau murriztua (Règle restreinte d’Immunisation):  
oinarri amaieran *leherkaria*, *frikaria* edo *afrikatua* + *-pen* > *-pen*

<sup>30</sup> Gogora ekarriko dugu Mitxelenak emandako adibidea, \**oroi-men* > *oroipen*, baliatuko duela de Rijkék zehaztutako batzuk eginda (ikus zabalago 2.4 atalean).

<sup>31</sup> Hizkuntzak beste zerbait eragotzi nahi duelako, bi soinu homorganiko elkarren ondoan egotea adibidez, bi *m* elkarren ondoan suertatu diren kasuak eman dira, esaterako: bizk. *mesmeru* “nispero”, cf. *mizpira*; *nabarben* “manifesto” < *nabarmen*. Erabateko asimilazioa gertatzen da hauetan (Mitxelena 1961: 258-59).

<sup>32</sup> Erregela hauen nondik norakoak azalduko ditugu xehetasunetan eta praktikan eman daitezkeen gorabeheratan sartu gabe. Horretarako, ikus de Rijkén aipatu artikulua, 311-13. or.

- 2b. Asimilazio arau orokorra (Règle généralisée d'Assimilation):  
oinarriaren azken-azkenaurreko silaban *u* (hasierako posizioan), *sudurkaria*  
*edo urkaria + -pen > -men*
- 3b. Disimilazio araua:  
Sistema erregularrerako dugun arau bera da.

Sistema honetako 1b eta 2b arauak konbinatu edo elkarren artean osatu egiten dira, ondorioz *-men* bidezko adibideak ugariagoak dira. Hona hemen adibide batzuk: *agermen* «manifestation; apparition; révélation»; *aitormen* «confession»; *hitzarmen* «convention»; *salmen* «vente»; *sarmen* «entrée; introduction», e.a. Adibide batzuk arrotzak egiten zaizkigu egungo ikuspegitik, *agermen* esate baterako.

Arauen izaera dela eta, kontuan hartu behar dugu sistema erregularrean *m* bihurtzen den *p*, *m* bihurtuko dela sistema periferikoan ere. Baina sistema periferikoan gauzatzen den *p > m*, ez da derrigor gauzatuko erregularrean (314. or.). Alde horretatik sistema erregularra argiagoa da, sakoneko forma eta azalekoa bat datoz maizago.

Badirudi, sistema erregularra deitua XVII. menderako bazela, bere sorreran Lapurdi aldera mugatua. Periferikoa, berriz, aurrekoa baino zaharragoa aipatu bezala, Behe Nafarroan, Zuberoan, Bizkaian eta Gipuzkoan zen nagusi. Sistema honetan *-men* formak gailentzen ziren, ikusi berri dugun bezala. Berrikuntza zena hasiera batean, sistema erregularra, XX. mendearen hasieran hedatzen hasi zen Hegoaldera. Gaur egun sistema nagusia dela esan daiteke, ez soilik Gipuzkoan baita Bizkaian ere. Sinpleagoa eta argiagoa denez, azaleko *-men* eta *-pen* bat datoz gehienetan *-men* eta *-pen* morfemekin, gailendu egin zaio periferikoari. Adiera dela eta zalantzak sortzen direnean, egungo ereduak edo erabilerak *-pen* atzizkidun formaren alde egiten du. Adibide moduan hauxe ematen digu autoreak:

Le *Corpus* 1977 ne recueille aucune citation d'*etsimen* ni d'*itxaromen*, tandis que la forme *etsipen* y figure 23 fois, et la forme *itxaropen* non moins de 117 fois. (1991: 318)

Lanari amaiera emateko, atzizki hauen inguruan sortu den nahastea argituta, etimologiaz ere arituko zaigu de Rijk, zuhurki bada ere. *-Men* atzizkiaren bidezko eratorriak jatorrian *men*, “menpekotasun; aukera”, hitz askearen bidez eratutako konposatuak lirarteke. Bizkaierak eta gipuzkerak aspaldi galdu zuten forma askea, Iparraldeko euskalkitan, aldiz, bizirik dirau, “eskumen; barruti” adiera duela. *Men* hitzaren jatorria zein den ez du zehazten, gaskoiez *man* eta frantsesez *main* diren formekin zerikusirik ote duen galdetzen du.<sup>33</sup>

Atzizki honen erabilera hedatu egin zen eta de Rijken ustez, ukaezina da hedapena jatorri erromanikoa duen *-mendu/-mentu* atzizkiari zor zaiola, esanahiaren aldetik kideak baitira. Zaharragoak edo lehenagokoak lirarteke *-mendu* bidezko formak; *adimen*, *begiramen*, *etsimen*, *zoramen* baino lehen izango genituzke *adimendu*, *begiramendu*, *etsimendu*, *zoramendu*, e.a. *-Men* atzizkiak *-mendu* ordezkatu zuen, or-

<sup>33</sup> Gogora dezagun Schuchardtek okzitanieratik zetorrela zioela; okzitaniar *-men(t)* formatik (ikus 2.4).

dezkatze morfologikoa izan zen. Ordezkapenaren arrazoia gurean ezaguna dugun garbizaletasuna:

Le motif de cette substitution réside dans le souci de pureté (...) les dérivés en *-mendu* tenaient une grande place si bien que les cercles cultivés ne pouvaient aucunement s'en passer, quoi que le suffixe en question fût de filiation plus que suspecte.(...) les courants puristes ont sauté sur le suffixe *-MEN*, disponible et tout proche de sens, qu'on considérerait plus basque, et par là préférable au suffixe "barbare" *-mendu*. (319. or.)

Baina garbizalekeriak ez du *-mendu* atzizkia ezabatu, eta Gipuzkoa eta Bizkaian *-men* atzizkiaren erabilera oso hedatua egon arren *-mendu*-k konpetentzia egiten dio oraindik ere.

*-Pen* atzizkiari dagokionez, Iparraldean izango luke sorrera, euskara, frantsesa eta beste hizkuntza erromanikoen arteko ukipena ematen den lekuan. Hizkuntza haue-tan latineko *-mentum* > *-men*, silaba bakarreko atzizki, bihurtu zen. Modu horretan Iparraldeko euskalkietara iritsi zen maileguzen bidez. Euskalki hauek bereganatu egin zuten atzizkia eta bertako jatorriko erroekin erabiltzen hasi. *-Men* atzizki hori genuke *-pen* atzizkiaren sorburu. Hona hemen zenbait adibide:

*Sinistamen* > *sinistmen* (Ubillos) > *sinispen*  
*Ikustamen* > *ikustmen* > *ikuspen*. (320. or.)

Azentu ondorengo tarteko bokalaren erorketa gertatuko litzateke lehenik. Fenomeno hau ez da orokorra, intentsitate azentua nagusi den zonaldekoa baizik. Erorketak kontsonante asimilazioa ekarriko luke. Zonalde jakin eta mugatu batetik Euskal Herri ia osora zabalduko litzateke, beraz, *-pen* atzizkia.

De Rijken artikuluekin amaitutzat emango genuke ordena kronologikoa jarraituta egindako errepasso hau. Badakigu badirela atzizkiez arduratu diren beste autore batzuk ere, baina luzeegi joko luke guztiak hemen sartuko bagenitu.<sup>34</sup> Aukeratutakoekin, atzizkien azterketak edo ikasketak zer nolako bilakaera izan duen erakusteko balio izan duela iruditzen zaigu. Larramendik gramatikan atzizki gutxi batzuk lantzen dituela ikusi dugu, gainerakoak hiztegirako uzten dituelarik; garaiko gramatikarien eredu jarraitzen du eta hiztegi-gile zaharrengan gramatikaren eta hiztegiaren artean dagoen harremanaren adierazgarria da. Ithurrik ez ohiko sailkapena eskaintzen digu bere gramatikan: oinarriaren kategoriaren arabera. Gure lanean aztergai ditugun atzizkiak aditzari (aditzoinari) lotzen zaizkio, Ithurrirenean, ordea,

<sup>34</sup> Aipa dezagun, 1884.ean argitaratu zela Arturo Campionen gramatika eta bertan baduela atzizkiei buruzko atala (de Rijken ustez bera izan zen euskal atzizkiez arduratu zen lehena). Iparraldeko autoreek ere aztertu dituzte atzizkiak, hor dugu esate baterako Lafitterren gramatika. Lafitterrek atzizkiak sailkatzeko garaian hitz berriaren kategoriari ematen dio garrantzia. Azkue eta Mujikak bezalaxe, Villasantek 76ko bere lanean atzizki guztiak izango ditu aztergai. Ordena alfabetikoaren arabera antolatuta, morfologiari ematen dio garrantzia, hau da, atzizkien lema eta aldagaiei. Garai berriagoetara etorrira, Xabier Artiagoitiaren 95eko artikulua daukagu. Gai baktzat *-garri* atzizkia hartuta, de Rijkek *-men/-pen* atzizkiekin bezalaxe, honen azterketa sakona egiten du. Bi azterketa mota diferente dira, hala ere, planteamendu teoriko desberdinetatik abiatzen baitira.

talde ezberdinetan banatuta aurkituko ditugu. Bestalde, egun atzizki diren zenbait, elkarketan sartzen ditu berak.

Ithurrik ez du azalpen teorikorik ematen, atzizkiak aurkeztu eta adibide ezberdinak ematen dizkigu. Alde handia dago Azkueren *MV*-rekin. Bertan atzizkien sailkapenaz gain, hauen jatorriari eta bilakaerari buruzko azalpenak, besteak beste, emango dizkigu Azkuek. Eratorpen atzizki gehienek bertako izaera defendatuko du. Mujika erabat urruntzen da Azkueren planteamenduetatik gai honetan (eta Schuchardten azalpenetara hurbildu). Bere lanean atzizkirik garrantzitsuenak, ideia abstraktu eta garatuak azaltzeko balio dutenak, latindar jatorrikoak direla defendatuko du (batzuk haren ondorengo erromantzeetatik mailegatuak).

De Rijken artikulua atzizki bat, pare bat asko jota, aztertzen dutenen ereduakoa da. *-Men/-pen* ditu aztergai, eta orain arte ez bezalako azalpena emango digu. Egilearen esanean bi atzizki ezberdin, bi unitate morfologiko, dira eta ez atzizki beraren aldaerak.

## Bibliografia

- Altube, S., 1934, "Observaciones al tratado de "Morfología vasca" de don R. M. de Azkue", *Euskera* XX, 1-231. Berrarg. facsimila (Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca 1969) da erabili dudana.
- Artiagoitia, X., 1995, "Garri atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria", *ASJU* 29: 2/3, 355-405.
- Azkarate, M., 1990, *Hitz elkartuak euskaraz*, Mundaiz "Euskal Filologia" 3, Deustuko Unibertsitatea.
- , 1991, argitaragabea, *Lexikologia (irakaskuntza proiektua)*, EHU, Filosofi eta Hezkuntz Zientzien Fakultatea, Euskal Filologia Saila.
- , & Altuna, P., 2001, *Euskal morfologiaren historia*, Donostia, Elkarlanean.
- Azkue, R. M.<sup>a</sup> de, 1923-25, *Morfología vasca*, *Euskera*. Berrarg. facsimila (Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca 1969) da erabili dudana.
- , 1905-06, *Diccionario vasco-español-francés*, Tours. Berrarg. (Bilbo: Euskaltzaindia 1984) da erabili dudana.
- Ithurri, J., 1895, *Grammaire basque, dialecte labourdin*. Ediciones Vascas. Berrarg. facsimila (Ediciones Vascas 1979) da erabili dudana.
- Kerejeta, M.<sup>a</sup> J., u.g., Silvain Pouvreauren hiztegi argitaragabearen edizio argitaragabea.
- , 1991, "Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegiaren", *ASJU* 25: 3, 865-99.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*. Berrarg. (Donostia: Elkar 1979) da erabili dudana.
- Lakarra, J. A., 1991 (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, Donostia, *ASJU*-ren Gehigarriak.
- , 1992 (arg.), *Manuel Larramendi: hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoaingo Udala, Andoain.
- , 1995a, *Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)*, Donostia, *ASJU*-ren Gehigarriak XVIII.
- , 1995b, "Pouvreauren hiztegiez eta hiztegi-intzaren historiak", *ASJU* 29: 1, 3-52.
- Larramendi, M. de, 1729, *El imposible vencido*, Salamanca. Berrarg. facsimila (Euskal Klasiakoak, Hordago, 1979) da erabili dudana.

- , 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín*, Donostia. Berrarg. facsimila (Donostia: Txertoa 1984) 2 lib. da erabili dudana.
- Mitxelena, K., 1961, *Fonética histórica vasca*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia. 2. arg. Donostia 1977. 3. arg. Donostia 1985, da erabili dudana.
- , & Sarasola, I., 1987-2004, *Diccionario general vasco-Orotariko euskal hiztegia*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- Mujika, L. M<sup>a</sup>, 1978, *Origen y desarrollo de la sufijación euskérica*. Bilbo, Ediciones Vascas.
- , 1982, *Hitz konposatu eta eratorrien morfo-fonetika*. Bilbao, Ediciones Vascas.
- Rijk, R. P. G. de, 1991, “Deux suffixes capricieux: *-pen* et *-men*”, in: Lakarra (arg.), 709-51. 2. arg., in: 1998, 301-45, da erabili dudana.
- , 1998, *De lingua vasconum: Selected writings*, Bilbo, Supplements of the *ASJU* XLIII.
- Sarasola, I., 1997, “Euskal hitz altxorraz”, *ASJU* 31: 2, 617-42.
- Urgell, B., 1992, “Axular eta Larramendi”, in: Lakarra (arg.), 221-46.
- , 1997, “Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca”, *ASJU* 31: 2, 643-85.
- , 2000, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*, tesi argitaragabea. EHU: Gasteiz.
- Villasante, L., 1974, *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Serie “Luis de Eleizalde” sobre unificación del euskera escrito, Fascículo 3, Oñati, EFA.

# WHY SIR WILLIAM JONES GOT IT ALL WRONG, OR JONES' ROLE IN HOW TO ESTABLISH LANGUAGE FAMILIES

Lyle Campbell

(University of Canterbury, New Zealand)

## 1. Introduction

Sir William Jones (1746-1794) is often credited with establishing the Indo-European family of languages and founding comparative linguistics. Since many have argued that there are methodological lessons to be learned from Jones for establishing language relationships, this paper shows why this view of Jones' work is mistaken. Larry Trask contributed much to exposing methodological and other errors in long-range comparisons intent on defending questionable proposals of distant genetic relationship (see for example, Trask 1995). This paper follows his lead in this arena; its goals are to set the record straight with respect to Sir William Jones' ideas, to examine the methods Jones used and to put them in proper perspective, and in so doing to contribute to understanding of appropriate methods for establishing genetic relationships among languages.

Jones' (1786[1789]) famous 'philologer passage' —that most momentous sound-bite of yore— which declared a relationship between Sanskrit and several other Indo-European languages, is often cited as the beginning of Indo-European and of comparative-historical linguistics in general (cited below). Nearly all introductory textbooks on historical linguistics repeat this claim, as do many other linguistic publications. On all sides we see statements such as Bengtson and Ruhlen's (1997: 3) that Sir William Jones "discovered the method of comparative linguistics —and with it the Indo-European family". Murray (1998: 3) reports as general knowledge that Jones "had founded comparative philology, or historical linguistics". Cannon (1990: 246) asserts that Jones' "was the first known printed statement of the fundamental postulate of Indo-European comparative grammar; more than that, of comparative linguistics as a whole". Gray (1999: 116-17) speaks of Jones' "earth-shattering discovering", asserting that "Jones used careful etymological analysis to demonstrate that [here he repeats the philologer passage]... The significance of this statement cannot be overestimated. It rested on an empirical demonstration..."; "Jones stimulated a stampede of philologists". Trautmann (1998: 105), immediately after repeating the famous philologer passage, remarks that "the modernity of the formulation is remarkable ... these are exactly the views historical linguists hold today". (See also Emeneau 2000: 545). Even in his own

day Jones' "reputation was such that intellectuals were literally *expecting* major discoveries in colonial India, since Jones' Persian grammar and his translations from Greek, Persian, and Arabic were well-known" (Cannon 1991: 23). By 1772, Jones had "established himself as the foremost exponent of Oriental studies in England and as a scholar and writer of rare attainments" (Arberry 1946: 10). Nevertheless, with respect to the discovery of Indo-European as a language family and the founding of the comparative method, we will see that such views of Jones' philologist statement are erroneous.

In this paper, the following well-known facts are brought into the picture, facts which gainsay the commonly repeated but mistaken view of Jones' role in the development of Indo-European and comparative linguistics:

- (1) Connections among Indo-European languages had been observed long before Jones (cf. Giraldus Cambrensis 1194, Comenius 1657, Dante 1305, Gelenius 1537, Goropius 1569, Ihre 1769, Jäger 1686, J. J. Scaliger 1599[1610], Stiernhielm 1671, Lhuyd 1707, among others).
- (2) The relationship of Sanskrit with certain other Indo-European languages, especially with Greek and Latin, had also been recognized prior to Jones (for example, Thomas Stephens [1549-1619] 1583 (see Muller 1986: 14-15), Filippo Sassetti [1540-1588] 1585, Jean François Pons 1743, Benjamin Schultze [1715-1790] 1760, Gaston Laurent Coeurdoux 1768, Nathaniel Halhed 1778, Lord Monboddo 1774-1809 (cf. Zeller 1967). Moreover, there were at least 47 published accounts of Sanskrit before Jones' statement on the matter (Muller 1986: 14). Jones was well aware of the views of some of these predecessors.
- (3) Finally, Jones' procedures bear little resemblance to the comparative method practiced by later linguists, and in any case they were not original to him.
- (4) Jones' interpretation of affinity among Asian peoples and their languages reflects not so much the linguistic facts as the biblical framework with Mosaic chronology in which Jones couched his thinking; this interpretation, based on the descendants of Noah, naturally involved a genealogical orientation, and this both reflected and imposed views of how languages could be related to one another —this was Orientalism directed in defense of Christianity (Trautmann 1998: 107, 109).
- (5) Jones' philologist passage is usually read out of context, with its interpretation based on too much of present-day understanding (Mukherjee 1968: 95), with little real understanding of Jones' own intentions or of the intellectual environment in Jones' day.

## 2. Jones' plan

Jones (1798: 415) declared that his "design" (intent) was to prepare for the annual meetings of the "Asiatick Society of Bengal" (which he founded, later called the Royal Society of Bengal) "a series of short dissertations" (presidential addresses), the theme and purpose of which he specified as:



The *five* principal nations who have in different ages divided among themselves, as a kind of inheritance, the vast continent of *Asia*, with the many islands depending on it, are the *Indians*, the *Chinese*, the *Tartars*, the *Arabs*, and the *Persians*: *who* they severally were, *whence* and *when* they came, *where* they now are settled, and *what advantage* a more perfect knowledge of them all may bring to our *European* world, will be shown, I trust, in *five* distinct essays; the last of which will demonstrate the connexion or diversity between them, and solve the great problem, whether they had *any* common origin, and whether that origin was *the same* which we generally ascribe to them. (Jones 1798: 417-18).

Jones saw his essays delivered before the Society as interconnected parts of a whole, and it is only in treating them as a whole that Jones' methods, claims, and conclusions can be fully apprehended. Jones' grand plan was to write a history of humankind in Asia. These eleven essays were published in *Asiatick Researches*, the journal of the Asiatic Society. Jones' direct interest was not in historical linguistic matters; language was but one source of information relevant to his goals:

We seem to possess only *four* general media of satisfying our curiosity concerning it [(pre-)history]; namely, first, their *Languages* and *Letters*; secondly, their *Philosophy* and *Religion*; thirdly, the actual remains of their old *Sculpture* and *Architecture*; and fourthly, the written memorials of their *Sciences* and *Arts*. (Jones 1798: 421).

Jones maintained that languages were not worth study for their own sake, but only as means to a higher end: "I have ever considered languages as the mere instruments of real learning, and think them improperly confounded with learning itself" (Quoted by Godfrey 1967: 58; cf. also Rocher 1980: 178). As Trautmann (1998: 106) notes, "it is ironic that Jones is best remembered for his contributions to linguistics, given that he said more than once that he did not wish to be considered a mere linguist, and always regarded language as a means to other ends. Restored to its own context, the famous [philologist] passage on the Indo-European languages reveals its extra-linguistic ends very clearly." "The Anniversary Discourses taken together form a wide-ranging essay on Asian ethnology" (Trautmann 1998: 106). The Third through Seventh discourses follow a formula, first, in each discourse, one finds a description of the boundaries of the area in question, followed by sections dedicated to each of the "media", language, religion, monuments, and arts and sciences. In the Third Discourse, the philologist quote comes in section I., the section on language and letters.

Jones' more general interest in the history of the human races rather than in language per se was not unusual for 18th and 19th century linguistic scholars. It was shared by Leibniz, Hervás y Panduro, Monboddo, Vater, Schlegel, Grimm, von Humboldt, and others. For all of these scholars, linguistic comparisons were seen as part of the means for getting at a broader history of the nations and races of the world (see Campbell and Poser in press).

### 3. The philologist passage

Jones pursued this grand plan in his anniversary discourses, delivered to the Royal Society of Bengal each February from 1784 to 1794 (see Jones 1798, 1799, 1979a-f). The third to the ninth discourses were dedicated to solving the “common origin of the five principal Asiatic nations: India, Arabia, Tartary, Persia, and China”, with each nation allotted a distinct essay (Teignmouth 1805: 387, Cannon 1952: 44). The ‘philologist’ citation is from the Third Discourse (*On the Hindus*), given in 1786 (Jones 1798). We cite it here “restored to its own context” (Trautmann 1998: 106), that is, in its fuller form including connected material immediately preceding it which is never quoted with the so-often repeated philologist passage itself:

Five words in six, perhaps, of this language [Hindustani (= Hindi)] were derived from the *Sanscrit*... but the basis of the *Hindustani*, particularly the inflexions and the regimen of verbs, differed as widely from both these tongues [Sanskrit and Hindi-Urdu] as *Arabick* differs from *Persian*, or *German* from *Greek*. Now the general effect of conquest is to leave the current language of the conquered people unchanged, or very little altered, in its ground-work, but to blend with it a considerable number of exotick names both for things and for actions... and this analogy might induce us to believe, that the pure *Hindi*, whether of *Tartarian* [Turkic and other central Asian peoples] or *Chaldean* [i.e. Semitic] origin, was primeval in Upper India, into which the *Sanscrit* was introduced into it by conquerors from other kingdoms in some very remote age; for we cannot doubt that the language of the *Véda*'s was used in the great extent of country which has before been delineated, as long as the religion of *Brahmá* has prevailed in it.

[Here begins the “philologist” passage as normally cited] The *Sanscrit* language, whatever be its antiquity, is of a wonderful structure; more perfect than the Greek, more copious than the Latin, and more exquisitely refined than either; yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs and in the forms of grammar, than could possibly have been produced by accident; so strong indeed, that no philologist could examine them all three without believing them to have sprung from *some common source*, which, perhaps, no longer exists. There is a similar reason, though not quite so forcible, for supposing that both the *Gothic* and *Celtick*, though blended with a very different idiom, had the same origin with the *Sanscrit*; and the old *Persian* might be added to the same family, if this were the place for discussing any question concerning the antiquities of *Persia*. (Jones 1798[1786]: 422-23; cf. Teignmouth 1805: 388, Pachori 1993: 175).

This passage is understood accurately only when seen in the context of Jones' overall thought and that of his times.<sup>1</sup> It is to this I now turn.

<sup>1</sup> Scholars point out how soon after his arrival in India, in 1783, and how early in his Sanskrit study Jones made his famous *Third Discourse*. “On February 2, 1786, only about half a year after he [Jones] began to study Sanskrit, he delivered his third ‘anniversary discourse’” (Edgerton 1946: 231; see also Godfrey 1967: 58; Arberry 1946: 21-22).

#### 4. Jones' mistakes

Jones erroneously grouped a number of languages and peoples (Egyptians, Chinese, Japanese, ancient Mexicans and Peruvians, see below) with Sanskrit and other Indo-European languages. Moreover, subsequent historians extol Jones for seeing Sanskrit's connection with other Indo-European languages but neglect his misinterpretation in the immediately preceding paragraph of the Sanskrit-Hindi relationship, which he saw as due to diffusion, to the introduction of Sanskrit into a pre-existing Hindi geographical context. Moreover, even within the famous paragraph, Jones' view of Gothic and Celtic as "blended with a very different idiom" (i.e. mixed with non-Indo-European languages) is passed over without comment, and his leaving open the possibility that the "common source" of these Indo-European languages may still survive is forgotten (cf. Cannon 1990: 245). Also, Slavic was misassigned; Jones believed it belonged with non-Indo-European languages of Central Asia. Historians have also failed to give attention to the concluding paragraph of Jones' *Third Discourse*, where he presents his conclusions, which is much more revealing of his real thinking—and of his errors—than the isolated philologist passage, from which it differs significantly:

Of these cursory observations on the *Hindus*... this is the result; that they had an immemorial affinity with the old *Persians*, *Ethiopians*, and *Egyptians*; the *Phenicians*, *Greeks*, and *Tuscans* [Etruscans]; the *Scythians* or *Goths*, and *Celts*; the *Chinese*, *Japanese*, and *Peruvians*; whence, as no reason appears for believing that they were a colony from any one of those nations, or any of those nations from them, we may fairly conclude that they all proceeded from some *central* country, to investigate which will be the object of my future Discourses. (Jones 1798: 431; cf. Pachori 1983: 178).

As this shows, Jones incorrectly classified many languages, based on his four "media" or sources of evidence. These errors bear further attention, for they are methodologically instructive.

In the famous *Third Discourse*, based on certain similarities between religions, Jones found that "it is very remarkable, that the *Peruvians*, whose *Incas* boasted of the same descent [i.e. the sun]... whence we may suppose that South *America* was peopled by the same race [as the *Hindus*]" (Jones 1798: 426). Jones repeated his assumed Peruvian connection and added Mexico to the picture in his Ninth and Tenth Discourses, for example:

Nor is it unreasonable to believe, that some of them [from India] found their way from the eastern isles into *Mexico* and *Peru*, where traces were discovered of rude literature and mythology analogous to those of *Egypt* and *India*. (Jones 1979e[1792]: 491, 1979f[1793]: xv).

Also in the *Third Discourse*, based on the remains of architecture and sculpture, religion, and "letters on many of those monuments", Jones concluded that "all these indubitable facts may induce no ill-grounded opinion, that *Ethiopia* and *Hindustan* were peopled or colonized by the same extraordinary race" (Jones 1798: 427). Ethiopian languages belong primarily to the Semitic and Cushitic language

families, not to the same Indo-European family as those of “Hindustan” (in the Indian sub-continent) as those with which Jones dealt do.

In the *Fifth Discourse*, on the Tartars, Jones (1979b[1788]: 25) asserted an affinity between “Indian” (Indo-Aryan) and “Arabian” (Semitic) languages:

I will not offend your ears by a dry catalogue of similar words in those different languages; but a careful investigation has convinced me, that, as the *Indian* and *Arabian* tongues are severally descended from a common parent, so those of *Tartary* [all the other languages of Central Asia] might be tracted to one ancient stem essentially differing from the two others.

In Jones’ (1979c[1789]) *Sixth Discourse*, on the Persians, we find that even Jones’ more linguistic methods led him astray in several cases, since he failed to distinguish loans, basing his conclusions on a fairly superficial comparison of the languages involved. For example, Jones misidentified Pahlavi, an Indo-European language of the Iranian branch, as Semitic:

[I, Jones, and my friend Bahman, were] convinced after full consideration, that the *Zend* [Avestan] bore a strong resemblance to *Sanscrit*, and the *Pahlavi* to *Arabic*... This examination gave me perfect conviction, that the *Pahlavi* was a dialect of the *Chaldaic* [Semitic family, especially Aramaic]; and of this curious fact I will exhibit a short proof. By the nature of the *Chaldean* tongue most words ended in the first long vowel, like *shemià*, heaven; and that very word, unaltered in a single letter, we find in the *Pazend*, together with *lailia*, night; *mejd*, water; *nira*, fire; *matra*, rain; and a multitude of others, all *Arabic* or *Hebrew*, with a *Chaldean* termination; so *zamar*, by a beautiful metaphor, from *pruning trees*, means in *Hebrew* to *compose verses*, and thence, by an easy transition, to *sing* them; and in *Pahlavi* we see the verb *zamrúniten*, to *sing*, with its forms *zamrúnemi*, I *sing*, and *zamrúnid*, he *sang*; the verbal terminations of the *Persian* being added to the *Chaldaic* root. Now all those words are integral parts of the language, not adventitious to it like the *Arabic* nouns and verbals engrafted on modern *Persian*; and this distinction convinces me, that the dialect of the *Gabrs*, which they pretend to be that of *Zerátusht*... is a late invention of their priests, or subsequent at least to the *Muselman* invasion. (Jones 1979c[1789]: 41-42).

Thus it has been proved by clear evidence and plain reasoning ... that the language of the first *Persian* empire was the mother of the *Sanscrit*, and consequently of the *Zend*, and *Parsi*, as well as of *Greek*, *Latin*, and *Gothic*; that the language of the *Assyrians* was the parent of *Chaldaic* and *Pahlavi*. (Jones 1979c[1789]: 51).

Of his *Pahlavi* no more need be said, than that it strongly confirms my opinion concerning the *Chaldaic* origin of that language. (1979c[1789]: 43).<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Cannon (1990: 299) seems to suggest that Jones’ *Chaldaic* was Old Persian; however, Jones clearly intended it in the sense that “Semitic” is used today. This is clear both from the various contexts in which Jones used the term and from other common usage of the times. *Chaldaic* (or *Chaldean*) was synonymous with Aramaic in its narrower uses and Semitic in its broader utilization. For example, Jones (1979[1791]: 4) says “Abyssinian” (also called “Ethiopic”) is “a dialect of old *Chaldean*, and sister of *Arabick* and *Hebrew*.”

In the *Seventh Anniversary Discourse*, on the Chinese, Jones concluded:

All the circumstances, which have been mentioned under the two heads of *Literature* and *Religion*, seem collectively to prove (as far as such questions admit of proof) that the *Chinese* and *Hindus* were originally the same people. (Jones 1799: 378).

It is very true that the *Chinese* differ widely from the natives of *Japan* in their vernacular dialects, in external matters, and perhaps in the strength of their mental facilities; but as wide a difference is observable among all the nations of the *Gothic* family; and we might account even for a greater dissimilarity, by considering the number of ages during which the several swarms have been separated from the great *Indian* hive, to which they primarily belonged. The modern *Japanese* gave *Kaempfer* the idea of polished *Tartars*; and it is reasonable to believe, that the people of *Japan*, who were originally *Hindus* of the martial class, and advanced farther eastward than the *Chinas*, have, like them, insensibly changed their features and characteristics by intermarriages with various *Tartarian* tribes, whom they found loosely scattered over their isles, or who afterwards fixed their abode in them. (Jones 1799: 380-81).

Jones concludes this discourse with a statement of his belief that he has “now shown in five discourses, that the *Arabs* and *Tartars* were originally distinct races, while the *Hindus*, *Chinese*, and *Japanese* proceeded from another ancient stem” (Jones 1799: 381; cf. also Mukherjee 1968: 98; Teignmouth 1805: 395).

Jones' *Eighth Discourse* is on the “borderers, mountaineers, and islanders” of Asia. In it he arrived at several classifications known today to be erroneous. Repeating from his *Sixth Discourse*, Jones (1799c: 5) “believe[d] on the whole, that the *Ethiops* of *Meroë* were the same people with the first *Egyptians*, and consequently, as it might easily be shown, with the original *Hindus*”. He also mistakenly classified other Iranian languages as Semitic, in addition to Pahlavi (seen above): “there is very solid ground for believing, that the *Afghans* [identified by Jones as *Patans* (Pashtos ?) and *Balójas* (Baluch), i.e. speakers of Iranian languages] descended from the *Jews*; ...principally, because their language is evidently a dialect of the scriptural *Chaldaick*” [Aramaic] (Jones 1979d[1791]: 4, cf. also p. 7). Jones (1979d[1791]: 8) also mistook Malay as Semitic: “As to the *Moplas*, in the Western parts of the *Indian* empire, I have seen their books in *Arabick*, and am persuaded, that, like the people called *Malays*, they descended from *Arabian* traders and mariners after the age of Muhammed”. Jones also mistakenly regarded other Austronesian languages as connected with Sanskrit (Indo-European):

If Mr. Marsden has proved (as he firmly believes, and as we, from our knowledge of his accuracy, may fairly presume) that clear vestiges of one ancient language are discernible in all the insular dialects of the southern seas from *Madagascar* to the *Phillipines*, and even to the remotest islands, lately discovered, we may infer from the specimens in his account of *Sumatra*, that *the parent of them all was no other than the Sanscrit*. [My emphasis, L.C.] (Jones 1979d[1791]: 10).

Jones also wrongly regarded Tibetan as Sanskrit (Indo-European):

for, although it [Tibetan] was anciently *Sanscrit*, and polysyllabick, it seems at present, from the influence of *Chinese* manners, to consist of monosyllables, to form which, with some regard to grammatical derivation, it has become necessary to suppress in common discourse many letters, which we see in their books, and thus we are enabled to trace in their writing a number of *Sanscrit* words and phrases, which, in their spoken dialect are quite undistinguishable. (Jones 1979d[1791]: 13).

Jones began his *Ninth Discourse* with a “short review of the propositions, to which we have gradually been led”:

that the first race of *Persians* and *Indians*, to whom we may add the *Romans* and *Greeks*, the *Goths*, and the old *Egyptians* or *Ethiops*, originally spoke the same language and professed the same popular faith, is capable, in my humble opinion, of incontestible proof; that the *Jews* and *Arabs*, the *Assyrians*, or second *Persian* race, the people who spoke *Syriack*, and a numerous tribe of *Abyssinians*, used one primitive dialect, wholly distinct from the idiom just mentioned, is, I believe, undisputed, and, I am sure, indisputable; but that the settlers in *China* and *Japan* had a common origin with the *Hindus*, is no more than highly probable; and, that all the *Tartars*, as they are inaccurately called were primarily of a third separate branch, totally differing from the two others in language, manners, and features, may indeed be plausibly conjectured; but cannot from the reasons alledged in the former essay, be perspicuously shown, and for the present, therefore, must be merely assumed. (Jones 1979e[1792]: 479-80).

This summary of Jones’ conclusions from his interconnected discourses is strikingly different from the image usually derived from the philologist passage. We concur with Rocher (1980: 179-80):

Linguistic evidence led him [Jones] to postulate a common source for Sanskrit and other languages later known as Indo-European, but extra-linguistic arguments made him expand to non-Indo-European speaking peoples the list of nations with which the Hindus “had an immemorial affinity”. It was the same term “affinity” which he used to describe the linguistic kinship of Sanskrit, Latin, and Greek, and it is evident that he did not consider linguistic factors as qualitatively different from others he used. What Jones summed up as the “result” of the observations made in the discourse, was that the Hindus had a common origin with a vast array of nations, including the Egyptians, Phoenicians, Chinese, Japanese, even Peruvians... *This was a far cry from the method of linguistic reconstruction which Bopp and later scholars were to develop.* [My emphasis, L.C.] (See also Koerner’s 1990: 255).

His *Ninth Discourse* is quite different from the previous ones; it is almost wholly an attempt to accommodate Jones’ conclusions about the nations of Asia within a biblical framework, one influenced heavily by the writings of his friend, Jacob Bryant (1774-1776), to whom Jones made occasional reference throughout his discourses and whom Jones praised highly in the beginning of the Third, where

Jones began his treatises on the five principal Asian nations. Here Jones seems to abandon the better part of the comparative linguistics of the day in favor of a very long-standing biblical account, speculating about descent from the sons of Noah and about Mosaic chronology:

Three sons of the just and virtuous man, whose lineage was preserved from the general inundation, travelled, we are told, as they began to multiply, in *three* large divisions variously subdivided: the children of Ya'fet [Japhet] seem, from the traces of *Slavonian* names, and the mention of their being *enlarged*, to have spread themselves far and wide, and to have produced the race, which, for want of a correct appellation, we call *Tartarian*: the colonies, formed by the sons of Ham and Shem, appear to have been nearly simultaneous; and, among those of the latter branch, we find so so [sic] many names incontestably preserved at this hour in *Arabia*, that we cannot hesitate in pronouncing them the same people whom hitherto we have denominated *Arabs*; while the former branch, the most powerful and adventurous of whom were the progeny of Cush, Misr, and Rama (names remaining unchanged in *Sanscrit*, and highly revered by the *Hindus*), were, in all probability, the race which I call *Indian*. (Jones 1979e[1792]: 485-86).

From testimonies adduced in the six last annual discourses ... it seems to follow that, the only human family after the flood established themselves in the northern parts of *Iran*; as they multiplied, they were divided into three distinct branches, each retaining little at first, and losing the whole by degrees, of their common primary language ...; that the branch of YA'FET was *enlarged* in many scattered shoots over the north of *Europe* and *Asia* ... and had no use of letters, but formed a variety of dialects [languages], as their tribes were variously ramified; that, secondly, the children of HAM, Who founded in *Iran* itself the monarchy of the first Chaldeans, invented letters ... they were dispersed at various intervals, and in various colonies, over land and ocean; that the tribes of MISR, CUSH, and RAMA, settled in *Africk* and *India*; while some of them, having improved the art of sailing, passed from *Egypt*, *Phenice*, and *Phrygia*, into *Italy* and *Greece* ... whilst a swarm from the same hive moved by a northerly course into *Scandinavia*, and another, by the head of *Oxus*, and through the passes ... as far as the territories of *Chin* and *Tancut* ... nor is it unreasonable to believe that some of them found their way from the eastern isles into *Mexico* and *Peru*, where traces were discovered of rude literature and mythology analogous to those of *Egypt* and *India*; that thirdly, the old *Chaldean* empire being overthrown by the *Assyrians* ... other migrations took place ... while the rest of Shem's progeny, some of whom before had settled on the Red Sea, peopled the whole *Arabian* peninsula. (Jones 1979e[1792]: 490-91).

In the *Tenth Discourse*, this is reaffirmed:

we cannot surely deem it an inconsiderable advantage that all our historical researches have confirmed the Mosaic accounts of the primitive world ... Three families migrate in different courses from one region, and, in about four centuries, establish very distant governments and various modes of society: Egyptians, Indians, Goths, Phenicians, Celts, Greeks, Latians, Chinese, Peruvians, Mexicans, all sprung from the same immediate stem. (Jones 1979f[1793]: xv).

It must be asked how such a mistaken classification, forced to conform to preconceived biblical interpretations, could have been so misunderstood by generations of scholars as the foundation of comparative linguistics, how it could have had such a monumental impact in the linguistic literature?

### 5. Jones' methods

Let us look closer at Jones' linguistic methods, particularly with the claims in mind made by some scholars who attempt to justify their own methodological beliefs by calling upon Jones' authority.

It may be helpful at the outset to recall Max Müller's (1861: 162) assessment, that "it was impossible to look, even in the most cursory manner, at the declensions and conjugations, without being struck by the extraordinary similarity, or, in some cases, by the absolute identity, of the grammatical forms in Sanskrit, Greek, and Latin". Because the relationship of Sanskrit to these other Indo-European languages was so unmistakable, it was obvious to Jones (and others who looked at it) without the application of any particularly sophisticated historical linguistic method. This being the case, Jones' methods (or lack of method) may, in fact, not be particularly instructive when it comes to looking at more challenging cases of potentially related languages where the relationship may not be so obvious.

In assessing Jones' historical linguistic methods, it is important to bear in mind not only the cases in which he mistakenly grouped unrelated languages (mentioned above), but also the cases of related languages which his methods led him to dismiss (for example Hindi and Sanskrit, or Pahlavi and other Iranian languages), and even cases he correctly grouped together but for the wrong reasons.

In this regard, it is instructive to contrast Jones' view of the role of grammar for showing language relationships with that of his contemporary Nathaniel Brassey Halhed (1778). Halhed had remarked in the preface of his Bengali grammar:

I have been astonished to find this similitude of Sanskrit words with those of Persian and Arabic, and even of Latin and Greek; and these not in technical and metaphorical terms, which the mutation of refined arts and improved manners might have occasionally introduced; but in the main groundwork of language, in monosyllables, in the names of numbers, and the appellations of such things as could be first discriminated on the immediate dawn of civilization. (Cited in Müller 1861: 162-63).

Both Halhed and Jones recognized "the same facts about Sanskrit and the modern languages of northern India" (Robins 1990: 93), but drew diametrically opposite conclusions from them:

Both saw the etymological links between Sanskrit and the modern vocabularies, and both noted the structural differences exhibited by the verbal inflexions and the verbal phrases. Halhed (1778: ix) declared that on the evidence of the etymologies the Hindustani language(s) were 'indubitably derived from the Sanskrit' although 'the inflexions by which the words are affected and the modes of grammatical regimen are widely different'. But Jones [1798: 422], despite his admission that



'five words in six' in Hindi are derived from Sanskrit, argued that the typological diversity of the languages in 'the inflexions and regimen of verbs' precluded any relation of descent, asserting that Hindi was a surviving original language of India which had been heavily invaded by Sanskrit loanwords. (Robins 1990: 92).

There is methodological irony in this: the same structural criteria which allowed Jones to group Sanskrit with the other Indo-European languages—as well as with several unrelated languages—prevented him from accepting the correct genetic relationship between Sanskrit and Hindi, i.e. the relationship between Sanskrit and the Indo-Aryan languages which Halhed had postulated and "conveyed to Europe" (Trautmann 1998: 97-98).

This should constitute sufficient warning to anyone who would praise the methods Jones used to propose linguistic families too enthusiastically. For example, Joseph Greenberg claims Sir William Jones as a historical precursor; he claims, in effect, that, Jones practiced 'multilateral comparison', that is, Greenberg's own method:

With Jones's background knowledge of Arabic and, no doubt, Hebrew, on the one hand, and Latin, Greek, Germanic, and so forth, on the other, the addition of Sanskrit to his repertoire enabled him to see a valid grouping based on differential resemblances. In later work he accurately outlined the Semitic and Finno-Ugric families... In other words, even though he did not state it explicitly, he was in effect applying what I called earlier the method of mass comparison and more recently multilateral comparison. (Greenberg 1991: 127). (See also Greenberg 1949: 79, repeated in Greenberg 1955: 1).

Contrary to Greenberg's claim, Jones relied on notions about typology which led him to misinterpret the Hindi-Sanskrit relationship. Jones relied on grammatical evidence when speaking of the "affinity... in the roots of verbs and in the forms of grammar". However, the criterion of grammatical evidence for family relationships was already widely employed in historical linguistic studies before Jones and was accepted by almost all practitioners (see Campbell and Poser in press). In Jones' case, we need to recall the influences which oriented him to think as he did. As Cannon points out, Jones was influenced by William Robertson's typology with its view of social evolution from savagery to barbarism to (European ethnocentric) civilization. Such views of social evolution later strongly influenced views of language classification and genetic relationship (see Campbell and Poser in press). The following, then, are, I believe, some of the underlying reasons for why Jones spoke of "roots" and "forms of grammar":

- (1) Jones studied Sanskrit with natives of India and they taught him using the Hindu grammatical tradition. This tradition held that the language was composed of amalgamations of lexical roots and derivations.
- (2) His British associates in India who had studied before him and had influenced his thinking had also obtained this orientation to the structure of Sanskrit from the pundits with whom they studied.
- (3) There was a well-established tradition in European linguistics (derived from Semitic grammars), with which Jones was familiar, which saw roots as older

and basic. It is certainly not the case that Jones wrote about “roots” and “grammatical form” in this way because he had somehow discovered this aspect of comparative grammar on his own. (Cf. Hoenigswald 1985: 65).

Jones was already familiar with the claims made by his predecessors and contemporaries concerning historical linguistics in general. He corresponded with and associated with David Ruhnkenius, Everardus Scheidius, Hendrik Albert Schultens, Henry Thomas Colebrooke, Anne Robert Jacques Turgot, Sir Charles Wilkins, and others concerning such matters and about Sanskrit’s relationship to various Indo-European languages, even before he left England for India in 1783. Lord Monboddo (1774), with whom Jones had a well-known association, speculated about Greek and Sanskrit relations (though claiming they both got their language and other arts from Egypt) (Cannon 1991: 25). Jones had read the Jesuit missionary sources with their occasional report of similarities between Sanskrit, Greek, and Latin (cf. Pons, Coeurdoux, Sasseti; Cannon 1990: 243, Cannon 1991: 25). Jones also was versed in the Scythian hypothesis from his readings of Leibniz and others (Fellman 1975), and he mentioned Scythians several times in his anniversary discourses (e.g. 1798: 418, 425, 430; 1799b[1788]: 19-20, 30; 1799: 368). In these instances Jones’ reference for Scythians is not always clear; he sometimes speaks of “Indoscythians”, sometimes seeming to equate Scythians directly with ‘Goths’. However, in a letter answering queries from Prince Adam Czartoryski (Polish general), dated 17 February, 1779 —before his posting to India in 1783—, Jones gave a more direct report of what he understood by ‘Scythian’, i.e. essentially the Scythian hypothesis, predecessor to the Indo-European classification (see Campbell and Poser in press):

How so many European words crept into the Persian language, I know not with certainty. Procopius, I think, mentions the great intercourse, both in war and peace, between the Persians and the nations in the north of Europe and Asia, whom the ancients knew by the name of Scythians. *Many learned investigators of antiquity are fully persuaded, that a very old and almost primeval language was in use among these northern nations, from which not only the Celtic dialects, but even the Greek and Latin, are derived* [my emphasis, L.C]; in fact we find pater and mêtêr in Persian, nor is thugatêr so far removed from dockter [daughter], or even onoma and nomen from nam, as to make it ridiculous to suppose, *that they sprang from the same root* [emphasis Muller’s]. We must confess that these researches are very obscure and uncertain. (Quoted in Muller 1986: 17).

One citation in the long tradition before Jones leading up to the recognition of the Indo-European family is well worth citing, for it shows how unoriginal the philologist passage was. Jones’ celebrated quotation is remarkably similar to Andreas Jäger’s statement of 1686, of a hundred years earlier:

An ancient language, once spoken in the distant past in the area of the Caucasus mountains and spreading by waves of migration throughout Europe and Asia, had itself ceased to be spoken and had left no linguistic monuments behind, but had as a “mother” generated a host of “daughter languages”, many of which in turn had become “mothers” to further “daughters”. (For a language

tends to develop dialects, and these dialects in the course of time become independent, mutually unintelligible languages). Descendants of the ancestral languages include Persian, Greek, Italic (whence Latin and in time the modern Romance tongues), the Slavonic languages, Celtic, and finally Gothic and the other Germanic tongues. (Quoted in Metcalf 1974: 233).<sup>3</sup>

Returning to influences upon Jones, Jones' good friend, Dr. Samuel Johnson—a linguistic luminary of his day—, should also be mentioned. Johnson's (1755) famous dictionary of English contained an abbreviated genealogical chart of the Germanic languages on the first page of the prefatory "History of the English language", which gives as one possibility that Saxon and Gothic were "descended from some common parent" (Cannon 1991: 27; cf. Cannon 1990: 59, 242, 245).

Jones knew Nathaniel Halhed, read his books, quoted from them, and was probably influenced by Halhed's Sanskrit-Latin-Greek comparisons (cf. Rocher 1980). Halhed's (1778) grammar of Bengali, which he sent to Jones, spoke of Sanskrit as the parent of Greek and Latin, and it contained a list of Sanskrit roots and infinitives which, as already mentioned, may have had some impact on Jones' idea of "affinity in the verb roots" (Cannon 1991: 26). Jones accepted the grounds on which Halhed established the kinship of Sanskrit with Greek and Latin; he accepted Halhed's view that Sanskrit was very ancient; but he did not accept Halhed's suggestion that Sanskrit might be the parent language (Rocher 1980: 178; cf. also Teignmouth 1805: 172; Mukherjee 1968: 93).

While Jones' methods and proposals were for the most part not original with him, nor were they particularly linguistic, he did, nevertheless, leave us with some direct indications of what he considered important for historical linguistic methods. For example, concerning what he regarded as the wrong way to go about things, he was particularly critical of poorly constrained etymological practices. Jones began his essays with a discussion of some methodological issues, as we read in the second paragraph of the famous *Third Discourse*:

Etymology has, no doubt, some use in historical researches; but it is a medium of proof so very fallacious, that, where it elucidates one fact, it obscures a thousand; and the more frequently borders on the ridiculous, than leads to any solid conclusions. It rarely carries with it any *internal* power or conviction from a resemblance of sounds or similarity of letters; yet often, where is wholly unassisted by those advantages, it may be indisputably proved by *extrinsic* evidence. We know *à posteriori*, that both *fitz* and *hijo*, by the nature of two several dialects [sic], are derived from *filius*; that *uncle* comes from *avus*... which etymologies, though they could not have been demonstrated *à priori*, might serve to confirm, if any such confirmation were necessary, the proofs of a connection between the members of

<sup>3</sup> Note also that Jäger included Slavic, which Jones thought was connected with non-Indo-European Central Asian languages, and unlike Jones, for whom Celtic and "Gothic" (Germanic) were "mixed" with non-Indo-European languages, Jäger accurately classified them as members of the same family without the assumed admixture.

one great empire; but when we derive our *hanger*, or *short pendant sword*, from the *Persian* because ignorant travellers thus mis-spell the word *khanjar*, which, in truth, means a different weapon, or *sandalwood* from the *Greek*, because we suppose that *Sandals* were sometimes made of it, we gain no ground in proving the affinity of nations, and only weaken arguments which might otherwise be firmly supported. (Jones 1798: 416).

And later, in other essays:

... etymological conjecture, than which no mode of reasoning is in general weaker or more delusive. He who professes to derive the words of any one language from those of another, must expose himself to the danger of perpetual errors, unless he be perfectly acquainted with both. (Jones 1979e[1792]: 488).

I beg leave, as a phylologer, to enter my protest against conjectural etymology in historical researches, and principally against the licentiousness of etymologists in transposing letters, in substituting, at pleasure, any consonant for another of the same order, and in totally disregarding the vowels: for such permutations few radical words would be more convenient than CUS or CUSH, since dentals being changed for dentals, and palatials for palatials, it instantly becomes *coot*, *goose*, and, by transposition, *duck*, all water-birds, and evidently symbolically; it next is the *goat* worshipped in *Egypt*, and by a metathesis, the *dog* adored as an emblem of Sirius, or, more obviously, a *cat*, not the domestick animal, but a sort of ship, and the *Catos*, or great sea fish of the *Doriens*. It will hardly be imagined, that I mean by this irony to insult an author, whom I respect and esteem [Jacob Bryant]; but... I contend, that almost any word or nation, might be derived from any other, if such licenses as I am opposing, were permitted in etymological histories. (Jones 1979e[1792]: 489).

Cannon (1990: 244) summarizes the criteria which Jones “specified”: (1) The analyst must be “perfectly acquainted” with the relevant languages; (2) the meaning of possible cognates must be identical or nearly identical; (3) vowels cannot be disregarded; (4) there can be no metathesis or consonantal insertions; and (5) phonetic correspondence cannot be postulated solely on articulatory position.

From these observations, we must conclude that phonology also played a role, if somewhat indirectly, among the criteria Jones advocated, and this involved some notion of more tightly constrained phonological correspondences than some others at the time might have applied in their etymological proposals.

Jones also relied on basic vocabulary: “material elements, parts of the body, natural objects and relations, affections of the mind, and other ideas common to the whole race of man” (Jones 1979c[1789]: 51-52; cf. Cannon 1991: 39-40). However, Jones’ use of vocabulary as evidence of family connections was far from modern. Jones was aware of the possibility of borrowing, and that borrowing is especially likely in cultural and technical vocabulary and unlikely in basic vocabulary. However, as revealed in the following quote, he did not recognize that extensive borrowing was possible nor the extent to which even basic vocabulary can sometimes be borrowed:

No supposition of a mere political or commercial intercourse between the different nations, will account for the *Sanscrit* and *Chaldaic* words, which we find

in the old *Persian* tongues; because they are, in the first place, too numerous to have been introduced by such means; and secondly, are not the names of exotic animals, commodities, or arts, but those of material elements, parts of the body, natural objects and relations, affections of the mind, and other ideas common to the whole race of man. (Jones 1979c[1789]: 45).

Here, Jones misperceived the nature of the lexical similarities he found in “Persian” (Iranian) languages with Sanskrit (genetically related languages, of the Indo-Iranian branch of Indo-European) and with “Chaldaic” (Semitic), where “Persian” and “Chaldaic” are not genetically related, though several modern Persian languages have borrowed extensively from Arabic. As Pierce (1965: 31) pointed out, approximately 15% of the 3,000 most common words in Persian are Arabic in origin. As a result, Jones was ready to postulate a genetic relationship on the basis of large numbers of similar words (similar to Greenberg’s practice), which would have been wrong in the case of Persian and “Chaldaic” [Semitic]. On the other hand, this sort of vocabulary comparison was the basis for his conclusion that the language of the “Gypsies” (Romani) is descended from Sanskrit (Jones 1799c: 8), which happens to be in the right direction, since Romani is an Indic language, but comparison of large numbers of similar words was not sufficient to keep Jones from erring in other cases, as we have seen.

Jones also addressed the relative weights of grammatical versus lexical evidence, in connection with his discussion of Semitic relationships:

That the written *Abyssinian* language, which we call *Ethiopick*, is a dialect of old *Chaldean*, and sister of *Arabick* and *Hebrew*, we know with certainty, not only from the great multitude of identical words, but (which is a far stronger proof) from the similar grammatical arrangement of the several idioms. (Jones 1979d[1791]: 4).

Jones’ reliance on grammatical evidence for family relationships is seen also in the following:

very many *Persian* imperatives are the roots of *Sanscrit* verbs; and that even the moods and tenses of the *Persian* verb substantive... are deducible from the *Sanscrit* by an easy and clear analogy: we may hence conclude, that the *Parsi* was derived, like the various *Indian* dialects, from the language of the *Brahmans*; and I must add, that in the pure *Persian* I find no trace of any *Arabian* tongue, except what proceeded from the known intercourse between the *Persians* and *Arabs*... without having recourse to other arguments, *the composition of words*, in which the genius of the *Persian* delights, and which that of the *Arabic* abhors, is a decisive proof that the *Parsi* sprang from an *Indian*, and not from an *Arabian* stock. (Jones 1979c[1789]: 41).

We have seen, then, that in one way or another, Jones addressed basic vocabulary, grammatical evidence, and sounds in his discussion of his methods. However, in this he was not original, but rather followed a long tradition. Throughout the history of linguistics the criteria employed in both pronouncements about method and in actual practice for establishing linguistic families consistently included evidence

from these three sources: basic vocabulary,<sup>4</sup> grammatical evidence (especially morphological), and sound correspondences. Hoenigswald's summary of the points upon which 17th —and 18th— century linguistic scholars agreed is helpful. Hoenigswald (1990: 119-20) quotes from Metcalf's (1974: 251) similar summary:

First, ... there was “the concept of a no longer spoken parent language which in turn produced the major linguistic groups of Asia and Europe”. Then there was... “a concept of the development of languages into dialects and of dialects into new independent languages”. Third came “certain minimum standards for determining what words are borrowed and what words are ancestral in a language”, and, fourth, “an insistence that not a few random items, but a large number of words from the basic vocabulary should form the basis of comparison”... fifth, the doctrine that ‘grammar’ is even more important than words; sixth, the idea that for an etymology to be valid the differences in sound —or in ‘letters’— must recur, under a principle sometimes referred to as ‘analogia’.

It is appropriate to end this discussion of Jones' methods with a citation which reveals just how very different his views of language relationships were from those of today:

Any small family detached in an early age from the parent stock, without letters, with few ideas beyond objects of the first necessity, and consequently with few words, and fixing their abode on a range of mountains, in an island, or even in a wide region before uninhabited, might, in four or five centuries, people their new country, and would necessarily form a new language, with no perceptible traces, perhaps, of that spoken by their ancestors. (Jones 1979d[1791]: 2).

Today it is generally accepted that there are no languages “with few words”, and that languages do not change so rapidly as to lose all “perceptible traces” of their ancestry in only 400 or 500 years —typically only dialect differences develop in 500 years, and even with 1,000 years separation, often the question remains of whether one is dealing with divergent dialects of a single language or with separate but very closely related languages.

## 6. Conclusions

In sum, in spite of Jones' relative lack of direct linguistic interest and of the numerous mistakes among his proposed language classifications and his failure to recognize other linguistic relationships, he did, nevertheless, in his discussions of methods, deal in some way with the three primary criteria for linguistic genealogy which were common in his day: basic vocabulary, correspondences among sounds (if only tangentially), and grammatical agreements. Jones was generally recognized as “one of the greatest polymaths in history” (Murray 1998: 3) and “supremely gifted” (Trautmann 1998: 93), and “played a significant role in the formation of

---

<sup>4</sup> For a general discussion of the importance which basic vocabulary as a criterion for comparing languages has had throughout the history of linguistics, see Muller (1984).

English Romanticism” (Trautmann 1998: 101). Nevertheless, Jones was far from being the initial discoverer of Indo-European relationships or the founder of methods for linguistic comparison. Rather, Jones' thinking was on the whole consistent with trends up to and including his day, weaker than some, better than others. His several errors make it necessary to be extremely cautious concerning the methods which led him to these conclusions. Nevertheless, the success cases —Jones' and others'— relied on three sources of evidence, basic vocabulary, grammatical evidence (especially morphological), and some notion of sound correspondences. Definitively, superficial lexical comparisons led to no successful cases and indeed in some instances led Jones astray. These three criteria are still today the foundation of methods for investigating possible distant genetic relationships among languages (see Campbell 2003).

## References

- Arberry, A. J., 1946, *Asiatic Jones: the life and influence of Sir William Jones (1746-1794): pioneer of Indian studies*. London: Longmans, Green, and Co., published for The British Council.
- Bengtson, J. D. and M. Ruhlen, 1997, “In defense of multilateral comparison”, *California Linguistic Notes* 25.3-4, 57.
- Cambrensis, G. [Gerald of Wales], 1194, *Descriptio Kambriae*. [London, British Library].
- Campbell, L., 2003, “How to show languages are related: methods for distant genetic relationship”, *Handbook of historical linguistics*, ed. by B. D. Joseph and R. D. Janda, 262-82. Oxford: Blackwell.
- and W. Poser, In press, *Language classification: history and method*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Cannon, G. H., Jr., 1952, *Sir William Jones, orientalist: an annotated bibliography of his works*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- , 1990, *The life and mind of oriental Jones: Sir William Jones, the father of modern linguistics*. Cambridge: Cambridge U.P.
- , 1991, «Jones's “sprung from some common source”: 1786-1986». In Lamb and Mitchell (eds.), 23-47.
- Coeurdoux, G. L., 1784-93[1767], “[Letter to Abbé Barthélémy published in]”, *Mémoires de littérature de [...] l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres* 49, 647-67, by A. Duperron. Paris.
- Comenius [Komenský], J. A., 1657, *Opera didactica omnia. Variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita: nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimò conatu in systema unum mechanicè constructum, redacta*. Amsterdam. (Reprinted 1952, Prague: Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae, 3 vols.).
- Dante, A., c.1305, *De vulgari eloquentia* (English translation 1981, *Dante in hell: the De vulgari eloquentia, introduction, translation, and commentary* by W. Welliver. Ravenna: Longo Editore).
- Edgerton, F., 1946, “Sir William Jones: 1746-94”, *JAOS* 66, 230-39.
- Emeneau, M. B., 2000, “Linguistics in India: past and future”. *Functional approaches to language, culture, and cognition: papers in honor of Sydney B. Lamb*, ed. by D. G. Lockwood, P. H. Fries, and J. E. Copeland, 545-54. Amsterdam: John Benjamins.

- Fellman, J., 1975, "On Sir William Jones and the Scythian language", *Language Science* 34, 37-38.
- Gelenius, S., [Hrubyè z Jelení, Z./Gelen, Sigmund], 1537, *Lexicum symphonum quo quatuor linguarum Europae familiarium, Graecae scilicet, Latinae, Germanicae ac Sclauinicae concordia consonatitiae' indicatur*. Basil.
- Godrey, J. J., 1967, "Sir William Jones and Père Coeurdoux: a philological footnote", *JAOS* 87, 57-59.
- Goropius Becanus, J. (Jan van Gorp), 1569, *Origines Antwerpianae*. Antwerp: C. Plantin.
- Gray, E. G., 1999, *New World Babel: Languages and Nations in early America*. Princeton: Princeton U.P.
- Greenberg, J. H., 1949, "Studies in African linguistic classification I: the Niger-Congo family", *Southwestern Journal of Anthropology* 5, 79-100.
- , 1955, *Studies in African linguistic classification*. Bradford, CT: The Compass Publishing Company.
- , 1991, "Some problems of Indo-European in historical perspective". In Lamb and Mitchell (eds.), 125-40.
- Halhed, N. B., 1778, *A grammar of the Bengal language*. Bengal: Hoogly. (Reprinted 1969, Menston, England: The Scholar Press).
- Hoenigswald, H. M., 1985, "Sir William Jones and historiography". In *For Gordon H. Fairbanks*, ed. by V. Z. Acson and R. L. Leed, 64-66. (Oceanic Linguistics Special Publication, 20). Honolulu: University of Hawaii Press.
- , 1990, "Is the "comparative" method general or family specific?". In *Linguistic change and reconstruction methodology*, ed. by Ph. Baldi, 375-83. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ihre, J., 1769, *Glossarium Sviogothicum*. Uppsala: Typis Edmannianis.
- Jäger, A., 1686, *De lingua vetustissima Europae, Scytho-Celtica et Gothica*. Wittenberg.
- Jones, Sir W., 1798 [1786], "The third anniversary discourse, delivered 2d February, 1786: on the Hindus", *Asiatick Researches* 1, 415-31.
- , 1799 [1790], "The seventh anniversary discourse, delivered 25<sup>th</sup> February 1790: on the Chinese", *Asiatick Researches* 2, 365-81.
- , 1799a [1787], "The fourth anniversary discourse, delivered 15th February 1787: on the Arabs", *Asiatick Researches* 1. New Delhi: Cosmo Publications, 5-17.
- , 1799b [1788], "The fifth anniversary discourse, delivered 21st February 1788: on the Tartars", *Asiatick Researches* 2. New Delhi: Cosmo Publications, 18-34.
- , 1799c [1789], "The sixth anniversary discourse, delivered 19<sup>th</sup> February 1789: on the Persians", *Asiatick Researches* 2.43-66. New Delhi: Cosmo Publications, 35-53.
- , 1799d [1791], "The eighth anniversary discourse, delivered 24<sup>th</sup> February 1791: on the borderers, mountaineers, and islanders of Asia", *Asiatick Researches* 3, 1-20. New Delhi: Cosmo Publications, 1-17.
- , 1799e [1792], "The ninth anniversary discourse, delivered 23rd February 1792: on the origin and families of nations", *Asiatick Researches* 3, 418-35. New Delhi: Cosmo Publications, 479-92.
- , 1799f [1793], "The tenth anniversary discourse, delivered 28 February 1793: on Asiatic history, civil and natural", *Asiatick Researches* 4, i-xxxv. New Delhi: Cosmo Publications, i-xxxv.
- Koerner, K., 1990, "The place of Friedrich Schlegel in the development of historical-comparative linguistics". In de Mauro and Formigari (eds.), 239-61.



- Lamb, S. M. and E. D. Mitchell, 1991, *Sprung from some common source: investigations into the prehistory of languages*, Stanford: Stanford U.P.
- Lhuys, E., 1707, *Archaeologia Britannica. Archaeologia Britannica, giving some account additional to what has been hitherto publish'd, of the languages, histories and customs of the original inhabitants of Great Britain: from collections and observations in travels through Wales, Cornwall, Bas-Bretagne, Ireland and Scotland*. Oxford: Printed at the Theater for the Author. (Reprinted, 1969, [English Linguistics 1500-1800, no. 136, a collection of facsimile reprints selected and edited by R. C. Alston]. Menston, England: The Scholar Press Limited.)
- Marcucci, E. M., 1855, *Lettere edite e inedite di Pilippo Sassetti raccolte e annotate*. Firenze. [See Muller 1986, p. 6].
- de Mauro, T. and L. Formigari (eds.), 1990, *Leibniz, Humboldt, and the origins of comparativism*, Amsterdam: John Benjamins.
- Metcalf, G. J., 1974, "The Indo-European hypothesis in the sixteenth and seventeenth centuries". *Studies in the history of linguistics: traditions and paradigms*, ed. by D. Hymes, 233-57. Bloomington: Indiana U.P.
- Monboddo, Lord [J. Burnet], 1774-1809, *Of the origin and progress of language*. Edinburgh: J. Balfour, and London: T. Caldwell.
- Mukherjee, S. N., 1968, *Sir William Jones: a study in eighteenth-century British attitudes to India*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Muller, J.-Cl., 1986, "Early stages of language comparison from Sassetti to Sir William Jones (1786)", *Kratylos* 31, 1-31.
- Murray, A. (ed.), 1998, *Sir William Jones, 1746-1794: a commemoration*. Oxford: Oxford U.P. on behalf of University College, Oxford.
- Pachori, S. A. (ed.), 1993, *Sir William Jones: a reader*. Delhi: Oxford U.P.
- Pierce, J. E., 1965, "The validity of genetic linguistics", *Linguistics* 13, 25-33.
- Pons, J. F., 1743, "[Letter to Du Halde]". *Lettres edifiantes et curieuses*, 224-66. [Cited in Rocher 1980a, Muller 1986].
- Robins, R. H., 1990, "Leibniz and Wilhem von Humboldt and the history of comparative linguistics". In de Mauro and Formigari (eds.), 85-102.
- Rocher, R., 1980, "Nathaniel Brassey Halhed, Sir William Jones, and comparative Indo-European linguistics". *Recherches de linguistique: Hommages à Maurice Leroy*, ed. by J. Bingen, A. Coupez, and F. Mawet, 173-80. Bruxelles; Éditions de l'Université de Bruxelles.
- Sassetti, P., 1585, See Marcucci 1855.
- Scaliger, J. J., 1610[1599], "Diatriba de Europaeorum linguis", 119-22; "Diatriba de varia literarum aliquot pronuntiatione", 127-32. *Opuscula varia antehac non edita*. Paris.
- Schul[t]ze, B., 1760, [Cited in Benfey 1869: 261, 336-38].
- Stephens, Th., 1583. See Muller 1986: 14-15.
- Stiernhielm, G., 1670, *Glossarium Ulphila-Gothicum, Linguis affinis, per Fr. Junium, nunc etiam Sveo-Gothica auctum & illustratum*. Holm.
- Teignmouth, Lord [J. Shore], 1804, *Memoirs of the life, writings, and correspondence of Sir William Jones*. London: John Hachard. (1805, Philadelphia: William Poyntell).
- Trask, R. L., 1995, "Origin and relatives of the Basque language: review of the evidence". *Towards a history of the Basque language*, ed. by J. I. Hualde, J. A. Lakarra, and R. L. Trask, 65-99. Amsterdam: John Benjamins.

- 
- Trautman, Th. R., 1998, "The lives of Sir William Jones". In Murray (ed.), 93-121.
- Zeller, O., 1967, *Problemggeschichte der vergleichenden (indogermanischen) Sprachwissenschaft*.  
Osnabrück: Biblio Verlag.

## AFON YSTWYTH AND ONOMASTIC SOUND-CHANGE

Richard Coates

(University of Sussex)

penn gwyr tal being a dely

“best of men, he deserved the fore-end of the bench”  
(interpolation in *Gododdin* (CA 47))

\*

Larry Trask, in his *Dictionary of historical and comparative linguistics* (2000: 238), brings into the canon of ideas a notion first set out cogently by Clark ([1991]/1995: 150-52) and Colman (1989; 1991: 59-67), namely «onomastic sound-change», i.e. one only applying in proper names, or applying in proper names before other lexical material. Such a type of sound change would violate the Mechanical Principle underlying sound-change as conceived by the Neogrammarians (Labov 1994: 603; Trask 2000: 208, 226-27) in that it recognizes that there may be non-phonetic constraints on sound-change, and that there are some such constraints which are not fundamentally sociolinguistic. Onomastic sound-changes need not themselves be regular, i.e. Neogrammarian, in character. Professor Trask has done a service in bringing knowledge of this notion out of the sometimes treacherously marshy field of onomastics, where some historical linguists fear or neglect to tread; it is absent, for instance, from the standard works by Croft (2000), Crowley (1992) and McMahan (1994), and there is nothing resembling it in the earlier books by Hock (1986), Anttila (1989) and Samuels (1972). Trask also interestingly —but without special comment— utilizes the complementary concept of the unexpected retention in some proper names of sounds otherwise lost: [n] is irregularly and puzzlingly retained intervocally in the Basque derivational suffix \*-(g)une ‘interval, space’ in some place-names (Trask 1997: 337). In doing this, his work points to the need for further investigation of the relation between historical onomastics and general historical linguistics. This remains to be done. In this paper, in memory of my sadly-missed colleague and friend, “deserving the fore-end of the bench” in the words of the tribute interpolated into the *Gododdin* poem, I have the modest goal of showing how the use of the idea «onomastic sound-change» may help clear up a problem with the origin of a Welsh river-name.

The name of the Ystwyth in west Wales is first recorded in Ptolemy’s *Geography* (II, 3, 2; cf. Rivet and Smith 1979: 462) in the following forms in differing

manuscripts: ΣΤΟΥΚΚΙΑ, ΣΤΟΥΚΙΑ, ΣΟΥΚΚΙΑ, ΤΟΥΚΚΙΑ, ΣΤΟΥΛΚΙΑ. By common consent, the acute accent is held not to represent reliably the true position of the British stress, and the first of these forms is reckoned to be closest to the etymological form. The etymon was reconstructed as \**Stuctia* by Förster (1942: 230), arguing that the <κ> appearing for <τ> is evidence that Ptolemy was using a manuscript written in uncials where <c> and <t> could be easily confused. \**Stuctia*, he held, would be a satisfactory source for the modern name. That would mean that the river is called simply by the ancestor of the word *ystwytth* ‘flexible, pliant’, taken in an extended metaphorical sense, by promotion of a consequent attribute, as meaning ‘having bends’ (a view accepted by Owen 1998: 5). The garbled form of this name which appears in the *Ravenna cosmography* (108<sub>29</sub>; Rivet and Smith 1979: 462), *Iuctius*, offers clear support for the emendation to <κτ>. But, in his notes on the form in the *Cosmography*, Ifor Williams asserted that Förster’s account raises phonological problems, because British initial *st-* invariably becomes *s-* in Welsh (though not invariably in Cornish; Jackson 1953: 529–34, esp. 531). He therefore suggested that Ptolemy’s name-form should rather be reconstructed as *Exstuctia* or *Estuctia*, which removes, or dilutes, the problem by making the *-st-* medial, in which position it *may* remain unchanged (Williams 1949: 36). The *y-* would accordingly be an organic part of the word rather than the result of a phonetic process—but note that at least as a preverb and preposition, *eks-* appears as *ech-* in Middle Welsh, and not with <y> (Lewis and Pedersen 1937: 262), so perhaps Williams thought [ek] would be fully lost by some unspecified mechanism and the *y-* [ə] supplied later by the general rule of prothesis operating in Welsh some time after 1000. This scholarship, bar the last point, is set out anew by Sims-Williams (2000: 7), who is content to accept the name as probably Celtic, and he adds the suggestion that the adjective may have behaved as Williams suggests but that its form then influenced the river-name, as it were by folk-etymology, to produce the anomaly. This suggestion is intended to account for the form of the adjective and to allow the form in Ptolemy to stand without such radical emendation as Williams proposed, but the fact remains that we have <St-> in the first century and the analogical influence on the implied \**Suctia* must have been extremely early. Sims-Williams also suggests the possibility of influence from a non-Welsh Brittonic dialect where [st] was not reduced to [s] initially. For reasons best known to themselves, Rivet and Smith simply dismiss Williams’s solution, and by implication the difficulty, though it is troublesome enough for Jackson to describe the form *Ystwytth*, if having the origin suggested by Förster, as «a freak» (1953: 533). The fact remains that the longer etymon favoured by Williams sits uneasily with the early evidence from Ptolemy and some such solution as one of Sims-Williams’s is necessary to square them. The name is not discussed by Williams in his general book on Welsh place-names (1945), nor by Thomas in the standard work on Welsh river-names (1938), the sole published volume of which is organized on the basis of the *Welsh* suffixal morphology of the names treated and *Ystwytth* does not exhibit any of that.

The origin of this name could clearly tolerate a review. Schrijver (1995: 415–30) has done a careful reanalysis of the descendants of Common Celtic initial \**st-* in British. He concludes convincingly that there are more reflexes of Celtic \**st-* having

the modern form *yst-* than has hitherto been believed, and to that extent Förster's solution of *Ystwyth* gains support (as noted also by Sims-Williams). He believes that forms beginning with *s-* are generalizations of a postvocalic allomorph of the relevant words, and those with *st-* (later *yst-* in Welsh) generalizations of a postconsonantal one, the original alternation being grammaticalized (in a way similar to what has happened in the case of lenition) and then given up in favour of a levelled unitary form of each relevant word: all this happening in Brittonic times. This analysis is formally ingenious and commands respect. It preserves the semantics of the now-traditional solution. However, whether 'flexible' is semantically appropriate as a river-name, through being taken as implicating 'winding', may be questioned; there are enough primary words for the topographical characteristic 'meandering', such as *cam* and *crwm*, whose ancestors certainly were deployed in river-names (Thomas 1938: 46, 106-7, 184), without relying on the metaphorical application of one applying primarily to materials. Even if *ystwyth* is root-related to Old Irish *stúag* 'arch' and *túag* 'curve' as Sims-Williams suggests, these forms differ from it in ablaut-grade and offer no firm support for a topographical meaning for the British word. We return to the question of the meaning below.

An alternative solution to the name *Ystwyth* can be proposed, though it offers a theoretically interesting difficulty itself which the notion of onomastic sound-change can address. The base of the name may be the ancestor of adjectival *twyth* 'strong, forceful', cognate or etymologically identical with a noun of the same form currently meaning 'spring(iness), elasticity'. The river-name may be *\*Su-tuct-* '[prefix with a positivizing sense] + strong'. I follow Schrijver (1995: 162-64) in taking the original form of the initial element to be *\*su-* not *\*so-*, and in assuming its normal development to Welsh *hy-* to be due to the normal pretonic reduction in the Brittonic languages rather than to the special type of reduction affecting proclitics, and prefixes related to proclitics, postulated by Jackson (1953: 656-59); *\*su-* was never used as a clitic (Schrijver 1995: 163 and fn. 1). This form *\*Su-tuct-* is identical to what must be presumed as the source of the modern adjective *hydwyth* 'elastic', but unlike in the case of *ystwyth* we have clear evidence within Brittonic for a meaning with direct hydrological applicability, 'strong'. *Hydwyth* is found from the 13<sup>th</sup> century, and is glossed 'grymus, nerthol, cadarn [i.e. powerful, strong, etc.]' in *GPC* (where *ystwyth* is tentatively compared). Rowland (1990: 585) prefers to regard its meaning as uncertain, but she notes that its derivatives generally have to do with intensity, hardship and violence, and that it collocates with *carrec* 'rock' in the Llywarch Hen cycle. Its appearance in this 9<sup>th</sup>-century poem (Williams 1953: 203-4) means that the word is ancient, and it also appears in the language of the Gogynfeirdd (poets of the early second millennium); it is thus not simply a historic-period construct using traditional principles of word-formation. If my suggestion is correct, the vowel of the initial syllable must have been lost, unusually, in the river-name, though not in the corresponding adjective. As we noted at the outset, there is evidence for changes of a reductive type affecting proper names only (cf. for instance Clark [1991]/1995, Colman 1989 and 1991: 59-67, and for some discussion of the information-theoretic basis for the phenomenon see Coates 1993: 17-19 and notes 15, 16); and ultimately the idea should be connected to the finding by neuropsychologists that proper names can form a psychologically discrete

category, at least in subjects with certain pathological conditions (see e.g. Semenza and Zettin 1988, Semenza 1997).

There are also parallels for such a loss of a vowel giving rise to consonant clusters in Welsh, though not such as to produce the particular cluster *(-)st-*, so the change appears to be sporadic. The process and its outcome are however easy to understand and motivate in general phonetic terms. The parallels are set out by Lewis and Pedersen (1937: 76-77) and Jackson (1953: 687-89). The feature common to the lost vowel in the forms discussed there and to the postulated *\*Sutuct-* is immediately pretonic position, and in a general sort of way this licenses my suggestion here. But no precise parallel for the loss of the vowel in a prefix such as *\*su-* has been discovered. The problem of the date of the loss in this name—late enough for the resultant cluster to avoid reduction to [s] (which occurred probably B.C.E.), apparently early enough to register in Ptolemy (early second century C.E.), and certainly early enough to allow the prothesis of *y-* before the resultant cluster (?eleventh century)—has no ready resolution beyond an appeal to a reductive sound-change operating in a proper name before other comparable instances in lexical words. On this account, the homophony of the river-name and the lexical item *ystwyth* ‘flexible’, if this is from *\*ex-(s)tuct-*, is an accident of phonetic change. But both words seem likely to be derivatives of the same root *\*tuct-* with different prefixes.

The matter of which form and which sense appears in the river-name might be settled by a direct appeal to geography. Is the Ystwyth really winding or strongly flowing? The two characteristics are hydrologically incompatible, or rather inversely related, at a single location because rivers wind when the vigour of their flow is reduced. (On the physical mechanisms, see Stamp 1960: 39-40, or any good textbook.) In its lower course across the alluvial floodplain at Tan-y-bwlch (barely 2 km long), once freed from the confines of its valley, it is only moderately winding and with no signs of oxbow formation on the maps available to me. (This is to some extent subjective, but compare the great meanders of the lower courses of the Dyfi, Tamar, Parrett, Cuckmere and Tees.) Although the Rheidol, in its upper reaches, is one of the several claimed as the fastest-flowing river in Wales, by the time it reaches the sea its flow is insufficient to clear the sandbar at the harbour where it meets the sea without assistance, i.e. at the place now called Aberystwyth, and the Ystwyth was diverted into the Rheidol’s mouth in the late 18<sup>th</sup> century to provide the necessary scour (Wood 1978: 63). Before this, the Ystwyth debouched into Cardigan Bay on a line projected roughly westward from its course just upriver from the northward diversion. The fact that it was diverted at all suggests it was perceived as having a strong flow, because the new cut lengthened its course along the floodplain, and this was evidently not seen as an obstacle to its ability to scour the harbour; it could flow without its depositing large amounts of silt along its new nearly level course and therefore choking itself (though nowadays the lowest reach requires intervention to keep it straight).

It is generally recognized that, by what might be called Nicolaisen’s Law (Nicolaisen 1976: 173-76), the most durable names in a river-system attach to the larger and more important watercourses, i.e. those nearest the sea and forming the “stem” of their system if one were to diagram it. Assuming then that the ancient

name of the Ystwyth was first applied to the river's lower reaches below its lowest tributaries, the twin characteristics of (1) a perceived ability to keep open a lengthened channel and still scour a harbour, and (2) a short floodplain, possibly previously drowned, favour an interpretation 'strongly flowing' over 'having bends'.<sup>1</sup> Its valley upstream from the floodplain is not straight, but that is dictated by landform, and is therefore a dependent characteristic unlikely to give rise to the name; it is not a matter of classic estuarine meandering, and winding because of valley walls does not appear appropriately described by a term whose literal meaning is 'flexible'. Above this section, much of the river is relatively straight (even allowing for modern interference) because it follows the line of the Ystwyth fault (mentioned by Cave and Hains 1986: 105).

Dr Andrew Breeze points out in correspondence that the notion of 'strong' or 'powerful' appears to be encoded in Brittonic river-names, though not with current lexis (there are no instances of *cryf*, *grymus*, *cadarn* or *nerthol*). He notes that Williams believed (1945: 41) that at least some river-names in *Cad-* contain not a reference to battle but the element serving as the base of *cadarn*, and that Thomas (1938: 125-26) draws attention to the Carmarthenshire *Tren* and the Staffordshire *Tern*, which he holds to contain obsolete *tren(n)* 'powerful' (cf. the surviving Modern Welsh comparative *trech* 'stronger, dominant'). If names containing *garw* 'rough' and *caled* 'hard', or derivatives of them, carried an etymological sense 'strong', as Breeze (1999 and 2004) and Thomas (1938: 55) respectively have suggested, then we can be sure that the sense 'powerful, strong' was well represented in Brittonic hydronymy, and that the sense ascribed here to *Ystwyth* is onomastically plausible in Wales.

Dr Breeze also points out that the word *ystwyth* occurs in the works of the 6<sup>th</sup>/7<sup>th</sup>-century poet Aneirin, though with the sense 'agile, nimble' rather than 'winding' (Williams 1938: 172, note to line 396), and he infers the possible suitability of the term in that sense, a different extended sense, for the fast flow of the river. The proposed etymon *\*su-tuct-* in the sense "positively" powerful' or the like, would describe the same characteristic, and, if 'agile' is the relevant sense of *ystwyth* rather than 'winding', the dynamics of the river cannot be used to decide between the two etymologies discussed here, except by relying on intuitions about how river-flow characteristics are likely to be encoded lexically.

<sup>1</sup> It is no longer possible to tell for sure whether the estuary of the Ystwyth was in early historic times drowned like those of the Dyfi and Mawddach, but the event concerning the glut of fish recorded in 1206 in *Brut y tywysogion* (Williams 1860: 262-3) might suggest it was; an unusually large shoal of fish making its way up a set of meanders might seem less plausible. «Ac yna y rodes Duw amylder o byscawt yn AberYstwyth yn gymeint ac nabu y kyfryw kynno hynny» ('And then God bestowed an abundance of fish in the Ystwyth estuary, so much that nothing like it had happened before'). Perhaps to take this as meaning 'in the Ystwyth estuary' rather than 'at Aberystwyth' (i.e. at the original site of the castle-town) is an overinterpretation, but they seem likely to amount to the same thing. The modern town of Aberystwyth bears its appropriate name, 'mouth of the Ystwyth', by a double historical accident: the original Norman castle was built at the old mouth of the Ystwyth in the early 12<sup>th</sup> century; a new castle was built near the mouth of the Rheidol in 1277 and the name of the previous settlement was transferred there; and finally the Ystwyth was diverted to catch up with the place bearing its borrowed name.

The challenged solution to the problem of this river-name and the one offered for the first time here both require special pleading of some sort. The challenged one requires us to allow a particular resolution of a morphophonological anomaly or the analogical influence of an adjective on a root-related name with doubtfully relevant semantics, at an extremely early period in the history of British, and to allow a geographically non-obvious name for the river. The alternative one presented here requires us to accept the possibility of a phonetically credible onomastic sound-change in a word probably with appropriate semantics, and a geographically acceptable characterization of the river. My vote goes to the latter.

### Acknowledgements

I am grateful to Dr Andrew Breeze (University of Navarre) for discussion of some of the issues raised in this paper, for alerting me to Jenny Rowland's reference to a crucial word, and for pertinent corrections.

### References

- Anttila, R., 1989, *Historical and comparative linguistics* [2<sup>nd</sup> edn.]. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins (Current Issues in Linguistic Theory 6).
- Breeze, A., 1999, "Some Celtic place-names of Scotland including [...] *Girvan*". *Scottish Language* 18, 31-51 [at 48-9].
- , 2004, "The river Garw of Gramorgan and Gara Water, Devon". *Journal of the English Place-Name Society* 36, 23-4.
- Brut y tywysogion*. See J. Williams ab Ithel 1860.
- CA*. See I. Williams 1938.
- Cave, R. and B. A. Hains, 1986, *Geology of the country between Aberystwyth and Machynlleth*. London: HMSO (British Geological Survey memoir for 1:50000 geological sheet 163 (England & Wales)).
- Clark, C., 1991, "Towards a reassessment of "Anglo-Norman influence on English place-names" [i.e. Zachrisson 1909 and subsequent work]". In P. Sture Ureland and G. Broderick (eds.), *Language contact in the British Isles: Proceedings of the Eighth International Symposium on Language Contact in Europe, Douglas, Isle of Man, 1988*. Tübingen: Niemeyer, 275-95. Reprinted in P. Jackson (ed.), 1995, *Words, names and history: selected papers of Cecily Clark*. Cambridge: D. S. Brewer, 144-55.
- Coates, R., 1993, "Language in the landscape: place-naming and language change". Brighton: University of Sussex (Cognitive Science Research Report 295).
- Colman, F., 1989, "Neutralisation: on characterising distinctions between Old English common nouns and proper names. In G. Barnes, S. Jensen, L. Jobling and D. Lawton (eds.), *Studies in honour of H. L. Rogers*. Special number of *Leeds Studies in English* 20, 249-70.
- , 1991, *Money talks: reconstructing Old English*. Berlin: Mouton de Gruyter (Trends in Linguistics Studies and Monographs 56).
- Croft, W., 2000, *Explaining language change*. Harlow: Longmans.
- Crowley, T., 1992, *An introduction to historical linguistics*. Oxford: Oxford U.P.
- Förster, M., 1942, *Der Flußname Themse und seine Sippe: Studien zur Anglisierung keltischer Eigennamen und Lautchronologie des Altbritischen*. Munich: Bayerische Akademie der Wissenschaften (Sitzungsberichte, Phil.-Hist. Abt. 1).



- GPC = R. J. Thomas (ed.), 1950-2002, *Geiriadur Prifysgol Cymru* (4 vols) [1<sup>st</sup> edn]. Cardiff: University of Wales Press. [2<sup>nd</sup> edn 2003-].
- Hock, H. H., 1986, *Principles of historical linguistics* [1<sup>st</sup> edn]. Berlin: Mouton de Gruyter (Trends in Linguistics Studies and Monographs 34). [2<sup>nd</sup> edn 1991].
- Jackson, K. H., 1953, *Language and history in early Britain*. Edinburgh: Edinburgh U.P.
- Labov, W., 1994, *Principles of linguistic change, vol. I: internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Lewis, H. and H. Pedersen, 1937, *A concise comparative Celtic grammar*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- McMahon, A. M. S., 1994, *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Nicolaisen, W. F. H., 1976, *Scottish place-names* [1<sup>st</sup> edn]. London: Batsford. [2<sup>nd</sup> edn 2002].
- Owen, H. W., 1998, *A pocket guide to the place-names of Wales*. Cardiff: University of Wales Press and The Western Mail.
- Richmond and Crawford. See Williams 1949.
- Rivet, A. L. F. and C. Smith, 1979, *The place-names of Roman Britain*. London: Batsford.
- Rowland, J., 1990, *Early Welsh saga poetry*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Samuels, M. L., 1972, *Linguistic evolution: with special reference to English*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Schrijver, P., 1995, *Studies in British Celtic historical phonology*. Amsterdam and Atlanta, GA: Rodopi (Leiden Studies in Indo-European 5).
- Semenza, C., 1997, "Proper-name-specific aphasia". In: H. Goodglass and A. Wingfield (eds.), *Anomia: neuroanatomical and cognitive correlates*. San Diego, CA and London: Academic Press, 115-34.
- Semenza, C. and M. Zettin, 1988, "Generating proper names: a case of selective inability". *Cognitive Neuropsychology* 5, 711-21.
- Sims-Williams, P., 2000, "Degress of Celticity in Ptolemy's names: examples from Wales". In D. N. Parsons and P. Sims-Williams (eds.), *Ptolemy: towards a linguistic atlas of the earliest Celtic place-names of Europe*. Aberystwyth: CMCS, 1-15.
- Stamp, D., 1960, *Britain's structure and scenery* [5<sup>th</sup> edn]. London: Collins (New Naturalist series 4).
- Thomas, R. J., 1938, *Enwau afonydd a nentydd Cymru*. Cardiff: University of Wales Press.  
— See also GPC.
- Trask, R. L., 1997, *The history of Basque*. London: Routledge.
- , 2000, *The dictionary of historical and comparative linguistics*. Edinburgh: Edinburgh U.P.
- Williams, I., 1938, *Canu Aneirin*. Cardiff: University of Wales Press. [= CA]
- , 1945, *Enwau lleoedd* [1<sup>st</sup> edn]. Liverpool: Gwasg y Brython. [2<sup>nd</sup> edn 1962.]
- , 1949, Section III of I. A. Richmond and O. G. S. Crawford, The British section of the Ravenna Cosmography. *Archaeologia* 93, 1-50, at 21-50.
- , 1953, *Canu Llywarch Hen*. Cardiff: University of Wales Press.
- Williams, J., ab Ithel (ed.), 1860, *Brut y tywysogion*. London: Public Record Office (Rolls series 17).
- Wood, A., 1978, "Coast erosion at Aberystwyth: the geological and human factors involved". *Geological Journal* 13, 61-72.
- Zachrisson, R. E., 1909, *A contribution to the study of Anglo-Norman influence on English place-names*. Lund: Lund University (Lunds Universitets Årsskrift (n.f. I, iv, 3). [See bibliography entry for Clark].



# INDEXING RELIGIOUS IDENTITY IN THE FRENCH BASQUE COUNTRY: TOWARD A THEORY OF PRONOMINAL SHIFT

Begoña Echeverría

(University of California, Riverside)

## Abstract

This paper argues that the loss of *T* (*hi*) in Basque can be attributed, in part, to the religious identities linked to *T* and *V* between the 16<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> centuries. Throughout this period, France—including its Basque-speaking regions—was embroiled in religious conflicts between Catholics and Protestants. Protestants attempted to win converts by translating the New Testament in 1571, and a fragment of the Old Testament around 1700; no Catholic version of the Bible was published until 1865. I show that the Protestant texts used *hi* with single addressees; the Catholic texts used *zu*, using *hi* primarily to show disdain. By the end of the 18<sup>th</sup> century, however, Catholicism had won out over Protestantism in France, thereby inscribing *hi* with a negative cast that contributed to its loss over time.

## Introduction

In their classic study, Brown & Gilman (1960) trace the evolution of pronominal use in European languages. They argue that the development of two second person pronouns can be traced to the Latin of antiquity, in which *tu* was singular and *vos* was plural. In the fourth century, the plural *vos* “as a form of address to one person was first directed to the emperor” (Ibid: 255), perhaps because there actually were two emperors at the time (one in Rome, another in Constantinople), so that addressing one implicitly referred to both. Sometime between the twelfth and fourteenth centuries, a non-reciprocal power semantic became the pronominal norm in society; the person with more power (*vis à vis* his or her interlocutor) would use *T*, but receive *V* (Ibid: 256).

Brown & Gilman argue that this non-reciprocal power semantic gave way, in most European languages, to the reciprocal solidarity semantic—i.e. mutual use of *T*—in the 19<sup>th</sup> century with “the development of open societies [whose] equalitarian ideology acted against the nonreciprocal power semantic and in favor of solidarity ...[T]he larger social changes created a distaste for the face-to-face expression of differential power” (Ibid: 267). Certainly, the ostensible equality

between speakers could have been expressed through reciprocal *V* instead of reciprocal *T*. But Brown & Gilman contend that, because mutual *V* was associated with the upper classes, there was an “animus against the pronoun itself” (Ibid: 265). But in England, it was mutual *V* (“you”) rather than *T* (“thou”) that became the pronominal norm; Brown and Gilman attribute this pattern to “a popular reaction against the radicalism of Quakers” (Ibid: 266) whose speech used *thou* exclusively (cf. Silverstein 1985).

The Basque case is another exception to the rule outlined by Brown & Gilman; it is *V* (*zu*) rather than *T* (*hi*) that is the “pragmatically unmarked” (Errington 1985) form of address. It seems, too, that this preference for *V* might be related to the religious ideology associated with *T* between the 16<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> centuries. Throughout this period, France—including the southwestern region where Basque is spoken—was embroiled in fierce religious conflicts between Catholics and Protestants. Like their counterparts elsewhere, Protestants attempted to win converts by making their religious ideology available to the masses by printing religious documents—especially the Bible—in the vernacular, so that believers could read the texts for themselves. The Basque case was no different: it was Protestants who first translated the New Testament in 1571, and a fragment of the Old Testament around 1700. A close examination of the language used in these texts—all, fortunately for comparative purposes, in the Lapurdian dialect—reveals a striking difference in their pronominal usage. In addressing single interlocutors, the unmarked form of address in the Protestant texts is *T* (*hi*); in the Catholic texts, it is *V* (*zu*). In this article, I will argue that the preponderance of *zu* today can be attributed, in part, to the triumph of Catholicism over Protestantism in the French Basque Country by the end of the 17<sup>th</sup> century.

## Second person pronouns in Basque

In addition to its preference for *V* rather than *T* over time, Basque differs from most European languages in other ways. First, there are four second-person singular pronouns in Basque rather than two. The pronoun of greatest deference, *berori*, was used traditionally to address personages such as the village priest. However, this pronoun was only used in the western dialects, not in any of the French Basque dialects of relevance here. In the eastern dialects in France, there is yet another pronoun, *xu*, which is considered more formal than *hi*, but not quite as formal as *zu* (Alberdi 1995). Use of *xu*, however, is even more rare than *hi* and—more to the point being made here—does not appear in the religious texts being discussed. As such, *zu* and *hi* will be the focus of this article.

Second, the semantics of *hi* do not exactly match those of other *T* forms. It is true that, while it is much more uncommon than other *T* forms, *hi* is similar to them in that it is used between close friends, for making jokes or showing anger. It is also often used when addressing persons of similar social rank (siblings and friends one’s own age) and persons of lower social rank (children, younger siblings). In this sense, *hi* is considered primarily a marker of solidarity or familiarity (Urla 1997); however, *hi* also indirectly indexes social meanings not necessarily paralleled by other *T* forms, such as “authentic” Basque identity and masculinity (cf. Echeverria 2003).

Third, unlike the case in several surrounding languages, in Basque asymmetrical *T/V* usage is quite common. Within families where *hi* is used, asymmetrical *zu/hi* use is the norm; when parents use *hi* with their children, they are answered in *zu*. However, reciprocal pronominal usage is more common in other domains (Alberdi 1995: 376). This is true even of employers and employees (de Rijk 1991: 377). Interestingly, spouses usually use *zu* reciprocally with each other, even if they used *hi* before becoming romantically involved, because “the vastly different role patterns assumed in marriage are felt to preclude solidarity between husband and wife” (de Rijk 1991: 377)—however, it is not clear that such has always been the case, since wedding vows written in 1547 also used *hi* (Satrustegui 1977: 110).

Finally, the Basque case is different from surrounding languages in that its *T* form (*hi*) is the only place in the language where gender is marked. While there is no grammatical gender in Basque “the use of the 2nd person singular form, ‘*hi*’ [sometimes] requires a gender marker on its accompanying verb forms” (Aulestia 1989a: 49).

Table 1

*Zu and hi*

| <i>zu</i>                                                                       | <i>hi</i>                                                                    |
|---------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------|
| <i>zu z-a-ra</i><br>you 2sg-Pres-AUX (f/m)<br>'you are'                         | <i>hi h-a-iz</i><br>you 2Sg-Pres-AUX(f/m)<br>'you are'                       |
| <i>lan egin du-zu</i><br>work do AUX-2SgErg (f/m)<br>'you have done work'       | <i>lan egin du-n</i><br>work do AUX-2sgFemErg<br>'you have done work'        |
|                                                                                 | <i>lan egin du-k</i><br>work do AUX-2sgMascErg<br>'you have done work'       |
| <i>gertatu o-zai-zu</i><br>happen 3Abs-AUX-2SgDat (f/m)<br>'it happened to you' | <i>gertatu o-zai-n</i><br>happen 3Abs-AUX-2sgFemDat<br>'it happened to you'  |
|                                                                                 | <i>gertatu o-zai-k</i><br>happen 3Abs-AUX-2sgMascDat<br>'it happened to you' |

As indicated in Table 1, when the addressee is the subject of an intransitive verb (absolutive case), the verb does not carry a gender marker. However, when the addressee is the subject of a transitive verb (ergative case), or is the indirect object (dative case), then the auxiliary verb marks the addressee's gender (*-n* for female, *-k* for male).

A more unusual property of *hi* is its allocutivity, which means that the inflected verb agrees with the addressee's gender even when the addressee is not an argument

in the sentence (Oyharçabal 1993: 90). This is demonstrated in Table 2. In this example, ‘you’ is not an argument in the sentence. Even so, when using *hi*, the auxiliary verbs mark the addressee’s gender (*-n* for females and *-k* for males).

Table 2

Allocutive forms

|           |                                                                                                                                                                                                                           |
|-----------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>zu</i> | <i>laguna-k ikusten n-a-u-ø</i><br>friend-Erg sees 1SgAbs-pres-root-3SgErg (f/m)<br>‘a friend sees me’                                                                                                                    |
| <i>hi</i> | <i>laguna-k ikusten n-a-i-n-ø</i><br>friend-Erg sees 1SgAbs-pres-AUX-ALLOCFem-3SgErg<br>‘a friend sees me’<br><i>laguna-k ikusten n-a-i-k-ø</i><br>friend-Erg sees 1SgAbs-pres-AUX-ALLOCMasc-3SgErg<br>‘a friend sees me’ |

(Source: Oyharçabal 1993: 91)

### Pronouns in religious discourse

As the pronoun of solidarity and intimacy, it should perhaps not be surprising that *T* has, over time, come to be the pronoun used in private prayer in many languages. But once again, this is not the case in Basque; *zu* is employed in religious documents because, according to a 1820 text cited by Alberdi, the “language of the Pulpit” required a level of “delicacy” and “cultured style” that *hi* lacked (1986: 280). In the next section, however, I will show that *hi* was not considered inappropriate for use in Protestant texts; it is *hi* rather than *zu* that is used in addressing single interlocutors, even when they are deity figures. In contrast, Catholic texts use *hi* very sparingly —and always asymmetrically. In interactions that involve deity figures, *hi* is used to cast out evil spirits, taunt or challenge the damned, or rebuke the devil (cf. Alberdi 1986: 175). The negative connotation associated with *hi* is also reflected in the scarcity of its use in interactions among non-deity figures. Even though *hi* has historically been considered primarily an index of solidarity, it is never used this way in the Catholic texts; rather, it is used almost exclusively to show disdain. It is my contention that the negative social meanings ascribed *hi* in these texts contributed to the loss of *hi* over time among Basque speakers.

### Sources and Methods

As mentioned above, Protestants produced the first biblical texts in Basque. In 1564, a Calvinist synod held in Pau decided to introduce Protestantism to the “Basque land” by translating the New Testament into Basque. Under the patronage of Queen Jeanne d’Albret (of Navarre), the Calvinist minister Joannes Leizarraga —a former Catholic priest— was chosen for this task, for which he was given

several assistants (*Diccionario Enciclopédico Vasco* 1988: 233). Around the year 1700, the Huguenot minister Pierre d'Urte —a former Capuchin— produced a fragment of the Old Testament in England, where he had fled as a refugee from religious persecution in France. He apparently had fewer resources at his disposal than did Leizarraga. There is no evidence that his translation was sponsored by an outside agency, and his efforts were carried out during a time of personal hardship; he applied for aid from London's Huguenot Refugee Society twice during this period (Urte 1894: xiii). Nor were his efforts as widely recognized as Leizarraga's; his Old Testament fragment was not published until 1894, when it was discovered in a private collection in Oxford (Ibid: vi-viii).

These Protestant translations of the Bible preceded Catholic efforts by 150-300 years. While Catholics had published a variety of religious documents (prayer books, catechisms) since the 17<sup>th</sup> century, they did not produce translations of the Bible per se until well into the 19<sup>th</sup> century. Most of these, produced under the patronage of Prince Lucien Bonaparte, consisted of specific passages of the Bible rendered in various Basque dialects. This article, then, will focus on the Bible produced by Captain J. Duvoisin in 1865; only it contains the entirety of the Old and New Testaments (cf. Ruiz Arzalluz 1987: 720) that can be compared directly against the Leizarraga and d'Urte texts. Given the ostensible inappropriateness of using *T (hi)* for religious discourse, this article examines whether it is used in interactions involving deity figures.

## The New Testament

This section examines the way pronouns are used in the New Testament, since it was the first part of the Bible to be published in Basque. Specifically, this section will examine the pronouns used in direct speech to single interlocutors when one of the interlocutors is God the Father or Jesus; speech that is quoted or reported is excluded, as is that used in telling parables. In Table 3 below, "Use by Jesus" includes those chapters in which Jesus speaks to, but is not addressed by, a single addressee. "Use to Jesus" refers to the opposite scenario in any given chapter — when Jesus is addressed by others as a single addressee but does not reciprocate as such. In some cases, this is because Jesus does not respond to his interlocutor(s); in other cases, this is because Jesus is addressed by more than one person whom he would address, if at all, in the second person plural pronoun, "*zuek*." "Mutual" interactions refer to chapters in which Jesus and a single interlocutor address one another.

There are many other "characters" in the New Testament, so to facilitate analysis of the pronouns used by them and Jesus, I have categorized them in the following way:

1. "God" God the Father.
2. "The sick and possessed": lepers, paralytics, the blind, etc.
3. Apostles: Jesus' twelve apostles.
4. Religious and secular authorities: Pharisees, Scribes, "The 70", Jewish leaders, Pontious Pilate, soldiers, centurions.

5. Groups and Individuals: All those not captured in the previous categories. This includes minor, often unnamed individuals (“one of the multitude”, “some”) as well as those of great importance to Jesus (John the Baptist, Mary his mother).

NB: Sometimes Jesus uses one pronoun to address an afflicted individual, but another to address the spirit or demon that supposedly causes the affliction. As such, these addressees are separated into those respective categories.

Table 3 shows the pronouns used in each of the categories discussed above:

|                                 | <u>Catholic (Duvoisin)</u> |                 |               | GOD | <u>Protestant (Leizarraga)</u> |                 |               |
|---------------------------------|----------------------------|-----------------|---------------|-----|--------------------------------|-----------------|---------------|
|                                 | <i>By Jesus</i>            | <i>To Jesus</i> | <i>Mutual</i> |     | <i>By Jesus</i>                | <i>To Jesus</i> | <i>Mutual</i> |
| Hi                              | 0                          | 0               | —             |     | 12                             | 2               | —             |
| Zu                              | 12                         | 2               | —             |     | 0                              | 0               | —             |
| Both                            | 0                          | 0               | —             |     | 0                              | 0               | —             |
| DEVILS, DEMONS, UNCLEAN SPIRITS |                            |                 |               |     |                                |                 |               |
| Hi                              | 1                          | 0               | 0             |     | 1                              | 3               | 5             |
| Zu                              | 0                          | 3               | 0             |     | 0                              | 0               | 0             |
| Both                            | 0                          | 0               | 5             |     | 0                              | 0               | 0             |
| SICK & POSSESSED                |                            |                 |               |     |                                |                 |               |
| Hi                              | 0                          | 0               | 0             |     | 17                             | 3               | 9             |
| Zu                              | 17                         | 3               | 9             |     | 0                              | 0               | 0             |
| Both                            | 0                          | 0               | 0             |     | 0                              | 0               | 0             |
| APOSTLES                        |                            |                 |               |     |                                |                 |               |
| Hi                              | 0                          | 0               | 0             |     | 10                             | 36              | 16            |
| Zu                              | 9                          | 36              | 16            |     | 0                              | 0               | 0             |
| Both                            | 0                          | 0               | 1             |     | 0                              | 0               | 0             |
| RELIGIOUS & SECULAR AUTHORITIES |                            |                 |               |     |                                |                 |               |
| Hi                              | 0                          | 1               | 0             |     | 3                              | 21              | 14            |
| Zu                              | 2                          | 19              | 15            |     | 0                              | 0               | 0             |
| Both                            | 0                          | 0               | 1             |     | 0                              | 0               | 0             |
| GROUPS & INDIVIDUALS            |                            |                 |               |     |                                |                 |               |
| Hi                              | 0                          | 5               | 0             |     | 8                              | 39              | 22            |
| Zu                              | 8                          | 33              | 22            |     | 0                              | 0               | 0             |
| Both                            | 0                          | 0               | 0             |     | 0                              | 0               | 0             |
|                                 | 49                         | 102             | 69            |     | 51                             | 104             | 66            |
|                                 | N = 220                    |                 |               |     | N = 221                        |                 |               |

The differences in pronominal use here are evident. In dialogue directed to single addressees, the Catholic (Duvoisin) text uses exclusive *zu* 94% of the time



(N=206), exclusive *hi* 3% of the time (N=7), and both *zu* and *hi* 3% of the time (N=7). The pronominal use in the Protestant (Leizarraga) text is quite the opposite: it uses exclusive *hi* 100% of the time. As we will see below, these pronominal patterns are paralleled in the Old Testament texts.

### The Old Testament

As indicated above, d'Urte only translated part of the Old Testament (Genesis 1:1 through Exodus 22:11). For comparative purposes, then, this section will examine these portions with their counterparts in the Duvoisin text. More specifically, I will focus on the pronouns used in direct speech to single addressees, when one of the interlocutors is God the Father. For ease of comparison, Table 4 lays out the pronouns used by and to God by the fifteen biblical characters that appear in these portions of the Old Testament. The first section lists those characters who appear in only one chapter of either Genesis or Exodus; the second section list those characters who appear in two chapters or more:

Table 4

#### Old Testament Pronominal Usage

| <u>Catholic (Duvoisin)</u>                 |               |               | <u>Protestant (d'Urte)</u> |               |               |                  |
|--------------------------------------------|---------------|---------------|----------------------------|---------------|---------------|------------------|
| <i>Appearance in single chapter</i>        |               |               |                            |               |               |                  |
| <i>By God</i>                              | <i>To God</i> | <i>Mutual</i> |                            | <i>By God</i> | <i>To God</i> | <i>Mutual</i>    |
|                                            |               | zu            | Eve                        |               | hi            |                  |
| hi                                         |               |               | Serpent                    | hi            |               |                  |
|                                            |               | zu            | Cain                       |               |               | hi               |
| zu                                         |               |               | Abel                       | —             | —             | —                |
|                                            |               | zu            | Sarah                      |               |               | hi               |
|                                            | zu            |               | Hagar                      | hi            |               |                  |
|                                            | zu            |               | Servant                    |               | both          |                  |
| zu                                         |               |               | Isaac                      | hi            |               |                  |
| zu                                         |               |               | Rebecca                    | both          |               |                  |
| zu                                         |               |               | Aaron                      | both          |               |                  |
| <i>Appearance in more than one chapter</i> |               |               |                            |               |               |                  |
| zu (1)                                     |               | zu (1)        | Adam                       | hi (1)        |               | hi (1)           |
| zu (3)                                     |               |               | Noah                       | hi (3)        |               |                  |
| zu (5)                                     |               | zu (2)        | Abraham                    | hi (5)        |               | hi (1); both (1) |
| zu (2)                                     |               | zu (2)        | Jacob                      | hi (2)        |               | hi (2)           |
| zu (10)                                    | zu (1)        | zu (5)        | Moses                      | hi (10)       | zu (1)        | hi (4)           |
| 26                                         | 3             | 11            |                            | 26            | 3             | 11               |
|                                            | N=40          |               |                            |               | N=40          |                  |

Once again, *zu* is the pronoun used overwhelmingly in the Catholic (Duvoisin) texts: 39 of the 40 tokens (98%) use *zu*; *hi* is employed only once. In contrast, *hi* is used 95% of the time (N=38) in the Protestant (d'Urte) texts, while both *zu* and *hi* are used only 5% of the time (N=2).<sup>1</sup>

### Some examples

What accounts for the differences between the Protestant and Catholic texts? Why do the former prefer *T* and the latter, *V*? One way to address these questions is to examine more closely how interlocutors with different social statuses address one another. Status is, after all, one of the social categories that pronouns are meant to index (Brown & Gilman 1960).

As a first step toward that goal, Texts 1 and 2 show the pronouns that are used in the Protestant (Leizarraga, shown at left) and Catholic (Duvoisin, shown at right) texts between God the Father and Jesus Christ (*zu* is *italicized*, **hi** is **bolded**, **allocutive forms are italicized and bolded**):

#### Text 1: God the Father to Jesus

Eta vozbat cerutic eguin baitzedin, cioela,  
**Hi aiz** ene Seme maitea,  
**hitan** hartzen **diat** neure atseguin ona

And there was a voice from heaven, saying:  
Thou art my beloved Son  
in thee I take my delight.  
(Lk 3: 22)

Eta mintzo bat egin zen zerutik:  
*Zu zare* ene Seme maitea,  
*Zure* baithan baitadukat nik gozoa

And a voice from heaven said:  
You are my beloved Son  
In you I have my pleasure.  
(Lk 3: 22)

#### Text 2: Jesus to God the Father

Aita, ethorri **duc** orena, glorifica **ecac eure** Semea,  
**eure** Semeac-ere **hi** glorifica eçançat.

Father, the hour has come, glorify thy Son  
so that thy Son will glorify thee.  
(Jn 17: 1)

#### Jesus to God the Father

Aita, ethorri *da* ordua; goretzazu *zure* Semea,  
goretz *zaitzan zure* Semeak ere.

Father, the hour has come, glorify your Son  
so that the Son will glorify you, too.  
(Jn 17: 1)

We can see that both texts are characterized by reciprocal pronoun use; but *hi* is used in the Leizarraga text, while *zu* is used in the Duvoisin text. Symmetrical pronoun usage, however, is not reserved for interactions between two deity figures. Text 3 compares the pronoun usage in an interaction between Jesus and Pontius Pilate, a secular figure with high status. In both texts, pronoun use is symmetrical; but in the Duvoisin text uses *zu*, while the Leizarraga text uses *hi*:

<sup>1</sup> Certainly, there could have been important changes in pronominal usage in the intervening centuries between the Leizarraga or d'Urte and Duvoisin texts. But other religious texts suggest that the preference for *zu* in the Catholic texts was established by at least the early 17<sup>th</sup> century. Many Catholic prayer books and catechisms, in a variety of dialects, were published during this time, and their pronominal usage parallels that in the Duvoisin Bible. The Lord's Prayer, for example, consistently used *zu* (Materre 1623; Etcheberri 1975 [1666]; Haramboure 1635; Bonaparte 1866 [1657]; Harizmendi 1901 [1658]; Tartas 1975 [1666]).

Text 3: Jesus and Pontius Pilate

Orduan interroga ceçan  
Hura Pilatec, **Hi aiz** Juduen Reguea?

Eta harc ihardesten çuela erran cieçon: **Hic dioc.**

Then Pilate interrogated him:  
Art thou the King of the Jews?  
And he answered him, saying: Thou sayest it.  
(Mk 15: 2)

Jesus and Pontius Pilat

Pilatok galdatu zioen:  
Juduen errege *zare zu?*

Eta ihardestean, Jesusek erran zioen:  
*Diozu.*

Pilate asked him:  
Are you the King of the Jews?  
And in answer, Jesus said: You say it.  
(Mk 15: 2)

We might expect a different pattern in interactions between deity figures and those with low social status, since the non-reciprocal power semantic is often employed in interactions between speakers with different levels of power: the person with higher status uses *T* but receives *V*. In Text 4, Jesus is interacting with a blind man, a person with decidedly lower status than himself:

Text 4: Jesus and a blind man

Sinhesten **duc hic** Jaincoaren Semea baithan?

Ihardets ceçan harc eta erran ceçan,  
Eta nor da, Jauna, sinhets deçadan hura baithan?

Eta erran cieçon Jesusec, Eta ikussi **duc** hura,

eta **hirequin** minço dena **duc** hura.  
Eta harc dio, Sinhesten **diat**, Jauna.

Dost thou believe in the Son of God?  
He answered and he said,  
And who is that, Lord, that I should believe?

And Jesus said, The one thou hast seen  
the one who is speaking to thee.

And he said, I believe, Lord.  
(Jn 9: 35-38)

Jesus and a blind man

Sinhesten *duzu* Jainkoaren Semearen  
baithan?

Ihardetsi eta erran zuen:  
Zein da hura, Jauna, sinhets dezadan  
haren baithan?

Eta Jesusek erran zioen: Ikhusi *duzu*  
bada,

eta *zurekin* mintzo dena hura bera da.  
Orduan gizonak erran zuen:  
Sinhesten *du*, Jauna.

Do you believe in the Son of God?  
He answered and said:  
Which is that one, Lord, that I should  
believe?

And Jesus said, The one you see, then,  
the one who is speaking to you, the  
same.

Then the man said: I believe, Lord.  
(Jn 9: 35-38)

Here, too, we see that pronominal symmetry is preserved. Thus, we see that even people of low status dare to use *hi* to God in the Protestant text, but not in the Catholic text. We saw in Table 3 above, however, that sometimes *hi* is used in the Duvoisin text. Such deviations from the norm, according to Brown & Gilman, reflect a transient attitude of some kind. Most commonly, switching from *V* to *T* forms indicates contempt or anger; while this switch is usually initiated by a superior to a subordinate, it can be initiated by the subordinate as well (Brown & Gilman 1960: 274). The next section will examine some of the uses of *hi* —either

exclusively or in conjunction with *zu*— in the Duvoisin text, in an attempt to understand what “transient attitudes” are indexed by them.

### The Catholic *hi* of contempt: The evidence from Duvoisin

Even though *hi* has historically been considered an index of solidarity and familiarity vis à vis *zu*, I only found one positive use of *hi* in the Duvoisin texts under discussion here. In Text 5, *hi* is used to quote a prophecy regarding the birthplace of Christ:

Text 5: Chiefs priests and scribes to Herod (quoting prophecy)

Eta **hi**, Bethlehem, Judako lurra, ez **haiz** segur chumeena Judako lehembizikoen artean, ezen **hire** baitharik **duk** ilkhiren Israelgo ene populuari hotsemanen dioena.

And thou, Bethlehem, the land of the Jews, thou art not the least among the leaders of the Jews, since from thee will come one who will lead my people Israel.

(Mt 2: 6)

While undoubtedly a positive use of *hi*, it is interesting that it is used to address a city rather than a person; these uses of *hi* are not reflected in Tables 3 and 4 above, as the tables only reflect speech directed to human beings. The positive connotations of *hi* in this context, moreover, are mitigated somewhat by its use under similar circumstances elsewhere. In all, *hi* is used six times to address cities; in every other case, the city is being chastised rather than praised (see Mt. 11: 21-23; Mt. 23: 37; Lk 10: 15; Lk. 13: 34; Lk 19: 42-44). Similarly, Jesus uses *hi* to check forces of nature —i.e. to subdue the wind rocking the boat carrying his disciples and himself (Mk 4: 39), or to command a tree to wither (Mt 21: 19; Mk 11: 14).

The negative cast put on *hi* in the Duvoisin text is also suggested by its uses elsewhere. Indeed, Jesus himself uses *hi* primarily to rebuke the devil —or some manifestation thereof, such as a spirit possessing a person:

Text 6: Jesus casting out demons

Utz gaitzatu; zer da **zure** eta gure arteko,  
Jesus Nazaretharra? Gure galtzera ethorria  
othe **zare?** Badakit nor **zaren**; Jainkoaren Saindua  
**zare zu**. Eta Jesusek larderiatur erran zioen:  
**Ago** ichilik, eta **hoa** gizon harren ganik.

Leave us; what are you to us,  
Jesus of Nazareth? I know who you are;  
you are the blessed Lord. And Jesus,  
in rebuke, said:

Hold thy peace and leave this man.

(Lk 4: 34-35)

In Text 7 below, we see Jesus using *hi* to reprimand the devil himself:

Text 7: Jesus and the devil

Jainkoaren Semea *balimbazare*,  
 jauz *zaitte* hemendik beheiti  
 Izkribatua da ezan, *zutaz* dituela bere Aingeruak  
*zu zaitzazten* begira  
 Eta beren eskuez idukiko zaituztela,  
 beldurrez-eta oinaz behaztopa zadien harrian  
 Orduan Jesusek ihardestean erran zioen:  
 Errana **duk**: **Hire** Jainko Jauna ez **duk** tentaturen.

If you are the Son of God,  
 come down from here  
 Since it is written, his angels  
 will watch over you  
 And they will hold you in their own hands  
 lest you strike your foot against a stone  
 Then Jesus answered, saying:  
 It is written: Thou shalt not tempt the Lord thy God.  
 (Lk 4: 10-12)

Thus, both speakers use *zu* with each other for most of the interaction (and the devil continues to do so throughout). But, in quoting the scripture that finally bests his opponent, Jesus uses *hi*; this asymmetrical use of *hi* is also evident in Jesus' other interactions with the devil and demons (cf Mt 3: 3-10; Mk 1: 24-25; Lk 8: 28-30; Mk 9: 24, Lk 8: 28-30—all of which are included in the “both” category in Table 3 above):

Jesus uses *hi* in a similar way in one (and only one) interaction with his disciple Peter. While he normally uses *zu* with him—and his other disciples—we see in Text 8 below that he resorts to *hi* when he gets particularly angry with him—and he calls Peter “Satan” when doing so (see Mt 16: 16-19, 22-23 for another version of this interaction in which Jesus uses *zu*).

Text 8: Jesus to Peter/Satan

Jesusek, itzulirik, eta dizipuluei begiratu,  
 larderiatu zuen Piarres erranez:  
 Gibelerat **egik**, Satan;  
 zeren Jainkoaren gauzez ez **haizen** zale,  
 bainan bai gizonenez.

Jesus, turning around, and looking at his disciples  
 rebuked Peter, saying:  
 Get thee behind me, Satan;  
 for thou dost not love the things of God,  
 but those of man.  
 (Mk 8: 33)

It would seem that, in the Catholic text, *hi* is used primarily to rebuke the kind of behavior that only the devil—or his minions— can muster. This is true in the Old Testament as well. Text 9 shows God rebuking the serpent in the Garden of Eden:

Text 9: God to serpent

Eta Jainko Jaunak erraten dio sugeari:  
 Hori egin **duk**alako**tz**, madarikatua **haiz**  
 lurreko azienda eta basabere guzien artean:  
 herrestatuko **haiz hire** sabelaren gainean,  
 eta lurra janen **duk hire** biziko egun oroz.

And the Lord God says to the serpent:  
 Because thou hast done that, thou art cursed  
 among the tamed and wild beasts:  
 Thou wilt drag on thy belly,  
 and thou wilt eat of the dirt thy entire life.  
 (Gen 3: 14)

Interestingly, even though God chastises Adam and Eve (the latter of which is shown below) just as harshly, he does not use *hi* in doing so:

Text 10: God rebuking Eve

Usutuko *ditut zure* gaitzak eta *zure* izorrak:  
 oinhazetan erdiko *zare*, eta izanen *zare*  
 gizonaren eskupeko, eta gizona izanen  
*da zure* nausi.

I will multiply your difficulties and  
 your suffering in childbirth  
 In pain will you be in childbirth, and you will be  
 your husband's handmaiden.  
 and your husband will be your master.  
 (Gen 3: 16)

That *hi* is too harsh to be used in addressing human beings as a matter of course is also suggested in its use in quoted speech. In Text 11, God is telling Moses what to say to the Pharaoh and to Aaron:

Text 11: God to Moses

Eta erranen *diozu* Faraoni: Hebrearren Jainko Jaunak igorri *nau zugana*, diolarik: **Utzak** ene populua, mortuan niri sakrifizio egitera; eta orai arteo ez **duk** nahi entzun. Jaunak erran ere zioen Moisi: *Errozu* Aaroni: har *zazu zure* zigorra, eta heda *zazu zure* eskua Egiptoko uren gainera...

And you will say to Pharaoh: The Lord God of the Hebrews has sent me to you, saying: Leave my people to make sacrifices to me; and till now thou hast not listened ...God also said to Moses: Tell Aaron: Take your whip, and open your hand over Egypt's waters...  
 (Ex 7: 16; 18).

Thus, God uses *zu* when addressing Moses himself (“Eta erranen *diozu* Faraoni” “And you will tell the Pharaoh...”); but he uses *hi* when when “voicing” his message to Pharaoh (“**Utzak** ene populua” “Leave my people...”). That *hi* is not appropriate for dialogue—even when issuing directives—in normal discourse is suggested by the use of *zu* in the rest of the excerpt. God also tells Moses what to say (as Moses)

to Pharaoh, but that directive (as seen above) is rendered in *zu*; similarly, God uses *zu* when telling Moses what to say to his brother, Aaron (“*Errozu Aaroni*, “Tell Aaron”).

But it seems that *hi* is sometimes permissible for directives issued from a superior to a subordinate, among ordinary interlocutors. This is illustrated in Text 12, in which a centurion implores Jesus to heal his servant:

Text 12: Jesus and a centurion

Eta Ehuntariak ihardetsi zuen:

Jauna, *zu* ene etchera sartzeko, *ez naiz* din;

Bainan baxharrik hitz bat *errazu* eta ene

Sehia sendatua daite. Ezen ni ere gizon bat *naiz*

Bertzeen manukoa, soldadoak ene azpiko

Ditudan; eta erraten diot bati: **Habil**, eta badoha

Eta bertze bati: **Haugi**, eta heldu *da*; eta ene

Muthilari: **Egizak** hori, eta egiten *du*

.....

Orduan Jesusek erran zioen Ehuntariari

*Zoaz*, eta sinhetsi bezala egin *bekizu*.

And the Centurian answered:

Lord, for you to enter my house, I am not worthy;

But just say one word and

my servant will get well. For I too am a man

who is served, I have soldiers under me.

And if I say to one: Go, he goeth

And to another: Come, and he cometh; and to

my servant: Do that, and he doeth it

.....

Then Jesus said to the Centurion

Go, and do as you believe.

(Mt 8: 8-9; 13)

We can see that the centurion uses *hi* when quoting his directives to his servant, a relationship presumably marked by more social inequality than that between Moses and Aaron—which is characterized by mutual *zu* (as is that between the centurion and Jesus).

The above examples suggest that the pronouns *zu* and *hi* index very different social meanings in the Protestant versus Catholic texts. While both religions follow the rule of pronominal symmetry, the pronoun chosen for such symmetry is very different: it is *T(hi)* in the Protestant case and *V(zu)* in the Catholic. The use of *T* forms in the Leizarraga and d’Urte texts parallels its use in Protestant texts in other languages, so it does not seem too far-fetched to suggest that its use in the Basque case is intended to promote a more solidary relationship between God and human beings than had been typical of Catholicism. In fact, the use of reciprocal *zu* in the Duvoisin texts is consistent with the more distant relationship between God and humankind in Catholicism in which, even today, intermediaries (priests, saints, etc.) act as go-betweens in ways that they do not in Protestant denominations.

Further, it seems that the meanings ascribed *hi* are quite different in the Protestant versus Catholic texts. While *hi* indexes familiarity in the Leizarraga and d'Urte texts, *hi* indexes “power over” one’s interlocutor in the Duvoisin text: it is always used asymmetrically and, with one exception, always used to reprimand or condemn.

This is exemplified in Text 13 below, in which Jesus is being crucified alongside two “criminals”:

Text 13: Jesus and two criminals

**Hi bahaiz** Kristo, salba **zak hire** burua

eta gu ere-bai.

Bertzeak ordean ihardetsiz, gaizkiak erraten

zarozkan, zioelarik:

**Hik ez duk** Jainkoaren beldurrik ere,

**heroni** heriotze berera kondenatura **haizelarik**.

....

Eta Jesusi erraten zioen: Jauna, orhoit *zait*e nitaz,

*zure* erresumara heldu *zaret*ekeenean

Eta Jesusek ihardetsi zioen:

Egiaz *derratzut*, egun parabisuan enekin izanen *zare*.

If thou be the Christ, save thyself

and us, too.

Then the other one rebuked him,

because he spoke wrongly, saying:

Dost thou not even fear God,

even as thou art thyself condemned to death?

....

And to Jesus he said: Lord, remember me,

when you are in your kingdom.

And Jesus answered:

I tell you truly, today you will be in paradise with me.

(Lk 23: 39-41; 43)

The differences in pronominal use here are striking. The first condemned man is clearly mocking Jesus and he uses *hi* (“salba **zak hire** burua”, “Save thyself”) in doing so. Indeed, in Duvoisin’s New Testament, *hi* is used only 7 times in dialogue directed to Jesus; in every case, it is used to taunt him. The condemned man to Jesus’ right, however, believes in Jesus and asks to be remembered by him in paradise (“Jauna, orhoit *zait*e nitaz”, “Lord, remember me”); he uses *zu* in addressing Jesus directly (and is answered in kind). His use of *hi* is reserved for scolding the other man for his lack of respect (“**Hik ez duk** Jainkoaren beldurrik ere?” “Dost thou not even fear God?”).

That *hi* is used primarily to index reproach is corroborated in Duvoisin’s use of it in interactions which do not include divine interlocutors. The majority of such interactions are characterized by mutual *zu*. On the few occasions where *hi* is used, it is used in ways more conducive to social distance than closeness; it is always used asymmetrically —to censure, challenge or accuse.



In Text 14, a young woman approaches Peter soon after Jesus' arrest:

Text 14: Woman to Peter

Bada, Piarres kampoko aldean zagoen, ezkarazean jarria; eta neskatxa bat hurbildu zitzaioen, zerralarik: Jesus Galilearrarekin **hintzen hi** ere. Bainan harek ukhatu zuen guzien aitzinean, zioelarik: *ez dakit zer derratzun.*

Then, when Peter was outside, sitting in the vestibule, a girl came near to him, and said: Thou too wast with Jesus the Galilean. But he denied this in front of everyone, saying: I do not know what you are saying.

(Mt 26: 69-70)

Thus, the woman uses *hi* when issuing her challenge that Peter is one of Jesus' disciples, but Peter uses *zu* in denying her charge. A "crowd" that issues a similar challenge also uses *hi* in doing so (see Mt 26: 73); however, another version of these interactions with Peter uses *zu* throughout (see Mk 14: 68-69).

Text 15, taken from Duvoisin's Old Testament, shows a similar situation in which a "Hebrew" challenges Moses:

Text 15: Moses and a Hebrew

Eta atherarik bertze egunean, ikhushi zituen bi Hebrear liskarrean: eta erran zioen gaizki hari zenari: Zertako jotzen *duzu zure* laguna? Hunek ihardetsi zuen: Nork ezarri **hau** gure gainera buruzagi eta juye? Ala hil nahi **nauk**, Egiptoarra atzo hil **dukan** bezala?

On another day, from the door, he saw two Hebrews arguing: and he said to the one who was doing wrong: Why do you hit your friend? And this one said: Who put thee over us as our master and judge? Or wilt thou kill me, like thou killedst the Egyptian yesterday?

(Ex 2: 13-14)

Thus, even when questioning "the one who was doing wrong", Moses uses *zu*, but the Hebrew challenges the question with *hi*. The association between *hi* and wrongdoing is also suggested in this New Testament passage, in which Judas expresses regret to the high priests:

Text 16: Judas and the High Priests

Zerralarik: Bekhatu egin dut,  
hobengabeko odola salduz.  
Bainan hekiek ihardetsi zioten:  
Guri zer dihoakigu? **Hire**  
ikhustekoa **duk**.

He said: I have sinned,  
having sold the blood of  
the innocent.

But they answered him:

What is that to us?

See thou to that.

(Mt 27: 4-5)

Immediately after being thus dismissed, Judas kills himself. Finally, that *hi* is reserved primarily for negative interactional purposes is suggested by its use in

parables. Jesus uses *hi* in only two parables, and both uses are negative. One parable is that of the talents, shown below:

Text 17: Parable of the Talents: Master to servant

Jauna, *badakit* gizon garratza *zarela*, uztatzen *duzula* erain ez *duzun* tokian, eta biltzen non-ere ez *baituzu* barrayatu. Eta ene beldurrarekin, goan *naiz*, eta luphen gorde dut *zure* talendua; huna non *duzun zurea* dena. Bainan ihardestean erran zioen bere nausiak: Zerbitzari gaichto eta alferra, **bahakien** uztatzen dudala erain ez dudan tokian, eta biltzen non-ere ez baitut barrayatu: Behar **huen** beraz ene dirua eman irabazira; eta nik, ethortzen ninzanean, enea populuarekin alchatuko **nian**.

Lord, I know that you are a bitter man, and that you reap where you do not sow, and gather where you have not scattered. In fear, I went and I put your talent in a cave; here is what is yours. But his master answered him: Lazy and evil servant, thou knewest that I was a bitter man, that I reap where I do not sow, and gather where I do not scatter? Then thou oughtest have made my money grow, so I could keep it for my people when I returned.

(Mt 25: 26-27)

In the speech quoted here, the master uses *hi* when chiding this servant for his wasteful ways; he uses *zu* with the previous two servants, who had done his bidding well (cf. Lk 19: 11-27 for another version of this parable with parallel pronominal use).

In the second parable (Lk 12: 16-21), a rich man switches from *zu* to *hi* when talking to himself about what he shall do with his bounty —“rest, eat, drink, and have thy fill” (“phausa **hadi**, jan **zak**, edan **zak**, **egik** ase onik”). That such is not a good decision is indicated by what follows:

Text 18: Parable of the Rich Man: God to the rich man

Bainan erran zioen Jainkoak:

Zoroa, gaurko gauean izanen **duk**

arima galdea: **hik** bilduak beraz,

norentzat izanen dire?

But God said:

Fool, tonight thy soul

will required of thee: for whom, then,

will be the things thou hast gathered?

(Lk 12: 20)

Thus, we see that *hi* usage by an ordinary person (even, as in this case, to himself) does not necessarily index reproval; but its use by a deity figure does. (See Axular 1643: 34 for the same parable with parallel pronominal usage).

## Discussion

I have shown that forms of address, especially as they inhere in second person singular pronouns, are used very differently in Protestant versus Catholic biblical

texts produced in Basque between the 16<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> centuries. Consistent with Protestant translations in other languages, the Leizarraga and d'Urte texts use "the people's" language not only by using Basque rather than Latin, but also by using familiar forms of address.

One might argue that this pronominal usage has a much more mundane explanation: perhaps Leizarraga and d'Urte merely rendered *hi* directly from the Latin or French *T*. However, at least in d'Urte's case, other evidence shows that the ubiquity of *hi* is not attributable merely to translation. In addition to the Old Testament fragment, he published a Basque grammar in 1712. One section contains nine dialogues—in Basque and French—between single interlocutors (d'Urte 1712: 503-37). While the French translation always uses mutual *T*, only two of the nine dialogues in Basque use *hi*. In one case, a "gentleman" switches from *zu* to *hi* once when speaking to "a student". In the other, *hi* is used exclusively by two "lords speaking *hica* [*hika*] with one another". One of them also uses *hi* with a female servant who is waiting on them—who answers in *zu*. These examples show that *T* could be translated as either *zu* or *hi*; the ubiquity of *hi* in the texts discussed here, then, seems to result from a conscious choice rather than a simple matter of translation.

There is also evidence that both authors were aware of the marked nature of the symmetrical *hi* usage they employed in the biblical texts. For example, d'Urte contributed a Basque version of the Lord's Prayer for a collection published in 1715 (Chamberlayne 1715: 44); he provided a version written in *zu*—although in his grammar of 1712, he had written it in *hi* (d'Urte 1900: 13). Leizarraga, too, seemed to believe that symmetrical *hi* usage was not acceptable in all contexts. In the dedication to Queen Jeanne d'Albret that precedes his New Testament, Leizarraga addresses her in *zu* rather than *hi*. He also published a catechism in which he uses the non-reciprocal power semantic: the priest's part when instructing the child is "voiced" using *hi*, while the child's response is in *zu* (Leizarraga 1990 [1571]). Thus, it seems that both Leizarraga and d'Urte are hesitant to extend symmetrical *hi* usage when it comes to speech among actual interlocutors. Their liberal use of symmetrical *hi* usage in biblical texts, then, suggests that they are attempting to index a particularly solidarity relationship between the (Protestant) believer and God.

This kind of relationship is quite a contrast from that indexed in the Catholic texts. I have shown that the New and Old Testaments produced by Duvoisin use *zu* rather than *hi* as the unmarked form of address. This seems consistent with Catholicism's emphasis on mediation when it comes to the relationship between God and believer. The Catholic Church opposed vernacular translations of the scripture till well into the 19<sup>th</sup> century, and it was not until Vatican II (1962-1965) that the use of languages other than Latin was allowed in mass. The reluctance to use the vernacular for these purposes mitigates the formation of a deep personal relationship between God and believer in the Catholic tradition, I would argue, so that the use of the "respectful" (but distant) *zu* in the Basque case is perhaps not surprising.

However, I have also argued that the use of *hi* in the Duvoisin text—though infrequent—cast upon it a negative connotation; *hi* is always used (but for one

exception) for negative interational purposes —to reprove, challenge or mock.<sup>2</sup> That *hi* carries an air of admonishment is also suggested by its use for the Ten Commandments (Exodus 20: 1-17); while Moses normally uses *zu* (or the plural, *zuek*) in communicating with his followers, he uses *hi* when conveying God's commandments to them.

What is missing in the Catholic texts is the use of *hi* to index solidarity or familiarity —which is striking, given that research shows that these are the primary stances indexed by *hi* currently (cf. Echeverria 2003; Urla 1997). But such positive uses of *hi* are not modeled in the Catholic texts. It is my contention that, to use Brown and Gilman's terms, these negative associations ascribed *hi* created an "animus against the pronoun" (1960: 265) which led to its disuse over time. In this sense, the loss of *hi* can be attributed, at least in part, to Catholic theology. By the end of the 17<sup>th</sup> century, Protestantism had been defeated in France; to the extent that those in its Basque-speaking regions have had access to biblical texts since then, they would be Catholic ones in which *zu* was omnipresent, and *hi* was cast in a negative light —and therefore, to be avoided.

### Acknowledgements

I would like to thank Jose Ignacio Hualde, Pello Salaburu, and Kathryn Woolard for their helpful feedback on various aspects of this paper. Any remaining omissions or errors are my own.

### References

- Alberdi, X., 1986, "Euskarazko tratamenduen ikuspegia: I. Historia apur bat", *ASJU* 20, 149-202.
- , 1995, "The development of the Basque system of terms of address and the allocutive conjugation". In J. I. Hualde, J. Lakarra and R. L. Trask (eds.), *Towards a History of the*

<sup>2</sup> This kind of usage is consistent with another Catholic text of the period, Pedro de Axular's *Gero*, published in 1643. While Axular usually addresses the reader in *zu*, he uses *hi* a few times to admonish the lazy or sinful (1643: 267): "**Hiregatik** gu dilubio handi hartan, Noeren denborako uholdean, hondatu, eta itho **ginituan**" (Because of thee, we were ruined and drowned in the flood during Noah's time). The sun rebukes a man who has stayed too long in bed (Axular 1643: 14): "Nik atzo, **hik** baiño bide gehiago iragan **nian**, inguratu bainuen mundu guztia, eta orai ere, **hi** baiño goizago iaiki **nauk**" (Yesterday, I traveled more than thee, because I circled the entire world. And yet I have gotten up earlier than thee). A soul leaving a sinful body is condemned in (female) *bika* forms (Axular 1643: 263): "Amaren sabeletik iltki **intzen** pontutik, puntu hunetaraino, bethiere iarraiki **natzain**, **eznatzain** behin ere apartatu. Anhitz enseiu egin **dinat**, **hire** horretarik begiratzeko, eta orai daramanan bide gaixtoaren huts eragiteko. Baina alferrik guztiak. Zeren nola baituen libertatea, eta **heure** burua heure eskuko, hala egin **dun** **heure** plazera eta borondatea: garaitu **naun**, **eztun** nitzaz konturik egin: ez **aiz** nitzaz gobernatu. Galdu **dinat** nik neure trailla, eta bai **hik** ere, sekula fingabekotzat **heure** burua". (From the time I left my mother's womb until now, thou hast always followed me, and thou hast never surpassed me. I have tried many tests, so that thou wouldst learn from them, so that by now thou wouldst have left behind the evil ways. But all was naught. Because where there was freedom, to make up thy own mind, thou didst whatever thou wished and whatever pleased thee: thou hadst defeated me, thou didst not pay attention to me: thou art not governed by me. I have lost in my efforts, and thou too, to make thee a disciplined person).

- Basque Language* (Current issues in linguistic theory, 131), 275-93. Amsterdam: John Benjamins.
- Aulestia, G., 1989, *Basque-English dictionary*. Reno and Las Vegas: University of Nevada Press.
- Axular, P. de, 1643, Bordeaux. *Gero*.
- Bonaparte, L. L., 1866 [1651], *Formulaire de Prone Conserve dans l'Eglise d'Arbonne (Pregariac Bayonaco Diocezacoetz)*. Strangeways & Walden: London.
- Brown, R. and A. Gilman, 1960, "The pronouns of power and solidarity". In Th. Sebeok (ed.), *Style in language*, 253-76.
- Chamberlayne, J., ed., 1715, *Oratio Dominica*. Guilielmi & Davidis Goerei.
- De Rijk, R. P. G., 1991, "Familiarity or solidarity: The pronoun *hi* in Basque". *RIEV* 36: 373-78.
- Diccionario Enciclopédico Vasco*, 1988, San Sebastian: Editorial Auñamendi.
- Duvoisin, J., 1865, *Bible Saindua edo Testament Zahar eta Berria*. London.
- Echeverria, B., 2003, "Language ideologies in (en)gendering the Basque nation", *Language in Society* 32, 3: 383-414.
- Errington, J., 1985, "On the nature of the sociolinguistic sign: Describing the Javanese speech levels". In Mertz and Parmentier (eds.), 287-310.
- Etcheberri, J., 1669, *Manuel Devotionezcoa, edo Ezperen, Oren Oro Escuetan Errabilliceo Liburuchoa. Escarazco Versutan Eguina eta Guztia Bi Partetan Berecia (Bi-garren Liburua. Guiristinoac Erran Behar Litzuzquen Othoitcez)*. Mongiron, Millanges: Bordelen.
- Haramburu, J., 1635, *Debocino Escuarra, Mirailla eta Oracinotegua. Virginaren Debocinoa, Marinelena, eta San Francesen Heren Ordena*. Bordelen.
- Harizmendi, C., 1901 [1658], *L'Office de la Vierge Marie, en Basque Labourdin*. Chalon-sur-Saone.
- Leizarraga, J., 1990 [1571], *Jesus Christ Gure Jaunaren Testamentu Berria Othoitza Ecclesiasticoen Forma Catechismea*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Materre, E., 1623, *Dotrina Christiana*. Bordeaux.
- Mertz, E. and R. J. Parmentier (eds.), 1985, *Semiotic mediation*. Orlando: Academic Press.
- Oyharcabal, B., 1993, "Verb agreement with non arguments: On allocutive agreement". In J. I. Hualde and J. Ortiz de Urbina (eds.), *Generative Studies in Basque Linguistics (Current issues in Linguistic Theory)*, 105), 189-220. Amsterdam: John Benjamins.
- Ruiz Arzalluz, I., 1987, "Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento", *ASJU* 22: 3, 709-25.
- Satrustegui, J. M., 1977, "Promesa matrimonial del año 1547 en euskera de Uterga", *FLV* 25, 109-14.
- Silverstein, M., 1985, "Language and the culture of gender: At the intersection of structure, usage and ideology". In Mertz and Parmentier (eds.), 209-59.
- Tartas, J. de, 1975 [1666], *Onsa Hilceco Bidia*. Arantzazu, Oinati: Jakin.
- Urla J., 1997, "Outlaw language: Creating alternative public spheres in Basque free radio". In L. Lowe and D. Lloyd (eds.), *The Politics of Culture in the Shadow of Capital*. Duke U. P.: Durham and London.
- Urte, P. D', 1900 [1712], *Grammaire Cantabrique Basque*. Bagnères-de-Bigorre: Imprimerie D. Berot.
- , 1894, *The Earliest Translation of the Old Testament into the Basque Language (A fragment)*. Oxford: Clarendon Press.



# EXPERIMENTAL TEST OF A HYPOTHESIZED DIACHRONIC CHANGE IN BASQUE ACCENTUATION<sup>1</sup>

Gorka Elordieta\* and José Ignacio Hualde\*\*

\* (UPV/EHU) \*\* (University of Illinois at Urbana-Champaign)

## Abstract

In the central and western Basque-speaking regions there are two main accentual types: In the Northern Bizkaian area we find a pitch-accent system with demarcative phrase-initial rises and uniformly falling (H\*L) accents, on the last syllable of the phrase in the unmarked case. In the rest of the area the general rule is postinitial accent. This study tests the hypothesis, advanced in previous work on this topic, that one of the ways postinitial accent has historically developed is through the reinterpretation of phrase-initial boundary rises as accents, possibly under the influence of Spanish, a language in which non-phrase-final rises from valleys typically correlate with the location of stressed syllables. The results of our experiment confirm that this is a plausible historical scenario. Both native Basque speakers from other areas and, especially, Spanish L1/Basque L2 speakers show a strong tendency to perceive primary accentual prominence on the postinitial syllable in Northern Bizkaian speech, regardless of the actual position of the accent, except for initial accent.

## 1. Introduction

In the central and western Basque area we find two main accentual systems: the Northern Bizkaian pitch accent system and the central system with postinitial accent (together with some other, geographically more restricted systems of accentuation). In the Northern Bizkaian Basque (NBB) area we find a prosodic system

---

<sup>1</sup> This article is a slightly modified version of the article with the same title published in the Proceedings of the 15<sup>th</sup> International Congress of Phonetic Sciences, edited by María Josep Solé, Daniel Recasens, and Joaquín Romero, pp. 67-70 (2003). We want to thank the editors of that volume for granting us permission to reedit that article for the present book. We are also grateful to the speaker who produced the stimuli and to the participants in the experiment. The first author also wishes to thank the financial support of grants 9 UPV 00114.130-160.09-2004 (University of the Basque Country) and BFF2002-04238-C02-01 (Spanish Ministry of Science and Technology).

which in many important respects resembles that of Tokyo Japanese (cf. Hualde 1991, Elordieta 1997). As in Japanese (Pierrehumbert & Beckman 1988), phrases are demarcated by an initial rising configuration (%L H-), with the H- tone loosely associated with the second syllable of the phrase, and accented syllables bearing a falling contour H\*L (Jun & Elordieta 1997, Elordieta 1998). Also as in Japanese, there is a lexical contrast between accented and unaccented words (Hualde 1999). A difference between the two languages is that in NBB phrases containing only unaccented words receive an accent on their final syllable in focus position and in isolation (named “derived” accent in Jun & Elordieta 1997).

In the example on the left in Figure 1, *lagunen ama dá* ‘it is the friend’s (sg) mother’, all three words are lexically unaccented. There is a rise through the second syllable of the phrase and a steep fall on the last syllable *da*, which receives phrase-final “derived” accent. In the example on the right, *lagúnen ama da* ‘it is the friends’ (pl) mother’, on the other hand, the word *lagúnen*, like all plural forms, bears a lexical accent. Since the accented syllable is the second one, the initial rise (%LH-) is immediately followed by the accentual fall (H\*L). If the initial syllable were accented, phrase-initial rise and accentual fall would both be associated with the initial syllable.

The most widespread accentual system in central and western Basque dialects is rather different from what we have just described for NBB, however. In the most common system, there is no contrast between lexically accented and unaccented words. Instead, the accent generally falls on the second or postinitial syllable, except that there may be an exceptional class of items with initial accent. That is, the accent always falls on one of the first two syllables, most commonly on the second. Accents are typically realized as rising contours which are immediately followed by falls if the word is in phrase-final position.

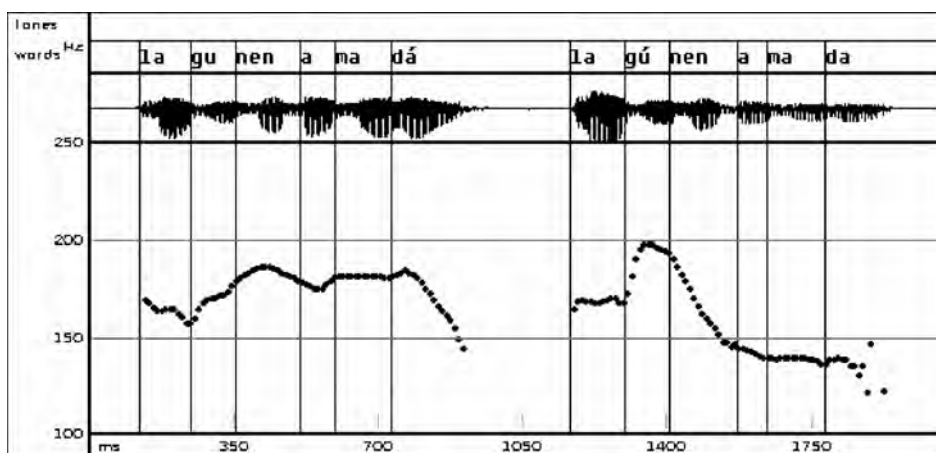


Figure 1

Northern Bizkaian Basque F0 contours. In the first example, *lagunen ama dá* ‘it is the friend’s (sg) mother’, all words are lexically unaccented and there is a phrase-final “derived” accent. In the second example, *lagúnen ama da* ‘it is the friends’ (pl) mother’, the plural form *lagúnen* bears a lexical accent.

In both examples there is a phrase-initial rise throughout the postinitial syllable.



A question that arises is what the historical connection between these two very different accentual systems could be, since there is indeed strong evidence that the two systems are historically related (Hualde 2003). A hypothesis that has been put forward in (Hualde 1991, 2003) is that the central system with postinitial accent developed, at least in some areas, through the reinterpretation of phrase-initial rises as indicating the position of the accent. This reinterpretation would have been triggered by contact with Spanish. Since in Spanish non-final abrupt rises from F0 minima or valleys are typically associated with lexically stressed syllables (Navarro Tomás 1944, Prieto et al. 1995), bilingual Spanish-dominant speakers might have perceived the rise on the second syllable that we see in both examples in Figure 1 as indicating accentual prominence, causing a thorough restructuring of the accentual system. In the examples in Figure 1, for instance, this reinterpretation would lead to neutralization. More generally, this reinterpretation would result in generalized postinitial accent in all cases, except in words which prior to the reanalysis had initial accent, for which there would be no change. Schematically, using / to indicate the position of a tonal rise, \ to indicate a tonal fall and acute accent marks to show accentual prominence, we would have the following development from NBB to the general Central Basque system:

Table 1

Hypothesized diachronic shift of non-initial accents to the postinitial syllable by reinterpretation of phrase-initial tonal rises as accentual prominence.

|                  |   |                                       |
|------------------|---|---------------------------------------|
| NBB<br>/ó\ o o o | > | Central Basque<br>ó o o o (no change) |
| o /ó\ o o        | > | o ó o o (no change)                   |
| o / o ó \ o      | > | o ó o o                               |
| o / o o ó \      | > | o ó o o                               |

Although in (Hualde 2003) a number of arguments are put forward for this hypothetical diachronic scenario, no hard evidence is provided for the claim that Spanish-dominant bilingual speakers actually perceive syllables bearing an initial rise in NBB as being accented. This claim, on which the hypothesized historical change crucially relies, remains to be substantiated.

The purpose of this study is precisely to test this hypothesized diachronic change experimentally. The experimental hypothesis is that Spanish-dominant bilingual speakers as well as native Basque speakers of dialects that have undergone the historical change will tend to perceive accentual prominence on the second syllable of words in isolation in NBB regardless of the actual position of the accent (H\*L), except for words with initial accent. That is, these speakers will correctly perceive the location of the accent on words with initial or postinitial accent, but

will tend to also perceive postinitial accent on all words accented beyond the postinitial.

## 2. Methods

### 2.1. Materials

To test the perception of word-accent we chose 20 words in the Gernika-area variety of NBB illustrating four accentual patterns: 5 words with initial accent, 5 words with postinitial accent, 5 words with lexical accent on the third or fourth syllable (nonfinal) and 5 words with final accent (lexically unaccented words bearing a “derived” accent).

Table 2

Recorded words for listening test.

(Basque orthography: *x* = voiceless prepalatal fricative, *tx* = voiceless prepalatal affricate, *dx* = voiced prepalatal fricative, *tz* = voiceless alveolar affricate, *tt* = voiceless palatal stop. Acute accent marks indicate accented syllable)

|                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| a) Initial accent: <i>básuetara</i> ‘to the glasses’, <i>árrentzako</i> ‘for the worms’, <i>béstietatik</i> ‘from the others’, <i>txístuetatik</i> ‘from the flutes’, <i>lékuetatik</i> ‘from the places’.                                                            |
| b) Postinitial accent: <i>lagúnentzako</i> ‘for the friends’, <i>eskólara</i> ‘to the school’, <i>basérrittarra</i> ‘the farmer’, <i>mendídxetatik</i> ‘from the mountains’, <i>gixónentzako</i> ‘for the men’.                                                       |
| c) Other lexical accent (beyond second syllable): <i>txístularídxentzako</i> ‘for the flutists’, <i>Gernikétik</i> ‘from Gernika’, <i>Bermiokóantzako</i> ‘for the ones of Bermeo’, <i>alargúneri</i> ‘to the widows’, <i>itturrikóak</i> ‘the ones of the fountain’. |
| d) (Phrase-)final “derived” accent: <i>alargunerí</i> ‘to the widow’, <i>alabiená</i> ‘the one of the daughter’, <i>txístularídxé</i> ‘the flutist’, <i>gixonarí</i> ‘to the man’, <i>txístularídxentzakó</i> ‘for the flutist’.                                      |

The 20 words in the list above were recorded by a 43-year-old female Basque speaker from the Gernika area (more concretely, from the town of Forua). We verified that the recorded words had been produced with the expected accentual patterns both auditorily and by inspection of F0 contours. A tape was then made with the 20 items in an arbitrary order. A transcript with all 20 words in the order in which they appear on the tape was also made. This transcript was given to the participants in the listening test.

### 2.2. Listening test

Participants in this experiment were asked to listen to the tape described above and were given the transcript with the words written in conventional orthography

and without any indication of stress or accent. They were told that the tape contained the list of Basque words on their transcript pronounced by a speaker of a Bizkaian variety. They were asked to write an acute accent mark on those vowels that they heard as stressed or prominent. This task did not seem to require any special training, since acute accent marks are used for this purpose in standard Spanish orthography, in which all subjects were expected to be proficient. Participants were instructed to indicate degree of prominence with a number above the accent mark, in case they heard prominence on more than one syllable per word. Participants heard each of the stimuli at least three times, more if needed.

41 volunteers participated in this experiment. Subjects were selected according to linguistic background: Group I: NBB speakers, all from the Gernika area; that is, speakers of the same dialectal variety as the speaker who produced the audio tape (10 subjects). Group II: Basque speakers from other central/western dialectal areas, such as Southern Bizkaia and Gipuzkoa (15 subjects). Group III: Spanish L1/Basque L2 speakers (i.e. native Spanish speakers who have learned Basque as a second language), all from Vitoria-Gasteiz (16 subjects). All subjects were students or faculty, except for 3 in Group II, who were young professionals.

### 2.3. Experimental hypothesis

Regarding the test items, our hypothesis is that for words in (a) and (b) in Table 2 all three groups of speakers will respond in a similar manner, since those words have both a tonal rise and a fall phonologically associated with the accented syllable. For words in (c) and (d), listeners in Groups II and III will show a tendency to mark the accent on the postinitial syllable, where the phrase-initial rise takes place.

## 3. Results

As shown in Table 3, there are no major differences between the three groups of listeners regarding the perception of words with initial accent. For all three groups over 85% of the answers are correct. We counted an answer as correct if the initial syllable was marked as either the only accented syllable of the word or as the

Table 3

Perception of words with initial accent. Syllable marked as having either the only or the primary accent of the word

|                     | Initial (correct) | Postinitial   | Other        |
|---------------------|-------------------|---------------|--------------|
| I. NBB              | 44/50 (88.0%)     | 4/50 (8.00%)  | 2/50 (2.00%) |
| II. Other Bq native | 73/75 (97.3%)     | 2/75 (2.60%)  | 0            |
| III. SpL1 / BqL2    | 70/80 (87.5%)     | 9/80 (11.25%) | 1/80 (1.25%) |

syllable with primary prominence if more than one level of prominence was indicated.

The results in Table 4, for words with postinitial accent, show that for these words as well all three groups performed in a similar fashion, correctly identifying the postinitial syllable as accented (primary or only accent) in over 80% of the cases.

Table 4

Perception of words with postinitial accent. Syllable marked as having either the only or the primary accent of the word

|                 | Postinitial (correct) | Other          |
|-----------------|-----------------------|----------------|
| NBB             | 40/50 (80.00%)        | 10/50 (20.00%) |
| Other Bq native | 65/75 (86.60%)        | 10/75 (13.30%) |
| SpL1/BqL2       | 73/80 (91.25%)        | 7/80 (8.75%)   |

Table 5 shows that the results for words with lexical accent on a syllable other than the initial or the postinitial (third and fourth syllables) are quite different from those above. First of all, even though for NBB speakers there is far from perfect identification of the accented syllable, the percentage of correct answers is much lower for the other two groups of speakers (only 12% and 10% of correct answers, respectively, for Basque speakers from outside of the NBB area and for second-language speakers). Furthermore, if we consider incorrect answers, we notice that whereas NBB speakers incorrectly identify the postinitial syllable as bearing the main or only prominence of the word in 22% of the cases, this percentage jumps above 77% for the other two groups of speakers, which show virtually identical results.

Table 5

Perception of words with lexical accent on a syllable beyond the second. Syllable marked as having either the only or the primary accent of the word

|                     | Third/fourth (correct) | Postinitial   | Other         |
|---------------------|------------------------|---------------|---------------|
| I. NBB              | 31/50 (62%)            | 11/50 (22.0%) | 8/50 (16.0%)  |
| II. Other Bq native | 9/75 (12%)             | 58/75 (77.3%) | 8/75 (10.6%)  |
| III. SpL1 / BqL2    | 8/80 (10%)             | 62/80 (77.5%) | 10/80 (12.5%) |

As just mentioned, the percentage of correct identifications by NBB listeners is relatively low (62%), although much higher than that for the other groups of listeners. We believe that if the task had been to simply identify the word and its meaning (e.g. whether the stimulus is ‘to the widow’, *alarguneri*, or ‘to the widows’, *alargúneri*) scores would have been perfect or near-perfect for listeners with this contrast in their native dialect (cf. Gaminde 1991, although see Warner 1997 for a test of this type in Japanese dialects). Accurately pinpointing the accented syllable is clearly a more difficult task. In future work, we plan to test the relative difficulty of identifying the accented syllable for listeners of different NBB varieties, for instance having listeners from Lekeitio listen to words recorded to a speaker from Gernika, and viceversa.

Finally, in the case of lexically-unaccented words, which bear phrase-final accent in the stimuli (Table 6), noticeable differences are found among all three groups regarding both the percentage of correct identification of the accented syllable and the percentage of perceived accent on the postinitial syllable. For this group of words, whereas NBB speakers correctly identified the location of the accent in 82% of the instances, native Basque speakers from other dialectal backgrounds had less than 60% of correct identifications and this percentage decreases to just over 25% for non-native speakers. Conversely, among the incorrect answers, we find only 6% cases of perception of postinitial accent for NBB speakers, but second-language speakers identified the postinitial syllable as bearing main prominence in a full 65% of the cases. Other Basque speakers fell somewhere in-between but also perceived main prominence on the postinitial in almost all cases where they did not correctly identify the accented syllable. Despite these differences, the overall increase in the number of correct responses from the three groups of listeners regarding final accentuation compared to the cases in which the accented syllable was the third or fourth syllable in the word (i.e., beyond the postinitial but non-final) deserves further attention. A hypothesis about a possible explanation is the following: the stimuli were words uttered in isolation, and hence ending an Intonational Phrase and an Utterance. Final syllable lengthening is a cross-linguistically attested process at the end of these prosodic constituents. But in many languages such as Spanish duration is a secondary acoustic correlate of stress, pitch being the primary

Table 6

Perception of words with “derived” final accent. Syllable marked as having either the only or the primary accent of the word

|                     | Final (correct) | Postinitial   | Other         |
|---------------------|-----------------|---------------|---------------|
| I. NBB              | 41/50 (82.00%)  | 3/50 (6.0%)   | 6/50 (12.00%) |
| II. Other Bq native | 44/75 (58.60%)  | 28/75 (37.3%) | 3/75 (4.00%)  |
| III. SpL1 / BqL2    | 21/80 (26.25%)  | 52/80 (65.0%) | 7/80 (8.75%)  |

cue (cf. Contreras 1963, Quilis 1971, 1981, Solé 1984, Enríquez et al. 1989, Llisterri et al. 2003). Although in NBB duration is not a cue for stress (cf. Elordieta & Hualde 2001, 2003), perhaps in words accented in the final syllable the combined effect of final lengthening and the presence of a pitch movement associated with this syllable (i.e., the presence of the H\*+L pitch accent) can make non-native listeners perceive stress on the final syllable more easily than in cases in which the accented syllable occurs word-internally. In final position there would be one cue for stress that is present in Spanish, namely duration, plus the presence of a pitch movement, another primary cue for stress across languages. It is not a rising LH movement as in Spanish but rather a falling one (H\*+L), but it is a pitch movement after all. Perhaps this is what makes listeners who are not NBB native speakers perceive final stress more easily. In postinitial accentuation the LH cue is present, and we have suggested that this is the cue listeners who are not native speakers of NBB pay attention to for perceiving stress. In other word-internal positions neither the LH movement nor duration is present, so it is harder to perceive stress there. This is a hypothesis that deserves further study.

Summarizing, the most important result for our hypothesis is that, in the case of SpL1/BqL2 speakers, the primary or only prominence is perceived on the postinitial syllable in the great majority of cases, except for words with prominence on the initial syllable. That is, these subjects tend to hear the second syllable as prominent in words where the accent does not fall on the initial syllable, coinciding with the presence of the NBB phrase-initial rise. Native Basque speakers from outside of the NBB area showed an equally strong tendency to perceive the accent on the postinitial in words with non-final accent on the third or the fourth syllable. However, they correctly identified final accent much more frequently than L2 speakers (while still incorrectly perceiving postinitial accent in more than a third of the examples with final accent).

#### 4. Conclusions

The results of our experiment offer crucial and strong support for the sound change described in Table 1. As speculated in Hualde (2003), Spanish-dominant bilingual speakers overwhelmingly tend to perceive accentual prominence on the syllable associated with a tonal rise (%L H-) instead of perceiving it on the syllable with a falling (H\*L) pitch accent in NBB words where rise and fall are associated with different syllables. These subjects thus tend to perceive postinitial accent on words accented on any syllable beyond the second. Clearly this perception can lead to a reanalyzed system where all words have postinitial accent, except for those with initial accent, thus neutralizing a number of accentual contrasts in the original system. In a sense, we have been able to replicate this postulated historical change experimentally.

It is important to notice that the perception of accentual prominence on the second syllable does not result from a perceptual imposition of Spanish accentual patterns on the Basque stimuli. As is well-known, Spanish words are stressed on one of their three last syllables, most commonly on the final or on the penult. The perceptual transformation (and diachronic reanalysis) of, for instance, both *txistularidxentzako*

'for the flutists' and *txistularidxentzako* 'for the flutist' into *txistularidxentzako* results in a pattern that is completely unattested in Spanish. As remarked in Hualde (2003), the relevant fact for the reanalysis is that in the reanalyzed system tonal gestures have the same correlation with prosodic prominence as in Spanish (i.e. non-final tonal rises are aligned with lexically prominent syllables).

## References

- Contreras, H., 1963, "Sobre el acento en español", *Boletín del Instituto de Filología de la Universidad de Chile* 16, 237-39.
- Elordieta, G., 1997, "Accent, tone and intonation in Lekeitio Basque", In F. Martínez-Gil & A. Morales-Front (eds.), *Issues in the phonology and morphology of the major Iberian languages*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 3-78.
- , 1998, "Intonation in a pitch-accent variety of Basque", *ASJU* 32, 511-69.
- & Hualde, J. I., 2001, "The role of duration as a correlate of accent in Lekeitio Basque", In *Proceedings of Eurospeech 2001-Scandinavia*, 115-18.
- & —, 2003, "Tonal and durational correlates of accent in contexts of downstep in Lekeitio Basque", *Journal of the International Phonetic Association* 33, 195-209.
- Enríquez, E. V., Casado, C. & Santos, A., 1989, "La percepción del acento en español", *Lingüística Española Actual* 11, 241-69.
- Gaminde, I., 1991, "Tonuarekin lotutako ulermen mailako testa", *Uztaro* 3, 97-108.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque phonology*, Routledge, London.
- , 1999, "Basque accentuation", In H. van der Hulst (ed.), *Word prosodic systems in the languages of Europe*, Mouton de Gruyter, Berlin, 947-93.
- , 2003, "From phrase-final to postinitial accent in western Basque", In P. Fikkert & H. Jacobs (eds.), *Development in prosodic systems*, Mouton de Gruyter, Berlin, 249-81.
- Jun, S.-A. & Elordieta, G., 1997, "Intonational structure of Lekeitio Basque", In A. Botinis, G. Kouroupetroglou and G. Carayiannis (eds.), *Intonation: Theory, models and applications*, Athens, 193-96.
- Llisterri, J., Machuca, M., de la Mota, C., Riera, M. & Ríos, A., 2003, "The perception of lexical stress in Spanish", In M.-J. Solé, D. Recasens & J. Romero (eds.), *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, 2023-26.
- Navarro Tomás, T., 1944, *Manual de entonación española*, Hispanic Institute in the United States, New York.
- Pierrehumbert, J. & Beckman, M., 1988, *Japanese tone structure*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Prieto, P., van Santen, J. & Hirschberg, J., 1995, "Tonal alignment patterns in Spanish", *Journal of Phonetics* 23, 429-51.
- Quilis, A., 1971, "Caracterización fonética del acento español", *Travaux de Linguistique et de Littérature* 9, 53-72.
- , 1981, *Fonética acústica de la lengua española*, Gredos, Madrid.
- Solé, M. J. 1984, "Experimentos sobre la percepción del acento", *Estudios de Fonética Experimental* 1, 134-243.
- Warner, N., 1997, "Recognition of accent patterns across dialects in Japanese", *BLS* 23, 364-75.





# NUMBER LONG DISTANCE AGREEMENT IN (SUBSTANDARD) BASQUE

Ricardo Etxepare  
(CNRS-IKER)

## 1. Introduction<sup>1</sup>

This paper presents a syntactic analysis of some cases of Long Distance Agreement in Basque (LDA). LDA in Basque is illustrated in (1)-(3):<sup>2</sup>

- (1) a. [Nobela erromantikoak irakurtzea] gustatzen zaio  
novel romantic-pl-A read-N-Det-A like-hab Aux(3singA-3singD)  
“He/she likes to read romantic novels”
- b. [Nobela erromantikoak irakurtzea] gustatzen zaizkio  
novel romantic-pl-A read-N-Det-A like-hab Aux(3plA-3singD)  
“He/she likes to read romantic novels”
- (2) a. Uko egin dio [kalteordainak eskatzeari]  
refusal do Aux(3singE-3singD-3singA) damage-pl-A ask-for-N-Det-D  
“He/she refused to pay damages”
- b. Uko egin die [kalteordainak eskatzeari]  
refusal do Aux(3singE-3plD-3singA) damage-pl-A ask-for-N-Det-D

---

<sup>1</sup> The research conducting to this paper has benefitted from MCYT grant BFF2002-04238-C02-01 (project “Arquitectura de la oración”, directed by Miriam Uribe-Etxebarria, University of the Basque Country), as well as from the project “Architecture de la Phrase: Axe VP” (from the Fédération Typologie et Universaux at CNRS, directed by Brenda Laca).

<sup>2</sup> LDA is a substandard phenomenon, not shared by many speakers, and stigmatized in formal writing. The paper is based mainly on my own intuitions regarding this phenomenon, and may be seen as a first step in characterizing the limits of the phenomenon in a more systematic way. [I will provide in footnotes examples drawn from the literature or from the internet as further illustrative cases.] Although typically a substandard phenomenon, it is possible to find examples of long distance agreement in the literature. Here is a case from the *OEH* (Basque General Dictionary):

(i) Mendiko ibillaldiak bakarrik egitea gustatzen zaizkio (Villasante, apud Gandiaga’s *Elorri*)  
mountain-gen wandering-abs-pl alone do-nom-D like aux[3pA-3sD]  
“He likes to do his mountain-walks alone”

LDA is also a extremely variable phenomenon in other languages, for instance Icelandic (as noted by Sigurdsson 1996), which nevertheless has served as a testing ground for important theoretical discussions.

- (3) a. Saiatuko gara [e zu jendartean aurkitzen]  
 try-fut Aux(1pA you-Abs among-the-people find-N-Loc  
 “We will try to find you in the multitude”
- b. Saiatuko zaitugu [e (?zu) jendartean aurkitzen]  
 try-fut Aux(1pE-2sA) you-2s among-the-people find-N-Loc

In (1), the matrix auxiliary agrees in number with either the infinitival clause (1a), or with the object of the infinitival (1b). In (2b), the embedded absolutive object is cross-referenced by a plural dative marker in the ditransitive auxiliary, which agrees in Case with the infinitival complement, but in number with the embedded object.<sup>3</sup> In (3b), both the number and person features of the embedded object are cross-referenced in the auxiliary. (3b) should be compared to (3a), where the intransitive auxiliary agrees only with its absolutive subject. Etxepare (2003) argues that the LDA phenomenon in (1)-(2) and the one in (3) obey very different conditions. The two phenomena are distinguished at least in terms of (i) the predicates that allow them, and (ii) the different locality conditions that hold of each of them. Basically, it would seem that whereas (3) belongs in the domain of restructuring and clitic climbing, (1)-(2) belong in the domain of (long distance) Agree, and operate under somewhat different conditions. The two types also seem to target different speaker populations: long distance agreement in number is optionally entertained by speakers who reject the kind of agreement represented by (3).

In the way of analysing the phenomenon of LDA, we will be forced to reconsider the structure of control configurations (section 3) and of nominalized dependents in Basque (section 4), as well as the external distribution of nominalized clauses in LDA cases (section 5). Section 6 discusses the notion of active Goal in the context of LDA. Section 7 discusses ditransitive nominalized clauses, and shows that the main clause auxiliary does not directly agree with the embedded DPs, but rather with an intermediate projection which itself values its features against the embedded DPs. I will show that, as Chomsky wants, Case performs a mediating function in the checking of uninterpretable phi-features of the Probe, but that the notion of active Goal in terms of unchecked Case features plays no role (as has been argued for Hindi by Bhatt 2005). In both the analysis of nominalized clauses and the structural assumptions underlying agreement, I incorporate some of Trask’s insights in the structure of finite and non-finite verbs.

## 2. Putting LDA in context: Case, Relativized Minimality and Cyclic Locality

The strong minimalist thesis takes language to be an optimal solution to legibility conditions (Chomsky 1995, 2000). A preliminary view of optimal design, part of the research agenda, includes what has been called the *interpretability condition*: the idea

<sup>3</sup> The verb *uko egin* “refuse” is a complex predicate (formed by *uko* “refusal” and *egin* “do”) which demands a ditransitive auxiliary. The dative marker cross references the infinitival clause, which also shows dative Case-marking. Infinitival dependents in Basque are either postpositional (cf. (3)), or nominal, in which case they show Case morphology.

that lexical items have “no features other than those interpreted at the interface, properties of sound and meaning” (Chomsky 2000: 113). The claim is manifestly false: uninterpretable features of different sorts, introducing features which can not be interpreted at the interface, are pervasive in natural language. Thus, in the effort to determine to which extent the strong minimalist thesis holds, the nature and function of uninterpretable features acquire an exceptional interest, and come to the fore as a privileged domain of linguistic inquiry. Other tentative principles of optimal design apply to the workings of the computational system: they seek to determine the extent to which the computational system is constrained by simple and recursive relations which could be optimally mapped at the semantic interface. The property of “dislocation” (the fact that elements can be interpreted in positions different to those in which they surface) is, in this regard, another apparent imperfection. It introduces a variety of complications in the computational system, ranging from the linearization of copies (see e.g. Kayne 1994; Nunes, 2004; Uriagereka 1999a) to the interpretation of displaced elements in scope and binding relations (Hornstein 1995, among many others).

### 2.1. Case and f-features

Chomsky speculates with the possibility that the property of dislocation is actually externally imposed by the interfaces, and required for a variety of non-thematic, surface properties: processing, topic/comment, focus or specificity. These meaning effects would typically involve the “edge” of cyclic domains. If so, the dislocation property is not an imperfection, but is crucially involved in the “expressive power” allowed by the interfaces.<sup>4</sup>

Chomsky (2000) proposes that uninterpretable features are used to yield the “dislocation” property. This way, the two imperfections may be reduced to one. Chomsky’s approach to implement the dislocation property is that for convergence, uninterpretable features must be deleted in the course of computation. Consider the following sentence:

(4) An unpopular candidate was elected

(4) has three kinds of uninterpretable features: (i) the agreement features of T; (ii) the EPP-feature of T that requires the movement of the DP; and (iii) the Case feature of the DP. The agreement features of T identify T as a target of movement. Let us call this a Probe. The Case feature of DP marks the DP as a candidate for either checking the uninterpretable features of T (Agree), or in addition, for erasing the EPP-feature of T by merging to it (Move). Agree precedes Move, and erases the uninterpretable agreement features of the Probe and the Case feature of the DP. The EPP-feature of T can be checked by an expletive, or by raising of the DP. Case

<sup>4</sup> Adjunction, which also introduces complications in the recursive system that constructs complex constituents (*pair-merge* as opposed to the simpler *set-merge*) is also accounted for in the same terms: it is an operation which semantically yields «predicate composition», and imposed by the «richness of expressive power» of the meaning interface (Chomsky 2004).

renders a DP “active” for Agree or Move. A DP with a checked Case can not enter into either Merge or Move if the Probe consists of *f*-features:

- (5) \*John<sub>i</sub> seems to t<sub>i</sub> that [ he is upset]

When the EPP-property of T is checked by an expletive, we see Long Distance Agreement. In (6) the finite verb *seem* agrees in number with the plural DP *children*, not with the expletive:

- (6) There seem to be children in the garden

In (6), the expletive erases the EPP-feature of T. Since the expletive has a single *f*-feature [person], it cannot check the *f*-features of T, which require a full set of (interpretable) *f*-features. The T probe is forced to look down for a suitable Goal. It finds the embedded DP and checks its features and the Case-feature of the DP. Examples such as (6) illustrate another aspect of the Agree operation: uninterpretable *f*-features can only be checked by Goals possessing a full set of *f*-features. This dependency also goes in the opposite direction: only complete Probes (Probes with a whole set of person, number and gender features) can check the Case feature of a DP Goal. Consider in this regard the French sentence (7):

- (7) Les enfants semblent [ (les enfants) être [fatigués (les enfants) ]]

The participle *fatigués* has gender and number features. However, its complement *les enfants* agrees with the finite matrix verb *sembler* “seem” and raises to check its EPP feature. It is an “active” element. The number and gender features of the participle do not check its Case feature, and the DP is free to enter into Agree or Move operations with a higher Probe.

In Chomsky’s system, therefore, Case plays a licensing role: it marks a DP as being available for Agree or Move. If a DP has its Case checked, it becomes frozen for any further computational operation.

## 2.2. The Minimal Link Condition and Defective Intervention

Inactive DPs do not license Agree, but they can block such a relation with a more distant Goal (“defective intervention”, Chomsky 2000; McGinnis 1998). Take for instance (8), a case of “defective intervention” in Icelandic (Holmberg and Hoarsdottir 2003):

- (8) a Mer virdast t [hestarnir vera seinir]  
     me-D seem-pl the-horses-Nom be slow  
     “It seems to me that the horses are slow”
- b. Dat virdist/\*virdast einhverjum manni [hestarnir vera seinir]  
     Expl seems/seem some man-D the-horses-Nom be slow  
     “It seems to some man that the horses are slow”

Following a line of analysis initiated by Sigurdsson (1996), the oblique subject in (8a) raises to Spec of T to check the EPP-feature of T. As the oblique DP is inherently Case-marked, it does not qualify to value the unspecified *f*-features of T

(see MacGinnis 1998, for a discussion; Chomsky 2001). T probes onto its domain until it finds the embedded subject, which values the features of T and checks its own Case with T. The overt morphological result of this process is Long Distance Agreement in number. In (8b), T probes for a goal in its domain, but the most local DP containing interpretable *f*-features is the oblique experiencer. Given that it is already Case-marked, it is inactive for Agree, so it can not value T's *f*-features. At the same time, it blocks further search in the domain of T. The analysis of (8) as an intervention effect entails that the Agree operation obeys Relativized Minimality/the Minimal Link Condition.

### 2.3. Cyclic locality

Consider the following paradigm, from Chomsky (1995):

- (9) a. A man is likely to be in the garden  
 b. There is likely to be a man in the garden  
 c. \*There is likely a man to be in the garden

(9a,b) are two ordinary instances of raising, involving an argument DP and an expletive, respectively. (9c) poses the problem of why *a man* can not perform partial raising into defective/raising T, checking its EPP feature, while the expletive is directly merged in Spec of matrix T, deleting its EPP feature too. Chomsky (1995) suggests that Move is a costly operation. Under the option of either moving *a man* to check an EPP feature or merging the expletive, the computational system opts for the latter. A simple analysis of (9c) along the lines just cited, however, faces non-trivial problems when we compare it to (10) and (11):

- (10) There's a feeling [that people are tired (people)]  
 (11) a. It's fun [PRO to go (PRO) to the beach]  
 b. It was decided [PRO to be executed (PRO) at dawn]

In each of the bracketed structures the same option should arise between moving a DP or PRO or merging an expletive. In each case, however, it is the purportedly more costly option of moving that wins. Raising is possible in the "closed systems" marked by the brackets. Chomsky proposes that access to the lexicon is cyclically constrained. At each step of the derivation a subset of the lexical array selected from the lexicon is accessed. This subarray constitutes the domain in which economy principles are checked. The procedure allows the computational system to forget about the rest of the lexical array and thus it reduces computational load. If the expletive is not part of a given subarray, the option of either Merging or Moving does not arise, and Move is the only available operation to check an EPP feature.

In Chomsky's view, subarrays are mapped into syntactic objects which can be independently interpreted at the interface. These are taken to be traditional cyclic domains such as CP (the domain where Tense/Event structure is saturated) or vP (the domain where thematic relations are established), which according to Chomsky represent "propositional" entities. Each of those cyclic domains is sent to PF and LF along the derivation, when it exhausts the subarray. Derivations thus involve

Multiple Spell Out and a single cycle (there are no independent LF and PF cycles). Cyclic domains also have a regulating function in determining the configurations in which the basic displacement operations (Agree and Move) are established. For instance, (long distance) Agree accessing Case/agreement features can not reach the embedded object of a finite clause in Basque:

- (12) \*Jonek uste ditu [ bizilagunak kontra daudela]  
 Jon-E think Aux(3sE-3pA) neighbour-Det-p-A against are-Comp  
 “John thinks that the neighbours are against him”

In (12), Agree can not cross a finite CP boundary. Chomsky calls those cycles which impose locality conditions in syntactic operations (strong) Phases. Strong Phases establish opaque domains for displacement operations (as in 22). At the same time, the opacity induced by strong phases can not be absolute: all sorts of successive cyclic phenomena (wh-movement, raising) attest to the fact that opaque domains can be locally circumvented. Successive-cyclic movement invariably targets the edge of cyclic domains. Chomsky formulates the opacity condition induced by strong phases in the following terms (Chomsky 2000: 108):

- (13) *Phase Impenetrability Condition*  
 In a Phase  $\alpha$  with head H, the domain of H is not accessible to operations outside  $\alpha$ , only H and its edge are accessible to such operations.

Operations cannot look into a phase  $\alpha$ , beyond its head H. In the case of (22), with CP a strong Phase, Agree can not access the complement domain of C.

The cyclic determination of strong phases and the Phase Impenetrability Condition have as a consequence that accessibility of the edge of a strong phase is only up to the next strong phase. In (14), elements of HP are accessible to operations within the smallest strong ZP phase, but not beyond (Chomsky 2001):

- (14) [<sub>ZP</sub> Z...[<sub>HP</sub>  $\alpha$  [H YP]]]

Elements inside the strong phase ZP can target the edge  $\alpha$  of HP. Once the derivation reaches ZP, the complement of Z is sent to Spell Out, and it becomes invisible for further computation. Assuming that the Spell Out operation sends a syntactic object to both PF and LF, the relevant generalization can be formulated as follows (Chomsky 2001):

- (15) Interpretation/evaluation for Phase 1 is at the next relevant (that is strong) Phase 2

Long Distance Agreement Phenomena are clear *prima facie* evidence for an Agree operation which does not involve movement into the Spec of an XP. Agree shifts the core of the agreement relation from the traditional Spec-Head relation to a Head-complement domain relation.<sup>5</sup> The choice of Agree as the relevant

<sup>5</sup> There are well known counterexamples to such a view, starting from Kayne's (1989) analysis of participial agreement in French. In the domain of Basque, see Rezac (2003) for an analysis of split ergativity in the morphology of the Basque and Georgian auxiliary verbs which crucially employ both Spec-Head and H-complement domain search spaces for Agree. Typically, syntactic accounts

checking/valuing operation of non-interpretable features is virtually enforced by the strict one-cycle derivational approach of the Multiple Spell Out system, where covert movement is excluded, plus the hypothesis that feature-movement does not exist (Chomsky 2000, 2001).<sup>6</sup> To the extent that LDA in languages like Basque can be fruitfully analyzed without invoking movement operations, the hypothesis that the relevant configuration for agreement involves the relation head-complement domain gains additional support. If furthermore, we are able to show that LDA in Basque obeys locality conditions which can be analysed along the lines of the Phase Impenetrability Condition, the cyclic view of syntactic derivations minimally described above (see also Uriagereka 1999a) comes out reinforced.

### 3. Control Configurations and LDA in Basque

#### 3.1. Lexical Subjects and LDA

LDA in Basque, as is the case in other languages (Hungarian, Den Dikken 2004; Hindi, Bhatt 2003; Itelmen, Bobaljik and Wurmbrandt 2003; Chamorro, Chung 2004) is a quite restricted phenomenon from a configurational point of view. It is only possible between a matrix auxiliary and the argument of an embedded non-finite clause. LDA cannot be established across finite dependents of any sort.<sup>7</sup> Compare in this regard (16a) and (16b):

---

of overt agreement in Basque and the relative position of arguments have been taken to involve Spec-Head relations (see Laka 1988; Fernandez 1997 or Elordieta 2001 among many others). None of those studies address the possibility of LDA in Basque.

<sup>6</sup> Chomsky's rejection of the option of feature-movement is based on a conceptual argument: the idea that chains must be defined as occurrences of a given copy, where *occurrence* means the syntactic context of the copy (either the complement to which it is merged, Chomsky 2000, or the projection in which it is contained, Chomsky 2001), and the fact that defining an occurrence for a sublexical feature introduces problems which are better avoided. Feature movement has been forcefully argued for by among others Lasnik (1999), Ochi (2001), and Pesetsky (2000). It also plays a key role in Uriagereka's view, with particular reference to issues of Basque word order, of what triggers Spell Out (Uriagereka 1999b).

<sup>7</sup> LDA phenomena in other languages show different locality restrictions. In Algonquian languages such as Innu-Aimun (Branigan et al. 2002) and Passamaquody (Bruening 2001), LDA is able to cross finite boundaries, as is the case in Tsez (a Nakh-Dhagestanian language, Polinsky and Potsdam 1998). The Japanese «Raising to Object» case, with «long distance» Case checking, is a further instance of this latter type (Bruening 2001). Crucially, it seems that in those cases features belonging to the left periphery and not to Case/Agreement are accessed, and the arguments involved in LDA occupy positions in the C-domain. Icelandic LDA (Sigurdsson 1996; Boeckx 2003; Holmberg and Hroarsdottir 2003) is closer to the cases discussed here, but LDA there is possible (unlike in Basque) with the embedded subject of a raising construction. See Polinsky (2003) for a recent typology of LDA phenomena. Number long distance agreement parasitic on relativization of plural DP arguments is also possible in Basque, as studied by Oihartzabal (2005). It involves agreement between a plural relative operator and the highest finite auxiliary in the restrictive clause. Such cases present properties different from the LDA in non-finite configurations, and I will not attempt a unified analysis here. Lafitte (1948) is the only traditional grammar that I know of which mentions LDA phenomena in Basque (thanks to Milan Rezac for pointing this out to me). He calls them «morphological monsters» (p. 223):

(i) [Liburu hoik irakurtzerat] doatza  
 books those read-Nom-all go(3sA-3pA)  
 «He is going to read those books»

- (16) a. \*Jonek erabaki ditu [bizilagunak kontra dituela]  
 Jon-E decided Aux(3sE-3pA) neighbour-Det-p-A against has-Comp  
 “John decided that he has the neighbours against him”
- b. Jonek [liburu horiek eros-te-a] erabaki ditu  
 Jon-erg book those buy-Nom-D decided Aux(3sE-3pA)  
 “John decided to buy those books”

LDA object agreement, furthermore, is blocked by the presence of a lexically realized subject in the embedded infinitival. Infinitival dependents in Basque allow their subjects to be lexically realized in contexts of so called “non-obligatory” control (Goenaga 1984; Ortiz de Urbina 1989; Artiagoitia 1994, 2003; San Martin 2001, among others):

- (17) Jonek<sub>i</sub> erabaki du [e<sub>i</sub>/Aitorrek traste zaharrak botatzea]  
 Jon-Erg decided Aux(3sE-3sA) Aitor-E thing old-Det-pl throw offN-Det  
 “John decided (for Aitor) to throw off the old things”

A verb such as *erabaki* “decide” takes an infinitival complement whose subject can be overtly realized. The alternation between overt and non-overt subjects has been treated as a case of pro-drop. This strategy is fully available in Basque in both finite and non-finite clauses, and licenses the pro-drop of the three main arguments of the verb (Ortiz de Urbina 1989; Artiagoitia 1994; Elordieta 2002). The presence of an overt or a tacit obviative subject in the infinitival complement of a verb such as *erabaki* “decide” or *pentsatu* “think/plan” has an immediate effect in the availability of Long Distance Agreement:

- (18) a. Jonek<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> traste zaharrak botatzea] erabaki du/ditu  
 Jon-E thing old-Det-pl throw off-N-Det decided Aux(3sE-3sA)/(3sE-3pA)  
 “John decided to throw off the old things”
- b. Jonek<sub>i</sub> [e<sub>j</sub>/Aitorrek traste zaharrak botatzea] erabaki du/\*ditu  
 Jon-E Aitor-Erg thing old-Det-pl throw off decided Aux(3sE-3sA)/(3sE-3pA)  
 “John<sub>i</sub> decided for Aitor/him<sub>j</sub>/her<sub>j</sub> to throw off the old things”
- (19) a. [e<sub>i</sub>/Mirenek etxerako liburu batzuk erostea] pentsatu dugu<sub>i</sub>  
 Miren-Erg home-for book some-Abs buy-N-Det thought Aux[1pE-3sA]  
 “We thought about buying some books for home/Miren buying some books for home”
- b. [e<sub>i</sub> etxerako liburu batzuk erostea] pentsatu ditugu  
 home-for book some-Abs buy-N-Det thought Aux[1pE-3pA]  
 “We thought about buying some books for home”
- c. \*[e<sub>j</sub>/Mirenek etxerako liburu batzuk erostea] pentsatu ditugu  
 Miren-Erg home-for book some-Abs buy-N-Det thought Aux[1pE-3pA]

It is not immediately obvious how we should treat the blocking effect on LDA induced by overt and obviative subjects. Take a sentence such as (20), which does not allow LDA:

- (20) Jonek<sub>i</sub> [e<sub>j</sub>/Mikelek nobela erromantikoak irakurtzea] proposatu du  
 Jon-erg Mikel-E novel romantic-pl read-Nom-D-Abs propose-partc Aux(3sE-3sA)



(20) involves a matrix clause, with an agentive argument (*Jonek*) and an infinitival sentence itself containing an overt or pro-subject, the agent of the embedded vP. Assuming, with Chomsky, that overt subjects are licensed by complete Probes, in this case a T head furnished with Tense and *f*-features, and that the latter is only possible if T is selected by a complete C probe (see San Martin 2001, for cross-linguistic evidence), a structural description of (20) contains at least the following configuration (with C=D):<sup>8</sup>

$$(21) [_{TP} \dots T_{[uF]}^0 [_{VP} (DP) v [_{VP} V^0 [_{DP} D^0 [_{TP} DP T^0 [_{VP} (DP) v^0 [_{VP} V^0 DP_{[F]} ]]]]]]$$

There are at least two reasons why LDA could be blocked in that case. First, the probe (the matrix finite auxiliary, represented as T) and the embedded object are too far away. They are separated by three cyclic domains which are independently Spelled Out and removed from the working memory of the syntactic derivation. On the other hand, there is at least one A-chain intervening between the matrix auxiliary probe and the object DP goal: The overt/pro-dropped subject of the embedded infinitival, containing a full set of person and number features. That LDA is blocked by intervening DPs is shown by contrasts such as (22):<sup>9</sup>

- (22) a. *Jonek*<sub>i</sub> [<sub>i</sub> *liburu batzuk erostea*]                      *erabaki ditu*  
 Jon-erg    book    some-abs-pl buy-Nom-D    decided aux(3sE-3pA)  
 «Jon decided to buy some books»
- b. \**Jonek*<sub>i</sub> [<sub>i</sub> *Mireni liburu batzuk erostea*]                      *erabaki ditu*  
 Jon-erg    Miren-dat book    some-abs-pl buy-Nom-D    decided aux(3sE-3pA)  
 «Jon decided to buy Miren some books»

A dative DP intervening between the auxiliary and the embedded object blocks LDA in number with the latter.

LDA must thus overcome two different locality constraints: (i) a cyclic one (Chomsky's Phase Impenetrability Condition, 2000, 2001), arising from a dynamic view of the syntactic derivation; and (ii) a relative one (the Minimal Link Condition), concerning potential goals in the minimal working derivational space.

<sup>8</sup> The structural representation in (21) is head initial, instead of head final, as the received knowledge in basque syntax wants. I use head initial structures for convenience, on the grounds that they are easier to scan for the purposes of checking intervening configurations. The basic head-directionality status of Basque is being hotly debated these times. Later on I will adopt Haddican's thesis that Basque is, after all, head first, but nothing of what I will say hinges on this issue, as far as I can tell. Also, in many cases I will be freely using sentences where predicates are first and complements last. This has sometimes the aim of setting aside a topicalization analysis of the lefthand object. Both orders (predicate first and predicate last) are relatively unmarked in my speech, but this may not extend to other speakers.

<sup>9</sup> Not any intervening constituent blocks LDA. Only Case marked arguments do:

- (i) a. *Jonek* [PRO *Mirenentzat liburu batzuk erostea*]                      *pentsatu ditu*  
 Jon-erg    Miren-ben    book    some-pl buy-Nom-D    planned    aux(3sE-3pA)  
 «Jon planned to buy some books for Miren»
- b. *Jonek* [PRO *Mirenengan itxaropen guztiak jartzea*]                      *erabaki ditu*  
 Jon-erg    Miren-loc    hope    all-pl    put-Nom-D    planned    aux(3sE-3pA)  
 «Jon decided to put all hopes on Miren»

### 3.2. Control and non-finite dependents in LDA

We have already seen that LDA is impossible with anything but a tacit embedded subject, coreferential to a matrix controller. If the coindexed tacit subject can only be *pro*, then LDA is totally unexpected. *Pro* is a referential lexical item, furnished with a full set of interpretable f-features.<sup>10</sup> It is licensed in configurations involving a complete Probe (C-T) and it blocks LDA either as a matter of cyclic locality (since it involves C) or through the Minimal Link Condition (defective intervention). The fact that LDA is possible only with coreferential, tacit subjects, suggests that the relevant configuration for LDA in Basque is not the non-obligatory control configuration. In other words, that infinitival dependents which select for non-obligatory control complements can also select for more reduced dependents. Let us tentatively identify this structure with obligatory control:

(23) LDA in Basque can only occur across obligatory control dependents

As a point of departure, I will follow San Martin (2001), and take Obligatory Control dependents to be TPs (see also Stowell 1982; Martin 1996; Boskovic 1997) with a partial set of f-features. More concretely, OC dependents lack the feature [person], which according to San Martin, is located in the C-domain. This approach holds that obligatory control dependents are relatively complex, including a complete event structure and a Tense feature. This temporal feature can be overtly modified, as in (24) for locative OC clauses,<sup>11</sup> or in (25), for clausal DP dependents:

(24) a. ?Jon<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> bi egun barru egiten] saiatu zen  
Jon-abs two days within do-Nom-Loc tried aux(intr)  
“Jon tried to do it within two days from then”

b. ?Jonek<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> bi egun barru egiten] asmatu zuen  
Jon-erg two days within do-Nom-Loc managed aux(tr)  
“Jon managed to do it within two days from then”

(25) a. Guk<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> bi egun barru/bihar liburu batzuk saltzea] erabaki genuen  
We-erg two day within/tomorrow book some-abs sell-Nom-D decided aux  
“We decided to sell some books within two days from now/tomorrow”

b. Guk [e<sub>i</sub> bi egun barru/bihar liburu batzuk saltzea] pentsatu genuen  
two days within/tomorrow book some-abs sell-Nom-D think aux  
“We planned to sell some books within two days from now/tomorrow”

<sup>10</sup> The problem subsists under other approaches to tacit arguments which do not imply the existence of *pro*, such as the ellipsis account of tacit arguments elaborated by Duguine (2005) or agreement oriented analyses of the *pro*-drop phenomenon.

<sup>11</sup> The readings in this case correspond to Wurmbrandt's «temporal» readings of OC dependents (1998), a somewhat marginal interpretation that we could paraphrase as «He/she attempted something which would cause doing it within two days» or «he managed in such a way that he would do it within two days».

Note that the relevant temporal features cannot be the same in locative OC dependents and in nominal dependents: whereas in the first the temporal modifier is anchored to the matrix event time (two days from then), in the latter they can be anchored to the speech time (two days from now), hence the possibility of deictic temporal adverbs like *bihar* ‘tomorrow’. Lexical OC verbs differ in this regard from aspectual OC verbs, which do not allow temporal modification, even marginally:

- (26) a. \*Jon [bi egun barru PRO liburu batzuk saltzen]      ibili da/zen  
 Jon two days within book some sell-Nom-Loc walked aux(Pres/Past)  
 ‘\*Jon has been selling books within two days’
- b. \*Jonek [bi egun barru PRO liburu batzuk saltzen]      bukatu zuen  
 Jon-erg two days within book some sell-Nom-Loc finished aux  
 ‘\*Jon finished selling some books within two days’
- c. \*Jonek [bi egun barru PRO liburuak saltzeari]      ekin zion  
 Jon-erg two days within books sell-Nom-D-dat went-into aux  
 ‘Jon went into book-selling within two days’

LDA has been claimed to depend on the presence of restructuring configurations in many languages (Bhatt 2005; Den Dikken 2004; Chung 2004). Restructuring configurations, on the other hand, have been claimed to involve very reduced complements, such as VPs or Aspectual Phrases (Wurmbrandt 1998, 2001, 2003, Cinque 2003). In a radical approach to restructuring, Wurmbrandt defends the idea that complements of restructuring verbs are actually bare VPs, lacking even an external argument. We will see several reasons for why such a hypothesis can not be extended to Basque LDA. But LDA has a clear effect on the temporal properties of the nominal clauses. Consider in this regard the following pairs:

- (27) a. [e bihar/bi egun barru liburu batzuk saltzea]      pentsatu genuen  
 tomorrow/within two days book some-abs sell-Nom-D planned aux(1pE-3sA)  
 ‘We decided to buy some books within two days from now/tomorrow’
- b. \*[e bihar/bi egun barru PRO liburu batzuk saltzea]      pentsatu genituen  
 tomorrow/two days within book some sell-Nom-D planned aux(1pE-3pA)  
 ‘We decided to buy some books tomorrow/within two days from now’

(27) shows that, whereas in the absence of LDA the temporal parameters of the embedded clause can be anchored to the speech time, when LDA occurs, this is not possible. Only structures where the embedded tense is a dependent tense accept LDA. Independent tenses are also the type of domain which license overt subjects (cf. the marginal tense feature of OC verbs, which is unable to license an overt subject). Let me conclude therefore that LDA is only possible in control configurations, and that the latter are characterized by a dependent Tense.

If clausal dependents in LDA are just the kind of dependent we find in OC we can substantially reduce the amount of structure in (21) to something like this:

- (28) [<sub>TP</sub>... T<sup>0</sup> [<sub>VP</sub> (DP) v [<sub>VP</sub> V<sup>0</sup> [<sub>DP</sub> D<sup>0</sup> [<sub>TP</sub> PRO T<sup>0</sup> [<sub>VP</sub> (PRO) v<sup>0</sup> [<sub>VP</sub> V<sup>0</sup> DP ]]]]]]]]

Assuming that the embedded object moves into the edge of vP for Case/EPP reasons (see recently Vicente 2005), the relevant structure is (29):

$$(29) \left[ {}_{TP} \dots T^0 \left[ {}_{vP} (DP) v \left[ {}_{VP} V^0 \left[ {}_{DP} D^0 \left[ {}_{TP} PRO T^0 \left[ {}_{vP} DP \left[ {}_{vP} (PRO) v^0 \left[ {}_{VP} V^0 (DP) \right] \right] \right] \right] \right] \right] \right] \right]$$

Leaving aside for a minute the nominalizing suffixes and their associated structure, to which we turn in section 4, in (29) only one Phase separates the matrix T probe from the embedded DP Goal: the matrix vP. If Phases are sent to Spell Out after the higher Phase is reached (Chomsky 2001), then at the time the derivation hits the matrix vP, only the complement of the embedded vP will be sent to Spell Out, leaving the moved object in its edge accessible for further operations. From the point of view of cyclic locality, therefore, the only remaining issue is the nominalization structure.

#### 4. On the structure of nominalizations

##### 4.1. The nominalizing suffix and its associated structure

For most Basque syntacticians who have discussed nominalizations (Goenaga 1984; Ortiz de Urbina 1989; Laka 1990), *-tze* and its associated structure (postpositional or nominal) are part of the temporal or subordinating structure of the non-finite clause. For Goenaga and Ortiz de Urbina, *-tze* plays the role of a particular inflection, one which has no temporal features but just abstract phi-features (AGR). The hypothesis can be illustrated by means of the following sketchy syntactic structure, taken from Goenaga (1984):

|                                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (30) a. Xabier etxe-ra etor-tze-a<br>Xabier home-to come-Nom-D<br>“Xabier to come home” | b.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|                                                                                         | $  \begin{array}{c}  CP \\  / \quad \backslash \\  Spec \quad C' \\  \quad \quad / \quad \backslash \\  \quad \quad IP \quad C^0 \\  \quad \quad / \quad \backslash \quad   \\  \mathbf{Xabier} \quad I' \quad \mathbf{-a} \\  \quad \quad / \quad \backslash \\  \quad \quad VP \quad I^0 \\  \quad \quad / \quad \backslash \quad   \\  (Xabier) \quad V^0 \mathbf{-tze} \\  \quad \quad   \\  \mathbf{etor}  \end{array}  $ |

Goenaga (1984), Ortiz de Urbina (1989) and San Martin (2001) note that in several regards, Basque nominalized clauses behave as clausal gerunds in English. As clausal gerunds, nominalized clauses support Case marking and occupy argument positions in the clause, and they may be selected by adpositions. Ortiz de Urbina explicitly proposes an account along the lines of Reuland's (1983) where the nominalizing suffix carries a feature AGR, responsible for the nominal character of the clause. Under certain

conditions,<sup>12</sup> this feature licenses the overt subject of the nominalized clauses. AGR is realized by the suffix *-t(z)e* in I<sup>0</sup>. Ortiz de Urbina (1989, 2005) shows that nominalized clauses present several properties of full CP clauses, among them the possibility of scrambling (31a), pied-piping (31b), or adverbial modification (31c).

- (31) a. [(?ezeren errurik) Jonek (ez. err.) Mikeli (ez. err.) ez leporatzea] eskatu dute  
 any-gen fault-part Jon-erg any... Mikel-dat any... neg impute-N-D asked aux  
 “They asked from Jon not to blame Mikel of anything”
- b. [Liburua nork (\*liburua) erostea] nahi zuen?  
 Book-D-abs who-erg buy-Nom-D want aux?  
 “Who did he want to buy a book?”
- c. [Jonek egunero etengabe bide hori egitea] tristea da  
 Jon-erg every day continuously that way do-Nom-D sad is  
 “It is sad that Jon should do that way every morning continuously”

Sentence (31a) shows clause internal scrambling of a negative polarity item (an element which can not be topicalized out of its clause). (31b) is a case of clausal pied piping, standardly assumed to involve a CP (Ortiz de Urbina 1991; but see Extepare 1997; Arregi 2004). The internal configuration of the pied-piped clause requires the adjacency of the operator and the verb, as in focus or wh-movement. To the extent that such a configuration involves a non-L-related position (Ortiz de Urbina 1989; Uriagereka 1999b; Elordieta 2001), then those cases suggest the presence of a CP.

Goenaga (1984) also notes that nominalized case-marked dependents are selected by emotive predicates, predicates which in romance languages select subjunctive dependents:

- (32) a. \*Jonek uste du [Xabier joatea]  
 Jon-erg believe aux Xabier-abs leave-Nom-D  
 «Jon believes that Xabier is leaving»
- b. Jonek nahi du [Xabier joatea]  
 Jon-erg want aux Xabier leave-Nom-D

Adopting Kempchinsky’s view of subjunctive dependencies (1986), Ortiz de Urbina (2005) suggests that nominalized dependents such as (32b) must contain a modal operator licensed in Spec, CP. If correct, this is further evidence that clausal nominalizations possess a CP layer.

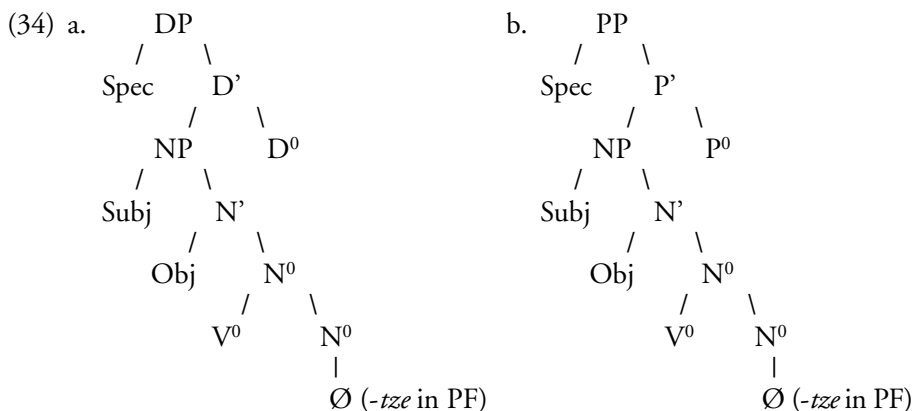
Although plausible in its general lines, Goenaga’s/Ortiz de Urbina’s thesis also raises some questions. First, it makes us wonder about the connection between clausal *-tze* (part of INFL) and “nominal” *-tze*, present in more DP-like nominalizations such as (55a), and in compounds (33b):

<sup>12</sup> In short, Agr is able to Case-license its specifier only if it receives Case from an independent Case assigner, such as an adposition or matrix T/v (also Raposo 1987). Any such Case transmission mechanism is incompatible with minimalist assumptions, but see Pires (2002) for a minimalist reinterpretation of the Case properties of clausal gerunds.

- (33) a. Txirrindularien erortze      etengabeak      antolatzaileak kezkatzen ditu  
 Cyclists-gen      fall-Nom-D continuous-D-Erg organizers-A worry-imp aux  
 «The continuous falling of the cyclists worries the organizers»
- b. Arto zuritzeak      aspertzen gaitu  
 Corn-shuck-Nom-D-E bore-imp aux  
 «Corn-shucking bores us»

Then, the analysis does not straightforwardly extend to postpositional OC cases. The equation C=D is plausible, and the status of postpositions as complementizers is well established (see a.o. Kayne 1981, 1984, 1999). We will see however, that the purported complementizers play either a temporal or an aspectual role in nominalizations, suggesting a different analysis.

For Artiagoitia (1994), *-tze* is a nominalizing suffix, heading a NP. This NP is selected by D (Abney 1987), the inflectional head that assigns Case to the subject of the nominalized clause in non-obligatory control cases. Artiagoitia's basic structure for nominalizations is (34a,b):



In order to explain the verbal/clausal character of the nominalized phrase, Artiagoitia invokes Emonds' analysis of gerundive *-ing* in English (1990). According to Emonds, affixes which have no semantic or lexical restrictions regarding the element they merge to are inserted at SS, whereas semantically choisy affixes (such as non-clausal *-ing*, which attaches to aspectual activities) are inserted at DS (the *Double Lexical Insertion Hypothesis*). Lexically empty nodes, such as N in its way to PF, do not govern and do not block government from another head (the Head Transparency Principle). This way, V can reach out the complex head and govern (and case-mark) the object of the nominalized clause.

Artiagoitia's analysis is unstatable under present minimalist assumptions. Besides, it provides little room for several semantic dimensions which nominalized clauses such as (32b) present: it is unclear for instance how it would deal with the fact that nominalizations are selected by emotive predicates, suggesting an underlying modal projection. It would not be able to account for the scrambling cases either, since DPs are extremely restricted in this regard in Basque. Still, Artiagoitia's analysis provides a very natural interpretation of the kind of affix

sequence we find in nominalizations: after all, nouns are what determiners and postpositions select for. Unlike in Ortiz de Urbina's approach, we don't need to say anything special about the fact that those clauses are headed by postpositions (locative, allative, ablative, genitive suffixes) or determiners:

- (35) a. [e hori erosteko] eskatu digu                      b. [e hori egite-ra/-n] ausartu da  
           that-abs buy-gen asked aux                      that-abs do-nom-all/loc dared aux  
           “He/she asked us to buy that”                      “He/she dared to do that”
- c. [e hara joate-tik] libratu gara                      d. [e hara joate-a] nahi du  
           there go-nom-abl free aux                      there go-Nom-D want aux  
           “We are free from having to go there”                      “He/she wants me to go there”

Somehow, Goenaga's/Ortiz de Urbina's analyses lack morphological naturalness, whereas Artiagoitia's analysis falls short of addressing the full array of clausal properties of nominalized dependents. In the next section I provide a view of nominalized clauses which reconciles the insights of each approach.

#### 4.2. Obligatory control and its postpositions

It has been noted that many of the postpositional endings of nominalized clauses look very much like aspectual or temporal markers. For instance, locative *-tzen* is homonymous with the habitual/progressive *-tzen*:

- (36) a. [e joa-te-n] saiatu da                                      c. [Joa-te-n] ari da  
           leave-Nom-loc tried aux                                      go-Nom-loc prog aux  
           “He/she tried to leave/leaving”                                      “He is going/leaving”
- b. [Joa-te-n] da  
           leave-Nom-loc aux  
           “He/she usually leaves/goes”

Directive predicates such as *galdetu* “ask”, *eskatu* “demand”, *agindu* “order” or *esan* “tell” select for nominal clauses which have a future interpretation. It is probably not by chance that the postposition that heads the nominalized clause is the genitive *-ko*. The genitive marks the future in basque periphrastic forms:

- (37) a. [Etor-tze-ko] eskatu/agindu/esan dit                      b. Etorri-ko da  
           come-Nom-loc asked/ordered/told aux                      come-fut is  
           “He/she asked/ordered/told me to come”                      “He/she will come”

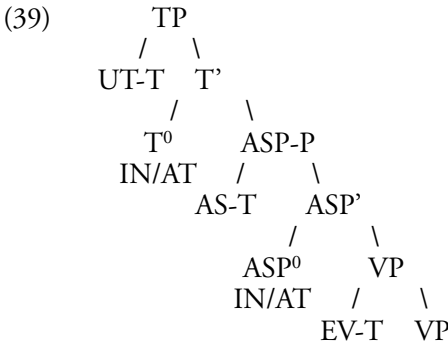
Observe that if, as it seems, *-ko* is a Tense head, then nominalized clauses cannot be characterized as [+AGR,-T], as Ortiz de Urbina's hypothesis wants. The postpositions which close off the nominalized clauses are aspectual and temporal heads.

Demirdache and Uribe-Etxebarria (2000, 2002) develop an analysis of aspectual and temporal relations in which tenses and aspects are spatiotemporal predicates (also Stowell 1996; Zagona 2003). Those predicates establish topological relations—of precedence, inclusion and subsequence—between two arguments that denote time intervals. The main ingredients of Demirdache and Uribe-Etxebarria's topological

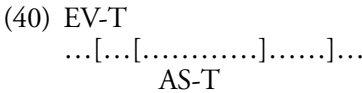
approach to temporal-aspectual systems are two: a set of given temporal intervals; and a set of relations between them. The temporal intervals are the Utterance Time (UT-T), the Time of the Assertion (AS-T) (Klein 1994) and the Event Time (EV-T). Tenses and aspects order those intervals by means of a limited set of relations. Tense orders the temporal intervals denoted by the UT-T and the AS-T, whereas aspect orders the temporal intervals denoted by AS-T and EV-T. As an illustration of how their system works, consider their analysis of the present progressive in English (38):

(38) Aitor is reading *Rosettiren Obsesioa*

The temporal syntax of the present progressive in English consists of the following predicative structure:



The progressive is a spatiotemporal predicate with a meaning similar to “in/at”. It establishes an inclusion relation between its two arguments: it orders the Assertion Time (the temporal portion of the event time which constitutes the object of assertion) inside the Event Time (the total reading time). It thus focalises a subinterval of the Event Time, as shown in the schema below:



The progressive focalises a phase in the internal temporal structure of the eventuality. The interval so captured, does not include the borders of the eventuality (its inception and end). Finally (39) describes a present eventuality because the utterance time is *in* (not *after* or *before*) the assertion time (the time interval *about* which an assertion is made).

The intervals which are ordered by means of aspectual and temporal heads are semantically structured as the figure and the ground of the relation (Talmy 1983). The specifier of the aspectual or temporal head is mapped as the figure of the topological relation, while the complement of that head is mapped as the ground. Hale (1984) argues that the spatiotemporal relations can be uniformly defined in terms of an opposition: the coincidence between the figure and the ground is either central, or non central. A predicate which expresses central coincidence specifies that the situation, the path, the positioning of the figure (F)



centrally coincides with the ground (G). A predicate of non-central coincidence specifies that the localisation, path or positioning of F does not centrally coincide with G. The later predicates divide in (at least) two different types: the [-central; +centripete] predicates place the figure before the ground, or indicates that the path F follows goes towards G. The [-central; +centrifugue] predicates indicate that the localisation of F is after G, or that the path followed by F departs or comes from G.

Adpositions are the typologically privileged means to express those topological notions, so it is not surprising to find them once and again across languages in the aspectual/temporal realm. Demirdache and Uribe-Etxeberria (2000) present a handful of cases among which the Basque progressive, which includes a locative suffix to express central coincidence (p. 146):

- (41) Urko eta Oihana kanpoan jolaste-**n**      ari dira  
 Urko and Oihana outside play-Nom-Loc engaged are  
 “Urko and Oihana are engaged in playing outside/are playing outside”

It seems straightforward to extend Demirdache and Uribe-Etxeberria’s analysis to non-finite dependents: the relation between the matrix event and the dependent event is mediated by the same adpositional predicates which mediate between say, *ari* and the nominalized non-finite dependent in (41). Consider in this regard the following contrast between the locative and the allative postpositions (which arises for speakers optionally selecting one or the other under certain control predicates):

- (42) a. [PRO liburu debekatuak irakurtzen]      ausartu,  
           book forbidden-pl read-Nom-Loc dare  
           #eta gero ez zituen irakurtzen  
           and then neg aux    read-Nom-Loc  
           “He dared reading forbidden books, #and then he didn’t read them”
- b. [PRO liburu debekatuak irakurtzera]      ausartu  
           book forbidden-pl read-Nom-Loc dare  
           eta gero ez zituen irakurtzen  
           and then neg aux    read-Nom-Loc  
           “He dared to read forbidden books, and then he didn’t read them”

Whereas the locative places the trying event inside the reading event in (42a), yielding the implication that the subject has engaged in reading, the allative postposition places the trying event *before* the reading event in (42b), leaving in the air whether the subject has engaged in reading or not. For this reason the *but*-clause, which makes explicit the non-realized status of the eventuality, is acceptable in (42b), but not in (42a).

Let me therefore conclude that *-n/-ra*, and *-ko* are part of the functional structure of the infinitival clause. They correspond to the two basic domains of the structure of embedded infinitivals as sketched in (43): *-n* and *-ra* lexicalize the aspectual domain, *-ko* (alternating with zero) the Tense domain:

- (43) a. [<sub>AspP</sub> [...] [<sub>Asp</sub> -n/-ra]]      b. [<sub>TP</sub> [...] [<sub>T</sub> -ko/-Ø]]

4.3. *-tze*

Ortiz de Urbina (1989) and Goenaga (1984) place *-tze* in INFL. Under the present approach, since Tense and Aspect are expressed by other independent morphemes, the exact contribution and syntactic position of *-tze* remains to be precised. *-Tze* seems to alternate with the participle in nominalized dependents. When the nominalized clause is perfective, the participle is required instead of *-tze*:

- (44) a. Pena dut ez etorr-i-a  
 sorry I-have neg come-partc-Det  
 "I am sorry because I/someone else didn't come"
- b. Damutuko zaio bertara joa-n-a  
 Regret-partc-fut aux there go-partc-Det  
 "He will regret having gone there"

These participial clauses may present obviative, phonetically realized subjects:

- (45) a. Pena dut inor ere ez etorria  
 sorry I-have anyone even neg come-partc-Det  
 "I am sorry because noone showed up"
- b. Damutuko zaio ni bertan agertua  
 regret-partc-fut aux I-abs there present-partc-Det  
 "He will regret my having been there"

Haddican (2005) argues that the participial suffix is not a true aspectual marker. The perfective head in Basque is null. This null head selects a non-finite form. This is either the participle in (44-45), or a dummy auxiliary (*izan* "to be"), generated in the aspectual head, also in the participial form:

- (46) Pena dut inor ere ez etorr-i iza-n-a  
 sorry I-have anyone even neg come-partc be-partc-Det  
 "I am sorry because noone showed up"

In other words, a null perfective aspect head selects the participial clause. This gives us a way to account for the alternation between the participle and the *-tze* forms. Each of them is selected by a different aspectual head; a perfective one in the case of the participle, and a non-perfective one (*-n* or *-ra*) in the case of *-tze*:

- (47) a. [<sub>PerfAsp</sub> Ø [<sub>XP</sub> [<sub>VP</sub> V<sup>0</sup>] -i/-tu/-n]]      b. [<sub>ImpAsp</sub> -n/-ra [<sub>XP</sub> [<sub>VP</sub> V<sup>0</sup>] -tze]]

The intermediate position that both *-tze* and the participle suffix occupy between the verb phrase and the outer aspectual projection suggests an analysis along the lines of Stowell's phrase structure for Tense (1996). Stowell (1996) shares with Demirdache and Uribe-Etxebarria the idea that T and Aspect are relational categories, predicates taking arguments which denote time intervals. For him, however, the argument status of the situation time and the reference time is mediated by a functional projection, akin to a determiner in the nominal domain, that he calls Zeit Phrase. This Zeit Phrase is located between T/Aspect and VP. *-Tze* and the participle suffixes would be

the morphological exponents of the inner Zeit head in Basque.<sup>13</sup> In Basque, those exponents would be overtly nominal.<sup>14</sup>

There is some dialectal evidence showing that *-tze* is a nominalizing suffix in non-finite dependents. Take on the one hand what in some varieties of Basque looks like (limited) noun incorporation (examples from Ataño's *Espetxeko negarrak*):

- (48) a. ...ez al dituk gizon-iltzen ariko  
           neg prt aux man-kill-Nom-Loc prog-fut  
           “May they not be killing people (lit. man-killing)”
- b. Ille moztera joan niñun  
           hair cut-Nom-all go aux  
           “I went to cut my hair (lit. to hair-cut)”
- c. Arto aletzen ibiltzen giñun  
           corn shuck-Nom-Loc walk-hab aux  
           “We used to shuck corn (lit. to corn-shuck)”

But Basque has no noun incorporation: the following forms, in those same varieties, are unattested.<sup>15</sup>

- (49) a. \*Gizon-hilko dute                    b. \*Gizon-hil dute  
           man-kill-hab aux                    man-kill have  
           “They kill people                    “They have killed people  
           (lit. man-kill)”                    (lit. man-killed)”

The sentences in (48) are just N-N compounds like (50a) to which a locative postposition has been added (50b):

- (50) a. Amaika gizon-iltzeren errudunak  
           many man-kill-Nom-Gen guilty-pl  
           “Guilty of many man-killing”
- b. [[Gizon<sub>N</sub>]-[hiltze<sub>N</sub>]<sub>N</sub>]-n ari/ibili

According to this evidence, *-tze* is a true nominalizing suffix in non-finite clauses. The locative postposition, on the other hand, has an independent aspectual value, which becomes manifest in light verb constructions. Consider for instance the following cases (see Artiagoitia 1994 for a more detailed discussion):

<sup>13</sup> Two obvious problems are future forms (ia) and modals (ib), which are not perfective but select participial complements.

(i) a. Etorr-i-ko da                    b. Etorr-i nahi du  
       come-partc-fut aux                come-partc want aux  
       “He/she will come”                “He/she wants to come”

I take *-i/-tu/-n* to be the unmarked forms, inserted at PF when there is no selecting aspectual projection.

<sup>14</sup> Trask (1995) observes that *-tzel/-te* are related to other suffixes «variously denoting ‘abundance’, ‘duration’, or ‘activity’, which were regularly added to nouns, and came to be added to verbal radicals» (Trask 1995: 222). Cf. *-keta*.

<sup>15</sup> Suggesting a difference between *-t(z)e* and the participle. See footnote 13.

- (51) a. Musean egin  
card-D-loc do  
“Play cards (lit. ‘do in the cards’)”
- b. Futbolean egin  
soccer-D-loc do  
“Play soccer (lit. ‘do in the soccer’)”
- c. Sukaldean egin  
kitchen-D-loc do  
“To cook (lit. ‘do in the kitchen’)”

In those cases the light verb selects an activity, which must be marked as such by the locative postposition.<sup>16</sup> It seems natural to conclude that this is the same locative postposition selected by the progressive and other aspectual auxiliaries in (48). Finally, the same variety of Basque which allows (48) also allows (52), with an (object) control verb (from Ataño's *Eltzaorra*, p. 159):

- (52) Errurik geiena arek daukala... gizon iltzera zirikatuz  
fault biggest he-erg has-Comp man kill-Nom-all tempt-instr  
“That he has the biggest responsibility,...in tempting others to kill people”

Which suggests extending the analysis in (50b) to OC cases.

The nominalizing function of *-tze*, as well as its syntactic position between aspectual heads and the VP, also suggests a straightforward analysis of the fact that in eastern dialects, the object of non-finite clausal dependents is genitive, rather than absolutive (Heath 1977; Ortiz de Urbina 1989):

- (53) a. Liburua irakurtzen saiatu dira (Western, Central dialects)  
book-D-Abs read-Nom-Loc tried aux  
“They tried to read the book”
- b. Liburuaren irakurtzerat entseiatu dira (Eastern dialects)  
book-D-gen read-Nom-all tried aux  
“They tried to read the book”

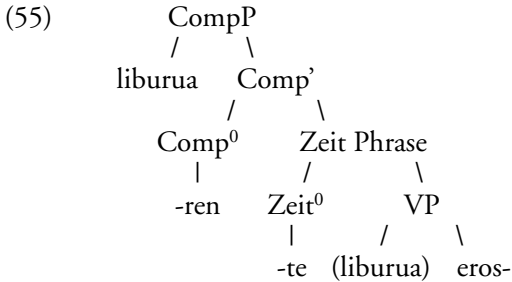
If the nominalizer heads a nominal projection, an analysis of those cases in terms of canonical possessive structures suggests itself. Such an analysis has been proposed by Miyagawa (1993) and Ochi (2001) for *-gal-no* conversion in Japanese, and by Aygen (2002) for the genitive/nominative alternation in Turkish non-finite dependents. Genitive subjects in Turkish and Japanese are the result of Case marking by a nominalizing head external to the TP. Raising of the subject to that TP-external projection results in genitive case-marking of the DP:

- (54) [ DP-subj<sub>gen</sub> D [ N [ (DP-subj) T...]] ]

<sup>16</sup> If *egin* «(dummy) do» lexicalizes *v*, then the locative is inserted at two different aspectual positions: one just below *v*, and another one in a higher (and imperfective) aspectual position. Both places can be occupied at the same time, witness (i):

- (i) Jon futbolean egiten saiatu da  
Jon-abs soccer-D-Loc do-Nom-Loc tried aux  
«Jon tried to play soccer»

In Basque, since the nominalizing head would be merged lower than T, it would affect the object, not the subject. Abstracting away from many important issues discussed in detail in Etxepare (in progress), the nominalizing structure of eastern dialects would project a second nominal projection, the genitive (homonymous with the interrogative and the relative complementizers), which would check the Case of the object. Let me call this functional projection Comp:



Indirect evidence in favor of the structure in (55) is the fact that genitive objects (unlike absolutive objects) cannot be scrambled. This follows immediately if scrambling of the genitive object targets a non-constituent (the sequence *liburuaren* above):

- (56) \*[Liburuaren Jonek erostea] ez zait ondo iruditzen  
 book-D-gen Jon-erg buy-Nom-D neg aux good look-imp  
 “I don’t like that Jon buys the book”

The dialectal variation is not easy to treat under the view that *-tze* represents INFL.<sup>17</sup>

#### 4.4. The article *-a*

##### 4.4.1. Some basic facts

In traditional grammatical descriptions of Basque (Lafitte 1948; Azkue 1925; EGLU 1993), *-a* is called an “article” or a “determiner”. The basis for that claim are equivalences of the following sort with bona fide articles in, say, Spanish:

- (57) a. Un libro            b. El libro            c. Liburu bat            d. liburu-a  
       a book                the book                book a                book the

The alternation between indefinite *a/one* and definite *the* is expressed in Basque through the contrast between *bat* “a/one” and the bound morpheme *-a*. The

<sup>17</sup> The two cases of dialectal variation above speak against treating *-tzen* of non-finite dependents and *-tzen* of periphrastic tenses equally. *-Tzen* of periphrastic tenses does not license compounding (ia), nor genitive case-marking (ib) (Etxepare, in progress):

- (i) a. \*Gizon-hiltzen dute                            b. \*Gizonen hiltzen dute  
       man-kill-hab aux                                men-gen kill-hab aux  
       «They habitually kill people»                «They habitually kill people»

equivalence, however, only goes so far. In the plural, the alleged definite status of *-a* becomes optional:

- (58) Liburuak  
 book-D-pl  
 “books/the books”

Even in the singular, there are contexts where the article is interpreted with existential import. The relevant contexts are normally stereotypical, and correspond to bare noun phrases in Spanish (Ettxeberria 2005):

- (59) a. Juan ha comprado coche nuevo    b. Jonek kotxe berria erosi du  
 Juan has bought car new                  Jon-erg car new-D bought has  
 “Jon has bought a new car”

Artiagoitia (2002, 2004) is a recent attempt to provide a more perspicuous analysis of *-a* in Basque. For Artiagoitia, *-a* can realize either a D projection or a number projection in Basque. For him, the non-definite readings of the article correspond to the cases where *-a* occupies a Number Head, and an empty determiner heads the nominal expression (Longobardi’s analysis of bare noun objects, 1994). He notes that non-definite readings of *-a(k)* phrases in Basque are only possible in those contexts which allow bare nouns in romance languages like Spanish:

- (60) a. Ha comprado libros                          b. \*(Los) libros estan bien  
 Have arrived books                                  the books are alright  
 “There arrived books”
- (61) a. Liburuak erosi ditu                          b. Liburuak ondo daude  
 book-D-pl bought has                                  book-D-pl alright are  
 “He bought (the) books”                                  “The books are alright”

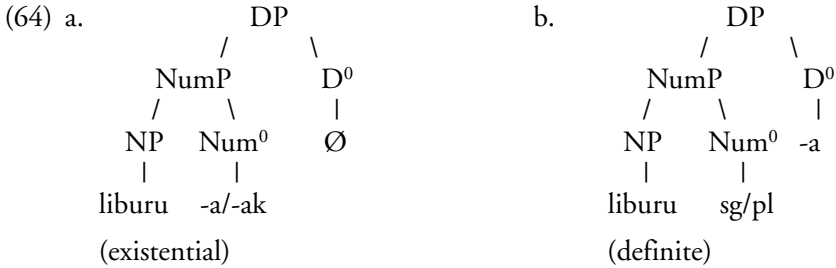
As with Spanish bare nouns, the existential reading of the DP in Basque is only possible in object position. The article also occurs in existential constructions such as (62), where a definite interpretation is impossible:

- (62) Hemen badira liburuak  
 here there-are book-D-pl  
 “There are books here”

As Artiagoitia notes (also Ticio 1996), the ambiguity hypothesis is necessary to account for participial agreement in Basque:

- (63) a. Ni nekatu-a nago                          b. Gu nekatuak gaude  
 I tired-D am                                          we tired-D-pl are  
 “I am tired”                                          “We are tired”

In (63) the first person subject agrees in number with the participle, but not in person. In Artiagoitia’s analysis, the article is filling in the number specification of DPs in the absence of an overt determiner. Otherwise, *-a/-ak* fill in the D-head (Artiagoitia 2002: 84):



One immediate problem encountered by this approach is that the article can also merge to mass nouns:

- (65) Ardoa edan dut  
 wine-Det drink-partc aux  
 ‘‘I drank (the) wine’’

In (65), the article can not express (singular) number: the presence of number makes the noun a count noun, which is not the case above. Etxeberria (2005) and Eguren (2005) have recently argued that *-a* is always a determiner, and that number features and D are represented in two different heads in Basque. Whatever the right status for Basque *-a*, whether it is a D without number features, or an optional realization of them, its presence in the head of the clause raises some technical problems in the analysis of LDA. If it has substantive number, it will block LDA as it is closer to the matrix auxiliary. If it is D, heading a DP, we run the risk of converting the nominalized clause into a strong phase (Svenonius 2004): DPs are opaque domains in Basque at least for extraction. The next section provides an alternative view of the article in the nominalized clause which follows Etxeberria’s and Eguren’s view yet circumvents its possible blocking role.

#### 4.4.2. *-a* in nominalized clauses

I will show that the occurrence of *-a* in nominalized clauses depends on the presence of Tense (an observation due to Artiagoitia 1994), and that its structural realization correlates with the anaphoric/obviative status of the subject. *-a* is generated as a complement of T in nominalized clauses, providing ‘‘disjoint reference’’ to the situation time in tense relations (in the sense of Zagana 1995, 2003). In non-obligatory control cases, *-a* raises to adjoin to a null quantifier. Musan (1995) has argued that the distribution of temporally independent noun phrases correlates largely with the distinction between weak (or cardinal) and strong noun phrases: cardinal noun phrases can receive temporally dependent readings; strong ones receive temporally independent readings. Raising D to Q makes the latter a contextually restricted strong quantifier (as independently argued for noun phrases in Basque by Etxeberria 2005). The structural representation of the clause contains in those cases an independent tense, and an overt subject. This subject is also obviative: if Dechaine and Wiltschko (2002) are right in claiming that obviation depends on D-agreement, then this too follows. D only has a [3rd person/individuation] feature, and no other phi-features. This explains the somewhat peculiar agreement properties of

nominalized clauses. The next three subsections present the relevant evidence concerning: (i) the relation between Tense and the article; (ii) the relation between *-a* and the subject; and (iii) the agreement pattern between the nominalized clause and the finite auxiliary. The last subsection provides an analysis of those facts, which combines Zagona's (1995, 2003) and Stowell's theory of temporal representations with Musan's (1995) ideas concerning the structural representation of temporally independent noun phrases.

#### 4.4.2.1. Tense and the article

As observed by Artiagotia several years ago (1994), the presence of Tense in nominalized clauses is conditioned by the presence of the article. On the one hand, complements of aspectual verbs (66) such as *hasi* "start", *bukatu* "finish", or *ibili* "walk" (frequentative or iterative aspect), which do not license disjoint or shifted tense, do not take *-a*. Purely obligatory control verbs, such as *saiatu* "try", *jakin* "know" or *asmatu* "manage/figure out",<sup>18</sup> side with aspectual verbs in this regard, and they show no trace of the article either (67):

- (66) a. \*Jon [bi egun barru PRO liburu batzuk saltzen]      ibili da/zen  
Jon two days within book some sell-Nom-Loc walked aux(Pres/Past)  
"Jon has been selling books within two days"
- b. \*Jonek [bi egun barru PRO liburu batzuk saltzen]      bukatu zuen  
Jon-erg two days within book some sell-Nom-Loc finished aux  
"Jon finished selling some books within two days"
- c. \*Jonek [bi egun barru PRO liburuak saltzeari]      ekin      zion  
Jon-erg two days within books sell-Nom-D-dat went-into aux  
"Jon went into book-selling within two days"
- (67) a. \*[Bihar egiten]      saiatu zen  
tomorrow do-Nom-Loc tried aux(intr)  
"He/she tried to do it tomorrow"
- b. \*[Bihar egiten]      asmatu zuen  
tomorrow do-Nom-Loc managed aux(tr)  
"He/she managed to do it tomorrow"

Artiagotia also notes that substituting the article for a different determiner type, such as a demonstrative, specifically eliminates the possibility of temporal modification:

- (68) a. [Bihar lan egiteak]      amorratzen nau  
tomorrow work do-Nom-Det-Erg pisses-me-off  
"Working tomorrow pisses me off"
- b. ??[Bihar lan egite horrek]      amorratzen nau  
tomorrow work do-Nom Demonstrative-Erg pisses-me-off  
"That thing of working tomorrow pisses me off"

<sup>18</sup> We ignore here the marginal temporal interpretation identified by Wurmbrandt (1998).





object (72b). I will take *-rik* to head a projection lower than D in the DP. For Ortiz de Urbina (1989), who follows Pesetsky's (1982) analysis of the Russian genitive of negation, XP is the complement of a null quantifier with existential import:

(73) [<sub>QP</sub> Ø [<sub>XP</sub> ikasle **-rik** [<sub>NP</sub> (ikasle)]]

We can see in this Q the null determiner proposed by Longobardi (1994) that takes on an existential value in bare noun objects. Unlike *-rik*, *-a* in polarity contexts morphologically realizes a D, which contextually restricts the null quantifier. Turning to non-finite constructions, our assumptions make the following prediction: if lexical subjects require a C-T domain containing a full set of f-features, including person, and the latter is related to definite D, it should be impossible to have a lexical subject in an infinitival headed by *-rik*. In other words, lexical subjects in polarity contexts should be related to *-a*. This prediction is borne out in some varieties of Basque,<sup>20</sup> where the presence of the partitive precludes lexical subjects under those predicates that optionally switch between obligatory and non-obligatory control:

- (74) a. Jonek ez du [ PRO deus erosterik/-a] lortu/erabaki/pentsatu  
 Jon-erg neg aux anything buy-Nom-part/D managed/decided/planned  
 "Jon did not manage/decide/plan to buy anything"
- b. ??Jonek ez du [Aitorrek deus erosterik] lortu/erabaki/pentsatu  
 Jon-erg neg aux Aitor-erg anything buy-Nom-part managed/decided/planned  
 Jon did not manage/decide/plan for Aitor to buy anything"
- c. Jonek ez du [Aitorrek deus erostea] lortu/erabaki/pentsatu  
 Jon-erg neg aux Aitor-erg anything buy-Nom-D managed/decided/planned  
 "Jon did not manage/decide/plan for Aitor to buy anything"

The definite determiner therefore licenses overt subjects, which furthermore, are obviative. The correlation is reminiscent of what one finds in the realm of switch-reference systems, as described by Dechaine and Wiltschko (2002). Dechaine and Wiltschko argue that different subject agreement is D-agreement, whereas same-subject agreement is what they call phi-agreement, agreement which encompasses

<sup>20</sup> The author speaks a highly standardized variety of the Bidasoa area. In the Goierri area, a query among several informants gave the following result (thanks to Urtzi Etxeberria for the data and discussion): obligatory control infinitivals under negation obligatorily require partitive. That is, something like (i), possible for me, is impossible for those speakers:

- (i) \*Jonek ez du [PRO hori eros-te-a] lortu  
 Jon-erg neg aux that buy-Nom-D managed

However, if a lexical subject is added, then the article becomes possible:

- (ii) Jonek ez du [Aitorrek hori eros-te-a] lortu  
 Jon-erg neg aux Aitor-erg that buy-Nom-D managed

Again, there seems to be a correlation between the presence of a lexical subject and the occurrence of the article, although the latter is not obligatory. A more detailed map of speaker and dialect variation is, obviously, beyond the scope of this paper (Etxepare, in progress).

features below D. Under D-agreement, which is an R-expression and therefore obviative, subjects inherit disjoint reference.

#### 4.4.2.3. Agreement

If the article is akin to definite D in obviative cases, one possibility, following Artiagoitia, is that it only expresses number in anaphoric instances. Since the form of the article in either case is singular, it would express singular number. Artiagoitia (2003) adopts this view in a recent descriptive work on nominalizations. His claim is based on the seemingly regular agreement pattern of sentences like (75):

- (75) Apezpikuak [elizatarian jolastea]            eta [dantza lotuan aritzea]            debekatu ditu  
 bishop-erg church-front play-Non-Det and dance-in    progr-Nom-Det forbidden aux  
 “The bishop has forbidden playing and dancing in the front of the church”

In (75) the transitive auxiliary shows plural object agreement (*-itu*). This can only be agreement with the conjunct, and the conjunct can only be plural if it joins two singular nominal structures, so the argument goes. One important fact here though, is that unlike with normal DPs (cf. 76), plural agreement in (75) is optional.

- (76) a. Jon eta Miren ikusi *ditu*/\**du*  
 Jon and Miren seen has  
 “He/she has seen Jon and Mary”

Moreover, agreement is completely impossible in other cases:

- (77) a. \*Apezpikuak [elizatarian jolastea]            eta [dantza lotuan aritzea]            nahi ditu  
 bishop-erg church-front play-Non-Det and dance-in    progr-Nom-Det want aux  
 “The bishop wants him/for someone/PRO to play and dance in the front of the church”  
 b. \*Apezpikuak [elizatarian jolastea]            eta [dantza lotuan aritzea]            espero ditu  
 bishop-erg church-front play-Non-Det and dance-in    progr-Nom-Det hope aux  
 “The bishop hopes him/for someone/PRO to play and dance in the front of the church”  
 c. \*Apezpikuak [elizatarian jolastea]            eta [dantza lotuan aritzea]            erabaki ditu  
 bishop-erg church-front play-Non-Det and dance-in    progr-Nom-Det decided aux  
 “The bishop has decided him/PRO to play and dance in the front of the church”  
 d. \*Apezpikuak [elizatarian jolastea]            eta [dantza lotuan aritzea]            pentsatu ditu  
 bishop-erg church-front play-Non-Det and dance-in    progr-Nom-Det plan aux  
 “The bishop planned for him/PRO to play and dance in the front of the church”

What seems to distinguish the possible from the impossible cases is that the predicates in (77) do not admit nominalized complements with an arbitrary subject. *Nahi* “want” and *espero* “hope” plus a nominalized clause require an obviative, and at the same time referential, subject. *Erabaki* “decide” and *pentsatu* “plan” require either a controlled subject, or an obviative and referential one. But no arbitrary subject. The case that Artiagoitia (2003: 660) presents in support of the regular agreement pattern of nominalized clauses also allows an arbitrary reading for the subject gap:

- (78) Epaimahaikideek, hautagaia atzera botatzeko arrazoi-gen art-ean,  
 committee-erg, candidate reject-Nom-gen reasons-gen among  
 [euskaraz ez jakitea] eta [prestakuntza urria izatea]  
 Basque not know-Nom-Det and preparation scarce-Det have-Nom-Det  
 aipatu zituzten  
 mentioned aux  
 “The members of the committee, among the reasons to turn down the  
 candidate, mentioned not knowing Basque and having poor qualifications”

That arbitrary reference is involved here is also suggested by the fact that “non-governed” nominalized clauses with a generic reading license (optional) plural agreement:

- (79) [Tabakoa erretzeak] eta [alkohola edateak]  
 tobacco-Det smoke-Nom-D-erg and alcohol-Det drink-nom-Det-erg  
 kaltegarri baizik ezin du/dute izan  
 harmful but cannot aux[3sE-3sA]/[3plE/3sA]  
 “Smoking tobacco and drinking alcohol do not cause but harm”

Compare in this regard (79) to (80):

- (80) \*[Zuk erretzeak] eta [Mirenek edateak]  
 you-erg smoke-Nom-D-erg and Miren-erg drink-nom-Det-erg  
 kaltegarri baizik ezin dute izan zuentzat  
 harmful but cannot aux[3plE-3sA] for you  
 “That you smoke and that Miren drinks do not cause but harm”

Whereas (79) with an empty subject position and a generic interpretation licenses plural agreement in the auxiliary (*-te*), the same clauses with an overt referential subject do not license it. I will tentatively conclude then that plural agreement in those cases is not the norm, but is strictly associated to the presence of an arbitrary subject. I leave for further work the exact nature of that subject as well as its relation to the article. The article then would not inherently carry number features. This supports the view, put forth by Etxeberria (2005) and Eguren (2005), that the article and the number features occupy two different structural positions in the Basque DP (a general assumption since Ritter 1991 and much subsequent work). But then, if number is excluded as a feature of *-a* in nominalizations, and definiteness is a property of obviative clauses, what role does the article have in the rest of the cases, and how it relates to the obviative ones?

#### 4.4.2.4. Disjoint reference for Situation Time

Zagona (1995, 2003) proposes that the two arguments of the temporal predicate, the external (evaluation time) and the internal one (the situation time) should be defined as carrying the formal features of mood [+indicative] and the feature [+/-past], respectively. The external time exhibits “alternations in interpretation comparable to the overt/PRO alternation of standard subjects” (Zagona 2003: 152). In indicative clauses the external time will be dependent on speech time, whereas in non-indicative clauses, it will be analogous to controlled PRO, being dependent on

the situation time of the higher event. The formal features [+/-past] are less transparent. Zagona claims that they correspond not exactly to past and present, but rather to present and not-present (past or future). As a way to clarify her approach, let us take a simple present indicative clause (p. 154):

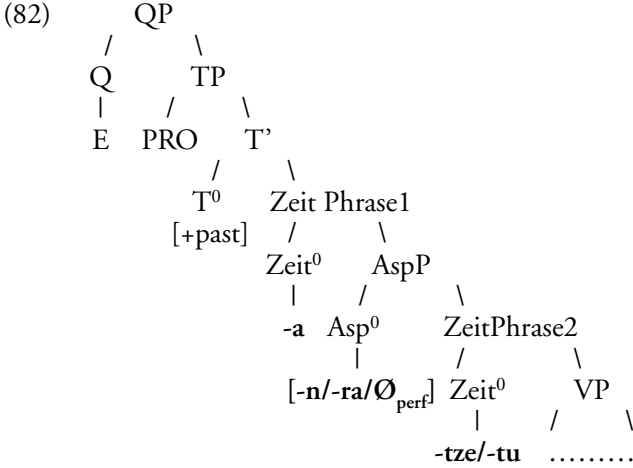
(81) Mary likes carrots

In (81), the predicate TP (which she takes to be a composite of T —a light predicate—, and VP) denotes a set of times such that Mary likes carrots, and the evaluation time is a member of that set, by virtue of the predication relation that they establish. The present tense always denotes a relation of inclusion (of the time denoted by the external argument —the speech time— in the set of times denoted by the TP predicate). Note that liking carrots is a state which embraces the speech time interval, plus, plausibly, many other time intervals which go beyond the speech time. Past and future tenses are different in this regard. They don't give rise to inclusion relations between the evaluation time and the situation time. Rather, they locate the situation time in some ordered relation vis-à-vis the evaluation time: after that time for the future, before that time for the past. But for that, the situation time must be individuated. In other words, the relevant frame in which the ordering relations is established is binding. Both the future and the past have disjointed reference from the evaluation time. For Zagona, they are R-expressions. This property of past and future tenses is captured by the formal feature [+past], associated to T. [+Past], in the present scenario, is assigned or corresponds to an individuated entity, something that can be ordered after or later than a given reference point. Individuation is a semantic notion typically associated to nominals, and is at the basis of referencehood (see Baker 2003). On the other hand we have already seen that Basque makes use of nominalizing suffixes in the aspectual realm: the complement of the outer aspectual head is either *-tze* or a participle. The aspectual head is itself a two place predicate operating at the level of the event configuration. It seems thus as if Basque constructs the individuated entities entering into aspectual or temporal relations by means of nominal features. This intuition finds a concrete characterization in Zagona's system, and more generally, in all those systems which conceive of temporal and aspectual relations as binary predicates. *-a* is thus at the tense level, what *-tze* and the participle are at the aspectual level: nominal features which individualize the relevant aspectual/temporal entities.<sup>21</sup> Adopting again Stowell's concrete instantiation of the predicate-argument relations, the overall structure of nominalizations in Basque

<sup>21</sup> Nominalized complements of stative verbs such as *gustatu* «like» can also be past or future:

- (i) Bertan erori izan-a ez zaio gustatu  
 there fallen be-part-Det neg aux like  
 «He/she didn't like having fallen there»
- (ii) Andereñoari gustatu egin zaio [Jonek bihar poema hori errezitatzea]  
 teacher-dat like-art do-part aux Jon-erg tomorrow poem that-abs recite-Nom-D  
 «The teacher liked that Jon was going to recite a poem tomorrow»

should approach the following one, for dependent tenses ([+past] is Zagona’s formal feature, not a temporal value):



(82) constitutes the basic structure on which a “roll up” syntactic derivation operates (see Haddican 2001, for Basque), yielding head last. I assume that the relevant aspectual heads cyclically attract their complement to their specifier. The article has no phi-features beyond [3<sup>rd</sup> person/individuation]. Aside from the rolling up procedure, the article raises to T to support the Tense affix. We could interpret “rolled up” structures in terms of a morphological condition which disfavors complex heads in an independent Morphological Module. At the point of Vocabulary Insertion, when a complex head such as D+T in Tense is created, morphological operations must opt between lexically realizing the article or lexically realizing the tense feature (if there is a vocabulary item for it). This yields the optionality of *-ko* versus *-a* in directives.

For nominalized clauses with an independent Tense, I will propose that D raises and merges to the existential quantifier. The semantic effect of this operation is to produce a strong quantifier. As Etxeberria has shown, strong quantifiers differ from weak ones in having an overt contextual restrictor. This contextual restrictor is invariably the determiner *-a* in Basque. Musan (1995) has argued, in the context of the temporal interpretation of noun phrases, that the distribution of temporally independent noun phrases largely corresponds to that of strong quantifiers. I will not follow her particular account of temporal independence, which relies on a neocarlsonian approach to the denotation of nouns. Lecarme (2004) provides a morphosyntactic analysis of the correlation between strong quantification and independent Tense that will do for this preliminary analysis. Freely borrowing from Lecarme’s much more elaborated thesis, I will assume strong quantifiers have a deictic feature which anchors the noun phrase in the speech time. Weak quantifiers have no such feature.

Finally, contextually restricted quantifiers are binding-theoretically akin to definite descriptions. Definite descriptions are R-expressions and force a Different

Subject reading for the nominalized clause (Dechaine and Wiltschko 2002). Obviation and independent Tense therefore, go together in Basque nominalizations.

#### 4.5. Summary

If postpositions are aspectual and temporal functional projections in the clause structure of the embedded infinitivals, and the determiner in OC cases belongs to the Tense domain, then the T probe in the matrix clause can reach an object in the embedded nominalized clause. There is no strong phase intervening between the two terms. (83) therefore constitutes the minimal restructuring configuration allowing LDA, with DP raising to a projection of ZeitP2 (cf. genitive objects) or to the outer specifier of vP for Case/EPP reasons.

$$(83) \left[ \begin{array}{c} \text{[}_{\text{TP}} \text{T}^0 \text{ [}_{\text{vP}} \text{v [}_{\text{VP}} \text{V}^0 \text{ [}_{\text{QP}} \emptyset \text{ [}_{\text{TP}} \text{PRO T}^0 \text{ [}_{\text{ZeitP1}} \text{-a [ Asp}^0 \text{ [}_{\text{ZeitP2}} \text{(DP) [}_{\text{ZeitP2}} \text{-tze} \\ \text{[}_{\text{vP}} \text{(DP) [}_{\text{vP}} \text{(PRO) v}^0 \text{ [}_{\text{VP}} \text{V}^0 \text{(DP) ]]]]]]]]]]]]]]] \end{array} \right]$$

### 5. Agreement dependencies

In this section I will show that LDA in Basque is only possible across infinitival clauses that independently agree and check Case with the relevant matrix probes (see also Etxepare, 2003). I show that LDA in Basque fails to apply in those cases where Case/agreement can not be checked between the infinitival and the auxiliary.<sup>22</sup> This includes complex predicates, object control configurations, and unergative predicates.

#### 5.1. Complex predicates

Consider the following contrasts:

- (84) a. [PRO nere diruak itzultzeko] galdetu diot/(?)dizkiot  
 my riches return-Nom-gen asked Aux(1sE-3sA)/(1sE-3pA)  
 “I asked him/her to give me back my money”
- b. [PRO nere diruak itzultzeko] galde egin diot/\*dizkiot  
 my riches return-Nom-gen petition done Aux(1sE-3sA)/(1sE-3pA)  
 “I asked him/her to give me back my money”
- (85) a. [PRO harri horiek altxatzen] probatu dute/dituzte  
 stone those lift-Nom-Loc attempt aux(3pE-3sA)/(3pE-3pA)  
 “They attempted to lift those stones”
- b. [PRO harri horiek altxatzen] proba egin dute/\*dituzte  
 stone those lift-Nom-Loc attempt done aux(3pE-3sA)/(3pE-3pA)  
 “They attempted to lift those stones”

<sup>22</sup> Since nominalized clauses only have [3rd person] as a nominal feature, [person] must be the relevant feature for Case relations and transitivity. The latter is defended by Ormazabal (1998) and San Martin and Uriagereka (2002).

In both (84) and (85) we contrast complex predicates composed by a noun plus the light verb *egin* “do” (the (b) cases) with their incorporated or synthetic versions (the (a) cases). Only in the latter case is LDA possible. At the same time, only in the latter could the infinitival clause occupy one of the agreement slots corresponding to the ditransitive/transitive auxiliary. In the complex predicate configuration the auxiliary agrees with the bare noun, the indirect object (in 84) and the subject. There is no room for more agreement relations, and the infinitival is left out of the Case/agreement domain. In that precise case, LDA is impossible (84b, 85b). That the relevant variable here is Case/agreement is shown by the following complex predicate structures, where the infinitival clause does overtly agree and check Case with the auxiliary:

- (86) a. Uko egin dio/die [PRO horrelako liburuak argitaratzeari]  
 refusal done Aux(3sE-3sD-3sA)/(3sE-3pD-3sA) such books publish-Nom-D-Dat  
 “He/she refused to publish such books”
- b. Muzin egin dio/die [PRO horrelako liburuak argitaratzeari]  
 frown done Aux(3sE-3sD-3sA)/(3sE-3pD-3sA) such books publish-Nom-D-Dat  
 “He/she frowned on publishing such books”

In (86a,b) the auxiliary agrees with the infinitival and checks Case with it. In that case, LDA becomes available. Observe that the only difference between (85b) and (86a,b) is the fact that in the latter, the infinitival shows dative Case, and agrees with the auxiliary.

## 5.2. Object Control

The dependency of LDA on independently existing Case/agreement configurations is shown also by object control structures. Object control verbs like *komentzitu* “convince”, *behartu* “force”, *animatu* “encourage” take a transitive auxiliary showing agreement with the subject and the object of the clause, but not with the infinitival itself (Goenaga 1984), which takes a postpositional form (87a). LDA is impossible with those predicates (87b):

- (87) a. Zuk ni [PRO lan horiek egitera] animatu nauzu  
 you me work those-abs do-Nom-All] encouraged aux[2sE-1sA]  
 “You encouraged me to do those works”
- b. \*Zuk ni [PRO lan horiek egitera] animatu gaituzu/nauzkitzu  
 you me work those-abs do-Nom-All] encouraged aux[2sE-1pA]

Under the same hypothesis, we can account for a distinction in the set of perception verbs. *Ikusi* “see” takes a transitive auxiliary which does not cross-reference the infinitival; *entzun* “hear/listen” takes a ditransitive auxiliary which does. The former does not allow LDA, the latter does:

- (88) a. Jon [PRO koplak horiek kantatzen] ikusi dut/\*ditut  
 Jon-abs song those sing-Nom-Loc seen aux(1sE-3sA)/(1sE-3pA)  
 “I saw Mikel singing those songs”



- b. Joni [PRO kopla horiek kantatzen] entzun diot/dizkiot  
 Jon-dat song those-abs sing-Nom-Loc heard aux(1sE-3sD-3sA)/3sE-3sD-3pA  
 “I heard/listen to Mikel singing those songs”

In (88a) the subject and the object exhaust all the possibilities for agreement with the auxiliary. In (88b) the ditransitive auxiliary offers room for one more agreeing element. In that case LDA (and local agreement too) become possible.

### 5.3. Unergative predicates

Unergative aspectual verbs which select for infinitival clauses do not allow LDA either. Consider the verb *jardun* “to be doing something”. It takes a locative infinitival clause, but it doesn’t take an object, despite the fact that it shows a transitive auxiliary:

- (89) a. Jonek [PRO lan egiten] jardun du egun osoan  
 Jon-erg work do-Nom-Loc act aux(3sE-3sA) the whole day  
 “Jon has been working the whole day”
- b. Jonek horretan jardun du c. \*Jonek hori jardun du  
 Jon-erg that-in act aux(3sE-3sA) Jon-erg that-abs acted aux(tr)  
 “Jon has worked/acted on that” “Jon worked/acted on that”

Verbs like *jardun* that never take an object do not allow LDA:

- (90) Jonek [PRO apunteak kopiatzen] jardun du/\*ditu

Unergative verbal periphrases like *ondo/gaizki egin* “to act correctly/incorrectly” do not license LDA either:

- (91) a. Jonek ondo egin du [PRO diruak gordetzen]  
 Jon-erg well done aux(3sE-3sA) money-abs-pl keep-Nom-Loc  
 “John acted correctly by keeping (his) money”
- b. \*Jonek ondo egin ditu [PRO diruak gordetzen]  
 Jon-erg well done aux(3sE-3pA) money-abs-pl keep-Nom-Loc

The same restriction splits up the set of ditransitive directive predicates in two classes. Those which admit LDA in number are bona fide ditransitive predicates, able to agree with three nominal arguments. In this class are *eskatu* “ask for”, *gomendatu* “recommend/suggest”, *agindu* “order”, *esan* “tell”:

- (92) a. Hiru liburu erosteko eskatu/esan/gomendatu/agindu diot/dizkiot  
 three book buy-Nom-fut asked/told/recommend/ordered aux[1sE-3sD-3s/plA]  
 “I told/asked/recommended/ordered him to buy three books”
- b. Nik Joni hori eskatu/esan/gomendatu/agindu diot  
 I-erg Jon-dat that asked/told/recommend/ordered aux[1sE-3sD-3sA]

Other directive predicates, among which *erregutu* “to pray/supplicate”, *erantzun* “reply”, *ohartarazi* “make a remark/warn”, *abisatu* “inform/notify”, do not agree with three nominal arguments, and do not allow number LDA across their nominalized dependents:

- (93) a. Hiru liburu erosteko erregutu/erantzun/ohartarazi/abisatu diot/\*dizkiot  
 three book buy-Nom-fut prayed/replied/warned/informed aux[1sE-3sD-3s/plA]  
 “I prayed/replied/warned/notify (to) them that they should buy three books”
- b. Hortaz/\*Hori ohartarazi/abisatu diet  
 that-instr/that-abs warned/notified aux[1sE-3sD-3sA]
- c. Erantzun/erregutu dit (esanez) bertara joateko  
 replied/supplicated aux[1sE-3sD-3sA] by-saying there go-Nom-fut  
 “He supplicated/replied by saying ‘go there’”

(93b) shows that verbs like *warn* or *notify* in Basque do not take absolutive arguments. (93c) shows that *reply* and *supplicate* have clear unergative uses. Although *erregutu* “pray” can marginally take an overt object, and *erantzun* “answer” does so easily, the objects in that case are probably cognate objects. *Erantzun* for instance does not easily accept overt agreement with an overt plural object:

- (94) (\*)Gauza batzuk erantzun dizkit  
 thing some-pl answered aux[1sE-3sD-3sA]  
 “He replied to me about some things”

(94) is good as “he gave me an answer concerning some things”, not as “he gave some things/replies as an answer”.

#### 5.4. Two apparent exceptions: subject infinitivals and dislocated infinitivals

There is one configuration where the agreement dependency does not hold: it does not hold across (agreeing) subject infinitivals (95).

- (95) [e liburu batzuk erosteak] ikasleak harritu ditu/\*dituzte  
 book some buy-Nom-D-Erg students-abs-pl surprised aux[3sE-3pA]/\*[3pE-3pA]  
 “Someone/he/she buying some books surprised the students”

This restriction does not come as a surprise if subject infinitival clauses belong to the realm of non obligatory control, and the latter, in Basque, implies either *pro*-subjects or lexically realized subjects (see also Martin 1996; Hornstein 2001, and San Martin 2001). Note that postpositional infinitival clauses are banned from subject positions (Goenaga 1984). As for why subject positions are confined to non-obligatory control, I refer the reader to Martin (1996) and San Martin’s (2001) notion of *chain collapse* and their view on the feature composition of PRO. This analysis would extend to those cases where the nominalized clause is left dislocated. In (96b) the matrix verb is focalized (verb focalisation in Basque demands a dummy verb *egin* in the original verbal position, see Haddican (2005) for an analysis). All elements to the left of a focus are in topic position in Basque. Under those conditions, LDA becomes impossible.

- (96) a. [PRO liburuak erosteak] erabaki du/ditu  
 books-abs buy-Nom-D decided aux[3sE-3sA]/[3sE-3pA]  
 «He decided to buy books»

- b. [PRO liburuak erostea] erabaki egin du/\*ditu  
 books buy-Nom-D decided do aux[3sE-3sA]/[3sE-3pA]  
 “He decided to BUY books”

### 5.5. Interim conclusion

Unlike LDA configurations in other languages (such as Hindi, Bhatt 2005; Itelmen, Bobaljik and Wurmbrandt 2003; Chamorro, Chung 2004), Basque LDA configurations do not seem reducible to typical restructuring contexts. LDA involves ditransitive structures where the nominalized clause is an indirect object, and it occurs under transitive predicates which do not usually figure in normal restructuring verb lists, such as *onartu* “accept”, *baztertu* “reject” or *aztertu* “consider”. The set of verbs which allow LDA in number also includes psych verbs of the *like* class (such as *gustatu* “like”) which are not restructuring verbs in any other language I know of. That the list includes such prominent restructuring verbs such as *want*, *forget* or *order*, only points to a wider generalization: *LDA is only possible across nominalized clauses which belong in the Case-agreement domain of the main clause*, and nominalized complements of restructuring verbs count among those clauses.

## 6. Case, Agreement and Active Goals

Basque LDA supports the idea that Case plays a mediating function in Agree. In fact, only nominalized clauses which independently agree and check Case with the auxiliary license LDA. On the other hand, it questions the notion of *active Goal* (Chomsky 2000, 2001) as a relevant notion for Agree. It does so on two accounts: first, observe that LDA occurs across nominalized clauses which have their own aspectual and temporal structure. It is to be expected that nominalized clauses display a full argument structure, and accordingly the relevant functional structure to check absolutive Case. If this is so, then the matrix auxiliary is agreeing with a DP that already has its Case checked (an inactive Goal). But imagine for a moment that this is not the case. That is, that the inner structure of the nominalized clause is, as proposed for Wurmbrandt (1998), Boeckx (2003) and others for similar cross clausal agreement cases, a bare VP, unable to check the case of the inner object. In that case, absolutive Case would be checked by the matrix transitive auxiliary:

$$(97) \left[ \dots \text{Aux}_{[uAgr]} \left[ {}_{VP} v^0 \left[ {}_{VP} V^0 \left[ {}_{VP} \text{DP}_{[Case]} V^0 \right] \right] \right] \right]$$

Given that Basque is an ergative-absolutive language, the option represented in (97) makes a clear prediction: we should be able to find LDA (and long-distance case-checking) with absolutive subjects. But this is not the case. Consider the following contrast:

- (98) a. [PRO liburuak irakurtzea] gustatzen zait/zaizkit  
 books-Abs-pl read-inf-D like-hab Aux(3sAbs-1sgDat)/(3plAbs-1sgDat)  
 “I like to read books”

- b. [Haurrak geldi egotea] gustatzen zait/\*zaizkit  
 children-Abs quiet be-inf-D like-hab Aux(3sAbs-1sgDat)/(3plAbs-1sgDat)  
 “I like that the children be quiet”

In (98a) LDA with the inner object is possible. Assume that this follows from the ability of the matrix auxiliary to reach into it. Then, it is not clear why the same thing is not possible in (98b), with another absolutive DP. The contrast follows straightforwardly if (98b) is a CP, with a person feature in Q which licenses an overt subject. Strong QPs being strong phases (see Butler 2004), the matrix auxiliary would not be able to reach into the DP.

Then, that the embedded object has its own Case checked inside the infinitival is also shown by those Cases where the object of the nominalized clause and the nominalized clause check different Cases, and there is no possible source for the Case of the object in the matrix clause. Even in those cases, LDA is possible. Consider thus (99):

- (99) Uko egin die [PRO agindu horiek betetzeari]  
 refusal-Abs done aux [3sE-3plD-3sA] order those obey-Nom-D-Dat  
 “He/she refused to obey those orders”

In (99), the matrix auxiliary agrees in Case (Dative) with the nominalized clause, but the dative affix in the auxiliary is plural, showing that it also agrees in number (but not in Case) with the absolutive object.

The facts lead us to reject Chomsky’s formulation of Agree in terms of an *active* Goal. The conclusion is thus identical to the one reached by Bhatt (2005) in view of the Hindi data. Rejection of the idea of an active Goal in Chomsky’s terms, forces us to rethink those cases in which it is useful (Bhat 2005: 39):

- (100) a. \*John<sub>i</sub> is certain [ t<sub>i</sub> will win]  
 b. \*John<sub>i</sub> to seem [ t<sub>i</sub> is intelligent]] would be surprising

Bhat suggests that the requirement that the Goal be active (that is, has an unchecked Case feature) is operative for pied-piping/move, but not for Agree. I tentatively accept the conclusion. There is however another aspect of the function of active Goals that is not covered by Bhatt’s reformulation: the intervention effect of other DPs. If Case checking is irrelevant to freeze a given syntactic domain for search, datives should be allowed to feely enter in LDA. In Basque, the intervention effect is illustrated by (22b), repeated here:

- (22b) \*Jonek<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> Mireni liburu batzuk eroste] erabaki ditu/dio  
 Jon-erg Miren-dat book some-abs-pl buy-Nom-D decided aux(3sE-3pA)  
 “Jon decided to buy Miren some books”

Solving this and other matching issues is the matter of section 7.

## 7. The Goal of Number LDA

### 7.1. The position of the object

In their analysis of LDA in Itelmen, Bobaljik and Wurmbrandt (2003, 2005) note that LDA correlates with wide scope of the agreed-with object. This wide

scope is apparent in at least two things: the specific interpretation of the embedded object, and its relative scope with regard to semantic operators (intensional predicates and negation). Basque objects in LDA show neither of those properties. Consider (101):

- (101) a. [PRO liburu zaharrak gordetzea] gustatzen zaizkio  
 book old-pl-abs keep-Nom-D like-hab aux[3sDat-3plA]  
 “He/she likes to keep (the) old books”
- b. [PRO datorren urtean arbia eta patata ereitea] pentsatu ditu  
 next year-loc and potatoe plant-Nom-D thought thought aux[3sE-3plA]  
 “He/she has decided to plant turnip and potatoe”

In (101a) the interpretation of the object is the same as any other plural in object position: it can have a definite reading, or it can have an existential one, like bare nouns in romance (old books, in general). As for (101b), the object is there a conjunction of two kind denoting noun phrases, which have no specific interpretation. In any case the presence of plural LDA makes no difference at all.

With regard to intensional predicates and negation, the tests yield similar results. A sentence such as (102):

- (102) a. [Leiho guziak ixtea] ahaztu zaizkio  
 window all-D-pl close-Nom-D forgot aux[3sDat-3plA]  
 “He forgot to close all the windows”
- b. Jonek ez ditu [inoren aferak konpontzea] gogoko  
 Jon-erg neg aux[3sE-3plA] anyone’s problems-abs solve-Nom-Det likeable  
 “Jon doesn’t take pleasure in solving anyone’s problems”

(102a) is compatible both with a scenario in which the subject forgot to close all windows (narrow scope), or one where all the windows remained open (wide scope). (102b) shows that the object, a negative polarity item, is c-commanded by negation (on this, see Laka 1990). Also, the object does not seem to have moved when it is preceded by postpositional phrases modifying different aspects of the event:

- (103) a. Jonek [PRO Mirentzat liburu batzuk erostea] pentsatu ditu  
 Jon-erg Miren-ben book some-pl buy-Nom-D planned aux[3sE-3plA]  
 «Jon planned to buy some books for Miren»
- b. [PRO baratetik loreak hartzea] gustatzen zaizkio  
 garden-from flowers-abs take-Nom-Det like-hab aux[3sD-3plA]  
 “He/she likes to take flowers from the garden”
- c. [PRO baratzean arrosak landatzea] gogoko ditu  
 garden-D-loc roses-abs plant-Nom-Det pleasurable aux[3sE-3plA]  
 “He finds pleasurable to plant roses in the garden”

In all cases, the order inside the clause reflects the unmarked word order. Any other ordering would require special stressing of the elements involved.

Objects in idioms and complex predicates also license LDA:

- (104) a. Jonek [PRO Mirenengan itxaropen guztiak jartzea] erabaki ditu  
 Jon-erg Miren-loc hope all-pl put-Nom-D planned aux[3sE-3pA]  
 «Jon decided to put all hopes on Miren»
- b. [PRO gorriak pasatzea] erabaki ditu, bere asmoak betetzeko  
 red-ones endure-Nom-D decided aux[3sE-3plA] his goals achieve-purpose  
 “He/she decided to endure anything in order to achieve his/her goals”
- c. [PRO gordinak eta lirinak entzutea] tokatu zaizkio  
 raw-pl-abs and rotten-pl-abs hear-Nom-D happen aux[3sDat-3plA]  
 “He had to hear all sorts of bad things (lit. the raw and the rotten)”

We can conclude therefore that unlike in Itelmen, the embedded object in Basque remains in its Case/agreement position.<sup>23</sup>

## 7.2. LDA into ditransitive clauses

All cases we have seen to this point involved LDA with an embedded absolutive argument. Dative arguments can also be targetted for number LDA under certain limits. They can be targetted for LDA if they are inside a dative Case marked nominalized clause. The result is not as natural as LDA with absolutive arguments:

- (105) ?Uko egin die [buruzagiei obeditzeari]  
 refusal done aux[3sE-3plDat-3sA] chief-pl-dat obey-Nom-D-dat  
 «He refused to obey the chiefs»

(105) should be compared with (106), which is utterly impossible:

<sup>23</sup> There is one instance where the object seems to occupy a peripheral position. When the nominalized clause has negation, the object must precede it in order to license number LDA:

- (i) a. [Liburuak ez eramatea] pentsatu ditu  
 books neg take-Nom-D thought aux[3sE-3plA]  
 «He/she planned not to take the books with him/her»
- b. [Ez liburuak eramatea] pentsatu du/\*ditu  
 neg books-abs take-Nom-Det thought aux[3sE-3sA/3sE-3plA]  
 «He/she planned not to take the books with him/her»

Rather than thinking of an eventual blocking effect of negation, comparable to the one it exerts in clitic climbing, I suggest that negation in (ib) occupies a different position, high in the clause structure. To my ears, (ib) greatly favors an obviative reading of the subject. If so, the position of negation must be related to the presence of independent Tense, which induces opacity. Negation in finite clauses precedes Tense, as showed by Laka (1990). If this is correct, negation can occupy at least two different positions in the nominal clause. See Etxepare (2003b) for independent evidence in this regard. In both cases negation can license a negative polarity item:

- (ii) b. Jonek [inoren aferak ez konpontzea] erabaki du/ditu  
 Jon-erg anyone's issues neg solve-Nom-D decided aux(3sA)/(3sE-3pA)  
 “Jon decided not to solve anyone's issues”

- (106) \*Erabaki ditu [buruzagiei obeditzea]  
 decided aux[3sE-3plA] chief-pl-dat obey-Nom-D-dat  
 «He decided to obey the chiefs»

The difference between the two cases is that the complex predicate *uko egin* “to refuse” is a ditransitive structure, assigning dative case to its nominalized dependent. Some sort of “case-harmony” is therefore required for LDA with dative arguments.<sup>24</sup> The presence of a dative argument in an LDA configuration helps to bring out a set of intriguing asymmetries between dative and absolutive arguments in LDA cases. Since LDA in number with dative arguments is possible, one would think that in ditransitive nominalized clauses LDA should be able to target just the dative argument. According to that expectation, a configuration such as (107) should be possible, with LDA targetting only the dative-DP:

- (107) Aux<sub>[uN]</sub>...[... Dat<sub>[pl]</sub>... Abs]-Dat  
 \\_-----/

As (108) shows, (107) yields a deviant sentence:

- (108) \*Uko egin die [lankideei opari bat egiteari]  
 refuse done aux[3sE-3plD-3sA] colleagues present one do-Nom-D-dat  
 “He refused to give a present to the colleagues”

The set of configurations that yield legitimate LDA in number are the following:

- (109) a. Aux<sub>[uF]</sub>...[... Abs<sub>[pl]</sub>...]<sub>ABS</sub>                      b. Aux<sub>[uN]</sub>...[...Dat<sub>[pl]</sub>...]<sub>DAT</sub>  
 c. Aux<sub>[uF]</sub>...[... Abs<sub>[pl]</sub>...]<sub>DAT</sub>

The set of configurations which do not admit LDA are the following:<sup>25</sup>

<sup>24</sup> Those cases should be distinguished from cases such as (i). The latter cases are perfectly natural, show none of the case-harmony conditions operative in number LDA, require a change in the valency of the auxiliary (from transitive to ditransitive) (ia), and allow person LDA (ib), unlike the above cases:

- (i) a. Erabaki diogu [Joni hori ematea]  
 decided aux[3plE-3sD-3sA] Jon-dat that-abs give-Nom-D  
 “We thought of giving that to Jon”  
 b. Erabaki dizute [hori ematea]  
 decided aux[3plE-2sDat-3sA] that-abs give-Nom-D  
 “They decided to give you that”

I said at the beginning that the above cases are better approached as instances of clitic climbing under restructuring. See Arregi et alii (2004).

<sup>25</sup> I find (110d) better than the other cases. The structure is illustrated in (i):

- (i) Uko egin die lankideei opariak egiteari haien urtebetzean  
 refuse do aux[3sE-3plD-3sA] colleagues-dat presents-abs do-Nom-Dat their birthday-loc  
 «He/she refused to make presents to his/her colleagues for their birthday»

- (110) a. \*Aux<sub>[uN]</sub> ... [...Dat<sub>[pl]</sub> ...]<sub>ABS</sub>  
 b. \*Aux<sub>[uN]</sub> ... [...Dat<sub>[sing]</sub> ... Abs<sub>[pl]</sub> ...]<sub>ABS</sub>  
 c. \*Aux<sub>[uN]</sub> ... [...Dat<sub>[pl]</sub> ... Abs<sub>[pl]</sub> ...]<sub>ABS</sub>  
 d. \*Aux<sub>[uN]</sub> ... [...Dat<sub>[pl]</sub> ... Abs<sub>[sing]</sub> ...]<sub>DAT</sub>  
 e. \*Aux<sub>[uN]</sub> ... [...Dat<sub>[sing]</sub> ... Abs<sub>[pl]</sub> ...]<sub>DAT</sub>  
 d. ?Aux<sub>[uN]</sub> ... [...Dat<sub>[pl]</sub> ... Abs<sub>[pl]</sub> ...]<sub>DAT</sub>

Note that (109) does not pattern with normal agreement in Basque. Each argument in Basque independently agrees in person and number with the auxiliary in main clauses. The impossibility of (107) leads us to conclude the following: long distance Agree is not a process that directly targets an embedded argument. If that were the case we would expect independent checking of *f*-features against each of the goals separately. It must be the case that LDA is mediated by some intermediate probe inside the nominal clause. Independent evidence that LDA in number is not established directly with the DP arguments but is mediated by some other clause internal projection, is provided by those cases where the DP finds itself at the edge of the clause, but nevertheless does not trigger LDA. Despite the fact that cyclic locality would allow for it, absolutive DPs in the edge of complement CPs do not trigger LDA:

- (111) a. Badakigu zein(tzu) erosi  
 we-know [3sA] which(pl) to buy  
 “We know which ones to buy”  
 b. \*Badakizkigu zein(tzu) erosi  
 we know[3plA] which to buy
- (112) a. Ez digute galdetu [zein(tzu) etorriko diren]  
 neg aux[3plE-1plD-3sA] asked who-pl will come-Comp  
 “They didn’t ask us who will come”  
 b. \*Ez dizkigute galdetu [zein(tzu) etorriko diren]  
 neg aux[3plE-1plD-3plA] asked who-pl will come-Comp  
 “They didn’t ask us who will come”

Agreement in the plural with the wh-words *zein/zeintzu* “which/which-pl” is independently possible in Basque. We may wonder why LDA is impossible across CPs. Of course, the actual structure of those complements may turn out to be one where the wh-word is embedded under more structure than it seems. But this is not evident. Alternatively, we can take those cases to show that LDA is mediated by an L-related position  $X^0$  internal to the clause. In other words, that an Agree relation is first established between the matrix probe and this L-related position, and that this mediating probe later on targets the embedded DPs. Obviously, if the mediating probe is lower than C, it will be too far away for the matrix probe to access it. (111) and (112) then follow as violations of Phase-related locality:

- (113) \*Probe...<sub>[CP C<sup>0</sup> [<sub>TP</sub>... X<sup>0</sup>...DP...]]</sub>
- \-----/

Whatever X is, it is not D, as number agreement in the absence of D is perfectly possible:

- (114) a. Joni [PRO koplā horiek kantatzen] entzun dizkiot  
 Jon-dat song those-abs sing-Nom-Loc heard aux[3sE-3sD-3pA]  
 “I heard/listened to Jon singing those songs”



- b. [PRO liburuak itzultzeko] eskatu dizkidate  
 book-pl-abs give-back asked aux[3plE-1sD-3pA]  
 “They asked me to give back the books”

## 8. Indirect checking and Phase Agreement

Let us consider first the Case/LDA combinations which yield acceptable sentences. I repeat them here:

- (115) a. Aux<sub>[uN]</sub> ... [... Abs<sub>[pl]...</sub>]<sub>ABS</sub>                      c. Aux<sub>[uN]</sub> ... [... Abs<sub>[pl]...</sub>]<sub>DAT</sub>  
 b. Aux<sub>[uN]</sub> ... [...Dat<sub>[pl]...</sub>]<sub>DAT</sub>

The wrong cases all involve LDA with datives inside absolutive nominalized clauses. I will adopt Pesetsky and Torrego's idea that absolutive Case<sup>26</sup> is checked by an inner temporal/aspectual head, which selects a DP with a non-interpretable Tense-feature [uT]. I will interpret the dependent Tense of control infinitives as possessing the formal feature [uT], as opposed to the T head of independent Tense, which would be characterized as having [iT]. The inner T of the matrix clause therefore checks absolutive Case, which in the present terms is just uT in the nominalized clause.<sup>27</sup> T is realized as one of the aspect-related projections in the structure of nominalizations. Genitive objects target a Zeit Phrase related position, I've claimed. Let us say that the head that checks absolutive Case is the aspectual phrase (Fernandez 1997), the locus of inner T. Inner T has its own uninterpretable phi-features, just like outer T. With our assumptions laid out, let us address the first case (117a):

- (116) ...<sub>[AspP1]</sub> Asp<sup>0</sup><sub>[VP]</sub> ... V<sup>0</sup><sub>[TD]</sub> T<sup>0</sup>+D<sup>0</sup> ...<sub>[AspP2]</sub> Asp<sup>0</sup><sub>[ZeitP]</sub> DP-abs Zeit<sub>[VP]</sub> PRO...]]]]  

|      |           |      |      |
|------|-----------|------|------|
| [iT] | [uT]+[iP] | [iT] | [iP] |
| [uP] | [uN]      | [uP] | [iN] |
| [uN] |           | [uN] |      |

The inner T that checks absolutive has interpretable T features and non-interpretable person and number features. It is therefore, a complete Probe. The dependent Tense of nominalized clauses has a non-interpretable T feature (Case) and an uninterpretable number feature valued by the closest DP (the absolutive object), but no person features. T+D however has interpretable person features, after D raises to T. Although Asp1, a complete Probe, can check the Case feature of

<sup>26</sup> For absolutive=accusative, see Bobaljik (1993) and Laka (1993).

<sup>27</sup> The obvious question that arises here is how independent Tense complements are ever possible if inner T requires a complement with a [uT] feature. The question arises well beyond this particular case, in fact it arises in all cases of finite complementation, as Torrego and Pesetsky concede. For them, C always has [uT] features, regardless of the nature of the T head in the embedded clause. This way the requirement that inner T select a complement with a [uT] feature is directly obeyed. That C should have such a feature follows from their analysis of several C-T phenomena, such as do-support or *that*-omission in English. For Basque, I will just assume that in obviative nominalizations, the structure is basically identical to finite dependents, except for person features.

T+D, T+D does not constitute a complete Goal. It has a person feature, but no interpretable number features. Therefore, it cannot value the phi-features of Asp (Chomsky 2001, 2004). Asp1 must search further down to value its phi-features. Asp2 has no interpretable person or number features, so it cannot be a Goal. Asp2 is itself a complete Probe too. Let us say that both Asp1 and Asp2 reach into the DP in Spec of ZeitP, and value their features. There is at least one problem with this simple approach to feature valuation: there is no reason why we should not have LDA in person in all those cases where we can have LDA in number. By person, I mean first or second person long distance agreement. Consider in this regard the ungrammaticality of (117):

- (117) a. \*[zu bertan ikustea]            gustatzen zatzaizkio  
           you there see-Nom-Det like-hab aux[3sD-2sA]  
           ‘‘He/she likes to see you there’’
- b. \*[zu gonbidatzea]            baztertu zaituzte  
           you-abs invite-Nom-Det refused aux[3plE-2sA]

The impossibility of person LDA in those contexts is surprising, in view of the simple Agree algorithm we have employed. There are two ways of accommodating this restriction in the Agree algorithm. The first one would take Agree to proceed bottom up, and allow valued uninterpretable features to cyclically value uninterpretable features hosted in higher heads. Under this possibility, the embedded object would value the number and person features of Asp2, and the latter would count as full Goals for T, which would just value its uninterpretable number feature. T (with its valued number feature) and D would then count as a complete Goal for matrix Asp1. This way, the value of person in matrix T will only be third. The other way to integrate the person restriction would follow Richards (2005) and Richards and Rackowski’s (2005) idea that probing for an embedded argument proceeds in two steps: first, the matrix probe agrees with the clause; then it agrees with the embedded argument, which must have non-distinct features. In other words: the first instance of Agree sets the form of further agreement operations. This way, since the clause head has a third person feature (but remember, not an interpretable number feature), all further instances of Agree would have to be of the third person form. In either case, checking is indirect, in the sense that it is not directly established with a full Goal, but proceeds by partial valuation of features along a phase.

In any case, the two variants of the Agree operation sketched above do not rule out LDA across an absolute clause with a dative argument. In other words, they don’t make the right cut distinguishing (118a,b):

- (118) a. Aux<sub>[uN]</sub> ... [... Abs<sub>[p]</sub> ...]<sub>DAT</sub>            b. \*Aux<sub>[uN]</sub> ... [... Dat<sub>[p]</sub> ...]<sub>ABS</sub>

If Case is just uninterpretable T in the nominalized clause, then the two cases are undistinguishable. Observe that (118b) can not be ruled out by invoking a simple dependency between the Case and the phi-features involved: precisely, the two are split in (118a). On the other hand, completely divorcing the two will leave us without an account of (118b).

Trask (1995) has observed for Basque that indirect object marking in many cases is jointly made by two different kinds of morphemes in the auxiliary: on the one hand, a

morpheme that marks the existence of an indirect object, such as *-ki-* or *-ts-*. On the other, person and number features related to the indirect object. This squares well with a number of recent proposals that datives are introduced in the VP structure by an independent applicative head (Romero 1997; Ormazabal and Romero 2001; Anagnostopoulou 2003). This morpheme is responsible for checking or assigning the dative Case of the indirect object. Combining Trask's insight with those recent proposals, I suggest that we separate phi-features from the case assigning head in the presence of an indirect object. Assume that the independent dative marking head is a further instantiation of inner T, responsible for dative Case-checking. Inner T would therefore have two different instantiations, which would correlate with different aspectual roles and different cases. The aspectual contribution of dative has been noted among others by Etxepare (2003) (see also Arregi and Ormazabal 2003). The structural representation of (118a) according to this is now (119):

$$(119) \dots [{}_{\text{Asp}} \text{Asp}_{\text{dat}} [{}_{\text{AgrP}} \text{Agr} [{}_{\text{VP}} \dots \text{V}^0 [{}_{\text{TD}} \text{T}^0 + \text{D}^0 \dots [{}_{\text{AspP2}} \text{Asp}^0 [{}_{\text{ZeitP}} \text{DP-abs} \dots ]]]]]]]$$

|      |      |           |      |      |
|------|------|-----------|------|------|
| [iT] | [uN] | [uT]+[iP] | [iT] | [iP] |
| [uP] | [uN] | [uN]      | [uP] | [iN] |
|      |      |           | [uN] |      |

iT in Asp checks the Case of the clause. Following a similar suggestion by Bhatt (2005), I will claim that Agree successively marks for matching all heads containing uninterpretable features. A set of feature matrices is thus marked for matching containing Agr-dative, now separated from Asp, T+D, the embedded Asp-head and the DP-Goal. At the point of Transfer, all the heads marked for Matching in the phase must have their features valued, and the values must be non-distinct. It is because the matrix Probe has no T-features that the values entering into matching in (119) can be shared. The temporal feature of Asp, a concrete realization of inner T, is not present in the set of heads that enter into matching. After Agree has valued the uninterpretable features of all matching heads, Agr raises to adjoin to Asp. This is no ad hoc process: auxiliaries are complex heads, behaving as phonological clitics at the clausal level (see Ortiz de Urbina 1994). Raising of Agr to Asp is then part of a more general rule. Let me lay out the basic assumptions of the Agree operation above:

- (120) (i) Heads, as feature matrices, are the entities which enter into Agree  
(ii) Agree involves matching and multiple feature valuation of uninterpretable features in a Phase  
(iii) At PF/Morphological Structure, the feature matrices of the heads entering into Agree must be non-distinct (i.e. at least overlapping), and the values of the features they share must be identical,  
(iv) Complex heads count as (simple) heads

Now consider the impossible (118b):

$$(121) \dots [{}_{\text{AspP1}} \text{Asp}^0 [{}_{\text{VP}} \dots \text{V}^0 [{}_{\text{TD}} \text{T}^0 + \text{D}^0 \dots [{}_{\text{Agr+Asp}} [{}_{\text{AspP2}} \text{DP-dat} (\text{Asp}^0) [\dots]]]]]]]]$$

|                      |           |      |                      |      |
|----------------------|-----------|------|----------------------|------|
| [iT <sub>abs</sub> ] | [uT]+[iP] | [uP] | [iT <sub>dat</sub> ] | [iP] |
| [uP]                 | [uN]      | [uN] | [uN]                 | [iN] |
| [uN]                 |           |      |                      |      |

Unlike in (118), by the time Agree applies, Agr and dative aspect have already merged, and constitute a complex head. If Agree crucially involves heads containing uninterpretable features, and requires identity in the values of all the features included in the relevant heads, then (121) is ruled out: the higher Asp head and the lower one (Agr+Asp<sub>dat</sub>) will have conflicting T-values.

It is easy to see that this account will also extend to (115b), with a dative DP inside a dative clause, because all interpretable T-features involved will be the same. Finally, the algorithm will rule out any conflicting temporal matrices in the Phase. This accounts for all cases where the nominalized clause contains a dative inside an absolutive. This way we capture the so called “intervention” effect without assuming that Case-checked DPs are inert for probing.

## References

### 1. Corpus-related

#### 1.1. Dictionaries

Mitxelena, K. and I. Sarasola, 1984-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia-Diccionario General Vasco*. Euskaltzaindia.

#### 1.2. Texts

Zapirain, Salvador (Ataño), *Espetxeko Negarrak*. Auspoa Liburutegia 179. 1984.

Zapirain, Salvador (Ataño), *Elizaorra*. Auspoa Liburutegia 189. 1985.

### 2. Theoretical

Abney, S., 1987, *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Doctoral dissertation, MIT.

Anagnostopoulou, E., 2003, *The Syntax of Ditransitives. Evidence from Clitics*. Studies in Generative Grammar 54. Mouton de Gruyter.

Arregi, K. and G. Molina-Azaola, 2004, “Restructuring in Basque and the Theory of Agreement”, in G. Garding and M. Tsujimura (eds.), *WCCFL 23 Proceedings*. MA: Cascadia Press. 101-114.

Artiagoitia, X., 1994, “Verbal Projections in Basque and Minimal Structure”, *ASJU* 28: 341-504.

—, 2002, “The functional structure of Basque NPs”, in Artiagoitia et al. (eds.), 73-90.

—, 2003, “Subordination”, in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 634-752.

—, 2004, “Izen Sintagmaren Birziklatzea: Izen Sintagmatik Izen Sintagmaren inguruko Funtzio-Buruetara”, in P. Albizu eta B. Fernandez (eds.), *Euskal Gramatika XXI. mendearen Atarian: Arazo Zaharrak, Azterbide Berriak*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia-Euskal Herriko Unibertsitatea. 13-38.

—, 2002, P. Goenaga & J. A. Lakarra (eds.), *Erramu Boneta: A Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU* 45, Lejona.

Aygen, G., 2002, *Finiteness, Case and Clausal Architecture*. Doctoral Diss. Harvard.

Baker, M., 2003, *Lexical Categories*. Cambridge: Cambridge U.P.

Bhatt, R., 2005, “Long Distance Agreement in Hindi-Urdu”, *NLLT* 23, 757-807.

- Bobaljik, J., 1993, "On egativity and eragative unaccusative", *MITWPL* 19, 45-88.
- and S. Wurmbrandt, 2005, "The Domain of Agreement", *NLLT* 23, 809-65.
- Boeckx, C., 2003, "Intricacies of Icelandic Agreement", Ms. University of Maryland.
- , 2003, "Long Distance Agreement in Hindi: Some theoretical implications", *Studia Linguistica*, 23-36.
- , 2004, "Conditions on Agreement in Japanese", *NLLT* 22: 453-80.
- Boskovic, Z., 1997, *The Syntax of Non-Finite Complementation. An Economy Approach*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Branigan, P. and M. McKenzie, 2002, "Altruism, A-bar Movement, and Object Agreement in Innu-aimûn", *LI* 33.3, 385-408.
- Bruening, B., 2001, *Syntax at the Edge*, MIT Ph.D. Dissertation.
- Butler, J., 2004, *Phase Structure, Phrase Structure and Quantification*. Doctoral Dissertation, University of York.
- Chomsky, N., 1995, *The Minimalist Program*, MIT Press.
- , 2000, "Minimalist Inquiries: The Framework", in Martin and Uriagereka (eds.), 89-147.
- , 2001, "Derivation by Phase", in M. Kenstowicz (ed.), *Ken Hale: A Life in Language*, MIT Press: 1-52.
- , 2004, "Beyond Explanatory Adequacy", in A. Belletti (ed.), *Structures and Beyond. The Cartography of Syntactic Structure*. Vol 3. Oxford: Oxford U.P.
- , 2005, "On Phases", Ms. MIT.
- Chung, S., 2004, "Restructuring and Verb Initial Order in Chamorro", *Syntax* 7:3, 199-233.
- Cinque, G., 2006, *Restructuring and Functional Heads. The Cartography of Syntactic Structures*, volume 4. Oxford Studies in Comparative Syntax. Oxford: Oxford U.P.
- Dechaine, R.-M. and Wiltschko, 2002, "Decomposing pronouns", *LI* 33, 409-42.
- Demirdache, H. and M. Uribe-Etxebarria, 2000, "The primitives of temporal relations", in Martin, Michaels and Uriagereka (eds.), 157-86.
- , 2002, "La grammaire des prédicats spatiotemporels: Temps, aspect et adverbes de temps", in *Temps et Aspect: De la morphologie à l'interprétation*, Brenda Laca (ed.), 125-75.
- Den Dikken, M., 2004, "Agreement and Clause Union", in K. E. Kiss and H. van Riemsdijk (eds.), *Verb Clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*. Linguistik Aktuell 69, John Benjamins: 445-99.
- Duguine, M. (to appear), "Silent arguments without *pro*: the case of Basque", *Proceedings of the Newcastle Conference on Syntactic Parameters*. University of Newcastle.
- Eguren, L. (to appear), "Marcas de predicación en vasco", in B. Fernandez and I. Laka (eds.), *Andolin Eguzkitzaren omenez*. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Elordieta, A., 2001, *Constituent Permutation and Word Order in Basque*. Doctoral Dissertation, Leiden University. HIL Publications.
- Etxebarria, U., 2005, *Quantification and Domain Restriction in Basque*. Doctoral Dissertation Euskal Herriko Unibertsitatea-University of the Basque Country.
- Etxepare, R., 2003a, "Urruneko komuntadura eta menpeko infinitiboak euskaraz", *Lapur-dum* VIII, 167-206.
- , 2003b, "Valency and Argument Structure in the Basque Verb", in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 363-425.
- , 2003c, "Negation", in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.).
- (in progress), "Temporal structure and obviation in Basque nominalizations", Ms. CNRS-Baiona.

- and J. Ortiz de Urbina, 2003d, “Focalization”, in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 459-515.
- Fernandez, B., 1997, *Egiturazko Kasuaren Erkaketa Euskaraz*. Doctoral Dissertation. Euskal Herriko Unibertsitatea-University of the Basque Country.
- Goenaga, P., 1984, *Euskal Sintaxia: Konplementazioa eta Nominalizazioa*, Ph.D. Dissertation, Euskal Herriko Unibertsitatea-University of the Basque Country.
- Gueron, J. and J. Lecarme (eds.), 2004, *The Syntax of Time*. Current Studies in Linguistics 37. MA: MIT Press.
- Haddican, B., 2001, “Basque Functional Heads”, *Linguistics in the Big Apple: Working Papers in Linguistics*. New York University.
- , 2005, *Aspects of Language Variation and Change in Contemporary Basque*. Doctoral Dissertation, New York University.
- Hale, K., 1984, “Notes on world view and semantic categories: Some Warlpiri examples”, in *Features and Projections*, ed. by P. Muysken and H. van Riemsdijk, 233-54. Dordrecht: Foris.
- Homlberg, A. and T. Hroarsdottir, 2003, “Agreement and movement in Icelandic raising construction”, *Lingua* 113. 997-1019.
- Hornstein, N., 1999, “Movement and Control”, *LI* 30: 679-708.
- , 2001, *Move! A minimalist theory of construal*, Oxford: Blackwell.
- , 2003, “On Control”, in R. Hendrick (ed.), *Minimalist Syntax*. Oxford: Blackwell, 6-81.
- Hualde, J. I. and J. Ortiz de Urbina (eds.), 2003, *A Grammar of Basque*, Mouton Grammar Library 26, Mouton de Gruyter.
- Kayne, R., 1994, *The Antisymmetry of Syntax*. MIT Press.
- , 1999, “Prepositional complementizers as attractors”, *Probus* 11, 39-73.
- Kleyn, W., 1994, *Time in Language*. London: Routledge.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax. On the Nature of Functional Categories and Projections*. Doctoral dissertation. MIT.
- , 1993, “Unergatives that assign ergative, unaccusatives that assign accusative”, in J. Bobaljik and C. Phillips (eds.), *Papers on Case and Agreement I, MITWPL* 18: 149-72.
- Landau, I., 1999, *On Control*, MIT Ph.D. Dissertation in Linguistics.
- Lecarme, J., 2004, “Tense in Nominals”, in Gueron and Lecarme (eds.).
- Mahajan, A., 1989, “On agreement and agreement phrases”, *MIT Working Papers In Linguistics* 10.
- Martin, R., 1996, *A Minimalist Theory of PRO and Control*, Doctoral Dissertation, University of Connecticut.
- , & J. Uriagereka (eds.), 1998, *Step by step. Papers in Honor of Howard Lasnik*. MIT Press.
- McGinnis, M., 1998, *Locality in A-Movement*. Doctoral Dissertation MIT.
- Miyagawa, S., 1993, “LF Case-checking and the minimal link condition”, in C. Phillips (ed.), *Papers on Case and Agreement. MITWPL* 19, 213-54.
- Musan, R., 1995, *On the temporal interpretation of noun phrases*. MIT. Ph.Diss.
- Nunes, J., 2004, *Linearization of Chains and Sideward Movement*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ochi, M., 2001, “Move F and Ga/No Conversion in Japanese”, *JEAL* 10. 247-86.
- Oihartzabal, B., 2002, “Tokiz kanpoko komunztadura euskaraz”, in P. Etxeberria & H. Knörr (eds.), *Nerekin Yaio Nun. Txillardegiri Omenaldia*. IKER-17. Bilbo: Euskaltzaindia.

- Ormazabal, J., 1995, *The Syntax of Complementation: On The Connection Between Syntactic Structure and Selection*, University of Connecticut Ph.D. Dissertation.
- , 1998, “A Conspiracy Theory of Case and Agreement”, in Martin and Uriagereka (eds.).
- , and J. Romero, 2001, “Agreement Restrictions”, Ms., of the U. Basque Country-U. of Alcalá.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Syntax of Basque*. Kluwer.
- Pesetsky, D., 1982, *Paths and Categories*. Doctoral dissertation, MIT.
- , 1995, *Experiencers and Cascades*. Cambridge, MA: MIT Press.
- , 2000, *Phrasal Movement and Its kin*. Cambridge, MA: MIT Press.
- and E. Torrego, 2004, “Tense, Aspect and the Nature of Syntactic Categories”, in Guéron and Lecarme (eds.).
- Polinsky, M., 2003, “Non-Canonical Agreement is Canonical”, *TPS* 101: 2, 279-312.
- and E. Potsdam, 2001, “Long Distance Agreement and Topic in Tsez”, *NLLT* 19: 3, 583-646.
- Rezac, M., 2003, “The fine structure of cyclic Agree”, *Syntax* 6: 2, 156-82.
- San Martin, I., 2001, *On Subordination and the Distribution of PRO*, Doctoral Dissertation, University of Maryland.
- and J. Uriagereka, 2002, “Infinitival Complementation in Basque”, in Artiagoitia et al. (eds.).
- Stowell, T., 1996, “The phrase structure of tense”, in *Phrase structure and the lexicon*, ed. by L. Zaring and J. Rooryck, 281-396. Dordrecht: Kluwer.
- Svenonius, P., 2004, “On the edge”, in D. Adger, C. de Cat and G. Tsoulas (eds.), *Peripheries. Syntactic Edges and Their Effects*. Kluwer Academic Publishers: 259-88.
- Sigurdsson, H. Á., 1996, “Icelandic Finite Verb Agreement”, *Working Papers in Scandinavian Syntax* 57, 1-46.
- Talmy, L., 1983, “How language structures space”, in *Spatial Orientation: Theory, research and application*, ed. by H. L. Pick and L. P. Acredolo, 225-82. New York: Plenum Press.
- Trask, R. L., 1995, “On the history of the Non-Finite Verb Forms in Basque”, in J. I. Hualde, J. A. Lakarra and R. L. Trask (eds.), *Towards a History of the Basque Language*. John Benjamins: 207-33.
- Uriagereka, J., 1999a, “Multiple Spell Out”, in *Working Minimalism*, ed. by S. D. Epstein and N. Hornstein, 251-82. Cambridge, MA: MIT Press.
- , 1999b, “Minimal Restrictions on Basque Movements”, *NLLT* 17-2: 403-44.
- Wurmbrandt, S., 1998, *Infinitives*, MIT Ph.D. Dissertation.
- Zagona, K., 2003, “Tense and Anaphora”, in A. Barss (ed.), *Anaphora*. Blackwell.





# INTONAZIO KURBEN ETENEZ

Iñaki Gaminde

(UPV/EHU)

## Laburpena

Lantxo honetan intonazioaren antolamendua hobeto ulertzekotzat, etenen azterketarako hurbilpena egiten da. Horretarako Bizkaiko 20 herritan jasotako testu libreekin egin dugun etiketazioa eta azterketa erabilia, intonazio kurben etenen ezaugarriak eta sailkapena aurkezten ditugu. Era berean etenekin batera egiten diren tonu motak aztertzen dira. Bestalde, etenen arteko unitateen luzera ere aztertzen da bide batez.

## Sarrera<sup>1</sup>

Orain arte euskararen intonazioaz egin diren lan gehienetan azterketarako beren-beregi prestatu diren esaldi bildumak edo, gehienez jota, testu irakurriak erabili izan dira (besteak beste Hualde eta lag. 1994, Uriarte 1995, Gaminde eta lag. 1996 eta 1997, Gandarias 1996, Elordietak 1997 eta 1999, Hernáez eta lag 1997, Jun-ek eta Elordietak 1997, Elordietak eta lag. 1999, Gaminde 1997, 2000a eta 2003, Hualde 1999, Navas 2003, e.a.).

Metodologia honek dauzkan abantailetan aldagaien kontrola izango da ezbairik gabe garrantzitsuena. Horrelako esperimenduetan ikertzaileak alde aurretik silaba kopuruak, luzera, soinuen tasunak, berben azentuera, eta abar kontrolatzen ditu. Era horretara, konbinazio guztiak erabilia, intonazio eredu orokorrak atera daitezke.

Desabantailetan, ordea, hainbat aipa daitezke. Batetik, bat-bateko berbetan hain arruntak diren bokal luzapenak eta bokal txertaketak ez dira horrelakoetan agertzen; hori dela eta, eurak aztertzeko aukera galtzen da. Bestetik, esperimendu kontrolatuetan erabiltzen diren ereduak nekez gertatzen dira bat-bateko berbetan. Horregatik guztiagatik, guk uste dugu laborategiko esperimenduekin batera testu askeak ere ikertu behar direla. Metodo biak erabilia, intonazioaren errealitatea hobeto deskriba daitekeelakoa daukagu.

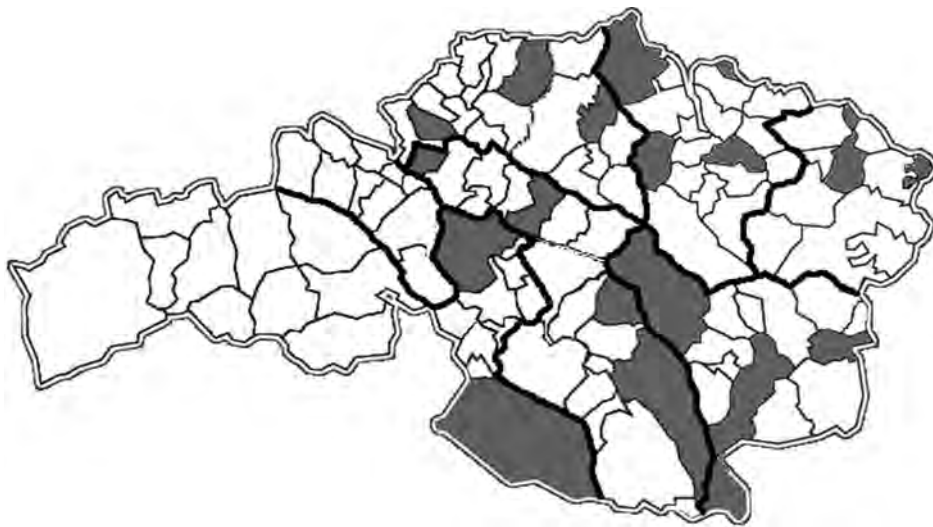
---

<sup>1</sup> Bihoazkie nire eskerrik beroenak José Ignacio Hualde eta Gorka Elordietari honen arteragoko bertsioaz egineko ohar baliotsuengatik.

Lan honen helburuak eta metodologia lehen atalean aztertu eta ostean, bigarren atalean eten motak arakatuko ditugu, era berean euron sailkapena aurkeztuko dugu. Hirugarren atalean talde prosodikoen luzeraren gainean jardungo dugu. Laugarrenean, etenen mugetan gertatzen diren tonu motak eta, eten eta tonuen bidez lortu ditugun konbinazioak ikusiko dira. Azkenik, bosgarren atalean, lan osoaren ondorioak eta hurrengo lanetarako proposamen batzuk irudikatuko ditugu.

## 1. Helburuak eta metodologia

Gorago aipatu den moduan, lan honen helburu nagusia bat-bateko berbetan egiten diren etenak aztertzea da. Beronekin batera etenen sailkapena eta talde fonikoen luzeraren azterketa ere egin nahi izan dugu. Helburuok bete ahal izateko Bizkaiko 20 herritako lekuko banarekin egineko elkarrizketen grabazioetan agertzen diren enuntziatuak erabili ditugu. Grabazioak helburu desberdinekin egin ziren, baina denek daukate amankomun bat-batekoak izatea; batzuetan, narrazioak eta deskripzioak erabili ditugu, beste batzuetan, ostera, lekukoen azalpenak. Aukeratu diren herriak (Abadiño, Amoroto, Axangiz, Berango, Bermeo, Buja, Dima, Elantxobe, Errigoiti, Jatabe, Leioa, Lekeitio, Lemoa, Meñaka, Ondarroa, Orozko, Otxandio, Zaldibar, Zamudio eta Zornotza) ondoko mapan ikus daitezke:



1. Irudia

Aukeratu diren herriak

Elkarrizketa guztiak minidisc deritzon sistemaren bidez jaso ziren. Soinu editore baten bidez digitalizatuta, AHOT deritzon programaren bidez etiketatuta dira. Etiketazio horretan transkripzio fonologikoarekin batera, etenak eta bokal luze eta txertatuak markatu dira. Bigarren maila batean tonuen etiketazioa egin da. Corpus hau izan da azterketarako erabili dena; artikulu honen helburuetarako herri bakoitzeko lehen 100 etenak aukeratu ditugu.

## 2. Eten motak

Datuen azterketarako, enuntziatutzat informatzailea berbaz hasten denik amaitzen duen bitarteko guztia hartuko dugu. Enuntziatuotan, etenei dagokienez egin dezakegun lehen sailkapena isiluneez osatzen dituzten berbeta zatien arabera da; Meñakako (1) enuntziatua, ondoko era honetara agertzen zaigu banatuta (“%” ikurraren bidez isilunea adierazten da, “%#” ikurraren bidez, ostera, enuntziatuaren amaiera adierazten da)

- (1) ixen basan% Pelis Sier defuntue,e\$<sup>2</sup> bixi dala etortia% liburu bi biar ensegida betetan sendusen%# (*Izan bazen, Felix Zear difuntua, bizi dela etortzea, liburu bi behar behingoan betetzen zenituen*)

ixen basan%

Pelis Sier defuntue, e\$

bixi dala etortia%

liburu bi biar ensegida betetan sendusen%#

Enuntziatu honetan hiru isilune dauzkagu (bat enuntziatu amaierakoa eta beste biak tartean) eta beste eten bat isilunebakoa, baina bokal luze baten ondoan. Enuntziatu honen isiluneez ondoko grafikoan ikus daitezke



## 2. Irudia

Seinale zatia isilunekin

<sup>2</sup> Ikur honen bidez isilunebako etena adierazi gura da.

Isiluneen arteko testu zatietan badira isilunebakoak edo esan genieziaiekeen beste eten mota batzuk. Batzuetan azken berbaren bokala luzatu egiten da edo azken silabaren bokal bera edo beste bat txertatu egiten da jarraian etenaren efektua egiteko. Beste batzuetan entzuleak etena igartzen du nahiz eta bokal luzapenik edo txertaketarik gertatu ez (“\$” ikurraren bidez isilune bako etena adierazten da; “v\$” ikurraren bidez, ostera, eten bera bokal luzea edo txertatuarekin). Etenen lehen sailkapena egiteko bereiz genitzake isilunedunak eta isilunebakoak. Etenen artean lotzen diren berbeta zatiak talde prosodikoak dira eta Sosari jarraikirik (1999) hauek geratzen dira intonazio unitate nagusiak, izan ere, euron barruan gertatzen dira melodia desberdinak.

Etenen sailkapenerako irizpide biak erabil ditzakegu, hau da, isilunea bai edo ez eta bokal luzapena edo txertaketa bai edo ez; ondoko taulan eten mota bakoitza adierazteko erabiliko ditugun ikurrak ikus daitezke:

|                    | +Isilune | -Isilune |
|--------------------|----------|----------|
| + Bokal txertaketa | v%       | v\$      |
| - Bokal Txertaketa | %        | \$       |

Bokal txertaketa talde prosodikoaren azken silaba kontsonantez amaitua denean gertatzen da; honelakoetan ez dugu identifikatzeko arazorik edukitzen. Talde prosodikoaren azken silaba bokalez amaitua denean, ostera, berau luza daiteke. Luzapena den edo ez erabakitze herri bakoitzaren bokalen luzera arruntaren batezbestekoa ezagutu behar da.

Artikulu honen helburuetarako, bokal luzera arrunta ezagutzeko herri bakoitzeko 25 bokal neurtu dugu (hots bokal bakoitzeko 5). Neurketa CV.C ingurunean egin dugu, hots, kontsonante ahoskabeen arteko bokala neurtu dugu silaba askean. Ondoko taulan bokal bakoitzaren batezbestekoa (B.) eta desbiazioak (D.) ikus daitezke herririk herri:

|           | i     |       | e     |       | a     |       | o     |       | u     |       |
|-----------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
|           | B.    | D.    | B.    | D.    | B.    | D.    | B.    | D.    | B.    | D.    |
| Abadiño   | 52,78 | 11,08 | 56,65 | 10,48 | 65,85 | 9,00  | 52,42 | 9,52  | 45,62 | 12,48 |
| Amoroto   | 69,39 | 11,71 | 69,73 | 11,96 | 65,41 | 19,05 | 68,40 | 11,93 | 73,21 | 5,74  |
| Axangiz   | 56,62 | 8,47  | 61,45 | 17,79 | 57,97 | 8,85  | 56,09 | 19,00 | 53,26 | 11,97 |
| Berango   | 48,08 | 10,24 | 52,33 | 8,76  | 50,99 | 7,61  | 45,81 | 12,79 | 53,24 | 4,86  |
| Bermeo    | 62,83 | 14,28 | 57,39 | 5,82  | 73,61 | 7,82  | 62,78 | 9,09  | 60,40 | 13,19 |
| Buja      | 61,08 | 7,56  | 63,24 | 10,85 | 57,33 | 12,07 | 45,61 | 4,50  | 53,84 | 6,48  |
| Dima      | 54,92 | 17,70 | 56,31 | 13,18 | 64,85 | 11,91 | 49,79 | 7,16  | 58,24 | 12,93 |
| Elantxobe | 64,58 | 18,18 | 57,01 | 13,34 | 69,26 | 3,70  | 61,16 | 9,13  | 62,04 | 8,83  |
| Errigoiti | 55,10 | 16,49 | 54,14 | 12,52 | 63,42 | 6,37  | 52,45 | 4,63  | 47,65 | 8,53  |
| Jatabe    | 60,29 | 9,45  | 58,35 | 10,99 | 69,51 | 11,97 | 58,88 | 11,37 | 63,81 | 12,21 |

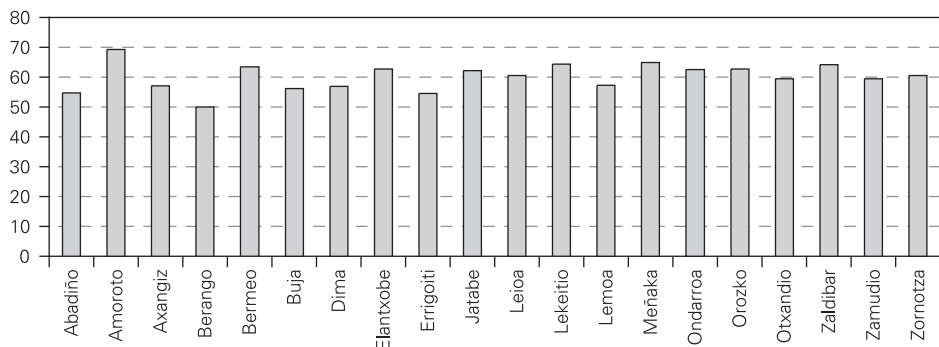
|          | i     |       | e     |       | a     |       | o     |       | u     |       |
|----------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
|          | B.    | D.    | B.    | D.    | B.    | D.    | B.    | D.    | B.    | D.    |
| Leioa    | 61,27 | 6,40  | 62,99 | 6,33  | 62,41 | 6,72  | 57,89 | 6,25  | 58,22 | 11,33 |
| Lekeitio | 56,79 | 7,64  | 69,03 | 4,87  | 73,54 | 9,77  | 60,83 | 7,38  | 61,37 | 12,02 |
| Lemoa    | 65,13 | 8,11  | 50,25 | 8,03  | 59,52 | 14,03 | 48,33 | 5,47  | 63,02 | 14,01 |
| Meñaka   | 59,89 | 10,30 | 60,25 | 5,92  | 71,43 | 6,25  | 68,44 | 12,22 | 64,44 | 10,97 |
| Ondarroa | 53,55 | 9,46  | 71,26 | 9,98  | 64,09 | 9,21  | 69,52 | 13,43 | 54,48 | 8,06  |
| Orozko   | 58,45 | 12,30 | 58,79 | 5,60  | 70,42 | 8,04  | 62,26 | 12,39 | 63,43 | 10,10 |
| Otxandio | 53,62 | 10,35 | 60,12 | 7,68  | 61,16 | 15,77 | 56,90 | 9,43  | 65,53 | 13,39 |
| Zaldibar | 66,75 | 15,21 | 58,92 | 11,78 | 63,93 | 13,17 | 70,35 | 9,17  | 60,91 | 13,07 |
| Zamudio  | 62,73 | 10,07 | 55,48 | 8,32  | 55,01 | 12,90 | 64,28 | 8,50  | 59,33 | 9,81  |
| Zornotza | 59,76 | 10,65 | 66,42 | 14,81 | 63,03 | 15,10 | 55,40 | 13,62 | 57,75 | 13,21 |

Bokal guztien batezbestekoak eta bakoitzaren gorengo eta beheengo balioak ondoko era honetara banatzen dira herririk herri:

### 1. Taula

Bokalen luzeraren batezbestekoak herrika

| Herria    | ms.   | gorengoa | beherengoa |
|-----------|-------|----------|------------|
| Abadiño   | 54,66 | 77,93    | 31,12      |
| Amoroto   | 69,22 | 92,64    | 48,56      |
| Axangiz   | 57,08 | 88,76    | 37,75      |
| Berango   | 50,09 | 66,10    | 31,81      |
| Bermeo    | 63,40 | 86,40    | 42,72      |
| Buja      | 56,22 | 77,13    | 41,70      |
| Dima      | 56,82 | 80,87    | 40,11      |
| Elantxobe | 62,81 | 87,91    | 45,25      |
| Errigoiti | 54,55 | 76,13    | 40,30      |
| Jatabe    | 62,17 | 84,35    | 43,09      |
| Leioa     | 60,56 | 77,99    | 49,90      |
| Lekeitio  | 64,32 | 80,99    | 42,71      |
| Lemoa     | 57,25 | 82,48    | 38,58      |
| Meñaka    | 64,89 | 83,88    | 51,21      |
| Ondarroa  | 62,58 | 85,68    | 44,54      |
| Orozko    | 62,67 | 81,73    | 45,78      |
| Otxandio  | 59,47 | 77,59    | 42,37      |
| Zaldibar  | 64,17 | 86,17    | 43,07      |
| Zamudio   | 59,37 | 75,52    | 43,68      |
| Zornotza  | 60,47 | 85,57    | 41,03      |



### 3. Irudia

Bokalen luzeraren batezbestekoa herrika

Bokal luzeek ez daukate luzera finkorik. Ondoko taulan ikus daitezkeen bost herritako bosna bokal neurtuz gero, bariazio handia dagoela ikus daiteke. Edoze-lan ere bokal arrunten aldean hainbat luzeagoak dira. Honelako kasuetan arrunta-ren aldean luzera bikoitza edo handiagoa edukitzea luzapenaren adierazgarritzat jo dugu.

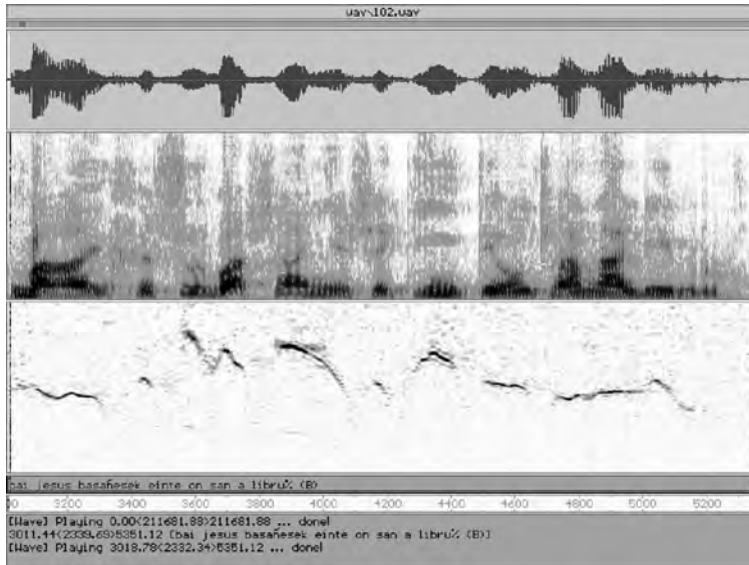
### 2. Taula

Etenetako bokal luzeen luzera desberdinen ereduak

| Abadiño |        | Amoroto |        | Axangiz |        | Berango |        | Bermeo |        |
|---------|--------|---------|--------|---------|--------|---------|--------|--------|--------|
| B.      | ms.    | B.      | ms.    | B.      | ms.    | B.      | ms.    | B.     | ms.    |
| i       | 173,94 | e       | 304,14 | a       | 263,82 | a       | 259,47 | e      | 343,51 |
| e       | 335,94 | a       | 312,36 | a       | 269,40 | a       | 302,72 | e      | 381,23 |
| e       | 173,94 | a       | 141,40 | a       | 256,87 | a       | 305,49 | e      | 299,87 |
| a       | 154,13 | a       | 332,48 | o       | 119,94 | o       | 330,49 | a      | 295,03 |
| o       | 192,56 | o       | 290,63 | o       | 420,71 | o       | 214,43 | a      | 210,27 |

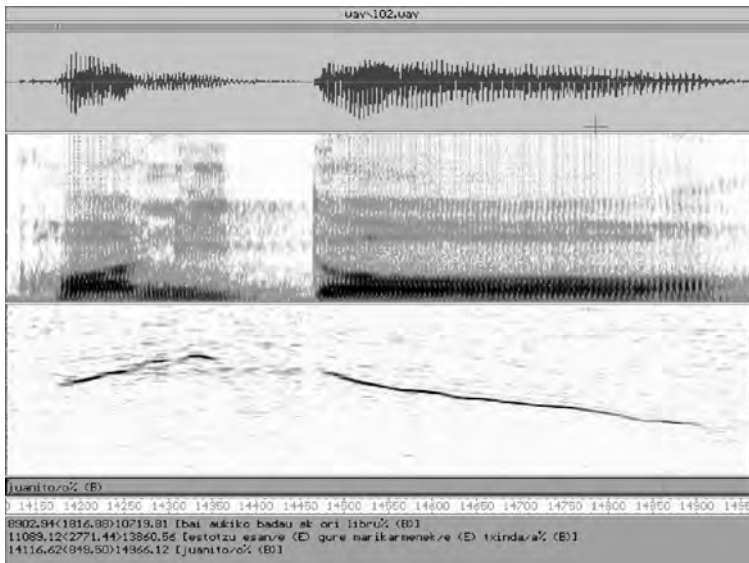
Isilune barik eta bokal txertaketa barik egiten diren etenen kasuan, etenaren efektua kurbaren konfigurazioan bat-bateko aldaketa bortitz baten bidez lortzen da (ikus 7. irudia). Ondoko grafikoetan gure sailkapenaren arabera, egin dugun eten mota bakoitzeko bat ikus daiteke:

- “%” etena (+isilunea, –bokal txertaketa)
- “v%” etena (+isilunea, +bokal txertaketa)
- “v\$” etena (-isilunea, +bokal txertaketa)
- “\$” etena (-isilunea –bokal txertaketa)



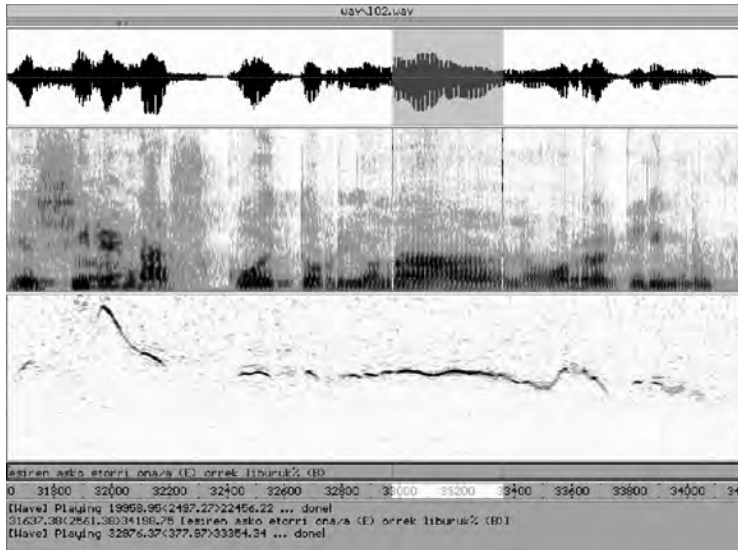
4. Irudia

(a) “%” etena (+isilunea, -bokal txertaketa)  
 /bai jesus basañezek einte on san a libru/  
*(Bai Jesus Basañezek eginda egon zen liburu hura)*



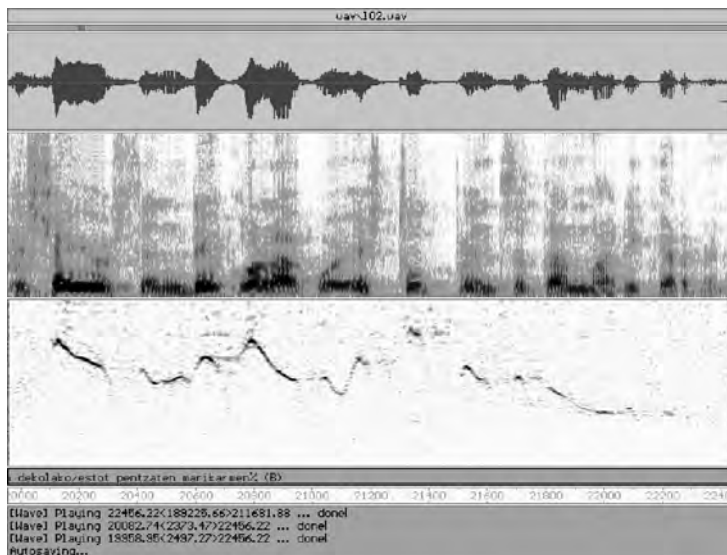
5. Irudia

(b) “v%” etena (+isilunea, +bokal txertaketa)  
 /juanito/



### 6. Irudia

(c) “v\$” etena (-isilunea, +bokal txertaketa)  
 /esiren asko etorri ona, a/ orrek liburuk/  
 (ez ziren asko etorri hona, liburu horiek)



### 7. Irudia

(d) “\$” etena (-isilunea -bokal txertaketa)  
 /esayosten dekolako/estot pentzaten marikarmen/  
 (esan zidan daukalakoa, ez dut pentsatzen Mari Karmen)



Gorago esaneko moduan, herri bakoitzeko talde prosodiko kopuru bera aztertu nahi izan dugu; horretarako corpusaren lehen ehunak hartu ditugu. Corpusean etiketatu diren herri guztietako lehen ehun talde prosodikoetan agertu diren eten motak ondoko era honetara sailka ditzakegu:

### 3. Taula

Corpusaren lehen 100 talde prosodikoen etenen banaketa motaka

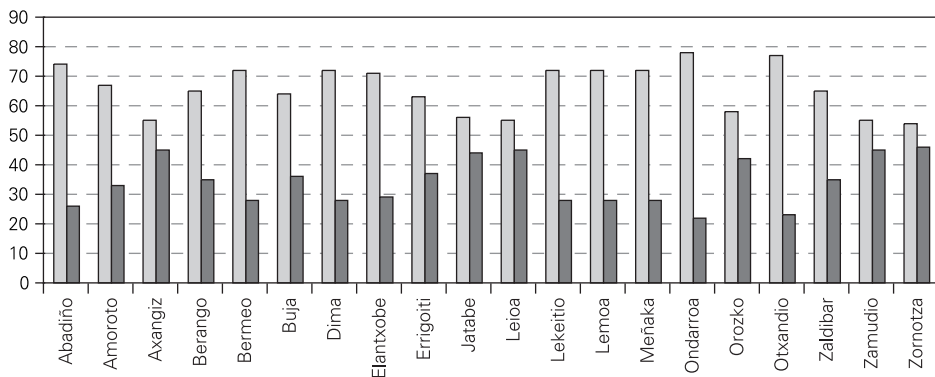
|                | %    | v%    | \$   | v\$   |
|----------------|------|-------|------|-------|
| Abadiño        | 52   | 22    | 18   | 8     |
| Amaroto        | 47   | 20    | 14   | 19    |
| Axangiz        | 36   | 19    | 30   | 15    |
| Berango        | 52   | 13    | 18   | 17    |
| Bermeo         | 51   | 21    | 22   | 6     |
| Buja           | 45   | 19    | 21   | 15    |
| Dima           | 59   | 13    | 21   | 7     |
| Elantxobe      | 50   | 21    | 15   | 14    |
| Errigoitia     | 49   | 14    | 26   | 11    |
| Jatabe         | 47   | 9     | 23   | 21    |
| Leioa          | 43   | 12    | 21   | 24    |
| Lekeitio       | 59   | 13    | 18   | 10    |
| Lemoa          | 59   | 13    | 21   | 7     |
| Meñaka         | 52   | 20    | 14   | 14    |
| Ondarroa       | 64   | 14    | 16   | 6     |
| Orozko         | 44   | 14    | 27   | 15    |
| Otxandio       | 61   | 16    | 18   | 5     |
| Zaldibar       | 48   | 17    | 30   | 5     |
| Zamudio        | 45   | 10    | 32   | 13    |
| Zornotza       | 31   | 23    | 25   | 21    |
| Batez-bestekoa | 49,7 | 16,15 | 21,5 | 12,65 |

Goiko etenen tasun nagusiak aztertzen baditugu, isilunedun eta isilunebako eten kopurua ondoko era honetara banatzen da:

## 4. Taula

Etenak isilunea eginda edo isilunea egin barik herrika

|            | + Isilunedunak | - Isilunedunak |
|------------|----------------|----------------|
| Abadiño    | 74             | 26             |
| Amaroto    | 67             | 33             |
| Axangiz    | 55             | 45             |
| Berango    | 65             | 35             |
| Bermeo     | 72             | 28             |
| Buja       | 64             | 36             |
| Dima       | 72             | 28             |
| Elantxobe  | 71             | 29             |
| Errigoitia | 63             | 37             |
| Jatabe     | 56             | 44             |
| Leioa      | 55             | 45             |
| Lekeitio   | 72             | 28             |
| Lemoa      | 72             | 28             |
| Meñaka     | 72             | 28             |
| Ondarroa   | 78             | 22             |
| Orozko     | 58             | 42             |
| Otxandio   | 77             | 23             |
| Zaldibar   | 65             | 35             |
| Zamudio    | 55             | 45             |
| Zornotza   | 54             | 46             |



## 8. Irudia

Etenak isilunea eginda edo isilunea egin barik herrika

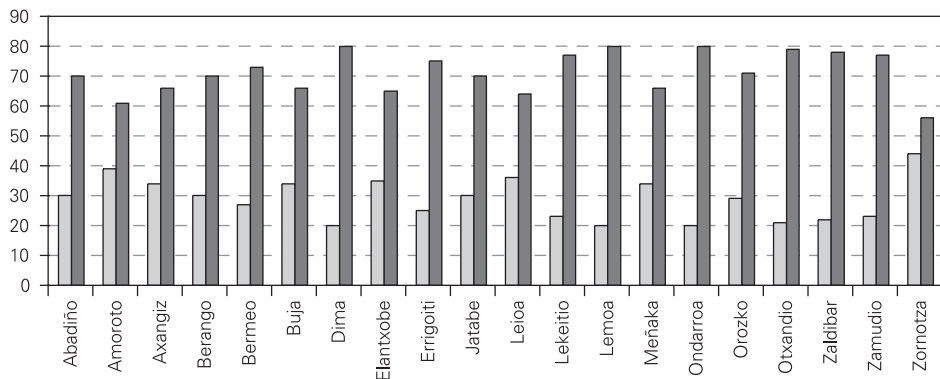
Haatik, etenaldian bokala luzatu edo txertatu<sup>3</sup> egiten dela kontutan hartzen badugu, bokal luzapena edo bokal txertatudun etenak ondoko era honetara banatzen dira:

### 5. Taula

Etenak bokal luzapen edo txertaketaren arabera

|            | Bokal txertaketa | Txertatubakoak |
|------------|------------------|----------------|
| Abadiño    | 30               | 70             |
| Amaroto    | 39               | 61             |
| Axangiz    | 34               | 66             |
| Berango    | 30               | 70             |
| Bermeo     | 27               | 73             |
| Buja       | 34               | 66             |
| Dima       | 20               | 80             |
| Elantxobe  | 35               | 65             |
| Errigoitia | 25               | 75             |
| Jatabe     | 30               | 70             |
| Leioa      | 36               | 64             |
| Lekeitio   | 23               | 77             |
| Lemoa      | 20               | 80             |
| Meñaka     | 34               | 66             |
| Ondarroa   | 20               | 80             |
| Orozko     | 29               | 71             |
| Otxandio   | 21               | 79             |
| Zaldibar   | 22               | 78             |
| Zamudio    | 23               | 77             |
| Zornotza   | 44               | 56             |

<sup>3</sup> Txertatzen den bokala aurrekoaren kopia izaten da kasu askotan, Axangiz, Errigoiti eta Diman; gainerakoetan “e” txertatzen da gehienetan.



### 9. Irudia

Etenak bokal luzapen edo txertaketaren arabera

### 3. Talde prosodikoek luzera

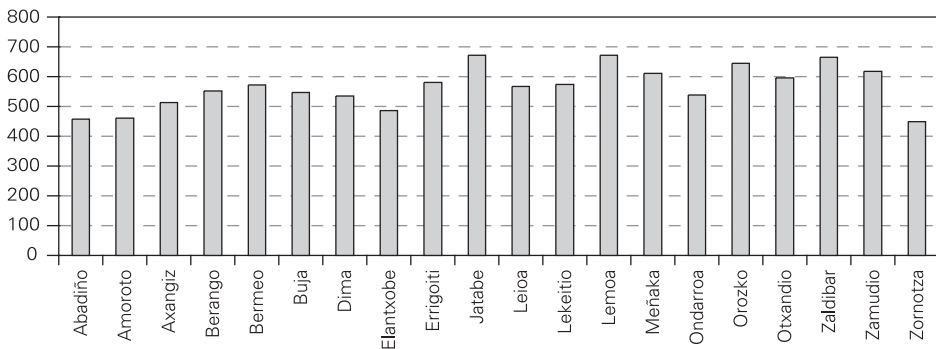
Lehen 100 etenen arabera 100 talde prosodiko jaso ditugu herri bakoitzeko. Herrien talde prosodikoek silaba kopuru osoa Zornotzako 451 eta Lemoako 675 silabaren artean kokatzen da; ondoko taulan herri bakoitzeko silaba kopuru osoak ikus daitezke:

### 6. Taula

Silaba kopurua herrika

| Herria     | Silaba kopurua |
|------------|----------------|
| Abadiño    | 459            |
| Amaroto    | 463            |
| Axangiz    | 516            |
| Berango    | 555            |
| Bermeo     | 574            |
| Buja       | 550            |
| Dima       | 538            |
| Elantxobe  | 488            |
| Errigoitia | 583            |
| Jatabe     | 674            |
| Leioa      | 569            |
| Lekeitio   | 577            |

| Heria    | Silaba kopurua |
|----------|----------------|
| Lemoa    | 675            |
| Meñaka   | 614            |
| Ondarroa | 540            |
| Orozko   | 647            |
| Otxandio | 598            |
| Zaldibar | 668            |
| Zamudio  | 621            |
| Zornotza | 451            |



### 10. Irudia

Silaba kopurua herrika

Silaba kopuruen arabera ondoko taldeak egin ditzakegu:

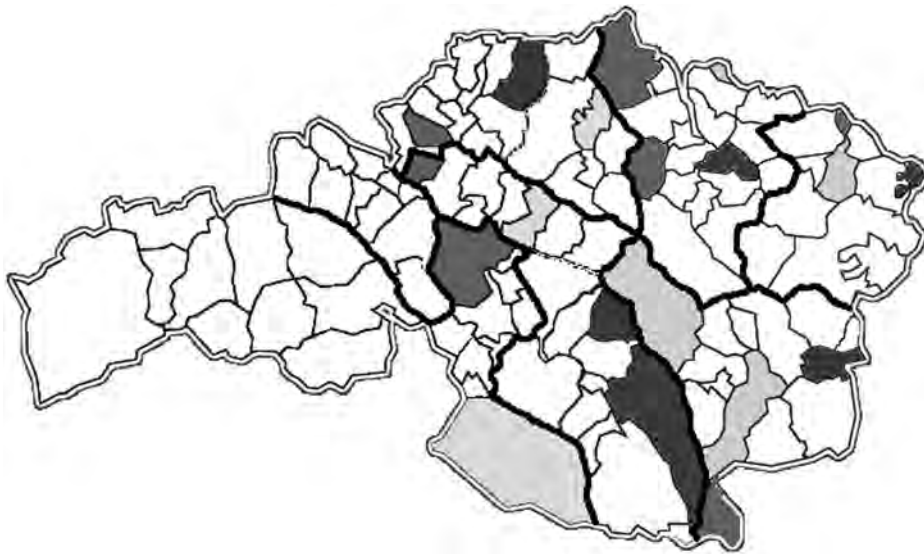
450-459: Zornotza, Abadiño, Amoroto, Elantxobe

500-549: Axangiz, Dima, Ondarroa

550-599: Buja, Berango, Leioa, Bermeo, Lekeitio, Errigoitia, Otxandio

600-649: Meñaka, Zumudio, Orozko

650-679: Zaldibar, Jatabe, Lemoa



### 11. Irudia

Silaba kopuruen araberako hedadura

Denetara jaso ditugun 2000 talde prosodikoak oso laburrak direla esan dezakegu; batetik 21 silabara bitartekoak dira denak. Herrien araberako emaitzak ondoko taulan ikus daitezke:

### 7. Taula

Talde prosodikoen banaketa silaba kopuruen arabera

| Sil Kop    | 1  | 2  | 3  | 4  | 5  | 6  | 7  | 8  | 9  | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 | 17 | 18 | 19 | 20 | 21 |
|------------|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|
| Abadiño    | 8  | 18 | 16 | 9  | 15 | 12 | 9  | 5  | 3  | 2  | 2  | 1  |    |    |    |    |    |    |    |    |    |
| Amaroto    | 13 | 18 | 12 | 11 | 12 | 9  | 6  | 8  | 5  | 1  | 3  | 0  | 2  |    |    |    |    |    |    |    |    |
| Axangiz    | 12 | 19 | 11 | 11 | 8  | 6  | 9  | 4  | 7  | 5  | 3  | 1  | 2  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 1  |    |    |
| Berango    | 13 | 12 | 9  | 7  | 9  | 13 | 8  | 7  | 9  | 6  | 4  | 0  | 2  | 0  | 0  | 0  | 1  |    |    |    |    |
| Bermeo     | 10 | 2  | 13 | 15 | 9  | 11 | 15 | 8  | 4  | 6  | 2  | 4  | 0  | 0  | 1  |    |    |    |    |    |    |
| Buja       | 5  | 22 | 10 | 12 | 11 | 4  | 7  | 7  | 6  | 8  | 1  | 4  | 2  |    |    |    |    |    |    | 1  |    |
| Dima       | 12 | 10 | 10 | 12 | 10 | 15 | 6  | 5  | 8  | 5  | 2  | 3  | 2  |    |    |    |    |    |    |    |    |
| Elantxobe  | 11 | 12 | 10 | 15 | 15 | 12 | 8  | 7  | 4  | 3  | 1  | 0  | 1  | 1  |    |    |    |    |    |    |    |
| Errigoitia | 14 | 8  | 7  | 6  | 17 | 9  | 11 | 7  | 7  | 3  | 4  | 2  | 0  | 2  | 1  | 2  |    |    |    |    |    |
| Jatabe     | 5  | 8  | 7  | 10 | 13 | 9  | 9  | 9  | 7  | 7  | 6  | 4  | 2  | 1  | 0  | 1  | 1  | 1  |    |    |    |
| Leioa      | 10 | 14 | 9  | 11 | 9  | 12 | 9  | 2  | 5  | 7  | 4  | 4  | 2  | 1  | 0  | 0  | 1  |    |    |    |    |
| Lekeitio   | 5  | 10 | 7  | 15 | 11 | 14 | 14 | 10 | 3  | 5  | 3  | 1  | 0  | 0  | 0  | 2  |    |    |    |    |    |
| Lemoa      | 6  | 4  | 9  | 14 | 6  | 15 | 7  | 6  | 12 | 6  | 7  | 2  | 2  | 1  | 1  | 1  |    |    |    |    | 1  |

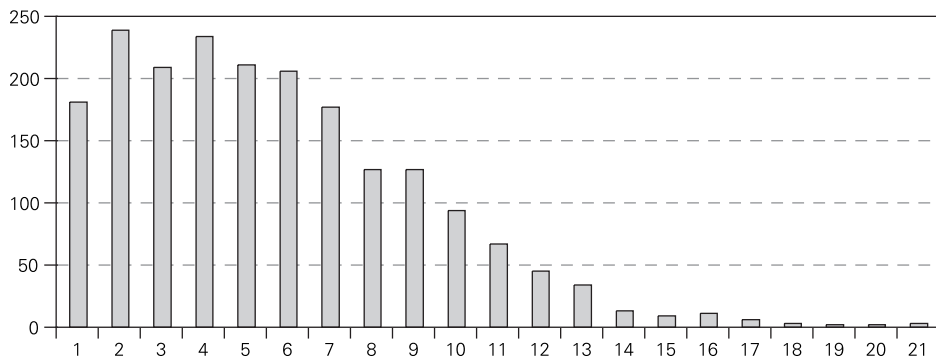
|          |    |    |    |    |    |    |    |   |    |    |    |    |    |    |    |    |    |    |    |    |    |
|----------|----|----|----|----|----|----|----|---|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|
| Sil Kop  | 1  | 2  | 3  | 4  | 5  | 6  | 7  | 8 | 9  | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 | 17 | 18 | 19 | 20 | 21 |
| Meñaka   | 4  | 13 | 8  | 15 | 7  | 12 | 9  | 7 | 12 | 3  | 2  | 1  | 4  | 1  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 1  |    |
| Ondarroa | 6  | 9  | 14 | 22 | 9  | 12 | 6  | 4 | 4  | 5  | 5  | 1  | 1  | 1  | 1  |    |    |    |    |    |    |
| Orozko   | 9  | 11 | 12 | 11 | 5  | 8  | 7  | 6 | 8  | 4  | 6  | 5  | 3  | 0  | 1  | 2  |    |    |    |    | 2  |
| Otxandio | 16 | 12 | 9  | 5  | 9  | 11 | 6  | 4 | 7  | 4  | 3  | 5  | 2  | 4  | 1  | 1  | 1  |    |    |    |    |
| Zaldibar | 5  | 7  | 9  | 6  | 16 | 12 | 10 | 6 | 7  | 5  | 4  | 5  | 6  | 0  | 1  | 0  | 0  | 1  |    |    |    |
| Zamudio  | 4  | 14 | 10 | 16 | 11 | 5  | 8  | 8 | 5  | 7  | 2  | 2  | 1  | 1  | 1  | 1  | 2  | 1  | 1  |    |    |
| Zornotza | 13 | 16 | 17 | 11 | 9  | 5  | 13 | 7 | 4  | 2  | 3  |    |    |    |    |    |    |    |    |    |    |

Herri guztien arteko batezbestekoak egin ondoren, honako emaitzak dauzkagu silaba kopuruen arabera:

### 8. Taula

Silaba kopuruen batezbestekoak orotara

| Silaba kopurua | Orotara | %     |
|----------------|---------|-------|
| 1              | 181     | 9,05  |
| 2              | 239     | 11,95 |
| 3              | 209     | 10,45 |
| 4              | 234     | 11,7  |
| 5              | 211     | 10,55 |
| 6              | 206     | 10,3  |
| 7              | 177     | 8,85  |
| 8              | 127     | 6,35  |
| 9              | 127     | 6,35  |
| 10             | 94      | 4,7   |
| 11             | 67      | 3,35  |
| 12             | 45      | 2,25  |
| 13             | 34      | 1,7   |
| 14             | 13      | 0,65  |
| 15             | 9       | 0,45  |
| 16             | 11      | 0,55  |
| 17             | 6       | 0,3   |
| 18             | 3       | 0,15  |
| 19             | 2       | 0,1   |
| 20             | 2       | 0,1   |
| 21             | 3       | 0,15  |



### 12. Irudia

Silaba kopuruen batezbestekoak orotara

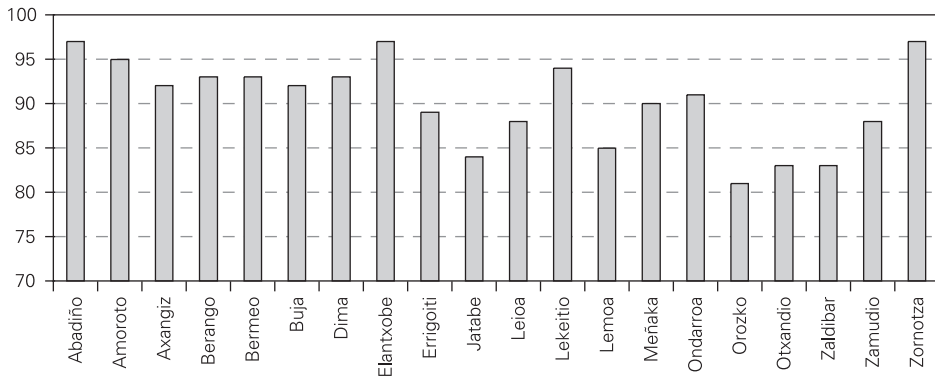
8. taulan ikusten den moduan, talde prosodikoen kopururik handienak silaba bat eta hamar bitartean kokatzen dira. Ondoko taulan talde horien portzentaiak ikus daitezke herrika:

### 9. Taula

Silaba bat eta hamar bitarteko talde prosodikoen portzentaiak herrika

| Herria     | Ehunekoa |
|------------|----------|
| Abadiño    | 97       |
| Amaroto    | 95       |
| Axangiz    | 92       |
| Berango    | 93       |
| Bermeo     | 93       |
| Buja       | 92       |
| Dima       | 93       |
| Elantxobe  | 97       |
| Errigoitia | 89       |
| Jatabe     | 84       |
| Leioa      | 88       |
| Lekeitio   | 94       |
| Lemoa      | 85       |
| Meñaka     | 90       |
| Ondarroa   | 91       |
| Orozko     | 81       |
| Otxandio   | 83       |
| Zaldibar   | 83       |
| Zamudio    | 88       |
| Zornotza   | 97       |





### 13. Irudia

Silaba bat eta hamar bitarteko talde prosodikoen portzentaiak herrika

Badirudi Navarrori (1944, zita hau Sosatik hartua da, 1999) jarraikirik hizkuntza bakoitzak talde prosodiko batzuk gurago izaten dituela beste batzuk baino. Gaztelaniarako 5 eta 10 silabako tartean kokatzen da (gehienak 7 eta 8koak izanik). Aztertu ditugun herrietan zelanbaiteko bariazioa agertzen den arren, talde gehienak 1 eta 7 silabakoen artean kokatzen dira; 2, 3, 4, 5 eta 6 silabakoek guztien %56 a izanik. Badirudi ezen, aldeari eragin diezaioketen faktoreetan testu mota ere badagola. Berori erkatu ahal izateko, Euskal Telebistatik jasoko Teleberri baten testuak aztertu ditugu. Kontuan hartu behar diren aldagaietan formaltasun maila, testu mota eta testua irakurria izatea ditugu.

Jaso ditugun talde prosodikoak 145 izan dira. Silaba kopuruaren arabera ondoko era honetara banatzen dira:

### 10. Taula

Silaba kopuru desberdinen arabera Euskal Telebistako testuetako talde prosodiko kopuruak (Kop.)

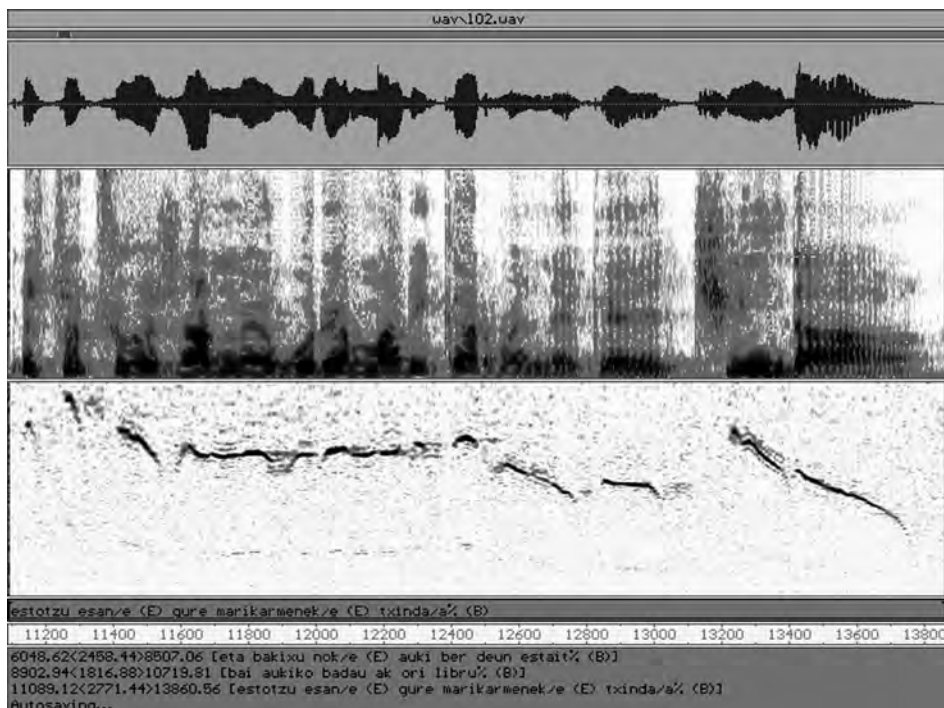
| Silabak | Kop. | Silabak | Kop. | Silabak | Kop. | Silabak | Kop. |
|---------|------|---------|------|---------|------|---------|------|
| 1       | 3    | 8       | 11   | 15      | 5    | 23      | 2    |
| 2       | 14   | 9       | 4    | 16      | 2    | 24      | 1    |
| 3       | 10   | 10      | 13   | 17      | 2    | 30      | 2    |
| 4       | 12   | 11      | 6    | 18      | 3    | 31      | 1    |
| 5       | 10   | 12      | 4    | 19      | 2    | 32      | 1    |
| 6       | 11   | 13      | 3    | 20      | 4    | 35      | 1    |
| 7       | 9    | 14      | 7    | 21      | 1    | 36      | 1    |

Taulan ikusten den moduan, silaba 1 eta 7 bitartean 69 talde prosodiko daukagu (% 47,59) eta hortik gorakoak 76 dira (% 52,41). Oro har, era honetako testuetako talde prosodikoak hainbat luzeagoak dira herrietan jaso ditugunen aldean.

Talde prosodikoen luzeraren eragileen artean, testua bat-batekoa izatea edo ez, testu mota bera eta esaldi motak dauzkagu besteak beste. Eragile bakoitzaren eragina neurtzea eta kuantifikatzea ikerkizun geratzen da oraingoz.

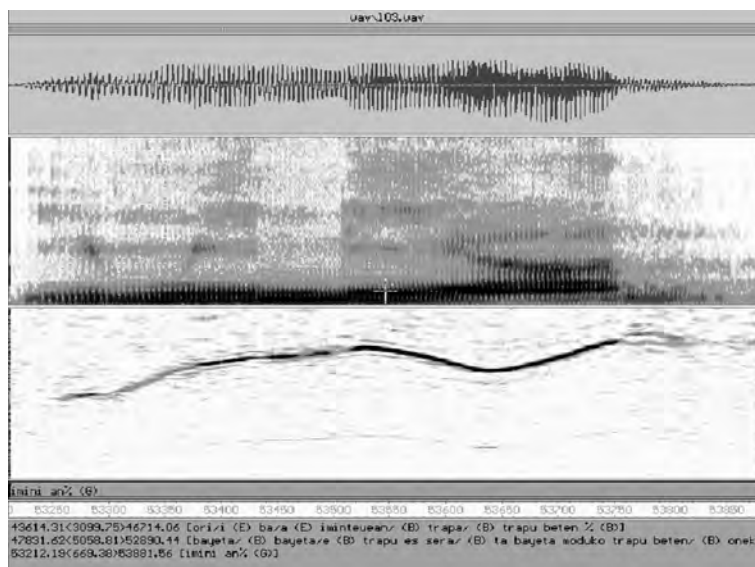
#### 4. Etenak eta muga tonuak

Etenekin batera zer nolako tonuak agertzen diren aztertzea da azpi-atal honen helburua. Horretarako etenaldietan gertatzen diren tonuak etiketatu dira. Tonu horiek bost motatakoak dira; beheranzko tonua (B), goranzkoa (G), aurreko tonuari eusten diona edo, gurago bada, luzatu egiten duena (E); azken tonu honek hiru norabide eduki ditzake, izan ere, aurreko tonuaren norabideari eusten badio ere, batzuetan laua izaten da. Azkenik, tonu bikoitzak ere agertzen izan dira; bate-tik beheranzko-goranzkoa (BG) eta, bestetik, goranzko-beheranzkoa (GB). Ondoko grafikoetan bakoitzeko adibide bat ikus daiteke:



#### 14. Irudia

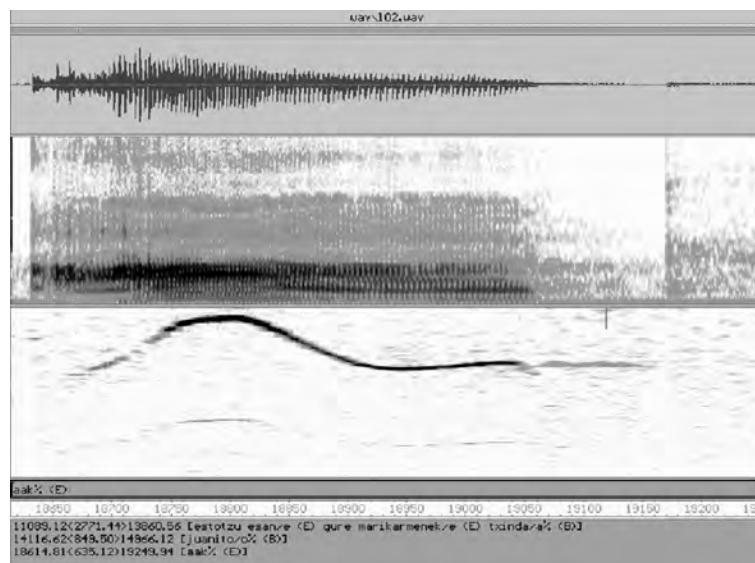
Beheranzko tonua (B)  
 /estotzu esan /e/ gure marikarmenek /e/ txinda/a/  
 (ez dizu esan, gure Mari Karmenek, Txinda)



15. Irudia

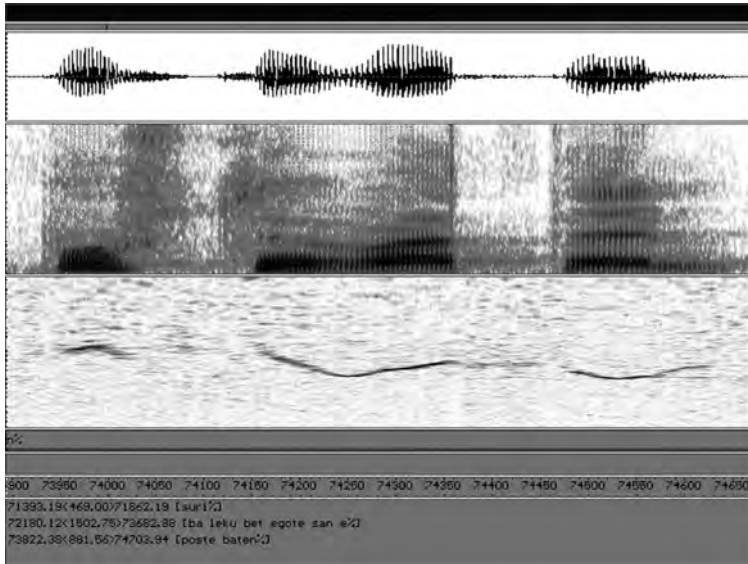
Goranzko tonua (G)

/imini an/  
 (ipini ban)



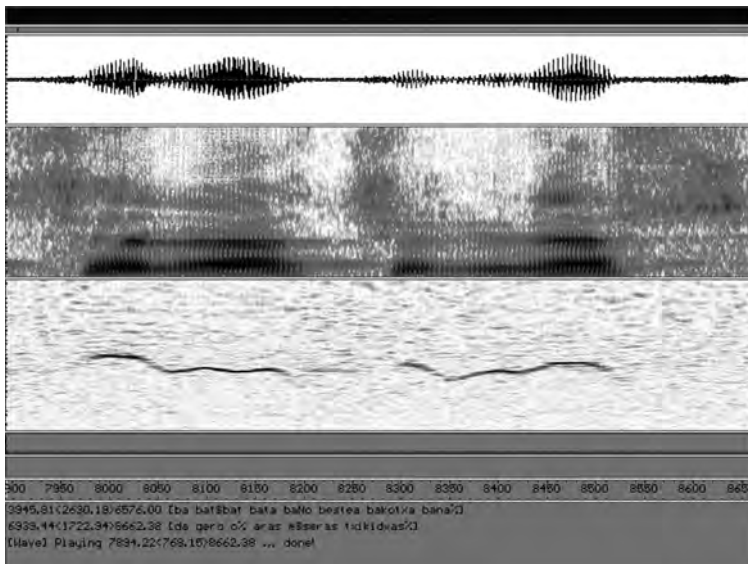
16. Irudia: Tonu ertaina (E)

/aak/  
 (hark)



## 17. Irudia

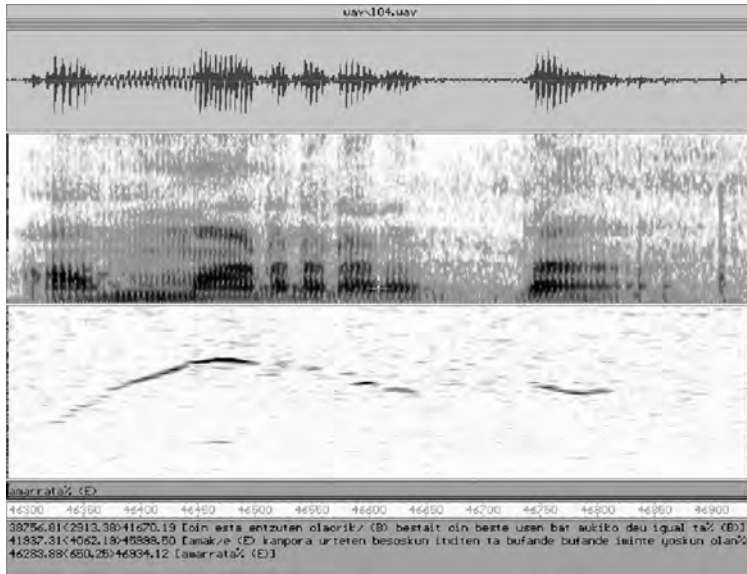
Beheranzko-goranzko tonua (BG)  
/poste baten/



## 18. Irudia

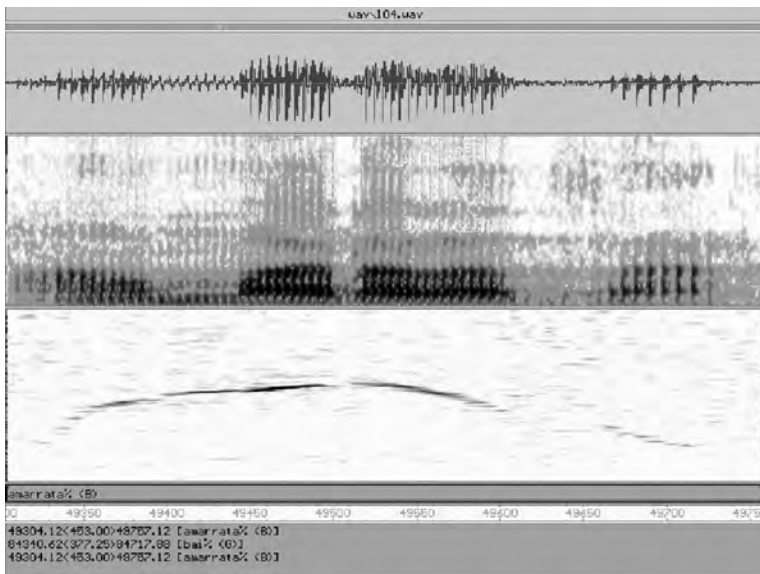
Beheranzko-goranzko tonua (GB)  
/seras txikidaxas/  
(zerarekin txikiarekin)

Desberdintasunaren horien adibidetzat, ondoko grafikoetan sintagma bera ager-  
tzen zaigu amaieran; lehenengoan E tonuarekin eta bigarrean, ostera, B tonuarekin:



19. Irudia

Leioako "amarrata%" (E)



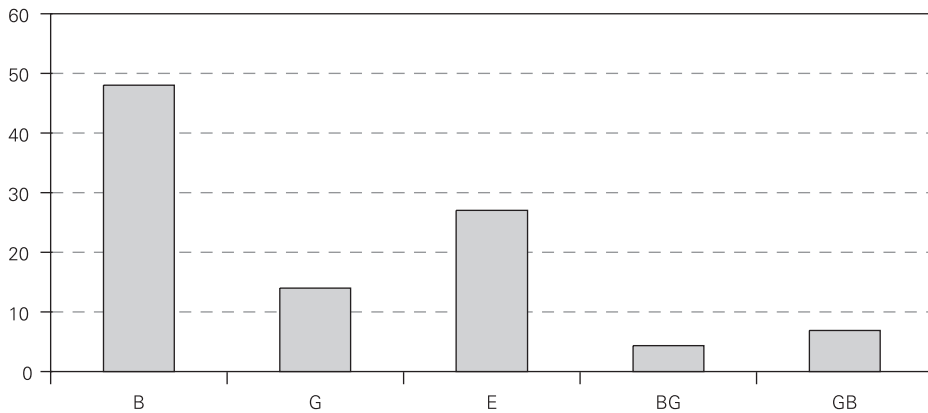
20. Irudia

Leioako "amarrata%" (B)

Muga tonu kopuruen batezbestekoak ondoko era honetara banatuta agertzen zaizkigu herri guztietan:

**11. Taula**  
Muga tonuen portzentaiak

|    | Kopurua | %   |
|----|---------|-----|
| B  | 965     | 48  |
| G  | 274     | 14  |
| E  | 538     | 27  |
| BG | 85      | 4,3 |
| GB | 138     | 6,9 |



**21. Irudia**  
Muga tonuen portzentaiak

Herrietan zehar tonu mota bakoitzaren kopurua zein den ondoko taulan ikus daiteke:

**12. Taula**  
Muga tonuen portzentaiak herrika

|         | B  | G  | E  | BG | GB |
|---------|----|----|----|----|----|
| Abadiño | 48 | 20 | 26 | 4  | 2  |
| Amaroto | 39 | 16 | 32 | 9  | 4  |

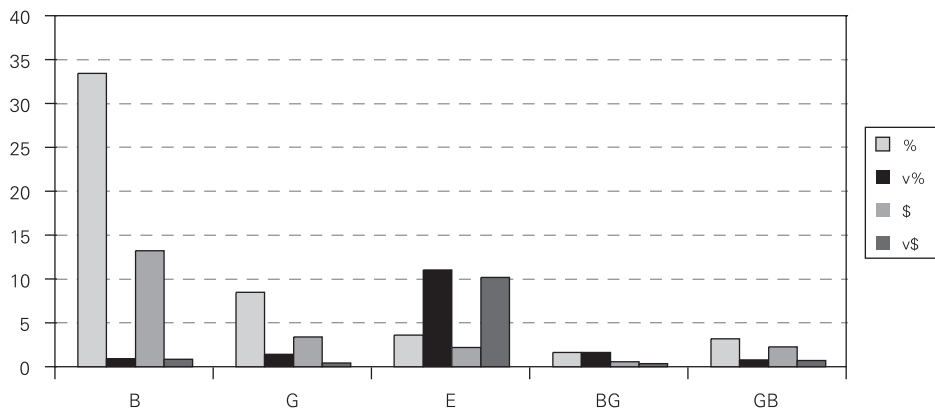
|            | B  | G  | E  | BG | GB |
|------------|----|----|----|----|----|
| Axangiz    | 51 | 6  | 28 | 7  | 8  |
| Berango    | 53 | 8  | 35 | 1  | 3  |
| Bermeo     | 61 | 9  | 22 | 8  | 0  |
| Buja       | 40 | 17 | 24 | 6  | 13 |
| Dima       | 44 | 17 | 28 | 4  | 7  |
| Elantxobe  | 51 | 6  | 31 | 3  | 9  |
| Errigoitia | 48 | 14 | 25 | 7  | 6  |
| Jatabe     | 51 | 14 | 31 | 4  | 0  |
| Leioa      | 50 | 8  | 30 | 2  | 10 |
| Lekeitio   | 62 | 13 | 19 | 4  | 2  |
| Lemoa      | 55 | 26 | 16 | 3  | 0  |
| Meñaka     | 53 | 8  | 35 | 1  | 3  |
| Ondarroa   | 51 | 19 | 22 | 5  | 3  |
| Orozko     | 36 | 20 | 19 | 2  | 23 |
| Otxandio   | 45 | 17 | 23 | 3  | 12 |
| Zaldibar   | 52 | 12 | 24 | 4  | 8  |
| Zamudio    | 48 | 10 | 31 | 6  | 5  |
| Zornotza   | 27 | 14 | 37 | 2  | 20 |

Eten mota bakoitza eta agertzen diren muga tonuekin egin daitezkeen konbinazioak honako hauek dira:

### 13. Taula

Muga tonuak eta eten motak

|     | B     | G    | E     | BG   | GB   |
|-----|-------|------|-------|------|------|
| %   | 33,4  | 8,5  | 3,6   | 1,65 | 3,15 |
| v%  | 0,9   | 1,4  | 11    | 1,6  | 0,8  |
| \$  | 13,21 | 3,4  | 2,2   | 0,55 | 2,25 |
| v\$ | 0,85  | 0,45 | 10,15 | 0,35 | 0,7  |



## 22. Irdia

Muga tonuak eta eten motak

Tonu mota bakoitzaren hedadura, portzentaiei dagokionez, ondoko taulan agerzten dena da:

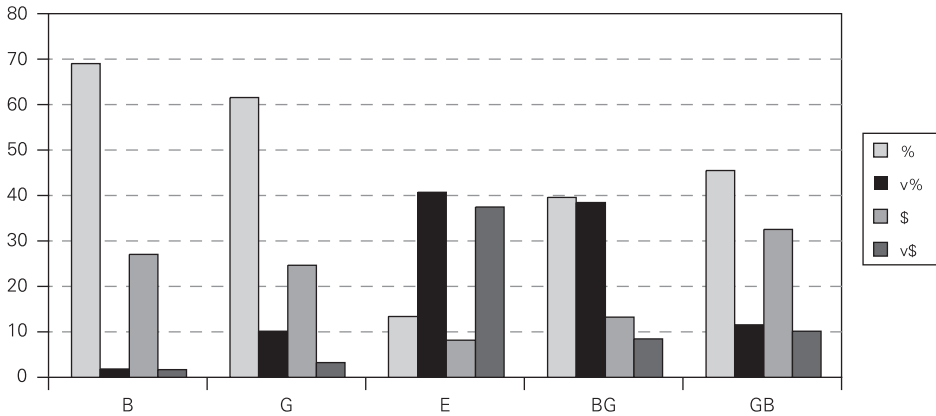
## 14. Taula

Muga tonuen portzentaiaak eten moten arabera

|     | B     | G     | E     | BG    | GB    |
|-----|-------|-------|-------|-------|-------|
| %   | 69,22 | 61,82 | 13,36 | 39,76 | 45,65 |
| v%  | 1,87  | 10,18 | 40,82 | 38,56 | 11,59 |
| \$  | 27,15 | 24,73 | 8,16  | 13,25 | 32,61 |
| v\$ | 1,76  | 3,27  | 37,66 | 8,43  | 10,15 |

Taulako datuen arabera, Beheranzko (%96,37), Goranzko (%86,55) eta Goranzko-beheranzko (%78,26) tonu gehienak bokala luzatzen ez den kasuetan gertatzen dira. Tonu ertain gehienak bokal luzea daukaten etenetan gertatzen dira (%78,48). Azkenik, Beheranzko-goranzko tonu gehienak isilune aurrean (%78,32) gertatzen dira, bokal luzea edukita zein eduki ezta.





### 23. Irudia

Muga tonuen portzentaia eten moten arabera

## 5. Ondorioak eta hurrengo lanak

Behar honetan zehar irudikatu ditugun ondorio batzuk laburbilduko ditugu atal honetan. Batetik argi ikusten da eten guztiak ez direna berdinak eta sailka daitezkeena. Hemen eman ditugun erizpide biren arabera (hau da isilune egitea edo ez eta bokala txertatu edo luzatzea edo ez), lau eten mota bereiz ditzakegu:

- a) + isilunea, -bokal txertaketa
- b) + isilunea, +bokal txertaketa
- c) – isilunea, +bokal txertaketa
- d) – isilunea -bokal txertaketa

Beste alde batetik, eten mota eta muga-tonu moten artean badago erlazio estua. Etenekin batera agertzen diren bost tonuak edozein etenetan agertzen diren arren, aukera batzuk arruntagoak dira beste batzuk baino. Berbeta naturalean talde prosodikoak nahikoa laburrak direla ere esan dezakegu, alor honetan testu mota eta luzeraren arteko erlazioa ikertu beharreko puntu bat izango litzateke.

Azkenik, hemen egin dugun beharra hurbilpentzat baino ezin hartu badaiteke ere, uste dugu intonazioaren gaineko beharretan etenen arazo hau ezin bazter daitekeela. Horregatik hemen irudikatu diren joerak datu masa handi baten azterketaren bidez bermatu edo aldatu egin beharko litzatekeelakoa daukagu.

## Aipamenak

- Botinis, A., Kouroupetoglou, G. eta Carayiannis, G. (arg.), 1997, *Intonation: Theory, Models and Applications*. Proceedings of an ESCA Workshop, Athens, Grezia.
- Elordieta, G., 1997, "Accent, tone and intonation in Lekeitio Basque". In *Issues in the Phonology and Morphology of the Major Iberian Languages*, F. Martínez-Gil and A. Morales-Front (arg.), 3-78. Washington, D. C.: Georgetown University Press.

- , 1999, “Primer estudio comparativo de la entonación de tres variedades dialectales vascas” agertzeko in I *Congreso de Fonética Experimental*-eko agirietan, Bartzelonako Unibertsitateko argitalpen zerbitzua.
- , Gaminde, I.; Hernáez, I., Salaberria, J. eta Martín de Vidales, I., 1999, “Another Step in the Modeling of Basque Intonation: Bermeo”. In *Text, Speech and Dialogue*, Matoušek, V.; Mautner, P.; Ocelíková eta Sojka, P. (arg.), Plzen, Errepublik Txekiarra.
- Gaminde, I., 1997, *Gatikako Euskaraz*. Gatika, Gogoz.
- , 2000a, “Azentu eta Intonazioa: egoera eta ikerketa baliabideak”, in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia Gaiak*. Arabako Foru Aldundia.
- , 2000b, “Mendebaldeko Doinu-azentudun Sistemen Intonazioaz”, in Tx. Ormaetxea (arg.), *Txillardegi Lagun Giroan*. Udako Euskal Unibertsitatea. Bilbo.
- , 2003, “Intonazio ereduak Zeanurin”, *FLV-93*.
- , Hernáez, I., Etxebarria, P. eta Gandarias, R., 1996, “Euskal Fonologiaren didaktikarantz: intonazioaren azterketa”, *Psicodidáctica-1*, 121-137.
- & B. Etxebarria, 1997, “An Analysis of the Intonation for a Pitch Accent Variety of the Basque Language”, in Botinis, Kouroupetroglou, eta Carayiannis (arg.), 137-140.
- Gandarias, R., 1996, *Ispasterko Intonazioaren Deskribapena: Azterketa Fonetikoa*, Doktorego Tesia, EHU.
- Hernáez, I., Gaminde, I., Etxebarria, B., eta Etxebarria, P., 1997, “Intonation Modelling for the Southern Dialects of the Basque Language”, in *ESCA: Eurospeech97*. Rhodes, Grezia. 807-810.
- Hualde, J. I., 1999, “From phrase-final to post-initial accent in western Basque” (esku-izkribua).
- , Elordieta, G. eta Elordieta, A., 1994, *The Basque Dialect of Lekeitio*. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco y Diputación Foral de Gipuzkoa, Bilbo eta Donostia.
- Jun, S. A. eta Elordieta, G., 1997, “Intonational structure of Lekeitio Basque”, in Botinis, Kouroupetroglou, eta Carayiannis (arg.), 193-196.
- Navas, E., 2003, *Modelado Prosódico del Euskera Batúa para Conversión de Texto a Habla*. Doktorego tesia (argitaragabea) UPV/EHU, Elektronika eta Telekomuniazioa Saila.
- Sosa, J. M., 1999, *La Entonación del Español: Su estructura fónica, variabilidad y dialectología*, Cátedra, Madril.
- Uriarte, J. A., 1995, *Fruizko Hizkera: Azterketa Linguistikoa*. Doktorego tesia, Deustuko Unibertsitatean.

# “ADITZ BAKARRAREN” TEORIA XIX. MENDEKO EUSKAL GRAMATIKAGINTZAN

Ricardo Gómez  
(JUMI, UPV/EHU)

## 1. Sarrera<sup>1</sup>

Lan honetan XIX. mendeko zenbait gramatkarik euskal aditzari buruzko azterketan nola edo hala “aditz bakarraren” teoria deitu izan dena nola adierazi eta erabili zuten azaldu nahi nuke. “Aditz bakarraren” teoria aurreneko aldiz Port-Royaleko *Grammaire générale et raisonnée* lanean (1660) azaldu zen. Port-Royaleko lanek hizkuntza guztiek batera dituzten ezaugarriak aztertu zituzten, *gramatika orokorra* deitu ohi den joerari bide egin ziotelarik. Artikulu hau hasteko, XIX. mendea arteko gramatikagintzak euskal aditza aztertze erabili zituen irizpide nagusiak laburtuko ditut, atari gisa (§2). Hurrenik, gramatika orokorraren eta, haren barruan, aditz bakarraren teoriaren azalpen laburra emango dut (§3). Ondoren, zenbait adibide eskainiko ditut, aditz bakarraren teoriak XIX.eko euskalaritzan izan zuen lekuaren agerpen aski zabala erakusteko asmoz: Humboldtten lehen urratsak (§4); Darrigolen formulazio oraindik anbigua (§5); Abbadie (§6), Chaho (§7) eta Inchauspere (§8) aldezte garbia; Bonaparteren aditz-teoria bihurrian izan zuen leku nabaria (§9), eta, azkenik, Azkueren (§10) eta Arana-Goiriren (§11) lekukotasun berantiarak. Ondorioek (§12) emango diote buru artikuluari.

## 2. Euskal aditzaren sailkapenak XIX. mendea arte

Jakina denez, euskarak adizki sintetikoak eta adizki analitikoak ditu (azken hauei “perifrastiko” izena ere eman ohi zaie).<sup>2</sup> Aditz-forma perifrastiko bat adizki jokatugabe batek eta laguntzaile batek osatzen dute; lehen osagaiak aspektu-marka bat har dezake eta bigarrenak, aldiz, pertsona eta numero komunztadura-hizkiak eta denbora eta modua adierazteko morfemak hartzen ditu. Joko perifrastikoak modu eta aspektu bereizketa gehiago aurkezten ditu, baita aditzarekin komunztatzen

---

<sup>1</sup> Artikulu hau *III Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística* biltzairean (Vigo, 2001eko otsailak 7-10) aurkeztutako komunikazioaren (Gómez 2002) euskarazko bertsio oso zabaldua da. Halaber, 1/UPV/EHU 00106.130-HA-8117/2000, BFF2002-03132 eta MEC0S/94 ikerketa proiektuen babespean burutu ahal izan da.

<sup>2</sup> Deitura hau Oihenartek dakar lehen aldiz (1638: 62).

diren argumentuen —absolutibo, ergatibo eta datiboaren— arteko konbinaketa posible guztiak ere. Aitzitik, joko sintetikoak ez du aspektu bereizketarik onartzen eta, pertsona-komunztadura anizkuna onartzen badu ere, halako adizkiak oso gutxi erabiltzen dira; bestalde, joko sintetikoaren erabilera atzeraka joan da euskararen historiaren hasiera-hasieratik bederen.

Paradigma perifrastikoaren aberastasun eta erregulartasun handiagoa dela eta, euskal gramatikari gehienek —Larramendirekin hasi (1729) eta, salbuespen bakanak gorabehera, XIX. mendearen bigarren erdia arte— joko perifrastikoa euskaraz berezkoa zela pentsatu zuten; joko trinkoa, berriz, Larramendiz geroztik *irregular* deitu izan zena, bigarren mailakotzat eta berriagotzat hartu zuten.<sup>3</sup> Hala ere, gaur egun euskararen historiak dakigunaz baliaturik, badakigu gauzak bestela gertatu zirela (cf. Gómez & Sáinz 1995, Trask 1997).

Joko perifrastikoaren gailentasuna aldarrikatu zutenen aldean, Oihenart dugu aditz trinkoen jatortasuna aldeztu zuten autore bakan horietako bat eta lehena. Zuberotarrak ohiko zehaztasun eta zorroztasunez aztertu zituen euskal aditz-joko motak, bi joko bereizi zituelarik, bata berezkoa edo jatorra (hots, trinkoa) eta bestea jatorra ez dena (perifrastikoa, alegia):

Duae sunt coniugandi formae. Altera *Propria*, Altera *impropria*, quae fit per circumloquutionem. *Propria* est cum verbum per seipsum inflectitur, absque villo alterius vocis adminiculo, vt à themate ek'us, id est, vide, fit *Decussat* video, *decussac* vides *decussa* videt, *decussagu* videmus, *decussasue* videtis, *decussate* vident. *Neccusan* videbam &c. *Conjugatio Impropria* est cum verbum coniugatur, non per se, sed *circumloquutione*, per participium suum & verbum substantium *nais* hoc est sum & eius auxiliare *adi*, si verbum sit *passium* vel *neutrum*, Actium vero per verbum possessium *dut*, hoc est, habeo, & eius auxiliare *esac* vt, *Eziten nais* iaceo, *Sehazen* vel *Sehatu nais* caedor, *Ecusten dut* video. Vtraque coniugatio *quinque* habet modos, *Indicatum*, *Imperatum*, *Optatum*, *Conditionalem*, & *Subiunctium*. (Oihenart 1656: 63)

Bidenabar esanda, aurreko pasartean Oihenartek lau laguntzaile bereizten ditu: haietako bi aditzak ere badira (*nais* eta *dut*) eta beste biak aurrekoen laguntzaileak (*adi* eta *ezak*, hurrenez hurren). Laguntzaile bakoitzaren erabilera esparrua ere ondo zehazten du (Oihenart 1656: 69).

Esan bezala, Larramendi da, bestalde, joko perifrastikoaren jatortasuna aldeztu zuen lehena eta, jesuitaren eragin handiari esker, haren ikusmoldeak luze iraun zuen euskal gramatikagintzan. Larramendik adierazten du (1729: 43) aditza aztertzeko eta sailkatzeko erabili ohi den terminologiarekin erabat ados ez dagoela, alabaina besterik ezean erabiliko badu ere. Funtsean, honako hau da proposatzen duen euskal aditzen sailkapena:

Supongo, que el Bascuence tiene verbos activos, passivos, y neutros; y estos son regulares, è irregulares: nombres, cuya significacion se explicará en sus lugares. (Larramendi 1729: 43-44)

<sup>3</sup> Joko perifrastikoaren jatortasunaren aldeko eta kontrako zerrrenda baterako, ik. Gómez (1989: 361).

Larramendik “erregular” deitzen die perifrastikoei eta “irregular”, trinkoei. Hauxe da azken deitura honen arrazoia: “Llamo irregulares à estos verbos, assi por que sus tiempos son simples, y no compuestos, como tambien por que su inflexion no corresponde à la raiz, de donde nacen” (Larramendi 1729: 233). Izan ere, Larramendik joko bakuna eta joko elkartua ere bereizten ditu hizkuntza baten aditzetan:

En una Lengua la conjugacion del verbo puede ser simple, y compuesta. La conjugacion simple se llama aquella, cuyas inflexiones son sencillas, y de una sola dccion: la compuesta de dos, ò mas dcciones. [...] Pues hablando de las Conjugaciones regulares del Bascuenze, digo, que todas son compuestas, y ninguna simple, por que todas sus inflexiones constan de dos, y tres dcciones. Componense de dos generos de dcciones: unas son los varios modos de infinitivo, y otras son las terminaciones del verbo, y de la varia combinacion destas dcciones resulta la variedad de los tiempos. (Larramendi 1729: 44-45)

Larramendi haratago doa eta, tubalismoari atxikirik, proposatzen du hizkuntza erromantzeek —gaztelania, frantsesa eta italiera<sup>4</sup> aipatzen ditu— adizki elkartuak euskaratik hartu zituztela, grekoan eta latinean halako adizkirik ez izaki:

De lo dicho infiero yo, que el Romance, y las demás Lenguas hijas del Latin, como imitaron, y aprendieron de su Madre la Conjugacion de los tiempos simples, assi imitaron, y aprendieron del Bascuenze la Conjugacion de los tiempos compuestos, y por consiguiente deben tambien recurrir al Bascuenze por su genealogia en esto, como otras prendas varias. (Larramendi 1729: 46-47)

Laguntzaileez (*terminaciones*) den bezainbatean, Larramendik aditz aktiboak eta neutroak bereizten ditu, eta aktiboen barnean, absolutuak eta iragankor edo erlatiboak:

Las terminaciones unas son del verbo activo, otras son del neutro. Destas ableremos en su lugar. Las terminaciones auxiliares del activo unas son absolutas, otras son transitivas, ò relativas: las absolutas se llaman assi, por que no embeben, ni dicen algun respecto, ù orden à ninguna persona del singular, ni plural: las transitivas se llaman assi, por que dicen, y conotan una transicion, ò relacion à alguna de las personas. Las absolutas son de dos generos, y no mas: el primero rige, ò embebe regimen de singular, y el segundo de plural. Las transitivas son de veinte y una especies, por veinte y una relaciones, que puede tener la accion verbal. (Larramendi 1729: 56-57)

Alegia, laguntzaile aktibo absolutuak *det* eta *ditut*-en paradigmek osatuko lituzkete eta aktibo iragankorrak, NOR-NORK eta NOR-NORI-NORK erakoek. Beste alde batetik, laguntzaile neutroetan joko absolutu bakarra dagoela (*naiz*) eta zazpi erlatibo edo iragankor, NOR-NORI erakoak, diosku gero (1729: 164-65).

<sup>4</sup> Oroit bedi Larramendik, euskararen beste apologista batzuek bezala, iberiarrak Italian ere izan zirela baieztatu zuela eta, beraz, iberiarrak euskaldunen arbasotzat hartzen baitzituen, Italiako biztanleek euskararekin harremanak izan zitzaizketen. Erromantzezko forma batzuk euskaratik datoze-lako proposamena Larramendik *Hiztegi Hirukoitzean* erabilitako etimologietan aurkituko dugu behin eta berriz (ik. Urgell 2000).

Hasieran iragarri duen bezala, Larramendik darabiltzan sailkapena eta terminologia tradizionalak dira (halako terminoen historiarako, ik. Gómez Asencio 1985). Hau dela eta, ez da ohartzen euskararen laguntzaileek dituzten erro desberdinez —edo ez die garrantzirik ematen— eta, beraz, erdal sailkapenean oinarrituta, laguntzaileen banaketa bitarra egiten du funtsean: *naiz* (neutro eta pasiboetan) eta *det* (aktiboetan). Nolanahi ere den, sailkapen eta terminologia hau izango da, neurri handi batean, XIX. mendea arte (eta XIX.ean bertan ere) euskalari gehienek erabiliko dutena.

Aditzaren sailkapen tradizionalaren beste adibide bat Harrietena (1747) dugu. Haren gramatikaren lehenbiziko zatian, euskaraz idatzitakoan, ez du gai honetaz xehetasun askorik ematen. Alabaina, bigarren zatian, frantsesez idatzian, euskarari buruzko oharrak ere ematen ditu eta bertan agertzen dira, hain zuzen, aditzari buruz espero litezkeen azalpenak eta sailkapen bitarra:

Dans la langue Basque d'ordinaire les verbes sont reguliers, sans qu'elle en ait d'irregulier ni d'impersonnel, & elle les fait en deux mots comme, *nic ematen dut*, je donne, [...] elle a deux conjugaison, les verbes dont l'une est composée desdits quatre infinitifs desdits participes passifs & d'un mot *Naiz*, &c. pour faire le substantif, le passif; & ceux qui prennent leur place. [...] & l'autre conjugaison se fait moyennant les quatre infinitifs, les participes passifs, & d'un autre mot *dut*, &c. qui sert pour faire tous les verbes actifs... (Harriet 1741: 480).

Bada, halere, puntu harrigarri bat Harrieten lanean. Liburuaren amaieran dagoen “Escualdunei gomendioa eta Abisua”-n, Harrietek, besteak beste, idatzi berri dituen bi libururen berri ematen du. Lehena maisurik gabe euskaldunek frantsesez irakurtzen ikas dezaten idatzi du, eta bigarrena, bi partetan:

lehenbicioa eskuaratik verbo gaitz eta erreguelan ez diren batçuen khenceco, hala nola *nago*, *noha*, *darasat*, &c. horlaco haifnitz, erreguela gabe dire, eta erreguelacoac dire *egoten naiz*, *goaten naiz*, *erasten dut*, &c. (Harriet 1741: 507)<sup>5</sup>

Eta, egia esan, gramatika guztian zehar Harrietek ez ditu aditz trinkoak behin ere aipatzen. Honen kariaz, agian Harriet garbizaletasunaren aitzindaritzat har genezake arlo honetan. Baina, zehazkiago jotzen badugu, ohartzen gara XX. mende hasierako garbizaleen alderantzizko joera hartzen duela, perifrastikoen aldekoa alegia, eta, beraz, trinkoak desagerrarazi nahi dituela; aranatarrek, ordea, trinkoen antzinasun eta jatortasunean sinisten zuten eta, ondorioz, joko trinkoa beste aditz batzuetara hedatu eta orokortu nahi izan zuten (Plazaola 1999).

### 3. Gramatika orokorra eta aditz bakarraren teoria

Gramatika orokorra, aise eta laburki esateko, hizkuntza guztien arazo orokorrei buruzko hausnarketa da; aurreneko formulazioetatik batez ere irizpide logikoetan oinarritu zen, harrezkero korrante filosofikoaren arabera “arrazoia” edo “izadia” eti-

<sup>5</sup> Bigarren partea, bidenabar, euskaldunek beste hizkuntzetarik hartu dituzten hitzak kentzeko dela dio.

ketez hornituko ziren irizpideetan (cf. Auroux & Clérico 1992, Dominicý 1992). Gramatika orokorraren tradizioan beste deitura batzuk erabili —eta sarritan nahastu— dira: *gramatika filosofikoa*, *gramatika arrazoitua* eta, Ingalaterran batez ere, *gramatika unibertsala*. Euren berezitasunak gorabehera, autore guztiok bilduko dituen haxe da: gramatikaren hatsarreak ideien jatorriari buruzko dotrina batetik eratortzen saiatzea.

Europako hizkuntzalaritzaren historian honelako hausnarketek tradizio luzea zuten: Erdi Aroaren amaieran, latinean oinarrituz, *modistae* izeneko filosofo eskolastikoei hizkuntza guztiak funtsean gramatika berdina zutela baieztatu zuten. Orobatsu, Humanismoaren garaiko zenbait gramatikaririk eta filosofok (Scaligerek, Sanctiusek, Vossiusek, Campanellak, etab.). Baina gramatika orokorrari erabateko ospe eta arrakasta eman ziotenak Paris ondoko Port-Royal komentu-eskolan egindako lanak izan ziren: *Grammaire générale et raisonnée* (Arnauld & Lancelot 1660) eta *La logique* (Arnauld & Nicole 1662), hain zuzen ere.<sup>6</sup> Port-Royaleko lanek helburu bikoitza bete nahi zuten: batetik, hizkuntzaren arau orokorrak aurkeztea eta, bestetik —baina aurrekoarekin loturik—, edozein hizkuntza partikular aise eta laster ikasteko gida lortzea. Neurri handi batean Descartesaren arrazionalismoan oinarritu baitziren, Port-Royaleko autoreen lanak honako premisa honetatik abiatu ziren: hizkuntza giza gogoaren eragiketen isla da eta, hortaz, gramatika ere bai. Ondorioz, gizaki guztiengan gogoaren funtzionamendua berdina bada, gramatika ere berdina izango da ororentzat. *Gramatikan* eta *Logikan* Port-Royaleko autoreek garatu zituzten analisisetan xeheki jarduteko tokia ez delarik, oraingo honetan bi arazo bakarrik nabarmendu nahi nituzke, perpausaren analisisa eta aditz-teoria hain zuzen ere.

Perpausaren analisiari dagokionez, Port-Royaleko logikak giza gogoaren lau eragiketa bereizten ditu; eragiketa horietako batzuek paralelismo garbiak erakusten dituzte gramatikaren unitateekin (Arnauld & Nicole 1662: 27-28). Hauexek dira eragiketok:

- a. Bururatzea (*concevoir*): gogoari aurkezten zaion zerbaitetan arreta jartzea; aurkezpen bakoitzari ematen diogun moldea *ideia* bat da.
- b. Juzgatzea (*iuger*): bi ideia batzea, norbaiti bururatu zaiona halakoa dela, edo halakoa ez dela, baieztatzea. Judizioa, hortaz, proposizioa ere bada.
- c. Arrazoitzea (*raisonner*): bi judizio baliatuz, hirugarren bat eratzea.
- d. Ordenamendua (*ordonner*): zenbait ideia, judizio eta arrazoiketaren hurrenkera, gai bat ezagutzeko modurik egokienean antolatua; hautatzen den moduari *metodo* deritzo.

Hauetarik aurreneko biak dira bereziki interesatzen zaizkigunak: Lehenik, ideien bururatzeak funtsezko eginkizuna betetzen du perpaus-atalen sailkapenean. Izan ere, Port-Royaleko gramatikak hitzen sailkapen bitarra ezartzen du, hizkuntza guztiarentzat balio duena, jakina: alde batetik, gure pentsamenduen objektuak adierazten dituzten hitzak ditugu eta, bestetik, gure pentsamenduen itxura edo modua adierazten duten hitzak. Lehenbiziko kategorian izenak (hala substantiboak nola adjek-

<sup>6</sup> Port-Royaleko lanez, ik. besteak beste, Harnois (1929), Donzé (1967), Auroux & Clérico (1992), Dominicý (1992) eta Wheeler (1995).

tiboak), artikulua, izenordainak, partizipioak, preposizioak eta adberbioak sartzen dira; bigarrenen, aditzak, juntagailuak eta interjekzioak.

Bigarrenik, Port-Royaleko autoreentzat gogoaren eragiketa nagusia judizioak egitea da; hots, bi ideia batzea, euren arteko identitatea baieztatzeko edo ezeztatzeko ( $A \equiv B$  edo  $A \neq B$ ). Ildo honetan, hitz egitea proposizioen bitartez judizioak adieraztea baino ez da. Perpausa proposizio bat da eta proposizioa bi ataletan banatzen da: subjektua eta atributua; biak dira gure gogoaren objektuak, bi ideia dira. Subjektua eta atributua kopularen bitartez batzen dira, kopularen eginkizun bakarra batasun hori baieztatzea delarik.

Aditz-teoriaz den bezainbatean, eta azaldu berri dudan proposizioaren egiturarekin zuzenean loturik, Port-Royaleko autoreen ustez aditza baieztatzeko erabiltzen den hitza da. Horregatik, dagoen aditz bakarra kopula da (hots, *da*). Ikuspuntu honen arabera, “aditz” deitu ohi diren gainerako hitzak banako konplexuak lirateke, bertan baieztapenari beste adieraren bat gehitu zaiolarik: subjektua (*naiz*), atributua (*Peru dabil = Peru ibiltari da*) edota denbora (*zen*). Horrela bada, aditzen arteko funtsezko banaketa bitar bat ezartzen da: aditz “substantiboa” (benetako aditz bakarra, baieztapen hutsa, kopula alegia) eta aditz “adjektiboak” (gainerakoak). Jakina, banaketaren oinarrian azterketa logiko bat hizkuntzen gramatikara hedatzea dago: logikaren ikuspuntutik *izan* aditza bakarrik *da beharrezkoa*; ondorioz, *izan* aditza bakarrik *dago* giza hizkuntzetan.

Port-Royaleko lanek arrakasta eta eragin handia izan zuten XVIII. mende osoan eta XIX.aren zati batean, bereziki Frantziar, non hizkuntzalaritza historiko-konparatzailearen nagusitasuna aski berandu iritsi baitzen. Baina, hizkuntzalaritza historiko-konparatzaile berria Alemaniatik gainerako herrietara zabaltzen zen heinean, gramatika orokorraren pisua eta omena apalduz joan ziren. Nolanahi ere den, XVIII. mendean zehar gramatika orokorraren helburuak eta formulazioak aski aldatu ziren, lehenbizi entziklopedisten eraginez (Beauzée, du Marsais), geroago filosofo sensualisten eskutik (Condillac nagusi) eta, Frantziako Iraultzaren ondoren, ideologo bitartez (Destutt de Tracy, Maine de Biran eta Thurot, besteak beste). Aditz-teoriari dagokionez, urte haietako autoreen berrikuntzarik nabariena honakoa da: aditz substantiboak ez du jadanik “baieztapena” adierazten, “existentzia” baizik.

Azkenik, ohartarazi behar da gramatika orokorraren metodo logiko-arrazionala eta haren argudiatze motak hizkuntza jakinen gramatikak ontzeko ere erruz erabili izan zirela. Gehienetan, haatik, ez ziren lan horietan hizkuntza guztien ezaugarri komunak bilatu nahi, baizik eta delako hizkuntza hark arrazoiaren eta logikaren legeei men egiten ziela frogatu. Gramatika-molde honetan sartu behar ditugu, hain zuzen ere, XIX. mendean gramatika orokorraren urratsei nola edo hala jarraitu zieten euskal autoreak. Agian, salbuespen bakarra Astarloa litzateke, bera baita euskarari buruzko gogoetak hizkuntzaren azterketa orokor baterantz bideratu zituen egile bakarra, era berezi batean izanda ere (ik. Gómez 1999). Bestalde, gramatika orokorraren eragina jaso zuten euskalari gehienak, espero zitekeenez, Ipar Euskal Herrikoak ziren eta, beraz, frantziar tradizioa zuzenean jaso zuten.



#### 4. Humboldt

Euskalaritzan aditz bakarraren teoriaren aurreneko agerraldi gisa har genezakeena Wilhelm von Humboldtte alemanez idatzitako euskal gramatikaren zirriborroan (Humboldt 2001) aurkitu ahal dugu:

2. (14.) Verba in dem Verstande, als unsere Sprachen, hat die Vaskische eigentlich gar nicht. Sie besitzt bloß eine Art# Hülfswerba, vermöge welcher sie alle übrige bildet; geradezu als sagten wir, statt ich esse, schlafe, stehe, immer ich thue essen, schlafen, stehen, und auf ähnliche Weise, als das Englische to do gebraucht wird. Nur dies Hülfswerbum ist in /378/ der grammatikalischen Bedeutung des Worts ein Verbum, der übrige Zusatz ist bald ein wahres Adjectivum, bald ein mit /379/ einer Praeposition verbundenes Substantivum (Gerundium), bald der unbestimmte Begriff der Handlung überhaupt (In /380/ finitiv) bald noch etwas andres. Dies einzige Verbum der ganzen Sprache verrichtet allen Dienst, dessen der Redende bedarf, u. erhält durch den Zusatz jedesmal seine bestimmte Bedeutung. Det, allgemein, ich thue, handle, bin beschäftigt, jaten det, ich bin beschäftigt im Essen, ich esse, ilten det, im Töden, ich tödte, u.s.f.

Ohar bedi, haatik, laguntzaile (*Hülfswerbum*) bakarraz mintzo dela, eta ez aditz bakarraz. Bestalde, aurreko pasartearen ondotik datozen lerroetan Humboldtte aditz trinko bakan batzuk daudela adierazten du eta irregularrak (*unregelmäßige*) deitu ohi direla gehitzen du.

Halarik ere, Adelung eta Vater-en *Mithridates*-i egindako zuzenketa eta eransketetan, bestelako iritzia agertzen du. Lan honetan Humboldt nabarmenki urruntzen da Larramendik abiarazi zuen tradiziote, joko irregularra “la más antigua y originaria sin duda alguna” dela adierazten baitu (Humboldt 1817 [1933-34: 98]). Era berean, Humboldtte honako formulazio hau hobesten du: “La lengua vasca no tiene, estrictamente hablando, más que una sola conjugación” (1817 [1933-34: 97]) eta ez du aditz bakar baten alde jotzen duela inon adierazten. Areago dena, euskal aditz-jokoa aurkezten duelarik, *aditz* deitzen die forma jokatugabete eta, ildo honete, Astarloak proposatu zuen analisiari orpoz orpo jarraitzen dio, alegia euskaran edozein hitz aditz bihur daitekeela *-tu* atzizkia gehituz gero.<sup>7</sup> Hortaz, Humboldtte arazo honen gainean zuen jarrera ez zaigu nahi bezain argia agertzen.

<sup>7</sup> Cf. “Los adverbios de cualquier naturaleza que sean, los pronombres, los numerales, en una palabra, cuantas voces tiene un idioma, cuantas son sus inflexiones, tantos son los verbos que pueden formarse, operacion que necesariamente ha de presentar en la voz la idea más perfecta de su signado” (Astarloa 1883 [1805]: 692). Ik. orobat Gómez (1996).

Bide batez, Astarloak espresuki idatzi zuen aditz bakarraren teoria aldete zutenen kontra, edo lehen hizkuntzan aditz bakarra zegoela aldete zutenen kontra gutxienez: “Es verdad que los filósofos, especialmente modernos, quieren que no hubiese verbos inflexionados en el mundo primitivo, fundándose en que un verbo en inflexion no es otra cosa que un participio como el *sum es fui*, esto es, un participio que es el atributo, y el *sum es fui* ó el ver *ser* que une à dicho atributo con el sujeto. Dicen que la expresion *los hombres aman* es lo mismo que *los hombres son amantes*: *los hombres amaban* equivale à *los hombres eran amantes*: *los hombres amaron* vale lo mismo que *los hombres fueron amantes*. Acerca del modo con que hubo de inflexionar sus verbos el idioma primitivo, hablaremos en su lugar y allí rebatiremos esta opinion en la parte que nos pareciese opuesta à la filosofia” (Astarloa 1883: 433).

Humboldtten aurreneko aipuari berriro bagagozkio, azpimarratu nahi nuke bertan autore prusiarrak *Zusatz* ('gehigarri') deitzen duena —hau da, adizki perifrastiko baten forma jokatugabea— noiz adjektibo bat, noiz preposizio batekin lotutako izena (gerundioa), noiz ekintza bat oro har adierazten duen zerbait (infinitiba), noiz besterik dela zehazten duela. Humboldttek gaingiroki azaltzen duen proposamen hau aztertuko dudan hurrengo autoreak, Darrigolek, askoz xehekiago garatuko du. Zerenahi gisaz, Darrigolen ideien iturria ezin izan zen, inola ere, Humboldtten baieztapena, prusiarraren eskuizkribua ez baitzuen ezagutzerik izan.

## 5. Darrigol (1827)

Euskal gramatikaren analisi arrazoituari ekiteko, Darrigol gramatika orokorraren hatsarreetan oinarritzen da, edo berak dioen moduan "hizkuntzaren oinarritzko hatsarreetan" (1827: "Préface", zenbatu gabe). Hala, Darrigolek aditzaren ondoko definizio hau ematen du: "l'on convient généralement que sa fonction essentielle est de lier l'attribut au sujet, de former le noeud de la proposition: de là vient que tous les siècles l'ont appelé unanimement *propositionis copula*" (1827: 89). Alabaina, harrigarriro, honelako definizio bat harako Port-Royaleko *Grammaire*-n eman zen harekin lotuagoa dagoke, Darrigolek darabiltzan iturri nagusien definizioekin baino.

Euskalari zaharren artean apaiz lapurtarra dugu aditzaren izaerari buruz zuen iritzia arrazoitzeko leku gehien eskaini zuena, auziaren inguruko hurrengo lanen oinarriak finkatu zituelarik. Gainera, ikusiko denez, Darrigolen lana aztertuz gero, nabariki konturatzen gara Port-Royaleko lanetan eta gramatika filosofiko batzuetan azterketa *logiko-semantiko* bat besterik ez zen aditz bakarraren teoria, euskarari ezarri ziolarik, azterketa *formal* ere bihurtzeko aukera ezin hobea eskaini nahi izan zuela. Hau dela-eta, ez dirudi lekuz kanpokoa denik Darrigolek aditz bakarraren teoriaren inguruan aurkeztu zituen ideiak ondoko lerroetan xeheki azaltzea.

Hasteko, Darrigolek adierazten du mundu zabaleko hizkuntzetan aditz guztiek, *izan* aditza salbu, atributu jakin baten ideia osagarria (*idée accessoire*) barneratzen dutela eta honek aditzaren benetako izaeratik urruntzen dituela:<sup>8</sup>

Ainsi *lego* n'est qu'une formule abrégée de *legens sum ego*: ce n'est pas la pure nature du verbe. On doit raisonner de même sur tout verbe français, latin, grec, &c., à l'exception du verbe *être* seulement: celui-là seul, si nous en croyons M. Beauzée, présente la pure nature du verbe en général. Tout autre verbe, selon le même auteur, renferme de plus dans la signification l'idée accessoire d'un attribut déterminé. (Darrigol 1827: 90)

Honelako sistema batean adizkiak forma laburtuak direla deritzo, solasaldi laster eta etorri bati ondo dagozkionak. Haatik, oztopo handiak ere badituztela uste du: atributua eta kopula hitz bakar batean nahasten dira; bestalde, horrelako sistema batek adizki asko eta askotarikoak sortzen ditu, maiz irregularrak, eta, beraz, arrazioren kontrakoak dira (Darrigol 1827: 91).

<sup>8</sup> Cf. orobat: "Ainsi *je lis* est la même chose que *je suis lisant*; et dès lors l'expression *lis* ne présente pas la pure nature du verbe, mais un verbe avec l'idée accessoire d'un attribut déterminé" (Darrigol 1827: 90).

Aitzitik, sistema bakun eta perfektu batek *izan* aditza besterik ez luke erabili behar eta horixe da, hain zuzen ere, Darrigolek euskarari aurkitzen duena.<sup>9</sup> Horretarako, Darrigolen abiapuntua *infiniitibo* deitzen direnak euskaraz bederen aditzak ez direla eta benetan izen-klasekoak direla pentsatzea da:

tous les mots qui répondent à ce qu'on appelle ailleurs infinitifs des verbes, sont de vrais noms dans notre langue; et, afin que le lecteur se familiarise avec cette assertion, il est bon de lui rappeler qu'elle se vérifie plus ou moins parfaitement dans chaque idiome. (Darrigol 1827: 93)

Izan ere, Darrigolek hizkuntza askotan<sup>10</sup> *infiniitiboek* duten izentasuna frogatzeko adibideak ematen ditu, irizpide distribuzionalak, funtzionalak eta formalak erabiltzen dituelarik:

- a. Distribuzionalak: *infiniitiboa* artikularekin batera ager daiteke; latinez izen deklinatu baten lekua bete dezake, edozein kasutan agertzen delarik ere.
- b. Funtzionalak: *infiniitiboak* perpaus baten subjektu edo osagarri izan daitezke.
- c. Formalak: arabieraz edo sirieraz *infiniitiboek* izenei dagozkien hizkiak har ditzaizkete.

*Infiniitiboek* eta izenek forman eta esanahian dituzten antzekotasunak aintzat hartu ondoren, *infiniitiboak* eta aditzak zertan bereizten diren zehaztea da hurren zeregina: hala, *infiniitibo* batek ideia orokor eta zehaztugabe bat (“vague et indéterminée”) aurkezten du; aitzitik, aditzak bakarrik eskaintzen du proposizio edo judizio bat eratzeko behar den indar elkartzaila (“la force unitive”, 1827: 97). Beste alde batetik, ordena naturalak eskatzen du lehenik ideia orokorra aurkeztea eta, ondoren, zehaztea. Horrexegatik *do* *infiniitiboa* aditza baino lehen (1827: 98).

Xehetasun hauek guztiak, dena den, Darrigolek euskal *infiniitibo*ei buruz duen teoria aurkezteko atarikoak baino ez dira. Haren abiapuntua Beauzée (1767) *action*, *acte* eta *passion* adigaien artean egindako bereizkuntza da. Bakoitzaren definizioa ematen du Beauzée eta, beraietan oinarriturik, Darrigolek uste du *acte* forma abstraktuena dela eta *radical*ekin lotzen du (hau da, *as* ‘has’ aditzoinarekin), *action* “*infiniitibo aktibo*” deitzen duenarekin (*aste* aditz izenarekin) eta *passion*, azkenik, “*infiniitibo pasibo*” delakoarekin (*asi* partizipioarekin, alegia):

Ainsi le mot radical *as*, qui n'exprime que l'*acte*, ou un sens de l'*abstraction la plus complète*, est susceptible de deux formes qui en déterminent l'espèce grammaticale. Si ce mot radical se revêt de la forme active *aste*, il répond exactement à ce qu'on a coutume d'appeler *infiniitif*; et c'est un nom d'existence, d'action ou d'état, un vrai nom, qui se décline, avec ou sans article, sur le tableau de déclinaison.

<sup>9</sup> Helburu apologetikoa begien bistan dago Darrigolen gramatika-lan guztian zehar, izenburutik hasita. Gramatika orokorraren oinarriak hizkuntza jakin bati ezarri nahi dizkioten autoreetan ohi den bezala, euren lanen bitartez delako hizkuntzaren bikaintasuna erakutsi nahi dute, zuzenean edo zeharka. Darrigoli dagokionez —eta baita ondorengo beste zenbait autoreri ere—, gramatika-azterketekin batera euskararen antzinatasunari eta balizko perfekzioari buruzko iritziak aurkitzen ditugu: “vestiges de son antique splendeur” direlakoak, hain zuzen (Darrigol 1827: 158).

<sup>10</sup> Darabiltzan hizkuntzak honako hauek dira: frantsesa, nederlandera, alemana, gaztelania, italiara, latina, grekoa, hebreera, arabiera eta siriera.

son que nous avons déjà tracé: il n'a rien de commun avec les inflexions du verbe. Se ce mot radical prend la forme passive *asi*, il répond au participe passif, et se décline, avec ou sans article, sur le même tableau que la forme précédente, sans jamais devenir verbe, quoi qu'on puisse dire. (Darrigol 1827: 100-101)

Hortaz, Darrigolen ustez, aditzoinak “erabateko abstrakzioa” adierazten du; infinitibo aktiboa, aldiz, benetako izena da eta infinitibo pasiboa, partizipio bat; hots, ez da inoiz *aditz* izatera iristen. Horrela, bada, bi infinitibo forma hauek deklinatu ahal dira, bietarako adibideak ematen dituelarik.<sup>11</sup> Azken buruan, “les infinitifs basques sont restés dans la classe des noms, soit appellatifs soit adjectifs” (1827: 107).

Azterbide honen barruan, erraz aurreikusten da euskal adizki perifrastikoen zati diren forma jokatugabeak izentzat edo partizipiotzat hartuko dituela Darrigolek, dagokion denboraren arabera deklinatzen direla edo ez esango duelarik:

- a. Orainaldiaz den bezainbatean, *erorten niz* “je tombe” adizkiari “je suis dans l’acte de tomber” analisia ematen dio; hau da, *erorte* infinitibo aktiboa kasu “positiboan” (=inesiboan) deklinatua.<sup>12</sup>
- b. Darrigolen iritziz, lehenaldiko *erori niz* “je suis tombé” honelaxe dago osatuta: *niz* aditza (“je suis”) eta *erori* partizipio pasiboa; *niz* aditzari buruz beharaxeago mintzatuko naiz berriz.
- c. Azkenik, Darrigolek adierazten du *erorico niz* “je tomberai” geroaldikoan partizipioa *-ko* amaieraren bitartez (Darrigolek “destinatibo” deitua) edo *-en* genitiboaren bitartez deklinatzen dela; biek adieraziko lukete etorkizunaren ideia.<sup>13</sup>

Honen guztiaren ondorioz, Darrigolek bi aditz besterik ez du onartzen euskaran, *n(a)iz* eta *dut* izendatzen dituenak;<sup>14</sup> orobat, iradokitzen du biak, azken bu-

<sup>11</sup> Besteak beste, *baratce* (‘gelditze’) / *baratce* (‘soro’) eta *aci* (‘hazi’) / *aci* (‘ale’) adibideak darabiltza distribuzio berdina dutela erakusteko. Gainera, *erortean*, *jatetic*, *edanic*, *hastera*, *ikhusiz* bezalako formak ere infinitiboa edo partizipioa gehi deklinabide kasuak direla adierazten du (Darrigol 1827: 101-105).

<sup>12</sup> Cf. “Le mot *erorten*, qui exprime l’action de tomber, n’est pas un verbe, mais bien un nom au cas positif” (Darrigol 1827: 105).

<sup>13</sup> Darrigolek (1827: 106) destinatiboa gaztelaniazko *está por llegar* gisakoekin erkatzen du. Eta analisi honek nahiko egiantzekoa dirudi. Oroit bedi, Mitxelena euskal adizki perifrastikoen eraketa auzoko hizkuntza erromantze eta germaniarren aditz sistemekin konparatu zuen eta bilakabide paralelo bat gertatu zela ondorioztatu: “El paralelo pasa por las formas analíticas, llamadas entre nosotros perifrásticas, del verbo, tanto en *perfectum* como en futuro: *etorri da*, *egin du*, *est venu*, *ist gekommen* (ant. *es venido*) / *ha hecho*, *a fait*, *hat gemacht*, *joanen*, *joango da*, lit ‘es de ir’, *eginen*, *egingo du* ‘ha de hacer” (Mitxelena 1981 [1987: 48]). Beste alde batetik, Darrigolek euskal adizki analitikoetarako eskaini zuen azterketa John Andersonen “hipotesi lokalistaren” oinarria izan zen. Andersonek, 70etako gramatika sortzailearen ereduari atxikita, ingelesaren eraikuntza progresiboetan predikazio lokatibo bat agertzen dela proposatu zuen (Anderson 1973).

<sup>14</sup> Honen antzeko sailkapen bikoitz bat proposatu zuen lehentxeago Fleury Lécusek (1826), nahiz eta autore honek aditz laguntzaileak bakarrik izan zituen hizpide eta ez zuen, beraz, aditz bakarraren teoriara hurbildu zezakeen ezer ere adierazi. Areago dena, Lécusek —lehenago Astarloak eta geroago Zabalak eta van Eysek bezala (ik. Gómez 1996)— euskaraz edozein hitz aditz bihur daitekeela adierazi zuen, delako hitzari *-zea* atzizkia erantsiz gero (Lécuse 1826 [1987: 902]). Halako iritzi bat, jakina, ez dugu aditz bakarraren aldekoengan sekula aurkituko.

ruan, aditz bakar baten bi aldaeratzat har daitezkeela, aditz bakarraren teoriara leurratuz.<sup>15</sup> Formari dagokionez, lehen aditz motaren bereizgarria hasierako *n-* izatea da (subjektua markatzen duena; adibidean lehen pertsona singularrekoa, hain zuzen) eta bigarren motaren bereizgarria, hasierako *d-* izatea (hirugarren pertsonako objektua markatzen duena). Hortaz, *niz* edo *naiz* “formula” laguntzaile iragangaitzen ordezkaria litzateke eta *dut* “formula”, aldiz, laguntzaile iragankorra:

Cette division, indiquée par le matériel des syllabes, est commandée par la nature et le sens de nos verbes: les uns (en *n*) ayant un sens affirmatif de la substance même de leur sujet, et les autres (en *d*) un sens affirmatif, non plus de la substance de leur sujet, mais de son action sur un autre. (Darrigol 1827: 108)

Il ne résulte pas seulement de ces observations, que les formules *niz*, *dut*, sont les deux verbes primitifs de notre langue; l’on doit en recueillir de plus que la nature du verbe ne se rencontre absolument que là où se trouve fondue en quelque sorte l’une desdites [*sic*] formules: ce qui nous conduit à cette dernière conséquence, que la langue basque n’a, à proprement parler, que deux verbes [...]. De là nos verbes sont deux. Le premier répond avec avantage au verbe substantif *être*, connu dans toutes les langues; et s’emploie dans tous les cas où il s’agit d’affirmer en quelque manière la substance du sujet. Le second est une sorte de verbe *avoir*, affirmatif de l’action la plus générale possible d’un sujet sur un autre. (Darrigol 1827: 109)

Ondoren, Darrigolek bi aditz hauen osagaiak aztertzen ditu, aditzak berez baieztapena adierazten duela frogatu nahian. *Niz*-ekin hasita, Darrigolek adierazten du mota honetako aditzak joka daitezkeela *ba-* aurrizkia (*prépositive*) lagun dutela edo ez dutela. Aurrizki hau *bai* baieztapen-partikula besterik ez dela onartu arren, aurrizkidun adizkiari (*baniz*) “subjektuaren existentzia” esanahia egotzen dio; aitzitik, aurrizki gabeko adizkiaren (*niz*) eginkizun bakarra perpaus baten atributua eta subjektua lotzea litzateke:

avec la prépositive, ce semble, quand il est employé pour exprimer l’existence du sujet; et sans la prépositive, quand il n’a d’autre fonction que de lier l’attribut et le sujet d’une proposition quelconque. (Darrigol 1827: 110)

Bestalde, aurrizki gabeko forma honen osagaiak lehen pertsonako izenordaina eta kasu “mediatiboaren” (hots, instrumentalaren) marka lirateke: *ni* + *z*, alegia:

Les deux premières personnes *niz*, *hiz*, paraissent d’ailleurs n’être autre chose que les pronoms *ni*, *hi*, au cas médiatif, d’où il résulterait que les formules *ba-niz* pour *bai-niz*, et *ba-hiz* pour *bai-hiz*, signifieraient, mot à mot, *oui de moi*, *oui de*

<sup>15</sup> Hain zuzen ere, Louis de Bonald-en ondoko aipamen hau baliatuz iradokitzen du: “L’*avoir* est une manière de l’être, et la plus générale possible... Être et avoir, idées fondamentales de l’être... Être et avoir, fondement de toutes les langues, qui sont l’expression de êtres” (*apud* Darrigol 1827: 109). Eta badirudi Darrigolen analisisan aditz bakarra ulertu zutela haren garaikideek eta gogaideek. Honelaxe adierazten du Campiónek (1884: 308), gai honi dagokionez: “se la [=Darrigolen aditz teoria — R.G.] puede considerar más como un unicismo mitigado que como un dualismo categórico”.

*toi*; façon de parler qui n'aura sans doute rien que de trivial, au jugement de la plupart des lecteurs, mais qui ne laissera pas d'avoir un vrai mérite aux yeux des meilleurs juges, en ce qu'elle rappelle l'enfance du langage. (*ibid.*)

Eta epaileon artean Court de Gébelin aipatzen du eta, nola ez, Lancelot eta “des autres grammairiens qui placent la nature du verbe dans l'affirmation” (*ibid.*). Azken batean, autore hauek bezalatsu, Darrigolek adierazten du benetako aditzaren osagaiak baieztapena eta pertsona direla eta, beraz, aditzak ez duela errorrik.<sup>16</sup>

*Niz*-en analisia burutzeko, Darrigolek ohartarazten du —bere ideiekin bat eginik— aditz honek ez duela modu infinitiborik, errorrik ez baitu. *Içan*, *içana* eta *içaittea*-k ezin dute modu infinitiboa osatu, forma hauek deklina daitezkeelako eta, gainera, “n'ont pas même des syllabes communes avec notre verbe substantif” (1827: 114).<sup>17</sup> Darrigolen iritziz, ustezko infinitiboak “nom[s] d'être ou d'existence” dira berez (*ibid.*); aditz substantiboak, berriz, baieztapena adierazten du nagusiki eta —beronen bitartez bakarrik— subjektuaren existentzia gero.

Jakina, Darrigolek uste du *dut*-ek ere ez duela infinitiborik, nahiz eta arrazoi praktikoak direla medio *avoir* itzuli ohi den. Aditzaren funtzio bakarra subjektuaren existentzia edo subjektuaren eta atributuaren lotura baieztatzea izaki, Darrigolen ikuspegitik aditza berez iragangaitza da. Baina erabilerak joko iragankor bat ere eman dio aditzari.<sup>18</sup> Joko honek subjektuak beste zerbaitekin edo norbaitekin duen erlazioa baieztatzen du:

Affirmer l'existence du sujet ou sa liaison avec l'attribut, étant les seules fonctions propres du verbe *être*, il est clair que ce verbe est essentiellement *intransitif*. Mais ce que sa nature n'exigeait pas, l'usage le lui donné; lui a donné, dis-je, une conjugaison *transitive*, selon laquelle il affirme son sujet avec relation à un autre. (Darrigol 1827: 118)

Erakutsi berri dudan analisi guztiaren ondorio zuzena delarik, Darrigolek proposatzen du aditz trinkoak (*verbes subalternes* izendatzen dituenak) *n(a)iz* eta *dut* aditzetariko bat eta forma jokatugabe bat konbinatzearen emaitza direla:

En effet, *nago* résulte de la combinaison de *naiz* avec *egon*: *naiz* avec *ibil* donne *nabila*; *naiz* avec *etor* fait *nator*. [...] car qui ne voit *dut* *erabil* dans *dabilat*, *dut* *eraman* dans *deramat*, *dut* *eraunts* dans *derauntsat*, &c.? (1827: 109)

Darrigolek ez du onartzen honelako formei “aditz irregularrak” deitzea. Larramendik (1729: 233) deitura horren alde eman zituen arrazoiak bi ziren: lehenik, bakunak dira, hitz bakar batez osatzen dira eta, aldiz, aditz “erregularrak” (hau da, perifrastikoak) elkartuak dira. Darrigol, bere jarrera filosofikoari atxikia, harritzen da bakuntasuna irregulartzat hartzeagatik eta uste du Larramendiren eta ondorengo autoreen errakuntza infinitiboak aditzaren ataltzat jotzen dutelako gertatu dela;

<sup>16</sup> *Izan* aditzaren analisi hau mende erdi bat geroago errepikatuko du Charencey kondeak (Charencey 1873, 1874, 1875). Bestalde, Bonaparte printzeak ere onartuko du errorrik gabeko aditz bat bere *terminatifs purs* direlakoak azaltzeko (ik. *infra* §9).

<sup>17</sup> Baieztapen honen atzean, silabez eta ez erroez baliatzeaz gain (Chahok ez bezala), bistan da Darrigolek grafiarekin egindako jokoia ere.

<sup>18</sup> Darrigolek “iragankor” terminoa nola erabiltzen duen ikusteko, ik. Gómez (2001: 175, 4. oh.).

oroit bedi Darrigolen analisisan izenak edo adjektiboak direla, azaldu berri dudanez. Ondorioz, Larramendiren aditz elkartuak bakunak dira zinez eta, alderantziz, Larramendik-eta bakuntzat harturikoak “elkartuagoak” dira, beraietan jatorrizko aditzari (*niz, dut*) atributu bat erantsi baitzaio (Darrigol 1827: 139). Bigarrenik, Larramendik ez zuen lotura argirik ikusten forma trinkoen eta bakoitzari dagokion aditz-erroaren artean; Darrigolek ez du Larramendiren baieztapenaren aldeko inongo frogarik aurkitzen.<sup>19</sup>

Bestalde, Darrigolek ohartarazten du aditz irregularrez mintzatzeak esan nahi duela aditz-jokoak arau orokor batzuk dituela eta aditz batzuek ez dituztela arauak betetzen. Aitzitik, Darrigolek nahiago du pentsatu aditz trinkoek, funtsean, jatorrizko bi aditzen jokabideari jarraitzen diotela, zeinek bere familiakoari eta salbuespen batzuk gorabehera. Beraz, *défectueux* terminoa hobesten du halako aditzak izendatzeko:

On les appelleraient *défectueux* avec plus de sujet; car ils ne se prêtent pas en entier à la conjugaison transitive à régime double, ni même à tous les modes et à tous les temps de la conjugaison à un seul régime. (Darrigol 1827: 142)

## 6. Abbadie (1836)

Abbadie gazte bat<sup>20</sup> izan zen *Études grammaticales sur la langue euskarienne* (Paris, 1836) lanaren egilea —Chahorekin batera, baina honi buruz hurrengo atalean mintzatuko naiz—. Abbadiek Chahoren gramatikaren hitzaurre luze bat idazten du (“Prolégomènes”, 1-50). Euskal aditzari dagokionez, iritzi filosofiko eta tipologikoekin nahastuta, euskara gainerako hizkuntzetatik bereizten duten ezaugarriak aurkezten ditu. Haien artean aditz-jokoa dago, jakina:

[P]eu d’entre eux [filologoak — R.G.] avaient vu que ce qu’ils appelaient verbes n’était que des noms employés sous diverses formes d’inflexions: que leur auxiliaire *Dut* n’est qu’un cas particulier de la forme conjuguée *Niz, nintzan*, et que tout se réduit, en dernière analyse, à des noms *iz, izan, izaitte*, qui servent à exprimer, sous différentes formes, la seule idée verbale proprement dite, l’expression de convenance entre un nom et son attribut, le verbe être. Plusieurs philosophes, quoique raisonnant d’après des langues où l’idée d’existence est syncopée et con-

<sup>19</sup> Andoaingo jesuitak xehetasun gehiagorik ematen ez badu ere, badirudi *idugu* / *daucat* bezalako bikoteak dituela gogoan; izan ere, honelakoetan zaila gerta daiteke adizki trinkoa eta partizipioa formalki lotzea, are gehiago Larramendik baliatzen duen grafia sistema aintzat hartuz gero. Hala ere, baliteke —bigarren aukera bat eskaintzearen— egun aditz ez-ergatiboak deitzen direnez aritzea, hala nola *iduri, iritzi, iraguin, irauin(dú)*, etab.; Larramendik aditz neutroen artean sartzen ditu baina, jakina, euren jokoa aditz aktiboenei dagokie.

<sup>20</sup> Antoine d’Abbadie (1810-1897) XIX. mendeko euskal kulturaren sustatzaile nagusia izan zen. Irlandan jaio zen, aita euskalduna eta ama irlandarra zituelarik. 1851etik 1896ra bitartean Euskal Jaiak antolatu eta ordaindu zituen, nahiz eta ondoren ere ospatu ziren, I Mundu Gerra arte. Etiopian bizi izan zen ia hamabi urtez eta bertako hizkuntzei buruzko zenbait lan argitaratu zituen. 1852tik aurrera, Parisko *Académie des Sciences*-eko kide izan zen eta 1892tik aurrera Akademiaren buru. Halaber, 1870etik Parisko *Société Philologique*-eko buru izan zen. Abbadieri eta haren garaia buruzko xehetasunetarako, ik. Eusko Ikaskuntza & Euskaltzaindia (1998) eta Urkizuk (2002) bildutako bibliografia bikaina.

fondue avec des modifications actives ou passives, étaient cependant arrivés, par abstraction, à ne reconnaître qu'un verbe. Cette assertion, pleine de sens, se trouve réalisée dans la langue *Eskuara*. (Abbadie 1836: 2)

Darrigolen proposamenen zantzuak nabari daitezkeen arren, ideia berriak ere aurki ditzakegu Abbadieren aurreko pasartean. Darrigolekin lotzen dira hurrengoak: infinitiboak izen deklinatutzat hartzea; *niz* eta *dut* aditzak aipatzea; aditza kopula delako ikuspegia; euskararen aditzaren analisi logiko-filosofikoa formalki gauzatzeko delako baieztatzea. Hala ere, diferentzia nagusia da Abbadiek —euskalaritzan aurreneko aldiz— argi eta garbi adierazten duela euskararen aditz bakarra dagoela. Agian, goiko pasartea Darrigolen eta Chahoren ideien arteko zubitzat jo liteke; Chahok, ikusiko dugunez (§7), aditz bakarraren analisia xehetasun handiagoz garrantzitsua du.<sup>21</sup>

Aurreraxeago, Abbadie saiatzen da hizkuntzen bilakabiderako bide bat proposatzen, lau egoera bereizten dituelarik:

1. Lehenengo egoeran izenak eta euren flexioa besterik ez zegoen; izen konkretuak aurrenik eta abstraktuak, adjektiboak, kasuak eta abar gero. Adibidea Afrikako hizkuntzetan aurkitzen du:

Comme on peut le voir par l'éducation du sourd-muet, tout langage commence par des noms concrets; puis on apprend à généraliser: de là naissent lentement les noms abstraits et qualificatifs, les cas et les terminatives dont on trouve des vestiges dans toutes les langues. Tel est le langage de tant de peuplades nègres; c'est ainsi que des nations peu avancées bégayent leurs idées. (Abbadie 1836: 25)

2. Bigarren egoeran aditza sartzen da, izen-osagaietatik aterea. Abbadiek euskararen adibidea ematen du:

Pour arriver au verbe, au lien de la proposition, il a déjà fallu un grand perfectionnement dans une nation. Les noms abstraits de l'existence présente ou passée combinés avec les noms abstraits des personnes, auront formé les premiers éléments de la conjugaison, c'est-à-dire le présent et le passé. Les formes *niz* (*ni iz*), *nintzan* (*ni izan*), montrent les traces du nom qui s'est fondu avec l'*iz*, essence ou base du verbe. [...] Dès qu'on a possédé le verbe être, on l'a combiné avec les noms verbaux pour exprimer les noms d'action. Cette marche est naturelle, positive, et a dû se présenter d'abord dans l'enfance de la société. (Abbadie 1836: 25-26)

Formari dagokionez, Darrigolekin dagoen diferentzia hau da: Abbadiek aditza osatzen duten bi izenen konbinaketa ikusten du; Darrigolek, aldiz, *ni* + *-z* azterketa egin zuen. Oroit bedi Darrigolek erabat bereizten dituela *niz* aditza eta *izan* infinitiboa. Abbadieren ustez (eta Chahoren ustez ere bai), *iz* eta *izan* euskal aditzaren

<sup>21</sup> Oyharçabalek (1998: 445) ohartarazten duenez, paradoxikoa gertatzen da euskal gramatikagintzan aditz bakarraren teoria ageriki sartu dutenak batik bat zubereraren oinarritu diren bi egile izatea, hain zuzen, Abbadie eta Chaho. Izan ere, zubereraren ongi bereizten dira laguntzaile bakoitzari dagokion aditz jokatuabeak, nahasmendurako aukera itxuraz txikiagoa litzatekeelarik: *izan* iragangaitza (*niz* laguntzaileari dagokiona) eta *ikhen* iragankorra (*dut* laguntzaileari dagokiona).



oinarriak dira. Bestalde, eta filosofiaren lekuari dagokionez, aintzat har bedi Abbadiek darabiltzan “natural” eta “positibo” terminoen erabilera.

3. Hirugarren egoerak adizki “sinkopatuena”, laburtuen, agerpena du bereizgarri; hau da, adizki trinkoak, “où le nom verbal s’intercale dans le verbe dédoublé” (Abbadie 1836: 26). Euskarak honelako adizkien adibide zenbait eskaintzen ditu eta, bistan da, Abbadiek uste du, Darrigolek bezala, trinkoetan “aditz izena” adizkian tartekatzen dela. Hirugarren hau da orobat latinari zegokion egoera.

4. Azkenik, hizkuntza analitikoetarako aldakuntza dugu, frantsesa adibidez. Hizkuntza hauetan deklinabidetik preposizio sistema bat sortzen da eta aditz-jokoan izena apurka-apurka aditzetik “askatzen” da. Halaber, Abbadiek egoera honetan kokatzen du aditz aktiboaren sorrera, hau da, objektuarekiko komunztadura duten aditzen sorrera (*ibid.*).

Abbadieren ikuspegiaren hipotesi glotogoniko hau gizakien pentsamoldearen bilakabidearekin lotzen da: “Les langues des races noires, le basque, le latin et le français, peindront successivement cette transformation dans la manière de rendre la pensée” (*ibid.*). Hogeit bat urte geroago, Alemanian Schleicher-ek hizkuntzen eta gizartearen bilakabideari buruzko teoria arrakastatsu bat proposatuko zuen (ik. Gómez 1989 eta bertan aipatutako bibliografia). Abbadierenarekin erkatuz gero, zenbait antzekotasun ditu, baina baita diferentzia nabarmen batzuk ere. Nagusiki bi dira: Schleicher-ek azaltzen duen bilakabidea nahitaezkoa da, naturala; Abbadieren ikuspegiaren, ordea, ez dago horrelakorik, bilakabide historiko hutsa da (Oyharçabal 1998: 448). Bigarrenik, Schleicher-ek proposaturiko bilakabidea R. S. Wells-ek (1987: 58) *acmenistic* deitu zituenen gisakoa da —hots, lehenik hobekuntza garai bat dago eta ondoren okertze bat—; aitzitik, Abbadieren lanari ikuspuntu *progressivist* bat antzematen zaio —non egoerarik onena azkena baita—: “Les nations les plus complexes par leur origine, les langues les plus hétérogènes par leurs emprunts semblent être appelées à guider l’avenir de l’humanité. [...] Les langues d’analyse ont pris le dessus dans le monde” (Abbadie 1836: 27-28).

## 7. Chaho (1836)

Aurreko atalean esan bezala, Joseph Augustin Chahok<sup>22</sup> “Grammaire euskarienne” idatzi zuen, Abbadieren “Prolégomènes”en ondotik agertzen dena. Chahok, Lécluse eta Darrigolen moduan, aditzaren banaketa bitarra jasotzen du; alabaina, Abbadiek bezala, *dut niz*-en aldaeratzat hartzen du. Horrela, Chahoren iritziz, euskaran aditz bakarra dago, aditz substantiboa. Eta aditz substantiboaren erroa *iz* da. *Iz* erroa eta *hitz* izena erlazionatzen ditu, eta azken hau zeharka Jainkoarekin lotzen du. Baina Chahok, bestalde, hitz mota bakarra onartzen du, izenak (*noms*); hau da, deklina daitezkeen hitzak. Beraz, aditza ere izenen sailean sartzen du.<sup>23</sup> Horrelaxe hasten da bere gramatikan aditzari eskainitako atala:

<sup>22</sup> Chaho (1811-1858) ezagunagoa da, agian, idazle erromantikoa izan zen aldetik; besteak beste, Aitorren alegia idatzi zuen eta bigarren karlista gerratean Euskal Herrian zehar egindako bidaia baten kontakizuna utzi zigun (Chaho 1836b). Autore honi buruz, ik., bereziki, Juaristi (1984-85) eta Urkizu (1992).

<sup>23</sup> Cf. “La langue euskarienne ne reconnaît qu’une seule espèce grammaticale de mots (*hitzak*), qui est celle des noms (*izenak*), régie par un système universellement régulier de déclinaison” (Chaho

Le mot ou *hitz*, créateur, le verbe fécond *IZ*, modifié par la déclinaison et combiné avec les divers pronominaux, forme à lui seul tout l'appareil de la conjugaison euskarienne. (Chaho 1836a: 51)

Analisi honen arabera, *niz* adizkia *ni* izenordaina gehi *iz* hitza besterik ez da, Abbadiek ere adierazi zuenez. Ohartarazi behar da, halere, Chahoren analisia ez da goela Darrigolen hartatik guztiz berezirik; azken batean, biek ikusi uste dute *niz* adizkian *-z* deklinabide-marka. Izan ere, Astarloaren ideiak gogora ekartzen dituen azalpen batean, Chahok *iz* erroaren honako interpretazio hau eskaintzen du:

La vocale *i* dont l'émission exige la plus grande contraction de l'organe vocal, et qui se trouve être la note la plus aiguë et la plus vibrante, le son le plus élevé de l'échelle parlée, se combine en euskarien avec la forme déclinaive *z*, signifiant appartenance, pour exprimer l'idée de la vie et de l'existence, *iz* est, sois, soit. (Chaho 1836a: 10)

Gramatika kategoria bakarra izaki, aditzak ere deklinatzen dira eta izenak, aldiz, joka daitezke. Ideia honetan oinarritzen da, *iz* errotik abiatuz eta deklinabide edo eratorpen atzizkiak erantsiz, adizki jokatu gabe deitzen ditugunak azaltzeko, hala nola (ik. Chaho 1836a: 170-73):<sup>24</sup>

- a) *iz* + *-an* ("positif", hots, inesiboa) = *izan*
- b) *izan* + *-en* (genitiboa) = *izanen* (geroaldia eta baldintzazko modua)
- c) *izan* + *-ik* (ablatiboa) = *izanik* (frantsesezko partizipioaren ordaintzat duena)
- d) *izan* + *-a*, *-aren*, *-ari*,... ("défini singulier") = *izana*, *izanaren*, *izanari*...
- e) *iz* + *-te* ('ugaritasuna' adierazten duen atzizkia) = *izate* ('existentzia' adieraziko lukeena) eta, berau deklinatuz gero, *izatean*, *izaten*, *izatera*, *izatetik*, *izatia*...

Chaho joko perifrastiko eta trinkoen arazoaz mintzo da, ohi duen estilo iluminista erabiliz. Hiru joko mota bereizten ditu: "abstraktu eta substantiboak" existentzia eta jabego absolutua adierazten ditu eta, berauek Jainkoaren atributuak direnez, gizakiak ezin du erabili eta egiatan joko hau ez da sekula erabiltzen. Bigarrenak, analitiko edo "elkartua" izendatuak, existentzia osagabe eta iheskorra adierazten du, gizakien ezaugarriak:

Tout nom se décline, toute déclinaison se conjugue dans la belle langue Eskuara. Les divers modes de la conjugaison abstraite et substantive expriment plus particulièrement l'existence et la possession absolues, qui sont les attributs de

1836a: 35), edo beste pasarte hau: "Nous savons déjà que le radical *iz* est un appellatif harmonique que la déclinaison modifie: le système euskarien ne reconnaissant qu'une seule espèce grammaticale de mots, le verbe lui-même se trouve rangé dans la classe de noms; il n'a point d'infinif" (1836a: 170). Ik. orobat Oyharçabal (1998: 439).

<sup>24</sup> Gainera, edozein hitz, deklinatua zein ez, joka daiteke *-tu* atzizkia atxikiz gero; cf. "Le *tu* leur imprime le sens actif que leur simple appellation ne saurait comporter" (Chaho 1836a: 176) eta "Non-seulement tous les mots euskariens sans exception prennent valeur active et se conjuguent avec un brillant cortège de relations déclinaives et de modifications secondaires, mais encore chacune de ces modifications, de ces relations marquées par une terminative, se conjugue à son tour" (1836a: 178). Chahok adibide batzuk eskaintzen ditu: *hebenkotu niz* / *dut*, *hebenkoarentu niz* / *dut*, etab. Honen antzeko ideia bat aurkitu genuen Astarloaren lanean (ik. 7 oh.).

Dieu; mais dès que le verbe prend une valeur auxiliaire dans la conjugaison composée, les temps se divisent et se modifient de manière à exprimer les situations accidentelles, qui sont le partage de toute existence fractionnelle et passagère, comme l’homme. (Chaho 1836a: 171)

Bigarren joko mota honetan aditz bakarrak laguntzaile gisa jokatzen du, beste hitz batzuekin elkartzen delarik (infinitibotzat hartzen ez dituen hitzak, jakina; ik. 23 oh.): “*Niz* accompagne alors les modifications neutres ou passives. *Dut* caractérise toutes les conjugaisons actives et régissantes” (1836a: 156). Azkenik, joko sintetiko edo “sinkopatua” aipatzen du eta Darrigolek bezalaxe aztertzen: “La fusion du nom avec le verbe forme la conjugaison syncopée” (1836a: 180-81).

## 8. Inchauspe (1858)

Inchauspe kalonje zuberotarra<sup>25</sup> da, ezbairik gabe, euskarak aditz bakarra duela sutzukien defendatu zuen euskalaria. Aski da bere *Le verbe basque* liburuia (Baiona/Paris, 1858) nola hasten duen irakurtzea, Bonaparte printzeari egindako eskaintzaren ondoren honelaxe esaten baitu: “La langue basque n’a qu’un verbe” (Inchauspe 1858: 1). Izan ere, liburuaren gainerako orrialdeetan baieztapen hori frogatzen ahalegintzen da. Halaber, hainbat eta hainbat taula eta paradigmaren birtartez, euskal aditzaren aberastasuna ere erakutsi nahi du, hala modu, nola denbora, pertsona eta gainerakoei dagokienez.

Inchauspek bi boz edo eratan banatzen du aditz bakarra, boz iragangaitza (*da*) eta boz iragankorra (*du*),<sup>26</sup> eta garbi utzi nahi du ez direla bi aditz desberdin. Berau frogatze aldera, ohartarazten du euskaraz aditz iragankorrek (edo aktiboek) iragangaitzari dagozkion laguntzaileak hartzen dituztela eraikuntza bihurkari eta sasi-pasi-boak osatzeko:

Ces deux voix sont le complément l’une de l’autre et ne doivent être considérées que comme composant un seul verbe. En effet, la même action a besoin des deux voix, de même qu’elle a besoin des divers modes, pour exprimer ses divers rapports [...]. Pour rendre *il l’a offert*, on dit *eskéntu* DU avec la voix transitive; pour exprimer *il s’est offert*, *eskéntu* DA avec la voix intransitive; *il le commençait* se dit *hásten zian*; *il commençait à*, *hásten* ZEN; *il l’aura perdu*, *gáldu* DUKE; *il se sera perdu*, *gáldu* DATE, etc. (Inchauspe 1858: 1)<sup>27</sup>

<sup>25</sup> Emmanuel Théodore Inchauspe (1816-1902) Bonaparte printzearen laguntzaile izan zen eta, haren enkarguz, zenbait lan erlijioso itzuli zituen zubererara. Beste lan erlijioso batzuen egilea izan zen eta 1864an Axularren *Geroko Geroren* hirugarren argitalpen zuzendu bat atera zuen (cf. Villasanté 1979).

<sup>26</sup> Aktibo-pasiboaren orde, bozei dagokiela “iragankor-iragangaitz” terminoak erabiltzea ez da inondik ere Inchausperen asmakizuna, ezta berak baino lehenago terminoak euskarari aplikatu zizkion Zaballarena ere (1848). Zaballaren hitzak irakurriz gero —“A esta ultima [pasiboa —R.G.] llaman también neutra, media é intransitiva: y á la activa transitiva” (Zabala 1848: 1)—, argi dago terminologi nahasketa artean hedatuta zegoela (cf. Gómez Ascencio 1985 eta, batez ere, Iglesias 1991).

<sup>27</sup> Cf., orobat, “Ces noms, que nous appelons transitifs, se conjuguent avec les formes transitives et intransitives. Lorsqu’ils se conjuguent avec les formes transitives, leur action se porte sur un objet étranger au sujet, et alors ils rendent le sens des verbes appelés actifs en français. Lorsqu’ils se conjuguent avec les formes intransitives, l’action qu’ils expriment retombe sur le sujet, et alors ils rendent le sens des verbes appelés en français *réfléchis* et *passifs*” (Inchauspe 1858: 21).

Aditzaren definiziorako, bidenabar ematen duena, irizpide sintaktikoa baliatzen du nagusiki, Port-Royaleko gramatikan bezalatsu, eta formala bigarrenik:

Le rôle du verbe en basque est de lier les idées exprimées par les noms et d'en indiquer les divers rapports, et ces rapports s'exprimant par les formes, les modes et les voix, l'ensemble de ces formes, de ces modes et de ces voix constitue le verbe complet (1858: 1-2).

Esan gabe doa, pasartearen hasieran aipatu izenen artean Inchauspek *noms verbaux* izendatzen dituenak daude —adizki jokatu gabeak alegia— eta aurreko autoreen moduan ez du uste aditzak direnik: “Nous ne comptons pas l'*infinitif* parmi les modes du verbe; les terminatifs que, par analogie, on a cru devoir rapporter à ce mode, appartiennent au nom verbal” (1858: 3).

Nahiz eta aditzaren definizioan Inchauspek ez zuen baieztapenaz deus ere esaten, testuan aurrerago agertzen da, aditz izenen eta benetako aditzen arteko aldea zehaztu behar duelarik:

On ne conçoit pas de verbes sans affirmation, sans indication de mode, de temps et de personne; or ces termes [aditz izenak — R.G.] exprimant simplement une idée, une manière d'être ou d'agir, sans aucune affirmation, sans indiquer aucun rapport soit au temps, soit aux personnes, sont dépourvus des propriétés essentielles du verbe, tandis qu'ils ont tous les caractères des substantifs et des adjectifs: ils se déclinent au défini, à l'indéfini, au singulier et au pluriel (1858: 7).<sup>28</sup>

Bestalde, Inchausperen iritziz, izen eta adjektibo horiei “aditz izenak” dei diezaiekegu, aditzarekin lotzeko aproposak direlako eta ekintza edo egoera bat adierazten dutelako. Delako ekintza objektu bati helarazten badiote, boz iragankorarekin (*dut*) lotuko dira. Aldiz, ekintza subjektuaren beraren gainean islatzen bada —pasibo eta bihurkarietan bezala— edo inork jasotzen ez badu —neutroetan—, aditz izenak boz iragangaitzarekin (*niz*) lotuko dira.

Inchauspek eskaintzen duen aditz trinkoen —edo, berak deitu bezala, *formes contractées* direlakoen— analisia Darrigol eta Chahoren lanetan ikusi berri ditugunak bezalakoxea da (Inchauspe 1858: 445-46) eta, hortaz, ez du merezi hemen xehetasun gehiago ematea.<sup>29</sup>

<sup>28</sup> Baieztapen honen ostean adizki jokatu gabe guztien analisi xehe bat dator eta, Darrigolek bezala, izen edo adjektibo deklinatutzat hartzen ditu Inchauspek. Aski da hurrengo pasartea irakurtzea bi egileon proposamenen arteko antzekotasunez jabetzeko, batik bat euskarazko adibideak frantse-sera nola itzultzen dituzten aintzat hartuz gero (cf. 12 oh.): “Les noms verbaux indiquent les diverses manières d'être et d'agir; le verbe unique exprime les relations de ces manières d'être et d'agir avec les personnes et les temps. Ainsi, dans *ebiltzen niz, je suis en marche, je marche*, — *ebiltzen, en marche*, exprime le genre d'action qui se fait; *niz, je suis*, exprime le sujet de cette action et le temps présent” (Inchauspe 1858: 12).

<sup>29</sup> Nolanahi ere den, ez dut aipatzeko utzi nahi *diot, dioát, diózu...* adizkiei buruz proposatzen duena. Gainerako aditz trinkoetan ez bezala (*noa = joan + niz, darámat = eráman + dut,...*), forma hauetan *érran* partizipioa ikusi ezin baitu, latinetik edo erromantzetik letozkeela adierazten du, *dicere*-tik alegia (cf. gazt. *digo*): “Les formes *diot, dioát, dioe, diok, dion, diózu, diozie*: je dis, ils disent, tu dis, vous dites, sont empruntées au latin ou à l'espagnol; elles peuvent parfaitement être remplacées par la conjugaison régulière de *érran*, mais elles n'en sont pas composées como les autres formes régulières” (Inchauspe 1858: 446).

Liburua amaitzeko, Inchauspek apologi kutsua duen solasa dakar. Bertan Jainkoari —hots, Aditzari, “Verbe Éternel” deitzen baitio— zuzentzen zaio eta iradokitzen du euskal aditzaren perfekzioak hizkuntza Jainkoaren dohaina dela frogatzen duela, orobat, euskaldunek euren hizkuntzan gorde ahal izan dituztela lehen hizkuntzaren ezaugarri batzuk —gainerako hizkuntzek galdu dituztenak—, egiazko fedeari eusten jakitegatik:

Au milieu de cette universelle dégénérescence du langage, l’esprit s’arrête avec complaisance devant ces magnifiques restes de grandeur et de perfection que nous offre la langue Basque et qui nous donnent une idée de ce que pouvait être la langue de l’homme avant sa chute [...] [T]ous ces caractères ne sont-ils pas autant de traits divins qui nous révèlent encore, ô VERBE incréé, votre manifestation dans la parole humaine? — Est-ce à sa fidélité au culte du vrai Dieu que le peuple Basque doit de les avoir mieux conservés que tous les autres peuples du monde? Nous aimons à le croire. (1858: 508)

## 9. Bonaparte (1869, 1876, 1877)

Bonaparte printzeak,<sup>30</sup> han-hemenka utzi zizkigun gramatika-lanetan, euskal aditzaren sailkapen bat baino gehiago proposatu zituen. Sakabanatze honek maizegi haren aditz-teoriaren ikuspegi orokor bat erdiestea zailtzen du. Bonaparte, oso *sui generis* bada ere, aditz bakarraren teoriaren aldekoa da. Ez du sekula baieztatzen benetako aditz bakarra dagoenik, baina aditz formen arteko hierarkia argi bat ezartzen du, adizki zenbait beste batzuk baino huts edo garbiagoak direla adieraziz eta, horretarako, arazo formal eta apologetikoak —are metafisikoak ere— nahasten dituen argudio sorta bat erabiliz.<sup>31</sup> Beste alde batetik, adizki iragankorrek beti objektua adierazten duten Darrigolen ideia bere aditz teoriaren erdigunean kokatzen du Bonapartek. Hurrengo lerroetan bi gai hauek ahal den modurik laburrenean azaltzen saiatuko naiz.

Adizki jokatuaren sailkapenaren barnean Bonapartek izen adiztuen (*noms verbisés*) eta aditz-bukaera hutsten (*terminatifs (verbaux) purs*) arteko bereizketa egiten du du. Lehenbizikoek izen-etorkiko erroa dute; bigarrenek, aldiz, ez dute inolako errorik agertzen:

a. Aurreneko sailean euskal aditz eta laguntzaile gehienak sartzen dira: adizki trinkoak, “*izan* iragangaitza” (*naiz, da*), eta *iraun*<sup>32</sup> (*diro, ziroen, diroke*), *adi* (*dadin*,

<sup>30</sup> Aski ezaguna denez, Louis-Lucien Bonapartek (1813-1891), Napoleon I.aren ilobak, euskalkien lehen sailkapen zehatza burutu zuen. Euskalki guztietako laguntzaileez inguratu baitzen, testu erlijiosoen hainbat itzulpen biltzea lortu zuen. Haietariko batzuk bakarrik moldiztegitatu zituen (ik. Arana Martija 1989), 1870ean Frantziako III. Inperioa desagertzearekin diru baliabideak galdu zituelako. Euskal aditzari buruzko argudio teorikoak zenbait artikulutan (ik., batez ere, Bonaparte 1876, 1877, 1884) eta *Le verbe basque en tableaux* (1869) bere lan nagusian sakabanatuta daude; oraingoz ez dugu Printzearen aditz teoriari buruzko monografia sakonik, baina hurbilketa aski xehe baterako ik. Suárez (2000). Bonaparteren bizitzaz eta gainerako lanez, ik. Gómez (1989) eta bertan aipatutako bibliografia.

<sup>31</sup> Euskal aditzari buruz idatzi zuen liburuaren azalean (Bonaparte 1869) honako pasarte bibliko hau sartzen du, bere asmoen aitortmentzat har daitekeena: “In principio erat Verbum.”

<sup>32</sup> Ekialdeko adizki laguntzaile hauen erroa *iraun* dela uste du Bonapartek (1876), van Eysek (1874, 1875) proposatu zuen *eroan*-en aurka (ik. orobat Gómez 2002b).

*nadila*) eta *ki*<sup>33</sup> (*dakion*, *zekiola*) laguntzaileak; Bonaparteren ustez, “*izan* iragankorra” deitua (*dezadan*, *dezake*)<sup>34</sup> eta *egin* (*dagidan*, *dagizula*) bi sailen arteko zubia lirateke, ez baitute indikatiboko adizkirik (Bonaparte 1869: 159).<sup>35</sup> Printzeak *izan* iragangaitzaren eta *izan* iragankorraren arteko bereizketan Inchauspek proposatu bi bozak frogatzeko oso argudio egokia aurkitzen du:

2° que le nom verbal *izan*, dans la majorité des dialectes,<sup>36</sup> a le sens de *être* et celui de *avoir*; on sera forcé de conclure, que dans les noms verbisés les plus importants et les plus usuels du basque, le radical du transitif est le même que celui de l'intransitif, et que ce sont bien deux voix et non pas deux verbes que cette langue nous présente en *nintzan* ‘j’étais’ et en *nezan* ‘que je l’eusse’ (*je l’avois*, en vieux labourdin). (Bonaparte 1869: xxvii)<sup>37</sup>

b. Aditz-bukaera hutsen bereiztea, bestalde, Bonaparteren aditz-teoriaren funtsezko puntua da. Errorik gabeko adizkiak dira; *izan* ere, adizkiok izenordainez (subjektua, objektu zuzena, zeharkako objektua, alokutiboak<sup>38</sup>), modu- eta denbora-hizkiez eta “letra eufonikoez” osaturik daude.<sup>39</sup> Eta osagai hauen guztien elkartzea da, hain zuzen ere, *aditza* sorrarazten duena eta, horrela, aditzari baiezta-pena adierazteko gaitasuna agerrarazten diona:

Les éléments constitutifs des terminatifs verbaux consistent essentiellement en pronoms soit à l’état de sujet, soit à l’état de régime direct ou indirect, soit à celui d’allocation. Ils se trouvent tantôt au singulier, tantôt au pluriel. Des lettres pronominales, tenant lieu de pronom, des syllabes caractéristiques de mode ou de futur, des lettres euphoniques pour faciliter l’union intime de tous ces éléments, complètent la série. Au moment de l’union, le Verbe avec sa qualité essentielle, l’affirmation, se manifeste. (Bonaparte 1869: 159)

<sup>33</sup> Adizkion erroa *egon* edo *egoki* (Bonaparte 1877: 42) *izan* litezke, baina *ki* bera ere badu izentzat (1877: 44).

<sup>34</sup> Jakina, gaur egun azken forma hauek *\*ezan* aditz berreraikiari dagozkiola pentsatzen da. *\*Ezan* aditz laguntzailea, baita *\*edin* ere, van Eysek berreraiki zituen bere gramatika konparatzailean (1879: 196 eta hh.). Laurogeietako hamarkadaren bukaeran aditz hauek leku handia hartuko zuten Berlingo *Euskara* aldizkarian Bonaparte, van Eys eta Vinsonek Etxepare eta Leizarragaren hizkeren inguruan *izan* zituzten eztabaidetan (lan hauen aipamenerako, ik. Gómez 1989).

<sup>35</sup> Cf. “Les deux noms verbaux *izan* et *egin* ne peuvent donc être assimilés aux autres que morphologiquement. Ils forment classe à part, quant au sens, et servent, pour ainsi dire, de transition entre les terminatifs verbaux purs et les noms verbaux ordinaires” (Bonaparte 1869: 159). Alta bada Bonapartek ez du inon argiegi azaltzen zertan datzan “trantsizio” izate hori.

<sup>36</sup> Oroit bedi 21. oin-oharrear esandakoa.

<sup>37</sup> Cf. orobat Bonaparte (1876: 8): “Ce nom verbal [*izan* - R.G.] qui signifie en même temps ‘eu’ et ‘été’ dans cinq des huit dialectes basques, de même que *ill* ou *hil* signifie ‘mort’ et ‘tue’, est un argument très-favorable aux deux voix dans le verbe”.

<sup>38</sup> Diodan, bidenabar, “alokutibo” terminoa Bonapartek berak sartu zuela euskalaritzan, euskarari buruzko bere lehenbiziko lanean (Bonaparte 1862: 19).

<sup>39</sup> “Letra” eta silaba hauen guztien zerrenda osoa da, euskalki bakoitzean jasaten dituzten aldakuntzekin batera, Bonapartek bere liburuaren taulen aurretik eskaintzen dituen “Observations” direlakoen gaia (1869: ix-xxxii). Nabarmendu nahi nuke Bonapartek ez diela batera begirunerik erakusten hots aldaketa erregularrei —adiera hertsian, garai hartan ezin baita oraingoz “lege fonetikoetz” mintzo—; aurreraxeago Printzearen jokamolde honen adibide bat eskainiko dut.

Garbitasun hau, aditzik gabeko aditz hau, oso deigarri gertatu zitzaion Bonaparteri, eta horrexegatik eskaini zion Printzeak leku berezia bere ohar teoriko urrietan, kutsu metafisikorik falta ez bazaio ere:

Le Verbe pur est pour nous quelque chose d’insaisissable, qui se manifeste toujours au milieu d’éléments matériels fort saisissables et qui, loin d’en être le produit, les domine de toute sa puissance en les vivifiant. Le Verbe c’est la Vie. (*ibid.*)

Alderdi formalari bagagozkio, Bonapartek proposatzen du *dut* bezalako aditz-bukaera hutsetan, betiere iragankorrak izaki, hirugarren pertsonako objektu zuzena adierazten duen erakusle bat aurkitzen dugula:<sup>40</sup>

De toutes les permutations que l’on observe dans le verbe basque, celles des syllabes *au*, *dau* sont sans contredit les plus nombreuses et les plus importantes. Ce sont bien ces syllabes en effet, ou leurs permutations (et c’est en cela surtout que consiste notre théorie du Verbe basque) celles qui représentent le régime direct singulier de troisième personne, *au* n’étant lui-même que le démonstratif français *ceci*. (Bonaparte 1869: xi)

Hau da, Bonaparteren iritziz, *dut* = *dau* + *t*, *nau* = *ni* + (*h*)*au*, etab. Beste alde batetik, *dau* erakuslearen aldaera bat baino ez da (*au*, *hau*, *haur*, *gau*, *kau* eta *kaur* gainerako aldaerekin batera)<sup>41</sup> eta aditz-bukaeretan bilakaera franko izan ditzake euskalki, azpieuskalki eta hizkeren arabera:

Nous disons donc que la syllabe *au*, telle qu’elle existe dans son intégrité primitive en *dau* ‘il l’a’ du bisciaïen, peut se transformer en *a*, *e*, *i*, *o*, *u* *ü*, *ai*, *ei*, *eu*, *aa*, *ao*, *ie*, *ii*, *io*, *iu*, *iü*, *oo*, *üi*, *üü*. (Bonaparte 1869: xi)

Ondoren, Bonapartek bilakaera guztien adibideak ematen ditu, bakoitzaren geografi jatorria ere zehazten duelarik.

Hortaz, Chahoren analisiaren oso antzekoa dugu Printzearena, nahiz eta teoria konplexuago batean txertaturik egon. Azken batean, bien helburua adizki iragankorretan objektuak nahitaez agertu behar izatea formalki azaltzea da. Eta, Bonaparteren kasuan, aditz-bukaera hutsak deiturikoez errorik ez dutela aldarrikatzea. Azken ideia honekin Vinson edo Zabala bezalako autoreen kontra agertzen zen; lehenak (Vinson 1868) *-u*- bokala *uk(h)an* aditzaren erroa zela zeritzon eta bigarrenak (Zabala 1848), aldiz, *eduki* aditzarena.<sup>42</sup>

Adizki iragankorretako erakuslearen beste adibide bat Bonapartek “*izan* iragan-korra” deitzen duen aditzean (= \**ezan*) kausitzen dugu:

Le changement de l’*i* initial de *izan* en *e* dans *dezan*, est dû au démonstratif qui s’amalgame, pour ainsi dire, avec l’adjectif verbal. (Bonaparte 1876: 8)

<sup>40</sup> Berebat zeharkako objektuari dagokionez, non *-o-* < *oni* proposatzen baitu (Bonaparte 1869: 159).

<sup>41</sup> Eta *dau*, bestalde, *gau*-ren aldaera litzateke, Printzearen teoriaren bertsioetariko batean behinik behin (Bonaparte 1877: 37).

<sup>42</sup> Esan gabe doa, gaur egun *dut* paradigmako adizkiak \**edun* aditz berreraikiari atxiki nahiago da, *uk(h)an* eta *eduki* haren partizipio eratorriak lirakeelarik.

Alegia, *dezan* “izen adiztuan” *dau* erakuslea, *iz(an)* “aditz izena” eta subjuntiboaren ezaugarria den *-n* kausitzen ditugu. Puntu honetan ere hurbiltzen zaio Bonaparte Chahori, baita *iz* erroa (*h*)*itz* izenarekin parekatzen duelarik (Bonaparte 1877: 42); oroit bedi latinean *verbum* hitzak duen esanahi bikoitzaz.

Bonaparteren aditz teoria zail da kokatzen bere garaiko ingurunean, hizkuntzalaritzan metodo historikoa garatzen ari zen garai bati baitagokio. Badakigu Bonapartek ederki ezagutzen zituela hizkuntzalaritzaren azken aurrerapenak —baina, jakina, ezagutzeak ez du esan nahi ados egotea—. Zernahi gisaz, ezin dugu zuzenean lotu gramatikari filosofoen tradizioarekin ere (Darrigol, Chaho eta Inchauspe bezala). Aintzat hartzeko faktoreak dira, orobat, euskarak Bonapartegan sor zezakeen lilura eta Printzearen kristau fede sakona, hala nola Inchausperen eragin nabarmena eta, oro har, gramatikari euskaldunen teoriakiko agertzen zuen hobespena, ziurrenik teoria osoa azaltzeko adinako arrazoiak ez izanagatik.

Laburbilduz, bistan da Bonapartek, euskaraz aditz bakarra dagoenik sekula esan gabe ere, aditz bakarraren teoriaren zenbait alderdi jaso zituela, hala nola aditzak ‘baieztapena’ edo ‘existentzia’ adierak<sup>43</sup> izatea, edo adizkiak funtsean izen-etorkikiko osagaietz eratzea, ondorioz benetako aditz-errorrik ez dagoela iradoki zuelarik.

## 10. Azkue (1891)

XIX. mendearen hondarrean, gramatika logiko-filosofikoen berpizte bat azaltzen zaigu, baina oraingoan Hego Euskal Herrian gertatzen da. Haren pizgarria, segurki, 1883an Astarloaren *Discursos filosóficos* argitaratzea izan zen, mende hasieran idatziak izan arren ordu arte argitaragabe baitziren. Joera honi atxikitzen zaizkion egileek euskararen ustezko lehengo egoera berreraiki nahi dute, bai eta erabilarazi ere, *a priori* ezarritako espekulazio logikazaleetan oinarrituz (Alberdi 1989). Berpizte honen lehen emaitza *Euskal Izkindea* izan zen, Azkuek<sup>44</sup> Bizkaiko Diputazioaren Euskarako katedrarako prestatu zuen gramatika-liburua hain zuzen ere (Azkue 1891). *Izkindearen* iturri nagusia, Lakak (1986: 712) nabarmendu zuenez, Astarloaren *Discursos filosóficos* lana da, hain zuzen ere, nahiz eta euskal aditzaren azterketari dagokionez Azkue sarritan apaiz durangarraren proposamenetatik urruntzen den.

Euskal “aditz miragarri ta laungoikozko au” (Azkue 1891: 145) behar bezala argitzeko zailtasun han-hemen errepikatuak aipatu ondoren, Azkuek aditzaren honako definizio hau eskaintzen, eta azaltzen, du:<sup>45</sup>

<sup>43</sup> Bigarren esanahia, espero zitekeenez, *izan* iragangaitzean aurkitzen du Printzeak: “Quant aux terminatifs intransitifs à base de *izan*, nous pensons que l’adjectif verbal auquel ils s’unissent représente un simple attribut, tandis qu’ils se trouveraient contenir *izan* dans le sens d’existence” (Bonaparte 1876: 8).

<sup>44</sup> Resurrección M<sup>a</sup> Azkue (1864-1951) XX. mendeko euskal hizkuntza eta kulturaren ikertzaile handienetakoa izan zen. Haren lan eremu nagusiak hizkuntzalaritza, literatura, musika eta folklorea izan ziren. Beste hainbat lanen artean, euskara batua sortu arte hizkuntzalarien zein idazleen ezinbesteko tresna izan zen hiztegia ondu zuen (Azkue 1905-1906), baita euskal morfologiari buruzko lan ospetsu bat ere (Azkue 1925). Halaber, 1918an Euskaltzaindiaren sortzaileetarikoa bat izan zen eta, hil arte, euskaltzainburu. Azkueri buruz, besteak beste, ik. Arana Martija (1983) eta Mítxelena, Caro Baroja & Tovar (1966).

<sup>45</sup> *Euskal Izkindea* bi zutabetan antolatuta dago: ezkerrekoan, Azkuek berak proposatutako hizkuntza eredu erabiliz idatzitako testua dugu (Dodgsonek *azcuence* izendatu zuena, alegia, eta ia ulertezina dena); aldameneko zutabeaz gatzelaniazko bertsioa dugu, maiz euskararen sintaxiari lotuegi badago ere.



«Gauzen izamen langotuan edo langogean itz agergarria» daila aditza uste daut.

Gizan izateak baino ezdagoz. Langotasun ta bezte gainerantzeko guztiak izateetan bizi daiz. Izate guztiak *izakizuna* ta *izamena* daukez: izakizuna’ izenak agertu daroe, izamena’ aditzak. Izamena (bardin izakizuna bere) langotua nai langotu bagea izan leike: gertaldi biotan *aditza* esan oi dakio izamena agertuten dauen itzari, estu estuan aditz egiazko bat baino ezegonarren.

Creo que verbo es «palabra expresiva de la existencia calificada ó no calificada de las cosas.»

En la naturaleza no hay más que seres. Las cualidades y todos los demás accidentes en los seres viven. Todos los seres tienen *esencia* y *existencia*: la esencia suelen manifestar los nombres, la existencia los verbos. La existencia (como también la esencia) puede ser calificada ó bien no calificada: en ambos casos se llama verbo á la palabra que suele expresar la existencia, aunque en rigor no haya sino un solo verbo.

(Azkue 1891: 146)

Jakina, Azkuek aipatzen duen “aditz egiazko” hori *izan* aditza da, “izamen langogea edo utsa” (*ibid.*) adierazten duena. Azkuek honela jarraitzen du: “bezte aditz guztiak izamen langotuak agertuten dauez, edo obeto esateko, izamenan langotasunak / todos los otros verbos suelen manifestar existencias calificadas, ó para decirlo mejor, cualidades de la existencia” (*ibid.*). Hauxe baita Azkuek euskal aditzean ezarritako lehen bereizkuntza: “langogea=no calificado (sustantivo)”, *izan* alegia, eta “langotuak —calificados”, hau da, gainerakoak. Bistan da, Azkueren sailkapena aditz substantiboaren eta aditz adjektiboen arteko bereizkuntza ezaguna baino ez dugu (cf. § 3). *Izan* aditz substantiboari dagokionez, bestalde:

Egintza bi daukaz aditz onek: batzuetan bakarrik oituten dai, bezte batzuetan aditz langotuak mugatu ta irabiateko balio izaten dau. Bakarrik oituten dainean’ *izamen utsa* agertu daroa, erderaz *ser*. Bezte aditzen laguntzailatzat oituez gero’ erderazko *haber* ta *haberse* n agerkizuna euki daroa: *haber*’ langotasun biralkoiakaz batuten dainean, eta langotasun euskoiakaz *haberse*.

Este verbo tiene dos oficios: á veces se emplea sólo, otras veces suele servir para limitar y conjugar los verbos calificados. Cuando se emplea sólo suele significar *existencia pura*, en otra lengua *ser*. Empléandose por auxiliar de los otros verbos, suele tener la significación de *haber* y *haberse*. *haber* cuando se junta con cualidades transitivas, y *haberse* con cualidades intransitivas.

(Azkue 1891: 148)

Hortaz, Azkueren ustetan laguntzaile guztiak, hala iragangaitzak nola iragankorrrak, *izan* aditzari dagozkio, zeinahi modu edo denbora dutelarik ere (Chaho eta Inchausperen ildo beretik, hain zuzen). Izan ere, aditz “langotu” guztiak, *izamen* mende baitira, ‘existentzia’ adierazten dute. Bestela esanda, Azkuek ezaugarri horri egotzen dio euskal aditz-jokoa batez ere analitikoa izatea:

Augaitik' aurrerantzean ikusiko dainez, *izan* aditza edo aditz langogea bear daue aditz guztiak irabiateko. Euskaraak daukan lege au iakituriz bereriko legea dai, gizako legea dailako; gizako legeak barriz euren Egile Iakin-tsuari iarraitu daroakioe. Gizako legea dai' langotasunak euren ezin bizi al izatea, izateetan bizitokia eukitea: aditz langotuak edo izamenen langotasunak *izatean* (*izan* aditzean) irabia ta bizi bear daue.

Por esto, como se verá en adelante, todos los verbos necesitan para ser conjugados el verbo *izan* ó el verbo sustantivo. Esta ley que tiene el eúskara es ley llena de sabiduría, porque es ley de naturaleza; y las leyes de la naturaleza siguen á su Sabio Criador. Es ley de la naturaleza el que las cualidades no puedan vivir en sí mismas y que tengan su vivienda en los seres: los verbos calificados ó las cualidades de la existencia deben conjugarse y vivir en el *ser* (en el verbo *izan*).

(Azkue 1891: 147)

Aurreko pasartean nabari daitekeenez, Azkuek, elizgizona izaki, ez du aukerarik galtzen erlijioarekin lotutako argudio apologetikoak behin eta berriz erabiltzeko. Honela bada, laguntzaile guztiak *izamen* sartzen dituelarik, Azkuek euskal aditz-jokoaren aniztasuna eta aberastasuna erakutsi ahal ditu, modu erraz bat baliatuz eta, aldi berean, euskararen jainkozko izaera aintzat hartuz (Laka 1986: 729). Hala ere, gramatika-liburuaren beste toki batean, Azkuek onartzen du laguntzaile bat baino gehiago daudela. Zehazkiago, Astarloaren (1883: 481-84) ideia bati jarraituz, Azkuek proposatzen du edozein aditz trinkok balio duela laguntzailearen eginkizuna betetzeko.

Beste alde batetik, eta espero zitekeenez, Azkuek euskararen aditz irregularrak izatea ukatzen du, “[g]ure izkeraak ez dauka[lako] araugetasunik” (1891: 146). Aditz trinkoen jatorriaz den bezainbatean, Azkuek berriro ere baliatzen ditu gramatikaz kanpoko argudioak, berak “irabiagarri” deitzen dituen adizkiok euskararen badirela justifikatzeko<sup>46</sup> eta *izan* aditz bakarrarekin erlazionatzeko:

Ene ustez' *aditz irabiagarri guztiak*' IZAN *aditzetik eratorri daiz*. Zelan eratorri daizan ezin bururatu badaut bere' *zergaitik izan*-etik eratorri daizan bada-kitala uste daut.

A mi juicio *todos los verbos conjugables se han derivado del verbo IZAN*. Aunque no puedo discurrir *cómo* se han derivado, creo que sé *por qué* se han derivado de *izan*.

Ezin argitaratu leikezan gauza asko dagoz' ukatu bere ezin leikezanak. Auts-e iazoten dai *eskutapenakaz* bere: euren *izamena* ezaun ezauna daugu, euren *izakizuna* andien andienaz ta argitasunan argitasunaz ezin beragandu dau gizonan adin *tś-atś*-arrak. Euskal-aditza dain miraritsua ezin ulertu leike:

Hay muchas cosas que no se pueden demostrar y que tampoco se pueden negar. Esto mismo sucede también con los *misterios*: su *existencia* nos es muy conocida, su *esencia* por su extrema magnitud y claridad no la puede hacer suya el menguado entendimiento del hombre. No puede comprenderse

<sup>46</sup> Beste toki batean euren zerrenda eskaintzen du (“Zenbat daizen aditz euren ez irabiagarriak”, 1891: 156).

bere mirariak eta eskutapenak gizakoak daiz baina andiak; eurak zakonduten dabilenak’ (gizako bezte mirari guztien astertzaileak legez) gizonan adina ta almenak baino adin argiagoa ta almen edatsuagoak daukazala euren egileak’ nai-ta-nai-ez autortu bear dau.

cuan misterioso sea el verbo eúskaro: sus maravillas y misterios son naturales, pero grandes; el que se ejercita en profundizarlos tiene que confesar por necesidad (del mismo modo que el escudriñador de todas las demás maravillas de la naturaleza) que su creador tiene entendimiento más claro y potencias más extensas que el entendimiento y las potencias del hombre.

(Azkue 1891: 157-58)

Aditz trinkoen izaerari dagokionez, Azkuek aditz-denboren teoria konplexu bat<sup>47</sup> garatzen du, Jaime Balmesen *Filosofía fundamental* lanean oinarriturik, aditz trinkoen beharra agerrarazteko. Azkueren eskema labur-labur azalduz —xehetasu-netarako ik. 1891: 161-68—, adizki *irabiagarriak* beharrezkoak dira “aidako usteak / ideas de momento”<sup>48</sup> direlakoak adierazteko, hala “urrekoak / próximas” (adib. *dakarri*) nola “urruneoak / remotas” (adib. *nekarren*). Aitzitik, *ekarten dau* edo *ekarten neuan* bezalakoetan “uste oituak / ideas habituales” agertzen dira.<sup>49</sup> Beraz, ikusi ditugun beste autore batzuk ez bezala, Azkuek argi eta garbi bereizten ditu adizki trinkoak eta esanahi bertuko adizki perifrastikoak.<sup>50</sup>

<sup>47</sup> *Izkindean* proposatzen den aditz-denboren sailkapenari buruz, ik. Laka (1986) eta bereziki Gutierrez (1999).

<sup>48</sup> Aditz-denborari eskainitako kapituluan zehar “ideas momentáneas” eta “ideas presentes” terminoak ere erabiltzen ditu gaztelaniazko zutabeen; euskarazkoan, “aidako uste(ak)” dagokie beti.

<sup>49</sup> Cf. “Ezdaiz aidako usteak eta *uste oituak* nastu bear: aidakoak gitsi daiz (475 garren esaldian ta urrengoetan erakutsi itzazan), oituak edozein aditzetan egon leikez. / No deben confundirse las ideas *presentes* y las ideas *habituales*: las presentes son pocas (se manifestaron en el párrafo 475 y siguientes), las habituales existen en cualquier verbo” (Azkue 1891: 168). Nahasi samarra da Azkueren aditz teorian *uste oituek* betetzen duten lekua. Terminoa aditz-denboraz aritzean erabiltzen dituenen antzekoa da (“uste” hitza erabiltzen baitu, alegia); alabaina *-ten* “irazgaia” hartzen duten adizkiez “Aditz mugean aldamenak eta aldagaiak / Modificaciones y modificativos del verbo infinitivo” izeneko atalean dihardu (1891: 189). Bertan *-ten* hizkia “ekanduzko aldamera / modo habitualinario (habitual ó consuetudinario)” delakoa adierazteko bide bat izango litzateke, *oi* “aldagaiarekin” eta *eroan* edo *ioan* aditzak laguntzaile gisa erabiltzearekin batera (1891: 190). Hala eta guztiz ere, eta hona nahasmendurako beste arrazoi bat, Azkueren sisteman “aditz mugean aldagaiak” ez dira hizkiak edo “irazgaiak”, grafikoki bederen, bereiz idatzen diren hitzak baizik; “aditz irabiarikoen aldagaiak”, berriz, hizkiak dira beti (cf. 1891: 171). *-Ten* izango litzateke, hain zuzen ere, sistema honetako salbuespen bakarra. *Izkindeako* aditz-moduen sailkapenaz, ik. Madinabeitia (1999).

<sup>50</sup> Diodan, bidenabar, adizki mota hauek adierazitako denboren artean erabat bereizteak eta, ondorioz, adizki trinkoen premia osoa izateak berehalako eragina izan zuten. Honela bada, XX. mende hasieran zenbait autorek, Arana-Goiri buru zelarrik, paradigma trinkoak asmatu zituzten sekula halakorik izan ez zuten adizetarako (ik. Plazaola 1999).

## 11. Arana-Goiri [ca. 1888]

Aditz bakarraren teorian oin hartu zuten euskal autoreen gainbegiratu hau amaitzeko, aurkez dezadan Arana-Goiriri buruzko ohar txo bat.<sup>51</sup> Gaztaroko lan batean (Alday haren argitaratzailearen arabera, 1888 ingurukoa litzateke), bizkaierazko aditzaren sailkapenaz ari zelarik, Arana-Goirik hiru sailkapen mota bereizi zituen: “1.<sup>a</sup> *clasificación morfológica*; 2.<sup>a</sup> *clasificación morfológico-significativa*. 3.<sup>a</sup> *clasificación significativa*” (Arana-Goiri 1991: 40). Hirugarren sailkapenari eskainitako atalean, *ixan* aditzaren bi esanahi bereizi zituen:

El verbo *ixan* (ser) tiene dos distintas significaciones: una la de *existir*, y por ella se llama *sustantivo*; otra, la de aplicar, a un sujeto, un predicado o atributo, y por ella se llama *copulativo*. *Jaungoikua da* (Dios es o existe) es ejemplo de lo primero; *Jaungoikua da deun* (Dios es santo) es ejemplo de lo segundo (Arana-Goiri 1991: 63).

Adiera kopulatio boaz ari delarik, Arana-Goirik Port-Royaleko lanen kutsu garbia erakusten du, azken buruan euskal partizipio bat adjektibo + *izan* formularen bitartez azaltzen baitu (oroit bedi §3. atalean esandakoa):

Como *copulativo*, el verbo *ixan* (ser) se resuelve con el verbo *haber*, el cual en Euskera se expresa con la raíz *eu*, que en su origen fue *au*; al efecto, no hay más que convertir en adjetivo abstracto el adjetivo concreto que en aquél significa el atributo. Así *Jaungoikua da deun* (Dios es santo) es lo mismo que *deundasuna dau Jangoikuak* (Dios ha santidad). Más aún este *au* (haber) se resuelve a su vez con el *ixan* (ser): *Jaungoikua da deundasunaren eu-le* (Dios es *habente* de santidad).

Por esto, todos los demás verbos equivalen a *l* + *ixan*, representando con *l* el adjetivo que cada cual contiene, y sólo los transitivos a *l* + *au*. Así: *igan* (ascender) es *igale-ixan* (ser ascendente); *irakuri* (leer) es *irakurle-ixan* (ser leyente) y *bera irakuri neuk* (leerlo yo) es *bera irakurtzen au neuk* (haberlo yo en leerlo o leyendo), y *beraren irakurle neu ixan* (ser yo leyente de ello) (Arana-Goiri 1991: 63).

Ohartarazi behar dut, hala ere, bere lanaren hurrengo orrialdeetan Arana-Goiri ez dela berriz analisi logiko honetaz baliatuko.

## 12. Ondorioak

Artikulu honetan erakutsi dut XIX. mendean euskal autore batzuek euskarak aditz bakarra duelako ustea aldeztu zutela, nork ozenki nork apalkiago. Nire iritziz, euskal gramatikagintzan honelako joera bat sortzeko arrazoi nagusiak ondoko hauek dira: lehenik, euskal gramatikagile gehienek helburu apologetikoa, euskararen aberastasun eta betegintzarrea erakutsi nahi baitzuten; bigarrenik, euskal aditzaren beraren egitura, non aldi berean aurkitzen baititugu paradigma analitiko bat —bereizkuntza gramatikal ugariago dituen eta aditz guztiek dutena— eta pa-

<sup>51</sup> Sabino Arana-Goirik (1865-1903), euskal nazionalismoaren sortzailea izateaz gain, gramatika-lan txo batzuk idatzi zituen. Euskarari buruzko lanotan ortografiaren eta lexikoaren eraberritzeaz jardun zuen batik bat, irizpide logikazale eta garbizaleetan oinarritu zelarik.

radigma sintetiko bat —aditz bakan batzuetan baino ez dagoena—; azkenik, gramatika orokor eta filosofikoak gorpuztutako aditz bakarraren teoria, bereziki Ipar Euskal Herriko autoreengan, Frantziako tradizioan hezi baitziren, eragin zuzena izan zuena. Hortaz, aurkeztu ditudan autore askok euskal aditzean formalki gauzaturik ikusi uste zuten gramatikari filosofoek ikuspuntu erabat logiko batetik proposatu zuten analisi hura. Autoreon arabera, honelako aditz-sistema bakun eta erregular batek euskararen perfektutasuna frogatuko luke.

Halarik ere, aditz bakarra nola edo hala onartzen duten lanetan euskal aditzaren azterketa guztiak ez dira berdinak: zenbaitentzat benetako aditz bakarra ‘baiezta-pena’ edota ‘existentzia’ adierazten duen *izan* aditza da (Abbadie, Chaho, Azkue); beste batzuek bitan —*izan* eta \**edun*— banatzen den aditz bat proposatzen dute (Darrigol eta Inchauspe, aldeak alde); errorik gabeko aditza ikusten duenik ere badago (Bonaparte); azkenik, formulazio argiegirik ematen ez duten Humboldt eta Arana-Goiri aipa litezke. Gainerako aditzak ez dira egiazko aditzak, izenak + *izan* (edo \**edun*) baizik; beraz, infinitiboa, partizipioa, etab., izenak edo adjektiboak dira. Bistan da, euskal aditz perifrastikoa oso egokia bide da aditz bakarraren teoria garatzeko eta orobat adizki jokatugabeak aditzzat ez hartzeko, bi zatiak ongi bereizten direnez. Aitzitik, garai hartan kontrako joera batek adierazi zuen euskaraz edozein hitz bihur daitekeela aditz: Astarloa, Lécluse eta Zabala, besteak beste.

Gai honi loturiko autoreen zerrenda, haatik, ez litzateke osoa aditz bakarraren teoriaren aurka idatzi zutenak ere aipatuko ez banitu: alegia, artikulua honetan ikusi ditugun autore gehienek Willem Jan van Eysek (1867, 1874, 1875, 1879) eta Julien Vinsonek (1872, 1874a, 1874b) egin zizkieten kritika gogorrenak. Berauen ustez, euskal aditzak erro desberdinak ditu, nahiz eta laguntzaileak bi multzotan bana daitezkeela onartzen duten. Bestalde, ez dugu ahaztu behar aditz bakarraren aldeko analisitik abiatu zirela XIX. mende hondarrean euskal aditzaren pasibotasuna aldarrikatu zuten autoreak (ik. Oyharçabal 1991, Gómez 2001).

Amaitzeko, aditz bakarraren inguruan interesgarri gerta daitezkeen beste aztergai batzuk aipatu nahi nituzke. Esate baterako, autoreok aurkeztutako aditz-sistema hain logiko eta erregular bat izateak euskara ikasterakoan ekarri ahal dituen onura eta abantaila; Darrigolek eta Inchauspek aipatzen dute alderdi hau. Beste gai jakin-garri bat izan liteke adizki trinkoak laburketatzat hartzen dituzten autoreak eta adizki trinkoak hurbileko forma perifrastikoen baliokidetzat (*nator* = *etortzen naiz*) hartzen dituzten autoreak erkatzea.

## Bibliografia

- Abbadie, A. Th., 1836, “Prolegomènes”, in Abbadie & Chaho 1836, 1-50.  
 — & J. A. Chaho, 1836, *Études grammaticales sur la langue euskarienne*. Paris: A. Bertrand.  
 Alberdi, J., 1989, “Euskararen morfologiako ikerketak (1900-1936)”, *ASJU* 23: 3, 769-96.  
 Anderson, J. [M.], 1973, *An Essay Concerning Aspect: Some Considerations of a General Character Arising from the Abbé Darrigol’s Analysis of the Basque Verb*. The Hague/Paris: Mouton.  
 Arana Martija, J. A., 1983, *Resurrección María de Azkue*. (Colección “Temas Vizcaínos”, 103-104). Bilbao: Caja de Ahorros Vizcaína.  
 —, 1989. *L. L. Bonaparte. Eskuizkribuak-argitarapenak / Manuscritos-publicaciones*. Bilbo: Euskaltzaindia.

- Arana-Goiri, S., 1991 [ca. 1888], “Estudio gramatical sobre el verbo bizkaino”, in J. Ma Al-day (arg.), *Historia del nacionalismo vasco en sus documentos*, IV, 23-86. Bilbo: Eguzki.
- Arnauld, A. & Cl. Lancelot, 1660, *Grammaire générale et raisonnée*. Paris. [Berrargit. faksim. Stuttgart/Bad Cannstatt: F. Frommann, 1966].
- & P. Nicole, 1662, *L'art de penser: la logique de Port-Royal*. Paris. [Berrargit. faksim. Stuttgart/Bad Cannstatt: F. Fromman, 1965-1967].
- Astarloa, P. P., 1883 [1805], *Discursos Filosóficos sobre la lengua primitiva ó Gramática y análisis razonada de la euskara ó bascuence*. Bilbo: P. Velasco. [Berrargit. faksim. Bilbo: Amigos del Libro Vasco, 1988].
- Auroux, S. (arg.), 1992, *Histoire des idées linguistiques. Tome 2: Le développement de la grammaire occidentale*. Liège: Mardaga.
- & G. Clérico, 1992, “France”, in Auroux (arg.), 359-86.
- Azkue, R. Ma, 1891, *Euskal-Izkindea. Gramática euskara*. Bilbo: J. de Astuy.
- , 1905-06, *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbo/París. [Berrargit. faksim. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca, 1969, eta Bilbo: Euskaltzaindia, 1984].
- , 1925, *Morfología vasca*. Bilbo: Euskaltzaindia. [Lehen argit. *Euskera* 4, 5, 6:1. Berrargit. faksim. Bilbo: LGEV, 1969, 3 lib.].
- Beauzée, N., 1767, *Grammaire générale, ou Exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*. Paris: J. Barbou. [Berrargit. faksim. Stuttgart/Bad Canstatt: Frommann/Holzboog, 1974].
- Bonaparte, L.-L., 1862, *Langue basque et langues finnoises*. Londres: Strangeways & Walden.
- , 1869, *Le verbe basque en tableaux, accompagné de notes grammaticales, selon les huit dialectes de l'euskara*. Londres: Strangeways & Walden. [Berrargit. faksim. Bonaparte 1992, I, 175-442].
- , 1876, “Remarques sur plusieurs assertions de M. Abel Hovelacque concernant la langue basque, accompagnées d'observations grammaticales et bibliographiques”, *Revue de Philologie et d'Ethnologie* 2:3. [Aipamenak separatari dagozkio: Londres: Strangeways, 1876].
- , 1877, “Remarques sur certaines notes, certaines observations et certaines corrections, dont M. J. Vinson a accompagné l'Essai sur la langue basque par F. Ribáry”, *Actes de la Société Philologique* 7:2. 51-115. [Aipamenak separatari dagozkio: Londres: Strangeways, 1877].
- , 1884, *Nouvelles remarques sur quelques assertions de M. J. Vinson concernant la langue basque*. Londres.
- , 1992, *Opera Omnia Vasconice*. J. A. Arana Martija (arg.). Bilbo: Euskaltzaindia. 4 lib.
- Campión, A., 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*. Tolosa: E. López. [Berrargit. faksim. Bilbo: LGEV, 1977, 2 lib.].
- Chaho, J. A., 1836a, “Grammaire euskarienne”, in Abbadié & Chaho 1836, 1-184 [51-234].
- , 1836b, *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques (1830-1835)*. Paris: A. Bertrand. [Bigarren argit. Baiona: P. Lespès, 1865. Badira gaztelaniazko itz. batzuk: M. de Anguiozarren itz. [R. de Berraondoren ezizena], *RIEV* 20 (1929), 105-27, 182-206, 350-77, 460-93; 21 (1930), 98-151; liburu gisa berrargit.: Donostia: Auñamendi, 1976; J. Gárateren itz., Bilbo: Imp. Moderna, 1933; X. Mendigurenen itz., Donostia: Txertoa, 1976].

- Charencey, H. de, 1873, “Sur l’existence de racines verbales en basque”, *RLPbC* 5, 389-95.
- , 1874, “Recherches sur la nature et le mode de formation du verbe basque”, *RLPbC* 6, 337-51.
- , 1875, “Une dernier mot de réponse à M. Vinson sur le verbe basque”. *RLPbC* 8, 73-80. [Darrigol, J.-P.], *s.d.* [1827], *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque, par un ecclésiastique du diocèse de Bayonne*. Baiona: Duhart-Fauvet.
- Dominicy, M., 1992, “Le programme scientifique de la grammaire générale”, in Auroux (arg.), 424-41.
- Donzé, R., 1967, *La grammaire générale et raisonnée de Port-Royal. Contribution à l’histoire des idées grammaticales en France*. Berna: A. Franke. [Gazt. itz. Buenos Aires: Eudeba, 1973].
- Eusko Ikaskuntza-Euskaltzaindia, 1998, *Antoine d’Abbadie 1897-1997. Congrès International. Eusko Ikaskuntza. Ezohizko Kongresua. Euskaltzaindia. XIV. Biltzarra. (Hendaye-Sare 1997)*. Hendaia/Bilbo: Eusko Ikaskuntza/Euskaltzaindia.
- Gómez, R., 1989, “Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak”, *ASJU* 23: 2, 355-92. [Berrargit. in Gómez & Lakarra (arg.), 429-66].
- , 1996, “La aportación de W. von Humboldt a la gramática vasca”, *RIEV* 41: 2, 607-22.
- , 1999, “El verbo en movimiento: una teoría sobre el verbo vasco de comienzos del XIX”, in M. Fernández, F. García & N. Vázquez (arg.), *Actas del I Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, 347-60. Madril: Arco/Libros.
- , 2001, “Objektu-komunztadura XIX eta XX. mendeetako euskal gramatiketan”, in B. Fernández & P. Albizu (arg.), *Kasu eta komunztaduraren gainean. On Case and Agreement*, 167-94. Bilbo: UPV-EHU.
- , 2002a, “La teoría del ‘verbo único’ en la gramaticografía vasca del s. XIX”, in M. Á. Esparza, B. Fernández & H.-J. Niederehe (arg.), *SEHL 2001. Estudios de Historiografía Lingüística. Actas del III Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística. Vigo, 7-10 de febrero de 2001. Tomo I: Gramaticografía*, 179-96. Hamburgo: H. Buske.
- , 2002b, “Los inicios de la vascología en Holanda: El *Essai de grammaire de la langue basque* de Willem J. van Eys (1865, 1867)”, in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), *Erramu boneta: Feitschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, 277-98. Bilbo: UPV-EHU.
- & J. A. Lakarra (arg.), 1992, *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak. (ASJU-ren gehigarriak, 25)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia/UPV-EHU.
- & K. Sainz, 1995, “On the Origin of the Finite Forms of the Basque Verb”, in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 235-74.
- Gómez Asencio, J. J., 1985, *Subclases de palabras en la tradición española (1771-1847)*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Gutierrez, I., 1999, “Azkue eta Astarloa erkaketan: Aditz trinkoak”. Vitoria-Gasteiz: UPV-EHUko eskuizkribu argitaragabea.
- Harnois, G., 1929, *Les théories du langage en France de 1600 à 1821*. Paris: Les Belles Lettres.
- Harriet, M., 1741, *Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez hitzcunça ikhasi nahi dutenen faboretan*. Baiona: Fauvet Alarguna eta J. Fauvet.
- Hualde, J. I., J. A. Lakarra & R. L. Trask (arg.), 1995, *Towards a History of the Basque Language*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins.
- Humboldt, W. von, 1817, *Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschmitte des zweiten Bandes des Mithridates über die Cantabrische oder Baskische Sprache*. Berlin: Vossischen

- Buchhandlung. [Gazt. itz.: Gárate, J., 1933-34. "Correcciones y adiciones a la 1ª Sección del segundo volumen de la obra intitulada el *Mithridates* sobre la Lengua Cantábrica ó Vasca por Guillermo de Humboldt en Berlín año de 1817, en la Librería de Voss", *RIEV* 24, 460-87; 25, 87-126].
- , 2001, *Baskische Grammatik* [on-line]. Wilhelm von Humboldt Edition Project. <<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/humboldt/txt/BAST0002.html>>.
- Iglesias, M., 1991, *La voz en la gramática española*. (Contextos, 9). Leon: Centro de Estudios Metodológicos e Interdisciplinares/Universidad de León.
- Inchauspe, E. Th., 1858, *Le verbe basque*. Baiona/Paris: Lamaignère/B. Duprat. [Berrargit. faksim. Donostia: Hordago, 1979].
- Juaristi, J., 1984-85, "Joseph-Augustin Chaho: las raíces antiliberales del nacionalismo vasco", *Cuadernos de Alzate* 1, 72-77.
- Laka, I., 1986, "Euskal Izkindeako aditza (Hiperbizkaieraren historiaz II)", *ASJU* 20: 3, 705-54.
- Lakarra, J. A., 1987, "Lécluse-ren euskal gramatika. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (I)". *ASJU* 21: 3, 813-916.
- , (arg.), 1992, *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*. Andoain: Andoaingo Udala/Euskaltzaindia/Gipuzkoako Foru Aldundia/Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila.
- & B. Urgell, 1988, "Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)", *ASJU* 22: 1, 99-211.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca: A. J. Villagorde. [Berrargit. faksim. Donostia: Hordago, 1979].
- Lécluse, F., 1826, *Manuel de la langue basque*. Tolosa/Baiona: J. M. Douladoure/L. M. Cluzeau. [Berrargit. in Lakarra 1987 eta Lakarra & Urgell 1988].
- Madinabeitia, L., 1999, "Moduaren banaketa Azkueren *Euskal-Izkindea* gramatikan". Vitoria-Gasteiz: UPV-EHUko eskuizkribu argitaragabea.
- Mitxelena, K., 1981, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. [Berrargit. in Mitxelena (1987), 35-55].
- , 1987, *Palabras y textos*. Bilbo: UPV-EHU.
- , J. Caro Baroja & A. Tovar, 1966, *Don Resurrección María de Azkue, lexicógrafo, folklorista y gramático*. Bilbo: Junta de Cultura Vasca.
- Oihenart, A., 1638/1656, *Notitia utriusque Vasconiae tum Ibericae tum Aquitanicae*. Paris: S. Cramoisy. [2. argit. gehitua, 1656. Gazt. itz., 2. argit.-ean oinarritua eta J. Gorosterratzuk moldatua, *RIEV* 17 (1926); 18 (1927); 19 (1928). Berrargit. faksim. Gorosterratzuren itzulpenarekin eta R. Ciérvideren sarrearekin, Gasteiz: Eusko Legebiltzarra, 1992].
- Oyharçabal, B., 1991, "Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes", *ASJU* 25: 3, 965-75.
- , 1998, "A. Abbadieren euskal gramatikari buruzko ideiak eta ordu arteko euskal gramatikagintza", in *Eusko Ikaskuntza & Euskaltzaindia* 1998, 431-51.
- Plazaola, E., 1999, "Aranatarren eskolak aditz trinkoa bultzatzeko egindako ahalegina". Vitoria-Gasteiz: UPV-EHUko eskuizkribu argitaragabea.
- Suárez, M<sup>a</sup> C., 2000, "Laguntzaileak Bonaparterengan: puruak vs. errodonak", *Sancho el Sabio* 13, 57-76.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*. Londres/New York: Routledge.



- Urgell, B., 2000, *Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren osagaiak*. Vitoria-Gasteiz: UPV-EHU. Doktorego-tesi argitaragabea.
- Urkizu, P., 1992, “XVIII. mendean Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzak* iparraldeko zenbait idazlerengan duen eraginaz”, in Lakarra (arg.), 313-24.
- , 2002, *Anton Abbadia 1810-1897. Biografia saioa*. Bilbo: Bilboko Udala.
- van Eys, W. J., 1867, *Essai de grammaire de la langue basque. Deuxième édition revue et augmentée*. Amsterdam: C. M. van Gogh.
- , 1874, *Le verbe auxiliaire basque*. Paris: Maisonneuve.
- , 1875, *Étude sur l’origine et la formation des verbes auxiliaires basques*. Paris: Maisonneuve.
- , 1879, *Grammaire comparée des dialectes basques*. Paris: Maisonneuve.
- Villasante, L., 1979, *Historia de la literatura vasca*. Oñati: Ed. Franciscana. Bigarren arg. berrikusi eta osatua. [Lehen arg. Bilbo, 1961].
- Vinson, J., 1868, “Coup d’oeil sur l’étude de la langue basque”, *RLPhC* 1, 381-405.
- , 1872, “L’étude de la langue basque: les publications récentes du prince L.-L. Bonaparte”, *RLPhC* 5, 190-219.
- , 1874a, “Le verbe basque”, *RLPhC* 6, 238-53.
- , 1874b, “Encore le verbe basque”, *RLPhC* 7, 99-109.
- Wells, R. S., 1987, “The Life and Growth of Language: Metaphors in Biology and Linguistics”, in H. M. Hoenigswald & L. F. Wiener (arg.), *Biological Metaphor and Cladistic Classification. An Interdisciplinary Perspective*, 39-80. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Wheeler, G., 1995, “Port-Royal Tradition of General Grammar”, in E. F. K. Koerner & R. E. Asher (arg.), *Concise History of the Language Sciences: From the Summerians to the Cognitivists*, 169-74. Oxford/New York: Pergamon.
- Zabala, J. M., 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. Donostia: I. R. Baroja.



# THE PHONETICS AND PHONOLOGY OF SPIRANTIZATION IN NORTH-CENTRAL PENINSULAR SPANISH

Carolina González

(Florida State University)

## 1. Introduction<sup>1</sup>

It is well known that Spanish /b, d, g/ have continuant allophones in various contexts. This is usually referred to as *spirantization*, a type of lenition whereby stops weaken to fricatives (spirants) (Kenstowicz 1994: 35). This paper considers several phonetic and phonological issues related to spirantization in the North-Central dialect of Peninsular Spanish (henceforth NC Spanish).

NC Spanish shows an intriguing departure from spirantization. Typically /b, d, g/ are realized as continuants after vowels regardless of syllable position (1d-g); non-continuant allophones occur utterance-initially (1a-c).<sup>2</sup> Note that acoustic studies show that continuant allophones of /b, d, g/ are generally approximants, not fricatives (Martínez Celdrán 1984, Romero 1995).

|                          |           |                |                    |              |             |
|--------------------------|-----------|----------------|--------------------|--------------|-------------|
| (1) Utterance-initially: | [b, d, g] | After a vowel: | [β̞, ð̞, ɣ̞]       |              |             |
| (a) <i>bota</i>          | ['bo.ta]  | 'boot'         | (d) <i>la bota</i> | [la 'β̞o.ta] | 'the boot'  |
| (b) <i>dota</i>          | ['do.ta]  | 'dotes'        | (e) <i>la dota</i> | ['la.ð̞o.ta] | 'dotes her' |
| (c) <i>gota</i>          | ['go.ta]  | 'drop'         | (f) <i>la gota</i> | [la 'ɣ̞o.ta] | 'the drop'  |
|                          |           |                | (g) <i>pared</i>   | [pa.'reð̞]   | 'wall'      |

---

<sup>1</sup> This paper is based on chapter 4 of my Ph.D. dissertation, *The effect of stress and foot structure in consonantal processes* (González 2003). I am indebted to Dani Byrd, Jon Franco, Abigail Kaun, Elliot Moreton, Mario Saltarelli, Rachel Walker and Kie Zuraw for their comments and discussion. Thanks also to audiences at the 142<sup>nd</sup> Meeting of the Acoustical Society of America, the 1<sup>st</sup> Pan-American/Iberian Meeting on Acoustics and the USC Phon Lunch for their feedback. Special thanks to all the informants who made possible the two acoustic experiments described here. All errors are my responsibility.

This work was partially supported by a Del Amo Graduate Summer Grant from the University of Southern California (2000), a Pre-Doctoral Fellowship from the Basque Government for the years 2000-2002, and a Post-Doctoral grant from the Basque Government (Departamento de Educación, Universidades e Investigación: Programa de Formación de Investigadores).

<sup>2</sup> The data in this paper (unless noted otherwise) comes from Harris (1969), Jannedy, Poletto and Weldon (1994), Kenstowicz (1994), Harris-Northhall (1990), and the author's fieldnotes from work with native speakers from Spain.

However, in NC Spanish words like *pared* 'wall' are pronounced with a fricated and devoiced /d/ rather than with a voiced approximant: [pa.'reθ]. This process has been previously analyzed as phonological coda devoicing (Morris 2002). This paper provides an alternative phonological analysis where frication rather than devoicing is the phonological result of spirantization in coda position in this dialect.

Additionally, this paper examines two phonetic studies on coda /b, d, g/ and their implications for the phonology. These studies test the effect of stress, dialect and lexical frequency in the pronunciation of coda /b, d, g/. One main result from these studies is that NC Spanish can be divided into two different dialects regarding the realization of coda /b, d, g/: the Northern dialect, or Basque Spanish (the dialect of Spanish spoken in the Basque Country) and the Central dialect (the dialect of Spanish spoken in a large part of Castile). In Basque Spanish, coda /b, d, g/ are pronounced as voiceless fricatives, while in Central Spanish coda /b, d, g/ are mostly realized as stops or voiced fricatives (González 2002). This paper proposes a phonological analysis of spirantization for both dialects.

This paper is organized as follows. Section (2) makes clear the theoretical assumptions of this paper. Section (3) discusses the basic facts of spirantization in Peninsular Spanish and analyzes it in Optimality Theoretical terms. Section (4) discusses experimental research bearing on the nature and characteristics of frication and devoicing of coda /b, d, g/ in NC Spanish. Section (5) provides an Optimality Theoretic analysis of frication in the Northern dialect, and section (6) is the conclusion.

## 2. Theoretical framework

Section (2.1) is a brief introduction to the theoretical framework used in this paper, Optimality Theory. Readers already familiar with OT might want to skip to section 2.2. My assumptions about the relationship between phonetics and phonology are stated in section (2.2).

### 2.1. Optimality Theory

The phonological analysis in this paper will be couched within Optimality Theory (OT). Optimality Theory (Prince and Smolensky 1993) views phonological processes as resulting from the interaction of universal constraints. Constraints are potentially opposing forces that may stand in tension with each other; two examples are NO CODA, which penalizes codas, and MAX-IO, which prohibits deletion of segmental material. Cross-linguistic variation results from different ways of resolving tensions among constraints. This is expressed by different rankings of these constraints in a hierarchy. For example, a language that allows codas will rank MAX-IO higher than NO CODA (MAX-IO >> NO CODA), but a language that disallows codas will have NO CODA higher in the ranking than MAX-IO (NO CODA >> MAX-IO).

A central claim of Optimality Theory is that there are just two levels: input (which roughly corresponds to the underlying form) and output (surface form);

there are neither intermediate forms nor serial derivations. From the input form, a set of possible outputs or candidates are evaluated in parallel with respect to the constraint hierarchy in a language. The output that best satisfies the particular ranking in a language is chosen as the optimal form.

OT has three main components: Generator (GEN), Constraints (CON), and Evaluator (EVAL). GEN is a function mapping an input to a set of possible outputs. Constraints on GEN determine the set of possible inputs. CON is a set of universal violable constraints. EVAL is a function evaluating the output candidates generated by GEN with respect to a particular ranking of CON. There is no serial derivation; candidate evaluation proceeds in parallel with respect to the whole constraint hierarchy. A tableau shows the interaction of these three components with respect to a particular form (2).

(2) Interaction between GEN, CON, and EVAL in a tableau.

|               |              |              |       |
|---------------|--------------|--------------|-------|
| /input/       | CONSTRAINT 1 | CONSTRAINT 2 | } CON |
| ☞ Candidate a |              | **           |       |
| Candidate b   | *!           |              |       |

↑ GEN                      ↙ EVAL ↘

The tableau above represents a typical case of conflict between two constraints. Usually, only the most competitive or relevant candidates are shown in a tableau. The optimal candidate chosen from the set of generated candidates for a given input is indicated with ☞. The particular ranking among the constraints supplied by CON is shown by a left to right ordering of the constraints. In this particular tableau Constraint 1 is ranked higher than Constraint 2. This means that the satisfaction of this constraint has preference over the satisfaction of Constraint 2. An asterisk (\*) indicates a constraint violation. Candidate (a) in the tableau violates Constraint 2, and candidate (b) violates Constraint 1. The exclamation mark (!) indicates that the violation of Constraint 1 is fatal, and that the candidate being evaluated (b) loses at this point. Even if candidate (a) has two violations of Constraint 2, it is selected over candidate (b) because Constraint 1 is ranked higher in the hierarchy.

Constraints are usually crucially ranked; this is indicated by a solid vertical line separating the relevant constraints. However, in some cases constraints might have the same weight or importance in a hierarchy. This is indicated by a discontinuous vertical line (one example is Tableau 5 in section 3.2 below).

The two basic types of constraints within OT are faithfulness and markedness constraints (Prince and Smolensky 1993). Faithfulness constraints conspire to pronounce the output as specified in the input. The constraint MAX-IO is one

example of a faithfulness constraint. In this paper I assume the Correspondence Theory of Faithfulness (McCarthy and Prince 1995), whereby the input and the output are in a correspondence relation with each other.

Markedness constraints capture preferences in phonological well-formedness and in segment inventories. NO CODA is one example of a Markedness constraint. The interaction between faithfulness and markedness constraints captures phonemic and allophonic distributions in languages (Prince and Smolensky 1993, Kager 1999). More examples of this interaction are shown in the following sections.

## 2.2. The relationship between phonetics and phonology

Phonetic explanation is important in phonology. Many phonological processes have phonetic bases; articulatory and perceptual factors in many cases condition phonological phenomena (Browman and Goldstein 1990, 1992, Hayes 1997, Steriade 1999, among others). Within Optimality Theory this is captured through phonetic grounding (Archangeli and Pulleyblank 1994); a constraint can be motivated if it has a phonetic basis, that is, if it expresses a principle of ease of articulation or of maximizing perceptibility. However, I consider phonetics and phonology to be separate modules (Pierrehumbert 1980; Keating 1984, 1985, 1990; Kingston and Beckman 1990, Howe and Pulleyblank 2001, among others). Phonetics involves gradient and variable phenomena, whereas phonology is categorical.

Even if phonological and phonetic phenomena have the same (phonetic) factors, I defend treating categorical phenomena in the phonology, and gradient or variable cases in the phonetics. I assume that some phonetic detail is included in the phonological representation, including perceptual and articulatory factors, but not rate or register of speech (cf. Kirchner 1998). This paper assumes that variation within and across speakers in a linguistic community is not incorporated in the grammar unless a definite similar trend in the speakers exists.

## 3. Spirantization in Peninsular Spanish

Section 3.1 presents the basic facts of spirantization and provides an Optimality Theory analysis of these facts (sections 3.2, 3.3). Section 3.4 discusses the analysis of /ld/ sequences.

### 3.1. Basic facts

Spirantization is extremely variable across Spanish dialects (Amastae 1986, 1995, Carreira 1998, among others). I focus here on Castilian Spanish, the standard dialect spoken in Spain. A consonant phonemic inventory is given in (3):

- (3) Consonants in Castilian Spanish (Martínez-Celdrán, Fernández-Planas and Carrera-Sabaté 2003: 255)

|                     | Bilabial | Labio-dental | Dental | Alveolar | Palatal | Velar |
|---------------------|----------|--------------|--------|----------|---------|-------|
| Plosive             | p b      |              | t d    |          |         | k g   |
| Affricate           |          |              |        |          | tʃ dʒ   |       |
| Nasal               |          | m            |        |          | n       | ɲ     |
| Tap or flap         |          |              |        |          | r       |       |
| Trill               |          |              |        |          | r       |       |
| Fricative           |          | f            | θ      | s        |         | x     |
| Lateral approximant |          |              |        | l        | ʎ       |       |

Castilian Spanish has phonemic voiceless and voiced stops, as shown by the minimal pairs /bino/ ‘wine’ vs. /pino/ ‘pine’, /manda/ ‘he sends’ vs. /mant̃a/ ‘blanket’, and /manga/ ‘sleeve’ vs. /mank̃a/ ‘one-handed’. Voiced stops are realized as such in utterance-initial position and after nasals (4). They are realized categorically as voiced approximants [β̞, ɸ̞, ɣ̞] after vowels, approximants, fricatives and liquids (5). Note that while the allophone [d] is dental, [ɸ̞] is interdental.

(4) Distribution of [b, d, g]

|     | Initially        | After nasal            | After [l]         |
|-----|------------------|------------------------|-------------------|
| (a) | [‘bo.ta] ‘boot’  | [im.‘bjer.no] ‘winter’ |                   |
| (b) | [‘do.ta] ‘dotes’ | [‘an.da] ‘beat it’     | [‘kal.do] ‘broth’ |
| (c) | [‘go.ta] ‘drop’  | [‘ten.go] ‘I have’     |                   |

(5) Distribution of [β̞, ɸ̞, ɣ̞]

|     | After vowel                 | After approximant/fricative   | After liquid          |
|-----|-----------------------------|-------------------------------|-----------------------|
| (a) | [la ‘β̞o.ɸ̞a] ‘the wedding’ | [‘kaj.ɣ̞o] ‘I fall’           | [‘kal.β̞o] ‘bald’     |
| (b) | [‘a.ɣ̞o] ‘I do’             | [‘dew.ɸ̞a] ‘debt’             | [‘sal.ɣ̞o] ‘I go out’ |
| (c) | [θiu.‘ɸ̞aɸ̞] ‘city’         | [ma.ra.‘kaj.β̞o] ‘Maracaibo’  | [θer.‘β̞e.θa] ‘beer’  |
| (d) | [θiɣ̞.‘θaɣ̞] ‘zig-zag’      | [aβ̞.‘ɸ̞i.kal] ‘he abdicates’ | [‘ber.ɸ̞e] ‘green’    |
| (e) | [aɸ̞.‘β̞ien.to] ‘advent’    | [dis.‘ɣ̞us.to] ‘trouble’      | [kar.‘ɣ̞ar] ‘to load’ |

The distribution of /d/ stands apart in one respect. /d/ is realized as a stop after /l/ but as an approximant after /r/; /b/ and /g/ are realized as approximants in both cases. Leaving aside this case for the moment, the generalization is that [β̞, ɸ̞, ɣ̞] occur after [+continuant] segments, and [b, d, g] elsewhere.

### 3.2. Allophonic variation between [b, d, g] and [β̞, ɸ̞, ɣ̞]

In OT, allophonic variation is captured through the ranking of markedness constraints above faithfulness constraints. For [b, d, g] and [β̞, ɸ̞, ɣ̞] the relevant faithfulness constraint is IDENT-IO [continuant] (McCarthy and Prince 1995), and the relevant markedness constraints \*VOICED STOP and \*[+son, +cont, -lat, -rhotic] (6).

- (6) IDENT-IO [continuant] Correspondent segments have identical values for the feature [continuant].  
*Let x be a segment in the input and y a segment in the output. If xRy and x is [γcontinuant], then y is [γcontinuant].*
- \*VOICED STOP Voiced obstruent stops are prohibited.
- \*[+son, +cont, -lat, -rhotic] [+son, +cont, -lat, -rhotic] segments are prohibited.

Voiced stops and consonantal approximants other than glides and liquids are cross-linguistically dispreferred (Maddieson 1984, Ladefoged and Maddieson 1996). Voiced stops in inventories imply voiceless stops and impose harder aerodynamic requirements (Maddieson 1984, Ohala 1983). In Spanish a voiced stop is preferred to an approximant in the absence of any preceding segment (i.e., utterance-initially). Tableau 1 shows that \*[+son, +cont, -lat, -rhotic] outranks IDENT-IO [continuant], and Tableau 2 that IDENT-IO [continuant] outranks \*VOICED STOP.

Tableau 1

\*[+son, +cont, -lat, -rhotic] &gt;&gt; IDENT-IO [continuant]

| /βas/ 'you go' | *[+son, +cont, -lat, -rhotic] | IDENT-IO [continuant] |
|----------------|-------------------------------|-----------------------|
| ☞ a. bas       |                               | *                     |
| b. βas         | *!                            |                       |

Tableau 2

IDENT-IO [continuant] &gt;&gt; \*VOICED STOP

| /bas/ 'you go' | IDENT-IO [continuant] | *VOICED STOP |
|----------------|-----------------------|--------------|
| ☞ a. bas       |                       | *            |
| b. βas         | *!                    |              |

Candidate (a) is selected as optimal in Tableau (1). It is better to change the [continuant] specification from the input than to have an approximant in initial position. Tableau 2 shows that even if the input is changed, the right candidate is selected (Richness of the Base; Prince and Smolensky 1993). Previous analyses of spirantization differ in the choice of [b, d, g] or [β, ð, ɣ] as basic (Harris 1969, Lozano 1979, Mascaró 1984, among others); in OT a basic form is not necessary. Both [b, d, g] and [β, ð, ɣ] are possible inputs; which one is selected depends on the particular constraint ranking.

Voiced stops in Spanish are banned after [+continuant] segments. Context-sensitive constraints [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop and [A<sub>f</sub>]/\*voiced stop capture this fact (7).

- (7) [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop A voiced stop is prohibited after an open segment  
 (Vowels and approximants are open; Steriade 1993, 1994).
- [A<sub>f</sub>]/\*voiced stop A voiced stop is prohibited after a fricative.



These two constraints are based on Aperture Theory (Steriade 1993, 1994). Their motivation is articulatory; it is hard to achieve the closure necessary for a voiced stop if the surrounding segments are not closed (Kirchner 1998). In Spanish, voiced stops are allowed utterance-initially and after segments with closure (nasals, other stops). Tableaux 3, 4 show that it is better to prevent a voiced stop after an open or fricative segment than to avoid an approximant.<sup>3</sup>

**Tableau 3**

[A<sub>o</sub>]/\*voiced stop >> \*[+son, +cont, -lat, -rhotic]

| /odio/ 'hatred' | [A <sub>o</sub> ]/*voiced stop | *[+son, +cont, -lat, -rhot] |
|-----------------|--------------------------------|-----------------------------|
| a. odio         | *!                             |                             |
| ☞ b. oðio       |                                | *                           |

**Tableau 4**

[A<sub>ɿ</sub>]/\*voiced stop >> \*[+son, +cont, -lat, -rhotic]

| /disgusto/ 'trouble' | [A <sub>ɿ</sub> ]/*voiced stop | *[+son, +cont, -lat, -rhot] |
|----------------------|--------------------------------|-----------------------------|
| a. dis.gus.to        | *!                             |                             |
| ☞ b. dis.ɣus.to      |                                | *                           |

<sup>3</sup> It might be desirable to generalize [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop to all stops. However, voiceless stops are unrestricted in Spanish and IDENT-IO [continuant] is ranked low to allow for spirantization. A constraint like [A<sub>o</sub>]/\*stop would be problematic in that it would always choose a voiceless fricative rather than a voiceless stop after an open segment. This is shown in Tableaux A, B.

**Tableau A**

[A<sub>o</sub>]/\*stop >> IDENT-IO [continuant] (I)

| /rata/ 'rat' | [A <sub>o</sub> ]/*stop | IDENT-IO [continuant] |
|--------------|-------------------------|-----------------------|
| ! a. ra.ta   | *!                      |                       |
| ☞ b. ra.θa   |                         | *                     |

**Tableau B**

[A<sub>o</sub>]/\*stop >> IDENT-IO [continuant] (II)

| /raθa/ 'race' | [A <sub>o</sub> ]/*stop | IDENT-IO [continuant] |
|---------------|-------------------------|-----------------------|
| ! a. ra.ta    | *!                      | *                     |
| ☞ b. ra.θa    |                         |                       |

For this reason I formalize the constraints as [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop and [A<sub>ɿ</sub>]/\*voiced stop.

So far, the ranking is [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop, [A<sub>l</sub>]/\*voiced stop >> \*[+son, +cont, -lat, -rhotic] >> IDENT-IO [continuant] >> \*VOICED STOP. Tableau 5 summarizes this ranking. Candidate (a) is selected as optimal since all other candidates violate high-ranked [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop or [A<sub>l</sub>]/\*voiced stop.

**Tableau 5**  
Summary ranking (I)

| /abdikar/ 'to abdicate'    | [A <sub>o</sub> ]/ *vd stop | [A <sub>l</sub> ]/ *vd stop | *[+son, +cont, -lat, -rhotic] | IDENT [cont] | *VOICED STOP |
|----------------------------|-----------------------------|-----------------------------|-------------------------------|--------------|--------------|
| ☞ a. aβ <sub>ɔ̄</sub> ikar |                             |                             | **                            | **           |              |
| b. aβdikar                 |                             | *!                          | *                             | *            | *            |
| c. ab <sub>ɔ̄</sub> ikar   | *!                          |                             | *                             | *            | *            |
| d. abdikar                 | *!                          |                             |                               |              | **           |

**3.3. Phonemic distribution of /b, d, g/ and /p, t, k/**

Phonemic distribution is captured in OT through the ranking of faithfulness constraints over markedness constraints (Prince and Smolensky 1993). The voicing contrast between stops is captured by a ranking where IDENT-IO [voice] (8) outranks \*VOICED STOP; it is more important to keep the voicing specification from the input than to avoid voiced stops (Tableaux 6, 7).

- (8) IDENT-IO [voice] Correspondent segments have identical values for the feature [voice].  
*Let x be a segment in the input, and y a segment in the output. If xRy and x is [γvoice], then y is [γvoice].*

**Tableau 6**  
IDENT-IO [voice] >> \*VOICED STOP

| /bino/ 'wine' | IDENT-IO [voice] | *VOICED STOP |
|---------------|------------------|--------------|
| ☞ a. bino     |                  | *            |
| b. pino       | *!               |              |

**Tableau 7**  
IDENT-IO [voice] >> \*VOICED STOP

| /pino/ 'wine' | IDENT-IO [voice] | *VOICED STOP |
|---------------|------------------|--------------|
| a. bino       | *!               | *            |
| ☞ b. pino     |                  |              |

Spanish has voiced approximants but no voiceless ones, and voiceless fricatives, but (usually) no voiced fricatives. This is expressed through the following markedness constraints (9):

- (9) \*VOICELESS APPROXIMANT [+son, +cont, -voi] segments are prohibited  
 \*VOICED FRICATIVE Voiced fricatives are prohibited.

Voiceless approximants are cross-linguistically dispreferred (Maddieson 1984). Voiced fricatives are more marked than voiceless fricatives (Maddieson 1984) and have conflicting aerodynamic requirements for voicing and frication; a pressure drop across the glottis is needed for voicing to occur, and at the same time high pressure is needed for frication (Ohala 1983, 1997, Smith 1997). Since in Spanish voiced fricatives are rarer than voiced approximants, then \*VOICED FRICATIVE >> \*[+son, +cont, -lat, -rhotic] (Tableau 8).

Tableau 8

\*VOICED FRICATIVE >> \*[+son, +cont, -lat, -rhotic]

| /ada/ 'fairy' | *VOICED FRICATIVE | *[+son, +cont, -lat, -rhotic] |
|---------------|-------------------|-------------------------------|
| a. aða        | *!                |                               |
| ☞ b. aḏa      |                   | *                             |

Since Peninsular Spanish lacks a contrast between voiced and voiceless fricatives, I assume that \*VOICED FRICATIVE >> IDENT [voice]. The constraint \*VOICED FRICATIVE is not undominated, since voiced fricatives sometimes occur as allophones in Spanish (a word like *mismo* /mismo/ 'same' is usually pronounced [mizmo]; voiced fricatives may also occur as coda realizations of /b, d, g/). The comparison between candidates (a, b) in Tableau 9 shows that IDENT [voice] outranks \*[+son, +cont, -lat, -rhotic]; it is more important to keep the input voice specification than to avoid a voiced approximant. This ranking does not produce a phonemic contrast between voiced and voiceless approximants in Spanish since \*VOICELESS APPROXIMANT is undominated (no voiceless approximants ever occur in Spanish). Tableau 9 also shows that \*VOICED FRICATIVE outranks \*[+son, +cont, -lat, -rhotic] (cf. candidates a, d).

Tableau 9

IDENT [voice] >> \*[+son, +cont, -lat, -rhotic]

| /reðes/ 'nets' | *VLESS APPR. | *VD FRIC | IDENT [voice] | *[+son, +cont, -lat, -rhotic] |
|----------------|--------------|----------|---------------|-------------------------------|
| ☞ a. reðes     |              |          |               | *                             |
| b. reθes       |              |          | *!            |                               |
| c. reθes       | *!           |          | *             | *                             |
| d. reðes       |              | *!       |               |                               |

After vowels /b, d, g/ are realized as voiced approximants, not as voiced fricatives (Tableau 10). So far \*VOICED FRICATIVE and [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop are not crucially ranked. Tableau 11 shows that /p, t, k/ are optimally realized as voiceless stops.

**Tableau 10**  
No voiced fricatives

| /redes/ 'nets' | *VOICED FRICATIVE | [A <sub>o</sub> ]/*voiced stop | *[+son, +cont, -lat, -rhotic] |
|----------------|-------------------|--------------------------------|-------------------------------|
| ☞ a. reðes     |                   |                                | *                             |
| b. reðes       | *!                |                                |                               |
| c. redes       |                   | *!                             |                               |

**Tableau 11**  
Voiceless stops

| /ata/ 'he ties' | IDENT [voice] | *[+son, +cont, -lat, -rhotic] | IDENT [continuant] |
|-----------------|---------------|-------------------------------|--------------------|
| ☞ a. ata        |               |                               |                    |
| b. ada          | *!            |                               |                    |
| c. aθa          |               |                               | *!                 |
| d. aθa          | *!            | *                             | *                  |

In conclusion, IDENT-IO [voice]>>\*VOICED STOP captures the phonemic contrast between voiced and voiceless stops and the universal preference for the second. The ranking [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop, [A<sub>f</sub>]/\*voiced stop>>\*[+son, +cont, -lat, -rhotic]>>IDENT-IO [continuant]>>\*VOICED STOP accounts for allophonic variation between [b, d, g] and [β, ð, γ]. Undominated \*VOICELESS APPROXIMANT and high-ranked \*VOICED FRICATIVE capture the universal dispreference for voiceless approximants and voiced fricatives and their absence or rarity in Spanish.

### 3.4. [ld] sequences

It was noted in section 2 that /d/ is pronounced as a voiced stop after /l/. This does not occur for /b, g/, which are pronounced as voiced approximants (Mascaró 1984, Palmada 1997, Kenstowicz 1994). This section explores two different solutions for this problem. The first relates the failure of spirantization in /ld/ to the assimilation of /l/ to /d/ in place features (Harris 1969, 1984; Mascaró 1984;

Padgett 1991; Palmada 1997; Kirchner 1998). Since /l/ triggers spirantization in most contexts I assume /l/ is [+continuant].<sup>4</sup>

The lateral approximant /l/ is alveolar (10a) but it can assimilate in place of articulation to a following interdental, dental or palatal consonant (10b-d) (Alarcos Llorach 1950, Quilis 1981, Martínez-Celdrán, Fernández-Planas and Carrera-Sabaté 2003; cf. Harris 1969).

- (10) Allophones of /l/ in Spanish ([<sub>ɪ</sub>] = interdental, [<sub>ɲ</sub>] = dental, [j] = palatal)
- (a) Alveolar: *ala* ['a.la] 'wing' *balsa* ['bal.sa] 'boat'
- (b) Interdentalised: *alza* ['a<sub>ɪ</sub>.θa] 'raise'
- (c) Dentalised: *alto* ['a<sub>ɲ</sub>to] 'tall'
- (d) Palatalised: *colcha* ['kol<sub>j</sub>.tʃa] 'quilt'

However, in a sequence /ld/ the lateral is dental rather than interdental and spirantization fails. To account for the distribution of lateral allophones and failure of spirantization in /ld/ sequences I propose the constraints LATERAL PLACE ASSIMILATION and \*INTERDENTAL LATERAL (11).

- (11) LATERAL PLACE ASSIMILATION (LPA) A lateral agrees in tongue tip orientation with an immediately following coronal (based on Gafos 1996)
- \*INTERDENTAL LATERAL Interdental laterals are prohibited.

Interdental lateral segments are not very common cross-linguistically; \*INTERDENTAL LATERAL expresses this dispreference.<sup>5</sup> LATERAL PLACE ASSIMILATION is higher ranked than \*INTERDENTAL LATERAL and will drive the selection of interdental laterals before interdental consonants (Tableau 12).

Tableau 12

LPA >> \*INTERDENTAL LATERAL

| /alθa/ 'raise'        | LATERAL PLACE ASSIMILATION | *INTERDENTAL LATERAL |
|-----------------------|----------------------------|----------------------|
| a. a <sub>ɪ</sub> lθa |                            | *                    |
| b. alθa               | *!                         |                      |

However, if a lateral is followed by /d/, the lateral will be dentalised and spirantization will not apply, yielding [l<sub>ɲ</sub>d] rather than [l<sub>ɪ</sub>ð]. This can be captured by the ranking \*INTERDENTAL LATERAL >> [A<sub>ɲ</sub>]/\*voiced stop (Tableau 13). Both [l<sub>ɲ</sub>d] and [l<sub>ɪ</sub>ð] respect LPA; the choice between the two falls to high-ranked

<sup>4</sup> See Harris (1969: 39) and Kirchner (1998) on a different approach, and Chomsky and Halle (1968: 318) for the dual patterning of /l/ as [+/-continuant] across languages.

<sup>5</sup> Mark Jones recently posted a summary of reported occurrences of interdental /l/ in dialects of English and Italian in the Linguist List (<http://www.linguistlist.org/issues/15/15-1836.html>, and <http://www.linguistlist.org/issues/15/15-1889.html>).

**Tableau 13**

\*INTERDENTAL LATERAL >> [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop

| /kaldo/ 'broth'         | LPA | *INTERD. LATERAL | [A <sub>o</sub> ]/*voiced stop |
|-------------------------|-----|------------------|--------------------------------|
| ☞ a. ka <sub>ɫ</sub> do |     |                  | *                              |
| b. ka <sub>ɫ̥</sub> ðo  |     | *!               |                                |

\*INTERDENTAL LATERAL, which dominates [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop. The non-spirantized candidate is optimal in this case.

Note that to avoid a violation of [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop, a voiceless stop could have been selected. This is not possible because IDENT-IO [voice] outranks [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop (Tableau 14).

**Tableau 14**

\*IDENT-IO (VOICE) >> [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop

| /kaldo/ 'broth'         | LPA | *INTER. LATERAL | IDENT [voice] | [A <sub>o</sub> ]/*voiced stop |
|-------------------------|-----|-----------------|---------------|--------------------------------|
| ☞ a. ka <sub>ɫ</sub> do |     |                 |               | *                              |
| b. ka <sub>ɫ</sub> to   |     |                 | *!            |                                |

In conclusion, LPA might drive a violation of high-ranked \*INTERDENTAL LATERAL; but if the candidates tie on LPA the choice rests on high-ranked \*INTERDENTAL LATERAL. Tableau 15 compares a wider range of candidates with respect to this ranking (Note that \*INTERDENTAL LATERAL and IDENT [voice] are not crucially ranked).

**Tableau 15**

Summary tableau (II)

| /kaldo/ 'broth'         | LPA | *INTER. LATERAL | IDENT [voice] | [A <sub>o</sub> ]/*voiced stop |
|-------------------------|-----|-----------------|---------------|--------------------------------|
| ☞ a. ka <sub>ɫ</sub> do |     |                 |               | *                              |
| b. kaldo                | *!  |                 |               | *                              |
| c. ka <sub>ɫ̥</sub> ðo  | *!  |                 |               |                                |
| d. ka <sub>ɫ̥</sub> ðo  |     | *!              |               |                                |
| e. ka <sub>ɫ</sub> do   | *!  | *               |               | *                              |
| f. ka <sub>ɫ</sub> to   |     |                 | *!            |                                |

Candidates (b, c, e) violate LPA since alveolar [l] is followed by non-alveolar consonants. Candidate (d) violates \*INTERDENTAL LATERAL and (f) violates IDENT [voice]. Thus, the optimal candidate is (a), which respects both LPA and \*INTERDENTAL LATERAL.

Note that in /lb/ and /lg/ sequences spirantization occurs since LPA is not relevant (/b, g/ are non-coronals) and any violation of \*INTERDENTAL LATERAL would be gratuitous (Tableau 16).

Tableau 16

/kalbo/ 'bald'

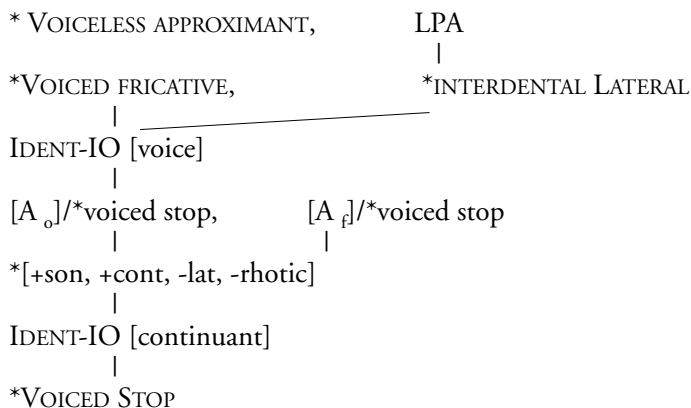
| /kalbo/ 'bald' | LPA | *INTERD. LATERAL | [A <sub>o</sub> ]/*voiced stop |
|----------------|-----|------------------|--------------------------------|
| ☞ a. kalβo     |     |                  |                                |
| b. kalbo       |     |                  | *!                             |
| c. kalβo       |     | *!               |                                |

Previous phonological analyses of spirantization have considered spirantization blocking in /ld/ as a homorganicity effect: /d/ fails to spirantize after /l/ because both share the same place of articulation (see, for instance, Carreira 1998, Kirchner 1998). An important assumption for this analysis is that /l/ is [-continuant] and that continuancy depends on place (Padgett 1994). This analysis predicts that spirantization will fail to apply in /dl/ sequences because they are also homorganic (Kirchner 1998). However, spirantization applies in this case, and a word like /adlatere/ 'inseparable companion' is realized as [aðlatere]. Under the approach proposed here [aðlatere] is not problematic; the choice of [ð] versus [d] is captured by high-ranked A<sub>o</sub>/\*voiced stop and the lack of interaction of LPA and \*INTERDENTAL LATERAL for /dl/.<sup>6</sup>

A second possibility to account for [ld] is that [d] does not violate [A<sub>o</sub>]/\*voiced stop in [ld] since [l] counts as a closed segment for [d]. This insight goes back to Mascaró (1984), who states that /d/ is a stop following /l/ because there is no airflow in the central dental region during the articulation of the lateral. Since airflow is essential for approximants and this is lacking when [l] precedes [d], the lateral acts as a stop with respect to [d]. In other words, spirantization occurs to make a segment more similar to the preceding segment. To spirantize /d/ after /l/ makes no sense, since the tongue tip is already in stop position. Spirantization would make the second consonant less similar to the first. How to precisely formalize this is a matter for further research. A ranking lattice for all constraints considered so far is given in (12).

<sup>6</sup> Kirchner (1998: 148) suggests that paradigmatic faithfulness to the prefix [að-] in Spanish underlies spirantization for /dl/ cases.

## (12) Ranking lattice for Castilian Spanish



## 4. Coda /b, d, g/ in NC Spanish

Realization of coda /b, d, g/ in Spanish varies from dialect to dialect. Typically deletion takes place in codas in Andalusian and American Spanish. In Peninsular Spanish they are mostly pronounced as voiced approximants. Coda /b, d, g/ are realized as voiceless fricatives [Φ, θ, x] in NC Spanish (Hualde 1989, Martínez-Gil 1991, González 2002, Morris 2002). (13) compares the typical pronunciation of coda /b, d, g/ in three dialects of Peninsular Spanish:

## (13) Realization of coda /b, d, g/

| <u>Peninsular Spanish</u> | <u>Andalusian Spanish</u> | <u>NC Spanish</u>    | <u>Gloss</u> |
|---------------------------|---------------------------|----------------------|--------------|
| [pa.'reβ]                 | [pa.'re]                  | [pa.'reθ]            | 'wall'       |
| [ <sup>1</sup> kluβ]      | [ <sup>1</sup> klu]       | [ <sup>1</sup> kluΦ] | 'club'       |
| [maʝ.ð̞a.'le.na]          | [ma.ð̞a.'le.na]           | [max.ð̞a.'le.na]     | 'muffin'     |

Morris (2002) assumes that spirantization yields fricatives rather than approximants, and considers that coda /b, d, g/ in NC undergo devoicing. Thus, NC Spanish would be similar to languages like Dutch and Catalan, where obstruent voicing is neutralized in syllable-coda position and obstruents become uniformly voiceless (Mascaró 1984, Kager 1999). However, continuant allophones of coda /b, d, g/ are more often than not approximants (Martínez Celdrán 1984, Romero 1995). It would be expected that coda devoicing in NC Spanish would yield voiceless approximants, or even voiceless stops rather than voiceless fricatives.

Another consideration is that most words with coda /b, d, g/ in Spanish are stressed in the syllable containing these segments. Stress plays a role in the realization of /b, d, g/ in various Spanish dialects; in Castilian Spanish, onset /g/ in intervocalic position has a more complete closure and is more resistant to spirantization in stressed syllable than in unstressed syllable (Cole, Hualde and Iskarous 1998). In Colombian Spanish /b, d, g/ tend to be realized as stops in onsets of stressed syllables, but as approximants in onsets of unstressed syllables (Amastae 1986,



1995; Kim 2002). The question arises whether stress has an effect on the outcome of coda /b, d, g/ in NC Spanish.

The remainder of this section focuses on two phonetic experiments bearing on frication and voicing of coda /b, d, g/ in NC Spanish. Section 4.1 reports the main findings of the acoustic study in González (2002) concerning the effect of stress and dialect, and section 4.2 discusses a second acoustic study on the effect of lexical frequency. The phonetic and phonological implications of both experiments are discussed in section 4.3.

#### 4.1. Stress and dialect effects in coda /b, d, g/

González (2002) reports an acoustic study that tests the effect of on frication and devoicing in coda /b, d, g/ in NC Spanish. This section summarizes the methodology of this study and the main results concerning stress and dialect; for further details I refer the reader to the original report.

This experiment tested nonce words because (i) very few Spanish words have /b/ or /g/ in syllable-final position and (ii) most words with /d/ in coda are stressed in that syllable, making the comparison between stressed/non-stressed pairs of words very limited. Thirty-six disyllabic words were constructed according to the independent variables (i) Target consonant (coda /b, d, g/); (ii) Preceding vowel (/a, i, u/), (iii) Target syllable stress (stressed/unstressed), and (iv) Word position (medial/final). Examples of the nonce words used include *Labga Gota* (where the syllable containing coda /b/ is stressed) and *Labgán Gotera* (where the syllable containing coda /b/ is unstressed).

The context for the pronunciation of /b, d, g/ is post-vocalic (so that spirantization is triggered) and before /b/ (for coda /d, g/) or /g/ (for coda /b/); this avoids the possibility of regressive devoicing (cf. Morris 2002). The words were recorded using the sentence frame *Se llama [...] /se.'ʎa.ma. [...]/* 'His name is [...]' to avoid the possible influence of stress from neighboring words.

The list was repeated seven times to obtain seven tokens for each word, yielding a total of 252 tokens. The order of the sentences was randomized for each block and speaker. Three filler sentences were included in the list, one at the beginning and two at the end of the list.

The analysis includes data from 9 subjects; six from the Basque Country (indicated as NOR 'Northern Spanish' below), and three from Madrid (indicated as CEN 'Central Spanish'). None of the speakers from the Basque Country are bilingual in Basque. Only university students or college graduates were selected due to the difficulty of the reading task, which included unfamiliar words with unusual stress patterns.

The dependent variables measured were (i) Vowel duration, (ii) Consonant duration, (iii) Presence or absence of frication, (iv) Presence of absence of voicing, (v) Voicing duration (in milliseconds), and (vi) Percent voicing (relative to total consonant duration). A four-factor full interaction ANOVA was run on the data using StatView (SAS 1999). The factors were preceding vowel, target consonant, target syllable stress and word position.<sup>7</sup> The result was considered significant if  $p \leq 0.05$ . Significant results are marked with \* in the results tables.

<sup>7</sup> For two speakers a three-factor full interaction ANOVA was run instead due to the amount of missing values, with target consonant, target syllable stress and word position as factors.

The following discussion concentrates on two main findings: the effect of stress on each dependent variable, and dialectal differences. The main results concerning stress are summarized below:

- For seven subjects, vowels were significantly longer in stressed syllables than in unstressed syllables ( $p < .0001$ ). This result is consistent with previous observations that stress in Spanish increases vowel duration (Martínez Celdrán 1984: 246).
- No significant effect was found for consonant length and stress overall; coda consonants are about the same length in stressed and unstressed syllables. For one of the speakers codas are longer in unstressed syllables (Sp3:  $F(1, 165)=9.348$ ;  $p=.0026$ ).
- The effect of stress on voicing is speaker-dependent. Six subjects lack significant differences in the number of voiced tokens as a function of stress. Two subjects have more instances of voiced tokens of /b, d, g/ in stressed position (Sp.3:  $F(1, 176)=4.644$ ,  $p=.0191$ ; Sp. 9:  $F(1, 154)=14.385$ ,  $p=.0002$ ); one subject shows the opposite pattern (Sp.2:  $F(1, 182)=4.644$ ,  $p=.0325$ ).
- Four speakers showed a significant effect of stress on frication (Table 1): frication is more likely to occur in stressed syllables rather than stop or approximant realizations (Sp.1:  $F(1, 186)=6.189$ ,  $p=.0137$ ; Sp.2:  $F(1, 182)=20.610$ ,  $p < .0001$ ; Sp.3:  $F(1, 176)=5.027$ ,  $p=.0262$ ; Sp. 7:  $F(1, 165)=6.901$ ,  $p=.0094$ ). Speakers 4 and 5 follow the same pattern but a ceiling effect may be preventing the difference from being significant.

Table 1

Stress: Mean values for percent frication (by speaker)

|   |       |       | STRESSED | UNSTRESSED | <i>p</i> -VALUE |
|---|-------|-------|----------|------------|-----------------|
| * | SP. 1 | (NOR) | 99.1%    | 95.4%      | .0137           |
| * | SP. 2 | (NOR) | 93.1%    | 78.4%      | <.0001          |
| * | SP. 3 | (NOR) | 88.1%    | 76.7%      | .0262           |
|   | SP. 4 | (NOR) | 95.9%    | 90.1%      | .5720           |
|   | SP. 5 | (NOR) | 94.7%    | 90.9%      | .2654           |
|   | SP. 6 | (NOR) | 65.4%    | 64.3%      | .1071           |
| * | SP. 7 | (CEN) | 75.2%    | 56.0%      | .0094           |
|   | SP. 8 | (CEN) | 30.4%    | 34.4 %     | .6657           |
|   | SP. 9 | (CEN) | 12.1%    | 14.3 %     | .8831           |

A post-hoc examination of the speaker patterns suggests that speaker dialect played an important role in determining the patterns of frication and voicing. For

this reason, the speakers were grouped into two dialects —North and Central— based on their geographical origins. Using Unixtat (Perlman & Horan 1986), a three factor full-interaction ANOVA with the independent variables consonant, stress, and dialect group was conducted for frication, voicing, voicing duration and percent voicing. *Speaker* was treated as a between variable for dialect and a within variable for stress and consonant. The main results are summarized below:

- Dialect has a robust effect on frication. Most instances of coda /b, d, g/ are fricated in the Northern dialect (70.6%) while only less than a third of tokens are fricated in the Central dialect (27.2%) ( $F(1, 7) = 10.808, p = .013$ ).
- Frication is also more likely in stressed syllables (60.3%) than in unstressed syllables (51.9%) ( $F(1, 7) = 10.750, p = .014$ ).
- Frication was most likely for /g/ (68.7%), followed by /d/ (52.4%) and /b/ (47.2%) ( $F(2, 14) = 3.858, p = .046$ ).
- Neither dialect, stress or consonant had any effect on voicing, voicing duration or percent voicing.

I suggest the following explanation for the finding that stress affects frication of coda /b, d, g/ but not voicing. Stress causes an increase in respiratory activity, which causes more airflow (Ladefoged 1967, 1993). A higher volume of airflow is conducive to frication. The supraglottal constriction has to be narrow enough to allow for the possibility of frication; if the constriction is wide, no pressure will build up, and frication will not occur, even in a stressed syllable (14).

(14) Hypothesized interaction between stress, frication, and constriction degree

|                  | <u>Wide Constriction</u> |            | <u>Narrow Constriction</u> |            |
|------------------|--------------------------|------------|----------------------------|------------|
| <i>Syllable</i>  | Stressed                 | Unstressed | Stressed                   | Unstressed |
|                  | ↓                        | ↓          | ↓                          | ↓          |
| <i>Airflow</i>   | Higher                   | Less       | Higher                     | Less       |
|                  | ↓                        | ↓          | ↓                          | ↓          |
| <i>Frication</i> | Not likely               | Not likely | Likely                     | Not likely |

Fricatives and approximants are traditionally described as having different constriction degrees; the first have narrower constrictions and produce turbulence; the second have wider constrictions and lack frication or turbulence. However, Romero's (1995) articulatory study on /b, d, g/ in Western Southern Spanish shows that there is *no* constriction degree difference between these two types of continuants; the difference between fricative and approximant allophones of /b, d, g/ is the duration of the constriction, not the constriction degree.

I assume, in accordance with Romero's findings, that the supraglottal configuration is the same for all continuant allophones of /b, d, g/. An initial simplifying assumption is that a similar glottal configuration also exists for the two. This yields a possible scenario, that shown in the right-hand part of (14). The results from this acoustic study show that stress has an effect on frication, but not on voicing. This suggests that more airflow in stressed syllables produces more frication.

#### 4.2. Lexical frequency effects

A question arises as to the applicability of the results from the experiment just described to real words in Spanish. A second acoustic experiment was undertaken to examine the role of lexical frequency in the pronunciation of coda /d/ in the same dialect. This section discusses preliminary findings from this study.

The hypothesis is that the more frequent the word, the bigger the possibility that its pronunciation diverges from the standard (Hooper 1976, Pierrehumbert 2001, Bybee 2002). It is expected that frequent words in NC Spanish follow a different pattern of coda frication and devoicing than the nonce words tested in the first experiment.

Eight native monolingual Spanish speakers from the Basque Country were recorded reading a list of thirty bisyllabic words with coda /d/ in medial and final sentence position in informal pronunciation. I will discuss the data from the first four speakers, all of whom belong to the Northern dialect. Fifteen of the words were frequent, and fifteen non-frequent. There were eight repetitions per token, totaling 480 tokens per speaker. Each sentence was randomized for each speaker and repetition.

Word selection was made through a questionnaire presented to five native speakers of Spanish (different from the ones recorded) about the relative frequency of 39 words. They ranked these words from 1 to 5 according to what they thought was the relative frequency of the words: 1 very rare; 2 rare; 3 frequent; 4 quite frequent, and 5 very frequent. Evaluation was highly consistent across subjects. The results were averaged and thirty words were selected (Table 2). All words are

**Table 2**  
List of words

| NON-FREQUENT WORDS |                               | FREQUENT WORDS |                             |
|--------------------|-------------------------------|----------------|-----------------------------|
| Word               | Translation                   | Word           | Translation                 |
| 1. abad            | 'Abbot'                       | 1. alud        | 'Avalanche'                 |
| 2. abrid           | 'Open (plural imperative)'    | 2. bondad      | 'Goodness'                  |
| 3. ardid           | 'Scheme'                      | 3. ciudad      | 'City'                      |
| 4. callad          | 'Shut up (plural imperative)' | 4. David       | 'David'                     |
| 5. efod            | 'Ephod'                       | 5. edad        | 'Age'                       |
| 6. golpead         | 'Strike (plural imperative)'  | 6. Madrid      | 'Madrid'                    |
| 7. laud            | 'Lute'                        | 7. maldad      | 'Evil'                      |
| 8. matad           | 'Kill (plural imperative)'    | 8. mitad       | 'Half'                      |
| 9. merced          | 'Grace'                       | 9. pared       | 'Wall'                      |
| 10. morid          | 'Die (plural imperative)'     | 10. piedad     | 'Piety'                     |
| 11. parad          | 'Stop (plural imperative)'    | 11. salud      | 'Health'                    |
| 12. talad          | 'Fell (plural imperative)'    | 12. tirad      | 'Throw (plural imperative)' |
| 13. talmud         | 'Talmud'                      | 13. usted      | 'You (formal)'              |
| 14. talud          | 'Slope'                       | 14. verdad     | 'Truth'                     |
| 15. vivid          | 'Live (plural imperative)'    | 15. virtud     | 'Virtue'                    |

disyllabic and have the same stress pattern. Target /d/ occurs in the coda of the second syllable, which is always stressed. Since the task of finding relevant two-syllable words with these characteristics was hard, vowels were not controlled for.

Two sentence frames were used according to sentence position: final or medial (15). Note that target /d/ was always followed by [k] in an unstressed syllable:

(15) Frames

Final: *Ahora escriba* [...]. *Continúe.* /a.'o.ra es.'kri.βa. [...] kon.ti.'nu.e/  
'Now write [...]. Continue.'

Medial: *Ahora escriba* [...] *con el boli.* /a.'o.ra es.'kri.βa. [...] ko.nel.'βo.li/  
'Now write [...] with the pen'

The independent variables were (i) Sentence position (medial/final) and (ii) Degree of frequency (frequent/less frequent). The dependent variables were (i) Duration of /d/, (ii) Presence/absence of voicing, (iii) Voicing duration; (iv) Presence/absence of frication, (v) Presence/absence of approximantization, and (vi) Presence/absence of stop closure.

A Marantz PMD 201 tape recorder and a Shure SM10 head-mounted microphone were used for the voice recordings. Subjects were asked to use an informal style of pronunciation. The data were digitized at a 22,000 Hz sampling rate using the Macquiere system. The statistical analysis was conducted using a two-factor full interaction ANOVA with Statview (SAS 1999). The effect was considered to be significant if  $p \leq .05$ . Table 3 shows the effect of lexical frequency in each dependent variable for the four speakers analyzed so far.

The statistical analysis does not show any effect of lexical frequency in any variable for any speaker; duration, voicing and frication of /d/ do not depend on whether the word is common or less frequent (the only exception was Speaker 1, for whom there was an effect of frequency on voicing; voicing of /d/ was more

**Table 3**  
Effect of frequency in all dependent variables by speaker

| Factor             | Speaker 1 |              | Speaker 2 |              | Speaker 3 |              | Speaker 4 |              |
|--------------------|-----------|--------------|-----------|--------------|-----------|--------------|-----------|--------------|
|                    | Frequent  | Non-Frequent | Frequent  | Non-Frequent | Frequent  | Non-Frequent | Frequent  | Non-Frequent |
| Consonant duration | 71 ms.    | 70 ms.       | 63 ms.    | 66 ms.       | 93 ms     | 94 ms.       | 53 ms.    | 55 ms.       |
| Voicing            | *97%      | *100%        | 98%       | 100%         | 100%      | 98%          | 100%      | 99%          |
| Voicing duration   | 16 ms.    | 21 ms.       | 21 ms.    | 24 ms.       | 58 ms.    | 58 ms.       | 43 ms.    | 42 ms.       |
| Frication          | 93%       | 91%          | 90%       | 91%          | 92%       | 92%          | 24%       | 29%          |
| Approximant        | 1%        | 1%           | 2%        | 3%           | 5%        | 4%           | 73%       | 64%          |
| Stop               | 6%        | 8%           | 9%        | 6%           | 3%        | 4%           | 4%        | 8%           |

likely in non-frequent words ( $F(1, 377) = 5.857; p = .016$ ). This indicates that the pronunciation of /d/ and by extension /b, g/ is the same for frequent and non-frequent words. These results appear to support the findings of the first experiment as extensive to all words in the language.

### 4.3. Phonetic and phonological implications

This section discusses the phonetic and phonological implications of both studies, focusing on the dialectal differences between the Northern and Central dialects of NC Spanish, the effect of stress on frication and the variability of this effect.

- Frication is more pervasive in the Northern dialect than in the Central Dialect; it occurs about 70% of the time in the Northern dialect but less than 30% of the time in the Central dialect. This suggests that frication is close to categorical in the Northern Dialect and variable in the Central dialect and supports the analysis of frication in coda /b, d, g/ in the grammar for the Northern Dialect, but not for the Central Dialect.
- Frication occurs about 60% of the time in stressed syllables, and only about 52% of the time in unstressed syllables. The difference between frication in stressed and unstressed syllables is significant but not very large, which suggests that the effect of stress should not be incorporated into the grammar.
- Voicing of coda /b, d, g/ in the Northern dialect occurs in 17% of the cases; in the cases where /b, d, g/ are realized as voiced, voicing is sustained for 9.5% of the total duration of the consonant. For the Central dialect, voicing occurs in 27% of cases, and it is sustained for about 21% of the total duration of the consonant. This suggests that voicing is gradient in both dialects, and slightly longer and more likely to occur in the Central Dialect.
- Lexical frequency is not a factor in the pronunciation of coda /b, d, g/. No difference is apparent between frequent and non-frequent words. By extension, the results from the first experiment can be extended to all words.

Summarizing, the grammar should capture the pervasiveness of frication of coda /b, d, g/ in the Northern dialect since it is close to categorical, but not in the Central dialect. The effect of stress on frication is aerodynamic and far from categorical and should not be included in the grammar. In the Northern dialect frication is pervasive and it is aerodynamically influenced by stress. Since voicing and frication have opposite aerodynamic requirements and stress does not appear to affect voicing, this argues against a phonological analysis of coda devoicing in this dialect.

For Central Spanish only three subjects were recorded, so the interpretation of the results for this dialect is tentative. Two patterns can be distinguished. Speaker 7 has a large number of fricative realizations of coda /b, d, g/ and considerable voicing (Table 4). Speakers 8 and 9 show a large number of stops and few voiced tokens. Additionally, many tokens of coda /b, d, g/ are missing for these speakers. More data from more speakers is needed to conclude which of these patterns is more widespread in Central Spanish.

Table 4  
Realization of /b, d, g/ by speaker

|       |       | % VOICED | FRICATIVES | GLIDES | STOPS | MISSING |
|-------|-------|----------|------------|--------|-------|---------|
| SP. 1 | (NOR) | 25.8%    | 216        | 6      | 0     | 30      |
| SP. 2 | (NOR) | 3.4%     | 188        | 1      | 29    | 34      |
| SP. 3 | (NOR) | 32.8%    | 176        | 22     | 15    | 39      |
| SP. 4 | (NOR) | 21.3%    | 184        | 2      | 12    | 54      |
| SP. 5 | (NOR) | 13.9%    | 207        | 9      | 7     | 29      |
| SP. 6 | (NOR) | 36.5%    | 96         | 11     | 41    | 104     |
| SP. 7 | (CEN) | 64.7%    | 132        | 24     | 45    | 51      |
| SP. 8 | (CEN) | 22.9%    | 49         | 5      | 99    | 99      |
| SP. 9 | (CEN) | 20.2%    | 25         | 0      | 165   | 62      |
| TOTAL |       | 100%     | 1.273      | 80     | 413   | 502     |

### 5. Analysis of coda frication of /b, d, g/ in Basque Spanish

This section suggests how to account for frication of coda /b, d, g/ in Basque Spanish in the phonology. Rather than considering this process as coda devoicing, I propose to analyze it through a dispreference for coda approximants and stops in this dialect (16).

- (16) \* $[+son, +cont, -lat, -rhotic]$ /coda Avoid  $[+son, +cont, -lat, -rhotic]$  in coda  
 \* $[-son, -cont]$ /coda Avoid  $[-son, -cont]$  in coda

Perceptual considerations partially motivate the constraints in (16). Stops are less perceptible in coda position; their burst and transitions are better perceived before vowels (Steriade 1999). Non-liquid approximants are not very salient in coda position; they frequently delete or turn into stops. Both of these constraints outrank IDENT [voice] (tableau 17).

Tableau 17

\* $[+son, +cont, -lat, -rhotic]$ /coda, \* $[-son, -cont]$ /coda >> IDENT [voice]

| /red/ 'net'          | ** $[+son, +cont, -lat, -rhotic]$ ] <sub>σ</sub> | * $[-son, -cont]$ ] <sub>σ</sub> | IDENT [voice] |
|----------------------|--------------------------------------------------|----------------------------------|---------------|
| a. re $\dot{\theta}$ | *!                                               |                                  |               |
| b. red               |                                                  | *!                               |               |
| c. re $\theta$       |                                                  |                                  | *             |

The selection of voiceless fricatives in coda result from the interaction of markedness constraints against dispreferred voiceless approximants and voiced fricatives, and context-sensitive markedness constraints penalizing voiced approximants and stops in coda. In Tableau 18, candidate (d) violates IDENT [voice], but it is selected as optimal because the rest of the candidates violate higher-ranked constraints (in the following tableaux,  $*[+son, +cont, -lat, -rhotic]$  will be abbreviated to  $*\check{\text{Q}}$ , and  $*[+son, +cont, -lat, -rhotic]/\text{coda}$  to  $*\check{\text{Q}}_{\sigma}$ ).

Tableau 18  
Realization of coda /d/ in Northern Spanish

| /red/ 'net'              | *VLESS APPROX | *VD FRIC | $*\check{\text{Q}}_{\sigma}$ | $*[-son, -cont]_{\sigma}$ | IDENT [voice] |
|--------------------------|---------------|----------|------------------------------|---------------------------|---------------|
| a. red                   |               |          |                              | *!                        |               |
| b. ret                   |               |          |                              | *!                        | *             |
| c. reð                   |               | *!       |                              |                           |               |
| ☞ d. reθ                 |               |          |                              |                           | *             |
| e. re $\check{\text{Q}}$ |               |          | *!                           |                           |               |
| f. re $\check{\text{Q}}$ | *!            |          | *                            |                           | *             |

Tableaux (19-22) show how the constraints  $*[+son, +cont, -lat, -rhotic]_{\sigma}$  and  $*[-son, -cont]_{\sigma}$  interact with the rest of the ranking. Tableau (19) shows that /d/ surfaces as  $\check{\text{Q}}$  between vowels. Candidate (e) violates lower-ranked constraints than its competitors and is selected as optimal.

Tableau 19  
Intervocalic /d/

| /ada/ 'fairy'               | *VLESS APPROX | *VD FRIC | $*\check{\text{Q}}_{\sigma}$ | $*[-son, -cont]_{\sigma}$ | IDENT [voice] | $[A_{\sigma}]/$<br>*voi stop | $*\check{\text{Q}}$ | IDENT [cont] |
|-----------------------------|---------------|----------|------------------------------|---------------------------|---------------|------------------------------|---------------------|--------------|
| a. ada                      |               |          |                              |                           |               | *!                           |                     |              |
| b. ata                      |               |          |                              |                           | *!            |                              |                     |              |
| c. aða                      |               | *!       |                              |                           |               |                              |                     | *            |
| d. aθa                      |               |          |                              |                           | *!            |                              |                     | *            |
| ☞ e. a $\check{\text{Q}}$ a |               |          |                              |                           |               |                              | *                   | *            |
| f. a $\check{\text{Q}}$ a   | *!            |          |                              |                           | *             |                              | *                   | *            |



Voiceless stops and fricatives are faithful to the continuant and voice specifications from the input (Tableaux 20, 21). Candidate (b) in tableau 20, and (d) in tableau 21 do not violate any constraints and are selected as optimal. After nasals, /b, d g/ are pronounced as voiced stops (Tableau 22). Candidate (a), which violates low-ranked \*VOICED STOP, is selected as optimal.

**Tableau 20**  
Intervocalic /t/

| /rata/ 'rat' | *VLESS<br>FRIC | *VD<br>FRIC | *∅] <sub>σ</sub> | *[-son,<br>-cont]σ | IDENT<br>[voice] | [A <sub>v</sub> ]/<br>*Vd stop | *∅ | IDENT<br>[cont] |
|--------------|----------------|-------------|------------------|--------------------|------------------|--------------------------------|----|-----------------|
| a. rada      |                |             |                  |                    | *!               | *                              |    |                 |
| ☞ b. rata    |                |             |                  |                    |                  |                                |    |                 |
| c. raða      |                | *!          |                  |                    | *!               |                                |    | *               |
| d. raθa      |                |             |                  |                    |                  |                                |    | *!              |
| e. rað̥a     |                |             |                  |                    | *!               |                                | *  | *               |
| f. raθ̥a     | *!             |             |                  |                    |                  |                                | *  | *               |

This analysis captures the phonemic distinction between /b, d, g/ and /p, t, k/, and between /p, t, k/ and /f, θ, x/. It also captures spirantization after open segments. Last but not least, this account captures frication in coda in Basque Spanish, through constraints penalizing voiced approximants and voiceless obstruents in this position. A ranking lattice for Basque Spanish is given in (17) (cf. with the ranking lattice for Central Spanish in (12)).

**Tableau 21**  
Intervocalic /θ/

| /raθa/ 'race' | *VLESS<br>APPROX | *VOI<br>FRIC | *∅] <sub>σ</sub> | *[-son,<br>-cont]σ | IDENT<br>[voice] | [A <sub>v</sub> ]/<br>*Vd stop | *∅ | IDENT<br>[cont] |
|---------------|------------------|--------------|------------------|--------------------|------------------|--------------------------------|----|-----------------|
| a. rada       |                  |              |                  |                    | *!               | *                              |    | *               |
| b. rata       |                  |              |                  |                    |                  |                                |    | *!              |
| c. raða       |                  | *!           |                  |                    | *                |                                |    |                 |
| ☞ d. raθa     |                  |              |                  |                    |                  |                                |    |                 |
| e. rað̥a      |                  |              |                  |                    | *!               |                                | *  |                 |
| f. raθ̥a      | *!               |              |                  |                    |                  |                                | *! |                 |



This paper has also examined two acoustic experiments on the effect of stress, dialect and lexical frequency in the realization of /b, d, g/ in coda. It has been shown that the Northern dialect and the Central dialect differ as to the likelihood of frication for these consonants in this position; frication is close to categorical in the Northern dialect but not in the Central dialect. For this reason frication of coda /b, d, g/ is proposed to be encoded in the grammar in the Northern dialect. It has been argued that the realization of coda /b, d, g/ is not due to phonological coda devoicing. Rather, frication occurs to achieve maximal perceptibility in coda, and devoicing follows from the contradictory requirements for voicing and frication. Stress is shown to have an aerodynamic effect on coda /b, d, g/; it affects the likelihood of frication of these codas through the increase in airflow that accompanies stressed syllables. However, this effect is variable within and across speakers and it should not be encoded in the grammar.

Further research is needed to elucidate the role of coda devoicing in the Central dialect, since the three speakers analyzed for this dialect show opposite tendencies. Also, the complete analysis of the results for the experiment on lexical frequency will corroborate whether it can be dismissed as a factor in the pronunciation of coda /b, d, g/ in this dialect.

## References

- Alarcos Llorach, E., 1950, *Fonología española (según el método de la escuela de Praga)*. Madrid: Gredos.
- Amastae, J., 1986, 'A syllable-based analysis of Spanish spirantization'. In O. Jaeggli and C. Silva-Corvalán (eds.), *Studies in Romance Linguistics*. Dordrecht: Foris, 3-21.
- , 1995, 'Variable spirantization: constraint weighting in three dialects', *Hispanic Linguistics* 6/7, 265-85.
- Archangeli, D. and D. Pulleyblank, 1994, *Grounded Phonology*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Browman, C. and L. Goldstein, 1990, 'Tiers in articulatory phonology, with some implications for causal speech'. In J. Kingston and M. Beckman (eds.), *Papers in Laboratory Phonology I*. Cambridge: Cambridge U.P., 341-76.
- and —, 1992, "Articulatory phonology: an overview", *Phonetica* 49, 155-80.
- Bybee, J. L., 2002, 'Word frequency and context of use in the lexical diffusion of phonetically conditioned sound change', *Language Variation and Change* 14, 261-90.
- Carreira, M., 1998, 'A constraint-based approach to Spanish spirantization'. In J. Lema and E. Treviño (eds.), *Theoretical Analyses of Romance Languages*. Amsterdam: John Benjamins. 138-43.
- Chomsky, N. and M. Halle, 1968, *The Sound Pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Cole, J., J. I. Hualde and K. Iskarous, Khalil, 1998, 'Effects of prosodic and segmental context on /g/ lenition in Spanish'. In O. Fujimura, B. Joseph y B. Palek. *Proceedings of LP'98*. Charles University, Prague: Karolinum Press.
- Gafos, A., 1996, *The articulatory basis of locality in phonology*. Ph.D. Dissertation, University of Maryland.

- González, C., 2002, 'Phonetic variation in voiced obstruents in North-Central Peninsular Spanish', *Journal of the International Phonetic Association* 32.1. Cambridge: Cambridge U.P., 17-31.
- , 2003, *The effect of stress and foot structure in consonantal processes*, Ph.D. Dissertation, University of Southern California.
- Harris, J., 1969, *Spanish Phonology*. Cambridge: MIT Press.
- , 1984, 'La espirantización en castellano y la representación fonológica autosegmental'. In Mascaró, Bartra, Trucar, Nadal and Rigau (eds.), *Estudis Gramaticals 1, Working Papers in Linguistics*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Publicaciones del Departamento de Filología Hispánica, Universidad Autònoma de Barcelona. Serie Lingüística, Barcelona, 149-67.
- Harris-Northhall, R., 1990, *Weakening processes in the history of Spanish consonants*. London, New York: Routledge.
- Hayes, B., 1997, 'Phonetically driven phonology: the role of Optimality Theory and Inductive Grounding', *Proceedings of the 1996 Milwaukee Conference of Formalism and Functionalism in Linguistics*.
- Hooper, J. B., 1976, 'Word frequency in lexical diffusion and the source of morphophonological change', In W. Christie (ed.), *Current Progress in Historical Linguistics*. Amsterdam: North Holland, 96-105.
- Howe, D., and D. Pulleyblank, 2001, 'Patterns and timing of glottalization', *Phonology* 18, 45-80.
- Hualde, J. I., 1989, 'Procesos consonánticos y estructuras geométricas en español', *Lingüística ALFAL* 1, 7-44.
- Jannedy, St., R. Poletto and T. Weldon, 1994, *Language files: materials for an introduction to language and linguistics*. Columbus: Ohio State U.P.
- Kager, R., 1999, *Optimality Theory: A Textbook*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Keating, P., 1984, 'Phonetic and phonological representation of stop consonant voicing', *Lg* 60, 286-319.
- , 1985, 'Universal phonetics and the organization of grammars'. In V. Fromkin (ed.), *Phonetic linguistics: essays in honor of Peter Ladefoged*. New York: Academic Press, 115-32.
- , 1990, 'Phonetic representations in a generative grammar', *Journal of Phonetics* 18, 321-34.
- Kenstowicz, M., 1994, *Phonology in Generative Grammar*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Kim, Ch., 2002, 'Spirantization of Voiced Obstruents in Spanish', Ms., MIT (term paper for undergraduate phonology course).
- Kingston, J. & M. Beckman (eds.), 1990, *Papers in laboratory phonology I: between the grammar and physics of speech*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Kirchner, R., 1998, *An effort-based approach to consonant deletion*. Ph. D. dissertation, UCLA.
- Ladefoged, P., 1967, *Three areas of experimental phonetics*. Oxford: Oxford U.P.
- , 1993, *A course in phonetics* (3<sup>rd</sup> edn.). Chicago: Harcourt Brace [1<sup>st</sup> edition 1975].
- and I. Maddieson, 1996, *The sounds of the world's languages*. Oxford: Blackwell.
- Lozano, M.<sup>a</sup> J., 1979, *Stop and spirant alternations: fortition and spirantization processes in Spanish phonology*. Ph.D. dissertation, Indiana University Linguistics Club.
- Maddieson, I., 1984, *Patterns of sounds*. Cambridge: Cambridge U.P.

- Martínez Celdrán, E., 1984, *Fonética*. Barcelona: Teide.
- , A. M.<sup>a</sup> Fernández-Planas and J. Carrera-Sabaté, 2003, 'Castilian Spanish', *Journal of the International Phonetic Association* 33/2, 255-59.
- Martínez-Gil, F., 1991, 'The insert/delete parameter, redundancy rules, and neutralization processes in Spanish'. In F. Martínez-Gil and H. Campos (eds.), *Current Studies in Spanish Linguistics*. Georgetown: Georgetown U.P., 495-571.
- Mascaró, J., 1984, 'Continuant spreading in Basque, Catalan, and Spanish', In M. Aronoff, M. and R. Oehrle (eds.), *Language Sound Structure*. Cambridge, MA: MIT Press, 287-98.
- McCarthy, J. and A. Prince, 1995, 'Faithfulness and reduplicative identity'. In J. Beckman, S. Urbanczyk and L. Walsh Dickey (eds.), *Papers in Optimality Theory*. Amherst, MA: Graduate Linguistics Students Association, University of Massachusetts: 249-384 [ROA 216, <http://roa.rutgers.edu>].
- Morris, R. E., 2002, 'Coda obstruents and local constraint conjunction in north-central Peninsular Spanish'. In T. Satterfield, Ch. D. Tortora and D. Cresti (eds.), *Current Issues in Romance Languages: Selected Papers from the 29th Linguistic Symposium on Romance Languages* (LSRL), Ann Arbor, 8-11 April 1999. Amsterdam: John Benjamins, 207-23 [ROA 383, <http://roa.rutgers.edu>].
- Ohala, J., 1983, 'The origin of sound patterns in vocal tract constraints'. In P. F. MacNeilage (ed.), *The Production of Speech*. New York: Springer-Verlag: 189-216.
- , 1997, 'The relation between phonetics and phonology'. In W. Hardcastle, and J. Laver (eds.), *The handbook of phonetic sciences*. Cambridge, MA: Blackwell, 674-94.
- Padgett, J., 1991, *Stricture in Feature Geometry*. Ph.D. Dissertation, Univ. of Massachusetts, Amherst.
- , 1994, 'Stricture and nasal place assimilation', *NLLT* 12, 465-514.
- Palmada, B., 1997, 'Continuant spreading and feature organization'. In F. Martínez-Gil and A. Morales-Front (eds.), *Issues in the phonology and morphology of the major Iberian languages*. Washington, D.C.: Georgetown U.P., 151-71.
- Perlman, G. and F. Horan, 1986, 'Report on Stat Release 5.1 data analysis programs for UNIX and MSDOS', *Behavior Research Methods, Instruments and Computers* 18.2, 168-76.
- Pierrehumbert, J., 1980, *The phonetics and phonology of English intonation*. Ph.D. dissertation, MIT. Distributed 1987, Indiana University Linguistics Club.
- , 2001, 'Exemplar dynamics: word frequency, lenition and contrast'. In J. Bybee and P. Hopper (eds.), *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*, Amsterdam: John Benjamins, 137-57.
- Prince, A. and P. Smolensky, 1993, 'Optimality theory: constraint interaction in generative grammar', Rutgers University Cognitive Science Center Report TR-2. Available at <http://ruccs.rutgers.edu/publicationsreports.html>.
- Quilis, A., 1981, *Fonética acústica de la lengua española*. Madrid: Gredos.
- Romero, J., 1995, *Gestural organization in Spanish: An experimental study of spirantization and aspiration*. Ph.D. dissertation, University of Connecticut.
- SAS Institute Inc. [Statistical Analysis System], 1999, *StatView Reference Manual* (3<sup>rd</sup> edition.).
- Smith, C., 1997, 'The devoicing of /z/ in American English: effects of local and prosodic context', *Journal of Phonetics* 25, 471-500.

- Steriade, D., 1993, 'Closure, release, and nasal contours'. In M. Huffman and R. Krakow (eds.), *Phonetics and phonology 5: nasals, nasalization, and the velum*. San Diego: Academic Press. 401-70.
- , 1994, 'Complex onsets as single segments: the Mazateco pattern'. In J. Cole and Ch. Kisseberth (eds.), *Perspectives in Phonology*. Stanford: CSLI Publications, 203-91.
- , 1999, 'Phonetics in phonology: the case of laryngeal neutralizations'. *Papers in Phonology* 3. (UCLA *Working Papers in Linguistics* 2; M. Gordon (ed.), 25-145. Department of Linguistics, University of California).

# \*[+ LABIAL, + PALATALIZED]

Hans Henrich Hock

(University of Illinois at Urbana-Champaign)

## 1. Introduction\*

This paper argues for a crosslinguistic constraint against palatalized labials (\*[+ labial, + palatalized]). Like other constraints, this constraint can be violated — there are clear cases of languages with palatalized labials (e.g. much of Slavic). The crosslinguistic validity of the constraint, however, manifests itself in a number of ways.

1.1. In many languages, velars and dentals are subject to palatalization, but labials are not (or, alternatively, may have been depalatalized after first being palatalized). Note for instance example [1] from Swedish.

[1] Swed.    kö̃n    >    [çö̃n]    ‘sex’  
              tjata >    [çāta]    ‘nag’ (Haugen 1982: 77)

1.2. In some languages, palatalization is restricted to velars or labiovelars (e.g. early Indo-Iranian [2]), in others it is restricted to dentals (e.g. Middle Indo-Aryan [3]). But there seem to be no languages in which it is restricted to labials.

[2] PIE        \*k<sup>w</sup>e        >        Skt.        ca [č-]        ‘and’  
              vs.        \*terA-       >        tar(i)-       ‘cross over’

[3] Skt.        padyā-       >        Pali        pajja [-j̥j-]    ‘path’  
              vs.        bhāgya-     >        bhagga       ‘fortune’

1.3. In some languages, palatalized labials are depalatalized, while other palatalized consonants are not. Thus, Polish has lost palatalization on word-final labials, but not on dentals [3]. Similarly, Old Irish regularly lost palatalization on labials before remaining word-final front vowel (but not elsewhere), while other consonants have done so with much less regularity and possibly as a result of analogy (Pedersen 1909: 351; Thurneysen 1961: 102-3). Tocharian has depalatalized

---

\* Earlier versions of this paper were presented at the University of Illinois Linguistics Seminar (Spring 2003) and the 2003 International Congress of Linguistics in Prague. I am grateful for various comments I received at these occasions, especially extensive reactions by Henning Andersen. As usual, the responsibility for any errors and mistakes remains with me.

its labials, but indirect traces of the palatalization are found, mainly in Tocharian A, in terms of raising effects on following vowels (see the data presentation in Ringe 1996: 102, 108).

|                                                                |                |             |          |
|----------------------------------------------------------------|----------------|-------------|----------|
| [4] Common Slav.                                               | Polish         | cf. Russian |          |
| golǫbʸ                                                         | gołąb [gowōb]  | golubʸ      | ‘pigeon’ |
| dʸinʸ                                                          | dzień [dzʸenʸ] | dʸenʸ       | ‘day’    |
| (Vaillant 1950: 60; similarly in Ukrainian, dialectal Russian) |                |             |          |

1.4. In addition, palatalized labials exhibit a wide range of changes that share the fact that they eliminate palatalization on labials. (Some of these changes may also affect other consonants, especially [r] which crosslinguistically likewise tends to avoid palatalization).

1.5. The focus of this paper is on the last point — changes (other than plain loss of palatalization) that serve to avoid violation of the constraint \*[+labial, +palatalized]. In terms of their specific phonetic properties these changes are quite heterogeneous; and partly as a consequence, a number of different phonetic explanations have been offered. Some of these explanations are contradictory or manage to explain only a subset of what appear to be related phenomena. Most important, explanations have been language- or phenomenon-specific, without capturing the common property of all of these changes, namely the avoidance of [+labial, +palatalized].

Before proceeding to give a catalogue of relevant changes and discuss explanations given for these, the following remarks are appropriate:

- a. That the labials considered in this paper were palatalized earlier is either established in the historical record (Baltic and Slavic) or inferable because of cross-the-board palatalization of all other consonants (Greek and Romance).
- b. The trigger for (relevant) palatalization may be restricted to *y* (Greek and Romance) or may consist of all front vocalic segments (Baltic and Slavic).
- c. Some of the processes that eliminate palatalized labials may also apply to other palatalized consonants (glide epenthesis vis-à-vis palatalized sonorants in Greek or palatalized *rʸ* in Romance); others are limited to labials.

## 2. A catalogue of relevant changes

2.1. “Glide Metathesis”, as in example [5]; i.e., an apparent metathesis of the glide [y] and the preceding labial — if the intervening stage with palatalized labial is ignored.

[5] Lat. *sapiat* > PRom. \**sapy(a)t* > \**saʸ(p)pʸa* > Span. (\**saipa* [sappá] (> *sepa*) ‘would know’ (TYPE A)

2.2. “Segmentalization” of the palatalizing offglide, as in [6]. Note also Span. *rabia* > *raʸbʸa* > *rabia* ‘rage’ (vs. Port. *raiva*). Similar developments are found in Modern Czech, Polish, Ukrainian (Bidwell 1963: 50, 56, 58, 73; but in the case of the labial nasal, Czech changes palatalized *mʸ* to *mň*. For Polish dialects see further below).



[6] (pre-Balt. \*spēuti- >) \*sp<sup>y</sup>aut<sup>y</sup>i > Lith. spjauti [spyaut<sup>y</sup>i] ‘to spit’ (TYPE B)

2.3. “Change of palatalized labial to dental”, as in Andersen’s (1973) famous case of “Tetak” Czech in [7a] or the Greek example in [7b]:

[7] a. Cz. [p<sup>y</sup>et] > dial. [tet] ‘five’  
[p<sup>y</sup>ivo] > [tīvo] ‘beer’

b. Greek \*g<sup>w</sup>myō > \*bamyō > ba<sup>y</sup>m(m)<sup>y</sup>ō > bainō ‘I go’ (TYPE C)

2.4. “Change of palatalized labial stop to (non-palatalized) labial + palatal”, as in [8] and [9]. Note also Polish dialects, where palatalized non-nasal labials change to *pś*, *fś*, *bź*, *vź* (Vaillant 1950: 46), presumably via *p<sup>t</sup>* > *pč* etc., comparable to the French development of *pč* > (*p*)*ś* in *sâche*.

[8] Gk. \*klepyō > \*kle<sup>y</sup>(p)p<sup>y</sup>ō > \*klepčō > kleptō ‘I steal’ (TYPE D)

[9] Lat. sapiat > PRom. \*sapy(a)t > \*sa<sup>y</sup>(p)p<sup>y</sup>a > Gallo-Romance (\*)sapča > Romantsch sapčə, Fr. sâche ‘would know’

2.5. “Insertion of a palatalized lateral”, with depalatalization of the labial; see [10].

[10] Slav. \*lewbyō(-) > \*l<sup>y</sup>ub<sup>y</sup>ō > l’ubl’o ‘I love’ (TYPE E)

2.6. Finally and most significantly, in many languages or language families we find that two or more of the changes just enumerated occur complementarily, in different phonological contexts or in different dialects.<sup>1</sup> Consider for instance the examples in [11]-[16].

[11] Lat. sapiat > PRom. \*sapy(a)t > \*sa<sup>y</sup>(p)p<sup>y</sup>a ‘would know’ > Span. (\*)saipa > sepa (TYPE A)

vs. Gallo-Romance (\*)sapča > Romantsch sapčə, Fr. sâche (TYPE D)

[12] Slavic developments

a. Czech p<sup>y</sup>, b<sup>y</sup>, v<sup>y</sup> > py, by, vy vs. m<sup>y</sup> > mñ (Bidwell 1963: 56) (TYPE A and D)

b. Pol. dial. p<sup>y</sup> > pś beside m<sup>y</sup> > mñ (Vaillant 1950: 46) (TYPE D)

c. W Ukr. p<sup>y</sup> > p<sup>t</sup><sup>y</sup> (Andersen 1974: 38) (TYPE D)

(Note also the Polish depalatalization of final labials in [4] above.)

<sup>1</sup> As Andersen points out (p.c. 2003), the line of argumentation pursued here is similar to his notion of “bifurcating changes” (1974, see also 2002). The idea has, of course, been employed in many different contexts, by many different researchers, in other historical discussions; see e.g. Hock (1976a) (where the approach is used to justify considering apparently very different processes to be, in fact, variants of a single process — weakening or lenition) or Hock (1976b) (where a similar approach is used to argue for analogical explanations of apparent grammatically conditioned changes in Finnish); both of these publications were roughly contemporary with Andersen 1974 and no doubt reflected similar ideas floating around in phonology at that time. Note also the general notion of “conspiracies” (e.g. Kisseberth 1970, Lass 1974) and its important foundational role in the development of Optimality Theory.

- [13] Greek \*g<sup>w</sup>myō > \*bamyō > ba<sup>y</sup>m(m)<sup>y</sup>ō > bainō ‘I go’ (TYPE A and C)
- [14] (pre-Balt. \*spēuti- >) \*sp<sup>y</sup>aut<sup>y</sup>i ‘to spit’  
 > Lith. spjauti [spyaut<sup>y</sup>i] (TYPE A)  
 > Latv. spl<sup>y</sup>aut [spl<sup>y</sup>aut] (TYPE E)
- [15] Ruman. p<sup>y</sup> > p<sup>y</sup>, py, ph<sup>y</sup>, pt<sup>y</sup>, pč, k<sup>y</sup>, č, t<sup>y</sup>, depending on the dialect  
 b<sup>y</sup> > bg<sup>y</sup>, bğ, bd<sup>y</sup>, d<sup>y</sup>, g<sup>y</sup>, ğ, depending on the dialect  
 m<sup>y</sup> > m<sup>y</sup>, mh<sup>y</sup>, mñ, ñ, depending on the dialect<sup>2</sup>

(Nandriş 1963: 108, 112, 118)

Note further the general Romance developments (beyond those in examples [11] and [15]), which exhibit various alternatives, within and across the languages, in some cases even variant outcomes in the same language, for the same input combinations, but in different words; see [16].

- [16] Labial plus *y* in Romance languages

| PRom.    | Ital.     | So. Ital. | Rom.          | Prov.  | French   | Spanish  | Portuguese    |
|----------|-----------|-----------|---------------|--------|----------|----------|---------------|
| sapja(t) | sappia    | saccia    | sapcha        | sapcha | sache    | sepa     | saiba         |
| rabja    | rabbia    |           | ravgia, rabja | ratge  | rage     | rabia    | raiva         |
| (h)abjo  |           | aggiu     |               |        |          |          |               |
| labja    |           |           |               |        |          |          | lavia         |
| vindemja | vendemmia | venneña   | vindemgia     |        | vendange | vendimia | vendima (*im) |
| simju    | scimmia   |           |               |        | singe    | jimia    | simia (*mi)   |

Catalan shows similar variation for *mj* as Portuguese; Romantsch dialects also offer [mñ] and [my] (Data from Zauner 1944 and Lausberg 1967).

### 3. Questions

Given the parallelism of these changes, as well as their apparent shared goal—the elimination of palatalized labials, it is legitimate to raise the following questions.

- 3.1. How are the changes to be explained? For instance, is the common label “glide metathesis” appropriate for the TYPE A?
- 3.2. What is common to the changes and what explains their complementarity in examples such as [11]-[16]?
- 3.3. How do the changes relate to the earlier-stated generalizations 1 and 2 (labials often are not palatalized, and if palatalized, they frequently are depalatalized)?
- 3.4. Why do the changes occur in languages with evidence for cross-the-board palatalization of consonants?
- 3.5. Why do the changes appear to apply to palatalized labials, but not to phonetically very similar sequences of labial + segmental *y*? (For apparent exceptions to this generalization, see the appendix.)

<sup>2</sup> Nandriş notes that the developments of *m<sup>y</sup>* are not completely parallel to those for *p<sup>y</sup>* and *b<sup>y</sup>*.

#### 4. Explanations and Problems

4.1. The most common account for developments of TYPE A is that these involve glide metathesis; see e.g. Kiparsky (1967).<sup>3</sup> This account, however, does not explain the fact, noted by Semiloff-Zelasko (1973), that “glide metathesis” seems to be restricted to languages with independent evidence for cross-the-board palatalization. (See also Hock 1985).

Moreover, in the case of Greek, it is curious that “Glide Metathesis” is limited to the position after *a-* and *o-*vowels; see [17].<sup>4</sup>

|            |          |   |            |   |             |            |
|------------|----------|---|------------|---|-------------|------------|
| [17] Greek | *kharyō  | > | *khaʸrrʸō  | > | khairō [ay] | ‘rejoice’  |
|            | *morya   | > | *moʸrrʸa   | > | moira [oy]  | ‘portion’  |
| BUT        | *tenyō   | > | *teʸnnʸō   | > | teinō [ē]   | ‘stretch’  |
|            | *krinyō  | > | *kriʸnnʸō  | > | krinō [ī]   | ‘pick out’ |
|            | *otrunyō | > | *otruʸnnʸō | > | otrunō [ū]  | ‘urge on’  |

A more adequate account seems to be the notion of “Epenthesis”/“Osmosis”/“Infiltration” proposed by Danielsson (1903; see also Schwyzer 1939, Grammont 1939) and taken up under the heading “Segmentalization of palatal on- or off-glide” by Hock (1986/1991). Under this account we are simply dealing with another instance of TYPE B. Following Danielson, we may formulate the change as in [18].

[18]  $Cʸ = [ʸCʸ] > yC \text{ or } Cy$

Independent evidence for this change, involving structures where palatal or palatalized articulation was not induced by segmental *y*, can be found in examples such as [19].

|         |                                      |         |        |           |                |                  |             |
|---------|--------------------------------------|---------|--------|-----------|----------------|------------------|-------------|
| [19] a. | Palatal onglide segmentalization     |         |        |           |                |                  |             |
|         | Lat.                                 | plangit | >      | *plaʸnʸit | >              | Fr. plaint       | ‘complains’ |
|         |                                      | pugnum  | >      | *poʸnʸu-  | >              | poing            | ‘fist’      |
|         |                                      | vocem   | >      | *voʸkʸe-  | >              | voiz             | ‘voice’     |
|         | b. Palatal offglide segmentalization |         |        |           |                |                  |             |
|         | Lat.                                 | carum   | >      | *kʸæru-   | >              | OFr. chier [čy-] | ‘dear’      |
|         |                                      | canem   | >      | *kʸæne-   | >              | chien [čy-]      | ‘dog’       |
|         | (vs. mare                            | >       | *mære- | >         | mer (not mier) | ‘sea’            |             |

In addition to being independently motivated, this account also provides an explanation for the restriction of “glide metathesis” in [17] to the position after *a-* and *o-*vowels: Segmentalization evidently can be restricted to positions where the palatal onglide (or offglide) is maximally different from the neighboring vowel and thus auditorily more salient, as in the dialectal American English (near-)parallel

<sup>3</sup> A variant is offered by Sheets (1975), namely “transfer” of the palatal color of the consonant to preceding vowels. Sheets’s account has the advantage that he restricts the process (for Greek) to vowels that are maximally different; hence the process is correctly restricted to *a-*, *o-*vowels (see further below).

<sup>4</sup> For a more comprehensive discussion of Kiparsky (1967) see Hock (2003) (with references).

in [20]. (Note that both in [20] and in [17], *u*-vowels behave aberrantly—either because the pattern for the corresponding front high vowel has been extended to *u*-vowels, or because of restrictions on the diphthong [uy]).

|                      |                                              |
|----------------------|----------------------------------------------|
| [20] Am. Engl. dial. | mash [mæyʃ]                                  |
|                      | measure [meyʒər]                             |
| BUT                  | fish [fiʃ]; OK if = [fiyʃ]                   |
|                      | push [pūʃ] = [puwʃ], not [puyʃ] <sup>5</sup> |

4.2. TYPE B, then, is in principle the same phenomenon as TYPE A, except it involves the segmentalization of the palatalization offglide. This, too, is independently motivated, in contexts without earlier segmental *y*; see [19b] above.

4.3. TYPE C, the “Change of palatalized labial to dental”, as far as I know attested only in the famous Czech “Tetak” case, has been motivated as a reinterpretation, on the basis of a possible acoustic/auditory ambiguity between palatalized labials and dentals. Given that we have independent evidence for a change of *pʲ* > *pʰ* (etc.), as well as the possibility of cluster simplification, it is tempting to explain the apparent replacement of *pʲ* by *pʰ* as in [21a], that is, as a special subcase of TYPE D. In support we may point to the fact that palatalized *mʲ* changes to *m̃* in Standard Czech, no doubt via *mnʲ*; see [21b]. A near-parallel is found in Greek, except that here it is the oral consonant that has a cluster outcome, while the nasal shows up with simplification; see [22]. However, as pointed out by Andersen (1973, w. references), Tetak palatalized *mʲ* has the same fate as palatalized *pʲ*, yielding a simple dental nasal; and more significant, it is only the palatalized labials that result in simple (palatalized) dentals; original clusters of labial + (palatalized) dental do not. It therefore seems to be necessary to recognize TYPE C as a distinct development, different from Type D.

|               |           |   |            |   |           |               |
|---------------|-----------|---|------------|---|-----------|---------------|
| [21] a. Czech | <i>pʲ</i> | > | <i>ptʲ</i> | > | <i>tʲ</i> | (> <i>t</i> ) |
| b.            | <i>mʲ</i> | > | <i>mnʲ</i> | > | <i>m̃</i> |               |

|               |                 |   |                     |   |                  |   |                         |
|---------------|-----------------|---|---------------------|---|------------------|---|-------------------------|
| [22] a. Greek | * <i>gʷmyō</i>  | > | * <i>bamyō</i>      | > | <i>baʷmnʲō</i>   | > | <i>bainō</i> ‘I go’     |
| b.            | * <i>klepyō</i> | > | * <i>kleʷ(p)pʲō</i> | > | * <i>kleptʲō</i> | > | <i>kleptō</i> ‘I steal’ |

4.4. TYPE D, “Palatalized labial stop > (non-palatalized) labial + palatal(ized)”, as found in [21b] and [20a] and, with cluster simplification, in [21a], has given rise to a number of different explanations, in addition to Andersen’s account for the Type C.

Several of these have been proposed for Greek and do not involve an intermediate palatalized stage. Grammont’s analysis (1948) assumes wrong timing in the transition from the stop to the (originally) following *y*; see [23a]. Lejeune (1947) postulates a strengthening of [y] to [tʰ] (considering [t] to be closer to [y] than [p]); [23b]. Allen (1958: 119-20, fn. 36) invokes devoicing/fricativization of [y]

<sup>5</sup> This observation holds for the Midland dialect area; as pointed out to me by several colleagues, including Jared Klein and Calvert Watkins, Southern dialects do have the expected [puyʃ].

to [y̥] to [š] and a further change (by assimilation, presumably) to [č] or [tʰ]; [23c].<sup>6</sup>

- [23] a.  $py > p'y > pt'$  (Grammont 1948)  
 b.  $py > pt'$  (Lejeune 1947)  
 c.  $py > p\dot{y} > p\check{s} > p\check{c}/pt'$  (Allen 1958)

While these proposals may “work” for Greek, on the assumption that the input was labial plus segmental  $y$ , rather than palatalized labial, it will fail for developments such as the Slavic ones in [12], which operate on labials that had been palatalized before front vowels, precluding the assumption of an input of labial plus segmental  $y$ .

It could, of course, be claimed that the change can just as well be formulated as affecting the *non*-segmental  $y$ -like offglide of palatalized labials. But in that case we have to ask why the change appears to be restricted to this non-segmental glide.

An acoustic account, similar to Andersen's but broader in scope, is proposed by Ohala (1975), namely a claimed ‘acoustic similarity of palatalized labials (or labials followed by or coarticulated with palatal vowels) and dentals’ (373), a similarity which in his view motivates reinterpretation of the transition noise as palatalized dental.

While, to judge by his examples, Ohala's hypothesis would account both for Andersen's Tetak (TYPE C) and for all the examples of TYPE D, the same question arises as for the articulatory explanations of Grammont, Lejeune, and Allen, namely why the changes in question seem to be restricted to palatalized labials. In fact, Ohala's account would, I believe wrongly, predict the same developments not only for labials plus segmental  $y$ , but even for non-palatalized labials preceding front vowels.

4.5. Moreover, as far as I can see, neither Andersen's and Ohala's acoustic hypotheses nor Grammont's, Lejeune's, and Allen's articulatory accounts provide a meaningful explanation for TYPE E, “insertion of a palatalized lateral”, with depalatalization of the labial; see example [10], as well as [14] (Latvian).

More than that, even if we somehow make these accounts work for TYPE E, they have nothing to say on why palatalized labials are also eliminated by changes of TYPE A and B, or why palatalized labials often are simply depalatalized (in contrast to other palatalized consonants), or why they are often not even introduced.

A first adumbration of a solution was proposed by Stang (1957: 29-30); see [24]. Note that Stang further adds a comparison to Romantsch *sapt'a* < Lat. *sapiat*.

[24] ‘Les labiales palatalisées sont moins stables que les gutturales et les dentales palatalisées. Il est difficile de synchroniser parfaitement l'articulation labiale et palatale d'un  $p'$ ,  $b'$ . En slave  $p'$ ,  $b'$  ont donné  $pl'$ ,  $bl'$  avec l'épenthétique... On pourrait imaginer que  $t$  dans grec  $pt$  représentent un ancien  $t'$  épenthétique développé entre  $p'$  et la voyelle suivante.’

<sup>6</sup> As a matter of curiosity, note that Diver (1958) proposes a “structural” motivation for the Greek developments, namely that there is a near-gap for  $pt$  in Greek, and this gap then was filled by the outcome of palatalized  $p\dot{p}'$ .

[‘Palatalized labials are less stable than palatalized velars and dentals. It is difficult to synchronize labial and palatal articulation perfectly in a *p'*, *b'*. In Slavic, *p'*, *b'* have yielded *pl'*, *bl'* with epenthetic *l*... One could imagine that the *t* in Greek *pt* [e.g. *kleptō*] represents an old epenthetic *t* developed between *p'* and the following vowel.’

In a similar vein, I postulated (in Hock 1986/1991: § 5.1.5) that ‘The reason ... [that labials don’t palatalize as easily as other consonants and are more easily depalatalized] seems to be that the articulatory gesture for palatalization, as well as for the front vowels which give rise to it, is ‘lingual’ and therefore homorganic with velars and dentals, but not with labials’ and that palatalized labials therefore are “marked” (§7.3.5). And I continued by claiming that what I here call the TYPE A-E processes serve to eliminate this markedness. Unfortunately, however, the nature of the publication made it impossible to furnish the arguments to substantiate this claim, and to show that it provides a better explanation than earlier attempts at accounting for one or another of these processes by itself.

This paper, I hope, has provided the missing evidence and arguments.

## 5. Conclusions

The conclusions of this paper can be summarized as follows. To account for the ensemble of phenomena discussed in this paper we need to invoke a universal constraint \*[+labial, + palatalized].

Like other constraints, this one is clearly violable, as shown by the fact that in many cases it serves to eliminate palatalized labials that were introduced by an earlier cross-the-board consonant palatalization. We may speculate that such violations arise by over-extension of the (more) natural process of palatalization of non-labials. A parallel may be found in the extension of the Iranian coda metathesis in [25a] — which eliminates a violation of the sonority hierarchy, to initial position in Ossetic [25b] — where its outcome *violates* the sonority hierarchy and hence needs to be “fixed up” by prothesis (see Hock 1985).

- [25] a. Persian *caxra* > *caxr* > *carx* ‘wheel’  
 b. Ossetic also (\*)*tray-* > \**rtä* > *ärtä* ‘three’

In a similar vein, the results of over-extension of palatalization to labials tend to be “fixed up” by straightforward depalatalization, or by one or another of the TYPE A-E processes, or by a combination of these.

This is not to deny that there is some validity to at least some of the individual phonetic explanations offered so far for the different processes that eliminate palatalized labials. This is especially true for the “Segmentalization” of palatal on- or off-glides (TYPES A and B), since as we have seen, these are independently motivated processes that may affect segments other than palatalized labials. I am less certain about the articulatory and acoustic accounts for TYPES C-D, although I am willing to be persuaded by better arguments. For the time being, I believe that TYPE D is best characterized along the lines of Hock (1986/1991: §7.3.5), namely as the ‘insertion of a more easily palatalized dental after the labial and by the transfer

of palatalization to that segment', motivated by the markedness of palatalized labials.<sup>7</sup> Since the evidence apparently does not permit a similar insertion account for Andersen's Tetak case (see §4.3 above), I would now have to postulate for this dialect a replacement, rather than an insertion account.

## 6. Appendix: "Special developments of labial + segmental *y*?"

Ohala (1978) offers several examples suggesting that labial plus segmental *y* may undergo similar special developments as the ones he observed for palatalized labial.<sup>8</sup> Some of his examples come from language varieties for which I do not have access to historical data to judge whether his interpretation is accurate. For Ibero-Romance, however, there are good reasons for doubting the adequacy of his account. The data that he presents are of the type [26] and his interpretation is that the change from *pl* to *ch* [č] proceeded via [py] and thus is parallel to changes of the type PRom. \**sapyat* > \**saʷ(p)pʷa* > Romantsch *sapčə*.

|            |         |   |        |                   |
|------------|---------|---|--------|-------------------|
| [26] Span. | amplu-  | > | ancho  | 'large, spacious' |
| Port.      | plōrāre | > | chorar | 'to weep'         |

Significantly, however, the changes in question are not limited to *pl*, but also affect *cl* [kl]; see [27]. Moreover, in other environments and/or other Ibero-Romance languages and dialects, outcomes with palatal lateral [ʎ] (*ll*) are found for the same clusters [28]; and this palatal lateral, in turn, corresponds to an Asturian palatal stop (or a retroflex assibilated stop, depending on the source or chronology of the palatal lateral) [29]. Finally, palatal laterals of other sources and/or chronologies likewise have a tendency to become palatal stops (voiced or voiceless), or their simplified, sibilant reflexes; see e.g. [30]. (See Menéndez Pidal 1940: 126, 152, and Lapesa 1959: 313-14 for references). The palatal stops in [27], thus, are most likely the outcomes of earlier palatal laterals; and the developments in [27] therefore do not provide cogent evidence for a change of labial plus segmental *y* along the same lines as the changes for palatalized labials that are examined in this paper.

<sup>7</sup> A remaining conundrum is the fate of palatalized labials in Southern Bantu, as in [i] below. Ohala (1975) tries to account for the developments by the assumption that labials are labialized, and that the development is as in [ii]. Accepting Ohala's "labialized labials" assumption, the process could be reformulated as one involving palatalized *ʃ*-insertion, as in [iii]. An alternative is given in [iv], which does not require the gratuitous assumption that labials are inherently labialized, but instead gratuitously invokes weakening of the labial to non-segmental, featural [w], which in this context is realized as both on- and offglide, and subsequent resegmentation on the "wrong" side of the cluster. I am not particularly happy with any of these accounts, but cannot think of anything better at this point.

[i] Tswana t<sup>h</sup>api 'fish': diminutive (with palatalization) t<sup>h</sup>atšwana (dial. t<sup>h</sup>apšana)  
 [ii] p<sup>wy</sup>/p<sup>u</sup> > t<sup>wy</sup>/t<sup>ʃ</sup> > č<sup>w</sup> > čw  
 [iii] p<sup>wy</sup>/p<sup>u</sup> > pt<sup>wy</sup>/pt<sup>u</sup> > pč<sup>w</sup> > pčw ≈ ptšw > pšw *or* tšw (extension of Ohala's account)  
 [iv] p<sup>y</sup> > pt<sup>y</sup> > pč ≈ ptš > pš

or: > (wtš >) w<sup>tš</sup> ≈ w<sup>tš</sup>w > tšw (alternative account)

<sup>8</sup> Ohala, in fact, makes the implicit claim that similar developments are to be expected for labials before front vowels.

|      |          |            |   |              |                 |
|------|----------|------------|---|--------------|-----------------|
| [27] | Span.    | *manc(u)la | > | mancha       | ‘spot, blemish’ |
|      | Port.    | plantāre   | > | chantar      | ‘to plant’      |
| [28] | Span.    | plōrāre    | > | llorar       | ‘to weep’       |
|      |          | clāmāre    | > | llamar       | ‘call’          |
| [29] | Asturian | plōrāre    | > | chorar       | ‘to weep’       |
|      |          | clāmāre    | > | chamar       | ‘call’          |
|      |          | lānā       | > | llana > ʧana | ‘wool’          |

(For the last item compare Catalan *llana* ‘wool’, and see Hock 1991 for the initial strengthening of Lat. *l* to *ll*):

|      |       |            |            |           |              |
|------|-------|------------|------------|-----------|--------------|
| [30] | PRom. | Catalan    | Portuguese | OSpan.    | Asturian     |
|      |       | filii      | filho      | fijo [ʒ]  | fichu ‘son’  |
|      |       | auric(u)la | orella     | oreja [ʒ] | urecha ‘ear’ |

The case is similar for Ohala’s data from Genoese Italian (with reference to Jaberg and Jud (1928-)1940). True, Jaberg and Jud (1940, map 1665)<sup>9</sup> present evidence for the widespread change of *\*pl* to *č* in Ligurian and Piemontese; see e.g. [31a]. They also offer similar outcomes for much of Southern Italian; see e.g. [31b]. But map 1624 shows that the same areas offer identical outcomes for Lat. *cl* [kl], Stand. Ital. *chi*; see [32ab].

|      |    |                  |                                          |
|------|----|------------------|------------------------------------------|
| [31] | a. | Standard Italian | Ligurian, Piemontese                     |
|      |    | più              | čü (e.g. data points 177, 184, 185, 190) |
|      | b. | Standard Italian | Southern Italian/Sicilian                |
|      |    | più              | ččü (e.g. data points 639, 723, 838)     |
| [32] | a. | Standard Italian | Ligurian, Piemontese                     |
|      |    | chiuso, chiudete | čósa (data point 184) <sup>10</sup>      |
|      | b. | Standard Italian | Southern Italian/Sicilian                |
|      |    | chiuso, chiudete | ččúsə (e.g. data point 639)              |

The comprehensive overview of Italian dialects in Rohlfs (1949: 299, 308-9) reveals that the change *kl-* > *č* is widespread in the extreme Southeast, in Gallo-Italian, Ligurian, Lombard, Venetian, and Piemontese, and that *pl-* > *č* occurs in a more restricted subarea — in Ligurian, parts of Piemontese, northern Lombard, and in the Southeast.

Significantly, as Rohlfs notes (309), the most common Southern Italian outcome of *pl* is *kĭ*, i.e. identical to the outcome *kĭ* of Lat. *cl*. This latter evidence establishes that the development of *pl* to *č* is the result of an earlier merger of *pl* > *pĭ* with *kl* > *kĭ*, rather than of a direct interaction of *p* with *y*.

The upshot, then, is that Ohala’s Romance evidence which suggests a similar fate for labial plus segmental *y* to that of palatalized labials cannot be supported on historical grounds. It is an open question whether similar conclusions would apply

<sup>9</sup> Correspondences for Stand. Ital. *più*.

<sup>10</sup> The attestations for this word are not as rich, since many of the relevant dialects use a different word.



to Ohala's non-Indo-European data — this is something that can only be settled by those with greater familiarity with the historical linguistics of the relevant languages. The Romance evidence, however, suggests that without careful historical corroboration we should be cautious about accepting Ohala's data, analyses, and claims at face value.

## References

- Allen, W. S., 1958, "Some problems of palatalization in Greek", *Lingua* 7, 11-33.
- Andersen, H., 1972, "Diphthongization", *Lg* 48, 11-50.
- , 1973, "Abductive and deductive change", *Lg* 49, 765-93.
- , 1974, "Towards a typology of change: Bifurcating changes and binary relations". In: Anderson and Jones, 17-60.
- , 2002, "Preglottalization in English and North Germanic bifurcation". In: *Sounds and systems: Studies in structure and change — A festschrift for Theo Vennemann*, ed. by D. Restle and D. Zaeffer, 15-34. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Anderson, J. M. and C. Jones (eds.), 1974, *Historical linguistics*, 2 vols. Amsterdam: North Holland.
- Bidwell, Ch. E., 1963, "Slavic historical phonology in tabular form", The Hague: Mouton.
- Danielsson, O. A., 1903, "Zur *i*-Epenthese im Griechischen", *IF* 14, 375-96.
- Diver, W., 1958, "On the prehistory of Greek consonantism", *Word* 14, 1-25.
- Grammont, M., 1939, *Traité de phonétique*. Second edition. Paris: Delagrave.
- , 1948, *Phonétique du grec ancien*. Lyon: AIC.
- Haugen, E., 1982, *Scandinavian language structures: A comparative historical survey*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hock, H. H., 1976a, "Final weakening and related phenomena. In: *Mid-America Linguistics Conference papers, 1975*, ed. by F. Ingemann, 215-59. University of Kansas, Department of Linguistics.
- , 1976b, "Review article on Anttila (1972): *An introduction to historical and comparative linguistics*", *Lg* 52, 202-20.
- , 1985, "Regular metathesis", *Linguistics* 23: 4, 529-46.
- , 1986/1991, *Principles of historical linguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- , 1991, "Initial strengthening". In: *Phonologica 1988: Proceedings of the 6th International Phonology Meeting*, ed. by W. U. Dressler et al., 101-10. Cambridge U.P.
- , 2003, "*Fish, push*, and Greek *R + y* clusters: A return to Danielson 1903". *2003 UCLA Indo-European Conference*.
- Jaberg, K. and J. Jud, 1940, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Zofingen (Switzerland): Ringlier.
- Kiparsky, P., 1967, "Sonorant clusters in Greek", *Lg* 43, 619-35.
- Kissberth, Ch. W., 1970, "On the functional unity of phonological rules", *LI* 1, 291-306.
- Lapesa, R., 1959, *Historia de la lengua española*. 4th ed., Madrid: Escelicer.
- Lass, R., 1974, "Linguistic orthogenesis? Scots vowel quantity and the English length conspiracy". In: Anderson and Jones (eds.), 311-43.
- Lausberg, H., 1967, *Romanische Sprachwissenschaft, II: Konsonantismus*. (Sammlung Göschel, 250). Berlin: de Gruyter.
- Lejeune, M., 1947, *Traité de phonétique grecque*. Paris: Klincksieck.

- Menéndez Pidal, R., 1980, *Manual de gramática histórica española*. 16th ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- Nandriş, O., 1963, *Phonétique historique du roumain*. Paris: Klincksieck.
- Ohala, J. J., 1975, "Southern Bantu vs. the world: The case of palatalization of labials", *BLS* 4, 370-86.
- Pedersen, H., 1909, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Ringe, D., Jr., 1996, *On the chronology of sound changes in Tocharian*. New Haven: American Oriental Society.
- Rohlf, G., 1949, *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, v. 1. Bern/München: Francke.
- Schwyzler, E., 1939, *Griechische Grammatik*, 1. München: Beck.
- Semiloff-Zelasko, H., 1973, "Glide metathesis". *OSU Working Papers in Linguistics* 14: 66-76.
- Sheets, G. A., 1975, "Palatalization in Greek", *IF* 80: 118-68.
- Stang, Ch. S., 1957, "Quelques remarques sur le système consonantique du grec commun", *Symbolae Osloenses* 33: 27-36.
- Thurneysen, R., 1961, *A grammar of Old Irish*, transl. by D. A. Binchy and Osborn Bergin. Dublin: Institute for Advanced Studies.
- Vaillant, A., 1950, *Grammaire comparée des langues slaves*, v. 1. Lyon/Paris: IAC.
- Zauner, A., 1944, *Romanische Sprachwissenschaft, I: Lautlehre und Wortlehre I*. (Sammlung Götschen, 128.) Berlin: de Gruyter.

# ANALOGY AND OTHER TYPES OF NON-PHONETIC CHANGE IN BIZKAIAN BASQUE

José Ignacio Hualde

(University of Illinois at Urbana-Champaign)

## 1. Introduction

In the study of historical changes affecting the shape of words in a language, it is useful and customary to distinguish between phonetically-conditioned sound changes (or sound changes *tout court*, from the Neogrammarian perspective), on the one hand, and other changes which are said to have their origin in analogy, including reanalysis and other non-phonetic processes, on the other. In general, the distinction is clear. (For recent discussions of the concepts of sound change and analogy, see Hock 2003, Lahiri 2000). For example, the palatalization of /n/, /l/, and sometimes other coronal consonants, after /i/, found in many Basque dialects, as in *mina* > *miña* ‘the pain’, *mutila* > *mutilla* ‘the boy’, and the raising of /a/ to /e/ after a high vowel, as in *laguna* > *lagune* ‘the friend’, are phonetically-conditioned sound changes. Both are assimilatory processes. The initial consonant of *tarte* ‘interval’ (cf. *arte* ‘between’), on the other hand, cannot have been originated by purely phonetic means. This initial consonant is the product of reanalysis of a consonant which was originally part of the root in compounds such as *bet-arte* ‘space between the eyes’, from where it spread as an epenthetic consonant in other compounds such as *bi-t-arte* lit. ‘between two’, and finally was reanalyzed as morpheme initial (cf. also *talde* ‘group’ < *alde* ‘side’, earlier ‘group’, as in *art-alde* ‘flock of sheep’; Bizkaian *kume* ‘offspring of an animal’ < *ume* ‘child’; *tegi* ‘place’ < *-egi* ‘place’, etc.).

Although we tend to think of the former type of change as “regular” and of the later as “irregular” or “sporadic”, it is important to realize that these labels are not always appropriate. On the one hand, sound changes with a clear phonetic basis may not be regular and, in fact, the regularity or irregularity of their application may be quite unpredictable. Consider palatalization of /s/. In Lekeitio, this phonetically-motivated sound change applied regularly, as shown in (1), to the extent that the sequence /is/ is no longer found in present-day Lekeitio Basque, /s/ having been replaced by *x* /ʃ/ after /i/ everywhere within word domains (see Hualde, Elordieta & Elordieta 1994). In neighboring Ondarroa, however, the picture is very different. What we find here is that some lexical items have undergone the change and others have not, without any apparent systematicity in which items

are treated in one way and which in the other. This is what is called “lexical diffusion” (In this paper I use the letters *s* and *z* with their etymological distribution. Both letters represent the same phoneme in all the dialects studied here. This also applies to *ts* and *tz*):

(1) Palatalization of /s/ in Lekeitio and Ondarroa

| Common Bq     | Lekeitio      | Ondarroa      |         |
|---------------|---------------|---------------|---------|
| <i>gizon</i>  | <i>gixon</i>  | <i>gixon</i>  | ‘man’   |
| <i>bizi</i>   | <i>bixi</i>   | <i>bixi</i>   | ‘live’  |
| <i>izen</i>   | <i>ixen</i>   | <i>ixen</i>   | ‘name’  |
| <i>bizar</i>  | <i>bixar</i>  | <i>bizar</i>  | ‘beard’ |
| <i>izar</i>   | <i>ixar</i>   | <i>izar</i>   | ‘star’  |
| <i>izerdi</i> | <i>ixerdi</i> | <i>izerdi</i> | ‘sweat’ |

On the other hand, changes lacking any conceivable phonetic origin can apply in a systematic way.<sup>1</sup> In Hualde (2000) an example of this was examined, the shifting of lexical accent to the antepenultimate in Markina Basque, as in *gizónak* > *gizonak* ‘the men’. We will consider another very regular analogical change below.

For the classification of a given sound change as non-phonetic, what really matters, in principle, is whether or not there is a plausible articulatory or perceptual justification for the change without making reference to meaning relations between forms. It is our knowledge of how sounds tend to change in the vicinity of other sounds that allows us to classify the changes in *mina* > *miña* and in *laguna* > *lagune* as phonetically conditioned.<sup>2</sup> That same knowledge leads us to deny that label to *alde* > *talde*.<sup>3</sup> As we will see, however, things are not always crystal-clear in this respect. Besides the plausibility of a natural phonetic origin for a change  $\alpha > \beta$ , some times other criteria need to be used in order to determine whether or not the origin of the change is phonetic or analogical.

My goal in this paper is to take some steps towards making a catalog of analogical and other non-phonetic changes in Basque. Analogical changes are of the greatest interest in that they provide us with evidence about the way speakers analyze their language and the types of lexical correspondences that they establish. Nevertheless, analogical developments in Basque have not received the same systematic attention as phonetically-conditioned changes. The main phonetically-motivated sound changes in the history of the Basque language have been systematically studied in works such as Michelena (1977) and Trask (1997). Even the various changes which affect vowel sequences involving the determiners, where a considerable amount of

<sup>1</sup> Cf. McMahon’s (1994: 70) claim that “there are few, if any, cases of absolute regular analogy”. It seems that Basque does present some such cases.

<sup>2</sup> In addition to their phonetic conditioning both rules are, however, morphologically conditioned. Thus, palatalization after /i/ does not apply in compounds (e.g. *belarri-luze* ‘long-eared’) and the rising of /a/ to /e/ after a high vowel takes place with some suffixes but not with others (see Hualde 1991).

<sup>3</sup> Although in relation to a different example, this criterion to determine the cause of a change is used by Mitxelena (1988[1960]: 38): “Nolanahi ere, horrelako lege fonetikorik ezagutzen ez dugunez gero, analogia izan bide da aldaketa horren eragilea.” [In any event, since we do not know any phonetic rule of that type, the trigger of that change must have been analogy].

diversity is found among local Basque dialects, have been more-or-less exhaustively examined and catalogued (Hualde & Gaminde 1998 and earlier work by other authors). But, because of their very nature, analogical changes do not lend themselves to easy systematization and, consequently, are less systematically treated in Michelena's magnum opus or Trask's excellent historical grammar of the language. This does not mean, however, that changes of this type have been completely ignored. For instance, Michelena (1977: 115) provides an insightful account for a seemingly isolated development, such as *doa* > *doia* 's/he is going', in many western varieties (e.g. in Lekeitio, but not in Ondarroa), which appears to have involved a phonetically conditioned change, the dissimilation of /aa/ to /ea/, found also in singular inflection (*neska-a* > *neskea* 'the girl'), in forms bearing a complementizer suffix such as the relative marker *-an* 'that', followed by morphological reanalysis: *doa-an* 'that is going' > *doe-an* > *doi-an* reanalyzed as *doia-n* and hence *doia* 's/he is going'. Trask (1997: 183-88) also remarks on the regularity of haplology in Basque word formation (as in *sagar+ardo* 'apple-wine' > *sagardo* 'cider') and examples of non-phonetically motivated change in the shape of words in Basque are also discussed in Trask (1997) and Trask (1996). But we still do not have anything like a systematic treatment of these processes.

Here I will propose a simple classification of changes in the shape of words lacking a purely phonetic explanation in Basque. I think that for our purposes it is useful to classify these changes into four types:

- a) Analogical changes that by their very nature are clearly non-phonetic.
- b) Analogical changes which are not obviously different in their effects from phonetically-triggered sound changes.
- c) Contamination.
- d) Hypercorrection resulting from interdialectal interaction.

In the first two types I include only examples of changes that can be modeled as cases of four-part analogy ("a is to b as c is to x"). The examples that will be discussed are mostly from northern Bizkaian varieties. Some of the examples that I will discuss are well known. Others are less well known or have not been studied in this context.

## 2. Obviously non-phonetic analogical changes

In this section I will consider examples of analogically-motivated innovations that are totally different from sound changes. In these examples of four-part analogy the innovative forms differ from their historical inputs in ways that could not have resulted from phonetic evolution.

### 2.1. Bermeo *bazin* 'to be able'

Some Bermeo speakers use expressions such as that in (2a), although the same meaning can also be expressed with other constructions such as those in (2b) and (2c). All three constructions are based on indicative forms, (2d), with the addition of a potential morpheme:

## (2) Bermeo potential constructions

- a. *bazin tzut emon*  
 potential AUX give  
 'I can give it to you'
- b. *al tzut emon* cf. Standard Bq *eman abal dizut*  
 potential
- c. *emon lei tzut*  
 potential
- d. *emon tzut*  
 'I have given it to you'

The origin of the unusual construction in (2a) is obvious to anyone who knows the language and, for that reason, the construction remains somewhat stigmatized as a "mistake". Although the form *bazin* 'can' is not found anywhere else, all Basque dialects have *ezin* 'cannot'. The innovative Bermeo affirmative potential is based on the reanalysis of negative potential forms with *ezin*. That is, *bazin tzut emon* 'I can give it to you' is the affirmative counterpart of *ezin tzut emon* 'I cannot give it to you' (cf. standard Bq *ezin dizut eman*), through the reinterpretation of *ezin* as containing the negative particle *ez* 'no, not' plus a potential morpheme *zin*. This type of process can be explained making use of the traditional notion of four-part analogy, as in (3). The only problem is that this mechanism forces us to choose a specific example for the analogy among the many possible ones that could have triggered the innovation.

(3) Analogical origin of Bermeo *bazin*

- |                                  |   |                                 |
|----------------------------------|---|---------------------------------|
| <i>ezan</i>                      | : | <i>bazan</i>                    |
| 's/he wasn't' (< <i>ez zan</i> ) |   | 's/he was'                      |
| <i>ezin (tzut emon)</i>          | : | x; x = <i>bazin (tzut emon)</i> |
| 'I couldn't (give it to you)'    |   | 'I could (give it to you)'      |

Changes of this type are interesting as they tell us much about the way speakers (as opposed to linguists and language teachers) analyze the forms of their language.

2.2. Berriatua *gau* 'we V it'

Reading Itziar Aramaio's *tesina de licenciatura*, I find that in Berriatua the present tense auxiliary *dogu* 'we V it' has been (optionally) replaced by *gau* in the speech of some speakers of the dialect. This form *gau* is not found in either Ondarroa (4 km away) or Markina (7 km away), with which neighboring dialects Aramaio (2001) systematically compares the Berriatua forms. The Berriatua present tense bivalent auxiliary forms (for a third person singular object) are given in (4):

## (4) Berriatua

- |    |                   |
|----|-------------------|
| 1s | <i>dot</i>        |
| 3s | <i>dau</i>        |
| 1p | <i>dogu - gau</i> |
| 2s | <i>dozu</i>       |
| 2p | <i>dozue</i>      |
| 3p | <i>dabe</i>       |

There can be little doubt that the replacement of *dogu* with the innovative synonym *gau* is not due to phonetic causes. It is not likely that a sequence of phonetically natural events may have transformed *dogu* into *gau*. The change is clearly analogical. The only issue here is finding the analogical source of this innovation. The only form of the paradigm it resembles is the third person singular *dau*. But the existence of this parallelism does not appear to be sufficient for speakers to start replacing *dogu* by *gau* without raising eyebrows, so to speak. The two forms *dogu* and *gau* are too different, and this is a very common form, not one likely to be forgotten.

Aramaio (2001) gives us a clue for the way the change may have emerged in the fact that *dogu* is often reduced: *jan dogu* - *ja ogu* - *jan gu* 'we have eaten'. Replacing *jan gu* by *jan gau* (- *ja au*) does not look like such a radical innovation. We still need to determine, however, why some speakers may have thought of using *jan gau* instead of *jan gu*, perhaps seeing it as a less reduced variant of the same form. It turns out that the answer is provided by the trivalent forms:

(5) Berriatua

*otsat* 'I V it to him/her'    *otsau* (<*dotsagu*) 'we V it to him/her'  
*otzut* 'I V it to you'        *otzu* - *otzugu* (<*dotzugu*) - *otzuau* 'we V it to you'

I would suggest that a form such as *otsau* 'we V it to him/her' (from earlier *dot-sa-gu*) was reanalyzed as containing a subject marker *-au* 'we', which then spread to other forms of the trivalent paradigm by analogy: *otsat* is to *otsau* as *otzut* is to *x*; where *x* = *otzuau*, which would now compete with etymological *otzu(g)u*. Then there is a second reanalysis: the ending *-au* is interpreted as a variant of the bivalent auxiliary, which permits its appearance in sequences such as *ja au* 'we have eaten it' and its "reconstructed" fuller variant *jan gau*. At this point, for the reconstruction of /g/ before the diphthong /au/, instead of between /a/ and /u/, it is where parallelism with *dau* must undoubtedly have played a role. (Notice also the four-part analogy between third singular and first plural forms of the intransitive and transitive auxiliaries: *da* 's/he is': *ga* 'we are': *dau* 's/he has it': *gau* 'we have it').

The biggest leap in this story would seem to be the identification of a suffix in a trivalent form with a bivalent auxiliary. We have some evidence, from parallel cases, that this is indeed a sort of reanalysis in which speakers are likely to engage, as we will now see.

Karlos Arregi (p.c.) has commented to me that in Ondarroa one occasionally finds forms such as *emostazendun* 'you gave it to me', corresponding to present tense *emostazu* 'you have given it to me', instead of the more common *emostazun*, which is itself analogical in origin, or the etymological *emon zeustan*. The form *-stazendun* is not listed in the dialectological sources such as Yrizar (1992) and Gaminde (1984) and appears to have the status of a "mistake" or memory lapsus. But, as we know, what is an occasional mistake at a given point may become an accepted form some time later.

This form is clearly based on the bivalent past auxiliary *zendun* 'you had it' with reanalysis of *emo-stazu* as *emosta-zu*, where the last component is identified with the bivalent present tense auxiliary *zu* (< *dozu*) 'you have it'. The analogical pattern that created it would be as in (6):

- (6) analogical origin of Ond. *emostazendun*
- |                           |   |                            |
|---------------------------|---|----------------------------|
| <i>(eran)zu</i>           | : | <i>(eran)zendun</i>        |
| 'you have (drunk) it'     |   | 'you (drank) it'           |
| <i>(emo)stazu</i>         | : | <i>x = (emo)sta-zendun</i> |
| 'you have given it to me' |   | 'you gave it to me'        |

This analogical reanalysis is exactly parallel to the less obvious one we need to assume to explain the origin of Berriatua *gau*, in my opinion.

The examples discussed in this section are clear cases of analogical change lacking a phonetic motivation. We turn now to other cases where the formal change is such that it could also have happened by natural phonetic evolution.

### 3. Changes that look like they could be phonetically-motivated but in fact are not

Determining whether a given change in the shape of words is phonetically-grounded or analogical in nature is not always obvious. This is a reason why it is dangerous to draw conclusions from isolated data from a language one doesn't know. In this section, I will examine other cases where, without considering other facts of the language, one might be led to propose a phonetic explanation, but which, upon closer inspection, turn out to have non-phonetic explanations.

#### 3.1. Final vowels in uninflected nominals

Consider the historical changes in (7):

- (7) Word-final changes in uninflected nominal forms
- e > -a / — # *lore* > *lora* 'flower', *agure* > *agura* 'old man', *andre* > *andra* 'woman' (Western)
  - a > Ø / — # *gauza* > *gauz* 'thing', *silla* > *sil* 'chair' (Gipuzkoa)
  - u > -o / — # *léku* > *léko* 'place', *buru* > *buro* 'head' (Ondarroa)

All three changes in (7) could in principle be phonetically-motivated as they can be conceptualized as instances of reduction of final vowels. In fact, as we will see below, another change that produces the same results as (7c) was phonetically motivated in a different dialect area. Nevertheless, specialists agree that these are analogical changes. One reason for thinking that these changes are analogical is that they are restricted to a very specific morphological context: uninflected nominal forms. In particular they are not found in inflected forms, even if the same phonetic context may obtain in them as well, which is the case for (7b) and (7c). Secondly, and this is crucial, each of these developments is restricted to a dialectal area where certain specific lexical correspondences obtain. Finally, phonetically intermediate forms are never found. Change (7a) is found only in dialects where originally /e/-final and /a/-final stems present identical sequences in the absolutive singular, such as those varieties in (8a), as a consequence of a well-known historical dissimilatory change /a+a/ > /ea/ in singular forms (and subsequent developments in some areas), (8b):



## (8) uninflected/abs sg correspondence in varieties of the western type

|    |                                                                                                                    |               |             |              |                       |
|----|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------|-------------|--------------|-----------------------|
| a. | a-class                                                                                                            |               | e-class     |              |                       |
|    | uninfl                                                                                                             | abs sg        | uninfl      | abs sg       |                       |
|    | <i>neska</i>                                                                                                       | <i>neskea</i> | <i>etxe</i> | <i>etxea</i> | 'girl' (e.g. Arratia) |
|    | <i>neska</i>                                                                                                       | <i>neskia</i> | <i>etxe</i> | <i>etxia</i> | (e.g. Eibar)          |
|    | <i>neska</i>                                                                                                       | <i>neskie</i> | <i>etxe</i> | <i>etxie</i> | (e.g. Gernika)        |
|    | <i>neska</i>                                                                                                       | <i>neski</i>  | <i>etxe</i> | <i>etxi</i>  | (e.g. Ondarroa)       |
| b. | a+a (sg) > ea (> ia > ie > i) e.g. <i>neskaa</i> > <i>neskea</i> (> <i>neskia</i> > <i>neskie</i> > <i>neski</i> ) |               |             |              |                       |

Arguably, the absolutive singular, which is the citation form of nouns and adjectives, is cognitively more salient in western Basque than the uninflected form. It is far more likely that a speaker may not be sure about the uninflected form of a noun for which she or he knows the singular than viceversa. The fact that forms ending in say, /-ia/, in the absolutive singular may have either final /-a/ or final /-e/ when uninflected, is likely to occasionally cause some memory problems, resolved by analogy. When the analogical model that is searched is incorrect from an etymological point of view, we have the type of change that we are discussing. That is, this change has more in common with the changes discussed in section 2 than with phonetically-motivated sound changes. It can be modeled as a four-part analogy:

(9) Analogical origin of *andria*

|               |                                                       |
|---------------|-------------------------------------------------------|
| Sg            | : uninfl                                              |
| <i>neskia</i> | : <i>neska</i>                                        |
| <i>andria</i> | : x = <i>andra</i> (replacing original <i>andre</i> ) |

Exactly the same analogical process is at play in the loss of final /a/ in uninflected forms in parts of Gipuzkoa. In this area (as in standard Basque) the lack of distinction in inflected forms is between /a/-final and consonant-final forms, since instead of the Western development a + a > ea with the determiner, the change that took place was a + a > a. The abundance of sg/uninflected correspondences of the type *gizona/gizon* has triggered the analogical restructuring of pairs like *gauza/gauza* > *gauza/gauz*, where the form without the /a/ has a possible word-final consonant (but not in *alaba*, or *neska*, since *\*\*alab*, *\*\*nesk* are not possible Basque words). The analogy has also operated to remove the final /a/ of words originally ending in /ia/; e.g. sg/uninfl *astokeria* > sg/uninfl *astokerial askokeri* 'stupid behavior', uninfl *komeria* > *komeri* 'comedy', etc. (cf. "correct" sg/uninfl *mendial/mendi*). The general strategy is that to create the uninflected form of a word for which you know the absolutive singular you remove word-final /a/. This rule, which works in most cases, can also produce etymologically incorrect forms when applied to words that also happen to end in /a/ in their uninflected form.

The developments in (7a) (*lora* > *lore*) and (7b) (*gauza* > *gauz*) are very well-known as they are found over wide but complementary geographical areas. Both changes lack systematicity, affecting some words but not others where a similar phonetic context obtains. Zuazo (1999: 22), in his dialectological study of the Deba Valley, points out that the sporadic change in (7a) is found throughout the area, but not necessarily in the same lexical items. The development in (7b) as well

is always a sporadic change, although it has considerable strength in some areas, such as Hondarribia.

The change in (7c) (*léku* > *léko*) is more geographically restricted and historically more recent. As one would expect from what we have just seen, this change has taken place in dialects where originally /o/-final and /u/-final stems coincide in the absolutive singular and other inflected forms (Michelena 1977: 130-31). That is, the change is in principle not possible in dialects with uninfl/sg correspondences like those found in Gernika, but may take place in dialects with the other correspondences illustrated in (10a), which are due to the original raising of /o/ in hiatus, as in (10b), a very common rule throughout the Basque territory:

(10) Neutralization of /o/-stems and /u/-stems

- |    |                         |  |                          |  |                           |
|----|-------------------------|--|--------------------------|--|---------------------------|
| a. | o-class                 |  | u-class                  |  |                           |
|    | Uninfl abs sg           |  | uninfl abs sg            |  |                           |
|    | <i>beso besoa</i> ‘arm’ |  | <i>esku eskue</i> ‘hand’ |  | (e.g. Gernika)            |
|    | <i>beso besua</i>       |  | <i>esku eskua</i>        |  | (e.g. Lekeitio, Eibar)    |
|    | <i>beso besue</i>       |  | <i>esku eskue</i>        |  | (e.g. Bermeo, Azkoitia)   |
|    | <i>beso besu</i>        |  | <i>esku esku</i>         |  | (e.g. Ondarroa before 7c) |
- b. o > u / \_\_V e.g. *besoa* > *besua* (>*besue* > *besu*)

It is interesting to note that in all cases in (7), the analogy has been in favor of maximal differentiation between inflected and uninflected stem, never vice versa.<sup>4</sup> We don't seem to find dialects where the analogy has gone in the opposite direction, producing, say, *\*\*neske bat* for *neska bat* in western varieties, *\*\*gizona bat* for *gizon bat* in other areas, or *\*\*besu bat* for *beso bat* in dialects where in the singular we find results such as *besua* and *eskua* with identical endings. Thus, whereas it is often repeated that the most common function of analogy “is to make morphologically, syntactically and/or semantically related forms more similar to each other in their phonetic ... structure” (Hock 1991: 167), in the cases at hand analogy always makes related forms more dissimilar. These are thus “anti-levelling” or “analogical extension” processes (Campbell 1999: 94-95, McMahon 1994: 71-73, etc.), very much like, for instance, the extension of umlaut in plurals in German (cf. Hock 1991: 181-82, 187). As in the German case, what we get by analogically extending an alternation is a more clear contrast between two morphological classes, uninflected and inflected in our case. As pointed out by Hock (1991: 235-36, 2003: 446), this is precisely the set of contexts where we may expect an alternation to be analogically extended, where it serves a morphological purpose (see also Elvira 1998).

One aspect that makes the case in (7c) interesting is that, whereas (7a) and (7b) are never systematic in their application (i.e. they show lexical diffusion), (7c) is completely general in some of the varieties where it has applied. In Ondarroa (and

<sup>4</sup> In Roncalese, where *i*-stems and *u*-stems show the same sequence /ia/ in the absolutive (e.g. *méndi* ‘mountain’, *méndia* ‘the mountain’; *esku* ‘hand’, *éskia* ‘the hand’), there is a parallel analogical transfer to the *u*-class of some items originally ending in /-i/. Thus, we find Ronc. *gúzu* ‘all’ for common *guz(t)i*, abs. sg. *gúzia*.

perhaps also in Markina), this change has been as general in its application as any of the phonetically-motivated changes applying in nominal inflection: all uninflected forms formerly ending in /o/ have been restructured as ending in /o/: the uninflected form of *eskú* (< *eskua*) 'the hand' is now *esko* 'hand' (< *esku*), that of *burú* 'the head' is now *buro* 'head', etc.; the only exception being monosyllabic stems such as *sue* 'the fire', *su* 'fire'. All nominals ending in /u/ in the absolutive singular now end in /o/ in the uninflected form, the etymological distinction between /o/ final and /u/ final stems having been completely lost:

(11) Ondarroa: -u > -o in uninflected forms

| uninfl         | abs sg         |          |                                        |
|----------------|----------------|----------|----------------------------------------|
| <i>baso</i>    | <i>basú</i>    | 'forest' | < <i>baso</i>                          |
| <i>beso</i>    | <i>besú</i>    | 'arm'    | < <i>beso</i>                          |
| <i>esko</i>    | <i>eskú</i>    | 'hand'   | < <i>esku</i>                          |
| <i>buro</i>    | <i>burú</i>    | 'head'   | < <i>buru</i>                          |
| <i>léko</i>    | <i>léku</i>    | 'place'  | < <i>léku</i>                          |
| <i>lengúso</i> | <i>lengúsu</i> | 'cousin' | < <i>lengúsu</i> (< <i>lehéngusu</i> ) |
| <i>diro</i>    | <i>dirú</i>    | 'money'  | < <i>diru</i>                          |

An intermediate stage in the evolution is that described by Rotaetxe (1978: 52), who reports fluctuation between, for instance, *meriku bat* and *meriko bat* 'a physician'. Nowadays this fluctuation in the uninflected stem appears to have been solved in favor of the variant in /-o/ in this context for the younger generation of speakers. In present-day Ondarroa Basque nominals ending in /-o/ are always uninflected stems and nominals ending in /-u/ are always singular forms. The analogical process has thus increased the transparency of the connection between form and grammatical category, which was obscured by the deletion of final /a/ after another vowel in this dialect. This process is thus in agreement with the universal "tendency to form clear, regular exponents of morphosyntactic categories" by means of analogical reformation (Vincent 1974: 430).

Generality or lack thereof in its application cannot therefore be the deciding criterion in determining whether a given change has a phonetic or an analogical origin. In Ondarroa this has been a totally regular change, even if it lacks a phonetic cause.

In other dialects such as Bermeo and Azkoitia, however, the same change has been applied only sporadically, affecting some words (*diru* > *diro*), but not others (*buru*). Furthermore, although the change has its motivation in the identity of /o/-stems and /u/-stems in the absolutive singular and other inflected forms, not all dialects where these inflected forms coincide have changed /u/ to /o/ in uninflected stems. Lekeitio speakers still distinguish between /o/-stems and /u/-stems along etymological lines, even though here too the two endings are conflated before vowel-initial inflectional suffixes. In fact, in Lekeitio, correspondences are more complicated, because of another change that deleted word-final glides, as in (*\*patrone* > *patroe* >) *patroi* > *patro* 'boss'. The result is that in the present-day Lekeitio dialect there are two-to-one correspondences in both directions, where it is not possible to predict either the uninflected form from the inflected one or vice-versa:

## (12) Lekeitio

| uninfl | abs sg | uninfl       | abs sg         |        |
|--------|--------|--------------|----------------|--------|
| -u     | -ua    | <i>buru</i>  | <i>burua</i>   | 'head' |
| -o     | -ua    | <i>beso</i>  | <i>besua</i>   | 'arm'  |
| -o     | -oia   | <i>patro</i> | <i>patroia</i> | 'boss' |

There are even some minimally contrastive pairs such as *koro* 'choir', *korua* 'the choir' vs. *koro* 'crown', *koroia* 'the crown'.<sup>5</sup> We, however, should not expect items formerly ending in /-oi/ (< /-oe/) to conflate with those of the other classes in their inflected forms so that, for instance, uninflected *patro* may develop an inflected form *\*\*patrua* or *korua* may become the singular of both 'choir' and 'crown'. This is because the forms that are primary for speakers are the inflected ones, as noted above. Thus, although the correspondences above in (12) show that there is not complete predictability in either direction, it is far more likely that a Lekeitio speaker may produce an etymologically incorrect uninflected form (say, *diro* from inflected *dirua*) than an etymologically incorrect singular form (*\*\*patrua* from uninflected *patro*).

Many dialects indeed preserve a contrast in inflected forms between stems originally ending in /Ve/ and those originally ending in /Vi/, even though, when word-final, these two sequences have been neutralized. For instance, the abs sg of *patroi*, from original *patroe*, is *patroia* in areas where the abs sg of, say, *odoi* 'cloud', is *odoixa*. Structuralist/generativist-minded linguists interested in providing the simplest or most elegant analysis of the facts may want to postulate that the historical contrast has somehow been preserved in abstract underlying representations, as in (13):

## (13) Generativist analysis (e.g. Hualde 1993)

|            |                |          |               |
|------------|----------------|----------|---------------|
| /patroel/  | <i>patroi</i>  | /odoil/  | <i>odoi</i>   |
| /patroe+a/ | <i>patroia</i> | /odoi+a/ | <i>odoixa</i> |

It is important to realize, however, that speakers do not seem to employ this level of abstraction in their productive behavior. Most likely our speaker (unlike a linguist or a second language learner in a classroom environment) will learn the inflected forms *patroia* and *odoixa* most robustly. The productivity that is likely to be required is for the corresponding uninflected forms, some of which our speaker may occasionally not remember or may even not have heard at all. But this performance presents no complication, since, in this variety both abs sg -*Via* and -*Vixa* are paired with uninflected forms in -*Vi*. Obtaining an uninflected form by analogy is trivial and unambiguous in this case:

<sup>5</sup> For the word meaning 'choir' there is actually variation in the uninflected form: *koro bat* - *koru bat* 'a choir'. As for the word 'crown', this word is also interesting as it appears to show an exceptional historical transfer of an *a*-final stem to the *e*-class later obscured by other developments. Lat/Rom *corona* > Bq *koroa* (see Trask 1997: 139-42, Michelena 1977). With the singular determiner, *\*koroaa* > *\*koroa* (> *koroia*). In its uninflected form, *koroa* became *\*koroa*, and later *\*koroa* > *koro* > *koro*. This transfer is not surprising in this particular case given the exceptionality of the ending -*oa* in an uninflected form and, on the other hand, the large number of stems in -*oe* from Rom -*one*.

## (14) Lexical correspondences

|                |   |               |             |
|----------------|---|---------------|-------------|
| sg             |   | uninfl        |             |
| <i>patroia</i> | → | <i>patroi</i> | (Via → Vi)  |
| <i>odoixa</i>  | → | <i>odoi</i>   | (Vixa → Vi) |

To summarize so far, the replacement of stem-final /u/ by /o/ in uninflected forms is an analogically-based change that has taken place in some of the dialects where /o/ was raised to /u/ before a vowel in inflected forms, creating potential insecurity about the shape of the uninflected stem (the less frequent and less salient form). This is a necessary but not sufficient condition, since some of the dialects where it obtains, such as Lekeitio, have not undergone the change. A change takes place once an innovation is accepted in the speech community as something other than a mistake, and in Lekeitio that does not seem to have happened. At the other end, in Ondarroa (and possibly Markina), the change has spread to all uninflected stems formerly ending in /u/, except for monosyllables (which are also special in not losing the final vowel in hiatus in the inflected forms), so that nowadays all words ending in /u/ in the absolutive singular end in /o/ in their uninflected form.

Some High Navarrese dialects appear, at first glance, to have undergone the same development. Consider the following examples in the dialect of Arrarats (from Pagola 1992, as cited in Ibarra 1995: 102-3):

## (15) Arrarats (High Navarrese)

|               |                  |                        |
|---------------|------------------|------------------------|
| abs sg        | uninflected      |                        |
| <i>eskuu</i>  | <i>esko bat</i>  | 'the hand/a hand'      |
| <i>katuu</i>  | <i>iru kato</i>  | 'the cat/three cats'   |
| <i>porruu</i> | <i>iru porro</i> | 'the leek/three leeks' |

Ibarra (1995) explicitly argues against "hypercorrection" (=analogy) as the source of the phenomenon in these High Navarrese varieties (against Pagola 1992), while accepting analogy as the explanation for other dialects with this evolution. The reason Ibarra gives against accepting the hypercorrection explanation for these High Navarrese varieties is that here, unlike in Bizkaian and Gipuzkoan varieties presenting this phenomenon, we find the same change in other morphological environments, such as participles (e.g. *sartu* > *sarto* 'enter'), auxiliaries (*zaizu* > *zai-zo* 'it is to you'), etc.

I believe that Ibarra is correct in thinking that the *u* > *o* change in High Navarrese has a different character from the *u* > *o* change of Ondarroa, Azpeitia, etc. However, the fact that it applies in a larger number of contexts, where "hypercorrection" (i.e. overextension of a correspondence) is not a possible explanation, is not necessarily incompatible with an analogical origin. The change could have started in uninflected nominals by analogy, in the way we have described for Ondarroa, etc., and later have spread to other contexts by lexical diffusion. I believe, however, that a more compelling reason for siding with Ibarra against an analogical origin of the change is that in this area, unlike in Bizkaia and Gipuzkoa, we find realizations that are phonetically intermediate between /o/ and /u/. The same phenomenon is also found with the front vowels (*etorri* > *etorre* 'come'). In principle, in the case of phonetically motivated changes we will find phonetically

intermediate forms at the outset of the change, whereas in analogically motivated changes we will not. Once a sound change has been started, however, its subsequent spread, both throughout the lexicon and from dialect to dialect may be identical in both cases.

To conclude this discussion. A change is analogical when its occurrence requires correspondences between lexical items, not just a specific phonetic context. Given the necessary conditions, whether an analogical change will apply or not is not predictable, although we may predict that there will be a tendency for speakers to apply certain specific analogies. Lack of regularity is not a criterion for determining that a change is analogical. Once an analogical pattern starts to operate it may or may not generalize to the whole set of possible inputs (just like a phonetically-motivated sound change). In our particular case, analogy may restructure uninflected forms starting from the inflected ones, but not vice versa. This is because of specific properties of Basque.

### 3.2. *e* > *a* in Gernika

In the Gernika area, we find a change exemplified by *basóetara* > *basóatara* ‘to the forests’. Again, without other facts to bear on the issue, we would not know whether this change is phonetically motivated or not. In fact, it is not. In the dialects where this change is found we also find the assimilation rule mentioned in the introduction of this paper whereby /a/ is raised to /e/ after a high vowel (within certain morphological domains), so that we have, for instance, *basora* ‘to the forest’, *etxera* ‘to the house’, but *eskure* ‘to the hand’ (<*eskura*), *mendire* ‘to the mountain’ (<*mendira*). The existence of this alternation with suffixes that etymologically contained the vowel /a/ has been analogically extended to suffixes that contained /e/, such as the locative pluralizer /-eta-/, which should not vary in its shape:

#### (16) Gernika

| stage 1          |   | stage 2          |   | stage 3          |
|------------------|---|------------------|---|------------------|
| <i>basora</i>    | > | <i>basora</i>    | > | <i>basora</i>    |
| <i>eskura</i>    | > | <i>eskure</i>    | > | <i>eskure</i>    |
| <i>basóetara</i> | > | <i>basóetara</i> | > | <i>basóatara</i> |
| <i>eskúetara</i> | > | <i>eskúetara</i> | > | <i>eskúetara</i> |

Stage 1 > Stage 2: a >e/ V[+hi] (C)\_\_\_ (sound change)

Stage 2 > Stage 3: e>a/ V[-hi] (C)\_\_\_ (analogy)

As in the cases in the subsection above, a phonetically-motivated change has triggered an analogically-motivated one in the opposite direction in other forms of the morphological paradigm. The secondary analogical change reinforces the complementary distribution between /a/ and /e/ in inflectional suffixes triggered by the first, phonetically-motivated, change. This is thus another case of “analogical extension” of an alternation.

### 3.3. Ondarroa *naz* > *na* 'I am'

In Ondarroa, the first person singular present indicative form of the copula *naz* 'I am' is frequently pronounced without its final sibilant. That is, we have an ongoing change *naz* > *na*. The same development is also found in Markina and in Bermeo as well as in Aramaio, Araba (Ormaetxea 2002: 92). The loss of /s/ in final position is, of course, a very common phenomenon in Romance, first accomplished in Italian, later in French, and currently in progress in many Spanish dialects. However, there are reasons to suspect that unlike these other cases of /s/ > Ø, in the Basque case this is an analogical change, not a phonetically-conditioned sound change. One reason for suspecting that /s/ > Ø in the Basque dialects of Ondarroa, Markina and Bermeo is not a phonetically-conditioned process is that it is in fact limited to the form *na(i)z* 'I am'. Another, compelling, reason is that phonetically-intermediate forms are not found: there is either final /s/ or zero, but never [h] or some other reduced consonant. In (17) we show the present-day present-tense Ondarroa and Bermeo paradigms for the verb 'to be' (monovalent forms), together with the corresponding forms in a conservative form of Bizkaian:

|      |                    |                      |                               |              |
|------|--------------------|----------------------|-------------------------------|--------------|
| (17) | Ondarroa           | Bermeo               | Older Bizkaian                |              |
|      | 1s <i>na - naz</i> | <i>nai</i>           | <i>naiz, (na(i)x&gt;) naz</i> | 'I am'       |
|      | 3s <i>da</i>       | <i>da</i>            | <i>da</i>                     | 's/he is'    |
|      | 1p <i>ga - gaz</i> | <i>gara - gariez</i> | <i>gara</i>                   | 'we are'     |
|      | 2s <i>za - zaz</i> | <i>zara</i>          | <i>zara</i>                   | 'you are'    |
|      | 2p <i>zaze</i>     | <i>zarie</i>         | <i>zaree</i>                  | 'you-pl are' |
|      | 3p <i>di - diz</i> | <i>di(r)ez</i>       | <i>dira</i>                   | 'they are'   |

What we see is that, especially in Ondarroa, almost all forms in this paradigm have variants with and without final *-z*. From the comparison with the Literary Bizkaian forms (or with standard Basque, for that matter), we notice that this fluctuation has resulted from insertion of *-z* in all cases, except in the case of the first person singular Ond. *na - naz*, Ber. *nai*, where the variant with *-z* is the etymologically primary one. We are thus dealing with two distinct phenomena here: the addition of *-z* to most forms of the paradigm and the deletion of *-z* in the first person singular. The explanation for both phenomena is that final *-z* has been interpreted as a plural marker. I will briefly elaborate on this before coming back to the paradigm at hand.

Two complications in Basque verbal morphology where the "one-form-one-meaning" morphological ideal is not respected are the correspondences between present-tense and past-tense forms, on the one hand, and between singular and plural forms, on the other. To give some examples, in the standard Basque forms in (18) a first person singular ergative subject is marked by means of the suffix *-t* in present-tense forms, but by a prefix *n-* in the corresponding past-tense forms. Regarding the marking of a plural object, this is done by *-it-* in the paradigm in (18a), by *-zki-* in (18b) and by *-z-* in (18c) (the forms in (18a) and (18b) belong to the transitive auxiliary, whereas those in (18c) belong to the independent verb *eduki* 'to have, possess'):

- (18) present/past and sg/pl marking
- dut/ditut/nuen/nituen* 'I have it/I have them/I had it/I had them'
  - diot/dizkiot/nion/nizkion* 'I have it to him/I have them to them/I had it to him/I had them to him'
  - daukat/dauzkat/neukan/neuzkan* 'I have it/I have them/I had it/I had them'

Throughout the western area we find a tendency to regularize both correspondences. In the case of tense marking, this tendency reaches maximal application in Bermeo where, for the younger generations, virtually all past tense forms are now created by simply adding *-(e)n* to the corresponding present form; e.g.: *dot* 'I have it', *doten* 'I had it' (together with older *nauen*). This regularization is studied in Hualde (2002), where I tried to show that it was accomplished in a step-by-step analogical fashion, starting with the least frequently used forms. Less advanced analogical regularization is found in many other western varieties.

Regarding the marking of plurality, the western tendency has been the analogical extension of a single plural marker *-z*, formerly found only in a few forms such as *doa* 's/he is going', *doaz* 'they are going', but especially salient because of its position at the end of the word. In some cases, this pluralizer has been added to forms containing another pluralizer and some variation is found synchronically within a single dialect. Thus, nowadays in Eibar, corresponding to *dogu* 'we have it', for a plural object we find the etymological *dittugu* 'we have them', the doubly-marked *dittuguz* and the restructured *doguz*, formed according to the simple rule of adding *-z* to the corresponding form for a singular object (Zuazo 1999: 110). In the most advanced western varieties the polymorphism in the expression of tense and plurality has all but disappeared: the plural is expressed by adding *-z* to the singular, and the past, by adding *-(e)n* to the present, as demanded by the one-form-one-meaning principle:<sup>6</sup>

|                        |                      |                             |
|------------------------|----------------------|-----------------------------|
| (19) Standard Basque   | Bermeo               |                             |
| <i>dugu</i>            | <i>du</i>            | 'we have it'                |
| <i>ditugu</i>          | <i>duz</i>           | 'we have them'              |
| <i>genuen</i>          | <i>dun</i>           | 'we had it'                 |
| <i>genituen</i>        | <i>duzen</i>         | 'we had them'               |
| <i>eman dizugu</i>     | <i>emon-tzugu</i>    | 'we have given it to you'   |
| <i>eman dizkizugu</i>  | <i>emon-tzuguz</i>   | 'we have given them to you' |
| <i>eman genizun</i>    | <i>emon-tzugun</i>   | 'we gave it to you'         |
| <i>eman genizkizun</i> | <i>emon-tzuguzen</i> | 'we gave them to you'       |

Returning to the present tense of 'to be', the generalization of *-z* as a plural marker for an absolutive argument brought about the restructuring of intransitive forms for a plural subject which lacked any clear plural marker in varieties such as those of Ondarroa and Bermeo. A final *-z* was added to the forms for a first and a

<sup>6</sup> These forms are used in "downtown" Bermeo (*kalea*). Bermeo farmers (*baserritarrok*) have an etymologically more conservative verbal system. See Egaña (1984), Gaminde (1985).



third person plural subject: *gara* > *garaz* ‘we are’, *dire* > *direz* ‘they are’ by analogy with *goaz* ‘we are going’, *doaz* ‘they are going’, etc. Clearly it was felt that these plural forms “needed” a plural affix. In addition, in Bermeo the form for ‘we are’ also took the plural suffix *-ie* of *zarie* ‘you-pl are’.

Once final *-z* was generalized as an absolutive plural marker, the final *-z /s/* of *na(i)z*, which is etymologically part of the root, was felt as being somewhat wrong for a first person singular form and, consequently, was deleted. Going beyond adding *-z* to forms that “should have it”, *-z* was deleted from forms that “shouldn’t have it”. The deletion of final */-s/* in *nai(z)* is thus rather similar to the well-known reinterpretation of stem-final */-z/* as a plural marker in English that has produced *pea* from Old English *pise* and *cherry* from the French loanword *cerise* (Hock 1991: 204).<sup>7</sup>

In Ondarroa, but not in Bermeo, plural *-z* has also been extended to the form for ‘you-sg are’. In spite of the singular meaning of this form, present-day ‘you-sg’ forms historically used to be ‘you-pl’ forms, a fact still reflected in the morphology as complete parallelism between first person plural (*gu*) and second person singular (*zu*) forms. Given this, it is not surprising that the existence of *ga(ra) - ga(ra)z* would trigger a parallel alternation *za(ra) - za(ra)z* in spite of the singular reference of the latter form. This is rather similar to the analogical spread of *-o* from the first person singular to the third person plural in Italian verbs (Rohlf’s 1968: 255). In Bermeo, however, meaning considerations do appear to have blocked extension of *-z* to *zara*). In pseudo-Optimality terms, here there is a conflict between two analogical principles: (a) “*-z* means plural” and (b) “*gu* ‘we’ and *zu* ‘you’ forms are strictly parallel”. In Ondarroa, (b) >> (a), whereas in Bermeo (a) >> (b).

Thus, to conclude, whereas the deletion of final */s/* is a perfectly natural phonological development, in our case there can be little doubt that this is, instead, an analogical development.

#### 4. Contamination

Standard textbooks often include contamination from a frequently co-occurring word under the rubric of analogy (Crowley 1997: 235-36, for instance, refers to it as “analogical change by meaning” and Campbell 1999: 97-98 treats it as analogical change based on an immediate model). Nevertheless, those instances where the shape of a word is altered to make it more similar to a different word with which it

<sup>7</sup> I. Gaminde (p.c.) points out to me that in Ondarroa and Markina an additional factor in this evolution may have been the influence of the verb *egon* ‘to be, stay’, whose inflected forms have undergone contraction in these dialects: *nago* > *na* ‘I am, stay’. The two verbs, nevertheless, have not merged, since they are still different in their accentual properties: *argalá ra* Sp. ‘es delgado’ (< *da*) vs. *argala rá*, Sp. ‘está delgado’ (< *dago*) (Hualde 2000). They are also different regarding the application of the low vowel raising rule, cf. Ondarroa *totú re* ‘es gordo’ (< *da*) vs. *totu rá* ‘está gordo’ (< *dago*).

I. Gaminde has also indicated to me that A. Irigoien entertained the hypothesis that the Bermeo form *nai* may derive from *nadi(n)*, nowadays a present subjunctive form. I have not been able to locate this reference.

frequently co-occurs are conceptually different from all the cases discussed above. As Trask (1996) puts it, this is a special kind of analogy.

Trask (1996: 112) mentions the change *bederatzu* > *bederatzi* 'nine' under the influence of *zortzi* 'eight' as an example of contamination. Besides being very frequent in numerals, contamination also tends to affect antonyms (Hock 1991: 197). For this latter case, we can also provide an interesting Basque example. In the dialect of Antzuola, *noa* 'I am going' has become *noar* in the speech of younger speakers. Clearly this is not a phonetically-conditioned change. Neither can it be seen the product of any obvious four-part analogy. Rather, the most obvious source of the innovative final /r/ appears to be contamination with *nator* 'I am coming' (Olabarria 1995, Larrañaga 1998). As far as I know this development is not found in any other Basque dialect.

### 5. Hypercorrection

Trask (1996: 112) provides the following definition of hypercorrection: "The other special type of analogy is *hypercorrection*. This occurs when a speaker deliberately tries to adjust his or her own speech in the direction of another variety perceived as more prestigious but 'overshoots the mark' by applying an adjustment too broadly".

In some parts of Bizkaia, we can observe the operation of a historical change *au* > *eu*. In Gernika, for example, *áurre* > *éurre* 'front', *gaur* > *geur* 'today', *dau* > *deu* 's/he has it'. This change does not give rise to any morphophonological alternations, except those involving the auxiliary *deu*, and has not affected all etymological instances of /au/ either (e.g. *lau* 'four' has not changed). In other parts of Bizkaia, such as Getxo, we find a change in the opposite direction, *eu* > *au*, as in *éuskera* > *áus-kerá* 'Basque language', *euki* > *auki* 'have', *euli* > *auli* 'fly', *auri* > *auri* 'rain'.

When we map the distribution of dialectal variants for *ahuntz* 'goat', *euli* 'fly' and *auri* 'rain' gathered in Gaminde (1988), it becomes apparent that the area covered by one of the changes or the other includes most of Bizkaia. We also notice that it is possible to trace a continuous isogloss between the area where /au/ has become /eu/ and the area where /eu/ has become /au/. We only find one point, Fruiz, where nonetymological forms are reported by Gaminde for both sequences. There is also a small intervening area between the two isoglosses, including Gatika and Erandio, where neither change appears to have taken place. The change *au* > *eu* is found over a wide area of central Bizkaia. The area where the opposite change *eu* > *au* has taken place includes the south of Bizkaia and a western fringe. Neither phenomenon is found in the eastern third of the province. This is shown in Table I, where the relevant data extracted from Gaminde's (1988) dialectal vocabulary lists have been organized, and in the map below.

Whereas both changes could in principle have a purely phonetic motivation, the geographical distribution of the two phenomena makes this unlikely. It is more sensible to conclude that one of the two changes may have been phonetically motivated and the other has been a reaction to the first one, a sort of hypercorrection. As for which one of the two changes was the original, phonetically-motivated one,

Table I

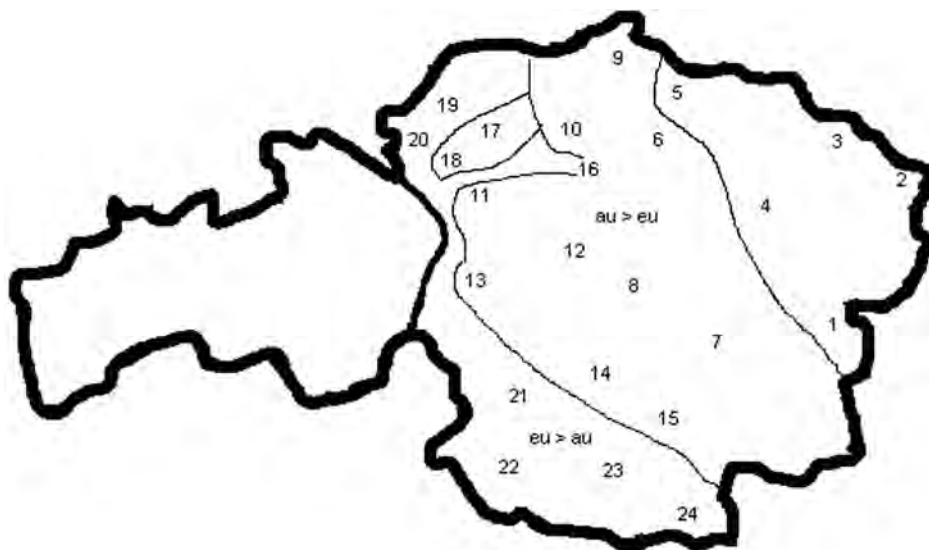
Extension of *au* > *eu* and *eu* > *au* in Bizkaia

|               | ahuntz 'goat' | euli 'fly' | huri 'rain' | au > eu | eu > au |
|---------------|---------------|------------|-------------|---------|---------|
| 1 Ermua       | auntza        | eulixa     | eurixa      | —       | —       |
| 2 Ondarroa    | auntze        | eulixe     | eurixe      | —       | —       |
| 3 Lekeitio    | auntza        | eulidxa    | euridxa     | —       | —       |
| 4 Munitibar   | auntze        | eulidxe    | euridxe     | —       | —       |
| 5 Elantxobe   | auntze        | eulidxe    | euridxe     | —       | —       |
| 6 Axangiz     | euntze        | eulidxe    | euridxe     | x       |         |
| 7 Abadiño     | euntze        | eulidxe    | euridxe     | x       |         |
| 8 Zornotza    | euntze        | eulidxe    | euridxe     | x       |         |
| 9 Bermeo      | euntze        | eulidxe    | euridxe     | x       |         |
| 10 Meñaka     | euntze        | eulidxe    | euridxe     | x       |         |
| 11 Zamudio    | euntze        | eulie      | eurie       | x       |         |
| 12 Larrabetzu | euntze        | eulie      | eurie       | x       |         |
| 13 Zaratamo   | euntze        | eulidxe    | euridxe     | x       |         |
| 14 Igorre     | euntze        | eulie      | eurie       | x       |         |
| 15 Dima       | euntze        | eulie      | eurie       | x       |         |
| 16 Fruiz      | euntze        | aulidxe    | euridxe     | x       | x       |
| 17 Gatika     | auntze        | euli       | huri        | —       | —       |
| 18 Erandio    | auntze        | euli       | huri        | —       | —       |
| 19 Sopela     | auntze        | auli       | auri        |         | x       |
| 20 Getxo      | auntze        | auli       | auri        |         | x       |
| 21 Zeberio    | auntze        | aulie      | aurie       |         | x       |
| 22 Orozko     | auntze        | aulie      | aurie       |         | x       |
| 23 Zeanuri    | auntze        | aulie      | aurie       |         | x       |
| 24 Otxandio   | auntze        | aulidxe    | auridxe     |         | x       |

this is hard to establish without any other evidence. Either one of the two could be the result of a natural phonetic development. As external evidence for the primacy of the change *eu* > *au* (*huri* > *auri* 'rain') we may cite the fact that this change is

## Map 1

*au* > *eu* and *eu* > *au* in Bizkaia. Numbers correspond to the towns listed in Table 1



independently found in another Basque area, Aezkoa (Camino 1997: 315-16), although a complication is introduced by the fact that in this latter area there is a systemic shift, whereby original *au* > *ou* (*daude* > *doude* 'they are, stay'). Going back to Bizkaia, we may speculate that a phonetically-motivated change *eu* > *au*, involving the backing of the first element in the diphthong, was stigmatized and triggered a reaction that eventually resulted in the hypercorrective production of /*eu*/ also in lexical items with etymological /*au*/.

## 6. Summary

In this paper we have examined some, mostly northern Bizkaian, examples of non-phonetically-triggered change in the shape of words. It was noticed that some of these changes do not look very different from phonetically-based sound changes in the modifications that they introduce, but their non-phonetic nature is clear from other considerations.

It is worth pointing out that for several of the main analogical changes we have discussed there is first a phonetically-based sound change, followed by an analogical development in the opposite direction, which serves to broaden or strengthen a lexical alternation triggered by the first, phonetically-motivated change. This is what we have in the cases summarized here in (20 I-III). In the case in (20 IV), which we discussed under hypercorrection, the general development is also the same, sound change followed by analogical reaction, but the two changes do not complement each other in strengthening a generalization.

## (20) Phonetic sound change and analogical reaction: Summary

|     |                             |                                                                                                                                           |
|-----|-----------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| I   | A. Phonetic sound change:   | a > e / V[+hi] ____ in certain morphological contexts, including nominal inflection ( <i>mendira</i> > <i>mendire</i> )                   |
|     | B. Analogical reaction:     | e > a / V[-hi] ____ in nominal inflection ( <i>basóetara</i> > <i>basóatara</i> )                                                         |
|     | C. Generalized alternation: | In inflectional contexts /a/ and /e/ are in complementary distribution. Suffixes have /e/ after high vowels and /a/ after nonhigh vowels. |
| II  | A. Phonetic sound change:   | o > u / __ V in certain morphological contexts, including nominal inflection ( <i>basoa</i> > <i>basua</i> )                              |
|     | B. Analogical reaction:     | o > u/ __ # in uninflected nominal forms ( <i>diru</i> > <i>diro</i> )                                                                    |
|     | C. Gen. alternation:        | To sg /-ua/ corresponds uninflected /-o/ (tendency)                                                                                       |
| III | A. Phonetic sound change:   | a > e / __ + a in certain morphological contexts, including singular nominal forms ( <i>neskaa</i> > <i>neskea</i> )                      |
|     | B. Analogical reaction:     | e > a / __ # in uninflected nominal forms ( <i>andre</i> > <i>andra</i> )                                                                 |
|     | C. Gen. alternation:        | to sg /-ea/ corresponds uninflected /-a/ (tendency)                                                                                       |
| IV  | A. Phonetic sound change    | eu > au ( <i>euri</i> > <i>auri</i> )                                                                                                     |
|     | B. Analogical reaction:     | au > eu ( <i>áurre</i> > <i>éurre</i> )                                                                                                   |

Other examples discussed in this paper have a somewhat different character. Thus, we saw that both the addition and the deletion of *-z* strengthen the generalization that (all and only) verbal forms encoding an absolutive plural argument end in *-z*. Both the epenthesis and the deletion processes, however, are analogical. We also mentioned other cases that do not interact with phonetic sound changes (phonological rules) as well as examples of contamination.

I believe it would be useful to explore other dialectal areas as well, perhaps classifying the processes in the way it has been done in this paper, in order to gain a better understanding of this type of change in the Basque language.

The inspection of the lexicon of local Basque varieties is also bound to reveal interesting cases of folk etymology. Mitxelena notes that, in spite of its seemingly obvious connection to *begi* 'eye', the word *begiratu* 'to look, take care' most likely

derives from Lat *vigilare*, modified by folk etymology (see Arbelaiz 1978). The likely influence of *mendi* ‘mountain’ in the word *urkamendi* ‘gallows’ from expected *urkamendu* (Sp *ahorcamiento*) has also been remarked upon. Whereas these two examples are part of the common Basque lexicon, local varieties are likely to contain many more such examples. In Trask (1996: 36) the transformation of Sp *zanahoria* ‘carrot’ into Bq *zain-horia* lit. ‘yellow root’ (no dialect is specified) is declared “the most successful folk etymology of all time”. Examining Ormaetxea’s lexicon of the Aramaio variety, I find two noteworthy examples. The word for ‘rosary’, from Sp *rosario*, is listed as *erresaixo*, where one can easily see the influence of *erresu* ‘prayer’, *erresau* ‘to pray’. Another interesting example is the adaptation of Sp *sacristán* ‘sexton’ as *sankristau*, lit. ‘christian saint’.

### Acknowledgments

For comments I am grateful to Gorka Elordieta, Iñaki Gaminde, Hans Henrich Hock and Koldo Zuazo. All errors are mine.

### References

- Aramaio, I., 2001, *Berriatuako euskararen zenbait alderdi*. Tesina, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao.
- Arbelaiz, J. J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*. Tolosa: Librería Técnica de Difusión.
- Camino, I., 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*. [Pamplona-Iruñea]: Nafarroako Gobernua.
- Campbell, L., 1999, *Historical linguistics: An introduction*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Crowley, T., 1997, *An introduction to historical linguistics*. Oxford: Oxford U.P.
- Egaña, A., 1984, “Bermeoko aditzaren azterketa lorratzak”, *Bermeo* 4, 13-43.
- Elvira, J., 1998, *El cambio analógico*. Madrid: Gredos.
- Gaminde, I., 1984, *Aditza bizkaieraz*, 3 vols. Bilbao: Udako Euskal Unibertsitatea.
- , 1985, “Bermio aldeko azpi-euskalkiaren aditza (zuka)”, *Bermeo* 5, 47-207.
- , 1988, *Ahozko bizkaeraz*. Bilbao: Bizkaiko AEK.
- Hock, H. H., 1991, *Principles of historical linguistics*, 2<sup>nd</sup> ed. Berlin: Mouton de Gruyter.
- , 2003, “Analogical change”. In: B. Joseph & R. Janda, eds., *The handbook of historical linguistics*, 442-60. Oxford: Blackwell.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque phonology*. London: Routledge.
- , 1993, “Phonologically-unmotivated changes in language contact: Spanish borrowings in Basque”, *FL* 27: 1-25.
- , 2002, “On system-driven sound change: Accent shift in Markina Basque”, *Lingua* 110, 99-129.
- , 2002, “On the loss of Ergative Displacement in Basque and the role of analogy in the development of morphological paradigms.” In: F. Cavoto, ed., *The linguist’s linguist: A collection of papers in honour of Alexis Manaster Ramer*, vol. 1, 219-30. Munich: Lincom Europa.
- , G. Elordieta & A. Elordieta, 1994, *The Basque dialect of Lekeitio*. Bilbo & Donostia: Univ. del País Vasco & Diputación de Gipuzkoa (Supplements of *ASJU* 34).

- & I. Gaminde, 1998, “Vowel interaction in Basque: A nearly-exhaustive catalogue”, *Studies in the Linguistic Sciences* 28: 41-77.
- Ibarra, O., 1995, *Ultzamako hizkera: Inguruko euskalkiekiko harremanak*. [Pamplona-Iruñea]: Nafarroako Gobernua.
- Lahiri, A., 2000, “Introduction”. In: A. Lahiri, ed., *Analogy, levelling, markedness: Principles of change in phonology and morphology*, 1-14. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Larrañaga, J., 1998, *Antzuolako hizkera*. Antzuola: Antzuolako Udala.
- McMahon, A., 1994, *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge UP.
- Michelena, L., 1977, *Fonética histórica vasca*, 2<sup>nd</sup> expanded ed. San Sebastián: Diputación de Guipúzcoa (Supplements of ASJU 4).
- Mitxelena, K. [Michelena, L], 1960, “Asaba zaharren baratza”, *Egan* 3-6: 121-34. Repr., 1988, in *Euskal idazlan guztiak IV: Literaturaren inguruan I*, 29-47. Donostia/San Sebastián: Euskal Editoreen Elkarte.
- Olabarria, A., 1995, “Antzuolako euskera”. EHU/UPV, ms.
- Ormaetxea, Tx., 2002, *Aramaioiko euskara*. [Vitoria-Gasteiz]: Arabako Foru Aldundia / Diputación Foral de Álava.
- Pagola, M. R., 1992, *Euskal fonetika Nafarroan*, 2 vols. Nafarroako Gobernua.
- Rohlf, G., 1968, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. II Morfologia*. Turin: Einaudi.
- Rotaetxe, K., 1978, *Estudio estructural del euskera de Ondarroa*. Durango: Leopoldo Zugaza.
- Trask, R. L., 1996, *Historical linguistics*. London: Arnold.
- , 1997, *The history of Basque*. London: Routledge.
- Vincent, N., 1974, “Analogy reconsidered”. In: J. M. Anderson & C. Jones, eds., *Historical Linguistics*, vol. 2, *Theory and description in phonology*, 427-45. Amsterdam: North Holland.
- Yrizar, P., 1992, *Morfología del verbo auxiliar vizcaino (estudio dialectológico)*, 2 vols. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Zuazo, K., 1999, *Deba ibarreko euskera*. Oñati: Gertu inprimategia.





# DAS BASKOLOGISCHE BESCHAFFUNGSPROGRAMM WILHELM VON HUMBOLDTS

Bernhard Hurch  
(Universität Graz)

## 1. Einführung

Der Titel dieses Beitrags spielt auf eine Arbeit von Kurt Mueller-Vollmer an, in der er sich damit beschäftigt, wie Wilhelm von Humboldt es tatsächlich und im Detail geschafft hat, sich die materiellen Voraussetzungen zu besorgen, die ihm einen so umfangreichen Erkenntnisstand über die Grammatiken der indigenen Sprachen Amerikas vermittelten. Die Systematizität, mit der Humboldt dabei vorgegangen ist, erlaubt es Mueller-Vollmer (1994) von einem Beschaffungsprogramm zu sprechen.

In dem erwähnten Aufsatz geht es Mueller-Vollmer auch darum, Humboldt eben in jenem Bereich anzusiedeln, der zwischen dem enzyklopädisch orientierten St.Petersburger Projekt der Erfassung der Sprachen der Welt, dem Fortwirken der französischen rationalistischen Grammatik in Deutschland in der Form des Fichte Schülers August Ferdinand Bernhardi, und der damals noch jungen romantischen, historisch vergleichenden Sprachwissenschaft von Rask, Bopp und Grimm liegt. Und gerade Humboldts spezifischer Beitrag zu diesem Spannungsfeld wäre ohne seine eigene intensive Beschäftigung mit den Sprachen, die rückblickend zum Teil sogar als *empirisch* qualifiziert werden kann, nicht denkbar. Er war als Materialbeschaffer aus den Unterlagen von Hervás auch für den *Mithridates* von Adelung und insbesondere später von Vater tätig, und gleichzeitig genügte ihm natürlich die Aufarbeitung im *Mithridates* selbst nicht. Humboldt ging an die Quellen, an die besten, damals zur Verfügung stehenden Quellen, und er hatte einen im Rückblick doch sehr sicheren Blick für die Güte des ihm zur Verfügung stehenden Materials. Aber dies ist nicht nur Zufall, auch nicht nur seinem Genius zuzuschreiben: ganz einfach, Humboldt hatte enorme Erfahrung im Umgang mit Quellen. So kommt es auch, daß Alexander von Humboldt in späteren Jahren festzustellen weiß, daß keine der großen europäischen Bibliotheken, weder die Nationalbibliothek in Paris, noch die vormals Königliche Bibliothek in Berlin (heute Berliner Staatsbibliothek) mit dem Umfang der amerikanistischen Sammlung der Brüder Humboldt vergleichbar gewesen wäre.

Der gesamte wissenschaftliche Nachlaß Wilhelm von Humboldts ging auf seinen ausdrücklichen Wunsch nach seinem Tod an die Königliche Bibliothek von

Berlin. Dieser umfaßte sowohl seine eigenen Manuskripte, als auch gedruckte Werke, aber auch zahllose Manuskripte anderer Autoren, diese zum Teil auch Unikate, d.h. nachweislich als einzige Kopien, letztere von häufig ebenfalls unschätzbarem wissenschaftlichen und wissenschaftshistorischen Wert.

Die Geschichte dieses Nachlasses ist leider verworren.<sup>1</sup> Verschiedene Umstände haben die Integrität des Bestandes negativ beeinflusst:

- Johann Carl Eduard Buschmann, selbst wissenschaftlicher Mitarbeiter Humboldts und Bibliothekar an der Königlichen Bibliothek, hat den Nachlaß aufgearbeitet und, je nach thematischen Gebieten und eigenen Interessenslagen, in qualitativ recht unterschiedlicher Weise geordnet. Er übergab den Nachlaß an die Bibliothek in verschiedenen Tranchen, über längere Zeiträume hinweg, und dies nachvollziehbarerweise leider nicht vollständig.<sup>2</sup> Verschiedene Bände des Humboldtschen Bestandes sind außerdem bis heute im Nachlaß Buschmann katalogisiert.
- Die Königliche Bibliothek (heute Berliner Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz) und die Universitätsbibliothek (heute Bibliothek der Humboldt-Universität) waren zumindest teilweise gemeinsam organisiert und standen unter gemeinsamer Leitung, was insofern Auswirkungen hatte, als Doubletten, d.h. in der Königlichen Bibliothek bereits vorhandene Bände unmittelbar in die Universitätsbibliothek abgegeben wurden. Damit wurde der Humboldtsche Bestand als solcher auseinandergerissen.<sup>3</sup>
- Bis zum Beginn unseres Jahrhunderts konnten aus der Königlichen Bibliothek auch Handschriften entlehnt werden und damit unterlag der Nachlaß auch der bibliotheksüblichen Fluktuation. Wir wissen daher nicht, ob irgendwelche der heute fehlenden Nummern möglicherweise auf diesem Weg abhanden gekommen sind.
- Albert Leitzmann bereitete in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts die bislang einzige existierende, große Humboldt Edition der *Gesammelten Schriften* vor (vgl. Dunken 1962). Seine Arbeit und die seiner Nachfolger dürfte sich ebenfalls negativ auf die Ordnung der Dinge im Nachlaß ausgewirkt haben, denn es ist nicht ausgeschlossen, daß Items, die noch damals zur Veröffentlichung vorlagen, heute aber fehlen, im Zuge der Editionsarbeiten abhanden gekommen sind, bzw. damals den Weg nicht mehr zurück in die Staatsbibliothek gefunden haben.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Vgl. dazu auch die ausführliche Darstellung des Schicksals des Humboldtschen Nachlasses in der auch aus anderen Gründen äußerst empfehlenswerten Einführung von Mueller-Vollmer (1993) zu seiner Aufarbeitung des Nachlasses.

<sup>2</sup> Wie unten noch anzumerken sein wird, entnimmt Buschmann etwa dem Band Coll.ling.fol.106 Humboldts baskische Wörterbucharbeit und hinterläßt eine Notiz, daß er diese zum Zwecke der Veröffentlichung entnehme. Seither fehlt davon aber jede Spur.

<sup>3</sup> Zu den Buchbeständen vgl. Schwarz (1993).

<sup>4</sup> Es ist aber andererseits auch festzuhalten, daß die Leitzmannschen Editionsarbeiten insofern positiven Effekt hatten, als während der Arbeit aus verschiedenen Standorten einige Manuskripte Humboldts wiederaufgetaucht sind, die als verschollen galten. So geschehen mit dem mittlerweile wiederum verlorenen, aber in den *Gesammelten Schriften* erstmals veröffentlichten Manuskript der

— Die Wirren des Zweiten Weltkriegs trugen ebenfalls ihren Teil dazu bei. Zu Beginn der Bombardierungen Berlins wurden zwar die historisch wichtigen Bestände der Staatsbibliothek ausgelagert, das heißt aus Berlin in vor Bombardierungen sicher scheinende Gebiete verbracht, so nach Westen wie nach Osten. Es dauerte allerdings bis in die 80-er Jahre, daß Mueller-Vollmer die gesamten Bestände mit deren neuen Standorten wieder genau lokalisieren konnte (Mueller-Vollmer 1993): die ins spätere Westdeutschland ausgelagerten Teile wurden in die neugegründete Staatsbibliothek West rückgestellt, die nach Polen ausgelagerten Teile in die Jagiellonische Bibliothek nach Krakau und der aus Tegel unter russischer Besatzung verschwundene Teil als Legat in die Staatsbibliothek Ost (später zurückgekehrt ins Schloß Tegel).

Aber noch Berglar (1970: 165), die wahrscheinlich am meisten verbreitete Humboldt Biographie, berichtet, daß «der handschriftliche Nachlaß Wilhelm von Humboldts [...] in seinen Hauptbestandteilen bis auf geringe Reste im zweiten Weltkrieg vernichtet» worden wäre. Umso bedeutender ist für uns heute die Arbeit Mueller-Vollmers (1993), der die Bestände nicht nur wieder aufgefunden, sondern das Bestandsverzeichnis in exemplarischer Weise kommentiert herausgegeben und damit die Initiative und den Grundstein gelegt hat, zu einer neuen umfangreichen Edition des wissenschaftlichen Werks Wilhelm von Humboldts.

## 2. Die sogenannte materielle Basis

Die Rezeption des Humboldtschen Werks hat sich seit jeher auf die Rezeption der gedruckten Schriften verlassen und diese auch lediglich in Isolation wahrgenommen, bestenfalls wurden als Entstehungskontext die zeitgenössischen Geistesgrößen zugelassen. Es wurde der hermeneutische Rahmen Humboldts diskutiert, man ging der Frage nach, inwieweit Humboldt in der Fortsetzung Kants gedacht habe, oder doch eher Fichtes oder gar Hegelsches Gedankengut erkennbar wären, usw. Aber all dies ist seit der Erschließung des Nachlasses so einfach nicht mehr möglich. Selbstverständlich war Humboldt ein Denker in der deutschsprachigen, wie auch in der französischen Tradition und er hat dies durch mehrere kulturspezifische Veröffentlichungen unter Beweis gestellt, doch weist ihn gerade die Vielseitigkeit seiner sprachwissenschaftlichen Interessen und Arbeiten als jemanden aus, der versucht hat, sich die sprachliche Welt in seine Bibliothek zu holen, als jemanden, der einerseits in seiner wissenschaftlichen Arbeit kaum Vorbilder und Vordenker haben konnte, also keine Tradition im engeren Sinn fortsetzte und dennoch von den wissenschaftlichen Arbeiten zu den einzelnen Sprachen für seine eigene Methode enorm profitiert hat.

Der Reichtum des Humboldtschen Nachlasses war den einschlägigen Forschern von jeher bekannt. Leitzmann plant und veröffentlicht zwar für die Berliner Akademie eine 17-bändige Ausgabe, gesteht aber freimütig ein, auf die einschlägig wis-

---

Ausarbeitung der Reisetagebücher unter dem Titel «Die Vasken» (Humboldt 1920), neben Humboldt (1821), das Hauptwerk zu Geschichte, Kultur und Anthropologie der Basken, das heute auch in zwei spanischen Übersetzungen vorliegt.

senschaftlichen Texte zu verzichten. Das schien für viele ein Freibrief, sich der Anstrengung, den Nachlaß selbst zu konsultieren, nicht mehr unterziehen zu müssen und so fanden die wenigsten auch den Weg dahin. In der Berliner Staatsbibliothek wurden und werden sogenannte Benutzerbücher geführt, ebenso im Krakauer Teil des Nachlasses an der Jagiellonischen Bibliothek. Diese Benutzerbücher geben erschreckenden Aufschluß über die Nicht-Rezeption, aber sie eröffnen auch neue Rätsel.<sup>5</sup>

Die hagiographische Humboldt-Philologie steht mit Sicherheit an ihrem Ende. Letztlich auch dank Mueller-Vollmer (1993). Der Reichtum, der einem in diesem Band schon nach kurzem Durchblättern in die Augen springt, läßt die Verkürzung auf die veröffentlichten Werke nicht mehr zu. Mehr noch: die Erschließung des Nachlasses eröffnet ein bislang ungekanntes Bild des preußischen Gelehrten.

Im besonderen geht es dabei um zwei unterschiedliche Bereiche: zum einen um Manuskripte von Humboldt selbst, die bislang aufgrund ihres Manuskriptcharakters von der Rezeption ausgenommen waren, und zum anderen um anderes handschriftliches Material, das zumindest Teil der Grundlage Humboldtschen Arbeitens selbst war. Besonders eindrucksvoll veranschaulichen läßt sich der erste Teil zum gegenwärtigen Zeitpunkt anhand der Schriften zu den amerikanischen Sprachen. Bislang waren davon einige wenige Aufsätze und Briefe veröffentlicht, die neue historisch-kritische Edition wird aber allein in der amerikanischen Abteilung 5-6 Bände umfassen, von denen in den letzten Jahren 2 erschienen sind: die «Mexikanische Grammatik», eine vollständige Grammatik des klassischen Nahuatl, und das in Zusammenarbeit mit Buschmann entstandene «Mexikanische Wörterbuch», eine Ausarbeitung von Molina. Beide wurden neuerdings von Manfred Ringmacher aus den Manuskripten für den Druck aufgearbeitet und herausgegeben.

Aber für die Geschichte der Sprachwissenschaft ist die kritische Analyse der Materialien, mit denen Humboldt gearbeitet hat, ebenso interessant, denn letztlich erlauben nur sie es, den wirklich originär-Humboldtschen Beitrag zur Entwicklung der sprachwissenschaftlichen Theorie, sowie zur Entwicklung der Einzelphilologien herauszufiltern. Die neue Humboldt-Edition und die dazugehörige Aufarbeitung der handschriftlichen Materialien des Nachlasses beabsichtigen selbstverständlich nicht, in irgendeiner Weise das Bild Humboldts zu schmälern, aber es ist ein Gebot der wissenschaftlichen Ethik, auch die Wurzeln des Humboldtschen Denkens dort anzusiedeln, wo sie hingehören, es ist dies eine Verpflichtung auch jenen gelegentlich unbekannteren Gelehrten gegenüber, deren «Glück» es war, zur materiellen Basis Humboldts beigetragen zu haben. Die Originalität Humboldts wird dadurch nicht eingeschränkt, das wissenschaftshistorische Bild verschiebt sich aber geringfügig, Humboldt steht weniger im «luftleeren» Raum als bisher, und die zeitlichen Entwicklungsstränge werden klarer sichtbar.

---

<sup>5</sup> Etwa die Frage, wie Hugo Schuchardt (1923) seine *Primitiae Linguae Vasconum* konzipierte, ohne die Humboldtsche Version, die über seinen *Mithridates* Beitrag (Humboldt 1817) hinausgeht, gekannt zu haben.

### 3. Die spezifische Bedeutung des baskologischen Nachlasses

Seit dem 19. Jahrhundert ist die besondere Stellung sowohl des Baskischen für Humboldt als auch Humboldts für die Baskologie immer wieder hervorgehoben worden (vgl. Pott 1876, Mahn 1857). In diesem Sinne nehmen auch die baskologischen Teile des Nachlasses eine in vieler Hinsicht spezifischere Stellung ein, als etwa die die amerikanischen Sprachen betreffenden Collectaneen. Dafür sind drei nicht unwesentliche Gründe zu nennen:

- das Baskenland ist *die einzige Gegend* einer nicht-indogermanischen Sprache, *die Humboldt selbst bereist*, deren zeitgenössische Sprachforscher er selbst kennenlernt, damit die einzige dieser Sprachen, zu der er selbst «physischen» Kontakt hat;
- die *Länge der Beschäftigung*: Humboldt beschäftigt sich mit dem Baskischen über einen Zeitraum hinweg und mit einer Intensität, was später für keine andere Sprache mehr eintritt. Der Beginn seiner baskischen Studien ist mit der Vorbereitung auf die erste Spanienreise anzusetzen. Bekanntlich streift er auf dieser ersten Reise 1799 das Baskenland nur und sein Interesse für die Besonderheiten scheint hier erst wirklich geweckt zu werden. Daraus resultiert die eingehende Beschäftigung in der Pariser Zeit zwischen den Reisen, die Vorbereitung für die Reise von 1801, sowie in der darauf folgenden Zeit. Insgesamt beschäftigt sich Humboldt mit dem Baskischen ca. 20 Jahre, allerdings mit unterschiedlicher Intensität und Unterbrechungen: denn in der römischen Periode beginnt seine Arbeit an den amerikanischen Sprachen, nicht zuletzt vertieft durch die Kontakte zu Hervás und die Rückkehr seines Bruders von der Amerikareise. Der Kommentar zum Baskischen und den Basken, den Fischer 1801 in einer Fußnote seiner französischen Edition publiziert, drückt im Verhältnis zu den späteren Arbeiten eher das grundsätzliche Interesse aus, als wirklich neue Erkenntnisse. Humboldt veröffentlicht 1812 die *Ankündigung einer Schrift über die Basken* und die *Baskischen Sprachproben*, jeweils im *Königsberger Archiv* und bei Schlegel im *Deutschen Museum*, weil ihm die Veröffentlichung seiner Korrekturen zum *Mithridates* von Adelung durch Vater zu lange dauert. Humboldt hat diese Schriften wohl auch schon 1808 angekündigt, und im Sommer 1811 an Vater geschickt. Letzteres erscheint denn auch erst 1817 sowohl im Separatdruck, als auch im IV. Band des *Mithridates*. Die Arbeit an den *Urbewohnern* (Humboldt 1821) fällt wohl vorwiegend in die Wiener Zeit, wenngleich die letzten Redaktionsarbeiten, soweit aufgrund der Manuskriptlage feststellbar, wohl erst unmittelbar vor dem Druck vorgenommen wurden. Soweit zur zeitlichen Einordnung.
- das Baskische ist schließlich *die erste nicht-indogermanische Sprache*, mit der Humboldt sich beschäftigt und gerade deshalb kommt ihm in der Entwicklung des Humboldtschen Gedankenguts eine besondere Rolle zu (El Zarka 2000). Es ist im Laufe des Humboldtschen Arbeitens leicht nachzuvollziehen, wie sich mit der Beschäftigung mit nichtindogermanischen Sprachen auch seine eigenen Einsichten und damit seine eigene Begrifflichkeit formieren und weiterentwickeln. Schon eine oberflächliche Gegen-

überstellung der beiden baskischen Grammatikskizzen und —um nur ein Beispiel zu nennen— die Behandlung des baskischen Kasussystems (Vollmann 2000), ist in der Lage, dies zu zeigen. Aber auch hier kann es nicht darum gehen, den Genius Humboldt im luftleeren Raum zu situieren, sondern seine Originalität im Kontext der damals vorhandenen und von ihm rezipierten grammatischen Arbeiten zu sehen. Und diesen Blickwinkel eröffnen letztlich nur die von ihm im Nachlaß auf uns gekommenen Papiere.

#### 4. Zur Struktur des baskologischen Nachlasses

Humboldt besaß die meisten zu seiner Zeit relevanten gedruckten Werke der baskischen Philologie, deren er habhaft werden konnte. Die anderen, wie zum Beispiel Oihenart (sowohl dessen *Notitia utriusque Vasconiae* aus dem Jahre 1638 [1656], wie auch die *Proverbes Basques* von 1657), hat er in den öffentlichen Bibliotheken jener Städte konsultiert, in denen er lebte, bzw. hat sie ausführlich exzerpiert. Die Bekanntheit, und vor allem Humboldts intensive Bekanntschaft mit diesen gedruckten Werken muß hier im folgenden vorausgesetzt werden.<sup>6</sup>

Der wissenschaftlichen Öffentlichkeit weitgehend unbekannt sind aber die im Nachlaß erhaltenen handschriftlichen Materialien, wobei die Grenze zwischen Humboldts eigenen Skizzen, Entwürfen und Exzerpten und den Manuskripten anderer Autoren nicht leicht zu ziehen ist.<sup>7</sup> Die Handschrift allein ist hier kein aussagekräftiger Indikator. Humboldt hat Unmengen von baskischem Material (das selbst im Original nur in Manuskriptform vorlag) selbst kopiert, exzerpiert und bearbeitet. Bekannt, weil später durch Justo Gárate (1935) veröffentlicht, ist der *Extracto del Plan de Lenguas de Astarloa*. Hier baut er schon eigene Anmerkungen ein, und insofern handelt es sich bereits um eine im Ansatz eigene Arbeit. Zu nennen ist aber auch die vollständige eigenhändige Abschrift des Wörterbuchs von Silvain Pouvreau mit den Oihenartschen Anmerkungen, eine Kopie, die Humboldt in seinen eigenen Arbeiten häufig verwendet und zitiert. Humboldt hat fremdes Material auch in anderer Hinsicht bearbeitet, um es für sich selbst besser nutzbar zu machen: So hat er die Umkehrung des Larramendischen Wörterbuchs unternommen, also eine vom Baskischen ausgehende Version erstellt, angereichert durch andere Wortlisten. Leider ist diese Wörterbucharbeit heute verschollen. Humboldt erwähnt sie an verschiedener Stelle als eine seiner wichtigsten Arbeitsunterlagen. Sie dürfte in vollständiger Version existiert haben, denn wir finden noch eine Anmerkung von Buschmanns Hand, daß er diese Wortliste dem Nach-

<sup>6</sup> Humboldt gibt an zwei Stellen eine kommentierte, und nur in der Ausführlichkeit, nicht aber der grundsätzlichen inhaltlichen Einschätzung differierende Liste der von ihm verwendeten (und gemeint wohl auch: *empfohlenen*) *Hilfsmittel*: in Humboldt 1817 und in dem heute nur noch als Kopie in Bilbao erhaltenen Grammatikmanuskript.

<sup>7</sup> Schließlich gilt dieselbe Schwierigkeit der Grenzziehung auch in anderen Bereichen. Man denke an die Übersetzung/Bearbeitung antiker Stücke in der deutschen Klassik, an die Verarbeitung musikalischer Themen durch spätere Komponisten, und vieles mehr.

laß entnimmt, um sie für den Druck vorzubereiten. Seither fehlt von dem Wörterbuch jede Spur.<sup>8</sup>

Kernstück des baskischen Teils im Humboldtschen Nachlaß sind die beiden baskischen Arbeitsbücher, die Foliacollectaneen 73 und 74, die von Humboldt selbst —vermutlich während seiner Wiener Zeit— unter dem Titel *Gemischtes Ueber die Vaskische Sprache I und II* —zusammengestellt und als solche gebunden wurden. Diese lagern heute in der Jagiellonischen Bibliothek in Krakau.<sup>9</sup> Eine detaillierte Inhaltsangabe dieser Bände geben zu wollen, würde den Rahmen meiner Darstellung hier bei weitem überschreiten. Ich muß auf die ausführliche Darstellung des Nachlasses in Mueller-Vollmer (1993: 256-67) verweisen, beziehungsweise auf das Erscheinen der baskischen Bände der neuen historisch-kritischen Edition.

Humboldt verwendete diese Bände als ständiges Arbeitsinstrument und bezieht sich auch in anderen Manuskripten mit dem ihm eigenen verkürzten Referenzsystem mit reinen Zahlenangaben auf die einzelnen Teile daraus. Sie enthalten wissenschaftliche, oder zumindest wissenschaftlich verwertbare Manuskripttypen aller Art, und häufig nur fragmentarisch: Sprachproben, Wörterverzeichnisse, Wortlisten, Listen von Primitiva, Listen von grammatischen Endungen, von Komposita, Grammatiken, Exzerpte, etymologische Versuche, Textübersetzungen ins Baskische, historisch und geographisch interessante Arbeiten mit Kommentaren, Briefe (auch fremde mit baskologischem Bezug), Wortvergleichen und vieles mehr.

Baskisches Material ist desweiteren in folgenden Bänden vorhanden:

- Coll.ling.quart. 44 enthält unter dem Titel *Vaskische Declination und Conjugation* die von Johann von Charpentier abgefaßte Grammatik zum Dialekt von St.Etienne bei Baigorry (heutiger Standort dieses Bandes ist ebenfalls die Jagiellonische Bibliothek Krakau);
- Coll.ling.quart. 50 besitzt den Titel *Vaskische Wörterbücher* (ebenfalls heute in Krakau) und enthält 3 lexikographische Arbeiten, nämlich die bereits erwähnte vollständige Abschrift in Humboldts Hand von Pouvreaus «Dictionnaire de la langue basque, expliqué en français...», sowie von unbekanntem Autor das Wörterbuchmanuskript «Table des choses les plus usueles en guise de dictionnaire français & basque», und schließlich den «Catalogo de voces bascongadas con sus correspondencias castellanas, dispuesto por J.M. de Aizpitarte».
- Coll.ling.fol.14 enthält neben einem Brief an Wolf die beiden letzten Fassungen der *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelst der Vaskischen Sprache* und die dazugehörigen Materialien.

<sup>8</sup> In der Berliner Staatsbibliothek taucht lediglich im Nachlaß Mahn, dem Autor der *Baskischen Denkmäler*, ein Wörterbuchmanuskript auf, das in allen Grundsätzen dem von Humboldt skizzierten entspricht. Bloß, dieses letztere enthält daneben auch einige Einträge späteren Datums, die unmöglich von Humboldt stammen können. Wir, als die mit der Edition des baskischen Nachlasses von Humboldt Beschäftigten, gehen davon aus, daß dieser Mahnschen Version die Humboldtsche zugrundeliegt, daß allerdings die Trennung der Beiträge heute nach ernsthaften wissenschaftlich-editorischen Gesichtspunkten nicht mehr vollzogen werden kann.

<sup>9</sup> Es ist anzumerken, daß die Bibliothekssignaturen der in Krakau befindlichen Teile des Humboldtschen Nachlasses die Systematik der Berliner Staatsbibliothek beibehalten.

— Coll.ling.fol.54 (ebenfalls in Krakau) ist ähnlich heterogen wie die baskischen Arbeitsbücher 73 und 74, das heißt, es enthält eine Reihe unterschiedlicher Texte, die aber allesamt wohl aus einer Periode stammen, in der die Bände 73 und 74 bereits zusammengestellt waren, gewissermaßen ist dieses der 3. Band der Arbeitsbücher, wurde von Humboldt in einer Mappe zusammengehalten und eventuell erst nach seinem Tode zusammengebunden. Die hier vereinigten Materialien sind insgesamt für die Humboldt-Bearbeitung weniger aussagekräftig, auch weil es sich dabei um Stücke handelt, die zum Teil erst in seinen Besitz kamen, als er sich mit dem Baskischen nicht mehr so intensiv beschäftigte.

Aus den eingangs erwähnten Gründen befindet sich ein Teil des Humboldtschen Nachlasses unter den Papieren von Buschmann. Insbesondere relevant sind die heute leider verschollenen Foliabände 104-106, von denen nur die von Buschmann verfertigten Inhaltsverzeichnisse vorliegen. Demnach enthielt der Band 104 eine *Vaskische Grammatik* und eine Schrift unter dem Titel *Vasken*, sowie der Band 106 ein *Baskisch-Spanisches Wörterbuch*. Letzteres dürfte unwiederbringlich verloren sein. Auch Nachfragen in relevanten Verlagsarchiven ergaben kein Ergebnis.

Es gelang Mueller-Vollmer im Nachlaß Alexander von Humboldt in Krakau ein Manuskript einer baskischen Grammatik in Wilhelm von Humboldts Handschrift ausfindig zu machen. In der Provinzbibliothek in Bilbao schließlich gibt es eine Photokopie einer weiteren zwischenzeitlich im Original verschwundenen Grammatik.<sup>10</sup>

Soweit zum Stand des baskischen Nachlasses.

## 5. Zur Struktur der «Baskischen Abteilung» der neuen Humboldt Edition

Entgegen dem Vorgehen in der Veröffentlichung der mexikanischen Bände wird in der «Baskischen Abteilung» so verfahren, daß die Bände der Humboldt Edition lediglich Schriften von Humboldt zum Baskischen beinhalten werden.<sup>11</sup> Dies begründet sich unter anderem durch den Umfang seiner baskologischen Manuskriptsammlung; diese werden als gesonderter Band in der die Edition begleitenden Reihe «Humboldt Studien» erscheinen (vgl. unten §6).

Die Werkedition selbst wird nach dem von Humboldt selbst in der *Ankündigung* skizzierten Plan (vgl. El Zarka 2000), das heißt nach inhaltlichen, nicht nach chronologischen Gesichtspunkten aufgebaut sein und folgende Teile enthalten:

a) Reisen: *Tagebuch, Cantabrica, Vasken*

<sup>10</sup> Das Auffinden dieses letzteren gelang Maria Jose Kerejeta und mir im Sommer 1996. Ein weiteres Reisemanuskript unter dem Titel *Cantabrica* liegt außerhalb des Humboldtschen Nachlasses in der Handschriftenabteilung der Berliner Staatsbibliothek. Weitere Funde sind nicht auszuschließen.

<sup>11</sup> Einzige Ausnahme wird der Adelungsche Beitrag zum Baskischen aus dem zweiten Band des Mithridates sein. Diese Schrift ist —trotz des Bekanntheitsgrades der Humboldtschen *Berichtungen und Zusätze*— relativ unbekannt. Da Humboldt (1917) sich direkt darauf bezieht, wird Adelung in die Edition aufgenommen.



- b) Sprache (Grammatikpläne, 2 Grammatikskizzen, *Mithridates*; eine Reihe kleinerer Arbeiten, Wortlisten, Sprachvergleiche)
- c) Historisch-anthropologischer Teil (*Prüfung* und dazugehörige Vorarbeiten)
- d) Briefe, fremde Arbeiten.

Im Rahmen der vom Fonds zur Förderung der Wissenschaftlichen Forschung in Österreich finanzierten Projekte<sup>12</sup> wurde der baskologische Nachlaß fast zur Gänze elektronisch bearbeitet und wird nach der Veröffentlichung der Editionsbände im Netz konsultierbar sein.<sup>13</sup> Im Gegensatz zu den gedruckten Bänden wird die Netzedition eine bloße, allerdings vollständige Abschrift der Humboldtschen Collectaneen in der ursprünglichen Anordnung enthalten.

## 6. Der Materialienband

Im Druck befindet sich derzeit der Begleitband in der Reihe *Humboldt Studien* (Hurch 2001a), der die wichtigsten bislang unpublizierten, nicht-Humboldtschen grammatischen und lexikographischen Arbeitsmaterialien aus dem Nachlaß umfaßt. Es handelt sich dabei um folgende Stücke:

- 1. ein Fragment des *Plan de Lenguas* von Astarloa;
- 2. eine Skizze einer baskischen Grammatik des französischen Frühaufklärers Nicolas Fréret
- 3. ein Grammatik- und Wörterbuchmanuskript des Geologen Johann von Charpentier
- 4. die Probeversion des Wörterbuchs von Aizpitarte
- 5. ein labortanisches Wörterbuch eines unbekanntenen Autors.<sup>14</sup>

Ad 1: Die verworrene Geschichte des *Plan de Lenguas* ist Baskologen hinlänglich bekannt (vgl. dazu auch Gárate 1936, Hurch-Gomez-Kerejeta 2001). Unbekannt dagegen blieb, daß im Nachlaß Wilhelm von Humboldts, und zwar im Foliaband 73, ein nicht unansehnlicher Teil von 74 handschriftlichen Seiten dieser Arbeit liegt.<sup>15</sup> Azkue hatte, wie aus den Benutzerbüchern zu entnehmen ist, während seines Aufenthaltes in Berlin, diesen Band in der Hand. Der Umstand, daß es sich bei dem Manuskript, das unmittelbar auf den *Extracto* folgt, um einen Teil des *Plan de Lenguas* selbst handelt, entging ihm aber ganz offenbar.<sup>16</sup> Im *Extracto* gibt es eine Anmerkung von Humboldts Hand, nämlich den Hinweis, daß er im Jahre 1811 einen Teil des *Plan de Lenguas* erhalten habe und er nachträglich die Teile, die er be-

<sup>12</sup> Projektnummern P-11254-SPR und P-13281-SPR

<sup>13</sup> Einige Einblicke kann man sich unter der Adresse <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/humboldt/home.html> verschaffen, wo außerdem zahlreiche editorische Arbeitsmittel zur Verfügung stehen.

<sup>14</sup> Ausführlichere Kommentare zu den einzelnen Teilen des Materialienbandes finden sich in den einzelnen Einleitungen zu den Stücken in Hurch (2001a).

<sup>15</sup> Das Manuskript wurde von Maria Jose Kerejeta und mir 1997 anlässlich eines Forschungsaufenthaltes in Krakau eindeutig als Fragment des *Plan de Lenguas* identifiziert.

<sup>16</sup> Auch Buschmanns Inhaltsangabe von Coll.ling.fol.73 gibt lediglich an: «eine Arbeit von spanischer Hand».

sitzt, im *Extracto* selbst markiert.<sup>17</sup> Bezüglich der Einschätzung des *Plan de Lenguas* gab es ja kontrastierende Meinungen von Humboldt und Erro. Aufgrund des vorliegenden Manuskriptteils haben wohl beide in gewissem Sinne recht: Erro darin, daß diese Arbeit weitgehend in die *Apologia* eingegangen ist, Humboldt dahingehend, daß der *Plan de Lenguas* in erfrischender Form frei von störendem apologetischen Beiwerk ist.<sup>18</sup>

ad 2: Nicolas Fréret beschäftigt sich als Frühgeschichtler u.a. mit den historisch-genealogischen Zusammenhängen der Völker Europas, insbesondere der Franzosen und Kelten, aber darüber hinaus entwickelt er auch, wie Cafmeyer (1992) in seiner Brüsseler Dissertation zeigt, in sprachwissenschaftlicher Hinsicht einige wichtige Gedanken. Im Zuge dieser Beschäftigung scheint es für ihn unausweichlich, sich mit dem Baskischen auseinanderzusetzen. Er tut dies vor allem anhand von Oihenarts *Notitia*, sowie anhand der Bibelübersetzung von Leizarraga. Aus dem XIV. Kapitel des ersteren extrapoliert er, so gut es geht das vorliegende Grammatikmanuskript. Zweiteres verarbeitet er in Wortlisten, die für ihn wohl hauptsächlich Bedeutung für die Argumentation der Unabhängigkeit des Baskischen von den anderen europäischen Sprachen haben sollten. Humboldt erhält dieses Manuskript während seines Parisaufenthaltes von Ste.-Croix, dem damaligen Verwalter von Frérets Nachlaß,<sup>19</sup> zusammen mit den Wortlisten aus Leizarraga. Es handelt sich dabei um das Originalmanuskript Frérets (wahrscheinlich von eigener Hand), das im Pariser Nachlaß in der einschlägigen Mappe fehlt. Im Materialienband veröffentlichen wir lediglich das Grammatikmanuskript, die Wortlisten, sollte Humboldt sie auch verwendet haben, besitzen keinen eigenen wissenschaftlichen Wert und wurden daher bei der Edition übergangen.

ad 3. Charpentier hielt sich als Bergwerksdirektor und Geologe insgesamt 5 Jahre in den Pyrenäen auf. Bekanntlich veröffentlichte er die erste umfassende geologische Abhandlung über die Pyrenäen (geschrieben 1812, veröffentlicht 1823) als Teil eines geplanten dreibändigen Werks, das auch eine Beschäftigung mit den Sprachen und Sitten, sowie der materiellen Anthropologie, insbesondere der Metallverarbeitung umfassen sollte. Der zweite und der dritte Band blieben fragmenta-

<sup>17</sup> Humboldts Notiz lautet: «Von P[arte].3. Instr[uccion].1 Cap[itulo].1 Art[iculo]1 bis Trat[ado].3. C[apitulo].2 Art[iculo].4 incl. habe ich in Abschrift. Es ist zum Zeichen doppelt unterstrichen. 1811.» In Gárate (1935: 98) Abschrift liest man «Von P.B. Instr.1 cap.1 Arb.1 bis Instr.3. C.2. Art 4. und finden sich in Abschrift. Es ist zum Teilen doppelt unterstrichen. 1811.» Obwohl die von Humboldt angegebene Stelle auf der gegenüberliegenden Seite der Anmerkung liegt, und diese Stelle auch doppelt unterstrichen ist, entgeht Gárate offenbar der Zusammenhang. Dieses Mißgeschick ist aber auch Gárate allgemeineren Schwierigkeiten im Umgang mit Humboldts Handschrift, sowie der deutschen Sprache zuzuschreiben. Andererseits ist es zweifelsfrei Gárate Verdienst, wesentlich zur Humboldt Rezeption im Baskenland beigetragen zu haben und auch einige Schriften aus dem Nachlaß, die bis heute im Original unveröffentlicht sind, in spanischer Übersetzung herausgegeben zu haben (Gárate 1933).

<sup>18</sup> Im Anschluß an die mündliche Präsentation des vorliegenden Vortags teilte mir José Maria Uriarte Astarloa mit, daß das Manuskript des *Plan de Lenguas* im Humboldtschen Nachlaß, von dem ich zur Illustration während des Vortrags 1 Seite Reproduktion zeigte, einwandfrei von der Hand Pablo Astarloas stamme. Ich danke ihm für diese Mitteilung.

<sup>19</sup> Die Umstände, die Gárate (1933) angibt, unter denen Humboldt das Manuskript erhält, sind übrigens nicht korrekt.

risch. Das baskische Manuskript bezieht sich auf den Dialekt von St. Etienne bei Baigorri, wo Charpentier ca. 1 Jahr als Bergwerksdirektor arbeitete. Der grammatische Teil ist —wohl aufgrund mangelnder sprachwissenschaftlicher Kenntnisse des Autors— stark an die grammatischen Strukturen und Kategorien der klassischen Sprachen angelehnt und aus diesem Grund bestenfalls wegen dialektspezifischer Formen der zahlreich angeführten Paradigmata interessant, anders als der Wörterbuchteil, der unmittelbar ins Auge springende Besonderheiten aufweist.

ad 4. Aizpitarte war von der *Real Sociedad Bascongada de los Amigos del Pais* mit der Abfassung eines baskischen Wörterbuchs beauftragt (Gárate-Ruiz de Arbuló 1971). Die Geschichte der Entstehung dieser Arbeit, die selbst meines Wissens unveröffentlicht in der Bibliothek von Loyola liegt, ist für Baskologen auch weitgehend bekannt. Im Jahre 1782 war Aizpitarte aufgefordert, der Gesellschaft über den Fortgang der Arbeiten zu berichten und legt dieser den im Materialienband veröffentlichten Teil vor. Vgl. das in Knörr 1981: 35 unter Nr.9 zitierte Dokument über den «estado presente del Diccionario bascongado, presentada por el socio Aizpitarte a la R. S. B. en sus Juntas Generales del 1786», wo es unter anderem heißt:

Por Julio del 1782 remitió al Señor Conde de Peñaflorida (que en paz descanse) una collección de voces bascongadas de la combinación *ar*, formada a instancia del citado Director; cuyos artículos ascendían al número 1750. Y estas voces, que estaban puestas en riguroso orden alfabético, tenían también sus significados castellanos. Hoy tiene esta collección el mismo Aizpitarte.

Humboldt hat diese Sammlung offenbar direkt von Aizpitarte erhalten, den er im Hause des Barons Montehermoso kennengelernt haben dürfte, wo Aizpitarte in der Zeit, als Humboldt Vitoria besuchte, als Bibliothekar arbeitete.

ad 5. Das fünfte und letzte der nunmehr in Druck befindlichen Manuskripte ist ein labortanisches Wörterbuch von einem nichtidentifizierten Autor, das aus verschiedenen Gründen auf die Zeit zwischen 1789 und 1800 zu datieren ist.<sup>20</sup> Obwohl der Autor im Laufe des Manuskripts offenbar seine Zielsetzung ändert, sowie auch seine lexikographischen Grundsätze ist es doch von wahrscheinlich nicht unwesentlichem lexikologischem Interesse für die baskische Dialektologie und die Geschichte der Baskologie insgesamt.<sup>21</sup>

<sup>20</sup> Insbesondere wegen des Eintrags *departement*, bei dem sich der Autor explizit auf den seit der Französischen Revolution gebräuchlichen Terminus bezieht.

<sup>21</sup> Die Auswahl gerade dieser Items für den Materialienband ist in der Einführung zu Hurch (2002a) ausführlich gerechtfertigt. Andere Manuskripte sind zwischenzeitlich veröffentlicht bzw. zur Veröffentlichung vorbereitet, oder sie gehören originär in einen anderen Zusammenhang und Humboldt besaß von ihnen nur Kopien. Letzteres gilt etwa für die Abschrift des Pouvreauschen Wörterbuchs, das bereits vor dem Beginn unserer Editionsarbeiten von Maria Jose Kerejeta abgeschrieben und weitgehend für den Druck vorbereitet wurde. Ferner wurden in den Materialienband nur Bearbeitungen, d.h. Grammatiken und Wörterbücher aufgenommen, nicht aber Sprachmaterial, unabhängig von der Bedeutung des letzteren.

## 7. Das Beschaffungsprogramm

Bei diesen und anderen Schriftstücken handelt es sich nicht um gedruckte oder in Bibliotheken vorhandene Arbeiten. Der soziolinguistische Status des Baskischen war der einer, zumindest im europäischen Bewußtsein —soweit überhaupt vorhanden— nahezu literatur- und damit kulturlosen Sprache mit wenig gedruckten Schriften. In der Tat war sich Humboldt der Beschwerlichkeit bewußt, die allein mit dem Beschaffen von Informationen über mögliche Quellen verbunden war. Und er lernte diese Schwierigkeiten zu meistern und sich in erstaunlicher Weise die damals vorhandenen Quellen zu erschließen. Die Wege, wie diese fünf Manuskripte den Weg in Humboldts Besitz fanden, ist eben auch für die Entwicklung der Systematik illustrativ, mit der er sich das notwendige und erwünschte Material verschaffte. Auf einen Nenner gebracht, Humboldt versuchte, alle Informationen zu bekommen und sämtliche Manuskripte, deren er irgendwie habhaft werden konnte, in seinen Besitz zu kriegen. Dazu nützte er die ihm zur Verfügung stehenden Möglichkeiten zur Gänze aus:

—Auf seiner Reise ins Baskenland knüpft er alle ihm möglichen Kontakte, insbesondere von Paris aus vermittelt durch D. J. Garat, und innerhalb des Baskenlandes durch die Mitglieder der *Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*. Einige für ihn interessante Persönlichkeiten, die ihm ihr Material zur Verfügung stellen konnten oder für ihn anfertigten, besuchte er persönlich (etwa Astarloa, Murga, Moguel, Lahetjusan, Ithurbide, Harambillet u.a.). Er verbringt, es ist bekannt, einige Tage in Durango bei Astarloa, über den er sich auch in seinen Briefen und Reisebeschreibungen äußerst positiv und beeindruckt äußert. In den Duranger Tagen arbeitet er —nach dem Umfang und der im Verhältnis doch recht kurzen Zeit— offenbar wie ein Besessener Astarloas Schriften durch, exzerpiert diese, diskutiert mit ihm, läßt sich von ihm seine Arbeiten erklären und schreibt dies nieder.<sup>22</sup> Von Harambillet läßt er sich Kinderliedtexte diktieren, übersetzen und analysieren. Murga wird zu einer seiner wichtigsten Materialquellen, er verschafft ihm auch die Moguelschen Übersetzungen antiker Autoren, von Ithurbide erhält er verschiedene Gedichte und Liedtexte, usw.

Aber auf diesen Reisen trifft er auch durch Zufall auf für ihn bedeutsame Personen. So erwähnt er in seinem Tagebuch der ersten Spanienreise (Humboldt 1918: 138), im Hause des Marqués de Montehermoso dessen Bibliothekar kennengelernt zu haben, einen sprachverständigen Menschen, den er

<sup>22</sup> In einem Brief von Ignacio Luis de Astarloa, einem Neffen von Pablo Astarloa, an Fidel Modet aus dem Jahre 1842, in dem er die Erinnerungen an seinen Onkel festhält, liest man: «Ya tenía muy adelantados sus trabajos cuando vino á visitarle á principio de este siglo, ó fines del pasado D<sup>o</sup>. Guillermo Humbolt sabio Humanista y Academico de Berlin. Se detuvo con el muchos dias examinando sus tareas: ven[...] temprano a casa del tio, y pasaba en ella todo el dia sin tomar mas alimento que dos ó tres vasos de leche, engolfado en la consideracion de las hermosuras del bascuence». Eine Kopie dieses Briefes stellte mir freundlicherweise Herr Uriarte Astarloa zur Verfügung, das Original dieses Brief liegt im Archiv Juan Bautista Erro des Fondo Marquesado San Miguel de Grox im *Archivo Provincial de Zamora*, Kasten 29/4.

namentlich nicht nennt. Aber er bringt das im Materialienband in Druck befindliche Manuskript Aizpitartes von dieser Reise mit, wie er in den *Hilfsmitteln* schreibt, und Aizpitarte arbeitete eben zu jener Zeit als Bibliothekar bei Montehermoso. Der Weg dieses Manuskripts in Humboldts Besitz ist also einfach nachvollziehbar.

- Humboldt durchsucht die öffentlichen Bibliotheken jener Städte, in denen er wohnte, nach baskischen Manuskripten und sonstigen einschlägigen gedruckten Werken und wissenschaftlichen Schriften. Als Beispiel sei die Beschäftigung mit Pouvreau genannt, bei dem er zurecht annahm, er würde keine andere Kopie dieses Wörterbuchs außerhalb von Paris finden und von dem er eigenhändig eine nahezu vollständige Abschrift anfertigte.
- Außerhalb des Baskenlandes, insbesondere in Paris, suchte Humboldt direkten persönlichen Kontakt zu Personen, die ihm bei seiner Materialsuche bzw. insgesamt bei seiner Beschäftigung mit dem Baskischen behilflich sein konnten. Seine baskologischen Interessen waren da zum Teil ausschlaggebend, wie im Falle von Dominique Joseph Garat, oder ein erfreuliches Nebenprodukt, wie im Falle von Sainte-Croix. Letzterer schenkte Humboldt die Frérêtschen Manuskripte zum Baskischen. Garat half Humboldt, die wichtigsten Kontakte im Baskenland zu knüpfen, so zu Mitgliedern der *Real Sociedad Bascongada*, aber auch direkt zu Einzelpersonen wie Astarloa.<sup>23</sup>
- Humboldt verabsäumte es nicht, auch seine diplomatischen und politischen Beziehungen einzusetzen, um nützliche Kontakte herzustellen. So korrespondierte er mit Erro, damals *ministro plenipotenciario* in Madrid und gleichzeitig Nachlaßverwalter (zusammen mit Zamácola) von Astarloas Schriften, über die diplomatischen Kanäle Preußens in Madrid. Dieser Kontakt brachte für Humboldt zwar nicht das erwünschte Resultat, nämlich die Übersendung einer vollständigen Kopie des *Plan de Lenguas*, aber es war für ihn selbstverständlich einen Versuch wert.
- Humboldt unterhielt wissenschaftliche Beziehungen zu Personen, deren Arbeit für ihn selbst bzw. für die seine eigene Arbeit von Interesse sein konnte. Als einen speziellen Fall seien die enzyklopädischen Unternehmungen seiner Zeit, bzw. deren Autoren genannt. In Rom trifft Humboldt noch den greisen Hervás und hat Zugang nicht nur zu dessen Schriften, sondern auch zu dessen Unterlagen und Materialien. Im deutschsprachigen Raum sind dies die Autoren des Mithridates: nicht nur verschafft Humboldt Vater bedeutsames Material etwa zu den amerikanischen Sprachen aus dem Hervásschen Bestand, auch setzt er sich bekanntlich kritisch mit den Adelungschen Ausführungen zum Baskischen auseinander (Humboldt 1817).

---

<sup>23</sup> Ebenfalls Herrn Uriarte Astarloa verdanke ich die Kopie eines weiteren Erinnerungsbriefes über Pablo Astarloa (von Martin Antonia de Zuberiondo (?) an Nazario de Eguia aus dem Jahre 1842, im gleichen Archiv der vorgehenden Fußnote, Kasten 27/2) in dem dieser die von den Biographen meist ignorierte Annahme bestätigt, daß Astarloa seine Seminarszeit in Frankreich verbracht hat. An derselben Stätte hielt sich damals D. J. Garat auf. Die direkte Bekanntschaft der beiden scheint also belegt.

— Schließlich ist es die Bedeutung der Brüder Humboldt im europäischen Geistesleben, die verschiedene Leute veranlaßt, von sich aus Kontakt mit ihnen aufzunehmen und ihnen ihre Arbeiten vorzulegen. Einen solchen Fall haben wir bei Johann von Charpentier, der zwar wahrscheinlich über die Schiene der Freiburger Bergakademie, deren Studenten sowohl er als auch Alexander von Humboldt waren (wenn auch zu unterschiedlichen Zeiten), den Kontakt etabliert hatte, und der 1822 Wilhelm von Humboldt sein im Materialienband zu veröffentlichendes baskologisches Manuskript schickt.<sup>24</sup>

Damit erschließt sich, bzw. erschließen sich Humboldt alle möglichen Quellen und er ist in ein Netz wissenschaftlicher Auseinandersetzung integriert, das man in der Beschäftigung mit Humboldtschem Gedankengut, wie hier zum Baskischen, aus intellektueller und wissenschaftlicher Redlichkeit nicht außer Acht lassen darf. In der Bearbeitung des Nachlasses ist es uns somit möglich, nahezu jedes Stück der Handschriften in seiner eigenen Bedeutung, seinem eigenen wissenschaftshistorischen Kontext, aber auch in seiner Bedeutung für das Humboldtsche Œuvre einzuschätzen. Das sogenannte *Beschaffungsprogramm*, das Humboldt dann in Bezug auf die amerikanischen Sprachen wegen deren geopolitisch heterogener Verteilung und deren schwierigerer Zugänglichkeit perfektionieren muß, ist jedenfalls hier schon voll entfaltet. Der Prozeß der Wissenssammlung hat sich historisch wahrscheinlich proportional zur vorhandenen Wissensmenge —in nur bedingt kausalem Zusammenhang— vereinfacht, aber auch er erforderte Humboldts ganze Anstrengung. Das Resultat war aber auch hier: wahrscheinlich gab es in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts nirgends eine so gut ausgestattete baskologische Bibliothek, wie im Schloß Tegel zu Berlin.

## 8. Konklusion

Die Humboldt Rezeption nur anhand seiner gedruckten Schriften weiterzuführen, ist aufgrund der Komplexität des Nachlasses nicht mehr legitim. Es ging mir im vorliegenden Beitrag darum, zu zeigen, welche neuen Wege der Wissenschaftsgeschichte die Kenntnisnahme von diesem Nachlaß zu eröffnen in der Lage ist. So sind es zum einen gerade die bislang ungedruckten sprachwissenschaftlichen Auseinandersetzungen zum Baskischen, in denen er bereits die Grundlinien seines späteren linguistischen Arbeitens skizziert, aber auch die zahlreichen kleineren, und im ersten Moment nebensächlich scheinenden Skizzen und Versuche, die uns helfen, sein Werk zu öffnen, aber auch - und gerade dies sollte hier im Mittelpunkt stehen- jene unbekanntes Schriften fremder Autoren zum Baskischen, die für Humboldts eigene Studien das Fundament gelegt haben. Nur dieser mühsame Weg wird es erlauben, das von jeher bekannte, aber aus unerfindlichen Gründen ignorierte Loch in der Wissenschaftsgeschichte zu füllen.

<sup>24</sup> Ein direkter Kontakt zwischen Wilhelm von Humboldt und Charpentier ist nicht belegt, doch schreibt Alexander seinem Bruder 1822 aus Mailand, daß er am Weg von Paris dahin außer Copet auch Bex, und dort Charpentier besucht habe, und letzterer beabsichtige, Wilhelm seine baskischen Arbeiten zu schicken (vgl. Hurch 2001b).

## 9. Bibliographie

- Berglar, P., 1970, *Wilhelm von Humboldt*. Reinbek: Rowohlt.
- Buschmann, E. & W. von Humboldt, 2000, *Wörterbuch der mexicanischen Sprache*. Hg. von Manfred Ringmacher. Paderborn: Schöningh.
- De Cafmeyer, G., 1992, *Nicolas Fréret linguiste: Le domaine indo-européen*. Mém. lic. phil. rom., Université Libre de Bruxelles.
- Charpentier, J. von, 1823, *Essai sur la constitution géognostique des Pyrénées*. Paris: F. G. Levrault.
- Dunken, G., 1962, *Zur Geschichte der Herausgabe der «Gesammelten Schriften Wilhelm von Humboldts»*. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Vorträge und Schriften 75). Berlin.
- El Zarka, D., 2000, «Aspekte von Wilhelm von Humboldts Sprachdenken im Spiegel seiner baskischen Studien», *Grazer Linguistische Studien* 54, 1-24.
- Fischer, Ch. A., 1801, *Voyage en Espagne, aux années 1797 et 1798; faisant suite au Voyage en Espagne, du citoyen Bourgoing*. (Deutscher Originaltitel: *Reise von Amsterdam über Madrid und Cadix nach Genua*. Berlin 1799), Paris.
- Gárate, J., 1933, *G. de Humboldt. Estudio de sus trabajos sobre Vasconia*. Bilbao: Imprenta Provincial.
- , 1935, «Extracto del Plan de Lenguas de Astarloa por Guillermo de Humboldt», *RIEV* 26, 94-121.
- , 1936, *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*. Bilbao: Junta de Cultura Vasca.
- & F. Ruiz de Arbulo, 1971, «El lexicógrafo José Maria de Aizpitarte, vecino de Vitoria», *BISS* XV, 255-67.
- Humboldt, W. von, 1812a, «Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation nebst Angabe des Gesichtspunktes und Inhalts derselben», *Königsberger Archiv für Philosophie, Theologie, Sprachkunde u. Geschichte*, Bd. 1, 1-8.
- , 1812b, «Proben vaskischer Schreibart und Dichtung», *Königsberger Archiv für Philosophie, Theologie, Sprachkunde u. Geschichte*, Bd.1, 277-91.
- , 1817, «Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweiten Bandes des Mithridates über die Cantabrische oder Baskische Sprache», in Adelung, J. C. & J. S. Vater, *Mithridates oder Allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser Als Sprachprobe in beynabe fünfhundert Sprachen und Mundarten*, Bd. 4, Berlin: Vossische Buchhandlung, 275-360.
- , 1821, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der vaskischen Sprache*. Berlin: Dümmler.
- , 1903-36, *Gesammelte Schriften*. Hg. von Albert Leitzmann. 17 Bde. Berlin.
- , 1918, «Tagebuch der Reise nach Spanien 1799-1800», in Humboldt 1903-36, Bd. 15, 1-46.
- , 1920, *Die Vasken, oder Bemerkungen auf einer Reise durch Biscaya und das französische Basquenland im Frühling des Jahrs 1801. nebst Untersuchungen über die Vaskische Sprache und Nation, und einer kurzen Darstellung ihrer Grammatik und ihres Wörterraths*, in Humboldt 1903-36, Bd. 13, 1-195.
- , 1994, *Mexicanische Grammatik*. Hg. von Manfred Ringmacher. Paderborn: Schöningh.
- Hurch, B., Hg., 2002a, *Die baskischen Materialien aus dem Nachlaß Wilhelm von Humboldts. Astarloa, Fréret, Charpentier, Aizpitarte und anderes*. Paderborn: Schöningh.

- , 2002b, «Das linguistische Manuskript eines Geologen: Johann von Charpentiers baskische Grammatik», in Hurch 2002a, 113-23.
- , R. Gómez & M. J. Kerejeta, 2002, «Zum Stellenwert Astarloas und des *Plan de Langues*», in Hurch 2002a, 21-42.
- Knörr, E., 1981, «Some new documents concerning Aizpitarte's dictionary», in *Euskalarrien Nazioarteko Jardunaldiak* (IKER 1). Bilbao: Euskaltzaindia, 1-45.
- Mahn, C. A. F., 1857, *Denkmäler der Vaskischen Sprache*. Berlin: Dümmler.
- Mueller-Vollmer, K., 1993, *Wilhelm von Humboldts Sprachwissenschaft. Ein kommentiertes Verzeichnis des sprachwissenschaftlichen Nachlasses*. Paderborn: Schöningh.
- , 1994, «Humboldts linguistisches Beschaffungsprogramm: Logistik und Theorie», in Zimmermann, K., Trabant, K., Mueller-Vollmer, Hg., *Wilhelm von Humboldt und die amerikanischen Sprachen*. (Humboldt Studien). Paderborn: Schöningh, 27-42.
- Oihenart, A. d', 1656, *Notitia utriusque Vasconiae... Altera editio emendata & aucta*. Paris: Cramoisy.
- , 1657, *Les proverbes basques, recueillis par le sr. d'Oihenart, plus les poésies du mesme auteur*. Paris.
- Pott, A. F., 1876, *Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft*. Berlin: Calvary.
- Schuchardt, H., 1923, *Primitiae Linguae Vasconum. Einführung ins Baskische*. Halle/S.: Niemeyer.
- Schwarz, Ch., 1993, *Ex libris a Guilelmo L.B. de Humboldt legatis. Das Legat Wilhelm von Humboldts an die Königliche Bibliothek in Berlin*. Paderborn: Schöningh.
- Vollmann, R., 2000, «Wilhelm von Humboldt und die Grammatik des Baskischen», in Ofitsch, M. & Ch. Zinko, Hg., *125 Jahre Indogermanistik in Graz*. Graz: Leykam, 479-95.



# LEXIKOAREN HEDAPENA GOI-NAFARRERAREN HIRU IBARROTAN: ERROIBAR, ESTERIBAR ETA ANUE

Orreaga Ibarra Murillo

(Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

## 0. Atariko

Lan honetako gure xedea da Nafarroako hiru ibarrotako lexiko zenbait parekatzea, banaketa geolexikoaz zerbait argitzeko helburuz. Era berean argitu nahi dugu Bonapartek proposatutako banaketa dialektala —GN hegoaldekoa/iparraldekoa— ea bat datorren banaketa geolexikoarekin. Aukeratutako ibarrak hauexek dira: Erroibar, Esteribar eta Anue eta hartutako lanabes bakarra izan da A. M. Etxaideren lana *El euskera en Navarra. Encuestas lingüísticas 1965-67*. Liburu honen inkestak duela ia 40 urte egin ziren, eta honenbestez nolabaiteko balioa dute, euskara galdu baita horietako hainbat herri eta ibarretan. Bestaldetik, galdetegia zehatza da eta hori dela eta, erantzunak sistematikoak. Horrela, lan honetan galdetegi baten hobaria, hain zuzen ere galdetegi erantzunak parekatu ahal izatearena, aprobeztatu nahi izan dugu.

Erabiliko dugun esparrua izanen da Erroibarko bi herri (Aintzioa eta Ardaitz), Esteribarko beste hauek (Eugi, Iragi, Leranotz eta Inbuluzketa) eta Anueko bi (Etu-lain, Arizu). Lana erraztearren herriak ibarka kokatu ditugu, ez dugu —erabat beharrezkoa ez bada— ibarren arteko diferentziarik aipatuko. Hiru ibar hauek ekialdetik mendebaldera lerratzen dira eta hain zuzen ere, hortxe (Anueren hasieran) ezarri zuen muga Bonapartek goi-nafarrera iparraldekoa eta hegoaldekoa bereizteko.

Ehun urte igaro ondoren, euskal dialektologia urrats nabarmenak ematen ari da eta lan horien guztien ondorioz, Zuazok sailkapen berria proposatu du (1998) eta eremu hau guztia “nafarrera” barruan sailkatu du. Caminok berriki (1999: 16, 21) Goñibarko euskara aztertzean, proposatu du horrelako banaketa berria goi-nafarrerarako. Hona laburbildurik:

- Erdialdeko hego-nafarrera, bertan Artzibar, Erroibar, Esteribar eta Eguesibar sartzen ditu.
- Hegoaldeko hego-nafarrera: Itzarbeibarko euskara sartzen du.
- Mendebaldeko hego-nafarrera: Goñerri, Gesalatz eta Oltzako hizkera.

Begien bistakoa da ageri diren hitz guztiek ez dutela geografia hedadura bera, baina jakin nahi dugu ea jauzi nabarmenik dagoen lexikoaren erabileran Esteribaretik Anuera bitartean.

Lan honetan bertan Caminok Esteribar eta Anue eremu berean sartzen ditu “erdialdeko goi-nafarrera” osatuko lukete, baina, egia esan, ez dakigu oso ongi Esteribartik ezker zer dagoen, alegia Anue eta Ultzama aldera. Gainera, mapa marrazterakoan, Anue erdialdeko eremuan sartzen du, baina margotu gabe zehazki zer dagoen. Geografikoki mugakideak diren hiru ibar dira hauek, ekialdetik mendebaldera hedatzen direnak, bat bestetik elkarren ondoan, *continuum* geografikoa irudikatzen dute, eta oso egokiak dira gure xedea frogatzeko, alegia, eremu lektalaren *continua* aztertzeke, edota ia nolabaiteko eten lektala dagoen ondorioztatzeke.

Izan ere Caminok maisuki dioenez:

Dialektoak gauza bat dira, eta eremu lektal edo continua lektalak beste bat: hizkeren argazkiaren ikuspegi desberdinak ateratzea edo irudiari beste leku batetik begiratzea bezala litzateke (Camino 1999: 11)

Guk jakin nahi izan dugu zein ondorio ematen zuen hiru haran hauetako lexikoa parekatzeak, nolabaiteko muga ote dagoen argitu ahal izateko. Izan ere, gauza jakina da euskarak fragmentazio lexiko handia erakusten duela, Videgain ere (1987: 147) lexikoa jorrazterakoan ondorio berera heltzen da. Oztopoak ez dira gutxi. Caminoren lan hauetan goinafarreraren mugak zertxobait aldatzen ari direla iruditzen zaio, eta berak dioenez, muga antzeko zerbait bada Goñiko euskaratik Elkanokora, geolinguistikoki eta kualitatiboki garrantzia duena. Elkano bere ekialdera dauden hizkera batzuekin lotzen da: Erroibarrekin eta Aezkoarekin gehienetan. Goñibarko hizkera, ordea, mendebalderagokoekin lotzen da (Camino 1999: 18).

Lan honetan soilik lexikoiko itemak dira galdezkatzen direnak eta hori izanen da aztergai izanen dena. Emandako 300 inguruko erantzunetatik, guk aukeratu ditugu desberdintasuna suposatzen zutenak, bereziki lexema ezberdina edota aldaera ezberdina aukeratzea ekartzen zutenak, nahiz kasu batzuetan aldaketa fonetikoak besterik ez zen, eta baztertu ditugu inolako aldaketarik suposatzen zutenak.

Onartzen dugu galdetegi batean oinarrituz etor daitezkeen arazoak, izan ere, galdetegien arriskua da galdera bakar bat hiztun bakoitzari egiten zaiola, eta horretan, jakina, polimorfismoa ekiditen da, ez dugu modurik polimorfismoa ikusteko. Hauxe bera da dialektologia tradizionalari egotzen zaion aitzakia, hiztun bakoitzari erantzun bakar bat egokitzea. Baina hori ez da desabantaila bakarra, galdetegien erantzunak gehienetan oso formalak izaten dira:

Por el contrario, el uso de preguntas concretas, aunque sea indirectas, encaminadas a obtener unas respuestas concretas, mantiene un nivel de formalidad mayor. Muchas de las preguntas presentan el aspecto de una especie de intercambio entre un maestro y un discípulo, y un intercambio no especialmente agradable, cuando la respuesta resulta trivial u obvia (Chambers & Trudgill 1994: 50).

Bestalde, galdetegi batean ezaugarri bat ez agertzeak ezaugarri hori existitzen ez dela baieztatzea eraman gaitzake kontuan hartu gabe, momentuaren eta hiztunaren arabera, hiztunak forma gehiago ezagut ditzakeela, etab. Era berean, ez da ahaztu behar hizkeren edo herrien arteko desberdintasunak ezin direla besterik gabe kontatu, desberdintasun horiek ponderatu behar direla, batzuk garrantzitsuagoak direlako besteak baino.

Aurrekoetxeak egindako azterketa dialektometrikoa ere kontuan izanen dugu, galdetegi honetantxe oinarritzen baita. Aurrekoetxeak dioskunez (1992: 102) 10. mapan Aintzioak, Inbuluzketak eta Leranotzek antzekotasun handia dute haien artean, alegia Erroibar eta Esteribarko herrien artean. Bestaldetik, Esteribar eta Anueko herriak daude, Eugik, Iragik eta Arizuk dute similaritate handia haien artean. Horrela dio (1992: 77) Aurrekoetxeak:

Erroko azpieuskalkia barietate bik ordezkatzan dute: Erroibar eta Esteribarrekoak, hain zuzen ere. Lehen barietatean herri bat baino ez dago gure puntuen artean: Aintzioa (12). Esteribar lau herrik ordezkatzan dute: Eugi, Iragi, Leranoz eta Inbuluzketa. Azken hau hartu da prototipo moduan.

Leranoz eta Aintzioa ez ditu hurbilen, bai ordea Eugi eta Iragi. Eta hauekin iparraldeko nafarrera garaiko Ultzamako azpieuskalkikoak diren Arizu Anuen; Arraitz eta Auza Ultzaman; eta Arostegi eta Berasain Atezen.

Esaten duenean oinarrituz eremu makrodialektalak ikus ditzakegu, eta honetan bistan denez, Erroibarko hizkera Esteribar eta Anuekoarekin lotuta agertzen da, eta horretan ere ados gaude. Ideia beretsua du Zuazok (1998) euskalkien banaketa egin zuenean, nafarrera euskalkiak hori guztia hartzen zuela baieztatzerakoan.

Azken honetan Caminok burututako lan zehatzean (Camino 1999, 2000), goi-nafarreraren irudikapen berria dakarkigu (1999: 16, 21), lan honetan dialektometriaren beharra aipatzen du, baina horretarako datu-oinarri bat behar da ezinbestean, eta begien bistakoak diren arrazoiengatik hori orain ezina dela ere dio.

## 1. Datuen zerrenda

Honatx datuak, ezkerreko zenbakiak liburuan (Etxaide 1989) duen berbera da, errazago aurki dadin. (Erro) laburtzapena erabili dugu Erroibar osorako, eta (Ester) Esteribarrerako:

4. Hierro: *burrina, birrune, burdine*<sup>1</sup> (Erro) / *burdine/la, burnie* (Ester) / *burnie* (Anue)
6. Rayo, relámpago: *tximista* (Erro) / *aire gaixtoa, oñazture* (Ester) / *tximiste* (Anue)
8. Lluvia: *euria* (Erro) / *eurie* (Ester) / *egurie* (Anue)
9. Granizo: *txetxorra* (Erro) / *txitxorra, kazkarabarra* (Ester) / *kazkarabarra* (Anue)
10. Rocío: *izotza, intze* (Erro) / *intza,e* (Ester) / *intze* (Anue)
11. Escarcha: *izotza* (Erro) / *izotza* (Ester) / *izotza, orma* (Anue)
12. Hielo: *izotza* (Erro) / *orma, izotza* (Ester) / *izoztuik, ormatue* (Anue)
15. Luna: *ilergie, illargia* (Erro) / *ilergie* (Ester) / *illargie, iyargie* (Anue)
26. Viernes: *ortzilaria* (Erro) / *ortzirelia* (Ester) / *ortzilleria, ortzileria* (Anue)
21. Reloj: *erlojua, reloja* (Erro) / *montra, errelojue* (Ester) / *errelojue* (Ester)

<sup>1</sup> Hau ez da agertzen den aldaera, baina, guk Erroibarren *burdine* erraten dela badakigu.

29. Enero: *izotzilla* (Ai) / *ilbeltza* (Eu) / *ootzille* (Anue)
30. Febrero: *otsalla* (Erro) / *zotzille* (Anue)
31. Marzo: *martxoa* (Erro) / *epalla* (Ester) / *martxoa* (Anue)
32. Abril: *aprilla* (Erro) / *loralla* (Eu) / *aprille* (Anue)
34. Junio: *garagartzaroa* (Erro) / *garagarrilla* (Eu) / *gaarsarue* (Anue)
35. Julio: *garilla* (Ai) / *uzta* (Ester) / *julioa* (Anue)
36. Agosto: *agostia* (Ai) / *dagonilla* (Eu) / *agostue* (Anue)
37. Septiembre: *urria* (Erro) / *agorra* (Ester) / *urrie* (Anue)
38. Octubre: *lastalla* (Erro) / *Ester* (ns/nc) / *otubria* (Anue) /
39. Noviembre: *azaroa* (Erro) / *nobienbria*, *azarue* (Anue)
40. Diciembre: *abendue* (Erro) / *diziembria*, *abendue* (Anue)
41. Primavera: (Erro)<sup>2</sup> (ns/nc) / *primabera*, *primedera* (Ester) / *primabera* (Anue)
43. Otoño: *Larrazkena*, *otoñoa* (Erro)<sup>3</sup> / *larrazkena* (Ester) / *otoñoko denbora* (Anue)
47. Carnaval: *iyautiak* (Eu), *irautiak*, *irautiak* (Ester) / *iyaute*, *iyotiak* (Anue)
48. Nochebuena: *gabona* (Erro) / *subilero* (Eu), *eguarriko arratsa* (Eu) / *sunbillero*, *eguarriko bespera* (Anue)
50. Día de fiesta: *festa* (Erro), *besta* (Ester) / *jai eune*, *jaya* (Inb) / *besta*, *yai* (Anue)
53. El amanecer: *argiestean* (Erro) / *argiastia* (Ester) / *argistian*, *argitzean* (Anue)
54. El anochecer: *ilunian*, *ilunabarrean* (Erro) / *ilunian* (Ester) / *illuntzian* (Anue)
56. Ortiga: *asuñe*, *asuñek* (Erro, Ester) / *ausiñe* (Anue)
59. Lino: *ligue* (Erro)<sup>4</sup> / *ligue* (Ester) / *linoa* (Anue)
61. Viña, uva: *matsa* (Erro) / *ardantzeta* (Ester) / *matsa* (Anue)
65. Zarza: *larra* (Erro) / *sasie*, *larra* (Ester) / *sasiek*, *larrak* (Anue)
66. Zarzamora: *martosa* (Erro) / *martuse* (Ester) / *martuxe* (Anue)
67. Fresa: ns/nc (Erro)<sup>5</sup> / *malubie* (Ester) / *marurie*, *malubie* (Anue)
- 68.<sup>6</sup> Bellota: *babatsa* (Erro) / *ezkurra* (Ester) / *ezkurre* (Anue)
69. Nuez: *txagurra*, *txaurre* (Erro) / *eltzaurre*, *giltzaurre* (Ester) / *eltzaurre* (Anue)
71. Prado: *saroya*, *pentzia* (Erro) / *pentzea*, *sóloa* (Ester) / *soro bat* (Anue)
72. Sembrado: *alorra* (Erro) / *alorra erekie* (Ester) / *alor bat ereiteko* (Anue)
61. Viña, uva: *matsa* (Erro) / *matsa* (Eu) / *ardantzeta* (Ester) / *matsa* (Anue)
81. Araña: *arbimagua*, *arbinboa* (Ester) / *armimaua* (Anue)
83. Ardilla: *burtxintxe*, *gatapurtxintxe* (Ester) / *urritxintxe* (Anue)

<sup>2</sup> Nahiz eta (ns/nc) ekarri, guk badakigu *primedera* dela Erroibarren.

<sup>3</sup> 43. galderan ez du hori ekartzen, *otoñoa* esaten du, baina hau Aintzioan galdetu zelako da, baina guk badakigu Erroibarren *larrazken* esaten dela.

<sup>4</sup> Liburuan ns/ nc agertzen da, baina guk Erroibarren *ligue* bildu dugu.

<sup>5</sup> *Ns/nc* agertzen da baina Erroibarren *maruri* esaten da.

<sup>6</sup> Banaketa horrelakoa bada ere, ez du baliagarritasun handirik zeren Erroko erantzunak, alegia, *babatsa* “hayuco”-ari egien dio erreferentzia, eta ez “bellota”-ri.

90. Cabrito: *antzumia, antzumia* (Erro, Ester) / *aunskumia* (Anue), *aunsumea* (Arizu)
91. Cuerpo: *korputze* (Erro) / *gorputza* (Ester) / *gorputza* (Anue)
99. Quijada: *kokotxa* (Erro)<sup>7</sup> / *matelasurre* (Ester) (ns/nc) (Anue)
105. Lomo, riñones: *gerruntzia* (Erro), (Ester) / *erraye, saiets* (Anue)
108. Pelo: *biloa, bilua* (Erro, Ester) / *illa* (Anue)
109. Lana: *illea, ellea* (Erro) / *biloa, ella* (Ester) / *illa* (Anue)
111. Dedo: *edea, eddie* (Erro) / *éria, érie* (Ester) / *beátza, biatza* (Anue)
121. Huevos: *arrautzea, arrotzia* (Erro) / *arrotziak, arraultzea* (Anue)
137. Bostezar: *arrausia* (Erro) / *arrausie* (Ester) / *agua erekitzen, agua zabaldu* (Anue)
143. Cuchillo: *kanibeta* (Erro) / *kanabite* (Ester) / *nabala* (Anue)
145. Caldero: *bezkoa* (Erro) / *bezkoa, pozala* (Ester) / *pozala* (Anue)
148. Tijeras: *kurixa* (Erro) / *kurixak, purixek* (Ester) / *piruxek* (Anue)
149. Criba, tamiz: *baya, kribe* (Erro) / *pasadera, aozbaya* (Ester) / *pasadera* (Anue)
151. Escaño: *eskalue* (Erro) / *eskañue, zizeilluak* (Ester) / *respaldue, izillue* (Anue)
152. Tizón: *ikatza* (Erro) / *sutillekia, egurre* (Ester) / *iketza* (Anue) ‘tizón’
153. Hollín: *kedarra* (Erro) / *kedarria* (Ester) / *kedarrea* (Anue) ‘hollín’
155. Lejía: *lixua* (Erro) / *lixue* (Ester) / *lixue* (Anue)
156. Nudo: *korropillua* (Erro) / *korropilloa, koropilloa* (Ester) / *koropilloa* (Anue)
159. Sábana: *maindrea* (Erro) / *larrie, maindria* (Ester) / *mainderia* (Anue)
163. Anverso de la mano: *eskupean* (Erro) / *pekua* (Ester) / *esku azpie* (Anue).
165. Ángel: *angiru, anjel* (Erro) / *aingiru* (Ester) / *aingeru* (Anue)
168. Santo: *sandua* (Erro) / *sandue* (Ester) / *santue* (Anue)
171. Perdón: *barkamendua* (Erro) / *barkaziua* (Ester) / *barkazioa* (Anue)
174. Abuelo: *apitxi* (Erro) / *aputxi, abuelo* (Ester), *aitegutxi, aiteutxi* (Ester) / *abuelo, aitutxi, aiteutxi, aitutxi* (Anue)
175. Abuela: *amitxi* (Erro) / *amutxi, amitxi, abuela* (Ester) / *abuela, amutxi* (Anue)
188. Mujer: *mazte, andre* (Erro) / *mazteki, andre* (Ester) / *andre, makume* (Anue)
190. Pastor: *artzea, artzaya* (Erro) / *artzaya* (Ester) / *artzaya, artzaye* (Anue)
191. Niñera: *aurtzai, aurtzegie* (Erro) / *aurtzaya* (Ester, Anue)
206. Desnudo: *buluxi* (Erro) / *buluxi, ator utsean* (Ester) / *biluxik* (Anue)
207. Descalzo: *urtuxi* (Erro) / *urtuxik, oñetako kabe* (Ester) / *oñutsik* (Anue)
211. Francés: *frantsa* (Erro) / *frantsa, frantsesa* (Anue) / *franzesa* (Anue)
212. Hablar: *mintzatu, yarduki* (Erro) / *mintzatu, yarduki* (Ester) / *itziteut* (Anue)
214. Detrás: *gibeketik* (Erro, Ester) / *gibeketik* (Anue)
218. Estoy peor: *makurrago* (Erro) / *makurrago* (Ester) / *gaizkiago* (Anue)

<sup>7</sup> Hemendik ezin da deus ondorioztatatu, *kokotxak* ‘barbilla’ adierazi nahi duelako Erron.

202. Holgazán: *perezosoa* (Erro) / *alferra, kostagirotu, kostalarie, auferra* (Ester) / *Alferra* (Anue)
221. De dentro: *barreneko* (Erro) / *barreneko, barneko* (Ester) / *barneko* (Anue)
222. Morder: *ozka* (Erro) / *ozkin* (Ester) / *ozka* (Anue)
225. Subir: *iyen* (Erro) / *iyen, goratu* (Ester) / *iyen* (Anue)
237. Se ha despertado: *iretzarri* (Erro) / *itzarri, itzerri* (Ester) / *itzerri, tzerri* (Anue)
240. Desvestir: *buluxi* (Erro) / *buluxi, buruxi* (Ester) / *biluxi* (Anue)
260. Enviar: *igorri* (Erro) / *bieli, igorri* (Ester) / *bieli* (Anue)
262. Nadie: *niok* (Erro) / *niorek, iñok, iok* (Ester) / *iñork* (Anue)
287. Cien: *eun* (Erro) / *eun* (Ester) / *egun* (Anue)
288. Mil: *mille* (Erro) / *mile* (Ester) / *mille* (Anue)
290. Segundo: *bigarrena, bigarrena* (Erro, Ester) / *bigarna* (Anue)
292. Cada uno: *bakarrendako* (Erro) / *bakarrendako* / *bakarrendako* (Ester) / *bakotxandako & bakarrendako* (Anue)

## 2. Hainbat item lexikoren azterketa

Aral honetan aipatutako itemak aztertzeari ekingo diogu:

*Burdina* aldaera —4. galderakoa— Aezkoan, Erroibarren, Luzaiden eta Auritzen erabiltzen da. Era berean, *burdinalburdine* aldaerak agertuko dira Baztanen, Urdazubín eta Zugarramurdin. Esteribarren txandaketa hasten da: *burrina* eta *burdina* baititugu, eta azkenean, Anuen *burnie* dugu.

8. galderan, *eguri* forma, -g-duna, hedatzen da Anuen eta Ultzaman. Ezin dugu esan hemengo esklusiboa denik, Basaburuko Itxason, eta anitz ere ekialderago da goen Orotz Betelun ere agertzen da.

Galdeketa hartzen badugu, 9. galderan *txetxorra* / *kazkarabarra* banatzen duen muga Anuetik mendebaldera hedatzen da —Ultzamara eta Basaburura—, nahiz Esteribarren bi formak nagusitzen diren. Ekialdeko ibar guztiek *txetxorra* erabiltzen dute, Baztanen salbu, hor *zizerkora* agertzen da bi herritan.

15. galderan *ilargiarena* dugu. Lexema aldaketarik ez dago, baina Anuen hasten dira aldaki palatalizatuak hedatzen, *illargie* eta *iyargie*, bigarren honek *yeismoa* erakusten badu ere. Erroibarren txandaketa dago, baina gehienetan palatalizatu gabeko aldaerak dira gailen. Banaketa berbera ikusten da *mil* hitzean 288 zenbakia duena. Honetan ere Anuen hedatzen dira forma palatalak, Esteribarren palatalizatugabeak eta Erron *mille* agertzen da, nahiz guk frogatu dugun *mile* forma nagusitzen dela.

35. galdera, *julio*-ri dagokiona da. Ikusten dugu mendebaldeko aldaera bat agertzen dela gure herrietan, kontuan hartzen badugu banaketa hau *uzta* (mend.), Gipuzkoan hedatzen dena, *garila* (ek) Bonapartek Elkanon, Oltzan eta Goñin testigatzen du eta baita zaraitzueraz eta aezkeraz ere (Ik. Echaide 1999: 353). *Uzta* lexema, erdialderago nagusitzen dena, Esteribarren agertzen da, Eugin eta Baztanen. Eta Ultzaman eta Imotzen, bestaldetik, ekialdekoa den *garille* forma agertzen da oraindik. Honek adierazten du aldaketa pixkanaka egiten dela, batzuetan item hauek Esteribarren dute hasiera, hortik mendebaldera hedatuz, besteetan itxura kapritxosoa dute eta eremu erdian tartekatzen dira.

81. galdera. *Armimaua* esaten da Eugin, baina oraindik ekialdeko aldaerak agertzen dira zeren *armamiloa* baldin bada ekialdeko hizkerena, oraindik ere honen antzeko bat, *arbinboa*, agertzen da. *Armanbilo* gisakoak Aezkoan eta Zaraitzun agertzen dira. Beraz, aldaerak pixkanaka hasten dira agertzen.

43. galdera. *Otoño*. *Larrazkena* esaten da Erron eta Esteribarren eta hau da Aezkoan eta Luzaiden erabiltzen den aldaera, ekialdekoa. Anuen hau desagertzen da eta, honen ordeaz, *otoño* nagusitzen da.

53. galdera. *Amanecer*. *Argiastea*, ekialdeko elea Erroibarren eta Esteribarren hedatzen da. Anuen, ordea, *argistian* eta *argitzean* dugu.

59. galdera. *Lino*. Kasu honetan, *-g-* bokal artekoa, *ligue* agertzen da ekialdeko hizkeretan eta *-g-* gabekoak Anuen hasten dira hedatzen. Guk Anuen *linoa* dugu, eta Ultzaman *liyua* eta gisa hortakoak zabaltzen dira.

71. galderari dagokionez, *prado* hitzean Erron eta Esteribarren *saroya*, *pentzea*, eta *soloa* aldaerak biltzen dira, baina Anuera heltzen denean *pentze* hitza desagertzen da. *Pentze* forma ekialdean agertzen da Luzaiden, Orbaran eta Espartzan, nahiz beti beste lexema batzuekin txandaketan. Sakanan eta Larraunen *eutze* gisakoak daude, alegia, familia berekoak, baina ez *pentze*.

72. eta 73. galderei dagokienez, *sembrar* hitzean berrikuntza bat gertatzen da Esteribarren eta Erron *ereki* 'sembrar' eta ez da hedatzen ez ekialdera *erein* egiten dutelako ekialdeko ibarretan, ez eta Anue ibarrera ere, hemen *erein/erain* erabiltzen baitituzte. Honenbestez ikusten dugu, aldaera batzuk ez direla hortik pasatzen eta bertan sortutako berrikuntzak direla.

83. galdera. *Burtxintxa* aldaera, *b-* hasieran duena Aezkoan, Erroibarren eta Esteribarren agertzen da. Etxaideren liburuan *ardille* agertu arren, guk badakigu *burtxintxe* esaten dela. Beraz eremu honetako eskusiboa dela esan dezakegu, Anuen *urtxintxa* dugu, eta hortik Ultzama eta Atetz aldera, mendebaldera *katagorri* hedatzen da. Berriz ere Anuek trantsizioa erakusten du. EHHA-ko 187. mapa ikusten badugu, erraz da konturatzea banaketa berbera dela, eta hain zuzen ere Ultzamatik mendebaldera *kattagorri* hedatzen dela. Bestalde, *kata-burtxintxa* lemapean bildu dira Donamaria, Sunbilla eta Anizko aldaerak.

105. galdera. *Gerruntzia* aldaera nagusi da Erroibarren, Esteribarren, Aezkoan, Baztanen eta baita Arraitzen eta Atezko Arostegin. Anuen, berriz, *erraye* eta *saiets* formak hedatzen dira Ultzaman Imotz eta mendebaldeko eremuetan bezala.

108. galdera. *Pelo* lexemaren erantzunean Esteribarren eta Erron *biloa* dugu eta *illa* Anuen. *Bilo* ekialdeko forma da, Erronkarin, Zaraitzun eta Erroibarren zabaltzen dena eta Esteribarreraino du hedadura. Anuetik mendebaldera, ordea, *illa* agertzen zaigu. Erantzun hau argi eta nabarmenki frogatzen du orain arte aipatutakoa.

111. galdera. *Dedo* hitzean, *eria* lexematik eratorritako formak (*eria*, *erie*, *edea*, *eddie*) dauzkagu Erroibarren eta Esteribarren. Aitzitik *beatza* eta *biatza* Anueko aldaerak dira.

143. galdera. *Cuchillo* lexeman *kanibeta* eta *kanabite* ditugu Erroibarren eta Esteribarren eta *nabala* Anuen, lehenbiziko aldaerek frantsesaren eragina islatzen dute, baina mailegu zaharra da, aspaldidanik sartu zelako.

145. galdera. *Caldero* lexema *bezkoa* da ekialde osoan eta *pozala* hasten da Anuen hedatzen, gero Ultzaman *pertza* eta aldaera horiek hasten dira agertzen.

148. galdera. *Tijeras*. Honetan ere *k*-dun aldaerak ekialdean hedatzen dira, baita Erroibarren ere; Esteribarren *kurixak* eta *piruxek* txandaketa hasten da eta azkenik, Anuen *piruxek* dugu.

156. galdera. *Nudo*, *lazada* hitzean badira /r/ anitza duten aldaerak. Horrela, *korropilloa* aldaera hedatzen da Luzaiden eta Orotz Betelun, Erroibarren ere bai, Esteribarren txandaketa dago, eta azkenik Anuen *koropilo* aldaera hedatzen da. Geroztik ez dugu inon aurkitzen, beraz eremu honetako eskusiboa da aldaera hori.

159. galderan *Sábana* dugu. Erroibarren eta Esteribarren *maindrea* aldaera sinkopaduna dugu, horretaz gain, *larrie* ere erabiltzen da. Eta bestaldetik, *mainderia* dugu Anuen, sinkoparen eraginaren ahultasuna erakutsiz.

163. galdera ‘anverso de la mano’ da. Erantzunetan *eskuazpia* hitza hasten da Anuetik mendebaldera hedatzen, alegia, Ultzaman, Imotz, Basaburuan... Ordea, *pe*, atzizki gisa, nahiz hitz independente gisa —*eskupea* eta *pekua*— Eugin eta Erroibarren dugu baita ekialdeko haranetan ere.

168. galdera. Ekialdeko ibarretan *sandue* dugu, Anueko Etulainen, ordea, *santue* hasten da hedatzen, eta *santue* eta *sandue* izanen ditugu Ultzaman.

165. galdera. Ikus dezagun mapa honetan *aingiru* hitzaren hedapena: bi ibar hauetan hedatzen da —Esteribarren eta Erroibarren— baita Baztanen eta ekialde-rago ere: Aezkoako Garaioan, Abaurregainan eta Zaraitzuko Espartzan. Bistan de-nez, Esteribarreraino hedatzen da, eta Anuera helduz gero, *ainguru* gisakoak nagusi-tzen dira, mendebalderago bezala.

171. galdera. *Perdón* hitzean *barkamendua* dugu Erroibarren eta Esteribarren. Aezkoan, Baztanen eta Luzaiden bezala —erdaratik eratorritako *perdona*-rekin ba-tera—. Ordea, *-zioa* atzizkitik eratorritakoak Anuen, Ultzama, Atezten eta mende-balderago hedatzen dira.

174. galdera. *Abuelo* hitzean *apitxi* eta *aputxi* gisako aldaerak ditugu Erroibarren eta Esteribarren, aldiz Anuen *aituxi* eta *aiteutxi* nagusitzen dira.

188. galdera. *Mujer* hitzean ekialde osotik *emazte* aldaerak nagusitzen dira, Erron *mazte* dugu, Esteribarren *mazteki* da nagusi nahiz *andrea* ere erabiltzen den, baina Anuen azkenik desagertu da aldaera hori eta *andre* nagusitzen da.

202. galdera. *Vago*. Kontua da badakigula Erroibarren *auferra* esaten dela, nahiz galdetegian *perezosa* agertzen den. Esteribarren txandaketak daude, baina *auferra* ere erabiltzen da. Azkenik Anuen *alferra* dugu Ultzaman eta mendebalderagoko he-rrietan bezala. Kasu honetan ere ikusten dugu *auferra* aldaera Aezkoako Abaurrean eta Garaioan esaten dela eta Esteribarreraino heltzen da hedapen hau.

221. galderan *barrenekoa* dugu Erroibarren eta *barreneko*, *barnekoa* Esteribarren, Anuen ordea, *barneko* besterik ez. EHHAL-n galdera honi egindako banaketa geo-lektala ikusten badugu —galdera 32190 zenbakia duena— frogatuko dugu bana-keta ez dela garbia, baina erakusten du Esteribarren eta Erroibarren *barren* izatean, Goinafarreraren iparraldeko eragina. Nolanahi dela ere, kasu honetan argi dago *continuum* sistematikorik ez dagoela eta lexemak txertatzen direla bat bestearen ere-muan.

260. galdera aurrekoen gisakoa dugu. Eta sail honetako dugu ‘enviar’ ere, *igorri* dugu Erroibarren, Zaraitzun bezala, Esteribarren *bieli* eta *igorri* eta azkenik, Anuen *bieli* nagusitzen da.



240. galdera. Bada lexema bat, *buluxi*, *u-u* bokal taldea duena, forma asimilatu hau ekialdeko ibarretan gertatzen da, Zaraitzun, Aezkoan eta Luzaiden. Anuen has-tan dira *biluxik* forma nagusitzen nahiz beste batzuekin txandakatzen diren.

Bestalde, *descalzo* forma *urtuxi* da Erroibarren eta Esteribarren, Aezkoan, Zaraitzun eta Baztanen bezala. *Oñutsik* dugu Anuen, nahiz mendebalderago dagoen Ultzaman berriz ere *oñutsik* agertzen hasten den.

262. galdera. *Nadie* dugu aztergai oraingoan. Eta zenbaki honetan *Niok* (Erro) motako aldaerak agertzen zaizkigu Erroibarren eta Esteribarren txandaketak dituzte. Hauek dira ekialdeko formak, Luzaiden, Auritzen eta baita Baztango Amaiur-  
rren, Urdazubin eta Zugarramurdin ere.

292. galdera. *Para cada uno*. Hor ikusten da Erroibar eta Esteribar lerratzen di-rela Baztanekin eta baita Zugarramurdirekin ere, *bakarrendako* erabiliz, ez ekialdeko euskalkiekin, horietan *bakoitz* erabiltzen baita. Anuen bi aldaerak erabiltzen dira.

### 3. Erroibarko eta Esteribarko hizkerak eta ekialdea

Orografia oinarri harturik Nafarroako Erroibar eta Esteribar, bereziki iparreko herriak, oso hurbil daude BN-tik, mugakideak baitira. Giza harremak ere ugariak izan dira, eta jakina denez, artzantza, sal-erosketak eta beste hartu-emanen bidez, hizkerak poliki-poliki bata besteari eragiten irudikatzen joan dira. Era berean, euskalki honek behenafarrerarekin dituen kidesasunak ere handiak izan dira.

Dialektologiaren helburuetariko bat da hizkera batek beste hizkerekiko zein konbergentzia eta dibergentzia maila duen neurtzea eta hizkerak nola egituratzen eta erlazionatzen diren jakitea.

Hori helburu izanik, guk egindako ikerketa baten ondorioz, lan honetan baino galdeketa sakonagoa burutu dugu, eta horretan oinarrituz, esan dezakegu badela le-xiko ugari iparraldearekin lotzen duena, hain zuzen ere behenafarreraz erabiltzen diren hitzekin. Hona item hauetako batzuk:

*abarrikatu*, *abata*, *afera*, *aixtur*, *alimaleko*, *alkea*, *alta* (= ordea), *anitz*, *aratxe*, *arinoa*, *atsalaskaria*, *auffer*, *bazterretxea*, *berant*, *buluxik*, *elea atra*, *elia* 'abere taldea', *erreindure*, *eskaratzea*, *esoala* 'hesi-ohola', *ezpartiña*, *fier* 'indartsu', *fite* 'laster', *gal-din* 'eskatu & galdetu', *gasna*, *iler*, *kabala*, *kafia*, *kukurruxte* 'kaildurra', *larrazken*, *lotsa* (=beldur), *muzikon*, *orga*, *oren*, *ortzadar*, *osagarri*, *propia*, *samurtu* (= hase-  
retu), *sobera*, *ttipi*, *txar*, *urde*, *yauzi*, *yin*, *yinko*, *zango*, *zerrol*, *zilo*.

Hauetako hitz batzuk ez dira gaur entzuten, galbidean abiatu dira euskararen egoera makala dela eta, horrekin argi ikusten dugu ekialdeko ezaugarriak gibe-le-rantz joan direla. Askoz gehiago badira ere, honatx 'elia' hitza: Azkuek biltzen du Esteribarren, baina, orain ez da erabiltzen.

Bestaldetik, badira hitz ugari frantsesetik edo biarnesetik eratorri direnak, Ipa-rraldean hedatu direnak eta hegoaldean ere barneratu direnak. Hona batzuk: *arri-betu*, *bisaia* (Zil), *fier* (indartsu & ausart) (< fier), *finitu*, *afera*, *defota* < fr. default, *fite*, *galdegin* 'eskatu & galdetu' (fr. demander 'eskatu'), *kadera* 'aulki' (biar. *cadrière*), *kaskuin* ('burugogor'), *lerra* 'pinua', *montra* 'erlojua', *xarmanta*, *xerka* 'bila'. Bistan denez, *auffer* hitzaren *au-*, kaskoineratik datorrena, Iruñeriraino hedatu dela ema-ten du. Dena den, ez dago gaur egungo frantsesetik eratorritako inolako mailegu-

rik, eten egin direla esan dezakegu. Hori dela eta ez dago *mera* ‘alkatea’, *lusagar*, *lanjer*, *promena*, *plafuna* ‘sapaia’, *yuye* ‘epaile’ bezalako adibiderik Zugarramurdin eta iparraldeko herrietan hedatu direnak.

Honek erakusten digu iparraldekoarekiko harremana gutxitu egin dela eta mailegu berririk ez dagoela, pixkanaka-pixkanaka isoglosak horizontalak izaten hasiak direlako, eta iparraldean frantsesa eta hegoaldean gaztelaniak gero eta eragin handiagoa izaten hasiak direla. Nolanahi dela ere, ez dago herri guztietan kopuru bera, horrela Zilbetin eta Eugin —Erroibar nahiz Esteribarko iparreko herrietan— *omeleta* ‘tortilla’, *otoa* ‘autoa’, *montra* ‘erlojua’ eta antzekoak entzun ditugu, herri hauek muga-mugan daudelako, eta hitzunen arabera ere aldeak daudelako.

#### 4. Anueko hitzak Ultzamakoekin bat datozenak eta ez Esteribar eta Errorekin

Zerrenda honetan, galdetegi beretik ateratako beste ondorio batzuk ekarri ditugu. Frogatu nahi izan dugu Anueko lexikoak noraino duen eragina Ultzamakoarekin, hain zuzen ere mugakidea den ibarrarekin, eta honekin argiago ikusiko dugu Bonapartek ezarritako muga arazoizkoa den ala ez (ik. honetaz Ibarra 1995). Hurrengo zerrenda honetan Ultzama eta Anue bat datoz, baina Esteribar eta Errotik urrutiratzen dira. Honek ez du esan nahi aipatu hitzak esklusiboak direnik, jakina, baita eremu handiagoan ere hedatzen direla:

*burnie*, *tximiste*, *egurie*, *kazkarabarra*, *jainkoen paxa*, *launbeta*, *mayetza*, *iyautel iyotiak*, *negurritul nigurtu*, *ausñe*, *armimaue*, *errayek*, *arraultzia*, *auspoal auskua*, *piruxek*, *agozbye* ‘criba, tamiz’, *isillue*, *aundiz*, *eskuazpia*, *aitutxi*, *nesako*, *andre* (ez emazteki), *edeki*, *itzerrri* (< *iratzarri*), *biluxi* (ez *buluxi*), *bieli*, *aingeru*, *alferra*.

Osotara, 28 hitz dira, galdetegi orokorra 300 hitz osatzen dutelarik, honenbestez %8 alditan Anue bat dator Ultzamarekin Esteribar eta Errotik aldentuz. Nolanahi dela ere, argi ikusten da graduzkoa dela hedapen hau eta pixkanaka suertatzen dela. Jakina, ez zaigu atzendu behar *continuum* horretan, batzuetan aldaketa hurrengo ibarrean gertatzen dela. Nola bakarrik azpimarratu ditugun desberdintasuna duten aldaerak, hemen ez da ikusten amankomuneko ezaugarriarik. Esaterako, hiru ibarrotan *kune* esaten da, eta behin Basaburura helduz gero, *seaska* erabiltzen hasiko da. Edo *txilkoa*, *xilkoa* esaten dela hiru ibarrotan eta *txilborra* Etxalekun esaten hasten dela. Era berean hiru ibarrotan *ertzea* dugu ‘intestino’ esateko, alegia, *-rtz-* aldaerak nagusitzen dira. Edo *barea* ‘limaco’ esaten hasten da Ultzaman, ez Anuen.

Gauza bera gertatzen da *neskato* —ekialdeko aldaerarekin— *neskame* erabiltzen hasten da Etxalekun edo *olvidar* ‘atzendu’ ekialde guztian eta Etxalekura heldu orduko *aztu* dokumentatzen da.

#### 5. Erroibar, Esteribar eta Baztan: elkarren artekoak

Honainokoa ikusi ondoren, esan dezakegu Esteribar eta Erro lotuxeagoak agertzen direla, eta eremu geolektalarekin bat datozela. Zenbaitetan haran hauek lotura gehixeago erakusten dute Baztanekin; esaterako, honako hitz guztiak konpartitzen dituzte Baztanekin eta ez Anuerekin: *aingiru*, *gerruntzia*, *urtuxi*, *nior*, *bakarrendako*, *barkamendua*. Jakina, Baztan-Esteribar-Eroibar ibarrek konpartitzen duten hitz-ze-

rrenda askoz ere gehiago luza liteke, baina guk bereziki galdetegi honetan jartzen duenari mugatu nahi izan diogu.

Talde honetatik berezixeago agertzen da Anue, eten lexiko eta fonetiko batzuk badirela esan daitekeelarik. Honek ez du esan nahi isoglosak irmoak direnik eta beti leku beretik pasatzen direnik, zenbait lexematan Anue batera dator Esteribarrekin. Esaterako, hor dugu 48 zenbakiarekin *nochebuena*, *gabona* Erroibarren, baina Esteribarren eta Anuen *subilero* gisako aldaerak daude. 48. Nochebuena: *gabona* (Erro) / *subilero* (Eu), *eguarriko arratsa* (Ester) / *sunbillero*, *eguarriko bespera* (Anue). Baina ez dezagun ahantz Anuek ere badituela ekialdeko eremuarekin lotura anitz; honatx Anueko ele hauetan nola ikusten den ekialderako isuria: *aitzin*, *ameka*, *armimaua*, *erran*, *ertze*, *iyen*, *ortzegun*, *ortzirala*, *nesako*, *gartzarue*.

## 6. Ondorioak

Adibide hauen bidez adierazi nahi dugu lexiko alorrean badagoela halako jauzi edota etenaldi bat Erro eta Esteribar alde batetik lerratzen duena, eta bestetik Anue. Dudarik gabe, amankomuneko ezaugarriak handiak dira, nolabaiteko *continuum* bat osatzen dutelarik, baina, etenaldi bat badagoela ere esan daiteke. Horrela, aztertutako lexemen ondorioz, argi ikusten da Anueko euskarak Nafarroako ekialdeko ezaugarri batzuk ez dituela erakusten. Horrela, Erroibarren eta Esteribarren erabiltzen diren hitz hauek ez dira Anuen agertzen: *bakarra*, *nion*, *igorri*, *buluxi*, *barren*, *yarduiki*, *urtuxi*, *buluxi*, *mazte*, *kurixa*, *kanibeta*, *eria*, *biloa*, *gerruntzea*, *saroi*, *sagoi*, *larrazkena*, *garila*, *txitxorra*, *pea*, *sandue* (21 hitz dira osotara, galdetegi honetatik). Portzentaiaetan mintzatuz, eta galdetegi hau kontuan hartuz, %7 dira hitz hauek. Hauen ordeztialderagokoak nagusitzen dira, eta honek erakusten du Anue Ultzamari begira dagoela, eta Anueko lexikoa eta Esteribarkoa, berriz, erdialderagoko isuri nabarmenagoa erakusten dutela.

Liburuan 300 galderetatik guk 24 item iruzkindu ditugu. Denetan ikusten da gehiago edo gutxiago, jauzi bat badagoela. Arestian genioenez, Anueko lexikoa %8-tan bat dator Ultzamakoarekin eta aldentzen da Erroibar eta Esteribartik. Baina, dudarik gabe, honek ez digu estali behar bestaldetik dagoen batasuna eta osotasuna. Hain zuzen ere, amankomunean dituzten hitz horiek ez ditugu iruzkindu.

Lan honek erakusten digu aldakuntza dialektalak espazioan zehar hedatzen direla emeki-emeki, nolabaiteko *continuum* bat bezala irudikatuz. Adierazi nahi dugu alderaketa hau graduzkoa dela, eta diferentziak gutxinaka hedatzen direla, dena *continuum* bat dela adieraziz.

Eta *continuum* horretan badira atzera-aurrera pausak ere. Horrela, Anue eta Erroibar —ertzetan daudenak— batera doaz zenbaitetan, esan nahi dugu kapritxozko irudia erakusten dutela, eta ez datozela bat, eta zein bere bidetik doala edota elkar gurutzatzen direla. Hona adibide bat: *izotzilla* Aintzioan eta *ootzille* Anuen, Esteribar aparte dago, *ilbeltza* duelarik. Era berean, ‘vergüenza’ hitzean *alke* esaten da hiru ibarrotan Anuen, Esteribarren eta Erron eta, *lotsa*, ordea, Ultzaman hasiko da hedatzen.

Bukatzeko, Chambers & Trudgill-en aipamena ekarriko dugu hona *continuum* zer den adierazten duena. Argi ikusten da honen bidez, banaketa dialektologikoa batzuetan arbitrarioa izan daitekeela eta neke izaten dela dialektokoak bereiztea:

La noción de *continuum* dialectal es quizá difícil de entender porque, como ya hemos comentado, estamos acostumbrados a pensar en las variedades lingüísticas como entidades discretas, pero el hecho de que tales continúas existan acentúa la legitimidad de usar de modo ad hoc etiquetas para las variedades. Puesto que tenemos continúas dialectales, el modo en que dividimos y clasificamos fragmentos particulares de un continuum puede ser a menudo, desde un punto de vista puramente lingüístico, arbitrario. (Chambers & Trudgill 1994: 24)

Artikulu xume honekin erdialdeko eremu hau, eragin lektal anitz jasotzen dituen, argitzen saiatu nahi izan dugu honetarako lexiko arloko frogak batzuk ekarriz.

### Bibliografia

- Aurrekoetxea, G., 1992, "Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa", *Uztaro* 5, 59-109.
- Camino I., 1999, "Goñerriko hizkera I", *ASJU* 33-1, 5-78.
- , 2000, "Goñerriko hizkera II", *ASJU* 33-1, 137-96.
- Etxaide A. M., 1989, *El euskera en Navarra. encuestas lingüísticas (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Chambers, J. K., Trudgill, P., 1994, *La dialectología*, Visor Libros.
- Ibarra, O., 1995, *Utzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 1996, «Erroibarko lexikoaren gainean», *Euskera* 41, 929-75.
- , 2000, *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*, Nafarroako Unibertsitate Publikoa.
- Videgain, X., 1987, "Mitxelenaz eta dialektologiaz", *Egan* 40, 3/6, 141-53.
- Zuazo, K.; 1998, "Nafarroako euskal hizkerak", in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, UEU, Bilbo, 1-22.

*TTIPI-TTAPA TTIPI-TTAPA... KORRIKA!!!*  
MOTION AND SOUND SYMBOLISM IN BASQUE\*

Iraide Ibarretxe Antuñano  
(Universidad de Zaragoza)

*Ttípi ttapa, ttípi ttapa...KORRIKA*  
*Ttípi ttapa, ttípi ttapa...KORRIKA*

Fermin Muguruza. 'Big Beñat eta Korrika 2001'



Ibilaldia 2003, logo

Hinton, Nichols, and Ohala (1994: 1) define 'sound symbolism' as the "direct linkage between sound and meaning". Although in traditional linguistic theory (de Saussure 1916), this relation is assumed to be arbitrary, several studies in this field (Abelin 1999, Hamano 1998, Hinton *et al.* 1994, Nuckols 1996, Voeltz and Kilian-Hatz 2001a) have been successful in proving this assumption, if not completely wrong, not completely right. There is a non-arbitrary element in the way some meanings are linked to some sounds, as well as some sounds are linked to some meanings.

Furthermore, it seems that this phenomenon occurs in many languages around the world. The only difference in the 'universality' of sound symbolism might be one of degree; that is to say, some languages are more prone to sound symbolic formations than others. Basque is among the former. The sound symbolic system in this language is very rich and exceptionally important in some areas of the Basque lexicon; especially in those semantic fields related to small creatures (amphibians, reptiles, insects, bugs, crustaceans, birds and fish), types of activity, weather phenomena, noise-making instruments, physical characteristics, and sexual terms (Trask 1997: 259).

Despite its crucial importance, as Trask's points out (1997: 259), "sound symbolism in Basque is a topic which has so far received nothing like the attention it deserves". There are a few 'onomatopoeic lists' included in Azkue (1923-25) and Zamarripa (1987),<sup>1</sup> but there are no studies that systematically analyse the

---

\* Research reported here has been partially founded by Grant BFI01.429.E from the Basque Country Government's Department of Education, Universities and Research.

<sup>1</sup> We may include in this list two other studies Aurkenerena *et al.* (1999) and García de Diego (1968). Although their aim is not the analysis of Basque sound symbolism —the former is a

structure and semantics of these elements. Reasons for this lack of interest in (Basque) linguistics may be found in the widespread view among linguists that considers these words as peripheral to language due to their peculiar structural linguistic properties, or in their characteristic use in oral registers, “a fact —as Voeltz and Kilian-Hatz (2001b: 2) point out— which may well have led to them being ignored in the traditional descriptions of languages that have long since been reduced to writing and where grammatical traditions are based on the elaboration of observations based on written documents”. In what follows I will like to contribute to fill in this important gap in Basque linguistics with a detailed analysis of just one area of Basque sound symbolic words: motion.<sup>2</sup>

### 1. Sound symbolism: a brief overview

One of the main problems that we face when we start reviewing sound symbolic literature is the incredible disagreement that exists among researchers on almost every aspect related to these words, i.e. their morpho-syntactic properties, their word class status, their semantics, their distribution... Even in apparently unproblematic issues such as giving a name to these words the literature offers us a never ending list of possibilities: ‘first and second grade onomatopoeiae’ (Ullman), ‘lautsymbolik’ (Schuhardt), ‘mots expresifs’ (Grammond), ‘voces naturales’ (García de Diego), ‘descriptive words’, ‘echo-words’, ‘emphatics’, ‘ideophones’, ‘mimics’, and so on (see Childs 1994 and Samarin 1970, 1971 for a discussion).<sup>3</sup> In this paper I will follow the guidelines established in Hinton *et al.* (1994) for the study of sound symbolism. Let us start with their classification for these words.

Hinton *et al.* (1994: 2-5) distinguish four different categories of sound symbolism:

- (i) ‘Corporeal sound symbolism’, that is, “the use of certain sounds or intonation patterns to express the internal state of the speaker, emotional or physical”. E.g. *aiei!*, *atx!* ‘auch!’...
- (ii) ‘Imitative sound symbolism’, i.e. “onomatopoeic words and phrases representing environmental sounds”. E.g. *bal-bal* ‘hard boiling’; *bor-bor* ‘boil noisily’; *pil-pil* ‘simmer’; *dzanga-dzanga* ‘in gulps’; *barrast* ‘ripping’...

Within this group, Hinton *et al.* include those sound symbolic expressions for describing different types of motion, what they call ‘movement imitatives’. They define them as “representation[s] of movement with the same kinds of sound symbolic forms that they use for the representation of sounds” (1994: 3). E.g.

---

nursery word dictionary and the latter a general sound symbolism dictionary— they offer valuable data our topic.

<sup>2</sup> The analysis presented in this paper is part of two larger projects: *A Basque-English-Spanish ideophone dictionary* (Ibarretxe-Antuñano 2006a) and *A comprehensive analysis of sound symbolism in Basque* (Ibarretxe-Antuñano 2006b, in prep. a).

<sup>3</sup> In this paper, I will mainly use the term ‘sound symbolic word’ in accordance with Hinton *et al.*’s approach. However, I would like to point out that the name ‘ideophone’ is perhaps more suitable and widespread in recent studies (see Voeltz and Kilian-Hatz 2001), and therefore, I will use them both indistinctively.

*brista-brista* ‘walk very fast’; *dar-dar* ‘tremble’; *firri-farraka* ‘rolling’; *tipi-tapa* ‘walk in small steps’; *zapa-zapa* ‘walk without stopping’...

Although I will not discuss the appropriateness of this term for these cases in Basque any further, I nevertheless feel inclined to disagree with the inclusion of these cases into the second category of imitative sound symbolism. It is true that to some extent they do imitate the sound produced while carrying out these activities, but as I will show later, they also follow some precise phonaesthetic rules. Therefore, I would rather consider these cases, together with those described above, not as belonging to one category or another, but as belonging to what Hamano (1998: 9) refers to as an ‘iconic resemblance scale’;<sup>4</sup> that is, a continuum that ranges from very ‘iconic’ cases to less or almost lost ‘iconic’ resemblance.

- (iii) ‘Synesthetic sound symbolism’, i.e. “acoustic symbolisation of non-acoustic phenomena [...] the process whereby certain vowels, consonants, and suprasegmentals are chosen to consistently represent visual, tactile, or proprioceptive properties of objects, such as size or shape”. E.g. *ilunmilunka* ‘at dawn’; *ñaño* ‘feeble’; *ñika* ‘wink’; *ñoñorro* ‘small person’...
- (iv) ‘Conventional sound symbolism’, i.e. “analogical association of certain phonemes and clusters with certain meanings”. E.g. Velar plosives + laterals are found in words for gulping as in *klikatu*, *klink egin* or *kulka-kulka*.

In relation to semantic and pragmatic fields expressed by sound symbolic words, Hinton *et al.* (1994: 10) proposed the following:

- (i) Mimicry of environmental and internal sounds
- (ii) Expression of internal states of being, both physical and emotional
- (iii) Expressions of social relationships (as in diminutive forms and vocatives and imperatives, also the expression of opprobrium and stigma)
- (iv) Salient characteristics of objects and activities, such as movement, size, shape, colour, and texture
- (v) Grammatical and discourse indicators, such as intonational markers of discourse and sentence structure, and distinctions between parts of speech.
- (vi) Expression of the evaluative and affective relationship of the speaker being discussed to the subject

As we can see from this list, the possibilities for lexicalisation with sound symbolic words is not reduced to the creation of new descriptive adverbs or interjections. There are different classes of words that vary from nouns, interjections, adverbs... to grammatical function words. This is why some authors have argued that this type of words form themselves a separate universal category, that of ‘ideophones’ (see Voeltz and Kilian-Hatz (2001a and papers therein). In the case of Basque, Trask (1997: 257) argues that sound symbolic words are used in the following cases:

---

<sup>4</sup> Hamano’s definition is as follows: “the degree of physical resemblance between a symbol and what it stands for” (1998: 9).

- (i) Nursery words. E.g. *mau-mau* 'eat'
- (ii) Interjections. E.g. *ai!* 'oh!, auch!'; *aida!* 'to encourage cattle to move'
- (iii) Onomatopoeic words. E.g. *kosk!* 'crunch!'
- (iv) Adverbs denoting particular sorts of actions or ways of doing things. E.g. *mara-mara* 'smoothly, steadily, continuously'
- (v) Adjectives and, to a lesser degree, nouns denoting physical or moral defects. E.g. *matxar* 'deformed, twisted'; *moko* 'beak'.
- (vi) Old words with the prefix *ma-*, which has no identifiable semantic value, that are used for forming 'expressive' variants of lexical items. E.g. *gako* 'hook' and its expressive variant *mako* 'hook'

According to this author, sound symbolic words cover specific areas of the lexicon:

- (i) small creatures: insects (*pinpilipauxa* 'butterfly'), creepy-crawlies (*momorro*, *koko* 'bug'), crustaceans (*karramarro* 'crab'), birds (*txirri* 'golden plover'), amphibians (*txorromorro* 'leapfrog'), fish (*txitxarro* 'horse mackerel')
- (ii) types of activity: *txonbo*, *dzanga*, *pulunpa* 'dive'
- (iii) weather phenomena: *txingor* 'hail', *tximist* 'lightning'
- (iv) names of noise making instruments: *txintxirrin* 'baby's rattle'
- (v) physical characteristics: *panpoxa* 'pretty', *handi-mandi* 'pompous'
- (vi) sexual terms: *txuringa* 'anal sphincter'

Due to space constraints I will analyse only Basque movement imitatives in this paper. The data has been drawn from different monolingual and bilingual dictionaries as well as compilations (see reference section for complete list). Since this type of words is not a close-class group—in fact, speakers are always innovating and introducing new words—I do not assume that the list used in this paper is either definite or complete; I hope this list to be expanded in future studies.

Section 2 analyses the structure of these sound symbolic words and Section 3 focuses on their semantics.

## 2. The structure of movement imitatives

Although each language has its own characteristics for the formation of sound symbolic words, there are several patterns that characteristically appear in this type of words in a wide variety of languages. Two of the strategies proposed in Hinton *et al.* (1994: 9) are the following:<sup>5</sup>

- (i) Reduplication: total and partial.
- (ii) Use of unusual segments and suprasegmentals.

In the case of Basque movement imitatives—and in sound symbolism in general—we find examples for each of these strategies. Let us examine them one by one.

<sup>5</sup> These authors also include a third strategy: the association of certain phoneme classes with certain semantic fields. I will not deal with it in this paper because I only focus on one semantic area: motion. For more information about this issue, see Ibarretxe-Antuñano (in prep. a).



## 2.1. Reduplication

Although Hinton *et al.* (1994: 9) suggest that European languages use reduplication less than other languages, we find that this is one of the most frequent strategies in Basque sound symbolic words; 44% of movement imitatives in our corpus use reduplication. There are numerous cases of ‘total reduplication’—37% in our corpus—such as those in (1):

- (1) *bira-biraka*<sup>6</sup> ‘swinging, twirling’; *brista-brista* ‘walk very fast’; *draka-draka* ‘trot’; *fara-fara* ‘light motion’; *fil fil* ‘fall down in circles and slowly’; *taka-taka* ‘toddling’; *tapa-tapa* ‘tip-toeing’; *txaka-txaka* ‘walk step by step’; *txapla-txapla* ‘splish-splash’; *zanga-zanga* ‘walk clumsily’, *zapa-zapa* ‘walk without stopping’

Partial reduplication is also very common, 62% in our corpus. In most cases, there is vowel alternation: the first morph contains a high vowel—usually /i/—and the second morph a mid vowel /a/ and/or a low vowel /o/ as illustrated in (2):

- (2) a. /i/ - /a/ alternation  
*bilin-balan* ‘tumbling’; *bilist-balast* ‘sway’; *bristi-brasta* ‘walk very fast’; *dilin-dalan* ‘swinging’; *dzist-dzast* ‘plodding along’; *fistin-fastan* ‘walk angrily’; *firri-farraka* ‘rolling’; *hinkili-hankala* ‘limping along’; *plisti-plasta*, *txipli-txapla* ‘splish-splash’; *tipi-tapa* ‘walk in small steps’
- b. /i/ - /o/ alternation  
*binbili-bonbolo* ‘rocking’; *kili-kolo* ‘wobbling’; *tikili-tokolo* ‘walk with difficulty’
- c. /i/ - /a/ /o/ alternation  
*bilin-bolan* ‘tumbling’; *dingili-dangolo* ‘staggering’;

Apart from the abovementioned vowel alternations, Basque shows another type of partial reduplication: consonant alternation. There are different possibilities as illustrated (3):

- (3) a. the presence of an initial *m* in the second morph  
*angula-mangula*, *xingola-mingola*, *zeharka-meharka* ‘zig-zag’;  
*halda-maldaka* ‘staggering’, *ingura-mingura* ‘running around’
- b. the presence of an initial *z* in the second morph  
*arret-zarret* ‘zig-zag’
- c. the presence of an initial *b* in the second morph: *jira-biraka* ‘spinning, twirling’

We also find cases where the partial reduplication shows both vowel and consonant alternation as in (4)

- (4) *inki-manka* ‘teetering’; *kikili-makala* ‘stagger’

<sup>6</sup> Cases with the iterative suffix *-ka* are not counted separately.

## 2.2. Use of unusual segments and suprasegmentals

One of the main distinguishing characteristics of sound symbolic words is their tendency to employ a peculiar phonology that places them apart from other words in the language. This feature is also true of Basque sound symbolic forms. These words have sounds that seem to exclusively appear in these cases as the voiced lamino-alveolar *dz*, or sounds and sequences of sounds that only seldom occur in the rest of the lexicon such as word-initial affricates and word-final palatals (Hualde 1991: 12). We also find sounds that, despite being common in the lexicon nowadays, tend to appear in non-native words or recent loans such as word-initial plosives, the labio-dental fricative *f*, and word-initial clusters formed by plosives or *f* + liquids (Trask 1997: 258).<sup>7</sup> Let us see some examples:

- (i) Initial voiceless plosives as in
  - (5) *palast egin* 'splash about'; *pinpili-panpala* 'tumble around'; *pirrikita* 'sliding'; *pirritatu* 'roll'; *plisti-plasta* 'splish-splash'; *pulunpatu* 'dive'; *tikili-tokolo* 'walk with difficulty'; *tipi-tapa* 'walk in small steps'; *ttaka-ttaka* 'take small steps'; *kirriz-karraz* 'shuffling'; *kriskiti-kraskata* 'tumble'...
- (ii) Initial voiced plosives as in
  - (6) *Bilintzi-balantza* 'staggering'; *bilist-balast* 'rocking'; *danga* 'crash'; *dardar* 'trembling'; *dilin-dalan* 'swinging'; *dinbirri-danbarra* 'drag'; *dingon-dangon* 'walk clumsily'...
- (iii) Initial affricates are not very frequent, especially the voiced lamino-alveolar *dz*, which is only found in this type of words, as in
  - (7) *dzanga* 'dive'; *dzapart* 'jump, leap'; *dzast* 'put/throw sth. into corner'; *dzauan* 'walk slowly and swinging'; *dzilipurta* 'splish-splash'; *dzist-dzast* 'plodding along'; *txaka-txaka* 'walk step by step'; *txipli-txapla* 'splish-splash'; *txirrist* 'slide'; *txolol* 'slide'...
- (iv) Initial voiceless labiodental fricative *f* as in
  - (8) *fara-fara* 'light motion'; *farrastan* 'sudden motion'; *farrastaz* 'run hastily'; *fhistin-fhastan* 'walk angrily'; *fil fil fil* 'fall down in circles and slowly'; *firri-farraka* 'rolling'; *firurika* 'spin, whirl'; *furruntzetaka* 'rolling'...
- (v) Initial voiceless laminal alveolar fricative *z* as in
  - (9) *zabu-zabuka* 'teetering, tottering'; *zanga-zanga* 'walk clumsily'; *zapart* 'jump, leap'; *zapa-zapa* 'walk without stopping'; *zapla-zapla* 'splash'; *zarabanda* 'teeter-tooter'; *zipi-zapa* 'pell-mell'; *zirrin-zarran* 'drag heavy object'...

<sup>7</sup> For more information about Basque synchronic and diachronic phonetics and phonology, i.e. phoneme inventories, orthography, phonotactics... see Hualde (1991), Hualde *et al.* (1993), Hualde and Ortiz de Urbina (2003), Michelena (1985), Trask (1997), among others.

- (vi) Initial clusters are also very restricted —plosives or /f/ + liquid— and they usually occur not only in recent loan words (Trask 1997: 87), but also in the following sound symbolic words:
- (10) *brasta* ‘walk, step firmly’; *draka-draka* ‘trot’; *kriskiti-kraskata* ‘tumble’; *traska* ‘start running stealthily’...
- (vii) Final plosives as in
- (11) *Arrast egin* ‘drag, crawl’; *arret-zarret* ‘zig-zag’; *bilist-balast* ‘sway’; *blaust* ‘splash, splat’; *dart-dart* ‘trembling’; *dzanp* ‘stop suddenly’; *dzast* ‘put/throw sth. into corner’; *irrist* ‘slide’; *laprast* ‘slip’; *must egin* ‘dive’; *palast egin* ‘splash about’; *pirrist* ‘gushing’; *tenk egin* ‘stop’; *tupust egin* ‘run into’; *zapart* ‘jump, leap’...
- (viii) Palatal consonants as in
- (12) *xingola-mingola* ‘zig-zag’; *txaka-txaka* ‘walk step by step’; *txipli-txapla* ‘splish-splash’; *txirrist* ‘slide’; *txolol* ‘slide’; *ttaka-ttaka* ‘take small steps’...
- (ix) The nasal *m* as in
- (13) *angula-mangula*, *xingola-mingola*, *zeharka-meharka* ‘zig-zag’; *halda-maldaka* ‘staggering’; *ingura-mingura* ‘running around’...

### 3. The semantics of movement imitatives

All the sound symbolic words that I have selected for this paper have in common the fact that they describe certain aspects or characteristics of movement. In order to classify these words by their meaning, I will use Talmy’s (1985, 1991, 2000) well-known typology of semantic components for motion events.<sup>8</sup> These are the following: ‘Figure’: the moving object; ‘Ground’: entity or entities that the Figure is moving in relation to; ‘Motion’: the presence of motion per se; ‘Path’: the course followed (and trajectory) of the Figure; ‘Manner’: the way in which motion is performed; and ‘Cause’: what originates the motion itself.

In the corpus, the majority of movement imitatives —76%— are used to describe the semantic component of Manner. These words, sometimes used as adverbs (*doke-dokeka* ‘limping’) sometimes used as verbs (*irristatu* ‘slide’), offer us detailed and varied information about different characteristics of the way motion is carried out. In previous analyses of this component, authors such as Slobin (2000) and Ibarretxe-Antuñano 2004, in press) have subdivided Manner into different semantic categories. Let us see what we find in our corpus:

- (i) Motor pattern: different body positions for performing motion. Within this category we can include the following:
- (a) Ways of walking as in
- (14) *taka-taka* ‘toddling’; *tapa-tapa* ‘walk lightly’; *tipi-tapa* ‘pitter patter’; *zapa-zapa* ‘walk without stopping’

<sup>8</sup> Talmy defines motion events as situations “containing movement or the maintenance of a stationary location” (Talmy 1985: 85).

- (b) Ways of running  
 (15) *antxitzika* ‘running’; *arrapaladan* ‘running’; *atxi-atxika* ‘running’; *dzapartada* ‘rushing’; *draka-draka* ‘trot’; *traska* ‘start running stealthily’
- (c) Ways of jumping  
 (16) *doke-dokeka* ‘hobbling’; *dzapart* ‘jump’; *txaplasta* ‘rock skipping’; *zabu-zabuka* ‘bounce around’
- (ii) Smooth motion: motion flows  
 (17) *bilist-balast* ‘slap / sway, swinging, rocking’; *binbili-bonbolo* ‘rocking’; *binbilika* ‘swaying, teetering, rocking’; *binbilikatu* ‘wobble, rock’; *bira-biraka* ‘swinging, twirling’; *dalandatu*, *danbalada*, *dilin-dalan*, *dintzili-dantzalaka* ‘swing’; *daldar*, *dar-dar*, *dart-dart* ‘tremble’; *dildira* ‘light trembling’; *dringili-drangala* ‘rocking, cradling’; *firri-farraka*, *firrindaka*, *firristan*, *furruntzetaka*, *pirritatu* ‘rolling’; *irrist*, *irrist egin*, *laprast*, *txirrist*, *txirrist egin*, *txirristatu*, *txokol* ‘slipping, sliding’; *laprast egin* ‘slid’; *pirrikita*, *txokoldu* ‘sliding, gliding, slipping’
- (iii) Obstructed motion: there is some impediment or obstacle  
 (18) *bili-bolan* ‘trumbling, toppling’; *bilin-balan* ‘trumbling, toppling’; *danga* ‘crash, impact, collision’; *kriskiti-kraskata* ‘tumble’; *pinpili-panpala ibili* ‘tumble around’; *pirrita* ‘tumble, rolling down’; *pirritaka* ‘tumbling, falling downhill’; *talka* ‘bump, hit’; *talka egin* ‘bump into, knock against, run into’; *tupust egin* ‘block, obstruct, run into’
- (iv) Furtive motion: hidden purpose  
 (19) *arrast egin* ‘creep’; *taka-taka ibili* ‘creep along’
- (v) Forced motion: motion requires an effort to be performed  
 (20) *dinbirri-danbarra* ‘drag’; *dsast* ‘insert something violently’; *dzalapartaka* ‘move clumsily, agitatingly’; *dzast* ‘throw sth. and put it into an opening or corner’; *kirrikili-karrakala* ‘clumsily’; *narrastaka* ‘dragging’; *ozta-ozta* ‘with great difficulty’; *tatarrez* ‘dragging’; *tirriki-tarraka* ‘lagging, straggling’; *zirrin-zarran* ‘drag a heavy object’
- (vi) Rate: speed of motion  
 (a) Fast  
 (21) *bor-bor* ‘gushing, spurting’; *burrustan (atera)* ‘gush out’; *darrast egin* ‘escape, change direction briskly’; *farrastan* ‘sudden movement’; *farrastaz* ‘run hastily’; *firrindan* ‘speedily, fast’; *fristan* ‘quickly, fast, hastily’; *haia-haia* ‘quickly, fast, hastily’; *pirrist* ‘gushing’; *sost* ‘suddenly’
- (b) Slow  
 (22) *fara-fara* ‘light motion’; *fil fil fil* ‘fall down in circles and slowly’
- (vii) Inner state of Figure: psychological state  
 (23) *fhistin fhastan* ‘walk angrily’

There are, of course, cases where the same sound-symbolic expression offers us information about more than one of the semantic categories above. For example, the conflation of motor pattern with either rate or forced motion is very frequent as illustrated in (24):

- (24) (a) ways of running + rate, rapid  
*arrapaladan* ‘run fast’; *dzapartaka* ‘rushing’  
 (b) ways of walking + rate, fast  
*brista-brista* ‘walk very fast’; *bristi-brasta* ‘walk hastily’  
 (c) ways of walking + rate, slow  
*tiki-taka* ‘take small steps’; *txaka-txaka* ‘walk step by step’  
 (d) ways of walking + forced motion  
*dzist-dzast* ‘plodding along’; *kirriz-karraz* ‘shuffling’; *zanga-zanga* ‘walk clumsily’

Apart from Manner of motion sound symbolic words, we also find words describing two other components: Ground and Path.<sup>9</sup> For the semantic component of Ground we find the following:

- (25) *blaust* ‘splash into water or mud’; *bulunbatu*, *dzanga*, *must egin*, *pulunpa* ‘dive’; *dzast* ‘put/throw sb. into an opening or corner’; *dzaust* ‘put/throw sb. into an opening or corner deeper than *dzast*’; *dzilipurta*, *palast egin*, *plisti-plasta*, *txipli-txapla*, *zapla-zapla*, ‘splish-splash’; *firiri* ‘rotative motion of an object thrown in the air’; *txapla-txapla* ‘walk barefoot on the water’; *txaplasta* ‘rock skipping’...

As we can see from these examples, in most cases Ground sound symbolic expressions are related to water, and to a lesser degree to other places —mud (*blaust*), opening/corner (*dzast*, *dzaust*), air (*firiri*) and rocks (*txaplasta*).

With respect to Path sound symbolic expressions, these give us information about the contour —the shape of the path describe by the Figure— in most cases, and about the direction of Path in the rest.

- (26) *angula-mangula*, *arret-zarret*, *xingola-mingola*, *zeharka-meharka* ‘zig-zag’; *firiri* ‘rotative motion of an object thrown in the air’; *firirika* ‘rotate’; *but* ‘get away’; *dsast* ‘insert sth. violently’

In some cases these sound symbolic words are so specific that they do not only describe one of Talmy’s semantic components but two or more as in the following examples:

- (27) *darrast egin* ‘change direction briskly’, i.e. information about Manner (rate-rapid) and Path  
*dsast* ‘insert sth. violently’, i.e. information about Manner (forced) and Path  
*fil fil fil* ‘fall down in circles and slowly’, i.e. information about Manner (rate-slow) and Path (contour)

<sup>9</sup> Since the semantic component of Motion is included in the majority of these words, I will not deal with it any further in this paper.

*dzast* ‘put/throw sth. into an opening or corner’, i.e. information about Manner (forced) and Ground

*firiri* ‘rotative motion of an object thrown in the air’, i.e. information about Path (contour) and Ground.

*bar bar* ‘rhythmic falling of a light body’, i.e. information about Manner, Path and Figure

#### 4. Conclusions

In this paper, I have demonstrated that Basque is a language very rich in sound symbolic words. I have focused my analysis on a very small selection —over a hundred and fifty examples— of these words, those related to the semantic field of motion. These so-called ‘movement imitatives’ have been studied from two different perspectives: their structure and their semantics. Results from this investigation are summarised in the Appendix.

There are still many areas that deserve our attention and that I have not even touched on in this paper; areas of conflict not only for Basque sound symbolism but for the field in general. For example, the grammatical status of these sound symbolic words. Some authors (de Jong 2001) include them along different categories, i.e. adjectives, adverbs, etc., while many others consider them as a separate word class (Doke 1935). In Basque, we also find sound symbolic words cross-categorially —adjectives as *handi-mandi* ‘pompous’, and nouns as *pinpili-pauxa* ‘butterfly’— although in the specific case of movement imitatives they mainly act as adverbs as in *doke-dokeka* ‘limping’ or *tipi tapa (sartu)* ‘enter walking in small steps’, and as complex predicates with the verb *egin* ‘make, do’ as in *must egin* ‘dive’ or *dar-dar egin* ‘tremble’.

Another important topic is the analysis of their distribution across discourse genres or types. Many authors have considered them exclusively part of spoken language but, as others have suggested, they also appear in written texts as it occurs in Basque (see Voeltz and Kilian-Hatz (2001) and papers therein for a survey of different opinions). Perhaps the only way-out to solve this incongruence is to consider them a trait of what Koch and Osterreicher (1985) call ‘conceptually oral languages’, i.e. written languages that preserve and show features of oral discourse such as elliptic constructions, congruence violations, hyperbolic expressions and so on.

The vitality and sociolinguistics of these words are also interesting paths of study. Authors such as Childs consider them “quintessentially social [...] and grounded in social interaction” (2001: 63), and suggest that their use can be measured by sociolinguistic factors such as age —older speakers use them more frequently than younger ones—, residence —countryside speakers employ them more frequently than urban ones (cf. also Amha 2001)— and rusticity—the more culturally traditional a speaker’s values are the more likely that person would use and know sound symbolic words. Interestingly enough, Childs (1998) reports that even a rich in sound symbolic words language such as Zulu is in the process of loosing its sound symbolic lexicon precisely due to these social forces. In Basque, sound symbolic words are still part of everyday use and communication as both

Muguruza's lyrics and the Ibilaldia logo attest. However, it seems also true that younger speakers do not use them so frequently and, what is more, that they do not know as many as older speakers do (cf. also Kabuta 2001).

In any case, I hope that with this contribution I have called the attention of Basque linguists towards this area of our language not only because it is unfortunately understudied but also because, as Ameka (2001: 45) rightly claims, these words are "an integral part of the languages in which they occur. It is time for linguists and linguistic anthropologists not only to describe them as a curiosity of these languages but to go further and include them in the data they consider in making typological generalisations about specific parts of the languages or of the languages as a whole".

## References

- Abelin, Å., 1999, *Studies in Sound Symbolism*. Göteborg, Sweden: Göteborg Monographs in Linguistics 17.
- Ameka, F., 2001, 'Ideophones and the nature of the adjective word class in Ewe'. In Voeltz and Kilian-Hatz (eds.), 25-48.
- Amha, A., 2001, 'Ideophones and compound verbs in Wolaitta'. In Voeltz and Kilian-Hatz (eds.), 49-62.
- Childs, G. T., 1994, 'African ideophones'. In Hinton *et al.* (eds.), 247-79.
- , 1998, 'Ideophone variation is tied to local identity'. In M. K. Verma (ed.), *The Sociolinguistics of Language and Society: Selected Papers from SS IX*. London: Sage, 36-46.
- , 2001, 'Research on ideophones, whither hence?'. In Voeltz and Kilian-Hatz (eds.), 63-73.
- Doke, C. M., 1935, *Bantu Linguistic Terminology*. London: Longman, Green and Co.
- Hamano, S., 1998, *The Sound-Symbolic System of Japanese*. Stanford: CLSI Publications.
- Hinton, L., Nichols, J. and J. Ohala, 1994, *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque Phonology*. London and New York: Routledge.
- , J. A. Lakarra, and R. L. Trask (eds.), 1995, *Towards a History of Basque Language*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- and J. Ortiz de Urbina, 2003, *A Grammar of Basque*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Ibarretxe-Antuñano, I., 2004, 'Language typologies in our language use: The case of Basque motion events in adult oral narratives'. *Cognitive Linguistics*. 15.3: 317-49.
- 2006a. *Hizkuntzaren bihotzean: Euskal onomatopeien hiztegia*. Donostia: Gaiak.
- 2006b. *Sound symbolism and motion in Basque*. Munich: Lincom Europa.
- In press, 'Basque: Going beyond linguistic typology', *Linguistic typology*.
- In prep., *Basque ideophones*. Universidad de Zaragoza.
- de Jong, N., 2001, 'The ideophone in Didinga'. In Voeltz and Kilian-Hatz (eds.), 120-38.
- Kabuta, N. S., 2001, 'Ideophones in Cilubà'. In Voeltz and Kilian-Hatz (eds.), 139-54.
- Koch, P. and W. Oesterreicher, 1985, 'Sprache der Nähe-Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie', *Romanistisches Jahrbuch* 36: 15-34.
- Michelena, L., 1985, *Fonética histórica vasca*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

- Nuckolls, J. B., 1996, *Sounds like Life: Sound-symbolic grammar, performance, and cognition in Pastaza Quechua*. Oxford: Oxford U. P.
- Samarin, W. J., 1970, 'Inventory and choice in expressive language', *Word* 26.2: 153-69.
- , 1971, 'Survey of Bantu ideophones', *African Language Studies* 12: 130-68.
- Saussure, F. de., 1916, *Cours de Linguistique Générale*, ed. by Charles Bally, Albert Sechehaye and Albert Riedlinger. Lausanne: Payot. English translation: Wade Baskin. 1966. *Course in General Linguistics*. New York: McGraw-Hill.
- Slobin, D. I., 2000, 'Verbalized events: A dynamic approach to linguistic relativity and determinism'. In S. Niemeier and R. Dirven (eds.), *Evidence for linguistic relativity*. Berlin: Mouton de Gruyter, 107-138.
- Talmy, L., 1985, 'Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms'. In T. Shopen (ed.), *Language typology and semantic description. Vol. 3: Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 36-149.
- , 1991, 'Path to realization: A typology of event conflation'. *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 480-519.
- , 2000, *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*. London and New York: Routledge.
- Voeltz, F. K. E. and C. Kilian-Hatz, 2001, *Ideophones*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

#### *Sources for Basque sound symbolic words*

- Aurkenerena, J., C. García and J. Zelaia, 1999, *Haur hizkera*. Bilbao: Gero.
- Azkue, R. M., 1905, *Diccionario vasco-español-francés I-II*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.
- , 1923-25, *Morfología vasca*. Published in fascicles in the journal *Euskera*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Bostak Bat, 1996, *Diccionario Hiru Mila Hiztegia. Adorez 7*. Bilbo: Bostak Bat.
- García de Diego, V., 1968, *Diccionario de voces naturales*. Madrid: Aguilar.
- Gran Enciclopedia Vasca, 1976, *Diccionario Retana de Autoridades del Euskera*. Bilbao: Biblioteca de la Gran Enciclopedia Vasca.
- Mitxelena, K., 1987-, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Mokoroa Mugika, J. M., 1990, "Ortik eta Emendik". *Repertorio de Locuciones del Habla Popular Vasca, Oral y Escrita, en sus diversas variedades*. Bilbao: Labayru-Etor-Eusko Jaurlaritza.
- Morris, M., 1998, *Morris Student Plus. Euskara-Ingelesa. English-Basque*. Donostia: Klaudio Harluxet Fundazioa.
- Mugica Barrondo, P., 1981, *Diccionario Vasco-Castellano I,II*. Bilbao: Mensajero.
- Sarasola, I., 1984-95, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*. Zarauz: Itxaropena.
- Zamarripa, P., 1987, *Manual del vascófilo*. Bilbao: Wilsen Ed.



## Appendix: Movement imitatives in Basque: their structure and semantics

| No  | Ideophone                | Translation                      | Structure       |                               | Semantics               |                       |
|-----|--------------------------|----------------------------------|-----------------|-------------------------------|-------------------------|-----------------------|
|     |                          |                                  | reduplication   | segments                      | components              | details               |
| 1.  | <i>angula-man-gula</i>   | zig-zag                          | partial, m, i-a | nasal m                       | path                    | contour               |
| 2.  | <i>antxintxika</i>       | running                          |                 | palatal                       | manner                  | mp-run,<br>rate-rapid |
| 3.  | <i>arrapaladan</i>       | running                          |                 |                               | manner                  | mp-run,<br>rate-rapid |
| 4.  | <i>arrast egin</i>       | drag, crawl                      |                 | final plosive                 | manner                  | furtive/<br>forced    |
| 5.  | <i>arret-zarret</i>      | zig-zag                          | partial, z      | final plosive                 | path                    | contour               |
| 6.  | <i>atxi-atxika</i>       | running                          | total           | palatal                       | manner                  | mp-run,<br>rate-rapid |
| 7.  | <i>bar-bar</i>           | rythmic falling of a light body  | total           | initial voiced                | manner,<br>path, figure | rate                  |
| 8.  | <i>bili-bolan</i>        | tumbling, toppling /turning over | partial, i-o-a  | initial voiced                | manner                  | obstructed            |
| 9.  | <i>bilin-balan</i>       | tumbling, toppling /turning over | partial, i-a    | initial voiced                | manner                  | obstructed            |
| 10. | <i>bilintzi-balantza</i> | staggering, reeling              | partial, i-a    | initial voiced                | manner                  | mp-walk               |
| 11. | <i>bilist-balast</i>     | slap / sway, swinging, rocking   | partial, i-a    | initial voiced final plosive  | manner                  | smooth                |
| 12. | <i>binbili-bon-bolo</i>  | rocking                          | partial, i-o    | initial voiced                | manner                  | smooth                |
| 13. | <i>binbilika</i>         | swaying, teetering, rocking      |                 | initial voiced                | manner                  | smooth                |
| 14. | <i>binbilikatu</i>       | wobble, rock                     |                 | initial voiced                | manner                  | smooth                |
| 15. | <i>birabiraka</i>        | swinning, twirling               | total           | initial voiced                | manner                  | smooth                |
| 16. | <i>blaust</i>            | splash (fall into water)         |                 | initial voiced final plosive  | ground                  | water                 |
| 17. | <i>blaust</i>            | splat (fall into mud)            |                 | initial cluster final plosive | ground                  | mud                   |
| 18. | <i>bor-bor</i>           | gushing, spurting                | total           | initial voiced                | manner                  | rate-rapid            |

|     |                          |                                  |              |                              |                |                     |
|-----|--------------------------|----------------------------------|--------------|------------------------------|----------------|---------------------|
| 19. | <i>brasta</i>            | walk, step firmly                |              | initial cluster              | manner         | mp-walk             |
| 20. | <i>brista-brista</i>     | walk very fast                   | total        | initial cluster              | manner         | mp-walk, rate-rapid |
| 21. | <i>bristi-brasta</i>     | walk and work hastily            | partial, i-a | initial cluster              | manner         | mp-walk, rate-rapid |
| 22. | <i>bulunbatu</i>         | splatter                         |              | initial voiced               | ground, manner | water               |
| 23. | <i>bulundatu</i>         | submerge, dive sb into the water |              | initial voiced               | ground         | water               |
| 24. | <i>burrustan (atera)</i> | gush out                         |              | initial voiced               | manner         | rate-rapid          |
| 25. | <i>but</i>               | get away!                        |              | initial voiced final plosive | path           |                     |
| 26. | <i>dalandatu</i>         | swing                            |              | initial voiced               | manner         | smooth              |
| 27. | <i>daldar</i>            | tremble                          |              | initial voiced               | manner         | smooth              |
| 28. | <i>danbalada</i>         | swing                            |              | initial voiced               | manner         | smooth              |
| 29. | <i>danga</i>             | crash, impact, collision         |              | initial voiced               | manner         | obstructed          |
| 30. | <i>dar-dar</i>           | trembling                        | total        | initial voiced               | manner         | smooth              |
| 31. | <i>dar-dar egin</i>      | tremble                          | total        | initial voiced               | manner         | smooth              |
| 32. | <i>darrast egin</i>      | escape, change direction briskly |              | initial voiced final plosive | manner, path   | rate-rapid          |
| 33. | <i>dart-dart</i>         | trembling                        | total        | initial voiced final plosive | manner         | smooth              |
| 34. | <i>dildira</i>           | light trembling                  |              | initial voiced               | manner         | smooth              |
| 35. | <i>dilinda(n)</i>        | hanging                          |              | initial voiced               | manner         | mp                  |
| 36. | <i>dilin-dalan</i>       | swinging                         | partial, i-a | initial voiced               | manner         | smooth              |
| 37. | <i>dilindatu</i>         | hang                             |              | initial voiced               | manner         | mp                  |

|     |                            |                                           |                |                               |                |                    |
|-----|----------------------------|-------------------------------------------|----------------|-------------------------------|----------------|--------------------|
| 38. | <i>dinbili-danbala</i>     | staggering movement, swinging             | partial, i-a   | initial voiced                | manner         | mp-walk            |
| 39. | <i>dinbirri-danbarra</i>   | drag                                      | partial, i-a   | initial voiced                | manner         | forced             |
| 40. | <i>dindilizka</i>          | hanging, suspending                       |                | initial voiced                | manner         | mp                 |
| 41. | <i>dingili-dangolo</i>     | staggering, swaying                       | partial, i-a-o | initial voiced                | manner         | mp-walk            |
| 42. | <i>dingolon-dangolon</i>   | walk clumsily                             | partial, i-a   | initial voiced                | manner         | mp-walk, forced    |
| 43. | <i>dingon-dangon</i>       | walk clumsily                             | partial, i-a   | initial voiced                | manner         | mp-walk, forced    |
| 44. | <i>dintzili-dantzalaka</i> | swing                                     | partial, i-a   | initial voiced                | manner         | smooth             |
| 45. | <i>doke-dokeka</i>         | limping, hobbling on one's lame leg       | total          | initial voiced                | manner         | mp-jump            |
| 46. | <i>drak</i>                | stop suddenly                             |                | initial cluster final plosive | extent         |                    |
| 47. | <i>draka-draka</i>         | trot                                      | total          | initial cluster               | manner         | mp-run             |
| 48. | <i>dringili-drangala</i>   | rocking, cradling                         | partial, i-a   | initial cluster               | manner         | smooth             |
| 49. | <i>dsast</i>               | insert something violently                |                | initial ds, final plosive     | path, manner   | forced             |
| 50. | <i>dzalapar-taka</i>       | move clumsily, agitatingly                |                | initial dz                    | manner         | forced             |
| 51. | <i>dzanga</i>              | dive                                      |                | initial dz                    | ground         | water              |
| 52. | <i>dzanga egin</i>         | dive                                      |                | initial dz                    | ground         | water              |
| 53. | <i>dzanp</i>               | bam, stop suddenly                        |                | initial dz, final plosive     | extent         |                    |
| 54. | <i>dzapart</i>             | jump, leap                                |                | initial dz, final plosive     | manner         | mp-jump            |
| 55. | <i>dzapart egin</i>        | jump                                      |                | initial dz, final plosive     | manner         | mp-jump            |
| 56. | <i>dzapartada</i>          | jump, leap                                |                | initial dz                    | manner         | mp-jump            |
| 57. | <i>dzapartaka</i>          | rushing                                   |                | initial dz                    | manner         | mp-run, rate-rapid |
| 58. | <i>dzapartatu</i>          | jump, bound                               |                | initial dz                    | manner         | mp-jump            |
| 59. | <i>dzast</i>               | throw + put sth into an opening or corner |                | initial dz, final plosive     | manner, ground | forced, corner     |

|     |                                    |                                                                          |                 |                              |                   |                       |
|-----|------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|-----------------|------------------------------|-------------------|-----------------------|
| 60. | <i>dzauan</i><br>( <i>dzauan</i> ) | walk slowly and swin-<br>ging                                            |                 | initial dz                   | manner            | mp-walk,<br>rate-slow |
| 61. | <i>dzaust</i>                      | throw + put sth into an<br>opening or corner deeper<br>than <i>dzast</i> |                 | initial dz,<br>final plosive | manner,<br>ground | forced,<br>corner     |
| 62. | <i>dzilipurta</i>                  | splish-splash                                                            |                 | initial dz,<br>final plosive | ground            | water                 |
| 63. | <i>dzist-dzast</i>                 | plodding along                                                           | partial, i-a    | initial dz,<br>final plosive | manner            | mp-walk,<br>forced    |
| 64. | <i>fara-fara</i>                   | light motion                                                             | total           | initial f                    | manner            | rate-slow             |
| 65. | <i>farrastan</i>                   | sudden, brisk movement                                                   |                 | initial f                    | manner            | rate-rapid            |
| 66. | <i>farrastaz (s)</i>               | run hastily                                                              |                 | initial f                    | manner            | rate-rapid            |
| 67. | <i>fbistin-fhas-<br/>tan</i>       | angry walk                                                               | partial, i-a    | initial f                    | manner            | inner state           |
| 68. | <i>fil fil fil</i>                 | fall down in circles and<br>slowly                                       | total           | initial f                    | manner,<br>path   | rate-slow             |
| 69. | <i>firiri</i>                      | rotative motion of an<br>object thrown in the air                        |                 | initial f                    | path,<br>ground   | contour,<br>air       |
| 70. | <i>firirika(ka)</i>                | move in rotation, rotate                                                 |                 | initial f                    | path              | contour               |
| 71. | <i>firri-farraka</i>               | rolling                                                                  | partial, i-a    | initial f                    | manner            | smooth                |
| 72. | <i>firindaka</i>                   | rolling                                                                  |                 | initial f                    | manner            | smooth                |
| 73. | <i>firindan</i>                    | speedily, fast                                                           |                 | initial f                    | manner            | rate-rapid            |
| 74. | <i>firristan</i>                   | rolling                                                                  |                 | initial f                    | manner            | smooth                |
| 75. | <i>firurika</i>                    | spin, turning; whirling,<br>spinning                                     |                 | initial f                    | manner            | smooth,<br>rate-rapid |
| 76. | <i>fristan</i>                     | quickly, fast, hastily                                                   |                 | initial f                    | manner            | rate-rapid            |
| 77. | <i>furruntze-<br/>taka</i>         | rolling                                                                  |                 | initial f                    | manner            | smooth                |
| 78. | <i>haia-haia</i>                   | quickly, fast, hastily                                                   | total           | initial f                    | manner            | rate-rapid            |
| 79. | <i>halda-mal-<br/>daka</i>         | staggering, tottering,<br>reeling                                        | partial, m      | nasal m                      | manner            | mp-walk               |
| 80. | <i>hinkili-<br/>hankala</i>        | limping along, walk with<br>difficulty                                   | partial, i-a    |                              | manner            | mp-walk,<br>forced    |
| 81. | <i>ingura-min-<br/>gura</i>        | running around                                                           | partial, m      | nasal m                      | manner            | mp-run,<br>rate-rapid |
| 82. | <i>inki-manka</i>                  | teetering                                                                | partial, m, i-a | nasal m                      | manner            | mp-walk               |
| 83. | <i>irrist</i>                      | slipping, sliding                                                        |                 | final plosive                | manner            | smooth                |
| 84. | <i>irrist egin</i>                 | slid, slide                                                              |                 | final plosive                | manner            | smooth                |

|      |                              |                                       |                 |                                  |        |                    |
|------|------------------------------|---------------------------------------|-----------------|----------------------------------|--------|--------------------|
| 85.  | <i>jiraka-bi-raka</i>        | spinning, twirling                    | partial, b      |                                  | manner | smooth, rate-rapid |
| 86.  | <i>kikili-makala</i>         | keep upright with difficulty, stagger | partial, m, i-a | nasal m                          | manner | mp-walk, forced    |
| 87.  | <i>kili-kolo</i>             | wobbling                              | partial, i-o    | initial voiceless                | manner | forced             |
| 88.  | <i>kirrikili-karrakala</i>   | clumsily                              | partial, i-a    | initial voiceless                | manner | forced             |
| 89.  | <i>kirriz-karnaz</i>         | shuffling                             | partial, i-a    | initial voiceless                | manner | mp-walk, forced    |
| 90.  | <i>kriskiti-kraskata</i>     | tumble                                | partial, i-a    | initial cluster                  | manner | obstructed         |
| 91.  | <i>laprast</i>               | slip, slide                           |                 | final plosive                    | manner | smooth             |
| 92.  | <i>laprast egin</i>          | slid                                  |                 | final plosive                    | manner | smooth             |
| 93.  | <i>must egin</i>             | dive                                  |                 | final plosive, nasal m           | ground | water              |
| 94.  | <i>narrastaka</i>            | dragging                              |                 |                                  | manner | forced             |
| 95.  | <i>ozta-ozta</i>             | with great difficulty                 | total           |                                  | manner | forced             |
| 96.  | <i>palast egin</i>           | swish around, splash about            |                 | initial voiceless final plosive  | ground | water              |
| 97.  | <i>pinpili-panpala ibili</i> | tumble around                         | partial, i-a    | initial voiceless                | manner | obstructed         |
| 98.  | <i>pinpoil</i>               | somersault toll, tumble               |                 | initial voiceless                | manner | obstructed         |
| 99.  | <i>pirrikita</i>             | sliding, gliding, slipping            |                 | initial voiceless                | manner | smooth             |
| 100. | <i>pirrist</i>               | gushing                               |                 | initial voiceless, final plosive | manner | rate-rapid         |
| 101. | <i>pirrita</i>               | tumble, rolling down                  |                 | initial voiceless                | manner | obstructed         |
| 102. | <i>pirritaka</i>             | tumbling, falling downhill            |                 | initial voiceless                | manner | obstructed         |
| 103. | <i>pirritatu</i>             | roll                                  |                 | initial voiceless                | manner | smooth             |
| 104. | <i>plash egin</i>            | splash                                |                 | initial cluster                  | ground | water              |
| 105. | <i>plisti-plasta</i>         | splish-splash                         | partial, i-a    | initial cluster                  | ground | water              |
| 106. | <i>pulunpa egin</i>          | dive, take a plunge                   |                 | initial voiceless                | ground | water              |

|      |                              |                                                  |              |                                  |        |                    |
|------|------------------------------|--------------------------------------------------|--------------|----------------------------------|--------|--------------------|
| 107. | <i>pulunpatu</i>             | dive, submerge                                   |              | initial voiceless                | ground | water              |
| 108. | <i>sost</i>                  | suddenly                                         |              | final plosive                    | manner | rate-rapid         |
| 109. | <i>taka-taka</i>             | toddling                                         | total        | initial voiceless                | manner | mp-walk            |
| 110. | <i>taka-taka ibili</i>       | creep along                                      | total        | initial voiceless                | manner | furtive            |
| 111. | <i>talka</i>                 | bump, hit                                        |              | initial voiceless                | manner | obstructed         |
| 112. | <i>talka egin</i>            | bump into, knock against                         |              | initial voiceless                | manner | obstructed         |
| 113. | <i>tapa-tapa</i>             | walking lightly, tip-toeing                      | total        | initial voiceless                | manner | mp-walk            |
| 114. | <i>tatarrez</i>              | dragging                                         |              | initial voiceless                | manner | forced             |
| 115. | <i>tenk</i>                  | halt! Stop!                                      |              | initial voiceless, final plosive | extent |                    |
| 116. | <i>tenk egin</i>             | stop, come to a stop                             |              | initial voiceless, final plosive | extent |                    |
| 117. | <i>tikili-takala</i>         | walk with some difficulty                        | partial, i-a | initial voiceless                | manner | forced             |
| 118. | <i>tikili-tokolo</i>         | walk with difficulty                             | partial, i-o | initial voiceless                | manner | forced             |
| 119. | <i>tiki-taka</i>             | little by little, step by step, one step at time | partial, i-a | initial voiceless                | manner | mp-walk, rate-slow |
| 120. | <i>tipi-tapa</i>             | pitter-patter                                    | partial, i-a | initial voiceless                | manner | mp-walk            |
| 121. | <i>tirriki-tarraka</i>       | lagging, straggling                              | partial, i-a | initial voiceless                | manner | forced             |
| 122. | <i>tirriki-tarraka ibili</i> | be dragging one's feet                           | partial, i-a | initial voiceless                | manner | mp-walk, forced    |
| 123. | <i>taska</i>                 | start running stealthily                         |              | initial cluster                  | manner | mp-run, rate-rapid |
| 124. | <i>trosta</i>                | trot                                             |              | initial cluster                  | manner | mp-run, rate-rapid |
| 125. | <i>ttaka-ttaka</i>           | taking small steps, taking baby steps, slowly    | total        | initial voiceless                | manner | mp-walk, rate-slow |
| 126. | <i>tupust</i>                | run-in                                           |              | initial voiceless, final plosive | manner | obstructed         |

|      |                          |                                              |              |                                  |                |                     |
|------|--------------------------|----------------------------------------------|--------------|----------------------------------|----------------|---------------------|
| 127. | <i>tupust egin</i>       | block, obstruct, run into                    |              | initial voiceless, final plosive | manner         | obstructed          |
| 128. | <i>txaka-txaka</i>       | walk step by step                            | total        | palatal                          | manner         | mp-walk, rate-slow  |
| 129. | <i>txaplasta</i>         | rock skipping                                |              | palatal                          | manner, ground | mp-jump             |
| 130. | <i>txapla-txapla</i>     | splish-splash, walking barefoot on the water | total        | palatal                          | ground         | water               |
| 131. | <i>txilinbuelta</i>      | somersault, tumble                           |              | palatal                          | manner         | smooth              |
| 132. | <i>txipli-txapla</i>     | splish-splash                                | partial, i-a | palatal                          | ground         | water               |
| 133. | <i>txirrist</i>          | slide, slipping                              |              | palatal, final plosive           | manner         | smooth              |
| 134. | <i>txirrist egin</i>     | slip, slide, glide                           |              | palatal, final plosive           | manner         | smooth              |
| 135. | <i>txirristatu</i>       | slip, slide                                  |              | palatal, final plosive           | manner         | smooth              |
| 136. | <i>txokol</i>            | slide, slip                                  |              | palatal                          | manner         | smooth              |
| 137. | <i>txokoldu</i>          | slide, slip, glide                           |              | palatal                          | manner         | smooth              |
| 138. | <i>xingola-mingola</i>   | zig-zag                                      | partial, m   | palatal                          | path           | contour             |
| 139. | <i>zabu-zabuka</i>       | teetering, tottering                         | total        | initial z                        | manner         | mp-walk             |
| 140. | <i>zabu-zabuka ibili</i> | bounce around                                | total        | initial z                        | manner         | mp-jump             |
| 141. | <i>zanga-zanga</i>       | walk clumsily, awkwardly                     | total        | initial z                        | manner         | mp-walk, forced     |
| 142. | <i>zapat</i>             | jump, leap                                   |              | initial z                        | manner         | mp-jump             |
| 143. | <i>zapat egin</i>        | clash, clatter; jump leap                    |              | initial z                        | manner         | mp-jump             |
| 144. | <i>zapa-zapa</i>         | walk without stopping                        | total        | initial z                        | manner         | mp-walk             |
| 145. | <i>zapla-zapla</i>       | splash                                       | total        | initial z                        | ground         | water               |
| 146. | <i>zarabanda</i>         | teeter-tooter                                |              | initial z                        | manner         | mp-walk             |
| 147. | <i>zarabandatu</i>       | teeter-tooter                                |              | initial z                        | manner         | mp-walk             |
| 148. | <i>zebarka-meharka</i>   | zig-zag                                      | partial, m   | initial z                        | path           | contour             |
| 149. | <i>zintzilipurdi</i>     | somersault                                   |              | initial z                        | manner         | smooth              |
| 150. | <i>zipi-zapa</i>         | pell-mell, helter-skelter                    | partial, i-a | initial z                        | manner         | mp-walk, rate-rapid |
| 151. | <i>zirrin-zarrian</i>    | drag a heavy object                          | partial, i-a | initial z                        | manner         | forced              |





# DEL ORIGEN DE LA ASPIRACIÓN COMO ELEMENTO MORFOFONOLÓGICO EN VASCO

Iván Igartua  
(JUMI, UPV/EHU)

1. Entre los aspectos diacrónicos más complejos de la fonología vasca se encuentra el origen y la distribución de la aspiración, ya se trate del fonema o del rasgo fonológico. Como tal, esta vertiente de la evolución fonética del vasco no ha sido ajena a la labor investigadora del homenajeado R. L. Trask, quien dedica una detallada sección de su *The History of Basque* (1997) a la exposición y discusión del asunto. En el origen de la aspiración vasca se entrecruzan las fuentes rigurosamente etimológicas y las que en un principio podrían parecer espurias, las cuales, si no explicación, dan al menos cuenta de la presencia del fonema aspirado en vocablos cuyos étimos carecían de tal rasgo: cf. Dech., Leiç. *harma* ‘arma’, L *harea* ‘arena’, Leiç. *harrapatu* ‘rap-tus’, Dech. *hautatu* ‘elegir’, S *harroka* ‘roca’, S *hezka-bia* ‘tiña’ (< lat. *scabies*).

En otro lugar he ofrecido indicios, quizá más que argumentos, que permiten aventurar, tal vez más que inferir, que la aspiración inicial, como rasgo originariamente prosódico, dividía el léxico protovasco en dos grupos (en función del rasgo aspirado/no aspirado) y que su aparición secundaria en préstamos antiguos pudo estar asociada a la escasez o incluso ausencia de raíces protovascas con inicio vocálico. Ello, como es natural, no impide que ocasionalmente alguna de estas aspiraciones parásitas, como las denomina L. Michelena, pudiera achacarse simplemente a la contaminación: cf., por ejemplo, *harroka* < *arroka* + *harri* ‘piedra’; no obstante, una explicación de orden fonológico que sirva para la generalidad de los casos ha de resultar, a mi modo de ver, preferible, sobre todo si se toma en cuenta el alto número relativo —en comparación con otros sistemas— de vocablos que presentan aspiración adventicia o parásita, cf. Michelena (1977: 209). Idéntico razonamiento impide en principio atribuir esas aspiraciones iniciales a una mera inserción protética, a diferencia de casos como el veneciano *huoglio* ‘aceite’ < lat. *oleu(m)* o el polaco dial. *bulica* ‘calle’ < *ulica* (cf. Hurch 1988: 90, 132).

2. La consideración del origen etimológico de la aspiración vasca parte de las observaciones, no por clásicas menos certeras, del propio Michelena (1977: 205):

La aspiración sería etimológica... cuando es el continuador de: 1) una antigua *h* protovasca, 2) lat. *f* con o sin mediación románica, 3) una antigua *-n-* intervocálica, 4) antiguas oclusivas sordas o fuertes en posición inicial.

Desde un punto de vista tipológico todas estas fuentes de la aspiración resultan ser generales a excepción de una sola: la que establece el origen de *h* en la nasal intervocálica (cf. Hurch 1988: 129), algo que constituye, a lo que parece, un rasgo marcadamente particular de la evolución fonética del vasco. Esta procedencia es, además, la única que se menciona, no sin razón, para la aspiración (no para las consonantes aspiradas) en el contexto intervocálico. Los ejemplos entre los préstamos léxicos de cierta antigüedad son conocidos y suficientemente diáfanos:

\*VnV > VhV \**anate* > BN, L *ahate*, S *âhâte* ‘pato’  
 \*(h)*onore* > BN, L *ohore*, S *ûhûre* ‘honor’

(cf. también S *âhâbe* ‘fruto del arándano’, cf. rioj. *anavia*, gasc. *anajoun*, *auajoun*, cf. Michelena 1977: 300)

En el léxico patrimonial se registran asimismo casos igualmente claros que permiten extender la regla a otros que no lo son tanto:

\*VnV > VhV \**seni* (aquít. *Seni-*) > L *sehi* ‘criado’ V (RS) *sein* ‘niño’  
 \**bini* > BN, L *mibi*, G, V *min* ‘lengua’  
 \**zunur* > BN, L *zuhur*, R *zûr*, *zunr* ‘prudente, juicioso’<sup>1</sup>  
 \**inuR-* > *ihurre*, 1025, *ihurremendî*, 1320 (cf. Orpustan 1999: 102), G, V *inurri* ‘hormiga’  
 tal vez \*(h)*anar-i* > BN, L *ahari* ‘carnero’  
 \*(h)*anu(n)-(tz)* > BN, L *ahuntz*, S *abüntz* ‘cabra’ (cf. top. V *Anuncibay*, vid. Michelena 1950: 198)

3. Pero, además de la aspiración de origen nasal, procedencia que se deja sentir en la nasalidad actual de las vocales que rodean la aspiración en suletino, el contexto intervocálico presenta también una aspiración que aparentemente se remonta en su origen a las sonantes vibrantes (cf. *uharte* ‘entre aguas’, ‘isla’ < \*(h)*ur-arte*, *uhaska* ‘abrevadero, pilón’ < \*(h)*ur-aska*, S *lühidorrez* ‘por tierra firme’ < \**luR-idor-*). Bien es cierto que en este caso, dado que se trata de la linde morfológica en procesos léxicos de composición, la aspiración resultante de *r/R* no puede ser considerada producto de una evolución meramente fonética (que no se da en otros contextos), sino más bien un rasgo morfofonológico de esta clase de palabras compuestas. Los ejemplos, sin ser abrumadoramente numerosos, sí constituyen un grupo representativo del fenómeno, para el que la caracterización que hace Michelena (1977: 337) me parece, aunque descriptivamente adecuada, insuficiente desde el punto de vista de la explicación:

Esta *-r*, en los compuestos arcaicos de *(h)ur* ‘agua’ y *zur* ‘madera’ (roc. *zûr*), se pierde ante segundo miembro con inicial consonántica y es sustituido por *h*, *g* o *cero* cuando éste empieza por vocal.

<sup>1</sup> Forma, por tanto, que seguramente nada tenga que ver (y el origen nasal no es el único motivo) con lat. *securum*, pese a lo que quería Lhande (1926, s.u. *zuhur*).

No resulta demasiado revelador el concepto de sustitución que el gran vascólogo aplica a estos contextos de composición. A diferencia de las consonantes epentéticas que surgen en otros vocablos complejos (*sutondo*, *sukalde*, cf. Azkue 1923-25: 407 ss.), en los compuestos con primera raíz terminada en vibrante, el elemento resultante en posición intervocálica (la aspiración) ocupa el lugar de una sonante anterior: desde esta perspectiva, la idea de sustitución resulta ciertamente apropiada, pero nada dice acerca de las relaciones entre el elemento reemplazado y el reemplazante. Por otro lado, y como ocurre en todo desarrollo de cariz morfofonológico, también esta modificación fónica sujeta a restricciones de naturaleza morfológica ha de tener su base en procesos por lo demás fonéticos, aunque pensar directamente en la conversión de la sonante vibrante en una aspiración, desarrollo que se registra en algunos sistemas (para el cambio /rr/ > /R/ > /x/ > /h/ en portugués meridional y brasileño cf. Hurch 1988: 87) y que tipológicamente parece ser menos raro que la transformación de *-n-* intervocálica en aspiración, puede no resultar ajustado a la realidad de la alternancia morfofonológica vasca. Como se verá más adelante, la solución al obstáculo fonético que presentan estos compuestos puede conducirnos, de la mano del comportamiento y del valor estructural de la aspiración en las antiguas raíces protovascas, a épocas remotas de la evolución prehistórica de la lengua.

4. Pero primeramente conviene detenerse con algún detalle en los datos de que disponemos. Un repaso a esta clase de compuestos hace ver que el fenómeno afecta por igual a los dos tipos (*fortis* y *lenis*) de vibrantes, como ya se encargó de señalar el propio Michelena:

Compuestos de (*h*)ur ‘agua’, *zur* ‘madera’, *lur* ‘tierra’

A. \*(*h*)ur-:

— L *uharte*, V, G *ugarte* ‘entre aguas’, top. *Huarte-Arakil*, en documentación antigua *uart* (1268); *Uart* (1356), *Uart de Val d’Araquil* (1366), cf. TCN XII: 120; NEN: 80; top. *Huarte* (Egüés), en documentación antigua: *Uuart*, *Uuarte* (1027), *Uhart*, *Uharte* (ss. XI-XII), *Uugarte* (1070), *Ussart* (1092),<sup>2</sup>

<sup>2</sup> La grafía <-ss-> parece indicar una pronunciación fricativa o africada tal vez próxima a la realización de *uds* ‘agua’ en la Barranca (la forma antigua del topónimo corresponde, en cambio, a un área un tanto alejada de aquella: cf. el sustantivo *udserreka* (en Ergoyena *uberreka*) ‘surco en el campo para dar salida al agua de lluvia’). Carasatorre (1993: 338) anota: “Debe tenerse en cuenta esta consonante DS muy cercana a la TS, pero distinta, que se percibe sobre todo en Lixerrengo y Arbizu”. Cf. asimismo Michelena (1977: 556): “Azkue recoge *uds* ‘agua’ como guip. de Echarrri-Aranaz, en composición *us-tinta* ‘un poco de agua’, con la indicación: «este sonido se oye poco fuera del S[uletino]» (cf. Azkue 1905: 1082). Dentro de los hábitos de notación de Azkue, *ds* indica una sibilante sonora, apical, probablemente africada. En alguna localidad del Goyerri guipuzcoano, la forma determinada suena para mí *udda*, con *dd* claramente oclusiva. Hay, pues, ciertos lugares, acaso un área cuya extensión habría que determinar mejor, donde la consonante final de *ur* ‘agua’ no se ha confundido con la de *ur* ‘avellana’, y esto muy lejos de la zona roncalesa”. La realización africada de la antigua vibrante puede ser tipológicamente comparable a los desarrollos de *r* ante vocal palatal que se detectan en diversas lenguas, sin ir demasiado lejos, en umbro y en checo (donde el grafema <ř> representa fonemas fricativos o vibrantes africados). En todo caso, a efectos de interpretación de la forma *Ussart* de Egüés, coincido plenamente con la opinión de Matías Múgica, para quien la identificación con las realizaciones de la Barranca resulta, por supuesto, tentadora, pero encuentra el escollo, tal vez excesivo, del hiato espacial que hay salvar para ello.

- cf. NEN: 136-37; top. *Uhart-Cize* (BN), *Uharte-Garazi* (BN), en documentación antigua *uhart* (1193); *huart* (1350), *uhart* (1366, 1413), vid. Orpustan (1991: 123); cf. también *ufart* (1135), “correction latinisante” que sustituye *-h-* por *-f-* (Orpustan 1999: 108)
- V, G *ugalde* (AN *ubalde*) ‘ribera, vega, río’, L *uhalde*, S *uhalte* ‘torrente’, ‘diluvio’ (Azkue 1905: 1080) < *\*(h)ur-alde* (top. *Ugaldeta*, *ubaldeta*, *hugaldeta*, *hualdeta* 1894; vid. TCN XIII: 128; *ugaldeta* (1719), *uguedeta* (1720), vid. TCN XIII: 99
- BN, L *uholde*, *ugolde* ‘torrente, inundación’
- L *uharka*, *ugarka* ‘depósito de agua, dique, presa’ (top. *Ugarka*, vid. TCN XII: 166 [ubérka, ugérka]; *Ugarka* [Sada, Barranco de la Bizkaia, Navarra], en documentación antigua: *Ugarca*, 1589, *Uarca*, 1594, *Ubarca*, 1845, cf. Belasko 2000: 523)
- AN, G *uaska* ‘abrevadero, pilón’
- L *uhadera*, *ugadera* ‘nutria’ S *ügadera*, aezc., sal. *uragre* < *\*(h)ur-abere* (cf. Michelena 1950: 200; 1977: 75)
- L *uhoilo* ‘poule d’eau’ (Lhande 1926: 998)
- *uhandre* ‘tritón’ < *\*(h)ur-andere* (no registrado por Azkue)
- L *uhausin* ‘torrente’ (Azkue 1905: 1081)
- BN *uher*, *uger*, L *uhar*, BN, L *uharre* S *üharre* ‘agua turbia’, cf. top. *Ugar* (Valle de Yerri, Estella), en documentación antigua *Hugar*, *Hugarr*, *Huguarr* (1155-1371, 1274-1276, 1350), *Ugar*, *Vugar*, *Vgarr* (1136, 1277-1279, 1366), cf. NEN: 167, Belasko 1996, 393; top. *Ugarra* (Navarra), en documentación antigua *Uerra*, 1042, *Huarra*, 1102, *Vgarra*, 1064, cf. Belasko (2000: 375, 524); según Lhande (1926: 999) *uhar* < *\*ur-adar*; Azkue (1905: 349), en cambio, conecta estas formas con *ur-arre* ‘lit. agua gris, parda’
- Cf. sobre el top. BN *Ugartzan* y sus formas antiguas en *-aun* (*urrğaçaun*, 1268; *ugarrçaun*, 1366): “La solution la plus satisfaisante semble un ancien composé *\*ug-arta-gun*: *ug-* est une des formes de composition de *ur* «eau», comme dans *Ugange* en Cize, ou le nom méridional *Ugarte*, ailleurs *Uharte*, et en ce cas il faudrait déceler des traits de dialectalisme méridional, qui n’auraient rien d’étonnant dans ces vallées directement liées à la Haute-Navarre”. Orpustan (1991: 101) desecha así la derivación del topónimo a partir de *\*(h)ur-gatz* ‘salina’

con menor grado de probabilidad:

- BN *ugaitz*, *uhaitz*, S *ühaitz*, *uheitz* ‘torrente’ < *\*(h)ur-gaitz* (cf. *ugaizeta*, 1102, *uhaiceta*, 1235, 1264; vid. Orpustan 1999: 84)
- BN, L, S *ubin*, *uhain* ‘ola’ (“Les uns l’expliquent par *ugain*, les autres par *urbagun*”, Lhande 1926: 998)
- top. *Ugane*, *Uganga* (BN) (en documentación antigua: *Ugange*, 1350, 1366, 1413) < *\*(h)ur-gain-aga*, *\*(h)ug-ain-aga* ‘territoire au-dessus des eaux’, cf. Orpustan 1991: 122
- hidrónimos *Ugaran* (Anue, Navarra) y *Ugarana* (Río Baztán), probablemente de *\*(h)ur-haran* (vid. Belasko 2000: 523); cf. los apelativos G *uarran* ‘orilla’, L *uharan* ‘depresión entre dos vertientes, por la cual corren las aguas’ que recoge Azkue (1905: 1080)

## B. \*zur-:

- AN *zugarotz* ‘carpintero, ebanista’ (< \*zur-arotz)
- Oih. *zubirin*, S *zuburuñ* (Lhande 1926: 1107), V *zugirin* ‘polvillo de la carcoma’ (< \*zur-irin)

con menor grado de probabilidad:

- BN, L, S *zuhaitz* ‘árbol’ < \*zur-gaitz ‘madero grande’ (cf. también la forma BN, S (?) *zurzai* ‘árbol’ en compuestos como *zurzaiate*, 1014 o *çurçaytoquia*, 1264; vid. Orpustan 1999: 60)
- BN, L *zubai*, *zubain* ‘forraje, heno’, ‘árbol’ (Azkue 1905: 1200)
- BN, L *zhamu* ‘cepa de vid’, ‘árbol’
- BN *zuhar*, *zugar* ‘olmo’ (cf. AN, G, V *zumar* ‘idem’, que conduce a la reconstrucción de un étimo \*zunar > *zuhar*; Michelena (1950: 199-200) contempla así la posibilidad de una variante *zun-* de *zur-* e incluso de que la -r sea secundaria, “una evolución determinada por la posición final”).
- AN, BN *zugardi* ‘alameda’
- BN, Sal, S *zagan* ‘cuba de madera’
- top. *Zuazo*, *Zuatza*, *Zugaza* (Álava), *Zuhatzu*, *Zuhatzuondo* (Navarra)

## C. \*luR-:

- *luhidor* (L *luhidorrez*, S *lühidorrez* ‘por tierra firme’, Saug., Gèze, *OEH* XI [1998]: 753)
- S *luhikara*, V *luikara* (cf. *lurrikara*) ‘terremoto’
- S *luherras*, *luherrastu* ‘prosternarse’ (Azkue 1905: 710, en referencia a S, Matth. XVIII, 26), *luharrasta* ‘prosternement’, cf. *OEH* XI (1998): 733 (< \*luR-arrasta)
- *luhunguru* (*luinguru*) ‘vuelta al mundo’
- S, L *luhartza* ‘horizonte’ (Lhande 1926: 689)
- L *luhemenda* ‘action de terrer un champ, une vigne’, *ibid.*

con menor grado de probabilidad o en posición claramente preconsonántica:

- *lubaki* ‘terraplén, trinchera’ < \*luR-ebaki (*lubai*, *luebaki*, *luebai*, cf. *OEH* XI ([1998]: 733)
- *luharbil* (Pouv.) ‘terron’ < \*luR-haR-bil
- BN *luharga*, S *lüharraga* ‘gusano que come plantas de maíz’, cf. *OEH* XI (1998): 733
- BN *luhar* ‘lombriz de tierra’, *ibid.*
- BN *luhesi*, *luhesitu* ‘muro de tierra’, *OEH* XI (1998): 736
- *lugartu* ‘fosilizarse’, *ibid.*
- AN *lugartz*, *luhartz* ‘alacrán, arácnido pulmonado’ (Azkue 1905: 710)

Cabe observar, en primer lugar, que la aspiración alterna geográficamente con la oclusiva velar sonora (*uharte* / *ugarte*, *uhalde* / *ugalde*, *zubirin* / *zugirin*), resultado

nada sorprendente y más bien ajustado a expectativa, si se tiene en cuenta la idéntica alternancia que se da en otros casos entre esos dos fonemas: cf. *zuhur* / Baztán *zugur*, *ohol* / Baztán *ogol*, cf. Michelena 1977: 308; vid. también las formas dial. R *kau*, *kori*, *kura*, *keben* (en otras hablas [aezc.] *gau*, *gori*, *gura*)<sup>4</sup> frente a *hau*, *hori*, *hura*, *hemen*.<sup>3</sup> En determinadas formas es posible encontrar en lugar de la velar la oclusiva labial *-b-* (como en [ubérka], AN *ubalde*), realización que alterna con *-g-* también en otras posiciones fonéticas.

Pese a las diferencias cuantitativas en los datos, la oposición entre *lenis/fortis* parece no resultar relevante para este cambio, dado que se produce tanto en el caso de *r* como en el de *R* (en los ejemplos derivados de \**luR-*).

Algunos de los compuestos recogidos en la lista presentan complicaciones. Por una parte, en lexemas complejos como *luhar*, *luharga*, *luhesi*, *zuhamu*, la aspiración puede proceder directamente del segundo elemento de la composición (cf. *har*, *hesi*, *hamu*, sustantivos que presentan aspiración en los dialectos orientales): cabe pensar que en estos casos la vibrante desapareció por completo (como ocurre en posición preconsonántica en otros compuestos, cf. *infra*) o bien que la aspiración a que dio lugar fue absorbida por la aspiración siguiente: la ausencia de variantes léxicas con *-r-* parece favorecer en principio la segunda de estas posibilidades, pero en todo caso el argumento dista de ser definitivo. En la forma *lubaki* y sus variantes (*luebai*, *lubai*) no parece haber rastro de aspiración, siquiera en forma de velar, pese a que el contexto sigue siendo intervocálico (\**luR-ebaki*); falta, en cualquier caso, el testimonio determinante de los dialectos que conservan la aspiración. Finalmente, otro grupo de compuestos contienen una sonora velar (o una aspiración) cuyo origen puede localizarse en la primera consonante del segundo elemento de la composición: así en el top. BN *Ugange*, en el que, si su forma realmente procede de \**ur-gain-aga*, como propone Orpustan (1991: 122), pudo haberse producido una simplificación del grupo *-r#g-* mediante la pérdida de la vibrante, proceso común cuando ésta se encontraba en posición preconsonántica; algo semejante podría decirse de *uhin*, *uhain* < \**ur-gain*, aunque en este caso la velar parece preceder cronológicamente a la aspiración; también podría tratarse, no obstante, de una generalización de la variante morfofonológica *uh-*.

La conversión de *r* en aspiración corresponde, como indicó Michelena, a los compuestos arcaicos, de manera que formas como el top. *Urepel* (así en 1276, *hou-repeleco*, del s. XVIII, vid. Orpustan 1991: 138) han de considerarse innovaciones posteriores, a no ser que se trate, como parece probable, de elementos meramente yuxtapuestos que aún mantienen con plena transparencia su autonomía semántica y morfológica (pero nada impide, por otro lado, que éste sea asimismo el caso de compuestos donde el cambio se produjo —vid. *uhalde*, *uhaska*—, por lo que es preciso seguir recurriendo a las diferencias de índole cronológica).

<sup>3</sup> Vid., por ejemplo, Michelena (1954: 287).

<sup>4</sup> Cf. Irigoien (1997 [1981]: 133): “*haur* es el reflejo de algo más antiguo, prescindiendo en este caso de consideraciones sobre la naturaleza originaria de la *h-* inicial, que en algunas hablas aparece como *g-* o como *k-*, si bien parece razonable pensar que en las hablas que tienen Ø- lo que se ha perdido es la aspiración”. Al referirse a la correspondencia histórica entre *h* y *g* Orpustan (1999) habla de oclusivización de la aspiración.

En posición preconsonántica la vibrante puede perderse o conservarse sin alteraciones, tal vez en función de la antigüedad de los vocablos compuestos: cf. *uhobi* ‘desembocadura, golfo’ (Azkue 1905: 1096), de *\*(h)ur-hobi* (< lat. *fovea* ‘fosa, cavidad’), *ubide* / *urbide* ‘canal, acequia’, *urbegi* ‘manantial’, *urjauzi* ‘cascada’, *urmael* ‘estanque’, *zurgin* ‘carpintero’, *luberi* / *lurberri* ‘noval’, *lubera* / *lurbera* ‘tierra que se deshace fácilmente’, *luharbil* (Pouv.) < *\*luR-haR-bil* ‘terron’, cf. *uharri* ‘canto rodado’ < *\*(h)ur-haR-i*. Es destacable la forma *luphe* (*luphetik*, cf. *luppetic*, *lupperat* en Tartas, *Onsa* 97, vid. Michelena 1977: 337) en los dialectos que conservan la aspiración:<sup>5</sup> en *lupe* < *\*luR-behe* todo responde a lo esperable, incluso el ensordecimiento de la oclusiva reubicada a la posición intervocálica (cf. Orpustan 1999: 89 ss.; vid. también *ukarte*, 1030, junto a *ugarte*, 1040, 1332); en *luphe* < *\*luR-behe*, el carácter aspirado del segundo elemento hace que la palabra compuesta también lo adquiera, aunque la sílaba en cuestión no entre a formar parte del nuevo vocablo (esta transmisión del carácter aspirado del vocablo simple al sustantivo compuesto podría estar en relación con el carácter verosímilmente prosódico de la aspiración en determinadas fases del protovasco, cf. Igartua 2001: 204, 2002: 383 ss.). También podría pensarse que en *luphe* se ha extendido el rasgo subsidiario del acento de segunda sílaba (la presencia de aspiración), pero en principio tal hipótesis no resulta necesaria.

Un rasgo digno a su vez de mención es la posición que ocupa la *-h-* (o la velar sonora) en estas formas compuestas: la aspiración se halla siempre en la segunda sílaba de la palabra compuesta. Este hecho podría estar vinculado a la antigua posición del acento vasco en época polisilábica o incluso ya en la bisilábica, en aquellas fases que en otro trabajo denominé protovasco IIb y III (cf. Igartua 2001: 208-209, 2002: 386). Más allá de la segunda sílaba (como ocurre en todo el conjunto del léxico)<sup>6</sup> la aspiración no parece posible tampoco en estas formas complejas, de ahí que sólo se registre *-h-* intervocálica procedente de *\*r/R* en sustantivos compuestos con primer elemento monosílabo (y no en formas que partan, por ejemplo, de *\*eluR-*, *\*eguR-*, *\*epeR-*, *\*adaR-*, *\*bezuR-*; cf. AN, L *(h)ezueri/(h)ezuri* ‘gota, lit. enfermedad de los huesos’ [Azkue 1905: 305, Michelena 1977: 338], aunque sin variante S o BN). No creo, en cualquier caso, que la aspiración de las formas recogidas en la lista anterior sea producto secundario de la posición del acento (como en S *gaiherdi*), dado que su origen parece hallarse vinculado al comportamiento de la vibrante en esta posición.

5. El cambio morfofonológico de *\*-r/R-* a *-h-* (*-g-*) puede cotejarse con el comportamiento en contextos fonéticos y morfofonológicos similares de *r* procedente de *\*l lenis*.

<sup>5</sup> OEHXI (1998): 763: “Hay *lup(h)e* en Leizarraga, Axular, Oihenart (*Po* 52), Pouvreau (*Phil* è 3v), Duhalde, Etcheberri de Sara, Duvoisin y Lasa, y *luurpe* en Astarloa (II 38)”.

<sup>6</sup> Cf. Trask (1997: 158): “The aspiration can occur no later than the onset of the second syllable”. Michelena (1951: 214), por su parte, había descrito la situación de un modo más restringido (“en palabras que tienen más de dos sílabas, la oclusiva inicial de la última sílaba no es nunca aspirada”), aplicando únicamente la observación a los vocablos de tres sílabas.

|      | V__C                                 | V__V                                     | Sufijación:          |
|------|--------------------------------------|------------------------------------------|----------------------|
| *gal | galbabe 'cedazo'<br>galburu 'espiga' | galeper 'perdiz'<br>galondo 'rastrajera' | gari 'trigo'         |
| *sal | salgai 'en venta'                    | salera (?) 'venta'                       | sari 'peaje, premio' |

frente a:

|        |                                       |                                  |
|--------|---------------------------------------|----------------------------------|
| *zur   | zurgin 'carpintero'                   | zuhirin/zugirin                  |
| *(h)ur | urbegi 'manantial'<br>ubide 'acequia' | uhaldel ugalde<br>uhartel ugarte |

Mientras que en contexto de composición la sonante lateral *lenis* no experimenta cambios en posición intervocálica, sí lo hace en las formas sufijadas (*sari*, *gari*). A tenor de los datos expuestos, puede concluirse que la conversión morfológicamente restringida de \*-r/R- en -h- no afecta a la vibrante procedente de \*l *lenis*, dado que ésta se mantiene inalterada en los contextos de composición, mientras que en posición igualmente intervocálica, pero cuando se trata de sufijación, evoluciona a una -r- que no experimenta cambios ulteriores. Estas diferencias, no obstante, apenas sirven para establecer una cronología relativa de ambos procesos, pues, si bien de la comparación parece inferirse un cambio morfofonológico de \*-r/R- a -h- anterior a la evolución \*-l > -r-, la alteración pudo perfectamente producirse con entera independencia del desarrollo de \*l *lenis*, que en la composición no experimentaba entre vocales cambio alguno.

6. El conjunto de los compuestos vascos con aspiración intervocálica procedente de \*-r/R- permite identificar un proceso de naturaleza morfofonológica desarrollado en alguna etapa prehistórica de la lengua. El concepto de cambio morfofonológico resulta preferible a la noción, más vaga, de sustitución, término al que recurre Michelena (1977: 337), pero encuentra, por otro lado, el obstáculo de la parte fonética, puesto que el cambio -r- > -h-, por muy restringido que esté desde el punto de vista morfológico, ha de tener una base mínimamente fonética. Solventar el obstáculo apelando únicamente a la tipología resulta a todas luces insuficiente: un cambio fonético acorde a las características que establece la tipología no tuvo por qué producirse necesariamente en vasco. Lhande (1926: 689) había caracterizado *luh-* como variante de \*luR- "dans qq. composés", denominación que también emplea Orpustan (1999: 345) cuando se refiere, por ejemplo, a *uh-* como "variante de composition de *ur*" (cf. también *supra* Orpustan 1991: 101; Belasko 2000: 523). Pero semejantes observaciones, por atinadas que resulten, no rebasan el límite de lo descriptivo: es decir, no proporcionan elementos para la explicación del vínculo que se percibe entre \*-r/R- y -h-, alternancia que al fin y al cabo no es tan común en vasco como para ser sobreentendida.

Pero Orpustan (1999: 108) va más allá y trata explícitamente de lo que parece ser una relación diacrónica entre la vibrante y la aspiración:

devenue intervocalique en composition, la vibrante faible, maintenue devant consonne (1213 *urveroeta* "lieu d'eau chaude") et dans les dérivés locatifs en *-eta* (1328, 1350 *ureta*, Censier *urete*), rarement et ponctuellement restituée sans doute par hy-



percorrection (1350 *uralde, urart*), s'affaiblit le plus souvent jusqu'à l'aspiration pour disparaître dans les zones méridionales sauf rétablissement d'une occlusive... tandis que la vibrante forte continue à s'écrire normalement avec le double *-rr*<sup>7</sup>

El desarrollo fonético propuesto por el autor francés, pese al posible apoyo tipológico con que podría contar (cf. la evolución del portugués dialectal ya indicada arriba), y por más que, ciertamente, daría al problema de la alternancia morfofonológica una solución directa y sencilla, encuentra varios obstáculos que invitan a descartarla: 1) como se ha observado en los ejemplos, el cambio afecta también a la vibrante *fortis* (Orpustan, *ibid.*, 109-10, se ve forzado a recurrir a una suposición de cimientamiento endeble: atribuir a la vibrante de *\*luR* una procedencia *lenis* sujeta posteriormente a reforzamiento); 2) la evolución fonética defendida, que tiene lugar en posición intervocálica, no se da sino en la linde morfológica en contextos de composición; 3) los ejemplos de conservación de *-rr-* en composición aportados por el autor son engañosos: las formas procedentes de *ur* 'avellana' (*urrexola*, 1149; *urrizçelay*, 1259; *hurrizparren* 1284, 1330; *urruzpuru*, 1350) no se encuentran en las mismas condiciones que los compuestos de *ur* 'agua' y similares, sino que parten de sufijaciones previas; y 4) el propio paralelo tipológico que podría aducirse en favor de la evolución dista de ser incontestable: en portugués dial. es /rr/ la sonante que sufre una lenición que acaba en aspiración, mientras que /r/ no resulta afectada (cf. de nuevo Hurch 1988: 87).

Si, en realidad, por muy extendido que estuviera tipológicamente el cambio *-r > -h-* (y los escasos datos con que contamos no parecen apoyar esta suposición), la lengua vasca no experimentó en ninguna fase de su prehistoria esta alteración, como de hecho sugiere el comportamiento de *\*-r/-R-* en posición intervocálica fuera de la linde morfológica de los vocablos compuestos, cabe pensar aún, como hipótesis final, en una motivación para el cambio que conduce en este caso al carácter de los inicios vocálicos de las raíces vascas. Dado que parece probable que en alguna de las fases más remotas reconstruibles para la protolengua vasca las raíces de palabras no auxiliares, dentro del esquema CVC de la raíz monosílaba que caracterizaba la época del protovasco I, sólo contenían inicios consonánticos (cf. Igartua 2002: 385; vid. indicaciones anteriores en Lakarra 1997: 588), bien pudiera ocurrir que varias de las formas actuales con inicio vocálico se remontaran a una estructura del tipo *\*hVC* con posterior pérdida, en ciertos casos, de la aspiración inicial.

Vistas así las cosas, en los compuestos arcaicos de *\*(h)ur-*, *\*zur-*, *\*luR-* las sonantes vibrantes debieron estar siempre en posición preconsonántica: ante un segundo elemento que comenzaba con *h-* la vibrante pudo desaparecer, como ante otras consonantes, de tal manera que el comportamiento de *\*lur-hidor > luhidor* o *\*zur-harrotz > zugarotz* (de un anterior *\*zuharotz*) no diferiría, en tal caso, del de *\*lur-berri > luberri* (puede compararse también *luhikara < \*luR-ikara* con *luharbil < luR-haR-bil* con aspiración documentada en *harr- < \*haR-* < prevasc. *\*karr-*). Naturalmente, no es necesario restituir una aspiración en todos los lexemas con inicio actualmente

<sup>7</sup> Cf. también Orpustan (1990: 80): "on sait que dans ces composés de *ur* «eau» cette aspiration résulte de l'affaiblissement, antérieur au XI<sup>e</sup> siècle, de *-r-* faible devenu intervocalique en composition".

vocálico que aparecen en los compuestos: con admitir un *onset* aspirado en un número representativo de casos que pudiera establecer y generalizar este patrón de composición resultaría suficiente (el resto pudo perfectamente ser resultado de la extensión analógica del modelo).

En los compuestos de *hur*<sup>8</sup> pudo producirse, además, el mismo proceso disimilatorio común a los vocablos que presentaban doble aspiración: de este modo *\*hurhalde* dio lugar a *\*urhalde* y luego a *uhalde*, o bien, *\*hurhalde* > *\*hubalde* > *uhalde*, dependiendo de la antigüedad que pueda atribuirse a cada compuesto.

Las formas que conservan *-r-* o *-R-* (*uralde*, *uraska*) seguirían siendo, también desde esta perspectiva, innovaciones léxicas posteriores, implantadas tanto en las hablas cuyo sistema fonológico se había desprendido ya de la aspiración como en las que aún la conservaban, pero donde determinados lexemas perdieron el inicio aspirado. Los formas compuestas con velar, en cambio, pueden considerarse vestigios de esta antigua evolución protovasca (*\*-r/Rh-* > *-h-*) en el marco de la composición léxica a la vez que continuadores del *onset* originariamente aspirado de varias raíces que en la actualidad presentan inicio vocálico.

El proceso de formación de las variantes morfofonológicas del tipo *zuh-* (*zug-*) pudo consistir, por tanto, en una evolución esquematizable de este modo:

|                                 |                                                            |
|---------------------------------|------------------------------------------------------------|
| CVr/R#hV- > CV#hV               | cf. <i>*zur-harotz</i> > <i>zuharotz</i>   <i>zugarotz</i> |
| es decir <i>*r/R</i> > Ø   V__h | <i>*(h)ur-harte</i> > <i>uharte</i>                        |
|                                 | <i>*luR-harrasta</i> > <i>luharrasta</i> , <i>luherras</i> |

El cambio *\*r/R* > Ø | V\_\_h está suficientemente fundamentado en ejemplos nítidos del tipo *luhar* ‘gusano’, *lubesi* ‘muro de tierra’ o *uhobi* ‘desembocadura’ y tiene, además, el apoyo del resto de desarrollos antiguos de las vibrantes en posición preconsonántica (desarrollos a buen seguro determinados por la estructura de la sílaba). Si se acepta la hipótesis del origen aspirado de varias de las raíces vascas que hoy comienzan por vocal, la existencia actual de variantes morfofonológicas de composición del tipo *ur-/uh-/ug-* encuentra una justificación histórica razonable

<sup>8</sup> La aspiración de *hur* y de otros monosílabos no siempre ha sido considerada antigua. Incluso parece haber algún motivo, como la distribución dialectal, para pensar que se trata de una generalización innovativa del suletino frente al estado que reflejan otros dialectos. En concreto, Trask (1997: 162-63) considera que “[t]here seems every reason to suppose that Z has in some cases extended the aspiration to virtually every single monosyllable which can bear it. Hence Z forms like *hur* ‘water’, *hor* ‘dog’, *hun* ‘good’ and *huñ* ‘foor’, in the face of common *ur*, *or*, *on* and *oin*, very likely represent innovations”. La postura de Michelena (1977: 209) es más cauta: “[e]n monosílabos el sul. parece haber generalizado *h-*”; inmediatamente después anota, sin embargo, Michelena varios ejemplos de palabras más largas donde el labortano presenta aspiración allí donde el suletino carece de ella. La presencia de marcas de aspiración en textos medievales (*hurumea*, 1379, *hurtean*, 1415) y la pronunciación común del bajonavarro (*hur*, cf. Orpustan 1999: 84) podrían testimoniar a favor de una extensión mayor de la aspiración en monosílabos: cf. también bajonavarro *egun hon*, 1415 o la forma *gangon* (< *gau hon* o *zegun hon?*) que recoge en territorio navarro A. von Harff a finales del s. xv (*gangon dissila* got gheue dir guden morgen, vid. Michelena 1964: 63). En todo caso, los datos no impiden pensar que varios de esos monosílabos heredan su aspiración de fases más antiguas de la lengua (mientras otros dialectos los han perdido): no otro es, por ejemplo, el destino de las larinales en el tronco indoeuropeo, atestiguadas únicamente —y no siempre de manera consecvente— en anatolio.

para la fuente fonética que les dio origen. Pero podría incluso decirse más: aun sugerido por los indicios que apuntan a esa aspiración protovasca inicial (puede pensarse, por ejemplo, en sus efectos sobre los préstamos antiguos de inicio vocálico), el cambio fonético que sirve de base a la alternancia morfofonológica de esta clase de compuestos puede erigirse en argumento a favor de la reconstrucción de una *h*- inicial en las raíces protovascas: el peligro de la circularidad se evita en este caso partiendo de una evidencia material que sólo presentan los datos de la composición léxica y que, debido al hecho de que el cambio fonético postulado en este artículo no está, según parece, demasiado lejos de ser el único plausible desde el punto de vista de las mutaciones fonéticas conocidas, contribuye positivamente a sustentar la hipótesis de la aspiración inicial en un buen número de raíces protovascas que hasta ahora se habían reconstruido comúnmente con vocal inicial.

### Bibliografía

- Azkue, R. M. de, 1905, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao (reimpr. Bilbao, Euskaltzaindia, 1984).
- , 1923-25, *Morfología vasca*, Bilbao, Euskaltzaindia.
- Belasko, M., 1996, *Diccionario etimológico de los nombres de los pueblos, villas y ciudades de Navarra*, Pamplona, Pamiela.
- , 2000, *Diccionario etimológico de los nombres de los montes y ríos de Navarra*, Pamplona, Pamiela.
- Carasatorre, R., 1993, *Barranca. Burunda*, Pamplona.
- Hurch, B., 1988, *Über Aspiration. Ein Kapitel aus der natürlichen Phonologie*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Igartua, I., 2001, “La aspiración en vasco: ensayo tipológico y diacrónico”, *ASJU* 35/1, 185-213.
- , 2002, “Euskararen hasperena ikuspegi tipologiko eta diakronikotik”, in X. Artiagoitia, P. Goenaga, J. A. Lakarra (eds.), *Erramu boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 367-89.
- Irigoién, A., 1997 [1981], “*Haur hola zirola*. Elementos déicticos en la lengua vasca”, *Opera selecta*, Bilbao, Universidad de Deusto, 131-70.
- Lakarra, J. A., 1997, “Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreiketaz”, *ASJU* 31: 2, 537-616.
- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire basque-français et français-basque (dialectes labourdin, bas-navarrais et souletin)*, Paris, G. Beauchesne.
- Michelena, L., 1950, “De fonética vasca. La aspiración intervocálica” (= *SHLV*, 190-202).
- , 1951, “De fonética vasca. La distribución de las oclusivas aspiradas y no aspiradas” (= *SHLV*, 212-19).
- , 1954, “La posición fonética del dialecto vasco del Roncal” (= *SHLV*, 273-97).
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, Minotauro.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, San Sebastián, Diputación Foral de Guipúzcoa.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca* [*SHLV*], I (= Anejos de *ASJU*, 10), San Sebastián.
- NEN: *Nomenclátor euskérico de población de Navarra/Nafarroako Herri Izendegia* (J. M. Jimeno Jurío, coord.), Pamplona, Gobierno de Navarra-Euskaltzaindia, 1990.
- OEH: *Orotariko Euskal Hiztegia* (Luis Michelena-Ibón Sarasola, eds.), Bilbao, Desclée de Brouwer.

- Orpustan, J.-B., 1991, *Toponymie basque. Nom des pays, communes, hameaux et quartiers historiques de Labourd, Basse-Navarre et Soule*, Bordeaux, Presses Universitaires de Bordeaux.
- , 1999, *La langue basque au moyen âge (IX<sup>e</sup>-XV<sup>e</sup> siècles)*, Baigorri, Éditions Izpegi.
- TCN: *Toponimia y cartografía de Navarra*. Tomos XII y XIII, Pamplona, 1993.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*, London, Routledge.

# A VUELTAS CON EL SESEO Y OTRAS CUESTIONES DE FONÉTICA Y MORFOLOGÍA EN DOCUMENTACIÓN VIZCAÍNA

Carmen Isasi

(Universidad de Deusto)

## 1. Consideraciones previas\*

Las notas que siguen constituyen una reflexión, y también, en algunos casos, un replanteamiento de interpretaciones, a partir de los estudios sobre el castellano de Bizkaia que varios de los miembros del grupo SAI (Seminario Alfonso Irigoien) y yo misma hemos realizado a lo largo de los últimos años. El progreso de esas aportaciones, incluso desde la revisión, semejante a ésta, que planteé el año 2000 (Isasi 2002c), merece una nueva recapitulación.

En primer lugar, a día de hoy considero más pertinente que el objetivo del análisis lingüístico de la documentación vizcaína se fije no tanto en la búsqueda de posibles peculiaridades areales como en el mero incremento de información sobre el castellano de estos testimonios. Esta matización de la perspectiva que condujo mis primeros trabajos atiende a las propias limitaciones actuales de nuestro conocimiento de los textos vascos, a la escasez de posibilidades de contraste homogéneo con descripciones relativas a documentos notariales de territorios próximos<sup>1</sup> y, desde luego, el hecho de que los datos sobre el castellano del área vasca occidental siguen siendo una ausencia notable en las reconstrucciones diacrónicas del complejo castellano.

Basta, en efecto, repasar algunas contribuciones bibliográficas aún recientes, para confirmar esa ausencia: se advierte, por ejemplo, en las referencias de Morala (2002: 962) a las soluciones *calce- salce*, formas que se pueden atestiguar también en documentos vizcaínos medievales (Isasi *et al.* 2004) que enlazan precisamente los testimonios cántabros y del norte de Castilla con la zona oriental.<sup>2</sup> Una circunstan-

---

\* La redacción de este texto es anterior a la ponencia de las *I Jornadas de lingüística vasco-románica* que se editará en *Oihenart* n.º 21.

<sup>1</sup> Dentro del propio grupo SAI se están desarrollando trabajos sobre documentos de Cantabria (Gómez Seibane 2003, Moral del Hoyo 2003), y se ha empezado a ampliar el marco geográfico a documentos guipuzcoanos (Gómez Seibane 2002, 2003 y Gómez Seibane y Ramírez Luengo, 2002). También versa sobre documentación cántabra la tesis de C. Moral del Hoyo, que se ha iniciado con una beca predoctoral del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

<sup>2</sup> La presencia de los resultados con mantenimiento de “l” ya fue subrayada a partir de la toponimia del área de las Encartaciones por Echebarria Isusquiza (1998).

cia paralela se da en los planteamientos de Torreblanca (2002: 1.391-92) respecto a las grafías de <y> para resultados de *lj*, *k'l* en el norte de Castilla, que coinciden con el reconocimiento de la misma grafía en textos vizcaínos medievales por parte de Isasi (2002b) precisamente en otro trabajo del mismo homenaje a Fernando González Ollé.<sup>3</sup>

Dentro de estos supuestos, pretendo, pues, revisar ciertos aspectos ya tratados, especialmente en el plano morfológico, y añadir algunos nuevos expurgos. La selección de los textos utilizados está condicionada por la posibilidad de extraer testimonios pertinentes para cada cuestión, ya que en ninguno de los puntos tratados se pretende el análisis exhaustivo de un subcorpus.

## 2. Grafemática y fonética<sup>4</sup>

Respecto a las noticias concernientes a estos niveles, persisto en la opinión de que el hecho de que la mayor parte de los fenómenos que he venido señalando tenga una aparición muy restringida no constituye un argumento de peso para invalidarlos; como recuerda Fernández Ordóñez (2001: 464) al tratar el problema del reflejo gráfico de las innovaciones:

... habrá que tener en cuenta que aquellas innovaciones lingüísticas cargadas durante largo tiempo con una valoración subestándar pueden por ello tardar años o siglos en ganar terreno en la escritura (o incluso nunca llegar a alcanzarlo plenamente)...

Esta circunstancia justifica la escasez de ejemplos de algunos fenómenos que hemos venido señalando, como la prótesis vocálica —a la manera de la que leemos en el siguiente contexto de las *Actas Juntas*<sup>5</sup> (p. 531): *para que en este Señorío no ubiese rebenta de muletos y erroçines lechales y no lechales*— o de la secuencia <ill> por <il>, de la que, siempre saltuariamente, continúan apareciendo ocurrencias: Lekeitio IV, doc. 265, p. 876, 1520 (cop. de 1544): *alquilleres*. Ibídem, doc 267, p. 916, 1520: *alquillamiento, alquillo*. Histórico IV, doc. 386, 1514-1515, p. 1408: *las asemillas que avia*; ibídem p. 1398 *por las azemillas* (pero también varias veces en esta página y en las siguientes *azemilas*); ibídem p. 1388: *la tierra que estava a pillas*; ibídem, *allanar las pillas en el dique*.

También en *Actas de Juntas: ordenaron e mandaron que el puesto e suelo questa delante de las syllas del dicho arbol, entre los pillares de piedra, sea enlosado de buena piedra y lanchas*, p. 416. En este mismo tomo hay algunos testimonios de *pilloto*, que aparece tres veces en la página 55 y dos en la página 60.

<sup>3</sup> Y que puede tener relación, como ya dije en otro lugar, con consideraciones planteadas para la distribución de las palatales en lengua vasca por Hualde (2002).

<sup>4</sup> Las citas documentales se refieren en los casos aportados por primera vez en este trabajo a la versión transcrita de los documentos, que considero en principio válida para las cuestiones tratadas, en especial para las morfológicas. Para las referencias abreviadas ver la bibliografía.

<sup>5</sup> En estas páginas me referiré sólo a algunos datos extraídos de *Actas de la Tierra Llana*, t. I (1536-octubre 1571).

Para otras incidencias en este nivel (variantes tipo *yelso*, *llagar*) me ratifico en lo que ya propuse en otras páginas (Isasi: 2002b): es decir, que los fenómenos tienen una mera manifestación léxica a fines de la Edad Media.

Se deben adscribir también a esa interpretación los casos de caída de sonoras, rectificando así mi exposición de 2000, en la que se presentaban como fenómeno fonético más general, ya que tal caída se concentra sólo en determinadas formas, entre las que destacan:

- *Prebostao* (Isasi 2003 y, especialmente, Romero 2002b).
- *Clao*, variante por cierto ausente con este sentido en CORDE,<sup>6</sup> y que alterna con la más común, *clabo*, en los mismos documentos (v.g. en Histórico IV encontramos 3 ocurrencias para *clabos* y 8 para *claos*).
- *Arroa*, forma conocida también en otras áreas (Isasi *et al.* 2005), y que se atestigua también en CORDE con un caso alfonsí.
- Los numerales, tipo *treintao* (Histórico II, doc. 211, 1494, copia de 1594, p. 655), o *quinçao* (ibídem)

Dos de las cuestiones grafemáticas tienen sin embargo mayor calado: la representación de las secuencias [kwa], [gwa] y el trueque de órdenes en las sibilantes dentales.

Respecto a la primera, si bien la aparición de formas en las que se representa la secuencia como <oa> o <uo> pudo evolucionar hacia la conservación sólo en determinadas palabras, su reparto en la documentación bajo y tardo medieval y el hecho de que también se dé fuera del ámbito vizcaíno,<sup>7</sup> hace pensar que es un rasgo escriturario propio de notarios o amanuenses de estas zonas. Según Gómez Seibane (2003), la búsqueda en 37 documentos originales de Arrasate-Mondragón del período comprendido entre los años de 1396 y 1491 muestra, junto a un reparto desigual en los textos, la concentración significativa en algunos escribanos, conclusión pareja para la obtenida en las catas vizcaínas (Isasi 2002). Queda pendiente aún para este aspecto la comprobación de su presencia, más allá de lo esporádico, en documentación de otras áreas, al margen de Navarra, Aragón y Rioja.<sup>8</sup>

Podemos añadir que en los documentos de las *Actas de Juntas* tenidos aquí en cuenta, abundan para *goa* los casos del verbo *goardar* o el sustantivo *goarda*, y hay también otras ocurrencias: *ygoales*, pp. 85, 523 y 557; *legoas*, p. 186; *ygolamente*, p. 187; *ygoal*, p. 344; *ygoaldad*, p. 351; *ygoala*, p. 517; *algoaziladgo*, p. 548; *ygoalar*, p. 551. Junto a ellas abundan las formas con <ua> como *antigua*, *guarda*, *aguardado*, *guardar*, *aberiguada*, *aberiguaçon*, *agua*, *igual*, *alguazil*, *legua*, *ygualdad*, *aguardar*.<sup>9</sup>

Sobre la importancia de los trueques consonánticos de <s> por <ç>, <z>, y al revés, he insistido recientemente (Isasi 2003). Ya acepté entonces que no se puede

<sup>6</sup> En consultas realizadas a principios de enero de 2004.

<sup>7</sup> Recuérdense, entre algunos otros trabajos, Álvarez (1992), Osés (1992), Gómez Seibane (2003).

<sup>8</sup> En este sentido, merece la pena subrayar que Andolz (1977) recoge modernamente algunas formas como *goardar* para el aragonés moderno.

<sup>9</sup> Ciertamente es que habrá que comprobar en esto las grafías de los originales para evitar algún posible desvío por desarrollo de abreviaturas.

negar con rotundidad que las cacografías vizcaínas puedan ser un mero reflejo de la variación del castellano en su tránsito al sistema consonántico moderno, como sostiene Polanco (2003). El argumento parece aplicable, en especial, a la inseguridad del escribano ante formas de aparición poco frecuente: valga, por no citado, el ejemplo *carizea*, por *carisea*<sup>10</sup> (en Lekeitio IV, 1519, p. 872). Pero no parece que este sea el caso de otros muchos testimonios.

Sigo pensando por lo tanto que se puede aplicar a los casos vascos lo que Frago (2001: 228) afirma de los andaluces:

Habrán filólogos que considerarán estos ejemplos como simple *lapsus cálimi* sin correspondencia fónica alguna; pero no justificarán por qué tales meros “descuidos” no se dan sino en escritores andaluces o de influencia andaluza.

Otra cuestión es explicar las causas que justifican las confusiones en los vasco-parlantes, dadas las limitaciones que persisten en la reconstrucción de la evolución interna diacrónica y dialectal de las sibilantes en euskara. Precisamente por eso, los testimonios de la onomástica de origen vasco que encontramos en los textos romances, y que por su volumen constituyen sin duda la fuente de mayor interés para la historia de la propia fonética del vascuence, resultan también problemáticos, en especial si se miran únicamente desde una la visión simplificada o ucrónica de estos problemas. Se entrecruzan, en efecto, en la interpretación, los procesos de confusión en el orden de las fricativas y en el de las africadas en algunos dialectos vascos, la alternancia de dentales y palatales en esa lengua y el hecho de que se parta de una rutina ortográfica establecida para el castellano. Como ya dije hace tiempo (Isasi 2002c), me parece difícil que podamos progresar en este punto sin la estrecha colaboración con los lingüistas especializados en la historia de la lengua vasca.

### 3. Morfosintaxis

De las cuestiones morfosintácticas, algunos de los trabajos últimos del grupo han aportado noticias sobre las que habrá que abundar: el uso del diminutivo (Ramírez Luengo 2003),<sup>11</sup> aspectos varios de la lengua de determinados textos (Romero Andonegui 2002a), áreas y épocas (Gómez Seibane y Ramírez Luengo 2002; Gómez Seibane 2002, 2003) o cuestiones relativas a la concordancia nominal (Gómez Seibane 2002).

Se han incrementado también los datos respecto a varios de los rasgos señalados inicialmente, y se va confirmando la presencia de determinados usos.

<sup>10</sup> Denominación de un tejido importado de Inglaterra (Martínez 1995: 532), que sólo aparecería en algunos tipos restringidos de documentos, como inventarios o aranceles.

<sup>11</sup> Destaca en el trabajo, por cuanto viene a añadir un nuevo dato a las posibles repercusiones del contacto vascorrománico, lo que se subraya sobre el uso del sufijo *-cho*: “Por último, se registra también el diminutivo *-cho*, en un uso, al igual que *-ico*, escaso —un 5’88 % del total de casos analizados—, pero con la peculiaridad de aparecer únicamente en las cartas de los naturales de Guipúzcoa. Como es sabido, tal elemento se corresponde con el sufijo vasco *-txu*, que, aparte de su función estrictamente diminutiva, es también abundantemente utilizado en la formación de hipocorísticos en la lengua actual de la zona vasca (Urrutia 1988: 34), función que parece presentar ya en el siglo XVIII, habida cuenta que todas sus apariciones en este *corpus* se registran unidas a una base léxica constituida por un nombre propio de persona”.



En lo referente a la aparición de ciertas formas verbales más allá de los límites que se describen globalmente para el castellano, hay que señalar que para los subjuntivos de primera persona en *ro*, que se trataron en Isasi (2002c), podemos añadir algunas observaciones complementarias. En primer lugar, los comentarios de Francisco Abad en un trabajo reciente (Abad 2003: 252-54), en el que, tras recordar las noticias ya conocidas y la cronología sostenida por Menéndez Pidal (es decir, uso mantenido hasta fines del siglo XIV), se atestiguan algunos casos en documentación de Cantabria del s. XV, y se aporta un ejemplo, *cumpliero* (1403) tomado de CORDE.

Según he comprobado, la consulta del CORDE proporciona también ahora más casos de mediados y finales del s. XIV, pero todos ellos siguen concentrándose en colecciones documentales del área cántabra:<sup>12</sup>

*e sy lo non fisiero e non cumpliero en alguna cosa dello fallesciero*, 1397. Sto Toribio. *et sy lo non cumpliero o en parte dello contra biniero* Cantabria 1352.

*si lo non fiziero e non cumpliero que por eso lo pierda, e vós prior señor* 1388. AHN, doc. Cántabro. *sy fesiero o passaro, yo, o otro por mi*, 1377 Sto Toribio. *quisiero*: Sto Toribio, 1407 y 1406; *diero*: 1465; *cumpliero-fallesciero* 1391. Cantabria: 1352: *cumpliero, viniero*. Cantabria 1403: *cumpliero, fallesciero*.

Este primer punto nos plantea ya una de las cuestiones abiertas en la interpretación de los datos vizcaínos: el de las coincidencias areales, cuyo grado de restricción sólo se podrá establecer con un conocimiento más seguro del discurso notarial en una amplio marco geográfico peninsular. Es decir, ¿atestiguan las formas en *-ro* un rasgo de conservadurismo norteño, de conservadurismo notarial norteño o sólo de arcaísmo notarial?

Encontramos cierta similitud en la reconstrucción de la diacronía de otros elementos morfológicos, como el posesivo *so* (Isasi 2002), para el que contamos con testimonios nuevos a partir de la recuperación de documentos inéditos de Bermeo por Romero Andonegi, documentos que proporcionan ejemplos como los del siguiente fragmento:<sup>13</sup>

dichσ p'ujllegioσ eran onfirmadoσ dela so m<sup>r</sup>çed & madaua (67) 9plir po si loσ del dicho logar dondarroa entendia q rreçibia algu ag<sup>6</sup>ujo enllo qleσ madaua q fuesen ala m<sup>r</sup>çed del dicho senor jnfant q todo era & fincaua (68) so la so m<sup>r</sup>çed E de todo esto en como paso loσ dichσ alcallσ & omσ buenoσ de leqytio pidiero anoσ loσ dichσ escuanoσ qleσ diesemoσ testio vno o maσ q<sup>6</sup>ntoσ (69) leσ 9pliesen por g<sup>6</sup>rda de so drecho testigoσ q a esto fuero p<sup>r</sup>sentσ iohn g<sup>6</sup>r dareylça thesoro mayor del dicho (Bermeo. 1374).

Es éste un aspecto cuya geografía medieval debe completarse también con el estudio de áreas próximas. De hecho, a partir de Moral del Hoyo (2003) sabemos de la presencia de *so* en documentos del oriente cántabro a fines de la Edad Media, y por ello, de momento, hay que preguntarse si la permanencia de la variación *so/su*

<sup>12</sup> Como en los otros apartados, las consultas al CORDE se realizaron a primeros de enero de 2004.

<sup>13</sup> En transcripción paleográfica de Romero Andonegi.

tiene una distribución diatópica que enlaza precisamente el ámbito vasco con áreas más occidentales, al menos, restringámoslo una vez más, en las manifestaciones notariales.

Podría ser significativa, a este respecto, la coincidencia geográfica de algunos testimonios recogidos del CORDE.<sup>14</sup> En efecto, al margen de las referencias procedentes de Bizkaia, para el sintagma '*so muger*' (y sobre documentos posteriores a 1300) aparecían, en las fechas en que se realizaron las consultas, los siguientes testimonios: 1363 Santo Toribio, 1320 Salvatierra y 1316 dos casos en Irache. Para '*so casa*': dos casos de principios del XVI en Santo Toribio, seis de la segunda mitad del XV en la misma documentación, y algún ejemplo en documentos de *Barbastro* (1396-1525). Finalmente, de '*so marido*': Santo Toribio (1333-1345), León (1318, tres casos), Monasterio de Santa Clara de Villalobos (1355) y un caso en una obra de Rodríguez del Padrón.

La vitalidad de las formas procedentes del masculino etimológico dibuja, pues, un continuo entre los documentos vizcaínos y los de Cantabria, pero esta conclusión debe tomarse como provisional.

Respecto a la presencia de gerundios contruidos sobre el tema de perfecto, ya señalada también con anterioridad (Isasi 2002c), se abren interrogantes parejas a las ya propuestas. Hay que recordar, con todo, que Alvar-Pottier (1983: 283-84) localizaban estas formas en documentos asturianos, riojanos y aragoneses, por lo que también en este aspecto la integración de los datos vizcaínos contribuye al trazado del mapa dialectal.

Por ello, aun a falta de análisis más finos de los propios textos vizcaínos y de otros de tipo contrastivo, para los que habrá que recurrir a distintos *corpora* castellanos, ampliaré por ahora las noticias sobre esta cuestión mediante una recogida meramente cuantitativa de casos en varios componentes de los fondos documentales de Bizkaia, recogida contrastada con datos procedentes de CORDE.

Varias son las consideraciones que se desprenden de esta muestra. Como se ve, en el conjunto de documentos seleccionado predominan las formas más comunes, y no todos los gerundios analógicos presentan la misma incidencia, aspecto éste que merecerá la pena comprobar con mayor detenimiento. Por otro lado, destaca el número de formas de perfecto que aparecen en los textos de Portugaleta, pese a ser el conjunto de los documentos muy inferior en volumen a los tomados para Bilbao. Conviene recordar a este propósito que la documentación portugaluja proporciona también testimonios propios en algunos otros rasgos, como se puede comprobar en Isasi (2002a) e Isasi (2003).

<sup>14</sup> Las búsquedas se realizaron a primeros de enero de 2004. Evidentemente, los resultados pueden estar muy condicionados por la constitución del propio corpus CORDE, del que no me consta la presencia proporcional de documentación notarial procedente de las distintas áreas peninsulares. Y no hay que olvidar la cautela con que debe ser utilizada la información extraída de corpora históricos (como puntualiza, por ejemplo, Barra Jover (2001: 177-97).

Otra circunstancia que debe ser tenida también en cuenta es que, en este caso, la comprobación paleográfica de las lecturas sería también necesaria para un establecimiento seguro de los casos, pues es sabido que la distinción de *o-u* puede resultar discutible.

## Gerundios sobre tema de perfecto

|                        | H 1 | H2 | H3 | H4 | 1463 | Portu | CORDE <sup>15</sup> |
|------------------------|-----|----|----|----|------|-------|---------------------|
| tobiendo <sup>16</sup> | 0   | 1  | 1  | 0  | 1    | 0     | 6(1B-1C 4 otros)    |
| teniendo               | 0   | 0  | 4  | 0  | 2    | 0     |                     |
| estobyendo             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0    | 0     | 1 (B)               |
| estando                | 3   | 53 | 19 | 43 | 39   | 103   |                     |
| fuendo                 | 0   | 2  | 0  | 2  | 0    | 17    | 9(B-C)              |
| siendo                 | 0   | 1  | 1  | 3  | 23   | 0     |                     |
| seyendo                | 19  | 28 | 5  | 13 | 3    | 54    |                     |
| diendo                 | 0   | 0  | 0  | 1  | 0    | 6     | 1 (B)               |
| dando                  | 2   | 4  | 2  | 8  | 1    | 17    |                     |
| fesiendo               | 0   | 2  | 0  | 0  | 0    | 3     | 2 (C)               |
| faziendo               | 2   | 10 | 2  | 1  | 0    | 1     |                     |

Otros condicionantes del discurso, sin embargo, deben ser establecidos más allá de esta búsqueda descontextualizada, para alcanzar una reconstrucción fiable; entre ellos, desde luego, el tipo de documento y la posible condensación de casos en un mismo escribano.

Esta mismas exigencias afectan a los aportes sobre el pronombre *sis* (Isasi 2002c), de cuya permanencia en el periodo moderno tenemos ya algunos indicios (Isasi 2003), pero que sigue teniendo escasa presencia en los esquilmos pese al incremento de las búsquedas.

Así, entre los fondos consultados para esta cuestión, Bilbao 1463, Portugaleta, Histórico I y Lekeitio I y II no presentan ningún caso (la forma *sí* está dos veces en 1463, ninguno en Histórico I, hay varios en Leke I y Leke II presenta un caso). En cambio en Histórico II encontramos dos ocurrencias con moción de número (pp. 498 y 689), en Histórico III otras dos, en un mismo documento (p. 1057), y otras tantas en Histórico IV: *por sys e sus consortes*, p. 1418; *e non para sis mismos los dichos fieles e regimiento de la dicha villa*, p. 1338.

Además de esta suma de nuevos testimonios vizcaínos, algunos expurgos complementarios permiten ampliar también el campo de aparición de este elemento; en lo diatópico, mencionaré de momento que la forma no es ajena a documentos de Álava: en los fondos de la Cuadrilla de Salvatierra aparecen diez casos, entre ellos *obligaron a las dichas sus partes y a sis mesmos*, p. 22; p. 39: *Martin de Uralde, e Garci*

<sup>15</sup> Consultas cerradas a primeros de enero de 2004. 'B' representa 'Bizkaia' y 'C' 'Cantabria'.

<sup>16</sup> Cada una de las formas representa todas las variantes debidas al poligrafismo de los textos.

*Balza, e Ferrando Balza, su hermano, e Martico, e Pero Lopez, por sis e en voz e en nombre de todo el otro* p. 39.

En lo diacrónico podemos sumar también los resultados del expurgo del tomo primero de las Actas de Juntas de la Tierra Llana (1558-abril 1569), que proporciona los siguientes casos correspondientes ya a mediados del siglo XVI:

p. 61 *de sis mesmos*, p. 76 *por sis*; p. 258: *por sis*; p. 286 *por sis*; p. 296 *por sis*; p. 345 *por sis*.

Queda por esclarecer cuál es la presencia de esta variante del pronombre en otros corpus norteños y peninsulares en general, hecho sobre el que no tengo noticias por el momento.

No se ha tratado desde las anotaciones de Isasi (2002a y 2002c) la utilización de *cada* en construcciones absolutas, que, como es sabido, se suele tomar como característica de Navarra.<sup>17</sup> Así lo consideran Alvar-Pottier (1983: 149) tanto para el pasado como para la época moderna. En lo que se refiere al castellano, Eberenz (2000: 41) no tiene en cuenta este rasgo, que sí recogía en cambio García de Diego (1970: 334) referido a la “lengua clásica y hoy en la familiar”, y ejemplificado incluso con algunos pasajes de El Quijote.<sup>18</sup>

También en documentos notariales vizcaínos, como ya está señalado, es posible encontrar este uso pronominal, y me interesa confirmar aquí mediante algunos esquilmos nuevos tomados del fondo del Archivo Histórico de Bilbao y de Actas de Juntas que su empleo penetra claramente al menos hasta la primera mitad del siglo XVI:

*Histórico IV* doc. 386, 1514-1515, expediente de un pleito (los ejemplos de *cada* corresponden a la presentación de unas cuentas):

p. 1383

*El primer día, quando fuimos a las estacas cortar con Ynnigo de Vriarte, carpentero, con el nueve carpenteros, cada XVII maravedis y mantenidos, montan CCXLIII maravedis CCXLIII.*

*Mas, dos onbres para sacar del monte las estacas, XXV maravedis a cada vno, que montan... L.*

*Mas, este día seys moças mantenidas, a cada VI maravedis, que son XXXVI... XXXVI.*

p. 1385

*Primer día tres bateles syn fleyte, porque los dieron cada vno vna bes de graçia e costaron los (sic) cada II onbres e çinco moças, que montan VI onbres, a XL maravedis... CCXL.*

*Otro día, tres vateles, por cada II reales... CCIII.*

p. 1389

*Este día, otros dos bateles, que costaron cada CCVIII maravedis, que son CCCXVI maravedis... CCCXVI.*

<sup>17</sup> Para referencias bibliográficas me remito a Martínez Pasamar (1995: 225, nota).

<sup>18</sup> Osés (1992: 301) cita este uso absoluto en algún contexto de los documentos de Segura, pero no se detiene a comentarlo.

*Actas de Juntas*

*Yten, dio por descargo aver dado e pagado a Sabastian de la Renteria e a Hurtuno de Boyllar, regidores, cada nuebeçientos maravedis por cada seys que ocuparon en el Regimiento.* p. 111

*Acordaron todos juntos que por cada un dia llebasen los dichos diputados cada dos ducados,* p. 164

*Acordaron todos juntos que por cada un dia llebasen los dichos diputados cada dos ducados,* p. 185

*e a los syndicos, a cada, dozientos maravedis, e al escrivano seys reales, e que el termino sea lo que el señor corregidor les asynare.* p. 204

La ejemplificación demuestra, en este aspecto, no sólo la necesidad de matizar las adscripciones diatópicas de este uso, sino la relevancia de la tipología documental en la obtención de datos: los documentos en los que se realizan repartimiento de cuentas o pagos son un cauce idóneo para la aparición de una forma ausente en cambio en muchos otros textos.

Mencionaré, finalmente, que respecto al empleo de indicativo por subjuntivo (Isasi 2002), Ramírez Luengo (2002a) ha ampliado el número de registros y ha trazado una cabal propuesta de su evolución:

Tales alternancias se registran en seis contextos sintácticos, con una frecuencia mayor en el caso de la oración de relativo, pero también significativa en otras como la oración subordinada sustantiva, la condicional o la final. En el caso de la oración sustantiva, el uso del indicativo por el subjuntivo parece estar especialmente relacionado con la aparición del verbo *obligar(se)*, en lo que parece ser un cambio respecto a la habitual rección en subjuntivo; en la oración condicional, sin embargo, la alternancia parece responder a una gramaticalización, que mantiene sólo el verbo *querer* con futuro de indicativo en la prótasis. A este respecto, los datos aquí manejados coinciden con lo que se apunta para el español del siglo XVI (Keniston 1936: 410).

Además, los datos parecen señalar una evolución en cuanto a estas alternancias de indicativo por subjuntivo, no sólo porque se registra un aumento constante en su uso desde antes de 1400 hasta el año de 1500 —se pasa de un 9,67% a un 61,29% de casos recogidos—, sino también por el hecho de darse un aumento en el número de estructuras en que tales usos aparecen (de un único contexto sintáctico se pasa a seis) y, al mismo tiempo, un aumento de formas que aparecen insertas en tales alternancias: tan sólo el futuro en un principio; el futuro, el futuro hipotético y el presente de subjuntivo en *-rr-* en el último de los periodos estudiados.

Al parecer, la ampliación del vaciado podría ofrecer nuevos testimonios en estructuras ya mencionadas. Así, en *Actas de Juntas*, p. 514: *por nos y por los que se querran aderir*, o bien en Orduña, doc. 47, 1506-1527, p. 524: *que sea tenuto de dentro de tres horas de echar el apellido aqui, a esta ciudad. p a Billalba, donde antes podran Yten, que los dichos fielese a cada uno se les da poder e facultad que puedan prender, sy querran...* ibídem, p. 563.<sup>19</sup>

<sup>19</sup> Hay que comprobar, como propuso el mismo Lapesa en su trabajo “Sobre el uso de modos y tiempos en suboraciones de acción futura o contingente”, ahora en Lapesa (2000: 705-29) si este

Con todo, es este un punto en el que no sólo debemos extender la búsqueda a fondos de otras áreas, en las que, según ya señaló Lapesa (2000), no faltan testimonios, sino que es imprescindible mejorar el conocimiento de algunos aspectos sintácticos, como la aparición del indicativo en estructuras finales, que Lapesa precisamente no menciona.<sup>20</sup> Tiene por ello interés incrementar los testimonios de este tipo con los casos, abundantes, del fragmento de *Actas de Juntas* que vengo utilizando en estas páginas, y que ofrece dos datos a nuestras reflexiones: la penetración de estos usos de futuro de indicativo y de futuro hipotético en el siglo XVI y la confirmación de que su elección era habitual en contextos en los que se enuncian acciones ligadas a la aceptación de compromisos o responsabilidades, en especial la acción de dar o tomar juramento.

*de los quales tomo y reçivio juramento en forma de derecho para que aran buena cuenta, leal e verdadera* 105

*De los quales e de cada uno dellos el dicho señor corregidor tomo e reçivio juramento sobre una señal de la cruz para que bien y fielmente, sin temor ni afiçion, elegirian e nonbrarian los ofiçiales del dicho Señorío de la parte honezina, los que mas conbeniesen al serbiçio de Dios, Nuestro Señor...* 135

Recojo los casos de *Actas* en su totalidad en el Apéndice. Otros contextos en los que está también presente la noción de obligatoriedad acompañan igualmente a la aparición del indicativo:

*el qual se obligo en forma para que el dicho don Juan Alonso y sus tenientes aran e cunplira lo susodicho, e para que el como tal fiador ara e cunplira e pagara todo lo que contra el dicho don Juan Alonso y sus ofiçiales fuere juzgado y sentençiado.* 223-224

*e hiziese dar fianças vastantes para que bara residençia de su ofiçio e pagara todo lo que contra el fuere juzgado e sentençiado, e estara a derecho con los querellosos, conforme a la costunbre que çerca dello se tiene.* 285

*lleben y den fianças bastantes en la dicha villa de Vilvao por ante nos los dichos escrivanos de la junta y Regimiento de Vizcaia, dentro de ocho dias primeros siguientes para que daran buena cuenta con pago leal y berdadero.* 420

*mando que los dichos bolseros elegidos diesen fianças bastantes para que daran buena con pago de los dineros del dicho Señorío que a su poder benieren.* 137

*Y porque al presente no ay dineros en los tesoreros del dicho Señorío, ni se puede hazer repartimiento ordinario por aber tan poco que se hizo el ultimo ni se podra hazer asta el mes de agosto primero que biene, pero porque los negocios del dicho Señorío no reçiban daño, mandaron se le den al dicho Martín Perez, ... y que de los setenta ducados restantes asimismo se le den libranças en los dichos tesoreros a medias, para que le sean pagados en el primer repartimiento ordinario.* 542

---

uso afecta en especial a ciertos verbos, entre ellos precisamente *querer*. Valga como ejemplo de un corpus no vizcaíno el que localizo en un documento burgalés: *Isabel para que* (40) *si su voluntad fuese de non estar en reliçion la mandar llevar a una casa onesta* (41) *donde ella esté sin temor alguno para deliberar lo que le ploguiese, e se casar con quien [h. 1v] (1) querrá*. AGS, Consejo Real, 642-5, 9 de febrero de 1496 (Burgos). Juan de Orduña (*la fiz escrivir de otra mano*). Edición de Pedro Sánchez-Prieto Borja y Carlos Martín Sánchez. Texto cedido por los editores.

<sup>20</sup> Sí cita formas con futuro hipotético en finales para la época contemporánea Hernández Alonso (1996: 205).

Conviene recordar que García de Diego (1970: 371) citaba el posible uso de futuro de indicativo con relativos, condicionales o partículas temporales, pero afirmaba en cambio que “dependiente de una partícula final se usa en lugar del futuro el subjuntivo”. Precisamente, con referencia al español moderno, Narbona (1985: 536) justifica el uso del subjuntivo en las finales porque “el término verbal supone la introducción de un proceso o estado que se constituye en ‘finalidad’ o ‘propósito’, valores que necesariamente van ligados a una relación de posterioridad, de ahí el uso obligado del subjuntivo”.

Sin embargo, esa noción de futuridad parece quedar cubierta con preferencia en nuestros documentos por el futuro de indicativo o el hipotético en el tipo de enunciados —fuertemente formularios— que acabo de citar. Importan probablemente en este caso factores pragmático-discursivos que condicionan la elección de la forma verbal,<sup>21</sup> y que se deberían rastrear en función de la tipología documental.

Por otra parte, este rasgo no parece una peculiaridad norteña: en efecto, en uno de los textos aducidos, con otros propósitos, por Marchant Rivera (2002: 33) encontramos el siguiente ejemplo en un documento malagueño de 1532: *del qual fue rescebido juramento en forma para que usara bien e fielmente el dicho ofiçio y conplira lo que deve y es obligado*.

### Conclusiones y propuestas

Así pues, según hemos visto, nuestro conocimiento actual de la documentación tardomedieval de Bizkaia va confirmando algunas de las primeras descripciones que se han expuesto en años pasados, y perfila, al mismo tiempo, nuevos objetivos de análisis.

Esos análisis deben partir de una premisa: que la información extraída de estos documentos, tanto por su tipología como por su procedencia geográfica, constituye, en cualquier caso, un aporte necesario a la descripción del castellano de la Edad Media y de su tránsito a la época moderna. Los esquilmos permiten identificar la huella de procesos fonéticos, si bien en su mayor parte sólo a través del léxico (resultados tipo *calce*, *meyor*, *yelso*...) y la vitalidad de algunos usos morfológicos o morfosintácticos que no corresponden a las descripciones más comunes, bien por la escasez o ausencia de referencias para algunos aspectos (como la alternancia *si/sis*), bien por su cronología o su diatopía.

Uno de los parámetros que los datos vizcaínos obligan a modificar es, en efecto, el cronológico: es un ejemplo notable en este sentido la pervivencia del posesivo *so* hasta fines de la Edad Media, pervivencia que podemos relacionar con la de algunos otros elementos morfológicos, como las formas verbales del subjuntivo en *-ro* y tal vez la de los gerundios tipo *fuendo*.

Por otra parte, en los dos aspectos que acabo de mencionar, los textos vizcaínos proporcionan también elementos para la reconstrucción del mapa lingüístico nor-

<sup>21</sup> Es bien sabido que la reconstrucción del uso de las formas verbales cobra nuevas perspectivas en esa línea de análisis, como en Montero (2003) para los tiempos de las condicionales o Jacob (2001) para la expansión de pasado compuesto.

teño. Ambos parecen relacionar el ámbito vizcaíno con el cántabro; otros rasgos, en cambio, como ciertos usos de *cada* o la preferencia por el indicativo en algunas estructuras sintácticas miran más al ámbito oriental o navarro.

A falta de posibilidades de contraste con documentación castellana tardomedieval, muy escasamente representada por ejemplo en el CORDE, al menos por ahora, la historia textual de estas formas —como la de algunos elementos léxicos, que no se tratan aquí (Isasi *et al.* 2005)—, invita a trazar una interpretación de tipo geográfico. Tal conclusión, no obstante, se vería invalidada si el cotejo con documentos tipológicamente homogéneos de otras zonas obligara a rectificar de manera más generalizada la historia de estos elementos.

Queda por manifestar, por supuesto, que algunos aspectos de esta documentación deben ser interpretados también a la luz del entorno vasco-románico en el que se produce, vertiente en la que apenas me he detenido en estas páginas. En este sentido, el componente que con mayor evidencia atestigua el contacto de lenguas es el léxico, que no se ha tratado aquí, y sigue abierta la hipótesis de que la peculiar resolución de las oposiciones de sibilantes dentales en el ámbito vizcaíno tenga relación con la presencia de la lengua vasca.

Resulta obvio decir, finalmente, que hay que progresar en el análisis de las relaciones del discurso notarial con estas variaciones. Es posible que, bajo nuevas premisas, acabemos reforzando la vieja perspectiva del conservadurismo de este tipo de textos, pero antes de establecer cualquier conclusión se hace imprescindible avanzar en el estudio de otras hipótesis, como la de una posible distribución areal en la que los textos vascos —tal vez también otros textos norteños— podrían ser, así mismo, más conservadores que los de otros ámbitos castellanos.

Faltan aún, por tanto, muchos hilos en la red de las interpretaciones, pero como he dicho al principio y apostillaré ahora con la autoridad de Echenique (2003: 25), ello no debe hacer que minusvaloremos la importancia de la mera extracción de datos sobre los que esas interpretaciones deben sustentarse.

### Fuentes primarias

- Enríquez Fernández, J., C. Hidalgo de Cisneros Amestoy, A. Lorente Ruigómez, y A. Martínez Lahidalga (eds.), 1992, *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio (1325-1474)*. Tomo I, San Sebastián-Eusko Ikaskuntza. (Leke I).
- , —, —, & —, 1992, *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio (1475-1495)*. Tomo II, San Sebastián-Eusko Ikaskuntza. (Leke II).
- , —, —, & —, 1992, *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio (1514-1520)*. Tomo IV, San Sebastián-Eusko Ikaskuntza. (Leke IV).
- , —, —, & —, 1994, *Colección Documental del Archivo Municipal de Orduña (1271-1510)*, Tomo I, San Sebastián-Eusko Ikaskuntza. (Orduña).
- , —, —, & —, 1995, *Libro de Autos Judiciales de la Alcaldía (1419-1499) y Libro de Acuerdos y Decretos Municipales (1463) de la villa de Bilbao*, San Sebastián-Eusko Ikaskuntza (Bilbao 1463).
- Enríquez Fernández, J., Hidalgo de Cisneros Amestoy, C., Martínez Lahidalga, A. (eds.), 1999, *Colección documental del Archivo Histórico de Bilbao (1300-1473)*, Donostia, Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos. (Histórico I).



- , —, & —, 1999, *Colección documental del Archivo Histórico de Bilbao (1473-1500)*, Donostia, Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos. (Histórico II).
- , —, & —, 2000, *Colección documental del Archivo Histórico de Bilbao (1501-1514)*, Donostia, Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos. (Histórico III).
- , —, & —, 2001, *Colección documental del Archivo Histórico de Bilbao (1514-1520)*, Donostia, Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos. (Histórico IV).
- Hidalgo de Cisneros Amestoy, C., E. Largacha Rubio, A. Lorente Ruigómez, y A. Martínez Lahidalga (eds.), 1987, *Libro de Decretos y Actas de Portugaleta*, San Sebastián-Eusko Ikaskuntza. (Portu).
- Sesmero Cutanda, E., Enríquez Fernández, J., García Arbaiza, J. I., 1999, *Juntas y regimiento de Bizkaia. Actas de Tierra LLana*, t. I (1536, octubre 1571), Juntas Generales de Bizkaia, CD-Rom.

### Referencias bibliográficas

- Abad, F., 2003, *La lengua española. Para la historia de un concepto y un objeto*. Murcia, Universidad de Murcia.
- Alvar, M. y Pottier B., 1983, *Morfología histórica del español*, Madrid, Editorial Gredos.
- Álvarez Álvarez, M., 1992, “Una primera aproximación filológica a un documento guipuzcoano del siglo XVI: “Las Ordenanzas de la Cofradía de mareantes de San Pedro de Fuenterrabía (1361-1551)”, *Mundaiz* 43, 5-22.
- Andrés-Suárez, I., 1994, *El verbo español. Sistemas medievales y sistema clásico*. Madrid, Gredos.
- Andolz, R., 1977, *Diccionario aragonés*, Zaragoza, Librería General.
- Arejita, A., A. Elejabeitia, C. Isasi y J. Otaegi (eds.), 2002, *Bilbao. El espacio lingüístico*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Barra Jover, M., 2001, “Corpus diacrónico, constatación e inducción”, en Jacob y Kabatek (eds.), 177-97.
- Eberenz, R., 2000, *El español en el otoño de la Edad media. Sobre el artículo y los pronombres*, Madrid, Editorial Gredos.
- Echenique-Elizondo, M.<sup>a</sup> T.<sup>a</sup>, 2003, “Perspectivas de la lingüística diacrónica y lingüística histórica en el estudio de la lengua española”, *La Corónica*, 31.2, 25-33.
- Echevarría Isusquiza, I., 1998, *Estudio lingüístico de la toponimia de Carranza (Vizcaya)*. Tesis Doctoral en microficha, UPV, Leioa.
- Fernández Ordóñez, I., 2001, “Hacia una dialectología histórica. Reflexiones sobre la historia del leísmo, el laísmo y el loísmo”, *BRAE* LXXXI, 389-464.
- Frago Gracia, J. A. y M. Franco Figueroa, 2001, *El español de América*, Cádiz. Servicio de Publicaciones de la Universidad.
- García de Diego, V., 1970, *Gramática histórica española*, 3.<sup>a</sup> ed. corregida, Madrid, Editorial Gredos.
- Gómez Seibane, S., 2002a, «Notas sobre concordancia genérica en documentación vizcaína tardo y postmedieval», *Letras de Deusto* 32, 159-70.
- , 2002b, «Uso de los pronombres átonos de tercera persona en guipuzcoanos emigrados a Indias en el siglo XVIII». *I Jornadas Monográficas de la Asociación de Jóvenes Investigadores de Historia de la Lengua Española: Estudios sobre el siglo XVIII*, Universidad de Valencia (en prensa).

- , 2003a, “‘Neutro de materia’ en documentación tardo y postmedieval de Castro Urdiales (Cantabria)”, *Res Diachronicae. Anuario de la asociación de Jóvenes Investigadores de Historiografía e Historia de Lengua Española. AJIHLE* 2, 152-62.
- , 2003b, «Grafías *coa-*, *quoa-*, *goa-* en documentos medievales guipuzcoanos (Arrasate-Mondragón)». *II Jornadas Monográficas de la Asociación de Jóvenes Investigadores de Historia de la Lengua Española: El Contacto de Lenguas*, Universidad de Lugo (en prensa).
- , y Ramírez Luengo, J. L., 2002, «Notas sobre la lengua de un guipuzcoano emigrado a Indias en el siglo XVIII». *Estudios de Lingüística* (Univ. de Alicante) 16, 325-44.
- Hernández, C., 1996, “Castilla la Vieja”, en *Manual de dialectología hispánica: el español de España* (M. Alvar director), Barcelona, Ariel.
- Hualde, J. I., 2002, “Algunas observaciones acerca de la influencia de la lengua castellana en la fonología del habla vasca tradicional de Bilbao y su comarca”, Arejita et al. (eds.), 153-62.
- Isasi, C., 1994, «Nueva aproximación al estudio de la documentación vizcaína medieval: Una nota de morfología», Bilbao, *Letras de Deusto* 64, 215-22.
- , 1997, «Problemas gráficos en documentación vizcaína de los siglos XV y XVI», *RSLE* 27, 161-71.
- , 1999a, «Seseo, ‘ese’ sigmática y edición de textos vascos», *FLV* 81, 227-40.
- , 1999b, «‘il-ill’ en documentos vizcaínos medievales: ¿alternancia gráfica o palatalización vasca?», *ASJU* 39, 651-59.
- , 2002a, “Documentos navarros y documentos vizcaínos: algunas coincidencias”, *Actas del V CIHLE*, II, 1541-52.
- , 2002b, «Para el estudio de grafías de palatales en documentación norteña», Saralegui y Casado (eds.), 739-48.
- , 2002c, “Castellano y euskera en la documentación de Bilbao”. In Arejita et al. (eds.), 135-52.
- , 2003, «Seseo vizcaíno en documentos del siglo XVIII». *Actas del VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua*, Madrid (en prensa).
- , Álvarez Carrero, D.; Gancedo Negrete, S.; Gómez Pérez, J.; Gómez Seibane, S.; Ramírez, J. L.; Romero Andonegi, A., 2004, «Léxico vizcaíno», *Oihenart*, en prensa.
- Jacob, D., 2001, “¿Representatividad lingüística o autonomía pragmática del texto antiguo? El ejemplo del pasado compuesto”, en Jacob y Kabatek (eds.), 153-76.
- y J. Kabatek (eds.), 2001, *Lengua medieval y tradiciones discursivas en la Península Ibérica*. Frankfurt am Main-Madrid, Vervuert-Iberoamericana.
- Lapesa, R., 2000, *Estudios de morfosintaxis histórica del español*, ed. de R. Cano y M.ª T.ª Echenique Elizondo, t. II, Madrid, Editorial Gredos.
- Marchant Rivera, A., 2002, *Los escribanos públicos en Málaga en el reinado de Carlos I*, Málaga, Universidad de Málaga.
- Martínez Pasamar, C., 1995, *El privilegio de la Unión (1423) de Carlos III el noble de Navarra*, Pamplona, Ayuntamiento de Pamplona.
- Montero Cartelle, E., 2003, “La importancia del siglo XV en la evolución sintáctica del español”, *VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua, Madrid, Universidad Complutense, 29-9, 3-10 de 2003*. Actas en prensa.
- Morala, J. R., 2002, “De la complejidad interna del castellano en Castilla y León”, en Saralegui y Casado (eds.), 955-69.

- Narbona Jiménez, A., 1985, "Finales y finalidad", en *Philologica Hispaniensia in Honorem Manuel Alvar*, t. II, pp. 529-40, Madrid, Editorial Gredos.
- Osés Marcaida, C., 1992, *El romance medieval del País Vasco en los documentos del Concejo de Segura (Guipuzcoa) (1290-1450)*, Bilbao, Universidad de Deusto, microficha.
- Polanco Martínez, F., 2003, "Análisis grafemático de las sibilantes dentales en algunos documentos del País Vasco"; comunicación presentada en el *VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua. Madrid, 29 de setiembre-3 de octubre 2003*.
- Ramírez Luengo, J. L., 2001, «Notas sobre la expresión condicional en el País Vasco bajomedieval». *Actas del VIII Congreso de la Sociedad Argentina de Lingüística* (en prensa).
- , 2002a, "Casos de indicativo por subjuntivo en la Vizcaya bajomedieval", J. D. Luque Durán *et alii* (eds.), *Nuevas tendencias en la Investigación Lingüística*, Granada: Granada Lingüística, 241-50.
- , 2002b, "Aproximación a la intercondicionalidad en el País Vasco bajomedieval". *Res Diachronicae. Anuario de la Asociación de Jóvenes investigadores de Historiografía e Historia de la Lengua Española. AJIHLE*, 293-300.
- , 2002c, "Notas sobre el futuro de subjuntivo en la Vizcaya bajomedieval". *Actas del V Congreso de Lingüística General* (en prensa).
- , 2003, "Notas sobre el uso del diminutivo en Guipúzcoa y Navarra en el siglo XVIII", *Actas III Congreso de la AJIHLE*.
- Romero Andonegui, A., 2002a, "Notas gráfico-fonéticas en documentación testamentaria de Bilbao». *Res Diachronicae. Anuario de la Asociación de Jóvenes investigadores de Historiografía e Historia de la Lengua Española. AJIHLE*, 316-23.
- , 2002b, «La figura del teniente de preboste o "prebostao" en las villas marítimas del Señorío de Vizcaya». *Cuadernos de la Sección de Antropología-Etnografía*, 21, 317-32. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza.
- Saralegui, C. y M. Casado (eds.), 2002, *Pulchre, bene, recte. Estudios en homenaje al profesor Fernando González Ollé*. Pamplona, EUNSA-Gobierno de Navarra.
- Suárez, A., 1994, *El verbo español. Sistemas medievales y sistema clásico*, Madrid, Gredos.
- Torreblanca, M., 2002, "El habla del Valle de Mena y de La Bureba: presente y pasado", en Saralegui y Casado (eds.), 1383-99.
- Urrutia, H. y Álvarez, M., 1988, *Esquema de morfosintaxis histórica del español*, Bilbao, Universidad de Deusto.

## Apéndice

*de los quales e de cada uno dellos el dicho señor corregidor tomo e reçibio juramento en forma de derecho sobre una señal de la cruz, para que bien y fielmente, sin afición, elegirían personas abiles y suficientes que goardaran el serbiçio de Dios, Nuestro Señor 136*

*tomo e reçibio juramento en forma de derecho sobre una señal de la cruz para que como buen diputado, regidores, escrivanos, syndicos, letrados, bolseros, usaran bien e fielmente de los ofiçios para que an seydo elegidos e nonbrados, guardando el serviçio de Dios 137*

*le tomo e reçibio juramento en forma de derecho para que daría buena cuenta, leal e verdadera, sin fraude ni colusion alguna 154*

*tomo e reçibio para que ellos e cada uno dellos en sus ofiçios usaran e entenderan e administraran los dichos sus ofiçios cada uno e qualquier dellos por el tiempo e años que han seydo elegidos e nonbrados juramento en forma devida de derecho sobre la cruz 247*

*les fue tomado e resçibido juramento, en forma debida de derecho, para que bien e fiel e retamente usarian en el tomar de las dichas cuentas syn fraude ni colusyon alguna* 355

*se le fue tomado juramento por nos, los dichos escrivanos, al dicho señor liçençiado Varela y lo mysmo a los liçençiadados Linares y Montero, sus tenyentes, sobre el cruçifixio de un libro mysal de la dicha yglesia e sobre los ebangelios en forma devida de derecho segund que en tal caso se requyere, echandoles la confusion del para que goardarian a este dicho Señorío su fuero e previlegios e premynençias* 402

*se le fue tomado juramento por nos, los dichos escrivanos, al dicho señor liçençiado Varela y lo mysmo a los liçençiadados Linares y Montero, sus tenyentes, sobre el cruçifixio de un libro mysal de la dicha yglesia e sobre los ebangelios en forma devida de derecho segund que en tal caso se requyere, echandoles la confusion del para que goardarian a este dicho Señorío su fuero e previlegios e premynençias* 412

*tome e recibí juramento segun forma de derecho de los dichos señores diputados, regidores e procurador syndico, letrados e escrivanos del dicho Señorío suso declarados, por Dios e por Santa Maria e por las palabras de los santos hebangelios e sobre una señal de cruz (cruz), para que como buenos e catolicos christianos temiendo a Dios e goardando sus conçiencias usaran y exercitaran bien e fiel e berdadera e retamente e syn pasion, ni afiçion* 418

*E luego le fue tomado e resçibido juramento segun forma de derecho para que bien e fiel e diligentemente e syn fraude ni colusyon ni desymulacion ni pasion entenderia del dicho cargo* 426

*tomo y resçibí juramento en forma de derecho sobre la señal de cruz, segun que en tal caso se requyere, del capitan Juan de Tellaeché, regidor deste dicho Señorío, helegido en las ultimas heleçiones que se hizieron en la junta del dicho Señorío, para que bien e fielmente, sin fraude ni colusion alguna, usara y hexercera el dicho ofiçio* 440

*tomo y rescibí juramento en forma de derecho sobre la señal de cruz, segun que en tal caso se requiere, de Juan de Aguirre, vecino de la anteyglesia de Herandio, e de San Juan d'Egana, vecino de la anteyglesia de Barrica, e de Ordoño de Ochandategui, vecino de la anteyglesia de Berango, regidores, asimesmo nonbrados en la dicha junta para que haran lo mesmo* 440

*sobre juramento que primeramente se les resçivio para que bien e fielmente darian las dichas quantas y entenderian en ellas sin fraude ni colusion ni encubierta alguna* 433

*se tomo juramento a los dichos diputados, letrados e regidores e de todos los ofiçiales del dicho Regimiento para que ternan en secreto e no descubriran cosa ninguna de lo que se platicare e se conçertare e se ordenare en este presente* 293

*e con juramento espreso que su merçed del dicho señor corregidor tomo de los dichos sindico (sic) sobre la senal de la cruz para que no consentiran ni tomaran en cuenta lo que no se le debe de tomar* 194

*e echandoles la confusion del dicho juramento para que bien e fiel e leal e verdaderamente entenderian en la determinacion e aberiguacion de las dichas quantas con toda retitud e limpieza sin se mover a pasion ni a afiçion ni a parcialidad alguna* 300

*y echandoles la confusion e cargo del dicho juramento para que el ofiçio e cargo de executores, de que se encargaban, aran bien e fiel e diligentemente, sin disimulacion alguna* 235

# “DAS BASKISCHE”TIK “EL VASCUENCE”RA: R. M. AZKUE G. BÄHR ITZULTZEN\*

Oroitz Jauregi

(UPV/EHU)

Ekarpen honetan argitara dakarzkigu, alde batetik, R. M. Azkuek egindako itzulpen baten eskuizkribuaren transkribaketa, eta bestetik, itzulpenaren jatorrizko testua, G. Bähr-ek alemanez idatzitako “Das Baskische” lana. G. Bährren artikulu hau hizkuntzalari alemanak argitaratuta ikusi zuen azkenekoa izan zen, 1945ean hil baitzen. Lana *Weltverkehrs-Sprachen*<sup>1</sup> aldizkarian agertu zen 1941ean, VII. separata moduan, 10-11 koadernoetan. Azkueren itzulpena, berriz, argitaragabea da eta aukera ezin hobea iruditu zaigu Larry Trasken omenaldi liburuan argitaratzea, euskalaritzan atzerritarrek egindako lana gure artean ezagutarazteak hizkuntzaren ikerketan duen garrantzia kontuan hartuta.

Bai separata<sup>2</sup> eta bai itzulpena Donostiako Koldo Mitxelena Kulturuneko Julio Urquijo Fondoan daude J.U. 4154 signaturapean. Separata letra tamaina oso txikiz inprimatutako lau orrialdek osatzen dute. Itzultitako bertsioa eskuz idatzitako hogeitau orrialde dira, folio erdiko neurrian eta alderdi batetik baino ez idatzita. Beronen irakurketa erraza da, nahiz zenbaitetan ezabatutako hitz eta esaldiek irakurketa zaildu.

Bährren idazkiaren eta Azkueren itzulpenaren argitalpenak, orain dela gutxi kaleratutako *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*<sup>3</sup> liburuan du sorburua. Liburu horretan bildutako gutunetatik abiatu zen gaurko dokumentu hauek bilatzeko egitasmoa, Bährren artikuluen eta Azkueren itzulpen lanari buruzko zenbait erreferentzia aurki baitaitezke korrespondentzian zehar. Bährrek Urquijorekin izandako korrespondentzia aztertzen ari girela aurkitu genuen, beraz, Azkuek eginiko Bährren lanaren itzulpena. Gaurkoan

---

\* Eskerrak eman nahi nizkieke Euskaltzaindiako Azkue liburutegikoei eskainitako laguntzagaririk, baita Koldo Mitxelena Kulturuneko liburutegikoei ere. Eskerrak, bereziki, Leire Diaz de Gereñuri eta Joseba Lakarrari, edukinaz eta adierazteko moduz egindako ohar baliotsuetatik. Hutsak, nola ez, nire nireak dira.

<sup>1</sup> *Weltverkehrs-Sprachen*. Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg.

<sup>2</sup> Separataren bi kopia daude.

<sup>3</sup> Jauregi, O., 2005, *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. Sarreratxo honetan askotan aipatuko da korrespondentzia liburua, argitaratuko diren lanen erreferentzia eta garaiko egoera eta pentsamendua zuzenago islatzeko. Gutunen erreferentzia egitean, oro har, zenbaki bat aipatzen da eta zenbaki horrek liburuko gutunen ordena adierazten du.

egitismo hori gauzatuko dugu, Euskaltzaindiako aurreneko lehendakariaren itzulpen lana denon eskura jartzeko, eta batez ere Bährren idazkia ezagutarazteko.

Bi euskaltzale hauen arteko gutunak argitaratzeak erakutsi digu elkarren arteko harremana adiskide eta lagun artekoa izateaz aparte, lan harreman aberatsa izan zela. Norberaren esku ez zeuden liburuak, artikulua eta erreferentziak eskatzeko eta lortzeko ere balio zuen harremanak. Era berean, ikerlari bakoitzak momentuan zituen interes, aztergai, zalantza, ideia eta arazoak besteei azaltzeko gutunen bidez baliatzen ziren.

Esan dugu eskuartean ditugun testuen aipamenak aurki daitezkeela gutunen liburuan. Hona hemen liburuko 89. gutunean, 1939an Bährrek Azkueri Hannover-tik urte berri zorionsua opatuz idatzitako gutunean, Bährren “Das Baskische” lanari buruzko aipu bat: “Euskereazko lan bat egiteko daukat, emen argitara emateko”. Lana 1941ean argitaratua zenez, pentsa daiteke 1940-1941 urteen artean, eta ziu-rrenik 1941ean, idatzi zuela.

Gutunak elkartruke profesionalerako bide ezin hobea zirela esan dugu eta Bährrek argitaratu bezain laster separatak bidali zizkien bere kide euskaldunei. Azkuek separata jaso, itzuli eta Euskaltzaindiako bilera batean irakurri zuen, 1942an berak bidalitako gutunean irakur dezakegun moduan (90garrena): “En la última junta que celebró esta Academia hace pocos días en San Sebastián, en la cual lei la traducción que he llevado a cabo de su *Das Baskische*. (...) Tu trabajo, traducido por mí, gustó mucho a los junteros y será pronto publicado, formando parte de un tomo de unas 400 páginas que espera hacer imprimir Don Julio”.<sup>4</sup> Bährrek benetan eskertzen du Azkuek egindako lana eta horrela adierazten dio 1942an Berlindik idatzitako gutunean (91garrena): “Hace Ud. demasiado honor a mi pequeño trabajo traduciéndolo al castellano y se lo agradezco de veras. Yo voy a procurar de obtener el permiso de traducirlo de la revista alemana en que salió a luz (*Weltverkehrs-Sprachen* VII,10,11), lo cual no será negado, siempre que se mencione a esa Revista. Lástima que no supiera antes su intención, pues habría podido poner a su disposición un texto mucho más extenso que tuve que abreviar pues la revista alemana no disponía sino de poco sitio. Además habría procurado adaptarlo a la mentalidad del público español”. Gutunean aipatzen den bertsio luzeago hori ez dugu ezagutzen.

Euskara hizkuntza beti izan da erakargarria hizkuntzalarientzat, baita europar hizkuntzalarientzat ere, eta batez W. von Humboldten ondorengo alemaniarrentzat. Asko izan dira euskal hizkuntzari buruzko interesa agertu eta landu duten ikerlari alemaniarrek; ekarpen ahaztezina dugu Legazpin jaiotako Bähr hizkuntzalari alemaniarrena, bere bizitza guztian zehar landu eta ikertu baitzituen euskararekin

<sup>4</sup> Hona hemen Euskaltzaindiako 1942ko batzar agiritan irakur daitekeena: “Donostia’n 1942’gko Epaila’ren 26’an, Gipuzkoa’ko Ekauta’ren jauregian, Azkue, Urkijo, Irigaray ta Oleaga euskaltzainak, lenengo maipuru dala, baturik, Euskaltzaindiak il oneri dagokon batzarra egiten dau.

Araudizko otoitzaz emoten jako asikerea.

(...)

Azkue jaunak Weltverkehrs Sprachen deritxon Alemania’ko aldirokoan Bähr euskaltzain urgazleak alemaneraz idatziriko euskal-gaizko lan polit bat erderara itzuli-ta irakurten dau. Oso pozik entzun da.

Beste barik eta araudizko otoitzaz amaituten da batzarra”.

zerikusia zuten gaiak. Alemanez argitaratzea irakurle gehiagorengana heltzeko bidea da eta gure mugez haraindi jendeak euskararen berri izateak, hizkuntzaren ezaugarri eta berezitasunak ezagutarazteko aukera ematen du. Zoritzarrez, gure artean alemaniar hizkuntzaren ezagutza eskasa dela eta, ezin izan ditugu lan hauetariko zenbait ezagutu eta Azkueren itzulpenak hutsune hori betetzen lagun dezake, inolaz ere.

Artikuluari buruz esan daiteke euskaren adituei baino hizkuntzalaritzan aritzen zirenei, edo, oro har, hizkuntzei buruzko interesa zuen edonori zuzenduta zegoela. Izan ere, Bährrek "habría procurado adaptarlo a la mentalidad del público español" (159. gutuna) idazteak, euskalaria ez zen irakurleari zuzendua zegoela erakusten baitu. Eskuartearen dugun artikuluan Bährrek garaiko euskalaritzari buruz zuen iritzia (bide batez, ez oso aldekoa) aski argi geratzen da eta garaiko joerak eta jarrerak garden islatzen ditu.

Bährren lanak euskarari buruzko ikuspegi orokorra eman nahi zuen; ez da ahaztu behar, Azkueri aitortzen dion moduan, artikulua laburra izan behar zuela eta hasieran idatzitakoa laburtu egin behar izan zuela. Artikuluan euskararen alderdi desberdinak modu orokorrean biltzen dira eta ezaugarri deigarrienei garrantzi handia ematen zaie, hala nola, aditzaren jokamoldeari. Askotariko gaiak jorratzen ditu: euskara non hitzegtzen den esanez hasten da, hitzun kopurua ere aipatzen du; gero, ahaidetasun genetikoa buruz egin diren proposamenak biltzen ditu; ondoren, euskararen ezaugarriak aipatzen ditu eta izenaren eta aditzaren flexioaren ezaugarriak zerrendatzen; lexikoa ere lantzen du, maileguen ibilbide desberdinak eta kronologia aurkeztuz eta zenbait etimologia ere ematen ditu; azkenik, hizkuntza literarioa eta garaiko egoera politiko-linguistikoa ere aipagai ditu.

Artikuluaren edukia buruz esan daiteke Bährrek ez duela euskarari buruzko ekarpen berririk egiten, bere helburua arlo honetan adituak ez direnei euskararen ikuspegi orokorra eskaintzea izanik. Azpimarratzekoa da, hala ere, Bährrek euskarari buruz eta batez ere garaiko euskalaritzari buruz zuen iritzia azaltzen duela.

Garaian eztabaida sutsuenak piztu zituzten gaiak aurkeztzen ditu, hala nola, aditzaren pasibotasuna eta neologismoen auzia. Baita euskararen batasunaren arazoa ere. Gai hauetan euskarari eta euskalaritzari dagokiona, joera eta helburu politikoe-kin nahastea salatzen du.

Itzulpenaren edizioari buruz esan behar da jatorrizko testua ia bere horretan utzi dugula, eta aldaketak zalantzarik irakurketak ekidin asmoz egindakoak direla, hala nola azentu batzuk eta ortografia zeinu batzuk. Azkueren intereseko ziren zenbait puntu adierazteko, berak erabilitako marka berezi bat (kortexete arteko gurutzeta) oin-oharren bidez eman da. Aipatu behar da Azkueren itzulpenean Bährren testuan baino ahapaldi gehiago daudela, puntu eta aparte gehiago ipini zituelako.

Azkueren itzulpena lehenengo zirriborroa dela esateko badira bi arrazoi; lehenengoa da, zenbaitetan, hitz ordena arraro samarra erabiltzea. Xehetasun handitan sartu gabe, eta itzulpenaren ikerketa sakona burutzeko dagoela, gaztelerazko ohiko hitz ordenari jarraitzen ez dioten zenbait kasu ageri zaizkigu. Adjektiboaren gunea, adibidez, desberdina da alemanez eta gazteleraz, lehenengo kasuan adjektiboa izenaren ezker aldean agertzen da eta bigarrenengoan izenaren eskuinaldean. Ondoko adibidean, aldiz, gaztelerazko itzulpenean adjektiboa izenaren eskuinaldean agertzen da: alemanez *agglutinierenden Sprachen* gazteleraz *aglutinantes lenguas* itzultzen du.

“Un especialísimo carácter muestra el sistema verbal vasco” esaldiaren ordenaren arrazoa alemanezkoa hitzez hitz itzuli izana izan daiteke: “Eine ganz besondere Eigenart zeigt das baskische Verbalsystem”. Horrelako hainbat adibide aurki daitezke testuan eta gertaera horrek pentsarazten digu itzulpena asko landu gabe zegoela. Bigarren arrazoa da eskuizkribuan bertan zuzenketa ugari dagoela, hitz eta esaldi asko daudela ezabatuta eta beraz, ez dirudi argitaratzeko prest dagoen testua. Honegatik guztiagatik, itzulpen zirriborro baten aurrean gaudela ondoriozta dezakegu.

Aipagarriak dira Azkuek itzuli gabe uzten dituen bi kasu. Lehenengoan, hitz batzuk itzuli ondoren ezabatu egiten ditu eta ez ditu berriz itzultzen. Aditzaren flexioa mintzagai den zatian gertatzen da hau eta, zehazki, aditzaren pasibotasunarekin du zerikusia. Jakina da garai hartan hainbat eztabaida eta liskar sortutako gaia dela. Bähr aditzaren pasibotasunaren aldekoa zen korrespondentzien liburuko 91. gutunean adierazten den moduan: “No sé si molestará a algunos eso del pasivismo del verbo”. Artikuluko zatia itzuli ondoren ezabatzeak, Azkuek eztabaida eragotzi nahi izatea zuela helburu pentsatzera bultzatzen gaitzake. Bigarren ezabaketa, aitzitik, ahoskerari buruzko argibidea ematen duen esaldi oso bat da. Badirudi Azkuek bazekiela itzuli gabe utzi zuela, esaldi oso batentzako moduko lekua uzten baitu zuri; ez daki-guna da nahita egin zuen edota gero itzultzekotan utzi zuen.

Sarrera labur honen ondoren, bata bestearen ondotik aurkeztuko ditugu Azkue-  
ren itzulpena eta Bährren artikulua.

## EL VASCUENCE

(Traducción del largo e interesante estudio del Dr. Bähr, publicado en los cuadernos 10 y 11 (1941) de la revista alemana *Weltverkehrs-Sprachen*)<sup>5</sup>

El vascuence es hablado en uno y otro lado de los Pirineos occidentales por unos 500.000 hombres que viven apretados junto al ángulo interior del Golfo de Bizkaya. Aunque es<sup>6</sup> todo menos una lengua universal y sin perspectiva alguna para llegar a serlo, merece, sin embargo, cierta consideración en el marco de esta Revista. Pues aunque la lengua china es hablada por unos 400 millones de hombres y la vasca por sólo medio millón, la importancia científica de una y otra lengua estriba más bien, como opinaba Julien Vinson, en proporción inversa de las citadas cantidades. El vascuence, como único resto viviente de las lenguas preindogermánicas del Sur y Oeste de Europa, ha despertado el interés de la ciencia, especialmente desde el tiempo de Guillermo de Humboldt; y sin embargo, hasta hoy no se ha conseguido aclarar el misterio de su origen ni de su parentesco con otras lenguas ni a requerir especialmente esta cuestión. Ni una conexión con la lengua ibérica, una de las lenguas prerrománicas de la península ibérica, no se ha demostrado todavía. De las lenguas que hoy viven tienen alguna semejanza con la vasca la hamítica y

<sup>5</sup> Izenburua eta testuaren artean dator idatzita, parentesi artean.

<sup>6</sup> Ondoren, (*otra cosa que*) dator; ondoan duen *todo menos*-en baliokidetzat har daiteke, testuinguruan antzeko esanahia har baitzakete. Bata edo bestea jartzeko zalantzak izan zitzaizkeen, ziurrenik. Parentesi artean dagoena oin-oharrear adierazi dugu.



algunas caucásicas tanto en vocabulario como en estructura. Con todo no alcanzan a darnos una prueba. A lo más se puede hablar de cierta posibilidad de un originario parentesco. Al contrario, las numerosas teorías que quieren llevar a ponerle en contacto con la tan de otra manera condicionada lengua etrusca, con las prehelénicas de Grecia o con las del Asia menor, estas teorías según el actual estado de nuestra Ciencia han de ser miradas como muy inverosímiles y aun en parte fantásticas.

Lo característico del vascuence o euskera (euskara), como la llaman los indígenas, es por una parte su predilección por los sufijos. Prefijos aparecen seguramente sólo en la flexión verbal y también quizás en la derivación léxica, mientras que la flexión nominal se sirve de sufijos exclusivamente. Puede uno por lo mismo considerar el vascuence como tipo de una lengua aglutinante, lo cual quiere indicar sólo cierta exterioridad y no una conexión con otras aglutinantes lenguas. Un género gramatical sólo se expresa en ciertas formas verbales, sin que ni en el nombre ni aun en el pronombre se halle rastro suyo. "El, ella, ello" suenan por lo mismo igualmente, lo cual a veces produce alguna equivocación. Hay una característica declinación (si uno quiere valerse de esta expresión para mayor brevedad) que exhibe numerosos casos, pero en recompensa es casi completamente igual en todos los sustantivos. Sólo los pronombres van en parte por vía propia. De \**gizon-a* "el hombre" (-*a* es el artículo adherido, que proviene del viejo demostrativo *a* = aquel, aquella, aquello) se han formado entre otros los siguientes casos:

Genitivo: *gizon-a-r-en* "del hombre" (sufijo *-en*, junto a él está intercalada una eufónica *-r*).

Dativo: *gizon-a-r-i* "al hombre" (sufijo *-i*).

Causativo: *gizon-a-r-en-gatik* "por causa del hombre" (sufijo *-gatik*).

Directivo: *gizon-a-r-en-gana* "a donde el hombre" (sufijo *-gana*).

En los dos últimos casos ha tenido lugar una acumulación de sufijos, pues las ya en sí mismas separadas formas *-ga-tik* y *-ga-na* no están puestas inmediatamente en el núcleo, sino que penden del genitivo. Es digno de notarse el hecho de que las mismas terminaciones valen tanto para el singular como también para el plural, sólomente se introduce aquí entre el núcleo y la terminación del signo del plural *-(e)k*,<sup>7</sup> de consiguiente *gizon-ek-en* "hominum" (núcleo + signo de plural + sufijo de genitivo). Tiene, pues, lugar una adición del sufijo de plural y de genitivo al núcleo, sólo que hoy casi en todas partes han desaparecido las viejas congruencias por contracciones y alteraciones fonéticas.

Un especialísimo carácter muestra el sistema verbal vasco, que a causa de la inmensa abundancia y aparente complicación de sus formas, de todo tiempo, se presenta como una especie de temible espectro a los no vascos. Viéndolo de más cerca pierde él mucho de su terribilidad. La estructura del verbo se conoce especialmente en un ejemplo transitivo como del presente de *e-karr-i* "traer" (propiamente "traído", el participio pasivo equivale a forma de infinitivo).

<sup>7</sup> Kortxete artean sartutako gurutzearen irudia dakar. Behin baino gehiagotan agertzen dira testuan zehar. Dirudienez, Azkueen intereseko gaiak ziren edo Azkuek nolabait azpimarratu nahi zituen gaietan ikus daiteke irudi hau.

|          |                                                                                                       |
|----------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Singular | 1ª persona <i>da-karr-t</i> “yo traigo lo” o traducido en orden de la colocación vasca “lo traigo yo” |
|          | 2ª persona <i>da-karr-k</i> “tú traes lo” (lo traes tú, hombre)                                       |
|          | 2ª persona <i>da-karr-n</i> “tú traes lo” (lo traes tú, mujer)                                        |
|          | 3ª persona <i>da-karr [-]</i> “[él] trae lo” (lo trae [él])                                           |
| Plural   | 1ª persona <i>da-karr-gu</i> “nosotros traemos lo” (lo traemos nosotros)                              |
|          | 2ª persona <i>da-karr-zu</i> “vosotros traéis lo” (lo traéis vosotros)                                |

La flexión verbal contiene pues, además del núcleo, un prefijo que corresponde al pronombre objetivo alemán, y un sufijo, que corresponde al pronombre sugetivo. Sólo en la tercera persona *da-karr [-]* permanece el sugeto “él” sin indicación. No se puede pues decir en vascuence “yo doy” sino “yo doy lo” (o *le* o *la*, de consiguiente siempre con objeto acusativo) respectivamente también “yo doy lo a él” (con objeto acusativo y dativo) et caetera. En el verbo intransitivo naturalmente sólo un prefijo se presenta para indicar el sugeto en cuestión. Por ejemplo *na-torr* “yo vengo” (de *e-torr-i* “venir”, propiamente “venido”).

La flexión verbal es ya, por lo que se ve, en sí una frase completa. Además de la flexión verbal se pueden expresar el sugeto y el objeto de la acción todavía otra vez por (pleonásticos) pronombres o por sustantivos. La frase alemana “ich gebe dem Freunde das Buch” (yo doy al amigo el libro) suena por consiguiente a la manera vasca de expresión “yo, yo-doy-lo-a-él, al amigo el libro” (a lo cual indica la en sí oculta flexión verbal e independiente “yo doy lo a él”). Ésta debe pues representar siempre una reducida imagen de toda la frase, una flexión de frase acortada.

Otra propiedad del vascuence es el llamado “Pasivismo” del verbo transitivo. Al efecto, si se comparan las flexiones transitivas e intransitivas, con respecto a su constitución, no se corresponden como uno tal vez podría suponer “yo vengo” (*na-torr*) y “yo traigo lo” (*da-karr-t*) sino:

*na-torr* “yo vengo”  
*na-karr* “me trae [él] ([él] trae me)

Es por lo mismo muy verosímil que cuando estas flexiones unas a otras en su estructura tan completamente se asemejan (flexión y posición del elemento pronominal *na-*), deben ser ellas concebidas lógicamente como iguales. Con otras palabras, cuando *na-* en *na-torr* significa “yo”, es también muy verosímil que también en *na-karr* hay que traducirlo así mismo con “yo”. Por consiguiente, *na-karr* no sería considerado como “me trae [él]” sino como “yo soy traído [por él]” o como “yo soy el traído”. Por lo mismo, el verbo transitivo vasco debe ser considerado como, según parece, pasivo. El sufijo objetivo (“me trae él”) como sugeto llega a ser (“yo he de...”), el pronombre subjetivo (“me trae él”) debe ser considerado como agente (“yo he de...por él”). Esta teoría hoy casi generalmente reconocida es rechazada propiamente sólo por los vascos mismos, porque conforme a su actual sentir lingüístico el transitivo e intransitivo<sup>8</sup> se diferencian en absoluto.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> “Activo y pasivo” idatzi du Azkuek, jatorrizkoan datorren moduan, baina gero ezabatu egiten ditu.

<sup>9</sup> Kortxete artean sartutako gurutzaren irudia dator.

El léxico de la lengua presenta varios problemas, de los cuales serán aquí expuestos por lo menos algunos. Desde que la lengua ha sido transmitida, esto es, desde el siglo 16, se han perdido viejos vocablos continuamente, habiendo sido sustituidos por vocablos románicos, de tal manera que hoy los dialectos, especialmente desde el último decenio han sido invadidos por elementos extranjeros. Que la lengua haya vencido las turbulencias políticas y bélicas de la península ibérica en los dos últimos siglos es ya por sí mismo un hecho asombroso. No es pues de extrañar que ella al correr del tiempo haya recibido de las lenguas vecinas numerosas palabras. (Naturalmente pueden comprobarse sólo las influencias de las lenguas que nos son conocidas, pero también las prerrománicas pudieron haber influido en el vascuence). Claramente, se distinguen las siguientes cunas de préstamos: celta, latín, gótico, primitivo románico, árabe (por medio del español) y finalmente el francés en este lado del Pirineo y al otro lado el español. En tiempo moderno se hace este préstamo arbitraria e indistintamente hasta tal punto que acá y allá, especialmente en las villas, se ha introducido directamente la mezcla de idiomas. Los préstamos más antiguos del latín muestran una fonética muy antigua, por ejemplo *errege* "rey" (latino *regem*), *lege* "ley" (latino *legem*), *pake* "paz" (latino *pacem*) conservando *-g-* y respectivamente *-k-* ante vocal sonora. Son ellos por lo mismo de importancia porque prueban manifiestamente que el vascuence en los dos últimos millares de años sólo ligeramente ha cambiado en su fonética. Además de estos prestados vocablos surge luz del cultural desarrollo del pueblo. Palabras que se refieren a la construcción de casas son por ejemplo<sup>10</sup> *murru* "muro" (latín *murum*), *mortairu* "mortero" (latín *mortairum*). De otras profesiones *zela* "silla" (latín *sella*), *lapiko* "olla" (latín *lapideum*). De agricultura *golde* "arado" (latín *culter*), *gereiza* "cereza" (latín *cerisia*), *lore* "flor" (latín *florem*), *landare* "planta" (latín *plantare*). De diversos campos culturales *liburu* "libro" (latín *librum*), *mauka* "manga" (latín *manuca*) et caetera. Resulta que de los mismos campos de los cuales ha sacado mucho el alemán han llegado también al vascuence las mismas palabras latinas, por ser éstos los campos en los cuales los romanos han sido maestros para muchos otros pueblos.

Pero el vascuence a veces pasa más adelante aún que el alemán, pues en él surgen también verbos que expresan actividades más o menos espirituales, por ejemplo *endelgatu* "entender" (de *intelligere*), *aditu* "oir" (?de *auditum* "oído?").

A esta serie de palabras prestadas latinas sigue otra, por conducto de la Iglesia. Por ejemplo *arima* "alma" (de *anima*), *gurutze* "cruz" (de *crucem*).<sup>11</sup> Estos préstamos son pues por varios siglos más recientes y hechos por medio de la Iglesia. Todas las palabras prestadas más tarde, en la Edad Media y en los tiempos modernos, de los dialectos y lenguas escritas circunvecinas muestran una fonética completamente románica. Con frecuencia se conserva la palabra antigua al lado de la palabra prestada, como en *igara* "molino" junto a *errota* (latín *rota*), *ulertu* "entender" junto a *endelgatu*, a veces con significado restringido o peyorativo. Así *oski* hoy día

<sup>10</sup> Kortxete artean sartutako gurutzearen irudia dator.

<sup>11</sup> Esaldi bat itzuli gabe uzten du eta ez dirudi nahigabe egindakoa denik, eskuizkribuan lerro bat sartzeko moduko lekua zuri uzten baitu. Ahoskerazko azalpena da itzuli gabe uzten duena.

sólamente “calzado grosero”, también *zapata* (del español *zapato*), *leyo* sólamente “ventana de madera” o “postigo”; en los demás casos *bentana* (español *ventana*).

El léxico vernáculo (aborigen) o, mejor dicho, aquello que aparece como tal (porque no podemos saber en qué amplitud el vascuence antiguo adquirió de lenguas desconocidas de nosotros) etimológicamente no da muchas informaciones, por distinguirse los dialectos mucho en las flexiones, pero sólo ligeramente en la fonética. Con todo, se cree observar ciertos indicios de antiguas relaciones culturales. Así las expresiones por “hacha” *aiz-kora*, “azada” *aiz-urr*; “tijeras” *aiz-turr*; “cuchillo” *aiz-to* parecen ser formadas con la palabra *aiz* “roca” anteriormente tal vez “piedra”. Compárense también el alemán *Hammer* islandés antiguo *hamar*, *stein* eslavó *kamen* “piedra”.

Los numerales vascos por 10, 11, 12 son *amarr*, *amaika*, *ama-bi*; el último contracción de *amarr* + *bi* “dos”. Pero en *amaika* no se halla,<sup>12</sup> como uno podría suponer, la palabra *bat* por “uno”. Más bien parece indicar “lo que excede de diez”. Primordialmente era tal vez un concepto colectivo por todas las unidades de diez en adelante, en un tiempo en que el sistema numeral no llegaba sino hasta diez. Pues se dice hoy todavía *amaika aldiz*, “once veces” al pie de la letra, así como nosotros decimos *hundertmal* “cien veces” en el sentido de “con mucha frecuencia”.<sup>13</sup>

Si se pregunta por la amplitud y la estructura del léxico vasco, aparece, según los diccionarios y ante todo según la opinión de los indígenas, muy considerable. Sin embargo, ofrecen los diccionarios con frecuencia formas dobles y de dialectos indistintamente mezcladas. Además, resulta que el idioma da a veces numerosas expresiones. Así, por ejemplo, por los gritos de aves, por el celo de varios animales; mientras que parece que le faltan expresiones para nombres genéricos y conceptos generales para los cuales hay numerosos conceptos particulares. Así hay palabras por árboles espesos o por arboles de tronco alto, pero no para el concepto puro “árbol”, pues se usa el español *arbola*.<sup>14</sup> Cosa parecida ocurre con el concepto de “animal”, para cuya expresión se valen del español *animal*,<sup>15</sup> y con el concepto de “planta” que dicen *landare*, como se dice arriba. No hay que suponer que tal vez en todos estos casos haya sido eliminada una palabra vernácula antigua que expresaba el mismo concepto por un préstamo. Es más verosímil que los conceptos filológicos de los antiguos vascos tenían otra amplitud y que se acomodaron a los pueblos espiritualmente más progresados, adquiriendo de ellos palabras y conceptos.

No sólo palabras y lenguas tienen por consiguiente relaciones estrechas entre sí, sino también palabras y conceptos. La lengua vasca refleja también, aún hoy día en gran parte, la estructura espiritual de campesinos, pastores y pescadores. También su capacidad para formar abstracciones no es muy proporcionada. Por cierto tendría (la lengua vasca) posibilidades considerables de desarrollo propio por medio de

<sup>12</sup> Kortxete artean sartutako gurutzea dator.

<sup>13</sup> Kortxete artean sartutako gurutzea dago.

<sup>14</sup> Kortxete artean sartutako gurutzea dator.

<sup>15</sup> Kortxete artean sartutako gurutzea dago.

composiciones (por ejemplo *etxe-jaun* corresponde exactamente a *Haus-herr*, "dueño de la casa, amo") y derivaciones; pero los vascos cultos han despreciado en gran parte el uso de su idioma valiéndose del francés o del español. Hasta los pocos que se han empeñado en enriquecer la literatura modesta tenían sin duda más familiaridad con los conceptos mentales de alta perfección del francés y español, por ser para el vasco el saber estos dos idiomas nada menos que una condición para llegar a cultura superior.

Bajo estas circunstancias difíciles se empezó a hacer esfuerzos, hace unas décadas, para cultivar el idioma y limpiar y renovar el léxico, con el fin de hacer del vascuence una lengua de cultura. Surgió al efecto un grupo muy moderado y formado en parte por influencia alemana, en el cual se distinguían rigurosamente palabras antiguas prestadas y extrangerismos modernos y se procuraba limitar a ellos la alteración. No tenía este grupo influencia política alguna y tuvo por lo mismo poco éxito. Otra escuela mucho más radical surgió después, muy metida en política, y por ende, en condiciones para trabajar con eficacia en la prensa.

Pero la renovación del idioma procurada por esta escuela o grupo muestra no sólo falta de formación lingüística sino en general falta de conocimiento exacto del propio idioma. Sus neologismos muestran con frecuencia graves incorrecciones en su estructura y a veces son hasta fantásticas. Palabra alienígena tan antigua como *eleiza* "iglesia" (del bajo latino *eglesia*) había de ser sustituido por *txadon*, de *etxe*, *etxa*- "casa" y de un supuesto *deun* "santo". Las alteraciones fonéticas entonces efectuadas son, por lo menos inseguras, siendo dudoso que el *deun* derivado de *don-ga* "impío" haya tenido el significado de "santo". Y, en definitiva, este mismo vocablo según se ve es probabilísimamente una palabra alienígena y tal vez de origen más reciente que el vocablo *eleiza* al cual aspira a sustituir.

La manía de neologismos creció además en algunos escritores de tal manera que sus trabajos y opúsculos (novelas y poesías son raras) llegaron a ser completamente ininteligibles para el pueblo y aun para la mayor parte de los llamados intelectuales. Una confusión general era la consecuencia.

Característico del individualismo de los vascos y su exagerada inclinación a hacer resaltar lo propio es el hecho de que no se ha formado una lengua literaria unificada, sino que se han servido siempre de lo menos cuatro dialectos: dos en el país vasco-francés y dos en el vasco-español. Tampoco en esto han favorecido las aspiraciones radicales de las últimas décadas al predominio natural del dialecto central, el guipuzcoano (alrededor de San Sebastián) que poco a poco se abrió camino, sino que han estorbado el desarrollo sano por insistencias inoportunas y promoción de dialectos secundarios y de esta manera han causado aún más confusión.

Lo más fatal a la larga resultó la mezcla de la lingüística con tendencias y pretensiones políticas. El ser vascófilo era tenido comunmente, aunque muchas veces sin motivo, como sinónimo de separatista. A consecuencia de las decisiones políticas de los últimos años se ha suspendido por completo la protección del idioma. Y si las cosas siguieran el mismo camino que hasta ahora, el vascuence, que a través del periodo de miles de años se ha mantenido con fuerza asombrosa y admirable de resistencia frente a lenguas extrañas, dentro de pocos años sería una lengua condenada a extinguirse, cosa que yo sentiría.

## DAS BASKISCHE

Von Dr. Bähr

Das Baskische wird beiderseits der Westpyrenäen von etwa 500.000 Menschen gesprochen, die um den innersten Winkel des Golfes von Biskaya eng zusammengedrängt leben. Wenn es daher alles andere als eine Weltsprache ist und auch keine Aussicht hat, es je zu werden, verdient es doch eine gewisse Beachtung in dem Rahmen dieser Zeitschrift. Denn wenn etwa das Chinesische von rund 400 Millionen Menschen gesprochen wird, das Baskische aber nur von 1/2 Million, so steht die wissenschaftliche Bedeutung beider Sprachen, wie Julien Vinson meinte, eher im umgekehrten Verhältniss der genannten Zahlen. Das Baskische hat als einziger lebender Rest der vorindogermanischen Sprachen Süd- und Westeuropas besonders seit den Zeiten Wilhelm von Humboldts das Interesse der Wissenschaft erregt, und doch ist es bis heute nicht gelungen, das Geheimnis seiner Herkunft oder Verwandtschaft mit anderen Sprachen zu klären oder diese Frage wesentlich zu fördern. Selbst ein Zusammenhang mit dem Iberischen, einer der vorromanischen Sprachen der Pyrenäenhalbinsel, ist zum mindesten nicht erwiesen. Von den heute lebenden Sprachen haben das Hamitische und einige kaukasische Sprachen gewisse Ähnlichkeiten mit dem baskischen teils im Wortschatz, teils im Bau, doch reichen diese zum Beweis nicht aus, man kann höchstens von einer gewissen Möglichkeit einer Urverwandtschaft sprechen. Dagegen sind die zahlreichen Theorien, die es mit dem so ganz anders gearteten Etruskischen, den vorhellenischen Sprachen Griechenlands oder den kleinasiatischen in Verbindung bringen wollen, nach dem heutigen Stande unserer Kenntnisse als sehr unwahrscheinlich, zum Teil geradezu als phantastisch zu bezeichnen.

Charakteristisch für das Baskische oder euskera (euskara), wie die Einheimischen es nennen, ist einerseits seine Vorliebe für Suffixe. Präfixe kommen sicher nur in der Verbalflexion vielleicht auch in der Wortableitung vor, während die Nominalflexion sich ausschließlich der Suffixe bedient. Man kann das Baskische daher als den Typ einer agglutinierenden Sprache bezeichnen, womit jedoch nur eine gewisse Äußerlichkeit gekennzeichnet, nicht aber ein Zusammenhang mit anderen sog. agglutinierenden Sprachen angedeutet werden soll. Ein grammatisches Geschlecht kommt nur in gewissen Verbformen zum Ausdruck, im Nomen und selbst im Pronomen findet sich keine Spur davon. "Er, sie, es" lauten also ganz gleich, was manchmal zu Verwechslungen führt. Es gibt eine ausgeprägte "Deklination", wenn man diesen Ausdruck der Kürze halber gebrauchen will, die zahlreiche Kasus aufweist, dafür aber bei sämtlichen Substantiven fast völlig gleich ist, nur die Pronomina gehen zum Teil eigene Wege. Von \**gizon-a* "der Mensch" (*-a* ist der angehängte Artikel, hervorgegangen aus dem alten Demonstrativum *a* = "er, sie, es") werden unter anderen folgende Fälle gebildet:

Genetiv: *gizon-a-ren* "des Mannes" (Suffix *-en*, dabei wird ein "euphonisches" *-r* eingeschaltet).

Dativ: *gizon-a-ri* "dem Manne" (Suffix *-i*).

Kausativ: *gizon-a-r-en-gatik* "wegen des Mannes" (Suffix *-gatik*).

Direktiv: *gizon-a-r-en-gana* "nach dem Manne hin" (Suffix *-gana*).

In den beiden letzten Fällen hat Suffixhäufung stattgefunden, denn die an sich schon zusammengesetzten Bildungen *-ga-tik* und *-ga-na* sind nicht unmittelbar an den Stamm getreten, sondern an den Genetiv gehängt. Bemerkenswert ist die Tatsache, daß die gleichen Endungen wie für den Singular auch für den Plural gelten, nur tritt hier zwischen den Stamm und Endung das Pluralzeichen *-(e)k-*, also *gizon-ek-en* “hominum” (Stamm + Pluralzeichen + Genetivsuffix). Es findet also eine Addition von Plural- und Genetivsuffix an den Stamm statt, nur sind heute durch Zusammenziehung und lautliche Veränderungen die alten Verhältnisse fast überall verwischt.

Eine ganz besondere Eigenart zeigt das baskische Verbalsystem, das wegen der unübersehbaren Fülle und scheinbaren Kompliziertheit seiner Formen von jeher den Nichtbasken als eine Art Schreckgespenst erschien. Bei näherem Zusehen verliert es viel von seiner Schreckhaftigkeit. Den Bau des Verbs erkennt man am besten an einem transitiven Beispiel wie dem Präsens von *e-karr-i* “bringen” (eig. “gebracht”, das Part. Perf. gilt als infinite Form):

- |        |                                                                                                                        |
|--------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Sing.  | 1. Person <i>da-karr-t</i> “ich trage es”, oder in der Reihenfolge der baskischen Stellung übersetzt, “es trage ich”). |
|        | 2. Person <i>da-karr-k</i> “du trägst es” (“es trägst du, Mann”).                                                      |
|        | 2. Person <i>da-karr-n</i> “du trägst es” (“es trägst du, Frau”).                                                      |
|        | 3. Person <i>da-karr-[-]</i> “[er] trägt es” (es trägt [er]).                                                          |
| Plural | 1. Person <i>da-karr-gu</i> “wir tragen es” (“es tragen wir”).                                                         |
|        | 2. Person <i>da-karr-zu</i> “ihr tragt es” (es tragt ihr”).                                                            |

Die Verbform enthält also außer dem Stamm ein Präfix, das dem deutschen Objekts-pronomen und ein Suffix, das dem Subjektspronomen entspricht, nur in der 3. Person *da-karr-[-]* bleibt das Subjekt “er” unbezeichnet. Man kann nun in Baskischen nicht sagen “ich gebe”, sondern nur “ich gebe es” (oder “ihn” oder “sie”, also stets mit Akkusativobjekt) bzw. auch “ich gebe es ihm” (mit Akkusativ- und Dativobjekt) usw. Beim intransitiven Verb kommt natürlich nur ein Präfix für das Subjekt in Frage, z. B. *na-torr* “ich komme” (von *e-torr-i* “kommen”, eig. “gekommen”).

Die Verbform ist also schon an sich ein vollständiger Satz. Außerhalb der Verbform können nun Subjekt und Objekt der Tätigkeit noch einmal durch (pleonastische) Pronomina oder durch Substantiva ausgedrückt werden. Das Deutsche “Ich gebe dem Freunde das Buch” lautet also in baskischer Ausdrucksweise: “Ich, ich-gebe-es-ihm, dem Freunde das Buch”, wobei “ich-gebe-es-ihm” die selbständige, in sich geschlossene Verbform bezeichnet. Diese muß also stets ein verkleinertes Spiegelbild des ganzen Satzes, eine Satzkurzform darstellen.

Eine weitere Eigentümlichkeit des Baskischen ist der sog. “Passivismus” des transitiven Zeitwortes. Vergleicht man nämlich die transitiven und intransitiven Formen hinsichtlich ihres Aufbaues, so entsprechen sich nicht etwa “ich komme” (*na-torr*) und “ich trage es” (*da-karr-t*), sondern:

- na-torr* “ich komme”,  
*na-karr* “mich trägt [er]” (“[er] trägt mich”).

Es ist nun sehr wahrscheinlich, daß, wenn diese Formen einander im Bau (Form und Stellung des pronominalen Elementes *na-*) so völlig gleichen, sie auch

logisch gleich aufgefaßt werden müssen, mit anderen Worten, wenn *na-* in *na-torr* "ich" bedeutet, so ist es sehr wahrscheinlich, daß es in *na-karr* ebenfalls mit "ich" zu übersetzen ist. Also *na-karr* wäre nicht als "mich trägt [er]" aufzufassen, sondern als "ich werde getragen [von ihm]" oder als "ich bin [sein] Getragener". Das baskische transitive Zeitwort muß also wohl passivisch aufgefaßt werden. Das Objektssuffix ("MICH trägt er") wird zum Subjekt ("ICH werde..."), das Subjektspronomen ("mich trägt ER") ist als Urheber aufzufassen ("ich werde...VON IHM"). Diese heute ziemlich allgemein anerkannte Theorie wird eigentlich nur von den Basken selbst abgelehnt, weil diese nach ihrem heutigen Sprachgefühl Transitiv und Intransitiv, Aktiv und Passiv scharf unterscheiden.

Der Wortschatz der Sprache wirft mannigfache Probleme auf, von denen hier wenigstens einige angedeutet werden sollen. Seitdem die Sprache überliefert ist, d. h. seit dem 16. Jahrhundert, sind fortgesetzt alte Wörter verlorengegangen und durch romanische ersetzt worden, so daß die Mundarten heute, besonders seit den letzten Jahrzehnten, sehr stark überfremdet sind. Daß die Sprache die politischen und kriegerischen Wirren der Halbinsel in den letzten beiden Jahrtausenden überhaupt überstanden hat, ist an sich schon eine erstaunliche Tatsache. Es ist daher nicht verwunderlich, das sie im Laufe der Zeit aus den Nachbarsprachen zahlreiche Wörter übernommen hat. Nachweisbar sind naturgemäß nur die Einwirkungen der uns bekannten Sprachen, aber auch die unbekannteren vorrömischen könnten schon auf das Baskische eingewirkt haben. Deutlich heben sich folgende Schichten von Entlehnungen ab: keltische, lateinische, gotische, frühromanische, arabische (durch Vermittlung des Spanischen) und schließlich diesseits der Pyrenäen französische, jenseits spanische. In der allerjüngsten Zeit entlehnt man fast wahllos, so daß stellenweise, besonders in den Städten, geradezu der Zustand der Sprachmischung eingetreten ist. Die ältesten Entlehnungen aus dem Lateinischen zeigen einen sehr altertümlichen Lautstand, z. B. *errege* "König" (lat. *regem*), *lege* "Gesetz" (l. *legem*), *pake* "Frieden" (l. *pacem*) mit erhaltenem *-g-* bzw. *-k-* vor hellem Vokal. Sie sind deshalb von Wichtigkeit, weil sie offenbar beweisen, daß das Baskische sich in den letzten zwei Jahrtausenden lautlich nur unbedeutend verändert hat. Außerdem fällt von diesen Lehnwörtern her Licht auf die kulturelle Entwicklung des Volkes. Auf den Hausbau beziehen sich z. B. *mur* "Mauer" (*murum*), *mortairu* "Mörtel" (*mortarium*), auf andere Gewerbe *zela* "Sattel" (*sella*), *lapiko* "Topf" (*lapideum* "steinern"), auf Ackerbau *golde* "Pflug" (*culter*), auf Gartenbau *gereiza* "Kirsche" (*cerisia*), *lore* "Blume" (*florem*), *landare* "Pflanze" (*plantare*), auf verschiedene kulturelle Bezirke *liburu* "Buch" (*librum*), *mauka* "Ärmel" (*manuca*) usw. Es ergibt sich, das die gleichen Bereiche vorliegen, aus denen auch das Germanische geschöpft hat, ja es kehren in den beiden entlehnenden Sprachen sogar dieselben lateinischen Wörter wieder. Es sind eben die Gebiete, auf denen die Römer Lehrmeister zahlreicher anderer Völker gewesen sind. Doch geht das Baskische zuweilen noch weiter als etwa das Germanische, denn es werden dort auch Verben für mehr oder weniger geistige Tätigkeiten entlehnt, z. B. *endelgatu* "verstehen" (\**intelligare*), *aditu* "hören" (von *auditum* gehört?).

Auf diese älteste Welle lateinischer Lehnwörter folgt eine zweite, durch die Kirche vermittelte, z. B. *arima* "Seele" (*anima*), *gurutze* "Kreuz" (*crucem*). Hier erscheint lat. *-c-* vor hellem Vokal bereits als Zischlaut, wie in den romanischen



Sprachen (-tz- gegenüber -k- in *pake*, siehe oben!). Diese Entlehnungen sind also um mehrere Jahrhunderte jünger und durch die Christianisierung vermittelt. Völlig romanischen Lautstand zeigen alle späteren Lehnwörter des Mittelalters und der Neuzeit aus den umgebenden romanischen Mundarten und Schriftsprachen. Oft hält sich das alte Wort neben dem Lehnwort wie in *igara* "Mühle" neben *errota* (l. *rota* "Rad"), *ulertu* "verstehen" neben *endelgatu*, zuweilen mit eingengter oder pejorativer Bedeutung, so *oski* nur noch "grober Schuh", daneben *zapata* (aus span. *zapato*), *leyo* nur noch "Holzfenster" oder "Holzladen", sonst *bentana* (span. *ventana*).

Der alteinheimische Wortschatz, oder vielmehr das, was als solcher erscheint, weil wir nicht wissen können, in welchem Umfang bereits das Altbaskische aus uns unbekanntem Sprachen entlehnt hat, bietet in etymologischer Hinsicht nicht viele Aufschlüsse, da sich die Mundarten zwar in den Verbalformen sehr stark, in der Lautform der Wörter aber nur unwesentlich unterscheiden. Immerhin glaubt man gewisse Hinweise auf alte kulturelle Zusammenhänge zu spüren. So scheinen die Bezeichnungen für "Axt" = *aiz-kora*, "Hacke" = *aitz-urr*, "Schere" = *aiz-turr*, "Messer" = *aiz-to* mit dem Worte *aitz* = "Felsen" (früher vielleicht "Stein") gebildet zu sein. Vgl. dazu deutsch *Hammer*, altisländisch *hamar* = "Hammer", "Stein", slawisch *kamen* = "Stein". Die baskischen Zahlwörter für 10, 11, 12 lauten *amarr*, *ama-ika*, *ama-bi*, letzteres aus *amarr* + *bi* "zwei". In *amaika* "elf" steckt nun nicht etwa das Wort für "eins", das *bat* lautet, vielmehr scheint jenes zu bedeuten, "was über zehn hinausgeht". Ursprünglich war es vielleicht ein Kollektivbegriff für alle größeren Einheiten über zehn, zu einer Zeit, als das Zahlssystem nur bis 10 reichte. Man sagt nämlich heute noch *amaika aldiz* wörtlich "elfmal", so wie wir sagen "hundertmal" im Sinne von "sehr oft".

Fragt man nach dem Umfang und dem Aufbau des baskischen Wortschatzes, so erscheint jener nach Ausweis der Wörterbücher und besonders nach der Meinung der Einheimischen als sehr bedeutend. Doch bieten die Wörterbücher größtenteils Doppel- und mundartliche Formen wahllos nebeneinander. Ferner zeigt es sich, daß die Sprache zuweilen zahlreiche Ausdrücke bietet, etwa für Schreie von Vögeln, für die Brunft verschiedener Tiere, während ihr wiederum zuweilen für Ober- und Gattungsbegriffe Bezeichnungen zu fehlen scheinen, für die zahlreiche Einzelvorstellungen vorhanden sind und benannt werden. So hat man Wörter für buschartigen Baum oder hochstämmigen Baum, aber nicht für den Begriff "Baum" an sich (gebraucht wird jetzt *arbola* aus dem Spanischen), ähnlich steht es mit dem Begriff "Tier" (nur *animal*, ebenfalls spanisch) und "Pflanze" (*landare*, siehe oben). Es ist wohl nicht anzunehmen, daß in allen diesen Fällen ein alteinheimisches Wort für den gleichen Begriff durch eine Entlehnung verdrängt wurde; vielmehr ist es wahrscheinlich, daß die sprachlichen Begriffe bei den Altbasken einen anderen Umfang hatten und daß diese sich an die geistig entwickelteren Völker durch Entlehnung von Wörtern und Begriffen angepaßt haben. Nicht nur Wörter und Sachen gehören also eng zusammen, sondern auch Wörter und Begriffe. Die baskische Sprache spiegelt auch heute noch weitgehend die geistige Struktur von Bauern, Hirten und Fischern wider. Auch ihre Fähigkeit zur Bildung von Abstraktionen ist nicht sehr ausgeprägt. Freilich hätte sie bedeutende Möglichkeiten zur Entwicklung aus sich heraus durch Zusammensetzungen (b. *etxe-jaun* entspricht genau dt. "Haus-Herr") und Ableitung, aber die gebildeten Basken haben meist den Gebrauch ihrer Sprache verschmäht und sich des Spanischen und

Französischen bedient. Selbst die wenigen, die sich um die Bereicherung der bescheidenen Literatur bemüht haben, waren zweifellos viel stärker in ihrem ganzen Denken auf die hochentwickelten geistigen Begriffe des Spanischen und Französischen eingestellt, da für die Basken eben höheres Denken mehr oder weniger an die Erlernung dieser Sprachen gebunden ist.

Unter diesen Schwierigen Verhältnissen setzten nun vor einigen Jahrzehnten Bestrebungen ein, die Sprache zu pflegen und den Wortschatz zu säubern und zu erneuern, um das Baskische zu einer Kultursprache zu machen. Eine sehr maßvolle, zum Teil am deutschen Vorbildern geschulte Richtung, die z. B. scharf zwischen alten Lehn- und modernen Fremdwörtern unterschied und nur diese zu ersetzen bemüht war, hatte keinen politischen Einfluß und daher nur wenig Erfolg. Die andere, weit radikalere Richtung war politisch interessiert und daher in der Lage, auch in der Presse stark zu wirken. Die von dieser betriebene Erneuerung der Sprache läßt aber nicht nur sprachwissenschaftliche Schulung, sondern oft auch überhaupt genauere Kenntnis der eigenen Sprache vermissen. Die Neubildungen zeigen oft grobe Fehler in der Bildung, zuweilen sind sie geradezu phantastisch. Ein so altes Lehnwort wie *eleiza* "Kirche" (aus spätlat. *eglesia*) sollt ersetzt werden durch die Neubildung *txadon*, aus *etxe*, *etxa* "Haus" und einem angeblichen *deun* "heilig". Die vorgenommenen Lautveränderungen sind dabei zum mindesten bedenklich, dabei ist es fraglich, ob das aus *don-ga* "gottlos" erschlossene *deun* überhaupt die Bedeutung "heilig" gehabt hat, und schließlich ist dieses Wort seinem ganzen Aussehen nach höchstwahrscheinlich selbst ein Lehnwort, vielleicht noch ein jüngerer als das zu ersetzende *eleiza*. Die Sucht nach Neubildungen nahm dazu noch bei manchen Schriftstellern solche Ausmaße an, daß ihre Aufsätze und Broschüren (Romane und Dichtungen sind spärlich) für das Volk und selbst den größten Teil der sog. Gebildeten völlig unverständlich wurden. Eine allgemeine Verwirrung war die Folge.

Kennzeichnend für den Individualismus der Basken und ihre übertriebene Neigung, das Eigene zu betonen, ist auch die Tatsache, daß sich keine einheitliche Literatursprache herausgebildet hat, sondern daß von jeher mindestens 4 Mundarten, 2 im französischen Baskenlande, 2 im spanischen, in der Literatur verwendet wurden. Auch hierin haben die radikalen Bestrebungen der letzten Jahrzehnte das naturgegebene und allmählich sich anbahnende Übergewicht des zentralen Guipuzkoaschen (um San Sebastián herum) leider nicht gefördert, sondern durch unzweckmäßige Betonung und Förderung eigener Randmundarten eine gesunde Entwicklung nur gehemmt und dadurch noch mehr Verwirrung gestiftet.

Am verhängnisvollsten war auf die Dauer die Belastung der Sprachpflege mit politischen Bestrebungen und Forderungen. Vaskophil zu sein galt allgemein —obwohl oft zu Unrecht— als gleichbedeutend mit Separatist. Infolge der politischen Entscheidungen der letzten Jahre ist die Förderung der Sprache gänzlich eingestellt worden. Und wenn die Dinge sich weiter in der gleichen Richtung entwickeln wie bisher, wird das Baskische, das sich Jahrtausende hindurch mit erstaunlicher und bewunderungswürdiger Widerstandskraft gegenüber fremden Sprachen behauptet hat, in wenigen Jahren leider zu den aussterbenden Sprachen gehören.

# NOTAS SOBRE INICIALES, CAMBIO TIPOLOGICO Y PREHISTORIA DEL VERBO VASCO

Joseba A. Lakarra  
(JUMI, UPV/EHU)

## 1. Introducción\*

Las pruebas fehacientes acerca de las relaciones genéticas de la lengua vasca (cf. Trask 1997) han sido nulas y, a grandes rasgos, es válida aún hoy día la conocida opinión de Meillet (cf. Mitxelena 1963), sin que ello signifique que no estemos legitimados, incluso obligados, a intentar avanzar algo más en el conocimiento de la historia y de la prehistoria de la misma. Este avance, ante la falta de socorro externo, sólo puede provenir de nuevos datos de la propia lengua y del empleo de argumentos y análisis más adecuados, como los que proporcionan la reconstrucción interna y los paralelismos históricos y tipológicos; v., p.ej., Pulleyblank (1992) y Sargat (1999) sobre el protochino y, en general, Haas (1969).

En Lakarra (2005b y 2006b) aportamos argumentos para mostrar la deriva hacia la estructura aglutinante experimentada por la lengua, así como las virtualidades de la tipología diacrónica holística (cf. Donegan & Stampe 1983, etc.) para completar y guiar la reconstrucción interna de lenguas genéticamente aisladas, dotando así a la reconstrucción basada en la forma canónica de la raíz (cf. Lakarra 1995 y ss.) del escenario necesario para explicar de manera principada sus resultados y reconstruir etapas anteriores al protovasco [PV] moderno (= Mitxelena 1957a, 1961/1977, 1964, etc.), así como las evoluciones ulteriores interdependientes de los distintos módulos de la lengua. Desde hace una década venimos defendiendo la necesidad de revisar la reconstrucción estándar de Mitxelena mediante trabajos puntuales y otros de mayor alcance. Más precisamente, lo que se defiende es la posibilidad de llegar a estados de lengua más arcaicos que el PV dibujado por Mitxelena para finales de la Era anterior y comienzos de ésta,<sup>1</sup>

---

\* Este trabajo ha sido realizado dentro del proyecto de investigación “Monumenta Linguae Vasconum”, financiado (2002-2005 y 2005-2008) por el MEC. Agradezco sugerencias y ayuda de todo tipo a Iván Igartua, Julen Manterola, Céline Mounole y Blanca Urgell; ninguno de ellos tiene, desde luego, culpa alguna de los múltiples errores que, sin duda, contiene el texto.

<sup>1</sup> Cf. “He [Lakarra] has enjoyed a certain amount of success in identifying some ancient morphs which perhaps recognizable meanings, but it is too early to evaluate his research programme. If there ever was such a stage, *it must have been long, long before the Pre-Basque of some 2.000 years ago reconstructed by Michelena*” (Trask 1997: 178-79). La cursiva es mía; por desgracia, ni Trask ni yo podríamos precisar por ahora ese “long long before”. Incidentalmente, Donegan y Stampe (cf. Lakarra 2005b y 2006b) suponen que la deriva aislante > aglutinante supone un proceso de varios milenios y es, en todo caso, más larga que su contraria.

basándonos en la 1.<sup>a</sup> —“A new interpretation of the material on hand”— de las 4 vías que Haas (1969: 46-51) presentaba hace cuarenta años como razones para reconsiderar reconstrucciones previas.

Corresponde al análisis de la forma canónica de la raíz *y*, en concreto, a la teoría de la raíz monosilábica el núcleo del paradigma reconstructivo adoptado. Los resultados obtenidos hasta ahora no son, desde luego, definitivos, ni alcanzan a la totalidad del léxico, de la fonología, de la morfología y de la sintaxis PV (pretensión excesiva, inútil y contraproducente para el avance de la investigación); sin embargo, conocemos más y mejor la evolución prehistórica de la lengua que hace unos pocos años: i.e., somos conscientes de generalizaciones antes insospechadas (p.ej. \*\*TVTV, luego convertido en \*\*CVCV; cf. Lakarra 2002a) o de aspectos de una gramática más antigua como (cf. Gorrochategui & Lakarra 2001) la reduplicación y el uso de pref. no sólo en el verbo sino también en el nombre, además de un puñado de nuevas etimologías PV que va ampliándose y consolidándose en función de nuevos hallazgos que se van sucediendo.<sup>2</sup>

Si bien, como en cualquier paradigma emergente, es la cantidad y calidad de las preguntas<sup>3</sup> que surgen o alcanzan sentido en función de las nuevas hipótesis y postulados ahora asumidos lo que más puede animar y atraer a una labor complicada, creemos que paralelamente hemos de acometer otra tarea cual es la fundamentación del paradigma reconstructivo. En Lakarra (2003b) constatamos la existencia de una relación directa entre objetivos y métodos de la labor etimológica por un lado y teoría reconstructiva (y lingüística), por otro, en la obra de algunos de nuestros antecesores más ilustres: Schuchardt, Gavel, Mitxelena. El éxito indudable de Mitxelena se debió tanto a la profundidad y extensión del conocimiento filológico que llegó a adquirir en todas las facetas relevantes de la lengua (cf. Meillet 1925: 110) como, sobre todo, a la utilización consciente y meticulosa de la reconstrucción interna, desconocida como tal por Schuchardt y Gavel y al que ha quedado ligado su nombre. Sin embargo, la aplicación que Mitxelena hizo de la reconstrucción interna no fue estricta y literal y, por tanto, enteca a medio plazo, sino original y extremadamente productiva: no se agota en la clásica resolución de las alternancias de los morfemas patrimoniales (cf. Fox 1995: 178), sino que este objetivo se acomete a partir del estudio sistemático de la evolución del “elemento alienígena”, proyectando así en el patrimonial la luz de las conclusiones —mucho más seguras, si bien limitadas en el tiempo— del análisis de éste. Es, pues, un sistema de reconstrucción

<sup>2</sup> En algún caso esto cierra el paso a la hipótesis del préstamo que, por otra parte, no aportaba nada al conocimiento de la gramática ant. vasca (cf. Lakarra 2002c y 2004c). Como expliqué en Lakarra (2002a), es evidente que si *adar* pertenece a una subserie reduplicativa (cf. *odol* ‘sangre’, *eder* ‘hermoso’ y *adats* ‘melena’ o *zezen* ‘toro’, *gogor* ‘duro’, sin caída de inicial) no puede a la vez ser un préstamo céltico como querían Tovar y otros (cf. Gorrochategui 1987); más tarde hemos sabido de otras dificultades de la antigua explicación desde el punto de vista céltico, cf. de Bernardo (2003), que, de manera independiente, hacen imposible la “hipótesis” de Tovar, no mal vista o apoyada incluso por Mitxelena (1964). Véase Lakarra (2003a) y Galand (1984) para la dificultad que suponen los esquemas radicales complejos y extendidos para la acomodación de préstamos en bereber.

<sup>3</sup> Una que surge inmediatamente al pasar de un sistema de tres posiciones consonánticas a otro de sólo dos es el carácter fonológico o alofónico (posicional) de oposiciones como fricativa/africada en las sibilantes y, en general, el origen (parece que diverso) de la oposición fortis / lenis que agrupa ésas y las restantes consonantes en el PV clásico de Mitxelena; cf. ahora Martínez (2006).

mixto en el que, si bien la del sistema de la lengua no puede ser en principio sino interna (al carecer la misma de familiares reconocidos con los cuales poder ser comparada), no ocurre así con su léxico que puede serlo con el de otras, fundamentalmente la latina y las románicas.

La constitución de un nuevo paradigma reconstructivo (cf. Lakarra 2003b y 2004c) implica elaborar y explicitar el método sobre el que queremos basar nuestra labor. No habiendo cambiado la situación respecto a lenguas o protolenguas comparables a la vasca<sup>4</sup> en un marco de familia lingüística,<sup>5</sup> tampoco ahora el método comparativo clásico o renovado, que posibilitó la reconstrucción del IE, del finougrijo o del malayo-polinesio y del algonquino, del bantú y del austronesio después, puede ser la base de nuestra tarea; ésta tendrá que ser nuevamente la reconstrucción interna de 2.º grado o “de 2.ª generación”, es decir, de (ir)regularidades previamente no detectadas o explotadas. Igualmente, no podremos desdeñar la comparación “atípica” (no genética), por más que ésta sea muy diferente no sólo de la tradicional, sino también de la mitxeleniana, centrada en los morfemas: nos referimos a la comparación de estructuras y a la evolución de las mismas, i.e. a la comparación tipológica-diacrónica.

Aunque la tipología (bien que con otros nombres) no puede tener buena prensa dentro de la lingüística histórica vasca, —ha embarcado a la vascoología en clasificaciones genéticas sin fundamento y tampoco ha esclarecido gran cosa su estructura ni evolución en el pasado—,<sup>6</sup> desde casi los inicios del desarrollo de la teoría de la raíz monosilábica del PV es clara (cf. Lakarra 1998a) la necesidad de disponer de un escenario adecuado para situar cambios y generalizaciones que iban surgiendo o de otros que podrían surgir en el futuro (cf. Lakarra 1997b) y que cada vez parecen menos compatibles con la estructura del PV mitxeleniano, el cual, por su parte, distaba de estar perfectamente explícito y acabado. Mi convencimiento de tal necesidad ha ido *in crescendo* y, en Lakarra (2005b y 2006b), he reunido una serie de datos que, si bien estaban disponibles en la bibliografía anterior, eran habitualmente desatendidos cuando no activamente ignorados en discusiones importantes de la gramática e historia de la lengua; tales datos son analizables como argumentos a favor de un cambio más profundo y radical que el generalmente sospechado, a partir de un estado de lengua muy diferente del “ca-

<sup>4</sup> Vías 2.ª y 4.ª de Haas (v. supra); la 3.ª vía correspondiente al análisis de los préstamos antiguos fue agotada en lo principal por Mitxelena aunque puedan detectarse todavía (*zemaï, abagadaune*; cf. Lakarra 2000) algunos préstamos no detectados o investigados por aquel, gracias a que ahora disponemos de un conocimiento más profundo de la fonotáctica de los morfemas vascos.

<sup>5</sup> En Lakarra (1998b), partiendo del análisis de la forma canónica de los morfemas (¡tan diferente!) hemos dado argumentos a favor de un diagnóstico contrario, adicional a otros como los de Mitxelena (1968) o Klimov (1991) de la supuesta relación vasco-caucásica; no hace falta decir que en lingüística histórica es imposible probar que dos o más lenguas no están emparentadas sino como mucho —tras una serie de pasos conocidos y reunidos bajo el nombre de “método comparado”— lo contrario (cf. Hamp 1998 entre otra abundantísima bibliografía disponible).

<sup>6</sup> Cf. Gómez (1989) para algunos casos de mezcla de rasgos estructurales e históricos y de confusión de conclusiones de uno y otro tipo en constructos como, p.ej., el turanio que afectaron al estudio de la lengua vasca a partir de al menos el último tercio del siglo XIX.

non vasco”.<sup>7</sup> Los argumentos o indicios de una deriva en la prehistoria de la lengua presentados son en conjunto —por mucho que en absoluto pueden ser conclusivos de manera individual— más que suficientes para suscitar ulteriores investigaciones en los que se combinen la mejor filología y teoría lingüística disponible, p.ej., nuevos detalles de la gramática antigua o “sumergida” —cuya centralidad en la reconstrucción vieran Sapir y otros (cf. Poser & Campbell 1992)—, evoluciones semánticas, préstamos antes no detectados, distribuciones geográficas mejor precisadas... y un método reconstructivo (la tipología diacrónica holística) revisado y ampliado.

## 2. Sobre el canon vasco

Es probable que si se pidiera a cualquier vascólogo que señalara las tres o cuatro características estructurales principales del vascuence, éste contestara haciendo alusión a (1) el carácter aglutinante de la lengua, (2) su morfología ergativa, (3) su orden de palabras SOV y, tal vez, a (4) la riqueza sin fin de su flexión verbal: es la imagen que presenta Trask (1998), pero también Eguzkitza (1978) o Rebuschi (s.a.) y la que aparece ya en el mismo comienzo del “Preface” del *A Grammar of Basque* (Hualde & Ortiz de Urbina 2003), destinado a ser *la* referencia internacional durante bastantes años. Es, también, el canon que se ha atribuido, implícita o explícitamente, al PV en cualquier comparación y a la profundidad temporal que fuera o el espejo en el que se ha mirado toda reconstrucción del mismo o de cualquier otra protolengua a la que ha servido de modelo en más de un caso. Esta imagen es compartida, incluso, por la mayor parte de los lingüistas que de manera intensa o circunstancial han tratado de ella los últimos siglos y es la canonizada en obras clásicas o difundidas de la tipología lingüística y la asumida, sin mayor análisis, en las comparaciones entre el vasc. y las lenguas más variopintas. Por fin, ha sido utilizado, implícita o explícitamente, como modelo para la reconstrucción de varias lenguas, entre ellas y por citar una, la de la hidronimia antigua europea o “Vasconic” por Vennemann (cf. Lakarra 1996b).

Sólo conozco dos hipótesis relevantes —i.e., con consecuencias concretas en la reconstrucción de la prehistoria de la lengua— que hayan planteado una imagen general diferente a la canónica para el PV;<sup>8</sup> a saber, la de Trask (1977) y la de Gómez (1994) y Gómez-Sainz (1995). Ambas se centran en la estructura y origen de las formas verbales sintéticas y tratan en ese contexto del orden de palabras antiguo: el primero ve la necesidad de postular un cambio SVO > SOV dado que en las lenguas de aquel tipo no se da la ergatividad (cf. Trask 1979) y, sin embargo, el orden de los afijos —prefijados a la raíz— de la conjugación sintética llevan a Trask (1977) a suponer que antes el verbo no podía estar en posición final absoluta.

<sup>7</sup> En realidad, en ese trabajo no sólo hemos reunido y perfilado datos para convertirlos en argumentos sino que los hemos “fabricado”, rebuscando casos similares a otros descritos en lenguas europeas, asiáticas o de otros continentes como debidos (epifenómenos, síntomas o meros partícipes) a un cambio estructural mayor, cual es la evolución de esas lenguas hacia tipos (más) aglutinantes.

<sup>8</sup> En realidad, existe una reciente nota de Yrizar (breve y naif) que he comentado en Lakarra (2005d).

En cambio, la imagen que Trask proporciona sobre la tipología del vasc. en su último trabajo al respecto, (1998), es decididamente clásica: con su orden SOV, complementos antepuestos al núcleo, postposiciones, formas verbales perifrásticas, concordancia verbal pluripersonal, ausencia de género y clases nominales, flexión uniforme en frases nominales y, sobre todo, su morfología ergativa, el vasc. resulta para él a día de hoy “la lengua tipológicamente más diferente en Europa al oeste del Cáucaso” (1998: 323). Es evidente y explícita su voluntad de mostrar que la lengua ha perdurado —con la excepción de su fonología, parcela en la que considera que ha padecido, en cambio, una gigantesca y larga conspiración para alejarse del sistema antiguo— en este rincón de Europa incólume y limpia, salvo anécdotas, del tipo IE de las lenguas que le rodean desde antaño (319). Incluso dentro del léxico —que considera en más de la mitad de origen latino o romance— el vasc. no habría sufrido el menor impacto en sus modelos de formación de palabras fundamentales, i.e. en la composición y sufijación y seguiría siendo “defiantly different from its European neighbors in its syntax” (320):

Its basic word order is SOV, and it exhibits virtually all the typological characteristics commonly associated with SOV word order. Apart from lexical adjectives, all modifiers are preposed, and this includes large and syntactically complex modifiers like genitives and finite relative clauses. It also includes the syntactically central and very frequent *-ko* phrases, which are adjectival modifiers constructed from a variety of other syntactic categories (...) The language is exclusively postpositional, even the Romance preposition *contra* “against” appears in Basque as a postposition (...) Auxiliaries follow lexical verbs, and primary auxiliaries follow modal auxiliaries. Word order is used for thematic purposes, with a focused element placed directly before the verb. In terms of the familiar classification of Greenberg (1963), Basque is a virtually perfect SOV language (Trask 1998: 320).

En Lakarra (2005d) reconocí no entender el brusco giro adoptado por él en este trabajo respecto a otros anteriores, particularmente respecto a Trask (1977) y (1997), en los que argumenta de manera muy eficaz a favor de un crucial cambio en el orden de palabras básico en alguna fase antigua de la lengua y que hacían razonable esperar otra presentación de los hechos —o, al menos, de la manera de enfocar la explicación de los mismos— a los lingüistas interesados por la estructura y evolución del vasc. Es cierto que, como hace notar en la parte correspondiente de su libro de 1997, Trask manifiesta claramente que todo esto le parece especulativo, incluso extremadamente especulativo en ocasiones y que las pruebas disponibles le resultan débiles para que sus sugerencias sean algo más que un conjunto de ideas interesantes e, incluso, que toda la sección debe considerarse a lo sumo como base para una discusión futura y no como una reconstrucción acabada. A pesar de su loable autocontrol para no dejarse deslumbrar y arrastrar por posibles espejismos, sigo considerando extraño y desafortunado que nada de esto quedara reflejado en su artículo de 1998 dirigido a un público amplio de lingüistas especializados en tipología. Quisiera mostrar aquí y en otros trabajos que la mayor parte de las intuiciones, sugerencias, “especulaciones” e “ideas interesantes” de Trask y varias otras que él no llegó a conocer, analizar o considerar, nos llevan a concluir que el vasc. ha experimentado —no sólo en su fonología sino también en su morfología y sintaxis— una

serie de cambios cruciales concatenados que coadyuvan en la misma dirección a lo largo de una diacronía todavía muy pobremente conocida; i.e., nos hallamos, a nuestro entender, ante un caso evidente de deriva lingüística.

Mi aproximación a estas cuestiones viene por un camino muy diferente al transitado por Trask y otros autores: hace más de diez años que la estructura y evolución de la raíz (P)V ocupa la mayor parte de mis esfuerzos (cf. Lakarra 1995 y ss.)<sup>9</sup> y es posible que esta dedicación deba prolongarse bastante, incluso con la estimable colaboración de otros investigadores atraídos por el campo (cf. Igartua 2002, 2006 y Martínez 2003, 2006). En todo caso, como en otras tradiciones diacrónicamente desarrolladas como la IE o la semítica, pero también la sino-tibetana, la urálica, la austronesia u otras, el estudio de la estructura y la evolución de la raíz ha dado y está dando a la labor reconstructiva del PV anterior al modelo mitxeléniano un marco y unas bases de las que carecía y no parece que para cualquier cuestión que tenga que ver con la diacronía de la lengua en los dos últimos milenios (y particularmente para épocas anteriores) debamos limitarnos a la aplicación de la *Fonética histórica vasca*, sin que esto dispense a nadie del deber de conocer tal cumbre de la vascológia en profundidad.<sup>10</sup>

Además de ciertas etimologías más o menos numerosas y la detección de préstamos y compuestos y derivados, la teoría de la raíz monosilábica CVC del PV antiguo —bastante anterior al estándar mitxeléniano (cf. n. 1)— produce un escenario sólo compatible con un tipo de lengua muy diferente a la que se ofrece en las síntesis *ad usum delphini*. Antes de adentrarnos por esa vía, parece imprescindible una nota metodológica sobre tipología y reconstrucción: actitudes de un “todo vale” o “todo es posible”, como la que en otros trabajos (cf. Lakarra 1997b, 1998a, 1998b) he criticado en torno a la laxitud, si no anarquía, referente a la forma canónica de la raíz,<sup>11</sup> no pueden ser productivas ni atractivas en la reconstrucción. No se trata, claro, de negar excepciones, irregularidades o posibles inconsistencias ocultándolas bajo la alfombra o restándoles importancia; se trata de explicarlas en una gramática más profunda o en un sistema más antiguo, como es costumbre desde Benveniste (1935) y antes.

<sup>9</sup> En Lakarra (1998a) publiqué un ensayo sobre el posible “escenario” al que nos podía abocar la reconstrucción en marcha, pues era evidente que a la morfofonología que iba resultando había que dar —a partir de las teorías estándares en lenguas con datos similares— una fonología y morfología coherentes; de ahí mi interés por determinados aspectos de las mismas en lenguas de raíz monosilábica.

<sup>10</sup> Ya Uhlenbeck (1942) había señalado —bien que para objetivos muy diferentes como el establecimiento de los diferentes estratos que como lengua mixta tendría el vasc.— la importancia de una aproximación formal al estudio de la raíz antigua. Cf. Lakarra (1998a y 2004c) para un resumen de los aspectos relevantes de esta teoría para el estudio de la evolución de la estructura canónica de la lengua; para la discusión del supuesto origen distinto del vizc. y de los restantes dialectos (cuestión que ocupa menos de una decena de líneas en el trabajo de Uhlenbeck 1942 pero que ha tenido más trascendencia en la bibliografía que el resto del mismo), v. Lakarra (1986) y la bibliografía citada, sobre todo Mitxelena (1964 y 1981).

<sup>11</sup> Cf., entre muchísimos otros, varios trabajos de Diakonoff (muy diferentes respecto a Moscati 1964) en el caso semítico o la introducción de Benveniste (1935) frente a sus predecesores en el IE o Potet (1995) para el austronesio o Sagart (1999) para el protochino entre otros; cf. nota 9.



### 3. De dentales iniciales

3.1. Sorprende la escasez de oclusivas dentales sonoras en inicial de palabra en *vasc.* histórico, situación muy diferente a lo que vemos en labiales y velares: las *d-* corresponden a préstamos (y tampoco entre ellos se mantienen todas las consonantes etimológicas), formas verbales de presente formados sobre el pref. *da-* o a fonosimbolismos (Mitxelena 1961/1977: § 12.18).

Mitxelena presenta indicios para suponer que ciertas *d-* (y *t-* en préstamos no sólo recientes)<sup>12</sup> se transformaron en *l-*: de ahí que, p.ej., termine colocando uno junto a otro el conocido suf. topon. *-doi / -dui / -di* (de *\*do.i*) y *lohi* ‘sucio’ y, anteriormente, ‘cuerpo’. Su conclusión es clara:

La admisión de este cambio con carácter regular permitiría comprender cuál ha sido el destino moderno de la antigua oclusiva apical lene en posición inicial (1961/77: 258).<sup>13</sup>

El tratamiento que Mitxelena diera a los fenómenos esbozados y a otras complejas cuestiones relacionadas es difícilmente superable y no ha encontrado alternativa hasta la fecha, pero pensamos que la investigación reciente en morfo(fono)logía de la raíz en *vasc. ant.* y en PV puede contribuir a añadir algún avance en la reconstrucción de la prehistoria de la lengua en este pequeño sector del consonantismo.

### 3.2. Reduplicación y oclusivas dentales

El estudio de la reduplicación —que en PV fue un proceso de formación de palabras de intensidad desconocida en época histórica—, hizo que desde nuestros primeros trabajos sobre la raíz PV postuláramos que, ante series como *adar* ‘cuerno’, *eder* ‘hermoso’, *odol* ‘sangre’ o *adats* ‘cabellera’, habíamos de pensar que otras *\*d-*, distintas a las tratadas por Mitxelena cayeron por disimilación tras reduplicación de *\*dar*, *\*der*, *\*dol*, *\*dats*, etc., sin llegar a convertirse en *l-* como aquellas: cf. *\*dar* > *\*da-dar* > *adar* (\*\**ladar*), *\*der* > *\*de-der* > *eder* (\*\**leder*), *\*dol* > *\*do-dol* > *odol* (\*\**lodol*), *\*dats* > *\*da-dats* > *adats* (\*\**ladats*), etc. (cf. nota 2). Esto explicaría también el vocalismo idéntico en ambas sílabas, típico de las más antiguas raíces bisilábicas vascas según Uhlenbeck (1942) y, en alguna medida, contribuiría a reducir el supuestamente elevado número de palabras con V- de la lengua (cf. Trask 1997), al menos por lo que a las raíces antiguas se refiere.

La idea de que en *vasc.* se dan abundantes palabras con inicial vocálica viene repitiéndose desde que la proclamara Schuchardt en 1912, siguiendo con su característico *docuit, potuit, ergo fecit*: esta vez la abundancia de V iniciales había de contribuir a apuntalar su teoría vasco-hamítica, deudora de la no menos frágil teoría v.-iberista (cf. Mitxelena 1964), de tal manera que *vasc. e-, i-* serían, en su opinión, equiparables con los artículos camito-semíticos y, *voila*, de ahí su abundancia.

<sup>12</sup> E incluso algún *\*b-* > *l-* a través de *d-*: *\*betagin*, de *begi* ‘ojo’ + *hagin* ‘diente, muela’ > *\*detagin*.

<sup>13</sup> Trask (1977) no ve esto sino, más bien, Mitxelena (1974) con casos de *d-* > *l-* en préstamos tardíos.

No es cuestión de discutir de nuevo la teoría schuchardtiana que no había nacido con muchas apariencias de verosimilitud para lingüistas históricos profesionales y recibió el remate de Zylharz, divulgado entre los vascólogos —con lýtotes y sordina, por supuesto— por Bähr en 1934.

Al igual que otros constructos suyos como la supuesta geminación vocálica que haría que *zar*, *len* o *mi* fueran más antiguas que *za(h)ar* ‘viejo’, *le(h)en* ‘antes’ o *mi(h)i* ‘lengua’,<sup>14</sup> también el que nos ocupa ha pervivido como *dictum* por obra y gracia de autores que no siempre se han servido de Schuchardt *cum mica salis*, cual cumplía. Ya en Lakarra (1996b) contestaba sobre este punto<sup>15</sup> a Trask y, sobre todo, a Vennemann (1994 y ss.) quien, no contento con hacer vasc(ónic)o el antiguo europeo de Krahe y seguidores como Tovar, indoeuropeizaba (sin reconocerlo, por supuesto) el vasc., haciendo que también en éste hubiera caídas de laringal en inicial, con coloración previa de la vocal contigua, “explicando” así la supuesta abundancia de V- a la que arriba nos hemos referido. Desde luego, la debilidad de los fundamentos de Vennemann es evidente para cualquiera<sup>16</sup> y muestra, por lo demás, de sus conocidos estándares filológicos (cf. Kitson 1996): su corpus de referencia lo constituía esta vez nada más y nada menos que el *Vocabulario de Refranes y Sentencias de 1596* de Gorostiaga, totalmente superado para la fecha y que ya obtuvo mala nota en la reseña que le dedicara Mitxelena (1953) tras su publicación hace más de 50 años (cf. Lakarra 1996a y 1997c). En todo caso, parece una trampa, o un error excesivamente burdo, partir de un reducido vocabulario plagado de préstamos —junto a múltiples arcaísmos de diversa índole e incontables hapax—, perteneciente a un dialecto sin /h- / (ni /-h- /) para sacar conclusiones sobre las VV-, con alcance para toda la lengua (incluso para los dialectos orientales que hoy conservan tal fonema, como lo hacían los occidentales todavía en el s. XIII [v. ahora al final de la n. 111]), despreocupándose por completo de una historia conocida con seguridad, desde hace 50-55 años (cf. Mitxelena 1951a, etc.) y, posiblemente, desde antes.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> Y, si la lógica fuera nuestro fuerte, ¿ate sería más antiguo que *a(h)ate* ‘pato’, < *anatem!* La dichosa geminación vocálica permitió que Bouda y algunos otros (cf. Mitxelena 1950) pudieran comparar *ad libitum* variantes recientes de voces patrimoniales e incluso de préstamos, con cualesquiera otras en el Cáucaso o más allá; ¿quizás este proceder tenga que ver con el reducido tamaño de las “raíces” caucásicas comparadas, por mucho que vaya en contra de todo lo que sabemos sobre la evolución de los sonidos en cualquier lengua del planeta? Vide Lakarra (1998b).

<sup>15</sup> Conste que Trask no es schuchardtiano, al menos conscientemente; en su minucioso §3.18 “The problem of the initial vowels” clasifica en tres grupos (“The null hypothesis”, “The vowel-addition hypothesis” y “The consonant-loss hypothesis”) el “certain amount of comment and speculation” que ha atraído “his very great frequency of word-initial vowels” y el comentario del segundo termina con un claro “Schuchardt’s proposal is probably accepted by no one today”. Con todo, no es contradictorio señalar por una parte que el dato (la abundancia de VV-) no es cierto y depende del v.-hamitismo de Schuchardt y reclamar por otra que la única opción inaceptable es la “null hypothesis” con su “there is nothing to be explained” (Trask 1997: 179).

<sup>16</sup> Véase ahora Baldi y Page (2006); antes Kitson (1996).

<sup>17</sup> Además, claro está, el que vizz., guip., y vasc. de Navarra y Álava (i.e., todo el que ha perdido /h / en época alto o bajomedieval) distinguen *(h)azi* ‘crecer’ de *(h)esi* ‘cercado’ e incluso *(h)arri* ‘piedra’ de *(h)erri* ‘pueblo’, etc., difícilmente se compadece con la coloración “à la IE” y que no se documenta ni en los dialectos que conservan la /h / ni en los que modernamente carecen de ella.

### 3.3. Reduplicación con otras consonantes dentales

Dado que siguen quedando vocales iniciales —si bien muchas menos de lo pretendido o deseado por Schuchardt y Vennemann— y ya que he defendido en reiteradas ocasiones desde 1995 que la raíz canónica en PVant. era CVC,<sup>18</sup> está claro que hemos de proseguir con la eliminación de las V-, explicando el origen sólo parcialmente esbozado de las mismas.<sup>19</sup> Dejando para más adelante tratar específicamente de eventuales pref. vocálicos (como la *e-* y sus variantes *i-*, *j-* en una conocida serie de verbos y que tendrán un importante papel en lo que sigue),<sup>20</sup> parece evidente que habremos de preguntarnos por posibles caídas de otras C- diferentes de la *d-* que dieran cuenta de otros casos de VV- además de los ya aludidos.

Claras candidatas a haber compartido con *adar*, etc., el proceso de reduplicación \*CV<sub>1</sub>C > \*CV<sub>1</sub>-CV<sub>1</sub>C > V<sub>1</sub>CV<sub>1</sub>C son formas como *ahal* ‘poder’, *ahan-tz-i* ‘olvidar’ u *ohol* ‘tabla’, las cuales Mitxelena lleva —dadas las variantes con V nasales de los dialectos orientales— a \*V<sub>1</sub>nV<sub>1</sub>C. Podríamos llevarlas un paso más allá en función de las consecuencias, ahora mejor conocidas, del fenómeno de la reduplicación parcial, no tenida en cuenta por Mitxelena ni en oclusivas, ni en las restantes consonantes, ni en el vocalismo; de paso, conseguiríamos más casos de raíces monosilábicas CVC, las cuales postulamos como únicas para los lexemas PV antiguos:<sup>21</sup> \**nal*, \**nan*, \**nol*.<sup>22</sup>

<sup>18</sup> Contra lo que Trask (1997: 178-79) afirma, nuestra evidencia inicial no era la raíz verbal —bastante complicada como se verá más adelante para utilizarlo como punto de arranque de nada— sino otra serie de restricciones y fenómenos en los nombres, por lo que, en la medida en que antes y ahora (bastante más ahora que antes) la raíz verbal se acomoda a la estructura CVC constituye una prueba independiente de dicha forma canónica.

<sup>19</sup> Véase Lakarra (2006d) para algunas caídas de C- relacionadas con  $h_1 < *h_3$ .

<sup>20</sup> Que había prefijos fuera de los conocidos del verbo conjugado, o del famoso *e-* en sus formas no sintéticas, me parece indudable ante formas como \**sa-bel* ‘vientre’, \**sa-kon* ‘profundo’, \**gi-bel* ‘hígado, detrás’, \**gi-zen* ‘grueso, gordo de la carne’; cf. Lakarra (2004a) y (2004b) contra la opinión tradicional (composición) mantenida todavía en Lakarra (2002b).

<sup>21</sup> Añadanse \**nar* en *ahardi* ‘marrana’, \**nin* en *ihintz* ‘rocío’ con *-tz*, similar a *hor-tz* ‘colmillo’, *bel-tz* ‘negro’, etc.? Ya hemos señalado en otra ocasión —y mostrado alguna importante consecuencia de tal carencia para la reconstrucción (cf. Lakarra 2002b y 2003a y 2003b)— que Mitxelena no tuvo en cuenta la forma canónica de la raíz en el vasc. más antiguo y en PV.

<sup>22</sup> Antes de continuar adelante, veamos lo que Mitxelena (FHV) nos dice en torno a las nasales iniciales:

15.9. En posición inicial *n* no es frecuente en palabras antiguas: *ni* ‘yo’ (vid. supra, 13.8, nota 19), *no-* tema interrogativo, *na(h)as* ‘revuelto’, *nabar* ‘abigarrado’, etc.’ (cf. quizá ib. *nabarsosin*), *nagi* ‘perezoso’, *nagusi* (*nabusi*), ‘principal, amo’, *na(h)i* ‘voluntad’, vizc. *neba* ‘hermano de hermana’, *neska*, *neskato* ‘muchacha’ (aquít. *Nescato*). En préstamos (*neke* ‘fatiga’, etc.), *n-* parece haberse conservado sin excepción conocida. Hay alguna muestra de la alternancia *n* / cero en inicial, y por lo general la nasal da la impresión de ser secundaria: occid. *ekaitz* ‘tempestad’ / b.-nav. *nekaitz*, ronc. *nekatx* < \**egugaitz* ‘mal día, mal tiempo’, cruzado con *negu* ‘invierno’ (?), *i(n)gel*, etc. ‘rana’ (infra 3.1.) / a.-nav. *negal*, *negel*. En a.-nav. *nospel* ‘sabañón’ (lugar) ‘sombrio’ (13.8) y en los indefinidos *ne(h)or* ‘alguien’, etc. de varios dialectos (arriba, 15.4 a), *n-* es una innovación. Para la alternancia bien ejemplificada *n* / *l*, véase abajo, 16.12.

Y en nota: “Bähr, *Euskera* 16 (1935), 12 s., lo analizaba \**anae-ba*, de *anaie* ‘hermano’. Se podría pensar también en \**em(a)-eba*, paralelo a *arriba*, con *eme*, *ema-* ‘hembra’ (*ar* ‘macho’). Para *m-* / *n-*, cf. 13.10”. La explicación de Mitxelena implica un préstamo románico (y además oriental: *eme*), aunque bien asentado independientemente en todo el territorio de habla vasca, también en vizc.; prefiramos la propuesta de Bähr o la de Mitxelena, es evidente que la *n-* es secundaria.

### 3.4. Más *d-* > *l-*

La lista de casos seguros de *d-* > *l-* en voces patrimoniales hallados por Mitxelena (cf. § 3.1), es bastante corta. Teniendo en cuenta que tampoco la de voces patrimoniales con *l-* parece ser excesivamente larga,<sup>23</sup> ¿podremos adoptar la hipótesis más extrema y suponer que *todas* las *l-* provienen de *d-* y, por tanto, que nunca hubo oposición lenis / fortis en las laterales en posición inicial? No vamos a seguir aquí las numerosas ramificaciones de esta propuesta u otras más moderadas para la oposición en medial (lenis / fortis o simple / grupo, como se preguntaba el propio Mitxelena) de las dentales en PV estándar (tardío y bisilábico, crucialmente) y después para todas las consonantes: el origen de la confabulación en una sola oposición (lenes / fortes) de todas ellas que encontramos en el PV más reciente. Baste decir que la lista de Mitxelena puede alargarse todavía: *\*datz* > *latz* ‘áspero’ (cf. *ardatz* ‘huso’, de *ari* ‘hilo’ + \_\_\_), *\*duR* > *luR* ‘tierra, suelo’ (y *eluR* / *eduR*, de *erur* ‘nieve’, con disimilación de vibrantes homorgánicas a evitar en un mismo morfema), *\*dutz* > *luz-e* ‘largo’ (cf. *atz-e* ‘detrás’, *aurr-e* ‘delante’, etc., con *-e* por aglutinación o falso corte de la V epentética de la declinación de temas en *-C*),<sup>24</sup> *\*daR* > *lar*, de donde *laR-i*, ‘grande’, *laR-e* ‘prado’ (cf. *luz-e* y las restantes), *laR-u* ‘pellejo’ (cf. *baR-u* ‘dentro’) y *\*dor*, desde el cual derivaría el moderno *lor(tu)* ‘lograr’ y de *\*lor* > *e-ror-i* ‘caerse’.

## 4. *J-*

4.1. / *j* / no es incluido en ningún sistema fonológico, ortodoxo o no, del PV. Mitxelena nos da el siguiente esquema por lo que a las consonantes se refiere:<sup>25</sup>

|     |   |   |   |   |   |   |   |                |
|-----|---|---|---|---|---|---|---|----------------|
| ___ | T | K | L | N | R | S | Ś |                |
| p   | t | k | l | n | r | s | ś | (más la / h /) |

Por lo que toca a su origen y distribución, se nos dice en la *Fonética* que:

En las formas nominales de muchos verbos *j-* procede de *e-* ante vocal (supra, 5.8.).<sup>26</sup> *Aparece sobre todo ante a (y los diptongos au, ai) [la cursiva es mía, JAL] y*

<sup>23</sup> Aunque él diga justo lo contrario: cf. “§16.11. En posición inicial, *l* es bastante frecuente en voces antiguas” (Mitxelena 1961/1977: 323).

<sup>24</sup> Tardía, por tanto, como toda la declinación; cf. Lakarra (2004a, 2004b).

<sup>25</sup> Hualde (1987) no eligió excesivamente bien el título de su trabajo: “Proto-Basque *j-*”. Por lo demás, es muy posible que tal fonema existiera en el vasco común ant. que Mitxelena (1981) —más por razones históricas que por otras lingüísticas— fijó en los ss. V-VI y que es el origen de los dialectos modernos pero no de los que pudieran corresponder a las tribus vasconas, euscaras o aquitanas anteriores a la constitución de dicho v. común. En Lakarra (2005b, 2005d) se hace notar la verosimilitud de una reconstrucción con más de cinco vocales para etapas anteriores. Sobre los diptongos espero poder tratar en otra parte (cf. Lakarra en prep.-1); véase, mientras tanto, algún apartado de Lakarra (2006d).

<sup>26</sup> Ahí se dice que “es sin duda muy antiguo el cambio de *\*e-* a *j-* que luego ha tomado muy distintos valores según los dialectos (vid. infra § 9.2.) ante raíces verbales con inicial vocálica: com. *jakin* ‘saber’ < *\*e-aki-n*, *joan* ‘ir’ < *\*e-oa-n*, etc.”. La división en morfemas es de Mitxelena; recuérdese que en la n. anterior hemos asumido con él que *\*e-* > *j-* / \_\_\_V es posterior al PV reciente.

ante *o*: *ja(a)n*, *jakin*, *jarri*, *jausi*, *jautsi*, *jaiki*, *jo*, *joan*, *josi*, etc. Es raro ante *e* (sul. *jesan* ‘tomar prestado’, vizc. *jesarri* ‘sentado’, alternando con *jasarri* que se halla en Cap.) y ante *i*: b.-nav., lab., sul. *jin* ‘venir’, ronc., sal. *xin*, acaso de *jen* (Harriet, etc.).<sup>27</sup> Finalmente, falta por completo o casi por completo ante *u* (vid. supra, 4.7 c para (*e*)*utzi* y además 4.8 b). Tal vez ciertos nombres, que ya no es posible analizar, contengan también este prefijo: *jaun* ‘señor’, *ja(u)be* ‘dueño’, etc. (1961/77: 168, § 9.2.).

#### 4.2. Buscando \**d*-, llenando \_VC.

Ya hemos señalado que, contra la opinión de Mitxelena, no nos parecen abundantes los casos de *l*- en voces patrimoniales, con lo que, aun suponiendo que todas ellas provinieran de \**d*-, no creemos que se pudiera llevar el número total de raíces con dental oclusiva lenis a una paridad o cuasi paridad con las restantes \**b*- y \**g*-: simplemente cogiendo el diccionario más famoso de Azkue vemos que la 1.<sup>a</sup> consonante ocupa las pp. 120-93 y la 2.<sup>a</sup> las comprendidas entre la 311 y la 372; la *l*-, en cambio ocupa las pp. 513 a 560. Son así 74, 62 y 48 pp.; y esto, suponiendo que todas las *l*- provinieran de \**d*-, lo que es mucho suponer. Por tanto, no parece exacto decir (cf. Mitxelena 1961/77: 258), que si aceptamos el cambio \**d*- > *l*- podremos dar cuenta de la suerte de las dentales lenes iniciales, no al menos de todas ellas y, en todo caso, Mitxelena no lo dejó probado ni mucho menos. En concreto, hemos visto ya que la reduplicación y posterior disimilación de dentales (no sólo de *d*-, también de *n*- y *z*-) explica la suerte de bastantes otras caídas en inicial (*adar*, *ahal*, *azal*, etc.) y están pendientes cuestiones como la periodización o el orden relativo de reglas —y quizás algunas de cambio morfológico— que pueden darnos precisiones sobre el “destino moderno” de esas consonantes (cf. Lakarra 2003a, en prep.-1). Reitero que me siguen pareciendo pocas *d*- y que veo necesario buscar vías adicionales de explicación de tal escasez.

Curiosamente, una posibilidad a considerar me vino a la mente al leer un pasaje de Sagart sobre la reconstrucción del chino antiguo:

Suffice it to say here that the most recent system of reconstruction, that described in Baxter (1992) embodies many of the best hypotheses about Old Chinese: three series of stops; a series of voiceless sonorants; *evolution of Old Chinese \*l- to Middle Chinese y- and d-*; of Old Chinese \*r- to Middle Chinese l- (...) (Sagart 1999: 10-11; la cursiva es mía [J.A.L.]).

Nada parece más antitético a lo que sabemos de la evolución de las iniciales PV que un cambio \**l*- > *d*-; dado que ambos idiomas eran exactamente opuestos en ese punto, merecía la pena investigar si ocurría otro tanto con el resto de la fórmula: i.e, si a chino \**y*- > *d*- correspondía en alguna medida \**d*- > *y*- en PV. Habiendo

<sup>27</sup> No somos los únicos a los que esta variante nos parece más moderna; cf. “De *e*- + *i*- en apariencia sale or. *jin* ‘venir’, forma que se diría más antigua y más extendida que su variante *jen*” (FHV, 2.<sup>a</sup> ed., p. 516). Sobre la continuación de la cita véase nota 33.

sido establecido con seguridad (cf. Mitxelena 1961/1977) que en vasc. \**j*- proviene de la consonantización de \**e*-<sup>28</sup> ante V inicial de radical verbal —en vasc. común pero no en PV—, la contestación no puede ser un sencillo “sí” que permita añadir múltiples \**d*- y nos deje satisfechos respecto a la escasez de dichos sonidos en tal contexto. Una versión más sofisticada de la simple imagen especular de la regla china puede representar cierto avance en la explicación de tales dentales en PV: abreviando, propongo una cadena \**d*- > *ø*- > *j*-, donde tanto la 1.<sup>a</sup> como la 2.<sup>a</sup> parte de la misma no son suposiciones adicionales *ad hoc*, esgrimidas ahora por vez primera, sino la suma de dos reglas que debíamos aceptar por motivos y pruebas independientes. Ya que \**e*-VC da *j*VC, y *d*- > *ø*- en determinadas condiciones que hay que precisar, supongamos que las estructuras *j*VC- verbales parten en realidad no de \**e*-VC, sino de un más antiguo \**e*-CVC, con *d*- = C-; así, *jakin* ‘saber’ no vendría en última instancia de \**e*-*akin* como quiere Mitxelena, ni *josi* ‘coser’ de \**e*-*os-i*, ni *jarri* ‘poner(se), sentar(se)’ de \**e*-*arr-i*, etc., sino, respectivamente, de \**e*-*da-kin*, \**e*-*dos-i*, \**e*-*darr-i*, etc.

Está claro para alguien interesado en la reconstrucción del sistema radical antiguo que esta propuesta o cualquier otra que explicitara las C- que faltan históricamente en la raíz en toda una larga serie de verbos que comienzan con yod surgida del pref. supondría un notable avance ante el estado de cosas actual. Y es que, a pesar de estar extendida la idea de que hay muchos casos (*etorri*, *ibili*, *ikasi*, *ekarri*...) de estructura CVC en los radicales verbales, se admite sin discusión que hubieron de convivir durante milenios o “desde siempre” con muchos otros tipos diferentes (*etor*, *ikus*, *jo*, *jan*, *jaus*, *joan*, *jakin*, *utz*..., i.e., V-CVC, CV, CVC, CaVC, CVaC, CVCVC...), bien por incapacidad de ir más allá<sup>29</sup> o por una visión poco restrictiva sobre el concepto de forma canónica y de la posibilidad de aplicarla al caso que nos ocupa. Asumiendo que las formas canónicas, como las leyes fonéticas, no pertenecen al reino de la pura posibilidad sino al de la necesidad,<sup>30</sup> y que por ello hemos de partir de las más restrictivas y definidas posibles, algunos apoyos a la propuesta de que fue \**d* y no otra la C- que cayó en tal posición pueden venir tanto de consideraciones particulares como de otras generales: a) / d / es más débil que las restantes oclusivas y b) en inicial son seguras las caídas de / d /, y mucho menos las de / b / (con la posible excepción de / bo- /) y, sobre todo, las de / g /.

<sup>28</sup> Existe, claro está, otra *j*-, que también evoluciona en múltiples direcciones en diferentes dialectos: *y*-, *dž*, *ž*, *š*, etc. Me refiero al grupo \**di*- de formas verbales de dativo (tuteo); esto puede ser posterior por el carácter relativamente tardío de la formación del grupo verbal. Cf. Lakarra (en prep.-2).

<sup>29</sup> Cf. “La presunción de antigüedad parece especialmente fundada en lo que atañe a formas verbales, finitas o infinitas, en las que todo hace pensar que las contracciones han debido ser corrientes y fuertes” (Mitxelena 1961/1977: 114), con bastantes ejemplos (pero no todos pertenecientes a formas nominales de las raíces, sino también a formas conjugadas (*diraquit*, *niraquijan*, *daantzut* ‘lo oigo’), por lo que no parece que deba descartarse la posibilidad de analogías y otras innovaciones”. En las adiciones de 1977 puede leerse por lo que toca a este caso: “desde el punto de vista histórico en que aquí nos situamos, no se acaba de comprender por qué, en participios de verbos que corresponden a lo que llamaremos primera conjugación latina para entendernos, Cap. tiene, por ej., *cantaadu* ‘cantado’”.

<sup>30</sup> I.e. mejor sólo una forma canónica, y en concreto CVC —como en los nombres, donde esto parece haber sido productivo (cf. Lakarra 2002b, 2004b, 2004c)— que no CVC, VC, VCV, CV, CVVC..., *ad libitum*.

Nos gustaría completar la reconstrucción del CVC radical con un gran número de etimologías de morfemas con *\*d-* en C-, antes de la caída (VC) y conversión posterior en yod (VC) tras la aglutinación del pref., para poder ofrecer, no argumentaciones “internas a la teoría”, sino pruebas directas de la existencia de dicha C-. Sin embargo, la buena voluntad es insuficiente y la dificultad de la tarea clara ante el hecho de que hasta el presente no se ha progresado en esta dirección, ni siquiera intentado algo similar guiando la reconstrucción en un sentido menos restringido (p.ej., hacia otras C-).<sup>31</sup> Se me ocurren dos casos en los que puede presentarse como más que probable la presencia anterior de una *-d-* entre la yod (< *\*e-*) y la V- (secundaria) de la raíz. El primero sería *utzi* ‘dejar’: es sabido que sus variantes (V *etxi*, S ant. *eitzi*) nos llevaban, aún si él mismo no se hubiera documentado reiteradamente en G ant., a *eutzi*. Correspondiendo la *e-* a un pref., la reconstrucción, según el modelo *e*-CVC propuesto, nos lleva a *\*e-dutz-i*. La confirmación habría de venir del paradigma en *l-* (cf. *adar* < *\*(da)dar* / *larr-i* o *adats* < *\*(da)dats* / *lats*): i.e., de *\*luz*. Tal forma no está documentada pero tenemos *luze* ‘largo’, presente en todas las épocas y dialectos. Si se practica en *luze* una ‘resta’ similar a la efectuada en las conocidas *aurre* ‘delante’, *atze* ‘detrás’, *gane* ‘(occid.) encima’, llegamos justamente a la forma propuesta.<sup>32</sup>

El segundo y último caso, por ahora, podría ser el “verbe méconnu” tratado por de Rijk (1985); i.e., el oriental *jin* ‘venir’.<sup>33</sup> A estas alturas no parece necesario argumentar *in extenso* —creo que tampoco entonces— la imposibilidad de un verbo antiguo en (*j*)*in*: no tenemos otra opción que partir de *\*e-*, incluso si tal verbo no fuera conjugable. Tras lo visto en §§ anteriores, podríamos añadir que en algún momento podía o debía existir entre *j-* y VC una *\*-C-*, para la cual nuestra mejor candidata sigue siendo la *\*d*; llegamos así a *\*e-din*. Ahora bien, *\*edin* es, a pesar del asterisco, un verbo extremadamente conocido, pues coincide formalmente con el aux. de las formas irreales intrans., presente en toda época y dialecto. Sin embargo, de Rijk pretende que *jin* sea el participio no de *dadin*, *zedin*, *baledi*, etc., sino de formas verbales arcaicas y con un paradigma bastante reducido como *iguzu*, *indazu*, etc., con significado de ‘dénoslo’, ‘démelo’, etc., y no el resultado de nuestro *\*e-din*. En todo caso, no hace ninguna referencia ni al *\*e-din* “conocido” (el mencionado aux.), ni a ningún otro —por corto que ahora

<sup>31</sup> Es indiscutible que nadie se ve impelido a buscar una C-, cualquiera que ésta sea, para una estructura VC si carece de toda preocupación sobre la existencia de formas canónicas o sobre cuales sean éstas. Para múltiples radicales monosilábicas en *\*d-* véase el citado Lakarra (2006d).

<sup>32</sup> Para no recurrir a evoluciones semánticas en lenguas excesivamente remotas, recuérdese que en ciertos dialectos modernos cast. *largar* ha dado —desde el *Borracho Burlado*, al menos— *la(r)ga* ‘dejar’.

<sup>33</sup> Sobre esto véase la nota 27 (y texto); la cita de FHV continúa así: “... [*jin*]... es defectivo en relación con *-augi*; el mismo Salaberry, s.u. *jin*, cita como ejemplo “*daugin igandian zauti*, dimanche prochain [= *datarren*, que viene], venez”. Parece muy forzado, sin embargo, suponer que *jin* no es más que una variante, nacida de contracciones violentas, de su sinónimo *jaugin*” (516). La verdad es que no siempre es formal ni históricamente adecuada la relación establecida por lexicógrafos y gramáticos entre formas verbales conjugadas y sus correspondientes nominales, sobre todo cuando éstos no están documentados o son poco conocidos (véase aquí § 5.3. final, sobre *jar* o el caso de *diot/dinot*, por mencionar alguna de las menos raras en el DGV o en la EGLU.

nos pueda parecer el camino entre *jin* y aquel— ni a las conocidísimas y utilizadísimas formas sintéticas de tal verbo.

Merece la pena hacer notar que de Rijk no analiza ni la posible, más bien evidente, relación formal y semántica entre *jin* y *\*edin*, ni un dato que cualquier hablante de lenguas románicas conoce: la estrecha relación entre verbos como ‘venir’ y otros derivados o cuasi-sinónimos como ‘devenir’. Hemos de considerar, además, que *\*edin* no carece de ejemplos de utilización como verbo principal (Leizarraga, *Refranes y Sentencias, Viva Jesus*) con valor de sinónimos de *bilakatu* ‘convertirse, devenir’ e incluso que tenemos adjetivos en *-din* procedentes de ese mismo verbo y que Mitxelena (1977) explicó hace ya 30 años como ‘convertido, vuelto’, en *gordin* ‘crudo’, *berdin* ‘similar’, *urdin* ‘cierto color (que va del ocre al gris, pasando por tonalidades del verde, del azul y del marrón)’. Podría argumentarse que en la historia de *\*edin* nos hallamos ante un trabajo conjunto entre la gramaticalización y una de las leyes de Kurylowicz, la que indica que la nueva forma creada desempeñará la función más relevante y la más antigua la recesiva o marginal. En este caso los sintéticos *dadin*, *zedin*, *baledi*, etc., han pasado hace siglos a ser morfemas ligados al radical del verbo principal con el que se conjugan, perdiendo casi toda su autonomía fonética y otro tanto en lo que toca a su significado léxico que se ha reducido a la noción de “forma irreal” (subjuntivo e imperativo), sin ninguna concreción adicional. Justo lo contrario de lo ocurrido en aquellos dialectos orientales que han mantenido esa pieza léxica con *jin*: ha guardado su significado léxico más concreto (‘venir’) y su autonomía fonológica, perdiendo toda relación con sus antiguas formas sintéticas ahora gramaticalizadas y necesitando del concurso de los aux. intrans.: *izan* para formas de indicativo y *\*edin* para el resto.

### 4.3. Sobre radicales verbales con y sin diptongo

Aunque la distribución de la yod en vasc. tenga un cierto aire, está muy lejos de ser la misma que en nuevo-caledonio (cf. Lakarra 2004b y Ozanne-Rivierre & Rivierre 2004) y no podemos suponer, p.ej., que la *j*- de *josi* (y del resto de *jVC*) provenga de *\*e*- mientras que la de *jautsi*, etc., sería una excrecencia que encontramos ante la *a*-, y que ésta *a*- sería un desarrollo (muy particular desde luego) del pref. Es una pena que la explicación a la nuevo-caledoniana no sirva por transposición mecánica en vasc.<sup>34</sup> (los problemas que resuelve, aparte la calidad de la explicación, son muchos menos que los que provoca) y habremos de pensar en alguna otra alternativa para lidiar con las raíces verbales con diptongo o vocal geminada. En todo caso, hemos de dar con la razón de que sigamos distinguiendo, milenios más tarde, *jan* ‘comer’ de *edan* ‘beber’, o *jausi* ‘caer’ de *eutsi* ‘sostener’.<sup>35</sup> Se podría alegar el carácter más reciente de *eutsi* (< *\*edun* + *-tsi*) pero no creo que pudiéramos sostener

<sup>34</sup> Si la tendencia a la sílaba abierta es propia de las lenguas aglutinantes (y, desde luego, de las caledonianas), el carácter tardío y poco adelantado de la misma en vascoense —en comparación con finougrijo, japonés, turco, etc.— sería una prueba más (cf. Lakarra 2005d y 2006b) de que también es tardía la aglutinación en vascoense.

<sup>35</sup> No necesariamente de esa manera como nos lo muestra el caso de Arbizu (cf. Hualde 1995).



que *edan* sea de formación más reciente que *jan* y que por esto no llegó a tiempo para la caída de *-d-* o para la yodización inicial.

Quizás una posibilidad, no más temeraria que otras propuestas anteriores y posteriores, fuera suponer que la *a* larga o geminada de *jan* (señalada por Mitxelena para Markina, etc., y por Hualde para Arbizu) y posiblemente en otros casos de monoptongo, además de la primera parte de los radicales con diptongo pueden deberse a que alguna vez hubo una estructura *CaCVC* en las raíces verbales. Más concretamente, si partimos de *\*da-dNC*, es decir de una raíz en *d-* (que, como hemos visto, va a sufrir *\*d- > -ø-*), más un pref. —el mismo que da *la-* en inicial y *-ra* en medial o final (v. Lakarra 2004b)— y combinando esto con la caída de *d-* de pref. (las disimilaciones de reduplicaciones tipo *adar*, *adats*, *eder*, *odol*, etc.) y estableciendo una cronología de los cambios adecuada nos da justo lo que queremos: *\*e-da-dan > \*e-a-dan > \*j-adan > ja(a)n* o *\*e-da-dus-i > \*e-a-dus-i > \*j-adus-i > jaus-i* por un lado y *edan* o *eutsi* (con caída mucho más tardía e irregular de *-d-*) en las restantes, sin prefijo. ¿Llegaremos alguna vez a testar esta hipótesis y a precisar la distribución y valor exacto del prefijo, cuya existencia parece fuera de toda duda por razones independientes?<sup>36</sup> Necesitaríamos pruebas adicionales —cuantas más mejor—, p.ej. de verbos con iniciales diferentes de la *\*d-*: por no extendernos ahora, creemos que *jagon* ‘cuidar’ (< *\*e-da-gon*): *egon* ‘estar’ (< *\*e-gon*) y quizás algún otro podrían ser buenos candidatos a ello.<sup>37</sup>

## 5. Rara rarissima

En Lakarra (2006a) hemos tratado de ciertas voces con *j-* inicial y de sus etimologías (a más de alguna otra relacionada con ellas), las cuales pueden presentar interés para la fonología y la morfología de fases antiguas de la lengua.

### 5.1. *jaun* ‘señor’, *jabe* ‘dueño’

5.1.1. Lo menos que puede decirse sobre estos vocablos es que ambos son sendas colecciones de rarezas e irregularidades: para empezar, contienen ese sonido *j-* (con las variantes estudiadas en *FHV*); a pesar de que no parecen préstamos, es claro que nada así podía haber en PV ant. ni moderno. Siguiendo con rarezas y anécdotas, la categoría gramatical de ambas; como Mitxelena se había percatado, son ambos nombres, contra lo habitual entre los términos con *j-*: verbos (*jan*, *jaso*, *jarri*, *jin*, *jauzi*, *joan*, etc.), derivados de verbos (*jana*, *joana*) o préstamos (*jaka*, *joko*, *jestu*, *jelosia*). En trabajos previos sobre la raíz, he dejado al margen monosílabos o polisílabos con diptongos (cf. Lakarra en prep.-1), no por alienígenas o carentes de interés sino porque plantean problemas especiales de difícil resolución:<sup>38</sup> *jaun* era para mí un caso marginal y de difícil etimología, como los restantes de características similares. Sobre

<sup>36</sup> Cf. *labur* ‘corto’ de *\*da-bur* y *samur* ‘tierno, frágil’ de *sa-bur* más *samin* ‘dolor intenso’ de *\*sa-bin*, *labain* ‘resbaladizo’ de *\*da-ban-i* y *ebaki* de *\*e-ban-i*, junto a *luban* ‘trinchera’.

<sup>37</sup> No estoy seguro de la pareja *jatorri* ‘origen’ (i.e., sust. y no verbo): *etorri* ‘venir’.

<sup>38</sup> P.ej., ¿Cuáles son las raíces potenciales de un determinado modelo radical como CVCVC, incluyendo en V también los diptongos? Cf. Lakarra (2002a) y (2004a).

las particularidades de *jabe*, además de las ya señaladas, deberíamos añadir que su estructura —si fuera una raíz simple— constituye un caso de CVCV, modelo radical “moderno” si los hay (cf. Lakarra 2002a), desde el punto de vista PV. Merece la pena examinar ambos vocablos, si no exclusivamente por lo que al conocimiento de la estructura del PV se refiere, sí para estudiar la evolución posterior de la lengua.

Empezando por algo conocido, tomemos el final de *jabe*: es sabido que múltiples raíces vascas de uso toponímico han sufrido una transformación  $-C > -Ce$  ligada a un nuevo análisis de la V epentética de los casos locales en la declinación: i.e.,  $*a(h)urr-e-ko > aurre-ko$ ,  $*(h)atz-e-ko > atze-ko$ , etc., como *soro-ko*, *mendi-ko*, etc. Además de eso, es el participio antiguo  $-i$  el que, en reiteradas ocasiones (*nabi*, *lobi*, *gorri*, *zuri*, etc.)<sup>39</sup> convierte en nuevos miembros de CVCV antiguas raíces monosilábicas en CVC. Es muy posible que, al margen de numerosos préstamos, en vasc. histórico sean estos dos apéndices ( $-e$  “de epéntesis” e  $-i$  “de participio”) los medios más comunes de convertir antiguos monosílabos CVC en estructuras CVCV. Aparentemente, en el caso de *jabe*, ni uno ni otro parecen buenos candidatos, ni por su forma ni por su función; en realidad *jabe* difícilmente pudo servir para indicar nociones locativas y no cabe esperar ahí nada como *Paris-e-ko > Parise-ko*, etc. Además, si restamos la V final (*jabe - e = \*jab*) nos quedamos con una protoforma con una labial sonora final ( $\text{;}$ ), más imposible que indocumentada para cualquier época de la lengua (cf. Artiagoitia 1990 y Lakarra 1995 y ss.):  $**jab$ . Antes de dar por cerrada esta vía de reconstrucción y quedarnos en algo como  $*e-abe$ , conviene preguntarnos por otros vocablos terminados no en  $-e$  sino en  $-be$  y recordar que *jabe* cuenta con una variante *jaube* que tal vez no debiera olvidarse. Por lo que toca al primer asunto, *hobe* ‘mejor’ y *labe* ‘horno’ son las dos palabras que vienen inmediatamente a la cabeza. Dejando *labe* para más adelante, sabemos que *hobe* está ligada a  $(h)on$  ‘bueno’ o que, más precisamente, es su comparativo antiguo; cf. los intensivos *neure* ‘mi’, *hire* ‘tu’, etc. frente al moderno *zuen* ‘vuestro’ o las variantes *beren / bere* ‘su’, de similar explicación o *handien* ‘los más grandes / de los grandes’, *txikien* ‘los más pequeños / de los pequeños’ frente a *txakurren* ‘de los perros’, *katuen* ‘de los gatos’, etc. Esto es, si aceptamos el paradigma *jaun / jabe : hon / hobe*, tendríamos una prueba adicional de que también el comparativo antiguo y el genitivo arcaico compartían marca como lo hacen sus descendientes modernos.

5.1.2. Las nuevas cartas que nos da la comparación con *hobe* y *jaube* nos llevan no a  $**jab$  sino a, precisamente, *jaun*, mediante los conocidos cambios  $-n- > -\emptyset-$  y

<sup>39</sup> Trask (1990) mostró claramente que las antiguas marcas  $-n$  e  $-i$  tenían un mismo origen; sin embargo en su trabajo de (1995) dejó escrito que “I am almost tempted to suggest that Proto-Basque might have had a second class of verbs, lacking the prefix  $*e-$  and forming a participle in  $-tu$ , and that the introduction of Latin participles in  $-tu$  might therefore have been a coincidence, but I do not think the evidence can support such a suggestion” (!). Sus principales apoyos son antiguos verbos con raíces no tomadas en préstamo como *galdu* ‘perder’, *saldu* ‘vender’, *hartu* ‘tomar’, *sartu* ‘meter, entrar’, *sortu* ‘crear, nacer’, *kendu* ‘quitar’ y *heldu* ‘llegar’, “a number of clearly ancient verbs in  $-tu$  which are certainly not of Latin or Romance origin” (211). Pero él mismo conocía *sarri* ‘frecuentemente’ (pero también “espeso”, de *sar*) y *sari* ‘premio’ (de *sal*) y pudo conocer también la variante *haritu* utilizada por Etxepare o *soritu*. Añádase, para mayor dificultad, que no se alega (ni se intenta) ningún verbo en  $*e-$  —más antiguos que los en  $\emptyset-$  en opinión de todos, incluido Trask— con  $-tu$  que no sustituya (muy tardía y dialectalmente) a  $-i$  (cf. *egotu*, *izatu*, etc.).

uV > bV. Es un adelanto considerable: de dos excepciones inexplicadas hemos pasado a una sola al retrotraer a ella la segunda. Aunque ardamos en deseos de atacar ya el *\*e-aun* mitxeliano es preciso demorarse en labores de retaguardia con el *labe* que hemos puesto sobre la mesa, por mucho que ahora no parezca necesario para explicar *ja(u)be*: ¿de dónde viene *labe*? Por lo que sé, *labe* no tiene paralelos como los de *hobe* y *jabe*: esto es, no es que *\*\*laun* (cf. lat. *planum*) no exista, sino que nada relaciona a *laun* ‘llano’ con *labe* ‘horno’; tampoco desde el punto de vista de la geografía *labe* y *laun* son compatibles: “de uso general en todas las épocas y dialectos, ya desde Leizarraga” (*DGV*, s.u.) la 1.<sup>a</sup>, y “V... G-bet” (*DGV*, s.u.) la 2.<sup>a</sup>. Por otro lado, *labe* es tan problemática o más que *jabe* por lo que toca a su forma: además de ser CVCV, encontramos en ella una *l*- inicial y no hay muchas así en vasco, o, más exactamente, muchas *l*- continuadoras de iniciales laterales PV. Así las cosas, en *labe* ‘horno’ de las dos posibles salidas que nos da el examen etimológico guiado por la forma canónica (1. “compuesto-derivado”, 2. “préstamo”), la 1.<sup>a</sup> parece definitivamente cerrada (a no ser que se aporte otro análisis diferente); inversamente, la 2.<sup>a</sup> (el préstamo) parece más verosímil que nunca. De hecho, Corominas lo relaciona con el famoso sorotápico s.u. “llaparada o llapada” y allí con la raíz i.e. *lap-* ‘lucir, quemar’.<sup>40</sup>

5.1.3. Vayamos con *jaun*.<sup>40b</sup> De sus irregularidades mencionadas, la principal sería esa *j*- presente en un sustantivo y no en un verbo, como en el resto de voces patrimoniales. Dado que Mitxelena propuso que también aquí *jV*- provenía del conocido pref. verbal *\*e-*, aceptemos como hipótesis que *jaun* derivaría de un antiguo verbo en *\*e-aun*, reconstruido a la *Mitxelena* (cf. *jakin* < *\*e-akin*, etc.) y que después cambió de categoría como *gorri* ‘rojo’, *zuri* ‘blanco’, *orrazi* ‘peine’ y tantos otros.

Tras lo visto en apartados anteriores, al *\*e-aun* de Mitxelena le faltan al menos dos CC en los onsets de las antiguas 2.<sup>o</sup> y 3.<sup>o</sup>, i.e., provendría de algo como *\*e-Ca-Cun*, siendo *\*e-da-dun* — *\*e-dun* con el mismo pref. de los conocidos *\*e-da-dan*, *\*e-da-duts-i* y otros— el candidato mejor situado. ¿Terminarán aquí nuestras cuitas? No lo creo; es más, surge ahora una serie de preguntas relevantes para el reconstructor. Y es que, suponer que el origen último de *j*- lo constituía el pref. verbal *\*e-* y una larga serie de raíces en V- provoca más preguntas que las que contesta, al menos si aceptemos con Benveniste que la cronología es el objetivo primordial del diacronista y que el análisis etimológico está subordinado a, y es resultado de, la reconstrucción y, más en concreto, que la etimología no atomista ha de estar basada en la investigación de la forma canónica.

Con esas dos premisas las preguntas que pueden hacerse son múltiples y relevantes: ¿cuándo se produjo la amalgama de *\*e-* y V-? ¿De cuándo datan los orígenes de las formas no conjugadas del verbo? ¿Serán las formas conjugadas del verbo anteriores o posteriores a éstas? Las raíces verbales, ¿fueron también CVC alguna vez, como los actuales *etorri*, *ibili*, *ekarri* y muchos otros, incluidos los reconstruidos *\*edin* y *\*edun*, además del conjunto de sustantivos (*hor*, *zur*, etc.) y adjetivos (*gor*,

<sup>40</sup> Para análisis etimológicos basados en la forma canónica, véanse Lakarra (2000: *zamai*), (2004d: *andere*), de Bernardo-Lakarra (en preparación: *neska*) o, en sentido negativo, Lakarra (2002c: *adar*); para un resumen véase Lakarra (2004c).

<sup>40b</sup> Por falta de espacio no discuto aquí Zytsaf (1976) y Agud-Tovar s.u. Véase Lakarra (2006d).

*\*bel*) reconstruidos para el PVant. o, por el contrario, es antigua la multiplicidad observable en los modelos radicales verbales: CVC, CVVC, VC, VVC... (*ikusi, jan, joan, utzi, etorri, jakin, eutsi...*)? De ser CVC el modelo radical verbal, ¿cuándo se produjo la caída de la C- de la raíz? Y, ¿cómo y cuándo surgieron las raíces verbales con diptongo? ¿Y los bisílabos o polisílabos? ... Al fin y al cabo, ¿cómo dio paso CVC al resto de modelos radicales?

5.1.4. *jantzi* ‘vestir, ropa’. Antes de proseguir con las preocupaciones reconstructivas, un interludio etimológico: ¿qué pensar de *jantzi*? Por una parte este verbo tiene uso nominal, como ocurre con muchos otros; por otra, a pesar de la *j-* (y, por tanto, *\*e-*), no documenta formas sintéticas, lo cual tampoco es una particularidad exclusiva. Probablemente sea interesante señalar la existencia de una variante oriental *jauntzi*, que, por regla general —la excepción más conocida es *handi* > *haundi* ‘grande’ (cf. Lakarra 1996b, contra Vennemann) debe ser más arcaica que *jantzi*. Si, como haríamos con todos los verbos antiguos eliminamos la *-i*, nos queda *jauntz*; a este resultado deberíamos aplicarle la restricción radical *\*\*RS* [R = sonante, S = sibilante], derivada de una formulación estricta de CVC;<sup>41</sup> también aquí, por tanto, el input *jauntz* sólo puede ser derivado o préstamo. Como no da la impresión de ser préstamo, conviene atender muchos otros adjetivos similares terminados en *-tz*: *hor* ‘can’ > *hor-tz* ‘can-ino’, *\*bor* ‘redondo’ > *bor-tz* ‘cinco’, *\*bel* > *bel-tz* ‘negro’, etc., más *\*ahan-tz-i* ‘olvidado’. Si suprimimos ese sufijo *-tz*, *voila* dónde aparece nuestro *jaun*.<sup>42</sup>

## 5.2. *Jaio* ‘nacer’ y *herio* ‘muerte’

5.2.1. Para los interesados por la estructura de los morfemas (antiguos y modernos) la estructura fonológica de esta palabra es notable desde todo punto de vista: *j-* inicial, *-j-* medial, y grupo vocálico de tres o incluso de cuatro unidades —(*e*)-*a*-*i*-*o*— francamente difícil de igualar; además, o por ello mismo, carece tanto de C- como de -C en ninguna de las sílabas (!!). Por lo que toca a la morfología, el análisis más somero nos hace atender a esa *-o* que no corresponde a ninguna de las marcas de participio antiguas más habituales (*-n*, *-i*; cf. Trask 1995). Parece legítimo llevar *jaio* a una estructura anterior *\*e-da-*; de la misma manera, lo lógico sería que la raíz de ese verbo estuviera a la derecha de esos dos pref. Como *-i* y *-o*<sup>43</sup> provienen de dos morfemas antiguos diferentes y dado que tres pref. parecen excesivos

<sup>41</sup> Compárese el caso, tan similar y tan interesante también para los vascólogos, de los “initial clusters” del chino moderno tratado por Sagart (1999). Sobre etimología y forma canónica véase Lakarra (2004d) y sobre más iniciales (y la relevancia de un estudio minucioso de los mismos) Lakarra (2006b).

<sup>42</sup> Cf. el hapax *jaraunsi*: “(B, arc), heredar, hériter” de RS 319 *Jaraunsi edo irabazi egia*, para usos posteriores de este verbo —dependientes en última instancia de aquel (cf. Lakarra 1996a, 1997c y Urgell 2000)—, véase el DGV, s.u. Parece ser el causativo de *jauntzi*, con el habitual cambio *tz* > *s* / *\_te* (cf. Z. *jaunsi*).

<sup>43</sup> “Class 4b: the *-o* subclass. This is a small group: *jo* ‘hit’ (...) and a very few others [falta al menos *jarío*]. All of these show the prefix *\*e-*, and some of them show anomalies comparable to those exhibited by *-n* class verbs, to which they are clearly related. (...) They are probably *-n* class verbs which have undergone some additional phonological development, now unrecoverable” (Trask 1995: 210). Yo sustituiría *phonological* por *morphological* al menos.

vos,<sup>44</sup> habremos de reconocer a *-i-* el estatus de raíz en *jaio*, dejando la *-o* como suf. Naturalmente, esa *-i-* no es necesariamente la forma más antigua de esta raíz: en vasc. histórico *-i-* continúa al menos tres raíces originalmente diferentes que perdieron en un momento C- y -C al quedar ambas en posición intervocálica: *\*i* ‘dar’, *egin* ‘hacer’ y *\*edin*. Parece que es entre estos candidatos donde debemos elegir la forma antigua de *jaio*. Teniendo en cuenta la relación mostrada entre *\*edin* y *jin* y la semántica de *jaio*, parece preferible la última opción, i.e., que sea *\*din* la raíz de *jaio*. Así, *\*e-da-din-o* sería la protoforma más antigua que podemos reconstruir de *jaio*; para llegar a lo históricamente documentado sólo nos hacen falta la caída de *-d-* y *-n-* intervocálicas y la transformación *\*e- > j-*, todas ellas reglas conocidas y sin gasto adicional alguno.

5.2.2. *Herio*. Saliéndonos por un momento de las voces en *j-*, ésta que como personificación de la muerte aparece en múltiples leyendas antiguas y que siempre he tenido entre los más raros de nuestro léxico, parece, al menos por antonimia, estar relacionado con el anterior. Es más, puede que la relación entre *jaio* y *herio* no sea sólo semántica, ¿o es que el *-i-o* final común es pura casualidad? En mi opinión, también *herio* sería un antiguo verbo que comparte con *jaio* raíz y suf. Por lo que toca a la forma, no parece haber inconvenientes y sí posibilidades de ir más allá: dado que *jaio* era anteriormente *\*dino*, si *herio* tuviera idéntica raíz y suf., partiríamos de una protoforma intermedia *\*hedino* como primera opción. A pesar de que *-n- > -o-* no plantea problemas, no es el caso de un *-d- > -r-* que —casi tanto como su contrario, cf. *uda, ero < ura, edo*, etc.— es muy tardío y dialectal, no antiguo y general como lo que hemos de suponer en *herio*. Debemos, pues, tomar otra vía o rectificar la anterior. Sabemos ya (cf. § 3.1.) que *\*d- > l-* es una regla muy antigua y también —más reciente pero al menos medieval— *-l- > -r-* y hemos visto la combinación de ambas reglas en ese orden (cf. Lakarra 2004b) en otros verbos: cf. *\*dor > lor > e-ror-i*, *\*dos > \*los > e-ros-i...*). No parece, pues, excesivo que partamos de la pareja *\*lino : \*dino* para la reconstrucción comparada de *herio : jaio*, siendo el 1.º el alomorfo más antiguo y el 2.º el más reciente de la misma raíz (en realidad, *\*e-din-o*).

5.2.3. Dejando por un momento la parte final de *herio*, averigüemos algo sobre la inicial.<sup>45</sup> Antes que nada, hemos de reconocer que tenemos pocos verbos antiguos, si alguno, con *heCVC-*. Junto a esto, su consecuencia: ¿sería ideal que esa *h-* no existiera o que pudiéramos actuar como si no estuviera, como han hecho Schuchardt y sus seguidores! Realmente, si pudiéramos partir de *\*erio*, dejando al margen el final *-o*, estaríamos ante un verbo corriente, similar a *etorri, erori* o *ebili*. Nos sería, pues, muy provechosa esa pequeña estratagema de eliminación de la *h-*; sin embargo, es posible que, además de reprochable sea innecesaria: i.e., supongamos que

<sup>44</sup> Cf. el slot preradical (de hasta 5 miembros y estructuralmente tan distinto) del kartvélico que da Chierchi (2000); en Lakarra (1998b) se hace notar que la comparación de la forma canónica de raíces y morfemas en aquellas lenguas y en vasc. no ayuda en absoluto a los creyentes en una unidad genética entre ellas.

<sup>45</sup> Sobre el conjunto de este apartado, con otros casos de  $h_1 < *h_3$  (y otros supuestos de  $*h_3 > h_2$ ) véase (Lakarra 2006d).

\*eri- (\*erino) sea la forma antigua pero que también la *h*- fuera etimológica, y no puramente “adventicia” o un añadido inexplicado y sin necesidad de explicación como sería del gusto del austríaco.<sup>46</sup> Como puede parecer que ese doble objetivo constituye una pura y simple contradicción, he de señalar que más que una voluntad excesiva resulta una simple necesidad: ciertamente, \**e*- es exigido por la morfología verbal y, por tanto, hemos de apartar de ahí la *h*- por lo que toca a la protoforma. Afortunadamente, a pesar de ello, esa *h* puede obtener justificación etimológica dentro de las más estrictas reglas mitxelénicas (FHV, 209-10), pero no precisamente ahí. Para hallar explicación etimológica a esa *h* hemos de volver a la parte final de *jaio* y de *herio*: \**-lin-o* / \**-din-o*, con *-n-* > *-θ-* obligatoria en ambos.

Sabemos que asociado al cambio *-n-* > *-θ-*, más bien inmerso en él, se dan casos de *-n-* > *-h-*: *anate* > *ahate*, *honore* > *ohore*, *leone* > *lehoi*, etc. Más exactamente, parece que fue *-n-* > *-h-* el proceso común y regular en posición intervocálica en 2.<sup>a</sup> sílaba, contexto en el que *-h-* se ha mantenido habitualmente. Resulta interesante, en la medida en que contamos con materiales para ello, comparar con este desarrollo el que pudo darse en la misma posición en la 3.<sup>a</sup>, precisamente aquella que correspondería a la nasal en \**e-lin-o* y \**e-din-o*. Esperaríamos *-n-* > *-θ-* dado que la *-h-* no se mantiene en tal posición desde antaño; y, ciertamente, no hallamos rastros de \**h*<sub>3</sub>- *in situ*: cf. *anoa*, *balea*, *Lazkao*, etc. Es necesario, no obstante, revisar la lista de rarezas de Mitxelena (cf. 2.<sup>o</sup> párrafo de la n. 46) y retirar de ella *lehoi* para volverlo a examinar: aunque la *-h-* se halle ahí en 2.<sup>a</sup> sílaba, es obvio que inicialmente le correspondía la 3.<sup>a</sup>, pues ahí se hallaba su origen, la *-n-* de *leone*. Pero para *herio*- contamos en la mencionada lista de supuestas *hh* adventicias con un caso más cercano: cf. *harea* < *arena*. Aquí el viaje hacia la izda ha resultado más largo, seguramente porque el ataque de la 2.<sup>a</sup> estaba lleno y la *h* hubo de seguir hasta el vacío de la 1.<sup>a</sup>. Es el mismo proceso que proponemos para la *h* de *herio*: tras haber surgido en el ataque de la 3.<sup>a</sup> sílaba de \**e-rin-o*, debiéndose dirigir hacia la izda cuando la lengua dejó de aceptar las *hh* en 3.<sup>a</sup> posición, hubo de seguir más allá del ataque de la 2.<sup>a</sup>, ocupada con la *-r-*, hasta llegar al libre de la 1.<sup>a</sup>. No hay, por tanto, necesidad de manipular ni poco ni mucho datos o explicaciones à la *Schuchardt*: partiendo de \**e-lin-o* tendríamos regularmente \**elino* > \**eriho* > *herio*.<sup>47</sup>

<sup>46</sup> Mitxelena (tras la clasificación de las *hh* etimológicas), añade:

Por lo que respecta a la posición inicial, la más importante a este respecto, se pueden hacer valer las siguientes razones: 1) *h*- aparece en préstamos sin justificación alguna. Así, entre otros, en lab. *harea* (...). 2) Falta la aspiración allá donde se esperaría encontrarla (...). 3) No es raro que haya desacuerdo entre los distintos dialectos respecto a la aspiración inicial”.

En nota señala que “ejemplos de *h* parásita se encuentran en muchísimas lenguas, si no en todas las que poseen ese fonema (...)” y también que “algunas de las explicaciones que suelen ofrecerse en otras lenguas [tienen] aplicación en nuestro caso. Así *harroka* sería *arroka* x *harri* (...)”. Por fin (210), “es también evidente, como lo demuestran los préstamos y palabras compuestas, que la aspiración se ha desarrollado dentro del vasco mismo (...)”, con referencia a *Leiz lehoi* y a su variante *suletina*. Véase más abajo en el texto sobre *lehoi* y *harea*.

<sup>47</sup> Tampoco es necesaria ninguna explicación *ad hoc* para desde \**e-don-i* (para su forma y semántica, cf. arriba [§ 3.1.] el *do.i* / *lobi* de Mitxelena) llegar a \**edohi* > *hedoi* y (por metátesis) a *hodei* ‘nube’. Fantasiosos (más que fantásticos) los dos artículos de A. Zytars incluidos en la bibliografía.

Naturalmente, teníamos también *-n-* > *-h-* en *jaiio* (i.e., en *\*e-da-din-o*), pero aquí no encontramos rastro de *h*. Se me ocurren dos tipos de razones, la primera se refiere a la posición en cabeza de 4.<sup>a</sup> sílaba (no de 3.<sup>a</sup>) que ocupa ahí la *\*n*: hemos de asumir que si la pérdida de *-h-* fue un fenómeno que se extendió de dcha a izda en función de idéntico movimiento del acento (cf. Lakarra 2005b y 2005d), la pérdida de *-h-* en 4.<sup>a</sup> hubo de ser anterior a la pérdida de *-h-* en 3.<sup>a</sup> y, quizás, tan antigua que es difícil que hallemos rastro alguno del fenómeno. Otra razón para que no encontremos rastro de *h* en *\*edadino* —y de interés para la cronología de los cambios fonéticos en vasc.— es que ahí, además de encontrar ocupados la C- de la 3.<sup>a</sup> y de la 2.<sup>a</sup>, tampoco le servía la casilla vacía con la que contaba al comienzo en la sílaba más a la izda: ésta debió de desaparecer muy pronto en opinión de Mitxelena, al darse la transformación *\*e-a* > *ja-*.<sup>48</sup> Por todo ello, no pudiendo colocarse en ninguno de los onsets a su izda, *-hh-* (< *\*-n-*) > *-ø-* como la de *\*edadino* desaparecieron al quedar fuera del sistema las *hh* originadas en 4.<sup>a</sup> y 3.<sup>a</sup>.

### 5.3. *Jario* ‘derramar’

*Jario* ocupa formalmente una posición intermedia entre *jaiio* y *herio*: como *jaiio* parece tener un doble pref. (*\*e-da-*) y un suf. en *-ø*; por otra parte, al igual que *herio*, su raíz no puede contener el alomorfo antiguo *\*din* sino su variante más moderna *\*lin* (> *\*lin-* > *-rin-*; cf. *\*dos* > *\*los* / *e-ros-*, etc.); por fin, como en ambos, tendríamos *-n-* > *-h-*, pero como en *jaiio*, *-h-* da *-ø-* al no disponer de ningún ataque a la izda libre en que pueda establecerse la / h /. El DGV (s.u.) nos dice que se documenta en los dialectos orientales (fuera del S) a partir del XVI y que en los meridionales no aparece hasta mediado el XVIII. La misma fuente señala que “frente a la abundancia de formas fuertes, son escasos, aunque diversos, los ejs. de participio: el más antiguo corresponde a Leizarraga (*jariatu*)”. Más tarde añade *jarion* (Pouv., Arana y otros modernos meridionales), *jario* (Duv., Iturriaga, etc.) y *jari* (Harriet, Zalduby).<sup>49</sup> Por lo que toca a su utilización, los testimonios más antiguos y abundantes son intrans. y rigen dativo, tanto en regiones septentrionales como en meridionales; en unas y otras, las trans. sólo se dan en unos pocos autores del XIX y del XX. Las formas sintéticas, por fin, aparecen desde los 1.<sup>os</sup> textos y, con gran diferencia, son las correspondientes a la 3.<sup>a</sup> pers. las mayoritarias.

Hemos de señalar que para el DGV no hay rastro de *herio* como forma verbal y sólo es recogida como nombre.<sup>50</sup> Además, aparece “*erio*. v. *erion*” en la entrada inmediatamente anterior a *herio*. En *erion* hallamos “Añ, A, *erio* (V-arr ap. A). 1. (Vb.)

<sup>48</sup> Por tanto, 1) *d-* > *ø-* (al menos en pref. y reduplicación, cf. §1), 2) *e-a* > *ja-*, 3) *-n-* > *-h-* y 4) *-h-* → hacia la izda en 3.<sup>a</sup> y 4.<sup>a</sup> posición. Otra cosa es la posibilidad de convertir cronologías relativas en absolutas; de confirmarse la dicotomía (*Gazabeta* - *Gázeta*) entre las dos redacciones de la Reja (1025/finales del XII) que me señala Ernesto Pastor (Historia Medieval, UPV/EHU), (4) podría darse durante ese período.

<sup>49</sup> Y, además, “para el sustantivo vbal. se encuentra *jariatze-* en Leizarraga; *jariete-* en Axular, Pouvreau (en éste junto con el menos frec. *jarieite-*; cf. tbn. *jarietze-* en su Dicc.) y Haraneder; *jarite-* en Lizarraga de Elcano; *jariatze-* en Iztueta y *jariote-* en Altuna y Orixe”.

<sup>50</sup> Por cierto, existe un segundo uso en “G-azp. ap. Gkex *Loiola* y Gte *Erd*) como “Frenesi, exaltación, por las tremendas, furia”.

“Fluir”, “gotear”, “manar” Añ. Azkue da *erion* como V común y G, aunque no está claro si se refiere al participio o a las formas sintéticas [parece más bien las 2.<sup>as</sup> (J.A.L.)] (...) En esta entrada sólo incluimos las formas no personales; para las demás, v. *jario*”; parece, pues, que para el DGV *jario* y *erion* (y variantes) constituyen participios diferentes con formas sintéticas comunes (?). Creo, en cambio, que no resulta adecuado tratar como un solo verbo esas dos formas —tan diferentes entre sí como *ekarri* ‘traer’ y *erakarri* ‘atraer’ o (*e*)*utzi* ‘dejar’ y *jauzi* ‘saltar’—; tampoco sobran razones para separar el sustantivo *herio* del verbo *erio* —correspondiente a un dialecto con pérdida de la aspiración—, al menos por lo que a su origen remoto se refiere.

#### 5.4. *Jo* ?

Reuniendo y combinando lo anterior, podemos reconstruir la siguiente tabla:

| *-DIN-       |             |                          | *-LIN-       |                          |
|--------------|-------------|--------------------------|--------------|--------------------------|
| * <i>da-</i> | <i>jaio</i> | (< * <i>e-da-din-o</i> ) | <i>jario</i> | (< * <i>e-da-lin-o</i> ) |
| * <i>ø-</i>  | <i>x</i> ?  | (< * <i>e-ø-din-o</i> )  | <i>herio</i> | (< * <i>e-ø-lin-o</i> )  |

El \**e-ø-din-o* que hemos propuesto para llenar esa *x* resultaría muy inestable, sea partiendo de *-d-*, sea de *-n-*; nos enfrentamos de nuevo con la cuestión de la cronología relativa y el orden de reglas. Si optamos por (1) *-n-* > *-b-* [con  $h_3 > (h_2) > h_1$ ] y (2) *-d-* > *-ø-*, tendríamos \*\**e-ø-din-o* > \*\**hedio* > \*\**heio*; en el orden inverso llegaríamos a \*\**eino* (y \*\**jino*) y, tras, *n* > *h* a \*\**jibo*.<sup>51</sup> Como no tenemos sólidos testimonios o argumentos a favor de cualquiera de las dos, —parece más verosímil la 2.<sup>a</sup>— deberíamos concluir que \**edino* no ha existido jamás (o que desapareció sin dejar rastro) o, preferiblemente, sufrió transformaciones mayores a las habituales. Creo que *jo* puede ser el sucesor de \**edino* o, más fácilmente, del más tardío \**in-o*. Considerense, p.ej., los testimonios y explicaciones recogidas en el DGV s.u. *jo* 12 “tomar (un camino)” y, sobre todo, *jo* 14 “ir, dirigirse a” y, además, “ocuparse, dedicarse”, “inclinarse por”, “llegar hasta, alcanzar; ascender a (una cuenta)”, “recurrir (a un método, un procedimiento)”, 10 “subir, montar en las cuentas” y 15 (= 27) “(con *trumoi*, *tximista*...) tronar”. Es evidente que en este verbo el significado de movimiento es antiguo y que, además, otros aparentemente primigéneos como “pegar” y “golpear” son inseparables desde un comienzo de la acepción “chocar con” (cf DGV, s.u.).

He de confesar que lo que me impulsa a proponer *jo* < \**ino* y, en la lejanía, \**edino* más que su semántica o la evolución fonológica de *edino* es la propia morfología de *jo*. Realmente, en su estado actual (el que históricamente observamos en cualquier dialecto), *jo* sería un curioso verbo sin raíz, con prefijo *j-* (< \**e-*) y sufijo *-o*: hace falta mucha pereza o nulo interés por la estructura de la raíz para dejar el análisis en este punto. Valiéndonos de la ayuda que proporciona la forma canónica

<sup>51</sup> Pero *jin* / \**jibo* (recuérdese, cf. §3, \**edin* > *jin*) es complicado; seguramente *-n* x *-o* (\**jio*) y de ahí *jo*. De paso, puede que aunque Mitxelena dé \**eV* > *jV*, fuera *iV* el primer resultado y, por tanto \**iin* > \**in*, en nuestro caso; una regla de fortición (obligatoria) posterior nos lleva a *jin*. Véase el final de § 7.4. sobre el verbo *-i(n)o*.



llegamos fácilmente a *\*e-dVn* (o a un *\*e-dVn-o* más moderno),<sup>52</sup> y, una vez ahí, sería *i* la mejor opción para llenar *V* y, tras combinar con la *e-*, llegar a *j-* sin dejar rastro de la vocal radical: cf. *\*edakin* > *jakin*, *\*edosi* > *josi*, etc. Por tanto, reconstruyamos de izda a dcha o de dcha a izda, llegamos de *jo* a *\*edino* o de *\*edino* (o *\*jino*) a *jo*, o, al menos, a sus cercanías.

### 5.5. *joan*

5.5.1. A pesar de que nadie parece haber reparado en ello, este verbo tiene una estructura notable: no creo, p.ej, que comparándolo con *jo* o con *josi* ‘coser’ pueda quedar sin mayor comentario como en la cita de Mitxelena de § 4.1.; y, es que, aunque todo lo que hallamos en ellos tras la *j-* fueran sendas raíces, en ésta la misma tendría dos VV en hiato (bisilábica) frente a la *V* única de las restantes (monosilábicas). Si las raíces bisilábicas son monosílabos “ampliados”, entonces el análisis ha de proseguir, sobre todo al encontrarnos ante una colección de excepciones y particularidades como *joan*: *o* es la raíz y *a* el suf., u *o* el pref. y *a* la raíz. Ni una ni otra opción parece muy verosímiles: el coste de tomar a *o* por pref. parece demasiado alto (no existen paralelos) y, si corresponde a la raíz, ¿qué tipo de suf. es la *-a* previa a la *-n*? Por el contrario, si la *a* correspondiera a la raíz, ¿cuál sería su forma completa? Por fin, ¿cuáles son las CC caídas ante *o* y *a*?

Para esquivar innumerables problemas de análisis a los que nos abocan las vías anteriores, partiremos no de *joan*, sino de un cercano *\*jaon* del que obtendríamos *joan* vía una metátesis relativamente antigua. Tras lo visto en los vocablos analizados, este camino tiene ventajas no despreciables: tendríamos resuelta media palabra, i.e., la etimología de los dos primeros sonidos (*\*ja-* < *\*e-da-*) y sólo tendríamos que preocuparnos por aclarar la otra mitad (*\*-on*). Mejor dicho, también tendríamos resuelta ésta, o al menos, la tendríamos situada en un modelo bastante concreto de raíz (*\*Con*), de donde *-on* tras la caída de la *-C-* intervocálica.

5.5.2. Hay pocas opciones para llenar la *C-* de la raíz: en la práctica sólo las oclusivas sonoras o *n* pueden hacerlo. De entre las primeras cualquiera (*\*e-da-bon*, *\*e-da-don*, *\*e-da-gon*) resultaría formalmente impecable, dado que desaparecería sin dejar rastro entre vocales (i.e., *\*e-da-don* > *\*e-a-don* y *\*jadon* > *\*jaon*). El problema reside en otro lado: ¿qué pruebas positivas, no meras posibilidades, tenemos en esta concreta reconstrucción a favor de *\*d*? Ninguna. Aún peor: el doblete *-do.i / lohí* de Mitxelena garantiza —si bien (poco atento a la forma canónica) él no llega a sugerirla— una raíz *\*don* (*\*don-i* > *\*do(h)i* > *lohí*); pero precisamente por ello, los significados parecen completamente irreconciliables, con lo que equiparar *joan* con *\*don* no nos lleva a ninguna parte.

5.5.3. Y *\*non*? Si miramos a sus respectivas evoluciones fonéticas, *\*non* resulta mucho mejor que la opción anterior: a través de *VnV* > *VhV* podemos (contra *VdV* > *VøV*) explicar las *hh* que aparecen tanto en las formas no finitas como en las conjugadas del verbo: cf. Etxepare *noha*, *oha*, *doha*, *diohaçu*, *dohen*,

<sup>52</sup> En CVC tanto *d-* como *h-* pueden llenar *C-*, aunque sólo *n* la *-C-*; pero siendo *nVC*, esperaríamos *\*ehVn*; recuérdese lo dicho en §3.3. sobre *n-* > *ø-*.

*dohatenic*, junto a *doa*, *doat*, *goacen*, *noaque*, *çoaz*.<sup>53</sup> Esta ventaja no es en absoluto despreciable, dado que son las formas conjugadas de *joan* las únicas que muestran aspiradas. Como es sabido (cf. *FHV* 213), a las formas nominales de las raíces verbales con oclusiva aspirada corresponden sintéticas sin aspiración: *ethorri* pero *dator* (no *\*\*dathor*), *ikhusi* pero *dakust* (no *\*\*dakhust*), *ekhharri* pero *dakar* (no *\*\*dakhar*)...

¿Podríamos encontrar alguna ventaja adicional para una raíz *\*non* que en *joan* se habría ampliado con un pref. *da-*? Diría que sí: en Lakarra (2004b) llegamos a *\*nal*, *\*nan*, *\*nin* y *\*nol* a partir de la reduplicación y disimilación de las raíces en *\*nVC*; recuérdese que todas ellas se comportan como *\*dar*, *\*dal*, *\*der* y *\*dol* (*\*dar* > *\*dadar* > *adar* ‘cuerno’, etc.). Por tanto, y por lo que ahora nos interesa, *\*non* > *\*nonon* > *\*onon* > *\*ohon*. *\*ohon* carece de testimonios, pero tenemos bien cerca de él una forma suficientemente conocida: *ohoin* ‘ladrón’, el cual carece de una verdadera explicación dado que la que di en Lakarra (2002b: s.u.) — *\*oin-oin*, con dos dip-tongos (!) — es absolutamente inapropiada semántica y formalmente.

## 6. Notas sobre el morfema *\*da-*

6.1. Asumiendo para el pref. *\*da-* de los casos de verbos no finitos analizados (y otros similares) un valor idéntico al que Trask estableció para el *da-* de las formas verbales conjugadas antiguas (v. § 6.4.), tendríamos las siguientes parejas (y tríos):

| Ø- (forma no marcada)              | <i>da-</i> (imperfectivo)                    | <i>ra-</i> (causativo-dativo)           |
|------------------------------------|----------------------------------------------|-----------------------------------------|
| <i>*e-dan</i> > <i>edan</i>        | <i>*e-da-dan</i> > <i>jan</i>                | <i>*e-ra-dan</i> > <i>edan</i>          |
| <i>*e-den</i> > <i>eden</i>        |                                              |                                         |
| <i>*e-den(ki)</i> > <i>edeki</i>   |                                              |                                         |
| <i>*e-len-i</i> > <i>erein</i>     | <i>*e-da-len-i</i> > <i>jarein</i>           |                                         |
| <i>*e-din(-o)</i> > <i>jin, jo</i> | <i>*e-da-din(-o)</i> > <i>jaio</i>           |                                         |
|                                    | <i>*e-da-din(-ki)</i> > <i>jaiki</i>         | <i>*e-ra-din-ki</i> > <i>eraiki</i>     |
| <i>*e-lin(-o)</i> > <i>(h)erio</i> | <i>*e-da-lin(-o)</i> > <i>jario</i>          |                                         |
| <i>*e-dits</i>                     | <i>*e-da-dits</i> > <i>jaitsi</i>            | <i>*e-ra-dits</i> > <i>eraitsi</i>      |
| <i>*e-lits</i> > <i>eritsi</i>     | <i>*e-da-lits</i> > <i>jaritsi</i>           |                                         |
| <i>*e-dul</i>                      | <i>*e-da-dul-ki</i> > <i>jaulki</i>          | <i>*e-ra-dul</i> > <i>irauli</i>        |
| <i>*e-dun</i> > <i>*edun</i>       | <i>*e-da-dun</i> > <i>jaun</i>               | <i>*e-ra-dun</i> > <i>iraun</i>         |
|                                    | > <i>ja(u)ntzi</i>                           | <i>*e-ra-duntzi</i> > <i>era(u)ntzi</i> |
| <i>*e-duts</i> > <i>eutsi</i>      | <i>*e-da-duts</i> > <i>jausi</i>             | <i>*e-ra-duts</i> > <i>erausi</i>       |
| <i>*e-dutz</i> > <i>eutzi</i>      | <i>*e-da-dutz</i> > <i>jauzi</i>             | <i>*e-ra-dutz</i> > <i>erauzi</i>       |
| <i>*e-gon</i> > <i>egon</i>        | <i>*e-dagon</i> > <i>jagon</i> <sup>54</sup> | <i>*e-ra-gon</i> > <i>eragon</i>        |

*Continúa*

<sup>53</sup> Cf. Lafon (1943). Parece que tal *-h-* es proporcionalmente más abundante en Etxepare que en Leizarraga, aunque también éste tenga *niboac*, *oha*, *badiobac* y alguna otra. El paso del tiempo ha hecho que resulte ruborizante la nota que dedica al asunto Lafon: “Entre les deux voyelles qui composent la racine figure parfois un *h* destiné à éviter leur altération” (1943: I, 189).

<sup>54</sup> La hemos incluido por lo que toca a su forma pero a) parece dialectal y, por tanto, tardía respecto al resto, y b) la oposición semántica entre los dos miembros de la pareja no es exactamente la

| Ø- (forma no marcada)             | <i>da-</i> (imperfectivo)                       | <i>ra-</i> (causativo-dativo)                     |
|-----------------------------------|-------------------------------------------------|---------------------------------------------------|
| * <i>e-gon(ki)</i> > <i>egoki</i> |                                                 |                                                   |
| * <i>e-gotz</i> > <i>egotzi</i>   |                                                 | * <i>e-ra-gotz</i> > <i>eragotzi</i>              |
| * <i>e-khin</i> > <i>ekin</i>     | * <i>e-da-khin</i> > <i>jakin</i>               | * <i>e-ra-kin</i> > <i>irakin</i>                 |
| * <i>e-non</i> > <i>ebo(?)</i>    | * <i>e-da-non</i> > <i>joan</i>                 | * <i>e-ra-oan</i> > <i>eroan</i><br><i>eraman</i> |
| * <i>e-san</i> > <i>esan</i>      | * <i>e-da-san</i> > <i>jasan</i><br><i>jaso</i> | * <i>e-ra-san</i> > <i>erasan</i><br><i>eraso</i> |
| * <i>e-ser</i> > <i>eseri</i>     | * <i>e-da-sar</i> > <i>jasarri</i>              |                                                   |
| * <i>e-zar</i> > <i>ezarri</i>    | * <i>e-da-zar</i> > <i>jazarri</i>              |                                                   |

Hasta el momento hemos dejado de lado cuantas veces se nos ha presentado la cuestión del pref. *da-*; mejor dicho, la cuestión de su significado y función. Es hora de que digamos algo al respecto, bien que sin pretensiones de agotar el tema en absoluto. Tras ver *jauzi* 'saltar' / *eutzi* 'dejar', *jagon* 'cuidar, vigilar' / *egon* 'estar', *jakin* 'saber' / *ekin* 'dedicarse a', *jausi* 'caer' / *eutsi* 'sostener', *jario* 'manar' / *erio* 'morir'..., parece que \**da-* tiene un significado y una aplicación más amplias que *-ra-* (< \**la-*), su variante más moderna<sup>55</sup> a todas luces.<sup>56</sup> Así, p.ej., no se limita a los verbos trans. como el causativo sino que se aplica también a los intrans.; tampoco el significado parece tan restringido: en los verbos en \**e-da-* no tenemos causativos sino expresiones de movimientos y acciones iniciadas pero no acabadas, imperfectivos o algo de ese orden.

6.2. Aunque me gustaría tratar del tema en otro lado (cf. Lakarra en prep.-3) de manera más amplia, se me antoja que resultan necesarias algunas notas sobre este morfema que —bien por aparecer delante de las raíces estudiadas, bien por faltar en

---

misma existente en muchas de la lista, por lo que, posiblemente, tal oposición había iniciado su transformación hacia una simple adición de actante como ocurre en más de uno de los supuestos "causativos" en *-ra-*: *ekarri* 'traer' / *e-ra-karri* 'atraer' y no 'hacer traer', \**e-dun* 'haber' / \**e-ra-dun* 'dativo de \**e-dun*', etc.

<sup>55</sup> Que *-ra-* no puede ser primigenio es evidente, dado que en vasc. histórico y (en la medida en que podemos tener alguna intuición) en la prehistoria de la lengua, las vibrantes eran imposibles en comienzo de raíz (y de prefijo) y, por ello mismo, en comienzo de morfema. Bybee (2005), cuyo análisis tiene problemas de difícil solución para su utilización en la fonotáctica de lenguas reales (¡mucho más en reconstrucción!) no consigue demostrar que los afijos tengan más fonemas y más marcados que las raíces sino, como mucho, que la tendencia de los afijos a tener menos y más simples fonemas que las raíces no es un universal [aunque por sus datos uno diría que sí] como Jakobson y otros muchos han pensado o que las razones aducidas para explicar tal tendencia no son las adecuadas. Por tanto, sigue siendo un inexplicado *explanandum* el porqué de la *r-* en el causativo o la *-k* del ergativo ante la imposibilidad de oclusivas finales en la raíz (cf. Lakarra 2005d sobre esto último), por mucho que a los vascólogos no parezca irles la vida en tales minucias.

<sup>56</sup> Cf. "Les verbes à préfixe *ra-* ont parfois perdu leur valeur causative: *rakarr-* paraît avoir, dans certains passages de Liçarrague, le même sens que *karr* (p. 282); *rama-* n'est plus senti comme étant le causatif de *oa-*. On n'a pas le droit d'affirmer que tous les verbes dont la racine commence par *r-* soient des causatifs ou d'anciens causatifs. Certains peuvent être des verbes simples, d'autant que *r* peut provenir de *d*. Mais il est probable, et même parfois à peu près certain, que quelques verbes exprimant une idée qui nous paraît "simple" sont d'anciens causatifs qui ont perdu leur sens primitif" (Lafon 1943: 427). El ej. proporcionado (*rak-* "bouillir" < *aik-* "se lever") no me parece correcto en absoluto.

ellas— está resultando ser el protagonista de bastantes apartados de mi trabajo. De Rijk (1992: 704) a partir de formas como *oraidara* ‘hasta ahora’, *oraindanik* ‘desde ahora’, etc., reconstruyó contra la opinión de Mitxelena (1970) —quien prefería ver ahí formas de relativo de *izan*—<sup>57</sup> un adverbio *\*dan*. Tras un prolijo estudio del tipo de formas citadas y de paralelos en otras lenguas (cf. 1992: 713), de Rijk propuso ver ahí no un relativo sino una forma libre (si bien en tiempos históricos sólo la encontraríamos fosilizada en formas como *jadan* tras perder su anterior autonomía) que, habiéndose convertido después en pref. verbal, pasó a marcar el presente. El éxito que esta teoría ha conseguido en trabajos posteriores es conocido y tan universal que no merece que nos extendamos en citas demostrativas.<sup>58</sup>

Dejando para otra ocasión una crítica minuciosa de la teoría de de Rijk, es necesario mencionar aquí determinados problemas que en ella encuentro. Por lo que toca a la forma, es evidente —y lo era también en 1992, a pesar de que el autor no se refiera al asunto— que algo como *\*da(n)* no podía ser muy antiguo en vasc., dado que sabemos que la *\*d-* inicial era imposible en voces antiguas (i.e., PV recientes y protohistóricas): en los vocablos reunidos bajo la *d-* en los diccionarios vascos no encontramos sino préstamos y, sin duda, fonosimbolismos, fuera, claro está, de las formas verbales conjugadas de presente y sus derivados (futuros-condicionales, etc.). Estas últimas, sin embargo, no pueden ser utilizadas a su favor por de Rijk sin caer en flagrante circularidad. Por otra parte, el cambio *\*d- > \*l-* sugerido por Mitxelena (cf. § 3.1.) para algunos vocablos no verbales y que debe extenderse a gran parte de lo que en los vocabularios vascos encontramos bajo *l-*, nos obligaría a suponer que el antiguo *\*dan* fuera en tiempo histórico *\*\*lan*. Tenemos, claro, *lan* (‘trabajo’), pero no parece que este término tenga mucho que ver en el asunto que ahora nos interesa y, debemos insistir, *dator* (1.<sup>a</sup> p.-PRES de *etorri* ‘venir’) o *dakus* (1.<sup>a</sup> p.-PRES de *ikusi* ‘ver’) serían *\*\*lator* y *\*\*lakus*, respectivamente (cf. *letor-* y *lekus-*) de ser suficientemente antiguas contra lo que realmente sucede, a no ser que sostuviéramos que *\*d- > l-* no se aplicó nunca a los verbos conjugados, incluso en épocas antiguas y remotas de la lengua. Por tanto, si *\*dan* ‘ahora’ hubiera existido alguna vez como tal adverbio hubiera dado *\*\*lan* antes de fusionarse con el verbo o, lo que viene a ser parecido, hubiera tomado esa forma al establecerse como inicial del verbo. Sólo cuando la regla *\*d- > l-* dejó de tener vigencia (demasiado tarde —ni en PV reciente, ni en vasc. común, ni seguramente en vasc. medieval—) podría haberse dado un escenario como el que de Rijk necesita.

<sup>57</sup> De Rijk (1992: 361 y 365ss.) argumenta que en ese caso no podrían darse exclusivamente formas en *-an*, también en los dialectos orientales.

<sup>58</sup> Incluso por parte del propio Trask que parecía no reparar —v. Trask (1977: 212) citado aquí en § 6.4.— en que era contradictoria con buena parte de su trabajo de 1977 (o con Lafon 1943): “These puzzling forms have been brilliantly explained by de Rijk (1992). De Rijk posits an ancient item *\*da-* ‘present moment’, which could take the usual local case-endings to produce *\*dan* ‘now’, *\*dara* ‘until now’ and *\*dan-dik > danik* ‘from now’” (Trask 1997: 207). Cf. también “de Rijk (1992) has proposed that present-tense *da-* derives from the attachment to the verb of *\*da-* ‘present moment’” (Trask 1997: 223). De Lafon puede ser suficiente el pasaje citado en § 6.3.; cf. Mounole (2006a).

6.3. En Lakarra (2005b y 2005d) mostré que las lenguas aislantes como las tibeto-birmanas no suelen ser de prominencia aspectual o temporal sino modal, justo lo contrario de lo que sucede en lenguas aglutinantes como sus vecinas dravídicas. No es de extrañar, por tanto, que en vasc. moderno (aglutinante como las dravídicas) sean el aspecto y el tiempo las categorías verbales más prominentes y las que, poco a poco, van gramaticalizándose y extendiéndose. Pero, ¿y en la prehistoria del vasc. y en PV, cuando todavía estaba lejos de ser claramente aglutinante (cf. Lakarra 2005d)?

Desde luego no hemos de remontarnos tan atrás para dismantelar la parte semántica de la hipótesis de de Rijk: es conocido, o debería serlo, (cf. Lafon 1943) que, todavía durante el siglo XVI, muchas formas verbales en *da-* no pertenecían exactamente al presente:

Dans les textes du XVII<sup>e</sup> siècle, certains verbes forts de l'une ou de l'autre classe se distinguent des autres par les deux particularités suivantes: leurs formes simples de présent nu (c'est-à-dire les formes simples de présent qui ne contiennent pas d'autres affixes que les indices personnels) ou bien ne sont pas employées ou bien le sont pour exprimer non seulement le présent, mais le futur, parfois même uniquement le futur (p. 435-436); de plus, leur prétérit simple peut avoir la valeur non seulement de l'imparfait du français ou de l'espagnol, mais aussi de leur passé simple, et parfois même n'a que cette dernière valeur, tandis que dans tous les autres verbes il équivalait toujours à l'imparfait de ces deux langues (1943: I, 27-28).

Todavía Oihenart guarda en sus refranes *Esacussan beguic nigar esteguic* "l'oeil qui ne te void pas, ne te pleurera pas" y en los Versos vizcaínos de 1688 tenemos "22. Apasto badau babea / Arabac mortandadea / zuen alde eguin day / dozun anae maitea / beretuteco usteagaz" con (zuen alde) *eguin day* 'hará' ('os favorecerá) y "37. Ezin daizu ucatu / nolan ascoc advertidu / zaytuzan eguin bear yacala / Viscayari erregu;" con *ezin daizu ucatu* 'no negareis', quizás los últimos testimonios del fenómeno (cf. Lakarra 1984: 162, con comentario).

Creo, por tanto, que la teoría de de Rijk tiene problemas fonológicos y funcionales de muy difícil solución para seguir manteniendo que el "presente" en *da-* tuvo su origen en un adverbio 'ahora' anterior *\*dan*<sup>59</sup> trasladado ahí de una u otra manera.

6.4. Hace 30 años Larry publicaba en el homenaje a Jon Bilbao (1977) su "Historical syntax and Basque verbal morphology: two hypotheses", posiblemente el artículo más relevante sobre diacronía vasca publicado después de la *FHV* de Mítxe-

<sup>59</sup> Parece que a él le cabían pocas dudas; cf. "El lector avisado se habrá dado cuenta de que cada uno de los argumentos resultó en cierto modo discutible, ya que siempre caben posibilidades de explicación distintas, sin relación con las tesis que venimos sosteniendo. No diré, por tanto, que dicha tesis haya sido probada. Sí diré, sin embargo, que resulta verosímil en alto grado. Aunque cada argumento, cada indicio, no sea decisivo de por sí, la convergencia inequívoca de tantos indicios nos inspira máxima confianza en la corrección esencial de lo postulado, porque costaría creer que la convergencia que observamos sea efecto de la pura casualidad, sin fundamento alguno en la realidad histórica" (de Rijk 1992: 723-24).

lena y *Le système du verbe* de Lafon. Creo, no obstante, que su importancia no ha sido justamente valorada<sup>60</sup> y que dista de haber agotado todas sus potencialidades. Trask se proponía dar una explicación única de una serie de características de la morfología vasca basada en la reconstrucción interna y en argumentos tipológicos derivados de los universales de Greenberg:

1. INTRODUCTION. Several features of Basque morphology have long puzzled students of the language; to my knowledge, none has received an adequate explanation, or, in some cases, any explanation at all. Among these are:

- a) the third person prefixes of the verb;
- b) the order of person markers in the verb;
- c) the ergative configuration of transitive verbs;
- d) the presence of the dative marker in the verb;
- e) the prefix *n-* which appears in many past tense verb forms.

This paper attempts to show that all of these features can be accounted for in terms of two related hypotheses concerning the history of Basque syntax. That is, while they appear unconnected and sometimes even mysterious today, they once formed coherent parts of a unified system. Though direct evidence is meager, the hypotheses can be supported by internal reconstruction and by typological arguments based on that body of correlations known as Greenberg's universals (1977: 202).

Basándose en la distribución de los prefijos verbales (*b-*, *d-*, *l-*, *z-*) —antes no suficientemente tomada en cuenta— Trask considera que el origen de los mismos debe basarse en la reinterpretación como marcas de 3.<sup>a</sup> persona de antiguos marcadores de aspecto y de tiempo (1977: 204).<sup>61</sup> Tal persona, por tanto, hubo de ser marcada con  $\emptyset$  anteriormente, como ocurre en tantas lenguas y como ocurre en parte en el mismo vasco (ibid.). Por otra parte, para Trask (1977: 205) los pref. no eran sólo las CC citadas sino que era más conveniente entenderlas compuestas de C y V: *da* 'present / continuous', *le* 'conditional', *be* 'optative / subjunctive'; a éstas se añade *e-* / *-en* 'past'. Considerando poco probable la desaparición de tales pref. por meros desarrollos fonológicos, supuso que "the most likely such development would be the rise of other modality markers, rendering the prefixes redundant" (205); así *-ke* habría tomado la antigua función de *-le*; cf. antiguos *lei*, *leio*, *ezlemaio*, etc., sin *-ke*.

Postular que los pref. verbales eran anteriormente marcas de tiempo-aspecto plantea un claro problema tipológico como vió el propio Trask (1977: 206), dado que —bien se parta de partículas antepuestas, bien de auxiliares prefijados— se

<sup>60</sup> A pesar de ser quince años anterior, de Rijk no lo examina ni cita en su trabajo.

<sup>61</sup> "This paper began with the observation that the correlation of the various third person prefixes with verbal categories could be explained only by assuming that these prefixes were themselves the original markers of the same verbal categories. It was then pointed out that such modality prefixes are to be expected only in an SVO language, while an SOV language typically has only modality suffixes" (Trask 1977: 213).

trata en todo caso de un rasgo característico de lenguas SVO o VSO<sup>62</sup> frente a los suf. de modalidad típicos de lenguas SOV como el vasc. moderno (cf. el citado *-ke*, p.ej.). Por todo ello, Trask ha de suponer un cambio de orden de elementos de un antiguo SVO<sup>63</sup> al posterior SOV, como en munda, armenio y chino, justo al contrario de lo ocurrido en romance, urálico, IE o níger-congo (Trask 1977: 206-207). En busca de otras pruebas a favor del cambio SVO > SOV Trask examina sucesivamente el pref. causativo *na-* y su sustitución por el suf. *-erazi*, el orden de palabras en las oraciones negativas, el de elementos pronominales en el verbo finito<sup>64</sup> y la posición de la marca de dativo en el verbo.<sup>65 66</sup> Así sus hipótesis principales son:

Hypothesis I: Basque has undergone a change from SVO syntactic order to SOV order<sup>67</sup>

Hypothesis II: The ergative construction in Basque arose from a passive which was reinterpreted as an active voice (210)<sup>68</sup>

En § 9 (“An afterthought: the modality prefixes”) Trask vuelve sobre sus anteriores análisis distribucionales para constatar que hay razones para suponer que el sistema de modalidad original era bastante diferente. Así, sobre el *e-/(e)n* anterior se nos dice que el pref. debió añadirse al verbo sólo después de que fuera completada la incorporación de los pronombres, “perhaps in the early stages of the shift to SOV structure” (212), por lo que sólo habría pref. de modalidad en un primer momento. Añadía, además, que la forma completa de la marca anali-

<sup>62</sup> De esto no habla Trask, ni siquiera para descartarlo.

<sup>63</sup> Véase nota anterior.

<sup>64</sup> Trask (1977: 208) supone que los pronombres, originalmente independientes, se fusionaron con el verbo en una época en que la estructura oracional era SVO y que cuando éste cambió a SOV no pudieron moverse al hallarse soldados al verbo.

<sup>65</sup> Asume que —dado que no existen lenguas ergativas con orden SVO— (p. 210) el surgimiento de la ergatividad hubo de estar ligado con el cambio a SOV. El ergativo provendría de una antigua pasiva reanalizada (p. 209).

<sup>66</sup> El hecho (cf. Trask 1977: 209-10) de que las marcas de objeto indirecto (*k*, *i*, *ki*, *ts*) preceden al mismo es señalado como “misterioso” para la época SOV de la lengua en la cual las marcas de caso habían de seguir a los pronombres, pero fácil de entender en otra previa (SVO), en la cual serían prepositivas. De nuevo, sean antiguas preposiciones o verbos auxiliares, requieren un orden SVO. Sobre la cuestión de preposición → raíz verbal, véase Trask (1977: § 6 “The dative markers”) y (1997: § 4.8. “Dative flags”).

<sup>67</sup> Una posible razón de este cambio podría ser —se sugiere— el estímulo latino: “It is possible that the SOV order of Latin provided the stimulus for the Basque change, though it is perhaps odd that Basque has become and remained solidly SOV while the Romance languages have changed to an equally solid SVO system” (1977: 210). Desafortunadamente, no hay nada de esto en su artículo de 1998.

<sup>68</sup> No resumimos aquí el § 8 (“The passive marker”) por quedar fuera de nuestros intereses actuales; por lo demás, la conclusión del mismo no es precisamente optimista: “it may be that the identification of *n* with the old passive marker cannot be maintained. In any case, this identification is not essential to the hypotheses presented here” (212). Quizás sea más verosímil identificar tal forma con alguna marca anterior de detransitivización (está presente también en verbos intrans. como *etorri*, etc.).

zada era inicialmente *da-* y no *d-* (contra Lafon 1943)<sup>69</sup> y —lo que ahora es todavía más relevante— que *-da* no había sido anteriormente “marca de presente” (cf. Lafon en § 6.3.):

It is conceivable that the synthetic forms with *da-* have in fact *always* been marked for continuous or imperfective aspect, and that this, not present tense, was the ancient significance of the prefix *da-*. If so, it is unlikely that *e-* marked past tense; two other possibilities present themselves. First, *e-* may have been a marker of perfective aspect, contrasting with *da-*. This would mean a verbal system contrasting perfective and imperfective aspect with conditional and optative/subjunctive mood—a rather plausible system somewhat reminiscent of those found in Slavic and Semitic languages, or in Proto-Indo-European. The development of imperfective and perfective aspects into present and past tenses would then be an unremarkable development. Second, *e-* might simply have been the characteristic of verb forms which were *unmarked* for any modality. Such a system is not quite so plausible as the previous one, but it has the advantage of accounting for the presence of *e-* in the infinitive and participial forms and in the verbal noun. And continuous and unmarked forms could perhaps develop into present and past tenses almost as easily as imperfective and perfective forms (212).<sup>70</sup>

Como resumen de su reconstrucción Trask avanza la siguiente cronología (relativa) de los cambios:

Etapas I: La lengua tiene un orden sintáctico SVO y características típicas del mismo: preposiciones, alternancias en el tema de los pronombres personales y pref. de modalidad en el verbo (*da-* ‘continuo’, *e-* ‘no marcado o perfectivo’, *le-* ‘condicional’, *be-* ‘optativo/subjuntivo’, *ra-* ‘causativo’ y quizás *n-* ‘pasivo o intransitivo’). La frase verbal incorporaba hasta dos elementos pronominales, uno correspondiente al sujeto y el otro a un objeto, directo o indirecto (éste último precedido por una preposición). La 3.<sup>a</sup> pers. era marcada sólo cuando era de OI.

Etapas II: Las preposiciones y elementos pronominales se han fusionado ya al verbo. En algunas circunstancias se utiliza un pref. pluralizador *it-*. El orden sintáctico comienza a

<sup>69</sup> Cf. “Now the prefix *d-* is nearly always followed by *a*: this *a* is often taken to be a buffer vowel, but the buffer vowel in Basque is usually *e*, not *a*. Alternatively, this *a* has sometimes been taken as a characteristic of the present tense. What I propose is that *da-* is a single prefix, and that this was the original full form of the present/continuous [v. más abajo] verbal affix. It is just conceivable that this *da-* is to be identified with the verb *da* ‘he is’, and the present tense therefore has its origin in a periphrastic construction, but this possibility will not be explored here” (Trask 1977: 204–205).

<sup>70</sup> Al final del apartado se añade que “If it is a fact that the modern correlation of forms derived from *da-* with continuous aspect is ancient, this would tend to confirm the suggestion made in section 2 that the periphrastic forms with ‘be’ and ‘have’, used for the simple present of virtually all verbs, originated much earlier than the other periphrastic forms—early enough to allow the forms with *da-* to remain specialized as continuous forms, except for verbs like ‘be’ and ‘have’ themselves, which, being stative, do not take such an aspect distinction”.



cambiar a SOV. La voz pasiva es usada cada vez más en el pasado con paciente de 1.<sup>a</sup> o 2.<sup>a</sup> pers.

Etapa III: Continúa el cambio hacia SOV. La pasiva ha sido reinterpretada como activa en el pasado, dando origen a un sistema ergativo y reanalizando la antigua marca de pasiva *n* que ahora comienza a extenderse analógicamente a otras formas de pasado.

Etapa IV: La lengua sigue su cambio a SOV. La ergatividad se ha extendido a los transitivos de presente. Han surgido nuevas construcciones perifrásticas a la vez que se da la pérdida o reducción fonológica de los antiguos pref. de modalidad. Al sobrevivir estos en 3.<sup>a</sup> pers. se produce su reinterpretación como marcas de la misma. Se añade un suf. para distinguir los sujetos de pl. de 3.<sup>a</sup> pers. Comienzan a aparecer las divisiones dialectales modernas.

Etapa V: El cambio a SOV está casi completado. La conjugación perifrástica se extiende y elabora con el uso de diferentes raíces verbales. Se añaden sufijos para marcar los objetos de 3.<sup>a</sup> pers. pl. Vasco moderno. (1977: 213)

6.5. Si atendemos a los testimonios más antiguos y a lo que podemos saber de la evolución fonológica prehistórica, es claro que el *da-* de de Rijk no puede provenir, al menos en esa forma, de la *dcha* ni podía equivaler al “nunc” latino, ni formaba en un principio el presente de los verbos vascos. Mejor dicho, dejando de lado —que es mucho dejar— la cuestión de su valor, puede que haya una manera de traer a la izda del verbo tal partícula, tanto desde algún elemento a la *dcha* del mismo como, incluso, desde algún otro a la izda: en efecto, sería suficiente con suponer, ora una estructura [*X-da* ... raíz verbal], ora otra [raíz verbal... *Y-da*] y asumir una excorporación y otra incorporación posterior:

- a) [*X-da* ... raíz verbal] —> [*X* ... *da* ... raíz verbal] —> [*X* ... *da-raíz* verbal].
- b) [raíz verbal ... *Y-da*] —> [raíz verbal ... *Y* ... *da*] —> [*da-raíz* verbal ... *Y*]

Pero, ¿por qué habríamos de aceptar tantos cambios y fenómenos tan complejos? No hay ninguna razón, no ya que los exija, ni siquiera que los haga verosímiles. No parece, por tanto, que podamos confiar gran cosa en esta opción. Además, con o sin excorporación, tampoco terminarían ahí los problemas: mientras estuviera vigente el cambio *\*d-* > *l-* no conseguiríamos formas como *dator* o *da-kar* sino otras como *\*lator* y *\*lakar*. Así las cosas, parece preferible conseguir *da-in situ*:<sup>71</sup> concretamente, la posición originaria (la más antigua reconstruible) de *\*da-* sería la preradical, pero no la inicial absoluta, al menos para cuando se produjo el cambio fonético aludido: para entonces un clítico o (quizás más tarde) un

<sup>71</sup> Por si acaso, quiero hacer notar que me estoy refiriendo exclusivamente a la marca de aspecto y no a la marca de 3.<sup>a</sup> pers.; asumo con Trask (1977) y Gómez (1994) que el verbo vasco tuvo una época impersonal cuya duración e implicaciones están pendientes de análisis. El que no se haya asumido esta etapa impersonal —y el olvidar que en lenguas diferentes de SOV las marcas de modalidad van a la izda— ha tenido quizás que ver con la necesidad de importar *da-* de algún otro lado.

pronombre ocupaba esa 1.<sup>a</sup> posición, impidiendo que *\*da* pudiera convertirse en *\*\*la-*.

1. *\*dV-tor* → *lVtor*
2. *\*ni-da-tor*, etc. → *nator* (\*\**nilator*), etc.;
- \*ba-da-tor*, etc. → *XX* (\*\**balator*)

6.6. ¿Disponemos de alguna razón o prueba a favor de esta explicación? Creo que sí. Tomemos algunos datos, conocidos entre filólogos (cf. Lakarra 1984-86, p.e.) pero desatendidos en la bibliografía sobre la cuestión que nos ocupa. En vizc. ant. existen dos tipos de *badozu*, de *badira* o, más en general, de *\*ba-da-RAIZ.VERBAL...*; mejor dicho, teníamos una forma condicional en *badozu* y otra afirmativa en *bozu*, condicional en *badira* y afirmativa en *bira*, etc.

Considérese el siguiente pasaje de los *BBizk*:

- |                                                                                                                                                                                                                                            |                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Altieuzea zeugati,<br/>zenbat calte munduari!<br/>Besa berac nola jacan<br/>leen da guero etorri;<br/>ytaun bequio espabere<br/>egun Guipuzcoari,<br/>esango dau zerren <i>baqui</i>.</li> </ol> | <ol style="list-style-type: none"> <li>2. Betor ara Arrataue,<br/>ei da chito valiente;<br/>guztiac ez arren baçuc<br/><i>bira</i> agaz ombre a ombre.<br/>Milla guizon guichi <i>badira</i><br/>pigmeoac baguina bere<br/>Bilbaon. Ala[n] ey dinoe.</li> </ol> |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

(*Bertso Bizkaitarrak*, 1688)

Si observamos las formas en cursiva, *ba-di-ra* ‘si son’ es una forma seguramente moderna y analógica, frente a *baqui* ‘(sí) sabe’ y *bira* ‘(sí) son’, más antiguas y con contracciones que confirman esa antigüedad. En realidad, son las formas condicionales irreales las que encontramos en la medida en que repasamos textos más antiguos —*balira* y *baletor*, *baleu* (no *badau*), *bazentoz* (no *bazatoz*), etc.— y las únicas que podemos esperar mientras la regla *\*d- > l-* siguiera en vigor.

6.7. Si comparamos *da* con los restantes *be*, *e*, *le* de Trask estos parecen ser *x-*, *y-*, *z-* (*ø-*, *b-*, *l-*, más concretamente) + *-e*. Pero si aceptamos con Trask (1977) y de Rijk (1992) que el morfema era *\*da* y no sólo *\*d-*, entonces quizás tengamos en el resto de tales formas (con la excepción de *\*e-*) una estructura *\*CV*; además, si a *le-* ‘potencial’ le aplicamos la regla *l- < \*d-* llegamos a un *\*de-* anterior. En §§ 4.3. y 6.1. hemos visto que en muchos verbos se combinaban los pref. *\*e-* + *\*da-* en ese orden, dando lugar a verbos derivados en *ja-* (*jauzi*, *jasarri*, *jaditsi*, etc.), con un sentido no muy alejado del “continuous” de Trask; teniendo en cuenta, además, la similitud y posible relación —alegada en más de una ocasión— entre la partícula afirmativa *ba(i)* y la marca de imper. *b(e)-*, ¿por qué no pensar que *\*de-* y *be-* no son sino *\*da-* + *\*e*<sup>-72</sup> y *\*ba-* + *\*e-*, respectivamente?

<sup>72</sup> Con posterior *\*d- > l-* al hallarse la marca de modalidad en inicial absoluta, sin preclítico o concordancia personal de ningún tipo.

## 7. Sobre los finales en *-ki* / *-tsi*

### 7.1. Trask (1995)

Dentro de las formas no conjugadas del verbo —las cuales (1995: 207) habrían recibido menor atención que las conjugadas— Trask hace notar (227) que hay dos grupos de verbos que merecen especial análisis: se trata de los acabados en *-ki* y *-tsi*. El primero (*iguriki, jarraiki, egoki, eduki, izeki, atxiki, ideki, e(ra)baki, jaiki, aurdiki*, etc.) tiene una variante en *-gi*, principalmente (pero no sólo) en vizc.: *e(ra)bagi, edugi, jagi, edegi*, etc. y como su compañero parece estar relacionado con verbos sin ese morfema (cf. *\*edun/eduki, egon/egoki, ihardun/iharduki*, etc.) e, igualmente, exhibe una marcada tendencia a tomar objetos indirectos en caso dativo,<sup>73</sup> de suerte que una forma como *dauka* fue inicialmente, como indicara Mitxelena (1954b), tripersonal [‘él-tiene-ello-a él(la)’]. Además, el *-ki* de los participios habilita a veces OIs y Trask (1995: 229) opina, con Azkue, Schuchardt y Lafon, que debe identificarse con el *-ki* de los verbos finitos que señala que la concordancia a la que precede ha de ser interpretada como de OI.

Por lo que toca a los participios en *-tsi* (*irauntsi, erantsi, itsatsi, eutsi, irautsi, inotsi, eritsi, ebatsi, jautsi, irakatsi, erakutsi*), aunque tienen alguna diferencia con los verbos en *-ki*, —pertenecen a la clase en *-i* y su radical acaba en *-ts* (*iraunts, itsats, ebats*, etc.)—, comparten con estos muchas de sus características principales: toman objetos en dativo, están relacionados con verbos sin *-ts* (*\*irakas-ts/ikas-*, *\*erakus-ts/ikus-*, etc.) y *-ts* está atestiguado en verbos finitos como marcador de un OI al que precede (229). Aunque en esta última función *-ts* está mejor atestiguado en vizc. que en el resto de dialectos —aparece en el auxiliar de dativo trans. realis, cf. *deutso, neutson*, etc.—, Trask recuerda que está atestiguado en el resto de los dialectos y que el propio Schuchardt proporcionó ejemplos de dialectos septentrionales y del G.

A pesar de que todos estos paralelos entre ambos morfemas sugieran algún tipo de relación en cuanto al origen de *-ki* y de *-tsi* y de que Schuchardt haya querido ver una palatalización *-ki* > *-tsi* à la románica, Trask excluye explícitamente tal posibilidad (250) por no darse en vasc. palatalizaciones de velares, por no ser la apical sino la dorsal o la checheante el resultado previsible de un fenómeno de tal tipo y también porque cree ver con Azkue una diferencia funcional o de distribución antigua entre ambos morfemas: *-ts* aparecería en verbos trans. y *-ki* en intrans.<sup>74</sup>

Como conclusión —y aunque señala que “[we] are probably beyond our powers of reconstruction”— Trask (230) cree que una hipótesis plausible sobre el origen de ambos morfemas sería la siguiente: aparecerían primero en el verbo finito por incorporación de anteriores formas libres y, dado que siguen a la raíz, una vez fusiónadas a ésta fueron reinterpretadas como parte de la misma, creándose como consecuencia nuevas formas no finitas, incluyéndose las formas en *-ts* entre los verbos en *-i*, e interpretándose aquellas en *-ki* como carentes de marca de participio. Las dife-

<sup>73</sup> Trask señala también (228) que, en general, los verbos en *-ki* mantienen este final completo (no dan *idek, erabaki*, etc., al menos en tiempos antiguos) en el radical.

<sup>74</sup> Aunque el propio Trask señala que no es difícil encontrar excepciones como *eduki*, a uno le da la impresión de que tales excepciones pueden ser casi mayorías ante otros casos que no cita como *jai-tsi, inotsi*, por un lado y *ebaki, erabaki, edeki*, por otro.

rencias de sentido entre las formas no conjugadas simples o extendidas serían posteriores dentro de esta hipótesis. Trask acaba su tratamiento de estos dos morfemas añadiendo una nota sobre las formas finitas relacionadas, nota a la que habremos de volver más adelante.<sup>75</sup>

7.2. Comenzaré con algunas observaciones puntuales a la presentación de Trask que acabamos de resumir:<sup>76</sup>

- 1) *nagozu oera* y otras formas sin el “dative flag” se documentan más en los primeros documentos, —por muy recesivas y *sparitas* que fueran también entonces—, siendo evidentes los progresos que durante los últimos siglos han hecho las formas conjugadas “ampliadas” como *natorkizu* (pero todavía *V natortsu*), *deustat* < *deuat*), *dagokio* (pero *V jagoko*), etc.;
- 2) *ebatsi*, con *-tsi* (y sin formas sintéticas conocidas), no es precisamente vizc., contra la identificación de ese suf. con tal dialecto;<sup>77</sup> también formas en *-gi* están documentadas desde el siglo XVI en dialectos orientales;
- 3) como Schuchardt, Lafon y Trask reconocen, existen múltiples verbos en *-ki* y *-tsi* que nunca han documentado formas sintéticas.<sup>78</sup>

<sup>75</sup> “Finite forms are not part of my brief here, but I cannot resist pointing out that the existence of the competing forms *-ki* and *-i* suggests a common origin for both in an earlier *\*-gi*. The splitting of an original *\*-gi* into *-ki* and *-i* would strongly parallel the split of the plurality marker *\*-de* into *-te* (as in *dute*) and *-e* (as in Biscayan *dabe* < *\*daue*), with *-de* surviving in a few forms like *daude*”. (Trask 1995: 231)

<sup>76</sup> Anteriormente, cf. “Il existe des participes dont le type n’est ni celui de *ikusi*, ni celui de *eman*, ni celui de *sartu*: ils se terminent par *-ki*, en biscayen par *-gi*, et leur *-i* final ne semble pas de même nature que celui de *ikusi* ou de *aberatsi*. Le *-ki* final d’un participe comme *iarreiqui* “suivi” est, comme l’a bien vu Schuchardt, identique à l’élément qui, dans beaucoup de formes personnelles à objet de référence, précède l’indice personnel désignant cet objet. Dans les *Baskische Studien* (p. 34), il affirme avec raison qu’il n’y a pas “d’exemple indubitable d’élargissement d’une racine verbale au moyen de *-ki*, d’un *-ki* qui n’ait rien à faire” avec le *-ki* des formes à valeur de datif. (...) Le cas du participe signifiant “lancé” est comparable à celui de *iarreiqui*, à ceci près que nous ne connaissons aucune forme personnelle simple du verbe correspondant (...) *Egon* a des formes personnelles à objet de référence qui sont souvent dépourvues de l’élément *-ki* (...). Dans un cas au moins, l’agglutination de *-ki* à la racine a eu pour effet la constitution d’un nouveau verbe: dans le cas de *eduki* “tenu”, verbe dérivé de *du-* “être eu”. Comme l’a bien vu Schuchardt, une forme comme *dadukat* “il est tenu par moi” doit être une ancienne forme à pronom de but de *du-* (...). Les formes de type *dadukat* ont par la suite changé de caractère, et leur construction s’est modifiée en conséquence. La notion de l’objet auquel le patient est tenu ou tient est devenue de plus en plus vague et a fini par s’effacer complètement de l’esprit” (Lafon 1943: 14-16). Y más adelante: “Le biscayen possède encore une autre forme de ce participe, *eutsi*, dont le *-ts-* doit provenir des formes personnelles telles que *deutso* (*deuso* des Refranes) “il lui est eu par lui” comme le *-ki* de *euqui*, *jarraiki*, etc.” (Lafon 1943: II, 18).

<sup>77</sup> El propio Schuchardt, v. supra, mostró formas sintéticas con *-ts-* en dialectos centrales y orientales; ahora podemos añadir la existencia de verbos en *-tsi* documentados en aquellos dialectos y no en vizc.

<sup>78</sup> Cf. “A propos de l’élément *-ki*, deux phénomènes inverses sont à noter: d’une part, il ne figure pas dans certaines formes personnelles avant l’indice qui désigne la personne de référence, par exemple dans *arreit* “suis-moi”; mais de l’autre, il s’est soudé à la racine, et figure ainsi dans des formes non personnelles comme le participe et l’abstrait verbal, *iarreiqui* “suivi”, *iarreiquite* “suite”; cependant, *-ki* ne s’est pas dans tous les dialectes soudé à la racine, et le biscayen des Refranes a la forme *jarrain*. L’agglutination de *-ki* s’est produite même dans des verbes qui n’ont, à la date des plus anciens textes, aucune forme simple. Le participe du verbe signifiant “sortir” se présente, suivant les

Es preferible, diría que imprescindible, suponer contra la opinión tradicional que primero se dio el alargamiento de participios en *-ki/-tsi* y sólo más tarde y únicamente en algunas de las bases a las cuales fueron añadidos tales sufijos se desarrollaron formas sintéticas; no veo cómo la hipótesis contraria podría explicar la distribución y cronología tanto de las extensiones de las formas sintéticas como las extensiones de las no conjugadas.

Por otro lado, si hay verbos conjugados con *-ki/-tsi* y los verbos sintéticos son anteriores (cf. § 9.) al cambio *Th-* > *h-* (¿s. III-IV?), ¿deberían serlo también formas como *daukat* ‘tengo’ o *hautso* ‘sostenlo, cógelo’? En realidad no; resulta suficiente con que existieran antes de esas fechas las bases de los VS ampliadas después con tales suf., no necesariamente que estos hubieran de aglutinarse para entonces, ni siquiera que existieran todavía formas con concordancia de dativo ni, mucho menos, los “dative flags” que —en mayor o menor número y extensión— se unirían muy posteriormente a tales formas. De hecho, *nagozu* (frente a *nagokizu*, etc.) muestra que todavía mil quinientos años más tarde *-ki* y *-tsi* no era exigible en un amplio número de dativos. En cambio, en las formas participiales (*jaikiljagi*, *jaitsi*, etc.) los suf. están completamente aglutinados con carácter general en todos los dialectos para los primeros textos y posiblemente bastante antes, como muestra el *izioqui*, compañero del *ajutu* en las famosas glosas. Es más: *eutsi diol/deutso* o *jaikiljagi zaioljako* están documentadas desde siempre y en todos los dialectos, frente a *\*edun diol/deutso* o *\*jadin zaioljako* que no lo están en ninguno y en ningún momento y, además, no parece que fueran posibles con los sentidos ‘lo ha sostenido, agarrado’ y ‘se le ha levantado’, respectivamente, aunque sí tal vez con los de ‘le ha tenido’ y ‘le ha aparecido’. Esto es, la forma flexionada (*dauka*, *dautsa*, etc.) alcanzó en su caso —hemos visto que en absoluto existen formas flexivas para todos los verbos en *-ki/-tsi*— el nuevo sentido (‘le tiene’, ‘se le pega’) después y no antes de la existencia de las bases verbales ampliadas (*euki*, *eutsi*, *jaiki*, etc. de *\*edun*, *\*edin*, etc.).

### 7.3. De Rijk (1995)

El mismo año en que aparecía el artículo de Trask sobre las formas no finitas del verbo lo hacía también otro de de Rijk sobre los adverbios modales (*-ki*, *-kiro*, *-ro*, *-to*). En él se mostraba claramente el carácter septentrional (y en buena parte literario) de *-ki*: no documentado en vizc. antiguo<sup>79</sup> y apenas en AN antiguo<sup>80</sup> o G clá-

---

dialectes, sous des formes variées: *jalki*, *jalgi*, *jelk(h)i*, *jelgi*, *elk(h)i*, *ilki*, *erkin*; mais le bas-navarrais a une forme *jali*, qui montre que l'élément *-ki*, *-gi*, n'a pas toujours appartenu à la racine". (Lafon, ibid; el subrayado es nuestro [J.A.L.]).

<sup>79</sup> Un *gaizki* que de Rijk cita tomado de *BBizk* (1688) puede ser perfectamente debido —como muchas otras alteraciones en la lengua del texto— al copista guipuzcoano del mismo (cf. Lakarra 1984-86). La influencia de los sermones guipuzcoanos mencionada por de Rijk ha de ser aún posterior por razones que se entienden perfectamente del texto y de la siguiente nota.

<sup>80</sup> Cf. “While Beriaín makes use of *-ki* (*bortizki* ‘strongly’, *gaizki* ‘badly’, *galanki* ‘handsomely’, *obeki* ‘better’, *ongi* ‘well’) as well as *-ro* (*berriro* ‘again’, *dignoro* ‘worthily’, *luzaro* ‘for a long time’), the only productive adverbializer is *-kiro*, this being the only form combining with recent loan words: *espiritualkiro* ‘spiritually’, *falsokiro* ‘falsely’, *firmokiro* ‘firmly’, *kruelkiro* ‘cruelly’, *liberalkiro* ‘libe-

sico,<sup>81</sup> ha sido mucho más abundante en L, BN y S desde los primeros textos, tanto en combinación con bases tomadas en préstamo, antiguas o recientes, como con léxico patrimonial.

Por lo que toca a su etimología, de Rijk relaciona el suf. adverbial modal con el nominal *-ki* que sirve para expresar “a separate part of a whole”, común a todos los dialectos, con una larga historia en la lengua y “available for etymological purposes” (1995: 63).<sup>82</sup> De Rijk observa que *-ki* puede operar sobre aquellos adjetivos que son simultáneamente nombres: *on* → *ongi* ‘(piece of) goodness’, *gaitz* → *gaizki* ‘(piece of) evil’ y también *berokia* ‘abrigo’ y *gozokia* ‘dulce’ pero no *\*\*ergelkia* ‘stupidity’ o *\*\*itsukia* ‘blindness’.

Dada la propiedad de los nombres simples de aparecer tanto como complementos de sujetos como de objetos, convirtiéndose en predicados al combinarse con verbos aspectuales como *izan*, *egon*, *ibili*, *gelditu* o *utzi*, de Rijk constata que los mismos resultan indistinguibles de los adverbios cuando son usados como predicados secundarios: *zeren leinkoa egun oroz ongi ari baitzaigu* ‘ya que Dios todos los días nos hace el bien’ (Etx. I, 17), *Zurekila gaizki baninz, nola bizi nintzande* ‘¿Cómo podría yo vivir estando a mal contigo?’ (Etx. XII, 33), etc.<sup>83</sup> Una vez que este proceso —“stative adverbs describing a state of affairs then also as manner adverbs” (65)— consolidó el carácter de adverbios de *gaizki*, *ongi* y algún otro, estos habrían sido reanalizados como derivados de adjetivos subyacentes y su frecuencia posibilitó que actuaran como modelos analógicos para la creación de más adverbios, sobre todo en las letras del norte, por influencia del galo-románico en donde los adverbios en *-mente* resultan ser más numerosos que en hispano-romance.<sup>84</sup> De Rijk hace notar que el elevado número de “double-duty” items<sup>85</sup> nos lleva a preguntarnos si en un estadio anterior de la lengua todos los adverbios de modo no serían de ese mismo tipo, faltando toda distinción formal entre adjetivos y adverbios,<sup>86</sup> dado que *-ki* indicaba una relación parte-todo y *-ro* (< *oro*)<sup>87</sup> era un cuantificador.<sup>88</sup>

---

rally’, *partikularkiro* ‘particularly’, *prinzipalkiro* ‘mainly’, *puntualkiro* ‘punctually’, *ziertokiro* ‘certainly’ (de Rijk 1995: 61).

<sup>81</sup> Analiza a Ubillos, Gerriko e Iztueta (¡pero no a Otxoa de Arin!); mientras que en los dos últimos es preferido (con mucho) *-ro* sobre *-ki*, la alta proporción de adverbios en *-ki* de Ubillos se explica por la conocida influencia que tuvo en éste la literatura septentrional (1995: 60).

<sup>82</sup> Parece preferible partir de *\*gi*, por mucho que en los modales sólo esté documentada la sorda; cf. nota 75 y texto correspondiente.

<sup>83</sup> Las traducciones castellanas son de Lino Akesolo.

<sup>84</sup> Esta diferencia, unida a una propiedad general de la lengua (el “zero adverbializer”) da cuenta de la preferencia que muestran los hablantes septentrionales en utilizar como adv. modales formas como *aldrebeski*, *alferki*, *apalki*, etc., frente a los *aldrebes*, *alfer*, *apal*, etc., meridionales.

<sup>85</sup> Término utilizado por Zwicky (*apud* de Rijk 1995) para designar items léxicos con doble función, aquí adjetivo y adverbio.

<sup>86</sup> Sobre esto y, en general, sobre una indistinción categorial primitiva del vasc. —que afectaría también a los sustantivos: cf. *gose* ‘hambre, hambriento’, *argi* ‘luz, claro, claramente’, *hotz* ‘frío (sust.-adj.), friamente’, etc.—, vide Mitxelena (1964).

<sup>87</sup> *-to* es derivado de éste (más precisamente de *\*oso ta oro*) por de Rijk (1995: 74-76).

<sup>88</sup> Por último, no queremos dejar de señalar que de Rijk concluye sobre los modales de deícticos que “From a diachronic point of view, however, we remember that the suffix *-la* represents the original shape of the allative case ending, which later turned into *-ra* because of its invariable intervocalic occurrence. On this basis, it is natural to assume that a straightforward Basque equivalent of the

Así las cosas, ¿por qué no reconocer que es mucha casualidad su similitud semántica y formal y que el *gi-* de *gizen* ‘gordo (de la carne)’, *gihar* ‘magro’, *gibel* ‘hígado, detrás’, etc., que antaño tradujéramos por ‘carne’ pero que no parece lejano del ‘a separate part of a whole’ de de Rijk, puede constituir nuestra mejor opción para la etimología del *-gi/-ki* de participio y dativo y del *-ki* de los modales?<sup>89</sup>

#### 7.4. *Euskara* y el origen de *-ts(i)*

A. Irigoyen (1977)<sup>90</sup> es autor de la etimología generalmente aceptada del nombre de nuestra lengua:

Eta nondik dator *euskara* hitzaren (*h*)*eus-* lehen elementua? Kontuan hartzen baldin badugu *enus-* forma zaharragoa izan daitekeela Garibai-ren lekukotasuna hontzat hartuz gero uste dut *\*enau(t)si* partizipio batek argituko lituzkeela zeharo ondorio guztiak (1977: 527).

A partir de tal forma Irigoyen deriva B *dinost* ‘me dice’, etc., el causativo —él lo llama “faktitibo”— *\*eranau(t)si* de donde procedería *erauntsi* > *erauntsi* / *erautsi* / *erausi* / *erasi*), *eusi* / *ehusi* ‘ladrar’ y algunas más en las que no podemos detenernos aquí,<sup>91</sup> salvo en *inotsi* ‘manar’:

Azkue-k bere *Gipuzkera osotua*-n, op. cit., 147 orr. dio “*Inotsi*, manar, más bien fluir. Solo en Laudio, Morga y Mundaka he oído la locución *euriari dinotso*, sigue lloviendo, lit., le fluye la lluvia. También dicen *badinotso* y algunos con contracción *binotso*, ya le fluye”.

Formaren aldetik ez du ‘esan’ zentzuz erabiltzen diren flexioetarik alderik eta *erauntsi* erak ere, dudarik gabe faktitiboa formaz, zentzu bat baino gehiago ditu: bat, gorago ikusi dugun bezala, ‘hitz egin, mintzatu’ eta *erautsi* erak bezala ‘ari izan’;

---

French gloss “à la manière de ceci/cela” was instrumental in creating these adverbs through deletion or non-lexicalization of the head noun meaning ‘manner’: *honen ERA-la* > *\*honen* + *la* > *\*honnella* > *honela*” (1995: 78). Añadase, simplemente, lo visto en § 3.1. y *passim* sobre el origen de las *l-* para podernos remontar hasta *\*da-*.

<sup>89</sup> El *gia* ‘anca, cadera, etc.’ del *DGV* puede ser —por forma y extensión— cualquier cosa menos PV.

<sup>90</sup> Resumido en Irigoyen (1990): “el primer elemento de la forma *euskara* / *euskera* debía proceder de un supuesto participio *\*enau(t)si*, el cual estaría en la base de las conocidas flexiones verbales del tipo *diñost* / *dioist*, con variante vizcaína *diñauist* ‘me lo dice’, con el valor inicial de ‘modo de hablar’, modo de decir’, usado después como el nombre de la lengua simplemente” (139-40). En realidad, el objetivo principal del 2.º trabajo es demostrar la existencia de vocales nasales ( / êûskera / ) en la forma < *enusquera* > de Garibay, lo cual parece que puede y debe concederse sin mayor discusión ante la teoría y el uso gráfico del mondragonés (cf. Lakarra 1996a) y de formas como *yguny* en *RS* que ya Mitxelena (cf. *FHV*) dio como / *igûi* / sin mayores problemas. No demuestra, sin embargo, que fuera antiguo el vocalismo de la última forma vizcaína, ni que lo fueran todos ellos (cosa harto inverosímil) respecto a *diñost* / *dioist*.

<sup>91</sup> El propio Irigoyen era consciente de la posibilidad de que se dieran cruces de voces de diferente origen:

Nahiago izan dut itxurari eta esan nahiaren aldetik duten nolabaiteko loturari begiraturik denak elkarren ondoan ipintzea, posible baldin bada ere behin baino sarriago jatorri desberdinetako formen gurutzatzeak gertatzea (532).

beste alderdi batetik ‘euri uharra’, ‘jo, zigortu’, ‘azaldata’. Antzeko zentzu ezberdin batzuk aurkitzen ditugu Azkue-k Bizkaian dokumentaturikakootan ere (533).<sup>92</sup>

Volviendo a la reconstrucción concreta —*\*enau(t)si*— creo que si bien nadie parece haberlo notado (tampoco nosotros en Gorrochategui & Lakarra 1996), es claro que resultaba excesiva e innecesaria en su momento e imposible ahora dentro de una teoría de la raíz que no acepta diptongos en CVC. Así, *\*enu(t)si* sería suficiente, dejando que su causativo *\*e-ra-nu(t)si* hiciera el resto por lo que al vocalismo se refiere. Con todo, es preferible partir de un vocalismo en *-o-* (*\*e-no-* / *\*e-ra-no-*) dado que resulta más probable un cambio *\*eo > eu* que no el *\*eu > eo* que Irigoyen parece asumir para explicar *inotsi* y *eusk-*. Además, el hecho de que *\*enotsi* se aplique a los fenómenos meteorológicos (campo semántico arcaizante) quizá coadyuve en la elección de la vocal radical primigénea (*o*). Ahora bien, tras llegar del *\*enau(t)si* de Irigoyen a un *\*e-(ra)-nots-i* es difícil parar ahí; Irigoyen cita de pasada y sin darles mayor importancia las formas verbales *diño* ‘dice’, etc. (frente al común *dio*, etc.), pero es claro que las formas con sibilante son posteriores y se dan sólo en formas con dativo incorporado. Por otra parte, formas con *\*-n-* se dan fuera del dialecto vizc.: cf. el *Idiak erausi bearean gurdiak iño* <inno> n.º 49 de los refranes de Isasti, que cito a partir del DGV, el cual cuenta con una interesante variante, el RS 305 *Idiak oñon bidean, gurdiak*.<sup>93</sup> Obsérvese en la segunda tanto la asimilación de la vocal (probablemente a partir de *\*e-*) como la *-n* final que no había aparecido hasta el momento: ¿tendremos, pues, de nuevo *\*e-non*, viejo conocido nuestro (cf. § 5.5.)?

Como no parece haber relación con el dativo en *euskara*, etc., deberíamos dar alguna otra explicación para la *-s-*, de tal suerte que tampoco nos fuera necesario proponerla para final de raíz, contra lo que hiciera Irigoyen. Si repasamos otros resultados conocidos de *\*non*, hemos visto ya que, por reduplicación llegamos a *\*(n)ohon* y, de aquí, con adición de *-i*, a *ohoin* ‘ladrón’. Ahora bien: Mitxelena explicó ya que a *ohoin* corresponde un participio *ohostu* (de *ohonstu*), con una *-s-* (de *\*-tz-* [él prefiere partir de un denominativo en *-tze*] que podemos y debemos comparar con la de *\*e-non-s-* (*\*o-hon-s-tu* : *\*e-non-s-tu*), similar a la *s* del S *jauntsi* (común *ja(u)ntzi*), *intsaur*, etc., explicadas en FHV por *-tz* + oclus. > *-ts* y extensión al resto del paradigma. Tendríamos así *\*e-(ra)-non-tz-i* + *-(k)ara*, de donde pueden derivarse (*h*)*euskara* y el resto de las formas alegadas por Irigoyen.<sup>94</sup>

Reconozco que de *\*nauts* a *\*non* (incluso tratándose del nombre de nuestra lengua) no va un mundo, sobre todo para los que —poco dados a sutilezas fonológicas y morfológicas— miran más bien a la “semántica final”, cualquier cosa que eso sea. De todas maneras, creemos haber precisado el vocalismo, suprimido un indeseable

<sup>92</sup> Y su conclusión: “Garibai-k dakarren *emusker*a itxura zaharreko forma dela pentsatu beharko genduke, *dinotsat* eta *direlakoetan* gertatzen den bezalatsu. Jakina, *\*enau(t)si* + *-kara* > *heusker*a bihurturik ‘hitz egiteko modua’ besterik ez litzateke izango jatorriz, *mintzaira* / *mintzaira* den bezala bezalaxe” (533).

<sup>93</sup> En el DGV bajo *oñon* se remite a *onon* (con una variante *oñon*) ‘caramelo, bombón’ y se establece otro lema *oinon* (que huele a Azkue de lejos) ‘refunfuñar, gruñir, porfiar, murmurar’, sin relación con aquel, en el que se incluyen varios ejemplos vizc., entre ellos tres de RS, uno de ellos el 305 citado en el texto. Tampoco en Irigoyen vemos ningún intento de relacionar *-ino-* con *oñon*, a pesar de que formal y textualmente su conexión parece clara.

<sup>94</sup> Para otros casos de  $h_2 > h_1$  y supuestos  $h_2$  *in situ*, véase Lakarra (2006d).



(e innecesario) diptongo tardío, devuelto la -C final a la raíz (\*-n), restituido su valor sufijal a -(i)s, sin salirnos de su propia familia léxica; se han alegado algunos testimonios antiguos (*iñon*, *oñon*) y se ha completado el paradigma poniendo en relación formas con \*e- con otras asimiladas (o-) y, sobre todo, hemos dado pruebas de la derivación del moderno compañero de -ki/-gi (-ts(i)) de otro morfema anterior ya conocido (-tz(i)), documentado en todas las épocas y dialectos y que servía para crear adjetivos de sustantivos primero (*hor* ‘can’ > *hortz* ‘canino’) y verbos de adjetivos después (*ja(u)ntzi* ‘vestirse’, *ehortzi* ‘enterrar’, etc.), tras la aglutinación de -i (-tzi)...<sup>95</sup> Poca cosa, quizás, —pero, ¿qué sería de nosotros si no fuera por estos pequeños detalles?— y, casi todo ello, gracias a la utilización lo más sistemática posible de la forma canónica en la etimología y en la reconstrucción.<sup>96</sup>

## 8. De prefijante a sufijante

### 8.1. De la evolución del austroasiático a la reconstrucción del protovasco antiguo

En su espléndido “Rhythm and the holistic organization of language structure” (1983), Donegan y Stampe introducían así su análisis de la evolución de múltiples aspectos de la fonología, morfología y sintaxis de las familias munda y mon-khmer, completamente opuestas a pesar de la común protolengua austroasiática en infinidad de cuestiones relevantes y “perhaps the most divergent in the world” (2004: 3):

A living language is not just a collection of autonomous parts but, as Sapir (1921) stressed, a harmonious and self-contained whole, massively resistant to change from without, which evolves according to an enigmatic, but unmistakable by real inner plan. We will draw on structures and histories of the Munda and Mon-Khmer families of Austroasiatic languages to argue that this holistic organization is far more extensive even than Sapir imagined, linking all levels of linguistic structure —from syntax through phonetics— to each other in the synchrony and the long-term evolution of each language. And we will argue that the inner plan behind this holism of structure and evolution is the *rhythmic pattern* of phrases and words (Donegan & Stampe 1983: 337).

Tras rechazar el recurso a explicaciones sustratísticas basadas en supuestas influencias divergentes alegadas con anterioridad<sup>97</sup> —de la familia dravídica sobre el munda (India) o del thai, chámico y sinítico sobre el mon-khmer (Indochina)— para explicar el origen de tales diferencias, Donegan y Stampe hacen notar que los

<sup>95</sup> Naturalmente, la explicación fonética del origen del sufijo -ts daría (si todavía fuera necesaria) la puntilla a la vieja teoría de Schuchardt, que otorgaba la primacía a las formas de dativo conjugadas (*deusot*) respecto a la aglutinación de la -ts en determinados participios (*eutsi*, *inotsi*, etc.). I.e., 1.º fonologización, 2.º morfologización.

<sup>96</sup> Con todo, y por esto último, no puedo quedar del todo tranquilo sobre el radical verbal que tenemos entre manos: ¿qué corresponde en una estructura CVC a los -i(n)o- de gramáticas y diccionarios vascos? ¿\*e-din-o? ¿o sería suficiente con \*e-non más una palatalización no habitual de -n- y (por asimilación) de e-? De momento sólo me cabe reenviar al lector al no menos problemático *jo* tratado en § 5.4.

<sup>97</sup> Y posterioridad (p.ej. en Anderson 2003 y replicado en Donegan & Stampe 2004); véase el siguiente razonamiento, crucial para su argumentación, en Donegan (1993): “But while contact

órdenes básicos OV (lenguas munda) y VO (mon-khmer y protolengua austroasiática) dependen a su vez del acento inicial o final respectivo y que, en términos generales, es el modelo rítmico de palabra y frase, el “plan interno” que gobierna la estructura holística de la lengua, como se ha visto arriba y se repite en Donegan (1993) y Donegan & Stampe (2004). La argumentación de los autores a favor del arcaísmo mon-khmer y del carácter innovador del munda es detallada, amplia y convincente; sea suficiente señalar, p.ej., que las etimologías heredadas del protoaustroasiático son también monosilábicos en munda (a pesar de su tipo bisilábico), aunque hayan desarrollado variantes más amplias por composición y derivación.

Para la cuestión que nos ocupa, es interesante ver que los suf. de las lenguas munda no remontan ni siquiera al protomunda sino que son innovaciones independientes de las diferentes lenguas de la familia (tampoco son en su mayor parte producto de préstamos de las lenguas dravídicas); sí pueden hallarse en munda pref. fosilizados que en algún caso se han convertido en suf. (Donegan 1993: 5), compartidos con las lenguas mon-khmer, y que remontan al antiquísimo protoaustroasiático (cf. Donegan & Stampe 2004: 8). Igualmente, los lingüistas han debido reconstruir para épocas anteriores de las lenguas munda y para el protomunda ricos inventarios vocálicos<sup>98</sup> que han dejado rastros de haber sido simplificados de maneras diferentes por cada una de ellas, mientras eran conservados y ampliados por las lenguas mon-khmer en sus sílabas plenas (las 2.<sup>as</sup>) gracias a su acento ascendente. Las lenguas munda —como el dravídico, urálico, las denominadas lenguas altaicas y *el vascuence* (cf. Donegan & Stampe 1983: 344)— han desarrollado, gracias a su acento descendente de palabra y de frase, distintos suf. casuales y postposiciones. Los autores hacen notar explícitamente su disconformidad con quienes consideran que el marcado de casos esté ligado directamente con el orden OV; es al acento a quien corresponde tal misión: las marcas de caso estarían ligadas con la sufijación, ésta con el acento descendente de palabra, éste con el acento de frase descendente y éste último con el orden operador operando (OV).<sup>99</sup> En resumen:

Munda languages not only reversed the accentuation and syntax of Austroasiatic: they also moved from analytic structure with only derivational morphology, to synthetic or even polysynthetic structure with rich inflectional morphologies which include subject and verb incorporation (or at least agreement), case marking, and a far greater freedom of word order. A predominantly morphological

---

might explain why the characteristics of each area should be similar, if can hardly explain why the characteristics of the Indian area and those of the Southeast Asia area should be opposite at every level. Explaining this requires some opposite trait that pervades every level of structure and could thus coordinate the polar drift that is implied here. There is only one trait that could do this, and it is falling vs. rising accent” (1993: 2). De manera ligeramente diferente en Donegan y Stampe (2004: 5), reivindicando el papel capital de la oposición entre acento y ritmo inicial y final.

<sup>98</sup> Dentro del mismo modelo expuesto en 1983, Donegan (1993: 14) añade precisiones y observaciones, como he recogido ya en varias notas; sobre el vocalismo protomunda se nos dice (p. 13) que tendría 7 vocales (sin distinción de cantidad) y 14 (7 largas y 7 breves) y tres diptongos el protomon-khmer.

<sup>99</sup> Sobre el cambio acentual (final → inicial) en PV véase Lakarra (2006b: § 6.1. y § 6.2.).

grammar like this seems to be typical of dependent-head order (Donegan 1993: 4; más amplias conclusiones en Donegan & Stampe 2004: 26-27).<sup>100</sup>

Pero, siendo muy interesantes en sí los detalles de la reconstrucción y de la evolución de las varias (proto)lenguas implicadas, la aportación de Donegan y Stampe es fundamental en, al menos, dos direcciones. Por una parte, constituye un fuerte argumento en la construcción de la tan deseada tipología holística que enmarque e interrelacione los diversos aspectos de cada módulo de la lengua (al menos los más relevantes de la fonología, morfología y sintaxis de la misma): sin ir más lejos, muchos de los rasgos y de los cambios experimentados en ellos por el *vasc.* que hemos mencionado en Lakarra (2005d) son fácilmente subsumibles en la explicación de los hechos mundas (cf. Lakarra 2006b) y alcanzan ahora una lógica interna que antes era más difusa o más débil. Por otra, desde el punto de vista del reconstructor, es evidente que a mayor trabazón principiada de la fonología, morfología y sintaxis, nuestra labor se hace menos anecdótica, anárquica y, tal vez, “personal”, pero a cambio la seguridad y profundidad explicativa de las propuestas gana claramente. Finalmente, se diría que la vía trazada por Donegan y Stampe para la explicación de la evolución y estructura de las lenguas austroasiáticas encierra para el reconstructor del PV tantos paralelismos de datos, cambios, análisis aplicables *prima facie* y evidentes posibilidades de trascender de una manera articulada y principiada el PV clásico, que sorprende no hayan sido más utilizados por los vascólogos.<sup>101</sup>

## 8.2. Prefijos protovascos

Si bien anteriormente los reconstructores se limitaban a ver en *vasc.* algunos pref. en el verbo conjugado como pequeña y única excepción al carácter general sufijante acorde con la estructura SOV de la lengua, parece necesario asumir que tal acercamiento ha de cambiarse de manera radical: de entrada, es seguro que la sufijación ha sido tardía y escasa en la lengua, al menos fuera de la lengua literaria y de ciertos autores, lexicógrafos o deudores de lexicógrafos. Si como indican Bybee et al. (1990) la sufijación es —en algún grado— un universal y, por tanto, la “null hypothesis” en cuestiones de afijación, es dudoso que el *vasc.* haya tenido hasta tarde una tendencia sufijante claramente por encima de lo esperable en lenguas de estructura VSO o SVO. Así, es imposible ver aquí un rasgo claro y una prueba independiente adicional del carácter SOV de la lengua en etapas anteriores.

<sup>100</sup> Cf. “Reversals of rhythm and word order, as Indo-European and in Munda, are not very common in the world’s languages. Niger-Congo (Givón 1975) had a progressive shift like Indo-European —falling to rising and head-last to head-first. Tibeto-Burman, given the prefixing character of proto-Sino-Tibetan (Benedict 1972), may have had a regressive shift like Munda —rising to falling and head-first to head-last. A regressive shift entails the construction of an inflectional system (section 3.3), and surely takes far longer than a progressive shift. Judging from the time depth of the far less complete reversal of type in Indo-European, Munda must have a time depth of several millenia” (Donegan & Stampe 2004: 16). Sobre la misma cuestión en la prehistoria del *vasc.* (y con más dudas, claro está), véase Lakarra (2005d) y (2006b).

<sup>101</sup> Aparece, desde luego, en la bibliografía de Hurch (1988), pero no veo ningún reflejo del mismo en el apartado (para mí) crucial “§ IV. Historical evidence”, el cual, por lo demás, es bastante magro en datos antes desconocidos y en hipótesis radicalmente renovadoras.

Pero, además, creemos haber mostrado (cf. Lakarra 2004c, 2005d y 2006a) que a los conocidos pref. verbales vascos deben añadirse otros (cf. *gi-* en *gibel*, *gihar*, *gizen*, *gizon*, etc., *la-* en *labain*, *labar*, *labatz*, *labur*, *lagun*, *lakar*, *laktatz*, etc. y *sa-* en *sabel*, *sahets*, *sakon*, *samar*, *samin*, *samur*, etc.), nominales, sin que con esto hayamos definitivamente cerrado la lista de los mismos. Siendo la prefijación lo marcado en la distribución de los afijos en las lenguas, resulta necesario aceptar que, en función de los datos anteriores, el PV era una lengua prefijante o, lo que es lo mismo, que podía ser de cualquier estructura salvo la SOV.

### 8.3. De prefijo a sufijo

Es ampliamente conocido que, mientras que las lenguas OV suelen abundar en suf. y postposiciones, sus antagónicos VO —sin que carezcan de aquellos, particularmente de los suf.— presentan pref. y preposiciones (más marcados) en mayor o menor medida. Que el vasc. en una etapa muy alejada de su prehistoria hubo de ser VO (él concretaba SVO) fue argumentado con variadas razones por Trask (1977), siendo una de ellas, precisamente, la presencia de pref. provenientes de partículas o auxiliares en el V conjugado. Más recientemente he tratado de añadir argumentos y datos a la propuesta de Trask (cf. Lakarra 2005b, 2005d) y, entre otros, he señalado algún pref. adicional (\**da-*) en las formas nominales de una serie de verbos, así como (cf. Lakarra 2004b) en varias sílabas CV- de antiguas raíces nominales CVCVC, no analizadas hasta el momento.<sup>102</sup> En Lakarra (2005d) —cf. Bueno (2004) y (2006) sobre los suf. y Hualde (2002) y (2003) sobre las postposiciones— habíamos hecho notar, de forma complementaria, que la abundancia de postposiciones y suf. propia de lenguas aglutinantes y SOV sólo de manera relativa y tardía se da en nuestra lengua (más concretamente en la lengua literaria): aún la mayor parte de las postposiciones muestra un grado de gramaticalización escaso y los suf. derivativos son abundantes únicamente en determinados géneros y autores.

En esta ocasión querría aportar un tercer tipo de argumento en idéntica dirección —i.e., de un cambio VO → OV— basado también en los afijos; se trata del cambio pref. → suf. que podrían haber experimentado varios de ellos antes de su absoluta fosilización (previa a su reanálisis como primera sílaba de la raíz) en posición inicial a la izquierda de las raíces con las que se combinaban.<sup>103</sup>

<sup>102</sup> Incidentalmente, que los prefijos verbales —por fosilizados que estén— hayan sido evidentes para cualquier vascólogo, mientras que no abunden propuestas similares para las formas nominales de los verbos y para los sustantivos y adjetivos, abonaría el carácter más reciente —y limitado dentro de la categoría verbal— de los verbos sintéticos frente a los nominales en general.

<sup>103</sup> Para una evolución similar —dentro de un mismo tipo de deriva— en las lenguas munda, cf. la siguiente cita de Donegan:

Like Mon-Khmer languages, Proto-Austroasiatic seems to have had only prefixes (occasionally infixd). Some other head-first languages of mainland Southeast Asia (Tai, Chamic) allow only prefixes. On the other hand, many head-last languages (Dravidian, Uralic, etc.) allow only suffixes. Similarly, new affixes developed in Munda are mainly suffixes, though some prefixes even shift to suffix position (e.g. the proto-Austroasiatic nominalizing *n-* prefix or infix has become in Sora an article suffix on nouns as well; both uses are illustrated in *j-ən-om-ən* 'eating' from *jom-* 'eat') (Donegan 1993: 4-5).

[Vid ahora *Diachronica* 2006/2 para otros casos de cambio pref. → suf. en varias lenguas australianas.]

1. En § 8.2. (*vide* notas 70 y 75) hemos tratado del *gi-* de varias voces en las que podría haber tenido un valor de ‘cosa, materia, trozo de, etc.’ y que verosímilmente debemos identificar con el *-gi/-ki* de determinados participios y el *-ki* de los adv. modales de dialectos orientales, cuyo primer sentido era para de Rijk precisamente ése.
2. Trask (1977: 205) identificó o igualó —aunque sin dar mayor desarrollo a la idea, ni en ese ni en otros trabajos— la *\*e-* de múltiples verbos (*etorri*, *ibili*, *josi*) con la *-e* del pasado de los VS:

Finally the *e-* prefix which precedes the verb root when the past suffix is present (with or without preceding *z-*) is presumably the same *e-* which appears in the past participle and infinitive of all old verbs. The origin of this *e-* is unclear; it may have been a verb-forming (infinitive) prefix, or it may actually have been a past tense marker, in which case the modern past suffix *-(e)n* would be a more recent development.

Una posible ventaja de tal hipótesis puede residir en la posibilidad de tratar de manera conjunta todas las *-n* finales como marca general de subordinación (cf. Lafon 1943: 454ss).

3. Anteriormente (§ 4.3. y Lakarra 2004b) he hecho notar la relación formal insoslayable y otra semántica más que verosímil, entre el pref. *\*da-* de *jau(t)si* ‘bajar, caer’, *jauzi* ‘saltar’, *jaun* ‘señor’,<sup>104</sup> antes ‘poseer’... su alomorfo más tardío *la-* (*labur* ‘corto’, *labain* ‘resbaladizo’, *labar* ‘borde de precipicio’, etc.), el *-\*la-* que debemos suponer en los dativos-causativos en *-ra-* (*\*eradun* ‘tener’, *eraman* ‘llevar’, *erakarri* ‘atraer’, etc.) y el *-la* (tras ciertas consonantes) y *-ra* (en el resto de contextos) que encontramos en la declinación.<sup>105</sup>

Querría añadir ahora a esa lista el *-la* de los complementantes (*esan dit egin dueLA*) y de ciertos pretéritos en *l-* arcaicos: *gaycez lagola ençun nuyen*, *orotaric laryola odol preciaturya*, *haguna lariola* en Etxepare (cf. Lafon 1943: II, 393), y unos 45 en Leizarraga (Lafon 1956), además del famoso *Fray Vicentec esala fedea çina liçala* de Garibai. Como Mitxelena explicara ante Andramendi “baesan eçe bere arma çarrac ausi ta *letorrela*... *letorrela* ona, gura dabela arena ysan, Ybargoyengoac *leman* artean berea”, “estas escrituras (...) han venido a aclarar de una forma definitiva la razón y extensión de un empleo del prefijo *l-* en ellas, que no se contrae a estos textos (...): *letorrela*, repetido, es una forma de estilo indirecto dependiente de un verbo principal en pasado” (*TAV*, 161); el descubrimiento del ms. de Lazarraga ha aportado muchas más: “erregutu eusten *leguioela* lagun” (7), “uste euen ce Sirena eta Silbia eroan euenac *letoçela* aec bere eroatera” (13), etc.

<sup>104</sup> Más el *-da* de *\*du-da* (> *dut* ‘yo he’), *\*di-da-o* (> *dit* ‘el(la) me ha’), etc.; cf. Mounole (2006b) sobre un paralelo de la utilización de un locativo como marca personal en algonquino (cf. también *-ga* en la decl. y en la 2.<sup>a</sup> pers. sing.).

<sup>105</sup> Recuerdo de pasada que la declinación es según todo indicio (y no sólo en su actual estructura, cf. Mitxelena 1971) tardía.

4. En § 6.7. hemos propuesto que el pref. potencial o irreal *le-* (*le-tor-ke*, *ba-le-kus*, etc.) proviene de la amalgama de dos pref., *\*da-* y *\*e-*, documentados también en el orden inverso en una serie de antiguas formas verbales no conjugadas (cf. §§ 4.3. y ss.), más el cambio *\*d- > l-* aplicado a todo morfema (raíz y pref.) presente en inicial absoluta a partir de una etapa anterior al PV mitxeleniano y sin que podamos determinar por ahora el *ante quem* de su ocaso como regla fonológica general. Partiendo de un *\*de-* (< *\*da-* + *\*e-*) podríamos entender en parte el binomio *-tel-ke* de futuros y potenciales que ni Lafon ni otros han podido explicar en cuanto a la procedencia de sus miembros. Sí parece estar claro que sus respectivos orígenes son diferentes y también, o sobre todo, que dada su distribución (*-ke* universal, aplicable a cualquier forma verbal, *-te* reducido a *\*edin e izan* y ahí tampoco documentada en las formas tardías de dativo) *-te* sea muy probablemente bastante más antiguo que su compañero *-ke*.<sup>106</sup>

Llegados a este punto y con lo que llevamos visto, *-te* podría ser el alomorfo secundario esperable, perfecto en cuanto a forma y sentido de *\*de-* convertido en suf. Por todo esto, resulta más que probable que haya existido un *\*-de*, pero el *-de* realmente atestiguado (con variantes tardías en *-te* y *-e*, véase la cita de Trask en n. 75) tiene un valor diferente de pluralidad: *dakarde* ‘traen’, *dagode* ‘están’ (cf. *dagoz*), *dute* ‘han’, *due* ‘id’, etc.

Habríamos de pensar, quizás, en dos suf. distintos, que a su vez provendrían de dos *\*de-* diferentes, a no ser que veamos en *-de<sub>2</sub>* ‘plural del sujeto’ un desarrollo posterior de *-de<sub>1</sub>* ‘potencial’. Que yo sepa, nadie ha señalado algún posible matching del *-de<sub>2</sub>* ‘plural’ con ningún pref.; si quisiéramos buscar algo así necesitaríamos evidentemente encontrar voces que comiencen actualmente por *le-*, tras el reiterado *\*d- > l-* en su pref., tiempo ha fosilizado. No sé si *leher* ‘abundancia’, *lehor* ‘seco’, *legar-<sub>1</sub>* ‘grava’, *legatz* ‘tierra guijosa’, *legatz* ‘merluzá’ (¿‘con mucha sal’; cf. vizc. *lebatz*?), podrían testimoniar la existencia de un antiquísimo pref. de estas características.<sup>107</sup>

5. Si tenemos en cuenta que *l* da *r* en intervocálica, hemos de aceptar que, o bien la de *egile* ‘hacedor’, *hartzaille* ‘tomador’, etc. era fortis,<sup>108</sup> o bien —opción preferible— que *-le* (con lenis) se combinó con la *-n* final de *egin*, etc. Incluso en este caso tendríamos un suf. *-le* con una C permitida o esperable sólo en posición inicial de sílaba y sólo cuando ésta es inicial absoluta: cf. *latz* ‘áspero’ / *ardatz* ‘huso’, *lohi* ‘cuerpo’ / *-doi* ‘suf. topon.’. En efecto, no parece

<sup>106</sup> Compárese esta marca con la de negación vasca y la sintaxis de los verbos de negación dravídicos (cf. Steever 1993); para mayor *embarraz du choix*, tampoco parece imposible *-ko + en > \*koen > \*keen > -ke + -en*. En este último caso tendríamos una prueba adicional a favor de la antigüedad de las formas no finitas del verbo.

<sup>107</sup> Por cierto que *legen* ‘lepra’ es un cognado formalmente perfecto del cast. ant. *dengue*, *lehia*, con esa *l-* más el hiato final es difícil que sea patrimonial: un verbo románico en *denia-* lo explicaría perfectamente. Para *leiho* necesitaríamos algo como *\*leño* pero no veo que nadie haya explicado la relación semántica entre ambas formas.

<sup>108</sup> Ahora Martínez (2006) contra la existencia de / l / - / L / en PV antiguo; obviamente estaríamos tratando de tiempos mucho más recientes.

ser abundante el número de *eles* no finales de sílaba y tema a partir de la 2.<sup>a</sup>, y mucho menos en suf., en donde el que traemos entre manos parece ser único. Dicho de otra manera, la C del *-le* de ‘agente’ podría (debería, más bien) haber surgido en inicial absoluta (*\*le-*)<sup>109</sup> y es, por tanto, más que verosímil que tenga que ver con el *le-* (<*\*de* <*\*da* + *\*e-*) de los potenciales *lekus-*, *lekar*, etc.

6. Para terminar con esta lista de posibilidades que habrá que estudiar y ampliar en el futuro, quisiera referirme a un CV- que se repite bastante en las estructuras CVCVC, por lo que —al menos formalmente— tiene muchas opciones para haber sido en época antigua un pref. de estructura prototípica, añadido a raíces también prototípicas; me refiero a *za-*. En el *DGV* encuentro *zahar* ‘anciano’, *zabal* ‘ancho’, *zabar* ‘descuidado’, *zabun* ‘bamboleo’, *zakar* ‘costra, basura’, *sakats* ‘costado, árbol nudoso’, etc. (¿con *z-s* > *s-s*?), *zaker* ‘rana’ (cf. *igel* de *\*(h)ur-<sup>\*</sup>gel*), *zakil* ‘miembro viril, palo’, *zakur* ‘perro (grande)’, *zupal* ‘aplastado, plano’, *zapar* ‘voz onom. que denota el ruido de una lluvia muy fuerte’, *zapotz* ‘planta o animal raquítico’, *zaputz*<sub>1</sub> ‘esquivo, hurao, rechazado, exhausto’, *zaputz*<sub>2</sub> ‘pescuezo’, *zatal* ‘fragmento, trozo’, *zatar* ‘trapo, andrajoso’, entre otros menos seguros o más difíciles de relacionar con estos.<sup>110</sup>

Reconozco que la relación encontrada entre los citados —quizás convenga eliminar de momento los onomat. *zabun* y *zapar*, además de uno de los dos *zaputz*— puede resultar problemática para lectores escépticos que quizás vean un excesivo empeño en cuadrar las cosas por mi parte. Creo, con todo, que en varios pueden hallarse rastros de significados relacionados con tamaño, cantidad o intensidad, valores éstos que han podido permanecer tras el éxodo a la dcha en el suf. *\*-tza*.<sup>111</sup> Teniendo esto en mente tal vez no sea descabellado ver aquí indicios de otra transmigración a la dcha: cf. *sagartza* ‘manzanal’, *elurtza* ‘nevada’, *basatza* ‘barrizal’ y *zabaltza* (con *za-* y *-za*) ‘dilatación, terrado, lugar plano’ o *dagotza* ‘están’ (> *dautza* ‘yacen’), *dakartzat* ‘traigo-pl.’ y, con caída de *-V*, *dagoz*, *dakardaz*, etc.

Si bien no espero que todos y cada uno de los ejemplos aducidos para el conjunto de los afijos convertidos de pref. en suf. sea completamente seguro y definitivo, pienso que pueden ser más que suficientes para conferir alguna verosimilitud a la hipótesis

<sup>109</sup> Además de en *-C* en las raíces CVC, naturalmente.

<sup>110</sup> Dejo de lado *zapats/zapatz* (V-Gip ¡!) y *sapats* (G-Azp), en los cuales creo que el *DGV* ha heredado viejos problemas de Azkue con las sibilantes (cf. Lakarra 2002a); por otra parte, *zabor/zador* (cf. río *Zadorra*) proviene en última instancia del árabe.

<sup>111</sup> Sé que *-tza* tiene una variante antigua (medieval) *-tzaba*, *-tzabe* y de ahí el asterisco; sin pretender cerrar aquí la cuestión me es suficiente con recordar que, dado su tamaño y estructura, ninguna de estas últimas formas pueden aspirar a pertenecer al PV, al menos como suf. simples. [Estando este artículo en prensa, Julen Manterola me señala (cf. el apéndice de Manterola 2006) lo que yo y otros (como los preclaros “investigadores” de Veleia) debíamos haber visto hace mucho tiempo: varios de los *-ha* (o *-hea*, *-hava*) de la Reja (entre ellos múltiples *-zaba*) son formas arcaicas del artículo que han conservado aún la aspiración; las consecuencias de este análisis —previsiblemente cruciales para la prehistoria de la determinación, la pluralidad (cf. los múltiples *-beta* de la Reja) y, en general, la declinación— habrán de ser proseguidas en la tesis en preparación del propio Manterola].

de la transformación del sistema morfológico antiguo, transformación que en líneas generales hemos de postular por razones independientes y que no se limita, desde luego, a la cuestión de los afijos aquí esbozada.<sup>112</sup>

## 9. Para la prehistoria del verbo finito y no finito en vasco

9.1. En algún trabajo anterior (Lakarra 2005b, 2005d) me he manifestado ya en el sentido de que las formas sintéticas del verbo son más tardías (en general) de lo que muchos o la mayoría creen y más modernas que las formas no flexivas.<sup>113</sup> Me parece que a la razón que dí entonces (la armonía vocálica se da en las formas nominales pero no en las conjugadas de los verbos),<sup>114</sup> puede añadirse ahora alguna otra nueva y no menos poderosa: todo lo que hemos visto del nuevamente hallado pref. de las formas no conjugadas *\*da-* nos lleva en esa dirección.<sup>115</sup> En aquel trabajo parecía conveniente (y aún me sigue pareciendo de la misma manera, cf. Lakarra 2006b) relacionar —tomando como modelo explicativo la deriva *à la* Donegan y Stampe sufrida por las lenguas munda— el orden de palabras “canónico” del vasc. moderno con el surgimiento y desarrollo del complejo verbal. No podemos esperar, por tanto, que todos los elementos, tanto del verbo conjugado como del no conjugado, sean contemporáneos ni que tanto su forma fonológica como su valor funcional se hayan mantenido sin cambio alguno durante los últimos milenios, a pesar de que no falte, sin duda, quien piense lo contrario.<sup>116</sup>

<sup>112</sup> Recuérdese la n. 102. Es posible que este fenómeno haga prescindible el supuesto polimorfismo de las concordancias de 1.<sup>a</sup> y 2.<sup>a</sup> pl.: *ga-* / *-gu*, *za-* / *-zu*: “In some cases the subject and object forms of the pronoun were derived from different stems (e.g., *ni/da*)— a pattern which is quite common in SVO languages, but rare in SOV languages” (Trask 1977: 209, con cita de Lehmann 1973). El argumento es sencillo; siendo el suf. derivado del pref. pero no estando documentado el alomorfo sufijado a la izda —básico desde el punto de vista fonético—, tal hecho sólo puede explicarse postulando *\*gu-(da-)* y *\*zu-(da-)* —como *\*ni-(da-)* e *\*bi-(da-)*— y haciendo que sólo más tarde se conviertan en *ga-* y *za-* tras fusionarse con *da-*.

¡Qué pena para los fonemas prenasalizados que propusiera Martinet con la única misión de explicar estos ejemplos!

<sup>113</sup> En Lakarra (2004c) mostré que en algún momento hubo pref. también en los nombres y en Lakarra (2005b) he hecho notar que esos son anteriores a (la mayor parte de) los suf.; esto era conocido para el verbo a partir de Trask (1977).

<sup>114</sup> Véanse los ej. mongoles, húngaros, africanos y dravídicos recogidos en Lakarra (2005d) y compárense con *dakus*, *nakion*, *diat*, *zekarkion*, etc. frente a los *\*\*dukus*, *\*\*nikiin*, *\*\*\*?* y *\*\*zakarkaan*, que serían necesarios, respectivamente, en una lengua con armonía extendida también en el verbo.

<sup>115</sup> Cabe pensar que fenómenos similares se dan también en otras lenguas aglutinantes:

Comme l'ont montré de nombreux théoriciens, la conjugaison hongroise, telle qu'elle apparaît à l'aube même de l'histoire de la langue, est un appareil hétéroclite constitué de pièces et de morceaux. Cette hétéroclisie n'est pas en soi quelque chose d'insolite. Nombreuses sont les langues où la conjugaison présente une multiplicité de formes qui se trouvent rassemblées plus ou moins systématiquement pour exprimer la prédication sous différents aspects (Sauvageot 1975: 131).

<sup>116</sup> Es más; existe quien al reconstruir, *à la basque (moderne!)* el verbo conjugado del ibérico ha llegado a formas como *liezazkiguketeen* y otras exquisitices. Compárense, en cambio, las conclusiones de Sauvageot sobre la cuestión en urálico:

En conclusion, nous proposerons de considérer que le hongrois ne s'est fabriqué sa conjugaison qu'après la dislocation d'une partie au moins du finno-ougrien en dialectes séparés. Qu'elle ne re-



9.2. La razón última para llegar a través de diversos análisis a ese pref. es la habitual en nuestro acercamiento general: poner algo de orden en la aparente mezcolanza de modelos radicales del verbo (muchos CVC pero también otros CVVC, CVCVC, VC, VVC...) no es sólo una cuestión de gustos estéticos del investigador. Si en las lenguas naturales en general existen formas canónicas no sólo en el nombre y en el adjetivo como habíamos visto para el *vasc.ant.* (cf. Lakarra 2002a, 2004b, etc.), entonces es no sólo posible sino necesario buscar ese rasgo estructural, tan relevante en el funcionamiento y evolución de la lengua en su conjunto, también en el verbo. En otras palabras, no parece verosímil tras lo visto en otras categorías que el verbo vasco haya sido creado por lo que toca a su estructura radical con tan gran número de excepciones e irregularidades... a no ser, claro, que haya de ser la comparación posterior con las lenguas kartvélicas o con otras la que necesariamente deba ayudarnos en su discernimiento (cf. Lafon 1943: 420-27):

Toutes ces questions sont encore pleines d'obscurité. Elles concernent une période fort lointaine de l'histoire, ou plutôt de la préhistoire du basque. Et faute de très anciens textes basques, la solution de ces questions doit être demandée d'abord à la grammaire comparée du basque et des langues caucasiennes: dans les langues kartvèles, notamment, la racine du verbe est souvent précédée d'une voyelle, *a* (alternant avec zéro), *i*, *u* ou *e*; la voyelle *i* sert souvent à indiquer que le sujet agit sur lui ou pour lui. Lorsqu'on aura complété par une étude précise des faits mingrélo-lazes et svanes les remarquables travaux de M. A. Chanidzé sur les "versions" du verbe géorgien et le chapitre de M. G. Deeters sur les voyelles caractéristiques" des verbes dans les langues kartvèles, alors et alors seulement, croyons-nous, on aura peut-être quelques chances de connaître la signification ancienne des voyelles qui précèdent la racine dans les formes verbales basques (Lafon 1943: 420-21).<sup>117</sup>

Naturalmente, los vascólogos desconocían o no tenían costumbre de recurrir a la reconstrucción interna en tiempos de Lafon; las cosas cambiaron radicalmente con la *Fonética* (y *Lenguas y protolenguas* y tantas otras contribuciones) de Mitxelena y aquello, o aquel, que no cambió en este punto quedó como una auténtica antigualla en el panorama de la reconstrucción de la lengua. No obstante, ¡tantos años después! no se le han sacado todavía a su labor todas las consecuencias derivables; ahora tenemos esperanzas fundadas en que la reconstrucción interna basada

---

monte pas à une hypothétique communauté ougrienne qui aurait compris le hongrois ainsi que le vogoul et l'ostiak saute aux yeux de quiconque aborde l'étude de ces trois langues. Autant qu'on en puisse juger par certaines des constructions relevées en hongrois dès les monuments les plus anciens, la conjugaison n'aurait pris son aspect historique qu'après une série de tâtonnements car certaines formes évoquent des constructions analogues du mordve, laquelle langue diffère pour ce qui est de sa conjugaison à la fois du tchérimisse et du fennique auquel pourtant elle ressemble d'une manière si frappante. En tout cas, il ne saurait être question d'attribuer au finno-ougrien et encore moins à l'ouralien une conjugaison quelconque (Sauvageot 1975: 148).

<sup>117</sup> Lafon (1950) prefiere también —tratando de raíces verbales y nominales— olvidarse de la reconstrucción interna y acudir directamente a la comparación con las lenguas caucásicas; sin embargo, como he repetido en más de una ocasión (cf. Lakarra 1998b, 2006b, etc.), las dificultades, irregularidades y problemas de análisis de la lengua vasca jamás han hallado (que yo sepa) ayuda interesante y productiva por esa vía.

en la tipología holística (cf. Lakarra 2006b) pueda aportar avances adicionales tanto en la fonología como en la morfosintaxis diacrónicas.<sup>118</sup>

9.3. Creo que algunos de los temas tratados pueden resultar en el futuro interesantes y de alguna importancia a la hora de contribuir al desarrollo de la línea de investigación que vengo practicando durante los últimos años: así, por ejemplo, y a pesar de arriesgarnos a ser vistos como tratadistas de minúsculas anécdotas lexicográficas, merecería volver por un momento a la *b-* de *herio* (y la de *harea*, la de *hedoi* o la de *lehoi*) para enfrentarnos a alguna “explicación” excesivamente sencilla que algunos vascólogos han querido dar —negando todo valor explicativo y etimológico— a esos casos y a otros de supuestas *hb* adventicias. Es claro que, como acostumbrara en general Mitxelena (¡aunque no en esos casos concretos!), no hay otra manera de avanzar en la fonología ni en ningún otro aspecto de la lengua si no es a costa de reducir en lo posible la supuesta arbitrariedad de la lengua o de sus hablantes que, no nos engañemos a estas alturas, corresponde más a prejuicios, falta de ideas o de ganas de trabajar del investigador.

9.4. Recientemente Mikel Martínez (2006) ha hecho ver que no se dan estructuras *\*e-hVC* [-C = R/S] en los verbos vascos; aunque él en un principio era partidario de una explicación fonosimbólica, prefiero ver ahí (además de lo señalado al tratar de los orígenes del sonido *j-*) una fecha *ante quem* del nombre verbal en vasc. A ello me lleva relacionar tal dato con la conocida<sup>119</sup> evolución de las oclusivas fortes en inicial de palabra *Th-* > *b-* (Martinet 1955; Mitxelena 1957a; Trask 1997); así, sólo el orden de reglas 1) *\*e-CVC* → 2) *Th-* > *b-* puede explicar el hueco notado; si el orden de reglas hubiera sido el contrario, se darían las estructuras *\*ehVC* y las realmente documentadas *eThVC* serían inexistentes.<sup>120</sup> Por lo que sé, no tenemos *post-*

<sup>118</sup> Sin embargo, en Lakarra (2005b) hice ver que la “idea canónica” sobre la lengua era bien otra:

There is a very old discussion on whether synthetic forms in Basque are older than analytical forms or vice-versa. In earlier centuries and up to the beginning of ours, researchers thought, almost unanimously, that the ancient Basque verb had only analytical (“periphrastic”) forms, simple or synthetic forms being a corruption of those [...] Today, in contrast, there is universal agreement that the handful of verbs which have synthetic forms preserve a state of affairs which must have been much more general in older times. In fact, old texts present a greater number of verbs with synthetic forms than are currently used. Nevertheless, the system of analytical forms with an auxiliary appears as perfectly consolidated even in the earliest texts. The use of analytical forms permitted the expression of a greater number of differences in tense, mood and aspect than was possible within the bounds of the synthetic conjugation (Gómez & Sainz 1995: 237-38).

Contact, first with Latin and then with the Romance languages, must have at least promoted and accelerated the rapid development and expansion of the system of periphrastic forms, if it did not in fact give rise to it. It is no clear whether in Roman times the system of synthetic forms was productive [...] The problem would be how to explain that, among the huge number of verbs which were borrowed during those periods, only two, at most, entered the synthetic conjugations (Gómez & Sainz 1995: 238).

<sup>119</sup> Conocida sí, pero sin muchos ejemplos; he tratado de reunir algunos a cuenta de la alternancia D- (ocl. sonora): *b-* en Lakarra (1998a y 2004b).

<sup>120</sup> Digamos de paso que se documentan *nator*, etc. y no *\*\*nathor*, etc., como debieran si estas formas sintéticas fueran anteriores a *ethor*; ya antes hemos hecho notar los dobles *ikhusi / dakust, ekharri / dakart*, etc.

*quem* para estas formas nominales correspondientes a los posteriores verbos sintéticos; no lo tenemos para los nombres verbales y nos falta también, nada similar para los verbos finitos. Sobre estos, en realidad, nos falta también el más fácil *ante quem*, si no nos retrotraemos al primer texto de las famosas Glosas, ya en el siglo XI. La lista de *postquem*, en cambio, se va ampliando:

- 1) La armonía vocálica (ya citada en § 3.2.),
- 2) [— '—... ] → [ '—... ] en el acento y, como consecuencia, [h—h—h—\*\*h... ] → [h—h—\*\*h... ] en la aspiración,
- 3) determinadas características o cambios particulares luego reflejados en las formas verbales sintéticas:
  - a) metátesis *\*janon* > *\*johan* y, de ahí, *doha* (no *\*\*dao*);
  - b) metátesis y caída de vocales *\*e-ra-san* > *\*e-sa-ran* > *\*e-sran* > *erran* (cf. Trask 1997),<sup>121</sup>
- 4) *d-* > *l-* y, por tanto, *\*e-da-duz-i* > *jauzi*, pero *\*da-la-non* > *daroa/darama* y no *\*\*dahaol/\*\*daho*,
- 5) *da-* como “imperfectivo”, “inacabado”... > “actante adicional” > “causativo” y, de ahí, *jausi*, *jauzi*, *jakin...* ~ *daroa / darama*, *derau-*.
- 6) También la cuestión de las marcas participiales *-ki/-tsi* iría en contra de la antigüedad y universalidad de las formas conjugadas (cf. § 7.).

## 9.5. Otro argumento contra la antigüedad y generalidad del verbo sintético

9.5.1. Quizás el caso vasco no esté tan lejano del yurok y de otras lenguas (australianas o no), tal y como lo define Garrett:

To summarize, while the arguments from syntax and semantics are tentative until a fuller range of data is available and analyzed, a range of evidence suggests that the Yurok noninflected verbs are probably not synchronically and were surely not diachronically derived solely via truncation from inflected verbs or inflecting stems (...). I turn finally to the historical implications of the analysis developed above. Light verb constructions in general may serve as a typological parallel, but a more precise parallel comes from those languages of northern Australia where *inflecting verbs are a closed class* and the translation equivalent of ordinary

<sup>121</sup> Trask sólo atiende a las formas no finitas en su análisis; de incluir en él también las formas conjugadas de *erran*, ¿no podrían ampliarse los resultados? Más en concreto, aquí y en otros casos (pienso en la *i-* de *iraun* ‘continuar’, p.ej.) ¿no resulta más económico pensar en que el proceso fonético sólo se ha dado una vez (en la raíz), extendiéndose luego a todo el paradigma? En el escenario contrario (partiendo de una de las formas conjugadas) uno tiene la impresión de que el resto del paradigma actuaría de freno, tanto más cuanto mayor fuera el iconismo de tales formas y, en todo caso, se antoja difícil el acceso de ese cambio a las formas no conjugadas, bastante alejadas en muchos casos de aquellas para el hablante. El primer escenario parece mucho más sencillo e implica que las formas conjugadas de *erran* y de otros muchos verbos (*iraun*, *joan* [v. *supra*], etc.) son relativamente tardías, posteriores en todo caso a determinados cambios fonéticos que desgraciadamente no están fechados todavía.

verbs is formed with an open class of noninflecting words serving as the complements of the inflecting verbs (Garrett ms. 2004: 12; la cursiva es mía [J.A.L.]).

(...) If noninflected verbs did not originate via truncation of inflected verbs, then *inflected verbs must be the newer formation*, based historically on noninflected verbs or their ancestors (...) the phrasal ancestor of inflected verbs was a syntagm in which a generic verb was construed with a bare VN-stem [raíz + sufijo], in the manner of light verbs and their complements (Garrett ms. 2004: 11; la cursiva es de Garrett; véase la cita de Gómez & Sainz en n. 118).

9.5.2. En apartados anteriores he presentado nuevos argumentos o desarrollado otros ya conocidos sobre (más bien, en contra de) la antigüedad y universalidad del verbo sintético (VS) en vasc. y diría que, si bien unos tendrán mayor peso que otros, son bastante sólidos en conjunto; es probable, incluso, que aparezcan aún otros argumentos adicionales. Sin embargo, es posible que el principal lo tengamos a nuestra disposición tiempo ha, si bien nadie lo ha sopesado ni utilizado en este cometido; en concreto, creo que es en lo ocurrido con los verbos tomados en préstamo donde podemos tener el testimonio más interesante. Como sabemos (n. 116), no hay siquiera un solo VS que con seguridad haya sido tomado en préstamo: a pesar de que haya habido quien haya mostrado esa opinión sobre *ekarri*, *eduki*, *entzun*, *ezagutu* (particularmente sobre las dos últimas) y de que algunos más las hayan repetido, las pruebas al respecto son insuficientes y, en algún caso, inverosímiles.

Este hecho, i.e., la falta de VS tomados en préstamo, no es fácilmente compatible con la pretensión de que en la morfología y en el lexicon PV anterior al contacto con el latín existiría —si no una clase universal o abierta de VS— al menos un número muy importante de ellos, muchos más de los documentados en el XVI y, por supuesto, posteriormente. Como cualquiera sabe, los sonidos, morfemas y construcciones alienígenas pueden causar grandes cambios en los inventarios y funcionamiento de los diversos subsistemas de la lengua receptora; ahora bien, también ellos han de adaptarse en muchas ocasiones a lo ya existente como lo muestran, infinidad de ejemplos (y no sólo fonológicos) recogidos en la *FHV* o en “El elemento latino-románico”.

9.5.3. Quizás alguien pudiera pensar que la estructura de los verbos latinos quedaba muy lejos de la que conocemos o intuimos para los verbos antiguos: bisílaba o polisílaba frente a los monosílabos CVC autóctonos, resultando, por tanto, difícil o imposible de asimilar; pero no creo que este argumento sea definitivo, ni siquiera relevante.<sup>122</sup> Para empezar, sabemos ahora —v. aquí § 4.3. y ss.— que junto a estructuras CVC existían otras relativamente abundantes CVCVC, creadas de aquellas por adición del pref. *\*da-* y, más tarde, de *\*la-* (> *-ra-*); es más, sabemos (cf. Lakarra 2002a) que la estructura radical estaba evolucionando tiempo ha hacia el bisilabismo y que éste había de ser mayoritario para comienzos de Era, como parecen mostrar los materiales aquitanos (cf. Mitxelena 1954a, Gorrochategui 1984). Así, creemos que resulta más que verosímil suponer que entre

<sup>122</sup> Cf. Galand (1984) sobre las dificultades que un sistema radical complejo y extenso como el del bereber plantea a la adopción de préstamos pero incluso ahí se han adoptado y extendido verbos alienígenas.

los verbos tomados en préstamo, sobre todo entre los monosílabos (originarios o reducidos) y los bisílabos, una enorme cantidad pudo adecuarse e incorporarse a la lengua como sintéticos... siempre que hubiera sido ésta la estructura mayoritaria de los antiguos. En mi opinión, el hecho de no disponer de abundantes casos de VS tomado en préstamo viene a exigir una explicación muy diferente a la tradicional que ve en las perífrasis latino-románicas las sustitutas y verdugas<sup>123</sup> del antiguo —abundoso si no universal— sistema de VS en vasco: i.e., los verbos tomados en préstamo no tuvieron ni necesidad ni posibilidad de convertirse en nuevos VS por el simple hecho de que ya entonces ese tipo de verbos era una mínima parte —en absoluto la mayoritaria— de los verbos vascos originarios y faltaban modelos eficaces y extendidos previos en ese idioma que lo hicieran posible.

9.5.4. Mencionemos otro dato suficientemente conocido (cf. ahora Mounole 2006a): en los textos del s. XVI no pasan de las cinco docenas los VS en uso, los cuales, a día de hoy, se han visto reducidos a docena o docena y media; pero esta descripción no queda completa si no se añade que tanto antes como ahora abundan entre estos los que están lejos de completar sus paradigmas y formas potenciales e, incluso, que son muchos los que sólo documentan formas de 3.<sup>a</sup> persona u otras sin concordancia de dativo o presentes pero no pasados, ni mucho menos futuros, imperativos, subjuntivos o potenciales..., cuando no se trata de algunas que sólo poseen dos o tres formas fósiles (cf. *dariola*, *daugin*, etc.). Si miramos ahora a las lenguas románicas, las germánicas, las restantes IEs, las urálicas, nuestras “hermanas” kartvélicas, las semíticas o las austronesias, ¿cuántos VS tienen éstas? No creo que la pregunta esté resuelta para ninguno de los casos, ni siquiera parece fácil de contestar. O tal vez sí: frente a lo que ocurre y ocurría en vasc., en las familias lingüísticas citadas los VS son incontables o, dicho de otra manera, constituyen una clase abierta y extensa frente a la cerrada y limitada del vasc.

9.5.5. Quisiera traer a colación un reciente e interesante trabajo de Pawley (2006) centrado en la comparación con el inglés de dos lenguas, una del N de Australia y otra de Nueva Guinea que ejemplifican la estructura y funcionamiento de muchas de aquella parte del planeta y, probablemente, de otras regiones del mismo:

In most of the world's languages verb roots comprise an open class. There are, however, some languages that have a small, closed class of verb roots and, furthermore, lack processes for deriving new, morphologically complex verb bases. (...) We compare verbs and complex predicates in three unrelated languages —one with an open verb class (English) and two with small, closed classes of verb roots that occur as independent verbs and inflecting for subject person-and-number and tense, aspect and mood, one from north central Australia and one from the Trans New Guinea family.

In northern Australia many languages have a closed class of inflecting verbs. Some languages have as few as five to a dozen such verbs, others up to about 250. Jaminjung represents a type in which most inflecting verbs function as indepen-

<sup>123</sup> Por lo demás, ni antes ni ahora formas como *etortzen/etorri da*, *etortzen zen* han equivalido o equivalen a *dator* o *zatorren* si no es para algún *euscaldunberri* muy *berri*.

dent verbs and have not been strongly grammaticised (Schultze-Berndt 2000). In New Guinea a number of languages of the Trans New Guinea family have between 60 and 150 inflecting verbs (...). Kalam, which has about 130 verb roots, is the best described (...)

Jaminjung and Kalam both make up for their paucity of verb roots by having large, open classes of complex predicates.<sup>124</sup>

9.5.6. Uno diría que hay razones suficientes para considerar que la clase de los verbos sintéticos era ya —si no lo fue siempre— para comienzos de la Era una clase cerrada y limitada, similar a lo hallado en jaminjung y en kalam. No quisiera dejar esta cuestión —que habrá de ser investigada minuciosamente en el futuro— sin poner en conexión con la misma un dato ya mencionado. Hemos visto que —fuera de *eho* ‘moler’ (< \**e-non*) y quizás algún otro— no existe el submodelo radical hVC en los verbos con \**e*- (i.e., modernos *e*-, *i*-, *j*-): tenemos *e-kharri* ‘traer’ pero no \*\**e-harri*, *e-khusi* ‘ver’, pero no \*\**e-husi*, *e-thorri* ‘venir’ pero no \*\**e-horri*, etc. De ello se sigue que desde que ocurrió el cambio \**th*-, \**kh*- > *h*- no se ha formado en vasc. ningún verbo con pref. \**e*- y, —teniendo en cuenta que históricamente no hay VS fuera de esta clase—<sup>125</sup> tampoco se ha generado VS alguno posteriormente.<sup>126</sup> Creo que limitar la restricción a raíces que comenzaban con oclusiva fortis, —y suponer que hubo nuevos verbos, quizás algún VS con raíces de inicial sonante, sibilante u oclusiva lene— ni es verosímil ni arregla nada.

Resulta interesante recordar (§ 5.2.3.) que junto a alomorfos *e-dVC* de antiguas raíces en \**d*-, es forzoso suponer otros más modernos en \**l*- (> *e-rVC*) e, incluso, que existen verbos, hasta VS, con pref. (-*ra*) que testimonian que el cambio \**d*- > *l*- había ocurrido antes de la formación de los mismos. No hay en esto una grave contradicción sino un interesante *antequem*: \**d*- > *l*- estaba en marcha mucho antes de los testimonios aquitanos y había llegado a generalizarse para la época PV reciente, de tal forma que Mitxelena incluye en su reconstrucción del sistema fonológico PV *l*- pero no *d*-. El cambio \**th*-, \**kh*- > *h*-, por el contrario, es posterior a la Era y aun

<sup>124</sup> Se recogen en el trabajo de Pawley multitud de cuestiones que me gustaría aplicar a nuestra lengua, como la polisemia de los VS en las lenguas en que constituyen una clase cerrada, o su distribución frente a los verbos perifrásticos en los textos: cf., p.ej., las siguientes líneas del mismo:

Jaminjung. The 10 most common verbs in Jaminjung make up 82.2 percent of all verb root tokens in a sample of text. The most frequent 15 verbs account for 90.5 percent of tokens (...) Kalam. In a corpus of about 14,000 words representing a variety of spoken texts, the 10 most frequent verbs in Kalam make up 78.5 percent of verb root tokens. Fifteen verb roots make up 89.6 percent of such tokens and 30 roots account for 97.6 percent. (...) The most frequent 10 verb roots make up almost 30 percent of the tokens in West's [English] corpus. The top 30 verb roots account for about 52 percent of the total, the top 50 make up about 66 percent and the top 100 about 80 percent (Pawley 2006: 2-3).

<sup>125</sup> Formas como *dager* ‘aparece’ (de *ageri* o, peor, de *agertu*) no son sino monstruos literarios cuya invención recentísima es suficientemente conocida para dedicarles mayor atención. No hay indicios de nada similar para ninguna fase documentada o reconstruida de la lengua; es posible que esto tenga alguna relevancia para la cuestión del estatus primitivo de \**e*- (cf. Trask 1995).

<sup>126</sup> Me estoy refiriendo, obviamente, a VS con la estructura clásica de VS (*dator*, *zekarkion* o *lekuske*) no a contracciones o aglutinaciones mucho más recientes del tipo *biot* ‘necesito’ (< *behar dat*), *ei-ban* ‘hizo’ (< *egin eban*), *ataixu* ‘saca’ (< *atara egizu*), etc.

que no está generalizado en aquitano, hubo de completarse poco después, antes de la sonorización de las lenes iniciales, las cuales terminaron llevándose todos los préstamos latinos antiguos con oclusiva inicial. En conclusión, para cuando entran en contacto la lengua latina y la vasca, esta última tenía probablemente una clase de VS reducida —con varias docenas, quizás un centenar de miembros— y, además, fosilizada o a punto de volverse improductiva como lo era milenio y medio después y, seguramente, en los albores mismos de las lenguas románicas.

9.5.7. No es probable, en absoluto, que fuera la influencia latino-románica la que redujo drásticamente una clase de VS anteriormente enorme o abierta, ni la que produjo su sustitución por las construcciones perifrásticas históricamente mayoritarias. Además, entre éstas, Céline Mounole (cf. 2006a, 2006b) ha mostrado que ha de distinguirse cuidadosamente entre unas y otras, tanto por lo que toca a su estructura como, lo que para nosotros tiene singular relevancia, por sus posibles modelos, grado de gramaticalización y cronología: como ella señala, difícilmente pueden tratarse de igual manera *etortzen da* y *etor daiteke* que *etorri da*; sólo la última tiene modelos y cronologías latino-románicas evidentes, no así las 1.<sup>as</sup>. No creo que sea exagerado decir que antes de la, sin duda, enorme influencia latino-románica la clase de VS (fuera de los aux. y de otros vías de gramaticalización) estaban en absoluta minoría y las perífrasis antiguas —no necesariamente las históricas ni con la distribución y funciones exactas de éstas— gozaban de mayoría absoluta, como en épocas más recientes.<sup>127</sup>

## 10. Para terminar (por hoy)

En las páginas anteriores nos hemos propuesto presentar algunas muestras de la potencialidad de la reconstrucción interna guiada por la forma canónica de los morfemas y por la tipología holística diacrónica (§§ 1.-2.). Partiendo de una manifiesta rareza, de un “hueco” del modelo anterior —la falta de dentales orales sonoras en inicial de términos patrimoniales, fuera de las formas “de presente”— intentamos investigar cuál ha sido la suerte de las raíces que en un PV anterior al mitxelénico comenzaban con ese sonido.<sup>128</sup> Hemos podido hallar el rastro de multitud de ellas, sea abordando estructuras reduplicantes (V<sub>1</sub>dV<sub>1</sub>C), caídas en inicial de raíz tras \**e*-, o transformaciones \**d*- > *l*- en inicial absoluta, tanto en raíces como en prefijos (§ 3.).

Todos los fenómenos morfológicos citados corresponden al protovasco más antiguo y, por tanto, la “desaparición” de la \**d*- en inicial está directamente relacionada con el crecimiento hacia la izquierda de las voces protovascas antiguas, de tal manera que no quedaban prácticamente raíces monosilábicas con *d*- para el protovasco reciente (= Mitxelena 1957a, *FHV*).

La búsqueda de antiguas \**d*- nos ha ayudado a precisar la forma de antiguas raíces verbales y su restitución ha permitido dar cuenta de gran variedad de subtipos

<sup>127</sup> Recuérdese, por cierto, que Trask (1977) ve en los sintéticos tipo *da-tor* una posible estructura perifrástica anterior (Aux + Raíz Verbal), similar a la de lenguas VSO o SVO; es pena que no se haya profundizado más en esta dirección de la reconstrucción.

<sup>128</sup> Y también, en parte, con *n*-.

radicales (CVC, -VC, jVC, jVVC, jVCVC, etc.) llevándolos a \*CVC o a su derivado \*CV-CVC con prefijo (§ 4.). El siguiente paso (§ 5.) no podía consistir sino en el estudio etimológico de una serie de voces (*jaun, jabe, jauntzi, jarauntsi, jaiio, berio, jario, joan, jo*) que se alejan manifiestamente de las estructuras habituales de los verbos vascos, para poder reducirlos al modelo anteriormente formulado (\**e*-(\*)*da*-\*)CVC): en todos ellos encontramos variaciones sobre este modelo que, por diversas circunstancias —caídas de \**d*-, conversión de \**d*- en *l* [y de -*l* en -*r*],  $h_1 < *h_3$ , metátesis, etc.— han devenido en formas aberrantes.

Obviamente, el origen de las *l*- patrimoniales históricas (\**d*-) hace pensar que el subsistema de las sonantes carecía no sólo de vibrantes sino también de laterales en inicial en el protovasco más antiguo, por mucho que estuvieran éstas ya integradas en el PV moderno y fueran (al igual que las vibrantes) parte del sistema en posición postnuclear, i.e. final de raíz, en PV antiguo. La transformación en el rombo mitxeliano se adivina aquí anterior (sin necesidad de neutralizaciones) y diferente a la experimentada por las oclusivas, quizás más próxima a lo ocurrido en las sibilantes.

Tanto el modelo de Trask (1977) [§ 6.4.] —basado en el orden de elementos SVO—, como la propuesta holística de Donegan y Stampe (1983, 2004) —sobre la deriva aislante → aglutinante experimentada por las lenguas munda— nos hacía pensar en un verbo mucho menos frondoso y más reducido que el historicamente atestiguado con tantas concordancias y morfemas, particularmente sufijos y, además, propiciaba que V estuviera más a la izquierda, bien fuera SVO, bien VSO. Creo que hemos aumentado las pruebas a favor del periodo de verbo impersonal sugerido por Trask e identificado un prefijo \**da*- en las formas no conjugadas (§ 6.1.), la misma que Trask identifica, para una etapa seguramente más tardía del protovasco, como marca de modalidad.

La regla \**d*- > *l*-, extendida no a unas cuantos casos como hiciera Mitxelena, sino a todas las raíces no reduplicadas y sin prefijos, además de al pref. \**da* cuando se hallaba en inicial absoluta, permite ligar con la ayuda de -*l*- > -*r*-, más tardía y conocida, en una misma serie derivativa varios pref. y suf. (\**da*-, \**da*-, -*a*-, *la*-, \**la*-, *ra*-, -*ra*), tanto nominales como verbales. La misma (junto al valor ‘continuous’ identificado por Trask y el testimonio de Lafon) resulta crucial para mostrar la inverosimilitud de la hipótesis de de Rijk —compartida por la mayor parte de los tratadistas (cf. §§ 6.2.-6.3. y 6.5)— de ver en el *da*- de las modernas formas de presente un adverbio fosilizado y con un sentido inicial de ‘ahora’, que se agregó a la izquierda del verbo para formar los presentes. Ese mismo proceso (§ 6.7.) permite retrotraer el *le*- de los potenciales a un \**de*- (< \**da*- + \**e*-) reduciendo el número de marcas de modalidad iniciales propuestas por Trask y explicando el origen del extraño y defectivo (sólo *nor*; no *nor-nori*) -*te* de potencial de dos verbos muy arcaicos (\**edin* e \**izan*) y anterior al más difundido y moderno -*ke*.

En §§ 6.5.-6.6., sugerimos una posible vía para generar *d(a)*- *in situ* basándonos en ciertos datos del vizcaíno antiguo (*bira* ‘son’ - *badira* ‘si fueran’), lo cual nos evitaría los problemas que la necesidad de una excorporación (ora de un -*da* enclítico a la dcha, ora a la izda) y el cambio \**d*- > *l*- causan al modelo de de Rijk.

El análisis de los incrementos participiales -*ki* (centro-oriental) / -*gi* (V) y -*ts(i)* (común) y de formas finitas que las contienen, junto a los adverbios modales de zo-



nas centro-orientales en *-ki* (§ 7.), nos ha permitido ordenar la gramaticalización de los mismos de manera exactamente inversa a lo sugerido por Schuchardt, Lafon y Trask (entre otros) pero de la única que parece compatible con los datos reales:

- 1) *-gi*<sup>129</sup> y *-ts(i)*<sup>130</sup> en participios en todos los dialectos;
- 2) surge la variante *-ki* en dialectos centro-orientales;
- 3) se extiende *-ki* como variante única en los adverbios modales y se hace casi general en los participios (siempre en dialectos centro-orientales);
- 4) se forman algunos (pocos) verbos sintéticos sobre *-gi/-ki* y *-tsi* en todos los dialectos (con la distribución señalada).

En § 8.3. hemos mostrado que *\*da-* (y su alomorfo moderno *la-*), *\*de<sub>1</sub>-* ‘potencial’ (y su alomorfo moderno *le-*), *\*de<sub>2</sub>-* ‘acción, pluralidad’, *\*gi-* ‘materia, trozo’ y, posiblemente, *\*za-* ‘cantidad, intensidad’ y otros más, dan testimonio de la transformación de varios afijos, de prefijos en sufijos (*\*-da<sub>1</sub>*, *\*-da<sub>2</sub>*, *\*-de<sub>1</sub>*, *\*-de<sub>2</sub>*, *\*-gi*, *-ki*, *-la*, *-(t)za*, etc.); es clara su relevancia —unida a datos señalados en Lakarra (2005d) como la escasez antigua de suf. o el hallazgo de pref., no sólo en el V conjugado sino también en el SN—, en la defensa de un cambio tipológico VO > OV en la prehistoria de la lengua (§§ 8.1.-8.2.).

El análisis interno —inexistencia de *\*e-hVC*,<sup>131</sup> univocalismo (< reduplicaciones) en formas nominales del verbo y en el SN pero no en formas conjugadas, sintéticos posteriores a cambios y aglutinaciones sufridas por sus contrapartes no conjugadas (§§ 9.1.-9.5.)— unido a los reiterados paralelismos con una clase de VS cerrada y restringida (entre una docena y 200 verbos) que muestran diversas lenguas de América, Australia y Nueva Guinea, nos lleva a proponer (§ 9.6.) que es fundamentalmente falsa la idea de un PV con VS cuasi-universal y frondoso<sup>132</sup> y que menguaría por el perverso efecto del influjo latino-románico y, concretamente, de las perífrasis que la lengua habría adoptado por vez primera (cf. Mounole 2006b) y que sustituirían a tal VS. Creemos que ya antes del contacto latino-románico la clase de VS hubo de ser muy limitada e improductiva en la práctica: no consiguió que ninguno de los abundantes verbos tomados en préstamo se conjugara sintéticamente, dato difícil de explicar partiendo de un VS amplio si no universal.

Varios análisis de este trabajo son no sólo compatibles sino que constituyen pruebas independientes adicionales de un escenario antiguo con el acento en 2.<sup>a</sup> posición (la de la raíz monosilábica) en bisílabos formados por prefijación, reduplicación o composición (cf. Lakarra 2005d, 2006b) y en final de frase, típico de lenguas VO sin sufijación y postposición relevantes y sin declinación y verbo abigarrado. Aquí sólo parcialmente (por lo que toca a la dental sonora y, en menor medida a la yod y a algunas *hb-* no tan “adventicias”) se han abordado las iniciales, tan

<sup>129</sup> De *\*gi-*; cf. *gibel*, *gihar*, *gizen*, etc. (§ 7.3).

<sup>130</sup> De *-tz* + oclus. > *ts*, como *intsaur*, etc. (§ 7.4). Por cierto que tal sufijo interviene en la etimología (renovada y afinada) de *euskara*.

<sup>131</sup> Y, por tanto, imposibilidad de nuevos verbos de este tipo en general y de verbos sintéticos en particular tras *\*th-*, *\*kh-* > *h-*, aprox. en el s. III d.deC. (§ 9.4).

<sup>132</sup> Esto no casa bien ni con VSO ni con SVO, dado que es en SOV cuando V “engorda”; cf. Donegan & Stampe (1983).

problemáticas como señaló —y con razón!— Mitxelena. Es claro, sin embargo, su interés para la reconstrucción de las fases más antiguas alcanzables y más ahora que podemos relacionar tal cuestión con la morfología antigua de la “región”, i.e., con el crecimiento hacia la izquierda de las raíces que antes cuando era tratado como “simple” cuestión fonológica y léxica, típico reducto de rarezas y arbitrariedades sin necesidad de explicación (cf. Sagart 1999 para el protochino).

Me hubiera gustado discutir con Larry éstas y otras cuestiones referentes a la reconstrucción del protovasco. Lamento no poder hacerlo —por mail o (mejor) frente a frente, con alguna cerveza sobre la mesa— pero, además de su recuerdo imborrable, me (nos) quedarán para nuestra labor, ahora bastante más triste, cientos de páginas llenas de sabiduría y experiencia, de ideas sugerentes y propuestas osadas e interesantes además ¿cómo no? de maestría, habilidad e impagable humor e ironía (cf. el magnífico capítulo final de Trask 1997) para transmitir las.

## 11. Bibliografía

- Anderson, G., 2003, “Dravidian influence on Munda”, *IJDL* 32, 27-47.
- Arbelaiz, J. J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*. Tolosa, Kardaberatz.
- Artiagoitia, X., P. Goenaga & J. A. Lakarra (eds.), 2002, *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Anejos de *ASJU*, XLIV, EHU/UPV, Bilbao.
- Austerlitz, R., [1970] 1976, “L’aglutination dans les langues de l’Eurasie septentrionale”, *ÉFOu* 13, 7-12.
- , 1990, “Typology in the service of internal reconstruction: Saxalin Nivx” in Lehmann (ed.), 17-34.
- Bähr, G. 1934, “El vasco y el camítico (reseña de E. Zylharz, *Zur angeblichen Verwandtschaft des Baskischen mit afrikanischen Sprachen*)”, *RIEV* 25, 240-44.
- Bakro-Nagy, M. Sz., 1992, *Proto-Phonotactics. Phonotactic investigation of the PU and PFU consonant system (On the basis of the Uralisches Etymologisches Wörterbuch)*. “Studia Uralica” 5, Harrassowitz Verlag.
- Baldi, Ph. & R. Page, 2006, “*Europa Vasconica-Europa Semitica* (reseña de Vennemann (2003))”, *Lingua* 116, 2183-2220.
- Benveniste, É., 1935, *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris: Maisonneuve.
- , 1954, “Problemes sémantiques de la reconstruction”, *Word* 10, 251-64.
- Bhat, D. N. S., 2000, “Dravidian and Tibeto-Burman: a typological comparison”, *IJDL* 29, 9-40.
- Biber, D., 1984, “The diachronic development of preverbal case markers in Somali”, *JALL* 6, 47-61.
- Bueno, A., 2004, “Nominalizazio atzizki deitutakoen azterketa historikoa eta morfologikoa”. Ms., EHU-Gasteiz.
- , 2006, “Atzizkiak aztergai autore ezberdinen begiradapean”. En este volumen.
- Bybee, J., 2005, “Restrictions on phonemes in affixes: a crosslinguistic test of a popular hypothesis”, *LT* 9, 165-222.
- , L. W. Pagliuca & R. D. Perkins, 1990, “On the asymmetries in the affixation of grammatical material” in Croft, W., K. Denning & S. Kemmer, (eds.), *Studies in typology and diachrony for J. H. Greenberg*. John Benjamins: Amsterdam-Philadelphia, 1-42.

- Corominas, J. & Pascual, J. A., 1980-91, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, Gredos.
- De Bernardo, P., 2003, "Las lenguas célticas en la investigación: cuatro observaciones metodológicas". Ms. de la EHU/UPV; en prensa en *Cuadernos de Filología Griega e Indoeuropea de la Universidad Complutense* (n.º 16, 2006).
- & J. A. Lakarra, en prep., "¿Por qué *neska* puede y debe ser préstamo céltico?". Ms. de la EHU/UPV.
- DeLancey, S., 1991, "Chronological strata of suffix classes in the Klamath verb", *IJAL* 57, 426-45.
- Diakonoff, I. M., 1970, "Problems of root structure in Proto-Semitic", *AO* 38, 453-80.
- , 1975, "On root structure in Proto-Semitic" in J. & T. Bynon (eds.), *Hamito-Semitic*. The Hague, Mouton, 133-53.
- Donegan, P., 1993, "Rhythm and vocalic drift in Munda and Mon-Khmer", *LTBA* 16, 1-43.
- & D. Stampe, 1983, "Rhythm and the holistic organization of language structure" in J. Richardson et alii (eds.), *Papers from the Parasession of phonology, morphology and syntax*. CLS, 337-53.
- & —, 2004, "Rhythm and the synthetic drift of Munda", *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics 2004*, de Gruyter (Berlin-NY), 3-36.
- Eguzkitza, A., 1978, "Ein Versuch zur Beschreibung des Baskischen nach dem Universalienkonzept von Joseph H. Greenberg", *FLV* 10, 47-61.
- Fox, A., 1995, *Linguistic reconstruction. An introduction to theory and method*. Oxford U.P.
- Galand, L., 1984, "Le comportement des schèmes et des racines dans l'évolution de la langue: exemples touaregs" in J. Bynon (ed.), *Current Progress in Afro-Asiatic Linguistics*, J. Benjamins: Amsterdam, 305-15.
- Garrett, A., 2004, "The evolution of Algic verbal stem structure: new evidence from Yurok", ms., UCB.
- Gómez, R., 1989, "Bonaparteren garaiko hizkuntz eztabaidak", *ASJU* 23: 2, 355-92.
- , 1994, "Euskal aditz morfologia eta hitzordena: VSO-tik SOV-ra", in J.-B. Orpustan (ed.), *La langue basque parmi les autres. Influences et comparaisons*. Izpegi, Baigorri: 93-114.
- , & K. Sainz, 1995, "On the Origin of the Finite Forms of the Basque Verb", in Hualde, Lakarra & Trask (eds.), 235-74.
- Gorrochategui, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbao, EHU/UPV.
- , 1987, "Vasco-céltica", *ASJU* 21: 3, 951-59.
- & Lakarra, J. A., 1996, "Nuevas aportaciones a la reconstrucción del protovasco" in F. Villar & J. D. D'Encarnaçao (eds.), *La Hispania prerromana. Actas del VI Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*, Salamanca: Univ. de Salamanca & Univ. de Coimbra: 101-45.
- & —, 2001, "Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco", in F. Villar & M.ª P. Fdez. Álvarez (eds.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. Ed. Univ., Salamanca: 407-38.
- Haas, M., 1969, *The prehistory of languages*. Mouton: The Hague.
- Hamp, E. P., 1998, "Some draft principles for classification" in Salmons, J. & B. Joseph (eds.), *Nostratic. Sifting the evidence*. John Benjamins: Amsterdam, Philadelphia, 13-15.

- Hualde, J. I., 1987, "Proto-Basque yod", *FLV* 49, 29-40.
- , 1995, "Arbizuko fonologiaz". Ms.
- , 2002, "Regarding Basque postpositions and related matters" in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (eds.), 325-39.
- , 2003, "Postpositions" in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 187-90.
- , J. A. Lakarra & L. Trask, (eds.), 1995, *Towards a history of Basque language*. Benjamins, Amsterdam.
- & Ortiz de Urbina, J. (eds.), 2003, *A grammar of Basque*. Mouton de Gruyter.
- Hurch, B., 1988, "Is Basque a syllable-timed language?", *ASJU* 22, 813-25.
- et al., (eds.), 2005, *Reduplication*, de Gruyter, Berlin-NY.
- Igartua, I., 2002, "Euskararen hasperena ikuspegi tipologiko eta diakronikotik". In Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (eds.), 366-89.
- Irigoyen, A., 1977a, "Gure hizkuntzari euskaldunok deritzagun izenez", *Euskera* 22, 513-38.
- , 1977b, "Sistema perifrastikoaren laguntzaile batzuen jatorriaz", *Euskera*, 22, 655-59.
- , 1981, "*Haur ola zirola*. Elementos déficticos en la lengua vasca", *Iker* 1, 365-403.
- , 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbao.
- , 1990, "Etimología del nombre vasco del vascuence y las vocales nasales descritas por Garibay", *FLV* 22, 139-47.
- Kitson, P. R., 1996, "British and European river-names", *TPS* 94: 2, 73-118.
- Klimov, G. A., 1991, "Some thoughts on Indo-European-Kartvelian relations", *JIES* 19: 3-4, 325-41.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIème siècle*. Reed., Donostia-San Sebastián, 1980.
- , 1950, "Remarques sur le racine en basque", *BAP* 6: 4, 303-308.
- , 1956, "Les formes verbales à prétérit à préfixe *l-* dans les textes du XVIème siècle". Reed. in 1999, 459-73.
- , 1999, *Vasconiana*, *Iker* 11, Euskaltzaindia. Bilbao.
- Lakarra, J. A., 1984-86, "*Bertso Bizkaitarrak* (1688)"; "*Bertso Bizkaitarrez* gehixeago", *ASJU* 18, 89-186 y 20, 243-47.
- , 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* 20, 639-82.
- , 1995, "Reconstructing the root in Pre-Proto-Basque" in Hualde, Lakarra & Trask (eds.), 189-206.
- , 1996a, *Refranes y Sentencias: ikerketak eta edizioa*. Euskaltzaindia Diputazioa, Bilbao.
- , 1996b, "Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco", *ASJU* 30: 1-70.
- , 1997a, "Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri", *ASJU* 31: 2, 447-536.
- , 1997b, "Gogoetak aitzineuskararen birreraketaz: konparaketa eta barnebirreraketa", *ASJU* 31: 2, 537-616.
- , 1997c, "Filologi-ikerketak *Refranes y Sentencias*-ez: Historia eta kritika", *Enseiucarrean* 13 (Deustuko Unibertsitatea), 23-76.
- , 1998a, "Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa", *Uztaro* 25, 47-110.
- , 1998b, "Gure izterlehengusuek eta guk erro bera? Gogoetak erroaz aitzinkartvelikoz eta aitzineuskaraz". In I. Turrez, A. Arejita & C. Isasi (eds.), *Studia Philologica in Honorem Alfonso Irigoien*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo: 125-50.
- , 1999, "Na-De'na", *Uztaro* 31, 15-84.
- , 2000, "*Zemai abagadaune*". Publicado en P. Etxeberria & H. Knörr (eds.), *Nerekin yaionun. Txillardegiri Omenaldia*, Euskaltzaindia: Bilbao 2005.

- , 2002a, “Ez zirenez: \*\*TVT<sub>V</sub> eta haren lagunez: I. So bat erro disilabiko kodagabeez”. En prensa en Lakarra (2005c).
- , 2002b, “Etymologiae (proto)uasconicae LXV”, in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (eds.), 425-42.
- , 2002c, “*Adar, abuntz, handi*: sobre identificación de sustratos y morfología de la proto-lengua”. In M.<sup>a</sup> J. Gcía. Soler (ed.), *TIMES XARIN, Homenaje al profesor Pedro Ganzarain*, UPV/EHU, Gasteiz, 417-29.
- , 2003a, “Erroaren bilakabidea eta euskararen historiaurrearen periodizazioa”. Ms., UPV/EHU.
- , 2003b, “Etimología y reconstrucción en el campo vasco: historia de paradigmas”. En prensa en Lakarra (2005c).
- , 2004a, “Ez zirenez: \*\*TVT<sub>V</sub> eta haren lagunez: II. Erro disilabiko kodadunez”. Ms., UPV/EHU.
- , 2004b, “Cuernos, pellejos, caballos y otras anécdotas: Notas sobre la reconstrucción de algunas C- y V- iniciales y sobre gramática y morfonología protovasca antigua”. Ms., UPV/EHU.
- , 2004c, “Extensiones del paradigma en etimología y reconstrucción”. En prensa en Lakarra (2005c).
- , 2004d, “Etimología y reconstrucción: hacia un nuevo paradigma” in E. Ridruejo (ed.), *Las otras lenguas de España*, Universidad de Valladolid, Valladolid, pp. 41-116.
- , 2005a, “Algunos aspectos y consecuencias de la teoría de la raíz monosilábica en protovasco antiguo”. Ms., UPV/EHU.
- , 2005b, “Prolegómenos al cambio tipológico y a la reconstrucción de segundo grado”, *Paleohispanica* 5, 407-70. Versión ampliada en Lakarra (2005c).
- , 2005c, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. Anejos de *ASJUL*, Donostia-San Sebastián.
- , 2006a, “*Jaun eta jabe, jaio eta herio, jin eta joan...* etimologiaz eta aditz morfologia zaharraz (Hitz hasierez II)”. In B. Fernández & I. Laka (eds.), *Andolin Eguzkitza gogoan*, UPV/EHU, 575-611.
- , 2006b, “Protovasco, munda y otros: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica”, *Oihenart* 21, 229-322.
- , 2006c, *Aitzineuskara zaharragorantz*. Anejos de *ASJU*, Donostia-San Sebastián (en prensa).
- , 2006d, “Sobre dentales ‘perdidas’ y reconstrucción de la prehistoria del verbo vasco”. En prensa en Lakarra (2005c).
- , en preparación-1, “Armonías, vocales y vocalismo en (proto)vasco”. Ms., UPV/EHU.
- , en preparación-2, “Sobre la antigüedad y universalidad del verbo sintético en vascuence”. Ms., UPV/EHU.
- , en preparación-3, “Sobre estratos en la prehistoria de la lengua vasca”. Ms., UPV/EHU.
- Manterola, J., 2006, “-a euskal artikulatu definituaren gainean: zenbait ohar”. En este volumen.
- Martinet, A., 1955, “La reconstruction structurale: les occlusives du basque”. In *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*. Ed. A. Francke, Berne: 370-88.
- Martínez, M., 2003, “Adjektiboa aitzin-euskaraz”. En este volumen.
- , 2006, *El consonantismo protovasco*. Tesis doctoral, UPV/EHU.
- Meillet, A., 1921-36, *Linguistique historique et linguistique générale*. 2 lib. Klincksieck, Paris.
- , 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris. Reed. 1970.

- Mitxelena, K., 1950, "De etimología vasca". Reed. *SHLV*, 439-44.
- , 1951a, "La distribución de las oclusivas aspiradas y no aspiradas". Reed. *SHLV*, 212-19.
- , 1951b, "La sonorización de las oclusivas iniciales. A propósito de un importante artículo de André Martinet". Reed. *SHLV*, 203-11.
- , 1953, "Vocabulario del Refranero vizcaíno de 1596 (reseña de J. Gorostiaga)". Reed. *SHLV*, 409-10.
- , 1954a, "De onomastica aquitana". Reed. *LH*, 409-45.
- , 1954b, "Nota sobre algunos pasajes de *Refranes y Sentencias*". Reed. *SHLV*, 792-98.
- , 1956, "La lengua vasca como medio de conocimiento histórico", *Zumarraga* 6, 49-70.
- , 1957a, "Las antiguas consonantes vascas". Reed. *SHLV*, 166-89.
- , 1957b, "Basque et roman". Reed. en *SHLV*, 106-15.
- , 1961/1977, *Fonética histórica vasca*, Reed. Anejos de *ASJU*, 4, Donostia-San Sebastián.
- , 1963, *Lenguas y protolenguas*. Reed. Anejos de *ASJU* 20, Donostia-San Sebastián 1990.
- , 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Reed. *SHLV*, 1-73.
- , 1968, "L'euskaro-caucasien". Reed. *LH*, 458-75.
- , 1970, "Nombre y verbo en la etimología vasca". Reed. *PT*, 283-309.
- , 1971, "Toponimia, léxico y gramática". Reed. *PT*, 141-67.
- , 1972, "Léxico vasco y etimología". Reed. *PT*, 311-35.
- , 1974, "El elemento latino-románico en la lengua vasca". Reed., *PT*, 195-219.
- , 1977, "Notas sobre compuestos verbales vascos". Reed. *PT*, 311-35.
- , 1981, "Lengua común y dialectos vascos". Reed. *PT*, 35-55.
- , 1985, *Lengua e historia*, [= *LH*], Paraninfo, Madrid.
- , 1987a, *Palabras y textos*, [= *PT*], J. Gorrochategui (ed.), UPV/EHU, Bilbao.
- , 1987b, *Orotariko euskal hiztegia - Diccionario general vasco* [= *DGV*]. Euskaltzaindia, Bilbao.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*. J. A. Lakarra (ed.), Anejos de *ASJU*, Donostia-San Sebastián.
- Moscatti, S., 1964, *An introduction to the Comparative Grammar of the Semitic languages: Phonology and Morphology*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Mounole, C., 2006a, Trabajo de investigación para el doctorado (sobre el verbo vasco en el siglo XVI). Ms. UPV/EHU.
- , 2006b, "Quelques remarques à propos de l'histoire des périphrases basques". En este volumen.
- Ozanne-Rivierre, F., & J.-C. Rivierre, 2004, "Évolution des formes canoniques dans les langues de Nouvelle-Calédonie" in Zeitoun (ed.), 141-53.
- Pawley, A., 2006, "Where have all the verbs gone? Remarks on the organisation of languages with small, closed verb classes". *11<sup>th</sup> Biennial Rice University Linguistic Symposium, 16-18 march 2006*.
- Poser, W. J. & Campbell, L., 1992, "Indo-European practice and historical methodology" in *Proceedings of the 18th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 214-36.
- Potet, J.-P., 1995, "Tagalog monosyllabic roots", *OL* 34, 345-74.
- Pulleyblank, E. G., 1992, "How do we reconstruct Old Chinese?", *JAOS* 112: 3, 365-82.
- Rebuschi, G., s.a., "Basque from a typological, dialectological and diachronic point of view", ms.
- Rijk, R. P. G. de, 1969, "Is Basque a SOV language?", *FLV* 3, 319-51.
- , 1981, "Euskal morfologiaren zenbait gorabehera". Reed. 1998, 211-24.

- , 1985, “Un verbe méconnu”. Reéd. 1998, 225-41.
- , 1992, ““Nunc” Vasconice”, Reed. 1998, 347-76.
- , 1995, “Basque manner adverbs and their genesis”. Reed. 1998, 391-419.
- , 1998, *De lingua uasconum. Selected writings*. Anejos de ASJU, Bilbao.
- Sagart, L., 1999, *The roots of Old Chinese*. John Benjamins: Amsterdam-Philadelphia.
- , 2004, “La parenté des langues austronésiennes” in Zeitoun, (ed.), 23-39.
- Sauvageot, A., 1968, “Le problème des postpositions en ouralien”, *EFOu* 5, 73-93.
- , 1975, “Á propos de la genèse de la conjugation hongroise”, *EFOu* 12, 131-49.
- Steever, S. B., 1993, *Analysis to synthesis. The development of complex verb morphology in the Dravidian languages*. Oxford U.P., NY-Oxford.
- Tovar, A., 1959, *El euskera y sus parientes*, Minotauro, Madrid.
- , 1997, *Estudios de tipología lingüística. Sobre el euskera, el español y otras lenguas del Viejo y el Nuevo Mundo*. J. Bustamante (ed.), Istmo, Madrid.
- Trask, R. L., 1977, “Historical syntax and Basque verbal morphology: Two hypotheses”, in Douglass, W. A., Etulain, R. & W. H. Jacobsen, (eds.), *Anglo-American contributions to Basque studies. Essays in honor of Jon Bilbao*. U. of Nevada, Reno: 203-17.
- , 1981, “Basque verbal morphology”. *Euskaltzaindia, Iker-1*, 285-304. Bilbao.
- , 1990, “The *-n* class of verbs in Basque”, *TPS* 88: 111-28.
- , 1995, “On the history of the non-finite verb forms in Basque” in Hualde, Lakarra & Trask (eds.), 207-34.
- , 1996, *Historical linguistic*. Arnold: London, NY, Sidney, Auckland.
- , 1997, *The history of Basque*. Londres, Routledge.
- , 1998, “The typological position of Basque: then and now”, *Language Sciences* 20, 313-24.
- Uhlenbeck, C. C., 1942, “Les couches anciennes du vocabulaire basque”, *E-J* 1 (1947), 543-81. [Trad. por C. Van Deyck del orig. neerlandés de 1942].
- Urgell, B., 2000, *Larramendiren Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*. Tesis inédita, UPV/EHU.
- , 2006, “Para la historia del sustantivo verbal en vasco”. En este volumen.
- Vennemann, Th., 1994, “Linguistic reconstruction in the context of European Prehistory”, *TPS* 92: 2.215-84.
- , 1997, “Some West Indo-European words of uncertain origin” in R. Hickey & S. Puppel (eds.), *Language History and Linguistic Modelling. A Festschrift for Jacek Fisiak on his 60th Birthday*. Berlin, etc.: Mouton de Gruyter, 879-908.
- , 1998, “Etymology and phonotactics: Latin *grandis* vs. Basque *handi* ‘big’ and similar problems”, *JIES* 26: 3 & 4, 345-90.
- , 2003, *Europa Vasconica-Europa Semitica*. Mouton de Gruyter, Berlin-N.Y.
- Watkins, C., 1990, “Etymologies, equations, and comparanda: types and values, and criteria for judgment”. In Ph. Baldi (ed.), *Patterns of change, change of patterns. Linguistic change and reconstruction methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York: 289-304.
- Zeitoun, E., 2004, (ed.), *Les langues austronésiennes*. “Faits de Langues” 23-24, Ophrys, Paris.
- Zytsaí, A., 1997, “Sobre el origen de los numerales vascos *ehun* y (*h*)*oge*”. Observaciones vascológicas de un germanista”, *FLV* 29, 151-66.
- , 1999, “El vasco (*h*)*odei* ‘nube’ y algunos problemas genéticos del panteón europeo-occidental”, *FLV* 31, 419-29.
- Zytsaí, Yu. V., 1976, “El vasco *jaun* ‘señor’, etc. (Ensayo de una reconstrucción interna)”, *FLV* 8, 55-64.





# SINCRONÍA Y CAMBIO: LA HISTORIA DEL DATIVO DE SUBORDINACIÓN ESLAVO

Nerea Madariaga Pisano

(UPV/EHU)

## 1. Introducción\*

Una de las discusiones más recurrentes de la lingüística actual es la mantenida por los defensores y detractores de ciertos modelos lingüísticos concretos, en especial, de métodos formales como el chomskiano. El asunto cobra interés cuando los lingüistas “históricos” entran en la discusión. O, de la misma manera, cuando algunos lingüistas “formalistas” evitan hechos como el cambio lingüístico y la adquisición en fenómenos de periferia lingüística (habitualmente inconsistentes y difícilmente idealizables), simplemente eliminándolos de su campo de estudio.

Sin embargo, resulta lógico imaginar un estado de la cuestión donde no existiera contradicción entre ambas corrientes de investigación: la razón es que cada una de ellas tiene simplemente un objeto de estudio distinto. Y decimos “distinto”, ya que el hecho de que la lingüística en general estudia las lenguas humanas no debe implicar necesariamente que su metodología deba ser la misma. En este artículo rastreamos ciertas pistas que nos llevan al hecho de que muchas aparentes variaciones sintácticas de la actualidad pueden ser explicadas retrayéndonos a cambios históricamente en proceso (Li 1975, Kroch 1989), considerando la posibilidad de que un mismo hablante analice una oración de maneras distintas (Kroch 1989, 2001, Yang 2000, 2002).

Los sintactistas describen y explican cómo una pequeña porción de nuestro cerebro mejor o peor localizada (correspondiente a la gramática) funciona en una época determinada; así, simplemente analizan los mecanismos sincrónicos que generan oraciones sintácticamente correctas, tratando de relacionarlas con ciertos interfaces, en concreto, con el del significado (semántica) y la pronunciación (fonética).

Pero es evidente el hecho de que las lenguas naturales cambian y que la gramática “ideal” no existe. La lingüística histórica se ocupa generalmente del cambio de las lenguas tomadas como objetos, tal y como son materializadas en ciertas comunidades o

---

\* Agradezco a Iván Igartua sus indicaciones y correcciones a este artículo, así como la revisión final del texto. Este trabajo ha sido realizado dentro del proyecto de investigación HUM2004-03185/FILO, financiado por el Ministerio de Educación y Ciencia.

áreas y no tienen la intención de explicar cómo estos cambios se producen en nuestro cerebro. Esto se debe en parte a la falta de datos “frescos”, de intuiciones de hablantes, sobre todo de tipo “negativo” (intuiciones sobre oraciones agramaticales), tanto o más valiosos que los datos “positivos” que encontramos en las producciones reales y en los textos. La lingüística histórica es casi exclusivamente una lingüística de *corpus* (exceptuando algunos datos extraíbles de dialectos contemporáneos o de lenguas circundantes a la de estudio), tal como se reconoce en la mayoría de los manuales sobre sintaxis o lingüística histórica (Harris & Campbell 1995, Labov 1994, Trask 1996...).

El principal problema para el análisis conjunto de la diacronía y la sincronía sintáctica es, pues, el hecho de que la sintaxis diacrónica es básicamente descriptiva (sin entrar en explicaciones de cómo el cambio se produce en nuestro cerebro), frente a la sintaxis sincrónica, eminentemente explicativa (Lightfoot 1979, Kroch 1989). Por otro lado, la explicación completa de ciertos fenómenos sintácticos debería incluir, asimismo, hechos y explicaciones históricas, ya que cualquier situación lingüística actual constituye un estado evolutivo desde un estado previo, que frecuentemente no ha concluido aún en el momento en que aplicamos el análisis sincrónico. Los datos procedentes de este tipo de situaciones lingüísticas suelen ser menos consistentes que de costumbre, específicos de ciertas lenguas o dialectos y poco sistematizables. Esto es lo que se llama la “periferia” lingüística, de la que los formalistas suelen prescindir al realizar sus idealizaciones del “núcleo” sintáctico, como indican Uriagereka, Boeckx & Lasnik (2005).

En el caso que nos ocupa (las estructuras de dativo “irregulares” en ruso), podemos hablar de un fenómeno hoy en día inconsistente con el sistema actual, que hay que entender como resto de un sistema antiguo, en el que éste se integraba perfectamente. Dicho sistema puede ser reconstruido basándonos en datos de otras lenguas cercanas, de los textos que nos han llegado, de la tipología... También debe explicarse la razón de por qué los “restos” actuales del sistema antiguo no mutan sus propiedades y cómo es posible que no se ajusten al cambio del sistema nuevo.

La evolución de un fenómeno evolutivamente inconcluso suele conllevar, así, desajustes en los datos sincrónicos y en las producciones del hablante:

- Grandes variaciones en las producciones o en las intuiciones sobre gramaticalidad, incluso en un mismo hablante, en momentos distintos.
- Variaciones en las producciones según el área lingüística (siendo estas áreas idénticas en cuanto a producciones relativas al resto de fenómenos sintácticos) o según generaciones.
- Diferentes intuiciones sobre gramaticalidad en oraciones de idéntico carácter, dependiendo del ítem léxico empleado: algunos vocablos ofrecen más resistencia al cambio que otros, por razones de uso o frecuencia, sin que tengan nada que ver diferenciaciones semánticas o estructurales como la inergatividad —inacusatividad, niveles predicativos de estado— individualidad, número de argumentos, cuestiones de papeles temáticos, de estructura informativa... En ocasiones, la variación según ítems léxicos parece realmente aleatoria.

Además, desde un punto de vista tipológico o universalista (de gramática de “núcleo”), estas construcciones en el modo en que se manifiestan hoy en día en ruso son extremadamente frágiles (tienden a cambiar) y, en general, poco frecuen-

tes. Sólo hace falta mirar a otras lenguas eslavas para darse cuenta de que han regularizado estructuras para las que en ruso serían necesarias reglas específicas y totalmente *ad hoc*.

La lingüística formal elude estos problemas escogiendo los datos o hablantes más consistentes e idealizándolos. No se preocupa, por tanto, de todas las variaciones e irregularidades (de la “periferia”), pues éstas no ayudan a explicar el funcionamiento actual de los fenómenos sintácticos (si realmente no se consigue hallar una razón semántica o estructural subyacente a los mismos).<sup>1</sup> Estudia simplemente estados concretos de la capacidad lingüística de cerebros concretos, aunque partiendo de la base de que el cerebro humano, como objeto común a toda la raza, debe comportarse de forma relativamente unificada también en lo lingüístico. Nuestra propuesta es que la variación sincrónica inexplicable por el método formal pueda ser, sin embargo, parcialmente explicada atendiendo a procesos históricos de cambio lingüístico (elemento decisivo en los datos de la periferia gramatical).

## 2. Variaciones sincrónicas en ruso en fenómenos “irregulares” de dativo

Un ejemplo claro de variación sincrónica en ruso es el llamado Segundo Dativo (término de Comrie 1974) y fenómenos relacionados (predicación secundaria y marcado de caso). El Segundo Dativo consiste en el marcado con dativo de los cuantificadores *odin* “uno”, *sam* “mismo”, *vse* “todos” y *oba* “los dos” en construcciones de infinitivo, incluso cuando su antecedente es acusativo:

- (1) Ja poprosil detej prijti odnim / samim / vsem / obojim  
yo pedí niños<sub>AC</sub> venir unos<sub>DT</sub> / mismos<sub>DT</sub> / todos<sub>DT</sub> / los dos<sub>DT</sub>  
“Pedí a los niños que vinieran solos / ellos mismos / todos / los dos.”

En este tipo de construcciones se asume un dativo sujeto nulo (PRO) en la oración de infinitivo, que concuerda con el dativo visible (*odin* “uno”, *sam* “mismo”, *vse* “todos” y *oba* “los dos”).

El paralelo con oraciones principales (no subordinadas) de infinitivo y sus correspondientes sujetos dativos visibles es evidente y ha sido notada a menudo (Babby 1998, Franks 1995, Comrie 1974...). En estas oraciones, el modo infinitivo confiere al verbo un matiz modal:

- (2) Detjam prijti odnim / samim / vsem / obojim  
niños<sub>DT</sub> venir unos<sub>DT</sub> / mismos<sub>DT</sub> / todos<sub>DT</sub> / los dos<sub>DT</sub>  
“Los niños deben venir solos / ellos mismos / todos / los dos.”

<sup>1</sup> En ocasiones se ha pensado que no había razón aparente para cierta variación, hasta que alguien ha hallado la explicación semántico-formal para esta aparente opcionalidad. La llamada Generalización de Burzio (Burzio 1986, Perlmutter 1978), que divide los predicados intransitivos en inacusativos e inergativos dio la pista del funcionamiento de muchos fenómenos hasta entonces difíciles de explicar (la distribución de los auxiliares de pasado en francés e italiano, el marcado de caso ergativo-absolutivo en intransitivos en algunas lenguas...). La variación que tratamos en este artículo, sin embargo, no tiene ninguna base formal o semántica (al menos, ninguna detectable con los instrumentos de análisis actuales), sino sólo léxica y de frecuencia de uso.

Existen múltiples artículos en el ámbito de la sintaxis formal (Babby 1998, Franks & Babby 1998, Greenberg 1983, Franks 1995, 1998, Moore & Perlmutter 1999) y la semántica (Fortuin 2003), que tratan este tema, pero todos ellos se centran en la propia construcción de infinitivo, comparando los sujetos dativos asociados a ella con otros dativos sujeto (Sigurðsson 2002, Fernández Soriano 1999...). Sólo unos pocos autores citan estados históricos previos de este dativo sujeto (Franks 1998, Babby 1998, Comrie 1974), aunque sin un análisis profundo de los mismos.

En estadios previos de la lengua (ruso moderno - RM y ruso antiguo - RA), el Segundo Dativo podía aparecer no sólo marcando los mencionados *sam* “mismo”, *odin* “uno”, *vse* “todos” y *oba* “los dos”, sino también cualquier otro predicativo adverbial o nominal, que apareciera en una oración de infinitivo:

- (3) a. Ja bojalsja odnogo: [PRO byt' ostavlenu na doroge]. (RM)  
yo temía una cosa ser dejado<sub>DAT</sub> en el camino
- b. Prisudili jego [PRO byt' posażenomu na kol]. (RM)  
sentenciaron él<sub>AC</sub> ser puesto<sub>DAT</sub> en palo  
“Fue sentenciado a muerte por empalamiento.”

Más adelante, este dativo fue sustituido por el caso instrumental. En realidad, todos los autores que citan estos hechos concluyen simplemente que *odin / sam* (los análogos *vse* y *oba* se les pasan desapercibidos) son “restos” del pasado, pero sin evidenciar por qué precisamente estos elementos se han resistido al cambio general hacia el marcado de caso instrumental.<sup>2</sup> Todos estos fenómenos pueden ser considerados parte de un cambio más general desde el marcado de predicativos por concordancia hasta el marcado instrumental en ruso, procedente por reanálisis del marcado semántico regular de instrumental en los predicativos secundarios argumentales, por rección directa de ciertos verbos que expresan cambio de estado, como *stat* “volverse, hacerse”, *sčitat* “considerar” (proceso explicado en Nichols 1981):

- (4) a. Rabomŭ pozyvaatŭ vладыkŭ, ne glagoletŭ gospodŭmŭ ni bogomŭ. (Esl. ecl. ant.)  
esclavo<sub>INST</sub> llama a amo no llama señor<sub>INST</sub> ni dios<sub>INST</sub>  
“Llama a su amo esclavo, no señor ni dios.” (*Codex Supraslensis*)
- b. Svjaščennikom li tja nareku. (RA)  
sacerdote<sub>INST</sub> part. te<sub>AC</sub> designo  
“Te designo sacerdote” (K. Tur.)
- (5) a. Simonŭ iže naricaetŭ sę Petrŭ. (Esl. ecl. ant.)  
Simón<sub>NOM</sub> que<sub>NOM</sub> se llama Pedro<sub>NOM</sub>  
“Simón, al que llaman Pedro.” (*Codex Zografensis / Marianus*)
- b. I postavaju junošju knjazja im. (RA)  
y pongo joven<sub>AC</sub> príncipe<sub>AC</sub> a ellos  
“Y les impongo a este joven como su príncipe”

<sup>2</sup> Para una explicación sincrónica de por qué el Segundo Dativo en ruso se ha conservado precisamente sólo con los elementos *odin*, *sam*, *vse* y *oba*, véase Madariaga (en prensa).

- (6) Ja naznaču jęgo knjazjem / \* knjazja. (Ruso contemporáneo)  
 yo nombraré a  $\text{el}_{AC}$  príncipe $_{INST / *AC}$

Bailyn (2001), Bailyn & Citko (1999), además de Franks (1995), intuyeron que este cambio, ya concluido en algunas lenguas eslavas como polaco, checo y serbo-croata, aún estaba por finalizar en ruso (y en parte también en ucraniano).

Esto contradice, sin embargo, el postulado principal de la versión más estricta (y más deseable desde el punto de vista teórico) del Minimalismo: la opcionalidad no debe existir en ningún caso. Toda aparente opcionalidad o variación tiene que deberse a una diferencia estructural o semántica (según algunos, también de la estructura informativa) subyacente.<sup>3</sup>

Todo esto es parte, sin embargo, de la ya comentada periferia, datos específicos no idealizables, con unas propiedades específicas de adquisición. Mientras que la sintaxis de núcleo se adquiere rápidamente, sin oscilaciones en los datos ni siquiera a corta edad (correspondiendo así a la gramática universal y a los parámetros), la periferia se puede tardar en adquirir toda la vida. Quizá la escasa exposición a este tipo de datos a la que los hablantes se enfrentan (en términos de frecuencia, a la que alude Yang 2000) guarde relación con esta lentitud de adquisición y las consiguientes inconsistencias en los datos e intuiciones de los hablantes. Recordemos que la escasa exposición de los niños a datos infrecuentes y muy específicos se puede deber al hecho de que nos hallamos ante un cambio en proceso, es decir, el sistema antiguo (por ejemplo, el dativo sujeto de infinitivos con un valor modal) está en desventaja (tiene más posibilidades de ser “sancionada”, en términos de Yang 2000, Kroch 2001) respecto al nuevo (dativos experimentales con modales explícitos), que se repite con más frecuencia, hasta que sustituye totalmente al viejo.

Es cierto que la aparente variación libre en eslavico puede explicarse a partir de hechos semánticos, estructurales o de estructura informativa, tal como la mayoría de las variaciones contemporáneas de elección del marcado de caso en los predicativos rusos. La descripción presentada en Nichols (1981) de las diferencias semánticas entre marcado instrumental y concordancia de caso en los predicativos rusos es retomada por Richardson (2003) en forma de diferencias estructurales. El caso de los predicativos depende de la semántica transicional o no-transicional de los mismos: si son del primer tipo (expresan un evento distinto al del verbo principal), se marcan con instrumental y, en cambio, si son no-transicionales (expresan un evento coincidente con el de la predicación principal), concuerdan en caso con su antecedente. Veamos los ejemplos correspondientes: en (7a) expresamos una característica transicional (“ser médico” no es un evento coincidente con “ser joven” en el individuo del que se habla) pero en (7b), todo el evento de ser médico y de estar en el hospital n.º 12 son coincidentes:

<sup>3</sup> Ciertos estudios historicistas dentro del marco generativista, como señala Kroch (2001) en su artículo-resumen del estado de la cuestión, reconocen la necesidad de coexistencia en un hablante o comunidad de una “diglosia” sintáctica (estructuras gramaticales en conflicto) para poder explicar el cambio lingüístico.

- (7) a. Taras byl vračom v molodosti.  
 Taras<sub>NOM</sub> fue médico<sub>INST</sub> en su juventud  
 “Taras fue médico de joven”.
- b. Taras byl vrač v dvenadcatoj gorodskoj bol’nice.  
 Taras<sub>NOM</sub> fue médico<sub>NOM</sub> en duodécimo municipal hospital  
 “Taras estuvo de médico en el hospital municipal n.º 12”.

Algunas otras variantes opcionales, por el contrario, no pueden ser explicadas. Estas variantes son especialmente frecuentes en las combinaciones de verbos con semi-predicativos (que como vimos, son “restos” del sistema antiguo concordante). Richardson (2001) argumenta que los semi-predicativos (8a), al igual que los predicativos normales (8b) deben someterse a la concordancia de caso con su antecedente de la principal cuando ambos eventos son no-eventivos, es decir, tienen la misma extensión:

- (8) a. Nastojaščij džentlmen ne ostavljaet damu tancevat’ odnu.  
 verdadero caballero no deja dama<sub>AC</sub> bailar una<sub>AC</sub>.  
 “Un auténtico caballero no deja a una dama bailar sola.”
- b. Ja poprosila ego tancevat’ gologo. (de Richardson 2001)  
 Yo pedí él<sub>AC</sub> bailar desnudo<sub>AC</sub>.

Nuestros cuestionarios en este respecto sugieren, sin embargo, que esta “excepción” al uso del segundo dativo se encuadra simplemente en el proceso general de desaparición del dativo subordinativo. Como tal proceso, aparece en exiguos datos a los que el hablante está expuesto en su época de aprendizaje y, tal como indicamos en este artículo, produce inconsistencias en producciones e intuiciones. Esta inconsistencia se refleja en que: 1) no todos los hablantes aceptan concordancia con el antecedente de la principal en semi-predicativos; 2) los que la aceptan, no la permiten en todos los verbos no-eventivos. En este sentido, “suenan bien” con concordancia no dativa los siguientes intransitivos no-eventivos con semi-predicativos: *tancevat’* “bailar”, *exat’* “ir en medio de transporte”, *vozvraščat’sja* “volver”, *žit’* “vivir”. Pero los mismos hablantes no aceptan la misma construcción con otros verbos no-eventivos, como *pet’* “cantar”, *xodit’* “andar”, *sidet’* “estar sentado”, *snimat’sja* “actuar en una película”, *marširovat’* “desfilear”... Seguramente sea ésta una cuestión de frecuencia léxica con la consiguiente exposición a los datos críticos durante la adquisición. El hecho es que, desde el punto de vista de la gramática, la distribución parece aleatoria (los verbos son todos inacusativos, no-eventivos).

Recordemos las tres posibles consecuencias de un cambio en proceso sobre las producciones e intuiciones de los hablantes: 1) variaciones en la producción e intuiciones en un mismo hablante, 2) entre un área y otra, entre una generación y otra, 3) diferentes intuiciones dependiendo del ítem léxico usado (con unas palabras “suenan” mejor que con otras).

Todos estos hechos los hemos observado en varios tests sobre estructuras no finitas en ruso, dativos sujeto y segundos dativos, que hemos llevado a cabo en dos lugares distintos en un período de tiempo de dos años: Moscú (19 informantes moscovitas) y Rovno, al Oeste de Ucrania (8 hablantes nativos de ruso de unidades

familiares relacionadas).<sup>4</sup> Hubo variaciones de intuición gramatical en las mismas oraciones no sólo entre miembros de la misma comunidad de hablantes, sino incluso de la misma familia (la ya aludida “diglosia” sintáctica).<sup>5</sup> Hubo también coincidencias entre los miembros más jóvenes tanto de Moscú como de Rovno, frente a los informantes de más edad de los mismos lugares. También hubo diferencias de área que agrupaban a los hablantes de Rovno frente a los moscovitas. Finalmente, apareció cierta opcionalidad aleatoria dependiendo del ítem léxico usado. Veamos algunos ejemplos de todo esto. Algunos de ellos pueden tener una explicación estructural directa, otros se deben a diferencias areales o dialectales; el resto, tal y como proponemos, debe ser entendido como fenómenos aún en desarrollo (quizá no se puedan explicar de forma adecuada formalmente hasta que no concluya el proceso):

1. Variación areal / dialectal (diferentes representaciones mentales correspondientes a sistemas distintos según el área de la comunidad de hablantes): desde el punto de vista de la sintaxis formal, en estos casos simplemente hay dos representaciones mentales diferentes. Esto es así desde el punto de vista de la sincronía, pero sin embargo podemos encontrar una razón histórica para esta diglosia:

- (9) a. Ona byla %medsestra / medsestroj v demidovskoj bol'nice.  
ella fue enfermera<sub>NOM / INST</sub> en el hospital de Demidovka.  
(Ruso estándar)
- b. Ona byla medsestroj / ??medsestra v demidovskoj bol'nice.  
(Ruso de Rovno)
- c. Vona bula medsestroju / \*medsestra v demydivskij likarni.  
ella fue enfermera<sub>INST / NOM</sub> en el hospital de Demidovka  
(Ucraniano)

La preferencia del caso instrumental sobre la concordancia en los predicativos secundarios según el contexto estructural es más acusada en el ruso de Ucrania que en el ruso central (seguramente por influencia de la lengua ucraniana): en ruso estándar la concordancia de caso es preferible en contextos de coincidencia del evento principal y el expresado por el predicativo (9a). En cambio, el polaco y el ucraniano prácticamente han culminado la tendencia a eliminar la opcionalidad en este res-

<sup>4</sup> No estamos interesados en estadística o socio-lingüística. Por medio de estos tests, sólo queremos investigar cuáles son las estructuras sintácticas exactas de estas oraciones. Si los datos son consistentes, generalmente nos son suficientes los datos de unos pocos hablantes. Por el contrario, si los datos no son consistentes y presentan cierto grado de opcionalidad, sería conveniente investigar cuál es la razón de esta variabilidad, y localizarla en un hipótesis más general sobre el fenómeno en cuestión.

<sup>5</sup> Un mismo hablante (bilingüe ruso - ucraniano) varió algunas intuiciones en el lapso de tiempo entre los primeros y los últimos tests (2 años). Esto se explica difícilmente si nos ceñimos al hecho de que el cambio lingüístico se produce sólo durante la adquisición de la lengua primera en edad temprana. Si tenemos en cuenta, en cambio, que este tipo de fenómenos irregulares que venimos tratando pueden adquirirse durante toda una vida (por formar parte de la “periferia” lingüística, no del núcleo), sobre todo, en el caso de influencia mutua de la L1 sobre L2 en los hablantes bilingües.

pecto: en polaco, la elección es puramente morfológica (instrumental en nombres, concordancia en adjetivos, Baily & Citko 1999). En ucraniano se usa instrumental con predicativos secundarios argumentales (*pracjuvaty* “trabajar como”, *raxuvaty* “considerar”...)⁶ y, en predicación primaria, con el verbo “ser” (*buty*) explícito, esto es, en futuro y pasado (9c). Por esto que es lógico pensar que el fenómeno areal influye en él en ruso hablado en la región de Rovno, prefiriendo instrumentales con *bul* “fue” en pasado.

2. Variación generacional: los jóvenes tienden a preferir la concordancia de caso sobre el caso instrumental en ciertos contextos. Esto ha sido descriptivamente explicado como una cuestión de variaciones de estilo: la concordancia sería más coloquial, el segundo dativo más formal (Sirotinina 1974). Parece que volvemos a estar frente a un mecanismo de nivelación (*levelling*) o eliminación de la opcionalidad⁷ del estilo de los ya comentados en otras lenguas eslavas. Es además un resultado lógico desde el punto de vista tipológico (los predicativos secundarios, al menos, en estructuras finitas, concuerdan con su antecedente en la mayoría de las lenguas —Comrie 1997—) y del principio de la Minimalidad (a cada Forma Lógica le corresponde una estructura). Este uso coloquial es también consistente con el Principio de Transparencia de Lightfoot (básicamente, la necesidad de correspondencias exactas entre la evolución de la forma y del significado, en sus diferentes formulaciones de 1979, 2002). Si este uso coloquial del ruso llegara a prevalecer sobre el antiguo, esto significaría la vuelta a un estado “consistente”, en el que todos los predicados secundarios se someterían a la concordancia de caso con su antecedente lógico, independientemente de su categoría morfológica. Los siguientes ejemplos corresponden a un hablante de Rovno de 23 años (10a) y a uno de Moscú de 20 (10b). Ambos permiten la concordancia del semi-predicativo con su antecedente lógico (en acusativo) en lugar de emplear el segundo dativo. Otros hablantes, tanto de Moscú como de Rovno no permiten más que el uso del segundo dativo:

- (10) a. Ja poprosil detej                      prijti vsej        vmeste.  
           yo pedí        a los niños<sub>AC</sub> venir todos<sub>AC</sub> juntos  
           “Pedí a los niños que vinieran todos juntos.”
- b. Ja vas    prošu vyjti iz komnaty        odnix.  
           yo os<sub>AC</sub> pido    salir de la habitación unos<sub>AC</sub>  
           “Os pido que salgáis solos de la habitación.”

Otro ejemplo seguramente areal es el de los dativos sujeto de infinitivo. El dativo + infinitivo está también en proceso de desaparición, sobre todo, en el ruso del

⁶ Hay indicios de que el ucraniano lleva en cierto modo el camino del checo, que ha eliminado totalmente el instrumental en predicativos secundarios tanto argumentales como adjuntos, y lo ha sustituido por preposiciones (generalmente *za* “por” con acusativo, *jak* “como” con nominativo, acusativo). Al igual que el checo *považovat za koho* “considerar como”, *pracovat jako* “trabajar como” tenemos en ucraniano variantes de los ejemplos dados arriba: *vvažaty za koho* “considerar como”, preferible a *raxuvaty* + instrumental, posiblemente un calco del ruso. Véase el mismo mecanismo (aunque no dependiente del ítem léxico, como en ucraniano, sino totalmente opcional) en ruso: *ščitat’ za* + acusativo “considerar como” (Baily 2001).

⁷ Éste es un concepto similar al de la analogía de la gramática tradicional (Lightfoot 1979).



Sur (ya se ha perdido en polaco y checo y resulta anticuado en ucraniano). Las oraciones subordinadas de infinitivo fueron las primeras en perder los dativos sujetos visibles. Compárense el eslavo eclesiástico antiguo (ejemplo 11a) con el ruso actual (11b).

(11) a. Ne dobro jestŭ [mnogomŭ bogomŭ byti]. (Esl. ecl. ant.)  
 no bueno es muchos<sub>DAT</sub> dioses<sub>DAT</sub> ser  
 “No es bueno que haya muchos dioses.”

b. \*Ne xorošo - byt' mnogim bogam. (Ruso cont.)  
 no bueno ser muchos<sub>DAT</sub> dioses<sub>DAT</sub>

Ahora es el turno de los sujetos dativos en oraciones independientes (no subordinadas) de infinitivo (12), que tienden a eliminarse en el ruso de Ucrania. En primer lugar, estas expresiones tienen restricciones de tipo léxico (no “pegan” con todos los verbos) ni pueden construirse con infinitivos de aspecto imperfectivo. Además, hay muchas maneras alternativas de expresar la misma modalidad que expresa el infinitivo independiente de una forma más especializada (con los modales neutros no concordantes *nado* “necesario”, *neobxodimo* “necesario”, *nel'zja* “indebido”..., como en los ejemplos en 13, sinónimos de 12).<sup>8</sup>

(12) Jemu prijti odnomu. (Ruso cont.)  
 a él<sub>DAT</sub> venir uno<sub>DAT</sub>  
 “Tiene que venir solo.”

(13) Jemu nado / neobxodimo / nužno prijti odnomu. (Ruso cont.)  
 a él<sub>DAT</sub> necesario... venir uno<sub>DAT</sub>  
 “Tiene que venir solo.”

3. Variación dentro de una misma área, familia o hablante: hay hablantes (no necesariamente los de más edad) que conservan ciertos rasgos gramaticales en intuiciones y producciones, ya perdidos en otros hablantes de su misma área, incluso familia. Dos hermanos (de 23 y 30 años respectivamente) tuvieron las siguientes intuiciones gramaticales en cuanto al uso del dativo segundo o concordancia con el antecedente de la principal: el hablante más joven sistemática y únicamente permite la concordancia con el antecedente principal (acusativo, en 14a); su hermano, en cambio, sólo considera gramatical el segundo dativo (14b):

(14) a. Ja poprosila detej prijti vsex / \*vsem / odnix / \*odnim.  
 yo pedí niños<sub>AC</sub> venir todos<sub>AC</sub> / todos<sub>DAT</sub> / unos<sub>AC</sub> / unos<sub>DAT</sub>  
 “Pedí a los niños que vinieran todos / solos.”

b. Ja poprosila detej prijti vsem / \*vsex / odnim / \*odnix.

<sup>8</sup> El fenómeno del dativo de subordinación también puede considerarse un efecto areal. En eslavo encontramos el dativo de subordinación desde los primeros testimonios escritos, pero también en báltico (también deja restos, como los sujetos dativos de gerundio en lituano actual). Este dativo se suele relacionar, además, con los objetos nominativos con infinitivos (Lavine 1999), que se consideran un rasgo del área báltica compartido por el lituano, ruso del Norte y finés del este. El hecho de que los marcados de caso irregulares sigan vivos en lenguas bálticas (dativos sujetos de gerundios, nominativos objeto de infinitivo) y la existencia de una supuesta área lingüística báltica puede explicar por qué estos dativos sujetos son más persistentes en el ruso central y del Norte que en los dialectos del Sur hoy en día.

4. Variación en función del ítem léxico. Si retomamos los arriba mencionados verbos inacusativos de nuestros tests (*tancevat* “bailar”, *exat* “ir en medio de transporte”, *vozvráčat’sja* “volver”, *žit* “vivir”; *pet* “cantar”, *xodit* “andar”, *sidet* “estar sentado”, *snimat’sja* “actuar en una película”, *marširovat* “desfilarse”...), que permiten o no la concordancia de caso, encontramos que sólo los cinco primeros (*tancevat* “bailar”, *exat* “ir en medio de transporte”, *vozvráčat’sja* “volver”, *žit* “vivir”) aún hoy en día aceptan predicativos secundarios concordantes con el antecedente de la principal en lugar de segundo dativo en semi-predicativos (15), a pesar de que todos requieren un adjetivo de nivel de estado —*stage level*— para que sea posible la coincidencia de los eventos de la principal y del predicativo:<sup>9</sup>

- (15) a. Mama zastavljaet menja vosvráčat’sja domoj odnogo / ??odnomu.  
 mamá obliga a mí<sub>AC</sub> regresar a casa una<sub>AC / DAT</sub>  
 “Mi madre me obliga a volver a casa sola.”
- b. Nastojaščij džentlmen ne ostavljaet damu tancevat’ odnu / ??odnoj.  
 verdadero caballero no deja dama<sub>AC</sub> bailar una<sub>AC / una<sub>DAT</sub></sub>  
 “Un auténtico caballero no deja a una dama bailar sola”.

El resto de verbos requiere un segundo dativo, incluso en hablantes que aprueban las oraciones tal como hemos mostrado en el ejemplo (15):

- (16) a. Nekotoryje ljudi zastavljajut sobstvennyx detej exat’ odnim /  
 Algunas personas obligan propios hijos<sub>AC</sub> ir unos<sub>DAT</sub>/  
 ??odnix na metro i prosit’ den’gi u passažirov.  
<sub>AC</sub> en metro y pedir dinero a los pasajeros  
 “Algunas personas obligan a sus propios hijos a ir en metro solos y pedir dinero a los pasajeros.”
- b. Oni zastavili inostranca pet’ odnomu / ??odnogo.  
 ellos obligaron extranjero<sub>AC</sub> cantar uno<sub>DAT / AC</sub>  
 “Obligaron al extranjero a cantar solo.”

Estas variaciones no pueden ser explicadas desde el punto de vista sincrónico con gran fiabilidad (a pesar de los esfuerzos de Richardson 2001, 2003), debido a las variaciones en los datos y a la aparentemente inmotivada opcionalidad. Lo único que podemos hacer es explicar la estructura de las oraciones aceptadas por algunos hablantes (rechazadas por otros) como diferentes estados mentales en cuanto a cierto rasgo coexistentes en un área lingüística. Pero esta coexistencia, correcta desde un punto de vista sincrónico, puede ser más fiablemente explicada si reconocemos para ella razones históricas y posibles direcciones de cambio. Desde un punto de vista histórico, podemos decir que todos los ejemplos citados sobre marcados “especiales” con caso dativo están relacionados con el tema más general del dativo de subordinación, tal como veremos en la sección siguiente.

<sup>9</sup> Insistimos en que aquí damos las intuiciones más generalizadas, ya que no todos los hablantes están de acuerdo en estos datos.

### 3. La dimensión histórica de un proceso sintáctico *in fieri*

Un fenómeno sintáctico que presenta cierta opcionalidad, o simplemente excesiva complejidad en cierto estadio de la lengua, se espera que se desarrolle hacia un estado más “consistente”. La intuición subyacente a esta observación empírica fue formulada como una regla formal en el Principio de Transparencia de Lightfoot (1979). Según este principio, que ha recibido varias críticas (McMahon 1994) y ha sido reformulado y adaptado a las nuevas teorías formales, no se propone otra cosa que la correspondencia ideal de uno a uno entre la forma “subyacente” y el significado. Más recientemente la Transparencia se ha reformulado como el grado de opacidad o excepcionalidad que puede tolerar una gramática (McMahon 1994). Warner (1983), a propósito de Lightfoot (1979), indicó que la Transparencia no puede ser absoluta e igual para todas las lenguas y épocas, ya que ciertas lenguas parecen tolerar mayor grado de opacidad que otras. Éste podría ser el caso del ruso actual, si relacionamos, como parece lógico, la opacidad y excepcionalidad en las estructuras con la variedad y opcionalidad en las producciones e intuiciones de los hablantes.

Analizando el carácter del cambio sintáctico, Yang (2000) dice que el cambio depende de diversos parámetros, que no es una simple elección (*triggering*) de +rasgo / -rasgo. Según sus palabras, el cambio es, en parte, de un tipo de parámetros discretos (binarios) y, en parte, gradual, tal como se manifiesta en el lenguaje infantil. Esta observación lleva al autor a reformular el principio de Transparencia de la siguiente manera: en un estado de coexistencia de una vieja gramática ( $G_1$ ) y de una nueva ( $G_2$ ), la transparencia es la posibilidad de sanción para las expresiones incompatibles con  $G_2$ , si la ventaja de  $G_2$  es mayor que la de  $G_1$  y, al contrario, el incremento (*feeding*) del número de oraciones incompatibles con  $G_1$  hasta que ésta es finalmente reemplazada por  $G_2$ . La necesidad de coexistencia de  $G_1$  y  $G_2$ , incluso en los mismos hablantes —simultáneamente o en diferentes épocas—, es evidente para esta teoría.

Es lógico, por tanto, que los distintos usos y formas especializadas se diferencien históricamente también en la morfo-sintaxis. La inconsistencia comentada del marcado de caso en predicativos eslavos (instrumental vs. concordancia con el antecedente) ha sido resuelta ya en checo, serbo-croata o polaco. La elección de caso en polaco depende de la categoría morfológica del predicativo (instrumental para nombres, concordancia para adjetivos); el checo ha perdido el marcado instrumental en predicativos, tanto argumentales como secundarios; incluso en ruso coloquial, como ya hemos dicho, se ha evolucionado en esta dirección y tiende a perder el marcado de caso instrumental en adjetivos.

Este cambio seguramente no fue casual: existieron a su lado otros cambios (morfológicos, fonéticos...) en proceso. De hecho, no podemos pasar por alto para el cambio sintáctico otras partes de la gramática (tal como hacemos al trabajar con la sintaxis de núcleo), ni los llamados cambios encadenados (Ramat 1984). En nuestro ejemplo, la cadena de cambios es la siguiente: en origen, ciertos verbos de cambio de estado exigían como complemento un predicado secundario instrumental (Nichols 1981). Borkovskij (1978) añade que estos predicativos solían ser, además, sustantivos. Este uso se extendió a otras instancias de predicación: en primer lugar, hacia el s. XV se amplió a predicativos secundarios complemento de verbos de designación y denominación, que expresaban claramente cambio de estado, como “nombrar”, “designar”, “poner de” (Borkovskij 1978). A partir de entonces, la

concordancia de caso se fue reduciendo en uso (desde adjetivos largos hasta sustantivos, pasando por los adjetivos y participios breves) y hoy en día sólo se mantiene de forma sistemática con una categoría, la de los cuantificadores (semi-predicativos). La semántica juega, por tanto, un papel principal en la cadena de cambios analógicos relacionados con este proceso.

Los patrones morfológicos, además, pueden recoger parcialmente la sintaxis de un estadio anterior (de un modo selectivo, según Lightfoot 1979). Por ejemplo, los dativos-sujeto de hoy reflejan un antiguo dativo de subordinación que acompañaba a infinitivos, como vemos a través de la historia del ruso. El dativo segundo, inicialmente usado sólo con adjetivos (Borkovskij 1978), se extiende desde el s. XVI a sustantivos, abarcando cada vez mayor número de categorías morfológicas. Desde los ss. XVIII-XIX, en cambio, se produce un retroceso del mismo, de nuevo según la categoría morfológica (los últimos ejemplos de segundo dativo aparecen en el s. XIX con adjetivos y participios cortos, en autores como Gogol o Pushkin), de modo que hoy en día sólo los cuantificadores han conservado este segundo dativo.

El cambio subyacente, según las teorías formales, no podía ocurrir en un mismo hablante y debía ocurrir entre generaciones (por interpretación “errónea” de los datos de los progenitores). Los problemas de esta hipótesis han sido descritos por Kroch (2001), donde se baraja la posibilidad de que un mismo hablante disponga de dos hipótesis gramaticales contradictorias durante la época de aprendizaje (tanto de adquisición de la primera lengua como de las lenguas sucesivas). Así se explicaría por qué el hablante puede generar oraciones contradictorias en ciertos casos pero no en otros, ya que la adquisición de ciertos rasgos periféricos puede ser muy tardía.

La opcionalidad sintáctica arbitraria según el ítem léxico usado vendría dada por hechos de frecuencia en la exposición a los datos críticos durante la adquisición y el consiguiente fomento (*feeding*) de datos más consistentes con el sistema en detrimento de datos inconsistentes, procedentes de un sistema anterior, que será finalmente sustituido (Yang 2000, Lightfoot 1999, Kroch 2001).<sup>10</sup> Los procesos aún en curso (Li 1975, Kroch 1989, 2001) son una posible explicación a esta opcionalidad.

Por otra parte, tanto el acercamiento sincrónico a los hechos sintácticos como el histórico reciben una ayuda muy valiosa de la tipología, que nos da pistas sobre la naturaleza del posible cambio. En lo que atañe al dativo de subordinación, se ha observado en distintas lenguas que el caso dativo es usado frecuentemente con finalidad subordinativa. Heine & Kuteva (2002), basándose en datos de lenguas africanas, proponen una tipología parcial de la gramaticalización, en la que se incluyen los siguientes cambios: adlativos y finales pasan a infinitivos; adlativos pasan a dativos, infinitivos, finales, temporales, partículas de subordinación; benefactivos y a dativos, finales.<sup>11</sup>

Así que los adlativos y benefactivos se convierten con facilidad en infinitivos, finales, temporales y, en general, marcadores de subordinación, es decir, partículas de sig-

<sup>10</sup> Nótese que este tipo de opcionalidad no es un problema para el Minimalismo, el Principio de Economía o incluso el Principio de Transparencia de Lightfoot. Esta variabilidad se observa exclusivamente en datos que muestran actualmente un proceso *in fieri* (aparte de cuestiones dialectales o sociales). Otros procesos ya concluidos no dan lugar a opcionalidad. Éstos serían rasgos de tipo nuclear (universal) o bien resultados tipológicamente “consistentes” (transparentes) con el tipo de lengua en cuestión.

<sup>11</sup> Vd. Seeffranz-Montag (1984) para estos fenómenos en islandés, hebreo, georgiano y el desarrollo de la nominalización hacia oraciones subordinadas.

nificado gramatical. Otra comparación tipológica con lenguas no africanas en lo referido a estos hechos son el cambio de la preposición del inglés moderno *to* > marca de dativo, *to* > finales, marca de infinitivo (subordinador).

El dativo es además el caso típico de los argumentos experimentadores como son los dativos sujeto experimentales generalizados en diversas lenguas (castellano: *me gusta*, vasco: *gustatzen zait*, ruso: *mne zdes' ploxo rabotajetsja* "mí<sub>DAT</sub> - aquí - mal - se trabaja: no puedo trabajar bien aquí").

En PIE (proto-indoeuropeo), la subordinación no estaba muy desarrollada (Schmalstieg 1980, Kuryłowicz 1964, Lehmann 1974...). En el caso que nos ocupa, pues, podemos imaginar el estadio proto-indoeuropeo anterior al desarrollo de la subordinación, fijándonos en sistemas similares actuales como el del vasco (basado en las nominalizaciones) o el georgiano (Seefranz-Montag 1984).

#### 4. El dativo de subordinación desde el indoeuropeo hasta el ruso

##### 4.1. Las construcciones de dativo absoluto y los dativos sujetos de infinitivos

Las construcciones absolutas son un fenómeno general del IE, fruto de una evolución sintáctica común desde un estado de poca subordinación hasta un sistema de subordinación compleja (Schmalstieg 1980, Kuryłowicz 1964, Potebnja 1958). Para el Proto Indoeuropeo (PIE), se suele reconstruir una sintaxis simple con multitud de partículas ilativas, expresiones nominales y nominalizaciones verbales que expresaran los sentidos adverbiales supra-sentenciales.

A partir de datos independientes sobre la tipología del cambio lingüístico, parece claro que la dirección del cambio es desde la nominalización hasta la subordinación (Heine & Kuteva 2002), desde la subordinación final a la infinitiva (Haspelmath 1989). Además, las construcciones absolutas son una innovación general, común a casi todas las lenguas IE (Andersen 1970, Comrie 1993, Schmalstieg 1980...), de forma que rechazamos en este artículo la versión bastante extendida en Rusia en cierta época de que los dativos absolutos eslavos son calcos de la construcción griega de genitivo absoluto.<sup>12</sup>

Paralelamente, observamos un segundo desarrollo relacionado con el mayor grado de subordinación al que tiende la sintaxis IE: la aparición de formas de infinitivo en IE. El infinitivo no existía como tal en PIE, pero cada grupo IE ha desarrollado uno especializando cierta forma casual de las nominalizaciones de nombres de acción, según la teoría más extendida en función de la semántica del caso en cada lengua (Comrie 1993). Según Szemerényi 1996 [1990], proceden de nombres deverbativos abstractos, principalmente, dativos y acusativos.

En balto-eslavo (y otros grupos como el germánico), se desarrollaron dativos sujetos para estos nuevos nominales, los infinitivos dativos. Los fenómenos de sujetos

---

<sup>12</sup> Andersen (1970) proporciona a este respecto varios argumentos como el hecho de que se emplean diferentes casos para la construcción absoluta; que el dativo absoluto eslavo traduce no sólo el genitivo absoluto griego, sino también otras muchas construcciones de subordinación y, por último, que el dativo absoluto es más común en las crónicas (textos no traducidos) que en los evangelios, traducidos del griego.

dativos “especiales” en ruso contemporáneo de los que venimos hablando no son más que restos de estos mecanismos nuevos en IE (vid. sección 2).

El otro resto del ruso contemporáneo relacionado con los viejos dativos sujeto de infinitivos es el segundo dativo (véase su descripción en la sección 2). Este fenómeno puede ser explicado históricamente tocando de nuevo otras partes de la gramática, como la morfología. Tal como indican Lightfoot (1979), (2002), Ramat (1984), el nexo entre categoría, distribución y morfología es muy estrecho. Habitualmente, determinamos la categoría de un ítem léxico basándonos en propiedades morfológicas —formales— y distribucionales (Lightfoot 1999). Esta es la razón por la que ciertas palabras presentan más resistencia al cambio que otras (mejores candidatos a convertirse en “restos”), dependiendo de la categoría a la que pertenecen: en nuestra hipótesis sobre el Segundo dativo del ruso actual (Madariaga, en prensa), mostramos que los elementos que conservan el marcado de caso por concordancia con su antecedente (segundo dativo en contextos de infinitivo) no son adjetivos o nombres comunes sino numerales y que es precisamente su pertenencia a esta categoría morfológica lo que les ha permitido retener el uso antiguo del segundo dativo.

#### 4.2. Los nuevos instrumentos para la subordinación en IE

Hasta ahora hemos mencionado de forma separada los dos fenómenos que nos ocupan: el surgimiento del infinitivo y las construcciones absolutas. Ambos se habían desarrollado de manera más o menos independiente en todos los grupos IE, en forma de nuevos mecanismos para la subordinación.<sup>13</sup> Las construcciones absolutas y los infinitivos fueron creados integrando los nominales verbales IE en el sistema de flexión propio de cada grupo o lengua, según el siguiente esquema (datos tomados de Szemerényi 1996 [1990], Disterheft 1980):

|                                             | <i>Construcciones absolutas</i> | <i>Infinitivos</i>                                                         |
|---------------------------------------------|---------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| <i>Sánscrito</i><br>( <i>Rigveda</i> )      | Locativo, genitivo              | Todos los casos, sobre todo dativo<br>(Acusativo con verbos de movimiento) |
| <i>Griego</i>                               | Genitivo                        | Dativo                                                                     |
| <i>Latín</i>                                | Ablativo (locativo)             | Locativo (Dativo con pasiva;<br>Acusativo-supino con verbos de movimiento) |
| <i>Gótico</i>                               | Dativo                          | Acusativo                                                                  |
| <i>Báltico</i>                              | Dativo                          | Dativo                                                                     |
| <b><i>Eslavo</i></b>                        | Dativo                          | Dativo<br>(Acusativo-supino con verbos<br>de movimiento)                   |
| <i>Celta</i><br>( <i>Antiguo irlandés</i> ) | —                               | (Todavía nominales verbales + caso oblicuo)                                |
| <i>Hitita</i>                               | —                               | Dativo (Acusativo)                                                         |

<sup>13</sup> Ésta es la hipótesis generalizada (Lehmann 1974, Disterheft 1982, Schmalstieg 1980...), aunque Costello (1982) argumenta que se puede reconstruir una construcción de participio absoluto para el PIE, sin especificar qué caso llevaba. Los distintos casos en que esta construcción se materializa en las distintas lenguas IE serían producto de un proceso de sincretismo de casos del IE hacia un caso único, adverbial.

Nótese que todas las lenguas IE toman diferentes opciones para la expresión de estas dos nociones. Teóricamente, la opción debería ser totalmente libre, ya que los nominales verbales pueden ser libremente declinados, como los nombres, en cualquier caso (como en irlandés antiguo, según Disterherf 1980), dependiendo del contexto sintáctico de cada oración.

Pero la elección no es totalmente casual: muchas lenguas escogen acusativo para el infinitivo cuando éste depende de un verbo de movimiento (sánscrito, latín, eslavo, hitita...) y dativo para otros infinitivos (sánscrito en su mayoría, griego, báltico, eslavo, hitita). Recordemos la tipología de Heine & Kuteva (2002) de que los adlativos / benefactivos a menudo derivan en mecanismos de subordinación. Los benefactivos en IE se expresaban en dativo y los adlativos, en acusativo. Estamos hablando de semántica, pero ¿cuál es el modo en que cada grupo IE suele expresar estos significados?

El caso del infinitivo sánscrito es muy complicado: aunque se prefiere el dativo (Disterheft 1980, Szemerényi 1996 [1990]), todos los casos oblicuos se manifiestan en los diferentes infinitivos de que esta lengua dispone. Disterheft (1980) dice que la asignación de caso en védico y avéstico no tiene base léxica, y quizá sea simplemente fonológica, según la forma de cada raíz. Podríamos pensar, sin embargo, que el indio antiguo dispone de un sistema más arcaico en el que el infinitivo se sentía todavía como un nominal en cierto modo y, así, se declinaba libremente, sin llegar todavía a relacionar el caso a las exigencias sintácticas concretas. Este sería el paso inmediatamente posterior a la situación del irlandés antiguo, donde no hay infinitivos como tales y las nominalizaciones verbales se declinan según el caso que habitualmente exige el correspondiente verbo principal.<sup>14</sup>

El acusativo gótico podría haber tenido su origen en la utilización con verbos de movimiento y después, haber sido generalizado como forma neutra con infinitivos.<sup>15</sup> Recuérdese que el significado adlativo IE se distribuía entre los casos acusativo y da-

<sup>14</sup> Este es hoy en día el sistema normal en algunas lenguas no IE como el euskera. En dicha lengua, el caso de las diversas nominalizaciones depende directamente de la rección del verbo principal o postposición: en (i), tenemos un ejemplo de instrumental con una nominalización y con un nombre corriente y en (ii), un dativo, exigidos respectivamente por una postposición y un verbo principal:

- (i) a. Jon etortzeaz gain, ez da beste ezer gertatu.  
Jon<sub>ABS</sub> venir<sub>INST</sub> además de no aux otro nada suceder  
“Aparte del hecho de que Jon ha venido, no ha sucedido nada.”
- b. Liburu honetaz gain, ez dut beste ezer erosi.  
libro este<sub>INST</sub> además de no aux otro nada comprar  
“Aparte del libro, no he comprado nada.”
- (ii) a. Zu etortzeari ez diot garrantzirik ematen.      b. Zure iritziori ez diot garrantzirik ematen.  
tú<sub>ABS</sub> venir<sub>DAT</sub> no aux importancia dar      tu opinión<sub>DAT</sub> no aux importancia dar  
“No le doy importancia a tu venida.”      “No le doy importancia a tu opinión.”

<sup>15</sup> Esto ha ocurrido, por ejemplo, con la forma de participio acusativo neutro latino (homófono del supino), que es la forma tomada por el vasco para los participios nuevos. Son precisamente estas formas (a diferencia de otras nominalizaciones) las únicas que fueron capaces de adquirir en vasco propiedades de infinitivos (San Martín 2000).

tivo (griego, védico). Las formas latinas principales, ambas locativas en origen (al lado de los esperados dativos y acusativos), están más relacionados con las esferas locales de significado, lo cual se explica fácilmente, tal como veremos en la siguiente sección (el ablativo latino sincretiza el instrumental, ablativo y locativo IE en un único caso de “contigüidad externa a un proceso”). El genitivo absoluto griego (con un significado separativo) sincretizó genitivo y ablativo, también con un sentido de proceso contiguo a otro.

Teniendo presente de nuevo la tabla de los casos de subordinación del IE, podemos decir que la elección más extendida tanto para infinitivos y construcciones absolutas es el dativo (y acusativo con verbos de movimiento), es decir, la elección balto-eslava.

Por otro lado, el cambio no progresa a la misma velocidad en todas las lenguas, ni de forma paralela en infinitivos y construcciones absolutas. Tal como Disterheft (1980) hace notar, hay diferentes estadios en la evolución de los infinitivos IE desde una situación de verbos de acción hasta el resultado final de una forma verbal no finita, siendo paradójicamente el celta el grupo más arcaico y el hitita, el más avanzado en este camino.<sup>16</sup>

En nuestro caso, tratamos el grupo balto-eslavo, que es históricamente muy “consistente” en la selección del caso de subordinación, pero también en parte “arcaico” en el sentido de que ha conservado algunos aspectos del antiguo sistema aún hoy en día.<sup>17</sup> El caso elegido en balto-eslavo es el dativo, tanto para las construcciones infinitivas como absolutas. ¿Por qué? Andersen (1970) recalca el hecho de que la diversidad en la selección de caso de las construcciones absolutas del IE es en ocasiones sorprendente. Él propone que la elección está relacionada con el sistema gramatical general de cada lengua. Disterheft (1980), en cambio, propone una motivación no morfosemántica para esta selección, al menos, en sánscrito, donde la diversidad de caso para las formas de infinitivo es sorprendente (hay múltiples infinitivos marcados con todos los casos posibles, aunque principalmente se prefieren los dativos y los acusativos con verbos de movimiento). Nosotros apoyamos la hipótesis de Andersen por varias razones:

- a) La subordinación es un fenómeno aún en desarrollo en etapas tempranas del IE (el irlandés antiguo tiene aún un sistema nominal en lugar de infinitivos). La diversidad de caso en los infinitivos sánscritos puede ser debida a la existencia de testimonios escritos en un punto aún muy temprano de evolución (véase arriba nuestra explicación del desarrollo de los infinitivos). Nótese

<sup>16</sup> La autora realiza un completo análisis morfo-sintáctico con tests formales tales como Equi-NP, asignación de caso según los diferentes usos de la construcción de infinitivo (final, usos con verbos de movimiento, como sujeto o complemento...).

<sup>17</sup> Podemos citar algunas reminiscencias de las construcciones absolutas en dialectos del ucraniano, como en: *stojáču jamu u vadz'e p'jauka upilas'a u nabu* “estando de pie<sub>DAT</sub> él<sub>DAT</sub> (= mientras estaba de pie) en el agua, una sanguijuela se le pegó a la pierna” (Borkovskij & Kuznecov 1965). También quedan restos similares en dialectos del búlgaro (Andersen 1970). A partir de los dativos de infinitivos, tenemos restos como el segundo dativo en semi-predicativos y cuantificadores en ruso contemporáneo, y en nombres y adjetivos hasta el final del siglo XVIII (vd. sección 3).



que, de hecho, cuanto más “nominal” es una nominalización, más posibilidades de marcado con caso oblicuo hay. Por otra parte, podemos observar qué aspecto tiene el infinitivo en las lenguas actuales herederas del sánscrito: vemos que la evolución es hacia una forma más verbal, con más propiedades de verbo no-finito y con tendencia a escoger una sola forma con un solo caso eliminando la alomorfia (forma única en hindi *-naa*). En otras lenguas IE, como en griego moderno, el infinitivo ha desaparecido por completo.

- b) Las construcciones absolutas, por otro lado, se desarrollan más rápidamente y consistentemente (excepto, de nuevo, en sánscrito).
- c) Parece realmente haber una razón para los grupos IE “consistentes” en cuanto a la elección de caso, tal como veremos en la siguiente sección.

#### 4.3. La elección balto-eslava frente a otros grupos indoeuropeos: el dativo para la subordinación

Según Jakobson (1958 [1971]), los casos dativo y acusativo se definen como casos direccionales en eslavo (recuérdese la clasificación de Heine & Kuteva (2002) de la gramaticalización y ejemplos del inglés en la sección siguiente).

Andersen (1970) explica la subordinación como una relación transitiva en el sentido de Jakobson (1958 [1971]) (relación transitiva es una relación simétrica entre dos eventos). La subordinación se caracteriza, por tanto, con marcado de caso oblicuo.<sup>18</sup> Al ser la subordinación una relación implicacional (“si / cuando algo ocurre, otra cosa también lo hace” en las construcciones absolutas; “el deseo, las palabras o el movimiento de algo o alguien produce algún otro evento” con los infinitivos), es lógico que, según Andersen (1970), se usen en balto-eslavo casos direccionales para este propósito, respondiendo así a la necesidad de singularizar uno de los términos como jerárquicamente más alto que otro.<sup>19</sup>

También en otras lenguas como el latín y el griego, las construcciones absolutas se forman con la ayuda de casos oblicuos. Pero a diferencia del balto-eslavo, el latín, el griego y el sánscrito (en su mayor parte) emplean casos distintos al dativo: ablativo, genitivo y locativo, respectivamente. La elección de estas lenguas tiene sentido desde el punto de vista del sistema casual en cada una de ellas. Costello (1982) explica que los casos escogidos por cada lengua IE para expresar la noción participial absoluta coinciden con el caso que marca ciertas expresiones adverbiales (temporales). Compárese este sistema de marcado (ejemplos de Costello 1982):

<sup>18</sup> Es precisamente un caso oblicuo porque la subordinación no se ve directamente afectada por la oración principal, así que podemos seleccionar el caso necesario según el significado y la distribución general del mismo (Andersen 1970).

<sup>19</sup> Andersen también explica por qué el dativo se prefiere al acusativo en balto-eslavo (no con verbos de movimiento, típicamente asociados a adlativos - acusativos). El dativo es comúnmente más marginal ya que marca una entidad como no directamente afectada por el verbo, como independiente del evento principal. Por otra parte, sugiere que es común el paso de marcado con casos implicacionales a complementos con preposición: recuérdense a propósito de esto el “cierre” de la evolución del dativo de subordinación y del instrumental predicativo en checo y polaco, mediante la sustitución de dichos casos por complementos preposicionales.

|                  | <i>Construcciones absolutas</i> | <i>Expresiones adverbiales</i>                                 |
|------------------|---------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| <i>Sánscrito</i> | Locativo (generalmente)         | Locativo: <i>dvádaśe varṣe</i> “en el año 12”                  |
| <i>Griego</i>    | Genitivo                        | Genitivo: τοῦ ἐπιγενομένου χειμῶνος<br>“al invierno siguiente” |
| <i>Latín</i>     | Ablativo (locativo)             | Ablativo: <i>hieme</i> “en invierno”                           |
| <i>Gótico</i>    | Dativo                          | Dativo: <i>himna daga</i> “en este día”                        |

Costello (1982) no hace referencia al balto-eslavo, que presenta una dificultad a este razonamiento: mientras la construcción absoluta es dativa, el caso “adverbial” temporal (también local) es, generalmente, el locativo (Esl. ecl. ant.: *nyně* “ahora”, *zimě* “en invierno”, *polu nošti* “a media noche”), aunque también, en ocasiones, el instrumental (Esl. ecl. ant.: *noštijō* “de noche”).

Este último caso se explica fácilmente pues el instrumental es el caso propio de la adverbialidad tipológicamente (expresa el modo o instrumento, de donde se pasa fácilmente a circunstancialidad temporal y espacial). El instrumental, como era de esperar, se sincretizó en latín y griego con otros casos para la expresión de relaciones adverbiales (con el ablativo-locativo latino, con el dativo-locativo en griego).

También el locativo IE se sincretiza en estas lenguas fundiéndose con los citados casos adverbiales y formando el ablativo-instrumental-locativo latino y el locativo-dativo-instrumental griego. La adverbialidad no sólo del instrumental sino también del locativo IE consigue así en estas lenguas una ratificación morfológica.

Pero cada dialecto IE lleva a cabo los sincretismos oportunos según sus necesidades semánticas y también los avatares fonéticos que afectan a las desinencias casuales. Así, en eslavo, la mayoría de los morfos de dativo y locativo, aunque continúan siendo casos separados, coinciden (prácticamente en todo el paradigma singular, además de las confusiones en los textos entre los correspondientes morfos plurales —Vaillant 1950—). Podemos pensar, por tanto, que en eslavo las relaciones adverbiales de este tipo se repartían de forma analítica en dos casos adverbiales, el dativo (más direccional) y el locativo (menos direccional). Ambos se reparten el marcado de expresiones adverbiales: el primero se aplica a las construcciones absolutas y el segundo, a las expresiones adverbiales espacio-temporales.

Siguiendo con la relación de los casos propios de las construcciones absolutas de los dialectos IE, tomemos cada uno por separado: el ablativo latino sincretiza las antiguas nociones indoeuropeas de locativo, instrumental y ablativo en un solo caso que denota, en general, una “relación a causa inanimada” o “relación de contigüidad externa del proceso” (Rubio 1989). Éste es el caso de marcado de lugar / tiempo de punto de partida, de desarrollo y circunstancias colindantes a un proceso. El ablativo absoluto expresa así la relación de contigüidad entre una noción nominal y un verbo principal (el significado “marginal” del dativo ruso, según Jakobson 1958 [1971]). Como todo ablativo permite interpretar esa contigüidad como circunstancia concomitante (temporal, causal, instrumental, modal...).

Lo mismo podemos decir del genitivo absoluto griego, que reúne los antiguos significados del ablativo y genitivo IE. El genitivo puede ser en griego caso de marcado de procesos contiguos al proceso principal, como en los usos llamados circunstanciales (de precio, de parte y, coincidiendo con el ablativo latino y el dativo balto-eslavo, de causa, tiempo y lugar).

La relación significativa del dativo eslavo, el genitivo griego y el ablativo latino, casos preferidos para las construcciones absolutas, se puede explicar así: estos casos marcan la cosa, persona o acción no por lo que es en sí misma sino por su situación respecto a la acción principal (característica no intrínseca, sino “accidental”, según Rubio 1989; “marginal”, según Jakobson). Esta relación externa (temporal, local, causal o modal) corresponde también a la categoría léxica del adverbio y de las expresiones adverbiales (Costello 1982).

Existen más usos en los que las tres lenguas emplean cada una el caso citado correspondiente a sus construcciones absolutas (considerando significativo para los apartados siguientes —1 y 3— el posible sincretismo de formas de dativo y locativo en eslavo):<sup>20</sup>

- 1) expresiones temporales: genitivo griego (ἡμέρας “de día”, νυκτός “de noche”), ablativo latino (*domi* “en casa”, *Romae* “en Roma”) y locativo eslavo (Esl. ecl. ant.: *tomŭ časě* “a esa hora”).
- 2) complementos de “precio”: genitivo en griego (ἀγρός τάλαντου ἄξιός “un campo valorado en un talento”, δόξα χρημάτων οὐκ ὠνητή “la gloria no se compra con dinero”), ablativo latino (*aliquid pretio emere* “comprar algo con dinero”) y dativo en eslavo (Esl. ecl. ant.: *pěnezŭ věnite sě* (*Codex Zografensis*) “os vendéis por una moneda”).
- 3) localidad espacial: ablativo en latín (*Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus* (Cicerón, *Brutus* 315) “a mi juicio, Menipo Estratonicense era el más docto de toda Asia en aquella época”), genitivo en griego poético (πεδίου “en el llano”) y estativo (*inomŭ městě* “en otro lugar”) y directivo (Esl. ecl. ant.: *domovi* “a casa”) eslavos.
- 4) causa: genitivo griego (εὐδεμονίξω σε τοῦ τρόπου “te felicito por tu carácter”, μακάριος τῆς σοφίας “dichoso por su sabiduría”), ablativo latino (*hostes metu oppidum deseruere* “los enemigos abandonaron la ciudad por miedo”, *aliqua re laeteri* “alegrarse de algo”) y algunos dativos eslavos como en esl. ecl. ant.: *radovati sě čemu* “alegrarse por algo”, *diviti sě čemu* “asombrarse de algo”.
- 5) modo: ablativo latino (*more maiorum* “según la costumbre de los antepasados”, *consilio* “a propósito”, *vi* “a la fuerza”) y dativo eslavo con preposición *po* (Esl. ecl. ant.: *po silě* “a la fuerza”, *po imeni* “por su nombre”, *po ředu* “por orden”).
- 6) distributivo: ἐπί + genitivo en griego (ἐπί τεττάρων “de cuatro en cuatro”), en latín, el numeral distributivo en ablativo (*binō* “de dos en dos”) y *po* + dativo en eslavo (*jedinŭ po jedinomu* “de uno en uno”).

<sup>20</sup> Datos de manuales “clásicos”: Vaillant (1948) [eslavo eclesiástico antiguo], Valentí Fiol (1945) [latín] y Berenguer Amenós (1942) [griego].

Volviendo al dativo de subordinación, Andersen (puntos 1 a 5) y Borkovskij (puntos 1 a 6) resumen de esta manera los significados del *dativo absoluto* en baltoeslavo, que nosotros reordenamos en dos grupos mayores (A y B):<sup>21</sup>

- A) Temporal: 1) Expresión de un evento anterior al principal (anterioridad).  
2) Circunstancias que acompañan al evento (simultaneidad).
- B) Causal: 3) Causa (anterioridad en la cadena causa-efecto).  
4) Condición (anterioridad en la cadena causa-efecto).  
5) Concesivo (significado derivado de causa o condición).  
6) Consecutivo (posterioridad en la cadena causa-efecto).

Todos estos significados conciernen a la simultaneidad o anterioridad (posterioridad) en el tiempo o en la cadena de causalidad. Tanto la simultaneidad como la anterioridad y la posterioridad son relaciones transicionales. Veamos algunos ejemplos de la *Crónica de los tiempos antiguos* (*Povest' vremennyx let*) de la versión laurentina (Lau.L.) y del monasterio de la Trinidad (Tr.L.):

(17) Grupo A: (Lau.L. - Ruso antiguo)

- a. *Kijevi že prišedšu vъ svoj gradъ Kijevъ, tu životъ svoj skonča.*  
Kij<sub>DAT</sub> part. venido<sub>DAT</sub> a su ciudad Kiev ahí vida su acabó  
“Después de llegar Kij a su ciudad, a Kiev, murió allí mismo.”
- b. *Divno viděxъ slovenskju zemlju iduči mi sěmo.*  
fantástico vi eslava tierra yendo<sub>DAT</sub> me<sub>DAT</sub> aquí  
“He visto de maravilla la tierra eslava viniendo<sub>DAT</sub> hacia aquí.”

(18) Grupo B: (Lau.L. - Ruso antiguo)

- a. *Volxomъ že našedšemъ na slověni na dunajskija i sědšemъ*  
válacos<sub>DAT</sub> part. atacados<sub>DAT</sub> eslovenos danubianos i asentados<sub>DAT</sub>  
*v nix i nasiljščemъ imъ, slověni že ... sědoša na Vislě.*  
en ellos i forzados<sub>DAT</sub> ellos eslovenos part. se asentaron en Vístula  
“Como los válacos atacaron a los eslovenos del Danubio, se asentaron en sus tierras y ejercían la fuerza sobre ellos, los eslovenos tuvieron que asentarse en las orillas del Vístula.” (Tr.L. - Ruso antiguo)
- b. *Bolestemъ v tělě často prebyvajuščimъ, i sama smertb*  
dolores<sub>DAT</sub> en cuerpo a menudo siendo<sub>DAT</sub> y misma muerte  
*ne oblěnitsja priti.*  
no se demorará llegar  
“Si se tienen a menudo dolores, eso es que la propia muerte no tardará en llegar.”

<sup>21</sup> Černyx (1952) sólo reconoce los tres primeros significados para la construcción absoluta eslava. Borkovskij (1978) también cita otros tres significados más: objetivo, especificativo y comparativo; los dos primeros apenas se diferencian de los usos temporales y el último, es un caso de simultaneidad temporal precedido de *jako* “como”: *jako plovušču koroblju, vъ sledъ našъ iděše oblakъ* “como un barco que navega (= cuando un barco navega), nos seguía una nube”.

- c. *Ležášču [Jaropolku] na vozě, sableju s konja provode i. tumbado<sub>DAT</sub> Jaropolk<sub>DAT</sub> en carro con sable del caballo pasa lo “Aun estando Jaropolk tumbado en el carro, lo atravesó con su sable desde el caballo”.*
- d. *Bystъ požarъ velikъ Kyjevě gorodě, jako pogorěvšu jemu malo fue incendio grande en Kiev ciudad como ardido<sub>DAT</sub> él<sub>DAT</sub> casi ne vsemu. no todo<sub>DAT</sub> “Hubo un gran incendio en la ciudad de Kiev, de forma que Kiev ardió casi entero”*

En cuanto al (*dativo*) *infinitivo*, tenemos diferentes significados tanto en ruso antiguo como actual (Borkovskij 1978: 255 ss. y Moore & Perlmutter 2000), que agrupamos así:

- A) Modalidad: oraciones independientes de infinitivo, equivalentes a partículas / verbos modales:
- 1) Modalidad (significados: “es posible”, “deber”, “no deber”...)
  - 2) Potencialidad (“poder”, “no poder”)
  - 3) Significado imperativo (verbos imperativos)
  - 4) Significado futuro (tiempo futuro finito en verbos)
- B) Finalidad:
- 1) Infinitivos con verbos de movimiento (finalidad)
  - 2) Infinitivo en subordinadas completivas (después de verbos de pensamiento, deseo, necesidad...)
- C) Oraciones argumentales de infinitivo (de creación reciente): sujetos y objetos.

(19) Grupo A:

(Ruso contemporáneo)

- |                                                                                                                                           |                                                                                                      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| a. Ne vidat' tebe Pariž, kak svoix ušej.<br>no ver ti <sub>DAT</sub> París como tus orejas                                                | b. Čto mne teper' delat'?<br>qué mí <sub>DAT</sub> ahora hacer                                       |
| a'. Ty ne smožeš' uvidet' Pariž<br>tú <sub>NOM</sub> no podrás ver París<br>“Jamás podrás ver París.”                                     | b'. Čto ja teper' mogu delat'?<br>qué yo <sub>NOM</sub> ahora puedo hacer<br>“¿Y qué hago yo ahora?” |
| c. Vsem vyjti iz vagona!<br>todos <sub>DAT</sub> salir del vagón                                                                          | c'. Vyjdite vse iz vagona!<br>salid todos <sub>NOM</sub> del vagón                                   |
| d. Ne byt' tebe, deva, замуžnej ženoi.<br>No ser ti <sub>DAT</sub> muchacha casada mujer                                                  |                                                                                                      |
| d'. Ne budeš' ty, deva, замуžnej ženoi.<br>no serás tú <sub>NOM</sub> muchacha casada mujer<br>“Nunca serás, muchacha, una mujer casada.” |                                                                                                      |

(20) Grupo B: (Ruso contemporáneo)

- a. Vanja pošel k reke, čtoby lovit' rybu.  
 Vanja<sub>NOM</sub> fue al río comp. cazar pez  
 "Vanja fue al río a pescar."
- b. Vanja poprosil menja prijeti odnomu.  
 Vanja pidió mí<sub>AC</sub> venir uno<sub>DAT</sub>
- b'. Vanja poprosil menja, čtoby ja prišel odin.  
 Vanja pidió mí<sub>AC</sub> comp. yo<sub>NOM</sub> viniera uno<sub>NOM</sub>  
 "Vanja me pidió que viniera solo."

(21) Grupo C: (Ruso contemporáneo)

- a. Guljat' po parku odnomu - očen' skučno.  
 pasear por el parque uno<sub>DAT</sub> muy aburrido  
 "Es aburrido pasear por el parque solo".
- b. Ja ne ljublju guljat' po parku odin.  
 yo<sub>NOM</sub> no amo pasear por el parque uno<sub>NOM</sub>  
 "No me gusta pasear por el parque solo".

Todos los casos citados son distintas instancias de subordinación o significados subordinativos (la misma contigüidad de procesos o transicionalidad que en las construcciones absolutas). Incluso estos infinitivos independientes (con un significado modal, imperativo o futuro) eran entendidos como nociones verbales relacionadas con otro evento, con el que mantenían una relación de causalidad, consecuencia, anterioridad o posterioridad (al igual que las construcciones participiales absolutas): siempre mantienen una dependencia lógica respecto a otras oraciones finitas, al menos, en las primeras etapas. En el código de leyes rusas, hay numerosos ejemplos de oraciones gramaticalmente independientes de infinitivo que lógicamente dependen de una condición: *ažb ubijetb mužb mužā, to mstiti bratu brata* "si - mata - hombre - a hombre - entonces - vengar - hermano<sub>DAT</sub> - a hermano: Si un hombre mata a otro, su hermano debe vengarlo" - (Rus.P.).

Por otra parte, las oraciones de infinitivo actuales no son más que —en su mayoría— una variante de las partículas modales neutras no concordantes y no finitas como *nado* "es necesario", *možno* "es posible", *nel'zja* "no se debe"..., del auxiliar futuro *budu, buděš...* "seré, serás" o del modo imperativo. Esta intuición ha prevalecido en los estudios tradicionales rusos sobre estos infinitivos, hasta el punto de que se los trata como variantes "elípticas" de los modales "explícitos" no finitos (Potebnja 1958, Ševcova 1964).

La semántica del cambio en el paso de oraciones con dativo subordinado a oraciones de infinitivo propiamente dichas fue quizá la siguiente (Kuryłowicz 1964): "quiero gallina comprada (ambos concuerdan)" > "quiero la compra de la gallina (el objeto lógico se va disociando gramaticalmente de la acción verbal nominalizada)" > "quiero comprar la gallina (se disocia totalmente en forma de objeto directo normal, marcado con acusativo, como objetos directos de verbos finitos)". El proceso subordinado (la "compra") que afecta al que, en origen, pudo ser el objeto

lógico de la oración principal (la “gallina”) se marca con un caso transicional (dativo en balto-eslavo), al igual que el propio proceso subordinado, debido a la “contiguüdad” o “secundariedad” de ambos respecto al verbo principal, una vez producido el cambio. La explicación sintáctica completa del proceso, analizando comportamientos más verbales o más nominales, posibilidades de marcado de caso y significados en las lenguas IE la tenemos en Disterheft (1980).

#### 4.4. La pérdida progresiva de los fenómenos “irregulares” de dativo en ruso

En este apartado hemos venido considerando el surgimiento de la subordinación en IE y la motivación del grupo balto-eslavo para su elección del dativo como caso de subordinación, en comparación con los casos escogidos por otros grupos indoeuropeos. En la sección 3, por otro lado, aludíamos a los hechos de dativo “irregulares” del ruso actual como a restos de un cambio lingüístico en desarrollo. Dicho cambio es, tal como ya hemos explicado, un proceso de pérdida, cuyas etapas se pueden resumir de forma general según el siguiente esquema (ilustramos las etapas históricas con pequeños ejemplos):<sup>22</sup>

1) Proto-indoeuropeo: la subordinación no está desarrollada (predomina la parataxis, junto con el empleo de ciertas partículas para expresar nociones simples de subordinación).

2) Indoeuropeo tardío: se desarrolla la subordinación en forma de partículas (conjunciones) y de nominalizaciones (surgimiento de estructuras participiales absolutas y temas verbales no finitos a partir de nombres de acción).

3) Proto-eslavo y proto-eslavo oriental (hasta s. IX): el grupo eslavo, al igual que las lenguas bálticas, fija el dativo (caso típico de ciertas relaciones adverbiales) como caso para las nominalizaciones subordinativas, tanto en las construcciones absolutas como en las de infinitivo.

4a) Esloveno meridional: esloveno eclesiástico antiguo o antiguo búlgaro (primer eslaviano con testimonios escritos, ss. X-XI): aparecen atestiguadas por primera vez ambas construcciones de dativo: dativo absoluto: *časoma že dvěma minovūšema rasxōždaāše sę po malu tūma* “pasadas dos horas, poco a poco se desvaneció la oscuridad” (*Codex Suprasliensis*); infinitivo con dativo sujeto: *glagoljōšte (...) ne byti vīskrēšeniju* “dijisteis (...) que no habrá resurrección” (*Codex Suprasliensis*).

4b) Esloveno oriental: ruso antiguo (ss. IX-XIV): las dos construcciones se encuentran muy extendidas en la lengua literaria. Un ejemplo de dativo absoluto de esta época: *i postavlenu patriarxu v̄zidoša v̄si igomeni v̄ monastyr̄* “y una vez designado el patriarca, todos los abades entraron en el monasterio” (Sin.Pat.). Los dativos predicativos y sujetos explícitos también son comunes, tanto en oraciones dependientes (*a k̄b popov̄stv̄u i dijakon̄stv̄u aže komu stavitis̄, nadobē čistu byti* “y si alguien va a ser pope o diácono, debe ser puro” - P.Kipr.), como semi-independientes (*40 griven̄ jemu [golovniku] zaplatiti* “él (el criminal) debe pagar 40 grivnas” - Rus.P.).

<sup>22</sup> Para mayor detalle, en el caso de la evolución de estos fenómenos de dativo en ruso, véase Borovskij (1978).

5) Ruso medio (s. XV-XVII): sigue utilizándose el dativo absoluto, aunque la frecuencia de aparición en los textos se reduce a la mitad, y aparece limitado a las crónicas, por lo que suponemos que esta construcción había prácticamente desaparecido de la lengua literaria en general. Un ejemplo del s. XV: *byvšu že emu u lodei i vřsta burja s doždem* “cuando estaba junto a las barcas, se levantó una tormenta de lluvia” (Mos.L.). El dativo sujeto con infinitivo independiente se emplea de forma totalmente separada a cualquier verbo o noción verbal principal: *I Nifont molvit: “Dati mne tobe duga - i mne tobe i inoe davati”* “Y Nifonte dijo: “te daré un arco y tú a mí me darás otro”. (Pos.I.V.).

6) Ruso moderno (ss. XVIII-XIX): se han perdido tanto la construcción de dativo absoluto como los dativos-sujeto explícitos con infinitivo (excepto en oraciones de infinitivo independientes). Los dativos con nombres y adjetivos predicativos en construcciones de infinitivo dependientes de esta época son altamente arcaizantes (se prefiere el instrumental), pero siguen observándose ejemplos, como estos de Lérmontov (*Un héroe de nuestro tiempo*): *odin ad”jutant, kažetsja, vsë eto videl, da sprjatsjsja za tolpoj, čtoby ne byt’ zameřanu v istoriju* “un ayudante, a lo que parece, lo vio todo y se escondió entre la multitud para no ser mezclado en la historia” y Pushkin (*La hija del capitán*): *Dovedis’ jemu samomu byt’ postavlenu v trudnyje slučai žizni* “consigue que él mismo sea puesto en situaciones difíciles”. El dativo absoluto está extinguido y tiene un marcado carácter arcaizante: Černyx (1952) llama a los dativos absolutos de esta época “restos” y cita a Lomonosov (“Gramática rusa” de 1755), que considera estas construcciones propias de los “versos elevados” y espera que se recuperen para la lengua rusa “su concisión y belleza”. Un ejemplo del s. XVIII (Radischev, *Viaje de San Petersburgo a Moscú*): *jedušču mne iz Jedrova, Anjuta iz mysli mojej ne vřxodila* “cuando venía de Yedrov, no podía alejar a Anyuta de mis pensamientos”. Uno de los últimos ejemplos es, según Černyx (1952), éste del poema “Tseiks y Galtsiona” (1819) de Zhukovski: *mčitsja traxinskoje legkoje sudno igrališčem buri / vdruk s volnoj upadet i, krugom vřgromožennomu morju, / vidit kak budto iz adskija bezdny dalekoje nebo* “vuela la ruidosa nave ligera en el fragor de la tormenta / de pronto cae desde una ola y, amontonándose el mar a su alrededor / ve el lejano cielo como desde una sima infernal”.

7) Ruso contemporáneo: desaparece de forma definitiva el dativo absoluto, los dativos sujeto explícitos en oraciones subordinadas de infinitivo y el marcado de segundo dativo en predicativos adjetivales y nominales en estas mismas oraciones. Aún no se han perdido (aunque parecen estar en retroceso) los segundos dativos con cuantificadores (*odin* “uno”, *sam* “mismo”, *vse* “todos” y *oba* “los dos”) y los dativos sujeto de oraciones de infinitivo independientes.

## 5. Conclusión

En este artículo mostramos la conveniencia del estudio holístico de los fenómenos sintácticos tanto desde el punto de vista histórico como sincrónico para explicar datos inconsistentes en sistemas lingüísticos actuales. Estas inconsistencias y aparente opcionalidad en las intuiciones de los hablantes respecto a ciertos fenómenos sintácticos actuales pueden explicarse como productos de cambios en proceso. Un cambio lingüístico *in fieri* se manifiesta en forma de diferentes hipótesis de aná-



lisis en el proceso de adquisición de un rasgo y, consiguientemente, distintas posibilidades de derivación (distintas producciones). Esto se corresponde con el esquema del cambio sintáctico descrito por Yang (2002), Kroch (1989), (2001) de fomento de rasgos congruentes con una gramática en detrimento de los no consistentes, hasta la desaparición final del sistema antiguo. También contemplamos aquí la posibilidad de diversos análisis, producciones e intuiciones en un mismo hablante para los cambios sintácticos en proceso.

Ilustramos esta teoría a través del ejemplo del llamado dativo de subordinación en balto-eslavo. La creación y desarrollo del dativo de subordinación del balto-eslavo es parte del fenómeno general de la búsqueda de nuevos mecanismos de subordinación del IE. A partir de cierto momento, se percibe como “irregular” en los nuevos sistemas eslavos, por lo que tienden a desaparecer, según el proceso de Yang (2000), por el cual este tipo de datos se exponen cada vez menos al hablante en la etapa de adquisición y se “castigan” con un uso menor, frente a otras producciones más consistentes (modales explícitos), que se fomentan hasta hacer desaparecer el dativo irregular. En ruso, este proceso de desaparición del dativo de subordinación, históricamente palpable, aún está por concluir. De ahí que queden restos suyos en forma de segundos dativos y sujetos dativos, ambos con infinitivo.

## 6. Referencias

Las abreviaturas de textos antiguos rusos corresponden a:

- K.Tur. *Slovo Kirilla Turovskogo - Sbornik XIV veka* (Sermón de Cirilo de Turov de la recopilación del s. XIV).  
 Lau.L. *Lavrent'evskaja letopis' 1377 goda* (Crónica Laurentina de 1377).  
 Mos.L. *Moskovskaja Letopis' svod konca XV veka* (Crónica de Moscú de finales del s. XV).  
 P.Kipr. *Poučenije metropolita Kipriana* (Sermón del metropolitano Cipriano, s. XIV).  
 Pos.I.V. *Poslanija Iosifa Volockogo* (Legado de José de Volokolamsk, s. XV)  
 Rus.Pr. *Russkaja Pravda po spisku 1280 goda* (Código de leyes de Rusia según la copia de 1280).  
 Sin.Pat. *Sinajskij Paterik* (Patericón del Sinaí, ss. XI-XII)  
 Tr.L. *Troickaja letopis'* (Crónica de la Trinidad de 1408).

- Andersen, H., 1970, “The dative of subordination in Baltic and Slavic”. T. F. Magner & W. R. Schmalstieg (eds.), *Baltic Linguistics*, Pennsylvania State Un.: 1-9.  
 Babby, L. H., 1998, “Subject control as direct predication: evidence from Russian” in Ž. Bošković, S. Franks & W. Snyder (eds.), *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics: the Connecticut meeting*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, 17-37.  
 Bailyn, J. F., 2001, “The Syntax of Slavic Predicate case”, in A. Strigin *et al.* (eds.), *ZAS Occasional Papers in Linguistics* 22, Zentrum für allgemeine Sprachwissenschaft, Berlin, 1-26.  
 — & B. Citko, 1999, “The Morphology of Slavic Predicates” in Dziwirek, Coats & Vakareliyska (eds.), *Annual Workshop on FASL VII*, Ann Arbor, Michigan Slavic Publications.

- Berenguer Amenós, J., 1942, *Gramática griega*, Bosch, Barcelona.
- Borkovskij, V. I., 1978, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka: sintaksis - prostoe predloženie*, Nauka, Moskva.
- Burzio, L., 1986, *Italian Syntax: A government-binding approach*, Reidel, Dordrecht.
- Campbell, L., 1998, *Historical linguistics: An introduction*, Edinburgh.
- Černyx, P. Ja., 1952, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moskva.
- Comrie, B., 1974, "The Second Dative: a Transformational Approach". In R. Brecht & C. Chvany *Slavic Transformational Syntax*, Ann Arbor, University of Michigan, 123-50.
- , 1993, "La familia lingüística indoeuropea: perspectivas genéticas y tipológicas". In P. Ramat & A. Giacalone Ramat (eds.), *Las lenguas indoeuropeas* (traducción del italiano), Cátedra.
- , 1997, "The typology of predicate case marking", in J. Bybee, J. Haiman, S. A. Thompson (eds.), *Essays on Language Function and Language Type Dedicated to T. Givon*, Benjamins, Amsterdam, 39-50.
- Costello, J. R., 1982, «The Absolute Construction in Indo-European: A Syntagmatic Reconstruction», *JIES* 10, 235-52.
- Disterheft, D., 1980, *The syntactic development of the infinitive in Indo-European*, Slavica Publishers, Columbus.
- Fernández Soriano, O., 1999, "Two Types of Impersonal Sentences in Spanish: Locative and Dative Subjects", *Syntax* 1-2, 101-40.
- Fortuin, E., 2003, "The conceptual basis of syntactic rules: a semantic motivation for the second dative in Russian", *Lingua* 113, 49-92.
- Franks, S., 1995, *Parameters of Slavic Morphosyntax*, Oxford Studies in Comparative Syntax, Oxford U.P.
- , 1998, "Parameters of Slavic Morpho-syntax Revisited: a minimalist perspective" in Ž. Bošković, S. Franks & W. Snyder (eds.), *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, 134-65.
- Franks, S., & L. H. Babby, 1998, "The Syntax of Adverbial Participles in Russian Revisited", *Slavic & East European Journal* 42/3, 117-49, 42(3): 483-515.
- Greenberg, G., 1983, "Another Look at the Second Dative and Dative Subjects", *Linguistic Analysis* 11, 167-218.
- Harris, A. C. & L. Campbell, 1995, *Historical syntax in cross-linguistic perspective*, Cambridge U.P.
- Haspelmath, M., 1989, "From purposive to infinitive — a universal path of grammaticalization", *FLHX* 1-2: 287-310.
- Heine, B. & T. Kuteva, 2002, *Word Lexicon and Grammaticalization*, Cambridge U.P., NY.
- Jakobson, R., 1958 [1971], "Morfologičeskie nabljudenija nad slavjanskim sklonenijem", *Selected Writings II*, Mouton, The Hague: 154-83.
- Kroch, A., 1989, "Reflexes of grammar in patterns of language change", *Language Variation and Change* 1: 199-244.
- , 2001, "Syntactic change" in Baltin & Collins (eds.), *Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Blackwell.
- Kurytowicz, J., 1964, *The inflectional categories of Indo-European*, Carl Winter, Heidelberg.
- Labov, W., 1994, *Principles of Linguistic Change: Internal factors*, Oxford.

- Lavine, J., 1999, "Subject Properties and Ergativity in North Russian and Lithuanian". In K. Dziwirek, H. Coats & C. Vakareliyska (eds.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The College Park Meeting 1998: The Seattle Meeting*, Michigan Slavic Pubs.
- Lehmann, W. P., 1974, *Proto-Indo-European Syntax*, Heidelberg, Winter.
- Li, Ch., 1975, "Synchrony and diachrony in language structure", *Lg* 51/4.
- Lightfoot, D., 1979, *Principles of diachronic syntax*, Cambridge U.P.
- , 1999, *The Development of Language: Acquisition, change and evolution*, Blackwell.
- , 2002, "Introduction", en D. Lightfoot (ed.), *Syntactic effects on morphological change*, Oxford U.P.: 1-19.
- Madariaga, N. (en prensa), "Why semi-predicatives always agree", *Journal of Slavic Linguistics* 14/2, 2006.
- McMahon, A. M. S., 1994, *Understanding language change*, Cambridge U.P. (chapters 5, 6).
- Moore, J. & D. M. Perlmutter, 2000, "What does it take to be a Dative Subject?", *NLLT* 18-2, 373-416.
- Nichols, J., 1981, *Predicate Nominals: A Partial Surface Syntax of Russian*, Un. California Press, Berkeley.
- Perlmutter, D. M., 1978, "Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis", *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. 157-89.
- Potebnja, A. A., 1958, *Iz zapisok po ruskoj grammatike*, Moskva.
- Ramat, P., 1984, "Es war ein König in Thule (...) Dem sterbend seine Buhle": on the rise and transformation(s) of morphosyntactic categories". In J. Fisiak (ed.), *International conference on historical syntax*, Mouton, La Haya: 373-415.
- Richardson, K., 2001, "What secondary predicates in Russian tell us about the link between Tense, Aspect and Case", in N. Zhang (ed.), *Syntax of predication*, ZAS Papers in Linguistics 26.
- , 2003, "Developing the Case for Meaningful Case: the link between Event Structure and Case in Russian", Ms, Harvard University.
- Rubio, L., 1989, *Introducción a la sintaxis estructural del latín*, Ariel, Barcelona.
- San Martín, I., 2000, "Control in Basque" in Billerey & Lillehaugen (eds.), *WCCFL Proceedings* 19, Somerville M. A., 425-38.
- Schmalstieg, W. R., 1980, *Indo-European linguistics: a new synthesis*, Pennsylvania State University.
- Seefranz-Montag, A. von, 1984, "Subjectless constructions and syntactic change". In J. Fisiak (ed.), *International conference on historical syntax*, Mouton, La Haya: 521-53.
- Ševcova, A. A. 1964 *Infinitivnyje predloženiya v pamjatnikax vostočnoslavjanskoj pis'mennosti (konec XIV-XVI vv.)*, Avtoreferat dissertacii kandidata filologičeskix nauk, MGU, Moskva.
- Sigurðsson, H., 2002, "To be an oblique subject: Russian vs. Icelandic", *NLLT* 20, 691-724.
- Sirotnina, O. B., 1974, *Sovremennaja razgovornaja reč' i jeje osobennosti*, Moskva.
- Szemerényi, O., 1996, [1990] *Introduction to Indoeuropean Linguistics*, Oxford Linguistics (traducción del alemán).
- Traugott, E. C. & R. B. Dasher, 2002, *Regularity in semantic change*, Cambridge U.P.
- Trask, R. L., 1996, *Historical Linguistics*, Arnold, London - New York.
- Uriagereka, J., C. Boeckx & H. Lasnik, 2005, *A course in minimalist syntax*, Blackwell.
- Valentí Fiol, E., 1945, *Sintaxis latina*, Bosch, Barcelona.

- Vaillant, A., 1948, *Manuel du vieux slave*, Paris.
- , 1950, *Grammaire comparée des langues slaves*, Klincksieck, Paris.
- Warner, A., 1983, “Review of David Lightfoot, *Principles of diachronic syntax*”, *JL* 19: 187-209.
- Yang, C. D., 2000, “Internal and external forces in language change”, *Language Variation and Change* 12, 231-50.
- , 2002, “Grammar competition and language change” in D. Lightfoot (ed.), *Syntactic effects on morphological change*, Oxford U.P.

# -A EUSKAL ARTIKULU DEFINITUAREN GAINEAN ZENBAIT OHAR

Julen Manterola Agirre  
(UPV/EHU)

## 1. Sarrera<sup>1</sup>

Lan honek egun “artikulu definitu” gisa izendatzen dugun elementua du aztergai, euskalki guztietan garai historikoan aurkitzen dugun eta izen sintagma osoaren atzean ezartzen den *-a*. Morfema hau ikuspegi diakronikotik aztertuko dugu. Horretarako gai honetan etorkizuneko ikerlerroak zein izan daitezkeen ezarriko dugu, eta arlo horietako zenbaitetan egindako urratsak aurreratuko.

Lehenik behar genuke hasi zehaztuaz artikulu definitu bat zer den. Lan horretan hasi bezain laster ageri dira horrelako kategoria bat ezaugarritzen dauzkagun arazoak: parekotzat, balio berekotzat jo nahi ditugun elementuen artean hizkuntza-arteko dibertsitateak parekatze hau zailtzen du, artikulu definituaren hizkuntza-arteko ezaugarritze batua konplikatu; hizkuntza bateko eta besteko artikuluen erabil eremua ez da berdina izaten, dela egitura sintaktikoan artikulua daramaten izen sintagmen funtzio diferentearengatik (subjektu, objektu, esaldi pre-/postposizional batean...), dela artikulua daraman izenaren izaera semantikoa medio (izen zenbakarria den, zenbakaitza<sup>2</sup>...). Bestalde, egoera ñabar hau areagotzeko, hor dugu artikulu horien jatorriak ekartzen duen irizpide gehigarria: munduan diren artikulu definitu guztiak ez dira erakusle urrunetik heldu, hauxe baldin bada ere jatorririk ezagunena eta tipikoenena, mendebaldeko hizkuntzetan bederen. Frajzyngier-ek (1996) gogoratzen duen bezala, aditzak ere izan daitezke horien sorburu, Afrikako hizkuntza txadikoetan gertatutakoa frantsesez erdibidean geratu den *dire* aditzaren gramatikalizazioarekin parekatuz (gogoan izan, espainolez ere nola har lezakeen balio anaforikoa *decir* aditzak berak, *dicha casa* bezalako adibideetan); halaber, Masicak (1986) iradokitzen duen bezala, Asiako hizkuntzetan hain hedatuak diren klasifikatzaileek ere balezaketete zerikusirik definitutasunaren markatzean, izan ere hango zenbait hizkuntzetan, bengali indo-iraniarra kasurako, eta kontzeptuen arteko hurbiltasunaren adibide, inoiz klasifikatzaileak “definitutasun partikulak” deitu izan baitira.

---

<sup>1</sup> Egilea Eusko Jaurlaritzako doktoreak prestatzeko diru-laguntzen programaren barrinean dago, eta hona eskerra. Era berean, lan honen gainean zenbait ohar eginez lagundu nauten Céline Mounole eta Joseba Lakarra eskertu nahi nituzke.

<sup>2</sup> Bi termino hauek, *zenbakarri* eta *zenbakaitz*, espainolez erabili izan diren *concreto* eta *de masa* terminoen baliokide gisa erabiltzen ditut, Euskaltzaindiak (1993: 41) ematen duen bezala.

Hau guztiau ezinbesteko lan suertatzen bada ere, hots, artikulua definitu kategoriaren ezaugarritatze eta xedatzearena, seguraski ere definitutasunaren teoria batez lagundua lihoakena, guk soilik *-a* morfemaren bilakaera diakronikoaren berri ematen saiatzea dugu xede; hori dela eta, guk erabiliko dugun “artikulua definitu” terminoa, edo hobe esan “artikulua” terminoa, erabat neutroa izango da inongo teoriarekiko hemen.

Euskarazko artikulua definituaren kasuan egokia izan liteke abiapuntu neutro hau, izan ere aspaldi ohartarazia baita *-a* horren balioa definitutasun markatzaile hutsarena baino haratago doala. Maila deskriptiboan ari dela hala dio Trask (2003: 119):

The label ‘definite article’ is misleading, since this article is of much broader use than the English definite article.

Egungo euskarak duen *-a* morfemaren inguruko zenbait gai jorratuko da ondorengo ataletan, hortaz. Ez dugu horietan sakon joko, baina haietako bakoitza artikuluen gainean egin daitezkeen azterketen lan ildo bezala aurkeztu nahi dugu; horregatik ondorengo ataletan ikusiko duguna ez da izango arazo baten inguruko arazoibide bete eta borobila; aitzitik, ikusiko duguna zenbait auzi desberdinen gaineko ohar multzoa izango da. Ondoko atalean, bigarren, artikuluen gainean ezarri diren analisi sinkronikoek diakroniarekin zein lotura duketen argitzen saiatuko naiz, hein batean, bederen; hirugarren atalean bigarren emandako lotura eta irizpideak egungo aldaera dialektologikoen argitara ikusi nahiko ditut. Laugarren errokariarazko erakusleek gaineko ohar bat emango dut, eta ondoren postposizio sisteman artikulua nola hedatu den aztertzea joko dut. Bosgarren atalean laburpen tiki bat emango dut.

## 2. Ikuspegi sinkronikoa eta diakronikoa

Artikuluen tipologia egiteko hurbilketez ari denean, bi modu nagusi aipatzen ditu Himmelmann (2001): batetik definitutasuna adierazteko hizkuntza naturalek darabiltzaten estrategia gramatikalen zerrendatzea egiten duena, definitutasunaren eta erreferentziaren gaineko teoria, esan dezagun sinkronikoa, bat eraikiz (Masica 1986 horren adibide izan liteke), eta bestetik artikulua historikoki beste nonbaitek eratorritako elementu gisa aztertzen dituen, hau da, erakusleek eta bestek izenen ondoko funtzioetan jasaten duten gramatikalizazio bilakaeraren faseak ezarri nahi dituen. Horra, bada, artikuluen tipologia egiteko bi modu; bada, hala ere, artikulua definitua aztertzeke beste modu bat gutxienez, tradizio sortzailetik heldu dena, eta artikulua definitua izen sintagmaren egitura funtzionalean zein toki duen zehazten saiatzen dena.<sup>3</sup> Lan sinkronikoa hauetan, euskarazko izen sintagmen egitura zertan den zehazten saiatzen diren artean, Artiagoitiaren lanak (1998, 2003) ditugu ezinbesteko aipagai, guk aztergai dugun *-a* horren zenbait gorabehera azaleratuz.

<sup>3</sup> Hizkuntzalaritzako tradizio honen bidetik bestelako lanak ere egin izan dira, umearen jabekuntza prozesua eta gramatikalizazio diakronikoarena paraleloan ezarritik. Honetan adibide esanguratsua da bi alor horiek determinatzaile sintagmarekiko aztertzen dituen Osawa (2003) lana.

Atal honetan agertu nahi genuke, modu labur batean, egituraren azterketa sinkroniko baten eta bilakaera diakronikoaren arteko harreman zertan den, eta bateko eta besteko emaitzak nola uztar eta ez hain modu diferentean uler daitezkeen.

## 2.1. Artiagoitia (2003)ren proposamena

Artiagoitia (1998) lanean euskal izen sintagma (IS hemendik aurrera) Abney (1987)k ingelesezkoa aztertzeke erabili zuen determinatzaile sintagma (DS hemendik aurrera) kategoria funtzionalaren arabera aztertzen du Artiagoitiak. 2003ko lanean, aldiz, Longobardiren lanak lagun, determinatzailearen eta izenaren arteko beste kategoria funtzional bat proposatzen du, ingelesarekin eta italierarekin euskarazko DS batzuek duten jokabide ezberdinaren bidetik; jokabide ezberdin hau normalean zera da, beste hizkuntzek artikulurik ez duten tokian euskarak artikuludun sintagmak agertzea.

Hizkuntzen arteko alde hau adibidezatzeko bi izen motari begiratzen zaie beriziki: izen zenbakaitz singularrei (*ardoa, ura...* bezalakoak), eta pluraleko izen zenbakarriei (*aulkiak, trenak, autoak...*). Ondoko perpausak ematen dira irakurketa ezberdinen gorabeherak aurkezteko; bere (8)koak errepikatzen ditut hemen, bere glosekin, eta etzanean ematen ditut aipagai diren DS-ak:

- |                                                            |                                             |
|------------------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| (1) a. <i>Trenak</i> heldu dira.<br>'(The) trains arrived' | a'. ** <i>Tren</i> heldu dira. <sup>4</sup> |
| b. <i>Ardoa</i> edan dut.<br>'I drank (the) wine'          | b'. ** <i>Ardo</i> edan dut.                |

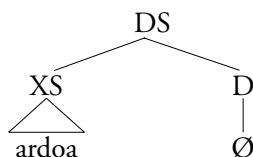
Ikusten dugun bezala a' eta b'.-ko perpausak ez dira gramatikalak, ez baitute inongo determinatzaile edo artikulurik. Baina orain eztabaidarako inportanteagoa dena zera da: Artiagoitiak dioen bezala, hizki etzanetan diren sintagma hauen interpretazio bikoitzaren berri ematen dute glosek, eta "specific description" gisa zein "existentially quantified expression" gisa irakur daitezke, Artiagoitiaren terminoetan. Hots, irakurketetako bat definitua da eta bestea indefinitua, edo, nahiago bada, inongo terminologiatan sartu gabe, bata artikulua definituarekin itzultzen da gainerako hizkuntzetan eta bestea batere gabe. Kontua da bitxia dela irakurketa existenziala edo indefinitua hartzea berez definitua markatzen duen morfema batek; auzi honetara italieraren eta ingelesaren adibideak dakartza autoreak, gogoratuz irakurketen arteko aldeak morfologian ere islatzen direla hizkuntza hauetan, irakurketa definituarentzat artikulua definitua erabiliz eta existenzialarentzat [Ø] artikulua nulloa. Honen aurrean aukeretako bat zera da, esatea euskarazko *-a*-k beste hizkuntza horietako bi morfemen funtzioa biltzen dituela bere baitan, morfema bakarrean. Baina, era berean, gogoratzen du euskaraz ere (aipatzen dituen italieran eta ingelesean bezala) kanpo-argumentuek ez dutela interpretazio existenzialik onartzen, honako perpausak adibide (bere (10b.)):

- (2) *Trenak* aurreratu gaituzte.  
'\*\* (the) trains have passed us'

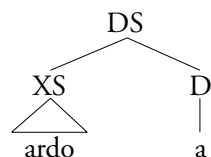
<sup>4</sup> Bi izarrekin adieraziak ematen ditut forma ez gramatikalak (\*\*) eta bakararekin forma berreraikiak (\*).

(2)ko euskarazko esaldia eta ingelesezko glosa irakurketa bakarraren lekuko, ondorioztatzen du erromantzeko eta ingeleseko murriztapen sintaktiko beretsuak dituela artikuludun euskal IS-k, baina paradoxikoki artikulua agertzen duela euskarak murriztapen horrek kanpo uzten dituen inguru sintaktikoetan ere (barne argumentuetan, alegia, (1)en ikusi bezala). Hau moldatzeko, eta Longobardi eta erromantzea zein ingelesa jarraituz, egitura bana ematen du interpretazio bakoitzeko, irakurketa existentzialarentzako D gunea hutstzat joz. Horrela (bere (11) eta (12)):

(3) a.

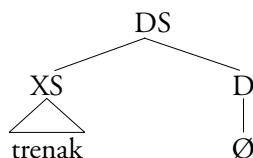


b.

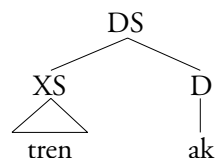


- a. Irakurketa existentziala / indefinitua, “*I drunk wine*”eko objektuak duena.  
 b. Irakurketa espezifikoa / definitua, “*I drunk the wine*”eko objektuak duena.

(4) a.



b.



- a. Irakurketa existentziala / indefinitua, “*I saw trains*”eko objektuak duena  
 edo  
 “*Trains arrived*”eko subjektuak duena.  
 b. Irakurketa espezifikoa / definitua, “*I saw the trains*”ko objektuak duena.  
 edo  
 “*The trains arrived*”eko subjektuak duena.

Agerikoa da, beti bezala, arazoa da zergatik irakurketa existentzialeko XS (proiektzio funtzional ezezagun) hori morfologikoki DS oso baten berdina den azalean, zergatik diren isomorfitiko; hots, arazoa irakurketa existentzietako XS hori ezaugarritzen, edo zer den esaten saiatzen garenean dator. Aukerei begira, XS hori IS hutsa izan litekeela dio, edo bestelako buru funtzionalen bat, izenarekin zerikusia daukana. Lehen aukera baztertzen du, bigarrenarekin aurrera joz, baina aukera logiko gisa agertze hutsa sintomatiko deritzogu, IS hutsaren aukera ere ez baita, beharbada, hain urruneko kontua, beherago ikusiko dugun bezala.

Bi puntutan laburbil dezakegu Artiagoitiaren lanaren gaineko oraingo gure interesa:

1. Irakurketa bikoitz horrentzako proposatzen diren bi egiturentzako ebidentzia gisa kuantifikazio existentzialaren gaineko murriztapen sintaktikoa erabiltzen da: (2)ko adibideko kanpo-argumentuan gaineko irakurketa bakar horri begiratuko diogu.
2. Bi egitura horiek proposatzearekin batera etortzen den XS horren izaeraren auzia, eta IS gisa hartzearen aukerari erreparatuko diogu.



Ohar orokor gisa, azken bi puntu hauek ere barne hartzen dituen, gogoratu beharrekoa da DS-en egituren proposamen hau bi izen mota jakinen gainean eraiki dela, zenbakaitzak eta pluralezkoak soilik aintzat hartuta, hain zuzen.

### 2.1.1. *Artiagoitia (2003)ren proposamenarentzako datu gehigarriak*

Bada Artiagoitia (2003) lanean esplizitoki agertzen ez den auzi zenbait DS artikuludun, artikulugabe eta haien irakurketa aukeren inguruan. Adibide zehatzen birtartez agerrarazten saiatuko naiz.

a) Badirudi irakurketa aukerak izenaren izaera semantikoaren arabera ere badirela:

(5) a. Gizona<sup>5</sup> iritsi da.

b. Ardoa<sup>6</sup> iritsi da.

Bi adibide hauetan aldagai bakarra izenen (*gizona*, *ardoa*) izaera semantikoa da: (5a.)n izena zenbakarria da eta irakurketa bakarra bideratzen du; eta (5b.)n, aldiz, izena zenbakaitza da, eta bi irakurketak onartzen ditu.

Bada horrelako adibideen harian aipatzekoa den beste kontu bat, ez seguru aski hemen agertu nahi dugun ideia nagusiarekin zerikusi zuzena duena baina bai, beharbada, barne eta kanpo argumentuen arteko irakurketa ezberdinen auzian zeresana eman lezakeena; izan bezate ondoko adibideok eztabaidan sartu berri diren datuen balioa:

(6) a. Tren horretan gizona iritsi da.

b. Tren horretan ardoa iritsi da.

(5) eta (6) adibideek irakurketa aukera pare-parekoak dituzte, bietako (a.)n DS-k irakurketa bakar, definitua hartzen baitu, eta (b.)n DS-k biak onartzen baititu. Ikus ditzagun, baina, (7)n emango ditudan esaldiak, (6)koen pareko direnak oro har, elementuen hurrenkeran izan ezik. Hona hitz hurrenkera kanonikoaren arabera (6)ko esaldien moldaketa:

(7) a. Gizona tren horretan iritsi da.

b. Ardoa tren horretan iritsi da.

Alde nagusia (6b.)tik (7b.)rako honetan dugu: ez dut beharbada oso termino ortodoxotan formalizatuko, baina itxura guzien arabera, DS aditzetik urrutiago, kanpora atera ahala, irakurketa existentziala galtzen da. Honi begira, seguraski gorde genezake kanpo-argumentuen murriztapenera eraman gaituen intuizioa, eta bide horretatik beste hauek ere azaldu. Ez dugu hemen, hala ere, fenomenologia honen azalpena ematen hasteko asmorik, noski topiko eta galdegai kontuak sartu beharko

<sup>5</sup> Bide batez, adibide honen arabera aurrera genezake barne-argumentuetan ere, zenbait kasutan, baldela irakurketa bakarraren, definituaren aldeko murriztapena artikuludun DSetan.

<sup>6</sup> Adibide honetan *ardoa*-ren tokian *jendea* jarri ahal izateak, irakurketak berdin gordez, erakusten du auzia zertan datzan, edo zertan ez datzan bederen, horrela ikusten baitugu bizidun/ez-bizidun kontua ez dela.

bailirateke jokoan; era berean, ez dugu adibide hauen araberako egitura proposamenik egingo DS-ri dagokionez, helburua ez baita oraingoz hori, izenen hautaketan bestelako irizpideak ere aintzat har daitezkeela gogoratzea baizik.

Dena dela ere, adibide hauek berresten dute atal honetan adierazi nahi izan duguna, hots, irakurketa aukerei dagokienez izen ezberdinen arteko aldeak azaleratzea, ikusten den bezala (5a.), (6a.) eta (7.a)ko *gizona*-k beti irakurketa bera baitu, *ardoa* bere konparagaiak ez-bezala.

b) Lehenago ere aurreratu dugu, baina modu esplizitoagoan gogoratzea da, izena biltzen duen DS-ren funtzio sintaktikoaren arabera ere irakurketak aldatzen direla. Adibide hauetan, Artiagoitiak bere lanean agertu duen kanpo-argumentuaren gaineko murriztapenaz gain, barne-argumentuaren gaineko murriztapena ere agertzen da:

(8) a. Julenek autoa erosi du.

b. Autoa etorri da.

(8a.)ko *autoa*-k bi irakurketak dituen bitartean (8b.)koak bakarra onartzen du, erreferentzia definituarena, hain zuzen ere. Bi perpaus hauekin, beraz, ikusten dugu nola DS berak, subjektu edo objektu gisa aritu, interpretazio diferentek hartzen dituen. Orain, barne/kanpo argumentuen terminologiara itzultzen bagara, ikusten dugu (8a.) zein (8b.)ko *autoa* barne-argumentua dela bietan, irakurketa diferentekin batean eta bestean. Hau dena gogoan hartuz, beraz, kanpo-argumentuen murriztapena osatu beharko da, beharbada, ez baitira soilean horiek irakurketa bakarreko murriztapena dutenak; era berean, aipatu ditugun barne-argumentu horietan behintzat egiletasuna, jasetasuna eta halakoak hartu beharko dira irizpide seguru aski, (8)k iradokitzen duen bezala bai baita alderik argumentuaren rol tematikoa “aktiboagoa” edo “pasiboagoa” den,<sup>7</sup> egiletasun mailari gagozkiolarik, jakina.

Atal honetan eztabaidara ekarri ditudan datu gehigarrien azalpenik ez dut eman, ez behintzat beharko nukeen moduan, Artiagoitiak darabiltzan egiturazko eta proiektio funtzionalen terminoetan; baina atal honen helburua ez zen hori, eta bertan gogora ekarri nahi izan dudana gauza bakarria ondokoa da: artikulua definitudun (-a-dun) DS-en irakurketak (bere erreferentzialtasunari dagokionez) hainbat faktoreren arabera direla, horien artean DS horretan biltzen den izenaren izaeraren arabera eta baita DS horrek perpausean hartzen duen funtzio sintaktikoaren arabera ere. Puntu horiek ere aintzat hartzekoak izango dira, beraz, egungo euskal DS-ren egitura funtzionala ezaugarritze aldera, baina baita, orain ikusiko dugun bezala, artikulua definituak IS ezberdinen artean izan duen hedapen diakronikoa arakatzeko tenorean ere. Horretara joko dugu orain.

## 2.2. Greenberg (1978) eta Company (1991)

Egungo euskal artikulua “definituak” duen jokabidea, bestalde, erakusleak artikulua “bihurtzen” dituen prozesuaren puntu bateko isla gisa ikusi beharrean gaude.

<sup>7</sup> Interesgarria izan liteke, halaber, ikustea Silversteinek (1976)n proposatzen duen bizitasun (“animacy hierarchy”) eskalak ba ote duen horrelakoetan inongo eraginik.

Bilakaera horrengatik ditugu, besteak beste, hizkuntzen arteko artikuluen erabilera diferenteak, baita antzekoetan ere; ikus Artiagotiak berak (1998 eta 2003) ematen dituen ingelesaren eta erromantzearen adibideak, biak ere elkarrengandik hurbilago euskararengandik baino, artikulua definituen jokabideaz denaz bezainbatean, bederen. Hizkuntzen arteko alde hauen iturria bakoitzaren garapen diakroniko diferentean ezarriko dugu guk; honek, argi da, artikulua definituaren definizioa zailtzen du, gogoan hartuta gainera kontzeptu hori Europako hizkuntzetatik abiatutakoa dela. Horrela, bada, zenbait hizkuntzatan artikulua ba ote zen ezartzeko, jadanik bere gramatiketan kontzeptu hori onartua zuten hizkuntzetara jo izan da, Europakoetara, alegia (ingeleza, frantsesa, kasurako). Artikulu definituaren kategoria hori, beraz, hizkuntza-artearen erkaketatik etorri da zenbait horietan; adibide onak dira auzi honetarako Montagnais hizkuntza algonkiarra (Cyr 1993), non artikulua zer den eta zer ez den arazoaren muina jotzen den, eta txinera bera, Huang (1999) lanean jorratutakoa. Bi hizkuntza hauetan abiapuntua bera da, hizkuntza horietako gramatiketan ez baita inoiz artikulua definituaren kategoriarik aitortzen; hartara, Cyr-ek “cross linguistic quantification” delakoaren bitartez, eta Huang-ek antzeko irizpideak erabilita, ezartzen dute bere hizkuntzetan erakusletzat jo izan dena askotan artikulua definitua dela soilik, berau hartzen duten egiturak eta hedadurak beste hizkuntzetako artikuluekin baitira parekagarri, eta ez erakusleekin. Lan hauen hazia, atal honetako gai nagusira itzuliz, Greenbergekin (1978) emandako erakusle/artikulu definitu/izen markatzaile morfemen bilakaeraren ezaugarritzean aurki dezakegu. Bertan hiru aro proposatzen dira hasieran erakusle zen morfema horren hedapenean, lau aro, aintzat hartzen badugu zero aroa erakuslearena dela. Bilakaera honen “bukaera”, inon bukaerarik bada, hirugarren aroan ezartzen du, non behialako erakuslea izen guztietan ageri den marka hutsa baino ez den, hauen izentasuna baino adierazten ez duena. Honen adibide hausa hizkuntza txadikoa litzateke, Nigeria eta Nigeren hitz egiten dena; bertan izenen %99ak amaierako bokal luze bat erakusten du, garai bateko artikuluen aztarna. Eman dezagun horren adibideren bat, bokal laburreko bertsioa ere baduen izen batena, esanguratsua daitekeelakoan: beti ere Greenbergi jarraiki, *gàmbóó* hitza bikien ondoren jaiotako umea adierazteko erabiltzen den izen arrunta da eta *Gàmbó*, aldiz, izen arrunt horren bertsio bokal luze gabea, ume horri eman dakiokkeen izen berezia. Esanguratsua da izen berezia izatea bokal laburra daukana, hain zuzen ere halakoak, pertsona izenak, izaten baitira artikulua hartzeko zailtasun handienetakoak dituztenak hizkuntza guztietan oro har, bere berezko definitutasuna medio.<sup>8</sup> Era berean adierazgarri suertatzen da horrelakoez gain mailegu berriak izatea bokal luzerik gabekoak, azaleraziz izen horiei ez zaiela inongo artikulurik ezartzen beste izen zaharretan artikuluen konzientzia ere galdua baita.<sup>9</sup> IS-ek, beraz, bere baitan dute txertatua garai

<sup>8</sup> Euskaraz, egun horrelakorik ez badugu ere, gogora ekarri beharrean gaude Kapanagak, Betolatzak eta bestek erabiltzen zituztenak, *Franziskua*, *Iesusa* bezalakoak. Mitxelena (1955) eta Lakarra (1983) biltzen dituzte horien zenbait lekukotasun. Bide batez, mendebaldeko adibideak hauek, gorago aurreratu bezala artikulua lehenik zabaldu zen eskualdea.

<sup>9</sup> Ez dakit zenbateraino egoera berdinarekin adierazle diren hitzunt gazte zenbaitengan aditu daitezkeenak, zenbait hitz berri eta mailegaturekin egiten direnak: *nahi duzu jogur?* bezalakoak, edo askoz esanguratsua, Bergarako hitzunt bati entzundako para: *ipini tele* baina *ipini telebisióna*.

bateko erakusle/artikulu definitua halako hizkuntzetan. Tarteko aroak ezaugarritzeko, I eta II deitzen dituen, egitura diferenteak ekartzen ditu gogora, eta horietan izenen forma artikuludunak edo artikulugabeak nagusitzen diren begiratzen, esaterako esaldi existentzialen subjektuak, predikatuak... Arazoa da II. aro hori ezaugarritzean modu negatiboan egiten duela gehienetan, esanez zein egituratan artikulua EZ den agertzen. Arazo honen harira gogora ekarri beharra dugu artikulua haren hedapenaz ari garenean asumitzen duguna: artikulua egitura eta sintagma batzuetatik besteetara hedatu dela, eta, beraz, aro diferenteetan hedadura diferenteak izan dituela. Era berean, pentsatzekoa da prozesu horren garai batzuetan artikulua hartu zuten egiturek, hurrengoetan ere hala gorde dutela, pixkan pixkana IS gehienetara zabalduz. Horrela bada, arestian aipatu dugun ezaugarritze negatiboak nahasmena ekar lezake, I eta II aroetako ezaugarriak nahasiz. Kontuak kontu, eta ikusita euskarak zein egituratan erakusten dituen artikuludun formak ondoriozta dezakegu Greinbergen arabera II.etik III. aroetako horretan dagoela gure hizkuntza.

Baina aro eta sailkapenak baino, ezinbestean hertsia direnak, beti da interesgarriago gauzak nola gertatu diren zehatz agertu eta deskribatzea, eta zein arazo eta jarraibide segitzen duen morfema horrek egituratik egiturara eta funtzio sintaktikotik funtzio sintaktikora hedatzean. Honetarako baditugu hizkuntza batetik bestera errepikatua ikusten ditugun patroiak, hasieran erakusle zen elementu horren gramatikalizazio eta hedapenaren bilakaerarenak, eta hartara espainolaren, frantsesaren, suomieraren eta txineraren artikuluen garapenaren arteko antzekotasunak ikus ditzakegu. Companyk (1991) horrelakoen sistematizazioa egin zuen Erdi Aroko espainolarentzako, bi irizpide nagusi bereiziz espainolaren artikulua definituaren zabalterako: batetik IS-ek zuten funtzio sintaktikoarena, eta bestetik IS horietako buru zen izenaren izaera semantikoarena. Bigarren irizpideari jarraiki, ikusi zuen eskala moduko baten arabera zabaldu zela artikulua; izen zenbakarriak berak aztergai dituen mendeetarako artikulua txertatua dute, eta ondoko izen mota hauetan hurrenkera jakin hau izan zuen artikulua hedatzeak:

1. Lehenik giza izen generikoetara zabaldu zen (*moros, maestros...*).
2. Gero erreferentzia bakarreko izenetara (*infierno, paraíso, sol...*).
3. Azkenik izen abstraktuetara eta zenbakaitzetara, egun ere bariazioan direnak (*fuego, alma...*).

Bestalde, perpauseko funtzioaren arabera, eta izenarentzat subjektu, objektu eta preposizio sintagma posizioak hartuz aintzat, ondorio du subjektu posizioa izan zela artikulua zabaltzearen bultzatzaile. Momentu berean, Huang-ek (1999) txinerazko artikulua objektua ematen du aldaketaren abiagune;<sup>10</sup> dena den, garrantzizkoa dena hemen zera da, perpausean IS-k duen funtzioak baduela artikulua definituaren hedapenean zeresana, eta hobeki azaldu beharreko gertakaria dugula hau ere.

<sup>10</sup> Bi hizkuntzen arteko alde hau hitz ordenaren ezberdintasunen arabera azal liteke, behar bada: espainolaren artikulua zabaltzen ari denean SOA > SAO hurrenkera aldaketa gertatzen ari dela aitortzen du Companyk berak, eta txinerarentzako, aldiz, SAO > SOA aldaketa dugu, bestelako lanetan ere ikus dezakegun bezala, Li & Thompson (1974, 1975), adibidez.

### 2.3. Sinkronia eta diakronia

Aurreko bi azpiataletan, artikulua definituaren alderdi sinkronikoaz arduratzen zena bata, eta alderdi diakronikoaz bestea, bi irizpide nagusi eman ditugu berorren azterketarako ezinbesteko suertatzen direnak: batetik ikusi dugu izenen izaera semantikoari begiratzeak zein esangura duen bai determinatzaile sintagmaren egiturazko azterketa sinkronikoarentzako bai artikulua hedatzea diakronikoki horren arabera neurtzeko. Bestetik agerian utzi dugu ikuspegi diakronikoan zein sinkronikoan izena hartzen duen determinatzaile sintagmaren funtzio sintaktikoak ere eragina duela artikulua jokabide sinkroniko zein hedatze diakronikoan.

Ikusi dugunez, deskripzio sinkroniko batek zenbait irizpide gehigarri ere bere barrenean hartu beharko luke, hain zuzen ere artikulua definituaren hedatze diakronikoan ere esanguratsu direnak. Hortxe sinkroniaren eta diakroniaren banaezina.

Bada ahanzi gabe gogoratu nahi nukeen azken gauza bat: joera diakroniko gisa Greenbergekek zera aipatzen du, hasieran artikulua definitudun diren izenek izen sintagma huts izaten bukatzen dutela, garai bateko artikulua izen markatzaile soila delarik izen horietan (hausu hizkuntza afrikarra eman dugu 2.2. atalean). Bestalde ikusi dugu, Artiagoitiak gerora baztertzen badu ere, izen artikuludun zenbaitentzako badela, egituraren arabera, beroriek IS huts gisa analizatzeko aukera logikoa. Pentsa genezake aukera hau arestian aipatutako joera diakronikoaren isla izatea, DS-ren egitura analizatzeko aukera onena ez bada ere. Honen guztiaren erakusle, beharbada, zenbait hizkeratan gerta daitezkeenak ditugu, mendebaldeko IS-k artikuludun eta erakusledun batera izan ahal izatea, kasurako, baina baita Bidasoa aldean entzun daitezkeenak ere, *laguna bat* eta halakoen modukoak. Nago, Artiagoitiaren analisisetan ere, horrelakoak modu bakarrean analiza daitezkeela eta hain zuzen “artikuludun” izena IS huts gisa hartuz dela modu hori, bestelako proiektzio funtzionalik behar izan gabe.

### 3. Artikuluaren hedatzerako ebidentzia dialektologiatik: Ekialdeko euskarak

Oraintxe berean aipatu dugun Bidasoa aldeko gertaera lokal horretaz gain, badugu euskal dialektologian orain arte aipatutakoen erakusle zabalago eta hedapen handiagorik; adibiderik agerikoena ekialdeko euskaretan artikulua definituarekin gertatzen (ez) direnetan dugu. Gauza jakina da ekialdeko euskara horietan artikulua gutxiago erabiltzen dela, edo, esan dezagun bestela, mendebaldean *-a* ezarriko litzaitekeen hainbat testuingurutan ekialdean ez dela jartzen. Honen muturreko adibide gisa erronkarierazko zitazio formak aipa ditzakegu, non, beste euskalki guztietan ez bezala, edozeren izenaz galdetuz gero artikulurik gabeko formak ematen zituzten, Trasken (1997: 200) aipatzen duen bezala; adibideetarako Mariano Mendigachak Azkueri bidaltzen zizkion gutunetara jo daiteke, Irigoyenek (1957) argitara emanak.

Eman dezagun orain ekialdean gertatzen direnen berri, zehazki Behe Nafarroako<sup>11</sup> datuak ekarriaz gogora, aurreko ataletan agertutakoei bestelako adibideak gehi-

<sup>11</sup> Eskerrak eman nahi dizkiot Maitena Xohobigarati datuon juzkuak segurtatzeko emandako laguntzarengatik.

tzeko; hartara ikusiko dugu nola bariazio diatopikoak ere lehen aipatu ditugun irizpide gehigarrien balioa berresten duen. Esaldi existentzialak, predikatuak eta objektu pluralen gorabeherak aipatuko ditugu banaka:

1) Esaldi existentzialak. Hauetan badirudi badela lehenago aipatutako izen zenbakarrien eta zenbakaitzen arteko aldea. Hualde & Ortiz de Urbina (2003) lanean bitan aipatzen dira, gutxienez, egitura existentzialak, behin artikulua gorabeheraz ari direla, eta beste behin esaldi existentzialen deskribapena emateko tenorean. Bi hauek aipatzen ditut bietan adibide modu diferenteak ematen baitira existentzia-lei dagokienez. Eman ditzagun Trasken lan horretako hitzak (2003: 119-20):

The label 'definite article' is misleading, since the article is of much broader use than the English definite article. It occurs: [...] (e) in an NP which is the subject of a non-negative existential sentence [...] (73) Ogi-a dago mahaian

Eta esaldi existentzialak direnean hizpide Etxeparek (2003: 368) du hitza:

Existential sentences are constructed with the verb *egon* in most Basque dialects:

[...] (513) b. Gizon bat atean dago.

Bi hauetarik ondorioa argia da, esaldi existentzialeko subjektua den IS-ren izena zenbakaitza baldin bada artikulua hartzen du, baina ez zenbakarria baldin bada (mendebaldean bederen):

- |                             |                                |
|-----------------------------|--------------------------------|
| (9) a. **Gizona dago gelan. | vs. a'. Gizon bat dago gelan.  |
| b. **Liburua dago gelan.    | vs. b'. Liburu bat dago gelan. |

Berriz ere dugu hemen izenaren izaera semantikoaren arabera banaketa. Bide batez, bitxia dena da horrelako egitura batean subjektuak artikulua hartzea, goiko *ogia* adibide, Milsark-ek (1977) definitutasunaren murriztapenarekin gogoratzen duen bezala horietan espresio definituak baztertzen baitira.

Zer gertatzen da ekialdeko hizkeretan, iparraldekoak esaterako? Horrelako adibideak aurki ditzakegu:

- |                                             |                         |
|---------------------------------------------|-------------------------|
| (10) a. Bada jende kanpinean. <sup>12</sup> | b. Bada toki kanpinean. |
|---------------------------------------------|-------------------------|

<sup>12</sup> Egia esan, hemen adibideztatzen dudak ekialdearen eta mendebaldearen arteko aldean askoz xehe-tasun gehiago eman behar dira; esate baterako, nire informatzailearen arabera honako pareak ge-neuzkake izen zenbakaitzentzat:

- |                   |                |
|-------------------|----------------|
| (i) a. Bada leku. | b. Lekia bada. |
|-------------------|----------------|

Orden aldaketak eragindako gorabeheraz gain, hona esaldi existentzialetako izen zenbakarriekin gertatzen dena:

- |                          |                    |                                      |
|--------------------------|--------------------|--------------------------------------|
| (ii) a. Gizona bada han. | b. ** Bada gizona. | c. Bada gizon bat. / Gizon bat bada. |
|--------------------------|--------------------|--------------------------------------|

Honek guztiak agerian utzi besterik ez du egiten horrelako datuen gainean egin beharreko bilketa eta lana.

Ikusten da, mendebaldean artikulua hartuko luketen bi izen ez-zenbakarrik hizkera hauetan ez dute artikulurik hartzen, Milsarken (eta beste hainbaten) arabera espero genukeen bezalaxe, bestalde. Hau kontuan hartuta, pentsatu beharrekoa da halakoetan ageri den artikulua ez dela zinezko artikulua definitua, beste zerbait baizik. Horrexen isla beharko genuke ikusi Artiagoitiaren analisia, honek *-a* determinatzailea ez den buru funtzional batean ezarri beharrean kausitzen duenean bere burua.

2) Predikatuak. Hauetan ere aurrekoaren antzeko zerbait gertatzen da: mendebaldean artikuludun formak ditugun bitartean, ekialdean ez da hala; Greenbergek (1978: 67) dioenaren arabera, bestalde, II aroko hizkuntzetan izen predikatuak ez dute artikulurik hartzen, ezta predikatu adjektiboek ere. Ikus dezagun, beraz, zer gertatzen den gure datuekin (etzanean interesaren gune den sintagma):

(11) Izen predikatua

- |                           |              |
|---------------------------|--------------|
| a. Jon <i>mediku</i> da.  | Ekialdean    |
| b. Jon <i>medikua</i> da. | Mendebaldean |

(12) Predikatu adjektiboa I

- |                                        |                                                      |              |
|----------------------------------------|------------------------------------------------------|--------------|
| a. Ez da <i>polit</i> (horren egitea). | vs. a'. ?Ume hori ez da <i>polit</i> . <sup>13</sup> | Ekialdean    |
| b. Ez da <i>polita</i> (hori egitea).  | vs. b'. Ume hori ez da <i>polita</i> .               | Mendebaldean |

Ezezkako adibideak dakarzkiz hona hauek baitira eskura ditudan datuak; ez dakit baiezko esaldietan zenbateraino gauzak berdinak diren, baina balio bezate hauek artikulua agertzearen aldagarritasunaren adierazle. Hauen baiezko ordainak, beste hainbeste egitura esanguratsu bezala, kanpo uzten ditut oraingoan, besteak beste luze joko bailuke egitura eta testuinguru esanguratsu guztien zerrenda eman eta adibideztatzeak. Etorkizunik hurbileneko lana da hau, argi da. Bestalde, gogora ekarri nahi nuke ezezkako esaldiak, denbora hipotetikoak eta abarrek izenen erreferentzialitatearen gainean duten eragina (Hopper & Thompson 1980), eta hartara Greenbergek berak ezezkako esaldiei esangura berezia ematen die artikuludun-artikulugabe formez ari denean. Segi dezagun, bada, adibide gehiagorekin:

(13) Predikatu adjektiboa II

- |                            |                                 |              |
|----------------------------|---------------------------------|--------------|
| a. Etxea <i>handia</i> da. | vs. a'. ?Etxea <i>handi</i> da. | Ekialdean    |
| b. Etxea <i>handia</i> da. |                                 | Mendebaldean |

Ikusten dugun bezala, predikatuaren gune izena denean ez da duda handirik: ekialdean forma artikulugabea eman dezakete eta mendebaldean ez. Aldiz, adjektiboa denean predikatu gauzak ez dira horren garbi ageri (ekialdeko erabileraz ari naiz, jakina, mendebaldean, b.koak, beti forma artikuluduna baititugu). (12) eta (13)ko adibideekin erakutsi nahi izan dut, beraz, ekialde horretan egun dugun ba-

<sup>13</sup> Ez-gramatikaltasunaren adierazle diren izartxoak ezarri beharrean galdera ikurra erabili dut predikatuen adibide hauetan, informatzaileak txartzat ematen baditu ere, adierazi nahi izan baitut ekialde-deragoko euskaretan, zubereraz alegia, erabat onak direla esaldi hauek. Ikus Álvarez (1977) euskalki honen gaineko zenbait xehetasunerako. Honek, berriz ere, agerian uzten du datuen bilketa sistematiko baten beharra, testuinguruz testuinguru eta euskalkiz euskalki.

riazioa adjektiboen eta artikuluen arteko elkarreragintzari dagokionez. Ez dut orain sakonduko zeri egotz dakioken adjektiboen arteko jokaera diferentea; baliteke, lehen esan bezala, ezezkako esaldiek eragina izatea horretan, baina (12) eta (13)ri begira batek galde lezake zein joko duen adjektibo bakoitzaren izaerak; azken galdera hau Milsark (1977)ko lanetik eratortzen da zuzenean. Bertan, esaldi existentzialen ezaugarritzerako, berorietan zein sintagma mota diren zilegi aztertzen da, azkenetarako zenbatzaile “ahul” eta “gogor” deitzen dituenen arteko (“weak” eta “strong”) aldea esanguratsutat joz (gogoan izan artikulua definitua “gogor”tzat hartzen duela, beronen existentzialetako subjektuan agertzeko ezintasuna agertuz horrela). Era berean, gogora ekartzen du “*There Insertion*” onartzen duten predikatuetan (hots, esaldi existentzialetan predikatu izan daitezkeenetan) badela adjektiboaren izaeraren araberrako muga bat: behin-behineko egoera adierazten dutenak (*gaixorik, harrituta...*) onargarriak dira esaldi horietan, baina denboran zehar dirauen ezaugarria adierazten dutenak ez (*argia, altua...*). Pentsatzekoa da esaldi existentzialetarako ingelesez agertzen den murriztapen modu honek badezakeela zerikusirik izan artikulua hedapenean jokoan diren irizpideekin. Berriz ere izango genuke, hortaz, izen mota baten barrenean, adjektiboetan kasu honetan, artikulua hedatzea azaltzeko garrantziazko datekeen banaketa, kategoria honetan bi adjektibo talde bereiztuz. Dena dela ere, aihar naiz horrelakoak zenbat eta ekialderago jo, zubererara, alegia, zalantza gutxiago ematen dutela, forma artikulugabeak nagusi baitira. Ez dugu hemen alde tiki hauen guztien azterketa xehekatua burutuko, baina argi da, (12) eta (13)ren arteko bariazioari begira ikusmiran jartzen zaigu etorkizunean egin beharreko lana, hizkeraz hizkerako artikulua erabileraren xehetasunak biltzearena, alegia.

3) Objektu pluralak. Kasu honetan objektu pluralez hitz egin beharrean gaude, izan ere, barne argumentuaren etiketa ez baita egoki. Artiagoitiaren lanean barne argumentuak ziren irakurketa bikoitza zutenak (*trenak heldu dira* eta *trenak ikusi ditut* bezalako adibideetan), baina orain aipagai ditudan eta pluralei dagozkien fenomenoak aditz transitibo zenbaiten objektuetan baizik ez dira gertatzen. Onena adibideekin abiatzea izango da:

- (14) a. Bertsu kantatzen ari izan gira.      b. Bertsien kantatzen ari izan gira.

Egia da mendebaldean ere (14a.)koen antzekoak ere baditugula, *onddo biltzera joan gara* eta halakoak, baina nago aski eihartua dela horien erabilera; aldiz, (14)ko adibideetan, badirudi eman ditugun bi adibideen arteko kontrastea produktiboa dela, hots, a.ko irakurketa bakarra existentziala litzateke, eta b.koak, mendebaldean ez bezala, irakurketa bakarra izango luke, definitua berau. Bada egitura modu honi egin beharreko zenbait ohar, hala ere: itxura guztien arabera, aditz izenekin baizik ezin da kontraste hau egin, aditzaren aspektua ez-burutua denetan, beraz. Hau horrela gertatzea aise uler daiteke Hopper & Thompson (1980)en ematen duten eskalaren arabera, non izenen definitutasuna eta aditzen aspektua harremantzen diren; harreman honetan aditzaren aspektu ez-burutuak bere objektuaren irakurketa ez-definitua bultzatzen du eta ez-markatuenetzat jotzen. Horrelako testuinguruak dira, dirudienez, inongo definitutasun markarik hartzen ez dutenak, edo gutxienean beranduen hartzen dutenak, ekialdeko euskara hauek erakusten duten bezala. Azke-



nik, honen guztiaren argitara pluralaren jatorrizko zentzua irakurketa definituarena zela pentsatzeko bidean jar gaitezke, datu hauek irakurketa existentziala berandua-goko zen ebidentzia gisa hartuta.

Ez da bete-beteko azterketa izan hau, bai baitira noski beste hainbat egitura eta testuinguru artikulu definituaren hedatzean esanguratsu direnak, baina balio bezate euskalkien arteko alde hauek artikulu definituaren hedatzearen xehetasunak argitze-ko, askotan, ikusi dugun bezala, aldeak zinez txikiak baitira, eta aldaketa mikropar-rametrikoaren isla. Bada, beraz, lana testuinguruz testuinguru, irizpidez irizpide *-a* horren hedadura ondo ezartzen, prozesu diakronikoen ondorio gisa agertu eta egungo egoera sinkronikoa azaltzeko. Era berean, eztabaidara ekarri ditugun tes-tinguru edo irizpide gutxi hauek gauza bat adierazten dute, eta zera da, artikulu definituaren zabaltzea mendebaldeko euskalkietatik ekialdekoetara izan zela; honen haritik joko dugu hurrengo atalaren hasieran, beste zenbait arazo eta puntu interes-garri plazaratuz.

#### 4. Euskarazko artikulu definitua mendebaldetik ekialdera zabaldu zen

Gorago ere esan dugu euskaraz, beste hizkuntza askotan bezala, artikulu defini-tua erakusle urrunetik eratortzen dela diakronian. Ez da, hala ere, honako hau hi-potesi arazorik gabea, ez eta bakarra ere; bai, ordea, arazoak arazo, egiantzekoena. *\*(h)a(r)* erakusle urrunean ikusten dugunean egungo artikulu definituaren jatorria (besteak beste Trask 1997), ezin ahantz dezakegu jatorri horren inguruko zenbait auzi argitu beharko dugula, besteak beste berreraikitzen dugun erakusle hori noiz-koa den, eta noizkoa Traskek supletibotzat eta beste batzuek (Altuna & Azkarate 2001) forma indartutzat jotzen duten *hura*, bizkaieraz ez beste euskalkietako forma. Artikuluaren jatorria erakusle urrunari estu lotzen zaion neurrian, erakusle urruna-ren kontu hauek ere ezinbestean aipatu beharrekoak dira, gutxienean. Baina bada beste kontu bat, orain eta hemen bertan sakonago aztertuko duguna, erakuslearen eta artikuluaren arteko harremanean zeresana duena eta artikuluaren hedatze geo-grafiko progresiboaren berri eman liezagukeena. Jo dezagun erronkarierak eskaini-tzen dituen datuetara, horixe baita oraingoan arduratuko gaituen arazoa.

##### 4.1. Erronkarierazko erakusle herskari ahoskabedunak

Erronkarierak erakusleetan ageri dituen herskari ahoskabeak zaharrenetzat jo-tzen baditugu, nola azaltzen dugu gramatikalizazio prozesuan bi hotsen artean suer-tatuko litzatekeen herskari ahoskabe hori erortzea (\*\**etxe ka(r)* > *etxea*, \*\**lan ka(r)* > *lana*)? Hona, argigarri daitekelakoan, herskari horietaz emandako iritziak:

[...] Aquí unos dialectos navarros, más conservadores al parecer, tienen una oclusiva dorsal inicial que falta en los demás: ronc. *kaur*, sal. *kau*, ronc. sal. *kori*, *kura* [...]. Es natural pensar que la conservación de la inicial sólo era regular cuando se empleaban como adjetivos e iban unidos estrechamente al nombre pre-cedente. [...] En a.-nav. de Elcano, tanto los adverbios como los pronombres tie-nen inicial vocálica: *or* ‘ahí’, *ori* ‘ese’ ‘usted’, pero *mai-goi* ‘esa mesa’ (Mitxelena 1961: 247).

Baina, 247. orrialdeko oharra

En a.-nav. de Elcano tienen en cambio inicial vocálica tanto el demostrativo de 3.<sup>a</sup> pers. en función de artículo como los otros dos en el mismo empleo: *ene eridu, nere escudu* [...].

Eta Traskena:

The Pyrenean dialects have *kau(r)*, *kori*, *kura*, or *gau(r)*, *gori*, *gura* for the demonstratives. There is no trace of such initial velars elsewhere, and these forms are mysterious. Michelena in several places concludes that the Pyrenean forms are conservative, and that all other varieties have lost the velars, but not everyone is convinced this is the right interpretation, and some would see the velars as representing some kind of reinforcing particle (Trask 1997: 198).

Bi aipamen hauek aintzat hartuta, argi da zein den eztabaidagune honetara ekarri nahi dudan arazoa: herskari ahoskabe horiek zaharrenak baldin badira, nola gertatu zen zehazki artikulurako bilakaera *\*ka(r)* batetik (eta ez *\*ha(r)* batetik!) ikusita ez dugula egungo artikularen erabileran hasierako hots horren inongo aztarnarik? Ez dirudi Mitxelenak kontu honi garrantziarik ematen dionik (Mitxelena (1979: 451)):

Admitida la identidad inicial de demostrativos y artículos vascos [...] los últimos sufren un cierto número de modificaciones [...]: 2) la aspiración, de acuerdo con una regla más general que no conoce excepción, desaparece, de modo que hay *-or* y también, con otro pronombre *-ori* / *hori*, al igual que el alto navarro de Elcano distinguía *-au*, *-o(r)i*, artículos, de *-gau*, *-gori*, adjetivos demostrativos [...].

Horra. Arazoa aurkeztuta, beronentzako zein irtenbide logiko atxeman dezakegun dugu hurrengo ekinbidea; hartara gogoratu zaizkidan hiru agertu nahi nituzke hemen, baina, jakina, baliteke besterik ere izatea:

1) Artikulua ez da *\*ha(r)* bezalako zerbaitetik heldu. Hortaz, beste nonbaitetik bilatu beharrean gaude artikularen jatorria:

- de Rijk (1992)ko *\*da(n)*? Interpretazioak honakoa beharko luke: *\*da* erakusle bat izan zen garai batean. Hau oso kontuz hartzeko eta garatzeko hipotesia da.
- Bestalde, hor dago *-aga* ere, Mitxelenak berak noizbait behintzat aukera posible gisa azaltzen duena (Mitxelena 1971: 146):

[...] mis ideas no son nada claras en cuanto a la relación posible de *-aga* con el artículo singular, cuyo origen demostrativo es bien conocido.

Jatorri alternatibo bakoitzaren aldeko eta aurkakoak hobeto adierazi behar dira hemen; hauek, bestalde, momentuan burura datozkidanak eta literaturan aurkitutakoak dira, baina horrek ez du esan nahi bakarrak direnik, ezta egokienak eta posibleenak ere.

2) Edo proposatu behar dugu ezaugarri hau mendebaldetik ekialdera zabaldu zela (honek euskalki bakoitzaren egituratzean dituen inplikazio guztiakin). Hots, mendebaldetik hasi zenean, erakuslearen gramatikalizazioa hasierako herskari hori

galdua zuten formatatik abiatu zen, *ha(r)* hasperendun formatatik adibidez (ikus Eranskinean hasperen horren zenbait lekuko); hortik abiatuta, errezagoa da ulertzea edozein gramatikalizazio prozesutan gertatzen den morfemaren higadura fonetiko, hasperena baita egungo egoerara iristeko galdu behar dena, eta ez bokal artean galtezko zailago dirudien herskari ahoskabea (-k-). Horrela, erronkarierara artikulua iritsi zenerako erabat morfema beregain gisa ailegatu zela pentsatu behar dugu, erakuslearekin loturarik gabekoa. Hipotesi honek aldeko du egun euskalkiek erakusten duten egoera, ekialdeko euskaretako hainbat adibide artikulugabe azalduko bailitzateke honela, hirugarren atalean agertu ditugunak, kasurako. Beste gainerakoan, horrelako hipotesian sakontzeak euskar(ar)en banaketa soziogeografikoan eta bere historia-aurrean bideak irekitzen ditu.

3) Beste aukera da, Mitxelena goiko aipamen horretan ageri denaren aurka, Erronkariko erakusle herskaridunak (*kaur, kori...*) berriagoak izatea, nolabaiteko fortizio baten ondorio; Trasken (1997) aukera hau aipatzen du, herskari horiek azaltzeko eman izan diren hipotesien barrenean. Galdera, hemen ere, zuzena da: zein hotsetatik abiatu zen balizko fortitio hori? Hasperenetik ala aezkerazko erakusleetan ikusten ditugun herskari ahostunetatik (*gau, gori...*)?<sup>14</sup> Kontuak kontu, hemengo sakoneko eztabaida, ikusten da, erakusleentzako forma zaharrak berreraikitzearena da, izan ere, Trasken gogoratzen duen bezala, ez baita hau oraindik erabakia eta aho-batez onartzen den auzia.

Agertu nahi izan dudan arazo honetan bada, azkenik, gogoratu beharreko zenbait datu, herskari ahoskabe eta forma hasperendunen arteko balizko alternantziaren eta forma batzuen edo besteren antzinatasunaren adierazgarri:

- Egungo euskararen topatzen ditugun Zuberoako Gamereko *Etxeberriko Karbia* (cf. Urkulu ondoko *Harpea*, berdina esanahiz) eta beharbada *Peña Karria* (artikuluarekin!) mendiaren izena.
- Egungo euskaratik atzera joz gero, hor ditugu Akitanierazko datuei begira aipatutakoak (Mitxelena 1954, 1961: 256): *Halsco, Talsco...* Ikusteko dago bi hauetako alternantzia herskarien kokagune guztietara zabaldua zen.

Erronkarierazko erakusle herskaridunek mahaiginean jartzen duten arazoa moldatzeko emandako hiru aukeretatik bigarrena da egiantz handiena erakusten duena, besteak beste elkarrekiko independente diren argudioak erabil ditzakegulako berori indartzen. Laburbilduz, bigarren aukera honek erakusletiko jatorriaren alde egiten du, orain arteko tradizioan aldarrikatu izan den bezala, eta artikulua mendebaldetik ekialderako hedatzearen ideia azterketaren jomugan ezartzen du. Beste aukerak izan badirela ahantzi gabe, hauxe hartuko dugu abiaburu eta neurri, beraz, hizkuntzaren beste hainbat alderdi aztertzearen tenorean, ondoren hizpide izango duguna, kasurako: mendebaldetik ekialderako zabaltze horretan nola txertatu zen artikulua postposizio sisteman?

<sup>14</sup> Eskerrak eman nahi nizkioke Jose Ignacio Hualderi herskari ahostunen aukera hau ere kontuan hartzekoa dela aipatzeagatik.

#### 4.2. Artikuluaren hedatzea eta postposizio sistema

Has dezadan atal hau Mitxelena-ren aipu batekin (1981: 48-49), ondoren argitu nahi dudan auziaren muina aipatzen baitu bete-betean; atal honetan zehar ikusiko dugu gure ekarpenak zertan moldatzen dituen bertan adieraziak:

Hay, de todos modos, un argumento interno que aboga también por una fecha no remota [*pluralaz ari da*]. En vizcaíno, como se sabe, se cumple, en los temas nominales en *-a*, cierto fenómeno de acomodación (disimilatoria), cuando el artículo determinado sigue a esa vocal: de *domeka* «domingo», tendremos *domekea* «el domingo», erg. *domekeak*, etc. Pero esto, de manera por demás curiosa, sólo se cumple en singular, con la señalada excepción del locativo: *domekaan*, de donde *domekan*, pero nunca *\*\*-ean*. De modo que, mientras de erg. sing. *domeka* + *-a* + *-k* sale *domekeak*, de abs. y erg. pl. *domeka* + *ak* [...] no se sigue más que *domekaak* y, por contracción, *domekak*. Caben otras explicaciones desde el punto de vista descriptivo: no sólo caben sino que sin duda son necesarias. Pero no invalidan, ni pueden hacer concurrencia, a las explicaciones históricas que aquí se reducirían a afirmar que el plural, como el locativo sing., se formó en vasco en época ya tardía, cuando la ley que convertía a *-a* + *-a* en *-ea*, etc., ya no era operante.

Aipu hau abiaburu,<sup>15</sup> ezinbesteko aipagarri suertatzen da artikuluak deklinabide sistemaren osieran izan zuen jokoak. Atal honetan, esan bezala, postposizio lokati-boaren inguruko bi auzi argitzen saiatuko naiz, bata Mitxelena-k “señalada excepción” izendatzen duen hori, hots, lokatibozko postposizioak mendebaldeko euskartan absolutiboak eta bestek lege duten disimilazioa ez erakustea (*aldapea* baina *aldapan*), eta bestea kontsonantez bukatzen diren izenetan lokatibozko postposizioak hartzen duen *-e-* epentetikoaren auzia (*mendi-an* baina *lan-e-an*), de Rijken (1981) eta besteren proposamenak gogoratu.

Auziari sarrera emateko, kasu eta postposizioen artean lehenik egin litekeen banaketa seguraski artikuludun eta artikulugabeak bereiztearena da, eta bakoitzak artikulurekiko zein jokoera duen ikustea. Egin daitekeen oinarrizko banaketa honakoa da: absolutiboak, ergatiboak, datiboak eta genitiboak artikulurekiko “jarrera” bera dute. Besteei dagokienez, leku-kasuetan bereziki (lokatiboa, ablatiboa, adlatiboa) gauzak ez dira horren garbi: artikulugabe edo artikuludun diren ez da horren erraz erabakitzen. Instrumentala, bi komitatiboak (*-rekin*, *-gaz*) eta oro har genitiboaren gainean eraikiak direnak alde batera utziko ditugu oraingoz.<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Ez dakit zenbateraino den zilegi honela planteatzea, baina ezin al liteke pentsa, absolutibo pluralarentzako eta lokatibo singulararentzako Mitxelena-k dioen bezala, *-a+-a>ea* disimilazioa ez duten euskalkiek ere beranduagokoa dutela artikulua? Edo luzaroagoan gorde zutela hasperena? Dena dela erantzuna, aieru hau ondo lihoake artikulua mendebaldetik ekialdera zabalduko zerbaiten gisa ikusi nahi badugu.

<sup>16</sup> Instrumentalak egun aldaerak baditu (*eskuz*, *eskuaz*), baina seguraski definitu/indefinitu kontrastea egiteko. *-rekin* komitatiboak, genitiboaren gainean eraikia den neurrian, ez du harekiko alderik erakusten. *-gaz* komitatiboa interesgarriagoa izan daiteke, beharbada: artikulua darama, eta gainera mendebaldeko euskartan gertatzen den artikuluaren disimilazioa erakusten du; gero ikusiko dugu zertan den garrantzitsu hau.

Ondorengo bi azpi-ataletan arestian aipatutako lokatiboaren inguruko bi auzi horiek xeheki aztertzen saiatuko gara; horretarako *-e-* epentetikoarenarekin hasiko gara, eta 4.2.2. azpi-atalean Mitxelenaren aipuan adierazitakoa jorratuko dugu.

#### 4.2.1. Lokatibozko \*-eCan forma berreraikiarentzako proposamen berria

Esan bezala, leku kasuetan bada zenbait gorabehera artikulua denaz bezainbatean: hasteko adlatibo arruntaren ondoan, *-ra(t)*, baditugu Nafarroan *-arat* bezalakoak eta Zuberoan *-alat* bezalakoak. Oraingoan, dena dela ere, ez gara adlatibozko postposizioaz arituko, lokatiboa baitugu ikusmiran.

Lokatiboaz aritzeak luzeago joko du: ez da beti horren gauza segurutzat eman lokatibodun sintagmetan ageri den *-a-* hori artikulua dela (*mendi-a-n, lan-e-a-n...*). Mitxelenak, aipuan ikusi dugu, artikulutzat du lokatiboan agertzen den hori, baina Jacobsen, de Rijk eta Traskentzat, adibidez, *-a-* hori beste zerbaiten aztarna da, eta ez da artikulua definitua. Azken autore hauen proposamenaren nondik norakoa emango dut, eta azalduko nondik nora datorren haien ideia hori. Mahai-gainean jartzen duten arazoaren abiaburua kontsonantez bukatzen diren izenek lokatiboa hartzen dutenean ageri den *-e-* epentetiko horren azalpena bilatu nahi horretan datza: *ibarr-e-an, zuhaitz-e-an, lan-e-an* bezalako adibideak dituzte hizpide, *baso-an, etxe-an* bezalako ondoan, bokalez bukatutako izenen gainean egindako lokatibozko sintagmak. Banaketa osagarri honi begira, beraz, Jacobsen (1977), de Rijk (1981) eta Trasken (1997) lokatiboaren morfemak *\*-Can* forma-koa behar zuela (C = kontsonante ezezaguna) aldarrikatzen dute. *ibarrean* < *ibarreCan* batetik eratorri beharko dugu, hortaz, eta *basoan* < *basoCan* batetik. Arazoa balizko kontsonante horren nolakotasuna erabakitzerakoan heldu da: haiek *-g-* dela erabakitzen dute, hartara izen bizidunetan ikusten dugun lokatibo markarekin parekatuz (*gizon-a-ren-gan* bezalakoekin). Anlisi honen arabera *etxe-a-nen* ageri den *-a-*, hortaz, ez da artikulua definitua, jatorrizko formaren aztarna baizik (*etxe-gan* > *etxe-an* > *etxe-Øan*, gerora *etxe-a-n* gisa interpretatu dena). Baina proposamen hau ez da arazorik gabea; analisiaren puntu honetan bi gogoratuko ditut nik, Trasken (1997) berak ere aipatuak:

1. Nola azal toponimoetako formak *Maulen* eta *Irunen* bezalakoak izatea? Haiek berreraikitako *\*-gan* lokatibo horren arabera existitzen ez diren *\*\*Maulean*, *\*\*Irunean* behar genituzke, *\*Maule-gan* eta *\*Irun-e-gan* balizko protoformetatik eratorriak. Trasken honi zera erantzuten dio, toki izenetan agertzen den *-n* hori lokatibo zaharrago bat dela, toponimoetan gorde den arkaismoa. De Rijkentzako, berriz, leku izenek ez dute *-ga-* hori, berezkoa baitute "lekutasuna".
2. Baditugu, bestalde, Bizkaia aldeko *baten* eta ekialdeko (ipar Euskal Herria eta Erronkari gutxienez) *etxen* forma ustez arkaikoak. Argudiaketaren ildo beretik ditugu artikuludun eta artikulugabeko formen arteko txandakatzeak: iparraldeko *etxen niz* ("nire etxean") baina *Sophieren etxian*, adibidez. Bada, halaber, orain berean aipatu dugun erronkarieraz ere pare-pareko zerbait adlatibozko postposizioan, non forma orokorra *-ara* izaki *etxera* bezalakoak erabiltzen diren norberaren etxea denean aipagai, eta *etxeara* bezalakoak bes-

tela (ikus, argigarri, Angos (2005: 82)ko oinoharra). Ez dira, gainera, nolanhiko hitzak, Himmelmannek (1998) adierazten duen bezala halakoak izaten baitira artikulua definitua hartzeko lan handienak dituztenak hizkuntza-arte alderaketan; gogoan har Himmelmannek berak ematen duen zerrenda, ingeleseko eta alemanierako forma artikulugabeekikoa: *at home*, *zu Hause*... Eman dezagun, horretan ari garela, azken salbuespen bat, *-a-*gabeakoa, alegia: Tartasek (1666: 41) *soiñen* darabilenean *kurutzia soiñen karreiatu* bezalako esaldietan ez du *-ian (soiñian)* forma orokorra ematen; de Rijkek berak (1981: 93) adibide hau ekartzen du gogora, baita modu ilun eta lauso batean azaldu ere: “[...] *soiñen* testu inguru honetan *soiñian* baino artezago eta aproposago zirudiolako edo”. Atal honen bukaeran espero dut azalpen labur baina egokiago bat ematea horrelakoentzako eta baita aurrezago ikusiko ditugun beste salbuespenentzako ere. Oraingo honetan ere Traskek ez du urrutiago jotzen, *etxen* formarentzako azalpena inguruko hizkuntza erromantzeen eraginean bilatzen baitu, baina ez du *baten* formaz deus esaten, ezta erronkarierazko adlatiboaz eta Tartasen horretaz ere.

Auzia honela aurkeztuta, aitortu beharrean gaude ez dugula ez bi lokatibo proposatu nahi ez *baten* eta *etxen* bezalakoak ondo azaldu gabe utzi nahi. Hipotesi alternatibo baten bila, egin dezagun de Rijkek eta bestek proposatzen dutenaren aurka, baina ez erabat: onar dezagun hor, tartean, kontsonanteren bat behar genuela, *lan-e-an* bezalakoetako loturazko *-e-* hori azaltzeko, baina esan dezagun tar-teko kontsonante hori ez zela *-g-*, hasperena baizik (ikus, gainera, Oñederraren 2005eko lanean *-g-* honek, maila sinkronikoan bederen, aurkezten dituen arazoak zorrotz zerrendatuak). Hasperena artikulua jatorri beretik azaltzen da, *\*ha(r)* erakusleko hasierako soinu horretatik eratorritzen baita<sup>17</sup> (ikus Eranskinean /h/ horren aztarnak). Gure ustez hipotesi honek aldeko du jatorri ezagun batean topatzen duela kontsonante ezezagun hori, eta jakina, bertatik jarraitzen da lokatiboetako *-a-* horiek artikulua edo artikuluaekin harreman dutako zerbaite direla. Buka dezagun, baina, proposamen berri hau dakarren atal hau beronentzako arazo den zerbaitekin:

- Zergatik eragiten ditu jatorrizko balizko hasperenak emaitza diferenteak absolutibozko eta lokatibozko formetan? Hots, zergatik dugun lokatibozko *lanean* baina ez absolutibozko *\*lanea*, *lan* + *ha(r)* batetik eratorri nahi izan duguna beti.

Arazo hau gogoan hartuta jo dezagun hurrengo atalera. Bertan beste auzi jakin bat deskribatuko dugu, eta espero dut 4.2.3. atalean aurretik azaleratutako bi kontu horiek modu bateratu batean azalduko ditudala. Baina, deus aurreratu gabe, ager dezadan zein den bigarren kontu hori.

<sup>17</sup> Puntu honetan tentagarria izan liteke zubereraz aurki daitezkeen epentesirik gabeko formak, *goizan* vs. *goizean* orokorra, mendebaldetik ekialderako artikulua hedatzearen seinale gisa ikusteko. Hala izan bazen, artikulua ekialde “urrun” hartara iritsi zenerako ez zuen batere hasperenaren zantzurik izango eta hartara ez zuen inongo epentesirik eragingo. “Tamalez”, itxura guztien arabera zubererazko forma hauek berrikuntzak baizik ez dira, Tartas eta Oihenarten lekukotza lagun, hauek *-ean* formakoak baizik ez baitituzte.

4.2.2. *Mendebaldeko euskaretan: absolutiboa aldapea, lokatiboa aldapan*<sup>18</sup>

Argitu dugu (horren esperantza dut behintzat) lokatiboetan dugun *-a-* hori ere artikulua dela, eta ez *\*-gan* bezalako zerbaiten aztarna. Jar gaitzen orain atal hone-tako izenburuan adierazten den txandakatzeari begira, 4.2. atalari hasiera eman dion Mitxelenaren aipuan ere jasotakoa: mendebaldeko hizkeretan, hortaz, *-a-*z bukatzen diren izenek artikulua hartzen dutenean zenbait disimilazio bilakaera agertzen dute, eta horrela *aldapa + a > aldapea*<sup>19</sup> bezalako absolutiboak ditugu; bestalde, hasieran aipatu bezala, ergatiboak, genitiboak eta baita datiboak ere jokabide bera erakusten dute. Arazoa begien bistakoa da: zergatik ez da disimilazioaren emaitzarik agertzen lokatiboan, artikulua gainean eraikia bada? Hemen lokatibozko postposizioaren bilakaera diakroniko zehatza proposatzeko premia gailentzen da; horretarako deskriba dezadan xehean xehe orain artean bistaturiko aukera:

— Esan bezala, izen artikuludunaren gainean *-n* gehituz eratu zen postposizio hau. Hona bilakaera kronologikoa, laburbilduz eta zenbait pausoren abstrakzio eginez:

(15) *etxe + ha > etxea*                      *etxea + n > etxean*

baina

(16) *aldapa + ha > aldapea*                      *aldapea + n > \*\*aldapean*

Lokatiboa izen artikuludunaren gainean eraiki izan balitz disimilazio gertaera horiek berdin-berdin erakutsi beharko lituzke, (16)ko adibideak adierazi nahi duen bezala; argi da horrelako azalpen bat ez dela baliagarria, egun *aldapean* bezalako lokatiborik ez baita entzuten.<sup>20</sup> Honek tinko segitzen duen galdera berriz ere pausatzera garamatza: zein izan zen lokatibozko postposizio definituaren eraketa zehatza? Hona bada gure hipotesia, (15) eta (16)k asegabe utzi duten galdera erantzuteko dakardana:

— Lokatibozko postposizio definitua izen hutsaren gainean lokatibozko erakuslea gehituz eratu zen. Hona eskema, berriz ere tarteko pausoen abstrakzio eginez:

(17) *etxe + han > etxean*                      (18) *aldapa + han > aldapan*

<sup>18</sup> Eskerrak eman nahi dizkiot Andoni Rodriguezi datuon juzkuak segurtatzeko emandako laguntza-rengatik. Era berean, datu hauen herriz herriko berri zehatza eskaini eta erraztu didan Ignazio Carrera ere eskertu nahi nuke.

<sup>19</sup> Bada arau morfonologiko hau (Oñederraren terminoetan) betetzen ez duen zenbait hitz; eman dit-zadan Oñederrak berak (2005: 393) gogoratzen dituenak: *ama, aita, amama, aitiba*. 4.2.1. atalean emandako salbuespenekin batean (*etxen, soiñen*) saiatuko naiz hauek ere azaltzen 4.2. atal honen bukaeran.

<sup>20</sup> Entzun entzun, zenbait tokitan, eta beharbada zenbait hiztun gazteren ahotan entzun daitezke, baina hiztunek eurek esaten dute disimilaziorik gabeko forma nahiago dutela. Bestalde, testuetan ageri den forma zaharrena zein den ez da dudarik. Egun horrelakoak aditzea analogia huts batez uler daiteke.

Jakina, horrelako proposamena egiteak berehalako inplikazioak ditu alde batean baino gehiagotan: hasteko, pentsatu beharrekoa da *han* eta *hartan*-en arteko harremana zein den zehazki, kronologikoa bereziki, bietan zaharragoa zein den erabakitzeko. Ez dirudi astakeria pentsatzea *han*, gerora adberbio gisa espezializatu bada ere, garai batean erakuslearen forma lokatiboa zela, Diesselen lanak (1997, 1999) lagun. Horrela bada, *hartan* egungo erakuslearen lokatiboa forma berriagotzat ematea ez da zaila, *-ta-* hori tarteko gainera.<sup>21</sup> Hobeto azaltzeko geratuko litzateke berreirikitzean beti ematen den erakuslearen bukaerako *-r* hori, zenbait arazo eman bailezake agian. Baina ez dugu oraingoz horretan sakonduko. Itxura guztien arabera, eta aldarrikatu nahi genukeen bezala, (17) eta (18) adibideetan emandako lokatibozko postposizio definitua eratzeko modua egokiagoa da absolutibozko formaren gainean eraikitzea baino, (15) eta (16) adibideetan irudikatua.

Lokatiboari eskainiko diodan azken atalean, hurrengoan, hemengo proposamena (esan bezala (17) eta (18)koa) 4.2.1. atalaren bukaeran agertu dugun arazoa-ekin uztartu nahiko dut. Jo dezagun horretara.

#### 4.2.3. Lokatibo eta absolutibo definituen bilakaera kronologiko erlatiboa

Ikusi dugu, 4.2.1. atalean, zein zen arazoa: hasperena proposatzen baguenen *lan-e-an* bezalakoen *-e-* epentetiko horiek azaltzeko, absolutibozko formak, *lana* eta ez *\*\*lanea*,<sup>22</sup> “desazaltzen” genituen. Bestalde, 4.2.2. atalean ikusi dugu, mendebaldeko disimilaziodun formei jarraiki, hobe genuela lokatibozko postposizio definitua lokatibozko erakusle zaharraren (*han*) gainean eratzzea, absolutiboaren gainean eraikitzea baino. Bi auzi hauek elkarren osagarriak izan daitezke, eta batetik ateratzen ditugun ondorioak bestearentzako suposa dezakegun bilakaerari ondo egokitzen zaizkiola uste dugu; uztar ditzagun biak kronologia erlatibo zehatza eskainiz. Lehendabizi mendebaldeko euskaretan gertatutakoa irudikatuko dugu; lehen lerroan garaiak zenbakitu ditut, bigarreanean absolutiboaren bilakaera garai horietako bakoitzean eta azken lerroan lokatiboarena:

#### 1. Taula

Mendebaldeko absolutibo eta lokatiboaren bilakaerak, bukaeran *-a* duten izenekin

|      | 1            | 2              | 3            | 4           | 5          | 6         |
|------|--------------|----------------|--------------|-------------|------------|-----------|
| ABS. | aldapa ha    | > aldapa a     | > aldapaa    | > aldapea   | ...        | ...       |
| LOK. | (aldapa han) | > (aldapa han) | > aldapa han | > aldapahan | > aldapaan | > aldapan |

<sup>21</sup> Horrelako egoeraren aurrean zinez esanguratsuak dirateke *han bertan* eta *han berean* bezalako bikoteak. Markel Lizasoaini eskertzen diot ohar hau.

<sup>22</sup> Egia da, halere, eta lehenago arazoa aurkezterakoan ez dut aipatu, badela zenbait adibide horrelako itxura erakusten dutenak: Altsasu ondoko *Ibarrea* toponimoa da bat, eta Orpustanek (1999) lekukotzen duen 1060ko *aranea* bestea, gogoratuz 828ko *aranna* baten berri ere ematen duela (kronologia erlatibo bitxia bien artekoa, bide batez). Orpustanekin arazoa da, halere, ez duela zehatz adierazten non aurkitutakoak diren aipatzen dituen formak; irakur Salaberriren (1999) iruzkina. Nolanahi ere den, ez da orain lekua eta garaia horrelako adibideen esanguratasunaren alde edo aurka egiteko.



Hemen irudikatu nahi izan dudana zera da, postposizio sintagma lokatibo definituaren garapena, beti ere absolutibozko sintagma definituak erakusten duen bilakaeraren kronologia erlatiboarekiko. Pluralarentzat pentsatu izan den bezala (ikus atal oso honi hasiera eman dion Mitxelenaren aipua) lokatibo definitua ere beranduagoko, edo bestela nahi bada, artikulua absolutibo singularra baino gramatikalizazio maila apalagoko kontua da; taulako lehen lerroan adierazi dugun hirugarren garaitik laugarrenerakoan dago gakoa, izan ere garai horretan gertatzen baita absolutiboan Bizkai-Gipuzkoetako disimilazio ezaguna. Lokatiboaren lerroan, aldiz, ikusten dugu ez dela orduan horrelakorik gertatzen, izena eta erakuslearen arteko muga oraindik aski nabaria zela suposatu behar baitugu. Jakina, esan gabe doa honen arabera lokatibozko erakusle urrunak (*han-ek*) denbora luzeagoan gorde zuela bere izaera morfologiko izenarekiko berezia. Gogoratu beharrekoa da, halaber, absolutibo definitua eratzean gertatzen den hasperenaren galerak ez duela zertan bat egin hasperenaren galera orokorrarekin, gauza jakina baita gramatikalizazio prozesuetan horrelako izaera fonologikoaren higatzeak edo leuntzeak arruntak direla.

Osa dezagun orain 2.1.1. ataleko arazoa argituko duen taula, 1. taulan eman ditugun garai erlatibo horiek errespetatuz; bigarren taula honetan, berriz ere, lehen lerroan garaiak adierazten dituzten zenbakiak jarri ditugu, bigarrenean absolutibozko formak, eta hirugarrenean lokatibozkoak; aldatzen den gauza bakarra zera da, bilakaera zein izen motari ezartzen diogun, hemen, esan bezala, kontsonantez bukatzen diren izenak izango baititugu jokoan:

### 2. Taula

Absolutibo eta lokatiboaren bilakaerak, kontsonantez bukatutako izenekin

|      | 1         | 2 | 3         | 4 | 5       | 6 |           |     |        |     |
|------|-----------|---|-----------|---|---------|---|-----------|-----|--------|-----|
| ABS. | lan ha    | > | lan a     | > | lan a   | > | lan a     | ... | ...    |     |
| LOK. | (lan han) | > | (lan han) | > | lan han | > | lan-e-han | >   | lanean | ... |

Espero dut bigarren taula honekin 4.2.1. atalean eman dudana arazoa ez dela honezkeror arazo, gertaera bakoitzaren kronologia erlatiboa ondo zehaztuz gero argi gertatzen baita absolutiboarentzako ez dugula zertan espero lokatiboan gertatzen dena. Horrela bada, bai kontsonantez bukatzen diren izenentzako bai mendealdean *-a* bukaera duten izenentzako kronologia erlatibo bateratu bat eskaini dut, bi kasuetan ikusi izan diren gorabeherak ondo azaltzen dituen. Eman dezagun azken taula bat, aurreko bien batuketara baino ez dena, kronologia erlatibo bateratuak eskaintzen dituen azalpenak hobeto irudikatzeko xedez (ikus 3. taula).

Egia esan, lokatibo eta absolutibozko formen arteko garapen erlatiboa inportanteagoa da garai bakoitzarentzako eman dugun formaren sorrera eta iraupen erreala baino, bereziki hirugarren garaitik laugarrenerako jautsian, non *-a-z* bukatutako izenen absolutibozko formetan disimilazioa gertatzen den; honekin batean, aintzat hartu behar den puntu nagusia zera da, garai horietan lokatibozko erakuslea, postposizio lokatibo definitua emango zuena, aski beregaina zela, ez erabat IS-n txertatua. Bertatik literaturan aipatu izan den plurala eta lokatiboa beranduagokoak diren intuizioa.

## 3. Taula

Kontsonantez zein *-a-z* bukatutako izenen bilakaera

|      | 1                         | 2                             | 3                         | 4                          | 5                      | 6                  |
|------|---------------------------|-------------------------------|---------------------------|----------------------------|------------------------|--------------------|
| ABS. | aldapa ha<br>lan ha       | > aldapa a<br>> lan a         | > aldapaa<br>> lana       | > aldapea<br>> lana        | ...                    | ...                |
| LOK. | (aldapa han)<br>(lan han) | > (aldapa han)<br>> (lan han) | > aldapa han<br>> lan han | > aldapahan<br>> lan-e-han | > aldapaan<br>> lanean | > aldapan<br>> ... |

Azkenaurreko ohar gisa, 1. taulako datuak mendebaldeko gertaerak azaltzeko helburuz osatu den neurrian, emandako azalpen osoa euskara horientzako bete-beteko argibidea dugu. Euskara horietan dugu hiru izen motaren araberrako banaketa osagarria: kontsonantez bukatzen diren izenak (*lan*), *-a-z* bukatzen direnak (*aldapa*) eta beste edozein bokalez bukatzen direnak (*baso*, *mendi*). Beste euskarak, *-a-z* bukatzen diren hitzekin disimilaziorik erakusten ez duten neurrian, bilakaera horrekiko indiferenteak dira; era berean, nago 2. taulan emandako bilakaera euskalki guztietan berdintsu gertatu zela.

Atal honetako azken oharra, aspalditxo hitz emana baitut, “zintzilik” utzi ditudan salbuespen horietaz arduratuko da. Badirudi badela hitz zenbait artikulu definitua hartzeko trabak dituztenak: absolutiboan 4.2.2. atalean gogoratutako *aita*, *ama*, *aitite*, *amama* eta lokatiboan 4.2.1.eko *etxen-etxean*, *etxera-etxeara*, *soiñen*.<sup>23</sup> Honetarako emango dudana azalpena hitz hauen izaera semantikoa bilatuko dut. Ez da, noski, nik aurkitutako azalpena; aitzitik, beste hizkuntzetako lekukotzek indartuko duten patroï ezaguna dugu hau. Izan ere, ikusten dugu hitz hauek erreferentzia bakarrekiko edo edute besterenezina adierazten dutenak direla; horrelaxe aurkeztuak heldu du Himmelman (1998) bezalako lanetan, eta halaxe eman digu aditzera Companyk ere (1991), gaztelaniazko erreferentzia bakarrekiko izenak artikulu beranduen hartzen dutenen artean daudela gogoratzean (ikus gorago, 2.2. atalean artikulua hedatzerako emandako eskala). Ez ahanztu, bestalde, *errege* hitza nola erabili izan den euskal tradizio eta literaturan, Etxeparerekin hasita: artikulurik gabe eman izan da, eta zer, hain zuzen ere, *gure errege* baino adierazpide erreferentzia bakarrekikoagorik? Hona hemen salbuespen horiek modu bateratuan azalduak, artikulu definituaren hedatzeaz hizkuntza-artearen azalerazitako bilakabide orokorren argitara. Honenbestez, uste dut bizkaierazko *baten* dela salbuespen hauek okerren azaldu dudana; ez dut oraingoz azalpen zehatzik buruan, baina agian ez gara oso urrun ibiliko berori artikulu indefinitu gisa hartzen badugu zenbatzaile baino, eta hortik artikulu definituarekin ezin elkartua.

Hona bada, atal honetan ikusi dugun bezala, artikulua zabaltzearen azterketak nolako laguntza ekartzen duen euskal deklinabidearen gorabeherak argitzen. Azterketa postposizioz postposizioz egin beharrekoa da, bakoitzaren nondik nora-

<sup>23</sup> Ezin bikoteak bete-betekoak izan, dirudienez Tartasek (1666) ez baitu *soiñian* bezalakorik erabiltzen; gure burua zuritzeko esan beharra dago, halere, testu horretan ez dugula *soiñ* hitzaren beste adibiderik topatu.

koa xedatzeko; ez gara orain horretan arituko, baina balio beza lokatiboarekin burutu dugun saiotoxoak bide horretan hasierako urrats gisa. Bukatzeko, gogoratu nahi nuke deklinabide sisteman artikulua hedatzea ezin dela aztertu gorago bezala, testuinguruka egin dugunean bezala; Himmelman (1998)ri jarraiki, ondo ikusten da postposizioen (eta preposizioen) artean ere badela hierarkia jakin bat definitutasun markak hartzeko tenorean, eta askotan marka hori gabeak markadunak baino zaharragoak izan daitezkeela, baina baita alderantziz ere. Honetan guztian etorkizuneko lanetan sakondu beharko dugu, ezinbestean, seguraski bertan baitugu euskalkien arteko bariazio interesgarri eta ez erabat sakonki aztertua.

## 5. Laburbilduz

Lan honen arrazoibidearen ildoak ideia ezagun orokor baten gainean eraikiak dira: euskarazko artikulua definitua mendebaldetik ekialdera hedatu zen.<sup>24</sup> Bigarren atalean zabaltze horren patroien berri eman eta euskal artikulua definituaz egiten diren analisi sinkronikoekin uztartu nahi izan dut, azpimarratuz bi analisi mota horietan, sinkronikoa eta diakronikoa, izen mota eta testuinguru sintaktiko berberak har daitezkeela irizpide. Hirugarren atalean “diakronia sinkronikoari” begira jarri gara ondoren, esan nahi baita egun euskarak dituen aldaera dialektologikoei begira, ikusiz horietan ere irizpide beretsuak har zitezkeela aldaerak azaltzeko. Azkenik, laugarren atalean bi ohar ematen ditut: bata erronkarietarako erakusle herskari ahoskabetunaz, zeintzuen arabera mendebaldetik ekialderako artikulua zabaltzea berresten den, eta bestea postposizio sisteman zabaltze hori nola gertatu zen argitu nahian, lokatibokoan bereziki sakonduz, zenbait lanetan berreraiki izan den *\*-gan* lokatiboa baztertuz eta *-g*-ren ordez postulatu beharreko kontsonantea *-h-* zela aldarrikatuz.

Nolanahi ere den hori guztia, bada beste ildo nagusi bat gai hau diakroniaren ikuspegitik aztertzen dugunean, lan honetan batere jorratu ez duguna: artikulua beraren sorreraren auzia da, barruan beste hainbat azpi-atal biltzen dituena. Artikulu definitua bezalako zerbait agertzearen motibazioa, horrelako kategoria funtzional berri bat sortzeko hizkuntzak bere garaian eskaintzen zuen testuinguru tipologikoa, artikulua definitua agertu baino lehenagoko definitutasuna markatzeko moduak zein izan ote zitezkeen... horrelako galderetan sakontzeak hizkuntzaren egitura orokorraren berri asko eman diezaguke, eta guk lantxo honetan hartu dugun ildoaren ezinbesteko osagarria izan behar dira halako hausnartzeak. Oraingoan, baina, ez da horretarako parada izango lan honetan, eta hurrengoetan argitara emango ditudan ideietan espero dut ildo horri ekin eta emaitza interesgarriak ekartzea.

<sup>24</sup> Honetaz ari garenean, aintzat hartu beharra dugu abstrakzio maila batekin egin behar dela gogoeta, ez baitakigu zehatz orain 1500 urteko euskalkien konfigurazioa eta elkarren arteko harremana zein zen; horregatik, neurri batean anakroniko sueta baliteke ere, egungo egoera linguistikorekin koordenada geografikoak erabiltzen ditugu garai bateko gertaeraz aritzeko.

## Eranskina

Artikuluia eta 1025eko Arabako herrien zerrenda<sup>25</sup>

Bada Mitxelenaren testu zaharren bilketan (1964) Arabako herri izen asko dituen zerrenda bat. Herri izen horiek itxura arkaikoa dute: egungoak baino luzeagoak dira eta hasperenez josiak. Sailka ditzagun haietako batzuk:

- (i) *-zaha: Hillarrazaha, Hascarzaha, Adurzaha, Otazaha, Gerfalzaha...*

Mitxelenaren esanetan (1964: 29) *-zaha* egungo *-za* atzizkiaren jatorrizko forma da; honen aurka bi motako adibideak ditugu:

- (ii) *-za: Larraza, Izarza.*  
 (iii) *-ha: Arroiaha, Udalha, Aialha.*

Mitxelenaren analisiaren arabera (ii)koetan *-ha* gabeko *-zaha* genuke; (iii)koetan, aldiz, irudiz *-ha* hutsa dugu, *-za*-rik gabe. Zergatik ez pentsatu (ii)koa eta (iii)koa, zein bere aldetik, gauza diferenteak zirela? *-za* ezaguna dugun atzizkia genuke, eta *-ha* artikulua forma arkaikoa, hasperena gorde zuena. Eman ditzadan honen alde, neurri batean, egin lezaketen adibideak:

- (iv) *-a: Larrea, Carrelucea, Olhaerrea, Zuffia, Zubiabarrutia, Hazpurua, Hurigurrenna, Zavalla...*

Hauetan ez da dudarik, amaieran artikulua definitua dute. Zergatik ez zuten hasperena gorde? (i)ekoak ez bezala (eta (iii)ko *Arroiaha* ez bezala) ez baitira *-a* bukaeradun izenak: *larre, zubi, buru...* Banaketa osagarrian dugu, beraz, artikuluko hasperena: *-a* bukaeradunetan gorde zen, *-aa* bilkura ez suertatzeko, noski. Bada hemen adibide esanguratsu bat, *Elhorzahea*, non seguruenik *-a + -a > -ea* disimilazio ezaguna dugun, artikulua eihartu baten gainean berri bat ezartzetik letorkeena. Orain artekoek gain ditugun *Larrahara, Haiztara* eta *Bocara* izenentzako alde batetik, eta *Artahaza* eta *Barizahaza* izenentzako bestetik ez ditut gauzak hain garbi.

Etekin handia atera dakieke hasperena agertzen duten Erdi Aroko lekukotasunei, erakusleatiko hasperena aitortzen badiegu:

- (v) *-heta: Erroheta, Bagoheta, Azazaheta, Gazaheta, Sansoheta...*

Hauetarik ondoriozta liteke 1) *-eta* atzizkia ez dela latinetik mailegatua, eta 2) erakusleatiko jatorria onartuta, *-ta-* bakartu genezakeela, leku-kasuetakoarekin harmanduz (*har-ta-n*).

- (vi) *-hen: Arbelgoihen, Goiahen...*

Hauetan jatorria beharbada argiagoa da, beti onartua izan baita genitibo superlatiboarena, lehen adibidean bai, bederen.

<sup>25</sup> Ricardo Gómez, Joseba Lakarra, Céline Mounole eta Blanca Urgelli datu hauen gaineko eztabaida eskertu nahi diet.

## 6. Bibliografia

- Abney, S., 1987, *The English noun phrase in its sentential aspect*. MITko doktorego tesia.
- Altuna, P. & Azkarate, M., 2001, *Euskal morfologiaren historia*. Donostia: Elkarlanean.
- Álvarez, J. L., 1977, "L'emploi de l'indéfini en souletin", *FLV* 25, 29-55.
- Angos, A., 2005, *Erronkariara (I). Gramatika*. Donostia: Hiria Liburuak.
- Artiagoitia, X., 1998, "Determinatzaile sintagmaren hipotesia euskal gramatikan", *Uztaro* 27, 33-61.
- , 2003, "The functional structure of the Basque noun phrase". In X. Artiagoitia, Goenaga, P. & Lakarra, J. A. (arg.): *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk, ASJUren Gehigarriak XLIV*, 73-90. Bilbo: EHU-UPV.
- Company, C., 1991, "La extensión del artículo en el español medieval", *RPh* XLIV, 402-24.
- Cyr, D., 1993, "Cross-linguistic quantification: definite articles vs demonstratives", *Language Sciences* 15. 3, 195-229.
- Diessel, H., 1997, "The diachronic reanalysis of demonstratives in cross-linguistic perspective", *Chicago Linguistic Society* 33, 83-97.
- , 1999, "The morphosyntax of demonstratives in synchrony and diachrony", *LT* 3, 1-49.
- Exepare, R., 2003, "Valency and argument structure in the Basque verb". Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 363-426.
- Euskaltzaindia, 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Frajzyngier, F., 1996, "On sources of demonstratives and anaphors". Fox, B. (arg.): *Studies in anaphora. Typological studies in language*, 33, 169-203. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Greenberg, J. H., 1978, "How does a language acquire gender markers?". Greenberg, J. H., Ferguson, J. & Moravcsik, E. (arg.): *Universals of Human Languages*, Vol. III, 47-82. Stanford: Stanford U. P.
- Himmelman, N. P., 1998, "Regularity in irregularity: article use in adpositional phrases", *Linguistic Typology* 2, 315-53.
- , 2001, "Articles". Haspelmath, M., König, E., Oesterreicher, W. & Raible, W. (arg.): *Language Typology and Language Universals*, Vol. 1. 831-41. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Hopper, P. J. & Thompson, S., 1980, "Transitivity in grammar and discourse", *Lg* 56, 251-99.
- Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J., 2003, *A grammar of Basque*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Huang, Sh., 1999, "The emergence of a grammatical category definite article in spoken Chinese", *Journal of Pragmatics* 31, 77-94.
- Irigoyen, A., 1957, "Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue, escritas en vascuence roncalés y en castellano", *Euskera* II, 119-70.
- Jacobsen, W. H. Jr., 1977, "The Basque locative suffix". Douglass, W. A., Etulain, R. E. & Jacobsen, W. H. Jr. (arg.): *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*, 163-68. Reno: Desert Research Institute Publications on the Social Sciences, no. 13.
- Lakarra, J. A., 1983, "Oharrak zenbait arkaismoz", *ASJU* 17, 43-68.
- Li, Ch. & Thompson, S. A., 1974, "An explanation of word order change SVO--> SOV", *Foundations of Language* 12, 201-14.

- & —, 1975, “The semantic function of word order: a case study in Mandarin”. Li, Ch. (arg.): *Conference on word order and word order change*, 163-95. Austin-London: University of Texas Press.
- Masica, C., 1986, “Definiteness-marking in South Asian languages”. Krishnamurti, B. (arg.): *South Asian languages: Structure, Convergence and Diglossia*, 125-46. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Milsark, G. L., 1977, “Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English”, *Linguistic Analysis* 3.1, 1-29.
- Mitxelena, K., 1954, “De onomástica aquitana”, *Pirineos* 10, 409-55.
- , 1955, “*Franziskua, Peria, Jesusa*”, *BAPXI*, 113-15.
- , 1961-1977, [1990], *Fonética histórica vasca 2ª edición, corregida y aumentada*. Anejos de ASJU, IV. San Sebastián: Diputación de Gipuzkoa.
- , 1964, [1990], *Textos arcaicos vascos*. ASJUren Gehigarriak XI. Donostia: EHU.
- , 1971, “Toponimia, léxico y gramática”, *FLV* 3, [Mitxelena, K. 1987, 141-67].
- , 1979, “Miscelánea filológica vasca IV”, *FLV* 11, [Mitxelena, K. 1987, 435-63].
- , 1987, *Palabras y textos*. Gasteiz: EHU Argitarapen Zerbitzua.
- Oñederra, M. L., 2005, “Fonologiaren mugak: alabea eta birjinak elexan”, Etxeberria, P. & Knörr, E. (arg.): *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*. IKER-17, 379-97. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Orpustan, J. B., 1999, *La langue basque au Moyen Âge (IX-XV siècles)*. Baigorri: Izpegi.
- Osawa, F., 2003, “Syntactic parallels between ontogeny and phylogeny”, *Lingua* 113, 3-47.
- de Rijk, R. P. G., 1981, “Euskal morfologiaren zenbait gorabehera”. *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 83-101. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- , 1992, “Nunc! Vasconice”, *ASJUXXXVI-3*, 695-724.
- Salaberri, P., 1999, “Reseña: Orpustan, J. B.: *La langue basque au Moyen Âge (IX-XV siècles)*”, *RIEV* 44.1, 205-209.
- Tartas, J., 1666, *Oña hilzeco bidia*. www.armiarma.com web-guneko bertsiio informatikoa, Josu Lavinek paratua.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*. London-New York: Routledge.
- , 2003, “The noun phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names”. Hualde & Ortiz de Urbina, 113-70.
- Silverstein, M., 1976, “Hierarchy of features and ergativity”. Dixon, R. M. W. (arg.): *Grammatical categories in Australian aboriginal languages*, 112-71. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.

## UN TEXTO INFORMAL VASCO MANUSCRITO EN UN IMPRESO DE 1505

Francisco A. Marcos-Marín

(University of Texas at San Antonio (UTSA)  
Università degli Studi di Roma "La Sapienza")

El “descubrimiento” de la colección Foulché-Delbosc en la Biblioteca Nacional de la República Argentina<sup>1</sup> y, sobre todo, su catalogación y estudio, puso a disposición del investigador una serie de curiosos textos, manuscritos e impresos. Uno de los impresos contiene, como es frecuente en estas ediciones antiguas, un conjunto de notas manuscritas, algunas de las cuales son simples pruebas de pluma, mientras que otras pueden revestir cierto interés.

La descripción del libro según el catálogo informatizado de la colección es la siguiente:

Juan de Mena. Las .ccc. del ll famosissimo ll poeta juan de ll mena co(n) glosa. Nº Catálogo Subasta: 317. Signatura en la Sala del Tesoro de la Biblioteca

---

<sup>1</sup> Sobre las vicisitudes de la colección Foulché-Delbosc desde la subasta de 1936 hasta el estado actual de la parte del fondo adquirida por la Biblioteca Nacional de la República Argentina se encuentra cumplida información en Francisco Marcos Marín: “Presente y futuro de la Filología Electrónica en la recuperación de la Colección Foulché-Delbosc de la Biblioteca Nacional Argentina”, *Boletín de la Academia Argentina de Letras*, LXIII, 1998 [1999], 15-52, “La recuperación de la colección Foulché-Delbosc de la Biblioteca Nacional Argentina y una referencia a manuscritos de Quevedo”, *Estudios de Filología y Retórica en Homenaje a Luisa López Grigera*, Edición coordinada por E. Artaza, J. Durán, C. Isasi, J. Lawand, V. Pineda y F. Plata. Bilbao: Universidad de Deusto, 2000 [2001], 311-22, “La recuperación de la colección Foulché-Delbosc de la Biblioteca Nacional de la República Argentina”, *La Corónica* 29, 2 (Spring, 2001): 147-57, “Filología electrónica: sobre métodos. Catalogación y análisis como prerrequisitos de la edición crítica”, *Studia in honorem Germán Orduna*, Leonardo Funes y José Luis Moure (editores), Universidad de Alcalá: Servicio de Publicaciones, 2001, 429-38, “Where is electronic philology going? The present and future of a discipline”, *New Media and the Humanities: Research and Applications*. Proceedings of the first seminar *Computers, literature and philology*, Edinburgh, 7-9 September 1998, ed. Domenico Fiormonte & Jonathan Usher, University of Oxford: Humanities Computing Unit, 2001, 11-22, “Libros de contenido lingüístico en la colección Raymond Foulché-Delbosc de la Biblioteca Nacional de la República Argentina”, en *La Gramática. Modelos, Enseñanza, Historia*, coord. H. Albano, L. Ferrari, M. Giammatteo, Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofía y Letras: Instituto de Lingüística, 2001, 71-95. Sobre ediciones de *La Celestina* en ese fondo véase Georgina Olivetto, “Las ediciones de *Celestina* de la colección Foulché-Delbosc en la Biblioteca Nacional de la República Argentina”, *Celestinesca* 1998, 22.1, 67-74. El catálogo informatizado, con una amplia descripción filológica, que incluye transcripciones y facsímiles, sobre todo de manuscritos, se encuentra a disposición de los investigadores en <http://www.lllf.uam.es/~fmarcos/informes/BNArgentina/BN.htm>.

Nacional de la República Argentina, FD 590. Impreso en Granada, el 7 de noviembre de 1505, por Juan Varela de Salamanca.<sup>2</sup>

De su historia se sabe que entre sus dueños estuvieron el Conde de Ezpeleta y Raymond Foulché-Delbosc<sup>3</sup> y que se menciona también a un Llorente Gutiérrez.<sup>4</sup> Está impreso en un papel cuya marca de agua es una mano enguantada que sostiene flor de cinco pétalos [f. X]. Se trata de un in-folio que parece menor por la acción de la cuchilla, con unas dimensiones actuales de 190 x 265 mm. Letra gótica y tintas roja y negra.<sup>5</sup>

Este ejemplar impreso de las CCC incluye abundantes marcas, sellos, anotaciones<sup>6</sup> y pruebas de pluma. De ellas interesan especialmente aquí las tres líneas del

<sup>2</sup> El colofón dice así: ¶ Acabanse las trezientas del famoso poeta Juan de Mena: glosadas por Hernand ll nuñez de Toledo Cauallero dela orden de Santiago: y emendadas en esta segu(n)da ymp(re)-llsion por el mismo Comendador quitando el latin que no era necessario y añadiendo alllgunos dichos de Poetas enel comento muy p(ro)uechosos para entender las coplas. Imp(re)sllsas con grandissima diligencia por Juan Varela de Salamanca en la muy nomb[rada y] ll grand ciudad de Granada. En el año de Mill y quinientos y cinco años[:a siete siete días del] ll Mes de Nouiembre. En el Manual de Palau tiene el número 162689. En el recto de la hoja de guarda final hay una nota de Raymond Foulché-Delbosc, a lápiz, que dice: "R 2<sup>a</sup>. ed de la glosa de Fernan Núñez".

<sup>3</sup> Su estado general es regular. Vermes en los primeros ocho folios. La cuchilla del encuadernador se ha llevado buena parte de la foliación y de las cabezas de página. Restaurado el recto del f. VII y el f. final. Reforzado el recto del f. VIII. Cortado con navaja el margen inferior del f. LVII. Rasgado el f. CIII. Manchas de tinta en el vuelto de la portada y en algunos folios. Humedad y foxing.

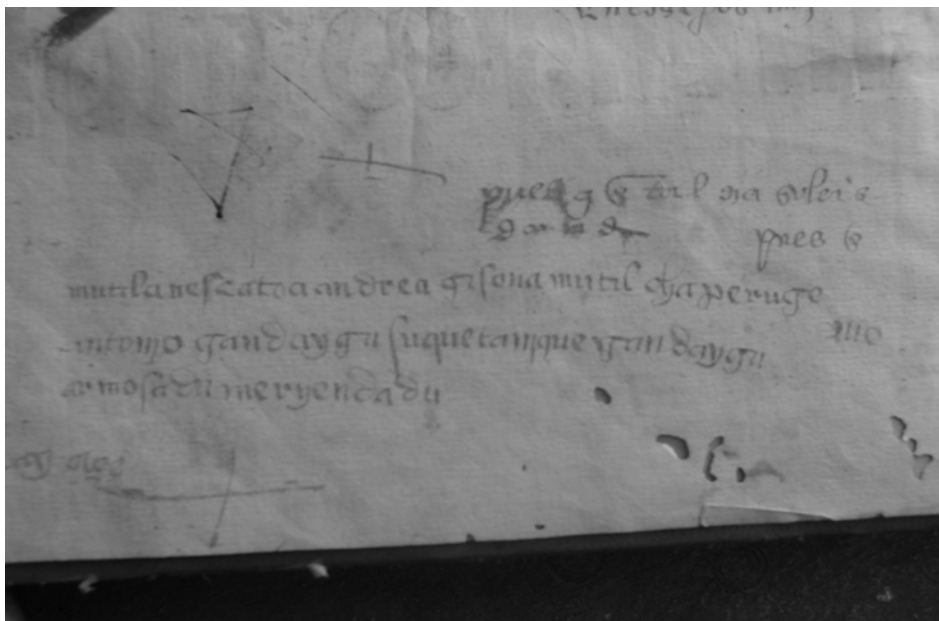
<sup>4</sup> En realidad, de este personaje lo único que sabemos, por ahora, es que su nombre aparece en el folio 37r, en nota manuscrita al margen.

<sup>5</sup> La portada es tipográfica. El resto está impreso en una columna o en dos, cuando el comentario flanquea la copla. Las dimensiones de la caja son 152 x 230 mm. (Se dan las dimensiones de acuerdo con el criterio moderno de base x altura). Está foliado en romanos a partir del folio aij, primero del texto, precedido de la portada, sin foliar, pero que correspondería a ai, en cuadernillos: a-r [8]. Total, 136 ff. de 48 líneas por folio [F. XXIIr]. Tiene rúbricas e iniciales, en la portada, tipográfica, como se ha dicho. En el prólogo, inicial iluminada. La portada es una xilografía compuesta por cuatro líneas de texto escrito en caracteres gruesos. La encuadernación es moderna, se halla en buen estado. Cuero sobre cartón. En el lomo, dos tejuelos negros decorados con guarda dorada superior e inferior. En el primero, con letras doradas: «MENA ll LAS ll TRESCIENTAS». Entre autor y título, una línea dorada. En el segundo: «GRANADA ll 1505». Papel de guarda marmolado en tonos de verde, morado, negro y blanco. El refilado del corte inferior no es regular. 198 x 278 x 38 mm.

<sup>6</sup> En el vuelto del papel de guarda, ángulo inferior izquierdo, a lápiz: «4700». En mitad del folio, margen interno: «60». En el recto de la portada, ángulo superior derecho, con tinta negra: «c.93 n 16». Abajo, en tinta negra desvaída: «S señor». En el margen superior, mano de pulgar y tres dedos dibujada con tinta negra. Sobre el título, figura humana que empuña un arma, dibujada con tinta negra. A su derecha, con tinta negra: «ccc l las cl». Debajo del título, en tinta negra muy desvaída, el texto de cinco líneas que se analiza en esta exposición. A su derecha, sello azul: «CONDE DE EZPELETA» debajo de una corona. En el ángulo inferior derecho, rúbrica en tinta negra. A su lado, inicial gótica «a», en gruesos trazos negros. En el vuelto de la portada, dibujo en tinta negra, hecho por la misma mano que en el recto dibujó una figura humana. Aquí el guerrero sostiene una espada en su mano derecha y un escudo de mínima dimensión en la izquierda. A su alrededor, manchas de tinta, pruebas de pluma e inscripciones. En el margen externo, números romanos. En el margen inferior, con tinta negra, texto de tres líneas en vasco. En el vuelto del f. 2, al término del prólogo, con tinta negra: «martes en la noche lleuo villandieg(uez) derecho ca-



vuelto de la portada, escritas en vasco. Puede afirmarse que es una letra del siglo XVI,<sup>7</sup> por lo que podría ser del primer o uno de los primeros propietarios del impreso. A simple vista se lee con dificultad, pero aplicando la luz ultravioleta la tinta se percibe con absoluta nitidez



y se lee lo siguiente, transcrito sin otra modificación que el uso de la <s> ordinaria, que es siempre *s alta* en el texto:

Mutila nescatoa andrea gizona mutil txaperuge // antonjo gandaygu suque-  
 tanjque gandaygu // armosadu meryendadu // [zue<sup>8</sup>] //  
 (mutila, nescatoa, andrea, gizona, mutil txaperuge Antonio, jan daigu[n] suk  
 eta nik jan [¿edan?] daigu[n] armosadu meriendadu) // [zue]

nonico // y ciuil. 22.de junio 1610—». El texto continúa en latín. El texto está abundantemente subrayado y anotado en sus márgenes. En el recto del f. XXXVII, ángulo inferior, con tinta negra: «llorete // gutierrez».

<sup>7</sup> El autor agradece a María Vilaplana, catedrática de Paleografía de la Universidad Autónoma de Madrid, su ayuda en el análisis de la letra y en una primera lectura, anterior al estudio detenido que pudo realizar sobre el texto en julio de 2002, con rayos ultravioleta y limpieza digital y la ayuda técnica de Laura Rosato, funcionaria de la Sala del Tesoro de la Biblioteca Nacional de la República Argentina. Cualquier error de lectura e interpretación es exclusivamente del firmante.

<sup>8</sup> Esta palabra, al margen e interlineada entre la primera y la segunda línea. Parece tratarse de la forma sufijada *-zue*, que indicaría, o bien que las formas en *-gu* (nosotros) podrían ser sustituidas por formas en *-zue* (vosotros, ustedes), o bien que la forma *zu* se refiere a un plural (*zuek* sería así equivalente de *zuek*). Véase también la nota siguiente.

Se ha comprobado la lectura con la fotografía digital y la limpieza electrónica, que no aportaron nada a lo que ya se lee claramente con la lámpara de cuarzo.

El texto en sí carece de interés, puede ser una prueba de pluma, sin más, con la peculiaridad de que se haya usado el vascuence. Ahora bien, en el siglo XVI tampoco era tan usual escribir en esta lengua y, desde luego, que se hiciera da algunas pistas sobre la historia del libro. La traducción<sup>9</sup> sería la siguiente:

El mozo, la moza, la mujer, el hombre, mozo sin boina // Antonio, comamos vos y yo, comamos [¿bebamos?], // almorcemos, merendemos // [vosotros ?]

Parece tratarse de una invitación, quizás del borrador de una invitación a una boda, en la que *mutila*, *neskatoa*, es decir, los jóvenes, se habrían convertido socialmente en *andrea*, *gizona*, algo así como “los novios, ya mujer y marido” de las notas

<sup>9</sup> La ayuda de Joseba Abaitua y Joseba Lakarra permitió precisar la traducción de *jan daigu*. P. Salaberri proporcionó una amplia información junto con una propuesta de traducción que sirve de base a la que se ofrece: “*Mutila, neskatoa, andrea, gizona, mutil txaperuge // Antonio, jan daigu[n] suk eta nike jan daigu[n] // [zue] // armosadu, meriendadu*. Está sin duda escrito en euskera occidental, por el auxiliar *daigu[n]* equivalente al central y oriental *dezagun*, formas de subjuntivo de verbos transitivos de dos argumentos, del tipo de *jan* ‘comer’ o *edan* ‘beber’, por los finales en *-du* en lugar del más extendido *-tu* y quizás también por la pronunciación apicoalveolar de la fricativa sorda vasca de *su*, en origen *zu*, con dorsoalveolar, si no se trata de una cuestión meramente gráfica, lo que también es posible. *Andrea* es una forma determinada, con artículo, como *mutila*, *neskatoa* y *gizona*, lo cual quiere decir que la forma nuda puede ser *andra*. Es decir, *andra* + *a* > *andrea*, rasgo del euskera central-occidental. Hay algún punto que para mí no está del todo claro, pero creo que se puede traducir así: Mozo, moza, mujer, hombre, mozo sin boina / sin gorro // Antonio, comamos tú y yo también, almorcemos, merendemos. Creo que el *zue* del margen no pertenece al texto; lo digo porque de otra manera sería incoherente en gran medida. *Chaperuge*, por otro lado, parece que es un compuesto de \**chaperu*, que podría estar por \**kaperu* (cfr. *kapelu*, *kapela*) o por \**txaperu* (cfr. *txapela*) y *-ge* relacionado con *bage*, *gabe* ‘sin’ (cfr. *ahalke*, *aholge* ‘vergüenza’, de *ahal* ‘poder’ y *-gabe* ‘sin’, según Mitxelena, *Fonética Histórica Vasca*, 354). Quiero decir que el sonido inicial podría ser tanto palatal como velar, pero el digrama *ch-* hace que me incline por la africada palatal.”

Prosigue: “Es dudoso que en *suquetanjque* tengamos *suk / zuk eta nik e[re]* ‘tú y yo también’, pues esperaríamos la forma occidental *bere*, reducida en la actualidad en el habla oral a *be*, como *ere* a *e*, aunque no sería, creo, imposible que apareciera *ere* con otros rasgos más occidentales como *daigu[n]* y *-du*. Sin embargo, el hecho de que el texto sea de fecha temprana también habla en contra de la reducción mencionada, trátase de *bere* > *be* o de *ere* > *e*. Por todo ello, considero que no es imposible que en *suquetanjque gandaygu* tengamos *suk / zuk eta nik edan daigu[n]*, es decir, ‘tú y yo bebamos’, que haría pendant con el *jan daigu[n]* ‘comamos’ anterior. En este supuesto habría que pensar que hay un error gráfico de <g> por <d> causado tal vez por el *gandaigu* anterior. Para terminar, quiero recordar que *mutila* y *neskatoa* en las hablas orientales significan también ‘criado’, ‘criada’, pero al ser un texto occidental parece que hay que preferir la traducción arriba expuesta. A los verbos *armosadu*, *meriendadu* les falta el auxiliar *daigu[n]*, pero estas supresiones son normales en euskera, para evitar repeticiones pesadas (*etorri zen, eseri zen eta hizketan hasi zen* ‘vino, se sentó y empezó a hablar’ -> *etorri, eseri eta hizketan hasi zen*).” También señala la falta de nasal en *daigu* ‘daigun’. Otro informante, que desea el anonimato, coincide en que es occidental. Discrepa en el final: le extraña que el auxiliar *daygu*, que puede ser común para los tres verbos, no se encuentre, como es normal, tras el último. Dado que éste y el anterior están sin conjugar, lo cual también es extraño, piensa que la nota *zue* debe ser *zuen*, marca de tercera persona para dichos verbos, de modo que a ‘comamos nosotros’ (precisa que en el sentido amplio de ‘comer’), se opone ‘desayunó y merendó él’. Gracias a Fernando González Ollé por su ayuda en el proceso de recabar datos de vasquistas navarros.

de sociedad. Naturalmente, un contexto tan escaso da pie para diversas interpretaciones, por lo que lo anterior no pretende pasar de una sugerencia, cuya aceptación o rechazo no altera para nada el interés del texto.

Aunque *suquetaniquē* (zuk eta nik), no planteó ningún problema de interpretación como caso ergativo de las formas pronominales de segunda y primera persona, unidas por la conjunción copulativa *eta*, esta opinión se refuerza con el apoyo de Joseba Lakarra, quien escribe, en nota privada, “si bien no habrá abundantes paralelos en los textos vascos de la época, <-niquē> puede no ser más que una forma «extraplena» (como en micénico o en celtibérico en escritura ibérica) de escribir /-nik/ dado que las velares finales son fonológica y morfológicamente inexistentes en romance y es este el que impone sus usos gráficos al vascuence (cabén recordar bastantes casos comparables [hasta el XVII] con <-s> en vascuence por /-z/, en textos de dialectos sin la neutralización de sibilantes que, en aquella época, no alcanzaba a cubrir más de la mitad occidental del territorio de dialecto vizcaíno)”. En cambio, para *gandaygu*, su interpretación resultó fundamental y convincente. A partir de una propuesta de Joseba Abaitua de interpretación de *daygu* como forma del verbo auxiliar *egin*, ‘hacer’, escribe: “se debería aclarar el valor de la consonante inicial de *gan-*, más la sintaxis del fragmento y el valor de *suquetaniquē*: abreviando, no descarto que *daygu* sea una especie de futuro (hay múltiples ejemplos, muchos recogidos en mi edición del [libro<sup>10</sup>] *Refranes y Sentencias* de 1596) y en concreto de imperativo para lo que creo que podría encontrar algunos paralelos. Por otro lado, cabría pensar en una <g> por /x/ como en, entre otros, un texto de 1658 editado por Mítxelena y luego por Sarasola”. Puesto que el vasco sigue la grafía del castellano, la adscripción al siglo XVI permite aceptar este dato, que se podría situar en relación con los abundantes textos en los cuales la incipiente fricativa velar sorda del romance se representa con la única fricativa velar posible, la sonora <g>, fonológicamente /g/, pero fonéticamente también [ɣ], fricativa. Sin embargo, es también posible interpretar la <g-> inicial como una grafía palatal, que es lo esperable, en principio, para el resultado de la semiconsonante <j-> del vascuence<sup>11</sup> y que encaja con la tradición navarra de emplear la <g> para la representación de palatales,

<sup>10</sup> Joseba Andoni Lakarra, *Refranes y Sentencias (1596)*. *Ikerketak eta edizioa*. Bilbao: Euskaltzaindia, 1996.

<sup>11</sup> Para la evolución de los diptongos ascendentes en vascuence cfr. Luis Michelena, *Fonética Histórica Vasca*, San Sebastián, 1977<sup>2</sup>, capítulo 9. En castellano, la grafía <g> podrá utilizarse incluso para la [h] aspirada, como se ve en un documento de 1563, otorgado en Mojácar (Almería), en el que unos cristianos cautivos de los turcos dicen de otro, al que recomiendan, que “*gazia* [haθía] todo bien a xristianos”, Juan Martínez Ruiz, “Cautivos precervantinos. Cara y cruz del cautiverio”, *RFE L*, 1967, p. 239, citado por Rafael Lapesa, *Historia de la Lengua Española*, Madrid: Gredos, 9ª ed., 1981, §92.7. <g> ante *a, o, u*, con valor de /x/ es frecuente hasta hoy en cartas de semianalfabetos e iletrados. En el mismo siglo XVII, aunque en época posterior a este texto vasco, se encuentran las grafías <enogar, semegante, degar, aroga, espego, trabago, megor>, en la mano 7 de los documentos que analiza Laura Hortelano en su *Estudio lingüístico del coloquio en seis expedientes de la Inquisición de Cuenca de 1684 a 1689*, tesis doctoral de la Universidad Autónoma de Madrid dirigida por F. Marcos Marín. Esa mano séptima corresponde a Juana de Salcedo, monja de dieciocho años, natural de Madrid, profesa en el convento de las Bernardas de Cuenca, autora de cinco cartas amorosas aducidas como prueba en el expediente abierto al Licenciado Francisco de León, por solicitudación, en 1684.

tanto ante vocales no palatales como en combinación para indicar la nasalización de consonante.

Las formas verbales *armosadu meryendadu* ofrecen claros ejemplos de préstamos romances, con la forma *-du*, del vascuence occidental, que corresponde a la zona de origen propuesta. El texto es de gran banalidad, desde el punto de vista de su contenido, aunque no mayor ni menor que otros testimonios primitivos de otras lenguas; en cambio, plantea interesantes cuestiones lingüísticas.

La escritura del vasco,<sup>12</sup> recuérdese, con precedentes onomásticos en inscripciones latinas, va unida a la del castellano en las *Glosas Emilianenses*, en el siglo X. A continuación se encuentran restos esporádicos en documentos romances, en forma de palabras sueltas, topónimos o antropónimos por lo general.<sup>13</sup> Para comprender mejor la importancia de estos fragmentos téngase en cuenta que los de más de cinco palabras son escasísimos hasta el XVI: se encuentra uno en las *Bienandanças e Fortunas* de Lope García de Salazar (1399-1476),<sup>14</sup> y otro en el Vocabulario incluido en el relato de la peregrinación de Arnold von Harff, de 1499.<sup>15</sup> En el siglo XVI hay que esperar a 1521 *a.q.* para la fórmula de profesión de la regla de la tercera orden de San Francisco (*ibid.* p. 142-143) y el primer texto más largo es el del capítulo IX del libro segundo de *Pantagrue*, de Rabelais, ed. 1542, que, curiosamente, se refiere también a actividades manducatorias (Michelena, *cit.* p. 148). Sin necesidad de entrar ahora en la historia de la lengua vasca, recuérdese, por la muy posible proximidad de fechas, la carta del primer obispo de México, Fray Juan de Zumárraga, a Carolina Ruiz, viuda de Íñigo Martínez de Arzola, fechada el 15 de febrero de 1537.<sup>16</sup>

El carácter occidental del texto, que lo hace inmediatamente identificable para un hablante actual de vizcaíno, no está reñido con su localización histórico-geográfica en el centro-sur de Navarra. Tampoco es necesario pensar que la nota fuera redactada por un vizcaíno, sino que la extensión de las hablas occidentales a principios del siglo XVI podía abarcar una zona al sur de las hablas orientales, particularmente del guipuzcoano, desde Vizcaya a Navarra por el norte de Álava. Una vez

<sup>12</sup> Cfr. Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, Minotauro, 1964 y Joaquín Gorrochategui “Euskararen historiaurreaz zenbait gogoeta. Algunas reflexiones sobre la prehistoria de la lengua vasca”, lección inaugural, Universidad del País Vasco, s.d., s.l. [1998].

<sup>13</sup> En este mismo fondo Foulché-Delbosc, Catálogo de la Subasta 1519, signatura de la BN Argentina: FD702. Es una traducción castellana, al parecer del siglo XVI, por encargo de Jerónimo Zurita, con notas de su mano, del libro del conde de Barcelos, D. Pedro de Portugal, que se titula *Libro de los linajes de España*. En el tit. IX, de Vizcaya, f 15 v: “todo / el campo quedo lleno de sangre y de piedras q(ue) ay auia y por esta / mortandad que hauia ay tan grande q(ue) las piedras y el campo / fue todo vermejo pusieronle nombre al campo el campo de Ar/guriega q(ue) tanto quiere dezir en su le(n)guaje de vascuence como pie/drás Bermejas. y oy en este día tiene este nombre”. En vasco unificado: *harrigorriaga*, comúnmente *arrigorriaga*.

<sup>14</sup> En el libro XXIII, f. 108 s., p. 252 s. de la ed. Rodríguez Herrero, según Michelena, *cit.* p. 61,

<sup>15</sup> *Ibid.* p. 63.

<sup>16</sup> Antonio Tovar, Enrique Otte y Luis Michelena, “Nuevo y más extenso texto arcaico vasco: de una carta del primer obispo de México, Fray Juan de Zumárraga”, *Euskera* XXVI, 5-14. [Citado por separata s.d., pero fechado en Donostia, “1980-IX-26”, el número de la revista corresponde a 1981]. En el entorno de este vasco ilustre se produjeron varios de los documentos arcaicos vascos recogidos por Michelena, *op.cit.*

más, la condición aislada del fragmento impide extraer datos más precisos, que han de buscarse en la historia del libro que lo contiene.

La presencia de esta nota en vasco en el ejemplar impreso de *Las Trescientas* conservado en Buenos Aires, aparte de su relativa importancia lingüística, tiene un interés quizás mayor en lo que concierne a la historia del libro, vinculada al sello con la corona del conde de Ezpeleta. Se trata de la historia de una familia navarra ilustre, descendiente de San Luis Rey de Francia por la rama Beaumont. Francisco de Ezpeleta, cuarto barón de Ezpeleta y quinto vizconde del valle de Erro se casó con Engrace de Luxe, décima generación de descendientes de San Luis, hija segunda de Juan IV de Luxe y de Isabel de Gramont, cuyo matrimonio se había celebrado en 1534 ó 1535.<sup>17</sup> Anteriormente, una Ezpeleta, doña Juana, se había casado en 1406 con Mosén Pierres I de Peralta,<sup>18</sup> el viejo, gran personaje de la corte navarra<sup>19</sup> que figura en primer lugar en muchos acontecimientos célebres, como la coronación de D. Juan II y de Doña Blanca en Pamplona o el matrimonio de la infanta Doña Blanca con el Príncipe de Asturias en Alfaro. Fundó en el año 1438 el mayorazgo de Marcilla, que fue el primer mayorazgo establecido como tal en Navarra, cuya licencia había otorgado el rey Carlos III (1387-1425)<sup>20</sup> hacia 1409. Mosén Pierres de Peralta estableció ese mayorazgo para su primogénito, el malogrado Juan de Peralta.<sup>21</sup>

<sup>17</sup> Bisnieta, por lo tanto, de Juana de Beaumont, de la casa real navarra. En 1469 se casó con Juan, segundo señor de Luxe. Era la sexta hija de Luis I de Beaumont, primer conde de Lerín, nacido el 25/8/1424 y muerto en Madrid en 1462, casado en 1424 con doña Juana de Navarra. Luis I de Beaumont, a su vez, era el primer hijo del segundo matrimonio de Charles de Beaumont, señor de San Martín de Unx y de Beire, condestable de Navarra (1361-1432), celebrado en 1407 con Anne de Curton, Dame de Curton y de Guissens.

<sup>18</sup> Señor de las Villas de Peralta y Andosilla, Marcilla y Villanueva, Maestre-hostal o Mayordomo mayor del rey D. Carlos III y de su Consejo, Consejero y Secretario del Rey. En él se inicia el tronco genealógico de los Marqueses de Falces.

<sup>19</sup> Cuando Mosén Pierres recibió la rica-hombría de Carlos III de Navarra, en el año 1416, añadió a su escudo heráldico (de gules con el grifo de oro, alado y armado de azur, la bordura cosida de gules, los ocho sotueres rebajados de oro) un cuarto de las armas del rey, en su caso, la cuarta parte de las cadenas procedentes de la batalla de las Navas de Tolosa (1212.)

<sup>20</sup> A Carlos III le sucedió su hija Blanca (1425-1441), casada con Juan II de Aragón. El enfrentamiento entre éste y su hijo Carlos, Príncipe de Viana, por el poder en Navarra, dividió a la nobleza navarra entre los agramonteses, que apoyaron a Juan II, y los beaumonteses, que apoyaron a Carlos. Juan II rigió Navarra de hecho hasta su muerte, en 1479. Lo sucedieron sus nietos Francisco Febo (1479-1483) y Catalina (1483-1512), casada con el francés Juan de Albret, lo que les llevó a buscar la alianza con Francia, en un intento de alejarse de la influencia de Castilla. Fernando el Católico invadió Navarra en 1515 y la incorporó a la Corona de Castilla, aunque él era rey de Aragón y no de Castilla (la reina era su hija doña Juana, la madre del emperador Carlos).

<sup>21</sup> Nació a los trece años de matrimonio, fue apadrinado por el rey Carlos III y por la reina viuda de Sicilia, pero murió pronto, por lo cual heredó el mayorazgo de Marcilla el hijo segundo Mosén Pierres II, el Joven, casado dos veces, la primera con Ana de Bravante, el día 27 de diciembre de 1440, siendo menor de edad y la segunda con Isabel de Foix, de la familia real navarra, el 8 de junio de 1462, de la que tuvo una hija, la infanta de Navarra Ana de Peralta. De Ana de Bravante, su primera mujer, tuvo un hijo y una hija. Pierres III murió mozo, por lo que doña Juana de Peralta heredó todos los títulos y propiedades. En 1467 se casó con D. Troilos Carrillo, Conde de Agosta, célebre caballero toledano, que liberó a D. Juan de Aragón cuando los franceses lo tenían sitiado en Perpignan en el año 1474. Don Troilos y doña Juana tuvieron sólo un hijo que se



llamó Alonso Carrillo y de Peralta, el cual vino a ser el primer marqués de Falces. Tercer conde de Santisteban de Lerín, dos veces Gran Condestable de Navarra, Gran Mariscal, Barón de Marcilla, Peralta y Falces. El emperador Carlos V le escribió a Marcilla el 5 de marzo de 1520 desde Valladolid, dándole cuenta de que se iba a coronar en Aquisgrán como emperador, lo que confirma su importancia. Testó en 1533 y dejó la voluntad de ser enterrado junto a su mujer, Ana de Velasco, de la familia de los Condestables de Castilla. Don Alonso y doña Ana tuvieron tres hijos, Antonio, Pedro y Luis. Don Antonio Peralta y Velasco, I del nombre, II marqués, heredó la baronía y por lo tanto el palacio y el pueblo de Marcilla. En la guerra dinástica de Navarra defendió los intereses de don Juan de Albret y doña Catalina de Foix. El 17 de marzo de 1516, al frente de las tropas invadió Navarra, ayudando a D. Juan a recuperar el trono. Tras muchos sucesos se retiró a Marcilla. Su mujer era francesa, doña Ana de Bosquet. Tanto el marqués como la marquesa murieron seguidamente, ambos en 1545. Tuvieron varios hijos que murieron jóvenes y sin hijos. El heredero fue D. Gastón de Peralta, III marqués y barón de Marcilla. Nació en Pau cuando sus padres andaban al servicio del de Albret. Obtuvo muchos títulos y preeminencias en la corte de Felipe II, llegando a ser virrey de México.

En lo lingüístico, la vinculación con Beire y San Martín de Unx es significativa. En *Orígenes del español*, Menéndez Pidal cartografiaba el límite de predominio del vascuence en los siglos IX-X,<sup>22</sup> situando entre las poblaciones más meridionales a Beire. Un documento de 1587, conservado en la Biblioteca del Seminario de Vitoria y editado por M. Lecuona,<sup>23</sup> incluye una lista de las poblaciones del obispado navarro de Pamplona en la que se diferencian las que hablan vasco de las que no lo hablan. San Martín de Unx era todavía vascohablante en 1587, según ese documento, aunque, a la luz de otras interpretaciones,<sup>24</sup> es probable que se tratara ya de un núcleo bilingüe, en fase de castellanización avanzada. (Véase el mapa, tomado de <http://www.angelfire.com/co2/muzaraquelllingua/vasco/navarra/navarra.htm>)

El desarrollo histórico de Beire se inició como un núcleo repoblado desde San Martín de Unx, del que se independizó administrativamente, con el título real de villa y una serie de privilegios, en el año 1212, por el valor demostrado por sus voluntarios en la batalla de las Navas de Tolosa. El texto objeto de comentario parece corroborar que a principios del XVI, cuando se escribió, la zona seguía teniendo presencia y uso de la lengua vasca, si bien, a juzgar por el mismo texto, ya marginal.

La vinculación de los Ezpeleta con la villa de Beire se concretó en 1457 con la concesión a mosén Bernart de Ezpeleta, por parte del rey Juan II, del Señorío de Beire, con la jurisdicción y demás derechos. La princesa Leonor confirmó en 1475 la donación; pero excluyó la jurisdicción. En 1510 Juan de Albret (o Juan III) y Catalina de Foix recuperaron la villa, vinculándola al patrimonio de la Corona. Sin embargo, esa relación hubo de ser más antigua.

Aunque el rey Carlos II concedió en 1378 el señorío perpetuo de la villa a Roger, vizconde de Castelbón, en 1391 Carlos III atribuyó sus rentas al Alférez Carlos de Beaumont. A fines del siglo XIV, por lo tanto, estaba ya en el ámbito de poder y administración de los Beaumont, descendientes de San Luis de los Franceses, como se sabe, que emparentarían luego con los Ezpeleta. Ambas familias concentraron poder y tierras a lo largo del siglo XV, a fines del cual tomaron partido a favor de Francia en la disputa dinástica, que se saldaría finalmente con la incorporación histórica de Navarra a los reinos de España.

Desde 1457 la historia de la familia Ezpeleta aparece vinculada a su palacio, concedido en 1457 por Juan II a Bernart de Ezpeleta. La edición de *Las Trescientas* pudo, por tanto, adquirirse directamente, en 1505 o poco después, puesto que el tema encajaba perfectamente con las vicisitudes de la fortuna familiar, y formar parte de la biblioteca del palacio, de cuyos propietarios sabemos que, en 1548, don Miguel de Ezpeleta obtuvo las prerrogativas de Cabo de Armería con derecho de llamamiento de cortes. En 1586 su sucesor, León de Ezpeleta, logró una merced de acostamiento de 30.000 maravedíes anuales, que luego disfrutaron, en 1596, su

<sup>22</sup> 4ª edición, Madrid: Espasa Calpe, 1956. Mapa entre las páginas 464-65.

<sup>23</sup> *RIEV*XXXIV, 1933, 365-74. Citado por Ana María Echaide, "Iturri y bide en la toponimia y la situación histórica del euskera en Navarra", *Pulchre, bene, recte. Estudios en Homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona: EUNSA, 2002, 435-48.

<sup>24</sup> Resumidas por Ana María Echaide, *loc.cit.* 436.

hijo Miguel de Ezpeleta, en 1616 Ignacio Antonio de Ezpeleta<sup>25</sup> y en 1660 León de Ezpeleta y Goñi, cuyo sucesor Miguel de Ezpeleta solicitó en 1686 que el palacio se anotase como de cabo de armería en los Libros Reales. En 1719, Agustín de Ezpeleta litigó por la exención de los bienes agregados. Joaquín de Ezpeleta solicitó rebate de cuarteles en 1781. El hermano de éste, José de Ezpeleta, fue nombrado Conde de Ezpeleta de Beire por Carlos IV el 31 de agosto de 1797.<sup>26</sup> El libro fue sellado verosímilmente en esos años finales del siglo XVIII con la corona y el título de conde, como figura en el ejemplar de Buenos Aires.

Bien sea porque lo poseyera la familia desde su impresión, bien porque lo adquiriera, la nota en vascuence permite suponer que el ejemplar estuvo en una zona vascohablante desde muy pronto, en el siglo XVI con seguridad, verosímilmente desde su compra inicial: el tema de la Fortuna, la fecha de su edición y los acontecimientos navarros de fines del siglo XV (en los que los Beaumonteses apoyaron al perdedor, el príncipe de Viana) y principios del siglo XVI, con la victoria de Fernando de Aragón y la incorporación a Castilla (los beaumonteses apoyaron también la causa perdedora, la francesa en este caso), se combinan de modo interesante en esta hipótesis.

El patrimonio de los Ezpeleta en Beire se deshizo en 1895. En esa fecha los Padres Blancos adquirieron el palacio y por entonces debió producirse la compra del impreso de *Las Trescientas* por Raymond Foulché-Delbosc, al deshacerse la biblioteca.<sup>27</sup> Es el único ejemplar con el sello del Conde de Ezpeleta que figura en la colección de Buenos Aires y, salvo error por parte de este crítico, el único que poseyó el estudioso francés. Desde ahí fue a parar, como se vio, a Buenos Aires, donde ha sido posible recuperar y descifrar este texto en vasco, junto con toda una posible historia de un libro en una familia.

---

<sup>25</sup> Esta fecha tan cervantina lleva a recordar, inmediatamente, el penoso episodio de 1605 en Valladolid, donde ocupaban una casa la esposa de Cervantes, Catalina de Salazar, su hija Isabel de Saavedra, con la que el autor tenía desavenencias, y sus hermanas Andrea, con su hija Constanza de Ovando, y Magdalena. En la investigación sobre la muerte en extrañas circunstancias de un caballero navarro, Gaspar de Ezpeleta, los vecinos señalaron las relaciones que algunas mujeres de la familia mantenían con éste y otros personajes.

<sup>26</sup> Se le incorporó la grandeza de España el 22 de marzo de 1866.

<sup>27</sup> A lo largo del siglo XIX la historia de los Ezpeleta fue también interesante. El 13 de febrero de 1808, siendo el Conde de Ezpeleta Capitán General del Principado de Cataluña, permitió a los soldados franceses del general Duhesme la entrada en Barcelona y, además, les autorizó a compartir la guardia con las tropas españolas, por lo que la puerta principal estaba guardada por veinte soldados españoles y una compañía de granaderos francesa. Pese a que el 16 de febrero los franceses habían ocupado Pamplona, tras engañar a la guarnición distrayéndola con juegos en la nieve, mientras les quitaban las armas, hecho conocido de Ezpeleta, puesto que protestó por él a Duhesme, el 29 de febrero la división Chabrán se desplazó de Mataró a las puertas de Barcelona y la división Lechi, que ya estaba en la ciudad, formó ante la ciudadela en parada de revista. Con el pretexto de saludar al Gobernador de la Ciudadela, Lechi y un oficial de Estado Mayor cruzaron el puente, sobre el que el general francés se paró, dio instrucciones al oficial al mando de la parada y los soldados franceses del batallón de Vélites corrieron hacia el puente, penetraron en la ciudadela y tomaron preso al Gobernador. Ya en el XVIII los Ezpeleta aparecen vinculados a Cuba, donde, del primero de diciembre de 1785 hasta 1789 José Manuel Ignacio Timoteo de Ezpeleta Galdeano Dicastillo y del Prado (nacido en 1740 ó 41, muerto en 1823) fue Gobernador. Entre 1828 y enero de 1840 ocupó el mismo cargo Joaquín Ezpeleta y Enrile (1786-1863).



# ADJEKTIBOA AITZIN-EUSKARAZ

Mikel Martínez Areta

(UPV / EHU)

## 0. Sarrera

Lan honen helburua<sup>1</sup> aitzin-euskarazko adjektiboaren kategoria ikertzea da. Baina ‘aitzin-euskara’ esateak bi zentzu ditu. Lanaren izenburuan dagoen zentzua orokorra, etxetik ibiltzeko modukoa da: ‘euskararen aurre-historia’, besterik zehaztu gabe. Lanean zehar topatuko dugun zentzua, ostera, teknikoagoa, zehaztuagoa da: akitaniar inskripzioen garaiari dagokio eta jorratuko dugun kronologiaren barneko fase bat besterik ez da. Aurreko garaiak ere jorratuko ditugu, horretarako barne-berreraiketa behar dugularik. Jakina denez, barne-berreraiketa ez da metodo konparatzailea bezain fidagarri, baina hainbat disziplinan beraren bidez orokorki onartu diren emaitzak lortu dira. Beraz, ezin dugu aldeztu aurretik baztertu.

Lehenengo atalean egungo euskarazko adjektiboaren hastapen batzuk ezarriko ditugu. Bigarrenean, ‘adjektibo’ kategoriaren tipologiaren inguruko hausnarketa batzuk aurkeztuko ditugu, batik-bat Dixonen artikulua ezagun batean oinarrituz. Hirugarrenean, beste lan batean proposatu dugun kronologia laburbildu ondoren, Dixonen hastapenak aitzin-euskararen aurreko garaiei egokituko dizkiegu, azkenean adjektiboaren kategoriaren garapenari buruzko proposamen bat burutzeko.

## 1. Adjektiboa euskaraz

Indoeuropar hizkuntza batzuetan, adjektiboaren ezaugarri formala deklinaturik izatea da. Euskaraz, ordea, izenaren atzean agertzea da. Honek esan nahi du ‘izen + adjektibo’ sintagmetan dtu.-dle.<sup>2</sup> egitura dugula, semantikaren aldetik izena beti sintagma-burua eta adjektiboa determinatzaile-moduko zerbait baitira. Haatik, itxuraz behintzat hau hizkuntzaren beste egitura batzuekin kontraesan nabarmenean dago. Bai erlatiboko esaldietan (*Peiok ikusi duen txakurra*), bai ‘X-(r)en edo -(e)ko Y’ egiturako sintagmetan (*Mirenen urte-betetzea, horrelako zerbait*), bai menpetasunezko konposatuetan (*bizkar-hezurra*), elementuen hurrenkera dle.-dtu. da.

---

<sup>1</sup> Lan hau 1999 eta 2003 urteen artean Eusko Jaurlaritzak emandako diru-laguntzaren babesean burutu da. Bestalde, lan honen aurreko bertsio bat irakurri duen eta zehaztapen baliotsuak egin dizkigun J. A. Lakarrari eskerrak zor dizkiogu.

<sup>2</sup> Dtu.: determinatu; dle.: determinatzaile.

‘Izen + adjektibo’ hurrenkera orokorrean finkoa izan arren, Lafonek (1964: 247-48) baieztapen honi fiabardura batzuk egiten dizkio. Etxeparengan *gaixo bekatharia* eta *gaixo amorosa*<sup>3</sup> aurkitzen ditugu. Jatorria edo bizilekua adierazten duen *-ar* edo *-tar* atzizkia batzuetan determinatzen duen izenaren aurrean kokatzen da. Azkueren (1923-25: 132) erregelaren arabera, izenek sexua edo lanbidea adierazten baldin badute, orduan hauen aurrean kokatzen dira: *Lekeitiar neskatilak, Ondarrutar maisua*. Baina izen bereziak baldin badira, atzean: *Mari Bati Lekeitiarra*. Bestalde, behe-nafarreraz *eskuin beharria* zein *beharri eskuina* esan daiteke. Halaz ere, postulatu orokorpena benetan hartzekotan, badirudi hauetariko lehena konposatu baten moduan aztertu behar dugula, *beharria ezin* baitugu inolaz ere adjektibotzat jo.<sup>4</sup> Egia esan, kasu guzti hauek ez dute orokorpenaren balioa ezeztatzen. Etxepareren *gaixo bekatharia* eta *gaixo amorosa* esapideetan, sintagmaren bi osagaien arteko harremana koordinatibotzat har dezakegu, biak sintagma-buruak izanik. *Lekeitiar neskatilak* sintagma, bere aldetik, *Lekeitioko neskatilak*-en antza handia du, nahiz eta lehen sintagmaren lehen osagaiak eratorpeneko atzizkia duen, bigarrenarenak ordea deklinabidekoa. Adjektiboa izenaren atzean egotea, beraz, kategoria honen ezaugarri bat da.<sup>5</sup> Beste bat eratorpenean behatzen da. Atzizki batzuk izenak eratzeko erabiltzen diren bitartean (*handi > handi-tasun*), beste batzuetatik adjektiboak eraten dira (*harri > harri-tsu*).

Hau honela bada ere, Lafonek (1964: 255) ohartarazten digu erroaren egitura behatuz gero ikus dezakegula adjektiboak eta izenak antzekoak direla. Konpara bitez honako bikote hauek: *handi - mendi, gizen - gizon, hotz - hitz, eder - epher, berri - herri*. Zubereraz, hauek guztiek azentuera berbera dute. Honetaz gain, hitz batzuk izen- zein adjektibo-moduan funtziona dezakete: *gose, egarri, laster, lo, argi...* Zaharra dirudien *-i* atzizkiaren morfologia historikoa aztertzen baldin badugu, nolabait partizipio-itxura duela ondorioztatuko dugu. Baina *-i* hau izenetan (*harri, herri, iturri, orri, \*arrani* “arrain”) nahiz adjektiboetan (*berri, gorri, zuri, hori, urri, ebili, ekusi*) agertzen bide zaizkigu.

Itzul gaituzen dle.-dtu. eta dtu.-dle. egituren arteko aipatu adostasunik ezera. Beste hainbat kasutan bezala, Martinet<sup>6</sup> kopernikar biraketa baten bidez saiatzten da euskararen fenomenoak azaltzean. Bere aburuz, erlatiboko esaldiak, ‘X-(r)en edo -(e)ko Y’ egiturako sintagma eta euskaraz oso sarritan gertatzen diren menpetasunezko konposatuak behatuz gero, ondorioztapen logikoa da euskaraz elementuen hurrenkera naturala dle.-dtu. dela. Egitura sintaktiko osoa, bere ustetan, hurrenkera honetan oinarritzen da. ‘Izen + adjektibo’ sintagmetan bestelako egitura bat agertzea itxurazkoa baizik ez da (ik. Lafon 1964: 257): “Pour les Basques d’aujourd’hui, généralement bilingues, *etxe berri* correspond à un autre type de relation que *etxe xori*, ce qu’ils résumeront en disant que *xori* est un nom et *berri* un adjectif: amenés à

<sup>3</sup> Bertso berean *amoras gaixoa* aurkitzen dugu.

<sup>4</sup> Halaber, *zahar-hitzak, zuhur hitzak* Oihenarten atsoitzean (420) bi konposatu ditugu, ez bi sintagma. Esanahia ez da “hitz zaharrak, hitz zuhurrak”, “zaharren hitzak, zuhurren hitzak” baizik.

<sup>5</sup> Nolanahi ere, kontuan har bedi zenbait determinatzaile (*zenbait, zein, hainbat, beste*), bai eta zenbakiak ere, izenaren aurrean doazela.

<sup>6</sup> Ik. Lafon (1964: 256-59). Ezin izan dugu Martineten artikulua aurkitu. Lafonen laburpenean oinarritzen gara.

traduire l'abstrait "nouveauté", ils fabriqueront le dérivé *berritasun* avec un suffixe *-tasun* qui a tout l'air de remonter, en dernière analyse, au latin au latin *-tātīōnem*.<sup>7</sup> En fait, *berri* s'emploie très largement dans des constructions substantivales pour désigner tout ce qui est nouveau ou neuf. Pour mieux comprendre la structure de la langue, on aurait intérêt à traduire *etxe berri* comme "nouveauté de maison" plutôt que comme "maison neuve". Le traitement de ce qui est, dans nos langues, un adjectif épithète comme le déterminé d'un syntagme de détermination est attesté dans de nombreuses langues et, bien qu'il nous paraisse étrange, il n'est pas inconnu en français où *amour d'enfant* a volontiers le sens d'enfant aimable". Jarraian, Martinetek paralelo tipologiko bat eskaintzen digu. Ipar-Ameriketako Ipar-Mendebaldean dagoen chinook-*ez*, izakien eta gauzen ezaugarri edo nolakotasun asko adierazteko hitz abstraktuak erabiltzen dira. Hizkuntza honetaz, "gizon gaiztoak haur gizajoa hil du" honela esango litzateke: *gizonaren gaiztotasunak haurraren gizajotasuna hil du*. "Neska batek saski txiki bat erabiltzen du", bere aldetik, *neska batek saski baten txikitasa erabiltzen du*.

Halaz ere, esan behar dugu gure ustetan Martineten ikuspegi hauek defendaezinak direla. Euskaraz epiteto-moduan erabiltzen diren hainbat adjektibotan (eta konkretuki berak adibide-moduan jartzen duen kasuan), azterketa morfologiko batek eratorpeneko atzizki bat erakusten digu. *Berri*-ren kasuan, argi dago *-i* atzizkia beste hainbat adjektibotan eta izenetan (*gorri*, *zuri*, *harri*, *herri*...) agertzen den berbera dela. Atzizki honen esanahi zehatza zeinahi den ere, ziurra da hitz hauek ezin direla hitz abstraktuak izan. Atzizki hau hainbat aditzetan agertzen diren *ekus-i* eta *ebil-i* bezalako partizipio perfektiboekin konparatu da (ik. Trask 1990). Izen batean bederen, alegia, arriskurik gabe berreraiki dezakegun *\*arran-i-n* (> *arrain*), badirudi paralelo semantiko onargarri bat dugula gazte-lerazko *pesc-ado*-rekin erkatzen badugu. Edozein kasutan, *-i-z* amaitutako hitz gehienetan esanahi singulatzaila-moduko bat antzeman daiteke. Ezin dira inolaz ere hitz abstraktuak izan. Gauza berdintsua esan dezakegu *handi* adjektiboaz, non seguruenek *-ti* atzizkia dugun, eta atzizki honen esanahiak pertsona bati edo gauza bati ezaugarri bat eransten zaio (*lotsa* > *lotsati*, *beldur* > *beldurti*, *seta* > *setati*, *lo* > *loti*). *Handi* ere, beraz, ezin da hitz abstraktu bat izan. Kontuan hartu behar dugu *-i* edo *-ti* (honen forma zaharra ziurrenik *-di* delarik) bezalako atzizkiak oso zaharrak direla, eta lexikoan esanahi singulatibo bat duten atzizkizko izenondoak (adibidez, *lur berr-i*) aurkitzen ditugun momentutik, horrek esan nahi du izenondo hori epiteto-moduan interpretatzen dela, ez hitz abstraktu-moduan, eta egungo euskara sinkronikoaz (honetaz ari da Martinet), beraz, izenondo guztiak era horretan interpretatuko dira.

Martinetek erabateko simetria bat bilatzen du euskararen sintaxian, dena dle-dtu. egiturara egokituz. Haatik, erabateko simetria hauek ez dira inolaz ere derrigorezkoak, hurrengo atalean ikusiko dugun legez.

Ondorengo atalean saiatuko gara 'adjektibo' kategoriaren tipologia bat zirriborratzen.

<sup>7</sup> Zubererazko *-tarzun* forma kontuan hartzen badugu, etimologia hau behintzat zalantzarria da.

## 2. 'Adjektibo' kategoriaren tipologia

### 2.1. Adjektibozko hizkuntzak eta beren ezaugarri tipologikoak

Iruzkin ditzagun jarraian nolabait 'adjektiboaren akzidente tipologikoak' izenda ditzakegun ezaugarriak. Dixonen (1982) lanean oinarrituko gara eta, hortaz, ingelesezko adibideak aipatuko ditugu nagusiki, baina kasu bakoitzean euskarak berezitasunen bat erakusten badu, aipatuko dugu (batik-bat hitz-hurrenkerari dagokionez). Bestalde, egokia izatekotan bestelako egiturak erakusten dituzten hizkuntzetako datuak ere tartekatuko ditugu.

#### 2.1.1. *Tipo semantikoak*

Adjektiboaren kategoria duten hizkuntzetarako, Dixonek (1982: 16) zazpi 'tipo semantiko' proposatu ditu, ustez adjektibozko hizkuntza guztietan gertatzen direnak eta beraz 'linguistic universal'-tzat har ditzakegunak. Berak adibide-moduan jartzen dituen ingelesezko adjektiboekin aurkezten ditugu hemen:

- 1) *Dimentsioa*: *big* "handi", *large* "handi", *little* "txiki", *small* "txiki"; *long* "luz", *short* "labur"; *wide* "zabal", *narrow* "mehar"; *thick* "lodi", *fat* "gizen", *thin* "argal"...
- 2) *Ezaugarri fisikoa*: *hard* "gogor", *soft* "leun"; *heavy* "astun", *light* "arin"; *rough* "latz", *smooth* "leun"; *hot* "bero", *cold* "hotz"; *sweet* "gozo", *sour* "mingots"...
- 3) *Kolorea*: *black* "beltz", *white* "zuri", *red* "gorri"...
- 4) *Giza-ezaugarriak*:<sup>8</sup> *jealous* "jeloskor", *happy* "zoriontsu", *kind* "atsegin", *clever* "azkar", *generous* "eskuzabal", *gay* "alai", *cruel* "anker", *rude* "zakar", *proud* "harro", *wicked* "zital"...
- 5) *Adina*: *new* "berri", *young* "gazte", *old* "zahar"...
- 6) *Balorea*: *good* "on", *bad* "txar"; *proper* "egoki", *perfect* "ezin hobe", *pure* "garbi", *excellent* "bikain", *fine* "trebe", *delicious* "atsegingarri", *atrocious* "krudel", *poor* "behartsu"...
- 7) *Abiadura*: *fast* "azkar", *quick* "bizkor", *slow* "motel"...

Hizkuntza bakoitzean, tipo semantiko hauen kuantitatezko banaketa ezberdina izango da eta zenbait faktoreren menpe (kultura, gizartea, erlijiozko pentsakera...) egongo da.<sup>9</sup> Baina, printzipioz, Dixonen sailkapena abiapuntu tipologiko onargarria izan daitekeelakoan gaude.

#### 2.1.2. *Oposaketa semantikoak*

Hizkuntza baten adjektiboetan, bi motatako oposaketa semantikoak egon daitezke:

- a) *Antonimia*: bi adjektiboen arteko oposaketa erlatiboa, gradualala da: *large* "handi" - *small* "txiki". Esan dezakegu oposaketa hau aipatu tipo semantiko guztietan gerta daitekeela.

<sup>8</sup> Hauetariko batzuk animalietarako (batez ere etxeakoetarako) ere balio dute.

<sup>9</sup> Adibidez, koloreen eremu semantikoa eskimalen hizkuntzaz eta boskimanoenaz ezberdina izango da.

- b) *Osagarritasuna*: baten ezeztapenak bestearen baieztapena inplikatzten du: *single* “ezkongabe” - *married* “ezkondu”.

### 2.1.3. *Aurrizki pribatzaileen bidez adierazitako antonimiak*

Bai antonimiako bai osagarritasuneko oposaketetan, kontrako adjektibo bat aurrizki pribatzaile baten bidez era daiteke: *kind* “atsegin” - *unkind* “zakar”, *polite* “edukazio oneko” - *impolite* “edukazio txarreko”, *happy* “zoriontsu” - *unhappy* “zorigaitzoko”. Ingelesez, kontrakotasuna adierazteko baliabide hau ia soilik GIZA-EZAU-GARRI tipo semantikoaren barnean agertzen da. Baina beste hizkuntza batzuetan baliabide hau are emankorragoa da eta beste tipo semantiko batzuetan ere agertzen zaigu.<sup>10</sup>

### 2.1.4. *Atzizki eratorleak*

Adjektibozko hizkuntza gehienetan, badira eratorpeneko atzizki batzuk, zeinen bidez adjektibo eratorriak eratzen diren. Ingelesez, adibidez, *-ish* eta *-y* KOLORE tipo semantikoan batik-bat agertzen dira: *red* “gorri” > *reddish* “gorrixka”, *pink* “arrosa” > *pinkish* “arrosa-koloreko”, *green* “berde” > *greeny* “berdexka”, baina *terrible* “itzel” > *\*terriblish*, *excellent* “bikain” > *\*excellentish*. Hizkuntza gehienetan, adjektibo eratorri hauek adjektiboetatik nahiz izenetatik era daitezke, batzuetan hau lexikoki baldintzatuta dagoelarik.<sup>11</sup> Marka dezagun bidenabar ikuspegi tipologiko batetik pribazioa adierazten duten morfemak ia beti aurrizkiak direla, nolabaiteko eratorpen semantikoa adierazten dutenak atzizkiak ohi diren bitartean.

### 2.1.5. *Adjektiboetatik eratorritako aditzak*

Jakina denez, izenetatik nahiz adjektiboetatik batzuetan aditzak ere erator daitezke. Normalean, izenetatik aditz transitiboak (denominatiboak) eta adjektiboetatik aditz intransitiboak (esanahi ingresibokoak) lortzen ditugu. Baina sarritan adjektibo batetik eratorritako aditz batek esanahi transitiboa ere izan dezake. Honela, *deep* “sakon” > *deepen* “sakondu” eta *rough* “latz” > *roughen* “lazu” ingelesezko aditzek zentzu intransitiboa nahiz transitiboa har dezakete.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Errusieraz, adibidez, baliabide hau oso emankorra da eta aurrizki pribatzaile honen bidez ekoizten diren adjektiboak beste tipo semantikoetakoak izan daitezke. Ik. *красивый* “eder” / *некрасивый* “itsusi”, *внимательный* “arretadun” / *невнимательный* “arretagabe”, *терпеливый* “pazientzia handiko” / *нетерпеливый* “pazientzia gutxiko”. Euskaraz ere badira honelako oposaketa batzuk (*berdin* / *ezberdin*, *bezalako* / *ez bezalako*), baina baliabidea ez da bereziki emankorra eta ia erabat konparaketa adierazten duten adjektiboetara mugatzen da.

<sup>11</sup> Euskaraz, esateraz, *-tsu* atzizkiak izenetatik adjektiboak eratorzen dira: *arreta* > *arretatsu*, *lohi* > *lohitsu*, *gogo* > *gogotsu*; *-ska* atzizkiak, adjektiboetatik adjektiboak: *gorri* > *gorrixka*, *hori* > *horixka*. *-Txu* atzizki diminutibatzailea, ordea, izenei nahiz adjektiboetara itsats dakieke: *txori* > *txoritxu*, *txiki* > *txikitxu*.

<sup>12</sup> Halaber, euskaraz, *zikindu* eta *handitu* aditzak intransitiboak nahiz transitiboak izan daitezke. Bestalde, izenetatik eratorritako ia aditz guztiak denominatiboak dira (*bazkari* > *bazkaldu*, *afari* > *afaldu*, *orrizi* > *orraztu*), baina salbuespenak ere badira (*harri* > *harritu* “harri bihurtu (zentzu intransitiboaz)”).

### 2.1.6. *Sintagma-barneko adjektiboen hurrenkera eta adjektiboaren inguruko hitz-hurrenkera*

Adjektiboaren inguruko hitz-hurrenkerak iruzkin berezi bat merezi du. Azaletik esan dugun legez, euskararako Martinetek *etxe berri*-ren moduko ‘izen + adjektibo’ eraikuntzetarako ‘izen + izen’ azpiko egitura bat proposatzen du, euskaraz dena dle.-dtu. egiturara egokitzen delakoan. Nolanahi ere, simetria hauek ez dira inola ere derrigorrezkoak. Azken urteotako tipologiak ondo frogatu du GN eta NA egiturak aldi berean dituzten hizkuntza ugari daudela.<sup>13</sup> Hawkins-en lanean (1980) kategoria sintaktiko ezberdinetan agertzen zaigun hitz-hurrenkeraren behaketaren bidez ondoriozta daitezkeen orokorpenak aztertzen dira, Greenberg (1966) lanaren adabakian dauden datuak (142 hizkuntzatatik hartuak) oinarri harturik. Bertan ateratzen diren ondorioen arabera (1980: 196), euskararen egitura sintaktikoa (SOV/Po/GN/NA) ez da inola ere bitxia: 24 hizkuntzatan agertzen da. Zifra hau beste egitura bakar batek, SOV/Po/GN/AN motakoak, gainditzen du, hau 28 hizkuntzatan agertzen delarik. Kontuan hartu behar dugu Hawkinsek postulatzen dituen unibertsalak baldintzapean zorrotzen pean daudela. Bere orokorpenak tankera honetakoak dira (1980: 201): VSO hizkuntzetan, adjektiboa izenaren atzean agertzen baldin bada, orduan genitiboa ere izenaren atzean dago. Hots,  $VSO \supset (NA \supset NG)$ .

SOV hizkuntzei dagokienez, Hawkinsek (1980: 200-201) ondorioztatzen duen unibertsal bakarra hau da: SOV hizkuntzetan, adjektiboa izenaren aurrean agertzen baldin bada, orduan genitiboa ere izenaren aurrean dago. Hots,  $SOV \supset (AN \supset GN)$ . Hortaz, \*SOV/GN/AN motako hizkuntzarik ez dago (edo behintzat Hawkinsek darabilen hizkuntza-sortan ez da mota honetako inongo kasurik agertzen).

Baina, adierazi dugun legez, SOV/GN/NA motako hizkuntza ugari daude. Nolanahi ere, markatu behar dugu mota honetako hizkuntza guztiak (beti Greenbergen lanean agertzen direnak) Po hizkuntzak direla: ez dago \*SOV/Pr/GN/NA motako inongo kasurik. Gauza bertsua gertatzen da VSO hizkuntzei dagokienean; ez dago, beraz, \*VSO/Pr/GN/NA egitura duen hizkuntzarik. Hau ere Hawkinsen unibertsal-tan jasota dago. Honen arabera (ik. Hawkins 1980: 202-203), Po hizkuntzetan, hurrenkera VSO edo SOV baldin bada, eta adjektiboa izenaren aurrean agertzen baldin bada, orduan genitiboa ere izenaren aurrean dago. Hots (1980: 203):  $Po \& (VSO \vee SOV) \supset (AN \supset GN)$ .

Laburbilduz, tipologiak eskuratzen dizkigun datuak euskararen gertakizunei ondo moldatzen zaizkie eta Martineten eragozpenak ez daude inola ere justifikaturik.

### 2.1.7. *Adberbio eratorriak*

‘Adjektibo’ kategoria duten hizkuntza gehienetan, atzizki eratorle baten bidez adberbio bat era daiteke. Adberbio eratorri hauek GIZA-EZAUGARRI tipo semanti-

<sup>13</sup> Ik. Hawkins (1980). Jarraian aurkeztuko dugun terminologia lan honetan aurkezten dena da. GN = ‘genitibo + izen’; NG = ‘izen + genitibo’; NA = ‘izen + adjektibo’; AN = ‘adjektibo + izen’; Pr = preposizio; Po = postposizio. Honela, arabierak adibidez honako patroio tipologiko hau du: VSO/Pr/NG/NA.

koan bereziki emankorrek dira: *stupid* “ergel” > *stupidly* “ergelki”, *jealous* “jeloskor” > *jealously* “jeloskorki”, *quick* “bizkor” > *quickly* “bizkorki”. EZAUGARRI FISIKO tipo semantikoan ere batzuetan adberbioak erator daitezke, baina hauek normalean zentzu metaforikoaz erabiltzen dira: *dryly remark* “idorki ohartarazi” (*dry* “idor”), *bitterly protest* “mingoski protestatu” (*bitter* “mingots”), *coldly assert* “hozki baieztatu” (*cold* “hotz”). DIMENTSIÓ tipo semantikoan, ordea, adberbio eratorriak bixiagiok dira: *big* “handi” > *\*bigly* “\*handiki”, *small* “txiki” > *\*smallly* “\*txikiki”. Nolanahi ere, ik. *narrow* “estu” > *narrowly* “estuki”.

Dena den, hau adberbioak eratzeko baliabiderik emankorrena (ez-markatua) bada ere, bai ingelesez bai euskaraz badaude atzizkirik gabe eratzen diren adberbio (markatu) batzuk. Ingelesezt: *fast* “azkarki”, *hard* “gogorki”. Euskaraz, nolabait, adjektibo guztiak adberbio-moduan erabil daitezke hizkera arruntean edo expresiboa, honako esaldi honetan kasua den legez: *mutila apal-apal etxeratu zen*.<sup>14</sup>

Halaber, alemanez adberbioak eratzeko baliabide emankorra (ez-markatua) ezer ez gehitzea da, honela adjektiboa eta adberbioa formalki identikoak direlarik: *plötzlich fragte er mich* “bat-batean galdetu zidan”. Baina zenbait kasutan atzizkiaren bidetako baliabide (markatu) bat erabil daiteke: *zufälligerweise* “kasualitatez” (*zufällig* “kasualitatezko”).

### 2.1.8. Adberbio eratorrien konparaketa

Ingelesak ez du baliabide morfologikorik aipatu adberbio eratorri hauetatik konparatiboak eratzeko. Euskarak, ordea, bai: *cleverly* “azkarki” > *\*cleverlier* “azkarkiago” (zuzena *more cleverly* izango litzateke), *slowly* “astiro” > *\*slowlier* “astiroago” (zuzena *more slowly* izango litzateke).

## 2.2. Noiz izan ditzake hizkuntza batek adjektiboak?

Aurreko azpi-atalean adjektiboaren kategoria duten hizkuntzez jardun dugu. Baina zenbait hizkuntzatan ez dago ‘adjektibo’ kategoriarik. Hizkuntza batean adjektiboaren kategoria dagoen ala ez auresateko, alde batetik baliabide sintaktikoak ditugu. Euskaraz nahiz gazteleraz, esaterako, sintagma-barneko hurrenkeran adjektiboa izenaren atzean dago; hartan derrigorrez, honetan erabilera ez-markatuan: eusk. *etxe ederra*, gazt. *la casa hermosa*.<sup>15</sup> Frantsesez nahiz ingelesez, ordea, adjektiboa ia beti izenaren aurrean dago: fr. *la belle maison*, ing. *the beautiful house*.<sup>16</sup> Alemanez, ‘adjektibo + izen’ hurrenkera derrigorrezkoa izateaz gain, adjektiboak deklinabide berezi

<sup>14</sup> Kasu honetan *apal-apal* adberbiotzat jotzea *mutila*-ren aposiziotzat jotzea baino egokiago delakoan gaude.

<sup>15</sup> Euskaraz, sintagma bakoitzaren azken adjektiboari (egotekotan) zehaztapena, zenbakia eta kasua adierazten dituen morfema bat gehitzen zaio, baina hau sintagma osoari dagokio, ez adjektiboari soilik. Gazteleraz, adjektiboak zenbakiko eta generoko konkordantzia izan behar du sintagma beraren izenarekin: *las casas hermosas* “etxe politak”, *el jardín hermoso* “lorategi polita”.

<sup>16</sup> Frantsesez, adjektiboak zenbakiko eta generoko konkordantzia izan behar du sintagma beraren izenarekin: *les belles maisons* “etxe politak”, *le bel jardin* “lorategi polita”. Ingelesezt, ostera, adjektiboa ez da inoiz numerorako deklinatzen (kasurik ez dago hizkuntza honetan, ez eta generoaren ezberdintze morfologikorik): *the beautiful houses* “etxe politak”.

bat eskatzen du, erakusleena eta izenena (hau da, honetatik geratzen dena) ez bezalakoa: *das schöne Haus*.<sup>17</sup> Errusieraz, halaber, 'adjektibo + izen' hurrenkera derrigorrezkoa den bitartean, adjektiboak deklinabide berezi bat du (erakusleekin partekatzen duena), izenena ez bezalakoa: *красивыи дом*.<sup>18</sup> Arabieraz, oster, derrigorrezko hurrenkera 'izen + adjektibo' dugu, eta gainera kokaleku atributiboan adjektiboak artikulua eraman behar du,<sup>19</sup> baina aurreko bi kasuetan ez bezala, adjektiboak izenaren deklinabide berbera du: (a)*l-baytu l-ġamīlu*.<sup>20</sup> Latinez eta beste hainbat indoeuropar hizkuntzatan ere adjektiboak izenaren deklinabide berbera du, baina sintagma-barnean izena eta adjektiboaren arteko hurrenkera ez da tinkoa (joerak badaude ere): *pulchra domus*, baina *populus Romanus* "erromatar jendea".<sup>21</sup>

Beste alde batetik, baliabide morfologikoak ere erabil ditzakegu adjektiboak auresateko, baina hauek ez dira lexiko osorako baliagarri. Euskaraz, *-tsu* edo *-ti* atzizkia duten ia hitz guztiak adjektiboak dira, baina *gorri*, *maker* edo *bizardun* adjektiboek ez digute berez esaten adjektiboak ala izenak diren, beraien alboan itxura morfologiko berdintsua duten *herri*, *aker* edo *hiztun* izenak aurkitzen ditugularik. Azken sei hitz hauetan, semantik eta sintaxiak soilik aurrean diezagukete hitza adjektiboa ala izena den. Hurrengo galdera da: eta semantikaren eta sintaxiaren artean, zein baliabide da nagusi? Euskarazko *erromatar soldaduak*, gaztelarazko *la bella flor* "lore polita (poet.)" eta ingelezko *problems hypothetical* "arazo hipotetikoak"<sup>22</sup> bezalako kasuak markatzen baldin baditugu, kontura gaitezke sintagma-barneko hurrenkera sintaktikoak ez direla beti erabat murriztaile. Hiru kasu hauetan, adjektiboak *erromatar*, *bella* eta *hypothetical* dira, hurrenez hurren, semantika hizkuntza bakoitzean ohikoa den sintaxiaren gainetik nagusitzen delarik. Hortaz, Dixonekin bat gatoz (1982: 8) adjektiboari buruzko bere lan ezagunean esaten duela: "We work from the

<sup>17</sup> Kasu honetan, adjektiboak numeroko, kasuko eta generoko konkordantzia izan behar du sintagmaren gainerako elementuekin. Ikus bitez: *die schönen Häuser* "etxe politak", *ein schönes Haus* "etxe polit bat", *der schöne Garten* "lorategi polita", *den schönen Garten* "lorategi polita (ak.)", *die schöne Frau* "emakume polita", *der schönen Frau* "emakume polita (gt., dt.)".

<sup>18</sup> Alemanez bezalaxe, adjektiboak numeroko, generoko eta kasuko konkordantzia izan behar du sintagmaren gainerako elementuekin. Ikus bitez: *красивые дома* "etxe politak", *красивая девушка* "neska polita", *красивую девушку* "neska polita (ak.)", *красивое ждѣлице* "ostatu polita", *красивое ждѣлице* "ostatu polita (ak.)".

<sup>19</sup> Salbu eta sintagma ez-determinatua baldin bada: *baytun ġamīlun* "etxe polit bat". Bestalde, kokaleku predikatiboan, adjektiboa artikulurik gabe eta ez-determinatuta agertzen da: (a)*l-baytu ġamīlun* "etxea polita da".

<sup>20</sup> Baina, alemanez eta errusieraz bezala, adjektiboak numeroko, kasuko eta generoko konkordantzia izan behar du izenarekin: (a)*l-buyūtu l-ġamīlūna* "etxe politak", (a)*l-bayta l-ġamīla* "etxe polita (ak.)", (a)*l-bayti l-ġamīli* "etxe polita (gt.)", (a)*l-muslimatu l-ʿarabiyātu* "arabiar (emakume) musulmana"...

<sup>21</sup> Hemen ere, adjektiboak numeroko, kasuko eta generoko konkordantzia izan behar du sintagmaren gainerako elementuekin: *pulchrae domus* "etxe politak", *pulchram domum* "etxe polita (ak.)", *pulcher puer* "ume polita".

<sup>22</sup> Egoera zehaztu batzuetan, azken adibide hau gramatikala izan daiteke ingelesez. Hala nola: *he had no patience with problems hypothetical* "berak ez zuen pazientziarik arazo hipotetikoekin". Sintagma-barneko 'izen + adjektibo' hurrenkera zuzena izan dadin, bi baldintza behar ditugu: a) sintagma ez-determinatua izatea (*\*the problems hypothetical*); b) izenaren esanahia oso orokorra izatea. Honela, adjektiboak izena azpi-sailkatzen du, hurrenkerearen bitartez esanahi zehatzagoko elementua (hots, adjektiboa) gailentzen delarik.



assumption that the syntactic properties of a lexical item can largely be predicted from its semantic description. Semantics is thus held to be prior to syntax”.

Rijkhoff-ek (2000: 221) 50 hizkuntza aztertu eta hitz-moten inguruko honako hizkuntza-sailkapen hau egiten du:<sup>23</sup>

1. *mota*: V/N/A; samoera.
2. *mota*: V-N/A; hurrita, imbabura ketzua.
3. *mota*: V-N-A; abkhaz, alablak, euskara, berbice, bukiyip, burushaski, nederlandera, guarani, hetita, hmong njua, hungariera, ika, kayardild, ket, nama hottentot, nasioi, ngalakan, ngiti, oromo, sumeriera, wambon.
4. *mota*: V-N; babungo, bambara, burmera, chukchi, galela, gilyak, gude, hixkaryana, kisi, koasati, koreera, krongo, lango, mandarin txinera, nung, nung-gubuyu, pipil, sarcee, tamil, tsou, vietnamera, mendebaldeko groenlandiera.
5. *mota*: V(-N); cayuga.

V (edo V(-N)) motako hizkuntzak izateak oso zalantzazkoa dirudi; honi buruz (ik. Dixon 1982: 2). Honek esan nahi du (ia) hizkuntza guztiek nola edo halako lexema nominalen kategoria bat dutela. Badirudi, ostera, zenbait hizkuntzatan adjektiboaren kategoria lexematikorik ez dagoela. Kasu honetan, bi aukera ditugu: a) adjektibozko esanahia duten hitzak lexema nominalen kategoriaren barnean daude; ez dago baliabide morfo-sintaktikorik izena eta adjektiboa ezberdintzeko, baina testuinguruak zehazten digu halako hitz bat izena ala adjektiboa den (2. mota: V-N/A); eta b) ez dago adjektibozko esanahiko hitzik, eta adjektibozko kontzeptuak bestelako hitz-moten bidez adierazten dira (4. mota: V-N). 2. motako hizkuntza bat Australiako ngiyambaa dugu. Bertan (ik. Rijkhoff 2000: 219): “The class of nominals includes nouns as well as lexemes that would be translated as adjectives in English. Although there is a morphological difference in that only a subclass of lexemes of the N/A type permits reduplication, this is attributed to ontological rather than linguistic factors”. Mota hau txit urria da, zerrendan dakusagun legez. 4. motako hizkuntzak, ostera, ugariagoak dira. Hauetariko kasu bat galela papuar hizkuntza dugu. Hizkuntza honi buruz ari dela, Rijkhoff-ek dio (2000: 220): “If we take the Galela equivalent of the English adjective ‘big’ *lamo* and let it function as a modifier of the noun, we must also add a third person pronoun. This is because in Galela this property is expressed through a verbal predicate (“be.big”) whose sole argument must be explicitly expressed in the form of a pronominal element. Thus the whole phrase is rather like a subordinate clause”.<sup>24</sup>

<sup>23</sup> Bertan, V = aditz, N = izen, A = adjektibo. Gidoiek ( - ) hitz-moten arteko muga zehatzak adierazten dituzte; barrek ( / ), muga zehatzik eza. Adibidez, V-N-A motako hizkuntza batean, irizpide morfo-sintaktikoetan nahiz semantikoetan oinarrituz adjektiboaren kategoria argi-argi zedarri dezakegu. V-N/A motako beste batean, ostera, irizpide morfo-sintaktikoek bi lexema-mota bakarrik ezberdintzen dituzte: aditz-lexemak eta lexema nominalak. Baina azken hauek V-N-A motako hizkuntza batera itzultzen baldin baditugu, batzuetan izenezko, beste batzuetan adjektibozko esanahiak lortuko ditugu.

<sup>24</sup> N/A eta N-A egiturak ezberdintzeko, Hengeveld-ek (1982: 63-67) hizkuntza *malguak* eta *zurrunak* bereizten ditu. Ezberdintasuna geuk deskribatutakoa da: hizkuntza malguetan (tonga kasu), hitz-moten izaera testuinguruak zehaz dezake, baina ez dago baliabide morfo-sintaktikorik N bat eta A bat bereizteko. Hizkuntza zurrunetan, ostera, ‘parts of speech’ direlakoak baliabide morfo-sintaktikoen bitartez adierazten dira.

3. motako hizkuntzetan adjektiboaren kategoria baliabide morfo-sintaktikoen bitartez azaltzen da, eta beraz hizkuntza hauek 2. motakoetatik argi eta garbi ezberdintzen dira. V-N-A motako hizkuntza bat (ingeleza) eta V-N/A motako beste bat (ketxua) erkatzeko, ikus bitez ketxuazko esaldi hau eta sintagma hau (ik. Hengeveld 1992: 64):

- |        |                          |              |                 |
|--------|--------------------------|--------------|-----------------|
| (1) a. | <i>rikaška:</i>          |              | <i>hatun-ta</i> |
|        | ikusi (lehenaldia, 1sg.) |              | handi (ak.)     |
|        | “Handia ikusi nuen”      |              |                 |
| b.     | <i>chay</i>              | <i>hatun</i> | <i>runa</i>     |
|        | hori                     | handi        | gizon           |
|        | “Gizon handi hori”       |              |                 |

(1a)-n, *hatun*-ek ezaugarri bat adierazten du (“handitasun”), baina (1b)-n ezaugarri hori daukan objektu bat (“handi bat”). Hau ezberdintasun semantiko handia da, baina ezberdintasun hau hizkuntza honetan soilik ageri zaigu. Ingelesezt, osteraz, *big* “handi”-k ezaugarria bakarrik adieraz dezake. Hengeveld-en esanetan (1992: 64), “Quechua combines the functions of adjectival and nominal predicates in one part of speech”.

Aurrera jarraitu baino lehen azpimarratu nahi genuke hizkuntzalari guztiek ez dutela sailkapen hau onartzen. Croft-en aburuz, esate baterako, V, N eta A ez dira hizkuntzaren araberako (‘language-specific’) kategoriak, unibertsalak baizik. Hizkuntzaren araberako ezberdintasunak semantikan daude, ez gramatikan. Tongarako V-N/A egitura ingelesezko V-N-A egiturarekin erkatzerakoan, Croft-ek sailkapen tradizional honen jarraitzaileei ihardesten die (2000: 71): “The problem with this argument is that there are language-specific semantic differences in the meanings of the lexical items used in each function. [...] English school used predicatively does not mean the same thing as Tongan *ako* used predicatively, namely ‘study’. Going in the opposite direction, English study used referentially does not mean the same thing as Tongan *ako* used referentially, namely ‘school’. Finally, English *small* used referentially does not mean the same thing as Tongan *si’i* ‘childhood’ used referentially. [...] All of these language-specific semantic differences imply that, as in English, Tongan and Tuscarora lexical items have multiple conventional meanings, each of which happens to fall into different parts of speech of the usual sort (Noun, Verb, Adjective)”. Antzerako eragozpen bat Wierzbicka-k (2000) planteatzen du. Hizkuntzalari honek ‘parts of speech’ direlakoen definizio klasikoaren kritika bat burutzen du. Bere ustetan (2000: 286-87), kasu gehienetan hauek ez dute auresaten halako kontzeptu bat unibertsalki hitz-mota zehaztu batean sartuko den ala ez. Azken finean, Wierzbicka-k planteamendu murriztaile bat proposatzen du (2000: 287): “In my view, this can only be done on the basis of empirically established linguistic universals, that is, concepts which can be found in an identifiable form in all languages, and which can also be accepted as intuitively intelligible (non-technical) conceptual primitives”. Bere irizpideak oso eztabaidagarri izan daitezkeela onartu arren, Wierzbicka-k (2000: 295-98) unibertsal hauen zerrenda bat eskaintzen digu. Adjektiboak dagokienez, berak proposaturiko lau unibertsalak (Dixonen artikuluan oinarrituz) hauek dira: “handi”, “txiki”, “on” eta “txar”. Eta gehitzen du (2000: 297): “But suppose that in a certain language

the words for BIG and SMALL behave in some respects differently from the words for GOOD and BAD-which pair would we then treat as the deciding one? In my view, in a case like this the best solution will be to go with BIG and SMALL, rather than with GOOD and BAD; for it is more likely that the words for GOOD and BAD will behave in some respects like the words of the class including DO and HAPPEN (that is, “verbs”) than that the words for BIG and SMALL will”. Nolabait, eragozpen hauek guztiak oso zentzudunak diren arren, eremu teorikoan sartzen dira. Diakroniaz jarduteko, planteamendu funtzional tradizionala baliagarri izan daitekelakoan gaude.

Jarraian 3. motako eta 4. motako hizkuntzen azterketara mugatuko gara, bi arazoirengatik batik-bat: a) motarik ohikoenak dira; eta b) hurrengo atalean ikusiko dugun legez, aitzin-euskararen berreraiketakako hauek dira interesgarrien gerta dakizkigukeen motak.

3. motako hizkuntzetan (hots, V-N-A egiturakoetan), Dixonek (1982: 1-7) bi azpi-mota aurkitzen ditu: a) adjektibo-klase zabala, irekia eta emankorra duten hizkuntzak; b) adjektibo-klase murrizta, itxia eta ez-emankorra duten hizkuntzak. Haietan, adjektiboak oso ugari dira eta adjektibo berriak sortzeko baliabide morfologiko anitz daude; hauetan, adjektibo gutxi daude eta adjektibo-klasea itxia ohi da, hots, ez dago adjektibo berriak sortzeko eratorpeneko baliabiderik. Semantikaren ikuspegitik, adjektibo-klase zabaleko hizkuntzetan adjektiboek esanahi zehatzagoak adierazten dituzte, eta esanahi hauek erlatiboki aldaketa gutxirekin itzul daitezke hizkuntza batetik beste batera; adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan, ostera, adjektibo bakoitzak okupatzen duen hedadura semantikoa zabalagoa da eta ez aurreko kasuan bezain zehatza.

Ez dago esan beharrik bereizte hau erlatiboa dela. Zenbat adjektibo behar ditu hizkuntza batek bere adjektibo-klasea zabala izan dadin? Erabaki hau subjektiboa izango da beti. Irizpide morfologikoak kuantitatiboak baino sinesgarriagoak direlakoan gaude. Adjektibo-klase murrizteko hizkuntza batean adjektiboak urriak eta aldaezinak dira. Gainera, klasea itxia denez gero, ez da erraza bestelako hitzak (izenak eta aditzak adibidez) adjektibotzat berrinterpretatu daitezzen eta jadanik dagoen sortaren adjektibo-kopurua areago dezaten. Bestalde, sarritan adjektibo-klase murrizteko V-N-A hizkuntzen eta V-N(/A) hizkuntzen arteko muga zehatzik ez dago, Dixonek (1982: 34-54) aztertzen dituen hizkuntzen analisisan ikus dezakegun legez. Hortaz, joerez bakarrik ari gara eta ohartu behar dugu konbentzionalki ‘motak’ deituko ditugun kategoria hauek *continuum* baten barnean ulertu behar ditugula. *Continuum* honen muturrak adierazteko kasu argiak aukeratu behar ditugu. Adjektibo-klase zabaleko V-N-A hizkuntza baten kasu argia ingelesa da. Ingelesezh ehunka adjektibo daude, eta adjektibo berriak eratortzeko baliabideak aski ezagunak dira. Adjektibo-klase murrizteko V-N-A hizkuntza baten kasu argia igbo hizkuntza da. Igboz, zortzi adjektibo dira bakar-bakarrik, hauetariko lau gainerako lauren aurkako antonimiako oposaketan daudelarik.

Dixonek aurkezten digun hizkuntza-corpusean (ik. Dixon 1982: 34-54), hizkuntzalari honek 17 hizkuntza aztertzen ditu, hauetariko bakoitzean honako galdekizun hauek iruzkinduz: a) zenbat adjektibo dituen hizkuntzak; b) formaren aldetik, nolako baliabide morfo-sintaktikoak dauden hizkuntzan adjektiboaren kategoria bereizteko (egotekotan, zeren V-N egiturako pare bat hizkuntza ere aztertzen bai-

titu); d) nola antolatzen diren lexikoan berak proposaturiko zazpi 'tipo semantikoak' (ik. 2.1.1.), eta nola tipo semantiko batzuk ia era aldaezin batean hitz-mota batzuei dagozkien.

Orain azterketa honetatik atera daitezkeen ondorioetara mugatuko gara. Datuen behaketatik, Dixonek (1982: 46-62 eta 1-7) honako joera, orokortasun, uni-bertsal edo hausnarketa orokor hauek aurkezten dizkigu:

1) Hizkuntzak bi taldetan sailka daitezke: a) adjektibo-klase zabal eta ireki bat dutenak; eta b) adjektibo-klase murriztuta eta itxi bat dutenak. Lehen taldean ingelesa, dyrbal eta tzotzil bezalako hizkuntzak ageri zaizkigu. Hizkuntza hauetan, zazpi tipo semantikoetako adjektiboak daude. Bigarren taldeko hizkuntzen artean hauexek dira: hua (12 adjektibo inguru), hausa (12 inguru), telugu (30 inguru), bamba (20 inguru), luganda (40 inguru), acoolli (40 inguru), alambak (40 inguru), kiriwini (45 inguru), sango (45 inguru), swahili (75 inguru). Hizkuntza hauetan, normalean ez dago zazpi tipo semantikoetako adjektiborik: tipo semantiko batzuk adjektiboaren kategorian sartzen dira eta beste batzuk bestelako hitz-motetan. Ondorengo bost orokortasunak tipo semantiko hauen agerpenaren inguruko zehaztapenak dira.

2) Adjektiboak dituzten hizkuntza guztietan, ADIN, DIMENTSIO, BALORE eta KOLORE tipo semantikoak gehienetan adjektiboaren kategorian sartzen dira.

3) Adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan, GIZA-EZAUGARRI tipo semantikoa nagusiki izenaren kategorian sartzen da. Honela, 12 adjektibo bakarrik dituen hauszaz tipo semantiko honetako hitz guztiak izenak dira. Adjektibo gehixeago dituzten hizkuntza batzuetan, tipo semantiko honetako hitz bakar bat edo bi besterik ez dago. Adjektibo-klase zabaleko hizkuntzetan, GIZA-EZAUGARRI tipo semantikoko hitz batzuk izenak dira, baina orokorrean adjektibo izateko joera erakusten dute.

4) Adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan, EZAUGARRI FISIKO tipo semantikoa nagusiki aditzaren kategorian sartzen da. Adjektibo gutxitako hizkuntzetan, tipo semantiko honetako adjektiborik ez egoteko joera dago; adjektibo-kopurua areagotu ahala, hauetarikoren bat aurki dezakegu.

5) EZAUGARRI FISIKO tipo semantikoa adjektiboaren kategorian sartzen baldin bada, orduan ABIADURA tipo semantikoa ere kategoria honetan sartuko da. Hau adjektibo-klase zabaleko hizkuntzetan (ingelesa, dyrbal, yurok eta tzotzil bezalakoe-tan) nahiz adjektibo-klase murriztuta baina honen barnean adjektibo-kopuru ertaina duten hizkuntzetan (japoniera eta swahili bezalakoetan) gertatzen da.

6) EZAUGARRI FISIKO tipo semantikoa aditzaren kategorian sartzen baldin bada, orduan ABIADURA tipo semantikoa adberbioaren kategorian sartuko da. Hau bamba eta sango hizkuntzetan gertatzen da.

7) Adjektibo-klase zabalen eta murriztuta arteko dikotomia honen alboan, badugu beste bat: *biziki adjektibozko hizkuntzak* ('strongly adjectival languages') eta *biziki aditzeko hizkuntzak* ('strongly verbal languages'). Orokorrean, zenbat eta adjektibo gehiago izan hizkuntza batek, orduan eta gertuago egongo da hauetariko lehen eredutik, baina hau ez da beti kasua. Biziki adjektibozko hizkuntzetan (dyrbal kasu), adjektiboaren kategoriak zazpi tipo semantikoak monopolizatzen ditu: zazpi tipo semantiko hauetako ia hitz guztiak adjektiboak dira, ez dagoelarik berauei dagoen ez aditzik, ez izenik. Biziki aditzeko hizkuntzetan (hausa kasu), ostera, ia le-xiko osoa adjektiboa ez beste kategorietan sartzen da.

Hemen ere *continuum* bat besterik ez dugu. Bi mutur hauen artean badago tar-teko kasurik: ingelesa, adibidez, oposaketa honen aurrean *hizkuntza neutral* bat da. Hizkuntza honek ehunka adjektibo ditu, baina aztergai ditugun zazpi tipo semantikoetako hitz asko bestelako kategorietan ere sar daitezke. Hortaz, dualtasun honen mutur batean edo bestean egotea ez da arazo kuantitatibo bat, arazo erlatibo bat baizik. Ingelesak adjektibo asko ditu (bere eratorpeneko baliabide morfologikoei esker batik-bat), baina corpus lexiko orokor esker duen neurrian, adjektiboaren kategoriak ez du lexiko osoa monopolizatzen.

8) Biziki adjektiboko diren hizkuntzetan, adjektibo guztien antonimoak adjektibo dira, hain adjektibozko ez diren hizkuntzetan adjektiboen antonimoak bestelako hitz-motetan sar daitezkeelarik. Beraz, biziki adjektibozko hizkuntza bat den dyirbal-*ez*, oposaketa antonimiko guztiak A-A (adjektibo-adjektibo) egiturakoak diren bitartean, hizkuntza neutral bat den ingelesez oposaketa antonimiko batzuk A-A egitura-koak dira (*sharp* “zorrotz”-*blunt* “kamuts”) eta beste batzuk A-V (adjektibo-aditz) egiturakoak (*raw* “gordin”-*cooked* “kozinatu”). Azken kasu hauetan, joera nagusia hauxe dugu: oposaketaren osagai ez-markatua aditza da. Bestalde, A-V motako oposaketek ekintza baten inguruko semantika bat ohi dute (‘action oppositions’), A-A motakoek ez dutelarik inolako ekintzarik inplikatzan (‘non-action oppositions’).

Biziki aditzezko hizkuntzei dagokienez, hauek adjektibo-klase zabalekoak nahiz murriztekoak izan daitezke. Orokorrean, kasu hauetan oposaketaren osagai markatua aditz bat izango da eta ez-markatua: a) adjektibo bat, hizkuntza adjektibo-klase zabalekoa baldin bada; edo b) izen bat (gehienetan, baina batzuetan adjektibo bat ere posible da), hizkuntza adjektibo-klase murriztekoa baldin bada (ik. Dixon 1982: 55). Hortaz, honako eskema hau postula dezakegu (cf. Dixon 1982: 51):

|                                                | Ekintzazko oposaketak<br>(“gordin” - “kozinatu”) | Ez-ekintzazko oposaketak<br>(“zorrotz” - “kamuts”) |
|------------------------------------------------|--------------------------------------------------|----------------------------------------------------|
| 1. Biziki adjektibozko<br>hizkuntzak (dyirbal) | A – A                                            | A – A                                              |
| 2. Hizkuntza neutralak<br>(ingelesa)           | A – V                                            | A – A                                              |
| 3. Biziki aditzezko<br>hizkuntzak (hausa)      | A – V                                            | A – V                                              |

9) Adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan normalean adjektiboak antonimikoki oso parekaturik badaude ere (ik. Dixon 1982: 3-7), batzuetan zenbait adjektibok ez dute antonimorik. Adjektibo hauen antonimoak aditzak ohi dira. Oposaketa hauetan, osagai ez-markatua normalean adjektiboa da. Beraz, hizkuntza hauetan A-A motako oposaketa antonimiko batzuk aurkitzen ditugu (baina kontuan har dezagun adjektibo-sorta murrizta izanik oposaketa hauek erlatiboki urriak izango direla), eta hauen aldamenen A-V motako beste batzuk. Orokorrean, banaketa hau lexikoki baldintzatuta dago. A-V motako oposaketak honako tipo semantiko hauei ohi dagozkie: DIMENTSIO, EZAUGARRI FISIKO, ABIADURA, eta agian ADIN.<sup>25</sup> Adibide mo-

<sup>25</sup> Gainerako oposaketak (A-A motakoak albo batera utzita) N-V (izen-aditz) motakoak ohi dira. Mota hau oso ugaria da adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan oposaketa antonimikoak sortzeko. Honen inguruan ‘the N/V syndrome’ delako auziaz eztabaidatu da hizkuntzalarien artean,

duan hona hemen alambak-*ezko* A-V motako oposaketa batzuk: *nfri* “gordin, heldugabe” / *huk(kföt)* “heldu, umotu (V)”, *wafkha* “osasuntsu” / *dböhna(kföt)* “gai-xotu (V)”, *nfri* “bizirik, berri” / *nob(kföt)* “hil (V)”, *briöh* “huts” / *frkih(kföt)* “betirik egon”.

10) Adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan, adjektiboaren kategoriaren edukin semantikoa hizkuntzatik hizkuntzara berdintsua da.<sup>26</sup> Dixonek (1982: 7) jorrazten dituen mota honetako 20 hizkuntzetan marka dezakegu adjektiboaren inbentarioa ia beti binakako oposaketa antonimikoetan egituratuta dagoela. Maiztasun handienaz agertzen diren esanahiak honako hauek dira: “handi” (20 hizkuntzetan), “txiki” (19tan), “luze” (14tan), “labur” (15etan), “berri” (15etan), “zahar” (14tan), “on” (13tan), “txar” (14tan), “beltz” (13tan), “zuri” (14tan), “gorri” (8tan), “gordin, berde, heldugabe” (7tan). Agertzen diren beste adjektibo batzuk hauek dira: “astun” (5etan), “arin” (5etan), “zorrotz” (4tan), “argal” (3tan), “indartsu” (3tan), “bero” (3tan), “basati, haserre” (3tan), “femenino” (3tan), “eder” (3tan), “lodi” (2tan), “kamuts” (2tan), “leun” (2tan), “hotz” (2tan), “busti” (2tan), “garratz” (2tan), “oso, bete” (2tan), “esku-zabal” (2tan).

11) Hizkuntza hauetan, sintagma nominaletan bi hurrenkerak aurkitzen ditugu (AN nahiz NA). Zenbaitetan (hala nola, huaz, teluguz eta kiriwiniz), badirudi adjektiboak kokaleku atributiboan soilik ager daitezkeela. Beste zenbaitetan, kokaleku predikatiboan ager daitezke, baina bakarrik nolabaiteko marka morfologiko bat eranstean baldin bazaie.<sup>27</sup>

Orain egin diezaiegun aipu labur bat 4. motako hizkuntzei, hots, V-N egitura-koei. Hizkuntza hauek ere ez dira batere urriak (ik. goiko sailkapena). Adjektiboak kontzeptuak adierazteko, hauek bestelako hitz-motetan sartzen dira. Gehienetan, izen abstraktuak eta batik-bat aditz intransitiboak dira adjektiboaren kategoriaren ordezkioak. Hau japonieraz gertatzen da, non ehunka adjektiboak kontzeptuak diren, hauek aditzen azpi-mota bat osatzen dutelarik. Yurok-*ez* ere adjektiboak aditzen hitz-motan sartzen dira, bai eta samoeraz, non hala ere GIZA-EZAUGARRI tipo semantikoko kontzeptu batzuk izen abstraktuen bidez adierazten diren. Batzuetan adjektiboak kontzeptuak hitz-mota ezberdinetan banatzen dira eta banaketa hau tipo semantikoen araberrako kontua da. Chinook-*ez*, esate baterako, ADIN tipo semantikoko kontzeptuak aditzen hitz-motan sartzen dira; DIMENTSIO, BALORE tipoetakoak eta EZAUGARRI FISIKO tipoko gutxi batzuk izen maskulinoen bidez adierazten dira; GIZA-EZAUGARRIkoak bestelako izenen bidez; eta ABIADURAKO nahiz KOLORERAKO guztiak eta EZAUGARRI FISIKOKO gehienak flexiorik gabeko partikulen bidez (hauek beste hitz-mota bat direlarik).

Sarritan ez da erraza V-N hizkuntzen eta adjektibo-klase murrizteko V-N-A hizkuntzen arteko muga zedarritzea, ez eta halako V-N hizkuntza bat benetan ad-

baina, arazo honek adjektiboari zuzen-zuzen eragiten ez diolarik, oraingoan saihestuko dugu. Ik. Dixon (1982: 51-54).

<sup>26</sup> Dixonen orokortasunak eta iruzkinak interesatzen zaigun hurrenkeran kokatu ditugu. Ik. orain Dixon (1982: 1-7). Bestalde, adjektibo-klase murrizteko hizkuntza baten azterketa interesgarri baterako, ik. Levy (1992).

<sup>27</sup> Azken iruzkin hau ez du Dixonek berak bere lanean esplizituki egiten; guhaurk aurkezten dugu bere datuen behaketan oinarrituz.

jektiborik gabeko hizkuntza den ala ez zehaztea. Azken kasu honetan, eztabaida semantika eta morfo-sintaxiaren arteko galdekizun bat da. Ikus dezagun adibide arketipiko bat: mandarinar txinera.<sup>28</sup> Hizkuntza honen deskribaketan, hiru argudio morfo-sintaktiko daude aditza eta 'adjektiboa' hitz-mota berberari dagozkiola pentsatzeko. Lehen erabilpen predikatiboa da. Kokaleku predikatiboan ez aditzak ez 'adjektiboak' aditz kopulatiborik behar ez duten bitartean, izenak *shi* aditz kopulatiboa behar du kokaleku honetan. Bigarrena, erabilpen atributiboa da. Mandarinez, edonolako izenei era ezberdinetako atributoak erants dakizkieke: aditzak, 'adjektiboak' nahiz beste izenak. Kasu guzti hauetan, sintagma-burua bere atributoarekin elkartzeko *DE* partikula behar dugu, eta honek ere ikuspegi morfo-sintaktiko batekin aditza eta 'adjektiboa' lotzen ditu. Hirugarren argudioa aspektu-markaketa da. Bai aditzek bai 'adjektiboek' aspektu-markak har ditzakete. Adibidez, *-le* atzizki perfektiboaz honako eratorpen hauek lortzen ditugu: *shui* "lo egin (inf.)" > *shuile* "lo egin du", *nūli* "arretatsu" > *nūile* "arretatsu (izan da)".

Aditza eta 'adjektiboa' hitz-mota berberan sartzearen aurkako argudioak ere badaude, baina sinologo gehienek ustez ahulak dira eta azalpen tradizionala bertan behara utzi gabe uler daitezke. Hauetariko bat erreduplikazioen jokaera da. Aditz bisilabikoak ABAB egiturako erreduplikazioa duten bitartean, 'adjektiboena' AABB egiturakoa da. Era berean, aditz monosilabikoen erreduplikazioak AyiA egitura du, eta 'adjektibo' monosilabikoenak AA. Esanahiaren aldetik ere badago ezberdintasunen bat. Hark "gauza bat 'pixka bat' egin" adierazten du; honek intentsitatea gehitzen dio forma ez-erreduplikatuari. Argudio honi, Sackmann-ek (1996: 268) ihardesten dio: "However, this analysis obviously suffers from a confusion of syntax with morphology. In Mandarin Chinese, the phenomenon of reduplication is clearly morphological, not syntactic: ABAB-reduplication must be treated either as a type of inflection (if one subscribes to the view that it yields aspect *forms* of verbs) or as a type of word formation (if one takes the resulting forms as forms of a semantically different lexical word). AABB-reduplication, on the other side, has to be treated as word formation because it creates words with different, 'intensive' lexical meanings".

Sinologo gehienak, beraz, bat datoz txinerazko 'adjektiboak' aditzen hitz-mota berean sartu behar ditugula baieztatzean. Baina nola txerta daitekeen adjektiboaren kategoria aditzenean zehazterakoan, desadostasun handia dago.<sup>29</sup> Orokorrean, 'adjektiboak' esanahi estatiboa duten aditzekin estu lotuta daude.

Azkenik, Rijkhoff-ek (2000) ondorioztatzen duen unibertsalak iruzkin labur bat merezi du. Hizkuntzalari honen aburuz, adjektiboaren kategoriarik ez duten hizkuntza (ia) guztietan, 'zenbakari + izen' moduko sintagmetan bi osagaien arteko harreman sintagmatikoa sailkakari baten bidez adierazten da (2000: 217): "Data from a representative sample of the world's languages indicate that adjectives only occur in languages in which the numeral is in a direct construction with a noun (that is, the numeral does not occur with a sortal classifier), but not viceversa". Hona hemen sailkakariak dituzten V-N hizkuntza batzuen adibide batzuk (2000: 222-23):

<sup>28</sup> Ondorengo analisirako, ik. Sackmann (1996). Bertan, 'adjektibo' komatxoaren artean idatziko dugu, adjektibo-kategoriarik ez egon arren, ustezko adjektiboak nolabait izendatu behar ditugulako.

<sup>29</sup> Azalpen baterako, ik. Sackmann (1996: 268-75).

- (2) a. Mandarin txinera  
*wǔ*                      *bě'n*                      *shū*  
 bost                      SAILK                      liburur  
 “bost liburur”
- b. Koreera  
*mal*                      *du*                      *mali*  
 zaldi                      bi                      SAILK  
 “bi zaldi”
- d. Hmong njua  
*ob*                      *tug*                      *naab*  
 bi                      SAILK                      suge  
 “bi suge”

Adjektiboaren kategoria duten hizkuntzetan, ostera, ez dago honelako sailkakaririk. Arrazoiren batengatik (hauxe da Rijkhoff-en aierua) hizkuntza batek adjektiboak izan ditzake bakarrik baldin eta bere izenak [+Eite] ezaugarriko lexikoki zehaztuta baldin badaude, “which means that the properties that are designated by these nouns are characterised as having a spatial boundary” (2000: 217). Gure aburuz, proposamen honek hitz-moten inguruko arazoetan bide berriak urra litzake, baina horretarako ikasketa sakonagoak (eta hizkuntza-kopuru handiagoak jorratzen dituztenak) beharko genituzke.

### 3. Adjektiboa aitzin- eta aurre-aitzin-euskaraz

Atal honetan euskararen adjektiboak garai ezberdinetan pairatu duen bilakaera aztertu gogo dugu. Horretarako gure aurrenengo eginbeharra hemendik aurrera manciatuko dugun kronologia erlatiboa zehaztea da. Gure esparru teorikoa beste lan batean definitu dugu (ik. Martínez Areta-prestatzen). Lan honetan, orokorrean Lakarrak (1995) postulatatu printzipioetan oinarritzen gara eta zehaztapen batzuk burutzen saiatzen gara.

Lakarrak (1995) markatzen du aitzin-euskararako berreraiki daitezkeen erro bisilabiko guztiak<sup>30</sup> (edo gehienak behintzat) esanahi lexematiko bat duten bi osagaitan zati daitezkeela. Honen guztiaren ondorioztapen diakronikoa izango litzateke garairik zaharrenean euskararen egitura morfo-fonemikoa monosilabikoa izan zela. Esate baterako, *gi-bel* hitza hartzen baldin badugu, badirudi hemen aurkitzen dugun *gi* elementua *gi-harre*-n eta besteren batean ere agertzen zaigula, agian “haragi” esanahiaz. Bigarren elementua, *bel*, baliteke *ar-bel*-en, *os-pel*-en eta *u-bel*-en agertzen zaigun berbera izatea, agian “beltz” esanahiaz. Euskal lexiko zaharrenean barrena azterbide hau aplikatzen baldin badugu, konturatuko gara oso baliabide emankor eta baliotsua gertatuko zaigula, hitz zahar bisilabiko gehienak bi elementu monosilabikotan zatika daitezkeelarik.

<sup>30</sup> Lakarrak (1995: 194) hitz monosilabikoak, bisilabikoak eta trisilabikoak sailkatzen ditu euskal lexiko zaharrenean, baina trisilabikoak (*egia*, *herio*, *lehia*...) ez dira aztertzeko hain errazak, eta ez bide dute aitzin-euskararen lexiko estrukturalarekin lotura esturik.



Lakarraren prozedura, beraz, aitzin-euskararen lexikoaren analisi morfologikoan aurrera-pausu handia delakoan gaude. Dena den, ondorioztapen diakronikoak ateratzerakoan arreta handiz ibili behar dugu. Berreraiki ditzakegun elementu monosilabiko guztiek ez dute esanahi lexematikorik; batzuen esanahia morfematikoa da. Adibidez, *harri*-ren *-i* elementua ziurrenik atzizki singulatzailer bat dugu, aditz-partizipioetan agertzen den berbera alegia (*ikus-i*, *ekarr-i*, *etorr-i*...). Kasu honetan *harr-* eta *-i* garai zaharrago batean elementu burujabeak zirela postulatzeak espekulatiboagoa dirudi. Kontu hau ez da erabakigarria izango lan honetan, hemen batez ere ‘izen monosilabiko + adjektibo monosilabiko’ egiturako eraikuntza bisilabikoez arituko baikara, non bi osagaiak lexemak diren.

Gure aipatu lanean (ik. Martínez Areta-prestatzen) zehazten saiatu gara garai monosilabikotik beste bisilabiko baterako igarotze-prozesu hori nola burutuko zen. Gure aieruaren arabera, garairik zaharrenean euskarak egitura morfo-fonemiko monosilabikoa edo quasi-monosilabikoa izango zukeen. Baliteke garai honetan silaba guztiek azentu-esparru bana edukitzea ([ \_ ] egiturakoa), hizkuntza agian tonala zelarik. Nolanahi ere, lotura zehatu batzuetan azentu-esparrua bi silabakoa izan zitekeen ([ \_ - \_ ] egiturakoa). Lotura hauek zeintzuk ziren zehaztea ez da batere erraza, baina badirudi eraikuntza hauetatik bi silabako azentu-unitateak gainerako lexikora hedatu zirela, hitz-eraketa faktore prosodikoen menpe zegoelarik. Azentu-unitate hauek deuterotonikoak ziren ([ \_ - ˊ ] egiturakoak), hots, azentua bigarren silaban zuten eta oin yanbikoak osatzen zituzten.<sup>31</sup> Gure lanean egitura hau zuten egitura bisilabikoak bost motatakoak izan zitezkeela proposatu dugu: a) *deskribatzaileak*: ‘izen-adjektibo’<sup>32</sup> egiturakoak (*gi-bél*, *\*han-kér* (> *aker*), *\*hen-bór* (> *enbor*)); b) *menpetasunezkoak*: ‘izen-izen’ egiturakoak (*\*orz-tóts* (> *ostots*), *\*ur-bár* (> *i-bar*)), *\*zur-bí* (> *zubi*)); d) *atzizkidunak*: ‘izen-atz.’ egiturakoak (*zur-í*, *han-dí*, *\*hor-só* (> *otso*)); e) *koordinatuak*: ‘izen-izen’ egiturakoak (*gi-zén* (?), *gi-zón* (?)); f) *erreduplikazioak*: ‘izen-izen’ egiturakoak (*go-gó*, *ze-zén*, *\*de-dér* (> *eder*)).

Hortaz, halako une batean bisilabismoa lexikoan zabaldu zen. Semantikari begiratzen baldin badiogu, agian iradoki dezakegu bisilabiko bihurtzen ziren eta azentuera deuterotoniko hau hartzen zuten izenek esanahi singulatzailer (*harr-í*, *berr-í*) edo zehaztatzailer (*gi-bél*, *\*han-kér*) bat izateko joera erakusten dutela. Esanahi singulatzailer edo zehaztatzailer zuten izenek, beraz, bisilabiko deuterotoniko bihurtzeko joera zuten, eta horretarako bi erro monosilabiko elkartu behar zituzten, hauen arteko harreman sintaktikoa aipatu berri ditugun lau motetakoa izan zitekeelarik. Halaber, hitz-eraketa faktore prosodikoen menpe zegoenez gero, uste dugu hauetariko hainbat lotura erredundante samarrak zirela, oin monosilabiko batetik beste bisilabiko deuterotoniko bat egiteko helburua zutelarik. Hala nola, *\*bor* “borobil” epitetoa berez borobilak diren gauzei eransten zaie: *\*(h)en-bór*, *zil-bór*. Halaber, *\*han* “lau hankako animalia (?)” izenak badu ziurrenik esanahi deunga bat (konpara bedi *han-dí*, zeinaren aurrengo esanahia ziurrenik “itzel” edo den), eta behintzat bi izen bisilabikotan esanahi deungako epitetoekin agertzen da: *\*han-kér*,

<sup>31</sup> ‘Yanbiko’ terminoa azentuzko zentzuaz darabilgu hemen, nahiz eta bere jatorrizko zentzuak (metrika klasikokoak) kuantitatea, eta ez azentua, adierazi.

<sup>32</sup> Azpimarratuta dagoen osagaia sintagma-burua da.

*\*han-dúr*. Gainera, marka dezagun garai honetarako berreraiki ditzakegun bai zenbait izen monosilabiko (*\*han*, *\*(h)ez*, *\*(h)en...*), bai zenbait adjektibo monosilabiko (*\*bur*, *\*bor*, *\*ker*, *\*bel*) mota honetako konposatu bisilabikoetan fosildurik geratu direla eta lexiko monosilabikotik desagertu direla. Hau ere, gure aburuz, baldintza-pen prosodikoaren alde mintzatzen zaigu.

Geroztik, unitate bisilabiko guzti hauek lexikalizatu ziren eta erroak bisilabiko bihurtu ziren. Prozesua, beraz, honako era honetan irudika dezakegu: [ \_ - \_ ' ] > [ \_ \_ ' ]. Une honetan erro bisilabikoak jadanik ez ziren analitikoki interpretatzen. Adibidez, [ \_ - \_ ' ] egiturako oin prosodiko bat ekoizteko helburuaz *gi* “haragi” + *bel* “beltz” elkartu zirenean, *gi-bel* sortu zen. Aurrenik *gi-bel* “haragi beltz” esanahiko konposatu bat izango zatekeen, honek guztiak “gibel” adierazteko perifrasi bat osatuz. Baina geroztik azterbide analitiko hau ezabatuko zatekeen eta *gi-bel* “haragi” erro bisilabikotzat joko zatekeen. Nolanahi ere, hemendik aurrera konposakerako baliabideak emankor jarraitu zuen. Garai berri honetan konposatuak erro bisilabikoen artean sor zitezkeen, honela [ \_ ( \_ ) - \_ ' ( \_ ) ] egiturako<sup>33</sup> konposatu tri- edo tetrasilabikoak sortu zirelarik. Adibide klasiko bat jartzearen, *begi* eta *buru* erro bisilabikoen elkartetik menpetasuneko konposatu bat era daiteke, eta emaitza trisilabikoa da: *be-puru*.<sup>34</sup>

Jarraian burutuko dugun analisisan adjektiboaren arazoa baino ez dugu aztertuko. Beraz, muga gaitezen orain konposakera bisilabikoaren garaiako konposatu bisilabiko deskribatzaileetara (hots, ‘izen-adjektibo’ egiturakoetara), printzipioz garai berriagoetan ageri zaizkigun adjektiboak nagusiki mota honetatik sortu baitira. Ikus ditzagun konposatu bisilabiko deskribatzaile batzuk: *\*han-ker* (> *a-ker*), *\*ar-bel* (> *ar-bel*), *\*hen-bor* (> *enbor*), *gi-bel*, *la(r)-bur*, *\*ba(r)-ker* (> *ma-ker*), *\*bur-ker* (> *mu-ker*), *sa-bel*, *\*sa-bin* (> *sa-min*), *\*sa-bur* (> *samur*), *\*su-bin* (> *su-min*), *zil-bor*. Leku-kotasun historikoetan, hauetariko batzuk izenezko esanahia erakusten dute; beste batzuk, ordea, adjektibozko esanahia. Balitekeena hauxe da: konposatu hauek, jatorriz, ‘izen-adjektibo’ egitura sintaktikoa zuten, baina egitura hau, ikuspegi semantiko batetik, ‘izen-adjektibo’ nahiz ‘izen-adjektibo’ moduan interpreta zitekeen. Honen ondorioz, lexikalizazio bisilabikoak burutu zirenean konposatu osoaren esanahia izenezkotzat nahiz adjektibozkotzat interpreta zitekeen. *\*Sa-bin*-ek, adibidez, “erri mindu” esanahia izango zuen, baina metaforikoki “mindu, samin” adierazteko ere erabil zitekeen. Adjektibozko esanahi metaforiko hau bigarrenkaria eta exozentrikoa izango litzateke. Beste konposatuak, ordea, izenezko esanahi endozentrikoa mantendu bide dute (*\*han-ker*, *\*har-bel*, *\*hen-bor*, *gi-bel*...). Lexikalizatutakoan, beraz, ‘izen-adjektibo’ egiturako konposatu batzuk izen, beste batzuk adjektibo, bihurtu ziren.

Gure kronologian, beraz, honako garai hauek ezberdinduko ditugu:<sup>35</sup>

<sup>33</sup> Konposatu hauetan azentua ziurrenik bigarren osagaiaren lehen silaban legoke. Galdekizun hau aipatu lanean xehe aztertzen dugu.

<sup>34</sup> Elkartze hauetatik sortzen diren aldaketa eta txandaketa fonetikoak ere gure lanean aztertzen ditugu.

<sup>35</sup> Konpara bedi kronologia hau Igartuarenarekin (ik. Igartua 2002: 385-87). Gure esparru teorikoa lan honetan aurkezten denaren antzerakoa denez gero, orrialde hauetan irakur dezakegun kronologiari lotzen gatzazkio. Funtsan, Igartua irizpide fonologikoetan oinarritzen da bere kronologiarako; gu, irizpide morfo-sintaktikoetan.

- a) *aurre-aurre-aitzin-euskara*.<sup>36</sup> garai honetan, hizkuntzaren egitura monosilabikoa edo quasi-monosilabikoa zen. Hitz monosilabiko bakoitzak azentu-esparru bat izanez gero, prosodia - [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] - moduko egitura izango zukeen. Baliteke tonala izatea, baina hau aukera bat besterik ez da. Nolanahi ere, egitura honen barnean ziurrenik bi (edo hiru (?)) hitzen arteko sintagmek azentu-batasuna erakutsi zezaketen, dela tonu-sandhiaren bitartez (eman dezagun: [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ 1 - 2 ] [ \_ ]), dela intentsitate-azentueren bitartez (eman dezagun: [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ \_ - \_ ] [ \_ ]).
- b) *aurre-aitzin-euskara*.<sup>37</sup> garai honetan, bi erro monosilabikoz osaturiko sintagma bisilabikoak sortu ziren. Sintagma bisilabiko hauek aipatu ditugun lau motatakoak izan zitezkeen. Hemen interesatzen zaiguna 'izen + adjektibo' egiturakoa da: *gi-bél*, *\*har-bél*, *\*ur-bél*, *\*han-kér*, *\*or-kér*, *\*bur-kér*, *\*han-dúr*, *bil-dúr*, *\*hen-bór*, *zil-bór*, *\*zin-búr*, *\*sa-búr*... Hitz hauek eratu zirenean, hitzunez ziurrenik analitikoki interpretatzen zituzten (*gi-bél* "haragi beltz", *\*or-kér* "oin kaskar"...), baina gero bi lexemez osaturiko sintagma hauek zentzu eratorriak, exozentrikoak hartu zituzten eta erroak monolexematikoki berrinterpretatu ziren (*gibél* "haragi beltz > gibel", *okér* "oin kaskar > oker"). Gure hipotesiaren arabera, gainera, prosodiak oin bisilabiko deuterotonikoen eraketaren alde ziharduena, eta elkartzeko honen emaitza semantikoa batzuetan bortxatua izan zitezkeen.
- d) *aitzin-euskara*.<sup>38</sup> funtsean, akitanian inskripzioen garaiko hizkuntzari dagokio. Garai honetan, konposakerako beste fase bat hasi zen. Oraingo honetan, lexema bisilabikoak sortu direlarik, hauetariko bi elkartzuz gero konposatu tri- edo tetrasilabikoak eratzen dira. Prozesu honek azentu-aldaketa bat eragin zuen: konposatuak azentu bakarra zuen eta hau bigarren osagaiaren lehen silaban zegoen. Azentu-aldaketa hau honako era honetan irudika de-

<sup>36</sup> Garai hau Igartuaren 'aitzin-euskara I'-ari dagokio. Azpimarratu nahi genuke garai honetako nondik-norakoak urrunegi geratzen zaizkigula ondorio tinkoak ateratzeko. Garairik zaharrenean euskara hizkuntza (quasi-)monosilabikoa zen galdekizuna bera txit espekulatiboa da. Baina hemen batik-bat aztergai dugun garaia 'aurre-aitzin-euskara' izanik, planteamendu estruktural oso bat burutu behar dugu, eta horretarako garai honen aurreko ustezko garaia aipu bat egin behar diogu. Bestela azalduko dugu. Hemen 'aurre-aitzin-euskara' deituko dugun garaian *gi-bél*, *bil-dúr*, *ez-kér* eta abarrek hitzak sortu ziren. Gure ustetan, hitz guzti hauek jatorriz 'izen + adj.' egiturako sintagmak ziren, beranduago lexikalizatu zirenak. Baina, hasieran sintagmak baziren, orduan bi elementuak elkartu aurretik garai zaharrago bat izango zen, zeinean bi elementu horiek burujabe ziren. Adibidez, *\*bel* "beltz" epitetuaren aurreko kokalekuan, hots, [ \_ -bél-en kokagunean, paradigmatikoki hainbat elementu monosilabiko ager zitezkeen: *har-bél*, *gi-bél*, *\*ur-bél*, *\*orz-bél*, *goi-bél*, *\*zin-bél*... Honek esan nahi du konposatuaren lehen elementu hauek aurreko garai batean monosilabiko eta burujabe izan behar izan zutela. Ustezko fase honi, hain zuzen, dagokio guk 'aurre-aurre-aitzin-euskara' izendatu dugun garaia.

<sup>37</sup> Igartuaren 'aitzin-euskara II'-ari eta IIb-ri dagokio. Igartuaren aburuz, aitzin-euskara IIb-ko garaian bi aldaketa fonetiko garatu ziren: *d-z* hasitako bi erroz osaturiko konposatu bisilabikoetan, lehena disimilatu zen (*\*do-dól > odól*, *\*da-dár > adár*); eta bi hasperen zituzten hitzetan, lehena disimilatu zen (*\*ha(n)khér > akher*, *\*harthó > artho*). Baina bi garai hauen arteko ezberdintasuna galdekizun fonologikoetan oinarritzen da eta beraz ez da ezinbestekoa morfo-sintaxiaz ari garen lan honetan.

<sup>38</sup> Igartuaren 'aitzin-euskara III'-ari dagokio.

zakegu: [ \_ ' ] + [ \_ ' ] > [ \_ ( \_ ) - ' \_ ].<sup>39</sup> Honela, *ardí + alté > art-álte*, *basó + herri > bas-érri*, *burú + kide > bur-kide* eta abarreko konposatuak sortu ziren. Azkenik, hauetariko asko monolexematikoki berrinterpretatu ziren eta beren azentuera gainerako lexikoaren era egokitu zuten (azentua bigarren silaban ezkerretik hasita). Adibidez, *besó + be > besa-pé* “besape” konposatu-moduan sortu zen, baina geroztik *besape* erro bakartzat jo zen eta azentua bigarren silabara igaro zen: *besápe*.

Ondorengo azpi-ataletan hauetariko fase bakoitzean ‘adjektibo’ kategoriak zein izatera izan zezakeen aztertuko dugu. Hurrenkera hemen aurkeztutakoaren alderantzizkoa izango da. Hau da, historian zehar aurretik atzera joango gara.

### 3.1. Adjektiboa aitzin-euskaraz

Jadanik esan dugun legez, funtsean aitzin-euskararen garaia akitanian inskripzioen garaiari dagokio. Hortaz, honen gainean emango dugun edozein epaiketak akitanian datuetan oinarritu beharko du. Beste hainbat galdekizunetan akitanian datuak ondorio finkoak ateratzeko urri badira ere, kasu honetan (hots, ‘adjektibo’ kategoria zen ala ez eta izatekotan nolakoa zen argitzerako orduan) ez dago zalantza izpirik. Kategoria bazen eta honek egituraren aldetik egungo euskarak erakusten dituen ezaugarri berdintsuak zituen.

Aipa ditzagun gure azterketarako interesgarri gerta dakizkigukeen lekukotasunak: *BELEX*,<sup>40</sup> *BONBELEX*, *CISSONBONNIS*, *HARBELEX*, *HONTHARRIS*, *ILLVNA*, *SENIPONNIS*, *SENTARRI*, *VM.ME.SA.HAR*, *AHERBELSTE*, *ASTOILVUNNO*, *BAIGORIXO*, *HERAVSCORRITSEHE*, *ILVRBERRIXO*, *ILVRBERRIXON*, *ILVMBER*, *LVRGORR*. Datu hauen azterketatik, garai honetako ‘adjektibo’ kategoriaren egoera estrukturala eta egungo euskararena berdintsuak direla ondoriozta dezakegu. Ikuspegi sinkroniko batetik, halako hitz bat adjektiboa den ala ez jakiteko irizpide sintaktikoetan oinarritu behar dugu, ez irizpide morfologikoetan. Paradigmatikoki, normalean ezerk ez digu esaten aurrean daukagun hitza izena ala adjektiboa den. Izan ere, euskaraz (bai gaur egun, bai garai zaharragoetan) zenbait hitz izenak nahiz adjektiboak izan daitezke (*berri*, *argi*, *goibel*, *makal*). Salbuespen bakarrak izenezko esanahi lexikoko atzizki bat duten hitzak izango lirateke: *-to*, *-so*, *-le*, *-bo*... Hauek izenak dira beti: *\*(h)arz-to* (> *asto* ?), *\*hor-so* (> *otso* ?), *\*bel-le* (> *bele*), *\*(h)al-bo* (> *albo*). Beste atzizki batzuk, *-i*, *-di* eta *\*(e)tz* kasu, izenak nahiz adjektiboak ekoiztu dituzte: *harr-i*, *herr-i*, baina *berr-i*, *urr-i*; *\*(h)ez-di* (> *ezi* ?), baina *han-di*; *\*hor-(e)tz* (> *hortz*), baina *\*bel-(e)tz* (> *beltz*).<sup>41</sup> Sintagmatikoki, ordea, hitz-

<sup>39</sup> ( \_ ) ikurrak *herri / herkide* edo *sagu / sator* moduko txandaketak adierazten ditu. Ik. Trask (1997: 183-92). Txandaketa hauek ziurtasun osoz agertzen zaizkigun lehen lekukotasunak Erdi Aroko dokumentazioan daude. Akitanian datuak eskasegiak dira aitzin-euskaraz jadanik ziren ala ez jakiteko. Baina honek ez du gure planteamendua baliogabetzen. Lehen osagaiaren azken bokala kokaleku protoniko ahulean erortzen da, erorketa hau noiz-nahi burutzen delarik ere.

<sup>40</sup> Konpara bitez ib. *icorbeles*, *iscerbeles*, *iltubeles*, *ecerebels*, *anbels*, *atabels*.

<sup>41</sup> Argi dezagun hemen ez gairela akitanian datuak aztertzen ari, berauetatik ondoriozta dezakegun egoera orokorra baizik. Honexegatik apatu ditugu garai horretarako (ziurrenik arazorik gabe) berrearaiki daitezkeen atzizki batzuk. Bestalde, egungo euskaraz adjektiboak esanahi lexikoa duten atzizkiak ere baditugu: *-tsu*, *-garri*, *-ti*...

hurrenkerak zalantza-izpirik gabe adierazten digu halako hitz bat izena ala adjektiboa den: sintagma nominaletan, adjektiboa beti izenaren atzean dago, inolako salbuespenik gabe. *BONBELEX*, *CISSONBONNIS*, *HARBELEX*, *VM.ME.SA.HAR*, *AHERBELSTE*, *ASTOILVUNNO*, *BAIGORIXO*, *HERAVSCORRITSEHE*, *ILVRBERRIXO*, *ILVRBERRIXON*, *ILVMBER* eta *LVRGORR* lekukotasunetik, erabat ziurra da akitanieraren garaian honen inguruan egungo egoera berbera dugula: sintagmen hurrenkerak NA zen. Dena den, zenbait hitzek ziurrenik izenezko nahiz adjektibozko eginkizuna bete zezaketen. Akitanian datuetan bertan, badirudi hauetariko kasu ziur bat dugula: *ILVRBERRIXO*, *ILVRBERRIXON*, *ILVMBER* kasuetan, *ilun*<sup>42</sup> izena da; *ASTOILVUNNO*-n, ordea, *ilun* adjektiboa da. *ILLVNA*-n, *ilun* isolaturik agertzen bide zaigu. Halaber, badirudi *BELEX*-en ere *\*bel(e)tz* isolaturik dagoela. Bi izen hauek antroponimian epiteto-moduan agertzen bide ziren.<sup>43</sup>

Ikuspegi diakroniko batetik, garai honetako adjektiboek jatorri morfologiko ezberdinak izan ditzakete. Gure aipatu lanean azaldu bezala (ik. Martínez Areta-pres-tatzen), aurre-aitzin-euskararen garaian faktore prosodikoak direla medio hitz bisilabiko-mordoxka sortu ziren. Hauen artean, ‘izen + adjektibo’ egiturako deskribatzaileak (*gi-bél*, *bil-dóts*, *goi-bél*, *\*sa-bín*); beste batzuk nolabaiteko atzizki singulartzailiaz (*\*bel-lé*, *harr-í*, *bur-ú* (?), *berr-í*); beste batzuk ‘izen-izen’ egiturako menpetasunezkoak (*\*ur-bí*, *\*ur-bár*); beste batzuk koordinatuak (*gi-zón*, *gi-zén*); eta beste batzuk erreduplikazioak (*ze-zén*, *go-gó*, *\*de-dér*, *go-gór*). Antzaenez, ondorengo garaian (hots, aitzin-euskaraz edo akitanieraz, erro bisilabiko hauek zentzu exozentrikoa lexikalizatu eta monolexematiko bihurtu zirela) hauetariko guztiak izen nahiz adjektibo bihur zitezkeen, salbu eta izenezko esanahi lexikoko morfema bat tartean baldin bazegoen. Adibidez, *-le* atzizkia zuten hitz guztiak izen bihurtu ziren, atzizki honek ‘nolabaiteko agente’ ideia inplikatzan baitzuen. Baina printzipioz, halako hitz bat, bere jatorria zein-nahi zen ere, izen nahiz adjektibo bihur zitezkeen. Dirudienez, erro bisilabikoak lexikalizatu ziren unean erroen erabateko berrinterpretazio morfologiko bat burutu zen. Hitz bisilabiko bakoitza bi hauetariko edozein ‘hitz-mota’-tara<sup>44</sup> egoki zitezkeen. Halako hitz bat izen ala adjektibo bihurtzeko irizpide bakarra semantikoa zen.<sup>45</sup> Baina, izen bat eta adjektibo bat konbinatzen zituzten sintagmetan, sintaxiak ederki argitzen zuen zein zen adjektiboa, hau izenaren atzean agertzen baitzen.<sup>46</sup> Iku-

<sup>42</sup> *Ilur-*, ustez, *ilun*-en aldaera da, tartean *-n/-r* txandaketa dagoelarik (*jain / jaur-* edo *soin/sor-* daku-sagunaren modukoa).

<sup>43</sup> Ik. Gorrochategui (1984: 159): “Si el término *Belex* ‘negro’ es muy empleado para la formación de antropónimos, no lo es tanto para los nombres de dioses. Excepto *Aherbelste*, en todos los demás casos la noción de ‘negro, oscuro’ se expresa por medio de *ilun(n)-*”.

<sup>44</sup> Eta hemen ‘hitz-mota’ “kategoria gramatikal” zentzuaz ulertu behar dugu (‘izen’ edo ‘adjektibo’).

<sup>45</sup> Ohar gaitzen aipatu ditugun adibideak aurre-aitzin-euskararen bost motetatik hartuta daudela, eta bostetan izenen nahiz adjektiboen kasuak konbinatu ditugula.

<sup>46</sup> Egoera hau errepikakorra izan da euskararen historian zehar. Honela, euskarak hizkuntza erromani-koetatik mailegatu dituen hitzak semantikaren arabera soil-soilik bihurtu dira izen edo adjektibo. Eta hau lexiko osoan gertatzen da. Halako hitz bat izena, adjektiboa ala bi gauzak aldi berean izan ahalko da, baina honek jokaera sintaktiko bat dakar: izena baldin bada, sintagma-hasieran agertuko da; adjektiboa baldin bada, ordea, izenaren atzean. Morfologikoki izenak ala adjektiboak diren aurrean daitezkeen hitz bakarrak izenezko edo adjektibozko atzizki lexiko bat dutenak dira. Era honetan, *egi-le* eta *iratzar-gailu* izenak izango dira; *hodei-tsu* eta *poz-garri*, adjektiboak.

siko dugunez, hau aurre-aitzin-euskaraz ere gertatzen zen, eta baliteke garai bateko eta besteko sintaxien artean nolabaiteko jarraitasun bat egotea.

### 3.2. Adjektiboa aurre-aitzin-euskaraz

Esan dugu aitzin-euskaraz erro tri- eta tetrasilabikoak sortu zirela. Aurre-aitzin-euskaraz, ordea, hitz nominalek (izenek eta adjektiboek) bisilabikoak izateko joera nabarmena zuten, hainbat monosilabiko oraindik bazeuden ere.<sup>47</sup> Halaber, azaldu dugu nola erro bisilabiko hauek bi erro monosilabikoz osatutako sintagmen lexikalizazioaren bidez sortu ziren, sintagma hauek lau motatakoak izan zitezkeelarik. Hemen jatorriz ‘izen + adjektibo’ egiturako sintagmak ziren kasuetara mugatuko gara. Hain zuzen ere, lan honen helburu nagusia honako galdera honi erantzun batzuk ematea da: garai honetako ‘adjektibo’ kategoriak, nolako ezaugarriak zituen? eta nola txerta daitezke hauek 2.1. puntuan ikuspegi tipologiko batetik zehaztu ditugun adjektiboaren akzidenteeekin? Ikus dezagun.

Gure aipatu lanean berreraiki ditugun hitzen artean, ‘izen + adjektibo’ egitura hau duten 37 daude. Etimologia hauek batik-bat Lakarraren lanetatik aterata daude (ik. bibliografia), eta gu etimologia berauen analisi ‘mikro-sintaktiko’ bat egiten saiatu gara. Hitz guzti hauen bigarren elementuaren jatorrizko esanahia adjektibozkoa zela baieztatzeko, nagusiki hiru arrazoi eman ditugu (bi semantikoak, bestea sintaktikoa):

- a) hauetariko elementu bakoitza agertzen den hitz guztiak erkatzen baditugu eta bigarren elementu hauetatik esanahiren bat ateratzen baldin badugu, esanahi hau adjektibozkoa da argiro. Adibidez, *ar-bel*, *gi-bel*, *goi-bel*, *sa-bel* eta *u-bel* erkatuz gero, *\*bel*-en jatorrizko esanahia “beltz” edo antzerako zer-bait izango da, edozein kasutan adjektibozkoa.
- b) bigarren elementu hauekin agertzen diren lehen elementuak erkatzen baldin baditugu eta bertatik esanahiren bat ateratzen saiatzen baldin bagara, esanahi hau argi eta garbi izenezkoa da. Aipatu berri ditugun hitzetan, lehen osagaien gutxi gora-beherako esanahiak, hurrenez hurren, honako hauek izango lirateke: “harri”, “haragi”, “goialde”, “sabel, barrualde” eta “ur”.
- d) adjektibozko esanahia duten elementu hauek beti izenaren atzean agertzen dira. Koherentzia sintagmatiko hau hitz-kategorien ezberdintze egituratu batekin bat bide dator.

Lau arrazoi hauei behaketa fonemiko bat gehi dakieke: elementu hauetariko gehienek TVR egitura morfo-fonemikoa dute. Nolanahi ere, hau beste arrazoiekin lot dezakegun laugarren arrazoi bat dela baieztatzea gehiegi izango litzateke.

Bestalde, markatu behar dugu adjektibozko hizkuntza gehienetan gertatzen den legez aurre-aitzin-euskaraz ere zenbait adjektibok testuinguruak baldintzatutako izenezko eginkizuna ere bete zezaketela. Honela, *\*bin* (egungo *min*-a) adjektiboa bide da *\*sa-bin*-en (> *samin*) eta *\*su-bin*-en (> *sumin*), baina izena *\*bin-katz*-en (> *minkatz*).

<sup>47</sup> Hau, jakina, gure esparru teorikoaren barnean (ik. Martínez Areta-prestatzen).

Hemen 37 hitz hauek taldekatzen eta bertatik ondoriozta ditzakegun adjektibo guztien zerrenda bat burutzen saiatuko gara, azkenik zerrenda honen gora-beherak iruzkintzeko. Adjektibo hauek hurrenkera alfabetikoan ezarriko ditugu, bakoitza forma berreraikian aurkeztuko dugularik. Aldamenean, agertzen diren hitzen zerrenda burutuko dugu. Ez dago esan beharrik bai berreraiketak bai aldamenean proposatzen ditugun esanahiak (kasu batzuetan beste batzuetan baino neurri handiago batean) espekulatiboak direla.<sup>48</sup>

Hona hemen zerrenda:

- *\*bal* “txepel, motel (??)”: *\*(h)ez-bál* (> *ezpal*) “zuhaitz (?) motel (??)”, *gar-bál* “buru (?) motel (??)”, *her-bál* “X motel (??)”,<sup>49</sup> *za-bál* (?) “??”.
- *\*bel* “beltz”: *\*har-bél* “harri beltz”, *gi-bél* “haragi beltz”, *goi-bél* “goialde beltz”, *sa-bél* “barrualde beltz”, *\*ur-bél* (> *ubel*) “ur beltz”, *\*zin-bél* (> *zimmel*) “ehun (??) belztu”.<sup>50</sup>
- *\*bin* “mingarri”: *\*sa-bin* (> *samin*) “barrualde mingarri”, *\*su-bin* (> *sumin*) “su mingarri”.
- *\*bor* “borobil”: *\*(h)en-bór* (> *enbor*) “enbor (??) borobil”, *\*han-bór* (> *hamar*) “hamarreko (?) borobil”,<sup>51</sup> *zil-bór* “zilbor borobil”.
- *\*bur* “leun, bigun, samur”: *\*la(r)-búr* (> *labur*) “larre (??) leun (??)”,<sup>52</sup> *\*sa-búr* (> *samur*) “barrualde samur”, *\*zin-búr* (> *zimur*) “ehun (??) leun”.<sup>53</sup>
- *\*dar* “indartsu (??)”: *in-dár* “X indartsu (??)”, *\*da-dar* (> *adar*) “??”.
- *\*der* “on, eder (??)”: *\*de-dér* “eder, on (?)”, *\*iz-dér* “izter (??)”, *baz-dér* “bazter (??)”.
- *\*dots* “ar”:<sup>54</sup> *han-dóts* “animalia (?) ar”, *bil-dóts* “arkume ar”, *\*hor-dóts* (> *ordóts*) “animalia (?) ar”.
- *\*dur* “deunga”: *\*han-dúr* (> *andur*) “animalia (?) deunga”, *bil-dúr* “arkume (?) deunga”, *su-dúr* “su (??) deunga (??)”.<sup>55</sup>

<sup>48</sup> Bestalde, ohar gaitezen hemen gauzak formalki bakarrik ikertu nahi ditugula. Hortaz, itzulpenetan lehen esanahia, endozentrikoa, soilik adieraziko dugu.

<sup>49</sup> Ik. bizk. *herren* (??).

<sup>50</sup> *\*Zin*-en esanahia oso iluna da. *Zimmel*-en (< *\*zin-bel*) eta *zimur*-en (< *\*zin-bur*) agertzen den elementua berbera baldin bada, baliteke *\*zin* nolabaiteko azal organiko bat (“larru”, “landare-ehun”) izatea, zeinari degradazioko adjektiboak (agian ukimenarekin zerikusia dutenak) erants dakizkiokeen.

<sup>51</sup> Kasu honetan, *\*han*-en esanahi zabal bat onartu beharko dugu. Agian, lehen esanahia “lau hankako animalia” izanik ere, testuinguruak baldintzatutako bestelako esanahiak ere har zitzakeen (“handi”, “itzel”...). Esanahi bigarrenkarietan, badirudi nolabaiteko konnotazio tabuistiko bat duela.

<sup>52</sup> Hau bereziki espekulatiboa da. Berrito ere, hemen berreraiketak formalki soilik interesatzen zaizkigu.

<sup>53</sup> Ik. *\*bel*-en esandakoa.

<sup>54</sup> Adjektibo honek ez du adjektiboetan ohikoa den TVR egitura morfo-fonemikoa. Aitzitik, TVS egitura du.

<sup>55</sup> Kasu honetan, esanahia erabat zentzugabea da. *\*Dur* elementua agian *ur-dur-i*-n ere ikus dezakegu. Dena den, ez dugu lexikoan sartu ez baita bisilabikoa. Izan ere, egituraren aldetik *ur-dur-i* berezi samarra da. Gainerako lexikotik espero genukeen forma *ur-dur* izango litzateke. *Ur-dur-i* lexikoko hitz bakarra bide da, non *-i* atizki singulatzaila bigarren silaban dagoen adjektibo monosilabiko bati hirugarren silaban eransten zaion.

- *\*gal* “makal, eskas (?)”: *ar-gál* “haragi (??) eskas (?)”,<sup>56</sup> *\*ba-gál* (> *makal*) “‘zuhaitz-mota’ (??) makal (?)”.
- *\*gatz* “latz, lakatz”:<sup>57</sup> *\*la(r)-gátz* (> *lakatz*) “larre (??) latz”, *\*don-gátz* (> *lokatz*) “lohi (??) zatar”, *\*ba-gátz* (> *makatz*) “‘zuhaitz-mota’ (??) latz”, *\*hor-gátz* (> *orkatz*) “animalia (?) latz”.
- *\*gor* “gor, gogor” (?): *\*sag(u)-gór* (> *sator*) “sagu gor”, *\*zen-gór* (> *zekor*) “zezen gor”.
- *\*gur* “makurtu”: *\*(h)ez-gúr* (> *ezkur*) “‘zuhaitz-mota’ makur”, *\*ba-gúr* “‘zuhaitz-mota’ (??) makur”, *\*zan-gúr* (> *zakur*) “zaindari uzkurtu”.
- *\*kar* “latz, zakar”: *\*la(r)-kár* (> *lakar*) “larre (??) latz”, *su-kár* “bero latz”, *za(n)-kár* (> *zakar*) “X latz”.
- *\*ker* “txar”: *\*han-kér* (> *aker*) “animalia (?) txar”, *ez-kér* “ez (??) txar”,<sup>58</sup> *\*ba-kér* (> *maker*) “‘zuhaitz-mota’ (??) txar”, *\*bu(r)-kér* (> *muker*) “buru txar”, *or-kér* (> *oker*) “oin txar”, *\*buz-kér* (> *puzker*) “putz txar”.
- *\*kon* “sakon” (??): *\*sa-kón* “barrualde sakon (?)”.
- *\*kor* “azkar” (??): *\*haz-kór* (> *azkar*) “haziera azkar (?)”, *biz-kór* “prestutatsun (?) azkar (?)”.

Hortaz, 17 adjektibo genituzke. Tipologikoki, hau oso kopuru murrizta da. Egia da hain hipotetikoak diren adjektibo hauen kopuruari buruz espekulazteak ez garamatzala inora. Hauetariko adjektibo batzuen berreraiketa txit eztabaidagarria da; zerrendan egon litezkeen aurre-aitzin-euskararen beste adjektibo batzuk, ordea, ez daude, dela guk uste izan dugulako ez dagoela beren berreraiketarako froga argirik, dela formalki hauen aztarnak lexikotik erabat desagertu direlako.

### 3.2.1. Aurre-aitzin-euskararen adjektiboaren akzidente tipologikoak

Egoki diezaiegun adjektibo-sorta hau 2.1. puntuan zehaztu ditugun adjektiboaren akzidente tipologikoei. 17 adjektibo hauek aipatu ditugun tipo semantikoetan txertatu behar izanez gero, honako sailkapen hau lortuko genuke:

- 1) *Dimentsioa*: *\*gal*, *\*kon*.
- 2) *Ezaugarri fisikoa*: *\*bin*, *\*bor*, *\*bur*, *\*dar*, *\*gor*, *\*gur*, *\*kar*.
- 3) *Kolorea*: *\*bel*.
- 4) *Giza-ezaugarriak*: *\*dots*.
- 5) *Adina*:

<sup>56</sup> Dena den, *argal* fonetikoki konplikatu da. Ikusten ari garen konposatu guzti hauetan, bigarren elementuak TV(R/S) egitura du. T hori belarea izatekotan, orduan bigarren osagaiaren hasieran beti ahoskabetzen da (sakonean ahostuna baldin bada). Kasu hau salbuespena izango litzateke.

<sup>57</sup> Adjektibo honek ere ez du adjektiboetan ohikoa den TVR egitura morfo-fonemikoa. Aitzitik, TVS egitura du. Horretaz gain, kasu honetan beste arazo bat dago: nekez sines daiteke *\*gatz* honen egungo *gaitz*-ekin ez duenik zerikusirik. Eta hitz hau, TVWS egiturakoa izateaz gain, izen bat dugu. Bestalde, “gaitz, ondoez” esanahia zaharra izan arren (bizk. *gatx*, erronk. zub. *gaitz* “gaitz, ondoez”), honen alboan badugu goi-naf. gip. lap. erronk. *gaitz* “izugarri, eskerga”. Hortaz, ez dugu baztertu behar *\*gatz*-en esanahi zaharra “handi” zen hipotesia.

<sup>58</sup> Hitz honen inguruko problematika iluna da. Beste azterketa baten arabera, *ez-kér* < *\*esku-kér*. Ik. Trask (1997: 292) eta Lakarra (2002a: 436).



6) *Balorea*: \**der*, \**bal*, \**dur*, \**gatz*, \**ker*.

7) *Abiadura*: \**kor*.

Edozein hizkuntzalarik pentsatuko duen legez, ez du inolako zentzurik hone-lako sailkapen bat egiteak. Alde batetik, adjektibo hauetariko gehienen esanahiaz espekulatu besterik ezin dugu egin. \**Bal*-i, esate baterako, “txepel, motel” esanahia esleitu diogu, baina *gar-bal*, *za-bal* eta *za-pal* erkatzen baditugu, “zabal, lau, zelai” edo azal bati esleai diezaiokegun bestelako esanahiren bat ere izan lezake, honek *ez-pal*-erako eta *her-bal*-erako balio ez duen arren. Bertsua esan dezakegu gainerako adjektiboetz. Bestalde, beste adjektibo askok zerrenda honetan egon beharko lukete ziurrenik, baina beren forma desegin edo lexikotik desagertu da arrastorik utzi gabe.

Ondoren proposatuko dugunez, elementu hauek adjektiboak ziren garaian euskara adjektibo-klase murrizteko hizkuntza bat bazen, adjektiboen zerrenda binakako oposaketa antonimikoetan egituratuta egotea espero genuke. Honelako oposaketak islatzeko kandidatu bakarrak \**der* “on” / \**ker* “txar” eta \**bur* “leun” / \**kar* “latz” dira, baina behin eta berriz errepikatu behar dugu berreraiketaren esanahia hain lausoa izanik hau espekulazio bat besterik ez dela. Dirudienez, zenbait oposaketa antonimikoren osagai bakar bat aurkitzen dugu, eta hau BALORE eta KOLORE tipo semantikoetan ere gertatzen da, non A-A (adjektibo-adjektibo) motako oposaketak unibertsalak diren. Adibidez, \**bel* “beltz” dugu baina “zuri” esanahiko adjektiborik ez dago. Era berean, \**dur* “deunga (?)” eta \**gatz* “txar” ditugu baina hauen parekoak ez dira inon agertzen.<sup>59</sup> Gure ustetan, honek ez du esan nahi ez zegoenik honelako adjektiborik (hori tipologikoki erabat ulertezina izango litzateke), baizik eta adjektibo horien aztarnarik ez dugula. Nolanahi ere, aski nabarmena da binakako oposaketa antonimikoetan sar daitezkeen adjektibo hauetarik, nolabait denak osagai negatiboak izatea: \**bel* “beltz” dugu baina ez “zuri”-rik; \**ker* “txar”, \**gatz* “txar” eta \**dur* “deunga (?)” ditugu baina “on” edo antzerako esanahietarako kandidatu bakarra dugu: \**der*. Halaber, ikus bitez \**gal* “makal, eskas”, \**kar* “latz, lakar”, \**bin* “mingarri”, \**gor* “gor” eta \**gur* “makur”. Hauek ez bide dute pareko positiborik. Berreraiki ditugun esanahi guztien zerrenda begiratu gero, lortuko dugun zirrara da ia denek semantika negatibo bat dutela. Agian, arrazoiren batengatik, itxura tabuistiko bat duten adjektiboen aztarnak hobeto mantendu dira. Hau espekulazio bat besterik ez da, baina edozein kasutan tipologikoki ez da onargarria adjektibo negatiboak bakarrik dituen hizkuntza bat postulatzeara.<sup>60</sup>

Antonimiaz gain, osagarritasuneko oposaketak agertzen dira hizkuntzetan (ik. 2.1.2.). \**Dots*-en pareta aurkituko bagenu, hauetariko bat genuke. Akitaniar inskripzioetan esanahi maskulino edo femeninoa izan dezaketen zenbait atzizki daude (ik. Gorrochategui 1984: 369): *-eia-* eta *-se(n)-* femeninoak omen dira. Hemen bi

<sup>59</sup> Nolanahi ere, gogora dezagun \**gatz*-en esanahi zaharra adjektibo gutxitako hizkuntzetan ohikoa den “handi” izan litekeela. Izan ere, adjektibo gutxitako 20 hizkuntzetako Dixonen zerrendan, “handi” hizkuntza guztietan agertzen den adjektibo bakarra da.

<sup>60</sup> Markatu nahi genuke norbaitek, gure teoriaren aurka, elementu hauek ez zirela adjektiboak postulatzen badu, oztopo bera topatuko duela. A-A motako oposaketarik ezean, ziurrenik N-V motakoak izan beharko lukete, baina “handi” / “txiki” motako oposaketak nola edo hala hizkuntza guztietan agertzen dira.

arazo ditugu. Lehena da ez dakigula zer dagokion eta zer ez aitzin-euskarari; *-se(n)*-ek itxura ona duen bitartean, *-eia*-k ez dirudi aitzin-euskara. Bigarrena da bukaera hauetan ezin dugula ezberdindu zer den adjektibo eta zer atzizki.

Ez dugu uste garai honetan aurrizki pribatzaierik zegoenik (izan ere, ez dugu uste inolako aurrizkirik zegoenik). Guk dakigula, iradoki den honelako kasu bakarra *\*ez-ker* “ez txar” da (ik. Lakarra 1995: 193). Semantika ulergaitz samarra izateaz gain, ez dago lexikoan egitura honen parekorik. Gainera, honek *\*ker*-en erabilera predikatibo bat inplikatu luke, *ez* adjektiboaren menpeko adberbio bat besterik ez bailitzateke. Eta *\*ker* ez bide da agertzen kokaleku predikatiboan. Azkenik, Lakarra (2002a: 436) berak ohartarazten duen legez, ezeztapenaren aitzin-euskal forma bigarren bokal bat inplikatu du (*\*eze*).

Atzizki eratorleen bidez eraturako adjektiborik zegoen galdekizunari dagokionez (ik. 2.1.4.), gu ezezkoan gaude. Gure aipatu lanean (ik. Martínez Areta-prestatzen) postulatu dugu *-i*, *-u* (?), *-di*, *-to*, *-(e)tz*, *-so*, *-bo* eta abarreko atzizkiak oso zaharrak direla, baina aurrengo garaian izenak eratzeko bakarrik erabiltzen zirelakoan gaude. Gure adjektiboetan, hauetariko atzizki bat har dezaketen hiru kasu bakarrik aurkitu ditugu: *\*gor > gorr-i*, *\*bel > bel(e)tz* eta *\*bor > bor(e)tz*. Kasu gehienetan, ordea, hauetariko atzizki baten bidez lortzen den emaitza izen bat da. Hurrengo atalean lau salbuespen hauei azalpen bat emango diegu. Momentuz azpimarratu nahi genuke garairik zaharrenean, elementu hauek adjektiboak zirenean, kokaleku atributiboan agertzen zirela beti, izen baten epiteto-eginkizunetan. Gure lanean iradoki dugu garai honetan burutu zen hitz-eraketaren prozesua faktore prosodikoetan oinarrituta zegoela: helburua oin bisilabiko yanbikoak eraikitzea zen. Hortaz, izen monosilabikoei adjektibo monosilabiko bat eransten zitzaien. Baina, era honetan, ez zen beharrezkoa adjektiboari beste atzizki bat eranstea. Ez dugu *\*\*gi-bel-i*, *\*\*sa-kon-di* edo *\*\*zil-bor-to* bezalako eraikuntzarik inon aurkitzen. Gure ondorioztapena da elementu hauek adjektibo-moduan funtzionatzen zuten garaian ez zegoela adjektibo eratorriak ekoizteko baliabide morfologikorik.<sup>61</sup>

Adjektibo hauetatik eratorritako lau aditz ditugu: *galdu*, *mindu*, *gortu* eta *gurtu*. Hauetarik, *mindu*, *gortu* eta *gurtu* modernoak izan daitezke, *min*, *gor* eta *gur* kokaleku isolatuan euskara historikoan mantendu direlarik, baina *galdu* deigarri suertatzen zaigu, *gal* ez baita isolaturik mantendu, *galdu*-ren aditz-erro moduan ez bada.<sup>62</sup>

<sup>61</sup> Haatik, honek ez du esan nahi atzizki hauek ez daudenik inoiz hirugarren silaban. Aditz-partizioetan adibidez *-i* aurkitzen dugu: *e-torr-i*, *e-karr-i*. Bestalde, ikus bitez *o-rraz-i*, *i-tsa-so*, *a-ma-so* bezalako kasuak. Gure azalpena hauxe da: atzizkiak, eratorpeneko (eta ez konposakerako) baliabide bat direnez gero, lexikalizazio bisilabikoetatik bizirik irten ziren eta emankor jarraitu zuten. Ostera, ez dago kasu bat ere, non gure zerrendako adjektibo bat erabateko ziurtasunez hirugarren silaban berreraiki daitekeen. Testuan aurkeztu dugun orokorpenari aurkitu diogun salbuespen bat *ur-dur-i* da, behintzat hitz honen bigarren elementua gure *\*dur* baldin bada (eta semantika ez dago inola ere honen aurka). Baina, guk iradoki legez *-i* atzizkia emankor mantendu bazen, orduan onar dezakegu *-i* hau jadanik lexikalizaturiko *\*urdur* bati erantsi zitzaiola. Kasu honetan, zatikatze zuzena *urdur-i* izango litzateke. Beste bat akit. *HAR-BEL-EX* da. Gure ustetan, hau *harri-bel-etz* konposatutik dator eta, beraz, bi lexema bisilabikoren elkartzetik sortu zen. Azalpen hauek *ad hoc* dira, zalantzarik gabe, baina salbuespen gehiagorik aurkitzen ez dugun bitartean ezin dugu (gure ustetan) estrukturalki ondo funtzionatzen duen planteamendu bat eraitsi.

<sup>62</sup> Lakarraren iritziz (2002a: 436), *gari* < *\*gal-i* “galdutako”. Halaber, ikus bedi *gal-soro*, non *soro* (< lat. *solum*) oso mailegu zaharra den.

Gogora dezagun Trasken aieruaren arabera (1995: 211-12) *-tu* atzizkia zenbait aditzetan zaharra izan daitekeela (*saldu, hartu, sartu, sortu, kendu, heldu*). Dena den, kasu hauetan ez dirudi aditza adjektibo batetik eratorri denik, ez eta *galdu-n, mindu-n* eta *gurtu-n* ere, non erroak izen-itxura duen. Beraz, aditz hauek denominatiboak dira gure aburuz; adjektibozko-itxura duen (hots, adjektibo batetik eratorritakoa den) bakarra *gortu* bide da. ‘*e-* + aditz-erro + *-i*’ egiturako aditz zaharren artean, ez dugu kasu bat ere aurkitzen, non aditz-erro hori gure adjektibo batekin ziurtasunez lot daitekeen: *e-torr-i, e-karr-i, \*e-bil-i, \*e-kus-i, \*e-ban-i...* Orokorrean, ez dirudi garai honetan aditzaren eta adjektiboaren kategoriak estu-lotuta zeudenik.

Azkenik, sintagma-barneko elementuen hurrenkerari buruz balio beza euskara modernorako esandakoak (ik. 2.1.6.). Gure lanean<sup>63</sup> garai honetarako bost konposatu-mota (izan ere, sintagma-mota) berreraiki ditugu, hauen artean ‘izen-izen’ nahiz ‘izen-adjektibo’ egiturakoak daudelarik (*\*ur-bar, \*orz-tots*; baina *gi-bel, zil-bor*). Hortaz, hizkuntza honetan GN eta NA hurrenkerak ditugu. Azaldu dugun legez, antza asimetria bat inplikatzan duen fenomeno hau hizkuntza askotan agertzen da. Gainera, GN/NA egitura bat postulatzea ez da erabat mugatzaile gainerako parametrotarako: Hawkinsen lanean (1980: 196) VSO/Pr/GN/NA nahiz VSO/Po/GN/NA egituretako hizkuntzarik ez dagoen bitartean, SVO/Pr/GN/NA egiturako hizkuntza bat dago eta SVO/Po/GN/NA egiturako 11.<sup>64</sup> Gure garaiko euskara mota hauetariko zeini legokiokeen galdekizuna gure lanetik at geratzen da. Behingoz har dezagun gogoan GN/NA konbinaketak ez duela inolako bitxitasunik inplikatzan.<sup>65</sup>

### 3.2.2. *Kronologia*

Azpi-atal honetan 2.2. puntuan deskribatu ditugun irizpideak aitzin-euskararen garai ezberdinei egokituko dizkiegu, eta honela garai bakoitzeko aitzin-euskara zein motari zegokion aztertzeari ekingo diogu.

Harira jo aurretik, gure esparru kronologikoaren inguruko zehaztapen batzuk burutu behar ditugu. ‘Aurre-aitzin-euskara’ deitu dugun garai honetan, hizkuntzan unitate bisilabikoak eraikitzeke joera garatu zen. Nolanahi ere, bertan bi fase ezberdindu behar ditugu. Lehenengoan, unitate bisilabiko hauek bi lexema monosilabikoz osaturiko sintagmak ziren. Hortaz, bi osagai hauek era analitiko batean interpretatzen ziren: *gi-bel* “haragi beltz”, *sa-bel* “barrualde beltz”, *\*han-ker* “animalia gaizto”, *\*or-ker* “oin oker”, *\*ur-bar* “uraren behealde”, *\*orz-tots* “zeruko hots”. ‘Izen-adjektibo’ egiturako sintagmetan, adibidez, sintagma-burua izena zen eta adjektiboak izen hau modifikatzen zuen (NA); halaber, ‘izen-izen’ egiturakoetan, sintagma-burua bigarren osagaia zen, eta lehena honen osagarri bat zen (GN). Fase honi ‘aitzin-euskara-a’ izena eman diogu. Ondorengo bigarren fase batean, ziurrenik zenbait aldaketa fonetikoren bitartez sintagma bisilabiko hauek lexikalizatu ziren eta monolexematiko bihurtu ziren. Lexikalizazio hauen emaitza semantikoak endozen-

<sup>63</sup> Ik. Martínez Areta-prestatzen.

<sup>64</sup> Honen arabera, GN/NA egiturak eragiten duen ondorioztapen bakarra hizkuntzak SVO motakoa izan behar duela da.

<sup>65</sup> 2.1.7. eta 2.1.8. azpi-ataletan aurkeztu ditugun iruzkinak, adberbioei buruzkoak, hemen saihesten ditugu.

trikoak nahiz exozentrikoak, izenezkoak nahiz adjektibozkoak izan zitezkeen: *gibel* “gibel”, *aker* edo *\*haker* (< *\*han-ker* “aker”, *zeker* (< *\*zen-gor* “zezen gor (?)”) “zeker”; baina *goibel* (< *goi-bel* “goialde beltz”) “goibel”, *samin* edo *\*sabin* (< *\*sa-bin* “barrualde mingarri”) “samin”, *samur* edo *\*sabor* (< *\*sa-bur* “barrualde leun”) “samur”. Honela sortu ziren hitz guztiak monolexematikoak ziren, eta hitz-motari dagokionez, izenak ala adjektiboak: N ala A. Fase honi ‘aitzin-euskara-b’ izena eman diogu.

Laburbilduz, ‘aurre-aitzin-euskara-a’-z unitate bisilabiko hauek bi hitz monosilabikoz osaturiko sintagma (‘two-word constituents’) ziren bitartean, ‘aurre-aitzin-euskara-b’-zkoak bi silabako hitzak (‘one-word constituents’) ziren. Hitz-motei dagokionez, ‘aurre-aitzin-euskara-a’-zko sintagma (*izen-adjektibo*), ‘izen-*izen*’, ‘izen-atzizki’ edo nolabaiteko *izen-izen* egitura mikro-sintaktikoak izan zitzaizkion bitartean,<sup>66</sup> ‘aurre-aitzin-euskara-b’-zko hitzak ‘izen’ ala ‘adjektibo’ ziren. Printzipioz, lexikalizazioaren bitartez sortutako erro bisilabiko hauek ‘izen’ ala ‘adjektibo’ izatea ez zen aurreko mikro-sintaxiaren arabera kontu bat. Guk ‘aurre-aitzin-euskara-a’-rako postulatu ditugun bost konposatu-motetarik, lauk behinik-behin izenak nahiz adjektiboak ekoiztu dituzte. Ikus dezagun:

| AAEa                                                       |   | AAEb                 |               |
|------------------------------------------------------------|---|----------------------|---------------|
| 1. Deskribatzaileak<br>(‘ <i>izen-adj.</i> ’ egiturakoak)  |   | ‘izen’               | ‘adjektibo’   |
| <i>*sa-bel</i> “barrualde beltz”                           | > | <i>sabel</i>         | <i>*sabin</i> |
| <i>*han-ker</i> “animalia gaizto”                          |   | <i>*haker</i>        | <i>goibel</i> |
| <i>*sa-bin</i> “barrualde mingarri”                        |   |                      |               |
| <i>*goi-bel</i> “goialde beltz”                            |   |                      |               |
| 2. Menpetasunezkoak<br>(‘ <i>izen-izen</i> ’ egiturakoak)  |   | ‘izen’ <sup>67</sup> |               |
| <i>*ur-bar</i> “uraren barrualde”                          | > | <i>*ubar</i>         |               |
| <i>*orz-tots</i> “zeruko hots”                             |   | <i>*ortzots</i>      |               |
| 3. Atzizkidunak<br>(‘ <i>izen-atz.</i> ’ egiturakoak)      |   | ‘izen’               | ‘adjektibo’   |
| <i>*harr-i</i>                                             | > | <i>harri</i>         | <i>berri</i>  |
| <i>*(h)ez-di</i> “ezti”                                    |   | <i>*(h)ezti</i>      | <i>handi</i>  |
| <i>*berr-i</i>                                             |   |                      |               |
| <i>*han-di</i>                                             |   |                      |               |
| 4. Koordinatuak (??)<br>(‘ <i>izen-izen</i> ’ egiturakoak) |   | ‘izen’               | ‘adjektibo’   |
| <i>*gi-zon</i> “haragiz eta lohiz egindako”                | > | <i>gizon</i>         | <i>gizen</i>  |
| <i>*gi-zen</i> “haragi asko duen, zezen-moduko”            |   |                      |               |

<sup>66</sup> Guk proposatu ditugun eta oso eztabaidagarriak diren konposakeraren moten arabera, noski.

<sup>67</sup> Ez dugu kasu bat ere aurkitu, non ‘*izen-izen*’ egiturako konposatu zahar bat euskara historikoan adjektibo bihurtzen den. Baina hau kasualitate hutsez gertatzen delakoan gaude, hau da, semantikaren aldetik *\*ur-bar* “uraren bide”, *\*ortz-hots* “zeruko hots”, *\*zur-bi* “zurezko bide” eta antzerako eraikuntzak ez direlako adjektibo bihurtzeko kandidatu probableak. Morfo-sintaxiaren aldetik, izen hauek ere adjektibo bihurtzeko daitezke.

|                                                                                       |   |                            |                             |
|---------------------------------------------------------------------------------------|---|----------------------------|-----------------------------|
| 5. Erreduplikatuak<br>(‘izen-izen’ nahiz<br>‘adj.-adj.’ egiturakoak)                  |   | ‘izen’                     | ‘adjektibo’                 |
| * <i>go-go</i><br>* <i>da-dar</i> “adar”<br>* <i>go-gor</i><br>* <i>de-der</i> “eder” | > | <i>gogo</i><br><i>adar</i> | <i>gogor</i><br><i>eder</i> |

Honek guztiak honako ondorio hau proposatzera garamatza: ‘aitzin-euskara-a’-tik ‘aitzin-euskara-b’-rako igarotzean lexikoaren erabateko berregituraketa burutu zen. Berregituraketa honek lengoaiaren bi planoei erasan zien: adierazleenari nahiz adierazienari. \**Sa-bel* “barrualde beltz”, \**ar-bel* “harri beltz” eta \**goi-bel* “goialde beltz” sintagmak lexikalizatu zirenean, bai \**bel* adierazlea bai “beltz” adierazia (esanahia) lexikotik desagertu ziren. Une honetan, sintagma zaharretatik sortu ziren lexikalizazio bisilabikoetarik inolako “beltz” esanahirik ez bazegoen, une batez behintzat lexikoa “beltz” esanahirako adierazlerik gabe geratuko zen. Eta Dixonek frogatu legez, adjektiboaren kategoria duten hizkuntzetako lexiko guztietan esanahi hau halabarrezkoa da. Halaber, \**ker* adierazle zaharra sintagma lexikalizatueta fosildurik gelditu zenean (\**baker*, *oker*, \**buzker*), adierazlea ezezik lexikoan derrigorrezkoa den “txar” adierazia ere lexikotik desagertu zen. Bertsua esan dezakegu izenei dagokienez. \**Gi* “haragi” (*gibel*, *gihar*), \**har* “harri” (*harri*, \**harbel*) eta \**sa* “barrualde” (*sabel*, \**sabin*, *sakon*) bezalako monosilabiko zaharrak sintagmetan fosildurik geratu zirenean, esanahi hauek ere lexikotik desagertu ziren. Baina, era berean, sintagmen lexikalizazioetatik sortutako lexiko berri bat eratzen ari zen. Sintagma hauen lexikalizazioaren emaitza semantikoei aipatu ditugun esanahi-hutsuneak betetzeko joera izan behar zuten.

Hortaz, bi fase ezberdinetako bi lexiko ezberdinez ari gara. Bietan ditugu ‘izen’ eta ‘adjektibo’ hitz-motak, baina ‘aurre-aitzin-euskara-a’-z hitz nominal (izen nahiz adjektibo) bakoitzak ‘izen-adj.’, ‘izen-izen’ nolabaiteko ‘izen-izen’ edo ‘adj.-adj.’ egiturako sintagma bisilabikoetan agertzeko joera bortitza zuen. ‘Aurre-aitzin-euskara-b’-z, ostera, ‘izen’ zein ‘adjektibo’ kategoriak izateaz gain, hitz nominal (izen nahiz adjektibo) bakoitzak autonomia gehiago zuen. Jarraian fase bakoitzean izan zitezkeen adjektiboaren kategoriaren nondik-norako zenbait gora-behera argitzen saiatuko gara.

‘Aurre-aitzin-euskara-a’-zko adjektiboei dagokienez, honako ezaugarri semantiko nahiz morfo-sintaktiko hauek markatu nahi genituzke:

- a) Semantikaren aldetik, adjektibo-sorta erlatiboki murrizta da. Nola edo hala berreraiki ditzakegun esanahiak oinarritzko lexikoari dagozkio. Behin eta berriz, esanahi zaharrak lausotu izana oztupo ikaragarri gertatzen zaigu epaiketa fidagarri bat emateko, baina berreraiki ditugun esanahien multzoa adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan tipologikoki ohikoenak diren adjektiboen zerrendarekin erkatzen badugu (ik. 2.2, 1); edo Dixon 1982: 7), orokorrean egiantzekoa dirudi hura honi ondo dagokiola sinesteak. Esanahi eratorriko, agerpen urriko edo nolabaiteko konplexutasuneko adjektiborik (“nekatu (A)”, “herren”, “adimentsu”, “ergel”, “zital”, “karratu”, “dentso”) ez dagoelakoan gaude. Ezin dugu (adjektibo-klase murrizteko

hizkuntza batetik espero beharko genukeen legez) binakako oposaketa antonimoko garbirik postulatu (\**der* “on” / \**ker* “txar” (?), \**bur* “leun” / \**kar* “latz” (?)), baina tipologiaren datuak kontuan harturik ziurrenik egongo ziren.

Hainbeste iluntasunen gainean argiren bat botatzeko, agian normalean zehaztu samarra den tipo semantiko batera mugatzea komeni zaigu: KOLORE. Ere mu semantiko honetan aurki dezakegun adjektibo bakarra \**bel* “beltz” delakoa gaude. Dixonek aztertu adjektibo-klase murrizteko 20 hizkuntzen artean, “beltz” 13tan agertzen da. Baina, “beltz” agertzen den hizkuntza guztietan, “zuri” ere agertzen da, hau 14tan agertzen delarik. “Zuri”-rako, ostera, gure adjektiboaren artean ez dugu kandidatu garbirik; beraz, izatekotan (eta ziurrenik horrela izango zen), ez du adjektibo honen inongo aztarnak bizirik iraun.<sup>68</sup> Bi kolore hauek ohikoenak dira; hurrengoak “gorri” (8 hizkuntzatan) eta “berde” (7tan) dira, azken hau batzuetan beste kontzeptuekin (“gordin”, “heldugabe”) lotuta agertzen bada ere. Aieru ausarta izan arren, agian adjektibo monosilabikoen zerrendan “beltz” kolore bakarra izatea adjektibo-sistema honen antzinatasunaren zantzu bat da.

Beste tipo semantikoei dagokienez, Dixonen unibertsalaren arabera EZAUGARRI FISIKO tipo semantikoko adjektibo gutxi espero genituzke,<sup>69</sup> baina proportzionalki dezente daude (\**bin* “mingarri”, \**bor* “borobil”, \**bur* “leun”, \**dar* “indartsu”, \**gor* “gor”, \**gur* “makur”, \**kar* “latz”). Honek teorikoki gure aurka dihardu, baina Dixonen unibertsalaren bigarren zatia da kasu hauetan tipo honetako hitzak aditzak direla, eta hau *gurtu*-n eta *mindu*-n baino ez da betetzen, non erroa izen bat ere izan daitekeen. Berriro ere, semantika hain iluna izanik ez dago egungo errealitatetik ateratako hizkuntza sinkronikoetan oinarrituz unibertsal tradizionalak berreraikitako hizkuntza bati aplikatzerik. Tartean dessemantizazioa izanez gero, baliteke hauetariko adjektibo batzuk DIMENTSIO tipo semantikotik etortzea.

- b) Morfologiaren aldetik, adjektibo-sorta itxia da. Gure aburuz, berreraiki ditudun 17 adjektiboak *adjektibo-erro hutsak* dira. Ez dago adjektibo hauetatik adjektibo gehiago eratoritzeko baliabide morfologikorik. Esan dugun legez, ez dago \**sa-kon-i*, \**zil-bor-(e)tz* edo \**gi-bel-bo* bezalako eraikuntzarik. Badiara salbuespenak, baina bestelako azalpen bat izan dezaketelakoan gaude. Gure aieruaren arabera, ‘aitzin-euskara-*a*’-z izan zitezkeen atzizki singulatzailerarik, batzuk (-*i*, -*di* eta -*le* kasu) bizirik iraun zuten lexikalizazio bisilabikoen ondoren. Beraz, hirugarren silaban dakuskigunean arrazoa izan daiteke lexikalizaturiko izen bisilabiko bati erantsi zaizkiola. *Beldur-ti*-ren kasuari azalpen hau nahikoa erraz aplikatu daioke. \**Ur(-)dur-i*-ren kasuan, irtenbide hau ez da hain agerikoa, ustezko \**urdur* izen bat ez dugularik inon ere, baina

<sup>68</sup> Salbu eta gainerako 16 adjektiboetarik baten esanahia “zuri” baldin bazen, geroztik meta-semantizatu eta beste esanahi bat hartu duelarik.

<sup>69</sup> Ik. 2.2, 4; edo Dixon (1982: 47). Halaber, Dixonen arabera (ik. 2.2, 6); edo Dixon 1982: 47-48) EZAUGARRI FISIKO tipo semantikoko hitzak adjektiboak izanez gero, ABIADURA tipo semantikoak ere adjektiboak izango dira.

zalantzaszkoagoa izan arren ez da erabat sinestezina. Akit. *HAR-BEL-EX*, gure us-tetan, < \**harri-béletz*, baina aburu hau gure teoriatik ondoriozta daitezkeen printzipioetan soilik oinarrituta dago. Oztopoak oztopo, lexikorik zaharre-nean adjektiboek ez zutela inolako luzapen morfologikorik uste dugu.<sup>70</sup>

- d) Sintaxiaren aldetik, garai honetan gure 17 adjektiboak *atributiboki bakarrik* erabiltzen zirelakoan gaude. 17etarik, kokaleku isolatuan 4k bakarrik bizirik iraun dute euskara historikoan: \**bin* (> *min*), \**gor* (> *gor*), \**gur* (> *gur*) eta \**gatz* (> *gatz*, *gaitz* (?)).<sup>71</sup> Hauetarik, *gor* adjektiboazko esanahi bat daukan bakarra dugu. *Min*, *gur*, eta *gatz* (*gaitz* (?)) monosilabikoek izenezko esanahia dute euskara historikoan.<sup>72</sup> Gure planteamenduaren arabera, ‘aurre-aitzin-euskara-*a*’-ren garaian adjektibo batzuk testuinguruak baldintzatutako izenezko eginkizunak ere izan zitzaizketen, eta kasu hauetan kokaleku isolatuan nahiz sintagmaren lehen kokalekuan ager zitezkeen. Honelaxe azalduko lirateke *min*, *gur* eta *gatz* historikoak, bai eta *minkatz* (< \**bin-gatz* (?)) eta *bele* (< \**bel-le*) bezalako kasuak ere.<sup>73</sup> Ostera, ez da euskara historikoan inolako adjektibo monosilabikorik kokaleku isolatuan (hots, predikatiboki) mantendu: \*\**kon* “sakon”, \*\**dur* “deunga”, \*\**bur* “leun”, \*\**ker* “txar”... Ohartarazi nahi genuke badaudela kasu batzuk, non adjektibo monosilabiko hauetariko batzuk atzizki bat hartu duten izen nahiz adjektibo eratorri bat eratzeko, isolaturik agertzen ez diren bitartean: \**bel* > *bel(e)tz* (baina \*\**bel*), \**bor* > *bor(e)tz* (baina \*\**bor*), \**gal* > *gari* (?) (baina \*\**gal*); ik. Lakarra (2002a: 436). Hiru kasu hauetan, badirudi jatorrizko zentzua adjektiboazkoa zela. Beste hiru kasutan, adjektibo-erroak erreduplikazioetan soilik mantendu dira: \**dar* > (\**da-dar* >) *adar* (baina \*\**dar*), \**der* > (\**de-der* >) *eder* (baina \*\**der*), *gor* > *gogor*.

Orokorrean, beraz, adjektiboazko erro monosilabikoak eraikuntza bisilabikoetan soilik mantendu dira. Gure azalpena da atributiboki baino ez zirela agertzen. ‘Aurre-aitzin-euskara-*a*’ adjektibo-klase murrizteko hizkuntza izatekotan, hau ondo legokioke Dixonen (1982: 36-46) datuetan dakusagunari.<sup>74</sup> Halaber, planteamendu hau guk

<sup>70</sup> Gure teoriaren arabera, beraz, garairik zaharrean atzizki singulatzailak erro monosilabikoei erants zekizkiekeen, baina ez sintagma baten bigarren elementuko kokalekuan zegoen adjektibo bati. Froga ukaezina ez izan arren, inork ez du ukatuko ziurrenik maila lexiko eta kronologiko berberari dagozkion \**bor-(e)tz* “bost” eta \**han-bor* “hamar” gure eskemari ederki moldatzen zaizkiola.

<sup>71</sup> Zerrenda honetan, agian \**gal* ere sartu behar dugu, kontuan harturik hau *galdu*-ren aditz-erro moduan soilik mantendu dela.

<sup>72</sup> *Min*-erako, orokorra den “min” esanahiaz gain behe-naf. gip. lap. erronk. “garratz” eta orok. “min, pikante” ere baditugu. Berehala azalduko dugun legez, predikatiboki erabil daitezkeen izenek adjektibo bihurtzeko joera bortitza izan dezakete. Hau ere *gor* “gor” historikorako azalpena izan liteke, antzinako *gor* “haragi (?)” onartzen baldin badugu (ik. *gor-din*, *gor-i*, *gorr-i*).

<sup>73</sup> Beste bi kasu posible: *bel-dur* (!?), nahiz eta agian < *bil-dur*: gip. heg. bizk. Berc. *bildur* (ik. Mitxelena 1977: 63); eta *belar* < \**bel-lar* (!?), baina < *be-lar* ere posible da: heg. eta bizk. zah. *berar*. Gainera, Mitxelenak dio (1977: 315): “La variante *berar* debió estar muy difundida por la Alta Navarra. Cf. “unas yerbas llamadas *berarbelça* y *berar andia*” en el proceso por brujería de Logroño en 1610 [...]”.

<sup>74</sup> Huaz, esate baterako, 12 adjektibo baino ez daude eta hauek atributiboki soilik agertzen dira. Adjektibo-klase murrizteko hizkuntza bat den teluguz ere adjektibo bat izen baten aurrean bakarrik

proposaturiko hitz-eraketari buruzko teoriari ondo moldatzen zaio. Honen arabera, garai honetan hizkuntzak sintagma bisilabikoak eratzeko joera bortitza izango zukeen. Honela, oin yanbiko bat osatzeko helburu bakarraz hainbat izen monosilabikori adjektibo hauetariko bat itsatsiko zitzaien, eta adjektibo honen semantika erredundantea izan zitekeen (\**(h)en-bor* “enbor borobil (?)”, *zil-bor* “zilbor borobil”, \**(h)ez-gur* “zuhaitz (?) makur”, *sa-kon* “barrualde sakon”). Adjektiboek ezaugarri berezirik adierazi behar ez zuten zere, lexikoa molda zitekeen kopuru murrizt batekin.

Sintagma-barneko hurrenkera NA zen, eta, ikusi dugun legez, hau ez da inola ere bateraezina GN hurrenkerarekin. GN/NA egitura SVO nahiz SOV hurrenkera sintaktikoarekin uler daiteke, hizkuntza ia ziurtasun osoz Po zelarrik.

Hau guztia kontuan harturik, eta 2.2. puntuan aurkeztu dugun sailkapenaren arabera, ‘aurre-aitzin-euskara-a’ adjektibo-klase murrizteko V-N-A hizkuntza bat zelakoan gaude.

Hel diezaiegun orain ‘aurre-aitzin-euskara-b’-zko adjektiboen ezaugarri semantiko eta morfo-sintaktikoei:

- a) Semantikaren aldetik, garai honetako adjektibo-kopurua askoz ere zabala goa da. Garai honetarako berreraiki ditzakegun adjektiboak (eta kontuan hartu behar dugu oraingo garai honetako berreraiketaz askoz ere fidagarriagoak direla) Dixonek adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetarako berreraikitzen duen zerrendarekin erkatuz gero (ik. 2.2, 1; edo Dixon 1982: 7), erraz ikus daiteke esanahiak agerpen urriagokoak eta konplexutasun handiagokoak direla: \**buker* “muker”, \**baker* “maker”, *ezker*, *gizen* (?), *gogor*, *goibel*, *handi*, \**bakal* “makal”, \**bakur* “makur”, *oker*, *urri*, *zakar* eta abarreko esanahiak, adibidez, ez daude zerrendan. Bestalde, aurreko garaiko adjektiboen artean ez zeuden (edo argi-argiak ez ziren) hainbat esanahi ere aurkitzen ditugu: *berri*, \**zakar* (?) “zahar” (ik. Lakarra 2002a: 436), *luze*, *labur*, *handi*,<sup>75</sup> *lodi*, *argal*, *ilun*, *gordin*...

Berrito ere KOLORE tipu semantikoak hartzen badugu kontuan, ikus dezakegu oraingo honetan adjektibo gehiago berreraiki ditzakegula: *bel(e)tz*, *zuri*, *hori*, *gorri* eta *urdin*.<sup>76</sup> Hauetarik, azken biak ez daude Dixonen zerrendan. Azkenik, GIZA-EZAUGARRI tipu semantikoak kasu honetan baditu hitz batzuk adjektiboaren barne: *goibel*,<sup>77</sup> *maker*, *muker*.

- b) Morfologiaren aldetik, adjektibo-klase hau irekia da. Aurreko garaian adjektibo-erro hutsak aurkitzen genituen bitartean, garai honetakoak *adjektibo*

---

ager daiteke sintagma nominal baten barnean. Beste kasu batzuetan, predikatiboki ager daitezke baina bakarrik nolabaiteko marka morfologiko batekin lotuta. Acooliz, adibidez, 40 adjektibo inguru daude. Hauek atributiboki zein predikatiboki ager daitezke, baina lehen kasuan *mà* partikularekin agertu behar dute, eta bigarrenean, izenei bezala, aurrizki kopulatio bat erantsi behar zaie. Alablak-ez ere 40 adjektibo inguru daude. Izenak bezala, predikatiboki ager daitezke baldin eta *-e* atzizki kopulatioa edo *-ti* atzizki inkoatioa eranstean baldin bazaie.

<sup>75</sup> Baldin eta esanahi hau \**gatz*-en ez baldin badago.

<sup>76</sup> Hemen ere agian *arre* sar genezake, Van Eys-en etimologiaren arabera < \**harr-e* “harriaren koloreko”. *Zur-i* “zuraren koloreko” eta *hor-i* “horaren koloreko” bezalako eraikuntzen pareko izango litzateke. Nolanahi ere, hitz honen lekukotasunak Mendebaldean bakarrik ditugu.

<sup>77</sup> Dena den, hitz honen adjektibo berria izan liteke.



*eratorriak* dira.<sup>78</sup> Beren jatorria ‘izen-adj.’ (\**subin*, *sakon*, *labur*), ‘izen-izen’ (*gogor*, \**deder*), nahiz ‘izen-atz.’ (*berri*, *handi*) izan daiteke.<sup>79</sup> Eraikuntza hauek analitikoki interpreta zitezkeen eta baliabide morfologikoen bidez gainerako adjektiboak asma zitezkeen neurrian, adjektibo-klasea irekia zen. Koloreetan eraketa analitiko hau ederki ikusten da. Aurreko sisteman adjektibo-erro huts bat besterik ez dugun bitartean (\**bel* “beltz”), oraingo honetan ditugunak argi eta garbi eratorriak dira nolabaiteko atzizki singulatzailen baten bidez: \**bel* > *bel*-(e)tz “beltz-moduko (?)”, *zur* > *zur*-i “zur-moduko, zuraren koloreko”, *hor* > *hor*-i “hor-moduko, horaren koloreko”, *gor* > *gorr*-i “haragi-moduko, haragiaren koloreko (?)”, *ur* > *ur*-din “ur bihurtuaren koloreko”.

Gure aburuz, koloreen arteko konparaketa hau nahikoa esanguratsua da eta bi sistemak izan diren tesiaren aldeko zantzu sendoa da. Lehenengo sisteman (‘aurre-aitzin-euskara-a’-renean), \**bel* dugu; bigarreanean (‘aurre-aitzin-euskara-b’-renean), *bel*-(e)tz, *zur*-i, *hor*-i, *gorr*-i eta *ur*-din. \**Bel* adjektibo-erro hutsa da; gainerakoak nolabaiteko eratorpen batetik datoz. \**Bel*-ek silaba bakarra du; gainerakoek bi silaba dituzte. \**Bel* atributiboki baino ez da agertzen; gainerakoak egungo adjektibo autonomoak dira. \**Bel* adjektibo-klase murrizteko hizkuntzetan agertzen diren adjektibo-zerrendei ondo moldatzen zaie; gainerakoak, dirudienez, adjektibo-klase zabal bati dagozkio. Kolore berberaren bi forma agertzeak eta forma bakoitzaren morfologia dagokion sistema morfologikoarekin bat etortzeak bi sistemen arteko ezberdintzearen alde biziki dihardute.

Sistema batetik besterako motibazioa argi egongo da: \**bel* (eta, izatekotan, beste koloreen bat) sintagma lexikalizatueta fosildu zenean, lexikoa koloretarako adjektiborik gabe gelditu zen. Adjektiboaren kategoria duten hizkuntza guztietan koloreak kategoria honetan sartzen direnez gero, lexikoa koloreak behar zituen. Hauek sisteman zeuden elementuetatik sortu ziren, aztertu ditugun baliabide morfologikoen bidez. Eta era honetan, kolore-inbentario are zabalago bat sortu zen.

- d) Sintaxiaren aldetik, garai honetan sortu ziren adjektiboak *atributiboki nahiz predikatiboki* ager zitezkeen. Ikus bitez akit. *BELEX*, *ERDITSE* (?), *ILVUNNO*. Zalantzarik gabe, predikatiboki agertu ahal izateak ‘izen’ > ‘adjektibo’ nahiz ‘adjektibo’ > ‘izen’ moduko prozesuak erraztu ditu, eta hauek barra-barra gertatu dira mendeetan zehar. Hau dela medio, halako forma bati esleitu diogun kategoria (‘izen’ ala ‘adjektibo’) ez da beti fidagarria.

Adjektibo hauek atributiboki agertuz gero, sintagma-barneko hurrenkera NA zen (ik. akit. *AHERBELSTE*, *ASTOILVUNNO*, *BAIGORIXO*, *HARBELEX*, *HERAVSCORRITSEHE*,

<sup>78</sup> Baina ez denak. *Hotz*, *hits*, *huts*, *gai* eta beste monosilabiko batzuk adjektiboak dira edo izan daitezke euskara historikoan. Nolanahi ere, ez dugu uste hauek jatorrizko adjektiboak direnik. Ziurrenik adjektibo bihurtutako jatorrizko izenak dira (ik. Martínez Areta-prestatzen).

<sup>79</sup> Hauetariko batzuen adjektibo-bihurtzea beranduago gertatu ahal izan da, baina gauzei sistemaren ikuspegitik begiratzen ari gatzazkie, eta ez dago zalantzarik lexikalizazio bisilabikoen ondorioz bi motatako hitzak sortu zirela: izenak nahiz adjektiboak. Ik. akit. *AHERBELSTE*, *ASTOILVUNNO*, *BAIGORIXO*, *HARBELEX*, *HERAVSCORRITSEHE*, *ILVRBERRIXO*, *VM.ME.SA.HAR*.

ILVRBERRIXO, VM.ME.SA.HAR). GN/NA hurrenkerak<sup>80</sup> erabat bateragarriak dira euskara historikoan dakuskigun egiturekin (SOV/Po).

Hau guztia kontuan harturik, eta 2.2. puntuaren aurkeztu dugun sailkapenaren arabera, ‘aurre-aitzin-euskara-b’ adjektibo-klase zabaleko V-N-A hizkuntza bat zelakoan gaude.

Bukatzeko, eta espekulazioa are urrunago eramanez, saia gaitezen asmatzen nola izan litekeen adjektibo-kategoria ustezko ‘aurre-aurre-aitzin-euskara’ baten garaian. Oraingoan irakurleari gaztigatu nahi genioke orain arte esandakoa izugarri espekulatiboa bada, hemendik aurrerakoa iruzkin informal bat besterik ez dela.

‘Aurre-aurre-aitzin-euskara’, deskribatu dugun legez (ik. goian), oin prosodikorik gabeko hizkuntza monosilabiko bat izango zen. Hau da, hitz bakoitzak silaba bakar bat eta esparru demarkatzaile bat izango zituen, agian tonuak tartean zirelarik. Honela, baliteke prosodiak - [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] [ \_ ] - moduko egitura bat izatea, beharbada tonu-sandhi-ekin. Haatik, baldintza hauetan, guk ikertu ditugun adjektiboak ezin ziren sisteman egon. Gure adjektiboen ezaugarri sintaktikoa [ \_ - ‘ ] egiturako sintagma nominal bisilabikoetan izen baten atzean agertzea zen, baina, garai honetan ‘izen-adjektibo’ motako sintagma bisilabikorik ez bazegoen, orduan adjektiboaren kategoriarik (behintzat guk ezagutzen ditugun ezaugarri morfo-sintaktikoen) ere ez zegoen.

Har dezagun \**bel*. Elementu honi adjektiboko kategoria gramatikala eta “beltz” esanahia esleitu dizkiogu, baina honek [ sa - ‘ ] , [ har - ‘ ] eta [ gi - ‘ ] bezalako kokalekuetan agertzen den kasuetarako (hots, ‘aurre-aitzin-euskara-a’-rako) balio du bakarrik. Zaharrago den [ \_ ] kokalekuan, \**bel*-ek ez ditu ezaugarri sintaktiko berberak. Kasu honetan ez dakigu ezer \**bel*-en jokabide morfo-sintaktikoaz. Garai honetan adjektibo bat ote zen ere ez dakigu.

Jadanik esan dugun legez, deskribatu ditugun 17 adjektiboetarik lauk bakarrik bizirik iraun dute kokaleku isolatuan: *gor*, *gur*, *min* eta *gatz*. Hauetarik, azken hirurek izenezko adiera pan-dialektal bat dute, bestelako adierak ere izan baditzakete ere. Lehenak ere antzina izenezko esanahi bat zuen susmoa Azkuek berak aditzera ematen du bere hiztegian, *gorr-i* eta *gor-din* azterketa analitiko baten bidez interpretatu daitezkeela ohartarazten digularik: “haragiaren koloreko”, “haragi bihurtu”. *Gor* albo batera utzita, gure adjektibo monosilabikoetarik batek ere kokaleku predikatiboan adjektibozko funtzioarekin bizirik iraun ez duenez gero, ondorio naturala da hitz hauen ‘izen’ kategoria arkaismo bat dela.

Arrazoibide hau gainerako adjektiboetara estrapolatzen baldin badugu, orduan ondorioa izango da ‘aurre-aitzin-euskara-a’-ren adjektibo guztiak izen zaha-

<sup>80</sup> GN hurrenkerarako zantzu argirik ez dago akitaniar inskripzioetan: *A-BI-SVN-HA-RI* (*abi* (?) + *zunar* (?)), *ASSPERCIUS* (*aitz* (??) + *barr* (??) + *egi* (??)), *AXTOURI* ((*h*)*artzio* (??) + *uri*(??)), *NAR-HUN-GE-SI* (*Narhun* + *ges*), *OSAHERR*[*osa* + *herr*-]. Hauetariko bat ere ez da ‘izen-izen’ egiturakoa ziurtasun osoz. Nolanahi ere, hiru arrazoiengatik ziurra da GN egitura zaharra dela: a) egun pan-dialektala delako (*otseme*, *basurde*, *baserri*); b) aurreko sistemari (\**orz-tots*, \**ur-bar*) legokiolako, eta ez dago arrazoi irmorik zalantzan jartzeko hemen ere bi sistemen arteko jarraipen bat dagoela; eta d) Erdi Aroko testurik zaharretan ere aurkitzen dugulako: *Lamiturri*, *Zaldubondo*, *Ibarguren* (CSM), *Erretzubi* (1125), *Menditartea* (1284).

rrak direla, eta agian ‘aurre-aurre-aitzin-euskara’ adjektiborik gabeko hizkuntza zela, V-N motakoa. Kasu honetan, adjektibozko kontzeptuak izenekin lotuta egongo ziratekeen, baina ‘aurre-aitzin-euskara-a’-ren sintagma bisilabikoak area-gotu ahala adjektibozko izenak adjektibotzat berrinterpretatuko ziratekeen. Teoriaraz, ‘aurre-aurre-aitzin-euskara’-rako imajinatzen ditugun ezaugarriak (*monosilabismoa, tonaltasuna...*) V-N motari ondo dagozkio, baina honen inguruan ez dago inolako unibertsalik ezartzerik.

#### 4. Amaierakoa

Ez genuke baikorregi azaldu nahi hemen aitzin-euskarazko adjektibo-kategoria-  
ren inguruan eskaini dugun proposamenari buruz. Berreraiketa guztiak fantasia-  
tsuak badira, esanahiez dihardutenak are fantasiatsuagoak dira. Hjelmslev-ek ohar-  
tarazi zigun legez, halako forma baten berreraiketa zuzena ziurtasun osoz lortuko  
bagenu ere, ezerk ez digu ziurtatzen forma horrekin ageri zaigun esanahia zuzena  
denik. Izan ere, esanahiak lengoaiaren elementurik irristakorrenak dira, hiztunaren  
irizpide subjektiboaren mende baitaude eta berrinterpretazioen aurrean formak  
baino askoz ere sentikorragoak baitira.

Hauxe izango da, ziurrenik, aurkeztu berri dugun planteamenduaren arazo na-  
gusia. Berreraiki ditugun formak zentzugabeak ez izan arren (eta ziurrenik ez dira  
erabat zentzugabeak izango), esanahi asko, ordea, jatorrizkoetatik oso urrun gera-  
tuko dira. Koloreen eremu semantikoan puntu mugiezin baten lanak egiten dituen  
irizpide bat bilatzen saiatu gara. Honela, uste izan dugu *\*bel*-i “beltz” esanahia eslei-  
tzea zalantza kanpoko abiapuntu bat izango zela premisa honen gainean sistema  
bat eraikitzeko. Lakarraren iritzi (ahozko komunikazioa), ordea, *\*bel* “beltz” esa-  
nahiari dagokion sinesmena bera kaltegarri gerta dakiguke, esanahiei dagokienez  
ez baitago ziurtzat har dezakegun ezertxo ere. Dena den, gure lanak ikuspegi berri-  
ren bat urra dadin lagundu badu, helburua sobera beteta izango da.

#### Bibliografia

- Artiagoitia, X., P. Goenaga eta J. A. Lakarra (arg.), 2002, *Erramu boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk* (ASJU-ren Gehigarriak, 44). Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Azkue, R. M., 1923-25, *Morfología vasca*, in *Euskera* 4-6.
- Croft, W., 2000, “Parts of speech as language universals and as language-particular categories”, in Vogel eta Comrie (arg.), 65-102.
- Dixon, R. M. W., 1982, *Where have all the adjectives gone? and other essays in semantics and syntax*, Berlin, Mouton Publishers.
- Gorrochategui, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Greenberg, J. H. 1966, “Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements”, in Greenberg, J. H. (arg.), *Universals of language*, Cambridge, MIT Press, 73-103.
- Hawkins, J. A., 1980, “On implicational and distributional universals of word order”, *JL* 16, 193-235.

- Hengeveld, K., 1992, *Non-verbal predication: Theory, typology, diachrony*, Functional Grammar Series 15, Berlin, Mouton de Gruyter.
- Hualde, J. I., J. A. Lakarra eta R. L. Trask (arg.), 1995, *Towards a History of the Basque Language*, Amsterdam, John Benjamins.
- Igartua, I., 2002, "Euskararen hasperena ikuspegi tipologiko eta diakronikotik", in Artiagoitia, Goenaga eta Lakarra (arg.), 367-89.
- Lafon, R., 1964, "L'adjectif, épithète et les déterminants en basque", in Lafon 1999: 241-60.
- , 1999, *Vasconiana (=Iker-11)*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- Lakarra, J. A., 1995, "Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root", in Hualde, Lakarra eta Trask (arg.), 189-206.
- , 2002a, "Etymologiae (proto)uasconicae LXV", in Artiagoitia, Goenaga eta Lakarra (arg.), 425-42.
- , 2002b, "Adar, ahuntz, handi: sobre la identificación de sustratos y morfología de la protolengua", in *TIMHΣ XAPIN: Homenaje al Profesor A. Gainzarain*, Gasteiz, Veleiaren Gehigarriak, 17.
- Levy, P., 1992, "Adjectives in Totonac: descriptive statement and typological considerations", *IJAL* 58, 269-98.
- Martínez Areta, M., prestatzen, "Euskara eta aitzin-euskararen hitz-konposakeraz".
- Mitxelena, K., 1977, *Fonética histórica vasca*, 2. argitalpena, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, Donostia.
- Rijkhoff, J., 2000, "When can a language have adjectives? An implicational universal", in Vogel eta Comrie (arg.), 217-57.
- Sackmann, R., 1996, "The problem of 'Adjectives' in Mandarin Chinese", in Sackmann, R. (arg.), *Theoretical Linguistics and Grammatical Description. Papers in honour of Hans-Heinrich Lieb*, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 257-75.
- Trask, R. L., 1995, "On the History of the Non-Finite Verb Forms in Basque", in Hualde, Lakarra eta Trask (arg.), 207-34.
- , 1997, *The History of Basque*, Londres, Routledge.
- Uhlenbeck, E. M., 1952-53, "The study of word-classes in Javanese", *Lingua* 3, 323-54.
- Vennemann, T., 1972, "Analogy in generative grammar: the origin of word order", in *11<sup>th</sup> International Congress of Linguistics*, Bolonia.
- Vogel, P. M. & Comrie, B. (arg.), 2000, *Approaches to the Typology of Word Classes*, Berlin-Nueva York, Mouton de Gruyter.
- Wierzbicka, A., 2000, "Lexical prototypes as a universal basis for cross linguistic identification of 'parts of speech'", in Vogel eta Comrie (arg.), 285-317.

# QUELQUES REMARQUES À PROPOS DE L'HISTOIRE DES PÉRIPHRASES BASQUES

Céline Mounole Hiriart-Urruty

(UPV/EHU-Bordeaux3)

## 1. Introduction<sup>1</sup>

Ce modeste article vise à donner quelques pistes pour la recherche diachronique du verbe basque. Il s'inscrit dans le cadre d'un projet de recherche de thèse de doctorat, et loin de prétendre donner la clé de l'évolution du verbe basque, il espère offrir quelques remarques de morphologie et syntaxe qui selon nous ont leur importance au moment de faire l'histoire des formes verbales.

Les verbes périphrastiques ont attiré l'attention de nombreux bascologues. Tout d'abord Lafon (1943) consacra le deuxième tome de sa thèse aux formes périphrastiques des textes du XVI<sup>ème</sup> siècle. Après lui, d'autres comme Yrizar en ont répertorié les quelques nuances morphologiques et les nombreuses nuances phonétiques que l'on retrouve d'un dialecte à l'autre. Dans ce court article nous n'entendons pas traiter la composition phonétique des formes périphrastiques, mais plutôt leur structure morpo-syntaxique.

Pour cela, nous allons étudier les trois périphrases<sup>2</sup> principales des XVI<sup>ème</sup> et XVII<sup>ème</sup> siècles, à savoir, (i) racine verbale + auxiliaires \**edin*, \**ezan*, \**iro*, *egin*, (ii) nom verbal à l'inessif + auxiliaires *izan*, \**edun*, (iii) participe + auxiliaires *izan*, \**edun*; et les classer selon leurs structure, emploi(s), niveau de grammaticalisation à cette époque.<sup>3</sup> Comme nous le verrons plus bas, il a souvent été pensé que la périphrase verbale du basque est attribuable au contact avec les langues romanes. Après l'étude de chacune de ces trois périphrases, nous verrons que parmi elles, seule une, a des parallèles dans ces langues, et que les deux autres semblent être issues

---

<sup>1</sup> Je tiens à remercier Joseba Lakarra, Guillaume Gibert et Julen Manterola pour leurs remarques précieuses. Participer à un hommage rendu à R. L. Trask me rappelle encore mon grand regret de ne l'avoir pas connu mais aussi la source d'inspiration que représentent pour moi ses articles concernant la morphologie et la syntaxe basques.

<sup>2</sup> Nous employons le terme de 'périphrase' dans l'acception suivante: « *Periphrasis* refers to a situation in which a multi-word expression is used in place of a single word in an inflectional paradigm » (Haspelmath 2000: 655).

<sup>3</sup> Nous n'allons traiter ni de la périphrase de futur de type participe + *-ren* / *-ko* (suffixe de génitif) + *izan* / \**edun*; ni des autres périphrases de présent habituel composées du participe comme verbe principal et des verbes *joan*, *eroan*, et *eraman* (selon les dialectes) comme auxiliaire.

d'une évolution interne au basque. Nous tenterons enfin de proposer une chronologie relative de ces périphrases, mais aussi de celles-ci par rapport aux formes simples, ou fortes.<sup>4</sup>

## 2. La périphrase verbale

Le verbe basque possède deux types de verbes: (i) des verbes forts, ou simples; (ii) des verbes périphrastiques. Cependant, dès le XVI<sup>ème</sup> siècle, les verbes forts sont en déclin, laissant peu à peu toujours plus de place à ceux de formation analytique. Selon Lafon (1943), à cette époque, le basque n'a qu'une soixantaine de verbes forts, qui possèdent par ailleurs une forme composée; et une dizaine de verbes qui ne possèdent que des formes simples (trois d'entre eux servant d'auxiliaire: *\*iro*, *\*ezan*, *\*edin*).<sup>5</sup>

Les verbes de formation périphrastique sont formés d'un verbe principal et d'un auxiliaire, les auxiliaires principaux étant *\*edin* 'devenir', *\*ezan*, *egin* 'faire', *\*iro*, et *izan* 'être', *\*edun* 'avoir'. Les quatre premiers auxiliaires, vont accompagnés de la racine verbale, qui est en général de type *e-RACINE*, pour les verbes d'origine basque.<sup>6</sup> Quant aux deux derniers, ils se construisent avec un participe en *-tu* / *-i*<sup>7</sup> selon le verbe (soit, la racine verbale à laquelle on ajoute le suffixe participial *-tu* ou *-i*), ou avec un nom verbal (racine verbale + *-te* / *-tze*) terminé en *-n*, suffixe de l'inessif.

Quant à leur valeur, au XVI<sup>ème</sup> siècle, les formes à auxiliaire *izan* 'être' et *\*edun* 'avoir' et à nom verbal à l'inessif comme verbe principal expriment<sup>8</sup> l'imperfectif (au présent comme au passé: Leizarraga *Jn.*, 4, 21, *ecen ethorten dela orena* '(croy-moy) que l'heure vient',<sup>9</sup> Leizarraga *Act.*, 2, 6, *ceren batbederac ençuten baitzitzen...hec mintzatzzen* 'pourtant chacun les entendait parler'; les formes à auxiliaire *izan* 'être' et *\*edun* 'avoir' et à verbe principal participe, expriment le parfait au présent, l'aoriste ou l'antérieur (équivalent du plus-que-parfait) au passé:<sup>10</sup> Leizarraga, *Mt.* 1, 20, *hartan concebitu dena, Spiritu sainduaganic duc* 'ce qui est conçu en elle, est du Saint Esprit', Etxepare *ene gaizqui penaceco segur sorthu cinaden* 'c'est pour me faire male peine, pour sûr que vous êtes née'. Quant aux formes à auxiliaire *\*edin* 'deve-

<sup>4</sup> Appellation de Lafon par laquelle il désigne —et nous aussi dans cet article— les verbes fléchis: par ex. *nabil*, *nago*, de *ibili* et *egon*.

<sup>5</sup> Pour être plus précis, Esther Zulaika (1998: 113) précise dans sa thèse que Etxepare possède 37 verbes ayant au moins une forme forte, les proverbes de Garibay 17, *RS* 30 et Leizarraga 47 (dont 11 intransitifs, et 36 transitifs).

<sup>6</sup> En général, nous insistons, parce que nous avons aussi des verbes d'origine basque qui ne répondent pas exactement à ce patron: *apur* 'casser', *sar* 'entrer'.

<sup>7</sup> Ceci en général, car certains participes sont aussi terminés en *-o*, et d'autres paraissent plutôt être des adjectifs que des verbes: *hil*, *maite*, *ezagun*, *ageri*, *bizi*... Nous n'entrerons pas dans les détails car l'étude des formes du participe n'est pas notre objectif dans le présent travail. (Pour plus de détails cf. Trask 1990, Oyharçabal 2003).

<sup>8</sup> De nos jours, cette forme peut avoir d'autres emplois tels que l'aspect continu, le présent habituel, le futur proche (voir Oyharçabal 2003).

<sup>9</sup> Traductions selon Lafon (1943).

<sup>10</sup> Comme le précise Lafon « chez Leizarrague, le prétérit du parfait sert le plus souvent à exprimer l'antériorité dans le passé » (Lafon 1943: II, 102).

nir', et \**ezan*, *egin*, \**iro* et à racine verbale comme verbe principal aujourd'hui réservées aux domaines des subjonctif, impératif et potentiel, dans nos textes du XVI<sup>ème</sup> siècle ce sont des formes de l'indicatif (les formes à auxiliaire du présent exprimant le présent simple et le futur; et celles à auxiliaire du passé, exprimant l'aoriste), ou des formes des subjonctif, impératif et potentiel.

Nous l'avons dit, Lafon consacre le deuxième tome de sa thèse aux formes périphrastiques. Il décrit les spécificités d'emploi de chacune des formes citées ci-dessus et leurs valeurs par rapport aux formes simples. Cependant, même si Lafon et tous ceux qui après lui ont présenté les formes périphrastiques du basque les ont étudiées conjointement et sous la même appellation, il nous semble qu'il faut dès maintenant observer les différences qui existent entre les périphrases à auxiliaire *izan* et \**edun*, et celles à auxiliaire \**edin* et \**ezan*, les étudier séparément et les nommer différemment. Nous pensons effectivement que ces formes par leurs structure, composition et évolution nous montrent qu'elles ne sont pas nées à la même date, que leurs valeurs initiales et leurs processus de grammaticalisation<sup>11</sup> respectifs ont dû être bien différents, et qu'elles n'appartiennent pas au même type de périphrase.

Ceci étant, étudions chacune d'entre elles individuellement.

## 2.1. Périphrases à auxiliaire \**edin*, \**ezan*, *egin*, *iro*<sup>12</sup>

2.1.1. Nous l'avons dit, ces périphrases sont composées de la racine verbale comme verbe principal, et d'un auxiliaire intransitif \**edin*, ou transitif \**ezan*, *egin*, \**iro*. Dans nos textes du XVI<sup>ème</sup> siècle, seuls deux de ces verbes possèdent des formes simples: \**edin* et *egin*. Cependant, elles sont comblées de restrictions quant à leur emploi. Au présent, \**edin* possède des formes simples, mais pas de formes simples nues,<sup>13</sup> selon la terminologie de Lafon. En effet, les seules formes simples de présent de \**edin* qui sont attestées vont toutes accompagnées d'un préfixe (*ba-* par ex.) ou d'un suffixe relatif *-n(a)*, potentiel ou futur *-te / -ke*, de temps *-ean*: RS 249 *asto dina zordun* 'celui qui se fait garant, débiteur', 275 *aroz dinean çirola* 'quand le cordonnier se fait charpentier, (peu de souliers se déchirent)'. Quant aux formes de présent de nu de *egin*, dans les RS, elles ont valeur de futur (RS 28 *Obea nay* 'il me rendra meilleur', 422 *nic yñes dayda* 'je fuirai').<sup>14</sup> Au passé, \**edin* et *egin* possèdent des formes simples. Comme nous l'avons dit plus haut, elles ont valeur aoriste: RS 358 *autsazala euriaz loyza cidi* 'comme il y avait de la poussière, avec la pluie il se fit de la boue', Leizarraga Act. 16, 15, *othoitz ceguigun* 'elle nous pria'. \**Iro* et \**ezan*, eux, ne possèdent pas de forme simple dès nos plus anciens textes. Ils vont obliga-

<sup>11</sup> La grammaticalisation est le processus par lequel des catégories lexicales deviennent des catégories fonctionnelles.

<sup>12</sup> 'Verbes à valeur déterminée', selon la terminologie de Lafon.

<sup>13</sup> C'est-à-dire pas de forme simple sans aucun affixe ajouté.

<sup>14</sup> On retrouve les dernières formes de ce type dans les vers biscayens *Bertso Bizkaitarrak* (1688): *Arabac ecarrico dau Guipuzcoa onestera, lagun ezteyo guerrara*. Alava va amener Guipuzcoa à l'harmonie elle ne l'accompagnera pas à la guerre. Etxepare et Leizarraga ne possèdent pas de formes simples nues de *egin*. Les formes qu'ils emploient sont dotées du suffixe relatif *-n*, ou du complétif *-la* et expriment le subjonctif: Etxepare *arrazoin da mundu oroc daguien çuri ohore* 'c'est raison que tout le monde vous honore'.

toirement accompagnés soit de la racine verbale comme verbe principal, soit de *ahal* ou *ecin*: Leizarraga *Phil*, 4, 13, *ahal ditzaquet* ‘je peux le faire’, Etxepare *Suyak vano gaizquiago erradiro guisona* ‘il (l’amour) est capable de brûler l’homme plus malignement que le feu’.

Tous ces faits nous suggèrent deux choses:

- 1) dès nos textes du XVI<sup>ème</sup> siècle, les processus de grammaticalisation visant à la spécialisation de ces verbes comme auxiliaires, étaient très avancés,
- 2) il faut distinguer différents niveaux de grammaticalisation entre ces auxiliaires. Parmi ces quatre *\*ezan* et *\*iro* paraissent être les auxiliaires les plus grammaticalisés, à tel point<sup>15</sup> (i) qu’ils en ont perdu leur autonomie syntaxique: on ne les retrouve employés que dans les périphrases du type racine verbale + auxiliaire ou accompagnés de *ahal* ou *ecin* dans quel cas ils expriment le potentiel; (ii) qu’il paraît difficile de donner leur signification avec précision (autonomie sémantique perdue, *semantic bleaching*, *desemantization* Bybee & al. 1994, Heine 1993).<sup>16</sup> *Egin* paraît être le moins grammaticalisé puisqu’on le retrouve employé comme forme simple dans *RS*, Garibay, comme dans Leizarraga et Etxepare, au présent comme au passé et qu’il n’a pas perdu sa signification ‘faire’.

Cependant, même si *\*edin* paraît être moins grammaticalisé que *\*ezan* et *\*iro* car il possède des formes simples au passé et qu’on peut encore en deviner le sens (‘devenir’); il semblerait que de ces auxiliaires, ce soit le plus ancien dans la mesure où il est le seul auxiliaire intransitif attesté dans tous les dialectes basques pour ce type de périphrase. Si dans nos textes, l’expression de la transitivité peut se faire par les auxiliaires *\*ezan*, *\*iro*, et *egin* (selon les dialectes et les contextes) l’intransitivité apporte l’unanimité quant à son expression: tous les dialectes emploient *\*edin*, et seulement *\*edin*.<sup>17</sup>

2.1.2. Comme nous le verrons plus bas, les périphrases à auxiliaires *\*edin*, *\*ezan*, *egin*, *\*iro* paraissent être plus anciennes que celles à auxiliaires *izan* et *\*edun*.

<sup>15</sup> Les paramètres engendrés dans tout processus de grammaticalisation des auxiliaires sont les suivants: (i) la *désémantisation*, c’est-à-dire que l’élément grammaticalisé perd sa valeur sémantique originelle pour en prendre une autre plus générale, en accord avec sa nouvelle fonction grammaticale; (ii) la *décatégorisation* c’est-à-dire que l’élément grammaticalisé perd les caractéristiques propres à sa catégorie fonctionnelle originelle pour en assumer d’autres, correspondant à sa nouvelle fonction grammaticale; (iii) la *cliticisation* et (iv) *l’érosion* (phonétique), qui sont les derniers pas dans la grammaticalisation des auxiliaires (Heine 1993: 55-56).

<sup>16</sup> En effet, bien que *\*iro* prenne bien souvent valeur potentielle ou future (*ikus dirot* ‘il peut être vu par moi, il sera vu par moi’), il est difficile de donner sa signification exacte. Cela est encore plus flou dans le cas de *\*ezan*. Nous imaginons bien que cette situation n’est allée qu’en s’accroissant les siècles suivants. Inchauspé dans sa grammaire précise que certaines formes ne peuvent être employées que comme auxiliaires et qu’elles n’ont ‘seules, point de signification’. Il s’agit de *‘dadin, dezan, zedin, zezan, ledin, lezan, baledi, baleza, ailedi, aileza, leite, lezake*’. A côté de cela, il signale certaines autres formes de ces mêmes verbes qui peuvent s’employer seules et avoir ‘leur signification propre’: *badaite, dezake, zaitekian, nezakiana*; en bref, des formes de potentiel des verbes *\*edin* et *\*ezan*. Remarquons que si elles peuvent s’employer seules, elles ne peuvent néanmoins pas être employées nues.

<sup>17</sup> L’emploi de *\*edin* comme auxiliaire serait donc issu directement du basque commun ancien (Mixelena 1981).



En effet, elles ont pour verbe principal la racine verbale,<sup>18</sup> qui par sa forme, montre un stade antérieur à celui (ou ceux) du participe et du nom verbal à l'inessif, eux-mêmes dérivés de la racine verbale et employés comme verbes principaux dans les périphrases à auxiliaire *izan* et \**edun*: *ethor* vs *ethor-t(z)e-n*, *ethorr-i*.<sup>19</sup>

Par ailleurs, il convient de souligner que si l'emploi de la racine verbale comme verbe principal n'est pas connu des langues qui nous entourent, il est le plus commun et étendu parmi les périphrases des langues du monde:

By far the most common form of the lexical verb forms found in AUX-headed A[uxiliary] V[erb] C[onstruction]s in the languages of the database is a zero-marked form or bare stem. This occurs in language families from across the globe. It is the unmarked form for Australian languages, common in Papuan languages and found in most West African languages, and occurs relatively commonly in various Afroasiatic and Bantu languages as well as in a wide scattering of indigenous North, Meso-, and South American languages, and in various languages of South Asia, Tungusic languages, Sumerian, etc.

Among Eurasian languages, Ø-marked or bare-stem forms of lexical verbs in an AVC may be found in the Mon-Khmer language Khasi (and other isolating language like Hmong Njua) and various Tibeto-Burman languages (Tamang, Bokar, Hayu, Kinnauri) (Anderson 2006: 102).

Autre parallèle intéressant paraît être celui des langues qui possèdent une poignée de verbes fléchis ou de verbes simples, tous les autres verbes se construisant à l'aide de leur racine ou stem accompagné d'un verbe auxiliaire. Le basque ne possédant que très peu de verbes simples, et les périphrases racine verbale + \**edin*, \**ezan*, *egin*, \**iro* paraissant être les périphrases les plus anciennes, la comparaison est plus que tentante. Nous reviendrons sur cela dans la dernière partie de notre exposé (2.3.2.3.).

## 2.2. Périphrases à auxiliaire *izan* et \**edun*<sup>20</sup>

2.2.1. Au XVI<sup>e</sup> siècle, la grammaticalisation de *izan* et \**edun* comme auxiliaires des formes périphrastiques ne semble pas être très avancée, dans la mesure où

<sup>18</sup> Selon Trask cette racine verbale n'est à l'origine autre qu'un substantif. Il pense en effet que le préfixe *e-* ajouté au stem verbal avait pour fonction de substantiviser la racine verbale (pour plus d'informations voir Trask 1995). Mitxelena aussi semble donner valeur nominale à ces racines verbales: « Una interpretación posible es la siguiente: en los verbos denominativos, lo que acompañaba al auxiliar en un principio era el tema nominal mismo, no el part. derivado: Leiz. *ezadila ichil* 'no te calles' era literalmente 'no te vuelves callado', *aldara eztaadinçat* 'para que no se aparte' lit. 'para que no se haga al lado'. Pero si el sintagma se comportaba como un compuesto nominal, *-t* podía aparecer al final de ciertos radicales: Oih. *bat nendin* 'me encontré' de *bat* 'uno' (part. *bathu*), *lot* 'atar' de *lobi* (part. *lotbu*), Sauguis *zilhet* de *zilhegi* e incluso Leiz., etc. *hant* 'hinchar' de *handi* (part. *hantu*). Más adelante, se antepondría el auxiliar, acaso en ocasiones el participio, en vez del tema nominal del cual era derivado. De cualquier modo, *-t* resultaba útil en cuanto podía convertirse en la marca que lo distinguía del tema nominal en los denominativos: *ur* 'agua' / *urt* part. *urthu*, *xuri* 'blanco' / *xurit*, part. *xuritu*, etc." (Mitxelena 1961: 423).

<sup>19</sup> Souvenons-nous que la morphologie va toujours en ajoutant des éléments (affixes ou autres morphèmes) à un stem initial (\**thor* > *ethor* > *ethorri*, *ethort(z)en*).

<sup>20</sup> 'Verbes à valeur indéterminée' selon la terminologie de Lafon.

ces deux verbes sont employés couramment comme forme autonome simple, à tous les temps et les modes (Leizarraga *gara* ‘nous sommes’, *çuan* ‘il (te, masc.) était’, *ayta eta ama ohoraiçac vici yçan lucequi* ‘honore ton père et ta mère pour que tu viives longtemps’). On observe des différences avec \**edin*, \**ezan* dont le processus de grammaticalisation semble plus avancé.

De nos jours,<sup>21</sup> *izan* et \**edun* semblent avoir différents niveaux de grammaticalisation selon les dialectes. En général, à l’ouest, les dialectes en ont perdu l’emploi simple, qu’ils ont remplacé par un autre verbe: *egon* pour *izan*, *eduki* pour \**edun*. A l’est, par contre, *izan* et \**edun* continuent à être employés comme forme simple, aucun remplacement ne s’est produit et les verbes *egon* et *eduki*, quand ils sont employés comme forme simple, conservent leur propre signification de ‘rester’ et ‘tenir’.

2.2.2. Quant à la forme des périphrases à auxiliaire *izan* et \**edun*, il faut faire une distinction entre les périphrases à nom verbal à l’inessif, et celles à participe. Formellement, ces périphrases sont différentes, et il est juste de penser qu’elles ne sont pas issues de périodes ni de développements semblables.

Les formes à verbe principal nom verbal à l’inessif expriment dès nos premiers textes l’aspect progressif/continu d’une action au présent ou au passé, soit, un imperfectif. La grammaticalisation d’un nom verbal locatif pour l’expression de l’aspect progressif/continu est un procédé courant parmi les langues du monde (Bybee & al. 1994, Comrie 1976).<sup>22</sup> Cependant, il faut souligner que parmi les dialectes on observe, et ce dès les premiers textes, des différences dans les formes du nom verbal (cf. Urgell 2006). Si à l’est et au centre il est composé de la racine verbale + *-tel/-tze* (par ex. *etor-te*),<sup>23</sup> à l’ouest on trouve une grande variété dans ses formes: racine verbale + *-(k)eta* (par ex. *ohosketan*), racine verbale + *-tzaite*, racine verbale + *-te*.<sup>24</sup> Ces

<sup>21</sup> Mais ceci depuis quand ? Il serait intéressant de procéder à un dépouillement systématique des textes afin de voir à partir de quel moment ces changements se produisent.

<sup>22</sup> Par exemple, on retrouve un procédé semblable en hollandais (*Hij is een boek aan het lezen* ‘He is a book at the reading’ = ‘he is reading a book’, ou en Diola Fogy (Atlantique Ouest, Niger-Congo) (*burək n-ɛn di bɔ* ‘work I-am in it’ = ‘I’m working’) (Heine 1993: 32).

<sup>23</sup> Cependant, Mitxelena (1961) pense que ces deux suffixes sont d’origine différente: « En algunos dialectos, *-te* y *-tze* alternan en el sustantivo verbal: guip. *egite* de *egin*, pero *gertatze* de *gertatu*, etc. No debe pensarse, sin embargo que *tz* sea el resultado de *t + t*: se trata probablemente de sufijos de distinto origen » (Mitxelena 1961: 346).

<sup>24</sup> “Un rasgo específico de *-eta*, que lo aparta de *-aga* es la variante *-keta*, que aparece, se diría que regularmente tras sibilante. [...] Esta distribución es muy semejante a la de los nombres verbales en *-(k)eta* que, en algunas hablas vizcainas y en la recogida por Landucci, alternan también entre sí y con otros sufijos (*-te*, *-tzaite*, etc.) en la conjugación, según reglas mal fijadas: *-eta-n* es, con todo, la variante productiva, en tanto que *-keta-n*, aun siendo bastante frecuente, da la impresión de ser ya recesivo, lo mismo acaso que en toponimia” (Mitxelena 1971: 144-45). Cependant, comme Lakarra (1986) le signale si justement, l’emploi de *-(k)eta* semble avoir été plus général à un moment donné de l’histoire. Il retrouve en effet ce suffixe dans les textes roncalais (*Jesus, Maria eta Jose bueltatan dra Egiptotik, Reinatan ziolarik Herodosek...* Traduction de Saint Mathieu de Hualde Mayo) et affirme: “Ez dut ikertu zehazki Erronkarin *-tan* edo *-atanek* ze distribuzio duten eta ezin jakin, beraz, beti bat datorren B[izkaiera]-rekin. Dena den, uste dut baiezta daitekeela atzizkia B[izkaiera]zkoa bera dela eta, horrenbestez, deklinabidetik kanpo, aditzean ere inoiz orokorrigo izan zela, bai bait dira exenplu argiak gainerako euskalkietan ere” (Lakarra 1986: 656).

variations semblent suggérer que la périphrase à nom verbal à l'inessif et auxiliaire *izan* / *\*edun* se serait fixée après le basque ancien commun de Mitxelena, et qu'elle se serait grammaticalisée dans chaque dialecte de façon individuelle et indépendante.

2.2.3. Les formes à auxiliaire principal participe semblent bien différentes des formes que nous venons de décrire. De part leur forme [participe + auxiliaire *izan* / *\*edun*] elles sont très proches de la périphrase de parfait du latin et des langues romanes, et certaines germaniques. Elles sont en effet parallèles aux formes *esse* / *habere* + partici-pe passé du latin, *haben* / *sein* + partici-pe passé de l'allemand. On peut alors peut-être penser que si ces formes ne sont pas nées sous l'influence des langues romanes, le contact avec ces dernières a pu contribuer à leurs développement et propagation. Car si l'on doit envisager une quelconque influence romane, ce sera, selon nous, au sujet des périphrases à partici-pe comme verbe principal plutôt qu'à celui des deux autres types de périphrases, très différentes par leur forme de ce que l'on rencontre dans les langues romanes.

### 2.3. Origine et chronologie

#### 2.3.1. Origine

2.3.1.1. Lafon mais aussi après lui Mitxelena (1981) Gómez et Sainz (1995), Haase (1994) précisent que les formes périphrastiques ont dû se développer sous l'influence des langues romanes qui en possédaient. Tout d'abord, Mitxelena (1981) dresse un parallèle entre les formes périphrastiques du parfait et du futur du basque et celles des langues romanes. Très prudent, il n'englobe pas dans son affirmation les périphrases à nom verbal à l'inessif comme verbe principal, ni celles à auxiliaires *\*edin*, *\*ezan*, *egin*, *\*iro*. Son silence sur ces formes fait preuve des doutes qu'il a pu avoir de mettre toutes les périphrases basques sur le même pied d'égalité, et à propos de l'influence des langues voisines sur celles qu'il ne cite pas:

Es creencia general que el artículo determinado, o mejor el sistema de artículos [...] ha nacido a la par que el románico y el de otras lenguas occidentales (germánico, céltico). El paralelo pasa por las formas analíticas, llamadas entre nosotros perifrásticas, del verbo, tanto en *perfectum* como en futuro: *etorri da*, *egin du*, *est venu*, *ist gekommen* (ant. *es venido*) / *ha hecho*, *a fait*, *hat gemacht*; *joanen*, *joango da*, lit. 'es de ir', *eginen*, *egingo du* 'ha de hacer'. De ahí el contraste un tanto paradójico de una lengua en que, junto a formas personales sintéticas de extremada complejidad (y cuyo número va decreciendo durante la corta historia de la lengua), no haya más remedio que emplear sólo formas compuestas con la mayoría de los verbos y también, en algunos tiempos, con todo ellos. Formas como *aizate* 'serás' (además de 'puedes ser', 'acaso seas', 'eres o serás en cualquier momento', etc.), *date* 'será', etc., ya en retroceso frente a *izanen* / *izango da*, etcétera, en los primeros documentos, hoy no son más que residuos cuyo valor es sobre todo testimonial (Mitxelena 1981: 48).

Haase (1994) propose que les constructions analytiques du basque soient issues du contact avec les langues romanes. Il prend pour principal argument le fait que les périphrases du type [participe + *izan* / *\*edun*] sont très semblables à celles du la-

tin. Il ne tente pas pour autant de distinguer les différences structurelles et morphologiques des trois constructions périphrastiques du basque et de les mettre en face de celles des langues romanes. Il ne précise pas non plus parmi ces trois périphrases laquelle est la plus ancienne. Pour lui, le système ou le concept de construction périphrastique est issu des langues romanes:

It is even probable that **the analytical construction is an innovation that came about in a (pre)-Romance language-contact situation**, most probably originating from spoken Latin. The reason for such an assumption is the structural similarity with the *habeo-factum* perfect which is typical of vulgar (or spoken) Latin [...]

The analytical construction revolutionized the tense-aspect system as a whole [...] Moreover, the auxiliary suppletion (*izan* vs *\*edin* (intransitive, 'to be') and *ukan* vs *\*ezan* (transitive 'to have'), perhaps different verbs once) allowed for a regular distinction of indicative and subjunctive mood. (Haase 1994: 289-90) (Passage en gras souligné par C.M.).

Enfin, Gómez et Sainz (1995) sans effectuer de distinction parmi les constructions périphrastiques du basque, proposent que le contact avec le latin et ensuite les langues romanes ait accéléré voire même influencé le développement et l'expansion du système des formes périphrastiques. Par le terme 'système', ils englobent toutes les périphrases du basque:

Contact, first with Latin and then with the Romance languages, must have at least promoted and accelerated **the rapid development and expansion of the system of periphrastic forms, if it did not in fact give rise to it.** (Gómez & Sainz 1995: 238) (Passage en gras souligné par C.M.).

2.3.1.2. Cependant, nous espérons avoir montré dans la partie précédente que les trois périphrases sont distinctes, non seulement sémantiquement, mais aussi, et surtout dans leur structure morphologique et syntaxique. Nous pensons qu'elles sont toutes les trois issues de processus de grammaticalisation très différents puisque déjà la source de grammaticalisation de chacune de ces formes est différente.<sup>25</sup> De plus, seule la périphrase de type participe + *izan* / *\*edun* est comparable à une forme périphrastique du latin et des langues romanes (participe + *habere* / *esse*; participe + *avoir* / *être*), par sa structure, valeur sémantique et au processus de grammaticalisation subi. Les deux autres périphrases n'ont pas de cognat parmi les périphrases des langues qui ont été ou sont en contact avec le basque,<sup>26</sup> ce qui signifie qu'elles sont issues de processus d'évolution internes à la langue basque elle-même.

Enfin, nous venons de le voir, pour certains, le système même ou le concept même —si je puis dire— de périphrase a été emprunté aux langues romanes. Cependant, il faut rappeler que les formes périphrastiques sont courantes parmi les

<sup>25</sup> Nous avons en effet, (i) un nom verbal au locatif + auxiliaire statif, (ii) un participe ou un adjectif verbal + auxiliaire statif, (iii) une racine verbale + auxiliaire non-statif.

<sup>26</sup> Ce qui ne veut pas pour autant dire que ces périphrases n'ont pas de similitudes avec des formes de certaines langues du monde.

langues du monde et que l'auxiliation elle-même est un procédé courant pour la création de nouvelles nuances temporelles, aspectuelles et modales. Pour certains toutes les langues du monde possèdent des périphrases, bien que spécifiques à chacune d'elles.<sup>27</sup> Quand bien même on voudrait, ceci mis à part, argumenter que le basque aurait sous l'influence des langues romanes, créé tout d'abord la forme participe + *izan* / \**edun*, puis que 'la voie périphrastique' acquise, il aurait créé les deux autres types de formes, nous nous trouverions devant de sérieux problèmes de chronologie.

### 2.3.2. Chronologie

Tout travail sur le verbe basque —comme d'ailleurs la majorité des travaux de diachronie basque— est limité par le manque de témoignages anciens de la langue. L'histoire (au sens le plus strict du mot) de la langue basque est très courte puisque avant le XVI<sup>ème</sup> siècle nous n'avons pas de textes longs. Cependant, les données dialectales avec leurs différences peuvent nous ouvrir de nombreuses pistes de travail pour la reconstruction et la chronologie relative.

2.3.2.1. En effet, si dans la courte histoire du basque le verbe paraît être homogène dans la morphologie de ses formes simples, nous observons des variations dialectales dans les formes périphrastiques. Tout d'abord, les dialectes n'emploient pas toujours les mêmes auxiliaires: parmi les auxiliaires transitifs des périphrases à racine verbale comme verbe principal, on observe des variations entre *egin*, \**ezan* et \**iro* (à l'est). Dès les premiers textes *egin* et \**ezan* sont employés à l'ouest (Alava, Biscaye, Guipuzcoa) comme synonymes ou en distribution complémentaire: dans les constructions bipersonnelles (*nor-nork*), tant que l'objet est singulier, \**ezan* comme *egin* peuvent être employés, mais si l'objet est pluriel on emploie en général les formes de \**ezan*; dans les constructions tripersonnelles (*nor-nori-nork*) ce sont les formes de *egin* qui sont employées (Lakarra 1986). À l'est on emploie des formes de \**iro* comme celles de \**ezan*. Quant à \**edin*, nous l'avons dit, il est employé dans tous les dialectes comme seul et unique auxiliaire intransitif des périphrases à racine verbale comme verbe principal.

Ensuite, dans les premiers textes du basque, les auxiliaires des constructions analytiques à participe et nom verbal à l'inessif comme verbe principal sont les mêmes dans les formes monopersonnelles (*nor*) et dans les formes bipersonnelles (*nor-nori* & *nor-nork*): les verbes *izan* et \**edun* sont employés. Cependant, les auxiliaires

<sup>27</sup> "Problems surrounding the definition of auxiliaries can be alleviated once we decide on a definition that takes the dynamics of linguistic development into consideration. For the purpose of the present work, such a definition could be phrased roughly as in (1): An auxiliary is a linguistic item covering some range of uses along the Verb-to-TAM chain. [...] 'Range of uses' may refer ideally to one single use, but so far I have not been able to identify an auxiliary that has one use only. [...] Since both the conceptual basis and the patterns of grammaticalization leading to auxiliation are similar across cultures and languages, I will assume that all languages have Verb-to-TAM chains, even though there is an enormous range of variation these chains exhibit both between different languages and within a given language" (Heine 1993: 70).

tripersonnels eux varient d'une zone à l'autre: \**edun*, \**eutsi*, \**eradun*, \**io*. Les formes de \**eutsi* sont spécifiques de la Biscaye même si l'on y trouve aussi quelques exemples de l'emploi de \**io*; dans le texte alavais de Lazarraga on retrouve des formes de \**eutsi* mais aussi de nombreuses formes de \**eradun*. En Guipuzcoa, nous avons dans les textes anciens des formes de \**eradun* mais également des formes de \**io*. A l'est les formes de \**eradun* sont majoritaires mais on y trouve aussi parfois des formes de \**io*.

Quant à la forme du verbe principal, nous l'avons vu plus haut, la racine verbale et le participe sont les mêmes dans tous les dialectes, mais on observe de très grandes différences dans la forme du nom verbal (à l'inessif).

Toutes ces variations semblent nous indiquer que certaines périphrases se sont fixées plus tard que d'autres dans la langue; et plus précisément, que certaines sont issues du basque commun ancien, et d'autres, (étant donnée la variation dialectale) en sont postérieures. Mitxelena pense que les variations dans les auxiliaires employés émanent des différents choix effectués par les dialectes parmi un fonds commun, celui du basque commun ancien:

En el verbo no se acabaría de contar coincidencias y, cuanto más antiguos los textos, mayor sería el número de aquéllas [...] Con todo, es aquí donde se han señalado, sobre todo en los verbos auxiliares, las divergencias más llamativas.

Aún en ese dominio limitado, sin embargo, las cosas ya no son tan chocantes si se alinean todas las formas, de oeste a este. Así, si se compara la serie *deust / dit / deraut* (de donde *draut*, *daut*, *derait*, *deit*) 'me lo ha', salta a la vista que el auxiliar a.nav.-guipuzcoano (que, en formas con recipiente de 3.<sup>a</sup> pers. tipo *dio*, *dioi*, se atestigua poco o mucho en todo el país) no está formalmente más alejado del vizcaíno que de su vecino oriental. De modo parecido, al oponer el potencial vizc. *dai(ke)* (y lo que se dice del potencial suele valer también para el subjuntivo y el imperativo) al central *dezake*, como si se tratara de un contraste insuperable, se olvidan por lo menos tres cosas. La primera es que hay todavía un oriental *diro* (¡sólo potencial!), ya en Dechepare (*ordi diro* "puede embrigarle"), tan diferente de *dai(ke)* como de *dezake*. La segunda, que el auxiliar *-eza* fue corriente en áreas vizcaínas en tiempos nada alejados. Cf. RS 429: *Ydiac eta veyac yl ezauz ta loben baten biriac yndauz* 'Mata bueyes y vacas y dadme un cornado de liuianos', con *ezauz* de *ezazuz*, como *yndauz* de *indazuz*, por disimilación. Y, por último, que *-(g)i* por *-eza* también se ha conocido y se conoce en una extensa zona guipuzcoana. Todo se reduce a elecciones diversas, variables a lo largo del tiempo, de elementos de fondo común (Mitxelena 1981: 45- 46).

2.3.2.2. Ces variations dialectales et les remarques faites ci-dessus sur le niveau de grammaticalisation des formes nous ouvrent quelques pistes pour une classification et peut être même une chronologie relative des formes périphrastiques du basque.

En terme de grammaticalisation tout d'abord,<sup>28</sup> nous l'avons affirmé plus haut, au XVI<sup>ème</sup> siècle \**ezan* et \**iro* semblent être les auxiliaires les plus grammaticalisés,

<sup>28</sup> Il faut peut-être préciser que le fait qu'une forme soit plus grammaticalisée qu'une autre ne signifie pas forcément pour autant qu'elle soit plus ancienne.

puisqu' (i) ils ne sont plus employés comme forme simple, si ce n'est accompagnés des formes nominales de potentiel *ahal* et *ecin*, soit, ils ont perdu leur autonomie syntaxique; (ii) ils ont perdu leur autonomie sémantique. \**Edin* semble être moins grammaticalisé puisque l'on en trouve quelques formes simples, et que l'on peut encore en deviner le sens. Cependant, dès le XVIII<sup>e</sup> siècle, on ne trouve plus aucun emploi de \**edin* dans sa forme simple. Au XVI<sup>e</sup> siècle, *egin*, \**edun*, *izan* semblent finalement être les moins grammaticalisés comme auxiliaires. Ils possèdent de nombreuses formes simples et n'ont pas perdu leur sens originel.

Quant à l'ancienneté de ces formes, les périphrases à auxiliaire \**edin*, \**ezan*, *egin*, \**iro* paraissent être plus anciennes que celles à auxiliaire *izan*, \**edun*. Nous l'avons vu, le verbe principal de celles-ci représente un état antérieur du verbe non-fini basque duquel sont dérivés le participe et le nom verbal: *ethor* > *ethorr-i*, *ethor-te-n*. Ensuite, à l'intérieur même de ce premier type de périphrase, les formes de \**edin* paraissent être les plus anciennes dans la mesure où on les retrouve dans tous les dialectes, ce qui nous pousse à penser qu'elles sont issues du basque commun ancien. Quant à \**ezan*, on le retrouve aussi dans tous les dialectes, même s'il apparaît accompagné tantôt de \**iro*, tantôt de *egin* en distribution complémentaire, ou comme synonyme.

*Izan* et \**edun* eux aussi font l'unanimité quant aux formes mono et bipersonnelles, ce qui nous amène au basque commun ancien de Mitxelena: la grammaticalisation des formes participe + *izan*, \**edun*, et nom verbal à l'inessif + *izan*, \**edun* devait être en marche au moment du basque commun ancien. Ensuite, parmi les auxiliaires tripersonnels, on retrouve l'emploi de \**io* de façon plus ou moins générale avec à ses côtés \**etsi*, \**edun*, \**eradun*, ce qui laisse penser que ces formes se sont fixées et ont acquis un niveau de grammaticalisation plus important après le basque commun ancien. Quant à une chronologie relative des formes à nom verbal à l'inessif par rapport à celles à participe, nous nous contenterons de souligner qu'elles doivent au minimum être contemporaines étant donnée la base à partir de laquelle sont dérivés les deux verbes principaux de ces périphrases: racine verbale > racine verbale + *-i/-tu*, racine verbale + *-t(z)e*.<sup>29</sup>

Ceci étant, il semblerait que des formes périphrastiques —et peut-être plus précisément celles à verbe principal racine verbale et à auxiliaire \**edin*, \**ezan*, *egin*, \**iro*— existaient déjà quand la périphrase du type participe + *izan*, \**edun*, entra dans la langue (sous l'influence des langues romanes ou pas).

Enfin, il faut remarquer que dans les périphrases du basque présentées ci-dessus, l'ordre des éléments est le suivant: [verbe principal + auxiliaire]. C'est exactement celui des langues OV, ce qui laisse supposer que les périphrases basques que nous

<sup>29</sup> Des noms verbaux à l'inessif dérivés des participes aujourd'hui assez courants dans certains parlars de Guipuzcoa, nous en avons relativement tôt dans nos textes. Dans une prière du xvii<sup>e</sup> siècle en guipuzcoan dédiée à la vierge Itziar, nous trouvons la forme suivante: *sentituko da osasuna etorritzen*, mais aussi des formes du type *sendatutzeko*, *mudatutzeko* (Sarasola 1990: 210-11 note 1). Cependant, comme me le fait remarquer Julen Manterola, si nous trouvons ce type de formes dans la dérivation des noms verbaux pour l'emploi périphrastique ou conjonctif, rien de cela n'apparaît dans la dérivation de substantifs voués au groupe nominal à partir de cette même racine verbale: *salmenta*, *erosketa*, *lapurreta* (et en aucun cas \*\**saldumenta*, \*\**erosiketa*, \*\**lapurtuketa*).

connaissions se soient grammaticalisées au moment où la langue basque était d'ordre OV.<sup>30</sup> Il est intéressant de souligner par ailleurs que Trask (1977) propose de voir en le préfixe *da-* des formes simples (par ex. *da-tor*) une périphrase de structure [copule + verbe principal] dont l'ordre des éléments correspondrait à celui d'une langue VO.<sup>31</sup> Si ce fait venait à se confirmer il serait plein de conséquences capitales pour l'évolution typologique de la langue basque.

2.3.2.3. En plus d'une chronologie visant à ordonner les formes périphrastiques entre elles, il devient très intéressant de les ordonner par rapport aux formes simples. Nous l'avons dit plus haut, au XVI<sup>e</sup> siècle, le basque dispose d'une soixantaine de verbes possédant des formes simples. Ces dernières années, l'ancienneté de ces formes simples par rapport aux formes périphrastiques (toutes, encore une fois) a souvent été proposée avec beaucoup de certitude (Haase 1994, Gómez & Sainz 1995, Aldai 2003). Dernièrement, Lakarra (2006a, 2006c) a proposé pour la première fois que tous les verbes basques n'aient pas un jour possédé de forme simple:

Aunque es verosímil que las raíces conjugadas en algún momento fueran más que la sesentena documentada por Lafon (1943) para el siglo XVI [...] tal creencia no nos autoriza a asumir que alguna vez todos los verbos dispusieran de conjugación sintética, y que, tras la paulatina desaparición de ésta, uno tras uno adoptaran [...] la conjugación perifrástica (Lakarra 2006a: 300).

Comme Lakarra nous pensons qu'il est peut-être temps de se demander pourquoi le verbe basque possède si peu de formes simples et si postuler que jadis tous les verbes basques aient possédé des formes simples est réaliste. Ne conviendrait-il pas mieux de penser à une classe de verbes simples ou flexionables fermée, en distribution complémentaire avec une classe ouverte de prédicats complexes de type racine verbale + auxiliaire?

Ceci nous amènerait à penser que les formes racine verbale + *\*edin*, *\*ezan*, *egin*, *\*iro* et les verbes simples sont au minimum contemporains. Ces suppositions semblent trouver confirmation dans l'emploi qu'il est fait de ces formes dans nos plus anciens écrits. En effet, une lecture attentive des textes du XVI<sup>e</sup> siècle révèle qu'à cette époque, les formes simples ainsi que les périphrases à racine verbale + *\*edin*, *\*ezan*, *egin*, *\*iro* paraissent avoir un emploi semblable dans de nombreux contextes:

- (i) elles sont employées à l'indicatif comme au subjonctif.
- (ii) au présent de l'indicatif, formes simples comme périphrases à racine verbale peuvent prendre valeur de présent comme celle de futur.
- (iii) au passé, les formes simples peuvent prendre valeur aoriste, tout comme les périphrases à auxiliaire *\*edin*, *\*ezan*, *egin*, *\*iro*.

<sup>30</sup> "In view of its erstwhile main verb status, it [the auxiliary] also exhibits the word order characteristics described by Greenberg (1963) and Steele (1978), in that it occupies that position in the clause that was normally assigned to main verbs at the time when the grammaticalization process started" (Heine 1993: 87).

<sup>31</sup> « What I propose is that *da-* is a single prefix, and that this was the original full form of the present/continuous verbal affix. It is just conceivable that this *da-* is to be identified with the verb *da* 'he is', and that the present tense therefore has its origin in a periphrastic construction [...]" (Trask 1977: 204-205).



- (iv) les deux types de formes expriment les potentiel, prescriptif et votif non attestés avec les périphrases à auxiliaires *izan* et *\*edun*.

Ces similitudes dans l'emploi des formes simples et de cette forme périphrastique semblent nous indiquer qu'à un moment donné de l'histoire du basque, leur emploi a pu être en distribution complémentaire.<sup>32</sup>

Un autre fait concerne la composition morphologique de ces formes: la racine verbale est apparente dans les deux types de formes: *da-tor*, *e-tor nadin*.

Encore une fois, on observe que toutes les périphrases ne peuvent pas être traitées de la même façon, et que la périphrase de type racine verbale + auxiliaire *\*edin*, *\*ezan*, *egin*, *\*iro* continue à se démarquer des autres périphrases. Ces dernières seraient bien postérieures, venues apporter de nouvelles nuances aspectuelles, temporelles, modales.

Le court développement que nous venons de présenter n'est que provisoire et nous entendons étudier ces phénomènes de façon approfondie ultérieurement. Cependant, il nous révèle que les périphrases verbales du basque doivent être étudiées une à une, de façon séparée, comme leur caractère propre à chacune l'impose. Nous espérons avoir montré que la distinction des périphrases entre elles peut nous ouvrir de nouvelles pistes de travail pour la compréhension de l'évolution du groupe verbal en basque.

### 3. Conclusion

Nous l'avons affirmé plusieurs fois au cours de l'article, les périphrases du basque sont différentes structurellement, morphologiquement, syntaxiquement et sémantiquement parlant. Nous pensons qu'il faut distinguer les trois périphrases présentées quant à leur forme, à leur création et développement et aux processus de grammaticalisation dont elles émergent. Une fois ce travail effectué, il faudra voir quand apparaît chacune d'entre elles, dans quel contexte, et quelles conséquences elles ont engendré dans l'organisation du système du verbe basque.

Il nous semble que dans les travaux de diachronie basque on oublie trop souvent les périphrases de structure racine verbale + *\*edin*, *\*ezan*, *egin*, *\*iro*. Comme nous venons de le voir, lorsque l'on parle de la naissance de la périphrase, bien souvent elles ne sont même pas citées (Mitxelena 1981, Haase 1994, Gómez & Sainz 1995). Ceci peut-être par négligence, ou parce que ce sont les plus sombres, les plus difficiles à expliquer. Quoi qu'il en soit, il faut absolument remettre chaque chose à sa place afin d'éviter de brûler des étapes trop importantes pour la compréhension de l'histoire de la naissance et l'évolution des formes verbales du basque.

Enfin, parmi les trois périphrases, seule une, celle de structure [participe + *izan* / *\*edun*] possède des parallèles avec la forme périphrastique du parfait passif du latin classique. Cependant, il faut souligner que plus qu'une simple influence du latin

<sup>32</sup> Rien de tout cela n'est imaginable pour les périphrases du type nom verbal à l'inessif + *izan* / *\*edun*, et participe + *izan* / *\*edun* qui sont, dès nos plus anciens textes, exclusivement réservées au domaine de l'indicatif (présent et passé).

sur le basque, il semblerait que ce soit un phénomène areal qui touche toute l'Europe de l'ouest (Haspelmath 1994, 1998, Drinka 2001, 2003).

#### 4. Bibliographie

- Aldai, G., 2003, *Grammaticalization of present and past in Basque*. Ph dissertation: University of Southern California.
- Anderson, G. D. S., 2006, *Auxiliary verb constructions*, Oxford.
- Azkue, R. M., de, 1923-1925, *Morfología vasca, Euskera IV-VI* (Réed., Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca, 1969).
- , 1935, "Evolución de la lengua vasca", *Euskera*, 57-120.
- Bybee, J., Perkins R., and Pagliuca, W., 1994, *The evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago: University of Chicago Press.
- Comrie, B., 1976, *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*, 3ème éd. 1981, Cambridge.
- Drinka, B., 2001, 'The formation of periphrastic perfects and passives in Europe: An areal approach', in *Historical linguistics*, B. J. Blake, K. Burridge (eds.), CILT 237, 105-28.
- Drinka, B. 2003, "Areal factors in the development of the European periphrastic perfect", *Word* 54: 1, 1-39.
- Ettxepare, B., 1545, *Linguae vasconum primitiae*, Bordeaux. (Edition critique de P. Altuna, Bilbo: Mensajero, 1987).
- Gómez, R., 1994, "Euskal aditz morfologia eta hitzordena: VSO-tik SOV-ra?". *Colloque international de linguistique basque: Le basque parmi les autres langues: influences, comparaisons* ed. par Jean-Baptiste Orpustan. Bordeaux & Bayonne: Université de Bordeaux III & CNRS.
- , Sainz K., 1995, "On the origin of the finite forms of the Basque verb", in J. Hualde, J. Lakarra and L. Trask (eds.), *Towards a history of the Basque language*, Current Issues in Linguistic Theory 131. Amsterdam: John Benjamins, 235-54.
- Haase, M., 1994, "Tense and aspect in Basque", *Tense systems in European Languages*, Thieroff, R. & Ballweg, J. (eds.), 279-92. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Haspelmath, M., 1994, "Passive participles across languages", *Voice: form and function*, B. Fox, P. J. Hopper (eds.), J. Benjamins Publishing Company: Amsterdam: Philadelphia: 151-77.
- , 1998, "How young is standard average European?", *Language Sciences* 20: 3, 271-87.
- , 2000, "Periphrasis", *Morphologie: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*, G. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan, vol. 1, 808-20.
- Heine, B., 1993, *Auxiliaries: Cognitive forces and grammaticalisation*, Oxford.
- Hualde, J. I., Lakarra, J. A., Trask R. L., (eds.), 1995, *Towards a history of Basque*, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- , Ortiz de Urbina, J., (eds.), 2003, *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter.
- Inchauspe, E. T., 1858, *Le verbe basque*, Bayonne-Paris: Lamainière-B. Duprat, Réed. Donostia-Saint Sébastien: Hordago 1979.
- Irigoién, A., 1958, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbo.
- , 1977, "Sistema perifrásticoaren laguntzaile batzuen jatorriaz", *Euskera* 22: 2, 513-38.
- Kuteva, T., 2001, *Auxiliation: An enquiry into the nature of grammaticalisation*, Oxford.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIème siècle*. Bordeaux: Delmas.

- , 1999, *Vasconiana Iker* 11, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Lakarra, J. A., 1984, “*Bertso Bizkaitarrak (1688)*”, *ASJU* 18: 2, 89-184.
- , 1986a, “Bizkaiera zaharra euskalkien artean”, *ASJU* 19, 639-82.
- , 1986b, “*Bertso Bizkaitarrez gehixeago*”, *ASJU* 20-1, 243-48.
- , 1996, *Refranes y Sentencias (1596): Ikerketa eta edizioa*, Euskaltzaindia: Bilbao.
- , 2005a, “Reconstrucción y cambio tipológico en (proto-vasco)”, ms. UPV/EHU.
- , 2005b, “Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco”, *Paleohispanica* 5, 407-70.
- , 2006a, “Protovasco, munda y otros: Reconstrucción interna y tipología holística diacrónica”, *Oihenart* 21, 231-324.
- , 2006b, “*Jaun eta jabe, haio eta herio, jin eta joan...*: etimologiaz eta morfologia zaharraz (Hitz hasierez II)”, bientôt dans l'hommage rendu à A. Eguzkitza.
- , 2006c, “Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco”, dans ce volume.
- Lazarraga, J., Perez de 1666, Manuscrit, Edition électronique d'Iñigo Landa.
- Leizarraga, I., 1900, *I. Leizarragas baskische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc)*. Th. Linschmann et H. Schuchardt (eds.), Strasbourg; Rééd. sous le même titre (1990) Bilbao: Euskaltzaindia.
- Meillet, A., 1912, “L'évolution des formes grammaticales”. *Scientia*, 12 (Rééd. dans A. Meillet (1948). *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris: Edouard Champion, 130-148.
- Mitxelena, K., 1954, “Notas sobre algunos pasajes de los *RS* de 1596”, Rééd. dans *SHLVII* (1988), 792-98.
- , 1961/1977, *Fonética histórica vasca*, 3ème ed. 1990, Suppléments de *ASJU* IV, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1963, *Lenguas y Protolenguas*, 3ème ed. 1990, Suppléments de *ASJU* XX, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1971, “Toponimia, léxico y gramática”. Rééd. dans *Palabras y Textos* 1987, 141-67.
- , 1977, “Notas sobre compuestos verbales vascos”. Rééd. dans *Palabras y textos* 1987, 311-35.
- , 1981, “Lengua común y dialectos vascos”. Rééd. dans *Palabras y Textos* 1987, 35-55.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, J. A. Lakarra (ed.), Suppléments d'*ASJU* 10, Donostia-Saint-Sébastien, 2 vols.
- Mounole, C., 2006, *Situation du verbe au XVIème siècle: Remarques et réflexions*, manuscrit, UPV/EHU.
- Oihenart, A., 1657, *Les proverbes basques recueillis par le Sr. d'Oihenart, plus les poésies basques du mesme Auteur*, Paris. (Edition critique de P. Altuna & J. A. Mujika, Bilbo: *Iker* 15, 2003).
- Oyharçabal, B., 2003, “Tense, aspect and mood”, in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), 249-84.
- Sarasola, I., 1990, *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, Suppléments de *ASJU* XI, Donostia: Saint Sébastien.
- Schuchardt, 1893 [1972], *Sobre la formación de las flexiones de relación del verbo vasco*, traduit à l'espagnol par A. Goenaga, *BAP* 28: 2/3, 217-337.
- , 1923 [1947], *Lingua primitivae vasconum*, traduit à l'espagnol par A. Irigaray, Salamanca: Colegio Trilingüe & Centro Superior de Investigaciones Científicas.

- Schultze-Berndt, E., 2000, *Simple and Complex verbs in Jaminjung: a study of event categorisation in an Australian language*. Katholieke Universiteit Nijmegen Ph.D. thesis.
- Trask, R. L., 1977, "Historical syntax and Basque verbal morphology: Two hypotheses". *Anglo-American contributions to Basque studies. Essays in honor of Jon Bilbao* ed. by William A. Douglass, Robert Etulain & William H. Jacobsen, 203-17. Reno: Univ. of Nevada.
- , 1981, "Basque verbal morphology", *Euskalarien nazioarteko jardunaldiak, Iker* 1, Euskaltzaindia, Bilbao.
- , 1990, "The *-n* class of verbs in Basque", *TPS* 88: 1, 111-28.
- , 1995, "On the History of the Non-Finite Verb Forms in Basque", in Hualde, Lakarra, Trask (eds.), 207-34.
- , 1997, *The history of Basque*, Londres, Routledge.
- Urgell, B., 2006, "Para la historia del sustantivo verbal en vasco", dans ce volume.
- Zulaika, E., 1998, *Ioanes Leizarragaren aditza*, Deustuko Unibertsitatea.

# MEASURE PHRASES IN BASQUE

Juan Carlos Odriozola

(UPV/EHU)

## 1. Introduction<sup>1</sup>

It is a matter of fact that the pragmatic reading of a construction is closely related to what is understood as the syntactic or morphological head of the structure. However, given a certain thematic relation between two nouns, human languages manage to convey a second optional reading related to another constituent. Exploring some of the thematic relations between nouns, Castillo (2001) has used the term “possessive” to embrace all of them. He examines syntactic issues such as the expression of number and the subcategorization features of the nouns acting as head of the construction and he mainly shows that there is a marked differentiation between what is considered lexical-conceptual and what is considered intentional.

This paper explores Basque measure phrases, i.e. the Basque syntactical expressions of measures of mass, which is one of the possessive relations considered in Castillo’s dissertation. In general, we deal with (non-)specific and mass/count readings, but we focus on the type of thematic and structural relation between the mass noun and the other noun. These relations determine the grammar and distribution of several measure constructions in English, Basque and Spanish. But first a word about the data of the three languages.

Castillo claims that a basic syntactic structure underlies several constructions bearing thematic relations such as container/content, part/whole, and inalienable possession. In fact he claims that they all bear a possessive relation in which the possessed and the possessor act as a subject and a predicate. He points out that the lexical-conceptual level in which a head such as *bottle* is usually explored does not account for the fact that *bottle* can fulfil the subcategorization requirements of two verbs such as *drink* (1a) and *break* (1b).

---

<sup>1</sup> This research is supported by grant no. BFF2000-1307-CO-01. I want to thank Axun Aierbe, Luis Eguren, Elixabete Pérez Gaztelu, Patxi Goenaga and Deanie Johnson for their valuable comments and suggestions during the various stages of this paper. I also would like to thank my Basque informants Maxux Aranzabe, Xabier Artiagoitia, Andolin Eguzkitza, Antton Elozegi, Marijo Ezeizabarrena, Junkal Gutierrez, Txipi Ormaetxea, Mertxe Martínez, Jesús María Txurruka and Ruben Urizar. Finally, at another level, I would like to thank José María Lozano for his (extra)linguistic information about the use of food names in professional kitchens. All errors are, as always, my own.



- b \*Bi pitxer garagardo apurtu ditugu  
two pitcher beer broken them-have-we  
lit. 'We have broken two pitcher beer'.

(6) contrasts with Spanish and English measure phrases in that the latter are headed by a container noun, which is what allows both container (1b) and content (1a) readings. Given a certain syntactic structure, data of the three languages can be predicted by means of Castillo's proposal. In fact he assumes that items such as container nouns belong to a higher category that bears a container reading but that entails a content reading too. Mass nouns such as *beer* belong to a lower category that only bears a content reading, as can be seen in Basque measure phrases (6).

Section 2 also points out that the verb in (5, 6a) has overt plural agreement with the measure phrase. In that sense, Castillo claims that nouns are not understood as inherently count or mass and that any noun may be used as a mass term or a count noun, given a certain syntax in which number is expressed. Furthermore, Spanish measure phrases like English ones allow a set of determiners (7a), whereas there are several constraints on the Basque bound determiner *-a* (7b).

- (7) a Hemos bebido las dos jarras de cerveza  
have-we drunk the two pitcher<sub>pl</sub> of beer  
'We have drunk the two pitchers of beer'
- b %Bi pitxer garagardoak edan ditugu  
two pitcher beer-the<sub>pl</sub> drunk them-have-we  
lit. 'We have drunk the two pitcher beers'  
'We have drunk the two pitchers of beer'

Section 3 is concerned with the description of certain Basque compounds in which the mass noun appears as a non-head constituent to the left of the construction's head. The section points out that Basque speakers use these constructions to convey both container (5) and content (8) readings.

- (8) Bi xanpain-botila edan ditugu  
two champagne bottle drank them-have-we  
lit. 'We have drunk two champagne bottle'  
'We have drunk two bottles of champagne'

These data again are consistent with Castillo's proposal. Moreover, Spanish constructions similar to the measure phrases described in section 2 can have other nominal heads not related to a container noun (9). These thematic relations are avoided in Basque measure phrases but they can be expressed in compounds where the mass noun is a non-head constituent.

- |       |                                 |   |                                   |
|-------|---------------------------------|---|-----------------------------------|
| (9) a | dos manchas de leche            | b | dos flanes de leche               |
|       | two stain <sub>pl</sub> of milk |   | two custard <sub>pl</sub> of milk |
|       | lit. 'Two stains of milk'       |   | lit. 'Two custards of milk'       |
|       | 'Two milk stains'               |   | 'Two custards of milk'            |

In fact a conclusion of section 2 and section 3 is that Basque (measure) phrases headed by a mass noun may only have readings related to the measure of the mass term, while all the other relations are expressed in compounds. Spanish constructions headed by a non-mass noun are available for all these thematic relations.

Finally section 3 shows that compound constructions may take the bound determiner *-a* (10) when a specific reading is required.

- (10) Bi xanpain-botilak edan ditugu  
 two champagne bottle-the<sub>pl</sub> drunk them-have-we  
 lit. 'We have drunk the two champagne bottles'  
 'We have drunk the two bottles of champagne'
- (11) %Bi botila txanpainak edan ditugu  
 two bottle champagne-the<sub>pl</sub> drunk them-have-we  
 lit. 'We have drunk the two bottle champagnes'  
 'We have drunk the two bottles of champagne'

### 1. Some issues in the grammar of Basque determiners and quantifiers

The Basque bound morpheme *-a* is called an «article» in traditional grammars but its usage goes beyond the definite article of both Spanish and English in several aspects. In fact, *-a* does not always denote a specific reading, although the absence of determiners leads to a non-specific reading.

Bare noun phrases are not allowed in Basque.

- (12) \*Txakur ekarri dugu  
 dog brought it-have-we  
 lit. 'We have brought dog'

Singular grammatical noun phrases such as (13) bear the determiner *-a*,<sup>2</sup> which is attached to the last element in the noun phrase. The singular number marker is non-overt and we do not express it in English glosses. Basque verbs show agreement with objects but the singular marker is non-overt there too. However, we gloss it as 'it'.<sup>3</sup>

- (13) a Txakurra ekarri dugu                      b Txakur zuria ekarri dugu  
 dog-the brought it-have-we                      dog white-the brought it-have-we  
 'We have brought the dog'                      'We have brought the white dog'

Items traditionally taken as count nouns such as *txakur* 'dog' in (13) take a specific reading, whereas mass nouns in expressions such as (14) may take either specific or non-specific<sup>4</sup> readings.

<sup>2</sup> See Laka (1995) for a complete description of Basque quantifiers, determiners such as *-a* and demonstratives. In this paper we are not concerned with demonstratives.

<sup>3</sup> In fact the agreement marker with the object is overt, although no number is expressed when the noun phrase is singular. Laka (1993) provides a detailed description of the Basque finite verb, which actually shows agreement with three arguments.

<sup>4</sup> Artiagoitia (2002) claims two different determiner phrase structures for the two readings available in (14).



- (14) Ardoa edan dugu  
 wine-the drunk it-have-we  
 lit. 'We have drunk the wine'  
 'We have drunk (the) wine'

The Basque plural marker *-k* always appears after the determiner *-a* and bare plurals (15b) are not allowed. The verb shows an overt plural agreement mark which we gloss as 'them'.

- (15) a Txakurrak ekarri ditugu                      b \*Txakurk ekarri ditugu  
 dog-the<sub>pl</sub> brought them-have-we              dog<sub>pl</sub> brought them-have-we  
 lit. 'We have brought the dogs'              lit. 'We have brought dogs'  
 'We have brought (the) dogs'

Count nouns may have either a specific or a non-specific reading in (15a). Mass nouns with the determiner and the plural marker take a specific count reading related to the types of classes denoted by the noun:

- (16) Catalunyako xanpainak edan ditugu (type-count reading)  
 Catalonia-from champagne-the<sub>pl</sub> drunk them-have-we  
 'We have drunk the Catalan champagnes'

Laka (1995) has classified Basque quantifiers according to their availability for co-occurrence with the determiner *-a*.

1) The determiner *-a* is required by universal quantifiers such as *guzti* 'all' in both count (17) and mass (18) noun phrases. Count nouns require the overt plural marker *-k*.

- (17) Txakur guztiak ekarri ditugu                      (18) Ardo guztia edan dugu  
 dog all-the<sub>pl</sub> brought them-have-we              wine all-the<sub>pl</sub> drunk it-have-we  
 'We have brought all the dogs'                      'We have drunk all the wine'

2) Indefinite quantifiers do not allow the determiner *-a* and they belong to two classes. Most of these quantifiers precede the noun and are available only for count readings. We will call them count-indefinite quantifiers.

- (19) Hainbat txakur ekarri dugu/ditugu  
 some dog brought it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have brought some dog'  
 'We have brought some dogs'

As has been said the singular is unmarked in Basque. For these noun phrases the verb has available both the singular and the plural agreement markers.<sup>5</sup>

Some of the indefinite quantifiers are preceded by the noun and are available for both count (20a) and mass (20b) readings. We will call them mass/count indefinite quantifiers.

<sup>5</sup> In this paper we are not concerned with the distribution of these two options among the different dialects of Basque and we just state that the agreement options are two. However, the standard of the language prefers plural agreement in the verb.

- (20) a Txakur asko ekarri dugu/ditugu  
 dog a lot brought it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have brought a lot of dog'  
 'We have brought a lot of dogs'
- b Ardo asko edan dugu/\*ditugu  
 wine a lot drank it-have-we/\*them-have-we  
 'We have drunk a lot of wine'

The noun does not bear a marker. The verb may take either a singular or a plural agreement marker in count readings (20a), and only the singular agreement marker is allowed in mass readings (20b).

3) Numeral quantifiers precede the noun, and can appear in noun phrases both with (21a) and without (21b) a determiner.

- (21) a Hiru txakurrak ekarri ditugu/\*dugu  
 three dog-the<sub>pl</sub> brought them-have-we/\*it-have-we  
 'We have brought the three dogs'
- b Hiru txakur ekarri dugu/ditugu  
 three dog brought it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have brought three dog'  
 'We have brought three dogs'

Notice that the determinerless noun phrase in (21b) bears no overt number marker, i.e. it is a singular noun phrase, but nevertheless the verb maintains the two agreement options. On the other hand, noun phrases bearing both the determiner *-a* and the overt plural marker *-k* require the plural agreement marker in the verb (21a).

## 2. Basque measure phrases

This section is concerned with the description of issues involved in the grammar of Basque measure phrases. Section 2.1. shows that the measure nouns available in the Basque construction denote a part/whole relation between the noun to the left and the mass noun. Moreover, the mass term that heads the construction only allows a part-content reading, whereas Spanish measure phrases, and to a certain extent English ones, headed by the container noun allow both container and content readings. Section 2.2 claims that Basque measure phrases are instantiations of a count-part reading of a mass noun. Section 2.3 points out that Basque measure phrases barely take article-related specific readings.

### 2.1. Thematic relationships

What has been called a measure phrase in both Spanish and English (22a-b) has two constituents. The first one consists of a numeral and a measure noun bearing the plural marker *-s*. The second one is a prepositional phrase headed by *de/of*. The object of the preposition is a bare noun that expresses the matter being measured. What has been called measure phrase in Basque (Trask 2001: §3.1.2.5.5) is quite different (22c):

- (22) a dos tazones de leche  
two cup<sub>pl</sub> of milk  
'Two cups of milk'  
b two cups of milk  
'Two cups of milk'
- c bi katilu esne  
two cup milk  
lit. 'Two cup milk'.

The measure noun *katilu* 'cup' does not bear an overt number marker or determiner.<sup>6</sup> Recall that this is common in Basque count noun phrases with numerals (→§1) (23).

- (23) a bi katilu  
two cup  
lit. 'Two cup'  
'Two cups'
- b hiru txakur  
three dog  
lit. 'Three dog'  
'Three dogs'.

Furthermore, Basque is a head-final language with its corresponding (bound) postpositions as can be seen in constructions such as (24).

- (24) a bi litroko bolumena  
two litre-of volume-the  
lit 'The volume of two litres'  
'Two litre volume'
- b [[bi litro]<sub>XP</sub> -ko<sub>PP</sub>] bolumen<sub>N</sub> -a<sub>D</sub>

However (22c) shows that the item being measured in measure phrases is not expressed by a postpositional phrase but by a bare noun. In any case, Spanish, English and Basque measure nouns all take adjectives as an adjunct:

- (25) a dos tazones de leche caliente  
two cup<sub>pl</sub> of milk hot  
'Two cups of hot milk'
- b two cups of hot milk
- c bi katilu esne bero  
two cup milk hot  
lit. 'Two cup milk hot'  
'Two cups of hot milk'
- c [[bi katilu]<sub>XP</sub> esne<sub>N</sub> bero<sub>A</sub>]<sub>NP</sub><sup>7</sup>

<sup>6</sup> Azkarate (1990: §5.11) points out that, as expected, Basque is not the only language exhibiting this pattern. In fact [cf. (i)], German measure phrases pattern with Basque expressions of measure; Azkarate [cf. (ii)] also provides a Basque measure phrase that we do not analyse in this paper. We are not concerned with constructions such as (iii) either, but see note 7:

- (i) ein glas bier  
a glass beer  
lit. 'A glass beer'  
'A glass of beer'
- (ii) katilua bete esne  
cup-the full milk  
lit. 'The cup full milk'  
'A cupful of milk'
- (iii) bi metro luze  
two metre long  
lit. 'Two metre long'  
'Two metres long'

<sup>7</sup> Artiagoitia (2000: §3.2) points out that Basque indefinite quantifiers split into two syntactic behaviours. Most of the count-indefinite quantifiers, numerals and measure phrases themselves all appear to the left of the noun phrase, which could be evidence of their situation inside the noun phrase.

- (i) a [[hiru]<sub>XP</sub> txakur<sub>N</sub>]<sub>NP</sub>  
lit. 'Three dog'  
'Three dogs'
- b [[hainbeste]<sub>XP</sub> txakur<sub>N</sub>]<sub>NP</sub>  
lit. 'So many dog'  
'So many dogs'
- c [[bi katilu]<sub>XP</sub> esne<sub>N</sub>]<sub>NP</sub>  
lit. 'Two cup milk'  
'Two cups of milk'

Castillo (2001) points out that, in a broad sense, a large number of thematic relations between nouns can be taken as a possessive relation. Under that label he has explored the grammar of container/content, part/whole and inalienable possession relations. The point of departure of Castillo's dissertation is the fact that English and Spanish measure phrases may bear either a content reading (26a) or a container reading (26b).<sup>8</sup>

- (26) a Hemos bebido dos botellas de cerveza  
 have-we drunk two bottle<sub>pl</sub> of beer  
 'We have drunk two bottles of beer'
- b Hemos roto dos botellas de cerveza  
 have-we broken two bottle<sub>pl</sub> of beer  
 'We have broken two bottles of beer'

In fact one of Castillo's most important contributions to this area is to have shown that what is called lexical-conceptual must be distinguished from what is called intentional. He points out that the traditional concept of head does not capture these facts, since it cannot be true that a unique head like *bottle* must determine the two selections corresponding to the verbs *drink* and *break*. Besides proposing a single syntactic structure that underlies measure phrases and some other possessive constructions, he follows J. Uriagereka and develops a modular conception of grammar categories, which are built along a dimensional hierarchy. He actually tries to find the mechanism that derives a more complex category from a less complex one. In fact nouns such as *bottle* belong to a category that permits a container reading but that entails a content reading too. On the other hand, content nouns such as *beer* belong to a lower category in which just a content reading is allowed. It should be noticed that Spanish noun phrases headed by content nouns like *cerveza* 'beer' (27a-b) contrast with measure phrases (26) in that they do not allow container readings:

---

Artiagoitia uses XP to embrace all these prenominal constructions that are phrases or have a phrase-like flavour. In fact, a quantifier such as *hainbeste* 'so many' is literally 'as many as that', and furthermore, there are some other pronominal quantifiers such as *makina bat* lit. 'machine one', 'a lot' whose phrase nature is transparent. In this paper we argue that the sole content reading of Basque measure phrases indicates that the construction is headed by the other noun, i.e., the mass noun. The final position of count/mass quantifiers could indicate that they are heads that take noun phrases as a complement:

- (ii) [esne/txakur<sub>N</sub> asko]<sub>QP</sub>  
 lit. 'A lot of milk/dog'  
 'A lot of milk/dogs'

Trask (2001: §3.1.2) does not ignore what he calls Det 1 and Det 2 positions but he describes Basque *-a*, demonstratives, numerals and indefinite quantifiers all under the single heading of determiners. The actual nature of Basque measure phrases and in general of Basque quantifiers is outside of the scope of this paper, but let us recall that only numerals (to the left in the noun phrase) are compatible with both the bound determiner *-a* and demonstratives.

<sup>8</sup> In fact, English nouns such as *bottle* or *glass* head phrases that may bear either a content or container reading, whereas phrases headed by nouns such as *cup* tend to bear only a content reading.

- (27) a Hemos bebido dos cervezas de botella  
 have-we drunk two beer<sub>pl</sub> of bottle  
 lit. 'We have drunk two beers of bottle'  
 'We have drunk two bottled beers'
- b \*Hemos roto dos cervezas de botella  
 have-we broken two beer<sub>pl</sub> of bottle  
 lit. 'We have broken two beers of bottle'

Crucially, unlike Spanish measure phrases, Basque counterparts allow only a content reading:

- (28) a Bi botila garagardo edan dugu/ditugu<sup>9</sup>  
 two bottle beer drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two bottle beer'  
 'We have drunk two bottles of beer'
- b \*Bi botila garagardo apurtu ditugu  
 two bottle beer broken it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have broken two bottle beer'

On the other hand, Basque has constructions similar to the Spanish one in (27a), in that a postpositional phrase modifies a mass noun that would otherwise only allow a mass reading.

- (29) Bi botilako garagardo edan dugu/ditugu  
 two bottle-of garagardo drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two beer of bottle'  
 'We have drunk two bottled beers'

Therefore, Basque measure phrases (28a) and some other constructions of Spanish (27) and Basque (29) are headed by a mass noun and allow a content reading. On the other hand Spanish and English measure phrases headed by certain container nouns (26) take both content and container readings. Castillo's proposal can predict this set of readings and structural relations, but it should be remarked that the term measure phrase embraces several human language structures that can be headed either by a measure noun or by a mass term.

It is worth exploring some other Spanish structures bearing a mass noun. Besides the measure phrase described by Castillo (27a=30a), we assume that (30b-c) are measure phrases too (→§2.2).

- (30) a dos tazones de leche                      b dos cucharadas de leche  
 two cup<sub>pl</sub> of milk                              lit. 'Two spoonful<sub>pl</sub> of milk'  
 'Two cups of milk'                              'Two spoonsful of milk'
- c dos litros de leche  
 two litre<sub>pl</sub> of milk'  
 'Two litres of milk'

<sup>9</sup> Some nouns never lose their final vowel *-a*. Thus *botila* 'bottle' or *katilukada* 'cupful' may correspond either to the nude noun or to the noun phrase with the determiner *-a*.

The set of nouns acting as a head is of course much broader. Let us consider just two more:<sup>10</sup>

- |        |                                                                                                                |   |                                                                                                           |
|--------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (31) a | dos flanes de leche<br>two custard <sub>pl</sub> of milk<br>lit. 'Two custards of milk'<br>'Two milk custards' | b | dos manchas de leche<br>two stain <sub>pl</sub> of milk<br>lit. 'Two stains of milk'<br>'Two milk stains' |
|--------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|

The set of thematic relations allowed in the Basque construction headed by a mass noun is narrower. In fact, only the counterparts of Spanish phrases in (30) are allowed.

- |        |                                                                                  |   |                                                                                          |
|--------|----------------------------------------------------------------------------------|---|------------------------------------------------------------------------------------------|
| (32) a | bi katilu esne<br>two cup milk<br>lit. 'Two cup milk'<br>'Two cups of milk'      | b | bi katilukada esne<br>two cupful milk<br>lit. 'Two cupful milk'<br>'Two cupsful of milk' |
| c      | bi litro esne<br>two litre milk<br>lit. 'Two litre milk'<br>'Two litres of milk' |   |                                                                                          |

<sup>10</sup> Needless to say, the set of nouns that act as a head is much broader even for liquid mass noun constructions. In fact, nouns such as *tipo* 'type' should be explored from the point of view of thematic relationships. Basque has compounds again:

- (i) esne mota  
milk type  
'Milk type'

The set of Spanish items that can be categorically classified as halfway between nouns and quantifiers has been amply described in the literature (Sánchez 1999), and researchers of other languages have even proposed these items as new entries for the dictionary (see Estopà 1996 for Catalan). Of course, the set of constructions grows still larger if we take into account solid mass nouns, such as those in (ii), which are outside the scope of this paper. Nevertheless, let us make two points. In (iia), *filete* 'fillet' is a part noun of a mass noun. *Parrillada* 'grill' in (iib) is a noun similar to *cucharada* 'spoonful' but it should be noticed that the count noun takes the plural marker *-s*.

- |        |                                                                                    |   |                                                                                                                                   |
|--------|------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (ii) a | dos filetes de carne<br>two fillets <sub>pl</sub> of meat<br>'Two fillets of meat' | b | una parrillada de sardinas<br>one grill of sardine <sub>pl</sub><br>lit. 'a grill of sardines'<br>'A serving of grilled sardines' |
|--------|------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

Solid nouns can appear in Basque measure phrases (iia). Part nouns are avoided in Basque measure phrases headed by a solid noun (iib) but they are allowed in compounds (iic).

- |         |                                                                                     |   |                                                                                         |   |                                                                                                                |
|---------|-------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------------------|---|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (iii) a | bi kilo gazta<br>two kilo cheese<br>lit. 'Two kilo cheese'<br>'Two kilos of cheese' | b | *bi zati gazta<br>two piece cheese<br>lit. 'Two piece cheese'<br>'Two pieces of cheese' | c | bi gazta-zati<br>two cheese piece<br>lit. 'Two cheese piece'<br>'Two pieces of cheese'.<br>'Two cheese pieces' |
|---------|-------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------------------|---|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

Researching the whole set of thematic relations between these kinds of nouns is obviously outside the scope of this paper, but we believe that the general description of Basque compounds (Azkarate 1990) is a good point of departure for research in this area.

The unit noun *litro* 'litre' (30c=32c) clearly expresses a part of the whole mass. Moreover, *cucharada* 'spoonful' (30b) is not a spoon, i.e. a container, but a part of the whole (milk) contained in the spoon. Finally, Castillo describes (30a) as container/content pairs and in fact, Spanish constructions allow both readings. Nevertheless, Basque constructions only allow the content reading, and furthermore, the nouns to the left in (32b-c) have nothing to do with containers. We assume that thematic relations in Basque measure phrases are part/whole of a mass for the three types of nouns used as measure. The thematic relations expressed by pre/postpositional phrases in both Spanish (27) and Basque (29) bear a reading that does not correspond to the pair content/container, but rather to content/presentation.

The other thematic relations expressed by Spanish structures headed by a container noun are not allowed in the Basque counterpart.

- (33) a \*bi flan esne  
       two custard milk  
       lit. 'Two custard milk'

It should be noticed that the thematic relations in (31=33) are such that the subcategorization requirements for the verb *beber* 'to drink' cannot be fulfilled.

- (34) a \*Hemos bebido dos flanes de leche  
       have-we drunk two custard<sub>pl</sub> of milk  
       lit. 'We have drunk two custards of milk'  
       b \*Hemos bebido dos manchas de leche  
       have-we drunk two custard<sub>pl</sub> of milk  
       lit. 'We have drunk two stains of milk'

Although a mass noun is involved in all the cases in the set, we will assume that (30=32) are, but (31=33) are not part/whole relations. This terminological reformulation accounts for the distinction that Basque makes between measure phrases and compound constructions (→§3.1).

In short, what has been called a measure phrase in Basque is headed by a mass noun and it denotes only a part of the mass whole, delimited either by an object that contains it or by a unit noun. Relations that cannot be considered strictly as part/whole are not allowed in Basque measure phrases. On the other hand, what has been called a measure phrase in both Spanish and English is headed by a container noun, which in most cases allows both container and content readings. Spanish constructions allow some other thematic relations based on nouns different from containers.

## 2.2. Mass/count readings, quantifiers and number agreement

Castillo's hierarchy of nouns does not hold only for differentiating between lexical-conceptual and intentional levels, but also for the issue of count and mass readings, i.e. for the expression of number in human languages. In fact it is well attested that there is no way to predict whether a noun will be treated as a count





Phrases bearing either a count (39a) or a mass/count (39b) quantifier may also take a plural reading:

- (39) a Catalunyako hainbat xanpain edan dugu/ditugu (type-count reading)  
Catalonia-from some champagne drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk some champagne from Catalonia',  
'We have drunk some Catalan champagnes'
- b Catalunyako xanpain asko edan dugu/ditugu (type-count reading)  
Catalonia-from champagne a lot drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk a lot of champagne from Catalonia'  
'We have drunk a lot of Catalan champagnes'

Numerals are also allowed in this context:

- (40) Catalunyako bi xanpain edan dugu/ditugu (type-count reading)  
Catalonia-from two champagne<sub>pl</sub> drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk two champagne from Catalonia'  
'We have drunk two Catalan champagnes'

In short, plural markers (38), count-indefinite quantifiers (39) and numerals (40) all are allowed in type-count readings of the nominal *xanpain*. Mass readings require a non-overt number mark in the verb, whereas count readings allow both non-overt and overt plural markers. Finally, count/mass indefinite quantifiers give rise to mass readings with a non-overt agreement marker in the verb (35b), but a count reading allows both a non-overt singular (39-40) and an overt plural (38) agreement marker. Thus, the count use of a noun generally seen as a mass term requires either the overt plural marker in the noun phrase, or the overt plural agreement marker in the verb, or both.

The type reading is not the only count reading available for items normally taken as mass nouns. Let us see the contrast between the readings of *xanpain* 'champagne' and the readings of *ardo* 'wine'. First, besides the mass reading (41a), *ardo* has available the same type-count reading (41b) as *xanpain*.

- (41) a Errioxako ardo asko edan dugu (mass reading)  
Rioja from wine a lot drunk it-have-we  
lit. 'We have drunk a lot of wine from Rioja'  
'We have drunk a lot of Rioja wine'
- b Errioxako ardo asko edan dugu/ditugu gure bizitzan (type-count reading)  
Rioja from wine a lot drunk it-have-we/them-have-we our life-in  
lit. 'We have drunk a lot of wine from Rioja in our lifetime'  
'We have drunk a lot of Rioja wines in our lifetime'

However, at least in the Basque Country, *ardo* 'wine' has available another count reading:

- (42) a Errioxako ardo asko edan dugu/ditugu gaur (content-count reading  
Rioja from wine a lot drunk it-have-we/them-have-we today  
lit. 'We have drunk a lot of wines from Rioja today'  
'We have drunk a lot of glasses of Rioja wine today')
- b Errioxako bi ardo edan dugu/ditugu gaur (content-count reading)  
Rioja from wine a lot drunk it-have-we/them-have-we today  
lit. 'We have drunk two wine from Rioja today'  
'We have drunk two glasses of Rioja wine today')

We agree with Castillo in that the differences between *ardo* nouns and *xanpain* nouns are not lexical and have more to do with pragmatics. Castillo says that all nouns are count at some level. That is scientifically true in the cases of pure elements such as water, which eventually can be counted as molecules. In fact, Odrizola and Martínez (2003) show that Basque has accepted in its new technical registers measure phrases in which the noun to the left is *molekula*:

- (43) bi molekula ur  
two molecule water  
lit. 'Two molecule water'  
'Two molecules of water'. 'Two water molecules'

In terms of thematic relations, it should be remarked that the concept expressed by the nominal *molekula* is just related to a part/whole relation with the corresponding noun of the element. This has made possible the new measure phrase, which patterns with the three types of measure nouns described in section 2.1.

Turning to *ardo* and *xanpain*, the fact is that the count reading of *ardo* 'wine' allowing this noun to be pluralised is related either to measure or to type. On the other hand, the count reading of *xanpain* is today only related to type of champagne, but of course, this may change in the future. In any case, measure phrases are instantiations of count readings. In fact, a measure reading is possible when a mass noun is understood as part-count noun.

- (44) Bi baxoerdi ardo edan dugu/ditugu  
two shot wine drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk two small glass wine'  
'We have drunk two small glasses of wine'

Spanish and English phrases show the same expression of number in both container (45a) and (count) content (45b) readings, as can be seen in the pronominalization test that Castillo applies to phrases.<sup>11</sup>

<sup>11</sup> Nevertheless, one of the crucial examples in Castillo's work concerns the (syntactic) contrast that extraction shows in structures of both readings:

- (45) a Hemos roto dos botellas de cerveza antes de beberlas/\*la  
 have-we broken two bottle<sub>pl</sub> of beer before drink them/\*it  
 'We have broken two bottles of beer before drinking them/\*it'
- b Hemos bebido dos botellas de cerveza antes de romperlas/\*la  
 have-we drunk two bottle<sub>pl</sub> of beer before broke-them/\*it  
 'We have drunk two bottles of beer before breaking them/\*it'

As can be seen, *ardo* nouns give rise to measure phrases (44) completely equivalent to those of constructions without container nouns as in (42b).<sup>12</sup> *Xanpain* nouns acquire in measure phrases the content-count reading that was not available without container nouns:

- (46) Bi botila xanpain edan dugu/ditugu (content-count reading)  
 two bottle champagne drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two bottle champagne'  
 'We have drunk two bottles of champagne'

Furthermore, counterparts of measure phrases without an overt measured noun are available in Basque.

- (47) a Bi edan dugu/ditugu  
 two drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two'  
 'We have drunk two'
- b Bi botila edan dugu/ditugu  
 two bottle drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two bottle'  
 'We have drunk two bottles'

Needless to say, *baxoerdi* (44) and *botila* (47) act as standard count nouns such as *txakur* 'dog' or *etxe* 'house' (48).

- (48) a Bi etxe erosi dugu/ditugu  
 two house bought it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have bought two house'  
 'We have bought two houses'
- b Bi erosi dugu/ditugu  
 two bought it-have-we/them-have-we  
 'We have bought two'

Let us explore now the distribution of the other quantifiers in constructions with count readings. Mass nouns allow both universal (49a) and count/mass indefinite (49b) quantifiers in their count readings.

(i) a ¿De qué bebiste dos botellas?  
 Of what drank two bottle<sub>pl</sub>  
 lit. 'Of what did you drink two bottles'

b \*¿De qué rompiste dos botellas?  
 Of what broke a bottle<sub>pl</sub>

<sup>12</sup> See Wiese (1999) for German.

- (49) a Ardo guztiak edan ditugu  
 wine all-the<sub>pl</sub> drunk them-have-we  
 'We have drunk all the wines'
- b Ardo asko edan dugu/ditugu  
 wine a lot drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk a lot of wine'  
 'We have drunk a lot of wines' (type).  
 'We have drunk a lot of small glasses of wine' (measure)

Turning to measure phrases, it should be noted that count/mass indefinite quantifiers are avoided (50).

- (50) \*baxoerdi asko ardo  
 glass wine a lot  
 lit. 'A lot of small glass of wine'

Nevertheless Basque has available a special measure phrase counterpart. The suffix *-ka* usually attaches to nouns in order to derive items that belong to the category of adverbs:

- (51) Marisak oihuka erantzun dit  
 Marisa-ERG shout-*ka* answered it-have-me-she  
 'Marisa shouted her answer to me'

Although we are not dealing here with the syntactic distribution of Basque adverbs, let us say that *-ka* also derives items from the numerals *hamar* 'ten', *ehun* 'hundred', *mila* 'thousand' and *milioi* 'million'. Derived items appear in the place of the numeral in measure phrases:

- (52) Ehunka basoerdi ardo edan ditugu Mundakan  
 hundred-*ka* glass wine drunk them-have-we Mundaka-in  
 lit. 'We drank hundred of small glass of wine in Mundaka'  
 'We drank hundreds of small glasses of wine in Mundaka'  
 'We drank wines by the hundred'

On the other hand, Spanish measure phrases allow the three types of quantifiers, and they also can take some prepositional phrases having a modifier function similar to that of Basque items derived from numerals:

- (53) a Hemos bebido todos los vasos de vino  
 have-we drunk all the glass<sub>pl</sub> of wine  
 'We have drunk all the glasses of wine'
- b Hemos bebido algunos vasos de vino  
 have-we drunk some glass<sub>pl</sub> of wine  
 'We have drunk some glasses of wine'
- c Hemos bebido cientos de vasos de vinos  
 have-we drunk hundred<sub>pl</sub> glass<sub>pl</sub> of wine  
 'We have drunk hundreds of glasses of wine'

- c' Hemos bebido vasos de vino a centenares  
 have-we drunk glass<sub>pl</sub> of wine at hundred<sub>pl</sub>  
 'We have drunk glasses of wine by the hundreds'

In short, section 2.1 has shown that Basque measure phrases do not express a content reading so much as a part of the whole expressed by the mass term. We assume here that Basque measure phrases express a count part/whole reading of the mass term allowing both singular and plural agreement markers in the verb. Basque measure phrases never take a (count) container reading in the terms defined by Castillo.

### 2.3. (Non-)specific readings and determiners

Basque measure phrases have several constraints both on specific readings and on availability for determiners. As has been seen, Basque noun phrases with numerals may appear with (54a) and without (54b) the determiner *-a* in order to denote specific and non-specific readings, respectively. It should be recalled that the determinerless noun phrase allows both the singular and the plural agreement marker in the verb (54b). Plural agreement is obligatory in (54a), where the determiner appears preceding the plural marker *-k*:

- (54) a Azkenean bi katiluak erosi ditugu/\*dugu  
 finally two cup-the<sub>pl</sub> bought them-have-we/\*it-have-we  
 'Finally we bought the two cups'  
 b Londresen bi katilu erosi dugu/ditugu  
 London-in two cup bought it-have-we/them-have-we  
 'We bought two cups in London'

Basque allows bare numerals with and without a determiner:

- (55) a Azkenean bi erosi dugu/ditugu  
 finally two bought it-have-we/them-have-we  
 'Finally we bought two'  
 b Azkenean biak erosi ditugu/\*dugu  
 finally two-the<sub>pl</sub> bought them-have-we/\*it-have-we  
 lit. 'Finally we bought the two'.  
 'We finally bought both (of them)'

As has been said, universal quantifiers require the determiner and plural agreement in the verb:

- (56) Katilu guztiak erosi ditugu  
 cup all-the <sub>pl</sub> bought them-have-we  
 'We have bought all the cups'

We know that the determiner confers a specific reading only to count nouns with a non-overt singular marker, and to mass nouns used as count nouns by means of the plural marker. As is well known, the specific reading is the only

option in some syntactic contexts. Regarding Basque, such a context requires the determiner:

- (57) a Non daude Londresen erosi ditugun bi katiluak?  
 where are London-in bought them-have-we-that two cup-the-pl  
 ‘Where are the two cups that we bought in London?’
- b \*Non daude Londresen erosi ditugun bi katilu?  
 where are London-in bought them-have-we-that two cup  
 lit. ‘Where are two cup that we bought in London?’

Basque measure phrases barely allow the determiner *-a*. With a plural marker the construction is given different judgements by speakers (58b).

- (58) a Bi katilu esne edan dugu/ditugu  
 two cup milk drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. ‘We have drunk two cup milk’  
 ‘We have drunk two cups of milk’
- b %Ondo egon dira bi katilu esneak?<sup>13</sup>  
 good been AUX-them two cup milk<sub>pl</sub>  
 lit. ‘Were the two cup milks good?’  
 ‘Were the two cups of milk good?’

The (non-overt) singular mark preceded by the determiner *-a* is clearly avoided:

- (59) \*Ondo egon dira bi katilu esnea?  
 good been AUX-them two cup milk  
 lit. ‘Were the two cup milk good?’

In short, even though the bound determiner *-a* is the most standard way to denote specificity in certain noun phrases, Basque speakers give different judgements about the grammaticality of measure phrases with the determiner.

### 3. Basque compounds and content/container readings

Basque has a type of compounds similar to certain English compounds (Grimshaw 1992: §2.2.2, §3.4) in that the head of the construction appears to the right and can be a container noun. The constituent to the left can be a mass noun.

- (60) a beer bottle                      b    garagardo-botila

Section 3.1 is concerned with the availability of some Basque compounds for readings not related to the head. Section 3.2. describes these compounds as (almost) the only way to express specific content readings of mass terms.

<sup>13</sup> Artiagoitia (1998) uses the symbol % precisely to express the variability of judgements about the grammaticality of Basque measure phrases with determiners.

### 3.1. Content readings and possessive thematic relations in Basque compounds

The Academy of Basque *Euskaltzaindia* (1985: 3.2.1.5) in a prescriptive and descriptive work has said that content readings must be expressed by measure phrases (61) and not by constructions headed by the compound container noun (62).

(61) bi botila xanpain edan dugu/ditugu  
two bottle champagne drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk two bottle champagne'  
'We have drunk two bottles of champagne'

(62) bi xanpain-botila edan dugu/ditugu  
two bottle champagne drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk two champagne bottle'  
'We have drunk two bottles of champagne'

Even a non-normative linguist like Trask (2001: §3.1.2.5.5) has given two different translations for the two Basque structures:

(63) a bi botila garagardo                      b bi garagardo-botila  
lit. 'Two bottle beer'.                      lit. 'Two beer bottle'.  
'Two bottles of beer'                      'Two beer bottles'.

We believe that the aim of most works on the subject has been to distinguish between the structure of Basque measure phrases headed by a mass noun (64a) and that of constructions headed by a compound container word (64b) (see note 7).<sup>14</sup>

(64) a [[bi botila]<sub>XP</sub> garagardo<sub>N</sub>]<sub>NP</sub>      b [[bi]<sub>XP</sub> [garagardo<sub>N</sub> botila<sub>N</sub>]<sub>NP</sub>]NP

However, the fact is that Basque speakers do not reject (62).<sup>15</sup> Moreover, we know that Basque measure phrases do not accept the container reading allowed in

<sup>14</sup> Azkarate (1999) shows indirectly the differences between (64a) and (64b) when she says that measure phrases are not to be taken as compounds.

<sup>15</sup> Even given a possible interference between Basque and Spanish or French in the use of (62), it should be noted that neither Romance language has available any compound of this type. From the strict point of view of word order, Spanish measure structures (ia) are closer to Basque measure phrases (ib) than to structures based on compounds (ic):

(i) a dos botellas de champagne      b bi botila xanpain                      c bi xanpain-botila  
two bottle<sub>p</sub> of champagne      two bottle champagne                      two champagne bottle  
'Two bottles of champagne'      lit. 'Two bottle champagne'                      lit. 'Two champagne bottle'  
'Two bottles of champagne'

Furthermore, the pragmatics of some mass nouns such as *ur* 'water' seems to make a distinction between the unbottled mass and the mass bought in bottles:

(ii) a bi botila ur edan dugu/ditugu  
two bottle water drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk two bottle water'.  
'We have drunk two bottles of water'

b %Jarriko didazu/dizkidazu bi botila ur mesedez?  
bring it-have-FUT-you/them-have-FUT-you two bottle water please  
lit. Will you bring me two bottle water please?  
'Would you bring me two bottles of water please?'

(some) Spanish and English measure phrases. Thus, English translations in (63) should be corrected as follows:

- (65) a Bi botila garagardo edan/\*apurtu dugu/ditugu  
 two bottles beer drunk/\*broken it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk/broken two bottle beer'  
 'We have drunk/broken two bottles of beer'.  
 b Bi garagardo-botila edan/apurtu dugu/ditugu  
 two beer bottle drunk/broken it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk/broken two beer bottle'  
 'We have drunk/broken two bottles of beer'

Therefore Basque constructions headed by compound container nouns pattern with Spanish and English measure phrases in that they bear either a container reading or a part-content reading delimited as the portion of the mass held in the container.

It is worth noting how the broad range of thematic relations in Spanish mass noun phrases split into Basque measure phrases and compounds. Besides container nouns, Basque compounds allow the scientific term *molekula* 'molecule', which has been assumed to express a part/whole relation (→§2.2).

- (66) Bi oxigeno-molekula  
 two oxygen molecule  
 lit. 'Two oxygen molecule'  
 'Two molecules of oxygen'. 'Two oxygen molecules'.

However, compounds with nouns such *katilukada* 'cupful' and *litro* 'litre' sound at least odd:

- (67) a %bi esne-litro                      b %bi esne-katilukada  
 lit. 'Two milk litre'                      lit. 'Two milk cupful'

It should be recalled that the part/whole relation that (67) tries to denote is normally expressed by measure phrases (→§2.1). On the other hand, other thematic relations expressed in Spanish phrases and avoided by Basque measure phrases are normally expressed in compounds headed by nouns such as *flan* 'custard' or *orban* 'stain'.

- (68) a bi esne-flan                      b bi esne-orban  
 two milk custard                      two milk stain  
 lit. 'Two milk custard'                      lit. 'Two milk stain'  
 'Two milk custards'                      'Two milk stains'

It should be recalled that the thematic relations in (68) do not fulfil the requirements of the verb *edan* 'to drink':

---

b' Jarriko dizkidazu bi ur-botila mesedez?  
 bring it-have-FUT you/them-have-FUT-you two water bottle please  
 lit. Will you bring me two water bottle please?  
 'Would you bring me two bottles of water please?'



- (69) a \*Bi esne-flan edan dugu/ditugu  
 two milk custard drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two milk custard'
- b \*Bi esne-flan edan dugu/ditugu  
 two milk custard drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two milk custard'

In short, Spanish mass noun constructions split into two Basque constructions. The Basque (measure phrase) counterparts of Spanish constructions denoting a measure, i.e. those that denote a part of the whole mass, are expressed in constructions headed by a mass noun that can only express a part of the whole by means of unit nouns (*litro* 'litre'), parts extralinguistically considered as the smallest unit (*molekula* 'molekula') or portions held in containers (*botila* 'bottle'). The Basque counterparts of Spanish constructions denoting other thematic relations with respect to a mass term are compounds headed by several nouns such as (*esne*) *flan* 'custard (of milk)', (*esne*) *orban* 'stain (of milk)'. Container nouns can head compounds having both container and content readings. *Molekula* heads compounds which in syntax obtain readings identical to those of their measure phrase counterparts. Thus part/whole readings are available for Basque measure phrases but sometimes they can be expressed by compounds. All of the other relations are expressed by compounds.

### 3.2. Specific-content readings in Basque compounds

The Basque compound words described in 3.1 show the same distribution of the determiner and (non-)specific readings as Basque standard noun phrases (→§1, §2.3). Determinerless counterparts (70) bear a non-specific reading for both content and container readings. The verb may take either a singular or a plural marker:

- (70) a Bi xanpain-botila edan dugu/ditugu  
 two champagne bottle drunk it-have-we/ them-have-we  
 lit. 'We have drunk two champagne bottle'  
 'We have drunk two bottles of champagne'
- b Bi xanpain-botila apurtu dugu/ditugu  
 two champagne bottle broken it-have-we/ them-have-we  
 lit. 'We have broken two champagne bottle'  
 'We have broken two bottles of champagne'

Counterparts with the determiner and the plural marker bear a specific reading for both content and container interpretations. The verb must take a plural marker:

- (71) a Bi xanpain-botilak edan ditugu/\*dugu  
 two champagne bottle<sub>pl</sub> drunk them-have-we/\*it-have-we  
 lit. 'We have drunk the two champagne bottle'  
 'We have drunk the two bottles of champagne'

- b Bi xanpain-botilak apurtu ditugu/\*dugu  
 two champagne bottle<sub>pl</sub> broken them-have-we/\*it-have-we  
 lit. 'We have broken the two champagne bottle'  
 'We have broken the two bottles of champagne'

A nude numeral with (73) and without (72) a determiner is also allowed:

- (72) a Bi edan dugu/ditugu  
 two drunk it-have-we/them-have-we  
 'We have drunk two'
- b Bi apurtu dugu/ditugu  
 two broken it-have-we/them-have-we  
 'We have broken two'
- (73) a Biak edan ditugu/\*dugu  
 two-the<sub>pl</sub> drunk them-have-we/\*it-have-we  
 lit. 'We have drunk the two'
- b Biak apurtu ditugu/\*dugu  
 two-the<sub>pl</sub> broken them-have-we/\*it-have-we  
 lit. 'We have broken the two'

In short, Basque compounds headed by a container noun may bear a specific-content reading by means of the determiner *-a* and plural markers, which are not available for Basque measure phrases.

#### 4. Summary

The bibliography has shown that readings of constructions in human languages have no one-to-one relation with the constituent understood as the syntactic or morphological head. Exploring possessive relations between nouns, Castillo (2001) claims that nouns are not divided into rigid classes but instead take mass or count readings mainly depending on whether number is expressed syntactically. Furthermore, Castillo develops a theory based on a modular conception of grammatical categories so that (constructions headed by) mass nouns belong to a lower class that only accepts mass readings, whereas (constructions headed by) other count items such as part nouns appear in instantiations of both mass/content and container readings.

This paper shows that although it is true that readings have no one-to-one relation with the syntactic head, on the other hand it is the head that determines the set of available readings. The constructions called measure phrases are not syntactically the same in all languages. Spanish phrases with a prepositional phrase bearing a mass noun as a complement can express several thematic relations by means of several nominal heads. Spanish measure phrases are headed by container nouns, which allow either a container (ib) or a part-content (ia) reading.

- (i) a Hemos bebido dos botellas de cerveza  
 have-we drunk two bottle<sub>pl</sub> of beer  
 'We have drunk two bottles of beer'

- b Hemos roto dos botellas de cerveza  
 have-we broken two bottle<sub>pl</sub> of beer  
 'We have broken two bottles of beer'

Some other thematic relations allowed in Spanish constructions do not fulfil the requirements of verbs such as *beber* 'to drink':

- |        |                                                                              |   |                                                                          |
|--------|------------------------------------------------------------------------------|---|--------------------------------------------------------------------------|
| (ii) a | flan de leche<br>custard of milk<br>lit. 'custard of milk'<br>'Milk custard' | b | mancha de leche<br>stain of milk<br>lit. 'Stain of milk'<br>'Milk stain' |
|--------|------------------------------------------------------------------------------|---|--------------------------------------------------------------------------|

Spanish constructions headed by mass nouns take a reading related to the mass noun:

- (iii) Hemos bebido dos cervezas de botella  
 have-we drunk two beer<sub>pl</sub> of bottle  
 lit. 'We have drunk two beers of bottle'  
 'We have drunk two bottled beers'

On the other hand, the Basque measure phrase consists of a numeral and a part/container noun, which is located to the left of the bare mass noun (iv). Unlike Spanish counterparts, Basque measure phrases only allow a part-content reading:

- |        |                                                                                          |   |                                                                                                                        |
|--------|------------------------------------------------------------------------------------------|---|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (iv) a | bi edalontzi esne<br>two glass milk<br>lit. 'Two glass milk'<br>'Two glasses of milk'    | c | bi litro esne<br>two litre milk<br>lit. 'Two litre milk'<br>'Two litres of milk'                                       |
| b      | bi katilukada esne<br>two cupful milk<br>lit. 'Two cupful milk'<br>'Two cupsful of milk' | d | bi molekula ur<br>two molecule water<br>lit. 'two molecule water'<br>'Two molecules of water'<br>'Two water molecules' |
| e      | [[bi edalontzi] <sub>XP</sub> esne <sub>N</sub> ] <sub>NP</sub>                          |   |                                                                                                                        |

Finally, Basque has other constructions headed by mass nouns which, similarly to those of Spanish in (iii), only accept a content reading:

- (v) Bi botilako garagardo edan dugu/ditugu  
 two bottle-of beer drunk it-have-we/them-have-we  
 lit. 'We have drunk two beer of bottle'  
 'We have drunk two bottled beers'

Basque measure phrases barely take article-related specific readings. They are just instantiations of a count use of items generally considered mass terms and they never bear any other reading. This can be seen in the plural agreement marker required in the verb. This contrasts with mass readings that require the singular agreement marker in the verb.

Thematic relations based on nouns such *orban* 'stain' and *flan* 'custard' are expressed by Basque compounds headed by these nouns:

- (vi) a esne-orban  
milk stain  
'Milk stain'
- b esne-flan  
milk custard  
'Milk custard'

Basque also allows a compound word headed by a container word that can take either a container or a content/part reading:

- (vii) a esne-katilu  
milk cup  
lit. 'Milk cup'  
'Cup of milk'
- b bi esne-katilu  
[[bi]<sub>XP</sub> [esne<sub>N</sub> katilu<sub>N,N</sub>]<sub>NP</sub>  
lit. 'Two milk cup'  
'Two cups of milk'

Furthermore, article-related specific readings are allowed in structures based on compounds.

- (viii) Bi esne-katiluak edan dugu/ditugu  
Two milk cup-the<sub>pl</sub> drunk it-have-we/them-have-we  
lit. 'We have drunk the two milk cups'  
'We have drunk the two cups of milk'

## Bibliography

- Artiagoitia, X., 1998, 'Determinatzaile Sintagmaren Hipotesia Euskal Gramatikan'. *Uztaro* 27, 33-61.
- , 2000, *Hatsarreak eta parametroak*. Euskal Herriko Unibertsitatea.
- , 2002, 'The functional structure of the Basque noun phrase'. Erramu Boneta: *Festschrift for Rudolf P.G. de Rijk*. Supplements of *International Journal of Basque Linguistics and Philology*, pp. 73-90.
- Azkarate, M., 1990, *Hitz elkartuak euskaraz*. Mundaiz. Donostia.
- Bosque, I., 1999, '1. El nombre común' *Gramática descriptiva de la lengua española*. Real Academia Española. Espasa. Madrid.
- Castillo, J. C., 2001, *Thematic relations between nouns*. PhD. University of Maryland.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen urratsak*. Iruñea, 1991.
- Estopà, R., 1996, 'Noms que forment part d'un determinant complex'. *Séries monographiques*. Universitat Pompeu i Fabra. Barcelona.
- Grimshaw, J., 1990, *Argument structure*, The MIT Press, Cambridge.
- Laka, I., 1993, 'The structure of inflection: A case study on X<sup>o</sup> Syntax' in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), *Generative Studies in Basque Syntax*: 21-70. Amsterdam, John Benjamins.
- Laka, I., 1995, *A Brief Grammar of Euskara, the Basque Language*. www.ehu.es/grammar.
- Odrizola, J. C. & M. Martínez, 2003, 'Kimikako erreakzioen irakurbidea eta idazkera'. *Ekaia* 17, 107-19.
- Sánchez, C., 1999, '16. Los cuantificadores: clases de cuantificadores y estructuras cuantificativas'. *Gramática descriptiva de la lengua española*. Real Academia Española. Espasa. Madrid.
- Trask, L., 2001, '3.1. The noun phrase: Nouns, determiners and modifiers; pronouns and names'. *A Grammar of Basque*. J. I. Hualde and J. Ortiz de Urbina (eds.) (in press).
- Wiese, H., 1999, 'Empty classifiers in German: A cross-linguistic approach to restaurant talk'. *Germanic Linguistics Annual Conference*. Austin, Texas.

# OLD BASQUE (MEDIO)PASSIVES

Jon Ortiz de Urbina

(University of Deusto)

## 0. Introduction

In this article, I examine passive and mediopassive constructions in Etxepare's (1545) and Leizarraga's (1571) works, trying to identify some of the morphological/syntactic features which can help us assign specific examples to each of the construction types.<sup>1</sup> The reason why these authors are chosen lies in the fact that they employ a wider range of passive and passive-like constructions than can be found at present. Moreover, their passive and mediopassive types are often quite similar, with an overlapping area which presents interesting analytical problems.

This enterprise may be useful in that there seems to exist considerable vagueness in the way the label 'passive' is assigned to constructions in earlier Basque. Since part of the problem is purely terminological, I will first comment on the labels the constructions in question have been assigned by some analysts, as a preliminary to spelling out the terminology I will be using in the analysis of those texts. Once the terminology is clarified, I will proceed to examine different types of the relevant constructions in these two authors, with some reference to the contemporary Lazarraga.

While what may be called the 'central' or 'standard' passive type is fairly clearly identified, there are other constructions sometimes so labeled which I think might be kept separate. Thus, in Altuna's (1987) classic edition of Etxepare's poetry the label 'passive' is attached to what may be more appropriately analyzed as two distinct constructions, a regular 'passive' (1) and a 'mediopassive' (2):

- (1) Mundu hunec *haraguiac bethi enganatuya*. (1: 404)  
world this flesh.E always deceive.PRF.AGR  
'always deceived by this world, by the flesh'

---

<sup>1</sup> The research leading to this article has been funded by a grant from the Department of Research and Universities of the Basque Government to the project HU-2000-13. I am very grateful to Esther Zulaika for discussion of many of the issues below and for her help with examples. All errors are solely my own.

- (2) Ene contra falseria bethi *cinhexi* *çaten*  
 my against lies always believe.PRF be.AUX  
 Iustician *ençun* *vaninz* sarri ialgui ninçaten (13: 12-13)  
 in.justice hear.PRF if.be.AUX im. get.up AUX  
 ‘lies against me would have always been believed/  
 had I been heard with justice, I would have been released immediately’

At the same time, structures formally identical to those in (2) are sometimes not labeled as passive in this edition:

- (3) Eta noren ycenetan *fundatu* *den* eliça (1: 56)  
 and whose name.in found.PRF is church  
 ‘and in whose name has the church been founded’
- (4) Gayzqui *eguin* *dadinian* gendec sarri daquite (12:21)  
 evil do.PRF AUX.when people im. know  
 ‘if evil is done, people immediately know’

It is not clear whether this should be interpreted as a lack of systematicity in the labelling or as a different analysis of these constructions, which I will claim are mediopassives akin to contemporary impersonal constructions. While a common label for (1) and (2) does serve the purpose of highlighting the fact that what looks like the syntactic subject corresponds to a theme argument usually linked with the object position, it also separates the second construction from other mediopassive constructions with which it may belong. The same tendency to collapse what may be different constructions may be observed in an article by Irigoyen (1992) peculiarly entitled “A new note on the passive voice which in the periphrastic verbal system of old Basque literature is opposed to the active voice”, where many examples of the mediopassive type are given and claimed to be ‘passive’ on the basis of their meaning and correspondance with passive translations into Spanish. As we will see, the analysis of all these forms as passive may be based on a morphologically perfectly accurate translation of participle + *be* sequences into the equivalent Romance passive. In fact, in the case of Leizarraga’s Bible translations it is even clear that many of those sequences in Basque directly translate passive examples in the source text, just as they can be translated from Basque into Romance passive structures. However, more than considerations of equivalence with Romance texts, even with those which they translate, language-internal considerations can and should be used to differentiate passive and mediopassive types.

### 1. Passives and mediopassives

Let us define the terminology I will be using before proceeding any further. I will be following Trask’s practice in identifying some of the examples below as ‘mediopassive’. This term has also been used in the same way in Brettschneider (1979), but has not spread generally among Basque linguists. Like ‘middle’ and even ‘passive’, there is a wide range of constructions, with very different functions and morphological realizations, that have been so labeled (see Dixon and Aikhenvald 2000 for examples). The main thrust of this contribution, however, is to check

whether two distinct constructions can and have to be recognized in what have often been called ‘passive’ constructions in this period of Basque, one of which is a mediopassive in one of the standard uses of this term. A look at Trask’s (1993) dictionary definitions for the entries *passive* and *mediopassive* shows how close the two constructions are in fact. Passives are ‘constructions where an intrinsically transitive verb is construed in such a way that its underlying object appears as its surface subject ... the construction usually being overtly marked in some way to show its passive character’. Mediopassives, on the other hand, would be constructions ‘in which an intrinsically transitive verb is construed intransitively with a patient subject and receives a passive interpretation’. He further points out that this is a fully productive pattern in Basque, since impersonal versions of transitive verbs are typically constructed by means of mediopassive structures. The main goal of this article will be to justify that many of the so-called ‘old passive’ sentences can be analyzed as patterning with the same mediopassive structure used for impersonal constructions. While both passives and mediopassives involve patient subjects in intransitive uses of ‘intrinsically transitive’ verbs, the crucial difference is the usual existence of a special morphology in the case of passives, while mediopassives display a normal intransitive morphology.

The obvious question now is what constitutes ‘passive morphology’ in Basque. For our purposes here, it will suffice to consider ‘passive’ embedded clauses headed by a perfective participial verbal form with an object gap (Ortiz de Urbina & Uribe-Etxebarria 1991). In the most standard cases these participial embedded clauses function as predicative complements of a copulative verb, and the subject of this complex predication structure is interpreted as the antecedent of the object gap in the participial clause (i.e., the ‘passive interpretation’).<sup>2</sup> This can be represented and illustrated as follows:

(5) Subject<sub>i</sub> [ ... [e]<sub>i</sub> ... perf. participle] BE

(6) ene alaba      duc    deabruaz      gaizqui *tormentatua* (Leiz. Mt 15, 22)  
 my daughter is    devil.INSTR badly torment.PRF.AGR  
 ‘my daughter is badly tormented by the devil’

The participle heading the predicative clause can be marked as a normal predicative adjective (almost always, as we will see, with number agreement morphology).<sup>3</sup> In other examples/dialects, a perfective participial suffix may be added to the basic participle, *-ta* or *-(r)ik*. Since, with the distribution discussed in Rebuschi (1984), these can occur as predicative complements, they would also qualify as passive. This is specially the case in dialects like Zuberoan, where a participle in *-(r)ik* can occur as predicative complement of the basic copula *izan* (Coyos 2003). However,

<sup>2</sup> The gap can also correspond to the transitive subject, in a construction Rebuschi (1984), perhaps not very appropriately, labels ‘antipassive’. See de Rijk (2003).

<sup>3</sup> In the analysis presented in Ortiz de Urbina & Uribe-Etxebarria (1991), the embedded clause retains its subject, so that the ergative agent phrase is in fact a subject, as opposed to an adjunct. This is based on contemporary standard passives, and would have to be accommodated to account for Leizarraga’s instrumental agent phrases.

quite often, the relationship between the participial clause in *-(r)ik* and the noun it is predicated of is not mediated by a copulative verb. Instead, the embedded clause functions either as a predicative or manner/temporal adjunct marked by the participial ending *-ic*.<sup>4</sup>

- (7) Hire contra heben guituc ihaurorrec *eguinic* (Etx. 1:282)  
 your against here are yourself.ERG do.PRF.*ic*  
 'Here we are against you, having been created by you'

We'll also consider these examples here, although we will cast some doubt on their 'passive' nature in section 3.3.

Mediopassives, as indicated above, use the normal active morphology. Since 'normal morphology' for verbs, even in earlier Basque, was largely periphrastic, and synthetic verbal forms cannot be detransitivized, mediopassive examples will always involve a participle + auxiliary sequence. When the participle is perfective, the two constructions greatly resemble each other, as in (2) and (3) above, repeated here:

- (8) a. Ene contra falseria bethi *cinhexi çaten*  
 Iustician *ençun vaninz sarri ialgui ninçaten* (13: 12-13; =(2))  
 b. Eta noren ycenetan *fundatu den* eliça (1: 56; =(3))

This could be a standard passive where the embedded participle happens to lack agreement (the standard assumption, it seems), or an intransitive use of a generally transitive verb, i.e., a mediopassive. Given the definitions above, the crucial factor that will help us analyze the preceding example as a mediopassive or as a passive is whether the tensed form of 'be' *den* is a main verb or an auxiliary. If it can be shown to be a main verb, the participle would be heading an embedded participial clause and we would be facing a passive construction. If, on the other hand, *den* is the auxiliary, then we would have a periphrastic form of a basically transitive verb used with an intransitive auxiliary in a simple monoclausal structure, i.e., a mediopassive.<sup>5</sup> With these categories in mind, let us proceed to an analysis of the constructions we find in Leizarraga and Etxepare, introducing complicating factors as we proceed.

## 2. Non-perfective participles

It may be advisable to begin with clear examples of either type, turning then to dubious cases. As just mentioned, the problem will largely hinge on whether a

<sup>4</sup> These are sometimes labeled 'absolute participles'.

<sup>5</sup> Outside of the fairly restricted middle constructions, English does not employ mediopassives, so Spanish translations might be helpful here: for (8b), the passive construal would be translated as *ha sido fundada* and the mediopassive construal would be *se ha fundado*. The latter is usually called 'reflexive passive' in the Spanish grammatical tradition, 'passive' because of the existence of a derived theme subject, and 'reflexive' because these constructions contain pronouns identical to the reflexive pronouns (here, *se*). Needless to say, this label is quite inappropriate for the Basque constructions, which, from a morphological point of view, resemble more the English 'middle' type.



participle + verb sequence is the monoclausal periphrastic verb of a mediopassive or the biclausal structure of the typical passive. In this section, we will first approach this criterion from the point of view of the type of lexical tenseless form we encounter.

As in other languages, the perfective participle is the ‘adjectival’ verbal form one expects to find in attributive and predicative noun modifying uses. Passives, as defined above for Basque, are structures where an ‘open’ clause headed by the ‘adjectival’ (but still projecting some clausal structure) perfective participle is predicated of a noun which is in turn interpreted as the antecedent of the object gap. The tensed verb, where found, functions as the matrix predicate, in the most standard examples a linking, copulative verb. If we concentrate on the embedded clause, this entails that tenseless verbal forms other than perfect participles would not head predicative embedded clauses, since they do not display adjectival (whether attributive or predicative) behavior. This excludes combinations of bare roots, habitual and future lexical verbs with tensed forms of *be* from the passive group, forcing a mediopassive interpretation.

As a consequence, Oihenart’s purported passive examples mentioned in Irigoyen (1992: 287-88) would be considered mediopassives:

- (9) Hil adi, *alaba aite*  
 die be praise be  
 ‘Meurs, & apres tu pourras estre louïé’ (235)

- (10) Errac eguia, *vrka aite*  
 say truth hang be  
 ‘Dis la verité, & tu seras pendu’ (148)

Similar remarks apply on the following examples illustrating the different lexical verb shapes, most from Etxepare:

- (11) root
- a. ecin deusere *scriba* dayteyela lengoage hartan (0:14-15)  
 can’t anything write be language in.that  
 ‘that nothing can be written in that language’
  - b. Amoria ecyn cençuz ecin dayte *goberna* (4:33)  
 love cause sense.by can’t be govern  
 ‘since love cannot be governed by sense’
  - c. Oray othoy enadila oguen gabe *difama* (9:14)  
 now please not.be fault without defame  
 ‘now please let me not be defamed without blame’
  - d. Berce gendec vste çuten / Ecin *scriba* çayteyen (14:8-9)  
 other people think AUX can’t write be  
 ‘the others thought that it could not be written’

- (12) imperfective
- a. Oray *eguiten* diraden gayzqui handiegatic (2:136)  
 now do.IMPF be wrongdoing great.because  
 ‘because of the great wrongdoing that is made now’

- b. Oray ezta *erideyten* / Heuscararen pareric. (14:37-38)  
 now not.is find.IMPF basque.of equal  
 'now one can't find an equal to Basque'
- c. Ceren eceyn scripturan *erideiten* ezpaitzen (15:8)  
 since any writing.in find.IMPF not.be  
 'since it was not found in any writing'

## (13) future

- a. Emazteac cerengatic gaiz *erranen* dirate (3:9)  
 women why bad say.FUT be  
 'why will women be badmouthed?'
- b. Eta vardin *iuyaturen* handia eta chipia<sup>6</sup> (1:300-301)  
 and same judge.FUT big and small  
 'and big and small will be judged alike'
- c. Emaçue eta *emanen* çaiçue (Leiz. Lc 6, 38)  
 give and give.FUT be  
 'Give and you shall be given'

These examples can receive a straightforward analysis as mediopassives, given the terminological premises adopted above. Let us now turn to more dubious examples, where complicating factors introduce new variables.

### 3. Marked and unmarked participles

Perfect participles in periphrastic verbal forms are always bare in the modern language.<sup>7</sup> This means participles marked by the agreement *-a(k)* correspond to embedded participial constructions, hence passives. Thus, (6) above, with the form *tormentatua* 'torment.PRF.AGR', is a clear passive clause. The same applies to *eguinic* 'do.PRF.ic' in (7) where the perfective participle had been marked *-ic*. Notice that the latter type of participial clause may be used without object gaps, in 'absolute' constructions without overt subjects:

- (14) Eta Iesusec escua *bedaturic* hunqui ceçan hura (Leiz. Lc V, 13)  
 and Jesus hand stretch.PRF.ic touch AUX that  
 'and Jesus, stretching his hand, touched him'
- (15) eta *hurbilduric* hamabiéc erran cieçoten (Leiz. Lc IX, 12)  
 and approach.PRF.ic twelve say AUX  
 'and, having approached, the twelve told him'

It is only the object gap use of this type of clause that we are provisionally considering passive, even though the clause is not a predicative complement.

<sup>6</sup> If, as is quite likely, the deleted auxiliary is *da* 'is', also present in the preceding verse.

<sup>7</sup> I am of course analyzing contemporary *etorria da*, *irakurria dut* as complex constructions. See Ortiz de Urbina & Uribe-Etxebarria (1991).

Let's concentrate on the more clearly adjectival perfective participle used as head of a predicative clause. Where the participle bears the agreement marker *-a(k)*, the embedded status of the clause it heads is evident, as discussed.<sup>8</sup> Most such examples in Leizarraga are stative:

- (16) Eta *cen* Ioannes *veztitua* camelu biloz (Mc I, 6)  
 and was clothe.PRF.AGR camel hair.with  
 'and John was clothed with camel hair'
- (17) Ecen Maria haren ama Iosephequin *fedatua* *cela* (Mt 1, 18)  
 that Mary his mother Joseph betrothe.PRF.AGR was.that  
 'that his mother Mary had been betrothed to Joseph'
- (18) ecen hunela *scribatua* *duc* Prophetáz (Mt 2, 5)  
 that this.way write.PRF.AGR is prophet.by  
 'since so it is written by the prophet'
- (19) ecen arroca gainean *fundatua* *cen.* (Mt 7, 25)  
 since rock above found.PRF.AGR was  
 'because it had been founded on the rock'
- (20) ceren *baitziraden errebelatuac* eta *barreyatuac* (Mt 9, 36)  
 since were harass.PRF.AGR and disperse.PRF.AGR  
 'since they were harassed and dispersed'
- (21) ecen hayen beguiac *sorthatuac* *ciraden.* (Mt 26, 43)  
 since their eyes tie.PRF.AGR were  
 'for their eyes were heavy'

Eventive cases seem to be less common, although still possible:

- (22) *çuec baino emequiago tractatuac* *içanen diradela.* (Mt 11, 22)  
 you than softly.more treat.PRF.AGR be.FUT aux  
 'that they will be treated more softly than you'

The most interesting type, however, is the structure with bare, non-agreeing participles. While, given the assumptions above, overt agreement in clausal predicative complements signals a structure which falls squarely into the standard 'passive' type, lack of agreement does not necessarily mean we are facing a monoclausal mediopassive construction. The reason is that predicative adjectives did not obligatorily show agreement morphology in either Leizarraga or Etxepare, as they do not in many eastern dialects at present. Thus, in the Beatitudes paragraph (Mt 5, 2-5), 'blessed be...' is consistently translated as *dohatsu dirade*. As expected, we can also

<sup>8</sup> Of course, this does not mean that all marked participles head clausal material. It is as expected normal to form deverbal adjectives and, from these, deadjectival nouns like *deithuac* 'the ones called', and *elegituac* 'the ones selected' below, for which, in the absence of any other constituent, clausal structure need not be assumed:

(i) ecen anhitz dirade deithuac, baina guti elegituac. (Mt 20, 16)

find bare participles acting as predicative adjectives, as the following examples from Etxepare:<sup>9</sup>

- (23) *obligatu* guiren guciac (0:29-30)  
 oblige.PRF are all  
 'we are all obliged'
- (24) Oray dute phorogatu / *enganatu* cirela (14:10-11)  
 now aux proved deceive.PRF were  
 'now they have proved that they were mistaken'

Here *enganatu* seems to be adjectival 'were mistaken', rather than 'were deceived'. The verb *galdu* 'lose' provides many examples of an adjectival participle, which can be found in the agreeing or in the bare form:<sup>10</sup>

- (25) hura gabe oro *galdu* guirade (2:35)  
 that without all lose.PRF are  
 'without her we are all lost'
- (26) Oren oroz beccatutan nabilena *galduya* (1:402)  
 time all.at sin.in walk lose.PRF.AGR  
 'me, who am lost in sin all the time'

*Galdu guirade* in (25) seems to be 'we are lost', rather than inchoative 'we've got lost' or passive 'we have been lost'. Bare forms can also be found as secondary predicates:

- (27) Ordu hartan diacusaçut *galdu* neure buruya. (1:400)  
 hour that.in see lose.PRF my head  
 'in that hour, I see myself lost'
- (28) othoy *gomendatu* duçun hila eta vicia. (1:450)  
 please entrust.PRF have death and life  
 'please have his death and life entrusted'

Bare participial adjectives (which we need not assume project the clausal structure associated with more 'verbal' participles) can then be found in the typical predicative positions. The question, then, is whether similar examples with potentially more clearly clausal participial structures can be found as predicative complements, i.e., whether they can be found in clearly 'passive' construction. The types of examples whose interpretation must be discussed are the likes of (2) above, or the following:

- (29) Hala eguin vadaçagu *ohoratu* *guirate*. (2:34)  
 so do.PRF if.AUX honor.PRF be  
 'if we do so, we'll be honored'

<sup>9</sup> Of course, the same is true of agreeing participles. *Benedicatu* in many of the examples in Irigoyen (1992) corresponds to adjectival 'blessed', Sp. 'bendita' as opposed to 'benedicida'.

<sup>10</sup> Similarly, verbal periphrases like participle + *joan* 'go' can be found with agreeing (2:67) and non-agreeing participles (1:157; 6:6).

- (30) Ene contra falseria bethi *cinhexi çaten*  
Iustician *ençun vaninz sarri ialgui ninçaten* (13: 12-13; =(2))
- (31) Balinetan vide gabe *acusatu baguira* (13:28)  
if justice without accuse.PRF if.are  
'if we are unfairly accused'
- (32) Heuscaldunac mundu orotan *preciatu ciraden* (15:6)  
basques world all.in appreciate.PRF were  
'Basques were appreciated throughout the world'

These examples may be translated as passive 'we will be honored', 'would have been believed', '(if I) had been heard', '(if we) are accused' and 'were appreciated'. Altuna (1987: 232, 234) in fact calls them 'passive'. His comments on the following examples make it clear that this label is meant as an identification with standard passive structures, as opposed to a mere indication that the participle is predicated on a noun interpreted as its object, another traditional usage for the label:

- (33) Nola *yçan*<sup>11</sup> *redemitu* haren odol saynduyaz (1:42)  
how are redeem.PRF his blood holy.by  
'how you are redeemed by his holy blood'
- (34) Nola *vaita redemitu* çure odol saynduyaz (1:75)  
how is redeem.PRF your blood holy.by  
'how it is redeemed by your holy blood'

Altuna (1987: 23) states these are passive, albeit devoid of participial agreement.<sup>12</sup> Similarly, in an excellent and thorough study of Leizarraga's verbs, Zulaika (1998) brings together many such examples occurring in this 1571 text. Continuing with the tradition that recognizes these forms as a variant of more standard passive structures, Zulaika (1998: 779) explicitly analyzes the verbal forms in the following examples as containing a participle used as a 'predicative complement':

- (35) Jesus *eraman cedin* desertura eta *tenta cedin* deabruaz  
Jesus take.PRF was desert.to and tempt.PRF was devil.by  
'Jesus was taken to the desert and tempted by the devil'

More recently, Kintana (2004), in his comments on Lazarraga's manuscript (1560s), points out that forms like *dirurren saldu nintzan esklabea* 'I was sold for money as a slave' provide confirmation for the old status of 'this form of passive'. In

<sup>11</sup> This is not the participle *izan* 'be' but the present second person informal provided with the interrogative complementizer *-en*.

<sup>12</sup> 'pasivak *-a izan da* edo *-a izan haiz* gabe: "ha sido redimida" eta ez "se ha redimido".' (Passive without *-a izan da* or *-a izan haiz* [predicative forms marked for agreement (*-a*) and perfective participle of auxiliary *izan* 'be']: "has been redeemed" and not "it has become redeemed"). He explicitly rejects (1:42) can be translated as Sp. *se ha redimido*. Since other such cases labeled 'passive' are sometimes glossed with a Spanish *se*-impersonal construction (*acusatu baguira* in (13:28) is translated as '*si se nos acusa*') the construction this translation is intended to reject seems to correspond to an inchoative use of the verb (corresponding also to a *se* construction in Spanish).

this analysis, then, perfective participles unmarked for agreement can also function as heads of clausal predicative complements. If this possibility does exist, we would then face a structural ambiguity: bare participle + tensed *be* could stand for a predicate + main verb (passive) structure as well as for a lexical verb + auxiliary sequence (mediopassive). In the following subsections, I will examine whether the first possibility is actually found. I will first concentrate on properties of the tensed element (3.1), turning in (3.2) to agent phrases. Where available, the evidence shows that the former possibility is not in fact exploited, at least in tensed contexts in Leizarraga. The general point is that these factors must be borne in mind if the label ‘passive’ is to be used in a more than impressionistic way.

### 3.1. Main vs. auxiliary tensed forms

To check whether uninflected participial heads of predicative clausal complements are actually found, we may take advantage of the existence of verbal forms specialized for ‘main’ and ‘auxiliary’ use. Thus, in the intransitive paradigm, a form like *biz* ‘let it be’ or *bira/bire* ‘let them be’ corresponds to the main verb imperative, while *bedi/bitez* are auxiliary forms. According to the discussion in section 2, we expect to find *bedi/bitez* forms with lexical verbs in non-perfective forms, analysed as mediopassive. This is clearly the case:

- (36) *sanctifica bedi hire icena* (Mt 6, 9)  
 sanctify be your name  
 ‘hallowed be thy name’
- (37) *Diotsate guciéc, Crucifica bedi.* (Mt. 27, 22)  
 say all crucify be  
 ‘let him be crucified’
- (38) *Eguin bedi hire vorondatea ceruän beçala lurean-ere* (Mt 6, 10)  
 do be your will heaven.in like earth.on-too  
 ‘Thy will be done in earth, as in heaven’

The last example contains an *-n* verb which lacks a differentiated root form, and I will consider the occurrence in this context as a ‘root’ instance, rather than a perfective one. At the same time, given the discussion in this section, we expect to find *biz/bira* ‘main’ verbs where the participle is marked for agreement. The only case where a participle combines with the verb *be* in the relevant configuration does show this to be the case:

- (39) *Bira çuen guerrunceac guerricatuac,* (Lc 12, 35)  
 be your loins gird.PRF.AGR  
 eta çuen candelác *irachequiac.*  
 and your candles light.PRF.AGR  
 ‘Let your loins be girded about, and your lights burning’

There are no examples of bare perfective (predicative) participles with the independent ‘main verb’ forms of *be*, which suggests the bare perfective form is only

used in simple monoclausal mediopassives.<sup>13</sup> Although, given the scarcity of the data we cannot reach firm conclusions, the evidence available does point in this direction.

There are no relevant examples in Etxepare's text, which makes it impossible to contrast these data for his dialect. However, some other type of evidence to the same effect can be gained from an examination of Etxepare's agent phrases. We turn to this in the next section.

### 3.2. Agent phrases

In Etxepare's text, agent phrases can also be used as a diagnostic for passive type. There is a clear difference between Etxepare and Leizarraga in the use of overt agent phrases, since the latter employs them both in standard passives and in mediopassives, while in the case of the former, only passives allow for their appearance. Before turning to a consideration of Etxepare's data, though, it is important to comment on agent phrases in Leizarraga.

As can be observed in some of the previous examples, Leizarraga often uses overt instrumental agent phrases in the structures I am analyzing as mediopassives:

(40) *tentatzen cela Satanez* (Mt 1, 13)  
 tempt.IMPF be.as Satan.INSTR  
 'while he was tempted by Satan'

(41) *eraman baitzedin Aingueruéz Abrahamen bulharrera* (Lc 16, 22)  
 take was angels.INSTR Abraham.of bosom.to  
 'and he was carried by the angels into Abraham's bosom'

It is perhaps worth pointing out that the possibility of overtly expressing the agent by an instrumental phrase, shared by passives and mediopassives in Leizarraga, does not provide an argument to consider both constructions one and the same, or to cast doubt on the mediopassive nature of any construction.<sup>14</sup> It is true that in the modern language, and probably in Leizarraga's own time, passives and mediopassives differ in the availability of an agent phrase, which is optional in the former and ungrammatical in the latter:

(42) *Hitzarmena (\*guztiak/\*guztiez) sinatu zen.*  
 treaty all.ERG/all.INSTR sign.PRF was  
 'The treaty was signed (by all).'

<sup>13</sup> In fact, this can be found in one of the examples listed by Irigoyen: *biz laudatu Iainco Iauna*. The example comes from Harizmendi's 1658 book, which, unless this author uses *biz/bedi* in a different way, indicates bare participles functioned in a way different from Leizarraga's in this dialect.

<sup>14</sup> The occurrence of instrumental for 'demoted' agents does not clash with de Rijk's (2003) claim that earlier forms of Basque possessed fully productive antipassive alternations where the 'demoted' object also occurs in the instrumental case. Instrumental would then have been used as a purely grammatical case for demoted core arguments. In fact, this is typologically attested: Eskimo demoted agents and themes can occur in the instrumental case in passives and antipassives, respectively.

- (43) Hitzarmena *guzतिक* sinatua izan zen.  
 treaty all.erg sign.PRF.AUX be was  
 ‘The treaty was signed by all.’

Notice that it seems to be the case that a) clear passives in some languages do not allow for overt agent phrases and that b) mediopassives in other languages do allow for agent phrase expression. Even without conducting a wide-ranging typological survey, we can see that the neighboring languages show the latter possibility, if restrictedly. In Spanish, overt agentive phrases in ‘reflexive passives’ and middles are at least marginally possible (Mendikoetxea 1999):

- (44) Se firmó la paz *por los embajadores*.  
 ‘The treaty was signed by the ambassadors.’

- (45) Los rumores sobre el nuevo encarcelamiento se divulgaron *por un periodista ajeno a TVE* (from Mendikoetxea 1999: 1683)  
 ‘The rumors on the new arrest were spread by a journalist external to TVE’.

As for English, *for*-phrases occasionally found in middles have been claimed to correspond to overt agentive phrases (Rapoport 1999):

- (46) French books read easily *for educated people*

The fact that Etxepare does not display overt agents in mediopassives, coinciding with modern usage, may indicate that Leizarraga was taking full advantage of what may have been only a marginal possibility in his effort to translate staying as close to the original as possible. As is suspected for ‘normal’ passives, these mediopassives may have exploited in new ways existing possibilities.

Returning to Etxepare, the possibility of overt agent expression patterns with the proposed structural distinction between passives and mediopassives. It may not be a coincidence that all overt agents are found in structures that, according to the previous criteria, would qualify as ‘passive’. No bare participial example contains an overt ergative agent phrase, and none of the constructions with overt ergative agent phrases contains a bare participle. The following list shows that to be the case:

- (47) Hanbat gende dacuscula *hunec enganaturic* (1:89)  
 many people we.see this.ERG deceive.PRF.ic  
 ‘that we see many people deceived by this’
- (48) Gure arimaz cargu dugu *iangoycuac emanic* (1:107)  
 our soul.of resp. have god.ERG give.PRF.ic  
 ‘we are entrusted by God to the care of our souls’
- (49) Manamenduyac hoyec dira *iangoycuac emanic* (1:224)  
 commands those are god.ERG give.PRF.ic  
 ‘those commandments are given by God’
- (50) Hire contra heben guituc *ihaurorrec equinic* (1:282)  
 your against here are yourself.ERG create.PRF.ic  
 ‘here we are, against you [even though] created by you’



- (51) *Mundu oro iarriren da suyac arrasaturic.* (1:316)  
 world all end.up be fire.ERG raze.PRF.ic  
 ‘the whole world will end up razed by fire’
- (52) *Ieyncoaren ama virgen verac ordenatuya* (1:390)  
 god.of mother virgin she.ERG command.PRF.AGR  
 ‘God’s virgin mother [as] commanded by him’
- (53) *Mundu hunec haraguiac bethi enganatuya.* (1:404)  
 world this.ERG flesh.ERG always deceive.PRF.AGR  
 ‘always deceived by this world, by the flesh’
- (54) *Nic eztañcut emaztiac borchaturic guičona*<sup>15</sup> (3:43)  
 I not.hear woman.ERG force.PRF.ic man  
 ‘I don’t hear [that] man is forced by woman’

As can be observed, these examples only contain marked participles.<sup>16</sup> On top of the positive correlation with passives, helping to define the latter in a sharper way as differing from mediopassives, we find a corroboration of the negative evidence we also found in the preceding section. That is, bare participles, which could in principle serve as heads of clausal predicative complements, do not in fact seem to do so.<sup>17</sup> A quick, and necessarily provisional, look at Lazarraga’s roughly contemporary manuscript, also reveals that overt agent phrases are only found with marked participles. The clearest examples are in fact in the ergative, as in Etxepare, since the instrumental (59) and ablative (60) phrases may well be non-agentive adjuncts:<sup>18</sup>

<sup>15</sup> Only in an interpretation where *guičona* is the object of *eztañcut* ‘I don’t hear’, so that [*emaztiac borchaturic*] is an independent passive constituent ‘forced by a woman’. See Altuna (1987: 125) for a (quite likely) different interpretation. The difference between the two interpretations will become irrelevant under the analysis proposed later in this section.

<sup>16</sup> There are no unmarked participle constructions reinforced by the perfective *izan* ‘be’ participle, which, again, could be used as another indication that we are not dealing with standard passive construction. However, this is not meaningful, since there are no clear standard passives with *izan* in Etxepare. The closest is found in the preface:

(i) *eta çure escutic oroc dugun ioya ederra Imprimituric heuscara orano içan eztena* (0:22-23)

if *heuscara orano içan eztena* is an appositive ‘which Basque has not yet been [printed]’. An example like

(ii) *Egun hartan handiena yçanen da erratuya* (1:300)

is irrelevant, since *erratuya* ‘confused’ looks like a participle that is being used in a completely adjectival way.

<sup>17</sup> Notice that Etxepare’s agents occur in the ergative, unlike Leizarraga’s. There is only one possible case of instrumental agent in Etxepare: *çure escuyaz dacusquidan heyec gaztigaturic* ‘let me see them punished by (means of?) your hand’ (13, 35). Altuna (1987: 236) mentions this may be something like ‘castigado por tu mano’. However, the instrumental value is also clearly possible. See also *Nola vaita redemitu çure odol saynduyaz* ‘as it is redeemed by (means of) your holy blood’ (1, 75).

<sup>18</sup> The case in *bildurrac icara nabil* ‘I’m trembling with fear’ is no counterexample; what is exceptional/idiomatic here is the presence of the ergative without a clear verb, rather than whether the latter would have been marked on not.

- (55) *poderioa andia doçu / çeruco jaunac emunic* (20r)  
 might great have heave.of lord.ERG give.PRF.*ic*  
 ‘you have great power, given by the lord of heaven’
- (56) *lecu onean topadu gara / jaun çerucoac guraric* (21r)  
 place good.at meet have lord heave.of.ERG want.*ic*  
 ‘we have met in a good place, God wanting’
- (57) *nengoan goseac ylic* (45r,v)  
 was hunger.ERG die.*ic*  
 ‘I was starving hungry’
- (58) *ecusten / euen guztia galduric/*  
 see.IMPF aux all lose.PRF.*ic*  
*galduric eta / su orrec abrasaduric* (48v)  
 lose.PRF.*ic* and fire that.erg scorch.PRF.*ic*  
 ‘they saw everything lost, lost and scorched by that fire’
- (59) *denbora baten yčan ninčan / amore minez tentadua* (39r)  
 time one.of be was love deep.INSTR tempt.PRF.AGR  
 ‘at one time I was tempted by a deep love’
- (60) *neure aragui gaxtoaganic / yčan ninčan ni tentadua* (39r)  
 my flesh evil be was I tempt. PRF.AGR  
 ‘I was tempted by/from my flesh’

I have not been able to locate any agent phrase in a mediopassive, suggesting, with the usual proviso for the limited data available and the lack of a critical edition of this manuscript, that the passive type was indeed a separate type of structure in this dialect as well.

### 3.3. Passives?

The previous section has tried to use the occurrence of agent phrases as a criterion to differentiate the two types of constructions we are dealing with. Having done that, though, in this section I will cast some doubts on the accuracy of the term ‘passive’ for at least some of the *-ic* examples above. As first discussed in Rebuschi (1984), *-ta* and *-(r)ik* participles can occur as predicative complements of intransitive copulative verbs like *izan* and *egon*. The passive nature of these constructions is similar to that of sentences containing embedded agreeing participles (see Ortiz de Urbina & Uribe-Etxebarria 1991), and I will briefly mention these at the end of this section. However, in all dialects, *-(r)ik* (formally, tenseless counterparts of *-larik*) clauses can be used as disjunct elements. They are typically predicated of a nominal inside the clause without being linked to them in an overt predicative structure:<sup>19</sup>

<sup>19</sup> Far less commonly in Leizarraga, the adjunct clause may occur without any gap:

(i) *Eta iaiquiric Iesus synagotic, sar cedin Simonen etchean* (Lc 4, 38)

- (61) eta ametsetan diuinoqui *adwertituric*  
 and dreams.in divine.ly warn.PRF.ic  
 retira cedin Galileaco bazterretarát (Mt 2, 22)  
 retire was Galilee parts.to  
 ‘being warned of God in a dream, he turned aside into the parts of Galilee’
- (62) Baina Iesusec hori *eçagaturic* lecu eguin ceçan handic (Mt 12, 15)  
 but Jesus that know.PRF.ic place do AUX there.from  
 ‘but knowing Jesus that, he withdrew from there’

Notice that ergative subjects in the Lazarraga examples listed above are only found in these participial clauses, just like the majority of such examples in Etxepare’s text, so these structures account for much of the evidence on passives. Quite often, it looks as if the participle were interpreted as ‘passive’ (predicated of their object), and this is the reason why they are often translated as such. Lewy (1934), commenting on the fact that the agent is expressed in the ‘active’ (ergative) case, lists together examples with agreeing and *-(r)ik* participles, giving passive translations. Altuna (1982: 60), however, correctly suggests passive is not correct in his gloss to (51) above. His main objection is that this sentence is eventive, rather than stative, and that therefore it is active. While the actual argument is not very convincing, since passives can also be eventive, he claims *suyac arrasaturic* is to be paraphrased as active *suak arrasatzen duela* ‘as fire razes it’, rather than passive ‘razed by fire’. The intuition is then that these are somehow active, rather than passive, and that does seem to be appropriate. The similarity with passives stems mainly from the fact that they can be translated by passive-like participial constructions with *by/por* agents, but this is a fact about the translation, not about their structure. If we concentrate on the latter, we find a tenseless verb where all its arguments can be overtly expressed in their normal subject/object shapes, and where the object, just like the subject, can be interpreted as coreferential with a nominal in the main clause. There is no structural difference between (51) above and the following sentence, where there is no gap, and no passive paraphrase:

- (63) Hanbat ongui nic eguinic çuyer çuyen mendian (1, 341)  
 so.much good I.ERG do.PRF.ic you.to your time.in  
 ‘although I did for you so much good in your time’

It looks that perfective paraphrases like ‘X having razed Y’ are closer to the structural characteristics of this construction. Where the verb is transitive, the subject will occur in the ergative, as corresponds a transitive subject. Crucially, the ergative argument would not be a passive agent.<sup>20</sup>

<sup>20</sup> As usual, it is Leizarraga’s examples with the instrumental that represent a departure from this pattern:

(i) Hura bada ethor cedin Spirituaz mouituric templera (Lc 2, 27)

This is the same pattern we find in ‘standard’ agreeing predicative complement passives and mediopassives.

This leaves clausal agreeing participles in predicative position with obligatory gaps as the basic passive type. Even these, however, can be reanalyzed in the light of Rebuschi's (1984) 'antipassive' data and the analysis proposed in Ortiz de Urbina & Uribe-Etxebarria (1991):

- (64) Idazle hori [denek irakurria] zen  
 writer that all.ERG read.PRF.AGR was  
 'that writer was read by everybody'
- (65) Idazlea [liburu asko irakurria] zen  
 write book many read.PRF.AGR was  
 'that writer was [in the state of having] read many books'

Since the noun predicated about can be both the subject and the object, it is possible to claim that even in these 'standard' passives, we have an active clausal structure with subject or object gaps. Returning to the main concern in this article, even if this analysis of passive structures is viable, the argument sketched in 3.2 would still be valid in that it shows that we have a type of structure different from the mediopassive.

#### 4. Expletive participles

Let's return now to Leizarraga and to the problem of potentially ambiguous structures with bare participles. One may want to derive an argument for the passive (as opposed to mediopassive) nature of these structures by capitalizing on examples like the following:

- (66) ikussiric nola Çuhurréz enganatu ičan cen (Mt 2, 16)  
 see.PRF.íc how wise.INSTR deceive.PRF be was  
 'seeing how he was mocked of the wise men'
- (67) nola bere obrez manifestatu ičan baitzaicu (Cat 1296)  
 how his acts.INSTR manifest.PRF be AUX  
 'how he has manifested himself to us through his deeds'
- (68) Eztute guciéc ardiesten hitz haur, baina eman ičan çayenéc (Mt. 18, 11)  
 not.AUX all achieve word this, but give be AUX.ERG  
 'not all get this word, but only those to whom it is granted'
- (69) Haur Iaunaz eguin ičan da (Mt. 21, 42)  
 this lord.INSTR make be is  
 'this has been made by the lord'

In all these examples, the tensed verb is preceded by the perfective participle *ičan*. Since a periphrastic form like *ičan da* is clearly a simple perfective main verb, the preceding participial form might be claimed to correspond necessarily to an embedded verb, as in passives. The embedded predicative clause would be headed by the bare counterpart of the agreeing participle we find in uncontroversial passives like

- (70) vkaturen nauena, ukatua iñanen da (Lc 12, 9)  
 deny.FUT AUX.who deny.PRE.AGR be.FUT is  
 ‘he who dies me will be denied’
- (71) hiri hura baino emequiago tractatuac iñanen diradela. (Lc 10, 12)  
 town that but softly.more treat.PRE.AGR be.FUT are.that  
 ‘that they will be treated more softly than that city’
- (72) eta cer-ere lothuren baituc lurrian, lothua iñanen duc ceruètan:  
 and whatever tie.FUT AUX earth.on tie.PRE.AGR be.FUT AUX heavens.in  
 ..., lachatua iñanen duc ceruètan (Mt 16, 19)  
 ... release.PRE.AGR be.FUT AUX heavens.in  
 ‘and whatever you will bind on earth will be bound in heaven, ... will be  
 loosed in heaven’

If this is so, we would have to conclude that bare participles can also head embedded clausal predicative complements. However, the preceding facts must be examined in the light of Leizarraga’s hyperperiphrastic constructions in general. Leizarraga often includes an ‘expletive’ participle in perfect tenses. Examples follow with both transitive and intransitive verbs, in transparently active constructions:

- (73) Eta erori iñan da vria, eta ethorri iñan dirade vr sobernac, eta eraunsi vkan duté haicéc, eta io vkan duté etchearen contra: eta ezta erori iñan: ecen arroca gainean fundatua cen. (Mt 7 25)  
 ‘And the rain *descended*, and the floods *came*, and the winds *blew*, and *beat* upon that house; and it *fell* not: for it was founded upon a rock.’
- (74) Iautsi iñan da iffernuetara: Hereneco egunean resuscitatu iñan da hiletaric: Igan iñan da ceruètara [Cat. 1294-1295]  
 ‘he *descended* to hell: on the third day he *resurrected* from the dead: he *ascended* to heaven’

Zulaika (1998: 560) calls these auxiliaries ‘dummy’, adding that they do not contribute any meaning to the basic construction. This is also Lafon’s (1944: II, 119-21) opinion, who shows that in the bilingual dedication of the New Testament, these forms (which he calls *surcomposées* ‘hyperperiphrastic’) translate French simple perfect tenses: *incitatu vkan nautenéc* ‘ceux qui m’ont incité’.

An important characteristic of this dummy participle is that it duplicates the perfective participle preceding it. Impressionistically, we have [*incitatu vkan nautenéc*], rather than *incitatu [vkan nautenéc]*. Thus, dummy participles are not found with lexical verbs in imperfective, future of bare forms (\**incitatzen vkan*, \**incitaturen vkan*, \**incita vkan*). Moreover, the dummy participle is fixed in the perfective form it doubles up: a form like *perfective participle-izanen-aux* must be analyzed as *p.p. [izanen-aux]*, since the lack of aspectual correspondence of the two tenseless forms, i.e., the fact that the verbal form in the middle is in the future, indicates we are dealing with a periphrastic form of the right edge verbal element.

Let’s examine passive/mediopassive examples with expletive participles, that is, cases where transitive verbs are followed by both a participial and a tensed form of

*içan*. The question is then how to analyze something like *guiçonéz chikiratu içan dirade* ‘have been castrated by men’ in the following versicle:

- (75) Ecen badirade chikiratuac amaren sabeletic hala iayo içan diradenac: eta  
 badirade chikiratuac, *guiçonéz* *chikiratu içan diradenac*:  
 men.instr castrate.PRF be AUX.who  
 eta badirade chikiratuac ceruétaco resumagatic bere buruäc chikiratu vkan  
 dituztenac. (Mt 19, 12)  
 ‘For there are some eunuchs, which were so born from *their* mother’s  
 womb: and there are some eunuchs, which were made eunuchs of men:  
 and there be eunuchs, which have made themselves eunuchs for the  
 kingdom of heaven’s sake.’

In the light of the preceding discussion, this would be analyzed as [[*chikiratu içan*] *dirade*], i.e., as a single periphrastic verb form whose participle is doubled by expletive *içan*. In particular, we are not dealing with a periphrastic main verb *be* (*içan dirade*) taking a bare participial (clausal) predicative complement. In other words, this is a mediopassive construction, as opposed to a passive one, and so are examples (66) through (69).

In Leizarraga, the correlations of different criteria pattern in the expected way. For instance, where the intervening form of *içan* is in a future form, which, as has been claimed above, necessarily means we are dealing with a passive, the participle always appears in the agreeing form. Some examples can be seen in (70) through (72) above at the beginning of this section. To add another example, we have the following:

- (76) Eta guciéz *gaitzetsiac içanen çarete*, ene icenagatic (Mt 10, 22)  
 and all.INSTR despice.PRF.AGR be.FUT AUX my name.for  
 ‘And ye shall be hated of all *men* for my name’s sake’

This structure is then clearly passive not only because the participle is marked as a predicative element, but also because of the presence of a main/matrix verb *izan* in a periphrastic form. No bare transitive participle with a future form of *içan* is found in the four gospels, and none is recorded in Zulaika’s (1998) thorough listings. Since, as I am claiming, the presence of *içanen* entails a passive structure, this reinforces the conclusions drawn in the previous section that bare participles, although in principle capable of predicative clausal use, are not in fact found in that function in this dialect.

This correlation, however, is not found in Lazarraga’s text, suggesting that his dialect may have made use of bare participles for embedded predicative contexts. Thus, while the two past forms *yçan ninçan* in (59) and (60) take an agreeing participle, the following two future forms contain bare participles:

- (77) ene parteti yçango çara / justiçara çitadu (25r)  
 my part.from be.FUT AUX justice.to call.PRF  
 ‘you will be called to the court from my part’
- (78) an yçango da probadu (25r)  
 there be.FUT AUX prove.PRF  
 ‘there it will be proved’

As usual, more in-depth studies of each dialect will have to be made to reach firm conclusions.

### 5. Tenseless forms

For completeness' sake, we should also consider how the criteria spelled out above can fare with cases like the following, where the whole construction is tenseless:

- (79) mundura igorri    içanic (Cat. 1295)  
 world.to    send.PRF    be.PRF.*ic*  
 'having been sent to the world'
- (80) aitzinetic            amáz            instruitu    içanic (Mt 14, 8)  
 earlier.times.from    mother.INSTR    instruct.PRF    be.PRF.*ic*  
 'having been instructed by his mother from earlier'
- (81) guiçonéz    ohondicatu    içateco (Mt 5, 13; Zulaika 1998: 783)  
 men.INSTR    tread.PRF    be.for  
 'to be trodden by men'

The first two examples could in principle be analyzed in two ways. One may identify *içanic* as a dummy participle, making *igorri içanic* the equivalent of *igorritic* provided with the expletive. It is true that, in principle, dummy participles always 'double up' the lexical participle; however, there is no morphological mismatch here: the form *içanic* is also a participial form to which the tenseless marker *-ic* has been added. The latter happens to be a bound morpheme, while in forms like *igorri içan da* the tensed auxiliary is an independent word. There is, therefore, no morphological obstacle for the expletive participle analysis. Moreover, as seen in (61) and (62) above, repeated here, the interpretation of *-ic* 'absolute' participles can be passive as in the first example, as well as active as in the second:

- (82) eta ametsetan diuinoqui *aduertituric*  
 and dreams.in divine.ly    warn.PRF.*ic*  
 retira cedin Galileaco bazterretarát (Mt 2, 22)  
 retire was Galilee    parts.to  
 'being warned of God in a dream, he turned aside into the parts of Galilee'
- (83) Baina Iesusec hori *eçagaturic* lecu eguin ceçan handic (Mt 12, 15)  
 but Jesus that know.PRF.*ic* place do    AUX    there.from  
 'but Jesus knowing it, he withdrew from there'

So nothing prevents an analysis of these forms as hyperperiphrastic *-ic* forms with a 'passive' interpretation. However, these would not be passive structures, in the sense that the *içanic* form does not correspond to a copulative main verb. Rather they would be 'absolute' constructions with a complex participle. According to our initial assumptions in section 1, both constructions are related in that the latter can also function as an open clause with a gap in the object position, taking as antecedent a nominal in the clause. The difference is that the absolute construction

works as an adjunct while the participle in the passive heads a predicative complement.

Notice that if *içanic* is indeed the doubled up participle to which the Tense mark has been added, and not a main copulative verb taking a clausal participial complement (i.e., a passive), we are also discarding another potential case of passive structures containing unmarked predicative participles. There is however one type of tenseless form where this structure does seem to be used. This is the case of *ohondicatu içateco* in example (81) above. The list below gathers together all the cases I have found in the four gospels of this same type:

- (84) *cebatu içateco* merci duqueen gauçac eguin dituena (Lc 12, 48)  
 flog.PRF be.NOM.for worth AUX things make AUX.who  
 ‘he who committed things worthy of stripes’
- (85) Ecen guiçonaren Semea-ere ezta ethorri *cerbitzatu içatera*  
 since man.GEN son-also not.has come serve.PRF be.NOM.to  
 ‘for even the Son of Man did not come to be served’ (Mc 10, 45; 20, 28)
- (86) hura iudicioz *punitu içateco* digne date (Mt 5, 21-22)  
 he trial punish.PRF be.NOM.for worthy is  
 ‘he will be subject to judgment’

Unlike the *-ic* ending, which is attached to a participle, we are dealing here with a nominalized form of *içan*. It is therefore difficult to propose a hyperperiphrastic analysis for these forms, given the aspectual mismatch with the preceding participle. This would then provide an example of bare predicative complements in passive contexts. The isolated place this possibility displays in the whole system requires more research, and I will not pursue it here. It is not only that this possibility is found here in a clear way. Furthermore, one has to explain why there is no single case of agreeing participle in this same context with nominalized *içan*.

The above cases are different from occasional ‘passive’ interpretations of tenseless verbal forms which do not occur in what we are calling a passive structure. This is the case of ‘passive’ interpretations of participles and nominalized forms, which I will mention for completeness’ sake. Zulaika (1998: 783) registers the following ones, among others:

- (87) Spiritu sainduaz batheyatzea (Act 1, 0)  
 spirit holy.INSTR baptize.NOM.ABS  
 ‘(to be) baptized by the Holy Spirit’
- (88) Nic behar diat hireganic batheyatu (Mt 3, 13)  
 I need AUX you.from baptize.PRF  
 ‘I should be baptized by you’

Both of them contain the verb *batheyatu* ‘baptize’, in a nominalized form and, in the second example, in a participial clause complement of *behar* ‘need’. While nominalized clauses can have gaps for subject and object position, it is probably the presence of the instrumental phrase that suggests a ‘passive’ interpretation. As for participial clauses complements to *behar/nahi*, they are also ‘open’ clauses, but the



gap is typically found in the subject position, controlled by the matrix subject. Schuchardt (1900: 89) pointed out this example could be both ‘ich muss getauft werden’, the relevant interpretation in this context, and ‘ich muss ihn taufen’. However, it is not necessary to think of passive interpretations or structures in either case. Notice that the verb *batheyatu* ‘baptize’ seems to enter into the causative/inchoative alternation (89, 90). Moreover, instrumental phrases need not be agentive, as shown in (91, 92):

- (89) ni batheyatzen naicen baptismoaz  
 I baptize.IMPF AUX.that baptism.INSTR  
 batheya ahal çaitezquete? (Mc 10, 38)  
 baptize can be.AUX  
 ‘can you be baptized with the baptism I am baptized with?’
- (90) Eta batheyatzen ciraden harenganic Iordanean (Mt 3, 6)  
 and baptize.IMPF be.AUX he.from Jordan.in  
 ‘and they were baptized by him in the Jordan’
- (91) harc batheyaturen çaituzté Spiritu sainduaz eta suz. (Mt 3, 11)  
 he.ERG baptize.FUT have.AUX spirit holy.INSTR and fire.INSTR  
 ‘he will baptize you with the Holy Spirit and with fire’
- (92) hura duc Spiritu sainduaz batheyatzen duena. (Jn, 1, 33)  
 he is spirit holy.INSTR baptize.IMPF have.AUX.who  
 ‘he is the one who baptizes with the Holy Spirit’

If the intransitive examples above are inchoative, a nominalized form is perfectly possible with a ‘change of state’ monoargumental meaning, so this analysis is plausible for (87), whose instrumental need not correspond to the agent (see again (91) and (92)). As for example (88), given that *behar* could impose a transitive auxiliary over the intransitive one selected by the verb it combines with (see (93) below), one can get a ‘transitive’ version of an inchoative use of a verb. The subject of *behar* will then be interpreted as the theme of transitive *batheyatu*, just like any inchoative subject is thematically related to the object of the causative use of the same verb. This is shown with the verb *hil* (94). Notice also that the animate ablative phrase is perfectly possible in the inchoative intransitive this analysis proposes for (88) above, as (95) shows:

- (93) Eta harc *behar çuen iragan* Samariatic. (Jn 4, 4)  
 and he need have.AUX pass Samaria  
 ‘and he must needs go through Samaria’
- (94) ecen Iesusec *hil behar luela* nationeagatic. (Jn 11, 51)  
 that Jesus.ERG die must have.AUX.that nation.cause  
 ‘that Jesus had to die for that nation’
- (95) eta batheyatzen ciraden guciac *harenganic* Iordaneco fluuioan (Mc 1, 5)  
 and baptize.IMPF be.AUX all he.from Jordan.of river.in  
 ‘and were all baptized of him in the river of Jordan’

A better example with *behar* is the following one, also listed by Zulaika:

- (96) *ecen ni behar nicén çueçaz laudatu* (2 Cor 12, 11)  
 since I need be.AUX.COMP you.INSTR praise.PRF  
 ‘for I ought to have been commended of you’

Since the intransitive auxiliary cannot be ascribed to *behar* and the embedded verb *laudatu* does not have an inchoative use, the passive interpretation can be traced back to a passive/mediopassive structure. Depending on the analysis of *behar* constructions, this sentence could be seen as the mediopassive version of the complex verb *laudatu behar*, or as a mediopassive of *laudatu*, whose derived subject is now controlled by the subject of *behar*.<sup>21</sup>

## 6. Conclusion

In this article, I have tried to check whether some ‘passive’ patterns in early modern Basque correspond indeed to a distinct ‘old’ passive type, or whether they can be considered as instances of mediopassives, a common structure then and now. To do so, I have identified some criterial differences between the two constructions. To the extent that there exist systematic differences which are not an artifact of the analysis, the distinction is structural and general cover terms like ‘passive’ should be avoided. The analysis has been largely limited to morphosyntactic factors, leaving aside temporal/aspectual issues which may shed some more light on this structural distinction. Even so, some intriguing correlations have surfaced which deserve more explanatory accounts.

## References

- Altuna, P., 1987, *Linguae vasconum primitiae*, Bernard Etxepare. Critical edition. Bilbao: Mensajero.  
 Bretshneider, G., 1979, “Typological characteristics of Basque”. F. Plank, ed., *Ergativity*, New York: Academic Press, 371-84.  
 Coyos, B., 2003, “Antipasiboaren lekua oraiko zubereran”. In Makatzaga & Oyharçabal, eds., 181-93.  
 de Rijk, R. P. G., 2003, “Antipasiboak euskaran”. In Makatzaga & Oyharçabal, eds., 385-93.  
 Dixon, R. M. W. & A. Aikhenvald, 2000, *Changing Valency*. Cambridge: Cambridge U.P.

<sup>21</sup> A cursory examination of the texts has not produced any instance of yet a third type of passive-like structure one can find with *behar*. This type has occasionally surfaced in more modern authors, since it is attested in Axular and in Duvoisin (Ortiz de Urbina 2003: 308):

- (i) Den lurrik hoberenak ere behar du aphaindu, garbitu eta iorratu (Ax. 25)  
 (ii) Haritzak ez du hola murriztu behar (Duv., *Laborantzako Liburua*, 189)

Here the main subject is interpreted as the object of the embedded verb, but, unlike the example in (96), the auxiliary is transitive, excluding a regular mediopassive analysis.

- Irigoyen, A., 1992, "Euskal litteratura zaharrari dagokiola verbo-systema periphrastikoan boz aktivoari oposatzen zaion boz pasivoaz ohar gisako elea berriz ere", *De Re Philologica Linguae Uasconicae*, Bilbao, 287-90.
- Kintana, X., 2004, "Sobre el manuscrito de Lazarraga", *Gara*, 05/03/2004 [<http://www.gara.net/orriak/P05032004/art73476.htm>].
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVI siècle* Bordeaux: Delmas [Reprinted Zaurutz: Elkar, 1980].
- Lewy, E., 1934, "Zu Dechepare", *RIEVXXV*, 225-39.
- Makatzaga, J. M., & B. Oyharçabal, eds., 2003, *P. Lafitteren sortzearen mendemugako bil-tzarra*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Mendikoetxea, A., 1999, "Construcciones pasivas con *se*". In I. Bosque & V. Demonte, eds., *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid: Espasa.
- Ortiz de Urbina, J., 2003, "Semiauxiliary verbs", in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina, eds., *A Grammar of Basque*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 300-16.
- & M. Uribe-Etxebarria 1991, "Participial predication in Basque". In J. A. Lakarra, ed., *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Supplements of *ASJU*, Donostia: 993-1012.
- Rapoport, T. R., 1999, "The English Middle and Agentivity", *LI* 31.1, 147-55.
- Rebuschi, G., 1984, *Structure de l'énoncé en basque*. Paris: SELAF.
- Schuchardt H. (& Th. Linschmann), 1900, *I. Leicarraga's Baskische Bücher von 1571*. Strassburg: Verlag von K.J. Trübner [Reprinted Bilbo: Euskaltzaindia 1990].
- Trask, L. R., 1993, *A dictionary of grammatical terms in linguistics*. London: Routledge.
- Zulaika, E., 1998, *Ioanes Leizarragaren aditza*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.



# BASQUE LIGHT VERB CONSTRUCTIONS

Bernard Oyharçabal

(CNRS, IKER-UMR 5478)

The light verb construction (LVC) discussed here is of the type represented in (1), where the light verb (LV), that is a verb with little semantic content, is preceded by an element X with which it forms a complex verbal unit:

- (1) LVC  
    / \  
    X V

X, the preverbal constituent in (1), may be an element belonging to a major lexical category as in (2):

- (2) a. N + V *negar egin* [tear + make] ‘cry’  
    b. A + V *on hartu* [good + take] ‘accept’  
    c. P + V *goiti egin* [up + make] ‘vomit’

Although all the possibilities shown in (2) are attested in Basque, they are of unequal frequency. Types (2b) and (2c) are relatively rare and present a high degree of lexicalisation, while LVCs of type (2a) are far more common. The present study is concerned with the (2a) type, and in particular the subset in which the light verb is *egin* ‘do, make’,<sup>1</sup> the most common LV in Basque.<sup>2</sup>

In some languages (2a)-type constructions in which the nominal element corresponds to an object can represent more than one kind of formation, which may consist of a simple noun (N) or a more complex constituent; in Persian, for example, it may be an indefinite or definite determiner phrase (DP), the latter marked by *râ* as a specific object:

---

<sup>1</sup> This is generally the verb with the greatest tendency to be used as a LV, not only in languages with few LVs, such as Japanese, but also in languages with numerous LVs, such as Romance languages (Alba-Salas 2003) and Persian (Karimi-Doostan 1997).

<sup>2</sup> The Basque dictionary *Euskal Hiztegia* (Sarasola 1996) contains approximately 180 sub-entries with the form N + *egin*. Over fifteen supplementary entries associate a noun determined by the article with *egin*. In a further thirty entries the preverbal element is either a postpositional form (an allative, inessive, ablative or instrumental case form or one containing the adverbial suffix *-ka*) or an adverb.

- (3) a. [DP<sub>def-râ</sub>] + LV      b. DP<sub>ind</sub> + LV      c. N + LV

Each of the possibilities in (3) is illustrated in (4):

- (4) a. *omid in harf-hâ râ zad*  
       *omid that word-Pl râ strike.PAS.3s*  
       *Omid said those things'*  
       (Samvelian 2001 (01))
- b. *omid in harf-hâ-ye besyâr-i zad*  
       *omid that word-Pl-of many-IND strike.PAS.3s*  
       *'Omid said a lot of things'*  
       (Samvelian 2001 (02))
- c. *omid harf zad*  
       *omid word strike.PAS.3s*  
       *'Omid spoke'*  
       (Samvelian 2001 (03))

In (4c) the plain form of the noun is used. Certain languages only allow some of the options seen here: Japanese, for example, only distinguishes between complements taking the accusative suffix and those not taking it. If the case marker is absent, there is obligatory incorporation of the plain noun as shown in (5a,b) and exemplified in (5c,d):

- (5) a. DP<sub>accus</sub> + LV      b. N<sub>inc</sub> + LV
- c. *Mary-ga John-to (kinoo) kaiwa-o sita*  
       *Mary-NOM John-with yesterday conversation-ACC did*  
       *'Mary spoke to John (yesterday)' (Saito & Hoshi 2000 (02))*
- d. *Mary-ga John-to (kinoo) kaiwa-sita (Saito & Hoshi 2000 (03))*  
       *Mary-NOM John-with yesterday conversation-did*  
       *'Mary spoke to John (yesterday)'*

In Basque DP objects are in the unmarked absolutive case. In LVCs, when the complement of the verb is a DP as in (6a) it is generally considered to be in the absolutive, whereas if the complement is a plain noun as in (6b) it is hard to say whether the same analysis remains available or it is preferable to assume incorporation of a noun complement as in the Japanese example (5d):

- (6) a. *Pellok barre galantak-Ø egin ditu*      b. *Pellok barre(-Ø) egin du*  
       *Peter.E laugh nice.Pl-A make AUX*      *Peter.E laugh(-A) make AUX*  
       *'Peter had a good laugh'*      *'Peter laughed'*

Consequently (6a) is analysed like (7a) below, with an absolutive DP as object, but (6b) can be analysed either like (7a) or as an incorporation if it is assumed that the absolutive case is not assigned to N (7b). The absence of case assignment is generally taken as a sign of incorporation, since this is compatible with the lack of case (Baker 1988):

- (7) a. [[DP]-Ø<sub>ABS</sub>] + LV      b. N<sub>inc</sub> + LV

Both analyses of (6b) are proposed in the relevant Basque linguistic literature. The incorporation analysis has been defended in particular by Uribe-Etxebarria (1989), Oyharçabal (1994) and Fernandez (1997), and the regular transitive

analysis by Lafitte (1962), Levin (1983) and Ortiz de Urbina (1986); see also Hale & Keyser (1997) for a transitive analysis at the level of lexical syntax.

The syntactic arguments for the two viewpoints seem to be contradictory,<sup>3</sup> and this study proposes to show that Basque LVCs actually admit several structures. Thus, in addition to the two options mentioned above concerning the status of the nominal element (absolutive DP or incorporated noun), we shall consider a third possibility advanced by Laka (1993) for Basque, and Karimi (1996) for Persian, and Massam (2001) for Niuean. In this structure LVCs have a transitive analysis with an important difference from ordinary constructions: instead of being assigned to a DP outside the VP by a functional head, Case is directly assigned by V to a NP within the VP. However, as we shall see, for many speakers this analysis does not exclude the possibility of also using incorporation structures. Thus overall and taking into account the language's different registers, we shall be forced to admit three structures available to speakers:

- (8) a. [Lan gutxi]<sub>i</sub> egin<sub>j</sub> dugu [<sub>VP</sub> t<sub>i</sub> t<sub>j</sub>]  
 work little.A do.PF AUX  
 'We haven't done much job'
- (8) b. Gutxi<sub>k</sub> egin<sub>j</sub> dugu ... t<sub>k</sub> [<sub>VP</sub> lan t<sub>j</sub>]  
 little do.PF AUX work  
 'ditto'
- (8) c. Gutxi<sub>k</sub> [lan<sub>i</sub> egin]<sub>j</sub> dugu ... t<sub>k</sub> [<sub>VP</sub> t<sub>j</sub> [<sub>V</sub> ]<sub>j</sub>]  
 little work do.PF AUX  
 'ditto'

The discussion will develop as follows. First of all we shall look at various syntactic arguments favouring the position that N in Basque LVCs, here referred to noncommittally as preverbal nouns (PVN), possess the same syntactic properties as objects of ordinary transitive constructions, rather than those of incorporated nouns (§1). We shall then refer to the main arguments that suggest, on the contrary, that PVNs in LVCs cannot be considered ordinary objects, but will show that the analysis of PVNs as NPs can deal with these without necessarily relying on an incorporation analysis (§2). In the third section we will refute some arguments (lack of an adjective, impersonal constructions, referential opacity) opposing the analysis supported here (§3), while in the last section we will discuss phenomena (raising with V under

<sup>3</sup> Rodriguez & García Murga (2003) propose a mainly semantic analysis of LVCs, pointing out that their meanings are non-compositional and concluding that they therefore constitute idioms. They emphasise the contradictory nature of the syntactic data and do not opt for one or another of the options in (7a,b). I find the lexicalist analysis generally associated with idioms unsatisfactory for most Basque LVCs, which are largely transparent and possess a prototypical syntactic structure (Hale & Keyser 1993, 2002), particularly for N+*egin* type LVs (eventhough there are some well known exceptions, such as *alde egin* 'go away' a typical case of PVN incorporation). Rodriguez & García Murga's (2003) observations which note rightly that LVCs function as semantic units are better accommodated in non-lexicalist theoretical frameworks such as Halle & Marantz's (1993) *Distributed Morphology* or Borer (2003), but the issue exceeds the scope of this article.

focalisation, quantification) which demonstrate that incorporation is another option available for many speakers as an alternative to that already proposed.

## 1. PVNs as ordinary object phrases

A number of arguments in the literature suggest that PVNs have syntactic properties similar to ordinary object DPs (as opposed to incorporated objects): the constraint against double objects (§1.1.), separation of PVNs and LVs in questions and focalisation (§1.2), use of the partitive (§1.3.), use of quantifiers (§1.4.), and verb ellipsis in contrastive focalisation (§1.5).

### 1.1. The lack of a second absolutive object

It is well established that Basque does not permit two absolutive DPs in the same sentence.<sup>4</sup> Therefore, if PVNs are syntactic objects in the absolutive case, no other absolutive DP may occur. The PVN fills the object position associated with the LV's thematic argument and a double object is impossible. This is shown by the following examples:

- (9) a. *Pellok garai berriez amets egin du*  
 Peter.E time new.DETpl.INS dream make.PF AUX  
 'Peter dream of new times'
- (9) b. \**Pellok garai berriak amets egin ditu*  
 Peter.E time new.DETpl.A dream make.PF AUX  
 'Peter dreamt of new times'

In (9a) the LVC does not have an absolutive object DP and the sentence is well-formed. In (9b), on the contrary, use of a 'second' (absolutive) object besides the PVN results in an ill-formed sentence.

Notice that the example is made all the more significant by the fact that if the N *amets* 'dream' occurs in a derived denominal verb, the alternation becomes possible:<sup>5</sup>

- (9) c. *Pellok garai berriak amestu ditu*  
 Peter.E time new.DETpl.A dream.PF AUX  
 'Peter dreamt of new times'

Thus there is a clear contrast between the derived denominal incorporating verb represented in (10b) and the corresponding LVC in (10a):

<sup>4</sup> This doesn't apply to predicative DPs and adverbial DPs lacking postpositional or adverbial morphology (usually with temporal value).

<sup>5</sup> The impossibility of double objects is restricted to DPs. Sentential complements may be available as in the following example:

- (i) a. *Pellok garai berriak datozela amets egin du*  
 Peter.E time new.DETpl.A come.3pl.A. COMP dream make.PF AUX  
 'Peter dreamt that new times were coming.'





LVCs admitting two DP objects such as *huts egin* ‘miss, lit. empty make’ are rare and constitute lexical exceptions.<sup>6</sup>

**1.2. Separation of PVN and LV when V is raised in questions and under focalisation**

An incorporation analysis leads us to expect the PVN to stay with the verb when V is moved. In Basque such movements typically occur in questions and under focalisation. In fact, when these movements occur PVNs do not necessarily move with V, from which they can be separated like ordinary objects. Consider the following two examples, where (11a) contains an ordinary transitive verb and (11b) a LVC:

- (11) a. Non [erosi duzu]<sub>i</sub> haragia t<sub>i</sub>?  
 where buy.PF AUX meat.DET.A  
 ‘Where did you buy the meat?’
- (11) b. Non [egin duzu]<sub>i</sub> lo t<sub>i</sub>?  
 where make.PF AUX sleep  
 ‘Where did you sleep?’

Here V is raised to COMP, leaving behind the object DP in (11a) and the PVN in (11b) in a position lower than T. There is no distinction here between the PVN and the object DP. The same is found with focalisation, as in (12):

- (12) a. Merke [erosi dut]<sub>i</sub> haragia t<sub>i</sub>  
 cheap buy.PF AUX meat.DET.A  
 ‘I bought the meat cheap’
- (12) b. Oso ondo [egin dut]<sub>i</sub> lo t<sub>i</sub>  
 very well make.PF AUX sleep  
 ‘I slept very well’

As these examples show, when V is raised the PVN acts like an ordinary object, rather than following the movement of V as would be expected if it were an incorporated nominal (cf. §4.1.).

<sup>6</sup> *Huts egin* can be used transitively, at least in eastern dialects:  
 (i) Pellok azken bi bilkurak huts egin ditu  
 Peter.E last two meeting.DET.A empty make.PF AUX  
 ‘Peter missed the last two meetings’

### 1.3. Partitive use in negative sentences

Another feature of absolutive DPs is use of the partitive in negative polarity contexts (such as negation, questions, conditions, etc.) in the absence of another quantifier or determiner:

- (13) a. \*Ez dut haragi jan b. Ez dut haragirik jan  
 NEG AUX meat.IND.A eat.PF NEG AUX meat.PART eat.PF  
 'I didn't eat meat' 'I didn't eat (any) meat'

(13a) is ill-formed, unlike (13b), because an absolutive indefinite DP must take the partitive suffix under negation. Even though, as we shall see below (2.1. (20)), the contrast in (13a,b) is not exactly paralleled in LVCs, the fact remains that PVNs may take a partitive suffix in similar conditions to ordinary object DPs (13c,d):

- (13) c. Ez dut lorik egin d. Ez oihurik egin!  
 NEG AUX sleep.PART make.PF NEG shout.PART make  
 'I didn't sleep' 'Don't shout!'

### 1.4. Use of quantifiers in LVCs

In transitive sentences containing an incremental-theme verb (Dowty 1991) quantification applies only to object DPs whenever these are present syntactically. Therefore (14a) is ungrammatical, unlike (14b):

- (14) a. \*Gehiegi [udare(ak)] jan ditut  
 too-much/many pear(ARTpl).A eat.PF AUX  
 'I ate pears too much'  
 (14) b. [Udare gehiegi] jan dut  
 pear too-many.IND.A eat.PF AUX  
 'I ate too many pears'

*Jan* 'eat' is a transitive incremental theme verb. The quantifier *gehiegi* 'too much, too many' is placed outside the object DP in (14a), in a position higher than the VP. This sentence is ill-formed. As an internal constituent of DP, *gehiegi* occurs to the right of the head noun as in (14b). The same pattern is found with a quantifier like *gutxi* 'little, few' (14c,d):

- (14) c. [Haragi gutxi] jan dut d. \*Gutxi [haragia] jan dut  
 meat little eat.PF AUX little meat.A eat.PF AUX  
 'I didn't eat much meat' 'I didn't eat meat much'

With LVCs whose PVNs are incremental themes, quantification of the object PVN occurs as in (14b,c), showing that these may correspond to DP type syntactic structures (but see 4.2 below):

- (15) a. [Lo gutxi] egin dut b. [Lan gehiegi] egin dut  
 sleep little make.PF AUX work too-much/many do.PF AUX  
 'I didn't sleep much' 'I worked too much'

### 1.5. Verbal ellipsis in negative contrastive focus

When an object DP is negated under contrastive focus, there is ellipsis of the verb and the sentence is reduced to the focused DP following the negator:

- (16) a Haragia     jan     dut, ez     ogia  
           meat.DET.A eat.PF AUX NEG bread.DET.A  
           ‘I ate meat, not bread’

The same occurs with PVNs:

- (16) b. Lan   egin     dut, ez     lo  
           work make.PF AUX NEG sleep  
           ‘I worked, not slept’ (‘I made work, not sleep’)
- (16) c. Irri     egin     dut, ez     oihu  
           laughter make.PF AUX NEG shout  
           ‘I laughed, not shouted’ (‘I made laughter, not shout’)

Notice that this kind of ellipsis is not possible with contrasting constituents in the case of objects syntactically incorporated into nominalised sentences. Thus (17a) is ill-formed, as opposed to (17b) where the constituent *liburuak* contrasts with the sentence object (*dirua* ‘the money’) in the preceding nominalised sentence:

- (17) a. ??*Diru   biltzen            hasi    naiz, ez    liburu*  
           money collect.NOM.IN start.PF AUX NEG book  
           ‘I started money-collecting, not book’
- (17) b. *Dirua            biltzen            hasi    naiz, ez    liburuak*  
           money.DET.A collect.NOM.IN start.PF AUX NEG book.DETpl.A  
           ‘I started collecting money, not books’

The above observations clearly suggest that PVNs have the same properties as ordinary object DPs rather than the properties we would expect if they were incorporated nouns. In the next section, we shall look at some arguments suggesting that the properties of PVNs are not the same as those of ordinary object DPs.

## 2. Specific syntactic properties of PVNs

Here we will examine two arguments that seem to be directly opposed to an analysis of PVNs as ordinary object DPs. One has to do with the absence of a determiner in PVNs (§2.1.); the other with the placement of PVNs in relation to manner adverbs (§2.2.). At the end of the section we shall see that an analysis of PVNs as NPs inside VP also allows us to explain these facts (§2.3.).

### 2.1. The lack of a determiner on PVNs

The first difference between PVNs and ordinary object DPs is that PVNs are normally in the undetermined base form, which is not possible with ordinary objects. The following examples show a clear contrast:

- (18) a. \*Sagar jan dut (18) b. Lo egin dut  
 apple eat.PF AUX sleep make.PF AUX  
 'I ate apple' 'I slept'

As (18a) shows, other than with LVCs an object reduced to a plain noun with a transitive verb is ungrammatical. In negative sentences the same is true: except with LVCs (20), the partitive is obligatory (19a,b):

- (19) a. \*Ez dut etxe egin (20) Ez dut lo egin  
 NEG AUX house make.PF NEG AUX sleep make.PF  
 'I didn't build a/any house' 'I didn't sleep'
- b. Ez dut etxerik egin  
 NEG AUX house.PART make.PF  
 'I didn't build a/any house'

Contrary to (19) where *egin* is a heavy verb and partitive assignment obligatory, (20) with no partitive on the PVN is grammatical because, although as we saw above (§1.3. (13)) the partitive is possible in LVCs, it is not obligatory.

## 2.2. Placement of PVN in relation to manner adverbs

In ordinary transitive sentences with SOV order, it is unusual for manner adverbs ( $ADV_{man}$ ) such as *ongi* 'well' and *gaizki* 'badly' to occur between S and O; the unmarked order is S-O- $ADV_{man}$ , as illustrated by the following examples:

- (21) a. Pellok zure lana ongi egin du  
 Peter.E your work DETA well do.PF AUX  
 'Peter did your work well'
- (22) b. \*Pellok ongi zure lana egin du  
 Peter.E well your work.DETA do.PF AUX  
 'Peter did well your work'

With LVCs the opposite is the case, and the unmarked order is S- $ADV_{man}$ -PVN:

- (23) a. Pellok ongi lan egin du (24) b. ?Pellok lan ongi egin du  
 Peter.E well work do.PF AUX Peter.E work well do.PF AUX  
 'Peter worked well' 'Peter worked well'

With LVCs the S-PVN- $ADV_{man}$  is marked, and is only possible through left-dislocation of the PVN. This clearly contrasts with absolutive DPs.

## 2.3. Analysis of PVNs as NPs with inherent case assigned by V

The data presented so far appears contradictory, since it offers evidence of both similarities and divergences between object DPs and PVNs. Laka (1993) proposes an analysis of Basque transitive sentences that accounts for these apparently contradictory facts by distinguishing between ordinary DPs, where the object is obligatorily raised

out of the VP to Specifier of a functional head with specification of D features, and NPs where raising out of VP does not occur owing to the absence of D. In the first instance Case is assigned to the object DP by the functional head allowing D features to be specified. In the second, Case is assigned to the object NP directly by V within VP (cf. Karimi 1996 for Persian and Nassam 2001 for Niuean). This analysis explains well the obligatory absence of a determiner with PVNs, and also the possibility of the absence of the partitive in contexts where this would normally be required, as well as the placement of ADV<sub>man</sub> to the left of LVCs in the position which Laka treats as a VP adjunct. Laka also predicts that since ordinary object DPs and PVNs occupy syntactic positions at different levels in the syntax, coordination between object DPs or between PVNs should be possible, but coordination between a DP and a PVN should not be. This prediction is difficult to test, yet it holds true nonetheless:<sup>7</sup>

- (25) Ohea eta eskolako lanak egin ditut  
 bed.DET.A and school.DET.IN.ADN work.DETpl.A do.PF AUX  
 'I made the bed and [did] the homework'
- (26) Ele eta lan egin dut  
 conversation and work do.PF AUX  
 'I chatted and worked'
- (27) \*[ele eta eskolako lanak] egin ditut  
 conversation and school.DET.IN.ADN work.DETpl.A do.PF AUX  
 'I chatted and did the homework'

(25) shows that two object DPs may be coordinated, and (26) shows that so can two PVNs. (27) shows, on the contrary, that a PVN object and a DP object cannot be coordinated. This makes sense in terms of Laka's (1993) analysis since DPs and PVNs occupy different positions in her view, with case assignment in the former instance occurring in a DP from a functional head outside VP, and in the latter on a NP from V inside VP.

### 3. Refutation of arguments against the analysis of PVNs as NPs

Several arguments can be made against analysing PVNs as NPs. As we shall see, some of these, such as the argument concerning the impossibility of an adjective inside PVNs (§3.1), can be refuted. Others can be explained in the framework of the analysis proposed, in particular the apparent violation of the rule forbidding two absolutes in the case of impersonal sentences (§3.2), and the lack of referential transparency of PVNs (§3.3.).

<sup>7</sup> It is difficult to judge the grammaticality of (27) because a bisentential reading is possible with ellipsis of the verb of the first sentence. It is ungrammatical without a pause after the PVN.

### 3.1. The lack of plain adjectives in LVCs

In the classical analysis of Basque DPs, NPs consist of phrase constituents without a determiner. According to this approach, modifiers of N heads are internal NP constituents (Goenaga 1980). Thus treating PVNs as NPs predicts well-formed phrasal LVCs containing an adjective modifier. However, this is not so other than in occasional exceptions constituted by certain set phrases,<sup>8</sup> as the following examples show:

- (28) a. *Lo egin duzu*  
 sleep make.PF AUX  
 'You slept'
- b. *Lo ederra egin duzu*  
 sleep fine DET.A do.PF AUX  
 'You slept well'
- c. \**Lo eder egin duzu*  
 sleep fine do.PF AUX  
 'You slept well'

As (28) shows, the LVC *lo egin* 'sleep' permits the use of the adjective *eder* 'fine', but in that case the phrase must have a determiner (28b). In the absence of a determiner, the presence of the adjective is ungrammatical (28c). Does this fact contradict the analysis of PVNs as NPs? It does if modifiers of N (adjectives or adnominal complements) are treated as internal NP constituents as in (30) and (31).

- (30) 
$$\begin{array}{c} \text{NP} \\ / \quad \backslash \\ \text{N}' \quad \text{D} \\ / \quad \backslash \\ \text{N} \quad \text{A} \end{array}$$
- (31) 
$$\begin{array}{c} \text{DP} \\ / \quad \backslash \\ \text{NP} \quad \text{D} \\ / \quad \backslash \\ \text{N} \quad \text{A} \end{array}$$

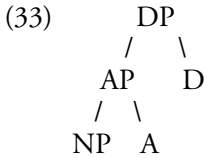
(30) is the structure proposed by Trask (1984) and Goenaga (1991), among others. (31) represents a restatement of the same analysis in the framework of the DP theory (cf. Artiagoitia 2002). If PVNs are NPs and adjectives are NP constituents, the ungrammaticality of (28c) is hard to explain. But as a matter of fact the analysis of NPs shown in (30) has been contested independently of the LVC issue.

Thus Artiagoitia (1998, 2002) observes that the presence of an adjective with a proper noun entails the obligatory use of the article with the adjective, as opposed to its absence when the proper noun stands on its own:

- (32) a. *Parisen bizi naiz*  
 Paris.IN living be.1A  
 'I live in Paris'
- b. *Paris ederrean bizi naiz*  
 Paris beautiful.DETsg.IN living be.1A  
 'I live in beautiful Paris'
- c. \**Paris ederre(ta)n bizi naiz*  
 Paris beautiful.(IND).IN living be.1A  
 'I live in beautiful Paris'

<sup>8</sup> Such as *fin gaizto egin* and *leher gaizto egin* 'come to a bad end'.

To account for this, Artiagoitia proposes considering APs to be complements of D (cf. Abney 1987 (381)). DPs would thus have the following structure:



The argument goes as follows. Proper nouns with the features [+sg] and [+referential] must be raised to D (i.e. at LF in Basque). But in a structure such as (33) the adjective blocks the movement of the NP head to the D head.

The treatment of adjectives within DPs remains a debated issue (cf. the proposal for a serial chain according to an unmarked hierarchy in Cinque 1994, Giusti 2002, Scott 2002), but in any case an analysis like (30-31) would appear to be inadequate. If adjectives are analysed as external constituents of the NP, the ungrammaticality of (29c) is not an obstacle for the analysis of PVNs as NPs.

### 3.2. Impersonal constructions

According to Laka's (1993) analysis of PVNs, absolutive case is assigned by V within VP. It is interesting to see how LVCs pattern in impersonal passive sentences, given that from the impossibility of having two absolutive DPs the analysis predicts that either the PVN will be raised to subject position like ordinary DPs or else such sentences will be impossible. Let us see whether this is the case. Consider the following two sentences, where the index on the auxiliary signals agreement, and the manner adverb the VP's leftmost boundary:

(34) a. *Garai hartan liburuak<sub>i</sub> goraki t<sub>i</sub> irakurtzen ziren.*  
 time 3DEM.IN book.DET.PL.A out-loud read.IMP AUX.3plA  
 'At that time books were read out loud'

(34) b. ??*Garai hartan lan<sub>i</sub> garbiki t<sub>i</sub> egiten zen.*  
 time 3DEM.IN work.A cleanly do.IMP AUX.3sgA  
 'At that time one worked cleanly'

There is a clear contrast between the two examples: a PVN, unlike an ordinary object DP, cannot rise to subject position. Now consider the following example where the PVN remains inside the VP preceding the LV, the subject position being occupied by an empty expletive pronoun:

(34) c. *Garai hartan pro<sub>exp</sub> garbiki lan egiten zen*  
 time 3DEM.IN pro.Ä cleanly work do.IMP AUX.3sgA  
 'At that time one worked cleanly'

This is grammatical, but if (34c) represents the structure of impersonal sentences, this raises the question of the expletive pronoun in subject position. Since this can only be absolutive (Ortiz de Urbina 1989), doubt is cast on the analysis of the PVN itself as an absolutive NP, given the impossibility of two absolutes. Does

this disprove the proposed analysis? Not necessarily, if we do not recognise equal status for the absolutive case of ordinary objects and the inherent case of NPs, as proposed for double accusative constructions in Japanese (Miyamoto 1999: 143).

The main stumbling block faced by this solution is the ungrammaticality of (9b), repeated here as (35):

- (35) \**Pellok garai berriak amets egin ditu*  
 Peter.E time new.DETpl.A dream make.PF AUX  
 ‘Peter dreamt of new times’

If the PVN *amets* ‘dream’ gets inherent case from V, and if this is compatible with the presence of a DP-assigned structural Case, why is (35) ungrammatical? The answer lies in the assignment of thematic roles. Basque PVNs, unlike those in Japanese, have no theta-role to transfer, and the PVN, which receives inherent case, likewise occupies the role of theme (unlike incorporation in denominal verbs). Therefore (35) is ungrammatical simply because the object DP doesn’t have a thematic role. In impersonal sentences the situation is different. Here the assignment of absolutive case affects the expletive subject, and this doesn’t have a thematic role so no ungrammaticality ensues. Thus (35) is not an obstacle for the analysis of impersonal sentences. That is why we have adopted here an analysis of impersonal sentences allowing for compatibility between the assignment of inherent case in the NP and structural absolutive case in the subject expletive pronoun.

### 3.3. Referential opacity of PVNs

One characteristic of PVNs is that they can possess referential opacity (Anderson 2000). Consider the following examples:

- (36) a. *Musika<sub>i</sub> entzun zuen. pro<sub>i</sub> Ezti-eztia zen.*  
 music.DETA hear AUX sweet sweet.DET be.PAS  
 ‘He heard the music. It was very pretty’
- (36) b. *Lo<sub>i</sub> egin nuen. \*pro<sub>i</sub> Gozo-gozoa zen.*  
 sleep.DETA make AUX nice nice.DET be.PAS  
 ‘I slept. It [i.e. my sleep] was very nice’

In (36a) the empty pronoun of the second sentence refers to the object of the preceding sentence. In (36b), the empty pronoun refers to the PVN *lo* ‘sleep’.<sup>9</sup> The contrast is clear with incorporation of plain objects in nominalised sentences that are referentially transparent (37a,b) and PVNs for which no pronominal anaphora is possible, cf. (38) comparable to (36b):

<sup>9</sup> If *pro* refers to the whole sentence the sentence is grammatical. In this case, a demonstrative can be used to refer to the whole sentence (not to the PVN).

(i) *Lan egin dut. Horrek akitu nau.*  
 work make AUX that.E tire AUX  
 ‘I worked. That made me tired’



- (37) a. Han etxe<sub>i</sub> egiten           hasi dira. pro<sub>i</sub> Ez   zaizkit gustatzen.  
 there house make.NOM begin AUX.   NEG AUX like.IMP  
 ‘They’ve started building there. I don’t like them [i.e. the houses]’
- (37) b. Liburu<sub>i</sub> banatzen           hasi zara. pro<sub>i</sub> Zertaz   dira?  
 book   distribute.NOM start AUX.   what.INS be.PR  
 ‘You’ve started giving out books (book-distributing). What are they about?’
- (38)   Barda   amets<sub>i</sub> egin dut. \*pro<sub>i</sub> Ez   za(izk)it gustatu.  
 last-night dream make AUX       NEG AUX   like.PF  
 ‘I dreamt last night. I didn’t like them [i.e. the dreams]’

Does this fact cast doubt on the presence of a NP constituent in object position in LVCs? It does if NPs are constituents with the feature [+referential], since this feature ought to permit referential transparency. But in the framework of the DP theory that feature is specified in D (Longobardi 1994). But PVNs are semantically characterised by a double feature of nonspecificity and nonreferentiality; cf. Borer (1994). In this framework, then, the referential opacity of PVNs, far from being a counter-argument to the NP analysis, actually supports it.

#### 4. Incorporated PVNs

The analysis so far has established the syntactic complexity LVCs. In this final section I shall show that this does not imply, nevertheless, the exclusion of incorporating structures. The facts vary according to dialect, speakers and the LVCs concerned, but for many speakers (at least in the case of central and eastern dialects) a variety of structures are available for numerous LVCs.

##### 4.1. Raising of the PVN together with V in questions and under focalisation

We have seen (§1.2. (11-12)) that in questions and under focalisation a PVN may be separated from the LV and placed to its right when the LV has been raised to COMP. With ordinary DPs this splitting is fully obligatory, as is shown by the ungrammaticality of (39):

- (39) a. \*Nork etxea<sub>i</sub>           egin<sub>j</sub>   du   han           t<sub>i</sub> t<sub>j</sub>?  
 who.E house.DET.A make.PF AUX over-there  
 ‘Who built the house over there?’
- (39) b. \*Norekin etxea<sub>i</sub>           egin<sub>j</sub>   du   Pellok t<sub>i</sub> t<sub>j</sub>?  
 who.SOC house.DET.A make.PF AUX Peter.E  
 ‘With whom did Peter build the house?’
- (39) c. \*Arras ongi baratzeko           lanak           egiten ditut  
 very well garden.DET.IN.ADN work.DETpl.A do.IMP AUX  
 ‘I did the gardening very well’

With LVCs it is much easier to raise the PVN together with the verb in questions (40a,b) and under focalisation (40c):

- (40) a. Nork lo egin du ohe horretan ?  
 who.E sleep make.PF AUX bed 2DEM.IN  
 'Who slept in that bed?'
- (40) b. Norekin lan egiten du Pellok ?  
 who.SOC work do.IMP AUX Peter.E  
 'With whom did Peter work?'
- (40) c. Orain arras ongi lan egiten dut  
 now very well work faire.IMP AUX  
 'Now I work very well'

The examples in (40) are incompatible with an analysis of PVNs as NPs remaining in a VP-internal position. As can be seen, the PVN accompanies V when this is raised to COMP, so the LVC is acting as a lexical unit, with incorporation of the PVN following the standard pattern for this kind of structure (10a).

This phenomenon varies considerably according to idiolect and specific LVCs. In general it appears that eastern dialects, especially for younger speakers, have no trouble, and even prefer forming questions (or focalisations) like those in (40), whose form implies incorporation for these speakers. In the central and western dialects, on the other hand, there appear to be more restraints on this option. Nevertheless the pattern is seen for a LVC like *hitz egin* 'speak', in which the incorporation option prevails so that even in central dialects the preferred usage in questions and under focalisation is that of (41):<sup>10</sup>

- (41) a. Zertaz hitz egin du Pellok ?  
 what.INS word do.PF AUX Peter.E  
 'What did Peter speak about?'
- (41) b. ??Zertaz egin du Pellok hitz ?  
 what.INS do.PF AUX Peter.E word  
 'ditto'

<sup>10</sup> I have observed a tendency among some speakers of the Gipuzkoan dialect to avoid the NP treatment, at least with some LVCs, in oral usage:

- (i) Ez dezu ondo lan egiten (PVN=N<sub>inc</sub>)  
 NEG AUX well work do.IMP  
 'You don't work well'
- (ii) Ez dezu ondo egiten lana or *Lana ez dezu ondo egiten* (PVN=DP)  
 do.IMP work.DET.A work.DET.A do.IMP  
 'ditto'
- (iii) ??Ez dezu ondo egiten lan or ??Lan ez dezu ondo egiten (PVN=NP)  
 do.IMP work work do.IMP  
 'ditto'
- (iv) Par gutxi egin det (PVN=DP) (v) Gutxi par egin det (PVN=N<sub>inc</sub>)  
 laughter little do.PF AUX 'ditto'  
 'I didn't laugh much'
- (vi) ??Gutxi egin det par (PVN=NP)  
 'ditto'

- (41) c. Oso ondo hitz egin du Pellok  
 very well word do.PF AUX Peter.E  
 ‘Peter spoke very well’
- (41) d. ??Oso ondo egin du Pellok hitz  
 very well do.PF AUX Peter.E word  
 ‘ditto’

Between the two options in (41a,b) and (41c,d) the one without splitting of the LVC is the more frequent, while the other is definitely more marked. Therefore it seems that the incorporation process observed for *hitz egin* is also predominating in the dialects concerned for other LVCs such as *lo egin* ‘sleep’, *lan egin* ‘work’, *irri egin* ‘laugh’, etc., although this has not led to the blocking of alternative patterns. This hypothesis is confirmed by the data for the use of quantifiers such as *gutxi* ‘little’ or *gebiegi* ‘too much/many’.

#### 4.2. *Gutxi*-type quantifiers in LVCs

As was indicated in §1.4., within DPs a quantifier like *gutxi* ‘little’ should be placed to the right of N. However, it can also be used adverbially to quantify verbs in objectless structures as in (42):

- (42) Pellok gutxi jan / sufritu du  
 Peter.E little eat.PF suffer.PF AUX  
 ‘Peter ate/suffered little’

In (42) *gutxi* ‘little’ is used with a verb (*jan* ‘eat’) with an omitted ordinary object (unspecified object deletion) and an intransitive verb (*sufritu* ‘suffer’). Both sentences are well-formed. As we saw earlier, in transitive sentences with an incremental theme verb quantifiers of this type obligatorily affect the object and thus appear inside the absolutive DP, to the right of the noun they quantify, as in (43):

- (43) Pellok [sagar gutxi] jan du  
 Peter.E apple little/few-A eat.PF AUX  
 ‘Peter ate few apples’

If these modifiers appear to the left of the noun they cannot belong to the DP and so act as quantifiers of the VP, either preceding the VP directly or separated from it if raised to focal position. In either case this results in ungrammaticality, with or without a determiner in the object DP:

- (44) a. \*Pellok gutxi ur(a) edan du  
 Peter.E little water(.DET).A drink.PF AUX  
 ‘Peter has drunk water little’
- (44) b. \*Pellok gutxi edan<sub>i</sub> du ur(a)  
 Peter.E little drink.PF AUX water(.DET).A  
 ‘Peter has drunk little water’

With LVCs the facts differ. Generally LVCs are quantified by associating the quantifier with the PVN, as we saw above in 1.4.:

- (45) Lo gutxi egin duzu  
 sleep little do.PF AUX  
 'You have slept little'

However, (45) is not the only possibility: with some variation according to dialect and idiolect, other orders are also possible. For example, for many speakers LVCs permit focalisation of just the quantifier, in which case it is separated from N as in (46a). Some speakers also accept raising N with V as in (46b). Preferences between these possibilities may be idiolectal:

- (46) a. Gutxi<sub>j</sub> egin<sub>i</sub> duzu t<sub>j</sub> [lo t<sub>i</sub> VP]      b. Gutxi [lo egin]<sub>i</sub> duzu t<sub>i</sub>  
 little make.PF AUX sleep      little sleep make.PF AUX  
 'You slept little'      'You slept little'

The two options have different consequences for the analysis of PVN as a NP. In the first instance (46a) the analysis can be maintained. *Lo* remains internal to VP, and *gutxi* 'little' is inserted in a higher position above VP. This does not result in ungrammaticality. In (46b) *gutxi* can no longer be a quantifier of the noun and extracted from DP, and the only possible analysis is that in which the PVN has been incorporated so that quantification is achieved as if *lo egin* were a simple intransitive verb.

While the usage with quantifiers as modifiers of the PVN is the most usual one, many eastern speakers prefer the adverbial quantifier usage of (46b), implying that for these speakers the incorporation option is available with LVCs. This is also what we find for speakers of central dialects with *hitz egin*:

- (47) a. Pellok gutxi / gehiegi hitz egin du  
 Peter.E little too-much word make.PF AUX  
 'Peter spoke little / too much'
- (47) b. ??Pellok hitz gutxi / gehiegi egin du  
 Peter.E word little too-much do.PF AUX  
 'Peter spoke little / too much'

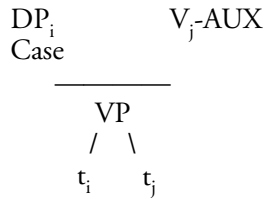
According to our analysis, the possibilities for incorporation seen with *hitz egin* extends to other LVCs in eastern dialects.

## 5. Conclusion

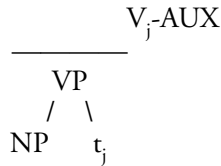
We conclude from this study that for most speakers the three structures in (8) are available, although their availability has different manifestations according to the dialect and the LVC. Thus in Basque we find, with various lexical restrictions and dialectal nuances, three possibilities for the realization of the nominal element presented at the beginning of the paper, and repeated below with the a representation of the relevant structure of VP and Case assignment:

- DP + absolutive (48a);
- NP + inherent case (48b);
- N<sub>inc</sub> (48c).

- (48) a. Lan ederra / gutxi egin dugu  
 work fine.DET.A little do.PF AUX  
 ‘We have done a fine job. / We haven’t done much work.’

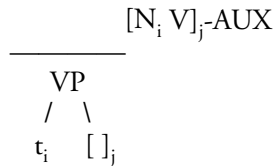


- (48) b. Ederki / gutxi egin dugu lan  
 fine.ADV little do.PF AUX work  
 ‘ditto’



Inherent Case

- (48) c. Ederki / gutxi lan egin dugu  
 fine.ADV little work do.PF AUX  
 ‘ditto’



As for the first possibility (48a), that we have only mentioned in this paper, it would deserve a more detailed analysis because, as Artiagoitia (2002) showed, the exact structure of the phrase which receives absolutive case is not as clear as morphology seems to indicate. The second possibility (48b) follows a general tendency among languages to coalesce Vs and bare direct objects (Mithun 1984). However, there is no noun incorporation in (48b), since NP is assigned inherent case by V within VP as Laka (1993) proposed. Furthermore, NP retains a true syntactic autonomy in (48b) allowing its separation from V, since the latter moves toward the left periphery of the sentence. NPs being limited to bare nouns in structures like (48b), syntactic properties distinguishing them from incorporated nouns only are visible in structures involving V-movement like (48c).

## References

Abney, S., 1987, *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*, PdD diss., MIT.

- Ackerman, F. & Lesourd, P., 1997, 'Toward a Lexical Representation of Phrasal Predicates', in Alsina et alii (eds.), 67-106.
- Alba-Salas, J., 2002, *Light Verb constructions in Romance: A syntactic Analysis*, PhD Cornell University.
- Alonso Ramos, M., 2001, 'Constructions à verbe support dans des langues SOV', *BSLP*, XCVI-1, 79-106.
- Alsina, A., J. Bresnan & P. Sells (eds.), 1997, *Complex Predicates*, CSLI publications, Stanford.
- Anderson, S. R., 2000, 'Some Lexicalist Remarks on Incorporation Phenomena', *Studia Grammatica*, 45, 123-42.
- Artiagoitia, X., 1998, 'Determinatzaile sintagmaren hipotesia euskal gramatikan', *Uztaro* 27, UEU, 33-61.
- , 2000, *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*, Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco & Arabako Foru Aldundia / Diputación Foral de Álava.
- , 2002, 'The functional Structure of the Basque noun phrase', in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (eds.), *Erramu boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU*, XLIV, Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco, Bilbao.
- Borer, H., 1994, 'The projection of arguments', in E. Benedicto & J. Runner (eds.), *University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics*, 17, Amherst.
- , 2003, 'Exo-skeletal vs. Endo-skeletal Explanations: Syntactic Projections and the Lexicon', M. Polinsky & J. Moore (eds.), *Explanation in Linguistic Theory*, CSLI, Stanford.
- Cinque, G., 1994, 'On the evidence for Partial N-Movement in the Romance DP', in G. Cinque, J. Koster, J.-Y. Pollock, L. Rizzi, & R. Zanuttini (eds.), *Paths towards Universal Grammar*, Georgetown U.P., Washington D.C., 85-110.
- Dowty, D., 1991, 'Thematic Roles and Argument Selection', *Lg*, 67-3.
- Etxepare, R., 2003, 'Valency and argument structure in the Basque verb', in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin & New York, 363-425.
- Fernández, B., 1997, *Egiturazko kasuaren erkaketa euskaraz*, Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco, Bilbo.
- Giusti, G., 2002, 'The functional Structure of Noun Phrases: A Bare Phrase-Structure Approach', in G. Cinque (ed.), *Functional Structure in DP and IP. The Cartography of Syntactic Structures, Volume 1*, Oxford, Cambridge, 54-90.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika bideetan*, 2d and new edition, Erein, Donostia / San Sebastián.
- , 1991, 'Izen sintagmaren egituraz', in J. A. Lakarra (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, Supplements of *ASJU*, XIV, Pars altera, Gipuzkoako Foru Aldundia / Diputación Foral de Gipuzkoa, Donostia / San Sebastián, 847-65.
- Grimshaw, J. & Mester, A., 1988, 'Light Verbs and  $\emptyset$ -marking', *LI* 19: 2, 205-32.
- Hale, K. Keyser, J., 1997, 'On The Complex Nature of Simple Predicators', in Alsina et alii (eds.), 29-65.
- & — 2002, *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure*, MIT Press, Cambridge.
- Halle, M. & Marantz, A., 1993, 'Distributed Morphology and the pieces of inflection', in K. Hale & S. J. Keyser (eds.), *The view from Building 20: Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*, MIT press, Cambridge, 111-76.

- Karimi, S., 1996, 'Case and Specificity: Persian *râ* revisited', *Linguistic Analysis* 26: 3-4, 174-94.
- Karimi-Doostan, M-R., 1997, *Light Verb constructions in Persian*, PhD, University of Essex.
- Kuroda, S.-Y., 2003, 'Complex predicates and predicate raising', *Lingua*, 4-6, 447-80.
- Laka, I., 1993, 'Unergatives that Assign Ergative, Unaccusatives that Assign Accusative', MIT Working Papers in Linguistics 18 (*Papers on Case & Agreement 1*), 149-72.
- Levin, B., 1983, *On ergativity*, PhD diss., MIT.
- Longobardi, G., 1992, 'Reference and Proper names: A theory of N-Movement in Syntax and Logical Form', *LI* 25: 4, 609-65.
- Massam, D., 2001, 'Pseudo Noun incorporation in Niuean', *NLLT* 19, 153-97.
- Megerdooian, K., 2002, *Beyond Word and Phrases: An unified Theory of Predicate composition*, PhD diss., University of Southern California.
- Mithun, M., 1984, 'The evolution of noun incorporation', *Lg* 60: 4, 847-94.
- Miyamoto, T., 1999, *The Light Verb Construction in Japanese*, John Benjamins, Amsterdam.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Oyharçabal, B., 1994, 'Contribution de la comparaison typologique à une analyse des rapports ergativité-(in)transitivité en basque', in J-B. Orpustan (ed.), *La langue basque parmi les autres (influences et comparaison)*, Izpegi, Saint-Etienne-de-Baigorry, 115-48.
- Rodríguez, S. & García Murga, F., 2003, 'IZEN + EGIN predikatuak euskaraz', in J. M. Matkatzaga & B. Oyharçabal (eds.), *Euskal gramatikari eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian, Gramatika gaiak, Iker-14*, Euskaltzaindia, Bilbo, 417-36.
- Saito, M. & Hoshi, H., 2000, 'The Japanese Light Verb Construction and the minimalist Program', in R. Martin, D. Michaels & J. Uriagereka (eds.), *Step by Step*, MIT Press, 261-95.
- Samvelian, P., 2001, 'Le statut syntaxique des objets "nus" en persan', *BLS* XCVI-1, 349-88.
- Sarasola, I., 1996, *Euskal hiztegia*, Kutxa Fundazioa, Donostia / San Sebastián.
- Scott, G.-J., 2002, 'Stacked Adjectival Modification and the Structure of Nominal Phrases', in G. Cinque (ed.), *Functional Structure in DP and IP. The Cartography of Syntactic Structures, Volume 1*, Oxford, Cambridge, 91-120.
- Samek-Lodovici, V., 2003, 'The Internal Structure of Arguments and Its Role in Complex Predicate Formation', *NLLT* 21: 4, 835-81.
- Trask, R. L., 1983, 'Euskal izen sintagmaren egituraz', in *Piarres Laffiteri omenaldia, Iker-2*, Euskaltzaindia, Bilbao, 599-611.
- Uribe-Etxebarria, M., 1989, "On Noun Incorporation in Basque and some of its consequences in the Phrase Structure", ms., University of Connecticut.





# AN ANALYSIS OF THE MONOSYLLABLES OF EARLY EUSKARA

Jon David Patrick and M. Elena Santiago Martínez  
(University of Sydney)

## Introduction

This paper analyses the monosyllables of Euskara both in terms of identifying the vocabulary and presenting a characterisation of its phonological profile. The operating paradigm for collecting and analysis of the words is described in brief. The methods of analysis are documented here for the sake of completeness and are intended to demonstrate two things. The methods are aimed at maximising the coverage of the known words in the language and are applied in a systematic way with a minimum of exception handling by extensive use of computer processing. The analysis is based around Mitxelena's model of the Pre-Basque and later phonological developments. The complete set of monosyllables has been collected and evaluated against all of the major commentators and separated into three putative time periods. The statistical distributions of the phonological shapes over the three time periods are presented. The extent to which the distributional statistics support or suggest anomalies and changes to the model are presented.

## 1. Preparation of Data

The data collection began with the dictionary of R. M. Azkue (1905). This dictionary is a useful starting point because as well as being a very large compendium of Basque words (39,664 headwords) only overtaken in the last 20 years, it is devoid of the neologisms and borrowings of the twentieth century. Most importantly, it is annotated for every word Azkue considered to be monomorphemic. However, the dictionary is not without the faults and limitations which could be expected from a lexicographer of his time and situation. For example, Azkue was a priest and as such he omitted some words he found offensive. He also identified some words whose authenticity is now doubted. Obviously, it does not hold the wealth of knowledge of the history of the language that has been accumulated throughout the twentieth century. Nevertheless, it is well respected as a major publication and a generally reliable scholarly piece of work, with only a very small amount of it being considered as "suspect".

The preparation of data has been a major task, since it is important to ensure a number of conflicting criteria are fulfilled. For the sake of completeness and

consistency, computers were used to do as much data processing as possible. This has contributed to the quality of the work in two ways. Firstly, it ensures comprehensiveness in that it is possible to analyse every word available in the lexicon, and, secondly it ensures consistent methods are used in processing each and every data item.

### 1.1. Identifying usable words

Our own work proceeded by entering manually into a computer file every word that Azkue indicated as monomorphemic. This amounted to 9913 words. Once the initial list of monomorphemes was compiled, it was necessary to separate the words that are considered relevant in contemporary terms. Significant work has proceeded on the historical study of the language, with its standardisation into Batua, in the identification of historical precedents of regional variants. The standardisation of the language has been managed by Euskaltzaindia, the Academy of the Basque Language, and it is a form of the language intended to represent a unification of the seven dialects.

All modern dictionaries are published in Batua but some also include non-Batua word-forms and some do not include all words identified as Batua. The first task to complete so as to be able to use these dictionaries for verification of the Azkue word list was to convert Azkue's peculiar orthography to a Batua form. Dr. Xabier Artola provided the rules that should be applied consistently for converting the orthography. These rules were then applied computationally to the whole list to ensure uniformity. However, this process did not solve all the problems with the orthography.

### 1.2. H-words

The distinction between the northern and southern treatment of the letter *-h* presented some difficulty for data identification and collection. In the southern dialects, *-h* is mute: a letter used in writing, not a phoneme used in speech. This is also the case in other neighbouring languages such as French and Spanish. In the northern dialects, however, *-h* forms part of the phonemic inventories of the dialects and it is represented in the IPA as [h], just as its English counterpart. In these northern dialects, the aspiration represented by this letter can be commonly found in many words, usually occupying intervocalic positions, but can also be found word-initially in otherwise onset-less syllables. In many instances, Euskaltzaindia has chosen to retain the letter in the orthography to represent the northern pronunciation, even if the southern speakers do not pronounce it. Hence they have published a list of *h*-words which contains words both with and without *-h* and thus indicate the orthographies of these words and other words for which the *-h* has been dropped in the Batua form. This list was studied to identify each of the words in Azkue so as to create a mapping of the word equivalence between Euskaltzaindia's *-h*-words and Azkue's monomorphemes.

The investigation produced some results interesting in their own right. Of the 307 words in Euskaltzaindia's *h*-list, 214 are not found in Azkue in the same form and out of these, 53 cannot be found in any other likely equivalent form. This

result prompted an investigation of the use of Euskaltzaindia's list and so we compared it to all words in the Sarasola dictionary. As a result, we discovered that 75 could not be found in the exact form in Sarasola and that 37 of those could not be found in another likely form. However, the time elapsed between the publication of both dictionaries can account for some of the missing words since we found around 14 *-h* words referenced in Sarasola as having fallen out of use. Thus, it is possible that the author might have chosen not to list the words which he considered to be more obsolete. By comparison, in Azkue we found 15 of the 37 words not found in Sarasola. Consequently, the 307 words were inserted into Azkue's list after we generated the Batua forms of the original Azkue forms.

There is a second issue pertaining to Azkue's entries. Whenever a word had two or more forms whereby one form had an *h* and another form did not, Azkue did not enter both as different headwords, but rather he entered one of them as an alternative orthography or sometimes just as a comment within an entry. Hence we found it necessary to compile a separate table of all alternative orthographies, which we denote as the Azkue-*h*-word list. These were later inserted into the original Azkue list. The same computational process applied to Euskaltzaindia's *h*-list was also applied to the Azkue *-h*-list and the two lists together produced four duplicate entries.

### 1.3. Word Duplication

The primary list of Azkue's monomorphemic words, after the basic orthographic issues were taken into account, produced some duplicates in a list of words. The source of duplicates is two-fold. First, some words, with different meanings in Azkue, yield identical orthographies with another word. For example, *haur* 'child, infant' (#1061) and *abur* 'palm of the hand' (#1064) have different meanings but both reduce to *aur*, which is the entry under which they appear in Azkue. Second, the same word may be present with two or more different spellings which were classified by Azkue as different entries, but which are reduced to the same orthography after applying the Batua conversion rules. For example, *erhi* and *ehi* are variants of the same word 'finger' and reduce to the same Batua orthography, *eri*, and composite variant, *er* (#4017). These duplicates are retained throughout all the processing stages, however, they are removed for the calculation of the phonological statistics.

### 1.4. Constructing the word tabulations

Once the list of all monomorphemic words was compiled a tabulation of the word list for scrutiny and later computation was generated. Table 1.1 lists a few of the entries in that compilation. The tabulation consists of five columns. The first column shows the word in its Batua form. The second column shows the syllabic structure of the word. The third column shows the conversion of the word into a modern orthographical equivalent. The fourth column shows a variant computed to show the orthography with single letters for each phone, and the last column shows the word in its original form in Azkue. This shows the processing performed

Table 1.1

Sample of extracted data and primary computations of Azkue monomorphemic word list  
(Ao = Azkue alternative orthography, Ez = Euskalzaindia orthography)

| Batua   | Consonant-vowel diphthong sequence | Modern orthographical equivalent | Single letter for each phone | Alternative form | Original Azkue form |
|---------|------------------------------------|----------------------------------|------------------------------|------------------|---------------------|
| A       | V                                  | a                                | a                            | —                | A                   |
| aha     | VCV                                | aha                              | aha                          | —                | AHA                 |
| ahabia  | VCVCVV                             | ahabia                           | ahabia                       | —                | AHABIA              |
| ahabi   | VCVCV                              | ahabi                            | ahabi                        | ahabi (Ez)       | AHABIA              |
| ahago   | VCVCV                              | ahago                            | ahago                        | —                | AHAGO               |
| aharatz | VCVCCVC                            | aharzaZ                          | aharatz                      | aharatz (Ao)     | AHARTZARTZ          |

on the data set and enables the reader to reconstruct the sequence and rules of processing, from column five to one. This table is the basis of all analytical processing and the records are preserved in this form throughout all other procedures. Orthographic variants of the same words are removed manually at a later stage in the processing.

## 2. Data Analysis

### 2.1. Identifying monomorphemic words

The complete Azkue dictionary consists of 39,664 headwords of which 9913 are annotated as monomorphemic. There are an additional group of 1113 orthographic variants of monomorphemic headwords, yielding a total of 11026 word forms. The next stage of processing identified the words that are accepted by modern lexicographers as current, either by use or because of historical relevance. Words not identified in this group have fallen from favour because of antiquity alone or because of suspicions by latter day experts as to their authenticity. We divided the list into two groups which we call Common, for the words found in *at least* one modern lexicon and Uncommon for the words not found in *any* modern lexicon. The process used to create this subdivision was to compare the list of Azkue's monomorphemic words in their Batua orthography with each of the lexicons of four modern dictionaries, hereto labelled as Aulestia (1984), Kintana (1990), Morris (1998) and Sarasola (1995). A word that could be found in any one of these lexica was added to the Common list, otherwise it was placed in the Uncommon list. A word that is placed in the Common list has its orthographic variants removed from the Uncommon list. Later statistical processing has been performed on both lists in an attempt to identify structural differences should there be any.

Table 2.1 indicates the number of words from Azkue's monomorphemic Common list which can be found in each lexicon. The number of matches for each dictionary can be seen in the fourth column. These matches have been attached to

Table 2.1

Frequency of Common words represented in each lexicon and combination of lexica

| Dictionary                             | Headwords | Unique words | %      | Total words |
|----------------------------------------|-----------|--------------|--------|-------------|
| Aulestia                               | 49,600    | 275          | 4.40   | 3,407       |
| Aulestia & Kintana                     |           | 521          | 8.33   |             |
| Aulestia & Morris                      |           | 17           | 0.27   |             |
| Aulestia & Sarasola                    |           | 66           | 1.05   |             |
| Aulestia & Kintana & Morris            |           | 133          | 2.13   |             |
| Aulestia & Kintana & Sarasola          |           | 605          | 9.67   |             |
| Aulestia & Morris & Sarasola           |           | 68           | 1.09   |             |
| Aulestia & Kintana & Morris & Sarasola |           | 1,790        | 28.61  |             |
| Kintana                                | 43,553    | 1,561        | 24.95  | 5,407       |
| Kintana & Morris                       |           | 235          | 3.75   |             |
| Kintana & Sarasola                     |           | 311          | 4.97   |             |
| Kintana & Morris & Sarasola            |           | 251          | 4.01   |             |
| Morris                                 | 23,373    | 58           | 0.93   | 2,647       |
| Morris & Sarasola                      |           | 95           | 1.52   |             |
| Sarasola                               | 30,688    | 271          | 4.32   | 2,851       |
| Total                                  |           | 6,257        | 100,00 |             |

their entries in the database record. The resulting computation produced a list of 6257 Common words and 4772 Uncommon words.

As one of the objectives of this work is to identify the potentially older extant words of Basque, it is necessary to deal with the problem of the movement of modern phonology away from earlier forms. The work of Mitxelena (1985) and others give some indication of the orthographic elements that are likely to indicate early phonology, and particularly those elements that represent more recent developments and should therefore indicate late phonology, such as *f*, *j*, *ñ*, *tx*, *x* and *y*. Using this orthography the Common and Uncommon lists were divided further, yielding a subdivision of the data into old phonology and modern phonology.

Furthermore, there is another subdivision that can be made. The work of Mitxelena has led to a description of the structural forms of words in early Euskara, i.e. the period around the time of Roman contact, which Trask (1997) calls Pre-Basque. This structural description constitutes a set of rules which enables one to divide the data into word sets that do and do not conform to it. The application of these rules then divide the Old-Phonology sets into two sets, each of which we have labelled EARLY and LATE indicating structures in early-old-Basque and late-old-Basque respectively. We have performed the same statistical analysis on each of the word datasets, four old and two modern, with the aim of identifying structural consistencies and differences between them. The frequencies of the datasets for all of Azkue's monomorphemic words are shown in table 2.2.

Table 2.2

Subdivisions of Azkue's monomorphemic words into operational datasets

| Datasets periods | Common | Uncommon |
|------------------|--------|----------|
| Early (old)      | 3337   | 2034     |
| Late (old)       | 2210   | 1858     |
| Modern           | 707    | 880      |
| Total            | 6,254  | 4,772    |

At this point, the data can be processed automatically into one more categorisation, that is, the number of syllables in each word. Each cell in Table 2.2 can be thought of as made up of smaller cells of words grouped by number of syllables. While most words fall within the limit of three syllables, there are words with as many as eight syllables. Working progressively up through the syllable sizes is important for future research as compounding is a productive process of word formation in contemporary Basque, and seemingly this has always been the case. This is evidenced by the ratio of monomorphemic to compound and derivative words in Azkue's dictionary of about 1:4. Hence, to be able to produce a more accurate analysis of the list of Azkue's monomorphemic words, those which have fewer syllables need to be identified first.

We do not wish to imply that every word in the classes of Modern Phonology are necessarily recent additions to the lexicon, but only that *prima facie* they are not old words because of their contemporary orthography. With careful study, some of these words may well have earlier forms that can be included in the other lists. Nevertheless, we have processed both the Modern and the Uncommon lists as far as it is possible according to the same process as the Old-Phonology, Late and Early lists.

## 2.2. Syllable Analysis-Identifying Monosyllabic Words

Determination of the set of monosyllabic words in each of the datasets was done readily with a computer program. However, at this point a significant amount of human processing was introduced. In particular the orthographic form of a word belies many words of different meanings and forms. So the specific contents in the Azkue dictionary and other historical sources were scrutinised for relevant information about the phonological and orthographical shape of each word.

The two principal references for this work are the incomplete etymological dictionary of Agud and Tovar (1989) and Mitxelena's *Fonética histórica vasca (FHV)* (1985). Relevant comments from both were added as data, such as historical derivations and reconstructions as well as any extra information on alternative orthographies. This data forms the core data of the monosyllable analytical system and is stored in an XML format. It has 456 words with 1129 senses and runs to over 100 pages of printed text and is available from the authors.

The usefulness of computer processing has also been brought to bear on illuminating the range of monosyllabic words. From the phonological rules of early Basque all possible words supposedly available can be generated. A total of 912 putative monosyllabic words are derivable from these rules and presented in Appendix A1. They can act as a reference to the analysis of the etymology of known words and provoke questions as to why some phonological combinations were unused.

### 2.3. Monosyllabic words found in other Word Classes

There are other relevant word groups independent of the basic groups already derived from Azkue as a source of monosyllabic words. Four such groups are the synthetic verbs, the *i*-verbs, the *n*-verbs and the *tu/du*-verbs. The latter three are the verbs that end in *-i*, *-n* or *-tu/du*.

The list of synthetic verbs consist of 26 verbs which still retain a conjugational system, although it is clear that there was a larger number in the past and nowadays even some of the known forms have become obsolete. These verbs are easily identified (Table 2.3) and some of their stems can reasonably be used as another monosyllable dataset for this analysis. For a complete table see the Appendix A2.

Table 2.3  
Synthetic Verbs

| Synthetic verbs |         |          |
|-----------------|---------|----------|
| Atxiki          | esan    | iritzi   |
| eduki           | etorri  | irudi    |
| egin            | etzan   | izan     |
| egon            | ezagutu | jakin    |
| ekarri          | ibili   | jario    |
| eman            | ihardun | jarraiki |
| entzun          | ikusi   | joan     |
| erabili         | irakin  | ukan     |
| eraman          | iraun   |          |

A purportedly older phenomenon is verbs with an *-i* ending. It is speculated with some conviction that this is a dative ending once productive for verbs, but no longer, which has become lexicalised for some verbs (Trask 1997). Removing the ending also reduces the number of syllables, rendering some of the verbs monomorphemic. These words are identified by a manual analysis of each of Azkue's senses within the entries. However, some of those senses are not verbs. Table 2.4 shows the list of verbs ending in *-i* and which were identified as monosyllabic within these constraints.

The historical analysis of Basque indicates that the verbalising suffix *-tu/du* was borrowed from Latin. Hence, the deletion of this suffix in a bi-syllabic word will

**Table 2.4**  
Monosyllabic Verbs ending in *-i*

| <i>-i</i> -VERBS |        |        |               |         |
|------------------|--------|--------|---------------|---------|
| babi             | deitzi | eutzi  | hazi          | jauntsi |
| bazi             | ebili  | giri   | hertsi        | sari    |
| bitzi            | elki   | hartzi | huzi          | sarri   |
| daitzi           | euki   | hasi   | jarri         | zezi    |
| dauzi            | eurki  | hautsi | jaun (jaurri) | zoli    |

render the word-stem monosyllabic. However, as with the *-i* verbs, some such words are not verbs and manual analysis of each candidate was made to insert them into this list.

**Table 2.5**  
Monosyllabic Verbs ending in *-tu/du*

| <i>-tu/du</i> -VERBS |             |       |
|----------------------|-------------|-------|
| aitu                 | heldu/heltu | gertu |
| hantu                | histu       | peitu |
| hartu                | galdu       | zutu  |
| bortu                | gandu       |       |

There is one other verb class known to be old but which has uncertain interpretation. This class is the verbs with an *-n* ending, which is thought to represent some sort of nominaliser. There is only one monosyllable in this class, *jan*.

#### 2.4. Explanations for the Distribution of Common & Uncommon Words

One Basque Lexicographer has offered this assessment for the membership of words in the Uncommon list (Morris, priv. comm, 2000). There are four principle reasons which could account for the rather large “uncommon” list.

1. Some are pure dialectal forms: *arroltza* = *arrautza*; *zuzna* = *susma*; *aztore* = *aztore* (even though the meaning is different).
2. Some of the words are mere localisms that may not even exist in the place that Azkue cites: *auteresti* (boast), *berru* (salamander)
3. Many of the words are from the extinct Erronkari dialect, hardly worthy of inclusion in a modern Basque dictionary destined for use throughout the Basque Country or obscure words from the small Zuberoan dialect.
4. Some of the words are so steeped in rural knowledge and hence so obscure, that their inclusion in modern dictionaries was thought unnecessary, such as words for a chestnut burr, etc. or words for an obscure, probably forgotten piece of farmer ingenuity such as words for a hinge or padlock.



## 2.5. The Compiled list of Monosyllables

The lengthy process of extracting words in their appropriate form produced a total of 517 monosyllabic words. This includes 506 from Azkue and another 11 derived from all the other sources already described. The distribution of words according to the six primary classes are shown in Table 2.7. This tabulation is not the final distribution of words, but only what is deducible from careful matching of headword entries from Azkue and the various modern dictionaries of Aulestia, Kintana, Morris and Sarasola. This table is modified by the analysis of the detailed etymology of each word. A list of the monosyllables that are omitted from the Azkue list but found in Sarasola's dictionary can be found in the Appendix (A3).

Table 2.7

Distribution of monosyllabic words over 6 classes prior to etymological analysis

| Datasets periods | Common | Uncommon |
|------------------|--------|----------|
| Early (old)      | 211    | 26       |
| Late (old)       | 97     | 52       |
| Modern           | 81     | 50       |
| Total            | 389    | 128      |

## 3. Phonological Profile of Monosyllabic Basque

This analysis covers the compiled list of monosyllables in their broad historical categories and discusses to a lesser extent the distributions across parts of speech.

### 3.1. The Compilation of Word Classes

The monosyllables of Early Euskara along with their translations into English and the internal cross-referencing of senses have been compiled in a table. However, this table is too large in size to appear in this paper. Suffice to say here that entries have been indexed into time periods as well as divided into parts of speech and that three different sources aforementioned have been consulted to determine whether the entry can or cannot be considered a monosyllable. These sources also present the evidence necessary to make a decision as to the form the word would or would not have had in early historical times. These categorical decisions in effect changed the distribution of monosyllabic words across categories to the revised version of Table 2.7, which is presented in Table 3.1. The word lists for each class are presented in Appendix A4.

**Table 3.1**

Distribution of monosyllabic words in 6 classes after etymological analysis

| Datasets periods | Common | Uncommon |
|------------------|--------|----------|
| Early (old)      | 123    | 11       |
| Late (old)       | 102    | 48       |
| Modern           | 39     | 17       |
| Total            | 264    | 76       |

### 3.2. Phoneme Distributions in Historical Classes of Monosyllabic Words

The distribution of the broad phonemic inventory over the 6 word classes has been compiled into a summary in A5 and an abbreviated summary in Table 3.2. Detailed inventories for each class are presented in the Appendix A6. The interpretation of these results must be treated carefully lest one falls into the trap of arguing the results show independent verification of the Mixelena model of Pre-Basque. One should remember that the structure of Early, Late and Modern classes has been built to represent the model. Therefore, firstly we must analyse the results to determine if the distributional characteristics are consistent with the heuristic assessment of commentators (as no quantitative study of words in Basque has been published previously). And secondly, the results also be analysed contrastively to assess if the Uncommon partners reveal variations in the generating model, thereby indicating

**Table 3.2**

Percentage frequency of phoneme groups in historical groups of Basque monosyllabic words

| Position in the Syllable | Phonemic Groups | Common Early | Common Late | Common modern | Uncommon early | Uncommon late | Uncommon modern |
|--------------------------|-----------------|--------------|-------------|---------------|----------------|---------------|-----------------|
| ONSET                    | Zero            | 14           | 11          | 10            | 9              | 10            | 6               |
|                          | Labial          | 14           | 30          | 23            | 36             | 48            | 41              |
|                          | Coronal         | 36           | 39          | 41            | 18             | 25            | 35              |
|                          | Dorsal          | 37           | 20          | 26            | 36             | 17            | 18              |
| MEDIAL                   | Vowel           | 72           | 78          | 72            | 54             | 71            | 82              |
|                          | Diphthong       | 28           | 22          | 28            | 46             | 29            | 18              |
| FINAL                    | Zero            | 33           | 13          | 26            | 18             | 19            | 12              |
|                          | Labial          | 0            | 5           | 3             | 0              | 4             | 0               |
|                          | Coronal         | 67           | 72          | 67            | 82             | 71            | 88              |
|                          | Dorsal          | 0            | 11          | 5             | 0              | 6             | 0               |
| Number of Words          |                 | 123          | 102         | 39            | 11             | 48            | 17              |

its lack of coverage. Commentary on the results below is aimed at indicating elements of the model that are supported as well as variations that appear strong enough to warrant its reassessment.

### 3.2.1. *Common Early Words*

The onset position in these words is distributed as follows, coronals (36%), dorsals (36%), labials (14%) and zero (14%) dominated by *h*, *g*, *z*, *s* with frequencies of 20%, 12%, 15% and 11% respectively. In syllable final position, consonants are only coronals (67%) or zero (33%) dominated by *r*, *n*, *tz* and *ts* at 15%, 14%, 11% and 8% respectively. The medial position has a vowel to diphthong distribution of 72% to 28%.

### 3.2.2. *Common Late Words*

This class is dominated in the onset position by coronals (39%), and unlike the Common Early group, labials (30%) while dorsals are less frequent at 20%. The final word position has an increase in coronals (72%), dorsals (11%) and labials (5%), with a large reduction in zero (13%). In respect to the medial position, the results for this period are similar to the ones obtained in the previous period, vowels dominate at 78% and diphthongs follow at 22%.

### 3.2.3. *Common Modern Words*

These words have a distribution somewhat in between the Common Early and Common Late word classes. The onset position is dominated by coronals with 39%, whilst labials and dorsals appear about equal with 23% and 26% respectively. Coronals dominate the coda position with 67%, while zero is of a lesser frequency at 26%.

### 3.2.4. *Uncommon Early Words*

This class has a small number of words (11), hence the statistics are likely to have more uncertainty than the other classes. The most frequent consonant groups at onset are both labial and dorsal at 36% each. Only coronal and zero items are used in the final position at 82% and 18% respectively. The vowel-diphthong contrast is markedly different to all other groups with ratio of 54% to 46%.

### 3.2.5. *Uncommon Late Words*

At onset, the labials are the most frequent group with 46%, followed by coronals (25%) and dorsals (17%). The vowel-diphthong contrast is similar to other classes at 71% to 29% respectively. The coda position is dominated by coronals at 71% and followed by zero at 19%.

### 3.2.6. *Uncommon Modern Words*

Like the Uncommon Late word group the onset consonants are dominated by the labials (41%) and coronals (35%), the final consonants are mostly coronals (88%), and the vowels (88%) dominate over the diphthongs (12%).

### 3.3. Phoneme Distribution in Word Position

The phonemic profile of the monosyllabic words of Basque is presented in Appendix A5 cross-tabulated by historical class.

#### 3.3.1. Phoneme Distribution in Word Initial Position

Considering the Common classes, it is evident that over time there has been a reduction in the usage of zero at onset, while there is a major shift in the labial consonants from initial *b* to *p*. In the modern era, the emergence of *f* is equally substantiated in the classes of Uncommon words. The development of the consonant pair clusters *pl*, *pr*, *bl*, *br*, *tr*, *dr*, and *dz* appear from onomatopoeic words and it is notable that *r* is present as the second member of each cluster.

The coronal consonants in word initial position also show a trend over the classes with *n*, *s*, *z*, and *l* being preferred in the early period and *t* and *z* in the later period. The presence of *tx* and *x* in the Modern classes is not notable in itself because it is a requirement of the model. However, its presence to the exclusion of all other coronals is notable. The dominant labial is *f*.

The dorsal consonants are dominated by *b*, *g* and *k* in the Early classes with consonant clusters more abundant in the Late classes and greater usage of *k*, with no further development in the Modern classes. The use of *k* is to be contrasted to Trask's comment "the evidence for word-initial *k* in Pre-Basque is scanty and doubtful" (1997: 128). In these results *k* is not only present in 4% of the Common Early set but 18% in the Uncommon Early set, only exceeded by the labial *b* (27%). Other results likewise offer a mild challenge to Trask's comment of the unlikely use of *m* in word initial position with frequencies of 5% and 9% in the Common and Uncommon Early classes respectively.

The distribution of *b* and *m* shows some disparateness with the medial vowels where although there are four examples of *be-* there are none of *\*me-*. This should be viewed in the context that *e* is used very sparingly in all word classes. Another distribution where *m* differs from *b* is that it is found with the diphthong *au* whereas *b* is not. These two facts give some support against the proposal that *m* is a later development from *b*. The evidence goes further to support the replacement of *b* by *f* as there is a total exclusion of *b* in the two classes of Common and Uncommon Modern where *f* makes its only appearance with 10% and 24% frequency respectively. Contrary to Trask's assertion (1977: 134) there is one word in grammatical categories with *m* initial, the pronoun *mu*.

#### 3.3.2. Phoneme Distribution in Word Final Position

The most frequent termination of monosyllabic words over all classes is zero, consistent with the universal language dislike of codas. Out of the closed syllables, only coronals appear word finally in the following order: *r* (15%), *n* (14%), *tz* (11%) and *ts* (8%). There are even higher rates for the latter three at 27%, 18%, and 27% in the Uncommon class with frequency reductions to zero (18%) and *r* (0%). Further differences in the Uncommon Early class are the disappearance of *l*, *ltz*, and *rtz*.

The distributions of *l* and *r* do not appear to enlighten the problem of the merging of *l* into *r*. In the Common Early class, *r* is twice as frequent as *l*, but in the two later Common classes they are both infrequently represented. For the Uncommon classes

neither is present in the Early class and they are mutually exclusive in the later two classes. The one hint that they are mutually exclusive is the quite different distribution of their preceding vowel/diphthong where *l* has *i*, *ai* and *oi* and *r* has *o*, *u* and *au*, although both have *a* and *e* in the Common Early class.

The Common and Uncommon Late classes show an appearance of consonant clusters not present in the Early classes in this position. Noticeable increases in Common Late are *nk* (8%), *sk* (10%), *k* (11%), *z* (9%), *st* (9%) and *t* (8%). There is also the appearance of the labial *p* (5%).

The Common Modern class stands out for its high use of zero (26%) and *n* (15%). Uncommon Modern is distinctive for its relatively small use of zero (12%) and high use of *st* (12%), *tx* (29%), and *t* (18%).

The most frequent consonant cluster pairs are *sk*, *st*, *nk*, *np*, *nt*, *rt* and *st*. It is notable that *t* is used in combination with all other consonants and that all first members of the clusters are coronals which is to be contrasted to the collection of clusters at onset with an equal distribution of labials and coronals.

The status of the consonant clusters *rtz*, *ntz*, and *ltz* are uncertain in Basque etymology with debate as to whether they are single phonemes or consonant clusters. The statistical distribution over the sequence of the classes in this study shows some marked variation warranting interpretation. The cluster *rtz* is only found in Common Early and Common Late classes and *ltz* only in Common Early. On the other hand *ntz* is found well distributed across all 6 classes suggesting it has always been productive whereas the others fell from productive use after the Early period. Furthermore the variant cluster of *nts* appears in the Uncommon Late and Modern classes, and *rts* only appears in the Uncommon Modern class with no *lts* variant in any class. Given that all these forms are permissible under the Mixelena model of Pre-Basque (Trask 1997: 127) it may be worthwhile to include them in the inventory of Early Common words. These results could be interpreted as supporting the thesis that *ntz* is a true phoneme, and that *ltz* and *rtz* are the result of occasional syncope, while *nts* and *rts* remain enigmatic.

### 3.3.3. *Vowel and Diphthong Distribution in word Medial Position*

A summary picture of the usage of vowels and diphthongs in each historical class is presented in Table 3.4 and more details on the relationships between vowels and diphthongs and onset and final consonants is presented in tables A6-A8 in the Appendix. They show that for Common Early the most prevalent vowels are *a* (18%), *o* (16%), *u* (15%), and *i* (14%). The Common Late results show a preponderance of *a* (28%), *i* (20%), *u* (16%), *o* (10%) but a very low score for *e* (4%). The Common Modern results indicate the strong role of *a* (26%), and *i* (21%). Uncommon Early has only a few words and shows a trend for most usage of *a* (27%). Uncommon Late shows a slight shift in this pattern with *i* the most frequently used at 29%, *a* at 17%, and the diphthong *au* 17%. Uncommon Modern follows the same trend with *i* (24%), *u* (24%), *a* (18%), and *o* (18%).

The outstanding fact in the usage of vowels and diphthongs is the restricted exploitation of *e*, which is the least frequently used vowel in all classes while *a* and *i* are the most frequent. The diphthongs are thinly represented in most classes except in Common Early and Common Late but dominated by *au* and to a lesser extent *ai*.

**Table 3.4**  
Frequencies of vowels and diphthongs in monosyllables for historical classes of Basque

| Phonemes        | Common Early | Uncommon early | Common Late | Uncommon late | Common modern | Uncommon modern |
|-----------------|--------------|----------------|-------------|---------------|---------------|-----------------|
| <i>a</i>        | 22           | 3              | 29          | 8             | 10            | 3               |
| <i>e</i>        | 11           | —              | 4           | 3             | —             | —               |
| <i>l</i>        | 17           | 1              | 20          | 14            | 8             | 4               |
| <i>o</i>        | 20           | —              | 10          | 4             | 5             | 3               |
| <i>u</i>        | 19           | 2              | 16          | 5             | 5             | 4               |
| <i>ai</i>       | 11           | 2              | 2           | 2             | 5             | —               |
| <i>au</i>       | 9            | 2              | 12          | 8             | 3             | 1               |
| <i>ei</i>       | 3            | —              | 3           | 1             | 1             | 1               |
| <i>eu</i>       | 1            | —              | 1           | 1             | 1             | —               |
| <i>oi</i>       | 7            | —              | 4           | 1             | 1             | —               |
| <i>ui</i>       | 3            | 1              | 1           | 1             | —             | 1               |
| Number of words | 123          | 11             | 102         | 48            | 39            | 17              |

### 3.4. Review of Phonemic Distribution by Parts of Speech

The previous sections have concentrated on reviewing the overall distribution of phonemes, yet within categories of parts of speech there are distributions at variance with the overall patterns. We have reproduced the detailed tables representing the figures in Table 3.5 in Appendix A6 for each cell with a frequency greater than 10 as any smaller values are less likely to be indicative of systematic trends.

**Table 3.5**  
The frequencies of part of speech classes in the monosyllabic words of Basque for 6 historical classes

| Part of Speech | Common Early | Common Late | Common Modern | Uncommon Early | Uncommon Late | Uncommon Modern |
|----------------|--------------|-------------|---------------|----------------|---------------|-----------------|
| Nouns          | 91           | 36          | 21            | 7              | 22            | 10              |
| Pronouns       | 14           | 6           | 4             | 1              | 5             | —               |
| Adjectives     | 26           | 14          | 5             | 2              | 10            | 3               |
| Adverbs        | 9            | 4           | 1             | 1              | 1             | —               |
| Determiners    | 8            | 2           | —             | —              | —             | —               |
| Verbs          | 17           | 7           | 3             | 1              | 2             | —               |
| Interjections  | 20           | 17          | 11            | —              | 7             | 4               |
| Onomatopoeia   | 4            | 42          | 6             | —              | 5             | 3               |

### 3.4.1. Nouns

The largest inventory of words is nouns and the phoneme distributions are produced in detail in Appendix A6.1-6 for the 6 periods. For Common Early nouns, at onset coronals and dorsals are most represented with 37% of each and labials and zero with 13% and 12 % respectively. Within those groups, the most frequent phonemes are *h* (22%), *z* (13%) and *s* (12%). The word final consonants are *n* (15%), *r* (14%), *tz* (13%), *ts* (10%). The medial position is represented by 67% vowels and 33% diphthongs with the most common vowel being *a*, followed by *i*, *o*, *u* and the diphthong *ai*.

The set of only seven Uncommon Early nouns is not large enough to make reliable assessments of the overall distributions. However, two obvious differences are the higher representation of *b* as initial onset at 29% and *ts* as word final with 43%.

Common Late nouns are dominated at onset by *p* (25%) and *t* (22%). The word final consonants are thinly distributed across 16 clusters with zero (17%), *t* (14%) and *k* (11%) the most dominant. The most frequent vowels are *a* and *u* and there is a dispersion of diphthongs over *ai*, *au*, *ei*, *oi*.

Uncommon Late nouns show a marked preference for *p* (27%) at onset and zero (18%) in the word final position. The preference for vowels is *i* and *a* and for the diphthong *au*.

Common Modern shows its strongest preference at onset for *tx* (28%) and *j* (33%). In the word final position the preferences are zero (24%), *n* (19%) and *tx* (14%). The most common vowel and diphthong are *a* and *ai*.

Uncommon Modern is a set of only 10 words, and as such trends are not very reliable. The most common onset phonemes are *f* (20%) and *tx* (20%). The most preferred word final consonant is *tx* (30%) and the most frequent medial vowels are *i*, *a* and *u*.

### 3.4.2. Pronouns

The only class of pronouns where trends may be reliable is the Common Early, with a set of 14 words (A6.7). At onset *h* (29%), *g* (21%), *n* (21%) and *z* (14%) are the most frequent. Only 3 items in word final position are present and they are zero (57%), *n* (21%) and *r* (21%). The vowels are evenly used along with the diphthongs *au*, *eu*, and *oi*.

### 3.4.3. Adjectives

There are only 3 sets of adjectives with sufficient class size to provide a reasonable picture of trends. They are Common Early (26), Common Late (14) and Uncommon Late (10) (Tables A6.8-10).

The Common Early class uses *h* (23%), *g* (12%), *s* (23%) and *z* (15%) at onset and as word final *ts* (23%), *tz* (19%), *r* (15%), *n* (12%), *l* (12%), and zero (15%). All vowels are used but dominated by *i*, and diphthongs *ai*, *au* and *oi* are used.

The Common Late class prefers at onset *t* (29%) *tz* (14%), *z* (14%), *d* (14%), and *p* (14%). The word final position most frequently uses *t* (21%) and *rt* (14%) with a single occurrence of 9 other consonant clusters. The most frequent vowels are *u* and *i* and the diphthong *oi*.

The Uncommon Late class prefers at onset *p* (20%) and *m* (20%) and at word final *ts* (20%) and *s* (20%). The vowels are all used and the diphthongs *ai*, *au* and *eu*.

3.4.4. Verbs

The only class of verbs of sufficient size fin which to observe trends is Common Early (A6.11). At onset *b* (29%) and *g* (18%) are the most prevalent, and for word final, *r* (35%) and *l* (18%). The vowels *a*, *e*, and *u* are used equally frequently and the only diphthong used is *au*.

3.4.4.1. Comparison to Synthetic Verbs

The phoneme distribution of the Synthetic verbs is shown in comparison with Common Early words and verbs distributions in Table 3.6 below. The onset consonants are zero (18%), labials (24%), coronals (24%) and dorsal/gutturals (35%), with the most frequent phonemes of *b* (12%), *m* (12%), *k* (24%), and *g* (24%). This shows significantly higher use of *k* and the labials compared to Common Early words and the verbs, with a concomitant reduction in the use of *b*. Clearly, this further contrasts with Trask’s (op. cit.) view that *k* is used sparingly in Pre-Basque.

Table 3.6

Comparison of the relative frequencies (%) of the most frequent phonemes for Synthetic Verbs and Common Early words and Verbs

|           | Preceding Consonants |          |          |          |          |          |          |          |          | Vowels | Succeeding Consonants |           |           |          |          |          |
|-----------|----------------------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|--------|-----------------------|-----------|-----------|----------|----------|----------|
|           | Zero                 | <i>b</i> | <i>M</i> | <i>n</i> | <i>s</i> | <i>z</i> | <i>k</i> | <i>H</i> | <i>g</i> | V      | Zero                  | <i>ts</i> | <i>tz</i> | <i>n</i> | <i>r</i> | <i>l</i> |
| Synthetic | 18                   | 12       | 12       | 0        | 6        | 0        | 24       | 0        | 12       | 100    | 6                     | 0         | 6         | 53       | 12       | 12       |
| CE Words  | 11                   | 10       | 5        | 4        | 11       | 15       | 3        | 21       | 13       | 71     | 31                    | 9         | 11        | 15       | 16       | 7        |
| CE Verbs  | 6                    | 6        | 0        | 6        | 12       | 6        | 0        | 29       | 18       | 88     | 24                    | 6         | 6         | 6        | 35       | 18       |

The most frequent consonants in word final position are distributed in *n* (53%), *l* (12%) and *r* (12%). Thus *n* is the dominant phoneme relative to Common Early words and verbs but there is also usage, even if low, of zero and *r*.

The most frequent vowels are *a*, *i* and *u* with no usage of *e* nor diphthongs whatsoever. Only vowels are used in synthetic verbs which is 12-29% higher than the Common Early classes.

The results from Table 3.7 compared to Table 3.8 indicate *-i* and *-n* are mutually exclusive for monosyllabic verbs because after a final *-i* is removed there are no final *-n* consonants. So *-i* is not attached after *-n* but is attached after *-d*, *-k*, *-l*, *-r*, *-s*, *-tz*. These distributions support Trask’s thesis (1997: 212) for the role of *-i* as creating a perfective particle and the unexpected appearance of *-i* in their combining forms in northern dialects.

Table 3.7

Frequency of final phones of 26 synthetic verbs

| <i>i</i> | <i>n</i> | <i>o</i> | <i>u</i> |
|----------|----------|----------|----------|
| 10       | 14       | 1        | 1        |

Table 3.8

Frequency of final phones of 26 Synthetic verbs after final i is removed

| <i>d</i> | <i>k</i> | <i>l</i> | <i>n</i> | <i>o</i> | <i>r</i> | <i>s</i> | <i>tz</i> | <i>u</i> |
|----------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|-----------|----------|
| 1        | 3        | 2        | 14       | 1        | 2        | 1        | 1         | 1        |



### 3.4.5. Summary

The comparison of the various part of speech classes reveals a number of interesting variations.

In Table 3.9 it can be seen that zero is about twice as frequent at onset for nouns than for other word types. No pronouns begin with *b* while it is equally frequent for nouns, adjectives and verbs. The use of *n* at onset restricted almost solely to pronouns is distinctive along with the absence of *s*, which is preferred mostly for adjectives at twice the rate for nouns and verbs. Compared to all three classes of nouns, pronouns and adjectives, *z* is used at half the frequency for verbs. Generally, *b* is the most frequent phoneme used for all word types with *g* the second most common apart from adjectives.

**Table 3.9**  
Comparison of the relative frequencies (%) of the most frequent phonemes  
for Common Early word classes by Part of Speech type

|            | Preceding Consonants |          |          |          |          |          |          | Vowels | Succeeding Consonants |           |           |          |          |          |
|------------|----------------------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|--------|-----------------------|-----------|-----------|----------|----------|----------|
|            | Zero                 | <i>b</i> | <i>n</i> | <i>s</i> | <i>z</i> | <i>h</i> | <i>g</i> | V      | Zero                  | <i>ts</i> | <i>tz</i> | <i>n</i> | <i>r</i> | <i>l</i> |
| Nouns      | 12                   | 8        | 1        | 12       | 13       | 22       | 12       | 67     | 28                    | 10        | 13        | 15       | 14       | 6        |
| Pronouns   | 7                    | 0        | 21       | 0        | 14       | 29       | 21       | 77     | 57                    | 0         | 0         | 21       | 21       | 0        |
| Adjectives | 8                    | 8        | 0        | 23       | 15       | 23       | 12       | 77     | 15                    | 23        | 19        | 12       | 15       | 12       |
| Verbs      | 6                    | 6        | 6        | 12       | 6        | 29       | 18       | 88     | 24                    | 6         | 6         | 6        | 35       | 18       |

The medial phonemes show a greater preference for vowels over diphthongs for verbs (88%) but to a much less degree for nouns (67%).

The final word position shows the most distinctive bias in pronouns with 57% zero, while the other classes are less than half that amount. Pronouns also show a distinct bias for only coronals *n* and *r*, whereas adjectives show the highest preference for *ts* and *tz*. While nouns have the most balanced distribution across all phonemes, the verbs have a distinct preference for final *r*, *l* and zero.

### 3.5. Review of Minimal Lists

The role of Interjections and Onomatopoeia is uncertain in defining the phonemic repertoire of a language and so a further analysis is performed with them excluded from the word inventory. To further simplify the statistical profile of the inventory any word duplicates are omitted in computing Table 3.10. (Whole tables shown in Appendix A7).

The position of onset has more phonemic variation than that of the final position. While zero is used relatively constantly varying from 4-11% across historical classes, the labials, coronals and dorsals have greater variation. In the move from Common Early to Common Late, there is an increase in the use of labials and coronals with a concomitant decrease in dorsals with a shift in the opposite direction for all three in moving to Common Modern. The same trend is

found in moving from Uncommon Early to Uncommon Late. However in moving from Uncommon Late to Uncommon Modern, the dominant use of coronals increases, while the use of dorsals continues to decrease.

In the word final position the trends are more stable. Labials and dorsals are used only infrequently in all classes. The zero in final position drops considerably from Common Early to Common Late, but rises again in Common Modern; whereas it falls across the three Uncommon classes. This position is dominated by the coronals with relatively stable use across the three Common classes and increasing use across the Uncommon classes.

In the medial position the same trend for vowels contrasted to diphthongs is seen as with many other cases. There is a rise in the relative frequency of vowels from Common Early to Common Late, which falls back significantly in moving to Common Modern. However, there is a continuous increase in the use of vowels relative to diphthongs moving from Uncommon Early to Modern.

**Table 3.10**

Relative frequencies (%) of phonemes of monosyllables in historical Basque, excluding Interjections, Onomatopoeia and duplicates (Counts are presented in brackets)

| Word Position   | Phonemic Groups | Common Early | Common Late | Common modern | Uncommon early | Uncommon late | Uncommon modern |
|-----------------|-----------------|--------------|-------------|---------------|----------------|---------------|-----------------|
| ONSET           | Zero            | 11 (13)      | 4 (2)       | 3 (1)         | 9 (1)          | 8 (3)         | 8 (1)           |
|                 | Labial          | 15 (17)      | 33 (17)     | 24 (7)        | 36 (4)         | 47 (17)       | 33 (4)          |
|                 | Coronal         | 37 (43)      | 50 (26)     | 41 (12)       | 18 (2)         | 31 (11)       | 42 (5)          |
|                 | Dorsal          | 37 (43)      | 13 (7)      | 31 (9)        | 36 (4)         | 14 (5)        | 10 (2)          |
| MEDIAL          | Vowel           | 71 (82)      | 79 (41)     | 66 (19)       | 55 (6)         | 75 (27)       | 83 (10)         |
|                 | Diphthong       | 29 (34)      | 21 (11)     | 34 (10)       | 45 (5)         | 25 (9)        | 17 (2)          |
| FINAL           | Zero            | 31 (36)      | 13 (7)      | 24 (7)        | 18 (2)         | 14 (5)        | 8 (1)           |
|                 | Labial          | 0 (0)        | 2 (1)       | 0 (0)         | 0 (0)          | 0 (0)         | 0 (0)           |
|                 | Coronal         | 70 (80)      | 77 (40)     | 72 (21)       | 82 (9)         | 78 (28)       | 92 (11)         |
|                 | Dorsal          | 0 (0)        | 8 (4)       | 3 (1)         | 0 (0)          | 8 (3)         | 0 (0)           |
| Number of Words |                 | 116          | 52          | 29            | 11             | 36            | 12              |

#### 4. Conclusions

The various analyses presented in this paper show that there is a certain amount of the monosyllabic lexicon of Basque that is conformant with Mitxelena's model

of Pre-Basque. However it points to a number of problems in the comprehensive analysis of the lexicon as well as inconsistencies between the distributional characteristics and the heuristics devised by commentators up to this point in time.

Our analysis of the monosyllabic words is not intended here as a definitive assessment or otherwise of the Mitxelena model but rather the beginnings of a statistical examination that is thorough in its methods and application so that no evidence is left unassessed. The use of computer processing has assisted at many levels in the process. Firstly, to verify and merge the various sources of the lexicon. Secondly, to present the many different evidences in a systematic and coherent manner, in a HTML table, that ensures the coverage of sources is comprehensive and search and retrieval of the evidences is maximally facilitated. Finally the computation functions of spreadsheets are used to generate tabulations of all configurations of the data so as to assist multiple viewpoints from which to scrutinise the data.

Our analysis points to the need for a small number of innovations in the model of the development of modern Basque from its ancient forms. Namely:

- the usage of the phonemes *b* and *m* may be more complicated than a simple pathway of *b* giving way to *m*.
- the distributional differences between the usage of phonemes between synthetic verbs and finite verbs requires explanation.
- the paucity of the vowel *e* in all word classes.
- the difference in the usage of diphthongs against vowels in all word classes except nouns.
- the assessment that the consonant cluster of *ntz* for word final position is more likely to be a single consonant whereas *rtz* and *ltz* are less likely to be so.
- Stronger evidence for the use of *k* at word onset in early Basque.
- Stronger evidence for the use of *h* at word onset in early Basque.

This analysis only touches in the simplest way the potential to mine and understand of the etymology of Basque from the monosyllabic word list using computer supported methods. The authors hope that with provision of their data in computer readable form and their methods in a reproducible description that others can take on the larger task from their simple beginnings.

## 5. Acknowledgments

The authors would like to thank everybody whose contribution, regardless of size, aided the completion of this project and indeed made this project possible. Our academic colleagues, members of the IXA talde: Xabier Artola, Iñaki Alegria, Eneko Agirre and Xabier Arregi who provided many electronic resources. Linguists Jose Ignacio Hualde, Beñat Oyharçabal, Jon Ortíz de Urbina, the late Larry Trask, Mikel Morris, Joseba Lakarra, Xabier Ormazabal and Myriam Uribe-Etxebarria for their continued encouragement. Much of the programming effort was injected by Eva Heinrich, Qiao Ngyuen and Robert Munro.

## 6. References

- Agud, M. & Tovar, A., 198), *Diccionario etimológico vasco*. Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia.
- Atkins, B. T. et al., 1996 (3rd ed.), *Collins French concise dictionary*. HarperCollins Publishers: Glasgow.
- Aulestia, G., 1984, *Basque-English dictionary*. University of Nevada Press: Reno.
- Azkue, R. M., 1984, *Diccionario vasco-español-francés*. Euskaltzaindia: Bilbo.
- Delbridge, A. et al (eds.), 1982, *The Macquarie dictionary*. Macquarie Library Pty Ltd: Dee Why.
- ARTFL, French-English Dictionary. Url: [http://humanities.uchicago.edu/forms\\_unrest/FR-ENG.html](http://humanities.uchicago.edu/forms_unrest/FR-ENG.html).
- ARTFL Project: Webster's Revised Unabridged Dictionary, 1913 Edition. Url: [http://humanities.uchicago.edu/forms\\_unrest/webster.form.html](http://humanities.uchicago.edu/forms_unrest/webster.form.html).
- García-Pelayo y Gross, R., 1986, *Larousse: nuevo diccionario manual ilustrado*. Printer Industria Gráfica S.A.: Barcelona.
- Glare, P. G. W. (ed.), 1973, *Oxford Latin Dictionary*. London: Oxford U.P.
- Larousse, 1998, *Diccionario español-francés/français-espagnol*. Larousse Editorial, S.A.: Barcelona.
- Mitxelena, K., 1985, *Fonética histórica vasca*. Exma. Diputacion Foral de Gipuzkoa: San Sebastian.
- Morris, M., 1998, Morris Student Plus: *Euskara-ingelesa/English-Basque*. Klaudio Harluxet Fundazioa: Donostia
- Styles Carvajal, C. & Horwood, J. (eds.), 1996, *The concise Oxford Spanish dictionary*. Oxford U.P. Oxford,
- Sarasola, I., 1995, *Euskal histegia*. Kutxa Fundazioa: Donostia.
- Trask, R. L., 1997, *The history of Basque*. Routledge: London.
- U.Z.E.I., 1990, *Biologia, landare eta animalien izenak izendegia*. Elkar S.A: Donostia.

## APPENDIX

## A1. List of all possible monosyllables from the rules of Mitxelena's model of Pre-Basque (the Early period)

|        |        |        |        |        |        |        |        |        |        |
|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| ail    | ailtz  | ain    | aintz  | air    | airtz  | aits   | aitz   | al     | altz   |
| an     | antz   | ar     | artz   | ats    | Atz    | aul    | aultz  | aun    | auntz  |
| aur    | aurtz  | auts   | autz   | ba     | Bai    | bail   | bailtz | bain   | baintz |
| bair   | bairtz | baits  | baitz  | bal    | Baltz  | ban    | bantz  | bar    | bartz  |
| bats   | batz   | bau    | baul   | baultz | Baun   | bauntz | baur   | baurtz | bauts  |
| bautz  | be     | bei    | beil   | beiltz | Bein   | beintz | beir   | beirtz | beits  |
| beitz  | bel    | beltz  | ben    | bentz  | Ber    | bertz  | bets   | betz   | beu    |
| beul   | beultz | beun   | beuntz | beur   | beurtz | beuts  | beutz  | bi     | bil    |
| biltz  | bin    | bintz  | bir    | birtz  | Bits   | bitz   | bo     | boi    | boil   |
| boiltz | boin   | bointz | boir   | boirtz | boits  | boitz  | bol    | boltz  | bon    |
| bontz  | bor    | bortz  | bots   | botz   | Bu     | bui    | buil   | builtz | buin   |
| buintz | buir   | buirtz | buits  | buitz  | Bul    | bultz  | bun    | buntz  | bur    |
| burtz  | buts   | butz   | eil    | eiltz  | Ein    | eintz  | eir    | eirtz  | eits   |
| eitz   | el     | eltz   | en     | entz   | Er     | ertz   | ets    | etz    | eul    |
| eultz  | eun    | euntz  | eur    | eurtz  | Euts   | eutz   | ga     | gai    | gail   |
| gailtz | gain   | gaintz | gair   | gairtz | gaits  | gaitz  | gal    | galtz  | gan    |
| gantz  | gar    | gartz  | gats   | gatz   | Gau    | gaul   | gaultz | gaun   | gauntz |
| gaur   | gaurtz | gauts  | gautz  | ge     | Gei    | geil   | geiltz | gein   | geintz |
| geir   | geirtz | geits  | geitz  | gel    | geltz  | gen    | gantz  | ger    | gertz  |
| gets   | getz   | geu    | geul   | geultz | geun   | geuntz | geur   | geurtz | geuts  |
| geutz  | gi     | gil    | giltz  | gin    | gintz  | gir    | girtz  | gits   | gitz   |
| Go     | goi    | goil   | goiltz | goin   | gointz | goir   | goirtz | goits  | goitz  |
| gol    | goltz  | gon    | gontz  | gor    | gortz  | gots   | gotz   | gu     | gui    |
| guil   | guiltz | guin   | guintz | guir   | guirtz | guits  | guitz  | gul    | gultz  |
| gun    | guntz  | gur    | gurtz  | guts   | gutz   | ha     | hai    | hail   | hailtz |
| hain   | haintz | hair   | hairtz | hais   | haitz  | hal    | haltz  | han    | hantz  |
| har    | hartz  | hats   | hatz   | hau    | haul   | haultz | haun   | hauntz | haur   |
| haurtz | hauts  | hautz  | he     | hei    | heil   | heiltz | hein   | heintz | heir   |
| heirtz | heits  | heitz  | hel    | heltz  | hen    | hentz  | her    | hertz  | hets   |
| hetz   | heu    | heul   | heultz | heun   | heuntz | heur   | heurtz | heuts  | heutz  |

|        |        |        |        |        |        |        |        |        |        |
|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| Hi     | hil    | hiltz  | hin    | hintz  | hir    | hirtz  | hits   | hitz   | ho     |
| hoi    | hoil   | hoiltz | hoin   | hointz | hoir   | hoirtz | hoits  | hoitz  | hol    |
| holtz  | hon    | hontz  | hor    | hortz  | hots   | hotz   | hu     | hui    | huil   |
| huiltz | huin   | huintz | huir   | huirtz | huits  | huitz  | hul    | hultz  | hun    |
| huntz  | hur    | hurtz  | huts   | hutz   | il     | iltz   | in     | intz   | ir     |
| irtz   | its    | itz    | ka     | kai    | kail   | kailtz | kain   | kaintz | kair   |
| kairtz | kaits  | kaitz  | kal    | kaltz  | kan    | kantz  | kar    | kartz  | kats   |
| katz   | kau    | kaul   | kaultz | kaun   | kauntz | kaur   | kaurtz | kauts  | kautz  |
| Ke     | kei    | keil   | keiltz | kein   | keintz | keir   | keirtz | keits  | keitz  |
| kel    | keltz  | ken    | kentz  | ker    | kertz  | kets   | ketz   | keu    | keul   |
| keultz | keun   | keuntz | keur   | keurtz | keuts  | keutz  | ki     | kil    | kiltz  |
| kin    | kintz  | kir    | kirtz  | kits   | kitz   | ko     | koi    | koil   | koiltz |
| koin   | kointz | koir   | koirtz | koits  | koitz  | kol    | koltz  | kon    | kontz  |
| kor    | kortz  | kots   | kotz   | ku     | kui    | kuil   | kuiltz | kuin   | kuintz |
| kuir   | kuirtz | kuits  | kuitz  | kul    | kultz  | kun    | kuntz  | kur    | kurtz  |
| kuts   | kutz   | la     | lai    | lail   | lailtz | lain   | laintz | lair   | lairtz |
| laits  | laitz  | lal    | laltz  | lan    | lantz  | lar    | lartz  | lats   | latz   |
| lau    | laul   | laultz | laun   | launtz | laur   | laurtz | lauts  | lautz  | le     |
| lei    | leil   | leiltz | lein   | leintz | leir   | leirtz | leits  | leitz  | lel    |
| leltz  | len    | lentz  | ler    | lertz  | lets   | letz   | leu    | leul   | leultz |
| leun   | leuntz | leur   | leurtz | leuts  | leutz  | li     | lil    | liltz  | lin    |
| lintz  | lir    | lirtz  | lits   | litz   | lo     | loi    | loil   | loiltz | loin   |
| lointz | loir   | loirtz | loits  | loitz  | lol    | loltz  | lon    | lontz  | lor    |
| lortz  | lots   | lotz   | lu     | lui    | luil   | luiltz | luin   | luintz | luir   |
| luirtz | luits  | luitz  | lul    | lultz  | lun    | luntz  | lur    | lurtz  | luts   |
| lutz   | ma     | mai    | mail   | mailtz | main   | maintz | mair   | mairtz | maits  |
| maitz  | mal    | maltz  | man    | mantz  | mar    | martz  | mats   | matz   | mau    |
| maul   | maultz | maun   | mauntz | maur   | maurtz | mauts  | mautz  | me     | mei    |
| meil   | meiltz | mein   | meintz | meir   | meirtz | meits  | meitz  | mel    | meltz  |
| men    | mentz  | mer    | mertz  | mets   | metz   | meu    | meul   | meultz | meun   |
| meuntz | meur   | meurtz | meuts  | meutz  | mi     | mil    | miltz  | min    | mintz  |
| mir    | mirtz  | mits   | mitz   | mo     | moi    | moil   | moiltz | moin   | mointz |
| moir   | moirtz | moits  | moitz  | mol    | moltz  | mon    | montz  | mor    | mortz  |

|        |        |        |        |        |        |        |        |        |        |
|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| mots   | motz   | mu     | mui    | muil   | muiltz | muin   | muintz | muir   | muirtz |
| muits  | muitz  | mul    | multz  | mun    | muntz  | mur    | murtz  | muts   | mutz   |
| na     | nai    | nail   | nailtz | nain   | naintz | nair   | nairtz | naits  | naitz  |
| nal    | naltz  | nan    | nantz  | nar    | nartz  | nats   | natz   | nau    | naul   |
| naultz | naun   | nauntz | naur   | naurtz | nauts  | nautz  | ne     | nei    | neil   |
| neiltz | nein   | neintz | neir   | neirtz | neits  | neitz  | nel    | neltz  | nen    |
| nentz  | ner    | nertz  | nets   | netz   | neu    | neul   | neultz | neun   | neuntz |
| neur   | neurtz | neuts  | neutz  | ni     | nil    | niltz  | nin    | nintz  | nir    |
| nirtz  | nits   | nitz   | no     | noi    | noil   | noiltz | noin   | nointz | noir   |
| noirtz | noits  | noitz  | nol    | noltz  | non    | nontz  | nor    | nortz  | nots   |
| notz   | nu     | nui    | nuil   | nuiltz | nuin   | nuintz | nuir   | nuirtz | nuits  |
| nuitz  | nul    | nultz  | nun    | nuntz  | nur    | nurtz  | nuts   | nutz   | oil    |
| oiltz  | oin    | ointz  | oir    | oirtz  | oits   | oitz   | ol     | oltz   | on     |
| ontz   | or     | ortz   | ots    | otz    | sa     | sai    | sail   | sain   | sair   |
| saits  | sal    | san    | sar    | sats   | sau    | saul   | saun   | saur   | sauts  |
| se     | sei    | seil   | sein   | seir   | seits  | sel    | sen    | ser    | sets   |
| seu    | seul   | seun   | seur   | seuts  | si     | sil    | sin    | sir    | sits   |
| so     | soi    | soil   | soin   | soir   | soits  | sol    | son    | sor    | sots   |
| su     | sui    | suil   | suin   | suir   | suits  | sul    | sun    | sur    | suts   |
| uil    | uiltz  | uin    | uintz  | uir    | uirtz  | uits   | uitz   | ul     | ultz   |
| un     | untz   | ur     | urtz   | uts    | utz    | za     | zai    | zail   | zailtz |
| zain   | zaintz | zair   | zairtz | zaitz  | zal    | zaltz  | zan    | zantz  | zar    |
| zartz  | zatz   | zau    | zaul   | zaultz | zaun   | zauntz | zaur   | zaurtz | zautz  |
| ze     | zei    | zeil   | zeiltz | zein   | zeintz | zeir   | zeirtz | zeitz  | zel    |
| zeltz  | zen    | zentz  | zer    | zertz  | zetz   | zeu    | zeul   | zeultz | zeun   |
| zeuntz | zeur   | zeurtz | zeutz  | zi     | zil    | ziltz  | zin    | zintz  | zir    |
| zirtz  | zitz   | zo     | zoi    | zoil   | zoiltz | zoin   | zointz | zoir   | zoirtz |
| zoitz  | zol    | zoltz  | zon    | zontz  | zor    | zortz  | zotz   | zu     | zui    |
| zuil   | zuiltz | zuin   | zuintz | Zuir   | zuirtz | zuitz  | zul    | zultz  | zun    |
| zuntz  | zur    | zurtz  | zutz   |        |        |        |        |        |        |

## A2. The Synthetic Verbs

| Infinitive form | Combining morpheme | Removing final <i>-I</i> | Removed leading morpheme | English meaning              | Example  |
|-----------------|--------------------|--------------------------|--------------------------|------------------------------|----------|
| atxiki          | -txe-              | atxik-                   | -txik-                   | grab, hold, bite, cling      | datxikio |
| eduki           | -u-                | eduk-                    | -duk-                    | have                         | du       |
| egin            | -gi-               | egin                     | -gin                     | do/make                      | dagi     |
| egon            | -go-               | egon                     | -gon                     | be (temporary states)        | dago     |
| ekarri          | -kar-              | ekar-                    | -kar-                    | bring                        | dakar    |
| eman            | -ema-              | eman                     | -man                     | give                         | bema     |
| entzun          | -ntzu-             | entzun                   | -ntzun                   | listen                       | dantzun  |
| erabili         | -rabil-            | erabil-                  | -bil-                    | use, move, be busy doing sth | darabil  |
| eraman          | -raman-            | eraman                   | -man                     | carry                        | darama   |
| esan            | -io-               | esan                     | -san                     | say                          | dio      |
| etorri          | -tor-              | etor-                    | -tor-                    | come                         | dator    |
| etzan           | -tza-              | etzan                    | -tzan                    | lay down                     | datza    |
| ezagu(tu)       | -zagu-             | ezagu                    | -zagu-                   | know, meet (people...)       | dazagu   |
| ibili           | -bil-              | ibil-                    | -bil-                    | walk, be busy doing sth.     | dabil    |
| ihardun         | -ihardu-           | ihardun                  | -hardun                  | be busy doing sth            | dihardu  |
| ikusi           | -kus-              | ikus-                    | -kus-                    | see                          | dakusa   |
| irakin          | -iraki-            | irakin                   | -kin                     | boil, ferment                | diraki   |
| iraun           | -irau-             | iraun                    | -un                      | last, endure, suffer         | dirau    |
| iritzi          | -ritz-             | iritz-                   | -itz-                    | have an opinion              | deritzo  |
| irudi           | -irudi-            | irud-                    | -ud-                     | seem, look like              | dirudi   |
| izan            | -i-                | izan                     | izan                     | be                           | da,dira  |
| jakin           | -ki-               | jakin                    | -akin                    | know                         | daki     |
| jario           | -ri-               | jario                    | -ario                    | flow                         | dario    |
| jarraiki        | -rrai-             | jarraik-                 | -arraik-                 | follow                       | darra    |
| joan            | -oa-               | joan                     | -oan                     | go                           | doa      |
| ukan            | -u-                | ukan                     | -kan                     | have                         | du       |



## A3. Monosyllables from Sarasola not found in Azkue

Dictionaries: M- Morris, S- Sarasola, K- Kintana, A- Aulestia

| Word   | Included as | Dictionaries | Date           | English/notes       | Word   | Included as | Dictionaries | Date  | English/notes                  |
|--------|-------------|--------------|----------------|---------------------|--------|-------------|--------------|-------|--------------------------------|
| ba     |             | SKA/Azl      | XIX            |                     | leun   | leun        | MSKA         | 1627  |                                |
| bals   |             | S            | 1847           |                     | lez    |             | MSKA         | 1896  |                                |
| bar    |             | MSK          | 1950           |                     | lits   |             | MSKA         | 1745  |                                |
| bats   | Bats        | *S           | 1596           |                     | lord   |             | SK           | 1977  |                                |
| bit    |             | S            | 1991           |                     | luis   |             | S            | 1757  |                                |
| blai   |             | MSKA         | 1885           |                     | ments  | ments       | *MSK         | 1666  | nothing, empty.<br>Var of MENS |
| blok   |             | MSK          | ohar<br>kaiera |                     | mi     |             | SKA          | 1824  | Music note                     |
| bon    |             | MSK          | 1945           |                     | mintz  |             | MSKA         | 1802  |                                |
| bortz  | bortz       | *MSKA/ Azl   | 1571           | Var. BOST           | net    |             | MSK          | 1657  |                                |
| boz    | boz         | *MSKA/Az     | 1562           |                     | neu    | neu         | MSKA         | 1745  | 1643                           |
| brixt  |             | *S           | 1925           | brist 1657 (Onom.)  | ohm    |             | MSK          | 1935  | ohm                            |
| dan    |             | SKA          | 1842           |                     | or     | hor         | MSKA         | 1562  | dog                            |
| de     |             | S            | 1896           |                     | plan   |             | MSKA         | 1800  | plan                           |
| deun   |             | MSKA         | 1895           |                     | plat   |             | S            | 1571  | plate                          |
| do     |             | SK           | 1977           |                     | plaun  |             | SK           | 1643  | plain(geog.)                   |
| don    |             | S            | XVI            | on jaun (Contr.)    | plus   |             | SK           | 1975  |                                |
| eurt   |             | S            | -1820          |                     | prest  | prest       | MSKA         | 1545  | ready                          |
| fax    |             | MS           |                | See telekopia       | re     |             | MS           | 1824  | note (mus.)                    |
| film   |             | S            | 1954           |                     | rock   |             | MS           | 1977  | rock                           |
| fin    |             | SKA          | 1545           |                     | ron    |             | MS           | 1895  | rum                            |
| fin    |             | S            | 1571           |                     | san    |             | SK           | 1596  | saint                          |
| flan   |             | S            |                | See burdin          | si     |             | SK           | 1824  | note (mus.)                    |
| flux   |             | S            | 1859           | flox 1664           | sol    |             | MSK          | 1824  | note (mus.)                    |
| frai   |             | *MSK         | 1643           | friar. not in Azkue | sos    | sos         | MSKA         | -1620 | value of a coin 20<br>pounds   |
| frak   |             | SK           | 1907           |                     | sost   | sost        | MSK          | 1745  | repent                         |
| gai    | gai         | *MSKA/ Azl   | 1643           | material            | stress |             | S            | 1992  | stress                         |
| gas    |             | MSKA         | 1933           |                     | te     |             | SKA          | 1745  | tea                            |
| ge     |             | S            | 1761           | G of alphabet       | tenk   |             | SK           | 1929  | wait                           |
| geu    | geu         | *MSKA/ Azl   | 1596           | intensive GU        | test   |             | SK           | 1973  | test                           |
| geurtz | geurtz      | *MSKA/ Azl   | 1657           |                     | tren   |             | SKA          | 1880  | train                          |
| gontz  |             | S            | 1746           |                     | trust  |             | SK           | 1935  | trust (financial)              |
| gris   |             | *MSKA        | 1640           |                     | tsar   |             | SK           | 1977  | tzar                           |
| hain   |             | *SKA/Azl     | C15th          | also                | txo    |             | SKA          | 1902  | word of insult                 |

| Word  | Included as | Dictionaries | Date       | English/notes                      | Word  | Included as | Dictionaries | Date        | English/notes   |
|-------|-------------|--------------|------------|------------------------------------|-------|-------------|--------------|-------------|-----------------|
| hain  | hain        | * S          | 1571       |                                    | txoil |             | SK           | 1782        | a lot           |
| han   | han         | *MSKA/ Azl   | XV         |                                    | txol  |             | S            | 1916        |                 |
| hax   |             | S            | XVII       |                                    | txotx |             | SK           | 1745        | toothpick       |
| heu   | heu         | MSKA         | 1803       |                                    | volt  |             | MS           | 1977        | volt            |
| hor   | hor         | *MSKA/ Azl   | 1545       | dog (Var of ora)                   | watt  |             | S            | 1935        | watt            |
| huntz | huntz       | *MSKA/ Azl   | 1643       | UNTZ is a vari. Shrub Hedera halix | xar   |             | *SK/Azl      | 1630        | small           |
| jazz  |             | MSK          | 1960       |                                    | xut   | zut         | MSK          | 1664        | zut             |
| klan  |             | MSK          | 1977       |                                    | zank  |             | S            | 1924        |                 |
| klar  |             | *MSK         | 1617       |                                    | zast  |             | S            | zist (1905) |                 |
| klask |             | SKA          | 1857       |                                    | zen   |             | MSKA         | 1858        |                 |
| klik  |             | MSKA         | XIX        |                                    | zeu   | zeu         | MSKA         | 1638        | intensive of zu |
| klub  |             | MSKA         | 1852       |                                    | zink  |             | SKA          | 1950        |                 |
| la    |             | SK           | 1824       |                                    | zirt  |             | SKA          | 1880        |                 |
| lant  |             | S            | landu 1571 |                                    | zuin  |             | MSKA         | 1905        |                 |
| latx  |             | S            | 1968       |                                    | zurtz | zurtz       | *MSKA/ Azl   | 1571        | orphan          |
| latz  |             |              | 1562       |                                    |       |             |              |             |                 |

#### A4. Tables of Monosyllables for each historical word class

*o* - onomatopoeia, *i* - interjection

##### A4.1. Common Early monosyllabic words of Basque

|              |       |       |               |               |       |       |       |              |       |
|--------------|-------|-------|---------------|---------------|-------|-------|-------|--------------|-------|
| a            | ai    | antz  | au            | auntz         | aur   | bai   | bal   | bartz        | be    |
| beltz        | ber   | bertz | bi            | bits          | botz  | butz  | e     | gain         | gaitz |
| gal          | gan   | gantz | gar           | gatz          | gau   | gen   | goi   | gon          | gor   |
| gu           | gun   | gur   | haitz         | haltz         | har   | hartz | hats  | hatz         | hauts |
| hein         | hel   | heu   | hi            | hil           | hin   | hits  | hitz  | ho           | hoin  |
| holtz        | hortz | hots  | hotz          | hu <i>i</i> . | huntz | hur   | huts  | <i>i i</i> . | itz   |
| kar          | kau   | kaur  | ke            | kui           | lai   | lan   | latz  | laur         | lei   |
| lo           | lor   | lur   | ma            | mau           | min   | motz  | mu    | muin         | nar   |
| ni           | no    | non   | nor           | o             | oi    | ots   | sai   | sail         | sar   |
| sats         | sei   | sen   | sits          | so            | soi   | soil  | soin  | sor          | su    |
| u <i>i</i> . | ui    | ur    | ut <i>i</i> . | uts           | uts   | zai   | zail  | zail         | zain  |
| zain         | zan   | ze    | ze            | ze            | zer   | zer   | zi    | zil          | zin   |
| zin          | zintz | zitz  | zo <i>i</i> . | zoi           | zotz  | zu    | zuntz | zur          | zurtz |

*A4.2. Common Late monosyllabic words of Basque*

|                 |                |                 |                |                 |                 |                 |                 |                  |                 |
|-----------------|----------------|-----------------|----------------|-----------------|-----------------|-----------------|-----------------|------------------|-----------------|
| aiz             | ants           | aup             | ausk <i>o.</i> | az              | bat             | blink <i>o.</i> | bort            | bortz            | borz            |
| brast <i>o.</i> | brau <i>o.</i> | dank            | dart           | daunb <i>o.</i> | dei             | doi             | drak <i>o.</i>  | drank            | drausk          |
| drin <i>o.</i>  | duin           | dzanp <i>o.</i> | dzart          | dzast           | ep              | et              | eup             | glask            | goiz            |
| grask <i>o.</i> | haz            | izt             | kask <i>o.</i> | kausk <i>o.</i> | kik             | kink            | klak <i>o.</i>  | klausk <i>o.</i> | klink <i>o.</i> |
| kluk <i>o.</i>  | kok            | kosk <i>o.</i>  | krak           | krask <i>o.</i> | krik <i>o.</i>  | krisk <i>o.</i> | mist            | miz <i>o.</i>    | mus             |
| must <i>o.</i>  | ñau <i>o.</i>  | noiz            | ñu             | ok              | op              | pa              | par             | part <i>o.</i>   | pik <i>o.</i>   |
| pintz           | pit            | pits            | piz            | pla <i>o.</i>   | plast <i>o.</i> | plaut <i>o.</i> | plunp <i>o.</i> | pot              | pots            |
| prei            | printz         | prizt <i>o.</i> | pu             | punp <i>o.</i>  | putz            | sast <i>o.</i>  | set             | tai              | tak <i>o.</i>   |
| tank <i>o.</i>  | taup           | teink           | ten            | tink            | tint            | to              | toil            | traust           | truk            |
| tta             | tu             | tunt            | tut            | tzar            | tzut            | zart <i>o.</i>  | zaust <i>o.</i> | zizt <i>o.</i>   | zunp <i>o.</i>  |
| zurt            | zut            |                 |                |                 |                 |                 |                 |                  |                 |

*A4.3. Common Modern monosyllabic words of Basque*

|      |      |       |                |       |      |      |                |               |       |
|------|------|-------|----------------|-------|------|------|----------------|---------------|-------|
| antz | atx  | fu    | jaun           | jeurt | jín  | jo   | motx           | mox <i>o.</i> | pa    |
| pits | txa  | txai  | txak <i>o.</i> | txar  | txau | txil | txin <i>o.</i> | txint         | txist |
| txit | txiz | txoin | txut           | uf    | ux   | xai  | xo             | xotx          |       |

*A4.4. Uncommon Early monosyllabic words of Basque*

|     |      |      |     |       |      |      |      |      |       |
|-----|------|------|-----|-------|------|------|------|------|-------|
| aun | bats | bitz | bui | guntz | hain | kain | kutz | lats | mauts |
| na  |      |      |     |       |      |      |      |      |       |

*A4.5. Uncommon Late monosyllabic words of Basque*

|      |       |       |                 |       |                |                  |      |      |                 |
|------|-------|-------|-----------------|-------|----------------|------------------|------|------|-----------------|
| as   | aurt  | bart  | beunt           | blai  | blau <i>o.</i> | blaust <i>o.</i> | brai | bri  | brist <i>o.</i> |
| brus | but   | draul | dsats <i>o.</i> | eit   | has            | hep              | hink | hint | hup             |
| irt  | iz    | kek   | lazt            | maus  | mens           | mintz            | musk | ñí   | ño              |
| pau  | pauts | pints | pis             | pizt  | plau <i>o.</i> | plust            | pok  | potz | satz            |
| tast | ti    | tols  | troil           | truin | tsats          | ttik             | zits |      |                 |

*A4.6. Uncommon Modern monosyllabic words of Basque*

|                |      |      |        |                 |     |      |      |                |     |
|----------------|------|------|--------|-----------------|-----|------|------|----------------|-----|
| fast <i>o.</i> | feit | flus | furts  | fut <i>i.</i>   | jui | Katx | litx | mitx <i>o.</i> | otx |
| plox           | sitx | txat | txintz | txost <i>i.</i> | xur | Xur  |      |                |     |

*A4.7. Word frequencies of Part of Speech classes by historical classes for monosyllabic words of Basque*

|                | Common<br>Early | Common<br>Late | Common<br>modern | Uncommon<br>early | Uncommon<br>late | Uncommon<br>modern |
|----------------|-----------------|----------------|------------------|-------------------|------------------|--------------------|
| NOUN           | 91              | 36             | 21               | 7                 | 22               | 10                 |
| VERB           |                 |                |                  |                   |                  |                    |
| (EX SYNTHETIC) | 17              | 7              | 3                | 1                 | 2                | —                  |
| PRONOUN        | 14              | 6              | 4                | 1                 | 5                | —                  |
| ADJECTIVE      | 26              | 14             | 5                | 2                 | 10               | 3                  |
| ADVERB         | 9               | 4              | 1                | 1                 | 1                | —                  |
| DETERMINER     | 8               | 2              | —                | —                 | —                | —                  |
| CONJUNCTION    | 3               | 1              | —                | —                 | —                | —                  |
| INTERJECTION   | 20              | 17             | 11               | —                 | 7                | 4                  |
| ONOMATOPOEIA   | 4               | 42             | 6                | —                 | 5                | 3                  |

### A5. Percentage frequencies of phonemes in monosyllable words of Basque by historical classes

| Position | Phonemic groups |    | Common early | Uncommon early | Common late | Uncommon late | Common modern | Uncommon modern |
|----------|-----------------|----|--------------|----------------|-------------|---------------|---------------|-----------------|
| ONSET    | Null            |    | 14           | 9              | 11          | 10            | 10            | 6               |
|          | LABIAL          | b  | 9            | 27             | 4           | 6             | —             | —               |
|          |                 | p  | —            | —              | 13          | 15            | 5             | —               |
|          |                 | m  | 5            | 9              | 4           | 8             | 5             | 6               |
|          |                 | pl | —            | —              | 4           | 4             | —             | 6               |
|          |                 | pr | —            | —              | 3           | 8             | —             | —               |
|          |                 | br | —            | —              | 2           | —             | —             | —               |
|          |                 | bl | —            | —              | 1           | 6             | —             | —               |
|          |                 | f  | —            | —              | —           | —             | 10            | 24              |
|          | fl              | —  | —            | —              | —           | 3             | 6             |                 |
|          | CORONAL         | d  | —            | —              | 6           | —             | —             | —               |
|          |                 | tr | —            | —              | 2           | 4             | —             | —               |
|          |                 | ts | —            | —              | —           | 2             | —             | —               |
|          |                 | tt | —            | —              | 1           | 2             | —             | —               |
|          |                 | dr | —            | —              | 4           | 2             | —             | —               |
|          |                 | dz | —            | —              | 3           | —             | —             | —               |
|          |                 | n  | 4            | 9              | 1           | —             | —             | —               |
|          |                 | s  | 11           | —              | 2           | 2             | —             | 6               |
|          |                 | tz | —            | —              | 2           | —             | —             | —               |
|          |                 | t  | —            | —              | 13          | 6             | —             | —               |
|          |                 | z  | 15           | —              | 6           | 2             | —             | —               |
|          |                 | l  | 6            | 9              | —           | 2             | —             | 6               |
|          |                 | ds | —            | —              | —           | 2             | —             | —               |
|          |                 | tx | —            | —              | —           | —             | 33            | 18              |
|          | x               | —  | —            | —              | —           | 8             | 6             |                 |
|          | DORSAL          | k  | 4            | 18             | 6           | 2             | —             | 6               |
|          |                 | kr | —            | —              | 4           | —             | —             | —               |
|          |                 | gr | —            | —              | 1           | —             | —             | —               |
|          |                 | n~ | —            | —              | 2           | 4             | —             | —               |
|          |                 | gl | —            | —              | 1           | —             | —             | —               |
|          |                 | kl | —            | —              | 4           | —             | —             | —               |
|          |                 | h  | 20           | 9              | 1           | 10            | —             | —               |
|          |                 | g  | 12           | 9              | 1           | —             | —             | —               |
|          | j               | —  | —            | —              | —           | 26            | 12            |                 |

| Position        | Phonemic groups |     | Common early | Uncommon early | Common late | Uncommon late | Common modern | Uncommon modern |
|-----------------|-----------------|-----|--------------|----------------|-------------|---------------|---------------|-----------------|
| MEDIAL          | Vowel           |     | 72           | 54             | 78          | 71            | 72            | 82              |
|                 | Diphthong       |     | 28           | 46             | 22          | 29            | 28            | 18              |
| FINAL           | Null            |     | 33           | 18             | 13          | 19            | 26            | 12              |
|                 | Labial          | p   | —            | —              | 5           | 4             | —             | —               |
|                 | CORONAL         | st  | —            | —              | 9           | 8             | 3             | 12              |
|                 |                 | rtz | 4            | —              | 1           | —             | —             | —               |
|                 |                 | nb  | —            | —              | 1           | —             | —             | —               |
|                 |                 | nk  | —            | —              | 8           | 2             | —             | —               |
|                 |                 | np  | —            | —              | 4           | —             | —             | —               |
|                 |                 | ns  | —            | —              | —           | 2             | —             | —               |
|                 |                 | nt  | —            | —              | 2           | 4             | 3             | —               |
|                 |                 | rt  | —            | —              | 6           | 6             | 3             | —               |
|                 |                 | ts  | 8            | 27             | 2           | 8             | 5             | —               |
|                 |                 | rz  | —            | —              | 1           | —             | —             | —               |
|                 |                 | tz  | 11           | 18             | 1           | 4             | —             | —               |
|                 |                 | tx  | —            | —              | —           | —             | 8             | 29              |
|                 |                 | l   | 7            | —              | 1           | 4             | 3             | —               |
|                 |                 | ls  | —            | —              | —           | 2             | —             | —               |
|                 |                 | ltz | 2            | —              | —           | —             | —             | —               |
|                 |                 | nts | —            | —              | 1           | 2             | 3             | —               |
|                 |                 | zt  | —            | —              | 3           | 4             | —             | —               |
|                 |                 | n   | 14           | 27             | 3           | 2             | 15            | —               |
|                 |                 | s   | —            | —              | 1           | 10            | 3             | 6               |
|                 |                 | sk  | —            | —              | 10          | 2             | —             | —               |
|                 |                 | r   | 15           | —              | 2           | —             | 3             | 6               |
|                 |                 | rts | —            | —              | —           | —             | —             | 6               |
|                 |                 | t   | 1            | —              | 8           | 4             | 8             | 18              |
|                 | x               | —   | —            | —              | —           | 5             | 6             |                 |
|                 | z               | —   | —            | 9              | 2           | 5             | —             |                 |
|                 | ntz             | 5   | 9            | 2              | 2           | 3             | 6             |                 |
|                 | DORSAL          | k   | —            | —              | 11          | 6             | 3             | —               |
|                 |                 | n~  | —            | —              | —           | —             | 3             | —               |
| Number of Words |                 |     | 123          | 11             | 102         | 48            | 39            | 17              |

**A6. Phoneme frequencies of monosyllabic words in Basque for Part of Speech Classes by Historical classes**

*A6.1. Phonemic Distributions of Common Early Monosyllabic Nouns of Basque*

| Ø  | Preceding Consonant Clusters |   |          |   |    |    |     |                 |   |    | Medial |      |                              | Succeeding Consonant Clusters |          |     |    |    |   |    |    |    |   | D/G |     |     |   |
|----|------------------------------|---|----------|---|----|----|-----|-----------------|---|----|--------|------|------------------------------|-------------------------------|----------|-----|----|----|---|----|----|----|---|-----|-----|-----|---|
|    | Labials                      |   | Coronals |   |    |    |     | Dorsal/Guttural |   |    | V/D    | Tot  | Ø                            | Lab                           | Coronals |     |    |    |   |    |    |    |   |     |     |     |   |
|    | b                            | m | n        | s | z  | l  | Tot | k               | h | g  |        |      |                              |                               | Tot      | rtz | ts | tz | l | lʒ | n  | r  | t |     | ntz | Tot |   |
| 1  | 2                            | 1 | 3        | 1 | 2  | 0  | 2   | 5               | 0 | 5  | 4      | 9    | 18                           | 1                             | 0        | 2   | 2  | 3  | 1 | 1  | 2  | 4  | 0 | 2   | 17  | 0   |   |
| 0  | 2                            | 0 | 2        | 0 | 1  | 1  | 0   | 2               | 1 | 0  | 0      | 1    | 5                            | 3                             | 0        | 0   | 0  | 0  | 0 | 0  | 1  | 0  | 0 | 0   | 2   | 0   |   |
| 1  | 1                            | 1 | 2        | 0 | 1  | 5  | 0   | 6               | 0 | 3  | 0      | 3    | 12                           | 1                             | 0        | 0   | 3  | 1  | 0 | 3  | 0  | 0  | 0 | 1   | 11  | 0   |   |
| 2  | 1                            | 0 | 1        | 0 | 1  | 1  | 2   | 4               | 0 | 5  | 1      | 6    | 13                           | 4                             | 0        | 1   | 2  | 3  | 0 | 1  | 0  | 2  | 0 | 0   | 9   | 0   |   |
| 2  | 1                            | 1 | 2        | 0 | 1  | 3  | 1   | 5               | 0 | 2  | 2      | 4    | 13                           | 2                             | 0        | 1   | 1  | 1  | 0 | 0  | 1  | 5  | 0 | 2   | 11  | 0   |   |
| 1  | 0                            | 0 | 0        | 0 | 2  | 3  | 1   | 6               | 0 | 1  | 2      | 3    | 10                           | 4                             | 0        | 0   | 0  | 2  | 0 | 2  | 0  | 0  | 0 | 0   | 6   | 0   |   |
| 2  | 0                            | 1 | 1        | 0 | 0  | 0  | 0   | 0               | 1 | 1  | 1      | 3    | 6                            | 2                             | 0        | 0   | 1  | 0  | 0 | 0  | 2  | 0  | 0 | 0   | 1   | 4   | 0 |
| 0  | 0                            | 0 | 0        | 0 | 1  | 0  | 1   | 2               | 0 | 2  | 0      | 2    | 4                            | 2                             | 0        | 0   | 0  | 0  | 0 | 0  | 2  | 0  | 0 | 0   | 2   | 0   |   |
| 0  | 0                            | 0 | 0        | 0 | 0  | 0  | 0   | 0               | 0 | 0  | 0      | 0    | 0                            | 0                             | 0        | 0   | 0  | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0   | 0   |   |
| 1  | 0                            | 0 | 0        | 0 | 3  | 1  | 0   | 4               | 0 | 1  | 1      | 2    | 7                            | 4                             | 0        | 0   | 0  | 1  | 0 | 2  | 0  | 0  | 0 | 0   | 3   | 0   |   |
| 1  | 0                            | 1 | 1        | 0 | 0  | 0  | 0   | 0               | 1 | 0  | 0      | 1    | 3                            | 2                             | 0        | 0   | 0  | 0  | 0 | 0  | 1  | 0  | 0 | 0   | 1   | 0   |   |
| 6  | 7                            | 3 | 10       | 1 | 6  | 10 | 5   | 22              | 1 | 15 | 7      | 23   | 61                           | 11                            | 0        | 5   | 8  | 10 | 2 | 2  | 7  | 11 | 0 | 5   | 50  | 0   |   |
| 5  | 0                            | 2 | 2        | 0 | 6  | 4  | 2   | 12              | 2 | 5  | 4      | 11   | 30                           | 14                            | 0        | 1   | 2  | 3  | 0 | 7  | 2  | 0  | 0 | 1   | 16  | 0   |   |
| 11 | 7                            | 5 | 12       | 1 | 12 | 14 | 7   | 34              | 3 | 20 | 11     | 34   | 91                           | 25                            | 0        | 5   | 9  | 12 | 5 | 2  | 14 | 13 | 0 | 6   | 66  | 0   |   |
|    |                              |   |          |   |    |    |     |                 |   |    |        |      | Tot V<br>Tot D<br>Tot<br>V/D |                               |          |     |    |    |   |    |    |    |   |     |     |     |   |
| 7  | 8                            | 3 | 11       | 1 | 7  | 11 | 6   | 24              | 1 | 17 | 8      | 25.3 | 67                           | 12                            | 0        | 6   | 9  | 11 | 2 | 2  | 8  | 12 | 0 | 6   | 55  | 0   |   |
| 6  | 0                            | 2 | 2        | 0 | 7  | 4  | 2   | 13              | 2 | 6  | 4      | 12.1 | 33                           | 15                            | 0        | 0   | 1  | 2  | 3 | 0  | 8  | 2  | 0 | 1   | 18  | 0   |   |
| 12 | 8                            | 6 | 13       | 1 | 13 | 15 | 8   | 37              | 3 | 22 | 12     | 37.4 | 100                          | 28                            | 0        | 6   | 10 | 13 | 6 | 2  | 15 | 14 | 0 | 7   | 73  | 0   |   |

A6.2. *Phonemic Distributions of Uncommon Early Monosyllabic Nouns of Basque*

| Ø  | Preceding Consonant Clusters |    |          |    |                 |   | Medial |      |         | Succeeding Consonant Clusters |          |    |    |          |     |     |
|----|------------------------------|----|----------|----|-----------------|---|--------|------|---------|-------------------------------|----------|----|----|----------|-----|-----|
|    | Labials                      |    | Coronals |    | Dorsal/Guttural |   | Total  | V/D  | Total   | Lab                           | Coronals |    |    | Dors/Gut |     |     |
|    | b                            | m  | N        | l  | k               | h | g      |      | Tot     | Tot                           | ts       | tz | n  | ntz      | Tot | Tot |
| 0  | 1                            | 0  | 1        | 0  | 0               | 0 | 0      | 2    | a       | 2                             | 2        | 0  | 0  | 0        | 2   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 0    | e       | 0                             | 0        | 0  | 0  | 0        | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 0    | i       | 0                             | 0        | 0  | 0  | 0        | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 0    | o       | 0                             | 0        | 0  | 0  | 0        | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 1 | 1      | 1    | u       | 1                             | 0        | 0  | 0  | 1        | 1   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 1               | 0 | 0      | 1    | ai      | 1                             | 0        | 0  | 1  | 0        | 1   | 0   |
| 1  | 0                            | 1  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 2    | au      | 2                             | 1        | 0  | 1  | 0        | 2   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 0    | ei      | 0                             | 0        | 0  | 0  | 0        | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 0    | eu      | 0                             | 0        | 0  | 0  | 0        | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 0    | oi      | 0                             | 0        | 0  | 0  | 0        | 0   | 0   |
| 0  | 1                            | 0  | 0        | 0  | 0               | 0 | 0      | 1    | ui      | 1                             | 0        | 0  | 0  | 0        | 0   | 0   |
| 0  | 1                            | 0  | 1        | 0  | 0               | 0 | 1      | 3    | Tot V   | 3                             | 2        | 0  | 0  | 1        | 3   | 0   |
| 1  | 1                            | 2  | 0        | 0  | 1               | 0 | 1      | 4    | Tot D   | 4                             | 1        | 0  | 2  | 0        | 3   | 0   |
| 1  | 2                            | 1  | 0        | 1  | 1               | 0 | 1      | 7    | Tot V/D | 7                             | 3        | 0  | 2  | 1        | 6   | 0   |
| 0  | 14                           | 0  | 14       | 0  | 0               | 0 | 14     | 42.9 | %V      | 42.9                          | 29       | 0  | 0  | 14       | 43  | 0   |
| 14 | 14                           | 29 | 0        | 0  | 14              | 0 | 0      | 57.1 | %D      | 57.1                          | 14       | 0  | 29 | 0        | 43  | 0   |
| 14 | 29                           | 14 | 0        | 14 | 14              | 0 | 14     | 100  | %Total  | 100                           | 43       | 0  | 29 | 14       | 86  | 0   |







A6.4. *Phonemic Distributions of Uncommon Late Monosyllabic Nouns of Basque*

| Ø | Preceding Consonant Clusters |    |   |    |    |    |          |    |    |    |   |   |                 |   |    |       |     | Medial |   |     |      |           |
|---|------------------------------|----|---|----|----|----|----------|----|----|----|---|---|-----------------|---|----|-------|-----|--------|---|-----|------|-----------|
|   | Labials                      |    |   |    |    |    | Coronals |    |    |    |   |   | Dorsal/Guttural |   |    | Total | V/D |        |   |     |      |           |
|   | b                            | P  | m | pl | br | bl | tr       | ts | tt | dr | s | t | z               | l | ds |       |     | Tot    | k | ñ   | h    | Tot       |
| 0 | 1                            | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 1        | 0  | 0  | 1  | 1 | 0 | 1               | 0 | 0  | 4     | 0   | 0      | 0 | 0   | 5    | a         |
| 0 | 0                            | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 0     | 0   | 0      | 0 | 0   | 0    | e         |
| 1 | 0                            | 2  | 1 | 0  | 0  | 3  | 0        | 1  | 0  | 0  | 1 | 0 | 0               | 0 | 0  | 2     | 0   | 1      | 1 | 2   | 8    | i         |
| 0 | 0                            | 2  | 0 | 0  | 0  | 2  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 0     | 0   | 0      | 0 | 0   | 2    | o         |
| 0 | 0                            | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 0     | 0   | 0      | 0 | 0   | 0    | u         |
| 0 | 0                            | 0  | 0 | 1  | 0  | 1  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 0     | 0   | 0      | 0 | 0   | 1    | ai        |
| 0 | 0                            | 2  | 1 | 0  | 0  | 3  | 0        | 0  | 1  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 1  | 1     | 0   | 0      | 0 | 4   | au   |           |
| 0 | 0                            | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 0     | 0   | 0      | 0 | 0   | 0    | ei        |
| 0 | 0                            | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 0     | 0   | 0      | 0 | 0   | 0    | eu        |
| 0 | 0                            | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 1        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 1     | 0   | 0      | 0 | 0   | 1    | oi        |
| 0 | 0                            | 0  | 0 | 0  | 0  | 0  | 1        | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 1     | 0   | 0      | 0 | 0   | 1    | ui        |
| 1 | 4                            | 1  | 0 | 0  | 0  | 6  | 0        | 1  | 1  | 0  | 1 | 2 | 0               | 1 | 0  | 6     | 0   | 1      | 1 | 2   | 15   | Total V   |
| 0 | 2                            | 1  | 0 | 1  | 0  | 4  | 2        | 0  | 1  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 3     | 0   | 0      | 0 | 0   | 7    | Total D   |
| 1 | 6                            | 2  | 0 | 1  | 0  | 10 | 2        | 1  | 1  | 1  | 2 | 0 | 1               | 0 | 0  | 9     | 0   | 1      | 1 | 2   | 22   | Total V/D |
| 5 | 18                           | 5  | 0 | 0  | 0  | 27 | 0        | 5  | 0  | 5  | 9 | 0 | 5               | 0 | 0  | 27    | 0   | 5      | 5 | 9.1 | 68.2 | %V        |
| 0 | 9                            | 5  | 0 | 5  | 0  | 18 | 9        | 0  | 5  | 0  | 0 | 0 | 0               | 0 | 0  | 14    | 0   | 0      | 0 | 0   | 31.8 | %D        |
| 5 | 5                            | 27 | 9 | 0  | 5  | 46 | 9        | 5  | 5  | 5  | 9 | 0 | 5               | 0 | 0  | 41    | 0   | 5      | 5 | 9.1 | 100  | %Total    |

| Medial |    | Succeeding Consonant Clusters |   |     |    |    |    |    |    |    |    |    |   |     |    |          |   |    |   |   |     |     |     |     |  |             |  |  |  |
|--------|----|-------------------------------|---|-----|----|----|----|----|----|----|----|----|---|-----|----|----------|---|----|---|---|-----|-----|-----|-----|--|-------------|--|--|--|
|        |    | Labial                        |   |     |    |    |    |    |    |    |    |    |   |     |    | Coronals |   |    |   |   |     |     |     |     |  | Dorsals/Gut |  |  |  |
|        |    | Ø                             | P | Tot | st | nk | ls | ns | nt | rt | ts | tz | l | nts | zt | n        | s | sk | t | z | ntz | Tot | k   | Tot |  |             |  |  |  |
| 5      | 0  | 0                             | 1 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 1  | 1  | 0  | 0 | 1   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 5   | 0   | 0   |  |             |  |  |  |
| 0      | 0  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 8      | 2  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1 | 0   | 0  | 1        | 0 | 0  | 1 | 1 | 5   | 1   | 1   |     |  |             |  |  |  |
| 2      | 0  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 1   | 1   | 1   |     |  |             |  |  |  |
| 0      | 0  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 1      | 1  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 4      | 1  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 1  | 0  | 0 | 0   | 0  | 1        | 0 | 0  | 0 | 0 | 3   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 0      | 0  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 0      | 0  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 1      | 0  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 1   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 1      | 0  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 1  | 0        | 0 | 0  | 0 | 0 | 1   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 15     | 2  | 0                             | 1 | 0   | 0  | 0  | 1  | 1  | 1  | 2  | 0  | 1  | 1 | 1   | 0  | 1        | 0 | 0  | 1 | 1 | 11  | 2   | 2   |     |  |             |  |  |  |
| 7      | 2  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 2  | 0  | 0 | 0   | 1  | 1        | 0 | 0  | 0 | 0 | 5   | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 22     | 4  | 0                             | 1 | 0   | 0  | 0  | 1  | 1  | 2  | 2  | 2  | 1  | 1 | 1   | 1  | 2        | 0 | 0  | 1 | 1 | 16  | 2   | 2   |     |  |             |  |  |  |
| 68.2   | 9  | 0                             | 5 | 0   | 0  | 0  | 5  | 5  | 5  | 9  | 0  | 5  | 5 | 5   | 0  | 5        | 0 | 0  | 5 | 5 | 50  | 9   | 9.1 |     |  |             |  |  |  |
| 31.8   | 9  | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 5  | 0  | 9  | 0  | 0 | 0   | 5  | 5        | 0 | 0  | 0 | 0 | 23  | 0   | 0   |     |  |             |  |  |  |
| 100.0  | 18 | 0                             | 5 | 0   | 0  | 0  | 5  | 5  | 9  | 9  | 9  | 5  | 5 | 5   | 5  | 9        | 0 | 0  | 5 | 5 | 73  | 9   | 9.1 |     |  |             |  |  |  |

A6.5. *Phonemic Distributions of Common Modern Monosyllabic Nouns of Basque*

| Ø | Preceding Consonant Clusters |    |    |          |    |    | Succeeding Consonant Clusters |    |     |          |         |       |    |    |    |    |    |    |    |    |   |    |          |   |   |   |   |    |    |     |   |    |     |   |   |
|---|------------------------------|----|----|----------|----|----|-------------------------------|----|-----|----------|---------|-------|----|----|----|----|----|----|----|----|---|----|----------|---|---|---|---|----|----|-----|---|----|-----|---|---|
|   | Labials                      |    |    | Coronals |    |    | Dors/Gut                      |    |     | Coronals |         |       |    |    |    |    |    |    |    |    |   |    | Dors/Gut |   |   |   |   |    |    |     |   |    |     |   |   |
|   | p                            | m  | f  | fl       | tx | X  | Tot                           | X  | Tot | j        | Tot     | Total | ts | rt | st | nt | rt | ts | rz | tx | l | ns | n        | s | r | t | x | z  | ns | Tot | k | ñ  | Tot |   |   |
| 1 | 0                            | 0  | 0  | 0        | 1  | 0  | 1                             | 0  | 3   | 5        | a       | 0     | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 1  | 0 | 0  | 1        | 0 | 0 | 0 | 0 | 0  | 4  | 0   | 0 | 0  |     |   |   |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0                             | 0  | 0   | 0        | e       | 0     | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   |   |   |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0        | 2  | 0  | 2                             | 1  | 1   | 3        | i       | 3     | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 0  | 3  | 0   | 0 | 0  | 0   |   |   |
| 0 | 0                            | 2  | 0  | 0        | 2  | 0  | 1                             | 1  | 0   | 3        | o       | 3     | 0  | 0  | 0  | 0  | 2  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 3  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   |   |   |
| 0 | 0                            | 0  | 1  | 0        | 1  | 0  | 0                             | 0  | 0   | 1        | u       | 1     | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 1  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   |   |   |
| 0 | 0                            | 0  | 1  | 0        | 1  | 1  | 2                             | 2  | 2   | 5        | ai      | 5     | 3  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 1  | 0  | 1   | 0 | 1  | 1   |   |   |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0        | 1  | 0  | 1                             | 1  | 1   | 2        | au      | 2     | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 1  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   |   |   |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 1        | 0  | 0  | 0                             | 0  | 0   | 1        | ei      | 1     | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 |   |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0                             | 0  | 0   | 0        | eu      | 0     | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 |   |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0                             | 0  | 0   | 1        | oi      | 1     | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 |   |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0                             | 0  | 0   | 0        | ui      | 0     | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 |   |
| 1 | 0                            | 2  | 1  | 0        | 3  | 1  | 4                             | 4  | 4   | 12       | Tot V   | 12    | 1  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0 | 3  | 0        | 1 | 2 | 1 | 0 | 0  | 1  | 1   | 0 | 0  | 0   | 0 |   |
| 0 | 0                            | 0  | 1  | 1        | 2  | 3  | 1                             | 4  | 3   | 9        | Tot D   | 9     | 4  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 2 | 0 | 0 | 1 | 0  | 1  | 0   | 1 | 0  | 1   | 1 | 1 |
| 1 | 0                            | 2  | 2  | 1        | 5  | 6  | 2                             | 8  | 7   | 21       | Tot V/D | 21    | 5  | 0  | 0  | 1  | 0  | 3  | 0  | 1  | 4 | 1  | 0        | 1 | 4 | 1 | 0 | 1  | 2  | 0   | 1 | 1  | 1   | 1 | 1 |
| 5 | 0                            | 10 | 5  | 0        | 14 | 5  | 19                            | 19 | 19  | 57.1     | %V      | 57.1  | 5  | 0  | 0  | 5  | 0  | 5  | 0  | 14 | 0 | 5  | 10       | 5 | 0 | 0 | 5 | 5  | 0  | 5   | 0 | 0  | 0   | 0 |   |
| 0 | 0                            | 5  | 5  | 5        | 10 | 14 | 5                             | 19 | 14  | 42.9     | %D      | 42.9  | 19 | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0  | 0        | 0 | 0 | 0 | 5 | 0  | 5  | 0   | 5 | 0  | 5   | 0 | 5 |
| 5 | 0                            | 10 | 10 | 5        | 24 | 29 | 10                            | 38 | 33  | 100      | %Total  | 100   | 24 | 0  | 0  | 5  | 0  | 5  | 0  | 14 | 0 | 5  | 19       | 5 | 0 | 5 | 5 | 10 | 0  | 5   | 5 | 10 | 0   | 5 | 5 |



A6.7. *Phonemic Distributions of Common Early Pronouns*

|   |         |   |     | Preceding Consonant Clusters |   |    |                 |     |   |    |       |        |       | Medial |        |          | Succeeding Consonant Clusters |     |    |    |    |     |          |     |     |   |   |   |
|---|---------|---|-----|------------------------------|---|----|-----------------|-----|---|----|-------|--------|-------|--------|--------|----------|-------------------------------|-----|----|----|----|-----|----------|-----|-----|---|---|---|
| Ø | Labials |   | Tot | Coronals                     |   |    | Dorsal/Guttural |     |   |    | Total | V/D    | Total | Ø      | Labial | Coronals |                               |     |    |    |    | Tot | Dors/Gut | Tot |     |   |   |   |
|   | b       | m |     | n                            | s | z  | l               | Tot | k | h  |       |        |       |        |        | g        | Tot                           | rtz | ts | tz | l  |     |          |     | lcz | n | R | t |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 0  | 1     | a      | 1     | 0      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 1   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 1  | 0               | 0   | 1 | 1  | 2     | e      | 2     | 0      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 1   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 1  | 0               | 1   | 0 | 1  | 2     | i      | 2     | 0      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 2                            | 0 | 0  | 0               | 2   | 0 | 1  | 3     | o      | 3     | 1      | 0      | 0        | 0                             | 1   | 1  | 0  | 0  | 1   | 0        | 0   | 2   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 1 | 1   | 0                            | 0 | 1  | 0               | 1   | 1 | 3  | u     | 3      | 0     | 3      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 0  | 0     | ai     | 0     | 0      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 1 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 0  | 1     | au     | 1     | 1      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 0  | 0     | ei     | 0     | 0      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 0  | 1     | eu     | 1     | 1      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 0  | 1     | oi     | 1     | 0      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 1   | 0        | 0   | 0   | 0 | 1 | 0 |
| 0 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 0  | 0     | ui     | 0     | 0      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 0  | 0   | 0        | 0   | 0   | 0 | 0 | 0 |
| 0 | 1       | 1 | 1   | 3                            | 0 | 2  | 0               | 5   | 0 | 2  | 3     | TotV   | 11    | 6      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 2  | 3   | 0        | 0   | 0   | 5 | 0 | 0 |
| 1 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 2  | 2     | TotD   | 3     | 2      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 0  | 1  | 0   | 0        | 0   | 0   | 1 | 0 | 0 |
| 1 | 0       | 1 | 1   | 3                            | 0 | 2  | 0               | 5   | 0 | 4  | 3     | TotV/D | 14    | 8      | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 3  | 3  | 0   | 0        | 0   | 0   | 6 | 0 | 0 |
| 0 | 0       | 7 | 7   | 21                           | 0 | 14 | 0               | 36  | 0 | 14 | 21    | %V     | 78.6  | 43     | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 14 | 21 | 0   | 0        | 0   | 36  | 0 | 0 |   |
| 7 | 0       | 0 | 0   | 0                            | 0 | 0  | 0               | 0   | 0 | 14 | 0     | %D     | 21.4  | 14     | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 7  | 0  | 0   | 0        | 0   | 7   | 0 | 0 |   |
| 7 | 0       | 7 | 7   | 21                           | 0 | 14 | 0               | 36  | 0 | 29 | 21    | %Total | 100   | 57     | 0      | 0        | 0                             | 0   | 0  | 21 | 21 | 0   | 0        | 0   | 43  | 0 | 0 |   |







| Medial |       | Succeeding Consonant Clusters |   |    |      |      |    |    |    |    |    |    |    |    |   |     |    |   |   |    |    |   |    |     |     |   |     |           |  |
|--------|-------|-------------------------------|---|----|------|------|----|----|----|----|----|----|----|----|---|-----|----|---|---|----|----|---|----|-----|-----|---|-----|-----------|--|
|        |       | Coronals                      |   |    |      |      |    |    |    |    |    |    |    |    |   |     |    |   |   |    |    |   |    |     |     |   |     | Dors/Gutt |  |
|        |       | Labial                        |   | st | strz | nbrz | nb | nk | np | nt | rt | ts | rz | tz | l | nts | zt | n | s | sk | r  | t | z  | ntz | Tot | k | Tot |           |  |
| Ø      | p     | Tot                           |   |    |      |      |    |    |    |    |    |    |    |    |   |     |    |   |   |    |    |   |    |     |     |   |     |           |  |
| V/D    | Total | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 1   | 0   | 0 |     |           |  |
| a      | 1     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 1   | 0   | 0 |     |           |  |
| e      | 0     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 0   | 0   | 0 |     |           |  |
| i      | 3     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 1    | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 1  | 3   | 0   | 0 |     |           |  |
| o      | 1     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 1  | 0   | 0   |   |     |           |  |
| u      | 5     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 3  | 0 | 0  | 5   | 0   | 0 |     |           |  |
| ai     | 0     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 0   | 0   | 0 |     |           |  |
| au     | 0     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 0   | 0   | 0 |     |           |  |
| ei     | 0     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 0   | 0   | 0 |     |           |  |
| eu     | 0     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 0   | 0   | 0 |     |           |  |
| oi     | 3     | 1                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 1  | 2   | 0   | 0 |     |           |  |
| ui     | 1     | 0                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 1  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 0  | 1   | 0   | 0 |     |           |  |
| TotV   | 10    | 0                             | 0 | 0  | 0    | 1    | 0  | 1  | 2  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 1  | 3  | 0 | 1  | 10  | 0   | 0 |     |           |  |
| TotD   | 4     | 1                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0 | 0   | 1  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 3  | 0   | 0   |   |     |           |  |
| TotV/D | 14    | 1                             | 0 | 0  | 0    | 1    | 0  | 1  | 2  | 0  | 0  | 1  | 1  | 0  | 0 | 0   | 1  | 0 | 0 | 1  | 3  | 1 | 1  | 13  | 0   | 0 |     |           |  |
| %V     | 71.4  | 0                             | 0 | 0  | 0    | 7    | 0  | 7  | 14 | 0  | 0  | 7  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0 | 0 | 7  | 21 | 0 | 7  | 71  | 0   | 0 |     |           |  |
| %D     | 28.6  | 7                             | 0 | 0  | 0    | 0    | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 7  | 0  | 0 | 0   | 7  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0 | 21 | 0   | 0   |   |     |           |  |
| %Tot   | 100   | 7                             | 0 | 0  | 0    | 7    | 0  | 7  | 14 | 0  | 0  | 7  | 7  | 0  | 0 | 0   | 7  | 0 | 0 | 7  | 21 | 7 | 7  | 93  | 0   | 0 |     |           |  |

A6.10. Phoneme Distribution of Uncommon Late Adjectives of Basque

| Ø | Preceding Consonant Clusters |    |    |    |    |    |          |    |    |    |    |    |    |   |   |    | Medial          |   |   |       |    |         |     |       |
|---|------------------------------|----|----|----|----|----|----------|----|----|----|----|----|----|---|---|----|-----------------|---|---|-------|----|---------|-----|-------|
|   | Labials                      |    |    |    |    |    | Coronals |    |    |    |    |    |    |   |   |    | Dorsal/Guttural |   |   | Total |    |         |     |       |
|   | b                            | p  | m  | pl | br | bl | Tot      | tr | ts | tt | dr | s  | t  | z | l | ds | Tot             | k | ñ |       | h  | Tot     | V/D | Total |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 1       | a   | 1     |
| 0 | 0                            | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 1       | e   | 1     |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0 | 0 | 0  | 1               | 0 | 0 | 0     | 0  | 1       | i   | 1     |
| 0 | 0                            | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1        | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 1               | 0 | 0 | 0     | 0  | 2       | o   | 2     |
| 0 | 0                            | 0  | 1  | 0  | 1  | 0  | 2        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 2       | u   | 2     |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 1        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 1       | ai  | 1     |
| 0 | 0                            | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 1       | au  | 1     |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 0       | ei  | 0     |
| 0 | 1                            | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 1        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 1       | eu  | 1     |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 0       | oi  | 0     |
| 0 | 0                            | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | 0       | ui  | 0     |
| 0 | 0                            | 1  | 2  | 0  | 1  | 0  | 4        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 1 | 0 | 0  | 2               | 0 | 0 | 1     | 1  | Tot V   | 7   |       |
| 0 | 1                            | 1  | 0  | 0  | 0  | 1  | 3        | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | Tot D   | 3   |       |
| 0 | 1                            | 2  | 2  | 0  | 1  | 1  | 7        | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 1  | 0 | 0 | 0  | 2               | 0 | 0 | 1     | 1  | Tot V/D | 10  |       |
| 0 | 0                            | 10 | 20 | 0  | 10 | 0  | 40       | 0  | 0  | 0  | 0  | 10 | 10 | 0 | 0 | 0  | 20              | 0 | 0 | 10    | 10 | %V      | 70  |       |
| 0 | 10                           | 10 | 0  | 0  | 0  | 10 | 30       | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0 | 0  | 0               | 0 | 0 | 0     | 0  | %D      | 30  |       |
| 0 | 10                           | 20 | 20 | 0  | 10 | 10 | 70       | 0  | 0  | 0  | 0  | 10 | 10 | 0 | 0 | 0  | 20              | 0 | 0 | 10    | 10 | %Total  | 100 |       |

| Medial  |       | Succeeding Consonant Clusters |   |     |    |    |    |    |    |    |    |    |   |     |    |    |        |    |          |   |     |     |   |     |
|---------|-------|-------------------------------|---|-----|----|----|----|----|----|----|----|----|---|-----|----|----|--------|----|----------|---|-----|-----|---|-----|
|         |       | Coronals                      |   |     |    |    |    |    |    |    |    |    |   |     |    |    | Labial |    | Dors/Gut |   |     |     |   |     |
|         |       | Ø                             | p | Tot | sr | nk | ls | ns | nt | rt | ts | tz | l | nts | zt | n  | s      | sk | t        | z | niz | Tot | k | Tot |
| V/D     | Total | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| a       | 1     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| e       | 1     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| i       | 1     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| o       | 2     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| u       | 2     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 1  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| ai      | 1     | 1                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| au      | 1     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| ei      | 0     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| eu      | 1     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| oi      | 0     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| ui      | 0     | 0                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| Tot V   | 7     | 0                             | 0 | 0   | 1  | 1  | 0  | 0  | 1  | 1  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 2  | 1      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| Tot D   | 3     | 1                             | 0 | 0   | 0  | 0  | 1  | 0  | 1  | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| Tot V/D | 10    | 1                             | 0 | 0   | 1  | 1  | 1  | 0  | 2  | 1  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 2  | 1      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| %V      | 70    | 0                             | 0 | 0   | 10 | 10 | 0  | 0  | 10 | 10 | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 20 | 10     | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| %D      | 30    | 10                            | 0 | 0   | 0  | 0  | 10 | 0  | 10 | 0  | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 0  | 0      | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |
| %Total  | 100   | 10                            | 0 | 0   | 0  | 10 | 10 | 0  | 20 | 10 | 0  | 0  | 0 | 0   | 0  | 20 | 10     | 0  | 0        | 0 | 0   | 0   | 0 | 0   |



## A7.1. Phoneme Distribution of Common Early monosyllabic words of Basque excluding Onomatopoeia &amp; Interjections

| Ø    | Preceding Consonant Clusters |   |     |   |          |     |    |      |    |   |      |   |     |      |                 |     |      | Medial |      |      |           |
|------|------------------------------|---|-----|---|----------|-----|----|------|----|---|------|---|-----|------|-----------------|-----|------|--------|------|------|-----------|
|      | Labials                      |   |     |   | Coronals |     |    |      |    |   |      |   |     |      | Dorsal/Guttural |     |      | Total  | V/D  |      |           |
|      | b                            | p | m   | f | d        | n   | tx | s    | tz | t | z    | x | l   | Tot  | j               | k   | h    |        |      | g    | Tot       |
| 1    | 2                            | 0 | 1   | 0 | 0        | 1   | 0  | 2    | 0  | 0 | 1    | 0 | 2   | 6    | 0               | 0   | 5    | 5      | 10   | 20   | a         |
| 1    | 4                            | 0 | 0   | 0 | 0        | 0   | 1  | 1    | 0  | 0 | 2    | 0 | 0   | 3    | 0               | 1   | 1    | 1      | 3    | 11   | e         |
| 1    | 2                            | 0 | 1   | 0 | 0        | 1   | 0  | 1    | 0  | 0 | 5    | 0 | 0   | 7    | 0               | 0   | 5    | 0      | 5    | 16   | i         |
| 2    | 1                            | 0 | 1   | 0 | 0        | 3   | 0  | 2    | 0  | 0 | 1    | 0 | 2   | 8    | 0               | 0   | 5    | 2      | 7    | 19   | o         |
| 2    | 1                            | 0 | 1   | 0 | 0        | 0   | 1  | 1    | 0  | 0 | 4    | 0 | 1   | 6    | 0               | 0   | 3    | 3      | 6    | 16   | u         |
| 1    | 1                            | 0 | 0   | 0 | 0        | 0   | 2  | 0    | 0  | 0 | 3    | 0 | 1   | 6    | 0               | 0   | 1    | 2      | 3    | 11   | ai        |
| 3    | 0                            | 0 | 1   | 0 | 0        | 0   | 0  | 0    | 0  | 0 | 0    | 0 | 1   | 1    | 0               | 2   | 1    | 1      | 4    | 9    | au        |
| 0    | 0                            | 0 | 0   | 0 | 0        | 0   | 1  | 0    | 0  | 0 | 0    | 0 | 1   | 2    | 0               | 0   | 1    | 0      | 1    | 3    | ei        |
| 0    | 0                            | 0 | 0   | 0 | 0        | 0   | 0  | 0    | 0  | 0 | 0    | 0 | 0   | 0    | 0               | 0   | 1    | 0      | 1    | 1    | eu        |
| 1    | 0                            | 0 | 0   | 0 | 0        | 0   | 3  | 0    | 0  | 0 | 1    | 0 | 0   | 4    | 0               | 0   | 1    | 1      | 2    | 7    | oi        |
| 1    | 0                            | 0 | 1   | 0 | 0        | 0   | 0  | 0    | 0  | 0 | 0    | 0 | 0   | 0    | 0               | 1   | 0    | 0      | 1    | 3    | ui        |
| 7    | 10                           | 0 | 4   | 0 | 0        | 5   | 0  | 7    | 0  | 0 | 13   | 0 | 5   | 30   | 0               | 1   | 19   | 11     | 31   | 82   | Total V   |
| 6    | 1                            | 0 | 2   | 0 | 0        | 0   | 0  | 6    | 0  | 0 | 4    | 0 | 3   | 13   | 0               | 3   | 5    | 4      | 12   | 34   | Total D   |
| 13   | 11                           | 0 | 6   | 0 | 0        | 5   | 0  | 13   | 0  | 0 | 17   | 0 | 8   | 43   | 0               | 4   | 24   | 15     | 43   | 116  | Total V/D |
| 6    | 8.6                          | 0 | 3.4 | 0 | 0        | 4.3 | 0  | 6    | 0  | 0 | 11.2 | 0 | 4.3 | 25.9 | 0               | 0.9 | 16.4 | 9.5    | 26.7 | 70.7 | %V        |
| 5.2  | 0.9                          | 0 | 1.7 | 0 | 0        | 0   | 0  | 5.2  | 0  | 0 | 3.4  | 0 | 2.6 | 11.2 | 0               | 2.6 | 4.3  | 3.4    | 10.3 | 29.3 | %D        |
| 11.2 | 9.5                          | 0 | 5.2 | 0 | 0        | 4.3 | 0  | 11.2 | 0  | 0 | 14.7 | 0 | 6.9 | 37.1 | 0               | 3.4 | 20.7 | 12.9   | 37.1 | 100  | %Total    |

| Medial    |       | Succeeding Consonant Clusters |   |   |     |    |     |    |    |      |     |   |     |          |      |      |   |   |   |          |      |     |   |   |     |
|-----------|-------|-------------------------------|---|---|-----|----|-----|----|----|------|-----|---|-----|----------|------|------|---|---|---|----------|------|-----|---|---|-----|
|           |       | Labial                        |   |   |     |    |     |    |    |      |     |   |     | Coronals |      |      |   |   |   | Dors/Gut |      |     |   |   |     |
|           |       | ∅                             | P | f | Tot | st | rtz | ts | rz | tx   | tz  | l | nts | zt       | ltz  | n    | r | t | x | z        | ntz  | Tot | k | ñ | Tot |
| V/D       | Total | 1                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 0    | 2   | 0 | 0   | 1        | 3    | 4    | 0 | 0 | 0 | 0        | 2    | 19  | 0 | 0 | 0   |
| A         | 20    | 1                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 0    | 2   | 0 | 0   | 1        | 3    | 4    | 0 | 0 | 0 | 0        | 2    | 19  | 0 | 0 | 0   |
| E         | 11    | 4                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 1    | 1   | 0 | 0   | 1        | 2    | 2    | 0 | 0 | 0 | 0        | 0    | 7   | 0 | 0 | 0   |
| I         | 16    | 4                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 2    | 0   | 0 | 0   | 3        | 0    | 0    | 0 | 0 | 0 | 0        | 1    | 12  | 0 | 0 | 0   |
| O         | 19    | 5                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 4    | 0   | 0 | 0   | 1        | 2    | 4    | 0 | 0 | 0 | 0        | 14   | 0   | 0 | 0 | 0   |
| U         | 16    | 4                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 1    | 0   | 0 | 0   | 1        | 5    | 0    | 0 | 0 | 0 | 2        | 12   | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Ai        | 11    | 5                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 2    | 2   | 0 | 0   | 0        | 2    | 0    | 0 | 0 | 0 | 0        | 6    | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Au        | 9     | 4                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 0    | 0   | 0 | 0   | 0        | 0    | 3    | 0 | 0 | 0 | 1        | 5    | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Ei        | 3     | 2                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 0    | 0   | 0 | 0   | 0        | 1    | 0    | 0 | 0 | 0 | 0        | 1    | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Eu        | 1     | 1                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 0    | 0   | 0 | 0   | 0        | 0    | 0    | 0 | 0 | 0 | 0        | 0    | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Oi        | 7     | 4                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 0    | 1   | 0 | 0   | 0        | 2    | 0    | 0 | 0 | 0 | 0        | 3    | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Ui        | 3     | 2                             | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 0    | 0   | 0 | 0   | 0        | 1    | 0    | 0 | 0 | 0 | 0        | 1    | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Total V   | 82    | 18                            | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 11   | 5   | 0 | 0   | 3        | 11   | 15   | 0 | 0 | 0 | 5        | 64   | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Total D   | 34    | 18                            | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 2    | 3   | 0 | 0   | 0        | 6    | 3    | 0 | 0 | 0 | 1        | 16   | 0   | 0 | 0 | 0   |
| Total V/D | 116   | 36                            | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 13   | 8   | 0 | 0   | 3        | 17   | 18   | 0 | 0 | 0 | 6        | 80   | 0   | 0 | 0 | 0   |
| %V        | 70.7  | 15.5                          | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 9.5  | 4.3 | 0 | 0   | 2.6      | 9.5  | 12.9 | 0 | 0 | 0 | 4.3      | 55.2 | 0   | 0 | 0 | 0   |
| %D        | 29.3  | 15.5                          | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 1.7  | 2.6 | 0 | 0   | 0        | 5.2  | 2.6  | 0 | 0 | 0 | 0.9      | 13.8 | 0   | 0 | 0 | 0   |
| %Total    | 100   | 31                            | 0 | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0  | 11.2 | 6.9 | 0 | 0   | 2.6      | 14.7 | 15.5 | 0 | 0 | 0 | 5.2      | 69   | 0   | 0 | 0 | 0   |

A7.2. Phoneme Distribution of Common Late monosyllabic words of Basque excluding Onomatopoeia & Interjections

| Ø   |     | Preceding Consonant Clusters |     |   |   |    |    |    |    |      |     |   |    |    |    |          |     |   |     |   |    |     |   |   |   |    |      |   |     | Medial          |    |   |   |    |    |     |     |     |       |      |        |         |
|-----|-----|------------------------------|-----|---|---|----|----|----|----|------|-----|---|----|----|----|----------|-----|---|-----|---|----|-----|---|---|---|----|------|---|-----|-----------------|----|---|---|----|----|-----|-----|-----|-------|------|--------|---------|
|     |     | Labials                      |     |   |   |    |    |    |    |      |     |   |    |    |    | Coronals |     |   |     |   |    |     |   |   |   |    |      |   |     | Dorsal/Guttural |    |   |   |    |    |     |     |     |       | V/D  |        |         |
|     |     | b                            | p   | m | f | pl | pr | br | fl | bl   | Tot | d | tr | ts | tt | dr       | dz  | n | ɲ   | s | z  | t   | z | x | l | ds | Tot  | j | k   | kr              | gr | ñ | g | kl | ll | h   | g   | Tot | Total | V/D  |        |         |
| 1   | 1   | 2                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 3    | 2   | 0 | 0  | 0  | 1  | 2        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 0  | 6    | 0 | 0   | 1               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 3   | 13    | a    |        |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 0    | 0   | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 2  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 0     | e    |        |         |
| 0   | 0   | 4                            | 1   | 0 | 0 | 1  | 0  | 0  | 0  | 6    | 0   | 0 | 0  | 0  | 0  | 2        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 2  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 1   | 9     | i    |        |         |
| 1   | 3   | 2                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 5    | 0   | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 0  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 1   | 7     | o    |        |         |
| 0   | 0   | 1                            | 1   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 2    | 0   | 1 | 0  | 0  | 0  | 1        | 3   | 2 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 7  | 0    | 0 | 0   | 0               | 1  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 1   | 10    | u    |        |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 0    | 0   | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 1  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 1     | ai   |        |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 0    | 0   | 1 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 2  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 2     | au   |        |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 1    | 1   | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 2  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 3     | ei   |        |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 0    | 0   | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 0  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 0     | eu   |        |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 0    | 1   | 0 | 0  | 0  | 0  | 1        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 3  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 1   | 4     | oi   |        |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 0  | 0  | 0  | 0  | 0    | 1   | 0 | 0  | 0  | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0 | 0  | 0   | 0 | 0 | 0 | 1  | 0    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 1     | ui   |        |         |
| 2   | 4   | 9                            | 2   | 0 | 0 | 1  | 0  | 0  | 0  | 16   | 2   | 1 | 0  | 0  | 1  | 2        | 0   | 0 | 0   | 1 | 2  | 6   | 2 | 0 | 0 | 0  | 17   | 0 | 2   | 1               | 0  | 1 | 1 | 0  | 0  | 1   | 0   | 0   | 6     | 41   | Tot V  |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 1  | 0  | 0  | 0  | 1    | 3   | 1 | 0  | 0  | 0  | 1        | 0   | 0 | 0   | 0 | 4  | 0   | 0 | 0 | 0 | 0  | 9    | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 1     | 11   | Tot D  |         |
| 2   | 4   | 9                            | 2   | 0 | 0 | 2  | 0  | 0  | 0  | 17   | 5   | 2 | 0  | 0  | 1  | 2        | 1   | 0 | 1   | 2 | 10 | 2   | 0 | 0 | 0 | 0  | 26   | 0 | 2   | 1               | 0  | 1 | 1 | 0  | 0  | 1   | 1   | 0   | 0     | 7    | 52     | Tot V/D |
| 3.8 | 7.7 | #                            | 3.8 | 0 | 0 | 2  | 0  | 0  | 0  | 30.8 | 4   | 2 | 0  | 0  | 2  | 4        | 0   | 0 | 1.9 | 4 | 12 | 3.8 | 0 | 0 | 0 | 0  | 32.7 | 0 | 3.8 | 2               | 0  | 2 | 2 | 0  | 0  | 1.9 | 0   | 0   | 11.5  | 78.8 | %V     |         |
| 0   | 0   | 0                            | 0   | 0 | 0 | 2  | 0  | 0  | 0  | 1.9  | 6   | 2 | 0  | 0  | 0  | 1.9      | 0   | 0 | 0   | 0 | 8  | 0   | 0 | 0 | 0 | 0  | 17.3 | 0 | 0   | 0               | 0  | 0 | 0 | 0  | 0  | 0   | 0   | 0   | 1.9   | 21.2 | %D     |         |
| 3.8 | 7.7 | #                            | 3.8 | 0 | 0 | 4  | 0  | 0  | 0  | 32.7 | #   | 4 | 0  | 0  | 2  | 4        | 1.9 | 0 | 1.9 | 4 | 19 | 3.8 | 0 | 0 | 0 | 0  | 50   | 0 | 3.8 | 2               | 0  | 2 | 2 | 0  | 0  | 1.9 | 1.9 | 0   | 13.5  | 100  | %Total |         |























**A6. Frequency for phonemes for synthetic verbs of Basque**

| Ø  | Preceding Consonant Clusters |   |    |          |     |   |     |                 |     |     | Succeeding Consonant Clusters |   |    |        |           |       |          |   |     |    |     |    |      |   |    |   |   |     |     |     |
|----|------------------------------|---|----|----------|-----|---|-----|-----------------|-----|-----|-------------------------------|---|----|--------|-----------|-------|----------|---|-----|----|-----|----|------|---|----|---|---|-----|-----|-----|
|    | Labials                      |   |    | Coronals |     |   |     | Dorsal/Guttural |     |     | Medial                        |   |    | Labial |           |       | Coronals |   |     |    | Dor |    |      |   |    |   |   |     |     |     |
|    | b                            | p | m  | d        | n   | s | tz  | t               | z   | Tot | k                             | h | g  | Tot    | V/D       | Total | Ø        | p | Tot | ts | tz  | l  | n    | s | r  | t | z | Tot | k   | Tot |
| 0  | 0                            | 0 | 2  | 2        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 2   | 2                             | 0 | 0  | 2      | a         | 6     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 5    | 0 | 1  | 0 | 0 | 6   | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | e         | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 1  | 2                            | 0 | 0  | 2        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 1   | 0                             | 1 | 2  | 5      | i         | 5     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 2  | 2    | 0 | 0  | 0 | 0 | 5   | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 1               | 0   | 0   | 0                             | 1 | 1  | 2      | o         | 2     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 1  | 0    | 1 | 0  | 0 | 2 | 0   | 0   | 0   |
| 2  | 0                            | 0 | 0  | 1        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 1   | 1                             | 0 | 0  | 4      | u         | 4     | 1        | 0 | 0   | 0  | 0   | 1  | 0    | 0 | 0  | 0 | 2 | 1   | 1   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | ai        | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | au        | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | ei        | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | eu        | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | oi        | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | ui        | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 3  | 2                            | 0 | 2  | 4        | 1   | 0 | 1   | 1               | 1   | 4   | 4                             | 0 | 2  | 6      | Total V   | 17    | 1        | 0 | 0   | 0  | 1   | 2  | 9    | 1 | 2  | 0 | 0 | 15  | 1   | 1   |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | Total D   | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 3  | 2                            | 0 | 2  | 4        | 1   | 0 | 1   | 1               | 1   | 4   | 4                             | 0 | 2  | 6      | Total V/D | 17    | 1        | 0 | 0   | 0  | 1   | 2  | 9    | 1 | 2  | 0 | 0 | 15  | 1   | 1   |
| 18 | 12                           | 0 | 12 | 24       | 5.9 | 0 | 5.9 | 5.9             | 5.9 | 24  | 24                            | 0 | 12 | 35     | %V        | 100   | 5.9      | 0 | 0   | 0  | 5.9 | 12 | 52.9 | 6 | 12 | 0 | 0 | 88  | 5.9 | 5.9 |
| 0  | 0                            | 0 | 0  | 0        | 0   | 0 | 0   | 0               | 0   | 0   | 0                             | 0 | 0  | 0      | %D        | 0     | 0        | 0 | 0   | 0  | 0   | 0  | 0    | 0 | 0  | 0 | 0 | 0   | 0   | 0   |
| 18 | 12                           | 0 | 12 | 24       | 5.9 | 0 | 5.9 | 5.9             | 5.9 | 24  | 24                            | 0 | 12 | 35     | %Total    | 100   | 5.9      | 0 | 0   | 0  | 5.9 | 12 | 52.9 | 6 | 12 | 0 | 0 | 88  | 5.9 | 5.9 |

## ON THE SO-CALLED VERBAL NOUN IN BASQUE

Rudolf P. G. de Rijk (†)\*

(Universiteit Leiden)

The morphological make-up of the verbal noun in the standard dialect of Basque can be readily described provided we avail ourselves of two phonological rules clearly acting in the phonology of Basque. While also functioning as morpheme structure conditions, the processes involved are most noticeable at morpheme boundaries. They can accordingly be thought of as straightforward sandhi rules.

The first rule needed is one that turns affricates into plain homorganic plosives when directly following a sibilant or affricate. This rule accounts for the total absence in Basque of the phonetic sequences ...*sts*..., ...*stz*..., ...*tsts*..., ...*tstz*..., ...*tzts*..., ...*tztz*..., ...*zts*..., and ...*tz*... The same rule can be shown to have played some role in diachronic development. To explain how the forms *beste*, *bost*, *osti* arose out of the older *bertze*, *bortz*, *ortzi*, we only have to postulate a conditioned change of *r* to *s*, such as happened in central Basque *oso* from older *oro*, or in Parisian French *chaise*, *besicles* from older *chaire*, *bericles*. An automatic consequence of this change will then be the substitution of a plosive *t* for the original affricate *tz* in virtue of the rule we have stated.<sup>1</sup>

---

\* A handwritten draft of this article was found among Rudolf's papers after his death. I cannot ascertain when he wrote this and whether he planned to elaborate further on what he had written. From a marginal note I see that he was from plan to rewrite the first footnote. I have incorporated at the end of this footnote some comments regarding Baztanese which were on a separate sheet attached to the manuscript (V. de Rijk-Chan).

<sup>1</sup> I must confess that I find this way of accounting for the change in question somewhat more plausible than the one that was offered by Michelena in *FHV*. This author postulates a development *rtz* > *rzt* > *rst* > *st*, the first step of which he describes as "inversion", a process he assumes to have initiated in compound formation. The newer *st*-forms are considered to have arisen as first members of compounds, and later generalized to replace the original *-rtz* forms.

In this vein, Michelena remarks: "En ese supuesto el paso por interversión de *rtz* a *st* nada tiene de extraño, pues de *ikatz* 'carbon' y *obi* 'hojo' p. ej. resulta *ikaztobi* 'carbonera'" (*FHV* § 18.14, p. 364). We hardly need to point out, however, that a change of *rtz* to *rzt* by no means represents a simple inversion or metathesis of consonants, given that the Basque affricate written *tz* is monophonemic and not to be analyzed as a sequence of *t* and *z*, as every phonologist, including Michelena, would agree. Furthermore, the invocation of compound formation seems quite unnecessary, especially as the *t* in *ikaztobi* 'charcoal kiln', more likely than not, has nothing to do with the affricate of *ikatz* 'charcoal', but may go back to the same origin as the *t* in *sutondo* or *ortuts*, compounds of *su* and *ondo* or *oin* and *huts*, respectively.

The second rule required will turn an affricate into the corresponding *sibilant when* immediately followed by a plosive.<sup>2</sup> This rules out phonetic sequences such as ...*tst*..., ...*tzt*..., ...*tsk*..., ...*tzk*..., etc.

Granted the existence of these two rules in Basque phonology, the shape of the verbal noun can be specified in a very simple fashion: The verbal noun results from adding the nominalizer *-tze* to the radical of the verb, for all verbs, except those ending in *-n*. These receive as nominalizer the suffix *-te*, eliding their nasal in the process. A small number of verbs borrowed into Batua from the northern dialects take *-ite* instead of *-te*: *igan*, *igaran*, *iragan*, *ukan*.<sup>3</sup> Hence, the verbal nouns of *egon*, *erori*, *hil*, *ibili*, *igan*, *igo* and *jaiki* are *egote*, *erortze*, *hiltze*, *ibiltze*, *igaite*, *igotze* and *jaikitze*, respectively.

With radicals ending in a sibilant or affricate, our first sandhi rule will operate, causing the initial affricate of *-tze* to change into *-t*. Moreover, according to our second sandhi rule, an affricate immediately preceding this plosive will simplify to the corresponding sibilant. Therefore, the verbal nouns of *hasi*, *hazi*, *jaitsi* and *utzi* come out as *haste*, *hazte*, *jaiste* and *uzte*, respectively.

The allomorphic distribution of *-te* versus *-tze* in the Batua variety reflects the situation in the central dialects, which seem to have generalized the use of *-tze* at the expense of *-te*. The more conservative Souletin dialect has maintained *-te* in many instances where Guipuzcoan and Labourdin use *-tze*, as in *ebilte*, *erorte*, *ixurte*, *joite*. The Biscayan dialect appears to be the most conservative of all, limiting the use of *-tze* to verbs ending in *-tu* or *-du*. Thus, it still offers us the forms *ilte*, *ipinte*, *itote*, already evolved to *hiltze*, *ibentze*, *ithotze* in Souletin.

Historically, I would assume that the nominalizer was initially identical to the suffix *-te* denoting a period, found in derivations such as *berote* 'heat wave', *elurte* 'snow spell', *gosete* 'famine', *lehortte* 'drought'.<sup>4</sup>

As the facts clearly show, this suffix was originally added to the past participle of the verb, and not to its radical, as in present Batua. We note this in Biscayan, where past participles carrying the suffix *-tu* / *-du* behave differently from all other verbs in that they alone select the allomorph *-tze*; in Souletin, where *hil* and *ebili* take different allomorphs (*hiltze* versus *ebilte*) despite their similar radicals; and, finally, even in Batua, where radicals ending in *-n* are treated differently according to whether or not they are identical to their past participles: *egite* from *egin*, but *agintze* from *agindu*.

---

The fact that in the Baztanese dialect certain derived forms display the change while the simple forms do not, e.g. *bosgarren*, but *bortz* (see Echenique: *Apoc.* 6.9, 9.1, 16.10, 21.20; and 9.5, 9.10, 17.10), merely shows that the environment for antirhotacism in Baztanese includes a following sibilant but not an affricate.

<sup>2</sup> A special case of this general rule was formulated already by N'Diaye: "Lorsque *-tz* final se trouverait en presence de *t*-initial, il se réalise dans la chaîne comme la fricative correspondante: *z*..." (*Structure du dialecte basque de Maya*, § 5.3.4, p. 39).

<sup>3</sup> Historically, of course, such a suffix never existed. The *i* of forms as *egoite*, *emaite*, *izaite*, etc. clearly belongs to the verb itself, and not to the suffix, as shown by such forms as *edate*, *jate*, *etzate* that never show *i* in any variety of Basque.

<sup>4</sup> This possibility was already mentioned by Schuchardt, who, however, seems to hesitate between this suffix and the collective suffix *-tze* of *jendetze* 'crowd'. Cf. H. Schuchardt, *Primitiae Linguae Vasconum* § 16, p. 9.

To accommodate these facts, we only need to invoke the well-known apocope rule operating in Basque derivational morphology that allows a final high vowel to elide before a certain type of morpheme boundary, as in *hasberri* and *burgaitz* from *hasi* + *berri* and *buru* + *gaitz*. Such a rule explains *ikuste* from underlying *ikuste* + *te*, and also yields *aginTe* from underlying *agindu* + *te*, where T represents a strengthened dental, phonetically realized as an affricate *-tz*, a development<sup>5</sup> also seen elsewhere, e.g. in the High German consonant shift.

Assuming this account to be essentially correct, we are faced here with one more example of a situation not uncommon in diachronic linguistics, to wit, a clear discrepancy between the most economic synchronic description and the actual historical process.

The main issue I want to take up in this brief essay, however, is not morphological. Rather, my concern lies with the syntactic status of the forms discussed. To put it plainly, the question I would like to address is: Why are these forms called verbal nouns?<sup>6</sup>

<sup>5</sup> For a general treatment of phonological strengthening and its realizations, see J. Foley, *Foundations of Theoretical Phonology*, Cambridge University Press, 1977.

The claim that the nominalizer *-tze* goes back to an earlier —or perhaps merely underlying— form *-tute* does not originate with the present writer. It can be traced back to that remarkable grammarian R. M. Azkue. (See his *Morfología Vasca* II, § 754, p. 522.) For reasons unknown to me, Michelena rejected this hypothesis. He provided, however, no refutation, merely stating apodictically: “No debe pensarse, sin embargo, que *tz* sea el resultado de *t* + *t*: se trata probablemente de sufijos de distinto origen” (*FHV* § 18.2, p. 346).

<sup>6</sup> To my knowledge, the first grammarian to apply this term to exactly these forms was canon Inchauspe in his imposing treatise *Le verbe basque* printed in 1858. Right near the beginning there is a substantial section headed “Des noms verbaux” where the terms “substantif verbal” and “adjectif verbal” are introduced for the verbal noun and the past participle respectively. Following the definition, a host of example sentences are provided in order to show that these “noms verbaux” admit all kinds of case endings just like ordinary nouns and adjectives do. Inchauspe’s awareness of the innovative character of his terminology is clearly brought out by the following quotation: “Ces termes, qui rendent en basque les idées exprimées par des verbes dans les autres langues, ne sauraient donc avec justesse être appelés *verbes* dans la langue basque, puisqu’ils ne se conjuguent pas. On voit que bien plutôt il faut les considérer comme de vrais substantifs et adjectifs, puisqu’ils se déclinent et qu’ils suivent toutes les règles des substantifs et adjectifs ordinaires... Cependant, quoique nous croyions plus juste de classer ces termes parmi les adjectifs et les substantifs, nous devons leur reconnaître des caractères particuliers qui les en distinguent, et nous les appelons *noms verbaux*, parce qu’ils sont particulièrement destinés à être unis au verbe, et parce qu’ils expriment l’idée d’une action ou d’un état.” (p. 11).

Inchauspe’s work has wielded a truly momentous influence on the treatment of Basque grammar. Although the indebtedness was seldom acknowledged, his terminology and the main ideas connected with it were taken over by many scholars, beginning with Bonaparte and van Eys. Thus, in the latter’s *Essai de grammaire de la langue basque* of 1865, the term “substantif verbal” is simply taken for granted: “Le substantif verbal est formé du radical en y ajoutant *-te* ou *-tze*...” (p. 63; likewise in the expanded 1867 edition, p. 58). And from his English booklet *Outlines of Basque Grammar* of 1883 we may quote: “*Galtzea* corresponds to, but is not an infinitive; it is plainly a verbal substantive with the article *a*” (p. 47).

The appellation “substantif verbal” remains current among later grammarians up to the present day, sometimes with the meaning in question (so, e.g. Lafon, *Le système du verbe basque au XVI<sup>e</sup> siècle*, II, pp. 29-30), sometimes with a much wider sense: Lafitte e.g. uses the term for any deverbal noun (*Grammaire basque*, § 442b).

Finally, Euskaltzindia’s handbook *EGLU* makes use of the compound *aditz izen*, precisely the idiomatic translation of “verbal noun” (*EGLU*-II, chapter 5).

There is a traditional answer to this question, and although I do not recall having seen it in print,<sup>7</sup> it would run something like this: On the one hand, verbal nouns are nouns in that they behave like nominals do. They combine with adjectives, e.g. *begiratzte hutsak ikaratzzen zuen* ‘mere looking frightened (the people)’ (Lardizabal, *TZI*, p. 125); demonstrative pronouns; the definite article *-a*; a preceding genitive phrase; and, most important of all, nearly all of the case endings found with inanimate nouns. The two exceptions pointed out in *EGLU-II* (p. 98): *-rentzat* ‘for’ (benefactive) and *-rantz* ‘toward’ are easily accounted for on semantic grounds.

To illustrate all this with an example using the form *ibiltze*, related to the verb *ibili* ‘to walk’, we will get: *ibiltze hau* ‘this walking’; *ibiltzea onuragarria da* ‘walking is healthy’; *zure ibiltzea* ‘your walking’; *ibiltzeari ekin* ‘to take up walking’; *ibiltzeagatik* ‘because of walking’; *ibiltzeaz* ‘about walking’; *ibiltzean* ‘in walking’; *mina ibiltzetik dator* ‘the pain comes from walking’; *ibiltzera behartu* ‘to force to walk’; *ibiltzeraino makurtu* ‘to stoop down to walking’; etc. Adnominals are also possible: *ibiltzeko poz handia* ‘the great enjoyment in walking’.

On the other hand, verbal nouns are not merely deverbal—that is, nouns derived from verbs—but indeed verbal in that they maintain essential characteristics of verbs. Thus, verbal nouns admit grammatical subjects, direct and indirect objects, as well as adverbial modifiers: *Zu hemen ibiltzea ona da* ‘It is good that you walk here’. This behavior is to be contrasted with that of the deverbal noun *ibilera*, also derived from *ibili*, but lacking genuinely verbal characteristics: *Zure hemengo ibilera ona da* ‘Your walking here is good’, with the genitive *zure* ‘your’ instead of *zu* ‘you’ and the adnominal *hemengo* instead of *hemen* ‘here’.

So far the traditional answer. The further question as to how to reconcile the nominal and the verbal properties of these forms is never addressed, let alone properly answered. Even as far as it goes, this traditional account is rather too superficial and hence misleading. As a matter of fact, the appellation “verbal noun” is a serious misnomer; for one thing, it is not the verb that is being nominalized but rather the entire subordinate clause.

While it is quite true that *ibiltze* functions as a noun in the phrase *zure ibiltzea*, in the more interesting phrase *zu hemen ibiltzea*, *ibiltze* is not a noun; in fact, it is not even a constituent. What we are dealing with here is the following constituent structure:

[<sub>NP</sub> [<sub>S</sub> zu hemen ibil]-tze]-a

As this structure makes clear, the locus of the verbal properties is the verb radical *ibil*, whereas the nominal characteristics are a feature of the entire phrase *zu hemen ibiltze(a)*.

The fact that the so-called verbal noun in this type of construction does not figure as a constituent has important repercussions in syntax. Given that in the syntactic relocation processes subsumed under “Move x”, x has to be a constituent;

<sup>7</sup> As is apparent from footnote 6, Inchauspe’s explanations come remarkably close to providing just the answer that we have in mind.

the verbal noun is immobile. No rule can shift it to any other position in the sentence. What can be shifted, of course, is the nominalized clause as a whole, as well as any nominal constituent dominated by it, but not the verbal noun as such.

As an illustration, consider the following sentences, all meaning roughly ‘We want the cat to eat the mouse’:

- |                                   |                                   |
|-----------------------------------|-----------------------------------|
| (1) Katuak sagua jatea nahi dugu. | (3) Sagua jatea nahi dugu katuak. |
| (2) Nahi dugu katuak sagua jatea. | (4) Katuak sagua nahi dugu jatea. |

I will assume that these sentences have a common deep structure, and that the basic word order corresponds to that shown in sentence (1). Under this assumption, sentence (2) is the result of extraposing the nominalized clause *katuak sagua jatea* to the end of the main clause. Sentence (3) demonstrates the existence in Basque of a backing rule able to lift a noun phrase out of its own clause and adjoin it to the right of the next higher clause. Sentence (4) is the one we are especially concerned with. It seems we could derive it from a deep structure like (1) in just one step: apply the backing rule to move the verbal noun *jatea* to the end of the main clause, just like *katuak* in sentence (3). However, this option is not open to us since *jatea* here, unlike *katuak*, is not a noun phrase. Rather, sentence (4) must be derived in several stages: once (1) has been turned into (2) by extraposition, (4) can be obtained out of (2) by two successive applications of NP Fronting: first Focus Movement of the noun phrase *sagua*, then Topic Movement of the noun phrase *katuak*.

Two final remarks are in order. It is not my intention here to criticize or discourage in any way the use of the term “verbal noun”. This term is much too firmly established and convenient to be abandoned. What I would like to recommend, however, is a great deal of caution in handling the concept, keeping in mind that in reality we are dealing with a nominalized clause, not a nominalized verb.

Finally, the nature of this contribution is avowedly pedagogical. Addressed to students of Basque grammar, it tries to clarify a matter where misunderstandings might occur due to thought habits perhaps better suited to other languages. This essay, however, is not meant to be polemical. I most definitely do not wish to imply that present-day Basque grammarians, such as the erudite members of the industrious Gramatika Batzordea of the Basque Academy, are less than fully aware of the conceptual dangers lurking in their adoption of the traditional term *aditz izena*.

## References

- Azkue, R. M.<sup>a</sup> de, 1969, *Morfología vasca, II: Categorías gramaticales*. 2nd edition. Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- Echenique, see under Salaburu.
- Euskaltzaindia, Gramatika Batzordea, 1987, *Euskal gramatika, lehen urratsak-II*. Euskaltzaindia, Bilbao. (=EGLU-II)
- Foley, J., 1977, *Foundations of Theoretical Phonology*. Cambridge U.P.
- Inchauspe, E., 1858, *Le verbe basque*. Facsimile edition, Hordago, Donostia, 1979.
- Lafitte, P., 1962, *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, 2nd revised edition. Amis du Musée Basque & Ikas, Bayonne.

- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVII<sup>e</sup> siècle*, I & II. Delmas, Bordeaux.
- Lardizabal, F. I. de, 1995, *Testamentu zarreko kondaira* I (Blanca Urgell's edition), Kriselu, Donostia. (= TZ-I)
- Michelena, L., 1977, *Fonética histórica vasca*, 2nd revised and enlarged edition. Anejos de ASJU San Sebastián. (= FHV)
- N'Diaye, G., 1970, *Structure du dialecte basque de Maya*. Mouton, The Hague.
- Salaburu P., 1980, *Baztango Euskalkiak* (1) (*Bruno Echenique-k egindako itzulpenak Bonaparteren eskakizunez*). Universidad de Deusto, Bilbao. (= Echenique)
- Schuchardt, H., 1923, *Primitiae Linguae Vasconum*, Niemeyer, Tübingen.
- van Eys, W. J., 1865, *Essai de grammaire de la langue basque*. Van Gogh, Amsterdam.
- , 1867, *Essai de grammaire de la langue basque*, deuxième édition revue et augmentée. Van Gogh, Amsterdam; B. Quaritch, London; A. Franck, Paris & Leipzig.
- , 1883, *Outlines of Basque Grammar*. Trübner, London.



# NAFARROAKO EUSKAL OIKONIMIAZ

Patxi Salaberri

(Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

## 0. Sarrera

Orain urte batzuk argitara emandako lan interesgarri batean honela zioen R. L. Trask euskalariak (1997: 349):

It is an astounding fact that no one has ever undertaken a systematic study of house names. Consequently, we know next to nothing about the principles of house naming, or even whether any principles exist.

Ikertzaile honek, gure iritzian, ditugun hutsune eta gabeziak sobera handitzen ditu etxe izendatzeaz ia deus ez dakigula dioenean, baina egia da lan sistematikorik ez dela egin, nahiz hango eta hemengo etxeen izenez hamaika artikulua argitaratu diren. Orain aurkezten dugun honetan ez dugu arrunteko lana egin gogo, hots, ez dugu Euskal Herri osoa ikusiko, ez eta oikonimiak dituen arazo guziak aztertuko, baina horietako garrantzizkoenak aipatu nahi genituzke, bereziki Nafarroa hartzen dugula mintzagai. Zernahi dela, bestetako datuak ere ematen ditugu, ezagutzen ditugun neurrian; adibidez, eta etxe berrien izendabideaz ari garenean, Iparraldeko oikonimo franko aipatzen ditugu. Hauek dira gure ustean arazo edo puntu behinene-tako batzuk, euskal etxe izendegian.

## 1. Oikonimoen muga, Nafarroan

Aurren-aurrena garbi adierazi behar da Nafarroan, historian zehar euskaraz mintzatu den alderdiko herri batzuetan etxe izenek ez dutela inoiz berezko izenik izan, al-dika salbuespenen bat aurkituagatik ere.<sup>1</sup> Gai honek azterketa sakonagoa merezi du, baina ditugun datuekin erran dezakegu, euskararen mugaz den bezainbatez, handi-handika marra bat egin daitekeela Lana eta Lizarratik Iguzkitzan eta Artaxoan barna Tafallaraino, eta hemendik Zarrakaztelu eta Irunberriraino. Herri honetatik goiti egin behar da, Nabaskoze eta Burgi aldera (gai honetaz ikus Jimeno Jurío 1997: 61). Hemen, jakina, zehaztu beharko da ibar eta are herri bakoitzean zer gertatzen zen.

---

<sup>1</sup> Hau garbi ikusi zuen Etxegaraik 1926rako (87. orr.), baina etxeek izena zuten alderdia, Nafarroan, arrunt murriztu zuen («Baztan, Bertizarana, Doneztebe, Bortzerrieta eta Araitz»), nahiz Anue, Ultzama, Imotz, eta Larraunen zenbait etxek, gutxiak, izena bazutela gaineratu. Aitzinago (89-90. orr.) gehiago zabaltzen du eremu hau, Arakil eta «Iruña-inguru»-ak ere hartuz.

Estellerriko Lana eta Allin ibarretan ez dugu uste etxeek izena bazuten; guk behintzat ez dugu alerik kausitu dokumentazioan. Gauza bera erran dezakegu hauen azpian dauden beste ibarrez, Iguzkitzaz eta Iguzkitza Doneztezbez alegia. Ameskoan, berriz, tarteka oikonimoren bat azaltzen zaigu.

Tafallerrian etxe izenak arruntak ziren Olkotzen, baina ez, oker ez bagaude, Orbaibarren. Haran honetan badirudi etxeak izendatzeko euskarazko ohiko bidea ez zela usaiakoa, herriren batean izenak agertu arren. Artaxoan eta Uxuen, berriz (ikus Salaberri 1994: 81-82 eta Jimeno Jurío & Salaberri 1999) etxeek ez zuten, salbuespenak salbuespen, berezko izenik, eta gauza bera erran daiteke Oibar haranaz. Gauzak desberdinak dira, ordea, Ibargoitin, Urraulbeitin eta handik goragoko ibarretan.

“Berezko izen”-tzat zer ulertzen dugun ere zehaztu behar genuke. Gure irudiz berezko izena da tradizioz erabili izan dena, etxeak berezko duena, maiz deitura ere bihurtu dena, iraunkorra, nahiz ez suntsiezina (ikus Caro Baroja [1974: 69]). Izan ere, badakigu etxe izenak nagusia aldatzearekin alda daitezkeela, eta lehen ere hala gertatzen zela. Ikus, gai honetaz, 10. puntua. Nolanahi ere, hor jarraikitasun bat ikusten da, belaunalditik belaunaldirako iraute bat, Artaxoan eta Uxuen erraterako ikusten ez dena. Hemen etxeek izena badute zenbaitetan (*Casa la Martina*, adibidez, Uxuen), baina ez da tradiziokoa, berria da, aurreko mendean berean bizitu den norbaitena, oraingo jendearen gurasoena edo aitona-amonena.

Etxeek berezko izenik ez duten herriak eta badutenak, bestalde, ez dira egituraren, arkitekturaren aldetik berdin-berdinak, eta hau gure irudiko azpimarratzekoa da (ikus Salaberri 1994: 81-82). Artaxoa eta Uxue, konparaziorako, defentsa herriak dira (lehenak harresiak ditu eta bigarrenak gaztelua) gainetan eta aldapan kokatuak, eta etxeek ez dute beregaintasunik, honela mintza bagaitezke, alegia, elkar-gainka eraikiak daude, anitzetan pareta edo murru bakarrak bi etxerendako balio duela. Hau dudarik gabe asko ñabartu behar litzateke, pixka bat barrualderago Orbaibarren —Puiun adibidez— eta Oibar haranean —Lergan eta— gauzak ez baitira zeharo guk erran bezala. Pentsa liteke, orobat eta agian, badela defentsa eredia, Erriberatik hurbilen dauden herriena, Galipentzu, Uxue edo Artaxoaren modukoa, eta trantsizio edo iragate eredia, Oibar haraneko eta Orbaibarko herriena. Estellerria ez dugu ongi ezagutzen eta ezin mintza gaitzke behar bezalako zehaztasunarekin, baina iruditsuko zerbait egon liteke hor.

## 2. Oikonimoen euskarazko eta erdarazko ebakera desberdinak

Hasteko garbi utzi beharra da euskal etxeen izenak ez ditugula berdin ebakitzen euskaraz mintzatzen garenean eta erdaraz mintzatzen garenean. Jose Migel Barandiaran zenak, Aurizperri herria aztertzen ari zelarik, honela zioen (1973: 256):

Los actuales moradores hablan indistintamente el vascuence y el castellano, y así como, al hablar en vascuence, llaman Aurizpeñi a su pueblo, y Espinal cuando hablan en castellano, así también denominan las casas con distintos nombres, según se hable en una u otra lengua.

Alderik nabarmenena azentuari dagokiona da, eta azentuarekin batera bokalen ahoskera ere desberdina izan daiteke, hau da, erdaraz bokal osoa denean euskaraz

soinu ez-silabagilea izan daiteke (*Agerreberéa / Agerrebérja*, Lekaroz; *Agérrja / Agérre*, Luzaide; *Irigoinià / Irigoienéa*, Ituren), goiko bokal itxiak *a* itxi dezake (*Etxetxíkíe / Cása Etxetxíkía*, Mezkiritz) eta diptongoa modu batera ebaki daiteke euskaraz eta beste batera erdaraz (*Amallájnja / (Casa) Amalláyu, Mikelájnja / (Casa) Mikeláyu*, Luzaide). Txistukarien tratamendua ere aldatzen da hizkuntzaren arabera (*Apéxenià / Apezenéa*, Doneztebe; *Aputsunékõa / Apésui*, Mezkiritz; *Bartzelóna, Bartzalóna / (Casa) Barcelóna, Xapitelénja / Txapitél*, Luzaide). Zenbait aldiz ozen ondoko herskarietan alde dago hizkuntza batetik bestera (*Andonékõa / Antoréna*, Mezkiritz). Inoiz edo behin euskaraz herskari sabaikaria dugu, eta erdaraz bustigabea (*Arttégie / Cása Artégia*, Mezkiritz). Artetan euskaraz aldaera lexikal bat ibiltzen da eta erdaraz beste bat (*Igúzkialdíà / Eguzkialdéa*, Oitz). Azkenik, euskaraz erdaraz izan ohi ez duten atzizkia —atzizkiak batzuetan— izaten dute oikonimoek (*Andrésena / Cása Andrés*, Mezkiritz; *Màisterrána / Maisterra*, Espartza Zaraitzu; *Migélkenèkuà / Migèlkonéa, Sántxukuà, Sántxuà, Sántxonà / Sántxo*, Zubieta)... etab.

### 3. Oikonimoetan azaltzen zaizkigun atzizkiak eta atzizkiaireak

Euskal oikonimoak aztertutik, beraien sorreran osagai desberdin franko izan ditzakegula dakusagu: batzuetan  $\emptyset$  (osagairik eza, alegia) edo *-(e)a*, beste batzuetan *-ko*, maiz *-ena* edo honen aldaeraren bat, zenbait aldiz bi atzizki batera... etab. Ikus dezagun hau polikiago.

#### 3.1. $\emptyset$ nahiz *-(e)a*

Zenbaitetan etxea dagoen tokia, etxetik hurbil dagoen zerbaite edo orientazioa hartzen da erreferentziatzat, eta ez da *-ko* leku genitiboan agertzen, artikulua edo leku kasuetan azaltzen den *-e*- loturazkoa eta artikulua (leku kasuetan ez da erabat segurua artikulua den, baina badirudi hala dela) baizik; batzuetan artikulurik gabe ere opatzen dugu: *Aldatsea* (Luzaide; “ez dago biziki aldapan”), *Argainea* (Donostiri), *Argañea* (Arizkun), *Bidartea* (Luzaide), *Bidondoa* (Irisarri, Luzaide), *Bixkarrea* (Luzaide, Zugarramurdi; bixkar banatan daude etxeok. Nolanahi ere, bigarren herrikoa *Vizcarrea* zen 1726an, ez *Vixcarrea*), *Muñoa* (Leitza; muino batean da), *Tàlaia* (Igantzi), *Ugaldea* (Aurtitz, Erratzu, Ituren; hondar herrikoa erreka eta ibaia-aldamenean dago, Iñigo 1996: 545).

Maiz etxearen zertarakoa, oikonimoa sortu zenekoa, hartzen da izenaren sorburutzat: *Ardandegia* (Luzaide), *Benta* (Amaiur, Aniz, Leitza, Mezkiritz...), *Borda* (Gamue), *Dolarea* (Arizkun, Ituren, Zugarramurdi), *Errota* (Errazkin, Etxalar, Igantzi, Lakuntza...), *Labea* (Igantzi), *Lastategia* (Lesaka), *Ola* (Ezkurra), *Ollotegia* (Lesaka), *Ospitalea* (Amaiur, Hospital 1726an), *Ostatua* (Amaiur, Arizkun, Arruazu, Berroeta, Elgorriaga, Ituren, Lekaroz, Zubieta...), *Telleria* (Etxalar, Leitza, Lesaka)... Beste batzuetan etxearen nolakoa, garai batekoa maiz, hartzen da abiapuntutzat: *Borde-rrera* (Ondarrola, Arnegi), *Dorrea* (Irisarri), *Dorretoa* (Etxaleku), *Etxola* (Irisarri, Ituren), *Gaztelua* (Elbete, Etxalar), *Jauregia* (Aniz, Gamue, Lesaka, Luzaide...), *Kaxeta* (Sunbilla).

Zenbait aldiz oikonimoaren oinarrian izengoitia dagoke: (Etxalar), *Inbidia* (Donostiri), *Juangoxo* (Pasai Donibane, 1680), *Malabasta* (Zugarramurdi), *Marigozo*

(Pasai Donibane, 1777)... Tarteka pertsona izena aurkitzen dugu erroan: *Isabelea* (edo *Isabelkoa*, Zubieta), *Obekoa* (Zubieta), *Otxanda* (Sara), *Pellokotea* (Donostiri), *Perutea* (Elgorriaga)... Batzuetan deitura dukegu menturaz oikonimoaren jatorrian: *Baigorria* (Zubieta), *Garatea* (Uterga), *Ualdea* (Zubieta; ikus Iñigok dioena, 1996: 579), edo izen-deiturak: *Juandanburu* (Pasai Donibane, *Juan de Muru* 1650ean), *Martimona* (Pasai San Pedro, *Martin Bona* 1704an). Inoizka baseritik hurbil dagoen ermitak eman dio izena etxeari: *Málenekò ermíttá* (ermita) / *Málené* (baserria), *Sàn Ántòngo ermíttá* (ermita) / *Sàn Ántòn* (baserria) Goizuetan; Sunbillan egun *Santibúrtzio* deitzen den etxearen ondoan lehen izen bereko ermita zegoen.

Zenbaitetan *-ea* bukaera analogiaz agertzen da, berez horrelakorik agertu behar ez lukeen oikonimoetan: *Alabatea* (< *Alabatoa*, Zubieta), *Eskiñea* (Ituren), *Índja* (Aniz, *Inda* 1727an; Berroeta, *Indacoa* data berean), *Irrípià* (Ituren; *Ripa* 1797an); *Máixtamàttià* (*Mariestebanbaita* arautua, Ituren), *Tolátià* (Elgorriaga, *Tolarettea* 1787an), *Zubietea* (Erratzu, 1726, *Zubieta* egun), *Zubitià* (*Zubietea* 1698az geroztik, *Zubieta*).

Han-hemenka hiri edo herrialde izenak aurkitzen ditugu, noizbaiteko jabea bertan egon (eta aberastu) zelako edo hiri, toki famatua, arrazoi batengatik edo besterengatik, delako. Guk aurkitu adibideek ez dute genitibo hondarkirik eramaten: *Aryel*, *Aryel-aundi* (Altza, Intzagarai, 1926: 129), *Argentina* (Beintza, Hendaia), *Azpeitia* (Irisarri), *Babilonia* (Arrasate, Atallu, Usurbil; Etxegarai, 1926: 118), *Bartzelona* (Luzaide), *Bordelea* (Luzaide), *California* (Bidarra, Donibane Garazi, Uharte Garazi edo Lasa, Urepele), *Colorado* (Arrangoitze), *Gernika* (Irisarri), *Granada* (Luzaide, Sara), *Irlanda* (Sara), *Londres* (Altza, Intzagarai 1926: 129; Usurbil, Etxegarai 1926: 118), *Nevada* (Uharte Garazi edo Lasa), *Paris* (Usurbil, Etxegarai 1926: 118), *Parisea* (Luzaide), *Sebastopol* (Alegia, Arrasate, Donostia, Tolosa, Zokoa...; *Sagastipol* ebakia egun, Etxegaraik [1926: 118] dioenez); *Toloxa* (Luzaide), *Troia* (Usurbil, Etxegarai 1926: 118), *Tunizea* (Ituren, Iñigo 1996: 545).

### 3.2. *-ko* leku genitiboa

Euskal etxe izenak sortzeko ibiltzen diren atzizkien artean aski —ez erabat— mendebaldekotzat (pertsona izen bati edo lanbide izen bati itsatsirik azaltzen deanean, ez bestela) jo daitekeen *-ko* leku genitiboaren hondarkiaren bidezko modua dugu. Itxuraz singularreko forma bada ere, ez da, oinarriari itsasteko orduan, tarteko bokal epentetikorik sartzen, hau da, leku izen berezietan aurkitu ohi dugun jo-kaera bera aurkitzen dugu hemen (*Oskotz* / *Oskozkoa*, *Zarautz* / *Zarauzkoa*). Gainera, zenbaitetan behintzat, *-go* bihurtzen da ozen ondoan, *Irurtzun* + *-ko* > *Irurtzungo*-n bezala. Hortaz, mugagabeko hondarkitzat har dezakegu.

Oinarrian lanbide izenak ditugu, jende izenak eta bestelakoak. Erran bezala, gehienbat mendebaldekotzat (lanbide eta jende izenei eratxikitzen zaienean) jo behar da bide hau (*Baltasarkoa*, *Azpeitia*, *Errotakoa*, Bergara, *Letraukoa*, Lekeitio, *Paskualgoa*, Abadiño... Euskaltzaindia 1987: 59), baina Nafarroako alderdi zabal batean ere agertzen da, Zubietatik Gipuzkoa aldera; Andrés Iñigok (1996) atzizki horretaz horniturik dauden Zubietako oikonimo multxo bat biltzen du, honako hauek besteak beste: *Anteskoa* (*Antes* antroponimoan oinarritua dago. XVII. mendean *Antesena* moduan ere ageri da), *Arrosakoa* (*Arrosa* edo *Arrosarena* bezala ere

azaltzen da dokumentazioan), *Gabrielkoa*, *Gartziakoa* (Doneztebe eta Elgorriagako *Gartziabaita* eta *Gartzianea*-ren kide dugu hau). Beste askotan irudi du *-ko* atzizkia eskuarki izan ohi duen adierarekin, bere jatorrizko erranahiarekin adosago dagoela, hots, lekua adierazten du: *Garaikoa* (Beruete), *Iturrikoa* (*Iturricoa*, Izkue, 1726-27an), *Landakoa* (Gartzain, 1727), *Zokokoa* (Eritzebeiti)...

### 3.3. Genitiboa gehi leku genitiboa

Etxarri Aranatzen eta Lakuntzan ohikoak dira honelako oikonimoak: *Anttoonekoa*, *Auntxillenekoa*, *Ezkurranekoa*, *Fantxonekoa*, *Maestrunekoa*, *Pellonekoa*, *Txilibistonekoa* (Etxarri), *Alonsonekoa* (*Alõnsonekwê*), *Andotxanekoa* (*Andõttxanekwê*), *Zaldunenekoa* (*Zaldünenekwê*) (Lakuntza).

### 3.4. Bukaera bat baino gehiago

#### 3.4.1. *Bukaeran bi aukera edo gehiago aurkezten dituztenak*

Zenbait aldiz Iruñerrian-eta genitiboaren hondarkia aurkitzen dugu, bakar-bakarrik askotan, eta leku genitiboaren morfemaz lagundurik beste askotan, etxe izen berean. Honelakoetan zaharrena genitibo hutsa izan ohi da; genitibo (laburtua maiz) gehi leku genitiboa duen aldaera beranduagokoa da.

Bestalde,  $\emptyset$  edo *-(e)a*, *-koa* (ez izen bereziekin, bai, ordea, lanbide izenekin), *-rena* eta *-(re)nekoa* elkarrekin txandakatzen edireten ditugu batzuetan (komunzki ez denak aldi berean). Zenbaitetan, Mezkititzen erraterako, erdarazko aldaerak eskas du euskarazkoak daraman leku genitiboaren hondarkia, baina hura hala ere genitiboarenaz horniturik agertzen zaigu, gehienetan, ez beti. Beraz, bukaeraren nolakoa, lan honen hasieran erran dugun bezala, hizkuntza kontua ere bada hein handi batez: *Aierra*, *Aierrarena*, *Aierrarenekoa* (Añezkar), *Andonékõa* (Mezkititz; *Antoréna* erdaraz), *Büruzuriñékõa* (Mezkititz, *Casa Buruzuri* erdaraz), *Kantonekoa* edo *Kantorena* (kanton edo kantoi batean zegoelako, antza, Berriobeiti), *Mururena*, *Murunekoa* (Elkarte), *Tomasenekoa* edo *Tomasenea*, *Txurikonekoa* edo *Txurienea* (*Tomàsenkwé* edo *Tomàsenjé*, *Txurikonekwé* edo *Txurienjé* Lakuntza), etab.

#### 3.4.2. *-a vs. leku genitiboa*

Beste aukera bat *-a* eta *-koa* txandakatzea da: *Apeztegia* (Saragueta, 1623) / *Apeztegiakoa* (ib., 1614), *Etxeberria* (orain) / *Etxeberriakoa* (dok.) (Elkarte).

### 3.5. *-aga*

Toponimian milaka aldiz kausitzen dugu atzizki hau, baina oikonimian, *-eta* bezala, bakanetan baizik ez da agertzen. Dokumentazioan *Buztinaga* dugu Erratzun 1726an, *Laurnaga* eta *Legarraga* Iruritan hurrengo urtean, *Odoloaga* Oronozen 1726-27an. Bizirik dauden etxe izenen artean Azkarateko *Gorostiaga*, Oskozko *Eliçaga* (*Eliçaga* 1619an, Ih.p., 4) eta Sunbillako *Ondartzeaga* (*Ondarzagaga* 1726an) aipa daitezke.

### 3.6. *-baita*

Nafarroako alderdi batean eta Iparraldeko zenbait lekutan *-baita* atzizkia aurkitu ohi dugu oikonimo batzuetan. Hau agian toponimian azaltzen den erlatiboaren kide dateke (cf. *Aritzabaita*, *Elorriabaita* = *Aritzaden(e)a*, *Elorriaden(e)a* leku izendegian), edo bizidunen deklinabideko *baitan*, *baitatik*, *baitako*... eta bestetan opatzen dugun *-baita* bera, baina ez da segurua. Vinsonen arabera (1909: 350) “Les terminaisons *enea* et sur la côte *baita* sont des locatifs sans le *n* final et correspondent exactement au ‘chez’ de certaines régions de la France: *Dantcharienea* et *Dagieubaita* doivent donc se traduire ‘chez les Dantchari’ et ‘chez Dagieu’”.

Atzikiaren hedaduraz kestione, Iñigok dioenez (1996: 428-29, 2000: 144) Bortzerrietan ageri da, Arantzan, Beran, Igantzin eta Lesakan, baina ez Etxalarren. Beran, Obiek (1989) ondoko hauek biltzen ditu, besteak beste: *Agerrabaita* (*Aguerrebaita* 1726an), *Arbelaitzbaita*, *Arotxabaita*, *Arrosabaita* (berdin 1726an), *Bonbabaita* (*Bombabaita* 1726an), *Donsimonbaita* (berdin 1726an), *Indianobaita* (berdin 1726an), *Lazarobaita*, *Leonbaita*, *Leonperikobaita*, *Pablobaita* (berdin 1726an), *Plazidobaita*, *Sastrebaitako borda* (*Sastrebaita* 1726an), *Txuriobaita*, *Zarpalbaita*, *Zipiribaita* (*Zipiripaita* 1726an). Ikusten den gisan, gehienak antroponimo bati edo lanbide izen bati itsatsirik ageri dira. Lesakan, besteak beste, *Alzatebaita*, *Anbrosiobaita*, *Antxobaita*, *Arrosabaita*, *Baltasarbaita*, *Bezinobaita*, *Elenabaita*, *Gillemontobaita*, *Junbobaita*, *Morronbaita* eta *Sasikobaita* agertzen dira; kasu guztietan ebakera *-batta* da. Dokumentazioan ere ugariak dira *-baita*-dunak (ikus Ariztegi 1999). Igantzin, egun, bakarrik *Belarbaita* (*Belárbatta*) eta *Simonbaita* (*Simónbatta*) oikonimoetan kausitzen dugu; Etxalarren, berriz, Apezetxeak (1985) ez du alerik biltzen, ez dokumentazioan eta ez orain bizirik dauden oikonimoetan ere. Sunbillan orain *Anbrosabaita*, *Arterobaita*, *Erreflabaita*, *Eskribaita*, *Gartzibaita*, *Gillenbaita*, *Indinabaita*, *Martulapaita*, *Ordabaita*, *Oringlabaita*, *Pepabaita*, *Petrilapaita*, *Tresabaita*, *Txaladabaita*, *Txinepaita*, *Txipitabaita*, *Txuripaita* eta *Xinorbaita* erabiltzen dira; ebakera *-batta*, *-patta* ohi da.

Iñigok (1996: 429) XVIII-XIX. mendeetako *Amekabaita*, *Donjuanbaita*, *Eskribobaita*, *Gartziabaita*, *Gillenibaita*, *Juanbaita*, *Mariandibaita*, *Pablobaita*, *Sanjuanbaita* eta *Txaladabaita* aurkitu ditu Donezteben, bat ere ez Elgorriagan eta Zubietan, eta *Mariestebanbaita* (bizirik orain) Iturenen.

Iparraldean Lapurdin azaltzen da, ditugun datuen arabera honako herri hauetan: Azkainen (*Sabinabaita*, *Sabadinabaita*...), Behobian (*Artolabaita*, *Bergarabaita*...), Bidarten (*Pierrebaita*), Biriatur (*Betrikobaita*, *Frantxabaita*, *Salapiobaita*), Getarian (*Bernadettebaita*), Hiriburun (*Gurebaita*), Senperen (*Bixentebaita*, *Galtzagorribaita*, *Ganixbaita*), Urruñan (*Jatxubaita*, *Malobaita*...), Uztaritzen (*Betrikobaita*, *Portabaita*, *Urdinbaita*...) eta Ziburun (*Berruetbaita*). Etxegaraik (1926: 120-21) Donibane Lohizuneko *-baita*-dun oikonimo batzuk biltzen ditu (*Eleizalde-baita*, *Piarrño-baita*, *Urdin-baita*, *Urkixo-baita*).

Beste kontua da atzikiaren bilakaera diakronikoa zein izan den, hots, noiz has ten den agertzen eta nola joan den berretuz edo gutxituz; hemen ez dugu horrelako azterketarik egin gogo, baina, zernahi gisaz, Iñigo (1996: 429) ikus daiteke. Dena dela, erran nahi dugu lehen *-rena* zuten oikonimo batzuek gero *-baita* hartu zutela; Sunbillan, erraterako, *Arterorena* eta *Ordagorena* dokumentatzen dira 1726an, baina

egun *Arterobátta* eta *Órdagobattà* dira. *Borda* izena eransterakoan, hala ere, genitiboaz azaltzen da berriz orain: *Artéron borda*, *Órdon borda*. Datuetan ikusten da *baita*-dun izen batzuk berriak direla, atzizkia oraino ere emankorra delako frogatzen.

### 3.7. *-eta*

Toponimian milaka aldiz agertzen zaigun atzizki ezagun hau oikonimian ere opatzen dugu batzuetan: *Adameta* (Sara), *Altsueta* (Sunbilla), *Bastagilleta*, *Tolareta* (Lesaka), *Gerezieta* (Beruete), *Gorostieta* (Atallu), *Harotxeta* (Sara), *Harrieta*, *Kurutxeta* (Donostiri), *Lakoizketa* (Narbarte; *Lacuizqueta* 1727an), *Madaritxeta* (Luzaide) eta abar.

### 3.8. *-(t)egi*

Zenbaitetan *-(t)egi* atzizkia kausitzen dugu, antroponimo bati, lanbide izen bati, edo beste zerbaiti erantsirik: *Aldaitegia* (Etxalar, Ituren), *Amarrendegia* (Ezkuerra), *Andrestegia* (Sara), *Apeztegia* (Beruete, Etxalar, Irisarri, Ituren, Luzaide...), *Ahoztegia* (Arboti-Zohota), *Hargindegia* (Irisarri), *Irategi* (Leitza, *Yrattegui* 1726an), *Jaundegia* (Leitza; *Jaundeguia* 1726an), *Lizundegia* (Amaiur; *Lizundeguia* 1726an), *Lohitegia* (Amendüze-Unaso), *Medikutegia* (Sara), *Ofizialdegia* (Ainhize-Monjolose), *Paskualdegia* (Elgorriaga), *Pillotegi* (*Pillóti*, Lesaka; *Pillotegui* 1607an), *Txokotegia* (Elgorriaga; honek lekuari egiten dio erreferentzia. Ikus Iñigo [1996: 494]), *Xarlextegia* (Irisarri) eta beste.

Ohikoa da *Sutegia* oikonimoa (Arruazu, Beruete, Zugarramurdi; Elgorriagan 1774an ageri da); Goizuetan *Sutegizar* (*Xutéixár*) dago. Berueten, Imanol Rekon-dok dioskunez, herriarena da etxe hau; ijitoei eta uzten zaie, gaua non eman izan dezaten. Etxegarairen arabera (1926: 115) “zuarozkintzako lantegiari” erraten zaio *Sutegi*: autore honek, bildu ditugunez landara, Elizondoko, Lekarozko eta Urdazubiko *Sutegia* eta Iruritako *Suteigañea* aipatzen ditu.

### 3.9. *Etxea*

Izen hau duten oikonimo ohiko batzuk aski desitxuraturik daude gaur egun: *Artxea* (Amaiur, *Arrechea* 1726an; Berroeta, *Arrachea* 1727), *Barrantxea* (Amaiur, Arizkun; lehen herrikoa *Barrenechea* zen 1726an), *Barrantxegaraia* (*Barrenechegaraia* 1727an), *Barrentxia* (*Barrenechea* dokumentatua oraindik 1888an; Elgorriaga), *Bekitxea* (*Becoechea* 1726-27an, Goizueta), *Bekotxia* (< *Bekoetxea*, Beintza, Zubieta), *Berekotxia* (< *Bekoetxea*, Erratzu), *Dolatxea* (< *Dolareetxea*, Arizkun), *Gañikutxia* (< *Gainekoetxea*, Aniz), *Goikitxea* (*Goicoechea* 1726-27an, Goizueta), *Gontxea* (< *Goienetxea*, Arizkun, Azpilkueta), *Guantxea* (Etxalar, Zugarramurdi, *Goienetxeatik*), *Karakotxia*, *Karakotxea* (< *Garaikoetxea*, Erratzu, Labaien, Lekaroz, Oitz), *Kokotxia* (< *Goikoetxea*, Aniz, Oitz, Zubieta... Bigarren herrikoa *Cocoechea* zen 1726an), *Mingotxia* (< *Bengoetxea*, Beintza), *Pekotxia* (Anhauze), *Tolantxea* (Berroeta, *Tornalechea* 1727an) eta abar.

*Etxea* batzuetan nagusiaren izenari, deiturari edo lanbide izenari itsasten zaio, jabeago genitiboren bidez: *Apezaan itxa*, *Kaxkaloan itxa* (Arruazu), *Apezan itxe*, *Arro-*

*xan itxe* (Lakuntza), *Apézanitxia*, *Arótzan itxia* (Zubieta), *Àrghiñen itxja* (Etxaleku), *Arótzantxia* (Saldias), *Ezpóndain ètxeà*, *Garridoìn ètxeà* (Zilbeti), *Pédron itxe* (Golaratz), *Sakristau zaarraan etxje* (Etxarri Aranatz)... Zenbait aldiz lotura zuzeneko da (ikus beheitixeago).

Beste askotan kokalekua adierazten duen izen edo izenlagun batekin ageri da: *Aldakoetxea* (Ainhize-Monjolose), *Arakoetxea* (Atondo), *Azpikoetxea* (Sunbilla; herrriaren azpiko aldean dago. Igoan 1726an *Azpicoechea* ageri da), *Barrenetxea* (Amaiur, Beruete, Elgorriaga, Lesaka, Oskotz, Zugarramurdi; herrira iritsi eta lehenbiziko etxea da Berueteakoa, denetan beherenekoak), *Bazterretxe* (Etxalar), *Bazterretxea* (Zugarramurdi), *Bekoetxea* (Goizueta, Sara; lehenekoak herria igarota dago, Hernani aldera), *Bengoetxea*, *Berekoetxea*, *Beheretxea* (Sara), *Berekoetxea* (Erratzu), *Gainekoetxea* (Sara), *Garaikoetxea* (Etxalar, Erratzu), *Gibelekoetxea* (*Guibelecoechea*, Gorrontz-Olano, 1727; cf. *Aurrekoetxea*), *Goienetxea* (Luzaide, Sara, Zugarramurdi; lehen herriko etxea “frango gora” dago, erran digutenez. Zugarramurdikoa aldapan gora dagoen etxea da, elizaren parean ia), *Goietxea* (Etxalar, Igantzi, Sara, Sunbilla), *Goitikoetxea* (Artika), *Goikoetxea* (Beruete, Goizueta; bigarren herrikoa aski goian dago, nahiz badiren beste etxe batzuk gorago, beharbada berriagoak), *Urrutikoetxea* (*Urruticoechea*, Oskotz [1616, Ih.p., 4 eta 1727]; *Urrutia*, *Urrutea* auzoak ugariak dira Nafarroan —Urzainkin dugu bat, erraterako— eta beti ubideaz, erreka edo ibaiaz beste aldean dauzain auzoak dira).

Bestelakoei ere eranstzen zaie “etxea”: *Arronetxea* (Lekaroz, *Arróntxia* orain, *Arroetxea* 1727an), *Auzoetxea* (Oteitza Antsoain, udaletxea), *Auzetxea* (Errazkin), *Ballekoetxea* (Baztan, ibar osokoa ≠ *Errikoetxea*, herri bakoitzekoa), *Bordakoetxea* (Zugarramurdiko plazan dagoen etxe handia da), *Erreboteetxea* (Irurita, Etxegarai 1926: 115), *Errikoetxea* (Aurizperri, Beruete, Errazkin, Goizueta, Igantzi, Ituren, Lakuntza, Zugarramurdi... Iruritakoa 1727an ageri da), *Herrikoetxea* (Luzaide), *Geliyetxea* (Ituren), *Iturrikoetxea* (Etxaleku, Lesaka), *Labetxea* (Donamaria, 1726), *Landakoetxea* (Sunbilla), *Larretxea* (Lekaroz), *Ualdetxea* (Etxalar) eta abar.

Etxea handia, txikia, berria, zaharra, luzea den edo beste ezaugarri nabarmen bat duen ere maiz zehazten da oikonimoan: *Etxaundia* (Etxaleku, Luzaide, Zugarramurdi), *Etxatxiki*, *Etxetxiki* (Arruazu, Leitza, Zubieta), *Etxeberria* (Berroeta, Elgorriaga, Etxalar, Igantzi, Ituren, Lesaka, Oskoz, Sunbilla...), *Etxezar* (Arruazu, Igantzi), *Etxezarrea* (Saldias), *Etxebertzea* (Amaiur, Etxalar, Irisarri, Lekaroz, Orabidea), *Etxeluzea* (Berroeta, Lesaka), *Etxeparea* (Amaiur, *Echaparea* 1726an; Irisarri), *Etxetoa* (Irisarri, Lekaroz, Orabidea, Oskotz), *Etxetxoa* (Saldias), *Etxetxutea* (Zugarramurdi, *Echechutea* 1726an, *Etxutea* orain), *Etxaxuria* (Etxalar), *Etxezuria* (Amaiur; *Echezuria* 1726an)...

Batzuetan *etxe* izena aitzinean nahiz giblean agertzen da, antzeko balioarekin: *Etxabere* (Arizkun, 1726) / *Berekoetxea*, *Beheretxea* (Sara); *Etxebertzea* (Amaiur, Ituren, Lekaroz, Irisarri, Orabidea) / *Bertzetxea*<sup>2</sup> (*Berzeechea* Lizason 1727an, *Bertzítza* Beuntzan, *Bertzétxja* Arnegin, *Bertítzia* Iturenen); *Etxegaraia* (Arizkun, Irisarri) / *Garaikoetxea* (Erratzu); *Etxebarnea* (Beruete, Irisarri) / *Barrenetxea* (Elgorriaga); *Etxegoiena* (Irisarri) / *Goienetxea* (Irisarri, Luzaide) eta beste.

<sup>2</sup> *Etxeberria*-ren antzeko adiera du; honetaz ikus Iñigo (1996: 513, 520).



### 3.10. Jabego genitiboa

Oikonimoetan gehien aurkitzen dugun bukaera *-(a)rena*, *-(a)renea* edo *-enea* da. Dударik ez dago hemen genitiboaren hondarkiaren aurrean gaudela, eta hiru aldaera horiek elkarrekin estuki loturik daudela. Jatorrizko *-(a)rena*-ren azpian *-(a)ren etxea* dago, Sarako *Erretorarenea* / *Erretorainetxea*-n eta bestetan ikus daitekeenez. Goizuetan XVIII-XIX. mendeetan azaltzen zen bukaerako *-a* hori (Hernandorena 1978) gehienetan galdu egin da, Euskal Herriko beste toki batzuetan agitu den bezala. Errate baterako, XVII. mendean aurkitzen dugun *Zabaletarena* oikonimoa *Zabaletaenea* da XVIII eta XIX.ean, eta *Zabàltené* egun; *Lubienea* XVIII-XIX. mendeetan, *Lùiné* orain, *Franciscochonea* XVIII-XIX. mendeetan, *Frantxìskené* orain, *Pasqualluzene* 1726-27an, *Pascual-acenea* XIX.ean, *Paskòltzené* orain. Artikulua, halere, ez da kasu guztietan galdu: *Barbàreneá*, *Goikìtxeá* eta abar.

Genitiboaren hondarkiak bilakaera desberdinak izan ditu, herriaren arabera: *-arena* (*Sastrearena*, Garralda, Orbaizeta), *-ena* (*Xubienea*, Garraldan), *-ina* (*Kondeina*, Hiriberri), *-oina* (*Xubròina*, Garaioa)... Aezkoan (Camino 1997), *-enea* (*Alonsoenea*, *Androtenea*, *Ernautenea*), *-renea* (*Agedarenea*), *-inea* (*Anaenea*)... Aurizperrin ([-éněa], [-íněa] segur aski), *-ené* edo *-ené*: (*Mittoné*, *Plàzené*): Berueten, *-ana* (*Màisterrána*) Espartza Zaraitzun, *-énja*, *-nja* (*Domikénja*, *Ernatónja*, *Julínja*, *Màrimigelénja*, *Mikelénja*, *Txurdánja*, *Zapeteñénja*...) Etxalekun, *-ení* (*Juaní*, *Lòpení* < *Loperena* 1578an [HA.p., 4], baina *Lòpe:nekoá*) Goldaratzen, *-(e)njé* (*Angèlenjé*, *Argñénjé*...), *-añá* (*Emáañá* < *emagin*) Lakuntzan, *-(e)nia* (*Adámenià*, *Barbérenià*, *Mitxelènià*, *Petrinià*) Lesakan, *-ainja* (*Argináinja*, *Lasarráinja*), *-enja* (*Xapitelénja*), *-inja* (*Putikóinja*, *Ttippitóinja*) Luzaiden, *-aña* (*Bartolóna*, *Rikárdóna*, *Paskuálanà*, *Pàtxikóna*) Mezkitzen. Ikusten den bezala, atzizkiaren bilakaera, neurri batez, oinarriaren bukaerako soinuaren arabera da.

Batzuetan izen berezia du azpian, ikusi dugun bezala: *Antonena* (Atondo), *Añeserena*, *Balentiñena* (Lete), *Beltrarena* (Otxobi), *Betrienea* (Sara), *Migeltxorena* (Eritzebeiti), *Migeltorena* (Saratsa), *Nabarkonea* (*Narkonéa*, Zugarramurdi)... Beste batzuetan deitura dago: *Erbitirena* (Saratsa), *Lazkanorena* (Eritzebeiti), *Lapitzenea* (Luzaide), *Orokietarena* (Otxobi)... Zenbait aldiz izen-deiturak daude, eta maiz erdarazko *de* preposizioa aurkitzen dugu bien artean: *Juanderrozena*, *Juandemururena*, *Juanlopezenea*, *Martinsanzenea* (Saratsa), *Juanperitzenea* (Etulain)... Izen-izengoitiak ere maiz kausitzen ditugu oikonimian: *Juanbeltzenea* (Saratsa), *Juanestoandiarena* (Luzaide, 1765), *Juaniskoandiarena* (Itza), *Marimotzenea* (Azpillueta, 1726)... Maiz izengoitia bakarra dugu: *Atxoanea* (*Atxòané*, Beruete), *Beltxarena* (Aldaba), *Besugorena* (Ziritza, 1727), *Buruxurinea* (*Buxúinja*, Luzaide), *Galantenea* (Sara), *Gorritxorena* (Itza), *Jakaluxenea* (Luzaide), *Motzarena* (Atondo), *Niminoarena* (Arizkun, 1726) eta abar.

Zenbait aldiz lanbide izena dugu: *Harginaenea* (Sara), *Auspagin* (Leitza, *Auspaginènea* 1726an), *Illallenea* (Ituren), *Kapagillenea* (Elgorriaga, Ituren), *Merionea* (Doneztebe), *Sastrenea* (Arizkun, Ituren, Zugarramurdi), *Unainea* (Arizkun, *Unaiarena* 1726an), *Urtzallenea* (Etxalar), *Zapataginenea* (Goldaratx; *Zapatani* egun), *Zillargillenea* (Doneztebe, XVIII-XIX. mendeak)... Honetaz Etxegarai (1926: 115-17), San Martin (1997) eta Iñigo (2000) ikus daitezke. Beste batzuetan herritarren izena dago oikonimoaren oinarrian: *Amalaindarrarena* (Berriogiti), *Biurrundarrarena*

(Galar, 1727), *Etxarriarrarena* (Beraskoain, 1727), *Lasarraenea* (Luzaide), *Xubieta-rrenea* (Elgorriaga)..., edo (lehen) jabearen (jatorrizko) herriaren izena: *Guliarena* (Elkarte), *Labiorena*, *Labianorena* (Berriozar), *Oarritzena* (“Oarrichena” idatzia, Arizkun, 1726), *Taxoarena* (Artika)... Kasu hauetakoren batean deitura ere izan liteke herri izen hori.

Tarteka kokalekua da oikonimoaren sorrarazlea, eta hau aski harrigarria da, honelakoetan *-ko* espero izaten baita, edo artikulua, baina ez jabego genitiboak: *Baratzondonea* (Elgorriaga; herriaren bazter batean dago, baratzeen ondoan), *Plazanea* (Arruazu), *Plazenea* (Beruete, Ezkurra, Goizueta, Labaien; herriko plazan daude etxe hauek), *Puentene* (Goizueta; herriko zubiaren aurre-aurrean dago).

#### 4. Oikonimoen oinarriak ikertzea

Erran dugun moduan, oikonimoetan lehen izenak, deiturak —abizenak—, izengoitiak, lanbide izenak... eta beste agertzen dira, maiz elkarrengandik bereiztea ezinezko gertatzen bada ere. Garbi samar ikusten da, halarik ere, leku genitiboaren hondarkia kokapenarekin lotua dagoela ardura (*Iturrikoa*, eman dezagun), eta edutezko genitiboarekin antroponimoak azaltzen direla, hots, etxeen garai bateko jabeen izenak (*Petrinea*, erraterako). Salbuespenak ere badira, ordea, harritzeko aukera eman digutenak (*Plazenea*, *Puentene*... Ikus aurreko puntua).

Oinarrien azterketarekin loturik dagoen gaia oikonimiaren eta dialektologiaren artean dauden harremanak ikertzea da. Hau Iñaki Caminok garbi ikusi du, eta horregatik bere tesi lan bikainean orrialde batzuk eskaini dizkio gaiari (1997: 99-110). Honela dio Aezkoako euskara bildu eta aztertu duen ikertzaile honek:

Egin dezagun jauzi bat orain etxe izenetara. Etxe izenez ari garenean, gure ihardunaren helburua ez da sistematikoak diren atzizkien arteko paralelismoak bilatzera eta ibarrik ibar alderatzera mugatzen; ahalegin txiroegia litzateke hori oikonimoen erroen banaketa geografiko asistematikoagoa kontuan har ez baleza. Ongi da etxe izenetako atalik sistematikoena diren atzizkiak geografikoki erkatzea, alderaketa dialektologikoan morfologiako atal bat gehiago balitz bezala, baina are interesgarriago deritzogu inolaz ere, kulturarekin eta izenen hautapen moduekin loturik dauden oikonimoen erroak alderatzeari, lexikoa alderatzen arituko bagina bezala iharduteari.

Caminok halako lotura bat dakusa Aezkoako oikonimoetan —oinarrietan—, eta uste du Nafarroa Garaikoetatik hurbilago daudela Zaraitzukoak baino. Bestalde, autore honen arabera “garden” ageri da Pirinioetako bi ibarretan Ipar Euskal Herriko mugaren hurbiltasunaren eragina (1997: 100). Eragin hori bera ikus daiteke, baita ere, Luzaideko etxe izendegian. Hemen, adibidez, Frantziako hirietan oinarritutako *Bordelea* eta *Parisea* ditugu, mugakide diren *Arnegi* eta *Lasa* herri izenetan oinarritutako *Arnegizarrea* eta *Lasarraenea*-rekin batean. Dena dela, *Bartzelona* ere badago, bai eta *Granada* ere; hondarreko honek erreferentzia Andaluziako hiriri egiten dion ez da segurua, baina bai egiantzekoa.

## 5. Izen bereko etxeen bereizketa

Izen bereko bi etxe bereizteko bide bat baino gehiago daude. Normalean etxe bateko seme edo alaba batek beste etxe bat eraikitzen duenean *-berri* eransten zaio habia berriaren izenari eta, bereizte aldera, *-zarra* eraikuntza zaharrarenari. Batzuetan oikonimo zaharrak ez darama gehigarririk, baina bai berriak, edo alderantziz: *Antoneneberri / Antonenezarra* (Errazkin), *Apezenea / Apezeneberria* (Ituren), *Bidondoa / Bidondoxaharrea* (Luzaide; bigarren hau eroria dago), *Isaberrizarra / Isaberriberria* (Igantzi), *Iñatea / Iñateberria* (Beintza), *Martineneberria / Martinenezarra* (Arizkun)... Bereizketa bera egiteko *etxeberria* ere ibili izan da: *Agerrea / Agerretxeberria* (Igantzi), *Arretxea / Arretxeberria* (Etxalar), *Eiherazabalea / Eiherazabaletxeberria* (Irisarri).

Kokalekuaren arabera ere bereizten dira etxeak eta baserriak (ikus gorago *etxe* izen oikonimikoaz mintzatzean erran duguna). Kasu honetan *-garaia / -artea / -beherea, -bera, -azpia; -gañekoa, -goikoa / -bekoa, beikoa* edo *-azpikoa; -goia / -beia; beko, peko / gaineko, goi-* eta beste ibiltzen dira: *Agerrea / Agerreberea / Agerreondoa* (Lekaroz), *Aldalurra / Aldalurberea* (Etxalar), *Apezeneagoia / Apezenebeia* (Beintza), *Argaínea / Argainbeherea* (Donostiri, Irisarri), *Argarate / Argarategarai* (Igantzi), *Astibiagoiko / Astibiabeiko* (Leitza), *Beko Adamenea / Goiko Adamenea* (Igantzi), *Errekaldea / Errekaldeazpia / Errekaldegaraia* (Zubieta), *Etxeberria / Goietxeberria* (Igantzi), *Ezkurbideberea / Ezkurbidegaraia* (Etxalar), *Peko Ortxesenea / Gaineko Ortxesenea* (Ondarrola, Arnegi), *Sagardibea, Sagardiberea / Sagardigaraia*<sup>3</sup> (Ituren) eta abar.

Etxeek tamaina desberdina badute *-aundia* eta *-txikia, -ttikia, -txipia, -ttipia* ibiltzen dira normalean eta Arizkun bezalako herri batean *-itarrea, -txarra* eta *-talla* ere bai: *Artxea / Artxetxipia* (Berroeta), *Auspagin / Auspagintxiki* (Leitza), *Barrantxea* edo *Barrantxeaundia / Barrantxetxarra, Barrantxettalla* edo *Barrantxetxikia* (Arizkun), *Bidegaña / Bidegainttarrea* (Arizkun), *Etxeberria / Etxeberritikia* (Elgorriaga), *Erasoandi / Erasotxiki* (Errazkin), *Gogortza / Gogortzaundia* (Leitza), *Larrondoa / Larrondottipia* (Donostiri), *Latsaganea / Latsaganetikia* (Ituren), *Urto / Urtotxiki* (Leitza).<sup>4</sup>

Frankotan multzo desberdinetako zehaztaileak nahasten dira: *Arrosakoa / Arro-sattikia* edo *Arrosazarra* (Zubieta), *Erregenea / Erregenegaraia / Erregenetikia* (Lesa), *Garrotxipi / Garrobere* (Igantzi) eta abar.

Bestelako bide batzuk ere ibili izan dira izen bereko etxeak bereizteko: cf. *Etxeberria / Etxeberriasoraldea / Etxeberriairia* (Ornoz, 1727), edo *Otaolabarrena / Otaolabazterra / Otaolaberri* (kale baserria) / *Otaolaerdikoa / Otaolaetxeberri* (Eibar), non *Otaola* haranaren izena den. Ibar edo auzoaren izena baserriaren izenari aurretik jarririk agertzea arrunta da, kokalekua zehazkiago adierazte aldera edo: *Urkidi-Hipolitonekoa / Hipolitonekoa* (Eibar), *Pertalax Iruin* (< \**Pertalaxirigoi*en?) / *Pertalax Iribarnea* (Arizkun). Luzaiden, Satrustegiren datuen arabera, gibelean ere aurkitzen dugu: *Martiño Gaindola* eta *Martiño Gañekoleta*, eta izan ere horixe da er-

<sup>3</sup> Dokumentazioan *Sagardibecoa* edo *Sagardi beiticoa* eta *Sagardia Goiticoa* ere ageri dira (Iñigo 1996: 542 eta 1726ko apeoa).

<sup>4</sup> Nafarroatik kanpo *-txo* atzizki txikigarriaren bidez ere egin daiteke bereizketa: *Atxuri / Atxuritxo* (Elgoibar, Etxegarai 1926: 104).

daraz ibiltzen den hurrenkera, baina euskaraz *Gaindola Marttinoenea* eta *Gainekoleta Marttinoenea* erraten da, etxe horien beren adierazteko.

6. Oikonimoen sorburutako hartzen diren izenak: *bazter, bidea, dinda - inda, eliza, erreka, hiria, iturria, larrea, plaza, zubi...*

Oikonimo sortzaile diren izenen artean, garrantzizkoena eta zabalduena segur aski, *hiri* dugu, gutxienez Nafarroan, ditugun datuak ikusirik antzeman dakiokkeen neurrian. Izen hau, *hiri*, herrietako auzoak eta inguruak adierazteko ere biziki usaia-koa da, etxeek berezko izena duten alderdietan, eta horrelakorik ez dutenetan ere bai. Horrela ba, *Iribarren(a)* (*El barrio bajo*), *Iriarte(a)* (*El barrio medio, El barrio de medios*), *Irgoiien(a)* (*El barrio alto, El barrio de arriba*) aski zabalduerik daude gurean. Herriaren ondoko eremuak adierazten dituzten *Iribazter, Iriburu, Iriondo* eta *Irigibel* ere ezagunak dira.

Izen horiek, edo batzuk behintzat, maiz aurkitzen ditugu oikonimotako: *Iribarrene*, *Iribarnea* (Aintzila, Arizkun, Berroeta, Beruete, Etxalar, Gamue, Igantzi, Iri-sarri, Lekaroz, Luzaide, Zubieta), *Iriarte* (Ainhize-Monjolose, Aintzila, Amendüze-Unaso, Arizkun, Berroeta, Etxalar, Irisarri, Leitza, Lekaroz, Saldias, Zubieta, Zugarramurdi; Etxegaraik [1926: 103] Arraioz, Arrarats, Erratzu, Ezkurra, Gar-tzain, Irulegi, Irurita, Oronoz eta Ostitzen ere jasotzen du), *Irgoienea* (Igantzi, Zubieta), *Irgoienea* (Arizkun, Etxalar, Irisarri, Ituren, Zugarramurdi), *Iriondoa* (Aintzila, Arizkun, Etxalar, Igantzi). Normalean lehena herriaren beheko aldean egoten da, bigarrena erdialdean, hirugarrena goian eta laugarrena aldamenean.<sup>5</sup> Arizkunen *Iribazterra* dago, herriaren ondoan baina kanpoan, eta *Iriberria* ere bai, Karrikatik lekora; irudi du honek etorkiz *Etxeberria* edo *Salaberria*-ren antzeko adiera zuela. Zernahi gisaz, ustekabekoak ere izan daitezke, inoiz *Iribarrene* (*Iribarnia*) adibidez herriaren erdialdean egon daitekeelako, Labaienen bezala, eta ez beheko aldean; Igantziko *Iriberea*, ordea, herriaren beheko aldean da, izenak adierazten duen bezala. Etxalarren *Irisarria* dugu bizirik. *Hiria*-ren adieratik franko hurbil dago, zenbait lekutan, *karrika* 'erdigunea' izena: *Karrikarte* (Irisarri), *Karrikaburua* (Ainharbe, Anhaize, Luzaide, Sara), *Karrikaburu* (Elbete), *Karrikaburuttipia* (Hazparne), *Karrikiri* (Aloze-Ziboze-Onizegaine). Inoiz *Kale* ere agertzen da: *Kalegurutzea* (Doneztebe, XVI. mendea; cf. Arrangoitzeko *Bidekurutzea*).

Eliza da herri guztietan kausitzen dugun eraikuntza (ikus Etxegarai 1926: 110-13). Honek ere oikonimo anitz sorrarazi ditu, etxea elizaren ondoan dagoelako (*Elizondoa*, Amorotze-Zokotze, Beintza, Irisarri, Sara, Zugarramurdi, *Elizaga*, Os-kotz, *Elizegia*, Lekaroz), haren gaineko aldean (*Elizagarai*, Orbaizeta, 1774, A.p., 37, 2; *Elizgain*, Zubieta; berria da), azpiko aldean delako (*Elizabehere*, Aldude), hurbil delako (*Elizalde*, Arruazu, *Elizaldea*, Aurizperri, Azkarate, Berroeta, Beruete, Etxalar, Irisarri, Lekaroz, Sunbilla, Zubieta; *Elizalt*, Aloze-Ziboze-Onizegaine; *Elizari*, Artozki, 1616 [A.p., 2, 186], Jaurrieta, 1697 [Z.p., 20, 42]), elizaren aitzinean

<sup>5</sup> Gavelek (1920: 58) honela dio *hiri, iri* izena aztertzean: «...on a fait remarquer que dans certains villages, tels que Lichans, plusieurs noms de maisons comportant l'élément *hiri* semblent se rapporter à la situation qu'elles occupent dans l'agglomération».

(*Elizaintzinea*, Arizkun, *Elizaizinen*a 1826an [Baztango hipotekak 1, 92 zkia., 72-73. orr.]; *Elizabelarrea*, Irisarri) edo gibelean dagoelako (*Elizaguibel*, Orontze, 1687, Z.p., 12, 10, *Elizaguibelea*, Oiategi, 1727, *Elizaguibelecoa*, Getze Galar, 1727, *Elizguibela*, Doneztebe, 1883), harako bidean (*Elizabidea*, Arnegi), edo elizaren beraren etxea delako (*Elizetxea*,<sup>6</sup> Beintza, Elgorriaga, Sunbilla, Zugarramurdi; *Elizakoetxea*, Azpilkueta, 1726 eta 1826 [Baztango hipo-1, 92. zkia., 36]). Azken kasu honetan oikonimoa biziro ohikoa den *Apezetxea* edo *Apeztegia*-ren adierakidea da ("casa parroquial" Satrustegiren arabera, 1965-66: 20; ikus Etxegaraik [1926: 112] Vinsonen iritzia iruzkintzean dioena), edo iruditsua behintzat (Errazkinen biak ditugu; Leitza, berriz, *Apezenea* eta *Apezetxea*), eta ez dago arras urruti *Apezarena*, *Apezenea* (Etxaleku, Ituren, Leitza, Sunbilla...) hedatutik edo *Bikarioenea* murriztuxegotik (Ahetze, Lakuntza, Lesaka; Etxegaraik [1926: 112] Ataungo *Bikarioetxe* jasotzen du). Zugarramurdiko egungo *Elizagonea* ez da, irudi duen moduan, \**Elizagoienea*-tik atera, nahiz elizaren goitiko aldean dagoen, 1726an *Elizagunea* dokumentatzen baita. Ez dugu uste XVIII. mendearen lehen laurdenerako \**Elizagoienea* > *Elizagunea* pausoa egina zen, baina, zernahi dela, ez da ezinezkoa. Beintza elizaren eraikin berean *Elizetxea* (*Elitxià*) dago, elizatik hurbil *Elizondoa*, eta beste aldean, baina elizaren eraikinetik urrunkoago, *Elizaldegoia* eta *Elizaldebeia*.

Erreferentziazat maiz herriko erreka hartzen da eta hau dela-eta ohikoak dira *Errekalde* (Goizueta), *Errekaldea* (Amendüze-Unaso, Amorotze-Zokotze, Beruete, Iragi, Irisarri, Ituren...), *Errekartea* (Amorotze-Zokotze), *Laspidea* (Ituren), *Uhaldea* (Amorotze-Zokotze, Anhaize, Irisarri), *Uhaldeberria* (Lekuine), *Ugaldea* (Atallu, Lekaroz), *Uartea* (Doneztebe), *Uhartea* (Irisarri), *Urtxipia* (Zubietza) bezalako oikonimoak. Erreka eta ubide horiek gainditzeko erabiltzen diren zubiak ere oikonimo sortzaile oparo gertatu dira: *Zubialde* (Espartza Zaraitzu), *Zubialdea* (Arizkun, Ituren), *Zubiartea* (Arizkun, bi zubiren artean dago), *Zubigain* (Sunbilla), *Zubiria* (Arraioz, 1727), *Zubimusua* (Goizueta), *Zubipunta* (Erratzu), *Zubiondoa* (Etxalar, Irisarri), *Zubizargaña* (Sunbilla)... Polita da burdinazko zubi baten ondoan zegoen Luzaideko *Burdinzuha* etxearen izena (*Casa puentehierro* erdaraz; orain hondatua dago. 1726an *Burdinerreca* izeneko etxea ageri da), eta orobat herri bereko *Zuhiaundia* (*Çubiandia* 1644an, *Zuhiaundi* 1770ean; Satrustegi 1968: 141 eta 1965-66: 29, hurrenez hurren).

Herrietan aurkitu ohi dugun beste oikonimo sortzailea iturria da. Hemen ere, elizaren kasuan bezalatsu, mota bateko edo besteko postposizioak agertzen dira *iturri*-rekin batean, etxearen kokagunea xehekiago zehazte aldera: *Iturrialdea* edo *Iturraldea* (Ainhize-Monjolose, Arizkun, Berroeta, Etxalar, Ituren, Labaien, Lekaroz...), *Ithurrartea* (Irisarri), *Iturberea* (Etxalar), *Iturbidea* (Elgorriaga), *Iturburua* (Luzaide), *Iturburu* (Sunbilla), *Iturregi* (*Yturreguy*, Irurita, 1531, E.p., 1, 148), *Iturrikoetxea* (Etxaleku, Lesaka), *Iturriondoa* (Arizkun), *Iturriria* (Erratzu, 1726)... Inoiz *iturri* izena aski da, huts-hutsa, atzizkiren batekin edo leku genitiboaren laguntzarekin: *Iturria* (Beruete, Lesaka, Zugarramurdi), *Iturrieta* (Aldude), *Iturrikoa*

<sup>6</sup> Larraungo Iribasen, 1726an, hau ageri da: «Juan de Arttola dueño dela Cassa Vezinal llamada Elizalde ô Elizechea».

(*Iturricoa*, Orotz-Betelun, 1613an eta 1625ean, A.p., 2, 169 eta 2-bis, 247. Egun Urritzola Arakilen dago bizirik, Etxegarai 1926: 94).

Beste erreferentzia puntu garrantzizkoa plaza da; hau bere inguruan eraiki diren etxeak izendatzeko erabiltzen da, huts-hutsa (*Plaza*, Zugarramurdi), postposizio batekin (*Plazaburua*, Arizkun), leku genitiboarekin (*Plazacoa*, Adiots eta Getze Galar, 1727) edo jabego genitiboarekin, hau bitxia bada ere edo izan behar balu ere (*Plazania*, Arruazu, *Plazene(a)*, Beruete, Goizueta, Labaien). Ezkina edo kantoiek ere oikonimoak sortzen dituzte: *Eskiñea* (*Ixkiñià*, Ituren), *Eskinakoa* (Ezkirotz, 1727), *Kantonea* (Ainhize-Monjolose), *Kantonekoa* edo *Kantorena* (Berriobeiti), *Kantorena* (Berriozar). Zoko eta bazterretan egoteak ere izena eman diezaioke etxeari: *Xokoa* (Anhauze), *Zokokoa* (Arraitza, 1727), *Bazterrekoa* (Espartza Galar, Ziritza, 1727) eta abar.

*Bide*, *dinda* - *inda*, *galtzada*, *gamio*, *kamioa* (< *camino*), *kaminoa* odonimoak ere oikonimo frankoren oinarrian kausitzen ditugu (ikus Etxegarai 1926: 97-98): *Bidagorria* (*Vidagorria*, Narbarte, 1727), *Bidartea* (Aldude, Anhauze, Luzaide), *Bidegainea* (Lasa), *Bidegarria* (Irisarri), *Bidondoa* (Luzaide), *Dinda* (Goldaratz, Oskotz), *Galtzada* (Elgorriaga), *Gamioa* (Arizkun, Elbete, Erratzu, Lekaroz), *Kamioa* (Ituren, Labaien), *Kaminoa* (Zugarramurdi), *Indea* (Aniz), *Inda* (Berroeta, Lekaroz), *Indartea* (Arizkun, Elgorriaga, Irisarri, Lekaroz, Orabidea), *Indaburua* (Zugarramurdi).

Nekazaritza eta abeltzaintzan garrantzi handia (izan) duten izenak ere aurkitzen ditugu etxe izenen iturritako: *babatze*, *baratze*, *berro*, *ira*, *landa*, *larrain*, *larre*, *sagardi*, *soro* eta beste: *Babatzea* (Arizkun), *Baratzezabal* (Arizkun), *Berroa*, *Berroaundia* edo *Berrobeltza*, *Berrozuria* (Arizkun), *Lakainberro* (Etxalar), *Irategi* (Leitza), *Landartea* (Anhauze), *Landaberroa* (Arizkun), *Larraldea* (Amorotze-Zokotze, Arizkun, Irisarri, Lekaroz), *Larraña* (Gamue), *Larrañekoa* (Zubieta), *Larrabazterrea* (Arizkun), *Larraburu*, *Larrakaitz* (Sunbilla), *Larrasaiets* (Etxalar), *Sagardia* (Zubieta, Zugarramurdi), *Sorhoeta* (Irisarri), *Soroa*, *Xoraxuria* (Sunbilla) eta beste.

Toponimo itxura izugarria duten izenak ere kausitzen ditugu oikonimoetan, aipatutakoez landara: *Ameztoia* (Irisarri), *Arburua* (Doneztebe, Etxalar, Zugarramurdi), *Elordi* (Azkarate), *Gaztainaldea* (Zugarramurdi, *Gastaña aldea* 1726an), *Gogortza* (Leitza), *Intxauspea* (Irisarri), *Korostartzua* (Arizkun, Lekaroz), *Istilartea* (Zugarramurdi, *Estillartea* 1726an), *Itxauburu* (Sunbilla), *Mendiburua* (Gamue), *Nabarlatzea* (Luzaide; *Navarr Olatze* 1284an. Ikus *TAV*, 2.1.8, *Nabarlaz* 1644an, Satrustegi 1968: 140), *Oianburua* (Arbona), *Zelaia* (Etxalar)... Hauetako batzuk izen bereko alderdian eraiki direlako deitzen dira horrela (ikus Caro Baroja 1974: 63); beste batzuek, berriz, kokaguneari edo eremu horretako ezaugarri nabarmen bati zor diote izena, hots, deskribatzaileak dira.

## 7. Etxe izenen eta deitura-izengoitien arteko harremanak

Antroponimiaren eta oikonimiaren bidegurutzean, askotan etxe izena “deitura” edo “izengoiti”-tzat ibili izan da, beste anitzetan antroponimoak oikonimoari sorrera eman dion gisan: *Sancho Ansoseme* (Ilarratz, 1605, UE.p., 39), *Mariajuan Papachena* (Garralda, 1613, A.p., 2, 169), *Martin de Beunza Sebillarena* (Beuntza, 1616, Ih. p., 4) eta abar. Luzaiden, 1726an, garbi ikusten da jende batzuek deitura oikonimotik hartzen dutela; adibidez, *Graciana de Yrazoqui* alarguna *Dorre* izeneko etxean bizi zen eta haren senar orduko hila *Pedro de Dorre* zen. Herri bereko *Echeve-*

rrri etxean (*Etxeberria* orain) *Juan de Echeverri* bizi zen garai hartan, *Granada* etxean *Juan de Granada*, *Bordel* etxean (*Bordelea*-n) *Juan de Bordel*, *Nauarlaz* izenekoa (*Nabarlatzea*-n) *Juan de Nauarlaz*, *Martinena*-n (*Martinenea* gure egunotan) *Martin de Martinena*, etab.

Beste herrietan gauza bera gertatzen zen; Amaiurren *Pedro de Salaberri* bizi zen *Salaberria* etxean 1726an, Zugarramurdi *Juan de lapizea Lapizea*-n (*Lapitxea* egun), *Juan de Barrenechea Barrenechea*-n, *Lorenzo Vizcarrondo Vizcarrondoa*-n, *Martin de Salaberria Salaberria*-n (*Salaberria* orain), *Martin de Camino Camino berea*-n (*Kaminoa* orain; *Camino Garaya* ere bazen XVIII. mendean), *Baptista de Sansinena Sansinena*-n, *Esteban de Mendiondoa Mendiondoa*-n, *Miguel de Goyenechea Goyenechea*-n, *Miguel de Echinique Echiniquea*-n (*Etxenikea* orain)...

Ez da dudarik egungo *Barrenetxea*, *Bizkarrondo*, *Etxeberri*, *Etxenike*, *Kamino*, *Goienetxe(a)*, *Martinena*, *Nabarlatz*, *Salaberri(a)*, *Sansinena*... deiturak aipatutakoen ondorengoak direla, garai batetik aitzina izendapen horiek deituratzat finkatu baitziren. Orain deiturak, ezaguna denez, ez dira aldatzen, baina horietako anitzen oinarrian dauden oikonimo-izengoitiek oraino osagarri ona dute gure herrietan, nahiz uste izatekoa den euskararen gibelamenduarekin eta bizimodu aldaketarekin usadio hau ere arriskutan egon daitekeela. Salabururekin batean (1984: 312) erran dezakegu ohitura zaharra dela etxe bateko nagusiari etxeko izenaz deitzea eta ez bataioz eman ziotenaz. Zernahi gisaz, normalean ez da oikonimo osoa ibiltzen izengoiti horiek —antzina deitura iturri zirenak— sortzeko, nolabaiteko oinarria baizik. Gainera, izengoitian oikonimoan ageri ez den osagairen bat ere ager daiteke, atzizki hipokoristikoa, erraterako, eta palataliza daitezkeen kontsonanteak maiz bustirik aurkitzen ditugu, goitizenetan ohikoa den bezala; hain zuzen ere, oikonimoa motza denean palatalizatzea da zenbait aldiz oikonimoaren eta izengoitiaren arteko aldea, honelakorik beti ez badago ere (*Elórğa / Elórğa, Meáka / Meáka* Arizkun, Salaburu 1984: 312). Bestalde, oikonimoaren luzera eta honetan oinarritutako izengoitiarena ez da bera izaten, eta, honen ondorioz edo, azentuaren kokapena ere bana ohi da. Hona hemen adibide batzuk, izan duten bilakarearen arabera sailkatuak:

- a) Palatalizazioak oikonimoa eta izengoitia bereiz ditzake: *Bénta* → *Béntta* (Aniz), *Índe* → *Índde* (Berroeta), *Pertaláts* → *Pertalátx* (Arizkun, Salaburu 1984: 312). Inoizka palatalizazioarekin batean bokal erortzea ere gertatzen da: *Erratxúríz* → *Erratxútx* (ibid., 312).
- b) Genitibo hondarkiaren ezabaketa: *Antonjóinja* → *Antónjo / Antonjósa* (Ondarrola, Arnegi), *Errándenià* → *Erránddo* (Ituren), *Kanakónja* → *Kanáko* (Aniz), *Kartxótenià* → *Kartxót* (Donamaria), *Kaxáinja* → *Kaxáu* (Arnegi), *Maestráinja* → *Maéstru* (Luzaide), *Maitonéa* → *Máito*, *Martiskenià* → *Martisko* (Saldias), *Matxintonéa* → *Matxínto* (Arizkun, Salaburu 1984: 312), *Mikeláinja* → *Mikeláu* (Luzaide), *Mingótxenià* → *Mingótx* (Donamaria), *Noblerenea* → *Ñoble* (Beskoitze, Duhau 2003: 334), *Oxeténja* → *Oxét* (Arnegi), *Petrínja* → *Pétri* (Aniz), *Xabáltenià* → *Xabált* (Donamaria), *Zapatonéa* → *Xapáto* (Arizkun, Salaburu 1984: 312).
- c) Behin edo beste genitiboaren hondarkia baino gehiago ezabatzen da: *Oztabanéa* → *Ózta* (Arizkun, Salaburu 1984: 312).

- d) Genitiboaren hondarkiarekin ageri den bukaerako *-a*-ren ezabaketa: *Albinià* → *Albíne*, *Apézenià* → *Apéxenè*, *Arrósenià* → *Arróxenè* (Ituren), *Ernótenià* → *Ernóntenè* (Oitz), *Gartxénja* → *Gartxéne* (Aniz), *Jwánià* → *Jwáne* (Ituren), *Lopétenià* → *Lopéttenè* (Gaztelu), *Loprénià* → *Lopréne* (Saldias), *Lwísenià* → *Lwísne* (Zubietea), *Martínià* → *Martíne* (Saldias), *Martjórnià* → *Martjórne* (Oitz), *Otxónià* → *Otxóne* (Labaien, Saldias), *Xixtérnià* → *Xixtérne* (Ituren).
- e) Genitiboaren hondarkiarekin ezabaketa eta atzizki hipokoristikoaren gehiketa: *Arginénja* → *Argíntto* (Amaiur).
- f) Oikonimoaren azken segmentuaren ezabaketa eta, batzuetan, atzizki hipokoristikoaren gehiketa; hau oikonimoak *borda* osagaia duenean gertatzen da: *Zipuntekobórda* → *Zipúnt* (Arizkun, Salaburu 1984: 312), *Mokotikoborda* → *Mokótto* (Oitz), baina *Agerrekoborda* → *Agerrekoborda*, *Harrietakoborda* → *Harrietakoborda* (Beskoitze, Duhau 2003: 334).
- g) Oikonimoaren azken *-a*-ren edo *-ea*-ren ezabaketa. Hau edozein jatorritako izenei gertatzen zaie, baita genitiboaren hondarkia dutenei ere, gorago ikusi moduan: *Agorreta* → *Agorret* (Beskoitze, Duhau 2003: 334), *Albérruà* → *Albérrro* (Amaiur), *Arrétxia* → *Arrétxe* (Sunbilla), *Barbáñja* / *Barbájn* (Amaiur), *Batzabaléa* → *Batxábal*, *Batxabál* (Arizkun, Salaburu 1984: 312), *Bidóndwa* → *Bidóndo* / *Bidondósa*, *Bidártja* → *Bidárt* / *Bidartésa* (Luzaide), *Danbólínià* → *Danbólíñ*, *Txéberrià* → *Txéberri* (Saldias), *Etxézarrià* → *Etxézar* (Oitz), *Garroa* → *Garro*, *Hananedérrea* → *Hananeder*, *Harrieta* → *Harriet* (Beskoitze, Duhau 2003: 334), *Hégja* → *Hégi* (Ondarrola, Arnegi), *Indartéa* → *Indárt*, *Iriertéa* → *Iriért* (Arizkun, Salaburu 1984: 312), *Ixinikja* → *Ixiniki* (Aniz), *Kamiuà* → *Kamio* (Ituren), *Kokótxja* (Aniz), *Kokótxià* (Oitz) → *Kokótx* (Aniz, Oitz), *Kortaria* → *Kortári* (Arizkun), *Máixtamattià* (< *Mariestebanbaita*) → *Máixtamattè* (Ituren), *Olásuà* → *Oláso*, *Olázarrià* → *Olázarre* (Saldias), *Ormartéa* → *Ormárt* (Arizkun, Salaburu 1984: 312), *Uhagonea* → *Uhagon*, *Uzpuruià* → *Uzpuru* (Beskoitze, Duhau 2003: 334), *Zamálla* → *Zamáil* (Aniz), *Zubildja* (< *Zubialdea*) → *Xubilde* (Ituren). Luzaideko *Maatxéta*, *Maéxta* (*Madaricheta* 1726an; *Casa Madaríttx* erdaraz) kasu berezia da: etxeko jaunari *Madaríttx* edo *Maatxét* erraten zaio eta etxekoandreaki *Maàtxetésa*.
- h) Beskoitzen *-tegia* atzizkia ere desagertu daiteke: *Xurtotegia* → *Xurto*, *Xuxutegia* → *Xuxu* (Duhau 2003: 334).
- i) Beintzan eta Labaienen genitiboaren hondarkia edo bukaerako *-a* galtzen direnean, gehienetan, *-o* aurkitzen dugu izengoitian, beti gizonekikoetan: *Arráintzenià* → *Arráintxo* (B, *Arraizenea* 1726-27an), *Béintxenià* → *Béintxo* (B, *Benhonea* 1726-27an), *Borósenià* → *Boróso* (L), *Buxíndenià* → *Buxíndo* (L), *Garáxnja* → *Garáxo* (B), *Iñárrrià* → *Iñárrro* (B), *Joándenià* → *Joándo* (L), *Joántenià* → *Joánto* (L), *Joántxenià* → *Joántxo* (L), *Miándenià* → *Miándo* (L), *Petriknià* → *Petriko* (B), *Pizárnià* → *Pixárrro* (B), *Suíttenià* → *Xuítto* (L), *Txíspià* → *Txíspo* (L), *Xaráxià* → *Xaráxo* (L), *Xorgíñ(e)nià* → *Xorgíño* (L). Hauetako batzuen arrazoa historikoa, etimologikoa izan daiteke: *Béintxenià* (< *Benhonea*), *Joándenià* (< *Joandonea* 1726-27an, *Joandotik*), *Joántxenià* (< *Joanchonea* 1726-27an), *Petriknià* (< *Petricorena* 1599an



[ih.p., 2] eta 1726-27an), *Pizárnià* (< *Vizargorrienea*, 1726-27an), baina ez denena, jakina: *Borósenià* (*Borossenea* 1726-27an), *Garáxnià* (segur aski 1726-27ko *Gragirena* bera), *Iñárrìa* (*Yñarrea* 1599an, Ih.p., 2), *Miándenià* (< *Meramendiñena*, 1726-27), *Xorgiñ(e)nià* (< \**Zurgiñenea?*)... Hortaz, analogiak eragin diela pentsatu beharko dugu; bada salbuespenen bat, -o-z bukatzen ez den izengoitiren bat: *Iñátià* → *Iñáte* (B).

Hemendik hurbil, Iturenen, bada horrelako kasuren bat, nahiz eta bukaera ohikoa ez den: *Errándenià* → *Erránddo* (hemen etimologikoa da, oinarrian *Errando* baitago), *Katxálinià* → *Katxálo* (hemen, izatekotz ere, analogikoa izanen da bukarako -o hori, oinarrian *Katxalin* hipokoristikoa baitago). Saldiasen ere badira horrelakoak; arrazoia etimologikoa ohi da: *Koskórrenià* (*Coscorrena* 1709an) → *Koskórro*, *Martískenià* (*Martiscorena* 1726an) → *Martísko*... baina ez beti: *Intxúrià* (*Onchuria*, 1726) → *Intxúro*, *Zurgíñia* (*Zurgiñenea* 1726an) → *Zurgíño*.

## 8. Gure egunotako etxe eraiki berrien izendabideak

Gure egunotan herri euskaldunetan eraikitzen diren etxeak maiz euskarazko izen batez bataiatuak izaten dira; hau batzuetan gure tradizioarekin bat dator baina gehienetan bestelako izen “desirazko”agoak jartzen zaizkie etxeei. Anizen, erraterako, *Irigoi*en deiturako familia batek eraikitako etxe berriari *Irigoienea* izena eman diote, euskal usadioaren arabera ohikoa *Irigoieneña* izanen balitz ere. Herri berean, *Iantzi* deiturako beste familia batek eginikako etxe berriari *Iantzineña* ezarri diote, oraingoan gure tradizioaren bidetik. Kontuan hartu behar da, dena dela, *Irigoieneña* ebakitzen aski zaila dela, *Iantzineña*-rekin alderatzen bada bederen; cf. Iturengo 1655eko *Joanarena*, *Juanenea* 1712an, *Juareña* 1773an, *Joánià* egun (Iñigo 1996: 527). Tradizioaren ildoko beste izen batzuk Zubietako elizaren gaineko aldean dagoen *Elizgain* txalet berria, errotaren ondoan dagoen Beintzako *Errotondoa* eta gutrutzaren ondoan dagoen herri bereko *Gurutzondoa* dira. Bestalde, Beintzan *Iñateña* etxeok etxe berria egin dutenean *Iñateberria* deitu dute, gure hizkuntzan ohikoa izan den bideari jarraikiz.

Gaur egun “nahizko”, “desirazko”, “maitasunezko”, “ametzeko” izenak ohikoak dira eta usu *gure* izaten dute osagai: *Bethi Nahia* (Angelu), *Ene Ametsa* (Angelu), *Ene Desira* (Arrangoitze), *Gure ametsa* (Ainhua, Angelu, Baigorri, Basusarri, Hazparne, Igantzi, Isturitze, Jatsu Lapurdi, Martxueta, Mugerre, Zubieta), *Gure atsegina* (Goizueta), *Gure desira* (Irisarri, Uharte Garazi), *Gure doia* (Angelu, Arboti-Zohota, Azkarate Baigorri, Basusarri, Donazarre, Donibane Garazi...), *Gure etxea* (Donazarre), *Gure nahia* (Amorotze-Zokotze, Beskoitze, Hazparne, Mithiriña...), *Nahi bezala* (Biriatu), *Nahi nuena* (Azkaine), *Nahi genduená* (Gipuzkoako Aginaga), *Nere doia* (Angelu)... Usaiakoak dira, orobat, *txoko*, *xoko*, *kaiola*, *ohantzeta* izenak beren baitan biltzen dituztenak: *Gure Txokoa* (Igantzi, Udabe), *Gure Xokoa* (Amendüze-Unaso), *Nere Xokoa* (Aiziritze), *Xoko Ona* (Ahetze, Arberatze-Zilhekoa), *Gure Kaiola* (Beruete, Igantzi, Urruña). Bakanagoak dira *egoitza* dutenak: *Egoitza* (Arrangoitze), *Gure Egoitza* (Arbona, Uharte Garazi).

Bikote eraikitzaileari edo bederen bertan bizi denari erreferentzia egiten diotenak ere badira: *Bi Anaiek* (Azkaine), *Biena* (Angelu, Arrangoitze, Getaria Lapurdi), *Bien artean* (Arrangoitze), *Gu Biena* (Ainhua), *Gurea Da* (Arrangoitze), *Guretzat*

(Lekorne edo Makea), *Elgarrekin* (Arrangoitze, Eihalarre), *Elkarrekin* (Zugarra-murdi), *Zuk eta Nik* (Azkaine).

Tokiaren argitasunaz mintzo zaizkigunak ere maiz kausitzen ditugu: *Argia* (Angelu), *Argi Alba* (Urruñia), *Argi Alde* (Azkaine), *Argi Eder* (Azkaine, Urruñia), *Argi Leku* (Igantzi), *Argi Lore* (Saldias), *Argi Tirrintta* (Kanbo), *Argialde* (Aniz), *Argitzea* (Arbona, Arrangoitze), *Argizabal* (Arbona), *Beti Argi* (Amendüze-Unaso), *Goiz Argi* (Ainhoa, Aiziritze, Etxalar, Igantzi), *Goiz Argirat* (Donibane Garazi), *Goizargi* (Ituren), *Itzalarisiko borda* (Elizondo)... Azkenekoan, ikus daitekeenez, *argia*-rekin batean *itzala* ere ageri da; Etxalarko *Gure Itzala*-n, berriz, bakarrik hondarrekoa dago.

Lekuaren edo etxearen edertasuna, egokitasuna, goxotasuna adierazten dutenen artean, berriz, hurrengo hauek ekar daitezke hona: *Alderdi Eder* (Igantzi), *Bizkar maitea* (Igantzi), *Emen Ongi* (Arbona), *Etxe goxo* (Etxalar), *Etxe goxoa* (Hazparne), *Etxe maite* (Etxalar), *Etxe maitea* (Aiziritze, Hazparne), *Hemen Ongi* (Arrangoitze), *Hemen ontsa* (Hazparne), *Goxo-Goxua* (Aloze-Ziboze-Onizegaine), *Lakelekua* (*Lakelekja* < *laket* + *lekua*; Pekotxetako ostatua, Luzaide. Ainhoan ere bada *Lakelekua* izeneko etxea), *Lekueder* (Igoa), *Lekuederra* (Etxalar), *Leku Eder* (Elbete, Azkaine, Igantzi, Zugarraurdi), *Lur Ederrean* (Azkaine), *Nun hobeki* (Ainhoa, Arnegi), *Toki Eder* (Ainhoa, Arizkun, Azkaine), *Toki Ona* (Amorotze-Zokotze, Angelu, Etxalar, Kanbon). Bakea ere ohikoa da oikonimo berrietan: *Bakea* (Angelu, Arboti-Zohota, Arrangoitze, Bidaxune, Bidarte, Igantzi, Ortzaize, Senpere, Urruñia...), *Bakean* (Bidarte, Donibane Garazi...), *Hemen bakean* (Basusarri), *Bake ona* (Azkaine), *Emak bakea* (Baigorri), *Gure bakea* (Urduñarbe), *Orai bakea* (Lakarra?).

Toponimian bezala (*Mirabuenos*, *Vistabella*...) oikonimian ere usaiakoak dira *bista* edo *bixta* osagaia dutenak, hots, normalean leku goretan kokatutako etxeetatik ikusten denari erreferentzia egiten diotenak: *Bista Eder* (Amendüze-Unaso), *Bista Ederra* (Angelu), *Bixta Eder* (Ainhoa, Amendüze-Unaso, Angelu, Arnegi, Arrangoitze, Azkaine, Irisarri, Uharte Garazi...), *Bixta ederra* (Arrangoitze), *Itsaso Bista* (Arrangoitze) eta abar.

Etxea dagoen alderdia haizetsua dela erraten dutenak ere badira:<sup>7</sup> *Aire Ona* (Arbona, Arrangoitze, Arruta-Sarrikota, Azkaine, Irisarri), *Airosa* (Kanbo, Urruñia), *Aize Egoa* (Angelu), *Aize Hegoa* (Haltsu), *Aizepean* (Urruñia), *Haize* (Luhuso, Mugerre), *Haize Alde* (Arrangoitze, Beskoitze), *Haize Egoan* (Azkaine), *Haize Hegoa* (Arrosa, Bidarra, Irisarri), *Haizehegoa* (Ligi-Atherei), *Haize Garbia* (Hazparne), *Haize Garbian* (Angelu), *Haize Leku* (Ainhoa), *Haize Lekua* (Arrangoitze), *Haizetxu* (Hazparne), *Lau Aizetan* (Basusarri), *Lau Haizeak* (Uharte Garazi), *Lau Haizeta* (Lekaroz), *Leku Airosa* (Baigorri), *Mendi Aire* (Azkaine), *Ortz Aizean*<sup>8</sup> (Ortzaize).

Toki eguzkitsuan dagoela adierazten dutenak ere ardurakoak dira: *Agur Iduzkia* (Getaria Lapurdi), *Agur Iguzki* (Larresoro), *Eguzkialde* (Amaiur, Berroeta, Lakarra), *Iguzkialde* (Kanbo), *Eguzkialdea* (Igantzi, Ituren, Oitz), *Goizeko Iguzkiari* (Irisarri), *Iduzki Eder* (Arruta-Sarrikota), *Iduzki Sartzea* (Getaria Lapurdi), *Iduzkia* (Angelu), *Iduzkiari* (Azkaine), *Iguzkian* (Angelu, Bidarra, Uharte Garazi), *Iguzkiko etxea*

<sup>7</sup> Badaiteke Ipar Euskal Herriko oikonimo batzuetan *airosa* 'alaia, bizia' izatea.

<sup>8</sup> Hemen, bistan denez, izen arrunta (*haize*) eta herriaren izena (*Ortzaize*) nahasi dira, berariaz, hitz jokoa eginez.

(Ahatsa-Altzieta-Bazkazanen), *Iguzkirat* (Anhauze), *Iruzkipean* (Donibane Garazi), *Oro Iduzkian* (Angelu)... Honelakoak, dena dela, gure tradizioko izenekin nolabaiteko lotura badute; cf. Sunbillako 1726ko *Iguzkiagirre* oikonimoa eta 1625erako dokumentatzen den Etxalarko *Iguzkiagerrea*.

Urte sasoi baten izena dutenak ez dira ezezagunak: *Primadera* (Beskoitze, Hazparne, Jatsu Garazi, Lasa, Lekorne...), *Primaderako lorea* (Senpere), *Larrazkena* (Donibane Garazi, Uharte Garazi), *Udazkena* (Kanbo). Izen “idilikoak” ere badira: *Ixilean* (Azkaine), *Jauzi kanta* (Azkaine), *Kuku kanta* (Azkaine), *Lilia* (Getaria Lapurdi), *Lorea etxea* (lehenago *Zubipunta* deitua, Iruñea; eraitsi egin zuten), *Loretzkoa* (Aldude), *Paraiso* (Oiartzun), *Ttiunta* (Izpura), *Txori Toki* (Igantzi), *Udako lorea* (Senpere), *Xori* (Bastida), *Xori kanta* (Ahetze, Arrangoitze), *Xori kantu* (Donibane Garazi), *Xori kantua* (Uztaritze), *Xoriak kantuz* (Ahetze), *Xoriekin* (Arruta-Sarrikota, Senpere, Zuraide).

Egungo euskal oikonimia berriaren beste joera bat, Hegoaldean behintzat, etxea egin dutenen deituren nolabaiteko batuketatik atera diren etxe izenak sortzea da: *Bere-Lain* (Bereau & Etulain), *Estebetxea* (Santesteban & Telletxea, Zubieta), *Urzamendi* (Urtzainki & Mendizabal; Arruazu), *Iriar-Mendi* (Iriarte & Mendiola, Goñi)<sup>9</sup>... Behin edo beste etxearen izena jabearen deituraren itzulpena da: *Elur-Etxea* (Goldaratz; nagusia *Miguel Nieve* da, Imotz eta Basaburuko telefono gidaren arabera).

Zenbait aldiz kokaguneari egiten diote erreferentzia: *Muga Alde* (Arnegi), *Mendi Alde*, *Mendigain* (Igantzi), *Goialdea*, *Mendialdea* (Ituren), *Ameztialde* (Zubieta), *Saraldea* (Zugarramurdi; Sarako bidean dago)... Beste batzuetan etxe berriak eraikia izan den aurkintzaren izena hartzen du, gure tradizioko oikonimo anitzek bezala: *Larrexar* (Ituren), *Muñagain* (Arruazu); Saldiasko *Urtasetxea* berria da eta *Urtasa* izeneko alderdian eraikia izanari zor dio izena.

## 9. Etxe izenen arautzea

Gauza ezaguna da oikonimian, toponimian bezala, egungo aldaerak sarri asko itxuragabeturik egoten direla, izan dadin euskara galdu eta euskal izenak erdaldunendako ebakigaitz gertatzen zirelako, izan dadin izen horiek euskal hizkera arrunteko tokian tokiko gertakarien eragina nozitu dutelako. Edozein modutan batak eta besteak, hau da, euskara galtzeak eta gordetzeak, biziki egoera desberdinak sorrarazi dituzte, modu banatara epaitu eta aztertu behar direnak. Etxe baten izen araututako zer hartzen den erabakitzeke orduan oso garrantzitsua ohi den aldaera baten historia —noizdanikakoa eta noiz artekoa— erabat erregela desberdinez neurtu beharko dugu, demagun, Elortzibarren eta Baztanen, muturreko bi adibide paratzeagatik.

Herri euskaldunetan, maiz —hemen alde handiak daude, tokien arabera, eta azentuak garrantzi izugarria izan du— bizirik dauden etxe izenak pittin bat, franko edo zeharo desitxuratuak daude, eta dokumentaziorik gabe askotan zaila ohi da edo are ezinezkoa oinarrian zer dagoen erratea, hots, oikonimoa arautzea edo etimologia aztertzea; cf. adibidez, Goizuetako *Pasqualluzenea* (1726-27), *Pas-*

<sup>9</sup> Etxearen jabeak, Goñiko adineko bikote batek erran zigunez, donostiarrak dira.

*cual-acenea* (XIX. mendea), *Paskòltzené* (orain) edo Iturengo *Sastrerena* (1606), *Sastrearena* (1612), *Sastrenea* (1773), *Sasterrenea* (1781), *Sisterenea* (1911), *Xixtérnià* (egun) (Iñigo 1996). Oikonimoak arautzean ibiltzen diren irizpideen artean, bada bat gure irudiz ezin baztertzuzkoa dena: oinarria argi eman beharra da, antroponimoa, lanbide izena edo dena delakoa osorik sartuz; atzizkia ere, aspaldiko formetara itzuli gabe, modu normalizatuan eman behar da. Gai honetaz ikus Gorrotxategi & Salaberri (2000: 36-38).

## 10. Izen aldaketa

Gehienetan jabe aldaketarekin batean gertatzen da etxe izenarena ere, lehen modu batera deitzen zen etxea nagusi berriaren izenaz ordezkatzeko hasten denean. Prozesua luzeagoa edo laburragoa izan daiteke; izen berriak belaunaldi pare batean erabat ahantzazaraz dezake zaharra, baina galtze abiadura ez da kasu guztietan bera, eta aldeak izaten dira oikonimo batetik bestera.

Luzaiden *Gaineo Muskerarena* → *Paulinoenea* aldaketa jabe berriaren izenari zor zaio; oraindik ere ezaguna den *Ardandegia* oikonimoa —badirudi bertan ardo saltzen zela— *Altzonenea* bilakatu da euskaraz (*Casa Alzón* erdaraz) etxearen oraingo jabearen *Alzón* deituragatik. Era berean, lehengo *Gauxoria* —irudi du bertan lehen besta egiten zela— *Ariasenea* (*Casa Arias* erdaraz) da egun, azken jabearen deitura *Arias* baitzen. Bide beretik, oraingo *Arrosagarainea*-k Luzaide aldean aski hedaturik dagoen *Arrosaganai* abizenen du oinarri; lehen, erran digutenez, *Lilidoenea* zen. Herri honetako oikonimoen beste aldaketa batzuk hauek dira: *Agiarreena* → *Eskribenteenea*, *Arginaenezaharra* (*Argindinezaharra*) → *Arroioenea* (*Arroyo* deituragatik), *Beñatenea* → *Berrokaleña* (*Berrocal* abizena), *Beotxainaenea* → *Xatanenea*, *Irauzketa* (*Irauzqueta* 1284an ageri da; ikus *TAV*, 2.1.8) → *Etxepareenea*, *Irisarreena* → *Casa el Santico* (sakristau kanpotarra bizi zen hemen), *Jauregiberria* → *Rafaelenea* (*Rafael* zen azkeneko jabearen izena), *Jauregia* → *Pedrolapitzenea* (*Pedro* da jabearen izena; *Lapitz* Gaiñola auzoko *Lapitzenea* etxean sortua delako erraten zaio), *Kloskeroenea* → *Praxedesenea* (bertan *Práxedes* izeneko bat bizi zelako), *Koxinenea* → *Goñinea* (*Goñi* azkeneko jabearen deitura da), *Manuelenea* → *Larrokaenea* (*Larroca* deitura), *Mari-maitenea* (*Mamiténja*) → *Peiomoxoenea* (bertan *Moxoenea*-n sortutako *Peio* bizi zelako), *Pramuñoenea* → *Toribioenea* (*Toribio*, hondarreko nagusiaren izena).

Beste izen batzuk berriak dira, eta aitzineko izenen aztarna erabat galarazi dute: *Ferranenea* (*Ferrán* deituratik), *Inozenteenea* (*Inocente* izenetik), *Juanitoenea* (*Juanito* azken jabearen izena zen), *Luisenea* (*Luis* nagusiaren izenetik), *Martzelinoenea* (*Martzelino*, jabearen izenetik), *Maurizioenea* (*Maurizio*, jabearen izenetik), *Pedromarinea* (*Pedro Mari* izenetik), *Sanbatizteneña* (*Sanbatizt*, alegia, *Jean-Baptiste* jabearen izenetik). Beste herrietan ere antzeko aldaketak gertatu dirateke, baina honen berri eman ahal izateko tokia ongi ezagutu behar da eta dokumentazioa sakonki ikertu. Bukatzeko erran nahi dugu ukitu ditugun puntu gehienek monografia bana behar luketela, anitz baita oraindik aztertzeko dagoena.

## Laburdurak

A.p.: Aurizko protokoloak.

E.p.: Elizondoko protokoloak.

Ih.p.: Ihabengo protokoloak.  
 HA.p.: Hiriberri Arakilgo protokoloak.  
 TAV: Mitxelena (1964).  
 UE.p.: Uharte Eguesibarko protokoloak.  
 Z.p.: Zaraitzuko protokoloak.

### **Informatzaile eta iturriak**

Aezkoa: Camino (1997).  
 Amaiur: Juani Garmendia eta Paskual Rekalde.  
 Aniz: Aitor Azkarate.  
 Araitz eta Betelu: herriotako udalek prestatutako telefono eta etxe izenen zerrenda.  
 Arizkun: Salaburu (1984), Ana Iriarte, Edurne Biguria.  
 Arnegi: Peio Kamino.  
 Arruazu: Enneko Ganboa, Gorka Ovejero.  
 Aurizberri: Barandiaran (1973).  
 Baztan (1726-1727): Ondarra (1984) eta Inventarios del Reino de Navarra.  
 Beintza-Labaien: Edurne eta Izaskun Bertiz.  
 Bera: Obie (1989) eta Gorka Zelaieta.  
 Berroeta: Iñaki Sanzberro.  
 Beruete: Imanol Rekondo.  
 Donostiri: Barandiaran (1974).  
 Elbete, Elizondo, Orabidea: Juan Mari Legarrea.  
 Erratzu: Itziar Barberena eta Nuria Mendiburu.  
 Errazkin: Aleman (datarik gabe).  
 Espartza Zaraitzu: Jacinto Ramirez Barberena.  
 Etxalar: Apezetxea (1985).  
 Etxaleku: Pedro Aleman.  
 Etxarri Aranatz: Ainhoa Barandalla, Mikel Mundiñano.  
 Ezkurra: Jon Mariezkurrena.  
 Gamue: Louis Xuri.  
 Goizueta: Hernandorena (1978) eta Juan Joxe Zubiri.  
 Goldaratz: Manuel Olaetxea.  
 Igantzi: Idoia Bereau.  
 Imotz eta Basaburua: Imotz eta Basaburuko Udaletako Euskara Zerbitzua (1997).  
 Iruñerria (datarik ez duten lekukotasunak): Jimeno (1990, 1992).  
 Lakuntza: Ione Areta, Ainara Domínguez, Saioa Uribeetxebarria.  
 Leitza: Jaione Alduntzin, Yolanda de Carlos, Bego Zestau, Maider Iriarte.  
 Lekaroz: Agurtzane Obregozo.  
 Lesaka: Ariztegi (1999), Aitziber Iratzoki, Iker Bidarte, O. Ramos.  
 Luzaide: Peio Kamino.  
 Malerreka (Doneztebe, Elgorriaga, Ituren, Zubieta): Iñigo (1996) eta Iñigo, ahozko adierazpena.  
 Mezkiritz: Marcos Saragueta.

Oitz: Mainer Goñi.  
 Oskotz: Idoia Gartzaron.  
 Pasaia: Elortegi (1992).  
 Saldias: Begoña Mitxeo.  
 Sara: Barandiaran (1974b).  
 Sunbilla: Miren Hernandorena.  
 Zilbeti: J. M. Iribarren eta F. Olondriz.  
 Zugarramurdi: Ainhoa Iriarte.

Bestalde, 1726 edo 1727 data daramaten lekukotasun gehien-gehienak Nafarroako Artxibo Orokorretik atereak dira, "Inventarios del Reino de Navarra", Estatistika Saila, apeok.

## Bibliografia

- Aleman, J. M. (datarik gabe): *Errazkin 1997-98*.
- Apezetxea, P., 1985, "Etxalarko etxe eta baserrien izenak (1625-1983)", *FLV* 45, 183-203.
- Ariztegi, J. M., 1999, "Casas antiguas de la Villa de Lesaka", *Bidasoa Ikerketa Zentroaren Koadernoak* 2, 132-83.
- Barandiaran, J. M., 1973, "Pueblo de Aurizpeñi (Espinal). Los establecimientos humanos y las condiciones naturales", in *Obras Completas* III, 255-72, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- , 1974, "Rasgos de la vida popular de Dohozti", *Obras Completas* IV, 17-104.
- , 1974b, "Bosquejo etnográfico de Sara", in *Obras Completas* IV, 247-511.
- Camino, I., 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Caro Baroja, J., 1974, *Estudios vascos IV. De la vida rural vasca*, Txertoa, Donostia, bigarren argitaraldia.
- Duhau, H., 2003, *Hasian hasi. Beskoitzeko euskara (Beskoitzeko heskuara)*, Euskal Kultur Erakundea & Beskoitze, Donibane Lohizune.
- Elortegi, A., 1992, *Pasaiako Toponimia*, Onomasticon Vasconiae 8, Euskaltzaindia, Donostia.
- Etxegarai, B., 1926, "Euskal Erriko etxên izenak", *Euskera* 7 (3-4. zkiak.), 84-123.
- Euskaltzaindia, 1987, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I (Eraskina)*, Bilbo.
- Gavel, H., 1969 [1920], *Éléments de phonétique basque*, *RIEV* 12, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- Gorrotxategi, M. & Salaberri, P., 2000, "Toponimia txikia arautzeko irizpideak", *Euskera* 45, 1-42.
- Hernandorena, V., 1978, "Goizueta'ko etxe eta baserri'en izenak: 1616 urtetik - 1925'ño", *CEEN* 10, 75-90.
- Imotz eta Basaburuko Udaletako Euskara Zerbitzua, 1997, *Basaburua Imotz. Telefono gida-1997*, Imotz eta Basaburuko Udalak.
- Intzagarai, E., 1926, "Etxegarai'tar Bonifazio euskaltzain berri jaunaren itzaldiari Erramon Intzagarai euskaltzain jaunak egin zion erantzumena", *Euskera* 7 (3-4. zkiak.), 124-35.
- Iñigo, A., 1996, *Toponómica histórica del valle de Santesteban de Lerín*, Nafarroako Gobernua, Lizarra.
- , 2000, "Nombres de oficio en la oiconimia navarra", *FLV* 83, 139-49.

- Iriarte, A., 1997, "Arizkungo etxe izenak", lan argitaragabea.
- Jimeno Jurío, J. M<sup>a</sup>., 1990, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Iza*, Onomasticon Vasconiae 6, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1992, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Ansoáin*, Onomasticon Vasconiae 9, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1997, *Navarra. Historia del euskera*, Txalaparta, Tafalla.
- & Salaberri, P., 1994, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Pamplona / Iruña*, Onomasticon Vasconiae 12, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1998, *Artajona. Toponimia vasca / Artaxoa. Euskal toponimia*, Altaffaylla Kultur Taldea & Nafarroako Gobernu eta Sociedad de Corralizas y Electra de Artajona, Tafalla.
- Mariezkurrena, J.: *Ezkurrako oikonimia*, argitaragabeko lana.
- Mitxelena, K., 1964, *Textos arcaicos vascos*, Minotauro, Madril.
- Obie, 1989, *Bera Lurraldeko Mapa. Bera udal mugapearen ondare eta leku izenak*.
- Ondarra, F., 1984, "Apeo de Baztan (1726-1727)", *CEEN* 44, 5-47.
- Pyrenées-Atlantiques (avril 1988). Annuaire officiel des abonnés au téléphone.
- Salaberri, P., 1994, *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*, Onomasticon Vasconiae 11, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Salaburu, P., 1984, *Arau fonologikoak. Hizkuntza teoria eta baztango euskalkia: fonetika eta fonologia (II)*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- San Martín, J., 1997, *Ofizio eta tituludun etxe izenak Hondarribian; Bidasoako Ikaskuntzen Aldizkaria* 15, separata.
- Satrustegi, J. M<sup>a</sup>., 1961, "Aportación al estudio de la onomástica tradicional vasca", *Euskera* 6, 209-29.
- , 1965-66, "Las casas de Valcarlos", *Anuario de Eusko-Folklore*, 21. alea, 13-34.
- , 1968, "Las casas de Valcarlos", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 24, 1. eta 2. koadernoak, 120-45.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*, Routledge, London and New York.
- Vinson, J., 1909, "Importance des noms topographiques, lieux-dits, etc., pour l'étude de la langue basque", *RIEV* 3, 349-56.





# OHARRAK XX. MENDEKO HIZTEGIGINTZAZ OROTARIKO EUSKAL HIZTEGIA ARTE

Ibon Sarasola

(JUMI, UPV/EHU, Euskaltzaindia)

## 0. Atarikoak

Azkueren *Diccionario Vasco-Español-Francés*-ek markatu du XX. mendeko euskal hiztezigintza.<sup>1</sup> Azkueren eragin horren pean gauzatu zen hiztegi multzoa aztertzea izango da hurrengo lerroetako helburu nagusia.

Aztertuko ditugun hiztegi guztiak elebidunak dira. Baina elebidunak izateaz bestalde beste nolakotasun bat badute batera: euskal hiztegi horien lehen betekizuna ez da hiztegi elebidunek, gaur egun bederen, dutena, hots, testu bat ulertzen edo testu bat idazten laguntzea. Askoz areago dira «euskara ikasteko», «euskara eza-gutzeko» edo «euskararen alde egiteko» tresnak. Are Larramendirena, alde horretatik «hiztegiarena» dena, berezko helburu horrekin zer ikusirik ez duten argibide eta zertzeladez beterik aurkitzen da, hitzaurretik bertatik hasita.

XX. mendean egoera «normaltzen» hasten da gure artean, baina ez da ia gaur arte erabat homologatzen. Hortaz, merezi du, lehenik, XX. mendeko gure hiztezigintza hiztegi elebidunen teoriaren ikuspuntutik aztertzea.

## 1. Hiztegi elebidunez

Jakina denez, hiztegi elebidun batean, euskara-erdara/erdara-euskara hiztegi batean, adibidez, lau hiztegi biltzen dira berez. Norberaren hizkuntza  $H_1$  eta hizkuntza «arrotza»  $H_2$  izendatzen baditugu, hauek dira, teorian bederen, bi norabideetako hiztegi elebidun baten betekizunak:

- 1)  $H_1$  hizkuntzan testu bat ontzen laguntzea.
- 2)  $H_2$  hizkuntzatik  $H_1$  hizkuntzara testu bat itzultzen laguntzea.

---

<sup>1</sup> Badira, adibidez, Azkueren hiztegiaren moldaketak direnak, Arbelaitz kaputxinoaren *Diccionario Castellano-Vasco y Vasco-Castellano de voces comunes a dos o más dialectos. Extraído del Diccionario mayor de R. M.<sup>a</sup> de Azcue y con su autorización*, 1929. urtean argitaratua eta Bilbon 1968an berrargitaratua, zeinetan sistema aski bitxi eta ez ekonomiko baten bidez —letra bakoitza hurrenez hurreneko hiru zatitan banatua agertzen da hitzen garrantziaren arabera— Azkuen hiztegi nagusiko hitzen berri ematen baita. Erdara-euskara zatian ere sistema hirukoitz bera erabiltzen da; bertan, eta Azkueren hiztegia bihurtzeko erabiliriko sistemaren ondorioz, ez dira falta «*Abarcas* (cuerda con la se sujetan las), (c) abarkari» bezalako sarrera txundigarriak.

- 3)  $H_2$  hizkuntzan testu bat ontzen laguntzea.
- 4)  $H_1$  hizkuntzatik  $H_2$  hizkuntzara testu bat itzultzen laguntzea.

Ia ezinezkoa da lau betekizun horiek hiztegi elebidun bakar batean biltzea. Hiztegiak, berez, betekizun horietako bi betetzeko tresnak ematen saiatzen dira. Beste hitz batzuetan esateko, «frantsesa-poloniera hiztegia» izeneko produktu edo tresna batek, esaterako, edo frantses batentzat edo poloniar batentzat pentsatua izan behar du, inoiz ez biontzat batera.

Adibidez, frantsesa-poloniera/poloniera-frantsesa hiztegi batean egoera hauek ditugu, teoriarik bederen, erabiltzailea frantsesa edo poloniarra den:

|                       | Fr.-Pol.            | Pol.-Fr.            |
|-----------------------|---------------------|---------------------|
| a) Poloniar batentzat | Itzultzeko hiztegia | Sortzeko hiztegia   |
| b) Frantses batentzat | Sortzeko hiztegia   | Itzultzeko hiztegia |

Praktikan ordea, horietako bi hautatzen dira hiztegi elebidunetan, beste biak ia erabat baztertuz. Eskuarki,  $H_1$  hizkuntzako edo  $H_2$  hizkuntzako hiztunak hautatzen dira. Bi erabileretako hiztegitik ez dago, garestiak eta tamaina handikoak gertatzen direlako, eta ezin saihestuzkoa delako erredundantzia maila garai bat.

Batek baino gehiagok pentsa dezake gogoeta horiek teoriakoak direla eta egunero praktikan ez dutela gorabeherarik. Nire eskarmentu pertsonalak besterik esaten dit. Badut, esaterako, frantsesa-poloniera/poloniera-frantsesa hiztegi bat, *Euskara batuaren ajeak* ontzeko eskuratu nuena. Poloniarrentzat prestatua zenez gero, nekeak ditut polonierazko gauza xumeenez jabetzeko.

Ronald Landheer-ek adibide konkretu bat dakar (Landheer 1983: 147),<sup>2</sup> interesgarria dena ikuspuntu desberdinok ikasazteko. Esaterako, berak dioenez, frantsesa-nederlandera hiztegi batean *patron* hitzari begiratzen badiogu, hamarren bat ordain aurkitzen ditugu, komaz edo puntu-komez bereziak:

(1) *patron m* (naaisters) *patroon*, voorbeeld, model; beschermher; patroon<sup>o</sup>; beschermheilige; eigenaar (van een zaakje, van een restaurant); werkgever, meester, patroon, baas, waard; [...]

Frantses testu batean hitz hori aurkitzen duen eta zer esan nahi duen jakin nahi duen nederlandar batentzat, ez da, testuinguruaren laguntzarekin, zailegia gertatuko bere hizkuntzako ordain egokia hautatzea. Baina nederlandera ozta-ozta dakien frantses batentzat ia ezinezkoa da hautatze hori gauzatzea.

Alderantziz, nederlandera-frantsesa hiztegi bati begiratzean, frantses hitzun batek arazo gutxiago izango ditu, baina argibide behin eta berriro errepikatuak aurkituko ditu etengabe. Esaterako, *opzicht* hitzaren frantses kideak, besteak beste, *raport* eta *égard* direla jabetzen denean, ez du zertan irentsi argibide multzo hau guztia:

<sup>2</sup> Artikulu horretan, 5 anbigutasun motaren azterketa aski interesgarria egiten du autoreak.

(2) opzicht *o* [...] 2 (oogpunt) rapport, égard *m*; [...] *in alle - en, in ieder -*, à tous (les) égards, à tous points de vue, sous tous les rapports; *in meer dan een -*, en plus d'un point, á maints égards; *in verschillende -en, in zeker -*. en un sens; *te dien -e*, à cer égard, á mon endroit; *ten -e van*, à l'égard de, envers [son ami]; *vis-a-vis* de [notre gouvernement]; au point de vue de [la défense nationale].

Arazoa azken buruan hau da: hiztegi elebidunek definizioen ordeaz kideak edo ordainak ematen dituzte, sinonimoen antzekoak direnak, «hizkuntzen arteko sinonimoak» (Landheer 1983: 149) hain zuzen. Hizkuntza batean gerta daitezke sinonimoak —sinonimoak definitzeko irizpide nagusitzat trukagarritasuna onartzen badugu bederen—, baina «hizkuntzen arteko sinonimoak» ezin izan daitezke inoiz trukagarriak, paradigma desberdinetan kokatzen direlako, eta gainera, ezin gerta daitezkeelako testuinguru erabat berdinetan, hots, testuinguru berberean.<sup>3</sup>

Hortaz, partezko kideak dira ia beti —teorian beti— «hizkuntzen arteko sinonimo» horiek. Baina tamalez, hiztegiak ez dute beti kontuan zertzelada hori, eta ez diote erabiltzaileari behar adinako indarrez kidesun partzial horren berri ematen. Azken batean, ez diote behar adinako indarrez adierazten nahitaezkoa dela hiztegi elebakarrera jotzea hitz baten barruti oso eta zehatzaren berri jakiteko.

Bada gure —hau da, euskaldunen— kasuan eragozpen erantsirik. Hiztegi elebidunei buruzko teoria lan ia guztia egin da hizkuntza normalizatuak soilik —barne eta kanpo normalizazioaz ari naiz— kontuan harturik. Baina Cristina Gelpik ikusarazten duen bezala (Gelpi 1997: 169), berrogei urtez kanpo normalizazioa ukatu zaion katalanaren kasuan kontuak ez dira ateratzen hartzailearen aldetik teoriak aurreikusten duen moduan. Eta are gutxiago euskararen kasuan. Izan ere, eta alderdirik oinarritzkoenetik hasita: hizkuntza idatziari dagokionez, zein da euskaldunen, edo euskaldun askoren, edo gehienen  $H_1$ , hau da, «bereko» hizkuntza, eta zein  $H_2$ , hots, hizkuntza «arrotza»? Hurrengo orrialdeetan ikusiko dugunez, euskal hiztegi elebidunak, formaren aldetik, euskaraz dakien erdal hiztun batentzat pentsatuak dira ia beti.

## 2. Bera-Lopez Mendizabalen *Erdera-Euzkera/Euzkera-Erdera* hiztegia

Hegoaldean bederen, Espainiako gerra aurreko eta gerra ondoko hiztegi «normala», hots, euskaraz irakurtzen eta idazten duen jende arruntaren —hau da, euskalari-eta ez direnen— hiztegia, ez da Azkueren *Diccionario vasco-español-francés*,<sup>4</sup> ezta haren *Diccionario de bolsillo* delakoa ere. Garai hartan, abertzaletasunaren inguruan batez ere, sortzen den euskaltzale mota berri horren eguneroko premietarako tresnak Beratar Erroman Mirena Abaren *Erdera-euzkera* eta Lopez Mendizabal'dar

<sup>3</sup> Are *telefono* bezalako hitzetan, aski da bi hizkuntzetako batek, euskarak bezala, «sinonimo» bat —*urrutizkin*— izatea, asimetria bat sortzeko.

<sup>4</sup> Hau dio P. Mujikak bere hiztegiaren propaganda gisa, 1964an Loiolan atera zuen berripaper moduko batean, bigarren orrialdean: «El Diccionario V. E. F. del mismo Azkue llevaba ya en 1937 más de treinta años vendiéndose, pero sin agotarse a pesar de su reducida tirada». Eta haren kideko beste paper batean zehatzago: «El diccionario de Azkue, con tirada de 1500 ejemplares, ha necesitado medio siglo para agotarse».

*Euzkera-erdera* hiztegiak dira. Hiztegi horiek, batzuetan bakarka eta beste batzuetan elkarrekin argitaratu zirenak, izan ziren 1965 ingurua arte gehien saldu ziren euskal hiztegiak: bizpahiruna edizio izan zituzten gerra aurrean, eta 1975-76 urteetan Beraren Euskara-Erdararen bosgarren edizioa eta Lopez Mendizabalen Erdara-Euskararen seigarrena, hurrenez hurren, plazaratu ziren. Tamaina ere ohiko sakela edo esku hiztegiarena da, 1932 argitaraldian bederen.<sup>5</sup> Hortaz, Bera-Lopez Mendizabalen hiztegi hau da, dudarik gabe, euskal hiztegi gintzaren lehen merkataritza produktu normaldua.

R. Beraren *Euzkel-iztegitxua*. Bera eta Lopez Mendizabalen *Erdera-euzkera/euzkera-erdera* hiztegi horrek argia ikusi aurretik, Bera'tar Erromanek argitaratua zuen, Iruñean, bi liburukitan, 1909-1911 urteetan, *Euzkel-iztegitxua* izeneko euskal-erdal hiztegia. Izena gorabehera, ez da hiztegi txikia: bi liburukien artean 1471. orrialde ditu —nahiz txikiak diren— eta guztira ia 30.000 sarrera, amaierako gehigarriko 1600 bat sarrerak barne. Oro har hitz eginez, Beraren hiztegiak Azkueren hiztegi nagusiko hegoaldeko hitzak eta sabindarren neologismoak biltzen ditu. Hona hiztegiaren 8. orrialdeko hitzak eta beren jatorria:

*Abarroskatu* [A], *abarrots* [A], *abarxka* [A], *abartsu* [A], *abastar* [A], *abatu*, *abatza* [-A], *abazuza* [A], *abe* [A], *abegor* [A], *abeldegi* [-A], *abelera* [A], *abeletxe* [A], *abelge* [S], *abelgorri* <-orxi> [A], *abelkera* [A], *abelongarri*, *abeltegi* [A], *abeltzai* [-A], *abenda* [S], *abendu* [A], *aberaskarri*, *abereska* [sic; A *aberaska*], *aberaski* [S].

(A: Azkueren hiztegitik harturiko hitza; -A: Azkueren hiztegitik harturiko hitza, apur bat, ortografian edo, aldatua; S: sabindarren hitza).

Ikusten denez, hitz gehienak Azkueren hiztegitik hartuak dira,<sup>6</sup> eta beste batzuk sabindarren jardunetik; *abatu* berak sortua izan daiteke, eta, kontuan izanik Bera sabindarra zela, orobat *abelge* «necesitado, pobre», zeina *abere+ge*-tik eratorritzat ematen baitu. Amaierako gehigarriak, aldiz, batez ere sabindarren hitzak jasotzen ditu.

Sarreren egiturari dagokionez, bakunak dira gehienak, komaren ondoan erdal ordaina —gehienetan Azkuerena hitzez hitz-edo kopiatua— besterik ematen ez dutenak. Ez dira, noski, gramatika kategoriak adierazten, eta ez da ia ematen erabilerrari buruzko argibiderik. Aipuak gutxi dira, eta antza denez, irizpide jakinik gabe ezarriak.

Batzuetan etimologiak azaltzen dira —**abarr**<sup>7</sup> (de **abe-arr**) bezalakoak—, eta bestetan hitzaren erdaltasuna salatzen da, euskal hitz garbia eskainiz, esaterako «**abade**, [...] Voz erdérica cuyo origen es **abbas**, **abbati**, y debe ser sustituida con **jaupari** (jaun-opa-ari-dominuscum sacrificium oferens)». Ikusten denez, urruti gaude hiztegi elebidun «normalen» parametroetatik.

Hiztegiak izena euskarazkoa badu ere, gaztelania erabiltzen du metahizkuntza gisa, salbuespenen bat gorabehera: gaztelaniaz dago *Euzkel-agaka* izenburua duen alfabetoa, eta gaztelaniaz *Advertencias*-ak, «Quedan suprimidas en nuestro idioma

<sup>5</sup> Ez dut 1916koa ikusteko aukerarik izan.

<sup>6</sup> Nahiz eta askotan sabindarren erara ematen diren —*adizkide*, *azkatu*—; ez beti, ordea —*gazte*, *aize*.

<sup>7</sup> *r* gandordunaz idatzia; hurrengo orrialdeetan ere *r* gandordunak *r* bikoitzaz letraldutako dira.

las siguientes letras» hasten direnak, eta, hortaz, oharrak baino areago aginduak diruditenak. Gaztelaniaz daude orobat sarrera barruko argibideak, goragoko lerroetan ikus daitekeenez. Ikusten denez, euskaraz dakiten erdal hiztunentzat dago prestatua Beraren *Euzkel-iztegitxua*.

*Beraren Erdara-euskara hiztegia*. Bera-Lopez Mendizabalen hiztegiaren lehen zatia Beratar Erroman Mirena Abaren *Diccionario castellano-euzkera* da. 1932ko argitaraldian tamaina txikiko 514. orrialde ditu, gutxi gorabehera 25.000 sarrera biltzen dituztenak. Oro har, erdal sarrerren ordainak sabindarren proposamenen bidez betetzen dira; eta sabindarrek jorratu ez dituzten hitzetan Azkuerengana jotzen da: *cafe*-rentzat, *akeitta* ematen da, baina *sacerdote*-rentat sabindarren *jaupari*; ez Azkueren *bereter*. Biok uzten dituzten tarteetan Larramendiren hitzen bat ere ager daiteke: «*habitante*, biztanle» edo «*abacería*, jaki-saltoki, jakitegi [Lar], jaki-saloki». Nolanahi ere «arazorik» gabeko hitzetan argi dago Azkueren hiztegia erruz erabili zuela Berak: hor dute jatorria beheraxeago aipatuko dugun *abandonado* sarrerako euskal ordain gehienek.

Sarrerren egitura ohikoa da: gehienak bakunak dira, komaren ondoan euskal ordaina —askotan bat baino gehiago— besterik ematen ez dutenak. Ez da gramatika kategoriarik adierazten eta adierak barra zut batez bereizirik agertzen dira, inongo argibiderik gabe; esaterako «*comer*, jan | bazkaldu.» edo «*abandonado*, utzi (utzu, itxi). | arduragabe, baldarr, lazo, malderr, sorayo, baldan. | zikin, zatarr.» Ikusten denez, euskal ordain bakan batzuen bigarren mailako aldaerak ere biltzen ditu Berak —irizpide argirik gabe, antza denez— *utzu* bitxi hori barne.

Homonimoak elkarren ondoko sarreretan ezartzen dira inoiz edo behin, zenbakien bidez bereziak izan gabe: *abalar* eta *abalar*; esaterako, baina gehienetan —*real*-en esaterako, denak sarrera berean ematen dira, barra zut batez bereizirik. Erdal jatorriko hitzak letra etzanez ezartzen dira. Aipagarria da ez bide direla asko horrelakoak.

Ikusarazi dudanez, hiztegiak izena gaztelaniaz du. Gaztelaniaz dira orobat hiztegiaren aurreko hiru ohartxoak. Lehen sarrera —A,a— euskaraz azaltzen bada ere —«Agakaren lenbiziko izkiaren izena»—, gero *véase* erabiltzen da bidaltze sarreretan, eta *fin* hitzarekin amaitzen da hiztegia. Hortaz, formalki, hiztegia ez dago egina erdaraz irakurtzean gaztelaniazko hitzen bat ez dakien euskaldunarentzat baizik eta euskaraz idazteko eragozpenak dituen «erdaldun»-arentzat.

*Lopez Mendizabalen Euskara-erdara hiztegia*. Bera-Lopez Mendizabalen hiztegiaren bigarren zatia Lopez Mendizabal'tar Ixakaren *Euzkel-errdel-iztegia* da. 1932ko argitaraldian tamaina txikiko 654. orrialde ditu eta 30.000 sarrera, gutxi gorabehera, hots, Beraren euskara-erdara hiztegia bezalakoa da hedaduraz. Nolanahi ere, badirudi Lopez Mendizabalen sarrerak hobeki hautatuak eta osatuak direla Beraren hiztegiokoak baino. Lopez Mendizabalen hiztegi honen oinarri argi eta garbia, nahiz inon aitortzen ez duen, Azkueren hiztegia da.<sup>8</sup> Hona Lopez Mendizabalen hiztegi lehen orrialdeko sarrerren etorkia:

*a*, *aakarr* (*ahakar*) [A], *aal* (*ahal*, *al*) [A], *aalge* (*ahalge*, *aalke*) [A], *aalgegabe* (*ahalgegabe*) [A], *aalgeizun* (*ahalgeizun*) [A], *aalgetu* (*ahalgetu*) [A], *aalgorr* (*ahal-*

<sup>8</sup> Behin baino gehiagotan entzun dudanez, Azkuek ez zion barkatu Lopez Mendizabali portaera doilor hori, eta betoa jarri zion tolosarrari Euskaltzaindian sartzeko.

*gorr*) [A], *aalkatu* (*ahalkatu*) [A], *aalke* (*ahalke*) [A], *aalkeizun* (*ahalkeizun*) [Bera?], *aalkekizun* (*ahalkekizun*) [Bera?], *aamen* (*ahamen*) [A], *aamikatu* [A-Bera?], *aantzi* (*ahantzi*) [A], *aapaldi* (*ahapaldi*) [A], *aapaldikatu* (*ahapaldikatu*) [A], *aapaka* (*ahapeka*) [A], *aari* (*ahari, ari*) [A], *aarito* [A], *aarr* (*arr*) [A], *aazgarri* (*ahazgarri*) [A], *aazkai* (*ahazkai*) [A], *aazkor* (*ahazkor*) [A], *aaztu* [A], *aba* [Bera], *abade* [A], *abagune* (*abagadune, abadune, abaune*) [A], *abagadune, abail* (*abal, habal*) [A], *abaildu* [A-Bera?]

(A: Azkueren hiztegitik harturiko hitza; Bera: R. Beraren euskara-erdara hiztegitik harturiko hitza).

Ikusten denez, Azkueren eragina erabatekoa da: sarrerak Azkuerenetik hartuak dira, eta orobat kako artean adierazten diren aldaerak. Halaber, erdal ordainak ere Azkuerenak ikusi ondoren moldatuak dira. Azken batean, Lopez Mendizabalen egiteko bakarra hau izan zen: Azkueren hiztegitiko sarreraren eta adieren arteko hautaketa egin, eta haiek sabindarren moldeetara —*r* gandorduna, are silaba amaieretan, *azkatu*, *adizkide*<sup>9</sup> bezalako grafiak etab.— egokitu. Eta sabindarren neologismogintza —hiztetan nahiz adieretan— erantsi, jakina. Sabindarren eraginaren arloan, formaren aldetik, R. Beraren euskal-erdal hiztegiarena aipatu behar da: goikoaz bestalde, erka bedi, esaterako, Lopez Mendizabalen sarrera hau:

**Aba**, antepasado, padre, Padre. **Albontsa** **Aba** = El P. Alfonso. | Variación de **ao**, **abo**, **abua** = Boca.,

Beraren sarrera honekin:

*aba*, antepasado, padre, Padre: *Andoni* *Aba* = el P. Antonio | variación de *ao*, *abo*, *abua*, *auga* = boca.

Orobat, *abaildu* sarrerako «tirar con la honda» adiera R. Beraren euskara-erdararik hartua dirudi; baina Lopez Mendizabalek ez du jasotzen, adibidez, Beraren *abailgi* sarrera, hark Noviaren hiztegitik hartu zuena, antza.

Bestalde, badirudi Lopez Mendizabalek hiztegiaren beste zatiko —Beraren erdara-euskara zatiko— proposamenak neurri nabari batean jasotzen dituela berean. Esaterako, goiko *ahalkeizun* sarrera, Azkuereneko *Ahalkeixun* du agian azken jatorri, baina Lopez Mendizabalek «infamia» ematen du ordaintzat, R. Beraren «*infamia*, laido, aalkeizun» jasoaz, eta Azkueren «vergüenza respetuosa, timidez» baztertuz. Orobat, *aalkekizun*-ek, Azkuek ez dakarrena eta «bochornoso» ordaina duena, R. Beraren «*bochornoso*, aalkekizun, lotsakizun» sarreraren oihartzuna dirudi. Ildo beretik, *aapaldi* sarreraren, Azkueren bi adieretako bat («injuria») jasotzen du Lopez Mendizabalek, eta bestea («estrofa») baztertzen; R. Berak «*estrofa*, adia, ahapaldi, neurtizki» ematen du; Lopez Mendizabalek «*adia*, gemido | endecha, copla, estrofa» eta «*neurtizki*, estrofa»; hots, R. Beraren hiruetatik Azkuerenean agertzen ez diren bi «estrofa»k soilik ematen ditu Lopez Mendizabalek.

Baina badira, orobat, Lopez Mendizabalenak berarenak diruditen sarrera eta adierak. Adibidez, *aberaskarri* sarrerako lehen adiera, «fértil: *lur aberaskarriak* = tierras fér-

<sup>9</sup> Nolanahi ere, *ixan* edo *gaste* bezalakoak ez ditu ematen. Horiek horrela, badirudi «gipuzkoar sabindarren» bideari, nolabait esan, jarraitzen diola.

tiles». R. Berak ez dakar horrelakorik, ez euskara-erdaran, ez erdara-euskaran: «*fétil*, aitorr, jatorr, ugari, betekorr, jori, malats, ekarkorr, ugarikorr».

Sarrerren egitura Beraren zatiaren bidetik doa: sarrera asko —gehienak behar-bada— bakunak dira, komaren ondoan gaztelaniazko ordaina besterik ematen ez dutenak. Ez da gramatika kategoriarik adierazten eta ez da, gehienetan, hitzen erabilerari edo joskerari buruzko argibiderik eskaintzen. Sarrera batean adiera bat baino gehiago biltzen denean, barra zut batez bereizirik agertzen dira adierok, inongo argibiderik gabe; esaterako, «*aberetzar*, animalón | bestial, bárbaro». Gorago ikusi dugunez, sarrera batzuetan, kako artean hitzaren beste aldaerak<sup>10</sup> jasotzen dira. Aldaera horietakoren bat nagusizat hartu denetik urrun gertatzen bada hurrenkera alfabetikoan, bere lekuan errepikatzen da: *aari* sarreran agertzen den *ari*, esaterako, *ari* sarrean ematen da berriro. Sarreraren buruan ez da forma *h*-dunik ematen.

R. Beraren euskal-erdal hiztegiaren bidetik, Lopez Mendizabalenak ere etimologiak ematen ditu «*abatz* (de *aba-atz*), herencia» esaterako, eta haren bidetik orobat badaude «*abade* (v. jaupari)» bezalako sarrerak ere.

Nahiz izena —«Euzkel-Errdel-iztegia»— eta amaiera («azkena») euskarazkoak dituen, Lopez Mendizabalen hiztegiaren metahizkuntza gaztelania da. Gaztelaniaz daude hasierako oharrak, laburdurak, alfabetoa —*Euzkel-agaka*, Berarenetik hartua bide dena—, eta sarreretako ohar eta argibideak: «v.», «variación de..», «es voz erdérica...» «es un sufijo que...» etab., etab. Hots, Bera-Lopez Mendizabal hiztegiaren beste zatiaren ildotik, formalki, zati hau ez dago egin euskaldun bati, berak bada-kien euskal hitz baten erdal ordaina erakusteko, baizik eta euskaraz dakien erdaldun bati euskarazko testu bat ontzen laguntzeko. Hots, hiztegiaren itxura formala euskaldungoak bizi zuen egoera soziologikoaren ispilu gertatzen da.

### 3. Iparraldeko hizteigintza XX. mendean.

Iparraldeko hizteigintzan bi hiztegi nagusi ditugu aipagai: Lhanderena eta Tournier-Lafitterena, lehena euskara-frantsesa, frantsesa-euskara bigarrena. Berez, Lhanderen hiztegiaren izenburuan<sup>11</sup> agintzen zen bigarren partearen ordezkia gertatu zen Tournier-Lafitteren hiztegia. Orobat aztertuko dugu Hendaiaiko *Haize garbia*-k, bi liburukitan, bata euskara-frantsesa eta bestea frantsesa-euskara, 1970etan publikatu zuena.

*Lhanderen hiztegia*. Pierre Lhande zuberotar jesulagunak hasi eta gehienbat P. Lafittek landu zuen *Dictionnaire basque-français eta français-basque*-ren lehen liburukia, gerora bakarrik gertatu zena, hau da, *Dictionnaire basque-français* delakoa, Okzitaniako Tolosan inprimatu eta Parisen argitaratu zen, 1926an. Izenburuak berak dioenez, lapurterari, behe-nafarrerari eta zubererari dagokie hiztegia, hots, Iparraldeko euskalkiei.

Hiztegi handia da: tamaina aski handiko 1117. orrialde eta, erakusgarri estatistikotik batez egin ditudan kalkuluen arabera, 45.000 bat sarrera, bidaltze sarrera eta

<sup>10</sup> Eta are sinonimoak «*aopil* (*sorbatz*, *bizar*), filo de un instrumento cortante», etab.

<sup>11</sup> «Tome I. Dictionnaire Basque-Français» irakur daiteke han, eta sarrera eta hasierako argibideen ondoren, «Première partie. Dictionnaire Basque-Français», hitz zerrenda hasi aurretik.

azpisarrera ditu. Azpisarrerak aipatzen ditut, gainerako euskal hiztegietaiko sarrereren baliokideak direlako. Izan ere, Lhandek, Europako zenbait hiztegi-gintza tradiziozko jarraikiz, sarrera batean hitz bakuna eta bere eratorri eta elkartuak biltzen ditu, bakoitzari paragrafo bat emanez. Sistema ona da berez, baina badut halako susmoa Lhandek, eskarmentu faltaz edo, ez dituela haren ondoriozko zenbait arazo modurik egokienean —hau da, ekonomikoenean— konpondu.

Hitzaurrean xehetasun handiz ematen du Lhandek hiztegiaren iturrien berri. Iturri nagusiak Azkueren hiztegia eta Maurice Harrieten hiztegi argitaragabea dira: Lhanderen beraren hitzetan esan daiteke bere hiztegia «un lexique Azkue-Harriet réduit à la fois et *complété*» dela. Bigarren mailan, M. Hiribarren eta P. Foix-en hiztegi argitaragabeak, eta azkenik, bere euskalkiari (zubererari) buruzko argibideak.

Azkuegandik Iparraldeko euskalkietako lekukotasun guztiak, asmoz behintzat, jasotzen ditu. Praktikan, batzuetan bederen, badirudi zerbait gehiago ere jasotzen duela; esaterako, Azkuerentzat soilik BN-s-ko —hots, Zaraitzuko— diren zenbait hitz N gisa agertzen dira Lhanderenean: *arzagi*, *askitan*, *asma*, *astapar*, *astogardu*, etab. Aztertu behar litzateke gauza bera gertatzen den aezkerazko hitzekin, eta Luzaide eta Auritzekoekin. Bestalde, *aberri* bederen sartzen du «(néol.)» markarekin, *Euskera*, Euskaltzaindiaren agerkaria, aipatuz. Orobat egin bide du Lhandek Harrieten eskuizkribuarekin. Nik, N eta O letretako hasierak aztertu ditut, eta badirudi hitz eta adieretatik Iparraldeari dagokiona, gehienbat bederen, jaso da dagoela Lhanderenean. Ez ordea adibideak, eta are gutxiago, jakina, etimologiak.

Lhanderen hiztegiaren alderdi interesgarriena eta baliotsuena —eta bestalde, aski hedatua dena—, Zuberoko euskalkiari dagokiona da, autorea hamabi urtez biltzen aritu zena (Lhande 1926: xvi). Eta horren barruan, bereziki, egileak haurretan jaiotetxean edoski zuena, S-zalg ikurraren pean adierazten duena.

Sarrereren egitura, azpisarrerei buruz esan dudana bestalde, Azkueren *Diccionario vasco-español-francés*-en antzekoa da: sarreran eta azpisarrera bakoitzean hitzaren aldaerak biltzen dira, bakoitzaren euskalkia —L, BN, S, edo C ikurren bidez, xehetasun gehiago gabe gehienetan—, eta argibidearen iturria adieraziz. Azkuek bezala, erdaratiko hitzak markatu egiten ditu Lhandek, izarño baten bidez.

Ondoren adierak ematen dira, zenbakien bidez bereziak, eta bakoitzean frantses ordaina, eta hainbatetan esapideak eta aipuak. Ez da adierazten gramatika kategoriarik, kasu bereziren batean izan ezik. Bukatzeko, erdaratiko hitzetan etorkia seinatzen da, kako zuzenen artean, «Cf.» batez; adibidez *\*asaldata* sarreran, [Cf. esp. *asaltar*]. Ikusi dudanak pentsarazten dit badirudiela gehiegitxotan jotzen duela —*khuña* sarreran, adibidez— espainolera hitzen etorkiaz mintzatzean.

Hitzaurrean diona gorabehera, bada Lhanderen argibideak emateko sisteman anbigutasun maila handia, Azkueren hiztegiakoa baino nabarmen handiagoa nire ustez. Esaterako, «ADIUNTZ, **aduintz** L. (Har.) occasion, circonstance» sarreran, batek ez daki —nik bederen ez dut aurkitu argibideetan— noraino heltzen den ezkerrean, L. horren barrutia, hots, biak diren lapurterazkoak ala bigarrena bakarrik den;<sup>12</sup> orobat «(Har.)-i dagokionez: Harrietek dioelako markatzen du lapurtera

<sup>12</sup> Logikak-edo bigarrenari soilik dagokiola pentsatzera bultzatzen du, baina iturrien kontsultak badirudi kontrakoa erakusten duela.



Lhandek, ala bi lekukotasunak beregainak dira? Lhanderen eta Harrieten eta Azkueren hiztegiak konparatuz, badirudi marratxo batez lotzen dituela beregainak ez diren argibideak; esaterako badirudi «Ax.-H.» ikurra hau esan nahi duela: «Harrietek dioenez, hitza Axularrek erabiltzen du».<sup>13</sup> Baina ez nago batere seguru beti ala den: adibidez «askitsu *N. L.* (A.-H) presque assez.» sarreran ezin liteke, noski. Bestalde, Azkue eta Harriet arakatuz ikusten da *N.*-a Azkueri zor diola, eta lapurterazkoa Harrieti; «askitan *S. N.* (A., Fx) assez souvent.» sarreran, aldiz, Azkueren eta Foix-en lekukotasunak marratxo gabe ematen ditu; *N* hori, honetan ere, Azkueri zor dio, eta badirudi *S.*-a Foix zuberotarraren hiztegi argitaragabeari zor diola.

Orobat frantses ordainekin: aipatzen dituen iturrietakoak dira ala Lhandek berak apailatuak? Beste horrenbeste esan behar da adibideez: sarrera baten berme bakarra Harriet, demagun, bada, eta sarrera horretan adibide bat eskaintzen bada, adibide hori Harrietenetik jaso da? Bada, *obratu* sarreraren arabera badirudi ezetz, han aipatzen den adibidea ez baitago Harrietenetik; *oxala* sarreraren arabera, aldiz, bai, han aipatzen den adibidea Harrietenetik jaso baita... Bestalde *oharkun* sarreraren «*L.* (H.) *V. ohar*» irakur daiteke. Horrek, hitzaurrean adierazten denaren arabera, *oharkun*, *ohar* sarreran esplikatzeko dela esan nahi du. Baina Harrieten hiztegiaren begiratu behar da jakiteko haren hiztegi *oharkun*, *ohar*-en sinonimo dela.

Bestalde, Azkueren hiztegi hutssegiteak, eta orobat hutsak, ez dira erabat saihestu. Esaterako, Lhanderen hiztegi *afalondo* sarrerak, Azkueren ildotik, «après souper» adberbiala du frantses ordain; dena dela, badirudi B letran gauzak hobeki doazela, *bazkalondo*-ren ordain gisa «après-dîner» izena ematen baitu. Orobat, Azkueren *besagain* «jugar á la pelota, dando boleas [...] jugar á la barra á pecho [...] llevar una carga al hombro» zuzen ematen du Lhandek «(jouer à la pelote) à la volée [...] (jouer à la barre) a force de poitrine [...] (porter un fardeau) sur l'épaule».

*Tournier-Lafitte hiztegia.* André Tournier eta Pierre Lafitte-ren autoretzaren eskutik<sup>14</sup> argitaratu zen 1953 urtean, Baionan, *Lexique Français-basque* izeneko bat. A. Tournierrek atariko laburrean esaten duenez, ez da hori euskaltzaleek amesten duten Frantsesa-Euskara hiztegi osoa Lhanderen hiztegiari eskas zitzaion bigarren zatia. Izena *Lexique* badu ere, Tournier-Lafitte-ena ez da hiztegitxo bat: 554. orrialde ditu, tamaina ez txikikoak, eta erakusgarri estatistiko batez egin ditudan kalkuluen arabera, 16.000 sarrera dauzka, gutxi gorabehera. Gorago aipatu atarikoan esaten denez, obra praktikoa izan nahi du, irakasleen eta idazleen lagungarri izatea helburu duena. Hots, hiztegi komertzial batez ari gara.

Hiztegiaren sarreraren egitura bakuna da: frantsesezko sarreraren ondoan euskal ordaina dator, askotan bat baino gehiago. Sarrera askok adiera bat baino gehiago dute; adierok puntu-komez eta marratxo batez bereiziak gertatzen dira. Esapideak ere era berean bereizten dira. Bestalde, adieretan, lehendabiziko aldiz euskal hiztegi-gintzaren historian, ez dira euskal ordainak besterik gabe ematen, baizik eta aurretik frantses sinonimo edo gidatzaile baten bidez. Horrela, esaterako, *FOND* sarreraren

<sup>13</sup> Halakoa da, adibidez, «*asper*» sarrerako hirugarren adierako (Oyh.-A) ikurra Azkuerenean *asper* sarrerako laugarren adieran ikus daitekeen bezala.

<sup>14</sup> Atarikoan adierazten denez, A. Tournierrek, Aranart eta Lafitteren *Vocabulaire*-an oinarriturik, berak erabiltzeko hiztegi bat ondu zuen, gero Lafittek osatu eta zuzendu zuena.

«zola» euskal kidea eman ondoren, bigarren adiera kokatzeko *arrière* ezartzen da, eta hirugarrenaren aurretik *essentiel*; gero esapideak ezartzen dira: *à fond, au fond, de fond en comble, fond d'un vase* eta *fond de culotte*.

Euskal ordainei dagokienez, Tournier-Lafitte hiztegiak Iparraldeko tradizioari jarraitzen dio: ez apalegi —hots, frantsesari lotuegi, nahiz eta horren truke ordain batzuk aski zehaztasun gabeak gertatzen diren— ezta ere goraegi, neologismoei eta garbizaletasunari gehiegi amore emanaz.<sup>15</sup> Nolanahi ere aipagarria da, atarikoan neologismo bakar bat onartu ez dela esaten bada ere, PATRIE sarreran «aberri» aurkitzen ahal dela, «sort-herri» eta «aiten herri»-ren ondoan, eta orobat aurkitzen ahal direla «abesti» —CHANT sarreran— «abestu», «abeslari», «antzerki» eta beste. Hortaz, badirudi, 1953an, Iparraldean, ez zirela jadanik hitz berri ezezaguntzat hartzen horrelako neologismoak.

Tournier-Lafitte hiztegiaren metahizkuntza, frantsesa da erabat: ez dago euskal hitzik sarreretako euskal ordainetatik kanpo. Hau da, *Avant-propos*-etik hasi eta *Errata & adjonctions*-en buka, dena frantsesaz azaltzen eta esplikatzen da, eta orobat dira frantsesaz sarrera barruko argibide bakanak. Orain arte ikusi ditugun hiztegi ez filologikoen ildotik, hau ere, formalki, euskaraz dakiten frantses hiztunentzat pentsatua eta prestatua dago. Ildo honetan, bada hiztegiaren atarikoan esaldi bat, egorearen adierazgarri bikaina: «peut-être les écrivains eux-mêmes [zer esanik ez besteak, hortaz] y trouveraient-ils un aide-mémoire commode, quand, à certains moments, ils cherchent un mot qu'ils savent mais qui ne vient pas». Antza denez, frantseseko hitzak beti «etortzen» dira, beti dituzte eskumenean Iparraldeko gure haurrideek, euskal hitz atzenduen lagungarri.

*Haize Garbia-ren hiztegiaren lehen zatia, euskara-erdara*. Hendaiaiko Haize Garbia elkarteak, Donostiako Edili argitaletxearekin elkarlanean, euskal hiztegi bat argitaratu zuen, bi liburukitan, *Dictionnaire basque pour tous* izenaz. Lehen liburukia, *basque-français* zatia zeukana, Gasteizen inprimatu eta Hendaian publikatu zen, 1972. urtean. Liburuak, tamaina txikiko 280. orrialde ditu, horietatik 237 hiztegiari dagozkionak. Hitzaurrean hiztegiak «18.000 mots environ» —hots, 18000 mila sarrera eta azpisarrera inguru— dituela esaten da.

Sarrerak Lhanderen hiztegian bezala antolatzen dira, eratorriak eta elkartuak hitz nagusiaren sarrera berean bilduaz. Sarrera bakoitzak paragrafo bat osatzen du; paragrafo horretan adierak puntu-komez bereizten dira, eta eratorri eta elkartuak barra makurtu baten (/) bitartez. Eratorri eta elkartuak noiz hitz batean eta noiz bitan idatzi behar diren, erabiltzailearen gaitasun linguistikoaren —edo nahiaren— esku uzten da: berdin-berdin agertzen dira hiztegian, esaterako «AHUNTZ [...] / **ain**: chevier [...]» eta «INGERU [...] / **begirale**: ange gardien / **belarr**: angélique (fleur)». Sarrera buru batzuk letra larriz ezartzen dira eta beste batzuk —antza denez erdal etorki nabarmena dutenak— letra xehez.

Iturriei dagokienez, badirudi euskara-frantsesa hiztegi hau, funtsean, Lhanderen hiztegiaren gainean ondu dela: hiztegiaren eite orokorrak gainera, badaude xehetasunak —*r* gangordunaren erabilera, esaterako— hori pentsatzera bultzatzen dute-

<sup>15</sup> «Mots populaires puisés dans les écrits contemporains» aipatzen dira hiztegiko hitzen zernolakoaren berri ematean.

nak. Hala behar zuen, gainera, Lhanderena baitzen eskumenean zegoen hiztegiarik hoberena iparraldetarrentzat. Lhanderenetik hitz eta esapide arruntenak eta beharrezkoenak hautatzen dira, hiztegiaren helburuaren arabera —«un but de vulgarisation» hitzaurrean dioenez—. Orobat zenbait gauza zuzentzen dira.<sup>16</sup>

Nolanahi ere, begien bistako gauza da Tournier-Lafitterenetik ere hartu direla hitzak: esaterako, lehen orrialdean bertan, «ABAGO: râteau», Lhandek ez bestek ez dakartena, eta Tournier-Lafitterenean *râteau* sarreran, «arrestelu»rekin batean, aurkitzen dena. Orrialde bereko **abere etxekotuak** azpisarrera, aldiz, ez dut aurkitu ez batean ez bestean; erredakzio taldearen kontua dirudite horrelakoek.

*Haize Garbia-ren hiztegiaren bigarren zatia, erdara-euskara.* Hiztegi horren bigarren liburukia 1975. urtean argitaratu zen era eta toki berean. Prestatu zuen lan taldea ere bera izan zen: «Haize Garbia»koa, Marijane Minaberryren eta M. Michelena apezaren zuzendaritzapean. Hiztegiaren tamaina, jakina, euskara-frantsesarena da, eta letra mota ere bera, baina orrialdeak 666 dira, eta gainera, horietatik gehienak, 646, hiztegiari dagozkio; hots, frantsesa-euskara hiztegi hau lehen zatia baino askozaz ere hedatuagoa da, bi halako baino gehiago, orrialdeetan bederen. Erakusgarri estatistiko batez egin ditudan kalkuluaren arabera, 21.000 sarrera eta azpisarrera ditu gutxi gorabehera, esapideak, aski ugariak, kontuan hartu gabe.

Sareren egitura ere lehen zatiarena bezalakoa da. Sarrera bakoitzean hitz familia osoa biltzen da,<sup>17</sup> paragrafo berean, alfabetoaren ordenan antolatuak. Hortaz, sarrera burua ez da familiako hitz nagusia, baizik eta hurrenkera alfabetikoaren arabera lehen gertatzen dena: esaterako, **brûler**, BRULAGE sarrera buruaren paragrafoan dator, **brûlant** eta **brûlé**-ren ondoren. Beste liburukian bezala, hitzok barra markatu batek (/) bereizten ditu. Bestalde, erdaratikako euskal ordainak<sup>18</sup> izarño batek markatuak ezartzen dira, Lhanderen hiztegian bezala.

Tournier-Lafitte hiztegiaren bidetik, adieretako euskal ordainei aurretik, kako artean, frantses sinonimo edo gidatzaile bat ezartzen zaie. Esaterako, VISAGE sarrean lehen adieraren ondoren, bigarrena hasiz «(aspect)» ezartzen da, eta hirugarrenaren aurretik «(allongé)», etab.

Euskara-frantsesa zatian bezala, bibliografia azken orrialdean aipatzen da, eta harrigarria dena, liburu ber-berak ordena ber-berean agertzen dira bietan. Nolanahi ere, aski da delako hau Tournier-Lafitte hiztegiarekin gaingiroki erkatzea *Dictionnaire basque pour tous* honen iturri nagusia hura dela ikusteko. Dena dela, argi dago halaber lan asko egin dela haren gainean eta lortu den emaitza aski beregaina dela. Mailari buruz esan behar da Iparraldean ohi den erdibide horretan ari dela hau ere, Tournier-Lafitte hiztegia bezala hortaz, edo apur bat garbizaleago agian.

*Dictionnaire basque pour tous* honen bi zatiek frantsesa erabiltzen dute metahizkuntza gisa, eta Tournier-Lafitte hiztegian bezala, ez dago euskal hitzik sarreretako euskal ordainetatik kanpo. Espero zen bezala, bestalde.

<sup>16</sup> Adibidez, Lhanderen «**adarpe** C. (Hirib.) sous bois. *Adarpean geriza* L. (Hirib.) abri sous les branches» badaezpadakoa «ADARPE: abri sous les branches» bihurtzen da Haize Garbiakoan.

<sup>17</sup> Nola nahi ere familiarekin zer ikusirik ez duen hitzen bat ere aurki daiteke paragrafootan behin baino gehiagotan.

<sup>18</sup> «Mots supplément basquises» izendatzen dira hitzaurrean.

#### 4. P. Mujikaren Hiztegi-gintza. Gaztelania-euskara hiztegia

*Atarikoak.* Plazido Mujika gipuzkoar jesulagunaren hiztegi-gintza bi hiztegi handitan gauzatu zen: lehena *Diccionario castellano-vasco* izenekoa, Bilbon, 1965ean argitaratu zena, eta 1973an, apur bat laburtu eta trinkoturik<sup>19</sup> berrargitaratu zena; eta bigarrena *Diccionario vasco-castellano* izenekoa, 1980an, Bilbon orobat, bi liburuki larritan publikatu zena. P. Mujikaren hiztegiek arrakasta nabaria izan dute: 1981. urtean, gaztelania-euskara hiztegiak 17.000 ale argitaratuak zituen, hiru argitaralditan, eta 1987an laugarren argitaraldia kaleratu zen; euskara-gaztelania hiztegia, antza denez, ez da lehen ediziotik igaro.

*Diccionario castellano-vasco.* P. Mujikaren gaztelania-euskara hiztegi hori erabateko premia betetzera etorri zen 1965ean argitaratu zenean: gogoratu behar da, erabat baztertua zegoen eta zaharkitua gertatzen zen Larramendiren *Diccionario Trilingüe*-z gero, ez zegoela gaztelania-euskara hiztegi hedaturik. Denak esku hiztegiak ziren, handiena, aztertu berri dugun R. Berarena, 25.000 sarrera aski bakun besterik eskaintzen ez zituena. Mujikarenak, aldiz, Espainiako Akademiaren ia sarrera eta adiera guztientzat —eta are esapide gehientzat— euskal ordainak ematen zituen. Erdara-euskara hiztegi handi bat ontzeko burutapena 1929an izan bazuen ere, material biltze lanari 1945 inguruan ekin zion Mujikak. Hamabi urteren buruan 350.000 bat txartel zituen beteak; orduan —1957an, hortaz— hiztegia idazten hasi zen. Bi urteren buruan ia amaiturik zuen egitekoa: Espasa entziklopediaren tamaina eta letra motako 1200. orrialde betetzen zituen idatzaldi horrek. Azkenean, eta propaganda ekitaldi aipagarri baten ondoan,<sup>20</sup> 1965. urtean argitaratu zen, 1897. orrialdeko liburuki batean. Beraz, P. Mujikarena da egundaino argitaratu den erdal-euskal hiztegiarik hedatuena.

*Gaztelania-euskara hiztegiaren iturburuak.* Hiztegiarekin batean banatzen zen *Un diccionario vasco* izeneko orri sorta<sup>21</sup> adierazten ditu P. Mujikak hiztegiaren iturburuak. Lehenik eta behin, Azkueren *Diccionario vasco-español-francés*, erabat miatu zuena —«que se ha explotado hasta el máximo»—. Orobat haren gainerako lanak, eta horien artean erdal-euskal hiztegiaren gaiak.<sup>22</sup> Azken horiek, ordea, ez zituen erabat baliatu, berearen argitaratze gehiegi ez atzeratzearren.

Azkueren lanez gainera, Lhanderen, Tournier-Lafitterren, Bera-Lopez Mendizabalen eta beste hainbaten hiztegiak ere erabili zituen, eta orobat gramatiketako eta abarretako hitz zerrenda eta ariketak. Halaber, euskal itzulpen asko erabili zituen —*Kempis*-en bost itzulpen aipatzen ditu, esaterako—, eta horien artean ardua berezi batez Orixerenak, *Urte guziko meza-bezperak* eta batez ere *Aitorkizunak*.

<sup>19</sup> «Revisada y abreviada» dio izenburu orrialdeak.

<sup>20</sup> Propagandan, Espasa tankerako 1700 orrialdeko hiztegia aipatzen da.

<sup>21</sup> Euskara-erdara hiztegiaren «presentación» zatian dioenez, «no se me permitió ENTONCES [letrak larriak Mujikarenak dira] publicar como PROLOGO e incluido (como parte) del Diccionario» delako liburuxka hori. Hurrengo paragrafoan azaltzen du arazoa «delegado de prensa»-rekin zela. Azkenean, liburuaren kaleratzea areago ez atzeratzearren hitzaurre gabe atera zuen hiztegia.

<sup>22</sup> P. Mujika ez zen izan Azkueren erdal-euskal hiztegiaren eskuizkribuaz baliatu zen bakarra. Askoz ere etekin handiagoa atera zioten *Diccionario Auñamendi español-vasco*-ren egileak, lehen liburukiaren hitzaurrean irakur daitekeenez. Hiztegi hau C letarraino bakarrik argitaratu zen, esku liburuaren tamainako bost liburukitan.

Askok kontrakoa uste badute ere, badirudi P. Mujikak ez zuela hitz bakar bat asmatu bere hiztegirako, eta bildutako gaiez soilik baliatu zela ia erabat. Antza denez, txartel bakoitzak iturriaren ezaugarria zuen: esaterako, «vicios capitales - grina nagusiak 91, 1285», non 91-k Orixeren *Urte guziko meza-bezperak* adierazten baitu eta hurrengo 1285 horrek orrialdea.<sup>23</sup> Antza denez, Mujikaren txartelak Loiolako liburutegian daude, eta ez litzateke lan hutsala haien azterketa exhaustibo bat, biluztu zituen liburuetako aipuei dagokien txartelena batez ere.

*Gaztelania-euskara hiztegiaren egitura.* Esan berri dugun bezala P. Mujikaren hiztegiak Espaniako hiztegi handien —Errege Akademiaren Hiztegiaren edo garai hartako VOX hiztegi handiaren— hedadura du. Nolanahi ere, badirudi argitaraldi zahar xamarra erabili zuela —hots, 1965 urtean zaharkitu xamarra gertatzen zena: *transistor* bezalakoak ez dira agertzen, noski, baina VALVULA sarreran *válvulas coniventes* (!) bai, eta *válvula termoniónica* edo *válvula electrónica* ez; *electrón* bai, baina ez *protón*, eta NUCLEAR sarreran *membrana nuclear* eta *jugo nuclear* bai, baina *energía nuclear* ez; FUTBOL bai, baina ez RUGBY, CANZONCILLOS bai, baina ez COMBINACION (jantzia).

Adierak zenbakiz bereziak agertzen dira bat baino gehiago direnean. Adiera barenko bereziketak puntu-komez egiten dira. Kasu guztietan, erdal adieren edo esapideen eta euskal ordainen artean «=» ikurra ezartzen da, eta euskal ordainen artean, koma; euskal ordainak euskalki marka badarama, zuriune batek bereizten ditu.

Oso hiztegi hedatua bada ere, P. Mujikak ez du adierazten, sistematikoki bederen, hitzen gramatika kategoria. Adierazten du, ordea, beharrezko iruditzen zaionean, hau da, gaztelaniazko hitzaren gramatika kategorian gorabeheraren bat dagoenean. Adibidez ABADENGO, GA sarreran, lehen adiera «(adj.)» markatzen du, «V. *abacial*» gehituz, eta bigarrena «(m.)». PERIODICO-n, aldiz, «(adj.)» lehendabizikoa, baina «(sust.)» bigarrena. Gainera, ikusten dugunez, izenondoak formalki markaturik gertatzen dira, bi generoak markatzen baitira gramatika kategoria horretako sarreran.<sup>24</sup> Aditzetan ere, beharrezkoa iruditzen zaionean aditz mota adierazten du; esaterako, ABANTAR sarreran lehen adiera «(intr.)» markatzen da. Orobat ABASTADARSE-n, «(intr.)» markatzen da bigarren adiera, eransten diren sinonimoak —*bastardear*, *degenerar*— ez direlako aski aditz mota finkatzeko. Pronominalei dagokienez, adiera berezian —eta adiera *-se*-ren bidez hasiaz— adierazten dira: horrelakoak dira esaterako, ABANDONAR sarrerako 5., 6. eta 7. adierak. Batzuetan bi sarreratan ematen dira —ABATIR // ABATIRSE, esaterako—. Interjekzioak harridura markez adierazten dira sarreran, eta interjekzio erabilerak, dagozkion adieran markatuz harridura markak: esaterako, FUERA sarreran 5. adiera *fuera!* hitzaz hasten da.

Nahiz eta laburduretako «Zool.», «Bot.» eta kideko guztiak agertzen diren sarreretan, nahiago bide du P. Mujikak «ave», «pez» eta horrelako hitzez ezaugarritzea adierak: «ABANTO 1. (ave) [...]», «ABARBADA *lechera* (pez) [...]», etab. Baina «ABEDULLILLO (Bot.) [...]» eta orobat «FUSTETE (Bot.) [...]» eta, oro har, ezezagunak gerta-

<sup>23</sup> Ik. *Egan* 1957 (3-4) 129. orr.

<sup>24</sup> Ez ordea beti, eta ez diot inondik ere antzematzen agertze edo ez agertze legeari; esaterako, zergatik ematen duen PERIFERICO, CA, baina PERIODICO, soilik, CA gabe; eta areago HERBIVORO, RA, baina CARNIVORO.

tzen diren landare asko. Nolanahi ere, gramatika kategorietan erabili duen irizpideari jarraituz, marka horiek irakurlearentzat beharrezkoak iruditzen zaizkionean soilik erabiltzen ditu: esaterako, ABEDUL sarreran ez du ez «(Planta)» ez «(Bot.)» ezartzen, irakurleak *abedul* zer den badakielakoan. Adierak bereizteko ere erabil ditzake laburdurok: ABDUCCION sarreran lehen adiera «(Lóg.)» laburduraz ezaugarritzen du; bigarrena *rpto* sinonimoaz.

Adierak ezaugarritzeko sinonimoez baliatzea da Mujikaren praktika ohikoena. Hiztegiko sarrera gehienak «MOLER 1. *triturar, machacar* [...] 2. *molestar gravemente, importunar* [...] 3. *destruir, maltratar* [...]», edo ESCUDO 1. (*arma defensiva*) [...] 2. *escudo de armas* [...] 3. *amparo, defensa, patrocinio* [...] 4. (*moneda*) [...]» bezalakoak dira. Bigarrego sarreran ez diot antzik hartzen zergatik agertzen diren sinonimo batzuk kako artean eta besteak ez.

Euskal ordainak, kasu askotan, espero zenez eta egoki denez, hitz elkartuak edo are glosak dira: «baba-leiko, baba-eltzeko <al->» FABADA sarreran; «elder-oial, lepoaitzineko, lepo-aurreko, adur-zapi, bilder-zapi, lerre-zapi» BABERO-n; «azukre-lapa, ezti-ondarrak» MELAZA-n; «bakteri-eraile» BACTERICIDA-n; «eskean ibilli» GALLOFAR-en, «gudariz ornitu» GUARNICIONAR-en; «longain motz» GABAN-en; «dafail-gaineako» GUARDAMANTELES-en, «azpiko-zai» GUARDAPIES-en etab., gorago edo beherago aipatuez gainera.

Ordainak euskalkikoak direnean euskalki markaz adierazten dira. Euskalki markarik gabe agertzen direnek liburuetatik-eta atereak dirudite. Badira galdera marka ezartzen zaien hitzak, esaterako «LUCHARNIEGO (*perro*) = gau-eiztari?, illun-eiztari?, gau-zakur». Bestalde, ez dago P. Mujikaren jardunean inongo asmo arauemailerik, eta hitz beraren euskalki aldaerak metatzen ditu askotan. Milaren artean, ESCURRIR sarreraren hirugarren adieran —«*se, resbalar, deslizar*»— ikus daitezkeen «lerratu (c), txirristatu G, irristatu ANG, linburtu L, labaindu L, limurtu AN, limuritu BNS, leiñatu S, zirristatu LR [...]» aipa ditzaket; ildo beretik, beherago aipatzen den CENAR-en ere bada erakusgarri on bat.

Ez ahozko euskaran, ez literatura tradizioan ordain garbirik ez duten sarreretan bi modutara jokutzen du P. Mujikak. Hitz teknikoetan eta, euskal elkarketara jotzen du, ongi menderatzen zuen alemanaren bidetik: esaterako, PERIHELIO sarreran «ekurbil, eki-urbil, eguzki-urbil,<sup>25</sup> eguzki beren» —cf. al. *Sonnennähe*— ematen edo proposatzen ditu;<sup>26</sup> baina hitz arruntagoetan, nahiz eta aski gutxitan, *komoda, sarjentu, teniente* erdarazkoak edo gaztelaniazkoak onartzen ditu.

*Gaztelania-euskara hiztegiaren badaezpadako alderdiak*. Hiztegi gintzaren aldetik, erakusten saiatu naizen bezala, aski hiztegi ona da P. Mujikarena. Ez da ahaztu behar gaztelania-euskara argitaratu aurretik bazuela eskarmentua lanbide horretan: latina-espainiera/espainiera-latina hiztegi bat publikatu zuen 1940n, zazpi argitaraldi izan zituena, eta orobat, esku hartu zuen 1942an argitaratu zen grekoa-espainiera hiztegi batean ere. Nola nahi ere baditu P. Mujikaren gaztelania-euskarak zenbait alderdi badaezpadako.

<sup>25</sup> Salatu behar da ezin harrigarriago gertatzen dela horrelako hitz tekniko batean hiru aldaera dialektal ematea.

<sup>26</sup> Orobat BOMBARDINO-n ematen dena ere, *bombardin*, alemanetik hartua dirudi. Dena dela, harri-garriki, QUIROFANO sarreran *kirofanu* besterik ez du ematen.

Alderdirik badaezpadakoena, hiztegi gaietako buruzko kritika falta da. Material asko, iturriaz fidaturik besterik gabe hiztegiatuta dira. Nire artikuluko batean (Sarasola 2002: 619) ikusten ahal dira Azkueren hiztegietatik harturiko gaiak direla-eta Mujikaren hiztegiaren gertatzen diren arazoak *desarra* edo *lauka* bezalako hitzetan. Dena dela, esan behar da Azkueren beste huts batzuk zuzendu direla; baina badirudi kritika filologikorik eskatzen ez dutenak direla zuzendurikoak batez ere: esaterako, CENAR sarreran *tiempo después de cenar* «apal-ondo G, apal-oste B, afal-ondo (c), aigal-ondo R» ematen da, Azkuerenari «tiempo» hori erantsiz.<sup>27</sup> Beste batzuetan aldaketa egiten da, baina beharbada ez gauzak erabat zuzenduz: Azkueren *lausei-k* —«(G-and), echar á suertes quién saca la carta mayor para repartir el naipes»—, «a suertes»-en ordaina eta, hortaz, adizlagunen sailekoa dirudi; Mujikarenean, ordea, izen bihurturik agertzen da:<sup>28</sup> «SUERTE [...] 4. Lotería, sorteo = lausei [...]».

Sistematikotasun gabeziak ere badira. Adibidez ABEADORES sarreran «(m. pl.)» ezartzen du, eta euskal ordaina pluralean ematen du: «balus-irazkikordak»; ABEACAS-en, ordea, ez du gramatika argibiderik eskaintzen, eta sinonimoa ematen du pluralean —*orejeras del arado*—, baina bigarren sinonimo bat ezartzen du, singularrean hori, *vertedera*; ondoren, euskal kidea singularrean —«belarri, golde-belarri, bearri»— ematen du.

Azkueren bidetik, badirudi P. Mujikak ere nahasten dituela hitz erregistroak. Esaterako, ABDOMEN adigairako *ventre*, *panza* ematen ditu sinonimo gisa. Argi dago ez direla horiek sinonimoak, hots, ez direla trukagarriak, eta (Anat.). laburdura —Mujikak laburduren taulan badakarrena— zela kasu honetan *abdomen* ezaugarritzeko modu egokia; bestalde, eta hori da okerrera, Mujikak ematen dituen euskal ordainak, «vientre» edo «tripa»-renak dira, ez «abdomen»-enak. Mujikak zilegi zuen horietako ordain bat —sabel (c) G [sic], *sabel-alde* G, *sabel-zorro* (c) G [sic], *bilkor* AN, *buzkantz* BG, *zilbor* BG, *zingur* AN, *zilbot* B, *marda* (c), *maribarna* R [...]— *abdomen* hitz teknikoarentzat espezializatzea, baina ez du egiten: adibidez, ez dio horietako ezein hitzi euskalki marka ezabatzen, eta dialektaltasuna galtzea da hitz tekniko batek bete behar duen lehen baldintza. Bestalde, bere euskara-erदारan ere «abdomen, panza, barriga, ventre» —BILKOR sarreran esaterako— sinonimotzat jotzen jarraitzen du.

Ildo bertsutik, MEGALOCEFALO-ren euskal ordaina ezin da *buru-aundi* izan, hizkuntza arrunteko hitza delako, aski markatua gainera, eta nekez bete ditzakeelako forma batek, horrelako egoeran, erregistro arrunta eta tekniko bat. *Makrozefalo* gustukoa ez izateko eskubide osoa zuen P. Mujikak, baina orduan *buru-larri* edo horrelako zerbait proposatu behar zuen. Ez da, dudarik gabe, kontu bera HERBIVORO, RA-ren ordain gisa *belar-jale* ematea, hitz horrek ez duelako konotazio arruntik, eta Europako hizkuntza gehienek bidetik doalako.<sup>29</sup>

<sup>27</sup> Begien bistako gauza da horrelako erdal esapide bat euskal ordainak eragin duela —ez dago horrelakorik gaztelania-frantsesa edo gaztelania-ingelesa hiztegiatan—; bestalde, esapide honen iturria P. Mujikarenean Azkueren hiztegi nagusiko «*afalondo* (BN, G, L) [hots, =(c) Mujikarentzat], *después de cenar*» eta «*apaloste* (Bc), *después de cenar*» bide dira.

<sup>28</sup> Ik. hitz honi buruz, orobat, Mujikaren euskara-erदार hiztegiari buruzko atala.

<sup>29</sup> CARNIVORO-n *carnicero* sinonimotzat emanez eta «aragikoi, aragi-jale, aragi-zale [...]» denak nahaste ezarritik, ABDOMEN-ez mintzatzean aipatu dudana hutsa errepikatzen du.

Oso zilegi ez diren gauzak egiten ditu batzuetan gaztelaniazko hitzen ordainak emateko. Adibidez, *txerketx*, «AN parásito de las plantas, nublo, negrilla, tizón de los cereales» Mujikak bere euskara-erdaran ematen duena Azkueren *vasco-español-francés-etik hartuaz*<sup>30</sup> hitz izatetik termino izatera igarotzen da erdara-euskarari: «PARASITO 1. (*Bot.*) txerketx AN, [...]» eta areago «PARASITARIO, *relat. a los parásitos* = txerketx-: *peste parasitaria* = txerketx-izurri», edo «PARASITOLOGIA, = txerketx-izti» non AN marka, harrigarriki teoriarik, desagertu baita bi azkenotan.

*Gaztelania-euskara hiztegiaren erabiltzailea.* P. Mujikaren gaztelania-euskara hiztegiaren metahizkuntza gaztelania da. Gaztelaniaz daude hiztegiaren inguruko argibide guztiak, laburdurak, esker emateak, etab. Bestalde, erabiltzaileak, espainola ongi dakiena —*abedul* zer den dakiena adibidez— izan behar du. Horiek horrela, aurrekoak bezala edo are gehiago, euskaraz dakien gaztelarazko hitzunarentzat dago prestatua hiztegi hori, euskal testu bat ondu nahi duen erdal hitzunarentzat.

Ez dut uste inork erabili duenik P. Mujikaren hiztegia gaztelaniazko testu bateko hitz ezezagun bat irakurtzean haren esanahiaz jabetzeko. Baina erabil daiteke: esaterako FUSLINA, nik bederen ezagutzen ez nuena, Mujikak ematen duen ordainaren bidez —«urtu-toki, galda-tegi»— badakit orain zer den, gutxi gorabehera bederen.

*P. Mujikaren euskara-erdara hiztegia.* 1981 argitaratu zen, eta egileak aurkezpenean dioenez, erdara-euskara hiztegian jasotzen diren hitz guztiak biltzen ditu,<sup>31</sup> eta orobat hainbat aldizkaritatik azken urteetan jaso zituenak. Bere hitzetan esateko, hiztegi horrek hau izan nahi du: «Un registro, no exhaustivo, pero sí relativamente completo del *euskera hablado por el pueblo* como también *el euskera autorizado por los buenos escritores*» (letra etzana egilearena da).

Horiek horrela, erdara-euskararen argitalpen trinkotuak 1027. orrialde hartzen dituelarik, euskara-erdarak tankera ber-bereko 2098 hartzen ditu, ia 150.000 sarrearekin. Sarrera kopuru izugarri hori, hitz eratorri eta batez ere elkartuen ugaritasunean oinarritzen da batez ere, baina orobat hitzak onartzeko irizpide aldaketa batean: ez dira gutxi —milaka dira— *autonomia* bezalako hitzak, gaztelania-euskarari tokirik ez zutenak eta euskara-gaztelanian aldiz agertzen direnak. Orobat, Azkueren hiztegi nagusia areago ustiatzen da euskara-erdaran alderantzizkoan ustiatu den baino. Esaterako, gorago aipatu dugun Azkueren *lausei*, gaztelania-euskarari «sorteo» gisa agertzen da, baina ez «echar suertes» esapidea, ez ECHAR sarreran, ez SUERTE-n ere. Euskara-erdaran, aldiz, LAUSEI sarreran, «G = suerte, lotería, sorteo: B lausei egin = sortear, rifar, echar suertes sobre».<sup>32</sup>

Egiturari dagokionez, euskara-gaztelania gaztelania-euskararen antzekoa da, baina egoera desberdinerik egokitua. Ez da adieren buruan sinonimorik ematen, adi-

<sup>30</sup> Ez dator, dena dela, bere tokian, *txertatu* eta *txerto*-ren artean baizik; hortaz, badirudi *txertex* dela Azkuek bildu zuena; hori da gainera Lakoizketak —Azkuek hitzaren bigarren adieran, «parásito de plantas» en hain zuzen, aipatzen duen iturriak— ematen duena, *chertecha* idatzia.

<sup>31</sup> Eta bere hartan jaso ere: esaterako, gaztelania-euskarari PARENTELA sarrerako «*algún grado de parentesco* = aaide bits bat ANBN» agertzen zena, euskara-gaztelanian AAIDE sarreran agertzen da «aaide bits (lits) bat ANBN = *algún grado de parentesco*», bitxitasunean ezer galdu gabe.

<sup>32</sup> Litekeena da *lausei*-ren «*itxuraldatze*» hori P. Mujikak zuzenean egina ez izatea, baizik eta —hori salatzen bide du *lausei egin*-en B-ak— Azkueren sarrera irakurri zuten idazleren batek tankeratua izatea. Nolanahi ere, erabiltzen ari naizen ikuspuntutik gauza bertsua da.



bidez. Bestalde, hitz elkartu gehienak sarrera beregain gisa agertzen dira, ez azpisarrera gisa. Euskara-erdara honetan, alderantzizkoan bezala, ez da sarreren gramatika kategoria adierazten. Dena dela aurkezpenaren 13. orrialdean esaten denez, horretara datoz adibideak: «se ha procurado ser conciso en la frases, que se aducen como ejemplos para indicar el régimen de los verbos».

Euskalki markak, aldiz, euskalki hitz eta adiera guztietan markatzen dira. Sarrera galdera-markadunak ere atxikitzen dira —eta ez gutxi, antza—: adibidez, gorago aipatzen nuen «illun-eiztari?», ILUN-EIZTARI?? sarrera<sup>33</sup> bihurtu da —nahiz eta bestea «gau-eiztari?», GAU-EIZTARI bihurtu den—; adierak ere badira galdera-markadunak, esaterako BURNA [...] 2. ?? B punta, cabo, pico [...], non ez baitakit —antza denez Mujikak ez du esplikatzen— galdera marka euskalkiari ala adierari dagokion.

Materialen kritikari dagokionez, ez dago inongo alderik bi hiztegien artean: hor ditugu euskara-erdaran ere, beste askoren artean, gorago aipatu diren AILEKITU «BN = levantar, alzar, izar, elevar» edo AZKORAIEN «G = escarmiento, castigo, multa, pena». Azkueren bi hutsegite horiek aipatzen ditut, salatuak izan zirelako 1976an —Mujikarena kaleratu baino bost urte lehenago, hortaz— zabalkunde handiko obra batean, *Diccionario Retana de autoridades del euskara*-ren hitzaurrean, xlv. orrialdean.

Euskara-gaztelania hiztegi horren erabiltzaileari buruz, alderantzizkoa aztertzean esan dudana errepikatu behar dut. Nahiz eta euskaldungoaren eta euskaldunen egoera nabarmen aldatua zen 1965etik 1981era, P. Mujikaren euskara-gaztelania hiztegia gaztelania-euskara bezalakoxea da irakurlearekiko jarrerari dagokionez: metahizkuntza gaztelania da, eta gaztelaniaz daude euskarazko sarrera eta esapideetatik at gertatzen den guzti-guztia, are bidaltze sarreretako V. [=véase] delakoa. Ez da samurra, antza denez, adin batetik aurrera ohiturak eta azturak aldatzea.

## 5. Euskalki edo testu hiztegiak

Hogeigarren mendean asko ugaritu dira euskalki edo hizkera jakin bateko gaiak batetik, eta testu baten edo idazle baten hitz ondarea bestetik, biltzen duten hitz zerrendak. Are ugariagoak gertatu dira besterik gabe Azkueren hiztegiari eransteko pentsaturiko artikuluxka eta lantxoak, haren hiztegian aurkitzen ez diren hitz, aldera eta esapideak biltzen dituztenak. Hauen artean tipikoak dira J. Garateren «Primera contribución al diccionario vasco»-rekin hasi ziren ia ezin konta ahalako «Contribución»-ak. Atal honetan, dena dela, horrelako lanez baino areago,<sup>34</sup> horien arteko nagusiez mintzatuko gara, bereziki liburu gisa atera direnez.

*Euskalki edo hizkera hiztegiak.* Atal honetan, K. Izagirreraren lan bikainak —horien artean «El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate», 1970. urtean ASJU-n argitaratu zen lan mardula— alde batera utzirik, Larrasqueten *Le basque de la Basse-Soule Orientale* eta T. Etxebarriaren *Lexicón del euskera dialectal de Eibar* aztertuko ditut, eta bidenabar, M. Izetaren hiztegia Baztango euskalkiaz, eta J. M. Elexpururen tesia Bergarako hizkerari buruz.

<sup>33</sup> Ikusten denez, euskara-erdararen beste berritasun bat da euskal hitzak bustidurarik gabe ematea.

<sup>34</sup> Horien erakusgarri zabal bat *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren Bibliografian aurki daiteke.

Jean Larrasquet zuberotar euskalariak hainbat lan egin zituen bere jaioterriko euskalkiaz. Horien artean *Le basque de la Basse-Soule Orientale*, Parisen, 1939. urtean argitaratu zuen liburua da aipagarriena. 220. orrialdeko lana da, eta haren hiru laurdenak azpieuskalki horren hiztegiak hartzen ditu. Hiztegi zabala da, 6000 bat sarrera dituena, guztiz fidagarria eta hiztegi gintzaren aldetik profesional baten lana ematen duena.

Sarrera bakoitzean hitzaren hots transkripzioa, gramatika kategoria eta frantses ordaina ematen dira, eta orobat morfologia oharrak, sinonimoak, hitzaren «zentzu familia»<sup>35</sup> eta jatorria; eta, amaitzeko, baita euskalki-eremua eta, dagokionean, beste euskalkietako aldaerak edo aldaera zabalagoak ere. Zenbait sarreretan oharrak egin ditu Larrasquetek, batez ere Lhanderen hiztegian bere ustez oker dauden puntuak salatzen. Hitz bakunetan haren eratorriak adierazten dira; esaterako, ADAR sarreretan *adarzū, adarkhūlo, adarmutx, adarpalet, adarzabal, adartsū, adartxūt* eta *adarrondo* ezartzen ditu. Hauek guztiak, gainera, sarrera bana dute hiztegian. Izenak eta izenondoak, jakina, artikulurik gabe ematen dira. Aditzek bi sarrera hartzen dituzte, bata erroa eta bestea aditz izena: AGERT eta AGERTZE, esaterako. Lehenengoan morfologia atalean era burutua eta etorkizuna —«inf. fut.» deitzen duena— eta orobat *-rik* bidezko eratorria bildu ditu: «*agertūik, appar*» esaterako; bigarreanean *-tzen, -tzera* eta *-tzez* atzizkien bidezko eratorriak.

Era honetako hiztegien artean zabalena eta aipatuena Toribio Etxebarriaren *Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (Arratetikuen izketia)* da, 1966an Euskaltzaindiak *Euskara* agerkarian argitaratu zuena. 647. orrialdeko liburukia da, ia hamar mila sarrera dituena. Egileak erbestean, Caracasen, ondu zuen hiztegia, oroimenaren<sup>36</sup> eta bere emaztearen laguntzaz, inongo «landa lan»-ik egin gabe, jakina.

Hitz bakunak, eratorriak eta elkartuak dira sarrerak osatzen dituztenak.<sup>37</sup> Izenak eta izenondoak artikuluz ezartzen dira, eta aditzetan<sup>38</sup> era burutua eta aditz izena sarrera banatan ematen dira. Idazkerak Eibarko fonetismo gehienak onartzen ditu, baina ez dira zalantzak eskas: EIÑ, ERAIÑ, ATZERA ERAIÑ irakurtzen ditugu, baina orobat DART ERAIÑ, sarrera buruan nahiz adibidean.

Izenei ez dagozkien sarrera guztietan-edo gramatika kategoria markatzen da, eta aditz eta adizlagun motak bereizten dira. Ondoan gaztelaniako ordaina ezartzen da, eta dagokionean, oharren bat erabileraz, mailaz nahiz bestez. Sarrera guztietan adibide bat ematen da gutxienez, egileak asmatua eta erdal itzulpenaz hornitua.

T. Etxebarriaren lanak ongi erakusten du horrelako hiztegiek dituzten mugak. Zein dira «Eibarko hitzak», zer esan nahi du esapide horrek? Esaterako, zer adierazi nahi du Etxebarriak *damukizuna* «cosa de arrepentirse» bere hiztegian sartzean? Ohargarria da eransten duen adibidea berak itzuliriko «Rasputine'n erakutsixa» la-

<sup>35</sup> Liburuaren azken orrialdeko taulan —Table Alphabétique des Familles de sens— adierazten diren sarreretan, hitzaren familiako beste hitzak biltzen dira; esaterako OSKI sarreran oinetako motak —*eskalanpu, esklupeta, eskarpi* etab.—, edo NI sarreran izenorde guztien saila.

<sup>36</sup> «En este lexicón, en el que he trabajado sin más ayuda que la memoria y el deleite del recuerdo» dio hitzaurrean.

<sup>37</sup> Batzuetan bestelakoak ere bai: adibidez ATZA EMON ETA BESUA ARTU esapidea sarrera gisa ematen da, «refrán» adierazgarriarekin.

<sup>38</sup> Aditz elkartuetan, *dart eiñ* bezalakoetan, hori da sarrera bakarra.

netik hartua dela;<sup>39</sup> orobat esan daiteke «NARRU-ATERPIA. Tienda, tabernáculo» sarreraz, Bibliako Hasierako liburuko pasarte baten itzulpenaren euskarria duena. Eta, izan al daiteke *ezerezdakua* «adj. pobre, desheredado» —hemen ere adibidea literarioa da, Lukasen ebanjeliokoa— «Eibarko hitza»? Are okerragoa da *ezillbiartasuna* «inmortalidad», nire ustez Eibarko hizkerako sistematik at dagoena. Edo *entzunmena* «sentido del oído», hitz ikasia Eibarren eta nonahi, inongo markarik gabe ematen dena; eta zer esanik ez *emakia* «Gram. Género femenino» Azkueren neologismoa, edo *euskaltarra* «vasco», berak moldatua ematen duena.

Bestalde, hiztegia ez da deskriptibo hutsa —eta ez dut esan nahi hori hutsegitez hartzen dudarik—. Esaterako, ERRUA sarreran «en Eibar [...] decimos comúnmente *kulpia*, con todo el sabor teológico de la raíz y sus derivados» irakur daiteke. Ohargarria da sarrera horretako adibidean *nere kulpia izan da* irakurtzen dela, ez *nere errua*, eta KULPA sarrerarik ez dagoela.

Hortaz, T. Etxebarriaren lana aski interesgarria da, eta bestela ezin bildu diren hitz eta esapideen berri ematen du. Baina Eibarko hiztegia baino areago, eibartar batena da. Eibartar euskaldun ikasi, autodidakta baino aski landu batena, frantsesetik *Heptameron* itzuli zuena, besteak beste.

Alde honetatik, «fidagarriago»ak dira M. Izeta eta J. M. Elexpuren lanak. Izetak Baztango hizkeraz egin dituen artean aipagarriena, liburu gisa 1996an, Iruñean, publikatu zuena da. Hiztegi aski hedatua da, 3500 sarrera gutxi gorabehera dituen. Sarrerak aski landuak dira bai egituraz, bai mamiz. Adibideek —bilduak nahiz Izetaren burutikoak, «erran erraten diren bezala emanak»— interes berezia dute.

Are interesgarriagoa da *Bergara aldeko lexikoa* izeneko lana, J. M. Elexpurenena, batez ere 60 ordu grabaketetan oinarritzen dena, eta hortaz «ahozko testu»en ustia- ketaren gainean erazten dena, aho hizkuntzan bizirik dauden hitzak eta esapideak bilduz. Bilduriko hitzok lau sailetan biltzen ditu: A, edozein hiztunek erabiltzen dituen hitzak; B, ongi hitz egiten dutenek soilik ezagutzen dituztenak; C, helduek soilik erabiltzen dituztenak; D, zaharrek bakarrik ezagutzen edo erabiltzen dituztenak. Jokaera horrekin, nire ustez, ezinezko-edo diren hizkera hiztegiei irtenbide interesgarri bat ematen die.

*Testu hiztegiak: hitz hautatuen hiztegiak.* F. Mendizabalek 1956an F. I. Lardizabali buruz, B. Fagoagak 1959an J. Lizarraga Elkanoakoari buruz eta A. de Lizarrak 1967an A. Rodriguezi buruz moldatu zituzten hiztegitxoek ireki zuten testu hiztegien bidea. Hiztegi mota hau asko ugartu zen hurrengo urteetan, eta oro har, gero eta egokiagoak gertatzen ziren hiztegi gintzaren teknikaren aldetik. Horien artean aipagarriak dira J. M. Satrustegiren lanak —bereziki *Euskal testu zaharrak*, Iruñean, 1987an argitaraturiko liburuaren amaiera aldeko hiztegi zabala— eta F. Ondarrarenak, batez ere goi-nafarrerazko testuei dagozkienak. Ondarrarena da orobat Migel Ignazio Zuzaetaren idazlanetatik ateratako<sup>40</sup> hitz hautatuen zerrenda bikaina.

<sup>39</sup> Orobat *luzekizun* «dilación», *Ibiltarixanak* liburuan, 460. orrialdean, esaterako, erabiltzen duena.

<sup>40</sup> Fr. Jose Arakistainen idazlanekin batera, Bilbon, 1997an argitaraturiko *Idazlanak* liburuan publikatu zen.

Hitz hautatuzko hiztegien alor horretan, lanik garrantzitsuena, hedaturagatik bederen, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak* izeneko sailean<sup>41</sup> eskaintzen diren *lexiko*-ak dira, hiztegi bana euskalki bakoitzeko testuentzat. Hiztegi zabalak dira: gipuzkerazko testuei dagokienak ia 3000 sarrera ditu, esaterako. Euskarazko sarreraren ondoan euskarazko sinonimo bat (edo gehiago) ematen da, gero sarrerako hitza aurkitzen den tokiaren erreferentzia (bat gutxienez), eta ondoren adibideak, bat gutxienez. Adibidez, iparraldeko goi-nafarrerazko testuen hiztegian, «ASTE: hasiera, hastapen. (37), (73). *Eta beldurtasun au izanenda sabiduriaren principio, eta astea* (37)» sarrera.

Nolanahi ere, ugari dira arazoak hitz zerrenda horietan. Lehenik ez da beti asmatu hitzak irakurtzean eta «zuzentzean»; esaterako, Hiribarrenen *Napoleon Lehena* poemako *lekho*, bi aldiz gutxienez —134 eta 138. orrialdeetan— *lekhu* gisa interpretatzen da, argi eta garbi dagoenean *lekhoa*-ren aldaera dela; gipuzkerako hiztegian, aldiz, Uriarteren Bibliaren itzulpeneko JUIZEN (1 Reg 12, 10), zuzendu gabe ematen da, nahiz eta argi dagoen hutsa —irakurketa hutsa seguru asko— dela, eta *gizen*<sup>42</sup> behar duela. Bestalde, hitzen hautaketa ez da beti egokiena: bizkaierazko testuen hiztegian, adibidez, ez dut esango OSTU, DOMEKA edo JAUBE sobran daudetik, baina interesgarriagoa dirudi, esaterako, *otsanditu*, 913. orrialdean ikus daitekeena eta hiztegian jasotzen ez dena.

Bigarrenik, lema ez da beti ongi ateratzen: esaterako, lapurterazko sailean *hilen juyatzeko ordua* [...] *eta lurra gaizkindu dutenen kalitzekoa* esaldian, azken hitzari *kalitu* lema dagokio, jakina; hala ere KALITZ sarrera sortzen da adibide horrentzat; hiztegi berean *bertzekin yostetan nahaste* esaldian, *yostetan* testu hitzarentzat JOSTATU sarrera eratzen da, nahiz eta hurrengo sarrera JOSTETA den. Ildo beretik, hiztegioko gipuzkerazko hiztegian, badirudi *aban* [=ahoan] testu hitzarentzat «ABA: aho» ez dela sarrera egokiena, eta sail bereko 197 testuan agertzen den *quibistea*-ri, Goierriko testua denez gero,<sup>43</sup> *kibiste* nahiz *kibista* dagokioke lematzat; zuzena *kibista* da, noski; hiztegiaren paratzaileak KIBISTE hautatu du.

Hirugarrenik, sarreraren ordaina euskaraz emateko kontuari dagokionez, antza denez ez da dena urre gorria: adibidez, gipuzkerazko hiztegiaren hasieran bertan, badirudi ABAIL sarreraren eskaintzen diren «angail, ubal» bitxiak eta dialektalak, P. Mujikaren Hiztegian HONDAN begiratzuz jarri direla; orobat, hiztegi bereko JOMUGAN [=helburura jaurtitzen] sarrerako «terreilka, artezkarrean» txundigarriak, Mujikarenean BLANCO sarreraren *tirando al blanco*-n begiratzuz ezarri dira, zalantzarik gabe; hortaz, ez dakit ez ote den eraginkorragoa, itxurakeriak alde batera utzita, zuzenean *honda* eta *tirando al blanco* ematea, hots, ordainak gaztelaniaz ematea, ABAILen eta JOMUGAN gertatzen dena sarrera askotan gertatzen baita.

Askotan euskal hitzen esanahia ez da zuzen atzeman: milaren artean begien bistakoenetako zenbait besterik ez aipatzeko, lapurterazko testuen hiztegian KINKIN

<sup>41</sup> Rosa Miren Pagola eta beste. *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: bizkaiera* (3 liburuki). Bilbo 1992; *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: gipuzkera* (6 liburuki). Bilbo 1993; *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: lapurtera* (2 liburuki). Bilbo 1994. *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: iparraldeko goi-nafarrera* (3 liburuki). Bilbo 1995.

<sup>42</sup> Uriartek beti *gizen* erabiltzen du, eta ez dago *juizen*-en arrastorik ez Uriarterengan ez bestetan.

<sup>43</sup> Ez da euskal dialektologian oso aditua izan behar testua —cf. *urkau zon be burue*— Zegamakoa-edo dela ikusteko.

sarrerak KINKINA behar luke, eta dena dela ez da «gezi»;<sup>44</sup> goi-nafarrerazko testuen hiztegian KEXATU ez da «haserretu, sumindu» Iparraldean bezala, testuan bertan ematen den *lastertu*-ren sinonimoa baizik; gipuzkerazko testuen hiztegian KOROE ez da «ganga, sabaia», baizik eta — *Vulgata*-n begiratzea asko—, azken batean, «koroa». Ildo beretik, eta gipuzkerazko testuen hiztegian orobat, ETZIGI sarreran esaldi bera —*munduan viotza ichatsi edo etzigui ezdedin*— bi aldiz ematen da; lehengoan «eskegi, lotu» esanahia ematen zaio *etzigui* horri; bigarrean «grinatu, ahiertu [sic]» esanahia.

Azkenik, okerrenak, testuak aurkitzeko erreferentziak —obran «laburdurak» esaten zaienak— dira. Bizkaierazkoan ez dago arazo larririk testua aurkitzeko —bai, beste guztietan bezala, testuaren barruan esaldia aurkitzeko, harrigarria badirudi ere<sup>45</sup> ez baita orrialdea adierazten—; baina lapurterazkoan, goi-nafarrerazkoan eta batez ere gipuzkerazkoan testu asko ez dago inondik ere aurkitzerik, ez bada kanpoko bideak erabiliaz eta egiazko ikerketa baten ondorioz. Adibidez, gipuzkerazkoan, Uriarteren Bibliari dagozkion gehienak konkordantziak erabiliaz aurkitu ditugu *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren bulegoan: horrela konturatu gara, esaterako, 1.2 ataleko zati den «Erregeen irugarren liburua» testuari gipuzkerazko hiztegian «136.7» erreferentzia dagokiola, eta 1.15ko testuari «143» erreferentzia, nahiz lehenago dagoen 1.12ko testuari «152» erreferentzia ematen zaion; orobat, aski da lapurterazko sailaren 457. orrialdeari begiratzeko hutsa, zenbakiak ezartzeko sisteman kaosa besterik ez dagoela ikusteko. Gainera, badaude liburuan orrialde horretan aipatzen ez diren testuak, eta ezinezkoa da, jakina, testuoi dagokien zenbakia inferitzea.

*Testu hiztegiak: hitz guztien hiztegiak.* Hitz hautatuen hiztegien ondotik, nahiz oso bakan, hitz guztiak biltzen dituzten hiztegi lanak hasi ziren argia ikusten gure artean. Bide erakusle L. Villasanteren *Axular-en hiztegia. Euskara-Español-Français* izan zen, 1973. urtean argitaratu zena. L. Mitxelenak (Michelena 1974) kritika gogoangarria egin zion hiztegi horri, eta hortaz, ezer gutxi dut harenari eransteke. Soilik esatea zenbait sarrera falta direla: *aizpa* —*Ierusalem, zure aizpa Sodomaren behatua [...]* (380)—, *defota* —*esterila, defota, antzua* (407)—, *erhaile* —*kruel eta erhaile* (352)—, *fintkagarri* —*berretgarri eta fintkagarri* (555)— eta besteren bat agian; bestalde XOPIN-ek bidaltze sarrera bat behar luke, NEGAR-XOPIN-era; KARNAZERA sarrerak KARNAZER izan behar luke, eta, jakina, ERAIN-ek, ERO; ildo beretik, BERANTU sarrerak BERANDU<sup>46</sup> izan behar luke. Bestalde, DESOHORAGARRI sarrerako bigarren adibidean zati bat eskas da, *desohoragarri* testu hitza agertzen dena, hain zuzen; EGUNDAIÑO sarrerako erdal ordainak —*jamás, nunca, en ningún tiempo; siempre, alguna vez; jamás; toujours, quelques fois*— ez bide dira egokienak: «Hasta hoy, alguna vez; (en contextos negativos) nunca, jamás» edo horrelako zerbait behar luke, eta orobat MENDEKATU-koa «vengar(se)».

<sup>44</sup> Bekatua larria da, zeren testua Iturriagaren jolasen itzulpena baita; hara jotzea asko Iturriagak eta Uriartek *kina* erabiltzen dutela eta gaztelaniazkoan *quina* agertzen dela ikusteko.

<sup>45</sup> Kontua ez da orrialdeak emateak «lan gehiago» eskatzen duela, ez baitu eskatzen; eskatzen duena lanaren antolaketa hobe da.

<sup>46</sup> Axularrean *berant* erroa eta *berantzeaz* soilik agertzen dira; dena dela, kontuan izan behar da lapurtarrak, ik. *Orotariko Euskal Hiztegia*, *berandu* erabiltzen dutela era burutu gisa.

Autore baten hitz ondare osoa jasotzen duen hurrengo lan nagusia, F. M. Altunaren *Etxepareren hiztegia*. *Lexicón dechepariano* da, 1979an argitaratua, laurogeita hamar urte lehenago V. Stempf-ek argitaratu zuen «Glossar zu Bernard Dechepare's baskischen Poesien» ez txarra argi eta garbi gaintitzen duena. Altunarenak ez ditu adibideak ematen, baina, Villasantek ez bezala, lemaren morfologia aldaera guztiak<sup>47</sup> adierazten ditu, eta forma bakoitzarentzat, hura gertatzen den agerraldi guztien kontua ematen du, adieraziz beti dagokion poema eta lerroa. Orobat joskerak eta esapideak, hitz formak bezala jatorrizko ortografian eta egungoan ezartzen direnak, eta lemen gisa, espainol eta frantses itzulpenekin ematen direnak. Erabilerari buruzko oharrek ere behar adina ematen ditu, eta orobat gramatika kategoriak: (n) —izenak eta izenondoak—, (v) —aditza: *da, du, nau* bereizten ditu—, (inv) —adizlagun eta beste—, (adv) —adizlagunak, HAN, HEBEN, HONAT, HOR, HUNA sarreretan bederen—. Eranskin gisa adizki guztien zerrenda ematen da alfabeto ordenan, forma bakoitza dagokion aditzaren lemara bidaliaz.

Hiztegitzaren aldetik hiztegi ona da Altunarena, nabarmen ona. Dena dela baditu, nola ez, nire ustez zuzendu beharreko zenbait xehetasun. Lehenik (inv) laburduraren pean, gauza gehiegi —adizlagunak, interjekzioak, *ahal* bezalako aditzak...— sartzen dira; horietako askorentzat, gainera, *inv* nahasgarria gertatzen da: zer adierazi nahi da *orai*, esaterako *inv* dela esanaz? *oraiko* ezin ager daitekeela? Eta *non-i* eta *nondik-i* zergatik eskaintzen zaie sarrera bana eta ez *leqbutic-i*, *leqhu*-ren ondoan, esaterako? Eta zergatik dira *heben* edo *han* adizlagunak eta *orai* ez?

Bigarrenik, aditzen lema, ohiturari egoki jarraituz, era burutuaren bidez ematen dira; baina, ohitura hautsiz eta Arestik —uste dut— ezarri zuen modaren arabera, partizipioen bidez ematen da erdal ordainetan. Nire iritziz, jokaera hori aurreiritzi teoriko baten ondorio da, eta deskribaketaren ekonomiaren kontrakoa gertatzen da: pronominalak itzulpenaren bidez adierazteko era eroso bati bidea ixten dio, adibidez.

Xehetasunei dagokionez, *varnetic* eta *varnian* ez nituzke BARN<sup>48</sup> sarreran sartuko, BARNE-n baizik; BER sarreran, *verian* eta *vertan*-ek oharren bat merezi dute; (ERANZUTE)-ren ordaina «recriminación» dirudi, ez «respuesta, contestación»; «reina»-ren lema (ERREGINA) da, noski: *erregina dignia*, I, 391; orobat, VII, 16-ko *ia* ezin da «casi» izan, hori hegoaldekoa eta XIX. mendearen hasieratik honanzkoa delako; gaur *ja* idazten duguna da, zalantzarik gabe; KREAZALE behar luke *creaçalia* testu hitzaren sarrerak, ez KREATZALE; (LOTSATU)-ren ordaina ez da inondik ere «avergonzado, sonrojado», «asustado, espantado» baizik, Etxepare Iparraldekoa denez gero; *çuyendako*, badirudi hobeto legokeela ZUIEN sarreran ZUIEK-en baino.

## 6. Retanaren euskara-erdara hiztegia

*Atarikoak*. 1976. urtean, Bilbon, *La Gran Enciclopedia Vasca* argialetxearen eskutik, *Diccionario Retana de autoridades del euskara* izeneko euskara-gaztelania hiz-

<sup>47</sup> Adizki guztiak aditzetan, adibidez, eta izenetan eta bestetan deklinabide formak.

<sup>48</sup> Bestalde Etxepareren *barna*, *han barna* esaldian agertzen dena ez da (n), eta ez da «profundo, interior, dentro [sic]»-en kidea, adizlaguna baizik eta «(precedido de inesivo) en el interior de»-ren kidea.

tegia kaleratzen hasi zen. Urte hartan hiztegiaren lehen bi aleak argitaratu ziren, lehena A-ARRAIA (lvi + 432. orr.) eta bigarrena ARRAIARI-BET (504. orr.). Hurrengo urtean hirugarrena BETHI-ERRE (504. orr.) argitaratu zen, eta 1978an laugarrena ERREIGUZUZ (472. orr.). Bosgarrena, H-JUSTUKI (482. orr.) eta, antza denez, seigarrena, K-METZ (474. orr.) 1980an inprimatu ziren, baina ez ziren banatu hiztegiaren argitaletxearen kiebra jotzea zela medio. Azken hiru aleak, MEULA-PREMU (432. orr.), PREMU-URDEZ (384. orr.) eta URDEZ-ZUZU (422. orr.), «Grupo editorial Ernesto Amaia»-k argitaratu zituen 1989. urtean. Guztira 4107. orrialde, 9 liburuki marduletan, hots, egundaino osorik argitaratu den euskara-erdara hiztegitik hedatuena.

Obraren hitzaurrean azaltzen denez, hiztegiaren oinarria Manuel de la Sotak bere adiskide R. Ma de Azkueren hiztegi nagusia osatzeko bildu zituen hiztegi gaiak dira, Maurice Harrieten eta Duvoisinen hiztegietatik eta *Fedearen Propagacioneco urtecaria*-tik atereak, besteak beste. Sotaren txartel eskuz idatzi horiek P. Lafittek osatu zituen, harekin elkarlanean. 1968. urtean, Lafitte kalonjeak Euskaltzaindiaren Donostiako bulegoan utzi zituen lehen eskuizkribuak P. Berrondoren eskuetan. Berrondo, orduan Euskaltzaindiaren Donostiako bulegoko idazkaria zenak, harrigarria badirudi ere, Martin de Retana argitaratzailearen eskura eman zituen eskuizkribu horiek. Horrela, Azkueren Hiztegia osatzeko pentsatuak izan ziren material horiek «Retanaren Hiztegi» bihurtu ziren. Horretarako, Sota-Lafitteren lanari, J. Garatek, T. Etxebarriak, K. Izagirrek, K. Mitxelenak, Totorikak, P. Iraizozek, D. Inzak eta abarrek argitaraturiko hiztegi gaiak erantsi zitzaizkion, L. Akelosoren zuzendaritzapean, Jose Lasa Apalategi laguntzaile zuela. Txartelak Markinan, Lauro ikastolan, Itziarren eta Salamankan makinatu ziren. «Las pruebas, prestas para la imprenta [sic]» Aita J. Mokoroak aztertu zituen, eta proben zuzenketa A. Irigaraik, G. Manteolak eta J. Kerexetak egin zuten.

*Retana hiztegiaren egituraz.* Gorabehera bihurri horiek bete betean hartzen dute *Diccionario Retana de autoridades del euskara* hiztegia egituraren aldetik. Bestalde, gorago aipatu ditudan hiztegi gai horiek landu zituztenek sistemarik «ekonomikoa»ena, baina hiztegi gintzaren aldetik okerreana, erabili zuten Retana hiztegia egituratzeko: salbuespenak salbuespen, sarrera bakoitzean, lehenik, Retanak eskuratu zituen hiztegi gaiak —inongo irizpiderik gabe, antza— ematen dira; ondoan paragrafo berean, Azkueren sarrera osoa bere hartan eransten zaio.<sup>49</sup> Aski da horren ondorioz sortzen den kaosa azaltzeko lehen orrialdetako zenbait sarrera, ia-ia ausaz hautatuak, deskribatzea.

ABA sarreran, lehen adiera «La boca» —artikulu eta guzti— da, Iñarra, Azkue eta Agirre Asteasukoaren aipuz —ordena horretan— hornitua; bigarrena «Padre: religioso y sacerdote» *Euskal Esnalea*-ko aipu batekin; hirugarrena «Panal» da, baina aipatzen diren bi lekukotasunetan *abaa* agertzen da, non bigarren *a* ez baita artikulua; laugarrena «Desgracia súbita», nahiz eta gehitzen duen «más bien es *Abe*. Vid. esta palabra». Hala ere, horren ondoren Milia Lasturren eresiko adibidea *Zerurean jausi da abea* [...] hor bertan ezartzen du; bosgarrena, «Pértica, varal», eta seigarrena,

<sup>49</sup> Lehen liburukietan bederen; azken liburukietan badirudi kontuak alderantziz antolatzen direla: lehenbizi Azkuerenak, gero gainerakoak, ORREN edo URTE sarreretan adibidez, baina ez ORRI-n; bestalde, URTEEN sarreran T. Etxebarriaren adibide bat Azkueren hiztegitik jasotzat markatzen da, eta orobat ORREN sarrerako Arantzazu egutegikoa.

«Retoño de roble», Darricarrere-ren hiztegitik aldatzen ditu. Horien ondoren Azkuerenak eransten dira: zazpigarrena «Haba», zortzigarrena «Panal de miel» berriro, bederatzigarrena «Padre» berriro. Azkena, hamargarrena, ez da Azkuerena, Garaterena baizik. Are kaos handiagoa eta errepikapen eta nahaste larriagoa dago ABAR sarrera luzean.

ABE sarrerak 22 adiera ditu. Lehena «Arbol» da, bigarrena, «Columna»; bigarren horretan Azkueren testu bateko *abe-arria* aipatzen da, nahiz eta beheago ABERRI «Columna» sarrera datorren. Laugarrena «Tronco» da, baina aipatzen den adibideko *abe*-a «poste»-ren kidea da;<sup>50</sup> bosgarrena «Rodrigón, sostén» da, hurrengoak «Restos que trae el mar» eta «Cavidad»; zazpigarrenean esapide bat —*etxe orrek abea du*— komentatzen da, eta hurrengo adieretan izenak ematen ordaintzat, baina hamabigarrena «Estos, estas» da, adibideetan *itz abetatik*, *alderdi bi abetako* irakurtzen baita; «Tábano»-ren ondoren hamalaugarrena dator, «Te han» [sic], adibideko *ilten baabe* baten oinarritua. Hurrena «Boca» da *abean* bat dela medio. Ondoren Azkuerenak datoz, «rodrigón» eta abar errepikatuz. Azken sarreran *etxeak abea euki* esapidea komentatzen da berriro...

Hori da hiztegiaren tankera orokorra: ABIADURA sarreran «comienzo, partida» lehen adierako lehen adibidea, —*ezkontzeko den gutieneko abiadurarik denean*— hirugarren adierari —«disposición»-i— dagokio. ADA sarreraren «Rama» lehen adieran *adaganetik* bat aipatzen da, eta hirugarrenean «Var. de *adar* en [...] *adagane*»; gainera, ADAGANEAN eta ADAGANEKO sarrerak eskaintzen ditu hiztegiak, Azkuerenetik hartuak; Harrieten *addar*, ADAR eta ADDAR sarreretan agertzen da, lehenengoan zuzenean: «*Ad-dar* (dim.): diablo. (S) Harriet, Dic.»; bigarrenean Azkueren Hiztegi nagusiaren gehigarritik hartua: «(S, ms. Harriet) El diablo. Azkue, Dic, Apéndice, 496»; etab., etab. Gauzak horrela izanik, gaitz da hiztegiaren egituraz ezer funtsezkorik esatea.

*Beste zenbait arazo*. Dena dela, eta aipatuez gainera, badira zenbait zernolako Retana hiztegia kolokan jartzen dutenak eta hiztegi gintzaren aldetik, are Azkuerenari buruz, atzera pauso nabaria dela erakusten dutenak.

Lehenik Retana Hiztegiaren oinarria ez dira euskal hitzak, hitzen aldaerak baino, ia aldaera bakoitzarekin sarrera bat osatzen denez gero. Horiak horrela, irakurleari ahal adina traba jartzen zaizkio AABIXO eta AAFIXO hitz beraren bi aldaera besterik ez direla jabetu dadin. Ildo beretik, *aho* euskal hitzari buruzko argibideak, dozenaka sarreratan —horien artean gorago ikusi ditugun ABA eta ABE sarreretan, adibidez— sakabanaturik daude.<sup>51</sup> Bestalde, ez dago irizpiderik aditz formei buruz: batzuetan erroa eta era burutuua sarrera banatan ematen dira; beste batzuetan ez; ez gutxitan erroaren sarreran era burutuaren adibideak gerta daitezke; eta askotan erroaren argibideak era burutuaren sarreran gertatzen dira.

<sup>50</sup> Nahastea, kasu honetan, hasiberriena da, eta *edo* juntagailuaz batzen diren hitz guztiak sinonimo izan behar dutelako uste tolesgabean datza: *abe bat edo anpor bat legez* dio adibideak, eta hortik nahastea. Orobat, beste milaren artean ABIA sarrerako bigarren adiera «sitio», *eureen abija edo tokija* esalditik oker interpretatua.

<sup>51</sup> H letrari hitzen ordenan balioa ematen zaionez gero *hasi*, *horren...* euskal hitzei buruzko informazioa, Azkuerenean sarrera batean ematen zena, bitan ematen da Retana Hiztegian, ASI eta HASI, HORREN eta ORREN sarreretan hurrenez hurren. Dena dela azken liburukietan ez da *h* kontuan hartzen gehienetan bederen.



Ez dira gramatika kategoriak ematen, noski, baina erdal kidea adizlagun-izenon-doa duen sarrera batean —ik. ERIOSUAR, «Afanosamente, afanoso», adibidez— *eriosuar egundoko arek* bezalako izen erabilerak ager daitezke abisurik gabe; eta ez dira falta «LABALDE: cerca del horno» bezalako sarrerak, nahiz eta eransten den adibidean *labalde* argi eta garbi izena den eta, are larriagoa dena, bigarren adiera Azkueganik erantsian «Lugar en que está el horno» esaten den.

Harriet, Darricarrere eta frantsesezko gainerako iturrietan, jatorrizkoak gaztelaniaz ematen dira beti, batzuetan ongi itzuliak, beste batzuetan ez hainbeste. Nolanahi ere, frantsesaren erabilera dela eta, harrigarriena, beharbada, LEPITXULI sarrerako iruzkina da, non harriduraz eta espantuka bezala salatzen baita Hiribarrenek egin eta Lhandek kopiatu omen zuen huts izugarria, alegia, Larramendiren «torcecuello» «torticolis»-ren bidez itzultzea:<sup>52</sup> nik neuk ere badakit *torticolis* dela frantsesez, *torcol* haren sinonimoarekin batera, espainolezko *torcecuellos* izeneko txoriaren kidea.

Azkueren zenbait iratxo eta interpretazio oker saihesten dira —*aillekitu* eta *azkoraien*, adibidez, hitzaurrean bertan— baina beste asko sartzen dira; esaterako, milaren artean, *hestekotan* testu hitzetik HESI «Cerrar» sarrera eratzten da, eta hamar leerro beherago *hesten* batetik HESITU «Acotar, cerrar», biak HETSI «Cerrar» sarreran sartu beharrene; eta orobat, *berantzeko*-tik BERANTU ateratzen da, BERANDU-ren orde; edo LIKINDU sarrera bat sortzen da ezerezetik, hots, Iturriagaren *bigundu* batetik; edo, agian marka guztiak hausten ditutena, BATELEZ IBILI «Andar una muchacha formal, como una señora» *andra batelez ibiltzen da bera* esalditik aterea.

Esanahiaren interpretazio okerrak ere nonahi dira. Gorago aipatu ditugunez bestalde, *Herria* aldizkariako adibide bateko *zirga-bidea*, «camino de sirga» dena, jakina, «camino de trigo»-tzat interpretatzen da, eta ZIRI sarreran, *Herria*-ko beste adibide bateko *elektrika ziri*, «poste eléctrico» dena dudarik gabe, «alambre»-tzat hartzen da. Horrelako interpretatze hutsak ez dira gutxi, eta, okerrago dena, askotan ez dira detektaerrezak: adibidez, ASMAKARI sarreran, Iztuetaren *Kondaira*-ko aipu baten interpretazio okerretik —*Etzitzaiozkan baliatu bere ames galgarriak. Asmakari oek ondo ezin moldatuz [...]*— ateratzen den «Inventor, soñador»: arretaz berrirakurri behar da aipua, hor, beste agerraldietan bezala, «invento» dugula ikusteko.

Nabaria da zenbait sarreratan erdal itzulpenaren mendekotasuna. Adibidez ABENTAU-n ez da zuzentzen Azkueren «Empezar a», non *a* hori, ez *Euria abentau da* euskal esaldiak, baizik eta «empieza a llover» haren itzulpenak eragina baita.

Atal honetan edo aurrekoan aipatu ditugun akats eta alde txarrak ez dira hain hiztegi zabal batean nahitaez aurkitu behar diren hutsak, baizik eta joera eta jokaera orokorren erakusgarriak. *Orotariko Euskal Hiztegia*-n ari garenon eskarmentuen arabera, ez dago ia sarrera apur bat korapilotsurik akatsen bat ez duenik.<sup>53</sup>

Bukatzeko, Retana Hiztegiak Azkuerenari eransten dion bibliografia, Azkuereana ez bezala, ezin erabilizkoa da, izenburuen arabera ordenatua baita, eta ez laburduren

<sup>52</sup> «Hiribarren en su Dic. Ms., citado por Lhande, tradujo el «torcecuello» de Larramendi por «torticolis!».

<sup>53</sup> Gauza bitxiak ere ez dira eskas: ADIUR sarreran bada «me parece» bat irakurleak ezagutzen ez duen erredaktorearen usteari dagokiona.

arabera. Hots, hiztegiko sarrera batean *Ibañetan* laburdura aurkitzen dugunean, bibliografia osoa igaro behar dugu, azken hirugarren erreferentzian, «ZIBERO. *Uskaldunak Ibañetan. Trajeria hirur phartetan*. Bayonan. Autor: Clement d'Andurain»-en, *Ibañetan* laburdura aurkitu arte.

*Retana hiztegiaren irakurlea*. Ez da erraz hiztegi honen hartzailearen zernolakoak zehazten. Metahizkuntza —hitzaurre, eskaintza, argibide eta gainerako guztien hizkuntza— salbuespenik gabe gaztelania da, eta gorago esan dudanez, gaztelaniara itzultzen dira orobat frantses jatorrizko aipuak. Bestalde, euskalariei —eta zer esanik ez euskal idazleei— ez zaie bidea errazten aldaeren oihan tapitu horretan.

Begien bistakoa da Retana hiztegiaren ekarpen handiena —handiena eta benetan handia—, tradizioetik biltzen diren milaka eta milaka aipuetan datzala, batez ere *Fedearen Propagacioneco urtecaria*-tik eta Iparraldeko beste zenbait iturri eskuragaitzetatik bildu diren gai ugari, garrantzitsu eta aberatsetan. Baina ikusi dugunez, erdal ordainek, askotan, testu horiek zuzen interpretatzen baino areago, irakurlea desbideratzen laguntzen dute.

## Aipuak

- Gelpí, C., 1997, *Mesures d'avaluació lexicogràfica de diccionaris bilingües*. Doktore tesi argitaragabea.
- Landheer, R., 1983, «Ambiguïté et dictionnaire bilingue» in *Le dictionnaire. Actes du Colloque Franco-Néerlandais. 28-29 avril 1981*. Lille.
- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire Basque-Français*. Paris.
- Mitxelena, K., 1974, «De lexicografia vasca (A propósito de *Axular-en Hiztegia* del P. Luis Villasante)», *FLV*6, 103-22.
- Sarasola, I., 2002, «Euskal hiztegi gintzaren historiarako oharra: Añibarro, Izueta eta Aizkibelen hiztegiez, eta Azkueren hiztegi gintzaz». In X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*. ASJU-ren Gehigarriak 45, EHU/UPV: Bilbo.

# PARA LA HISTORIA DEL SUSTANTIVO VERBAL EN VASCO

Blanca Urgell  
(JUMI, UPV/EHU)

## 1. Introducción<sup>1</sup>

No se me ocurre mejor modo de manifestar lo mucho que admiro el rigor y el ingenio con que se aplicó el profesor Trask al estudio del euskera, y lo mucho que hemos perdido con su temprana falta, que tomar como punto de partida un trabajo suyo, uno de los más sobresalientes: “On the History of the Non-Finite Verb Forms of the Basque Verb” (Trask 1995).

En ese trabajo, como es sabido, el prof. Trask reúne y completa una minuciosa labor de reconstrucción de las formas no finitas del verbo vasco, tarea en la que había estado interesado desde el principio (Trask 1981 y 1990).

No voy a extenderme en elogios, porque creo que todos pensamos que esta parte de la gramática histórica dio un vuelco al paso del prof. Trask: nada tan sistemático y sugerente había hasta entonces, y sin duda costará encontrar explicaciones mejores —seguramente no las haya— para varios de los temas que ha dejado explicados.

Sin embargo, cualquier filólogo vasco de formación preferentemente histórica y/o dialectológica no habrá dejado de observar que la descripción que precede a la explicación en el caso de lo que Trask, con otros muchos, llama el “gerundio” (1995: § 4), si bien no obstaculiza la brillante argumentación posterior, es bastante deficiente. La culpa, con todo, deberíamos asumirla nosotros: la bibliografía que cita el prof. Trask es antigua (Azkue 1923-25; Gavel & Lacombe 1937) y no refleja, no diré *todo* lo que se puede decir, sino ni siquiera lo que cualquiera de nosotros sabe o ha oído sobre ello: lo que podríamos llamar “cultura general” sobre el tema.

Las cosas no han mejorado desde 1995: en la monumental *A grammar of Basque*, el prof. Hualde (2003: 200-201) se limita a presentar la distribución de las formas en vasco estándar de lo que llama, también con otros, el “participio imperfectivo”;<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Este trabajo ha sido realizado dentro del proyecto BFF2002-03132 del MEC. Agradezco a R. Gómez, J. A. Lakarra y K. Zuazo sus indicaciones, que me han ayudado a subsanar algunos de los errores más graves del primer texto.

<sup>2</sup> Distingue entre “participio imperfectivo” (sufijos *-tzen / -ten*) y “nombre verbal” (*-tze / -te*), supongo que basándose en el diferente grado de gramaticalización que presentan. Sin embargo, esto no afecta a la forma del sufijo, salvo circunstancialmente: formas fosilizadas en *-te* como sustantivos plenos en toda la tradición (§ 1.2.4) y algunos ejemplos a explicar en Leizarraga (Urgell 2006). Por lo tanto, —afortunadamente, supongo— podemos dejar de lado el debate sobre la conveniencia o utilidad de hacer esa distinción.

tan sólo comenta que la distribución es diferente en algunas variedades occidentales, y remite a Hualde, Elordieta & Elordieta (1994) para la de Lekeitio. No cabe sino concluir que el conocimiento sobre la historia y la distribución dialectal de las formas del sustantivo verbal en euskera pertenece en muy gran medida a la tradición oral, lo cual no beneficia en absoluto su estudio, en ninguno de los sentidos de la palabra.

Así pues, en este trabajo pretendo, por una parte, establecer el estado de la cuestión, actualizando por escrito nuestro conocimiento acerca de este tema; y, por otra, presentar las conclusiones del estudio que he realizado tomando como base un amplio corpus de textos antiguos (Urgell 2006), estudio con el que pretendía aportar datos concretos —con bastante frecuencia pasados por alto o malinterpretados por falta de antecedentes, cuando no totalmente desconocidos— para la historia y la distribución dialectal de los alomorfos de lo que llamaremos —traduciendo su denominación habitual en euskera— sustantivo verbal (en lo que sigue SV).

El corpus fue pensado con el objetivo de describir la variación dialectal y la distribución contextual de los distintos alomorfos del SV en euskera arcaico (h. 1600)<sup>3</sup> y, al menos en líneas generales, su ulterior evolución en euskera antiguo, y teniendo en mente como límite temporal la constitución de los dialectos literarios.

No he estudiado el uso del SV, aunque también merecería la pena. Asimismo, dejo para otra ocasión la presentación y el comentario de las notas sobre el SV que he encontrado en la historia de la gramática vasca.

Tampoco voy a discutir cuestiones prehistóricas, si bien puede que se me escape alguna cosilla aquí o allá, que espero sabrán perdonar los expertos en lo que tenga de atrevimiento, seguramente no demasiado. He intentado que el bosque de los datos históricos no impida ver el sendero por el que ha transcurrido la historia, si bien para ello más de una vez he tenido que trazar haces de líneas que nacen en la prehistoria. Creo sinceramente que sin ellas no hubiera podido ordenar, y por tanto entender y dar sentido a los datos.

Los resultados del estudio tienen implicaciones no sólo para la historia del SV, sino también para la historia del verbo y para la dialectología del vasco arcaico.

### 1.1. Un par de cosas sobre el participio

Para entender correctamente lo que sigue hay que precisar que los alomorfos del SV se suelen poder explicar en relación a la clase de participio al que corresponden, o, como dice Hualde (2003: 196), el participio es —precisemos que al menos en euskera histórico— la forma básica del verbo, a partir de la cual pueden derivarse todas las otras formas.<sup>4</sup>

El part. vasco es un sistema complejo en el que conviven formas de distinta antigüedad. En principio, hablaremos del part. como compuesto de un radical (o base

<sup>3</sup> Para la periodización de la historia de la lengua vasca me remito siempre al trabajo fundamental de Lakarra (1997: 511-17).

<sup>4</sup> Veo que mi explicación no difiere demasiado de la de Hualde (2003). El lector avisado observará las diferencias de detalle —referidas sobre todo a consideraciones históricas—. Su acertada exposición del participio hace aún más patente la penuria en la que se encuentra el tema del SV.

verbal) más un sufijo. El radical de los verbos más antiguos se puede dividir a su vez en prefijo \**e-* más raíz verbal: *e-torr-i*, *i-bil-i*, *j-aits-i*, \*(*e*)-*izan*, *e-gon...*<sup>5</sup>

El sufijo participial es *-i* en los verbos más antiguos (*etorr-i*, *ibil-i*, *jaits-i...*), de los cuales algunos —los antiguos temas en *-n* (Trask 1990)— parece que lo han perdido (*izan*, *egon...*) por razones fonéticas, al menos en origen.

El único sufijo productivo en época histórica es *-tu* (*-du* tras *n* y *l*: *agin-du*, *bil-du...*),<sup>6</sup> procedente sin duda de la marca participial latina, y que aparece en todos los demás verbos (*apurtu*, *barkatu*, *segitu...*), incluidas algunas raíces CVC patrimoniales o al menos muy antiguas (*hartu*, *sortu*, *lortu*, *heldu*, *bildu*, *piztu...*).

Los préstamos romances hacen *-adu* (> *-au*) e *-idu* en la zona occidental del país, con sonorización intervocálica romance, mientras en el resto de los dialectos se restituyen analógicamente *-atu* e *-itu*.

Por otra parte, *-tu* viene sustituyendo desde época prehistórica el antiguo *-i*, de lo que nos queda constancia por la existencia de pleonasmos (*har-i-tu*, *berez-i-tu...*) y variantes (*berezi* / *bereztu*, *jarrai* / *jarraitu...*).

Hay algunas excepciones a los tres grupos principales (tipos *ibili*, *izan* y *hartu*), casi todas ellas de tema vocálico:

- Verbos en *-ki* o *-gi* que, por frecuencia y también por algunas peculiaridades, parecen estar dotados de algún tipo de sufijo (*edeki*, *eduki*, *idoki*, *ireki*, *ihardu*, *jaiki*, *jarraiki...*; cuando hay constancia, las variantes occidentales antiguas son en *-gi*: *edegi*, *edugi...*).
- Verbos de tema en *-o* (*ero*, *igaro*, *igo*, *jaio*, *jaso*, *jazo...*), que alternan en ocasiones con formas en *-an* (*igan*, *iragan*, *jasan...*) y pertenecen, de alguna oscura manera, al grupo de los verbos antiguos.
- Verbos de tema vocálico sin sufijo de part., que parecen ser mayormente antiguos adjetivos (*ase*, *erre*, *bete*, *busti...*).
- Verbos formados a partir del caso adlativo sin sufijo de part. (*atera* es el único lexicalizado de forma más o menos gral.).<sup>7</sup>
- Verbos en tema consonántico sin sufijo, grupo al que sólo pertenece un verbo (*hil*), tal vez también antiguo adjetivo.<sup>8</sup>
- Hualde (2003: 198) nos recuerda que entre las excepciones hay también unos pocos préstamos (*bota*, *gorde*) sin marca de part.

<sup>5</sup> Prefijo de función desconocida; Trask (1995) piensa en un antiguo SV. Ha evolucionado de forma diversa según los sonidos posteriores (FHV §§ 2.5 y 5.8). Algunos de estos verbos en \**e-* son de formación más compleja (véase Lakarra 2005), pero este tema nos queda un poco lejos.

<sup>6</sup> Pero no tras *r* (*hartu*, *sortu*, *agertu...*). Dado que es un cambio regular (salvo en S y R), y que no afecta al SV, ha de entenderse a partir de ahora que con la mención a “part. en *-tu*” hacemos también referencia a los part. en *-du*.

<sup>7</sup> La construcción de ‘adlativo + verbo auxiliar conjugado’ sin verbo de movimiento está bien documentada en euskera arcaico: *Eliçara içanian* ‘cuando vas a la iglesia’ (Echepare I, 33), *Lasturrera bear dozu* ‘debes ir a Lastur’ (TAV § 3.1.5), *Gora ez ebanac* ‘Quién no alzó’ (RS 343), etc.

<sup>8</sup> Así opinaba Mitxelena (1977b: 318).

## 1.2. Descripción general del SV

1.2.1. No hay en euskera histórico ninguna zona en la que el SV sea patrimonio de un sólo sufijo. El polimorfismo es un indicio claro, entre otros, de creación tardía. En un extremo encontramos la tendencia de los dialectos centrales a la forma única, con un sufijo *-tze* que va adquiriendo históricamente más y más espacio; en el otro extremo, tenemos la coexistencia de *todas* las formas posibles: es el caso del dialecto alavés, bien documentado en el s. XVI, y ya prácticamente extinto.

1.2.2. En un extenso territorio que abarca la zona central y oriental del País Vasco, encontramos tan sólo dos sufijos, *-te* y *-tze*. Aunque ambos podrían ser calificados de “euskera común”, lo cierto es que están inmersos en un evidente proceso de sustitución de *-te* por *-tze*.

1.2.3. No hay ninguna duda de que *-te* es recesivo en euskera histórico. Cuando Mitxelena (1964: 53-54) explica el nombre de la pecha *ozterate* del Fuero General de Navarra (s. XIV) como SV, está asumiendo que *-te* está hoy en *fase sparita*, ya que no es fácil encontrar *aterate*, por poner el ejemplo más fácil, ni siquiera en vizcaíno.<sup>9</sup> En efecto, podemos afirmar —con Zuazo (1998b: 199)— que *-te* está hoy fosilizado en ciertos contextos (contextos que se han ido reduciendo históricamente, además) y podemos añadir que esta fosilización es antigua, dado que no hay constancia en época histórica de que el sufijo sea productivo.<sup>10</sup>

Esto cuadra bien con lo que sabemos sobre su distribución dialectal, ya que se reduce en los dialectos más innovadores a los verbos de tema en *-n* (*egin* → *egite*, *esan* → *esate*, *eman* → *emate*...) y, en un segundo nivel algo más conservador (en el que se ha situado el euskara estándar, dicho sea de paso), a los verbos de tema en sibilante, cualquiera que sea su marca de part. (*hasi* → *haste*, *iritsi* → *iriste*, *hazi* → *hazte*, *egotzi* → *egozte*... pero también *aberastu* → *aberaste*, *puztu* → *puzte*...), mientras que se mantiene en mayor variedad de contextos en los dialectos más arcaizantes, esto es, en los dos extremos del país: por ejemplo, tras lateral (V y S *ebilten* o *ibiltzen*; cf. tbn. R *ebiltan* (cf. § 2.3.10), vs. gral. *e-* o *ibiltzen*).

La frontera occidental de este arcaísmo hoy incluye Vizcaya (salvo parte de Lea-Artibai), el Valle de Léniz y Aramayona (K. Zuazo, c.p.). La oriental la encontramos en Camino (2004: 459; la trad. es mía):

...los verbos que toman *-i* para expresar el aspecto hacen *-ten* en las zonas septentrional y oriental de la Baja Navarra; en la zona sudoccidental aparece el más moderno *-tzen* siempre en los datos de Bidarraí, Aldude y Baigorri. En Amikuze (Mixe) aparecen los dos, *-ten* & *-tzen*, como nos muestran los ejemplos de Garruze: *ezarten*, *erorten* / *ezartzen*, *ibiltzen*, *ekartzen*. En Oztibarre y Garazi hay sobre todo *-tzen*, pero también hay ejemplos de *-ten*; hay que volver hacia el noroeste para reencontrar *-ten*: en la parte de Arberoa-Iholdi tenemos *ebilten* en Heleta,

<sup>9</sup> No hay tal en los tesauros de Sarasola (1980) y Lakarra (1984), aunque sí se documenta bien en esas fechas *ateratze* en otros dialectos (cf. *atratze* en Beriain, 1621; Echepare tiene ya *goratze*). El primer ejemplo que conozco de *aterate* (ap. DVG, s.v.) es de Mogel.

<sup>10</sup> Me refiero, claro está, al sufijo empleado a la antigua, y no al moderno empleo tras participio (lo que denominaremos *-tute*; v. § 2.7.2), muy vivo en hablas occidentales. También parece moderno su uso reforzado en Landucci (§ 2.1.8).

pero al lado de formas como *ezartzen*. Al Norte, hay que acercarse a la zona de Aturrialde en Lapurdi para encontrar *-ten* en vigor: *ekarten*, *iilten* ‘ibiltzen’, *jalten* ‘jalitzen’, *eorten* (Beskoitze).

1.2.4. Además, se podrían incluir varias formas lexicalizadas de un antiguo *-te* más general, de las cuales la más conocida y clara es *kalte* (1571 ap. *EH*; cf. *galte* “pérdida” en Landucci, 1562; cf. *FHV* 242 y 361)<sup>11</sup> —del mismo tipo será seguramente *aginte* (*Cantar de Bretaña*, a. 1590)— pero que incluiría quizás alguna forma más opaca, como *uste*, *bete*, *aste* o *urte*.<sup>12</sup>

1.2.5. Otra evidencia de la antigüedad de *-te* para el SV nos la proporciona lo que denominaremos aquí *-ite*, forma que en origen no sería (asumiendo Trask 1990) sino nuevamente *-te*, y sólo *-te* (*emaite* < \**emani-te*). Está sin estudiar la historia de su retroceso. Es más, diría que por lo general se desconoce su pertenencia al vasco común. Es bien conocida, en cambio, su pervivencia en el euskera septentrional: Zuazo (1998b: 199) señala como excepción el sudoeste de Lapurdi.

1.2.6. En relación al origen de *-te* y *-tze*, hemos de coincidir con Trask (1995: 221) en que es fonológicamente imposible pensar en un origen común (véanse allí mismo las débiles propuestas de Schuchardt y Azkue) y que, por lo tanto, debemos hablar de dos sufijos distintos.<sup>13</sup> Por otra parte, ya Schuchardt (1923: § 16) propuso relacionar ambos sufijos con los que, unidos por lo general a una base nominal, suelen dar lo que él caracterizó como “colectivo”. Esta propuesta ha sido bien acogida en lo sustancial:

- *-tze* ha sido puesto, con alguna duda, en relación con la pareja de sufijos occid. *-tza* / or. *-tze* (de *bizitza* vs. *bizitze*, etc.) por Mitxelena (*FHV* 111), quien a su vez recordó —con Menéndez Pidal— el *-ça(h)a* / *-za(h)a* de la toponimia sobre todo alavesa de los siglos XI al XIII.<sup>14</sup>
- *-te* se ha identificado, por su parte, con el sufijo *-te* de *eurite*, *gosete*, *legorte*... que expresaría ‘duración’ (Trask 1995: 221) o, más llanamente quizás, ‘tiempo de’.<sup>15</sup>

<sup>11</sup> La hipótesis de Mitxelena (loc. cit.) es que *kalte* pertenece a un grupo de palabras en el que el ensoberdecimiento de la inicial del segundo miembro ha provocado el de la inicial del primero; por lo que partiría (con dudas) de \**galdu-te*. Me cuesta aceptar una hipótesis basada en un uso tan temprano (y septentrional) del part. en *-tu* como base del sufijo *-te* (véase § 2.7.2). Además, cf. *ibilte*, etc. en los dialectos marginales, lo que sugiere que no se produjo en estos casos la habitual sonorización de la oclusiva tras lateral, debido seguramente al efecto de la analogía.

<sup>12</sup> Mitxelena (*FHV* 501), ya señaló lo siguiente: “Es curioso que *-te* sea terminación tan frecuente en nombres que tienen que ver con la cuenta del tiempo: *aste* ‘semana’, *igande* ‘domingo’ (ronc., sul. *igante*), explicado a veces como nombre verbal, *mende* ‘siglo’, etc.) (ronc. sul. *mente*, con oclusiva no aspirada en suletino [...]), *uri(h)e* ‘año’”.

<sup>13</sup> También Lafon (1944: II, 29-30) rechazó la propuesta de Schuchardt en lo que se refiere al origen común. Cf., así mismo, la declaración explícita de Mitxelena (*FHV* § 18.2).

<sup>14</sup> Para más datos sobre este tipo de formas en A y hablas cercanas, véase Zuazo (1989: 24-25).

<sup>15</sup> Es sumamente interesante —pero no acierto a ver dónde nos lleva— recordar las palabras de Mitxelena (1955: § 553): “Aunque este suf. existe en la lengua, no es ni mucho menos segura su presencia en nombres de lugar o apellidos”, proponiendo como candidatos posibles *Belaunde* y *Epelde*, y secundariamente *Urteaga* (de *urte*). Obsérvese que en estos nombres la oclusiva inicial se ha sonorizado tras *n* y *l*, a diferencia de lo que ocurre con los SV, empezando por *kalte*, en los que la analogía ha frustrado la sonorización.

1.2.7. Frente a la duplicidad centro-oriental, nos encontramos en el euskera occidental (V y A) con un abigarrado conjunto de formas que podemos resumir —simplificando mucho— en cuatro: *-(k)eta*, *-te*, *-tze* y *-tzaitte*.

1.2.8. Trask (1995: 220) habla de *-keta*, pero sería más exacto empezar por *-eta*, forma mucho más extendida —abarcaría hoy casi todo el vizcaíno,<sup>16</sup> además del alavés—, y de la que *-keta* es sin duda variante. Parece asociarse preferentemente a préstamos de época romance (los part. en *-a(d)u* e *-idu* característicos del euskera occidental).

Hay consenso, creo, en considerar que se trata en su origen del mismo *-eta* de la declinación, que se ha especializado, sobre todo en inesivo, de muchas maneras a lo largo de Euskal Herria: cf. por ejemplo el conocido *egurketa* (GN, Bazt, L, BN, S), *egurreta* (V, G-azp) “busca de leña; trabajo, operación de hacer y transportar leña” (sust. declinable, sobre todo en inesivo); *egurketa* (Bazt) “montón de leña” y *egurketa* (no declinable) “en busca de leña” (ap. DGV, s.v. *egurketa*).

1.2.9. *-keta* parece una disociación de las dos variantes de un mismo sufijo (cf. § 2.4.1), que se ha gramaticalizado en el valle de Léniz y zonas colindantes. El testimonio de Landucci —y también el recientemente conocido de Lazarraga— nos invita a pensar en un territorio mucho más amplio para la época arcaica.

1.2.10. Ya hemos hablado de la mejor pervivencia de *-te* en zonas marginales y, en concreto, en V. La posición de *-tze* en esta zona es ambigua, tal vez debida a la ideologización derivada del hipervizcaíno (cf. Lakarra 1986). Probablemente no sea sino otro rasgo más que pertenece al acervo que comparte el vizcaíno con los otros dialectos, que ha ido en retroceso en la medida en que el V se ha ido apartando históricamente de los otros. Aparece en principio —o al menos es la impresión que yo tengo— asociado a los verbos tipo CVC-*tu*, en los cuales compite con *-tute*, pero también se encuentra —cuando menos en V central y oriental— con participios de raíz patrimonial de más sílabas y con préstamos modernos (v. Barrutia 2001: 232-33).

1.2.11. *-tzaitte* es un completo arcaísmo, conocido en principio por los textos de lo que solemos denominar “vizcaíno antiguo”, pero que se encuentra también en los textos alaveses arcaicos.

1.2.12. La pérdida de la oposición entre base verbal y participio ha propiciado la aparición de formas del SV basadas en el participio: son las cuatro formas que vamos a denominar aquí *-ite*<sub>2</sub>, *-tute*, *-itze*, *-tutze* por mor de la comodidad, claras innovaciones, cuyo estudio nos podría aportar tal vez datos para la historia de la pérdida de la oposición.

1.2.13. Dos consideraciones generales antes de acabar esta exposición preliminar, una sobre la procedencia en general de los sufijos empleados en el SV y otra sobre su cronología.

<sup>16</sup> Barrutia (2001: 230 y 234) detalla como excepciones los pueblos que tienen *-a* en vez de *-au* en el part. (Bermeo, Mundaka, Ondarroa...), lugares en los que el gerundio es *-ten* (*allegaten*, *gertaten*...), además de los pueblos guipuzcoanos de Bergara, Eibar y Anzuola. Hay una excepción importante y conocida en la literatura: en la obra de Barrutia (nacido en Aramaiona en 1682 y notario en Mondragón desde 1711) no hay ni un solo ejemplo de *-eta* (ni *-keta*!), mientras que *-tze* es la forma principal (*sentitzen*, *gelditzea*, *edirotzea*, *aditzea*, *urtetzen*, *ataratzera*...; cf. Lakarra 1982).



1) Creo que no hay explicación mejor para la procedencia general de los sufijos del SV que la esbozada por Trask:

All three of these noun-forming suffixes [-*te*, -(*k*)*eta* y -*tze*] variously denoting ‘abundance’, ‘duration’, or ‘activity’, were regularly added to nouns, and came to be added to verbal radicals, once again reinforcing the notion that the radical is in origin a verbal noun. At first, the resulting derivatives were just ordinary nouns, with the same properties as other nouns, entirely lacking the verbal characteristics of the modern gerund. That is, they were, in the conventional terminology of traditional grammar, *verbal nouns* rather than *gerunds*. This early stage is still well attested for all three suffixes (Trask 1995: 222).

2) Asumiré con Trask (1995 y 1997) que el SV, tal y como lo conocemos hoy y se describe en este trabajo, es un hecho moderno. Precisemos que probablemente se trata de una innovación compartida de época medieval, muy relacionada sin duda con la creación de la conjugación perifrástica moderna y con el afianzamiento de las nuevas formas de expresar el aspecto verbal.

#### 1.4. Descripción general del corpus

La muestra procede de las siguientes fuentes:

- Obras de referencia: Arzamendi 1985, Orpustan 1999, *TAV*, *ConTAV*, Sarasola 1980.
- Textos: Echepare (BN, 1545), Landucci (A, 1562), Lazarraga (A, c. 1564), Leizarraga (BN-or, 1571), Betolaza (A, 1596), *Refranes y Sentencias* (V, 1596), Beriain (ANM, 1621), Etcheberri de Ziburu (L, 1627), Axular (L, 1643), Micoleta (V, 1653), Capanaga (V, 1656), Oihenart (S, 1657), *Les prières de Prone* (S, 1676), Belapeyre (S, 1696), Ochoa de Arin (G, 1713), Larramendi (G, 1728-1745), Francisco de Elizalde (ANM, 1735).

## 2. Sufijo a sufijo

En lo que sigue se encontrará lo que el corpus examinado nos indica —y también lo que nos sugiere— sobre la forma de cada sufijo, su base derivativa, extensión y cronología.

### 2.1. -te

2.1.1. Primera documentación absoluta del SV (*ozterate*, s. XIV),<sup>17</sup> y también la forma mejor documentada antes de 1545.

<sup>17</sup> Orpustan (1999: 218-19) nos da la fecha de 1237. Al parecer, usa una edición del FGN (Pamplona, 1964), en la que se dataría el texto entre 1237-1240 (v. *ib.* 12-13). No conozco los detalles, por lo que prefiero seguir de momento el criterio del *DGV*, bastante más conservador.

2.1.2. De comparar los testimonios en euskera arcaico con el de las áreas marginales se puede establecer que *-te* se usaba con verbos antiguos de estructura participial *\*e-raíz-i*, así como también con temas en vocal. Esto se concreta, según el esquema que hemos dado antes para el part., en cinco tipos de bases: (i) temas en *-n* sin marca de part. (*edate*, 1533); (ii) temas en sonante + *-i* (*irakurte*, a. 1425); temas en sibilante + *-i* (*ekuste*, 1545); (iv) temas en vocal sin marca de part. (*ozterate*, s. XIV); (v) part. en *-gi/-ki* (tal vez *eraizete*, s. XIV; *jalgite*, 1545).

Debemos subrayar que no hay ningún testimonio anterior a 1545 en el que *-te* sea empleado con préstamos y/o con bases verbales de part. *-tu*.

2.1.3. Parece estar en retroceso desde los primeros textos, compitiendo con varias formas, pero fundamentalmente con *-tze* en la zona central y oriental, y con *-eta* en la zona occidental, y no estará de más recordar que ambas se documentan primera, principal y precisamente en préstamos (v. §§ 2.2.8 y 2.3.2).

2.1.4. Como hemos sugerido más arriba (§ 1.2.4), el fósil más claro de su antigua actividad sería *kalte*, de *galdu* (o tal vez todavía de *\*gali?*), forma que de alguna manera se habría apartado lo suficiente de su paradigma, como para sufrir ensordecimiento de inicial por influjo de la oclusiva de la sílaba siguiente. Esto debió de suceder en época prehistórica (*kalte*, 1571).<sup>18</sup>

2.1.5. El área más innovadora formaría un triángulo con vértices en el ANM (Beriain, 1621), el BN de Garazi (Echepare, 1545) y el L de Donibane y Sara (Etcheberri, 1627; Axular, 1643). No sabemos cuándo comienza el proceso, pero podemos establecer fechas para su conclusión: en los 100 años que median entre 1545 y 1645, en la zona que cubre nuestro triángulo el uso de *-te* queda restringido a las dos bases que reproduce la norma estándar actual: (i) temas en *-n* sin marca de part.; (ii) temas en sibilante.<sup>19</sup>

Sin embargo, podemos reconstruir verosímilmente una época anterior en que *-te* era mucho más fuerte —similar al de otros dialectos más conservadores— en esta misma área, gracias a testimonios como *irakurte* (ANM?, a. 1425), *ezarte* (ANM, 1609), *ezarte*, *igorte* y *jalgite* (Echepare, 1545) o bien el *itzurte* aislado en Axular (*Gero* 65-5) que, por cierto, ha sido machacado por las ediciones modernas. Parece claro que es posible (aunque no seguro, claro está), no sólo por su origen navarro, sino también porque a comienzos del XVII seguimos encontrando formas como *egorten* (c. 1626; *TAV* § 3.2.8) en otros textos labortanos.

2.1.6. Por contra, el área más arcaica dibujaría la zona que se suele llamar “oriente lingüístico”, empezando en Briscous (Leizarraga, 1571) y llegando hasta Zuberoa (Oihenart, 1657; *Pronus*, 1676; Belapeyre, 1696).<sup>20</sup> Hemos visto antes, con Camino, que apenas nada ha cambiado desde entonces hasta hoy en este sentido.

<sup>18</sup> Además de la temprana documentación, recuérdese que es forma general, salvo en suletino y alavés, donde tenemos (aún?) *galte* (Landucci y Lazarraga, por un lado, y Egiategi, por otro).

<sup>19</sup> En principio, temas en sibilante + *-i*, pero pronto (es ya regular en Etcheberri y Axular) también en part. con *-tu* (§ 2.2.10).

<sup>20</sup> Asumo el riesgo de identificar la lengua de Leizarraga con su lugar de nacimiento, pese a saber que discrepo así de la opinión de sabios vascólogos, entre ellos Mitxelena. Sin embargo, el uso arcaico de *-te* se mantiene hoy en el Aturrialde (recuérdense los datos de Camino en § 1.2.3). No es el único dato que se podría explicar de esta manera (cf. Urgell 2007b).

2.1.7. Entre las dos zonas descritas habría que trazar una intersección: la que corresponde a dos innovaciones que se encuentran sólo en la zona oriental (añádase en este caso Echepare a los autores citados): (i) desarrollo de glide ante sibilante + *-te* (tipo *egoizte*, de *egotzi*), tal vez explicable por palatalización y despalatalización (*FHV* § 8.4); (ii) uso de tema en sibilante + *-tze* (formas tipo *hatse*, *botze*; v. § 2.2.10).

Los dos fenómenos sugieren un reajuste, no siempre fácil fonéticamente, de los temas en sibilante, que producen inopinadamente formaciones irregulares.

2.1.8. Lo arcaico de los contextos de *-te* establecidos arriba (§ 2.1.2), y refrendados por Leizarraga y los autores suletinos, se ve confirmado en general también por el testimonio de las hablas occidentales, incluso hoy en día.

Sin embargo, hay una diferencia interesante entre las dos áreas laterales: los casos que podemos denominar “irregulares” (verbos sin marca de part. en general) hacen en *-tze* su SV en la zona oriental (*hiltze*, *bethatze*, *ithotze...*), mientras que lo hacen en *-te* en la occidental (*ilte*, *betete*, *itote...*).<sup>21</sup>

Otra diferencia es que los textos occidentales de nuestro corpus presentan un panorama complejo que voy a intentar describir estableciendo dos zonas distintas:

- 1) Una zona conservadora, que abarcaría todo el V (*RS*, V-occid, 1596; Micolleta, V-occid, 1653; Capanaga, V-centr, 1656) y cuando menos la zona nororiental de Álava (Lazarraga, c. 1564). Lamentablemente, el breve texto de Betolaza (A-occid, 1596) no aporta datos relevantes a este respecto.
- 2) Una zona innovadora, con epicentro en Vitoria (Landucci, 1562), en la que *-te* ha sido reforzado con contextos que no encontramos en otras áreas, como los temas en sonante de part. *-tu*, en competencia con *-keta* (*biurte* / *biurketa*, *zabalte* / *zabalketa...*), o como los préstamos modernos, en este caso en competencia con *-eta* (*konsentite*, *korrejite* pero *aberiguaita*, *abisaita...*).

2.1.9. Se diría que la zona conservadora de V y A se extendía al este por buena parte de G y ANS. Carezco de confirmación directa sobre el ANS, aunque pueden contrastarse sus interesantes datos para *-ite*<sub>1</sub> (v. § 2.5.5), muy arcaizantes pese a ser bastante tardíos (Elizalde, 1693). En el caso de G, aunque los (escasos) testimonios arcaicos no ayudan en este tema, los del s. XVIII (Ochoa de Arin, 1713; Larramendi, 1728-1745) son aún tan conservadores (temas en sonante + *-i*, part. en *-gi/-ki*), que poco podemos añadir a lo dicho.

## 2.2. *-tze*

2.2.1. Sabemos que *-tze* se ha extendido desplazando a *-te* en la zona central y oriental del País Vasco, pero desconocemos (1) en qué formas se origina y por qué; (2) cuál es la cronología de los hechos; (3) cuál es su etimología; (4) si es euskera común o se trata de una generalización posterior. Sobre los cuatro temas tenemos aquí algo que decir.

<sup>21</sup> Para una explicación, v. § 2.2.4.

2.2.2. La forma *-tze* sería una reducción relativamente rápida —típica de las partículas gramaticales— de una antigua forma *\*(t)zaha*, bien documentada (salvo en lo que respecta a su sibilante) en la toponimia alavesa de la Reja de San Millán (*Hillarrazaha, Hascarzaha...*; 1025). Véase ahora la interesantísima propuesta de Manterola (2006). Nos haga cambiar o no de hipótesis, me parece claro que las formas *-tzaen, -tzeen* y *-tzean* proceden de un hiato que quizá sólo puede ser *aa*. La reducción rápida se habría producido antes en el epicentro del cambio de *-te* a *-tze* como forma regular y productiva del SV: no hay sino *-tze* ya en Echepare, etc. En otras zonas, en concreto en el alavés y lo que pudo ser su zona de influencia, en cambio, el vocalismo se conservó por más tiempo: tenemos *-tzaen* (*artzaen...*) en Lazarraga (c. 1564) y todavía *-tzeen* en Capanaga (Mañaria, 1656) y aun en el goieritar Ochoa de Arin (1713).

2.2.3. Acabamos de ver que en la zona centro-oriental *-tze* se retrata en negativo como innovación que se extiende primero en el triángulo que ya conocemos, es decir, partiendo del ANM (donde está ya muy fuerte en Beriain, 1621) en dirección a Garazi (no tan fuerte en Echepare, 1545) y Lapurdi (fuerte en Etcheberri y Axular, 1627-1643).

2.2.4. Para saber en qué formas se origina, y entender la cronología de su propagación, debemos volver los ojos a la zona centro-occidental, donde su reforzamiento es más tardío o no ha tenido lugar. Las diferencias que presenta el euskera occidental con el oriental en este sentido son bastante interesantes: (i) hay occid. *asite, artute* / centro-or. *(h)asitze, (h)artutze*; y (ii) occid. *ilte, betete* / centro-or. *(h)iltze, betatze - betetze*. Apoyándonos en el testimonio de *ozterate* podemos afirmar, por lo tanto, que el tema en vocal sin marca de part. sólo ha conservado *-te* en la zona occidental —e incluso se ha extendido por analogía a las bases derivativas modernas en part. *-i* o *-tu*—, mientras que la innovación *-V + -tze* es prehistórica (y general) en el euskera centro-oriental.

2.2.5. La frontera de la extensión que podemos denominar “mínima” de *-tze* pasa por G: Ochoa de Arin (1713), aunque aún conserva las bases en sonante para *-te* (*erorte*), tiene *asitze, artutze* y también, claro está, *ateratze, ediroitze* y *erretze*, así como *idukitze* (part. en *-gil-ki*). Ochoa usa *-tze*, además, con todos los part. en *-tu*.

2.2.6. Más al oeste, la primera impresión es que cuanto más antiguo y más occidental es un texto, menos *-tze* hay: no hay *-tze* en Micoleta (V-occid, 1653), sólo un ejemplo en Betolaza (A-occid, 1596) y es raro en la mano A de Landucci (A-centr, 1562).

En cambio, *RS* (V-occid, 1596) en proporción tiene bastantes ejemplos, todos ellos de part. en *-tu* de más de dos sílabas, con tema en vocal (*ikaratze*) y en sonante (*biguntze*), en estos últimos en competencia con *-eta*. Por si hubiere alguna duda sobre el origen dialectal de los refranes que los recogen, señalaré que:

- 1) Los SV en *-tze* son casi la cuarta parte (%22,5) de todas las formas distintas de SV de *RS*, porcentaje que juzgo incompatible con un origen dialectal radicalmente distinto.
- 2) Es cierto que *izpizatze* (370) aparece precisamente en compañía de uno de los *det* de *RS*, pero no es menos cierto que por lo general los SV en *-tze* aparecen en refranes de lengua inequívocamente occidental y, por lo que sabe-

mos, posiblemente no alavesa: *gatx* (352; Land[ucci] *gaitz*, pero Laz[arraga] *gatx*), *gitxi* (260; Land. y Laz. *gutxi*), *-rantz* (456; Land. y Laz. *-rutz*), *daue-nac* (260), *geun* (V-ple-arr-oroz-och ap. Azkue).

2.2.7. También Lazarraga (A-centro-or, c. 1564) tiene bastantes ejemplos de *-tze*, casi siempre en competencia muy reñida con *-eta* en préstamos modernos (ambos aparecen también con otras bases, aunque sólo raramente). Esta misma es, *mutatis mutandi*, la situación de Capanaga (V-centr, 1656): sólo en verbos en los que también (y principalmente) hay *-eta* o (ya estamos en el s. XVII) *-tute*, con vacilaciones entre *-eta* y *-tze*, pero *-eta* es el productivo de los dos.

2.2.8. De todo esto, nuestro primer impulso podría ser concluir que *-tze* surge o se afianza en los préstamos romances, ámbito en el que compete en la zona occidental con *-eta*. Como prueba tendríamos el conocido criterio de la cronología de los textos —la primera forma documentada es también la más antigua—:

- 1) El primer ejemplo conocido de *-tze* es *rebatitzera* en la correspondencia entre los cortesanos navarros Machín de Zalba y Martín de San Martín (AN, 1415).
- 2) Los primeros ejemplos de *-tze* seguro con base del fondo antiguo de la lengua a los dos lados de los Pirineos son casi coetáneos: al Norte de Echepeare (*hartze*, *agertze*, *ezagutze...*), y al Sur *artze* en la promesa de matrimonio de Uterga (ANM, 1547) y en la de Tajonar (ANM, 1556), y *ezkontze*, *artze* y *agintzatze* en la de Tolosa (G, 1557).

2.2.9. Sin embargo, no es nada claro esto si tenemos en cuenta (i) el testimonio de *RS*, tal vez (debido a su procedencia de la tradición oral) el más antiguo de los que barajamos; (ii) que la propia condición de préstamo no es un criterio discriminatorio verosímil, sino que esperaríamos un criterio funcional o formal (J. A. Lakarra, c.p.).

Así pues, hemos de concluir proponiendo que *-tze* debió de surgir asociado a *-tu* en general (*id est*, no sólo en préstamos). Por otra parte, pudiera ser que con la llegada masiva de préstamos, todas ellas del tipo ‘vocal + *-tu*’ (*-atu*, *-itu*, *-utu*), se comenzara a asociar también con facilidad *-tze* a los temas en vocal, incluyendo los que carecen de marca de part., tipos *atera* o *bete* (cf. § 2.1.8).

2.2.10. Otro tema interesante es el de las bases en sibilante y, en concreto, cómo debemos entender el hecho de que los autores labortanos clásicos (Etcheberri, 1627; Axular, 1643), a pesar de pertenecer a la zona más innovadora, hagan el SV de estos verbos siempre en *-te*, sea cual sea la marca de part.

Voy a argumentar que se trata de una conservación (y seguramente también extensión analógica en algunos casos) propiciada por la fonotáctica. Recordemos que la mayor parte de los verbos que integran este grupo son part. en *-i*, que en algunos casos han innovado su marca de part., sea mediante el pleonasma (tipo *berezitu*), sea mediante la sustitución (tipo *bereztu*).

En la zona oriental (Echepeare, Leizarraga, autores suletinos) se produjo una innovación que afectó a gran parte de los verbos de tema en sibilante (con vacilaciones, así y todo, signo de su escasa antigüedad), que pasaron a engrosar el grupo de las bases de *-tze*; pero el resultado presenta un cambio regular en euskera, según el cual dos

sibilantes en contacto producen una africada con el mismo punto de articulación que la primera de ellas: *hatse* → *hasi*, *botze* → *boztu* (FHV § 18.7). Como suele suceder, la acción regular de la fonética provoca irregularidades en la morfología.

Así pues, parece ser que en la zona más innovadora los temas en sibilante se hacen refractarios a hacer su SV en *-tze* (salvo en la zona meridional, donde evitan el problema usando como base el part.; v. § 2.7.3), pese a ser un grupo especialmente abocado a ello por el cambio de *-i* a *-tu* que les ha afectado (al menos en época histórica) muy especialmente, porque fonotácticamente es imposible mantener dos sibilantes (la de la base y la del suf. *-tze*), y de su contacto surge irregularidad en el paradigma. Ya hemos visto que en el caso de las sonantes se ha mantenido férreamente el sonido original (*kalte*). Así pues, es muy posible (doctores tiene la Iglesia...) que Hualde (1991, ap. Trask 1995: 219-20) tenga razón, cuando afirma que el suf. *-te* de los temas en sibilante es más un proceso fonológico que una elección entre formas en competencia.

2.2.11. Por último, son de reseñar las formas de *o* > *a* ante *-tze* encontradas, todas pertenecientes al verbo *jaiio*, sobre todo teniendo en cuenta la diversidad de su procedencia dialectal: *jaiatzea* (*Andramendi*, c. 1590), *jaiatzean* (Betolaza, 1596; Zubia-Lezamis, 1691-1699), *jaiatzen* (*Etcheberri Man I*, 4-7). Podría ser un término *ad quem* para la cronología de la forma *-tze* del SV.

### 2.3. *-eta*

2.3.1. Como hemos dicho arriba (§ 1.2.8), probablemente no es otra cosa que el sufijo *-eta* de la toponimia, el mismo que se postula para el plural de los casos locativos (Mitxelena 1971: 141-46). Esto nos llevaría a proponer —de nuevo siguiendo las intuiciones de Mitxelena— que, puesto que *-eta* no tiene plena sustantividad, sino que lo normal es que sea empleado en casos locales, su entrada en el SV podría estar ligada con la propia constitución del gerundio en inesivo; es decir, que pudiera tratarse, quizás, del sufijo de SV con menor antigüedad.

2.3.2. El criterio de la cronología de los textos abona la creencia de que este sufijo se empleaba —como también se emplea— primera y principalmente con préstamos modernos, préstamos que —al menos en muchas hablas occidentales— suelen presentar final *-a(d)u* o *-idu*. En efecto, hay *prometietan* y *goardaetako* en la Regla de la Tercera Orden de San Francisco (a. 1521).

2.3.3. Sin embargo, los textos de alguna extensión que hemos elegido para nuestro corpus nos describen una situación mucho más abigarrada, y bastante distinta a la imagen de este sufijo que nos sugiere la situación actual.

Para empezar, en RS *-eta* no es sino una de 7 u 8 opciones, y no la más usada; en realidad, está en competencia con *-tze*, pero aún en minoría. Y digo aún, porque los textos vizcaínos parecen contarnos una historia de sustitución de *-tze* por *-eta* en los part. en *-tu* de más de dos sílabas. Lamentablemente, no nos ayuda a determinar si hubo en algún momento separación entre las funciones de ambos sufijos, dado que todos sus ejemplos son préstamos antiguos o raíces patrimoniales.

2.3.4. En efecto, la situación en Micoleta, medio siglo después (o más, si tomamos en consideración la oralidad de los refranes), se corresponde ya casi totalmente

con lo que nuestros prejuicios nos hacían esperar, ya que *-eta* es la forma más empleada, aparece mayormente con part. en *-adu* o *-idu* (*almorzeta*, *kunplieta*...), e incluso se ha extendido a un verbo irregular como *bete* (*beteta*), signo de su vitalidad. Consideremos, con todo, que también aparece —un único ejemplo es mucho en un texto tan escueto— con part. en *-tu* (*laguneta*).

2.3.5. En Capanaga vemos con mayor claridad la evolución en favor de *-eta*, que aparece en todos los contextos posibles: part. en *-adul-idu*, part. en *-tu* en general (tanto *begireta*, *erneta* como *agineta*, *bidaleta*...), part. en vocal (*atereta*...), etc. Este parece ser, pues, uno más de los cambios morfológicos que definen el paso del V arcaico al V antiguo (Lakarra 1997).

2.3.6. Por otra parte, el testimonio de *RS*, tan lejano a la posterior vitalidad de *-eta*, nos invita a pensar tal vez en una zona de irradiación más próxima a Durango (lugar donde aparece el ms. de la Regla) que a Bilbao. Los testimonios alaveses apoyan decididamente esta opción, y nos dan pie para llevar, tal vez, el epicentro del fenómeno a Vitoria. Sería una más de las innovaciones que parecen haber sido impulsadas desde el otrora importante euskera de Álava (Urgell 2007c).

2.3.7. En efecto, Landucci presenta un estado de cosas no muy lejano al de Capanaga, pero —insistamos— anterior en un siglo; y, además, *-eta* ha evolucionado aquí fonéticamente, convertido regularmente en *-ita* tras *a*, con lo que converge con los resultados de *-o(n) > -aite* (*aberiguaitan*, *bilaitea*, *ateraitea*...).

Aquí se concentran, además, muchas de las creaciones analógicas del informante,<sup>22</sup> como *berbaitan* “en hablar”, *esporaitako mutila* “mozo despuelas” o *inkonbenietan dan gauzea* “invonveniente cosa”, señal clara de la vitalidad del sufixo.

2.3.8. No muy distinta es la situación que nos pinta Lazarraga, aunque algo menos favorable al uso de *-eta*, y sin que se haya producido la innovación en *-ita*. Ya hemos visto (§ 2.2.7), además, que con frecuencia, hay *-eta* o *-tze*, indistintamente, en los préstamos modernos (*akordaeta/akordatze*...), signo de que la innovación avanzaba algo más lenta hacia el este. No así, seguramente, hacia el oeste, ya que el testimonio de Betolaza es inequívoco al respecto: *-eta* es el sufixo más importante, si bien no hay ningún cambio fonético en los temas en *-a*.

2.3.9. Si comparamos a Landucci y Lazarraga, prácticamente contemporáneos, entre sí, no podemos sino certificar el carácter aún más innovador del habla recogida por el italiano, lo que —incidentalmente— sigue cuadrando con la hipótesis mitxelieniana de que ese habla no es otra que la de la capital, Vitoria.

2.3.10. Aunque venimos afirmando que la importancia que el suf. *-eta* tiene en el euskera occidental moderno pudiera proceder de una innovación alavesa, lo cierto es que, como otras peculiaridades de las hablas occidentales, el suf. *-eta* es de por sí euskera común.

<sup>22</sup> Hay un número significativo de ejemplos en el diccionario que, casi con toda seguridad, no pertenecen al léxico del informante, sino que parecen más bien creaciones espontáneas, automáticas y perfectamente regulares de un hablante —digamos— desinhibido. Para más detalles, Urgell (2007a).

En primer lugar, como sugirió Gómez a Trask (1995: 220; cf. Gómez 1991 y antes Lakarra 1986) en R no sólo hay *-ta*, sino también *-eta*, lo que hace pensar en una generalización de la forma simplificada *-ta* < *-eta*, que pudo suplantar en este dialecto también a *-te*, tan similar fonéticamente.

Por otro lado, los textos nos ayudan a comprender mejor que el intento que triunfó en la zona occidental fue posible en todo el País Vasco, si bien la reafirmación de *-tze* como prefijo regular del SV en la zona central y oriental frustró aquí las opciones de *-eta*.

Los ejemplos, además, abonan la intuición de Mitxelena acerca de la cualidad locativa del sufijo, porque todos son de *-etan*, en contextos donde sustantivos como *ametsetan* o *doloretan* también son posibles. Hay un par de ejemplos en Echepare (*pensetan* y *dostetan*), uno en los pasquines tolosarras de 1619 (*paseaetan*) y otro cuando menos ambiguo en la poesía de Joan de Elizalde premiada en Pamplona en 1609 (*deietan*). No estará de más recordar aquí la lexicalización de *dostetan* o *jostetan* en los dialectos centrales (cf. DGV, s.v. *josteta*).

## 2.4. *-keta*

2.4.1. No podemos sino coincidir con Mitxelena (1971: 145) cuando afirma que "...sería pecar innecesariamente contra la sencillez" atribuir a *-eta* y *-keta* distinto origen. Otro tema, que él tampoco dejó resuelto definitivamente, es decidir cuál de las dos variantes es la básica, si bien se da por hecho que la oclusiva es secundaria, puesto que suele aparecer en toponimia relacionada con el contexto; en concreto, *-keta* está "...casi limitado a la posición tras sibilante" (FHV247-48).

2.4.2. Los primeros testimonios de *-keta* no se alejan —sino por la parte alavesa después romanizada— de la zona en la que se ha mantenido vivo hasta hoy, o sea, la de Aramayona, Valle de Léniz y Oñate (K. Zuazo, c.p.): además de en los textos alaveses, tenemos *apainketan* en la versión de *Milia de Lastur* recogida por el mondragonés Garibai (a. 1584, V-gip).

2.4.3. El número y la calidad de los ejemplos encontrados en los textos arcaicos alaveses nos anima a considerar la proliferación de la variante *-keta* como una innovación alavesa, extendida hacia el Norte por su (posible) antigua área de influencia. En favor de esto estaría el hecho de que es el informante (conjeturalmente) vitoriano de Landucci el que presenta un uso más sólido de la forma, con abundancia de ejemplos, variedad de contextos y distribución complementaria de *-keta* y *-eta*.

2.4.4. Nuestra hipótesis tiene un problema tan fácil de explicar (informantes de otras hablas, arcaísmo más extendido...) como difícil de solventar sin otros apoyos: el aislado *beranketa* de RS, en un texto en el que lo regular sería *-eta* o bien *-tze* para un part. en *-tu* con tema en sonante (§ 2.2.6).

2.4.5. Si Landucci nos ayuda a entender la geografía de la variante, plantea serios interrogantes sobre el por qué, el cómo y el cuándo, pues no hemos de olvidar que es el mismo texto que hemos tomado como testigo de que *-eta* es una innovación alavesa como forma principal de SV en las hablas occidentales.

La respuesta ha de ser necesariamente fonética, no morfológica; se podría decir —por expresarlo sin rodeos— que no es *-eta*, ni es *-keta* lo que Vitoria exporta, sino aún un sólo morfema biforme *-(k)eta*, sujeto a la variabilidad del contexto. En esto



hay coincidencia de los testimonios de Landucci y Lazarraga: mientras *-keta* no tiene problemas para unirse a cualquier tema (aunque parece preferir los consonánticos), *-eta* está restringida a los temas en vocal.<sup>23</sup>

El quid estaría, pues, de nuevo en los temas en vocal, como nos sucedía al explicar la expansión de *-tze*. En efecto, según la hipótesis que vamos delineando, *-(k)eta* pujaría por desplazar a *-tze* en la zona occidental como suf. de SV de los verbos en *-tu*, y ya sabemos que estos verbos son en un gran porcentaje, por causa de la generosa contribución latino-romance, verbos de tema vocálico. Esto podría explicar que a partir de un cierto momento se abandonase la duplicidad de formas en favor de la variante más frecuente, que no es otra que *-eta*.

El término de esta tendencia lo tendríamos ya en Betolaza (1596), que no tiene sino *-eta*, y su fase intermedia estaría registrada en Lazarraga (c. 1564), texto en el que los sufijos en competencia son *-eta* y *-tze*, y sólo en segundo término (y muy poca frecuencia) entra en competencia con ambos *-keta*. Esta sería también, más o menos, la situación recogida por el compilador de *RS*.

2.4.6. No creo que vaya en contra —y sí tal vez a favor— de lo expuesto hasta ahora las distintas soluciones que estos tres textos dan al hiato que surge de *-V + -eta*: (i) la forma arcaica la encontramos en Lazarraga; (ii) la forma moderna, con reducción del hiato, ya está en Betolaza; (iii) en Landucci, en cambio, encontramos una solución independiente: la segunda vocal cierra, propiciando el diptongo (*-aita*; cf. *FHV* § 5.6).

El dato que nos falta para comprender esta compleja situación, es que en Landucci *-keta* es la forma dominante —aunque por poco— de las dos. Es además una forma que está en fase de extensión analógica, compitiendo por regularizar las formas que ostentan los sufijos antiguos *-te* y *-tzaite*. El *-keta* de Landucci está en fase imperialista, pero —rematando la hipótesis que venimos explicando— esta innovación tardía de la capital alavesa no tuvo fuerzas para alcanzar sino una parte, la más cercana, de la antigua zona de influencia.

2.4.7. Y ahora podemos volver al principio: si es *-eta*, y no *-keta*, la variante sujeta al contexto, deberíamos tal vez revisar las conclusiones sobre su precedencia. Su condicionante —tema vocálico— nos recuerda las palabras de Mitxelena sobre la alternancia oclusiva /  $\emptyset$  en inicial: “...nos aproximaremos probablemente más a la verdad si suponemos que las variantes con inicial vocálica se produjeron regularmente no sólo en la palabra autónoma, sino también en último miembro de compuesto, tras vocal y quizá detrás de algunas consonantes: sólo es seguro que la oclusiva se conservó tras sibilante” (*FHV* 246).

2.4.8. Es conocido que la forma *-keta* del sustantivador tiene una variedad de funciones en la zona septentrional y pirenaica que es en buena parte desconocida en el resto del País. No nos debería extrañar, pero no se suele encontrar citado, que

<sup>23</sup> Señalaré a este respecto que Barrantia (2001: 235-36) da como general en la “zona *-keta*” actual el uso con part. en *-tu* con tema en sonante (*agerketan*, *apurketan*, *ezkonketan*) o en vocal (*beroketan*), pero no hay tal en Oñate con tema en sibilante (*mozten*, *pozten* vs. *mozketan*, *pozketan* de los otros dos lugares), y señala también la imposibilidad de uso con las raíces CVC (sólo *galtzen*, *artzen*, *sartzen*).

haya un ejemplo prístino ‘base verbal + *-keta*’ (desde luego, en locativo) en Oihe-nart (*pensaketan*). Nos reafirma en la creencia de Trask de que fue extensión analógica a bases verbales lo que hay en el origen de las formas del gerundio, y en concreto de *-keta*.

### 2.5. Para una historia del retroceso de *-ite*<sub>1</sub>

Recordemos que hemos definido esta forma como un caso especial de *-te*: aquel en el que este sufijo habría sido aplicado a antiguos part. de tema en N con suf. *-i* (*\*emani-te* > *emaite*).<sup>24</sup> Vamos a ver que se recoge en época arcaica en todos los dialectos salvo la zona más innovadora —que parece ser el ANM en este caso—, aunque en varios de ellos hay signos ya de su posterior desaparición. También vamos a estudiar qué verbos afecta y cómo, en la medida en que nuestro corpus nos lo permite.

2.5.1. El *izaiteko* de la Regla de la Tercera Orden de San Francisco (a. 1521) es la primera evidencia de *-ite* en textos occidentales, pero no la única; por el contrario, documentamos bien este proceso en vizcaíno arcaico y antiguo.

Desde mediados del s. XVII encontramos ya formas regularizadas, si bien en minoría; se puede decir que el arcaísmo está muy debilitado a fines del s. XVII (Zubia-Lezamis, 1691-1699), pero se encuentran aún formas de este tipo a principios del s. XVIII en Barrutia, nacido en Aramayona y vecino de Mondragón.

En la segunda mitad del siglo, no hay sino *izate, emote, egote...* en Olaechea (1763). Este arcaísmo no llega al vizcaíno literario,<sup>25</sup> si bien en la lengua hablada hay constancia de su pervivencia en Orozco hasta hoy.<sup>26</sup>

2.5.2. La pérdida es anterior en gran parte de los dialectos centrales. En las promesas de Tolosa y Zufia (*TAV* § 3.2.6), ya citadas, junto a un *emaiten* (Zufia, 1552), están ya las innovaciones *emate, izate (id.)* y *esate, emate* (Tolosa, 1557).

El primer editor de las promesas de Zufia, Angel Irigaray (1933, ap. Mitxelena, *loc. cit.*), interpreta que la variación entre la versión repetida por los contrayentes (*ematen drauzut*) y la de la hermana de la novia (*emaiten dizut*), que enfrentaría la forma ANM a la forma ANS, se debe a la intervención del copista. Sea como sea, lo cierto es que no hay formas del tipo *emaite* en los textos ANM.

2.5.3. Los ejemplos navarros, con todo, no son los primeros testimonios absolutos de la pérdida, sino que hay ya *izate* en Echepare; cf. también los repetidos *errate, izate* y *joate* de las cartas de Perusqui, natural de Cambó (BN, 1662).

<sup>24</sup> Trask (1990: 122) explica un poco forzosamente por qué hacen *emaite* cuando su forma debía ser *\*emani- + -te*, postulando una antigua confusión de funciones entre el part. y la base verbal. Es, sin duda, el punto más débil de una argumentación por lo demás muy convincente. Desde luego, no tengo una explicación mejor.

<sup>25</sup> Para Añibarro, puede consultarse Ciarrusta (1991: 102-104).

<sup>26</sup> Cf. Bonaparte (1869: 192) *emoiten, urteiten*, etc. en V. Cf. también Azkue (*Euskalzale* 1, 37, ap. Lakarra 1996: 121): “Gaur, *izaitea* Orozko-aldean esaten da ta Lapurdin. Bizkaitar geienak eta Giputzak *izatea* esan daroagu”. A. Arana ha recogido *emoiten, joiten y urteiten* en el habla actual (ap. Barrutia 2001: 231).

Tanto Echepare como Leizarraga mantienen el arcaísmo en todos los casos salvo en *izate*, caso en el que se encuentran también los tres textos suletinos que hemos estudiado.

2.5.4. Los textos alaveses sólo conservan el arcaísmo en verbos en *-o*, con la excepción de *emon/emun*, que conserva *emaite*, aunque Lazarraga tiene también un *emute*, anterior en un siglo al primer *emote* vizcaíno (1656, Capanaga).

2.5.5. En cambio, sí se mantiene bien el arcaísmo, según parece, en el ANS: en las cartas de José de Elizalde (1691-1699; *ConTAV* § 5.2.9), de Echalar (Cinco Villas), cuyo euskera deberíamos retrotraer a 20 años antes (fecha en que abandonó el País Vasco) no sólo hay *izaite* y *emaite*, sino también un inesperado *esaiten*, único testimonio con el *esan* occidental,<sup>27</sup> frente al muy bien documentado *erraite* oriental.

2.5.6. En G hay *emaiten* todavía —junto a *ematen*, eso sí— en los pasquines de Tolosa (1619), aunque *esatera*. Pero no hay sino formas nuevas también en las cartas de Azpeitia (1622). Por lo tanto, no nos extraña no encontrar rastros del arcaísmo ni en Ochoa de Arin, ni mucho menos en Larramendi.

2.5.7. Tampoco Etcheberri de Ziburu mantiene el arcaísmo, a diferencia de Axular (y también Materre), lo que indicaría que la pervivencia del arcaísmo desbordaba los límites del ANS por la Xareta. De todos modos, Gasteluzar (1686) y Chourio (1720), por ejemplo, tienen sólo formas modernas.

2.5.8. Otro tema a estudiar es el vocalismo asociado a este fenómeno. No sabemos con exactitud por qué no todos los verbos de tema en *-n* han conservado la *i* de part. en el SV. Lo cierto es que está restringido a los verbos en *-an*, *-en* y *-on* (además de los verbos en *-o*, como ya explicamos arriba: § 1.1),<sup>28</sup> y que no todos los verbos en *-an* lo padecen, ni tampoco todos los verbos en *-o*, al menos en época histórica: algunas de las excepciones más importantes son *edan* (*edate* 1533), *jan* (*jate* 1562, *jaate* c. 1564) e *ito* (*itotze* 1571).

Intriga la tajante división entre *erraite* y *esate* (sólo hemos encontrado un ejemplo aislado y relativamente tardío de *esaitte*), y también, por contra, la coincidencia de los testimonios más orientales y antiguos en dar *izate* y no *izaite*.

2.5.10. Por otra parte, parece que lo general es que *-an* y *-o* hagan *-aite* (*izan* → *izaitte*, *jo* → *jaite*), mientras que *-en* y *-on* hacen *-eite* y *-oite* respectivamente (*ediren* → *edireite*, *egon* → *egoite*). Pero debemos introducir algunas matizaciones:

— Aunque el part. occid. es *emon* desde los primeros textos (o *emun*, p. ej. en Lazarraga), *emaite* es general; el primer ej. del más regular *emoite* está en Micoleta (1653), pero Capanaga tiene aún la forma antigua. La misma tendencia encontramos en Leizarraga y Oihenart, que tienen *ehaite* y *erhaite*, pero *joite*.<sup>29</sup>

<sup>27</sup> Creo que no hay testimonios en vizcaíno arcaico del SV de *esan*, pero desde luego no hay *esaitte* en vizcaíno antiguo, frente a *esate* (*Viva Jesus* 15, *Cantar de Eguía* 123, Micoleta 3, Capanaga 25, *Versos Vizcaínos* 2...). También hay *esate* en el Miserere, seguramente el texto guipuzcoano más antiguo (s. XVI); texto en el que, por cierto, no abundan los SV (hay además los previsibles *irakasteko* y *ofrezitzerik*), con lo que poco o nada nos dice de la situación.

<sup>28</sup> Para los part. en *-o*, cf. Mitxelena (1954: 848).

<sup>29</sup> Echepare no tiene ejemplos de SV de los verbos en *-o* (cf. *io* y *eho* en Altuna 1979).

— En ciertas zonas —en principio, del Duranguesado— documentamos una regularización en *-aite*, relacionada quizás con su mayor frecuencia. El primer ejemplo es tal vez el *eridaite* de Zumárraga (1537), que concuerda geográficamente muy bien con nuestro mejor testimonio, el de Capanaga, en quien el proceso parece completado: *idaraite*, *igaraite*, *urtaite*.

Tal vez no sea agena a estas dudas la extensión analógica que observamos en algunos textos, referida siempre a temas vocálicos: hay *gordeite* (1596, *RS*), *erazaitte* (de *erazo*; 1656, Capanaga) y *eukaite* (Landucci, Lazarraga). Ahora bien: en el último caso, debemos recordar *edukeite* en Leizarraga: como, según dicen, las casualidades no existen, parece que habrá que elaborar una hipótesis mejor que la de la simple analogía, y recordar la relación entre *eduki* y *ukan*.

## 2.6. El sufijo compuesto *-(t)zaitte*

2.6.1. Trask (1997: 215) opinaba que podía tratarse del suf. *-te* unido al gerundio en *i* de un verbo en *n* sin marca de part., probablemente *izan* o *\*ezan*. Aunque no da pormenores de su idea, interpreto que supone una gramaticalización de la cópula (*vel simile*) como marca de gerundio. Sin embargo, creo tener una explicación más sencilla: el infijo *-tzai* es probablemente el mismo que distingue las dos formas del sufijo derivativo de agente (*-le* vs. *-tzaitte*):<sup>30</sup> *-le* sería a *-te* (*egin* → *egile* - *egite*) lo que *-tzaitte* sería a *-tzaitte* (*hartu* → *hartzaitte* - *hartzaitte*) —sea lo que sea esto—, y *-tzaitte* se habría fosilizado y convertido en la forma regular: *-le* también está en *fase sparita*.

2.6.2. Parece que *-tzai-* se introdujo —tal vez como refuerzo— en bases monosilábicas ante distintos sufijos sustantivadores: cf. *garbitzaitte* (1562, Landucci), *galtzaitte* (1596, *RS*), *sarzaikeran* (c. 1610, *Cantar de la quema de Mondragón*).<sup>31</sup>

2.6.3. Sólo se documenta en textos meridionales (V y A). De forma residual, llega al vizcaíno literario: el *DGV* (s.v. *hartu*) encuentra los últimos ejs. de *artzaitte* en el Catecismo de Busturia (1849).

2.6.4. Las formas comunes son raíces CVC en sonante (tipo *galtzaitte*, *kentzaitte*, *sartzaitte*). En los textos alaveses encontramos lo que parece ser una extensión analógica: hay monosílabos en sibilante en Lazarraga (*autsaitte* e *itsaitte*, de *itsi* ‘itxi’; para la solución del grupo de sibilantes, cf. § 2.2.10), y monosílabos en oclusiva en Landucci (*batzaitte*, *lotzaitte*) e incluso polisílabos (*garbizaitte*, *gorrizaitte*).

2.6.5. Parece, pues, que fue una solución empleada —sin llegar a cuajar del todo— para raíces CVC patrimoniales. Hemos visto que desde las primeras documentaciones estos verbos hacen el SV en *-tze* en la zona central y oriental, mientras que formas del tipo *artute* (§ 2.7.2) y también ocasionalmente del tipo *artze*<sup>32</sup> son

<sup>30</sup> Ya Lafon (1944: II, 32) lo denomina “sufijo complejo”, pero lo relaciona (siguiendo al parecer a Lhande, en su dicc., s.v. *-zale*, 1067) con el *zale* ‘aficionado’.

<sup>31</sup> La nueva datación es de Arriolabengoa (2006).

<sup>32</sup> Cosa que se ve también en los autores del vizcaíno literario todavía. En el *DGV* (s.v. *hartu*) veo *artze* (con frecuencia junto a *artuè*) en Arzadun (1731), Olaechea (1763) y Astarloa (1818), por ejemplo, pero Añilbarro también tiene estas cosas.

las que triunfarán a la larga en la zona occidental. De alguna manera, parece claro que estos verbos no tienen aquí asignada una forma clara: no son *-te* (o ya no son *-te*: recuérdese *galte*; § 2.1.4), pero tampoco son *-tze*, y jamás serán *-eta*.

2.6.6. Destaquemos también que son los únicos verbos que conservan el arcaísmo *-tzaen* en Lazarraga. Y esto nos sugiere un posible origen del infijo, precisamente en el *\*(t)zaha* del que tal vez surgió *-tze* (§ 2.2.2), si suponemos que evolucionó distinto (tal vez por razones acentuales) cuando no era sufijo, sino infijo: *\*(t)zaa-te > \*tzae-te > tzaite*. Se trataría entonces de una forma pleonástica. De todos modos, dentro de la hipótesis de precedencia cronológica de *-te* sobre *-tze* que estamos defendiendo, el orden inverso de la construcción (*-tzai-te*) plantea serios problemas a esta explicación (J. A. Lakarra, c.p.).

## 2.7. *-ite*<sub>2</sub>, *-tute*, *-itze*, *-tutze*, *-ieta*, *-tueta*

2.7.1. Con la pérdida del valor de la base verbal en la zona meridional del País, el SV de los verbos en *-i* y en *-tu* comienza a hacerse sobre la base del participio. En la zona occidental los resultados son *-ite*<sub>2</sub> y *-tute*.

Los primeros testimonios, abundantes y no sólo con base monosilábica, son de Landucci (*asite*, *egotzite*...) y un ejemplo en el breve Betolaza (*janzite*) —aunque no encuentro ejemplos en Lazarraga—, en lo que el alavés se adelanta en casi un siglo al vizcaíno (*iminite* en Micoleta, 1653).

Como hemos establecido que los temas en vocal también eran base de *-te*, no ha de extrañarnos que haya ejemplos en la zona septentrional del País, aunque han de ser, por fuerza, o muy arcaicos o bien orientales, dado que lo regular allí será *-itze*: hay *pentsarazite* en Echaus (1548), *utzite* en Zalgize (c. 1600) y causativo *erazite* en Oihenart (1657).<sup>33</sup>

2.7.2. En cuanto a *-tute*, se documenta sólo en autores vizcaínos desde mediados del s. XVII (Micoleta, 1653), pero aparece en todos los textos posteriores (Capanaga, *Versos Vizcaínos*, Zubia-Lezamis).

2.7.3. El primer ejemplo de *-itze* es el *berexitze* del navarro Elizalde (1609), al que siguen los de Beriain (1621), los de las cuartetas de Iturbe (1658),<sup>34</sup> y desde luego, está tanto en Ochoa de Arin (1713) como en Larramendi (1728-1745), aunque no consta (tal vez debido al magro corpus arcaico del dialecto) en textos guipuzcoanos anteriores.

Ya hemos señalado ejemplos de *-ite* en textos septentrionales. Lo regular, con todo, en consonancia con el reforzamiento de *-tze*, sería *-itze* (salvo en S), que aparece en los mismos verbos en que hemos visto *-ite*, pero sólo desde el s. XVII (*arazitze* en Etcheberri y Axular).

2.7.4. La forma *-tutze* parece ser la menos extendida (G, AN) y la más moderna: encuentro *urtutze* en las cuartetas de Iturbe (1658), pero no hay otro ejem-

<sup>33</sup> Lo que quizá nos sorprenda es el uso del part. como base del SV en esta zona, que ha conservado la oposición, pero de esto no podemos ocuparnos aquí, aunque sin duda merece atención.

<sup>34</sup> Este rasgo nos invita a pensar en un texto navarro, no alavés, al tenor de lo que llevamos descrito. Así y todo, téngase en cuenta que desconocemos totalmente la situación del SV en la zona oriental de Álava por las fechas que nos interesan.

plo hasta Ochoa de Arin (1713), que lo emplea sobre todo en bases monosilábicas (*artutze...*). Larramendi tiene ejemplos abundantes y con bases de todo tipo (*alkartutze, bataiatutze...*).

2.7.5. También hubo un intento, extinguido salvo error, de cambiar al part. la base derivativa de *-eta*: son los ejemplos de *-ieta* y *-tueta* en Betolaza (*etxieta*, de *etxi* ‘utzi’; *agindueta*, *erregutueta*, *ukutueta*). Estas formas son minoritarias, y además, en dos vacila entre tema verbal y part. (*agineta*, *erregueta*), lo que nos indica que se trata sin duda de una innovación muy reciente.

## 2.8. *-tzean*

2.8.1. Mitxelena (*FHV* 111, n. 5) señala la forma *-tzean* en Ceánuri (Arratia, V), para sugerir su relación con *-tzaen*, *-tzeen*. Barrutia (2001: 235) recoge ejemplos de Bedía, Zeanuri y Zeberio, junto a *-tzian* en Lezama, *-txian* en Mungia, y *-tzien* en Bermeo. La forma *-tzean* ya fue señalada —sin indicar su localización— por Zabala (1848: 13).

3.7.2. No ha debido variar demasiado la distribución de esta forma: hay ejemplos tanto en *RS* como en el *Cantar de la quema de Mondragón*, y tanto este como otros rasgos de lengua nos indican que estos dos textos pertenecen, dentro del vizcaíno, a una misma variedad o a variedades cercanas, sin duda muy occidentales, y tal vez del área del mismo Bilbao.<sup>35</sup>

## 2.9. *-txoan*

Desconozco la etimología de esta forma, aunque parece ser una de las muchas variantes de *-tzean* en la zona noroccidental, alguna de ellas también con palatalización de la sibilante (v. § 2.8.1), aunque no consta —salvo error— en Barrutia (2001). Ya fue señalada —sin indicar su localización— por Zabala (1848: 13), como ya vio Lakarra (1996: 294) para comentar el testimonio de *RS*, con raíz monosilábica (*puztxoan*).

## 3. Conclusiones y conjeturas

Las conclusiones de este trabajo exceden los límites del SV, ya que necesariamente hemos debido abordar cuestiones que afectan también a la historia del sistema verbal vasco y a la dialectología histórica.

3.1. Desde un punto de vista metodológico, quisiera recordar la validez de las palabras de Mitxelena en *Lenguas y protolenguas* sobre el valor de los datos históricos por encima de las conjeturas prehistóricas. Excuso decir que las preguntas que me hago

<sup>35</sup> En el cantar, además de las formas de *\*edun* (*daude* 31, *eudela* 37) y el sociativo plural (*armacaz* 29), podemos destacar la posible pérdida de *-n* (*jarruta* 46), una incipiente neutralización de las sibilantes fricativas, representada por dos hipercorrecciones (*azmaçean* 23, *çarçayqueran* 27), rasgo que coincide con los datos de *RS* (Urgell 2007d). Como es notorio, sigo la hipótesis de Lakarra (1996) para la procedencia de *RS*. La de la crónica en que se inserta el cantar no está refutada con nuestra hipótesis (v. ahora Arriolabengoa 2006).

ahora sobre la prehistoria del SV poco o nada tienen que ver con las que me hacía cuando comencé este trabajo, y espero que algo similar le ocurra al lector. Sé que la mies es mucha, y los trabajadores pocos, pero deberíamos tener siempre presente que sigue siendo insuficiente —superficial y no pocas veces erróneo— el conocimiento de nuestros textos antiguos, aunque estamos hablando de un corpus relativamente pequeño y cada vez más accesible para los investigadores.

3.2. En cuanto a la dialectología histórica, señalaré —sin pretender profundizar en este momento— que la evolución del SV nos sirve para dibujar un mapa dialectal, si bien aún muy precario, distinto en parte —en algún aspecto crucialmente— del que pudiéramos tener en mente sobre el euskera actual o pasado, sea Bonaparte, o sea Zuazo nuestra referencia.

Se perfila un “oriente lingüístico” de corte conservador que ya conocemos, y dos áreas muy interesantes:

- 1) La zona central antigua, muy escorada hacia Iparralde, formando un triángulo entre el ANM, el BN de Garazi y el L de la costa; ni el G (al menos el que refleja su magro corpus) ni el ANS pertenecen a ella, sino como áreas de influencia.
- 2) Lo que llamo dialecto alavés, discrepando de la opinión de Zuazo (1998a, etc.), sin restar importancia a sus trabajos, en particular el nuevo impulso que ha dado al estudio del alavés, previo —y es mérito a reconocer— al feliz hallazgo de Lazarraga, el SV nos ilustra sobre el punto más vulnerable de su argumentación: considerar los dialectos —y aún las hablas— como entes estáticos, atemporales. Para extraer conclusiones históricas válidas, en cambio, habría que trabajar a la vez en el eje espacial y temporal de los datos. Téngase en cuenta, además, que Álava no ha sido siempre el territorio marginal y romanizado que es hoy, sino que estuvo en la Edad Media rodeada de hablas vascas (Rioja, Burgos, Amescoa, Lana...), además de ser sede episcopal, cruce de caminos, ruta obligada, y su capital un centro económico de primer orden en el no muy urbanizado País Vasco de la época.

En cualquier caso, el SV nos permite acercarnos a un dialecto que, aunque está hoy y desde tiempo atrás prácticamente extinto —o mejor, diluido en el vizcaíno de las zonas colindantes—, tuvo en su momento una capacidad de innovación muy acentuada, y una fuerza de irradiación nada desdeñable.

3.3. Sobre la historia del SV, y tangencialmente del sistema verbal vasco, voy ahora a establecer en sus puntos principales la hipótesis que, intentando entender y explicar la evolución del SV desde sus orígenes hasta hoy, hemos ido dibujando a lo largo del trabajo; esta hipótesis nos servirá, además, a modo de percha en la que colgar las conclusiones parciales que hemos extraído de cada sufijo.

3.3.1. No hay, que sepamos, ningún indicio de estos sufijos en aquitano, como tampoco lo hay de ninguno de los otros sufijos que componen el rico acervo del vasco histórico, salvo los diminutivos (Gorrochategui 1984).

Varios autores (Lakarra 1994, 1995, 2005; Sarasola 1986, 1997; de Rijk 1995) han defendido desde distintas perspectivas que los sufijos derivativos habrían extendido su uso y especializado su significado en estrecha relación con el desarrollo de la

lengua escrita y, por tanto, en época muy tardía.<sup>36</sup> En nuestro caso, el hecho de que el SV adquiriera funciones gramaticales relativamente pronto nos daría una razón ajena a la lengua literaria para que su empleo crezca y se extienda antes de 1545; pero, por otra parte, el acentuado polimorfismo interdialectal no permite remontrarse mucho en el tiempo. Es por ello que pensamos, al menos en principio, que ha de tratarse de una innovación posterior al vasco común postulado por Mitxelena y, por tanto, de época medieval.

3.3.2. De todas las formas estudiadas, sin ninguna duda son tres las principales: *-te*, *-tze* y *-(k)eta*. Pienso que su distribución se debe sobre todo a cuestiones de cronología, que podríamos expresar así, en un primer acercamiento:

- 1) *-te* es euskera común, y sin duda alguna el sufijo que fue puesto al servicio del SV en primer lugar, como lo demuestra la cronología de los textos y la distribución dialectal moderna. Poco sabemos de la profundidad temporal que deberíamos concederle, aunque intentaremos establecer cuando menos una cronología relativa con otros fenómenos asociados.
- 2) *-tze* es también euskera común, como hemos probado con el testimonio de *RS* (§ 2.2.6), pero sin duda es posterior a *-te*, con base verbal al menos, dado que va asociado a verbos más modernos (verbos en *-tu*) en su origen.
- 3) *-(k)eta* es también euskera común, pero —a diferencia de *-te* y *-tze*— no lo es su gramaticalización como SV; se trata, sin ninguna duda, del SV más moderno de los tres, surgido como innovación en la zona occidental, tal vez en Álava, en una época ya muy dialectalizada y, por tanto, tardía.

3.3.3. Así pues, creo que la explicación de Trask sobre el origen del SV (§ 1.2.13) es correcta en lo fundamental, pero debe ser matizada. La gramaticalización que propone no se produjo a la vez en los tres sufijos, sino que sin duda sucedió primero con *-te*. El propio Trask nos proporciona otro argumento, cuando afirma que los sustantivizadores se empiezan a usar con radicales verbales *porque* las formas tipo *ekus* eran en origen un SV; entonces hemos de olvidarnos de *-eta* y *-tze*, ya que es *-te* el único sufijo que se une en euskera arcaico a este tipo de verbos.

3.3.4. Debemos estar hablando, por tanto, de una época muy lejana, en la que sólo hay verbos en *-i*. También es lo suficientemente temprana (y este sería nuestro término *ante quem*) como para que el gerundio tome sólo *-n* (y no *-an*, sea *-a* artículo det. o un refuerzo *\*ga* de la forma casual; cf. *baten vs. batean*),<sup>37</sup> aunque quizá el lapso entre estos dos fenómenos sea muy grande. Señalaré de paso, ya que hablamos de cronología, la evidente precedencia del gerundio, con inesivo arcaico (*egiten, kantatzen*), sobre el verbo no conjugado usado en subordinadas, que se establece sobre el inesivo moderno (*egitean, kantatzean*).

<sup>36</sup> Como Gómez ha mostrado (2006: 57; anteriormente en Gómez 1996), ya Humboldt ([1810-1815]: 166) pensó que el tipo de derivación que produce sustantivos y adjetivos por separado ha de ser moderno, al no corresponderse con la falta de frontera antigua en euskera entre estas dos categorías.

<sup>37</sup> Trask (1997: 202-203) ofrece un buen resumen de las aportaciones sobre el tema. Véase ahora Manterola (2006) para una convincente explicación basada en el artículo.



3.3.5. A falta de una cronología relativa de las formas del part. para situar el desarrollo del SV, permítaseme exponer lo que me parece más probable. Creo que hay consenso en suponer la estructura tipo *\*e-kus-i* como el part. más antiguo que conservamos.<sup>38</sup> La siguiente fase serían los verbos con marca *-i*, pero sin marca *\*e-*, y no creo que para justificar esto deba recurrir al cambio tipológico de lengua prefijante a lengua sufijante propuesto por Lakarra (2005), aunque tampoco viene mal, sino que es suficiente con recordar que mientras *-i* es fácilmente analizable y podemos asignarle una función clara, *\*e-* es relativamente fácil de segmentar (cf. Lakarra 2006: 430-32, para un nuevo análisis de *j-* < *\*e-*), pero de función oscura para nosotros.

3.3.6. Ahora bien, es impensable que los préstamos adquirieran su base verbal *ab ovo*, conforme entraban, sino que hizo falta que se aislara el sufijo y se hiciera productivo para que se allanara el camino al reanálisis de un *aditu* como base *adi* + marca de part. *-tu*.

3.3.7. Pongamos que los sustantivos en *-te* con base verbal proceden de una época temprana (estoy pensando en algo tardorromano o altomedieval), cuando *\*gali* y *\*hari* (o mejor *\*khali*; cf. Lakarra 2005: 429) no eran todavía *galdu* y *haritu* (luego *hartu*), y los sufijos derivativos comenzaban a despuntar. Herencia de esta época sería *galte* (y su variante *kalte*) forma de SV regular de *\*gali*.

En esta época tenemos un prefijo fósil *\*e-* y un sufijo productivo, que forma adjetivos y luego también participios a partir de bases nominales. Esta fase ha de ser por fuerza anterior al reanálisis de *-tu*, o al menos a su conversión en sufijo productivo.

3.3.8. Como la inmensa mayoría de los verbos creados a partir del fondo patrimonial vasco tendrían en última instancia raíz CVC sin *-T* (Lakarra 2005, 2006), sonante y sibilantes son en principio los únicos sonidos a los que *-te* se ha de juntar. Sin embargo, a partir de una cierta época, los nuevos verbos con finales diversos (p. ej. vocálico, como sucede en *ozterate*) también toman *-te*.

3.3.9. Por razones oscuras, seguramente ligadas a lo tardío de la constitución de *-tu* en sufijo productivo (cf. Lakarra 2005: 445) y/o lo tardío de la creación de un gerundio en el sistema verbal (cf. Mounole 2006), el hecho es que los verbos en *-tu* no usaron *-te* como sustantivizador. Se puede argüir también que *-te* ya no era productivo, sino que había quedado entretanto fosilizado, unido a un tipo de verbo que tampoco era productivo desde antiguo.

3.3.10. Tengo dos teorías sobre la cronología de los hechos posteriores. Según la primera, que es con la que llegué al tema, esto tuvo que suceder en época posterior al éuskaro (como llama Mitxelena al antecesor de los dialectos históricos), porque la elección para los verbos en *-tu* está dialectalizada: zona centro-oriental *-tze* / zona occidental *-eta*, aunque las dos formas son patrimonio del vasco común y, en consecuencia, ambas se documentan (mejor *-tze* que *-eta*, eso sí) fuera de su hábitat principal.

Creo que lo que hemos aprendido conviene más a otra cronología, algo más compleja, según la cual en un primer momento, que sería euskera común, los verbos en *-tu* eligieron hacer su SV en *-tze*, tal vez —como hemos dicho— porque *-te* estaba fosilizado, o tal vez porque la condición o la función de lo que hoy llamamos

<sup>38</sup> Véase ahora Lakarra (2006) y Mounole (2006).

base verbal en unos y otros no resultaban equivalentes (¿fase en la que *-tu* sólo aparece en préstamos?).

3.3.11. La forma *-tze*, quizá una reducción del *\*(t)zaha* que deducimos, entre otros, de la toponimia alavesa de la Reja de San Millán (1025), se reafirma y comienza a desplazar a *-te* en una zona con epicentro tal vez en Pamplona, desplazamiento que en 1545 ya está muy avanzado en el BN de Garazi (Echepare), en 1621 está concluso en el ANM (Berriain) y en 1627 llega hasta San Juan de Luz (Etcheberri), pero que no ha afectado ni los dialectos orientales —en un sentido muy amplio, tal vez: el que va desde Briscous (Leizarraga) hasta Zuberoa—, ni el ANS, ni tal vez gran parte del G.

Mientras Zuberoa y contornos conservan en buena medida hasta hoy el uso arcaico de *-te* con verbos antiguos en *-i*, ANS y G han ido entrando en la zona innovadora, pero no hasta muy tarde, primero el uno y luego el otro quizás; en concreto, el G da el paso —al menos en varias zonas— en lo que llamamos “eusquera moderno”, es decir, el posterior a Larramendi.<sup>39</sup>

3.3.12. El último movimiento de *-te* en la zona centro-oriental del País Vasco se produjo ya en época muy tardía, cuando adquirió derecho sobre todas las bases en sibilante, incluyendo las de part. en *-tu*, debido seguramente a razones fonotácticas (§§ 2.1.7 y 2.2.10), desplazando al pujante *-tze* en parte de la zona en la que estaba y está más vivo: en aquella en que no se ha generalizado *-itze* (tipo *(h)asitze*) como alternativa al problema, ni se aceptó la irregularización del paradigma que suponen las formas orientales antiguas como *hatse* (de *hasi*; § 2.2.10).

3.3.13. La zona occidental es también conservadora respecto a *-te*, pero contrariamente a lo que vemos en el resto del País, que tiende al sufijo único con mayor o menor resistencia del arcaico *-te*, la zona occidental conoce una notable proliferación de formas y, por ende, una variación en la distribución realmente enmarañada, casi de casa a casa, como diría Leizarraga, lo que sugiere que varios de los hechos que vamos a relatar sucedieron en una época ya muy dialectalizada dentro de lo occidental.

3.3.14. La situación más arcaica de los dialectos occid. respecto a *-te* (que hemos establecido en § 2.1.8), unida a la existencia de una distinción formal que no podemos soslayar entre part. en *-tu* y préstamos modernos en *-adul-idu*, todo ello parece haber retrasado la toma de decisiones con respecto a qué hacer con los part. modernos.

3.3.15. En principio, parece que *-tze* entró, como en todas partes, para formar el SV de los verbos en *-tu*. Y *-(k)eta* surge como innovación tardía, porque los textos reflejan su extensión a costa de *-tze*, ganando terreno en los verbos en *-tu*.

A falta de testimonios claros (§ 2.3.3), podríamos conjeturar que la extensión de *-(k)eta* se inició de la mano de un nuevo tipo de verbos, los part. en *-adul-idu*, y tuvo mucho que ver con la gramaticalización del SV en inesivo como gerundio verbal, dado que *per se* no tiene —hasta fechas muy modernas— sino una sustantividad limitada por lo general a los casos locales. Esta condición misma de locativo fue

<sup>39</sup> Y a Cardaveraz, desde luego. Abrir el *Euskeraren berri onak* es suficiente para encontrar sin esfuerzo formas como *ekarte*.

la que mantuvo a *-(k)eta* como opción latente también en otras áreas del País (lo que, de paso, confirma la relativa modernidad de *-tze*).

3.3.16. Si aceptamos que *-(k)eta* entra en el SV para ocuparse de los verbos en *-adu / -idu* —o al menos de los verbos en *-tu*—, hemos de considerar que en cualquier caso la base en tema vocálico se hace, con mucho, la opción más frecuente, lo que explicaría tal vez que a la larga sea la forma *-eta* sin consonante inicial la forma regular (independiente del contexto) en la mayor parte de la zona occidental.

3.3.17. Tenemos que colocar al final de nuestra larga cadena la extensión de la variante *-keta*, tal vez para la fecha disociada ya en la mente del hablante del gramaticalizado *-eta* anterior.

3.3.18. En ambos casos la innovación parece haber partido de Vitoria, si bien con consecuencias muy distintas, debido a la diferencia de fechas: mientras *-eta* llega a cubrir prácticamente toda la zona occidental, *-keta* no ha llegado tan lejos, sino que se ve reducida a una zona muy concreta, tal vez la que formara parte de la zona de influencia principal de este dialecto, o —tal vez mejor— la más lejana a lo que se perfila como el nuevo epicentro occidental: el Bilbao posterior a 1315<sup>40</sup>. Esto encajaría, por otra parte con la situación cada vez más débil y marginal del euskera alavés.

3.3.19. Por último, hemos de considerar las formas arcaicas en *-tzaite* como una solución occidental a los verbos de raíz patrimonial CVC con part. en *-tu* (tipo *hartu*). Si creemos que *galte* corresponde mejor a *\*gali* que a *galdu* (§§ 2.1.4 y 3.3.7), podemos suponer que cuando estos verbos modernizaron su sufijo quedaron en una situación especial de cara al SV, que se solventó inmediatamente con regularización en *-tze* en la zona centro-oriental, pero que produjo en la zona occidental una situación incierta, lo que introdujo un polimorfismo mayor.

En cualquier caso, afecta sólo a este tipo de verbos (salvo lo que parecen casos aislados de extensión analógica), se recoge sólo en los dialectos V y A, y pervive fosilizado en algún caso hasta mediados del s. XIX.

3.3.20. En otro orden de cosas, los datos refrendan la condición común de las formas en *-ite* (tipo *emaitte*), y la explicación de Trask como forma de SV regular de los antiguos verbos de tema en *-n* con part. en *-i*, aunque queden algunas dudas sobre las circunstancias concretas (§ 2.5).

La pérdida de este arcaísmo comienza en los dialectos centrales: está avanzada hacia 1562-1564 en alavés, concluida para 1600 en ANM y para 1627 en la costa labortana, y las fechas no han de ser muy distintas para el G. Los primeros síntomas en V son de mediados del s. XVII, en cambio.

## Referencias bibliográficas y abreviaturas

Agirre, P., 1998, "Pronus Singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Euangelium populo legendus", *ASJU* 32: 1, 1-46.

<sup>40</sup> Habría que incluir en esta zona sin ninguna duda la Burunda, donde se recoge aún hoy algún ejemplo de *-ia* procedente de *-eta* (*kantaitan*, *kantaitak*) y abundantes de *-keta* (cf. Zuazo 1995: 336).

- Altuna, P., 1979, *Echepareren hiztegia. Lexicón decheperiano*, Bilbao: Mensajero.
- Arriolabengoa, J., 2006, *Ibarguen-Cachopín Kronika. Edizioa eta azterketa*, tesis doctoral inédita, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz.
- Arzamendi, J., 1985, *Términos vascos en documentos medievales de los siglos XI-XVI*, Bilbao: UPV/EHU.
- Axular, P. de, 1643, *Guero*, Bordele: G. Millanges. Ed. facs. Euskaltzaindia, Bilbao, 1988. Uso tbn. las eds. de M. Lecuona (Itxaropena, Zarauz, 1954) y L. Villasante (Jakín, Oñati, 1976).
- Azkue, R. M. de, 1923-25, *Morfología vasca*. 2. ed., LGEV, Bilbao, 1969.
- Barrutia, E., 2001, “Aditz-izenen eta partizipioen formak bizkaieraz”, *Litterae Vasconicae* 8, 225-39.
- Belapeyre, A., 1696, *Catechima laburra*, Pabe: Jérôme Dupoux. Ed. facs. J. L. Davant, Euskararen lekukoak 7, Euskaltzaindia, Bilbao, 1983.
- Berriain, J. de, 1621, *Tratado de como se ha de oyr missa*, Pamplona: Carlos de Labayen. Ed. facs. Hordago, Donostia, 1980.
- Betolaza, 1596, *Doctrina christiana en romance y basquence*, Bilbao. Ed. de K. Mitxelena, *BAP* 11 (1955), 83-100.
- Bonaparte, L. L., 1869, *Le verbe basque en tableaux*, in *Opera omnia vasconice* I, Euskaltzaindia, Bilbao, 1991, 175-442.
- Camino, I., 2004, “Nafarroa Behereko euskara”, *FLV* 97, 445-86.
- Capanaga, M. Ochoa de, 1656, *Exposición breve de la doctrina christiana*, Bilbao.
- Ciarrusta, M.<sup>a</sup> Pilar, 1991, *Pedro Antonio Añibarro. Jesu Christoren lau evangelioac batera alcarturic*, (Jarein 2). Bilbao: Labayru & BBK.
- ConTAV* = Sarasola 1983.
- DGV* = Mitxelena 1987-2005.
- Echepare, B., 1545, *Linguae vasconum primitiae*, Bordele. Ed. facs. Euskal Editoreen Elkartea, Itxaropena, Zarauz, 1984. Uso tbn. la ed. de P. Altuna, Mensajero, Bilbao, 1980.
- EH* = Sarasola 1996.
- Elizalde, F., 1735, *Apezendaco dotrina christiana uscaraz*, Iruñian: Alfonso Burguete Alargurenaren echean. Ed. facs.: P. Salaberri Zaratiegi, *FLV* 65, 41-65.
- Etcheberri de Ziburu, J., 1627, *Manual devotioñezcoa*, Bordele: I. Mongiron Millanges. Ed. facs. Hordago, Donostia, 1978. Uso tb. la ed. de P. Altuna, Euskaltzaindia & Mensajero, Bilbao, 1981.
- FHV* = Mitxelena 1977a.
- Gavel, H. & G. Lacombe, 1937, *Grammaire basque II: Le verbe*, Baiona, La Presse.
- Gómez, R., 1991, “Erronkarierazko dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa”, in J. A. Larkarra & Ruiz Arzalluz (eds.), *Memoriae L. Mitxelena*, Suplementos de *ASJU* 14, I, 375-426.
- , 1996, “La aportación de W. von Humboldt a la gramática vasca”, *RIEV* 41: 2, 607-22.
- , 2006, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*. Tesis doctoral inédita de la UPV/EHU.
- Gorrochategui, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbao: UPV/EHU.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque Phonology*, Londres: Routledge.
- , 2003, “Nonfinite forms”, in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 196-204.
- , G. Elordieta & A. Elordieta, 1994, *The Basque Dialect of Lekeitio*, Anejos del *ASJU* 34, Bilbao y Donostia.

- , J. A. Lakarra & R. L. Trask (ed.), 1995, *Towards a History of the Basque Language*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- & J. Ortiz de Urbina, 2003, *A Grammar of Basque*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Lafon, R. [1944], *Le système du verbe basque au XVII<sup>e</sup> siècle*. Ed. facs., Elkar, Donostia, 1980.
- Lakarra, J. A., 1982, “Barrutiaz gehiago. Hiztegia”, *ASJU* 16, 171-246.
- , 1984, *Euskal thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak (1700-1745)*, tesina inédita, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz.
- , 1986, “Bizkaiera zaharra euskalkien artean”, *ASJU* 20: 3, 639-82.
- , 1994, “Euskal hiztegitantzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitantzaz”, *ASJU* 28: 3, 871-84.
- , 1995, “Pouvrearen hiztegiez eta hiztegitantzaren historiaz”, *ASJU* 29: 1, 3-52.
- , 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*, (Euskararen Lekukoak 19). Bilbao: Euskaltzaindia.
- , 1997, “Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri”, *ASJU* 31: 2, 447-535.
- , 2005, “Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco”, *Acta Palaeohispanica* 9, *Paleohispanica* 5, 407-70.
- , 2006, “Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco”, en este mismo volumen.
- Landucci, N., 1562, *Dictionarium linguae cantabricae*. Ed. de M. Agud & K. Mitxelena, Suplementos de *ASJU* 3, Donostia, 1958.
- Larramendi, M. de, 1729-1763, *Euskal testuak*. P. Altuna & J. A. Lakarra (eds.), Ayuntamiento de Andoain, etc., Donostia, 1990.
- Lazarraga, Joan Pérez de, c. 1564, *Artzain-nobela eta koplak*, ms. inédito. Ed. digital de I. Landa, [Klasikoak.armiarma.com/idazlanak/L/Lazarraga.htm](http://Klasikoak.armiarma.com/idazlanak/L/Lazarraga.htm).
- Leizarraga, J. de, 1571, *Jesus Christ gure Jaunaren Testamentu Berria. Othoitza ecclesiasticoen forma. Catechisimea. Kalendrena. ABC edo Christinoen instructionea*, Rochellan: Pierre Hautin. Ed. facs. de la ed. de Th. Linschmann & H. Schuchardt (Strassburg, Verlag von K. J. Trübner, 1900), Euskaltzaindia, Bilbo, 1990.
- Les prières de Prone* = Maytie 1676.
- Manterola, J., 2006, “-a euskal artikulua definituaren gainean zenbait ohar”, en este mismo volumen.
- Maytie, A.-F. de (ed.), 1676, *Les prières de Prone*. 2. ed.: A. d’Abbadie (ed.), Baiona: Mme Veuve Lamoignon, 1874.
- Micoleta, R. de, 1653, *Modo breve de aprender la lengua vizcayna*. Ms. del Museo Británico (Harl. 6314). Ed. de *ConTAV* (187-212) y de A. Zelaieta (Bilbao: AEK, 1995).
- Mitxelena, K. & M.<sup>a</sup> M. Bidegain, 1954, “Las escrituras apócrifas de Andramendi”, *BAP* 10, 171-90.
- , 1955, *Apellidos vascos*. 4. ed., Txertoa, Donostia, 1989.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, 2. ed. Suplementos de *ASJU* 11, Donostia, 1990.
- , 1971, “Toponimia, léxico y gramática”, *FLV* 3, 241-67. Ahora en *PT* 141-67.
- , 1977a, *Fonética histórica vasca*, 2. ed. Suplementos de *ASJU* 4, Donostia.
- , 1977b, “Notas sobre compuestos verbales vascos”, ahora en *PT* 311-35.
- , 1981, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Ahora en *PT* 35-55.
- , 1987-2005, *Diccionario general vasco*, Bilbao: Euskaltzaindia.
- Mounole, C., 2006, “Quelques remarques à propos de l’histoire des périphrases basques”, en este mismo volumen.

- Ochoa de Arin, J., 1713, *Doctrina christianaren explicacioa*, Donostia.
- Oihenart, A. d', 1657, *Les proverbes basques recueillis par le S. d'Oihenart, plus les poesies basques du mesme Auteur*, Paris. Faks. Tolosa: Eusko Ikaskuntza, Lopez Mendizabal, 1936. Empleo tbn. las ed. de J.-B. Orpustan 1992 [*Proverbes et poesies basques (1657-1664)*]. Baigorri: Izpegi] y P. Altuna & J. A. Mujika 2003 [*Proverbios y poesias vascas (Iker-15)*]. Bilbao: Euskaltzaindia].
- Olaechea, B. de, 1763, *Dotrina cristianeaa*, Vitoria.
- Orpustan, J.-B., 1993, *Oihenarten hiztegia. Lexique basque des Proverbes et Poésies d'Oyhenart traduit en français et espagnol*, Baigorri: Izpegi.
- , 1999, *La langue basque au Moyen Âge (ix<sup>e</sup>-xv<sup>e</sup> siècles)*, Baigorri: Izpegi.
- Pronus* = Agirre 1998 y Maytie 1676.
- Rijk, R. P. de, 1995, "Basque manner adverbs and their genesis", *ASJU* 29: 1, 53-82.
- RS* = *Refranes y Sentencias*; v. Lakarra 1996.
- Sarasola, I., 1980, *Materiales para un thesaurus de la lengua vasca*, Tesis inédita de la Univ. de Barcelona.
- , 1983, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17, 69-212.
- , 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-15.
- , 1996, *Euskal Hiztegia*, Kutxa Fundazioa, Donostia.
- , 1997, "Euskal hitz altxorraz", *ASJU* 31: 2, 617-42.
- Schuchardt, H., 1923, *Primitiae Linguae Vasconum. Einfürung ins Baskische*, Halle (Saale): Max Niemeyer. Versión española de A. Yrigaray, Colegio Trilingüe & CSIC, Salamanca, 1947.
- TAV* = Mitxelena 1964.
- Trask, R. L., 1981, "Basque verbal morphology", in *Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak. Iker-1*, 285-304, Euskaltzaindia, Bilbao.
- , 1990, "The -n class of verbs in Basque", *TPS* 88, 111-28.
- , 1995, "On the history of the non-finite verb forms in Basque", in Hualde, Lakarra & Trask (eds.), 207-34.
- , 1997, *The history of Basque*, Routledge, Londres.
- Urgell, B., 2000, *Hiztegi Hirukoitzaren osagaiez*, tesis doctoral inédita, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz.
- , 2006, "Datos del euskera antiguo para la historia del sustantivo verbal en euskera", *ASJU* (en prensa).
- , 2007a, "Landucci lexikografiaren ikuspegitik" (en preparación).
- , 2007b, "Leizarragaren hizkuntza mugatzeko datuak" (en preparación).
- , 2007c, "Arabako euskararen ezaugarri batzuk" (en preparación).
- , 2007d, "Txistukariaren oposaketaren galeraren historiarako datuak" (en preparación).
- Zavala, M. de, 1848, *El verbo regular vascongado*, San Sebastián: Imprenta de Ignacio Ramón Baroja.
- Zuazo, Koldo, 1989, "Arabako euskara", *ASJU* 23: 1, 3-48.
- , 1995, "Burundako hizkera", in R. Gómez & J. A. Lakarra (eds.), *Euskal dialektologiako kongresua*, Anejos de *ASJU* 27, 297-364.
- , 1998a, "Arabako euskara", in H. Knörr & K. Zuazo (eds.), 125-89.
- , 1998b, "Euskalkiak, gaur", *FLV* 30, 191-233.
- , 2003, *Euskalkiak, Herriaren lekukoak*, Donostia: Elkar.
- Zulaika, E., 1999, *Ioanes Leizarragaren aditza*, Donostia: Univ. de Deusto.

# TOWARDS A SYNTAX OF PROTO-BASQUE

Juan Uriagereka  
(UMD & UPV/EHU)

In this note I reflect on a reconstructive path for the syntax of Proto-Basque, building on the results of Gomez and Sainz (1995), who themselves work on a tradition started already by Astarloa two centuries ago, and of which Trask (1977) is an excellent example. The matter is interesting not just in itself, but also in that it may help us determine what procedures one can reliably use to figure out an extinct linguistic entity. Section one lays out some foundations of syntactic change from three different, yet related perspectives, which I call ‘lenses’ on syntactic change: a theory of Universal Grammar presupposed by language learners (Principles), a theory of Core Variation that involves the learner in the task of fixing open dimensions (Parameters), and a putative theory of Sociological Drift that requires learners to actually learn something and affect one another in the process. Section two relates those three ‘lenses’ in a model, showing how specific phenomena are best described in the interaction of these levels of linguistic reality. Section three attempts to apply the three ‘lenses’ in question to the reconstruction of ancient word order in proto-Basque. A conclusions-and-questions section ensues.

## 1. Three lenses on syntactic change

Until recently, historical linguistics was concerned with the reconstruction of languages based on morpho-phonological characteristics of words. This is not surprising. First, morpho-phonemics is where most consensual progress has taken place in linguistics, surely a consequence of the fact that morpho-phonemic evidence is the most readily available. Second, whereas it is fairly straightforward to ‘integrate’ source morpho-phonemic structures from their ‘derived’ forms after centuries of drift, it is extremely difficult to do the same for structures whose very essence is recursive; the reason is Saussurean arbitrariness at the morpho-phonemic sign. Arbitrariness entails a fixed, static structure, whose only dynamicity arises as a result of time factors. The reconstructive part has then a clear target, as it would if it were trying to find the integral of a derivative to a simple first order function. In contrast, a *combination* of signs (the *raison d’être* of syntax/semantics) involves a moving target, especially so inasmuch as we assume no upper boundary for combinatory length. To go on with the mathematical analogy, reconstructing earlier

structures in the syntactic instance would be like dealing with derivatives over time of *higher order functions*, for which integration becomes an art.

If the space of syntactic/semantic change weren't to some extent pre-established, it would be hopeless to reconstruct what went on, a bit like attempting to solve a mystery with too many uncertainties: *perhaps* there was a corpse, *perhaps* there was a murderer, and so on, ad infinitum. Luckily though, the relevant space is extremely constrained. This is most evident in the case of semantic variation, if there is any. Setting aside Worfian speculations, languages don't vary in their fundamental intentional/conceptual characterizations of linguistic reality for semantic purposes. No known language lacks (generalized) quantification, antecedence nuances, individual naming, or complex argument structuring. Languages differ on whether they divide their various conceptual spaces in thin or coarse slices, but they do not really differ on the ability to conceptualize in pretty much the same ways. Likewise, language use may differ on whether it deploys simpler or more cumbersome intentional procedures for denotations of various sorts, but reference is uniform across the species. It would thus appear that, in its essentials, human language semantics hasn't changed since the species got access to it. If so, change-wise there isn't much to account for here, and at best the issue is one of whether lexical fields shrunk or expanded. Things are tougher in the case of syntax. We know that radical word order changes took place over the millennia, or in the ability to drop arguments, or in Case/agreement, elliptical, or binding systems, etc. The question is no different from one about geographic diversity, and everyone expects that the historical stages of languages correspond to structural forms found in some of the existing languages in the world. In short, there are —there must be— dimensions of syntactic variation, the so-called parameters that input data must specify, simply because of what we witness. But again, here too we have powerful tools to constrain our linguistic search: those very cues that a human being has for unconsciously figuring out the language he or she is acquiring.

Although this ought to be a truism, it might need reiteration: Languages don't have an extra-corporeal reality, they are the products of human minds. There are thus a priori, given our understanding of human history, only three events that could be relevant to linguistic change: (i) Human evolution; (ii) human development; (iii) human interactions. The first pertains to the whole species, and as such ought to enter into a characterization of what language *is*, phylogenetically, not how it changes (whatever was prior to language is by definition proto-language, thus irrelevant to present concerns). The second event pertains to the growth of human fetuses until we can think of them as mature, in the case of language by whatever metric we take to characterize adult speech. The third event pertains to the very fact of human life, with all its nuances in the case of linguistic performance. A fortiori language change has to be defined over language acquisition and performance by humans, both ontogenetic events. The boundaries of either of those tasks must fall within biological, psychological, sociological or similar constraints that human existence may be subject to —no more, no less.

With regards to the specific topic of syntactic change, general biology, psychology or sociology have had relatively little to offer. The same isn't true about linguistics. In particular generative grammar has matured into a synthesis that could be



broadly characterized as having agreed upon a few core general universal laws and a set of open dimensions of variation manifested in the various languages of the world. One version of the program is the Principles and Parameters (P&P) model; there are others within generative grammar, but all of them agree on modeling language as a universal phenomenon of the mildly-context-sensitive sort, and all of them admit that not all of language is universal. Let's think of this as a general linguistic result, calling it the P&P *program*, setting aside, as in a normal scientific enterprise that is still evolving, what is the exact content of the scientific predicates in each part of the program, the universal and the particular one. There is enough of a consensus on the major axes of that program to be able to use it as a guideline for what ought to be the boundary conditions of linguistic change. I will refer to this as *the linguistic lens*—a flexible one at this stage of our inquiry.

In addition to the linguistic lens, generative grammar has also provided us with what we may think of as a *learnability lens* and a *performance lens*. The first of these is based on the 'poverty of the stimulus' argument, the idea that it is impossible for a learner to inductively acquire a first language. David Lightfoot in his various works over the years has been the instigator of this particular lens, raising the conjecture that, if there is a point at which language may 'easily' change syntactically, that would be when it is acquired by a fresh mind. Granted, learnability considerations have not been fully worked out, and thus for instance much current work goes into elucidating the exact form of parametric triggers or cues, whether these cues are all equally accessible to a learner or some maturation is involved, whether they should be confined to root clauses, and so on. In this respect, this learnability lens ought to be seen as even more flexible than the linguistic lens, but not for that as less real: whatever turns out to be the exact path of acquisition (virtually instantaneous or maturational, for instance), what is clear is that something in this league ought to constrain language change.

The final lens I will be assumed is based on the idea that, for still unclear reasons, human groups may introduce mechanisms in their behavior to distinguish themselves from different, indeed often previous, groups. The UPenn group, with Labov and Kroch as leaders of different aspects of relevant research, have been the champions of this ultimately sociological lens. Of course, this third lens is even less solid, if only because it presupposes a detailed understanding of human societies which, for the most part, science lacks—no doubt a reflex of their complexity. In this instance I won't even venture to speculate what are areas of discussion, since I don't even know that a dominant paradigm has been established. Nonetheless, the effect of societal pressure in language change, as I will show immediately, can be logically inferred. Thus regardless of how clouded our vision may be, as of yet, through this lens, we will have to make-do with what we have and try to go from there towards a reconstruction that, otherwise, would be impossible.

Corresponding to these three lenses—a point about linguistic methodology—I will suggest in the next section that—somewhat surprisingly as that will be a point about linguistic reality—human language involves three separate layers, each progressively less robust in the sense that it is less a consequence of established natural principles. I will lay out these ideas in more familiar terms there, but in order to be clear about the need for the sociological lens, I want to note that one

neutral way to understand the layered structures of language is in terms of the expression  $uf(p_i)$ , where  $u$  stands for ‘universal grammar’, a constant biological specification, and  $f(p_i)$  is a function characterizing a core grammar as standing in some sort of relation with regards to individual performances,  $p_i$ , where the sub-index  $i$  ranges over human individuals. (Note, so far that only gives us two layers:  $u$  and  $f$ ). Simply because human lives differ, two individuals sharing the very same linguistic competence will never exhibit the exact same performance. In most instances we presume these individual differences not to coalesce into any significant trend. However, peripheral variants can surface if, for poorly understood reasons, particular surface phenomena do coalesce somehow. Put differently, it is trivially the case that, for any given value of  $i$  (for any person), the derivative of  $f(p_i)$  over time (their actual linguistic performance) is (uninterestingly) different. At the same time, and intriguingly so, if we look not so much as each value of  $i$  in the function above, but rather at a more abstract cut on  $p_i$  intuitively dealing with some sub-population  $s$  (for  $s = \sum_{i=1}^n p_i$ ), one cannot fail to notice, as it were at some macroscopic level, that patterns may emerge on structural possibilities that are not fully specified by a core grammar. Then  $f(p)$  becomes a more abstract function over, in effect, population dynamics (i. e.  $f(\sum_{i=1}^n s_i)$ , for  $s$  the sum of individual performances just alluded to). I have little to say about these dynamics as such, but I want to emphasize that, aside from arguably important on their own right for one sort of (smooth) linguistic change, they are also presupposed in the other approach to (radical) language change that we have mentioned.

For suppose we idealize language as being a constant  $k$ , once acquired, within an individual; the derivative of  $k$  is zero. If this were all there is to it, language wouldn’t change at all. But of course human life is short, and new generations also acquire  $k$ . Now say the acquisition process is some function  $uf(\delta)$ , where  $u$  stands for ‘universal grammar’ and  $\delta$  for ‘input data’. We know by considering the entire human population that the output of  $f$ , though still arguably constant for a given individual, is not constant for the species. Which is to say that the derivative of  $f$  over time may well be interesting. This can’t be because of  $u$ , a constant; however,  $\delta$  is a reasonable culprit: input data is a priori subject to fluctuation sources. One limiting condition of this situation emerges if generation  $x$  does not provide data  $\delta$  to generation  $x+1$ , but some outside force does. This may result in language change, but of course of a purely external, thus sociological, nature. I don’t mean to imply that this is trivial from the point of view of the performance lens, quite the opposite: Kroch has argued (e.g. in 2001) that some of Lightfoot’s claims about, in particular, the evolution of English are best understood in these sociological terms. However, this situation is not very interesting from the point of view of the learnability lens, since there need not be any curious property of the learner that would account for this totally expected result: different input  $\delta$  yields different output  $uf(\delta)$ . A more remarkable situation would emerge, though, if from essentially the same input  $\delta_i$  we were to obtain different output  $uf(\delta_i)$ . Evidently, this is impossible if not qualified; I have added the individuation subscript  $I$  to  $\delta_i$  precisely to indicate that, although across generations  $\delta$  may be essentially the same *kind* of data, individual variations glued together into population drifts may be very significant in making  $\delta_i$  different, from the purposes of acquiring a grammar, from

$\delta_j$  (meaning by  $I$  and  $J$  here simply input data from different generations of speakers of the same ‘language’).

In other words, inasmuch as grammars subjected to accepted population dynamics (notated as ‘>>>’) of the form in (1)

$$(1) \sum_{I=1}^n (\sum_{i=1}^n p_i)_I \gg \gg \sum_{J=1}^n (\sum_{j=1}^n p_j)_J$$

yield peripheral data drifts  $\delta_I \rightarrow \delta_p$  then it must be that these drifts, as Lightfoot argues, end up being responsible for changes in core grammar. That in turn suggests that the function  $uf(p_i)$  that we started this discussion with must be understood as  $uf_{vt}(p_i)$ , where  $f$  is a complex function that at least in part relates parametric values  $v$  to what we may think of as peripheral trainings  $t$ . It is not my intention in this note to clarify just how it is that, in effect, linguistic growth (parameter values) and linguistic learning (peripheral trainings) relate to one another. The point is, simply, that it must be in this way that we resolve the, otherwise absurd, situation for linguistic change that Lightfoot hypothesized, leading to parameter value resetting of the catastrophic sort.

## 2. The Assumed Model

Those abstract considerations can be made concrete within the P&P model. Let’s first examine, in that respect, instances of the Polysynthesis parameter (in the sense of Mark Baker’s), which gives different values for English and Basque: while the latter case-marks the main verbal arguments (subject ergative, object absolutive, indirect object dative) and exhibits them as agreement elements in the verbal auxiliary, the former does neither. Correspondingly, English disallows pro-drop (2a), presents a fixed word-order, and allows extractions from nominal objects (4a), whereas Basque can drop any of the main verbal arguments (2b), allows any of the orders in (3), and disallows extractions from nominal objects (4b); ‘pied-piping’ extractions are fine in both languages:

- (2) a. \*(I) love \*(Lucy).  
 b. maite nuen ‘I love him/her/it’  
 Love I-AUX-III
- (3) a. Nik maite nuen Lucy. ‘I love Lucy.’ (OK in English)  
 b. Lucy nik maite nuen. ‘Lucy I love.’ (OK in English only with topicalization)  
 c. Nik Lucy maite nuen. (Permutations OK too) ‘I Lucy love.’ (etc. all \* in English)
- (4) a. Who has John seen [pictures of t]?  
 b. \*Noren ikusi ditu [t argazkiak] Jonek (‘Of whom has John seen pictures?’)  
 who-gen see III-AUX-III pictures-abs Jon-erg
- (5) a. [Pictures of whom] has John seen t?  
 b. [Noren argazkiak] t ikusi ditu Jonek ‘Pictures of whom has John seen?’  
 who-gen pictures-abs see III-AUX-III Jon-erg

This is the expected situation in parametric choices, which typically correspond to low-level morphological facts (case, agreement) and have vast consequences for the grammar at large (in terms of syntactic conditions of all sorts).

Importantly, neither the Basque nor the English value of that particular parameter seem to be more marked than the other. Suppose we think of markedness in classical Pāninian terms, via the Subset Principle. Whenever we find situations whereby a set of structures in language L is a subset of a larger class of structures in language L', we assume that the language acquisition device (LAD) must hypothesize that it is acquiring language L unless presented with direct positive evidence for a structure in the superset. Had the LAD hypothesized, in the absence of such confirmation, that it was learning the language corresponding to the larger set, the only way it could retreat from a mistaken assumption is by way of analyzing negative data. Which is the larger set of structures related to (and therefore, which can set) this particular parameter —the Basque or the English one? If we go with the evidence in (3), the Basque structure is the superset (as more grammatical combinations with the same words and identical grammatical relations are possible in this language); but if we go with the evidence in (4) and (5), the opposite is the case. So the LAD cannot decide which one is the unmarked option. That is not problematic, so long as robust positive evidence exists for each option of the parameter. The evidence is overwhelming if we allow the child to unconsciously analyze the syntactic properties of sentences. An English speaking child cannot help but find the strongly configurational language that structures of the sort in (1a) imply. There are very small departures from this kind of evidence, such as the exotic topicalized (3b), with special intonation and (for most people) restricted to main clauses. But the evidence for the Basque child is equally strong: every Basque sentence presents an inflected auxiliary and either dropped arguments or overtly case-marked ones, both hall-marks of the opposite setting in the Polysynthesis parameter. In the presence of robust evidence for both settings, learning either is trivial, and there is no logical need to postulate an unmarked option which could not be learned on the basis of only positive data.

Not all parametric situations are like that. Compare languages, like Spanish, which allow clitic-doubling, and languages like English that don't, as in (6):

- (6) a. Juan la está viendo (a María) (Juan is seeing María)  
       Juan 'er is seeing to María  
       b. John is seeing'er (\*Mary)

Let's call whatever is involved in this difference the Clitic Parameter. Inasmuch as doubling is optional (6a), the set of structures it allows is a super-set of the set of structures associated to absence of doubling (6b). One could argue that, just as (4b) is impossible in languages with object agreement, so too is (7) impossible:

- (7) \*De quién las está viendo [a amigas t] ('Who is s/he seeing friends?')  
       of whom 'em is seeing to friends

However, that would be an unfair comparison. This is because (8a) is as grammatical in Spanish, crucially without a clitic, as its English version in (8b) is:

- (8) a. ? De quién está viendo [amigas t] ('Who is s/he seeing friends of?')  
       of whom is seeing friends  
       b. ? Who is s/he seeing [friends of]?

Note that one cannot build, in a language with obligatory agreement like Basque, a version of (8a) *without* agreement. That is one of the central differences between clitics and agreement markers: the latter are not dropped. Note the consequence of this state of affairs: a grammatical version of (7) exists in Spanish, so in this instance there is arguably no structure that the English version of the Clitic Parameter allows which Spanish doesn't, and hence English is, in this domain, a genuine subset of Spanish.

The subset situation just described doesn't entail that Spanish (the marked option) will take longer for a child to learn. If as we did in the previous paragraph, we allow the child access to second-order grammatical descriptions of available data (as first suggested by Dresher 1998), then it may well be that the evidence cueing even the marked option of the parameter happens to be readily available for a child to use. That highlights the difference between the current P&P model and a more traditional proposal (such as the *Aspects* model of Chomsky 1965) in which learners always compare grammars in terms of the first-order linguistic structures (sentence tokens) that they license. In genuine parametric terms, a set comparison of the sort alluded to may be relevant only in situations of a learning conflict, where higher-order evidence leads to ambiguous analyses. Still, the scenario outlined in the previous paragraph is important in principle, and arguably central in fact for situations of successful language change. After all, there may well be a historical stage in which a learner lacks a strong way of directly deciding whether the language being acquired involves genuine syntactic clitics (as opposed to merely reduced phonological forms, which all languages have in casual speech). In scenarios where that grammatical ambiguity ensues, it is only natural for children to resort to first-order data analyses, going with the subset condition in the absence of direct observation of grammatical tokens of the superset sort.

But there has to be more to linguistic differences than mere parametric settings, whether they are of the subset sort or not. Chomsky is very explicit in 1981 about the role of idealization and how that relates to the notions we are considering. He says that:

. . . what are called 'languages' or 'dialects' or even 'idiolects' will [not conform] to the systems determined by fixing the parameters of UG. . . each actual 'language' will incorporate a periphery of borrowings, historical residues, inventions, and so on, which we can hardly expect to —and indeed would not want to— incorporate within a principled theory of UG.

Nonetheless, Chomsky also emphasizes that 'outside the domain of core grammar we do not expect to find chaos. Marked structures have to be learned on the basis of slender evidence too, so there should be further structure to the system'. While that is reasonable, it is difficult to pin down the nature of that further structure. Chomsky says:

. . . we assume that the child approaches the task [of language acquisition] equipped with UG and an associated theory of markedness that serves two functions: it imposes a preference structure on the parameters of UG, and it permits the extension of core grammar to a marked periphery.

The first of these functions is obvious, and has been discussed above; the second one is less so. It is trivial if what we mean by ‘periphery’ is simply a core grammar with marked options set. However, there is no reason why all ‘borrowings, historical residues, inventions, and so on’ (where the ‘so on’ could be pretty vast) ought to be that clean.

Consider a situation that arises with questions involving the operator *why*. First, it should be said that in many languages regular argumental operators such as *who* trigger, upon fronting an information question, an ancillary verb movement, involving an auxiliary (as in the English (8a)) or the main verb itself (as in the Spanish (8b)):

- (8) a. [Who [has [John [t [seen t ]]]]]? (cf. \*Who John has seen t?)  

$$\begin{array}{ccccccc} \wedge & & \wedge & \text{---} & \text{---} & \text{---} & / \\ | & & & & & & / \\ \text{---} & & & & & & \text{---} \end{array}$$
- b. ¿[A quién [vio [Pedro [t [ t ]]]]] (cf. \*¿A quién Pedro vio?)  
 to whom saw Pedro / $\wedge$  / /  

$$\begin{array}{ccccccc} \wedge & & \wedge & \text{---} & \text{---} & \text{---} & / \\ | & & & & & & / \\ \text{---} & & & & & & \text{---} \end{array}$$

Why the verb movement is required has been a topic of much discussion. Suffice it to say that a sentence boundary (technically, a CP) is (in most languages) a barrier, and the ‘barrierhood’ of this category disappears if the CP is in construction with a lexical head:

- (9) *L(exical)-marking Convention*  
 XP is not a barrier if it is in construction with a lexical head Y.

Where X is in construction with Y if X=Y or X is selected by Y.

(The disjunction in (9) disappears if categorial identity is a trivial sub-case of selection). By the L-marking Convention (LC), an embedded CP does not require verbal inversion of the sort above. Thus, compare (8a) to (10a), which does not involve verb movement:

- (10) a. [I wonder [<sub>CP</sub> who [ John [has [seen t]]]]]  
 b. ... [<sub>CP</sub> C [<sub>IP</sub> John [has [<sub>VP</sub> seen who]]]]

(10b) goes back in the derivation to the point prior to the displacement of *who* (simplifying the structure for expository purposes). Suppose all XPs along the way are potential barriers for this displacement, keeping in mind that an XP is just the maximal projection of X at some derivational step, whatever X may be. VP is in construction with a lexical head, namely its own; as a result VP is not a barrier for the movement of *who*. Of course, by this sort of reasoning, all categories headed by a substantive head will not be barriers to displacement. If the T head of IP also counts as substantive, then IP will not be a barrier either. Finally, how about CP? Its head is the abstract C, thus clearly not substantive. But is it in construction with a selecting element? It is if the CP is selected by *wonder*. Then CP is not a barrier either, though not for intrinsic reasons (its own head), but rather by way of its contextual properties (the selector that licenses the structure in the derivation).

This is the step missing in (8a), where nothing selects the relevant CP. As a result, the only way CP will cease to be a barrier is if it incorporates a neighboring lexical head, in which case the combined projection will be in construction with an appropriate L-marker. That is precisely what head movement achieves:

- (11)  $[_{CP} \text{ has-C } [_{IP} \text{ John } [t \text{ } [_{VP} \text{ seen who}]]]]$   
 $\quad \quad \quad \wedge \text{-----}/$

Observe that the displacement of the verb does not cross the CP, but adjoins instead to the head C, and is thus legitimate. In contrast, the displaced *who* must cross CP, but this category is no longer a barrier after verb movement, in the manner indicated. The reasoning is rounded up by the assumption that the mechanism in (11) is, in some relevant sense, costly, which is why the grammar does not undertake it if not necessary; hence inversion in the circumstances in (10) is not acceptable.

Assuming a system along those lines, the question arises about structures involving adjunction to CP itself, which thus should not cross this element to begin with. As Rizzi (1990) has indicated, this situation arises for causal modifiers, and therefore for corresponding questions involving the operator *why*. The logic is clear. *Why* questions involving one level of embedding should not trigger verb preposing as discussed above; however, *why* questions involving two levels of embedding should. In other words, (12a) should be grammatical, alongside with (12d), while both (12b) and (12c) should be bad:

- (12) a. Why  $[_{CP} \text{ John has seen Mary}] t?$  ⊗  
 b. \*Why has  $[_{CP} \text{ John seen Mary}] t?$  ⊗  
 c. \*Why  $[_{CP} \text{ you have thought } [_{CP} \text{ John has seen Mary}] t]$ ?  
 d. Why have  $[_{CP} \text{ you thought } [_{CP} \text{ John has seen Mary}] t]$ ?

In (12a) *why* does not have to cross CP, thus it should be unnecessary to move *has* as in (12b) to void the barrierhood of this CP. In contrast, although *why* in (12c) does not have to cross the embedded CP it modifies, it does have to move across the matrix CP in its displacement to the clausal periphery; hence this time ancillary verbal displacement to the C head is justified. Speaker judgements about (12c) and (12d) accord with the theoretical prediction. However, judgments about (12a) and (12b) are backwards (⊗ in (12)).

That is not so with English-speaking children who, as Crain and Thornton (1998) show, provide just the judgments in (12). Spanish too presents almost the same paradigm:

- (13) a. ¿Por qué  $[_{CP} \text{ Juan vio a María}] t?$  ‘Why Juan saw María?’  
           why                  John saw to María]  
 b. ¿Por qué vio  $[_{CP} \text{ Juan a María}] t?$  ‘Why did Juan see María?’  
           why          saw          John to María]  
 c. \*¿Por qué  $[_{CP} \text{ tú pensaste que } [_{CP} \text{ Juan vio a María}] t]$ ? ‘Why you thought that  
           why                  you thought that          John saw to María] John saw María?’  
 d. ¿Por qué pensaste  $[_{CP} \text{ tú que } [_{CP} \text{ Juan vio a María}] t]$ ? ‘Why did you think that  
           why          thought          you that          John saw to María          John saw María?’

The parallel is not total, since both (13a) (involving no verbal displacement) and (13b) (involving it) are possible. Nonetheless, facts are similar enough for Crain and Thornton to make their point: in their view of things, children acquiring a language *L* cannot make a ‘mistake’ which does not correspond to a parametric option in some other language *L'* (their Continuity Hypothesis). Suppose they are correct, a question remains: what is responsible for the English pattern in (12) (or related to this question, why is the Spanish (13b) —involving what looks like a costly and unnecessary option— also an option alongside the predicted (13a))? Actually, vernacular versions of English present the pattern in (12) as well, and upon closer examination, the Spanish (13a) belongs to a more relaxed register than (13b). It is possible that the verb preposing in (12b) or (13b) is one of those ‘peripheral inventions’ that Chomsky was referring to, achieved on analogy with instances of verb preposing where it is needed in order to eliminate a barrier by way of the LC in (9). That would explain why children continue to use the pattern predicted by the theory sometimes into early puberty (always beyond normal stages of acquisition), as do ‘uneducated’ speakers. This is not to say, of course, that the prestige or educated adult pattern is not psychologically real. It is very possible, however, that its acquisition constitutes a genuine instance of learning, and as such is entirely different from whatever is involved in more elementary parameters which I have likened to growing.

As with other instances of linguistic diversity, we do not know for sure that this type of analysis of *why* questions is ultimately correct. As Chomsky asked in (1981):

How do we delimit the domain of . . . marked periphery? . . . [E]vidence from language acquisition would be useful [, but is] insufficient to provide much insight. . . We are therefore compelled to rely heavily on grammar-internal considerations and comparative evidence, that is, on the possibilities of constructing a reasonable theory of UG and considering its explanatory power in a variety of language types.

If we base our conclusions on what is a reasonable theory of UG, we have something to say about, in particular, verb preposing for argumental questions, but not so much for similar processes involving causal modification questions. That said, it seems significant that late acquisition of verb preposing in *why* environments, or its absence in spontaneous speech in many instances, should correlate with the theoretical conclusion. This strongly suggests that there is room for a significant, systematic Periphery of a sort that seems profoundly different from whatever is involved in the constitution of I-language.

The diagram in Figure I is intended to convey this fundamental difference (growth vs. learning) between the combinatorial systems of language and those which are based on an ultimately sociological exchange. In the terms discussed in the first section, for a complex function  $uf_v(p_i)$  that relates parametric values  $v$  to peripheral trainings  $t$ , UG in the adjacent diagram is the  $u$  constant in the function; the core in the diagram is  $uf_v(p_i)$  in the function, which eventually becomes an I-language when *all* the  $v$  (parametric) values are set through input data  $\delta$  for a given individual  $i$ . Note that the transition from the Core to the I-language in Figure I is



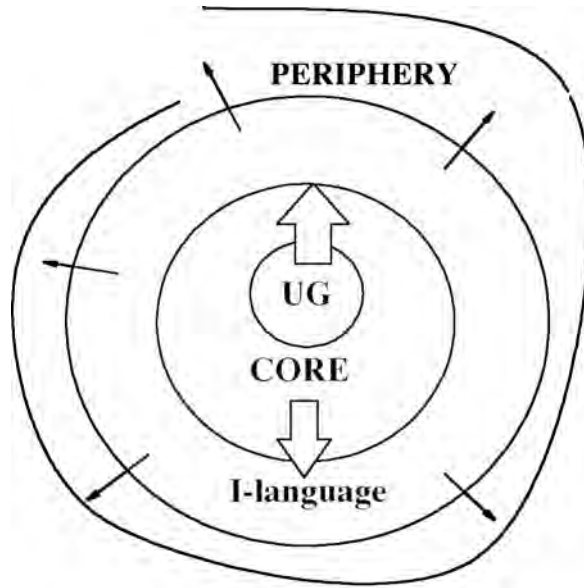


Figure I

From I-language to the Periphery

not signaled in the function as such; this is because it is not an architectural issue, but an acquisition one: data for the Core, if available, are direct second-order analyses of  $\delta$ , while data to entirely set an I-language may need to involve indirect first-order analyses of  $\delta$  in subset situations. (In principle, Core and I-language may end up coinciding if either there is no second order  $\delta$  for the child to set or no sub-set situations where first order  $\delta$  become relevant). Finally, the periphery in the diagram is  $uf_{vr}(p_i)$  (the whole function), which becomes what we normally understand as a language when all the  $t$  (learning) trainings are determined, also through input data  $\delta$  for  $i$ .

A model of grammar of the sort in Figure I may undergo interesting patterns of change. Suppose a sociological drift takes place in some peripheral construction (e.g. an augmentation of displacement processes of the sort in (13) for expressive purposes). That, in itself —if it becomes stable enough to last— will of course constitute a *bona fide* instance of linguistic change (and it would presumably present the characteristic ‘S’-shaped curves of such transitions). For my purposes here, however, the most interesting consequence that such an S-shaped curve may end up having is with regards to the data,  $\delta$ . A learner doesn’t consciously discriminate between what I have called second-order or first-order  $\delta$ , or for that matter  $\delta$  for the purposes of  $uf_v(p_i)$  and  $\delta$  for the purposes of  $uf_{vr}(p_i)$  as a whole. Data are data. However, we already saw that the first and second-order interpretation of  $\delta$  is quite different: in one instance sets of tokens are relevant, whereas in the other, instead, what counts are grammatical structures. Similarly, what we may think of as  $\delta_c$  (for core settings) are interpreted by the system differently from what can be regarded as

$\delta_p$  (for peripheral learning). In principle, all of this is no different from the use a given organism may have for a key protein first in a purely genetic mechanism, later on in the life of the organism in epigenetic processes, and eventually in metabolic exchange. In our terms, the very same  $\delta$  is first used in setting core parametric values (first of the cueing sort, next in terms of set evaluation), and eventually in whatever mechanics are involved in establishing peripheral patterns. This hierarchy is crucial in the dynamics for language change. An innocent-looking drift in  $\delta$  (an S-type process of the sociological sort) cannot be kept from affecting those aspects of the data that may tilt the  $uf_v(p_i)$  part of the equation. For instance, a simple frequency change of the peripheral sort can, no matter how rarely, affect the first-order subset conditions for a learner to set the paradigmatic value(s) of a subset dimension like the Clitic Parameter. A change of the latter sort may in turn, again if only sporadically, imply the emergence of further sorts of evidence which, when analyzed at a second-order, result in different conditions for a learner to set a core dimension like the Polysynthesis Parameter. That's Lightfoot's rationale. If this sort of, in his own words, *catastrophic* sort of change may occur with any probability higher than zero, it will result in a non-linear curve, signaling a drastic syntactic change within a few generations (one or two, in the limit).

### 3. Reconstructing Basque Syntax from Auxiliary Morphology

In understanding what I have to say about the possible course of change from Proto-Basque to Basque, it is important to realize that a hierarchy is being assumed:

(14) Peripheral change > Subset change > Core change

This is the most realistic course of radical linguistic change: a disturbance emerges in the periphery of a language which manages to cascade through interesting consequences for the first-order analysis of  $\delta$ , the data available to a language learner, and eventually  $\delta$ 's second-order analysis. This course of action is not necessary: a disturbance in the Periphery may simply stay there, and even if it manages to affect an I-language, it may never trickle down to Core parametric options. Nonetheless, *if* a radical language change is to take place, logic dictates that it proceed in the manner assumed in (14) —unless it is directly imposed by outside forces (e.g. a foreign invasion or forced enslaving dramatically changing input data for a generation of children). It could be argued that the hierarchy in (14) could 'skip' a step. Logically that is possible, although it is hard to imagine what sort of trivial change in the periphery —a first-order one— may be such that it, and it alone (without a subsequent change in the I-language), can affect the way in which data are analyzed at a second-order at the core. If this situation emerges it requires careful argumentation. At the same time, and putting aside irrelevant language change of an external sort, the present logic does not expect a *direct* change to occur either in the I-language or in the Core. While it is possible for a generation *of adults*, following societal pressures, to change their first-order data, it is impossible for them to engage in more elaborate manipulations, as it is impossible for children to change anything at all: they simply analyze data. In other words, while the cause for radical language change may be children, the trigger must be

adults (because they change sociological patterns, or they invade/enslave one another). Differently put, the linguistic lens forces us to look at data both from the performance and the acquisition lenses, in that order.

That said, the main idea from the Gomez and Sainz paper (henceforth G&S) that I want to address here is their claim that ‘Basque had a V1 order at a certain stage... This situation was responsible for the reanalysis of connectives as person markers and ultimately for the phenomenon of ergative displacement’ (section 6.3). The methodology that G&S uses to reach this conclusion is very sound. First they carefully study the constituent elements of finite verb forms in Basque (root, person and number affixes, and event markers for mood, tense and aspect), together with the conditions of split ergativity witnessed in the language, from the earliest (sixteenth century) surviving texts. Next, they take seriously the traditional conjecture that, in particular, personal agreement markers have their historical origin as incorporated personal pronouns. Then they proceed to analyze the more complex (and in their plausible view, later) origin of number forms, finally discussing event-related markers. Finally, they ask the question that interests me here: how is it possible for a finite verb form to incorporate all those elements?

A by now familiar dictum by Givon in (1973) asserts that ‘today’s morphology is yesterday’s syntax’. The intuition behind this bold assertion is that morphology acts as a reflex of syntax by somehow ‘grammaticalizing’ syntactic patterns. Of course, if one doesn’t believe in the extra corporeal reality of grammars, ‘grammaticalizations’ ought to be made compatible with the sort of system sketched in the previous section and summarized in (14) above. In broad terms, the obvious intuition to pursue, much in the spirit of Clark and Roberts (1993), is that ‘grammaticalization’ is performed by language learners, upon simply reanalyzing originally periphrastic sequences as word-level units. For that a couple of things must happen: (i) that the periphrastic sequences are stable enough for a language learner to analyze them as (presumably simpler) units; and (ii) that they were not stable in the particular sense in (i) prior to the point of misanalysis. In addition, for us linguists to reconstruct what went on in history, a third desideratum must be met: (iii) that morphological rules haven’t destroyed the evidence of prior syntax. Let’s consider each of these important points in turn in order to analyze the plausibility of claiming that Basque was a V1 language at the point of creating its finite verb system.

Intuitively, desideratum (i) asserts something as simple as claiming that the noun, say, *pickpocket*, emerges in analyzing as a unit the frequently co-occurring verb *pick* and noun *pocket*. But needless to say even there we start seeing an issue: it obviously isn’t the case that *pick* and *pocket* always co-occur; they just have co-occurred frequently enough in the (relatively recent) history of English for someone to put them together, with the innovation somehow sticking. Granted, this trivial example involves substantive lexical items, whereas what interests us here is the formation of verbal *paradigms*. But still, the *pickpocket* example highlights a point of principle: just how frequently must grammatical form *x* co-occur with grammatical form *y* for them to be turned into something that learners acquire as the unit *x-y*? I don’t know of any answer to that question, but it seems to me rather easy to prove that the answer cannot be ‘all the time’. Take for instance the origin of complementizer *whether* in English, which is known to have emerged from the morphological

merger of *which* and *either*. Clearly it could not have been that these two words were *always* coupled together, or they would never have remained separate in the language. The same thing can be said about complementizer *como* in Spanish, originating from the vernacular Latin *quo modo*; plainly, Spanish has retained separate words originating from *quod* and from *modo*. The examples that come to mind are too numerous to mention, so the conclusion seems inescapable:

- (15) Grammaticalization  $g$  does not require constant co-occurrence of its constituents.

That moves me to desideratum (ii). One other reason to believe the claim in (15) is that a grammaticalization  $g$  takes place at some point  $t$  in time. Simply put, if the conditions for  $g$  had been met prior to  $t$ , then  $g$  should have occurred prior to  $t$  as well. But we don't expect things to be like that in any dynamic system: transitions take place only when certain limiting conditions are reached —the proverbial straw that breaks the camel's back. If so, what we expect in grammaticalizations is some sloping curve that can create the conditions for a change, which *then* takes place. This makes sense from the point of view of language learners receiving data  $\delta$ , assuming that:

- (16) (i) A language learner acts economically.  
 (ii) It is more economical to pre-compile a symbol sequence  $\langle x, y \rangle$  as a word  $w$  than as separate symbols  $x, y$ .

From the point of view of the grammaticalization, then, we should expect that:

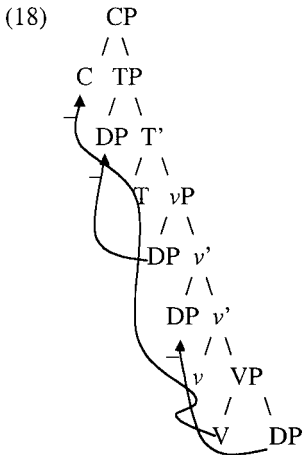
- (17) Grammaticalization  $g$  is a transition at a time  $t$  from a syntactic state  $s$  to a morphological state  $m$  when the  $\delta$  evidence for learners allows for their most economical analysis whereby  $s > m$  (i.e. morphology trumps syntax).

Prior to  $t$ ,  $\delta$  evidence is just too scarce for the desired analysis from the learner. The transition from  $s$  to  $m$  may be more or less drastic (linear or non-linear) depending on where in the hierarchy in (14) the change in question falls: whether it is Peripheral (as possibly lexical changes of the *pickpocket* sort are) or Paradigmatic (as ought to be the case with both Subset —e.g. expansion/reduction of paradigms—and Core changes—for instance in value for the Polysynthesis Parameter). Regardless, given this state of affairs, it cannot be the case that a linguistic change happens at either limiting situation (total absence or total presence) for  $\delta$ , unless there is some sort of drastic invasion or some such thing that directly changes the nature of  $\delta$  for a generation of learners.

Finally, desideratum (iii) above is methodological. Any unqualified version of Givón's grammaticalization claim is bound to be false, for the simple reason that we know (as amply shown for instance in Anderson 1992) that morphology too has rules. That said, all we can do is hope for the best. If in particular Baker is right in (1988) and subsequent works, morphology, or more narrowly inflectional morphology, is of the sort that mirrors the syntax that goes into it, in fact even synchronically. That is the strongest sort of condition one can hope for, if G&S is to be taken seriously, for that work is essentially claiming that the synchronic inflectional morphology of the Basque finite verb wears the syntax it came from on its sleeve. If

so, that is a wonderful fossil record to reconstruct the origins of Basque syntax from, mainly because we are so lucky that the Basque verb happens to be so rich in its morphology. At the same time, even if one has perfectly fossilized remains of anything, one still needs good reconstructive science to figure out what went on. This entire note can be seen in that light, as an attempt to use the linguistic, learnability and performance lenses to help us test the reconstruction of Basque syntax, and in particular the claim that it was verb initial.

The reason G&S wants the Basque verb to be verb initial—involving a verb movement very much along the lines of (8) above—is that, in this context, around the verb root ‘a number of clitic-like elements [of the sort in (6) above] were attached in such a way that a kind of verbal complex was created’ (cf. the examples in (2) to (5) above, where the auxiliary shows rich personal morphology in a positive value for the Polysynthesis Parameter). Why couldn’t these elements be attached if the verb were any lower? The tacit assumption is that in lower contexts there wouldn’t be enough structural height for the verb to be systematically close to the would-be morphemes. The point can be illustrated in the following diagram (word order is orthogonal to the point being made). Suppose a syntactic derivation for a transitive structure involves (18):



(18) is the standard Minimalist phrase-marker, but any other one with similar properties would do for our purposes. The key is that the verb starts its derivational life ‘low’, associated to the direct object, its thematic subject being associated to an auxiliary verbal element *v*. Verbal arguments may displace to higher *vP* or TP specifiers for Case/agreement purposes, while the verb itself may move, head-to-head, all the way up to the C projection. Whenever I say operations *may* take place, it is because a parameter could be involved (thus the English verb apparently doesn’t move as high within the clausal skeleton as the Spanish verb, etc.). The key point is this. The traditional intuition has always been that verbal (personal) agreement emerges in history from cliticization of D argumental elements. If Baker is generally right, this presupposes the process of Incorporation, which must satisfy the following principle:

(19) *Principle of Incorporation*

An incorporation process from  $x$  to  $y$  takes place only if  $y$  c-commands  $x$ .

If (19) holds, then it is immediately true that incorporation of anything to a verb presupposes the verb being ‘high enough’ (in c-command terms) for the incorporation to take place; for subject and object clitics, that must be C. G&S generalizes this result to other verbal morphemes, but the same point holds: *whatever* incorporates to a verb presupposes a structurally high verb. Hence the verb must be in C to succeed in the task.

I agree with this result. The only ways to prove it wrong would be either to show that morphology in Basque doesn’t obey mirror conditions of the sort Baker analyzed, or else to deny (19) altogether, in which case no strong conclusion about verbal height directly ensues (a possibility explored for instance in Di Sciullo and Williams 1988). However, I find the explanation interesting enough, and the theory behind it sufficiently strong, not to challenge that premise. What I want to focus on, however, is the issue of whether in order to have the verb sufficiently high to be able to host incorporated elements, it must be in C *all the time*—in other words, whether as they claim the grammatical order of Basque at the time must have been VSO (or putatively VOS).

That claim is radical, especially in light of the fact that modern Basque is almost certainly underlyingly SOV or perhaps SVO (in part depending on whether the conclusions in Kayne (1994) are tenable and whether, in contrast, there may exist a Head Parameter determining the order of a verb and its direct object). To realize this, compare the assertion that Proto-Basque was VSO with Trask’s (1977) contention that Basque was originally SVO and it became SOV as a result of the emergence of an ergative system in the language. A priori, that position is easier to justify, from the viewpoint of the linguistic lens. In particular, this is an expected change, both typologically and synchronically: as Trask (1979) already observes, SVO languages are never ergative. But going from a VSO order to a SOV order is no trivial task. To put this in perspective, let’s consider first what may be involved in the different verbal positions (higher or lower in the clausal skeleton in (18)). In a nutshell, if it were possible for it, a verb would always stay lowest in the clausal skeleton, thus yielding SOV or SVO orders (depending on whether the object itself can appear on either side). This is because such a solution is the most economical (involving less displacement), which accords well with the fact that newly formed creole languages—by hypothesis starting with default parametric settings in the absence of grammaticalized morphological markings—are typically SVO (Bickerton 1990). So why does the verb ever move higher, then, to the inflectional projections of T, C or others? All other things being equal, to implement some form of morphological checking, as G&S correctly assumes following Chomsky (1995). If so, it would be sufficient for a child to misanalyze the need for morphological checking at a higher site (C, for the VSO order) for the economy strategies of grammar to yield a lower movement site (if any) for the verb. That’s actually good news for the G&S hypothesis: all that it requires is to supplement the already argued for idea with the addendum that, at some time in the historical change from Proto-Basque to Basque, the language somehow lost morphological ‘strength’ in the C (presumably also T) areas, which resulted in the verb

not having any business going higher than it needed to. That does model the correct change —*if* that is, the morphological weakening can be substantiated.

Here an interesting tension arises. Let's call transition time  $t_0$  the one whereby personal clitics are integrated into the verb as agreement markers —and keep in mind that this involves a setting of the Core Polysynthesis Parameter. As per generalization (17), there must have existed a time  $t_{-1}$  prior  $t_0$  whereby the periphrastic construction(s) that give raise to the morphological reanalysis haven't been reanalyzed yet. And in turn there must have been a different time  $t_{-2}$  where either the periphrastic constructions themselves hadn't emerged yet because the relevant clitics weren't in place, or else the verb wasn't high enough to be in the sort of position that it, by hypothesis, occupies at  $t_{-1}$ , which is what eventually allows the reanalysis at  $t_0$ . Certainly at time  $t_{-1}$ , and arguably at time  $t_{-2}$  (if the periphrastic constructions hadn't emerged), the verb must have already been high enough to be able to result in the  $t_0$  reanalysis, which in turn entails that Proto-Basque at the time must have had 'strong' morphology in C to trigger the costly verbal move to that site. The questions then are these: if throughout a period  $t_{-2/0}$  Proto-Basque had strong morphology in C, why did it eventually lose it and what was the time  $t_1$  when that happened? Note that as per the logic of the hierarchy in (14), the  $t_{-2/0}$  period must have been either externally accelerated, or else a rather long one (to allow for the integration of a peripheral drift into a Core parametric option). That result holds all the more so if, as G&S correctly argues, not all the integrations in the Basque verbal morphology are co-temporaneous, which presupposes a *period* whereby the verb is high enough to incorporate (different) personal markers, number markers, and event-related markers. The same conclusion can be reached about the  $t_{0/1}$  interval (the length of this period depending in part on whether Verb Movement parameters are either Subset or Core ones). This is then the crux of my question: the interesting G&S proposal is missing one non-trivial component to be fully accepted. In the period  $t_{-1/1}$  (possibly  $t_{-2/1}$ ) Basque went from lacking 'strong' morphology in C, to having it, to losing it yet again. That plainly requires either of two very intriguing premises: (i) there may have been (an) unexpected outside influence(s) in the verbal syntax of Proto-Basque, or (ii) the time period  $t_{-2/1}$  is extraordinarily long —in the order of millennia, not centuries.

A less drastic alternative is that proto-Basque wasn't a V1 language, after all. Notice that all the G&S requires, especially given desideratum (i) above (which merely requires *enough stability* in the desired periphrastic forms), is that the tensed verb be in C with sufficient frequency for learners to be "fooled" into reanalyzing periphrastic forms as synthetic. That isn't difficult. Consider the well-known phenomenon of *galdegaia* in modern Basque, or the requirement that focused elements be left-adjacent to verbal forms. Concentrate in particular in the Northern, root-clause-driven form of the phenomenon, which is also the most archaic (and is preserved in the Southern varieties only in emphatic and negative contexts). Relevant examples have the shape in (20):

- (20) Lucy    ba    nuen    nik    maite!  
       Lucy-abs indeed III-Aux-I I-erg love  
       'It is Lucy who I do love!'

Here the tensed verb is high, where G&S expects it—in a language which is underlyingly SOV. This is important, because if this is a domain that is readily accessible to language learners, and it appears with sufficient frequency for them to consider economical the appropriate grammaticalization, then we have modeled the G&S results, albeit without having made any difficult-to-justify charges regarding the syntax of Proto-Basque.

It is quite remarkable that the situation in (20) should be specific of main clauses, and in that respect counts as what Lightfoot (1991) and elsewhere calls ‘Degree-0’. Simply put, whereas one could have a main clause without an embedded one, the latter is impossible; hence the frequency of main clauses is overwhelmingly higher (in the vicinity of 98%) than the frequency of embedded clauses. That statistical fact alone makes main clauses the most important repository of systematic data for children. Now crucially, main clauses typically present so-called root transformations, of the sort sketched in (8) vs. (10) above, which Laka (1990) persuasively argued is essentially of the same sort as (20). Lightfoot has shown that children typically induce catastrophic language changes in the direction of whatever surface forms they can detect from main clauses, reanalyzing I-language parameters on the basis of this sort of evidence. In (1999) Lightfoot shows that it is enough for children to obtain data patterns in the vicinity of 30% of a regularity (*vis-à-vis* absence of that regularity in comparable contexts) for them to be lead astray into reanalyzing particular input data as setting a parameter value that is different from the target one. Extrapolating from this appreciation in the realm that Lightfoot was studying, it might have been enough for children acquiring Proto-Basque to receive data of the form in (20) with a 30% frequency, or any such relatively low frequency (*vis-à-vis* similar constructions, albeit of a non-emphatic sort, whereby the verb doesn’t appear in the left periphery) for them to reset the Polysynthesis parameter in the direction that G&S expects.

It may be argued that learners of Proto-Basque wouldn’t have reset that Core parameter if they could analyze data like (20) as emphatic, focused, or some such thing, thereby unconsciously realizing that the order in (20) isn’t basic. However, Crain and Thornton (1998) have shown that, whereas they are extremely sensitive to core syntactic and semantic information, young children are not particularly well attuned to general pragmatic information. Emphasis and focus involve a complex interplay of syntactic, semantic and pragmatic information, so it is not surprising if a child hearing a sentence like (20) may be more sensitive to its syntax/semantics than its pragmatics, as a result of which the possibility of misanalysis is in principle there. What remains to be seen is whether one has a way of determining the frequency of sentences of the sort in (20) within a normal sample of primary linguistic data. We won’t be able to search for an answer on (non-existing) archaic data. But we may find relevant comparisons by analyzing present-day northern dialects, which should most closely resemble the archaic forms.

#### 4. Conclusions

The G&S results have placed the issue of Proto-Basque reconstruction in a win-win situation: all of the possible scenarios that lead to these results are interesting. The possibilities that we have considered are summarized (in reverse order) in (21):



- (21) a. Proto-Basque was underlyingly the same as modern Basque (modulo the further issue of whether it independently changed for ergativity reasons).
- b. Proto-Basque was underlyingly V1, and it remained thus for a very long period of time, until it lost morphological strength at C and it became SVO (or SOV, modulo ergativity considerations); the scenario presupposes a Proto-Proto-Basque that was not V1 (or did not have relevant periphrastic constructions to reanalyze).
- c. The changes from Proto-Proto-Basque to Proto-Basque, and from Proto-Basque to Basque, were accelerated by drastic outside forces.

Scenario (21a) is arguably the null hypothesis, pending confirmation about how much data of the V1 sort (without the language being underlyingly V1) is required for the G&S reanalysis to occur. It is captivating because it suggests that Basque hasn't undergone significant syntactic changes (at least in this (set of) parameter(s)) for the longest time. Scenario (21b) requires an even longer stretch of time to be in play, since it involves two Core parametric re-settings, which given the hierarchy in (14) must have gone through the usual slope of Peripheral drift, Sub-set reanalysis and final Core change. It wouldn't be surprising if the necessary changes for the plausibility of scenario in (21b), which refers to a state of Proto-Basque that is prior to contact with Latin, throw us back another couple of thousand years, to the eve of civilization. Finally, scenario (21c) is perhaps the most fascinating, especially in light of claims that Proto-Basque may have had a European extension that is vaster than commonly assumed. The issue here is that this scenario requires language contact —of a pretty drastic sort. Historical times have shown relatively little structural contact between Basque and its various neighbors, but what happened in (even recent) prehistoric times is anybody's guess. It is conceivable that a broader (Proto-)Proto-Basque did have contacts with several neighbors. This is the most speculative scenario, but not because of that the least intriguing. Which adds up to showing that taking the linguistic, learnability and performance lenses seriously leads to exciting reconstructive processes, and perhaps even reliable ones.

## References

- Anderson, S., 1992, *A-morphous Morphology*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Baker, M., 1988, *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago: Chicago U.P.
- Bickerton, D., 1990, *Language and Species*, Chicago: Chicago U.P.
- Chomsky, N., 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge: MIT Press.
- , 1981, *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht: Foris.
- , 1995, *The Minimalist Program*, Cambridge: MIT Press.
- Clark, R. and I. Roberts, 1993, 'A computational model of language learnability and language change', *LI* 24, 299-345.
- Crain, S. and R. Thornton, 1998, *Investigations in Universal Grammar: A Guide to Experiments in the Acquisition of Syntax and Semantics*. Cambridge: MIT Press.
- Di Sciullo, A. and E. Williams, 1988, *On the definition of word*. Cambridge: MIT Press.

- Dresher, E., 1998, 'Child Phonology, Learnability and Phonological Theory', in T. Bathia and W. Ritchie (eds.), *Handbook of Language Acquisition*. New York: Academic Press, 299-346.
- Givón, T., 1973, 'Historical Syntax and Synchronic Morphology: An Archeologist's Field Trip', *Chicago Linguistics Society* 7, 394-425.
- Gomez, R. and K. Sainz, 1995, 'On the Origin of the Finite Forms of the Basque Verb', in J. Hualde, J. Lakarra and L. Trask (eds.), *Towards a History of the Basque Language*, Current Issues in Linguistic Theory 131. Amsterdam: John Benjamins, 235-54.
- Kayne, R., 1994, *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Kroch, A., 2001, 'Syntactic Change', in M. Baltin and C. Collins (eds.), *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*. Malden: Blackwell, 699-729.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax*, MIT doctoral thesis.
- Lightfoot, D., 1991, *How to Set Parameters: Arguments from Language Change*. Cambridge: MIT Press.
- , 1999, *The Development of Language*, Blackwell-Maryland Distinguished Lecture Series on Language and Cognition 1. Malden: Blackwell.
- Rizzi, L., 1990, *Relativized Minimality*. Cambridge: MIT Press.
- Trask, L., 1977, 'Historical Syntax and Basque Verbal Morphology: Two Hypotheses', in W. Douglass, R. Etulain and W. Jacobsen (eds.), *Anglo-American Contributions to Basque Studies. Essays in Honor of Jon Bilbao*. Reno: University of Nevada, 203-17.
- , 1979, 'On the origin of ergativity', in *Ergativity: Towards a Theory of Grammatical Relations*, F. Plank (ed.), London: Academic Press: 385-404.

«A SATISFACTORY ETYMOLOGY HAS LONG BEEN AVAILABLE»  
NOTES ON VASCONIC NAMES OUTSIDE THE BASQUE COUNTRY  
WITH PARTICULAR REFERENCE TO SOME BRITISH *ARN-*  
AND *EARN-* NAMES AND TO GERMAN *ARNOLDSWEILER*

Theo Vennemann  
(University of Munich)

### 1. Ferninst the Vasconic theory\*

When I first opened my copy of Larry Trask's admirable book *The history of Basque* (1997), I was greatly surprised to find in it two pages (365-67) discussing early attempts of mine at identifying the language of the Old European toponymy with an early form of Basque, which I named *Vasconic*. Only when reading the entire chapter did it occur to me that mine was in Trask's eyes merely the latest attempt to identify relatives for a language which he had vigorously claimed in

---

\* This paper was written and submitted for a festschrift planned by the Editors to be presented to Larry Trask on 10 November 2004, his 60th birthday. I wrote it with the expectation that Larry would have relished being addressed and challenged in a scholarly area close to his heart, and I was very much looking forward to his response which I considered certain to come, written in the brisk and pithy style we all have known and enjoyed for many years. Instead there came 27 March 2004.

Prof. Trask, as is well known and can be seen again in some of the quotations in section 1 below, held firm views and tended to use strong words. But those who had occasion to communicate with him know that he was not dogmatic or pertinacious. Electronically searching my correspondence for his name I found the following passage written on 22 February 1998, which may be compared to section 1.2 below for content and to 1.3. for attitude:

When recently I wrote to Trask that Basque *izurde* 'dolphin' = *iz* + *urde* "water-pig" (as opposed to Michelena's reconstruction *giza* + *urde* "man-pig") had support in Middle High German *merswīn* 'dolphin' (= *mer* 'sea' + *swīn* 'pig'), he signalled that he was ready to reconsider that example. In this attitude I recognize not only a great scholar but also a great teacher —one who has firm, well-founded opinions but on argumentation is ready to listen and to reconsider.

Though Larry Trask and I never met, and though we often fought for different views both in semi-public and private e-correspondence and in published work, we were below this surface bonded together by mutual scholarly advice and academic support. Thus I have not only lost my dearest opponent but a friend. I beg forgiveness for letting this paper go into the world as if he were still alive.

publications and in e-mail discussions, and claimed again in his book, to be an isolate. Mine had become part of what he characterizes in the book as “this vast body of work [which] ranges from the sober and well informed through the increasingly fanciful and incompetent to the downright preposterous, with a rather strong bias towards the preposterous end of the scale” (358).

I will not misuse this occasion to show in which ways Trask’s treatment of my proposal is inadequate. For his main argument, that it is incorrect to assume only a few languages for pre-Indo-European Europe north of the Pyrenees and the Alps because “far more probably, what the Indo-Europeans found was a patchwork of languages” (364), I have done so in Vennemann 1998a: sec. 1.<sup>1</sup>

### 1.1. “*München*, for which a satisfactory Germanic etymology has long been available”

There is one notion in Trask’s book, however, that really worries me. That is the idea that once we possess an etymology for a place-name there is no need for another. That, if taken seriously, would be the end of all etymology (and, by generalization, of all science), because there is no word or name in the world for which some etymology has not already been suggested. To be honest: Trask says “a satisfactory ... etymology”, but that amounts to the same because even the worst etymology is satisfactory to someone, most commonly at least to its original perpetrator. Here are Trask’s own words:

Vennemann has attempted to find Basque (or more precisely ‘Vasconic’) sources for a wide range of European toponyms. ... One of these is the city name *München*, for which a satisfactory Germanic etymology has long been available (Trask 1997: 367).

It is true that a derivation of *München* from the Middle High German appellative *münich* ‘monk’ (dat. plur. *münichen*) has been available since 1533, and it may be true that Trask finds this derivation satisfactory, even though I do not know on what basis.<sup>2</sup> There is absolutely no evidence, however, that Munich is a monasterial foundation, the place on the contrary having been property of the Duke of Brunswick at the time of its earliest attestation. So the derivation of *München* from *münich* has nothing to go by than the phonological similarity of these two words and may thus serve as a model case of a folk-etymology for writers of elementary textbooks. — It so happens that Trask does not say explicitly where exactly he locates my proposal of a once-Vasconic Europe north of the Pyrenees and the Alps between the sober and the preposterous on his evaluation scale for proposals relating the world’s languages to Basque; but his presentation leaves little doubt that it cannot be very far from the bottom end.

<sup>1</sup> This and all other papers of mine dealing with the linguistic prehistory of Europe north of the Pyrenees and the Alps are now easily available in Vennemann (2003).

<sup>2</sup> Bammesberger (1995) had already supported the prerequisite assumption of my etymology (cf. Vennemann 1994) that Munich is older than the Christianization of the area, so that a derivation of its name from a Christian concept is unlikely.

## 1.2. Basque *iz-* ‘water’ — “this ghost word”, “a phantasm”

However, Trask is not entirely consistent in his rejection of new etymologies. When a new proposal stems not from an outsider like myself but from a scholar inside his area of specialization, such as the great philologist Luis Michelena whom he admires, he may accept it, even if it violates basic principles of reconstruction. An example that keeps coming up is de Azkue’s interpretation of Bq. *izurde* ‘dolphin’ as a compound *iz+urde*, literally “water-pig”, with a first constituent de Azkue demonstrates also to occur in a considerable number of other Basque compounds, always with the meaning ‘water’ or ‘body of water’, plus the ordinary Basque noun for ‘pig’. “Water-pig” is, of course, an instance of a class of metaphorical designations of “secondary” animals after “primary” ones occurring in all European languages. The following is a small selection from Basque, with Bq. *ur* ‘water’:

- *urxahal* “water-calf”, ‘seal’ (*xahal* ‘calf’)
- *uharts* “water-bear”, ‘pike’ (*uh-* ‘water’, (*h*)*arts* ‘bear’)
- *urotso*, *ugotso* “water-wolf”, ‘pike’ (*ug-* ‘water’, *otso* ‘wolf’)
- *uroilo* “water-hen”, ‘coot, kingfisher’ (*oilo* ‘hen’)
- *urtxakur* “water-dog”, ‘otter’ (*txakur* ‘dog’)
- *urtxori* “water-bird”, ‘water wagtail’ ((*t*)*xori* ‘bird’)

English has *water bear*, *water hen*, *water thrush*, *sea cow*, *sea lion*, *sea elephant*, *sea dog*, *sea horse*, *sea hare*, *sea mouse*, and many more. Where Basque has *urxahal* “water-calf” for the seal, German has *Seehund* “sea-dog”, where the *See*-part replaced the reflex of OHG *selah* in order better to fit the name into the general pattern (cf. Vennemann 1996: 120, 2003: 321f.). However, since Michelena taught that the first constituent of *iz-urde* derives from *giza-* ‘man’ (and from other words in other *iz-* compounds), Trask (1997: 328) accepts this, ending his presentation with one of the friendly attacks for which he is justly famous: “Seekers after remote comparisons never tire of invoking this ghost word in their comparisons.” What Trask does not seem to have noticed is that he has violated a fundamental rule of our discipline: Whereas Michelena was free to show on paper that *izurde* can derive from \**gizurde*, Trask as a linguist was under obligation to demonstrate the reasonableness of this reconstruction, i.e., he had to show parallels rather than arguing from authority. Which are the languages (other than Basque) in which the dolphin is named a “man-pig”, whilst so many other aquatic animals are named for where they live? The reconstruction \**gizurde* “man-pig” fits no pattern and has no demonstrated parallels; *izurde* “water-pig” fits a Basque, European, and indeed universal pattern of metaphorically naming “secondary” animals, and it has a European parallel in the Middle High German name of the dolphin, *merswīn* “sea-pig”.

That Trask includes me among the seekers addressed in his section on Bq. *iz-* in his book becomes evident in a later chapter:

None of the roots or suffixes listed by Vennemann for Old European looks like anything in Basque, save (inevitably!) for the root \**Is-*, which Vennemann of course wants to identify with Azkue’s putative Basque root \**iz-* ‘water’, discussed and dismissed as a phantasm in Chapter 5 (Trask 1997: 367).

### 1.3. A first sunbeam?

All that was in 1997. Of course, I am not so presumptuous as to believe that Trask's view of my endeavors is less dim now than it was then. But there has occurred one moment in our e-mail exchanges that struck me like the first sunbeam after a cloudy night. On 20 April 2000, I received an e-letter in which he responded in the following way to portions of an earlier e-letter of mine (the passages from my letter and from Trask's responses are identified by initials):

- T.V.: The evidence [for my theory] is becoming ever more specific. Would you believe that we have river names in *\*-ald-?*<sup>3</sup> *Nagold, Singold.*<sup>4</sup> We even have *\*Isald-* (your *Izalde*),<sup>5</sup> in the name of a village, *Eisolzried.*<sup>6</sup> (It is situated on a slope rising on one bank of a river whose other side, being a swamp, is flat to the horizon). The names with *\*aran-* are plentiful, and they all relate to valleys.<sup>7</sup>
- L.T.: I confess I find the valley names in *\*aran-* particularly striking, since *(h)aran* is one word it seems safe to project very far back in Basque.
- T.V.: The name elements even begin to combine, as in *\*aran-ald- > Arnold-*, situated on the slope of a valley named Grosses Tal. But please do keep up your resistance.
- L.T.: I'm afraid that, by nature, I'm a bit of what the Irish call a "ferinster" — that is, somebody who is by nature sceptical of new proposals. No doubt this is very bad of me, but I guess we need ferninsters as well as idea-people.
- T.V.: Since everyone will believe you, that gives me time to work out my theory all by myself and in quiet.

Thus, the *aran-* names, of which there are many all over Europe, may one day form the passage through which the ferninsters will enter the theory of a once Vasconic Europe.

## 2. Synonymous head addition

A good way to determine the meaning of a prehistoric toponym, besides the *Realprobe*, the investigation of the geophysical situation of the place, is looking at how it has fared in head renewal, e.g. head addition.<sup>8</sup> This process can be studied in many cases where we know the meaning of both the specifier and the new head;

<sup>3</sup> The Basque noun *alde* means 'side, region, place (of an object)'; as a denominal suffix (or "pseudo-suffix", using Trask's [1997: 254] term) *-alde* indicates proximity.

<sup>4</sup> Both in Southern Germany; *-ald- > -old-* is a frequent sound change. The river name *Onolzbach* (< *Onoldesbach* < *\*An-ald-* or, possibly, *\*On-ald-*) also belongs here; it is at the same time the etymon of the Franconian city name *Ansbach*.

<sup>5</sup> A river south of Bilbao, *Iz-alde* (cf. Trask 1997: 330-31).

<sup>6</sup> In Bavaria. Cf. Vennemann (2000).

<sup>7</sup> Bq. *aran* means 'valley'.

<sup>8</sup> These concepts are defined and illustrated in Vennemann (1999a).

it is safe to conclude that the same process has occurred in cases where only the meaning of the head is known, so that the meaning of the specifier can be inferred.

An example which has become widely known is *Lake Chiemsee*. The specifier *Chiemsee* already refers to a lake, German *-see* meaning precisely this, ‘lake’. The added English head *lake* merely recognizes the fact that the Chiemsee is indeed a lake, which is easy enough to perceive. Not understanding the *-see* part of *Chiemsee*, the US American military after World War II made it clear that they too had perceived the nature of the object and consequently renamed it *Lake Chiemsee*, thereby providing toponomastics with a suitable name for the results of this particular kind of head addition, the process of synonymous head addition: A Lake Chiemsee is a toponym arising from synonymous head addition.

One of the best known Lake Chiemsees is *Pendle Hill*, name of a hill in Lancashire, England. *Pendle*, from 14th century *Penhill*, composed of PrW<sup>9</sup> *\*penn* ‘a head, end, top, height’ and the added Old English head *hyll* ‘hill’, is “the hill named Penn”; “it shows the Anglo-Saxon failure to perceive the PrW *\*penn* as an appellative rather than a name and late pleonastic addition of ModE *hill* when the original compound became obscured by the reduction of its second element to [əl]” (Watts [ed.] 2004: s.v. *Pendle Hill*). This double Lake Chiemsee is particularly instructive. Needless to say it would be totally wrong to say that *Pendle Hill* means ‘Hill hill hill’. What we really learn from the analysis of this name is an interpretative strategy: The added head *Hill* suggests that the specifier *Pendle* means ‘hill’. Learning that *Pendle* derives from *Penhill*, we hypothesize that *-hill* here is an added head and that therefore the *Pen* part likewise means ‘hill’. This kind of abductive inference may, of course, lead to wrong results, but in many cases its application is successful. In this particular case we are lucky: The result is correct, because the language preceding English in Lancashire was related to Welsh, so that the identification of the *Pen* part of the name with PrW *\*penn* ‘hill’ is plausible enough.

A recent Lake Chiemsee was made known to me by John Ole Askedal of Oslo: He sent me a clipping from the Norwegian newspaper *Dagbladet* of 15 February 2004 with a caption reading “250 mennesker tok seg et bad i Ostseesjøen i Tyskland i anledning valentinsdagen i går.”<sup>10</sup> Here the Norwegian neologism *Ostseesjøen*, a definite compound literally meaning ‘the Ostsee Sea’, was apparently formed in ignorance of the fact that German *Ostsee* by itself already means ‘Baltic Sea’ (literally “East-Sea”); the traditional Norwegian name of the Baltic Sea is *Østersjøen*.

Closer to my topic in this paper is another Lake Chiemsee, the name of a valley in the Pyrenees, named *Val d’Aran* in Occitan. This is again a demonstrable Lake Chiemsee because we know that both *val* (Latin *vallis*, *vallēs*) and *aran* mean ‘valley’, *val* in Occitan and *aran* in Basque. This example is indeed so clear that *Val d’Aran* has become another name for the result of synonymous head addition: *Val d’Aran* is a Val d’Aran, and so is *Lake Chiemsee*, and *Pendle Hill* is a double Val d’Aran.<sup>11</sup>

<sup>9</sup> “PrW” abbreviates ‘Primitive Welsh’ in Watts [ed.] (2004).

<sup>10</sup> ‘250 people had a swim in the Baltic Sea in Germany yesterday on account of Valentine’s Day.’

<sup>11</sup> *Lake Chiemsee* would also be a double Val d’Aran if the *Chiem-* part of *Chiemsee* meant ‘lake’. But unfortunately we know neither the meaning of *Chiem-* nor even the language from which it derives.

Whereas the Val d'Aran (or Lake Chiemsee) character of *Val d'Aran* is universally accepted, apparently because the Val d'Aran valley is not very far away from the Basque Country, I have never seen support for my proposal (in Vennemann 1999a) that the Germanic analogs have exactly the same origin in synonymous head addition. Well, they do; the only difference apart from the usual Germanic reductions in the unstressed syllable is that the synonymous head added to the old \**Aran* is Germanic \**dal-* 'valley' rather than Romance *vallis*, *vallēs*. I have argued that *Arundel* ("borough, county of West Sussex, England, situated in the valley of the river Arun cutting through the South Downs", cf. *The New Encyclopædia Britannica*, 15th ed., 1973, s.v.) not only is a Val d'Aran but literally means the same as *Val d'Aran*; and the same is true for several places named *Abrntal*, *Ahorntal*, etc. in the German speaking countries as well as *Arendal* in Norway and Sweden. All these places are marked by valleys, as is to be expected on account of the meaning of the added head; and the same is true of all other places containing *arn-* or a variant of it, even if they lack the \**dal-* part, such as *Arnsberg*, *Arnstadt*, *Arnstein*, *Arnschwang*, *Arnstorf*, *Ahrensfelde*, *Arberg* (a. 1390 *Arenberg*), *Mohrenstein* (a. 1270, 1283 *Marnstein*, a. 1436, 1440, 1620 *Arnstein*, with *Marnstein* < *am Arnstein*).<sup>12</sup>

*Yarnscombe* (Devon), in the Domesday Book *Hernescome*, a. 1228 *Ernescumbe*, is explained in Ekwall 1960: s.v. (and in Watts [ed.] 2004: s.v.) with OE *earnescumb* as 'eagle valley', OE *cumb* 'coomb, valley' possibly being a Celtic loan-word (cf. Watts [ed.] 2004: xliii). This too looks like a fine Val d'Aran.<sup>13</sup>

An undisputable Val d'Aran is *Strathearn Valley*, name of the valley into which the River Earn (of Perth and Kinross) emerges from Loch Earn.<sup>14</sup> *Strath*, from Scottish Gaelic *srath*, means 'valley'. So *Strathearn Valley* is at least a partial Val d'Aran — like *Lake Chiemsee*, where *Chiem-* is unknown but may likewise mean 'lake'. I think in the case of *Strathearn Valley* we can do better. There is no recognized etymology for the name of the river Earn.<sup>15</sup> I therefore propose that *Earn* is simply

<sup>12</sup> I may add, from Vennemann (1999b), *Obrenbach*, *Arensburg*, and *Bachern* (a. 1135 *Pacharn*, Bavarian for \**Bacharn* < \**Bak-aran* 'creek valley').

<sup>13</sup> So does *Arnagill* (Upper Nidderdale, Yorkshire Dales), with its Old Norse head *gil* 'ravine', whence Middle and Modern English *gill* 'a deep rocky cleft or ravine, usually wooded and forming the course of a stream' (cf. OED: s.v. *gill* n.<sup>2</sup>). Unfortunately there do not seem to exist old attestations, so that my guess that *Arnagill* is a remodeled *aran-* name is not better than that in Gambles (1995: 55): "Possibly ON personal name, Arni + ON *gil*. Arni's ravine."

<sup>14</sup> The valley is also simply referred to as *Strathearn* and *Strath Earn*, but I have found on the Internet quite a number of references to it by means of *Strathearn Valley*, e.g. "The Strathearn Valley in which Aberuthven is located had at one time been known as the Kingdom of Fortriu or Fortrenn, the capital of the Southern Picts." Cf. <http://www.author.co.uk/peterson/strathearn.html> (28 February 2004).

<sup>15</sup> On the Internet page "Strathearn Perthshire Scotland > History > Place Name Meanings", [http://www.strathearn.com/ge/place\\_names.htm](http://www.strathearn.com/ge/place_names.htm) (28 February 2004), one can read, "In any area river place names are the oldest, often outdating any known language. *Earn* is pre-Celtic. Possibly the name of an ancient goddess. Could have same root as *Eireann-Ireland*." The idea that *Earn* is pre-Celtic strikes me as very good; Nicolaisen (1986: 187) too considers a pre-Celtic (yet Indo-European) origin of the name possible, even though "the evidence is too scanty to make a final judgement". However, I do not consider it wise to derive the river name from the unknown name of an unknown goddess, i.e. *ignotum per ignotius*. If the name were the same as that of Ireland, it would ultimately have a Semitic origin, cf. Vennemann (1998b). In any event, the equation of



another *aran*- name. In support I take the liberty of citing the following passage from my “Remarks on some British place-names”:

There are many rivers in Europe with a name derived from Vasc. *aran* ‘valley’. That is easy to understand, because people do not always distinguish clearly between a river and its valley. Bq. *ibar* ‘valley’ and *ibai* ‘river’ demonstrate this identification: The two words are considered reflexes of the same etymon (cf. Agud/Tovar 1992: s.v. *ibai*). Likely examples of river names based on Vasc. *aran* are: the Earn in Somerset (already a. 762 *Earn*), earlier name of a tributary of the Isle; the Arno river (Lat. *Arnus*) in Tuscany and other Italian rivers of the same name; also the Arn in Southern France, the Arne (a. 1066 *Arna*) in Northern France, and derivatives such as *Erft* (ca. 700 *Arnefa*) in Germany, and others.<sup>16</sup> Trask (1997: 329) mentions a river named *Aran* in the Basque Country whose name he tentatively relates to Bq. *aran* ‘valley’.<sup>17</sup> Therefore it is tempting to consider the Arun<sup>18</sup> yet another example of this set. The lack of attestation before W. Harrison<sup>19</sup> by itself would not speak against a greater age of the name, and indeed Förster (1941: 222) lists the name of the Arun among those for which a greater age cannot be excluded and may be proved one day if earlier attestations are found (Vennemann 1998a: 31, 2003: 487).

If my proposal is correct, then we have with *Strathearn Valley* yet another double Val d’Aran: All three components of the name mean ‘valley’: *valley* in English (as *vallée* in French, as *vallis*, *vallēs* in Latin), *strath* (as *srath*) in Scottish Gaelic, and *earn* (as *aran*) in Basque.

### 3. Folk-etymology

Old place-names are often, in whole or in part, semantically obscure because they contain lexical material that does not, or does no longer, belong to the language in which the toponyms are used. Therefore they form a prime target for folk-etymology, including the learned folk-etymology of professional or self-appointed toponomasts.<sup>20</sup> *Munich* was cited as an example in section 1.1 above. *Aran*- names are no exception.<sup>21</sup>

---

the roots of *Earn* and *Eireann-Ireland* has little to speak in its favor; it is not even mentioned by Nicolaisen.

<sup>16</sup> Cf. Krahe (1964: 46), for *Erft* also Berger (1993): s.v., for *Earn* also Ekwall (1928): s.v. *Earnsbill*, for *Arno* also Pellegrini (1990: 368). [*Arnefa*, before the second consonant shift \**Arnapa*, is itself composed of \**Aran* and \**apa*. The latter constituent, originally a noun meaning ‘river’ developing into the very frequent river-name suffix *-apa*, may be the same pre-Indo-European etymon as Lat. *aqua* ‘water’.]

<sup>17</sup> Trask writes *haran*, which is a regional and the Standard Basque variant of *aran* (cf. de Azkue 1984: s.v. *aran*, Agud/Tovar 1989: s.v. *aran*<sup>1</sup>). See Trask (1997: 157-63) for the special, mostly non-etymological status of aspiration in Basque.

<sup>18</sup> [This is the Arun of Arundel, mentioned above.]

<sup>19</sup> [The reference is to W. Harrison, *The Description of Britaine*, 1577; cf. Ekwall 1960: xlv].

<sup>20</sup> See Vennemann (1999b) for analysis and illustration.

<sup>21</sup> There is a long section on folk-etymological re-interpretations of *aran*- names in Vennemann (1999b).

### 3.1. *Arn-, Earn-* (etc.) in German and English place-names

As a rule, there is one word in the language that sounds similar to the obscure name and is therefore identified with it, whether it makes sense or not. This is true for *München*, where the identification with *münich* ‘monk’ makes a modicum of sense, because some places are peopled by monks and some may even have been founded by monks, even though there is definitely no evidence for this being true in the case of Munich. The *aran-* names are different: There are two or more similar sounding words in the Germanic languages. E.g., in older German there are the appellatives *arn-* ‘eagle’ and *aborn* ‘maple tree’, plus *Arn-* as part of personal names such as *Arno* and *Arnold*. Needless to say all three elements are used by toponomasts to “interpret” *aran-* names, *Arn-* being preferred for objects plausibly possessed by human beings, such as villages and towns, but *arn-* or *aborn* if this is not so, e.g. in the case of rock formations in valleys or even entire valleys. In English there is no *aborn*, but *arn-* ‘eagle’ did exist, usually in the shape *earn*, and thus it is used to “interpret” possible *aran-* names, e.g. in the case of *Arncliffe* ‘the eagle’s cliff’<sup>22</sup> and *Arnold* (a. 1086 *Ernehale*) ‘(the settlement) at eagles’ nook’<sup>23</sup> (Watts [ed.] 2004: s.vv.). Other names in which OE *earn* ‘eagle’ is seen by toponomasts include *Eridge* (a. 1202 *Ernerigg*) ‘eagles’ ridge’, *Earnstrey* (a. 1172 *Ernestreu*) ‘the eagle’s tree’, *Earnwood* (a. 1327 *Erne Wode*) ‘eagles’ wood’.

Old English offers further elements to interpret similar names, e.g. *ærn* ‘house’, *ærne-* (as in OE *ærneweg* ‘road for riding on’),<sup>24</sup> and, of course, personal names such as *Earn(a)*, *Earnwulf*, and *Arnaldr*.

Thus I find, in Ekwall (1960) and Watts [ed.] (2004), *Arrington* (ca. 950 *Earnington*) ‘the settlement of Earn(a)’s people’, *Armingford* (a. 970 *Earningaford*) ‘the ford of Earn(a)’s people’, *Ermine Street* (a. 955 *Earninga strat*) ‘the street [Roman road] of Earn(a)’s people’. There is no reason to doubt the meanings given for the heads of these names. As a matter of fact, wonderful studies over the last twenty years have developed a fine-grained system of *Wortfelder* especially for those heads expressing aspects of the landscape, e.g. Gelling (1984), Jacobsson (1997), and Gelling and Cole (2000), also Gelling (1998) in Taylor [ed.] (1998).<sup>25</sup> But there is every reason to doubt the interpretation of the specifiers. Here as in many other British place-name etymologies, toponyms, or parts of toponyms, of the shape *X-ing* are interpreted as ‘X’s people’. This is always wrong. It has long been shown that

<sup>22</sup> The valley character of this *aran-* place is nicely illustrated with a photograph of Yew Cogar Scar near Arncliffe in Littondale (!) in Yorkshire Dales (!) National Park at the following Internet address: <http://www.skiptonweb.co.uk/gallery/picture2.asp?id=1784> (27 February 2004).

<sup>23</sup> I have seen no geophysical information on Arnold but find some encouragement in the following excerpt from the minutes of a local cabinet meeting: “A presentation was given by Kay Atkins of KAMS and representatives of Arnold Town Football Club on the progress to date of Arnold Town Football Club’s proposed relocation to Eagle Valley.” Cf. [http://66.102.9.104/search?q=cache:7SyFSbuw84AJ:www.gedling.gov.uk/cabine\\_22.1.04-2.pdf+Arnold+Notts+valley&hl=en&ie=UTF-8](http://66.102.9.104/search?q=cache:7SyFSbuw84AJ:www.gedling.gov.uk/cabine_22.1.04-2.pdf+Arnold+Notts+valley&hl=en&ie=UTF-8) (27 February 2004).

<sup>24</sup> Used in Watts [ed.] (2004) to interpret *Arnford* (North Yorkshire), a. 1086 *Arneford(e)*, as ‘ford which can be crossed by riding’.

<sup>25</sup> Gelling’s findings have also found their way into a summary of the most important place-name heads in the “Glossary of most frequently used elements” of Watts [ed.] (2004): xlii–xlix.

the suffix *-ing* of *X-ing* is not inherently relational, allowing or requiring an interpretation such as ‘belonging to X’, or even ‘person/people belonging to X’, ‘follower(s) of X’, or the like, but merely has individualizing force; its meaning can be paraphrased as ‘the object characterized by X’; in the words of Munske (1964):

Das Suffix *\*-inga/unga* hat die Funktion, Personal- und Sachbezeichnungen nach charakteristischen Merkmalen zu bilden. Die Grundwörter, welche diese Charakteristika bezeichnen, können Adjektive, Substantive und Verben sein. Der bisherigen Annahme, *-ing* drücke Zugehörigkeit oder Herkunft aus, wurde entgegeng gehalten, daß sich die Bedeutung der Ableitung vor allem aus der Bedeutung der Grundwörter ergibt. Die Merkmale der Grundwörter dürfen nicht der Leistung des Suffixes zugeschrieben werden (Munske 1964: 127).<sup>26</sup>

Applying this result of general linguistic study to the study of place-names containing this suffix, I have argued (in Vennemann 1993: 429, 441f., 444) that *X-ing* toponyms are never derived from personal names. In cases where personal names do not even exist independently of their presumed encapsulation in place-names but are merely inferred from the structure of place-names, such etymologizing is clearly unscientific, namely circular: the anthroponym is inferred from the toponym, then the toponym is explained by reference to the anthroponym.<sup>27</sup> But even when elements of toponyms resemble existing personal names such etymologies have to be rejected, simply because there are no clear cases of such a naming practice at the time levels from which most toponyms date, excepting a few known Roman instances of cities named for high-ranking personalities such as emperors. In particular I have never seen an instance of an *X-ing* name where the bearer of the name *X* (or its reconstructed form) has been identified. Therefore operating with personal names in this division of toponomastics is but an inane game in which no serious scholar should participate. Etymologies of the type “*Arrington* (ca. 950 *Earnnington*) ‘the settlement of Earn(a)’s people” are learned folk-etymologies of the cheapest brand.

One of the most common mistakes toponomasts are prone to make is to determine the language of the specifier on the evidence of the language of the head. The result is an identification and interpretation of many specifiers in the wrong language, which of necessity leads to folk-etymologies. Of course, all toponomasts

<sup>26</sup> ‘The function of the suffix *\*-inga-unga* is to form designations of persons and things according to their characteristic features. The basic words designating these characteristics may be adjectives, nouns, and verbs. The traditional assumption that *-ing* expresses membership, belonging, or origin is rejected in the present study with the argument that the meaning of a derivate follows primarily from the meaning of the basic words. It is illegitimate to ascribe the meaning of the basic words to the function of the suffix’ (my translation).

<sup>27</sup> This is common practice not only in German but also in British toponomastics. As an English example, I have criticized (in Vennemann 1993: 463) Ekwall’s reconstruction of an hypothetical Old English personal name *\*Mynna* from the settlement name *Minworth* (Warwickshire), used by him to explain *Minworth* as the *worþ* (farmstead) of this very *\*Mynna*. — Or should I write “this very *Mynna*”? For eleven years later one can read in Watts [ed.] (2004): “*Minworth*... ‘*Mynna*’s enclosure”, even though *Mynna*’s name is declared in the same lemma not to exist (“OE pers[onal] n[ame] *\*Mynna* + *worth*”).

are aware of the fact that specifier and head of one and the same toponym may be from different languages, because they all know toponyms such as *Edinburgh* and *Augsburg* where the head is known to be Germanic whereas the specifier is known not to be Germanic. But in their actual practice they forget this lesson and proceed by the rule “Germanic head, Germanic specifier”. As a result, since most English place-names are compounds with a Germanic, namely Old English or Scandinavian, head constituent, they have created the impression that almost all English place-names are Germanic, even though this would imply that almost all English settlements were either founded or renamed by Anglo-Saxon or Scandinavian intruders. I think there is no evidence that either implication is correct. My own experience with toponyms, especially the recurring phenomenon that it is much easier unambiguously to identify the head than the specifier of a toponym, has taught me that the *Edinburgh* and *Augsburg* type is not the exception but the rule: The specifier is likely to continue the old name of the place, the name before its integration into a new or changing language by means of head renewal (head replacement in the case of [Brit.] *Din Eidyn* / [Gael.] *Dùn Èideann* → *Edin-burgh*, head addition in the case of *Augusta* → *Augs-burgh*). Simon Taylor has emphasized the importance of paying attention to this phenomenon (Taylor 1997), and so have I (e.g. in Vennemann 1999a: 27-30, cf. 2003: 482-86). But it takes time for such suggestions to find a reflex in toponymic dictionaries, if Watts [ed.] (2004) is representative.

Thus, applying the model of repeated head addition —not just of the Val d’Aran type as in *Pendle Hill* or, possibly, *Strathearn Valley* but of the general kind—to problematical cases such as *Arrington*, namely to its earlier form *Earnington*, our question should be, What was the name of the place before it became *\*Earnington*? A likely answer is: *\*Earning*. That is a good answer, because there are quite a few places with names ending in *-ing* even nowadays. Now *\*Earning*, by Munske’s reconstruction of the function of *-ing*, should be the object, here a settlement, characterized by *Earn-*. Then the remaining problem is the signification of *Earn-*. It may be a Germanic word or name, but chances are that it is not. Assuming that the addition of *-ing* reflects a first round of Germanicization, *Earn-* may simply be the reflex of the yet earlier name of the place. It may be the ‘valley’ word again, or something different. British toponomasts will find out.

### 3.2. *Arundel*

One of the worst topological folk-etymologies I know is the standard etymology of *Arundel*: It is beyond my understanding that an important settlement, famous in the Middle Ages, should be named for a hole in the ground where a certain plant grows. In my treatment of the name in Vennemann (1999a), I introduce the etymology as follows:

Ekwall (1960: s.v.) writes about the river *Arun* in Sussex and about *Arundel*: “**Arun...** [*Aron, Arunus* 1577 Harrison].<sup>28</sup> A back-formation from **Arundel** (ār-)<sup>29</sup>

<sup>28</sup> [See note 19 above.]

<sup>29</sup> The pronunciations of the name, according to Forster (1982: s.v.) who cites various sources, are [‘ær(ə)ndl, ‘ærəndel, ɑ:nd(ə)].

[*Harundel* DB, *Arundell*’ 1087 Fr].<sup>30</sup> This has been explained as OE *Hārhūn-dell* ‘hoarhound valley’ (OE *hārhūne*.)” This etymology is likely to be a learned folk-etymology: First, the initial *h* in the Domesday Book rendering *Harundel* is surely but a French spelling and not an organic part of the name, as is shown by the later and modern forms, and even with this *h* a reconstruction of *hārhūne* from (*h*)*arun* would not be cogent. Second, Ekwall does not make it plausible that the place is or was in any way marked by hoarhound,<sup>31</sup> and without such evidence the reconstruction is unfounded. Thus the etymology fails on both phonological and semantic grounds (Vennemann 1999a: 30-32).

At the time when I was writing this I had an e-mail exchange with Richard Coates. When I wrote to him about my qualms with the ‘hoarhound’ etymology of *Arundel* and the back-formation for the name of the Arun river, he wrote:

The etymology of Arundel is pretty secure; there are eleventh- to thirteenth-century spellings with initial <h> which make it practically certain that, as Henry Bradley observed about 90 years ago, the place-name means ‘horehound dell’. Horehound (*aka hoarhound*) is a plant, *Marrubium vulgare*, which still grows there, and is relatively uncommon on the downs in general in Sussex. A dell is, moreover, not a valley, but an artificial excavation or a natural feature resembling one, i.e. a minor feature like a chalkpit. No way is *Arundel* to be interpreted as referring to the Arun valley.

The spellings are perfect for Bradley’s etymology; the situation and botany are perfect. Why do we need a different theory?<sup>32</sup> The name of the river is a back-formation of the Harrison type, of which many sprang up from Tudor times onwards. That this is the case is strongly suggested by the fact that *Arun* first appears in Harrison’s own book, *Description of Britaine* (1577)!

I really think your use of the evidence of this place-name in support of your Vasconic theory cannot be sustained. Not one snippet of it is on your side (Richard Coates, 9 March 1998, with copy to the discussion list nostratic@mcfeeley.cc.utexas.edu).

The following is the relevant passage of my answer:

The hoarhound etymology you cite ... to me is a prototypical folk-etymology. (Pardon me for being blunt, but it is not your etymology.) Even if everything were perfect (and I do not have to tell you about medieval English *h* spellings, after all the name is not *Harundel*), I would still consider it a folk-etymology.

<sup>30</sup> The reference is to *Documents preserved in France*, Rolls Ser. 1899; cf. Ekwall (1960): xliv.

<sup>31</sup> The name is explained in the OED as follows: “*horehound, hoarhound*... [OE. *hāre hūne*, f. *hār* hoar, hoary + *hūne* name of a plant, of uncertain origin; thence ME. *hōrhowne*, altered by popular etymology to *horehound*, which puts some appearance of meaning into the second element. The analogical spelling is *hoar-*, but this is much less usual in England than *hore-*.] 1. A labiate herb, *Marrubium vulgare*, having stem and leaves covered with white cottony pubescence; its aromatic bitter juice is much used as a remedy for coughs, etc. Hence extended to several allied herbs..., horehound proper being then distinguished as *common* or *white horehound*... 2. An extract or confection of the plant *Marrubium vulgare*, used as a remedy for coughs.”

<sup>32</sup> That is the question. Cf. the title of the present paper.

Everything is perfect with our *Rosenheim*, and the standard etymology is ‘a place (home) surrounded by a hedge of roses grown by the inhabitants to defend themselves’. I thought we, you and I, were trying to get beyond this level of etymologizing (Theo Vennemann, 10 March 1998, with copy to the discussion list [nostratic@mcfeeley.cc.utexas.edu](mailto:nostratic@mcfeeley.cc.utexas.edu)).

To this, Coates responded as follows:

‘Horehound valley’ isn’t a folk-etymology — you should see what it replaced, viz. a theory that it was an application of the name of the steed of Sir Beves of Hampton in the medieval romance, namely *Hirondelle*. Please don’t ask pardon — I wish it WAS my etymology, since it is one of the most convincing known to me...

It is true that <h> and <0> alternate in the early spellings, and that it is not pronounced with /h/ now. But it has long been accepted that the loss of /h/ cannot be separated from the fact that the town was a centre of Norman administration, and virtually a garrison town; this will have meant that the dominant local pronunciation, and the one that would fetch up in the written records produced by French-trained clerks in the castle, was of the French type, without /h/. I agree that the alternation of <h>-<0> could reflect a pronunciation without /h/, but that pronunciation must already have replaced the English one with /h/.

[As for your *Rosenheim* example], it’s not the same. A rose-hedge may or may not be accurate, and if you say it isn’t I’ll believe you. You’re the man on the spot. If you come to Arundel, I can show you a prototypical dell, with horehound in it — one of only six places in Sussex where the stuff grows wild (Richard Coates, 10 March 1998, with copy to the discussion list [nostratic@mcfeeley.cc.utexas.edu](mailto:nostratic@mcfeeley.cc.utexas.edu)).

Two days later, I received the following e-letter which was not at the same time put in the public domain:

Ein Botaniker meiner Bekanntschaft teilt mir mit, dass das letzte *Marrubium vulgare* im *Harhun-dell* vor ungef. 10 Jahren von Kuehen gefressen wurde. Ich koennte es Ihnen also nicht vor Augen stellen! (Richard Coates, 12 March 1998)<sup>33</sup>

I am not sure I am able to interpret this. In German it means ‘end of etymology’. I am afraid that in English it only means ‘end of discussion’.<sup>34</sup>

As is to be expected, no notice is taken in Watts [ed.] (2004) of the new etymology of *Arundel* in Vennemann (1999a), not even in order to reject it, though the book is

<sup>33</sup> ‘A botanist I know personally has informed me that the last *Marrubium vulgare* in *Harhun-dell* was eaten up by cows about ten years ago. I would therefore not be able to show it to you’ (my translation).

<sup>34</sup> A note (Coates 2000), published two years after this e-mail correspondence, strongly suggests that it meant ‘end of discussion’. There all the same arguments can also be found, plus two additional ones: first, that in one dictionary the meaning of Bq. *aran* is given as ‘valley, high valley’ rather than just ‘valley’; second, that *u* is an unexpected spelling for the reduced second vowel of *Arundel*. Also a description of the dell or dells of Arundel is offered.

advertised by the Publisher as “reflecting the most recent scholarship in the subject”.<sup>35</sup> As a matter of fact, its three lines on the name are hardly more informative than Ekwall’s entry of 44 years earlier:

ARUNDEL WSusx TQ 0107. ‘Hoarhound Valley’. *Harundel(le)* 1086-1341, *Arundell(e)* 1087-1488, *Arondel(l)* 1093, 1273-91, 1303. OE *hār hūne* + *dell* [plus references] (Watts [ed.] 2004: s.v.).<sup>36</sup>

I consider this brief dictionary article a disturbing commentary on one of the foremost names of the Isles, famous in the literature of the Continent in the High Middle Ages as the home of Isolde of the White Hands and her parents, the Duke Jovelin and the Duchess Karsie,<sup>37</sup> namely in Gottfried’s *Tristan* (of ca. 1210).<sup>38</sup>

Nu was ein herzentuom gelegen  
zwischen Britanje und Engelant,  
daz was Arundel genant  
und stiez daz uf daz mer alsô (vv. 18,686-689).<sup>39</sup>

nu man ze Parmenie  
gesagete Tristande  
daz urluige in dem lande  
ze Arundele waere,  
er gedâhte siner swaere  
aber ein teil vergezzen dâ.  
von Parmenie vuor er sâ  
hin wider Arundele  
gegen einem castele,  
daz was Karke genant (vv. 18,714-724).<sup>40</sup>

si riefen wider ein ander  
hie: «schevalier Hante,  
Doleise unde Nante!»  
dort «Karke und Arundele!» (vv. 18,878-881).<sup>41</sup>

<sup>35</sup> Cf. <http://books.cambridge.org/0521362091.htm> (2 March 2004). On the dust-jacket of the book, to be honest, the claim is phrased more modestly: “This alphabetical dictionary ... reflects recent scholarship and new research in the subject.”

<sup>36</sup> At least the dictionary says “Valley” and not, as Coates suggests, ‘an artificial excavation or a natural feature resembling one, i.e. a minor feature like a chalkpit’.

<sup>37</sup> Gottfried turned the earldom of Arundel into a dukedom and placed it south of the Channel. Living in Straßburg in southern Germany, he did not have a precise mental picture of the north. Cf. Hatto (1967: 389). — The following verses are cited from Krohn’s (1981) edition.

<sup>38</sup> I am grateful to Prof. em. Hans Fromm (University of Munich) for drawing my attention to this particular Continental attestation of *Arundel*.

<sup>39</sup> ‘Now there was a duchy lying between Brittany and England called Arundel, bounded by the sea’ (Hatto 1967: 287).

<sup>40</sup> ‘When Tristan was told in Parmenie that there was a feud in the land of Arundel, it occurred to him that he could again forget some part of his sorrows there. He left Parmenie at once for Arundel and made for a castle named Karke’ (Hatto 1967: 287). The name *Karke* has reminded some scholars of the mountain-town Carhaix in Brittany, some of Geoffrey of Monmouth’s Kaercarrei (Krohn III.180).

<sup>41</sup> ‘On one side they hailed each other with “Chevalier Hante, Doleise, e Nante!” On the other, “Karke and Arundel!” (Hatto 1967: 289).

ich waene, ûz Curnewâle  
 ist worden Arundêle,  
 Karke ûz Tintajêle  
 und Îsôt ûz Îsôte (vv. 19,008-011).<sup>42</sup>

ez ist diu von Arundêle  
 und niht Îsôt la bêle...  
 ez was Îsôt la bêle,  
 niht diu von Arundêle (vv. 19,031-032, 19,287-288).<sup>43</sup>

I find it hard to accept that a place of international fame should nationally be registered as a hole in the ground with an herb in it. Perhaps English toponomasts will reconsider, and even re-evaluate the foundations of their discipline. Among other things, they may wish to observe the rule for proper reconstruction already mentioned in section 1.2 above, a rule well established in a neighboring discipline, historical linguistics, which says that one should not reconstruct something one cannot at the same time demonstrate from *bona fide* parallels. Which are the established parallels of towns named for hoarhound or some similar medicinal herb (growing in a hole in the ground)? Which are the parallels of English towns losing an initial *h-* owing to French influence?

I would like to return briefly to the older *Hirondelle* etymology for *Arundel* cited above, which does not appear as silly to me as it does to Coates. As a matter of fact, I think it is much more helpful than the *hoarhound* etymology: It may help explain exactly those aspects of the early spellings of the name that trouble Coates, viz. the initial *h-* and the internal *-u-*: To French-speaking scribes the name of the place must have sounded very similar to their own word *arondelle*, Latinized *hirondelle* 'swallow' (< Gallo-Lat. *\*harunda* < Vulgar Lat. *hirunda* < Lat *hirundo*; cf. Bloch and Wartburg 1994: s.v. *hirondelle*); so they spelled the name of the place *Harundelle*, *Arundelle*, *Arondell*, etc. After all, they were just as clever folk-etymologists as present-day toponomasts and dictionary-makers. These French renderings of the toponym are in perfect folk-etymological harmony with my reconstruction: Late OE *\*Arendæl*, with a reduced middle vowel deriving from an earlier *\*a*, and OE *dæl* 'dale, valley'.

#### 4. More on *Arn-/Earn*-names

Some of the other *Earn-*, *Arn-*, *Ern-*, *Ar-*, *Er-* (etc.) names with proper older attestations appear likely to me to contain reflexes of *aran-* 'valley'. For most of these places I do not have access to the requisite geophysical information. Only for a few of them could I gather some from homepages on the Internet. E.g., Earley (Berkshire), its name deriving from OE *earn-lēah* 'eagle wood', according to Ekwall (1960: s.v. *earn*), makes reference on its beautiful homepage both to its important

<sup>42</sup> 'It is as if Cornwall had turned into Arundel, Tintagel into Karke, Isolde into Isolde' (Hatto 1967: 291).

<sup>43</sup> 'It is Isolde ... the maid of Arundel and not Isolde the Fair. ... It was Isolde the Fair, not the maid of Arundel' (Hatto 1967: 291, 294).



forest and a valley.<sup>44</sup> For Arnfield (*Arnfield Brook*) the attestation is as follows: a. 1350, 1351 *Arn(e)wayesfeld -is-*, a. 1360 *Arn(i)es(s)feld*, 14th century *Arn(e)wayfeld*, a. 1360 *Arnefeld*, a. 1831 *Arnfield*. This is apparently a very small place, but luckily I found the following reference on the Internet, which I have to cite extensively to keep it understandable; the highlighting is mine:

The following is an extract taken from Aikin's book *Forty Miles around Manchester*, 1795

From the summit of the hill in Mottram is a delightful prospect up Longdendale to the Wood-head, including beautiful windings of the Mersey, with the high Derbyshire hills on the east, gradually rising from it, among the scattered villages of Hadfield, Padfield, Whitfield and Charlesworth; and on the west the Cheshire hills, which as well as the Derbyshire are, with the villages of Tintwistle and **Arnfield**, pastured to their tops. The valley is tolerably well wooded with trees of various kinds, but rather stunted in their growth...

Two miles from Mottram on the same road, is the very ancient village of Tintwistle or Tinsell, containing thirty-five houses and a dissenting chapel. It is entirely built of thick free-stone, got on the spot. Tradition reports this to have been a borough in former times.

Half a mile to the left is **Arnfield**, a small village of straggling houses, built like the former and probably as ancient, there being leases in some of the families dated about 500 years since, and couched in a few lines. **It is built on the sides of two steep hills parted by a brook**, and is the last village adjoining the moors.<sup>45</sup>

An area between two steep hills parted by a brook is an *aran*, a valley. Therefore I propose that the place-name does not contain a personal or surname, *Arneway* < OE *Earnwīg*, as suggested in Watts [ed.] (2004): s.v. *Arnfield Brook*, but is constructed as (a name of a settlement on) a *feld* along the *\*Earn-weg*, the path through the *\*Earn*, the valley of Arnfield, where this element was no longer understood as the appellative *aran* 'valley' from which it had developed, but as a name of this valley. — If an etymology remaining inside English is desired, then one based directly on OE *arneweg* 'road for riding on', viz. *arneweg* + *feld*, seems preferable to that based on the name of an unknown individual. Also a crossing between the old *aran*-word and OE *arneweg* is conceivable; contaminations between 'path' words and 'valley' words are on record.

For *Armthorpe* (South Yorkshire) I have found the following note on the Internet:

The hamlet of ARMTHORPE is mentioned in the Domesday Book (1085) as Ernulfestorp. In the time of Henry I, William, third Earl Warenne, granted to Lewes Priory the church of Little Sandal (Kirk Sandall) with the chapel of Hernoldsthorpe (Armthorpe). Armthorpe became an independent Parish before 1202.<sup>46</sup>

<sup>44</sup> Cf. <http://www.earleytc.co.uk/page1.html> (28 February 2004).

<sup>45</sup> From the homepage "Mottram and District 1795", <http://members.aol.com/gayjoliver/Mottram1795.htm> (28 February 2004).

<sup>46</sup> Cf. [http://www.armthorpe-aim.org.uk/history\\_armthorpe/history\\_a.htm](http://www.armthorpe-aim.org.uk/history_armthorpe/history_a.htm) (27 February 2004).

In Watts [ed.] (2004): s.v. *Armthorpe*, the same and a few more old forms are listed, but despite the confusion it is considered certain that the place name is derived from a personal name, “OE *Earnwulf* or ON *Arnulfr* alternating with CG *Ernald*, genitive sing. *Earnwulfes*, *Ernaldes*, + *thorp*. The change in pers[onal] n[ame] may reflect change of ownership or confusion in the unstressed syllable”. All of this is, of course, guesswork. The most important information one needs to have when trying to understand a place-name, the geophysical situation of the place, is not provided. That is characteristic of Watts [ed.] (2004) exactly as it was of Ekwall (1960). But is it meaningful to speak or read of place-names without possessing information on what the place and its environment look like, and looked like in the past, and thus what it meant to the people naming it? I think it is not. And I suspect that the failure to provide such information is not merely a matter of parsimony or some other exterior factor but demonstrates that the dictionary makers have a mistaken view of their subject matter: They fail to understand that old place-names are in nearly all cases originally descriptions of their places which only developed into names as time went on and the language changed, or was replaced by another one. But how can one appreciate the adequacy of a description, or the meaning of an expression developing from a description, without knowing what the described object is or was like? It seems that dictionary toponomasts spend all their time studying the forms of the names past and present, but do not look at the places to which those names apply. Therefore their books are mainly valuable for the documentary evidence they collect; their etymologies are in large measure worthless because no proofs are provided, so that even in the rare cases in which they are correct this is often accidental. For most names in such a dictionary the user is left alone to find reasonable interpretations, namely by comparing the documentary evidence against the physical and historical reality of the places named.

In the case on hand, I have to abstain from attempting an etymology of the place-name. If however I were told that the hamlet is somehow distinguished by a relationship to a valley I would venture a reconstruction as OE *\*Earn-old-* < *\*Earnald-* < pre-OE *\*Arn-ald-* < Vasc. *Aran-ald-* ‘(the settlement) near (the) valley’, misunderstood by newcomers as a personal name and provided with a suitable head, *thorp*, yielding ME *Ernaldesthorp* and, with the unorganic (French) initial *h-*, *Hernoldesthorp*. — Whether correct or not, this reconstruction, as one can see, makes a nice transition to the next section.

### 5. *Arnoldsweiler*

Arnoldsweiler is a village in the Rhineland, on the right side of the river Rur, a left tributary of the Rhine. It is integrated into the city of Düren. The earliest attestation of the name occurs in a deed of donation of the year 1168, referring to a considerable gift of land by one *Godefridus sacerdos de Wilre sancti Arnoldi* to the convent of St. Kunibert in Cologne, issued by Philipp von Heinsberg, Archbishop of Cologne and Chancellor of the Reich from 1167 until 1191 (cf. Wyrsh 1994, Kaspers 1949: 69f., Cramer 1914: 157). The name appears as a compound, written *Arnoltzwilre*, for the first time in the year 1360 (Kaspers 1949: 69f.).

There is a tradition that the original name of the village of Arnoldsweiler was *Ginizwilere*.<sup>47</sup> This name occurs for the first time, written *Ginizzuulere*, in the foundation deed of the convent of St. Ursula in Cologne, dated to the year 922, where the place is mentioned as possessing two churches (Wyrsh 1994: 12). It so happens that no place continuing the name *Ginizwilere* has been unambiguously identified, which is not unusual for a place-name in medieval documents.<sup>48</sup> But curiously this name re-emerges in a legendary *Vita sancti Arnoldi confessoris*, preserved in 16th century copies and a 17th century print, presumably of a 12th century original (Wyrsh 1994: 15, 116). There the life of an obscure saint Arnoldus is described who is supposed to have come *e Graetiae* (or *Graeciae*) *partibus*<sup>49</sup> to live as a musician at the court of Charlemagne (i.e. about a. 800), and in the various versions of this vita it says that the village Ginnizwilre<sup>50</sup> is nowadays named for St. Arnold (Wyrsh 1994: 11). Needless to say that this St. Arnold, now St. Arnold of Arnoldsweiler, has become a much venerated saint of the village of Arnoldsweiler and beyond, and in 1886 the veneration of St. Arnold even found papal recognition (Wyrsh 1994: 20). It remains a fact, however, that there is absolutely no historical record of such a person, only a legend recorded several centuries after his presumed lifetime. Historians therefore discount St. Arnold entirely or merely grant him a derived existence, derived by confusion with historical saintly personages, chief among them Bishop Arnulf of Metz, who died ca. 640 (Wyrsh 1994: 5).<sup>51</sup> The relics and grave of St. Arnold in Arnoldsweiler (cf. Wyrsh 1994: 15, 17) need not be taken more seriously as historical testimony than those of Santiago (St. Iago, St. James the Elder) in Santiago de Compostela.

I see no reason why modern toponomastics should take its inspiration from medieval ætiological legends, invented to interpret an obscure place-name in a Christian frame-work. In my secular attitude, I trust history more than religious

<sup>47</sup> “Der ursprüngliche Name ist *Ginizwilere* a. 922 (E[rläuterungen zum geschichtlichen] A[tlas der Rheinprovinz] 1895 ff., V 1 60)” (Kaspers 1949: 69). This name is unexplained. Kaspers (1949: 69) writes: “Ich halte Cramers [(1914: 156)] Zurückführung auf griech.-lat. *gnaeccea* ‘Frauenwohnung’ für die einzig mögliche”. [I consider Cramer’s derivation from Graeco-Lat. *gnaeccea* ‘women’s dwelling’ the only possibility]. This may once more be a learned folk-etymology. Since a root *gin-* occurs in other place-names in the west of Germany (*Ginsweiler* [Kusel, Rheinland-Pfalz], *Ginsheim* [Groß-Gerau, Hessen]) and in France (*Gignac* [*< \*Giniacum*], *Gignat*, *Ginoles*), the name *Ginizwilere* appears to be genuinely toponymic, perhaps Celtic or Old European. As a matter of fact, twelve miles west of Arnoldsweiler lies the village of Kinzweiler, a. 1227 *Kentzwylre*, a. 1310/1316 *Kintzwilre*, one of the oldest parishes of the region (Cramer 1914: 153, 168), which may actually continue the *Ginizwilere* of a. 922. (Anlauting *k/g* are not stable, cf. e.g. *Gürzenich < Curtiniacum* [Cramer 1914: 159] and *Mercurius Cimiacinus*, named after *\*Ciniacum*, now *Gimmenhausen* [Vennemann 1995].) But there is, on the whole, little evidence for the belief that the *Ginnetzweiler*, *Genezwylre*, *Gimezswilre* etc. of the copies and prints of the *Vita sancti Arnoldi* have anything to do with the *Ginizwilere* of a. 922. The various name forms may refer to a part of the village, or a neighboring place that was integrated into Arnoldsweiler, a suggestion that seems to have been made before (cf. Wyrsh 1994: 207).

<sup>48</sup> See the preceding note.

<sup>49</sup> It is disputed whether this means ‘from Greece’ or ‘from Graz (in Austria)’.

<sup>50</sup> Etc., see note 47.

<sup>51</sup> For the confusion of *Arnold* and *Arnulf*, see *Armthorpe* (a. 1086 *Ernulffestorp*, a. 1147-1223 *Hernoldes-, Ernaldest(h)orp*, cf. Watts [ed.] 2004: s.v.) in the preceding section of this paper.

tradition; and history evidently knows of no St. Arnold, and in particular no St. Arnold of Arnoldsweiler.

My own proposal is the opposite of that of the traditional toponomastic lore: Arnoldsweiler is not named for some medieval saint, Arnold, rather a *Vita Sancti Arnoldi* was construed because there was that village named +*Arnold* which could so easily be provided with a Latin-German head *wīlāri/wīler*<sup>52</sup> and religiously beautified



The arms of Arnoldsweiler, granted in 1966 (cf. Domsta 1985: 68)

<sup>52</sup> From Lat. *vīllāre* (< *vīlla*) 'belonging to a villa, village'.

by adding *Sanctus*, yielding the *Wilre sancti Arnoldi* of a. 1168. This first attestation of the name by its very wording suggests that there was no *Arnoldswilre* at that time but merely a village (*Wilre*) named *Arnold*, suggestive to the medieval Christian mind as a personal name and therefore upgraded to *Sanctus Arnoldus*.<sup>53</sup>

The inspiration by an unintelligible place-name to recognize in it a personal name and, in particular, the name of some Christian saintly personage is, of course, not limited to *Arnoldsweliler* but is a recurring component of ætiological folk-etymology. One does not have to look very far: Three miles to the southwest of Arnoldsweliler lies Mariaweiler, since 1972 also part of Düren. The village is first attested a. 973 as *Miluchwilere*. By 1188, the name had degenerated into *Milwilre* and *Melwiler*. Between 1482 and 1624, it is attested as *Myrwilere*, *Mirweiler*, *Miyrweylir*, etc. In 1721, it emerges as *Mariaweiler* and *Marienweiler*, in 1790 semi-Latinized as *Mariaeweiler*. Then, after another occurrence a. 1810 of *Mirweiler* and what appear to be dialect variants of *Mariaweiler* (such as *Märgeweyler*) and a Napoleonic-French rendering (*Margwillier*) in 1811, the name was *Marienweiler* for the last time in 1813 and has otherwise been *Mariaweiler* to the present day, except in the local pronunciation where it is still *Melwiler*.<sup>54</sup> Needless to say Mariaweiler has a church dedicated to the Blessed Virgin, viz. *St. Mariae Himmelfahrt* (St. Mary's Assumption).

The question then is, what is the original *Arnold*? I suppose that by this time certainly Prof. Trask will know: It is Vasc. *\*(H)aranalde*, i.e. *\*(h)aran+alde* ‘valley- vicinity’, i.e. ‘(the place) by the valley’, cf. Bq. *(h)aran* ‘valley’, Bq. *alde* ‘side, vicinity, near, place’, also as a suffix *-alde* (de Azkue 1984: s.vv., Agud/Tovar 1989: svv.).<sup>55</sup> Ordinary sound changes, viz. apocope, syncope, and the velarization and concomitant labialization of *a* to *o* before coda-*l*, turn a prehistoric *\*(H)aranalde* into an Old High German *\*Arnold*. The Basque noun *(h)aran* ‘valley’ occurs in several place-names as well as surnames, surnames being in large measure toponymic in the Basque Country: *Harana* (Span. *Valle de Arana* [!]), name of a village in the province of Araba (Alava), also a surname, *Arana* or *Harana*; *(h)aran-guren* ‘edge of the valley’, name of a village in the province of Bizkaia (Biscay), also a surname; *(h)aranburu* ‘valley head’, i.e. ‘upper part of a valley’, also used as a surname; *(h)araneder* ‘beautiful valley’, also used as a surname.

Therefore it clearly makes philological sense to see *Arnold(sweiler)* as just another of the many *aran-* names to be seen all over Europe. The remaining question then is whether the reconstruction of *Arnold(sweiler)* as *\*(H)aran-alde* ‘place by the valley’ is also a good etymology, i.e., whether the *Realprobe* supports it.

<sup>53</sup> This interpretation is indirectly supported by the fact that the original patron saint of the village was St. Urban (Wyrsh 1994: 12, 48 n. 90).

<sup>54</sup> Cf. Cramer (1914: 158f.), Kaspers (1949: 69), and a private home-page at <http://www.mariaweiler.eu.tc/> (5 March 2004).

<sup>55</sup> The formation of *Haranalde*, or of *Aranalde* with the meaning ‘place by the valley’, is now superseded by the lexicalization of *aranalde* ‘place of plums (also used as a surname)’ ← *aran* ‘plum’ + *alde* ‘place’. But that does not preclude the possibility of its formation in the distant past. [As the Editors have kindly pointed out, the formation of a compound *(h)aranalde* ‘valley area, valley side’ is not even blocked in contemporary Basque, e.g. in contrast with *mendialde* ‘mountain area’].



Map 79 "Buir"

of Tranchot and v. Müffling 1803-20; southwest corner

After all, the area around Düren is not known for high mountains and deep ravines; it is, on the contrary, flat country more than it is mountainous. This observation does not, however, settle the matter, because the definition of a valley is not the same to all people at all times. E.g., the country north of Hamburg is also quite flat; nevertheless I was able to show that *Ahrensfelde/Ahrensburg* is a genuine *aran-* name: The place lies on the edge of the Ahrensburger Tal (Ahrensburg Valley), a so-called tunnel valley created by the last ice-age which is hardly perceptible (cf. Vennemann 1999b: 311, 2003: 785).<sup>56</sup> Therefore, the question to be answered is: Is Arnoldsweiler really a place by the valley?

It is. I first found the proof when studying the French Tranchot and v. Müffling maps of the Rhineland of 1803-20. There Arnoldsweiler is drawn sitting on the

<sup>56</sup> The concept is defined and illustrated on the Internet page "Subglacial Stream Valleys or Tunnel Valleys" at the following address (6 March 2004): [http://pbisotopes.ess.sunysb.edu/reports/dem\\_2/tunnel\\_valleys.htm](http://pbisotopes.ess.sunysb.edu/reports/dem_2/tunnel_valleys.htm).

eastern edge of an area named (*Im*) *Großen Thal* ‘(In the) Great Valley’. Since the village has grown somewhat, the *Großes Tal* is now part of Arnoldsweiler. As a matter of fact, it is an important part with its own bus stop, because the village’s commercial park was built right into the valley. The south-to-north road from Düren to Jülich is seen running through the valley in the map; it still does, now together with the railroad track.

The final question to be addressed is whether the place is old enough to continue an Old European name. That question is harder to answer. But there is some indirect evidence for a positive answer. First, the place existed in Roman times:

Schließlich fehlen auch die Spuren römischer Besiedlung bei Arnoldsweiler nicht. In der romanischen Kirche stecken “mächtige, ungleichmäßige, mit anderm Mauerwerk zusammengestellte Sandsteinblöcke”, die “zumeist Findlinge aus untergegangenen Römerbauten sein” dürften. Und gerade das heutige Arnoldsweiler ist rings umgeben von einer auffallend großen Zahl römischer Trümmerfelder, von denen eines, etwas südlich gelegen, besonders große Ausdehnung hat (Cramer 1914: 158).<sup>57</sup>

Second, recent excavations in the *Großes Tal*, prompted by the planning of the new commercial park, have brought to light, over and beyond the inevitable Roman remains along the old bed of the river Rur, traces of a “möglicherweise bereits vorrömische Erzgewinnung” [‘possibly even pre-Roman production of iron ore’] and pits with fragments of ceramics from the Latène as well as from the Roman period, according to the excavation report put on the Internet by Peter Enzenberger.<sup>58</sup>

Third, the entire area is known to have been settled since at least the beginning of the neolithic period. This was demonstrated once again in 1989 by the discovery of a 7,000 year old neolithic well in Erkelenz-Kückhoven, the oldest preserved wooden structure in the world (Weiner 1996, Koschik [ed.] 1998). The farming quality of the area especially around Arnoldsweiler by itself makes such early settlement likely:

Auf gutem Weizen- und Rübenboden liegen z.B. Frauwüllesheim und überhaupt die *-heim*-Orte im Strich von Arnoldsweiler über Binsfeld und Kelz nach Disternich (Kaspers 1949: 80).<sup>59</sup>

<sup>57</sup> ‘Finally traces of Roman settlement at Arnoldsweiler are much in evidence. The Roman church is partly built with mighty, irregular blocks of sand-stone integrated into the other masonry, which are probably for the most part foundling-stones from perished Roman buildings. And present-day Arnoldsweiler more than any other village is surrounded by an unusually large number of fields of Roman debris one of which, somewhat to the south, has an especially large extension’ (my translation).

<sup>58</sup> “Maßnahme: Archäologische Voruntersuchung im Rahmen der Erstellung der Gasleitung WEDAL II. Ort: Bereich des Wingas-Leitungstrassenplanes 15.02. Abschnitt 9, Düren - Arnoldsweiler (Gewerbegebiet «Im großen Tal»). Aktivitätsnummer: NW 98/1006.” Cf. [http://www.urbanarchaeologie.de/Archaeologie/asf/Reports/Bericht\\_1006.htm](http://www.urbanarchaeologie.de/Archaeologie/asf/Reports/Bericht_1006.htm) (6 March 2004).

<sup>59</sup> ‘The following villages, among others, lie on good soil for growing wheat and turnips: Frauwüllesheim and generally the settlements with *-heim* names in the tract from Arnoldsweiler past Binsfeld and Kelz to Disternich.’

In short, all the evidence combines to support the proposal that the *Arnold-* in *Arnoldsweiler* is indeed an Old European name with a Vasconic etymology, namely one of the *aran-* names containing the etymon of Basque *(h)aran* ‘valley’.

I trust that researching *Arnold-* names in other parts of Europe would support my interpretation of *Arnold-* in the case of *Arnoldsweiler*. A place to start could be *Ernolsheim-sur-Bruche*. Dauzat/Rostaing ([1978]: s.v.) write, “*Ernolsheim*, B[as]-Rhin, cant. Molsheim (*Arnoldesheim*, 1286): nom d’homme germ. *Arnold* et germ. *heim*, village”. As usual, the dictionary does not offer the most important information, the geographical character of the place. On the Internet I found the following (10 March 2004): “Située à flanc de coteaux, la cité domine la dépression de la Bruche”.<sup>60</sup>

### Conclusion: A word of warning

In this paper dedicated to Larry Trask I have referred to some critical discussion, mostly between him and myself, of aspects of the Vasconic theory of Old Europe, and I have in particular taken up his singularly obliging comment, “I confess I find the valley names in *\*aran-* particularly striking, since *(h)aran* is one word it seems safe to project very far back in Basque”. After returning to, and expanding on, some older etymologies of place-names containing, in my view, this Vasconic element *\*(h)aran-* ‘valley’, chief among them *Arundel* whose standard interpretation as ‘hoarhound dell’ I find both unfounded and undignified, I concentrate on the German *Arnoldsweiler* whose interpretation as ‘St. Arnold’s village’ I criticize and replace by an etymology (for the original *\*Arnold*) as ‘(place) near the valley’, which perfectly describes this village with its Roman and pre-Roman remains.

Perhaps therefore Larry Trask, and then some toponomasts, will actually consider accepting my interpretation of those *ArVn-*, *Arn-*, *Earn-* (etc.) names as Vasconic. But a word of warning is in order. These names extend from the Basque Country through France and Germany to the British Isles and Scandinavia. And a name does not travel by itself. Rather, if the Vasconic etymology of the *Arn-* names is true the conclusion must be that the Vasconic theory is true. This is logic. Accepting the premise therefore is dangerous: It would put an end to ferninsting.<sup>61</sup>

### References

- Agud, M., and A. Tovar, 1989ff, *Diccionario etimológico vasco*. Donostia / San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa. (So far 7 fasc., *A - Orloi*).
- Azkue, R. M<sup>a</sup> de, 1984, *Diccionario vasco-español-francés*. Reprint (with an introduction by L. Michelena) [1. ed. 1905, 2. ed. (reprint) 1969]. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Bammesberger, A., 1995, “Minga und die Mönche: Weitere Überlegungen zum Namen der Landeshauptstadt München”, *Literatur in Bayern* 39, 14-15.

<sup>60</sup> ‘Situated on the slope, the city dominates the wide valley of the river Bruche’. Cf. <http://www.ot-molsheim-mutzig.com/francais/localites-f/ernolsheim-f.htm>. The site at [http://www.bruchenvi-ronnement.org/bruchenvi-ronnement\\_accueil.html](http://www.bruchenvi-ronnement.org/bruchenvi-ronnement_accueil.html) offers “Une galerie de photos de la vallée de la Bruche” and a map showing *Ernolsheim*.

<sup>61</sup> I would like to thank Stephen Laker (University of Leiden), Robert Mailhammer (University of Munich) and Robert Vetterle (University of Munich) for reading manuscript versions of this paper and suggesting numerous improvements.



- Berger, D., 1993, *Geographische Namen in Deutschland* (Duden-Taschenbücher, 25). Mannheim: Duden-Verlag.
- Bloch, O., and W. von Wartburg, 1994, *Dictionnaire étymologique de la langue française*. 10th ed. Paris: P.U.F.
- Coates, R., 2000, "N[ote] 4.2.1 Vennemann on Arundel", *Locus Focus: Forum of the Sussex Placenames Net* 4.2, 5-6.
- Cramer, F., 1914, "Die Ortsnamen auf *-weiler* im Aachener Bezirk: Mit einer Einleitung über die Bedeutung der Weiler-Namen", in: F. Cramer, *Romanisch-germanische Studien: Gesammelte Beiträge zur römisch-germanischen Altertumskunde: Mit einer Karte des Limesgebietes*, Breslau: Ferdinand Hirt, 142-70. [Reprinted from: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 26 (1907), 278-316.]
- Dauzat, A., [1978], *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, 2nd ed. by Ch. Rostaing. Paris: Guénégaud.
- Domsta, H. J., 1985, *Siegel und Wappen der Stadt Düren und ihrer Stadtteile* (Beiträge zur Geschichte des Dürener Landes, 18). Düren: Dürener Geschichtsverein.
- Ekwall, E., 1960, *The concise Oxford dictionary of English place-names*, 4th ed. Oxford: Oxford U.P. [1991 reprint.]
- Förster, M., 1941, *Der Flußname Themse und seine Sippe: Studien zur Anglisierung keltischer Eigennamen und zur Lautstruktur des Altbritischen* (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Abteilung, vol. I). München: C. H. Beck.
- Gambles, R., 1995, *Yorkshire Dales place-names*. Skipton: Dalesman.
- Gelling, M., 1984, *Place-names in the landscape*. London: J. M. Dent. [Paperback ed. 1993.]
- , with illustrations by A. Cole, 1998, "Place-names and landscape", in: Taylor [ed.]: 75-100.
- and —, 2000, *The landscape of place-names*. Stamford: Shaun Tyas.
- Hatto, A. T. (ed.), 1967, *Gottfried von Strassburg: Tristan: Translated entire for the first time: With an introduction by A. T. Hatto*. 2nd rev. ed. Harmondsworth: Penguin Books.
- Jacobsson, M., 1997, *Wells, meres, and pools: Hydronymic terms in the Anglo-Saxon landscape* (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Anglistica Upsaliensia, 98). Uppsala: Uppsala University Library.
- Kaspers, W., 1949, *Die Ortsnamen der Dürener Gegend in ihrer siedlungsgeschichtlichen Bedeutung* (Beiträge zur Geschichte des Dürener Landes, 5). Düren: Dürener Geschichtsverein.
- Koschik, H. (ed.), 1998, *Brunnen der Jungsteinzeit: Internationales Symposium in Erkelenz 27.-29.10.1997* (Veröffentlichung des Landschaftsverbandes Rheinland, Rheinisches Amt für Bodendenkmalpflege). Köln: Rheinland-Verlag.
- Krahe, H., 1964, *Unsere ältesten Flußnamen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Krohn, R. (ed.), 1981, *Gottfried von Strassburg: Tristan*, nach dem Text von F. Ranke neu herausgegeben, ins Neuhochdeutsche übersetzt, mit einem Stellenkommentar und einem Nachwort von R. Krohn. 3 vols. 2nd, rev. ed. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Munske, H. H., 1964, *Das Suffix \*-ingal-unga in den germanischen Sprachen* (Marburger Beiträge zur Germanistik, 6). Marburg: Elwert.
- Nicolaisen, W. F. H., 1986, *Scottish place-names: Their study and significance*. London: B. T. Batsford. [Paperback ed., 1989 reprint.]
- [OED], 1993, *The Oxford English dictionary*, 2nd ed., on compact disc for the Apple Macintosh. Oxford: Oxford University Press.

- Pellegrini, G. B., 1990, *Toponomastica italiana: 10,000 nomi di città, paesi, frazioni, regioni, contrade, fiumi, monti spiegati nella loro origine e storia*. Milan: Ulrico Hoepli.
- Taylor, S., 1997, "Generic-element variation, with special reference to Eastern Scotland", *Nomina* 20, 5-22.
- , (ed.), 1998, *The uses of place-names* (St. John's House Papers, St. Andrews, 7). Edinburgh: Scottish Cultural Press.
- [Tranchot and v. Müffling] *Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Müffling 1803-20* (= Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde, XII, 2. Abteilung, Neue Folge, ed. by Landesvermessungsamt Nordrhein-Westfalen, 1970. Karte 79 Buir.
- Trask, L., 1997, *The history of Basque*. London: Routledge.
- Vennemann, T., 1993, "Zur Erklärung bayerischer Gewässer- und Siedlungsnamen", *Sprachwissenschaft* 18, 425-83. [Reprinted as chapter 3 in Vennemann 2003].
- , 1994, "Der Name der Landeshauptstadt München", *Literatur in Bayern*, 37 (Sept.), 2-7. [Reprinted as chapter 5 in Vennemann 2003].
- , [1995], "Die ubischen Matronae Albiahenae und der gallo-römische Mercurius Cimiacinus: Mit einem Anhang über den Weißenburger Mercurius Pro[*i*]tium", *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 28 (1993) [for 1995], 271-300.
- , 1996, "German *Eisvogel*, Greek *halkyón*, English *alder*: A study in Old European etymology", *Interdisciplinary Journal of Germanic Linguistics and Semiotic Analysis* 1, 113-45. [Reprinted as chapter 9 in Vennemann 2003].
- , 1998a, "Andromeda and the Apples of the Hesperides", in: K. Jones-Bley, A. Della Volpe, M. R. Dexter, and M. E. Huld (eds.), *Proceedings of the Ninth Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, May 23, 24, 1997* (JIES Monograph Series 28), Washington, D.C.: Institute for the Study of Man, 1-68. [Reprinted as chapter 18 in Vennemann 2003].
- , 1998b, "Zur Etymologie von *Éire*, dem Namen Irlands", *Sprachwissenschaft* 23, 461-69. [Reprinted as chapter 22 in Vennemann 2003].
- , 1999a, "Remarks on some British place names", in: G. F. Carr, W. Harbert, and L. Zhang (eds.), *Interdigitations: Essays for Irmengard Rauch*, New York: Peter Lang, 25-62. [Reprinted as chapter 16 in Vennemann 2003].
- , 1999b, "Volksetymologie und Ortsnamenforschung: Begriffsbestimmung und Anwendung auf ausgewählte, überwiegend bayerische Toponyme", *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 34, 269-322. [Reprinted as chapter 24 in Vennemann 2003].
- , 2000, "Grundfragen der Ortsnamenforschung, dargestellt an den Beispielen *Ebersberg* und *Ysingeaux* sowie weiteren bayerischen und europäischen Örtlichkeitsnamen", *Land um den Ebersberger Forst: Beiträge zur Geschichte und Kultur* (Jahrbuch des Historischen Vereins für den Landkreis Ebersberg 2, 1999), Neukeferloh/München: Lutz Garnies, 8-28. [Reprinted as chapter 26 in Vennemann 2003].
- , 2003, *Europa Vasconica-Europa Semitica*, ed. by P. Noel Aziz Hanna (Trends in Linguistics: Studies and Monographs, 138), Berlin: Mouton de Gruyter.
- Watts, V. (ed.), 2004, *The Cambridge dictionary of English place-names: Based on the collection of the English Place-Name Society*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Weiner, J., 1996, "Ein archäologischer Jahrhundertfund im Kreis Heinsberg: Der bandkeramische Holzbrunnen von Erkelenz-Kückhoven", *Heimatkalender des Kreises Heinsberg* 1996, 29-44.
- Wyrsch, R. A. H., 1994, *Der heilige Arnold von Arnoldsweiler: Legende und Geschichte der Verehrung eines rheinischen Heiligen* (Forum Jülicher Geschichte, 9). Jülich: Verlag der Joseph-Kuhl-Gesellschaft.

# DIVERGENCE, FRAGMENTATION, AND THE «LOCUS» OF CHANGE

Roger Wright  
(University of Liverpool)

What is it that actually changes during the course of a linguistic change? The problem still has no generally accepted answer; this paper suggests that an analysis of the difference between divergence and fragmentation may help us find a solution.

## 1. Divergence and Fragmentation

Romance linguists have acquired the habit of talking about the «fragmentation» of Latin into the separate Romance languages. This is presented as being a natural and unsurprising event, symbolized on paper with the traditional tree diagrams (e.g. Hall 1974: 13-15); in these a tree-trunk, symbolizing Latin, is seen to break up into separate branches (or roots, since the «trunk» language is usually presented at the top of the diagram). Such a representation is unexceptional for a tree, and the question of whether languages are in fact like trees and tree-roots is thereby neatly begged. Since the separate Romance modes are generally accepted to be distinct languages now, differentiated on a simple geographical basis, we have to accept that this fragmentation must indeed have happened, even though specialists can legitimately differ about the chronology of the splits and how many different Romance languages exist. But it may not have been as straightforward an event as it has usually been presented as being; for the rise of geographical variation (divergence) does not necessarily lead to fragmentation, and it is worth considering why it ever should.

Within Historical Linguistics in general, the prime case, the exemplar for all subsequent analyses, has been the development of both the Indo-European languages and the scientific discipline that aims to explain how the family has come to be as it is. Here too, there can be no doubt that fragmentation is a fair description for what happened, although this actual term is less often used by Indo-Europeanists than it is by Romanists. Indo-European is not a single language now, and neither is Romance: or to put it in another perspective, Urdu is not a variant form of Irish any more than Parisian French is a variant of Portuguese.

Larry Trask's superb *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics* (2000) has no entry for *fragmentation*; the closest equivalent there is *breakup*, which, as a noun, is not particularly common in this sense. Trask explains it as:

«The process in which continuing change among the regional dialects of a language results in such substantial regional differences that we can no longer speak of dialects and are forced instead to speak of separate languages» (Trask 2000: 46). The «we» in this explanation refers to the historical linguists, rather than to the speakers of the language(s) themselves, who may or may not share the same metalinguistic perspective as the historical linguists; and the idea that we are «forced» to make such a metalinguistic leap, and speak of separate languages where hitherto we spoke of just one, bears further investigation. It is not at all clear who or what can force the modern analysts to suspend our instinctive desire to be judicious about such decisions.

Whether fragmentation has actually happened or not can be a moot point. English varies a great deal from place to place, and, although some specialists (such as Melchers and Shaw 2003) speak of «Englishes», these different units are usually thought of as being only partly distinguishable varieties within the larger single entity of English, rather than being separate languages entirely. This widely variable English monolingualism may perhaps be about to change in the near future, although Tom McArthur, undoubtedly the most authoritative expert in the field, implies this is less likely than the continuation of the present state of multiple variation (McArthur 2002). The case of Chinese brings this dilemma out even more starkly than English does, as Trask's *Dictionary* makes clear; under the entry for *Chinese* (Trask 2000: 57) we are told that «The Chinese themselves prefer to speak of the 'dialects' of Chinese, but in fact the several Chinese languages differ from one another so substantially that they are unquestionably distinct languages by any linguistic criteria». And yet, whether we feel forced to come to such a conclusion or not, an observer might wonder why historical linguists from the other side of the world should know better than the actual speakers of the language concerned. The answer to the conundrum which is so accurately posed in Trask's comment here must be, at least partly, that the decision whether different forms of speech are related dialects, and thus the result of divergence, or related but separate languages, and thus the result of fragmentation (breakup), is not one that is essentially made on linguistic criteria. There is no list of necessary and sufficient conditions which can tell us decisively whether the way people talk in (say) Beijing and Hong Kong, or in Vancouver and Pakistan, or in Buenos Aires and Oviedo, or in Guadaloupe and Toulouse, or in Rio de Janeiro and Braga, or in Marrakesh and Basra, etc., are manifestations of variability within a single language or of different languages. The French-speakers are particularly proud of the way that the wide geographical manifestations of French, spoken and written, all come under the heading of *La Francophonie*; the converse assumption is held by the many Valencians who point to tiny differences between the Catalan speech of Valencia and Barcelona in order to claim that Valencian speech is not a kind of Catalan but a separate language deserving a different name (*Valencian*).

This dilemma is a general one, but it is acutely relevant to the study of the development of Romance from Latin. At one end of the cline of possible perspectives, the native speakers of Late Latin (which we might prefer to call *Early Romance*) saw their language as *lingua latina* until the time of the emergence of the first texts in a new Romance scripta, and even later; from the opposite viewpoint, some of the

modern scholars who have laboriously reconstructed their «Proto-Romance» (on the analogy of «Proto»-Indo-European) date the separation of geographically different Romance languages to roughly a thousand years earlier than the first «Romance texts» (see e.g. De Dardel 1996).

On the one hand, the speakers of the period between the Western Roman Empire and the Carolingians (c. 400-800 A.D.) knew their circumstances better than we do. Undoubtedly, Early Romance varied substantially from place to place. Yet they could travel round the Romance world and make themselves understood, and chat with their hosts on these journeys, and this would have reinforced the idea that they all spoke the same language (cp. Wright 2003: ch.12). Unlike the early speakers of Indo-European, the Early Romance communities stayed in touch with each other and shared a common standard written mode, which plays a role in maintaining a monolingual consciousness in most literate communities; and modern scholarship leaves us in no doubt, that even those of the Early Romance Middle Ages were still literate communities (see e.g. Everett 2003) in the sense that there was a reading public, that the illiterate could understand texts that were read aloud, and that society functioned on a basis of documentation. There seems to have been no need for, and no textual reference to, inter-Romance translators in the wide Romance-speaking world until the twelfth or early thirteenth century. From a modern perspective, they may have been wrong to think that they still all spoke the same language, Latin (as Herman 1991/96 suggested), but this is certainly what they believed themselves. Such explicit evidence provided by native speakers in surviving texts is impossible to ignore if we are considering the sociolinguistic and metalinguistic aspects of this question; and despite the general validity of the sociolinguistic principle of uniformity, different societies have different social and political circumstances which may be crucial in the discussion of points such as these. As Tore Janson (2002) points out, politics often plays a central role in these decisions.

On the other hand, those contemporary scholars who thought and wrote about language had some decidedly peculiar ideas, which we are effectively «forced» to discount. Saint Isidore of Seville (who died in 636 A.D.) was hard-working, intelligent, perceptive, well-informed, and with literally encyclopaedic knowledge, but some of the etymologies he adduces in his enormous work entitled *Etymologiae* are breath-takingly improbable pieces of guesswork, unconvincing to a modern reader even by the standards of synchronic popular etymologies (Oroz Reta 1982). The great Grammarians such as Varro, Quintilian, Aulus Gellius, Velius Longus, Aelius Donatus, Priscian, Cassiodorus, Bede, etc., were acute and accurate observers of the written language, but their occasional comments on speech can be bewildering (see Allen 1970); did they really think that Latin had once had a pitch accent? Were they genuinely unable to understand the basic difference between a sound and a letter? Did they never notice the existence of voicing? The answer to each of these more specifically linguistic questions seems to be «yes», and in these cases the modern linguist feels entitled to feel that we know better now.

The question seems to be this, then; if we want to decide whether the speakers of modern multivariable Chinese, modern multivariable English, the modern multivariable French of *la Francophonie* and eleventh-century multivariable

Romance were right in their belief that theirs is or was a single unfragmented monolingual speech community, we need first to decide whether this decision comes into the category of a sociolinguistic matter or a linguistic one. Larry Trask takes the latter view, as we see in his assessment of Chinese as «about seven» languages. I would prefer to propose that it is a sociolinguistic and even political question; that in such a case the views of the modern Chinese, French and English speakers and the Romance-speakers of the eleventh century should have precedence. As regards the latter, indeed, we could follow the analogy of the modern French-speaking communities and coin the noun phrase *La Romanophonie*, available to refer to the single multivariable widespread Romance-speaking community that preceded the undoubted fragmentations of the late twelfth and thirteenth centuries.

## 2. Fragmentation and Proto-Indo-European

Historical Linguistics developed out of the reconstruction of Proto-Indo-European on a comparative basis, a method which was remarkably successful in that context. Although many details are still unclear, and the intermediate language groupings which intervened between a single reconstructable Proto-Indo-European (of about 4000 B.C.) and the attested separate Indo-European language families (from about 1650 B.C. onwards) are still controversial and under investigation (e.g. by Justus and McWhirter 2000), scholars undoubtedly understand it far better now than a century ago. This success, however, brought with it the danger that analysts might assume unnecessarily that every case of linguistic change and divergence would be like that of Proto-Indo-European. There is no doubt that Proto-Indo-European, however similar or dissimilar it was in real life to the modern reconstructions, has fragmented into several languages, and that it had already done so by the time of the first historical written records created by speakers of daughter languages. But it is a very special case, and not just because we know so much more about it than the pre-history of Bantu, Athabaskan or New Guinean languages.

It is certainly quite unlike the Romance case. The speakers of Proto-Indo-European were in small communities separated from each other by very wide distances, quite possibly only in occasional contact with speakers of related dialects, if ever. The speech community as a whole started in a comparatively small area (probably near the Caucasus, although this location is highly controversial and of no significance for the present argument) and then covered increasingly large tracts of land as the speakers spread to the Northern Isles of Orkney and Shetland in one direction and to the Indian sub-continent and beyond in the other, the extension which was to lead to the modern choice of *Indo-European* as their collective language name; presumably nobody used anything like that phrase at the time, and possibly they had no language names in the early period at all. The period of time over which the divergence of Proto-Indo-European continued and deepened into the stage of fragmentation was extremely long. The numbers of speakers were also increasing over the period as a whole. They had no collective written tradition to provide an appearance of unity to the literate, and to the illiterate who encountered any documentation, since none had yet been invented; and in due course when

writing was introduced into these communities, the writing systems were different in different places. Even if they once had, eventually they did not all share the same religious or other oral traditions to provide a sense of cultural community when groups speaking cognate dialects did meet. The fragmentation represented by the traditional tree-diagrams of the Indo-European languages, in short, is unsurprising given the historical and cultural context.

These conditions did not apply in the Romance world which followed the political end of the Roman Empire. It is for this reason that De Dardel's proud claim to have recreated Proto-Romance by following the comparative method developed in order to reconstruct Proto-Indo-European is probably misguided. Historical and philological evidence is abundantly accessible in this case, and cannot just be ignored. We can see from this that in many respects the culture remained essentially the same as it had been in the fourth century, even though political fragmentation ensued. Romance speakers were in constant contact with each other; it is a myth that few people travelled in the Early Middle Ages. Travel was slow, but often undertaken by soldiers, merchants, artisans, scholars, preachers and many others; these constant contacts reinforced the existence of the dialect continuum and led to the continued absence of clear geographical borders between Romance communities which we can still see today (see Penny 2000). The extent of Romance speech came to be less than the extent of Latin speech had been in 400 A.D.; Britain, much of Germany and the Low Countries in the Fifth Century, the Eastern half of the Empire during the Sixth, and North Africa after the Moslem expansion of the Seventh, all slipped from the realms of native Latin/Romance speech, such that the Romance-speaking area of 1000 A.D. was considerably smaller than it had been in 400. Society was still organized on a basis of documentation, and education in basic literacy was still available in the Church. For it is merely another myth that the Early Middle Ages were illiterate, at least in Romance lands; the amount of surviving written material from the period 400 to 800 is large, larger certainly than survives from the preceding four centuries, and the documentation that has not survived for us to see could have been anything up to a thousand times as much in quantity. The existence of a single written mode, taught to and learnt by apprentice scribes in the whole Romance area, can only have reinforced the perception that there was just one language; for it is not natural to believe that one written form can represent more than one spoken language. Thus Isidore of Seville was aware of some details of geographical variation and diachronic developments (often referring to the usages of the *antiqui*, as contrasted with the present-day speakers including himself), but gives no hint of perceiving the contemporary co-existence of more than one language deriving from the Latin of the Empire. He contrasts Latin with Greek and Hebrew, but does not contrast Latin with Romance nor different Latin or Romance languages of his own time with each other; at most, he contrasts the way the same language is produced in different places. He perceived natural variation, not fragmentation.

It seems likely that the later stages of the Roman Empire saw rather less distinctive geographical variation than had existed earlier, as a result of some convergence; this is broadly the view of József Herman (1990, 2000), although Adams (2003) is less sure. Herman's epigraphic evidence seems to suggest that

although different areas of the Empire show signs of initiating different linguistic changes at different times, many of these spread to become common in most areas rather than remaining confined to their area of origin. There are reasons for this, several of which continued to be relevant long after 410: the influence of pre-Roman languages was decreasing, since many had died out; the peculiarities of first-generation learners of Latin, who were e.g. native Punic speakers, largely disappeared as most of their descendants, even if still bilingual, were no longer second-language learners of Latin; speakers from different areas regularly met and interacted, notably in the army, where dialectal accommodation was probably a normal fact of life; the existence of the same traditional high style standard and written mode acted as a magnet for style shifting in any geographical area, working as an aid to uniformity and against divergence (although not necessarily in favour of archaism in speech); and Christianity played a strong role as a unifying force, as liturgical practices and texts came to be established (well studied recently by Banniard 2001). As several of the more outlying Latin-speaking areas lost their Latin speech to other languages, such as Germanic, Greek, and eventually Arabic, the surviving Early Romance nucleus became more self-contained and some of the more idiosyncratic dialectal peculiarities of earlier ages are likely to have disappeared. If this is indeed what happened, it is not surprising, and is paralleled by developments of a similar kind in Modern English and Spanish, whose diatopic variability, although large, may be lessening, particularly in Latin America and in Britain itself.

Greek was spread to a much wider area than Greece by Alexander and his successors, but subsequently the area shrunk; it would be hard to measure this, but Greek dialectal diversity may well be less now than it was three thousand years ago. It is certainly one language still, despite the historical contrasts between *katharevousa* and *demotic*; divergence has not become fragmentation (see Janson 2002: ch.4). Ancient Egyptian remained a single language, perhaps with an unusually small amount of both diatopic variation and diachronic change, for over three thousand years until the period when modern scholars (but not the speakers of the time) alter its name to Coptic to reflect the change in the alphabet used; which even then did not fragment. Unlike earlier Proto-Indo-European, Greek is spoken in roughly the same area now as it was three thousand years ago, and Egyptian and Coptic similarly stayed in essentially the same place. We may even perhaps surmise that if the Proto-Indo-European speakers had stayed where they were (and nobody else had borrowed their language, whether to accompany the agricultural revolution or for any other purpose), it would have developed greatly, diverged into several more dialects than previously, but not fragmented.

### 3. The Fragmentation of «La Romanophonie»

The date at which *La Romanophonie* began to diverge towards the point of fragmentation is likely to have been later than the period we have discussed so far. In a series of studies, which will not be recapitulated here (Wright 1995, 2003), I have argued that Romance speakers experienced mutual intelligibility until even after the period when the earliest texts in Romance *scripta* were prepared. The famous «multilingual» *descort*, a poem prepared by the Provençal troubadour



Raimbaut de Vaqueiras in 1199 (Riquer 1975, II: 840-42; Wright 2005), with its stanzas presented in five separate written modes which we can now identify as Occitan, Italo-Romance, French, Gascon and Hispano-Romance, is sometimes said to attest to the fragmentation of Romance; and yet it depends crucially for its impact on a Romance-listening audience being able to understand all five modes in a live performance (and quite probably off the page as well, if anybody ever read that poem at the time). There is, therefore, in 1200, undoubted divergence, because the separate Romance modes are recognizably different, and indeed the poet has gone out of his way to put distinctive dialectal features in each stanza (such as French diphthongs in the French stanza, and words ending in *-aio* in the Italian stanza); but equally clearly this cannot yet be called a case of fragmentation, since the point of the poem lies in the necessary mutual intelligibility of all concerned. A modern French-speaker could compose a similar poem in five separate dialects from within *La Francophonie*, without that necessarily implying that the five dialects concerned had already fragmented into separate languages.

There was, however, a general perception by 1300 (a hundred years later) that French, Occitan, Catalan, Castilian, Galician, Portuguese, and a number of Italo-Romance dialects which it is hard now to determine, deserved to be thought of as separate languages, with different names, rather than variations of the same one; and as Tore Janson and others have shown, this was largely due to the invention of separate ways of writing Romance in the separate political kingdoms. This is a paradigm case of politics determining metalinguistics. It would perhaps have been feasible for them to continue writing with the traditional Latinate spellings of words, adapting the evolved morphology, syntax and vocabulary to the orthographic system used for Latin words; this had been the normal case in the eleventh century and much of the twelfth in the Iberian Peninsula, for example, as it is in modern English and French (where new turns of speech and new lexical items can be, and usually are, written according to traditional spelling methods); or they could even have adapted themselves to a new but pan-Romance reformed method of writing, although that would inevitably have meant that for most or all speakers the new system was not as isomorphic to speech as a phonetic transcription, given the divergence between the Romance dialects — which is probably what is going to happen to Spanish in a century's time or so, as the several Academies of the different Spanish-speaking countries seem gradually to be coming round to the idea of trying to elaborate a Spanish spelling reform which will be the same in every country (cp. Del Valle and Gabriel-Stheeman 2002); but in the 1200s, it became fashionable, and not only in the Romance world, to write more texts in vernacular and for each political unit to develop its own distinctive mode (although this generalization applies less neatly in Italy than it does further West). This unnecessarily restrictive assumption is still there in the instinctive desire of many modern Spanish autonomous regions to have their own distinctive written mode.

Contiguity of speakers within a determinate geographical area, then, should mean that fragmentation can be avoided. And the converse need not apply, either: in the case of *La Francophonie* it is being successfully avoided even though the speakers concerned are to be found in every continent and occasionally separated by huge oceans. For fragmentation is always seen in geographical terms; it is not

necessarily the case that diatopic variation is greater than the diastratic variation to be found in one place —indeed Lipski (1994) suggests that social variation in most Latin American cities is as noticeable (or more) than the geographical variation between them— but it does seem to be the case that diatopic variation catches the attention of the general public, as well as of linguists and philologists. There may be a subconscious assumption among investigators, not necessarily unjustified, that diatopic variation, divergence and fragmentation are in some sense more normal than the type of diastratic divergence and fragmentation attested in the invention of Classical Arabic as distinct from all kinds of spoken Arabic, Medieval Latin as separate from Medieval Romance, Biblical Hebrew as a distinctive register, or Katharevousa Greek, as artificially and intentionally maintained archaizing forms of the language; but these are special cases that could not have arisen naturally without detailed elaboration by experts, whereas geographical fragmentation seems to be normal if the communities concerned lose touch with each other for long periods, as happened with Proto-Indo-European but has hardly ever happened since to the successor Indo-European languages. Fragmentation catalysed by the rise of separate writing systems, as in the Romance case (Janson 2002: ch. 5-6, Wright 2003), has similarly been precipitated by the deliberate intervention of language planning, rather than just happening naturally.

#### 4. The «Locus» of Change

It is thus worth considering why fragmentation is not the default case, despite the implications of the tree diagrams; and what this implies for our general assessment of the nature of both language and language change. This phenomenon, of fragmentation only occurring naturally if communities are genuinely physically separated, seems to be an argument for locating language, and thus language change, in the individual brain. This comment is not intended to imply that individuals can learn a language in a social vacuum; we learn vocabulary, phonology, morphology and syntax from our interlocutors, our peers and our family. We could not learn it without being in such a social group. It is because speakers are talking and listening to others that a speech community can maintain its coherence in the first place, and will usually remain a monolingual whole despite such divergences as are bound to arise; but despite the necessary social aspects of language, each individual has separately internalized the relevant rules and data in their brain. Internally strong social networks of speakers will thus necessarily show less variation than randomly collected groups of people, but variation remains possible there too because even though we all speak the same language we do not all share the same brain, and will not have had exactly the same experiences. This might appear obvious, and would perhaps hardly seem worth saying, except that there are linguists who locate language in «society» in some mystical Platonic or Wittgensteinian way (see the presentation in Mackenzie 1997: 3-16), sometimes rejecting the idea of locating language in the brain largely on the grounds that this is a Chomskyan attitude. Well, it is indeed that, but being a Chomskyan view does not necessarily entail being an erroneous view, and there is no reason to avoid taking this view even if (like myself) we are sceptical of several other ideas proposed by Chomsky.

From a diachronic perspective, this question ties in with what Trask describes as the problem of the *locus of diachronic process*; in his *Dictionary of Historical and Comparative Linguistics* (Trask 2000: 201) this is explained as being «the object that changes during language change. There has been much discussion of whether this object is speakers' mental grammars, speakers' social behaviour, the language independent of its speakers, or something else». The first two of these alternatives are probably both essentially right. The third of these, advocated by Lass (1997) among others, seems to many an all but incomprehensible suggestion, even if the modern analyst has no access to the speakers (as specialists in Proto-Indo-European have not); when we study a language of the distant past we necessarily have to study it «independent of its speakers» in most cases, because the context of the production of the evidence is not available to us; but if we can reconstruct any such information (by sociophilological means or others), then we should do so, for even in the distant past every text has had a context, every language state of the past can be studied now only because it had once had native speakers, and when it existed it was located in their brains. And it is worth stressing that we do literally mean the brain here, even if some analysts might prefer to rephrase that as the language being in speakers' minds; there seems to be enough evidence now (e.g. as handily summarized in the third edition of Jean Aitchison's *Words in the Mind*, 2003) that different parts of the brain hold specific different linguistic data and abilities, not necessarily identical in different speakers.

In a recent study (Wright 2003: chapter 24) I argued that what changes during the course of a «sound change» is not the language itself, or we would be speaking a different language every year; variability is inherent in a language, and a new variant can be housed comfortably within the same language without the language thereby having changed its identity. Such a change is not, despite the common nomenclature of a «sound change», a change in phonetics, since [t] is always [t] even if some words that once contained [t] have now come to have a voiced [d] instead. What has actually changed during a so-called «sound change» is the lexical entry of the relevant words in each individual speaker's brain. It seems logical to propose that semantic changes operate in the same way too; and lexical changes, the acquisition of new words, could hardly operate otherwise. This conclusion requires us to believe that we all have such an entry for each of the words we know, a view which seems like common sense to non-linguists and increasingly to linguists as well. This placing of the «locus of diachronic process» in the mind of each individual helps explain why divergence can arise at all, and how it is in no sense pathological or even undesirable, since there is no compulsion for us all to change our entries at the same time as each other, and it is normal for old and new pronunciations of a word to co-exist in a community for many years; it also helps explain the widely attested phenomenon of the lexical diffusion of sound changes, which seems now to be established as a genuine phenomenon which it is at last respectable to mention in Historical Linguistics, even though there is still discussion over whether it is the normal default case or not. The subsequent spread of the innovative lexical entries to more people's brains than those that originate them (either because individuals actually have their entries change, or because new generations arise who have never internalized the preceding ones) is the result of

sociolinguistic mechanisms such as those which have been studied to such effect by James Milroy (e.g. Milroy 1992), but in the case of sound changes, meaning changes and vocabulary changes (all of them being changes in lexical entries) the innovation can only be individually located. Morphological and syntactic change is a less complex phenomenon altogether, but what Trask refers to as «speakers' mental grammars» are highly likely to be the locus of change in these cases too.

This explains why an increase in social contiguity between mutually intelligible speakers leads to convergence, sometimes initially as mere contingent accommodation, or, if it becomes internalized subsequently, as «koineization» (recently examined in an excellent account of the development of Medieval Spanish by Tuten 2003) or the development of an interdialect (e.g. Trudgill 1986); and it also explains the phenomenon which remains to be explained after the foregoing analysis, of when and how divergence can become fragmentation. If a variant arises in a speaker's speech usage, it will either be corroborated or rejected generally as a result of that speaker's interactions with other speakers. But if there are other speakers of the same language who are out of reach, and never hear the innovation, and the speaker in question never hears their reactions, then that change will not be able to eventuate there and a step towards divergence and possible fragmentation has been taken. Whereas if the language were genuinely independent of its speakers, this sequence of events could not apply.

## 5. Conclusion

It is not the language that changes, but each speaker's internalized knowledge of that language. This development can be intentional, but usually is not. There can be thus no predetermined path along which a language is due to change; the phenomena adduced by the proponents of typology and drift as mechanisms of change involve at most interesting summaries of developments, but can be seen in no way as predictive or even explanatory (even in a study as intelligent as that of Elvira 1998 for Spanish). The common-sense instinct that sees geographical diatopic fragmentation as normal if parts of a speech community are separated from each other has a real point, but it needs to be accepted that it is counter-evidence to the idea that language is not located in the brain, or the related idea that a language has an identity separate from its existence in the brains of those who speak it. The facts of variation suggest that divergence is normal, because we do not all have the same brain; the facts of fragmentation, as in tree diagrams, suggest that this is abnormal, unless the communities concerned have been out of contact for some time, or, as in the Romance case, political factors have self-consciously intervened in a state of complex monolingualism order to lead to a language being written in different ways in different places. Either way, in order to understand what has happened we need to know as much as possible about the social circumstances of the speakers, the metalinguistic attitudes and professional training of the scribes who write our documentary evidence, and the authors who provide their material; that is to say, socio-political history needs to be presented where it is available to us, as well as accurate maps where possible, and detailed philological information if there is any. Thus the old-fashioned philological syllabus, which combined linguistic study of

the past with an understanding of historical and social aspects of the time concerned, turns out to have been intelligently prepared, and deserves respect even from historical linguists investigating languages with no written tradition. And fragmentation, where it has definitely happened, can be used by the specialists in prehistory as evidence for the geographical and cultural separation of the relevant groups, while, conversely, datable shared innovations can probably be taken to imply that such separation has not happened yet.

## References

- Adams, J. N., 2003, *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge: U.P.
- Aitchison, J., 2003, *Words in the Mind* (3rd ed.). Oxford: Blackwell.
- Allen, W. S., 1970, *Vox Latina*. Cambridge: U.P.
- Banniard, M., 2001, «Action et réaction de la parole latinophone: démocratisation et unification (IIIe-ve siècles)», *An. Tard.* 9, 115-29.
- de Dardel, R., 1996, *À la recherche du protoroman*. Tübingen: Niemeyer.
- Del Valle, J., and L. Gabriel-Stheeman, 2002, *The battle over Spanish between 1800 and 2000*. London: Routledge.
- Elvira, J., 1998, *El cambio analógico*. Madrid: Gredos.
- Everett, N., 2003, *Literacy in Lombard Italy, c. 568-774*. Cambridge: U.P.
- Hall, R. A., 1974, *The External History of the Romance Languages*. New York: Elsevier.
- Herman, J., 1990, *Du latin aux langues romanes: études de linguistique historique*. Tübingen: Niemeyer.
- , 1991/96, «Spoken and written Latin in the last centuries of the Roman Empire. A contribution to the linguistic history of the Western provinces», in R. Wright, ed., *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*, London: Routledge (reprint, University Park: Penn State Press), 29-43.
- , 2000, *Vulgar Latin*. University Park: Penn State Press.
- Janson, T., 2002, *Speak: a Short History of Languages*. Oxford: U.P.
- Justus, C. F. and D. A. McWhirter, 2000, «Indo-European religious dialect divisions», *General Linguistics* 40, 19-51.
- Lass, R., 1997, *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge: U.P.
- Lipski, J., 1994, *Latin American Spanish*. London: Longman.
- Mackenzie, I., 1997, *An Introduction to Linguistic Philosophy*. Thousand Oaks: Sage.
- McArthur, T., 2002, *The Oxford Guide to World English*. Oxford: U.P.
- Melchers, G. and P. Shaw, 2003, *World Englishes*. London: Arnold.
- Milroy, J., 1992, *Linguistic Variation and Change: on the Historical Sociolinguistics of English*. Oxford: Blackwell.
- Oroz Reta, J. (ed.), 1982, *San Isidoro de Sevilla: Etimologías*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Penny, R., 2000, *Variation and Change in Spanish*. Cambridge: U.P.
- Riquer, M. de, 1975, *Los trovadores: historia literaria y textos*. Barcelona: Planeta.
- Trask, R. L., 2000, *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*. Edinburgh: U.P.
- Trudgill, P., 1986, *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.
- Tuten, D. N., 2003, *Koineization in Medieval Spanish*. New York: Mouton de Gruyter.

- Wright, R., 1995, *Early Ibero-Romance*. Newark: Juan de la Cuesta.
- , 2003, *A Sociophilological Study of Late Latin*. Turnhout: Brepols.
- , 2005, «Romance and Ibero-Romance in the *Descort* of Raimbaut de Vaqueiras», in S. Kiss et al. (eds.), *Latin et langues romanes: études de linguistique offertes à József Herman à l'occasion de son 80<sup>ème</sup> anniversaire*, Tübingen: Niemeyer, 463-72.

## DEBA IBARREKO EUSKARA ZAHARRA\*

Koldo Zuazo  
(JUMI, UPV/EHU)

Deba ibar gehieneko euskara betidanik kokatu da mendebaleko eremuan, baina, jakina, administrazioz Gipuzkoan egoteak eragin handia eduki du bertako euskararen bilakaeran. Eskualde horretako lekukorik zaharrenak aztertzea, eta ordutik hona ibili duen bidea erakustea da saioaren helburua. Bertako hizkeren berri zehatzagoa izatea ez ezik, mendebaleko euskalkia eta, azken batean, euskara bera ere hobeto ezagutzea da nire nahia.

Hiru dira erabili ditudan lanabes nagusiak: Esteban Garibairen kantu eta esaera zaharrak (in Mitxelena 1964, Urkijo 1919, Urkizu 1989 eta Zubiaur & Arzamendi 1976), Amiletaren kristau ikasbidea (in Arejita & Alberdi 1985), eta Pedro Ignazio Barrutiaren *Acto para la Noche Buena* teatro-lana (in Lakarra 1981 eta Latxaga 1983).

XVI. mendean bildu zuen Garibaik bere kantu eta esaera zaharren sorta, baina, ezbairik gabe, lehenagoko euskara agertzen da eurretan. Iraganeko berri izateko lekuko paregabeak ditugu, beraz. Beste kontu bat da jakitea zein neurritan islatzen ote duten Arrasate edo Deba ibarreko hizkera. Hori dela eta, Garibaik jasotako hiru kantu baizik ez ditut erabili azterketa honetan: Milia Lasturkoarena, Olasorena eta Martin Bañez de Artazubiagarena.

Gauza garbi gutxi dakigu Amiletaren kristau ikasbideaz. Badirudi Juan Bautista Amileta izeneko apaiza dela egilea, eta badirudi 1678 aldera egin zela, baina ezer ere ez da erabat ziurra, honako hau ez bada: Antzuolako hizkeran idatzita dagoela. Barrutiaren teatro-lana, berriz, XVIII. mendearen lehen erdialdekoa da. Aramaion sortu zen Barrutia, eta Arrasaten bizi izan zen, baina idatzian erabili zuen hizkerak ez dirudi erabat herri bi horietakoa denik. Saioaren amaieran egingo ditut Barrutiaren hizkeraz zenbait ohar.

Kontuak kontu, hiru garaitakoak dira gure hiru lekukoak, eta hizkuntzaren bilakaerari jarraitzeko aukera ona ematen digute. Horixe da, hain zuzen, saio honen beste helburuetako bat: euskararen barruan gertatu diren berrikuntzen kronologia zehazten laguntzea. Horrelako urrats gutxi egin da orain arte, eta geroz eta nabarmenago ari da agertzen euren hutsunea. Euskalkien antzintasuna neurtzeko, esate baterako, ezinbestekoa da berrikuntzak noizkoak izan daitezkeen jakitea.

---

\* Euskalki guztiekin, baina batez ere mendebalekoarekin, izan zuen Larry Traskek hartu-eman. Bertakoa da haren omenez dakardan lekukotasuna.

Aipatu diren hiru lanabes nagusi horietaz gainera, dena dela, beste batzuk ere izan ditut eskura: 1677 aldera Domingo Irurek idatzi eta Elgoibarren aurkitutako bertsoak (in Azpiazu 1988), Arrasateko 1682 inguruko ahapaldia eta XVIII. mende hasierako udal agindua (biak in Ozaeta 1992), eta Eibarko 1685eko koplak (in Lekuona, Luzuriaga & Narbaiza 1992) eta 1754 aldera egindako udal agindua (in Mujika 1908: 731-33).

Bergarako XVIII. mendearen amaiera aldeko udal agindua ere begiratu dut (in Zumalde 1986), baina izkribu horretako hizkera ez da inondik inora Bergarakoa. Hitz zenbait eta beste zertzelada banaka batzuk baizik ez dira hangoak.

Martin Iturbek 1658an egindako poesia ere kontuan eduki dut (in Sarasola 1983: 90-97). Egilearen jatorriaz ez daukagu inolako albisterik, baina mendebaleko eta erdialdeko euskalkien tartekoa da darabilen hizkera. Arabarra ote zen ere esan da (Lakarra 1997: 156), baina ez dago uste horri eusteko erabateko arrazoirik. Dena dela, Deba ibarreko lekukoekin alderatu ondoren, ni ere Arabako ipar-ekialdekoa, Gipuzkoaren muga ondokoa izan zitekeelakoan nago. Saioaren amaieran erakutsiko ditut horren inguruko zenbait argibide.

Ikusten denez, XIX. mendea baino lehenagokoak dira erabili ditudan lekukoak, mende horren hasieran ezartzen dudalako mendebaleko euskararen aro biren arteko muga. Hain zuzen, XIX. mendearen hasieran, Mogelekina eta Añibarrarekin jarri zen aro berria abian.

Sarrera hau ixteko, euskarri bibliografiko batzuk nahi ditut aipatu. Mendebaleko euskara da antzinakoen artean gehien eta ondoen aztertu dena, eta Joseba Larraren saioak (1986 eta 1997: 147-98) dira ikuspegiarik zabalena eta sakonena erakusten dutenak. Saio bi horiek ezinbesteko oinarri gertatu zaizkit neurea osatzeko orduan.

Erabili ditudan lanabesetako hizkera bere osotasunean aztertzen ahalegindu naiz: fonologia, morfologia, sintaxia, lexikoa eta aldaera lexikoak. Gutxi da gure artean lexikoaz eta aldaera lexikoez egin dena eta, hori dela eta, guztiz behin-behinekoak eta, ziurrenera, okerrak ere izango dira aurkeztuko ditudan argibideak. Etorkizuneko ikerketek ekarriko dute zuzentasuna eta zehaztasuna, eta etorkizuneko bideak irekitzea eta lautzea izan da, gehienbat, nire helburua eta muga.

Ikerketaren emaitza argiago erakusteko, berriz, hiru atal nagusitan banatu dut bildutako uzta:

- a) *Mendebaleko ezaugarriak*, hau da, lekuko zaharretan ez ezik, gaur egun ere bizirik daudenak.
- b) *Euskalki barruko aldeak*, hau da, mendebaleko hizkera batzuetatik besteetara dauden gorabeherak.
- c) *Galdutako ezaugarriak*, hau da, lekuko zaharretan ageri arren, gaur egungo Deba ibarreko jardunean arrotzak direnak.

Lexikoan eta aldaera lexikoetan nabari da, gehienbat, euskara giputzaren hurbiltasuna, eta multzo berezia osatu dut jatorri horretako ezaugarriekin.

Jakina, aipatutako multzoei ondo egokitzen ez zaizkien ezaugarriak ere badira, eta atal bereziak osatu ditut horrelakoekin.

Esan dezadan, azkenik, laburdurak erabiliko ditudala noizean behin: Gar (Gari-bairen esaera zaharrak), Milia (Milia Lasturkoaren kantua), Artazubiaga (Martin



Bañez de Artazubiagaren kantua), Irure (Domingo Irureren Elgoibarko poesia), Amil (Amileta) eta Bar (Barrutia).

## Fonologia

### 1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) *-a* amaierako hitzei artikulua eransterakoan, *-a + a* → *-ea* disimilazioa gertatu ohi da mendebalean. Bertako lekuko denetan, eta zaharrenetarik hasita, ageri da. Hona hemen, esate baterako, Milia Lasturkoaren kantuko pareak: *Lasturko torre gorea* eta *bidaldu dogu ceruetara cartea*. Beraz, *gorea* (< *gora + a*) ‘garaia’ eta *cartea* (< *karta + a*) ‘gutuna’.

Amiletaren ikasbidean ere erruz ageri da, eta araua maileguetan betetzeak sakon sustraituta eta guztiz emankorra zela salatzen du: *arimea*, *echurea*, *esperancea*, *imaginea*, *obrea*, *personea*, *sepulturea*, *virginea*... bezalako ugari idatzi zituen. Izkribu horretan bertan *aitea* eta *amea* ere badira, mendebaleko gainerako lekuko zaharretan bezala (*amea* Barrutiak ere), nahiz eta gaur egun txoriekin eta zenbait animaliarekin baizik ez diren aldaera horiek erabiltzen. Pertsonekin *aita* eta *ama* esatea da oraingo araua.

Mendebalean, gainera, beste hiru ingurunetan ere ikusten dira disimilazioaren ondorioak: a) *izan*-en adizkietan, b) *joan* eta *eroan*-en adizkietan, eta c) hitz amaierako *-e* → *-a* bilakaeran.

*izan*-en adizkiei atzizkiak gehitzerakoan sortu ohi diren disimilazioei dagokienez, *garean* eta *direala* ageri dira Garibairen esaera sortan, eta *direan* eta *sirean* XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan. Eibarko kopletan ere *direan* dago, baina *diran*, dagoeneko, 1754ko udal aginduan. Antzuolako Amiletak disimilatu gabeak erabili zituen beti: *garala*, *zaran*, *dirala*, *guinala*, *ciranac*. Berdin Barrutiak ere: *zaran*, *zarala*, *diranac*, *dirala*, *ziran*. Lekukotasunok erakusten dutenez, *izan*-en adizkietako disimilazioa ahulagoa izan da Deba ibarrean Bizkai aldean baino, eta oso litekeena da, gainera, hizkera batzuetara sekula ere iritsi ez izana, esate baterako, Antzuolara.

*joan* eta *eroan*-en adizkiei atzizkiak gehitzean gertatu ohi diren disimilazioak dirrela eta, berriz, *noanean* daukagu Amiletaren ikasbidean, eta *doean* Barrutiaren teatroan. Gaur egun atzizkirik izan gabe ere gauzatzen da disimilazioa, baina horrelako adizkiak ez dira mendebal osokoak. Gutxi gorabehera, mendebaleko azpieuskalki bien arabera dira euren mugak: sortaldean —Deba ibarrean ere bai, beraz— erabiltzen dira, gehienbat, *doia* / *doie*, *daroia* / *daroie* tankerakoak, eta sartaldean, berriz, *doa* eta *daroa* disimilatu gabeak. Garibairen esaera zaharretan, dena dela, *doa* eta *daroa* ageri dira, eta *doa* eta *zuaz* idatzi zituen Barrutiak ere. Berriak dira, beraz, oraingo *doia* eta *daroia* gisakoak.

*-a + a* → *-ea* disimilazioa dela eta, azkenik, hiztunaren baitan ez da beti argia *-a* ala *-e* ote den hitz oina. Izan ere, *neskea* bezala *labea* esaten denez, \**laba* dela hitz oina uste da, *neska* den bezalaxe. Deba ibarreko izkribu zaharrei begiratuta, haxe da egoera. Garibairen esaeretan *bague* ‘gabe’, *donge* ‘gaiztoa’ eta *obe* ‘hobe’ dauzkagu, eta oso zabalduta dagoen *andra* da *-a* duen adibide bakarra (Milia Lasturkoaren kantuan ere bada aldaera hori). 1682ko Arrasateko ahapaldian ere *lore* daukagu. Hiru adibide ageri dira Amiletaren izkribuan, eta hiruretan dago *-e*:

*bague*, *curuce* ‘gurutze’ eta *obe*. Eibarko kopletan, ostera, *andra*, *baga* eta *obato* agertzen dira, eta *baga* eta *anra* ditugu XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan. Barrutiaren teatroan *agura*, *andra*, *baga* / *bage* eta *obe* dauzkagu. Badi-rudi, beraz, denboraren joan-etorrian zabaldu egin dela *-a* erabiltzeko joera. Dena dela, Deba ibarrean Bizkai barrualdean baino ahulagoa dirudi bilakaeraren indarra.

(2) Gaur egun erabatekoa da txistukari sail bien neutralizazioa mendebal osoan:  $z \rightarrow s$  eta  $ts \rightarrow tz$  bilakatu dira. Nahasketa, ostera, ez da oso antzinakoa. Lekuko zaharretan begiratuta jakin ditzakegu Deba ibarreko bilakaeraren zenbait zertzelada. Garibairen izkribuetan, oro har, zuzen bereizten dira. XVII. mendeko Amiletaren ikasbidean ez dut huts egiterik aurkitu, baina nahastea ia erabatekoa da garai beretsuko Eibarko kopletan: *goiseco*, *gausa*, *daquis* ‘dakiz [dakizki]’... Hiperzuzenketa adibideak ere badira, gainera: *zua* ‘sua’, *zuçedidu* ‘suzeditu [gertatu]’. 1754ko Eibarko udal aginduan ere begi bistakoa da nahasketa, eta afrikatuen adibideak ere badira: *aberaza* ‘aberatsa’, *deuze* ‘deutse [die]’.

XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan ere sarri nahasten dira *z* eta *s*. Aldiz, mende bereko Barrutiaren teatroan *t* aurreko salbuespenen bat edo beste gorabehera —*emaste*, *gaisto*— zuzen bereizten dira.

## 2. Euskalki barruko aldeak

(1) Hiatotako bilakaerak dira gaur egun mendebal barruko azpieuskalki biak bereizteko ezaugarriarik esanguratsuenak. Sortaldeko azpieuskalkian gertatzen dira, gehienbat,  $e \rightarrow i$  eta  $o \rightarrow u$  disimilazioak eta *i* ondorengo epentesiak, hau da, *etxea*  $\rightarrow$  *etxia* / *etxie*, *besoa*  $\rightarrow$  *besua* / *besue* eta *mendia*  $\rightarrow$  *mendixa* / *mendixe* / *mendixxe*. Esan dezadan aldez aurretik, hiru bilakaera horien eremuak ez direla guztiz berdinak, eta beste biena baino murriztagoa dela  $o \rightarrow u$  disimilazioarena. Dena dela, hirurak dira arauzkoak Deba ibarrean.

Eskualde horretan izan duten kronologiari bagagozkio, berriz, XVIII. mende-koak dira  $e \rightarrow i$  eta  $o \rightarrow u$  bilakaeren lehenengo agerraldiak, Barrutiaren teatrokoak. Adibideak ez dira asko, gehienetan disimilatu gabeak agertzen direlako, baina gardenak dira daudenak: *causia* ‘kausea [kausa + a]’, *daquionian* ‘dakionean’, *obia* ‘hobeia’, *zorionian* ‘zorionean’..., alde batetik, eta *daguala* ‘dagoela’, *munducua* ‘mundukoa’, *xuatia* eta *xuango* ‘joatea / joango’, *zuaz* ‘zoaz’..., bestetik. Eibarko 1754ko udal aginduan erabat betetzen dira disimilazio biak.

Eibarko udal agindu horretan agertzen da lehen aldiz *i* ondorengo epentesia, <ch> grafemarekin adierazita. Epentesi hori ere erabatekoa da: *barricha* ‘berria’, *erricha* ‘herria’, *inbentaricho* ‘inbentario’, *ordinarichua* ‘ordinarioa’, *estaichala* ‘ez dagiala [dezala]’, *eztaquichanik* ‘ez dakienik’... Berezia da *guzti* hitza: *gustiac* / *gustichac*, *gustiena* / *gustichena* lehian ageri dira. Gaur egun ere berezia da hitz hori, eta ez da epentesirik ez Eibarren ez Deba ibarreko beste alderdi batzuetan.

Eibarko udal aginduan, era berean, *u* ondoren <b> sartzen da, eta epentesi hori ere erabatekoa da: *adelantauba* ‘adelantatua’, *atrebiduba* ‘atrebitua’, *escubetara* ‘eskuetara’, *onrauba* ‘hondratua’... Dena dela, epentesi horrek baditu aitzindari bi, biak XVIII. mende berekoak: *situben* ‘zituzten’ daukagu Arrasateko udal aginduan, eta *lastazacuba* Barrutiaren teatroan.

Ikusten denez, gaur egun hain nabarmenak eta esanguratsuak diren ezaugarri horiek oraindik orain hedatutakoak dira. Laugarren bilakaera, *u* ondorengo <b> epentesia, arrotza da gaur egun Deba ibarrean eta baita mendebal osoan ere.

(2) Asimilazio bustidura oso indartsua da Deba ibarrean. Aramaioko adibidea baizik ez aipatzearen (Ormaetxea 2002), arauzkoak dira  $n \rightarrow \tilde{n}$ ,  $l \rightarrow ll$ ,  $t \rightarrow tt$ ,  $ild \rightarrow illdd$ ,  $ind \rightarrow i\tilde{n}dd$ ,  $ilt \rightarrow illtt$ ,  $int \rightarrow i\tilde{n}tt$  bilakaerak. Lekuko zaharrenak kontuan hartuta, ostera,  $n \rightarrow \tilde{n}$  da bustidura bilakaera bakarra eta, gehienbat, /j \_\_\_ V/ ingurunean gauzatzen da, hau da, *j* bokalerdiaren eta beste bokal baten artean dagoeanean.

Garibairen izkribuetan *ceñatu* mailegua, eta *baño* 'baino', *gañean* 'gainean', *oñetaco* 'oinetako' dira adibide bakarrak. XVII. mende amaierako Amiletaren ikasbidean *señale* maileguan baizik ez da ageri. Euskal hitzetan ez da alerik, are *inoganic*, *baina*, *gainean* bezalakoetan. Egoera bera sumatzen da Eibarko kopletan: *señaladu* mailegua bustidurarekin, eta *gainean* bustidura gabe. 1754ko udal aginduan ere *baiño* eta *seiña* / *seina* 'zeina' ageri dira, baina bustidura eza da nagusi: *inor*, *diputacino*, *gainian*... Hemen, dena dela,  $l \rightarrow ll$  adibideak ere badira: *milla*, *deella* (eta *deila*) 'dabila'. Barrutiaren teatroan ere *j* bokalerdiaren ondoren gertatzen da: *baña*, *baño*, *gañeco*, *gaztaña*, *oraingano*, eta baita *ollo*, *milla* / *mila* ere horiekin batera. Esandakoaren arabera, badirudi bustidura berandu samar indartu eta hedatu dela.

(3) Bada mendebalean berezia den bustidura mota bat: *j* bokalerdiaren ondoren  $z \rightarrow x$  eta  $tz \rightarrow tx$  egin ohi dira. Deba ibarreko alderdi bat da salbuespena. Zehatzago esateko, Oñati, Bergara, Antzuola, Elgoibar, Mendaro, Mutriku eta Deba.

Garibairen esaera zaharretan aldaera bustiak ageri dira, espero bezala: *axe* 'haize', *bacoch* 'bakoitz', *elexa* (< *eleiza*) 'eliza', *gaxto* 'gaizto', *gox* 'goiz' (Urkizu 1989).<sup>1</sup> Antzuolako ikasbidean, ostera, bustigabeak dira adibide guztiak, espero bezala: *bacoiz*, *eliza*, *gaicetatic*, *ici* 'utzi', *naiz*, *noiz*. Baina espero genuenaren bestaldera, Barrutiak ere bustigabeak ditu: *naiz* eta *aiz*, *naizaco* eta *naizazu* (mend. *natxako*, *natxatzu*), *aize*, *bacoiz* (eta *bacoch*), *gaizto*, *goiz*, *ici* (eta *ichi*) 'utzi'.

Eibarko kopletan *gois*, eta berezia den *bacoch* agertzen dira (1754ko udal aginduan ere bada *bacoch*), eta *gaiz* erabili zuen jatorri ezezaguneko Iturbek.

### 3. Galdutako ezaugarriak

(1) Bokal sudurkarien lekukotasuna da antzinako izkribuetan aurkitzen dugun gauzarik nabarmenena, Esteban Garibaik adierazia. Sarri entzuten zirela, eta esanahi banako hitz bikoteak bereizteko balio zutela erantsi zuen: *mîa* 'mihia' vs *mina* 'oinazea', esate baterako. Hona hemen *mibi* hitza zela-eta esan zuena: "Aquella dición *mîa* se ha de pronunciar algo con las narizes, supliendo la *n* de la tilde con ellas, cosa muy usada en esta lengua en muchas diciones, porque si se escribiese con la *n*, diría *mina*, que significa 'dolor' y 'amargura' (Urkizu 1989: 49-50). Antzeko iruzkina egin zuen *arrain* hitza zela eta: "*Arraya* se ha de pronunciar con las narizes

<sup>1</sup> Garibairen esaera zaharren bilduma bien artean badira aldeak. Oraingo honetan, esate baterako, honako hauek ageri dira beste bilduman: *ayce*, *eliça*, *goiz*. Jakina, aldaera bustiak dira Arrasateko jokabidearekin bat datozenak.

sonando la *n* de la tilde” (54. or). Baita *sehi* hitzaren harira ere: “*seya*, sonando la *n* de la tilde con las narizes, cosa muy usada en esta lengua, significa *niño*” (57. or). Ohar horietaz gainera, idatziz ere *ardaô*, *ygûny* ‘higuin’ ageri dira Garibairen esatera sortan, sudurkariaren ikurra dutela.

Bada garai horretako beste lekukotasun bat, mendebalekoa hori ere, baina Arrasateetik urrunekoa: Arratia ibarreko Dima herrikoa. Hauxe esan zuen Pedro Mada-riagak, bertako semeak, *Honra de Escrivanos* (1565) izeneko liburuan: “La *n* alguna vez se pronuncia escondida en las narizes, como en *oracio*, *ardaao*, y para denotar aquella *n*, se deve sobreponer una cifra desta manera a modo de nariz” (in Urkijo 1919: 533).

Lekukotasun horien arabera, gaur egun arte Zuberoan —eta aspaldi ez dela Erronkarin— irauin duten bokal sudurkariak antzina Euskal Herri osoan zirela ematen du. Dena dela, Kapanaga mañariarrak izan ezik, gainerako idazleek ez dituzte idatzian adierazi, ez euren gaineko inolako oharrik egin, eta ezin zehatz-mehatz jakin zer zabalera eta zer iraupen izan duten Zuberoa eta Erronkaritik kanpora.

(2) Bokal geminatuak ere badira gure lanabesetan. Amiletaren ikasbidea da horretan aberatsena. Erabatekoa dirudi *-a* batez amaitzen diren hitzen absolutibo pluraleran eta inesiboan: *obraac*, *penaac*, *prophetaac*, *verbaac*, *capaan*, *elizaan*, *escumaan* ‘eskuinean’, *gloriaan*, *jaijoaan* ‘jaiotzan’, *santaan*, *sepulturaan*... Pluralaren adierazgarri ere badira. Horren lekuko dira *oneec* ‘hauek’, *orreec* ‘horiek’, *ereen* ‘euren’ erakusleak, eta *dabee* ‘dute’, *ebeen* ‘zuten’, *dauqueela* ‘daukatela’, *dacuseela* ‘dakusatela’ adizkien 3. pertsona pluralak. Pluralaren adierazgarri dirudite NOR-NORI saileko bokal bikoiztuek ere eta, dakidala, Amileta da bereizketa egin duen bakarra: *jaaco* ‘zaizkio’, *jaateen* ‘zitzaizkien’ (baina *jacuna* ‘zaiguna’, *jagoe* ‘zaie’ singularrean). Hasperenaren aztarna daukagu *leen* eta *zaar* hitzetan, baina *al* ere badator bokal bikoiztik gabe. Antzeko sistematikotasun eza daukagu aditz izenetan: *arceen* / *arcen* ‘hartzen’ eta *elcen* ‘heldzen’.

Garibairen izkribuetan ere arauzkoak dirudite bokal bikoitzek: *saraac* ‘sareak’, *azturaac* ‘azturak [ohiturak]’, *nolaango* ‘nolako’, *alaango* ‘halako’, *lataaguin* ‘letagin’, *çaar* ‘zahar’, *leen* ‘lehen’, *mii* ‘mihi’, *naar* ‘lahar’, *eguan* ‘ostegun’, *bariiku* ‘ostirala’, *domeeca* ‘igandea’ ageri dira. XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan ere *lasterreen*, *eureen*, *asenteetan* ‘asentatzen’, *arseeco* ‘hartzeko’ aurkitu ditut. Barrutiak, era berean, *berbooc*, *esnaa* *zaitetz*, *coplaazeco*, *leen* idatzi zituen. Aldiz, 1754ko Eibarko aginduan *deella* (eta *della*, *deila*) ‘dadila’ eta *beian* ‘behean’ aldaera disimilatua baizik ez dira ageri. Bokal soila dago gainerakoetan: *esconsac* ‘ezkontzak’, *penan*, *onec* ‘hauek’, *astu* ‘ahaztu’, *haide* ‘ahaide’, *len* ‘lehen’...

Deba ibarra gordetzaila izan da oraingo honetan, nahiz eta, ikusi denez, aldeak diren leku batzuetatik besteetara. Oñati inguruetan batez ere, arauzkoak izan dira oraintsu arte, eta gaur egun ere entzun daitezke adinekoen jardunean (ikus Izagirre 1994).

(3) \**edin*-en adizkietan *e* (*a*) - *i* → *i* - *i* asimilazioa gertatu ohi zen antzina. Mendebalean ez ezik, Gipuzkoa aldean ere bazen behintzat. Baditu Garibaik horren adibideak: *jagui cidin* ‘jaiki zedin’, *idoro ez didila* ‘aurkitu ez dadila’. Amiletak ere bai: *eguin vidi* ‘egin bedi’. Baita XVIII. mendeko Barrutiak ere: *desterra vidi*, *alegra vidi*, *acorda didin* ‘gogora dadin’... 1754ko Eibarko udal aginduan *egon ditiala*, *izan ditiala* agertzen dira.

## Izenaren morfologia

### 1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) Erro berekoak dira mendebaleko erakusleak singularrean nahiz pluralean. Lekukorik zaharrenetarik hasita ikusten dugu hori; Amiletaren ikasbidean, adibidez: *oneec memoriaz xaquitea asco da?*; *lau obra orreec*. Beraz, *oneec* ‘hauek’ eta *orreec* ‘horiek’.

(2) *neuk*, *geuk*, *zeuk* tankerako izenordain indartuen aldeko aukera egin da mendebalean (vs *neronek* / *nihaurk* gainerako euskalkietan). Garibairen eseretan daukagu, dagoeneko, horren lekukotasuna: *Ausho Perucho urdeorri, eta neuc ies daguidan*.

(3) Erdal *-(c)ión* → *-(z)ino* egin da mendebalean, eta Deba ibarrari dagokionez, XVII. menderako badaukagu horren lekukotasuna: *ocasio*, *pasino*, *resurrecino*, *satisfacino*... darabiltza Amiletak, baina baita *comunio* eta *demonio* ere horiekin batera. Barrutiarengan ere *demonio* da salbuespena. Gaur egun ere *komunio* eta *demonio* esaten dira Deba ibarrean.

(4) *baten* mugagabea eta *batean* mugatu singularra bereizi ohi dira mendebalean. Mugagabearen adibide dira Barrutiak darabiltzan hauek: *acomoda zaitetz bazterren baten*; *portale baten jaioric dago Mesias prometidua*; *berba baten esan daguidan nolacoa dan mutila*; *cruce baten*...

Lekuko zaharragoetan ez dago mugagabea erabili ahal izateko testuingururik eta, jakina, *batean* agertzen da mugatua denean. Garibairen esaera batekoa da ondorengoa: *Jaun done Laurenti, escu batean euria, bestean ilinti*. Antzekoa da Artazubiagaren kantukoa: *artuco dot escu batean guecia, bestean çuci yraxeguia*. Baita Amiletarena ere: *guiçon bateq ezpatea escu batean arceen dau, eta maguinea bestean*.

Mugatu vs mugagabe oposizioa deklinabide guztian nabari da, ez bakarrik inesi-boan, eta Amiletak, esate baterako, aipatu berri den *gizon bateq* mugagabearekin batera, mugatua erabili zuen beste honetan: *bataq eguinico obra onetan bestea parte dirala*.

(5) Mendebalean —baina hau ez da mendebaleko bereizgarria— arauzkoa da generoa bereiztea erdaratik mailegatutako adjektiboetan: *altoa* vs *altea*. Halaxe da izkribu zaharretan ere; Amiletarenean, adibidez: *eliza ama santeac*; *zan [Maria Virginea] Aita Eternoaren escogidea*; *Maria sanctisimea*.

### 2. Euskalki barruko aldeak

(1) Soziatiboko *-gaz* / *-kaz* morfema da mendebaleko ezaugarriarik esanguratsuenetakoa, baina ez da erabatekoa: sortaldean *-kin* dago gehienbat pluralean, eta singularrean ere bai askotan. Horixe zen, esate baterako, Antzuolako egoera XVII. mendean. Amiletaren ikasbidean erabatekoa da *-kin* pluralean: *munduco gaucequin, aren mandamentuequin, vere pasino santuco merecimentuequin*... Singularrean, oster, *-gaz* nahiz *-kin* erabili zituen, biak neurri beretsuan: *cegaz*, *Jaungoicoagaz*, *odol precio-soagaz* bezala, *Aita omnipotenterequin*, *Espiritu Santuarequin*, *aren gorpuzarequin*.

Irureren poesian adibide bi daude, biak dira singularrekoak, eta bietan dago *-gaz*: *agaz* ‘harekin’ eta *esperançagaz*. Iturberen hiru adibideak ere singularrekoak dira, eta bitan dago *-gaz* (*Mellorcagaz*, *zugaz*) eta baten *-kin* (*orrequin*). XVIII. mendeko Barrutiak ere *-gaz* eta *-kin* erabili zituen singularrean, baina *-kin* sarriago.

(2) Hurbiltze adlatiboko *-rantza* / *-rutz* atzizkia da mendebaleko beste ezaugarrietako bat, baina honetan ere ez dago batasunik: sartaldekoa da *-rantza* eta sortaldekoa *-rutz*. Jakina, bigarrenaren adibideak dauzkagu Barrutiaren teatroan (*beste alderuz*) eta Eibarko udal aginduan (*osteruncian* ‘osterantzean [bestela]’).

(3) Deba ibar gehiengan *-endako* da gaur egun destinatiboan sarrien erabiltzen den morfema. Amiletaren ikasbidean ere ageri da, baina *-entzat* morfemarekin batera: *guretaco* eta *ereendaco* ‘eurendako’, alde batetik, eta *cerenzat*, *guztioenzat*, beste-tik.

Barrutiaren teatroan, ostera, *-entzat* da nagusi: *guizonarenzat*, *zeruarenzat*, *berenzat*, *zuenzat*, *gurezat*. Behin agertzen da *-endako*: *Xaun orrendaco*. Beste honetan, berriz, biak daudela ematen du: *guretacozat*.

(4) Aditz izenak mugimenduzko aditzen osagarri direnean, eta helburua edo norabidea adierazten dutenean, inesiboan jarri ohi dira mendebalean. Joera hori ez da erabatekoa Deba ibarrean, eta iparraldeko hizkeretan adlatiboa erabiltzen da gainerako euskalkietan bezala. Amileta da horren adibidea: *cer eguitera jaisi zan Christo infernuetara?*; *ceruetatic cein etorrico da gu juzgacera?* Adlatiboa dago 1754ko Eibarko udal aginduan ere: *datozarian Juezac campoetatic inor arcera (...) o pezquiza eguitera*.

Leintzen eta Aramaion, ostera, inesiboa erabiltzen da, mendebalean bezala, baina ez da hori Barrutiaren teatroan ikusten duguna, gehienbat adlatiboa erabili zuen eta: *goazen Maria*, *goazen Belenera*, *Zesari tributua an pagazera*; *zertara xaquin gura guenduque zatozen gure artera*; *bera adorazera zeruti xasi gara*; *visitazera datoz dromedario gañean*; *zerureaniq dator gure artera erratuay bidea eracustera*; *emaytera dator mila barri on*. Dena dela, inesiboa ere ez zuen arrotza: *desiertura xuango naiz ni eguiten penitenzia*. Arrasateko udal aginduan ere inesiboa dago, espero bezala: *au adietan da biursen direanaquin asenteetan euren plazac* (beraz, *asenteetan bihurtu vs asentatzera bihurtu*).

Hiru adibide daude Martin Iturberen poesian, eta hiruretan dago inesiboa: *ea*, *principe jauna*, *goaçen açiçen*, *goaçen Ierusalena galdua irabazten*; *goaçen Mairu errira Mairuen zatiçen*.

(5) Moduzko adberbioei *-n* erantsi ohi zaie mendebalean, baina oraingo honetan ere araua ez da betetzen Deba ibar osoan. Amiletaren ikasbidean behin ere ez da ageri: *nola*, *ala*, *orrela* idatzi zituen. Barrutiak berak ere *nola*, *onela*, *orrela*, *ala* erabili zituen, eta *nola*, *ala* ageri dira, era berean, Arrasateko udal aginduan. Garibaik bildutako kantuetan ere *ala* (Milia) eta *verala* (Artazubiaga) ditugu, baina *nolaango* ‘nolako’ eta *alaango* ‘halako’ (baita *nola* ere) haren esaeren artean.

Eibarko kopletan daukagu nolabaiteko ezustekoa: gaur egun Bizkaiko zenbait hizkeretan erabiltzen den, baina Eibarren eta Deba ibarreko gainerako herrietan arrotza den *alanic* agertzen da. Dena dela, “koplak” dira, eta silaba kopuru egokia lortu beharrak izan dezake zerikusia. 1754ko udal aginduan *-n* gabeko *ala* eta *onela* ageri dira.

(6) Landuchioren hiztegiko euskara mendebaletik bereizi eta euskalki beregaintzat hartzeko arrazoitzat *ark* eta *artan* erakusleak aipatu zituen Mitxelenak (1958 [1998]: 39), hau da, *-rk-* eta *-rt-* kontsonante multzoak zituztenak (vs mend. *ak* / *arek*, *atan* / *aretan*). Deba ibarrean, era berean, *egun artan* daukagu Amiletaren ikasbidean, eta gaur egun ere ohikoak dira *artatik*, *artara*, *artako* gisakoak eskualde horretan.

### 3. Galdutako ezaugarriak

(1) Gaur egun batez ere ekialdeko ertzean da indartsua hitzak mugagabeen erabiltzeko joera: Zuberoan, Erronkarin eta Zaraitzun, gehienbat. Beste alderdi batzuetan —Deba ibarra tartean— mugatzailea eransteko ohitura nagusitu da, baina Garibairen esaera zaharretan, esate baterako, honako hauek ageri dira: *vichioc eder, verori ez // iĉenoc andi, iĉanoc chipi // yĉoc ederr, gueioc eĉ* ‘hitzok eder, gaiok ez’.

(2) Mendebaleko euskara zaharraren bereizgarria izan da ablatiboko *-rean* atzizkia. XVII. mendeko Amileta antzuolarrak ez dauka, dagoeneko, horren alerik, baina garai beretsuko Eibarko kopletan bada: *Aldasetican Vicarioa ta Macharirean Ugarte* azaltzen dira bertso berean, *-tikan* eta *-rean* biak batera.

XVIII. mendean ere bizirik dago Barrutiaren hizkeran: *secula ynoc eztau ecusi one-reango conturic; viozerean emon vequioz* ‘bihotzetik eman bekizkio’, *bularchorean ise-gui* ‘bulartxotik eseki’. Dena dela, Barrutiak sarriago erabili zuen *-reanik* pleonastikoa eta, beraz, berriagoa dena: *cerureaniq dacart embajadea; zerureaniq dator gure artera; mundureanic apartadu; amorioac yrizi zaituz zerureaniq lurrera*.

(3) Prosekutiboko *-ti* aldaera zaharra ageri da Garibairen esaeretan: *Erregueri vere aceti pusesa emon doa*. Beraz, *aceti* ‘atzetik’. Ablatiboan XVIII. mendean bertan ere singularrean *-ti* eta pluralean *-etati* aldaerak erabili zituen Barrutiak: *nundi, zeruti, es-cuetati...* eta are *orric* ‘hortik’. Dena dela, *-tik* berriaren aztarna ere bada: *esetiĉ* ‘etxetik’. Motibatiboan ere *-ga(i)ti* erabili zuen gehienbat, baina *-gaitic* ere bai inoiz: *esana-gaitic, jaiogaitic*. Antzeko egoera azaltzen zaigu Arrasateko udal aginduan: *-ti* eta *-etati* ablatiboan (behin *batetiĉ*), eta *-gaitik* motibatiboko adibide bakarrean. Esan dezadan honen harira, motibatiboko *-gaitik* aldaera ablatiboko *-tik* baino lehenago hedatu zela. Milia Lasturkoaren kantuan ere *apucaduagatic* ‘gertatuagatik’ ageri da.

XVII. mendeko Antzuolako ikasbidean, ostera, *-tik* berria da nagusi: *vioz osotic, curucetic, oetic jagui, eceberecetic* ‘ezer ere ezetik’, *ileen artetic, nundic...* Behin, hala ere, *certaric formadu eban gorpuza?* azaltzen da. Pluralean, era berean, *-etatic* aldaera erabili zuen: *apartaceco ocasinoetatic, gueure esaietatic, pensamentu gaicetatic...* Motibatiboan ere, azkenik, *-gaitik* erabili zuen gehienetan: *mercimentuegatic, erioceagatic, sepultureagatic...* Baina *-gati* zaharra ere ezaguna zuen: *salvaduĉeagati* idatzi zuen behin, eta *cegati* nahiz *cegatic* sarri.

Garai beretsuko Eibarko kopletan hiru adibide daude, eta denetarik ageri da: ablatiboan *-ti* zaharra (*gustiti*) eta mendebalean arrotza den *-tikan* (*Aldasetican*), eta motibatiboan *-gaitik* (*zeloegaitic*). 1754ko udal aginduan aldaera berriak nagusi dira erabat: *-tik* eta *-etatic* ablatiboan, eta *-gaitik* motibatiboan.

XVII. mendeko Martin Iturbek, azkenik, *-gati* eta *-gatic* erabili zituen motibatiboan, eta *-tik* ablatiboko adibide bakarrean: *orregati, zugati | zugatiĉ, azpico aldetiĉ*.

Garbi dago Debabarrena izan dela berritzaile eta Debagoiena gordetzaile. Gaur egun ere Aramaioko helduen eta adinekoen jardunean bizirik dira ablatiboko *-ti* eta motibatiboko *-gati* aldaerak (Ormaetxea 2002).

(4) Gaur egun Ipar Euskal Herrian eta Nafarroako ekialdean erabiltzen da *-ganik* aldaera bizidunen ablatiboan, baina Euskal Herri osokoa zen antzina. Amiletaren ikasbidean, esate baterako, erabatekoa da: *aganic* ‘harengandik’, *noganic* ‘norengandik’, *inoganic* ‘inorengandik’, *Maria Virgineaganic...* Horixe berori agertzen da XVIII. mendean Barrutiaren teatroan —*gainik* itxurapean sarri— eta Eibarko udal aginduan.

(5) Gaur egun, era berean, Ipar Euskal Herrian eta euskara nafarrean barrena erabiltzen dira *-kotz* (*ordukotz*), *-tekoztz* (*ikustekotz*), *-lakotz* (*egin zuelakotz*) aldaiak. Eredu zabalagoak ziren horiek ere antzina. Barrutiaren teatroan *guretacoizat jaio da Jesus* ageri da, eta *elecinuetaracoz* mende bereko Eibarko udal aginduan.

(6) Gaur egun *-an* da genitibo singularreko morfema Deba ibarrean. Milia Lasturkoaren kantuan, ostera, *-aen* agertzen da: *andra erdiaen çauria; gilça porra andiaen jabe*. Garibairen eseretan ere *gureaen* daukagu. Amiletak, berriz, *-aren* erabili zuen: *Jaungoicoaren, Espiritu Santuaren, eternoaren, jaunaren...* Irureren adibide bakarrean (*aren*) eta Eibarko kopletoak bietan ere (*vicarioaren, bolsearen*) *-aren* agertzen da, eta aldaera horixe daukagu Barrutiaren teatroan eta 1754ko Eibarko udal aginduan. Hemen, dena dela, *-an* berria ere bada: *Jangoicuan bildur бага; gueure Ama Provinciakuan fueruac*.

(7) Genitiboa erabiltzen da gaur egun Ipar Euskal Herrian eta Nafarroako ekialdean aditz izenaren osagarria denean: *lagunaren ikustera joan naiz* (beraz, *lagunaren* vs *laguna*). Badirudi antzina Euskal Herriko gainerako alderdietan ere ez zela erabiltzen. Erabili ditudan lanabesetan Martin Iturberen poesian aurkitu dit adibidea: *goaçen Mairu errira MairuEN zatiçen*. Dena dela, ez da mendebaleko lekuko bakarra. Arrasate erre zeneko kantuan (Mitxelena 1964: 83) *bergararroc asi dira trajio baten asmaçean* ageri da, eta Ibon Sarasola (1983: 122-23) ohartu zenez, Kapanaga mañariarrak ere ezaguna zuen. Adibide gehiago bildu ditu Lakarrak (1997: 191-92) harrezkero, eta horietako bat —niretako gardena ez dena— Barrutiaren teatroan: *escatu zaquioz doa ascoren*.

(8) Euskal Herriko ekialdean erabiltzen da gaur egun genitiboa destinatibo baliorekin, baina adibide bat behintzat, Deba ibarreko lekuko zaharretan ere bada. Hauxe dio Amiletak: *neure becatuen erregucen deusudana leguez* (beraz, *becatuen = bekatuen alde*).

#### 4. Beste zenbait ezaugarri

(1) Bada Barrutiaren teatroan genitiboa erabiltzeko era berezi bat: *labur da guizonaren adimentua adizeco JaunaREN ordenadua; guretacoizat jaio da Jesus, ascoren deseadaua*. Perpaus bi horietan ergatiboa erabiltzea da ohikoena, eta ergatiboa erabili zuen Barrutiak berak ere antzeko ingurune batean: *cumplidu bidi beti secula zeru al-tuaq ordenadua*.

Dena dela, ez da Barrutiaren egitura berezia, eta ezta Deba ibarrera edo mendebalera mugatzen dena ere. Mitxelenak (1964: 143), esate baterako, San Frantziskoren 3. ordenako formularen aurkitu zuen perpaus bitan: *ayta sanctu Nicolao laugarrenaren emona* eta *ayta santu Sist laugarrenaren aprobadua*. Isasti gipuzkoarraren Salbean ere aurkitu zuen beste bat (164-65): *Christoren prometituen*. Bretañako kantuan ikusi zuen Ibon Sarasolak (1983: 78) beste adibide bat: *nobleza guztiaren aniz estimatua*.

(2) Garibairen eseretan eta Barrutiaren teatroan ageri den *-ginen* atzizkia nabarmendu nahi dut: *noc vere gogoaz esaguinen* (*esaguinen* ‘etxeginen’) zioen Garibaik, eta *beti zaode, Jauna, favoreguinen* Barrutiak. Gaur egun ere bizirik dago Deba ibarrean ‘*gintzan*’ adiera daukan atzizki hori: *eskopetaganan, torlojuginan, zulo-ginan...* tankerako hitz ugarirekin erabiltzen da.



## Aditzaren morfologia

### 1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) Berez bilakaera fonetikoak badira ere, ezaugarri morfologikotzat jo izan dira \**edun* aditzaren erroko emaitzak. Mendebalean *-o-* eta *-au-* dira orainaldiko errook adizkien arabera, eta *-eu-* iraganaldikoa. Mendebalarekin bat datozen, gehienbat, Deba ibarreko lekukoak. Amiletak, esate baterako, *dot*, *dozu*, *dogu*, *dau*, *dabee* (< *dauee*) ‘dute’, *eban* (< *euán*) ‘zuen’, *eeben* (< *eueen*) ‘zuten’ erabili zituen.

Deba ibarreko lekukoetan, dena dela, *-e-* erro giputza ere agertzen da noiz-behinka. Garibairen esaera zaharren bildumetako batean *det* azaltzen da, nahiz eta mendebaleko ohiko adizkiak izan, oro har, nagusi. Irureren poesian *dot* agertzen da birritan, eta *det* behin. Barrutiaren teatroan ere bada *dezu*, eta jatorri ezezaguneko Martin Iturbek, azkenik, *det* erabili zuen bere poesiako adibide bakarrean.

(2) NOR-NORI-NORK saileko *eutsi* erroa da mendebaleko bereizgarriarik esanguratsuenetakoa. Lekukorik zaharrenetarik hasita ageri da. Adibide ugari dago, esate baterako, Amiletaren ikasbidean: *ofrecicen deusut* ‘dizut’, *esan deustazu* ‘didazu’, *esan deuscu* ‘digu’, *ici ceuscun* ‘utzi zenigun’...

Nabarmentzekoa da Milia Lasturkoaren kantuan gertatzen dena: *eutsi* eta \**i* biak ageri dira. Lehena da ugariena, baina datiboa ‘hari’ denean, biak dira aukeran: *eguin deuscu* ‘digu’, *eguin deust* ‘dit’, alde batetik, eta *artu deusat* eta *edegui dio*, bestetik. Gauza berbera daukagu Martin Iturbereen poesian: *eguin deusa* eta *eman dio*. Adibide bakarra dago Irureren poesian, ‘hari’ da datiboa, eta \**i* erroa: *ecarri digo*.

Amiletaren ikasbidean, berriz, gaur egun ere Antzuolan, Bergaran eta Oñatin dagoen ezaugarri bat ageri da: datiboa 3. pertsona denean, NOR-NORI eta NOR-NORI-NORK sailetako adizkiak gurutzatzen dira. Hauxe da Amiletak dakarrena: *vere gracion ilten diranai emoten jaguen gloria* (beraz, *jague* ‘die / diete / diote’).

(3) NOR-NORI saileko adizkietan bilakaera fonetiko berezia izan da mendebalean: *j- / y- / d- / dx-* tankerako ahoskerak hedatu dira hizkeren arabera (orok. *z-*). Deba ibar gehienean *j-* bilakatu da, eta Milia Lasturkoaren kantuan daukagu, dagoeneko, adibidea: *onrra andi asco cumplidu jacan* (beraz, *jacan* ‘zitzaion’). Amiletaren ikasbidean ere badira horrelako adizkiak: *aplicacen jaaco* ‘zaizkio’, *valiacen jacuna* ‘zaiguna’... Antzekoak erabili zituen Barrutiak eta, gainera, ezezko adizkietan mendebalean gertatu den bilakaera bereziaren berri daukagu haren izkribuan: *ez + j- → etx-* (orok. *etz-*). Horren adibide dira *echat* ‘ez zait’, *echazu* ‘ez zaizu’, *echacu* ‘ez zaigu’.

Mendebalean —baina hau ez da bertako bereizgarria— NOR-NORI saileko aditzen iraganaldia osatzeko ‘oraina + N’ bidez egin izan da, *zit-* erantsi gabe. Arestian aipatutako Milia Lasturkoaren kantuko adibidean daukagu lekukotasuna: *cumplidu jacan* ‘zitzaion’.

(4) NOR-NORI saileko adizkietan bezala, \**edun*-en hitanokoetan ere *j- / y- / dx-* ahoskerak daukagu mendebalean (orok. *d-*) eta, oraingo honetan ere, *j-* egin da Deba ibar gehienean. Garibairen gramatika oharretan daukagu lekukotasuna (Ur-kizu 1989: 57): *joaat / jonat* ‘diat / dinat’. Barrutiarenak dira <x> grafema duten beste hauek: *ardan truque saldu xoc*; *beste alderuz izulico xoc aisiac* (*xok* ‘dik’). Adizki horiek *ez* partikularekin batzean, berriz, *ez + j- → etx-* izan ohi da emaitza, NOR-NORI saileko adizkietan bezala. Barrutiarenak berarenak dira adibideak: *casi buruan yleriq echoc*; *echoc osoric ediroco*.

Bilakaera berbera izan da NOR-NORI-NORK saileko eta trinkoen iraganaldiko hitanoko adizkietan: mend. *j*- tankerakoak vs orok. *z*-. Barrutiaren teatroan dauzkagu horren adibideak: *ac ari sarri emon oi jeusac apa gozo dulzea (jeusac 'ziok'); orain xaucat neure aldi (xaucat 'zaukat')*.

(5) Iraganaldiko adizkietan, 3. pertsonetako absolutibo argumentuaren morfema *ø*- izan ohi da mendebalean, eta gisa horretakoak dauzkagu Amiletaren ikasbidean: *eban* 'zuen', *ebeen* 'zuten', *euscun* 'zigun', *eoden* 'zeuden', *eucan* 'zeukan'. Jakina, adizki jakin batzuek *z*- dute beti: *izan*-enak (*zan*, *ciran*), \**edun*-en objektu pluralekoak (*cituan* 'zituen', *cituen* 'zituzten') eta \**edin*-enak (*citeala* 'zitezela').

Amiletaren izkribuan bezala dira gauzak Barrutiaren teatroan: *eban*, *eben*, *egui*an 'egin zezan', *egoan* 'zegoen', *euzan* 'eutsan [zion]', alde batetik, eta *zan*, *ziran*, *zituen* 'zituzten', bestetik.

Gaur egun *z*- ari da nagusitzen Deba ibarrean, baina agerian dago bere berritasuna. Martin Iturbek, dena dela, *çeban* 'zuen' idatzi zuen XVII. mendean.

(6) Mendebaleko ezaugarritzat jo da partizipioetako *-gi*, nahiz eta horren aztarnak Euskal Herriko beste bazter hizkera batzuetan ere badiren, lehen orain baino gehiago. Deba ibarreko izkriburik zaharretan hasita daukagu euren lekukotasuna: *ebagui* 'ebaki' (Bar), *edegui* 'edeki [kendu]' (Gar), *edugui* 'eduki' (Amil, Bar),<sup>2</sup> *iraxegui* 'irazeki [piztu]' (Artazubiaga), *iregui* 'ireki' (Bar), *isegui* 'eseki' (Bar), *jagui* 'jaiki' (Gar, Amil, Bar). Garibaik, gainera, gaur egun Leintz-Aramaio aldean bizirik dirauen *egogui* 'egoki' ere badakar.

(7) Mendebalean erdal *-ado* partizipioak *-adu* eta erdal *-ido* → *-idu* egin dira lekukorik zaharretarik hasita. Milia Lasturkoaren kantukoak dira *apucadu* 'geratu' eta *cumplidu*. Ugari dira Amiletaren ikasbidean: *crucificadu*, *forzadu*, *juntadu*, *obligadu*, *visitadu*..., eta *concedidu*, *concevidu*, *padecidu*... Jatorriz euskal aditzak edo maillegu zaharrak badira, *-atu* eta *-itu* bere horretan gorde dira mendebalean: *escatu*, *gueratu* eta *aditu* dakartza, esate baterako, Amiletak.

1754ko Eibarko udal aginduan agertzen da lehenengoz gaur egun erabat nagusi den *-au* aldaera: *acabau* 'akabatu', *pagau* 'pagatu'...

(8) Mendebalean \**edun* laguntzaile zereginetara ia erabat baztertu eta *eduki* nagusitu da. Milia Lasturkoaren kantuan bada, dagoeneko, horren lekukotasuna: *bere idea dauco* 'bere kidea dauka', *eç dauco Peru Garciac bearrik* 'ez dauka Peru Garziak errurik'. Amiletarenak dira ondorengoak: *daucat proposito firmea*; *cerren gauza guztia bere escuan dauzcan*; *bere escuan eucan nun nai gu salvacea*; *gloria igoala dauqueela (dauquee 'daukate')*...

Aldakuntza erabatekoa ez zela erakusten duten adibideak ere badira, jakina. Garibairena da ondorengoa: *asco badoc*, *asco bearco doc*. Amiletarena da beste hau: *Jaungoicoaq gorpuciq eztau*. Barrutiarenak dira ondorengoak: *casi buruan yleriq echoc (echoc 'ez dik')*; *afari onec eroan deust esean neban guztia (neban 'nuen')*.

(9) *igo* eta *irten* aditzak iragankorrek dira mendebalean. Amiletaren ikasbidean daukagu *igo*-ren lekukotasuna: *igo beeban ceruetara?* 'igo (ba)zuen zeruetara?' Barrutiarena da, berriz, *irten*-en ondorengoa: *ecusi dozu urtezen daben?*

<sup>2</sup> Garibairen esaera bildumen arabera, *eugui* eta *euqui* agertzen dira, eta gaur egun nagusi den *euqui* dago 1754ko Eibarko udal aginduan.

## 2. Euskalki barruko aldeak

(1) Mendebaleko euskalkiaren berrikuntzarik esanguratsuenen artean aditzetako *-z* pluralgilea aipatuko nuke. Deba ibar gehiengan, ostera, ez da hain erabatekoa. Amiletaren ikasbidean, esate baterako, *dauzca* eta *dauzcagu* ditugu (vs mend. *daukaz*, *daukaguz*). Mitxelena (1958 [1998]: 42) Landuchioren hiztegiko euskara mendebalek banatu eta beregaina zela aldarrikatzeko aipatu zuen *daode* ere bada Amiletaren izkribuan (vs mend. *dagoz*), eta baita *geonden* eta *eoden* ere (vs mend. *gengozen*, *egozen*). Deba ibarreko izkribu zahar guztietan, bestalde, *-it-* da \**edun-*en adizkietako pluralgilea: *ditut*, *ditu*, *ditue* ‘dituzte’, *cituan* ‘zituen’, *cituen* ‘zituzten’ dakartza, esate baterako, Amiletak. Eibarko kopletan daukagu Deba ibarreko lehenengo pleonasmoadibidea: *ditus* (eta *ditu*) ageri da.

Indartsu dago *-z* Barrutiaren teatroan: *xataz* ‘zaizkit’, *dacaz* ‘dakartza’, *bequioz* ‘bekizkio’, *demaguzan* ‘emaizkiogun’, *ezazuz* ‘itzazu’ eta *zaituz* pleonastikoa ageri dira. Baina beste hauek ere baditugu horiekin batera: *daode*, *zaode*, *daiztan* ‘ditzadan’ eta *leizque* ‘ditzake / litzake’. Jatorri ezezaguneko Martin Iturbek *dacaz* ‘dakartza’ eta *daude* erabili zituen.

Bizkai aldeko egoerarekin bateratsu dator Eibarko 1754ko udal aginduak erakusten duena: *jacus* ‘zaizkigu’, *daucas* eta *dagoz* azaltzen dira, *-z* pluralgilearen indarraren lekuko.

(2) Jakina denez, aditz iragankorren 3. pertsona pluraleko *-te* morfema ez da mendebalera hedatu, baina horren ordezkoa ez da bat eta bera euskalkiaren eremuan barrena. Esate baterako, ‘dute’ adizkiaren ordezkoak *daude* tankerakoak dira sartaldean, eta *dabe* tankerakoak, berriz, sortaldean. Bigarren horren lekuko dira, esate baterako, Amiletak darabiltzanak: *dabee* ‘dute’, *ditue* ‘dituzte’, *ebeen* ‘zuten’, *cituen* ‘zituzten’, *dauqueela* ‘daukatela’, *dacuseela* ‘dakusatela’, *daguiela* ‘dezatela’...

(3) Aditz izenak egiteko aukera zabala izan ohi da mendebalean, baina aldeak daude leku batzuetatik besteetara. Deba ibarreko iparraldean *-ten* eta *-tzen* orokorrak dira ia erabat nagusi, eta horren adibidea da Amiletaren ikasbidea. Aditz izen berezi bakarrak *ilten* ‘hiltzen’ eta bokal geminatuko *arceen* ‘hartzten’ dira, baina bigarren hau dela eta, ohar bat egin behar da. Partizipioan *-tu* eta silaba bi dutenak aditz izena *-tzeen* egitea gauza ezaguna da alderdi horretako hizkeretan (ikus, Oñatirako, Izagirre 1994), baina Amiletaren ikasbidean bokal bakarreko *arcen* eta *elcen* ere ageri dira. Lausotuta zegoen, nonbait, bokal bikoitzaren balioa.

Deba ibarreko iparraldeko jokabidearekin bat dator Irureren poesia: mendebalek aldentzen diren *atribuicen* eta *deseacen* dira bertako aditz izen adibide biak. Eredu berekoak dira Eibarko lekukoetako adibide gehienak. 1754ko udal aginduan *idacorten* ‘irakurtzen’, *ilten* ‘hiltzen’ eta *joten* ‘jotzen’ dira berezi bakarrak.

Debagoienak, ostera, mendebaleko aukera zabalarekin egiten du bat: *galçaygarri* (cf. *galdu* → *galzaiten* ‘galtzen’) eta *gaxtigaetan* ‘gaxtigatzen’ ageri dira Garibairen esaera zaharretan, *apaynquetan* ‘apaintzen’ Milia Lasturkoaren kantuan, eta *aguinquetan* ‘agintzen’, *parcatuten* ‘barkatzen’, *asenteetan* ‘asentatzen’, *merezietan* ‘merezitzen’, *adietan* ‘aditzen’ eta *arseco* ‘hartzeko’, Arrasateko udal aginduan. Barrutiaren teatroan daukagu ezustekoa, *-ten* eta *-tzen* direlako harengan nagusi. Salbuespenak *xarten* ‘jartzen’, *emaiten* (eta *ematen*) eta *xaiten* ‘jotzen’ dira.

Debagoieneko aditz izenetan badira nabarmendu beharreko gertakari bi. Alde batetik, gaur egun bertako bereizgarria den, baina aspaldi Araba aldean ere bazen *-ketan* (*aginketan*, *apainketan*) eta, bestetik, gaur egun gehienbat Ipar Euskal Herrian gordetzen den *-iten*, baina antzina Euskal Herri osokoa zena (*emaiten*, *jaiten*).

(4) Objektu pluralarekin komunztadurarik ez egitea da Deba ibarreko zenbait hizkeraren bereizgarria. Gaur egun Bergara-Antzuola lerroan hasi eta Aramaio eta Leintz Gatzaga bitarteko guztian gertatzen da. Alderdi horretatik kanpo, Goierri gehienez ere bada, eta Araba aldean ere bazen antzina. Amiletarenak dira adibideak: *Christoq vide vi ici euscun gueure escuan* (*euscun* 'zigun'); *Jauna, ici ceuscuna ceure pasino santuco señaleac* (*ceuscuna* 'zeniguna')... NOR-NORI saileko adizkietan ere ez dago komunztadurik, baina gorago esan denez, pluralean bikoiztu egiten da bokala: *jaco* vs *jaaco* 'zaio / zaizkio'. Hona hemen adibidea: *amudiozco obraac dira Espiritu Santuari aplicacen jaaconac* (*jaaconac* 'zaionak'). Arauak baditu bere salbuespenak, eta \**edun*-en adizkiekin beti dago komunztadura: *cein sacramentuq parcacen ditu beca-tuac?* Amiletaren hizkeran, gainera, *eduki*-ren adizkietan ere gauzatzen da, gaur egun Antzuolan eta Bergaran gauzatzen den bezala: *dauzca* eta *dauzcagu* ageri dira.

Jakina, Barrutiaren teatroan ere badira horrelako adibideak: *abrasazen deust errai guztiac* (*deust* 'dit'); *ona nun ofrecicen deusut mundo bioz guztiac* (*deusut* 'dizut'); *vear neusquio zancazanac ebagui* (*neusquio* 'nioke'). Baina komunztadura zuzen betetzen dutenak ere ugariak dira: *emon daiztan salto vi* (*daiztan* 'ditzadan'); *calchapotat* (sic, *calchapotac*) *emon leizque* (*leizque* 'ditzake / litzake'); *xaunari demaguzan graziac* (*demaguzan* 'emaizkiogun'); *biurrezazuz orain gueugana, Jesusa, zeure beguiac* (*ezazuz* 'itzazu'); *deseguindu beiz zeure arguiac* (*beiz* 'bitez'); *viozerean emon bequioz mila grazia veroni* (*bequioz* 'biezaizkio'); *barveru бага osatu xataz neure azur ausiac* (*xataz* 'zaizkit'). Gaur egun behintzat, adizki horiek arrotzak dira Leintz-Aramaio-Oñati aldean.

Arrasateko udal aginduan ere, azkenik, bada komunztadura ezaren adibidea: *eu-reen buruaq ecusi estaguien* (*daguien* 'dezaten').

(5) *-tzeke* / *-tzaka* 'gabe' aditz atzizkia dago Deba ibarreko erdigunean: Antzuola, Bergara, Elgeta, Soraluze eta Eibar daude gaur egun eremu barruan. Amiletaren izkribuan bada bere oihartzuna: *aren mandamentuequin aprobechazaca; pasinoaz valiaçaca; sein bateazacaac* 'haur bataiatu gabeak'.

### 3. Galdutako ezaugarriak

(1) \**ezan* eta *egin* erroak aukeran zeuden mendebalean antzina. Garibairen esatera bilduman badira bien adibideak: \**ezan* daukagu *jagui cidin naguia, erra ciçan uria* esaeran (*ciçan* 'zezan'), eta *egin*, berriz, *hora il daguien mendian guiçona idoro ez didila* dioen bestean (*daguien* 'dezaten').

XVII. menderako, nonbait, galduta zegoen Antzuolan, *egin* baizik ez zuelako Amiletak erabili: *aditu daigun* 'adi dezagun', *biaq gozadu daguiela* 'biek goza deza-tela', *concedidu eiguzu* 'kontzedi iezaguzu', *libradu naguian* 'libra nazan'. Behin baizik ez da \**ezan* ageri: *libra gaiçaçu*. Garbi dago, baina, esapide fosildua dela.

XVIII. mendeko Arrasateko udal aginduan zazpi bider agertzen da *egin* erroa eta behin ere ez \**ezan*. 1754ko Eibarko udal aginduan ere ez da \**ezan*-en aztarnarik. Aldiz, Barrutiaren teatroan \**ezan*-en adibide ugari dago: *paga dezeela danzea* (*dezee-*

la 'dezatela'), *viozoc garvi ezazuz* (ezazuz 'itzazu'), *adi ezazu gure negarra, aseguin arrezazu...* Nabarmentzekoa da, gainera, NOR-NORI-NORK saileko adizki bat ere \**ezan* erroduna dela, ez baita hori ohikoa: *veroni sal ezozu vioz guztia* (ezozu 'ie-zaziozu'). Dena dela, *egin* errodunak sarriago erabili zituen: *nigaz gura dozuna eguin eguizu, xo eguic, artu daigun...*

(2) \**ezan* eta \**edin* erroak Euskal Herri osoan erabiltzen ziren indikatiboan antzina. Bizkaiko zenbait alderditan oso berandu arte iraun dute, XIX. mendearen erdialdeko Juan Mateo Zabalaren (1848: 18, 56) lekukotasunak ere erakusten duenez. Deba ibarrean lehenago galdu zen, baina hango izkribu zaharretan ere bazen. Garibairen esaera hauek dira adibide: *jagui cidin naguia, erra ciçan uria // arçaiac aserra çiteçen, gastac aguiri çiteçen.*

(3) \**edin* eta mendebaleko *egin* erroak alegiazko baldintzetan ere agertzen dira lekuko zaharretan. XVIII. mendeko Barrutiarenak dira ondorengoak: *xagui nendi al banegui; xagui banadi, isico deustat molsuarequin aoa; bardin* (sic, 'baldin') *ossa banadi, laster da ondo egingo deusat pagu erreala verari.*

(4) Aditz oina Euskal Herri osoan izan zen garai batean ezaguna. Garibairen esaera honetan daukagu horren oihartzuna: *arçaiac aserra çiteçen, gastac aguiri çiteçen.* Ohar bedi *aserra*, alde batetik, eta *aguiri*, bestetik, dauzkagula esaera berean. Badu horrek bere arrazoiak: aditz oina lehenago galdu zela partizipioa *-i* zenean, *-tu* zenean baino. Garibaik jasotako kantu eta esaeretan, hain zuzen, sekula ere ez da ageri *-tu* duen partizipiorik, aditz oina baizik.

XVII. mendeko Amiletaren hizkeran partizipioa da nagusi. Horixe agertzen da beti: *concedidu eiguzu, libradu naguian, sinistu daigula, amadu daigula, ecin salvadu gueindezquean...* Bakarra da salbuespena, gorago aipatu den esapide fosildu bera: *libra gaiçaçau.*

XVIII. mendeko Arrasate eta Eibarko udal aginduetan ere ez dago aditz oinik. Aldiz, Barrutiaren teatroan adibide ugari dago: *paga dezeela, acorda didin, osa banadi, desterra vidi, publica vidi, alista vitez, alegra vitez, apareja vequio, adi ezac, arrezazu, garvi ezazuz, biur ezazuz, acomoda zaitetz, quen zaitetz, sar zaytez, gal adi...*

(5) Euskararen bilakabidean berria da 'zuek', eta berriak, era berean, berari dagokion *-e / -te* morfemak. Deba ibarreko hizkerak gordetzaila izan dira ezaugarri honi dagokionez, Juan Mateo Zabala bera ere (1848: 57) ohartu zenez. Gaur egun bertan, hain zuzen, badira aldaera zahararen aztarnak. Aspaldiko izkribuei dagokienez, berriz, hona hemen Barrutiaren zenbait adibide: *zuenzat ostaturiq eztago emen, acomoda zaitetz bazterren baten* (zaitetz 'zaitetzte'); *pastoreac, ea varrura sar zaytez* (zaitetz 'zaitetzte'); *aseguin arrezazu, Belengo pastoreac* (ezazu 'ezazue')...

(6) Mendebaleko izkribu zaharretan *-e* agertzen da datiboa duten adizkien erroan, eta *-a* datiborik ez dutenetan. Halaxe da Amiletaren XVII. mendeko ikasbi-dean: *cumpliceco penitencia confesoreac iveni deguidana* (deguidana 'diezadana'), *jucioa etorri dequionean* (dequionean 'dakionean'). Datiborik ez dagoen honetan, ostera, *-a* erabili zuen: *Jaungoicoagan sinistu daigula* (daigula 'dezagula'). Hurrengo mendeko Arrasateko udal aginduan ez dira bereizten batzuk eta besteak, eta *-a* agertzen da denetan, gaur egun bezala: *avisadu daguiola* 'abisa diezaiola'. Barrutiak, hala ere, ez zuen arrotza: *fiesta deguiogun infante oni.*

(7) Badirudi antzina 'partizipioa + RIK' zela Euskal Herri osoko egitura. Deba ibarrari dagokionez, horixe da ohikoena, XVIII. mendean bertan, Barrutiaren tea-

troan: *zeruac ala nairiq; Espiritu santuac queriza eguinic; zuc emonico sentenziorrec; ordenaduric dago; jaioric dago...* Dena dela, geroago nagusitu den -TA ere badago: *neure azurrac pedazaduta emeti jagui eci[n] non; ugazabari artuta nator ysiliq lucainquae; mila golpe artuta nago.* -TA berria da erabat nagusi 1754ko Eibarko udal aginduan.

(8) Oraintsu arte iraun du Zuberoan botibo moduak *ailedi jin!, aileza egin!* tankerakoetan. René Lafon (1944: I, 73) ohartu zenez, Garibairen esaera bilduman ere bada horrelako bat: *ederra vay liz, ona eç eyliz.* Dena dela, hauxe da, dakidala, mendebalean aurkitu den adibide bakarra, eta ezin, hortaz, erabateko ondoriorik atera.

(9) *eskatu* aditza iragangaitz gisara jokatzekoa da mendebaleko lekuko zaharretan, Euskal Herriko beste alderdi batzuetan bezala. Amiletaren izkribuan daukagu jokamolde horren adibidea: *cer escatuco gaiçacan Jaungoicoari (gaiçacan 'gatzaizkion')*. Baita Barrutiaren teatroan ere: *escatu zaquioz*.

(10) Gaur egun arrotzak diren adizki trinko zenbait ere ageri dira lekuko zaharretan. Garibaik *daguidan* 'egin dezadan', *daidi* 'egingo du', *darraiču*, *engarren* 'ekarri hinduen' erabili zituen. Irureren poesian *indaçu* 'emaidazu' ageri da. Amiletak, berriz, *ikusi-ren dacuscu* eta *dacuseela* 'dakusatela', *jarraitu-ren baguerraingon*, eta bi txiakoak diren *etsi-ren beste* hauek erabili zituen: *arimea gorpuzari beusan?* (*beusan* 'baeutsan'); *guizonari ezpatea ta maguinea biac dausa (dausa 'dautsa')*; *ala arimea ta gorpuzari bere Jaungoicoari eusan (eusan 'eutsan')*.

Barrutiaren teatroan ere badira gaur egun galduta dauden trinkoak: *egin-enak (deguiogun 'egin diezaiogun')*, *eman-enak (indazu 'emaidazu', iguzu 'emaiguzu')*, *demaguzan* 'emaizkiogun', *etzan-enak (daza, gauza)*, *eratzan-enak (daraza)* eta *ikusi-enak (dacust, dacusu, bacusgu)*.

#### 4. Beste zenbait gertakari

Deba ibarreko lekukoetan -a- da erroa *izan*-en orainaldi pluraleko adizkietan: *gara, zara*. Martin Iturberen poesiako *çera* da erro giputza daukan bakarra.

### Morfosintaxia

#### 1. Mendebaleko ezaugarriak

(1) Badirudi antzina perpaus kontzesiboetako *arren* zabalduago zegoela Euskal Herri osoan barrena, baina gaur egun mendebalean erabiltzen da gehienbat. Jakina, Deba ibarreko lekukorik zaharretan ere ageri da; Olasoren kantuan, esate baterako: *dardoac eguin arren vere aldia, Olaso da ene egoteco aulquia*.

(2) Kontzesiboetako *arren* horren oihartzunera beharbada, kausa eta helburuzko perpausetan -*terren* hedatu da mendebalean (-*terren* izkribu zaharretan). Amiletaren ikasbidean bada bere lekukotasuna: *icenac diferenciacerren esaten dogu*.

(3) Mendebalean eta Ipar Euskal Herrian gorde da *ala* hautakaria, Gipuzkoa eta Nafarroa gehienez *edo* baizik erabiltzen ez delako. Amiletaren ikasbidekoa da adibidea: *zu ala zure aita dira nagusiago?*

(4) Mendebaleko euskararen eta bere ondoko Urolalde eta Goierriko hizkeretan erabiltzen da gaur egun perpaus osagarrietako -(e)na morfema, eta Amiletaren izkribuan ere bada bere lekukotasuna:

— *Siniscen bozu Espiritua Jaungoicoa dana?*

— *Bai jauna, siniscen dot Trinidadeco irugarren personea dana Jaungoicoa.*

Barrutiarenak dira ondorengoak: *baquigu zeu zarana piadosoa; zeruco erreguea dana baquigu; baquizu gure vnozoc zeureac dirana.*

Badirudi morfema hori eremu zabalagoan zela antzina ezaguna. Hain zuzen, Juan Lazkanoren kantuan aurkitu zuen Mitxelenak (1964: 100) lehenengo lekukotasuna: *Frances osteac jaquingo du ura Ondarrabian zana.*

## 2. Euskalki barruko aldeak

(1) Gaur egun perpaus hautakariak osatzeko *nahiz* orokorraz gainera, bertako bereizgarria den *zein* ere erabiltzen da Bizkai aldean: *bata zein bestea*. Berria dirudi bigarren honek, bestea delako izkribu zaharretan agertzen dena. Gaur egungo Deba ibarreko jardunean ere ez da oso ezaguna, eta *nahiz* daukagu, era berean, Amiletaren ikasbidean: *Aitearen da curuce santuaren, naiz ceinacen da persignacen.*

(2) Beste zenbait bazter hizkeratan bezala —Erronkarin eta Zaraitzun, gehienbat—, mendebalean ere izan da moduzko perpausetan aditza mugatzeko joera. Gaur egun, dena dela, Bizkaiko sartaldean baizik ez da ezaguna, eta han ere, jakina, galbidean da. Garai bateko eremu zabalagoaren lekuko da Garibaik bildutako esaera: *garean, gareana leguez*. Beranduagoko Amiletak ere ezaguna zuen: *erregucen deusudana leguez*.

## 3. Beste zenbait ezaugarri

Arrotza da *bait-* aurrizkia Deba ibarreko gaur egungo jardunean, eta lekuko zaharretan ere ez da ohikoa. Behin, ostera, *lastazacuba baininzan ala* idatzi zuen Barrutiak. 1754ko Eibarko udal aginduan sarri agertzen da, betiere *zeina baita* esapidan; ondorengo honetan, esate baterako: *urtebarrico ylian, ceina baita urtarrilian*. Dena dela, ez du ematen herri horretako egitura jatorra. Horren ordez, hain zuzen, gaur egun ohikoa den ‘aditza + *eta*’ egitura agertzen da Amiletaren ikasbidean:

— *Ostia consagrada ausicen danean, Christoren gorpuz ausicen da?*

— *Ez jauna, milagrosamente dago ta.*

Gaur egun mendebaleko eta erdialdeko euskalkietan indartsu dago egitura hori, eta euskara nafarrean ere barneratu da.

## Sintaxia

### 1. Mendebaleko ezaugarriak

Mendebaleko ezaugarritzat jotzen da *bi* zenbatzailea izenaren eskuinetara jartzea, nahiz eta antzina Euskal Herriko beste alderdi batzuetan ere ezaguna izan (Zuazo 1988: 370-71). Eskuinean erabiltzen da, jakina, Deba ibarreko lekuko zaharretan: *vide vi* eta *modu vitan* idatzi zituen, esate baterako, Amiletak.

### 2. Galdutako ezaugarriak

Hego Euskal Herriko izkribu zaharretan behinik behin, ohikoa da ‘partzipioa + *ez* + laguntzailea’ hurrenkera. Garibairen hauetan daukagu adibidea: *valizco oleac*

*burdiarik eguin eçtaroa; erregue vere oguiz ase eçtoa; mendiac mendia bear eçtau; gura ez joaat.* XVII. mendeko Amiletak ere ezaguna zuen: *nola esaten eztoçu; ecer obradu ez ebeen.* Baita Eibarko koplak egileak ere: *falta estitu.* XVIII.eko Barrutiak erruz erabili zuen, baina errima arrazoiak ere kontuan eduki behar ditugu haren jardunean: *leen leguez egongo enaiz; lo eguiten isczuzu, goiza etorri echazu; bestelaco tratamenturiq merezizen eztozu; senar gaizac emaste ona esperadu ezpegui; nola confundizen ezta mundua...* Esan dezadan, honen harira, egitura horretakoa dela X. mendearen erdialdeko Donemiliagako glosetan agertzen den adibidea: *guc ajutu ez dugu* (Mitxelena 1964: 42).

### 3. Beste zenbait ezaugarri

(1) Gaur egun ia erabatekoa da erakusleak izenaren aurretik jartzeko joera mendebalean: *hau gizonau, hara etxera.* Dena dela, ez dirudi oso zaharra. Esku artean izan ditudan lanabesetan sekula ere ez dut aurkitu, eta gaur egungo Deba ibarreko hizkera batzuetara ere ez da hedatu. Amiletaren ikasbidekoak dira, esate baterako, ondorengoak: *cegatic eguiten doçu vequoquico curuce ori?; fedeco gauza oneec eguiac bira?...* Barrutiaren teatrokoa da hurrengoa: *niq ezin aditu dot misterioau.*

(2) Gaur egun *egin* indargarri erabiltzeak esanahi berezia ematen dio mendebaleko eta erdialdeko euskalkietako jardunari: *etorri da* vs *etorri egin da.* Berria dirudi horrek ere. Erabili ditudan lanabesetan ez da ageri. Hona hemen, esate baterako, Amiletaren izkributik hartutako adibidea:

- *Oneec memoriaz xaquitea asco da?*
- *Ez jauna, aditu bere bear dira.*

Gaur egungo jardunean *aditu ere egin behar dira* izan ohi da horren ordaina.

## Lexikoa

### 1. Mendebaleko hitzak

*a* erakuslea ‘hura’ (Irure, Eibarko koplak), *atzamar* ‘hatza’ (Bar), *behar* ‘lan’ adierarekin (Amil, Bar), *berba* ‘hitz’ (Olaso, Amil, Bar), *buzkantza* ‘ardi odolkia’ (Bar), *giputz* ‘euskara giputza darabilena’ (Milia), *goru* ‘ardatza’ (Gar), *gura* ‘nahi’ (Gar, Bar, Eibarko udal agindua), *jausi* ‘erori’ (Milia, Iturbe, Bar), *osatu* ‘sendatu’ adierarekin (Bar), *otzara* ‘saskia’ (Gar), *ugazaba* ‘jabea, nagusia’ (Bar), *zeintzu(e)k* eta *nortzu(e)k* (Amil), *zertzuk* (Eibarko koplak), *zemai* ‘mehatxua’ (Bar). Garibaik, mendebalean gaur egun bezala, *hagin* erabili zuen ‘hortza’ adierazteko, eta gaur egun galduta dagoen *lataagin* ‘hagina’ esateko.

Mendebaleko hilabete izen bereziak ere aipatu zituen Garibaik: *bagil* ‘ekaina’, *garagarril* ‘uztail’ adierarekin, *zemendi* ‘azaroa’. Baita asteko egunen izenak ere: *martitzen* ‘asteartea’, *eguzten* ‘asteazkena’, *eguun* —eta dagoeneko galduta dagoen *eguzari*— ‘osteguna’, *bariiku* eta Debagoieneko *eguakotx* ‘ostirala’, *zapatu* ‘larunbata’ eta *domeeka* ‘igandea’. Eibarko kopletan *bariaku* eta *zapatu* agertzen dira.

Mendebaleko ohiko mugak gainditzen dituzte beste hauek: *abade* ‘apaiz’ adierarekin (Eibar eta Bergarako udal aginduak), *albo* ‘aldamen’ (Gar, Bar), *arran* ‘zintzarría’ (Bar), *bekoki* ‘kopeta’ (Amil), *berna* ‘zangoa’ (Gar, Bar), *bider* ‘aldiz’ (Bar), *eroan*



‘eraman’ (Gar, Milia, Amil, Bar), *e(u)rak* izenordaina ‘berak, beraiek’ (Amil, Eibarko koplak, Arrasate eta Eibarko udal aginduak, Bar), *gabon* ‘eguberri’ adierarekin (Bar), *igerri* ‘nabaritu’ (Gar), *ira* ‘iratzea’ (Gar), *izara* ‘maindirea’ (Amil), *kuma* ‘sehaska’ (Bar), *legez* ‘bezala’ (Gar, Amil, Eibarko koplak eta udal agindua, Bar), *okela* ‘haragia’ (Bar), *ostera* ‘berriro’ adierarekin (Eibarko koplak), *osteruntzean* ‘bestela’ (Eibarko udal agindua), *sarri* ‘maiz’ adierarekin (Bar).

## 2. Euskalki barruko aldeak

*aditu* (vs *ulertu*) (Amil, Bar, Bergarako udal agindua), *aitajaun / amandre* (vs *aita / amama*) ‘aitona / amona’ (Milia), *baldin* (Irure, Amil, Bar, Eibarko udal agindua), *berandu* (vs *belu*) (Gar, Bar), *berehala* (Eibarko udal agindua), *esnatu* (vs *itzartu*) (Bar), *etsai* (vs *arerio*) (Iturbe, Amil), *ezkaratz* (vs *suete*) (Bar), *gaizki* (vs *txarto*) (Iturbe, Bar), *hura* erakuslea (vs *a*) (Amil, eta *ura / axe* Bar), *jarri* (vs *jesarri*) (Amil, Bar), *lan* (vs *behar*) (Gar), *Peru* pertsona izena (vs *Peria*) (Gar, Milia, Bar), *puska* ‘zattia’ (Bar).

Garibairen esaera zaharretan agertzen diren *artzai* eta *nola* Deba ibarreko zenbait hizkeratan baizik ez dira gaur egun (vs mend. *pastore*, *zelan*), baina mendebaleko gainerako izkribu zaharretan ere bada euren lekukotasuna. Amiletak, Arrasateko udal aginduak eta Barrutiak erabili zuten *nola*, eta *artzain / pastore* bikotea Barrutiak.

Garibaik egindako ñabardura bat ere nahi nuke gogora ekarri: “*lana* es propiamente ‘trabajo de manufactura’, como quien dize labor, porque al trabajo en general dizen *nequed*” (in Urkizu 1989: 50). Gaur egun ere *lana* esaten da Deba ibarreko herri askotan, eta *beharra* erdiguneko hizkeretan. Aldiz, zeharo arrotza da adiera horrekin *nekea* hitza.

## 3. Galdutako hitzak

*abegi* ‘aurpegi’ adierarekin (Bar), *abere* (gaur egun *ganadu*) (Bar), *abondo* ‘ugari’ (Bar), *adikatu* ‘gogaitu’ (Bar), *adinon* ‘egokia, orekatua’ (Gar, Bar), *abaide* ‘senidea’ (Arrasate, Eibar eta Bergarako udal aginduak), *alabaia* ‘ostera’ (Milia), *apukadu* ‘gertatu’ (Milia, eta *opukadu* Bar), *araisteko* ‘arestiko’ (Bar), *arean* ‘ezer’ (Bar, gaur egun Bizkaiko sartaldean), *arren* ‘otoi’ (Milia, Irure, Bar), *asko* ‘nahikoa’ adierarekin (Amil, Bar), *ate* ‘kanpo’ (Bar), *atsegin* (Bar), *aztura* ‘ohitura’ (Gar), *baizen* ‘baino’ adierarekin (Amil), *behar* ‘erru’ adierarekin (Milia), *bera* ‘bigun’ (hitz elkartuetan baizik ez gaur egun) (Gar), *donge* ‘gaiztoa’ (Gar), *edegi* ‘kendu’ adierarekin (Gar), *egun* ‘gaur’ adierarekin (Gar, Iturbe, Bar), *eli* ‘abere taldea’ (Milia), *emazte* (gaur egun *andra* beti) (Gar, Bar), *ene* ‘nire’ (Gar, Milia, Olaso, Bar), *errai* (Amil, Bar), *ez-pabere* ‘bestela’ (Arrasate eta Eibarko udal aginduak, Bar, gaur egun Bizkaiko sartaldean), *gezi* (Artazubiaga), *gidal* ‘hanka’ (Bar), *gosaldu* (gaur egun *armozau*) (Gar), *herren* (Amil), *hobi* (Milia), *hordi* ‘mozkorra’ (Bar), *ide* ‘kide’ (hitz elkartuetan baizik ez gaur egun) (Gar, Milia), *idoro* ‘aurkitu’ (Gar, eta *ediro* Bar), *iraxegi* ‘piztu’ (Artazubiaga), *or* ‘txakurra’ (Gar), *sehi* ‘haurra’ (Gar, Amil, Bar), *urde* (gaur egun *txarri*, baina *basurde* hitz elkartua) (Gar), *zuzi* (Artazubiaga).

Bitxiak dira —eta, beharbada, okerrak— Garibairen izkribuetan ageri diren zenbait hilabete izen: *hil ulze* ‘abendua’, *urri* ‘martxo’ adierarekin (beste bilduman

eta gaur egun *marti*), *urtarril* ‘urri’ adierarekin eta *zezeil* ‘apiril’ adierarekin (gaur egun *zezeil* ‘otsaila’). Baita *egunene* ‘igande’ adierarekin ere.

Garibairen esaera zaharretan, bestalde, ohikotasuna adierazteko erabiltzen dira *joan* eta *eroan*. Euskal Herri osoan izan dira horren aztarnak (Azkue 1905-1906; s.v. *joan* eta Lafon 1944: II, 148 hh), baina mendebalean iraun du beranduen arte, Juan Mateo Zabalak (1848: 23-24) argiro esan zuenez. Mendebaleko eremu barruan, os-tera, Bizkaia izan zen gordetzaille, Araban eta Deba ibarrean lehenago galdu baitzen. Hona hemen Garibairen adibideak: *Erregue vere oguiz ase eçtoa // Erregueri vere aceti pusesa emon doa // valizco oleac burdiaric eguin eçtaroa*. Gainerako izkribuetan ez dut lekukotasunik aurkitu.

Martin Iturbek *bide* erabili zuen ‘nonbait’ adierarekin (*andia bide çera*), eta Bar-rtutiak *nola* ‘bezala’ esanahiarekin (*ollosa nola ysquin toquian*).

#### 4. Euskara giputzaren eragina

*emen* ‘omen’ (vs *ei*) (Iturbe), *hitz* (vs *berba*) (Gar), *hots egin* (vs *deitu*) (Eibarko udal agindua), *ilargi* (vs *i(re)targi*) (Iturbe), *ilbeltz* (vs *urtarril*) (Gar), *zein* ‘nor’ adierarekin (Amil, baina ez da erabatekoa: *cein da Jaungoicoa?* eta, aldi berean, *noc esan deuscu?*).

### Aldaera lexikoak

#### 1. Mendebaleko aldaerak

*ardao* ‘ardo’ (Gar, Milia), *azkero* ‘ezkero’ (Amil, Bar), *azur* ‘hezur’ (Bar), *baltz* ‘beltz’ (Gar, Bar), *barri* ‘berri’ (Gar, Milia, Eibarko koplak eta udal agindua, Bar), *emon* ‘eman’ (Gar, Amil, Eibarko udal agindua, Bar), *guzur* ‘gezur’ (Bar), *iruntsi* ‘irentsi’ (Bar), *itxi* ‘utzi’ (Bar, eta *itzi* Amil), *lelengo* ‘lehenengo’ (Eibarko udal agindua, baina *leenengo* Amil), *otzitu* ‘hoztu’ partizipioa (Eibarko koplak), *uri* ‘hiri’ (Gar, Iturbe, Bar), *urten* ‘irten’ (Bar), *zan* ‘zain’ (Bar). Nabarmentzekoa da *bere* ‘ere’ ageri dela Garibai, Amileta, Barrutia eta Eibarko koplak eta udal agirian; ez gaur egun esaten den *be* laburtua.

Mendebaleko euskalkiaren ohiko eremua gainditzen dute ondorengoen: *agiri* ‘ageri’ (Gar), *altara* ‘aldare’ (Amil), *arrain* (vs *arrai*) (Bar), *artzain* (vs *artzai*) (Bar), *bardin* ‘berdin’ (Gar, Bar, Eibarko udal agindua), *denpora* ‘denbora’ (Bar, Eibarko udal agindua), *ete* ‘ote’ (Milia, Bar), *jente* ‘jende’ (Bar), *kuma* ‘sehaska’ (Bar), *narru* ‘larru’ (Gar, Bar), *parkatu* (Amil, Arrasateko udal agindua, Bar), *sur* ‘sudur’ (Gar), *zinar* ‘zilar’ (Gar).

#### 2. Euskalki barruko aldeak

*aingeru* (Amil, baina *angeru* Bar), *baina* (Amil, baina *baya* Gar eta gaur egun Bizkaiko sartaldean), *bekatu* eta *bekatari* (Amil, Bar, baina *pekatu* Eibarko udal aginduan), *berriz* (vs *barriz*) (Amil), *biur* (vs *bior*) (Iturbe, Amil, Arrasateko udal agindua, Bar), *donge* (vs *deunga*) ‘gaiztoa’ (Gar), *erak* (vs *eurak*) (Amil), *eskuma* (vs *eskoe*) ‘eskuina’ (Amil), *gain* (vs *gan*) (Milia, Amil, Eibarko koplak eta udal agindua, Bar), *gutxi* (eta *gixi* Bar), *ibeni* (Amil, *ifini* Eibarko koplak eta udal agindua, eta

*ibini / efini* Bar), *izen* (vs *uzen*) (Gar, Iturbe, Amil, Bar, Eibarko udal agindua), *jabe* (vs *jaube*) (Gar, Milia, Iturbe), *naar* 'lahar' (Gar), *nahiz* hautakaria (vs *naiz*) (Amil).

### 3. Galdutako aldaerak

*anra* 'andrea' (Arrasateko udal agindua), *bage / бага* (gaur egun *barik*) 'gabe' (Gar, Amil, Eibarko koplak, Arrasate eta Eibarko udal aginduak, Bar), *barazkari* (gaur egun *bazkari*) (Gar), *eben* 'hemen' (Gar), *ekusi* 'ikusi' (Irure, Iturbe, Amil, Arrasate eta Bergarako udal aginduak, eta *ekusi / ikusi* Bar), *txipi* 'txiki' (Gar, Milia), *zerren* 'zeren' (Amil, Bar).

### 4. Euskara giputzaren eragina

*ere* (eta *bere* Bar), *farre* 'barre' (Iturbe), *gabe* hitz elkartuetan (*lotsagabe*, *paregabe*) (Gar, Irure, Bar), *gasta* (vs *gaztai*) (Gar), *gezur* (Gar), *guzi* 'guzti' (Irure), *igo* (vs *igon*) (Amil), *ile* (vs *ule*) (Bar). Garibairen esaera bildumetako batean *berri* eta *burria* ageri dira, baina *barri*, *burdia*, bestean.

### 5. Aldaera bereziak

*arkutu* (Amil, baina *aurkitu* Bar), *etxura* 'itxura' (Amil), *itxaden* 'itxaron' (Amil), *kurutze* 'gurutze' (Amil), *nun* 'non' (eta *nundik* Amil, Bar), *orapilo* 'korapilo' (Bar), *peliburu* 'peligru' (Bar), *urrin* 'urrun' (Bar), *zeinbat* (Bar, *zeinbat / zenbat* Amil).

## ZENBAIT ONDORIO

Deba ibarreko lekukoak aztertuta, hona hemen gertakaririk esanguratsuenak.

### 1. Mendebaleko euskararen izaera berezia

Euskalkien artean mendebalekoa da nortasunik handienekoa, eta bertako bilakaera berezi asko XVI. menderako bazirela ikusi da. Ezaugarri horiek, gainera, mendebal osoan edo gehienez betetzen ziren, eta ondo nabarmendu beharreko gertakaria da hori, zabala zelako antzinako mendebaleko eremua: Bizkaia, Gipuzkoako Deba ibarra eta Arabako alderdi zabala hartzen zuena. Ezaugarri jakin horiek hain eremu zabalean izateak oso aspaldikoak direla esan nahi du ezinbestean; XVI. mendea baino askozaz lehenagokoak.

Hona hemen Deba ibarreko lanabesetan agertu diren mendebaleko bilakaera berezien zerrenda:  $a + a \rightarrow ea$  disimilazioa (*arima + a \rightarrow arimea*), erro bereko erakusleak singularrean eta pluralean (*onek* 'honek / hauek'), *neuk* saileko izenordainen aldeko aukera, erdal  $-(c)ión \rightarrow -(z)ino$  bilakaera (*satisfazino*), \**edun*-en erroko *-o-*, *-au-*, *-eu-* (*dot*, *dau*, *neban*), NOR-NORI-NORK saileko *eutsi* erroa (*deusku* 'digu'), NOR-NORI saileko adizkietako *j-* (*jako* 'zaio'), \**edun*-en adizkien hitanoko *j-* (*joat* 'diat'), trinkoen eta NOR-NORI-NORK saileko adizkien hitanoko *j-* (*jaukat* 'zaukat', *jeutsat* 'zioat'), iraganaldiko 3. pertsonetako  $\emptyset$ - (*eban* 'zuen'), *-z* aditz pluralgilearen

nagusitasuna (*dakaz* ‘dakartza’), erdal jatorriko partizipioetako *-adu* eta *-idu* (*konfiadu*, *konzedidu*), aditz izenak osatzeko aukera zabala (*-etan*, *-zaiten*...), *igo(n)* eta *urten* iragankorrak, helburuzko perpausetako *-te(a)rren* (*ikusterren*).

Lexikoan ere agerian dago bere nortasuna: *berba*, *gura*, *jausi*, *otzara*, asteko egunen izenak... Baita aldaera lexiko zenbaitetan ere: *ardao*, *baltz*, *bardin*, *barri*, *bere* ‘ere’, *emon*, *ete*, *(h)uri*, *narru*...

Mendebaleko euskararen izaera berritzailearekin batera, agerian dago bere izaera gordetzaila ere, eta horren adibide dirudite *baten* vs *batean* bereiztea, NOR-NORI saileko iraganeko adizkietan *zit-* ez izatea (*jakon* ‘zitzaion’), partizipioetako *-gi* (*jagi* ‘jaiki’), perpaus kontzesiboetako *arren* (*ikusi arren*), moduzko perpausetan aditza mugatzailearekin erabiltzea (*esan dozuna legez*), eta *bi* zenbatzailea izenaren eskui-nean jartzea. Horri guztiorri lexikoa eta aldaera lexikoak gehitu behar zaizkio.

## 2. Mendebal barruko aldeak

Mendebaleko bereizgarri zenbait ez direla Deba ibarrera iritsi ere ikusi da, edo Deba ibarrean bertan aldeak direla leku batzuetatik bestetara. Gehienetan, Debagoiena agertzen da mendebalari lotuen, eta argia da horren arrazoia: Gipuzkoarekin gabe, Arabarekin izan duelako alderdi horrek hartu-eman. Horrek, bide batez, agerian uzten du Gasteiz aldeko euskara gehienbat mendebaleko eremukoa zela.

Hona hemen erabili ditugun lanabesek Deba ibarreko berezitasunez erakutsi dutena: sozietibo singularrean *-kin* / *-gaz* eta *-kin* baizik ez pluralean, hurbiltze adlatiboko *-rutz* (vs *-rantza*), destinatiboko *-endako* (eta *-entzat*), moduzko adverbioetako *-n* eza (*ala* vs *alan*), \**edun*-en erroan inoiz *-e* agertzea (*det*), NOR-NORI-NORK sailean, datiboa ‘hari’ denean, *eutsi* eta \**-i-* erroak aukeran izatea (*deutsa* / *dio*), NOR-NORI saileko adizkietan, eta \**edun*-en, NOR-NORI-NORK saileko eta trinkoen hitanoko adizkietan [x] ahoskera izatea (*jako* ‘zaio’, *jok* ‘dik’, *jeutsak* ‘ziok’, *jaukak* ‘zaukak’).

Deba ibarreko iparraldean beste hauek ere badira: *j* ondorengo *z* eta *tz* (*naiz* vs *nax*, *gaiz* vs *gatx*), aditz izenak mugimenduzko aditzen osagarri direnean adlatiboa erabiltzea (vs inesiboa), *-z* pluralgilearen ahultasuna (cf. *daude*, *dauzka*, *leizke*...), aditz izenetan *-ten* eta *-tzen* orokorrak nagusi izatea, eta *-tzaka* aditz atzizkia (*eltzaka* ‘heldu gabe’).

Lexikoan ere badira Deba ibarra Bizkaiko beste alderdi batzuetatik bereizten duten hitzak: *aitajaun* / *amandre*, *berehala*, *esnatu*, *gaizki*, *jarri* (vs *jesarri*), *lan* (vs *behar*), *zein* (vs *nor*)... Debagoienean *eguakotx* ‘ostirala’ dago, eta Debabarrenean (*a)ura* ‘hura’ erakuslea.

Aldaera lexikoetan ere badira gorabeherak: *bi(h)ur* (vs *bior*), *eskuma* (vs *eskoe*), *gain* (vs *gan*), *izen* (vs *uzen*)... Debagoienean, *gainera*, *gutxi* (vs *gitxi*) eta *naar* (vs *lahar*) ere badira.

## 3. XVI. mendetik honako galtzeak

Aztergai izan dugun garaitik hona erabat galdu diren ezaugarriak ere aipatu dira: bokal sudurkariak, \**edin*-en adizkietako *e* / *a* - *i* → *i* - *i* asimilazioa (*bidi* ‘bedi’), txistukari sail biak bereiztea, hitzak mugagabeen erabiltzeko aukera, ablati-

boko *-rean* atzizkia, bizidunen ablatiboko *-ganik* aldaera, genitiboa ergatiboaren ordeztaraztea (*jaunaren ordenadua* vs *jaunak ordenadua*), genitibo singularreko *-aen / -aren* aldaerak (gaur egun *-an*), *-kotz* aldaera (*elezinuetarakotz*), aditz izenaren osagarria genitiboan (*traizio baten egiten* vs *traizio bat egiten*), \**ezan* erroa (*ar ezazu*), \**edin* eta *egin* alegiazko baldintzetan (*jagi banadi*), aditz oina (*bihur zaitez*), *-e* bokala datibodun adizkien erroan (*emon degion*), partizipioa + RIK (*ikusirik*), aditz izenetako *-iten* aldaera (*emaiten*), adizki trinkoak (*indazu, daidi...*), *eskatu*-ren jokamolde iragangaitza, eta 'partizipioa + ez + laguntzailea' hurrenkera (*esaten ez dozu*).

Lexikoan, jakina, asko dira galdutako hitzak: *abere, adikatu* 'gogaitu', *abai*, *apukadu* 'gertatu', *arren, aztura, behar* 'erru', *donge, egun* 'gaur', *emazte, ene* 'nire', *errai, gezi, idoro, or* 'txakurra', *sehi, urde...* Baita aldaerak ere: *bage* / *baga, eben* 'hem', *txipi, zerren...*

Inoiz, gainera, berrikuntzak Deba ibarrean Bizkaian baino lehenago gauzatu dira ikusi da: lehenago galdu ziren indikatiboko \**ezan* eta \**edin* erroak (*erre zezan* → *erre eban*), moduzko perpausetako mugatzailea (*esan dabena legez*), eta *joan* / *eroan* aditzak ohikotasuna adierazteko erabiltzea (*egin daroa*).

Beste batzuetan, berriz, gordetzaila izan da Deba ibarra, eta horren adibide dira bokal geminatuak eta 2. pertsonako *-zu* (*zuek ikusi dozu*). Eskualde honen barruan, berriz, Debabarrena Debagoiena baino aurreratuagoa izan da: lehenago hedatu ziren ablatiboko *-tik* eta motibatiboko *-gatik* aldaerak, eta Debabarreneko hizkera batzuetara, gainera, *-tikan, -rikan* tankerako aldaerak iritsi dira euskara gipuzetik.

#### 4. XVI. mendez geroko berrikuntzak

XVI. mendetik honako bidean, ostera, dena ez da galtzea izan, eta berrikuntzak ere gertatu dira. Hona hemen gure lanabesetan azaldu direnak: hiatotako *e* → *i* (*etsia*) eta *o* → *u* (*itsasua*) disimilazioak eta *i* ondorengo epentesia (*mendixa*), asimilazio bustiduraren zabalkundea, iraganaldiko 3. pertsonetako *-z* (*zeban* 'zuen'), perpaus hautakarietako *zein* (Deba ibarrean ez da askorik zabaldu), erakusleak izenaren ezkerrean jartzeko joera (Deba ibarreko hizkera batzuetan gaur egun ere ez da ohikoa),<sup>3</sup> eta *egin* aditz indargarria.

Bestalde, gaur egungo *doia* 'doa' / *daroia* 'daroa' tankerako adizkirik ez da gure lanabesetan ageri, eta ezta Debagoieneko hizkera batzuetako *i* eta *u* ondoren gertatzen den *a* → *e* asimilazioaren aztarnarik ere (*ogixe* 'ogia', *dirue* 'dirua'). Nabarmenezkoa iruditzen zait, azkenik, *u* ondorengo <b> epentesiaren bizitza laburra (*eskuba* 'eskua'): XVIII. mendearen erdialdera hedatu zen eta ez du ematen XX.era iritsi denik.

Badirudi, azkenik, hitz amaierako *-e* ordeztaraz *-a* hedatzeko joera ere (*hobe* → *hoba*) handitu egin dela mendeen joan-etorrian. Joera hori ere, dena dela, ahulagoa da Deba ibarrean Bizkai aldean baino.

<sup>3</sup> Iñaki Caminok (2003: 77) oraindik orain arkaismotzat jo ditu *hori mendiori* tankerako esapideak, baina ez du ematen zuzen dabilenik. Arkaismoa zer den eta zer ez erabakitze bide bakarra dago: izkribu zaharretan. Eta izkribu zaharretan ez da horrelakorik ageri: ez Deba ibarrekoetan, ez mendebaleko gainerako alderdikoetan, ez eta Euskal Herri osokoetan.

## 5. Barrutia eta Iturbe

Beste auzi zehatzago batzuei helduaz, Barrutiaren gainean esan nahi dut zertxobait. Bere jatorriaren eta bere hizkeraren artean ez dut ikusten erabateko desadostasunik, baina ez zait iruditzen erabili zuen hizkera erabat Arrasatekoa edo Aramaiokoa zenik. Arrasaten baditugu Barrutiaren aurreko lekukotasunak, eta horiekien alderatuta, desberdin jokatu zuen.

Alde batetik, baditu alderdi horrekin ondo uztartzen ez diren ezaugarriak: *J* ondorengo *z* eta *tz* (*aize*, *bacoiz*), destinatiboan *-entzat* gehienbat, aditz izenak mugimenduzko aditzen osagarri direnean adlatiboa nagusi (*emaitera dator*), gehienbat *-ten* / *-tzen* tankerako aditz izenak, *dacaz* ‘dakartza’, *daode* ‘daude’, *leizke* ‘ditzake / litzake’, *xataz* ‘zaizkit’... pluraleko adizkiak, *hura* erakuslea (baita *haxe* ere), eta *ere* (baita *bere* ere) eta *ile* aldaerak. Beste aldetik, berriz, bere alderdiko lekuko garaikideen aldean arkaista azaltzen zaigu: txistukariak gehienbat ondo bereizi zituen, ablatiboko *-rean* eta *-reanik* atzizki zaharrak erabili zituen, \**ezan* erroko adizkiak sari erabili zituen, eta aditz oina ere maiz baliatu zuen.

Etorkizunak argitu beharko ditu horren arrazoiak, eta etorkizunak argitu beharko du, era berean, Martin Iturberen jatorria. Hizkuntzaren aldetik, behinik behin, ez dirudi Deba ibarrekoa. Alde horretakoa izatekotan, Mutriku-Deba-Itziar ingurukoa izan behar zukeen: *J* ondorengo *z* / *tz*, *zera* (vs *zara*), *det* (vs *dot*), *dio* / *deutsa* lehian, *çeban* (vs *eban*), *berri*, *eman*, *farre* aldaerek, eta *emen* (vs *ei*) eta *illargi* (vs *iretargi*) hitzek, denak batera hartuz gero, aldendu egiten dutelako Deba ibarreko gainerako hizkeretatik. Baina bada aipatu diren herrietatik ere aldentzen duen ezaugarri bat: mugimenduzko aditzen osagarri diren aditz izenak inesiboan erabili zituela. Eta hiru bider egin zuen hori: *goaçen açiçen*, *goaçen irabazten*, *goaçen zatiçen*. XVII. mendean absolutiboaren ordez genitiboa erabiltzea ere (*goaçen Mairu errira Mairuen zatiçen* vs *Mairuac zatiçen*) errazagoa da bazter hizkera batean gertatzea, Mutriku-Deba-Itziar aldean baino.

Horiek horrela, ezingo dugu Martin Iturbe Deba ibarrekoa zela erabat baztertu, baina litekeena da Arabako ipar-ekialdean izatea haren jatorria.

## Argibide bibliografikoak

- Arejita, A. & M. Alberdi, 1985, “Amilletaren dotrina”, *Euskeraren iker atalak* 3, 7-68.
- Azkue, R. M., 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*. Berrargitaratua: Euskaltzaindia, Bilbo, 1984.
- Azpiazu, J. A., 1988, “Palabras y textos vascos antiguos”. Eusko Ikaskuntza: *Hizkuntza eta Literatura* 7, 7-14.
- Camino, I., 2003, *Hego-nafarrera*. Iruñea: Nafarroako Gobernu.
- Izagirre, K., 1994, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*. [L. Villasante & G. Markuleta, arg.] *ASJU*ren gehigarriak 7. Oñati & Donostia: Oñatiko Udala & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Knörr, H. & K. Zuazo (arg.), 1998, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra.
- Lafon, R., 1944, *Le système du verbe basque au XVI<sup>e</sup>. siècle* (2 lib.). Berrargitaratua: Donostia, Elkar, 1980.

- Lakarra, J. A., 1981, "Barrutiaren edizio kritiko baterako", *ASJU* 15: 121-56.
- , 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* 20: 639-81.
- , 1997, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*. Euskaltzaindia: Euskararen Lekukoak-19, Bilbo.
- Latxaga, 1983, *Acto para la Noche Buena*. Tolosa: Gráf. Lopez-Mendizabal.
- Lekuona, J. M. & J. I. López de Luzuriaga & A. Narbaiza, 1992, *1685eko koplak zaharrak*. Eibar: Ego ibarra.
- Mitxelena, K., 1958, "Introducción al Vocabulario de Landuchio". *ASJU*ren Gehigarriak 3. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. Berrargitaratua in Knörr & Zuazo 1998: 23-48.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*. Madrid: Minotauro. Faksimila: *ASJU*ren Gehigarriak 11. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia & Euskal Herriko Unibertsitatea, 1990.
- Mujika, S., 1908, "El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa", *RIEV* 2: 725-33.
- Ormaetxea, T., 2002, *Aramaioko euskara*. Aramaio: Aramaioko Udala.
- Ozaeta, A., 1992, "Arrasateko testu zahar bi", *ASJU* 26-3: 793-800.
- Sarasola, I., 1983, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17: 69-212. Faksimila: *ASJU*ren Gehigarriak 11. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia & Euskal Herriko Unibertsitatea, 1990.
- Urkijo, J., 1919, *Los refranes de Garibay*. Faksimila: *RIEV* 27: 493-624. Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca, 1976.
- Urkizu, P., 1989, "Garibairen eskuizkribu galdu bat", *Mundaiz* 37 / 38: 33-85.
- Zabala, J. M., 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. Donostia: Imprenta Ignacio Ramón Baroja.
- Zuazo, K., 1988, "Bizkaieraren ezaugarriez gehiago", *ASJU* 22-2: 367-77.
- Zubiaur, J. R. & J. Arzamendi, 1976, "El léxico vasco de los refranes de Garibay", *ASJU* 10: 47-144.
- Zumalde, I., 1986, "XVIII. mendeko testu euskeriko bat", *RIEV* 31: 933-41.





«Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren Gehigarriak  
Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»  
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario "Julio de Urquijo". Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD - LUIS MICHELENA, *Landuccio, Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562)*, 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1990 (1961<sup>1</sup>, 1977<sup>2</sup>, 1985<sup>3</sup>). 18 €.
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1991 (1964<sup>1</sup>). 12 €.
- VI. LUIS VILLASANTE, *Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 8 €.
- VII. CANDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes. (Índice inverso de Gerardo Markuleta)*, 1994 (1970<sup>1</sup>). 12 €.
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974.* 10 €.
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 18 €.
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. 2 vols. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA-IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 12 €.
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 8 €.
- XIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 36 €.
- XV. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendak*, 1992. 18 €.
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de "Charlemagne"*, 1990. 18 €.
- XVII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)*, 1994. 10 €.
- XIX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, II. Arduin-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1990 (1963, 1986). 8 €.

- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*, 1991. 12 €.
- XXII. LASZLO K. MARACZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 15 €.
- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 10 €.
- XXIV. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor (Babarraso-Bazur)*, 1991. Agotado.
- XXV. JOSÉ M.<sup>a</sup> SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 15 €.
- XXVI. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ de URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 18 €.
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 2-6)*, 1994. 21 €.
- XXIX. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, 1992. 8 €.
- XXX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 8 €.
- XXXI. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de "Biotz-begietan"*, 1993. 18 €.
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans "Maldan behera" de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 18 €.
- XXXIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VI. Iipiztu-Korotz*, 1993. 8 €.
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 18 €.
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 18 €.
- XXXVI. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 12 €.
- XXXVII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 8 €.
- XXXVIII. PATXI GOENAGA (ed.), *De grammatica generativa*, 1995. 18 €.
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca. (Literatura, historia, significado)*. En preparación.
- XL. AMAIA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBE-ETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 21 €.
- XLI. BERNARD HURCH - MARÍA JOSÉ KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 21 €.
- XLII. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 15 €.
- XLIII. RUDOLF P. G. de RIJK, *De lingua Vasconum: Selected Writings*, 1998. 15 €.
- XLIV. XABIER ARTIAGOITIA - PATXI GOENAGA - JOSEBA A. LAKARRA (arg./eds.), *Erramu Boneta: Festschrift Rudolf P. G. de Rijk*, 2002. 30 €.

- XLV. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiaz*. Argitaratzeko.
- XLVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, 2003. 18 €.
- XLVII. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hizte-gigintzaren testukritikaz*. Argitaratzeko.
- XLVIII. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Le-kuonaren ediziora*, 2003. 21 €.
- XLIX. GOTZON AURREKOETXEA - XARLES VIDEGAIN (arg.), *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, 2004. 21 €.
- L. JOSEBA A. LAKARRA, *Raiz y reconstrucción del protovasco*. En prensa.

MONUMENTA LINGVAE VASCONUM  
STUDIA ET INSTRUMENTA

- I. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hizte-gigintzaren testukritikaz* (= Gehigarriak XLVII). Argitaratzeko.
- II. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Le-kuonaren ediziora*, 2003, (= Gehigarriak XLVIII). 21 €.
- III. OROITZ JAUREGI, *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*, (= ASJU XXXVI-2), 21 €.
- IV. CÉLINE MOUNOLE HIRART-URRUTY, *C. H. de Belsunce Bizkondea Tableau analytique et grammatical de la langue basque (1858) azterketa eta edizioa* (= ASJU XXXVII-2). Ar-gitaratzeko.



BIBLIOGRAFIA-LABURDURA GOMENDATUAK  
ABREVIATURAS BIBLIOGRAFICAS RECOMENDADAS  
RECOMMENDED BIBLIOGRAPHICAL ABBREVIATIONS

Hemen agertzen ez denerako, erabil bitez *Orotariko Euskal Hiztegia*-n agertzen direnak.

*Para las obras no citadas abajo, se emplearán las abreviaturas del Diccionario General Vasco.*

For any works which do not appear below, the abbreviations given in the *Diccionario General Vasco* should be used.

- AEF* = *Anuario de Eusko Folklore*, Vitoria-Gasteiz, 1921-1936; Donostia-San Sebastián, 1956-
- AION* = *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, Napoli, 1979-
- ASJU* = *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*. *International Journal of Basque Linguistics and Philology*, Donostia-San Sebastián, 1954-1955, 1967-
- Azk* = Resurrección M.<sup>a</sup> de Azkue, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao, 1905-1906 [1969<sup>2</sup>, 1984<sup>3</sup>].
- Azk Morf* = Id., *Morfología vasca (Gramática básica dialectal del euskera)*, Bilbao, 1923-1925 [1969<sup>2</sup>].
- BAP* = *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, Donostia-San Sebastián, 1945-
- BGS* = *Beitrag zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, Münster, 1991-
- BISS* = *Boletín de la Institución "Sancho el Sabio"*, Vitoria-Gasteiz, 1957-81. Vide *Sancho el Sabio*.
- BMB* = *Bulletin du Musée Basque*, Baiona, 1924-43, 1964-
- BRAE* = *Boletín de la Real Academia Española*, Madrid, 1914-
- BRAH* = *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, 1877-
- BSL* = *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, Paris, 1884-
- BLS* = (*Proceedings of the*) *Berkeley Linguistics Society*, Univ. of California, Berkeley, 1975-
- CAJ* = *Central Asiatic Journal*, Wiesbaden, 1955-
- Campión* = Arturo Campión, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua éuskara*, Iruñea/Pamplona, 1884 [1977<sup>2</sup>].
- CEEN* = *Cuadernos de Etnografía y Etnología de Navarra*, Pamplona, 1969-
- CIL* = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863-
- CLAO* = *Cahiers de Linguistique - Asie Orientale*, Paris, 1971-
- CLS* = (*Proceedings of the*) *Chicago Linguistics Society*, Univ. of Chicago, 1965-

- Contr* = Ibon Sarasola, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17 (1983): 69-212. L. Michelena & I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Anejos de *ASJU* 11, Donostia-San Sebastián, 1989.
- DCECH* = Juan Corominas & José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, Gredos, 1980-1991.
- DELL* = Alfred Ernout & Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1932 [1939<sup>2</sup>, 1951<sup>3</sup>, 1959<sup>4</sup>].
- DGV* = vide *OEH*.
- Diachronica* = *Diachronica. International Journal for Historical Linguistics*, Amsterdam-Philadelphia, 1984-
- DRA* = Manuel de la Sota, Pierre Lafitte, Lino de Akesolo. et al., *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca*, Bilbao, 1976-1989.
- Euskera* = *Euskera. Euskaltzaindiaren lan eta agiriak*, Bilbao, 1920-1936, 1953-
- EAA* = *Estudios de Arqueología alavesa*, Vitoria-Gasteiz, 1966-
- EFDA* = Luis Michelena, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbao, 1970 [= Azk 1984].
- EFOu* = *Études finno-ougriennes*, Paris, 1964-
- EH* = Ibon Sarasola, *Euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1996.
- EI* = Ana M.<sup>a</sup> Echaide (arg.), *Erizkizundi irukoitzea*, Bilbao, 1984.
- EJ* = *Eusko Jakintza*, Baiona, 1947-1957.
- ELH* = *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid, 1959-
- FEW* = W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1928-
- FHV* = Luis Michelena, *Fonética histórica vasca*, Anejos de *ASJU* 4, Donostia-San Sebastián, 1961, 1977<sup>2</sup> [1985, 1990].
- FLV* = *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta*, Iruñea/Pamplona, 1969-
- FL* = *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1967-
- FLH* = *Folia Linguistica Historica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1980-
- GH* = *Gure Herria*, Baiona, 1921-
- HEL* = *Histoire, Epistémologie, Langage*, Paris, 1979-
- HL* = *Historiographia Linguistica: International Journal for the History of the Language Sciences*, John Benjamins, 1974-
- HLEH* = Ibon Sarasola, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1984-1995. Vide *EH*.
- HLV* = Luis Michelena, *Historia de la literatura vasca*, Madrid, 1960 [1988].
- HLV* = Luis Villasante, *Historia de la literatura vasca*, Bilbao, 1961, 1979<sup>2</sup>.
- HomUrq* = *Homenaje a don Julio de Urquijo e Ybarra*, Donostia-San Sebastián, 1949-1951.

- HSLV = Ibon Sarasola, *Historia social de la literatura vasca*, Madrid, 1976 [1982].
- IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Berna, 1951-1969.
- IF = *Indogermanische Forschungen*, Berlin, 1892-
- IJAL = *International Journal of American Linguistics*, Chicago, 1917-
- IL = *Indian Linguistics. Journal of the Society of India*, Pune (India), 1931-
- IMU = *Italia medioevale e umanistica*, Padova, 1958-
- Incipit = *Incipit. Seminario de edición y crítica textual*, Buenos Aires, 1981-
- JALL = *Journal of African Languages and Linguistics*, Berlin-New York, 1979-
- JEAL = *Journal of East Asian Linguistics*, Berlin, etc., 1992-
- JWAL = *Journal of West African Languages*, Dallas, 1964-
- Lexicographica = *Lexicographica. Internationales Jahrbuch für Lexikographie*, Tübingen, 1985-
- Lg = *Language*, Baltimore, 1924-
- Lb = P. Lhande, *Dictionnaire Basque-Français*, Paris, 1926.
- LH = Luis Michelena, *Lengua e historia*, Madrid, Paraninfo, 1985.
- LI = *Linguistic Inquiry*, Cambridge (Mass.), 1971-
- MDEV = Manuel Agud & Antonio Tovar, *Materiales para un diccionario etimológico vasco*, Anejos de ASJU 13, Donostia-San Sebastián, 1989-
- Memoriae = Joseba A. Lakarra (ed.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Anejos de ASJU 14, Donostia-San Sebastián, 1991.
- NLLT = *Natural Language and Linguistic Theory*, Dordrecht, 1983-
- NTS = *Norks Tidsskrift for Sprogvidenskap*, Oslo, 1928-
- OEH = Luis Michelena, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1987-2005.
- OL = *Oceanic Linguistics*, Univ. of Hawaii, 1962-
- Phonology = *Phonology*, Cambridge, 1984-
- PT = Luis Michelena, *Palabras y textos*, Bilbao, UPV/EHU, 1987.
- PV = *Príncipe de Viana*, Pamplona, 1940-
- RDTP = *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, Madrid, 1944-
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1930<sup>3</sup>.
- RFE = *Revista de Filología Española*, Madrid, 1914-
- RIEV = *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, Paris-San Sebastián, 1907-1936, 1983-
- RLPhC = *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, Paris, 1867-1916.
- RPh = *Romance Philology*, Berkeley (CA), 1947-
- SAL = *Studies in African Linguistics*, Bloomington (Indiana) / Columbus (Ohio), 1970-

- Sancho el Sabio* = *Sancho el Sabio: revista de cultura e investigación vasca = euskal kultura eta ikerketa aldizkaria*, Vitoria-Gasteiz, 1991-
- SHLV* = Luis Michelena, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos de *ASJU* 10, J. A. Lakarra (ed.), Donostia-San Sebastián, 1988.
- Symbolae* = José Luis Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Vitoria-Gasteiz, Instituto de Ciencias de la Antigüedad-Antzinate-Zientzien Instituta, 1985.
- Syntax* = *Syntax, A Journal of Theoretical, Experimental and Interdisciplinary Research*, Oxford, etc., 1998-
- TAV* = Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, Minotauro, 1964 [= Luis Michelena - Ibon Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución*, Anejos de *ASJU* 11, Donostia-San Sebastián, 1989].
- TPhS* = *Transactions of the Philological Society*, London, 1842-
- UAJ* = *Ural-Altäische Jahrbücher*, Wiesbaden, 1981-
- Vinson = Julien Vinson, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, París, 1891-1898 [vide Vinson-Urquijo].
- Vinson-Urquijo = Julien Vinson, *Essai... con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, Anejos de *ASJU* 9, Donostia-San Sebastián, 1984.
- ZRPb* = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877-



## EGILEENTZAKO OHARRAK

*ASJU*-n euskaraz edo nazioarteko zientzi elkarteetan ohiko diren hizkuntzetako batean idatziriko euskal linguistika eta filologiazko lanak argitaratzen dira, baita eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izan arren, euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak ere. Originalak helbide honetara bidali behar dira: Joseba A. Lakarra, Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila, Filologia eta Geografi-Historia Fakultatea, Unibertsitateko ibilbidea 5, 01006 Gasteiz ([joseba.lakarra@ehu.es](mailto:joseba.lakarra@ehu.es)).

*ASJU*-ra igorritako artikulua gutxienez bi aztertzailek irakurriko dituzte, haien iruzkinak kontuan izan atera edo ez erabakitzeko; erabakia ahalik eta lasterrenik gaztigatuko zaie egileei. Artikulua onartzekotan, oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda ere emango zaie. Egileek lehendabiziko inprenta probak jasoko dituzte (eta originalarekin batera itzuli beharko dituzte); eskuratzen dituztenetik astebeteko epea izango dute zuzentzeko. Argitaratzailearen baimenik gabe ezingo dute garrantzizko aldaketa, gehiketa edo kenketarik egin. Egileei *ASJU*-ko zerbakiaren ale bana eta lanaren 25 separata emango zaizkie (10, liburu iruzkinak bada; gehiago nahi izanez gero, kostu prezioan agin ditzakete aurretiaz).

Ez da inongo murrizketarik originalen luzeraz, baina ez lukete izan behar berez behar baino gehiagokoa; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariatzko abegia egingo zaie ohar laburrei, batez ere da-goeneko argitaratu beste lanen bat kritikatzan edo garatzen dutenean.

Originalen hasieran egilearen/egileen helbidea, telefonoa eta helbide elektronikoa ezarriko dira; biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zein-nahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lana euskarri elektronikoa (programa erabilienetako batean) eta paperean (3 kopia) bidaliko da. Horrekin batera 10-20 lerroko laburpena ere erantsiko da. Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekienik originala, inprenta hutsak gutxitzeko; orobat, argazki, lauki, mapa, grafiko, taula, irudi, etab. eman ez gero, izan bitez kalitaterik handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Hauek guztiak zenbatuko dira eta ezagutzeko oin-perpau laburra erantsiko zaie, testuan ere non jarri behar diren argiro markaturik. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohiko ez den zein-nahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarriko da lehendabiziko agerraldiaren testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok beteaz aurkeztuko da: Aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sangratuta, hasiera eta amaiera kakotxiak gabe, letra borobilean; aipu laburrak ere borobilean, testuan bertan eta kakotx bikoitzen artean (“ ” edo « »). Kakotx bakunak (‘ ’) adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz beste bateko hitzak letra etzanean ezarriko dira.

Liburu eta aldizkariaren izenei letra etzana dagokie, eta kakotxak artikuluei. Aldizkariaren zerbaki, urte eta orrialdeak eta liburuaren argialetxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala dagokionean, berrinprimatzea, berrargitalpena edo itzulpena den zehaztuko da. Aipuetarako erabil bedi urte-egile sistema, ahal den neurrian, eta urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada, a, b... hurrenkeran bereiziko dira: adib. (Vinson 1897a: 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Unlenbeck 1947b). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografia zehaztasunak oro soilik lehen agerraldian, eta ondokoetan egilearen deitura eta lanaren izenburu laburtua bakarrik, *op. cit.* eta *ibidem* direlakoak saihestuaz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziko da, eta honako formatu honi atxikiko zaio:

Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

Bibliografi laburduretarako erabil bedi ale honetan bertan erantsi den laburdura gomendatuen zerrenda. Beharrezkoa balitz, egileak besterik ere erabili ahalko luke, beti ere esangura lehendabiziko agerraldian azalduz.

## INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related or of interest to Basque studies are accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Submissions should be sent to: Joseba A. Lakarra, Department of Linguistics and Basque Studies, Faculty of Philology and Geography and History, Unibertsitate Etorbidea/Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz ([joseba.lakarra@ehu.es](mailto:joseba.lakarra@ehu.es)).

Papers received by *ASJU* are submitted to at least two reviewers; the decision on publication is communicated to the author(s) within as short a time as possible. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). When the authors receive the first proofs of their work, these should be returned to the editor together with the original within one week. No changes, additions or deletions may be made without the permission of the editor. Authors receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints may be ordered at cost price.

There is no restriction on the maximum length of submissions, but they should be no longer than is necessary; authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they offer critique or elaborate on previously published papers.

The originals, which should include the address, telephone number(s) and e-mail of the author(s) in the first lines, must be typed and double-spaced throughout on single-sided sheets; this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. Pages are to be numbered serially, as are the notes. Manuscripts must be submitted in digital format (in one of the commonly used program formats) together with three printed copies, and must include an abstract of 10-20 lines. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss of detail in reproduction. These graphics should all be numbered and have a short footnote or key for identification; their approximate position in the text should also be indicated. Examples should be labelled consecutively by numbers enclosed in brackets: (1), (2)a, (2)b, etc.; these bracketed numbers should be used in the body of the text when referring to examples, like so: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text must be formatted as follows: long quotations must be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in plain type; short quotations, also in plain type, must be enclosed by double inverted commas (“ ” or « »). Single quotation marks (‘ ’) are to be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text should be in italics.

The titles of books and journals should be in italics and those of papers between inverted commas. The issue, year and page numbers of journals should be given, and for books, the publisher's name and place of edition; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Otherwise, the complete bibliographical information should be given only on the first occurrence, limiting any subsequent references to the surname of the author and the abbreviated title (avoiding notations such as *op cit.* and *ibidem*), e.g. Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography must also be double-spaced, with the following format:

- Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Reed in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* 10, Donostia 1988, I, 191-202.  
—, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Reed in *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.  
Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.  
Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, 921-935.  
Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the “Abbreviation Index” published in this issue should be used. If necessary, other abbreviations may be used, and these should be made explicit on their first appearance in the text.

## INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES

*ASJU* publica artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados con o de interés para la vascoología, escritos en euskera o en cualquiera de los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a: Joseba A. Lakarra, Depto. de Lingüística y Estudios Vascos, Facultad de Filología y Geografía e Historia, Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz ([jo-seba.lakarra@ehu.es](mailto:jo-seba.lakarra@ehu.es)).

Los artículos recibidos en *ASJU* son examinados al menos por dos revisores, cuyos informes condicionan su aceptación; la decisión será comunicada a los autores lo antes posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará al autor una lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de su trabajo (que deberán devolver junto con el original), y dispondrán para corregirlas de un plazo no superior a una semana desde su recepción. No podrán hacerse cambios, adiciones o supresiones importantes sin permiso del editor. Se entregará a cada autor un ejemplar del *ASJU* y 25 separatas de su artículo (10 en el caso de las reseñas), si bien es posible encargar con antelación otras adicionales, que le serán facturadas a precio de coste.

No existe restricción alguna sobre la longitud máxima de los originales, pero no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando critiquen o desarrollen artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección, el teléfono y la dirección electrónica del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas. Los manuscritos se enviarán en soporte electrónico (en alguno de los programas más usados) y en papel por triplicado, e irán acompañados de un resumen de entre 10 a 20 líneas. Se recomienda que el original sea corregido antes de su presentación para minimizar las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a ellos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Se aclarará al margen en su primera aparición en el texto cualquier símbolo, carácter o marca diacrítica inusual.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas:

1) Las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas al principio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (“ ” o « »). Se usarán los ápices ( ‘ ’ ) para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en una lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva.

2) Los títulos de libros y revistas irán en cursiva, y los de los artículos entre comillas. Se indicará el n.º, año y páginas correspondientes de las publicaciones periódicas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimpresión, reedición o traducción. Úsese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p. ej. (Lafitte 1967a: 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar apellido del autor y título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *ASJU* 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

3) Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al índice de abreviaturas recomendadas publicado en este mismo número. En caso necesario el autor podrá utilizar otras, cuyo valor explicará en la primera aparición.







|                                                                                                                                                                                                                                                      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| ISASI, Carmen: «A vueltas con el seseo y otras cuestiones de fonética y morfología en documentación vizcaína» . . . . .                                                                                                                              | 531  |
| JAUREGI, Oroitz: «“Das Baskische”tik “El vascuence”ra: R. M. Azkue G. Bähr itzul-tzen» . . . . .                                                                                                                                                     | 547  |
| LAKARRA, Joseba A.: «Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco» . . . . .                                                                                                                                               | 561  |
| MADARIAGA PISANO, Nerea: «Sincronía y cambio: la historia del dativo de subordinación eslavo» . . . . .                                                                                                                                              | 623  |
| MANTEROLA AGIRRE, Julen: «-a euskal artikulua definituaren gainean zenbait ohar» .                                                                                                                                                                   | 651  |
| MARCOS MARÍN, Francisco A.: «Un texto informal vasco manuscrito en un impreso de 1505» . . . . .                                                                                                                                                     | 677  |
| MARTÍNEZ ARETA, Mikel: «Adjektiboa aitzin-euskaraz» . . . . .                                                                                                                                                                                        | 687  |
| MOUNOLE HIRIART-URRUTY, Céline: «Quelques remarques à propos de l'histoire des périphrases basques» . . . . .                                                                                                                                        | 723  |
| ODRIOZOLA, Juan Carlos: «Measure phrases in Basque» . . . . .                                                                                                                                                                                        | 739  |
| ORTIZ DE URBINA, Jon: «Old Basque (medio)passives» . . . . .                                                                                                                                                                                         | 763  |
| OYHARÇABAL, Bernard: «Basque light verb constructions» . . . . .                                                                                                                                                                                     | 787  |
| PATRICK, Jon David and SANTIAGO MARTÍNEZ, M. Elena: «An analysis of the monosyllables of Early Euskara» . . . . .                                                                                                                                    | 807  |
| RIJK, Rudolf P. G. de (†): «On the so-called verbal noun in Basque» . . . . .                                                                                                                                                                        | 865  |
| SALABERRI, Patxi: «Nafarroako euskal oikonomiaz» . . . . .                                                                                                                                                                                           | 871  |
| SARASOLA, Ibon: «Oharrak xx. mendeko hiztegitantzaz <i>Orotariko Euskal Hiztegia arte</i> » . . . . .                                                                                                                                                | 895  |
| URGELL, Blanca: «Para la historia del sustantivo verbal en vasco» . . . . .                                                                                                                                                                          | 921  |
| URIAGEREKA, Juan: «Towards a syntax of Proto-Basque» . . . . .                                                                                                                                                                                       | 949  |
| VENNEMANN, Theo: «“A satisfactory etymology has long been available”. Notes on Vasconic names outside the Basque Country with particular reference to some British <i>Arn-</i> and <i>Earn-</i> names and to German <i>Arnoldsweiler</i> » . . . . . | 969  |
| WRIGHT, Roger: «Divergence, fragmentation, and the “locus” of change» . . . . .                                                                                                                                                                      | 993  |
| ZUAZO, Koldo: «Deba ibarreko euskara zaharra» . . . . .                                                                                                                                                                                              | 1005 |

(From cover page - Ikus azala)

# INDEX

|                                                                                                                                                                                           |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| Preface .....                                                                                                                                                                             | x    |
| Hitzaurrea .....                                                                                                                                                                          | xi   |
| Publications of R. L. Trask (prepared by Max Wheeler) .....                                                                                                                               | xiii |
| ALCÁZAR, Asier: «One-place and two-place predicates that concern the Unaccusative Hypothesis and the typological classification of languages» .....                                       | 1    |
| ALDAI, Gontzal: «Lehenaldi perfektiboko formak XVI. mendeko euskaran» .....                                                                                                               | 23   |
| ALONSO DE LA FUENTE, José Andrés: «¿Vascuence en la India drávida?» .....                                                                                                                 | 35   |
| ALTUNA OTEGI, Fidel: «Nafarrerazko "Romance bazquenze a la deuocion de Maria Santissima" (1656)» .....                                                                                    | 47   |
| ARREGI, Karlos: «Stress and Islands in Northern Bizkaian Basque» .....                                                                                                                    | 81   |
| ARTIAGOITIA, Xabier: «Basque adjectives and the functional structure of the noun phrase» .....                                                                                            | 107  |
| AURREKOETXEA, Gotzon: «Hizkuntza estandarraren eta dialektoen arteko bateratze joerak» .....                                                                                              | 133  |
| BILBAO TELLETXEA, Gidor: «"Eztut jeusic neure baitharic ekharri, ez eta ere autoretan causitcen ezten gauçaric isquiribatu": Etxeberri Sarakoaren asmatze-lanera-<br>rako iturriak» ..... | 161  |
| BUENO BERRIDI, Ane: «Atzizkiak aztergai autore ezberdinen begiradapean» .....                                                                                                             | 221  |
| CAMPBELL, Lyle: «Why Sir William Jones got it all wrong, or Jones' role in how to establish language families» .....                                                                      | 245  |
| COATES, Richard: « <i>Afon ystwyth</i> and onomastic sound-change» .....                                                                                                                  | 265  |
| ECHEVERRÍA, Begoña: «Indexing religious identity in the French Basque Country: Toward a theory of pronominal shift» .....                                                                 | 273  |
| ELORDIETA, Gorka and HUALDE, José Ignacio: «Experimental test of a hypothesized diachronic change in Basque accentuation» .....                                                           | 293  |
| ETXEPARE, Ricardo: «Number Long Distance Agreement in (Substandard) Basque» .....                                                                                                         | 303  |
| GAMINDE, Iñaki: «Intonazio kurben etenez» .....                                                                                                                                           | 351  |
| GÓMEZ, Ricardo: «"Aditz bakarraren" teoria XIX. mendeko euskal gramatikagintzan» .....                                                                                                    | 377  |
| GONZÁLEZ, Carolina: «The phonetics and phonology of spirantization in North-Central Peninsular Spanish» .....                                                                             | 409  |
| HOCK, Hans Henrich: «*[+ labial, + palatalized]» .....                                                                                                                                    | 437  |
| HUALDE, José Ignacio: «Analogy and other types of non-phonetic change in Bizkaian Basque» .....                                                                                           | 449  |
| HÜRCH, Bernhard: «Das baskologische Beschaffungsprogramm Wilhelm von Humboldts» .....                                                                                                     | 471  |
| IBARRA MURILLO, Orreaga: «Lexikoaren hedapena goi-nafarreraren hiru ibarrotan: Erroibar, Esteribar eta Anue» .....                                                                        | 487  |
| IBARRETXE ANTUÑANO, Iraide: « <i>Ttipi-ttapa ttipi-ttapa... korrika!!!</i> Motion and sound symbolism in Basque» .....                                                                    | 499  |
| IGARTUA, Iván: «Del origen de la aspiración como elemento morfofonológico en vasco» .....                                                                                                 | 519  |

(See back cover - Ikus atzean)